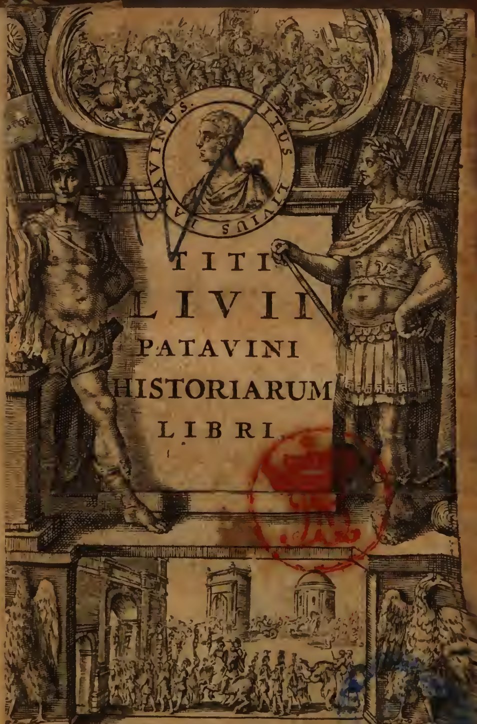
LI
A
21

LI
A
14

BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
LI
A
21
NAPOLI

L1
A
21

AMSTELODAMI,
Apud Ioannem Ianſsonium. M D C LXI.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM

Ab Urbe Condita

DECADIS PRIMÆ

LIBER PRIMUS.

BREVIARIUM LIBRI.

ÆNea in Italiam adventus. Aſcanii & Silviorum res regnaque. Romulus & Remus nati. Roma condita. Bellum cum abinis. Res à Romulo publicè & privatim geſta. Numæ regnum delatum. Quæ ad ſacra pertinent inſtituta. Tullus Hoſtilius rex creatus. Albani domiti. Tergeminorum pugna. Alba diruta, incolis Romam concedentibus. Bellum Sabinis illatum. Ancus Marcius rex deſignatus. Latini domiti. Politorium dirutum. Urbis fines aucti. Tarquinii nomen, origo, & regnum. Latini ſubacti. Bellum Sabinorum. Attii Navii auguris factum. Victi Sabini. Servius Tullius rex lectus. Vejentes & Etruſci ab eo fuſi. Cenſus actus. Luſtrum conditum. Pomœria Urbis prolata. Regnum à Tarquinio Superbo invaſum. Bellum ejus cum Volſcis. Stuprum Lucretiæ. Tarquinius exactus, & cum eo regum poteſtar & nomen. L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus primi Conſules facti.

FActurusne operæ precium ſum, ſi à primordio urbis res populi Romani perſcripſerim, nec ſatis ſcio; nec, ſi ſciam, dicere auſim, quippe qui cum veterem, tum vulgatam eſſe rem videam, dum novi ſemper ſcriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos ſe, aut ſcribendi arte rudem vetuſtatem ſuperaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum geſtarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte & meipſum conſuluiſſe. Etſi in tanta ſcriptorum turba, mea fama in obſcuro ſit; nobilitate ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me conſoler. Res eſt præterea & immenſi operis, ut quæ ſupra ſeptingenteſimum annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret ſua: & legentium pleriſque haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis ſint, feſtinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires ſe ipſæ conficiunt: Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, uti me à conſpectu malorum, quæ noſtra tot per annos vidit ætas, tantiſper certe, dum priſca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ ſcribentis animum, etſi non flectere à vero, ſolicitum tamen efficere poſſit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quam in-

corruptis rerum geſtarum monumentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo eſt. Datur hæc venia antiquitati, ut miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat. Et, ſi cui populo licere oportet, conſecrare origines ſuas, &.ad Deos referre auctores: ea belli gloria eſt populo Romano, ut cum ſuum, conditoriſque ſui parentem Martem potiſſimum ferat: tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur, Sed hæc & his ſimilia utcunque animadverſa, aut exiſtimata erunt, haud in magno equidem ponam diſcrimine: Ad illa mihi pro ſe quiſque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibuſque artibus, domi militiæque,& partum & auctum imperium ſit.labente deinde paulatim diſciplina, velut deſidentes primo mores ſequatur animo: deinde ut magis magiſque lapſi ſint, tum ire cœperint præcipites, donec ad hæc tempora, quibus nec vitia noſtra, nec remedia pati poſſumus, perventum eſt. Hoc illud eſt præcipue in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere,capias,inde fœdum inceptu,fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii ſuſcepti fallit, aut nulla unquam reſpublica nec major, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quamtam ſero avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus, ac tam diu paupertati ac parſimoniæ honos fuerit: adeo quanto rerum minus tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates deſiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, cum forſitan & neceſſariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiundæ rei abſint, cum bonis potius ominibus, votiſque ac precationibus deorum dearumque, ſi ut poëtis nobis quoque mos eſſet libentius inciperemus, ut orſis tantum operis ſucceſſus proſperos darent.

JAm primùm omnium ſatis conſtat Troja capta in cæteros ſævitum eſſe Trojanos; duobus, Ænea Antenoreque, & vetuſti jure hoſpitii, & quia pacis reddendæque Helenæ ſemper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abſtinuiſſe. Caſibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui ſeditione ex Paphlagonia pulſi, & ſedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amiſſo, quærebant, veniſſe in intimum maris Adriatici ſinum: Euganeiſque qui inter mare, alpeſque incolebant pulſis, Henetos, Trojanosque eas tenuiſſe terras: & in quem primum egreſſi ſunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen eſt, gens univerſa Veneti appellati. Æneam ab ſimili clade domo profugum. ſed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam veniſſe: inde in Siciliam quærentem ſedes delatum: ab Sicilia claſſe Laurentem agrum tenuiſſe. Troja & huic loco nomen eſt: ibi egreſſi Trojani, ut quibus ab immenſo prope errore nihil præter arma & naves ſupereſſet, cum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aborigineſque,qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati, ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama eſt: alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxiſſe tradunt. alii cum inſtructæ acies conſtitiſſent, priuſquam ſigna canerent, proceſſiſſe Latinum inter primores, ducemque advenarum evocaſſe ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales eſſent, unde, aut quo caſu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exiſſent, Poſtquam audierit multitudinem Trojanos eſſe: ducem Æneam,filium Anchiſæ & Veneris: cremata patria & domo profugos, ſedem, condendæque urbi locum quærere, & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello, vel paci paratum. dextra data fidem futuræ amicitiæ ſanxiſſe. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus ſalutationem factam. Æneam apud Latinum fuiſſe in hoſpitio. ibi Latinum apud penates Deos domeſticum publico adjunxiſſe fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res utiq; Trojanis ſpem affirmat tandem ſtabili certaque ſede finiendi erroris. Oppidum condunt; Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat.brevi ſtirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit. cui Aſcanium parentes dixere nomen. Bello deinde Aborigines Trojanique ſimul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat. prælatum ſibi advenam ægre patiens, ſimul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amiſere. Inde Turnus Rutulique diffiſi rebus ad florentes Etruſcorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt, qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio

initio minime lætus novæ originę urbis, & tum nimio plus quam ſatis tutum eſſet accolis, rem Trojanam creſcere ratus, haud gravatim ſocia arma Rutulis junxit. Æneas adverſus tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum ſibi conciliaret, ne ſub eodem jure ſolum, ſed etiam nomine omnes eſſent; Latinos utramque gentem appellavit, nec deinde Aborigines Trojanis ſtudio ac fide erga regem Æneam ceſſere. fretuſque his animis coaleſcentiũ indies magis duorũ populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras ſolum, ſed mare etiam per totam Italiæ longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis ſui impleſſet: tamen cum mœnibus bellum propulſare poſſet, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs eſt, quemcunque eum dici jus faſque eſt, ſuper Numicium flumen, Jovem indigetem appellant: Nondum maturus imperio Aſcanius Æneæ filius erat, tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume manſit, tantiſper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum, paternumque puero ſtetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, an major, quam hic, Creuſa matre Ilio incolumi natus, comeſque inde paternæ fugæ, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis ſui nuncupat. is Aſcanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certe natum Ænea conſtat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, ſeu novercæ reliquit: novam ipſe aliam ſub Albano monte condidit. quæ ab ſitu porrectæ in dorſo urbis Longa Alba appellata: Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interſuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fuſis Etruſcis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni movere arma, aut ulli alii accolæ auſi ſint. Pax ita convenerat, ut Etruſcis Latiniſque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis eſſet. Silvius deinde regnat Aſcanii filius, caſu quodam in ſilvis natus. is Æneam Silvium creat; is deinde Latinum Silvium. ab eo coloniæ aliquot deductæ, Priſci Latini appellati. manſit Silvium poſtea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Aty Capys, Capy Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis ſubmerſus, celebre ad poſteros nomen flumini dedit: Agrippa inde Tiberini filius, poſt Agrippam Romulus Silvius à patre accepto imperio regnat. Aventino fulmine ipſe ictus, regnum per manus tradidit. is ſepultus in eo colle, qui nunc eſt pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat. is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui ſtirpis maximus erat, regnum vetuſtum Silviæ gentis legat. plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. pulſo fratre, Amulius regnat. addit ſceleri ſcelus. ſtirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per ſpeciem honoris, cum Veſtalem eam legiſſet, perpetua virginitate ſpem partus adimit: Sed debebatur (ut opinor) fatis tantæ origo urbis, maximique ſecundum deorum opes imperii principium. vi compreſſa Veſtalis, cum geminum partum edidiſſet (ſeu ita rata, ſeu quia deus auctor culpæ honeſtior erat) Martem incertæ ſtirpis patrem nuncupat. ſed nec dii, nec homines aut ipſam aut ſtirpem à crudelitate regia vindicant: ſacerdos vincta in cuſtodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus ſuper ripas Tiberis effuſus lenibus ſtagnis, nec adiri uſquam ad juſti curſum poterat amnis, & poſſe quamvis languida mergi aqua infantes, ſpem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis eſt (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. vaſtæ tum in iis locis ſolitudines erant. Tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expoſiti erant pueri, tenuis in ſicco aqua deſtituiſſet, lupam ſitientem ex montibus qui circa ſunt ad puerilem vagitum curſum flexiſſe: eam ſummiſſas infantibus adeo mitem præbuiſſe mammas, ut lingua lambentem pueros magiſter regii pecoris invenerit (Fauſtulo fuiſſe nomen ferunt) ab eo ad ſtabula Laurentiæ uxori educandos datos. Sunt, qui Laurentiam vulgato corpore lupam inter paſtores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati. Cum primum adolevit ætas, nec in ſtabulis, nec ad pecora ſegnes, venando peragrare circa ſaltus, hinc robore corporibus animiſque ſumto, jam non feras tantum ſubſiſtere, ſed in latrones præda onuſtos impetum facere, paſtoribuſque rapta dividere: & cum his creſcente indies gre-

ge juvenum, ſeria ac jocos celebrare: Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuiſſe ludicrum ferunt, & à Palanteo urbe Arcadica Pallantium, deinde Palatinum montem appellatum. ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempeſtatibus ea tenuerat loca, ſolenne allatum ex Arcadia inſtituiſſe, ut nudi juvenes Lycæum Pana venerantes, per luxum atque laſciviam currerent. quem Romani deinde vocarunt *Inuum*. huic deditis ludicro, cum ſolenne notum eſſet, inſidiatos ob iram prædæ amiſſæ latrones, cum Romulus vi ſe defendiſſet, Remum cepiſſe: captum regi Amulio tradidiſſe, ultro accuſantes, crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos collecta juvenum manu hoſtilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad ſupplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Fauſtulo ſpes fuerat, regiam ſtirpem apud ſe educari: nam & expoſitos juſſu regis infantes ſciebat, & tempus, quo ipſe eos ſuſtuliſſet, ad id ipſum congruere; ſed rem immaturam, niſi aut per occaſionem, aut per neceſſitatem aperiri noluerat. neceſſitas prior venit. ita metu ſubactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, cum in cuſtodia Remum haberet, audiſſetque geminos eſſe fratres, comparando eorum ætatem, & ipſam minime ſervilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: ſciſcitandoque eodem pervenit, ut haud procul eſſet, quin Remum agnoſceret. ita undique regi dolus nectitur: Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) ſed aliis alio itinere juſſis certo tempore ad regiam venire paſtoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant. Numitor inter primum tumultum hoſtes invaſiſſe urbem, atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem præſidio armiſque obtinendam avocaſſet: poſteaquam juvenes perpetrata cæde pergere ad ſe gratulantes vidit; ex templo advocato concilio, ſcelera in ſe fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti eſſent, cædem deinceps tyranni, ſeque ejus auctorem oſtendit. Juvenes per mediam concionem agmine ingreſſi, cum avum regem ſalutaſſent, ſecuta ex omni multitudine conſentiens vox, ratum nomen, imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permiſſa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis ubi expoſiti, ubique educati erant, urbis condendæ: & ſupererat multitudo Albanorum Latinorumque: ad id paſtores quoque acceſſerant, qui omnes facile ſpem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ côderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à ſatis miti principio: quoniam gemini eſſent, nec ætatis verecundia diſcrimen facere poſſet, ut Dii, in quorum tutela ea loca eſſent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium veniſſe fertur. ſex vultures: jamque nunciato augurio, cum duplex numerus Romulo ſe oſtendiſſet, utrumque regem ſua multitudo conſalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congreſſi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama eſt, ludibrio fratris Remum novos tranſiluiſſe muros: inde ab irato Romulo (cum verbis quoque increpitans adjeciſſet: *Sic deinde quicunque alius tranſiliet mœnia mea*) interfectum. Ita ſolus potitus imperio Romulus: condita urbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipſe erat educatus, muniit: ſacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro inſtituta erant, facit. Herculem in ea loca Geryone interemto boves mira ſpecie abegiſſe memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua præ ſe armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, ipſum feſſum via procubuiſſe. ibi cum eum cibo vinoque gravatum ſopor oppreſſiſſet, paſtor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, cum avertere eam prædam vellet; quia, ſi agendo armentum in ſpeluncam compuliſſet, ipſa veſtigia quærentem dominum eo deductura erant: averſos boves eximium quemque pulchritudine caudis in ſpeluncam traxit. Hercules ad primam auroram ſomno excitus, cum gregem perluſtraſſet oculis, & partem abeſſe numero ſenſiſſet, pergit ad proximam ſpeluncam, ſi forte eo veſtigia ferrent, quæ ubi omnia foras verſa vidit, nec in partem aliam ferre: confuſus atque incertus animi, ex loco infeſto agere porro armentum occepit. Inde cum actæ boves quædam ad deſiderium (ut fit) relictarum mugiſſent, reddita incluſarum ex ſpelunca

lunca boum vox Herculem convertit. quem eum vadentem ad ſpeluncam Cacus vi prohibere conatus eſſet; ictus clava, fidem paſtorum nequicquam invocans morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, auctoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum. rei novæ inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratę hæ gentes fuerant: is tum Evander concurſu paſtorum trepidantium circa advenam manifeſtæ reum cædis excitus poſtquam facinus facinoriſque cauſam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem auguſtioremque humana intuens, rogitat qui vir eſſet, ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, ſalve*, inquit, *te mihi mater veridica interpres deum auctorum cœleſtium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, quam opulentiſſima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, accipere ſe omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, ſacrum (adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximæ inclytæ ea loca incolebant) factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præſto eſſent, iiſque exta apponerentur. Pinarii extis adeſis ad ceteram venirent dapem. inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſolennibus veſcerentur. Potitil ab Evandro docti, antiſtites ſacri ejus per multas ætates fuerunt, donec tradito ſervis publicis ſolenni familiæ miniſterio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuſcepit, jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum ſua fata ducebant, fautor.

Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coaleſcere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus poterat, jura dedit. quæ ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſeipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, cum cetero habitu ſe auguſtiorem, tum maxime lictoribus duodecim ſumptis fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum ſecutum numerum putant, me haud pœnitet eorum ſententiæ eſſe, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruſcis finitimis (unde ſella curulis, unde toga prætexta ſumpta eſt) numerum quoque ipſum ductum placet: & ita habuiſſe Etruſcos, quod ex duodecim populis communiter creato rege, ſingulos ſinguli populi lictores dederint. Creſcebat interim urbs munitionibus, cum alia atque alia appetendo loca, in ſpem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. deinde, ne vana urbis magnitudo eſſet, adjiciendæ multitudinis cauſa, vetere conſilio condentium urbes, qui obſcuram atq; humilem conciendo ad ſe multitudinem, natam è terra ſibi prolem ementiebantur; locum qui nunc ſeptus denſis ſentibus inter duos lucos eſt, Aſylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis, ſine diſcrimine liber an ſervus eſſet, avida novarum rerum perfugit. Idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit: Cum jam virium haud pœniteret. conſilium deinde viribus parat. centum creat ſenatores, ſive quia is numerus ſatis erat: ſive quia ſoli centum erant, qui creari patres poſſent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par eſſet; ſed penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi ſpes prolis, nec cum finitimis connubia eſſent. Tum ex conſilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes miſit, qui ſocietatem connubiumque novo populo peterent. Urbes quoque, ut cetera, ex infimo naſci: deinde quas ſua virtus ac dii juvent, magnas opes ſibi magnumque nomen facere. ſatis ſcire, origini Romanæ & deos affuiſſe, & non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus ſanguinem & genus miſcere: Nuſquam benigne legatio audita eſt: adeo ſimul ſpernebant, ſimul tantam in medio creſcentem molem ſibi ac poſteris ſuis metuebant: à pleriſque rogitantibus dimiſſi, ecquod feminis quoque aſylum aperuiſſent? id enim demum compar connubium fore. Ægre id Romana pubes paſſa, & haud dubie ad vim ſpectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus ægritudinem animi diſſimulans, ludos ex induſtria parat Neptuno equeſtri ſolenneis: *Conſualia* vocat. Indici deinde finitimis ſpectaculum jubet, quantoque apparatu tum ſciebant aut poterant, concelebrant: ut rem claram ſpectatamque facerent. Multi mortales convenere, ſtudio etiam videndæ novæ urbis, maxime proximi quique,

Cæninenſes, Cruſtumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus venit. invitati hoſpitaliter per domos, cum ſitum mœniaque & frequentem tectis urbem vidiſſent, mirantur tam brevi jam Romam creviſſe. Ubi ſpectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex compoſito orta vis: ſignoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines diſcurrit. magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ. quaſdam forma excellentes primoribus patrum deſtinatas ex plebe homines, quibus datum negotiū erat, domos deferebant. Unam longe ante alias ſpecie ac pulchritudine inſignem à globo Thalaſſii cujuſdam raptam ferunt. multiſque ſciſcitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Thalaſſio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœſti parentes virginum profugiunt, incuſantes violati hoſpitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad ſolenne ludoſque, per fas ac fidem decepti, veniſſent. Nec raptis aut ſpes de ſe melior, aut indignatio minor. ſed ipſe Romulus circuibat docebatque: patrum id ſuperbia factum, qui connubium finitimis negaſſent: illas tamen in matrimonio, in ſocietate fortunarum omnium civitatiſque, (& quo nihil carius humano generi ſit) liberū fore. mollirent modo iras.; & quibus fors corpora dediſſet, darent animos. ſæpe ex injuria poſtmodum gratiam ortam: eoque melioribus uſuras viris. quod annixurus pro ſe quiſque ſit, ut cum ſua vice functus officio ſit, parentum etiam patriæque expleat deſiderium. accedebant blanditiæ virorum factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces ſunt. Jam admodum mitigati animi raptis erant. ac raptarum parentes tum maxime ſordida veſte, lacrimiſque & querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, ſed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenſes, Cruſtuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique viſi ſunt. Ipſi inter ſe tres populi communiter bellum parant. Nec Cruſtumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninenſium ſatis ſe impigre movent. ita per ſe ipſum nomen Cæninū in agrum Romanum impetū facit, ſed effuſe vaſtantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam ſine viribus iram eſſe: exercitum fundit, fugatque: fuſum perſequitur: regem in prælio obtruncat, & ſpoliat. duce hoſtium occiſo, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipſe cum factis vir magnificus; tum factorum oſtentator haud minor, ſpolia ducis hoſtium cæſi ſuſpenſa, fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium aſcendit: ibique ea cum ad quercum paſtoribus ſacram depoſuiſſet, ſimul cum domo deſignavit templo Jovis fines, cognomenque addidit deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus ſum, dedico: ſedem opimis ſpoliis, quæ regibus ducibuſque hoſtium cæſis me auctorem ſequentes poſteri ferent.* Hæc templi eſt origo, quod primum omnium Romæ ſacratum eſt. ita deinde diis viſum, nec irritam conditoris templi vocem eſſe, qua laturos eo ſpolia poſteros nuncupavit: nec multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem, bina poſtea intra tot annos, tot bella, opima parta ſunt ſpolia: adeo rara ejus fortuna decoris fuit. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occaſionem ac ſolitudinem, hoſtiliter in fines Romanos incurſionem facit: Raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppreſſit, fuſi igitur primo impetu & clamore hoſtes: oppidum captum, duplicique victoria ovantem Romulum Herſilia conjunx precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat. ita rem coaleſcere concordia poſſe. Facile impetratum. Inde contra Cruſtuminos profectus, bellum inferentes; ibi minus etiam (quod jam alienis cladibus ceciderant animi) certaminis fuit. utroque coloniæ miſſæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Cruſtuminium nomina darent. & Romam inde frequenter migratum eſt à parentibus maxime ac propinquis raptarum. Noviſſimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum eſt: nec oſtenderunt bellum prius, quam intulerunt. conſilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum ſacris extra mœnia petitum ierat. accepti obrutā armis necavere. ſeu ut vi capta potius arx videretur, ſeu prodendi exempli cauſa, ne quid

uſquam fidum proditori eſſet. additur fabulæ, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio læ vo, gemmatoſque magna ſpecie annulos habuerint, pepigiſſe eam, quod in ſiniſtris manibus haberent, eo ſcuta illi pro aureis donis congeſta. Sunt qui eam ex pacto tradendi, quod in ſiniſtris manibus eſſet, decreto arma petiſſe dicant & fraude viſam agere, ſua ipſam peremptam mercede. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde poſtera die, cum Romanus exercitus inſtructus, quod inter Palatinum Capitoliumque collem campi eſt, compleſſet, non prius deſcenderunt in æquum, quam ira & cupiditate recuperandæ arcis ſtimulante animos, in adverſum Romani ſubiere. Principes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hoſtius Hoſtilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima ſigna animo atque audacia ſuſtinebat. Ut Hoſtius cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies: fuſaque eſt ad veterem portam palatii. Romulus & ipſe turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens: *Jupiter tuis*, inquit, *juſſus avibus hic in Palatino prima urbi fundamenta jeci, arcem jam ſcelere emptam Sabini habent: inde huc armati ſuperata media valle tendunt. at tu pater Deum hominumque, hinc ſaltem arce hoſtes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam ſiſte. hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum ſit poſteris, tua præſenti ope ſervatam urbem eſſe, voveo.* Hæc precatus, veluti ſenſiſſet audiias preces: *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus reſiſtere atque iterare pugnam jubet.* Reſtitere Romani, tanquam cœleſti voce juſſi. ipſe ad primores Romulus provolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effuſos egerat Romanos, toto quantum foro ſpatium eſt. nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans: *Vicimus perfidos hoſpites, imbelles hoſtes. jam ſciunt longè aliud eſſe virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferociſſimorum juvenum Romulus impetum facit, ex equo tum forte Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit. pulſum Romani perſequuntur, & alia Romana acies audacia regis accenſa, fundit Sabinos. Metius in paludem ſeſe, ſtrepitu ſequentium trepidante equo, conjecit. averteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus ſuis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium: ſed res Romana erat ſuperior. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus paſſis ſciſſaque veſte, victo malis muliebri pavore, auſæ ſe inter tela volantia inferre, ex tranſverſo impetu facto, dirimere infeſtas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, ne ſe ſanguine nefando ſoceri, generique reſpargerent: ne parricidio macularent partus ſuos, nepotum illi, liberum hi progeniem. *Si affinitatis inter vos, ſi connubii piget, in nos vertite iras. nos cauſa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus ſumus. melius peribimus, quam ſine alteris veſtrum viduæ, aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces, ſilentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, ſed & civitatem unam ex duabus faciunt, regnum conſociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emerſus palude equum Curtius in vado ſtatuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam triſti læta repente pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipſi fecit. Itaque cum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis impoſuit. Id non traditur, (cum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus ſuis virorumve, an ſorte lectæ ſint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conſcriptæ ſunt; Ramnenſes ab Romulo; ab Tito Tatio Titienſes appellati. Lucerum nominis & originis cauſa incerta eſt. Inde non modo commune, ſed conſors etiam regnum duobus regibus fuit. Poſt aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant. cumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia ſuorum, & preces plus poterant. igitur illorum pœnam in ſe vertit: nam Lavinii, cum ad ſolenne ſacrificium eo veniſſet, concurſu facto, interficitur. eam rem minus ægre quã dignum erat, tuliſſe Romulum ferunt, ſeu ob infidam ſocietatem regni, ſeu quia haud injuria cæſum credebat. Itaque bello quidem abſtinuit: ut tamẽ expiarentur legatorum injuriæ, regiſque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum eſt. Et cum his quidem inſperata pax erat: aliud mul-

ro propius, atque in ipſis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope ſe convaleſcere opes rati, priuſquam tantum roboris eſſet, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immiſſa, vaſtatur agri quod inter urbem ac Fidenas eſt: Inde ad lævam verſi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agreſtium populantur: tumultuſque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. excitus Romulus (neque enim dilatione pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: caſtra à Fidenis mille paſſuum locat. Ibi modico præſidio relicto, egreſſus cum omnibus copiis: partem militum locis circa denſa obſita virgulta obſcuris ſubſidere in inſidiis juſſit, cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoſo & minaci genere pugnæ obequitando ipſis prope portis hoſtem excivit. fugæ quoque quæ ſimulanda erat, eadem equeſtris pugna cauſam minus mirabilem dedit. & cum velut inter pugnæ fugæque conſilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effuſi hoſtes, impulſa Romana acie, ſtudio inſtandi ſequendique trahuntur ad locum inſidiarum. inde ſubito exorti Romani, tranſverſam invadunt hoſtium aciem: addunt pavorem mota è caſtris ſigna eorum, qui in præſidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculſi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equites erant, circum agerent frenis equos, terga vertunt. multoque effuſius (quippe vera fuga) qui ſimulantes paulo ante ſecuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuere ſe hoſti. Hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & conſanguinitate, (nam Fidenates quoque Etruſci fuerunt) & quod ipſa propinquitas loci, ſi Romana arma omnibus infeſta finitimis eſſent, ſtimulabat; in fines Romanos excurrerunt, populabundi magis, quam juſti more belli. Itaque non caſtris poſitis, non expectato hoſtium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere: Romanus contra, poſtquam in agris non invenit, dimicationi ultimæ inſtructus intentuſque Tiberim tranſit, quem poſtquam caſtra ponere, & ad urbem acceſſurum Vejentes audivere; obviam egreſſi, ut potius acie decernerent, quam incluſi, de tectis mœnibuſque dimicarent. Ibi viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: perſecutuſque fuſos ad mœnia hoſtes, urbe valida muris ac ſitu ipſo munita abſtinuit: agros rediens vaſtat, ulciſcendi magis, quam prædæ ſtudio. eaque clade haud minus quam adverſa pugna ſubacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante, domi militiæque geſta. quorum nil abſonum fidei divinæ originis, divinitatiſque poſt mortem creditæ, fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis conſilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quam patribus. longe ante alios acceptiſſimus militum animis. treſcentoſque armatos ad cuſtodiam corporis, quos *Celeres* appellavit, non in bello ſolum, ſed etiam in pace habuit. His immortalibus editis operibus, cum ad exercitum recenſendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, ſubito coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribuſque, tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abſtulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes ſedato tandem pavore, poſtquam ex tam turbido die ſerena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam ſedem regiam vidit: etſi ſatis credebat patribus, qui proximi ſteterant, ſublimem raptum procella: tamen velut orbitatis metu icta, mœſtum aliquandiu ſilentium obtinuit. deinde à paucis initio facto: Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ ſalvere univerſi Romulum jubent. pacem precibus expoſcunt, uti volens propitius ſuam ſemper ſoſpitet progeniem. Fuiſſe credo tum quoque aliquos, qui diſcerptum regem patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, ſed perobſcura fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præſens nobilitavit. conſilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius ſolicita civitate deſiderio regis, & infenſa patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cœlo repente delapſus ſe mihi obvium dedit, cum perfuſus horrore venerabunduſque aſtitiſſem, petens precibus, ut contra intueri fas eſſet. Abi nuncia, inquit, Romanis, cœleſtes ita velle, ut*

mea

mea Roma caput orbis terrarum ſit: proinde rem militarem colant: ſciantque & ita poſteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis reſiſtere poſſe. hæc, inquit, locutus, ſublimis abiit. Mirum, quantum illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quamque deſiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum ſit. Patrum interim animos certamen regni ac cupido verſabat. nec dum à ſingulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones, inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia poſt Tatii mortem ab ſua parte non erat regnatum in ſocietate æqua, poſſeſſionem imperii amitterent, ſui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aſpernabantur. in variis voluntatibus, regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde patres inceſſit, ne civitatem ſine imperio, exercitum ſine duce, multarum circa civitatum irritatis animis vis aliqua externa adoriretur: & eſſe igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere, in animum inducebat. itaque rem inter ſe centum patres, decem decuriis factis, ſingulisque in ſingulas decurias creatis, qui ſummæ rerum præeſſent, conſociant. decem imperitabant, unus cum inſignibus imperii & lictoribus erat. quinque dierum ſpatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat. annuumque intervallum regni fuit, id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, *Interregnum* appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam ſervitutem; centum pro uno dominos factos: nec ultra, niſi regem, & ab ipſis creatum videbantur paſſuri. Cum ſenſiſſent ea moveri patres, offerendum ultro rati quod amiſſuri erant, ita gratiam ineunt: ſumma poteſtate populo permiſſa, ut non plus darent juris quam detinerent. decreverunt enim, ut cum populus regem juſſiſſet id ſic ratum eſſet ſi patres auctores fierent, hodieque in legibus magiſtratibuſque rogandis uſurpatur idem jus, vi adempta: priuſquam populus ſuffragium ineat, in incertum comitiorum eventum patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocata: *Quod bonum fauſtum, felixque ſit, inquit, Quirites, regem create; ita patribus viſum eſt. patres deinde, ſi dignum qui ſecundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut ne victi beneficio viderentur, id modo ſciſcerent, juberentque, ut ſenatus decerneret, qui Romæ regnaret. Inclyta juſtitia religioque ea tempeſtate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat conſultiſſimus vir, ut in illa quiſquam ætate eſſe poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, falſo Samium Pythagoram edunt: quem Servio Tullio regnante Romæ centum amplius poſt annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum Heracleamque & Crotonem juvenum æmulantium ſtudia cœtus habuiſſe conſtat. ex quibus locis, etſi ejuſdem ætatis fuiſſet, quæ fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem diſcendi excivisset? quove præſidio unus per tot gentes diſſonas ſermone, moribuſque perveniſſet? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuiſſe opinor magis, inſtructumque non tam peregrinis artibus, quam diſciplina tetrica ac triſti veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde ſumpto, videbantur, tamen neque ſe quiſquam, nec factionis ſuæ alium, nec denique patrum aut civium quenquam præferre illi viro auſi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, ſicut Romulus, augurato in urbe condenda, regnum adeptus eſt; de ſe quoque deos conſuli juſſit. Inde ab augure (cui deinde, honoris gratia, publicum id perpetuumque ſacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem verſus conſedit. Augur ad lævam ejus, capite velato ſedem cepit, dextra manu baculum ſine nodo aduncum tenens, quem *Lituum* appellaverunt. inde ubi proſpectu in urbem agrumque capto, deos precatus, regiones ab oriente ad occaſum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævaſque ad ſeptentrionem eſſe dixit, ſignum contra, quod longiſſime conſpectum oculi ferebant, animo finivit: tum lituo in lævam manum tranſlato, dextra in capite Numæ impoſita, precatus eſt ita: *Jupiter pater ſi eſt fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ eſſe, ut tua ſigna nobis certa ac clara ſint inter eos fines quos feci.* Tum peregit verbis auſpicia, quæ mitti vellet. quibus miſſis, declaratus rex Numa de templo deſcendit. Qui regno ita potitus, urbem novam conditam vi & armis, jure eam legibuſque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella aſſueſcere videret non poſſe (quippe efferatis militia animis) mitigandum ferocem populum armorum deſue-

deſuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum indicem pacis belliq; fecit: apertus, ut in armis eſſe civitatem: clauſus, pacatos circa omnes populos ſignificaret. Bis deinde poſt Numæ regnum clauſus fuit: ſemel T. Manlio conſule, poſt Punicum primum perfectum bellum: iterum quod noſtræ ætati dii dederunt ut videremus, poſt bellum Actiacum, ab Imperatore Cæſare Auguſto, pace terra mariq; parta. Clauſo eo, cum omnium circa finitimorum ſocietate ac fœderibus junxiſſet animos, poſitis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hoſtium, diſciplinaq; militaris continuerat: omnium primùm rem ad multitudinem imperitam, & illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, deorum metum injiciendum ratus eſt, qui cum deſcendere ad animos ſine aliquo commento miraculi non poſſet, ſimulat ſibi cum dea *Ægeria* congreſſus nocturnos eſſe: ejus ſe monitu, quæ acceptiſſima diis eſſent, ſacra inſtituere, ſacerdotes ſuos cuiq; deorum præficere. Atque omnium primum ad curſum lunæ in duodecim menſes deſcribit annum, quem (quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet deſuntque dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalares menſibus interponendo ita diſpenſavit, ut vigeſimo anno ad metam eandem Solis unde orti eſſent, plenis annorum omnium ſpatiis dies congruerent. Idem nefaſtos dies faſtoſque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat. Tum ſacerdotibus creandis animum adjecit: quanquam ipſe plurima ſacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. ſed quia in civitate bellicoſa plures Romuli quam Numæ ſimiles reges putabat fore, ituroſque ipſos ad bella: ne ſacra regiæ vicis deſererentur, flaminem Jovi aſſiduum ſacerdotem creavit: inſignique eum veſte, & curuli regia ſella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virgineſque Veſtæ legit: Alba oriundum ſacerdotium, & genti conditoris non alienum. his, ut aſſiduæ templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit: virginitate aliiſq; ceremoniis venerabiles ac ſanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ inſigne dedit, & ſuper tunicam æneum pectori tegumen, cœleſtiaque arma, quæ *ancilia* appellantur, ferre; ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis ſolennique ſaltatu juſſit. Pontificem deinde Numam Martium Marci filium ex patribus legit, eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attribuit; quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ templa ſacra fierent; atque unde in eos ſumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica privataq; ſacra Pontificis ſcitis ſubjecit, ut eſſet quo conſultum plebs veniret: ne quid divini juris negligendo patrios ritus, peregrinoſque aſciſcendo turbaretur. Nec cœleſtes modo cæremonias, ſed juſta quoque funebria, placandoſque manes, ut idem Pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viſo miſſa ſuſciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit: deumque conſuluit auguriis quæ ſuſcipienda eſſent. Ad hæc conſultanda procurandaque, multitudine omnia vi & armis converſa, & animi aliquid agendo occupati erant, & deorum aſſidua inſidens cura, cum intereſſe rebus humanis cœleſte numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat; ut fides ac jusjurandum proximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent, & cum ipſi ſe homines in regis, velut unici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante caſtra, non urbem, poſitam in medio, ad ſolicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti ſunt, ut civitatem totam in cultum verſam deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat quem medium ex opaco ſpecu fons perenni rigabat aqua: quo quia perſæpe Numa ſine arbitris, velut ad congreſſum deæ inferebat, Camœnis eum lucū ſacravit, quod earum ſibi concilia cum conjuge ſua *Ægeria* eſſent. Et ſoli Fidei ſolenne inſtituit, ad id ſacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi juſſit, manuque ad digitos uſque involuta rem divinam facere: ſignificantes fidem tutandam: ſedemque ejus etiam in dextris ſacratam eſſe. Multa alia ſacrificia, locaq; ſacris faciendis, quæ *Argeos* pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit, tutela per omne regni tempus haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace civitatem auxerunt. Romulus ſeptem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hoſtilium, nepotem Hoſtilii, cujus in infima arce clara pugna adverſus Sabinos fuerat, regem populus juſſit; patres auctores facti. Hic non ſolum

pro-

proximo regi diſſimilis, ſed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas viresque, tum avida quoque gloria animum ſtimulabat. Seneſcere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agreſtes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent, Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrinque legati fere ſub idem tempus ad res repetendas miſſi. Tullus præceperat ſuis, nequid cum Albano prius, quam mandata agerent. ſatis ſciebat, negaturum Albanum; Ita pie bellum indici poſſe. Ab Albanis ſocordius res acta: excepti hoſpitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantiſper Romani & res repetiverant priores & neganti Albano, bellum in trigeſimum diem indixerant hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi poteſtatem, quid petentes venerint, facit. illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; ſed imperio ſubigi: res repetitum ſe veniſſe; ni reddantur, bellum indicere juſſos. Ad hæc Tullus: *Nunciate* inquit *regi veſtro: regem Romanum deos facere teſtes, uter prius populus res repetentes legatos aſpernatus dimiſerit, ut in eum omnes expetant hujuſce clades belli.* Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinq; ſumma ope parabatur, civili ſimillimum bello, prope inter parentes natoſque: Trojanam utramque prolem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum ſtirpe regum oriundi Romani eſſent. Eventus tamen belli minus miſerabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum eſt, & tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confuſi ſunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. caſtra ab urbe haud plus quinque millia paſſuum locant. foſſa circumdant. foſſa Cluilia ab nomine ducis per aliquot ſecula appellata eſt, donec cum re nomen quoque vetuſtate abolevit. in his noſtris Cluilius Albanus rex moritur. dictatorem Albani Metium Suffetium creant. Interim Tullus ferox præcipue morte regis, magnumque deorum numen ab ipſo capite orſum, in omne nomen Albanum expeciturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hoſtium caſtris, infeſto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab ſtativis excivit Metium. is ducit quam proxime ad hoſtem poteſt; Inde legatum præmiſſum nunciare Tullo jubet, priuſquam dimicent, opus eſſe colloquio: ſi ſecum congreſſus ſit, ſatis ſcire ea ſe allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. Haud aſpernatus Tullus, tametſi vana afferebantur, ſuos in aciem educit. exeunt contra & Albani. Poſtquam inſtructi utrinque ſtabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi infit Albanus: *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ ſunt: & ego regem noſtrum Cluilium cauſam hujuſce eſſe belli, audiſſe videor: nec te dubito Tulle eadem præ te ferre: ſed ſi vera potius quam dictu ſpecioſa dicenda ſunt, cupido imperii duos cognatos vicinoſque populos ad arma ſtimulat. neque recte, an perperam, interpretor: fuerit iſta ejus deliberatio, qui bellum ſuſcepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te Tulle monitum velim: Etruſca res quanta circa nos, teque maxime ſit. quo propiores vos, hoc magis ſcis. multum illi terra, plurimum mari pollent. memor eſto, jam cum ſignum pugnæ dabis, has duas acies ſpectaculo fore; ut feſſos confectoſque ſimul, victorem ac victum aggrediantur. Itaque ſi nos dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii ſervitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, ſine magna clade, ſine multo ſanguine utriuſque populi decerni poſſit.* Haud diſplicet res Tullo, quanquam tum indole animi, tum ſpe victoriæ ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipſa præbuit materiam. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus diſpares. Horatios Curiatioſque fuiſſe, ſatis conſtat, nec ferme res antiqua alia eſt nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint: auctores utroq; trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut ſequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro ſua quiſque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recuſatur, tempus & locus convenit priuſquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos eſt his legibus, ut cujus populi cives eo certamine viciſſent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetuſtior fœderis memoria eſt. Fecialis regem Tullū ita rogavit: *Jubeſne me rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* juben-

te

te rege, *Sagmina*, inquit, *te, rex, poſco*. rex ait, *Puram tollito*. Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit. poſtea regem ita rogavit. *Rex facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vaſa, comiteſque meos?* Rex reſpondit: *Quod ſine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fetialis erat M. Valerius, is patrem patratum Sp. Fuſium fecit, verbena caput capilloſque tangens (pater patratus ad jusjurandum patrandum. id eſt, ſanciendum fit) fœdus, multiſque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter. audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus, ut illa palam prima poſtrema ex illis tabulis ceráve recitata ſunt, ſine dolo malo, utique ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt: Illis legibus populus Romanus prior non deficit, ſi prior defecerit publico conſilio, dolo malo, tu illo die Jupiter populum Romanum ſic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes polleſque.* Id ubi dixit, porcum ſaxo ſilice percuſſit. Sua item carmina Albani, ſuumque jusjurandum per ſuum Dictatorem, ſuoſque ſacerdotes peregerunt. Fœdere icto, trigemini, ſicut convenerit, arma capiunt. Cum ſui utroſque adhortarentur, Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid in exercitu ſit, illorum intueri manus, feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus periculi magis præſentis, quam curæ expertes, quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poſitum. Itaque ergo erecti ſuſpenſique in minime gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum, infeſtiſque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum ſuum, publicum imperium ſervitiumque obſervatur animo futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma, micanteſque fulſere gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit: & neutro inclinata ſpe, torpebat vox, ſpirituſque. Conſertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, ſed vulnera quoque & ſanguis ſpectaculo eſſent: duo Romani, ſuper alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. ad quorum cum conclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam ſpes tota, nondum tamen cura deſeruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumſteterant. Forte is integer fuit, ut univerſis ſolus nequaquam par, ſic adverſus ſingulos ferox. ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere affectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpatii ex eo loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, cum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes, unum haud procul ab ſeſe abeſſe: in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius cæſo hoſte victor ſecundam pugnam petebat. tum clamore qualis ex inſperato faventium ſolet, Romani adjuvant militem ſuum: & ille defungi prœlio feſtinat. Prius itaque quam alter qui nec procul aberat, conſequi poſſet, & alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte ſinguli ſupererant, ſed nec ſpe nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victuſque fratrum ante ſe ſtrage, victori objicitur hoſti, nec illud prælium fuit. Romanus exultans: *Duos*, inquit, *fratrum manibus dedi, tertium, cauſam belli huiuſce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male ſuſtinenti arma, gladium ſuperne jugulo defigit: jacentem ſpoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore cum gaudio, quo propius metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra extant, quo quiſque loco cecidit. duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam verſus, ſed diſtantia locis, & pugnatum eſt. Priuſquam inde digrederentur, roganti Metio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: uſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Vejentibus foret. Ita exercitus inde domos abducti, princeps Horatius ibat, tergemina ſpolia præ ſe gerens: cui ſoror virgo, quæ deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia, ante portam Capenam fuit: cognitoque ſuper numeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines & flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis in victoria ſua, tantoque gaudio publico. ſtricto itaque gladio ſimul verbis increpans,

erepans, transfigit puellam : *Abi hinc cum immaturo amore ad ſponſum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hoſtem.* Atrox viſum id facinus patribus plebique : ſed recens meritum facto obſtabat: tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipſe tam triſtis ingratique ad vulgus judicii, ac ſecundum judicium ſupplicii auctor eſſet : concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem indicent ſecundum legem*, *facio*, lex horrendi carminis erat, *Duumviri perduellionem judicent, ſi à Duumviris provocarit, provocatione certato : ſi vincent, caput obnubito : infelici arbori reſte ſuſpendito : verberato vel intra pomærium, vel extra pomærium.* Hac lege Duumviri creati, qui ſe abſolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem poſſe, cum condemnaſſent, tum alter ex his *P. Horati, tibi perduellionem indico*, inquit: *I, lictor, colliga manus.* Acceſſerat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ita de provocatione certatum ad populum eſt. Moti homines ſunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, ſe filiam jure cæſam judicare: ni ita eſſet, patrio jure in filium animadverſurum fuiſſe, orabat deinde, ne ſe, quem paulo ante cũ egregia ſtirpe conſpexiſſent, orbũ liberis facerent. inter hæc ſenex juvenẽ amplexus, ſpolia Curiatiorũ fixa eo loco, qui nunc *Pila Horatia* appellatur, oſtentans: *Hunccine*, ajebat, *quẽ modo decoratũ ovantemq; victoria incedentẽ vidiſtis, Quirites, eũ ſub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme ſpectaculum ferre poſſent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus : arbori infelici ſuſpende, verbera vel intra pomærium, modo inter illa pila, & ſpolia hoſtium : vel extra pomærium, modo intra ſepulchra Curiatiorum, quo enim ducere hunc juvenem poteſtis, ubi non ſua decora eum à tanta fœditate ſupplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipſius parem in omni periculo animum, abſolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure cauſæ. Itaque ut cædes manifeſtas, aliquo tamen periculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. is quibuſdam piacularibos ſacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita ſunt, tranſmiſſo per viam tigillo, capite adoperto, velut ſub jugum miſit juvenem. id hodie quoque publice ſemper refectum manet : *Sororium tigillum* vocant. Horatiæ ſepulchrum, quo loco corruerat icta, conſtructum eſt ſaxo quadrato. Nec diu pax Albana manſit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commiſſa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit ; & quoniam recta conſilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, ſic in pace bellum quærens, quia ſuæ civitati animorum plus quam virium cernebat eſſe, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos, ſuis per ſpeciem ſocietatis proditionem reſervat. Fidenates colonia Romana Vejentibus ſociis conſilii aſſumptis, pacto tranſitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenæ aperte deſciſſent, Tullus Metio, exercituque ejus ab Alba accito contra hoſtes ducit. ubi Anienem tranſiit, ad confluentes collocat caſtra. Inter eum locum & Fidenas Vejentium exercitus Tiberim tranſierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu, in ſiniſtro Fidenates propius montes conſiſtunt. Tullus adverſus Vejentem hoſtem dirigit ſuos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat quam fidei : nec manere ergo, nec tranſire aperte auſus, ſenſim ad montes ſuccedit. Inde ubi ſatis ſubiſſe ſeſe ratus eſt, erigit totam aciem fluctuanſque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Conſilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo eſſe Romanis, qui proximi ſteterant, ut nudari latera ſua ſociorum digreſſu ſenſerunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. Equitem clara increpans voce, ut hoſtes exaudirent, redire in prælium jubet : Nihil trepidatione opus eſſe : ſuo juſſu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadat. Idem imperat, ut haſtas equites erigere jubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conſpectum abeuntis Albani exercitus interſepſit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hoſtem tranſit, & audiverant clara voce dictum : & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis eſſent, Latine ſciebant. Itaque ne ſubito ex collibus decurſu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Inſtat Tullus, fuſo-

que

que Fidenatium cornu in Vejentem alieno pavore perculſum ferocior redit. nec illi tulere impetum, ſed ab effuſa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quo poſtquam fuga inclinavit, alii arma fœde jactantem in aquam cæci ruebant: alii, dum cunctantur in ripis inter fugæ pugnæque conſilium oppreſſi. non alia ante Romana atrocior fuit. Tnm Albanus exercitus ſpectator certaminis deductus in campos. Metius Tullo devictos hoſtes gratulatur. contra Tullus Metium benigne alloquitur. quod bene vertat, caſtra Albanos Romanis caſtris jungere jubet: ſacrificium luſtrale in diem poſterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut aſſolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. præcones ab extremo orſi primos excivere Albanos. hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi conſtitere. ex compoſito armata circumdatur Romana legio: centurionibus datum negotium erat, ut ſine mora imperia exſequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani ſi unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum diis immortalibus gratias ageretis, deinde veſtræ ipſorum virtuti; heſternum id prælium fuit, dimicatum eſt enim non magis cum hoſtibus, quam (quæ dimicatio major ac periculoſior eſt) cum proditione ac perfidia ſociorum. nam, ne vos falſa opinio teneat, injuſſu meo Albani ſubiere ad montes: nec imperium illud meum, ſed conſilium, & imperii ſimulatio fuit, ut nec vobis ignorantibus deſeri vos, averteretur à certamine animus, & hoſtibus circumveniri ſe à tergo ratis terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum eſt. ducem ſecuti ſunt, ut & vos, ſi quo ego inde agmen declinare voluiſſem, feciſſetis. Metius ille eſt ductor itineris hujus. Metius idem hujus machinator belli. Metius fœderis Romani Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, niſi in hunc inſigne jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati circumſiſtunt. rex cætera, ut orſus erat, peragit. *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit populo Romano, ac mihi vobiſque Albani populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt: civitatem dare plebi, primores in patres legere; unam urbem, unam Remp. facere; ut ex uno quondam in duos populos diviſa Albana res eſt, ſic nunc in unum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermes ab armatis ſepta in variis voluntatibus communi tamen metu cogente, ſilentium tenet.

tum Tullus: *Meti Suffeti, inquit, ſi ipſe diſcere poſſes fidem ac fœdera ſervare vivo tibi ea diſciplina à me adhibita eſſet, nunc quoniam tuum inſanabile ingenium eſt, tu tuo ſupplicio doce humanum genus ea ſancta credere, quæ à te violata ſunt; ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem geſſiſti; ita jam corpus paſſim diſtrahendum dabis.* Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum diſtentum illigat Metium, deinde in diverſum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæſerant vinculis membra, portantes, avertere omnes à tanta fœditate ſpectaculi oculos. Primum ultimumque illud ſupplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuiſſe pœnas. Inter hæc jam præmiſſi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam: legiones deinde ductæ ad diruendam urbem, quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum eſſe urbium ſolet, cum effractis portis, ſtratiſve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hoſtilis, & curſus per urbem armatorum omnia ferro, flammaque miſcet: ſed ſilentium triſte, ac tacita mœſtitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid ſecum ferrent, deficiente conſilio, rogitanteſque alii alios, nunc in liminibus ſtarent, nunc errabundi domos ſuas, ultimum illas viſuri pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium inſtabat; jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulviſque ex diſtantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat: raptim quibus quiſque poterat elatis, cum larem ac penates, tectaque in quibus natus quiſque educatuſq; eſſet, relinquẽtes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conſpectus aliorum mutua miſeratione integrabat lacrymas, voceſque etiam miſerabiles exaudiebantur, mulierum præcipue, cum obſeſſa ab armatis templa auguſta præterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egreſſis urbem Albanis, Rnmanus paſſim publica privataque omnia tecta adæquat ſolo, unaque hora quadringentorum annorũ opus, quibus Alba ſteterat, excidio ac ruinis dedit. templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum eſt. Roma interim creſcit Albæ ruinis, duplicatur civium numerus.

Cælius

Cælius additur urbi mons, &, quo frequentius habitaretur, eam ſedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum in patres, ut ea quoque pars Reip. creſceret, legit: Tullios, Servilios, Quintios, Geganeos, Curiatios, Clœlios: templumque, ordini ab ſe aucto curiam fecit, quæ *Hoſtilia* uſque ad patrum noſtrorum ætatem appellata eſt. & ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitũ decem turmas ex Albanis legit. legiones & veteres eodem ſupplemento explevit, & novas ſcripſit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempeſtate ſecundum Etruſcos opulentiſſimæ viris armiſque utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehenſos querebatur. Sabini ſuos prius in lucum confugiſſe, ac Romæ retentos. Hæ cauſæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & ſuarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumſpicere & ipſi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruſcorum Vejentes inde ob reſiduas bellorum iras maxime ſollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. & apud vagos quoſdam ex inopi plebe etiam merces valuit. publico auxilio nullo adjuti ſunt. valuitque apud Vejentes (nam de cæteris minus mirum eſt) pacta cum Romulo induciarum fides. Cum bellum utrimq; ſumma ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum tranſire, pugna atrox ad ſilvam Malitioſam fuit; ubi & peditum quidem robore, cæterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit, ab equitibus repente invectis, turbati ordines ſunt Sabinorum: nec pugna deinde illis conſtare, nec fuga explicari ſine magna cæde potuit. Devictis Sabinis cum in magna gloria, magniſq; opibus regnum Tulli, ac tota res Romana eſſet, nunciatum regi patribuſq; eſt, in monte Albano lapidibus pluiſſe: quod cum credi vix poſſet, miſſis ad id viſendum prodigium; in conſpectu haud aliter, quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. viſi etiam audire vocem ingentem ex ſummi cacuminis luco, ut patrio ritu ſacra Albani facerent, quæ velut diis quoq; ſimul cum patria relictis, oblivioni dederant. & aut Romana ſacra ſuſceperant, aut fortunæ (ut fit) obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale ſacrum publice ſuſceptum eſt: ſeu voce cœleſti ex Albano monte miſſa (nam id quoque traditur) ſeu aruſpicum monitu manſit certe ſolenne, ut quandocunq; idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo poſt peſtilentia laboratum eſt. unde cum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoſo rege: ſalubriora etiã credente militiæ quam domi juvenum corpora eſſe, donec ipſe quoque longinquo morbo eſt implicitus. tunc adeo fracti ſimul cum corpore ſunt ſpiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus eſſet minus regium, quam ſacris dedere animum, repente omnibus magnis, parviſq; ſuperſtitionibus obnoxios degeret, religionibuſque etiam populum impleret. vulgo jam homines (eum ſtatum rerum qui ſub Numa rege fuerat, requirentes) unam opem ægris corporibus relictam, ſi pax veniaq; ab diis impetrata eſſet, credebant. Ipſum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, cum ibi quædam occulta ſolennia ſacrificia Jovi Elicio facta inveniſſet, operatum his ſacris ſe abdidiſſe: ſed non rite initum, aut curatum id ſacrum eſſe, nec ſolum nullam ei oblatam cœleſtium ſpeciem, ſed ira Jovis ſolicitati prava religione fulmine ictũ cum domo conflagraſſe. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta. Mortuo Tullo, res, ut conſtitutum jam inde ab initio erat, ad patres redierat; hique inter regem nominaverant; quo comitia habente, Ancũ Martium regem populus creavit: patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Martius erat. qui ut regnare cœpit, avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum; cætera egregium ab una parte haud ſatis proſperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longeq; antiquiſſimum ratus ſacra publica, ut ab Numa inſtituta erant, facere: omnia ea ex commentariis regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico jubet, inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta ſpes, in avi mores atque inſtituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, ſuſtulerant animos: & cum incurſionem in agrum Romanũ feciſſent, repetentibus res Romanis ſuperbe reſponſum reddunt, deſidem Romanum regem inter ſacella & aras acturum eſſe regnum rati, Mediũ erat

in

in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quod avi regno magis neceſſariam fuiſſe pacem credebat, cum in novo tum feroci populo; etiam quod illi contigiſſet ocium, ſine injuria id ſe haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque eſſe Tullo regi aptiora, quam Numæ: ut tamen, quoniam Numa in pace religiones inſtituiſſet, à ſe bellicæ cerimoniæ proderentur; nec gererentur ſolum, ſed etiam indicerentur bella aliquo ritu jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc fetiales habent, deſcripſit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato (filum lanæ velamen eſt) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines* (cujuſcunque gentis ſunt nominati) *audiat fas ego ſum publicus nuncius populi Romani, juſte pieque legatus venio, verbiſque meis fides ſit.* Peragit deinde poſtulata. Indè Jovem teſtem facit: *Si ego injuſte impieque illos homines, illaſque res dedier nuncio populi Romani mihi expoſco, tum patriæ compotem me nunquam ſinas eſſe.* Hæc cum fines ſuprascandit; hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc, forum ingreſſus, paucis verbis carminis, concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. ſi non deduntur, quos expoſcit, diebus tribus & triginta (tot enim ſolennes ſunt) peractis, bellum ita indicit, *Audi Jupiter, & tu Juno: Quirine, diique omnes cœleſtes, voſque terreſtres, voſque inferni audite. Ego vos teſtor populum illum* (quicunque eſt, nominat) *injuſtum eſſe, neque jus perſolvere, ſed de iſtis rebus in patria majores natu conſulemus, quo pacto jus noſtrum adipiſcamur.* cum his nuncius Romam ad conſulendum redit. Confeſtim rex his ferme verbis patres conſulebat: *Quarum rerum, litium, cauſarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priſcorum Latinorum, hominibuſque priſcis Latinis, quas res dari, fieri, ſolvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec ſolverunt dic*, inquit ei, quem primum ſententiam rogabat, *quid cenſes?* tum ille: *Puro pioque duello quærendas cenſeo; itaque conſentio conſciſcoque.* Inde alii rogabantur. quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem ſententiam ibat, bellum erat conſenſu fieri ſolitum; ut fetialis haſtam ferratam, aut ſanguineam peruſtam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præſentibus diceret: *Quod populi priſcorum Latinorum, hominesque priſci Latini adverſus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priſcis Latinis juſſit eſſe, ſenatuſque populi Romani Quiritium cenſuit, conſenſit, conſcivit, ut bellum cum priſcis Latinis fieret: ob eam rem ego populuſque Romanus populis priſcorum Latinorum, hominibuſque priſcis Latinis bellum indico facioque.* Id ubi dixiſſet, haſtam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum poſteri acceperunt. Ancus demandata cura ſacrorum flaminibus, ſacerdotibuſque aliis, exercitu novo conſcripto, profectus Politorium urbem Latinorum vi cepit. ſecutuſque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hoſtibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. & cum circa Palatium ſedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani impleſſent, Aventinum novæ multitudini datum. addit eidem haud ita multo poſt, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rurſus bello repetitum, quod vacuum occupaverant priſci Latini, eaque cauſa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hoſtium ſemper receptaculum eſſet. Poſtremo omni bello Latino Meduliam compulſo, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum eſt: nam & urbs tuta munitionibus, præſidioque firmata valido erat, & caſtris in aperto poſitis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis ſigna contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit: tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murtiæ datæ ſedes. Janiculum quoque adjectum, non inopia loci, ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet. Id non muro ſolum, ſed etiam, ob commoditatem itineris, ponte ſublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque foſſa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus eſt. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, diſcrimine recte an perperam facti confuſo, facinora clandeſtina fierent, carcer ad terrorem increſcentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. nec urbs tantum hoc rege crevit, ſed etiam ager fineſque: ſilva Mæſia Vejentibus adempta, uſque ad mare imperium prolatum;

la tum : & in ore Tiberis Hoſtia urbs condita : ſalinæ circa factæ , egregieque rebus bello geſtis , ædes Jovis Feretrii amplificata. Anco regnante , Lucumo vir impiger , ac divitiis potens, Romam commigravit , cupidine maxime ac ſpe magni honoris , cujus adipiſcendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina ſtirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat, qui ob ſeditiones domo profugus cum Tarquiniis forte conſediſſet , uxore ibi ducta duos filios genuit. nomina his Lucumo , atque Aruns fuerunt. Lucumo ſuperfuit patri bonorum omnium hæres : Aruns prior quam pater moritur, uxore gravida relicta, nec diu manet ſuperſtes filio pater : qui cum , ignorans nurum ventrem ferre , immemor in teſtando nepotis deceſſiſſet , puero poſt avi mortem in nullam ſortem bonorum nato , ab inopia Egerio inditum nomen Lucumoni contra omnium hæredi honorum cum divitiæ jam animos facerent, auxit , ducta in matrimonium Tanaquil, ſummo loco nata , & quæ haud facile iis , in quibus nata erat, humiliora ſineret. ea cum innupſiſſet , ſpernentibus Etruſcis Lucumonem exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit , oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis , dummodo virum honoratum videret, conſilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma eſt ad id potiſſimum viſa. In novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas ſit , futurum locum forti ac ſtrenuo viro : regnaſſe Tatium Sabinum , arceſſitum in regnum Numam à Curibus , & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ eſſe : facile perſuadet, ut cupido honorum , & cui Tarquinii materna tantum patria eſſet. Sublatis itaque rebus commigrant Romam, Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei carpento ſedenti cum uxore,aquila ſuſpenſis demiſſa leniter alis pileum aufert : ſuperque carpentum cum magno clangore volitans , rurſus velut miniſterio divinitus miſſa , capiti apte reponit : inde ſublimis abiit. accepiſſe id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etruſci , cœleſtium prodigiorum mulier : excelſa & alta ſperare complexa virum jubet, eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam veniſſe, circa ſummum culmen hominis auſpicium feciſſe, levaſſe humano ſuperpoſitum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has ſpes cogitationeſque ſecum portantes , urbem ingreſſi ſunt , domicilioque ibi comparato , L. Tarquinium Priſcum edidere nomen. Jam & Romanis conſpicuum eum novitas divitiæque faciebant : & ipſe quoque fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiiſque, quos poterat, ſibi conciliando, adjuvabat, donec in regiam quoque de eo fama perlata eſt: notitiamque eam brevi , apud regem liberaliter dextreque obeundo officia , in familiaris amicitiæ adduxerat jura , ut publicis pariter ac privatis conſiliis , bello domique intereſſet. & per omnia expertus poſtremo tutor etiam liberis regis teſtamento inſtitueretur. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti , cuilibet ſuperiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant. eo magis Tarquinius inſtare, ut quam primum comitia regi creando fierent. quibus indictis , ſub tempus pueros venatum ablegavit. iſque primus & petiiſſe ambitioſe regnum , & orationem dicitur habuiſſe ad conciliandos plebis animos compoſitam : cum ſe non rem novam petere ; quippe qui non primus , quod quiſquam indignari mirarive poſſet , ſed tertius Romæ peregrinus regnum affectet : & Tatium non ex peregrino ſolum , ſed etiam ex hoſte regem factum. & Numam ignarum urbis , non petentem , in regnum ultro accitum. ſe ex quo ſui potens fuerit , Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigraſſe : majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis funguntur homines , Romæ ſe quam in vetere patriâ vixiſſe. domi militiæque ſub haud pœnitendo magiſtro, ipſo Anco rege, Romana ſe jura , Romanos ritus didiciſſe. obſequio & obſervantia in regem cum omnibus , benignitate erga alios cum rege ipſo certaſſe. Hæc eum haud falſa memorantem ingenti conſenſu populus Romanus regnare juſſit. Ergo virum cætera egregium , ſecuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio eſt,nec minus regni ſui firmandi , quam augendæ Reipublicæ memor , centum in patres legit. qui deinde minorum gentium ſunt appellati : factio haud dubia regis , cujus beneficio in curiam venerant : Bellum primum cum Latinis geſſit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit : prædaque inde majore , quam quanta belli fama fuerat, revecta,ludos opulentius inſtructiuſq; quam priores reges, fecit. Tum primum circo , qui nunc maximus dicitur, deſignatus locus eſt. loca diviſa patribus , equitibuſque , ubi ſpectacula ſibi quiſque facerent ; fori appellati. Spectavere , furcis

furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes. ludicrum fuit. equi pugileſque ex Hetruria maxime acciti. ſolennes delnde annui manſere ludi, Romani, magnique varie appellati ab eodem rege, & circa forum privatis ædificanda diviſa ſunt loca: porticus, rabernæque factæ. Muro quoq; lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum cœptis intervenit. adeoque ea ſubita res fuit, ut prius Anienem tranſirent hoſtes, quam obviam ire, ac prohibere exercitus Romanus poſſet. itaque trepidatum Romæ eſt. & primo dubia victoria magna utrimque cæde pugnatum eſt. reductis delnde in caſtra hoſtium copiis, datoque ſpatio Romanis ad comparandum de integro bellum. Tarquinius equitem maxime ſuis deeſſe viribus ratus, ad Ramnenſes, Titienſes, Luceres, quas centurias Romulus ſcripſerat, addere alias conſtituit, ſuoq; inſignes relinquere nomine. id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Accius Navius inclytus ea tempeſtate augur, neque mutari, neq; novum conſtitui, niſi aves addixiſſent, poſſe. ex eo ira regi mota, eludenſque artem (ut ferunt) *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine poſſit, quod nunc ego mente concipio.* Cum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixiſſet, *Atqui hæc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem diſciſſurum. cape hæc, & perage quod aves tua fieri poſſe portendunt.* Tum illum haud cunctanter diſcidiſſe cotē ferunt. Statua Accii poſita capite velato, quo in loco res acta eſt, in comitio in gradibus ipſis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco ſitam fuiſſe memorant, ut eſſet ad poſteros miraculi ejus monumentum. auguriis certe ſacerdotioque augurum tantus honos acceſſit, ut nihil belli domique poſtea, niſi auſpicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ſumma rerum ubi aves non admiſiſſent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit, numero alterum tantum adjecit, ut mille & trecenti equites in tribus centuriis eſſent, poſteriores modo ſub iiſdem nominibus, qui additi erant, appellati ſunt: quas nunc, quia geminatæ ſunt, ſex vocant centurias. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur, ſed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, miſſis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accenſa ligna, & pleraque in ratibus impacta ſublicciis cum hærerent, pontem ſuccendunt, ea quoq; res in pugna terrorem attulit Sabinis, effuſis eadem fugam impediit, multique mortales cum hoſtē effugiſſent, in flumine ipſo periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quā nunciari poſſet, inſignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus poſitos, cum jam pelleretur media peditum ſuorum acies, ita incurriſſe ab lateribus ferunt, ut non ſiſterent modo Sabinss legiones ferociter inſtantes cedentibus, ſed ſubito in fugam verterent. montes effuſo curſu Sabini petebant, & pauci tenuere. maxima pars, ut ante dictum eſt, ab equitibus in flumen acti ſunt. Tarquinius inſtandum perterritis ratus, præda captiviſque Romam miſſis, ſpolium hoſtium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accenſis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. & quanquam male geſta res erat, nec geſturos melius ſperare poterant, tamen quia conſulendi res non dabat ſpacium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fuſi, perditis jam prope rebus pacem petiere. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat. Sabinis ademium. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præſidio relictus deditoſque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam eſſe. Rex interrogavit, *Eſtiſne vos legati oratoreſque miſſi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederitis? ſumus. Eſt ne populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditiſne vos populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utenſilia, divina humanaque omnia in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Sabino bello perfecto Tarquinius triumphans, Roma rediit. inde priſcis Latinis bellum fecit. ubi nuſquam ad univerſæ rei dimicationem ventum eſt. ad ſingula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit, Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Cruſtumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priſcis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole geſſerat bella: ut non quietior populus domi eſſet, quam militiæ fuiſſet. nam & muro lapideo, eujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum, aliaſ-

que

que interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præſagiente animo, futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis. Eo tempore in regia prodigium viſu eventuque mirabile fuit. puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arſiſſe ferunt multorum in conſpectu. plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitum regem. & cum quidam familiarium aquam ad reſtinguendum ferret, ab regina retentum. ſedatoque jam tumultu, moveri vetuiſſe puerum, donec ſua ſponte experrectus eſſet. mox cum ſomno & flammam abiiſſe. Tum abducto in ſecretum viro, Tanaquil: *Videſne tu puerum hunc,* inquit, *quem tam humili cultu educamus? ſcire licet hunc lumen quondam rebus noſtris dubiis futurum, præſidiumque regiæ afflictæ, proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia noſtra nutriamus,* Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi eſſet. juvenis evaſit vere indolis regiæ, nec, cum quæreretur gener Tarquinio, quiſquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit, filiamque ei ſuam rex deſpondit. Hic quacunque de cauſa tantus illi honos habitus, credere prohibet ſerva natum eum, parvumque ipſum ſerviſſe. eorum magis ſententiæ ſum, qui Corniculo capto Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiſo uxorem, cum inter reliquas captivas cognita eſſet, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt ſervitio, partum Romæ edidiſſe, in Priſci Tarquinii domo. inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum ut in domo à parvo eductum, in caritate atque honore fuiſſe: fortunam matris, quod capta patria in hoſtium manus venerit, ut ſerva natus crederetur feciſſe. Duodequadrageſimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, ſed apud patres plebemq; longe maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etſi antea ſemper pro indigniſſimo habuerant, ſe patrio regno tutoris fraude pulſos, regnare Romæ advenam, non modo vicinæ, ſed ne Italicæ quidem ſtirpis, tum impenſius his indignitas creſcere, ſi ne ab Tarquinio quidem ad ſe rediret regnum, ſed præceps inde porro ad ſervitia caderet: ut in eadem civitate poſt centeſimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipſe tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id ſervus ſerva natus poſſideat. tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus ſuæ dedecus fore, ſi Anci regis virili ſtirpe ſalva, nõ modo advenis, ſed ſervis etiam regnum Romæ peteret. ferro igitur eam arcere cõtumeliã ſtatuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipſum magis, quam in Servium eos ſtimulabat: & quia gravior ultor cædis, ſi ſupereſſet, rex futurus erat, quam privatus: tum Servio occiſo, quemcunque alium generum delegiſſet, eundem regni hæredem facturus videbatur. ob hæc ipſi regi inſidiæ parantur. Ex paſtoribus duo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus conſueti erãt uterq; agreſtibus ferramentis, in veſtibulo regiæ quam potuere tumultuoſiſſime, ſpecie rixæ in ſe omnes apparitores regios convertunt. inde cum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam perveniſſet, vocati ad regem pergunt. primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obſtrepere. coerciti ab lictore, & juſſi invicem dicere, tandem obloqui deſiſtũt. unus rem ex compoſito orditur. dum intentus in eum ſe rex totus averteret, alter elatam ſecurim in caput dejecit; relictoque in vulnere telo, ambo ſe foras ejiciunt. Tarquinium moribundum cum qui circa erant excepiſſent, illos fugientes, lictores comprehendunt. clamor inde, concurſuſque populi, mirantium quid rei eſſet, Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: ſimul quæ curando vulneri opus ſunt, tanquam ſpes ſubeſſet, ſedulo comparat: ſimul ſi deſtituat ſpes, alia præſidia molitur. Servio propere accito cum pene exanguem virum oſtendiſſet, dextram tenens, orat, ne inultam mortem ſoceri, ne ſocrum inimicis ludibrio eſſe ſinat. *Tuum eſt,* inquit, *Servi, ſi vir es, regnum: non eorũ qui alienis manibus peſſimum facinus fecere. erige te, deoſque duces ſequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuſo igni portenderunt, nunc te illa cæleſtis excitet flamma, nunc expergiſcere vere, & nos peregrini regnavimus. qui ſis, non unde natus ſis, reputa. ſi tua te ſubita conſilia torpent, at tu mea ſequere.* Cum clamor impetuſque multitudinis vix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte ædium per feneſtras in novam viam verſas (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur, jubet bono animo eſſe, ſopitum fuiſſe regẽ ſubito ictu, ferrũ haud alte in corpus deſcendiſſe.

diſſe. Jam ad ſe rediſſe: inſpectum vulnus abſterſo cruore, omnia ſalubria eſſe. confidere propediem ipſum eos viſuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem eſſe eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia. Servius cum trabea & lictoribus prodit: ac ſede regia ſedens alia decernit, de aliis conſulturum ſe regem eſſe ſimulat. Itaque per aliquot dies, cum jam expiraſſet Tarquinius, celata morte, per ſpeciem alienæ fungendæ vicis, ſuas opes firmavit. tum demum palam facta ex comploratione in regia orta, Servius præſidio firmo munitus, primus injuſſu populi, voluntate patrum regnavit. Anci liberi jam tum comprehenſis ſceleris miniſtris, ut vivere regem, & tantas eſſe opes Servii nunciatum eſt, Sueſſam Pometiam exulatum ierant. Nec jam publicis magis conſiliis Servius, quam privatis munire opes, & ne qualis Anci liberûm animus adverſus Tarquinium fuerat, talis adverſus ſe Tarquinii liberûm eſſet, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. nec rupit tamen fati neceſſitatem humanis conſiliis, quin invidia regni etiam inter domeſticos infida omnia atque infeſta faceret. Peropportune ad præſentis quietem ſtatus bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliiſque Hetruſcis ſumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii: fuſoque ingenti hoſtium exercitu, haud dubius rex, ſeu patrum, ſeu plebis animos periclitaretur, Romam redit. aggrediturque inde pacis longe maximum opus: ut quemadmodum Numa divini auctor juris fuiſſet, ita Servium conditorem omnis in civitate diſcriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, poſteri fama ferrent. Cenſum enim inſtituit, rem ſaluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli, paciſque munia non viritim, ut ante, ſed pro habitu pecuniarum fierent. tum claſſes, centuriaſque, & hunc ordinem ex cenſu deſcripſit, vel paci decorum, vel bello. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem cenſum haberent, lxxx confecit centurias, quadragenas ſeniorum ac juniorum. Prima claſſis omnes appellati ſeniores, ad urbis cuſtodiam ut præſto eſſent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære, hæc ut tegumenta corporis eſſent: tela in hoſtem, haſtaque & gladius. additæ huic claſſi duæ fabrûm centuriæ, quæ ſine armis ſtipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda claſſis intra centum uſque ad quinque & ſeptuaginta millium cenſum inſtituta, & ex his ſenioribus, junioribuſque viginti conſcriptæ centuriæ: arma imperata, ſcutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ claſſis in quinquaginta millium cenſum eſſe voluit. totidem centuriæ & hæ, eodemque diſcrimine ætatum factæ: nec de armis quidquam mutatum, ocreæ tantum ademptæ. In quarta claſſe cenſus quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ, arma mutata, nihil præter haſtam & verutum datum. Quinta claſſis aucta, centuriæ triginta factæ; fundas, lapideſque miſſiles hi ſecum gerebant, in his accenſi, cornicines, tibicineſque in tres centurias diſtributi. undecim millibus hæc claſſis cenſebatur. Hoc minor cenſus reliquam multitudinem habuit. Inde una centuria facta eſt, immunis militia. Ita pedeſtri exercitu ornato, diſtributoque, equitum ex primoribus civitatis xii. ſcripſit centurias. ſex item alias centurias, tribus ab Romulo inſtitutis, ſub iiſdem, quibus inauguratæ erant nominibus fecit. ad equos emendos dena millia æris ex publico data. & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos ſingulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde eſt honos additus. Non enim (ut ab Romulo traditum, ceteri ſervaverant Reges) viritim ſuffragium eadem vi, eodemque jure promiſcue omnibus datum eſt: ſed gradus facti, ut neque excluſus quiſquam ſuffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis eſſet. equites enim vocabantur primi lxxx inde primæ claſſis centuriæ, ibi ſi variaret, quod raro incidebat, ut ſecundæ claſſis vocarentur: nec fere unquam infra ita deſcenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc eſt, poſt expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum ſeniorumque, ad inſtitutam ab Servio Tullio ſummam non convenire. quadrifariam enim urbe diviſa regionibus, collibuſque quæ habitabantur, partes, Tribus eas appellavit: ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex cenſu conferendi ab eodem inita ratio eſt. neque hæ tribus ad centuriarum diſtributionem numerumque quicquam pertinuere. Cenſu perfecto, quem maturaverat metu legis de incenſis latæ, cum vinculorum

minis

minis mortiſque edixit, ur omnes cives Romani, equites pedireſque, in ſuis quiſque centuriis in campo Martio prima luce adeſſent. ibi inſtructum exercitum omnem ſue, ove, taurilibus, luſtravit. idque conditum luſtrum appellatum, quia in cenſendo finis actus eſt. Millia lxxx, eo luſtro civium cenſa dicuntur. Adjicit ſcriptorum antiquiſſimus *Fabius Pictor*, eorum qui ferre arma poſſent, eum numerum fuiſſe. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda viſa eſt. addit duos colles, Quirinalē, Viminalemque. inde deinceps auget Eſquilias: ibique ipſe, ut loco dignitas fieret, habitat. aggere & foſſis & muro circumdat urbem. ita pomœrium proferr. Pomœriū, verbi vim ſolam intuentes, poſtmœrium interpretantur eſſe. eſt autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Hetruſci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato conſecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpacium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod poſt murum eſſet, quam quod murus poſt id, pomœrium Romani appellarunt. & in urbis incremento ſemper, quantum mœnia proceſſura erant, tantum termini hi conſecrari proferebantur. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis uſus, ne ſemper armis opes acquirerentur, conſilio augere imperium conatus eſt. ſimul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Epheſiæ fanum: id communiter à civitatibus Aſiæ factum fama ferebat. Cum conſenſum Deoſque conſociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hoſpitia amicitiaſque de induſtria junxerat, ſæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent, ea erat confeſſio, caput rerum Romam eſſe; de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omiſſum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni ſe ex Sabinis fors dare viſa eſt privato conſilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine, ac ſpecie. fixa per multas ætates cornua in veſtibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. habito, ut erat, res prodigii loco eſt: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolaſſet, ibi fore imperium. idque carmen pervenerat ad antiſtitem fani Dianæ. Sabinus, ut primum apta dies ſacrificio viſa eſt, bovem Romam actam deducit, ad fanū Dianæ, & ante aram ſtatuit. Ibi antiſtes Romanus eum magnitudo victimæ celebrata fama moviſſet, memor reſponſi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hoſpes paras? inquit, inceſte ſacrificium Dianæ facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hoſpes, qui omnia, ut prodigio reſponderet eventus, cuperet rite facta, extemplo deſcendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mire gratum regi, atque civitati fuit. Servius, quamquam jam uſu haud dubie regnum poſſederat, tamen quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, ſe injuſſu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hoſtibus viritim diviſo, auſus eſt ferre ad populum, vellent juberentne ſe regnare? tantoque conſenſu, quanto haud quiſquam alius ante rex eſt declaratus. Neque ea res Tarquinio ſpem affectandi regni minuit: imo eo impenſius, quia de agro plebis adverſum patrū voluntatem ſenſerat agi, criminandi Servii apud patres, creſcendique in curia ſibi occaſionem datam ratus eſt, & ipſe juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum ſtimulante. Tulit enim & Romana regia ſceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas: ultimumque regnum eſſet, quod ſcelere partum foret. Hic L. Tarquinius Priſci Tarquinii regis filius nepoſne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium crediderim. fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum eſt, duæ Tulliæ regis filiæ nupſerant, & ipſæ longe diſpares moribus. Forte ita inciderat; ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum eſſet, conſtituique civitatis mores poſſent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam eſſe; tota in alterum verſa Tarquinium eum mirari, eum virum dicere, ac regio ſanguine ortum: ſpernere ſororem, quod virum nacta muliebri ceſſaret audacia. Contrahit celeriter ſimilitudo eos, ut fere fit, malum malo aptiſſimum. ſed initium turbandi omnia à fœmina ortum eſt, ea ſecretis viri alieni aſſuefacta ſermonibus, nullis verborum

verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de ſorore ad virum, & ſe rectius viduam, & illum cælibem futurum fuiſſe contendere, quam cum impari jungi, ut elangueſcendum aliena ignavia eſſet, ſi ſibi eum, quo digna eſſet, Dii dediſſent virum: domi ſe propediem viſuram regnum fuiſſe, quod apud patrem videat. celeriter adoleſcentem ſuæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus cum domos vacuas novo matrimonio feciſſent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante. Tum vero indies infeſtior Tullii ſenectus, infeſtius cœpit regnum eſſe. jam enim ab ſcelere ad aliud ſpectare mulier ſcelus: nec nocte, nec interdiu virum conquieſcere pati, ne gratuita præterita parricidia eſſent. Non ſibi defuiſſe cui nupta diceretur, nec cum quo tacita ſerviret: defuiſſe qui ſe regno dignum putaret; qui meminiſſet ſe eſſe Priſci Tarquinii filium, qui habere, quam ſperare regnum mallet: *ſi tu is es, cui nuptam eſſe me arbitror, & virum, & regem appello: ſin minus, eo nunc pejus mutata eſt res, quod iſtbic cum ignavia eſt ſcelus. quin accingeris? non tibi à Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri neceſſe eſt. Dii te penates patriique & patris imago, & domus regia, & in domo regale ſolium, & nomen Tarquinium creat, vocatque regem. aut ſi ad hæc parum eſt animi, quid fruſtraris civitatem? quid te ut regium juvenem conſpici ſinis? faceſſe hinc Tarquinios, aut Corinthum: devolvere retro ad ſtirpem, fratri ſimilior, quam patri.* His aliiſque increpando juvenem inſtigat, nec conquieſcere ipſa poteſt, ſi, cum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuiſſet animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dediſſet: ipſa regio ſemine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus inſtinctu furiis Tarquinius, circumire & prenſare minorum maxime gentium patres, admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de ſe ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis creſcere. Poſtremo, ut jam agendæ rei tempus viſum eſt, ſtipatus agmine armatorum in forum irrupit: inde omnibus perculſis pavore, in regia ſede pro curia ſedens, patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari juſſit. Convenere extemplo: alii jam ante hoc præparati, alii metu, ne, non veniſſe, fraudi eſſet: novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab ſtirpe ultima orſus Servum ſervaque natum, poſt mortem indignam parentis ſui, non per ſuffragium populi, non auctoribus patribus, muliebri dono regnum occupaſſe. ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipſe ſit, odio alienæ honeſtatis ereptum primoribus agrum ſordidiſſimo cuique diviſiſſe: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinaſſe in primores civitatis: inſtituiſſe cenſum, ut inſignis ad invidiam locupletiorum fortuna eſſet, & parata, ubi vellet, egentiſſimis largiretur. Huic orationi Servius cum interveniſſet, trepido nuncio excitatus, extemplo à veſtibulo curiæ magna voce: *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei eſt? qua tu audacia me vivo vocare auſus es patres? aut in ſede conſidere mea?* Cum ille ferociter ad hæc, *Se patris ſui tenere ſedem, multo quam ſervum potiorem filium regis, regni hæredem: ſatis illum diu per licentiam eludentem inſultaſſe dominis.* Clamor ab utriuſque fautoribus oritur, & concurſus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui viciſſet. Tum Tarquinius neceſſitate jam etiam ipſa cogente ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium, elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. fit fuga regis apparitorum, atque comitum. ipſe prope exanguis cum ſemianimis regio comitatu domum ſe reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ab iis qui miſſi ab Tarquinio fugientem conſecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cetero ſcelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certe, id quod ſatis conſtat, in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia: regemque prima appellavit. à quo faceſſere juſſa ex tanto tumultu, cum ſe domum reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit, flectenti carpentum dextra in Virbium clivium, ut in collem Eſquiliarum eveheretur, reſtitit pavidus, atque inhibuit frenos, is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum oſtendit. Fœdum inhumanumque inde traditur ſcelus, monumentoque locus eſt: *Sceleratum vicum* vocant, quo amens agitantibus furiis ſororis, ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egiſſe fertur, partemque

que ſanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipſa reſperſaque tuliſſe ad penates ſuos, quibus iratis, malo regni principio ſimiles propediem exitus ſequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque ſuccedenti regi difficilis æmulatio eſſet. Cæterum id quoque ad gloriam acceſſit, quod cum illo ſimul juſta ac legitima regna occiderunt. Idipſum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen quia unius eſſet, deponere eum in animo habuiſſe quidam auctores ſunt, niſi ſcelus inteſtinum liberandæ patriæ conſilia agitanti interveniſſet. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia ſocerum gener ſepultura prohibuit, Romulum quoque inſepultum periſſe dictitans: primoreſque patrum, quos Servii rebus faviſſe credebat, interfecit. conſcius deinde male quærendi regni ab ſe ipſo adverſus ſe exemplum capi poſſe, armatis corpus circumſepſit. neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat. ut qui neque populi juſſu, neque auctoribus patribus regnaret. eo accedebat, ut in caritate civium nihil ſpei reponenti metu regnum tutandum eſſet: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, ſine conſiliis per ſe ſolus exercebat, perque eam cauſam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat; non ſuſpectos modo aut inviſos, ſed unde nihil aliud quam prædam ſperare poſſet. Ita patrum præcipue numero imminuto, ſtatuit nullos in patres legere, quo contemptior paucitate ipſa ordo eſſet: minuſque per ſe nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus Senatum conſulendi ſolvit, domeſticis conſiliis Rempub. adminiſtravit. bellum, pacem, fœdera, ſocietates per ſe ipſe cum quibus voluit, injuſſu populi ac Senatus fecit, diremitque. Latinorum ſibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives eſſet. neque hoſpitia modo cum primoribus eorum, ſed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tuſculano, is longe princeps Latini nominis erat, ſi famæ credimus, ab Vlyſſe deaque Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptum dat, perque eas nuptias multos ſibi cognatos amicoſque ejus conciliat. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat. cum in diem certam ut ad Lucum Ferentinæ conveniant, indicit: eſſe, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipſe Tarquinius diem quidem ſervavit, ſed paulo ante quam ſol occideret, venit. multa ibi tota die in concilio variis jactata ſermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in abſentem Tarquinium erat invectus. Haud mirum eſſe, Superbo ei inditum Romæ cognomen (jam enim ita clam quidem muſſitantes, vulgo tamen eum appellabant) an quicquam ſuperbius eſſe quam ludificari ſic omne nomen Latinum? principibus longe ab domo excitis, ipſum qui concilium indixerit non adeſſe: tentari profecto patientiam, ut ſi jugum acceperint, obnoxios premat. cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos: Quod ſi ſui bene crediderint cives, aut ſi creditum illud & non raptum parricidio ſit, credere & Latinos; quanquam ne ſic quidem alienigenæ deberent. ſin ſuos ejus pœniteat (quippe qui alii ſuper alios trucidentur exulatum eant, bona amittant) quid ſpei melioris Latinis portendi? ſi ſe audiant, domum ſuam quemque inde abituros; neque magis obſervaturos diem concilii, quam ipſe, qui indixerit, obſerver. Hæc atque alia eodem pertinentia ſeditioſus facinoroſuſque homo, hiſque artibus opes domi nactus, cum maxime diſſereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Averſi omnes ad Tarquinium ſalutandum. Qui ſilentio facto, monitus à proximis ut purgaret ſe, quod id temporis veniſſet, diſceptatorem ait ſe ſumptum inter patrem & filium, cura reconciliandi eos in gratiam, moratum eſſe. & quia ea res exemiſſet illum diem, poſtero die acturum, quæ conſtituiſſet. Ne id quidem ab Turno tuliſſe tacitum ferunt, dixiſſe enim, nullam breviorem eſſe cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque tranſigi verbis poſſe: ni pareat patri, habiturum infortunium eſſe. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confeſtim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppreſſerat, Latinis injiceret. & quia pro imperio palam interfici non poterat, obiato falſo crimine inſontem oppreſſit. per adverſæ factionis quoſdam Aricinos, ſervum Turni auro corrupit, in diverſorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam ſineret. ea cum una nocte perfecta eſſent, Tarquinius pau-

lo ante lucem accitis ad ſe principibus Latinorum, quaſi re nova perturbatus, moram ſuam heſternam, velut Deorum quadam providentia illatam, ait ſaluti ſibi atque illis fuiſſe. ab Turno dici ſibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum ſolus imperium teneat. aggreſſurum fuiſſe heſterno die in concilio: dilatam rem eſſe, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret; inde illam abſentis inſectationem eſſe natam, quod morando ſpem deſtituerit. non dubitare, ſi vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium ſit, inſtructus cum conjuratorum manu, armatuſque venturus dici gladiorum ingentem numerum eſſe ad eum convectum. id vanum necne ſit, extemplo ſciri poſſe. rogare eos ut inde ſecum ad Turnum veniant. Suſpectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio heſterna, & mora Tarquinii: quod videbatur ob eam differri cædes potuiſſe. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen niſi gladiis deprehenſis, cætera vana exiſtimaturi. ubi eſt eo ventum, Turnum ex ſomno excitatum circumſiſtunt cuſtodes; comprehenſiſque ſervis, qui caritate domini vim parabant, cum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur: enimvero manifeſta res viſa, injectæque Turno catenæ: & confeſtim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. ibi tam atrox invidia orta eſt, gladiis in medio poſitis, ut indicta cauſa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate ſuperne injecta, ſaxiſque congeſtis, mergeretur. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatiſque qui Turnum novantem res pro manifeſto parricidio merita pœna affeciſſent, ita verba fecit: Poſſe quidem ſe vetuſto jure agere, quod cum omnes Latini ab Alba oriundi ſint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum coloniis ſuis in Romanum ceſſerit imperium: ceterum ſe utilitatis id magis omnium cauſa cenſere, ut renovetur id fœdus: ſecundaque potius fortuna populi Romani, ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vaſtationeſque agrorum, quas Anco prius, patre deinde ſuo regnante, perpeſſi ſint, ſemper aut exſpectent, aut patiantur. Haud difficulter perſuaſum Latinis: quamquam in eo fœdere ſuperior Romana res erat. ceterum & capita nominis Latini ſtare, ac ſentire cum rege videbant, & Turnus ſui cuique periculi, ſi adverſatus eſſet, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adeſſent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem ſuum, neve ſecretum imperium, propriave ſigna haberent, miſcuit manipulos ex Latinis Romaniſque, ut ex binis ſingulos faceret, binoſque ex ſingulis. ita geminatis manipulis, centuriones impoſuit. Nec ut injuſtus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquaſſet ſuperiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori offeciſſet. Is primus Volſcis bellum in ducentos amplius poſt ſuam ætatem annos movit: Sueſſamque Pometiam ex his vi cepit. ubi cum divendita præda xl. talenta argenti aurique recepiſſet: concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano Imperio, quæ ipſius etiā loci majeſtati eſſet, captivam pecuniam in ædificationē ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, cum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo à mœnibus adempta eſſet, poſtremo minime arte Romana, fraude ac dolo aggreſſus eſt. Nam cum velut poſito bello fundamentis templi jaciendis, aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet: Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe ſævitiam intolerabilem conquerens. Jam ab alienis in ſuos vertiſſe ſuperbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut quam in curia ſollicitudinem fecerit, domi quoque faciat, ne quam ſtirpem, ne quem hæredem regni relinquat. ſe quidem inter tela ac gladios patris elapſum, nihil uſquam ſibi tutum niſi apud hoſtes L. Tarquinii credidiſſe. nam ne errarent, manere bis bellum, quod poſitum ſimuletur: & per occaſionem eum incautos * invaſurum. Quod ſi apud eos ſupplicibus locus non ſit, pererraturum ſe omne Latium: pulſumque ſe inde Volſcos & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis ſuppliciis tegere liberos ſciant. forſitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque ſe adverſus ſuperbiſſimum regem ac ferociſſimum populum inventurum. Cum, ſi nihil morarentur, infenſus ira porro inde abiturus videretur. benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, ſi qualis in cives, qualis in ſocios, talis ad

ad ultimum in liberos eſſet: in ſeipſum poſtremo ſæviturum, ſi alia deſint. ſibi vero gratum adventum ejus eſſe: futurumque credere brevi, ut illo adjuvante, ab portis Gabinis ſub Romana mœnia bellum transferatur. Inde in concilia publica adhiberi. ubi cum de aliis rebus aſſentire ſe veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores eſſent, ipſe identidem belli auctor eſſet: in eo ſibi præcipuam prudentiam aſſumere, quod utriuſque populi vires noſſet, ſciretque inviſam profecto ſuperbiam regiam civibus eſſe, quam ferre ne liberi quidem potuiſſent. Ita cum ſenſim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipſe cum promptiſſimis juvenum prædatum, atque in expeditiones iret, & dictis factiſque omnibus ad fallendum inſtructis vana accreſcere fides; dux ad ultimum belli legitur. ibi cum inſcia multitudine, quid ageretur, prælia parva inter Romam, Gabioſque fierent, quibus plerumque Gabina res ſuperior eſſet: tum certatim ſummi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deûm ſibi miſſum ducem credere. apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate eſſe, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis eſſet. Itaque poſtquam ſatis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è ſuis unum ſciſcitatum Romam ad patrem mittit, quidnam ſe facere vellet? quandoquidem ut omnia unus Gabiis poſſet, ei dii dediſſent. Huic nuncio, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce reſponſum eſt. rex velut deliberabundus, in hortum ædium tranſit, ſequente nuncio filii. ibi inambulans tacitus, ſumma papaverum capita dicitur baculo decuſſiſſe. Interrogando expectandoque reſponſum nuncius feſſus, ut re imperfecta, redit Gabios: quæ dixerit ipſe, quæque viderit, refert. ſeu ira, ſeu odio, ſeu ſuperbia inſita ingenio nullam eum vocem emiſiſſe. Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet, tacitis ambagibus patuit: primores civitatis criminando alios apud populum, alios ſua ipſos invidia oportunus interemit, multi palam, quidam, in quibus minus ſpecioſa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibuſdam volentibus fuga, aut in exilium acti ſunt. abſentiumque bona juxta atque interemptorum diviſa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, ſenſus malorum publicorum adimi, donec orba conſilio auxilioque Gabina res regi Romano ſine ulla dimicatione in manum traditur. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit. fœdus cum Thuſcis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpeio monumentum regni ſui nominiſque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem voviſſe, filium perfeciſſe. Et ut libera à cæteris religionibus area eſſet tota Jovis, templique ejus quod inædificaretur; exaugurare fana ſacellaque ſtatuit: quæ aliquot ibi à Tatio rege primum in ipſo diſcrimine adverſus Romulum pugnæ, vota, conſecrata, inaugurataq; poſtea fuerant. Inter principio condendi hujus operis, moviſſe numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos: nam cum omnium ſacellorum exaugurationes admitterent aves in Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum eſt. non motam Termini ſedem, unumque eum deorum non evocatum ſacratis ſibi finibus, firma ſtabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auſpicio accepto, ſecutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium eſt. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuiſſe, quæ viſa ſpecies, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat, idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quoſque ad eam rem conſultandam ex Hetruria acciverant. Augebatur ad impenſas regis animus. itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi deſtinatæ erant, vix in fundamenta ſuppeditavere. Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior eſt, crediderim xl. ea ſola talenta fuiſſe: quam Piſoni. qui xl. millia pondo argenti ſepoſita in eam rem ſcribit: quam ſummam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda ſperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exſuperaturam. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Hetruria accitis, non pecunia ſolum ad id publica eſt uſus, ſed operis etiam ex plebe, qui cum haud parvus & ipſe militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, ſe templa deûm exædificare manibus ſuis. quæ poſthac & ad alia, ut ſpecie minora, ſic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera. foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum urbis ſub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia

quicquam adæquare potuit: His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi uſus non eſſet, oneri rebatur eſſe: & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat: Signiam Circejoſque colonos miſit, præſidia urbi futura terra marique. Hæc agenti, portentum terribile viſum, anguis ex columna lignea elapſus. cum terrorem fugamque in regiam feciſſet, ipſius regis non tam ſubito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Etruſci tantum vates adhiberentur, hoc, velut domeſtico exterritus viſu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere ſtatuit. neque reſponſa ſortium ulli alii committere auſus, duos filios per ignotas ea tempeſtate terras, ignotiora maria in Græciam miſit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia ſorore regis natus, juvenis longe alius ingenio quam cujus ſimulationem induerat. Is, cum primores civitatis, in quibus fratrem ſuum ab avunculo interfectum audiſſet; neque in animo ſuo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiſcendum relinquere ſtatuit: contemptu tutus eſſe, ubi in jure parum præſidii eſſet. Ergo ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiæ, cum ſe ſuaque prædæ eſſe regi ſineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut ſub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani, animus latens operiretur tempore ſuo. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum incluſum corneo cavato ad id baculo tuliſſe donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii ſui. Quo poſtquam ventum eſt, perfectis patris mandatis, cupido inceſſit animos juvenum, ſciſcitandi ad quem eorum regnum Romanum eſſet venturum. ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt: *Imperium ſummum Romæ habebit, qui veſtrum primus, ô juvenes, oſculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus qui Romæ relictus fuerat, ignarus reſponſi, expersque imperii eſſet, rem ſumma ope taceri jubent; ipſi inter ſe uter prior cum Romam rediſſet, matri oſculum daret, ſorti permittunt. Brutus alio ratus ſpectare Pythicam vocem, velut ſi prolapſus cecidiſſet, terram oſculo contigit: ſcilicet quod ea communis mater omnium mortalium eſſet. Reditum inde Romam, ubi adverſus Rutulos bellum ſumma vi parabatur. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipſa cauſa belli fuit, quod rex Romanus, tum ipſe ditari, exhauſtus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos ſtudebat, præter aliam ſuperbiam regno infeſtos etiam, quod ſe in fabrorum miniſteriis ac ſervili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res eſt, ſi primo impetu capi Ardea poſſet. ubi id parum proceſſit, obſidione munitionibuſque cœpti premi hoſtes. In iis ſtativis, ut fit longo magis quam acri bello, ſatis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comeſſationibuſque inter ſe terebant. Forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: ſuam quiſque laudare miris modis. inde certamine accenſo, Collatinus negat verbis opus eſſe: paucis id quidem horis poſſe ſciri, quantum cæteris præſtet Lucretia ſua. *quin ſi vigor juventæ ineſt, conſcendimus equos. inviſimuſque præſentes noſtrarum ingenia!* Id cuique ſpectatiſſimum ſit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis. incaluerant vino, age ſane; omnes citatis equis advolant Romam. quo cum primis ſe intendentibus tenebris perveniſſent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, ſed nocte ſera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium ſedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios juvenes. ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim ſtuprandæ capit: tum forma; tum ſpectata caſtitas incitat: & tum quidem ab nocturno juvenili ludo in caſtra redeunt. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius inſcio Collatino cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris conſilii: cum poſt cœnam in hoſpitale cubiculum deductus eſſet. amore ardens, poſtquam ſatis omnia tuta circa, ſopitique omnes videbantur, ſtricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, ſiniſtraque manu mulieris pectore oppreſſo, *Tace Lucretia*, inquit, *Sextus Tarquinius ſum, ferrum in manu eſt. morière, ſi emiſeris vocem.* Cum pavida è ſommo mulier, nullam opem,

prope

prope mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem; orare, miſcere precibus minas: verſare in omnes partes muliebrem animum. ubi obſtinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. cum mortua jugulatum ſervum nudum poſiturum ait, ut in ſordido adulterio necata dicatur. Quo terrore cum viciſſet obſtinatam pudicitiam velut victrix libido, profectuſque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri eſſet: Lucretia mœſta tanto malo nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum ſingulis fidelibus amicis veniant. ita facto maturatoque opus eſſe: rem atrocem incidiſſe. Sp. Lucretius cum P. Valerio Voleſi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam ſedentem mœſtam in cubiculo inveniunt. adventu ſuorum lachrymæ obortæ, quærentique viro, *ſatin' ſalvæ? minime*, inquit, *quid enim ſalvi eſt mulieri amiſſa pudicitia? veſtigia viri alieni Collatine in lecto ſunt tuo. cæterum corpus eſt tantum violatum, animus inſons. mors teſtis erit. ſed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sex. eſt Tarquinius, qui hoſtis pro hoſpite priore nocte vi armatus mihi ſibique, ſi vos viri eſtis, peſtiferum hinc abſtulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: conſolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: & unde conſilium abfuerit, culpam abeſſe. *Vos*, inquit, *videritis quid illi debeatur: ego me, etſi peccato abſolvo, ſupplicio non libero, nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem ſub veſte abditum habebat, eum in corde defigit: prolapſaque in vulnus, moribunda cecidit. conclamant vir paterque. Brutus illis luctu occupatis cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ ſe tenens, *Per hunc*, inquit, *caſtiſſimum, ante regiam injuriam, ſanguinem juro, voſque dii teſtes facio, me L. Tarquinium Superbum cum ſcelerata conjuge, & omni liberorum ſtirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi poſſim, exequuturum. nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ paſſurum.* Cultrum deinde Collatino tradit, inde Lucretio ac Valerio, ſtupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium, ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu verſi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem ſequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. pro ſe quiſque ſcelus regium ac vim queruntur. movet tum patris mœſtitia: tum Brutus caſtigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque quod viros, quod Romanos deceret: arma capiendi adverſus hoſtilia auſos. Ferociſſimus quiſque juvenum cum armis voluntarius adeſt. Sequitur & cætera juventus. inde pari præſidio relicto Collatiæ ad portas, cuſtodibuſque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret. cæteri armati duce Bruto Romam profecti. ubi eo ventum eſt, quacumque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit. rurſus ubi anteire primores civitatis vident, quicquid ſit, haud temere eſſe rentur, nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. quo ſimul ventum eſt, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magiſtratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniiq; quod ſimulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de ſtupro infando Lucretiæ & miſerabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ cauſa mortis indignior ac miſerabilior eſſet: addita ſuperbia ipſius regis, miſeriæque & labores plebis in foſſas cloacaſque exhauriendas demerſæ. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes & invecta corpori patris nefando vehiculo filia: invocatique ultores parentum dii. His atrocioribuſque credo, aliis, quæ præſens rerum indignitas haud quaquam relatu ſcriptoribus facilia ſubjicit, memoratis, incenſam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exuleſque eſſe juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipſe junioribus qui ultro nomina dabant lectis armatiſque, ad concitandum inde adverſus regem exercitum Ardeam in caſtra eſt profectus, imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege inſtituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus quacunque incedebat invocantibuſque parentum furias viris mulieribuſque. Harum rerum nunciis in caſtra perlatis, cum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (ſenſerat enim adventum)

ventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore diverſis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt Tarquinio clauſæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem urbis læta caſtra accepere; exactique inde liberi regis; duo patrem ſecuti ſunt, qui exulatum Cære in Hetruſcos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios tanquam in ſuum regnum profectus, ab ultoribus veterum ſimultatum, quas ſibi ipſe cædibus rapiniſque conciverat, eſt interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos v. & xx. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos c c x l i v. Duo conſules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati ſunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

LIBER II.

BREVIARIUM LIBRI.

Poſt reges exactos Reſpub. conſtituta. Tarquinius Collatinus ejectus. Bona Regum direpta. Nobilium adoleſcentium de reſtituendis Regibus conjuratio detecta. Bellum cum regibus, quo Brutus occubuit. Lex de provocatione ad populum lata. Capitolium dedicatum. Porſenna cum exercitu pulſus. Pax cum eo facta. Coclitis Horatii, Mucii, & Clœliæ virginis prodigioſa virtus. Tribus triginta & una conſtituæ. A. Poſthumii poſtea cum Tarquinio pugna. Seditio plebis ob æs alienum conſilio Menenii Agrippæ ſedata. Tribuni plebis quinque facti. Oppidum Volſcorum Corioli à Cn. Marcio interceptum. Cn. Marcii Coriolani bellum adverſus Romanos Veturiæ præcipue matris precibus emiſſum. Lex agraria lata. Sp. Caſſius damnatus ob regnum affectatum. Trecentorum Fabiorum accepta à Vejentibus prope Cremeram clades. Bellum cum Volſcis, Æquis & Vejentibus. Varia interea ſeditiones exortæ.

LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque geſtas, annuos magiſtratus, imperiaque legum potentiora, quam hominum peragam. quæ libertas ut lætior eſſet, proximi regis ſuperbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ urbis, quas novas ipſi ſedes ab ſe auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ Superbo exacto rege meruit: peſſimo publico id facturus fuerit, ſi libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorſiſſet. Quid enim futurum fuit, ſi illa paſtorum convenarumque plebs transfuga ex ſuis populis, ſub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, ſoluta regio metu, agitari cœpta eſſet tribuniciis procellis? & in aliena urbe cum patribus ſerere certamina, priuſquam pignora conjugum ac liberorum, caritaſque ipſius ſoli, cui longo tempore aſſueſcitur, animos eorum conſociaſſet? diſſipatæ res nondum adultæ diſcordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre poſſent. libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium conſulare factum eſt, quam quod diminutum quicquam ſit ex regia poteſtate, numeres. omnia jura, omnia inſignia primi conſules tenuere. id modo cautum eſt, ne, ſi ambo faſces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente collega faſces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde cuſtos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne poſtmodum flecti precibus aut donis regiis poſſet, jurejurando adegit, neminem Romæ paſſuros regnare. deinde quo plus virium in ſenatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regiis diminutum patrum numerum, primoribus equeſtris gradus lectis, ad trecentorum ſummam explevit. traditumque inde fertur, ut in ſenatum vocarentur, qui patres, quique conſcriptos videlicet novum ſenatum appellabant lectos. id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendoſque patribus plebis animos. Rerum deinde divinarum habita cura. & quia quædam publica ſacra per ipſos reges factitata erant, nec ubi regum deſiderium eſſet, regem ſacrificulum creant, id ſacerdo-

cerdotium Pontificii ſubjecere, ne additus nomini honos, aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. ac neſcio an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum exceſſerint; conſulis enim alterius, cum nihil aliud offenderit, nomen inviſum civitati fuit. Nimium Tarquinios regno aſſueſſe, initium à Priſco factum. regnaſſe deinde Servium Tullium. ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hæreditatem gentis ſcelere ac vi repetiſſe. pulſo Superbo, penes Collatinum imperium eſſe. neſcire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen, periculoſum libertati eſſe. Hic primo ſenſim tentantium animos ſermo per totam civitatem eſt datus, ſolicitamque ſuſpicione plebem Brutus ad concionem vocat: ibi omnium primum jusjurandum populi recitat. neminem regnare paſſuros, nec eſſe Romæ unde periculum libertati foret, id ſumma ope tuendum eſſe: neque ullam rem quæ eo pertineat, contemnendam. invitum ſe dicere hominis cauſa: nec dicturum fuiſſe, ni caritas Reipubl. vinceret, non credere populum Romanum ſolidam libertatem recuperatam eſſe. regium genus, regiū nomen non ſolum in civitate, ſed etiā in imperio eſſe, id officere, id obſtare libertati. *Hūc tu,* inquit, *tua voluntate L. Tarquini remove metum. meminimus, fatemur: ejeciſti reges. abſolve beneficium tuum, aufer hinc regium nomen. res tuas tibi non ſolum reddent cives tui, auctore me: ſed ſi quid deeſt, munifice augebunt. amicus abi, exonera civitatem vano forſitan metu. ita perſuaſum eſt animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Conſuli primo tam novæ rei ac ſubitæ admiratio incluſerat vocem: dicere deinde incipiētem primores civitatis circumſiſtunt, eadem multis precibus orant. & cæteri quidem movebant minus, poſtquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, ſocer præterea ipſius agere varie, rogando alternis ſuadendoque cœpit, ut vinci ſe conſenſu civitatis pateretur. Timens conſul, ne poſtmodum privato ſibi eadem illa cum bonorum amiſſione, additaque alia inſuper ignominia acciderent, abdicavit ſe conſulatu: rebuſque ſuis omnibus Lavinium tranſlatis, civitate ceſſit. Brutus ex Senatus conſulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exules eſſent. collegam ſibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat. Cum haud cuiquam in dubio eſſet, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem ſpe omnium ſerius fuit. cæterum id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amiſſa eſt. Erant in Romana juventute adoleſcentes aliquot, nec in tenui loco orti, quorum in regno libido ſolutior fuerat, æquales ſodaleſque adoleſcentium Tarquiniorum, aſſueti more regio vivere. Eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in ſuam vertiſſe ſervitutem inter ſe conquerebantur. Regem hominem eſſe, à quo impetres ubi jus, ubi injuria opus ſit: eſſe gratiæ locum, eſſe beneficio; & iraſci & ignoſcere poſſe: inter amicum atque inimicum diſcrimen noſſe. leges rem ſurdam, inexorabilem eſſe, ſalubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, ſi modum exceſſeris. periculoſum eſſe, in tot humanis erroribus ſola innocentia vivere. Ita jam ſua ſponte ægris animis legati ab regibus ſuperveniunt, ſine mentione reditus, bona tantum repetentes. eorum verba poſtquam in ſenatu audita ſunt, per aliquot dies ea conſultatio tenuit, ne non reddita belli cauſa, reddita belli materia & adjumentum eſſent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni conſilia ſtruere. &, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adoleſcentium animos pertentant. à quibus placide oratio accepta eſt. his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur. Vitelliis Aquiliiſque fratribus primò commiſſa res eſt. Vitelliorum ſoror conſuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adoleſcentes erant liberi, Titus, Tiberiuſque, eos quoque in ſocietatem conſilii avunculi aſſumunt. præterea & nobiles aliquot adoleſcentes conſcii aſſumpti, quorum vetuſtate memoria abiit. Interim cum in ſenatu viciſſet ſententia, quæ cenſebat reddenda bona: eamque ipſam cauſam moræ in urbe haberent legati, quod ſpacium ad vehicula comparanda à conſulibus ſumpſiſſent, quibus regum aſportarent res: omne id tempus cum conjuratis conſultando abſumunt: evincuntq; inſtando, ut literæ ſibi ad Tarquinios darentur, nā aliter qui credituros eos, non vana ab legatis ſuper rebus tantis afferri? Datæ literæ ut pignus fidei eſſent, manifeſtum facinus fecerunt. nam cum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiſcerentur & cœnatum forte apud Vitellios

lios eſſet, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter ſe, de novo, ut fit, conſilio egiſſent, ſermonem eorum ex ſervis unus excepit, qui jam antea id ſenſerat agi. ſed eam occaſionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehenſæ rem coarguere poſſent, exſpectabat. poſtquam datas ſenſit, rem ad Conſules detulit. Conſules ad deprehendendos legatos conjuratoſque profecti domo, ſine tumultu rem omnem oppreſſere: literarum inprimis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum eſt: & & quanquam viſi ſunt commiſiſſe, ut hoſtium loco eſſent, jus tamen gentium valuit. De bonis regiis, quæ reddenda ante cenſuerant, res integra refertur ad patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. diripienda plebi ſunt data, ut contacta regia præda ſpem in perpetuum cum his pacis amitteret. ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, conſecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum ſeges farris dicitur fuiſſe matura meſſi quem campi fructum, quia religioſum erat conſumere, deſectam cum ſtramento ſegetem magna vis hominum ſimul immiſſa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus ſolet, ita in vadis hæſitantis frumenti acervos ſediſſe illitos limo: inſulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen eodem invectis, factam. poſtea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus ſuſtinendis eſſet. Direptis bonis regum, damnati proditores, ſumptumque ſupplicium conſpectius eo, quod pœnæ capiendæ miniſterium patri de liberis conſulatus impoſuit; & qui ſpectator erat amovendus, eum ipſum fortuna exactorem ſupplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobiliſſimi juvenes, ſed à cæteris velut ab ignotis capitibus, conſulis liberi omnium in ſe adverterant oculos. miſerebatque non pœnæ magis homines, quam ſceleris, quo pœnam meriti eſſent, illos eo potiſſimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, conſulatum ortum ex domo Junia, patres, plebem, quidquid deorum hominumque Romanorum eſſet, induxiſſe in animum, ut Superbo quondam regi, tum infeſto exuli proderent. Conſules in ſedem proceſſere ſuam, miſſique lictores ad ſumendum ſupplicium, nudatos virgis cædunt, ſecuriſque feriunt: cum inter omne tempus pater, vultuſque & os ejus ſpectaculo eſſet, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ miniſteriū. Secundum pœnam nocentium, ut in utramq; partem arcendis ſceleribus exemplum nobile eſſet, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus, quidam vindictæ quoq; nomen tractum ab illo putant: Vindicio ipſi nomen fuiſſe, poſt illum obſervatū, ut qui ita liberati eſſent, in civitatem accepti viderentur. His ſicut acta erant, nunciatis, incenſus Tarquinius non dolore ſolum tantæ ad irritum cadentis ſpei, ſed etiam odio iraque, poſtquam dolo viam obſeptam vidit, bellum aperte moliendū ratus circumire ſupplex Etruriæ urbes; orare maxime Vejentes Tarquinienſeſque, ne ſe ortum ejuſdem ſanguinis extorrem, egentem ex tanto modo regno cū liberis adoleſcentibus ante oculos ſuos perire ſinerent. alios peregre in regnū Romam accitos: ſe regem augentem bello Romanum imperium, à proximis ſcelerata conjuratione pulſum. eos inter ſe quia nemo unus ſatis dignus regno viſus ſit, partes regni rapuiſſe: bona ſua diripienda populo dediſſe, ne quis expers ſceleris eſſet. patriam ſe regnumque ſuum repetere, & perſequi ingratos cives velle. ferrent opem, adjuvarent: ſuas quoq; veteres injurias ultum irent, toties cæſas legiones, agrum ademptum. Hæc moverunt Vejentes, ac pro ſe quiſque Romano ſaltem duce ignominias demendas, belloque amiſſa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienſes nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur ſuos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus ad repetendum regnum, belloque perſequendos Romanos ſecuti Tarquinium. Poſtquam in agrum Romanum ventum eſt, obviam hoſti conſules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus eques hoſtium agminis fuit: præerat Aruns Tarquinius filius regis. rex ipſe cum legionibus ſequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul conſulem eſſe: deinde jam propius, ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflatus ira: *Ille eſt vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. ipſe en ille noſtris decoratus inſignibus, magnifice incedit. dii regum ultores adeſte.* concitat calcaribus equum, atque in ipſum infeſtus conſulem dirigit. ſenſit in ſe iri Brutus. decorum erat tum ipſis capeſſere pugnam ducibus. avide itaque ſe certamini offert. adeoque infeſtis animis concurrerunt. neuter,

dum

dum hoſtem vulneraret, ſui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes haſtis moribundi ex equis lapſi ſunt. ſimul & cætera equeſtris pugna cœpit, neque ita multo poſt & pedites ſuperveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum eſt. dextra utrinque cornua vicere, læva ſuperata. Vejentes vinci ab Romano milite aſſueti, fuſi fugatique ſunt. Tarquinienſis novus hoſtis non ſtetit ſolum, ſed etiam ab ſua parte Romanum pepulit. Ita cum pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atque Etruſcos inceſſit, ut omiſſa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquinienſiſque ſuas quiſque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ, ſilentio proximæ noctis ex ſilva Arſia ingentem editam vocem: Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, Uno plus Etruſcorum cecidiſſe in acie: vincere bello Romanum. Ita certe inde abiere Romani ut victores, Etruſci pro victis. Nam poſtquam illuxit, nec quiſquam hoſtium in conſpectu erat, P. Valerius Cos. ſpolia legit triumphanſque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit, ſed multo majus morti decus publica fuit mœſtitia, eo ante omnia inſignis, quia matronæ annum, ut parentem eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuiſſet. Conſuli deinde qui ſuperfuerat, ut ſunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, ſed ſuſpicio etiam cum atroci crimine orta, regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam ſubrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in ſumma Velia. Ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque, cum indignitate angerent conſulis animum, vocato ad concilium populo, ſummiſſis faſcibus in concionem [a]ſcendit. Gratum id multitudini ſpectaculum fuit. ſummiſſa ſibi eſſe imperii inſignia: confeſſionemque factam, populi quam conſulis majeſtatem vimque majorem eſſe. Ubi audire juſſi, conſul laudare fortunam collegæ, quod liberata patria in ſummo honore pro republica dimicans, matura gloria, [n]ecdum ſe vertente in invidiam, mortem occubuiſſet, ſe ſuperſtitem gloriæ ad crimen atque invidiam ſupereſſe: ex liberatore patriæ ad Aquilios Vitelliosque recidiſſe. *Nunquam ne [er]go, inquit, ulla adeo à vobis ſpectata virtus erit, ut ſuſpicione violari nequeat? ego me illum acerrimum regum ho[ste]m, ipſum cupiditatis regni crimen ſubiturum timerem? ego ſi in ipſa arce Capitolioque habitarem metui me crederem poſſe à viribus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone eſt fundata leviter fides, ut ubi ſim, quam qui ſim, magis referat? Non obſtabunt P. Valerii ædes libertati veſtræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. deferam non in planum modo ædes, ſed colli etiam ſubjiciam: ut vos ſupra ſuſpectum me civem habitetis. in Velia ædificent quibus melius quam P. Valerio creditur libertas.* Delata confeſtim materia omnis infra Veliam: & ubi nunc vicus publicus eſt, domus in infimo clivo ædificata. Latæ deinde leges non ſolum, quæ regni ſuſpicione conſulem abſolverent, ſed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum *Publicola* eſt. Ante omnes de provocatione adverſus magiſtratus ad populum, ſacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi conſilia iniſſet, Gratæ in vulgus leges fuere. quas cum ſolus perculiſſet, ut ſua minus in his gratia eſſet; tum deinde comitia collegæ ſubrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Cos. qui magno nato, non ſufficientibus jam viribus ad conſularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quoſdam veteres auctores non invenio Lucretium conſulem. Bruto ſtatim Horatium ſuggerunt. credo, quia nulla geſta res inſignem fecerit conſulatum, memoria intercidiſſe. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovi ædes. Valerius Horatiuſque Coss. ſortiti uter dedicaret. Horatio forte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius quam dignum erat tulere Valerii neceſſarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari: id omnibus modis impedire conati, poſtquam alia fruſtra tentata erant; poſtem jam tenenti conſuli fœdum inter precationem deum nuncium incutiunt: mortuum ejus filium eſſe, funeſtaque familia dedicare eum templum non poſſe. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio eſt facilis. nihil aliud ad eum nuncium à propoſito averſus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens poſtem, precationem peragit. & dedicat templum. Hæc poſt exactos reges domi militiæque geſta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius Coss. facti. Jam Tarquinius ad Lartem Porſenam Cluſinum regem perfugerant. ibi miſcendo conſilium preceſque, nunc orabant,

ne ſe oriundos ex Hetruſcis, ejuſdem ſanguinis nominiſque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam, ne orientem morem pellendi reges inultum fineret, ſatis libertatem ipſam habere dulcedinis, niſi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant: æquari ſumma infimis, nihil excelſum, nihil quod ſupra cætera emineat, in civitatibus fore: adeſſe finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ. Porſena tum regem eſſe Romæ, tum Etruſcæ gentis regem, amplum Tuſcis ratus, Romam infeſto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror ſenatum invaſit: adeo valida res tum Cluſina erat magnumque Porſenæ nomen. nec hoſtes modo timebant, ſed ſuoſmet ipſi cives, ne Romana plebs metu perculſa, receptis in urbem regibus, vel eum ſer vtute pacem acciperet. Multa igit ur blandimenta plebi per id tempus ab ſenatu data. annonæ inprimis habita cura, & ad frumentum comparandum miſſi, alii in Volſcos, alii Cumas. ſalis quoque vendendi arbitrium, quia impenſo pretio venibat, in publicum omni ſumpto, ademptum privatis: portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo eſſent; pauperes ſatis ſtipendi ſi pendere, ſi liberos educarent. Itaque hæc indulgentia patrum, aſperis poſtmodum rebus in obſidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non ſummi magis, quam infimi horrerent: nec quiſquam unus malis artibus poſtea tam popularis eſſet, quam tum bene imperando univerſus ſenatus fuit. Cum hoſtes adeſſent, pro ſe quiſque in urbem ex agris demigrant: urbem ipſam ſepiunt præſidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. pons ſublicius iter pene hoſtibus dedit; ni unus vir fuiſſet, Horatius Cocles: (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui poſitus forte in ſtatione pontis, cum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hoſtes vidiſſet; trepidamque turbam ſuorum arma ordineſque relinquere, reprehenſans ſingulos, obſiſtens, obteſtanſque deûm & hominum fidem, teſtabatur: nequicquam deſerto præſidio eos fugere, ſi tranſitum pontem à tergo reliquiſſent: jam plus hoſtium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore. Itaque monere, præcipere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi poſſent, interrumpant: ſe impetum hoſtium, quantum corpore uno poſſet obſiſti, exceptūrum. Vadit inde in primum aditum pontis: inſigniſque inter conſpecta cedentium pugnæ terga, obverſis cominus ad ineundum prælium armis, ipſo miraculo audaciæ obſtupefecit hoſtes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium ambos claros genere factiſq;. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuoſiſſimum pugnæ erat, parumper ſuſtinuit: deinde eos quoq; ipſos exigua parte pontis relicta revocantibus qui reſcindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruſcorum; nunc ſingulos provocare, nunc increpare omnes: ſervitia regum ſuperborum, ſuæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire. Cunctati aliquamdiu ſunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumſpectant, pudor deinde commovit aciem, & clamore ſublato undique in unum hoſtem tela conjiciunt. quæ cum in objecto cuncta ſcuto hæſiſſent, neque ille minus obſtinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum, cum ſimul fragor rupti pontis, ſimul clamor Romanorum alacritate perfecti operis ſublatus, pavore ſubito impetum ſuſtinuit. Tum Cocles. *Tiberine pater*, inquit, *te ſancte precor hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* ita hic armatus in Tiberim deſiluit: multiſque ſuper incidentibus telis incolumis ad ſuos tranavit, rem auſus plus famæ habituram ad poſteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit. ſtatua in comitio poſita: agri quantum uno die circumaravit, datum. privata quoque inter publicos honores ſtudia eminebant. nam in magna inopia pro domeſticis copiis unuſquiſque ei aliquid, fraudans ſe ipſe victu ſuo, contulit. Porſena primo conatu repulſus, conſiliis ab oppugnanda urbe ad obſidendam verſis, præſidio in Janiculo locato, ipſe in plano ripiſque Tiberis caſtra poſuit: navibus undique accitis, & ad cuſtodiam poſitis, ne quid Romam frumenti ſubvehi ſineret: & ut prædatum milites trans flumen per occaſiones aliis locis trajicerent. brevique adeo infeſtum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera ſolum ex agris, ſed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quiſquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruſcis non metu magis quam conſilio conceſſum. namque Valerius conſul intentus in occaſionem multos ſimul & effuſos improviſo adoriundi,

adoriundi; in parvis rebus negligens ultor, gravem ſe ad majora vindicem ſervabat. itaque ut eliceret prædatores, edicit ſuis, poſtero die frequentes porta Eſquilina, quæ averſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus: ſcituros id hoſtes ratus, quod in obſidione & fame ſervitia infida transfugerent. Et ſciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in ſpem univerſæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad ſecundum lapidem Gabina via occultum conſidere jubet: Sp. Lartium, cum expedita juventute, ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis prætereat. deinde ſe objicere ne ſit ad flumen reditus. conſulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egreſſus: ipſe Valerius Cælio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hoſti. Herminius ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidiis; verſiſque in Lucretium Etruſcis, terga cædit. dextra lævaque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. ita cæſi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam ſeptis omnibus viis. finiſque ille tam effuſe vagandi Etruſcis fuit. Obſidio erat nihilominus, & frumenti cum ſumma caritate inopia: ſedendoque expugnaturum ſe urbem ſpem Porſena habebat. cum C. Mutius adoleſcens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum ſervientem, cum ſub regibus eſſet, nullo bello, nec ab hoſtibus ullis obſeſſum eſſe, liberum eundem populum ab iiſdem Etruſcis obſideri, quorum ſæpe exercitus fuerit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo ſua ſponte penetrare in hoſtium caſtra conſtituit: dein metuens, ne ſi conſulem injuſſu & ignaris omnibus iret, forte deprehenſus à cuſtodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, ſenatum adiit. *Tranſire Tiberim*, inquit, *patres, & intrare, ſi poſſim, caſtra hoſtium volo, non prædo, nec populationum invicem ultor. majus, ſi dii juvant, in animo eſt facinus.* Approbant patres, abdito intra veſtem ferro proficiſcitur. ubi eo venit, in conſertiſſima turba prope regium tribunal conſtitit. ibi cum ſtipendium forte militibus daretur, & ſcriba cum rege ſedens pari fere ornatu multa ageret, eumque milites vulgo adirent: timens ſciſcitari uter Porſena eſſet, ne ignorando regem ſemetipſe aperiret quis eſſet, quo temere traxit fortuna facinus, ſcribam pro rege obtruncat. vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone ſibi ipſe fecerat viam, cum concurſu ad clamorem facto, comprehenſum regii ſatellites retraxiſſent ante tribunal regis; deſtitutus tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus ſum* inquit, *civis. C. Mutium vocant, hoſtis hoſtem occidere volui, nec ad mortem minus animi eſt, quam fuit ad cædem: & facere & pati fortia, Romanum eſt. nec unus in te ego hos animos geſſi: longus poſt me ordo eſt idem petentium decus. proinde in hoc diſcrimen, ſi juvat, accingere: ut in ſingulas horas capite dimices tuo: ferrum hoſtemque in veſtibulo habeas regiæ. hoc tibi juventus Romana indicimus bellum, nullam aciem, nullum prælium timueris. uni tibi, & cum ſingulis res erit.* Cum rex ſimul ira infenſus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, niſi expromeret propere, quas inſidiarum ſibi minas per ambages jaceret: *En tibi*, inquit, *ut ſentias quam vile corpus ſit iis qui magnam gloriam vident.* dextramque accenſo ad ſacrificium foculo injicit. quam cum velut alienato ab ſenſu torreret animo: prope attonitus miraculo rex, cum ab ſede ſua proſiluiſſet, amoverique ab altaribus juvenem juſſiſſet: *Tu vero, abi*, inquit. *in te magis quam in me hoſtilia auſus. juberem macte virtute eſſe, ſi pro mea patria iſta virtus ſtaret. nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mutius quaſi remunerans meritum. *Quandoquidem*, inquit, *eſt apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequiſti: trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via graſſaremur, mea prima ſors fuit. cæteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, ſuo quiſque tempore fuerunt.* Mutium dimiſſum, cui poſtea Scævolæ à clade dextræ manus cognomentum inditum, legati à Porſena Romam ſecuti ſunt. adeo moverat eum & primi periculi caſus, quo nihil ſe præter errorem inſidiatoris texiſſet; & ſubeunda dimicatio toties quot conjurati ſupereſſent: ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum reſtituendis, magis quia id negare ipſe nequiverit Tarquiniis, quam quod negatum iri ſibi ab Romanis ignoraret. de agro Vejentibus reſtituendo impetratum: expreſſaque neceſſitas obſides dandi Romanis, ſi Janiculo præſidium deduci vellent.

His conditionibus compoſita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porſena, & agro Romano exceſſit. Patres C. Mutio virtutis cauſa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ poſtea ſunt *Mutia prata* appellata. Ergo ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ, Clœlia virgo, una ex obſidibus, cum caſtra Etruſcorum forte haud procul ripa Tiberis locata eſſent, fruſtrata cuſtodes, dux agminis virginum inter tela hoſtiũ Tiberim tranavit. ſoſpiteſq; omnes Romam ad propinquos reſtituit. Quod ubi regi nunciatum eſt, primo incenſus ira, oratores Romam miſit ad Clœliam obſidem depoſcendam, alias haud magni facere. deinde in admirationem verſus, ſupra Coclites Mutioſque dicere id facinus eſſe, & præ ſe ferre, quemadmodum, ſi non dedatur obſes, pro rupto ſe fœdus habiturum: ſic deditam, inviolatam ad ſuos remiſſurum. Utrinq; conſtitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere reſtituerunt: & apud regem Etruſcum non tuta ſolum, ſed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem parte obſidum ſe donare dixit: ipſa quos vellet, legeret. productis omnibus elegiſſe impuberes dicitur, quod & virginitati decorum, & conſenſu obſidum ipſorum probabile erat: eam ætatem potiſſimum liberari ab hoſte, quæ maxime opportuna injuriæ eſſet. Pace redintegrata, Romani novam in fœmina virtutem novo genere honoris, ſtatua equeſtri donavere. in ſumma Sacra via fuit poſita virgo inſidens equo. Huic eram pacatæ profectioni ab urbe regis Etruſci abhorrens mos, traditus ab antiquis, uſque ad noſtram ætatem inter cætera ſolennia manet; bonis vendendis, bona Porſenæ regis vendendi, cujus originem moris neceſſe eſt aut inter bellum natam eſſe, neque omiſſam in pace: aut mitiore creviſſe principio, quam hic præ ſe ferat titulus bona hoſtiliter vendendi. proximum vero eſt ex iis quæ traduntur: Porſenam deſcendentem ab Janiculo, caſtra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dediſſe; inopi tum urbe ab longinqua obſidione. ea deinde, ne populo immiſſo diriperentur hoſtiliter, veniſſe bona, quæ Porſenæ appellata, gratiam muneris magis ſignificante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in poteſtate quidem populi Romani eſſet. Omiſſo Romano bello Porſena, ne fruſtra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res nec opinata perculerat. accerſita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum ſpei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu ſe intulerant Etruſci, ut funderent ipſo incurſu Aricinos. Cumanæ cohortes arte adverſus vim uſæ, declinavere paululum: effuſeque prælatos hoſtes converſis ſignis ab tergo adortæ ſunt. Ita in medio prope jam victores cæſi Etruſci: pars perexigua, duce amiſſo, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & ſpecie ſupplicum delati ſunt. ibi benigne excepti, diviſique in hoſpitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuncii hoſpitalium beneficiorum: multos Romæ hoſpitum urbiſque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde Tuſcum vicum appellarunt. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertium conſules facti. Eo anno poſtremum legati à Porſena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus cum reſponſum eſſet, miſſurum ad regem ſenatum legatos: miſſi confeſtim honoratiſſimus quiſque ex patribus, non quin breviter reddi reſponſum potuerit, nõ recipi reges. ideo potius delectos patrum ad eum miſſos, quam legatis ejus Romæ daretur reſponſum; ſed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicẽ animi ſolicitarentur: cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani eſſet: & Romani, niſi in perniciem ſuam faciles eſſe vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, ſed in libertate eſſe. ita induxiſſe in animum, hoſtibus potius, quam regibus portas patefacere. eam eſſe voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi ſit. proinde ſi ſalvam eſſe vellet Romam, ut patiatur liberam eſſe, orare. Rex verecundia victus. *Quando id certum atque obſtinatum eſt*, inquit, *neque ego obtundam ſæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios ſpe auxilii, quod nullum in me eſt, fruſtrabor, alium hinc, ſeu bello opus eſt, ſeu quiete exilio quærant locum, ne quid meam vobiſcum pacem diſtineat.* Dictis facta amiciora adjecit. Obſidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, reſtituit. Tarquinius ſpe omni reditus inciſa, exulatum ad generum Mamilium Octavium Tuſculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porſena fuit. Conſules deinde

M. Vale-

M. Valerius, P. Poſthumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. conſules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant adverſus eos, & ne quid ſimul ab Tuſculo, unde etſi non apertum, ſuſpectum tamen bellum erat, repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum conſules facti. Seditio inter belli paciſque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde viri m tranſtulit ad Romanos. namque Ap. Clauſus, cui poſtea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipſe auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni eſſet, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis poſtea novis tribulibus, qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter patres lectus, haud ita multo poſt in principum dignationem pervenit. Conſules infeſto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita vaſtatione, deinde prælio affixiſſent opes hoſtium, ut diu nihil inde rebellionis timere poſſent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium conſenſu princeps belli paciſque artibus, anno poſt, Agrippa Menenio P. Poſthumio Coss. moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri ſumptus deeſſet, de publico eſt elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum. fuſoque ingenti exercitu, qui ſe ingredientibus fines conſulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulſum eſt. Nec magis poſt prælium, quam in prælio cædibus temperatum eſt. & cæſi aliquanto plures erant quam capti, & captos paſſim trucidaverunt, nec obſidibus quidem, qui ccc. accepti numero erant, ira belli abſtinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti conſules Opiter Virginius, & Sp. Caſſius Pometiam primò vi, deinde vineis aliiſque operibus oppugnaverunt. in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quam ſpe aliqua, aut occaſione coorti, cum plures igni quam ferro armati excurriſſent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incenſis, multis hoſtium vulneratis & occiſis, conſulum quoque alterum (ſed verum nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde male geſta reditum, inter multos ſaucios conſul ſpe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno ſpatio, quod vulneribus curandis ſupplendoque exercitui ſatis eſſet: tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata. & cum vineis refectis, aliaque mole belli jam in eo eſſet, ut in muros evaderet miles, deditio eſt facta. cæterum nihilominus fœde dedita urbe quam ſi capta foret. Aurunci paſſim principes ſecuri percuſſi, ſub corona venierunt coloni alii: oppidum dirutum, ager veniit. Conſules magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt. Inſequens annus, Poſthumium Cominium & T. Lartium Coss. habuit. Eo anno Romæ cum per ludos ab Sabinorum juventute per laſciviam ſcorta raperentur, concurſu hominum rixa ac prope prælium fuit: parvaq; ex re ad rebellionem ſpectare res videbantur. Supra belli Latini metum id quoque acceſſerat, quod triginta jam conjuraſſe populos concitante Octavio Mamilio ſatis conſtabat. In hac tantarum exſpectatione rerum ſolicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. ſed nec quo anno, nec quibus conſulibus, quia ex factione Tarquinia eſſent (id quoque enim traditur) parum creditum ſit: nec quis primum dictator creatus ſit, ſatis conſtat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium Dictatorem primum, Sp. Caſſium magiſtratum equitum, creatos invenio. conſulares legere, ita lex jubebat, de dictatore creando lata. eo magis adducor, ut credam Lartium, qui conſularis erat, potius quam M. Valerium, M. filium, Voleſi nepotem, qui nondum conſul fuerat, moderatorem & magiſtrum conſulibus appoſitum. qui ſi maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium ſpectatæ virtutis & conſularem virum legiſſent. Creato dictatore primum Romæ, poſtquam præferri ſecures viderent, magnus plebem metus inceſſit, ut intentiores eſſent ad dicto parendum. neque enim ut in conſulibus, qui pari poteſtate eſſent, alterius auxilium, neque provocatio erat: neque ullum uſquam, niſi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator, eo magis, quod propter ſe creatum crediderant, metum incuſſit. itaque legatos de pace mittunt, quibus orantibus dictatorem ſenatumque, ut veniam erroris hominibus adoleſcentibus darent: reſponſum, ignoſci adoleſcentibus poſſe, ſenibus nō poſſe, quia bella ex bellis ſererent. actum tamen eſt de pace: impetrataq; foret, ſi quod impenſæ factum in bellū erat, præſtare Sabini (id

enim

enim poſtulatum erat) in animum induxiſſent. bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere. Conſules Servius Sulpitius, M. Manlius Tullius nihil dignum memoria actum. T. Ebutius deinde & C. Veruſius. His conſulibus Fidenæ obſeſſæ, Cruſtumeria capta, Præneſte ab Latinis ad Romanos deſcivit. ne ultra bellum Latinum, gliſcens jam per aliquot annos, dilatum. A. Poſthumius dictator. T. Ebutius magiſter equitum magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium occurrerunt, & quia Tarquinios eſſe in exercitu Latinorum auditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. ergo etiam prælium aliquanto quam cætera gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo conſilio rem affuere, ſed ſuiſmet ipſis corporibus dimicantes miſcuere certamina. nec quiſquam procerum ferme hac aut illa ex acie ſine vulnere, præter dictatorem Romanum, exceſſit. in Poſthumium prima in acie ſuos adhortantem inſtruentemque Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infeſtus admiſit: ictuſque ab latere, concurſu ſuorum, receptus in tutum eſt. Et ad alterum cornu Ebutius magiſter equitum in Octavium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tuſculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infeſtis venientium haſtis fuit. ut brachium Ebutio trajectum ſit, Mamilio pectus percuſſum, hunc quidem in ſecundam aciem Latini recepêre. Ebutius cum ſaucio brachio tenere telum non poſſet, pugna exceſſit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prælium ciet. & quia ſuos perculſos videbat, acceſſit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea quo majore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper reſtituit. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conſpicatus ferocem juvenem Tarquinium oſtentantem ſe in prima exulum acie, domeſtica etiam gloria accenſus, ut cujus familiæ decus ejecti reges erant ejuſdem interfecti forent: ſubdit calcaria equo, & Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuorum infenſo ceſſit hoſti. Valerium temere invectum in exulum aciem ex tranſverſo quidem adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato. moribundus Romanus labentibus ſuper corpus armis ad terram defluxit. Dictator Poſthumius poſtquam cecidiſſe talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, ſuos perculſos cedere, animadvertit: cohorti ſuæ, quam de electa manu præſidii cauſa circa ſe habebat, dat ſignum, ut quem ſuorum fugientem viderint, pro hoſte habeant. Ita metu ancipiti verſi à fuga Romani in hoſtem, & reſtituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniit. integris corporibus animiſque, feſſos adorti exules, cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus ubi cohortem exulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex ſubſidiariis manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conſpicatus, interque eos inſignem veſte armiſque Mamilium noſcitans, tanto vi majore, quam paulo ante magiſter equitum cum hoſtium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus, cum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem exſpiraverit. Tum ad equites dictator advolat obteſtans, ut feſſo jam pedite, deſcendant ex equis, & pugnam capeſſant. dicto paruere: deſiliunt ex equis, provolant in primum, & pro anteſignanis parmas objiciunt. recipit extemplo animum pedeſtris acies. poſtquam juventutis proceres æquato genere pugnæ ſecum partem periculi ſuſtinentes vidit. tum demum impulſi Latini, perculſaque inclinavit acies. equitibus admoti equi, ut perſequi hoſtem poſſent, ſecuta & pedeſtris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Caſtori voviſſe fertur, ac pronunciaſſe militi præmia, qui primus, qui ſecundus caſtra hoſtium intraſſet. tantuſque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hoſtem, Romani caſtra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum eſt. Dictator & magiſter equitum triumphantes in urbem rediere. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Conſules Q. Clœlius & T. Largius. Inde A. Sempronius & M. Minutius. his conſulibus ædes Saturno dedicata. Saturnalia inſtitutus feſtus dies. A. deinde Poſthumius & T. Virginius Coſs. facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quoſdam invenio. A. Poſthumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, ſe conſulatu abdicaſſe, dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum,

rum, aliter apud alios ordinatis magiſtratibus, ut nec qui conſules ſecundum quoſdam, nec quid quoque anno actum ſit, in tanta vetuſtate non rerum modo, ſed etiam auctorum, digerere poſſis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius conſules facti. Inſignis hic annus eſt nuncio Tarquinii mortis. Mortuus eſt Cumis, quo ſe poſt fractas opes Latinorum ad Ariſtodemum tyrannū contulerat. Eo nuncio erecti patres, erecta plebs; ſed patribus nimis luxurioſa ea fuit lætitia. plebi, cui ad eam diem ſumma ope inſervitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, ſuppleto numero colonorum iterum deducta eſt. Romæ tribus una & xxx factæ. Ædes Mercurii dedicata eſt idibus Majis. Cum Volſcorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volſci comparaverunt auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano eſſet, & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volſcoque contenderet. Hac ira conſules in Volſcum agrum legiones duxere. Volſcos conſilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit, armorum immemores obſides dant ccc principum à Cora atque Pometia liberos. ita ſine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo poſt Volſcis levatis metu, ſuum rediit ingenium. rurſus occultum parant bellum, Hernicis in ſocietatem armorum aſſumptis. legatos quoque ad ſollicitandum Latium paſſim dimittunt. ſed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioq; ejus, quicunque arma ſuaderet, ne ab legatis quidem violandis abſtinuit. comprehenſos Volſcos Romam duxere. ibi traditi conſulibus, indicatumq; eſt, Volſcos Hernicoſque parare bellum Romanis. Relata re ad Senatum, adeò fuit gratum patribus, ut & captivorum ſex millia Latinis remitterent: & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magiſtratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria eſſe. coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis, donoque qui captivorum remiſſi ad ſuos fuerant, magna circumfuſa multitudo venit. pergunt domos eorum apud quem quiſque ſervierant: gratias agunt liberaliter habiti, cultique in calamitate ſua. inde hoſpitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit. Sed & bellum Volſcum imminebat, & civitas ſecum ipſa diſcors inteſtino inter patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, ſe foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppreſſos eſſe: tutioremque in bello quam in pace, inter hoſtes quam inter cives libertatem plebis eſſe: invidiamque eam ſua ſponte gliſcentem inſignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium majorum ſuorum inſignibus ſe in forum projecit. obſita ſqualore veſtis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti, ad hoc promiſſa barba & capilli efferaverant ſpeciem oris. noſcitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxiſſe ajebant, aliaque militiæ decora vulgu miſerantes eum jactabant. ipſe teſtes honeſtarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverſo pectore oſtentabat. Sciſcitantibus unde ille habitus? unde deformitas? cum circumfuſa turba eſſet prope in concionis modum; Sabino bello, ait, ſe militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, ſed villa incenſa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo ſuo tempore imperatum, æs alienum feciſſe. id cumulatum uſuris primo ſe agro paterno avitoque exuiſſe, deinde fortunis aliis, poſtremo velut tabem perveniſſe ad corpus, ductum ſe ab creditore non in ſervitium, ſed in ergaſtulum & carnificinam eſſe. inde oſtentare tergum fœdum recentibus veſtigiis verberum. Ad hæc viſa auditaque clamor ingens oritur. non jam foro ſe tumultus continet, ſed paſſim totam urbem pervadit. nexu vincti, ſolutique ſe undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. nullo loco deeſt ſeditionis voluntarius comes. multis paſſim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo ſuo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni properè conſules P. Servilius & Ap. Claudius ad comprimendam ſeditionem interveniſſent. At in eos multitudo verſa, oſtentare vincula ſua, deformitatemque aliam: hæc ſe meritos dicere, exprobrantes ſuam quiſque alius alibi militiam. poſtulare minaciter magis, quam ſuppliciter, ut ſenatum vocarent. curiamque ipſi futuri arbitri moderatoreſque publici conſilii, circumſiſtunt. Pauci admodum patrum, quos caſus obtulerat, contracti ad conſules: cæteros metus non curia modo, ſed etiam foro arcebat

bat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat ſenatus. Tum vero eludi atque extrahi ſe multitudo putare: & patrum qui abeſſent, non caſu, non metu, ſed impediendæ rei cauſa abeſſe, & conſules ipſos tergiverſari; nec dubie ludibrio eſſe miſerias ſuas. Jam prope erat, ut ne conſulum quidem majeſtas coerceret iras hominum, cum incerti morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in ſenatum veniunt. frequentique tandem curia, non modo inter patres, ſed ne inter conſules quidem ipſos ſatis conveniebat. Appius vehementis ingenii vir imperio conſulari rem agendam cenſebat: uno aut altero arrepto quieturos alios. Servilius lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius eſſe. Inter hæc majora alius terror. Latini equites cum tumultuoſo advolant nuncio, Volſcos infeſto exercitu ad urbem oppugnandam venire. quæ audita (adeo duas ex una civitate diſcordia fecerat) longe aliter patres ac plebē affecere. exultare gaudio plebes, ultores ſuperbiæ patrum adeſſe dicere deos. alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam ſolos perituros. patres militarent, patres arma caperent, ut penes eoſdem pericula belli, penes quos præmia eſſent. At vero curia mœſta, ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoſte, Servilium conſulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum conſul miſſo ſenatu in concionem prodit. ibi curæ eſſe patribus oſtendit, ut conſulatur plebi. cæterum deliberationi de maxima quidem illa, ſed tamen parte civitatis, metum pro universa republica interveniſſe. nec poſſe, cum hoſtes prope ad portas eſſent, bello prævertiſſe quicquam: nec, ſi ſit laxamenti aliquid, aut plebi honeſtum eſſe, niſi mercede prius accepta, arma pro patria non cepiſſe: neque patribus ſatis decorum, per metum potius, quā poſtmodum voluntate, afflictis civium ſuorum fortunis conſuluiſſe. Concioni deinde edicto addidit fidem. quo edixit, ne quis civem Romanum vinctum aut clauſum teneret, quo minus & nominis edendi apud conſules poteſtas fieret. ne quis militis donec in caſtris eſſet, bona poſſideret, aut venderet: liberos nepoteſve ejus moraretur. Hoc propoſito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina, & undique ex tota urbe proripientium ſe ex privato, cum retinendi jus creditori non eſſet, concurſus in forum, ut ſacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volſco bello virtus atque opera enituit. Conſul copias contra hoſtem educit. parvo dirimente intervallo caſtra ponit, proxima inde nocte Volſci diſcordia Romana freti, ſi qua nocturna tranſitio proditiove fieri poſſit, tentant caſtra. ſenſere vigiles: excitatus exercitus, ſigno dato concurſum eſt ad arma, ita fruſtra id inceptum Volſcis fuit: reliquum noctis utrinque quieti datum. poſtero die prima luce Volſci foſſis repletis vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum conſul, quanquam cuncti undiq; & nexi ante omnes, ut ſignum daret, clamabant, experiendi animos militum cauſa parumper moratus: poſtquā ſatis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum ſigno, militem avidum certaminis emittit. primo ſtatim incurſu pulſi hoſtes: fugientibus quoad inſequi pedes potuit, terga cæſa. eques uſque ad caſtra pavidos egit. mox ipſa caſtra, legionibus circundatis, cum Volſcos inde etiam pavor expuliſſet, capta direptaque. Poſtero die ad Sueſſam Pometiam, quo confugerant hoſtes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Conſul cum maxima gloria ſua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam, Ecetranorum Volſcorum legati rebus ſuis timentes, poſt Pometiam captam, adeunt. His ex ſenatuſconſulto data pax, ager ademptus. Confeſtim & Sabini Romanos terriravere. tumultus enim fuit verius quam bellum. Nocte in urbe nunciatum eſt, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem perveniſſe: ibi paſſim diripi, atque incendi villas. Miſſus extemplo eo cum omnibus copiis equitum, A. Poſthumius, qui dictator bello Latino fuerat: ſecutus conſul Servilius cum delecta peditum manu, pleroſque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini reſtitit Sabina legio. feſſi cum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod ſatis eſſet virium habuere. Nocte una audito, perfectoque bello Sabino, poſtero die in magna jam ſpe undique partæ pacis legati Arunci ſenatum adeunt, ni decedatur Volſco agro, bellum indicentes. cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat, cujus fama haud

procul

procul jam ab Aricia viſi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec conſuli ordine patres, nec pacatum reſponſum arma inferentibus, arma ipſi capientes dare poſſent. Ariciam infeſto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis ſigna collata: prælioq; uno debellatum eſt. Fuſis Auruncis, vi[..]r tot intra paucos dies bellis, Romanus promiſſa conſulis, fidemque ſenatus expectabat: cum Appius & inſita ſuperbia animo, & ut collegæ *vanam faceret* fidem, quam aſperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur *alii*. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concurſus ad Servilium fiebat. illius promiſſa jactabant. illi exprobrabant ſua quiſq; belli *merita*, cicatriceſque acceptas: poſtulabant, ut aut referret ad ſenatum, aut ut auxilio eſſet conſul civibus ſuis, imperator militibus. Movebant conſu*lem* hæc, ſed tergiverſari res cogebat. adeo in alteram cauſam non collega ſolum præceps ierat, ſed omnis factio nobilium. ita medium ſe gerendo, nec *plebis* vitavit odium, nec apud patres gratiam iniit. Patres mollem conſulem & ambitioſum rati, plebs fallacé, brevique apparuit, æquaſſe eum Appii odiū.

Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. ſenatus à ſe rem ad populum rejecit. utri eorum dedicatio juſſu populi data eſſet, eum præeſſe annonæ, mercatorum collegium inſtituere, ſolennia pro pontifice juſſit ſuſcipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lectorio primipili centurioni: quod facile apparet non *tam ad* honorem ejus, cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet, factum, quam ad conſulum ignominiam. Sævire inde utique conſulum alter, patreſq; *ſed plebi* creverant animi, & longe alia quam primo inſtituerant, via graſſabantur. deſperato enim conſulum ſenatuſque auxilio, cum in jus duci *debitorem* vidiſſent, undique convo-abant: neque decretum exaudiri onſulis præ ſtrepitu & clamore poerat: neque cum decreviſſet, quiſ-*uam obtem*perabat. vi agebatur, me-ſque omnis, & periculum libertatis, am in conſpectu conſulis ſinguli à uribus violarentur, in creditores à *ictoribus* verterant. Super hæc [..] inceſſit Sabini belli. delectuque [..] nemo nomen dedit, furente [..]pio & inſectante ambitionem col-*æ*, qui populari ſilentio rempubli-[..] proderet, & ad id, quod de credi-[..]ecunia jus non dixiſſet, adjiceret, ut ne delectum quidem ex ſenatus conſulto haberet: non eſſe tamen deſertam omnino rempublicam, neque projectum conſulare imperium: ſe unum & ſuæ & patrum majeſtatis vindicem fore. Cum circumſtaret quotidiana multitudo licentia accenſa, arripi unum inſignem ducem ſeditionum juſſit. ille cum à lictoribus jam traheretur, provocavit, nec ceſſiſſet provocationi conſul, quia non dubium erat populi judicium, niſi ægre victa pertinacia foret conſilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore: adeo ſupererant animi ad ſuſtinendam invidiam. Creſcere inde malum indies, non clamoribus modo apertis, ſed, quod multo pernicioſius erat, ſeceſſione, occultiſque colloquiis. Tandem inviſi plebi conſules magiſtratu abeunt: Servilius neutris. Appius patribus mire gratus. A. Virginius inde, & T. Vetuſius conſulatum ineunt. Tum vero plebs incerta quales habitura conſules eſſet, cœtus nocturnos pars in Eſquiliis, pars in Aventino facere, ne in foro ſubitis trepidaret conſiliis, & omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem conſules rati, ut erat, perniciosam, ad patres deferunt: ſed delatam conſulere ordine non licuit. adeo tumultuoſe excepta eſt clamoribus undique & indignatione patrum, ſi quod imperio conſulari exequendum eſſet, invidiam ejus conſules ad ſenatum rejicerent: profecto ſi eſſent in republica magiſtratus, nullum futurum fuiſſe Romæ, niſi publicum concilium. nunc in mille curias, concioneſque cum alia in Eſquiliis, alia in Aventino fiant concilia, diſperſam & diſſipatam eſſe rempublicam. unum Hercule virum (id enim plus eſſe quam conſulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis diſcuſſurum illos cœtus fuiſſe. Correpti coſſ. cum quid erga ſe facere vellent (nihil enim ſegnius molliuſve, quam patribus placeat, acturos) percontarentur: decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio laſcivire plebem. Dimiſſo ſenatu conſules in tribunal aſcendunt, citant nominatim juniores. cum ad nomen nemo reſponderet, circumfuſa multitudo in concionis modum, negare ultra decipi plebem poſſe. nunquam unum militem habituros, ni præſtaretur fides publ. libertatem unicuique priùs reddendam eſſe, quam arma danda, ut pro patria civibuſque non pro dominis pugnent. Conſules quid mandatum eſſet à ſenatu, videbant: ſed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, nemi-

neminem adeſſe invidiæ ſuæ participẽ. & apparebat atrox cum plebe certamẽ. prius itaque, quam ultima experirẽtur, ſenatum iterũ conſulere placuit, tũ verò ad ſellas conſulum propere convolavere minimus quiſq; ſtatu patrum, abdicare conſulatu jubentes, & deponere imperiũ, ad quod tuendum animus deeſſet. Utraq; re ſatis experta, tum demũ conſules: *Ne prædictum negetis Patres conſcripti, adeſt ingens ſeditio. poſtulamus, ut ſi qui maxime ignaviam increpant, adſint nobis habentibus delectum: acerrimi cujuſque arbitrio, quando ita placet rem agemus.* Redeunt in tribunal, citari nominatim unum ex iis qui in conſpectu erant, dedita opera jubent. cum ſtaret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, conſtitiſſet globus, lictorem ad eum conſules mittunt. quo repulſo, tum vero indignum facinus eſſe clamitantes, qui patrum conſulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio eſſent, ſed ab lictore nihil aliud quam prehendere prohibito, cum converſus in patres impetus eſſet, conſulum intercurſu rixa ſedata eſt. in qua tamen ſine lapide, ſine telo, plus clamoris atque irarum quam injuriæ fuerat. Senatus tumultuoſe vocatus, tumultuoſius conſulitur, quæſtionem poſtulantibus iis qui pulſati fuerant, decernente ferociſſimo quoque non ſententiis magis, quam clamore & ſtrepitu. tandem cum iræ reſediſſent, exprobrantibus conſulibus nihilo plus ſanitatis in curia, quam in foro eſſe, ordine conſuli cœpit. Tres fuere ſententiæ. P. Virginius rem non vulgabat de iis tantum, qui fidem ſecuti P. Servilii conſulis, Volſco, Aurunco, Sabinoque militaſſent bello, agendum cenſebat. T. Largius non id tempus eſſe, ut merita tantummodo exſolverentur. totam plebem ære alieno demerſam eſſe: nec ſiſti poſſe, ni omnibus conſulatur. quin ſi alia aliorum ſit conditio, accendi magis diſcordiam quam ſedari. Ap. Claudius & natura immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc patrum laudibus, non miſeriis ait, ſed licentia tantum concitum turbarum: & laſcivire magis plebem, quam ſævire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas eſſe conſulum, non imperium, ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. *Agedum*, inquit, *dictatorem à quo provocatio non eſt, creemus. jam hic, quo nunc omnia ardent, conticeſcet furor. pulſet tum mihi lictorem, qui ſciet jus de tergo vitaque ſua penes unum illum eſſe cujus majeſtatem violarit.* Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii ſententia: rurſus Virginii Largiique exemplo pernicioſa. haud ſalubrẽ utiq; Largii putabant ſententiam, quæ totã fidem tolleret: medium maxime, & moderatum utroque conſilium Virginii habebatur. ſed factione, reſpectuque rerum privatarum, quæ ſemper offecere, officientque publicis conſiliis, Appius vicit: ut dictator ille idem crearetur, quæ res utique alienaſſet plebem periculoſiſſimo tempore, cum Volſci Æquique & Sabini forte una omnes in armis eſſent. ſed curæ fuit conſulibus, & ſenioribus patrum, ut imperium ſuo vehemens, manſueto permitteretur ingenio, M. Valerium dictatorem Voluſi filium creant. Plebs etſi adverſus ſe creatum dictatorem videbat, tamen cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triſte, nec ſuperbum timebat. edictum deinde à dictatore propoſitum confirmavit animos, Servilii fere cõſulis edicto cõveniens. ſed & homini & poteſtati melius rati credi, omiſſo certamine nomina dedere. quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ coſſ. quatuor dictator uſus. nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinũ agrum invaſerant. oratores Latinorum à ſenatu petebant, ut aut mitterent ſubſidium, aut ſeipſos tuendorum finium cauſa capere arma ſinerent. Tutius viſum eſt, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetuſius conſul miſſus eſt. is finis populationibus fuit. Ceſſere Æqui campis, locoque magis quam armis freti, ſummis ſe jugis montium tutabantur. Alter conſul in Volſcos profectus, ne & ipſe tereret tempus, vaſtandis maxime agris hoſtem ad conferenda propius caſtra, dimicandumque acie excivit. medio inter caſtra campo ante ſuum quiſque vallum infeſtis ſignis conſtitere, multitudine aliquantum Volſci ſuperabant, itaque effuſi & contemptim pugnam iniere, Conſul Romanus nec promovit aciem: nec clamorem reddi paſſus, defixis pilis ſtare ſuos juſſit: ubi ad manum veniſſet hoſtis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volſci curſu & clamore feſſi, cum ſe velut ſtupentibus metu intuliſſent Romanis, poſtquam impreſſionem ſenſere ex adverſo factam, & ante oculos micare gladios, haud ſecus quam ſi in inſidias incidiſſent, turbati vertunt terga, & ne ad fugam quidem ſatis virium fuit, quia curſu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti ſteterunt, vigentes corporibus facile

adepti

adepti feſſos, & caſtra impetu cepetunt: & caſtris exutum hoſtem Velitras perſecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. pluſque ibi ſanguinis promiſcua omnium generum cæde, quam in ipſa dimicatione factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt. Dum hæc in Volſcis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque caſtris. Equitatu immiſſo mediam turbaverat hoſtium aciem. qua dum ſe cornua latius pandunt, parum apte introrſum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invaſit. eodem impetu caſtra capta, debellatumque eſt. Poſt pugnam ad Regillum lacum, non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur, ſuper ſolitos honores locus in circo ipſi, poſteriſque ad ſpectaculum datus. ſella in eo loco curulis poſita. Volſcis devictis Veliternus ager ademptus. Velitras coloni ab urbe miſſi, & colonia deducta. Cum Æquis poſt aliquanto pugnatum eſt invito quidem conſule, quia loco iniquo ſubeundum erat ad hoſtes, ſed milites extrahi rem criminantes, ut dictator priuſquam ipſi redirent in urbem, magiſtratu abiret: irritaque ſicut ante conſulis promiſſa ejus caderent: perpulere, ut forte temere in adverſos montes agmen erigeret. Id male commiſſum, ignavia hoſtium in bonum vertit. qui priuſquam ad conjectum teli veniretur, obſtupefacti audacia Romanorum, relictis caſtris, quæ munitiſſimis tenuerant locis, in adverſas valles deſiluere: ubi ſatis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene geſta, de domeſticarum rerum eventu nec patribus, nec plebi cura deceſſerat. tanta cum gratia, tum arte præparaverant fæneratores, quæ non modo plebem, ſed ipſum etiam dictatorem fruſtrarentur. Namque Valerius poſt Vetuſii conſulis reditum, omnium actionum in ſenatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret. quæ cum rejecta relatio eſſet: *Non placeo, inquit, concordiæ auctor, optabitis medius fidius propediem, ut mei ſimiles Romana plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neque fruſtrabor ultra cives meos, neque ipſe fruſtra dictator ero. diſcordiæ inteſtinæ, bellum externum fecere, ut hoc magiſtratu egeret reſpublica, pax foris parta eſt, domi impeditur. privatus potius, quam dictator ſeditioni intero.* Ita curia egreſſus, dictatura ſe abdicavit. apparuit cauſa plebi, ſuam vicem indignantem magiſtratu abiſſe, Itaque velut perſoluta fide, quoniam per eum non ſteriſſet quin præſtaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus proſecuti ſunt. Timor inde patres inceſſit, ne ſi dimiſſus exercitus foret, rurſus cœtus occulti conjurationeſque fierent. Itaque quanquam per dictatorem delectus habitus eſſet, tamen quoniam in conſulum verba juraſſent, ſacramento teneri militem rati, per cauſam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones juſſere. quo facto, maturata eſt ſeditio. & primo agitatum dicitur de conſulum cæde, ut ſolverentur ſacramento, doctos deinde nullam ſcelere religionem exolvi, Sicinio quodam auctore. Injuſſu conſulum in ſacrum montem ſeceſſiſſe, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia paſſuum ea frequentior fama eſt, quam cujus Piſo author eſt, in Aventinum ſeceſſionem factam eſſe. Ibi ſine ullo duce, vallo foſſaque communitis caſtris, quieti, rem nullam niſi neceſſariam ad victum ſumendo, per aliquot dies neque laceſſiti, neque laceſſentes ſeſe tenuere. pavor ingens in urbe: metuque mutuo ſuſpenſa erant omnia. timere relicta ab ſuis plebs violentiam patrum, timere patres reſidem in urbe plebem, incerti manere, an abire mallent. quamdiu autem tranquillam, quæ ſeceſſerit, multitudinem fore? quid futurum deinde, ſi quod externum interim bellum exiſtat: nullam profecto, niſi in concordia civium ſpem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati eſſe. Sic placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum: &, quod inde oriundus erat, plebi charum, is intromiſſus in caſtra, priſco illo dicendi & horrido modo nihil aliud quam hoc narraſſe fertur: *Tempore quo in homine non, ut nunc, omnia in unum conſentiebant, ſed ſingulis membris ſuum cuique conſilium, ſuus ſermo fuerit, indignatas reliquas partes, ſua cura, ſuo labore ac miniſterio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud quam datis voluptatibus frui: conſpiraſſe inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipſa unà membra, totumque corpus ad extremam tabem veniſſe. inde apparuiſſe, ventris quoque haud ſegne miniſterium eſſe: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc quo vivimus vigemuſque diviſum pariter in venas maturum confecto cibo ſanguinem.* Comparando hinc quam inteſtina

na corporis ſedilo ſimilis eſſet Iræ plebis in patres, flexiſſe mentes hominum. Agi deinde de concordia cœptum, conceſſumque in conditiones: ut plebi ſui magiſtratus eſſent ſacroſancti, quibus auxilii latio adverſus conſules eſſet: neve cui patrum capere eum magiſtratum liceret. ita tribuni plebeji creati duo, C. Licinius, & L. Albinus. Hi tres collegas ſibi creaverunt. in his Sicinium fuiſſe ſeditionis authorem: de duobus qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in ſacro monte creatos tribunos eſſe dicant, ibique ſacratam legem latam. Per ſeceſſionem plebis Sp. Caſſius, & Poſthumius Cominius conſulatum inierunt, his Coſſ. cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum conſul alter Romæ manſit, alter ad Volſcum bellum miſſus, Antiates Volſcos fundit fugatque: compulſos in oppidum Longulam perſecutus, mœnibus potitur. inde protinus Muramitem Volſcorum cepit. tum magna vi adortus eſt Coriolos. Erat tum in caſtris inter primores juvenum Cn. Martius, adoleſcens & conſilio & manu promptus, cui cognomen poſtea Coriolano fuit. Cum ſubito exercitum Romanum Coriolos obſidentem, atque in oppidanos, quos intus clauſos habebat, intentum ſine ullo metu extrinſecus imminentis belli Volſcæ legiones profectæ ab Antio invaſiſſent, eodemque tempore ex oppido erupiſſent hoſtes, forte in ſtatione Martius fuit. Is cum delecta militum manu non modo impetum erumpentium retudit, ſed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proximo urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit, clamor inde oppidanorum miſſus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem ut ſolet, primo ortu & Romanis auxit animum, & turbavit Volſcos: utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fuſi Volſci, Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque ſua laude obſtitit famæ conſulis Martius, ut niſi fœdus cum Latinis columna ænea inſculptum monumento eſſet, ab Sp. Caſſio uno, quia collega abfuerat, ictum: Poſthumium Cominium bellum geſſiſſe cum Volſcis, memoria ceſſiſſet. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter patribus ac plebi charus, poſt ſeceſſionem charior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato patrum ad plebem reductori plebis Romanæ in urbem, ſumptus funeri defuit. extulit eum plebs ſextantibus collatis in capita. Conſules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum & foris quieta omnia bello eſſent, & domi ſana diſcordia, aliud multo gravius malum civitatem invaſit, caritas primum annonæ ex incultis per ſeceſſionem plebis agris: fames deinde, qualis clauſis ſolet. ventumque ad interitum ſervitiorum utique & plebis eſſet, ni conſules providiſſent, dimiſſis paſſim ad frumentum coemendum, non in Hetruriam modo dextris ab Hoſtia littoribus, lævoque per Volſcos mari uſque ad Cumas, ſed quæſitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis cum coemptū eſſet, naves pro bonis Tarquiniorum ab Ariſtodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ ſunt. in Volſcis Pomptinoque ne emi quidem potuit. periculum quoque ab impetu hominum ipſis frumentatoribus fuit. Ex Hetruſcis frumentum Tiberi venit. eo ſuſtentata eſt plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volſcos jam moventes arma peſtilentia ingens invaſiſſet. ea clade conterritis hoſtium animis, ut etiam ubi ea remiſiſſet, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino eſſet, miſerunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio conſulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in ſenatu, quanti plebi daretur. Multi veniſſe tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta ſeceſſione ac vi patribus eſſent. In primis Martius Coriolanus hoſtis tribunitiæ poteſtatis: *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus priſtinum reddant patribus. cur ego plebejos magiſtratus, cur Sicinium potentem video ſub jugum miſſus, tanquam à latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar, quam neceſſe eſt? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? ſecedat nunc, avocet plebem, patet via in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris noſtris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, utantur annona, quam furore ſuo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipſos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per ſeceſſionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu eſt, faciendumne fuerit, quam potuiſſe arbitror fieri, ut conditionibus laxandi

annonam

annonam, & tribunitiam poteſtatem, & omnia invitis jura impoſita patres demerent ſibi. Et ſenatui nimis atrox viſa ſententia eſt, & ira plebem prope armavit. Fame jam ſe ſicut hoſtes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ ſola alimenta ex inſperato fortuna dederat, ab ore rapi, niſi Cn. Martio vincti dedantur tribuni, niſi de tergo plebis Romanæ ſatis fiat. eum ſibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut ſervire jubeat. In exeuntem è curia impetus factus eſſet, ni peropportune tribuni diem dixiſſent. ibi ira eſt ſuppreſſa ſe judicem quiſque, ſe dominum vitæ neciſque inimici factum videbat. Contemptim primo Martius audiebat minas tribunitias: auxilii, non pœnæ jus datum illi poteſtati plebiſque, non patrum tribunos eſſe. ſed adeo coorta erat infenſa plebs, ut unius pœna defungendum eſſet patribus. reſtiterunt tamen adverſa invidia, uſique ſunt qua ſuis quiſque, qua totius ordinis viribus. ac primo tentata res eſt, ſi diſpoſitis clientibus abſterrendo ſingulos à coitionibus, conciliiſque, disjicere rem poſſent. univerſi deinde proceſſere (quicquid erat patrum, reos diceres) precibus plebem expoſcentes unum ſibi civem, unum ſenatorem, ſi innocentem abſolvere nollent, pro nocente donarent. Ipſe cum die dicta non adeſſet, perſeveratum in ira eſt. damnatus abſens in Volſcos exulatum abiit, minitans patriæ, hoſtileſque jam tum ſpiritus gerens. Venientem Volſci benigne excepere, benigniuſque indies colebant, quo major ira in ſuos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebãtur. Hoſpitio utebatur Accii Tullii. longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romaniſque ſemper infeſtus. ita cum alterum vetus odium, alterum irá recens ſtimularet, conſilia conferunt de Romano bello. haud facile credebant plebem ſuam impelli poſſe, ut toties infeliciter tentata arma caperent. multis ſæpe bellis, peſtilentia poſtremo amiſſa juventute, fractos ſpiritus eſſe. arte agendum in exoleto jam vetuſtate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi. Ludi forte ex inſtauratione magni Romæ parabantur. inſtaurandis hæc cauſa fuerat ludis. Mane ſervum quidam paterfamiliæ nondum commiſſo ſpectaculo ſub furca cæſum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet. haud ita multo poſt T. Latinio de plebe homini ſomnium fuit. Viſus Jupiter dicere. ſibi ludis præſultatorem diſplicuiſſe, niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea conſulibus nunciaret. Quanquam haud ſane liber erat religione animus verecundia tamen majeſtatis magiſtratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio ſtetit. filium namque intra paucos dies amiſit cujus repentinæ cladis ne cauſa dubia eſſet, ægro animi eadem illa in ſomnis obverſatá ſpecies, viſa eſt rogitare, ſatin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem? majorem inſtare, ni eat propere, ac nunciet conſulibus. Jam præſentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta eſt debilitate ſubita. tum enimvero deorum ira admonuit. feſſus igitur malis præteritis inſtantibuſque conſilio propinquorum adhibito, cum viſa atque audita, & obverſatum toties ſomno Jovem, minas iraſque cœleſtes repræſentatas caſibus ſuis expoſuiſſet, conſenſu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad conſules lectica defertur. inde in curiam juſſu conſulum delatus, eadem illa cum patribus ingenti omnium admiratione enarraſſet, ecce aliud miraculum, qui captus omnibus membris delatus in curiam eſſet, eum functum officio pedibus ſuis domum rediſſe, traditum memoriæ eſt. Ludi quam ampliſſimi ut fierent, ſenatus decernit. Ad eos ludos auctore Accio Tullio vis magna Volſcorum venit priuſquam committerentur ludi, Tullius, ut domi compoſitum cum Martio fuerat, ad conſules venit. dicit eſſe quæ ſecreto agere de republica velit, arbitris remotis. *Invitus*, inquit, *quod ſequius ſit, de meis civibus loquor. non tamen admiſſum quicquam ab iis, criminatum venio, ſed cautum, ne admittant. Nimio plus quam velim, noſtrorum ingenia ſunt mobilia. multis id cladibus ſenſimus, quippe qui non noſtro merito, ſed veſtra patientia incolumes ſimus. magna hic nunc Volſcorum multitudo eſt, ludi ſunt, ſpectaculo intenta civitas erit. memini quid per eandem occaſionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commiſſum ſit. horret animus, ne quid inconſultè ac temere ſiat. hæc noſtra, veſtraque cauſa prius dicenda vobis conſules ratus ſum. quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo eſt, ne cujus facti dictive contagione præſens violer.* Hæc locutus abiit. Conſules cum ad patres rem dubiam

ſub

ſub auctore certo detuliſſent, auctor magis (ut fit) quam res ad præcavendum vel ex ſupervacuo movit, factoque ſenatusconſulto ut urbem excederent Volſci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficiſci ante noctem juberent. Ingens pavor primo diſcurrentes ad ſuas res tollendas, in hoſpitiis perculit: proficiſcentibus deinde indignatio oborta, ſe ut conſceleratos contaminatoſque ab ludis, feſtis diebus, cœtu quodammodo hominū deorumque abactos eſſe. Cum prope continuato agmine irent, prægreſſus Tullius ad caput Ferentinum, ut quiſque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, & eos ipſos ſedulo audientes ſecunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in ſubjectum viæ campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorſus: *Veteres populi Romani injurias, cladeſque gentis Volſcorum, ut omnia, inquit, obliviſcamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qua per noſtram ignominiam ludos commiſere? an non ſenſiſtis triumphatum hodie de vobis eſſe? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis, ſpectaculo abeuntes fuiſſe? veſtras conjuges, veſtros liberos traductos per ora hominum? quid eos qui audivere vocem præconis? quid qui nos videre abeuntes? quid eos qui huic ignominioſo agmini fuere obvii, exiſtimaſſe putatis? niſi aliquod profecto nefas eſſe, quo ſi interſimus ſpectaculo, violaturi ſimus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab ſede piorum, cœtu concilioque abigi, quid deinde illud non ſuccurrit, vivere nos, quod maturavimus proficiſci? ſi hæc profectio, & non fuga eſt, & hanc urbem vos non hoſtium ducitis, ubi ſi unum diem morati eſſetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum eſt, magno eorum malo, qui indixere, ſi viri eſtis.* Ita & ſua ſponte irarum pleni, & incitati, domos inde digreſſi ſunt. inſtigandoque ſuos quiſque populos, effecere, ut omne Volſcum nomen deficeret. Imperatores ad id bellum omnium populorum ſententia lecti. Accius Tullius, & Cn. Martius exul Romanus, in quo aliquanto plus ſpei repoſitum: quæ ſpes nequaquam fefellit, ut facile appareret ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam eſſe. Circejos profectus, primum colonos, inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volſcis tradidit: inde in Latinam viam tranſverſis tramitibus tranſgreſſus, Satricum, Longulam, Polluſtiam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. inde Lavinium recepit, tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. poſtremum ad urbem à Pedo ducit, & ad foſſas Cluilias quinque ab urbe millia paſſuum caſtris poſitis, populatur inde agrum Romanum, cuſtodibus inter populatores miſſis, qui patriciorum agros intactos ſervarent: ſive infenſus plebi magis, ſive ut diſcordia inter patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta eſſet: adeo tribuni jam ferocem per ſe plebem criminando in primores civitatis inſtigabant: ſed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis ſuſpectos, infenſoſque inter ſe jungebat animos. Id modo non conveniebat, quod ſenatus conſuleſque nuſquam alibi ſpem, quam in armis ponebant: plebs omnia quam bellum malebat. Sp. Nautius jam, & Sex. Furius conſules erant. Eos recenſentes legiones, præſidia per muros, aliaque in quibus ſtationes vigiliaſque eſſe placuerat, loca diſtribuentes, multitudo ingens pacem poſcentium primum ſeditioſo clamore conterruit: deinde vocare ſenatum, referre de legatis ad Cn. Martium mittendis coegit. Acceperunt relationem patres, poſtquam apparuit labare plebis animos, miſſique de pace ad Martium oratores, atrox reſponſum retulerunt: Si Volſcis ager redderetur, poſſe agi de pace: ſi præda belli per otium frui velint, memorem ſe & civium injuriæ, & hoſpitum beneficii, adniſurum, ut appareat, exilio ſibi irritatos, non fractos animos eſſe. Iterum deinde iidem miſſi non recipiuntur in caſtra. ſacerdotes quoque ſuis inſignibus velatos eſſe ſupplices ad caſtra hoſtium, traditum eſt, nihiloq; magis quam legatos flexiſſe animum. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt, id publicum conſilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. pervicere certe, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia duos parvos ex Martio ferens filios ſecum, in caſtra hoſtium irent: & quam armis viri defendere urbem non poſſent, mulieres precibus lachrimiſque defenderent. Ubi ad caſtra ventum eſt, nuntiatumque Coriolano, adeſſe ingens mulierum agmen: primo ut qui nec publica majeſtate in legatis, nec in ſacerdotibus tanta offuſa oculis animoque religione motus eſſet, multo obſtinatior adverſus lachrimas muliebres erat. dein familiarium quidam, qui inſignem mœſtitia inter cæteras cognoverat Veturiam, inter

nurum

nurum nepoteſque ſtantem. Niſi me fruſtrantur, inquit, oculi, mater ibi conjuxque & liberi adſunt. Coriolanus prope ut amens conſternatus ab ſede ſua, cum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus verſa: Sine, prius quam complexum accipio, ſciam, inquit, ad hoſtem, an ad filium, venerim: captiva, materve in caſtris tuis ſim. In hoc me longa vita & infelix ſenecta traxit, ut exulem te, deinde hoſtem viderem? potuiſti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? non tibi, quamvis infeſto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conſpectu Roma fuit, ſuccurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei ſunt? mater, conjunx, liberique? Ergo ego niſi peperiſſem, Roma non oppugnaretur? niſi filium haberem, in libera patria mortua eſſem? Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miſerius poſſum: nec ut ſim miſerrima, diu futura ſum. de his videris quos, ſi pergis, aut immatura mors, aut longa ſervitus manet. Uxor deinde ac liberi amplexi, fletuſque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio ſui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde ſuos, dimittit: ipſe retro ab urbe caſtra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppreſſum periiſſe tradunt, alii alio letho. apud Fabium longe antiquiſſimum auctorem, uſque ad ſenectutem vixiſſe eundem invenio. refert certe, hanc ſæpe eum exacta ætate uſurpaſſe vocem. Multo miſerius ſeni auxilium eſſe. Non inviderunt laudes ſuas mulieribus viri Romani. adeo ſine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. monumento quoque quod eſſet templum fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque eſt. Rediere deinde Volſci adjunctis Æquis in agrum Romanum. ſed Æqui Accium Tullium haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volſci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, ſeditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hoſtium exercitus, haud minus pernicioſo quam pertinaci certamine confecit. Conſules T. Sicinius, & C. Aquilius, Sicinio Volſci, Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit, eo anno Hernici devicti: cum Volſcis æquo marte diſceſſum eſt. Sp. Caſſius deinde & Proculus Virginius conſules facti. cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi diviſurus conſul Caſſius erat. adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum poſſideri à privatis criminabatur. Id multos quidem patrum, ipſos poſſeſſores, periculo rerum ſuarum terrebat. ſed & publica patribus ſolicitudo inerat, largitione conſulem periculoſas libertati opes ſtruere. Tum primum lex agraria promulgata eſt. nunquam deinde uſque ad hanc memoriam ſine maximis motibus rerum agitata. Conſul alter largitioni reſiſtebat, auctoribus patribus, nec omni plebe adverſante; quæ primo cœperat faſtidire munus vulgatum, à civibus iſſe in ſocios. ſæpe deinde & Virginium conſulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, peſtilens collegæ munus eſſe: agros illos ſervituti iis qui acceperint, facturos: regno viam fieri. quin ita enim aſſumi ſocios, & nomen Latinum? quid attinuiſſe, Hernicis paulo ante hoſtibus capti agri tertiam partem reddi? niſi ut hæ gentes pro Coriolano duce Caſſium haberet? Popularis jam eſſe diſſuaſor, & interceſſor legis agrariæ cœperat. uterque deinde conſul certatim plebe indulgere. Virginius dicere, paſſurum ſe aſſignari agros, dum ne cui niſi civi Romano aſſignentur. Caſſius quia in agraria largitione ambitioſus in ſocios, eoque civibus vilior erat: ut alio munere ſibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud ſecus quam præſentem mercedem regni aſpernata plebs, adeo propter ſuſpicionem inſitam regni, velut abundarent omnia munera ejus in animis hominum reſpuebantur. quem, ubi primum magiſtratu abiit, damnatum, necatumque conſtat. Sunt qui patrem auctorem ejus ſupplicii ferant. eum cognita domi cauſa verberaſſe ac necaſſe: peculiumque filii Cereri conſecraviſſe: ſignum inde factum eſſe, & inſcriptum. Ex Caſſia familia datum. Invenio apud quoſdam, idque propius fidem eſt, à quæſtoribus Cæſone Fabio & L. Valerio diem dictam perduellionis; damnatumque populi judicio, dirutas publice ædes. ea eſt area ante Telluris ædem. Cæterum ſive illud domeſticum, ſive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio conſulibus. Haud diuturna ira populi in Caſſium fuit, dulcedo agrariæ legis ipſa per ſe dempto authore ſubibat animos, accenſaque ea cupiditas eſt malignitate patrum, qui devictis eo anno Volſcis Æquiſque militem præda fraudavere; quicquid captum ex hoſtibus

ſtibus eſt vendidit Fabius conſul, ac redegit in publicum. Invitum erat Fabium nomen plebi propter noviſſimum conſulem: tenuere tamen patres, ut cum L. Æmilio Cæſo Fabius conſul crearetur. eo infeſtior facta plebs. ſeditio domeſtica bellum externum excivit: bello deinde civiles diſcordiæ intermiſſæ. uno animo patres ac plebs rebellantes Volſcos & Æquos duce Æmilio proſpera pugna vicere. plus tamen hoſtium fuga, quam prælium abſumpſit. adeo pertinaciter fuſos inſecuti ſunt equites. Caſtoris ædes eodem anno idibus Quintilibus dedicata eſt. vota erat Latino bello Poſthumio dictatore. filius ejus duumvir ad idipſum creatus dedicavit. Sollicitati & eo anno ſunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant: patres ſatis ſuperq; gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe largitiones, temeritatiſque invitamenta horrebant. acerrimi patribus duces ad reſiſtendum conſules fuere. ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præſens modo, ſed in venientem etiam annum, M. Fabium Cæſonis fratrem, & magis inviſum alterum plebi accuſatione Sp. Caſſi, L. Valerium conſulem dedit. Certatum eſt quoque anno cum tribunis eſt. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens poſt tres continuos conſulatus, unoque velut tenore omnes expertos, tribunitiis certaminibus habitum. itaque ut bene locatus manſit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum, & Volſci rebellarunt. ſed ad bella externa prope ſupererant vires, abutebanturque iis inter ſemetipſos certando. Acceſſere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœleſtia, prope quotidianas in urbe agriſque oſtentantia minas, motique ira numinis cauſam nullam aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis, nunc per aves conſultis, quam haud rite ſacra fieri. qui terrores tamen eo evaſere, ut Oppia virgo Veſtalis damnata inceſti pœnas dederit. Q. Fabius inde, & C. Tullius conſules facti. Eo anno non ſegnior diſcordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma ſumpta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum creſcente cura, Cæſo Fabius, & Sp. Furius conſules fiunt. Ortonam Latinam urbem Æqui oppugnabant. Vejentes pleni jam populationum, Romam ipſam ſe oppugnaturos minitabantur, qui terrores, cum compeſcere deberent, auxere inſuper animos plebis: redibatque non ſua ſponte plebi mos detrectandi militiam. ſed Sp. Licinius tribunus plebis veniſſe tempus ratus, per ultimam neceſſitatem legis agrariæ patribus injungendæ, ſuſceperat rem militarem impediendam. cæterum tota invidia tribunitiæ poteſtatis verſa in authorem eſt: nec in eum conſules acrius, quam ipſius ejus collegæ coorti ſunt; auxilioque eorum delectum conſules habent. Ad duo ſimul bella exercitus ſcribitur. ducendus Fabio in Vejentes, in Æquos Furio datur. & in Æquis quidem nihil dignum memoria geſtum eſt. Fabio aliquanto plus negocii cum civibus quam cum hoſtibus fuit. unus ille vir ipſe conſul remp. ſuſtinuit, quam exercitus odio conſulis, quantum in ſe fuit, prodebat. nam cum conſul præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita inſtruxiſſet aciem, ut ſolo equitatu emiſſo exercitum hoſtium funderet, inſequi fuſos pedes noluit. nec illos, & ſi non adhortatio inviſi ducis, ſuum ſaltem flagitium, & publicum in præſentia dedecus, poſtmodo periculum, ſi animus hoſti rediiſſet, cogere potuit gradum accelerare, aut ſi aliud nihil, inſtare inſtructos. Injuſſu, ſigna referunt: mœſtique (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in caſtra. Nec huic tam peſtilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæſita ſunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars qua civem regant, quam qua hoſtem ſuperent. Conſul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in ſe militum odio. Obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente conſulatus maneret. M. Fabium conſulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit, is eandem viam, velut proceſſiſſet Sp. Licinio ingreſſus, delectum pauliſper impediit. Perturbatis iterum patribus, Ap. Claudius victam tribunitiam poteſtatem dicere priore anno, in præſentia re ipſa, exemplo in perpetuum: quando inventum ſit, ſuis ipſam viribus diſſolvi. neque enim unquam defuturum, qui ex collega victoriam ſibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæſitam. & plures ſi pluribus opus ſit, tribunos ad auxilium conſulum paratos fore, & unum vel adverſus omnes ſatis eſſe. darent modo & conſulem

ſules paratos fore, & unum vel adverſus omnes ſatis eſſe. darent modo & conſules & primores patrum operam, ut ſi minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipub. ac ſenatui conciliarent. Præceptis Appii moniti patres, & univerſi comiter ac benignè tribunos appellare, & conſulares, ut cuique eorum privatim aliquid juris adverſus ſingulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribunitiæ poteſtatis vires ſalubres vellent reipublicæ eſſe. quatuorque tribunorum adverſus unum moratorem publici commodi auxilio, delectum conſules habent. Inde ad Vejens bellum profecti, quo undique ex Hetruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratia concitata, quam quod in ſpem ventum erat, diſcordia inteſtina diſſolvi rem Romanam poſſe, principeſque in omnium Hetruriæ populorum conciliis fremebant, æternas opes eſſe Romanas, niſi inter ſemetipſos ſeditionibus ſæviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia eſſent. diu ſuſtentatum id malum, partim patrum conſiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema veniſſe: duas civitates ex una factas: ſuos cuique parti magiſtratus, ſuas leges eſſe. primum in delectibus ſævire ſolitos, eoſdem in bello tamen paruiſſe ducibus: qualicumque urbis ſtatu manente diſciplina militari ſiſti potuiſſe. jam non parendi magiſtratibus morem in caſtra quoque Romanum militem ſequi. proximo bello in ipſa acie, in ipſo certamine conſenſu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: ſigna deſerta, imperatorem in acie relictum, injuſſu in caſtra reditum. profecto ſi inſtetur, ſuo milite vinci Romanum poſſe. nihil aliud opus eſſe, quam indici oſtendique bellum: cætera ſua ſponte fata & deos geſturos. Hæ ſpes Hetruſcos armaverant, multis invicem caſibus victos victoreſque. Coſs quoque Romani nihil præterea aliud quam ſuas vires, ſua arma horrebant memoriaque peſſimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem committerent eo, ubi duæ ſimul acies timendæ eſſent. itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo averſi. diem tempuſque forſitan ipſum leniturum iras ſanitatemque animis allaturum. Vejens hoſtis Hetruſcique eo magis præpropere agere: laceſſere ad pugnam, primo obequitando caſtris, provocandoque: poſtremo ut nihil movebant, tum conſules ipſos, qua exercitum increpando, ſimulationem inteſtinæ diſcordiæ remedium timoris inventum: & conſules magis non confidere, quam non credere ſuis militibus. novum ſeditionis genus, ſilentium, otiumque inter armatos, ad hæc in novitatem generis, originiſque, qua falſa, qua vera jacere. Hæc cum ſub ipſo vallo portiſque ſtreperent. haud ægre conſules pati. at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora verſare, & ab inteſtinis avertere malis, nolle inultos hoſtes, nolle ſucceſſum, non patribus, non conſulibus, externa & domeſtica odia certare in animis. tandem ſuperant externa, adeo ſuperbè inſolenterque hoſtis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant ut ſignum detur. Conſules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant, ſed retro revocanda, & addenda cupiditas erat, ut adverſando remorandoque incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ eſſe: caſtris ſe tenerent. edicunt inde, ut abſtineant pugna. ſi quis injuſſu pugnaverit, ut in hoſtem animadverſuros. ita dimiſſis, quo minus conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi. accendunt inſuper hoſtes ferocius multo, ut ſtatuiſſe non pugnare conſules cognitum eſt. quippe impune ſe inſultatores, non credi militi arma. rem ad ultimum ſeditionis erupturam, ſinemque veniſſe Romano imperio. His freti concurſant portis, ingerunt probra, ægre abſtinent quin caſtra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanos poſſe. totis caſtris undique ad conſules curritur. non tam ſenſim, ut ante, per centurionum principes poſtulant, ſed paſſim omnes clamoribus agunt. Matura res erat, tergiverſantur tamen. Fabius deinde ad creſcentem tumultum jam metu ſeditionis collega concedente, cum ſilentium claſſico feciſſet: Ego iſtos Cn. Manli poſſe vincere ſcio, velle ne ſcirem, ipſi fecerunt. itaque certum atque decretum eſt, non dare ſignum: niſi victores ſe redituros ex hac pugna jurent. conſulem Romanum miles ſemel in acie feſellit, deos nunquam fallet. Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator, Victor, inquit, M. Fabi revertar ex acie. ſi fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in ſe quiſque jurat. Juratis

datur ſignum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum ſpeíque pleni, nunc jubent Hetruſcos probra jacere, nunc armati ſibi quiſque lingua promptum hoſtem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua patrum eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit: multis civilibus certaminibus infenſos plebis animos illa pugna ſibi reconciliare ſtatuunt. Inſtruitur acies. Nec Vejens hoſtis, Hetruſcæque legiones detrectant. prope certa ſpes erat, non magis ſecum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod in tam irritatis animis, & occaſione ancipiti, haud deſperandum eſſe facinus. res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infeſtior Romanus (adeo hinc contumeliis hoſtes. hinc conſules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis ſpacium Hetruſcis fuit, cum pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis quam emiſſis, pugna jam ad manus, jam ad gladios, ubi Mars eſt atrociſſimus, venerat. Inter primores genus Fabium inſigne ſpectaculo exemploque civibus erat. ex his Q Fabium (tertio hic anno ante conſul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem ferox viribus & armorum arte Tuſcus incautum inter multas verſantem hoſtium manus, gladio per pectus transfigit, telo extracto, præceps Fabius in vulnus obiit. Senſit utraque acies unius viri caſum: cedebatque inde Romanus. cum M. Fabius conſul tranſilit jacentis corpus, objectaque parma: *Hic juraſtis*, Inquit, *milites? fugientes vos in caſtra redituros? adeo ignaviſſimo hoſte magis timetis, quam Jovem Martemque per quos juraſtis? at ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadam.* conſuli tum Cæſo Fabius prioris anni conſul, *Verbiſne iſtis frater, ut pugnent, te impetraturum credis? dii impetrabunt, per quos juravere, & nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine eſt dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infeſtis haſtis provolant duo Fabii, totamque moverunt ſecum aciem. Prælio ex parte una reſtituto, nihilo ſegnius in altero cornu C. Manlius conſul pugnam ciebat: ubi prope ſimilis fortuna eſt verſata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, ſic in hoc ipſum conſulem Manlium jam velut fuſos agentem hoſtes, & impigre milites ſecuti ſunt: & ut ille gravi vulnere ictus ex acie ceſſit, interfectum rati, gradum retulere: ceſſiſſentque loco, ni conſul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem incitato equo advectus: vivere clamitans collegam, ſe victorem fuſo altero cornu adeſſe, rem inclinatam ſuſtinuiſſet. Manlius quoq; ad reſtituendam aciem ſe ipſe coram offert, duorum conſulum cognita ora accendunt militum animos. ſimul & vanior jam erat hoſtium acies, dum abundante multitudine freti, ſubtracta ſubſidia mittunt ad caſtra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quam pugnæ memores tererent tempus: triarii Romani, qui primam irruptionem ſuſtinere non potuerant, miſſis ad conſules nunciis quo loco res eſſent, conglobati ad prætorium redeunt, & ſua ſponte prælium ipſi renovant: & Manlius conſul revectus in caſtra, ad omnes portas milite oppoſito hoſtibus viam clauſerat. ea deſperatio Tuſcis rabiem magis quam audaciam accendit. nam cum incurſantes quacunque exitum oſtenderet ſpes, vano aliquoties impetu iſſent: globus juvenum unus in ipſum conſulem inſignem armis invadit. prima excepta à circumſtantibus tela: ſuſtineri deinde vis nequit. conſul mortiſero vulnere ictus cadit, fuſique circa omnes. Tuſcis creſcit audacia. Romanos terror per tota caſtra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati rapto conſulis corpore, patefeciſſent una porta hoſtibus viam. ea erumpunt, conſternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt conſulem. ibi iterum cæſi, fuſique paſſim. Victoria egregie parta, triſtis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque conſul decernente ſenatu triumphum, ſi exercitus ſine imperatore triumphare poſſit, pro eximia eo bello opera facile paſſurum reſpondit: ſe familia funeſta Q. Fabii fratris morte republica ex parte orba conſule altero amiſſo, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum. Omni acto triumpho depoſitus triumphus clarior fuit. adeo ſpreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratriſque ducit. idem in utroque laudator, cum concedendo illis ſuas laudes, ipſe maximam partem earum ferret. neque immemor ejus, quod initio conſulatus imbiberat reconciliandi animos plebis, ſaucios milites curandos dividit patribus. Fabiis plurimi dati, nec alibi, majore cura habiti, inde populares tam eſſe Fabii, nec hoc ulla niſi ſalubri reipubl. arte. Igitur non patrum magis quam plebis ſtudiis Cæſo Fabius cum T.

Virgi-

Virginio conſul factus, neque bella neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut tam aliqua ex parte inchoata concordiæ ſpe, primo quoque tempore cum patribus coaleſcerent animi plebis. Itaque principio anni cenſuit, priuſquam quiſquam agrariæ legis auctor tribunus exiſteret, occuparent patres ipſi ſuum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent: æquum eſſe habere eos, quorum ſanguine ac ſudore partus ſit. aſpernati patres ſunt: queſti quoque quidam, nimia gloria luxuriare & evaneſcere vividum quondam illud Cæſonis ingenium: nullæ deinde urbanæ factiones fuere: Vexabantur incurſionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Cæſo miſſus, in ipſorum Æquorum agrum depopulandum tranſit. Æqui ſe in oppida receperunt, muriſque ſe tenebant. eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Vejente hoſte clades accepta temeritate alterius conſulis, actumque de exercitu foret, ni Cæſo Fabius in tempore ſubſidio veniſſet. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Vejentibus fuit. res proxime formam latrocinii venerat. legionibus Romanis cedebant in urbem: ubi adductas ſenſerant legiones, agros incurſabant, bellum quiete, quietem bello invicem eludentes: ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præſentia inſtabant, ut ab Æquis Volſciſque, non diutius, quam recens, dolor proximæ cladis tranſiſſet, quieſcentibus aut mox moturos ſe apparebat Sabinos ſemper infeſtos, Hetruriamq; omnem. Sed Vejens hoſtis aſſiduus magis quam gravis, contumeliis ſæpius quam periculo animos agitabat, quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio ſinebat. Tum Fabia gens ſenatum adit. conſul pro gente loquitur *Aſſiduo magis quam magno præſidio, ut ſcitis patres conſcripti, bellum Vejens eget. vos alia bella curate: Fabios hoſtes Vejentibus date. auctores ſumus, tutam ibi majeſtatem Romani nominis fore: noſtrum id nobis velut familiare bellum privato ſumptu gerere in animo eſt. reſpublica & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Conſul è curia egreſſus, comitante Fabiorum agmine, qui in veſtibulo curiæ ſenatuſconſultum expectantes ſteterant, domum rediit. juſſi armati poſtero die ad limen conſulis adeſſe, domos inde diſcedunt. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt: familiam unam ſubiiſſe civitatis onus Vejens bellum in privatam curam, in privata arma verſum. ſi ſint duæ roboris ejuſdem in urbe gentes, depoſcant, hæc Vulſcos ſibi, illa Æquos a populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos ſubigi populos poſſe. Fabii poſtera die arma capiunt: quo juſſi erant, conveniunt. Conſul paludatus egrediens in veſtibulo gentem omnem ſuam inſtructo agmine videt: acceptus in medium ſigna ferri jubet: nunquàm exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem inceſſit. Sex & CCC. milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem ſperneret, egregius quibuſlibet temporibus ſenatus, ibant unius familiæ viribus, Vejenti populo peſtem minitantes. ſequebatur turba, propria alia cognatorum ſodaliumque, nihil medium, nec ſpem nec curam, ſed immenſa omnia volventium animo: alia publica ſolicitudine excitata, favore & admiratione ſtupens ire fortes, ire felices jubent: inceptis eventus pares reddere: conſulatus inde ac triumphos, omnia præmia abs ſe, omnes honores ſperare. Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen fauſtum atque felix mittant, ſoſpites brevi in patriam ad parentes reſtituant. Incaſſum miſſæ preces, infelici via à dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt: is opportunus viſus locus communiendo præſidio. L. Æmylius inde, & C. Servilius COSS. facti, & donec nihil aliud quam in populationibus res fuit: non ad præſidium modo tutandum Fabii ſatis erant, ſed tota regione, qua Tuſcus ager Romano adjacet, ſua tuta omnia infeſta hoſtium, vagantes per utrumque finem fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentibus accito ex Hetruria exercitu, præſidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones ab L. Æmilio Coss adductæ, cominus cum Hetruſcis dimicant acie, quanquam vix dirigendi aciem ſpacium Vejentibus fuit, adeo inter primam trepidationem dum poſt ſigna ordines introeunt, ſubſidiaque locant, invecta ſubito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, ſed conſiſtendi ademit locum. Ita fuſi retro ad ſaxa Rubra (ibi caſtra habebant) pacem ſupplices petunt. cujus impetratæ ab inſita animis lenitate ante deductum Cremera Romanum præſidium pœnituit. Rurſus cum Fabiis erat Vejenti

populo ſine ullo majoris bellj apparatu certamen. nec erant incurſiones modo in agros, aut ſubitl impetus incurſantium, ſed aliquoties æquo campo, collatiſque ſignis certatum: gensque una populi Rom. ſæpe ex opulentiſſima, ut tum res erant, Hetruſca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumq; Vejentibus viſum. inde conſilium ex re natum, inſidiis ferocem hoſtem captandi, gaudere etiam multo ſucceſſu Fabiis audaciam creſcere. itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut caſu incidiſſent, obviam acta: & agreſtium fuga vaſti relicti agri: & ſubſidia armatorum ad arcendas populationes miſſa, ſæpius ſimulatio quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemplerant hoſtem, ut ſua invicta arma neque loco, neque tempore ullo crederent ſuſtineri poſſe. hæc ſpes adeo provexit, ut ad conſpecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora, quanquam rara hoſtium apparebant arma, decurrerent. & cum improvidi effuſo curſu inſidias circa ipſum iter locatas ſuperaſſent, palatique paſſim vaga (ut fit) pavore injecto raperent pecora, ſubito ex inſidiis conſurgitur. & adverſi, & undique hoſtes erant. primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibuſque Hetruſcis, jam continenti agmine armatorum ſepti, quo magis ſe hoſtis inferebat, cogebantur breviore ſpacio & ipſi orbem colligere, quæ res & paucitatem eorum inſignem, & multitudinem Hetruſcorum, multiplicatis in arcto ordinibus faciebat, tum omiſſa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum ſe omnes inclinant. eo nixi corporibus armiſque, cuneo viam. duxit via in editum leniter collem, inde primo reſtitere: mox ut reſpirandi ſuperior locus ſpacium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam ſubeuntes. vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummiſſus Vejens, in verticem collis evaſiſſet. ita ſuperior rurſus hoſtis factus: Fabii cæſi ad unum omnes, præſidiumque expugnatum. CCCVI. periſſe ſatis convenit: unum prope puberem ætate relictum, ſtirpem genti Fabiæ, dubiiſque rebus populj Romani ſæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium. Cum hæc accepta clades eſſet, jam C. Horat. & T. Menenius Coſſ. erant. Menenius adverſus Tuſcos victoria elatos confeſtim miſſus. tum quoque male pugnatum eſt: & Janiculum hoſtes occupavere: obſeſſaque urbs foret, ſuper bellum annona premente, (tranſierant enim Hetruſci Tiberim) ni Horatius Coſ. ex Volſcis eſſet revocatus, adeoque id bellum ipſis inſtitit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei ſit æquo marte, iterum ad portam Collinam. ibi quamquam parvo momento ſuperior Romana res fuit, meliorem tamen militem recepto priſtino animo in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius Coſſ. fiunt. poſt acceptam proximam pugnæ cladem Vejentes abſtinuere acie, populationes erant, & velut ab arce Janiculi paſſim in Romanum agrum impetus dabant. non uſquam pecora tuta, non agreſtes erant. capti deinde eadem arte ſunt, qua ceperant Fabios, Secuti dedita opera paſſim ad illecebras propulſa pecora præcipitavere in inſidias. quo plures erant, major cædes fuit: ex hac clade atrox ira majoris cladis cauſa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, caſtra Servilii Coſ. adorti ſunt oppugnare. inde fuſi magna cæde, in Janiculum ſe ægre receperunt. Confeſtim conſul & ipſe tranſit Tiberim, caſtra ſub Janiculo communit, poſtero die luce orta, nonnihil & heſterna felicitate pugnæ ferox: magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora eſſent, agebat conſilia: temere adverſo Janiculo ad caſtra hoſtium aciem erexit, fœdiuſque inde pulſus, quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipſe exercituſque eſt ſervatus. inter duas acies Hetruſci, cum invicem his atque illis terga darent, occidione occiſi. Ita oppreſſum temeritate felici Vejens bellum. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit. & advecto ex Campania frumento, & poſtquam timor ſibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque laſcivire rurſus animi: & priſtina mala, poſtquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare ſuo veneno, agraria lege: in reſiſtentes incitare patres, nec in univerſos modo, ſed in ſingulos Q. Conſidius & T. Genucius auctores agrariæ legis T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amiſſum Cremeræ præſidium, cum haud procul inde ſtativa conſul habuiſſet, eam oppreſſit. cum & patres haud minus quam pro Coriolano annixi eſſent, & patris Agrippa favor haud dum exoleviſſet. In multa temperarunt tribuni: cum capitis anquiſiſſent, duo millia æris

damnato

damnato mulctam edixerunt. ea in caput vertit. negant tuliſſe ignominiam ægritudinemque, inde morbo abſumptum eſſe. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut conſulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio Coſſ. initio ſtatim anni ab L. Cedicio & T. Statio tribunis die dicta, non ut Menenius precibus ſuis, aut patrum, ſed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit, & huic prælium cum Tuſcis ad Janiculum erat crimini. ſed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, ſic tum in ſuo, non tribunos modo, ſed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque (cujus patris munere reſtituta quondam plebs, eos ipſos quibus tum ſæviret magiſtratus, eas leges haberet) periculum audacia diſcuſſit, juvit & Virginius collega teſtis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium. Certamine domi finito, Vejens bellum exortum, quibus Sabini arma conjunxerant P. Valerius Coſ. accitis Latinorum Hernicorumq; auxiliis, cum exercitu Vejos miſſus, caſtra Sabina quæ pro mœnibus ſociorum locata erant: confeſtim aggreditur, tantamque trepidationem injecit, ut dum diſperſi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hoſtium vim, ea porta cui ſigna primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis quam prælium eſſe. tumultus è caſtris & in urbem penetrat. tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt ſubſidio, pars Romanos toto impetu intentos in caſtra, adoriuntur. pauliſper averſi turbatique ſunt. deinde & ipſi utroque verſis ſignis reſiſtunt: & eques ab conſule immiſſus Tuſcos fundit fugatque: eademque hora duo exercitus duæque potentiſſimæ & maximæ finitimæ gentes ſuperatæ ſunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volſci Æquique in Latino agro poſuerant caſtra, populatiq; fines erant. eos per ſe ipſi Latini, aſſumptis Hernicis, ſine Romano aut duce auxilio caſtris exuerunt. Ingenti præda præter ſuas recuperatas res potiti ſunt, miſſus tamen ab Roma conſul in Volſcos C. Nautius. mos credo non placebat ſine Romano duce exercituq; ſocios propriis viribus conſiliiſque bella gerere, nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volſcos eſt: nec tamen perpelli potuere ut acie dimicarent. L. Furius inde & C. Manlius Coſſ. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos XL. petentibus datæ, frumento ſtipendioque imperato. Paci externæ confeſtim continuatur diſcordia domi. agrariæ legis tribunitiis ſtimulis plebs furebat. conſules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, ſumma vi reſiſtunt. abeuntes magiſtratu conſules Genutius Trib. plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius conſulatum ineunt. Vopiſcum Julium pro Virginio in quibuſdam annalibus conſulem invenio. Hoc anno, quoſcunque conſules habuit, rei ad populum Furius & Manlius circumeunt ſordidati, non plebem magis, quam juniores patrum. ſuadent, monentque honoribus & adminiſtratione reipubl. abſtineant. conſulares vero faſces, prætextam, curulemque ſellam, nihil aliud quam pompam funeris putent. claris inſignibus velut infulis velatos ad mortem deſtinari. quod ſi conſulatus tanta dulcedo ſit, ita animum nunc jam inducant, conſulatum captũ & oppreſſum ab tribunitia poteſtate eſſe. conſuli velut apparitori tribunitio omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda eſſe. ſi ſe commoverit, ſi reſpexerit patres, ſi aliud quam plebem eſſe in republ. crediderit: exilium Cn. Martii, Menenii damnationem & mortem ſibi proponat ante oculos. His accenſi vocibus patres, conſilia inde non publica, ſed in privato, ſeductaque à plurimum conſcientia habuere, ubi cum id modo conſtaret, jure an injuria eripiendos eſſe reos, atrociſſima quæque maxime placebat ſententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die cum plebs in foro erecta expectatione ſtaret, mirati primo quod non deſcenderet tribunus: deinde cum jam mora ſuſpectior fieret, deterritum à primoribus credere, & deſertam ac proditam cauſam publicam queri. tandem qui obſervati veſtibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum eſſe inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor ſicut acies funditur duce occiſo, ita dilapſi paſſim alii alio. præcipuus pavor tribunos invaſerat, quam nihil auxilii ſacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec patres ſatis moderate ferre lætitiam. adeoque neminem noxiæ pœnitebat, ut etiam inſontes feciſſe videri vellent. palamque ferrent, malo domandam tribunitiam poteſtatem. Sub hac peſſimi exempli victoria delectus edicitur, paventibuſque tribunis ſine interceſſione ulla conſules rem peragunt.

Tum vero iraſci plebs tribunorum magis ſilentio; quam conſulum imperio: & dicere, actum eſſe de libertate ſua. rurſus ad antiqua reditum. cum Genutio una mortuam ac ſepultam tribuniciam poteſtatem: aliud agendum ac cogitandum, quo modo reſiſtatur patribus. id autem unum conſilium eſſe, ut ſe ipſa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. quatuor & viginti lictores apparere conſulibus, & eos ipſos plebis homines, nihil contemptius neque infirmius, ſi ſint qui contemnant. ſibi quemque ea magna atque horrenda facere. His vocibus alii alios cum incitaſſent, ad Voleronem Publilium de plebe hominem, quia quod ordines duxiſſet, negaret ſe militem fieri debere, lictor miſſus eſt eſt à conſulibus. Volero appellat tribunos, cum auxilio nemo eſſet, conſules ſpoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum, Volero quoniam tribuni civem Romanum in conſpectu ſuo virgis cædi malunt, quam ipſi in lecto ſuo à vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infeſtius circumſcindere & ſpoliare lictor. Tum Volero & prævalens ipſe, & adjuvantibus advocatis repulſo lictore, ubi indignantium pro ſe acerrimus erat clamor, eo ſe in turbam confertiſſimam recipit, clamitans: *Provoco, & fidem plebis imploro. adeſte cives, adeſte commilitones, nihil eſt quod expectetis tribunos, quibus ipſis veſtro auxilio opus eſt.* Concitati homines veluti ad prælium ſe expediunt: apparebatque omne diſcrimen adeſſe, nihil cuiquam ſanctum non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempeſtati cum ſe conſules obtuliſſent, facile experti ſunt parum tutam majeſtatem ſine viribus eſſe: violatis lictoribus, faſcibus fractis, è foro in curiam compelluntur, incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, cum ſenatum vocari juſſiſſent: queruntur injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus ira patrum adverſus temeritatem plebis certari non placuit. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium Coſſ. habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni conſulibus adminiſtraturum tribunatum credebant, poſt publicam cauſam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus rogationem tulit ad populum, ubi plebei magiſtratus tributis comitiis fierent. Haud parva res ſub titulo prima ſpecie minime atroci ferebatur; ſed quæ patriciis omnem poteſtatem per clientum ſuffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. Huic actioni gratiſſimæ plebi cum ſumma vi reſiſterent patres; nec quæ una vis ad reſiſtendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut conſulū aut principum adduci poſſet: res tamen ſuo ipſa molimine gravis magnis certaminibus in annum, extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium. jam inde à paternis certaminibus inviſum, infeſtumque plebi, conſulem faciunt. collega ei T. Quintius datur. Principio ſtatim anni nihil prius quam de lege agebatur. ſed ut inventor legis Volero, ſic Lectorius collega ejus auctor cum recentior tum acrior erat. ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis ejus haud quiſquam manu promptior erat. is cum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, inſectatione Appii abſtinens COS. ipſe in accuſationem Appii familiæque ſuperbiſſimæ ac crudeliſſimæ in plebem Rom. exorſus, cum à patribus non COS. ſed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem creatum eſſe contenderet, rudis in militari homine lingua non ſuppetebat libertati animoque. itaque deficiente oratione: *Quandoquidem non tam facile loquor*, inquit, *Quirites, quam quod locutus ſum, præſto: craſtino die adeſte. ego hic aut in conſpectu veſtro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum poſtero die, conſules nobilitaſque ad impediendam legem in concione conſiſtunt. ſummoveri Lectorius jubet præterquam qui ſuffragium ineant. adoleſcentes nobiles ſtabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quoſdam Lectorius jubet. Conſul Appius negare jus eſſe tribuno in quenquam, niſi in plebejum: non enim populi, ſed plebis eum magiſtratum eſſe: nec illum ipſum ſummovere pro imperio poſſe more majorum, quia ita dicatur: Si vobis videtur, diſcedite Quirites. Facile & contemptim de jure diſſerendo perturbare Lectorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad conſulem: conſul lictorem ad tribunum, privatum eſſe clamitans, ſine imperio, ſine magiſtratu. violatuſque eſſet tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in conſulem eſſet: & concurſus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudi-

nis fieret, ſuſtinebat tamen Appius pertinacia tantum tempeſtatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius Cos. alter conſularibus negocio dato, ut collegam vi, ſi aliter non poſſent, de foro abducerent: ipſe nunc plebem ſævientem precibus leniiſſet: nunc oraſſet tribunos, ut concilium dimitterent. darent iræ ſpacium non vim ſuam illis tempus ademturum, ſed conſilium viribus additurum: & patres in populi, & conſulem in patrum fore poteſtate. Ægre ſedata ab Quintio plebs, multo ægrius conſul alter à patribus. Dimiſſo tandem concilio plebis, ſenatum conſules habent. ubi cum timor atque ira invicem ſententias variaſſent, quo magis ſpacio interpoſito ab impetu ad conſultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi: adeo ut Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata diſcordia eſſet. ab Appio petitur, ut tantam conſularem majeſtatem eſſe vellet, quanta in concordi civitate eſſe poſſet. dum tribunique conſuleſque ad ſe quiſque omnia trahant, nihil relictum eſſe virium in medio, diſtractam laceratamque rempub. per magiſtratus, magis quorum in manu ſit, quam ut incolumis ſit, quæri. Appius contra teſtari deos atque homines, rempubl. prodi per metum ac deſeri: non conſulem ſenatui, ſed ſenatum conſuli deeſſe: graviores accipi leges, quam in ſacro monte acceptæ ſint. victus tamen patrum conſenſu quievit. lex ſilentio perfertur. Tum primum tributis comitiis creati tribuni ſunt. numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piſo auctor eſt. nominat quoque tribunos, Cn. Sicclum, L. Numitorium, M. Duellium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volſci tum Æquique inter ſeditionem Romanam & bellum coortum vaſtarant agros, ut ſi qua ſeceſſio plebis fieret, ad ſe receptum haberet. compoſitis deinde rebus, caſtra retro movere. Ap. Claudius in Volſcos miſſus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia ſævitia Appii, quæ domi eſſe, eo liberior, quòd ſine tribunitiis vinculis erat. odiſſe plebem plus quam paterno odio, quod ſe victum videbat ab ea. ſe unico conſule objecto adverſus tribunitiam poteſtatem, perlatam legem eſſe, quam minore conatu, nequaquam tanta patrum ſpe priores impedierint conſules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum ſævo imperio exercitum ſtimulabat, nec ulla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant, ſegniter, otioſe, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor nec metus coercebat. ſi citius agi vellet agmen, tardius ſedulo incedere. ſi adhortator operis adeſſet, omnes ſua ſponte motam remittere induſtriam. præſenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari: ut invictus ille odio plebejo animus interdum moveretur, omni nequicquam acerbitate prompta: nihil jam cum militibus ageret, à centurionibus corruptum exercitum diceret: tribunos plebejos, cavillans interdum & Volerones vocaret. Nihil eorum Volſci neſciebant: inſtabantque eo magis, ſperantes idem certamen animorum adverſus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adverſus Fabium Coſ. habuiſſet. cæterum multo Appio quam Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, ſed vinci voluit. productus in aciem, turpi fuga petit caſtra: nec ante reſtitit, quam ſigna inferentem Volſcum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. tum expreſſa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo ſummoveretur hoſtis: ſatis tamen appareret, capi tantum caſtra militem Romanum noluiſſe. alii gaudere ſua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, cum inſuper ſævire vellet, concionemque advocaret: concurrunt ad eum legati tribunique monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in conſenſu obedientium eſſet. negare vulgo milites ſe ad concionem ituros, paſſimque exaudiri voces poſtulantium, ut caſtra ex Volſco agro moveantur: hoſtem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuiſſe, ingentisque mali non ſuſpicionem modo, ſed apertam ſpeciem obverſari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remiſſa concione iter in ſequentem diem pronunciari cum juſſiſſet, prima luce claſſico ſignum profectionis dedit. Cum maxime agmen è caſtris explicaretur, Volſci ut eodem ſigno excitati, noviſſimos adoriuntur. à quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore ſignaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri; neque inſtrui acies poſſent. nemo ullius niſi fugæ memor, ita effuſo agmine per ſtragem corporum armorumque evaſere, ut prius hoſtis deſiſteret ſequi, quam Romanus fugere. Tandem collectis ex diſſipato curſu militibus, conſul cum revocando nequicquam ſuos perſecutus eſſet, in

pacato agro caſtra poſuit. advocataque concione, invectus haud falſo in proditorem exercitum militaris diſciplinæ, deſertorem ſignorum, ubi ſigna, ubi arma eſſent, ſingulos rogitans, inermes milites, ſigno amiſſo ſigniferos, ad hos centuriones duplicariosque qui reliquerant ordines, virgis cæſos ſecuri percuſſit. cætera multitudo ſorte decimus quiſque ad ſupplicium lecti. Contra ea in Æquis inter conſulem ac militem comitate ac beneficiis certatum eſt. & natura Quinctius erat lenior, & ſævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio ſuo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercituſq; non auſi offerre ſe Æqui, vagari populabundum hoſtem per agros paſſi. nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. ea omnis militi data eſt: addebantur & laudes, quibus haud minus quam præmio gaudent militum animi. Cum duci, tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus rediit: ſibi parentem alteri exercitui dominum datum ab ſenatu memorans, varia fortuna belli, atroci diſcordia domi foriſque annum exactum, inſignem maxime comitiis tributa efficiunt: res major victoria ſuſcepti certaminis quam uſu: plus enim dignitatis comitiis ipſis detractum eſt patribus ex concilio ſummovendis, quam virium aut plebi additum, aut demptum patribus. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, T. Æmilio Coſſ. tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii. cui acerrimo adverſario legis, cauſamque poſſeſſorum publici agri tanquam tertio conſuli ſuſtinenti, M. Duellius & Cn. Siccius diem dixere. Nunquam ante tam inviſus plebi reus ad judicium vocatus populi eſt, plenus ſuarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æque annixi ſunt: propugnatorem ſenatus, majeſtatiſque vindicem ſuæ, ad omnes tribunitios plebejoſque oppoſitum tumultus, modum dumtaxat in certamine egreſſum, objici iratæ plebi. Unus è patribus ipſe Ap. Claudius & tribunos & plebem & ſuum judicium pro nihilo habebat. illum non minæ plebis, non ſenatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut veſtem mutaret, aut ſupplex penſaret homines, ſed ne ut ex conſueta quidem aſperitate orationis, cum ad populum agenda cauſa eſſet, aliquid leniret, atque ſummitteret: idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione ſpiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam conſulem timuerat. Semel cauſam dixit, quo ſemper agere omnia ſolitus erat, accuſatorio ſpiritu: adeoque conſtantia ſua & tribunos obſtupefecit, & plebem, ut diem ipſi ſua voluntate producerent: trahi deinde rem ſinerent. haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen quam producta dies veniret, morbo moritur. cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari ſolenni honore ſupremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accuſationem audierat: & exequias frequens celebravit. Eodem anno Valerius COS. cum exercitu in Æquos profectus, cum hoſtem ad prælium elicere non poſſet, caſtra oppugnare eſt adortus prohibuit fœda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. admirationem deinde auxit, ſigno receptui dato, adeo tranquilla ſerenitas reddita, ut velut numine aliquo defenſa caſtra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter conſul Æmilius in Sabinis bellum geſſit. & ibi, quia hoſtis mœnibus ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde non villarum modo, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti cum prædatoribus occurriſſent, ancipiti prælio digreſſi. poſtero die retulere caſtra in tutiora loca, id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem, integro inde decedens bello. Inter hæc bella manente diſcordia domi, T. Numicius Priſcus A. Virginius Coſſ. facti. Non ultra videbatur latura plebs dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, cum Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum, fugaque agreſtium cognitum eſt. ea res maturam jam ſeditionem ac prope erumpentem repreſſit. conſules coacti extemplo ab ſenatu ad bellum, educta ex urbe Juventute, tranquilliorem cæteram plebem fecerunt. Et hoſtes quidem nihil aliud quam perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numitius Antium adverſus Volſcos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex inſidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapſam negligentia conſulis reſtituit. Melius in Volſcis imperatum eſt. fuſi primo prælio hoſtes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam acti. quam conſul oppugnare non auſus, Cenonem aliud oppidum nequaquam tam opulentum

ab

ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini uſque ad portas urbis populantes inceſſere. deinde ipſi paucis poſt diebus à duobus exercitibus, utroque per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium quam intulerant, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit: ſed, ut ſemper alias, ſolicitæ certamine patrum & plebis. Irata plebs interesse conſularibus comitiis noluit: per patres clienteſque patrum conſules creati, T. Quintius, & Q. Servilius. ſimilem annum priori conſules habent, ſeditioſa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Cruſtuminos campos citato agmine tranſgreſſi, cum cædes & incendium circum Anienem flumen feciſſent, à porta prope Collina mœnibuſque pulſi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere, quos Servilius Coſ infeſto exercitu inſecutus, ipſum quidem agmen adipiſci æquis locis non potuit: populationem adeo effuſe fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volſcis reſpublica egregie geſta, tum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo ſignis collatis pugnatum, ingenti cæde, utrinque plurimo ſanguine. Et Romani, quia paucitas damno ſentiendo propior erat, gradum retuliſſent, ni ſalubri mendacio conſul fugere hoſtes ab cornu altero clamitans, concitaſſet aciem. impetu facto, dum ſe putant vincere, vicere. Conſul metuens ne nimis inſtando renovaret certamen, ſignum receptui dedit. Interceſſere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete ſumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volſcis Æquiſq; populis in caſtra venit, haud dubitans ſi ſenſerint, Romanos nocte abituros. itaque tertia fere vigilia ad caſtra oppugnanda veniunt. Quintius ſedato tumultu, quem terror ſubitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem juſſiſſet, Hernicorum cohortem in ſtationem educit: cornicines tubicineſque in equos impoſitos canere ante vallum jubet, ſolicitumque hoſtem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in caſtris fuere, ut ſomni quoque Romanis copia eſſet. Volſcos ſpecies armatorum peditum quos & plures eſſe, & Romanos putabant: fremitus hinnituſque equorum, qui & inſueto ſedente equite, & inſuper aures agitante ſonitu, ſæviebant, intentos velut ad impetum hoſtium tenuit. Ubi illuxit, Romanus integer, ſatiatuſque ſomno productus in aciem, feſſum ſtando & vigiliis Volſcum primo impetu perculit, quanquam ceſſere magis quam pulſi hoſtes ſunt: quia ab tergo erant clivi, in quos poſt principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Conſul ubi ad iniquum locum ventum eſt, ſiſtit aciem. miles ægre teneri, clamare & poſcere, ut perculſis inſtare liceat. Ferocius agunt equites circumfuſi ducibus: vociferantur ſe ante ſigna ituros. Dum cunctatur conſul virtute militum fretus, loco parum fidens: conclamant ſe ituros. clamoremque res eſt ſecuta. fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, curſu ſubeunt. Volſcus effuſis ad primum impetum miſſilibus telis, ſaxa objacentia pedibus ingerit in ſubeuntes, turbatoſque ictibus crebris urget ex ſuperiore loco. Sic prope oneratum eſt ſiniſtrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum conſul increpando ſimul temeritatem, ſimul ignaviam, pudore metum excuſſiſſet. reſtitere primo obſtinatis animis, deinde ut in obtinentes locum vires ferebant: audent ultro gradum inferre, & clamore renovato commovent aciem, tum rurſus impetu capto enituntur, atque exuperant iniquitatem loci, jam prope erat ut in ſummum clivi jugum evaderent, cum terga hoſtes dedere: effuſoque curſu, pene agmine uno fugientes, ſequenteſque caſtris incidere. in eo pavore caſtra capiuntur, qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romam exercitus ductus. paucos circumſeſſum dies deditur nulla oppugnantium nova vi, ſed quod jam inde ab infelici pugna, caſtriſque amiſſis, ceciderant animi.

LIBER III.

BREVIARIUM.

Seditiones ob leges agrarias excitæ. Capitolium occupatum ſervis, & ereptum. Cenſus bis acti. L. Quinctius Cincinnatus ab aratro ad Dictaturam vocatu hoſtes mactavit. Tribunorum numerus adauctus. Decemviri ad promulgandas leges, Atticas creati. Eorum imperium libidine Appii Claudii defecit. Appius in vincula, cæteri in exilium conjecti. Res contra Sabinos, Volſcos & Æquos geſta. Inter Aricinos atque Ardentes de agro ambiguo contendentes Romanus judex conſtitutus.

ANtio capto, T. Æmilius & Q. Fabius Coſſ. fiunt: hic erat Fabius, qui unus extinctæ ad Cremeram genti ſuperfuerat. Jam priore conſulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque ſecundo quoque conſulatu ejus & agrarii ſe in ſpem legis erexerant: & tribuni rem contra conſules ſæpe tentatam, adjutore utique conſule obtineri poſſe rati, ſuſcipiunt: & conſul manebat in ſententia ſua. poſſeſſores, & magna pars patrum tribunitiis ſe jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in conſulem averterant. atrox certamen aderat, ni Fabius conſilio neutri parti acerbo rem expediſſet. T. Quintii ductu & auſpicio agri capti priore anno aliquantum à Volſcis eſſe, Antium propinquam, opportunam & maritimam urbem coloniam deduci poſſe: ita ſine querelis poſſeſſorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc ſententia accepta eſt. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. juſſi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit ſtatim (ut fit) faſtidium copia: adeoque pauci nomina dedêre, ut ad explendum numerum coloni Volſci adderentur: cætera multitudo poſcere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipſi ſubita incurſione in agrum Latinum fecere. Q. Servilius inſequenti anno (is enim cum Sp. Poſthumio Coſ. fuit) in Æquos miſſus, in Latino agro ſtativa habuit. intra caſtra quies neceſſaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum eſt, Q. Fabio & T. Quintio Coſſ. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. Qui haud dubia ſpe profectus famam nominis ſui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis miſſos nunciare juſſit: Q. Fabium Coſ. dicere, ſe ex Æquis pacem Romam tuliſſe, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat, quorum id perfidia & perjurio fiat; deos nunc teſtes eſſe, mox fore ultores. ſe tamen, utcunque ſit, etiam nunc pœnitere ſua ſponte Æquos, quam pati hoſtilia, malle, ſi pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: ſin perjurio gaudeant, diis magis iratis quam hoſtibus geſturos bellum. Hæc dicta adeo nihil moverunt quenquam, ut legati prope violati ſint, exercituſque in Algidum adverſus Romanos miſſus. Quæ ubi Romam ſunt nunciata, indignitas rei magis quam periculum conſulem alterum ab urbe excivit. ita duo conſulares exercitus ad hoſtem acceſſere, acie inſtructa, ut confeſtim dimicarent. ſed cum forte haud multum diei ſupereſſet, unus ab ſtatione hoſtium exclamat: „Oſtentare hoc eſt Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem inſtruitis. longiore luce ad id certamen quod inſtat, nobis opus eſt. craſtino die oriente ſole, redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete. His vocibus irritatus miles, in diem poſterum in caſtra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. tum quidem corpora cibo ſomnoque curant. ubi illuxit poſtero die, prior aliquanto conſtitit Romana acies, tandem & Æqui proceſſere. prælium fuit utrinque vehemens, quod & Romanus miles ira odioque pugnabat: & Æquos conſcientia contracti culpa periculi, & deſperatio futuræ ſibi poſtea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen ſuſtinuere aciem Romanam Æqui, pulſique cum in fines ſuos ſe recipiſſent, nihilo inclinatioribus ad pacem

animis

animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat commiſſa res ſit. Æquos populationibus incurſionibuſque meliores eſſe: & multas paſſim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere. Relicto itaque caſtris præſidio, egreſſi tanto cum tumultu invaſere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus quam ne victus, ac prope in caſtris obſeſſus hoſtis memor populationis eſſet, timeri poterat. agreſteſque pavidi incidentes portis non populationem, nec prædonum parvas manus, ſed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adeſſe hoſtium, & infeſto agmine ruere ad urbem clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora ferre ad alios: curſus clamorque vocantium ad arma, haud multum a pavore captæ urbis abeſſe. Forte ab Algido Quintius Coſ. redierat Romam: id remedium timori fuit: tumultuque ſedato, victos timeri increpans hoſtes, præſidia portis impoſuit. vocato deinde ſenatu cum ex auctoritate patrum juſtitio indicto, profectus ad tutandos fines eſſet, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hoſtem in agro non invenit. Ab altero conſule res geſta egregie eſt. qui qua venturum hoſtem ſciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggreſſus, funeſtam ei populationem fecit. pauci hoſtium evaſere ex inſidiis. præda omnis recepta eſt. Sic finem juſtitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii Coſ. in urbem fecit. Cenſus deinde actus, & conditum à Quintio luſtrum. Cenſa civium capita centum quatuor & XX. millia CCXIIII. dicuntur, præter orbos orbaſque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida ſua ſe recepere, uri ſua popularique paſſi. Conſul cum aliquoties per omnem hoſtium agrum infeſto agmine populabundus iſſet, cum ingenti laude prædaque Romam rediit. Conſules inde Albus Poſthumius, Sp. Furius, Furios, Fuſios ſcripſere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipſorum eſſe, quæ nominum eſt, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter conſulum bellum gereret. itaque Æqui ab Ecetranis Volſcis præſidium petiere. quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum ſumma vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos defeciſſe. ſuſpecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, cum oppidum captum eſſet, confugiſſet ad Æquos. iſque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulſis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapſa cum Antium rediſſet, ſua ſponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Nec dum matura re, cum defectionem parari delatum ad ſenatum eſſet, datum negotium eſt conſulibus, ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei eſſet. qui cum haud gravate veniſſent, introducti à conſulibus ad ſenatum, ita reſponderunt ad interrogata, ut magis ſuſpecti quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius conſulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hoſtem invenit: ignaruſque multitudinis, quia nuſquam univerſa conſpectu fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commiſit. primo concurſu pulſus, ſe in caſtra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte & poſtero die tanta vi caſtra ſunt circumceſſa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam poſſet. Hernici & male pugnatum, & conſulem exercitumque obſideri, nunciaverunt, tantumque terrorem incuſſere patribus, ut (quæ forma ſenatusconſulti ultimæ ſemper neceſſitatis habita eſt) Poſthumio alteri conſulum negotium daretur, videret ne quid reſpublica detrimenti caperet. Ipſum conſulem Romæ manere ad conſcribendos omnes qui arma ferre poſſent, optimum viſum eſt: proconſulem T. Quintium ſubſidio caſtris cum ſociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini Hernicique & colonia Antium dare Quinto ſubitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) juſſi. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia ſuperante multitudine hoſtes carpere multifariam vires Romanas, ut non ſuffectura ad omnia, agreſſi ſunt. ſimul caſtra oppugnabantur, ſimul pars exercitus ad populandum agrum Romanum miſſa, urbemque ipſam, ſi qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præſidium urbis relictus: conſul Poſthumius ad arcendas populationes finium miſſus. nihil remiſſum ab ulla parte curæ aut laboris, vigiliæ in urbe, ſtationes ante portas præſidiaque in muris diſpoſita. & quod neceſſe erat in tanto tumultu, juſtitium per aliquot dies ſervatum. Interim in caſtris Furius

rius Coſ. cum primo quietus obſidionem paſſus eſſet, in incautum hoſtem decumana porta erupit: & cum perſequi poſſet, metu ſubſtitit, ne qua ex parte altera in caſtra vis fieret. Furium legatum (frater idem conſulis erat) longius extulit curſus: nec ſuos ille redeuntes perſequendi ſtudio, neque hoſtium ab tergo incurſum vidit. ita excluſus, multis ſæpe fruſtra conatibus captis, ut viam ſibi ad caſtra faceret, acriter dimicans cecidit. Et conſul nuncio circumventi fratris converſus ad pugnam, dum ſe temere magis quam ſatis caute in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumſtantibus ereptus, & ſuorum animos turbavit, & ferociores hoſtes fecit: qui cæde legati, & conſulis vulnere accenſi, nulla deinde vi ſuſtineri potuere, cum compulſi in caſtra Romani rurſus obſiderentur, nec ſpe nec viribus pares, veniſſetque in periculum ſumma rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu ſubveniſſet. is intentos in caſtra Romana Æquos, legatique caput ferociter oſtentantes ab tergo adortus, ſimul ad ſignum à ſe procul editum ex caſtris eruptione facta, magnam vim hoſtium circumvenit. Minor cædes, fuga effuſior Æquorum in agro fuit Romano, in quos prælatos prædam agentes Poſthumius aliquot locis, quibus opportuna impoſuerat præſidia, impetum dedit. ii vagi diſſipato agmine fugientes in Quintium victorem cum ſaucio conſule revertentem incidere. Tum conſularis exercitus egregia pugna conſulis vulnus, legati & cohortium ultus eſt cædem. Magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ, & acceptæ. difficile ad fidem eſt in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero: audet tamen Antias Valerius concipere ſummas, Romanos cecidiſſe in Hernico agro V. Mil. ac CCC. Ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Poſthumio Cos. duo millia & CCCC. cæſos: ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam eſſe cæde: interfecta inde quatuor millia, & exequendo ſubtiliter numerum, CC. ait & XXX. Inde Romam reditum eſt, juſtitium remiſſum eſt. Cœlum viſum eſt ardere plurimo igni, portentaque alia aut obverſata oculis, aut vanas exterritis oſtentavere ſpecies. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem deum expoſcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab ſenatu gratiis ob impigram militiam actis, remiſſæ domos. Antiates mille milites, quia ſerum auxilium poſt prælium venerant, prope cum ignominia dimiſſi. Comitia inde habita. creati coſſ. L. Ebutius, P. Servilius. cal. Sext. ut tunc principium anni agebatur, conſulatum ineunt. Grave tempus, & forte annus peſtilens erat urbi agriſque, nec hominibus magis quam pecori. & auxere vim morbi terrores populationis, pecoribus agreſtibuſque in urbem acceptis. ea colluvio mixtorum, omnis generis animantium, & odore inſolito urbanos, & agreſtem confertum in arcta tecta æſtu ac vigiliis angebat: miniſteriaque invicem ac contagio ipſa vulgabant morbos. Vix inſtantes ſuſtinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro ſuo Æquos Volſcoſque conjunctis copiis caſtra poſuiſſe, inde ingenti exercitu fines ſuos depopulari. præterquam quod infrequens ſenatus indicio erat ſociis, afflictam civitatem peſtilentia eſſe, mœſtum etiam reſponſum tulere, ut per ſe ipſi Hernici cum Latinis res ſuas tutarentur: urbem Romam ſubita deûm ira morbo populari. ſi qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut ſemper alias, ſociis opem laturos. Diſceſſere ſocii, pro triſti nuncio triſtiorem domum referentes: quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit. pergit inde infeſtus in agros Romanos, etiam ſine belli injuria vaſtatos. Ubi cum obvius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præſidiis modo deſerta, ſed etiam cultu agreſti, tranſirent, pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Ebutius erat Romanus conſul, collega ejus Servilius exigua in ſpe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent. munus vigiliarum ſenatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per ſe ipſi obibant: circuitio ac cura ædilium plebis erat: ad eos ſumma rerum, ac majeſtas conſularis imperii venerat. Deſerta omnia ſine capite, ſine viribus, dii præſides, ac fortuna urbis tutata eſt: quæ Volſcis Æquiſque prædonum potius mentem quam hoſtium dedit. adeo enim nulla ſpes non potiun-

di

di modo, ſed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit. tectaque procul viſa, atque imminentes tumuli avertere mentes eorum: ut totis paſſim caſtris fremitus orto. quid in vaſto ac deſerto agro, inter tabem pecorum hominumque deſides ſine præda tempus tererent, cum integra loca, Tuſculanum agrum optimum copiis petere poſſent? ſigna repente convellerent: tranſverſiſque itineribus per Lavicanos agros in Tuſculanos colles tranſirent. eo vis omnis tempeſtaſque belli converſa eſt. Interim Hernici Latinique pudore etiam non miſericordia ſolum moti, ſi nec obſtitiſſent communibus hoſtibus infeſto agmine Romanam urbem petentibus nec opem ullam obſeſſis ſociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. ubi eum hoſtes non inveniſſent, ſecuti famam ac veſtigia, obvii fiunt deſcendentibus à Tuſculano in Albanam vallem, ibi haud quaquam æquo prælio pugnatum eſt: fideſque ſua ſociis parum felix in præſentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo ſtrages, quam quanta ferro ſociorum facta erat. Conſul qui unus ſupererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures: Ser. Sulpicius, curio maximus. & per ignota capita late vagata eſt vis morbi: inopsque ſeratus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit. juſſi cum conjugibus ac liberis ſupplicatum ire, pacemque expoſcere deûm. ad id quod ſua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. ſtratæ paſſim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœleſtium finemque peſti expoſcunt. Inde paulatim ſeu pace deûm impetrata, ſeu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora ſalubriora eſſe cœpere: verſiſque animis jam ad publicam curam, cum aliquot interregna exiſſent: P. Valerius Publicola tertio die quam interregnum inierat, conſules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, ſive ille Vetuſius fuit. Ante diem III. Idus ſextiles conſulatum ineunt, jam ſatis valida civitate, ut non ſolum arcere bellum, ſed ultro etiam inferre poſſet. Igitur nunciantibus Hernicis, in fines ſuos tranſcendiſſe hoſtes, impigre promiſſum auxilium. duo conſulares exercitus ſcripti. Veturius miſſus in Volſcos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis ſociorum agro oppoſitus, non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hoſtes fundit fugatque Lucretium, dum in Hernicis ſedet, prædonum agmen fefellit, ſupra montes Prænestinos ductum. inde dimiſſum in campos, vaſtavere agros, Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tuſculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re ſubita, quam quod ad arcendam vim parum virium eſſet. Qu. Fabius præerat urbi. is armata juventute, diſpoſitiſque præſidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hoſtes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non auſi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hoſtium abſcederent, eo ſolutiore cura in Lucretium incidunt conſulem, jam ante exploratis itineribus ſuis inſtructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis repentino pavore perculſos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt, fugantq; & compulſos in cavas valles, cum exitus haud inde faciles eſſent, circumveniunt. ibi Volſcum nomen prope deletum eſt. XIII. millia CCCCLXX. cecidiſſe in acie ac fuga M.CCL. vivos captos, ſigna XXVII. militaria relata, in quibuſdam annalibus invenio. ubi etſi adjectum aliquid numero ſit. magna certe cædes fuit. Victor conſul ingenti præda potitus, eadem in ſtativa rediit. tum conſules caſtra conjungunt, & Volſci Æquique afflictas vires ſuas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fuſis hoſtibus etiam caſtra capta. Sic res Romana in antiquum ſtatum rediit: ſecundæq; belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arſa tribunus plebis eo anno fuit. is conſulibus abſentibus ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies patrum ſuperbiam ad plebem criminatus, maxime in conſulare imperium tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur. nomine enim tantum minus invidioſum, re ipſa prope atrocius quam regium eſſe. quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinitaque poteſtate: qui ſoluti atque effrenati ipſi, omnes metus legum, omniaq; ſupplicia verterent in plebem, quæ ne æterna illis licentia ſit, legem ſe promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio conſulari ſcribendis. quod populus in ſe jus dederit, eo conſulem uſurum: non ipſos libidinem ac licentiam ſuam pro lege habituros. Qua promulgata lege, cum timerent patres

ne

ne abſentibus conſulibus jugum acciperent, ſenatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur, qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipſum eſt invectus, ut nihil, ſi ambo conſules infeſti circumſtarent tribunum, relictum minarum atque terroris ſit. Inſidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam, ſi quem ſimilem ejus priore anno inter morbum bellumque irati dii tribunum dediſſent, non potuiſſe ſiſti. mortuis duobus conſulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è repub. conſulare imperium laturum leges fuiſſe: ducem Volſcis Æquiſque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem illi non licere? ſi quid conſules ſuperbe in aliquem civium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accuſare his ipſis judicibus quorum in aliquem ſævitum ſit, non illum conſulare imperium, ſed tribunitiam poteſtatem inviſam, intolerandamque facere: quam pacatam reconcillatamq; patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum ſe deprecari, quo minus pergat ut cœperit: *Vos*, inquit Fabius, *cæteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, poteſtatem iſtam ad ſingulorum auxilium, non ad perniciem univerſorum comparatam eſſe: tribunos plebis vos creatos, non hoſtes patribus, nobis miſerum, invidioſum vobis eſt, deſertam rempublicam invadi. non jus veſtrum, ſed invidiam minueritis. agite cum collega, ut rem integram in adventum conſulum differat, ne Æqui quidem ac Volſci morbo abſumptis priore anno conſulibus, crudeli ſuperboque nobis bello inſiſtere.* Agunt cum Terentillo tribuno; dilataque in ſpeciem actione, re ipſa ſublata conſules extemplo accerſiti. Lucretius cum ingenti præda majore multo gloria rediit. & auget gloriam adveniens expoſita omni in campo Martio præda, ut ſuum quiſque per triduum cognitum abduceret, reliqua vendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium conſenſu conſuli triumphus: ſed dilata res eſt, tribuno de lege agente. id antiquius conſuli fuit. Jactata per aliquot dies, tum in ſenatu res, tum ad populum eſt. ceſſit ad ultimum majeſtati conſulis tribunus, & deſtitit. Tum imperatori exercituique honos ſuus redditus. Triumphavit de Volſcis Æquiſque, triumphantem ſecutæ ſuæ legiones. Alteri conſuli datum, ut ovans ſine militibus urbem iniret. Anno deinde inſequenti lex Terentilla ab toto relata collegio. novos aggreſſa conſules eſt, erant conſules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere viſum, terra ingenti concuſſa motu eſt. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuiſſe fertur. quod intercidit, ſparſum ita jacuiſſe per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros ſacrorum aditi. pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca ſumma urbis impetus cædeſque inde fierent. inter cætera monitum. ut ſeditionibus abſtineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingenſque aderat certamen. Ecce (ut idem in ſingulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant. Volſcos & Æquos, & ſi acciſæ res ſint, reficere exercitus: Antii ſummam rei poſitam: Ecetræ Antiates colonos palam concilio facere: id caput, eas vires belli eſſe. Ut hæc dicta in ſenatu ſunt, delectus edicitur. conſules belli adminiſtrationem inter ſe diſpartiri juſſi: alteri ut Volſci, alteri ut Æqui provincia eſſet. Tribuni coram in foro perſonare, fabulam compoſitam Volſci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Rom. ſed arte eludi. quia occidione prope occiſos Volſcos & Æquos movere ſua ſponte arma poſſe, jam fides abierit, novos hoſtes quæri. coloniam fidam propinquam infamem fieri, bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana, quam oneratam armis ex urbe præcipiti agmine acturi eſſent, exilio & relegatione civium ulciſcentes tribunos. ſic ne quid aliud actum putent, victam legem eſſe: niſi dum integra res ſit, dum domi, dum togati ſint, caveant ne poſſeſſione urbis pellantur, ne jugum accipiant, ſi animus ſit, non defore auxilium. conſentire omnes tribunos, nullum terrorem externum, nullum periculum eſſe. caviſſe deos priore anno, ut tuto libertas defendi poſſet. Hæc tribuni. At ex parte altera conſules in conſpectu eorum poſitis ſellis delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque ſecum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ cauſa: & ſtatim vis coorta. quemcunque lictor juſſu conſulis prehendiſſet, tribunus mitti jubebat. neque ſuum cuique jus modum faciebat: ſed virium ſpe, & manu obtinendum erat quod intenderes. quemadmodum ſe tribuni geſſiſſent in prohibendo delectu: ſic patres in lege quæ per omneis comitiales dies ferebatur,

batur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, cum diſcedere populum juſſiſſent tribuni, quod patres ſe ſummoveri haud ſinebant. nec fere ſeniores rei intererant: quippe quæ non conſilio regenda, ſed permiſſa temeritati audaciæque eſſet. multum & conſules ſe abſtinebant, ne cui in colluvione rerum majeſtatem ſuam contumeliæ offerrent. Cæſo erat Quintius ferox juvenis qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus: ad ea munera data à diis, & ipſe addiderat multa belli decora, facundiamque in foro, ut nemo non lingua, non manu promptior in civitate haberetur. Hic cum in medio patrum agmine conſtitiſſet, eminens inter alios, velut omnes dictaturas conſulatuſque gerens in voce ac viribus ſuis, unus impetus tribunitios popularesque procellas ſuſtinebat: hoc duce ſæpe pulſi foro tribuni, fuſa ac fugata plebs eſt. qui obvius fuerat, mulctatus nudatuſque abibat: ut ſatis appareret, ſi ſic agi liceret, victam legem eſſe. Tum prope jam perculſis aliis tribunis, A. Virginius ex collegio unus Cæſoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat, eo acrius obſtare legi, agitare plebem, tribunos velut juſto perſequi bello. accuſator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus ſuis ſuggerere: legem interim non tam ad ſpem perferendi, quam ad laceſſendam Cæſonis temeritatem ferre. Ibi multa ſæpe ab juventute inconſulte dicta factaque, in unius Cæſonis ſuſpectum incidunt ingenium. tamen legi reſiſtebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid ſentitis jam vos Quirites, Cæſonem ſimul civem, & legem quam cupitis, habere non poſſe? quanquam quid ego legem loquor? libertati obſtat, omnes Tarquinios ſuperbia exuperat, expectate dum conſul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audacia regnantem videtis.* Aſſentiebantur multi pulſatos ſe querentes: & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæſonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prenſabat ſingulos. ſequebantur neceſſarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter conſul fuerat, cum multa referret ſua familiæque decora, affirmabat neque in Quintia gente neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam extitiſſe, ſuum primum militem fuiſſe, ſe ſæpe vidente pugnaſſe in hoſtem. Sp. Furius miſſum ab Quintio Capitolino ſibi eum in dubiis ſuis rebus veniſſe ſubſidio. neminem unum eſſe cujus magis opera putet rempublicam reſtitutam. L. Lucretius COS. anni prioris recenti gloria nitens, ſuas laudes participare cum Cæſone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie ſuadere, & monere juvenem egregium inſtructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis in quacunque veniſſet, ſuum quam alienum mallent civem eſſe, quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre, quod deſideretur conſilium, id in dies creſcere: ſeneſcentibus vitiis, matureſcente virtute, ſinerent tantum virum ſenem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, ſed veniam errori atque adoleſcentiæ petendo, ſibi qui non dicto, non facto quenquam offendiſſet, ut condonarent filium orabat. Sed alii averſabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii ſe ſuoſque mulctatos querentes, atroci reſponſo judicium ſuum præferebant. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum, quod M. Volſcius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, teſtis extiterat, ſe haud multo poſtquam peſtilentia in urbe fuerat, in juventutem graſſantem in Suburra incidiſſe. ibi rixam natam eſſe, fratremque ſuum majorem natu, necdum ex morbo ſatis validum, pugno ictum à Cæſone cecidiſſe ſemianimem: inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec ſibi rem exequi tam atrocem per conſules ſuperiorum annorum licuiſſe. Hæc Volſcio clamitante, adeo concitati homines ſunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæſo interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci. patricii vi contra vim reſiſtunt. T. Quintius clamitat, cui reo capitis dies dicta ſit, & de eo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta cauſa non debere violari. Tribunus ſupplicium negat ſumpturum ſe de indemnato, ſervaturum tamen in vinculis eſſe ad judicii diem: ut qui hominem necaverit, de eo ſupplicii ſumendi copia populo Rom. fiat. Appellati tribuni medio decreto jus auxilii ſui expediunt: in vincla conjici vetant: ſiſti reum, pecuniamque, niſi ſiſtatur, populo promitti placere pronunciant,

nunciant, ſummam pecuniæ quantam æquum eſſet promitti, veniebat in dubium. id ad ſenatum rejicitur. reus, dum conſulerentur patres, retentus in publico eſt. vades dare placuit. unum vadem III. mil. æris obligarunt. quot darentur, permiſſum tribunis eſt, decem finierunt. tot vadibus accuſator vadatus eſt reum. Hic primus vades publicos dedit. Dimiſſus è foro, nocte proxima juſſu conſulum in Tuſcos in exilium abiit. Judicii die cum excuſaretur ſolum vertiſſe exilii cauſa. nihilominus Virginio comitia habente collegæ appellati dimiſere conſilium, pecunia à patre exacta crudeliter, ut is divenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim veluti relegatus, devio quodam in tugurio viveret. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis ocium fuit, cum velut victores tribuni, perculſis patribus Cæſonis exilio, prope perlatam eſſe crederent legem, & quod ad ſeniores patrum pertineret, ceſſiſſent poſſeſſione reipublicæ: juniores, id maxime quod Cæſonis ſodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos, ſed ibi plurimum profectum eſt, quod modo quodam temperavere impetus ſuos. Cum primo poſt Cæſonis exilium lex cœpta ferri eſt, inſtructi paratique cum ingenti clientium exercitu ſic tribunos, ubi primum ſummoventes præbuere cauſam, adorti ſunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret. mille pro uno Cæſones extitiſſe plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eiſdem illis placidius aut quietius erat, benigne ſalutare, alioqui plebis homines, domum invitare, adeſſe in foro, tribunos ipſos cætera pati ſinè interpellatione concilia habere, nunquam ulli neque publice neque privatim truces eſſe, niſi cum de lege agi cœptum eſſet: alibi popularis juventus erat. Nec cætera modo tribuni tranquille peregere, ſed refecti quoque in inſequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut illa vis fieret, paulatim permulcendo, tractandoq; manſuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex eluſa eſt. Accipiunt civitatem placidiorem conſules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores patrum plebi ſe magis inſinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi ſuſpectos eos criminando facerent. conjurationem factam, Cæſonem Romæ eſſe, interficiendorum tribunorum trucidandæ plebis conſilia inita. id negocii datum ab ſenioribus patrum, ut juventus tribunitiam poteſtatem è republica tollere, formaque eadem civitatis eſſet, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat. Et ab Volſcis & Æquis ſtatum jam ac prope ſolemne in ſingulos annos bellum timebatur, propiuſque aliud novum malum nec opinato exortum. Exules, ſervique ad quatuor millia hominum, & quingenti duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atq; arcem occupavere. confeſtim in arce facta cædes eorum qui conjurare, & ſimul capere arma noluerant, alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma, & hoſtes in urbe ſunt*, audiebantur. conſules & armare plebem & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum an inteſtinum, ab odio plebis, an ab ſervili fraude urbem invaſiſſet. ſedabant tumultus, ſedando interdum movebant. nec enim poterat pavida & conſternata multitudo regi imperio. dant tamen arma non vulgo tantum ut in incerto hoſte præſidium ſatis fidum ad omnia eſſet. ſoliciti reliquum noctis, incertique qui homines, quantus numerus hoſtium eſſet, in ſtationibus diſponendis ad opportuna omnia urbis loca egere, Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. ſervos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat. ſe miſerrimi cujuſque ſuſcepiſſe cauſam, ut exules injuria pulſos in patriam reduceret. & ſervitutis grave jugum demeret. id malle populo Rom. auctore fieri. ſi ibi ſpes non ſit, ſe Volſcos & Æquos & omnia extrema tentaturũ & concitaturum, Dilucere res magis patribus atque conſulibus. præterea tamen quæ denunciabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id conſilium eſſet, timere: & cum tantum in urbe hoſtium eſſet, mox Sabinæ Hetruſcæque legiones ex compoſito adeſſent: tum æterni hoſtes Volſci & Æqui non ad populandos, ut ante, fines, ſed ad urbem ut ex parte captam venirent. Multi & varii timores. inter cæteros imminebat terror ſervilis, ne ſuus cuique domi hoſtis eſſet, cui nec credere, nec non credendo, ne infeſtior fieret, fidem abrogare, ſatis erat tutum. vixque concordia ſiſti videbatur poſſe. tantum ſuperantibus aliis ab emergentibus malis nemo tribunos aut plebem timebat: manſuetum id malum, & per aliorum

quietem

quietem malorum ſemper exoriens, tumque eſſe peregrino terrore ſopitum videbatur. at id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, ſed vanam imaginem belli ad avertendos ab legis cura plebis animos Capitolium inſediſſe contenderent: patriciorum hoſpites clienteſque, ſi perlata lege fruſtra tumultuatos eſſe ſe ſentiant, majore quam venerint ſilentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim Conſules habent, alio ſe majore à tribunis metu oſtendente, quam quem nocturnus hoſtis intulerat. Poſtquam arma poni, & diſcedere homines ab ſtationibus nunciatum eſt. P. Valerius, collega ſenatum retinente, ſe ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit. *Quid hoc rei eſt*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auſpicio rempublicam everſuri eſtis? tam felix vobis corrumpendis fuit, qui ſervitia veſtra non commovit auctor? cum hoſtes ſupra caput ſint, diſcedi ab armis, legeſque ferri placet*: Inde ad multitudinem oratione verſa: *Si vos urbis, Quirites, ſi veſtri nulla cura tangit, at vos veremini deos veſtros ab hoſtibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina & Minerva, alii dii deæque obſidentur. caſtra ſervorum publicos veſtros penates tenent. hæc vobis forma ſanæ civitatis videtur? tantum hoſtium non ſolum intra muros eſt, ſed in arce ſupra forum, curiamque: comitia interim in foro ſunt, ſenatus in curia eſt: velut cum otium ſuperat, ſenator ſententiam dicit, alii Quirites ſuffragium ineunt. non quicquid patrum plebiſque eſt, conſules, tribunos, deos, hominéſque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare auguſtiſſimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iiſdem Sabinis auro captam recepiſti, da ſtirpi tuæ: jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingreſſus exercitus eſt. primus en ego conſul, quantum mortalis deum poſſum, te, ac tua veſtigia ſequar.* Ultimum orationis fuit, ſe arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. ſi quis impediat, jam ſe conſularis imperii, jam tribunitiæ poteſtatis ſacratarumque legum oblitum, quiſquis ille ſit, ubicunque ſit, in Capitolio, in foro, pro hoſte habiturum. juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium conſulem ſumi arma. auſurum ſe in tribunis, quod princeps familiæ ſuæ auſus in regibus eſſet. Vim ultimam apparebat futuram, ſpectaculoque ſeditionem Romanam hoſtibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium conſul potuit: nox certamina cœpta oppreſſit, tribuni ceſſere nocti, timentes conſulum arma. Amotis inde ſeditionis auctoribus, patres circumire plebem, inferenteſque ſe in circulos, ſermones tempori aptos ſerere: admonere, ut viderent in quod diſcrimen rempublicam adducerent: non inter patres ac plebem certamen eſſe, ſed ſimul patres, plebemque arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatoſque hoſtibus dedi. Dum hæc in foro ſedandæ diſcordiæ cauſa aguntur, conſules interim, ne Sabini, ne Vejens hoſtis moveretur, circa portas muroſque diſceſſerant. Eadem nocte & Tuſculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis ſtatu nuncii veniunt. L. Mamilius Tuſculi tum dictator erat. is confeſtim convocato ſenatu, atque introductis nunciis, magnopere cenſet, ne expectent dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipſum, diſcrimenque ac ſociales deos, fidemque fœderum id poſcere. demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occaſionem daturos deos. Placet ferri auxilium: juventus conſcribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul ſpeciem hoſtium præbuere. Æqui aut Volſci venire viſi ſunt. deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum deſcendunt. ibi jam P. Valerius relicto ad portarum præſidia collega, inſtruebat aciem, auctoritas viri movebat. affirmantis Capitolio recuperato, & urbe pacata, ſi ſe doceri ſiviſſent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem ſe majorum ſuorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hæreditaria cura ſibi à majoribus tradita eſſet, concilium plebis non impediturum. hunc ducem ſecuti nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur & Tuſculana legio. certare ſocii civeſque utri recuperatæ arcis ſuum decus facerent. dux uterque ſuos adhortatur. Trepidare tum hoſtes: nec ulli ſatis rei præterquam loco fidere. trepidantibus inferunt ſigna Romani, ſociique. Jam in veſtibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur, P. Volumnius conſularis vidit cadentem. is dato negocio ſuis ut corpus obtegerent, ipſe in locum vicemque

que conſulis provolat. præ ardore impetuque tantæ rei ſenſus non pervenit ad militem. prius vicit. quam ſe pugnare ſine duce ſentiret. Multi exulum cæde ſua fœdavere templum : multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum, De captivis , ut quiſque liber aut ſervus eſſet ſuæ fortunæ à quoque ſumptum ſupplicium eſt. Tuſculanis gratiæ actæ : Capitolium purgatum , atque luſtratum. In conſulis domum plebes quadrantes , ut funere ampliore efferretur, jactaſſe fertur, Pace parta, inſtare tum tribuni patribus , ut P. Valerii fidem exolverent : inſtare Claudio , ut collegæ deos manes fraude liberaret , agi de lege ſineret. Conſul antequam collegam ſibi ſubrogaſſet, negare paſſurum agi de lege , hæ tenuere contentiones uſque ad comitia conſulis ſubrogandi. Decembri menſe ſummo patrum ſtudio L, QuintiusCincinnatus pater Cæſonis conſul creatur , qui magiſtratum ſtatim occiperet.Perculſa erat plebs conſulem habitura iratum, potentem favore patrum , virtute ſua, tribus liberis, quorum nemo Cæſoni cedebat magnitudine animi , conſilium & modum adhibendo ubi res poſceret, priores erant. Is ut magiſtratum iniit , aſſiduis concionibus pro tribunali non in plebe coercenda , quam ſenatus caſtigando vehementior fuit. cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis non ut in republica populi Romani , ſed ut in perdita domo, lingua, criminibuſque regnarent. cum Cæſone filio ſuo virtutem , conſtantiam , omnia juventutis belli domique decora pulſa ex urbe Romana , & fugata eſſe. loquaces,ſeditioſos , ſemina diſcordiarum. iterum ac tertium tribunos peſſimis artibus regia licentia vivere. *Aulus*,inquit,*ille Virginius,quia in Capitolio non fuit , minus ſupplicii, quam Ap. Herdonius meruit?plus hercule aliquanto, qui vere rem æſtimare velit. Herdonius ſi nihil aliud, hoſtem ſe fatendo, prope denunciavit , ut arma caperetis. hic negando bella eſſe , arma vobis ademit, nudoſque ſervis veſtris & exulibus objecit. & vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolium ſigna intuliſtis , quam hos hoſtes de foro tolleretis ? pudet deorum, hominumque, cum hoſtes in arce , in Capitolio eſſent , exulum & ſervorum dux profanatis omnibus , in cella Jovis optimi maximi habitaret , Tuſculi ante quam Romæ ſumpta ſunt arma. in dubio fuit, utrum L. Mamilius Tuſculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius conſules Romanam arcem liberarent. & qui ante Latinos, ne pro ſe quidem ipſis , cum in finibus hoſtem haberent, attingere arma paſſi ſumus : nunc niſi Latini ſua ſponte arma ſumſiſſent , capti & deleti eramus. Hoc eſt , tribuni, auxilium plebi ferre ? inermem eam hoſti trucidandam objicere ? ſcilicet ſi quis vobis humillimus homo de veſtra plebe , quam partem veluti abruptam à cætero populo , veſtram patriam , peculiaremq; rempub. feciſtis , ſi quis ex his domum ſuam obſeſſam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis : Jupiter optimus maximus , exulum atque ſervorum ſeptus armis , nulla humana ope dignus erat ? & hi poſtulant, ut ſacroſancti habeantur , quibus ipſi dii neque ſacri , neque ſancti ſunt ? At enim divinis humaniſque obruti ſceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis ? tum hercule illo die , quo ego conſul ſum creatus , mala geſta reſpublica eſt : pejus multo quam cum P. Valerius conſul periit, ſi tuleritis. Jam primum omnium,* inquit , *Quirites, in Volſcos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo eſt. neſcio quo fato magis bellantes , quam pacati propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit , ſi Capitolium ab exulibus obſeſſum sciſſent, ſuſpicari de præterito,quam re ipſa experiri , eſt melius.* Moverat plebem oratio conſulis. erecti patres reſtitutam credebant rempublicam. Conſul alter comes animoſior , quam auctior , ſuſcepiſſe collegam priorem actionem tam gravis rei facile paſſus, in peragendis conſiliis , conſularis officii partem ad ſe vendicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta , perſequi , quærendo quonam modo exercitum educturi conſules eſſent , quos delectum habere nemo paſſurus eſſet ? *Nobis vero* , inquit Quintius , *nihil delectu opus eſt , cum quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit , omnes in verba juraverint, conventuros ſe juſſu conſulis , nec injuſſu abituros. edicimus itaque, omnes qui in verba juraſtis, craſtina die armati ad lacum Regillum adſitis.* Cavillati tum tribuni , & populum exolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuiſſe, cum ſacramento adacti ſint, ſed nondum hæc, quæ nunc tenet ſeculum, negligentia deûm venerat : nec interpretando ſibi quiſque jusjurandum & leges aptas faciebat , ſed ſuos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni , ut impediendæ rei nulla ſpes erat , de proferendo exercitu agere, eo magis, quod & augures juſſos adeſſe ad Regillum lacum fama exierat : locumque inaugurari,

ubi

ubi auſpicato cum populo agi poſſet: ut quicquid Romæ vi tribunitiæ rogatum eſſet, id comitiis ibi abrogaretur. omnes id juſſuros, quod conſules vellent. neque enim provocationem eſſe longius ab urbe mille paſſuum: & tribunos, ſi eo veniant, in alia turbâ Quiritium ſubjectos fore conſulari imperio. Terrebant hæc: ſed ille maximus terror animos agitabat, quo ſæpius Quintius dictitabat, ſe conſulum comitia non habiturum. non ita civitatem ægram eſſe, ut conſuetis remediis ſiſti poſſit; dictatore opus eſſe reipublicæ, ut qui ſe moverit ad ſollicitandum ſtatum civitatis, ſentiat ſine provocatione dictaturam eſſe. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc conſulum, nunc patrum fidem implorant. nec ante moverunt de ſententia conſulem, quam tribuni ſe in auctoritate patrum futuros eſſe polliciti ſunt. Tunc referente conſule de tribunorum & plebis poſtulatis, ſenatuſconſulta fiunt: neque tribuni legem eo anno ferrent, neque conſules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magiſtratus continuari, & eoſdem tribunos refici, judicare ſenatum contra rempub. eſſe. Conſules fuere in patrum poteſtate, tribuni reclamantib. conſulib. refecti. patres quoque ne quid cederent plebi, & ipſi L. Quintium conſulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio conſulis fuit. *Mirer, inquit, ſi vana veſtra, patres conſcripti, ad plebem auctoritas eſt? vos elevatis eam. quippe quia plebs ſenatuſconſultum in continuandis magiſtratibus ſolvit, ipſi quoque ſolutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id ſit plus poſſe in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim, vaniuſque profecto eſt, ſua decreta & conſulta tollere, quam aliorum. imitemini patres conſcripti turbam inconſultam, & qui exemplo aliis eſſe debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii veſtro recte faciant: dum ego ne imiter tribunos, nec me contra ſenatuſconſultum conſulem renunciari patiar. Te vero C. Claudi adhortor, ut & ipſe populum Rom. hac licentia arceas. & de me hoc tibi perſuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, ſed gloriam ſpreti honoris auctam, invidiamque quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, ne quis L. Quintium conſulem faceret. ſi quis feciſſet, ſe id ſuffragium non obſervaturos. Conſules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginenſis. Cenſus actus eo anno. luſtrum propter Capitolium captum, conſulem occiſum, condi religioſum fuit. Q. Fabio, & L. Cornelio conſulibus, principio anni ſtatim res turbulentæ inſtigabant plebem tribuni. bellum ingens à Volſcis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant: jam Antii Volſcorum legiones eſſe, & ipſam coloniam ingens metus erat defecturam: ægreque impetratum à tribunis, ut bellum præverti ſinerent. Conſules inde partiti provincias. Fabio ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio ut Romæ præſidio eſſet, ne qua pars hoſtium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini juſſi milites dare ex fœdere, quæque partes ſociorum in exercitu, tertiaci vium fuit. Poſtquam ad diem præſtitutum venerunt ſocii, conſul extra portam Capenam caſtra locat: inde luſtrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido ſtativiſque hoſtium conſedit. Ubi cum Volſci, quia nondum ab Æquis veniſſet exercitus, dimicare non auſi, quemadmodum quieti vallo ſe tutarentur, pararent. poſtero die Fabius non permiſtam unam ſociorum civiumque, ſed trium populorum tres ſeparatim acies circa vallum hoſtium inſtruxit. ipſe erat medius cum legionibus Romanis. inde ſignum obſervare juſſit, ut pariter & ſocii rem inciperent, referrentq; pedem, ſi receptui ceciniſſet: equites item ſuæ cuique parti poſt principia collocat. Ita trifariam adortus caſtra circumvenit, & cum undique inſtaret, non ſuſtinentes impetum Volſcos vallo deturbat. tranſgreſſus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam caſtris expellit. inde effuſe fugientes eques, cui ſuperare vallum haud facile fuerat, cum ad id ſpectator pugnæ aſtitiſſet, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in caſtris, & extra munimenta cædes fugientium fuit: ſed præda major, quia vix arma ſecum efferre hoſtis potuit. deletuſque exercitus foret, ni fugientes ſilvæ texiſſent. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui robore juventutis præmiſſo, arcem Tuſculanam improviſò nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tuſculi conſidunt, ut diſtenderent hoſtium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in caſtra Antium perlata, movent Romanos haud ſecus, quam ſi Capitolium captum nunciaretur. adeo & recens erat Tuſculanorum meritum, & ſimilitudo

li:udo ipſa periculi repoſcere datum auxilium videbatur. Fabius omiſſis omnibus, prædam ex caſtris raptim Antium convehit. ibi modico præſidio relicto, citatum agmen Tuſculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma conſul Cornelius ſubvenit. Aliquot menſes Tuſculi bellatum. parte exercitus conſul caſtra Æquorum oppugnabat, partem Tuſculanis dederat ad arcem recuperandam. vi nunquam eo ſubire potuit. fames poſtremo inde detraxit hoſtem. quo poſtquam ventum ad extremum eſt, inermes, nudique omnes ſub jugum ab Tuſculanis miſſi. hos ignominioſa fuga domum ſe recipientes, Romanus conſul in Algido conſecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columem (id loco nomen eſt) exercitu relicto, caſtra locat. Et alter conſul, poſtquam mœnibus Romanis jam pulſo hoſte periculum eſſe deſierat, & ipſe ab Roma profectus. Ita bifariam conſules ingreſſi hoſtium fines, ingenti certamine hinc Volſcos, hinc Æquos populantur. Eodem anno deſciſſe Antiates, apud pleroſque auctores invenio. L. Cornelium conſulem id bellum geſſiſſe, oppidumque cepiſſe, certum affirmare, quia nulla apud vetuſtiores ſcriptores ejus rei mentio eſt, non auſim. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum patres territat. Clamant, fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: fruſtrationem eam legis tollendæ eſſe, ſe nihilominus rem ſuſceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunitiæ in adventum conſulum differrentur. Erat & nova exorta cauſa motus. A. Cornelius, & Q. Servilius quæſtores, M. Volſcio, quod falſus haud dubio teſtis in Cæſonem extitiſſet, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volſcii, ex quo ſemel fuerit æger, unquam non modo viſum in publico, ſed ne aſſurrexiſſe quidem ex morbo, multorumque tabe menſium mortuum: nec his temporibus, in quæ teſtis crimen conjeciſſet, Cæſonem Romæ viſum: affirmantibus, qui una meruerant, ſecum eum tum, frequentemque ad ſigna ſine ullo commeatu fuiſſe. ni ita eſſet, multi privatim ferebant Volſcio judicium. Cum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volſcii, quàm Cæſonis Volſcio teſte fuerat, faciebant. in mora tribuni erant, qui comitia quæſtores habere de reo, niſi prius habita de lege eſſent, paſſuros negabant. ita extracta utraque res in conſulum adventum eſt. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu in urbem inierunt, quia ſilentium de lege erat, perculſos magna pars credebant tribunos. at illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum diſceptationem ab lege certamen everterant, & cum conſules nihilo minus adverſus continuationem tribunatus, quam ſi lex minuendæ ſuæ majeſtatis cauſa promulgata ferretur, tetendiſſent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax eſt petentibus data. Cenſus, res priore anno inchoata, perficitur: idque luſtrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt cenſa civium capita centum triginta millia, CCCCXIX. Conſulum magna domi belli que eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperere: & domi, etſi non concors, minus tamen quam alias infeſta civitas fuit. L. Minutius inde, & L. Nautius conſules facti, duas reſiduas anni prioris cauſas exceperunt. Eodem modo conſules legem, tribuni judicium de Volſcio impediebant: ſed in quæſtoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Voleſi nepote, quæſtor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter conſul fuerat. is quoniam neque Quintiæ familiæ Cæſo, neque reipub. maximus juvenum reſtitui poſſet, falſum teſtem, qui dicendæ cauſæ innoxio poteſtatem ademiſſet, juſto ac pio bello perſequebatur. Cum Virginius maxime ex tribunis de lege ageret, duum menſium ſpacium conſulibus datum eſt ad inſpiciendam legem: ut, cum edocuiſſent populum, quid fraudis occultæ ferretur, ſinerent deinde ſuffragium inire hoc intervalli datum, res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt: qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cluilium deferunt. is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lanuvinum agrum, inde in Tuſculanum hoſtili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido caſtra locant. In ea caſtra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Poſthumius legati ab Roma venerunt queſtum injurias, & ex eo fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, quæ mandata habeant ab ſenatu Romano, ad quercum jubet dicere: ſe alia interim acturum. quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca ſedes erat.

Tum

Tum ex legatis unus abiens, *Et hæc*, inquit *ſacrata quercus*, *& quicquid deorum eſt*, *audiant fœdus à vobis ruptum*, *noſtriſque & nunc querelis adſint*, *& mox armis*, *cum deorum hominumque ſimul violata jura exequemur.* Romam ut rediere legati, ſenatus juſſit alterum conſulem contra Gracchum in Algedum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni ſuo more impedire delectum, & forſitan ad ultimum impediſſent, ſed novus ſubito additus terror eſt. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infeſta populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi eſt. tum plebs benigne arma cepit: reclamantibus fruſtra tribunis, magni duo exercitus ſcripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit, caſtriſque ad Eretum poſitis per expeditiones parvas plerumque nocturnis incurſionibus tantam vaſtitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam cum haud procul ab hoſte caſtra poſuiſſet, nulla magnopere clade accepta caſtris ſe pavidus tenebat. Quod ubi ſenſerant hoſtes, crevit ex metu alieno (ut fit) audacia: & nocte adorti caſtra, poſtquam parum vis aperta profecerat, munitiones poſtero die circumdant. Quæ priuſquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter ſtationes hoſtium emiſſi Romam pertulere, conſulem, exercitumque obſideri. Nihil tam nec opinatum, nec tam inſperatum accidere potuit. itaque tantus pavor, tantaque trepidatio fuit, quanta ſi urbem, non caſtra, hoſtes obſiderent. Nautium conſulem accerſunt. in quo cum parum præſidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculſam reſtitueret, L. Quintius Cincinnatus conſenſu omnium dicitur. Operæ pretium eſt audire, qui omnia præ divitiis humana ſpernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant eſſe, niſi ubi effuſe affluant opes. Spes unica Imperii populi Rom. L. Quintius trans Tiberim contra eum ipſum locum ubi nunc Navalia ſunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis ſeu foſſam fodiens bipalio innixus, ſeu cum araret, operi certe, id quod conſtat, agreſti inventus, ſalute data invicem, redditaque rogatus ut (quod bene verteret ipſi, reique publicæ) rogatus mandata ſenatus audiret, admiratus, rogitanſque, Satin' ſalva eſſent omnia, togam propere è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. qua ſimul abſterſo pulvere ac ſudore velatus proceſſit. dictatorem eum legati gratulantes conſalutent, in urbem vocant: qui terror ſit in exercitu exponunt. Navis Quintio publice parata fuit, tranſvectumque tres obviam egreſſi filii excipiunt, inde alii propinqui atque amici, tum patrum major pars ea frequentia ſtipatus, antecedentibus lictoribus deductus eſt domum. & plebis concurſus ingens fuit: ſed ea nequaquam tam læta Quintium vidit, & imperii nimium, & virum in ipſo imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil, præterquam vigilatum eſt in urbe. Poſtero die dictator cum ante lucem in forum veniſſet, magiſtrum equitum dicit L. Tarquinium patriciæ gentis, ſed qui cum ſtipendia pedibus propter paupertatem feciſſet, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus eſſet. Cum magiſtro equitum in concionem venit, juſtitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quenquam privatæ quicquam rei agere, Tum quicunque ætate militari eſſent, armati cum cibariis in dies quinque coctis, valliſque duodenis ante ſolis occaſum Martio in campo adeſſent. quibus ætas ad militandum gravior eſſet, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere juſſit. Sic juventus diſcurrit ad vallum petendum. ſumpſere unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo eſt: impigreque omnes ad edicta dictatoris præſto fuere. Inde compoſito agmine non itineri magis apto, quam prælio, ſi res ita tuliſſet, legiones ipſe dictator, magiſter equitum ſuos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipſum poſcebat, adhortationes erant: adderent gradum: maturato opus eſſe, ut nocte ad hoſtem pervenire poſſent. conſulem exercitumque Romanum obſideri, tertium diem jam clauſos eſſe: quid quæque nox aut dies ferat, incertum eſſe: puncto ſæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera ſignifer, ſequere miles, inter ſe quoque gratificantes ducibus clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: & ut ſenſere jam prope hoſtes eſſe, ſigna conſtituunt. Ibi dictator quantum nocte proſpici poterat. equo circumvectus, contemplatuſque qui tractus caſtrorum, quæque forma eſſet, tribunis militum imperavit, ut ſarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines

ſuos

ſuos. facta, quæ imperavit. Tum quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hoſtium caſtris: & ubi ſignum datum ſit, clamorem omnes tollere jubet: clamore ſublato, ante ſe quenque ducere foſſam, & jacere vallum. Edito imperio ſignum ſecutum eſt. juſſa miles exequitur, clamor hoſtes circunſonat. ſuperat inde caſtra hoſtium, & in caſtra conſulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani civilem eſſe clamorem, atque auxilium adeſſe inter ſe gratulantes, ultro ex ſtationibus ac vigiliis territant hoſtem. Conſul differendum negat. illo clamore non adventum modo ſignificari, ſed rem ab ſuis cœptam, mirumque eſſe, ni jam exteriore parte caſtra hoſtium oppugnentur. itaque arma ſuos capere, & ſe ſubſequi jubet. Nocte initum prælium eſt. legionibus dictatoris clamore ſignificantibus ab ea quoque parte rem in diſcrimine eſſe. Jam ſe ad prohibenda circundari opera Æqui parabant, cum ab interiore hoſte prælio cœpto, ne per media ſua caſtra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrſum verſi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum conſule ad lucem eſt: luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adverſus unum exercitum pugnam ſuſtinebant: tum à Quintiano exercitu, qui confeſtim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic inſtabat nova pugna, illa nihil remiſerat prior, tum ancipiti malo urgente, à prælio ad preces verſi, hinc dictatorem, hinc conſulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut in inermes ſe inde abire ſinerent. Ab conſule ad dictatorem ire juſſis, ignominiam infenſus addidit. Gracchum Cluilium ducem, principeſque alios vinctos ad ſe adduci jubet: oppido Corbione decedi. ſanguinis ſe Æquorum non egere: licere abire, ſed, ut exprimatur tandem confeſſio, ſubactam domitamque eſſe gentem, ſub jugum abituros. Tribus haſtis jugum fit, humi fixis duabus: ſuperque eas tranſverſa una deligata, ſub hoc jugo dictator Æquos miſit. Caſtris hoſtium receptis, plenis omnium rerum (nudos enim emiſerat) prædam omnem ſuo tantum militi dedit, conſularem exercitum, ipſumque conſulem increpans: *Carebis*, inquit, *præda partis miles, ex eo hoſte, cui prope prædæ fuiſti. & tu L. Minuti, donec conſularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita ſe Minutius abdicat conſulatu, juſſuſque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus manſuete obediens erat, ut beneficii magis quam ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libræ pondo decreverit, & proficiſcentem eum patronum ſalutaverit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis ſenatus habitus, triumphantem Quintium quo veniebat agmine urbem ingredi juſſit. ducti ante currum hoſtium duces, militaria ſigna prælata, ſecutus exercitus præda onuſtus. epulæ inſtructæ dicuntur fuiſſe ante omnium domos: epulanteſque cum carmine triumphali, & ſolennibus iocis comeſſantium modo currum ſecuti ſunt. Eo die L. Mamilio Tuſculano approbantibus cunctis civitas data eſt. Confeſtim ſe dictator magiſtratu abdicaſſet, ni comitiaM. Volſcii falſi teſtis tenuiſſent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obſtitit metus. Volſcius damnatus, Lanuvium exulatum abiit. Quintius XVI. die dictatura in ſex menſes accepta ſe abdicavit. Per eos dies conſul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. Ad vaſtatos agros ea quoque clades acceſſit Sabinis. Minutio Fabius ſucceſſor in Algidum miſſus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis eſt. ſed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eoſdem tribunos crearent. Lupos viſos in Capitolio ferunt à canibus fugatos, ob id prodigium luſtratum Capitolium eſſe. Hæc eo anno geſta. Sequuntur conſules Q. Minucius, M. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni cum foris otium eſſet, domi ſeditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat, ulteriuſque ventum foret: adeo exarſerant animis, ni velut dedita opera nocturno impetu Æquorum Corbione amiſſum præſidium nunciatum eſſet. Senatum conſules vocant, jubentur ſubitarium ſcribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde poſito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. vincebaturque conſulare imperium tribunitio auxilio, cum alius additur terror: Sabinum exercitum prædarum deſcendiſſe in agros Romanos, inde ad urbem venire. is metus perculit, ut ſcribi militem tribuni ſinerent, non ſine pactione tamen, ut quoniam ipſi quinquennium eluſi eſſet, parvumque id plebi præſidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expreſſit hoc neceſſitas patribus, id modo excepere, ne poſtea eoſdem tribunos juberent. Tribunitia comitia, ne id

quoque poſt bellum, ut cætera, vanum
eſſet, exemplo habita. Tricesimo
ſexto anno à primis tribunis plebis,
decem creati ſunt. bini ex ſingulis
claſſibus. itaque cautum eſt, ut poſtea,
crearentur. Delectu deinde habito,
Minucius contra Sabinos profectus,
non invenit hoſtem. Horatius, cum
jam Æqui Corbione interfecto præſi-
dio Hortanam etiam cepiſſent, in Al-
gido pugnat, multos mortales occidit:
fugat hoſtem non ex Algido modo,
ſed à Corbione Hortanaque Corbio-
nem etiam diruit propter proditum
præſidium. Deinde M. Valerius, Sp.
Virginius conſules facti. Domi fo-
riſque ocium fuit. annona propter a-
quarum intemperiem laboratum eſt.
De Aventino publicando lata lex eſt.
Tribuni plebis iidem refecti. Hi ſe-
quente anno, T. Romulio & C. Ven-
turio conſulibus legem omnibus con-
cionibus ſuis celebrant. pudere ſe nu-
meri ſui nequicquam aucti, ſi ea res
æque ſuo biennio jaceret, ac toto ſu-
periore luſtro jacuiſſet. Cum maxime
hæc agerent: trepidi nuncii ab Tuſcu-
lo veniunt, Æquos in agro Tuſculano
eſſe. Fecit pudorem recens ejus po-
puli meritum morandi auxilii. ambo
conſules cum exercitu miſſi, hoſtem in
ſua ſede in Algido inveniunt. ibi
pugnatum. ſupra ſeptem millia hoſti-
um cæſa: alii fugati: præda parta in-
gens. eam propter inopiam ærarii
conſules vendiderunt. invidiæ tamen
res ad exercitum fuit. ea denique tri-
bunis materiam criminandi ad plebem
conſules præbuit. Itaque ergo ut ma-
giſtratu abiere, Sp. Tarpejo, A. Æ-
ternio conſulibus dies dicta eſt, Ro-
mulio ab C. Claudio Cicerone tribuno
plebis, Veturio ab L. Halieno ædili
plebis, uterque magna patrum indi-
gnatione damnatus. Romulius de-
cem millibus æris, Veturius XV. mil-
libus. Nec hæc priorum calamitas
conſulum ſegniores novos fecerat
conſules, & ſe damnari poſſe ajebant:
& plebem, & tribunos legem ferre
non poſſe. Tum abjecta lege, quæ
promulgata conſenuerat, tribuni le-
nius agere cum patribus. Finem tan-
dem certaminum facerent, ſi plebejæ
leges diſplicerent. at illi communiter
legumlatores & ex plebe, & ex parti-
bus qui utriſque utilia ferrent, quæque
æquandæ libertatis eſſent, ſinerent
creari. Rem non aſpernabantur pa-
tres, daturum leges neminem niſi ex
patribus ajebant. Cum de legibus
conveniret, de latore tantum diſcrepa-
ret: miſſi legati Athenas Sp. Poſthu-
mius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius
Camerinus, juſſique inclytas leges
Solonis deſcribere, & aliarum Græciæ
civitatum inſtituta, mores, juraque
noſcere. Ab externis bellis quietus
annus fuit. quietior inſequens P. Cu-
riatio, & Sex. Quinctilio conſulibus,
perpetuo ſilentio tribunorum, quod
primo legatorum qui Athenas ierant,
legumque peregrinarum expectatio
præbuit: deinde duo ſimul mala in-
gentia exorta; fames, peſtilentiaque
fœda homini, fœda pecori. vaſtati
agri ſunt: urbs aſſiduis exhauſta fu-
neribus, multæ & claræ lugubres do-
mus. Flamen Quirinalis Ser. Corne-
lius mortuus: augur C. Horatius Pul-
villus: in cujus locum C. Veturium
eo cupidius, quia damnatus à plebe
erat, augures legere. mortuus conſul
Quintilius. quatuor tribuni plebis.
multiplici clade fœdatus annus. ab
hoſte ocium fuit. Inde conſules C.
Menenius, P. Sextius Capitolinus.
neque eo anno quicquam belli externi
fuit. domi motus orti. Jam redierant
legati cum Atticis legibus. eo inten-
tius inſtabant tribuni, ut tandem
ſcribendarum legum initium fieret.
Placet creari decem viros ſine provo-
catione: & ne quis eo anno alius
magiſtratus eſſet. admiſcerenturne
plebeii, controverſia aliquandiu fuit.
poſtremo conceſſum patribus modo ne
lex Acilia de Aventino, aliæque ſa-
cratæ leges abrogarentur. Anno
trecenteſimo altero quam condita Ro-
ma erat, iterum mutatur forma civita-
tis, ab conſulibus ad decemviros,
quemadmodum ab regibus ante ad
conſules venerat, tranſlato imperio.
Minus inſignis, quia non diuturna
mutatio fuit, læta enim principia ma-
giſtratus ejus nimis luxuriavere. eo
citius lapſa res eſt. repetitumque duo-
bus uti mandaretur conſulum nomen,
imperiumque. Decemviri creati Ap.
Claudius, T. Genutius, P. Sextius,
L. Veturius, C. Julius, A. Manlius,
P. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romu-
lius, Sp. Poſthumius. Claudio & Ge-
nutio, quia deſignati conſules in eum
annum fuerant, pro honore honor red-
ditus: & Sextio alteri conſulum prio-
ris anni, quod eam rem collega invito
ad patres retulerat. his proximi legati
tres habiti, qui Athenas ierant: ſimul
ut pro legatione tam longinqua præ-
mio eſſet honos: ſimul peritos legum
peregrinarum ad condenda nova jura
uſui fore credebant. ſupplevere cæteri
numerum. Graves quoque ætate ele-
ctos noviſſimis ſuffragiis ferunt, quo
minus ferociter aliorum ſcitis adver-
ſarentur. Regimen totius magiſtratus
penes

penes Appium erat, favore plebis. adeoque novum ſibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omniſque auræ popularis captator evaderet, pro truci ſævoque inſectatore plebis. Decimo die jus populo ſinguli reddebant. eo die penes præfectum juris faſces duodecim erant, collegis novem ſinguli accenſi apparebant. & unica concordia inter ipſos, qui conſenſus privatis interdum inutilis eſſet, ſumma adverſus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum, exemplo unius rei notaſſe ſatis erat. Cum ſine provocatione creati eſſent: defoſſo cadavere domi apud P. Sextium patriciæ gentis virum invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifeſta atque atroci C. Julius decemvir diem Sextio dixit, & accuſator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus erat: deceſſitque jure ſuo, ut demptum de vi magiſtratus, populi libertati adjiceret. Cum promptum hoc jus velut ex oraculo, incorruptum pariter ab his ſummi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur. ingentique hominum expectatione propoſitis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, quod bonum, fauſtum, felixque reipublicæ, ipſis, liberiſque eorum eſſet, ire, & legere leges propoſitas juſſere. ſe quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus ſummis infimiſque jura æquaſſe. plus pollere multorum ingenia, conſiliaque verſarent in animis ſecum unamquamque rem, agitarent deinde ſermonibus, atque in medium, quid in quaque re plus minuſve eſſet, conferrent. eas leges habiturum populum Romanum, quas conſenſus omnium invexiſſe, nec juſſiſſe latas magis, quam tuliſſe videri poſſet. Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, ſatis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ ſunt: qui nunc quoque in hoc immenſo aliarum ſuper alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique eſt juris. Vulgatur deinde rumor, duas deeſſe tabulas, quibus adjectis abſolvi poſſe velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, deſiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod conſulum nomen haud ſecus quam regum peroſa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat. Poſtquam verò comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta ſunt, tanta exarſit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo ne tanti poſſeſſio imperii, vacuo ab ſe relicto loco, haud ſatis dignis pateret.) prehenſarent homines, honorem ſumma ope ab ſe impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderent, ſuppliciter petentes. Dimiſſa jam in diſcrimen dignitas, ea ætate, hiſque honorib. actis ſtimulabat Appium Claudium. neſcires utrum inter decemviros, an inter candidatos numerares. propior interdum petendo, quam gerendo magiſtratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum leviſſimum quemque humillimumque, ipſe medius inter tribunitios Duellios Iciliosque in foro volitare: donec collegæ quoque qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid ſibi vellet: apparere nihil ſincere eſſe: profecto haud gratuitam in tanta ſuperbia comitatem fore: nimium in ordinem ſeipſum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magiſtratu, quam viam ad continuandum magiſtratum quærentis eſſe. Propalam obviam ire cupiditati parum auſi, obſecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu ſit, munus conſenſu injungunt. Ars hæc erat, ne ſemetipſe creari poſſet: quod præter tribunos plebis, & id ipſum peſſimo exemplo, nemo unquam feciſſet. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum ſe comitia profeſſus, impedimentum pro occaſione arripuit. dejectiſque honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo ſuo C. Claudio, conſtantiſſimo viro in optimatum cauſa, & aliis ejuſdem faſtigii civibus nequaquam ſplendore vitæ pacem decemviros creat, ſe in primis. quod haud ſecus factum improbant boni, quam nemo facere auſurum crediderant. Creati cum eo M. Cornelius Maluginenſis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Petilius, T. Antonius Merenda, Cæſo Duellius, Sp. Oppius Cornicem, M. Rabuleius. Ille finis Appio alienæ perſonæ ferendæ fuit. ſuo jam inde vivere ingenio cœpit, novoſque collegas jam priuſquam inirent magiſtratum, in ſuos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris. inde impotentibus inſtructi conſiliis, quæ ſecreto ab aliis coquebant, jam haud diſſimulando ſuperbiam, rari aditus. colloquentibus difficiles, ad idus Majas rem perduxere. Idus tum Majæ ſolennes ineundis magi-

[illegible] Initio igitur magi-
ſtratus primum honoris diem denun-
ciatione ingentis terroris inſignem
fecere. Nam cum ita priores decem-
viri ſervaſſent, ut unus faſces habe-
ret, & hoc inſigne regium in orbem
ſuam cujuſque vicem per omnes iret,
ſubito omnes cum duodenis faſcibus
prodiere. centum viginti lictores fo-
rum impleverant, & cum faſcibus ſe-
cures illigatas præferebant. nec atti-
nuiſſe demi ſecurim, cum ſine provo-
catione creati eſſent, interpretaban-
tur. decem regum ſpecies erat: mul-
tiplicatuſq; terror non infimis ſolum,
ſed primoribus patrum, ratis cæ-
dis cauſam ac principium quæri, ut
ſi quis memorem libertatis vocem aut
in ſenatu aut in populo miſiſſet, ſtatim
virgæ ſecureſque etiam ad exterorum
metum expedirentur. Nam præter-
quam quod in populo nihil erat præſi-
dii, ſublata provocatione, interceſſio-
nem quoque conſenſu ſuſtuleranticum
priores decemviri appellatione collegæ
corrigi reddita ab ſe jura tuliſſent: &
quædam, quæ ſui judicii videri poſſent,
ad populum rejeciſſent, aliquandiu
æquatus inter omnes terror fuit:
paulatim totus vertere in plebem
cœpit. abſtinebatur à patribus, in hu-
miliores libidinoſe crudeliterque con-
ſulebatur. hominum, non cauſa-
rum toti erant, ut apud quos gratia
vim æqui haberet. judicia domi con-
flabant, pronunciabant in foro, ſi quis
collegam appellaſſet, ab eo ad quem
venerat, ita diſcedebat, ut pœniteret
non prioris decreto ſtetiſſe. Opinio
etiam ſine auctore exierat, non in
præſentis modo temporis eos inju-
riam conſpiraſſe: ſed fœdus clandeſti-
num inter ipſos jurejurando ictum, ne
comitia haberent, perpetuoque de-
cemviratu poſſeſſum ſemel retinerent
imperium. Circumſpectare tum patri-
ciorum vultus plebeii: & inde liber-
tatis captare auram, unde ſervitutem
timendo in eum ſtatum remp. addu-
xerant. Primores patrum odiſſe de-
cemviros, odiſſe plebem: nec pro-
bare quæ fierent, & credere haud
indignis accidere. avide ruendo ad
libertatem, in ſervitutem elapſos
juvare nolle. cumulare quoque in-
jurias, ut tædio præſentium conſu-
les duo tandem, & ſtatus priſtinus
rerum in deſiderium veniant. Jam
& processerat pars major anni, & duæ
Tabulæ legum ad prioris anni de-
cem tabulas erant adjectæ: nec quic-
quam jam ſupererat, ſi hæ quoque
leges centuriatis comitiis prælatæ eſ-
ſent, cur eo magiſtratu reipublicæ

opus eſſet expectabant, quam mox
conſulibus creandis comitia ediceren-
tur. Id modo plebs agitabat, quo-
nam modo tribunitiam poteſtatem,
munimentum libertatis, rem inter-
miſſam, repararent: cum interim
mentio comitiorum nulla fieri, &
decemviri, qui primo tribunitios ho-
mines, quia id populare habebatur,
circum ſe oſtentaverant plebi, pa-
triciis juvenibus ſepſerant latera: eo-
rum catervæ tribunalia obſidebant.
Hi ferre, agere plebem, plebiſque
res, cum fortuna, qua quicquid cu-
pitum foret, potentioris eſſet, & jam
ne tergo quidem abſtinebatur: virgis
cædi alii, alii ſecuri ſubjici: & ne
gratuita crudelitas eſſet, bonorum do-
natio ſequi domini ſupplicium. Hac
mercede juventus nobilis corrupta,
non modo non ire obviam injuriæ,
ſed propalam licentiam ſuam malle,
quam omnium libertatem. Idus Ma-
jæ venere, nullis ſubrogatis magiſtra-
tibus. privati pro decemviris, neque
animis ad imperium inhibendum im-
minutis, neque ad ſpeciem honoris
inſignibus prodeunt. Id vero regnum
haud dubie videri. deploratur in per-
petuum libertas, nec vindex quiſ-
quam exiſtit, aut futurus videtur.
Nec ipſi ſolum deſponderant animos,
ſed contemni cœpti erant à finitimis
populis. imperiumque ibi eſſe, ubi non
eſſet libertas, indignabantur. Sabini
magna manu incurſionem in agrum
Romanum fecere: lateque populati,
cum hominum atque pecudum inulti
prædas egiſſent, recepto ad Eretum
quod paſſim vagatum erat agmine, ca-
ſtra locant: ſpem in diſcordia Romana
ponentes, eam impedimentum delectui
fore. Non nuncii ſolum, ſed per urbem
agreſtium fuga trepidationem injecit.
decemviri conſultant quid opus facto
ſit, deſtitutis inter patrum & plebis o-
dia, addit terrorem inſuper alium for-
tuna. Æqui alia ex parte caſtra in Al-
gido locant: depopulatumque inde, ex-
curſionibus Tuſculanum agrum, lega-
ti ab Tuſculo præſidium orantes nun-
ciant. Is pavor perculit decemviros, ut
ſenatum ſimul duobus circumſtantibus
urbem bellis, conſulerent. citari jubent
in curiam patres, haud ignari, quanta
invidiæ immineret tempeſtas. omnes
vaſtati agri, periculorumque immi-
nentium cauſas in ſe congeſturos: ten-
tationemque eam fore abolendi ſi-
bi magiſtratus, ni conſenſu reſiſte-
rent, imperioque inhibendo acriter
in paucos præferocis animi, cona-
tus aliorum comprimerent. Poſtquam
audita vox in foro eſt præconis, pa-

tres

tres in curiam ad decemviros vocantis: velut nova res, quia immiſerant jamdiu morem conſulendi ſenatus, mirabundam plebem convertit, quidnam incidiſſet, cur ex tanto intervallo rem deſuetam uſurparent. hoſtibus belloque gratiam habendam, quod ſolitum quicquam liberæ civitatis fieret. circumſpectare omnibus fori partibus ſenatorem, raroque uſquam noſcitare: curiam inde ac ſolitudinem circa decemviros intueri: cum & ipſi conſenſu invifum imperium & plebs, quia privatis jus noneſſet vocandi ſenatum, non convenire patres, interpretarentur. jam caput fieri libertatem repetentium, ſi ſe plebs comitem ſenatui det: & quemadmodum patres vocati non coeant in ſenatum, ſic plebs abnuat delectum. Hæc fremebat plebes. Patrum haud fere quiſquam in foro, in urbe rari erant. Indignitate rerum ceſſerant in agros: ſuarumque rerum erant ſoliciti, amiſſa publica: tantum ab injuria ſe abeſſe rati, quantum à cœtu congreſſuque impotentiam dominorum ſe amoviſſent. Poſtquam eſtati non conveniebant, dimiſſi circa domos apparitores ſimul ad pignora capienda, ſciſcitandumque, num conſulto detrectarent. referunt, ſenatum in agris eſſe. Lætius id decemviris accidit, quam ſi præſentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, ſenatumque in diem poſterum indicunt: qui aliquanto ſpe ipſorum frequentior convenit. quo facto proditam à patribus plebs libertatem rata, quod iis qui jam magiſtratu abiiſſent, privatiſque jus abeſſet, tanquam jure cogentibus ſenatus paruiſſet. Sed magis obedienter ventum in curiam eſt, quam obnoxie dictas ſententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ eſt, poſt relationem Appii Claudii, priuſquam ordine ſententiæ rogarentur, poſtulando, ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum ſe ad plebem denunciantem, tumultum exciviſſe. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum iſſe in certamen, X. Tarquinios appellantem, admonentemque, Valeriis & Horatiis ducibus pulſos reges: nec nominis homines tum pertæſum eſſe, quippe quo Jovem appellari fas ſit, quo Romulum conditorem urbis, deincepa reges appellatos, quod ſacris etiam ut ſolenne retentum ſit. ſuperbiam violentiamque tum peroſos reges, quæ ſi in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque ſe videre, qui ſibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis ſenatum cogere liceat. ubi vellent, experirentur quanto ferocior dolor in libertate ſua vindicanda, quam cupiditas in injuſta dominatione retinenda eſſet. De bello Sabino eos referre. tanquam majus ullum populo Rom. bellum ſit, quam cum iis qui legum ferendarum cauſa creari, nihil juris in civitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magiſtratus, qui viciſſitudinem imperitandi, quod unum exequandæ ſit libertatis, ſuſtulerint: qui privati faſces & regium imperium habeant. Fuiſſe regibus exactis patricios magiſtratus, creatos poſtea poſt ſeceſſionem plebis plebejos. cujus illi partis eſſent rogitare: populares? quid enim eos per populum egiſſe? optimates? qui anno jam prope ſenſ rum non habuerint, tunc ita habeant ut de rep. loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno ſpei ponerent. graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quam quæ metuant. Hæc vociferante Horatio, cum decemviri nec iræ nec ignoſcendi modum reperirent: nec quo evaſura res eſſet, cernerent: C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit præcibus quam jurgio ſimilis, orantis per ſui fratris, parentiſque ejus manes, ut civilis potius ſocietatis, in qua natus eſſet, quam fœderis nefarie icti cum collegis meminiſſet. multo id magis ſe illius cauſa orare, quam reipub. quippe rempublicam ſi à volenribus nequeat, ab invitis jus expetituram. ſed ex magno certamine magnas excitari ferme iras, earum eventum ſe horrere. Cum aliud præterquam de quo retuliſſent, decemviri dicere prohiberent: Claudium interpellandi verecundia fuit. ſententiam igitur peregit. nullum placere ſenatuſconſultum fieri. omneſque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multoque ex conſularibus verbo aſſenſi ſunt. Alia ſententia aſperior in ſpeciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendū interregem jubebat. cenſendos enim quoſcunque magiſtratus eſſe, qui ſenatum haberent, judicabat, quos privatos fecerat auctor nullius ſenatuſconſulti faciendi. Ita labante jam cauſa decemvirorum, L. Cornelius Maluginenſis, M. Cornelii decemviri frater cum ex conſularibus ad ultimum dicendi locum conſulto ſervatus eſſet, ſimulando curam belli, fratrem collegaſq; ejus

ejus [illegible]ebatur: quoniam fato incidiſſet, mirari ſe dictitans, ut decemviros, qui decemvirarum petiſſent, aut ſocii, aut hi maxime oppugnarent. aut quid ita, cum per tot menſes vacua civitate nemo, juſtine magiſtratus ſummæ rerum præeſſent, controverſiam fecerit: nunc demum cum hoſtes prope ad portas ſint, eiviles diſcordias ſerant: niſi quod in turbido minus perſpicuum fore putent, quid agatur. Cæterum neminem majore cura occupatis animis, verum poſſe præjudicium rei tantæ afferre. ſibi placere de eo quod Valerius Horatiuſque ante Idus Majas decemviros abiiſſe magiſtratu inſimulent, bellis, quæ imminerent, perfectis, republica in tranquillum redacta, ſenatu diſceptante agi: & jam nunc ita ſeparare Appium Claudium, ut comitiorum quæ decemviris creandis decemvir ipſe habuerit, ſciat ſibi rationem reddendam eſſe, utrum in unum annum creati ſint, an donec leges quæ deeſſent, perferrentur. in præſentia omnia præter bellum omitti placere. cujus ſi falſo famam vulgatam, vanaq; non nuncios ſolum, ſed Tuſculanorum etiam legatos attuliſſe putent, ſpeculatores mittendos cenſere, qui certius explorata referant. ſin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi: decemviros quo cuique eorum videatur, exercitus ducere. nec rem aliam præverti. In hanc ſententiam ut diſcederetur, juniores patrum evincebant. ferocioreſque iterum coorti Valerius Horatiuſque vociferari, ut de republica liceret dicere: dicturos ad populum, ſi in ſenatu per factionem non liceat. neque enim ſibi privatos aut in curia, aut in concione poſſe obſtare: neque ſe imaginariis faſcibus eorum ceſſuros eſſe. Tum Appius jam prope eſſe ratus, ut, ni violentiæ eorum pari reſiſteretur audacia, victum imperium eſſet. Non erit melius, inquit, niſi de quo conſulimus, vocem miſiſſe. & ad Valerium negantem ſe privato reticere, lictorem accedere juſſit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio, à curiæ limine L. Cornelius complexus Appium, non cui ſimulabat conſulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet, cum libertas non ultra vocem exceſſiſſet, decemviri propoſitum tenuere. conſulares quoque ac ſeniores ab reſiduo tribunitiæ poteſtatis odio, cujus deſiderium plebi multo acrius, quam conſularis imperii rebantur eſſe: prope malebant poſtmodum ipſos decemviros voluntate abire magiſtratu, quam invidia eorum exurgere rurſus plebem. ſi leniter ducta res ſine populari ſtrepitu ad conſules rediiſſet, aut bellis interpoſitis, aut moderatione conſulum in imperiis exercendis, poſſe in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus, juniores, cum ſine provocatione imperium eſſet, ad nomina reſpondent. Legionibus ſcriptis, inter ſe decemviri comparabant, quo ire ad bellum, quos præeſſe exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Appius Claudius. bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono conſtans quam gnavum in malitia ingenium eſſe. hunc enim virum egregium olim domi militiæque decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quam ſui ſimilis mallet eſſe. huic bellum in Sabinis, M. Rabulejo & Q. Petilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum miſſus, cum L. Minucio & T. Antonio, & Cæſone Duellio, & M. Sergio. Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam æquo omnium decemvirorum imperio decernunt. Nihilo militiæ quam domi melius reſpub. adminiſtrata eſt. illa modo in ducibus culpa, quod ut odio eſſent civibus fecerant. alia omnis penes milites noxa erat. qui ne quid ductu atque auſpicio decemvirorum proſpere uſquam gereretur, vinci ſe per ſuum atque illorum dedecus patiebantur. Fuſi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. ab Ereto per ſilentium noctis profugi, propius urbem inter Fidenas Cruſtumeriamque loco edito caſtra communierant. perſecutis hoſtibus nuſquam ſe æquo certamine committentes, natura loci, ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido: major etiam clades accepta. caſtra quoque amiſſa erant. exutuſque omnibus utenſilibus miles Tuſculum ſe, fide, miſericordiaque victurus hoſpitum (quæ tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut poſito jam decemvirali odio, patres vigilias in urbe habendas cenſerent: omnes qui per ætatem arma ferre poſſent, cuſtodire mœnia, ac pro portis ſtationes agere juberent: arma Tuſculum, ad ſupplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tuſculi digreſ-

ſos, in caſtris militem habere: caſtra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hoſtes à conſilio urbis oppugnandæ. Ad clades ab hoſtibus acceptas, duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis per invidiam decemviralem, tribunorum creandorum, ſeceſſioniſque mentione ad vulgus militum ſermonibus occultis ferentem, proſpeculatum ad locum caſtris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miſerant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot inſidiatores cecidere, cum ipſe ſe prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nuntiant in caſtra cæteri, præcipitatum in inſidias eſſe, Siccium egregie pugnantem militeſque quoſdam, cum eo amiſſos. Primo fides nuntiantibus fuit: profecta deinde cohors ad ſepeliendos qui ceciderant, decemvirorum permiſſu, poſtquam nullum ſpoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem, armatumque, omnibus in eum verſis corporibus videre: hoſtium neque corpus ullum, neque veſtigia abeuntium; profecto ab ſuis interfectum memorantes, retulere corpus. invidiæque plena caſtra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impenſa facere maturaſſent. Sepultus ingenti militum mœſtitia, peſſima decemvirorum in vulgus fama eſt. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per ſtuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis ſolum idem decemviris, qui regibus, ſed cauſa etiam eadem imperii amittendi eſſet. Appium Claudium virginis plebejæ ſtuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honeſtum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. perinde uxor inſtituta fuerat, liberi quoque inſtituebantur. Deſponderant filiam L. Icilio tribunitio viro acri, & pro cauſa plebis expertæ virtutis, hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, pretio ac ſpe pellicere adortus, poſtquam omnia pudore ſepta animadverterat, ad crudelem ſuperbamque vim animum convertit. Marco Claudio clienti negotium dedit, virginem in ſervitutem aſſereret, neque cederet ſecundum libertatem, poſtulantibus vindicias: quod pater puellæ abeſſet, locum injuriæ eſſe ratus. Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) miniſter decemviri libidinis manum injecit, ſerva ſua natam, ſervamque appellans eſſe: ſequique ſe jubebat, cunctantem vi abſtracturum. Pavida puella ſtupente, ad clamorem nutricis fidem Quiritium implorantis, fit concurſus. Virginii patris, ſponſique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat, cum aſſertor nihil opus eſſe multitudine concitata ait: ſe jure graſſari, non vi. vocat puellam in jus auctoribus qui aderant, ut ſequeretur. ad tribunal Appii perventum eſt. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipſum auctorem argumenti, peragit. puellam domi ſuæ natam, furtoque inde in domum Virginii tranſlatam, ſuppoſitam ei eſſe. id ſe indicio compertum afferre: probaturumque vel ipſo Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. interim dominum ſequi ancillam æquum eſſe. Advocati puellæ, cum Virginium reipublicæ cauſa dixiſſent abeſſe, biduo affuturum, ſi nunciatum ei ſit. iniquum eſſe abſentem de liberis dimicare: poſtulant ut rem integram in patris adventum differat: lege ab ipſo lata, vindicias det ſecundum libertatem, neu patiatur virginem adultam famæ priuſquam libertatis periculum adire: Appius decreto præfatus, quam libertati faverit, eam ipſam legem declarare, quam Virginii amici poſtulationi ſuæ prætendant. cæterum ita in ea firmum libertati fore præſidium, ſi nec cauſis nec perſonis variet. In his enim quæ aſſerantur in libertatem, quia quivis lege agere poſſit, id juris eſſe: in ea quæ in patris manu ſit, neminem eſſe alium, cui dominus poſſeſſione cedat. placere itaque patrem accerſiri: interea juris ſui jacturam aſſertorem non facere, quin ducat puellam, ſiſtendamque in adventum ejus qui pater dicatur, promittat. Adverſus injuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quiſquam unus recuſare auderet, P. Numitorius puellæ avunculus, & ſponſus Icilius interveniunt: dataque inter turbam via, cum multitudo Icilii maxime interventu reſiſti poſſe Appio crederet, lictor decreſſe ait, vociferantemque Icilium ſummovet. Cum placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendiſſet: *Ferro hinc*

tibi

Ibi summovendus ſum Appi, inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. virginem ego hanc ſum ducturus, nuptam pudicamque habiturus, proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas, & ſecures jube. non manebit extra domum patris ſponſa Icilii. non ſi tribunitium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademiſtis: ideo in liberos quoque noſtros conjugeſque regnum veſtræ libidini datum eſt: ſævite in tergum, & in cervices noſtras, pudicitia ſaltem in tuto ſit. Huic ſi vis afferetur, ego præſentium Quiritium pro ſponſa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu iſtud unquam decretum ſine cæde noſtra referes. Poſtulo Appi, etiam atque etiam conſideres, quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat: hoc tantum ſciat, ſi ... ejus vindiciis ceſſerit, conditionem filiæ quærendam eſſe, me vindicantem ſponſam in libertatem vita citius deſeret, quam fides.* Concitata multitudo erat, certamenque inſtare videbatur. lictores Icilium circumſteterant: nec ultra minas tamen proceſſum eſt, cum Appius non Virginium defendi ab Icilio, ſed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc ſpirantem locum ſeditionis quærere diceret: non præbiturum ſe illi eo die materiam, ſed ut jam ſciret, non id petulantiæ ſuæ, ſed Virginio abſenti, & patrio nomini, & libertati datum, jus eo die ſe non dicturum, neque decretum interpoſiturum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure ſuo, vindicarique puellam in poſterum diem pateretur. quod niſi pater poſtero die affuiſſet, denunciare ſe Icilio, ſimilibuſque Icilii: neque legi ſuæ latorem, neque decemviro conſtantiam defore: nec ſe utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos ſeditionis auctores, contentum ſe ſuis lictoribus fore. Cum dilatum tempus injuriæ eſſet, ſeceſſiſſentque advocati puellæ, placuit omnium primum fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes pergere inde recta ad portam, & quantum accelerari poſſet, Virginium acciri e caſtris: in eo verti puellæ ſalutem, ſi poſtero die vindex injuriæ ad tempus præſto eſſet. Juſſi pergunt, citatiſque equis nuncium ad patrem perferunt. Cum inſtaret aſſertor puellæ ut vindicaret ſponſoreſque daret: atque idipſum agi diceret Icilius, ſedulo tempus terens, dum præriperent iter nuncii miſſi in caſtra: manus tollere undique multitudo, & ſe quiſque paratum ad ſpondendum Icilio oſtendere. atque ille lachrymabundus, *Gratum eſt*, inquit: *craſtina die veſtra opera utar. ſponſorum nunc ſatis eſt.* Ita vindicatur Virginia, ſpondentibus propinquis. Appius pauliſper moratus, ne ejus rei cauſa ſediſſe videretur: poſtquam omiſſis rebus aliis, præ cura unius nemo adibat, domum ſe recepit: collegiſque in caſtra ſcribit, ne Virginio commeatum dent, atque etiam in cuſtodia habeant. Improbum conſilium, ſerum, ut debuit, fuit: & jam commeatu ſumpto, profectus Virginius prima vigilia erat, cum poſtero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur. At in urbe prima luce, cum civitas in foro expectatione erecta ſtaret, Virginius ſordidatus filiam ſecum obſoleta veſte, comitantibus aliquot matronis, cum ingente advocatione in forum deducit. circumire ibi & prenſare homines cœpit: & non orare ſolum precariam opem, ſed pro debita petere, ſe pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie ſtare nec alium virum eſſe, cujus ſtrenue ac ferociter facta in bello plura memorari poſſent. quid prodeſſe, ſi incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis ſuis ſint patienda? Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox movebat. Adverſus quæ omnia obſtinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat) in tribunal aſcendit: & ultro querente pauca petitore, quod jus ſibi pridie per ambitionem dictum non eſſet, priuſquam aut ille poſtulatum perageret, aut Virginio reſpondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto ſermonem prætenderit, forſan aliquem verum auctores antiqui tradiderunt, quia nuſquam ullum in tanta fœditate decreti veriſimilem invenio: id quod conſtat, nudum videtur proponendum, dare ſe vindicias ſecundum ſervitutem. Primo ſtupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: ſilentium inde aliquandiu tenuit. deinde cum M. Claudius circumſtantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabiliſque eum mulierum comploratio excepiſſet: Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam deſpondi, & ad nuptias, non ad ſtuprum educavi.*

vi. placet pecudum ferarumque ritu promiſcue in concubitus ruere? paſſurine hæc iſti ſint, neſcio. non ſpero eſſe paſſuros illos, quia arma habent. Cum repelleretur aſſertor virginis à globo mulierum circumſtantiumque advocatorum, ſilentium factum per præconem. Decemvir alienato ad libidinem animo, negat ex heſterno tantum convitio Icilii, violentiaque Virginii, cujus teſtem P. R. habeat, ſed certis quoque indiciis compertum ſe habere: nocte tota cœtus in urbe factos eſſe ad movendam ſeditionem, itaque ſe haud inſcium ejus dimicationis cum armatis deſcendiſſe, non ut quenquam quietum violaret, ſed ut turbantes civitatis ocium, pro majeſtate imperii coërceret: proinde quieſſe erit melius. *I*, inquit, *lictor*, *ſummove turbam*, *& da viam domino deprehendendum mancipium*. Cum hæc intonuiſſet plenus iræ, multitudo ipſa ſua ſponte dimovit. deſertaque præda injuriæ puella ſtabat. Tum Virginius, ubi nihil uſquam auxilii vidit: *Queſo*. inquit, *Appi*, *primum ignoſce patrio dolori*, *ſi quid inclementius in te ſum invectus: deinde ſinas hic coram virginem nutricem percontari*, *quid hoc rei ſit: ut ſi falſo pater dictus ſum*, *æquiore hinc animo diſcedam.* Data venia, ſeducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis eſt nomen, atque ibi ab lanio cultro arrepto: *Hoc te uno*, *quo poſſum*, ait, *modo filia in libertatem vindico*. pectus deinde puellæ transfigit, reſpectanſque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi*, *tuumque caput ſanguine hoc conſecro*, clamore ad tam atrox facinus orto, excitus Appius comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere, donec multitudine etiam proſequentium ruente ad portam perrexit. Icilius Numitoriuſque exangue corpus ſublatum oſtentant populo: ſcelus Appii, puellæ infelicem formam, neceſſitatem patris deplorant. ſequentes clamitant matronæ, eamne liberorum procreandorum conditionem, ea pudicitiæ præmia eſſe? cæteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo eſt mœſtior imbecillo animo, eo miſerabilia magis querentibus ſubjicit. Virorum, & maxime Icilii vox tota tribunitiæ poteſtatis, ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum erat. Concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi: poſtremo cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipſe cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincla duci jubet. Jam circa Icilium non ſolum multitudo, ſed duces quoque multitudinis erant L. Valerius, & M. Horatius, qui repulſo lictore, ſi jure ageret, vindicare ſe à privato Icilium ajebant: ſi vim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur à multitudine faſces. In concionem Appius aſcendit: ſequuntur Horatius Valeriuſque. eos concio audit, decemviro obſtrepitur. Jam pro imperio Valerius diſcedere à privato lictores jubebat: cum fractis animis Appius vitæ metuens, in domum ſe propinquam foro inſciis adverſariis capite obvoluto recepit. Sp. Oppius ut auxilio collegæ eſſet in forum ex altera parte irrumpit: videt imperium vi victum. Agitatus deinde conſiliis, atque ex omni parte aſſentiendo, multis auctoribus trepidus, ſenatum poſtremo vocari juſſit. ea res, quod magnæ parti patrum diſplicere acta decemvirorum videbantur, ſpe per ſenatum finiendæ poteſtatis ejus multitudinem ſedavit. Senatus nec plebem irritandam cenſuit: & multo magis providendum ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret. itaque miſſi juniores patrum in caſtra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, ut omni ope ab ſeditione milites contineant, ubi Virginius majorem quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accenſi comites ei ſe dederant, conſpectus eſt, ſtrictum etiam telum tenens, reſperſuſque ipſe cruore, tota in ſe caſtra convertit. & togæ multifariam in caſtris viſæ, majoris aliquanto quam erat, ſpeciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei eſſet, flens diu vocem non miſit. Tandem ut jam ex trepidatione concurrendum turba conſtitit, ac ſilentium fuit: ordine cuncta, ut geſta erant, expoſuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, ne quod ſcelus Ap. Claudii eſſet, ſibi attribuerent. neu ſe ut parricidam liberum averſarentur. ſibi vitam filiæ ſua cariorem fuiſſe, ſi liberæ ac pudicæ vivere licitum fuiſſet. cum velut ſervam ad ſtuprum rapi videret, morte amitti melius ratum quam contumelia liberos: miſericordia ſe in ſpeciem crudelitatis

[illegible]ati lapſum, nec ſe ſuperſtitem filiæ futurum fuiſſe, niſi ſpem ulciſcendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuiſſet. illis quoque enim filias, ſorores, conjugeſque eſſe. nec cum filia ſua libidinem Ap. Claudii extinctam eſſe: ſed quo impunitior ſit, eo effrænatiorem fore. aliena calamitate documentum datum illis cavendæ ſimilis injuriæ. quod ad ſe attineat, uxorem ſibi fato ereptam: filiam quia non ultra pudica victura fuerit, miſeram, ſed honeſta morte occubuiſſe. non eſſe jam Appii libidini locum in domo ſua: ab alia violentia ejus eodem ſe animo ſuum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ: cæteri ſibi ac liberis ſuis conſulerent. Hæc Virginio vociferante, ſucclamabat multitudo, nec illius dolori, nec ſuæ libertati ſe defuturos. Et immiſti turbæ militum togati cum eadem illa querendo docendoque, quanto viſa quam audita indigniora potuerint videri: ſimul profligatam jam rem nunciando Romæ eſſe, inſecutiſque qui Appium prope interemptum in exilium abiiſſe dicerent: perpulerunt, ut ad arma conclamaretur: vellerentque ſigna, & Romam proficiſcerentur. Decemviri ſimul iis quæ videbant, iiſque quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem caſtrorum ad ſedandos motus diſcurrunt; & leniter agentibus reſponſum non redditur. imperio ſi quis inhiberet: & viros, & armatos ſe eſſe reſpondetur. agmine eunt ad urbem, & Aventinum inſidunt, ut quiſque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandoſque tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violente audita eſt, ſenatum Sp. Oppius habet. nihil placet aſpere agi: quippe ab ipſis datum locum ſeditionis eſſe. mittuntur tres legati conſulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent ſenatus verbis, cujus juſſu caſtra deſeruiſſent? aut quid ſibi vellent, qui armati Aventinum ob ediſſent? belloque averſo hoſtibus, patriam ſuam cepiſſent? Non defuit quid reſponderetur: deerat qui daret reſponſum, nullo dum certo duce, nec ſatis audentibus ſingulis, invidiæ ſe offerre. id modo à multitudine conclamatum eſt, ut L. Valerium & M. Horatium ad ſe mitterent, his ſe daturos reſponſum. Dimiſſis legatis, admonet milites Virginius, in re non maxima paulo ante trepidatum eſſe, quia ſine capite multitudo fuerit, reſponſumque quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis conſenſu, quam communi conſilio eſſe. placere decem creari, qui ſummæ rei præeſſent, militarique honore tribunos militum appellari. Cum ad eum ipſum primum is honos deferretur: Melioribus meis veſtriſque rebus reſervate, *inquit*, iſta de me judicia. nec mihi filia in vita honorem ullum jucundum eſſe patitur: nec in perturbata republica eos utile eſt præeſſe vobis, qui proximi invidiæ ſint. ſi quis uſus mei eſt, nihilo minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque auctore Icilio Numitorioque ſeceſſio ab decemviris facta eſt: non minore motu animorum Siccii cædis memoria renovata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, nec comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iiſdem tribunis plebis creandis ſequerentur: peritus rerum popularium, imminenſque ei poteſtati, & ipſe prius quam iretur ad urbem, pari poteſtate eundem numerum ab ſuis creandum curat. Porta Collina urbem intravere ſub ſignis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. Ibi conjuncti alteri exercitui, XX. tribunis militum negocium dederunt, ut ex ſuo numero duos crearent, qui ſummæ rerum præeſſent. M. Oppium, Sex. Manlium creant. Patres ſolliciti de ſumma rerum, cum ſenatus quotidie eſſet, jurgiis ſæpius terunt tempus quam conſiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant ſe aliter ituros, quam ſi decemviri deponerent inſignia magiſtratus ejus, quo anno jam ante abiiſſent. Decemviri querentes ſe in ordinem cogi, non antequam perlatis legibus, quarum cauſa creati eſſent, depoſituros imperium ſe ajebant. Per M. Duellium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus aſſiduis nihil tranſigi, in Sacrum montem ex Aventino tranſit: affirmante Duellio non prius quam deſeri urbem videant, curam in animos patrum deſcenſuram, admoniturum Sacrum montem conſtantiæ plebis, ſcituros quod ſine reſtituta poteſtate redigi in concordiam res nequeant. Via Nomentana, cui tum Ficulenſi nomen fuit, profecti, caſtra in monte Sacro locavere. modeſtiam patrum ſuorum, nihil violando, imitati. Se-

cuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire poſſet, retractante: proſequuntur conjuges liberique, cuinam ſe relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia nec libertas ſancta eſſet, miſerabiliter rogitantes. Cum vaſta Romæ omnia inſueta ſolitudo feciſſet, in foro præter paucos ſeniorum nemo eſſet: vocatis utique in ſenatum patribus, deſertum apparuiſſet forum: plures jam quam Horatius & Valerius vociferabantur: *Quid expectabitis P. Conſcripti? ſi decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia paſſuri eſtis? Quod autem iſtud imperium eſt, decemviri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus jura dicturi eſtis? non pudet lictorum veſtrorum majorem prope numerum in foro conſpici, quam togatorum, aliorumque? Quid ſi hoſtes ad urbem veniant, facturi eſtis? quid ſi plebs mox, ubi parum ſeceſſione moveamur armata veniat? occaſune urbis vultis finire imperium? atqui aut plebs non eſt habenda, aut habendi ſunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magiſtratibus, quam illi plebejis. novam inexpertamque eam poteſtatem eripuere patribus noſtris, ne nunc dulcedine ſemel capti, ferant deſiderium: cum præſertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.* Cum hæc ex omni parte jactarentur, victi conſenſu decemviri, futuros ſe, quando ita videatur, in poteſtate patrum affirmant. Id modo ſimul orant, ac monent, ut ipſis ab invidia caveatur: nec ſuo ſanguine ad ſupplicia patrum plebem aſſuefaciant. Tum Valerius Horatiuſque miſſi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendaſque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in caſtra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. idem cum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ poſtulata plebis eſſent: compoſito jam ante adventum legatorum conſilio, ea poſtulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quam in armis reponi ſpei. poteſtatem enim tribunitiam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant. & ne cui fraudi eſſet, concitaſſe milites, aut plebem ad repetendam per ſeceſſionem libertatem. de decemvirorum modo ſupplicio atrox poſtulatum fuit. dedi quippe eos æquum cenſebant, viroſque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: Quæ conſilii fuerunt, adeo æqua poſtulaſtis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præſidia petitis, non licentiæ ad impugnandum alios. iræ veſtræ magis ignoſcendum, quam indulgendum eſt: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis: & prius pene quam ipſi liberi ſitis, dominari jam in adverſarios vultis. Nunquamne quieſcet civitas noſtra à ſuppliciis aut patrum in plebem Romanam, aut plebis in patres? Scuto vobis magis quam gladio opus eſt. ſatis ſuperque humilis eſt, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam nec patiendo. etiam ſi quando metuendos vos præbituri eſtis, cum recuperatis magiſtratibus legibuſque veſtris, judicia penes vos erunt: de capite noſtro fortuniſque tunc ut quæque cauſa erit, ſtatuetis. nunc libertatem repeti ſatis eſt. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros ſe legati reb. perfectis, affirmant. Profecti, cum mandata plebis patrib. expoſuiſſent: alii decemviri, quandoquidem præter ſpem ipſorum, ſupplicii ſua nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius truci ingenio & invidia præcipua, odium in ſe aliorum ſuo in eos metiens odio: *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna, video donec arma adverſariis tradantur, differri adverſus nos certamen, dandus invidiæ eſt ſanguis. nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum ſenatuſconſultum, ut decemviri ſe primo quoque tempore magiſtratu abdicarent: Q. Furius Pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi eſſet ſeceſſio militum, plebiſque. His ſenatuſconſultis perfectis dimiſſo ſenatu decemviri prodeunt in concionem, abdicantque ſe magiſtratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi: legatos quicquid in urbe hominum ſupererat, proſequitur. huic multitudini læta alia turba ex caſtris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati reſtitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberoſque veſtros, ſed qua hic modeſtia fuiſtis, ubi nullius ager in tot uſu rerum neceſſario tantæ multitudini eſt violatus, eam modeſtiam ferte in urbem. in Aventinum ite; unde profecti eſtis. ibi felici loco, ubi prima initia inchoaſtis libertatis veſtræ, tribunos plebis creabitis. præſto erit pontifex maximus, qui*

comitia

comitia habeat. Ingens aſſenſus alacritaſque cuncta approbantium fuit. convertunt inde ſigna, profectique Romam, certant cum obviis gaudio, armati per urbem ſilentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores ſeceſſionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ eſt: & M. Duellium, qui tribunatum inſignem ante decemviros creatos geſſerat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. ſpe deinde magis quam meritis electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, Ap. Julius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius extemplo plebem rogavit: & plebs ſcivit. ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab decemviris facta. Confeſtim de conſulibus creandis cum provocatione M. Duellius rogationem pertulit. eo omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant. Per interregem deinde conſules creati, L. Valerius, & M. Horatius, qui extemplo magiſtratum occeperunt: quorum conſulatus popularis ſine ulla patrum injuria, nec ſine offenſione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id ſuis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum velut in controverſo jure eſſet, tenerenturne patres plebiſcitis: legem centuriatis comitiis tulere, ut quod tributim plebes juſſiſſet, populum teneret. qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam deinde conſularem legem de provocatione, unicum præſidium libertatis, decemvirali poteſtate everſam, non reſtituunt modo, ſed etiam in poſterum muniunt. ſanciendo novam legem, ne quis ullum magiſtratum ſine provocatione crearet. qui creaſſet, cum jus faſque eſſet occidi: neve ea cædes capitalis nova haberetur. & cum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio ſatis firmaſſent, ipſis quoque tribunis ut ſacroſancti viderentur (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibuſdam ex magno intervallo cæremoniis, renovarunt: & cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt ſanciendo, ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuiſſet, ejus caput Jovi ſacrum eſſet: familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæque venum iret. Hac lege juris interpretes negant quenquam ſacroſanctum eſſe, ſed eum qui eorum cuiquam nocuerit, ſacrum ſancire. itaque ædilem prehendi, ducique à majoribus magiſtratibus: quod etſi non jure fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum eſſe, non haberi pro ſacroſancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, cum primum eam poteſtatem crearet, ſacroſanctos eſſe. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege conſulibus quoque & prætoribus, quia iiſdem auſpiciis, quibus conſules crearentur, cautum eſſe: judicem enim conſulem appellari. Quæ refellitur interpretatio: quod his temporibus nondum conſulem judicem, ſed prætorem appellari mos fuerit. Hæ conſulares leges fuere. Inſtitutum etjam ab iiſdem conſulibus, ut ſenatuſconſulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur: quæ ante arbitrio conſulum ſupprimebantur, vitiabanturque. M. Duellius deinde tribunus plebis, plebem rogavit, plebeſque ſcivit, qui plebem ſine tribunis reliquiſſet, quique magiſtratum ſine provocatione creaſſet, tergo ac capite puniretur. Hæc omnia ut invitis, ita non adverſantibus patriciis tranſacta: quia nondum in quemquam unum ſæviebatur. Fundata deinde & poteſtate tribunitia, & plebis libertate, tum tribuni aggredi ſingulos tutum maturumque jam rati, accuſatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. Cum diem Appio Virginius dixiſſet, & Appius ſtipatus patriciis juvenibus in forum deſcendiſſet: redintegrata extemplo eſt omnibus memoria fœdiſſimæ poteſtatis, cum ipſum ſatelliteſque ejus vidiſſent. Tum Virginius: *Oratio,* inquit, *rebus dubiis inventa eſt. Itaque neque ego accuſando apud vos eum, tempus teram, à cujus crudelitate voſmetipſi armis vindicaſtis: nec iſtum ad cætera ſcelera impudentiam, in defendendo ſe, adjicere patiar. Omnium igitur tibi Ap. Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia ſuper alia es auſus, gratiam facio. unius tantum criminis niſi vindices judicem te ab libertate, in ſervitutem contra leges vindicias non dediſſe, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam ſpem habebat: attamen & tribunos appellavit, & nullo morante arreptus à viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo miſſa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, ſilentium

tium fecit. Et dum pro ſe quiſque deos tandem eſſe & non negligere humana fremunt: & ſuperbiæ crudelitatique etſi ſeras, non leves tamen venire pœnas: provocare, qui provocationem ſuſtuliſſet: & implorare præſidium populi, qui omnia jura populi obtriſſet: rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in ſervitutem addixiſſet, ipſius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. Malorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: ſuum infelix erga plebem Romanam ſtudium, quod æquandarum legum cauſa cum maxima offenſione patrum conſulatu abiiſſet: ſuas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. cæterum ſua propria bona malaque, cum cauſæ dicendæ data facultas ſit, tum ſe experturum, in præſentia ſe communi jure civitatis, civem Romanum die dicta poſtulare, ut dicere liceat: ut judicium populi Rom. experiri non ita ſe invidiam pertimuiſſe, ut nihil in æquitate & miſericordia civium ſuorum ſpei habebat: quod ſi indicta cauſa in vincula ducatur, iterum ſe tribunos plebis appellare, & monere, ne imitentur quos oderint. quod ſi tribuni eodem fœdere obligatos ſe fateantur tollendæ appellationis cauſa, in quam conſpitaſſe decemviros criminati ſint, ait ſe provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & conſulares & tribunitias eo ipſo anno latas. quem enim provocaturum, ſi huic indemnato indicta cauſa non liceat? cui plebejo & humili præſidium in legibus fore, ſi Ap. Claudio non ſit ſe documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata ſit: & appellatio provocatioque adverſus injuriam magiſtratuum oſtentata tantum inanibus literis, an vere data ſit. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem, & civilis & humani fœderis eſſe ajebat. reſpicerent tribunal homines caſtellum omnium ſcelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, ſanguini civium infeſtus, virgas ſecureſque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, non lictoribus ſtipatus jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verſo, virginem ingenuam in oculis populi Romani velut bello captam, à complexu patris abreptam, miniſterio cubiculi ſui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandiſque vindiciis dextram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus ſemianime virginis, ſponſum, avunculumque in carcerem duci juſſerit, ſtupro interpellato magis quam cæde motus. & illi carcerem ædificatum eſſe, quod domicilium plebis Romanæ vocare ſit ſolitus. Proinde ut ille iterum ac ſæpius provocet, ſic ſe iterum ac ſæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in ſervitutem dederit, ſi ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud quoquam improbante, ſic magno motu animorum, cum tanti viri ſupplicio ſuamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem eſt conjectus, tribunus ei diem prædixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt: domumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis quam magnifice. Iiſdem auctoribus cognitum eſt, Æquos Volſcoſque ſumma vi bellum apparare. Itaque partiri provincias conſules juſſi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volſcique evenere. Cum ad ea bella delectum edixiſſent, favore plebis non juniores modo, ſed emeritis etiam ſtipendiis pars magna voluntariorum ad nomina danda præſto fuere: eoque non copia modo, ſed genere etiam militum veteranis admiſtis, firmior exercitus fuit. Priuſquam urbem egrederentur leges decemvirales, quibus tabulis duodecim eſt nomen, in æs inciſas, in publico propoſuerunt. Sunt qui juſſu tribunorum ædiles functos eo miniſterio ſcribant. C. Claudius qui peroſus decemvirorum ſcelera, & ante omnes fratris filii ſuperbiæ infeſtus, Regillum antiquam in patriam ſe contulerat: is magno jam natu cum ad pericula ejus deprecanda rediſſet, cujus vitia fugerat, ſordidatus cum gentilibus clientibuſque in foro prehenſabat ſingulos: orabatque ne Claudiæ genti eam inuſtam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni. virum honoratiſſimæ imaginis futurum ad poſteros legumlatorem, conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aſpernarentur: ſe

que

quoque id generi ac nomini dare, nec cum contumeliam tediſſe, cujus adverſæ fortunæ velit ſuccurſum: virtute libertatem recuperatam eſſe, clementia concordiam ordinum ſtabiliri poſſe. Erant quos moveret ſua magis pietate, quam ejus pro quo agebat cauſa. ſed Virginius ſui potius ut miſererentur orabat, filiæque: nec gentis Claudiæ regnum in plebem ſortitæ, ſed neceſſariorum Virginiæ trium tribunorum preces audirent: qui ad auxilium plebis creati, ipſi plebis fidem atque auxilium implorarent. Juſtiores hæ lachrymæ videbantur. Itaque ſpe inciſa, priuſquam prædicta dies adeſſet, Appius ſibi mortem conſcivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, cum injuſtæ vindiciæ a collega dicerentur. plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. teſtis productus, qui VII. & XX. enumeratis ſtipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conſpectu populi, ſciſſa veſte tergum laceratum virgis oſtendit, nihilum deprecans quin ſi quam ſuam noxam reus dicere poſſet, privatus in ſe iterum ſæviret. Oppius quoque ductus in vincula eſt, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere collegæ eorum exilii cauſa ſolum verterunt, bona publicata ſunt. & M. Claudius aſſertor Virginiæ die dicta damnatus, ipſo remittente Virginio ultimam pœnam, dimiſſus Tibur exulatum abiit: maneſque Virginiæ mortuæ, quam vivæ feliciores per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto ſonte tandem quieverunt. Ingens metus inceſſerat patres, vultuſque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, cum M. Duellius tribunus plebis inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtatis: *Et libertatis* inquit, *noſtræ, & pœnarum ex inimicis ſatis eſt, itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quenquam ſum paſſurus: nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, cum & nova expiata ſint decemvirorum ſuppliciis: & nihil admiſſum iri, quod vim tribunitiam deſideret, ſpondet perpetua conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum patribus dempſit, eademque auxit conſulum invidiam: quod adeo toti plebis fuiſſent, ut patrum ſalutis libertatiſque prior plebejo magiſtratui quam patricio cura fuiſſet: & ante inimicos ſatietas pœnarum ſuarum cepiſſet, quam obviam itures licentiæ eorum conſules appareret. multique erant qui mollius conſultum dicerent, quod legum ab iis latarum patres auctores fuiſſent, neque erat dubium, quin turbato reip. ſtatu tempori ſuccubuiſſent. Conſules rebus urbanis compoſitis, fundatoque plebis ſtatu in provincias diverſi abiere. Valerius adverſus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volſcorumque ſuſtinuit conſilio bellum, quod ſi extemplo rem fortunæ commiſiſſet, haud ſcio an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auſpiciis Rom. hoſtibuſque erant) magno detrimento certamen ſtatutum fuerit. Caſtris mille paſſuum ab hoſte poſitis, copias continebat, hoſtes medium inter bina caſtra ſpacium acie inſtructa complebant: provocantibuſque ad prælium, reſponſum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati ſtando, ac nequicquam expectando certamen Æqui Volſcique, poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebant: pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis caſtris præſidium, quam ſatis virium ad certamen. Quod ubi ſenſit conſul, reddit illatum antea terrorem, inſtructaque acie ultro hoſtem laceſſit. ubi illi conſcientia quid abeſſet virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Cum per totum diem ſteriſſent, intenti ad certamen, nocti ceſſere, & Romani quidem pleni ſpei corpora curabant. haudquaquam pari hoſtes animo nuncios paſſim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt: recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur caſtris Romanus, vallum invaſurus, ni copia pugnæ fieret. & poſtquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoſte, jubet ſigna inferri conſul, motaque acie indignatio Æquos & Volſcos inceſſit, ſi victores exercitu, vallum potius quam virtus & arma contegerent. igitur & ipſi efflagitatum ab ducibus ſignum pugnæ accepere. Jamque pars egreſſa portis erat, deinceпſque alii ſervabant ordinem, in ſuum quiſque locum deſcendentes, cum conſul Romanus, priuſquam totis viribus fulta conſtaret hoſtium acies, intulit ſigna: adortuſque necdum omnes eductos nec qui erant, ſatis explicatis ordinibus,

prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumſpectantiumque ſe ac ſuos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hoſtes, deinde cum animos collegiſſent: & undique duces, victiſne ceſſuri eſſent, increparent, reſtituitur pugna. Conſul ex altera parte Romanos meminiſſe jubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare, ſibimetipſis victuros, non ut decemvirorum victores præmium eſſent: non Appio duce rem geri, ſed conſule Valerio à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipſo: oſtenderent prioribus præliis per duces, non per milites ſtetiſſe, ne vincerent: turpe eſſe, contra cives plus animi habuiſſe, quam contra hoſtes: & domi quam foris ſervitutem magis timuiſſe. Unam Virginiam fuiſſe, cujus pudicitiæ in pace periculum eſſet. unum Appium civem periculoſæ libidinis: at ſi fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hoſtium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater paſſuri ſint, iis auſpiciis conditæ urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, ut ubi libertas parta eſſet, paucis ante menſibus, eo imperium illibatum referrent: oſtenderentque eandem indolem militibus Romanis poſt exactos decemviros eſſe, quæ ante creatos fuerit: nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani eſſe. Hæc ubi inter ſigna peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites: *Agite juvenes*, inquit, *præſtate virtute peditem, ut honore atque ordine præſtatis. Primo concurſu pedes movit hoſtem, pulſum vos immiſſis equis exigite è campo: non ſuſtinebunt impetum: & nunc cunctantur magis quam reſiſtunt.* Concitant equos, permittuntque in hoſtem pedeſtri jam turbatum pugna: & perruptis ordinibus elati ad noviſſimam aciem, pars libero ſpatio circumvecti, jam fugam undique capeſſentes, pleroſque à caſtris avertunt, præterequitanteſque abſterrent. peditum acies, & conſul ipſe, viſque omnis belli fertur in caſtra: captiſque cum ingenti cæde majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, ſed in Sabinos ad alterum exercitum: in urbe lætitia modo celebrata eſt, in caſtris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos excurſionibus ſufficiendo, præliiſque levibus experiundo, aſſueſcecerat ſibi potius fidere, quam meminiſſe ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ: parvaque certamina in ſummam totius protecerant ſpei. Nec ceſſabant Sabini feroces ab re priore anno bene geſta laceſſere atque inſtare, rogitantes quid latrocinii modo procurſantes pauci, recurrenteſque tererent tempus? & in multa prælia parvaque caperent ſummam unius belli? quin illi congrederentur acie? inclinandamque ſemel fortunæ rem darent? Ad id quod ſua ſponte ſatis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur: jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, ſibi ultro per contumelias hoſtem inſultare. quando autem ſe, ſi tum non ſint, pares hoſtibus fore? Ubi hæc fremere militem in caſtris conſul ſenſit: concione advocata. *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res geſta ſit, arbitror vos milites audiſſe. qualem liberi populi exercitum decuit eſſe, talis fuit. conſilio collegæ, virtute militum victoria parta eſt. Quod ad me attinet, id conſilii animique habiturus ſum, quod vos milites mihi effeceritis. & trahi bellum ſalubriter, & mature perfici poteſt. ſi trahendum eſt, ego ut indies ſpes virtuſque veſtra creſcat, eadem qua inſtitui diſciplina efficiam. ſi jam ſatis animi eſt, decernique placet, agitedum clamorem, qualem in aciem ſublaturi eſtis, tollite hic indicem voluntatis virtutiſque veſtræ.* Poſtquam ingenti alacritate clamor eſt ſublatus: quod bene vertat, geſturum ſe illis morem, poſteroque die in aciem deducturum, affirmat, reliquum diei apparandis armis conſumptum eſt. Poſtero die ſimul inſtrui Romanam aciem Sabini videre, & ipſi jam avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes ſibimet ambos exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ avidum, alterum nuper nova victoria elatum. Conſilio etiam Sabini vires adjuvere. nam cum æquaſſent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in ſiniſtrum cornu Romanorum in ipſo certamine impreſſionem facerent, tenuêre. quæ ubi illatis ex tranſverſo ſignis degravabant prope circumventum cornu, equites duarum legionum ſexcenti fere ex equis deſiliunt: cedentibuſque jam ſuis provolant in primum: ſimulque & hoſti ſe opponunt: & æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt, verecundiæ erat, æquitum ſuo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem digreſſo equiti parem eſſe. Vadunt

dunt igitur in prælium ab ſua parte omiſſum, & locum ex quo ceſſerant, repetunt. momentoque non reſtituta modo pugna: ſed inclinatur etiam Sabinis cornu. eques inter ordines peditum tectus, ſe ad equos recipit: tranſvolat inde in partem alteram ſuis victoriæ nuncius: ſimul & in hoſtes jam pavidos, quippe fuſo ſuæ partis validiore cornu, impetum facit, non aliorum è prælio virtus magis enituit. Conſul providere omnia, laudare fortes, increpare ſicubi ſegnior pugna eſſet. caſtigati,fortium ſtatim virorum opera edebant. tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore undique omnes connixi, hoſtem avertunt: nec deinde Romana vis ſuſtineri potuit. Sabini fuſi paſſim per agros, caſtra hoſtl ad prædam relinquunt: ibi non ſociorum, ſicut in Algido, res, ſed ſuas Romanus populationibus agrorum amiſſas recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne ſenatus in unum diem ſupplicationes conſulum nomine decrevit. Populus injuſſu & altero die frequens iit ſupplicatum, & hæc vaga popularisque ſupplicatio ſtudiis prope celebratior fuit. Conſules ex compoſito eodem biduo ad urbem acceſſere, ſenatumque in Martium campum evocavere. ubi cum de rebus ab ſe geſtis agerent, queſti primores patrum, ſenatum inter milites dedita opera terroris cauſa haberi. Itaque inde conſules, ne criminationi locus eſſet, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis eſt, (circum jam tum Apollinarem appellabant) avocavere ſenatum. ubi cum ingenti conſenſu patrum negaretur triumphus. L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho conſulum: multis diſſuaſum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, de patribus, non de hoſtibus conſules triumphare velle, gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, ſemper æſtimationem arbitriumque ejus honoris penes ſenatum fuiſſe. ne reges quidem majeſtatem ſummi ordinis imminuiſſe. ne ita omnia tribuni poteſtatis ſuæ implerent, ut nullum publicum conſilium ſinerent eſſe. ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, ſi ſua quiſque jura ordo, ſuam majeſtatem teneat. In eandem ſententiam multa & à cæteris ſenioribus patrum cum eſſent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum ſine auctoritate ſenatus populi juſſu, triumphatum eſt. Hæc victoria tribunorum plebiſque prope in haud ſalubrem luxuriem vertit, conſpiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur: & quo ſua minus cupiditas emineret conſulibus quoque continuarent magiſtratum. conſenſum patrum cauſabantur, quo per contumeliam conſulum jura plebis labefactata eſſent. quid futurum nondum firmatis legibus, ſi novos tribunos per factiones ſuas conſules adorti eſſent? non enim ſemper Valerios Horatioſque Coſſ. fore, qui libertati plebis ſuas opes poſtferrent. Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præeſſet, potiſſimum M. Duellio ſorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magiſtratus invidiam imminentem cernenti, qui cum ex veteribus tribunis negaret ullius ſe rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in ſuffragium mitteret: aut concederet ſortem comitiorum collegis, habituris è lege potius comitia, quam ex voluntate patrum: injecta contentione Duellius conſules ad ſubſellia accitos, eum interrogaſſet, quid de comitiis conſularibus in animo haberent? reſpondiſſentque ſe novos conſules creaturos: auctores popularis ſententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis proceſſit. ubi cum conſules producti ad populum, interrogatique ſi eos P. R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque geſtarum, conſules iterum faceret, quidnam facturi eſſent, nihilque ſententiæ ſuæ mutaſſent: collaudatis conſulibus, quod perſeverarent ad ultimum diſſimiles decemvirorum eſſe, comitia habuit: & quinque tribunis plebis creatis, cum præ ſtudiis aperte petentium, novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimiſit: nec deinde comitiorum cauſa habuit. ſatisfactum legi ajebat, quæ numero nuſquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, ſanciret: & ab iis qui creati eſſent, cooptari collegas juberet. recitabatque rogationis carmen, in quo: *Si tribunos plebis decem rogabo, ſi qui vos minus hodie decem tribunos plebis feceritis: bi tum utique quos ſibi collegas cooptaſſent, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei ſint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duellius cum ad ultimum perſeveraſſet, negando XV. tribunos plebis rempublicam habere poſſe, victa collegarum cupiditate, pariter patribus plebique

plebique acceptus magiſtratu abiit. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem foverunt: duos etiam patricios conſulareſque, Sp. Tarpejum, & A. Æternium cooptavere. Conſules creati, Sp. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis cauſam inclinati, ocium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infeſtus patribus, quod ſe ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditumque à collegis ajebat: rogationem tulit, ut qui plebem Romanam tribunus plebis rogaret, is uſque eo rogaret, dum X. tribunos plebis faceret. inſectandiſque patribus, unde Aſpero etiam inditum eſt cognomen, tribunatum geſſit. Inde M. Geganius Macrinus, & C. Julius Coſſ. facti, coitiones tribunorum adverſus nobilium juventutem ortas, ſine inſectatione poteſtatis ejus, conſervata majeſtate patrum, ſedavere: plebem decreto ad bellum Volſcorum & Æquorum delectu ſuſtinendo, rem ab ſeditionibus continuere: urbano quoque ocio foris omnia tranquilla eſſe affirmantes, per diſcordias civiles externos tollere animos, cura pacis concordiæ quoque inteſtinæ cauſa fuit. Sed alter ſemper ordo gravis alterius modeſtiæ erat. quieſcenti plebi ab junioribus patrum injuriæ fieri cœptæ, ubi tribuni auxilio humilioribus eſſent, in primis parum proderat: deinde ne ipſi quidem, inviolati erant, utique poſtremis menſibus, cum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis poteſtatis omnis aliquanto poſteriore anni parte languidior ferme eſſet: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid ſpei, ſi ſimiles Icilio tribunos haberet: nomina tantum ſe biennio habuiſſe. Seniores contra patrum ut nimis feroces ſuos credere juvenes eſſe, ita malle, ſi modus excedendus eſſet, ſuis quam adverſariis ſupereſſe animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle ſimulando, ita ſe quiſque extollit, ut deprimat alium, in difficili eſt: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro ſe efficiunt: & injuriam à nobis repulſam, tanquam aut facere aut pati neceſſe ſit, injungimus aliis. T. Quintius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius conſules inde facti, nec ſeditionem domi, nec foris bellum acceperunt: ſed imminebat utrumque. Jam non ultra diſcordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in patres, cum dies alicui nobilium dicta novis ſemper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum ſtrepitum, velut ſigno accepto arma cepere Æqui ac Volſci: ſimul quod perſuaſerant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuiſſe, abnuente jam plebe imperium. eo adverſus ſe non eſſe miſſos exercitus. diſſolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam eſſe. quicquid irarum ſimultatumque cum externis fuerit, in ipſos verti. occæcatos lupos inteſtina rabie opprimendi occaſionem eſſe. Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati ſunt: deinde poſtquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipſa Romæ populabundi regione portæ Eſquilinæ acceſſere, vaſtationem agrorum urbi per contumeliam oſtentantes. unde poſtquam inulti prædam præ ſe agentes, retro ad Corbionem agmine iere. Quintius Coſ. ad concionem populum vocavit. ibi in hanc ſententiam locutum accipio. *Etſi mihi nullius noxæ conſcius, Quirites, ſum, tamen cum pudore ſummo in concionem veſtram proceſſi. hoc vos ſcire, hoc poſteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volſcos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartùm conſule ad mœnia urbis Romæ impune armatos veniſſe. hanc ego ignominiam (quanquam jamdiu ita vivitur, is ſtatus rerum eſt, ut nihil boni divinet animus) ſi huic potiſſimum imminere anno ſciſſem, vel exilio, vel morte, ſi alia fuga honoris non eſſet, vitaſſem. Ergo ſi viri arma illa habuiſſent, quæ in portis fuere noſtris, capi Roma me conſule potuit? ſatis honorum, ſatis ſuperque vitæ erat, mori conſulem tertium oportuit. Quem tandem ignaviſſimi hoſtium contempſere? nos conſules? an vos Quirites? ſi culpa in nobis eſt, auferte imperium indignis: & ſi id parum eſt, inſuper pœnas expetite. ſi in vobis, nemo deorum nec hominum ſit, qui veſtra puniat peccata Quirites, voſmet tantum eorum pœniteat. Non illi veſtram ignaviam contempſere, nec ſuæ virtuti confiſi ſunt. quippe toties fuſi fugatique, caſtris exuti, agro mulctati, ſub jugum miſſi, & ſe & vos novere. diſcordia ordinum eſt venenum urbis hujus, patrum ac plebis certamina, dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis eſt modus: dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum magiſtratuum. ſuſtulere illi animos. Pro deûm fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis concupiſtis, concordiæ cauſa conceſſimus.*

ceſſimus. decemviros deſideraſtis, creari paſſi ſumus. decemvirorum vos pertæſum eſt, coegimus abire magiſtratu, manente in eoſdem privatos ira veſtra, mori atque exulare nobiliſſimos viros honoratiſſimoſque paſſi ſumus. tribunos plebis creare iterum voluiſtis, creaſtis. conſules facere veſtrarum partium, et ſi patribus videbamus iniquum, patricium quoque magiſtratum plebi donum fieri vidimus, auxilium tribunitium, provocationem ad populum, ſcita plebis injuncta patribus ſub titulo æquandarum legum, noſtra jura oppreſſa tulimus & ferimus. Qui finis erit diſcordiarum? ecquando unam urbem habere? ecquando communem hanc eſſe patriam licebit? Victi nos æquiore animo quieſcimus, quam vos victores. ſatiſne eſt, nobis vos metuendos eſſe? Adverſus nos Aventinum capitur, adverſus nos Sacer occupatur mons. Eſquilias quidem ab hoſte prope captas, & ſcandentem in aggerem Volſcum hoſtem nemo ſubmovit. in nos viri, in nos armati eſtis. Agite dum, ubi hic curiam circumſederitis, & forum infeſtum feceritis, & carcerem impleveritis principibus, iiſdem iſtis ferocibus animis egredimini extra portam Eſquilinam. aut ſi ne hoc quidem audetis, ex muris viſite agros veſtros ferro ignique vaſtatos, prædam abigi, fumare incenſa paſſim tecta. An enim communis res per hæc loco eſt pejore, ager uritur, urbs obſidetur, belli gloria penes hoſtes eſt. Quid tandem? privatæ res veſtræ quo in ſtatu ſunt? jam unicuique ex agris ſua damna nunciabantur. quid eſt tandem domi, unde ea expleatis? tribuni vobis amiſſa reddent ac reſtituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum ſuper alias, & concionum. ſed ex illis concionibus nunquam veſtrum quiſquam re fortunaque domum auctior rediit. Ecquid retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offenſiones, ſimultates publicas, privataſque? à quibus ſemper non veſtra virtute innocentiaque, ſed auxilio alieno tuti ſitis. At Hercules, cum ſtipendia nobis conſulibus, non tribunis ducibus, & in caſtris, non in foro faciebatis, & in acie veſtrum clamorem hoſtes, non in concione patres Romani horrebant: præda parta, agro ex hoſte capto, pleni fortunarum gloriæque ſimul publicæ, ſimul privatæ triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum veſtris fortunis hoſtem abire ſinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite: ſequitur vos neceſſitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volſcos proficiſci? ante portas eſt bellum, ſi inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium ſcandet: & in domos veſtras vos perſequitur. Biennio ante ſenatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum juſſit. ſedemus deſides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præſenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia eſſe ſcio, ſed me vera pro gratis loqui, etſi meum ingenium non moneret, neceſſitas cogit. Vellem equidem vobis placere Quirites, ſed multo malo vos ſalvos eſſe, qualicunque erga me animo futuri eſtis. Natura hoc ita comparatum eſt, ut qui apud multitudinem ſua cauſa loquitur, gratior eo ſit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. niſi forte aſſentatores publicos, plebicolas iſtos, qui vos nec in armis, nec in ocio eſſe ſinunt, veſtra vos cauſa incitare & ſtimulare putatis: concitati, aut honori aut quæſtui illis eſtis, & quia in concordia ordinum nullos ſe uſquam eſſe vident, malæ rei ſe quam nullius, turbarum ac ſeditionum duces eſſe volunt. Quarum rerum ſi vos tædium tandem capere poteſt, & patrum veſtroſque antiquos mores vultis pro his novis ſumere: nulla ſupplicia recuſo, niſi paucis diebus hos populatores agrorum noſtrorum fuſos fugatoſque caſtris exuero: & à portis noſtris mœnibuſque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti eſtis, tranſtulero. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc ſeveriſſimi conſulis fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ, telum acerrimum adverſus patres habere ſolita erat, bellum & arma ſpectabat, & agreſtium fuga, ſpoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis quæ ſubjiciebantur oculis nunciantes, totam urbem ira implevêre. In ſenatum ubi ventum eſt, ibi vero in Quintium omnes verſi, ut unum vindicem majeſtatis Romanæ intueri, & primores patrum dignam dicere concionem imperio conſulari, dignam tot conſularibus anteactis, dignam vita omni plena honorum ſæpe geſtorum, ſæpius meritorum. alios conſules aut per proditionem dignitatis patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis, aſperiorem domando multitudinem feciſſe: T. Quintium orationem memorem majeſtatis: patrum concordiæque ordinum, & temporum in primis habuiſſe, orare eum, collegamque, ut capeſſerent rempub. orare tribunos, ut uno animo cum conſulibus

ſulibus bellum ab urbe ac mœnibus, propulſare vellent, plebemque obedientem in re tam trepida patribus præberent. appellare tribunos, communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vaſtatis agris, urbe prope oppugnata. Conſenſu omnium delectus decernitur, habeturque. Cum conſules in concione pronunciaſſent, tempus non eſſe cauſas cognoſcendi, omnes juniores poſtero die prima luce in campo Martio adeſſent: cognoſcendis cauſis eorum qui nomina non dediſſent, bello perfecto ſe daturos tempus: pro deſertore futurum, cujus non probaſſent cauſam: omnis juventus affuit poſtero die. cohortes ſibi quæque centuriones legerunt, bini ſenatores ſingulis cohortibus præpoſiti. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut ſigna eo ipſo die à quæſtoribus ex ærario prompta, delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo ſint. exercituſque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate ſequentibus, manſerit ad decimum lapidem. inſequens dies hoſtem in conſpectum dedit, caſtraque ad Corbionem caſtris ſunt conjuncta tertio die, cum ira Romanos, illos, cum toties rebellaſſent, conſcientia culpæ ac deſperatio irritaret, mora dimicandi nulla eſt facta. In exercitu Romano cum duo conſules eſſent poteſtate pari, quod ſaluberrimum in adminiſtratione magnarum rerum eſt, ſumma imperii concedente Agrippa penes collegam erat: & prælatus ille facilitati ſummittentis ſe comiter reſpondebat, communicando conſilia laudeſque, & æquando imparem ſibi. In acie Quintius dextrum cornu. Agrippa ſiniſtrum tenuit: Sp. Poſthumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum P. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud ſegniter reſiſtentibus Volſcis. P. Sulpicius per mediam hoſtium aciem cum equitatu perrupit. unde cum eadem reverti poſſet ad ſuos, priuſquam hoſtis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hoſtium ſatius viſum eſt, momentoque temporis in averſam incurſando aciem, ancipiti terrore diſſipaſſet hoſtes, ni ſuo proprio eum prælio equites Volſcorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuiſſent. Ibi vero Sulpicius negare cunctandi tempus eſſe, circumventos intercluſoſque ab ſuis vociferans, ni equeſtre prælium connixi omni vi perficerent: nec fugare equitem integrum, ſatis eſſe, conficerent equos, viroſque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. non poſſe illos reſiſtere ſibi, quibus confertæ peditū acies ceſſiſſet. Haud ſurdis auribus dicta. impreſſione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere: ipſos, equoſque ſpiculis confodere. Is finis pugnæ equeſtris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad conſules rei geſtæ mittunt, ubi jam inclinabatur hoſtium acies. nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua præmiſſus equitatus turbaverat ordines. ſiniſtrum deinde cornu ab Quintio conſule pelli cœptum. in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribuſque ferox, cum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud ſe videret, accepta ſigna ab ſigniferis ipſe inferre, quædam jacere etiam in confertos hoſtes cœpit. cujus ignominiæ metu concitati milites invaſere hoſtem. Ita æquata ex omni parte victoria eſt. Nuncius tum à Quintio venit, victorem jam ſe imminere hoſtium caſtris: nolle irrumpere antequam ſciat debellatum, & in ſiniſtro cornu eſſe. ſi jam fudiſſet hoſtes, conferret ad ſe ſigna, ut ſimul omnis exercitus præda poliretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, caſtraque hoſtium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fuſis, ſine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulaſſe, nec delatum iis ab ſenatu, accipio: nec traditur cauſa ſpreti aut non ſperati honoris. ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, cum Valerio atque Horatio conſulibus, qui præter Volſcos & Æquos, Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab ſenatu triumphus eſſet, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum conſulibus petere triumphum: ne, etiam ſi impetraſſent, magis hominum ratio, quam meritorum habita videretur. Victoriam honeſtam ex hoſtibus partam, turpe domi de finibus ſociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum ſæpe bello certaſſent, multis invicem cladibus feſſi, judicem populum Romanum cepere. Cum ad cauſam orandam veniſſent, concilio populi à magiſtratibus dato, magna contentione actum, jamque editis teſtibus, cum tribus

vocari,

vocatis, & populum in ſuffragium oporteret, conſurgit P. Scaptius de plebe magno natu. *Et ſi licet*, inquit, *conſules, de rep. dicere, errare ego populum in hac cauſa non patiar.* Cum ut vanum eum negarent, conſules audiendum eſſe, vociferantemque prodi publicam cauſam, ſummoveri juſſiſſent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere ſemper reguntur à multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, annum ſe tertium & octogeſimum agere, & in eo agro de quo agitur, militaſſe non juvenem, ſed viceſima jam ſtipendia merentem, cum ad Coriolos ſit bellatum. eò ſe rem vetuſtate oblitteratam, cæterum ſuæ memoriæ infixam, afferre agrum de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuiſſe, captiſque Coriolis, jure belli, publicum populi Romani factum. mirari ſe, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam uſurpaverint, incolumi Coriolana re, eum ſe à populo Romano quem pro domino judicem fecerint, intercepturos ſperent. Sibi exiguum vitæ tempus ſupereſſe: non potuiſſe ſe tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepiſſet, eum ſenex quoque voce, qua una poſſet, vindicaret. magnopere ſe ſuadere populo, ne inutili pudore ſuam ipſe cauſam damnaret. Conſules cum Scaptium non ſilentio modo, ſed cum aſſenſu etiam audiri animadvertiſſent; deos hominesque teſtantes flagitium ingens fieri, patrum primores acceſſunt, cum his circumire tribunos, orare, ne peſſimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in ſuam rem litem vertendo, cum præſertim etiam ſi fas ſit curam emolumenti ſui judicii eſſe, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria ſociorum animis. nam famæ quidem ac fidei damna majora eſſe, quam quæ æſtimari poſſent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc ſocios audire? hoc hoſtes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc concionali ſeni aſſignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum quadruplatoris, & interceptoris litis alienæ perſonam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem feciſſe, ut ſibi controverſioſa adjudicaret rem? Scaptium ipſum id quidem, etſi præmortui jam ſit pudoris, non facturum. Hæc conſules, hæc patres vociferantur. ſed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani eſſe, nec abnuitur ita fuiſſe, ſi ad judices alios itum foret. nunc haud ſane quicquam bona cauſa elevatur dedecus judicii: idque non Aricinis Ardeatibuſque quam patribus Romanis, fœdius atque acerbius viſum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus, & externis manſit,

LIBER

LIBER IV.

BREVIARIUM.

LEx de connubio Patrum & plebis contentione, patribus repugnantibus, perlata eſt à trib. pl. Aliquot annis res populi Rom. domi militiæque ab illis adminiſtratæ ſunt. Cenſores tunc primum creati ſunt. Ager Ardeatinus Romani populi judicio ablatus, miſſis in eum colonis, reſtitutus eſt. Cum fame populus Rom. laboraret, Sp. Melius eques Romanus frumentum populo ſua impenſa largitus eſt: & ob id factum conciliata ſibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Hala magiſtro equitum, juſſu Quintii Cincinnati dictatoris occiſus eſt. Legatis Romanis à Fidenatibus occiſis, ſtatuæ in roſtris poſitæ ſunt. Cornelius Coſſus tribunus militum, occiſo Tolumnio rege Vejentium, opima ſpolia ſecunda retulit. Mamercus Æmilius dictator cenſuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur: anni & ſex menſium ſpatio finito, ob eam rem à cenſoribus notatus eſt. Fidenæ in poteſtatem redactæ: eoque coloni miſſi ſunt, quibus occiſis, Fidenates cum defeciſſent à Mamerco Æmilio dictatore victi ſunt & Fidenæ captæ. Conjuratio ſervorum oppreſſa eſt. Poſthumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occiſus. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum. Res adverſum Volſcos & Vejentes, Fidenates & Faliscos geſtæ.

HOS ſecuti M. Genucius & P. Curiatius conſules. Fuit annus domi foriſque infeſtus. Anni namque principio & de connubio patrum & plebis C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit. qua contaminari ſanguinem ſuum patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio primo ſenſim illata à tribunis, ut alterum ex plebe conſulem liceret fieri, eo proceſſit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, ut populo poteſtas eſſet, ſeu de plebe, ſeu de patribus vellet, conſules faciendi. Id vero ſi fieret, non vulgari modo cum infimis, ſed prorſus auferri à primoribus ad plebem ſummum imperium credebant. Læti ergo audiere patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicari defeciſſe, & Vejentes depopulatos extrema agri Romani, & Volſcos Æquoſque ob communitam Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominioſæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter ſtrepitum tot bellorum conticeſcerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum, armaque vi ſumma apparari jubent. ſi quo intentius poſſit, quam T. Quintio conſule apparatum ſit. Tum C. Canulejus pauca in ſenatu vociferatus, nequicquam territando conſules, avertere plebem à cura novarum legum, nunquam eos ſe vivo delectum habituros ante, quam ea quæ promulgata ab ſe collegiſque eſſent, plebes ſciviſſet: confeſtim ad concionem advocavit. Eodem tempore & conſules ſenatum in tribunum, & tribunus populum in conſules incitabat. Negabant conſules jam ultra ferri poſſe furores tribunitios, ventum jam ad finem eſſe: domi plus belli concitari, quam foris. id adeo non plebis quam patrum, neque tribunorum magis quam conſulum culpa accidere. cujus rei præmium ſit in civitate, eam maximis ſemper auctibus creſcere: ſic pace bonos, ſic bello fieri. maximum Romæ præmium ſeditionum eſſe: id & ſingulis univerſiſque ſemper honori fuiſſe. Reminiſcerentur quam majeſtatem ſenatus ipſi a patribus accepiſſent, quam liberis tradituri eſſent: ut quemadmodum plebs gloriari poſſet, ſe auctiorem ampliorem que eſſe. finem ergo non fieri, nec futurum, donec quam felices ſeditionum auctores eſſent. Quas, quantaſque res C. Canuleium aggreſſum? colluvionem gentium, perturbationem auſpiciorum publicorum privatorumque afferre, ne quid ſynceri, ne quid incontaminati ſit: ut diſcrimine omni ſublato, nec ſe quiſquam, nec ſuos noverit. quam enim aliam vim connubia promiſcua habere, niſi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, patrumque? ut qui natus ſit ignoret

ignoret cujus ſanguinis, quorum ſacrorum ſit? dimidius patrum ſit, dimidius plebis, nec ſecum quidem ipſe concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur, jam ad conſulatum vulgi turbatores accingi & primo, ut alter conſul ex plebe fieret, id modo ſermonibus tentaſſe: nunc rogari, ut ſeu ex patribus, ſeu ex plebe velit, populus conſules creet: & creaturos haud dubie ex plebe ſeditioſiſſimum quenque. Canulejos igitur Iciliosque conſules fore. ne id Jupiter optimus maximus ſineret, regiæ majeſtatis imperium eo recidere: & ſe millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. certum habere majores quoque ſi divinaſſent, concedendo omnia, non mitiorem in ſe plebem, ſed aſperiorem, alia ex aliis iniquiora poſtulando, cum prima impetraſſet, futuram: primo quamlibet dimicationem ſubituros fuiſſe potius, quam eas leges ſibi imponi paterentur. quia tunc conceſſum ſit de tribunis, iterum conceſſum eſſe. Finem non fieri poſſe, in eadem civitate tribunos plebis, & patres eſſe. aut hunc ordinem aut illum magiſtratum tollendum eſſe: potiusque ſero, quam nunquam obviam eundum audaciæ temeritatique. illine ut impune primo diſcordias ferentes, concinent finitima bella? deinde adverſus ea quæ concitaverint, armari civitatem, defendique prohibeant? & cum hoſtes tantum non arceſſierint, exercitus conſcribi adverſus hoſtes non patiantur? ſed audeat Canulejus in ſenatu proloqui, ſe, niſi ſuas leges tanquam victoris patres accipi ſinant, delectum haberi prohibiturum. quid eſſet aliud, quam minari ſe proditurum patriam: oppugnari atque capi paſſurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, ſed Volſcis & Æquis & Vejentibus allaturam? nonne Canulejo duce ſe ſperaturos Capitolium atque arcem ſcandere poſſe, ſi patribus tribuni cum jure ac majeſtate adempta, animos etiam eripuerint? Conſules paratos eſſe duces prius adverſus ſcelus civium, quam adverſus hoſtium arma. Cum maxime hæc in ſenatu agerentur. Canulejus pro legibus ſuis, & adverſus conſules, ita diſſeruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent patres, quam indignos ducerent, qui una ſecum urbe intra eadem mœnia viveretis, ſæpe equidem & ante videor animadvertiſſe: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes noſtras coorti ſunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum eſſe, & ſi non eaſdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis, externiſque dari ſolet. nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium eſt, hoſtibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus, ſed id quod populi eſt, repetimus atque uſurpamus: ut quibus velit populus Rom. honores mandet. Quid tandem eſt, cur cœlum ac terras miſceant? cur in me impetus modo pene in ſenatu ſit factus? negent ſe manibus temperaturos? violaturoſque denuncient ſacroſanctam poteſtatem? Si populo Rom. liberum ſuffragium datur, ut quibus velit, conſulatum mandet: & non præciditur ſpes plebejo quoque, ſi dignus ſummo honore erit, adipiſcendi ſummi honoris, ſtare urbs hæc non poterit? de imperio actum eſt? Et perinde hoc valet, plebejuſne conſul fiat, tanquam ſervum aut libertinum aliquis conſulem futurum dicat. Ecquid ſentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, ſi liceat, adimant. quod ſpiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. quin etiam (ſi diis placet) nefas ajunt eſſe conſulem plebejum fieri. Obſecro vos, ſi non ad faſtos, non ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem ſcimus, quæ omnes peregrini etiam ſciunt, conſules in locum regum ſucceſſiſſe? nec aut juris aut majeſtatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? en unquam creditis fando auditum eſſe, Numam Pompilium non modo non patricium, ſed ne civem quidem Romanum ex Sabino agro accitum, populi juſſu, patribus auctoribus, Romæ regnaſſe? L. deinde Tarquinium, non modo Romanæ, ſed ne Italicæ quidem gentis; Demarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium poſt hunc captiva Corniculana natum, patre nullo, matre ſerva, ingenio & virtute regnum tenuiſſe? quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipſe Romulus parens urbis in ſocietatem regni accepit? Ergo dum nullum faſtiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. pœniteat nunc vos plebeii conſulis, cum majores noſtri advenas reges non faſtidierint, & ne regibus quidem exactis clauſa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem poſt reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, ſed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde conſul fiat? civis Romanus ſi ſit ex plebe, præciſa conſulatus ſpes erit? Utrum tandem non credimus fieri poſſe, ut vir fortis ac ſtrenuus, pace belloque bonus ex plebe,*

ſit

ſi: Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio ſimilis? anne ſi ſit quidem ad gubernacula reipub. accedere eum patiemur? potiusque decemviris deterrimis mortalium, qui tum omnes ex patribus erant, quam optimis regum novis hominibus ſimiles conſules ſumus habituri? At enim nemo poſt reges exactos de plebe conſul fuit. Quid poſtea? nullane res nova inſtitui debet? & quod nondum eſt factum (multa enim nondum ſunt facta in novo populo) ea, ne ſi utilia quidem ſint, fieri oportet? Pontifices, augures Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati ſunt: cenſus in civitate, & deſcriptio centuriarum, claſſiumque non erat: ab Servio Tullio eſt facta. conſules nunquam fuerant, regibus exactis creati ſunt. dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud patres eſſe cœpit. tribuni plebis, ædiles, quæſtores nulli erant: inſtitutum eſt ut fierent, decemviros legibus ſcribendis intra decem hos annos & creavimus, & è republica ſuſtulimus. Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, & in immenſum creſcente, nova imperia, ſacerdotia, jura gentium hominumque inſtituantur? Hoc ipſum, ne connubium patribus cum plebe eſſet, non decemviri tulerunt paucis his annis, peſſimo exemplo publico, cum ſumma injuria plebis? an eſſe ulla major aut inſignior contumelia poteſt, quam partem civitatis velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid eſt aliud, quam exilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immiſceamur, cavent, ne ſocietur ſanguis. quid? hoc ſi polluit nobilitatem iſtam veſtram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere nec ſanguine, ſed per cooptationem in patres habetis, aut ab regibus lecti aut poſt reges exactos juſſu populi: ſinceram ſervare privatis conſiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque veſtras filias ſororeſque enubere ſinendo patribus? Nemo plebejus patriciæ virgini vim afferret, patriciorum iſta libido eſt: nemo invitum pactionem nuptialem quenquam facere coëgiſſet: verum enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli patrum ac plebis, id demum contumelioſum plebi eſt. cur enim non confertis ne ſit connubium divitibus ac pauperibus? quod privatorum conſiliorum ubique ſemper fuit. ut in quamcuique fœminæ conveniſſet domum, nuberet: ex qua pactus eſſet vir domo, in matrimonium duceret, id vos ſub legis ſuperbiſſimæ vincula conjicitis, qua dirimatis ſocietatem civilem, duaſque ex una civitate faciatis. Cur non ſancitis, ne vicinus patricio ſit plebejus? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem conſiſtat? quid enim in re eſt aliud? ſi plebejam patricius duxerit, ſi patriciam plebejus, quid juris tandem mutatur? nempe patrem ſequuntur liberi. Nec quod nos ex connubio veſtro petamus quicquam eſt, præterquam ut hominum, ut civium numero ſimus, nec vos (niſi in contumeliam ignominiamque noſtram certare juvat) quod contendatis quidquam eſt. Denique utrum tandem populi Romani, an veſtrum, ſummum imperium eſt? regibus exactis utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta eſt? Oportet licere populo Rom. ſi velit, jubere legem. an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis, & ſimul ego tribunus vocare tribus in ſuffragium cœpero, tu ſtatim conſul ſacramento juniores adiges, & in caſtra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid? ſi non quantum iſtæ minæ adverſus plebis conſenſum valerent, bis jam experti eſſetis? ſcilicet quia nobis conſultum volebatis, certamine abſtinuiſtis? an ideo non eſt dimicatum quod quæ pars firmior, eadem modeſtior fuit? Nec nunc erit certamen Quirites, animos veſtros illi tentabunt ſemper, vires non experientur. Itaque ad bella iſta, ſeu falſa ſeu vera ſunt, conſules, parata vobis plebs eſt, ſi connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis: ſi [illegible]leſcere, ſi jungi miſcerique vobis privatis neceſſitudinibus poſſunt: ſi ſpes, ſi aditus ad honores viris ſtrenuis & fortibus datur: ſi in conſortio, ſi in ſocietate reip. eſſe: ſi, quod æque libertatis eſt, invicem annuis magiſtratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis, ferte ſermonibus & multiplicate fama bella: nemo eſt nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro ſuperbis dominis, cum quibus nec in republica honorum, nec in privata connubii ſocietas eſt. Cum in concionem & conſules proceſſiſſent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertiſſent, interroganti tribuno, cur plebejum conſulem fieri non oporteret? ut fortaſſe vere, ſic parum utiliter in præſens certamen reſpondit, quod nemo plebejus auſpicia haberet: ideoque decemviros connubium diremiſſe, ne in incerta prole auſpicia turbarentur. Plebs ad id maxime indignatione exarſit, quod auſpicari tanquam inviſi diis immortalibus negarentur poſſe. Nec ante finis contentionum fuit, cum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta eſſet, & ipſa cum eo pertinacia certaret,

quam

quam vim tandem patres ut de connubio ferretur conceſſere : ita maxime rati contentionem de plebejis conſulibus tribunos aut totum depoſituros, aut poſt bellum dilaturos eſſe : contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Cum Canulejus victoria de patribus & plebis favore ingens eſſet, accenſi alii tribuni ad certamen, pro rogatione ſua ſumma vi pugnant : & creſcente indies fama belli, delectum impediunt. Conſules, cum per ſenatum, intercedentibus tribunis, nihil agi poſſet, conſilia principum domi habebant : apparebat autem, aut hoſtibus aut civibus de victoria concedendum eſſe. Soli ex conſularibus Valerius atque Horatius non intererant conſiliis. C. Claudii ſententia conſules armabat in tribunos : Quintiorum, Cincinnatique & Capitolini ſententiæ abhorrebant à cæde, violandiſque quos fœdere icto cum plebe ſacroſanctos accepiſſent. Per hæc conſilia eo deducta res eſt, ut tribunos militum conſulari poteſtate promiſcue ex patribus ac plebe creari ſinerent, de conſulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis conſulari poteſtate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo quicunque aliquid ſeditioſe dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunitii & prenſare homines, & concurſare toto foro candidati cœpere : ut patricios deſperatio primo, irritata plebe, adipiſcendi honoris, deinde indignatio, ſi cum his gerendus eſſet honos, deterreret. poſtremo, coacti tamen à primoribus petiere, ne ceſſiſſe poſſeſſione reipub. viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatiſque, alios ſecundum depoſita certamina incorrupto judicio eſſe. tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebejorum eſſet. Hanc modeſtiam, æquitatemque, & altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi univerſi fuit ? Anno trecenteſimo decimo quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro conſulibus magiſtratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius, quorum in magiſtratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adjectum Æquorum Volſcorumque bello & Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo conſules obire tot ſimul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, ſine mentione promulgatæ legis de conſulibus creandis ex plebe : & imperio & inſignibus conſularibus uſos. Non tamen pro firmato jam ſtetit magiſtratus ejus jus, quia tertio menſe quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere : quod Curiatius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepiſſet. Legati ab Ardeatibus Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut ſi demeretur ea, in fœdere atque amicitia manſuros reſtituto agro appareret. Ab ſenatu reſponſum eſt, judicium populi reſcindi ab ſenatu non poſſe, præterquam quod nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum cauſa. ſi Ardeates ſua tempora expectare velint, arbitriumque ſenatui levandæ injuriæ ſuæ permittant, fore ut poſtmodum gaudeant ſe iræ moderatos : ſciantque patribus æque curæ fuiſſe, ne qua injuria in eos oriretur : ac ne orta, diuturna eſſet. Ita legati, cum ſe rem integram relaturos dixiſſent, comiter dimiſſi. Patricii, cum ſine curuli magiſtratu reſp. eſſet, coire, & interregem creavere. Contentio, conſuleſne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac ſenatus, conſulum comitia, tribuni plebis, & plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt patres, quia & plebs patriciis ſeu hunc ſeu illum delatura honorem fruſtra certare ſuperſedit : & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio ſui, quam quibus ut indigni præterirentur. Tribuni quoque plebis certamen ſine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex conſules creat L. Papyrium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His conſulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum eſt. Idque monumenti eſt, conſules eos illo anno fuiſſe, qui neque in annalibus priſcis, neque in libris magiſtratuum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac ſi totum annum in imperio fuerint, ſuffectis his conſulibus, prætermiſſa nomina conſulum horum. Licinius Macer auctor eſt, & in fœdere Ardeatino & in linteis libris ad Monetæ inventos. Et foris, cum tot terrores à finitimis oſtentati eſſent, & domi otium fuit. Hunc annum ſeu tribunos modo, ſeu tribunis ſuffectos conſules quoque habuit, ſequitur annus haud dubiis conſulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum Coſſ.

Idem

Idem hic annus cenſuræ initium fuit, rei à parva origine ortæ. quæ deinde tanto incremento aucta eſt, ut morum diſciplinæque Romanæ penes eam regimen, ſenatus equitumque centuriæ, decoris dedecoriſque diſcrimen ſub ditione ejus magiſtratus, publicorum jus, privatorumque locorum, & vectigalia populi Rom. ſub nutu atque arbitrio eſſent. Ortum autem initium rei eſt, quod in populo per multos annos incenſo, neque differri cenſus poterat: neque conſulibus, cum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab ſenatu eſt, rem operoſam, ac minime conſularem, ſuo proprio magiſtratu egere: cui ſcribarum miniſterium, cuſtodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ cenſendi ſubjiceretur. Et patres quanquam rem parvam, tamen quo plures patricii magiſtratus in rep. eſſent, læti accepere id quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum qui præeſſent, ipſi honori jus majeſtatemque adjicerent. & tribuni (id quod tunc erat) magis neceſſariam, quam ſpecioſi miniſterii procurationem intuentes, ne parvis quoque reb. incommode adverſarentur, haud ſane tetendere. Cum à primoribus civitatis ſpretus honor eſſet, Papyrium, Semproniumque, quorum de conſulatu dubitabatur, ut eo magiſtratu parum ſolidum conſulatum explerent, cenſui agendo populus ſuffragiis præfecit. Cenſores ab re appellati ſunt. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima ſocietate, renovatoque fœdere recenti auxilium prope everſæ urbi implorantes, Frui namque pace optimo conſilio cum populo Romano ſervata, per inteſtina arma non licuit, quorum cauſa atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quæ fuere, eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quæque alia in deûm iras, velut ultima publicorum malorum vertunt. Virginem plebeii generis maxime forma notam petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipſi ejuſdem corporis erant: nobilis alter, nulla re præterquam forma captus. adjuvabant eum optimatium ſtudia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis ſuperior judicio matris eſſe, quæ quam ſplendidiſſimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores in ea quoque re partium memores, ad ſuum tendere. Cum res peragi intra parietes nequiſſet, ventum in jus eſt. poſtulatu audito matris tutorumque magiſtratus ſecundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. Sed vis potentior fuit: namque tutores inter ſuæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adverſus quos infeſtior coorta optimatium acies ſequitur accenſum injuria juvenem. fit prælium atrox. Pulſa plebs, nihil Romanæ plebi ſimilis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excurſiones facit. urbem quoque omnia etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad ſpem prædæ evocata, obſidere parat. nec ulla ſpecies cladeſque belli abeſt, velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funeſtas nuptias ex occaſu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique eſt viſum. optimates Romanos ad auxilium urbis obſeſſæ, plebs ad expugnandam ſecum Ardeam Volſcos excivere. Priores Volſci duce Æquo Cluilio Ardeam venerunt, & mœnibus hoſtium vallum objecere. Quod ubi Romam eſt nunciatum, extemplo M. Geganius conſul cum exercitu profectus, tria millia paſſuum ab hoſte locum caſtris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia ſigna profert: cœptumque opus adeo approperatum eſt, ut ſole orto Volſci firmiore ſe munimento ab Romanis circumvallatos, quam à ſe urbem viderent. & alia parte conſul muro Ardeæ brachium immiſerat, qua ex oppido ſui commeare poſſent. Volſcus imperator, qui ad eam diem non commeatu præparato, ſed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluiſſet militem: poſtquam ſeptus vallo, repente inops omnium rerum erat, ad colloquium conſule evocato, ſi ſolvendæ obſidionis cauſa veneric Romanus, abducturum ſe inde Volſcos, ait. Adverſus ea conſul, victis conditiones accipiendas eſſe, non ferendas, reſpondit: neque ut venerint ad oppugnandos ſocios populi Romani ſuo arbitrio, ita abituros Volſcos eſſe, dedi imperatorem, arma poni jubet, fatentes victos ſe eſſe, & imperio parere: aliter tam ab euntibus, quam manentibus, ſe hoſtem infenſum, victoriam potius ex Volſcis, quam pacem infidam Romam relaturum. Volſci exiguam ſpem in armis ponentes: alia undique abſciſſa, cum tentaſſent: præter cætera adverſa, loco quoque iniquo ad pugnam congreſſi,

greſſi, iniquiſſime ad fugam, cum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine verſi, dedito imperatore, traditiſque armis ſub jugum miſſi, cum ſingulis veſtimentis ignominiæ cladiſque pleni dimittuntur. & cum haud procul urbe Tuſculo conſediſſent, vetere Tuſculanorum odio inermes oppreſſi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis Romanus conſul Ardeæ turbatas ſeditione res, principibus ejus motus ſecuri percuſſis, boniſque eorum in publicum Ardeatium redactis, compoſuit. Demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant. ſenatui ſupereſſe aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Conſul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volſcorum duce ante currum ducto, prælatiſque ſpoliis, quibus dearmatum exercitum hoſtium ſub jugum miſerat. Æquavit, quod haud facile eſt, Quintus conſul togatus armati gloriam collegæ: qua concordiæ paciſque domeſticam curam, jura infimis ſummiſque moderando, ita tenuit, ut eum & patres ſeverum conſulem, & plebs ſatis comem crediderint: & adverſus tribunos auctoritate plus quam certamine tenuit. quinque conſulatus eodem tenore geſti, vitaque omnis conſulariter acta, verendum pene ipſum magis quam honorem faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his conſulibus fuit. Conſules creant M. Fabium Vibulanum, Poſthumium Eburium Cornicinem. Fabius & Eburius conſules, quo majori gloriæ rerum domi foriſque geſtarum ſuccedere ſe cernebant, maximè autem memorabilem annum apud finitimos ſocios hoſteſque eſſe, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura ſubventum: eo impenſius ut delerent prorſus ex animis hominum infamiam judicii, ſenatuſconſultum fecerunt, ut quoniam civitas Ardeatium inteſtino tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eo præſidii cauſa adverſus Volſcos ſcriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunoſque falleret, judicii reſcindendi conſilium initum. conſenſerant autem ut multo majore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum ſcripta. nec ager ullus divideretur, niſi is qui interceptus judicio infami erat nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis diviſus eſſet, gleba ulla agri aſſignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Eburius Helua. Qui præter minime populare miniſterium agro aſſignando ſociis, quem populus Romanus ſuum judicaſſet, cum plebem offendiſſent, ne primoribus quidem patrum ſatis accepti, quod nihil gratiæ cujuſquam dederant: vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, colonis adſcripti remanendo in colonia, quam teſtem integritatis juſtitiæque habebant, vitavere. Pax domi foriſque fuit & hoc & inſequenti anno. C. Furio Pacilio, & M. Papyrio Craſſo Coſſ. Ludi ab decemviris per ſeceſſionem plebis à patribus ex ſenatuſconſulto voti, eo anno facti ſunt. Cauſa ſeditionum nequicquam à Petilio quæſita: qui tribunus plebis iterum ea ipſa denunciando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent conſules ad ſenatum, pervincere potuit: & cum magno certamine obtinuiſſet ut conſulerentur patres, conſulum an tribunorum placeret comitia haberi, conſules creari juſſi ſunt, ludibrioque erant minæ tribuni denunciantis ſe delectum impediturum: cum quietis finitimis, neque belli apparatu opus eſſet. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato Coſſ. multiplici clade ac periculo inſignis, ſeditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit bellum externum: quo ſi aggravatæ res eſſent, vix ope deorum omnium res ſiſti potuiſſet. Cœpere à fama mala, ſeu adverſus annus frugibus fuit: ſeu dulcedine concionum & urbis, deſerto agrorum cultu. nam utrunque traditur: & patres plebem deſidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam conſulum, accuſabant. Poſtremo perpulere plebei, haud adverſante ſenatu, ut L. Minutius præfectus annonæ crearetur: felicior in eo magiſtratu ad cuſtodiam libertatis futurus, quam ad curationem miniſterii ſui: quanquam poſtremo annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui cum multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam miſſis (niſi quod ex Hetruria haud ita multum frumenti advectum eſt) nullum momentum annonæ feciſſet: & revolutus ad diſpenſationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod uſui menſtruo ſupereſſet: fraudandoque parte diurni cibi ſervitia: criminando inde, & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquiſitione aperiret magis quam levaret

inopiam:

inopiam: multi ex plebe ſpe amiſſa potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis ſe in Tiberim præcipitarunt. Tum Sp. Melius ex equeſtri ordine, ut illis temporibus prædives rem utilem, peſſimo exemplo, pejore conſilio eſt aggreſſus. frumento namque ex Hetruria privata pecunia, per hoſpitum clientiumque miniſteria coëmpto (quæ credo ipſa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere inſtituit: plebemque hoc munere delinitam, quacunque incederet, conſpectus, elatuſque ſupra modum hominis privati, ſecum trahere, haud dubium conſulatum ei favore ac ſpe deſpondentem. Ipſe, ut eſt humanus animus inſatiabilis, eo quod fortuna ſpondet, ad altiora & non conceſſa tendere: & quoniam conſulatus quoque eripiendus invitis patribus eſſet, de regno agitare. id unum dignum tanto apparatu conſiliorum, & certamine, quod ingens exudandum eſſet, præmium fore. Jam comitia conſularia inſtabant: quæ res eum necdum compoſitis maturiſve conſiliis, oppreſſit. Conſul ſextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen, & L. Minucius præfectus annonæ, ſeu refectus, ſeu quo ad res poſceret, in incertum creatus. nihil enim conſtat, niſi in libros linteos utroque anno relatum inter magiſtratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem reipub. curationem agens, quam Melius privatim agendam ſuſceperat: cum in utraque domo genus idem hominum verſaretur, rem compertam ad ſenatum defert, tela in domum Melii conferri, eumque conciones domi habere, ac non dubia regni conſilia eſſe. tempus agendæ rei nondum ſtare. cætera jam conveniſſe: & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem: & partita ducibus multitudinis miniſteria eſſe. ſerius ſe pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor eſſet, ea deferre. Quæ poſtquam ſunt audita, & undique primores patrum & prioris anni conſules increparent, quod eas largitiones, cœtuſque plebis in privata domo paſſi eſſent fieri: & novos conſules, quod expectaſſent donec à præfecto annonæ tanta res ad ſenatum deferretur, quæ conſulem non auctorem ſolum deſideraret, ſed etiam vindicem: tum T. Quintius conſules immerito increpari ait, qui conſtricti legibus de provocatione ad diſſolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magiſtratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberent. opus eſſe non forti ſolum viro, ſed etiam libero, exſolutoque legum vinculis. Itaque ſe dictatorem L. Quintium dicturum: ibi animum parem tantæ poteſtati eſſe. Approbantibus cunctis, primo Quintius annuere: & quid ſibi vellent, rogitare, qui ſe ætate exacta tantæ dimicationi objicerent? Dein cum undique plus in illo ſenili animo non conſilii modo, ſed etiam virtutis eſſe, quam in omnibus aliis, dicerent, laudibuſque haud immeritis onerarent, & conſul nihil remitteret: precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne ſenectus ſua in tam trepidis rebus damno dedecorive reip. eſſet, dictator à conſule dicitur. ipſe deinde C. Servilium Halam magiſtrum equitum dicit. Poſtero die diſpoſitis præſidiis cum in forum deſcendiſſet, converſaque in eum plebs novitate rei ac miraculo eſſet: & Meliani, atque ipſe dux eorum, in ſe intentam vim tanti imperii cernerent, expertes conſiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens aut dictatoriam majeſtatem, aut Quintium poſt octogeſimum annum rectorem reipub. quæſiſſet, rogitarent: miſſus ab dictatore Servilius magiſter equitum ad Melium, Vocat te, inquit, dictator. Cum pavidus ille quid vellet, quæreret, Serviliuſque, cauſam dicendam eſſe proponeret, crimenque à Minutio delatum ad ſenatum diluendum: tunc Melius recipere ſe in catervam ſuorum, & primum circumſpectans tergiverſari: poſtremo eum apparitor juſſu magiſtri equitum duceret, ereptus à circumſtantibus fugienſque fidem plebis Romanæ implorare, & opprimi ſe conſenſu patrum dicere, quod plebi benigne feciſſet, orare, ut opem ſibi ultimo in diſcrimine ferrent, neve ante oculos ſuos trucidari ſinerent: Hæc eum vociferantem aſſecutus Ahala Servilius obtruncat: reſperſuſque cruore obtruncati, ſtipatus caterva patriciorum juvenum dictatori renunciat: vocatum ad eum Melium, repulſo apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili eſto, liberata repub.* Tumultuantem deinde multitudinem incerta exiſtimatione facti ad concionem vocari juſſit: & Melium cæſum pronunciavit, etiam ſi regni crimine inſons fuerit: qui vocatus à magiſtro equitum ad dictatorem

totem non veniſſet, ſe ad cauſam cognoſcendam conſediſſe: qua cognita habiturum fuiſſe Melium ſimilem cauſæ fortunam. vim patrantem ne judicio ſe committeret, vi coërcitum eſſe. nec cum eo tanquam cum cive agendum fuiſſe, qui natus in libero populo, inter jura, legeſque ex qua urbe reges exactos ſciret: eodemque anno ſororis filios regis, & liberos conſulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre ſecuri eſſe percuſſos: ex qua Collatinum Tarquinium conſulem nominis odio abdicare ſe magiſtratu, atque exulare juſſum: in qua de Sp. Caſſio poſt aliquot annos propter conſilia inita de regno, ſupplicium ſumptum: in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite multatos ob ſuperbiam regiam: in ea Sp. Melius ſpem regni conceperit, & quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam: ſed tamen Claudios, Caſſios, conſulatibus, decemviratibus ſuis, majorumque honoribus, ſplendore familiarum ſuſtuliſſe animos, quo nefas fuerit, Sp. Melium, cui tribunatus plebis magis optandus quam ſperandus fuerit, frumentarium divitem, vilibus farris libris ſperaſſe libertatem ſe civium ſuorum emiſſe: ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in ſervitutem perlici poſſe: ut quem ſenatorem concoquere civitas vix poſſet, regem ferret, Romuli conditoris ab diis orti, recepti ad deos, inſignia atque imperium habentem, non pro ſcelere id magis, quam pro monſtro habendum. Nec ſatis eſſe ſanguine ejus expiatum, niſi tecta parieteſque, intra quæ tantum amentiæ conceptum eſſet, diſſiparentur, bonaque contacta preciis regni mercandi, publicarentur. Jubere itaque quæſtores vendere ea bona, atque in publicum redigere. Domum deinde, ut monumento area eſſet oppreſſæ nefariæ ſpei, dirui extemplo juſſit. Id Æquimelium appellatum eſt. L. Minucius bove aurato extra portam tergeminam eſt donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Melianum aſſibus in modios æſtimatum plebi diviſit. Hunc Minucium apud quoſdam auctores tranſiſſe à patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, ſeditionem motam ex Meliana cæde, ſedaſſe invenio. Cæterum vix credibile eſt, numerum tribunorum patres augeri paſſos: idque potiſſimum exemplum à patricio homine introductum: nec deinde id plebem conceſſum ſemel obtinuiſſe, aut certe tentaſſe, ſed ante omnia refellit falſum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sex. Titinius, ſoli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem: & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Melii non deſtiterant. pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius quam conſulum comitia haberentur: haud dubii, quin ſex lectis (tot enim jam creari licebat) & plebeji aliqui profitendo ſe ultores fore Melianæ cædis crearentur. Plebs quanquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos conſulari poteſtate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur: prælatus ſuffragiis Quintio Mamercus Æmilius, vir ſummæ dignitatis, L. Julium tertium creant. in horum magiſtratu Fidenæ colonia Romana ad Lartem Tolumnium Vejentium regem ac Vejentes defecere. majus additum defectioni ſcelus. C. Fulcinium, C. Julium Tullum, Sp. Nautium, L. Roſcium, LegatosRomanos, cauſam novi conſilii quærentes, juſſu Tolumnii interfecerunt. levant quidam regis facinus. In teſſerarum proſpero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi juſſiſſe videretur, à Fidenatibus exceptam, cauſam mortis legatis fuiſſe. rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum ſociorum conſulentium de cæde ruptura jus gentium, non averſum ab intentione luſus animum: nec deinde in horrorem verſum facinus. propius eſt fidem, obſtringi Fidenatium populum, ne reſpicere ſpem ullam ab Romanis poſſet conſcientia tanti ſceleris, voluiſſe. Legatorum qui Fidenis cæſi erant, ſtatuæ publice in Roſtris poſitæ ſunt. Cum Vejentibus Fidenatibuſque præterquam finitimis populis ab cauſa etiam tam nefanda bellum exorſis, atrox dimicatio inſtabat. Itaque ad curam ſummæ rerum quieta plebe, tribuniſque ejus, nihil controverſiæ fuit, quin conſules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius, Fidenas, à bello credo quod deinde geſſit, appellatus. hinc enim primus cis Anienem cum rege Vejentium ſecundo prælio conflixit: nec incruentam victoriam retulit: Major itaque ex civibus amiſſis dolor, quam lætitia fuſis hoſtibus fuit, & ſena-

[illegible] rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium juſſit: is magiſtrum equitum ex collegio prioris anni, quo ſimul tribuni militum conſulari poteſtate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum, à conſulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: & numerus amiſſorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum ſequi ſe dictator juſſit. Cum poteſtas major, tum vir quoque poteſtati par, hoſtes ex agro Romano trans Anienem ſubmovere: colleſque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes caſtra: nec ante in campos digreſſi ſunt, quam legiones auxilio Faliſcorum venerunt. tum demum caſtra Hetruſcorum pro mœnibus Fidenarum poſita. Et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes conſedit in utriuſque ripis amnis, qua ſequi munimento poterat, vallo intepoſito, poſtero die in aciem eduxit. Inter hoſtes variæ fuere ſententiæ. Faliſcus procul ab domo militiam ægre patiens, ſatiſque fidens ſibi, poſcere pugnam: Vejenti Fidenatique plus ſpei in trahendo bello eſſe. Tolumnius, quanquam ſuorum magis placebant conſilia ne longinquam militiam paterentur Faliſci, poſtero die ſe pugnaturum edicit. dictatori ac Romanis, quod detrectaſſet pugnam hoſtis, animi acceſſere. poſteroque die jam militibus caſtra urbemque ſe oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrinque acies intra bina caſtra in medium campi procedunt. Vejens multitudine abundans, qui inter dimicationem caſtra Rom. aggrederentur, poſt montes circummiſit. Trium populorum exercitus ita ſtetit inſtructus, ut dextrum cornu Vejentes, ſiniſtrum Faliſci tenerent, medii Fidenates eſſent. Dictator dextro cornu adverſus Faliſcos, ſiniſtro contra Vejentem Capitolinus Quintius intulit ſigna: ante mediam aciem cum equitatu magiſter equitum proceſſit. Parumper ſilentium & quies fuit: nec Hetruſcis, niſi cogerentur, pugnam inituris & dictatore arcem Romanam reſpectante, ut ab auguribus ſimul aves rite admiſiſſent, ex compoſito tolleretur ſignum. quod ubi conſpexit, primos equites clamore ſublato in hoſtem emiſit, ſecuta peditum acies ingenti vi conflixit, nulla parte legiones Hetruſcæ ſuſtinuêre impetum Romanorum. eques maxime reſiſtebat, equitumque longe fortiſſimus ipſe rex ab omni parte effuſe ſequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Coſſus, eximia pulchritudine corporis animo ac viribus par: memorque generis, quod ampliſſimum acceptum majus auctiuſque reliquit poſteris. Is cum ad impetum Tolumnii, quacunque ſe intendiſſet, trepidantes Romanas videret turmas, Inſignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognoviſſet: *Hiccine eſt*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam (ſi modo ſancti quicquam in terris eſſe dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus ſubditis, infeſte cuſpide in unum fertur hoſtem. quem cum ictum equo dejeciſſet, confeſtim & ipſe haſta innixus, ſe in pedes excipit. aſſurgentem ibi regem umbone reſupinat. repetitumque ſæpius cuſpide ad terram affixit. tum exangui detracta ſpolia, caputque abſciſſum victor ſpiculo gerens, terrore cæſi regis hoſtes fundit. Ita equitum quoque fuſa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus inſtat: & ad caſtra compulſos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Coſſus Tiberim cum equitatu tranſvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium & ad caſtra Romana pugnatum eſt, adverſus partem copiarum ab Tolumnio, ut ante dictum eſt, ad caſtra miſſam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hoſtes in vallum, egreſſus dextra principali cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant: fuga non minus trepida, quam in acie. Omnibus locis re bene geſta, dictator ſenatuſconſulto juſſuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi ſpectaculum fuit. Coſſus, ſpolia opima regis interfecti gerens, in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli ſpolia, quæ prima opima appellata ſola ea tempeſtate erant, cum ſolenni dedicatione dono fixit. averteratque in ſe à curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope ſolus tulerat. Dictator coronam auream libræ pondo ex publica pecunia populi juſſu in Capitolio Jovi donum poſuit. Omneis ante me auctores ſecutus, A. Cornelium Coſſum tribunum militum ſecunda ſpolia opima Jovis Feretrii templo intuliſſe, expoſui.

expoſui. Cæterum præterquam quod ea rite opima ſpolia habentur, quæ dux duci detraxerit, nec ducem novimus, niſi cujus auſpicio bellum geritur, titulus ipſe ſpoliis inſcriptus, illos, meque arguit, conſulem ea Coſſum cepiſſe. Hoc ego cum Auguſtum Cæſarem templorum omnium conditorem aut reſtitutorem, ingreſſum ædem Feretrii Jovis, quam vetuſtate dilapſam refecit, ſe ipſum in thorace linteo ſcriptum legiſſe audiſſem: prope ſacrilegium ratus ſum, Coſſum ſpoliorum ſuorum, Cæſaremque ipſius templi auctorem ſubtrahere teſtem, qui ſi ea in re ſit error, quod tam veteres annales, quodque magiſtratuum libri, quos linteos in æde repoſitos Monetæ, Macer Licinius citat identidem auctores, ſeptimo poſt demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Coſſum conſulem habeant: exiſtimatio communis omnibus eſt: nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri poſſet, quod imbelle triennium fermè peſtilentia, inopiaque frugum circa A. Cornelium conſulem fuit: adeo ut quidam annales velut funeſti, nihil præter nomina conſulum ſuggerant. tertius ab conſ. Coſſi annus tribunum eum militum conſulari poteſtate habet: eodem anno magiſtrum equitum, quo in imperio alteram inſignem edidit pugnam equeſtrem. ea libera conjectura eſt. ſed (ut ego arbitror) vana. verſare in omnes opiniones licet; cum auctor pugnæ recentibus ſpoliis in ſacra ſede poſitis, Jovem prope ipſum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes, ſeſe A. Cornelium Coſſum conſulem ſcripſerit. M. Cornelio Maluginenſe, L. Papyrio Craſſo conſulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliſcum ducti; prædæ abactæ hominum, pecorumque, hoſtis in agris nuſquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ: quia peſtilentia populum invaſit. Et ſeditiones domi quæſitæ ſunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis. qui favore nominis moturum ſe aliquid ratus, & Minutio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Halæ tulerat: falſis criminibus à Minutio circumventum Mælium arguens: Servilio cædem civis indemnati objiciens, quæ vaniora ad populum ipſo auctore fuere. Cæterum magis vis morbi ingraveſcens curæ erat, terroreſque ac prodigia, maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obſecratio itaque à populo duumviris præeuntibus eſt facta. Peſtilentior inde annus C. Julio iterum, & L. Virginio conſulibus, tantum metum vaſtitatis in urbe agriſque fecit, ut non modò prædandi cauſa quiſquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria patribus aut plebi eſſet: ſed ultro Fidenates, qui ſe primo aut oppido, aut montibus aut muris tenuerant, populabundi deſcenderent in agrum Romanum. deinde Vejentium exercitu accito (nam Faliſci perpelli ad inſtaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque ſociorum precibus potuere) duo populi tranſiere Anienem: atque haud procul Collina porta ſigna habuere. Trepidatum itaque non in agris magis quam in urbe eſt. Julius conſul in aggere muriſque explicat copias: à Virginio ſenatus in æde Quirini conſulitur, dictatorem dici A. Servilium placet. cui Priſco alii, alii Structo fuiſſe cognomen tradunt. Virginius dum collegam conſuleret moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is ſibi magiſtrum equitum Poſthumium Ebutium Helvam dicit. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adeſſe jubet, quibuſcunque vires ſuppetebant ad arma ferenda, præſto fuere: ſigna ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ cum agerentur, hoſtes in loca altiora conceſſere, eo dictator agmine infeſto ſubit: nec procul Nomento ſignis collatis fudit Hetruſcas legiones: compulit inde in urbem Fidenas valloque circundedit. ſed neque ſcalis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obſidione vis ulla erat: quia frumentum non neceſſitati modo ſatis, ſed copiæ quoque abunde ex ante convecto ſufficiebat. Ita expugnandi pariter cogendique ad deditionem ſpe amiſſa, dictator in locis propter propinquitatem notis, ab averſa parte urbis maxime neglecta, quia ſuapte natura tutiſſima erat, agere in arcem cuniculum inſtituit. ipſe diverſiſſimis locis ſubeundo ad mœnia quadrifariam diviſo exercitu, qui alii aliis ſuccederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab ſenſu operis hoſtes avertebat: donec perfoſſo à caſtris monte, erecta in arcem via eſt, intentiſque Hetruſcis ad vanas à certo periculo minas, clamor ſupra caput hoſtilis captam urbem oſtendit. Eo anno C. Furius Pacilius, & M. Geganius Macerinus cenſores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum cenſus

populi eſt actus. Eoſdem conſules in ſequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias & Q. Tubero M. Manlium & Q. Sulpicium conſules in eum annum edunt. cæterum in tam diſcrepanti editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunus militum eo anno fuiſſe, traditum à ſcriptoribus antiquis diſſimulat. Licinio libros haud dubie ſequi linteos placet: & Tubero incertus veri eſt. ſed inter cætera vetuſtate incomperta, hoc quoque in incerto poſitum. Trepidatum in Hetruria eſt poſt Fidenas captas, non Vejentibus ſolum exterritis metu ſimilis excidii, ſed etiam Faliſcis, memoria initi primo cum iis belli: quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur cum duæ civitates legatis circa XII. populos miſſis impetraſſent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Hetruriæ concilium: velut magno inde tumultu imminente, ſenatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici juſſit. Ab eo A. Poſthumius Tubertus magiſter equitum eſt dictus, bellumque tanto majore quam proximo conatu apparatum eſt, quanto plus erat ab omni Hetruria periculi, quam ab duobus populis fuerat. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. Itaque cum renunciatum à mercatoribus eſſet, negata Vejentibus auxilia, juſſoſque ſuo conſilio bellum initum, ſuis viribus exequi: nec adverſarum rerum quærere ſocios, cum quibus ſpem integram communicati non ſint: tum dictator, ne nequicquam creatus eſſet, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum eſſet dictaturæ, cupiens. cenſuram minuere parat: ſeu nimiam poteſtatem ratus, ſeu non tam magnitudine honoris quam diuturnitate offenſus. Concione itaque advocata, rempub. foris gerendam ait, tutaque omnia præſtando deos immortales ſuſcepiſſe: ſe quod intra muros agendum eſſet, libertati populi Rom. conſulturum, maximam autem ejus cuſtodiam eſſe, ſi magna imperia diuturna non eſſent: & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non poſſet. Alios magiſtratus annuos eſſe. quinquennalem cenſuram gravem eſſe: iiſdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vixere. ſe legem laturum, ne plus quam annua ac ſemeſtris cenſura eſſet. Conſenſu ingenti populi legem poſtero die pertulit. *Et ut ipſa*, inquit, *ſciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia: dictatura me abdico.* Depoſito ſuo magiſtratu, modo aliorum magiſtratui impoſito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum eſt reductus. Cenſores ægre paſſi, Mamercum, quod magiſtratum populi Rom. minuiſſet, tribu moverunt, octuplicatoque cenſu ærarium fecerunt. Quam rem ipſum ingenti animo tuliſſe ferunt: cauſam potius ignominiæ intuentem, quàm ignominiam: primores patrum, quanquam diminutum cenſuræ jus voluiſſent, exemplo acerbitatis cenſoriæ offenſos: quippe cum ſe quiſq; diutius ac ſæpius ſubjectum cenſoribus fore cerneret, quam cenſurâ geſturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à cenſoribus nullius auctoritate, præterquam ipſius Mamerci deterreri quiverit. Tribuni plebis aſſiduis concionibus prohibendo conſularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta eſſet, evicere tandem, ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur. victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebejus crearetur, nullum fuit: omnes patricii creati ſunt, M. Fabius Vibulanus, M. Folius, L. Sergius Fidenas. Peſtilentia eo anno aliarum rerum ocium præbuit. ædes Apollini pro valetudine populi vota eſt. multa duumviri ex libris, placandæ deûm iræ, avertendæq; à populo peſtis cauſa, fecere. magna tamen clades in urbe agriſque, promiſcue hominum pecorumque pernicie accepta. Famem cultoribus agrorum timentes, in Hetruriam, Pomptinumque agrum & Cumas, poſtremo in Siciliam quoque frumenti cauſa miſere. Conſularium comitiorum nulla mentio habita eſt. Tribuni militum conſulari poteſtate omnes patricii creati ſunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Poſthumius Albus. Eo anno, vis morbi levata: neque à penuria frumenti, quia ante proviſum erat, periculum fuit. Conſilia ad movenda bella in Volſcorũ Æquorumque conciliis, & in Hetruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret: nequicquam Vejente populo querente eandẽ qua Fidenæ deletæ ſint, imminere Vejis fortunam. Interim Romæ principes plebis jam diu nequicquam imminentes ſpei majoris honoris, dum foris ocium eſſet, cœtus indicere in domos tribunorum plebis. Ibi ſecreta conſilia agitare. queri ſe à plebe adeo ſpretos, ut cum per tot annos tribuni militum conſulari poteſtate crearentur, nulli

nulli unquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit. multum providiſſe ſuos majores, qui caverint ne cui patricio plebei magiſtratus paterent, aut patricios habendos fuiſſe tribunos plebis. adeo ſe ſuis etiam ſordere, nec à plebe minus quam à patribus contemni. Alii purgare plebem: culpam in patres vertere: eorum ambitione artibuſque fieri, ut obſeptum plebi ſit ad honorem iter. ſi plebi reſpirare ab eorum miſſis precibus minisque liceat, memorem eam ſuorum inituram ſuffragia eſſe, & parte auxilio imperium quoque adſciturum. Placet tollendæ ambitionis cauſa tribunos legem promulgare, ne cui album veſtimentum addere petitionis cauſa liceret. Parva nunc res, & vix ſerio agenda videri poſſit, quæ tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque irritatis animis plebem ad ſuos ſtudia inclinaturam. quæ ne libera eſſent, ſenatuſconſultum factum eſt, ut conſularia comitia haberentur. Tumultus cauſa fuit, quem ab Æquis & Volſcis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quintius Lucii filius, Cincinnatus, (eidem & Penno cognomen additur) & Cn. Julius Mento conſules facti, nec ultra terror belli eſt dilatus. Lege ſacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique ſeorſum Æqui, ſeorſum Volſci caſtra communivere. intentiorque quam unquam ante, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia & ſi ſæpe victi populi, majore tamen conatu quam alias unquam rebellarent: & aliquantum Romanæ juventutis morbo abſumptum erat. ante omnia pravitas conſulum, diſcordiaque inter ipſos, & certamina in conſiliis omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his conſulibus in Algido auctores ſint, eamque cauſam dictatoris creandi fuiſſe. Illud ſatis conſtat, ad alia diſcordes, in uno adverſus patrum voluntatem conſenſiſſe, ne dicerent dictatorem: donec, cum alia aliis terribiliora afferentur, nec in auctoritate ſenatus conſules eſſent, Q. Servilius Priſcus ſummis honoribus egregie uſus: *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum eſt, ſenatus appellat ut in tanto diſcrimine reipub. dictatorem dicere conſules pro poteſtate veſtra cogitis*. Qua voce audita, occaſionem oblatam rati tribuni augendæ poteſtatis, ſecedunt: proque collegio pronunciant, placere conſules ſenatui dicto audientes eſſe: ſi adverſus conſenſum ampliſſimi ordinis ultra tendant, in vincula ſe duci eos juſſuros. Conſules ab tribunis quam ab ſenatu vinci maluerunt: proditum à patribus ſummi imperii jus, datumque ſub jugum tribunitiæ poteſtati conſulatum memorantes, ſiquidem cogi aliquid pro poteſtate ab tribuno conſules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci poſſent. Sors, ut dictatorem diceret (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit. is A. Poſthumium Tubertum, ſocerum ſuum, ſeveriſſimi imperii virum, dictatorem dixit. ab eo L. Julius magiſter equitum eſt dictus. ſimul edicitur & juſtitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari. cognitio vacantium militiæ munere poſt bellum differtur, ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latiniſque milites imperati. utrinque enixe obeditum dictatori eſt. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque Cn. Julio conſule ad præſidium urbis, & L. Julio magiſtro equitum ad ſubita belli miniſteria, ne qua res, qua eguiſſent in caſtris, moraretur. dictator præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus cauſa vovit: profectuſque ab urbe, diviſo cum Quintio conſule exercitu, ad hoſtes pervenit. Sicut bina caſtra hoſtium parvo inter ſe ſpatio diſtantia viderant, ipſi quoque mille ferme paſſus ab hoſte, dictator Tuſculo, conſul Lanuvio propiorem locum caſtris ceperunt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modo excurſionibus ad prælia, ſed vel ad explicandas utrinque acies ſatis patentem habebant. Nec ex quo caſtris caſtra collata ſunt, ceſſatum à levibus præliis eſt: facile patiente dictatore, conferendo vires, ſpem univerſæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum ſuos præcipere. Itaque hoſtes nulla in prælio juſto relicta ſpe, noctu adorti caſtra conſulis, rem in caſum ancipitis eventus committunt. Clamor ſubito ortus, non conſulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, ſed dictatorem quoque ex ſomno excivit. Ubi præſenti ope res egebant, conſul nec animo deficit, nec conſilio. pars militum portarum ſtationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictato-

rem caſtris quo minus tumultus eſt, eo plus animadvertitur quid opus facto ſit, miſſum extemplo ad caſtra ſubſidium, cui Sp. Poſthumius Albus legatus præficitur. ipſe parte copiarum parvo circuitu locum, maxime ſecretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato averſum hoſtem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit caſtris: M. Fabio legato aſſignat equites: nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine, atque agit. Illud eximium conſilii animique ſpecimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda caſtra hoſtium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis miſit. qui poſtquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro ſe incautos neglectis vigiliis ſtationibuſque eſt adortus: prius pene cepit caſtra, quam oppugnari hoſtes ſatis ſcirent. inde fumo, ut convenerat, datum ſignum, ubi conſpectum ab dictatore eſt, exclamat, capta hoſtium caſtra: nunciarique paſſim jubet. Et jam luceſcebat, omniaque ſub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat: & conſul eruptionem è caſtris in trepidos jam hoſtes fecerat. Dictator autem parte altera ſubſidia & ſecundam aciem adortus, circumagenti ſe ad diſſonos clamores ac ſubitos circum tumultus hoſti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dediſſent, ni Vectius Meſſius ex Volſcis nobilior vir factis quam genere, jam orbem volventes ſuos increpans clara voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hoſtium eſtis indefenſi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intuliſtis? in otio tumultuoſi, in bello ſegnes, quid hic ſtantibus ſpei eſt? an deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda eſt hac, qua me prægreſſum videritis: agite qui viſuri domos, parentes, conjuges, liberos eſtis, ite mecum. non murus nec vallum, ſed armati armatis obſtant: virtute pares, neceſſitate (quæ ultimum ac maximum telum eſt) ſuperiores eſtis.* Hæc locutum exequentemque dicta, redintegrato clamore ſecuti, dant impreſſionem, qua Poſthumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem, donec dictator pedem jam referentibus ſuis advenit, eoque omne prælium verſum eſt. Uni viro Meſſio fortuna hoſtium innititur. multa utrinque vulnera, multa paſſim cædes eſt. Jam nec duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Poſthumius ictus ſaxo, perfracto capite acie exceſſit. Non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abſciſſum conſulem ex tam ancipiti prælio ſummovit. Meſſium impetus per ſtratos cæde hoſtes cum globo fortiſſimorum juvenum extulit ad caſtra Volſcorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Conſul effuſos uſque ad vallum perſecutus, ipſa caſtra vallumque aggreditur, eodem & dictator alia parte copias admovet, non ſegnior oppugnatio eſt, quam pugna fuerat. Conſulem ſignum quoque intra vallum injeciſſe ferunt, quo milites acrius ſubirent: repetendoque ſigno primam impreſſionem factam. Et dictator perrupto vallo jam in caſtra prælium intulerat. Tum abjici arma paſſim, ac dedi hoſtes cœpti: caſtriſque & his captis, hoſtes, præter ſenatores, omnes venumdati ſunt. Prædæ pars, ſua cognoſcentibus Latinis atque Hernicis reddita: partem ſub haſta dictator vendidit, præpoſitoque conſule caſtris, ipſe triumphans invectus urbem, dictatura ſe abdicavit. Egregiæ dictaturæ triſtem memoriam faciunt, qui filium ab A. Poſthumio, quod occaſione bene pugnandi captus injuſſu diſceſſerit præſidio, victorem ſecuri percuſſum tradunt. nec libet credere: & licet, id variis opinionibus: & argumento eſt, quod imperia Manliana, non Poſthumiana, appellata ſint: quum qui prior auctor tam ſævi exempli foret, occupaturus inſignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioſo quoque Manlio cognomen inditum. Poſthumius nulla triſti nota eſt inſignitus. Cn. Julius conſul ædem Apollinis abſente collega ſine ſorte dedicavit. ægre id paſſus Quintius, cum dimiſſo exercitu in urbem rediſſet, nequicquam in ſenatu eſt conqueſtus. Inſigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere viſum, quod Carthaginenſes tanti hoſtes futuri, tum primum per ſeditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur: nec obtineri potuit. Conſules fiunt L. Papyrius Craſſus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab ſenatu cum petiſſent, & pro fœdere deditio oſtentaretur, inducias

annorum

annorum octo impetraverunt. Volſcorum res ſuper aeeeptam in Algido cladem pertlnaci certamine inter pacis bellique auctores ln jurgia & ſeditiones verſa. Undique ocium fuit Romanis. Legem de mulctarum æſtimatione pergratam populo, cum ab trlbunls parari conſules unius ex collegio proditione exeepiſſent, ipſi præoccupaverunt ferte. Conſules L. Sergius Fidenas iterum, Hoſtius. Lucretius Trlcipitinus. Nihil dignum dictu actum his conſulibus. Secuti eos conſules. A. Cornelius Coſſus, T. Quintius Pœnus iterum. Vejentes in agrum Romanum excurſiones feeerunt. Fama fuit, quoſdam ex Fidenatium juventute participes eius ppulationls fuiſſe: cognitioque ejus rei L Sergio & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permiſſa. Quidam Hoſtiam relegati, quod cur per eos dies à Fidenls abſuiſſent, parum conſtabar. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum aſſignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum eſt: nec cœleſtes modò defuerunt aquæ, ſed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes ſuffecit amnes. defectus alibl aquarum eirca torridos fontes, rivoſque, ſtragem ſiti pecorum morientium dedit: ſcabie alia abſumpta, vulgarique contactu in homines morbi, & primo in agreſtes ingruerant, ſervitiaque: urbs deinde impletur. Nec eorpora modò affecta tabo, ſed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa invaſit: novos ritus ſaerificando, vaticlnando inferentibus in domos, quibus quæſtui ſunt capti ſuperſtitione animi: donec publicus jam pudor ad primores eivitatls pervenit, eernentes in omnibus vicis ſacelliſque peregrina atque inſolita piaeula paeis deûm expoſcendæ. Darum inde negotium ædilibus, ut animadverterenr, ne qui, niſi Romani dii, neu quo alio more quam patrio colerentur. Iræ adverſus Vejentes in inſequentem annum C. Servilio Ahala. L. Papyrio Mugilano eonſulibus, dilatæ ſunt. Tune quoque ne confeſtim bellum indieeretur, neve exercitus mitterentur, religio obſtitit: fœciales prius mittendos ad res repetendas cenſuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta, quarum & dies exierat. & ante diem rebellaverant. miſſi tamen fœciales: nec eorum, cum more patrum jurati repeterent res, verba ſunt audita. Controverſia inde fuit, utrum populi juſſu indiceretur bellum, an ſatis eſſet ſenatuſconſultum. Pervicere tribuni, denunciando impedlturos ſe delectum, ut Quintius conſul de bello ad populum ferret. omnes centuriæ juſſere. In eo quoque plebs ſuperior fuit, quod tenuit, ne conſules in proximum annum crearentur. Tribuni militum conſulari poteſtate quatuor creati ſunt. T. Quintius Pœnus ex conſulatu. C. Furius, M. Poſthumius, A. Cornelius Coſſus: ex iis Coſſus præfuit urbi. tres delectu habito profecti ſunt Vejos: documentoque fuere, complurium imperium bello inutile eſſe. Tendendo ad ſua quiſque conſilia, cum aliud alii videretur, aperuerunt ad occaſionem locum hoſti. incertam namque aciem ſignum aliis dari receptui, aliis eani jubentibus invaſere opportuno Vejentes: caſtra propinqua turbatos, ac terga dantes aecepere. Plus itaque ignominlæ quam eladis eſt acceptum. Mœſta eivitas fuit, vinci inſueta: odiſſe tribunos, poſcere dictatorem, in eo verti ſpes civitatis. & cum ibi quoque religio obſtaret, ne poſſet niſi ab conſule diei dictator, augures conſulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamereum Æmilium dixir. & ipſe ab eo magiſter equitum eſt dictus. Adeo ſimul fortuna civitatls virtute vera egult: ut nihil cenſoria animadverſio effecerit, quo minus regimen rerum ex notata indlgnè domo peteretur. Vejentes re ſeeunda elati, miſſis eireum Hetruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab ſe uno prælio fuſos, cum tamen nullam publici conſilii ſocietatem moviſſent, voluntarios undique ad ſpem prædæ aſciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: & tanquam niſi ab ſeelere bellum ordiri nefas eſſet, ſicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus ſeſe conjungunt. Conſultare inde principes duorum populorum, Vejos, an Fidenas ſedem belli caperent. Fidenæ viſæ opportuniores. Itaque trajecto Tiberi Vejentes Fidenas tranſtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat, accito exereitu ab Vejis, hoſtibus poſitis ad Fidenas eoque ipſo ab re male geſta perculſa eaſtra locantur ante portam Collinam, & in muris armati diſpoſiti, & juſtitium in foro, tabernæque clauſæ: fiuntque omnia caſtris quam urbi ſimiliora. Tum trepidam eivitatem præconibus per vicos dimiſſis dictator ad concionem advocatam increpuit,

quod animos ex tam levibus fortunæ momentis ſuſpenſos gererent, ut parva jactura accepta, quæ ipſa non virtute hoſtium, nec ignavia Romani exercitus, ſed diſcordia imperatorum accepta ſit. Vejentem hoſtem ſexies victum pertimeſcant: Fidenaſque prope ſæpius captas quam oppugnatas: eoſdem & Romanos & hoſtes eſſe, qui per tot ſecula fuerint: eoſdem animos, eaſdem corporis vires, eadem arma gerere: ſe quoque eundem dictatorem Mamercum Æmilium eſſe, qui ante Vejentium Fidenatiumque adjunctis Faliſcis ad Nomentum exercitus fuderit: & magiſtrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Vejentium in conſpectu duorum exercituum occiſo, ſpolia opima Jovis Feretrii templo intulerit, proinde memores, ſecum triumphos, ſecum ſpolia, ſecum victoriam eſſe, cum hoſtibus ſcelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cæde in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, ſeptimam infelicem defectionem, arma caperent: ſimul caſtra caſtris conjunxiſſent. ſatis confidere, nec ſceleratiſſimis hoſtibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: & populumRomanum intellecturum quanto melius derepublica meriti ſint, quiſe dictatorem tertium dixerint, quam eos qui ob ereptum cenſuræ regnum, labem ſecundæ dictaturæ ſuæ impoſuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, M.& D paſſus citra Fidenas caſtra locat, dextra montibus, læva Tiberi amne ſeptus. T. Quintiū Pœnum legatum occupare montes jubet: occultumque id jugum capere, quod ab tergo hoſtibus foret. ipſe poſtero die, cum Hetruſci pleni animorum, ac priſtini diei meliore occaſione quam pugna in aciem proceſſiſſent: cunctatus parumper, dum ſpeculatores referrent, Quintium evaſiſſe in jugum, propinquum arci Fidenarum, ſigna profert: peditumque aciem inſtructam pleno in gradu in hoſtem inducit: magiſtro equitum præcipit, ne injuſſu pugnam incipiat: ſe, cum opus ſit, equeſtri auxilio ſignum daturum: tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accenſus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, reſperſos ſanguine colonorum ſuorum, perfidos ſocios, imbelles hoſtes compellans, factis ſimul dictiſque odium explet, concuſſerat primo ſtatim congreſſu hoſtem: cum repente patefactis Fidenarum portis nova erupit acies, inaudita ante id tempus, inuſitataque. Ignibus armata ingens multitudo, facibuſque ardentibus tota collucens, velut phanatico inſtincta curſu in hoſtem ruit. formaque inſolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit: Tum dictator magiſtro equitum, equitibuſque, tum ex montibus Quintio accito prælium ciens, ipſe in ſiniſtrum cornu, quod incendio ſimilius quam prælio territum, ceſſerat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum loco veſtro exacti, inermi cedetis hoſti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipſas pro ſe quiſque, ſi igni non telis pugnandum eſt, ereptas ultro inferetis? agite nominis Romani, ac virtutis patrum veſtræque memores, vertite incendium hoc in hoſtium urbem: & ſuis flammis delete Fidenas, quas veſtris beneficiis placare non potuiſti. legatorum hoc vos veſtrorum, colonorumque ſanguis vaſtatique fines movent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emiſſæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magiſter equitum & ipſe novat pugnam equeſtrem; frænos ut detrahant equis, imperat; & ipſe princeps calcaribus ſubditis evectus effreni equo, in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero curſu ferunt equitem in hoſtem. Pulvis elatus, miſtuſque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea quæ militem terruerat ſpecies, nihil terruit equos. Ruinæ igitur ſimilem ſtragem eques quacumque pervaſerat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui cum utranque mirabundam in ſe aciem vertiſſet, dictator exclamat: Quintium legatum & ſuos ab tergo hoſtem adortos. ipſe redintegrato clamore infert acrius ſigna. Cum duæ acies, duo diverſa prælia circumventos Hetruſcos & à fronte & ab tergo urgerent, neque in caſtra retro, neque in montes, unde ſe novus hoſtis objecerat, iter fugæ eſſet: & equitum paſſim liberi frænis diſpuliſſent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effuſi petunt: Fidenatium qui ſuperſunt ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulſos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi laſſitudo & vulnera & pavor degravant: pauci ex multis tranant. Alterum agmen fertur per caſtra in urbem: eadem & Romanos ſequentes impetus rapit, Quintium

tium maxime, & cum eo digreſſos modo de montibus, recentiſſimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat. Hi poſtquam mixti hoſtibus portam intravere, in muros evadunt: ſuiſque capti oppidi ſignum ex muro tollunt. quod ubi dictator conſpexit (jam enim & ipſe in deſerta hoſtium caſtra penetraverat) cupientem militem diſcurrere ad prædam, ſpe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptuſque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe quam in prælio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs caſtraque diripiuntur. Poſtero die ſingulis captivis ab equite ad centurionem ſorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis aliis ſub corona venundatis, exercitum victorem, opulentumque præda, triumphans dictator Romam reduxit: juſſoque magiſtro equitum abdicare ſe magiſtratu, ipſe deinde abdicat die ſexto decimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidiſque rebus acceperat. Claſſibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam in annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem: nec nunc lato ſatis ad hoc amne, & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore: niſi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concurſum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere. Inſequens annus tribunos militares conſulari poteſtate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum XX. induciæ datæ: & Æquis triennii, cum plurium annorum petiſſent. Et ab ſeditionibus urbanis ocium fuit. Annum inſequentem neque bello foris, neque domi ſeditione inſignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concurſu fecere. Tribuni conſulari poteſtate erant, Cl. Craſſus, Sp. Nautius Rutilius, T. Sergius Fidenas, Sex. Julius Tullus. Spectaculum comitate etiam hoſpitum, ad quod publico conſenſu venerant, advenis gratius fuit. Poſt ludos conciones ſeditioſæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, quod admiratione eorum quos odiſſent, ſtupens, in æterno ſeipſe teneret ſervitio: & non modo ad ſpem conſulatus in partem revocandam aſpirare non auderet: ſed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia eſſent comitia patrum ac plebis) aut ſui aut ſuorum meminiſſe. deſineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos ſperetur. nihil non aggreſſuros homines, ſi magna conatis, magna præmia proponantur: ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo: ex quibus pro certo habeat, patres adverſus quos tenderet, bello inexpiabili ſe perſecuturos: apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo ſe honoratiorem fore: neque ſperandum, neque poſtulandum eſſe. magnos animos, magnis honoribus fieri. neminem ſe plebejum contempturum, ubi contemni deſiſſent. experiendam rem denique in uno aut altero eſſe, ſitne aliquis plebejus ferendo magno honori: an portento ſimile miraculoque ſit, fortem ac ſtrenuum virum aliquem exiſtere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum eſſe, ut tribuni militum conſulari poteſtate & ex plebe crearentur, petiſſe viros domi militiæque ſpectatos: primis annis ſugillatos, repulſos, riſui patribus fuiſſe: deſiſſe poſtremo præbere ad contumeliam os. nec ſe videre cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum ſit: minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam ſi per indignitatem ipſorum prætereantur. Hujus generis orationes cum aſſenſu auditæ, incitavere quoſdam ad petendum tribunatum militum: alium alia de commodis plebis laturum ſe in magiſtratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum oſtentatæ ſpes: & vectigali poſſeſſoribus agrorum impoſito, in ſtipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per diſceſſum hominum ab urbe, cum patres clandeſtina denunciatione revocati ad diem certam eſſent, ſenatuſconſultum fieret abſentibus tribunis plebis: ut quoniam Volſcos in Hernicorum agros prædatum exiſſe fama eſſet, ad rem inſpiciendam tribuni militum proficiſcerentur, conſulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium filium decemviri præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum, plebiſque. tribunis plebis, nec cum abſentibus iis qui ſenatuſconſultum fecerant, nec cum Appio tranſacta re,

quod contenderent, fuit. Creati conſules ſunt, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, ſed memoria digna traditur eo anno facta. Vulturnum Hetruſcorum urbem, quæ nunc Capua eſt, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero eſt) à campeſtri agro appellatam. cepêre autem prius bello fatigatis Hetruſcis, in ſocietatem urbis agrorumque accepti: deinde feſto die gravatos ſomno epuliſque incolas veteres novi coloni nocturna cæde accidi. His rebus actis, conſules ii quos diximus, idibus Decembribus magiſtratum occepere. Jam non ſolum qui ad id miſſi erant, retulerant imminere Volſcum bellum, ſed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, non ante unquam Volſcos nec ducibus legendis, nec exercitui ſcribendo intentiores fuiſſe: vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum: aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec diſciplina rei militaris cedendum eſſe. Haud vana attulere, ſed nec perinde patres moti ſunt, & C. Sempronius, cui ea provincia ſorte evenit, tanquam conſtantiſſimæ rei fortunæ fretus, quod victoris populi exercitum adverſus victos duxiſſet, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut diſciplinæ Romanæ plus in Volſco exercitu quam in Romano eſſet. ergo fortuna ut ſæpe alias, virtutem ſecuta. Primo prælio quod ab Sempronio incaute inconſulteque commiſſum eſt, non ſubſidiis firmata acie, non equite apte locato concurſum eſt, clamor indicium primum fuit quo res inclinatura eſſet, excitatior crebriorque ab hoſte ſublatus, ab Romanis diſſonus, impar, ſegnis, ſæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum, exferocior illatus hoſtis, urgere ſcutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumſpectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque ſe turbæ: ſigna nunc reſiſtentia deferuntur ab anteſignanis, nunc inter ſuos manipulos recipiuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus quam pugnare. Volſcus inferre ſigna, urgere aciem: plus cædis hoſtium videre, quam fugæ. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio conſule objurgante atque hortante. nihil nec imperium nec majeſtas valebat: dataque mox terga hoſtibus forent, ni Sex. Tempanius decurio equitum, labente jam re, præſenti animo ſubveniſſet. Qui cum magna voce exclamaſſet, ut equites qui ſalvam rempub. vellent eſſe, ex equis deſilirent: omnium turmarum equitibus velut ad conſulis imperium motis: *Niſi hæc*, inquit, *armata cohors ſiſtat impetum hoſtium, actum de imperio eſt. ſequimini pro vexillo cuſpidem meam: oſtendite Romanis Volſciſque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus eſſe pedites pares.* Cum clamore comprobata adhortatio eſſet, vadit alte cuſpidem gerens: quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo ſe inferunt objectis parmis, ubi ſuorum plurimum laborem vident. reſtituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit. nec dubium erat, quin ſi tam pauci ſimul obire omnia poſſent, terga daturi hoſtes fuerint. Et cum jam parte nulla ſuſtinerentur, dat ſignum Volſcus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hoſtium locus detur, donec impetu illati, ab ſuis excludantur. quod ubi eſt factum, intercluſi equites: nec perrumpere eadem qua tranſierant, poſſe: ibi maxime confertis hoſtibus, qua viam fecerant, & conſul, legioneſque Romanæ, cum quo tegumen modo omnis exercitus fuerat, nuſquam viderent: ne tot fortiſſimos viros intercluſos opprimeret hoſtis, tendunt in quemcunque caſum. diverſi Volſci, hinc conſulem ac legiones ſuſtinere: altera fronte inſtare Tempanio atque equitibus. qui cum ſæpe conati nequiſſent perrumpere ad ſuos tumulo quodam occupato in orbem ſe tutabantur, nequaquam inulti: nec pugnæ finis ante noctem fuit. Conſul quoque nuſquam remiſſo certamine, dum quicquam ſuperfuit lucis, hoſtem tenuit: nox incertos diremit, tantuſque ab imprudentia eventus utraque caſtra tenuit pavor, ut relictis ſauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus ſe in montes proximos reciperent. tumulus tamen circumſeſſus ultra mediam noctem eſt: quo cum circumſedentibus nunciatum eſſet, caſtra deſerta eſſe, victos rati ſuos, & ipſi qua quenque in tenebris pavor tulit, fugerunt: Tempanius metu inſidiarum ſuos ad lucem tenuit. digreſſus deinde ipſe cum paucis ſpeculatum, cum ab ſauciis hoſtibus ſciſcitando competiſſet, caſtra Volſcorum deſerta eſſe, lætus ab tumulo ſuos devocat, & in caſtra Romana penetrat: ubi cum vaſta deſertaque omnia, atque eandem quam apud hoſtes fœditatem inveniſſet, prius quam Volſcos cognitus error reduce-

reduceret, quibus poterat fauciis ductis ſecum, ignarus quam regionem conſul petiſſet, ad urbem proximis itineribus pergit. Jam eo fama pugnæ adverſæ, caſtrorumque deſertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quam publico luctu: Fabiuſque conſul terrore urbi quoque injecto, ſtationem ante portas agebat, cum equites procul viſi non ſine terrore ab dubiis quinam eſſent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervadere, gratulantium ſalvos victoreſque rediiſſe equites: & ex mœſtis paulo ante domibus, quæ conclamaverant ſuos, procurreretur in vias: pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in ſuos quæque ſimul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effuſæ. Tribunis plebis qui Marco Poſthumio & T. Quintio diem dixerant, quod ad Vejos eorum opera male pugnatum eſſet, occaſio viſa per recens odium Sempronii conſulis renovandæ in eos invidiæ. itaque advocata concione, cum proditam Vejis rempublicam eſſe ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit in Volſcis ab conſule exercitum, traditos ad cædem fortiſſimos equites, deſerta fœde caſtra vociferati eſſent: C. Julius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari juſſit, coramque eis: *Sexte Tempani,* inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium conſulem aut in tempore pugnam iniſſe, aut firmaſſe ſubſidiis aciem? aut ullo boni conſulis functum officio? & tunc ipſe victis legionibus Romanis, tuo conſilio equitem ad pedes deduxeris? reſtitueriſque pugnam? excluſo deinde ab acie noſtra tibi atque equitibus, num aut conſul ipſe ſubvenerit, aut miſeris præſidium? poſtero denique die ecquid præſidii uſquam habueris, an tu cohorſque in caſtra veſtra virtute perruperitis? ecquem in caſtris conſulem, ecquem exercitum inveneritis? an deſerta caſtra, relictos ſaucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello reſpublica ſtetit, dicenda tibi ſunt hodie. Denique ubi C. Sempronius, ubi legiones noſtræ ſint? deſertus ſis, an deſerueris conſulem, exercitumque? victi denique ſimus, an vicerimus?* Adverſus hæc Tempanii oratio incompta fuiſſe dicitur: cæterum militariter gravis, non ſuis vana laudibus, non crimine alieno læta. Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio eſſet, non militis de imperatore æſtimationem eſſe, ſed populi Rom. fuiſſe, cum eum comitiis conſulem legeret, Itaque ne ab ſe imperatoria conſilia, neu conſulares artes exquirerent, quæ penſitanda quoque magnis animis atque ingeniis eſſent: ſed quod viderit, referre poſſe. Vidiſſe autem ſe prius quam ab acie intercluderetur, conſulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter ſigna Romana telaque hoſtium verſantem: poſtea ſe ab conſpectu ſuorum ablatum, ex ſtrepitu tamen & clamore ſenſiſſe, uſque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum quem ipſe tenuerat, præ multitudine hoſtium credere perrumpi potuiſſe. Exercitus ubi eſſet, ſe neſcire: arbitrari, velut ipſe in re trepida loci præſidio ſe ſuoſque ſit tutatus, ſic conſulem ſervandi exercitus cauſa loca tutiora caſtris cepiſſe. Nec Volſcorum meliores res eſſe credere, quam populi Rom. fortunam noctemque omnia erroris mutui impleſſe, precantemque deinde, ne ſe feſſum labore ac vulneribus tenerent cum ingenti laude non virtutis magis quam moderationis dimiſſum. Cum hæc agerentur, jam conſul via Lavicana ad fanum Quietis erat, eo miſſa plauſtra, jumentaque alia ab urbe, exercitum affectum prælio ac via nocturna excepere. Paulo poſt in urbem eſt ingreſſus conſul, non ab ſe magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœſtæ civitati ab re male geſta, & iratæ ducibus, M. Poſthumius reus objectus, qui tribunus militum, pro conſule ad Vejos fuerat, decem millibus æris gravis damnatur, T. Quintium collegam ejus, quia & in Volſcis conſul auſpicio dictatoris Poſthumii, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii res proſpere geſſerat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus abſolverunt, profuiſſe ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, ſuppliciter orans ſe brevi reliquo vitæ ſpatio tam triſtem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur. Plebs tribunos plebis abſentes Sex. Tempanium, A. Sellium & Antiſtium & Spurilium fecit, quos & pro centurionibus ſibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus cum odio Sempronii conſulare nomen offenderet, tribunos conſulari poteſtate creari juſſit. creati ſunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papyrius Mugillanus. Principio ſtatim anni L. Hor-

tenſius tribunus plebis C. Sempronio conſuli anni prioris diem dixit, quem cum quatuor collegæ inſpectante populo Rom. orarent, ne imperatorem ſuum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi poſſet, vexaret: ægre Hortenſius pati, tentationem eam eredens eſſe perſeverantiæ ſuæ, nec precibus tribunorum, quæ in ſpeciem modo jactentur, ſed auxilio confidere reum. Itaque modo ad eum converſus, ubi illi patricii ſpiritus, ubi ſubnixus & fidens innocentiæ animus eſſet, quærebat: ſub tribunitia umbra conſularem virum dilituiſſe. modo ad collegas: Vos autem ſi reum perago, quid acturi eſtis? an erepturi jus populo, & everſuri tribunitiam poteſtatem plebi? Cum illi, & de omnibus ſummam populi Romani poteſtatem eſſe dicerent, nec ſe judicium populi tollere aut velle, aut poſſe: ſed ſi preces ſuæ pro imperatore, qui ſibi parentis eſſet loco, non valuiſſent, ſe veſtem cum eo mutaturos. tum Hortenſius: Non videbit, inquit, plebs Romana ſordidatos tribunos ſuos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc eſt in imperio conſecutus, ut tam charus eſſet militibus, nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortenſii tam placabile ad juſtas preces ingenium pariter plebi patribuſque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulſit, qui ambiguam victoriam Volſcorum pro ſua amplexi fuerant. Proximo anno Cn. Fabio Vibulano T. Quintio Capitolino conſulibus, ductu Fabii, cui ſorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. Cum trepidam tantum oſtendiſſent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno conſulis decore. Itaque triumphus negatus. cæterum ob Semproniana cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, conceſſum eſt. Quemadmodum bellum minore quam timuerant dimicatione erat perfectum: ſic in urbe ex tranquillo nec opinata moles diſcordiarum inter plebem ac patres exorta eſt, cœpta ab duplicando quæſtorũ numero. quam rem, ut præter duos urbanos quæſtores, duo conſulibus ad miniſteria belli præſto eſſent, à conſulibus relatam, cum & patres ſumma ope approbaſſent: conſulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæſtorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adverſus quam actionem primo & conſules & patres ſumma ope annixi ſunt. concedendo deinde, ut quemadmodum in tribunis conſulari poteſtate creandis uſi ſunt, adæque in quæſtoribus liberum eſſet arbitrium populi: cum parum proficerent, totam rem de augendo quæſtorum numero omittunt. Excipiunt omiſſam tribuni, aliæque ſubinde inter quas & agrariæ legis ſeditioſæ actiones exiſtunt: propter quos motus cum ſenatus conſules quam tribunos creari mallet, neque poſſet per interceſſiones tribunitias ſenatusconſultum fieri: reſpub. à conſulibus ad interregnum, neque id ipſum (nam coire patricios tribuni prohibebant) ſine certamine ingenti, redit. Cum pars major inſequentis anni per novos tribunos plebis & aliquot interreges certaminibus extracta eſſet: modo prohibentibus tribunis, patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne ſenatusconſultum de comitiis conſularibus faceret: poſtremo L. Papyrius Mugillanus proditus interrex, caſtigandu nunc patres, nunc tribunos plebis, deſertam omiſſamque ab hominibus rempublicam, deorum providentia curaque exceptam, memorabat Vejentium induciis, & cunctatione Æquorum ſtare: unde ſi quid increpet terroris, ſine patricio magiſtratu placere rempub. opprimi? non exercitum, non ducem ſcribendo exercitui eſſe: an bello inteſtino bellum externum propulſaturos? quæ ſi in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, reſiſti poſſe: quin illi, remittendo de ſumma quiſque juris, mediis copularent concordiam: patres patiendo tribunos militum pro conſulibus fieri: tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæſtores promiſcue de plebe ac patribus libero ſuffragio populi fierent. Tribunitia primum comitia ſunt habita: creati tribuni conſulari poteſtate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, Sex Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæſtorum habente, petentibuſque inter aliquot plebejos filio Antiſtii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec poteſtas, nec ſuffragatio horum valuit, quin quorum patres avoſque conſules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antiſtiuſque repulſa ſuorum accenſi. Quidnam id rei eſſet? non ſuis beneficiis, non patrum injuriis, non denique uſurpandi libidine, cum liceat quod antea non licuerit, ſi non tribunum militarem, ne quæſtorem quidem quenquam ex plebe factum: non valuiſſe patris pro filio,

fratris

fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, poteſtatis ſacroſanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re eſſe, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuiſſe, quam fidei ejus injuria queri ſuos honore dejectos. Itaque cum in ipſum & innocentia tutum, & magiſtratu in quo tunc erat, impetus fieri non poſſet, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volſci belli, adjutore collega M. Canulejo, diem dixere. ſubinde ab eiſdem tribunis mentio in ſenatu de agris dividendis, illata eſt: cui actioni ſemper acerrime C. Sempronius reſtiterat: ratus, id quod erat, aut depoſita cauſa leviorem futurum apud patres reum, aut perſeverantem ſub judicii tempus plebem offenſurum: adverſæ invidiæ objici maluit, & ſuæ nocere cauſæ, quam publicæ deeſſe: ſteritque in eadem ſententia, ne qua largitio ceſſura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, ſed ſibi invidiam quæri: ſe quoque ſubiturum eam tempeſtatem forti animo, nec ſenatui tanti ſe civem aut quenquam alium debere eſſe, ut in parcendo uni, malum publicum fiat. Nihilo dimiſſiore animo, cum dies venit, cauſa ipſa pro ſe dicta, nequicquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Poſthumia virgo Veſtalis de inceſtu cauſam dixit, crimine innoxia: ob ſuſpicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde abſolutam pro collegii ſententia pontifex maximus abſtinere jocis, colique ſancte potius quam ſcite juſſit. eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium. Annus felicitate populi Rom. periculo potius ingenti, quam clade inſignis. Servitia urbem ut incenderent diſtantibus locis, conjurarunt: populoque ad opem paſſim ferendam rectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda conſilia Jupiter: indicioque duorum comprehenſi ſontes, pœnas dederunt. Indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: & novos hoſtes Lavicanos conſilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam eſt allatum. Æquorum jam velut anniverſariis armis aſſueverat civitas. Lavicos legati miſſi, cum reſponſa inde retuliſſent dubia, quibus nec tunc bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tuſculanis negotium datum, adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur. Ad inſequentis anni tribunos militum conſulari poteſtate inito magiſtratu, legati ab Tuſculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Q. Servilii Priſci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. nunciabant legati Lavicanos arma cepiſſe, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tuſculanum, caſtra in Algido poſuiſſe. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque ſenatuſconſulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiſcerentur, unus res Romæ curaret, certamen ſubito inter tribunos exortum. ſe quiſque belli ducem potiorem ferre, curam urbis ut ingratam ignobilemque aſpernari. Cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conſpicerent. Q. Servilius: *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reip. eſt verecundia, patria majeſtas altercationem iſtam dirimet: filius meus extra ſortem urbi præerit. bellum utinam qui appetunt, conſideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.* Delectum haberi non ex toto paſſim populo placuit: decem tribus ſorte ductæ ſunt, ex his ſcriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impenſius in caſtris accendi: nihil ſentire idem, pro ſententia pugnare: ſua conſilia velle, ſua imperia ſola rata eſſe: contemnere invicem, & contemni: donec caſtigantibus legatis tandem ita comparatum eſt, ut alternis diebus ſummam imperii haberent. Quæ cum allata Romam eſſent, dicitur Q. Servilius ætate & uſu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne diſcordia tribunorum damnoſior reipub. eſſet, quam ad Vejos fuiſſet: & velut haud dubia clade imminente, inſtitiſſe filio, ut milites ſcriberet, & arma pararet. Nec falſus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo ſub hoſtium caſtris, cum, quia ſimulato metu receperat ſe hoſtis ad vallum, ſpes vana expugnandi caſtra eo traxiſſet, repentino impetu Æquorum per ſupinam vallem fuſi ſunt: multique in ruina majore quam fuga oppreſſi, obtruncatique, caſtraque eo

die

die ægre retenta. poſtero die circumfuſis jam magna ex parte hoſtibus, per averſam portam fuga turpi deſeruntur duces legatique, & quod circa ſigna roboris de exercitu fuit, Tuſculum petiere. Palati alii per agros paſſim multis itineribus, majoris quam accepta erat cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat: & quod ſubſidia quæ reſpicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: juſſuque ejuſdem per minores magiſtratus ſedato in urbe tumultu, ſpeculatores propere miſſi nunciavere, Tuſculi duces exercitumq; eſſe, hoſtem caſtra loco non moviſſe &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex ſenatuſconſulto dictus Q. Servilius Priſcus, vir cujus providentiam in repub. cum multis aliis tempeſtatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum ſuſpectum ante rem male geſtam fuerat: magiſtro equitum creato, à quo ipſe tribuno militum dictator erat dictus, filio ſuo, ut tradidere quidam (nam alii Ahalam Servilium magiſtrum equitum eo anno fuiſſe ſcribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tuſculi erant, duo millia paſſuum ab hoſte locum caſtris cepit. Transferat ex re bene geſta ſuperbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo ſtatim prælio cum dictator equitatu immiſſo anteſignanos hoſtium turbaſſet, legionum inde ſigna inferri propere juſſit: ſigniferumque ex ſuis unum cunctantem occidit. tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie cum fuga effuſa petiſſent caſtra, brevior tempore, & certamine minor caſtrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptiſque caſtris, cum prædam dictator militi conceſſiſſet, ſecutique fugientem ex caſtris hoſtem equites renunciaſſent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugiſſe: poſtero die ad Lavicos ductus exercitus, oppidumque corona circumdatum, ſcalis captum, ac direptum eſt. Dictator exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magiſtratu ſe abdicavit. & opportune ſenatus prius quam ab tribunis plebis agrariæ ſeditiones mentione illata de agro Lavicano dividendo fierent, cenſuit frequens coloniam Lavicos deducendam. Coloni ab urbe mille & quingenti miſſi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum creatis conſulari poteſtate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Craſſo: & inſequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papyrio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilio, biennium tranquillæ externæ res, diſcordia domi ex agrariis legibus fuit. Turbatores vulgi erant Sp. Mecilius quartum, & Metilius tertium tribuni plebis ambo abſentes creati. & cum rogationem promulgaſſent, ut ager ex hoſtibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiſcito publicarentur fortunæ (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno ſolo poſita, non armis partum erat: nec quod veniſſet, aſſignatumve publice eſſet, præterquam plebs habebat) atrox plebi patribuſque propoſitum videbatur certamen: nec tribuni militum nunc in ſenatu, nunc in conſiliis privatis principum cogendis viam conſilii inveniebant. cum Appius Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus ſcribendis fuerat, minimus natu ex patrum conſilio dicitur dixiſſe, vetus ſe ac familiare conſilium domo afferre: proavum enim ſuum Appium Claudium oſtendiſſe patribus viam unam diſſolvendæ tribunitiæ poteſtatis per collegarum interceſſionem, facile homines novos auctoritate principum de ſententia deduci, ſi temporum interdum potius quam majeſtatis memor adhibeatur oratio. pro fortuna illis animos eſſe: ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupaſſe, nec locum in ea relictum ſibi, haud gravate acclinaturos ſe ad cauſam ſenatus, per quam univerſo ordini cum primoribus ſe patrum concilient. Approbantibus cunctis, & ante omneis Q. Servilio Priſco, quod non degeneraſſet ab ſtirpe Claudia, collaudante juvenem, negocium datur, ut quos quiſque poſſet ex collegio tribunorum ad interceſſionem perlicerent. Miſſo ſenatu prehenſantur ab principibus tribuni: ſuadendo, monendo, pollicendoque, gratum id ſingulis privatim, gratum univerſo ſenatui fore, ſex ad interceſſionem comparavere. Poſteroque die cum ex compoſito relatum ad ſenatum eſſet de ſeditione, quam Mecilius Metiliuſque largitione peſſimi exempli concirent: eæ orationes à primoribus patrum habitæ ſunt, ut pro ſe quiſque jam nec conſilium ſibi ſuppetere diceret, nec ſe ullam opem cernere aliam uſquam, præterquam

quam in tribunitio auxilio: in ejus poteſtatis fidem circumventam remp. tanquam privatum inopem confugere. præclarum ipſis poteſtatique eſſe, non ad vexandum ſenatum, diſcordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium eſſe, quam ad reſiſtendum improbis collegis. Fremitus deinde univerſi ſenatus ortus, cum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum ſilentio facto, ii qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à collegis promulgatam ſenatus cenſeat diſſolvendæ reip. eſſe, ei ſe interceſſuros oſtendunt. Gratiæ interceſſoribus ab ſenatu actæ. Latores rogationis concione advocata, proditores plebis commodorum, ac ſervos conſularium appellantes, aliaq; truci oratione in collegas vecti, actionem depoſuere. Duo aſſidua bella inſequens annus habuiſſet, quo P. Cornelius Coſſus, C. Valerius Potitus, Quintius Cincinnatus, M. Fabius Vibulanus, tribuni militum conſulari poteſtate fuerunt: ni Vejens bellum religio principum diſtuliſſet, quorum agros Tiberis ſuper ripas effuſus, maxime ruinis villarum vaſtavit: ſimul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, ſuæ gentis populo præſidium ferre. Excurſiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, noviſque colonis bellum illatum. Quam noxam cum ſe conſenſu omnium Æquorum defenſuros ſperaſſent, deſerti ab ſuis, ne memorabili quidem bello per obſidionem levemque unam pugnam & oppidum & fines amiſere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis ut rogationem ferret, qua Volas quoque ſicut Lavicos coloni mitterentur: per interceſſionem collegarum, qui nullum plebiſcitum, niſi ex auctoritate ſenatus paſſuros ſe perferri oſtenderunt, diſcuſſum eſt. Volis inſequente anno receptis, Æqui, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ conſulari poteſtate Cn. Cornelio Coſſo, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Poſthumio Regillenſi. huic bellum adverſus Æquos permiſſum eſt, pravæ mentis homini, quantum victoria magis quam bellum oſtendit. Nam exercitu impigre ſcripto, ductoque ad Volas, cum levibus præliis Æquorum animos fregiſſet, poſtremo, in oppidum irrupit: deinde ab hoſtibus in cives certamen vertit: & cum inter oppugnationem prædam militis fore edixiſſet, capto oppido fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ cauſam exercitui fuiſſe, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque nova, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, poſtquam ab collegis accerſitus propter ſeditiones tribunitias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, ſtolida ac prope vecors, qua Sextio, tribuno plebis legem agrariam ferenti, ſimul Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum ſe dicenti: dignos enim eſſe qui armis cepiſſent, eorum urbem, agrorumque Volanum eſſe: *Malum quidem militibus meis*, inquit, *niſi quieverint*, quod auditum, non concionem magis, quam mox patres offendit. & tribunus plebis vir acer, nec infacundus, nactus inter adverſarios ſuperbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque, in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipſi tantum, ſed cauſæ atque univerſo ordini eſſent, neminem ex collegio tribunorum militum ſæpius quam Poſthumium in diſceptationem trahebat. Tum vero ſecundum tam ſævum atque inhumanum dictum: *Auditis*, inquit, *Quirites, ſicut ſervis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agriſque donatos in colonias mittunt, qui ſedem ſenectuti veſtræ proſpiciunt, qui pro veſtris commodis adverſus tam crudeles ſuperboſque adverſarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam veſtram ſuſcipiant cauſam. quid ut à vobis ſperent? an honores, quos adverſariis veſtris potius quam P. R. propugnatoribus datis? Ingemuiſtis modo voce hujus audita. quid id refert? jam ſi ſuffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros ſedeſque ac fortunas ſtabilire volunt, præferretis.* Perlata hæc vox Poſthumii ad milites, multo in caſtris majorem indignationem movit: prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus? Itaque cum fremitus aperte eſſet: & quæſtor P. Sextius eadem violentia coërceri putaret ſeditionem poſſe, qua mota erat; miſſo ad vociferantem quendam militem lictore, cum inde clamor & jurgium oriretur, ſaxo ictus turba excedit: inſuper increpante qui vulneraverat, habere quæſtorem, quod imperator eſſet militibus minatus. Ad hunc tumultum accitus Poſthumius, aſperiora omnia fecit acerbis quæſtionibus, crudelibus ſuppliciis. poſtremo cum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum quos necari ſub crate juſſerat. con-

curſu

curſu facto, ipſe ad interpellantis pœnam vecors de tribunali decurrit. ibi cum ſummoventes paſſim lictores centurioneſque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu ſuo lapidibus coopeiiretur. Quod tam atrox facinus poſtquam eſt Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per ſenatum quæſtiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. ſed ea contentio ex certamine alio pendebat: quod cura inceſſerat patres, ne metu quæſtionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque ſumma ope, ut conſules crearentur. Cum ſenatusconſultum fieri tribuni plebis non paterentur, idem intercederent conſularibus comitiis, res ad interregnum rediit: victoria deinde penes patres fuit. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, conſules creati ſunt, A. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus. His conſulibus principio anni ſenatusconſultum factum eſt, ut de quæſtione Poſthumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebſque præficeret quæſtioni quem vellet. à plebe conſenſu populi conſulibus negotium mandatur, qui ſumma moderatione ac lenitate per paucorum ſupplicium, quos ſibimetipſos conſciſſe mortem ſatis creditum eſt, tranſacta re, nequivere tamen conſequi, ut non ægerrime id plebs ferret, jacere tamdiu irritas actiones, quæ de ſuis commodis ferrentur: cum interim de ſanguine ac ſupplicio ſuo latam legem confeſtim exerceri, & tantam vim habere. Aptiſſimum tempus erat, vindicatis ſeditionibus delinimentum animis Volani agri diviſionem objici: quo facto minuiſſent deſiderium agrariæ legis, quæ poſſeſſo per injuriam agro publico patres pellebat. Tunc hæc ipſa indignitas augebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem eſſe: ſed ne vacuum quidem agrum nuper ex hoſtibus captum plebi dividere, mox paucis, ut cætera, futurum prædæ. Eodem anno adverſus Volſcos populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio conſule, cum hoſtem ibi non inveniſſent: Ferentinum, quo magna multitudo Volſcorum ſe contulerat, cepere. minus prædæ quam ſperaverant, fuit: quod Volſci poſtquam ſpes tuendi exigua erat, ſublatis rebus nocte oppidum reliquerunt. poſtero die prope deſertum capitur. Hernicis ipſe ager dono datus. Annum modeſtia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambuſto, C. Furio Pacilio coſſ. Is cum principio ſtatim anni velut penſum nominis familiæque, ſeditiones agrariis legibus promulgandis cieret: peſtilentia coorta, minacior tamen quam pernicioſior, cogitationes hominum à foro certaminibuſque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit: minuſque eam damnoſam fuiſſe, quam ſeditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus peſtilentem annum, inopia frugum neglecto cultu agrorum (ut plerunque fit) excepit, M. Papyrio Atratino, C. Nautio Rutilio conſulibus. Jam fames quam peſtilentia triſtior erat: ni dimiſſis circa omnes populos legatis qui Hetruſcum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret ſubventum. ſuperbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumaſque, legati prohibiti commercio ſunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti, maximos commeatus ſummo Hetruriæ ſtudio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti conſules ſunt: cum in legationes non plus ſingulis ſenatoribus miſſis invenientes, coacti ſunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque nihil eo biennio inteſtini externive incommodi fuit. at ubi hæ ſolicitudines diſceſſere, omnia quibus turbari ſolita erat civitas, domi diſcordia, foris bellum exortum. M. Æmylio, C. Valerio Portito conſulibus bellum Æqui parabant: Volſcis, quanquam non publico conſilio, capeſſentibus arma, voluntariis mercede ſecutis militiam. Ad quorum famam hoſtium (jam enim in Latinum Hernicumque tranſcenderant agrum) delectum habentem Valerium conſulem M. Menenius tribunus plebis legis agrariæ lator, cum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus ſacramento diceret: repente nunciatur, arcem Carventanam ab hoſtibus occupatam eſſe. Ea ignominia accepta, cum apud patres invidiæ Menenio fuit, tum cæteris tribunis jam ante præparatis intercesſoribus legis agrariæ, præbuit juſtiorem cauſam reſiſtendi collegæ. Itaque cum res diu ducta per altercationem eſſet: conſulibus deos hominesque teſtantibus, quicquid ab hoſtibus cladis ignominiæque aut jam acceptum eſſet, aut immineret, culpam penes Menenium fore, qui delectum impediret. Menenio contra vociferante, ſi injuſti domini

ni poſſeſſione agri publici cederent, ſe moram delectui non facere: decreto interpoſito, novem tribuni ſuſtulerunt certamen, pronunciaveruntque ex collegii ſententia, C. Valerio conſuli ſe damnum, aliamque coërcitionem adverſus interceſſionem collegæ delectus cauſa detrectantibus militiam inhibendi, auxilio futuros eſſe. Hoc decreto conſul armatus, cum paucis appellantibus tribunum, collum torſiſſet, metu cæteri ſacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam inviſus infeſtuſque conſuli erat: impigre primo ſtatim adventu, dejectis qui in præſidio erant, arcem recepit. prædatores ex præſidio per negligentiam dilapſi, occaſionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex aſſiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congeſta erant, fuit aliquantum. venditum ſub haſta conſul in ærarium redigere quæſtores juſſit. tum prædicans participem prædæ fore exercitum, cum militiam non abnuiſſet. Auctæ inde plebis ac militum in conſulem iræ. Itaque cum ex ſenatusconſulto urbem ovans introiret, alternis inconditi verſus militari licentia jactati: quibus conſul increpitus, Menenii celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni favor circumſtantis populi plauſuque & aſſenſu cum vocibus militum certaret. pluſque ea res, quam prope ſolennis militum laſcivia in conſulem, curæ patribus injecit, & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Menenii, ſi peteret, conſularibus comitiis eſt excluſus. Creati conſules ſunt Cn. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit tribunitia ſibi comitia non commiſſa. eum dolorem quæſtoriis comitiis ſimul oſtendit, & ulta eſt. tunc primum plebejis quæſtoribus creatis ita, ut in quatuor creandis uni patricio C. Fabio Ambuſto relinqueretur locus: tres plebeji, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clariſſimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuiſſe tam liberi populo ſuffragii Icilios accipio, ex familia infeſtiſſima patribus, tres in eum annum tribunos plebis creatos. hi multarum magnarumque rerum molem avidiſſimo ad eo populo oſtentantes, cum affirmaſſent nihil ſe moturos, ſine quæſtoriis quidem comitiis, quæ ſola promiſcua plebi patribuſque reliquiſſet ſenatus. ſatis animi populo eſſet ad id quod tamdiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæſturamque non honoris ipſius finem æſtimabant, ſed patefactus ad conſulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, ſed pro amiſſis honoribus fremere: negare, ſi ea ita ſint, liberos tollendos eſſe: qui pulſi majorum loco, cernenteſque alios in poſſeſſione dignitatis ſuæ, Salii, Flamineſque nuſquam alio, quam ad ſacrificandum pro populo ſine imperiis ac poteſtatibus relinquantur. Irritatis utriuſque partis animis, cum & ſpiritus plebes ſumpſiſſet, & tres ad popularem cauſam celeberrimi nominis haberet duces: patres omnia quæſtoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, ſimilia fore cernentes, tendere ad conſulum comitia, quæ nondum promiſcua eſſent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendo id quod petebant, exprimerent: cum mira opportunitate Volſcos & Æquos prædatum extra fines exiſſe, in agrum Latinum Hernicumque affertur, ad quod bellum ubi ex ſenatuſconſulto conſules delectum habere occipiunt: obſtare tunc enixe tribuni, ſibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri generoſique etiam, ut inter plebejos duo ſinguli ſingulos ſibi conſules aſſervandos aſſidua opera deſumunt: uni concionibus data, nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum conſules, nec comitia quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde ſe fortuna ad cauſam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam dilapſis ad prædam militibus qui in præſidio erant, Æquos interfectis paucis cuſtodibus arcis invaſiſſe: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæſos. Ea adverſa civitati res, vires tribunitiæ actioni adjecit: nequicquam enim tentanti, ut tum denique deſiſterent impediendo bello, poſtquam non ceſſere nec publicæ tempeſtati, nec ſuæ invidiæ, pervincunt, ut ſenatuſconſultum fiat de tribunis militum creandis, certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis eſſet: neve quis reficeretur in annum ſequentem trib. plebis: haud dubie Icilios denotante ſenatu, quos mercedem ſeditioſi tribunatus petere conſulatum inſimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum conſenſu apparari cœptum. Conſules ambo profecti ſint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda ſubſtiterit, incertum diverſi auctores faciunt. illa pro certo habenda,

habenda, in quibus non diſſentiunt, ab arce Carventana, cum diu nequicquam oppugnata eſſet, receſſum: Verruginem in Volſcis eodem exercitu receptam: populationeſque & prædas & in Æquis & in Volſco agro ingentes factas. Romæ ſicut plebis victoria fuit in eo, ut quæ mallent comitia haberent: ita eventu comitiorum militum conſulari poteſtate contra ſpem omnium tres patricii creati ſunt C. Julius Tullus, Cn. Cornelius Coſſus, C. Servilius Hala. artem adhibitam ferunt à patriciis, cujus eos Icilii tum quoque inſimulabant, quod turbam indignorum candidatorum intermiſcendo dignis, tædio ſordium, in quibuſdam inſignium, inſcium populum à plebejis avertiſſent. Volſcos deinde & Æquos, ſeu Carventana arx retenta in ſpem, ſeu Verrugine amiſſum præſidium, ad iram cum impuliſſet, fama affertur, ſumma vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates eſſe. eorum legatos, utriuſque gentis populos, circumiſſe, caſtigantes ignaviam, quod abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præſidium paſſi eſſent. jam non exercitus modo armatos, ſed colonias etiam in ſuos fines mitti: nec ipſos modo Romanos ſua diviſa habere, ſed Ferentinum etiam de ſe captum Hernicis donaſſe. Ad hæc cum inflammarentur animi: ut ad quoſque ventum erat, numerus juniorum conſcribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi caſtris poſitis hoſtem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam quam res erat, nunciantur Romam: ſenatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum conſilium erat) dictatorem dici juſſit. Quam rem ægre paſſos Julium Corneliumque ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: cum primores patrum nequicquam conqueſti, non eſſe in auctoritate ſenatus tribunos militum, poſtremo etiam tribunos plebis appellarent, & conſulis quoque ab ea poteſtate vim ſuper tali re inhibitam referrent: tribuni plebis læti diſcordia patrum, nihil eſſe in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero eſſent. ſi quando promiſcui honores, communicata reſpublica eſſet: tum ſe animadverſuros, ne qua ſuperbia magiſtratuum irrita ſenatuſconſulta eſſent: interim patricii ſoluti legum magiſtratuumque verecundia, per ſe quoque tribunitiam poteſtatem agerent. Hæc contentio minime idoneo tempore, cum tantum belli in manibus eſſet, occupaverat cogitationes hominum: donec ubi diu alternis Julius Corneliuſque, cum ad id bellum ipſi ſatis idonei duces eſſent, non eſſe æquum mandatum ſibi à populo eripi honorem, diſſeruere: tum Hala Servilius Tribunus mil. tacuiſſe ſe tamdiu ait, non quia incertus ſententiæ fuerit (quem enim bonum civem ſecernere ſua à publicis conſilia?) ſed quia maluerit collegas ſua ſponte cedere auctoritati ſenatus, quam tribunitiam poteſtatem adverſus ſe implorari paterentur. tum quoque, ſi res fineret, libenter ſe daturum tempus iis fuiſſe ad receptum nimis pertinacis ſententiæ. ſed cum belli neceſſitates non expectent humana conſilia, potiorem ſibi collegarum gratia rempublicam fore. & ſi maneat in ſententia ſenatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac ſi quis intercedat ſenatuſconſulti auctoritate ſe fore contentum. Quo facto cum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tuliſſet, dictatore P. Cornelio dicto, ipſe ab eo magiſter equitum creatus eſt. Exemplo fuit collegis eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus eſſent. Bellum haud memorabile fuit. uno, atque eo facili prælio cæſi ad Antium hoſtes. victor exercitus depopulatus Volſcum agrum, caſtellum ad lacum Fucinum vi expugnatum, atque in eo tria millia hominum capta: cæteris Volſcis intra mœnia compulſis, nec defendentibus agros. Dictator bello ita geſto, ut tantum non defuiſſe fortunæ videretur, felicitate quam gloria major in urbem rediit, magiſtratuque ſe abdicavit. Tribuni militum mentione nulla comitiorum conſularium habita (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura patribus inceſſit: quippe cum prodi cauſam ab ſuis cernerent. Itaque ſicut priore anno per indigniſſimos ex plebejis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant: ſic tum primoribus patrum ſplendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebejo aditus eſſet. quatuor creati ſunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Cn. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala, hic refectus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fœcialeſque

res

res repeti cœptæ, quibus venientibus ad finem, legatio Vejentium obviam fuit. petiere, ne priuſquam ipſi ſenatum Romanum adiſſent, Vejos iretur. Ab ſenatu impetratum, quia diſcordia inteſtina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum abfuit, ut ex incommodo alieno ſua occaſio peteretur. Et in Volſcis accepta clades, amiſſo Verrugine præſidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut cum precantibus opem militibus, qui ibi à Volſcis obſidebantur, ſuccurri, ſi maturatum eſſet, potuiſſet: ad id venerit exercitus ſubſidio miſſus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hoſtes opprimerentur. Tarditatis cauſa in ſenatu magis fuit, quam in tribunis. qui, quia ſumma vi reſiſtere nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute ſuperari humanarum virium modum, fortiſſimi milites, non tamen nec vivi, nec poſt mortem inulti fuere. Inſequenti anno, P. & Cn. Corneliis Coſſis, C. Fabio Ambuſto, L. Valerio Potito, tribunis militum conſulari poteſtate, Vejens bellum motum, ob ſuperbum reſponſum Vejentis ſenatus, qui legatis repetentibus res ni faceſſerent propere urbe finibuſque daturi, quod Lars Tolumnius dediſſet, reſponderi juſſit. Id patres ægre paſſi, decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum eſt, fremere juventus, nondum debellatum cum Volſcis eſſe: modo duo præſidia occidione occiſa, & cum periculo retineri: nullum annum eſſe, quo non acie dimicetur: & tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentiſſimo parari, qui omnem Hetruriam ſit concitaturus. Hæc ſua ſponte agitata. Inſuper tribuni plebis accendunt. Maximum bellum patribus cum plebe eſſe dictitant: eam de induſtria vexandam militia, trucidandamque hoſtibus objici: eam procul urbe haberi, atque ablegari: ne domi per otium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut ſuffragii libere ferendi conſilia agitet. prehenſanteſque veteranos, ſtipendia cujuſque, & vulnera, ac cicatrices numerabant: quid jam integri eſſe in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid ſupereſſe ſanguinis, qui dari pro republica poſſet? rogitantes: Hæc cum in ſermonibus, concionibuſque interdum agitantes, avertiſſent plebem ab ſuſcipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, ſi ſubjecta invidiæ eſſet, antiquari apparebat. Interim tribunos militum in Volſcum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, poſtquam nullo loco caſtra Volſcorum eſſe, nec commiſſuros ſe prælio apparuit, tripartito ad devaſtandos fines diſceſſere: Valerius Antium petit, Corn. Ecetras: quacunque inceſſere late populati ſunt tecta agroſque ut diſtinguerent Volſcos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum ſine ulla populatione acceſſit. Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ ſunt: urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem oſtendit. Circummiſſæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, cum imminentem urbi collem cepiſſent: ex loco altiore, qua nullum erat præſidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invaſere. ad quem tumultum obſtupefacti, qui adverſus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedêre ſcalas admovendi: plenaque hoſtium cuncta erant: & in muris diu cædes pariter fugientium ac reſiſtentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus ſpei nihil erat, pugnam inire: cum pronunciatum repente, nequis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. à cætera præda Fabius militem abſtinuit donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans eſſe, qui cæteros Volſcos à præſidio ejus loci avertiſſent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum, tres exercitus diripuêre: eaque primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempeſtivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret ſenatus, ut ſtipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de ſuo quiſque functus eo munere eſſet. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. concurſum itaque ad curiam eſſe, prehenſataſque exeuntium manus, & *patres* vere appellatos: effectum eſſe fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium ſupereſſet, corpori aut ſanguini ſuo parceret: cum commoditas juvaret, rem familiarem ſaltem acquieſcere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ eſſet: tum quod ultro ſibi oblatum eſſet: non à tribunis plebis unquam agita-

agitatum, non ſuis ſermonibus efflagitatum: id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ concordiæque ſoli expertes, negare tam id lætum patribus univerſis, nec proſperum fore, quàm ipſi crederent. conſilium ſpecie prima melius fuiſſe, quam uſu appariturum. unde enim eam pecuniam confici poſſe, niſi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque id etiam ſi cæteri ferant, paſſuros eos, quibus jam emerita ſtipendia eſſent, meliore conditione alios militare, quam ipſi militaſſent: & eoſdem in ſua ſtipendia impenſas feciſſe, & in aliorum facere. His vocibus moverunt partem plebis. poſtremo indicto jam tributo edixerunt etiam tribuni, auxilio ſe futuros, ſi quis in militare ſtipendium tributum non contuliſſet. Patres bene cœptam rem perſeveranter tueri: conferre ipſi primi: & quia nondum argentum ſignatum erat, æs grave plauſtris quidam ad ærarium convehentes, ſpecioſam etiam collationem faciebant. Cum ſenatus ſumma fide ex cenſu contuliſſet, primores plebis nobilium amici ex compoſito conferre incipiunt. quos cum & à patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos cives conſpici vulgus hominum vidit, repente ſpreto tribunitio auxilio certamen conferendi eſt ortum. & lege perlata de indicendo Vejentibus bello exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum conſulari poteſtate Vejos duxere. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Tullus iterum, A. Manilius, L. Furius Medullinus tertium, M. Æmilius Mamercus. Ab his primum circumſeſſi Veji ſunt. ſub cujus initium obſidionis cum Hetruſcorum conſilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum eſſet, parum conſtitit bellone publico gentis univerſæ tuendi Vejentes eſſent. Ea oppugnatio ſegnior inſequenti anno fuit, parte tribunorum exercituſque ad Volſcum avocata bellum. Tribunos militum conſulari poteſtate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginenſem, Cn. Cornelium Coſſum, C. Fabium Ambuſtum, Sp. Nautium Rutilium iterum. Cum Volſcis inter Ferentinum atque Ecetram ſignis collatis dimicatum. Romanis ſecunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volſcorum oppidum ab tribunis obſideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam compulſo in urbem hoſte, occaſio data eſt Romanis irrumpendi, prætereque arcem cætera capta: in arcem munitam natura globus armatorum conceſſit. infra arcem cæſi captique multi mortales. Arx deinde obſidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro ſpacio loci ſatis præſidii habebat: aut ſpem dabat deditionis, omni publico frumento, priuſquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque receſſum inde foret, ni ſervus arcem Romanis prodidiſſet. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere, à quibus cum cuſtodes trucidarentur, cætera multitudo repentina oppreſſa in deditionem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volſcis, omniſque vis Romana Vejos converſa eſt. Proditori præter libertatem duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Vejentium, non Volſcorum fuiſſe credant. præbet errorem, quod ejuſdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit. ſed eam reges Romani delevere, Cæretumque non Vejentium fuerat. altera hæc nomine eodem in Volſco agro fuit, cujus excidium eſt dictum.

LIBER

LIBER V.

BREVIARIUM.

IN obſidione Vejorum hybernacula militibus facta ſunt, ea res cum eſſet nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hyemem militiæ requiem. Equites tum primum equis ſuis merere cœperunt. Cum inundatio ex lacu Albano facta eſſet, vates qui eam rem interpretaretur, ab hoſtibus captus eſt. Furius Camillus dictator decem annos obſeſſos Vejos cepit: ſimulachrum Iunonis Romam tranſtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini miſit. Idem tribunus militum, cum Faliſcos obſideret, proditos hoſtium filios parentibus remiſit: ſtatimque deditione facta, Faliſcorum victoriam juſtitia conſecutus eſt. Cum alter ex Cenſoribus, C. Iulius deceſſiſſet, in locum ejus M. Cornelius ſuffectus eſt: nec id poſtea factum eſt: quoniam eo luſtro à Gallis Roma capta eſt. Furius Camillus cum ei dies à L. Apulejo trib. pleb. dicta eſſet, in exilium abiit. Cum Senones Galli Cluſium obſiderent, & legati à ſenatu miſſi ad componendam inter eos, & Cluſinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Cluſinorum ſtetiſſent: hoc facto eorum concitati Senones urbem infeſto exercitu petierunt: fuſiſque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium: in quod ſe juvenes contulerant. majores natu cum inſignibus honorum, quos quiſque geſſerat, in veſtibulis ædium ſedentes occiderunt, & cum per adverſam partem Capitolii jam in ſummum evaſiſſent: proditi clangore anſerum, M. Manlii præcipue opera dejecti ſunt. coacti deinde propter famem Romani deſpondere, ut mille pondo auri darent: & hoc precio finem obſidionis emerent. Furius Camillus dictator abſens creatus inter pendendum aurum cum exercitu venit: & Gallos poſt ſextum menſem urbe expulit, ceciditque. Ædes Locutio facta: quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum eſt ad Vejos migrandum eſſe, propter incenſam, & dirutam urbem, quod conſilium Camillo auctore diſcuſſum eſt. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ. qui, cum in forum veniſſet, manipulariis ſuis dixerat, ſta miles, hic optimè manebimus.

PAce alibi parta Romani Vejique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adeſſe appareret. Comitia utriuſque populi longe diverſa ratione facta ſunt. Romani auxêre tribunorum militum conſulari poteſtate numerum octo, quot nunquam antea creati, M. Æmilius Mamercus iterum, L. Valerius Potitus tertium. Ap Claudius Craſſus, M. Quintilius Varus, M. Iulius Tullus, M. Poſthumius, M. Furius Camillus, M. Poſthumius Albinus. Vejentes contra, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum diſcordiarum cauſa erat, regem creavêre. Offendit ea res populorum Hetruriæ animos, non majore odio regni quam ipſius regis. gravis jam is antea opibus ſuperbiaque, quia ſolennia ludorum quos intermitti nefas eſt, violenter diremiſſet: eum ob iram repulſæ, quod ſuffragio XII. populorum alius ſacerdos ei prælatus eſſet, artifices, quorum magna pars ipſius ſervi erant, ex medio ludicro repente abduxit. gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec ſub rege eſſent, decrevit. cujus decreti ſuppreſſa fama eſt Vejis propter metum regis, qui à quo tale quid dictum referretur, pro ſeditionis eum principe, non vani ſermonis auctorem habebat. Romanis etſi quietæ res ex Hetruria nunciabantur, tamen quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta eſſent. alia in urbem, & contra oppidanorum eruptiones verſa: aliis fons in Hetruriam ſpectans auxiliis, ſi qua forte inde venirent, obſtruebatur. Cum ſpes major imperatoribus Romanis in obſidione, quam in oppugnatione eſſet, hybernacula etiam.

res novs militi Romano , ædificari
cœpta : conſiliumque erat hyemando
continuare bellum : quod poſtquam
tribunis plebis, jamdiu nullam novan-
di res cauſam invenientibus Romam
eſt allatum , in concionem proſiliunt ,
,, ſollicitant plebis animos , hoc illud
,, eſſe dictantes , quod æra militibus
,, ſint conſtituta. nec ſe feſelliſſe , id
,, donum inimicorum veneno illitum
,, fore. veniſſe libertatem plebis : re-
,, motam in perpetuum & ablegatam
,, ab urbe & ab republica juventutem.
,, jam ne hyemi quidem , aut tempori
,, anni cedere , ac domos & res invi-
,, ſere ſuas. Quam putarent continua-
,, tæ militiæ cauſam eſſe ? nullam
,, profecto aliam inventuros , quam
,, ne quid per frequentiam juvenum
,, eorum in quibus vires omnes plebis
,, eſſent , agi de commodis eorum
,, poſſet. vexari præterea , & ſubigi
,, multo acrius , quam Vejentes :
,, quippe illos hyemem ſub tectis ſuis
,, agere , egregiis muris ſituque natu-
,, rali urbem tutantes militem Roma-
,, num in opere ac labore , nivibus
,, pruinisque obrutum ſub pellibus
,, durare , ne hyemis quidem ſpacio ,
,, quæ omnium bellorum terra mari-
,, que ſit quies arma deponentem.
,, Hoc neque reges , neque ante tri-
,, bunitiam poteſtatem creatam ſu-
,, perbos illos conſules , neque triſte
,, dictaroris imperium , neque impor-
,, tunos decemviros injunxiſſe ſervi-
,, vitutis , ut perennem militiam face-
,, rent, quod tribuni militum in plebe
,, Romana regnum exercerent : quid-
,, nam illi conſules dictatoreſve facturi
,, eſſent , qui proconſularem imagi-
,, nem tam ſævam ac trucem fecerint?
,, Sed id accidere haud immerito ,
,, non fuiſſe ne in octo quidem tribu-
,, nis militum locum ulli plebejo.
,, Antea trina loca cum contentione
,, ſumma patricios explere ſolitos :
,, nunc jam octojuges ad imperia obti-
,, nenda ire , & ne in turba quidem
,, hærere plebejum quemquam : qui ,
,, ſi nihil aliud , admoneat collegas :
,, liberos & cives eorum , non ſervos
,, militares, quos hyeme ſaltem in
,, domos ac tecta reduci oporteat ,
,, & aliquo tempore anni parentes
,, liberoſque ac conjuges inviſere, &
,, uſurpare libertatem , & creare ma-
,, giſtratus. Hæc taliaque vociferan-
tes , adverſarium haud imparem nacti
ſunt , App. Claudium, relictum à col-
legis ad tribunitias ſeditiones compri-
mendas , virum imbutum jam ab ju-
venta certaminibus plebejis : quem
auctorem aliquot annis ante fuiſſe
memoratum eſt per collegarum inter-
ceſſionem tribunitiæ poteſtatis diſſol-
vendæ. Is tum jam non promptus in-
genio tantum , ſed uſu etiam exerci-
tatus , talem orationem habuit : Si ,,
unquam dubitatum eſt , Quirites, ,,
utrum tribuni plebis veſtra , an ſua ,,
cauſa ſeditionum ſemper auctores ,,
fuerint , id ego hoc anno deſiſſe du- ,,
bitari certum habeo : & cum lætor ,,
tandem longi erroris vobis finem fa- ,,
ctum eſſe , tum quod ſecundis potiſ- ,,
ſimum veſtris rebus hic error eſt ,,
ſublatus,& vobis, & propter vos rei- ,,
publicæ gratulor. An eſt quiſquam ,,
qui dubitet , nullis injuriis veſtris , ,,
quæ forte aliquando fuerunt , un- ,,
quam æque quam munere patrum in ,,
plebem , cum æra militantibus con- ,,
ſtituta ſunt, tribunos plebis offenſos ,,
ac concitatos eſſe ? quid illos aliud ,,
aut tum timuiſſe creditis? aut hodie ,,
turbare velle , niſi concordiam ordi- ,,
num ? quam diſſolvendæ maxime ,,
tribunitiæ poteſtatis rentur eſſe. Sic ,,
hercule tanquam artifices improbi ,,
opus quærunt : qui & ſemper ægri ,,
aliquid eſſe in republica volunt , ut ,,
ſit ad cujus curationem à vobis ad- ,,
hibeantur. utrum enim defenditis, ,,
an impugnatis plebem ? utrum mi- ,,
litantium adverſarii eſtis, an cauſam ,,
agitis ? niſi forte hoc dicitis, quic- ,,
quid patres faciunt, diſplicet : ſive ,,
illud pro plebe , ſive contra plebem ,,
eſt. Et quemadmodum ſervis ſuis ,,
vetant domini quicquam rei cum ,,
alienis hominibus eſſe , pariterque ,,
in iis beneficio , ac maleficio abſti- ,,
neri æquum cenſent : ſic vos inter- ,,
dicitis patribus commercio plebis : ,,
nos comitate ac munificentia noſtra ,,
provocemus plebem , nec plebs no- ,,
bis dicto audiens atque obediens ſit. ,,
Quanto tandem , ſi quicquam in vo- ,,
bis non dico civilis ſed humani eſ- ,,
ſet , favere vos magis , & quantum ,,
in vobis eſſet , indulgere potius co- ,,
mitati patrum, atque obſequio ple- ,,
bis oportuit ? quæ ſi perpetua con- ,,
cordia ſit , quis non ſpondere auſit ,,
maximum hoc imperium inter fini- ,,
timos , brevi futurum eſſe ? Atque ,,
ego quam hoc conſilium collegarum ,,
meorum , quo abducere injecta re à ,,
Vejis exercitum noluerunt , non ,,
utile ſolum , ſed etiam neceſſarium ,,
fuerit, poſtea diſſeram: nunc de ipſa ,,
conditione militantium dicere li- ,,
bet, quam orationem non apud vos ,,
ſolum, ſed etiam in caſtris ſi habea- ,,
tur ipſo exercitu diſceptante , æ- ,,
quam arbitror videri poſſe. in qua ,,
mihi ipſi nihil quod dicerem,in men- ,,

tem

tem venire poſſet, adverſariorum certe orationibus contentus eſſem. Negabant nuper danda eſſe æra militibus, quia nunquam data eſſent. quonam modo igitur nunc indignari poſſunt, quibus aliquid novi adjectum commodi ſit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nuſquam nec opera ſine emolumento, nec emolumentum ferme ſine impenſa opera eſt. labor, voluptaſque diſſimillima natura, ſocietate quadam inter ſe naturali ſunt juncta. Moleſte antea ferebat miles ſe ſuo ſumptu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem partem anni ſe agrum ſuum colere, quærere unde domi militiæque ſe ac ſuos tueri poſſet. nunc fructui ſibi rempublicam eſſe, & lætus ſtipendium accipit. æquo igitur animo patiatur ſe ab domo, ab re familiari, cui gravis impenſa non eſt, paulo diutius abeſſe. An ſi ad calculos eum reſpublica vocet, non merito dicat, annua æra habes, annuam operam ede? An tu æquum cenſes militia ſemeſtri ſolidum te ſtipendium annuum accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror. ſic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur: At nos tanquam cum civibus agere volumus: agique tanquam cum patria nobiſcum, æquum cenſemus. Aut non ſuſcipi bellum oportuit: aut geri pro dignitate populi Romani & perfici quam primum oportet. perficietur autem ſi urgemus obſeſſos; ſi non ante abſcedimus, quam ſpei noſtræ finem, captis Vejis, impoſuerimus. Si hercule nulla alia cauſa, ipſa indignitas perſeverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata eſt ob unam mulierem ab univerſa Græcia, quam procul ab domo? quot terras, quot maria diſtans? nos intra viceſimum lapidem, in conſpectu prope urbis noſtræ annuam oppugnationem perferre piget. ſcilicet quia levis cauſa belli eſt: nec ſatis quicquam juſti doloris eſt, quod nos ad perſeverandum ſtimulet. Septies rebellarunt: in pace nunquam fidi fuerunt: agros noſtros millies depopulati ſunt: Fidenates deficere à nobis coëgerunt: colonos nos noſtros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum noſtrorum: Hetruriam omnem adverſus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos noſtros haud procul abfuit quin violarent. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam juſtum odium nihil movet, ne illa quidem oro vos movent? Operibus ingentibus ſepta urbs eſt, quibus intra muros coërcetur hoſtis, agrum non coluit, & culta evaſtata ſunt bello. Si reducimus exercitum, quis eſt qui dubitet illos non cupiditate ſolum viſendi, ſed etiam neceſſitate impoſita ex alieno prædandi, cum ſua amiſerint, agrum noſtrum invaſuros? non differimus igitur bellum iſto conſilio, ſed intra fines noſtros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis cum ſtipendium extorquere voluerint, nunc conſultum repente volunt, quale eſt? vallum foſſamque ingentis utramque rem operis, per tantum ſpacii duxerunt: caſtella primo pauca, poſtea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, ſed in Hetruriam etiam ſpectantes, ſi qua inde auxilia veniant, oppoſuere. quid turres? quid vineas teſtudineſque, & alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? cum tantum laboris exhauſtum ſit, & ad finem jam operis tandem perventum: relinquendane hæc cenſetis, ut ad æſtatem rurſus novus de integro his inſtituendis exſudetur labor? quanto eſt minus opera tueri facta? & inſtare, & perſeverare, defungique cura? brevis enim profecto res eſt, ſi uno tenore peragitur: nec ipſi per intermiſſiones has intervalloque lentiorem ſpem noſtram facimus. loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num obliviſci nos hæc tam crebra Hetruriæ concilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? ut nunc res ſe habet, irati ſunt, oderunt, negant miſſuros: quantum in illis eſt, capere Vejos licet: quis eſt qui ſpondeat, eundem, ſi differtur bellum, animum poſtea fore? cum ſi laxamentum dederis major frequentiorque legatio itura ſit. cum id quod nunc offendit Hetruſcos, rex, creatus Vejis ſpacio mutari interpoſito poſſit, vel conſenſu civitatis, ut eo reconcilient Hetruriæ animos, vel ipſius voluntate regis, qui obſtare regnum ſuum ſaluti civium nolit. Videte quot res, quam inutiles ſequantur illam viam conſilii: jactura operum tanto labore factorum: vaſtatio imminens finium

,, finium noſtrorum : Hetruſcum bel-
,, lum pro Vejente concitarum. Hæc
,, ſunt tribuni conſilia veſtra , non
,, hercule diſſimilia , ac ſi quis ægro ,
,, qui curari ſe fortiter paſſus , extem-
,, plo convaleſcere poſſit , cibi gratia
,, præſentis aut potionis , longinquum
,, & forſitan inſanabilem morbum ef-
,, ficiat. Si medius fidius ad hoc bel-
,, lum nihil pertineret , ad diſcipli-
,, nam certe militiæ plurimum inter-
,, erat , inſueſcere militem noſtrum
,, non ſolum parta victoria frui , ſed
,, ſi res etiam lentior ſit, pati tædium,
,, & quamvis ſeræ ſpei exitum expe-
,, ctare : & ſi non ſit æſtate perfectum
,, bellum , hyemem operiri ; nec ſicut
,, æſtivas aves , ſtatim autumno tecta
,, ac receſſum circumſpicere. Obſecro
,, vos , venandi ſtudium ac voluptas
,, homines per nives ac pruinas in
,, montes ſylvaſque rapit : belli ne-
,, ceſſitatibus eam patientiam non ad-
,, hibebimus , quam vel luſus ac vo-
,, luptas elicere ſolet? adeone effœmi-
,, nata corpora militum noſtrorum eſſe
,, putamus : adeo molles animos ut
,, hyemem unam durare in caſtris, ab-
,, eſſe ab domo non poſſint ? ut tan-
,, quam navale bellum tempeſtatibus
,, captandis , & obſervando tempore
,, anni gerant ? non æſtus, non frigo-
,, ra pati poſſint ? Erubeſcant profe-
,, cto , ſi quis eis hæc objiciat : con-
,, tendantque & animis & corporibus
,, ſuis virilem patientiam ineſſe : &
,, ſe juxta hyeme atque æſtate bella
,, gerere poſſe : nec ſe patrocinium
,, molitiæ inertiæque mandaſſe tribu-
,, nis , & meminiſſe hanc ipſam pote-
,, ſtatem non in umbra , nec in te-
,, ctis majores ſuos creaſſe. Hæc vir-
,, tute militum veſtrorum, hæc Ro-
,, mano nomine ſunt digna : non Ve-
,, jos tantum, nec hoc bellum intueri,
,, quod inſtat: ſed famam & ad alia
,, bella, & ad cæteros populos in po-
,, ſterum quærere. An mediocre di-
,, ſcrimen opinionis ſecuturum ex hac
,, reputatis ? utrum tandem finitimi
,, populum Romanum eum eſſe pu-
,, tent , cujus ſi qua urbs primum il-
,, lum breviſſimi temporis ſuſtinuerit
,, impetum , nihil deinde timeat ? an
,, hic ſit terror nominis noſtri , ut
,, exercitum Romanum non tædium
,, longinquæ oppugnationis , non vis
,, hyemis , ab urbe circumſeſſa ſemel
,, amovere poſſit : nec finem ullum a-
,, lium belli , quam victoriam nove-
,, rit ? nec impetu potius bella quam
,, perſeverantia gerat? quæ in omni
,, quidem genere militiæ , maxime
,, tamen in obſidendis urbibus neceſ-
ſaria eſt : quarum plæraſque muni- ,,
tionibus , ac naturali ſitu inexpu- ,,
gnabiles , fame ſitique tempus ,,
ipſum vincit atque expugnat : ſicut ,,
Vejos expugnabit niſi auxilio hoſti- ,,
bus tribuni plebis fuerint , & Romæ ,,
invenerint præſidia Vejentes , quæ ,,
nequicquam in Hetruria quærunt. ,,
An eſt quicquam quod Vejentibus ,,
optatum æque contingere poſſit , ,,
quam ut ſeditionibus primum urbs ,,
Romana , deinde velut ex conta- ,,
gione caſtra impleantur ? At her- ,,
cule apud hoſtes tanta modeſtia eſt, ,,
ut non obſidionis tædio , non deni- ,,
que regni , quicquam apud eos no- ,,
vatum ſit: non negata auxilia ab ,,
Hetruſcis, irritaverint animos. mo- ,,
rietur enim extemplo , quicumque ,,
erit ſeditionis auctor : nec cuiquam ,,
dicere ea licebit , quæ apud vos im- ,,
pune dicuntur. fuſtuarium mere- ,,
tur , qui ſigna relinquit, aut præſi- ,,
dio decedit : auctores ſigna relin- ,,
quendi , & deſerendi caſtra , non ,,
uni aut alteri militi , ſed univerſis ,,
exercitibus , palam in concione au- ,,
diuntur. adeo quicquid tribunus ,,
plebis loquitur , & ſi prodendæ pa- ,,
triæ, diſſolvendæque reipublicæ eſt, ,,
aſſueſtis audire : & dulcedine pote- ,,
ſtatis ejus capti,quælibet ſub ea ſce- ,,
lera latere ſinitis. Reliquum eſt, ut ,,
quæ hic vociferantur , eadem in ca- ,,
ſtris , & apud milites agant & exer- ,,
citus corrumpant, ducibuſque pare- ,,
re non patiantur : quoniam ea de- ,,
mum Romæ libertas eſt , non ſe- ,,
natum, non magiſtratus, non leges, ,,
non mores majorum , non inſtituta ,,
patrum , non diſciplinam vereri mi- ,,
litiæ. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis , cum ſubito , unde minime quis crederet , accepta calamitas apud Vejos , & ſuperiorem Appium in cauſa , & concordiam ordinum majorem , ardoremque ad obſidendos pertinacius Vejos fecit. Nam cum agger promotus ad urbem , vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus eſſent, dum opera interdiu fiunt intentius , quam nocte cuſtodiuntur , patefacta repente porta , ingens multitudo facibus maxime armata ignes conjecit : horæque momento ſimul aggerem ac vineas , tam longi temporis opus , incendium hauſit : multique ibi mortales nequicquam opem ferentes , ferro igneque abſumpti ſunt. Quod ubi Romam eſt nunciatum , mœſtitiam omnibus , ſenatui curam metumque injecit , ne tum vero ſuſtineri nec in urbe ſeditio , nec in caſtris poſſet , & tribuni plebis

velut

venturos ad bellum: ſe, quod ad ſe attineret reipublicæ, inſeliagere. cum crevere, quibus cenſus equeſter erat, equi publici non erant aſſignati, concilio prius inter ſeſe habito, ſenatum adeunt, factaque dicendi poteſtate, equis ſe ſuis ſtipendia facturos promittunt. quibus cum ampliſſimis verbis gratiæ ab ſenatu actæ eſſent, famaque ea forum atque urbem pervaſiſſet, ſubito ad curiam concurſus fit plebis. *pedeſtris ordinis ſe aiunt nunc eſſe, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, ſeu Vejos, ſeu quo alio ducere velint. ſi Vejos ducti ſint, negant ſe inde prius quam capta urbe hoſtium redituros eſſe.* Tum vero jam ſuperfundenti ſe lætitiæ vix temperatum eſt. non enim ſicut equites, dato magiſtratibus negotio, laudari juſſit: neque aut in curiam vocati, quibus reſponſum daretur, aut limine curiæ continebatur ſenatus: ſed pro ſe quiſque ex ſuperiore loco ad multitudinem in comitio ſtantem voce manibuſque ſignificare publicam lætitiam. beatam urbem Romanam & invictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipſum laudibus ferre: victam eſſe fateri comitatem benignitatemque ſenatus. certatim patribus plebique manare gaudio lachrymæ. donec revocatis in curiam patribus ſenatuſconſultum factum eſt, ut tribuni militares concione advocata, peditibus equitibuſque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent ſenatum fore. placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem profeſſis militiam æra procedere: & equiti certus numerus æris eſt aſſignatus. Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amiſſa modo reſtituit opera, ſed nova etiam inſtituit. ab urbe commeatus intentiore quam antea ſubvehi cura, ne quid tam bene merito exercitui ad uſum deeſſet. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. His tribunis dum cura omnium in Vejens bellum intenta eſt, neglectum Anxuri præſidium vacationibus militum, & Volſcos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum cuſtodibus oppreſſum eſt. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinaſque urbes negociabantur. Nec Vejis melius geſta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter ſe iraruni quam adverſus hoſtes animi habuerunt: & auctum eſt bellum adventu repentino Capenatium atque Faliſcorum. Hi duo Hetruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano ſe proximos fore credentes: Faliſci propria etiam cauſa infeſti, quod Fidenati bello ſe jam antea immiſcuerant, per legatos ultro citroque miſſos jurejurando inter ſe obligati, cum exercitibus nec opinato ad Vejos acceſſere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militum præerat, caſtra adorti ſunt: ingentemque terrorem intulere, quia Hetruriam omnem excitam ſedibus magna mole adeſſe Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio caſtra Romana oppugnabantur. concurſanteſque cum huc atque illuc ſigna transferrent, nec Vejentem ſatis cohibere intra munitiones, nec ſuis munimentis arcere jam vim, ac tueri ſe ab exteriore poterant hoſte. una ſpes erat, ſi ex majoribus caſtris ſubveniretur, ut diverſæ legiones, aliæ adverſus Capenatem ac Faliſcum: aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed caſtris præerat Virginius, privatim Sergio invіſus infeſtuſque. Is cum pleraque caſtella oppugnata, ſuperatas munitiones, utrinque invehi hoſtens nunciaretur, in armis milites tenuit, *ſi opus foret auxilio, collegam* dictitans *ad ſe miſſurum.* Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quam opem ab inimico videretur petiſſe, vinci ab hoſte, quàm vincere per civem maluit. Diu in medio cæſi milites, poſtremo deſertis munitionibus perpauci in majora caſtra, pars maxima atque ipſe Sergius Romam pertenderunt. ubi eum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex caſtris, interea præeſſe legatos placuit. Acta deinde in ſenatu res eſt, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quoſque ſtudium privatim aut gratia occupaverunt, adſunt. Primores patrum, ſive culpa, ſive infelicitate imperatorum tam ignominioſa cladea accepta eſſet, cenſuêre non expectandum juſtum tempus comitiorum, ſed extemplo novos tribunos militum creandos eſſe, qui Kalendis Octobribus magiſtratum occiperent. In quam ſententiam cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere, at enimvero Sergius Virginiuſque, propter quos pœnitere magiſtratuum ejus anni ſenatum apparebat, primo depre-

deprecari ignominiam, deinde intercedere ſenatuſconſulto: negare ſe ante Idus Decembris, ſolennem ineundis magiſtratibus diem, honore abituros eſſe. Inter hæc tribuni plebis, cum in concordia hominum ſecundiſque rebus civitatis inviti ſilentium tenuiſſent, feroces repentè minari tribunis militum, niſi in auctoritate ſenatus eſſent, ſe in vincula eos duci juſſuros eſſe. Tum C. Servilius Ahala Tribun. mil. *Quod ad vos attinet tribuni plebis, minaſque veſtras, næ ego libenter experirer, quàm non plus in his juris quàm in vobis animi eſſet. ſed nefas eſt tendere adverſus auctoritatem ſenatus. proinde & vos deſinite inter noſtra certamina locum injuriæ quærere, & collegæ aut facient quod cenſet ſenatus; aut ſi pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magiſtratu cogat.* Cum omnium aſſenſu comprobata oratio eſſet, gauderentque patres, ſine tribunitiæ poteſtatis terriculis inventam eſſe aliam vim majorem ad coërcendos magiſtratus, victi conſenſu omnium comitia tribunorum militum habuêre, qui Calendis Octobribus magiſtratum occiperent: ſeque eam ante diem magiſtratu abdicavere. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M. Æmilio Mamerco tertiùm, Cn. Cornelio Coſſo iterum, C. Fabio Ambuſto, L. Julio Tullo, tribunis milit. conſulari poteſtate, multa domi militiæque geſta. Nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Vejos, & ad Capedam, & ad Falerios, & in Volſcis, ut Anxur ab hoſtibus reciperaretur: & Romæ ſimul delectu, ſimul tributo conferendo laboratum eſt: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum qui paulo ante conſulari poteſtate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conſcripti, ſed ſeniores etiam coacti nomina dare, ut urbis cuſtodiam agerent: Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in ſtipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus urbem, opera quoque militari laborandum ſerviendumque reipublicæ erat. Hæc per ſe gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis ſeditioſis concionibus faciebant: Ideo æra militibus conſtituta eſſe arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium tra[illegible], & con[illegible] geri, ut diutius gerant. in quat[illegible] deinde bella uno delectu exercitus ſcriptos, & pueros quoque ac ſenes extractos. Jam non æſtatis nec hyemis diſcrimen eſſe, ne ulla quies unquam miſeræ plebi ſit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta ſit: ut cum confecta labore, vulneribus, poſtremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum deſiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant: æraque militaria velut fœnore accepta multiplicia reipublicæ reddant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua, ut patricii cooptarentur. poſtquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis tribunitiæ cauſa effectum eſt, ut cooptarentur trib[illegible] plebis Cajus Lacerius, & Marcus Acutius, haud dubiè patriciorum opibus. Fors ita tulit, ut eo anno trib. pleb. C. Trebonius eſſet, qui nomi[illegible] ac familiæ debitum præſtare videre[illegible] ut Treboniæ legis patrocinium. is qu[illegible]d petiiſſent patres quidam primo incœpto repulſi, tamen tribunos militum expugnaſſe vociferans, *legem Treboniam ſublatam, & cooptatos tribunos plebis non ſuffragiis populi ſed imperio patriciorum: & eo devolvi rem, ut aut patricii aut patriciorum aſſeclæ habendis tribuni pleb. ſint: eripi ſacratas leges, extorqueri tribunitiam poteſtatem: id fraude patriciorum, ſcelere, ac proditione collegarum factum arguere.* Cum arderent invidia non patres modo, ſed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant: tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, & M. Minutius, trepidi rerum ſuarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab ſe iram plebis, invidiamque die dicta avertunt; Quibus delectus, quibus tributum, quibus diuturna militia, longinquitaſque belli ſit gravis: qui clade accepta ad Vejos doleant: qui amiſſis liberis fratribus, propinquis, affinibus lugubres domos habeant: iis publici privatique doloris exequendi jus poteſtatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab ſe memorant. omnium namque malorum in Sergio Virginioque cauſas eſſe: nec id accuſatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum cauſam conferant: fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii.

quorum

quam adeo inexpiabilem amentiam ... & multo veriſimilius ſit compertam eam rem, & communi fraude patriciorum ... m. Ab his & prius ditum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi cauſa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliſcis Romana caſtra. omnia fieri, ut conſeneſcat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, & reſiſtere conſpirationi patriciorum poſſint. Præjudicium jam de reis & ab ſenatu, & à populo Romano, & ab ipſorum collegis factum eſſe. nam & ſenatus conſulto eos ab republica remotos eſſe, & recuſantes abdicare ſe magiſtratu, dictatoris metu ab collegis coercitos eſſe: & populum Romanum tribunos creaſſe, qui non Idibus Decembribus, die ſolenni, ſed extemplo Calendis Octobribus magiſtratum occiperent: quia ſtare diutius reſpub. his manentibus in magiſtratu non poſſet. Et tamen eos tot judiciis confoſſos, prædamnatoſque, venire ad populi judicium: & exiſtimare defunctos ſe eſſe, ſatiſque pœnarum dediſſe, quod duobus menſibus citius privati facti ſint: neque intelligere, nocendi ſibi diutius tum poteſtatem ereptam eſſe, non pœnam irrogatam. quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquiſſent. illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuiſſent, cum fuga trepidum, plenum vulnerum, ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam, aut quenquam deorum, ſed hos duces accuſantem. Pro certo ſe habere, neminem in concione ſtare, qui illo die non caput, domum fortunaſque L. Virginii ac M. Sergii ſit execratus, deteſtatuſque: minime convenire, quibus iratos quiſque deos precatus ſit, in iis ſua poteſtate, cum liceat & oporteat, non uti. nonquam deos ipſos admovere nocentibus manus: ſatis eſſe, ſi occaſione ulciſcendi læſos arment. His orationibus incitata plebs, denis millibus æris gravis reos condemnat: nequicquam Sergio Martem communem belli, fortunamque accuſante: Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiæ eſſet. In hos verſa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudiſque contra legem Treboniam factæ, memoriam obſcuram fecit. Victores tribuni, ut præſentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: cum tot exercitibus ſtipendio opus eſſet, reſque militia ita proſperè gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum rei. namque Vejis caſtra, quæ amiſſa erant, recuperata, caſtellis præſidiiſque firmantur. Præerant tribuni militum, M. Æmilius, & Q. Fabius, à M. Furio in Faliſcis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hoſtes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ: incendiiſque villarum ac frugum vaſtati fines: oppida nec oppugnata, nec obſeſſa ſunt. At in Volſcis depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto ſitum, & poſtquam vis irrita erat, vallo foſſaque obſideri cœptum. Valerio Potito Volſci provincia evenerat. Hoc ſtatu militarium rerum, ſeditio inteſtina majore mole coorta, quam bella tractabantur. & cum tributum conferri per tribunos non poſſet, nec ſtipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin caſtra quoque urbanæ ſeditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in patres, cum tribuni plebis nunc illud tempus eſſe dicerent ſtabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiiſque ad plebejos viros fortes ac ſtrenuos transferendi ſummi honoris: non tamen ultra proceſſum eſt, quam ut unus ex plebe uſurpandi juris cauſſa, P. Licinius Calvus tribunus militum conſulari poteſtate crearetur. cæteri: P. Manlius & P. Titinius, P. Melius, L. Furius Medullinus, L. Popilius Volſcus. Ipſa plebes mirabatur ſe tantam rem obtinuiſſe, non is modo qui creatus erat, vir nullis ante honoribus uſus, vetus tantum ſenator, & ætate jam gravis. Nec ſatis conſtat, cur primus ac potiſſimus ad novum delibandum honorem ſit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque ſtipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipſum tempeſtivam de concordia ordinum, patribus plebique gratam habuiſſe. Hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maximè rempub. impediebat, de tributo remiſerunt. collatum obedienter, miſſumque ad exercitum eſt. Anxur in Volſcis brevi receptum eſt, neglectis die feſto cuſtodiis urbis. Inſignis annus hyeme gelida ac nivoſa fuit: adeo ut viæ clauſæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut cœperat, haud tumultuoſe magiſtratum majore gaudio plebis, quam indignatione patrum, ita

etiam geſſit: dulcedo invaſit proximis comitiis tribunorum militum plebejos creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum conſulari poteſtate omnes fere centuriæ dixere, L. Titinium. P. Menenium Racilium, Cn. Genucium, L. Attilium. Triſtem hyemem, ſive ex intemperie cœli raptim mutatione in contrarium facta, ſive alia qua de cauſa; gravis peſtilensq; omnibus animalibus æſtas excepit. cujus inſanabili pernicie, quando nec cauſa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex ſenatuſconſulto aditi ſunt. duumviri ſacris faciundis, lectiſternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus quam ampliſſimè tum apparari poterat, ſtratis lectis placavere. privatim quoque id ſacrum celebratum eſt. tota urbe patentibus januis, promiſcuoque uſu rerum omnium in propatulo poſito, notos ignotoſque paſſim advenas in hoſpitium ductos ferant: & cum inimicis quoque benigne ac comiter ſermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuiſſe, quibus eam opem dii tuliſſent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo circa munimenta, cum repente Capenates Faliſcique ſubſidio veniſſent, adverſus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum eſt. ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque majoribus caſtris, unde antea ceſſatum fuerat, brevi ſpacio circumductæ copiæ Capenates in vallum Romanum verſos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta, & Faliſcis intulit terrorem, trepidanteſque eruptio ex caſtris opportunè facta avertit. repulſos deinde inſecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo poſt jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ abſumpſere: & Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæſi, dum præ metu ne ſimul Romanus irrumperet, objectis foribus, extremos ſuorum excluſere. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major patribus quam belli cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, ſed prope amiſſum cernentibus ſummum imperium: itaque clariſſimis viris ex compoſito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore: nihilominus ipſi perinde ac ſi omnes candidati eſſent, cuncta experientes, non homines modo, ſed deos etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hyemem prodigiiſque divinis ſimilem coortam. proximo non prodigia, ſed jam eventus, peſtilentiam agris urbique illatam, haud dubia ira deûm: quos peſtis ejus arcendæ cauſa placandos eſſe, in libris fatalibus inventum ſit, comitiis auſpicato quæ fierent, indignum diis viſum honores vulgari, diſcriminaque gentium confundi. Præterquam majeſtate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratiſſimum quemq; tribunos militum conſulari poteſtate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerarium iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum eſt. tota vis in populationibus fuit, duo ſummi imperatores, Potitus à Valeriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri poſſet. Prodigia interim multa nunciari, quorum pleraque, & quia ſinguli auctores erant, parum credita ſpretaque: & quia hoſtibus Hetruſcis, per quos ea procurarent, aruſpices non erant. In unum omnium curæ verſæ ſunt, quod lacus in Albano nemore ſine ullis cœleſtibus aquis, cauſave, qua alia quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum: ſed propior interpres fatis oblatus ſenior quidam Vejens, qui inter cavillantes in ſtationibus ac cuſtodiis milites Romanos Hetruſcoſque, vaticinantis in modum cecinit, *priuſquam ex lacu Albano aqua emiſſa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum*, quod primo velut temere jactum ſperni, agitari deinde ſermonibus cœptum eſt: donec unus ex ſtatione Romana percunctatus proximum oppidanorum (jam per longinquitatem belli commercio ſermonum facto) quiſnam is eſſet, qui per ambages de lacu Albano jaceret: poſtquam audivit aruſpicem eſſe, vir haud intacti religione animi, cauſatus *de privati portenti procuratione, ſi operæ illi eſſet, conſulere velle*, ad colloquium vatem elicuit. eumque progreſſi ambo à ſuis longius eſſent inermes, ſine ullo metu, prævalens juvenis Romanus ſenem in-

firmum

[illegible] ſpectu omnium raptum, [illegible] Hetruſcus [illegible] tranſtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam [illegible] miſſus eſſet, ſciſcitantibus [illegible] id eſſet, quod de lacu Albano [illegible] reſpondit, profecto iratos [illegible] Vejenti populo illo fuiſſe die, [illegible] mentem objeciſſent, ut [illegible] fatale proderet. ita [illegible] cecinerit divino ſpiritu [illegible], ea ſe nec ut indicta ſint, [illegible] poſſe: & tacendo forſitan [illegible] immortales vulgari velint, [illegible] quam celanda effando, [illegible] Sic igitur libris fatalibus [illegible] Hetruſca traditum [illegible] aqua Albana abundaſſet, [illegible] Romanus rite emiſiſſet [illegible] de Vejentibus dari: an[illegible] mœnia Vejentium [illegible]: Exequebatur in[illegible] derivatio eſſet. Sed [illegible], nec ſatis fidum ſuper [illegible] patres rati, decrevere legatos, [illegible] oracula Pythici expectandas. [illegible] a Delphis oratores redi[illegible], Albanive prodigii piacula inve[illegible] novi tribuni militum con[illegible] ſtare, L. Julius Tullus, L. [illegible] quartum, L. Ser[illegible], A. Poſthumius Regil[illegible], P. Cornelius Maluginenſis, A. M[illegible], magiſtratum inierunt. Eo [illegible] Tarquinienſes, novi hoſtes ex[illegible] multis ſimul bellis Volſco[illegible] Anxur, ubi præſidium obſide[illegible] Æquorum ad Lavicos qui Ro[illegible] coloniam oppugnabant: ad hoc Vejenti [illegible] que & Faliſco & Ca[illegible] bello occupatos videbant Ro[illegible], nec intra muros quietiora ne[illegible] eſſe certaminibus patrum ac plebis [illegible] locum injuriæ rati eſſe, præ[illegible] in agrum Rom. cohortes expeditas mittunt. aut enim paſſuros [illegible] eam injuriam Romanos, ne [illegible] bello ſe onerarent: aut exiguo, eoque parum valido exercitu perſecu[illegible]. Romanis indignitas major, [illegible] cura populationis Tarquinienſium [illegible] eo nec magno conatu ſuſce[illegible] in longum dilata res eſt, A. [illegible], & L. Julius non juſto de[illegible] ab tribunis plebis impe[illegible]) ſed prope voluntariorum, [illegible] inciraverant, coacta [illegible] agrum Cæretem obliquis [illegible] eſſi, redeuntes à popu[illegible] veſque præda Tarqui[illegible] ellere. multos mortales [illegible], omnes exuunt impedi[illegible] & receptis agrorum ſuorum ſpoliis Romam revertuntur. Biduum ad recognoſcendas res datum dominis: tertio [illegible] cognita (erant autem ea pleraque hoſtium ipſorum) ſub haſta veniere: quodque inde redactum, militibus eſt diviſum. Cætera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani deſperata ope humana, fata & deos ſpectabant. cum legati ab Delphis venerunt, ſortem oraculi afferentes, congruentem reſponſo captivi vatis: *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare ſuo flumine ſinas emiſſam per agros rigabis, diſſipatamque rivis extingues. tum tu inſiſte audax hoſtium muris, memor quam per tot annos obſides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur fatis victoriam datam: bello perfecto donum amplum victor ad mea templa portato: ſacraque patria quorum omiſſa cura eſt, inſtaurata, ut aſſolet, facito.* Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Poſthumiuſque ad prodigii Albani procurationem, ac deos rite placandos cœpere, inventumque tandem eſt, ubi neglectas cæremonias, intermiſſumve ſolenne dii arguerent, nihil profecto aliud eſſe, quam magiſtratus vitio creatos, Latinas, ſacrumque in Albano monte non rite concepiſſe. unam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent ſe magiſtratu, auſpicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta ſunt ex ſenatuſconſulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. nunquam deſitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conveniſſet prius, ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur. Quæ dum aguntur, concilia Hetruriæ ad fanum Voltumnæ habita, poſtulantibuſque Capenatibus ac Faliſcis, *ut Vejos communi animo conſilioque omnes Hetruriæ populi ex obſidione eriperent*, reſponſum eſt: *ante ſe id Vejentibus negaſſe, quia unde conſilium non petiſſent ſuper tanta re, auxilium petere non deberent: nunc jam pro ſe fortunam ſuam illis negare. maxime in ea parte Hetruriæ gentem inuſitatam novos accolas Gallos eſſe, cum quibus nec pax ſatis fida, nec bellum pro certo ſit. ſanguini tamen nominique & præſentibus periculis conſanguineorum id dari, ut ſi qui juventutis ſuæ voluntarii ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum adveniſſe hoſtium numerum fama Romæ erat, eoque miteſcere diſcordiæ inteſtinæ metu communi, ut fit, cœptæ. Haud invitis patribus P. Licinium Calvum prærogativa

tiva tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in prio re magiſtratu virum, cæterum jam tum exactæ ætatis, omneſque deinceps ex collegio ejuſdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Menenium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priuſquam renunciarentur jure vocatis tribubus permiſſu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utilis, memoria noſtri magiſtratus vos his comitiis petere in ſequentem annum video: ſi & collegas eoſdem reſtituis, etiam uſu meliores factos, me jam non eundem, ſed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis: vires corporis affectæ, ſenſus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtuſus. En vobis*, inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunorum militum ex plebe primum feciſtis, hunc ego inſtitutum diſciplina mea, vicarium pro me reipub. do, dicoque: vos quæſo Quirites, delatum mihi ultro honorem, huic petenti, meiſque pro eo adjectis precibus mandetis.* Datum id petenti patri, filiuſque ejus P. Licinius Tribunus mil. conſulari poteſtate, cum iis quos ſupra ſcripſimus, declaratus. Titinius Genuciuſque Tribun. mil. profecti adverſus Faliſcos Capenateſque, dum bellum majore animo gerunt, quàm conſilio, præcipitavere ſe in inſidias. Genutius morte honeſta temeritatem luens, ante ſigna inter primores cecidit: Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem reſtituit: nec ſe tamen æquo loco hoſti commiſit. Plus ignominiæ erat, quam cladis acceptum, quæ propè in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, ſed in caſtris quoque fuit ad Vejos. ægre ibi miles retentus à fuga eſt, cum pervaſiſſet caſtra rumor, ducibus exercituque cæſo victorem Capenatem ac Faliſcum, Hetruriæque omnem juventutem haud procul inde abeſſe. His tumultuoſiora Romæ jam caſtra ad Vejos oppugnari, jam partem hoſtium tendere ad urbem agmine infeſto crediderant: concurſumque in muros eſt, & matronarum quas ex domo conciverat publicus pavor, obſecrationes in templis factæ: præcibuſque ab diis petitum ut exitium ab urbis tectis templiſque ac Romanis mœnibus arcerent, Vejoſque eum averterent terrorem, ſi ſacra renovata rite, ſi procurata prodigia eſſent. Jam ludi Latinæque inſtaurata erant: jam ex lacu Albano aqua emiſſa in agros: Vejos ſatis fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, ſervandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magiſtrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus, alia ſpes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos qui à Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque ne hoſtis maxime timendus militi eſſet: deinde indicto delectu in diem certam, ipſe interim Vejos ad confirmandos militum animos incurrit: inde Romani ad ſcribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam juventus, Latini Hernicique operam ſuam pollicentes ad id bellum venere. quibus cum gratias in ſenatu egiſſet dictator, ſatis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex ſenatuſconſulto vovit Vejis captis ſe facturum: ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe, expectatione hominum majore quam ſpe, in agro primum Nepeſino cum Faliſcis & Capenatibus ſigna confert. Omnia ibi ſumma ratione conſilioque acta, fortuna etiam, ut fit, ſecuta eſt. non prælio tantum fudit hoſtes, ſed caſtris quoque exuit: ingentique præda eſt potitus: cujus pars maxima ad quæſtorem redacta eſt: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, denſioraque caſtella facta, & à procurſationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injuſſu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laborioſiſſimum cuniculus in arcem hoſtium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu ſub terra continuus labor eoſdem conficeret, in partes ſex munitorum numerum diviſit. ſenæ horæ in orbem operi attributæ ſunt. nocte ac die nunquam ante omiſſum, quam in arcem viam facerent. Dictator, cum jam in manibus videret victoriam eſſe: urbem opulentiſſimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuiſſet: ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud patres ex prodiga largitione caperet, literas ad ſenatum miſit. *Deûm immortalium benignitate, ſuis conſiliis & patientia militum Vejos jam fore in poteſtate populi Romani. quid de præda faciendum cenſerent?*

Duæ

Binæ ſenatum diducebant ſententiæ : ſenis P. Licinii, quem primum dixiſſe à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut qui particeps eſſe prædæ vellet, in caſtra Vejos iret. altera Ap. Claudii, qui largitionem novam prodigam, inæqualem, inconſultam arguens, ſi ſemel nefas ducerent, captam ex hoſtibus in ærario exhauſto bellis pecuniam eſſe, auctor erat ſtipendii ex ea pecunia militi numerandi: ut eo minus tributi plebes conferret, ejus enim doni ſocietatem ſenſuras æqualiter omnium domos, non avidas in direptiones manus otioſorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia eſſe: cum ita fermè eveniat, ut qui ſegnior ſit prædator, ut fortiſſimus quiſque, laboris periculique præcipuam petere partem ſoleat. Licinius contra ſuſpectam & inviſam ſemper eam pecuniam fore ajebat, cauſaſque criminum ad plebem, ſeditionumque inde, ac legum novarum præbituram, ſatius igitur eſſe, reconciliari eo dono plebis animos: exhauſtis atque exinanitis tributo tot annorum ſuccurri: & ſentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope conſenuerint. gratius id fore, lætiuſque, quod quiſque ſua manu ex hoſte captum domum retulerit, quam ſi multiplex alterius arbitrio accipiat. ipſum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque eo delegaſſe ad ſenatum: ſenatum quoque debere rejectam rem ad ſe permittere plebi, ac pati habere quod cuique ſors belli dederit. Hæc tutior viſa ſententia eſt, quæ popularem ſenatum faceret. Edictum itaque eſt, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in caſtra ad dictatorem proficiſcerentur. Ingens profecta multitudo replevit caſtra. Tum dictator auſpicato egreſſus, cum edixiſſet ut arma milites caperent: *Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoque numine inſtinctus, pergo ad delendam urbem Vejos: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. te ſimul Juno regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in noſtram, tuamque mox futuram urbem ſequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat.* Hæc precatus, ſuperante multitudine ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi ſenſus eſſet. Vejentes ignari ſe jam a ſuis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ ſuæ vocatos deos, alios votis ex urbe ſua evocatos, hoſtium templa novaſque ſedes ſpectare, ſeque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam ſubrutis cuniculo mœnibus, arcem jam plenam hoſtium eſſe, in muros pro ſe quiſque armati diſcurrunt: mirantes quidnam id eſſet, quod cum tot per dies nemo ſe ab ſtationibus Romanis moviſſet, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inſeritur huic loco fabula: *Immolante rege Vejentium, vocem aruſpicis dicentis: qui ejus hoſtiæ exta proſecuiſſet, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo moviſſe Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent.* Sed in rebus tam antiquis, ſi quæ ſimilia veri ſint, pro veris accipiantur, ſatis habeam. hæc ad oſtentationem ſcenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium eſt. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repente edidit. & pars averſos in muris invadunt hoſtes: pars clauſtra portarum revellunt: pars cum ex tectis ſaxa tegulæque à mulieribus ac ſervitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactiſque portis, cum alii agmine irruerent, alii deſertos ſcanderent muros, urbs hoſtibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde multa jam edita cæde ſeneſcit pugna. & dictator præcones edicere jubet, *ut ab inermi abſtineatur*. Is finis ſanguinis fuit. dedi inde inermes cœpti, & ad prædam miles permiſſu dictatoris diſcurrit. quæ cum ante oculos ejus aliquantum ſpe atque opinione major, majoriſque pretii rerum ferretur: dicitur manus ad cœlum tollens precatus eſſe, *ut ſi cui deorum hominumque nimia ſua fortuna, populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire quam minimo ſuo privato incommodo, publicoque Romani populi liceret.* convertentem ſe inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapſum cecidiſſe. idque omen pertinuiſſe poſtea eventu rem conjectantibus viſum ad damnationem ipſius Camilli: captæ deinde urbis Romanæ, quod poſt paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hoſtium, ac direptione urbis opulentiſſimæ eſt conſumptus. Poſtero die libera corpora dictator ſub corona vendidit. ea ſola pecunia in publicum redigitur, haud ſine ira plebis. & quod retulere ſecum prædæ, nec duci, qui ad ſenatum, malignitatis auctores quærendo,

rem arbitrii ſui rejeciſſet: nec ſenatui ſed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad ſenatum retuliſſet, pater tam popularis ſententiæ auctor fuiſſet, acceptum referebant. Cum jam humanæ opes aſportatæ egeſtæque à Vejis eſſent, amoliri tum deûm dona, ipſoſque deos, ſed colentium magis, quam rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veſte, quibus deportanda Romam regina Juno aſſignata erat, venerabundi templum inire, primo religioſe admoventes manus: quod id ſignum more Hetruſco niſi certæ gentis ſacerdos attrectare non eſſet ſolitus. deinde cum quidam, ſeu ſpiritu divino tactus, ſeu juvenili joco, *Vi'ne Romam ire Juno?* dixiſſet: annuiſſe cæteri Deam conclamaverunt. Inde fabulæ adjectum eſt, vocem quoque dicentis *velle*, auditam. motam certe ſede ſua parvi molimenti adminiculis, ſequentis modo, accepimus levem ac facilem tranſlatu fuiſſe: integramque in Aventinum æternam ſedem ſuam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam: ubi templum ei poſtea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejentum occaſus fuit, urbis opulentiſſimæ Hetruſci nominis, magnitudinem ſuam vel ultima clade indicantis: quæ decem æſtates hyemeſque continuas circunceſſa, cum plus aliquanto cladium intuliſſet quàm accepiſſet, poſtremo jam fato quoque urgente, operibus tamen, non vi expugnata eſt. Romam ut nunciatum eſt, Vejos captos: quanquam & prodigia procurata fuerant, & vatum reſponſa, & Pythicæ ſortes notæ: & quantum humanis adjuvari conſiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant: tamen quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex inſperato immenſum gaudium fuit: & priuſquam ſenatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum gratias diis agentium erant. ſenatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, ſupplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris omnibus ordinibus obviam effuſis celebratior, quam ullius unquam antea fuit: triumphuſque omnem conſuetum honorandi illius diei modum aliquantum exceſſit: maxime conſpectus ipſe eſt, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, ſed humanum etiam viſum. Jovis Soliſque equis æquiparatum dictatorem in religionem etiam trahebant, triumphuſque ob eam unam maxime rem clarior quam gratior fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri. atque his divinis humaniſque rebus geſtis dictatura ſe abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum, cui ſe decimam voviſſe prædæ partem cum diceret Camillus, pontifices ſolvendum religione populum cenſerent: haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in ſacrum ſecerneretur. tandem eo, quod leviſſimum videbatur, decurſum eſt, ut qui ſe domumque religione exſuere vellet, cum ſibimetipſe prædam æſtimaſſet ſuam, decimæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum dignum amplitudine templi, ac numine Dei, ex dignitate populi Rom. fieret. ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volſcis & Æquis venerunt, impetrataque pax, magis ut feſſa tam diutino bello acquieſceret civitas, quam quod digni peterent. Vejis captis, ſex tribunos militum conſulari poteſtate inſequens annus habuit, duos P. Cornelios, Coſſum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliſcum bellum, Valerio ac Servilio Capenas ſorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, ſed ager eſt depopulatus prædæque rerum agreſtium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum ſubegit. pax petentibus data. In Faliſcis bellum reſtabat. Romæ interim multiplex ſeditio erat. cujus lenlendæ cauſa coloniam in Volſcos, quo tria millia civium Romanorum ſcriberentur, deducendam cenſuerant: triumvirique ad id creati, terna jugera & ſeptunces viritim diviſerant. Ea largitio ſperni cœpta: qui ſpei majoris avertendæ ſolatium objectum cenſebant. cur enim relegari plebem in Volſcos, cum pulcherrima urbs Veji, agerque Vejentanus in conſpectu ſit, uberior ampliorque Romano agro? urbem quoque urbi Romæ vel ſitu, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum præponebant. quin illa quoque actio movebatur, quæ poſt captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, tranſmigrandi Vejos. cæterum partim plebi, partim ſenatui deſtinabant habitandos Vejos: duaſque urbes communes reipub. incoli à Romano po-

Pulo

p[illegible] A[illegible]erſa q[illegible] cum opti- [illegible], [illegible]e m[illegible]itur[illegible] ſe [illegible] pe[illegible] p. puli [illegible] u m[illegible]am te- [illegible]e [illegible]une in una [illegible]m e[illegible]e, quid [illegible] v[illegible]m[illegible] e [illegible] [illegible] parte[illegible] p[illegible]ferret? [illegible] e [illegible] [illegible]am captis [illegible] b[illegible]t? [illegible] pa- [illegible] [illegible] b. [illegible] [illegible]n ex [illegible]s iaror [illegible] [illegible]e[illegible]ntur, [illegible], p[illegible]ente [illegible] Hæc e[illegible]m [illegible] [illegible]ere[illegible]t ([illegible]am par- [illegible] [illegible]ebis patres in ſ[illegible]am [illegible]er[illegible]nt) nu[illegible]a res alia [illegible] t[illegible]rare plebem c[illegible]gebat, [illegible] rixæ commi[illegible]te[illegible]æ [illegible]tu[illegible] e[illegible]ct, p[illegible]rcipes [illegible] [illegible] [illegible], a[illegible] [illegible] h[illegible] [illegible] [illegible]es c[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]m [illegible] b[illegible]r. *[illegible]aud* [illegible] *[illegible]em,* *q[illegible]* [illegible], [illegible] *[illegible]rum p[illegible]-* [illegible] *[illegible]* [illegible] *ne dice-* [illegible] *[illegible]do* [illegible] *b-* [illegible] *[illegible]* *[illegible] non [illegible]* [illegible] *[illegible] quæ r[illegible]um* [illegible] *ur* [illegible] *[illegible] con-* [illegible] *[illegible]cet.* Cum [illegible] viſa, de- [illegible] [illegible]et, [illegible]d[illegible]lbito [illegible] [illegible]uod ejus [illegible]m v[illegible]tum Vejentium [illegible] [illegible]m in poteſtatem [illegible] v[illegible]et, ejus partem [illegible] [illegible] ſac[illegible]m eſſe. ita in [illegible] u[illegible] agerque venit: [illegible] pr[illegible]mpta, tribunis [illegible], ut aurum ex [illegible]m datum, cujus [illegible]es, m[illegible]tronæ c[illegible]tus [illegible]tan[illegible]am habitis, & [illegible]creto pollicitæ tribunis [illegible]m, & omnia ornamenta ſ[illegible], [illegible]m detulerunt. Grata ea re[illegible], [illegible] maxime ſenatui unquam f[illegible] [illegible]emque ob eam munificen- ti[illegible]m [illegible]tronis habitum, ut pi- len[illegible]o ad ſacra ludoſque, carpentis feſto profeſtoque uterentur. Pondere

ab ſingulis auri accepto, æſtimatoque ut pecuniæ ſ[illegible]lverentur, creteram au- ream fieri placuit, quæ donum Apol- lini Delphos portaretur. Simul ab re- ligione a[illegible]imos remiſerunt, integram ſedi[illegible] [illegible]m tribuni plebis incitatur mul[illegible]itudo in omnes principes, ante alios in Cam[illegible]um. cum præ[illegible]am Ve- je[illegible]ta[illegible]am p[illegible]lando ſac[illegible]que ad nihilum redegiſſe, a[illegible] increpant: præſenti[illegible] [illegible] iratis [illegible]fferrent, vere[illegible] [illegible]. Simul ut ex[illegible]rahi rem ex e[illegible] [illegible]e- runt, tribu[illegible]os ple[illegible] [illegible] [illegible]in annum e[illegible]f[illegible]m reficiunt [illegible] [illegible]tres hoc idem de interceſſ[illegible]i[illegible]us le[illegible]s an- niſi. Ita tribuni plebis ex m[illegible]gna parte iidem refecti. Comitiis tri[illegible]unorum militum patres ſumma ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. pro- pter bella ſimulabant parari ducem, ſed rogationi tribunitiæ adverſarius quærebatur. Cum Cami[illegible]lo creati tri- buni mi[illegible]itum conſulari poteſtate L. Furi[illegible]s Medullinus ſextum, C. Æmi- lius, L. Valerius Publicola. Sp. Poſt- h[illegible]mius, P Cornelius iterum. Prin- [illegible]i[illegible]io anni tribuni plebis nihil move- ru[illegible]t donec M. F[illegible]rius Camillus in F[illegible]cos, cui id bellum m[illegible]nd[illegible]tum er[illegible]t, proficiſceretur: diffe[illegible] de- in[illegible]e elanguit res. & Camill[illegible], q[illegible]em [illegible]erſarium maxime metuerant, glo- ria in F[illegible]l[illegible]ſcis crevit. Nam cum primo mœnibus ſe hoſtes tenerent. tu- ti[illegible]imum id rati, populatione agrorum atque incendiis vi[illegible]larum coëgit eos egredi urbe; ſed timor lon[illegible]ius pro- gredi prohibuit. mille ferè paſſuum ab oppi[illegible]o caſtra locant [illegible] nulla re alia fidentes e[illegible] [illegible]tis tuta eſſe, quàm d[illegible]- cultate [illegible]i[illegible]s, aſperis confragoſiſq[illegible]e circa, [illegible] partim arctis, par[illegible]im ardu[illegible]s viis. Cæterum Cami[illegible]lus captivum in- dicem ex agris ſecu[illegible]tus ducem, e[illegible] [illegible]is multa nocte motis, prima luce ali- quanto ſuperioribus locis ſe oſtendit. trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus ſtabat, ibi impedire opus conatos hoſtes fundit fugatque, tantumque inde pavoris F[illegible]liſcis injectum eſt, ut effuſa fuga caſtra ſua, quæ propiora erant, præ- lati urbem peterent. multi cæſi vul- neratique priuſquam patentes portis inciderent. ca[illegible]ra capta [illegible] præda ad quæſtores redacta, cum magna mili- tum ira: ſed ſeveritate imperi[illegible]i vi[illegible] eandem virtutem & oderant, & mi- rabantur. Obſidio inde urbis, & mu- nitiones, & interdum per occaſionem impetus oppidanorum in Romanas ſtationes præliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata ſpe[illegible] cum

frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obſeſſis quam obſidentibus ſuppeterent: videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuiſſet: ni fortuna imperatori Romano ſimul & cognitæ rebus bellicis virtutis ſpecimen & maturam victoriam dediſſet. Mos erat Faliſcis eodem magiſtro liberorum & comite uti: ſimulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, ſicut fere fit, qui ſcientia videbatur præcellere, erudiebat. Is cum in pace inſtituiſſet pueros ante urbem luſus exercendique cauſa producere: nihil eo more per belli tempus intermiſſo, dum modò brevioribus, modò longioribus ſpatiis trahendo eos à porta luſu, ſermonibuſque variatis longius ſolito: ubi res dedit, progreſſus, inter ſtationes eos hoſtium, caſtraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. Ibi ſceleſto facinori ſceleſtiorem ſermonem addidit: *Falerios ſe in manus Romanis tradidiſſe, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum ſint, in poteſtatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit: *non ad ſimilem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, ſceleſtus ipſe cum ſceleſto munere veniſti. nobis cum Faliſcis, quæ pacto fit humano, ſocietas non eſt: quam ingeneravit natura, utriſque eſt, eritque. ſunt & belli ſicut pacis, jura: juſteque ea non minus quam fortiter didicimus gerere. arma habemus non adverſus eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur: ſed adverſus armatos, & ipſos, qui nec læſi nec laceſſiti à nobis, caſtra Romana ad Vejos oppugnarunt: eos tu, quantum in te fuit, novo ſcelere viciſti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis ſicut Vejos, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus poſt tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgaſque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod ſpectaculum concurſu populi primum facto, deinde à magiſtratibus de re nova vocato ſenatu, tanta mutatio animis eſt injecta, ut qui modò efferati odio iraque, Vejentium exitum pene quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem univerſa poſceret civitas. fides Romana, juſtitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: conſenſuque omnium legati ad Camillum in caſtra atque inde permiſſu Camilli Romam ad ſenatum, qui dederent Falerios, proficiſcuntur: introducti ad ſenatum, ita locuti traduntur: *Patres conſcripti, victoria, cui nec deus, nec homo quiſquam invi[…] victi à vobis & imperator[…] v[…]o […] […]ut nos vobis [g]rati (quo n[ih]il vi[…] pulchrius eſt) melius nos ſub im[…] veſtro, quam legibus n[oſt]ris vi[…] Eventu hujus belli duo ſalutaria ex[…] pla prodita humano generi ſunt. vos [fi]dem in bello, quam præſentem vi[ct]or[iam] maluiſtis: nos fide provocati, vi[ct]or[…] ultro detulimus: ſub ditione veſtra [ſu]mus: mittite qui arma, qui obſides, [qui] urbem patentibus portis accipian[t …] vos fidei noſtra, nec nos imperii v[…] pœnitebit.* Camillo & ab hoſtib[…] civibus gratiæ actæ. Faliſcis in […] dium militum ejus anni, ut p[…] Romanus tributo vacaret, pec[…] perata. Pace data, exercitus Ro[…] reductus. Camillus meliore mult[…] de, quam cum triumphantem al[…] urbem vexerant equi, inſignis j[…] fideque hoſtibus victis cum in ur[b]e[m] rediſſet, tacite ejus verecundiam […] tulit ſenatus, quin ſine mora vo[…] beraretur: crateramque auream […] num Apollini Delphos legati q[…] rent, L. Valerius, L. Sergi[u]s, […] Manlius, miſſi longa una nave, […] procul freto Siculo à piratis Lip[…] ſum excepti devehuntur Liparas. […] erat civitatis, velut publico latr[…] partam prædâ dividere. Forte e[…] in ſummo magiſtratu erat Timaſ[…]us quidam, Romanis vir ſimilior q[u]am ſuis, qui legatorum nomen don[…] que, & deum cui mitteretur, & d[…] cauſam veritus ipſe, multitud[i]ne[m] quoque, quæ ſemper ferme re[…] eſt ſimilis, religionis juſtæ imple[…] adductoſque in publicum hoſpi[…] legatos, cum præſidio etiam na[…] Delphos proſecutus, Romam […] ſoſpites reſtituit. hoſpitium cum e[…] ſenatuſconſulto eſt factum, do[…] publice data. Eodem anno in Æ[…] varie bellatum: adeo ut in incer[…] fuerit, & apud ipſos exercitu[…] & Romæ, viciſſent, victine eſſent. Imperatores Romani fuere ex tribu[nis] militum C. Æmilius, Spurius P[oſt]humius. primo rem communiter g[e]ſſerunt: fuſis inde acie hoſtibus, Æmylium præſidio Verruginem obt[in]e[re] placuit, Poſthumium fines vaſtare. ibi enim incompoſito agmine negligentius ab re bene geſta euntem ado[rti] Æqui, terrore injecto in proxim[os] compulere tumulos, pavorque in[d]e Verruginem etiam ad præſidium alterum eſt perlatus. Poſthumius ſuis i[n] tutum receptis, cum concione advocata terrorem increparet, ac fugam: *fuſos eſſe ab ignaviſſimo & fugaciſſimo hoſte*: conclamat univerſus exercitus

merito

[illegible] *fe* [illegible] *&* *fateri admiſſum* [illegible] *corre ureseſſe*, [illegible] *num id gaudium boſtibus* [illegible] *ut conſeſtim inde ad ca-* [illegible] *ducerer* [illegible] *in conſpectu erant* [illegible] *a in plano) nihil pœnæ recuſabant*, [illegible] *expugnaſſent.* Coliau- [illegible] corpora curare, paratoſque eſſe [illegible] jubet. & hoſtes noctur- [illegible] ex tumulo Romanorum, [illegible] ferebat Verruginem, [illegible] ere [illegible] prœliumque [illegible] (sed luna pernox erat) [illegible] & haud incertius [illegible] Sed clamor Ver- [illegible] caſtra Romana [illegible] tantum injecit [illegible] equum retinente ai- [illegible] e Æmilio, Tuſculum [illegible] inde fama Romam [illegible] *[illegible] bumium, exercitum-* *que* [illegible]. Qui ubi prima lux ale- [illegible] m eſſe ſequentibus ſu- [illegible] perequitaſſet aciem pro- [illegible], tantum injecit ardoris, [illegible] ſuſtinuerint impetum [illegible] cædes inde fugientium, qualis [illegible] magis, quam virtute res geri- tur, ad perniciem hoſtium facta eſt, [illegible] e ab Thuſculo nuncium, ne- [illegible] exterrita civitate, literæ à [illegible] laureatæ ſequuntur: vi- ctoriam populi Romani eſſe: Æquo- rum exercitum deletum. Tribunorum [illegible] quia nondum invene- rant [illegible] em, & plebs continuare latori- bus [illegible] natum, & patres refi- [illegible] rceſſores legis annifi ſunt, ſed [illegible] comitiis plebs valuit. quem [illegible] patres ſumi, ſenatuſcon- [illegible] ut conſules, inviſus plebi [illegible], crearentur. Annum poſt [illegible] decimum creati conſules L. L[illegible] Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni fe- roc[illegible], quia nemo ex collegio inter- ceſſ[illegible]us erat, coortis ad perferendam [illegible] nis plebis, nec ſegnius ob [illegible] ipſum [illegible] ſulibus reſiſtentibus, o- [illegible] c [illegible] tate in unam eam curam [illegible] verſa, Vitelliam coloniam Roma- nam in ſ[illegible] agro Æqui expugnant, [illegible] pars maxima incolumis, [illegible] nocte proditione oppidum ca- [illegible], liberam per averſa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lu- cretio [illegible] ea provincia evenit. is cum exercitu profectus, acie hoſtes vi[illegible] [illegible]rque Romam ad majus ali- quanto certamen rediit. dies dicta erat tri[illegible] ple[illegible] biennii ſuperioris, A. Vi[illegible] & Q. Pomponio: quos de- fen[illegible] patrum conſenſu, ad fidem ſe- natus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut geſti magi- ſtratus quiſquam arguebat, præter- quam quod gratificantes patribus, ro- gationi tribunitiæ interceſſiſſent. vicit tamen gratiam ſenatus plebis ira. & peſſimo exemplo innoxii denis mil'i- bus gravis æris condemnati ſunt. id ægrè paſſi patres. Camillus palam ſce- leris plebem arguere: quæ jam in ſuos verſa, non intelligeret ſe pravo judicio de tribunis interceſſionem ſu- ſtuliſſe. interceſſione ſublata, tribuni- tiam poteſtatem evertiſſe. Nam quod illi ſperarent effrenatam licentiam ejus magiſtratus patres laturos, falli eos ſi tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inventu- ros eſſe. conſulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tuliſſent, qui ſenatus auctoritatem ſecuti eſſent. Hæc propalam concio- nabundus indies magis augebat iras hominum. ſenatum vero incitare ad- verſus legem haud deſiſtebat; ne aliter deſcenderent in forum, cum dies fe- rendæ legis veniſſet, quam ut qui me- miniſſent ſibi pro aris foriſque & deûm templis, ac ſolo in quo nati eſſent, dimicandum fore. nam quod ad ſe privatim attineat: ſi ſuæ gloriæ ſibi inter dimicationem patriæ meminiſſe ſit fas, ſibi ampium quoque eſſe, urbem ab ſe captam frequentari: quotidie ſe frui monimento gloriæ ſuæ, & ante o- culos habere urbem latam in triumpho ſuo: inſiſtere omnes veſtigiis laudum ſuarum, ſed nefas ducere, deſertam ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem; & in captivo ſolo habitare populum Romanum: & victrice patria victam mutari. His adhortationibus concitati patres, principes, ſenes ju- veneſque cum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: diſſipatique per tribus, ſuos quiſque tribules pre- henſantes, orare cum lachrymis cœ- pere, ne eam patriam, pro qua fortiſ- ſime feliciſſimeque ipſi ac patres eo- rum dimicaſſent, desererent: Capi- tolium, ædem Veſtæ, cætera circa templa deorum oſtentantes: ne exu- lem, extorrem populum Roman. ab ſolo patrio, ac diis penatibus, in ho- ſtium urbem agerent; eoque rem a- ducerent, ut melius fuerit non capi Vejos, ne Roma desereretur: Quia non vi agebant, ſed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religioſum parti maximæ fuit; & legem una plures tribus antiqua- runt, quam juſſerunt. adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut poſtero die referentibus conſulibus ſenatuſ- conſultum fieret, ut agri Vejentani

F 6 ſeptena

ſeptena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantum, ſed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam ſpem liberos tollere. Eo munere delinita plebe, nihil certatum eſt, quo minus conſularia comitia haberentur, creati conſules C. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino poſtea fuit cognomen. Hi conſules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voveret Vejenti bello, eodem anno ædes Junonis reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum ſtudio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis geſtum eſt, fuſis hoſtibus prius pene, quam manus conſererent. Valerio, quod perſeverantior cædendis hoſtibus in fuga fuit, triumphus: Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum eſt. Eodem anno novum bellum cum Volſinienſibus exortum: quo propter famem, peſtilentiamque in agro Romano ex ſiccitate caloribuſque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volſinienſes Salpinatibus adjunctis ſuperbia elati ultro agros Romanos incurſavere. bellum inde duobus populis indictum. C. Julius cenſor deceſſit: in ejus locum M. Cornelius ſuffectus. quæ res poſtea religioni fuit: quia eo luſtro Roma eſt capta: nec deinde unquam in demortui locum cenſor ſufficitur: conſulibuſque morbo implicitis, placuit per interregnum renovari auſpicia. itaque cum ex ſenatuſconſulto conſules magiſtratu ſe abdicaſſent, interrex crearetur M. Furius Camillus: qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati ſex tribuni militum conſulari poteſtate: ut etiam ſi cui eorum incommoda valetudo fuiſſet, copia magiſtratuum reipublicæ eſſet. Calendis Quintilibus magiſtratum occœpere L. Lucretius, Servius Sulpitius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus ſeptimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volſinienſis provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpicio. Prius cum Volſinienſibus pugnatum eſt, bellum numero hoſtium ingens, certamine haud ſane aſperum fuit. fuſa concurſu primo acies in fugam, millia octo armatorum ab equitibus incluſa, poſitis armis in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne ſe pugnæ committerent Salpinates, mœnibus armati ſe tutabantur. Romani prædas paſſim & ex Salpinati agro, & ex Volſinienſi nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volſinienſibus feſſis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, ſtipendiumque ejus anni exercitui præſtarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cæditius de plebe nunciavit tribunis, ſe in Nova via ubi nunc ſacellum eſt ſupra ædem Veſtæ, vocem noctis ſilentio audiſſe clariorem humana, quæ magiſtratibus dici juberet, Gallos adventare. Id (ut fit) propter auctoris humilitatem ſpretum: & quod longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato ſpreta: ſed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere, qui die dicta ab L. Apulejo tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, cum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum reſponſum tuliſſet, ſe collaturos quanti damnatus eſſet, abſolvere eum non poſſe: in exilium abiit: precatus ab diis immortalibus ſi innoxio ſibi ea injuria fieret, primo quoque tempore deſiderium ſui civitati ingratæ facerent. abſens quindecim millibus gravis æris damnatur. Expulſo cive, quo manente, ſi quicquam humanorum certi eſt, capi Roma non potuerat: adventante fatali urbis clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam Alpes tranſiſſe: agroſque ab Hetruſcis ante cultos poſſediſſe: & invexiſſe in Galliam vinum illiciendæ gentis cauſa Aruntem Cluſinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone: cui tutor is fuerat ipſe, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, niſi externa vis quæſita eſſet, nequirent. hunc tranſeuntibus Alpes ducem auctoremque Cluſium oppugnandi fuiſſe. Equidem haud abnuerim, Cluſium Gallos ab Arunte, ſeu quo alio Cluſino adductos: ſed eos qui oppugnaverint Cluſium, non fuiſſe qui primi Alpes tranſierint, ſatis conſtat. ducentis quippe annis antequam Cluſium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli tranſcenderent: nec cum his primum Hetruſcorum, ſed multo ante cum iis qui inter Apenninum Alpeſque incolebant, ſæpe exercitus Gallici pugnavere. Thuſcorum ante Romanum imperium latè terra marique opes patuere: mari

ſupere

Inferum ſuperumque, quibus Italia inſulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina ſunt argumento, quod alterum Tuſcum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria Tuſcorum colonia vocavere Italicæ gentes: Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum ad inferum mare, poſtea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis miſſis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui ſinum circumcolunt maris, uſque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo eſt, maxime Rhætis: quos loca ipſa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter ſonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. De tranſitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Priſco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia eſt, penes Bituriges ſumma imperii fuit, ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum ſua tum publica præpollens: quod in imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur poſſe. Hic magno natu ipſe jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Belloveſum ac Sigoveſum ſororis filios impigros juvenes miſſurum ſe eſſe in quas dii dediſſent auguriis ſedes, oſtendit. quantum ipſi vellent numerum hominum excirent, ne qua gens arcere advenientes poſſet. Tum Sigoveſo ſortibus dati Hercinii ſaltus, Belloveſo haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is quod ea gens populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos excivit, profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricaſtinos venit. Alpes inde oppoſitæ erant, quas inexſuperabiles viſas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria ſit, niſi de Hercule fabulis credere libet) ſuperatas. Ibi cum velut ſeptos montium altitudo teneret Gallos, circumſpectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum tranſirent, religio etiam tenuit. quod allatum eſt, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Maſſilienſes erant hi, navibus à Phocide profecti. id Galli fortunæ ſuæ omen rati adjuvere, ut quem primum in terram egreſſi occupaverant locum, patentibus ſilvis communirent. Ipſi per Taurinos ſaltuſque Juliæ Alpis tranſcenderunt: fuſiſque acie Thuſcis haud procul Ticino flumine, cum, in quo conſederant, agrum Inſubrium appellari audiſſent, cognomine Inſubribus pago Heduorum, ibi omen ſequentes loci, condidere urbem, Mediolanum appellarunt. Alia ſubinde manus, Germanorum, Elitovio duce, veſtigia priorum ſecuta, eodem ſaltu favente Belloveſo cum tranſcendiſſet Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt, locos tenuere Libui, conſidunt poſt hos Salluvii, qui prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii, Lingoneſque tranſgreſſi, cum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Hetruſcos modo, ſed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones recentiſſimi advenarum ab Utente flumine uſque ad Æſim fines habuere. hanc gentem, Cluſium Romamque inde veniſſe comperio. id parum certum eſt, ſolamne, an ab omnibus Ciſalpinorum Gallorum populis adjutam. Cluſini novo bello exterriti, cum multitudinem, tum formas hominum inuſitatas cernerent, & genus armorum: audirentque ſæpe ab iis cis Padum, ultraque legiones Hetruſcorum fuſas, quamquam adverſus Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiæve erat, niſi quod Vejentes conſanguineos adverſus populum Romanum non defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil impetratum, legati tres Marci Fabii Ambuſti filii miſſi, qui ſenatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne à quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res cogat, tuendos eſſe: ſed melius viſum bellum ipſum amoveri, ſi poſſet, & Gallos novam gentem pace potius cognoſci quam armis. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quam Romanis ſimiles habuiſſet. quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: *Etſi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes eſſe, quorum auxilium à Cluſinis in re trepida ſit imploratum. & quoniam legatione adverſus ſe maluerint, quam armis tueri ſocios, ne ſe quidem pacem, quam illi afferant, aſpernari, ſi Gallis egentibus agro, quem latius poſſideant quam colant Cluſini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non poſſe, & reſponſum coram Romanis ſe accipere velle:*

Digitized by Google

velle: & ſi negetur ager, coram iiſdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare domum poſſint, quantum Galli virtute ceteros mortales præſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum à poſſeſſoribus petere, aut minari arma. Romanis quærentibus, ecquid in Hetruria rei Gallis eſſet? cum illi ſe in armis jus ferre, & omnia fortium virorum eſſe, ferociter dicerent: accenſis utrinque animis ad arma diſcurritur, & prælium conſeritur. ibi jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam eſſe potuit, cum ante ſigna Hetruſcorum tres nobiliſſimi fortiſſimique Romanæ juventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus. quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipſa ſigna Hetruſcorum incurſantem, per latus transfixum haſta occidit, ſpoliaque ejus legentem Galli agnovêre, perque totam aciem Romanum legatum eſſe, ſignum datum eſt. Omiſſa inde in Cluſinos ira receptui canunt, minantes Romanis. Erant qui extemplo Romam eundum cenſerent. vicere ſeniores, ut legati prius mitterentur queſtum injurias, poſtulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum cum ea ſicut erant mandata, expoſuiſſent, ſenatui nec factum placebat Fabiorum, & jus poſtulare barbari videbantur: ſed ne id quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obſtabat. Itaque ne penes ipſos culpa eſſet cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de poſtulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut quorum de pœna agebatur, tribuni militum conſulari poteſtate in inſequentem annum crearentur. quo facto haud ſecus quam dignum erat, infenſi Galli, bellum propalam minantes, ad ſuos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati, P. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, P. Servilius Maluginenſis. Cum tanta moles mali inſtaret (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim ſuam ingruentem refringi non vult) civitas quæ adverſus Fidenatem ac Vejentem hoſtem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempeſtatibus dixiſſet: ea tunc inuſitato atque inaudito hoſte ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæſivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, ſummæ rerum præerant; delectumque nihilo accuratiorem quam ad media bella haberi ſolitus erat, extenuantes etiam famam belli habebant. Interim Galli, poſtquam accepere ultro honorem habitum violatoribus juris humani, eluſamque ſuam legationem eſſe; flagrantes ira, cujus impotens eſt gens, confeſtim ſignis convulſis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum, cum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agreſtium fieret, Romam ſe ire magno clamore ſignificabant: quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuſo agmine immenſum obtinentes loci. Sed antecedente fama, nunciiſque Cluſinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hoſtium tulit: quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occurſum eſt, qua flumen Allia Cruſtuminis montibus præ alto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miſcetur. Jam omnia contra circaque hoſtium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribuſque variis horrendo cuncta compleverant ſono. Ibi tribuni militum non loco caſtris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus eſſet, non deorum ſaltem, ſi non hominum, memores, nec auſpicato, nec litato inſtruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hoſtium poſſent. nec tamen æquari frontes poterant, cum extenuando, infirmam, & vix cohærentem mediam aciem haberent. paulum erat ab dextera editi loci, quem ſubſidiariis repleri placuit: eaque res ut initium pavoris ac fugæ, ſic una ſalus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hoſtium artem maxime timens, ratus ad id captum ſuperiorem locum, ut ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurriſſent, ſubſidia in averſos tranſverſaque impetum darent, ad ſubſidiarios ſigna convertit: ſi eos loco depuliſſet, haud dubius facilem in æquo campi tantum ſuperanti multitudine victoriam fore. adeo non fortuna modo, ſed ratio etiam cum barbaris ſtabat. In altera acie nihil ſimile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pavor fugaque occupaverat animos; & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos in hoſtium urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper ſubſidiarios tutatus eſt locus. In reliqua acie

ſimul

[illegible] ab latere, [illegible] viderent, [illegible] re[illegible] [illegible] Terga [illegible] [illegible] Circa ripam Tiberis, qua [illegible] sinistrum cornu [illegible] fuga facta est: mul[illegible] aut invalidus, [illegible] Maxima tamen pars [illegible] pervenit, [illegible] sed ne [illegible] Romam est missus. [illegible] quod procul a flu[illegible] & ne [illegible] urbis in arcem confu[illegible] Gallos [illegible] velut obstu[illegible] miraculo [illegible] victoriæ tam re[illegible] tenuit, & ipse pavore defixi [illegible] steterunt, velut ignari quid [illegible] deinde insidias vereri: [illegible] cæsorum spolia legere [illegible] ar[illegible] ut mos eis est, [illegible] Tum demum postquam [illegible] ebatur, viam [illegible] ante solis occa[illegible] Romam perveniunt: [illegible] equites, non por[illegible] stationem pro portis [illegible] armatos esse in muris, [illegible] aliud priori simile mira[illegible] noctemque ve[illegible] urbis, inter Ro[illegible] Anienem consedere, ex[illegible] circa mœnia, aliaſ[illegible] hostibus in per[illegible] Romani, cum [illegible] Veiis periisset [illegible] nec superesse quen[illegible] Romam refuge[illegible] complorati omnes [illegible] mortuique totam prope [illegible] implevęrunt. Priva[illegible] stupefecit publicus [illegible] postea adesse nun[illegible] Mox ululatus cantusque [illegible] circa mœnia tur[illegible] audiebant: omne inde [illegible] ita tenuit animos [illegible] ad lucem alteram, ut identi[illegible] in urbem futurus videretur [illegible] primo adventu, quo accesse[illegible] mansuros enim ad [illegible] nisi hoc consilii foret. deinde [illegible] casum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. postremo lux appropin-

[illegible]ans exanimare; timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, cum signa infesta portis sunt illata. nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. nam cum defendi urbem posse, tam parva relicta manu spes nulla esset, placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere, armisque & frumento collato, ex loco inde munito deos hominesque & Romanum nomen defendere: flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent qui colerent. Si arx, Capitoliumque sedes deorum, si senatus caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique periturx turbæ. & quod id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales, consularesque simul se cum illis palam dicere obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum, juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis qui captæ urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogantiumque viros natosque, cui se fato darent? nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. Inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales omissa rerum earum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda

[illegible]

[illegible] ſe [illegible] vix [illegible] P[illegible] ex [illegible] ba[illegible] ſ[illegible], ut [illegible] , per[illegible] caput [illegible] ab eo [illegible] ſuis [illegible] cædem [illegible] Cæterum [illegible] accenſus est ign[illegible] [illegible] per vias [illegible] atque alia parte [illegible] oritur, non [illegible] concipere, ſed ne auribus [illegible] ſuis conſtare [illegible] [illegible] , & [illegible] animos [illegible] & oculos [illegible] patriæ, nec [illegible] relicti præter [illegible] [illegible] Nec [illegible] [illegible] ſemper c[illegible] nihil [illegible] malis [illegible] etſi omnia [illegible] æquata vidiſſent, quem [illegible] ſe defenderent: & jam cum [illegible] accederent, velut [illegible] ab ſenſu [illegible] animos, arma tantum [illegible] dextris velut ſolis reliquas [illegible] tenentes. Galli quoque per [illegible] dies in tecta modo urbis [illegible] quicquam bello geſto, cum inter [illegible] ac ruinas captæ urbis nihil [illegible] pereſſe præter armatos hoſtes viderent: nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur: experiri ulti-

ultima, & impetum facere in arcem ſtatuunt. Prima luce ſigno dato, multitudo omnis in foro inſtruitur: inde clamore ſublato, ac teſtudine facta ſubeunt. Adverſus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus ſtationibus firmatis, qua ſigna ferri videbant, ea robore virorum oppoſito ſcandere hoſtem ſinunt: quo ſucceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati. medio fere clivo reſtitere: atque inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem, inferebat, impetu facto, ſtrage ac ruina fudere Gallos. ut nunquam poſtea nec pars, nec univerſi tentaverint tale pugnæ genus. Omiſſa itaque ſpe per vim atque arma ſubeundi, obſidionem parant: cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis abſumpſerant, & ex agris per ipſos dies raptum omne Vejos erat. Igitur exercitu diviſo per finitimos populos prædari placuit, partim obſideri arcem, ut obſidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiſcentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipſa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit. Qui mœſtior ibi fortuna publica quam ſua, cum diis hominibuſque accuſandis ſeneſceret, indignando mirandoque ubi illi viri eſſent, qui ſecum Vejos Falerioſque cepiſſent, qui alia bella fortius ſemper quam felicius geſſiſſent, repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates conſultare. Nec ſecus quam divino ſpiritu tactus cum ſe in medium concionem intuliſſet, abſtinere ſolitus ante talibus conciliis: *Ardeates, inquit, veteres amici, novi etiam cives mei, quando & veſtrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo veſtrum conditionis meæ oblitum me huc proceſſiſſe putet: ſed res ac periculum commune cogit, quod quiſque poſſit in re trepida præſidii, in medium conferre. & quando ego vobis pro tantis veſtris in me meritis gratiam referam, ſi nunc ceſſavero? aut ubi uſus erit mei vobis, ſi in bello non fuerit? hac arte in patria ſteti, & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulſus ſum. Vobis autem Ardeates fortuna oblata eſt & pro tantis priſtinis populi Romani beneficiis, quanta ipſi meminiſtis (nec enim exprobranda apud memores ſunt) gratiæ referendæ, & huic urbi decus ingens belli ex hoſte communi pariendi. Quæ tam effuſo agmine adventat, gens eſt cui natura corpora animoſque magna magis quam firma dederit. eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt. Argumento ſit clades Romana: patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua reſiſtitur manu. jam obſidionis tædio victi abſcedunt, vagique per agros palantur. cibo vinoque raptim hauſto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum ſine munimento, ſine ſtationibus, ac cuſtodiis paſſim ferarum ritu ſternuntur. nunc ab ſecundis rebus magis etiam ſolito incauti. Si vobis in animo eſt tueri mœnia veſtra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me ſequimini ad cædem, non ad pugnam. niſi victos ſomno velut pecudes trucidandos tradidero, non recuſo eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.* Æquis iniquiſque perſuaſum erat, tantum bello virum neminem uſquam ea tempeſtate eſſe. Concione dimiſſa, corpora curant, intenti quàm mox ſignum daretur. Quo dato, primæ noctis ſilentio ad portas cum Camillo præſto fuere. Egreſſi haud procul urbe, ſicut prædictum erat, caſtra Gallorum intuta, neglectaque ab omni parte nacti, cum ingenti clamore invadunt. nuſquam prælium, omnibus locis cædes eſt: nuda corpora, & ſoluta ſomno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus ſuis excitos, quæ aut unde vis eſſet ignaros, in fugam, & quoſdam in hoſtem ipſum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incurſione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuſcorum facta ſtrages eſt. qui urbis jam prope quadringenteſimum annum vicinæ, oppreſſæ ab hoſte inuſitato, inauditoque, adeo nihil miſerti ſunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurſiones facerent, pleniique prædæ Vejos etiam præſidiumque, & ſpem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ ſe agentes, & caſtra cernebant haud procul Vejis poſita. Inde primum miſeratio ſui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, Hetruſciſne etiam, à quibus bellum Gallicum in ſe avertiſſent, ludibrio eſſe clades ſuas? Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compreſſique à Cædicio centurione, quem ſibimet ipſi præfecerant, rem in noctem ſuſtinuere. tantum par Camillo defuit auctor, cætera eodem ordine, eodemque fortunæ eventu geſta. quinetiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ ſuperfuerant, ad aliam manum Thuſcorum ad Salinas profecti, nocte inſe-

Inſequenti ex improviſo majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt, Romæ interim plerunque obſidio ſegnis, & utrinque ſilentium eſſe; ad id tantum intentis Gallis, ne quis hoſtium evadere inter ſtationes poſſet: cum repente juvenis Romanus admiratione in ſe cives hoſteſque convertit. Sacrificium erat ſtatum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorſuo, Gabino cinctu, ſacra manibus gerens, cum de Capitolio deſcendiſſet per medias hoſtium ſtationes egreſſus, nihil ad vocem cujuſquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus ſolenniter peractis, eadem revertens ſimiliter conſtanti vultu graduque, ſatis ſperans propitios eſſe deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deſeruiſſet, in Capitolium ad ſuos rediit: ſed attonitis Gallis miraculo audaciæ, ſed religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens gens eſt. Vejis interim non animi tantum in dies, ſed etiam vires creſcebant: nec Romanis ſolum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverſo, aut clade captæ urbis palati fuerant, ſed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ eſſent. Maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hoſtium manibus: ſed corpori valido caput deerat. locus ipſe admonebat Camilli & magna pars militum erat, qui ductu auſpicioque ejus res proſpere geſſerant: & Cæditius negare ſe commiſſurum, cur ſibi aut deorum aut hominum quiſquam imperium finiret potius, quam ipſe memor ordinis ſui poſceret imperatorem. Conſenſu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, ſed antea conſulto Senatu, qui Romæ eſſet. Adeo regebat omnia pudor, diſcriminaque rerum prope perditis rebus ſervabant. Ingenti periculo tranſeundum per hoſtium cuſtodias erat. ad eam rem Pontius Cominus impiger juvenis operam pollicitus, incubans cortici ſecundo Tiberi ad urbem defertur: inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque neglectum hoſtium cuſtodiæ ſaxum, in Capitolium evadit, & ad magiſtratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde Senatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exilio juſſu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militeſque haberent imperatorem quem vellent, eadem digreſſus nuncius Vejos contendit: miſſique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: ſeu quod magis credere libet, non [illegible] profectum ab *Ardea*, quam c[illegible] legem latam. *quod nec injuſſu po*[illegible] mutari finibus *poſſet*, nec niſi dic[illegible] dictus auſpicia in exercitu habe[illegible] lex curiata lata eſt, dictatorque a[illegible] dictus. *Dum hæc Vejis agebant*[illegible] interim arx Romæ Capitoliumque [illegible] ingenti periculo fuit. namque Ga[illegible] ſeu veſtigio notato humano, qua n[illegible] cius à Vejis pervenerat, ſeu ſua ſ[illegible] te animadverſo ad Carmentis ſax[illegible] aſcenſo equo, nocte ſublustri c[illegible] primo inermem, qui tentaret v[illegible] præmiſiſſent. tradentes inde arma, [illegible] quid iniqui eſſet, alterni innixi [illegible] levanteſque invicem & trahentes [illegible] alios, prout poſtularet locus tan[illegible] lentio in ſummum evaſere, u[illegible] cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem ſollicitum animal ad n[illegible] nos ſtrepitus excitarent. Anſeres [illegible] fefellere, quibus ſacris Junoni in ſ[illegible] ma inopia cibi tamen abſtineba[illegible] quæ res ſaluti fuit. namque clang[illegible] eorum, alarumque crepitu exc[illegible] M. Manlius, qui triennio ante c[illegible] fuerat, vir bello egregius, armis a[illegible] ptis ſimul ad arma cæteros ciens [illegible] dit: & dum cæteri trepidant, G[illegible] lum, qui jam in ſummo conſtiterat, umbone ictum deturbat. cujus caſ[illegible] prolapſi cum proximos ſterneret, trepidantes alios, armiſque omiſſis [illegible] quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. Jamque & alii congregati telis miſſilibuſque ſaxis per[illegible]bare hoſtes ruinaque tota prol[illegible] acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, cum præteritum quoque periculum ſolicitaret, quieti datum eſt. Luce orta vocatis claſſico ad conſilium mi[illegible]tibus ad tribunos, cum & recte & perperam facto precium deberetur: Manlius primum ob virtutem laudatus, donatuſque non ab tribunis ſolum m[illegible]litum, ſed conſenſu etiam militari cui univerſi ſelibras farris, & quartarios vini ad ædes ejus quæ in arce erant contulerunt: rem dictu parvam cæterum inopia fecerat eam ar[illegible]mentum ingens caritatis: cum ſe q[illegible]que victu ſuo fraudans, detract[illegible] corpori atque uſibus neceſſariis, a[illegible] honorem unius viri conferret. T[illegible] vigiles ejus loci, qua fefellerat aſcendens hoſtis, citati: & cum in omnes more militari ſe animadverſurum P. Sulpicius tribunus militum pronunciaſſet, conſentiente clamore militum in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à cæteris abſtinu[illegible]

reum.

reum, [illegible] d[illegible]ium ejus noxæ appro-banti[illegible] c[illegible]dis, de ſaxo deje[illegible]it. In[illegible]e, intenti res utrinque cuſtodiæ eſſe, & apud Gallos, quia vulgatum e[illegible], inter Vejos R[illegible]msmque nuncios commeare: & ap[illegible]d Romanos ob no-[illegible] pe[illegible] memoriam. Sed ante [illegible]que mala, fames utrinque exerci[illegible] urgebat: Gallos peſtile[illegible]a etiam, [illegible] jacente [illegible] caſtra habentes, tum ab [illegible] & vaporis ple[illegible], [illegible] pulverem modo fe-r[illegible] quid ve[illegible] motum eſſet, q[illegible]eratiſſima gens eſt, hum[illegible]e ac [illegible] aſſue[illegible] tum æſtu & [illegible] vulgati velut [illegible] pe[illegible] [illegible]rerentur. Jam pigri-tia [illegible] ſe[illegible], promiſcue ace[illegible] h[illegible]inum ureb[illegible]nt; b[illegible]que inde [illegible] icorum nomi-ne [illegible] locum fecere. Induciæ d[illegible] m R[illegible]anis factæ, & collo-qui[illegible] termi[illegible]u imperatorum habita, in [illegible] identidem Galli fa-[illegible]erent, eaque neceſſitate ad [illegible] vocarent, dicitur aver-[illegible] e[illegible]s opi[illegible]is cauſa multis lo-ci[illegible] de Capitolo jactatus eſſe in h[illegible]ſtium ſtationes. Sed jam neque diſ-ſimulari, neque ferri ultra fames po-terat. itaque dum dictator delectum per ſe Ardeæ habet, magiſtrum equi-tum L. Valerium à Vejis abducere exercitum jubet: parat, inſtruitque quibus haud impar adoriatur hoſtes, Interim Capitolinus exercitus ſtatio-nibus vigiliiſque feſſus, ſuperatis ta-men humanis omnibus malis, cum famem unam natura vinci non fineret, diem de die proſpectans, ecquod au-x[illegible]ium ab dictatore appareret, poſtre-mo ſpe quoque jam n[illegible] ſolum cibo deficiente, & cum ſtationes procede-rent prope [illegible]bruentibus infirmium cor-p[illegible]s armis, vel dedi vel redimi ſe qua-cunque pactione poſſent, juſſit: ja-ctantibus non obſcure Gallis, haud magna mercede ſe adduci poſſe, ut [illegible]nem relinquant. Tum ſenatus ha[illegible]us, tribuniſque militum nego-tium datum, ut paciſcerentur. Inde inter P. Sulpicium tribunum mili-tum, & Brennum regulum Gallorum c[illegible] tranſacta res eſt, & mille [illegible] pre[illegible]m populi gentibus [illegible]aturi factum. Rei fœdiſſi-mæ per ſe ad[illegible]ecta indignitas eſt pon-dera ab [illegible]s allata iniqua; & tribu-n[illegible] rec[illegible]te, additus ab inſolente Gallo ponderi gladius: auditaque in-tolera[illegible] Romanis vox, *Væ victis* eſſe. Sed dique & homines prohibuere re-demptos vivere Romanos, nam forte quadam prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem non-dum omni auro appenſo, dictator in-tervenit; auferrique aurum de me-dio, & Gallos ſubmoveri jubet. cum illi renitentes, pactos dicerent ſeſe, negat eam pactionem ratam eſſe: quæ poſtquam ipſe dictator creatus eſſet, injuſſu ſuo ab inferioris juris magiſtra-tu facta eſſet: denunciatque Gallis, ut ſe ad prælium expediant: ſuos in acervum conjicere ſarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet, in conſpectu habentes fana deum, & conjuges & liberos & ſolum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulci-ſci fas ſit. Inſtruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in ſemirutæ ſolo urbis, & natura inæquali: & o-mnia quæ arte belli ſecunda ſui eligi præparari ve poterant, providit. Galli nova re trepidi, arma capiunt: iraque magis quam conſilio in Romanos in-currunt. Jam verterat fortuna, jam deorum opes humanaque conſilia rem Romanam adjuvabant. Igitur primo concurſu haud majore momento fuſi Galli ſunt, quam ad Alliam vicerant. Juſtiore altero deinde prælio ad octa-vum lapidem Gabina via, quo ſe ex fuga contulerant, ejuſdem ductu au-ſpicioque Camilli vincuntur. Ibi cæ-des omnia obtinuit, caſtra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hoſtibus pa-tria, triumphans in urbem redit: in-terque jocos militares, quos incondi-tos jaciunt, Romulus ac parens patriæ, conditorque alter urbis, haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie ſervavit, cum prohibuit migrari Vejos, & tribunis rem intentius a-gentibus poſt incenſam urbem, & per ſe inclinata magis plebe ad id conſi-lium. eaque cauſa fuit non abdicandæ poſt triumphum dictaturæ, ſenatu ob-ſecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret. Omnium primum, ut erat diligentiſſimus religionum cul-tor, quæ ad deos immortales pertine-bant, retulit: & ſenatuſconſultum facit, fana omnia, quod ea hoſtes poſ-ſediſſent, reſtituerentur, terminaren-tur, expiarenturque, expiatioque eo-rum in libris per duumviros quærere-tur. cum Cæretibus publice hoſpitium fieret, quod ſacra populi Romani ac ſacerdotes recepiſſent, beneficioque ejus populi non intermiſſus honos deûm immortalium eſſet: ludi Ca-pitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus ſuam ſedem atque arcem

P. R. in

P. R. in re trepida tutatus eſſet: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator conſtitueret ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque eſſet, mentio illata, juſſumque templum in Nova via Locutio fieri. Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, cum in quæ referri oporteret, confuſa memoria eſſet, ſacrum omne judicatum, & ſub Jovis cella poni juſſum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod cum in publico deeſſet aurum, ex quo ſumma pactæ mercedis Gallis conficeretur, à matronis collatum acceperant, ut ſacro auro abſtineretur. Matronis gratiæ actæ, honoſque additus, ut earum, ſicut virorum, poſt mortem ſolennis laudatio eſſet. His peractis quæ ad deos pertinebant, quæque per ſenatum agi poterant: tum demum agitantibus tribunis plebem aſſiduis concionibus, ut relictis ruinis, in urbem paratam Vejos tranſmigrarent: in concionem univerſo ſenatu proſequente aſcendit,
„ atque ita verba fecit: Adeo mihi
„ acerbæ ſunt, Quirites, contentiones
„ cum tribunis plebis, ut nec triſtiſſi-
„ mi exilii ſolatium aliud habuerim
„ quoad Ardeæ vixi, quam quod pro-
„ cul ab his certaminibus eram: & ob
„ eadem hæc, non, niſi me ſenatuſcon-
„ ſulto populique juſſu revocaretis, re-
„ diturus unquam fuerim: nec nunc me
„ ut redirem, mea voluntas mutata,
„ ſed veſtra fortuna perpulit. quippe
„ ut in ſua ſede maneret patria, id
„ agebatur: non ut ego utique in pa-
„ tria eſſem. & nunc quieſcerem ac
„ tacerem libenter, niſi hæc quo-
„ que pro patria dimicatio eſſet:
„ cui deeſſe quoad vita ſuppetat,
„ aliis turpe, Camillo etiam ne-
„ fas eſt. Quid enim repetimus? quid
„ obſeſſam ex hoſtium manibus eri-
„ puimus, ſi recuperatam ipſi deſeri-
„ mus? & cum victoribus Gallis ca-
„ pta tota urbe, Capitolium tamen
„ atque arcem diique & homines Ro-
„ mani tenuerint, habitaverint: vi-
„ ctoribus Romanis recuperata urbe,
„ arx quoque & Capitolium deſere-
„ tur? & plus vaſtitatis huic urbi ſe-
„ cunda noſtra fortuna faciet, quam
„ adverſa fecerit? Equidem ſi nobis
„ cum urbe ſimul poſitæ traditæque
„ per manus religiones nullæ eſſent.
„ tamen tam evidens numen hac tem-
„ peſtate rebus affuit Romanis, ut
„ omnem negligentiam divini cultus
exemptam hominibus putem. In- „
tuemini enim horum deinceps anno- „
rum vel ſecundas res, vel adverſas: „
invenietis omnia proſpere eveniſſe „
ſequentibus deos, adverſa ſpernen- „
tibus. Jam omnium primum Vejens „
bellum, per quot annos, quanto la- „
bore geſtum? non ante cepit finem, „
quam monitu deorum aqua ex lacu „
Albano emiſſa eſt. Quid hæc tan- „
dem urbis noſtræ clades nova? num „
ante exorta eſt, quam ſpreta vox „
cœlo emiſſa de adventu Gallorum, „
quam gentium jus ab legatis noſtris „
violatum? quam à nobis, cum vin- „
dicari deberet, eadem negligentia „
deorum prætermiſſum? Igitur victi, „
captique ac redempti, tantum pœ- „
narum diis hominibuſque dedimus, „
ut terrarum orbi documento eſſe- „
mus. adverſæ deinde res admonue- „
runt religionum. Confugimus in „
Capitolium ad deos, ad ſedem Jovis „
optimi maximi. ſacra in ruina re- „
rum noſtrarum alia terræ celavi- „
mus, alia avecta in finitimas urbes „
amovimus ab hoſtium oculis: eorum „
cultum, deſerti ab diis hominibuſ- „
que, tamen non intermiſimus. Red- „
didere igitur patriam & victoriam, „
& antiquum belli decus amiſſum: „
& in hoſtes qui cæci avaritia in pon- „
dere auri, fœdus ac fidem fefelle- „
runt, verterunt terrorem fugamque „
& cædem. Hæc culti neglectique „
numinis tanta monimenta in rebus „
humanis cernentes, ecquid ſentitis „
Quirites, quantum vixdum ex nau- „
fragiis prioris culpæ cladiſque e- „
mergentes paremus nefas? Urbem „
auſpicato inauguratoque conditam „
habemus; nullus locus in ea non „
religionum deorumque eſt plenus. „
ſacrificiis ſolemnibus non dies magis „
ſtati quam loca ſunt, in quibus „
fiant. hos omnes deos publicos pri- „
vatoſque Quirites deſerturi eſtis? „
quam par veſtrum factum eſt, quod „
in obſidione nuper in egregio ado- „
leſcente C. Fabio non minore ho- „
ſtium admiratione quam veſtra con- „
ſpectum eſt? cum inter Gallica tela „
digreſſus ex arce ſolenne Fabiæ gen- „
tis in colle Quirinali obiit. An gen- „
tilitia ſacra ne in bello quidem in- „
termitti, publica ſacra & Romanos „
deos etiam in pace deſeri placet? & „
pontifices flamineſque negligentio- „
res publicarum religionum eſſe, „
quam privatus in ſolenni gentis fue- „
rit? Forſitan aliquis dicat, aut Ve- „
jis ea nos facturos, aut huc inde miſ- „
ſuros ſacerdotes noſtros, qui faciant: „
quorum neutrum fieri ſalvis cære- „

moniis

monnis poteſt? & ne omnia generatim ſacra, omneſque percenſeam deos, in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar ſuſcipi poteſt? Quid de æternis Veſtæ ignibus, ſignoque quod imperii pignus cuſtodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus veſtris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deſeri placet ſacra, æqualia urbi, quædam vetuſtiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores interſit. illi ſacra quædam in monte Albano Laviniique nobis facienda tradiderunt. An ex hoſtium urbibus Romam ad nos transferri ſacra religioſum fuit, hinc ſine piaculo in hoſtium urbem Vejos transferemus? Recordamini agitedum, quoties ſacra inſtaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia caſuve prætermiſſum eſt. Modo quæ res poſt prodigium Albani lacus, niſi inſtauratio ſacrorum, auſpiciorumque renovatio, affectæ Vejenti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam tanquam veterum religionum memores, & peregrinos deos tranſtulimus Romam, & inſtituimus novos. Juno regina tranſvecta à Vejis nuper in Aventino quam inſigni ob excellens matronarum ſtudium, celebrique dedicata eſt die? Locutio templum propter cæleſtem vocem exauditam in Nova via juſſimus fieri. Capitolinos ludos ſolemnibus aliis addidimus, collegiumque ad id novum auctore ſenatu condidimus. Quid horum opus fuit ſuſcipi, ſi una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? ſi non voluntate manſimus in Capitolio per tot menſes obſidionis? ſi ab hoſtibus metu retenti ſumus? De ſacris loquimur, & de templis: quid tandem de ſacerdotibus? nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Veſtalibus nempe una illa ſedes eſt, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas eſt: hos Vejentes pro Romanis facturi eſtis ſacerdotes? & Veſtales tuæ te deſerent, Veſta? & Flamen peregre habitando, in ſingulas noctes tantum ſibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auſpicato agimus omnia fere intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus conſules tribunoſque militares creatis: ubi auſpicato niſi ubi adſolent, fieri poſſunt? Vejoſne hæc transferemus? an comitiorum cauſa populus tanto incommodo in deſertam hanc ab diis hominibuſque urbem conveniet? Sed res ipſa cogit vaſtatam incendiis ruiniſque relinquere urbem, & ad integra omnia Vejos migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare: Hanc autem jactari magis cauſam, quam veram eſſe, ut ego non dicam, apparere vobis Quirites puto, qui meminiſtis ante Gallorum adventum ſalvis tectis publicis privatiſque ſtante incolumi urbe, hanc eandem rem actam eſſe, ut Vejos tranſmigraremus. Et videte quantum inter meam ſententiam veſtramque interſit tribuni: vos etiam ſi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati ſitis prius quam quale ſit audieritis) etiam ſi tunc migrandum fuiſſet incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non cenſerem: quippe tum cauſa nobis in urbem captam migrandi victoria eſſet glorioſa nobis, ac poſteris noſtris: nunc hæc migratio nobis miſera ac turpis, Gallis glorioſa eſt. non enim reliquiſſe victores, ſed amiſiſſe victi patriam videbimur. Hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumſeſſum Capitolium neceſſitatis impoſuiſſe, ut deſereremus penates noſtros, exilium ac fugam nobis ex eo loco conſciſceremus, quem tueri non poſſemus? & Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani reſtituere non videbuntur potuiſſe? Quid reſtat, niſi ut ſi jam novis copiis veniant (conſtat enim vix credibilem multitudinem eſſe) & inhabitare in capta ab ſe, deſerta à vobis hac urbe velint, ſinatis? Quid, ſi non Galli hoc, ſed veteres hoſtes veſtri, Æqui, Volſcive faciant, ut commigrent Romam? velitiſne illos Romanos, vos Vejentes eſſe? non malitis hanc ſolitudinem veſtram, quam urbem hoſtium eſſe? Non equidem video quid magis nefas ſit. Hæc ſcelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati eſtis? Si tota urbe nullum melius ampliuſve tectum fieri poſſit, quam caſa illa conditoris eſt noſtri: non in caſis ritu paſtorum agreſtiumque habitare eſt ſatius, inter ſacra penateſque veſtros, quam exulatum publice ire? Majores noſtri convenæ, paſtoreſque, cum in his locis nihil præter ſylvas paludeſque eſſet, no-

vam

,, vam urbem tam brevi ædificarunt :
,, nos Capitolio, arce incolumi, ſtan-
,, tibus templis deorum, ædificare
,, incenſam piget ? & quod ſinguli
,, facturi fuimus, ſi ædes noſtræ de-
,, flagraſſent, hoc in publico incendio
,, univerſi recuſamus facere ? Quid
,, tandem ſi fraude, ſi caſu Vejis in-
,, cendium ortum ſit; ventoque (ut
,, fieri poteſt) diffuſa flamma magnam
,, partem urbis abſumat : Fidenas in-
,, de, aut Gabios, aliamve quam ur-
,, bem quæſituri ſumus, quo tranſmi-
,, gremus ? adeo nihil tenet ſolum
,, patriæ ? nec hæc terra quam ma-
,, trem appellamus ? ſed in ſuperficie
,, tigniſque caritas nobis patriæ pen-
,, det ? equidem fatebor vobis, etſi
,, minus injuriæ veſtræ quam meæ ca-
,, lamitatis meminiſſe juvat : cum ab-
,, eſſem, quotieſcunque patria in men-
,, tem veniret, hæc omnia occurre-
,, bant, colles campique & Tiberis, &
,, aſſueta oculis regio, & hoc cœlum,
,, ſub quo natus educatuſque eſſem;
,, quæ vos Quirites nunc moveant po-
,, tius caritate ſua, ut maneatis in ſede
,, veſtra, quam poſtea cum reliqueri-
,, tis, ea macerent deſiderio. Non
,, ſine cauſa dii homineſque hunc urbi
,, condendæ locum elegerunt : ſalu-
,, berrimos colles, flumen opportu-
,, num, quod ex mediterraneis locis
,, fruges devehantur, quo maritimi
,, commeatus accipiantur : mare vi-
,, cinum ad commoditates, nec expo-
,, ſitum nimia propinquitate ad peri-
,, cula claſſium externarum : regio-
,, num Italiæ medium, ad incremen-
,, tum urbis natum unice locum. ar-
,, gumento eſt ipſa magnitudo tam
,, novæ urbis : trecenteſimus ſexage-
,, ſimus quintus annus urbis, Quiri-
,, tes, agitur : inter tot veterrimos
,, populos tamdiu bella geritis, cum

interea, ne ſingulas loquar urbes ,,
non conjuncti cum Æquis Volſci, ,,
tot tam valida oppida, non univerſi ,,
Hetruria tantum terra marique pol- ,,
lens, atque inter duo maria latitu- ,,
dinem obtinens Italiæ, bello vobis ,,
par eſt. Quod cum ita ſit, quæ (ma- ,,
lum) ratio eſt expertis alia experiri, ,,
cum jam ut virtus veſtra tranſire ,,
alio poſſit, fortuna certe loci hujus ,,
transferri hinc non poſſit ? Hic Ca- ,,
pitolium eſt, ubi quondam capite ,,
humano invento reſponſum eſt, eo ,,
loco caput rerum, ſummamque im- ,,
perii fore. hic cum augurato libera- ,,
retur Capitolium, Juventas Termi- ,,
nuſque maximo gaudio patrum no- ,,
ſtrorum moveri ſe non paſſi. hic ,,
Veſtæ ignes, hic omnes propitii ma- ,,
nentibus vobis dii. Moviſſe eos, Ca-
millus cum alia oratione, tum ea quæ
ad religiones pertinebat, maxime di-
citur. ſed rem dubiam decrevit op-
portune vox emiſſa, quod cum ſena[tus]
poſt paulo de his rebus in curia H[o]-
ſtilia haberetur, cohorteſque ex præ-
ſidiis revertentes forte agmine forum
tranſirent, centurio in comitio excla-
mavit : *Signifer, ſtatue ſignum; hic ma-
nebimus optime.* Qua voce audita, &
ſenatus accipere ſe omen ex curia e-
greſſus conclamavit : & plebs circu[m]-
fuſa approbavit. Antiquata deinde
lege, promiſcue urbs ædificari cœpta,
tegula publice præbita eſt : ſaxi ma-
teriæque cedendæ unde quiſque vel-
let, jus factum, prædibus acceptis eo
anno ædificia perfecturos. Feſtinat[io]
curam exemit vicos dirigendi, dum
omiſſo ſui alienique diſcrimine, in
vacuo ædificant. Ea eſt cauſa, ut ve-
teres cloacæ primo per publicum d[u]-
ctæ, nunc privata paſſim ſubeant te-
cta : formaque urbis ſit occupatæ ma-
gis quam diviſæ ſimilis.

BREVIARIUM.

Res adverſus Æquos, & Volſcos, & Hetruſcos, proſpere geſtas continet. quatuor tribus additæ ſunt, Stellatina, Sabbatina, Tromentina, Arienſis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, cum obſtrictos ære alieno liberaret, nexos exſolveret, crimine affectati regni damnatus, de ſaxo Tarpejo dejectus eſt. in cujus notam Senatuſc. factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen eſſet. C. Licinius, & L. Seſtius tribuni plebis legem promulgarunt: ut conſules etiam ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur. eam legem cum magna contentione repugnantibus patribus, cum iidem tribuni plebis per quinquennium ſoli magiſtratus fuiſſent, pertulerunt. & primus omnium ex plebe conſul L. Sextius creatus eſt. Lata eſt altera lex: ne cuiquam plus quingentis jugeribus agri liceret poſſidere.

I. QUÆ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani ſub regibus primum, conſulibus deinde, ac dictatoribus decemviriſque, ac tribunis conſularibus geſſere foris bella, domi ſeditiones quinque libris expoſui: res cum vetuſtate nimia obſcuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur: tum quod perraræ per eadem tempora literæ fuêre, una cuſtodia fidelis memoriæ rerum geſtarum: & quod etiam ſi quæ in in commentariis pontificum, aliiſque publicis privatiſque erant monumentis, incenſa urbe pleræque interiere. clariora deinceps certioraque ab ſecunda origine, velut ab ſtirpibus lætius feraciuſque renatæ urbis, geſta domi militiæque exponentur. Cæterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe ſtetit: neque eum abdicare ſe dictatura, niſi anno circumacto, paſſi ſunt. Comitia in ſequentem annum tribunos habere, quorum in magiſtratu capta urbs eſſet, non placuit: res ad interregnum rediit. Cum civitas in opere ac labore aſſiduo reficiendæ urbis teneretur: interim Q. Fabio, ſimul primum magiſtratu abiit, ab C. Martio tribuno plebis dicta dies eſt, quod legatus in Gallos ad quos miſſus erat orator, contra jus gentium pugnaſſet, cui judicio eum mors adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, ſubtraxit. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio interrex, & poſt eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum conſulari poteſtate creat, A. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Poſthumium. Ii ex interregno cum extemplò magiſtratum iniiſſent, nulla de re priuſquam de religionibus ſenatum conſuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, juſſerunt: alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad ſacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obſtrictos haberent multitudinis animos, ſuppreſſa. Tum de diebus religioſis agitari cœptum, diemque ad XV. Calendas Sextiles duplici clade inſignem, quo die ad Cremeram Fabii cæſi: quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum: à poſteriore clade Allienſem appellarunt, inſignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quod poſtridie Idus Quintiles non litaſſet Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace deûm poſt diem tertium objectus hoſti exercitus Romanus eſſet, etiam poſtridie Idus rebus divinis ſuperſederi juſſum: inde ut poſtridie Calendas quoque ac Nonas eadem religio eſſet, traditum putant. a Nec diu licuit quietis conſilia erigendæ ex tam gravi caſu reipublicæ ſecum agitare. Hinc Volſci veteres hoſtes ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant: Hinc Hetruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam mercatores afferebant. Novus quoque terror acceſſerat defectione Latinorum Hernicorumque, qui poſt pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque

a *Cap.* II.

ſrumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obſeſſis quam obſidentibus ſuppeterent: videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuiſſet: ni fortuna imperatori Romano ſimul & cognitæ rebus bellicis virtutis ſpecimen & maturam victoriam dediſſet. Mos erat Faliſcis eodem magiſtro liberorum & comite uti: ſimulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, ſicut fere fit, qui ſcientia videbatur præcellere, erudiebat. Is cum in pace inſtituiſſet pueros ante urbem luſus exercendique cauſa producere: nihil eo more per belli tempus intermiſſo, dum modò brevioribus, modò longioribus ſpaciis trahendo eos à porta luſu, ſermonibuſque variatis longius ſolito: ubi res dedit, progreſſus, inter ſtationes eos hoſtium, caſtraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. Ibi ſceleſto facinori ſceleſtiorem ſermonem addidit: *Falerios ſe in manus Romanis tradidiſſe, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum ſint, in poteſtatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit: *non ad ſimilem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, ſceleſtus ipſe cum ſceleſto munere veniſti. nobis cum Faliſcis, quæ pacto fit humano, ſocietas non eſt: quam ingeneravit natura, utriſque eſt, eritque. ſunt & belli ſicut pacis, jura: juſteque ea non minus quàm fortiter didicimus gerere. arma habemus non adverſus eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur: ſed adverſus armatos, & ipſos, qui nec læſi nec laceſſiti à nobis, caſtra Romana ad Vejos oppugnarunt: eos tu, quantum in te fuit, novo ſcelere viciſti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis ſicut Vejos, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus poſt tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgaſque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod ſpectaculum concurſu populi primum facto, deinde à magiſtratibus de re nova vocato ſenatu, tanta mutatio animis eſt injecta, ut qui modò efferati odio iraque, Vejentium exitum pene quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem univerſa poſceret civitas. fides Romana, juſtitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: conſenſuque omnium legati ad Camillum in caſtra atque inde permiſſu Camilli Romam ad ſenatum, qui dederent Falerios, proficiſcuntur: introducti ad ſenatum, ita locuti traduntur: *Patres conſcripti, victoria, cui nec deus, nec homo quiſquam invideat, victi à vobis & imperatore veſtro dedimus nos vobis, rati (quo nihil victoris pulchrius eſt) melius nos ſub imperio veſtro, quam legibus noſtris victuros. Eventu hujus belli duo ſalutaria exempla prodita humano generi ſunt. vos fidem in bello, quam præſentem victoriam maluiſtis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus: ſub ditione veſtra ſumus: mittite qui arma, qui obſides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei noſtræ, nec nos imperii veſtri pœnitebit.* Camillo & ab hoſtibus & a civibus gratiæ actæ. Faliſcis in ſtipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus. Camillus meliore multo laude, quam cum triumphantem albi per urbem vexerant equi, inſignis juſtitia fideque hoſtibus victis cum in urbem rediſſet, tacite ejus verecundiam non tulit ſenatus, quin ſine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, miſſi longa una nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparenſium excepti devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædâ dividere. Forte eo anno in ſummo magiſtratu erat Timaſitheus quidam, Romanis vir ſimilior quam ſuis, qui legatorum nomen donumque, & deum cui mitteretur, & doni cauſam veritus ipſe, multitudinem quoque, quæ ſemper ferme regenti eſt ſimilis, religionis juſtæ implevit: adductoſque in publicum hoſpitium legatos, cum præſidio etiam navium Delphos proſecutus, Romam inde ſoſpites reſtituit. hoſpitium cum eo ſenatuſconſulto eſt factum, donaque publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit, & apud ipſos exercitus, & Romæ, viciſſent, victine eſſent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Poſthumius. primo rem communiter geſſerunt: fuſis inde acie hoſtibus, Æmylium præſidio Verruginem obtinere placuit, Poſthumium fines vaſtare. ibi enim in compoſito agmine negligentius ab re bene geſta euntem adorti Æqui, terrore injecto in proximos compulere tumulos, pavorque inde Verruginem etiam ad præſidium alterum eſt perlatus. Poſthumius ſuis in tutum receptis, cum concione advocata terrorem increparet, ac fugam: *fuſos eſſe ab ignaviſſimo & fugaciſſimo hoſte*: conclamat univerſus exercitus

merito

merito ſe ea audire, & fateri admiſſum flagitium: ſed eoſdem correcturos eſſe, neque diuturnum id gaudium hoſtibus fore: poſcentes ut confeſtim inde ad caſtra hoſtium duceret (in conſpectu erant poſita in plano) nihil pœnæ recuſabant, ni ea ante noctem expugnaſſent. Collaudatos, corpora curare, paratoſque eſſe quarta vigilia jubet. & hoſtes nocturnam fugam ex tumulo Romanorum, ut ab ea via quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem (ſed luna pernox erat) commiſſum eſt: & haud incertius diurno prælium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum caſtra Romana crederent oppugnari: tantum injecit pavoris, ut nequicquam retinente atque obſecrante Æmilio, Tuſculum paſſim fugerent. inde fama Romam perlata eſt, *Poſthumium, exercitumque occiſum.* Qui ubi prima lux metum inſidiarum effuſe ſequentibus ſuſtulit, cum perequitaſſet aciem promiſſa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra ſuſtinuerint impetum Æqui, cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute res geritur, ad perniciem hoſtium facta eſt, triſtemque ab Thuſculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ à Poſthumio laureatæ ſequuntur: victoriam populi Romani eſſe: Æquorum exercitum deletum. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere interceſſores legis anniſi ſunt, ſed plus ſuis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti patres ſunt, ſenatuſconſulto facto, ut conſules, inviſus plebi magiſtratus, crearentur. Annum poſt quintum decimum creati conſules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio interceſſurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec ſegnius ob id ipſum conſulibus reſiſtentibus, omnique civitate in unam eam curam converſa, Vitelliam coloniam Romanam in ſuo agro Æqui expugnant, colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, liberam per averſa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio conſuli ea provincia evenit. is cum exercitu profectus, acie hoſtes vicit, victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. dies dicta erat tribunis plebis biennii ſuperioris, A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi patrum conſenſu, ad fidem ſenatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut geſti magiſtratus quiſquam arguebat, præterquam quod gratificantes patribus, rogationi tribunitiæ interceſſiſſent. vicit tamen gratiam ſenatus plebis ira: & peſſimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati ſunt. id ægrè paſſi patres. Camillus palam ſceleris plebem arguere: quæ jam in ſuos verſa, non intelligeret ſe pravo judicio de tribunis interceſſionem ſuſtuliſſe. interceſſione ſublata, tribunitiam poteſtatem evertiſſe. Nam quod illi ſperarent effrenatam licentiam ejus magiſtratus patres laturos, falli eos ſi tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inventuros eſſe. conſuleſque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tuliſſent, qui ſenatus auctoritatem ſecuti eſſent. Hæc propalam concionabundus indies magis augebat iras hominum. ſenatum vero incitare adverſus legem haud deſiſtebat; ne aliter deſcenderent in forum, cum dies ferendæ legis veniſſet, quam ut qui meminiſſent ſibi pro aris focisque & deûm templis, ac ſolo in quo nati eſſent, dimicandum fore. nam quod ad ſe privatim attineat: ſi ſuæ gloriæ ſibi inter dimicationem patriæ meminiſſe ſit fas, ſibi amplum quoque eſſe, urbem ab ſe captam frequentari: quotidie ſe frui monimento gloriæ ſuæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho ſuo: inſiſtere omnes veſtigiis laudum ſuarum, ſed nefas ducere, deſertam ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem; & in captivo ſolo habitare populum Romanum: & victrice patria victam mutari. His adhortationibus concitati patres, principes, ſenes juveneſque cum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: diſſipatique per tribus, ſuos quiſque tribules prehenſantes, orare cum lachrymis cœpere, ne eam patriam, pro qua fortiſſime feliciſſimeque ipſi ac patres eorum dimicaſſent, desererent: Capitolium, ædem Veſtæ, cætera circa templa deorum oſtentantes: ne exulem, extorrem populum Roman. ab ſolo patrio, ac diis penatibus, in hoſtium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Vejos, ne Roma desereretur: Quia non vi agebant, ſed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religioſum parti maximæ fuit: & legem una plures tribus antiquarunt, quam juſſerunt. adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut poſtero die referentibus conſulibus ſenatuſconſultum fieret, ut agri Vejentani

ſeptena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantum, ſed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam ſpem liberos tollere. Eo munere delinita plebe, nihil certatum eſt, quo minus conſularia comitia haberentur, creati conſules C. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino poſtea fuit cognomen. Hi conſules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello, eodem anno ædes Junonis reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum ſtudio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis geſtum eſt, fuſis hoſtibus prius pene, quam manus conſererent. Valerio, quod perſeverantior cædendis hoſtibus in fuga fuit, triumphus: Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum eſt. Eodem anno novum bellum cum Volſinienſibus exortum: quo propter famem, peſtilentiamque in agro Romano ex ſiccitate caloribuſque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volſinienſes Salpinatibus adjunctis ſuperbia elati ultro agros Romanos incurſavere. bellum inde duobus populis indictum. C. Julius cenſor deceſſit: in ejus locum M. Cornelius ſuffectus. quæ res poſtea religioni fuit: quia eo luſtro Roma eſt capta: nec deinde unquam in demortui locum cenſor ſufficitur: conſulibuſque morbo implicitis, placuit per interregnum renovari auſpicia. itaque cum ex ſenatuſconſulto conſules magiſtratu ſe abdicaſſent, interrex crearetur M. Furius Camillus: qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati ſex tribuni militum conſulari poteſtate: ut etiam ſi cui eorum incommoda valetudo fuiſſet, copia magiſtratuum reipublicæ eſſet. Calendis Quintilibus magiſtratum occœpere L. Lucretius, Servius Sulpitius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus ſeptimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volſinienſis provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpicio. Prius cum Volſinienſibus pugnatum eſt, bellum numero hoſtium ingens, certamine haud ſane aſperum fuit. fuſa concurſu primo acies in fugam, millia octo armatorum ab equitibus incluſa, poſitis armis in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne ſe pugnæ committerent Salpinates, mœnibus armati ſe tutabantur. Romani prædas paſſim & ex Salpinati agro, & ex Volſinienſi nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volſinienſibus feſſis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, ſtipendiumque ejus anni exercitui præſtarent, in viginti annos induciæ datæ. Eo etiam anno M. Cæditius de plebe nunciavit tribunis, ſe in Nova via ubi nunc ſacellum eſt ſupra ædem Veſtæ, vocem noctis ſilentio audiſſe clariorem humana, quæ magiſtratibus dici juberet, Gallos adventare. Id (ut fit) propter auctoris humilitatem ſpretum: & quod longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato ſpreta: ſed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere, qui die dicta ab L. Apulejo tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, cum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum reſponſum tuliſſet, ſe collaturos quanti damnatus eſſet, abſolvere eum non poſſe: in exilium abiit: precatus ab diis immortalibus ſi innoxio ſibi ea injuria fieret, primo quoque tempore deſiderium ſui civitati ingratæ facerent. abſens quindecim millibus gravis æris damnatur. Expulſo cive, quo manente, ſi quicquam humanorum certi eſt, capi Roma non potuerat: adventante fatali urbis clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam Alpes tranſiſſe: agroſque ab Hetruſcis ante cultos poſſediſſe: & invexiſſe in Galliam vinum illiciendæ gentis cauſa Aruntem Cluſinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone: cui tutor is fuerat ipſe, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, niſi externa vis quæſita eſſet, nequirent. hunc tranſeuntibus Alpes ducem auctoremque Cluſium oppugnandi fuiſſe. Equidem haud abnuerim, Cluſium Gallos ab Arunte, ſeu quo alio Cluſino adductos: ſed eos qui oppugnaverint Cluſium, non fuiſſe qui primi Alpes tranſierint, ſatis conſtat. ducentis quippe annis antequam Cluſium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli tranſcenderent: nec cum his primum Hetruſcorum, ſed multo ante cum iis qui inter Apenninum Alpeſque incolebant, ſæpe exercitus Gallici pugnavere. Thuſcorum ante Romanum imperium latè terra marique opes patuere: mari

ſupero

ſupero inferoque, quibus Italia inſulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina ſunt argumento, quod alterum Tuſcum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria Tuſcorum colonia vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum ad inferum mare, poſtea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis miſſis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui ſinum circumcolunt maris, uſque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo eſt, maxime Rhætis; quos loca ipſa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter ſonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. De tranſitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Priſco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia eſt, penes Bituriges ſumma imperii fuit, ii regem Celtico dabant. Ambigarus is fuit, virtute fortunaque cum ſua tum publica præpollens: quod in imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur poſſe. Hic magno natu ipſe jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Belloveſum ac Sigoveſum ſororis filios impigros juvenes miſſurum ſe eſſe in quas dii dediſſent auguriis ſedes, oſtendit. quantum ipſi vellent numerum hominum excirent, ne qua gens arcere advenientes poſſet. Tum Sigoveſo ſortibus dati Hercinii ſaltus, Belloveſo haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is quod ea gens populi abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit, profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricaſtinos venit. Alpes inde oppoſitæ erant, quas inexuperabiles viſas equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria ſit, niſi de Hercule fabulis credere liber) ſuperatas. Ibi cum velut ſeptos montium altitudo teneret Gallos, circumſpectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum tranſirent, religio etiam tenuit. quod allatum eſt, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Maſſilienſes erant hi, navibus à Phocide profecti. id Galli fortunæ ſuæ omen rati adjuvere, ut quem primum in terram egreſſi occupaverant locum, patentibus ſilvis communirent. Ipſi per Taurinos ſaltuſque Juliæ Alpis tranſcenderunt: fuſiſque acie Thuſcis haud procul Ticino flumine, cum, in quo conſederant, agrum Inſubrium appellari audiſſent, cognomine Inſubribus pago Heduorum; ibi omen ſequentes loci, condidere urbem, Mediolanum appellarunt. Alia ſubinde manus, Germanorum, Elitovio duce veſtigia priorum ſecuta, eodem ſaltu favente Belloveſo cum tranſcendiſſet Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt, locos tenuere Libui, conſidunt. poſt hos Salluvii qui prope antiquam gentem Levos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem petiere Apenninum, deinde Boii, Lingoneſque tranſgreſſi, cum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Hetruſcos modo, ſed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones recentiſſimi advenarum ab Uſente flumine uſque ad Atheſim fines habuere: hanc gentem, Cluſium Romamque inde veniſſe comperio: id parum certum eſt, ſolamne, an ab omnibus Ciſalpinorum Gallorum populis adjutam. Cluſini novo bello exterriti, cum multitudinem, tum formas hominum inuſitatas cernerent, & genus armorum: audirentque ſæpe ab iis cis Padum, ultraque legiones Hetruſcorum fuſas, quamquam adverſus Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiæve erat, niſi quod Vejentes conſanguineos adverſus populum Romanum non defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil impetratum, legati tres Marci Fabii Ambuſti filii miſſi, qui ſenatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne à quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res cogat, tuendos eſſe: ſed melius viſum bellum ipſum amoveri, ſi poſſet, & Gallos novam gentem pace potius cognoſci quam armis. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Galliſque magis quam Romanis ſimiles habuiſſet. quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: *Etſi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes eſſe, quorum auxilium à Cluſinis in re trepida ſit imploratum. & quoniam legatione adverſus ſe maluerint, quam armis tueri ſocios, ne ſe quidem pacem, quam illi afferant, aſpernari, ſi Gallis egentibus agro, quem latius poſſideant quam colant Cluſini, partem finium concedant; aliter pacem impetrari non poſſe, & reſponſum coram Romanis ſe accipere velle;*

velle : & ſi negetur ager, coram iiſdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum poſſint, quantum Galli virtute cæteros mortales præſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum à poſſeſſoribus petere, aut minari arma. Romanis quærentibus, ecquid in Hetruria rei Gallis eſſet? cum illi ſe in armis jus ferre, & omnia fortium virorum eſſe, ferociter dicerent: accenſis utrinque animis ad arma diſcurritur, & prælium conſeritur. ibi jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam eſſe potuit, cum ante ſigna Hetruſcorum tres nobiliſſimi fortiſſimique Romanæ juventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus. quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipſa ſigna Hetruſcorum incurſantem, per latus tranſfixum haſta occidit, ſpoliaque ejus legentem Galli agnovêre, perque totam aciem Romanum legatum eſſe, ſignum datum eſt. Omiſſa inde in Cluſinos ira receptui canunt, minantes Romanis. Erant qui extemplo Romam eundum cenſerent. vicere ſeniores, ut legati prius mitterentur queſtum injurias, poſtulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum cum ea ſicut erant mandata, expoſuiſſent, ſenatui nec factum placebat Fabiorum, & jus poſtulare barbari videbantur: ſed ne id quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obſtabat. itaque ne penes ipſos culpa eſſet cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de poſtulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut quorum de pœna agebatur, tribuni militum conſulari poteſtate in inſequentem annum crearentur. quo facto haud ſecus quam dignum erat, infenſi Galli, bellum propalam minantes, ad ſuos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati, P. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, P. Servilius Maluginenſis. Cum tanta moles mali inſtaret (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim ſuam ingruentem refringi non vult) civitas quæ adverſus Fidenatem ac Vejentem hoſtem, alioſque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempeſtatibus dixiſſet: ea tunc inuſitato atque inaudito hoſte ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæſivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, ſummæ rerum præerant; delectumque nihilo accuratiorem quam ad media bella haberi ſolitus erat, extenuantes etiam famam belli habebant. Interim Galli, poſtquam accepere ultro honorem habitum violatoribus juris Romani, eluſamque ſuam legationem eſſe; flagrantes ira, cujus impotens eſt gens, confeſtim ſignis convulſis citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium rapidum tumultum, cum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agreſtium fieret, Romam ſe ire magno clamore ſignificabant: quacunque ibant, equis viriſque longe ac late fuſo agmine immenſum obtinentes loci. Sed antecedente fama, nunciiſque Cluſinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hoſtium tulit: quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occurſum eſt, qua flumen Allia Cruſtuminis montibus præ alto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miſcetur. Jam omnia contra circaque hoſtium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribuſque variis horrendo cuncta compleverant ſono. Ibi tribuni militum non loco caſtris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus eſſet, non deorum ſaltem, ſi non hominum, memores, nec auſpicato, nec litato inſtruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hoſtium poſſent. nec tamen æquari frontes poterant, cum extenuando, infirmam, & vix cohærentem mediam aciem haberent. paulum erat ab dextera editi loci, quem ſubſidiariis repleri placuit: eaque res ut initium pavoris ac fugæ, ſic una ſalus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hoſtium artem maxime timens, ratus ad id captum ſuperiorem locum, ut ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurriſſent, ſubſidia in averſos tranſverſoſque impetum darent, ad ſubſidiarios ſigna convertit: ſi eos loco depuliſſet, haud dubius facilem in æquo campi tantum ſuperanti multitudine victoriam fore. adeo non fortuna modo, ſed ratio etiam cum barbaris ſtabat. In altera acie nihil ſimile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pavor fugaque occupaverat animos; & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos in hoſtium urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper ſubſidiarios tutatus eſt locus, In reliqua acie

ſimul

ſublatus eſt clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hoſtem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, ſed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerent. nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæſa ſuomet ipſorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum ſiniſtrum cornu defugit, magna ſtrages facta eſt: multoſque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis, aliiſque tegminibus, hauſere gurgites. Maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit, unde non modo præſidii quicquam, ſed ne nuncius quidem cladis Romam eſt miſſus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine, & magis ſub monte ſteterat, Romam omnes petiere. & ne clauſis quidem portis urbis in arcem confugerunt. Gallos quoque velut obſtupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit, & ipſe pavore defixi primum ſteterunt, velut ignari quid accidiſſet: deinde inſidias vereri: poſtremo cæſorum ſpolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis eſt, coacervare. Tum demum poſtquam nihil uſquam hoſtile cernebatur, viam ingreſſi, haud multo ante ſolis occaſum ad urbem Romam perveniunt: ubi cum prægreſſi equites, non portas clauſas, non ſtationem pro portis excubare, non armatos eſſe in muris, retuliſſent, aliud priori ſimile miraculum eos ſuſtinuit. noctemque veriti, & ignotæ ſitum urbis, inter Romam atque Anienem conſedere, exploratoribus miſſis circa mœnia, aliaſque portas, quænam hoſtibus in perdita re conſilia eſſent. Romani, cum pars major ex acie Vejos petiiſſet quam Romam, nec ſupereſſe quenquam præter eos qui Romam refugerant, crederent: complorati omnes pariter vivi mortuique totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus ſtupefecit publicus pavor, poſtquam hoſtes adeſſe nunciatum eſt. Mox ululatus cantuſque diſſonos vagantibus circa mœnia turmatim barbaris audiebant: omne inde tempus ſuſpenſos ita tenuit animos uſque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo acceſſerant ad urbem. manſuros enim ad Alliam fuiſſe, niſi hoc conſilii foret. deinde ſub occaſum ſolis, quia haud multum diei ſupererat, ante noctem rati ſe invaſuros: tum in noctem dilatum conſilium eſſe, quo plus pavoris inferrent. poſtremo lux appropinquans exanimare; timorique perpetuo ipſum malum continens fuit, cum ſigna infeſta portis ſunt illata. nequicquam tamen ea nocte, neque infequenti die ſimilis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. nam cum defendi urbem poſſe, tam parva relicta manu ſpes nulla eſſet, placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, ſenatuſque robur in arcem Capitoliumque conſcendere: armiſque & frumento collatis, ex loco inde munito deos homineſque & Romanum nomen defendere: flaminem, ſacerdoteſque Veſtales, ſacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec ante deſeri cultum eorum, quam non ſupereſſent qui colerent. Si arx, Capitoliumque ſedes deorum, ſi ſenatus caput publici conſilii, ſi militaris juventus ſuperfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam eſſe ſeniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. & quod id æquiore animo de plebe multitudo ferret, ſenes triumphales, conſulareſque ſimul ſe cum illis palam dicere obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam poſſent, oneraturos inopiam armatorum. Hæc inter ſeniores morti deſtinatos jactata ſolatia. Verſæ inde adhortationes ad agmen juvenũ, quos in Capitolium atque in arcem proſequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos ſexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua eſſet, fortunam. Digredientibus qui ſpem omnem atque opem ſecum ferebant, ab iis qui captæ urbis non ſupereſſe, ſtatuerant exitio, cum ipſa res ſpecieſque miſerabilis erat, tum muliebris fletus, & concurſatio incerta, nunc hos nunc illos ſequentium, rogantiumque viros natoſque, cui ſe fato darent? nihil, quod humanis ſupereſſet malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem ſuos perſecutæ ſunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia quod utile obſeſſis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effuſa velut agmine jam uno petiit Janiculum. Inde pars per agros dilapſi, pars urbes petunt finitimas, ſine ullo duce, aut conſenſu, ſuam quiſque ſpem, ſua conſilia, communibus deploratis, exequentes. Flamen interim Quirinalis, virgineſque Veſtales omiſſa rerum earum cura, quæ ſacrorum ſecum ferenda, quæ (quia vires ad omnia

ferenda

ferenda deerant) relinquenda eſſent conſultantes, quiſve ea locus fideli aſſervaturus cuſtodia eſſet, optimum ducunt, condita in doliolis ſacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc deſpui relig o eſt, defodere. Cætera inter ſe onere partito ferunt via, quæ ſublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas cum L. Albinus de plebe Romana homo conſpexiſſet, plauſtro conjugem ac liberos vehens inter cæteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat, ſalvo etiam tum diſcrimine divinarum humanarumque rerum, irreligioſum ratus ſacerdotes publicos ſacraque populi Rom. pedibus ire, ferrique ſe ac ſuos in vehiculo conſpici, deſcendere uxorem ac pueros juſſit, virgines ſacraque in plauſtrum impoſuit, & Cære, quo iter ſacerdotibus erat, pervexit. Romæ interim ſatis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compoſitis, turba ſeniorum domos regreſſa, adventum hoſtium obſtinato ad mortem animo expectabat. Qui eorum curules geſſerant magiſtratus, ut in fortunæ priſtinæ honorumque aut virtutis inſignibus morerentur, quæ auguſtiſſima veſtis eſt, thenſas ducentibus, triumphantibuſve, ea veſtiti medio ædium eburneis ſellis ſedere. Sunt qui M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devoviſſe eos ſe pro patria Quiritibuſque Romanis tradant. Galli, & quia interpoſita nocte à contentione pugnæ remiſerant animos, & quod nec in acie ancipiti uſquam certaverant prælio, nec tum impetu, aut vi capiebant urbem, ſine ira, ſine ardore animorum ingreſſi, poſtero die urbem patente Collina porta in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deum, arcemque ſolam belli ſpeciem tenentem. inde modico relicto præſidio, ne quis in diſſipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapſi ad prædam vacuis occurſu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt. inde rurſus ipſa ſolitudine abſterriti, ne qua fraus hoſtilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos plebis ædificiis obſeratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta quam clauſa invadendi. Adeo haud ſecus quam venerabundi intuebantur in ædium veſtibulis ſedentes viros præter ornatum habitumque humano auguſtiorem, majeſtate etiam, quam vultus gravitaſque oris præ ſe ferebat, ſimillimos diis. Ad eos velut ſimulachra verſi cum ſtarent, Marcus Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam ſuam, ut tum omnibus promiſſa erat, permulcenti, ſcipione eburneo in caput incuſſo iram moviſſe: atque ab eo initium cædis ortum: cæteros in ſedibus ſuis trucidatos. Poſt principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhauſtis injici ignes. Cæterum ſeu non omnibus delendi urbem libido erat, ſeu ira placuerat principibus Gallorum, & oſtentari quædam incendia terroris cauſa, ſi compelli ad deditionem caritate ædium ſuarum obſeſſi poſſent: & non omnia concremari tecta, ut quodcunque ſupereſſet urbis, id pignus ad flectendos hoſtium animos haberent: nequaquam perinde atque in capta urbe, prima die aut paſſim, aut latè vagatus eſt ignis. Romani ex arce plenam hoſtium urbem cernentes, vagoſque per vias omnes curſus, cum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus ſolum concipere, ſed ne auribus quidem atque oculis ſatis conſtare poterant. quocunque clamor hoſtium, mulierum, puerorumque ploratus, ſonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertiſſet, paventes ad omnia animos, oraque & oculos flectebant, velut ad ſpectaculum à fortuna poſiti occidentis patriæ, nec ullius rerum ſuarum relicti præterquam corporum vindices. tanto ante alios miſerandi magis, qui unquam obſeſſi ſunt, quod interclusi à patria obſidebantur, omnia ſua cernentes in hoſtium poteſtate. Nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit. Lux deinde noctem inquietam inſecuta eſt. nec ullum erat tempus quod à novæ ſemper cladis alicujus ſpectaculo ceſſaret. nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin etſi omnia flammis ac ruinis æquata vidiſſent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum virtute defenderent: & jam cum eadem quotidie acciderent, velut aſſueti malis abalienaverant ab ſenſu rerum ſuarum animos, arma tantum, ferrumque in dextris velut ſolas reliquias ſpei ſuæ intuentes. Galli quoque per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello geſto, cum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil ſupereſſe præter armatos hoſtes viderent: nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni via adhiberetur: experiri ulti-

ultima, & impetum facere in arcem ſtatuit. Prima luce ſigno dato, multitudo omnis in foro inſtruitur: inde clamore ſublato, ac teſtudine facta ſubeunt. Adverſus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus ſtationibus firmatis, qua ſigna ferri videbant, ea robore virorum oppoſito ſcandere hoſtem ſinunt: quo ſucceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati. medio fere clivo reſtitêre: atque inde ex loco ſua ſponte in hoſtem, inferebat, impetu facto, ſtrage ac ruina fudêre Gallos: ut nunquam poſtea nec pars, nec univerſi tentaverint tale pugnæ genus. Omiſſa itaque ſpe per vim atque arma ſubeundi, obſidionem parant: cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis abſumpſerant, & ex agris per ipſos dies raptum omne Vejos erat. Igitur exercitu diviſo per finitimos populos prædari placuit, partim obſideri arcem, ut obſidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiſcentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipſa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit. Qui mœſtior ibi fortuna publica quam ſua, cum diis hominibuſque accuſandis ſeneſceret, indignando mirandoque ubi illi viri eſſent, qui ſecum Vejos Faleriosque cepiſſent, qui alia bella fortius ſemper quam felicius geſſiſſent; repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates conſultare. Nec ſecus quam divino ſpiritu tactus cum ſe in mediam concionem intuliſſet, abſtinere ſuetus ante talibus conciliis: *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & veſtrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, ne quis veſtrum conditionis meæ oblitum, me huc proceſſiſſe putet: ſed res ac periculum commune cogit, quod quiſque poſſit in re trepida præſidii, in medium conferre. & quando ego vobis pro tantis veſtris in me meritis gratiam referam, ſi nunc ceſſavero? aut ubi uſus erit mei vobis, ſi in bello non fuerit? hac arte in patria ſteti, & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulſus ſum. Vobis autem Ardeates fortuna oblata eſt, & pro tantis priſtinis populi Romani beneficiis, quanta ipſi meminiſtis (nec enim exprobranda apud memores ſunt) gratia referendæ: & huic urbi decus ingens belli ex hoſte communi pariendi. Quæ effuſo agmine adventat, gens eſt cui natura corpora animoſque magna magis quàm firma dederit. eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt. Argumento ſit clades Romana: patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua reſiſtitur manu. jam obſidionis tædio victi abſcedunt, vagique per agros palantur. cibo vinoque raptim hauſto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum ſine munimento, ſine ſtationibus, ac cuſtodia paſſim ferarum ritu ſternuntur. nunc ab ſecundis rebus magis etiam ſolito incauti. Si vobis in animo eſt tueri mœnia veſtra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me ſequimini ad cædem, non ad pugnam. niſi victos ſomno velut pecudes trucidandos tradidero, non recuſo eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.* Æquis iniquiſque perſuaſum erat, tantum bello virum neminem uſquam ea tempeſtate eſſe. Concione dimiſſa, corpora curant, intenti quàm mox ſignum daretur. Quo dato, primæ noctis ſilentio ad portas cum Camillo præſto fuere. Egreſſi haud procul urbe, ſicut prædictum erat, caſtra Gallorum intuta, neglectaque ab omni parte nacti, cum ingenti clamore invadunt. nuſquam prælium, omnibus locis cædes eſt: nuda corpora, & ſoluta ſomno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus ſuis excitos, quæ aut unde vis eſſet ignaros, in fugam, & quoſdam in hoſtem ipſum improvidos tulit magna pars in agrum Antiatem delati, incurſione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuſcorum facta ſtrages eſt. qui urbis jam prope quadringenteſimum annum vicinæ, oppreſſæ ab hoſte inuſitato, inauditoque, adeo nihil miſerti ſunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurſiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam præſidiumque, & ſpem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ ſe agentes, & caſtra cernebant haud procul Vejis poſita. Inde primum miſeratio ſui, deinde indignitas, atque ex ea ita animos cepit, Hetruſciſne etiam, à quibus bellum Gallicum in ſe avertiſſent, ludibrio eſſe clades ſuas? Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compreſſique à Cæditio centurione, quem ſibimet ipſi præfecerant, rem in noctem ſuſtinuere. tantum par Camillo defuit auctor, cætera eodem ordine, eodemque fortunæ eventu geſta. quinetiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ ſuperfuerant, ad aliam manum Thuſcorum ad Salinas profecti, nocte inſe-

Inſequenti ex improviſo majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt, Romæ interim pletunque obſidio ſegnis, & utrinque ſilentium eſſe; ad id tantum intentis Gallis, ne quis hoſtium evadere inter ſtationes poſſet: cum tepente juvenis Romanus admiratione in ſe cives hoſteſque converrit. Sacrificium erar ſtatum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorſuo, Gabino cinctu, ſacra manibus gerens, cum de Capitolio deſcendiſſet per medias hoſtium ſtationes egreſſus. nihil ad vocem cujuſquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus ſolemniter peractis, eadem revertens ſimiliter conſtanti vultu graduque, ſatis ſperans propitios eſſe deos, quorum culrum ne mortis quidem metu prohibitus deſeruiſſet, in Capitolium ad ſuos rediit: ſed attonitis Gallis miraculo audaciæ, ſed religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens gens eſt. Vejis interim non animi tantum in dies, ſed etiam vires creſcebant: nec Romanis ſolum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverſo, aut clade captæ urbis palati fuerant, ſed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ eſſent. Maturum jam videbatur reperi patriam, eripique ex hoſtium manibus: ſed corpori valido caput deerat. locus ipſe admonebat Camilli & magna pars militum erat, qui ductu auſpicioque ejus res proſpere geſſerant: & Cæditius negare ſe commiſſurum, cur ſibi aut deorum aut hominum quiſquam imperium finiret potius, quam ipſe memor ordinis ſui poſceret imperatorem. Conſenſu omnium placuir ab Ardea Camillum acciri, ſed antea conſulro Senatu, qui Romæ eſſet. Adeo regebat. omnia pudor, diſcriminaque rerum prope perditis rebus ſervabant. Ingenti periculo rranſeundum per hoſtium cuſtodias erat. ad eam rem Pontius Cominus impiger juvenis operam pollicirus, incubans cortici ſecundo Tiberi ad urbem defertur: inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque neglectum hoſtium cuſtodiæ ſaxum, in Capitolium evadir, & ad magiſtratus ductus, mandara exercitus edir. Accepto inde Senatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exilio juſſu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militeſque haberent imperatorem quem vellent. eadem digreſſus nuncius Vejos contendit: miſſique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: ſeu quod magis credere libet, non pr[illegible] profectum ab Ardea, quam compe[illegible] legem latam. quod nec injuſſu populi mutari finibus poſſet, nec niſi dictat[illegible] dictus auſpicia in exercitu habe[illegible]e, lex curiata lata eſt, dictatorque abſe[illegible]s dictus. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque [illegible] ingenti periculo fuir. namque Galli, ſeu veſtigio notato humano, qua nuncius à Vejis pervenerat, ſeu ſua ſponte animadverſo ad Carmentis ſax[illegible] aſcenſo equo, nocte ſubluſtri cu[illegible] primo inermem, qui tentaret viam, præmiſiſſent. rradentes inde arma, u[illegible] quid iniqui eſſet, alterni innixi, ſublevanteſque invicem & trahentes a[illegible] alios, prout poſtularet locus tan[illegible]lenrio in ſummum evaſere, ut [illegible]n cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem ſollicitum animal ad nocturnos ſtrepitus excitarent. Anſeres non fefellere, quibus ſacris Junoni in ſumma inopia cibi tamen abſtinebat[illegible] quæ res ſaluti fuir. namque clango[illegible]e eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante con[illegible] fuerar, vir bello egregius, armis arreptis ſimul ad arma cæteros ciens vadit: & dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in ſummo conſti erar, umbone ictum deturbat. cujus caſus prolapſi cum proximos ſterneret, trepidantes alios, armiſque omiſſis ſaxa quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. Jamque & alii congregati telis miſſilibuſque ſaxis per[illegible]bare hoſtes ruinaque tota prolapſa acies in præceps deferri. Sedaro deinde tumultu reliquum noctis, quantum in rurbatis mentibus poterat, cum præteritum quoque periculum ſolicitaret, quieti datum eſt. Luce orta vocatis claſſico ad conſilium militibus ad tribunos, cum & recte & perperam facto precium deberetur: Manlius primum ob virtutem laudatus, donatuſque non ab tribunis ſolum militum, ſed conſenſu etiam militari: cui univerſi ſelibras farris, & quartarios vini ad ædes ejus quæ in arce erant contulerunt: rem dictu parvam, cæterum inopia fecerar eam argumentum ingens caritatis: cum ſe qui[illegible]que victu ſuo fraudans, detractum corpori atque uſibus neceſſariis, ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat aſcendens hoſtis, citati: & cum in omnes more militari ſe animadverſurum P. Sulpicius tribunus militum pronunciaſſet, conſentiente clamore militum in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à cæteris abſtinui[illegible] reum.

reum, haud dubium ejus noxæ approbantibus cunctis, de ſaxo dejecit. Inde, intentiores utrinque cuſtodiæ eſſe: & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuncios commeare: & apud Romanos ob nocturni periculi memoriam. Sed ante omnia obſidionis bellique mala, fames utrinque exercitum urgebat: Gallos peſtilentia etiam, cum loco jacente inter tumulos caſtra habentes, tum ab incendiis torrido, & vaporis pleno, cineremque non pulverem modo ferente, cum quid venti motum eſſet, quorum intolerantiſſima gens eſt, humorique ac frigori aſſueta: tum æſtu & languore vexati, vulgatis velut in pecora morbis morerentur. Jam pigritia ſingulos ſepeliendi, promiſcue acervatos cumulos hominum urebant: buſtorumque inde Gallicorum nomine inſignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permiſſu imperatorum habita, in quibus cum identidem Galli famem objicerent, eaque neceſſitate ad deditionem vincerent, dicitur avertendæ ejus opinionis cauſa multis locis panis de Capitolio jactatus eſſe in hoſtium ſtationes. Sed jam neque diſſimulari, neque ferri ultra fames poterat. itaque dum dictator delectum per ſe Ardeæ habet, magiſtrum equitum L. Valerium à Vejis abducere exercitum jubet: parat, inſtruitque quibus haud impar adoriatur hoſtes, interim Capitolinus exercitus ſtationibus vigiliiſque feſſus, ſuperatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura vinci non ſineret, diem de die proſpectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, poſtremo ſpe quoque jam non ſolum cibo deficiente, & cum ſtationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi vel redimi ſe quacunque pactione poſſent, juſſit: jactantibus non obſcure Gallis, haud magna mercede ſe adduci poſſe, ut obſidionem relinquant. Tum ſenatus habitus, tribuniſque militum negotium datum, ut paciſcerentur. Inde inter P. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio tranſacta res eſt, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fœdiſſimæ per ſe adjecta indignitas eſt pondera ab Gallis allata iniqua: & tribuno recuſante, additus ab inſolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis* eſſe. Sed diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quadam prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenſo, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos ſubmoveri jubet. cum illi renitentes, pactos dicerent ſeſe, negat eam pactionem ratam eſſe: quæ poſtquam ipſe dictator creatus eſſet, injuſſu ſuo ab inferioris juris magiſtratu facta eſſet: denunciatque Gallis, ut ſe ad prælium expediant: ſuos in acervum conjicere ſarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet, in conſpectu habentes fana deum, & conjuges & liberos & ſolum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulciſci fas ſit. Inſtruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in ſemirutæ ſolo urbis, & natura inæquali: & omnia quæ arte belli ſecunda ſuis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi, arma capiunt: iraque magis quam conſilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam deorum opes humanaque conſilia rem Romanam adjuvabant. Igitur primo concurſu haud majore momento fuſi Galli ſunt, quam ad Alliam vicerant. Juſtiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo ſe ex fuga contulerant, ejuſdem ductu auſpicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit, caſtra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hoſtibus patria, triumphans in urbem rediit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ, conditorque alter urbis, haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie ſervavit, cum prohibuit migrari Vejos, & tribunis rem intentius agentibus poſt incenſam urbem, & per ſe inclinata magis plebe ad id conſilium. eaque cauſa fuit non abdicandæ poſt triumphum dictaturæ, ſenatu obſecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret. Omnium primum, ut erat diligentiſſimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit: & ſenatuſconſultum facit, fana omnia, quod ea hoſtes poſſediſſent, reſtituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. cum Cæretibus publice hoſpitium fieret, quod ſacra populi Romani ac ſacerdotes recepiſſent, beneficioque ejus populi non intermiſſus honos deûm immortalium eſſet: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus ſuam ſedem atque arcem

P. R. in

P. R. in re trepida tutatus eſſet: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator conſtitueret ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque eſſet, mentio illata, juſſumque templum in Nova via Locutio fieri. Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, cum in quæ referri oporteret, confuſa memoria eſſet, ſacrum omne judicatum, & ſub Jovis cella poni juſſum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod cum in publico deeſſet aurum, ex quo ſumma pactæ mercedis Gallis conficeret, à matronis collatum acceperant, ut ſacro auro abſtineretur. Matronis gratiæ actæ, honoſque additus, ut earum, ſicut virorum, poſt mortem ſolennis laudatio eſſet. His peractis quæ ad deos pertinebant, quæque per ſenatum agi poterant: tum demum agitantibus tribunis plebem aſſiduis concionibus, ut relictis ruinis, in urbem paratam Vejos tranſmigrarent: in concionem univerſo ſenatu proſequente aſcendit,
,, atque ita verba fecit: Adeo mihi
,, acerbæ ſunt, Quirites, contentiones
,, cum tribunis plebis, ut nec triſtiſſi-
,, mi exilii ſolatium aliud habuerim
,, quoad Ardeæ vixi, quam quod pro-
,, cul ab his certaminibus eram: & ob
,, eadem hæc, non, niſi me ſenatuſcon-
,, ſulto populique juſſu revocaretis, re-
,, diturus unquam fuerim: nec nunc me
,, ut redirem, mea voluntas mutata,
,, ſed veſtra fortuna perpulit. quippe
,, ut in ſua ſede maneret patria, id
,, agebatur: non ut ego utique in pa-
,, tria eſſem. & nunc quieſcerem ac
,, tacerem libenter, niſi hæc quo-
,, que pro patria dimicatio eſſet:
,, cui deeſſe quoad vita ſuppetat,
,, aliis turpe, Camillo etiam ne-
,, fas eſt. Quid enim repetimus? quid
,, obſeſſam ex hoſtium manibus eri-
,, puimus, ſi recuperatam ipſi deſeri-
,, mus? & cum victoribus Gallis ca-
,, pta tota urbe, Capitolium tamen
,, atque arcem diique & homines Ro-
,, mani tenuerint, habitaverint: vi-
,, ctoribus Romanis recuperata urbe,
,, arx quoque & Capitolium deſere-
,, tur? & plus vaſtitatis huic urbi ſe-
,, cunda noſtra fortuna faciet. quam
,, adverſa fecerit? Equidem ſi nobis
,, cum urbe ſimul poſitæ traditæque
,, per manus religiones nullæ eſſent.
,, tamen tam evidens numen hac tem-
,, peſtate rebus affuit Romanis, ut
,, omnem negligentiam divini cultus

exemptam hominibus putem. In- ,,
tuemini enim horum deinceps anno- ,,
rum vel ſecundas res, vel adverſas: ,,
invenietis omnia proſpere eveniſſe ,,
ſequentibus deos, adverſa ſpernen- ,,
tibus. Jam omnium primum Vejens ,,
bellum, per quot annos, quanto la- ,,
bore geſtum? non ante cepit finem, ,,
quam monitu deorum aqua ex lacu ,,
Albano emiſſa eſt. Quid hæc tan- ,,
dem urbis noſtræ clades nova? num ,,
ante exorta eſt, quam ſpreta vox ,,
cœlo emiſſa de adventu Gallorum? ,,
quam gentium jus ab legatis noſtris ,,
violatum? quam à nobis, cum vin- ,,
dicari deberet, eadem negligentia ,,
deorum prætermiſſum? Igitur victi, ,,
captique ac redempti, tantum pœ- ,,
narum diis hominibuſque dedimus, ,,
ut terrarum orbi documento eſſe- ,,
mus. adverſæ deinde res admonue- ,,
runt religionum. Confugimus in ,,
Capitolium ad deos, ad ſedem Jovis ,,
optimi maximi. ſacra in ruina re- ,,
rum noſtrarum alia terræ celavi- ,,
mus, alia avecta in finitimas urbes ,,
amovimus ab hoſtium oculis: eorum ,,
cultum, deſerti ab diis hominibuſ- ,,
que, tamen non intermiſimus. Red- ,,
didere igitur patriam & victoriam, ,,
& antiquum belli decus amiſſum: ,,
& in hoſtes qui cæci avaritia in pon- ,,
dere auri, fœdus ac fidem fefelle- ,,
runt, verterunt terrorem fugamque ,,
& cædem. Hæc culti neglectique ,,
numinis tanta monimenta in rebus ,,
humanis cernentes, ecquid ſentitis ,,
Quirites, quantum vixdum ex nau- ,,
fragiis prioris culpæ cladiſque e- ,,
mergentes paremus nefas? Urbem ,,
auſpicato inauguratoque conditam ,,
habemus: nullus locus in ea non ,,
religionum deorumque eſt plenus: ,,
ſacrificiis ſolemnibus non dies magis ,,
ſtati quam loca ſunt, in quibus ,,
fiant. hos omnes deos publicos pri- ,,
vatoſque Quirites deſerturi eſtis? ,,
quam par veſtrum factum eſt, quod ,,
in obſidione nuper in egregio ado- ,,
leſcente C. Fabio non minore ho- ,,
ſtium admiratione quam veſtra con- ,,
ſpectum eſt? cum inter Gallica tela ,,
digreſſus ex arce ſolenne Fabiæ gen- ,,
tis in colle Quirinali obiit? An gen- ,,
tilitia ſacra ne in bello quidem in- ,,
termitti, publica ſacra & Romanos ,,
deos etiam in pace deſeri placet? & ,,
pontifices flamineſque negligentio- ,,
res publicarum religionum eſſe, ,,
quam privatus in ſolenni gentis fue- ,,
rit? Forſitan aliquis dicat, aut Ve- ,,
jis ea nos facturos, aut huc inde miſ- ,,
ſuros ſacerdotes noſtros, qui faciant: ,,
quorum neutrum fieri ſalvis cære- ,,

,, moniis poteſt : & ne omnia genera-
,, tim ſacta , omneſque percenſeam
,, deos , in Jovis epulo num alibi ,
,, quam in Capitolio , pulvinar ſuſcipi
,, poteſt ? Quid de æternis Veſtæ ig-
,, nibus, ſignoque qund imperii pignus
,, cuſtodia ejus templi tenetur , lo-
,, quar ? quid de ancilibus veſtris ?
,, Mars Gradive , tuque Quirine pa
,, ter ? hæc omnia in profano deſeri
,, placet ſacra , æqualia urbi, quædam
,, vetuſtiora origine urbis ? Et videte
,, quid inter nos ac majores interſit :
,, illi ſacra quædam in monte Albano
,, Lavinioque nobis facienda tradide-
,, runt. An ex hoſtium urbibus Ro-
,, mam ad nos transferri ſacra religio-
,, ſum fuit , hinc ſine piaculo in ho-
,, ſtium urbem Vejos transferemus ?
,, Recordamini agitedum , quoties
,, ſacra inſtaurentur , quia aliquid ex
,, patrio ritu negligentia caſuve præ-
,, termiſſum eſt. Modo quæ res poſt
,, prodigium Albani lacus , niſi in-
,, ſtauratio ſacrorum , auſpiciorumque
,, renovatio, affectæ Vejenti bello rei-
,, publicæ remedio fuit? At etiam tan-
,, quam veterum religionum memo-
,, res , & peregrinos deos tranſtulimus
,, Romam , & inſtituimus novos. Ju-
,, no regina tranſvecta à Vejis nuper
,, in Aventino quam inſigni ob excel-
,, lens matronarum ſtudium , celebri-
,, que dedicata eſt die? Locutio tem-
,, plum propter cœleſtem vocem ex-
,, auditam in Nova via juſſimus fie-
,, ri Capitolinos ludos ſolemnibus
,, aliis addidimus : collegiumque ad
,, id novum auctore ſenatu cnndidi-
,, mus. Quid horum opus fuit ſuſcipi,
,, ſi una cum Gallis urbem Romanam
,, relicturi fuimus ? ſi non voluntate
,, manſimus in Capitolio per tot men-
,, ſes obſidionis ? ſi ab hoſtibus metu
,, retenti ſumus ? De ſacris loquimur,
,, & de templis : quid tandem de ſa-
,, cerdotibus ? nonne in mentem ve-
,, nit , quantum piaculi committatur ?
,, Veſtalibus nempe una illa ſedes eſt,
,, ex qua eas nihil unquam præter-
,, quam urbs capta movit. Flamini
,, diali noctem unam manere extra
,, urbem nefas eſt : hos Vejentes pro
,, Romanis facturi eſtis ſacerdntes ? &
,, Veſtales tuæ , te deſerent Veſta ? &
,, flamen peregre habitando , in ſin-
,, gulas noctes tantum ſibi reique pu-
,, blicæ piaculi contrahet ? Quid alia,
,, quæ auſpicato agimus omnia fere
,, intra pomœrium , cui oblivioni, aut
,, cui negligentiæ damus ? Comitia
,, curiata , quæ rem militarem con-
,, tinent : comitia centuriata , qui-
,, bus conſules tribunoſque militares

creatis : ubi auſpicato niſi ubi ad- ,,
ſolent , fieri poſſunt ? Vejoſne hæc ,,
transferemus ? an comitiorum cauſa ,,
populus tanto incommodo in deſer- ,,
tam hanc ab diis hominibuſque ur- ,,
bem conveniet ? Sed res ipſa cogit ,,
vaſtatam incendiis ruiniſque relin- ,,
quere urbem , & ad integra omnia ,,
Vejos migrare , nec hic ædificando ,,
inopem plebem vexare: Hanc autem ,,
jactari magis cauſam , quam veram ,,
eſſe , ut ego non dicam , apparere ,,
vobis Quirites puto, qui meminiſtis ,,
ante Gallorum adventum ſalvis te- ,,
ctis publicis privatiſque ſtante inco- ,,
lumi urbe, hanc eandem rem actam ,,
eſſe , ut Vejos tranſmigraremus. Et ,,
videte quantum inter meam ſenten- ,,
tiam veſtramque interſit tribuni : ,,
vos etiam ſi tunc faciendum non fue- ,,
rit, nunc utique faciendum putatis : ,,
ego contra (nec id mirati ſitis prius ,,
quam quale ſit audieritis) etiam ſi ,,
tunc migrandum fuiſſet incolumi ,,
tota urbe , nunc has ruinas relin- ,,
quendas non cenſerem : quippe tum ,,
cauſa nobis in urbem captam mi- ,,
grandi victoria eſſet glorioſa nobis, ,,
ac poſteris noſtris : nunc hæc mi- ,,
gratio nobis miſera ac turpis, Gallis ,,
glorioſa eſt. non enim reliquiſſe ,,
victores , ſed amiſiſſe victi patriam ,,
videbimur. Hoc ad Alliam fuga, ,,
hoc capta urbs , hoc circumſeſſum ,,
Capitolium neceſſitatis impoſuiſſe, ,,
ut deſereremus penates noſtros, exi- ,,
liumque ac fugam nobis ex eo loco ,,
conſciſceremus , quem tueri non ,,
poſſemus ? & Galli evertere potue- ,,
runt Romam , quam Romani reſti- ,,
tuere non videbuntur pnruiſſe ? ,,
Quid reſtat , niſi ut ſi jam novis ,,
copiis veniant (conſtat enim vix ,,
credibilem multitudinem eſſe) & ,,
inhabitare in capta ab ſe , deſerta à ,,
vobis hac urbe velint, ſinatis ? Quid ,,
ſi non Galli hoc , ſed veteres hoſtes ,,
veſtri , Æqui , Volſcive faciant , ut ,,
commigrent Romam ? velitiſne illos ,,
Romanos , vos Vejentes eſſe ? non ,,
malitis hanc ſolitudinem veſtram ,,
quam urbem hoſtium eſſe ? Non ,,
equidem video quid magis nefas ſit. ,,
Hæc ſcelera , quia piget ædificare, ,,
hæc dedecora pati parati eſtis ? Si ,,
tota urbe nullum melius ampliuſve ,,
tectum fieri poſſit , quam caſa illa ,,
conditoris eſt noſtri : non in caſis ,,
ritu paſtorum agreſtiumque habita- ,,
re eſt ſatius , inter ſacra penateſque ,,
veſtros , quam exulatum publice ,,
ire ? Majores noſtri convenæ , pa- ,,
ſtoreſque , cum in his locis nihil ,,
præter ſylvas paludeſque eſſet , no- ,,

varo

,, vam urbem tam brevi ædificarunt :
,, nos Capitolio , arce incolumi, ſtan-
,, tibus templis deorum , ædificare
,, incenſam piget ? & quod ſinguli
,, factuI fuimus , ſi ædes noſtræ de-
,, flagraſſent , hoc in publico incendio
,, univerſi recuſamus facere ? Quid
,, tandem ſi fraude , ſi caſu Vejis in-
,, cendium ortum ſit : ventoque (ut
,, fieri poteſt) diffuſa flamma magnam
,, partem urbis abſumat : Fidenas in-
,, de , aut Gabios , aliamve quam ur-
,, bem quæſituri ſumus , quo tranſmi-
,, gremus ? adeo nihil tenet ſolum
,, patriæ ? nec hæc terra quam ma-
,, trem appellamus ? ſed in ſuperficie
,, tigniſque caritas nobis patriæ pen-
,, det ? equidem fatebor vobis , etſi
,, minus injuriæ veſtræ quam meæ ca-
,, lamitatis meminiſſe juvat : cum ab-
,, eſſem,quotieſcunque patria in men-
,, tem veniret , hæc omnia occurre-
,, bant, colles campique & Tiberis, &
,, aſſueta oculis regio, & hoc cœlum ,
,, ſub quo natus educatuſque eſſem,
,, quæ vos Quirites nunc moveant po-
,, tius caritate ſua, ut maneatis in ſede
,, veſtra , quam poſtea cum reliqueri-
,, tis , ea macerent deſiderio. Non
,, ſine cauſa dii homineſque hunc urbi
,, condendæ locum elegerunt : ſalu-
,, berrimos colles , flumen opportu-
,, num , quod ex mediterraneis locis
,, fruges devehantur , quo maritimi
,, commeatus accipiantur : mare vi-
,, cinum ad commoditates , nec expo-
,, ſitum nimia propinquitate ad peri-
,, cula claſſium externarum : regio-
,, num Italiæ medium , ad incremen-
,, tum urbis natum unice locum. ar-
,, gumento eſt ipſa magnitudo tam
,, novæ urbis : trecenteſimus ſexage-
,, ſimus quintus annus urbis , Quiri-
,, tes , agitur : inter tot veterrimos
,, populos tamdiu bella geritis , cum
interea , ne ſingulas loquar urbes , ,,
non conjuncti cum Æquis Volſci , ,,
tot tam valida oppida , non univerſa ,,
Hetruria tantum terra marique pol- ,,
lens , atque inter duo maria latitu- ,,
dinem obtinens Italiæ , bello vobis ,,
par eſt. Quod cum ita ſit, quæ (ma- ,,
lum) ratio eſt expertis alia experiri, ,,
cum jam ut virtus veſtra tranſire ,,
alio poſſit , fortuna certe loci hujus ,,
transferri hinc non poſſit ? Hic Ca- ,,
pitolium eſt , ubi quondam capite ,,
humano invento reſponſum eſt , eo ,,
loco caput rerum, ſummamque im- ,,
perii fore. hic cum augurato libera- ,,
retur Capitolium, Juventas Termi- ,,
nuſque maximo gaudio patrum no- ,,
ſtrorum moveri ſe non paſſi. hic ,,
Veſtæ ignes , hic omnes propitii ma- ,,
nentibus vobis dii. Moviſſe eos , Ca-
millus cum alia oratione , tum ea quæ
ad religiones pertinebat , maxime di-
citur. ſed rem dubiam decrevit op-
portune vox emiſſa, quod cum ſenatus
poſt paulo de his rebus in curia Ho-
ſtilia haberetur , cohorteſque ex præ-
ſidiis revertentes forte agmine forum
tranſirent, centurio in comitio excla-
mavit : *Signifer , ſtatue ſignum; hic ma-
nebimus optime.* Qua voce audita , &
ſenatus accipere ſe omen ex curia e-
greſſus conclamavit : & plebs circum-
fuſa approbavit. Antiquata deinde
lege , promiſcue urbs ædificari cœpta,
regula publice præbita eſt : ſaxi ma-
teriæque cedendæ unde quiſque vel-
let, jus factum , prædibus acceptis eo
anno ædificia perfecturos. Feſtinatio
curam exemit vicos dirigendi , dum
omiſſo ſui alienique diſcrimine , in
vacuo ædificant. Ea eſt cauſa , ut ve-
teres cloacæ primo per publicum du-
ctæ, nunc privata paſſim ſubeant te-
cta : formaque urbis ſit occupatæ ma-
gis quam diviſæ ſimilis,

LIBER

LIBER VI.

BREVIARIUM.

Res adverſus Æquos, & Volſcos, & Hetruſcos, proſpere geſtas continet. quatuor tribus additæ ſunt, Stellatina, Sabbatina, Tromentina, Arienſis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, cum obſtrictos ære alieno liberaret, nexos exolveret, crimine affectati regni damnatus, de ſaxo Tarpejo dejectus eſt. in cujus notam Senatuſc. factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen eſſet. C. Licinius, & L. Seſtius tribuni plebis legem promulgarunt: ut conſules etiam ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur. eam legem cum magna contentione repugnantibus patribus, cum iidem tribuni plebis per quinquennium ſoli magiſtratus fuiſſent, pertulerunt. & primus omnium ex plebe conſul L. Sextius creatus eſt. Lata eſt altera lex: ne cuiquam plus quingentis jugeribus agri liceret poſſidere.

I. QUÆ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani ſub regibus primum, conſulibus deinde, ac dictatoribus decemviriſque, ac tribunis conſularibus geſſere foris bella, domi ſeditiones quinque libris expoſui: res cum vetuſtate nimia obſcuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur: tum quod perraræ per eadem tempora literæ fuêre, una cuſtodia fidelis memoriæ rerum geſtarum: & quod etiam ſi quæ in commentariis pontificum, aliiſque publicis privatiſque erant monumentis, incenſa urbe pleræque interiere. clariora deinceps certioraque ab ſecunda origine, velut ab ſtirpibus lætius feraciuſque renatæ urbis, geſta domi militiæque exponentur. Cæterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe ſtetit: neque eum abdicare ſe dictatura, niſi anno circumacto, paſſi ſunt. Comitia in ſequentem annum tribunos habere, quorum in magiſtratu capta urbs eſſet, non placuit: res ad interregnum rediit. Cum civitas in opere ac labore aſſiduo reficiendæ urbis teneretur: interim Q. Fabio, ſimul primum magiſtratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies eſt, quod legatus in Gallos ad quos miſſus erat orator, contra jus gentium pugnaſſet, cui judicio eum mors adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, ſubtraxit. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio interrex, & poſt eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum conſulari poteſtate creat, L. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Poſthumium. Ii ex interregno cum extemplò magiſtratum iniiſſent, nulla de re priuſquam de religionibus ſenatum conſuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, juſſerunt: alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad ſacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obſtrictos haberent multitudinis animos, ſuppreſſa. Tum de diebus religioſis agitari cœptum, diemque ad XV. Calendas Sextiles duplici clade inſignem, quo die ad Cremeram Fabii cæſi: quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum; à poſteriore clade Allienſem appellarunt, inſignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quod poſtridie Idus Quintiles non litaſſet Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace deûm poſt diem tertium objectus hoſti exercitus Romanus eſſet, etiam poſtridie Idus rebus divinis ſuperſederi juſſum: inde ut poſtridie Calendas quoque ac Nonas eadem religio eſſet, traditum putant. *a* Nec diu licuit quietis conſilia erigendæ ex tam gravi caſu reipublicæ ſecum agitare. Hinc Volſci veteres hoſtes ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant: Hinc Hetruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam mercatores afferebant. Novus quoque terror acceſſerat defectione Latinorum Hernicorumque, qui poſt pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque

a Cap. II.

que cum tanti undique terrores circumſtarent, appareretque omnibus non odio ſolum apud hoſtes, ſed contemptu etiam inter ſocios nomen Romanum laborare: placuit ejuſdem auſpiciis defendi rempublicam, cujus recuperata eſſet: dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum dixit: juſtitioque indicto, delectum juniorum habuit: ita ut ſeniores quoque, quibus aliquid roboris ſupereſſet, in verba ſua juratos centuriaret. Exercitum conſcriptum armatumque trifariam diviſit: partem unam in agro Vejente Hetruriæ oppoſuit: alteram ante urbem caſtra locare juſſit: tribunus militum his A. Manlius, illis qui adverſus Hetruſcos mittebantur, L. Æmilius præpoſitus. tertiam partem ipſe ad Volſcos duxit: nec procul ab Lanuvio (ad Metium is locus dicitur) caſtra oppugnare eſt adortus, quibus ab contemptu, quod prope omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent, ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo ſe ipſi, vallum congeſtis arboribus ſepirent, ne qua intrare ad munimenta hoſtis poſſet. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam ſepem conjici juſſit. & forte erat vis magna venti verſa in hoſtem. itaque non aperuit ſolum incendio viam, ſed flammis in caſtra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis, ita conſternavit hoſtes, ut minor moles ſuperantibus vallum in caſtra Volſcorum Romanis fuerit, quam tranſcendentibus ſepem incendio abſumptum fuerat. Fuſis hoſtibus cæſiſque, cum caſtra impetu cepiſſet dictator, prædam militi dedit, quo minus ſperatam à minimè largitore duce, eo militi gratiorem. Perſecutus deinde fugientes cum omnem Volſcum agrum depopulatus eſſet, ad deditionem Volſcos ſeptuageſimo demum anno ſubegit. Victor ex Volſcis in Æquos tranſiit, & ipſos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppreſſit: nec caſtra modo, ſed urbem etiam aggreſſus, impetu primo cepit. *a* Cum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna eſſet, aliam in partem terror ingens ingruerat. Hetruria prope omnis armata Sutrium ſocios populi Romani obſidebat. quorum legati opem rebus affectis orantes, cum ſenatum adiſſent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. cujus ſpei moram cum pati fortuna obſeſſorum non potuiſſet, confectaque paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribuſque, quæ ſemper eoſdem urgebant, per pactionem urbe hoſtibus tradita inermes cum ſingulis emiſſi veſtimentis, miſerabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. Cui cum ſe mœſta turba ad pedes provolviſſet, principumque orationem neceſſitate ultima expreſſam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur, excepiſſet: parcere lamentis Sutrinos juſſit. *Hetruſcis ſe luctum lachrymaſque ferre.* Sarcinas inde deponi, Sutrinoſque ibi conſidere modico præſidio relicto, arma ſecum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur: ſoluta omnia rebus (ut fit) ſecundis invenit: nullam ſtationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hoſtium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Hetruſci paſſim trucidantur ab novo hoſte, neque ſe conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur ſpacium. cum pro ſe quiſque tenderent ad portas, ſi qua forte ſe in agros ejicere poſſent, clauſas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare ſuos, ut prælium inirent. quod accenſum ab deſperatione hoſtium fuiſſet, ni præcones per urbem dimiſſi *poni arma, & parci inermi* juſſiſſent, *nec præter armatos quenquam violari.* Tum etiam quibus animi in ſpe ultima obſtinati ad decertandum fuerant: poſtquam data ſpes vitæ eſt, jactare paſſim arma, inermeſque quod tutius fortuna fecerat, ſe hoſti offerre. Magna multitudo in cuſtodias diviſa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli: quia non vi captum ſed traditum per conditiones fuerat. *b* Camillus in urbem triumphans rediit, ſimul bellorum victor. longe plurimos captivos ex Hetruſcis ante currum duxit: quibus ſub haſta venundatis, tantum æris redactum eſt, ut pretio pro auro matronis perſoluto, ex eo quod ſuperarat, tres pateræ aureæ factæ ſint: quas cum titulo nominis Camilli ante Capitolium incenſum in Jovis

a Cap. III.

b Cap. IV.

Jovis cella conſtat ante pedes Junonis poſitas fuiſſe. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliſcorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque novis civibus aſſignatus. Revocati quoque in urbem ſenatuſconſulto à Vejis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos ſe contulerant, & primo fremitus fuit aſpernantium imperium: dies deinde præſtituta, capitaliſque pœna, qui non remigraſſet Romam ex ferocibus univerſis ſingulos metu ſuo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia creſcere, tum tota ſimul exurgere ædificiis: & republica impenſas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipſis privatis (admonebat enim deſiderium uſus) feſtinantibus ad effectum operis, intraque annum nova urbs ſtetit. Exitu anni comitia tribunorum militum conſulari poteſtate habita. Creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, Julius Tullus, L. Aquilius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Servius Sulpicius Ruffus. Exercitum alterum in Æquos non ad bellum (victos namque ſe fatebantur) ſed ab odio ad pervaſtandos fines, ne quid ad nova conſilia reliquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquinienſem, ibi oppida Hetruſcorum Cortuoſa & Contenebra vi capta, dirutaque. Ad Cortuoſam nihil certaminis fuit: improviſo adorti, primo clamore atque impetu cepere, direptum oppidum atque incenſum eſt. Contenebra paucos dies oppugnationem ſuſtinuit, laborque continuus non die non nocte remiſſus, ſubegit eos. Cum in ſex partes diviſus exercitus Romanus ſenis horis in orbem ſuccederet prælio, oppidanos eoſdem integro ſemper certamini paucitate feſſos objiceret: ceſſere tandem, locuſque invadendi urbem Romanis datus eſt. Publicari prædam tribunis placebat, ſed imperium quam conſilium ſegnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat, nec niſi per invidiam adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus creſceret urbs, Capitolium quoque ſaxo quadrato ſubſtructum eſt, opus vel in hac magnificentia urbis conſpiciendum. *a* Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupata, conciones ſuas frequentare legibus agrariis conabantur. oſtentabatur in ſpem Pomptinus ager, tunc primum poſt acciſas à Camillo Volſcorum res poſſeſſionis haud ambiguæ. Criminabantur multo eum infeſtiorem agrum ab nobilitate eſſe, quam Volſcis fuerit. Ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incurſiones eo factas: nobiles homines in poſſeſſionem agri publici graſſari: nec niſi antequam omnia præcipiant, diviſus ſit, locum ibi plebi fore. Haud magnopere plebem moverant, & infrequentiam in foro propter ædificandi curam, & eandem exhauſtam impenſis, et que agri immemorem, ad quem inſtruendum vires non eſſent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade ſuperſtitioſis principibus, ut renovarentur auſpicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Servius Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic demum tribunorum militum conſulari poteſtate comitia habuit. L. Papyrium, Cn. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Licinium, M. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium, creat. Hi ex interregno magiſtratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata eſt à T. Quintio duumviro ſacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arinienſis: eæque triginta quinque tribuum numerum explevere. *b* De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in ſenatu, majoris belli cura, quod Hetruria in armis erat, dilata eſt. Res ad Camillum tribunum militum conſulari poteſtate rediit: collegæ additi quinque; Sergius Cornelius Maluginenſis, Q. Servilius Fidenas ſextum, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni averſæ curæ homines ſunt à bello Hetruſco; quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis eſſe, Latinorumque populos juventutem ſuam miſiſſe ad id bellum, eo abnuentes publicum fuiſſe conſilium: quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Deſierant jam ulla contemni bella. Itaque ſenatus diis agere gratias, quod Camillus in magiſtratu eſſet. dictatorem quippe dicendum eum fuiſſe, ſi privatus eſſet: & collegæ fateri regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno eſſe ſibique

a Cap. V.

b Cap. VI.

de majeſtate ejus detractum credere, quod majeſtati ejus viri conceſſiſſent. Collaudatis ab ſenatu tribunis, & ipſe Camillus confuſus animo gratias egit. Ingens inde ait onus à populo Romano ſibi qui ſe dictatorem jam quartum creaſſet, magnum à ſenatu talibus de ſe judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obſequio injungi, itaque ſi quid laboris vigiliarumque adjici poſſit, certantem ſecum ipſum anniſurum, ut tanto de ſe conſenſu civitatis, opinionem, quæ maxima ſit, etiam conſtantem efficiat. Quod ad id bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi eſſe: ſe tamen ut nihil timendi, ſic nihil contemendi auctorem eſſe. Circumſederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum; itaque & ducibus pluribus & exercitibus ad adminiſtrandam rempub. opus eſſe. *Te*, inquit, *P. Valeri ſocium imperii conſiliique, legiones mecum adverſus Antiatem hoſtem ducere placet: te Qu. Ser. altero exercitu inſtructo paratoque in urbe caſtra habere, intentum, ſive Hetruria ſe interim, ut nuper, ſive nova hæc cura, Latini atque Hernici moverint. pro certo habeo ita rem geſturum, ut patre, avo, teque ipſo, ac ſex tribunatibus dignum eſt. tertius exercitus ex cauſariis ſenioribuſque à L. Quinctio ſcribatur, qui urbi mœnibuſque præſidio ſit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poſcent, provideat. Te Sergi Corneli, præſidem hujus publici conſilii, cuſtodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris ſui benigne pollicentibus operam, Valerius ſocius imperii lectus adjecit M. Furium ſibi pro dictatore, ſeque ei pro magiſtro equitum futurum: proinde quam opinionem de unico imperatore, eam ſpem de bello haberent. Se vero bene ſperare patres & de bello, & de pace, univerſaque reſpubl. erecti gaudio fremunt: nec dictatore unquam opus fore reip. ſi tales viros in magiſtratu habeat: tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad ſe trahentes. a Juſtitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volſcorum modo juventutem Antiates ex nova ſobole lectam, ſed ingentem Latino-

a Cap. VII.

itaque novus hoſtis veteri adjunctus, commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam inſtruenti Camillo centuriones renunciaverunt, turbatas militum mentes eſſe: ſegniter arma capta, cunctabundoſque & reſiſtentes egreſſos caſtris eſſe: quin voces quoque auditas, cum centenis hoſtibus ſingulos pugnaturos: & ægrè inermem tantam multitudinem, nedum armatam ſuſtineri poſſe: in equum inſiliit, & ante ſigna obverſus in aciem, ordines interequitans: *Quæ triſtitia milites hæc, quæ inſolita cunctatio eſt? Hoſtem, an me, an vos ignoratis? Hoſtis eſt: quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriæque veſtræ? Vos contrà, me duce (ut Falerios Vejoſque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæſas taceam) modo triplicem triumphum ex his ipſis Volſcis & Æquis, & ex Hetruria egiſtis. An me, quod non dictator vobis, ſed tribunus ſignum dedi: non agnoſcitis ducem? neque ego maxima imperia in vos deſidero: & vos in me nihil præter me ipſum intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. Iidem igitur omnes ſumus: & cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus, ſimul concurreritis, quod quiſque didicit ac conſuevit, faciet. vos vincetis, illi fugient.* b Dato deinde ſigno, ex equo deſilit: & proximum ſigniferum manu arreptum ſecum in hoſtem rapit: *Infer miles*, clamitans, *ſignum*. Quod ubi videre, ipſum Camillum jam ad munera corporis ſenecta invalidum vadentem in hoſtes, procurrunt pariter omnes clamore ſublato, *Sequere imperatorem*, pro ſe quiſque clamantes. Emiſſum etiam ſignum Camilli juſſu in hoſtium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos anteſignanos, ubi primum pulſum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, ſed etiam ad ſubſidiarios perlatū. Nec vis tantum militum movebat, excitata præſentia ducis, ſed quod Volſcorum animis nihil terribilius erat, quam ipſius Camilli forte oblata ſpecies. ita quocunque ſe intuliſſet, victoriam ſecum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, cum in lævum cornu prope jam pulſum, arrepto repente equo cum ſcuto pedeſtri advectus, conſpectu ſuo prælium reſtituit, oſtentans vincentem cæteram aciem.

Jam

b Cap. VIII.

[illegible] ra res erat, ſed turba ho[illegible] pe[illegible]bar, & longa [illegible] m[illegible]ltitud[illegible] tanta feſ[illegible] cum repente ingenti[illegible] ec[illegible]is fuſus imber certam ma[illegible]oriam quam prælium diremit. [illegible] dein[illegible]e receptui dato, nox in[illegible] q[illegible]ietis R[illegible]manis perfecit bel[illegible] La[illegible]i namque & Hernici reli[illegible] V[illegible]ſcis domos profecti ſunt, malis [illegible]i's pares adepti eventus. Volſci [illegible]e deſertos ab eis videre, quorum [illegible]c[illegible]a rebellaverant, relictis caſtris, [illegible] S[illegible]trici ſe incluſ[illegible]unt. quos [illegible] Cam[illegible]lus vallo circumdare, & [illegible]re [illegible]q[illegible]e operibus oppugnare eſt [illegible]s. Quæ poſtquam nulla eru[illegible]e impe[illegible]ri vidit, minus eſſe ani[illegible] h[illegible]ſte, quam ut in eo tam [illegible]pei victoriam expectaret: co[illegible]s [illegible]ites, ne tanquam Vejos [illegible]gnantes in opere longinquo ſeſe [illegible]re[illegible]c, victoriam in manibus eſſe: [illegible] n[illegible]litum alacritate mœnia un[illegible]e [illegible]gre[illegible]us, ſcalis oppidum ce[illegible] Vo[illegible]ci abjectis armis ſeſe dedi[illegible] *a* Cæterum animus ducis rei [illegible] A[illegible]io imminebat. id caput [illegible]m · eam fuiſſe originem pro[illegible]. Sed quia niſi magno appa[illegible] [illegible]ormentis machiniſque tam va[illegible]s c[illegible]pi [illegible]on poterat: relicto ad [illegible] c[illegible]llega, Romam eſt profe[illegible] ſe[illegible]tum ad excidendum An[illegible]t[illegible]retur: inter ſermonem [illegible]re[illegible] rem Antiatem diuturnio[illegible] [illegible]ere diis cordi fuiſſe) legati [illegible]e ac Sutrio auxilium adver[illegible]c[illegible]s petentes veniunt, bre[illegible]e[illegible] eſſe ferendi auxilii [illegible]es eo vim Camilli ab An[illegible] avertit. Namque cum ea [illegible] He[illegible]truriæ, & velut clau[illegible]e portæque eſſent: & illis oc[illegible] ea, c[illegible]m quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendi[illegible] er[illegible]t. Igitur ſenatui cum Ca[illegible] placuit, ut omiſſo Antio [illegible] H[illegible]truſc[illegible]m ſuſciperet. Legio[illegible]æ, q[illegible]ibus Quintius præfue[illegible] [illegible]cernuntur. quanquam ex[illegible] exercit[illegible]m, aſſuetumque im[illegible] in V[illegible]ſcis erat, mallet, ni[illegible]: Valerium tantummodo [illegible]m depopoſcit. Quintius, [illegible]e ſu[illegible]ceſſ[illegible]res Valerio in [illegible] Profecti ab urbe Su[illegible] & V[illegible]lerius, partem op[illegible]tam ab Hetruſcis invene[illegible]e [illegible]tera interſeptis itine[illegible] [illegible]os vim hoſtium ab [illegible] tum Romani auxilii ad-ventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hoſtes ſociosque, & in præſentia rem inclinatam ſuſtinuit, & ſpatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviſo exercitu Camillus, collegam eam in partem circumductis copiis quam hoſtes tenebant, mœnia aggredi jubet: non tanta ſpe ſcalis capi urbem poſſe, quam ut averſis eo hoſtibus, & oppidanis jam oppugnando feſſis, laxaretur labor, & ipſe ſpatium intrandi ſine certamine mœnia haberet. Quod cum ſimul utrinque factum eſſet, ancepſque terror Hetruſcos circumſtaret: & mœnia ſummavi oppugnari, & intra mœnia eſſe hoſtem viderent: porta ſe, quæ una forte non obſidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes fugientium & in urbe & per agros eſt facta. plures à Furianis intra mœnia cæſi: Valeriani expeditiores ad perſequendos fuere: nec ante noctem, quæ conſpectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, reſtitutoque ſociis. Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Hetruſci habebant. *b* Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo ſolum, quod tota hoſtium erat, ſed etiam quod parte Nepeſinorum prodente civitatem facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, ut ſecernerent ſe ab Hetruſcis: fidemque quam imploraſſent ab Romanis, ipſi præſtarent. Unde cum reſponſum allatum eſſet, nihil ſuæ poteſtatis eſſe: Hetruſcos mœnia, cuſtodiaſque portarum tenere: primò populationibus agri terror eſt oppidanis admotus: deinde poſtquam deditionis quam ſocietatis fides ſanctior erat, faſcibus ſarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completiſque foſſis ſcalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepeſinis inde edictum, ut arma ponant, parcique juſſum inermi. Hetruſci pariter armati atque inermes cæſi. Nepeſinorum quoque auctores deditionis ſecuri percuſſi: innoxiæ multitudini reddita res, oppidumque cum præſidio relictum. Ita duabus ſociis urbibus ex hoſte receptis victores exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæſitumque cur per eos annos militem ex inſtituto non dediſſent. Reſponſum frequenti utriuſque gentis concilio eſt, nec culpam in publicam, nec conſilium fuiſſe, quod ſuæ juventutis aliqui apud Volſcos mili-

a Cap. IX.

b Cap. X.

lii pœnam habuere, nec quemquam ex his reducem eſſe: militis autem non dati cauſam, terrorem aſſiduum à Volſcis fuiſſe: quam peſtem adhærentem lateri ſuo tot ſuper aliis bellis exhauriri nequiiſſe.

a Quæ relata patribus magis tempus quam cauſam, non viſa belli habere. Inſequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papyrio Curſore iterum tribunis conſulari poteſtate, grave bellum foris, gravior domi ſeditio exorta: bellum Volſcis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione: ſeditio, unde minimè timeri potuit, à patriciæ gentis viro, & inclytæ famæ M. Manlio Capitolino, qui nimius animis, cum alios principes ſuſſerret, uni invideret eximio ſimul honoribus atque virtutibus M. Furio: ægrè ferebat, ſolum eum in magiſtratibus, ſolum apud exercitus eſſe: tantum jam eminere, ut iiſdem auſpiciis creatos, non pro collegis, ſed pro miniſtris habeat: cum interim, ſi quis verè æſtimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obſidione hoſtium non potuerit, niſi à ſe prius Capitolium atque arx ſervata eſſet: & ille inter aurum accipiendum, & ſpem pacis ſolutis animis Gallos aggreſſus ſit, ipſe armatos capienteſque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites ſit qui ſimul vicerint, ſuæ victoriæ neminem omnium mortalium ſocium eſſe. His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, poſtquam inter patres non quantum æquum cenſebat, excellere ſuas opes animadvertit: primum omnium ex patribus popularis factus, cum plebejis magiſtratibus conſilia communicare, criminando patres, alliciendo ad ſe plebem jam aura, non conſilio ferri, famæque magnæ malle quam bonæ eſſe: & non contentus agrariis legibus, quæ materia ſemper tribunis plebis ſeditionum fuiſſet, idem moliri cœpit. Acriores quippe æris alieni ſtimulos eſſe, qui non egeſtatem modo, atque ignominiam minentur, ſed nervo ac vinculis corpus liberum terreant: & erat æris alieni magna vis, res damnoſiſſima etiam divitibus ædificando contracta. Bellum itaque Volſcum grave per ſe, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in ſpeciem cauſæ jactatum, ut major poteſtas quæreretur, ſed nova conſilia Manlii rem creandum: Creatus A. Cornelius Coſſus, magiſtrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

b Dictator etſi majorem dimicationem propoſitam domi quam foris cernebat: tamen ſeu quia celeritate ad bellum opus erat, ſeu victoria triumphoque dictaturæ ipſi vires ſe additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo à Volſcis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito præter ſatietatem tot jam libris aſſidua bella cum Volſcis geſta legentibus, illud quoque ſuccurſurum: quod mihi percenſenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit, unde toties victis Volſcis & Æquis ſuffecerint milites. Quod cum ab antiquis tacitum prætermiſſumque ſit: cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ ſua cuique conjectanti eſſe poteſt, auctor ſim? Simile veri eſt, aut intervallis bellorum, ſicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia ſobole juniorum ad bella inſtauranda toties uſos eſſe: aut non ex iiſdem ſemper populis exercitus ſcriptos: quanquam eadem ſemper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuiſſe locis, (quod inter omnes auctores conveniat) quanquam nuper Camilli ductu atque auſpicio acciſæ res erant, Volſcorum exercitus fuit. Ad hoc Latini Hernicique acceſſerant, & Circejenſium quidam, & coloni etiam à Velitris. Romanus dictator caſtris eo die poſitis, poſtero cum auſpicato prodiſſet, hoſtiaque cæſa pacem deum adoraſſet, lætus ad milites jam arma ad propoſitum pugnæ ſignum, ſicut edictum erat, luce prima capiente, proceſſit: *Noſtra victoria eſt milites*, inquit, *ſi quid dii vateſque eorum in futurum vident. Itaque ut decet certæ ſpei plenos, & cum imparibus manum conſerturos, pilis ante pedes poſitis, gladiis tantum dextram armemus: ne procurri quidem ab acie velim, ſed obnixos vos ſtabili gradu impetum hoſtium excipere, ubi illi vana injecerint miſſilia, & effuſi ſtantibus vobis ſe intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique deos eſſe, qui Romanum adjuvent: deos qui ſecundis avibus in prælium miſerint. Tu Quinti equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equeſtrem occupatis alio pavore infer: invectuſque ordines pugnantium diſſipa,* Sic

a Cap. XI.

b Cap. XII.

[illegible] , ſi pedes , ut præceperat , [illegible] Nec d[illegible]x legiones , nec for[illegible]ſtetelit ducem.

a Multitudo hoſtium nulli rei præ[illegible]m numero freta , & oculis [illegible]e metiens aciem , temere præ[illegible] i[illegible] , temere omiſit : clamore [illegible]m miſſilibuſque telis , & primo [illegible]æ impetu ferox , gladios , & col[illegible] pedem , & vultum hoſtis ardore [illegible] micantem ferre non potuit. [illegible]a frons prima , & trepidatio [illegible]is illata , & ſuum terrorem in[illegible] eques. rupti inde multis locis [illegible]es, motaque omnia, & fluctuan[illegible]s acies erat. deinde poſtquam [illegible]bus primis jam ad ſe quiſque perventuram cædem cernebat , terga vert[illegible]. Inſtare Romanus : & donec armati confertique abibant , peditum [illegible] in perſequendo fuit. Poſtquam [illegible] arma paſſim, fugaque per agros ſpargi aciem hoſtium animadverſum e[illegible], tum equitum turmæ emiſſæ, dato [illegible]o ne in ſingulorum morando cæ[illegible] , ſpatium ad evadendum interim [illegible] darent , ſatis eſſe miſſili[illegible] terrore impediri curſum , ob[illegible]doque agmen teneri , dum [illegible] pedes & juſta cæde conficere [illegible]em poſſet. Fugæ , ſequendique [illegible] ante noctem finis fuit : capta [illegible] ac direpta eodem die caſtra V[illegible]m, prædaque omnis , præter [illegible] corpora , militi conceſſa eſt. [illegible]s maxima captivorum ex Latinis [illegible] Hernicis fuit, nec hominum de [illegible] , ut credi poſſet mercede mili[illegible] , ſed principes quidam juventutis [illegible] manifeſta fides publica ope V[illegible]ſtes adjutos. Circejenſium [illegible]e quidam cogniti , & coloni à Ve[illegible] , Romamque omnes miſſi : pe[illegible]ctantibus primoribus patrum , [illegible] . quæ dictatori , defectionem [illegible]que populi haud perplexe in[illegible]ere.

b Dictator exercitum in ſtativis te[illegible] , minime dubius , bellum cum [illegible]s patres juſſuros : cum major [illegible]rta moles , coëgit acciri Ro[illegible] , gliſcente indies ſeditione, [illegible] magis metuendam auctor [illegible]. Non enim jam orationes [illegible] M. Manlii , ſed facta popularia [illegible]em , tumultuoſa eadem , qua [illegible]erent , intuenda erant. Cen[illegible] nobilem militaribus factis , [illegible] pecuniæ cum duci vidiſſet. [illegible] cum caterva ſua accurrit , [illegible]m injecit : vociferatuſque de [illegible]s patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miſeriis plebis , virtutibus ejus viri, fortunaque ; *Tum vero Ego,* inquit, *nec quicquam hac dextra Capitolium arcemque ſervaverim , ſi civem commilitonemque meum tanquam Gallis victoribus captum , in ſervitutem ac vincula duci videam.* Ideo rem creditori palam populo ſolvit , libraque & ære liberatum emittit , deos atque homines obteſtantem , ut M. Manlio liberatori ſuo , parenti plebis Romanæ gratiam referant. Acceptus extemplo in tumultuoſam turbam & ipſe tumultum augebat , cicatrices acceptas Vejenti , Gallico , aliiſque deinceps bellis oſtentans : ſe reſtituentem everſos penates multiplici jam ſorte exoluta, mergentibus ſemper ſortem uſuris , obrutum fœnore eſſe : videre lucem, forum , civium ora , M. Manlii opera : omnia parentum beneficia ab illo ſe habere : illi ſe devovere corporis vitæque ac ſanguinis quod ſuperſit : quodcunque ſibi cum patria , penatibus publicis ac privatis juris fuerit , id cum uno homine eſſe. His vocibus inſtincta plebs, cum jam unius hominis eſſet , addita alia commotioris ad omnia turbanda conſilii res. Fundum in Vejenti , caput patrimonii ſubjecit præconi. *Ne quem veſtrûm* , inquit , *Quirites , donec quicquam in re mea ſupererit , judicatum , addictumve duci patiar* : Id vero ita accendit animos ut per omne fas ac nefas ſecuturi vindicem libertati viderentur. Ad hoc domi concionantis in modum ſermones pleni criminum in patres : inter quos cum omiſſo diſcrimine vera an vana jaceret , theſauros Gallici auri occultari à patribus jecit : nec jam poſſidendis publice agris contentos eſſe , niſi pecuniam quoque publicam avertant : ea res ſi palam fiat , exolvi plebem ære alieno poſſe. Quæ ubi objecta ſpes eſt , enimvero indignum facinus videri , cum conferendum ad redimendam civitatem è Gallis aurum fuerit , tributo collationem factam : idem aurum ex hoſtibus captum , in paucorum prædam ceſſiſſe. Itaque exſequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur. differenteque , & tempore ſuo ſe indicaturum dicente , cæteris omiſſis eo verſæ erant omnium curæ : apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falſi offenſionem fore.

b Ita ſuſpenſis rebus dictator accitus, ab exercitu in urbem venit. Poſtero die ſenatu habito , cum ſatis periclitatus voluntates hominum diſce-

a Cap. XIII. *b* Cap. XIV.

b Cap. XV.

ea multitudine, ſella in comitio poſita viarorem ad M. Manlium miſit: qui dictatoris juſſu vocatus, cum ſignum ſuis dediſſet adeſſe eertamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc ſenatus, hinc plebs ſuum quiſque intuentes ducem, velut in acie conſtirerant. Tum dictator ſilentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi patribuſque Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum quod ad te attinet, eamque rem quam de te ſum quæſiturus, conventurum ſatis confido. Spem factam à te civitati video, fide incolumi, ex theſauris Gallicis, quos primores patrum occultent, creditum ſolvi poſſe: cui ego rei tantum abeſt ut impedimento ſim, ut contra te M. Manli adhorter, liberes fœnere plebem Romanam: & iſtos incubantes publicis theſauris, ex præda clandeſtina evolvas. Quod niſi facis, ſive ut & ipſe in parte prædæ ſis, ſive quia vanum indicium eſt, in vincla te duci jubebo, nec diutius patiar à te multitudinem fallaci ſpe concitari.* Ad ea Manlius nec ſe ſefelliſſe ait, non adverſus Volſcos toties hoſtes, quoties patribus expediat, nec adverſus Latinos Hernicoſque, quos falſis criminibus in arma agant; ſed adverſus ſe ac plebem Romanam dictatorem creatum eſſe: jam omiſſo bello, quod ſimulatum ſit, in ſe impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adverſus plebem: jam ſibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri: *Offendit*, inquit, *te A. Corneli, voſque patres conſcripti, circumfuſa turba lateri meo? quin eam deducitis à me ſinguli veſtris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives veſtros, probibendo judicatos addictoſque duci, ex eo quod affluit opibus veſtris ſuſtinendo neceſſitates aliorum? Sed quid ego vos de veſtro impendatis hortor? ſortem aliam ferte, de capite deducite quod uſuris pernumeratum eſt: jam nihilo mea turba, quam ullius conſpectior erit. At enim quid ita ſolus ego civium curam ago? Nihilo magis quod reſpondeam habeo, quam ſi quæras, quid ita ſolus Capitolium arcemque ſervarim: & tum univerſis quam potui opem tuli, & nunc ſingulis feram. Nam quod ad theſauros Gallicos attinet, rem ſuapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. Cur enim quæritis quod ſcitis? cur quod in ſinu veſtro eſt, excuti jubetis potius quam ponatis, niſi aliqua fraus ſubeſt? quo magis argui præſtigias jubetis veſtras, eo plus vereor ne abſtuleritis obſervantibus etiam oculis. Itaque non ego vobis* [...] *cogendis eſtis, ut in medium proferatis.*

a Cum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus inſimulati falſo crimine ſenatus, oblatæque vani furti invidiæ, negantem arbitrio inimicorum ſe locuturum, in vincula duci juſſit. Arreptus à viatore *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque regina, ac Minerva, cæterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, ſiccine veſtrum militem ac præſidem ſinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra qua Gallos fudi à delubris veſtris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: ſed invicta ſibi quædam patientiſſima juſti imperii civitas fecerat, nec adverſus dictatoriam vim, aut tribuni plebis aut ipſa plebs attollere oculos aut hiſcere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, ſatis conſtat magnam partem plebis veſtem mutaſſe, multos mortales capillum ac barbam promiſiſſe, obverſatamque veſtibulo carceris mœſtam turbam. Dictator de Volſcis triumphavit, invidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit. quippe domi non militiæ partum eum, actumque de cive, non de hoſte fremebant: unum defuiſſe tantum ſuperbiæ, quod non M. Manlius ante currum ſit ductus. Jamque haud procul ſeditione res erat. cujus leniendæ cauſa poſtulante nullo largitor voluntarius repente ſenatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci juſſit. Bina jugera & ſemiſſes agri aſſignati. Quod eum & parvum, & paucis datum, & mercedem eſſe prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur ſeditio: & facie rerum turba Manliana erat: amotuſque poſt triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

b Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, quod defenſores ſuos in præcipitem ſemper locum favore tollat, deinde in ipſo diſcrimine periculi deſtituat. Sic Sp. Caſſium in agros plebem vocantem, ſic Sp. Mellum ab ore civium famem ſuis impenſis propulſantem, oppreſſos. ſic M. Manlium merſam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. ſaginare plebem populares ſuos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuiſſe, ſi ad nutum

---

a Cap. XVI. *b Cap.* XVII

[illegible] erit vir
[illegible] tiani ante,
[illegible] quod tum
[illegible] ſervo unquam men-
[illegible] vincula fuiſſe? Non ob-
[illegible] eſſe memoriam noctis illius,
[illegible] æternæ no[illegible]ini
[illegible]? non ſpeciem agminis
[illegible] per Tarpejam rupem ſcan-
[illegible] ipſius M. Manlii, qualem
[illegible] m, ple[illegible] ſud[illegible]ris ac
[illegible], ipſo pene Jove erepto ex
[illegible] manibus vidiſſent? Selibriſne
[illegible] gra[illegible]m ſervatori patriæ rela-
[illegible] & quem prope cœleſtem cogno-
[illegible] certè Capitolino Jovi parem fe-
[illegible], eum pati vinctum in carcere,
[illegible] ris obnoxiam carnificis arbi-
[illegible] ere animam? Adeo in uno
[illegible] ſatis auxilii fuiſſe, nullam
[illegible] multis uni eſſe? Jam ne
[illegible] a ex eo loco dilabe
[illegible] que carcerem, mi-
[illegible] reſiiſſe, id quod ere-
[illegible] ſenatuſc[illegible] ſuiſſe Man-
[illegible] eratur. Quo facto non
[illegible] ita, ſed dux ſeditioni datus
[illegible] em dies Latinis & Her-
[illegible] colonis Circejenſibus & à
[illegible] ntibus ſe Volſci crimi-
[illegible] captivoſque repetentibus ut
[illegible] s in eos animadverterent,
[illegible] a reddita: triſtiora co-
[illegible] cives Romani patriæ op-
[illegible] nefanda conſilia iniiſſent.
[illegible] itaque tantum de capti-
[illegible], in quo ab ſociis tamen tem-
[illegible] de[illegible] ſenatus ver.
[illegible] t properè ex urbe, ab
[illegible] populi Rom. ne nihil
[illegible] is jus, externo non civi
[illegible] tereret.
* [illegible] cente Manliana ſeditio-
[illegible] exitu anni comitia habita,
[illegible] ni militum conſulari
[illegible] ex patribus Serg. Cornelius
[illegible] s ſecundum, P. Valerius
[illegible] m, M. Furius Camillus
[illegible], Servius Sulpicius Ruffus
[illegible], C. Papyrius Craſſus, T.
[illegible] Cincinnatus ſecundum. Cu-
[illegible] anni & patribus & plebi
[illegible] externa pax data. Plebi,
[illegible] ata delectu ſpem cepit,
[illegible] tentem haberet ducem,
[illegible] nardi patribus, ne
[illegible] terrore avocarentur ani-
[illegible] domeſticis malis. Igi-
[illegible] s utraque acrior aliquanto
[illegible], jam in propinquum cer-
[illegible] & Manlius advocata
[illegible], cum principibus no-

vandarum rerum interdiu noctuque
conſilia agitat, plenior aliquanto ani-
morum irarumque, quam antea fue-
rat. Iram accenderat ignominia re-
cens in animo ad contumeliam inex-
pertos ſpiritus dabat, quod nec auſus
eſſet idem in ſe dictator, quod in Sp.
Melio Cincinnatus Quintius feciſſet:
& vinculorum ſuorum invidiam non
dictator modo abdicando dictaturam
fugiſſet, ſed ne ſenatus quidem ſuſti-
nere potuiſſet. His ſimul inflatus exa-
cerbatuſque, jam per ſe accenſos inci-
tabat plebis animos: Quouſque tan- ,,
dem ignorabitis vires veſtras, quas ,,
natura ne belluas quidem ignorare ,,
voluit? Numerate ſaltem quot ipſi ,,
ſitis, quot adverſarios habeatis. ſi ,,
ſinguli ſingulos aggreſſuri eſſetis, ,,
tamen acrius crederem vos pro li- ,,
bertate, quam illos pro dominatio- ,,
ne certaturos. Quot enim clientes ,,
circa ſingulos fuiſtis patronos, tot ,,
nunc adverſus unum hoſtem eritis. ,,
Oſtendite modò bellum, pacem ha- ,,
bebitis, videant vos paratos ad vim, ,,
jus ipſi remittent. Audendum eſt, ,,
aliquid univerſis, aut omnia ſingulis ,,
patienda. Quouſque me circumſpe- ,,
ctabitis? Ego quidem nulli veſtrum ,,
deero, ne fortuna mea deſit, vide- ,,
te. Ipſe vindex veſter ubi viſum ini- ,,
micis eſt, nullus repente fui: & vi- ,,
diſtis in vincula duci univerſi eum, ,,
qui à ſingulis vobis vincula depule- ,,
ram. Quid ſperem, ſi plus in me ,,
audeant inimici? an exitum Caſſii ,,
Meliique expectem? Benefacitis ,,
quod abominamini: dii prohibe- ,,
bunt hæc, ſed nunquam propter ,,
me de cœlo deſcendent, vobis dent ,,
mentem oportet, ut prohibeatis: ,,
ſicut mihi dederunt armato togato- ,,
que ut vos à barbaris hoſtibus, à ,,
ſuperbis defenderem civibus. Tam ,,
parvus animus tanti populi eſt, ut ,,
ſemper vobis auxilium adverſus ini- ,,
micos ſatis ſit? nec ullum niſi qua- ,,
tenus imperari vobis ſinatis, certa- ,,
men adverſus patres noritis, nec ,,
hoc natura inſitum vobis eſt, ſed ,,
uſu poſſidemini, cur enim adver- ,,
ſus externos tantum animorum ge- ,,
ritis, ut imperare illis æquum cen- ,,
ſeatis? quia conſueſtis cum eis pro ,,
imperio certare, adverſus hos ten- ,,
tare magis quam tueri libertatem. ,,
Tamen qualeſcunque duces habui- ,,
ſtis, qualeſcunque ipſi fuiſtis, omnia ,,
adhuc quantacunque petiſtis, obti- ,,
nuiſtis, ſeu vi, ſeu fortuna veſtra. ,,
unde tempus eſt etiam majora co- ,,
nari. Experimini modo & veſtram ,,
felicitatem, & me (ut ſpero) feli- ,,

* Cap. XVIII.

Inſequenti ex improviſo majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt, Romæ interim plerunque obſidio ſegnis, & utrinque ſilentium eſſe; ad id tantum intentis Gallis, ne quis hoſtium evadere inter ſtationes poſſet: cum repente juvenis Romanus admiratione in ſe cives hoſteſque convertit. Sacrificium erat ſtatum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorſuo, Gabino cinctu, ſacra manibus gerens, cum de Capitolio deſcendiſſet per medias hoſtium ſtationes egreſſus. nihil ad vocem cujuſquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus ſolemniter perfectis, eadem revertens ſimiliter conſtanti vultu gradnque, ſatis ſperans propitios eſſe deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deſeruiſſet, in Capitolium ad ſuos rediit: ſed attonitis Gallis miraculo audaciæ, ſed religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens gens eſt. Vejis interim non animi tantum in dies, ſed etiam vires creſcebant; nec Romanis ſolum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverſo, aut clade captæ urbis palati fuerant, ſed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ eſſent. Maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hoſtium manibus: ſed corpori valido caput deerat. locus ipſe admonebat Camilli & magna pars militum erat, qui ductu auſpicioque ejus res proſpere geſſerant; & Cæditius negare ſe commiſſurum, cur ſibi aut deorum aut hominum quiſquam imperium finiret potius, quam ipſe memor ordinis ſui poſceret imperatorem. Conſenſu omnium placuit ab Ardea Camillum acciti, ſed antea conſulto Senatu, qui Romæ eſſet. Adeo regebat omnia pudor, diſcriminaque rerum prope perditis rebus ſervabant. Ingenti periculo tranſeundum per hoſtium cuſtodias erat. ad eam rem Pontius Cominus impiger juvenis operam pollicitus, incubans cortici ſecundo Tiberi ad urbem defertur: inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque neglectum hoſtium cuſtodiæ ſaxum, in Capitolium evadit, & ad magiſtratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde Senatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exilio juſſu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militeſque haberent imperatorem quem vellent. eadem digreſſus nuncius Vejos contendit: miſſique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: ſeu quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam. quod nec injuſſu populi mutari finibus poſſet, nec niſi dictator dictus auſpicia in exercitu habere, lex curiata lata eſt, dictatorque abſens dictus. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, ſeu veſtigio notato humano, qua nuncius à Vejis pervenerat, ſeu ſua ſponte animadverſo ad Carmentis ſaxum aſcenſo æquo, nocte ſublustri cum primo inermem, qui tentaret viam, præmiſiſſent. tradentes inde arma, ubi quid iniqui eſſet, alterni innixi, ſublevanteſque invicem & trahentes alii alios, prout poſtularet locus tanto ſilentio in ſummum evaſere, ut non cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem ſollicitum animal ad nocturnos ſtrepitus excitarent. Anſeres non fefellere, quibus ſacris Junoni in ſumma inopia cibi tamen abſtinebatur. quæ res ſaluti fuit. namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante conſul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis ſimul ad arma cæteros ciens vadit: & dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in ſummo conſtiterat, umbone ictum deturbat. cujus caſus prolapſi cum proximos ſterneret, trepidantes alios, armiſque omiſſis ſaxa quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. Jamque & alii congregati telis miſſilibuſque ſaxis perturbare hoſtes ruinaque tota prolapſa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, cum præteritum quoque periculum ſolicitaret, quieti datum eſt. Luce orta vocatis claſſico ad conſilium militibus ad tribunos, cum & recte & perperam facto precium deberetur: Manlius primum ob virtutem laudatus, donatuſque non ab tribunis ſolum militum, ſed conſenſu etiam militari: cui univerſi ſelibras farris, & quartarios vini ad ædes ejus quæ in arce erant contulerunt: rem dictu parvam, cæterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: cum ſe quiſque victu ſuo fraudans, detractum corpori atque uſibus neceſſariis, ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat aſcendens hoſtis, citati: & cum in omnes more militari ſe animadverſurum P. Sulpicius tribunus militum pronunciaſſet, conſentiente clamore militum in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à cæteris abſtinuit: reum,

[illegible] m ejus noxæ appro[illegible]s [illegible]is , de ſaxo dejecit. [illegible]e , [illegible] res utrin[illegible]e cuſtodiæ [illegible] & apud G[illegible] , [illegible]a vulgatum [illegible] ter Vejos R[illegible]mamque nuncios [illegible]re ; & [illegible]pud Romanos ob no[illegible] memoriam. Sed ante [illegible]que mala, fames [illegible] urgebat : Gallos [illegible] e[illegible] , [illegible] jacente [illegible]s caſt[illegible]bentes, tum ab [illegible] , & vaporis pleno , [illegible] pulverem modo ſe[illegible] quid ve[illegible]i motum eſſet , [illegible] toler[illegible]a gens eſt , [illegible]e ac [illegible]ſſueta: tum æſtu [illegible]e vex[illegible] , vulgatis velut in [illegible] m[illegible]rerentur. J[illegible]m pigri[illegible] ſepeliendi , promiſcue [illegible]s hominum urebant : [illegible]e Gallicorum nomi[illegible]m fecere. Induciæ [illegible] R[illegible]manis factæ , & collo[illegible]u imperatorum habita , [illegible] identidem Galli fa[illegible] , eaque neceſſitate ad [illegible]rent , dicitur aver[illegible]is cauſa multis lo[illegible] de Capitolio jactatus eſſe in [illegible]ationes. Sed jam neque diſ[illegible] , neque ferri ultra fames po[illegible]aque dum dictator delectum [illegible] Ardeæ habet , magiſtrum equi[illegible] L. Valerium à Vejis abducere [illegible]m jubet : parat, inſtruitque [illegible]d impar adoriatur hoſtes, [illegible] C[illegible]lious exercitus ſtatio[illegible]lique feſſus , ſuperatis ta[illegible]is omnibus malis , cum [illegible]am natura vinci non ſineret, [illegible]e proſpectans , ecquod au[illegible] ab dictatore appareret , poſtre[illegible]pe quoque jam non ſolum cibo [illegible]te , & cum ſtationes procede[illegible]bruentibus infirmum cor[illegible] , vel dedi vel redimi ſe qua[illegible]e pactione poſſent , juſſi : ja[illegible] non obſcure Gallis , haud [illegible]e ſe adduci poſſe , ut [illegible]nquant. Tum ſenatus [illegible] bunique militum nego[illegible]m , ut paciſcerentur. Inde [illegible] S[illegible]lpicium tribunum mili. [illegible] Br[illegible]um regulum Gallorum [illegible]a res eſt , & mille [illegible] pre[illegible]m populi gentibus [illegible] factum. Rei fœdiſſi[illegible]ecta indignitas eſt pon[illegible] allata iniqua ; & tribu[illegible]re , additus ab inſolente [illegible] gladius : auditaque in[illegible] R[illegible]manis vox , *Væ vi[illegible]s* eſſe. [illegible] & homines prohibuere re[illegible] vivere Romanos. nam forte quadam prius quam infanda merces perficeretur , per altercationem nondum omni auro appenſo , dictator intervenit ; auferrique aurum de medio , & Gallos ſubmoveri jubet. eum illi renitentes , pactos dicerent ſeſe , negat eam pactionem ratam eſſe : quæ poſtquam ipſe dictator creatus eſſet , injuſſu ſuo ab inferioris juris magiſtratu facta eſſet : denunciatque Gallis , ut ſe ad prælium expediant : ſuos in acervum conjicere ſarcinas , & arma aptare , ferroque non auro recuperare patriam jubet , in conſpectu habentes fana deum , & conjuges & liberos & ſolum patriæ deforme belli malis , & omnia quæ defendi repetique & ulciſci fas ſit. Inſtruit deinde aciem , ut loci natura patiebatur , in ſemirutæ ſolo urbis, & natura inæquali : & omnia quæ arte belli ſecunda ſuis eligi præpararive poterant , providit. Galli nova re trepidi , arma capiunt ; iraque magis quam conſilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna , jam deorum opes humanaque conſilia rem Romanam adjuvabant. Igitur primo concurſu haud majore momento fuſi Galli ſunt, quam ad Alliam vicerant. Juſtiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabina via , quo ſe ex fuga contulerant , ejuſdem ductu auſpicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit, caſtra capiuntur , & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator , recuperata ex hoſtibus patria , triumphans in urbem rediit ; interque jocos militares , quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ, conditorque alter urbis, haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam , iterum in pace haud dubie ſervavit, cum prohibuit migrari Vejos , & tribunis rem intentius agentibus poſt incenſam urbem , & per ſe inclinata magis plebe ad id conſilium. eaque cauſa fuit non abdicandæ poſt triumphum dictaturæ , ſenatu obſecrante , ne rempublicam in incerto relinqueret. Omnium primum , ut erat diligentiſſimus religionum cultor , quæ ad deos immortales pertinebant , retulit : & ſenatuſconſultum facit, fana omnia , quod ea hoſtes poſſediſſent , reſtituerentur, terminarentur , expiarenturque , expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. cum Cæretibus publice hoſpitium fieret , quod ſacra populi Romani ac ſacerdotes recepiſſent , beneficioque ejus populi non intermiſſus honos deûm immortalium eſſet : ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus ſuam ſedem atque arcem

P. R. in

P. R. in re trepida tutatus eſſet: col-
legiumque ad eam rem M. Furius di-
ctator conſtitueret ex iis qui in Capi-
tolio atque arce habitarent. Expian-
dæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia
cladis ante bellum Gallicum audita,
neglectaque eſſet, mentio illata, juſ-
ſumque templum in Nova via Locutio
fieri. Aurum quod Gallis ereptum e-
rat, quodque ex aliis templis inter
trepidationem in Jovis collam colla-
tum, eum in quæ referri oporteret,
confuſa memoria eſſet, ſactum omne
judicatum, & ſub Jovis cella poni juſ-
ſum. Jam ante in eo religio civitatis
apparuerat, quod eum in publico de-
eſſet aurum, ex quo ſumma pactæ
mercedis Gallis conficeret, à matronis
collatum acceperant, ut ſacro auro
abſtineretur. Matronis gratiæ actæ,
honoſque additus, ut earum, ſicut
virorum, poſt mortem ſolennis lauda-
tio eſſet. His peractis quæ ad deos per-
tinebant, quæque per ſenatum agi po-
terant: tum demum agitantibus tri-
bunis plebem aſſiduis concionibus, ut
relictis ruinis, in urbem paratam Ve-
jos tranſmigrarent: in concionem
univerſo ſenatu proſequente aſcendit,
,, atque ita verba fecit: Adeo mihi
,, acerbæ ſunt, Quirites, contentiones
,, cum tribunis plebis, ut nec triſtiſſi-
,, mi exilii ſolatium aliud habuerim
,, quoad Ardeæ vixi, quam quod pro-
,, cul ab his certaminibus eram: & ob
,, eadem hæc, non, niſi me ſenatuſcon-
,, ſulto populique juſſu revocaretis, re-
,, diturus unquam fuerim: nec nunc me
,, ut redirem, mea voluntas mutata,
,, ſed veſtra fortuna perpulit. quippe
,, ut in ſua ſede maneret patria, id
,, agebatur: non ut ego uſque in pa-
,, tria eſſem. & nunc quieſcerem ac
,, tacerem libenter, niſi hæc quo-
,, que pro patria dimicatio eſſet: cui
,, deeſſe quoad vita ſuppetat,
,, aliis turpe, Camillo etiam ne-
,, fas eſt. Quid enim repetimus? quid
,, obſeſſam ex hoſtium manibus eri-
,, puimus, ſi recuperatam ipſi deſeri-
,, mus? & cum victoribus Gallis ca-
,, pta tota urbe, Capitolium tamen
,, atque arcem diique & homines Ro-
,, mani tenuerint, habitaverint: vi-
,, ctoribus Romanis recuperata urbe,
,, arx quoque & Capitolium deſere-
,, tur? & plus vaſtitatis huic urbi ſe-
,, cunda noſtra fortuna faciet, quam
,, adverſa fecerit? Equidem ſi vobis
,, cum urbe ſimul poſitæ traditæque
,, per manus religiones nullæ eſſent.
,, tamen tam evidens numen hac tem-
,, peſtate rebus affuit Romanis, ut
,, omnem negligentiam divini cultus
exemptam hominibus putem. In- ,,
tuemini enim horum deinceps anno- ,,
rum vel ſecundas res, vel adverſas: ,,
invenietis omnia proſpere eveniſſe ,,
ſequentibus deos, adverſa ſpernen- ,,
tibus. Jam omnium primum Vejens ,,
bellum, per quot annos, quanto la- ,,
bore geſtum? non ante cepit finem, ,,
quam monitu deorum aqua ex lacu ,,
Albano emiſſa eſt. Quid hæc tan- ,,
dem urbis noſtræ clades nova? num ,,
ante exorta eſt, quam ſpreta vox ,,
cœlo emiſſa de adventu Gallorum? ,,
quam gentium jus ab legatis noſtris ,,
violatum? quam à nobis, cum vin- ,,
dicari deberet, eadem negligentia ,,
deorum prætermiſſum? Igitur victi, ,,
captique ac redempti, tantum pœ- ,,
natum diis hominibuſque dedimus, ,,
ut terrarum orbi documento eſſe- ,,
mus. adverſæ deinde res admonue- ,,
runt religionum. Confugimus in ,,
Capitolium ad deos, ad ſedem Jovis ,,
optimi maximi. ſacra in ruina re- ,,
rum noſtrarum alia terræ celavi- ,,
mus, alia avecta in finitimas urbes ,,
amovimus ab hoſtium oculis: eorum ,,
cultum, deſerti ab diis hominibuſ- ,,
que, tamen non intermiſimus. Red- ,,
didere igitur patriam & victoriam, ,,
& antiquum belli decus amiſſum: ,,
& in hoſtes qui cæci avaritia in pon- ,,
dere auri, fœdus ac fidem fefelle- ,,
runt, verterunt terrorem fugamque ,,
& cædem. Hæc culti neglectique ,,
numinis tanta monimenta in rebus ,,
humanis cernentes, ecquid ſentitis ,,
Quirites, quantum vixdum ex nau- ,,
fragiis prioris culpæ cladiſque e- ,,
mergentes paremus nefas? Urbem ,,
auſpicato inauguratoque conditam ,,
habemus: nullus locus in ea non ,,
religionum deorumque eſt plenus: ,,
ſacrificiis ſolemnibus non dies magis ,,
ſtati quam loca ſunt, in quibus ,,
fiant. hos omnes deos publicos pri- ,,
vatoſque Quirites deſerturi eſtis? ,,
quam par veſtrum factum eſt, quod ,,
in obſidione nuper in egregio ado- ,,
leſcente C. Fabio non minore ho- ,,
ſtium admiratione quam veſtra con- ,,
ſpectum eſt? cum inter Gallica tela ,,
digreſſus ex arce ſolenne Fabiæ gen- ,,
tis in colle Quirinali obiit? An gen- ,,
tilitia ſacra ne in bello quidem in- ,,
termitti, publica ſacra & Romanos ,,
deos etiam in pace deſeri placet? & ,,
pontifices flamineſque negligentio- ,,
res publicarum religionum eſſe ,,
quam privatus in ſolenni gentis fue- ,,
rit? Forſitan aliquis dicat, aut Ve- ,,
jis ea nos facturos, aut huc inde miſ- ,,
ſuros ſacerdotes noſtros, qui faciant: ,,
quorum neutrum fieri ſalvis cære- ,,

[illegible] & ne omnia genera- [illegible]a, omneſque percenſeam [illegible] in J[illegible]vis epulo n[illegible]m alibi, [illegible]n C[illegible]o, pulvinar ſuſcipi [illegible]? Q[illegible] de æternis Veſtæ ig- [illegible]que quod imperii pignus [illegible]is templi tenetur, lo- [illegible]d de ancilibus veſtris? [illegible]ra[illegible]ive, tuque Quirine pa [illegible] omnia in profano deſeri [illegible]cra, æqualia urbi, quædam [illegible] origine urbis? Et videte [illegible]ter nos ac majores interſit. [illegible]am in monte Albano [illegible]ue nobis facienda tradide- [illegible] ex hoſtium urbibus Ro- [illegible] transferri ſacra religio- [illegible]c ſine piaculo in ho- [illegible] Vejos transferemus? [illegible] agitedum, quoties [illegible]rentur, quia aliquid ex [illegible] negligentia caſuve præ- [illegible]m eſt. Modo quæ res poſt [illegible] Albani lacus, niſi in- [illegible]rum, auſpiciorumque [illegible]e Vejenti bello rei- [illegible]ned[illegible]it? At etiam tan- [illegible] religionum memo- [illegible]nos deos tranſtulimus [illegible], & inſtituimus novos. Ju- [illegible] tranſvecta à Vejis nuper [illegible]quam inſigni ob excel- [illegible]rum ſtudium, celebri- [illegible]ta eſt die? Locutio tem- [illegible]er cœleſtem vocem ex- [illegible] Nova via juſſimus fie- [illegible]s ludos ſolemnibus [illegible]s: collegiumque ad [illegible] auctore ſenatu condidi- [illegible] horum opus fuit ſuſcipi, [illegible] G[illegible]is urbem Romanam [illegible]s? ſi non voluntate [illegible] Capitolio per tot men- [illegible]is? ſi ab hoſtibus metu [illegible]us? De ſacris loquimur, [illegible] quid tandem de ſa- [illegible]? nonne in mentem ve- [illegible] piaculi committatur? [illegible]e[illegible]pe una illa ſedes eſt, [illegible]s nihil unquam præter- [illegible]bs capta movit. Flamini [illegible]m unam manere extra [illegible]s eſt: h[illegible]s Vejentes pro [illegible]ri e[illegible]is ſacerdotes? & [illegible], te deſerent Veſta? & [illegible]e ha[illegible]ndo, in ſin- [illegible]t[illegible]m ſibi reique pu- [illegible]r[illegible]het? Quid alia, [illegible]o agi[illegible]us om[illegible]ia fere [illegible], [illegible] oblivioni, aut [illegible]æ dam[illegible]s? Comitia [illegible]æ rem militarem con- [illegible]ta centuriata, qui- [illegible]s tribunoſque militares

creatis: ubi auſpicato niſi ubi ad- ,, ſolent, fieri poſſunt? Vejoſne hæc ,, traosferemus? an comitiorum cauſa ,, populus tanto incommodo in deſer- ,, tam hanc ab diis hominibuſque ur- ,, bem conveniet? Sed res ipſa cogit ,, vaſtatam incendiis ruiniſque relin- ,, quere urbem, & ad Integra omnia ,, Vejos migrare, nec hic ædificando ,, inopem plebem vexare: Hanc autem ,, jactari magis cauſam, quam veram ,, eſſe, ut ego non dicam, apparere ,, vobis Quirites puto, qui meminiſtis ,, ante Gallorum adventum ſalvis te- ,, ctis publicis privatiſque ſtante inco- ,, lumi urbe, hanc eandem rem actam ,, eſſe, ut Vejos tranſmigraremus. Et ,, videte quantum inter meam ſenten- ,, tiam veſtramque interſit tribuni: ,, vos etiam ſi tunc faciendum non fue- ,, rit, nunc utique faciendum putatis: ,, ego contra (nec id miraci ſitis prius ,, quam quale ſit audieritis) etiam ſi ,, tunc migrandum fuiſſet incolumi ,, tota urbe, nunc has ruinas relin- ,, quendas non cenſerem: quippe tum ,, cauſa nobis in urbem captam mi- ,, grandi victoria eſſet glorioſa nobis, ,, ac poſteris noſtris: nunc hæc mi- ,, gratio nobis miſera ac turpis, Gallis ,, glorioſa eſt. non enim reliquiſſe ,, victores, ſed amiſiſſe victi patriam ,, videbimur. Hoc ad Alliam fuga, ,, hoc capta urbs, hoc circumſeſſum ,, Capitolium neceſſitatis impoſuiſſe, ,, ut deſereremus penates noſtros, exi- ,, liumque ac fugam nobis ex eo loco ,, conſciſceremus, quem tueri non ,, poſſemus? & Galli evertere potue- ,, runt Romam, quam Romani reſti- ,, tuere non videbuntur potuiſſe? ,, Quid reſtat, niſi ut ſi jam novis ,, copiis veniant (conſtat enim vix ,, credibilem multitudinem eſſe) & ,, inhabitare in capta ab ſe, deſerta à ,, vobis hac urbe velint, ſinatis? Quid ,, ſi non Galli hoc, ſed veteres hoſtes ,, veſtri, Æqui, Volſcive faciant, ut ,, commigrent Romam? velitiſne illos ,, Romanos, vos Vejentes eſſe? non ,, malitis hanc ſolitudinem veſtram ,, quam urbem hoſtium eſſe? Non ,, equidem video quid magis nefas ſit. ,, Hæc ſcelera, quia piget ædificare, ,, hæc dedecora pati parati eſtis? Si ,, tota urbe nullum melius ampliuſve ,, tectum fieri poſſit, quam caſa illa ,, conditoris eſt noſtri: non in caſis ,, ritu paſtorum agreſtiumque habita- ,, re eſt ſatius, inter ſacra penateſque ,, veſtros, quam exulatum publice ,, ire? Majores noſtri convenæ, pa- ,, ſtoreſque, cum in his locis nihil ,, præter ſylvas paludeſque eſſet, no- ,,

vam

,, vam urbem tam brevi ædificarunt :
,, nos Capitolio , arce incolumi, ſtan-
,, tibus templis deorum , ædificare
,, incenſam piget ? & quod ſinguli
,, facturi fuimus , ſi ædes noſtræ de-
,, flagraſſent , hoc in publico incendio
,, univerſi recuſamus facere ? Quid
,, tandem ſi fraude , ſi caſu Vejis in-
,, cendium ortum ſit , ventoque (ut
,, fieri poteſt) diffuſa flamma magnam
,, partem urbis abſumat : Fidenas in-
,, de , aut Gabios , aliamve quam ur-
,, bem quæſituri ſumus , quo tranſmi-
,, gremus ? adeo nihil tenet ſolum
,, patriæ ? nec hæc terra quam ma-
,, trem appellamus ? ſed in ſuperficie
,, tignisque caritas nobis patriæ pen-
,, det ? equidem fatebor vobis , etſi
,, minus injuriæ veſtræ quam meæ ca-
,, lamitatis meminiſſe juvat : cum ab-
,, eſſem, quotieſcunque patria in men-
,, tem veniret , hæc omnia occurre-
,, bant, colles campique & Tiberis, &
,, aſſueta oculis regio , & hoc cœlum ,
,, ſub quo natus educatusque eſſem,
,, quæ vos Quirites nunc moveant po-
,, tius caritate ſua, ut maneatis in ſede
,, veſtra , quam poſtea cum reliqueri-
,, tis , ea macerent deſiderio. Non
,, ſine cauſa dii hominesque hunc urbi
,, condendæ locum elegerunt : ſalu-
,, berrimos colles , flumen opportu-
,, num , quod ex mediterraneis locis
,, fruges devehantur , quo maritimi
,, commeatus accipiantur ; mare vi-
,, cinum ad commoditates , nec expo-
,, ſitum nimia propinquitate ad peri-
,, cula claſſium externarum ; regio-
,, num Italiæ medium , ad incremen-
,, tum urbis natum unice locum. ar-
,, gumento eſt ipſa magnitudo tam
,, novæ urbis : trecenteſimus ſexage-
,, ſimus quintus annus urbis , Quiri-
,, tes , agitur : inter tot veterrimos
,, populos tamdiu bella geritis , cum
interea , ne ſingulas loquar urbes , ,,
non conjuncti cum Æquis Volſci , ,,
tot tam valida oppida , non univerſa ,,
Hetruria tantum terra marique pol- ,,
lens , atque inter duo maria latitu- ,,
dinem obtinens Italiæ , bello vobis ,,
par eſt. Quod cum ita ſit , quæ (ma- ,,
lum) ratio eſt expertis alia experiri, ,,
cum jam ut virtus veſtra tranſire ,,
alio poſſit , fortuna certe loci hujus ,,
transferri hinc non poſſit ? Hic Ca- ,,
pitolium eſt , ubi quondam capite ,,
humano invento reſponſum eſt , eo ,,
loco caput rerum , ſummamque im- ,,
perii fore. hic cum augurato libera- ,,
retur Capitolium, Juventas Termi- ,,
nusque maximo gaudio patrum no- ,,
ſtrorum moveri ſe non paſſi. hic ,,
Veſtæ ignes , hic omnes propitii ma- ,,
nentibus vobis dii. Moviſſe eos , Ca-
millus cum alia oratione , tum ea quæ
ad religiones pertinebat , maxime di-
citur. ſed rem dubiam decrevit op-
portune vox emiſſa, quod cum ſenatus
poſt paulo de his rebus in curia Ho-
ſtilia haberetur , cohorteſque ex præ-
ſidiis revertentes forte agmine forum
tranſirent , centurio in comitio excla-
mavit ; *Signifer , ſtatue ſignum ; hic ma-
nebimus optime.* Qua voce audita , &
ſenatus accipere ſe omen ex curia e-
greſſus conclamavit : & plebs circum-
fuſa approbavit. Antiquata deinde
lege , promiſcue urbs ædificari cœpta;
regula publice præbita eſt : ſaxi ma-
teriæque cedendæ unde quiſque vel-
let, jus factum , prædibus acceptis eo
anno ædificia perfecturos. Feſtinatio
curam exemit vicos dirigendi , dum
omiſſo ſui alienique diſcrimine , in
vacuo ædificant. Ea eſt cauſa , ut ve-
teres cloacæ primo per publicum du-
ctæ, nunc privata paſſim ſubeant te-
cta : formaque urbis ſit occupatæ ma-
gis quam diviſæ ſimilis.

LIBER

LIBER VI.

BREVIARIUM.

R[illegible]er[illegible]us *Æquos*, & *Volſcos*, & *Hetruſcos*, *proſpere geſtas continet.* [illegible] *or tribus additæ* [illegible]*unt*, *Stellatina*, *Sabbatina*, *Tromentina*, *Ari-*[illegible]*ſi.* [illegible] *M. Manlius*, *qui Capitolium à Gallis defenderat*, *cum obſtrictos ære* [illegible]*raret*, *nexos ecolveret*, *crimine affectati regni damnatus*, *de ſaxo* [illegible] *dejectus eſt. in cujus notam Senatuſc. factum*, *ne cui de Manlia gente* [illegible] *cognomen eſſet. C. Licinius*, & *L. Seſtius tribuni plebis legem promul-*[illegible] *ut conſules etiam ex plebe fierent*, *qui ex patribus creabantur. eam* [illegible] *cum magna contentione repugnantibus patribus*, *cum iidem tribuni plebis* [illegible]*ennium ſoli magiſtratus fuiſſent*, *pertulerunt.* & *primus omnium* [illegible] *conſul L. Sextius creatus eſt. Lata eſt altera lex: ne cuiquam plus* [illegible]*is jugeribus agri liceret poſſidere.*

I. QUÆ ab condita urbe Roma [illegible] captam eandem urbem Romani ſub regibus pri[illegible]um, conſulibus deinde, ac dictatoribus decemviriſque, [illegible]is conſularibus geſſere foris [illegible], [illegible] ſeditiones quinque libris [illegible] res cum vetuſtate nimia ob[illegible], ve[illegible] quæ magno ex intervallo [illegible] cernuntur: tum quod perraræ [illegible] tempora literæ fuêre, una [illegible]lis memoriæ rerum geſta[illegible] & quod etiam ſi quæ in in commentariis pontificum, aliiſque publi[illegible] privatiſque erant monumentis, [illegible] urbe pleræque interiere. cla[illegible] deinceps certioraque ab ſecunda [illegible]e, velut ab ſtirpibus lætius fera[illegible]e renatæ urbis, geſta domi mi[illegible]que exponentur. Cæterum quo [illegible]miniculo erecta erat, eodem [illegible] a M. Furio principe ſtetit: ne[illegible] a[illegible]e ſe dictatura, niſi [illegible] circumactum, paſſi ſunt. Comitia [illegible]nitem a[illegible]m tribunos habere, [illegible] magiſtratu capta urbs eſſet, [illegible]r: res ad interregnum re[illegible] Cum [illegible]itas in opere ac labore [illegible] reficiendæ urbis teneretur: [illegible] Q. Fabio, ſimul primum ma[illegible] abiit, ab C. Martio tribuno [illegible] dies eſt, quod legatus in [illegible] ad quos miſſus erat orator, [illegible] Gallos pugnaſſet. cui ju[illegible] mors adeo opportuna, ut [illegible]am magna pars crederet, [illegible]. Interregnum iniit tum P [illegible] Scipio interrex. & poſt eum [illegible] Camillus iterum. Is tribu[illegible] conſulari poteſtate creat, [illegible] Publicolam iterum, L. [illegible], P. Cornelium, A. Man[illegible], L. Æmilium, L. Poſthumium. Ii ex interregno cum extemplò magiſtratum iniiſſent, nulla de re prius quam de religionibus ſenatum conſuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, juſſerunt: alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad ſacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obſtrictos haberent multitudinis animos, ſuppreſſa. Tum de diebus religioſis agitari cœptum, diemque ad XV. Calendas Sextiles duplici clade inſignem, quo die ad Cremeram Fabii cæſi: quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum: à poſteriore clade Allienſem appellarunt, inſignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quod poſtridie Idus Quintiles non litaſſet Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace deûm poſt diem tertium objectus hoſti exercitus Romanus eſſet, etiam poſtridie Idus rebus divinis ſuperſederi juſſum; inde ut poſtridie Calendas quoque ac Nonas eadem religio eſſet, traditum putant. [a] Nec diu licuit quietis conſilia erigendæ ex tam gravi caſu reipublicæ ſecum agitare. Hinc Volſci veteres hoſtes ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant: Hinc Hetruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam mercatores afferebant. Novus quoque terror acceſſerat defectione Latinorum Hernicorumque, qui poſt pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque

[a] *Cap.* II.

que cum tanti undique terrores circumſtarent, appareretque omnibus non odio ſolum apud hoſtes, ſed contemptu etiam inter ſocios nomen Romanum laborare: placuit ejuſdem auſpiciis defendi rempublicam, cujus recuperata eſſet: dictatoremque dici M. Furium Camillum. is dictator C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum dixit: juſtitioque indicto, delectum juniorum habuit. Ita ut ſeniores quoque, quibus aliquid roboris ſupereſſet, in verba ſua juratos centuriaret. Exercitum conſcriptum armatumque trifariam diviſit: partem unam in agro Vejente Hetruriæ oppoſuit: alteram ante urbem caſtra locare juſſit: tribunus militum his A. Manlius, illis qui adverſus Hetruſcos mittebantur, L. Æmilius præpoſitus. tertiam partem ipſe ad Volſcos duxit: nec procul ab Lanuvio (ad Metium is locus dicitur) caſtra oppugnare eſt adortus, quibus ab contemptu, quod prope omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent, ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo ſe ipſi, vallum congeſtis arboribus ſepirent, ne qua intrare ad munimenta hoſtis poſſet. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam ſepem conjici juſſit. & forte erat vis magna venti verſa in hoſtem. itaque non aperuit ſolum incendio viam, ſed flammis in caſtra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis, ita conſternavit hoſtes, ut minor moles ſuperantibus vallum in caſtra Volſcorum Romanis fuerit, quam tranſcendentibus ſepem incendio abſumptam fuerat. Fuſis hoſtibus cæſiſque, cum caſtra impetu cepiſſet dictator, prædam militi dedit, quo minus ſperatam à minimè largitore duce, eo militi gratiorem. Perſecutus deinde fugientes cum omnem Volſcum agrum depopulatus eſſet, ad deditionem Volſcos ſeptuageſimo demum anno ſubegit. Victor ex Volſcis in Æquos tranſiit, & ipſos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppreſſit: nec caſtra modo, ſed urbem etiam aggreſſus, impetu primo cepit. *a* Cum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna eſſet, aliam in partem terror ingens ingruerat. Hetruria prope omnis armata Sutrium ſocios populi Romani obſidebat. quorum legati opem rebus affectis orantes, cum ſenatum adiſſent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. cujus ſpei moram cum pati fortuna obſeſſorum non potuiſſet, confectaque paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribuſque, quæ ſemper eoſdem urgebant, per pactionem urbe hoſtibus tradita inermes cum ſingulis emiſſi veſtimentis, miſerabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. Cui cum ſe mœſta turba ad pedes provolviſſet, principumque orationem neceſſitate ultima expreſſam, fletus mulierum ac puerorum, qui exſilii comites trahebantur, excepiſſet: parcere lamentis Sutrinos juſſit. *Hetruſcis ſe luctum lachrymaſque ferre.* Sarcinas inde deponi, Sutrinoſque ibi conſidere modico præſidio relicto, arma ſecum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur: ſoluta omnia rebus (ut fit) ſecundis invenit: nullam ſtationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hoſtium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Hetruſci paſſim trucidantur ab novo hoſte, neque ſe conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur ſpatium. cum pro ſe quiſque tenderent ad portas, ſi qua forte ſe in agros ejicere poſſent, clauſas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare ſuos, ut prælium inirent. quod accenſum ab deſperatione hoſtium fuiſſet, ni præcones per urbem dimiſſi *poni arma, & parci inermi* juſſiſſent, *nec præter armatos quenquam violari.* Tum etiam quibus animi in ſpe ultima obſtinati ad decertandum fuerant: poſtquam data ſpes vitæ eſt, jactare paſſim arma, inermeſque quod tutius fortuna fecerat, ſe hoſti offerre. Magna multitudo in cuſtodias diviſa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli: quia non vi captum ſed traditum per conditiones fuerat. *b* Camillus in urbem triumphans rediit, ſimul bellorum victor. longe plurimos captivos ex Hetruſcis ante currum duxit: quibus ſub haſta venundatis, tantum æris redactum eſt, ut pretio pro auro matronis perſoluto, ex eo quod ſuperarat, tres pateræ aureæ factæ ſint: quas cum titulo nominis Camilli ante Capitolium incenſum in Jovis

a Cap. III.

b Cap. IV.

[illegible] ante pedes Junonis [illegible]e. Lo[illegible]o in civitatem [illegible]i Ve[illegible]tium C[illegible]penatium. [illegible]rum per ea bella tranſ[illegible] R[illegible]manos, [illegible]gerque novis [illegible]tus R[illegible]vocati quoque [illegible] ſ[illegible]atusconſulto à Vejis, qui [illegible]i R[illegible]mæ pigritia, occupatis [illegible]is, Ve[illegible]s ſe contulerant, [illegible] fre[illegible]icus fuit aſpernantium [illegible]: dies deinde præſtituta, ca[illegible]e pœna, qui non remigraſſet [illegible] [illegible]erocibus univerſis ſingu[illegible]o quemque obedientes fe[illegible]a cum frequentia creſcere, [illegible]l exurgere ædificiis: & [illegible] impenſas adjuvante, & ædi[illegible] publicum exigentibus o[illegible]ipſis privatis (admonebat e[illegible]ium uſus) feſtinantibus ad [illegible]eris, intraque annum nova [illegible]. Exitu anni comitia tribu[illegible]tum conſulari poteſtate [illegible]. Creati T. Quintius Cincinna[illegible] S[illegible]us Fidenas quintum, [illegible], L. Aquilius Corvus, L. [illegible] T[illegible]ci[illegible]inus, Servius Sul[illegible]s. Exercitum alterum in [illegible]n ad bellum (victos nam[illegible]antur) ſed ab odio ad per[illegible]nes, ne quid ad nova conſi[illegible]nt vi[illegible]ium, duxere: al[illegible]m Tarquinienſem, ibi [illegible]rum Cortuoſa & Con[illegible], o[illegible]rutque. Ad Cor[illegible] certaminis fuit: impro[illegible] primo clamore atque im[illegible]e, direptum oppidum ac[illegible] eſt. Contenebra pau[illegible]pugnatorem ſuſtinuit, [illegible]co[illegible]us non die non no[illegible], ſ[illegible]be[illegible]t eos. Cum in ſex [illegible] exercitus Romanus ſe[illegible]ortem ſuccederet prælio, [illegible]en irregro ſemper cer[illegible]tate feſſos objiceret ceſſe[illegible], locuſque invadendi ur[illegible] R[illegible]is datus eſt. Publicari [illegible]ibunis placebat, ſed impe[illegible]m conſilium ſegnius fuit. [illegible]ur, jam militum præda [illegible] niſi per invidiam adimi po[illegible]em anno, ne privatis tan[illegible]ius creſceret urbs, Capito[illegible]e ſaxo quadrato ſubſtru[illegible] vel in hac magnificen[illegible]nſpiciendum. *a* Jam & tri[illegible], civitate ædificando oc[illegible]ciones ſuas frequentare [illegible] conabantur. oſtenta[illegible] Pomptinus ager, tunc [illegible]ſt acciſas à Camillo Vol[illegible]ſcorum res poſſeſſionis haud ambiguæ. Crimi[illegible]abantur multo eum infeſtiorem agrum ab nobilitate eſſe, quam Volſcis fuerit. Ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerant, incurſiones eo factas: nobiles homines in poſſeſſionem agri publici graſſari: nec niſi antequam omnia præripiant, diviſus ſit, locum ibi plebi fore. Haud magnopere plebem moverant, & infrequentiam in foro propter ædificandi curam, & eandem exhauſtam impenſis, eo que agri immemorem, ad quem inſtruendum vires non eſſent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade ſuperſtitioſis principibus, ut renovarentur auſpicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Servius Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic demum tribunorum militum conſulari poteſtate comitia habuit. L. Papyrium, Cn. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Licinium, M. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium, creat. Hi ex interregno magiſtratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata eſt à T. Quintio duumviro ſacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienſis: eæque viginti quinque tribuum numerum explevere. *b* De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in ſenatu, majoris belli cura, quod Hetruria in armis erat, dilata eſt. Res ad Camillum tribunum militum conſulari poteſtate rediit: collegæ additi quinque; Sergius Cornelius Maluginenſis, Q. Servilius Fidenas ſextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni averſæ curæ hominum ſunt à bello Hetruſco; quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis eſſe, Latinorumque populos juventutem ſuam miſiſſe ad id bellum, eo abnuentes publicum fuiſſe conſilium: quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Deſierant jam ulla contemni bella. Itaque ſenatus diis agere gratias, quod Camillus in magiſtratu eſſet. dictatorem quippe dicendum eum fuiſſe, ſi privatus eſſet: & collegæ fateri regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno eſſe: ſibi-

a Cap. V.

b Cap. VI.

ſubmittere imperium: nec quicquam de majeſtate ſua detractum credere, quod majeſtati ejus viri conceſſiſſent. Collaudatis ab ſenatu tribunis, & ipſe Camillus confuſus animo gratias egit. Ingens inde ait onus à populo Romano ſibi qui ſe dictatorem jam quartum creaſſet, magnum à ſenatu talibus de ſe judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obſequio injungi, itaque ſi quid laboris vigiliarumque adjici poſſit, certantem ſecum ipſum anniſurum, ut tanto de ſe conſenſu civitatis, opinionem, quæ maxima ſit, etiam conſtantem efficiat. Quod ad id bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi eſſe: ſe tamen ut nihil timendi, ſic nihil contemendi auctorem eſſe. Circumſederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum; itaque & ducibus pluribus & exercitibus ad adminiſtrandam rempub. opus eſſe. *Te*, inquit, *P. Valeri ſocium imperii conſiliique, legiones mecum adverſus Antiatem hoſtem ducere placet: te Qu. Ser. altero exercitu inſtructo paratoque in urbe caſtra habere, intentum, ſive Hetruria ſe interim, ut nuper, ſive nova hæc cura, Latini atque Hernici moverint. pro certo habeo ita rem geſturum, ut patre, avo, teque ipſo, ac ſex tribunatibus dignum eſt. tertius exercitus ex cauſariis ſenioribuſque à L. Quintio ſcribatur, qui urbi mœnibuſque præſidio ſit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poſcent, provideat. Te Sergi Corneli, præſidem hujus publici conſilii, cuſtodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris ſui benigne pollicentibus operam, Valerius ſocius imperii lectus adjecit M. Furium ſibi pro dictatore, ſeque ei pro magiſtro equitum futurum: proinde quam opinionem de unico imperatore, eam ſpem de bello haberent. Se vero bene ſperare patres & de bello, & de pace, univerſaque reſpubl. erecti gaudio fremunt: nec dictatore unquam opus fore reip. ſi tales viros in magiſtratu habeat: tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad ſe trahentes. a Juſtitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volſcorum modo juventutem Antiates ex nova ſobole lectam, ſed ingentem Latino- integerrimis diutina pace populis. Itaque novus hoſtis veteri adjunctus, commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam inſtruenti Camillo centuriones renunciaverunt, turbatas militum mentes eſſe: ſegniter arma capta, cunctabundoſque & reſiſtentes egreſſos caſtris eſſe: quin voces quoque auditas, cum centenis hoſtibus ſingulos pugnaturos: & ægrè inermem tantam multitudinem, nedum armatam ſuſtineri poſſe: in equum inſiliit, & ante ſigna obverſus in aciem, ordines interequitans: *Quæ triſtitia milites hæc, quæ inſolita cunctatio eſt? Hoſtem, an me, an vos ignoratis? Hoſtis eſt: quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriæque veſtræ? Vos contrà, me duce (ut Falerios Vejoſque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæſas taceam) modo triplicem triumphum ex his ipſis Volſcis & Æquis, & ex Hetruria egiſtis. An me, quod non dictator vobis, ſed tribunus ſignum dedi: non agnoſcitis ducem? neque ego maxima imperia in vos deſidero: & vos in me nihil præter me ipſum intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. Iidem igitur omnes ſumus: & cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus, ſimul concurreritis, quod quiſque didicit ac conſuevit, faciet. vos vincetis, illi fugient.* b Dato deinde ſigno, ex equo deſilit: & proximum ſigniferum manu arreptum ſecum in hoſtem rapit: *Infer miles*, clamitans, *ſignum*. Quod ubi videre, ipſum Camillum jam ad munera corporis ſenecta invalidum vadentem in hoſtes, procurrunt pariter omnes clamore ſublato, *Sequere imperatorem*, pro ſe quiſque clamantes. Emiſſum etiam ſignum Camilli juſſu in hoſtium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos anteſignanos. ubi primum pulſum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, ſed etiam ad ſubſidiarios perlatũ. Nec vis tantum militum movebat, excitata præſentia ducis, ſed quod Volſcorum animis nihil terribilius erat, quam ipſius Camilli forte oblata ſpecies. ita quocunque ſe intuliſſet, victoriam ſecum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, cum in lævum cornu prope jam pulſum, arrepto repente equo cum ſcuto pedeſtri advectus, conſpectu ſuo prælium reſtituit, oſtentans vincentem cæteram aciem. Jam

a Cap. VII.

b Cap. VIII.

[illegible] a reſer[illegible]. ſed turba ho[illegible] [illegible]e[illegible]irbat, & longa [illegible] multitud[illegible] tanra feſ[illegible] [illegible] cum repente ingenti[illegible] [illegible]oce[illegible] fuſus imber certam ma[illegible] [illegible] q[illegible]m prælium diremit. [illegible] deinde receptui dato, nox in[illegible] quietis Romanis perfecit bel[illegible] L[illegible]i namque & Hernici reli[illegible] [illegible]is domos profecti ſunt, malis [illegible]s pares adepti eventus. Volſci [illegible] deſertos ab eis videre, quorum [illegible] rebellaver[illegible]t, relictis caſtris, [illegible]s S[illegible]trici ſe includunt. quos [illegible] Cami lus vallo circumdare, & [illegible]q[illegible]e operib[illegible]s oppugnare eſt [illegible]. Quæ poſtquam nulla eru[illegible] [illegible]e[illegible] iri videt, minus eſſe ani[illegible] [illegible] hoſte, quam ut in eo tam [illegible] ſpei vict[illegible]riam expectaret: co[illegible] [illegible]s m[illegible]ites, ne tanquam Vejos [illegible]antes in opere longinquo ſeſe [illegible]re[illegible]t, victoriam in manibus eſſe: [illegible] [illegible]li[illegible]um alacritate mœnia un[illegible] [illegible]e[illegible]grellus, ſcalis oppidum ce[illegible] V[illegible]ci abjectis armis ſeſe dedi[illegible]

a Cæterum animus ducis rei [illegible] Antio imminebat. id caput [illegible]m[illegible] eam fuiſſe originem pro[illegible] [illegible] Sed quia niſi magno appa[illegible] [illegible]ertis machiniſque tam va[illegible] [illegible] capi non poterat: relicto ad [illegible] collega, Romam eſt profe[illegible] [illegible] ſenatum ad excitiendum An[illegible] h[illegible]rtaretur: inter ſermonem [illegible]redo tem Antiatem diuturnio[illegible] re[illegible] m[illegible]ere d[illegible]is cordi fuiſſe) legati [illegible]e ac Sutrio auxilium adver[illegible] [illegible]ru[illegible]cos petentes veniunt, bre[illegible] [illegible]e[illegible] eſſe ferendi auxilii [illegible]es. eo vim Camilli ab An[illegible] [illegible] avertit. Namque cum ea [illegible]ta Hetruriæ, & velut clau[illegible] [illegible] portæque eſſent: & illis oc[illegible] [illegible]ea, cum quid novi moliren[illegible] [illegible] & Romanis recuperandi tuendi[illegible] [illegible] er[illegible]t. Igitur ſenatui cum Ca[illegible] [illegible] placuit, ut omiſſo Antio [illegible] Hetruſcum ſuſciperet. Legio[illegible] [illegible]æ, quibus Quintius præfue[illegible] [illegible] decernuntur. quanquam ex[illegible] [illegible] exercitum, aſſuetumque im[illegible] [illegible]in Volſcis erat, mallet, ni[illegible] [illegible]it[illegible] Valerium tantummodo [illegible]m depopoſcit. Quintius, [illegible]e ſucceſſores Valerio in [illegible]iſſi Profecti ab urbe Su[illegible] [illegible] & Valerius, partem op[illegible] [illegible]tam ab Hetruſcis invene[illegible] [illegible]e altera interſeptis itine[illegible] [illegible]e o[illegible]anos vim hoſtium ab [illegible]tes. tum Romani auxilii ad-ventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hoſtes ſocioſque, & in præſentia rem inclinatam ſuſtinuit, & ſpatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviſo exercitu Camillus, collegam eam in partem circumductis copiis quam hoſtes tenebant, mœnia aggredi jubet: non tanta ſpe ſcalis capi urbem poſſe, quam ut averſis eo hoſtibus, & oppidanis jam oppugnando feſſis, laxaretur labor, & ipſe ſpatium intrandi ſine certamine mœnia haberet. Quod cum ſimul utrinque factum eſſet, ancepſque terror Hetruſcos circumſtaret, & mœnia ſummavi oppugnari, & intra mœnia eſſe hoſtem viderent, porta ſe, quæ una forte non obſidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes fugientium & in urbe & per agros eſt facta. plures à Furianis intra mœnia cæſi: Valeriani expeditiores ad perſequendos fuere: nec ante noctem, quæ conſpectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, reſtitutoque ſociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Hetruſci habebant. *b* Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo ſolum, quod tota hoſtium erat, ſed etiam quod parte Nepeſinorum prodente civitatem facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, ut ſecernerent ſe ab Hetruſcis: fidemque quam imploraſſent ab Romanis, ipſi præſtarent. Unde cum reſponſum allatum eſſet, nihil ſuæ poteſtatis eſſe, Hetruſcos mœnia, cuſtodiaſque portarum tenere: primò populationibus agri terror eſt oppidanis admotus: deinde poſtquam deditionis quam ſocietatis fides ſanctior erat, faſcibus ſarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completiſque foſſis ſcalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepeſinis inde edictum, ut arma ponant, parcique juſſum inermi. Hetruſci pariter armati atque inermes cæſi. Nepeſinorum quoque auctores deditionis ſecuri percuſſi: innoxiæ multitudini redditæ res. oppidumque cum præſidio relictum. Ita duabus ſociis urbibus ex hoſte receptis victores exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæſitumque cur per eos annos militem ex inſtituto non dediſſent. Reſponſum frequenti utriuſque gentis concilio eſt, nec culpam in eo publicam, nec conſilium fuiſſe, quod ſuæ juventutis aliqui apud Volſcos mili-

a Cap. IX.

b Cap. X.

raverint: eos tamen ipſos pravi conſilii pœnam habuere, nec quemquam ex his reducem eſſe: militis autem non dari cauſam, tetretem aſſiduum à Volſcis fuiſſe: quam pellem adhærentem lateri ſuo tot ſuper aliis bellis exhauriri nequiſſe.

a Quæ celata patribus magis tempus quam cauſam, non viſa belli habere. Inſequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papyrio Curſore iterum tribunis conſulari poteſtate, grave bellum foris, gravior domi ſeditio exorta: bellum Volſcis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione: ſeditio, unde minimè timeri potuit, à patriciæ gentis viro, & inclytæ famæ M. Manlio Capitolino, qui nimius animi, cum alios principes ſuſſerret, uni invideret eximio ſimul honoribus atque virtutibus M. Furio: ægrè ferebat, ſolum eum in magiſtratibus, ſolum apud exercitus eſſe: tantum jam eminere, ut iiſdem auſpiciis creatos, non pro collegis, ſed pro miniſtris habeat: cum interim, ſi quis verè æſtimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obſidione hoſtium non potuerit, niſi à ſe prius Capitolium atque arx ſervata eſſet: & ille inter aurum accipiendum, & ſpem pacis ſolutis animis Gallos aggreſſus ſit, ipſe armatos capienteſque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites ſit qui ſimul vicerint, ſuæ victoriæ neminem omnium mortalium ſocium eſſe. His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, poſtquam inter patres non quantum æquum cenſebat, excellere ſuas opes animadvertit: primum omnium ex patribus popularis factus, cum plebejis magiſtratibus conſilia communicare, criminando patres, alliciendo ad ſe plebem jam aura, non conſilio ferri, famæque magnæ malle quam bonæ eſſe: & non contentus agrariis legibus, quæ materia ſemper tribunis plebis ſeditionum fuiſſet, idem moliri cœpit. Acriores quippe æris alieni ſtimulos eſſe, qui non egeſtatem modo, atque ignominiam minentur, ſed nervo ac vinculis corpus liberum territent: & erat æris alieni magna vis, res damnoſiſſima etiam divitibus ædificando contracta. Bellum itaque Volſcum grave per ſe, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in ſpeciem cauſæ jactatum, ut major poteſtas quæreretur, ſed nova conſilia Manlii magis compulere ſenatum ad dictatorem creandum: Creatus A. Cornelius Coſſus, magiſtrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

b Dictator etſi majorem dimicationem propoſitam domi quam foris cernebat: tamen ſeu quia celeritate ad bellum opus erat, ſeu victoria triumphoque dictaturæ ipſi vires ſe additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo à Volſcis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito præter ſatietatem tot jam libris aſſidua bella cum Volſcis geſta legentibus, illud quoque ſuccurſurum: quod mihi percenſenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit, unde toties victis Volſcis & Æquis ſuffecerint milites. Quod cum ab antiquis tacitum prætermiſſumque ſit: cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ ſua cuique conjectanti eſſe poteſt, auctor ſim? Simile veri eſt, aut intervallis bellorum, ſicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia ſobole juniorum ad bella inſtauranda toties uſos eſſe: aut non ex iiſdem ſemper populis exercitus ſcriptos: quanquam eadem ſemper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuiſſe locis, (quod inter omnes auctores conveniat) quanquam nuper Camilli ductu atque auſpicio acciſæ res erant, Volſcorum exercitus fuit. Ad hoc Latini Hernicique acceſſerant, & Circejenſium quidam, & coloni etiam à Velitris. Romanus dictator caſtris eo die poſitis, poſtero cum auſpicato prodiſſet, hoſtiaque cæſa pacem deum adoraſſet, lætus ad milites jam arma ad propoſitum pugnæ ſignum, ſicut edictum erat, luce prima capiente, proceſſit: *Noſtra victoria eſt milites, inquit, ſi quid dii vateſque eorum in futurum vident. Itaque ut decet certæ ſpei plenos, & cum imparibus manus conſerturos, pilis ante pedes poſitis, gladiis tantum dextram armemus: ne procurri quidem ab acie velim, ſed obnixos vos ſtabili gradu impetum hoſtium excipere, ubi illi vana injecerint miſſilia, & effuſi ſtantibus vobis ſe intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique deos eſſe, qui Romanum adjuvent: deos qui ſecundis avibus in prælium miſerint. Tu Quinti equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equeſtrem occupatis alio pavore infer: invectuſque ordines pugnantium diſſipa,* Sic

eques, ſi pedes, ut præceperat, [illegible]. Nec decem legiones, nec fortunam [illegible] ducem.

a Multitudo hoſtium nulli rei præterquam numero freta, & oculis tantum metiens aciem, temere prælium iniit, temere omiſit: clamore tantum miſſilibuſque telis, & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hoſtis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulſa frons prima, & trepidatio ſubſidiis illata, & ſuum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti ſimilis acies erat. deinde poſtquam cadentibus primis jam ad ſe quiſque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Inſtare Romanus: & donec armati confertique abibant, peditum labor in perſequendo fuit. Poſtquam jactari arma paſſim, fugaque per agros ſpargi aciem hoſtium animadverſum eſt, tum equitum turmæ emiſſæ, dato ſigno ne in ſingulorum morando cæde, ſpatium ad evadendum interim multitudini darent, ſatis eſſe miſſilibus ac terrore impediri curſum, obequitandoque agmen teneri, dum aſſequi pedes & juſta cæde conficere hoſtem poſſet. Fugæ, ſequendique finis ante noctem fuit: capta quoque ac direpta eodem die caſtra Volſcorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi conceſſa eſt. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi poſſet mercede militaſſe, ſed principes quidam juventutis inventi manifeſta fides publica ope Volſcos hoſtes adjutos. Circejenſium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris, Romamque omnes miſſi: percunctantibus primoribus patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem ſui quiſque populi haud perplexe indicavere.

b Dictator exercitum in ſtativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis patres juſſuros: cum major domi exorta moles, coëgit acciri Romam eum, gliſcente indies ſeditione, quam ſolito magis metuendam auctor faciebat. Non enim jam orationes modo M. Manlii, ſed facta popularia in ſpeciem, tumultuoſa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ cum duci vidiſſet, medio foro cum caterva ſua accurrit, & manum injecit: vociferatuſque de ſuperbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miſeriis plebis, virtutibus ejus viri, fortunaque; *Tum vero Ego,* inquit, *nec quicquam hac dextra Capitolium arcemque ſervaverim, ſi civem commilitonemque meum tanquam Gallis victoribus captum, in ſervitutem ac vincula duci videam.* Ideo rem creditori palam populo ſolvit, libraque & ære liberatum emittit, deos atque homines obteſtantem, ut M. Manlio liberatori ſuo, parenti plebis Romanæ gratiam referant. Acceptus extemplo in tumultuoſam turbam & ipſe tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliiſque deinceps bellis oſtentans: ſe reſtituentem everſos penates multiplici jam ſorte exſoluta, mergentibus ſemper ſortem uſuris, obrutum fœnore eſſe: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo ſe habere: illi ſe devovere corporis vitæque ac ſanguinis quod ſuperſit: quodcunque ſibi cum patria, penatibus publicis, ac privatis juris fuerit, id eum uno homine eſſe. His vocibus inſtincta plebs, eum jam unius hominis eſſet, addita alia commotioris ad omnia turbanda conſilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii ſubjecit præconi. *Ne quem veſtrûm,* inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea ſupererit, judicatum, addictumve duci patiar:* Id vero ita accendit animos ut per omne fas ac nefas ſecuturi vindicem libertati viderentur. Ad hoc domi concionantis in modum ſermones pleni criminum in patres: inter quos cum omiſſo diſcrimine vera an vana jaceret, theſauros Gallici auri occultari à patribus jecit: nec jam poſſidendis publice agris contentos eſſe, niſi pecuniam quoque publicam avertant: ea res ſi palam fiat, exſolvi plebem ære alieno poſſe. Quæ ubi objecta ſpes eſt, enimvero indignum facinus videri, cum conferendum ad redimendam civitatem è Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hoſtibus captum, in paucorum prædam ceſſiſſe. Itaque exſequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur. differenteque, & tempore ſuo ſe indicaturum dicente, cæteris omiſſis eo verſæ erant omnium curæ: apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falſi offenſionem fore.

b Ita ſuſpenſis rebus dictator accitus, ab exercitu in urbem venit. Poſtero die ſenatu habito, cum ſatis periclitatus voluntates hominum diſce-

a Cap. XIII. *b* Cap. XIV.

b Cap. XV.

dere ſenatum ab ſe vetuiſſet : ſtipatus ea multitudine, ſella in comitio poſita viatorem ad M. Manlium miſit . qui dictatoris juſſu vocatus , cum ſignum ſuis dediſſet adeſſe certamen , agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc ſenatus , hinc plebs ſuum quiſque intuentes ducem , velut in acie conſiſterant. Tum dictator ſilentio facto , *Utinam*, inquit , *mihi patribuſque Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conveniat , quemadmodum quod ad te attinet , eamque rem quam de te ſum quæſiturus, conventurum ſatis confido. Spem factam à te civitatis video , fide incolumi , ex theſauris Gallicis , quos primores patrum occultent , creditum ſolvi poſſe : cui ego rei tantum abeſt ut impedimento ſim , ut contra te M. Manli adhorter , liberes fœnere plebem Romanam : & iſtos incubantes publicis theſauris , ex præda clandeſtina evolvas. Quod niſi facis , ſive ut & ipſe in parte prædæ ſis , ſive quia vanum indicium eſt , in vincla te duci jubebo , nec diutius patiar à te multitudinem fallaci ſpe concitari.* Ad ea Manlius nec ſe fefelliſſe ait , non adverſus Volſcos toties hoſtes , quoties patribus expediat : nec adverſus Latinos Hernicoſque , quos falſis criminibus in arma agant , ſed adverſus ſe ac plebem Romanam dictatorem creatum eſſe : jam omiſſo bello , quod ſimulatum ſit , in ſe impetum fieri : jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adverſus plebem : jam ſibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri : *Offendit* , inquit , *te A. Corneli , voſque patres conſcripti, circumfuſa turba lateri meo ? quin eam deducitis à me ſinguli veſtris beneficiis , intercedendo , eximendo de nervo cives veſtros , prohibendo judicatos addictoſque duci , ex eo quod affluit opibus veſtris ſuſtinendo neceſſitates aliorum? Sed quid ego vos de veſtro impendatis hortor? ſortem aliam ferte , de capite deducite quod uſuris pernumeratum eſt : jam nihilo mea turba , quam ullius conſpectior erit. At enim quid ita ſolus ego civium curam ago ? Nihilo magis quod reſpondeam habeo , quam ſi quæras , quid ita ſolus Capitolium arcemque ſervarim : & tum univerſis quam potui opem tuli , & nunc ſingulis feram. Nam quod ad theſauros Gallicos attinet , rem ſuapte natura facilem , difficilem interrogatio facit. Cur enim quæritis quod ſcitis ? cur quod in ſinu veſtro eſt , excuti jubetis potius quam ponatis , niſi aliqua fraus ſubeſt ? quo magis argui præſtigias jubetis veſtras , eo plus vereor ne abſtuleritis obſervantibus etiam oculis. Itaque non ego vobis ut indicem prædas veſtras , ſed vos id cogendi eſtis, ut in medium proferatis.*

a Cum mittere ambages dictator juberet , & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus inſimulati falſo crimine ſenatus , oblatæque vani furti invidiæ , negantem arbitrio inimicorum ſe locuturum , in vincula duci juſſit. Arreptus à viatore *Iupiter*, inquit , *optime maxime , Iunoque regina , ac Minerva , cæterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis , ſiccine veſtrum militem ac præſidem ſinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra qua Gallos fudi à delubris veſtris , jam in vinculis & catenis erit ?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant : ſed invicta ſibi quædam patientiſſima juſti imperii civitas fecerat , nec adverſus dictatoriam vim, aut tribuni plebis aut ipſa plebs attollere oculos aut hiſcere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, ſatis conſtat magnam partem plebis veſtem mutaſſe , multos mortales capillum ac barbam promiſiſſe , obverſatamque veſtibulo carceris mœſtam turbam. Dictator de Volſcis triumphavit, invidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit. quippe domi non militiæ partum eum, actumque de cive , non de hoſte fremebant : unum defuiſſe tantum ſuperbiæ, quod non M Manlius ante currum ſit ductus. Jamque haud procul ſeditione res erat. cujus leniendæ cauſa poſtulante nullo largitor voluntarius repente ſenatus factus , Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci juſſit. Bina jugera & ſemiſſes agri aſſignati Quod cum & parvum, & paucis datum , & mercedem eſſe prodendi M Manlii interpretarentur, remedio irritatur ſeditio : & facie te ram turba Manliana erat : amotuſque poſt triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

b Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini , quod defenſores ſuos in præcipitem ſemper locum favore tollat , deinde in ipſo diſcrimine periculi deſtituat. Sic Sp. Caſſium in agros plebem vocantem , ſic Sp. Mellum ab ore civium famem ſuis impenſis propulſantem, oppreſſos. ſic M. Manlium merſam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. ſaginare plebem populares ſuos , ut jugulentur. Hoccine patiendum fuiſſe , ſi ad nutum

a Cap. XVI. *b* Cap. XVII

[illegible] reſp[illegible]ēꝛit vir [illegible] entitum ante, [illegible] quod tum [illegible] unq iam men- [illegible] fide? Non ob- [illegible] [m]emoriam noſtis illius, [illegible] ma atque æterna nomini [illegible] fuerit? non ſpeciem agminis [illegible] per Tarpeiam rupem ſcan- [illegible] ipſius M. M[illegible]i, qualem [illegible] m, plenum ſudoris ac [illegible] s, ipſo pene Jove erepto ex [illegible] manibus viderent? Selibriſne [illegible] gratiam ſervatori patriæ rela- [illegible] & quem prope cœleſtem cog[n]o- [illegible] e certè Capitolino Jovi parem fe- [illegible], eum pati vinctum in carcere, [illegible] tenebris obnoxi[illegible] carnificis arbi- [illegible] ducere animam? Adeo in uno [illegible] s ſ[illegible]is auxi[l]ii fu[iſſ]e, nullam [illegible] tam multis uni eſſe? Jam ne [illegible] turba ex eo loco dilabe [illegible] re[illegible]o[illegible] carcerem, mi- [illegible] cum ren iſſo, id quod ere- [illegible], ex ſenat[illegible]ſc[illegible]ſulto Man- [illegible] erat'ur. Quo facto non [illegible]tt, ſed dux ſeditioni datus [illegible] [e]adem dies Latinis & Her- [illegible] colonis Circejenſibus & à [illegible] pugnantibus ſe Volſcei crimi- [illegible] c[a]pt[o]ſque repetentibus ut [illegible] s in eos animadverterent, [illegible] nſa reddita: triſtiora co- [illegible] cives Romani p[a]rtir op- [illegible] efanda conſilia iniiſſent. [illegible] itaque tantum de capti- [illegible] quo ab ſ[illegible]iis tamen tem- [illegible], denunciatum ſenatus ver- [illegible] ere t[p]roperè ex urbe, ab [illegible] p[o]puli Rom. ne nihil [illegible]is jus, externo non civi [illegible]m tegeret.

ª R[illegible]eſce[illegible]e Manliana ſeditio- [illegible] ex[itu] anni comitia habita, [illegible] e [tri]buni militum conſulari [illegible] e ex p[a]tribus Serg. Cornelius [illegible] en[ſi]s ſecundum, P. Valerius [illegible] iterum, M. Furius Camillus [illegible] Servius Sulpicius Ruffus [illegible], C Papyrius Craſſus, T. [illegible] Cin[c]innatus ſecundum. Cu- [illegible] anni & patribus & plebi [illegible]e externa pax data. Plebi, [illegible]ocata delectu ſpem cepit, [illegible] potentem haberet ducem, [illegible] exp[ugn]andi: patribus, ne [illegible] terrore av[o]c[a]re[n]tur ani- [illegible] o[illegible]eſti is malis. Igi- [illegible] utraque acrior aliquanto [illegible], iam in pr[o]pinquum cer- [illegible]a[illegible], & Manlius advocata [illegible]e, cum principibus no-

vandarum rerum interdiu noctuque conſilia agitat, plenior aliquanto ani- morum irarumque, quam antea fue- rat. Iram accenderat ignominia re- cens in animo ad contumeliam inex- pertos ſpiritus dabat, quod nec auſus eſſet idem in ſe dictator, quod in Sp. Melio Cincinnatus Quintius feciſſet: & vinculorum ſuorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugiſſet, ſed ne ſenatus quidem ſuſti- nere potuiſſet. His ſimul inflatus exa- cerbatuſque, jam per ſe accenſos inci- tabat plebis animos: Quouſque tan- ,, dem ignorabitis vires veſtras, quas ,, natura ne belluas quidem ignorare ,, voluit? Numerate ſaltem quot ipſi ,, ſitis, quot adverſarios habeatis. ſi ,, ſinguli ſingulos aggreſſuri eſſetis, ,, tamen acrius crederem vos pro li- ,, bertate, quam illos pro dominatio- ,, ne certaturos. Quot enim clientes ,, circa ſingulos fuiſtis patronos, tot ,, nunc adverſus unum hoſtem eritis. ,, Oſtendite modò bellum, pacem ha- ,, bebitis. videant vos paratos ad vim, ,, jus ipſi remittent. Audendum eſt, ,, aliquid univerſis, aut omnia ſingulis ,, patienda. Quouſque me circumſpe- ,, ctabitis? Ego quidem nulli veſtrum ,, deero, ne fortuna mea deſit, vide- ,, te. Ipſe vindex veſter ubi viſum ini- ,, micis eſt, nullus repente fui: & vi- ,, diſtis in vincula duci univerſi eum, ,, qui à ſingulis vobis vincula depule- ,, ram. Quid ſperem, ſi plus in me ,, audeant inimici? an exitum Caſſii ,, Meliique expectem? Benefacitis, ,, quod abominamini: dii prohibe- ,, bunt hæc, ſed nunquam propter ,, me de cœlo deſcendent, vobis dent, ,, mentem oportet, ut prohibeatis: ,, ſicut mihi dederunt armato togato- ,, que ut vos à barbaris hoſtibus, à ,, ſuperbis defenderem civibus. Tam ,, parvus animus tanti populi eſt, ut ,, ſemper vobis auxilium adverſus ini- ,, micos ſatis ſit? nec ullum niſi qua- ,, tenus imperari vobis ſinatis, certa- ,, men adverſus patres noritis, nec ,, hoc natura inſitum vobis eſt, ſed ,, uſu poſſidemini, cur enim adver- ,, ſus externos tantum animorum ge- ,, ritis, ut imperare illis æquum cen- ,, ſeatis? quia conſueſtis cum eis pro ,, imperio certare, adverſus hos ten- ,, tare magis quam tueri libertatem. ,, Tamen qualeſcunque duces habui- ,, ſtis, qualeſcunque ipſi fuiſtis, omnia ,, adhuc quantacunque petiſtis, obti- ,, nuiſtis, ſeu vi, ſeu fortuna veſtra. ,, unde tempus eſt etiam majora co- ,, nari. Experimini modo & veſtram ,, felicitatem, & me (ut ſpero) feli- ,,

ª Cap. XVIII.

,, citer expertum : minore negotio
,, qui imperet patribus imponetis,
,, quam qui reſiſterent imperantibus,
,, impoſuiſtis. Solo æquandæ ſunt
,, dictaturæ conſulatuſque , ut caput
,, attollere Romana plebs poſſit. Pro-
,, inde adeſſe, prohibete jus de pecu-
,, niis dici : Ego me patronum profi-
,, teor plebis, quod mihi cura mea &
,, fides nomen induit. Vos ſi quo in-
,, ſigni magis imperii honoriſve no-
,, mine veſtrum appellabitis ducem,
,, eo utemini potentiore ad obtinen-
da ea quæ vultis. Inde regno agendi ortum initium dicitur : ſed nec cum quibus, nec quem ad finem conſilia pervenerint, ſat planum traditur.

a At in parte altera ſenatus de ſeceſſione in domum privatam plebis, forte etiam in arce poſitam, & imminenti mole libertati agitur. Magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus eſſe, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hoſtem, ſed unius jactura civis finiat inteſtinum bellum. decurritur ad leniorem verbis ſententiam, vim tamen eandem habentem, ut videant magiſtratus, ne quid ex perniciofis conſiliis M. Manlii reſpublica detrimenti capiat. Tum tria uni conſulari poteſtate tribunique plebis (nam & quia eundem & ſuæ poteſtatis, quem libertatis omnium finem cernebant, patrum auctoritati ſe dediderant) hi tum omnes quid opus facto ſit, conſulunt. Cum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret : tum M. Menenius & Q. Publius tribuni plebis: *Quid patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis eſſe adverſus unum peſtiferum civem debet? quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipſam plebem tutius aggredi eſt, ut ſuis ipſe oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo eſt. Nihil minus populare quam regnum eſt. Simul multitudo illa non ſecum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accuſatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio: nulli magis quam libertati favebunt ſuæ.*

b Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi eſt factum, primo commota plebs eſt, utique poſtquam ſordidatum reum viderunt : nec cum eo non modo patrum quemquam, ſed ne cognatos quidem aut affines, poſtremo ne fratres quidem A. & T. Manlios, quod ad eum diem nunquam uſu veniſſet, ut in tanto diſcrimine non & proximi veſtem mutarent. Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem ſordidatam fuiſſe. conſenſu opprimi popularem virum, quod primus à patribus ad plebem defeciſſet. Cum dies venit, quæ præter cœtus multitudinis, ſeditioſaſque voces & largitionem & fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen, ab accuſatoribus objecta ſint reo, apud neminem auctorem invenio, nec dubito haud parva fuiſſe, cum damnandi mora plebi non in cauſa, ſed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut ſciant homines, quæ & quanta decora, fœda cupiditas regni, non ingrata ſolum, ſed inviſa etiam reddiderit, homines prope CCCC. produxiſſe dicitur, quippe quibus ſine fœnore expenſas pecunias tuliſſet. quorum bona venire, quos duci addictos prohibuiſſet. ad hæc decora quoque belli non commemoraſſe tantum, ſed protuliſſe etiam conſpicienda ſpolia hoſtium cæſorum ad XXX. dona imperatorum ad XL. in quibus inſignes duas murales coronas, civicas octo, ad hæc ſervatos ex hoſtibus cives produxiſſe, inter quos C. Servilium magiſtrum equitum abſentem nominatum. & cum ea quoque quæ bello geſta eſſent, pro faſtigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando memoraſſet: nudaſſe pectus inſigne cicatricibus bello acceptis, & identidem Capitolium ſpectans, Jovem deoſque alios devocaſſe ad auxilium fortunarum ſuarum: precatuſque eſſe ut quam mentem ſibi Capitolinam arcem protegenti ad ſalutem populi Romani dediſſent, eam populo Romano in ſuo diſcrimine darent : & oraſſe ſingulos univerſoſque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales verſi de ſe judicarent. In campo Martio cum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertiſſet : apparuit tribunis, niſi oculos quoque hominum liberaſſent à tanti memoria decoris, nunquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum, ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conſpectus in Capitolium non eſſet, concilium populi indictum eſt. Ibi crimen valuit, & obſtinatis animis triſte judicium, inviſumque etiam judicibus factum. Sunt qui duumviros, qui de perduellione inquirerent, creatos, auctores ſint. Damnatum tribuni de ſaxo Tarpejo dejecerunt: locuſque idem in uno homine & eximiæ gloriæ moni-

a Cap. XIX. *b Cap.* XX.

[illegible] [illegible]entum & pœnæ ultimæ fuit. [illegible]æ mortuo notæ ſunt. Publica [illegible], quod cum domus ejus fuiſſet, ubi [illegible] ædes atque officina Monetæ eſt, [illegible] ad populum eſt, *ne quis patricius* [illegible] *aut Capitolio habitaret*. Gentilitia altera, quod gentis Manliæ decre[illegible]tum eſt, *ne quis deinde M. Manlius vocaretur*. Hunc exitum habuit [illegible], niſi in libera civitate natus eſſet, [illegible]tabilis. Populum brevi poſtquam periculum ab eo nullum erat, per ſe [illegible] recordantem virtutes, deſiderium ejus tenuit. Peſtilentia etiam breve [illegible]ecuta nullis occurrentibus tantæ [illegible] ex cauſis, Manliano ſupplicio [illegible]æ parti videri orta. violatum Ca[illegible]lum eſſe ſanguine ſervatoris. nec [illegible]ccordi fuiſſe pœnam ejus oblatam prope oculis ſuis, à quo ſua templa e[illegible] è manibus hoſtium eſſent.

a Peſtilentiam, inopiam frugum, & [illegible]gatam utriuſque mali famam, [illegible] ſequente multiplex bellum ex[illegible] L. Valerio IV. A. Manlio III. [illegible] S[illegible]picio III. L. Lucretio L. Æ[illegible] III. M. Trebonio, tribunis mi[illegible] conſulari poteſtate: hoſtes novi præter V[illegible]ſcos velut ſorte quadam [illegible] æternum exercendo Romano [illegible]tos, Circejoſque & Velitras [illegible]as jam diu molientes defectio[illegible], [illegible]ſpectum Latium. Lanuvini [illegible] (quæ fidelisſima urbs fuerat) [illegible]. Id patres rati contemtu [illegible]e, quod Veliternis civibus ſuis [illegible] [illegible]ta defectio eſſet, de[illegible]nt ut primo quoque tempore ad [illegible]m ferretur de bello eis indi[illegible] quam militiam quo paratior [illegible], quinque viros Pomptino [illegible]endo, & triumviros Nepete [illegible]æ deducendæ creaverunt. Tum [illegible]berent, latum ad populum [illegible] nequicquam diſſuadentibus tri[illegible], omnes tribus bellum juſ[illegible]. Apparatum eo anno bellum [illegible] exer[illegible]itus propter peſtilentiam [illegible]us; eaque cunctatio colonis [illegible] dederat deprecandi ſenatum: [illegible]a hominum pars eo, ut legatio Romam mitteretur, inclina[illegible] [illegible]ivato, (ut fit) periculo pu[illegible]icitum eſſet, auctoresque [illegible] ab Romanis. metune ſoli [illegible]ecti, piacula iræ Roma[illegible]ederentur, avertiſſent colo[illegible] con[illegible]lis pacis. neque in ſenatu [illegible] per eos legatio impedita eſt, [illegible]a pars plebis incitata ut præ[illegible] agrum Romanum exirent. [illegible] nova injuria exturbavit omnem ſpem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibuſque eos Tuſculanis & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incurſatum erat, ita placide ab ſenatu reſponſum eſt, ut minus credi de criminibus: quia nollent ea vera eſſe, appareret.

b Inſequenti anno Sp. & L. Papyrii novi tribuni militum conſulari poteſtate Velitras legiones duxêre, quatuor collegis S. Cornelio Maluginenſe IV. Q. Servilio, C. Sulpicio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præſidium urbis, & ſi qui ex Hetruria novi motus nunciarentur (omnia enim inde ſuſpecta erant) relictis. Ad Velitras adverſus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipſam colonorum multitudinem, ſecundo prælio pugnatum eſt: ita ut propinquitas urbis hoſti, & cauſa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum eſſet. Oppidi oppugnatione tribuni abſtinuere, quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum cenſebant. Literæ Romam ad ſenatum cum victoriæ nunciis acriores in Prænestinum quam in Veliternum hoſtem miſſæ. Itaque ex ſenatuſconſulto, populique juſſu bellum Prænestinis indictum: qui conjuncti Volſcis anno inſequente Satricum coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defenſam, vi expugnarunt, fœdeq; in captis exercuere victoriam. Jam rem ægre paſſi Romani, M. Furium Camillum VII. tribunum militum creavere, additi collegæ A. & L. Poſthumii Regillenſes, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis ſorte L. Furius datur, non tam è repub. quam ut collegæ materia ad omnem laudem eſſet: & publicè, quod rem temeritate ejus prolapſam reſtituit: & privatim, quod ex errore gratiam potius ejus ſibi quam ſuam gloriam petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiiſque jurare parato in verba excuſandæ valetudini ſolita, conſenſus populi reſtiterat, ſed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris ſenſibus & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium ſcriptis, exercitu indicto ad portam Eſquilinam in poſteram diem ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculſi, fidentes militum numero, quo aliquantum præſtabant, operiebantur.

G 5

a Cap. XXI.

b Cap. XXII.

bantur. poſtquam appropinquare Romanos ſenſerunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculum ſummæ rerum facerent. ita paucitati hoſtium nihil artes imperatoris unici, quibus ſolis confiderent, profuturas eſſe.

a Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præſentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri conſilium atque imperium morabatur. qui occaſionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. eo magis hoſtes inſtare: nec jam pro caſtris tantum ſuis explicare aciem, ſed procedere in medium campi, & vallo prope hoſtium ſigna inferendo, ſuperbam fiduciam virium oſtentare. Id ægrè patiebatur Romanus miles: multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius ferox cum ætate & ingenio, tum multitudinis ex incertiſſimo ſumentis animos ſpe inflatus, hic per ſe jam milites incitatos inſuper inſtigabat elevando, qua una poterat, ætate, auctoritatem collegæ, juvenibus bella data dictitans, & cum corporibus vigere & defloreſcere animos, cunctatorem ex acerrimo bellatore factum: & qui adveniens caſtra urbeſque primo impetu rapere ſit ſolitus, eum reſidem intra vallum tempus terere: quid acceſſurum ſuis, deceſſurumve hoſtium viribus ſperantem? quam occaſionem? quod tempus? quem inſidiis inſtruentem locum? frigere ac torpere ſenis conſilia. ſed Camillo tum vitæ ſatis, tum gloriæ eſſe. quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem eſſe deceat, pati conſeneſcere vires? His ſermonibus tota in ſe averterat caſtra, & cum omnibus locis poſceretur pugna: *Suſtinere*, inquit, *M. Furi non poſſumus militum impetum: & hoſtis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda ſuperbia inſultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci conſilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus. *Quæ bella ſuo unius auſpicio geſta ad eam diem eſſent, negare in eis neque ſe, neque populum Romanum aut conſilii ſui, aut fortunæ pœnituiſſe: nunc ſcire ſe collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præſtantem. itaque ſe quod ad exercitum attineat, regere conſueſſe, non regi. collegæ imperium ſe non poſſe impedire: diis bene juvantibus ageret, quod è republica duceret, ætati ſua ſe veniam etiam petere ne in prima acie eſſet. quæ ſenis munia in bello ſint, iis ſe non defuturum. Id à diis immortalibus precari, ne qui caſus ſuum conſilium laudabile efficiat.* Nec ab hominibus ſalutaris ſententia, nec à diis tam piæ preces auditæ ſunt. Primam aciem auctor pugnæ inſtruit. ſubſidia Camillus firmat, validamque ſtationem pro caſtris opponit. ipſe edito loco ſpectator intentus in eventu alieni conſilii conſtitit.

b Simul primo concurſu concrepuere arma, hoſtis dolo, non metu pedem retulit. Lenis à tergo clivus erat inter aciem & caſtra: & quod multitudo ſuppeditabat, aliquot validas cohortes in caſtris armatas inſtructaſque reliquerant: quæ inter commiſſum jam certamen, ubi vallo appropinquaſſet hoſtis, erumperent. Romanus cedentem hoſtem effuſe ſequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. verſus itaque in victorem terror & novo hoſte, & ſupina valle Romanam inclinavit aciem. Inſtant Volſci recentes, qui è caſtris impetum fecerant: integrant & illi pugnam, qui ſimulata ceſſerant fuga. Jam non recipiebat ſe Romanus miles, ſed immemor recentis ferociæ, veteriſque decoris, terga paſſim dabat, atque effuſo curſu caſtra repetebat: cum Camillus ſublatus à circumſtantibus in equum, & raptim ſubſidiis oppoſitus: *Hæc eſt*, inquit, *milites pugna quam popoſciſtis? Quis homo, quis deus eſt, quem accuſare poſſitis? veſtra illa temeritas, veſtra ignavia hæc eſt. Secuti alium ducem, ſequimini nunc Camillum: & quod ductu meo ſoletis, vincite. Quid vallum & caſtra ſpectatis? neminem veſtrum illa, niſi victorem receptura ſunt.* Pudor primo tenuit effuſos: inde ut circumagi ſigna, obvertique aciem viderunt, ruunt in hoſtem: & dux præterquam quod tot inſignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima ſigna, ubi plurimus labor periculumque erat, ſe offerebat: increpare ſinguli ſe quiſque & alios: & adhortatio invicem totam alacri clamore pervaſit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: ſed miſſus à collega reſtituente peditum aciem, ad equites, non caſtigando (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ ſocietas fecerat) ſed ab imperio totus ad preces verſus orare ſingulos univerſoſque ut ſe reum fortunæ ejus diei, crimine eximerent. *Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius ſocium, quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque veſtra fortuna*

a Cap. XXIII.

b Cap. XXIV.

[illegible] *g[illegible]riam videt : ego, ni reſti-[illegible]n.s (quod miſerrimum eſt) [illegible] cum omnibus, infamiam ſolus [illegible]*. O[illegible]timum viſum eſt in flu-[illegible]tem aciem* tra[illegible]i eq[illegible]os, & pe-[illegible]a i[illegible]v.de[illegible]e hoſtem. Eunt [illegible]e[illegible]s animiſque, qua premi [illegible]c[illegible]ax[illegible]e pe[illegible]itum copias vident : [illegible]re[illegible]e ap[illegible]d [illegible]uces. neque apud [illegible]es remittitur à ſummo certamine [illegible]. Senſit ergo eventus virtutis [illegible]pem, & Volſci, qua modo [illegible] metu ceſſerant, ea in veram [illegible]e[illegible]ſi. magna pars & in ipſo [illegible]e, & poſt in fuga cæſi : cæ-[illegible]c[illegible]is, quæ capta eodem im-[illegible]t, pl[illegible]res tamen capti quam [illegible]

[illegible] in recenſendis captivis cum T[illegible] ali[illegible]quot no[illegible]citarentur, le-[illegible]is [illegible]d tribunos adducuntur : [illegible]e faſſi publico con-[illegible] m[illegible]e. Cujus tum vicini [illegible]ctu Camillus mot[illegible]s, extemplo [illegible]c[illegible]p[illegible]vos ductutum ait, ne [illegible]ig[illegible]ri ſint Tuſculanos ab ſo-[illegible]e de[illegible]c[illegible]e[illegible] caſtris exercit[illegible]ique [illegible], ſi videat[illegible]r, præſit collega. [illegible]o unus dies f[illegible]erat, ne ſua [illegible]e[illegible]ribus præferret. nec [illegible] i[illegible] exercitu cuiquam ſatis [illegible] C[illegible]mi[illegible]s laturus cul-[illegible]ebatur, qua data in tam [illegible] caſum reſp. eſſet, & tum [illegible], tum Romæ conſtans [illegible] er[illegible]t, cum varia fortuna [illegible]ge[illegible]a res eſſet : adverſæ [illegible]e in L. Furio culpam, [illegible]e[illegible]us omne penes M. Fu-[illegible] Introductis in ſenatum ca-[illegible]m bel[illegible]o perſequendos Tu-[illegible]res cenſ[illegible]i[illegible]ent, Camillo-[illegible]m m[illegible]n[illegible]aſſent : adjutorem [illegible]rem [illegible]um petit : permiſſoque [illegible]e[illegible] c[illegible]le[illegible]is opt[illegible]ret quem vellet, [illegible]um L. Furium opta-[illegible] [illegible]a m[illegible]er[illegible]tione animi cum [illegible]le[illegible]avit infamiam, tum ſibi [illegible]entem peperit. Nec fuit [illegible] Tu[illegible] bel[illegible]m. Pace con-[illegible]m R[illegible]manam arcuerunt, [illegible] non poterant. Intranti-[illegible] R[illegible]ni, non demigratum [illegible]eti locis, non cultus [illegible]es[illegible]s : patentibus por-[illegible]t[illegible]am frequentes im-[illegible]p[illegible]e[illegible]ere : c[illegible] m[illegible]meatus [illegible]ter in caſtra ex urbe & [illegible]. Camillus caſtris [illegible]p[illegible], eademne f[illegible]rma [illegible] oſtentaretur, etiam [illegible] mœnia e[illegible]et, ſcire cupiens : Ingreſſus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis, propoſita omnia in medio vidit? intentoſque opifices ſuo quemque operi, & ludos litterarum ſtrepere diſcentium vocibus : ac repletas ſemitas inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque ſuorum uſuum cauſæ ferrent : nihil uſquam non pavidis modo, ſed ne mirantibus quidem ſimile circumſpiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuiſſet. adeo nec amotæ rei uſquam, nec oblatæ ad tempus veſtigium ullum erat : ſed ita omnia conſtantia tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri poſſet.

b Victus igitur patientia hoſtium, ſenatum eorum vocari juſſit. *Sed adhuc*, inquit, *Thuſculani vera arma veraſque vires, quibus ab ira Romanorum veſtra tutaremini, invenitis. ite Romam ad ſenatum. æſtimabunt patres, utrum plus ante pœna, an nunc veniæ meriti ſitis. non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi poteſtatem à me habueritis, precibus eventum veſtris ſenatus, quem videbitur, dabit.* Poſtquam Romam Tuſculani venerunt, ſenatuſque paulo ante fidelium ſociorum mœſtus in veſtibulo curiæ eſt conſpectus : moti extemplo patres, vocari eos jam tum hoſpitaliter magis, quam hoſtiliter juſſere. Dictator Tuſculanus ita verba fecit : *Quibus bellum indixiſtis, intuliſtiſque, patres conſcripti, ſicut nunc videtis nos ſtantes in veſtibulo curiæ veſtræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibuſque veſtris proceſſimus : hic noſter, hic plebis noſtræ habitus fuit, eritque ſemper, niſi quando à vobis, proque vobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus veſtris, & exercitibus, quod oculis magis quam auribus crediderunt, & ubi nihil hoſtile erat, ne ipſi quidem fecerunt. pacem quam nos præſtitimus, eam & à vobis petimus : bellum eo ſicubi eſt, avertatis precamur. In nos quid arma polleant veſtra, ſi patiendo experiundum eſt, inermes experiemur. Hæc mens noſtra eſt, dii immortales faciant, tam felix quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixiſtis : & ſi re victa rebus, verbis confutare nihil attinet : tamen etiamſi vera ſint, vel fateri nobis ea, cum tam evidenter pænituerit, tutum cenſemus : peccetur in vos, dum digni ſitis quibus ita ſatisfiat.* Tantum fere verborum è Thuſculanis factum. Pacem in præſentia, nec ita multo poſt civitatem etiam impera-

a Cap. XXV.

b Cap. XXVI.

verunt, ab Thuſculo legiones reductæ,

a Camillus conſilio & virtute in Volſco bello, felicitate in Thuſculana expeditione, utrobique ſingulari adverſus collegam patientia & moderatione inſignis, magiſtratu abiit: creatis tribunis militaribus in inſequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio V. Publio III. & C. Sergio III. Licinio Menenio II. P. Papyrio, Sergio Cornelio Maluginenſe. Cenſoribus quoque eguit annus maximè propter incertam famam æris alieni, aggravantibus ſummam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, cum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna debentium laborare creditum videri expediebat. Creati cenſores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Poſthumius Regillenſis. cœptaque jam res morte Poſthumii, quia collegam ſufficî cenſori religio erat, interpellata eſt. igitur cum Sulpicius abdicaſſet ſe magiſtratu, cenſores alii vitio creati, non geſſerunt magiſtratum. tertios creari, velut diis non accipientibus in eum annum cenſuram, religioſum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. Fugere ſenatum, teſtes tabulas publicas cenſus cujuſque, quia nolint conſpici ſummam æris alieni, quæ indicatura ſit demerſam partem à parte civitatis: cum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hoſtibus, paſſim jam ſine ullo diſcrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Thuſculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Præneſtinis jam intentari arma, civium magis quam hoſtium odio, ut in armis terant plebem. nec reſpirare in urbe, aut per otium libertatis meminiſſe ſinant: aut conſiſtere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribunitiam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum agentem. Quod ſi ſit animus plebi memor patrum libertatis, ſe nec addici quenquam civem Romanum ob creditam pecuniam paſſuros, neque delectum haberi, donec inſpecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, ſciat unuſquiſque quid ſui, quid alieni: ſuperſit ſibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur. Merces ſeditionis propoſita, confeſtim ſeditionem excitavit: nam & addicebantur multi & ad Præneſtini famam belli novas legiones ſcribendas patres cenſuerant, quæ utraque ſimul auxilio tribunitio, & conſenſu plebis impediri cœpta. nam neque duci addictos tribuni ſinebant, neque juniores nomina dabant: cum patribus minor præſens cura creditæ pecuniæ juris exequendi, quam delectus eſſet: quippe jam à Præneſte profectos hoſtes in agro Sabino conſediſſe nunciabatur: interim tribunos plebis jam fama ea ipſa irritaverat magis ad ſuſceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad ſeditionem extinguendam in urbe quam prope illatum mœnibus ipſis bellum valuit.

b Nam cum eſſet Præneſtinis nunciatum, nullum exercitum conſcriptum Romæ, nullum ducem certum eſſe: patres ac plebem in ſemetipſos verſos: occaſionem rati duces eorum, raptim agmine facto, pervaſtatis protinus agris ad portam Collinam ſigna intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concurſumque in muros atque portas eſt: tandemque ab ſeditione ad bellum verſi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. is magiſtrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum eſt (tantus ejus magiſtratus terror erat) ſimul hoſtes à mœnibus receſſere, & juniores Romani ad edictum ſine detrectatione convenere. Dum conſcribitur Romæ exercitus, caſtra interim hoſtium haud procul Allia flumine poſita, inde agrum late populantes fatalem ſe urbi Romanæ locum cepiſſe inter ſe jactabant: ſimilem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. etenim ſi diem contractum religione, inſignemque nomine ejus loci timeant Romani, quanto magis Allienſi die Alliam ipſam monumentum tantæ cladis reformidaturos? ſpecies profecto his ibi truces Gallorum, ſonumque vocis in oculis atque in auribus fore. Has inanium rerum inanes ipſas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant ſpes ſuas. Romani contra, ubicunque eſſet Latinus hoſtis, ſatis ſcire eum eſſe, quem ad Regillum lacum devictum centum annorum pace obnoxia tenuerint, locum inſignem memoria cladis irritaturum ſe potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra ſit nefaſta victoriæ ſuæ. quin ipſi Galli ſi offerantur, illo loco ſe ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut poſtero die ad Gabios, tunc cum effecerint ne quis hoſtis qui mœnia Romana intraſſet, nuncium ſecundæ adverſæque fortunæ

a *Cap.* XXVII.

b *Cap.* XXVIII.

[illegible] domum perferret. His utrin[illegible]is ad Alliam ventum eſt.

[illegible] Romanus poſtquam in [illegible]ſtes erant inſtructi, in[illegible]e. *[illegible] tu*, inquit, *A. Sem[illegible] loci f[illegible]tuna illos fretos ad Alliam [illegible] ? nec illis dii immortales cer[illegible]quam fiduciæ, majorisve quod [illegible], dederint. at tu fretus armis [illegible], concitatis equis invade me[illegible] aciem ego cum legionibus in tur[illegible] trepidantesque inferam ſigna. [illegible] dii teſtes fœderis, & expetite [illegible] debitas ſimul vobis violatis, no[illegible] per veſtrum nomen deceptis.* Non [illegible], non peditem ſuſtinuere [illegible], primo impetu ac clamore [illegible] ordines ſunt: deinde poſt[illegible] loco conſtabat acies, ter[illegible] conſternatique & præter [illegible] etiam ſua pavore prælati, non [illegible] effuſo curſu ſiſtunt, quam [illegible]ctu Præneſte fuit. ibi ex fu[illegible], locum quem tumultuario [illegible] communirent, capiunt. ne ſi [illegible] mœnia ſe recepiſſent, extemplo [illegible] ager, depopulatiſque omni[illegible]io urbi inferretur. Sed poſt[illegible]reptis ad Alliam caſtris victor [illegible] aderat, id quoque muni[illegible] relictum: & vix mœnia tuta [illegible] ſe Præneſte includunt. [illegible] præterea oppida erant ſub ditio[illegible]crum, ad ea circumla[illegible]: deincepſque haud ma[illegible] captis, Velitras exerci[illegible]s. eæ quoque expugnatæ. [illegible]put belli Præneſte ventum, [illegible], ſed per deditionem rece[illegible]. T. Quinctius ſemel acie vi[illegible]s caſtris hoſtium, novem [illegible], vi captis, Præneſte in dedi[illegible] accepto, Romam revertit: [illegible]ue ſignum Præneſte de[illegible] Jovis Imperatoris in Capito[illegible] dedicatum eſt inter cel[illegible] ac Minervæ: tabulaque ſub [illegible] monumentum rerum geſta[illegible]rme inciſa literis fuit: *Ju[illegible] dii omnes hoc dederunt ut T. [illegible] oppida novem ca[illegible].* Die XX. quam creatus erat, [illegible] ſe abdicavit.

b [illegible]a inde habita tribunorum [illegible] ſulari poteſtate: quibus [illegible]riciorum plebejorumque [illegible]. Ex patribus creati P. & C. [illegible] L. Julio: plebes C. Sexti[illegible] A[illegible]um. L. Antiſtium dedit. [illegible] genere plebejos, gratia [illegible]nt, Volſci provincia ſi[illegible]e, [illegible] comparatione extra or-dinem data: cujus & ipſos poſtmodum, & patres qui dederant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes miſere, quibus velut circumventis, cum id falſo nunciatum eſſet, dum præſidio ut eſſent, citati feruntur, ne auctore quidem aſſervato, qui eos hoſtis Latinus pro milite Romano fruſtratus erat, ipſi in inſidias præcipitavere. ibi dum iniquo loco ſola virtute militum reſtantes cæduntur, cæduntque, caſtra interim Romana jacentia in campo ab altera parte hoſtes invaſere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inſcitia res, quicquid ſuperfuit fortunæ populi Rom. id militum etiam ſine rectore ſtabilis virtus tutata eſt. Quæ ubi Romam ſunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde poſtquam quietæ res ex Volſcis afferebantur; & apparuit, neſcire eos victoria, & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum à Volſcis fuit, id modò extremo anno tumultuatum. quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno etiam ipſis querentibus penuriam hominum, novi coloni adſcripti. Rebuſque haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majeſtaſque inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

b Inſequentis anni principia ſtatim ſeditione ingenti arſere, tribunis militum conſulari poteſtate, Sp. Furio, Q. Servilio II. Licinio Menenio III. P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & cauſa ſeditionis æs alienum, cujus noſcendi gratia Sp. Servilius Priſcus, Q. Clœlius Siculus cenſores facti, ne rem agerent, bello impediti ſunt. namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volſcorum ingreſſas fines, populari que paſſim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit ut civilia certamina terror externus cohiberet: ut contra eo violentior tribunitia poteſtas impediendo delectui eſſet: donec conditiones impoſitæ patribus, ne quis quoad bellatum eſſet, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. eo laxamento plebi ſumpto, mora delectui non eſt facta. Legionibus novis ſcriptis, placuit duos exercitus in agrum Volſcum legionibus diviſis duci: Sp. Furius, Marcus Horatius dextrorſus maritimam oram atque Antium: Q. Servilius & L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hoſtis

a Cap. XXIX. *b* Cap. XXX.

b Cap. XXXI.

hoſtis obvius fuit: populatioque non illi vagæ ſimilis, quam Volſcus latrocinii more diſcordia hoſtium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat: ſed ab juſto exercitu juſta ira facta, ſpatio quoque temporis gravior, quippe à Volſcis timentibus ne interim exercitus ab Roma exiret, incurſiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hoſtico morandi erat cauſa, ut hoſtem ad certamen eliceret. Itaque omnibus paſſim tectis agrorum, vicisque etiam quibuſdam exuſtis, non arbore frugifera, non ſatis in ſpem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrinque exercitus reducti.

a Parvo intervallo ad reſpirandum debitoribus dato, poſtquam quietæ res ab hoſtibus erant, celebrari de integro juriſdictio: & tantum abeſſe ſpes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum à cenſoribus locatum ſaxo quadrato faciundum. cui ſuccumbere oneri coacta plebes: quia quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Æmylium, P. Valerium IV. C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iiſdem opibus obtinuere, ut adverſus Latinos Volſcoſque, qui conjunctis legionibus ad Satricum caſtra habebant, nullo impediente omnibus junioribus ſacramento adactis, tres exercitus ſcriberent: unum ad præſidium urbis: alterum, qui, ſe qui alibi motus exitiſſet, ad ſubita bella mitti poſſet: tertium longe validiſſimum P. Valerius & L. Æmylius ad Satricum duxere. ubi cum aciem inſtructam hoſtium loco æquo inveniſſent, extemplo pugnatum, & ut nondum ſatis claram victoriam, ſic proſperæ ſpei pugnam imber ingentibus procellis fuſus diremit. Poſtero die iterata pugna: & aliquandiu æqua virtute fortunaque Latinæ maximè legiones longa ſocietate militiam Romanam edoctæ reſtabant: eques immiſſus ordines turbavit: turbatis ſigna peditum illata: quantumque Romana ſe invexit acies, tantum hoſtes gradu demoti. & ut ſemel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fuſi hoſtes, cum Satricum, quod duobus millibus inde aberat, non caſtra peterent, ab equite maximè cæſi. caſtra capta, direptaque. Ab Satrico nocte quæ prœlio proxima fuit, fugæ ſimili agmine petunt Antium: & cum Romanus exercitus prope in veſtigiis ſequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. prius itaque mœnia intravere hoſtes, quam Romanus extrema agminis carpere, aut morari poſſet, inde aliquot dies vaſtando agro abſumpti, nec Romanis ſatis inſtructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad ſubeundum pugnæ caſum.

b Seditio tum inter Antiates Latinoſque coorta, cum Antiates victi malis, ſubactique bello, in quo & nati erant & conſenuerant, deditionem ſpectarent: Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perſeverandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, poſtquam utriſque apparuit, nihil per alteros ſtare, quo minus incepta perſequerentur. Latini profecti à ſocietate pacis, ut rebantur, inhoneſtæ, ſeſe vindicaverunt. Antiates incommodis arbitris ſalutarium conſiliorum remotis, urbem agroſque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volſcos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem. quæ receptaculum primum eis adverſæ pugnæ fuerat, igni concremarent. nec aliud tectum ejus ſuperfuit urbis, cum faces pariter ſacris profaniſque injicerent, quam matris Matutæ templum, inde eos nec ſua religio, nec verecundia deûm arcuiſſe dicitur, ſed vox horrenda edita templo cum triſtibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amoviſſent. incenſos ea rabie impetus Thuſculum tulit, ob iram quod deſerto communi concilio Latinorum, non in ſocietatem modo Romanam, ſed etiam in civitatem ſe dediſſent: patentibus portis cum improviſo incidiſſent, primo clamore oppidum præter arcem captum eſt. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis: nuncioſque Romam, qui certiorem de ſuo caſu ſenatum facerent, miſere. Haud ſegnius quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Thuſculum ductus. L. Quintius & Servius Sulpicius tribuni militum duxere. clauſas portas Thuſculi, Latinoſque ſimul obſidentium atque obſeſſorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriuſque partis animos. Thuſculanos ex ingenti metu in ſummam

a Cap. XXXI.

b Cap. XXXII.

[illegible] alacritatem: Latinos ex prope [illegible] fiducia mox capiendæ arcis, [illegible]m oppido potirentur, in exi[illegible]e ſe ipſis ſpem verterat. Tol[illegible] ex arce clamor ab Thuſculanis: [illegible]ur a[illegible]quanto majore ab exercitu R[illegible]. utrimque urgentur Latini; [illegible]petus Thuſculanorum decur[illegible] ex ſuperiore loco ſuſtinent: [illegible]anos ſubeuntes mœnia, mo[illegible]que obices portarum arcere [illegible] ſcalis prius mœnia capta: [illegible]e e[illegible]acta clauſtra portarum. & [illegible]eps hoſtis & à fronte & à ter[illegible]ret, nec ad pugnam ulla vis, [illegible] fugam loci quicquam ſuper[illegible], in me[illegible]io cæſi ad unum omnes. [illegible]perato ab hoſtibus Thuſculo, [illegible] Romam eſt reductus.

a [illegible]nto magis proſperis eo anno [illegible] tranquilla omnia foris erant, [illegible] urbe vis patrum indies, mi[illegible]e plebis creſcebant. cum eo [illegible] neceſſe erat ſolvi, facultas [illegible]mpediretur. itaque cum jam [illegible] dari poſſet, fama & corpore [illegible] atque addicti, creditoribus [illegible]e[illegible]ant, pœnaque invicem fidei [illegible]. adeo ergo obnoxios ſummi[illegible] animos non infimi ſolum, ſed [illegible]pes etiam plebis, ut non modo [illegible]atum militum inter patricios [illegible], quod tanta vi ut liceret [illegible]nt: ſed ne ad plebejos qui[illegible]iſtratus capeſſendos, peten[illegible] viro acri experientique [illegible]et: poſſeſſionemque hono[illegible]ari modo è plebe per paucos [illegible]recuperaſſe in perpetuum pa[illegible]tur. Ne id nimis lætum [illegible]er[illegible] eſſet, parva (ut plerunque [illegible]rem ingentem moliundi cauſa [illegible]t. M. Fabii Ambuſti poten[illegible], cum inter ſui corporis homi[illegible]m etiam ad plebem, quod haud [illegible] inter id genus contemptor [illegible]ebatur: filiæ duæ nuptæ, [illegible]pi[illegible]io major, minor C. Licinio [illegible] erat, illuſtri quidem viro, [illegible]ebe[illegible]o: eaque ipſa affinitas [illegible]eta gratiam Fabio ad vulgum [illegible] Forte ita incidit, ut in [illegible]i tribuni militum domo [illegible] F[illegible]æ, cum inter ſe (ut fit) [illegible]s tempus tererent, lictor [illegible]. cum is de foro ſe domum re[illegible], f[illegible]em (ut mos eſt) virga per[illegible] cum ad id moris ejus inſueta [illegible] minor Fabia, riſui ſorori [illegible]ci ignorare id ſororem. [illegible]s r[illegible]us ſtimulos parvis mo[illegible] animo muliebri ſubdidit: frequentia quoque proſequentium rogantiumque *nunquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei ſororis viſum: ſuique ipſam malo arbitrio, quo à proximis quiſque minime anteiri vult, pœnituiſſe. confuſam eam ex recenti morſu animi cum pater forte vidiſſet, percuntatus, *Satin' ſalvæ?* avertentem cauſam doloris, quippe nec ſatis piam adverſus ſororem, nec admodum in virum honorificam, elicuit comiter ſciſcitando, ut fateretur eam eſſe cauſam doloris quod juncta impari eſſet, nupta in domo in quam nec honos nec gratia intrare poſſet, conſolans inde filiam Ambuſtus, bonum animum habere juſſit: eoſdem prope diem domi viſuram honores, quos apud ſororem viderat. Inde conſilia inire cum genero cœpit. adhibito L. Sextio ſtrenuo adoleſcente, & cujus ſpei nihil præter genus patricium deeſſet.

b Occaſio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni, cujus levamen mali plebes, niſi ſuis in ſummo imperio locatis, nullum ſperaret accingendum ad eam cogitationem eſſe: conando agendoque jam eo gradum feciſſe plebejos, unde ſi porro annitantur, pervenire ad ſumma, & patribus æquari jam honore quam virtute poſſent. In præſentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magiſtratu ſibimetipſi viam ad cæteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgavere leges omnes adverſus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut deducto eo de capite quod uſuris pernumeratum eſſet, id quod ſupereſſet, triennio æquis portionibus perſolveretur: alteram de modo agrorum ne quis plus quingenta jugera agri poſſideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, conſulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, & quæ ſine certamine maximo obtineri non poſſent. Omnium igitur ſimul rerum, quarum immodica cupido inter mortales eſt, agri, pecuniæ, honorum diſcrimine propoſito, conterriti patres cum trepidaſſent, publicis privatiſque conſiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam ante certaminibus interceſſionem invento, collegas adverſus tribunitias rogationes comparaverunt. qui ubi tribus ad ſuffragium ineundum citari à Licinio, Sextioque viderunt, ſtipati patrum præſidiis, nec recitari rogationes, nec ſolenne

a Cap. XXXIV.

b Cap. XXXV.

ſolenne quicquam allud adſciſcendum plebi fieri paſſi ſunt. Jamque fruſtra ſæpe concilio advocato, cum pro anti-quatis rogationes eſſent: *Bene habet*, inquir, *Sextius*, *quandoquidem tantum interceſſionem pollere placet*, *iſto ipſo telo tutabimur plebem. Agitedum*, *comitia indicite patres tribunis militum creandis. faxo ne juvet vox iſta*, *Veto*, *qua nunc concinentes collegas noſtros tam læti auditis.* Haud irritæ eecidere minæ: comitia præter ædilium tribunorumque plebis nulla ſunt habita. Licinius Sextiuſque tribuni plebis refecti, nullos curules magiſtratus creari paſſi ſunt. eaque ſolitudo magiſtratuum & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

a Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni geſtientes otio, quod nullus exercitus Romanus eſſet & agrum Romanum aliquoties incurſavere; & Thuſculum oppugnare adorti ſunt, eaque res Thuſculanos veteribus ſociis, novis civibus opem orantibus, verecundia maxime non patres modo ſed etiam plebem movit: remittentibus tribunis plebis comitia per interregem ſunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, A. & C. Valerii, haud quaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu ſcripto profecti non ab Thuſculo modo ſubmovere hoſtem, ſed intra ſuamet ipſum mœnia compulere. obſidebanturque haud paulo vi majore Velitræ, quam Thuſculum obſeſſum fuerat: nec tamen ab eis à quibus obſideri cœptæ erant expugnari potuere: ante novi creati ſunt tribuni militum Q. Servilius, C. Veturius A. & M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore diſcrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis ſocer, quarum legum auctor fuerat, earum ſuaſorem ſe haud dubium ferebat. & cum octo ex collegio tribunorum plebis primo interceſſores legum fuiſſent, quinque ſoli erant: & (ut ferme ſolent qui à ſuis deſciſcunt) capti, & ſtupentes animi, vocibus alienis id modo quod domi præceptum erat, interceſſioni ſuæ prætendebant: Velitris in exercitu plebis magnam partem abeſſe, in adventum militum comitis differri debere, ut univerſa plebes de ſuis commodis ſuffragium ferret. Sextius Liciniuſque cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum uſu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de ſingulis quæ ferebantur ad populum, fatigabant: Auderentne poſtulare, ut cum bina jugera agri plebi dividerentur, ipſis plus quingenta jugera habere liceret? ut ſinguli prope trecentorum civium poſſiderent agros, plebejo homini vix ad tectum neceſſarium, aut locum ſepulturæ, ſuus pateret ager? An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quam ſortem creditum ſolvat, corpus in nervum ac ſupplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum eſſe?

b Hæc indigna, miſerandaque auditu cum apud timentes ſibimetipſos majore audientium indignatione quam ſua increpuiſſent: atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium patribus unquam fore affirmabant, niſi alterum ex plebe conſulem cuſtodem ſuæ libertatis plebs feciſſet. contemni jam tribunos plebis, quippe quæ poteſtas jam ſuam ipſa vim frangat intercedendo, non poſſe æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes ſe auxilium tantum ſit: niſi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore. nec eſſe quod quiſquam ſatis putet, ſi plebejorum ratio comitiis conſularibus habeatur, niſi alterum conſulem utique ex plebe fieri neceſſe ſit, neminem fore, an jam memoria exiſſe, cum tribunos militum idcirco potius quam conſules creari placuiſſet, ut & plebeis pateret ſummus honos? IV. & XL. annis neminem ex plebe tribunum militum creatum eſſe? qui crederent, duobuſne in locis ſua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare ſoliti ſint? & ad conſulatum viam fieri paſſuros, qui tribunatum ſeptum tamdiu habuerint? Lege obtinendum eſſe, quod comitiis per gratiam nequeat: & ſeponendum extra certamen alterum conſulatum, ad quem plebi ſit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium ſemper potentioris futurus ſit. Nec jam poſſe dici, id quod antea jactare ſoliti ſint,

a Cap. XXXVI.

b Cap. XXXVII.

[illegible] plebeis idoneos viros [illegible]es [illegible]giſtratus, numquid [illegible] r[illegible]s [illegible]t ſeg[illegible]ius rempubl. [illegible] poſt Licinii Calvi tribu[illegible], qui primus ex plebe creatus [illegible] per eos annos geſta ſit, qui[illegible]ter patricios nemo tribunus f[illegible]erit? quin contra patricios d[illegible]natos poſt tribunatum, ne[illegible] plebejum. quæſtores quoque [illegible]b[illegible]nos militum, paucis ante [illegible]ex plebe cœptos creari: nec ul[illegible]rum populum Romanum pœni[illegible]e conſulatum ſupereſſe plebejis: [illegible]eſſe arcem libertatis. id columen [illegible]entum ſit, tum populum Ro[illegible] vere exactos ex urbe Reges & [illegible]libertatem ſuam exiſtimatu[illegible]ippe ex illa die in plebem [illegible]ura om[illegible]ia, quibus patricii excel[illegible]perium atque honorem, glo[illegible]belli, genus, nobilitatem, ma[illegible] ipſis fruenda, majora liberis re[illegible] Hujus generis orationes ubi [illegible]videre, novam rogationem [illegible]gant, ut pro duumviris ſacris [illegible] decemviri creentur: ita ut [illegible]ebe, pars ex patribus fiat; [illegible]ue earum rogationum comi[illegible]entum ejus exercitus diffe[illegible]i Velitras obſidebat.

a Pr[illegible] circumactus eſt annus, [illegible] Velitris reducerentur legio[illegible]ſpenſa de legibus res ad no[illegible]os militum delata: nam [illegible]os eoſdem, duos utique, [illegible]egum latores erant, plebes refi[illegible] tribuni militum creati T. [illegible], Ser. Cornelius, Ser. Sul[illegible], Sp. Servilius, L. Papyrius, [illegible]us. Principio ſtatim anni ad [illegible]micationem de legibus [illegible]: & cum tribus vocarentur, [illegible]terce[illegible]o collegarum latoribus [illegible], trepi[illegible]i patres ad duo ultima [illegible]ummum imperium, ſum[illegible] ad civem decurrunt. dicta[illegible] placet. dicitur M. Furius [illegible], qui magiſtrum equitum L. [illegible] cooptat. Legum quoque adverſus tantum apparatum [illegible] & ipſi cauſam plebis [illegible] animis armant: concilio [illegible] indicto, tribus ad ſuffra[illegible]nt. cum dictator ſtipatus [illegible]orum plenus iræ mina[illegible]e conſediſſet, atque ageretur primum certamine inter ſe [illegible] plebis ferentium legem, [illegible]mque: & quanto jure interceſſio erat, tantum [illegible] favore legum ipſarum la-torumque: *& uti rogaſſent*, primæ tribus dicerent. tum Camillus: *quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunitia libido, non poteſtas regit, & interceſſionem ſeceſſione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperiſtis: non reip. magis univerſæ, quam veſtra cauſa dictator interceſſioni veſtræ adero: everſumque veſtrum auxilium imperio tutabor. Itaque ſi C. Licinius & L. Sextius interceſſioni collegarum cedunt, nihil patricium magiſtratum inſeram concilio plebis. ſi adverſus interceſſionem tanquam capta civitati leges imponere tendent, vim tribunitiam à ſe ipſa diſſolvi non patiar.* Adverſus ea cum contemptim tribuni plebis rem nihilo ſegnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, miſit, & addidit minas, ſi pergerent, ſacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe eductūrum. Terrorem ingentem incuſſerat plebi: ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. ſed re neutro inclinata, magiſtratu ſe abdicavit: ſeu quia vitio creatus erat, ut ſcripſere quidam: ſeu quis tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs ſcivit, ut ſi M. Furius pro dictatore quid egiſſet, quingentum millium æris ei mulcta eſſet. Sed auſpiciis magis quam novi exempli rogatione deterritum, ut potius credam, cum ipſius viri facit ingenium, tum quod ei ſuffectus eſt extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus eſſet? & quod eundem M. Furium dictatorem inſequens annus habuit, haud ſine pudore certe factum priore anno in ſe imperium repetiturum: ſimul quod eo tempore quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut & huic rogationi, qua ſe in ordinem cogi videbat, obſiſtere potuit: aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: & quoad uſque ad memoriam noſtram tribunitiis conſularibuſque certatum viribus eſt, dictaturæ ſemper altius faſtigium fuit.

b Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque à Manlio initam ab tribunis, velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora eſſent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebejo conſulatu antiquabant. & perfecta utraque res eſſet, ni tribuni ſe in omnia ſimul conſulere plebem dixiſſent.

a Cap. XXXVIII.

b Cap. XXXIX.

ſent. P. Manlius deinde dictator rem in cauſam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magiſtro equitum de plebe dicto. Id ægre patres paſſos accipio: dictatorem propinqua cognatione Licinii ſe apud patres excuſare ſolitum, ſimul negantem magiſtri equitum majus quam tribuni conſularis imperium eſſe. Licinius Sextiuſque cum tribunorum plebis creandorum indicta comitia eſſent, ita ſe gerere, ut negando jam ſibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod diſſimulando petebant, plebem. nonum ſe annum jam velut in aciem adverſus optimates maximo privatim periculo, nullo publico emolumento ſtare. conſenuiſſe jam ſecum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ poteſtatis. primo interceſſione collegarum in leges ſuas pugnatum eſſe, deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum, poſtremo dictatorium fulmen in ſe intentatum: jam nec collegas, nec bellum nec dictatorem obſtare: quippe qui etiam omen plebejo conſuli, magiſtro equitum ex plebe dicendo dederit. ſe ipſam plebem, & commoda morari ſua. liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injuſtis poſſeſſoribus extemplo, ſi velit, habere poſſe. quæ munera quando tandem ſatis grato animo æſtimaturos, ſi inter accipiendas de ſuis commodis rogationes ſpem honoris latoribus earum incidant? Non eſſe modeſtiæ populi Romani id poſtulare, ut ipſe fœnore levetur, & in agrum injuria poſſeſſum à potentibus inducatur, per quos ea conſecutus ſit ſenes tribunitios non ſine honore tantum, ſed etiam ſine ſpe honoris relinquat. Proinde ipſi primum ſtatuerent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem. ſi conjunctim ferri ab ſe promulgatas rogationes vellent, eſſe quod eoſdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint. ſin quod cuique privatim opus ſit, id modo accipi velint: opus eſſe nihil invidioſa continuatione honoris: nec ſe tribunatum, nec illos ea quæ promulgata ſint, habituros.

a Adverſus tam obſtinatam orationem tribunorum cum præ indignitate rerum ſtupor, ſilentiumque inde ceteros patrum defixiſſet: Ap. Claudius Craſſus nepos decemviri dicitur odio magis iraque quam ſpe ad diſſuadendum proceſſiſſe, & locutus in hanc
fere ſententiam eſſe: Neque novum »
neque inopinatum mihi ſit, Quiri- »
tes, ſi quod unum familiæ noſtræ »
ſemper objectum eſt ab ſeditioſis tri- »
bunis, id nunc ego quoque audiam: »
Claudiæ genti jam inde ab initio nil »
antiquius in rep. patrum majeſtate »
fuiſſe: ſemper plebis commodis ad- »
verſatos eſſe quorum alterum neque »
nego, neque inficias eo: nos, ex »
quo adſciti ſumus ſimul in civitatem »
& patres, enixe operam dediſſe, ut »
per nos aucta potius, quam imminu- »
ta majeſtas earum gentium, inter »
quas nos eſſe voluiſtis, dici vere poſ- »
ſet. Illud alterum pro me majori- »
buſque meis contendere auſim, Qui- »
rites (niſi quæ pro univerſa rep. »
fiant, ea plebi tanquam aliam inco- »
lenti urbem adverſa quis putet) ni- »
hil eos neque privatos, neque in »
magiſtratibus quod incommodum »
plebi eſſet, ſcientes feciſſe: nec ul- »
lum factum dictumve noſtrum con- »
tra utilitatem veſtram, etſi quædam »
contra voluntatem fuerint, vere re- »
ferri poſſe. An hoc, ſi Claudiæ fami- »
liæ non ſim, nec ex patricio ſangui- »
ne ortus, ſed unus Quiritium quili- »
bet, qui modo me duobus ingenuis »
ortum, & vivere in libera civitate »
ſciam, reticere poſſim? L. Illum »
Sextium & C. Licinium perpetuos »
(ſi diis placet) tribunos, tantum »
licentiæ novem annis, quibus re- »
gnant ſumpſiſſe, ut vobis negent »
poteſtatem liberam ſuffragii, non in »
comitiis, non in legibus jubendis »
ſe permiſſuros eſſe? Sub conditio- »
ne, inquit, nos reficietis decimum »
tribunos. Quid eſt aliud dicere? »
quod petunt alii, nos adeo faſtidi- »
mus, ut ſine mercede magna non »
accipiamus. Sed quæ tandem iſta »
merces eſt, qua vos ſemper tribunos »
plebis habeamus? Ut rogationes, »
inquit, noſtras ſeu placent ſeu di- »
ſplicent, ſeu utiles ſeu inutiles ſunt, »
omnes conjunctim accipiatis. Ob- »
ſecro vos Tarquinii tribuni plebis »
putate me ex media concione unum »
civem ſuccłamare: Bona venia ve- »
ſtra liceat ex his rogationibus legere »
quas ſalubres nobis cenſemus eſſe: »
antiquare alias. Non, inquit, licebit. »
tu de fœnore atque agris quod ad »
vos omnes pertinet, jubeas: & hoc »
portenti non fiat in urbe Romana, »
ut L. Sextium atque hunc C. Lici- »
ninum conſules, quod indignaris, »
quod abominaris, videas, aut omnia »
accipe, aut nihil fero. Ut ſi quis ei »
quem urgent fames, venenum po- »
nat cum cibo; & aut abſtinere eo »
quod

a Cap. XL.

[illegible] eat, aut morti ſe-
[illegible] miſceat. Ergo ſi eſſet
[illegible] vitas non tibi ſrequen-
[illegible] ent. Abi hinc cum tri-
[illegible] ac rogationibus tuis. Quid
[illegible] n tuleris quod commodum
[illegible] accipere, nemo erit qui
[illegible] Si quis patricius, ſi quis
[illegible] nt invidioſius eſſe)
[illegible] eret, aut omnia accipi-
[illegible] fero: quis veſtrum
[illegible] ferret? Nunquamne vos
[illegible], quam auctores ſpectabi-
[illegible] ſe omnia ſemper quæ magi-
[illegible] l edicet, ſecundis auribus,
[illegible] b noſtrum quo dicentur, ad-
[illegible] accipietis? At hercule ſermo
[illegible] ime civilis. Quid? rogatio
[illegible] eſt, quàm à vobis antiquatam
[illegible] tur? ſermoni Quirites ſi-
[illegible] ma. Conſules, inquit, rogone
[illegible], quos velitis, facere liceat.
[illegible] ter rogat, qui utique alterum
ex plebe fieri conſulem jubet. nec
[illegible] patricios creandi poteſtatem
[illegible] permittit? Si hodie bella ſint,
[illegible] e Hetruſcum fuit cum Porſena
[illegible] m inſedit: quale Gallicum
[illegible], cum præter Capitolium at-
[illegible] cem omnia hæc hoſtium e-
[illegible], & conſulatum cum hoc M. Fu-
[illegible] aut quolibet alio ex patribus L.
[illegible] Sextius peteret: poſſetiſne ferre
[illegible] m haud pro dubio conſulem
[illegible], Camillum de repulſa dimica-
[illegible] Hæccine eſt in commune hono-
[illegible] vocare, ut duos plebejos fieri
[illegible] liceat, duos patricios non
[illegible] & alterum ex plebe creari
[illegible] e ſit, utrunque ex patribus
[illegible] re liceat? Quænam iſta ſo-
[illegible] quænam conſortio eſt? Pa-
[illegible], ſi cujus pars tua nulla ad-
[illegible] fuit, in partem ejus venis, niſi
[illegible] petendo totum traxeris? Ti-
[illegible] quit, ne ſi duos liceebit creari
[illegible], neminem creetis plebe-
[illegible] Quid eſt dicere aliud? niſi
[illegible] os veſtra voluntate crea-
[illegible] eſtis, neceſſitatem vobis
[illegible] quos non-vultis imponam.
[illegible] quitur, niſi ut ne beneficium
[illegible] debeat populo, ſi cum duobus
[illegible] unus petierit plebejus, &
[illegible] n ſuffragio creatum dicat?
[illegible] o extorqueant non quo
[illegible] petant honores, quærunt, &
[illegible] axima ſunt adepturi, ut nihil
[illegible] mis quidem debeant: &
[illegible] ua potius quam virtute
[illegible] res malunt. Eſt aliquis
[illegible] ſe ſpici, qui æſtimari faſtidiat?

ª Cap. XLI.

qui certos ſibi uni honores inter di- ,,
micantes competitores æquum cen- ,,
ſeat eſſe? qui ſe arbitrio veſtro exi- ,,
mat? qui veſtra neceſſaria ſuffragia ,,
pro voluntariis, & ſerva pro liberis ,,
faciat? Omitto Licinium Sextium- ,,
que, quorum annos in perpetua po- ,,
teſtate tanquam Regum in Capito- ,,
lio, numeratis. quis eſt hodie in ci- ,,
vitate tam humilis cui non via ad ,,
conſulatum facilior per iſtius legis ,,
occaſionem, quàm nobis ac liberis ,,
noſtris fiat? ſiquidem nos ne cum ,,
volueritis quidem, creare interdum ,,
poteritis, iſtos etiamſi nolueritis, ne- ,,
ceſſe ſit. De indignitate ſatis dictum ,,
eſt (etenim dignitas ad homines per- ,,
tinet) quid de religionibus atque au- ,,
ſpiciis, quæ propria deorum immor- ,,
talium contemptio atque injuria eſt, ,,
loquar? Auſpiciis hanc urbem con- ,,
ditam eſſe, auſpiciis bello ac pace, ,,
domi militiæque omnia geri, quis ,,
eſt qui ignoret? Penes quos igitur ,,
ſunt auſpicia more majorum? nem- ,,
pe penes patres. nam plebejus qui- ,,
dem magiſtratus nullus auſpicato ,,
creatur: nobis adeo propria ſunt ,,
auſpicia, ut non ſolum quos popu- ,,
lus creat patricios magiſtratus, non ,,
aliter quam auſpicato creet, ſed nos ,,
quoque ipſi ſine ſuffragio populi au- ,,
ſpicato interregem prodamus, & ,,
privatim auſpicia habeamus, quæ ,,
illi ne in magiſtratibus quidem ha- ,,
bent. Quid igitur aliud quam tollit ,,
ex civitate auſpicia, qui plebejos ,,
conſules creando à patribus, qui ſoli ,,
ea habere poſſunt, aufert? Eludant ,,
nunc licet religiones. quid enim eſt ,,
ſi pulli non paſcentur? ſi ex cavea ,,
tardius exierint? ſi occinuerit avis? ,,
Parva ſunt hæc, ſed parva iſta non ,,
contemnendo majores noſtri maxi- ,,
mam hanc rem fecerunt, nunc nos ,,
tanquam jam nihil pace deorum o- ,,
pus ſit, omnes cæremonias pollui- ,,
mus, vulgo ergo pontifices, augures, ,,
ſacrificuli Reges creentur: cuilibet ,,
apicem dialem, dummodo homo ſit, ,,
imponamus: tradamus ancilia, pe- ,,
netralia, deos, deorumque curam, ,,
quibus nefas eſt: non leges auſpi- ,,
cato ferantur: non magiſtratus cre- ,,
entur: nec centuriatis, nec curiatis, ,,
comitiis patres auctores fiant: Sex- ,,
tius & Licinius tanquam Romulus, ,,
ac Tatius in urbe Romana regnent, ,,
quia pecunias alienas, quia agros ,,
dono dant. tanta dulcedo eſt, ex ,,
alienis fortunis prædandi: nec in ,,
mentem venit, altera lege ſolitudi- ,,
nes vaſtas in agris fieri, pellendo fini- ,,
bus dominos: altera fidem abrogari, ,,
cum

„ cum qua omnis humana ſocietas „ tollitur. Omnium rerum cauſa vo„bis antiquandas cenſeo iſtas roga„ tiones. quod faxitis, deos velim for„ tunare.

a Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni Sextius & Licinius de decemviris ſacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad conſulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes ceſſit patribus, ut in præſentia conſulum mentione omiſſa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius VI. Cum præter Velitrarum obſidionem, tardi magis rerum exitus quam dubii, quietæ externæ res Romanis eſſent: fama repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quintium Pœnum magiſtrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor eſt Claudius: inclytamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum cum quo provocatus manus conſeruit, in conſpectu duorum exercituum cæſum torque ſpoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus poſt annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro eum Gallis dictatore M. Furio ſigna collata, nec dubia, nec difficilis Romanis, quanquam ingentem Galli terrorem memoria priſtinæ cladis attulerant, victoria fuit. multa millia Barbarorum in acie, multa captis caſtris cæſa. palati Apuliam maxime petentes, cum fuga ſe longinqua, tum quod paſſim eos ſimul pavor terrorque diſtulerant, ab hoſte ſeſe tutati ſunt. Dictatori conſenſu patrum plebiſque triumphus decretus. Vix dum perfunctum eum bello atrocior domi ſeditio excepit: & per ingentia certamina dictator ſenatuſque victus, ut rogationes tribunitiæ acciperentur: & comitia conſulum adverſa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus Coſ. factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. Quia patricii ſe auctores futuros negabant, prope ad ſeceſſionem plebis res, terribileſque alias minas civilium certaminum venit: cum tamen per dictatorem conditionibus ſedatæ diſcordiæ ſunt: conceſſumque ab nobilitate plebi, de conſule plebejo: à plebe nobilitati de prætore uno: qui jus in urbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, eum dignam eam rem ſenatus cenſeret eſſe, meritoque id, ſi quando unquam alias, deûm immortalium cauſa libenter facturos fore, ut Ludi Maximi fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur: recuſantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum à patriciis eſt juvenibus, ſe id honoris deûm immortalium cauſa libenter acturos, ut ædiles fierent. quibus cum ab univerſis gratiæ actæ eſſent, factum ſenatuſconſultum, ut duos viros ædiles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

a *Cap.* XLII.

LIBER

LIBER VII.

BREVIARIUM.

P[illegible]tura & [illegible]ilitas Curulis inſtituta. Peſtis exorta. Mors F. Camilli. Lu- [illegible] celebrati. L. Manlius ob filium relegatum accuſatus. Curtii in [illegible]tem Voraginem ſaltus. Manlius Torquatus dictus. Duæ tribus creatæ. [illegible] damnatus. M. Valerius Corvinus nominatus. Cum Carthaginienſibus [illegible]. Deditio Campanorum. Exercitus P. R. Decii virtute ſervatus. Conſi-[illegible]um Romanorum de occupanda Capua à Valerio Corvino diſcuſſum.

CAPUT I.

ANNUS hic erat inſignis novi hominis conſulatu, inſignis novis duobus magiſtratibus, prætura & curuli ædilitate. Hos ſibi pa[illegible]æſivere honores, pro con[illegible]cbi altero conſulatu. Plebes [illegible]um L. Sextio cujus lege par[illegible] dedit: patres præturam Sp. [illegible] M. filio Camillo, ædilitatem [illegible]io Capitolino, & P. Corne[illegible] ſuarum gentium viris gra[illegible] dederunt. L. Sextio col[illegible] ex patribus datus L. Æmylius [illegible]. Principio anni & de Gal[illegible] primo [illegible]atos per Apuliam [illegible] fama erat, & de Her[illegible] defectione agitata mentio. [illegible]uſtria omnia, ne quid per [illegible]em ageretur, profer[illegible]um omnium rerum, ac [illegible]le ocium fuit: niſi quod [illegible]ibus tacitum tribunis, [illegible] conſule uno plebejo tres [illegible] magiſtratus curulibus ſellis [illegible]es tanquam conſules ſeden[illegible]itas ſibi ſumpſiſſet, prætorem [illegible]am jura reddentem, & col[illegible]ſulibus, atque iiſdem au[illegible] creatum: verecundia inde im[illegible]eratui ex patribus jubendi [illegible] creari. Primo ut alter[illegible] ex plebe fierent, convenerat: [illegible]cuum fuit. Inde L. Ge[illegible] Q. Servilio Coſſ. & ab ſedi[illegible], & a bello quietis rebus, ne [illegible] metu ac periculis vacarent, [illegible]gens orta Cenſorem, [illegible]res tribunos plebis mortuos [illegible]portione & ex multitudine [illegible]a funera fuiſſe. maximeque [illegible]lentiam inſignem mors quam [illegible], tam acerba M. Furii fecit. [illegible] vere vir unicus in omni for[illegible] princeps pace belloque, prius [illegible]m iret: clarior in exi[illegible] deſiderio civitatis; quæ capta abſentis imploravit opem: vel felicitate, qua reſtitutus in patriam, ſecum patriam ipſam reſtituit, par deinde per quinque & triginta annos (tot enim poſtea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit: dignuſque habitus quem ſecundum à Romulo conditorem urbis Romæ ferrent.

a Et hoc & in ſequenti anno T. Sulpicio Petito, C. Licinio Stolone Coſſ. peſtilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, niſi quod pacis deûm expoſcendæ cauſa tertio tum poſt conditam urbem lectiſternium fuit. & cum vis morbi nec humanis conſiliis, nec ope divina levaretur, victis ſuperſtitione animis, ludi quoque ſcenici, nova res bellicoſo populo (nam circi modo ſpectaculum fuerat) inter alia cœleſtis iræ placamina inſtituti dicuntur. Cæterum parva quoque (ut ferme principia omnia) & ea ipſa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, ſine imitandorum carminum actu, ludiones ex Hetruria acciti, ad tibicinis modos ſaltantes, haud indecoros motus more Thuſco dabant. Imitari deinde eos juventus, ſimul inconditis inter ſe jocularia fundentes verſibus cœpere: nec abſoni à voce motus erant. Accepta itaque res ſæpiuſque uſurpando excitata. Vernaculis artificibus quia *hiſter* Thuſco verbo ludio vocabatur, nomen hiſtrionibus inditum: qui non ſicut ante Feſcennino verſu ſimilem incompoſitum temere ac rudem alternis jaciebant, ſed impletas modis ſatyras deſcripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius poſt aliquot annos, qui ab ſatyris auſus eſt primus argumento fabulam ſerere, idem ſcilicet (id quod omnes tum erant) ſuorum carminum actor dicitur cum ſæpius revocatus vocem obtudiſſet, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum ſtatuiſſet, canticum egiſſe

a Cap. II.

egiſſe aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis uſus impediebat. inde ad manum cantari hiſtrionibus cœptum, diverbiaque tantum ipſorum voci relicta. Poſtquam lege hac fabularum ab riſu ac ſoluto joco res avocabatur, & ludus in artem paulatim verterat, juventus hiſtrionibus fabellarum actu relicto, ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta verſibus jactitare cœpit, quæ inde *exodia* poſtea appellata, conſertaque fabellis potiſſimum Atellanis ſunt. quod genus ludorum ab Oſcis acceptum tenuit juventus: nec ab hiſtrionibus pollui paſſa eſt. eo inſtitutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, & ſtipendia tanquam expertes artis ludicræ faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda viſa eſt, ut appareret quam ab ſano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem inſaniam venerit.

a Nec tamen ludorum primum initium procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quinetiam cum medios forte ludos circus Tiberi ſuperfuſo irrigatus impediſſet, id vero velut averſis jam diis, aſpernantibuſque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genutio, L. Æmylio Mamerco ſecundum Conſulibus, cum piaculorum magis conquiſitio animos, quam corpora morbi afficerent, repetitum ex ſeniorum memoria dicitur, peſtilentiam quondam clavo ab dictatore fixo ſedatam. ea religione adductus ſenatus, dictatorem clavi figendi cauſa dici juſſit. dictus L. Manlius Imperioſus, L. Pinarium magiſtrum equitum dixit. Lex vetuſta eſt, priſcis literis verbiſque ſcripta, ut qui prætor maximus ſit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi ea ex parte qua Minervæ templum eſt. Eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt: eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerva inventus ſit. Volſiniis quoque clavos indices numeri annorum fixos in templo Nortiæ Hetruſcæ deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius conſul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit, anno poſt reges exactos. A conſulibus poſtea ad dictatores, quia majus imperium erat, ſolenne clavi figendi tranſlatum eſt. Intermiſſo deinde more, digna etiam per ſe viſa eſt res, propter quam dictator crearetur. qua de cauſa creatus L. Manlius perinde ac reip. gerendæ, non ſolvendæ religionis gratia creatus eſſet, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit: tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, ſeu vi, ſeu verecundia victus, dictatura abiit.

b Neque eo minus principio inſequentis anni Q. Servilio Ahala, L. Genutio II. Coſſ. dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu non damno modo civium, ſed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæſis qui ad nomina non reſpondiſſent, partim in vincula ductis, inviſa erat: & ante omnia inviſum ipſum ingenium atrox, cognomenque *Imperioſi* grave liberæ civitati, ab oſtentatione ſævitiæ adſcitum, quam non magis in alienis, quam in proximis ac ſanguine ipſe ſuo exerceret. criminique ei tribunus inter cætera dabat, quod filium juvenem nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congreſſu æqualium prohibitum, in opus ſervile, prope in carcerem atque in ergaſtulum dederit, ubi ſummo loco natus dictatorius juvenis, quotidiana miſeria diſceret vere imperioſo patre ſe natum eſſe. at quam ob noxam? quia infacundior ſit, & lingua inpromptus. quod naturæ damnum utrum nutriendum patri, ſi quicquam in eo humani eſſet, an caſtigandum, ac vexatione inſigne faciendum fuiſſe? ne mutas quidem beſtias minus alere & fovere, ſi quid ex progenie ſua parum proſperum ſit. at hercule L. Manlium malum malo augere filii, & tarditatem ingenii inſuper premere: & ſi quid in eo exiguum naturalis vigoris ſit, id extinguere vita agreſti, & ruſtico cultu, inter pecudes habendo.

c Omnium potius his criminationibus, quam ipſius juvenis, irritatus eſt animus, quin contra ſe quoque parenti cauſam invidiæ atque criminum eſſe ægre paſſus, ut omnes dii homineſque ſcirent ſe parenti opem latam quam inimicis ejus malle: capit conſilium rudis quidem atque agreſtis animi, & quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inſcientibus cunctis cultro ſuccinctus mane in urbem, atque à porta domum confeſtim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori opus eſſe ſibi domino ejus convento extemplo ait, nunciaret T. Manlium

a Cap. III. *b* Cap. IV. *c* Cap. V.

[illegible] eſſe. mox introdu-
[illegible] ira in patrem
[illegible] aliquid vi,
[illegible] ad rem agendam deferre)
[illegible], re[illegible]itaque, eſſe ait
[illegible]m eo agere arbitris remotis
[illegible] de omnibus abire juſ-
[illegible] & ſuper lectum
[illegible] tu, niſi quæ ipſe con-
[illegible]a juraret, ſe patris ejus
[illegible]uſa concilium plebis nun-
[illegible]m, ſe eum extemplo
[illegible]m minatur. Pavidus tribu-
[illegible]pe qui ferrum ante oculos
[illegible]m inermem, illum præ-
[illegible]em, & quod haud minus
[illegible] erat, ſi lide ferocem viri-
[illegible] adjurat in q[illegible] ad-
[illegible]a. & præ ſe deinde [illegible],
[illegible]m ſe incepto deſtitiſſe.
[illegible]e ut maluiſſet plebes, ſibi
[illegible] terenti de tam crudeli & ſu-
[illegible] p teſtatem fieri. ita ægre
[illegible] d pro parente auſum:
[illegible] dabilius erat, quod ani-
[illegible] ta acerbitas patria nihil
[illegible]e avertiſſet. Itaque non patri
[illegible]a cauſæ dictio eſt, ſed ipſi
[illegible]e certi ea res honori fuit,
[illegible]no primum placuiſſet tri-
[illegible]m ad legiones ſuffragio
[illegible]& antea, ſicut nunc, quos
[illegible], imperatores ipſi facie-
[illegible]m in ſex locis tenuit,
[illegible]æque ad concilian-
[illegible] meritis, ut qui rure &
[illegible] ominum juventam e-

a [illegible] o ſeu motu terræ, ſeu
[illegible]m medium ferme ſpecu
[illegible]am in immenſam altitu-
[illegible] neque eam voraginem
[illegible], cum pro ſe quiſque
[illegible] experiri potuiſſe prius, quam
[illegible]u [illegible]ri cœptum, quo
populus Rom. poſſet, id
[illegible] dicandum vates cane-
[illegible]ub icam Romanam per-
[illegible] vellent; tum M. Curtium
[illegible] egregium caſtigaſſe ſe-
[illegible]es, an ullum magis Ro-
[illegible], quam arma, virtuſ-
S[illegible]entio facto, templa deo-
[illegible]aium, quæ foro immi-
Cap[illegible]liumque intuentem. &
[illegible] cœlum, nunc in paten-
[illegible]s ad deos manes porri-
ſe devoviſſe. equo deinde
[illegible] erat maxime exornato inſi-
[illegible]at m ſe in ſpecum imm[illegible].
[illegible]aque ac fruges ſuper eum à
[illegible]ne virorum ac mulierum
congeſtas; *lacumque Curtium* non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, ſed ab hoc appellatum. Cura non deeſſet ſi qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famæ rerum ſtandum eſt, ubi certam derogat vetuſtas fidem. & lacus nomen ab hac recenſiore inſignius fabula eſt. Poſt tanti prodigii procurationem eodem anno de Hernicis conſultus ſenatus, cum fœciales ad res repetendas nequicquam miſiſſet primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis cenſuit: populuſque id bellum frequens juſſit. L. Genutio conſuli ea provincia ſorte evenit. In exſpectatione civitas erat, quod primus ille de plebe conſul bellum ſuis auſpiciis geſturus eſſet: deinde ut eveniret res, ita communicatos honores proſpere aut ſecus conſulto habitura. Forte ita tulit caſus, ut Genutius ad hoſtes magno conatu profectus, in inſidias præcipitaretur: legionibus nec opinato pavore fuſis, conſul circumventus ab inſciis quem interfeciſſent, occideretur. Quod ubi ut Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœſti patres, quantum feroces infelici conſulis plebeji ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent conſules ex plebe: transferrent auſpicia, quo nefas eſſet, potuiſſe patres plebiſcito pelli honoribus ſuis, num etiam in deos immortales inauſpicatam legem valuiſſe? vindicaſſe ipſos ſuum numen, ſua auſpicia; quæ ut primum contacta ſint ab eo, à quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuiſſe, ne deinde turbato gentium jure comitia haberentur.* His vocibus curia & forum perſonat. Ap. Claudium, quia diſſuaſerat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehenſi ab ſe conſilii incuſantem, dictatorem conſenſu patriciorum Servilius conſul dicit: delectuſque & juſtitium indictum.

b Prius quam dictator legioneſque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occaſionem geſta egregie eſt. In Hernicos morte conſulis contemptim ad caſtra Romana cum haud dubia expugnandi ſpe ſuccedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis eruptio eſt facta. militum ab ſpe adeundi valli res Hernicis abfuit; adeo turbatis inde ordinibus abſceſſere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur, & pro concione dictator laudibus

a Cap. VI.

b Cap. VII.

laudibus legati militumque, quorum virtute caſtra defenſa erant, ſimul audientibus laudes meritas tollit animos, ſimul cæteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque ſegnius & hoſtes bellum apparant, & qui parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hoſtis, ſuas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen omnis militaris ætas excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum ſcribuntur. hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod ut duplex acciperent ſtipendium, decreverant, ſpei animorumque implevêre. Immunes quoque operum militarium erant, ut in unum pugnæ laborem reſervati, plus ſibi quam pro virili parte annitendum ſcirent, extra ordinem etiam in acie locati, quo conſpectior virtus eſſet. Duum millium planicies caſtra Romana ab Hernicis dirimebat. ibi pari ferme utrinque ſpatio in medio pugnatum eſt. primò ſtetit ambigua ſpe pugna, ne quicquam ſæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hoſtium aciem. poſtquam equeſtris pugna effectu quàm conatibus vanior erat, conſulto prius dictatore equites, permiſſu deinde ejus relictis equis, clamore provolant ante ſigna, & novam integrant pugnam, neque ſuſtineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore ſe objeciſſent.

a Tunc inter primores duorum populorum res geritur. Quicquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quàm pro numero damnum eſt: vulgus aliud armatorum velut delegata primoribus pugna, eventum ſuum in virtute aliena ponit: multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium „ increpantes, quid deinde reſtaret „ quærendo, ſi neque ex equis pepu- „ liſſent hoſtem, neque pedites quic- „ quam momenti facerent, quam ter- „ tiam expectarent pugnam? quid „ ante ſigna feroces proſiluiſſent? & „ alieno pugnarent loco? His inter ſe vocibus concitati clamore renovato inferunt pedem, & primum gradu moverunt hoſtem, deinde pepulerunt; poſtremò jam haud dubie avertunt: neque tam vires pares quæ ſuperaverint, facile dictu eſt, niſi quod perpetua fortuna utriuſque populi & extollere animos, & minuere potuit. Uſque ad caſtra fugientes Hernicos Romanus ſequitur: caſtrorum oppugnatione, quia ſerum erat diei abſtinuere. diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem ſignum dare poſſet: eo in noctem tractum erat certamen. Poſtera die deſerta fuga caſtra Hernicorum, & ſaucii relicti quidam inventi: agmenque fugientium ab ſignis, cum præter mœnia eorum infrequentia ſigna conſpecta eſſent, fuſum, ac per agros trepida fuga palatum eſt. Nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amiſſa: &, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

b Inſequenti anno cum L. Sulpicius & C. Licinius Calvus Coſſ. in Hernicos exercitum duxiſſent, neque inventis in agro hoſtibus, Ferentinum urbem eorum vi cepiſſent, revertentibus inde eis Tyburtes portas clauſere. ea ultima fuit cauſa, cum multæ ante querimoniæ ultro citroque jactatæ eſſent, *cur per feciales rebus repetitis bellum Tyburti populo indiceretur.* Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuiſſe ſatis conſtat, & magiſtrum equitum Sergium Cornelium Maluginenſem. Macer Licinius comitiorum habendorum cauſa & ab Licinio conſule dictum ſcribit, quia, collega comitia bello præferre feſtinante, ut continuaret conſulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæſita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit, cum mentionem ejus rei in vetuſtioribus annalibus nullam inveniam. magis ut belli Gallici cauſa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. Eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis caſtra habuere. Dictator cum tumultus Gallici cauſa juſtitium edixiſſet, omnes juniores ſacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis caſtra poſuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium eſſet: prælia de occupando ponte crebra erant; nec qui potirentur, incertis viribus ſatis diſcerni poterat. tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus proceſſit, & quantum maxima voce potuit: *Quem nunc*, inquit, *Roma fortiſſimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noſter duorum eventus oſtendat utra gens bello ſit melior.*

c Diu inter primores juvenum Romanorum ſilentium fuit, cum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam ſortem periculi petere nollent. tum T. Manlius L. filius, qui patrem à vexatione tribunitia vindicaverat, ex ſtatione

a Cap. VIII.

b Cap. IX. *c Cap.* X.

[illegible] rem perg[illegible] *In ſuſſi*
[illegible] *extra or[illegible]nem*
[illegible] *m, non ſi certam*
[illegible] *su[illegible]ermittis, volo*
[illegible] *qu[illegible]ndo adeo fe-*
[illegible] *nis, me ex ea*
[illegible] *Gall[illegible]rum agmen ex*
[illegible] *it.* Tum dictator
[illegible] inquit, *hac pietate in*
[illegible] *iamque T. Manli eſto,*
[illegible] *n Romanum invi[illegible]um ju-*
p[illegible]eſta. Arm[illegible]nt inde ju-
[illegible]es[illegible] pedeſtre ſcutum ca-
[illegible]gi[illegible]ur g[illegible]adio, ad pro-
[illegible]gnam. Armatum ad-
[illegible]verſus Gallum ſtolide
[illegible] id quoque memo-
[illegible]quis viſum eſt) lin-
[illegible]riſu exercentem, pro-
R[illegible]cipi[illegible]t inde ſe ad ſtatio-
[illegible] duo in medio armati,
[illegible] more quam lege belli
[illegible] ne[illegible]icquam viſu ac ſpe-
[illegible]spares. Corpus alteri
[illegible]e eximium, verſicolori
[illegible]e & auro cælatis reful-
Me[illegible]a in altero militaris
[illegible]ca[illegible]ue in armis habilibus
[illegible]m decoris ſpecies: non
[illegible]e[illegible]tatio, armorumque
[illegible]a, ſed pectus animorum
[illegible] plenum, omnem fero-
[illegible]en ipſum certaminis
[illegible] conſtitere inter duas
[illegible] mortalium animis ſpe
[illegible]e[illegible]bus; Gallus velut
[illegible]minens, projecto læ-
[illegible]enientis arma hoſtis,
[illegible] ingenti ſonitu en-
R[illegible]nus mucrone ſur-
[illegible]ſc[illegible]tum imum percu-
[illegible]e c[illegible]rpore inte[illegible]ior pericu-
[illegible]s, i[illegible]nuaſſet ſe inter
[illegible]e, uno alteroque ſubin-
[illegible]tem atque inguina hauſit,
[illegible]ens ruentem porre-
[illegible] jacentis inde corpus ab
[illegible]ione intactum, uno
[illegible]t, q[illegible]em reſperſum
c[illegible]rc[illegible]ndedit ſuo. Defixe-
[illegible]m admiratione Gall[illegible]s,
[illegible]s ab ſt[illegible]tione obviam
[illegible]re[illegible], laudantes gratu-
[illegible]a[illegible]orem perducunt.
[illegible]um propemodum incon-
[illegible]mi[illegible]ariter joculantes,
[illegible]en auditum, celebra-
[illegible]eris etiam, familiæque
[illegible]tor c[illegible]ronam auream
[illegible]ſque pro concione
[illegible]m laudibus tulit.

ᵃ Et hercule tanti ea ad univerſi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte relictis trepide caſtris, in Tyburtem agrum, atque inde ſocietate belli facta, commeatuque benigne à Tyburtibus adjutus, mox in Campaniam tranſierit. Ea fuit cauſa cur proximo anno C. Petilius Balbus Coſſ. cum collegæ ejus M. Fabio Ambuſto Hernici provincia eveniſſet, adverſus Tyburtes juſſu populi exercitum duceret, ad quorum auxilium cum Galli ex Campania rediſſent, fœdæ populationes in Lavicano, Tuſculanoque & Albano agro haud dubie Tyburtibus ducibus ſunt factæ. Et cum adverſus Tyburtem hoſtem duce Coſ. contenta reſpub. eſſet, Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit, creatus Q. Servilius Ahala T. Quintium magiſtrum equitum dixit: & ex auctoritate patrum, ſi proſpere id bellum eveniſſet, Ludos magnos vovit. Dictator ad continendos proprio bello Tyburtes conſulari exercitu juſſo manere omnes juniores, nullo detrectante militiam, ſacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina eſt totius viribus urbis, in conſpectu parentum conjugumque ac liberorum, quæ magna etiam abſentibus hortamenta animi, tum ſubjecta oculis ſimul verecundia, miſericordiaque militem accendebant. Magna utrinque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum, fugati Tybur ſicut arcem belli Gallici petunt, palati à Coſ Petilio haud procul Tybure excepti, egreſſis ad opem ferendam Tyburtibus, ſimul cum his intra portas compelluntur. Egregiè cum ab dictatore, tum ab Coſ. geſta eſt res. Et conſul alter Fabius prœliis primum parvis, poſtremo una inſigni pugna, cum hoſtes totis adorti copiis eſſent, Hernicos devicit. Dictator conſulibus in ſenatu & apud populum magnifice collaudatis, & ſuarum quoque rerum illis remiſſo honore, dictatura ſe abdicavit. Petilius de Gallis Tuburtibuſque geminum triumphum egit. Fabio ſatis viſum, ut ovans urbem iniret. Irridere Petilii triumphum Tyburtes: ubi enim eum ſecum acie conflixiſſe? ſpectatores paucos fugæ trepidationiſque Gallorum extra portas egreſſos, poſtquam in ſe quoque fieri impetum viderint & ſine diſcrimine obvios cædi, recepiſſe ſe intra urbem: eam rem triumpho dignam viſam Romanis; ne nimis mirum magnumque cenſerent, tumultum exciere in hoſtilis portis, majorem ipſos trepidationem ante mœnia ſua viſuros.

ᵃ Cap. XI.

H ᵃ Itaque

a Itaque inſequenti anno M. Popilio Lenate, Cn. Manlio Coſſ. primo ſilentio noctis ab Tibure agmine infeſto profecti ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex ſomno excitatis ſubita res & nocturnus pavor præbuit, ad hæc multorum inſcitia, qui aut unde hoſtes adveniſſent. conclamatum tamen celeriter ad arma eſt, & portæ ſtationibus, murique præſidiis firmati, & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quam Tyburtem hoſtem oſtendit, duabus portis egreſſi conſules, utrinque aciem ſubeuntium jam muros aggrediuntur. apparuitque occaſione magis quam virtute fretos veniſſe: ideo vix primum impetum Romanorum ſuſtinuere. Quin etiam bono fuiſſe Romanis adventum eorum conſtabat, orientemque jam ſeditionem inter patres & plebem, metu tam propinqui belli compreſſam. Alius adventus hoſtium fuit proximo bello agris quam urbi terribilior. Populabundi Tarquinienſes fines Romanos maxime, qua ex parte Hetruriam adjacent, peragravere: rebuſque nequicquam repetitis, novi Coſſ. C. Fabius & C. Plautius juſſu populi bellum indixere: Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbreſcebat: ſed inter multos terrores ſolatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis, ex fœdere vetuſto, quod multis intermiſerant annis, accepta. quo præſidio cum fulta res Romana eſſet, levius fuit quod Gallos mox Præneſte veniſſe, atque inde circa Pedum conſediſſe auditum eſt. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit: conſul ad id accitus C. Plautius dixit. magiſter equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum ex duobus conſularibus exercitibus electa adverſus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum quam parti utrique placebat, fuit: cum primo Galli tantum avidi certaminis fuiſſent: deinde Romanus miles ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret. Dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ ſe committere. adverſus hoſtem, quem tempus deteriorem in dies, & locus alienus faceret, ſine præparato comeatu, ſine firmo munimento morantem: ad hoc iis animis corporibuſque quorum omnis in impetu vis eſſet, parva eadem langueſceret mora. His conſiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, ſi quis injuſſus in hoſtem pugnaſſet. Milites ægre id patientes, primo in ſtationibus vigiliiſque inter ſe dictatorem ſermonibus carpere, interdum patres communiter increpare, quod non juſſiſſent per conſules geri bellum: electum eſſe eximium imperatorem, unicum ducem: qui nihil agenti ſibi de cœlo devolaturam in ſinum victoriam cenſeat. Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare: ſe injuſſu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immiſcerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, ſed jam in principiis ac prætorio in unum ſermones confundi: atque in conciones magnitudinem creſcere turbam, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sextus Tullius, ut virtute ejus dignum eſſet.

b Septimum primum pilum jam Tullius ducebat, neque erat in exercitu qui quidem pedeſtria ſtipendia feciſſet, vir factis nobilior. is præcedens militum agmen ad tribunal pergit: mirantique Sulpicio non turbam magis quam turbæ principem Tullium imperiis obedientiſſimum militem: *Scilicet dictator*, inquit, *condemnatum ſe univerſus exercitus à te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ cauſa deſtitutum ſine armis, oravit me ut ſuam cauſam apud te agerem. Equidem ſicubi loco ceſſum, ſi terga data hoſti, ſigna fœde amiſſa objici nobis poſſent; tamen hoc à te impetrari æquum cenſerem, ut nos virtute culpam noſtram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris: etiam ad Alliam fuſæ legiones eandem quam per pavorem amiſerant patriam, profectæ poſtea ab Vejis, virtute recuperavere. Nobis deûm benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res, & gloria eſt integra: quanquam de gloria vix dicere auſim, ſi nos & hoſtes haud ſecus quam fœminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noſter, quod ægrius patimur, exercitum tuum ſine animis, ſine armis, ſine manibus judicas eſſe: & prius quam expertus nos eſſes, de nobis ita deſperaſti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares eſſe. Quid enim aliud eſſe cauſæ credamus, cur veteranus dux fortiſſimus bello, compreſſis, quod ajunt, manibus ſedeas? Utcunque enim ſe habeat res, te de noſtra virtute dubitaſſe videri, quam nos de tua, verius*

a Coſ. XII.

b Cap. XIII.

[illegible] *non tuum* [illegible] *uc,*
[illegible] *um, & conſenſu*
[illegible] *Gallicum b* [illegible] *lum nos*
[illegible] *ibus noſtris ablegatos*
[illegible] *us quæ* [illegible] *am, non à mili-*
[illegible] *a cenſeas, ſed à ple-*
[illegible] *quæ ſicut vos veſtra ha-*
[illegible] *ic ſe ſua habituram di-*
[illegible] *jucccenſeat: milites nos*
[illegible] *s veſtros? ad bellum, non*
[illegible] *s? Si quis det ſignum, in*
[illegible] *at, ut viris ac Romanis di-*
[illegible] *, pugnaturos: ſi nihil armis*
[illegible] *Romæ potius, quàm in*
[illegible] *os. hæc dicta ſint patribus.*
[illegible] *milites tui oramus, ut*
[illegible] *copiam facias: tum vin-*
[illegible] *, tum duce te vincere: tibi*
[illegible] *m deferre: tecum trium-*
[illegible] *m inire: tuum ſequentes*
Iovis Opt. Max. templum gra-
[illegible] *que adire.* Orationem
[illegible] ceperunt preces multitudi-
[illegible] ndique ut ſignum daret, ut
[illegible] na jaberet, clamabant.

[a] [illegible] r quamquam rem bonam
[illegible] ud probabili actam cenſe-
[illegible] rum quod milites vel-
[illegible] rit. Tulliumque ſecreto,
[illegible] æc res ſit, aut quo acta
[illegible] *atur.* Tullius magno-
[illegible] re petere, ne ſe obli-
[illegible] p æ militaris, ne ſui,
[illegible] eratoriæ majeſtatis crede-
[illegible] udi i concitatæ, quæ
[illegible] oribus ſimilis eſſet, non
[illegible] e ſe ducem, ne quis alius,
[illegible] ta creare multitudo ſole-
[illegible] et. Nam ſe quidem nihil
[illegible] imperatoris acturum.
[illegible] e tamen videndum ma-
[illegible] eſſe, ut exercitum in pote-
[illegible] et, differri non poſſe:
[illegible] s animos ipſos ſibi lo-
[illegible] tempus pugnandi ſumptu-
[illegible] perarore non detur.
[illegible] tur, jumenta forte
[illegible] ex [illegible] vallum Gallo abigenti
[illegible] Rom. ademerunt. in eos
[illegible] a Gallis: deinde ab Rom.
[illegible] r ortus, ac procurſum
[illegible] . Jamque haud procul ju-
[illegible] es erant, ni celeriter di-
[illegible] certamen per centuriones
[illegible] ta certe eo caſu Tullii
[illegible] fides eſt: nec reci-
[illegible] ionem te, in poſterum
[illegible] r acie pugnaturos. Dicta-
[illegible] ut qui magis animis quam
[illegible] s ad certamen deſcende-
[illegible] cum ſ icere atque agita-
[illegible] , ut arte aliqua terrorem ho-

ſtibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi noſtri atque externi imperatores, noſtra quoque quidam ætate uſi ſunt. Mulis ſtrata detrahi jubet: binisque tantum centunculis relictis, agaſones partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. his fere mille effectis, centum admiſcet equites, & nocte ſupra caſtra in montes evadere, ac ſylvis ſe occultare jubet, neque inde ante moveri, quam ab ſe acciperent ſignum. Ipſe ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit ſedulo, ut adverſus montes conſiſteret hoſtis. Inſtructo tam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit: primo credere duces Gallorum non deſcenſuros in æquum Romanos: deinde ubi digreſſos repente viderunt, & ipſi avidi certaminis in prælium ruunt: priuſque pugna cœpit, quam ſignum ab ducibus daretur.

[b] Acrius invaſere Galli dextrum cornu: neque ſuſtineri potuiſſent, ni forte eo loco dictator fuiſſet, Sex. Tullium nomine increpans rogitanſque, *ſiccine pugnaturos milites ſpopondiſſet? ubi illi clamores ſint arma poſcentium? ubi minæ injuſſu imperatoris prælium inituros? en ipſum imperatorem clara voce vocare ad prælium, & ire armatum ante prima ſigna; ecquis ſequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint? in caſtris feroces, in acie pavidi.* Vera audiebant: itaque tantus pudor ſtimulos admovit, ut ruerent in hoſtium tela alienatis à memoria periculi animis. hic primo impetus prope vecors, turbavit hoſtes: eques deinde emiſſus turbatos avertit. Ipſe dictator poſtquam labantem una parte vidit aciem, ſigna in lævum cornu confert, quo turbam hoſtium congregari cernebat: & iis qui in monte erant, ſignum quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad caſtra Gallorum viſi ſunt. tum metu ne excluderentur, omiſſa pugna eſt. curſuque effuſo ad caſtra ferebantur. Ubi cum occurriſſet eis M. Valerius magiſter equitum, qui profligato dextro cornu obequitabat hoſtium munimentis, ad montes ſylvaſque vertunt fugam: plurimique ibi à fallaci equitum ſpecie, agaſonibuſque excepti ſunt: & eorum quos pavor pertulerat in ſylvas atrox cædes poſt ſedatum prælium fuit. Nec alius poſt M. Furium, quam C. Sulpitius juſtiorem de Gallis egit trium-

a Cap. XIV.

b Cap. XV.

phum: auri quoque ex Gallicis ſpoliis ſatis magnum pondus ſaxo quadrato ſeptum in Capitolio ſacravit. Eodem anno & à Coſſ. vario eventu bellatum. Nam Hernici à C. Plautio devicti ſubactique ſunt. Fabius collega ejus incaute atque inconſulte adverſus Tarquinienſes pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod CCCVII. milites Romanos captos Tarquinienſes immolarunt: qua fœditate ſupplicii aliquanto ignominia populi Romani inſignior fuit. Acceſſit ad eam cladem & vaſtatio Romani agri; quam Privernates, Veliterni deinde incurſione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus Pomptina & Publicia additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: & de ambitu à C. Petilio tribuno plebis auctoribus patribus tum primum ad populum latum eſt: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire ſoliti erant, compreſſam credebant.

a Haud æque patribus læta inſequenti anno C Martio Coſſ. de unciario fœnore à M. Duellio, L. Menenio, tribunis plebis rogatio eſt perlata: & plebs aliquanto eam cupidius ſcivit, accepitque. Ad bella nova priore anno deſtinata Faliſci quoque novi hoſtes exorti, duplici crimine, quod & cum Tarquinienſibus juventus eorum militaverat; & eos qui Falerios perfugerant, cum male pugnatum eſt, repetentibus fœcialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Martius exercitum in agrum Privernatem integrum pace longinqua induxit, militemque præda implevit: ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum ſecernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates cum ante mœnia ſua caſtris permunitis conſediſſent, vocatis ad concionem militibus: *Caſtra nunc*, inquit, *vobis hoſtium, urbemque prædæ do, ſi mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis quam pugnæ paratos eſſe.* Signum poſcunt ingenti clamore: celſique & ſpe haud dubia feroces in prælium vadunt. Ibi ante ſigna Sex. Tullius, de quo ante dictum eſt, exclamat: *Aſpice imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promiſſa præſtet*, piloque poſito, ſtricto gladio in hoſtem impetum facit. Sequuntur Tullium anteſignani omnes: primoque impetu avertere hoſtem: fuſum inde ad oppidum perſecuti, cum jam ſcalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero Coſſ. nihil memorabile geſtum, niſi quod legem novo exemplo ad Sutrium in caſtris tributim de viceſima eorum qui manu mitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum eſſet, auctores fuerunt. Cæterum tribuni plebis non tam lege quam exemplo moti, ne quis poſtea „ populum ſevocaret, capite ſanxe- „ runt. nihil enim non per milites ju- „ ratos in conſulis verba, quamvis „ pernicioſum populo, ſi id liceret, „ ferri poſſe. Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popilio Lænate ſua lege decem millibus æris eſt damnatus, quod mille jugerum agri cum filio poſſideret, emancipandoque filium, fraudem legi feciſſet.

b Novi Coſſ. inde M. Fabius Ambuſtus II. & M. Popilius Lenas II. duo bella habuere: facile alterum cum Tyburtibus, quod Lenas geſſit. qui hoſte in urbem compulſo agros vaſtavit. Falliſci Tarquinienſeſque alterum conſulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quod ſacerdotes eorum facibus ardentibus anguibuſque prælatis inceſſu furiali militem Romanum inſueta turbaverunt ſpecie. & tunc quidem velut lymphati & attoniti munimentis ſuis trepido agmine inciderunt: deinde ubi conſules, legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant, increpabantque, vertit animos repente pudor: & in ea ipſa quæ fugerant, velut cæci ruebant. Diſcuſſo itaque vano apparatu hoſtium, cum in ipſos armatos ſe inſuliſſent, avertunt totam aciem: caſtriſque etiam eo die potiti, præda ingenti parta Victores reverterunt: militaribus jocis cum apparatum hoſtium, tum ſuum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Hetruſcum, & Tarquinienſibus Falliſciſque ducibus ad Salinas perveniunt. adverſus eum terrorem dictator C. Martius Rutilius primus de plebe dictus, magiſtrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiſcuo eſſe: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. Eo promptius cuncta ferente dictatore, populus juſſit. profectus ab urbe utraque parte Tiberis, ratibus exercitu quocunque fama hoſtium

a Cap. XVI.

b Cap. XVII.

[illegible] ..., multos popula[illegible] palantes oppreſ[illegible]e nec opinatos ag[illegible] & VIII. millibus ho[illegible], cæteris aut cæſis, aut ex R[illegible]s, ſine auctoritate [illegible]u triumphavir. Quia [illegible]em plebejum, nec per [illegible], comitia conſularia haberi [illegible] alter conſul Fabius bello [illegible], res ad interregnum redit. [illegible]s deinceps Q. Servilius A[illegible] Fabius, Cn. Manlius, C. Fa[illegible] C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. [illegible] M. Fabius Ambuſtus. In ſe[illegible]rregno orta contentio eſt, [illegible] patricii conſules creaban[illegible]tercedentibuſque tribunis in[illegible]s ajebat, in XII. tabulis [illegible]e, ut quodcunque poſtre[illegible]ul juſſiſſet, id jus ratum[illegible]juſſum populi & ſuffragia [illegible]que intercedendo tribuni [illegible] quam ut differrent comi[illegible]ent duo patricii Coſſ. crea[illegible], C. Sulpicius Peticus tertium, [illegible]s Publicola: eodemque die [illegible]ierunt.

a [illegible]dringenteſimo anno quam R[illegible]mana condita erat, quinto [illegible]am à Gallis recepta, ab[illegible] nonum annum à plebe [illegible], patricii Coſſ. ambo ex [illegible] magiſtratum iniere. C. Sul[illegible] tertium, M. Valerius [illegible] Empulum eo anno ex Ty[illegible] haud memorando certamine [illegible]ve duorum Coſſ. auſpicio [illegible]geſtum eſt, ut ſcripſere qui[illegible]ſeu per idem tempus Tarqui[illegible] quoque ſunt vaſtati agri ab [illegible] C[illegible] quo Valerius adverſus T[illegible] es duxit. Domi majus [illegible] C[illegible] cum plebe ac tribunis [illegible] jam ſuæ non ſolum virtutis [illegible] eſſe, ut accepiſſent duo pa[illegible]latum, ita ambobus patri[illegible]re, quin aut toto cedendum [illegible]jus jam magiſtratus fiat [illegible]ut poſſidendum totum, [illegible]em integram à patri[illegible]r. Plebs contra fremit. *[illegible] e? quid in parte civium [illegible] quod duo [illegible] hominum vir[illegible] Licinii partum ſit, [illegible] univerſi non poſſint? Vel re[illegible] decemviros, vel ſi quod t[illegible]iſtius [illegible] nomen, patiendum eſſe potius, [illegible] patricios Coſſ. videant. nec [illegible] paratur, atque imperetur, [illegible]era in æterno imperio locata, [illegible] quam alio natam quam ad ſerviendum putet.* Non deſunt tribuni auctores turbarum: ſed inter concitatos per ſe omnes vix duces eminent. Aliquoties fruſtra in campum deſcenſum cum eſſet, multique per ſeditiones acti comitiales dies: poſtremo victæ perſeverantia Coſſ. plebis eo dolor erupit, ut tribunos *actum eſſe de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam ſolum, ſed etiam urbem captam atq; oppreſſam regno patricorii,* mœſta plebs ſequeretur. Conſules relicti à parte populi, nihilo ſegnius perfrequentiam comitia nihilo ſegnius perficiunt. Creati conſules ambo patricii, M. Fabius Ambuſtus tertium, T. Quintius. in quibuſdam annalibus pro T. Quintio M. Popilium Coſ. invenio.

b Duo bella eo anno proſpere geſta: cum Tyburtibuſque ad deditionem pugnatum: Saſſula ex his urbs capta, cæteraque oppida eandem fortunam habuiſſent, ni univerſa gens poſitis armis in fidem conſulis veniſſet. triumpharum de Tyburtibus, alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienſes acerbe ſævitum eſt, multis mortalibus in acie cæſis; ex ingenti captivorum numero CCCLVIII. delecti, nobiliſſimus quiſque, qui Romam mitteretur; vulgus aliud trucidatum. nec populus in eos qui miſſi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæſi, ac ſecuri percuſſi, id pro immolatis in foro Tarquinienſium Romanis pœnæ hoſtibus redditum. Res bello bene geſtæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab ſenatu reſponſum: fœdere in ſocietatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. Nam etſi unciario fœnore facto levata uſura erat, ſorte ipſa obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambos conſules, nec comitiorum curam publicave ſtudia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Conſulatus uterque apud patricios manet. Conſules creati, Cajus Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Hetruſcum intentam civitatem, quia Cærітem populum miſericordia conſanguinitatis Tarquinienſibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volſcos convertere, nunciantes exercitum conſcriptum armatumque jam ſuis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos eſſe. Cenſuit igitur ſenatus neutram negligendam rem eſſe, utroque

a Cap. XVIII.

b Cap. XIX.

legiones ſcribi, conſuleſque ſortiri provincias juſſit. Inclinavit deinde pars major curæ in Hetruſcum bellum, poſtquam literis Sulpicii conſulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum eſt, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuiſſe. Itaque Valerium conſulem Volſcis oppoſitum, caſtraque ad finem Tuſculanum habentem, revocatum inde ſenatus dictatorem dicere juſſit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is cum ſibi magiſtrum equitum A. Cornelium Coſſum dixiſſet, conſulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum, ac populi juſſu Cæritibus bellum indixit.

a Tum primum Cærites, tanquam in verbis hoſtium vis major ad bellum ſignificandum, quam in ſuis factis, qui per populationem Romanos laceſſerant, eſſet, etiam verus belli terror invaſit: & quam non ſuarum virium ea dimicatio eſſet, cernebant: pœnitebatque populationis: & Tarquinienſes exeerabantur defectionis auctores: nec arma aut bellum quiſquam apparare, ſed pro ſe quiſque legatos mitti jubebat, ad petendam erroris veniam. Legati ſenatum cum adiſſent, ab ſenatu rejecti ad populum, deos rogaverunt, quorum ſacra bello Gallico recepta rite procuraſſent, ut Romanos florentes ea ſui miſericordia caperet, quæ ſe rebus affectis quondam populi Romani cepiſſet, converſique ad delubra Veſtæ hoſpitium flaminum Veſtaliumque ab ſe caſte ac religioſe cultum invocabant. Ea ne meritos crederet quiſquam, hoſtes repente ſine cauſa factos? aut ſi quid hoſtiliter feciſſent, conſilio id magis quam furore lapſos feciſſe, ut ſua vetera beneficia, locata præſertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis; florentemque populum Romanum, ac feliciſſimum bello, ſibi deſumerent hoſtem, cujus afflicti amicitiam cepiſſent? Ne appellarent conſilium, quæ vis ac neceſſitas appellanda eſſet. Tranſeuntes agmine infeſto per agrum ſuum Tarquinienſes, cum præter viam nihil petiſſent, traxiſſe quoſdam agreſtium populationis ejus quæ ſibi crimini detur, comites. eos ſeu dedi placeat, dedere ſe paratos eſſe: ſeu ſupplicio affici, daturos pœnas. Cære ſacrarium populi Rom. diverſorium ſacerdotum, ac receptaculum Romanorum ſacrorum, intactum inviolatumque crimine belli hoſpitio Veſtalium cultiſque diis darent. Movit populum non tam cauſa præſens, quam vetus meritum, ut maleficii quam beneficii potius immemores eſſent. itaque pax populo Cæriti data: induciaſque in centum annos factas in ſenatuſconſulta referri placuit. In Faliſcos eodem noxios crimine vis belli converſa eſt: ſed hoſtes nuſquam inventi. Cum populatione peragrati fines eſſent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibuſque Romam reductis reliquum anni muris turribuſque reficiendis conſumptum: & ædes Apollinis dedicata eſt.

b Extremo anno comitia conſularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus paſſuros comitia haberi, ni ſecundum Liciniam legem haberentur: dictatore obſtinato tollere potius totum è republica conſulatum, quam promiſcuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis cum dictator magiſtratu abiſſet, res ad interregnum rediit. Infeſtam inde patribus plebem interreges cum accepiſſent, ad undecimum interregem ſeditionibus certatum eſt. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant: proprior dolor plebi fœnoris ingraveſcentis erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiæ cauſa obſervare legem Liciniam comitiis conſularibus juſſere. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Martius Rutilius. Inclinatis ſemel in concordiam animis, novi conſules fœnebrem quoque rem, quæ diſtinere unanimos videbatur, levare aggreſſi, ſolutionem alieni æris in publicam curam verterunt, quinque viris creatis, quos menſarios ab diſpenſatione pecuniæ appellarunt. Meriti æquitate curaque ſunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus eſſent. Fuere autem C. Duellius, P. Decius Mus, M. Papyrius, Q. Publius, & Titus Æmilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, ſemper certe alteri gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico quam jactura ſuſtinuerunt. Tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus, aut ærarium menſis cum ære in foro poſitis diſſolvit, ut populo prius caveretur; aut æſtimatio æquis rerum pretiis liberavit, ut non modo ſine injuria, ſed etjam

a Cap. XX.

b Cap. XXI.

[illegible] patris utriuſq; ex [illegible] æris alienis ſit. Ter- [illegible] Hetruſci, cum con- [illegible] de in populos fama eſſet, [illegible] em di. coëgit, dictus in caſtris [illegible] im ad conſules miſſum ſenatuſ- [illegible] m eſt) Cajus Jullus, cui ma- [illegible] ler equitum adjectus L. Æmilius.

a Cæterum [illegible] ris tranquilla omnia [illegible] tertatum domi per dictatorem, [illegible] bo patricii conſules crearentur, [illegible] ad interregnum perduxit. duo in- [illegible] C. Sulpicius, & M. Fabius [illegible] ti obtinuere, quod dictator [illegible] tetenderat, mitiore jam plebe [illegible] recens meritum lævati æris alieni, [illegible] bo patricii conſules crearentur. [illegible] ipſe C. Sulpicius Peticus, qui [illegible] terregno abiit, & T. Quintius [illegible] us. quidam Cæſonem, alii Ca- [illegible] cognomen Quintio adjiciunt. Ad [illegible] ambo profecti, Faliſcum Quin- [illegible] Sulpicius Tarquinienſe. nuſ- [illegible] in acie congreſſo hoſte, cum agris [illegible] quam cum hominibus, urendo [illegible] dque gesserunt bella. Cujus [illegible] velut tabis ſenio victa, utriuſque [illegible] cia populi eſt, ut primum à [illegible] s, dein permiſſu eorum ab [illegible] ducias peterent, in quadra- [illegible] nos impetraverunt. Ita poſita [illegible] um bellorum quæ imminebant, [illegible] aliqua ab armis quies eſſet: [illegible] tio æris alieni multarum re- [illegible] verat dominos, cenſum agi [illegible] t. cæterum cum cenſoribus cre- [illegible] comitia eſſent: profeſſus ſe petere cenſuram C. Mart. Rutilius, [illegible] us dictator de plebe fuerat, [illegible] iam ordinum turbavit: quod [illegible] ur quidem tempore alieno fe- [illegible] quia ambo tum forte patricii [illegible] les erant, qui rationem ejus ſe [illegible] os negabant: ſed & ipſe con- [illegible] inceptum obtinuit, & tribuni [illegible] ri recuperando jus conſularibus [illegible] amiſſum adjuverunt, & cum [illegible] viri majeſtas nullius honoris fa- [illegible] um non æquabat, tum per eun- [illegible] qui ad dictaturam aperuiſſet [illegible] cenſuram quoque in partem vo- [illegible] volebat. Nec variatum comi- [illegible] in cum Manlio Nævio cenſor [illegible] crearetur. Dictatorem quo- [illegible] nus habuit M. Fabium, nul- [illegible] te beli, ſed ne Licinia lex co- [illegible] ſularibus obſervaretur. Ma- [illegible] um dictatori additus Q. Ser- [illegible] tamen dictatura potentiorem [illegible] nſum patrum conſularibus [illegible] fecit, quam cenſoriis fuerat.

b M. Popilius Lenas à plebe conſul, à patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illuſtriorem plebejum conſulem fecit. Nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino caſtra poſuiſſe nunciatum eſſet: Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. Is impigre exercitu ſcripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores juſſiſſet, ſignaque eodem quæſtores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus quod ſuperfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor patribus ſcribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus, ſubſidium reipublicæ eſſet. ipſe jam ſatis omnibus inſtructis, comparatiſque ad hoſtem pergit, cujus ut prius noſceret vires, quàm periculo ultimo tentaret: in tumulo, quem proximum caſtris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam cum procul viſis Romanorum ſignis, ut extemplo prælium initura explicuiſſet aciem: poſtquam neque in æquum dimitti agmen vidit, & cum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, perculſos pavore rata, ſimul opportuniores, quod intenti tum maxime operi eſſent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermiſſum (Triarii erant qui muniebant) & ab haſtariis principibuſque, qui pro munitoribus intenti armatique ſteterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque ſuperior adjuvit, ut pila omnia haſtæque non tanquam ex æquo miſſa vana (quod plerunque fit) caderent, ſed omnia librata ponderibus figerentur, oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant ſcuta, cum curſu pene in adverſum ſubiiſſent, primo incerti reſtitere: dein cum ipſa cunctatio & his animos minuiſſet, & auxiſſet hoſti, impulſi retro ruere alii ſuper alios, ſtragemque inter ſe cæde ipſa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

c Necdum certa Romanis victoria erat: alia in campum digreſſis ſupererat moles: namque multitudo Gallorum ſenſum omnem talis damni exuperans, velut nova rurſus exorientе acie, integrum militem adverſus victorem hoſtem ciebat. ſtetitque ſuppreſſo impetu Romanus, & quia iterum feſſis ſubeunda dimicatio erat, & quod conſul, dum inter primores incau-

a Cap. XXII. *b* Cap. XXIII.

c Cap. XXIV.

inc utus agitat, lævo humero matari prope trajecto, ceſſerat parumper ex acie. Jamque omiſſa cunctando victoria erat, cum conſul vulnere alligato revectus ad prima ſigna: *Quid ſtas miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoſte res eſt, quem victum armis ſocium ex hoſte facias. In belluas ſtrinximus ferrum, hauriendus aut dandus eſt ſanguis. propuliſtis à caſtris, ſupina valle præcipites egiſtis, ſtratis corporibus hoſtium ſuperſtatis. Complete eadem ſtrage campos, qua montes repleſtis. Nolite expectare dum ſtantes vos fugiant. inferenda ſunt ſigna, & vadendum in hoſtem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primores manipulos Gallorum, cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari diſſipati, quibus nec certa imperia, nec duces eſſent, vertunt impetum in ſuos: fuſique per campos, & præter caſtra etiam ſua fuga prælati, quod editiſſimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Conſul non ultra caſtra inſecutus, quia & vulnus degravabat, & ſubjicere exercitum pugna feſſum novo labori nolebat, à perſequendo hoſte continuit, tumulis ab hoſte occupatis. Præda omni caſtrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis ſpoliis Romam reduxit. Moram triumpho vulnus conſulis attulit. Eademque cauſa dictatoris deſiderium ſenatui fecit, ut eſſet qui ægris conſulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magiſtro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit patribus poſſeſſionem priſtinam conſulatus. Ipſe ob id meritum ingenti patrum ſtudio creatus conſul, collegam Appium Claudium Craſſum dixit.

a Priuſquam inirent novi conſules magiſtratum, triumphus à Popilio de Gallis actus, magno favore plebis: muſſanteſque inter ſe rogitabant, *num quem plebeji conſulis pœniteret?* ſimul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ ſpretæ mercedem conſulatum privata cupiditate quam publica injuria fœdiorem, cepiſſet, ut ſe ipſe conſulem dictator crearet. Annus multis variiſque motibus fuit inſignis. Galli ex Albanis montibus, quia hyemis vim pati nequiverant, per campos, maritimaque loca vagi populabantur. Mare infeſtum claſſibus Græcorum erat, oraque littoris Antiatis, Laurenſque tractus, & Tiberis oſtia, ut prædones maritimi cum terreſtribus congreſſi, ancipiti ſemel prælio decertarint, dubiique diſceſſerint, in caſtra Galli, Græci retro ad naves, victos ſe, an victores putarent. Inter hos longe maximus extitit terror. concilia populorum Latinorum ad Lucum Ferentinæ habita: reſponſumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, abſiſterent imperare „ iis quorum auxilio egerent. Latinos „ pro ſua libertate potius quam pro a- „ lieno imperio laturos arma. Inter duo ſimul bella externa, defectione etiam ſociorum ſenatus anxius, cum cerneret metu tenendos, quos fides non retinuiſſet, extendere omnes imperii vires conſules delectu habendo juſſit: civili quippe ſtandum exercitu eſſe, quando ſocialis cœtus deſereret. Undique non urbana tantum, ſed etiam agreſti juventute decem legiones ſcriptæ dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. quem nunc novum exercitum ſi qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant. Adeo in quæ laboramus ſola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cætera triſtia ejus anni conſul alter Ap. Claudius in ipſo belli apparatu moritur, redierantque res ad Camillum: cui unico conſuli vel ob aliam dignationem haud ſubjiciendam dictaturæ, vel ob omen fauſtum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud ſatis decorum viſum eſt patribus. Conſul duabus legionibus urbi præpoſitis, octo cum L. Pinario prætore diviſis, memor paternæ virtutis, Gallicum ſibi bellum extra ſortem ſumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcoſque arcere littoribus juſſit. & cum in agrum Pomptinum deſcendiſſet, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto vivere neceſſitas cogeret, ſatis domari credebat hoſtem, locum idoneum ſtativis delegit.

b Ubi cum ſtationibus quieti tempus tererent, Gallus proceſſit magnitudine atque armis inſignis: quatienſque ſcutum haſta, cum ſilentium feciſſet, provocat per interpretem, unum ex Romanis, qui ſecum ferro decernat. Marcus erat Valerius tribunus militum, adoleſcens: qui haud indigniorem eo decore ſe, quam T. Manlium ratus, prius ſciſcitatus conſulis voluntatem, in medium armatus pro-

[illegible]. M[illegible]ſigne certamen hu[illegible] numine interpoſito deorum [illegible] nemque conferenti jam ma[illegible] R[illegible]o corvus repente in galea [illegible], in hoſtem verſus. Quod [illegible]um cœlo miſſum læ[illegible]ept tribunus: precatus deinde [illegible], ſi diva eſſet, qui præpetem [illegible] volens propitius adeſſet. dictu [illegible] tenuit non ſolum ales ca[illegible]el ſedem, ſed quotieſcunque [illegible]tum eſt, levans ſe alis, os [illegible]e hoſtis roſtro & unguibus [illegible] nec territum prodigii talis [illegible]e ſimul ac mente turba[illegible]erius obtruncat. Corvus è [illegible] elatus, orientem petit. Ha[illegible]ietæ utrimque ſtationes fue[illegible]am ſpoliare corpus cæſi [illegible]bunus cœpit, nec Galli ſe [illegible]e te[illegible]erunt, & Romanorum [illegible] victorem etiam ocior fuit. [illegible] jacentis Galli corpus contra[illegible]e pugna atrox concitatur. [illegible] manipulis proximarum ſta[illegible], ſed legionibus utrinque effu[illegible]ertur. Camillus lætum mili[illegible] tribuni, lætum tam præ[illegible] ac ſecundis diis, ire in præ[illegible]et. Oſtentanſque inſignem [illegible]m: Hunc imitare miles, & circa jacentem ducem ſterne [illegible] catervas. Dii homineſque [illegible]e pugnæ, depugnatumque [illegible]m certamine ambiguo [illegible]s eſt. Adeo duorum mili[illegible]eventum, inter quos pugnatum [illegible]e acies animis præceperat. [illegible], quorum concurſus alios [illegible], atrox prælium fuit: alia [illegible] priuſquam ad conjectum [illegible]ret, terga vertit. primo per [illegible]umque agrum diſſipati [illegible] Apuliam ac mare Inferum [illegible]. Conſul concione advocata, [illegible]num decem bobus au[illegible]e [illegible]a donat. Ipſe juſſus ab [illegible]m maritimum curare, [illegible]e junxit caſtra: ibi, quia [illegible]egritia Græcorum non com[illegible] ſe in aciem, videbatur: [illegible] comitiorum cauſa T. Man[illegible]m ex auctoritate ſena[illegible]tator magiſtro equitum [illegible]o Coſſo dicto, conſularia [illegible], æmulumque decoris [illegible]e M Valerium Corvinum [illegible] deinde cognominis fuit) [illegible]ore populi treis & viginti [illegible] conſulem renuntiavit. [illegible] Corvino de plebe M. Popilius [illegible] IV conſul futurus datus eſt. [illegible]Græcis a Camillo nulla memora[illegible]geſta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Poſtremo cum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera neceſſaria uſui deficien-te, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujuſque gentis claſſis fuerit, nihil certi eſt. maxime Siciliæ fuiſſe tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia ea tempeſtate inteſtino feſſa bello jam Macedonum opes horrebat.

a Exercitibus dimiſſis, cum & foris pax, & domi concordia ordinum otium eſſet: ne nimis lætæ res eſſent: peſtilentia civitatem adorta coëgit ſenatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inſpicerent: eorumque monitu lectiſternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, reſtitutaque urbs quam Latini diruerant. Et cum Carthaginienſ. Legatis Romæ fœdus ictum, cum amicitiam ac ſocietatem petentes venisſent. Idem otium domi foriſque manſit. T. Manlio Torquato, C. Plautio ſecundum Coſſ. ſemunciarium tantum ex unciario fœnus factum: & in penſiones aquas trienni, ita ut quarta præſens eſſet, ſolutio æris alieni diſpenſata eſt. & ſic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam ſenatui fuit. levatæ maximæ res, quia tributo ac delectu ſuperſeſſum. Tertio anno poſt Satricum reſtitutum à Volſcis, M. Valerius Corvinus ſecundum Coſ. cum C. Petilio factus, cum ex Latio nunciatum eſſet legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad conciandum bellum; prius quam plus hoſtium fieret, Volſcis arma inferre juſſus, ad Satricum exercitu infeſto pergit. quo cum Antiates, aliique Volſci præparatis jam ante, ſi quid ab Roma moveretur, copiis occurriſſent, nulla mora inter infenſos diutino odio dimicandi facta eſt. Volſci ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effuſa Satrici mœnia petunt. & ne in muris quidem ſatis firma ſpe, cum corona militum jam ſcalis caperetur urbs, ad quatuor cinctam illa præter multitudinem imbellem, ſeſe dedidere. Oppidum dirutum atque incenſum, ab æde tantum matris Matutinæ abſtinuere ignem. Præda omnis militi data, extra præ-dam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos conſul ante currum triumphans egit: venditis deinde, magnam pecuniam in ærarium redegit: Sunt qui hanc multitudinem captivam ſervorum fuiſſe ſcribant: idque

H 5 magis

a Cap. XXVII.

magis veriſimile eſt, quàm deditos veniiſſe.

a Hos conſules ſecuti ſunt M. Fabius Dorſuo, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque ne id factum, populi unius conſilium omnis nominis Latini eſſet, dictator velut adverſus armatum jam Latium L. Furius creatus, magiſtrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & cum (quod per magnos tumultus fieri ſolitum erat) juſtitio indicto delectus ſine vacationibus habitus eſſet: legiones. quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædonum magis quam hoſtium animi inventi: prima itaque acie debellatum eſt. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & ſine detractatione ſe certamini offerebant: deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipſam dimicationem ædem Junoni Monetæ vovit. cujus damnatus voti, cum victor Romam reverttiſſet, dictatura ſe abdieavit. Senatus duumviros ad eandem ædem pro amplitudine P.R. faciendam creari juſſit. Locus in arce deſtinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Conſules dictatoris exercitu ad bellum Volſcum uſi. Soram ex hoſtibus incautos adorti, ceperunt. Anno poſtquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Martio Rutillo III. T. Manlio Torquato II. Coſſ. Prodigium extemplo dedicationem ſecutum, ſimile vetuſto montis Albani prodigio namque & lapidibus pluit, & nox interdiu viſa intendi. libriſque inſpectis plena religione civitas eſſet, ſenatui placuit, *dictatorem feriarum conſtituendarum cauſa dici.* dictus P. Valerius Publicola. magiſter equitum ei Q. Fabius Ambuſtus datus eſt. Non tribus tantum ſupplicatum ire placuit, ſed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quiſque die ſupplicarent, ſtatutus. Judicia eo anno populi triſtia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies eſſet, traduntur. Et res haud ulla inſigni ad memoriam cauſa ad interregnum redilt. Ex interregno ut id actum videri poſſet, ambo patricii conſules creati ſunt, M. Valerius Corvinus III. A. Cornelius Coſſus.

b Majora jam hinc bella & viribus hoſtium, & longinquitate vel regionum, vel temporum ſpacio, quibus bellatum eſt, dicentur. namque eo anno adverſus Samnites, gentem opibus armiſque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte geſtum Pyrrhus hoſtis, Pyrrhum Pœni ſecuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum? ut in hanc magnitudinem, quæ vix ſuſtinetur, erigi imperium poſſet. Belli autem cauſa cum Samnitibus Romanis, cum ſocietate amicitiaque juncti eſſent, exrrinſecus venit; non orta inter ipſos eſt. Samnites Sidicinis injuſta arma, quia viribus plus poterant, cum intuliſſent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis ſeſe conjungunt. Campani magis nomen ad præſidium ſociorum, quam vires cum attuliſſent, fluentes luxu ab duratis uſu armorum in Sidicinio pulſi agro, in ſe deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites omiſſis Sidicinis, ipſam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus eſſet: Tifata imminentes Capuæ colles cum præſidio firmo occupaſſent, deſcendunt inde, quadrato agmine in planiciem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rurſus acie dimicatum: adverſoque prælio Campani intra mœnia compulſi, cum robore juventutis ſuæ acciſo nulla propinqua ſpes eſſet, coacti ſunt ab Romanis petere auxilium.

c Legati introducti in ſenatum, maximè in hanc ſententiam locuti ſunt: Populus nos Campanus legatos ad vos Patres conſcripti miſit, amicitiam in perpetuum, auxilium præſens à vobis petitum. quam ſi ſecundis rebus noſtris petiſſemus ſicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta eſſet. tunc enim, ut qui ex æquo nos veniſſe in amicitiam meminiſſemus, amici forſitan pariter ac nunc, ſubjecti atque obnoxii vobis minus eſſemus. nunc miſericordia veſtra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defenſi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divina humanaque, indigni videamur. Neque Hercule quod Samnites priores amici ſociique vobis facti ſunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam ſuſcipiamur: ſed ut vetuſtate & gradu honoris nos præſtent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum eſt. Fuit quidem apud vos, ſemper ſatis juſta cauſa amicitiæ, velle eum vobis amicum eſſe qui vos appeteret. Campani etſi fortuna præſens magnificè loqui prohibet,

a Cap. XXVIII, *b Cap.* XXIX.

c Cap. XXX.

[illegible] n urbis amplitudine, non [illegible] ertate ulli populo præter- [illegible] is cedentes, haud parva (ut [illegible]) acceſſio bonis rebus ve- [illegible] amicitiam venimus veſtram. [illegible] Volſciſque æternis hoſtibus [illegible] urbis, quandocunque ſe mo- [illegible], ab tergo erimus: & quod [illegible] te noſtra priores feceri- [illegible], id nos pro imperio veſtro & [illegible] ſemper faciemus. Subactis [illegible] bus. quæ inter nos voſque [illegible], quod propediem futurum [illegible] & virtus & fortuna veſtra, [illegible] s imperium uſque ad nos [illegible]. Acerbum & miſerum eſt [illegible] eri nos fortuna noſtra cogit. [illegible] m eſt Patres conſcripti, ut [illegible] corum aut inimicorum [illegible]. Si defenditis, ve- [illegible], deſeritis, Samnitium eri- [illegible]. Capuam ergo & Campaniam [illegible], veſtris, an Samnitium [illegible] cedere malitis, deliberate. [illegible] s quidem, Romani, veſtram [illegible] m, veſtrumque auxi- [illegible] æquum eſt parère: iis tamen [illegible] c, qui eam implorantibus [illegible] auxilium, dum ſupra vires [illegible] ltant, omnes ipſi in hanc [illegible] tem venerunt. quanquam [illegible] s verbo pro Sidicinis, re [illegible] s, cum videremus finiti- [illegible] populum nefario latrocinio [illegible] m peri: & ubi conflagraſ- [illegible] S[illegible], ad nos trajecturum [illegible] cendium eſſe. Nec enim [illegible] a dolent injuriam acceptam [illegible] es, ſed quia gaudent obla- [illegible] i eſſe cauſam; oppugnatum [illegible] nt. An ſi ultio iræ hæc, [illegible] occaſio cupiditatis explendæ, [illegible] parum fuit quod ſemel in Si- [illegible] agro, iterum in Campania [illegible] giones noſtras cecidere? Quæ [illegible] tam infeſta ira, quam per [illegible] es fuſus ſanguis explere non [illegible]? Adde huc populationem [illegible], prædas hominum atque [illegible] actas, incendia villarum, [illegible] nia ferro ignique vaſtata. [illegible] ira expleri non potuit? Sed [illegible] s explenda eſt: ea ad oppu- [illegible] m Capuam rapit. Aut de- [illegible] m pulcherrimam, aut ipſi [illegible] e volunt. Sed vos potius [illegible] beneficio veſtro occupate [illegible] illos habere per malefi- [illegible]. Non loquor apud re- [illegible] ſta bella populum: ſed [illegible] enderitis auxilia veſtra, [illegible] uidem arbitror vobis opus [illegible]. Uſque ad nos contemptus [illegible] am pervenit, ſupra non aſcendit. Itaque umbra veſtri auxilii, Romani, tegi poſſumus; quicquid deinde habuerimus, quicquid ipſi fuerimus, veſtrum id omne exiſtimaturi, vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis. nulla colonia veſtra erit, quæ nos obſequio erga vos fideque ſuperet. Annuite patres conſcripti nutum numenque veſtrum invictum Campanis: & jubete ſperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis proſequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lachrymarumque plena reliquiſſe? in qua nunc expectatione ſenatum populumque Campanum, conjuges liberoſque noſtros eſſe? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem proſpectantes certum habeo, quid illis nos, Patres conſcripti, ſolicitis ac pendentibus animis renunciare jubeatis. Alterum reſponſum ſalutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo quæ ferat. Proinde ut aut de veſtris futuris ſociis atque amicis, aut nuſquam ullis futuris, nobis conſulite.

a Summotis deinde legatis, cum conſultus ſenatus eſſet, etſi magnæ parti urbs maxima opulentiſſimaque Italiæ, uberrimus ager, marique propinquus ad varietatem annonæ horreum populi Rom. fore videbatur, tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, reſponditque ita ex auctoritate ſenatus conſul: *Auxilio vos Campani dignos cenſet ſenatus: ſed ita vobiſcum amicitiam inſtitui par eſt, ne qua vetuſtior amicitia ac ſocietas violetur. Samnites nobiſcum fœdere juncti ſunt: itaque arma deos prius quam homines violatura. adverſus Samnites vobis negamus: legatos, ſicut fas juſque eſt ad ſocios atque amicos, precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (ſic enim domo mandatum attulerat) *Quandoquidem*, inquit, *noſtra tueri adverſus vim atque injuriam juſta vi non vultis, veſtra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deûm, divina humanaque omnia in veſtram patres conſcripti, populique Rom. ditionem dedimus. quicquid deinde patiemur: dedititii veſtri paſſuri.* Sub hæc dicta omnes manus ad conſules tendentes, pleni lachrymarum in veſtibulo curiæ

a Cap. XXXI.

procubuerunt. Commoti patres vice fortunarum humanarum, ſi ille præpotens opibus populus, luxuria ſuperbiaque clarus, à quo paulò ante auxilium finitimi petiſſent, adeo infractos gereret animos, ut ſe ipſe ſuaque omnia poteſtatis alienæ faceret: tum jam fides agi viſa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum cenſebant, ſi agrum urbemque per deditionem factam pop. Rom. oppugnarent. legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, ut preces Campanorum, reſponſum ſenatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem poſtremo factam Samnitibus exponerent: peterent pro ſocietate amicitiaque ut dedititiis ſuis parcerent: neque in eum agrum qui populi Rom. factus eſſet, hoſtilia arma inferrent. ſi leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Rom. ſenatuſque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abſtinerent. Hæc legatis agentibus in Concilio Samnitium adeo eſt ferociter reſponſum, ut non ſolum geſturos ſe eſſe dicerent id bellum, ſed magiſtratus eorum è curia egreſſi ſtantibus legatis præfectos cohortium vocarent, „ iiſque clara voce imperarent, ut „ pr[illegible]m in agrum Campanum „ exte[illegible] proficiſcerentur.

a Ha[illegible] leg[illegible]tione Romam relata po[illegible] [illegible]mnium, aliarum rerum curis, patre[illegible] t[illegible]libus ad res repetendas miſſ[illegible], [illegible]elloque, quia non redderentur, [illegible]lemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: juſſuque populi conſules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Satriculam caſtra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam cenſebant) occurrunt ſimul in Campanos, ſtimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad acceſſenda adverſus ſe auxilia. Ut vero caſtra Romana viderunt: ferociter pro ſe quiſque ſignum duces poſcere, affirmare eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus tentandi hoſtis cauſa haud ita multos moratus dies, ſignum pugnæ propoſuit, paucis ſuos adhortatus. Ne novum bellum eos, novuſque hoſtis terreret, quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magiſque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus, Samnitium æſtimarent virtutem, qualeſcunque inter ſe certaverint, neceſſe fuiſſe alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus militiaque ſua, quam virtute hoſtium victos eſſe. Quid autem eſſe duo proſpera in tot ſeculis bella Samnitium adverſus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures quam annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa ſe, Sabinos, Hetruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volſcos, Auruncos domita armis habeat? qui Gallos tot præliis cæſos, poſtremo in mare ac naves fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute ſua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri cujus ductu auſpicioque ineunda pugna ſit: utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator ſit verbis tantum ferox, operum militarium expers: an qui & ipſe tela tractare, procedere ante ſigna, verſari media in mole pugnæ ſciat? *Facta mea, non dicta, vos milites, inquit, ſequi volo: nec diſciplinam modo, ſed exemplum etiam à me petere. Non factionibus modo, nec per conciones uſitatas nobilibus, ſed hac dextra mihi tres conſulatus, ſummamque laudem peperi. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia iſta conſulatum, quo urbs hæc conſulem habuit. Nunc jam nobis patribus vobiſque plebejis promiſcuus conſulatus patet. nec generis, ut ante, ſed virtutis eſt præmium. proinde ſummum quodque ſpectate milites decus. Non ſi mihi novum hoc Corvini cognomen diis auctoribus homines dediſtis, Publicolarum vetuſtum familiæ noſtræ cognomen memoria exceſſit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique privatus in magiſtratibus parvis magniſque, atque tribunus ac conſul, eodem tenore per omnes deinceps conſulatus colo atque colui. Nunc quod inſtat, diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

b Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo præterea militari, cum velocitatis viriumque inter ſe æquales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eodem: nec quenquam aſpernari parem, qui ſe offerret, factis benignus pro re, dictis haud minus liber-

a Cap. XXXII.

b Cap. XXXIII.

[illegible] alienæ quam ſuæ dignitatis
[illegible] & quo nihil popularius eſt,
[illegible] ribus petierat magiſtratus,
[illegible] gerebat. Itaque univerſus ex-
[illegible] incredibili alacritate adhorta-
[illegible] em proſecutus ducis, caſtris egre-
[illegible] Prælium ut quod maximè un-
[illegible] pari ſpe, utrinque æquis viri-
[illegible] m fiducia ſui, ſine contemptu
[illegible] commiſſum eſt. Samnitibus
[illegible] augebant novæ res geſtæ, &
[illegible] ante dies geminata victoria.
[illegible] contra quadringentorum an-
[illegible] ecora, & conditæ urbi æqua-
[illegible] ria. Utriſque tamen novus
[illegible] m addebat. Pugna indicio
[illegible] reſſerint animos. namque
[illegible] erunt, ut aliquandiu in neu-
[illegible] tem inclinaret acies. Tum
[illegible] trepidationem injiciendam ra-
[illegible] o vi pelli non poterant:
[illegible] immiſſis turbare prima ſigna
[illegible] natur. quos ubi nequic-
[illegible] uantes in ſpatio exiguo
[illegible] nas vidit, nec poſſe aperire
[illegible] iam, revectus ad anteſigna-
[illegible] m, cum deſiluiſſet ex equo,
[illegible] uli, *peditum illud milites*
[illegible] dum, ut me vide itis,
[illegible] mucrone in aciem hoſtium
[illegible] cientem. ſic pro ſe quiſque
[illegible] illa nunc omnia, qua
[illegible] micant haſtæ, patefacta
[illegible] a cernetis. Hæc dicta de-
[illegible] equites conſulis juſſu di-
[illegible] cornua, legionibuſque
[illegible] m aciem aperiunt viam. Pri-
[illegible] m conſul invadit hoſtem:
& [illegible] forte contulit gradum,
[illegible] hoc ſpectaculo accenſi,
[illegible] que ante ſe quiſque me-
[illegible] m prælium ciet. ſtant obnixi
[illegible] quanquam plura accipiunt
[illegible] erunt vulnera. Aliquandiu
[illegible] m erat: atrox cædes circa
[illegible] ntium, fuga ab nulla dum
[illegible] Adeo morte ſola vinci de-
[illegible] animis. Itaque Romani
[illegible] erc iam laſſitudine vires ſen-
[illegible] & diei haud multum ſupereſſe,
[illegible] ra concitant ſe in hoſtem.
[illegible] referri pedem atque in-
[illegible] em in fugam apparuit: tum
[illegible] Samnis. nec ſuperfuiſ-
[illegible] ni nox victoriam magis
[illegible] m diremiſſet. Et Romani
[illegible] nunquam cum pertinaciore
[illegible] um & Samnites, cum
[illegible] quænam prima cauſa tam
[illegible] moviſſet in fugam, *oculos*
[illegible] am ardere viſos ajebant,
[illegible] vultus & furentia ora, inde
[illegible] ex alia ulla re terroris or-
Quem terrorem non pugnæ

ſolum eventu, ſed nocturna profectio-
ne confeſſi ſunt. Poſtero die vacuis
hoſtium caſtris Romanus potitur, quo
ſe omnis Campanorum multitudo
gratulabunda effudir.

b Cæterum hoc gaudium magna
prope clade in Samnio fœdatum eſt:
nam ab Satricula profectus Cornelius
C O S. exercitum incaute in ſaltum
cava valle pervium, circaque inſeſſum
ab hoſte, induxit: nec priuſquam re-
cipi tuto ſigna poterant, imminen-
tem capiti hoſtem vidit. Dum id moræ
Samnitibus eſt, quoad totum in val-
lem infimam demitteret agmen, P.
Decius tribunus militum conſpicit
unum editum in ſaltu collem, immi-
nentem hoſtium caſtris, aditu arduum
impedito agmini, expeditis haud dif-
ficilem. itaque conſuli territo animi:
Videſne tu, inquit, *A. Corneli, cacu-
men illud ſupra hoſtem? Arx illa eſt
ſpei ſaluriſque noſtræ, ſi eam quam cæcè
reliquere Samnites, impigrè capimus.
Nec tu mihi plus quam unius legionis
principes haſtatoſque dederis: cum qui-
bus ubi evaſero in ſummum, perge hinc
omni liber metu, teque & exercitum ſer-
va. Neque enim moveri hoſtis ſubjectus
nobis ad omnes ictus ſine ſua pernicie
poterit. nos deinde aut fortuna populi
Romani, aut noſtra virtus expediet.*
Collaudatus à conſule, accepto præſi-
dio vadit occultus per ſaltum: nec
prius ab hoſte eſt viſus, quam loco
quem petebat appropinquavit. Inde
admiratione paventibus cunctis, cum
omnium in ſe vertiſſet oculos: & ſpa-
cium conſuli dedit ad ſubducendum
agmen in æquiorem locum, & ipſe in
ſummo conſtitit vertice. Samnites
dum huc illuc ſigna vertunt: utriuſ-
que rei omiſſa occaſione, neque inſe-
qui conſulem, niſi per eandem vallem,
in qua paulo ante ſubjectum eum telis
ſuis habuerant, poſſunt: nec erigere
agmen in captum ſuper ſe ab Decio
tumulum. Sed cum ira in hos magis
qui fortunam gerendæ rei eripuerant,
tum propinquitas loci, atque ipſa pau-
citas incitat: & nunc circundare un-
dique collem armatis volunt, ut à con-
ſule Decium intercludant: nunc viam
patefacere, ut digreſſos in vallem
adoriantur. incertos quid agerent, nox
oppreſſit. Decium primum ſpes tenuit,
cum ſubeuntibus, in adverſum collem
ex ſuperiore loco ſe pugnaturum: de-
inde admiratio inceſſit, quod nec pu-
gnam inirent: nec, ſi ab eo conſilio
iniquitate loci deterrerentur, opere
ſe valloque circumdarent. Tum cen-
turioni-

b Cap. XXXIV.

curionibus ad ſe vocatis : *Quanam illa inſcitia belli, ac pigritia eſt ? ait quonam modo iſti ex Sidicinis Campaniſque victoriam pepererunt ? huc atque illuc ſigna moveri ac modo in unum conferri, modo educi videtis. Opus quidem incipit nemo, cum jam circumdati vallo potuerimus eſſe. Tum vero nos ſimiles iſtorum ſimus, ſi diutius hic moremur, quam commodum ſit. Agite dum, ite mecum: ut dum lucis aliquid ſupereſt, quibus locis præſidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia ſagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hoſtes notarent, perluſtravit.

Vigiliis deinde diſpoſitis, cæteris omnibus teſſeram dari jubet: ubi ſecundæ vigiliæ buccina datum ſignum eſſet, armati cum ſilentio ad ſe venirent. Quo ubi, ſicut edictum erat, taciti convenerunt: Hoc ſilentium
,, milites, *inquit*, omiſſo militari aſſen-
,, ſu, in me audiendo ſervandum eſt.
,, ubi ſententiam meam vobis pere-
,, gero. tum quibus eadem placebunt,
,, in dextram partem taciti tranſibitis:
,, quæ pars major erit, ejus ſtabitur
,, conſilio. Nunc quæ mente agitem,
,, audite. Non fuga delatos, nec iner-
,, tia relictos hic vos circumvenit ho-
,, ſtis, virtute cepiſtis locum: virtute
,, hinc oportet evadatis. Veniendo
,, huc exercitum egregium populi Ro-
,, mani ſervaſtis: erumpendo hinc
,, voſmet ipſos ſervate. Digni eſtis,
,, qui pauci pluribus opem tuleritis,
,, ipſi nullius auxilio egueritis. Cum
,, eo hoſte res eſt, qui heſterno die
,, delendi omnis exercitus fortuna per
,, ſocordiam uſus non ſit; hunc, tam
,, opportunum collem imminentem
,, capiti ſuo non ante viderit, quam
,, captum à nobis: non tam paucos,
,, tot ipſe millibus hominum nec aſ-
,, ſenſu arcuerit: nec tenentes locum
,, eum diei tantum ſupereſſet, vallo
,, circumdederit. Quem videntem ac
,, vigilantem ſic eluſeritis, ſopitum
,, oportet fallatis: imo neceſſe eſt. In
,, eo enim loco res ſunt noſtræ, ut
,, ego vobis magis neceſſitatis ve-
,, ſtræ iudex, quam conſilii auctor
,, ſim neque enim maneatis, an ab-
,, eatis hinc, deliberari poteſt, cum
,, præter arma, & animos armorum
,, memores, nihil vobis fortuna reli-
,, qui fecerit: fame & ſiti moriendum
,, ſit, ſi plus quam viros ac Romanos
,, decet, ferrum timeamus. Ergo una
,, eſt ſalus, erumpere hinc atque abire.
id aut interdiu, aut nocte faciamus ,,
oportet. Ecce hoc aliud minus du- ,,
bium, quippe ſi lux expectetur, quæ ,,
ſpes eſt non vallo perpetuo foſſaque ,,
nos ſepturum hoſtem, qui nunc cor- ,,
poribus ſuis ſubjectis undique cin- ,,
xerit, ut videris, collem? Atqui ſi ,,
nox opportuna eſt eruptioni ſicut ,,
eſt, hæc profecto noctis aptiſſima ho- ,,
ra eſt. ſigno ſecundæ vigiliæ conve- ,,
niſtis: quod tempus mortales ſomno ,,
altiſſimo premit. Per corpora ſopita ,,
vadetis, vel ſilentio incautos fallen- ,,
tes, vel ſentientibus clamore ſubito ,,
pavorem injecturi: Me modo ſequi- ,,
mini quem ſecuti eſtis. Ego eandem ,,
quæ duxit huc, ſequar fortunam. ,,
Quibus hæc ſalutaria videntur, agi- ,,
te dum in dextram partem pedibus ,,
tranſite. Omnes tranſierunt, vadentemque per intermiſſa cuſtodiis loca Decium ſecuti ſunt.

b Jam evaſerant media caſtra, cum ſuperſcandens vigilum ſtrata ſomno corpora miles offenſo ſcuto præbuit ſonitum, quo excitatus vigil, cum proximum moviſſet, erectique alios concitarent, ignari cives an hoſtes eſſent: præſidium erumperet, an conſul caſtra cepiſſet: Decius, cum non fallerent, clamorem tollere juſſis militibus, torpidos ſomno inſuper pavore exanimat: quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obſiſtere, nec inſequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præſidium Romanum obviis cuſtodibus cæſis ad caſtra conſulis pervadit. Aliquantum ſupererat noctis, jamque in tuto videbantur eſſe, cum Decius: *Macti virtute*, inquit, *milites Romani eſte. veſtrum iter ac reditum omnia ſecula laudibus ferent: ſed ad conſpiciendam tantam virtutem luce ac die opus eſt: nec vos digni eſtis, quos cum tanta gloria in caſtra reduces ſilentium ac nox tegat. hic lucem quieti operiamur.* Dictis obtemperatum atque ubi primum illuxit, præmiſſo nuncio ad conſulem, in caſtra ingenti gaudio concitantur: & teſſera data, incolumes reverti, qui ſua corpora pro ſalute omnium haud dubio periculo objeciſſent, pro ſe quiſque obviam effuſi laudant, gratulantur: ſingulos, univerſoſque ſervatores ſuos vocant: diis laudes grateſque agunt: Decium in cœlum ferunt. Hic Decii caſtrenſis triumphus fuit, incedentis per media caſtra cum armato præſidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum conſuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum eſt, conſul

claſſi-

a Cap. XXXV.

b Cap. XXXVI.

[illegible] ad concionem convocat: or[illegible] meritas Decii laudes, inter[illegible] Decio, distulit concionem: [illegible]or omnia poſthabendi, dum [illegible]o in manibus eſſet perpulit con[illegible]em, ut hoſtes & nocturno pavore [illegible]s, & circa collem caſtella[illegible]patos aggrederetur. credere [illegible]am al[illegible]uos ad ſequendum emiſ[illegible]s per ſaltum vagari. Juſſæ legio[illegible]a capere, egreſſaque caſtris, [illegible] per exploratores notior jam ſal[illegible], via patentiore ad hoſtem [illegible]. quem incautum improviſo [illegible], cum palati paſſim Samnitium [illegible]ei, plerique inermes, nec coire [illegible], non arma capere, nec re[illegible]ra vallum ſe poſſent, paven[illegible]m intra caſtra compellunt: [illegible]e caſtra ipſa turbatis ſtationi[illegible]t. Perfertur circa collem [illegible]r, fugatque ex ſuis quemque [illegible]. ita magna pars abſenti [illegible]cet. Quos intra vallum ege[illegible]r (fuere autem ad triginta [illegible]) omnes cæſi, caſtra dire[illegible].

[illegible] Ita rebus geſtis, Coſ. advocata [illegible]e P. Decii non cœptas ſolum [illegible] cumulatas nova virtute lau[illegible]t & præter militaria alia [illegible] aurea corona eum, & centum [illegible] eximioque uno albo opimo [illegible] cornibus donat. Milites qui [illegible] ſimul fuerant, duplici fru[illegible] in perpetuum, in præſentia [illegible]us, binisque privis tunicis [illegible]. Secundum conſulis donatio[illegible]es gramineam coronam ob[illegible], clamore donum appro[illegible] Decio imponunt. altera coro[illegible]em honoris index à præſidio [illegible]ta eſt. His decoratus inſi[illegible]s [illegible]em eximium Marti immo[illegible] centum boves militibus dono [illegible] ſecum in expeditione fue[illegible]em militibus legiones libras [illegible] ſextarios vini contulerunt. [illegible]e ea ingenti alacritate per [illegible] militarem, indicem omnium [illegible] gerebantur. Tertia pugna ad [illegible] commiſſa eſt: qua fugatus [illegible] Valerio Samnitium exerci[illegible] robore juventutis domo [illegible] certamine ultimo fortunam [illegible]. Ab Sueſſula nuncii [illegible] Capuam, inde equites citati ad [illegible] Coſ. opem oratum veniunt. [illegible]a mora: relictiſque im[illegible]s caſtrorum valido præſidio, [illegible]ur agmen: nec procul ab [illegible]m exiguum, ut quibus præter equos cæterorum jumentorum calonumque turba abeſſet, caſtris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura eſſet, aciem inſtruit: deinde poſtquam nemo obvius ibat, infeſtis ſignis ad caſtra hoſtium ſuccedit. Ibi ut militem in vallo vidit: miſſique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta caſtra eſſent, paucitatem inde hoſtium colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, complendas eſſe foſſas, ſcindendumque vallum, & in caſtra irrumpendum. tranſactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuiſſent impetum militum. Cæterum quia multitudo ſua commeatibus gravis, & prius ſedendo ad Sueſſulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia eſſet: placuit, dum incluſus paveret hoſtis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus quantum humeris inter arma geri poſſet, frumenti ſecum attuliſſet, defutura omnia. Conſul palatos per agros cum vidiſſet hoſtes, ſtationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad caſtra oppugnanda ducit. Quæ cum primo clamore atque impetu cepiſſet, pluribus hoſtium in tentoriis ſuis, quam in portis valloque cæſis, ſigna captiva in unum locum conferri juſſit: relictiſque duabus legionibus cuſtodiæ & præſidii cauſa gravi edicto monitis, *ut donec ipſe revertiſſet, præda abſtinerent*: profectus agmine inſtructo, cum præmiſſus eques velut indagine diſſipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo ſigno coirent inter ſe, neque utrum caſtra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis conſtare poterat. Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad XL. millia ſcutatorum, nequaquam tot cæſis, & ſigna militaria, cum iis quæ in caſtris capta erant, ad CLXX. ad conſulem deferrentur. Tunc in caſtra hoſtium reditum, ibique omnis præda militi data.

b Hujus certaminis fortuna & Faliſcos, cum in induciis eſſent, fœdus petere ab ſenatu coëgit, & Latinos jam exercitibus comparatis Rom. in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei geſtæ fama Italiæ ſe finibus tenuit; ſed Carthaginienſes quoque legatos gratulatum Romam miſere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur: fuit pondo XXV. Conſules ambo de Samnitibus triumphantes

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

triumpharunt. ſequente Decio inſigni cum laude doniſque: cum incondito militari joco haud minus tribuni celebre nomen, quam conſulum eſſet. Campanorum deinde, Sueſſulanorumque auditæ legationes: precantibuſque datum, ut præſidium eo in hyberna mitteretur, quo Samnitium excurſiones arcerentur. Jam tum minime ſalubris militari diſciplinæ Capua, inſtrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit à memoria patriæ. inibanturque conſilia in hybernis eodem ſcelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademiſſent: neque immerito ſuum ipſorum exemplum in eos verſurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec ſe nec ſua tutari poſſint, quam victor exercitus haberet, qui ſuo ſudore ac ſanguine inde Samnites depuliſſet? An æquum eſſe, deditiios ſuos illa fertilitate atque amœnitate perfrui, ſe militando feſſos in peſtilenti atque arido circa urbem ſolo luctari? aut in urbe inſidentem labem creſcentis indies fœnoris pati. Hæc agitata occultis conjurationibus, nec dum vulgata in omnes conſilia invenit novus Coſ. C. Martius Rutilius, cui Campania ſorte provincia evenerat. Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque cum omnia ea ſicut geſta erant per tribunos comperta haberet, & ætate & uſu doctus: quippe qui jam quartum Coſ. eſſet, dictatorque & cenſor fuiſſet: optimum ratus, differendo ſpem quandocunque vellent conſilii exequendi militarem impetum fruſtrari, rumorem diſſipat, in iiſdem „ oppidis & anno poſt præſidia hy- „ bernatura diviſa enim erant per Campaniæ urbes: manaverantque à Capua conſilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præſentia ſeditio.

b Conſul educto in æſtiva milite dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare miſſionibus turbulentorum hominum inſtituit, aliis emerita dicendo ſtipendia eſſe: alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. Quidam in commeatus mittebantur. ſinguli primo, deinde & cohortes quædam: quia procul ab domo ac rebus ſuis hybernaſſent, per ſpeciem etiam militarium uſuum cum alii alio mitterentur, magna pars ablegari. quam multitudinem conſul alter Romæ, prætorque alias ex aliis fingendo moras retinebat. Et primo quidem ignari ludificationis, minime inviti domos reviſebant. poſtquam neque reverti ad ſigna primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hybernaſſent, præcipueque ex iis ſeditionis auctores mitti viderunt: primum admiratio, deinde haud dubius timor inceſſit animos, conſilia ſua emanaſſe: jam judicia, jam occulte ſingulorum ſupplicia, impotenſque & crudele conſulum ac patrum in ſe regnum paſſuros. Hæc qui in caſtris erant, occultis ſermonibus ferunt, nervos conjurationis ejectos arte conſulis cernentes. Cohors una cum haud procul Anxure eſſet, ad Lautulas ſaltu anguſto inter mare ac montes conſedit, ad excipiendos quos conſul aliis atque aliis (ut ante dictum eſt) cauſis mittebat. Jam validò admodum numero manus erat: nec quicquam ad juſti exercitus formam, præter ducem, deerat. incompoſiti itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt: & ſub jugo Albæ Longæ caſtra vallo cingunt, perfecto inde opere, reliquum diei *de imperatore ſumendo* ſententiis decerrant, nulli ex præſentibus ſatis fidentes. quem autem ab Roma poſſe ac- „ ciri? quem patrum aut plebis eſſe, „ qui aut ſe tanto periculo ſciens offe- „ rat, aut cui ex injuria inſanientis „ exercitus cauſa recte committatur? „ Poſtero die cum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tuſculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patricii hic vir gentis erat: cui cum militiæ magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus feciſſet, ruri agere vitam procul ambitione ac foro conſtituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: & quod bene verteret, acciri juſſerunt. ſed parum ſpei erat voluntate quicquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque ſilentio noctis cum tectum villæ, qui ad id miſſi erant, intraſſent, ſomno gravi Quintium oppreſſum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut ubi reſtitaret, mortem, ni ſequeretur, denunciantes, in caſtra pertraxerunt. Imperator extemplo advenienſ appellatus: inſigniaque honoris exterrito ſubitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quàm conſilio ducis convulſis ſignis, infeſto agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia eſt, perveniunt: iſſentque confeſtim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adverſus ſe M. Valerium Corvinum dictum audiſſent,

a Cap. XXXIX.

[illegible] magiſtrum equitum L. Æ- [illegible] Mamercum.

[illegible] primum in conſpectum ven- [illegible] arma ſignaque agnovere, ex- [illegible] omnibus memoria patriæ iras [illegible] nondum erant tam fortes ad [illegible] em civilem: nec præter externa [illegible] bella: ultimaque rabies ſeceſ- [illegible] habebatur. Itaque jam du- [illegible] ites utrinque congreſſus [illegible] ad colloquia. Quintius, quem [illegible] etiam pro patria ſacietas [illegible] et, nedum adverſus patriam? [illegible] omnes charitate cives, præ- [illegible] tes, & ante alios ſuum [illegible] m complexus, ad collo- [illegible] proceſſit. Cognito ei extem- [illegible] or ab adverſariis vere- [illegible] quàm ab ſuis ſilentium da- [illegible] Deos, *inquit*, Immortales, mi- [illegible] vestro publicos, meoſque ab [illegible] fiſcens ita adoravi, ve- [illegible] e ſupplex popoſci: ut mihi [illegible] s concordiæ partæ gloriam, [illegible] riam darent: ſatis fuit, [illegible] e belli decus pariatur: [illegible] ax petenda eſt. Quod deos [illegible] les inter nuncupanda vota [illegible] cl, ejus me compotem voti [illegible] facere poteſtis: ſi meminiſſe [illegible] vos in Samnio, nec in [illegible] ſed in Romano ſolo caſtra [illegible] ſ illos colles quos cernitis, [illegible] veſtræ eſſe, ſi hunc exerci- [illegible] civium veſtrorum. ſi me con- [illegible] veſtrum, cujus ductu auſpi- [illegible] e priore anno bis legiones [illegible] m fudiſtis, bis caſtra vi [illegible]. Ego ſum M. Vale. Corvin. [illegible] cujus vos nobilitatem be- [illegible] s erga vos non injuriis ſen- [illegible] ius ſuperbæ in vos legis, [illegible] crudelis ſenatuſconſulti au- [illegible] in omnibus meis imperiis in [illegible] everior, quam in vos. Ac ſi cui [illegible] cui ſua virtus, ſi cui etiam [illegible] s, ſi cui honores ſubdere [illegible] potuerunt: iis eram natus, [illegible] en mei dederam, ea ætate [illegible] adeptus eram, ut po- [illegible] tres & viginti annos natus [illegible] tribus quoque ferox eſſe, [illegible] m plebi. Quod meum fa- [illegible], [illegible] mve conſulis gravius [illegible] i audiſtis? Eodem te- [illegible] inſequentes conſulatus [illegible] idem hæc imperioſa dictatu- [illegible] ut neque in hos meos [illegible] meæ milites mitior, quam [illegible] teo dicere hoſtes. Ergo [illegible] me ſtrinxeritis ferrum, [illegible] vos ego. Iſthinc ſigna caoent, iſthinc clamor prius incipiet, „ atque impetus, ſi dimicandum eſt. „ Inducite in animum, quod non in- „ duxerunt patres avique veſtri: non „ illi qui in Sacrum montem ſeceſſe- „ rant: non hi qui poſtea Aventinum „ inſederunt. Expectate dum vobis, „ ſingulis, ut olim Coriolano, matres, „ conjugeſque crinibus paſſis obvia ab „ urbe veniant. tum Volſcorum legio- „ nes, quia Romanum habebant du- „ cem, quieverunt: vos Romanus ex- „ ercitus non deſtiteritis impio bello? „ Tite Quinti, quocunque iſtic loco „ ſeu volens ſeu invitus conſtitiſti: ſi „ dimicandum erit, tum tu in noviſſi- „ mos te recipito: fugeris etiam ho- „ neſtius, tergumque civi dederis, „ quam pugnaveris contra patriam. „ Nunc ad pacificandum bene atque „ honeſte inter primos ſtabis, & col- „ loquii hujus ſalutaris interpres fue- „ ris. Poſtulate æqua, & ferte: quam- „ quam vel iniquis ſtandum eſt potius, „ quam impias inter nos conſeramus „ manus.

b Titus Quinctius plenus lachry- marum ad ſuos verſus: Me quoque, „ *inquit*, milites ſi quis uſus mei eſt, „ meliorem pacis quam belli habetis „ ducem. Non enim illa modo Vol- „ ſcus aut Samnis ſed Romanus verba „ fecit, veſter conſul, veſter impera- „ tor, milites, cujus auſpicia pro vo- „ bis experti, nolite adverſus vos vel- „ le experire. Qui pugnarent vobiſ- „ cum infeſtius, & alios duces ſena- „ tus habuit: qui maxime vobis ſuis „ militibus parceret, cui plurimum „ vos imperatori veſtro crederetis, „ eum elegit. Pacem etiam qui vin- „ cere poſſunt, volunt. Quid nos vel- „ le oportet? Quin omiſſis ira & ſpe „ fallacibus auctoribus, nos ipſos no- „ ſtraque omnia cognitæ permitti- „ mus fidei; Approbantibus clamore cunctis, Titus Quinctius ante ſigna progreſſus, in poteſtate dictatoris mi- lites fore dixit: oravitque, ut cau- ſam miſerorum civium ſuſciperet, „ ſuſceptamque eadem fide, qua rem- „ pub. adminiſtrare ſolitus eſſet, tue- „ retur. ſibi ſe privatim nihil cavere: „ nolle alibi quam in innocentia ſpem „ habere. militibus cavendum, quod „ apud patres ſemel plebi, iterum le- „ gionibus cautum ſit, ne fraudi ſeceſ- „ ſio eſſet. Quinctio collaudato, cæteris bonum animum habere juſſis, dictator equo citato ad urbem revectus, aucto- ribus patribus tulit ad populum in luco Petilino, ne cui militum fraudi ſeceſſio

a Cap. X L.

b Cap. X L I.

ſeceſſio eſſet. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco ſeriove cuiquam exprobraret. Lex quoque ſacrata militaris lata eſt, ne cujus militis ſcripti nomen, niſi ipſo volente, deleretur: additumque lege, ne quis, ubi tribunus militum fuiſſet, poſtea ordinum ductor eſſet. id propter P. Salonium poſtulatum eſt ab conjuratis: qui alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc *primipili* appellant. Huic infenſi milites erant, quod ſemper adverſatus novis conſiliis fuiſſet, nec particeps eorum eſſet, qui ab Lautulis fugiſſent. Itaque cum huc unum propter Salonium ab ſenatu non impetraretur, tum Salonius obteſtatus patres conſcriptos, ne ſuam honorem pluris quam concordiam civitatis æſtimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Æque impotens poſtulatum fuit, ut de ſtipendio equitum (merebant autem triplex ea tempeſtate) æra demerentur, quod adverſati conjurationi fuiſſent.

a Præter hæc invenio apud quoſdam L. Genucium tribunum plebis tuliſſe ad populum, ne fœnerare liceret. Item aliis plebiſcitis cautum, ne quis eundem magiſtratum intra decem annos caperet, neu duos magiſtratus uno anno gereret, utique liceret Coſſ. ambos plebejos creari. Quæ ſi omnia conceſſa ſunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuiſſe. Aliis annalibus proditum eſt, neque dictatorem Valerium dictum, ſed per Coſſ. omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, ſed Romæ eam multitudinem conjuratorum ad arma conſternatam eſſe: nec in T. Quintii villam, ſed in ædes C. Manlii nocte impetum factum: eumque à conjuratis comprehenſum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito conſediſſe: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, ſed repente, cum in aciem armati exercitus proceſſiſſent, ſalutationem factam: & permiſtos dextras jungere, ac complecti inter ſe lachrymantes milites cœpiſſe: coactoſque Coſſ. cum viderent averſos à dimicatione militum animos, retuliſſe ad patres de concordia reconcilianda. adeo nihil præterquam ſeditionem fuiſſe, eamque compoſitam inter antiquos rerum auctores conſtat. Et hujus fama ſeditionis, & ſuſceptum cum Samnitibus grave bellum aliquot populos ab Romana ſocietate avertit: & præter Latinorum infidum jamdiu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam finitimas colonias Romanas incurſione ſubita depopulati ſunt.

a *Cap.* XLII.

LIBER

LIBER VIII.

BREVIARIUM.

L[illegible]tinorum cum Campanis defectio. Lapſus Annii de Capitolio. Manlii in [illegible]ium, quod contra imperium pugnaſſet, ſeveritas. Decii & Manlii deve[illegible]. L[illegible]tinorum deditio. Minutia Veſtalis inceſti damnata. Colonia in oppidum [illegible] & Fregellas deducta. Veneficium complurium matronarum deprehenſum. [illegible]e Veneficio lata. Privernatibus civitas data. Palapolitani victi. Q. Pu[illegible]phus. Plebs nexu liberata. Res cum Samnitibus varie geſta.

CAPUT I.

JAM Coſſ. erant C. Plautius II. L. Æmilius Mamercus, cum Se[illegible] Norbanique Romam nuncii defectionis Privernatium cum [illegible]erimoniis acceptæ cladis vene[illegible] V[illegible]l[illegible]c[illegible]rum item exercitum duce [illegible] populo conſediſſe ad Satricum, [illegible] eſt. Utrunque bellum Plautio [illegible]e e[illegible]enit. Prius ad Privernum pro[illegible], extemplo acie conflixit. haud [illegible] certamine devicti hoſtes oppi[illegible] ca[illegible]tum, redditumque Priverna[illegible]s, præſidio valido impoſito: agri [illegible]s d[illegible]æ ademptæ. Inde victor exer[illegible] [illegible]tricum contra Antiates ductus. [illegible] magna utrinque cæde atrox præ[illegible]m fuit, & cum tempeſtas eos neutro [illegible]ata ſpe dimicantes diremiſſet, R[illegible] nihil eo certamine tam ambi[illegible]g[illegible] feſſi, in poſterum diem prælium [illegible]t. Volſcis recenſentibus quos [illegible]os in acie amiſiſſent, haudquaquam [illegible]dem animus ad iterandum periculum [illegible]. Nocte pro victis Antium agmine trepido, ſauciis, ac parte impedimen[illegible]m relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæſa corpora ho[illegible]m, tum in caſtris inventa eſt, *ea Luæ matri dare ſe* Coſ. dixit: fineſque [illegible]m uſque ad oram maritimam eſt [illegible]at[illegible]s. Alteri conſuli Æmilio [illegible] Sabellum agrum, non caſtra [illegible]m, non legiones uſquam op[illegible]tæ, ferro ignique vaſtantem agros, [illegible] Samnitium pacem orantes ad[illegible] aqu[illegible] rejecti ad ſenatum, pote[illegible] [illegible]a dicendi, poſitis ferocibus [illegible], pacem ſibi ab Romanis, belli[illegible] adverſus Sidicinos petierunt. [illegible] eo juſtius petere, quod in ami[illegible] populi Romani ſecundis ſuis [illegible] non adverſis, ut Campani, ve[illegible] & adverſus Sidicinos ſume[illegible], ſuos ſemper hoſtes, populi [illegible] nunquam amicos: qui nec, [illegible], in pace amicitiam: nec, ut Campani, auxilium in bello petiſſent: nec in fide populi Romani, nec in ditione eſſent.

a Cum de poſtulatis Samnitium Titus Æmilius prætor ſenatum conſuluiſſet, reddendumque his fœdus patres cenſuiſſent, prætor Samnitibus reſpondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia eſſet, per pop. Rom. ſtetiſſe: nec contra dici, quin quoniam ipſos belli culpa ſua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi quo minus Samniti populo pacis belliſque libe- rum arbitrium ſit.* Fœdere icto cum domum revertiſſent, extemplo inde exercitus Romanus ductus, annuo ſtipendio, & trium menſium frumento accepto, quod pepigerat conſul, ut tempus induciis daret quoad legati rediſſent. Samnites copiis iiſdem, quibus uſi adverſus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud indubia ſpe erant mature urbis hoſtium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri eſt: deinde, poſtquam patres ut feram eam, ultimaque tandem neceſſitate expreſſam aſpernabantur, ad Latinos jam ſua ſponte in arma motos facta eſt. Ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum memoria præſentior erat) his ſe armis abſtinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingreſſus, plus populationibus quam præliis cladium fecit, & quanquam ſuperiores certaminibus Latini erant: haud inviti, ne ſæpius dimicandum foret, agro hoſtium exceſſere. Id ſpacium Samnitibus datum eſt Romam legatos mittendi, qui cum adiiſſent ſenatum, conqueſti eadem ſe fœderatos pati, quæ hoſtes eſſent paſſi, precibus infimis petiere, ut ſatis ducerent Ro- „ mani

b Cap. I L.

,, mani victoriam quam Samnitibus ex
,, Campano Sidicinoque hoſte eripuiſ-
,, ſent ; ne vinci etiam ſe ab ignaviſſi-
,, mis populis ſinerent. Latinos Cam-
,, panoſque ſi ſub ditione populi Rom.
,, eſſent, pro imperio arcerent Samniti
,, agro ; ſin imperium abnuerent, ar-
,, mis coërcerent. Adverſus hæc re-
ſponſum anceps datum, quia fateri
pigebat in poteſtate ſua Latinos jam
non eſſe, timebantque ne arguendo
abalienarent. Campanorum aliam
conditionem eſſe, qui non fœdere, ſed
per ditionem in fidem veniſſent. Ita-
que Campanos ſeu velint, ſeu nolint,
quieturos : in fœdere Latino nihil
eſſe, quod bellare cum quibus ipſi
velint, prohibeantur.

a Quod reſponſum, ſicut dubios
Samnites, quidnam facturum Roma-
num cenſerent, dimiſit : ita Campa-
nos metu abalienavit : Latinos velut
nihil jam non concedentibus Romanis
ferociores fecit. Itaque per ſpeciem
adverſus Samnites belli parandi, cre-
bra concilia indicentes omnibus con-
ſultationibus inter ſe principes occulte
Romanum coquebant bellum. Huic
quoque adverſus ſervatores ſuos bello
Campanus aderat. Sed quanquam o-
mnia de induſtria celabantur, priuſ-
que quam moverentur Romani, tolli
ab tergo Samnitem hoſtem volebant :
tamen per quoſdam privatis hoſpitiis
neceſſitudinibuſque conjunctos indi-
cia conjurationis ejus Romam emana-
runt. juſſiſque ante tempus conſuli-
bus abdicare ſe magiſtratu, quo matu-
rius novi conſules adverſus tantam
molem belli crearentur : religio in-
ceſſit, ab eis quorum imminutum im-
perium eſſet, comitia haberi. itaque
interregnum initum. duo interreges
fuerunt, M. Valerius, ac M. Fabius.
Creavere conſules T. Manlium Tor-
quatum III. P. Decium Murem. Eo
anno Alexandrum Epiri regem in Ita-
liam claſſe appuliſſe conſtat : quod
bellum, ſi prima ſatis proſpera fuiſ-
ſent, haud dubie ad Romanos perve-
niſſet. Eadem ætas rerum Magni Ale-
xandri eſt, quem ſorore hujus ortum,
in alio tractu orbis invictum bellis ju-
venem fortuna morbo extinxit. Cæte-
rum Romani, & ſi defectio ſociorum
nominiſque Latini haud dubia erat,
tamen tanquam de Samnitibus, non
de ſe curam agerent, decem principes
Latinorum Romam evocaverunt, qui-
bus imperarent quæ vellent. Prætores
tum duos Latini habebant, L. An-
nium Setinum, & L. Numitium
Circejenſem : ambo ex coloniis Roma-
nis : per quos præter Signiam Velitraſ-
que, & ipſas colonias Romanas, Volſci
etiam exciti ad arma erant. eos nomina-
tim evocari placuit. Haud cuiquam du-
bium erat, ſuper qua re accirentur. Ita-
que concilio prius habito, prætores,
quàm Romam proficiſcerentur, evoca-
ſe ab ſenatu docent Romano, & quæ
actum iri ſecum credant, quidnam ad
ea reſponderi placeat, referunt.

b Cum aliud alii cenſerent, tum
Annius : Quanquam ipſe ego retuli ,,
quid reſponderi placeret, tamen ,,
magis ad ſummam rerum noſtrarum ,,
pertinere arbitror, quid agendum ,,
nobis, quam quid loquendum ſit. ,,
Facilè erit, explicatis conſiliis, ac- ,,
commodare rebus verba. Nam ſi ,,
etiam nunc ſub umbra fœderis æqui ,,
ſervitutem pati poſſumus, quid ab- ,,
eſt quin proditis Sidicinis, non Ro- ,,
manorum ſolum, ſed Samnitium ,,
quoque dicto pareamus : reſpondea- ,,
muſque Romanis, nos, ubi invene- ,,
rint, poſituros arma ? Sin autem ,,
tandem libertatis deſiderium remor- ,,
det animos : ſi fœdus eſt, ſi ſocietas ,,
æquatio juris eſt : ſi conſanguineos ,,
nos Romanorum eſſe, quod olim ,,
pudebat, nunc gloriari licet : ſi ſo- ,,
cialis illis exercitus is eſt, quo ad- ,,
juncto duplicent vires ſuas, quem ,,
ſecernere ab ſe Coſſ. bellis propriis ,,
ponendis ſumendiſque nolint, cur ,,
non omnia æquantur ? cur non alter ,,
ab Latinis conſul datur ? Ubi pars ,,
virium, ibi & imperii pars eſt. Eſt ,,
quidem nobis hoc per ſe haud nimis ,,
amplum, quippe concedentibus Ro- ,,
mam caput Latio eſſe, ſed ut am- ,,
plum videri poſſet, diuturna patien- ,,
tia fecimus. Atqui ſi quando un- ,,
quam conſociandi imperii, uſur- ,,
pandæ libertatis tempus optaſtis : en ,,
hoc tempus adeſt, & virtute veſtra, ,,
& deûm benignitate vobis datum. ,,
Tentaſtis patientiam negando mili- ,,
tem. Quis dubitat exarſiſſe eos, cum ,,
plus ducentorum armorum morem ,,
ſolveremus ? Pertulerunt tamen ,,
hunc dolorem. Bellum noſtro no- ,,
mine cum Pelignis geſſimus. Qui ne ,,
noſtrorum quidem finium per nos ,,
tuendorum jus antea dabant, nihil ,,
interceſſerunt. Sidicinos in fidem ,,
receptos. Campanos ab ſe ad nos ,,
deſciſſe, exercitus nos parare adver- ,,
ſus Samnites fœderatos ſuos audie- ,,
runt : nec moverunt ſe ab urbe. ,,
Unde hæc illis tanta modeſtia, niſi ,,
à conſcientia virium & noſtrarum ,,
& ſua-

a Cap. III.

b Cap. IV.

[illegible] m ? [illegible] neos auctores habeo, [illegible] e no[illegible]s Samnitibus, [illegible] m ab ſenatu Romano [illegible] e. ut facile appareret, ne ipſos [illegible] em jam poſtulare ut Latium ſub [illegible] o imperio ſit. Uſurpate mo[illegible] p[illegible]ando eo, quod illi vobis [illegible] concedunt. Si quem hoc dice[illegible] me[illegible]us prohibet, en ego ipſe au[illegible] te non populo Romano modo [illegible]que, ſed Jove ipſo, qui Capi[illegible] m incolit, profiteor me dictu[illegible], [illegible] ſi nos in fœdere ac ſocietate [illegible] e[illegible], conſulem alterum ab [illegible], ſenatuſque partem accipiant. [illegible] i er non ſuadenti ſolum, ſed [illegible], clamore & aſſenſu omnes [illegible] er[illegible]nt, ut ageret diceretque quæ [illegible]. no[illegible]is Latini, fideque ſua [illegible].

a [illegible] eſt Romam ventum, in Ca[illegible] ei ſenatus datus eſt. Ibi cum [illegible]s Coſ. egiſſet cum eis ex [illegible]ate patrum, ne Samnitibus [illegible] bellum inferrent: Annius [illegible] victor armis Capitolium ce[illegible], non legatus jure gentium tutus [illegible]etur. *Tempus erat*, inquit, *T. [illegible], vo[illegible]que patres conſcripti, tandem [illegible]s no[illegible]ſcum nihil pro imperio age[illegible] [illegible]or[illegible]mum deûm benignitate [illegible]um armis viriſque, Samniti[illegible] [illegible]is, Sidicinis Campaniſque [illegible] nunc etiam Volſcis adjunctis vi[illegible] [illegible] coloniaſ quoque veſtras Lati[illegible] [illegible] prætuliſſe imperium. Sed [illegible] ves r[illegible]no impotenti finem ut [illegible], non inducitis in animum: nos [illegible] armis poſſimus aſſerere La[illegible] [illegible]bertatem, conſanguinitati ta[illegible] [illegible]imus, ut conditiones pacis [illegible] æquas utrique, quoniam vires [illegible] æqua[illegible] dîs immortalibus pla[illegible]. C[illegible] ul[illegible]m alterum Roma, alterum [illegible] creari oportet: ſenatus partem [illegible] ex utraque gente eſſe: unum [illegible], unam rempubl. fieri. Et ut [illegible]em ſedes ſit, idemque omnibus [illegible] quoniam ab alterutra parte [illegible] eſt: quod utriſque bene [illegible] hæc ſane patria potior, & [illegible]es vocemur.* Forte ita acci[illegible] [illegible]rem ferociæ hujus & Romani [illegible] Manlium haberent: qui adeo [illegible] iram, ut ſi tanta dementia [illegible]ſcriptos cepiſſet, ut ab Se[illegible] [illegible]e leges acciperent, gladio [illegible] in ſenatum venturum ſe eſſe [illegible]ceret, & quemcunque in cu[illegible] [illegible]m vidiſſet, ſua manu inter[illegible] [illegible]. & converſus ad ſimula[illegible] Jovis *Audi Jupiter hæc ſcele-ra*, inquit, *audite jus faſque. Peregrinos Coſſ. & peregrinum ſenatum in tuo Jupiter augurato templo captus, atque ipſe oppreſſus viſurus es? Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus veſtris Latini, hæc L. Tarquinius vobiſcum poſtea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? Adeo & cladium veſtrarum veterum, & beneficiorum noſtrorum erga vos, obliti eſtis?*

b Cum conſulis vocem ſubſecuta patrum indignatio eſſet, proditur memoriæ, adverſus crebram implorationem deûm, quos teſtes fœderum ſæpius invocabant conſules, vocem Annii ſpernentis numina Jovis Romani auditam. certe cum commotus ira ſe ab veſtibulo templi citato gradu proriperet, lapſus per gradus capite graviter offenſo: impactus imo ita eſt ſaxo, ut ſopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes ſunt, mihi quoque in incerto relictum ſit: ſicut inter fœderum ruptorum teſtationem ingenti fragore cœli procellam effuſam. nam & vera eſſe & apte ad repræſentandam iram deûm ficta, poſſunt. Torquatus miſſus ab ſenatu ad dimittendos legatos, cum jacentem Annium vidiſſet, exclamat ita ut populo patribuſque audita vox pariter ſit: *Bene habet, dii pium movete bellum. eſt cœleſte numen, es magne Jupiter, haud fruſtra te patrem deum hominumque hac ſede ſacravimus. Quid ceſſatis Quirites, voſque patres conſcripti arma capere diis ducibus? Sic ſtratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Aſſenſu populi excepta vox conſulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiſcentes cura magiſtratuum magis, qui juſſu conſulis proſequebantur, quam jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret. Conſenſit & ſenatus bellum: conſuleſque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini ſociique convenerant, caſtra locant. Ibi in quiete utrique conſuli eadem dicitur viſa ſpecies viri majoris, quàm pro humano habitu auguſtiorque, dicentis: Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terræ deberi. utrius exercitus imperator legiones hoſtium, ſuperque eas ſe devoviſſet, ejus populi partiſque, victoriam fore. Hos ubi nocturnos viſus inter ſe conſules contulerunt, placuit avertundæ deûm iræ victimas cædi: ſimul ut ſi extis eadem quæ ſomno viſa fuerant,

a Cap. V.

b Cap. VI.

rant, portenderentur, alteruter conſulum fata impleret. Ubi reſponſa aruſpicum inſidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribuniſque & imperiis deûm propalam expoſitis, ne mors voluntaria conſulis exercitum in acie terreret; comparant inter ſe, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpiſſet, inde ſe conſul devoveret pro populo Rom. Quiritibuſque. Agitatum etiam in concilio eſt, ut ſi quando unquam ſevero ullum imperio bellum adminiſtratum eſſet, tunc uti diſciplina militaris ad priſcos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adverſus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, inſtitutis ante omnia militaribus, congruentes, milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares, collegæque, iiſdem præſidiis, ſæpe iiſdem manipulis permiſti fuerant. Per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt conſules, ne quis extra ordinem in hoſtem pugnaret.

a Forte inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimiſſi erant, T. Manlius conſulis filius ſuper caſtra hoſtium cum ſuis turmalibus evaſit, ut vix teli jactu ab ſtatione proxima abeſſet. ibi Tuſculani erant equites. præerat Geminus Metius, vir tum genere inter ſuos, tum factis clarus. is ubi Romanos equites inſignemque inter eos præcedentem conſulis filium (nam omnes inter ſe utique illuſtres viri noti erant) cognovit: *Unane*, ait, *turma Romani cum Latinis ſociiſque bellum geſturi eſtis? Quid interea conſules, quid duo exercitus conſulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipſe, fœderum à vobis violatorum teſtis, qui plus poteſt polletque. Si ad Regillum lacum ad ſatietatem veſtram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, nequid minus quam acies vobis & collata ſigna nobiſcum, cordi ſint.* Ad ea Geminius paululum ab ſuis equo provectus: *Viſne igitur, dum dies iſta venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipſe congredi mecum, ut noſtro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præſtet?* Movet ferocem animum juvenis ſeu ira, ſeu detrectandi certaminis pudor, ſeu inexuperabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii, conſulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret an vinceretur, haud multum intereſſet. Equitibus cæteris velut ad ſpectaculum ſummotis, ſpatio quod vacui interjacebat campi, adverſos concitant equos: & cum infeſtis cuſpidibus concurriſſent, Manlii cuſpis ſuper galeam hoſtis, Metii trans cervicem equi elapſa eſt. circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius conſurrexiſſet, ſpiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris ſenſum cum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excuſſit equitem: quem cuſpide parmaque innixum, attollentem ſe à gravi caſu, Manlius ab jugulo, ita ut per coſtas ferrum emineret, terræ affixit, ſpoliiſque lectis ad ſuos revectus, cum ovante gaudio turma in caſtra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus fati, futurique, laus an pœna merita eſſet. *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo ſanguine ortum vere ferrent, provocatus equeſtria hæc ſpolia capta ex hoſte cæſo porto.* Quod ubi audivit conſul, extemplo filium averſatus, concionem claſſico advocari juſſit, quæ ubi frequens convenit. *Quandoquidem*, inquit, *tu T. Manli neque imperium conſulare, neque majeſtatem patriam veritus, adverſus edictum noſtrum extra ordinem in hoſtem pugnaſti, & quantum in te fuit, diſciplinam militarem, qua ſtetit ad hanc diem Romana res, ſolviſti; meque in eam neceſſitatem adduxiſti, ut aut reſp. mihi aut mei meorumque obliviſcendum ſit: nos potius noſtro delicto plectemur, quam reſpubl. tanto ſuo damno noſtra peccata luat. Triſte exemplum, ſed in poſterum ſalubre juventuti erimus. Me quidem cum ingenita charitas liberûm, tum ſpecimen illud virtutis deceptum vana imagine decoris in te movet: ſed cum aut morte tua ſancienda ſint conſulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda: nec te quidem, ſi quid in te noſtri ſanguinis eſt, recuſare cenſeam, quin diſciplinam militarem culpa tua prolapſam, pœna reſtituas: I lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio: nec aliter quam in ſe quiſque diſtrictam cernentes ſecurim, metu magis quam modeſtia quievere. Itaque velut emerſo ab admiratione animo, cum ſilentio defixi ſtetiſſent, repente poſtquam cervice cæſa fuſus eſt cruor, tum libero conqueſtu coortæ voces ſunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur: ſpoliiſque contectum juvenis corpus, quantum militaribus ſtudiis funus ullum concelebrari poteſt, ſtructo extra vallum rogo cremaretur: *Manlianaque imperia* non

a Cap. VII.

[illegible] a m[illegible]do horrenda, ſed [illegible]iam tri[illegible]is in poſterum eſ-[illegible]

a [illegible]en atrocitas pœnæ obe-[illegible]rem duci militem: & præter-[illegible]uod cuſtodiæ vigiliæque & [illegible]num intentioris ubique cu-[illegible] ultimo etiam certamine, [illegible]ſum in aciem eſt, ea ſeve-[illegible]p[illegible]ofuit. fuit enim civili maxime [illegible]pugna ſimilis: adeo nihil apud [illegible]os diſſonum ab Romana republ. [illegible]os, erat. Clypeis antea [illegible] ſunt: deinde poſtquam [illegible]i facti ſunt, ſcuta pro cly-[illegible]re & quod antea phalanges [illegible] Macedonicis, hoc poſtea mani-[illegible]ta acies cœpit eſſe. Po-[illegible] plures ordines inſtrueban-[illegible] Ord. ſexagenos milites, duos [illegible]res, vexillarium unum ha-[illegible] Prima acies haſtati erant ma-[illegible]q[illegible]decim, diſtantes inter ſe [illegible]m ſpacium. Manipulus leves [illegible] milites, aliam turbam ſcuta-[illegible]abebat. Leves autem qui ha-[illegible] gæſaque gererent, voca-[illegible]æc prima frons in acie flo-[illegible]rum pubeſcentium ad mili-[illegible]at. Robuſtior inde ætas [illegible]m[illegible]pulorum, quibus princi-[illegible] e[illegible] nomen. hos ſequebantur [illegible]s, inſignibus maxime ar-[illegible]XXX. manipulorum agmen [illegible]s appellabant, quia ſub ſi-[illegible] a[illegible] quindecim ordines loca-[illegible] ex quibus ordo unuſquiſque [illegible] habebat, earum unam-[illegible]e primum pilum vocabant. [illegible] exil[illegible]s conſtabat. vexillum [illegible]XVI homines erant. Primum [illegible] triarios ducebat, vetera-[illegible]em ſpectatæ virtutis: ſe-[illegible]r[illegible]arios, minus roboris æ-[illegible]e: tertium accenſos, mi-[illegible]æ manum, eo & in poſtre-[illegible]iciebantur. Ubi his or-[illegible]ercit[illegible]s inſtructus eſſet, ha-[illegible]m primi pugnam inibant. ſi [illegible]are hoſtem non poſſent, [illegible]e[illegible] retrocedentes in in-[illegible]m principes recipie-[illegible] principum pugna erat. [illegible]ebantur. Triarii ſub ve-[illegible]:, ſiniſtro crure por-[illegible]xa humeris, haſtas ſub [illegible]e in terra fixas, haud ſe-[illegible] ſepta inhorreret acies, [illegible], ſi apud principes quoque [illegible]pere eſſet pugnatum, à [illegible]e ad triarios ſenſim refere-[illegible] inde rem ad triarios rediſſe, cum laboratur, proverbio increbuit. Triarii conſurgentes ubi in intervallo ordinum ſuorum principes & haſtatos recepiſſent, extemplo compreſſis ordinibus velut claudebant vias: unoque continente agmine, jam nulla ſpe poſt relicta, in hoſtem incedebant. Id erat formidoloſiſſimum hoſti, cum velut victos inſecuti, novam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in ſingulas legiones trecenis. alterum tantum ex Larino delectu adjiciebatur: quia ea tempeſtate hoſtes erant Romanis, eodemque ordine inſtruxerant aciem, Nec vexilla cum vexillis tantum, univerſi haſtari cum haſtatis, principes cum principibus, ſed centurio quoque cum centurione, ſi ordines turbati non eſſent, concurrendum ſibi eſſe ſciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam ſatis validus, cæterum ſtrenuus vir, peritusque militiæ. Latinus viribus ingens, bellatorque primus: notiſſimi inter ſe, quia ſemper pares ordines duxerunt. Romano haud ſatis fidenti viribus, jam Romæ permiſſum erat ab Coſſ. *ut ſubcenturionem ſibi quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno deſtinato hoſte.* iſque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum eſt haud procul radicibus Veſuvii montis, qua via ad Veſerim ferebat.

b Romani Coſſ. prius quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris à familiari parte cæſum aruſpex dicitur oſtendiſſe: alioqui acceptam diis hoſtiam eſſe: Manlium egregie litaſſe. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *ſi ab collega proſpere litatum eſt.* Inſtructis, ſicut ante dictum eſt, ordinibus, proceſſere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu haſtati Romani non ferentes impreſſionem Latinorum, ſe ad principes recepere. In hac trepidatione Decius Coſ. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope Valeri ſpus eſt. agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam ſumere juſſit, & velato capite manu ſubter togam ad mentum exerta, ſuper telum ſubjectum pedibus ſtantem ſic dicere: *Jane, Jupiter, Mars*

a Cap. VIII.

b Cap. IX.

Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novenſiles, dii Indigetes, divi quorum eſt poteſtas noſtrorum hoſtiumque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque: uti populo Rom. Quiritium vim victoriamque proſperetis, hoſteſque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republ. Quiritium exercitu, legionibus, auxiliis populi Rom. Quiritium, legiones auxiliaque hoſtium mecum diis Manibus Tellurique devoveo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet: matureque collegæ ſe devotum pro exercitu nunciare. Ipſe incinctus cinctu Gabino armatus in equum inſiluit: ac ſe in medios hoſtes immiſit. Conſpectus ab utraque acie aliquanto auguſtior humano viſu: ſicut cœlo miſſus piaculum omnis deorum iræ, qui peſtem ab ſuis averſam in hoſtes ferret. Ita omnis terror, pavorque cum illo latus, ſigna primo Latinorum turbavit: deinde in totam penitus aciem pervaſit. Evidentiſſimum id fuit, quod quacunque equo invectus eſt, ibi haud ſecus quam peſtifero ſidere icti pavebant. ubi vero corruit, obrutus telis, inde jam haud dubie conſternatæ cohortes Latinorum fugam ac vaſtitatem late fecerunt. Simul & Romani exolutis religione animis, velut tum primum ſigno dato coorti, pugnam integram ediderunt, nam & Rorarii procurrebant inter antepilanos, addebantque vires haſtatis ac principibus: & Triarii genu dextro innixi, nutum Coſſ. ad conſurgendum expectabant.

a Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo ſuperaret Latinorum, Manlius Coſ. audito eventu collegæ, cum, ut jus faſque erat, lachrymis non minus quam laudibus debitis proſecutus tam memorabilem mortem eſſet; paulisper addubitavit, an conſurgendi jam Triariis tempus eſſet: deinde melius ratus integros eos ad ultimum diſcrimen ſervari, accenſos ab noviſſima acie ante ſigna procedere jubet. Qui ubi ſubiere, extemplo Latini, tanquam idem adverſarii feciſſent, Triarios ſuos excitaverunt: qui aliquandiu pugna atroci cum & ſemetipſi fatigaſſent, & haſtas aut præfregiſſent, aut hebetaſſent, pellerent vi tamen hoſtem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem: tum Coſ. Triariis: *Conſurgite nunc*, inquit, *integri adverſus feſſos, memores patriæ parentumque & conjugum ac liberorum, memores Conſulis pro veſtra victoria morte occumbentis.* Ubi Triarii conſurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviſo exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore ſublato principia Latinorum perturbant: haſtiſque ora fodientes, primo robore virorum cæſo, per alios manipulos velut inermes prope intacti evaſere: tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hoſtium. Samnites quoque ſub radicibus montis procul inſtructi præbuere terrorem Latinis. Cæterum inter omnes cives ſociiſque præcipua laus ejus belli penes Coſſ. fuit, quorum alter omnes minas periculaque ab diis ſuperis inferiſque in ſe unum vertit: alter ea virtute, eoque conſilio in prælio fuit, ut facile conveniret inter Romanos Latinoſque qui ejus pugnæ memoriam poſteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuiſſet, ejus futuram haud dubie fuiſſe victoriam. Latini ex fuga ſe Minturnas contulerunt. caſtra ſecundum prælium capta, multique mortales ibi vivi oppreſſi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppreſſit: poſtero die inventum inter maximam hoſtium ſtragem coopertum telis, funuſque par morti celebrante collega, factum. Illud adjiciendum videtur, licere conſuli, dictatorique & prætori, cum legiones hoſtium devoveant: non utique ſe, ſed quem velit ex legione Romana ſcripta civem devovere: *ſi is homo qui devotus eſt, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum ſignum ſeptem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hoſtia cædi. ubi illud ſignum defoſſum erit, eo magiſtratum Romanum deſcendere fas non eſſe.* Sin autem ſeſe devovere volet, ſicuti Decius devovit: *ni moritur, neque ſuum neque publicum divinum pure faciet qui ſeſe devoverit. Vulcano arma ſive cui alii divo devovere volet, ſive hoſtia, ſive quo alio volet jus eſto. Telo, ſuper quod ſtans conſul precatus eſt, hoſtem potiri fas non eſt: ſi potiatur, Marti ſuovetaurilibus piaculum fieri.*

b Hæc etſi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priſcis ac patriis præferendo haud ab re duxi, verbis quoque ipſis, ut tradita nuncupataque ſunt referre. Romanis poſt prælium demum factum Samnites veniſſe ſubſidio, expectato eventu pugnæ, apud quoſdam auctores invenio. Latinis quoque ab La-

a Cap. X. *b* Cap. XI.

[illegible] a[illegible]xilium, dum deliberan-
[illegible] te[illegible] p[illegible], victis demum ferri
[illegible]. [illegible] c[illegible]m j[illegible]m p[illegible]rtis prima
[illegible] & p[illegible] ag[illegible]inis eſſet egreſſa:
[illegible] a[illegible] de clade Latinorum,
[illegible]verſ[illegible] ſig[illegible]is retro in urbem
[illegible] præ[illegible]rem eorum nomine
[illegible]m d[illegible]xiſſe ferunt, pro paulula
[illegible]am mercedem Romanis eſſe
[illegible]. Qui Latinorum pugnæ
[illegible]t, mul[illegible]is itineribus diſſi-
[illegible] ſe in unum conglobaſſent,
[illegible] ur[illegible]s eis receptaculum fuit.
[illegible]is Numiſius imperator
[illegible]m[illegible]ndo communem vere
[illegible] ut[illegible]ramque aciem pari
[illegible]avi[illegible]e, victoriæque nomen
[illegible]es R[illegible]manos eſſe, cæteram
[illegible] fortun[illegible] & illos gerere i
[illegible] c[illegible]um prætoria, alte-
[illegible] fi[illegible]i, alterum conſulis
[illegible], trucidatum exercitum
[illegible] cæ[illegible]s h. ſtatos principeſque:
[illegible]e ſigna & poſt ſigna
[illegible]ios p[illegible]ſtremo rem reſti-
[illegible]rum e[illegible]ſi pariter acciſæ
[illegible], tamen ſupplemento vel
[illegible]s eſſe, vel Volſcos,
[illegible]m. Itaque ſi videatur eis,
[illegible]is & ex Volſcis populis
[illegible]e pr[illegible]pere excita rediturum
[illegible]u Capuam eſſe: Ro-
[illegible]i tum minus quam præ-
[illegible]ntes, nec opinato adventu
[illegible]m. Fallacibus litteris circa
[illegible]e[illegible]que Volſcum miſſis,
[illegible] i[illegible]terfuerunt pugnæ, ad
[illegible] temere faciliores erant,
[illegible]s undique exercitus ra-
[illegible]riptus convenit. Huic ag-
[illegible]ar[illegible]s c[illegible]ſul ad Triſanum
[illegible]m Minturnaſque islo-
[illegible]currit. prius quam caſtris
[illegible]e[illegible]r, ſarcinis utrinque in
[illegible]jectis, pugnatum, debel-
[illegible]e eſt. adeo enim acciſæ res
[illegible] c[illegible]ſuli victorem exercitum
[illegible]s agros e[illegible]rum ducenti
[illegible]r[illegible]e em[illegible]es Latini: deditio-
[illegible] e[illegible]m Campani ſequerentur.
[illegible]que agro multati. La-
[illegible], Privernati addito agro, &
[illegible] p[illegible]li Campani fuerat,
[illegible] V[illegible]lturnum flumen plebi
[illegible]itur. bina in Latino
[illegible]rantem ex Privernati
[illegible] terna in Falerno,
[illegible]s etiam pro longinquitate
[illegible] pœnam fuere Latino-
[illegible]tes, Campanorumque e-
[illegible] qu[illegible] deſciverant. Cum
[illegible]s renovari fœdus juſſum.
[illegible]que ex eo quotannis poſt
[illegible]um Latinarum. equitibus

Campanis civitas data: monumentoque ut eſſet, æneam tabulam in æde Caſtoris Romæ fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus juſſus pendere in ſingulos quotannis (fuere autem mille & ſexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

a Ita bello geſto, præmiis pœnaque pro cujuſque merito perſolutis, M. Manlius Romam rediit. cui venienti ſeniores tantum obviam exiſſe conſtat: juventutem & tunc & omni vita deinde averſatum eum, execratamque. Antiates in agrum Hoſtienſem, Ardeatem, Solonium incurſiones fecerunt. Manlius Conſul, quia ipſe per valetudinem id bellum exequi nequierat, dictatorem L. Papyrium Craſſum qui tum forte erat prætor, dixit, ab eo magiſter equitum L. Papyrius Curſor dictus. Nihil memorabile adverſus Antiates ab dictatore geſtum eſt, cum aliquot menſes ſtativa in agro Antiati habuiſſet. Anno inſigni victoria de tot ac tam potentibus populis ab hoc conſulum alterius nobili morte, alterius ſicut truci, ita claro ad memoriam imperio, ſucceſſere Coſſ. T. Æmilius Mamercus, & Q. Publilius Philo: neque in ſimilem materiam rerum, & ipſi aut ſuarum rerum aut partium in repub. magis quam patriæ memores, Latinos ob iram agri amiſſi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, caſtriſque exuerunt. Ibi Publilio cujus ductu auſpicioque res geſtæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæſa erat: Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pædanos tuebatur Tiburs, Præneſtinus Veliternuſque populus. Venerant & ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi cum præliis quidem ſuperior Romanus eſſet: ad urbem ipſam Pedum, caſtraque ſociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor reſtaret; bello infecto repente omiſſo, conſul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipſe quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offenſis patribus, negantibuſque niſi Pedo capto aut dedito triumphum, hinc alienatus ab ſenatu Æmilius, ſeditioſis tribunatibus ſimilem deinde conſulatum geſſit. Nam neque quoad fuit conſul, criminari apud populum patres deſtitit, collega haudquaquam adverſante: quia & ipſe de plebe erat. materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi diviſus, & poſt-

I quam

a Cap. XII.

quam ſenatus finire imperium conſulibus cupiens, dictatorem adverſus rebellantes Latinos dici juſſit: Æmilius, cujus tum faſces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magiſter equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in patres criminoſis fuit: & quod tres leges ſecundiſſimas plebi, adverſas nobilitati tulit: unam, *ut plebiſcita omnes Quirites tenerent:* alteram, *ut legum quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum ſuffragium patres auctores fierent:* tertiam, *ut alter utique ex plebe, cum eo ventum ſit, ut utrumque plebejum conſulem fieri liceret, cenſor crearetur.* Plus eo anno domi acceptum cladis ab conſulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant.

a Anno inſequenti L. Furio Camillo, C. Mænio Coſſ. quo inſignius omiſſa res Æmilio ſuperioris anni conſuli exprobraretur, *Pedum armis viriſque & omni vi expugnandum ac delendum* ſenatus fremit: coactique novi conſules omnibus eam rem prævertit, proficiſcuntur. Jam Latio is ſtatus erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati poſſent; ad bellum opes deerant, pacem ob agri adempti dolorem aſpernabantur. mediis conſiliis ſtandum videbatur, ut oppidis ſe tenerent, ne laceſſitus Romanus cauſam belli haberet: & ſi cujus oppidi obſidio nunciata eſſet, undique ex omnibus populis auxilium obſeſſis ferretur. Neque tamen niſi admodum à paucis populis Pedani adjuti ſunt. Tyburtes Præneſtinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Lanuvinoſque, & Veliternos Antiatibus Volſcis ſe conjungentes ad Aſturæ flumen, Menenius improviſo adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tyburtibus maximè valido exercitu, majore mole, quanquam æque proſpero eventu pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus converſa, Camillus non compulit ſolum eos intra mœnia, ſed eodem etiam die, cum ipſos auxiliaque eorum perculiſſet, oppidum ſcalis cepit. Placuit inde jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. Nec quievere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo ſingulas urbes, Latium omne ſubegere. Præſidiis inde diſpoſitis per recepta oppida, Romam ad deſtinatum omnium conſenſu triumphum deceſſere. Additus triumpho honos, ut ſtatuæ equeſtres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. Priuſquam comitiis in inſequentem annum conſules rogarent, Camillus de Latinis populis ad ſenatum retulit, atque ita diſſeruit: *Patres conſcripti, quod bello armiſque in Latio agendum fuit, id jam deum benignitate, ac virtute militum ad finem venit. cæſi ad Pedum Aſturamque ſunt exercitus hoſtium: oppida Latina omnia & Antium ex Volſcis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præſidiis tenentur veſtris. Reliqua conſultatio eſt, quoniam rebellando ſæpius nos ſolicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus conſilii fecerunt, ut ſit Latium deinde, an non ſit, in veſtra manu poſuerint. Itaque pacem vobis quod Latinos attinet, parare in perpetuum vel ſæviendo, vel ignoſcendo poteſtis. Vultis crudeliter conſulere in deditos, victoſque? licet delere omne Latium: vaſtas inde ſolitudines facere, unde ſociali egregio exercitu per multa bella magnaque ſæpe uſi eſtis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitate accipiendo? Materia creſcendi per ſummam gloriam ſuppeditat. Certe id firmiſſimum longe imperium eſt, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus eſt, quicquid ſtatuere placet. Tot populos inter ſpem metumque ſuſpenſos animi habetis, & veſtram utique de eis curam quam primum abſolvi, & illorum animos, dum expectatione ſtupent, ſeu pœna, ſeu beneficio præoccupari oportet. Noſtrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad conſulendum poteſtas eſſet: veſtrum eſt decernere, quod optimum vobis reique publicæ ſit.*

b Principes ſenatus relationem conſulis de ſumma rerum laudare; ſed cum aliorum cauſa alia eſſet, ita expediri poſſe conſilium dicere, ut pro merito cujuſque ſtatueretur, ſi de ſingulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de ſingulis, decretumque. Lanuvinis civitas data: ſacraque ſua reddita cum eo, ut ædes locuſque Soſpitæ Junonis communis Lanuvini municipibus cum populo Romano eſſet. Aricini, Nomentanique & Pedani eodem jure quo Lanuvini in civitatem accepti. Tuſculanis ſervata civitas quam habebant, crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores verſum. In Veliternos veteres cives Romanos, quod toties rebellaſſent, graviter

a Cap. XIII.

b Cap. XIV.

[illegible]uer ſævirum: & muri dejecti, & [illegible]s inde abductus · juſſique trans Tiberim habitare, ut ejus qui cis Tiberim deprehenſus eſſet, uſque ad mille [illegible]do clarigatio eſſet: nec priùs [illegible]m ære perſoluto: is qui cepiſſet, extra vincula captum haberet. In agrum ſenatorum coloni miſſi, qui[illegible]s [illegible]cript[illegible]s, ſpeciem antiquæ frequ[illegible]iæ Velitræ receperunt. Et An[illegible] nova colonia miſſa, cum eo, ut A[illegible]ous permitteretur, ſi & ipſi a[illegible] coloni vellent. naves inde [illegible] abactæ, interdictumve mari Anti[illegible] populo eſt. & civitas data. Tyburtes Præneſtinique agro multati, [illegible]e ob recens tantum rebellionis [illegible]mune cum aliis Latinis crimen, [illegible]od tædio imperii Romani cum [illegible], gente efferata, arma quon[illegible] conſociaſſent. Cæteris Latinis P[illegible]is connubia commerciaque & [illegible] inter ſe ademerunt. Campa[illegible]ibus honoris cauſa, quia cum [illegible]s rebellare noluiſſent: Funda[illegible], & Formianis, quod per fines [illegible]uta pacataque ſemper fuiſſet [illegible]as ſine ſuffragio data. Cuma[illegible], Sueſſulanoſque ejuſdem juris [illegible]ſque, cujus Capuam eſſe [illegible]. Naves Antiatium partim in [illegible] Romæ ſubductæ, partim in[illegible], roſtriſque earum ſuggeſtum in [illegible] extructum adornari placuit: *Ro*[illegible] templum appellatum.

a C. Sulpitio Longo, P. Ælio Pæto C[illegible]m omnia non opes magis Ro[illegible], quam beneficiis parta gratia [illegible]e obtineret: inter Sidicinos A[illegible]ue bellum ortum. Aurunci à T. Manlio Coſ. in deditionem acce[illegible] deinde moverant: eo pe[illegible] ab Romanis cauſa juſtior [illegible]ed pr[illegible]s quam conſules ab urbe [illegible]erat enim ſenatus defendi Aurun[illegible] exercitum educerent, fama affer[illegible] Auruncos metu oppidum deſe[illegible]e, profugoſque cum conjugibus [illegible]eris Sueſſam communiſſe, [illegible]e Aurunca appellata, mœnia [illegible]a[illegible]rum, urbemque ab Sidi[illegible]tam. Ob ea infenſus Conſu[illegible]tus, quorum cunctatione [illegible]i eſſent, dictatorem dici [illegible]s C. Claudius Regillenſis, [illegible] equitum C. Claudium Hor[illegible]. Religio inde injecta de [illegible]re: & cum augures vitio crea[illegible]eri [illegible]xiſſent, dictator magiſter[illegible]um ſe magiſtratu abdicarant. [illegible] Minucia Veſtalis ſuſpecta [illegible] propter mundiorem juſto cultum, inſimulata deinde apud pontifices ab indice ſervo, cum decreto eorum juſſa eſſet ſacris abſtinere, familiamque in poteſtate habere: facto judicio viva ſub terram ad portam Collinam dextra via ſtratam defoſſa. Scelerato campo credo ab inceſto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, adverſante Sulpicio Coſ. qui negabat rationem ejus ſe habiturum, eſt factus: ſenatu, cum in ſummis imperiis id non obtinuiſſet, minus in prætura intendente.

b Inſequens annus L. Papyrio Craſſo, Cæſone Duellio Coſſ. Auſonum magis novo quam magno bello fuit inſignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud ſane memorabili duorum populorum exercitus fuſus propinquitate urbium: & ad fugam proniores & in fuga ipſa tutior fuit, nec tamen omiſſa ejus belli cura patribus: quia toties jam Sidicini aut ipſi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut cauſa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi ſunt, ut maximum ea tempeſtate imperatorem M. Valerium Corvinum Coſ. quartum facerent, collega additus Corvino M. Attilius Regulus, & ne forte caſu erraretur, petitum ab Coſſ. *ut extra ſortem Corvini ea provincia eſſet.* Exercitu victore à ſuperioribus conſulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hoſtes ab ſuperioris etiam certaminis memoria pavidos clamore atque impetu primo fudiſſet, mœnia ipſa oppugnare eſt aggreſſus: & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum ſcalis ſuccedere ad muros vellent, evaſuroſque contenderent. Corvinus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo peragere inceptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, turreſque muro admovit: quarum uſum forte oblata opportunitas prævertit, namque M. Fabius captivus Romanus, cum per negligentiam cuſtodum feſto die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri recte ſuſpenſus manibus ſe demiſiſſet, perpulit imperatorem, ut vino epuliſque ſopitos hoſtes aggrederetur. Nec majore certamine capti cum urbe Auſones ſunt, quam acie fuſi erant. præda capta ingens eſt: præſidioque impoſito Calibus, reductæ Romam legiones, Coſ. ex ſenatuſconſulto triumphavit: & ne Attilius ex-

a Cap. X V.

b Cap. X V I.

pers gloriæ eſſet, juſſi ambo Coſſ. adverſus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex ſenatuſconſulto comitiorum habendorum cauſa dixerunt L. Æmilium Mamercum: is magiſtrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente Coſſ. creati ſunt T. Veturius, Sp. Poſthumius. Etſi belli pars cum Sidicinis reſtabat; tamen ut beneficio prævenirent deſiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque ſenatuſconſulto, ut duo millia quingenti homines eo ſcriberentur. Triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividendo creaverunt Cæſonem Duellium, T. Quintium, M. Fabium.

a Novi deinde Coſſ. è veteribus exercitu accepto, ingreſſi hoſtium fines populando uſque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini & ipſi pro extrema ſpe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum: dictator ab conſulibus ex auctoritate ſenatus dictus P. Cornelius Ruffinus: magiſter equitum, M. Antonius. Religio deinde inceſſit, vitio eos creatos: magiſtratuque ſe abdicaverunt: & quia peſtilentia inſecuta eſt, velut omnibus eo vitio contactis auſpiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvinum creati Coſſ. L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. dictus M. Papyrius Craſſus, & magiſter equitum P. Valerius Publicola, à quibus dum delectus intentius quam adverſus finitima bella haberetur, exploratores miſſi attulerunt quieta omnia apud Gallos eſſe. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis conſiliis ſuſpectum erat: ex eo agro Sidicino exercitus Romanus non eſt deductus. Cæterum Samnites bellum Alexandri Epeirenſis in Lucanos traxit. qui duo populi adverſus regem excurſionem à præſto facientem ſignis collatis pugnaverunt. eo certamine ſuperior Alexander, incertum qua fide culturus, ſi perinde cætera proceſſiſſent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno cenſus auctus, novique cives cenſi: tribus propter eos additæ Mœciæ & Scaptia: cenſores addiderunt, Publius Philo, Sp. Poſthumius, Romani facti Acerrani lege ab L. Papyrio prætore lata, qua civitas ſine ſuffragio data. Hæc eo anno domi militiæque geſta.

b Fœdus inſequens annus ſeu intemperie cœli, ſeu humana fraude fuit. M. Claudio Marcello, T. Valerio Coſſ. Flaccum, Potitumque varie in annalibus cognomen conſulis invenio: cæterum in eo parvi refert quid veri ſit. illud pervelim (nec omnes auctores ſunt) proditum falſo eſſe, venenis abſumptos, quorum mors infamem annum peſtilentia fecerit, ſicut proditur: tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda eſt. Cum primores civitatis ſimilibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur: ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem indicaturam ſe cauſam publicæ peſtis profeſſa eſt, ſi ab eo fides ſibi data eſſet, haud futurum noxæ indicium. Fabius confeſtim rem ad conſules, conſules ad ſenatum referunt: conſenſuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi: matronaſque ea venena coquere: & ſi ſequi extemplo velint, manifeſto deprehendi poſſe. Secuti indicem, & coquentes quaſdam medicamenta, & recondita alia invenerunt, quibus in forum delatis, & ab xx. matronis, apud quas deprehenſa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, cum medicamenta ſalubria eſſe contenderent, ab confutante indice bibere juſſæ, ut ſe falſum commentam arguerent: ſpacio ad colloquendum ſumpto, cum ſummoto populo in conſpectu omnium rem ad cæteras retuliſſent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento ſuamet ipſæ fraude omnes interierunt, comprehenſæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad CLXX. damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæſitum eſt. Prodigii ea res loco habita: captiſque magis mentibus, quam conſceleratis ſimilis viſa. Itaque memoria ex annalibus repetita, „in ſeceſſionibus quondam plebis „clavum ab dictatore fixum, alienatasque diſcordia mentes hominum, „eo piaculo compotes ſui feciſſe. dictatorem clavi figendi cauſa creari placuit. creatus Cn. Quintilius, magiſtrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo clavo magiſtratu ſe abdicarunt.

c Creati Coſſ. L. Papyrius Craſſus iterum, L. Plautius Venox, cujus

princi-

a Cap. XVII. *b* Cap. XVIII. *c* Cap. XIX.

principio anni legati ex Volſcis Fabraterni & Lucani Romam venerunt, „orantes ut in fidem reciperentur: ſi „à Samnitium armis defenſi eſſent, ſe „ſub imperio populi Romani fideliter „atque obedienter futuros. Miſſi tum ab ſenatu legati: denunciatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abſtinerent, valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus ſocii Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruvius Vaccus, vir non domi ſolum, ſed etiam Romæ clarus. ædes fuêre in Palatio ejus, quæ *Vacci prata* diruto ædificio publicatoque ſolo appellata. Adverſus hunc vaſtantem effuſe Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papyrius profectus, haud procul caſtris ejus conſedit. Vitruvio nec ut vallo ſe teneret adverſus validiorem hoſtem, ſana conſtare mens, nec ut longius à caſtris dimicaret, animus ſuppetere. Vix tota extra portam caſtrorum explicata acie, fugam magis retro quam prælium aut hoſtem ſpectante milite, ſine conſilio, ſine audacia depugnat: & ut levi momento, nec ambigue eſt victus: ita brevitate loci ipſa, facilique receptu in tam propinqua caſtra haud ægre militem à multa cæde eſt tutatus: nec fere quiſquam in ipſo certamine, pauci in turba fugæ extremæ, cum in caſtra ruerent, cæſi, primiſque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius quam vallo ſeſe tutarentur. A Priverno Plautius alter Coſ. pervaſtatis paſſim agris, prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. ingredienti fines ſenatus Fundanorum occurrit: negant ſe pro Vitruvio ſectamque ejus ſecutis precatum venire, ſed pro Fundano populo: quem extra culpam belli eſſe, ipſum Vitruvium indicaſſe, eum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hoſtes populi Romani quærendos, perſequendoſque eſſe, qui ſimul à Fundanis ac Romanis utriuſque patriæ immemores, defecerint. Fundanis pacem eſſe, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis: orare ſe Conſulem, ut bellum ab innoxio populo abſtineat: agros, urbem, corpora ipſorum conjugumque ac liberorum ſuorum in poteſtate populi Romani eſſe, futuraque. Collaudatis Fundanis Coſ. literiſque Romam miſſis in officio Fundanos eſſe, ad Privernum flexit iter. Plautius animadverſum in eos qui capita conjurationis fuerant, à Coſ. ſcribit Claudius ad „CCCL. ex conjuratis vinctos Ro- „mam miſſos: eamque deditionem ab „ſenatu non acceptam: quod egen- „tium atque humilium pœna defungi „velle Fundanum populum cenſue- „rint.

a Privernum duobus conſularibus exercitibus cum obſideretur, alter Coſ. comitiorum cauſa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum ſtatuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invaſit, haud ferme unquam neglectis patribus. Extemplo igitur Coſ. novi L. Æmilius Mamercus, & Cn. Plautius eo ipſo die Calend. Quintilib. quo magiſtratus inierunt, comparare inter ſe provincias juſſi; & Mamercus, cui Gallicum bellum evenerat, ſcribere exercitum ſine ulla vacationis venia, quin opificum quoque vulgus, & ſellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Vejoſque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. Longius diſcedi, ne alio itinere hoſtis falleret, ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde poſt dies ſatis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis converſa vis. Duplex inde fama eſt, alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in poteſtatem „veniſſe: alii, priuſquam ultima „adhiberetur vis, ipſos ſe in dedi- „tionem conſulis caduceum præfe- „rentes permiſiſſe, *auctores ſunt*. Vi- „truviumque ab ſuis traditum. Senatus de Vitruvio Privernatibuſque conſultus, conſulem Plautium dirutis Priverni muris, præſidioque valido impoſito, ad triumphum accerſit. Vitruvium in carcere aſſervari juſſit quoad conſul rediſſet, tum verberatum necari: ædes ejus, quæ eſſent in palatio, diruendas, bona Semoni Sango cenſuerunt conſecranda: quodque æris ex eis redactum eſt, ex eo ænei orbes facti, poſiti in ſacello Sangi verſus ædem Quirini. De ſenatu Privernate ita decretum, ut, qui ſenator Priverni poſt defectionem ab Romanis manſiſſet, trans Tiberim lege eadem qua Veliterni habitaret. His ita decretis, uſque ad triumphum Plautii ſilentium de Privernatibus fuit: poſt triumphum Conſul necato Vitruvio ſociiſque ejus noxæ, apud ſatiatos jam ſuppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus: *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas*

a Cap. XX.

pœnas & ab diis immortalibus & à vobis habent Patres conſcripti: quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem etſi meæ partes exquirendæ magis ſententiæ, quam dandæ ſunt, tamen cum videam Privernates vicinos Samnitibus eſſe, unde nunc nobis incertiſſima pax eſt, quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.

a Cum ipſa per ſe res anceps eſſet, prout cujuſque ingenium erat atrocius mitiuſve ſuadentibus, tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus eſſet, quam præſentis neceſſitatis memor: qui interrogatus à quodam triſtioris ſententiæ auctore, quam pœnam meritos Privernates cenſeret: *eam*, inquit, *quam merentur qui ſe libertate dignos cenſent*, cujus cum feroci reſponſo infeſtiores factos videret conſul eos, qui ante Privernatium cauſam impugnabant: ut ipſe benigna interrogatione mitius reſponſum eliceret: *Quid ſi pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiſcum habituros ſperemus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: ſi malam, haud diuturnam.* Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior ſenatus ad meliora reſponſa trahere, & dicere, *viri, & liberi, vocem auditam an credi poſſe, ullum populum, aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quam neceſſe ſit manſurum? ibi pacem eſſe fidam, ubi voluntarii pacati ſint: neque eo loco, ubi ſervitutem eſſe velint, fidem ſperandam eſſe.* In hanc ſententiam maxime conſul ipſe inclinavit animos, itentidem ad principes ſententiarum conſulares, uti exaudiri poſſet à pluribus, dicendo, eos demum qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos eſſe qui Romani fiant. Itaque & in ſenatu cauſam obtinuere, & ex auctoritate patrum latum ad populum eſt, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam miſſi ſunt: bina jugera agri acceperunt.

b Secutus eſt annus nulla re belli domive inſignis. P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula Coſſ. præterquam quod Fregellas (Signinorum is ager, deinde Volſcorum fuerat) colonia deducta, & populo viſceratio data à Marco Flavio in funere matris. Erant qui per ſpeciem honorandæ parentis meritam mercedem populo ſolutam interpretarentur, quod eum die dicta ab ædilibus crimine ſtupratæ matris familiæ abſolviſſet. Data viſceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei cauſa fuit: tribunatuque plebis, proximis comitiis abſens præſentibus prælatus. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt: duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Claſſe qua advecti à domo fuerant multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primo in inſulas Ænariam & Pythecuſas egreſſi, deinde in continentem auſi ſedes transferre. Hæc civitas cum ſuis viribus, tum Samnitium infida adverſus Romanos ſocietate freta, ſive peſtilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hoſtilia adverſus Romanos agrum Campanum Falernumque incolentes fecit. Igitur L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum Coſſ. fecialibus Palæpolin ad res repetendas miſſis, cum relatum eſſet à Græcis, gente lingua magis ſtrenua quam factis, ferox reſponſum, ex auctoritate patrum populus Palæpolitanis bellum fieri juſſit. Inter Coſſ. provinciis comparatis, bello Græci perſequendi Publilio evenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, ſi qua ſe moverent, oppoſitus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos caſtra ibi optimum viſum Cornelio ſtativa habere. Ab utroque conſule exiguam ſpem pacis cum Samnitibus eſſe, certior fit ſenatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Græcorum, recepta Palæpoli miſerat.

c Romæ compertum eſt, delectum indictum à magiſtratibus: univerſum Samnium erectum: ac vicinos populos, Privernatem Fundanumque, & Formianum, haud ambigue ſollicitari. Ob hæc cum legatos mitti placuiſſet, prius ad Samnites, quàm bellum fieret, reſponſum redditur à Samnitibus ferox. Ultro incuſabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea quæ ipſis objicerentur, purgabant, haud ullo publico conſilio auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve à ſe ſolicitatos: quippe minime pœnitere ſe virium ſuarum, ſi bellum placeat. cæterum non poſſe diſſimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas ex Volſcis

a Cap. XXI. *b* Cap. XXII.

c Cap. XXIII.

V[illegible] captas, dirutaſque ab ſe, reſti-
t[illegible] Romanus populus, coloniamque
[illegible] Samn[illegible]ium agro impoſuerit, quam
col[illegible] eorum Fregellas appellent. eam
ſe [illegible]tumeliam injuriamque, ni ſibi ab
i[illegible] qui fecerint, dematur, ip'os omni vi
depulſuros eſſe. Cum Romanus lega-
t[illegible] ad diſceptandum eos ad communes
ſoc[illegible]s atque amicos vocaret: *Quid
perplexe agimus*, inquit, *noſtra certa-
mina, Romani, non verba l[illegible]gatorum,
nec hominum quiſquam diſceptator, ſed
campus Campanus, in quo concurren-
dum e[illegible], & arma, & communis Mars
belli decernet. Proinde inter Capuam
Su[illegible]lamque caſtra caſtris conferamus:
& Samnis Romanusne imperio Italiam
[illegible]at, decernamus.* Legati Romano-
[illegible]m cum ſe non quo hoſtis vocaſſet,
ſed quo imperatores ſui duxiſſent,
ituros eſſe reſpondiſſent; jam Publi-
lius inter Palæpolim Neapolimque
[illegible] opportuno capto, diremerat ho-
ſti[illegible] ſocietatem auxilii mutui, qua
[illegible]q[illegible]e locus premeretur, inter ſe
[illegible]erant. Itaque cum & comitiorum
[illegible] inſtaret, & Publilium imminen-
tem hoſtium muris avocari ab ſpe ca-
p[illegible]dæ indies urbis, haud è Republica
eſſe[illegible] [illegible]um cum tribunis eſt, ad po-
p[illegible] ferrent, ut, cum Publius Philo
[illegible]u[illegible]u abiſſet, proconſul rem gere-
ret, quoad debellatum cum Græcis eſ-
ſet. L. Cornelio, quia ne eum quidem
[illegible] S[illegible]nium j[illegible]m ingreſſum revocari ab
[illegible] bel[illegible] placebat, literæ miſſæ, ut
[illegible]atorem comitiorum cauſa diceret.
[illegible] M. Claudium Marcellum. ab eo
m[illegible]ter equitum dictus Sp. Poſthu-
m[illegible] Nec tamen ab dictatore comitia
ſ[illegible] habita: quia vitióne creatus eſſet,
[illegible]q[illegible]iorem venit. Conſulti au-
[illegible]res, *vitioſum videri dictatorem* pro-
[illegible]averunt. Eam rem tribuni ſuſpe-
[illegible]am infamemque criminando fece-
[illegible]. nam neque facile fuiſſe id vitium
[illegible], cum conſul ineunte nocte ſi-
l[illegible] diceret dictatorem; neque ab
[illegible]le cuiquam publice privatimve
[illegible] es reſcriptum eſſe; nec quemquam
[illegible]m extare, qui ſe vidiſſe aut
[illegible]e quid dicat, quod auſpicium
[illegible]eret: neque augures divinare
[illegible] ſedentes potuiſſe, quid in ca-
[illegible] conſuli vitii obveniſſet. Cui non
[illegible]ere, quod plebejus dictator ſit,
[illegible] auguribus viſum? Hæc, a-
[illegible]e ab tribunis nequicquam jactata:
ta[illegible] ad interregnum res rediit. di-
l[illegible]e a[illegible]a atque alia de cauſa comi-
[illegible]artusdecimus demum interrex
L[illegible]s Æmi[illegible]ius conſules creat Cajum
Pe[illegible]m, Lucium Papyrium Mugila-
num. Curſorem in aliis annalibus in-
venio.

a Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam: Alexandrumque Epiri regem ab exule Lucano interfectum ſortes Dodonæi Jovis eventu affirmaſſe. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caveret Acheruſiam aquam, Pandoſiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari, eoque ocius tranſmiſit in Italiam, ut quam maxime procul abeſſet urbe Pandoſia in Epiro, & Acherunte amni: quem ex Moloſſide fluentem in ſtagna inferna accipit Theſprotius ſinus. Cæterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum ſæpe Brutias Lucanaſque legiones fudiſſet, Heracleam Tarentinorum coloniam: Conſentiam ex Lucanis, Sipontumque, Brutiorum coloniam, Acerinam, alias inde Meſſapiorum ac Lucanorum cepiſſet urbes: & trecentas familias illuſtres in Epirum, quas obſidum numero haberet, miſiſſet: haud procul Pandoſia urbe imminente Lucanis ac Brutiis finibus, tres tumulos aliquantum inter ſe diſtantes inſedit: ex quibus incurſiones in omnem partem agri hoſtilis faceret: & ducentos ferme Lucanorum exules circa ſe pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia ſunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes cum interclusiſſent trifariam exercitum à mutuo inter ſe auxilio, duo præſidia, quæ ſine rege erant, improviſo hoſtium adventu opprimuntur, deletiſque eis, ad ipſius obſidionem omnes converſi. inde ab Lucanis exulibus ad ſuos nuncii miſſi ſunt, pactoque reditu promiſſum eſt, regem aut vivum aut mortuum in poteſtatem daturos. Cæterum cum delectis ipſe egregium facinus auſus, per medios erumpit hoſtes, & ducem Lucanorum cominus congreſſum obtruncat: contrahenſque ſuos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abſtulerat, indicantem iter, quem cum incerto vado tranſiret agmen, feſſus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis: *Jure Acheros vocaris*, inquit, Quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis ſuis, ſubſtititque dubius an tranſiret. Tum Sotimus miniſter ex regiis pueris, *quid in tanto diſcrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat *Lucanus inſidiis quærere locum*. quos ubi reſpexit rex procul grege facto venientes, ſtringit gladium, & per medium amnem tranſmittit equum. Jamque

I 4 in

a Cap. XXIV.

in vadum egreſſum eminus veruto Lucanus exul transfigit, lapſum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hoſtium præſidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque præciſo medio, partem Conſentiam miſere: pars ipſis retenta ad ludibrium: quæ cum jaculis ſaxiſque procul inceſſeretur mulier, una ultra humanarum irarum fidem ſævienti turbæ immiſta, ut parumper ſuſtinerent precata, flens ait, *virum ſibi liberoſque captos apud hoſtes eſſe: ſperare corpore regio utcumque mulctato ſe ſuos redempturam.* Is finis lacerationi fuit: ſepultumque Conſentiæ quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius, oſſaque Metapontum ad hoſtes remiſſa, inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, ſororemque Olympiadem, quarum mater Magni Alexandri altera, ſoror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirenſis triſti eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abſtinuit, tamen quia in Italia bella geſſit, paucis dixiſſe ſatis ſit.

a Eodem anno lectiſternium Romæ quinto poſt conditam urbem iiſdem quibus ante placandis habitum eſt diis. Novi deinde conſules juſſu populi cum miſiſſent, qui indicerent Samnitibus bellum, & ipſi majore conatu quam adverſus Græcos cuncta parabant, & alia nova nihil tum animo tale agitantibus acceſſerunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma viroſque ...
lum pollicentes. fœdere ...
citiam accepti. Eodem ...
in Samnio res ...
oppida in po...
ſe, Callife...
primo ad...
pervaſt...
co...

bant. Poſtremo leviſſimum malor... deditio ad Romanos viſa. Charil... & Nymphius principes civitatis co... municato inter ſe conſilio, partes rerum agendam diviſere: ut alter imperatorem Romanorum transfu... ret: alter ſubſiſteret ad præbend... opportunam conſilio urbem. Ch... laus fuit, qui ad Philonem venit: quod bonum, fauſtum, felix Palæp... litanis, populoque Romano eſſet, tr... dere ſe ait mœnia ſtatuiſſe. eo fact... utrum ab ſe prodita, an ſervata patr... videatur, in fide Romanum poſitu... eſſe: ſibi privatim nec paciſci qu... quam, nec petere: publice pet... quam paciſci magis, ut ſi ſucceſſi... incœptum, cogitaret populus Roma... nus potius cum quanto ſtudio periculoque reditum in amicitiam ſuam eſſet, quam qua ſtultitia & temeritate de officio deceſſum. Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis quam Samnites inſidebant, accepit: præſidio ei L. Quintius tribunus militum præpoſ...

b Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte ag... perpulerat, ut quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpo...m, aut in Samnio eſſet, fineret ſe claſſe circumveni ad Romanum agrum: n... oram modo maris, ſed ipſi urbi propinqua loca depopulaturum, ſed ut falleret, nocte proficiſcen... extemplo...
...

P. Silio triumphus decretus, ... s credebatur obſidione domi... es in fidem veniſſe. Duo ſin... æc ei viro primum contigere, ... gati imperii non ante in ullo ..., & acto honore triumphus.

a Aliud ſubinde bellum cum alte... oræ Græcis exortum. namque Tarentini rem Palæpolitanam ... ſpe auxilii aliquamdiu ſuſtinuiſ... quam Romanos urbe potitos ... e, velut deſtituti, ac non qui ... tuiſſent, increpare Palæpoli... atque invidia in Romanos ..., eo etiam quod Lucanos & ... nem utraque eo anno ſocietas ...) in fidem populi Romani ... latum eſt; quippe propemo... per... tum ad ſe eſſe: jamque in ... m fore, ut Romani aut hoſtes, ... ni habendi ſint. diſcrimen ... terum ſuarum in bello Sa... m, eventuque ejus verti: eam ... te reſtare, nec eam ipſam ... m, quando Lucanus defe... e revocari adhuc, impelli... lendam ſocietatem Roma... qua ars ſerendis diſcor... r. Hæc conſilia cum a... erum novandarum va... juventute quidam Luca... i, clari magis inter ... m ho eſſi, in... mul... , cum ... in... c... i ... ti ... i... un... nt s ... t: ... te ... c m ... ad ... Heptina re..., ... lam, tam ... c... di à S... , & præ... e, cæci... Oliu...

jus ob unius fœneratoris ſimul libidinem, ſimul crudelitatem inſignem. L. Papyrius is fuit, cui cum ſe C. Publius ob æs alienum paternum nexum dediſſet: quæ ætas formaque miſericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt: & florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo perlicere adoleſcentem ſermone inceſto eſt conatus: dein poſtquam aſpernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: Poſtremo cum ingenuitatis magis quam præſentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis cum ſe in publicum proripuiſſet, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris, ingens vis hominum cum ætatis miſeratione, atque indignitate injuriæ accenſa, tum ſuæ conditionis, liberûmque ſuorum reſpectu, in forum, atque inde agmine facto ad curiam concurrit, & cum conſules tumultu repentino coacti, ſenatum vocarent, introeuntibus in curiam patribus, laceratum juvenis tergum, procumbentes ad ſingulorum pedes oſtentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius, ingens vinculum fidei: juſſique Coſſ. ferre ad populum, ne quis niſi qui noxam meruiſſet, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium eſſet. Ita nexi ſoluti, cautumque in poſterum ne necterentur.

c Eodem anno cum ſatis per ſe ipſum Sam... llum, & *defectio* recens ... *auctoreſque defectio*... *cites haberent* patr... *ſtinus po*... Sa... *geret.* Q... r... *nibus magis*

potuit majoris animi quam conſilii: ſed eventus docuit *fortes fortunam juvare*. Bellum ex auctoritate patrum populus adverſus Veſtinos juſſit: provincia ea Bruto, Samnium Camillo ſorte evenit. Exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hoſtes prohibiti conjungere arma. Cæterum alterum Coſ. L. Furium, cui major moles rerum impoſita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello ſubtraxit: juſſuſque Dictatorem dicere rei gerendæ cauſa. longe clariſſimum bello ea tempeſtate dixit L. Papyrium Curſorem, à quo Q. Fabius Maximus Rutilianus magiſter equitum eſt dictus: par nobile rebus in eo magiſtratu geſtis, diſcordia tamen qua prope ad ultimum dimicationis ventum eſt, nobilius. Ab altero conſule in Veſtinis multiplex bellum, nec uſquam vario eventu geſtum eſt. nam & pervaſtavit agros & populando atque urendo tecta hoſtium ſataque, in aciem invitos extraxit: & ita prælio uno accidit Veſtinorum res, haudquaquam tamen incruento milite ſuo: ut non in caſtra ſolum refugerent hoſtes, ſed jam ne vallo quidem ac foſſis freti dilaberentur in oppida, ſitu urbium mœnibuſque defenſuri. Poſtremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum, aut vulnerum ira, quod haud fere quiſquam integer prælio exceſſerat, ſcalis cepit: deinde Cingiliam. utriuſque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hoſtium arcuerant, conceſſit.

a In Samnium incertis itum auſpiciis eſt: cujus rei vitium, non belli eventum, quod proſpere geſtum eſt, ſed in rabiem atque iras imperatorum vertit. Namque Papyrius dictator à pullario monitus, cum auſpicium repetendum Romam proficiſceretur, magiſtro equitum denunciavit, *ut ſeſe loco teneret, neu abſente ſe cum hoſte manum conſerret*. Fabius cum poſt profectionem dictatoris per exploratores comperiſſet, perinde omnia ſoluta apud hoſtes, ac ſi nemo Romanus in Samnio eſſet; ſeu ferox adoleſcens indignitate accenſus, quod omnia in dictatore viderentur ſeu poſita eſſe, ſeu occaſione bene gerendæ rei inductus, exercitu inſtructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum ſit, quo ſi affuiſſet dictator, res melius geri potuerit. non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam auctore L. Cominio Tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hoſtium agmen, detraxit frenos equis: atque ita concitatos calcaribus permiſit, ut ſuſtinere eos nulla vis poſſet. Per arma, per viros late ſtragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hoſtibus intulit ſigna. Viginti millia hoſtium cæſa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoſte ſigna collata dictatore abſente, bis rem egregie geſtam. Apud antiquiſſimos ſcriptores una hæc pugna invenitur. In quibuſdam annalibus tota res prætermiſſa eſt. Magiſter equitum, ut ex tanta cæde multis potitus ſpoliis, congeſta in ingentem acervum hoſtilia arma ſubdito igne concremavit: ſeu votum id deorum cuipiam fuit: ſeu credere libet Fabio auctore factum, ne ſuæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi ſcriberet, aut ſpolia in triumphum ferret. Literæ quoque de re proſpere geſta, ad ſenatum, non ad dictatorem miſſæ, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem. Ita certe dictator id factum accepit, ut lætis aliis victoria parta præ ſe ferret iram, triſtitiamque. Miſſo itaque repente ſenatu, ſe ex curia proripuit: tum vero non Samnitium magis legiones, quam majeſtatem dictatoriam, & diſciplinam militarem à magiſtro equitum victam & everſam dictitans, ſi illi impune ſpretum imperium fuiſſet. Itaque plenus minarum iræque, profectus in caſtra cum maximis itineribus eſſet, non tamen prævenire famam adventus ſui potuit. Præcurrerant enim ab urbe, qui nunciarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii facta laudantem.

b Fabius concione extemplo advocata obteſtatus milites eſt, ut qua virtute Rempubl. ab infeſtiſſimis hoſtibus defendiſſent, eadem ſe, cujus ductu auſpicioque viciſſent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique furere, quod ſe abſente Reſpublica egregie geſta eſſet: malle, ſi mutare fortunam poſſet, apud Samnites quam Romanos victoriam eſſe, imperium dictitare ſpretum, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat, & tunc invidia impedire virtutem alienam voluiſſe, cupidiſſimiſque arma ablaturum fuiſſe militibus, ne ſe abſente

a Cap. XXX.

b Cap. XXXI.

ſente moveri p ſlent : & nunc id ſurere, id ægre pati, quod ſine L. Papyr non inermes, non manci milites fuerint, quod ſe Q. Fabius magiſtrum eq itum duxerit, ac non accenſum dictatoris. Quid illum facturum fuiſſe, ſi quod belli caſus ferunt Marſque communis, adverſa pugna eveniſſet : qui ſibi devictis hoſtibus, Republica bene geſta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, ſupplicium magiſtro equitum, & nunc victori minetur ? Neque illum magiſtro equitum infeſtiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus eſſe : ſi poſſit, in omnes ſæviturum fuiſſe : quia id nequeat, in unum ſævire : etiam invidiam tanquam ignem ſumma petere : in caput conſilii, in ducem incurrere. Si ſe ſimul cum gloria rei geſtæ extinxiſſet, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magiſtro equitum, in militibus auſurum. Proinde adeſſent in ſua cauſa omnium libertati, ſi conſenſum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & ſalutem unius omnibus curæ eſſe inclinaturum ad clementiorem ſententiam animum. poſtremo ſe vitam fortunaſque ſuas illorum fidei virtutique permittere.

a Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet, neminem vim allaturum ſalvis legionibus Romanis. Haud multo poſt dictator advenit : claſſicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum ſilentio facto, præco Q. Fabium magiſtrum equitum citavit, qui ſimul acceſſit, tum dictator. Quæro, *inquit*, de te Q. Fabi, cum ſummum imperium dictatoris ſit, pareantque ei conſules, regia poteſtas prætores iiſdem auſpiciis, quibus Conſules creati, æquum cenſeas nec ne, magiſtrum equitum dicto audientem eſſe ? Itemque illud interrogo, cum ne incertis auſpiciis profectum ab domo ſcirem, utrum mihi turbatis religionibus Reſp. in diſcrimen committenda fuerit, an auſpicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem ? Simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magiſter equitum ſolutus ac liber potuerit eſſe ? Sed quid ego hæc interrogo ? cum ſi ego tacitus abiſſem, tamen ad voluntatis interpretationem dirigenda tua ſententia fuerit. tu reſpondes vetuerimne te quicquam rei me abſente agere ? vetuerimne ſigna cum hoſtibus conferre ? quo tu imperio meo ſpreto, incertis auſpiciis, turbatis religionibus, adverſus morem militarem, diſciplinamque majorum, & numen deorum, auſus es cum hoſte confligere ? Ad hæc, quæ interrogatus es, reſponde : extra ea cave vocem mittas. Accede lictor. Adverſus quæ ſingula Q. Fabio cum reſpondere haud facile eſſet, & nunc quereretur eundem accuſatorem capitis ſui, ac judicem eſſe : modo vitam ſibi eripi citius quàm gloriam rerum geſtarum poſſe vociferaretur : purgaretque ſe invicem, atque ultro accuſaret : tunc Papyrius redintegrata ira ſpoliari magiſtrum equitum, ac virgas & ſecures expediri juſſit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus veſtem lictoribus, ad triarios tumultum jam in concionem miſcentes ſeſe recepit. inde clamor in totam concionem eſt perlatus : alibi preces, alibi minæ audiebantur. Qui proximi forte tribunali ſteterant, quia ſubjecti oculis imperatoris noſcitari poterant, orabant, ut parceret magiſtro equitum : neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem : nec procul ſeditione aberant : ne tribunal quidem ſatis quietum erat. Legati circumſtantes ſellam orabant ut rem in poſterum diem differret, & iræ ſuæ ſpacium, & conſilio tempus daret : ſatis caſtigatam adoleſcentiam Fabii eſſe : ſatis deformatam victoriam : ne ad extremum finem ſupplicii tenderet : neu unico juveni, neu patri ejus clariſſimo viro, neu Fabiæ genti eam inureret ignominiam. Cum parum precibus, parum cauſa proficerent : intueri ſævientem concionem jubebant : ita irritatis militum animis ſubdere ignem, ac materiam ſeditioni, non eſſe ætatis, non prudentiæ ejus : neminem id Q. Fabio pœnam deprecanti ſuam vitio verſurum, ſed dictatori : ſi occæcatus ira infeſtam multitudinem in ſe pravo certamine moviſſet. Poſtremo ne id ſe gratiæ dare Q. Fabii crederet, ſe jusjurandum dare paratos eſſe, non videri è republ. in Q. Fabium eo tempore animadverti.

b His vocibus cum in ſe magis incitarent dictatorem, quàm magiſtrum equitum placarent, juſſi de tribunali deſcendere legati : & ſilentio nequicquam per præconem tentato, cum præ ſtrepitu ac tumultu nec ipſius dicta-

a Cap. XXXII.

b Cap. XXXIII.

toris, nec apparitorum ejus vox audiretur, nox velut in prælio certamini finem fecit. Magiſter equitum juſſus in poſtero die adeſſe, cum omnes affirmarent infeſtius Papyrium exarſurum, agitatum contentione ipſa exacerbatumque, clàm ex caſtris Romam profugit: & patre auctore M. Fabio, qui ter jam Coſ. dictatorque fuerat, vocato extemplo ſenatu, cum maxime conquereretur apud patres vim atque injuriam dictatoris, repentè ſtrepitus ante curiam lictorum ſubmoventium auditur: & ipſe infenſus aderat, poſtquam comperit profectum ex caſtris, cum expedito equitatu ſecutus. Iterata deinde contentio eſt: & prehendi Papyrius Fabium juſſit. ubi cum deprecantibus primoribus patrum, atque univerſo ſenatu, perſtaret in incœpto immitis animus: tum pater M. Fabius: *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas ſenatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitaſque magiſtri equitum à teipſo nominati valet: nec preces, quæ ſæpe hoſtem mitigavere, quæ deorum iras pl[...]: tribunos plebis appello, & provoco ad populum, eumque tibi fugienti ſenatus judicium; judicem fero, qui certe unus plus quam tua dictatura poteſt polletque. videro ceſſuruſne provocationi ſis, cui rex Romanus Tullus Hoſtilius ceſſit.* Ex curia in concionem itur, quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magiſter equitum cum aſcendiſſet, deduci eum de roſtris Papyrius in partem inferiorem juſſit. Secutus pater: *Bene agis*, inquit, *cum eo nos deduci juſſiſti, unde & privati vocem mittere poſſemus.* Ibi primo non tam perpetuæ orationes quam altercatio exaudiebantur. Vicit deinde ſtrepitum vox & indignatio Fabii ſenis, increpantis ſuperbiam crudelitatem-
,, que Papyrii: ſe quoque dictatorem
,, Romæ fuiſſe, nec à ſe quemquam ne
,, plebis quidem hominem, non cen-
,, turionem, non militem violatum.
,, Papyrium tanquam ex hoſtium du-
,, cibus, ſic ex Romano Imperatore vi-
,, ctoriam & triumphum petere. Quan-
,, tum intereſſet inter moderationem
,, antiquorum, & novam ſuperbiam
,, crudelitatemque: dictatorem Quin-
,, tium Cincinnatum in L. Minutium
,, Coſ. ex obſidione à ſe ereptum non
,, ultra ſævíſſe, quam ut legatum eum
,, ad exercitum pro conſule relinque-
,, ret. M. Furium Camillum in L.
,, Furio, qui contempta ſua ſenectute
,, & auctoritate fœdiſſimo cum eventu
,, pugnaſſet: non ſolum in præſentia
,, moderatum iræ eſſe, ne quid de col-
lega ſecus populo aut ſenatui ſcribe- ,,
ret. ſed cum revertiſſet, potiſſimum ,,
ex tribunis conſularibus habuiſſe, ,,
quem ex collegis optione ab ſenatu ,,
data ſocium ſibi imperii delegerit. ,,
Nam populi quidem, penes quem ,,
poteſtas omnium rerum eſſet, ne ,,
iram quidem unquam atrociorem ,,
fuiſſe in eos, qui temeritate atque ,,
inſcitia exercitus amiſiſſent, quàm ,,
ut pecunia eos multaret: capite ac- ,,
quiſitum ob rem bello male geſtam ,,
de imperatore nullum ad eam diem ,,
eſſe: nunc ducibus populi Rom. quæ ,,
ne victis quidem bello fas fuerit, ,,
virgas & ſecures victoribus, & ju- ,,
ſtiſſimos meritis triumphos inten- ,,
tari. Quid enim tandem paſſurum ,,
fuiſſe filium ſuum, ſi exercitum ami- ,,
ſiſſet? ſi fuſus, fugatus, caſtris exu- ,,
tus fuiſſet? quo ultra iram violen- ,,
tiamque ejus exceſſuram fuiſſe, quàm ,,
ut verberaret, necaretque? Quam ,,
conveniens eſſe propter Q. Fabii vi- ,,
ctoriam, civitatem in lætitia, ſup- ,,
plicationibus, ac gratulationibus ,,
eſſe: eum propter quem deum delu- ,,
bra pateant, aræ ſacrificiis fument, ,,
honore, donis cumulentur, nuda- ,,
tum virgis lacerari in conſpectu po- ,,
puli Romani, intuentem Capitolium ,,
atque arcem, deoſque ab ſe duobus ,,
præliis haud fruſtra advocatos? Quo ,,
id animo exercitum, qui ejus ductu ,,
auſpiciiſque viciſſet, laturum? Quem ,,
luctum in caſtris Romanis, quam ,,
lætitiam inter hoſtes fore? Hæc ſimul jurgans, querens, deûm hominumque fidem obteſtans, & complexus filium plurimis cum lacrymis agebat.

a Stabat cum eo ſenatus majeſtas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria abſentis exercitus. Ex parte altera imperium invictum populi Romani, & diſciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine ſemper obſervatum, & Manliana imperia, & poſthabita filii charitas publicæ utilitati jactabantur. Hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis feciſſe. nunc patres comes, & ſenes faciles de alieno imperio ſpreto tanquam rei parvæ diſciplinæ militaris everſæ juventuti gratiam facere: ſe tamen perſtaturum in incœpto: nec ei qui adverſus dictum ſuum turbatis religionibus ac dubiis auſpiciis pugnaſſet, quicquam ex juſta pœna remiſſurum. Majeſtas imperii perpetua ne eſſet, non eſſe in ſua poteſtate: L. Papyrium nihil de ejus jure diminuturum, optare ne poteſtas tribu-

a Cap. XXXIV.

tribunitia inviolata ipſa violet intercesſione ſua Romanum imperium: neu populus Romanus in ſe potiſſimum dictatorem & jus dictaturæ extinguat. Quod ſi feciſſet, non L. Papyrium, ſed Tribunos, ſed pravum populi judicium nequicquam poſteros accuſaturos: cum polluta ſemel militari diſciplina non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus Conſulis, non magiſter equitum dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat: non edicta imperatorum, non auſpicia obſerventur. ſine commeatu vagi milites in pacato, in hoſtico errent, immemores ſacramenti, licentia ſola ubi velint exauctorent: infrequentes deſerant ſigna: neque conveniant ad edictum: nec diſcernant, interdiu nocte, æquo iniquo loco, juſſu [illegible] imperatoris pugnent: & non ſigna, non ordines ſervent: latrocinii modo cæca & fortuita, pro ſolemni & ſacrata militia ſit. *Horum criminum vos reos in omnia ſecula offerte tribuni [illegible] veſtra obnoxia capita pro licentia Q. Fabio objicite.*

a Stupentes tribunos, & ſuam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui [illegible] ab ſe petebatur: liberavit onere conſenſus populi Romani ad preces & obteſtationem verſus, ut ſibi pœnam magiſtri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces ſubſecuti, orare dictatorem [illegible]unt, ut veniam errori humano, veniam adoleſcentiæ Q. Fabii daret: ſatis eum pœnarum dediſſe. Jam ipſe adoleſcens, jam pater M. Fabius [illegible]is obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator ſilentio facto. *Bene habet*, inquit, *Quirites. Vicit diſciplina* [illegible] *vicit imperii majeſtas: quæ in* [illegible] *fuerunt, an ullæ poſt hanc diem* [illegible] *noxæ eximitur. Q. Fabius, qui* [illegible] *um imperatoris pugnavit:* [illegible] *damnatus, donatur populo Rom.* [illegible] *tribunitiæ poteſtati, precarium non* [illegible] *auxilium ferenti. Vive Q. Fabi,* [illegible] *hoc conſenſu civitatis ad tuen*[illegible]*, quam qua paulo ante exultabas* [illegible]*. Vive id facinus auſus, cujus* [illegible] *ens quidem, ſi eodem loco fuiſ*[illegible] *fuit L. Papyrius, veniam de*[illegible]*. Mecum ut voles, reverteris in* [illegible] *populo Romano cui vitam debes,* [illegible] *præſtiteris, quam ſi hic tibi* [illegible] *documenti dederit, ut bello ac* [illegible] *legitima imperia poſſis.* Cum [illegible] morari magiſtrum equitum pronunciaſſet: digreſſum eum templo lætus ſenatus, lætior populus circumfuſi, ac gratulantes hinc magiſtro equitum, hinc dictatori proſecuti ſunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam ſupplicio miſerabili adoleſcentis Manlii videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut quotieſcunque dictator ab exercitu receſſit, hoſtes in Samnio moverentur. cæterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui caſtris præerat, ne quam vim hoſtium magis quam trucem dictatoris iram timeret. itaque frumentatores cum circumventi ex inſidiis cæſi loco iniquo eſſent, creditum vulgo eſt ſubveniri eis ab legato potuiſſe, ni triſtia edicta exhorruiſſet. Ea quoque ira alienavit à dictatore militum animos jam ante infenſos, quod implacabilis Q. Fabio fuit: & quod ſuis precibus negaſſet, ejus populo Romano veniam dediſſet.

b Poſtquam dictator præpoſito in urbe L. Papyrio Craſſo magiſtro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magiſtratu agere, in caſtra rediit: neque civibus ſatis lætus adventus ejus fuit, nec hoſtibus quicquam attulit terroris. Namque poſtero die, ſeu ignari veniſſe dictatorem, ſeu adeſſet an abeſſet parvi facientes, inſtructa acie ad caſtra acceſſerunt. Cæterum tantum momenti in uno viro L. Papyrio fuit, ut ſi ducis conſilia favor ſubſecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuiſſe pro haud dubio habitum ſit: ita inſtruit aciem loco, ac ſubſidiis, ita omni arte bellica firmavit. Ceſſatum à milite; ac de induſtria, ut obtrectaretur laudibus ducis impedita victoria eſt. Plures Samnitium cecidere, plures Romani vulnerati ſunt. Senſit peritus dux quæ res victoriæ obſtaret, temperandum ingenium ſuum eſſe, & ſeveritatem miſcendam comitati. itaque adhibitis legatis, ipſe circum ſaucios milites inferens in tentoria caput, ſingulos ut ſeſe haberent rogitans, curam eorum nominatim legatis tribuniſque & præfectis demandabat, rem per ſe popularem ita dexter egit, ut medendis corporibus animi multo prius militum imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad ſalubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta eſt. Refecto exercitu eum hoſte congreſſus haud dubia ſpe ſua militumque ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi ſigna cum

a *Cap.* XXXV.

b *Cap.* XXXVI.

cum dictatore fuerit. Inceſſit deinde, qua duxit prædæ ſpes victor exercitus: perluſtravitque hoſtium agros, nulla arma, nullam vim nec apertam nec inſidiis expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ita magis publica, quàm privatum compendium in hoſte acuebat. His cladibus ſubacti Samnites pacem à dictatore petiere: cum quo pacti, ut ſingula veſtimenta militibus, & annuum ſtipendium darent; cum ire ad ſenatum juſſi eſſent, ſecuturos ſe dictatorem reſponderunt, unius ejus fidei virtutique cauſam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

a Dictator triumphans urbem eſt ingreſſus: & cum ſe dictatura abdicare vellet, juſſu patrum priuſquam abdicaret, Coſſ. creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cæretanum. Samnites infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipſarum ſancta fides fuit: adeo poſtquam Papyrium abiiſſe magiſtratu nunciatum eſt, arrecti ad bellandum animi ſunt: C. Sulpicio, Q. Æmilio (Aulium quidam annales habent) Conſulibus ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum acceſſit. Utroque exercitus miſſi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio ſorte evenerunt. Sunt qui non ipſis Apulis bellum illatum, ſed ſocios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defenſos ſcribant. Cæterum fortuna Samnitium vix à ſeipſis eo tempore propulſantium bellum, propius ut ſit vero facit: non Apulis ab Samnitibus arma illata, ſed cum utraque ſimul gente bellum Romanis fuiſſe. Nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumque evaſtatum: hoſtes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex ſomno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ plena armatorum fuerint. & cum concurſatum conclamatumque ad arma omnibus locis eſſet: prima luce nec auctor, nec cauſa terroris comparuit. Eodem anno de Tuſculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius Trib. pleb. tulit ad populum, ut in Tuſculanos animadverteretur, quorum ope ac conſilio Veliterni Privernateſque populo Rom. bellum feciſſent. Populus Tuſculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veſte mutata, & ſpecie reorum tribus circuit, genibus ſe omnium advolvens. Plus itaque miſericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam cauſa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Poiliam, antiquarunt legem. Poiliæ ſententia fuit, *puberes verberatos necari: conjuges liberoſque ſub corona lege belli venire:* memoriamque iræ Tuſculanis in pœnæ tam atrocis auctores manſiſſe ad patrum ætatem conſtat; nec quenquam ferme ex Poilia tribu candidatum Papyriam ferre ſolitum.

b Inſequenti anno Q. Fabio, L. Fulvio Coſſ. A. Corn. Arvina dictator, & M. Fabius Ambuſtus, magiſter equitum metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio à finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adverſus Samnites duxerunt. Caſtra in hoſtico incurioſe ita poſita, tanquam procul abeſſet hoſtis: cum ſubito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum uſque ad ſtationem Romanam inferrent. nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri: nec diſſimulabant, orta luce poſtero die facturos. Dictator ubi propiorem ſpe dimicationem vidit: ne militum virtuti damno locus eſſet, ignibus crebris relictis, qui conſpectum hoſtium fruſtrarentur, ſilentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem caſtrorum potuit. eques extemplo inſecutus, ita inſtitit agmini, ut donec luceſceret, prælio abſtineret. nec pedeſtres quidem copiæ ante lucem caſtris egreſſæ. Eques luce demum auſus incurſare in hoſtem, carpendo noviſſimos, premendoque iniquis ad tranſitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem aſſecutus: & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator poſtquam ſine magno incommodo progredi non poterat, eum ipſum in quo conſtiterat locum caſtris communiri juſſit. Id vero circumfuſo undique equitatu, ut vallum peteretur, opuſque inciperet, fieri non poterat. Itaque ubi neque eundi neque manendi copiam eſſe videt: inſtruit aciem impedimentis ex agmine remotis, inſtruunt contra & hoſtes, & animis & viribus pares. Auxerat id maxime animos quod ignari loco iniquo non hoſti ceſſum, velut fugientes ac territos terribiles ipſi ſecuti fuerant. Id aliquandiu æquavit pugnam, jam pridem deſueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen ſtetiſſe, ut neque

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

neque clamor, ut primo ſemel concurſu eſt ſublatus, iteratus ſit: neque ſigna promota loco, retrove recepta, neque recurſum ab ulla ſit parte. In ſuo quiſque gradu obnixi, urgentes ſcutis ſine reſpiratione ac reſpectu pugnabant fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam, aut noctem ſpectabat. Jam viris vires, jam ferro ſua vis, jam conſilia ducibus deerant; cum ſubito Samnitium equites cum turma una longius profecta accepiſſent impedimenta Romanorum, procul ab armatis ſine præſidio, ſine munimento ſtare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit: *Sine modo*, inquit, *ſeſe præda præpediant.* Alii deinde ſuper alios diripi paſſim, ferrique fortunas militum vociferabantur. Tum magiſtro equitum accito: *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hoſtium equite omiſſam pugnam? hærent impediti impedimentis noſtris: aggredere (quod inter prædandum omni multitudini evenit) diſperſos: raros equis inſidentes, raros quibus ferrum in manu ſit invenies: equoſque dum præda onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones, pedeſtriſque pugna curæ erunt. penes te equeſtre ſit decus.*

a Equitum acies qualis quæ eſſe inſtructiſſima poteſt, invecta in diſſipatos impeditosq; hoſtes cæde omnia replet. Inter ſarcinas omiſſas repente objacentes pedibus fugientiumque conſternatorum equorum, neque pugnæ neque fugæ ſatis potentes cæduntur. Tum deleto prope equitatu hoſtium, M. Fabius circumductis paululum alis ab tergo pedeſtrem aciem adoritur. Clamor inde novus accidens & Samnitium animos terruit: & dictator ubi reſpectantes hoſtium anteſignanos, turbataque ſigna, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos, principeſque ordinum nominatim ad iterandam ſecum pugnam vocare. Novato clamore ſigna inferuntur, & quicquid progrediebantur, magis magiſque turbatos hoſtes cernebant. Eques ipſe jam primis erat in conſpectu. & Cornelius reſpiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monſtrabat, vexilla ſe ſuorum, parmaſq; cernere equitum. Quod ubi auditum, ſimulque viſum eſt: adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti ſunt, ut haud ſecus quam ſi tum integri è caſtris ſignum pugnæ accepiſſent, concitaverint ſe in hoſtem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim potuit: partim in medio cæſi, partim in fugam diſſipati ſunt. Pedes reſtantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium ſtrages eſt facta. inter quos & ipſe imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, minime id quidem mirum eſſe, ſi impio bello, & contra fœdus ſuſcepto, infeſtioribus merito diis quam hominibus nihil proſpere agerent. expiandum id bellum magna mercede luendumque eſſe, id referre tantum, utrum ſupplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant ſanguine, audebantque jam quidam nominare auctores armorum. unum maxime nomen per conſenſum clamantium *Brutuli Papii* exaudiebatur. Vir nobilis potenſque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor, de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur: & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur: quæque res per fetiales ex fœdere repetitæ eſſent, ſecundum jus faſque reſtituerentur. Fetiales Romam, ut cenſuerunt, miſſi, & corpus Brutuli exanime: ipſe morte voluntaria ignominiæ ſe ac ſupplicio ſubtraxit. Placuit eum corpore bona quoque ejus dedi: nihil tamen earum rerum præter captivos, ac ſi qua cognita ex præda ſunt, acceptum eſt: cæterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex S. C. triumphavit.

b Hoc bellum à Coſſ. bellatum quidam auctores ſunt: eoſque de Samnitibus triumphaſſe: Fabium etiam in Apuliam proceſſiſſe, atque inde magnas prædas egiſſe. Nec diſcrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi cauſa creatus ſit: an ut eſſet qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo implicitus erat, ſignum mittendis quadrigis daret. functuſque eo haud ſane memorandi imperii miniſterio, e dictatura abdicaret, nec facile eſt aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falſiſque imaginum titulis, dum familia ad ſe quæque famam rerum geſtarum honorumque fallente mendacio trahunt. inde certe & ſingulorum geſta, & publica monumenta rerum confuſa: nec quiſquam æqualis temporibus illis ſcriptor extat, quo ſatis certo auctore ſtetur.

a Cap. XXXIX.

b Cap. XL.

LIBER

quam ſenatus finire imperium conſulibus cupiens, dictatorem adverſus rebellantes Latinos dici juſſit: Æmilius, cujus tum faſces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magiſter equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in patres criminoſis fuit: & quod tres leges ſecundiſſimas plebi, adverſas nobilitati tulit: unam, *ut plebiſcita omnes Quirites tenerent*: alteram, *ut legum quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum ſuffragium patres auctores fierent*: tertiam, *ut alter utique ex plebe, cum eo ventum ſit, ut utrumque plebejum conſulem fieri liceret, cenſor crearetur.* Plus eo anno domi acceptum cladis ab conſulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant.

a Anno inſequenti L. Furio Camillo, C. Mænio Coſſ. quo inſignius omiſſa res Æmilio ſuperioris anni conſuli exprobraretur, *Pedum armis viriſque & omni vi expugnandum ac delendum* ſenatus fremit: coactique novi conſules omnibus eam rem præverti, proficiſcuntur. Jam Latio is ſtatus erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati poſſent; ad bellum opes deerant, pacem ob agri adempti dolorem aſpernabantur. mediis conſiliis ſtandum videbatur, ut oppidis ſe tenerent, ne laceſſitus Romanus cauſam belli haberet: & ſi cujus oppidi obſidio nunciata eſſet, undique ex omnibus populis auxilium obſeſſis ferretur. Neque tamen niſi admodum à paucis populis Pedani adjuti ſunt. Tyburtes Præneſtinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Lanuvinoſque, & Veliternos Antiatibus Volſcis ſe conjungentes ad Aſturæ flumen, Menenius improviſo adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tyburtibus maximè valido exercitu, majore mole, quanquam æque proſpero eventu pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus converſa, Camillus non compulit ſolum eos intra mœnia, ſed eodem etiam die, cum ipſos auxiliaque eorum perculiſſet, oppidum ſcalis cepit. Placuit inde jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. Nec quievere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo ſingulas urbes, Latium omne ſubegere. Præſidiis inde diſpoſitis per recepta oppida, Romam ad deſtinatum omnium conſenſu triumphum deceſſere. Additus triumpho honos, ut ſtatuæ equeſtres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. Priuſquam comitiis in inſequentem annum conſules rogarent, Camillus de Latinis populis ad ſenatum retulit, atque ita diſſeruit: *Patres conſcripti, quod bello armiſque in Latio agendum fuit, id jam deum benignitate, ac virtute militum ad finem venit. cæſi ad Pedum Aſturamque ſunt exercitus hoſtium: oppida Latina omnia & Antium ex Volſcis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præſidiis tenentur veſtris. Reliqua conſultatio eſt, quoniam rebellando ſæpius nos ſolicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus conſilii fecerunt, ut ſit Latium deinde, an non ſit, in veſtra manu poſuerint. Itaque pacem vobis quod Latinos attinet, parare in perpetuum vel ſæviendo, vel ignoſcendo poteſtis. Vultis crudeliter conſulere in deditos, victoſque? licet delere omne Latium: vaſtas inde ſolitudines facere, unde ſociali egregio exercitu per multa bella magnaque ſæpe uſi eſtis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitate accipiendo? Materia creſcendi per ſummam gloriam ſuppeditat. Certe id firmiſſimum longe imperium eſt, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus eſt, quicquid ſtatuere placet. Tot populos inter ſpem metumque ſuſpenſos animi habetis, & veſtram utique de eis curam quam primum abſolvi, & illorum animos, dum expectatione ſtupent, ſeu pœna, ſeu beneficio præoccupari oportet. Noſtrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad conſulendum poteſtas eſſet: veſtrum eſt decernere, quod optimum vobis reique publicæ ſit.*

b Principes ſenatus relationem conſulis de ſumma rerum laudare; ſed cum aliorum cauſa alia eſſet, ita expediri poſſe conſilium dicere, ut pro merito cujuſque ſtatueretur, ſi de ſingulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de ſingulis, decretumque. Lanuvinis civitas data: ſacraque ſua reddita cum eo, ut ædes luculque Soſpitæ Junonis communis Lanuvini municipibus cum populo Romano eſſet. Aricini, Nomentanique & Pedani eodem jure quo Lanuvini in civitatem accepti. Tuſculanis ſervata civitas quam habebant, crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores verſum. In Veliternos veteres cives Romanos, quod toties rebellaſſent, graviter

a Cap. XIII.

b Cap. XIV.

gra[illegible]ter ſævitum: & muri dejecti, & ſenatus inde abductus: juſſique trans Tiberim habitare, ut ejus qui cis Tiberim deprehenſus eſſet, uſque ad mille pondo clarigatio eſſet: nec priùs q[illegible]m ære perſoluto: is qui cepiſſet, extra vincula captum haberet. In agrum ſenatorum coloni miſſi, quibus adſcriptis, ſpeciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et An[illegible] nova colonia miſſa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, ſi & ipſi adſcribi coloni vellent. naves inde lo[illegible]æ abactæ, interdictumve mari An[illegible] populo eſt. & civitas data. Tyb[illegible]tes Præneſtinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis crimen, ſed quod tædio imperii Romani cum G[illegible], gente efferata, arma quond[illegible] conſociaſſent. Cæteris Latinis P[illegible] connubia commerciaque & co[illegible] inter ſe ademerunt. Campa[illegible]ibus honoris cauſa, quia cum Lat[illegible]is rebellare noluiſſent: Funda[illegible]e, & Formianis, quod per fines e[illegible]m tuta pacataque ſemper fuiſſet [illegible]as ſine ſuffragio data. Cuma[illegible], Sueſſulanoſque ejuſdem juris [illegible]oniſque, cujus Capuam eſſe [illegible]. Naves Antiatium partim in [illegible] R[illegible]mæ ſubductæ, partim in[illegible]ceſſæ, roſtriſque earum ſuggeſtum in [illegible] extructum adornari placuit: *Ro[illegible]* id templum appellatum.

a [illegible] Sulpitio Longo, P. Ælio Pæto C[illegible] omnia non opes magis Ro[illegible]æ, quam beneficiis parta gratia bona [illegible]ce obtineret: inter Sidicinos A[illegible]coſque bellum ortum. Aurunci à T. M[illegible]lio Coſ. in deditionem acce[illegible], [illegible] deinde moverant: eo pe[illegible]i ab Romanis cauſa juſtior f[illegible]. ed prius quam conſules ab urbe [illegible] enim ſenatus defendi Aurun[illegible] exer[illegible]tum educerent, fama affer[illegible] Auruncos metu oppidum deſe[illegible], pr[illegible]fugoſque cum conjugibus [illegible]eris Sueſſam communiſſe, [illegible] Aurunca appellata, mœnia [illegible]ae[illegible]rum, urbemque ab Sidi[illegible]m. Ob ea infenſus Conſu[illegible], quorum cunctatione [illegible]ii eſſent, dictatorem dici [illegible]us C. Claudius Regillenſis, [illegible] equitum C. Claudium Hor[illegible] dix[illegible]. Religio inde injecta de [illegible]: & cum augures vitio crea[illegible]eri dixiſſent, dictator magiſter[illegible]um ſe magiſtratu abdicarant. [illegible] Minucia Veſtalis ſuſpecta [illegible] propter mundiorem juſto cultum, inſimulata deinde apud pontifices ab indice ſervo, cum decreto eorum juſſa eſſet ſacris abſtinere, familiamque in poteſtate habere: facto judicio viva ſub terram ad portam Collinam dextra via ſtratam defoſſa. Scelerato campo credo ab inceſto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, adverſante Sulpicio Coſ. qui negabat rationem ejus ſe habiturum, eſt factus: ſenatu, cum in ſummis imperiis id non obtinuiſſet, minus in prætura intendente.

b Inſequens annus L. Papyrio Craſſo, Cæſone Duellio Coſſ. Auſonum magis novo quam magno bello fuit inſignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud ſane memorabili duorum populorum exercitus fuſus propinquitate urbium: & ad fugam pronior, & in fuga ipſa tutior fuit, nec tamen omiſſa ejus belli cura patribus: quia toties jam Sidicini aut ipſi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut cauſa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi ſunt, ut maximum ea tempeſtate imperatorem M. Valerium Corvinum Coſ. quartum facerent, collega additus Corvino M. Attilius Regulus, & ne forte caſu erraretur, petitum ab Coſſ. *ut extra ſortem Corvini ea provincia eſſet.* Exercitu victore à ſuperioribus conſulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hoſtes ab ſuperioris etiam certaminis memoria pavidos clamore atque impetu primo fudiſſet, mœnia ipſa oppugnare eſt aggreſſus: & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum ſcalis ſuccedere ad muros vellent, evaſuroſque contenderent. Corvinus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo peragere inceptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, turreſque muro admovit: quarum uſum forte oblata opportunitas prævertit, namque M. Fabius captivus Romanus, cum per negligentiam cuſtodum fello inter vincula ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri recte ſuſpenſus manibus ſe demiſiſſet, perpulit imperatorem, ut vino epuliſque ſopitos hoſtes aggrederetur. Nec majore certamine capti cum urbe Auſones ſunt, quam acie fuſi erant. præda capta ingens eſt: præſidioque impoſito Calibus, reductæ Romam legiones, Coſ. ex ſenatuſconſulto triumphavit: & ne Attilius ex-

a Cap. XV.

b Cap. XVI.

pers gloriæ eſſet, juſſi ambo Coſſ. adverſus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex ſenatusconſulto comitiorum habendorum cauſa dixerunt L. Æmilium Mamercum: is magiſtrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente Coſſ. creati ſunt T. Veturius, Sp. Poſthumius. Etſi belli pars cum Sidicinis reſtabat; tamen ut beneficio prævenirent deſiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque ſenatusconſulto, ut duo millia quingenti homines eo ſcriberentur. Triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividendo creaverunt Cæſonem Duellium, T. Quintium, M. Fabium.

a Novi deinde Coſſ. è veteribus exercitu accepto, ingreſſi hoſtium fines populando uſque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini & ipſi pro extrema ſpe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum: dictator ab conſulibus ex auctoritate ſenatus dictus P. Cornelius Ruffinus: magiſter equitum, M. Antonius. Religio deinde inceſſit, vitio eos creatos: magiſtratuque ſe abdicaverunt: & quia peſtilentia inſecuta eſt, velut omnibus eo vitio contactis auſpiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvinum creati Coſſ. L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. dictus M. Papyrius Craſſus, & magiſter equitum P. Valerius Publicola, à quibus dum delectus intentius quam adverſus finitima bella haberetur, exploratores miſſi attulerunt quieta omnia apud Gallos eſſe. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis conſiliis ſuſpectum erat: ex eo agro Sidicino exercitus Romanus non eſt deductus. Cæterum Samnites bellum Alexandri Epeirenſis in Lucanos traxit. qui duo populi adverſus regem excurſionem à præſto facientem ſignis collatis pugnaverunt. eo certamine ſuperior Alexander, incertum qua fide culturus, ſi perinde cætera proceſſiſſent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno cenſus actus, novique cives cenſi: tribus propter eos additæ Metiæ & Scaptia: cenſores addiderunt, Publius Philo, Sp. Poſthumius, Romani facti Acerrani lege ab L. Papyrio prætore lata, qua civitas ſine ſuffragio data. Hæc eo anno domi militiæque geſta.

b Fœdus inſequens annus ſeu intemperie cœli, ſeu humana fraude fuit. M. Claudio Marcello, T. Valerio Coſſ. Flaccum, Potitumque varie in annalibus cognomen conſulis invenio: cæterum in eo parvi refert quid veri ſit. illud pervelim (nec omnes auctores ſunt) proditum falſo eſſe, venenis abſumptos, quorum mors infamem annum peſtilentia fecerit, ſicut proditur: tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda eſt. Cum primores civitatis ſimilibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur: ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem indicaturam ſe cauſam publicæ peſtis profeſſa eſt, ſi ab eo fides ſibi data eſſet, haud futurum noxæ indicium. Fabius confeſtim rem ad conſules, conſules ad ſenatum referunt: conſenſuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi: matronaſque ea venena coquere: & ſi ſequi extemplo velint, manifeſto deprehendi poſſe. Secuti indicem, & coquentes quaſdam medicamenta, & recondita alia invenerunt: quibus in forum delatis, & ab xx. matronis, apud quas deprehenſa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, cum medicamenta ſalubria eſſe contenderent, ab confutante indice bibere juſſæ, ut ſe falſum commentam arguerent: ſpacio ad colloquendum ſumpto, cum ſummoto populo in conſpectu omnium rem ad cæteras retuliſſent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento ſuamet ipſæ fraude omnes interierunt, comprehenſæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad CLXX. damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæſitum eſt. Prodigii ea res loco habita: captiſque magis mentibus, quam conſceleratis ſimilis viſa. Itaque memoria ex annalibus repetita, in ſeceſſionibus quondam plebis, clavum ab dictatore fixum, alienatasque diſcordia mentes hominum, eo piaculo compotes ſui feciſſe. dictatorem clavi figendi cauſa creari placuit. creatus Cn. Quintilius, magiſtrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo clavo magiſtratu ſe abdicarunt.

c Creati Coſſ. L. Papyrius Craſſus iterum, L. Plautius Venox, cujus princi-

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII. *c Cap.* XIX.

p[illegible]ncipio anni legati ex Volſcis Fabraterni & Luc[illegible]i Romam venerunt, „ [illegible]ntes ut in fidem reciperentur : ſi „ à Samnitium armis defenſi eſſent, ſe „ ſub imperio populi Romani fideliter „ a[illegible]q[illegible]e obedienter futuros. Miſſi tum ab ſe[illegible]ru legati : denunciatumque S[illegible]bus, ut eorum populorum finibus vim abſtinerent, valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant S[illegible]nites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum : cujus ſocii Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruvius Vaccus, vir non domi ſolum, ſed [illegible] Romæ clarus. ædes fuêre in pa[illegible] ejus, quæ *Vacci prata* diruto [illegible] publicatoque ſolo appellata. A[illegible]s hunc vaſtantem effuſe Seti[illegible] N[illegible]rbanumque & Coranum agrum, L. Papyrius profectus, haud procul caſtris ejus conſedit. Vitruvio [illegible] vallo ſe teneret adverſus vali[illegible]rem hoſtem, ſana conſtare mens, [illegible] longius à caſtris dimicaret, ani[illegible]petere. Vix tota extra por[illegible]rum explicata acie, fugam [illegible] q[illegible]am prælium aut hoſtem [illegible]e milite, ſine conſilio, ſine [illegible] depugnat & ut levi momento, [illegible]e eſt victus : ita brevitate [illegible], fac[illegible]lique receptu in tam [illegible]a caſtra haud ægre militem à [illegible]e eſt tutatus : nec fere quiſ[illegible] ipſa certamine, pauci in tur[illegible] extre[illegible]æ, cum in caſtra rue[illegible], primiſque tenebris Priver[illegible] petitum agmine trepido, ut [illegible] potius quam vallo ſeſe tutarentur. A Priverno Plautius alter Coſ. [illegible]s paſſim agris, prædaque ab[illegible], in agrum Fundanum exercitum [illegible]i ingredienti fines ſenatus Fun[illegible]m occurrit : negant ſe pro Vi[illegible] ſe[illegible]amque ejus ſecutis preca[illegible]e[illegible]ſe, ſed pro Fundano populo : [illegible] extra culpam belli eſſe, ipſum [illegible] indicaſſe, cum receptaculum [illegible]æ Privernum habuerit, non Fundos. Priverni igitur ho[illegible] Romani quærendos, per[illegible]ſque eſſe, qui ſimul à Funda[illegible] Romanis utriuſque patriæ im[illegible]es, def[illegible]cerint. Fundanis pa[illegible], & animos Romanos, & gra[illegible]riam acceptæ civitatis : ora[illegible]lem, ut bellum ab innoxio [illegible]eat : agros, urbem cor[illegible]rum conjugumque ac libero[illegible]um in poteſtate populi Ro[illegible] eſſe, futuraque. Collaudatis [illegible] Coſ. literiſque Romam miſ[illegible]o Fundanos eſſe, ad Priver[illegible] flexit iter. Plsius animadverſum in eos qui capita conjurationis fuerant, à Coſ. ſcribit Claudius ad „ C C C L. ex conjuratis vinctos Ro- „ mam miſſos: eamque deditionem ab „ ſenatu non acceptam : quod egen- „ tium atque humilium pœna defungi „ velle Fundanum populum cenſue- „ rint.

a Privernum duobus conſularibus exercitibus cum obſideretur, alter Coſ. comitiorum cauſa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum ſtatuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invaſit haud fermè unquam neglectis patribus. Extemplo igitur Coſ. novi L. Æmilius Mamercus, & Cn. Plautius eo ipſo die Calend. Quintilib. quo magiſtratus inierunt, comparare inter ſe provincias juſſi ; & Mamercus, cui Gallicum bellum evenerat, ſcribere exercitum ſine ulla vacationis venia, quin opificum quoque vulgus, & ſellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur : Vejoſque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. Longius diſcedi, ne alio itinere hoſtis falleret, ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde poſt dies ſatis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis converſa vis. Duplex inde fama eſt, alii vi captam urbem, Vi- „ truviumque vivum in poteſtatem „ veniſſe : alii, priuſquam ultima „ adhiberetur vis, ipſos ſe in dedi- „ tionem conſulis caduceum præfe- „ rentes permiſiſſe, *auctores ſunt*, Vi- „ truviumque ab ſuis traditum. Senatus de Vitruvio Privernatibuſque conſultus, conſulem Plautium dirutis Priverni muris, præſidioque valido impoſito, ad triumphum accerſit. Vitruvium in carcere aſſervari juſſit quoad conſul rediſſet, tum verberatum necari : ædes ejus, quæ eſſent in palatio, diruendas, bona Semoni Sango cenſuerunt conſecranda : quodque æris ex eis redactum eſt, ex eo ænei orbes facti, poſiti in ſacello Sangi verſus ædem Quirini. De ſenatu Privernate ita decretum, ut, qui ſenator Priverni poſt defectionem ab Romanis manſiſſet, trans Tiberim lege eadem qua Veliterni habitaret. His ita decretis, uſque ad triumphum Plautii ſilentium de Privernatibus fuit : poſt triumphum Conſul necato Vitruvio ſociiſque ejus noxæ, apud ſatiatos jam ſuppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus : *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas*

a *Cap.* XX.

pœnas & ab diis immortalibus & a vobis habent Patres conſcripti: quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem etſi mea partes exquirendæ magis ſententiæ, quam dandæ ſunt, tamen cum videam Privernates vicinos Samnitibus eſſe, unde nunc nobis incertiſſima pax eſt, quam minimum iræ inter nos illoſque relinqui velim.

a Cum ipſa per ſe res anceps eſſet, prout cujuſque ingenium erat atrocius mitiuſve ſuadentibus, tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus eſſet, quam præſentis neceſſitatis memor: qui interrogatus à quodam triſtioris ſententiæ auctore, quam pœnam meritos Privernates cenſeret: *eam*, inquit, *quam merentur qui ſe libertate dignos cenſent*, cujus cum feroci reſponſo infeſtiores factos videret conſul eos, qui ante Privernatium cauſam impugnabant: ut ipſe benigna interrogatione mitius reſponſum eliceret: *Quid ſi pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiſcum habituros ſperemus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: ſi malam, haud diuturnam.* Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior ſenatus ad meliora reſponſa trahere, & dicere, *viri, & liberi, vocem auditam an credi poſſe, ullum populum, aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quam neceſſe ſit manſurum? ibi pacem eſſe fidam, ubi voluntarii pacati ſint: neque eo loco, ubi ſervitutem eſſe velint, fidem ſperandam eſſe.* In hanc ſententiam maxime conſul ipſe inclinavit animos, identidem ad principes ſententiarum conſulares, uti exaudiri poſſet à pluribus, dicendo, eos demum qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos eſſe qui Romani fiant. Itaque & in ſenatu cauſam obtinuere: & ex auctoritate patrum latum ad populum eſt, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam miſſi ſunt: bina jugera agri acceperunt.

b Securus eſt annus nulla re belli domive inſignis. P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula Coſſ. præterquam quod Fregellas (Signinorum is ager, deinde Volſcorum fuerat) colonia deducta: & populo viſceratio data à Marco Flavio in funere matris. Erant qui per ſpeciem honorandæ parentis meritam mercedem populo ſolutam interpretarentur, quod eum die dicta ab ædilibus crimine ſtupratæ matrisfamiliæ abſolviſſet. Data viſceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei cauſa fuit: tribunatuque plebis, proximis comitiis abſens præſentibus prætertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt: duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboia originem trahunt. Claſſe qua advecti à domo fuerant multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primo in inſulas Ænariam & Pythecuſas egreſſi, deinde in continentem auſi ſedes transferre. Hæc civitas cum ſuis viribus, tum Samnitium infida adverſus Romanos ſocietate freta, ſive peſtilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hoſtilia adverſus Romanos agrum Campanum Falernumque incolentes fecit. Igitur L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum Coſſ. fecialibus Palæpolin ad res repetendas miſſis, cum relatum eſſet à Græcis, gente lingua magis ſtrenua quam factis, ferox reſponſum, ex auctoritate patrum populus Palæpolitanis bellum fieri juſſit. Inter Coſſ. provinciis comparatis, bello Græci perſequendi Publilio evenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, ſi qua ſe moverent, oppoſitus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos caſtra ibi optimum viſum Cornelio ſtativa habere. Ab utroque conſule exiguam ſpem pacis cum Samnitibus eſſe, certior fit ſenatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Græcorum, recepta Palæpoli miſerat.

c Romæ compertum eſt, delectum indictum à magiſtratibus: univer- ,, ſum Samnium erectum: ac vicinos ,, populos, Privernatem Fundanumque ,, & Formianum, haud ambigue ſoli- ,, citari. Ob hæc cum legatos mitti placuiſſet, prius ad Samnites, quàm bellum fieret, reſponſum redditur à Samnitibus ferox. Ultro incuſabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea quæ ipſis objicerentur, purgabant, haud ullo publico conſilio auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve à ſe ſolicitatos: quippe minime pœnitere ſe virium ſuarum, ſi bellum placeat. cæterum non poſſe diſſimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas ex Volſcis

a Cap. XXI. *b Cap.* XXII. *c Cap.* XXIII.

Vrbes captas, dirutaſque ab ſe, reſtituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro impoſuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. eam ſe contumeliam injuriamque, ni ſibi ab iis qui fecerint, dematur, ipſos omni vi depulſuros eſſe. Cum Romanus legatus ad diſceptandum eos ad communes ſocios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus*, inquit, *noſtra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quiſquam diſceptator, ſed campus Campanus, in quo concurrendum eſt, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Sueſſulamque caſtra caſtris conferamus: & Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum cum ſe non quo hoſtis vocaſſet, ſed quo imperatores ſui duxiſſent, ituros eſſe reſpondiſſent; jam Publilius inter Palæpolim Neapolimque loco opportuno capto, diremerat hoſtibus ſocietatem auxilii mutui, qua ut quæque locus premeretur, inter ſe uſi fuerant. Itaque cum & comitiorum dies inſtaret, & Publilium imminentem hoſtium muris avocari ab ſpe capiendæ in dies urbis, haud è Republica eſſet, actum cum tribunis eſt, ad populum ferrent, ut, cum Publius Philo conſulatu abiſſet, proconſul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis eſſet. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium jam ingreſſum revocari ab impetu belli placebat, literæ miſſæ, ut dictatorem comitiorum cauſa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magiſter equitum dictus Sp. Poſthumius. Nec tamen ab dictatore comitia ſunt habita: quia vitióne creatus eſſet, in quæſtionem venit. Conſulti augures, *vitioſum videri dictatorem* pronunciaverunt. Eam rem tribuni ſuſpectam infamemque criminando fecerunt. nam neque facile fuiſſe id vitium noſci, cum conſul ineunte nocte ſilentio diceret dictatorem: neque ab eo ſe cuiquam publice privatimve de ea re ſcriptum eſſe: nec quemquam mortalium extare, qui ſe vidiſſe aut audiſſe quid dicat, quod auſpicium dirimeret: neque augures divinare Romæ ſedentes potuiſſe, quid in caſtris conſuli viſi obveniſſet. Cui non apparere, quod plebejus dictator ſit, id vitium auguribus viſum? Hæc, aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad interregnum res rediit. dilatiſque alia atque alia de cauſa comitiis, quartuſdecimus demum interrex L. Æmilius conſules creat Cajum Pœtelium, Lucium Papyrium Mugilanum. Curſorem in aliis annalibus invenio.

a Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam: Alexandrumque Epiri regem ab exule Lucano interfectum ſortes Dodonæi Jovis eventu affirmaſſe. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caveret Acheruſiam aquam, Pandoſiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari, eoque ocius tranſmiſit in Italiam, ut quam maxime procul abeſſet urbe Pandoſia in Epiro, & Acherunte amni: quem ex Moloſſide fluentem in ſtagna inferna accipit Theſprotius ſinus. Cæterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum ſæpe Brutias Lucanaſque legiones fudiſſet, Heracleam Tarentinorum coloniam, Conſentiam ex Lucanis, Sipontumque, Brutiorum coloniam, Acerinam, alias inde Meſſapiorum ac Lucanorum cepiſſet urbes; & trecentas familias illuſtres in Epirum, quas obſidum numero haberet, miſiſſet: haud procul Pandoſia urbe imminente Lucanis ac Brutiis finibus, tres tumulos aliquantum inter ſe diſtantes inſedit: ex quibus incurſiones in omnem partem agri hoſtilis faceret: & ducentos ferme Lucanorum exules circa ſe pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia ſunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes cum interclusiſſent trifariam exercitum à mutuo inter ſe auxilio, duo præſidia, quæ ſine rege erant, improviſo hoſtium adventu opprimuntur, deletiſque eis, ad ipſius obſidionem omnes converſi. inde ab Lucanis exulibus ad ſuos nuncii miſſi ſunt, pactoque reditu promiſſum eſt, regem aut vivum aut mortuum in poteſtatem daturos. Cæterum cum delectis ipſe egregium facinus auſus, per medios erumpit hoſtes, & ducem Lucanorum cominus congreſſum obtruncat: contrahenſque ſuos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abſtulerat, indicantem iter, quem cum incerto vado tranſiret agmen, feſſus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis; *Jure Acheros vocaris*, inquit, Quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis ſuis, ſubſtititque dubius an tranſiret. Tum Sotimus miniſter ex regiis pueris, *quid in tanto diſcrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat *Lucanus inſidiis quærere locum*, quos ubi reſpexit rex procul grege facto venientes, ſtringit gladium, & per medium amnem tranſmittit equum. Jamque

a Cap. XXIV.

in vadum egreſſum eminus veruto Lucanus exul transfigit, lapſum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hoſtium præſidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque præciſo medio, partem Conſentiam miſere: pars ipſis retenta ad ludibrium; quæ cum jaculis ſaxiſque procul inceſſeretur mulier, una ultra humanarum irarum fidem ſævienti turbæ immiſta, ut parumper ſuſtinerent precata, flens ait, *virum ſibi liberoſque captos apud hoſtes eſſe: ſperare corpore regio utcumque mulctato ſe ſuos redempturam.* Is finis lacerationi fuit: ſepultumque Conſentiæ quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius, oſſaque Metapontum ad hoſtes remiſſa, inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, ſororemque Olympiadem, quarum mater Magni Alexandri altera, ſoror altera fuit. Hæc de Alexandri Eperenſis triſti eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abſtinuit, tamen quia in Italia bella geſſit, paucis dixiſſe ſatis ſit.

a Eodem anno lectiſternium Romæ quinto poſt conditam urbem iiſdem quibus ante placandis habitum eſt diis. Novi deinde conſules juſſu populi cum miſiſſent, qui indicerent Samnitibus bellum, & ipſi majore conatu quam adverſus Græcos cuncta parabant, & alia nova nihil tum animo tale agitantibus acceſſerunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma viroſque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res proſpere geſta. Tria oppida in poteſtatem venerunt. Alliſe, Calliſe, Ruffrium: aliuſque ager primo adventu Coſſ. longe lateque eſt pervaſtatus. Hoc bello tam proſpere commiſſo, alteri quoque bello, quo Græci obſidebantur, jam finis aderat. nam præterquam quod interſeptis munimentis hoſtium pars parti abſciſſa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis quibus hoſtis territabat, patiebantur: & velut capti à ſuiſmetipſis præſidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus & quæ captarum urbium extrema ſunt, patiebantur. Itaque cum & à Tarento & à Samnitibus fama eſſet, nova auxilia ventura: Samnitium plus quam vellent. intra mœnia eſſe rebantur: Tarentinorum juventutem Græci, Græcos haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hoſtibus reſiſterent, expectabant. Poſtremo leviſſimum malorum deditio ad Romanos viſa. Charila & Nymphius principes civitatis communicato inter ſe conſilio, partes rem agendam diviſere: ut alter imperatorem Romanorum transfu[g]eret: alter ſubſiſteret ad præbend[am] opportunam conſilio urbem. Ch[ari]laus fuit, qui ad Philonem venit: quod bonum, fauſtum, felix Palæp[o]litanis, populoque Romano eſſet, tr[a]dere ſe ait mœnia ſtatuiſſe. eo fact[o] utrum ab ſe prodita, an ſervata patri[a] videatur, in fide Romanum poſitu[m] eſſe: ſibi privatim nec paciſci qui[c]quam, nec petere: publice pete[re] quam paciſci magis, ut ſi ſucceſſiſſ[et] incœptum, cogitaret populus Romanus potius cum quanto ſtudio periculoque reditum in amicitiam ſuam eſſet, quam qua ſtultitia & temeritate de officio deceſſum. Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis quam Samnites inſidebant, accepit: præſidio ei L. Quintius tribunus militum præpoſitus.

b Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggreſſus perpulerat, ut quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio eſſet, ſineret ſe claſſe circumveni ad Romanum agrum: non oram modo maris, ſed ipſi urbi propinqua loca depopulaturum, ſed ut falleret, nocte proficiſcendum eſſe, extemploque naves deducendas. Quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, præter neceſſarium urbis præſidium, ad littus miſſa. Ubi dum Nymphius in tenebris & multitudine ſemetipſa impediente ſedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus: Charilaus ex compoſito ab ſociis in urbem receptus, cum ſumma urbis Romano milite impleſſet, tolli clamorem juſſit: ad quem Græci ſigno accepto à principibus quievere: Nolani per averſam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus excluſis ab urbe, ut expeditior in præſentia fuga, ita fœdior, poſtquam periculo evaſerunt, viſa: quippe qui inermes nulla rerum ſuarum non relicta inter hoſtes, ludibrium non externis modo ſed etiam popularibus, ſpoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur: cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi eſt: tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde ſumma rei Græcorum venit) ſimilius vero facit ipſos in amicitiam rediiſſe.

a Cap. XXV.

b Cap. XXVI.

tuere. Publilio triumphus decretus, quod ſatis credebatur obſidione domitos hoſtes in fidem veniſſe. Duo ſingularia hæc ei viro primum contigere, prorogatio imperii non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.

a Aliud ſubinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque cum Tarentini rem Palæpolitanam vana ſpe auxilii aliquamdiu ſuſtinuiſſent, poſtquam Romanos urbe potitos accepere, velut deſtituti, ac non qui ipſi deſtituiſſent, increpare Palæpolitanos, ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno ſocietas cœpta eſt) in fidem populi Romani veniſſe allatum eſt; quippe propemodum perventum ad ſe eſſe: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hoſtes, aut domini habendi ſint. diſcrimen profecto rerum ſuarum in bello Samnitium, eventuque ejus verti: eam unam gentem reſtare, nec eam ipſam ſatis validam, quando Lucanus defecerit: quem revocari adhuc, impellique ad abolendam ſocietatem Romanam poſſe, ſi qua ars ſerendis diſcordiis adhibeatur. Hæc conſilia cum apud cupidos rerum novandarum valuiſſent: ex juventute quidam Lucanorum pretio aſciti, clari magis inter populares quam honeſti, inter ſe mulcati ipſi virgis, cum corpora nuda intuliſſent in civium cœtum vociferati ſunt, *quod caſtra Romana ingredi auſi eſſent, à Coſſ. virgis cæſos, ac prope ſecuri percuſſos eſſe*. Deformis ſuapte natura res, cum ſpeciem injuriæ magis quam doli præ ſe ferret, concitati homines, cogunt clamore ſuo magiſtratus ſenatum vocare: & alii circumſtantes concilium, bellum in Romanos poſcunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agreſtium diſcurrunt; tumultuque etiam ſanos conſternante decernitur, ut ſocietas cum Samnitibus renovetur, legatique ad eam rem mittantur. Repentina res, quia præter cauſam nullam, tam ne fidem quidem habebat: coacti à Samnitibus & obſides dare, & præſidia in loca munita accipere, cæci fraude & ira nihil recuſarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, poſtquam criminum falſorum auctores Tarentum commigravere: ſed amiſſa omni de ſe poteſtate, nihil ultra quam ut pœniteret fruſtra, reſtabat.

b Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum eſt quod necti deſierunt. Mutatum autem jus ob unius fœneratoris ſimul libidinem, ſimul crudelitatem inſignem. L. Papyrius is fuit, cui cum ſe C. Publius ob æs alienum paternum nexum dediſſet: quæ ætas formaque miſericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt: & florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo perlicere adoleſcentem ſermone inceſto eſt conatus: dein poſtquam aſpernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ; Poſtremo cum ingenuitatis magis quam præſentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis cum ſe in publicum proripuiſſet, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris, ingens vis hominum cum ætatis miſeratione, atque indignitate injuriæ accenſa, tum ſuæ conditionis, liberûmque ſuorum reſpectu, in forum, atque inde agmine facto ad curiam concurrit, & cum conſules tumultu repentino coacti, ſenatum vocarent, introeuntibus in curiam patribus, laceratum juvenis tergum, procumbentes ad ſingulorum pedes oſtentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius, ingens vinculum fidei: juſſique Coſſ. ferre ad populum, ne quis niſi qui noxam meruiſſet, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium eſſet. Ita nexi ſoluti, cautumque in poſterum ne necterentur.

c Eodem anno cum ſatis per ſe ipſum Samnitium bellum, & defectio recens Lucanorum, auctoreſque defectionis Tarentini ſolicitos haberent patres: acceſſit ut Veſtinus populus Samnitibus ſeſe conjungeret. Quæ res ſicut eo anno ſermonibus magis paſſim hominum jactata, quàm in publico ullo concilio eſt: ita inſequentis anni Coſſ. L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque viſa eſt, de qua ad ſenatum referrent. Et quanquam nova res erat, tamen tanta cura patres inceſſit, ut pariter eam ſuſceptam neglectamque timerent, ne aut impunitas eorum laſcivia ſuperbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo, atque ira concitent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marſi Pelignique & Marucini: quos, ſi Veſtinus attingeretur, omnes habendos hoſtes. Vicit tamen pars, quæ in præſentia videri potuit

a Cap. XXVII. *b* Cap. XXVIII. *c* Cap. XXIX.

potuit majoris animi quam conſilii : ſed eventus docuit *fortes fortunam juvare*. Bellum ex auctoritate patrum populus adverſus Veſtinos juſſit : provincia ea Bruto, Samnium Camillo ſorte evenit. Exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hoſtes prohibiti conjungere arma. Cæterum alterum Coſ. L. Furium, cui major moles rerum impoſita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello ſubtraxit : juſſuſque Dictatorem dicere rei gerendæ cauſa. longe clariſſimum bello ea tempeſtate dixit L. Papyrium Curſorem, à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magiſter equitum eſt dictus : par nobile rebus in eo magiſtratu geſtis, diſcordia tamen qua prope ad ultimum dimicationis ventum eſt, nobilius. Ab altero conſule in Veſtinis multiplex bellum, nec uſquam vario eventu geſtum eſt. nam & pervaſtavit agros & populando atque urendo tecta hoſtium ſataque, in aciem invitos extraxit : & ita prælio uno accidit Veſtinorum res, haudquaquam tamen incruento milite ſuo : ut non in caſtra ſolum refugerent hoſtes, ſed jam ne vallo quidem ac foſſis freti dilaberentur in oppida, ſitu urbium mœnibuſque defenſuri. Poſtremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum, ani vulnerum ira, quod haud fere quiſquam integer prælio exceſſerat, ſcalis cepit : deinde Cingiliam. utriuſque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hoſtium arcuerant, conceſſit.

a In Samnium incertis itum auſpiciis eſt : cujus rei vitium, non belli eventum, quod proſpere geſtum eſt, ſed in rabiem atque iras Imperatorum vertit. Namque Papyrius dictator à pullario monitus, cum auſpicium repetendum Romam proficiſceretur, magiſtro equitum denunciavit, *ut ſeſe loco teneret, neu abſente ſe cum hoſte manum conferret*. Fabius cum poſt profectionem dictatoris per exploratores comperiſſet : perinde omnia ſoluta apud hoſtes, ac ſi nemo Romanus in Samnio eſſet : ſeu ferox adoleſcens indignitate accenſus, quod omnia in dictatore viderentur ſeu poſita eſſe, ſeu occaſione bene gerendæ rei inductus, exercitu inſtructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum ſit, quo ſi affuiſſet dictator, res melius geri potuerit. non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam auctore L. Cominio Tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hoſtium agmen, detraxit frenos equis : atque ita concitatos calcaribus permiſit. ut ſuſtinere eos nulla vis poſſet. Per arma, per viros late ſtragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hoſtibus intulit ſigna. Viginti millia hoſtium cæſa eo die traduntur. Auctores habeo, bis eum hoſte ſigna collata dictatore abſente, bis rem egregie geſtam. Apud antiquiſſimos ſcriptores una hæc pugna invenitur. In quibuſdam annalibus tota res prætermiſſa eſt. Magiſter equitum, ut ex tanta cæde multis potitus ſpoliis, congeſta in ingentem acervum hoſtilia arma ſubdito igne concremavit : ſeu votum id deorum cuipiam fuit : ſeu credere libet Fabio auctore factum, ne ſuæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi ſcriberet, aut ſpolia in triumphum ferret. Literæ quoque de re proſpere geſta, ad ſenatum, non ad dictatorem miſſæ, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem. Ita certe dictator id factum accepit, ut lætis aliis victoria parta præ ſe ferret iram, triſtitiamque. Miſſo itaque repente ſenatu, ſe ex curia proripuit : tum vero non Samnitium magis legiones, quam majeſtatem dictatoriam, & diſciplinam militarem à magiſtro equitum victam & everſam dictitans, ſi illi impune ſpretum imperium fuiſſet. Itaque plenus minarum iræque, profectus in caſtra cum maximis itineribus eſſet, non tamen prævenire famam adventus ſui potuit. Præcurrerant enim ab urbe, qui nunciarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii facta laudantem.

b Fabius concione extemplo advocata obteſtatus milites eſt, ut qua virtute Rempubl. ab infeſtiſſimis hoſtibus defendiſſent, eadem ſe, cujus ductu auſpicioque viciſſent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique furere, quod ſe abſente Reſpublica egregie geſta eſſet : malle, ſi mutare fortunam poſſet, apud Samnites quam Romanos victoriam eſſe, imperium dictitare ſpretum, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat, & tunc invidia impedire virtutem alienam voluiſſe, cupidiſſimiſque arma ablaturum fuiſſe militibus, ne ſe abſente

a Cap. XXX.

b Cap. XXXI.

ſente moveri poſſent: & nunc id ſurere, id ægre pati, quod ſine L. Papyrii non inermes, non manci milites fuerint, quod ſe Q. Fabius magiſtrum equitum duxerit, ac non accenſum dictatoris. Quid illum facturum fuiſſe, ſi quod belli caſus ferunt Marſque communis, adverſa pugna eveniſſet: qui ibi devictis hoſtibus, Republica bene geſta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, ſupplicium magiſtro equitum, & nunc victori minetur? Neque illum magiſtro equitum infeſtiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus eſſe: ſi poſſit, in omnes ſæviturum fuiſſe: quia id nequeat, in unum ſævire: etiam invidiam tanquam ignem ſumma petere: in caput conſilii, in ducem incurrere. Si ſe ſimul cum gloria rei geſtæ extinxiſſet, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magiſtro equitum, in militibus auſurum. Proinde adeſſent in ſua cauſa omnium libertati, ſi conſenſum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & ſalutem unius omnibus curæ eſſe inclinaturum ad clementem ſententiam animum. poſtremo ſe vitam fortunaſque ſuas illorum fidei virtutique permittere.

a Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet, neminem ei vim allaturum ſalvis legionibus Romanis. Haud multo poſt dictator advenit: claſſicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum ſilentio facto, præco Q. Fabium magiſtrum equitum citavit, qui ſimul acceſſit, tum dictator. Quæro, *inquit*, de te Q. Fabi, „ cum ſummum imperium dictatoris „ ſit, pareantque ei conſules, regia „ poteſtas prætores iiſdem auſpiciis, „ quibus Conſules creati, æquum cen„ ſeas nec ne, magiſtrum equitum di„ [illegible] audientem eſſe? Itemque illud „ interrogo, cum me incertis auſpiciis „ profectum ab domo ſcirem, utrum „ [illegible] turbatis religionibus Reſp. in „ [illegible] tamen committenda fuerit, an „ auſpicia repetenda, ne quid dubii „ [illegible] gererem? Simul illud, quæ di„ [illegible] religio impedimento ad rem „ gerendam fuerit, num ea magiſtro „ [illegible] m ſolutus ac liber potueri„ [illegible]? Sed quid ego hæc interrogo? „ [illegible] ſi ego tacitus abiiſſem, tamen „ [illegible] voluntatis interpretationem „ [illegible] genda tua ſententia fuerit „ [illegible] tu reſpondes vetuerimne te „ [illegible] am rei me abſente agere; vetuerimne ſigna cum hoſtibus con„ ferre? quo tu imperio meo ſpreto, „ incertis auſpiciis, turbatis religioni„ bus, adverſus morem militarem, di„ ſciplinamque majorum, & numen „ deorum, auſus es cum hoſte confli„ gere? Ad hæc, quæ interrogatus „ es, reſponde: extra ea cave vocem „ mittas. Accede lictor. Adverſus quæ ſingula Q. Fabio cum reſpondere haud facile eſſet, & nunc quereretur eundem accuſatorem capitis ſui, ac judicem eſſe: modo vitam ſibi eripi citius quàm gloriam rerum geſtarum poſſe vociferaretur: purgaretque ſe invicem, atque ultro accuſaret: tunc Papyrius redintegrata ira ſpoliari magiſtrum equitum, ac virgas & ſecures expediri juſſit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus veſtem lictoribus, ad triarios tumultum jam in concionem miſcentes ſeſe recepit. inde clamor in totam concionem eſt perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. Qui proximi forte tribunali ſteterant, quia ſubjecti oculis imperatoris noſcitari poterant, orabant, ut parceret magiſtro equitum: neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem; nec procul ſeditione aberant: ne tribunal quidem ſatis quietum erat. Legati circumſtantes ſellam orabant ut rem in poſterum diem differret, & iræ ſuæ ſpacium, & conſilio tempus daret: ſatis caſtigatam adoleſcentiam Fabii eſſe: ſatis deformatam victoriam: ne ad extremum finem ſupplicii tenderet: neu unico juveni, neu patri ejus clariſſimo viro, neu Fabiæ genti eam inureret ignominiam. Cum parum precibus, parum cauſa proficerent: intueri ſævientem concionem jube„ bant: ita irritatis militum animis „ ſubdere ignem, ac materiam ſeditio„ ni, non eſſe ætatis, non prudentiæ „ ejus: neminem id Q. Fabio pœnam „ deprecanti ſuam vitio verſurum, ſed „ dictatori: ſi occæcatus ira infeſtam „ multitudinem in ſe pravo certamine „ moviſſet. Poſtremo ne id ſe gratiæ „ dare Q. Fabii crederet, ſe jusjuran„ dum dare paratos eſſe, non videri è „ republ. in Q. Fabium eo tempore „ animadverti.

b His vocibus cum in ſe magis incitarent dictatorem, quàm magiſtrum equitum placarent, juſſi de tribunali deſcendere legati: & ſilentio nequicquam per præconem tentato, cum pro ſtrepitu ac tumultu nec ipſius dicta-

a *Cap.* XXXII.

b *Cap.* XXXIII.

toris, nec apparitorum ejus vox audiretur, nox velut in prælio certamini finem fecit. Magiſter equitum juſſus in poſtero die adeſſe, cum omnes affirmarent infeſtius Papyrium exarſurum, agitatum contentione ipſa exacerbatumque, clàm ex caſtris Romam profugit: & patre auctore M. Fabio, qui ter jam Coſ. dictatorque fuerat, vocato extemplo ſenatu, cum maxime conquereretur apud patres vim atque injuriam dictatoris, repentè ſtrepitus ante curiam lictorum ſubmoventium auditur: & ipſe infenſus aderat, poſtquam comperit profectum ex caſtris, cum expedito equitatu ſecutus. Iterata deinde contentio eſt: & prehendi Papyrius Fabium juſſit. ubi cum deprecantibus primoribus patrum, atque univerſo ſenatu, perſtaret in incœpto immitis animus: tum pater M. Fabius: *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas ſenatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitaſque magiſtri equitum à teipſo nominati valet: nec preces, quæ ſæpe hoſtem mitigavere, quæ deorum iras pl*[illegible]*: tribunos plebis appello, & provoco ad populum, eumque tibi fugienti ſenatus judicium; judicem fero, qui certe unus plus quam tua dictatura poteſt polletque, videro ceſſurusne provocationi ſis, cui rex Romanus Tullus Hoſtilius ceſſit.* Ex curia in concionem itur, quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magiſter equitum cum aſcendiſſet, deduci eum de roſtris Papyrius in partem inferiorem juſſit. Secutus pater: *Bene agis*, inquit, *cum eo nos deduci juſſiſti, unde & privati vocem mittere poſſemus.* Ibi primo non tam perpetuæ orationes quam altercatio exaudiebantur. Vicit deinde ſtrepitum vox & indignatio Fabii ſenis, increpantis ſuperbiam crudelitatemque Papyrii: ſe quoque dictatorem Romæ fuiſſe, nec à ſe quemquam ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem violatum. Papyrium tanquam ex hoſtium ducibus, ſic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum intereſſet inter moderationem antiquorum, & novam ſuperbiam crudelitatemque: dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minutium Coſ. ex obſidione à ſe ereptum non ultra ſæviſſe, quam ut legatum eum ad exercitum pro conſule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui contempta ſua ſenectute & auctoritate fœdiſſimo cum eventu pugnaſſet: non ſolum in præſentia moderatum iræ eſſe, ne quid de collega ſecus populo aut ſenatui ſcriberet. ſed cum revertiſſet, potiſſimum ex tribunis conſularibus habuiſſe, quem ex collegis optione ab ſenatu data ſocium ſibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem poteſtas omnium rerum eſſet, ne iram quidem unquam atrociorem fuiſſe in eos, qui temeritate atque inſcitia exercitus amiſiſſent, quàm ut pecunia eos multaret: capite acquiſitum ob rem bello male geſtam de imperatore nullum ad eam diem eſſe: nunc ducibus populi Rom. quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & ſecures victoribus, & juſtiſſimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem paſſurum fuiſſe filium ſuum, ſi exercitum amiſiſſet? ſi fuſus, fugatus, caſtris exutus fuiſſet? quo ultra iram violentiamque ejus exceſſuram fuiſſe, quàm ut verberaret, necaretque? Quam conveniens eſſe propter Q. Fabii victoriam, civitatem in lætitia, ſupplicationibus, ac gratulationibus eſſe: eum propter quem deum delubra pateant, aræ ſacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conſpectu populi Romani, intuentem Capitolium atque arcem, deoſque ab ſe duobus prœliis haud fruſtra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auſpiciiſque viciſſet, laturum? Quem luctum in caſtris Romanis, quam lætitiam inter hoſtes fore? Hæc ſimul jurgans, querens, deûm hominumque fidem obteſtans, & complexus filium plurimis cum lacrymis agebat.

a Stabat cum eo ſenatus majeſtas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria abſentis exercitus. Ex parte altera imperium invictum populi Romani, & diſciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine ſemper obſervatum, & Manliana imperia, & poſthabita filii charitas publicæ utilitati jactabantur. Hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis feciſſe. nunc patres comes, & ſenes faciles de alieno imperio ſpreto tanquam rei parvæ diſciplinæ militaris everſæ juventuti gratiam facere: ſe tamen perſtaturum in incœpto; nec ei qui adverſus dictum ſuum turbatis religionibus ac dubiis auſpiciis pugnaſſet, quicquam ex juſta pœna remiſſurum. Majeſtas imperii perpetua ne eſſet, non eſſe in ſua poteſtate: L. Papyrium nihil de ejus jure diminuturum, optare ne poteſtas tribu-

a Cap. XXXIV.

tribunitia inviolata ipſa violet interceſſione ſua Romanum imperium: neu populus Romanus in ſe potiſſimum dictatorem & jus dictaturæ extinguat. Quod ſi feciſſet, non L. Papyrium, ſed Tribunos, ſed pravum populi judicium nequicquam poſteros accuſaturos: cum polluta ſemel militari diſciplina non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus Conſulis, non magiſter equitum dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat, non edicta imperatorum, non auſpicia obſerventur. ſine commeatu vagi milites in pacato, in hoſtico errent, immemores ſacramenti, licentia ſola ſe ubi velint exauctorent: infrequentes deſerant ſigna: neque conveniant ad edictum: nec diſcernant, interdiu nocte, æquo iniquo loco, juſſu injuſſu imperatoris pugnent: & non ſigna, non ordines ſervent: latrocinii modo cæca & fortuita, pro ſolemni & ſacrata militia ſit. *Horum criminum vos reos in omnia ſecula offerte tribuni: veſtra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.*

a Stupentes tribunos, & ſuam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui periculum ab ſe petebatur: liberavit onere conſenſus populi Romani ad preces & obteſtationem verſus, ut ſibi pœnam magiſtri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces ſubſecuti, orare dictatorem inſiſtunt, ut veniam errori humano, veniam adoleſcentiæ Q. Fabii daret: ſatis eum pœnarum dediſſe. Jam ipſe adoleſcens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator ſilentio facto. *Bene habet, inquit, Quirites. Vicit diſciplina militaris, vicit imperii majeſtas: quæ in diſcrimine fuerunt, an ullæ poſt hanc diem eſſent. Non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit: ſed noxæ damnatus, donatur populo Rom. donatur tribunitiæ poteſtati, precarium non juſtum auxilium ferenti. Vive Q. Fabi, felicior hoc conſenſu civitatis ad tuendum te, quam qua paulo ante exultabas victoria. Vive id facinus auſus, cujus te ne parens quidem, ſi eodem loco fuiſſet, quo fuit L. Papyrius, veniam dediſſet. Mecum ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano cui vitam debes, nihil majus præſtiteris, quam ſi hic tibi dies ſatis documenti dederit, ut bello ac pace legitima imperia pati poſſis.* Cum ſe nihil morari magiſtrum equitum pronunciaſſet: digreſſum eum templo lætus ſenatus, lætior populus circumfuſi, ac gratulantes hinc magiſtro equitum, hinc dictatori proſecuti ſunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam ſupplicio miſerabili adoleſcentis Manlii videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut quotieſcunque dictator ab exercitu receſſit, hoſtes in Samnio moverentur. cæterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui caſtris præerat, ne quam vim hoſtium magis quam trucem dictatoris iram timeret. Itaque frumentatores cum circumventi ex inſidiis cæſi loco iniquo eſſent, creditum vulgo eſt ſubveniri eis ab legato potuiſſe, ni triſtia edicta exhorruiſſet. Ea quoque ira alienavit à dictatore militum animos jam ante infenſos, quod implacabilis Q. Fabio fuit: & quod ſuis precibus negaſſet, ejus populo Romano veniam dediſſet.

b Poſtquam dictator præpoſito in urbe L. Papyrio Craſſo magiſtro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magiſtratu agere, in caſtra rediit; neque civibus ſatis lætus adventus ejus fuit, nec hoſtibus quicquam attulit terroris. Namque poſtero die, ſeu ignari veniſſe dictatorem, ſeu adeſſet an abeſſet parvi facientes, inſtructa acie ad caſtra acceſſerunt. Cæterum tantum momenti in uno viro L. Papyrio fuit, ut ſi ducis conſilia favor ſubſecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuiſſe pro haud dubio habitum ſit: ita inſtruit aciem loco, ac ſubſidiis, ita omni arte bellica firmavit. Ceſſatum à milite: ac de induſtria, ut obtrectaretur laudibus ducis impedita victoria eſt. Plures Samnitium cecidere, plures Romani vulnerati ſunt. Senſit peritus dux quæ res victoriæ obſtaret, temperandum ingenium ſuum eſſe, & ſeveritatem miſcendam comitati. itaque adhibitis legatis, ipſe circum ſaucios milites inſerens in tentoria caput, ſingulos ut ſeſe haberent rogitans, curam eorum nominatim legatis tribuniſque & præfectis demandabat, rem per ſe popularem ita dexter egit, ut medendis corporibus animi multo prius militum imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad ſalubritatem efficacius fuit, quam quod grato animo ea cura accepta eſt. Refecto exercitu cum hoſte congreſſus haud dubia ſpe ſua militumque ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi ſigna cum

a Cap. XXXV.

b Cap. XXXVI.

cum dictatore fuerit. Inceſſit deinde, qua duxit prædæ ſpes victor exercitus: perluſtravitque hoſtium agros, nulla arma, nullam vim nec apertam nec inſidiis expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ita magis publica, quàm privatum compendium in hoſtē acuebat. His cladibus ſubacti Samnites pacem à dictatore petiere: cum quo pacti, ut ſingula veſtimenta militibus, & annuum ſtipendium darent; cum ire ad ſenatum juſſi eſſent, ſecuturos ſe dictatorem reſponderunt, unius ejus fidei virtutique cauſam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

a Dictator triumphans urbem eſt ingreſſus: & cum ſe dictatura abdicare vellet, juſſu patrum prius quam abdicaret, Coſſ. creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cæretanum. Samnites infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipſarum ſancta fides fuit: adeo poſtquam Papyrium abiſſe magiſtratu nunciatum eſt, arrecti ad bellandum animi ſunt: C. Sulpicio, Q. Æmilio (Aulium quidam annales habent) Conſulibus ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum acceſſit. Utroque exercitus miſſi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio ſorte evenerunt. Sunt qui non ipſis Apulis bellum illatum, ſed ſocios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defenſos ſcribant. Cæterum fortuna Samnitium vix à ſeipſis eo tempore propulſantium bellum, propius ut ſit vero facit: non Apulis ab Samnitibus arma illata, ſed cum utraque ſimul gente bellum Romanis fuiſſe. Nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumque evaſtatum: hoſtes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex ſomno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ plena armatorum fuerint. & cum concurſatum conclamatumque ad arma omnibus locis eſſet: prima luce nec auctor, nec cauſa terroris comparuit. Eodem anno de Tuſculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius Trib. pleb. tulit ad populum, ut in Tuſculanos animadverteretur, quorum ope ac conſilio Veliterni Privernateſque populo Romano bellum feciſſent. Populus Tuſculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veſte mutata, & ſpecie reorum tribus circuit, genibus ſe omnium advolvens. Plus itaque miſericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam cauſa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ ſententia fuit, *puberes verberatos necari: conjuges liberoſque ſub corona lege belli venire*: memoriamque iræ Tuſculanis in pœnæ tam atrocis auctores manſiſſe ad patrum ætatem conſtat; nec quenquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papyriam ferre ſolitum.

a Inſequenti anno Q. Fabio, L. Fulvio Coſſ. A. Corn. Arvina dictator, & M. Fabius Ambuſtus, magiſter equitum metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio à finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adverſus Samnites duxerunt. Caſtra in hoſtico incurioſe ita poſita, tanquam procul abeſſet hoſtis: cum ſubito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum uſque ad ſtationem Romanam inferrent. nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri: nec diſſimulabant, orta luce poſtero die facturos. Dictator ubi propiorem ſpe dimicationem vidit: ne militum virtuti damno locus eſſet, ignibus crebris relictis, qui conſpectum hoſtium fruſtrarentur, ſilentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem caſtrorum potuit. eques extemplo inſecutus, ita inſtitit agmini, ut donec luceſceret, prælio abſtineret. nec pedeſtres quidem copiæ ante lucem caſtris egreſſæ. Eques luce demum auſus incurſare in hoſtem, carpendo noviſſimos, premendoque iniquis ad tranſitum locis, agmen detinuit. Interim pedes equitem aſſecutus: & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator poſtquam ſine magno incommodo progredi non poterat, eum ipſum in quo conſtiterat locum caſtris communiri juſſit. Id vero circumfuſo undique equitatu, ut vallum peteretur, opuſque inciperet, fieri non poterat. Itaque ubi neque eundi neque manendi copiam eſſe videt: inſtruit aciem impedimentis ex agmine remotis, inſtruunt contra & hoſtes, & animis & viribus pares. Auxerat id maxime animos quod ignari loco iniquo non hoſti ceſſum, velut fugientes ac territos terribiles ipſi ſecuti fuerant. Id aliquandiu æquavit pugnam, jam pridem deſueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen ſtetiſſe, ut neque

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

neque clamor, ut primo ſemel concurſu eſt ſublatus, iteratus ſit: neque ſigna promota loco, retrove recepta, neque recurſum ab ulla ſit parte. In ſuo quiſque gradu obnixi, urgentes ſcutis ſine reſpiratione ac reſpectu pugnabant fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam, aut noctem ſpectabat. Jam viris vires, jam ferro ſua vis, jam conſilia ducibus deerant; cum ſubito Samnitium equites cum turma una longius profecta accepiſſent impedimenta Romanorum, procul ab armatis ſine præſidio, ſine munimento ſtare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit: *Sine modo, inquit, ſeſe præda præpediant.* Alii deinde ſuper alios diripi paſſim, ferrique fortunas militum vociferabantur. Tum magiſtro equitum accito: *Vides tu,* inquit, *M. Fabi, ab hoſtium equite omiſſam pugnam? hærent impediti impedimentis noſtris: aggredere (quod inter prædandum omni multitudini evenit) diſſipatos: raros equis inſidentes, raros quibus ferrum in manu ſit invenies: equoſque dum præda onerant, cæde inermes cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones, peditumque pugna curæ erunt. penes te equeſtre ſit decus.*

a Equitum acies qualis quæ eſſe inſtructiſſima poteſt, invecta in diſſipatos impeditosq; hoſtes cæde omnia replet. Inter ſarcinas omiſſas repente objacentes pedibus fugientiumque conſternatorum equorum, neque pugnæ neque fugæ ſatis potentes cæduntur. Tum deleto prope equitatu hoſtium, M. Fabius circumductis paululum alis ab tergo pedeſtrem aciem adoritur. Clamor inde novus accidens & Samnitium terruit: & dictator ubi reſpectantes hoſtium anteſignanos, turbata ſigna, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos, principeſque ordinum nominatim ad iterandam ſecum pugnam vocare. Novato clamore ſigna inferuntur, & quicquid progrediebantur, magis magiſque turbatos hoſtes cernebant. Eques ipſe jam primis erat in conſpectu: & Cornelius reſpiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monſtrabat, vexilla ſe ſuorum parmasq; cernere equitum. Quod ubi auditum, ſimulque viſum eſt: adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti ſunt, ut haud ſecus quam ſi tum integri è caſtris ſignum pugnæ accepiſſent, concitaverint ſe in hoſtem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim potuit: partim in medio cæſi, partim in fugam diſſipati ſunt. Pedes reſtantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium ſtrages eſt facta. inter quos & ipſe imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, minime id quidem mirum eſſe, ſi impio bello, & contra fœdus ſuſcepto, infeſtioribus merito diis quam hominibus nihil proſpere agerent: expiandum id bellum magna mercede luendumque eſſe, id referre tantum, utrum ſupplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant ſanguine, audebantque jam quidam nominare auctores armorum. unum maxime nomen per conſenſum clamantium *Brutuli Papii* exaudiebatur. Vir nobilis potenſque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor, de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur: & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur; quæque res per fetiales ex fœdere repetitæ eſſent, ſecundum jus faſque reſtituerentur. Fetiales Romam, ut cenſuerunt, miſſi, & corpus Brutuli exanime: ipſe morte voluntaria ignominiæ ſe ac ſupplicio ſubtraxit. Placuit eum corpore bona quoque ejus dedi: nihil tamen earum rerum præter captivos, ac ſi qua cognita ex præda ſunt, acceptum eſt: cæterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex S. C. triumphavit.

b Hoc bellum à Coſſ. bellatum quidam auctores ſunt: eoſque de Samnitibus triumphaſſe: Fabium etiam in Apuliam proceſſiſſe, atque inde magnas prædas egiſſe. Nec diſcrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi cauſa creatus ſit: an ut eſſet qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo implicitus erat, ſignum mittendis quadrigis daret. functuſque eo haud ſane memorandi imperii miniſterio, e dictatura abdicaret, nec facile eſt aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falſiſque imaginum titulis, dum familia ad ſe quæque famam rerum geſtarum honorumque fallente mendacio trahunt, inde certe & ſingulorum geſta, & publica monumenta rerum confuſa: nec quiſquam æqualis temporibus illis ſcriptor extat, quo ſatis certo auctore ſtetur.

a Cap. XXXIX.

b Cap. XL.

LIBER

LIBER IX.

BREVIARIUM.

Titus Veturius, & Sp. Poſthumius, deducto in locum iniquum exercitu, cum nulla ſpes evadendi eſſet, fœdere cum Samnitibus facto, & DC. equitibus Romanis obſidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes ſub jugum mitterentur. Iidemque, auctore Sp. Poſtumio, eum duobus tribunis plebis & omnibus qui per fœdus ſpoponderant, dediti Samnitibus, non ſunt recepti. fuſis vero à Papirio curſore Samnitibus receptiſque DC. obſidibus, pudor prioris flagitii abolitus. Tribus Uſentina & Falerina adjectæ. Sueſſa, & Pontiæ Colon. deductæ. Ap. Claudius cenſor aquam Claudiam perduxit, viam Appiam ſtravit, libertinorum filios in ſenatu legit: quoniam autem is ordo indignis videbatur inquinatus, ſequentis anni conſules, in ſenatu legendo, ad antiquum rediere. Res præterea contra Apulos, Hetruſcos, Umbros, Marſos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus fœdus erat reſtitutum, proſperè geſtæ. Flavius Scriba, ædilis curulis per forenſem factionem creatur: quæ, cum comitia & campum turbaret, à Q. Fabio cenſore in quatuor tribus redacta; eique Maximi cognomen dedit.

CAPUT I.

SEquitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Poſthumio Coſſ. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium Herennii filium habuerunt, patre longe prudentiſſimo natum, primum ipſum bellatorem, ducemque. Is, ubi legati qui ad dedendas res miſſi erant, pace infecta redierunt: *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione cenſeatis, expiatum eſt quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœleſtium fuit. Satis ſcio quibuſcunque diis cordi fuit ſubigi nos ad neceſſitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuiſſe cordi tam ſuperbe ab Romanis fœderis expiationem ſpretam. Quid enim ultra fieri ad placandos deos, mitigandoſque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hoſtium in præda captas, quæ belli jure noſtræ videbantur, remiſimus: auctores belli quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedimus: bona eorum ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi Romane, quid fœderi, quid diis arbitris fœderis debeo? Quem tibi tuarum irarum, quem meorum ſuppliciorum judicem feram? Neminem neque populum, neque privatum fugio. Quod ſi nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad deos vindices intolerandæ ſuperbiæ confugiam; & precabor, ut iras ſuas vertant in eos, quibus non ſuæ redditæ res, non alienæ accumulatæ ſatis ſint: quorum ſævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona ſequentia domini deditionem exſatient: placari nequeant, niſi hauriendum ſanguinem, laniandaque viſcera noſtra præbuerimus. Iuſtum eſt bellum, Samnites, quibus neceſſarium: & pia arma, quibus nulla niſi in armis relinquitur ſpes. Proinde cum rerum humanarum maximum momentum ſit, quam propitiis rem, quam adverſis agant diis: pro certo habete, priora bella adverſus deos magis quam homines geſſiſſe; hoc quod inſtat, ducibus ipſis diis geſturos.*

a Hæc non læta magis quam vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium caſtra quam poteſt occultiſſime locat: inde ad Calatiam, ubi jam Coſſ. Romanos, caſtraque eſſe audiebat, milites decem paſtorum habitu mittit: pecoraque diverſos alium alibi haud procul Romanis paſcere jubet præſidiis: ubi inciderint in prædatores ut idem omnibus ſermo conſtet, legiones Samnitium in Apulia eſſe: Luceriam omnibus copiis circumſedere, nec procul abeſſe, quin vi capiant. Jam & is etiam rumor ante de induſtria vulgatus venerat ad Romanos: ſed fidem auxere captivi, eo maxime, quod ſermo inter omnes congruebat. Haud erat

---

a *Cap.* II.

erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus ſociis: ſimul ne Apulia omnis ad præſentem terrorem deficeret via modo, qua irent, conſultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ: altera præter oram ſuperi maris patens apertaque, ſed quanto tutior, tanto fere longior: altera per Furculas Claudinas, brevior: ſed ita natus locus eſt. ſaltus duo alti, anguſti, ſylvoſique ſunt, montibus circa ſe perpetuis inter ſe juncti. jacet inter eos ſatis patens clauſus in medio campus, herbidus aquoſuſque, per quem medium iter eſt. ſed ante quam venias ad eum, intrandæ primæ anguſtiæ ſunt. & aut eadem qua te in[illegible]veris, retro via repetenda: aut ſi [illegible]e porro pergas, per alium ſaltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cava[illegible] rupem Romani demiſſo agmine, cum alias anguſtias protinus pergerent, ſeptas dejectu arborum ſaxorumque ingentium objacentem molem i[illegible]ve[illegible]ere. Cum fraus hoſtilis apparuiſſet, præſidium etiam in ſummo ſaltu [illegible]ſicitur. citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clauſam ſua obice armiſque in[illegible]unt. ſiſtunt inde gradum ſine [illegible] imperio, ſtuporque omnium ani[illegible]s, ac velut torpor quidam inſo[illegible]s membra tenet: intuenteſque alii alios, cum alterum quiſque magis men[illegible]s compotem ac conſilii ducerent, d[illegible]u immobiles ſilent. deinde [illegible]ætoria conſulum erigi videre, & expedire quoſdem utilia operi: quam[illegible] ludibrio fore munientes, per[illegible] rebus ac ſpe omni adempta cer[illegible]t. tamen ne culpam malis ad[illegible]t, pro ſe quiſque nec hortante [illegible], nec imperante ad muniendum verſi, caſtra propter aquam vallo cir[illegible]t, ſua ipſi opera, laboremque [illegible]m, præterquam quod hoſtes ſu[illegible] increpabant, cum miſerabili [illegible]e eludentes. ad Coſſ. mœ[illegible], ne advocantes quidem in conſi[illegible] [illegible]do nec conſilio nec auxilio [illegible], ſua ſponte legati ac tribu[illegible]nt: militeſque in præto[illegible] verſi opem, quam vix dii im[illegible]es ferre poterant, ab ducibus [illegible]t.

a [illegible]es magis quam conſul[illegible] oppreſſit, cum pro ingenio [illegible] fremerent: alius per obices [illegible], alius per adverſa montium, [illegible], qua ferri arma poterant, [illegible]: modo ad hoſtem pervenire liceat, quem per annos jam prope XXX. vincimus, omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti, alius, *Quo, aut qua eamus? num montes moliri ſede ſua paramus? dum hæc imminebunt juga qua tu ad hoſtem venies? armati, inermes, fortes, ignavi pariter omnes capti atque victi ſumus, ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus eſt hoſtis: ſedens bellum conficit.* His invicem ſermonibus qua cibi, qua quietis immemor nox traducta eſt. Ne Samnitibus quidem conſilium in tam lætis ſuppetebat rebus. itaque univerſi Herennium Pontium patrem Imperatoris per literas conſulendum cenſent. Jam is gravior annis non militaribus ſolum, ſed civilibus quoque abſceſſerat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, conſiliique. Is ubi accepit ad Furculas Caudinas inter duos ſaltus clauſos exercitus Romanos: conſultus ab nuntio filii cenſuit omnes inde quamprimum inviolatos dimittendos. quæ ubi ſpreta ſententia eſt, iterumque eodem remeante nuntio conſulebatur: cenſuit ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam diſcordia inter ſe velut ex ancipiti oraculo reſponſa data ſunt: quanquam filius ipſe in primis jam animum quoque patris conſenuiſſe in affecto corpore rebatur: tamen conſenſu omnium victus eſt, ut ipſum in conſilium acciret. Nec gravatus ſenex plauſtro in caſtra dicitur advectus, vocatuſque in conſilium, ita ferme locutus eſſe, ut nihil ſententiæ ſuæ mutaret, cauſas tantum adjiceret. Priore ſe conſilio quod optimum duceret, cum potentiſſimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero conſilio, in multas ætates, quibus amiſſis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res eſſet, bellum differre: tertium nullum conſilium eſſe. Cum filius aliique principes percuntando exquirerent, quid ſi media via conſilium caperetur, ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? *Iſta quidem ſententia*, inquit, *ea eſt, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis: ea eſt Romana gens, quæ victa quieſcere neſciat: vivet ſemper in pe[illegible]is illorum quicquid iſtuc præſens neceſſitas inuſſerit: neque eos ante mul[illegible]plices pœnas expetitas a vobis quieſcere ſinet.*

b Neutra ſententia accepta. Herennius

a Cap. III.

b Cap. IV.

nius domum è caſtris eſt avectus. Et in caſtris Romanis cum fruſtra multi conatus ad erumpendum capti eſſent, & jam omnium rerum inopia eſſet, victi neceſſitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: ſi pacem non impetratent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius debellatum eſſe reſpondit: & quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri ſcirent, inermes cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore, ſi agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur: ſuis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum ſe eſſe fœdus cum Coſ. ferire: ſi quid eorum diſpliceat legatos jam redire ad ſe vetuit. Hæc cum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium ſubito exortus eſt, tantaque mœſtitia inceſſit, ut non gravius accepturi viderentur, ſi nunciaretur omnibus eo loco mortem oppetendam eſſe. Cum diu ſilentium fuiſſet; nec Coſſ. aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam neceſſarium hiſcere poſſent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat: Patrem meum, *inquit*, ,, Coſſ. ſæpe audivi memorantem, in ,, Capitolio unum non fuiſſe auctorem ,, ſenatui redimendæ auro à Gallis civitatis: quando nec foſſa valloque ,, ab ignaviſſimo ad opera ac muniendum hoſte clauſi eſſent: & erumpere ſi non ſine periculo magno, tamen ,, ſine certa pernicie poſſent. Quod ,, ſi ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hoſtem licuit (quo ſæpe ,, modo obſeſſi in obſidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco ,, dimicandi tantummodo cum hoſte ,, copia eſſet, non mihi paterni animi ,, indoles in conſilio dando deeſſet. ,, Equidem mortem pro patria præclaram eſſe fateor, & me vel devovere ,, pro populo Romano legionibuſque, ,, vel in medios me mittere hoſtes ,, paratus ſum. Sed hic patriam video: hic quicquid Romanarum legionum eſt: quæ niſi pro ſe ipſis ad ,, mortem ruere volunt, quid habent ,, quod morte ſua ſervent? Tecta urbis dicat aliquis, & mœnia: & ,, eam turbam à qua urbs incolitur. ,, Imo hercule produntur magis ea ,, omnia deleto hoc exercitu, non ſervantur. Quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo? tam hercule, quam à Gallorum impetu defendit. An à Vejis ,, exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes ſpes opeſque ,, ſunt: quas ſervando, patriam ſervamus: dedendo ad necem patriam ,, deſerimus, ac prodimus. At fœda ,, atque ignominioſa deditio eſt, ſed ,, ea charitas patriæ eſt, ut tam ignominia eam, quam morte noſtra, ſi ,, opus ſit, ſervemus. Subeatur ergo ,, iſta quantacunque eſt indignitas: & ,, pareatur neceſſitati, quam ne dii ,, quidem ſuperant. Ite Coſſ. redimite ,, armis civitatem, quam auro majores ,, veſtri redemerunt.

a Coſſ. profecti ad Pontium in colloquium, cum de fœdere victor agitaret, negarunt injuſſu populi fœdus fieri poſſe, nec ſine fecialibus, ceremoniaque alia ſolenni. Itaque non ut vulgo credunt, Claudiuſque etiam ſcribit fœdere pax Caudina, ſed per ſponſionem facta eſt. Quid enim aut ſponſoribus in fœdere opus eſſet, aut obſidibus ubi precatione res tranſigitur, per quem populum fiat, quo minus legibus dictis ſtetur, ut eum ita Jupiter ferat, quemadmodum à fecialibus porcus feriatur? Spoponderunt Coſſ. legati, quæſtores, tribuni militum: nominaque omnium qui ſpoponderunt, extant: ubi ſi ex fœdere acta res eſſet, præterquam duorum fœtialium non extarent. & propter neceſſariam fœderis dilationem, obſides etiam DC. equites imperati, qui capite luerent, ſi pacto non ſtaretur. Tempus inde ſtatutum tradendis obſidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in caſtris conſulum adventus: ut vix ab iis abſtinerent manus quorum temeritate in eum locum deducti eſſent: quorum ignavia fœdius inde, quam veniſſent, abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuiſſe: belluarum modo cæcos in foveam miſſos. Alii alios intueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hoſti. Proponere ſibimetipſi ante oculos jugum hoſtile, & ludibria victoris, & vultus ſuperbos, & per armatos inermium iter: inde fœdi agminis miſerabilem viam, per ſociorum urbes reditum in patriam, ac parentes: quo ſæpe ipſi majoreſque eorum triumphantes veniſſent. *Se ſolos ſine vulnere, ſine ferro, ſine acie victos: ſibi non ſtringere licuiſſe gladios, non manum cum hoſte conferre: ſibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos.* Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit, omnia triſtiora experiundo factura, quam quæ præ-

a Cap. V.

præceperant animis. Jam primum cum ſingulis veſtimentis inermes extra vallum exire juſſi, & primi traditi obſides, atque in cuſtodiam abducti. Tum à Coſſ. abire lictores juſſi, paludamentaque detracta, tantam inter ipſos qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandoſque cenſuerant, miſerationem fecit, ut ſuæ quiſque conditionis oblitus ab illa deformatione tantæ majeſtatis, velut ab nefando ſpectaculo, averteret oculos.

a Primi Coſſ. prope ſeminudi ſub jugum miſſi: tum ut quiſque gradu proximus erat ita ignominiæ objectus: tum deinceps ſingulæ legiones. Circumſtabant armati hoſtes exprobrantes, eludenteſque: gladii etiam pleriſque intentati: & vulnerati quidam, necatique ſi vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendiſſet. Ita traducti ſub jugum. & (quod pene gravius erat) per hoſtium oculos cum e ſaltu evaſiſſent, & velut ab inferis extracti, tum primum lucem aſpicere viſi ſunt; tamen ipſa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte triſtior fuit. Itaque cum ante noctem Capuam pervenire poſſent, incerti de fide ſociorum, & quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egena corpora humi proſtraverunt. Quod ubi eſt Capuam nunciatum, evicit miſeratio juſta ſociorum, ſuperbiam ingenitam Campanis. Confeſtim inſignia ſua conſulibus faſces, lictores, arma, equos, veſtimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus ſenatus populuſque obviam egreſſus, juſtis omnibus hoſpitalibus, privatiſque & publicis fungitur officiis, neque illis ſociorum comitas, vultuſque benigni, & alloquia non modo ſermonem elicere, ſed ne ut oculos quidem attollerent, aut conſolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo ſuper mœrorem pudor quidam effugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Poſtero die cum juvenes nobiles miſſi Capua, ut proficiſcentes ad finem Campanum proſequerentur, reverſi eſſent: vocatique in curiam percunctantibus majoribus natu, multo ſibi mœſtioris & abjectioris animi viſos referrent: adeo ſilens, ac prope mutum agmen inceſſiſſe: jacere indolem illam Romanam, ablatoſque cum armis animos: non reddere ſalutem, non ſalutantibus dare reſponſum, non hiſcere quemquam præ metu potuiſſe, tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, ſub quod emiſſi eſſent. Habere Samnites victoriam non præclaram ſolum, ſed etiam perpetuam; cepiſſe enim eos non Romam, ſicut ante Gallos; ſed quod multo bellicoſius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque.

b Cum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum pene Romanum nomen in concilio ſociorum fidelium eſſet, dicitur Offilius Calavius Ovii filius, clarus genere factiſque, tum etiam ætate verendus, longe aliter ſe habere rem, dixiſſe; ſilentium illud obſtinatum, fixoſque in terram oculos, & ſurdas ad omnia ſolatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis, indicia eſſe, aut ſe Romana ignorare ingenia; aut ſilentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemituſque excitaturum; Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis triſtiorem memoriam fore. Quippe ſuos quemque eorum animos habituram, ubicumque congreſſuri ſint; ſaltus Caudinos non ubique Samnitibus fore. Jam & Romæ ſua infamis clades erat, obſeſſos primum audierunt; triſtior deinde ignominioſæ pacis magis quam periculi nuncius fuit. Ad famam obſidionis delectus haberi cœptus erat; dimiſſus deinde auxiliorum apparatus, poſtquam deditionem tam fœde factam acceperunt: extemploque ſine ulla publica auctoritate conceſſum in omnem formam luctus eſt. Tabernæ circa forum clauſæ; juſtitiumque in foro ſua ſponte cœptum, prius quam indictum; lati clavi, annuli aurei poſiti: pene mœſtior exercitu ipſo civitas eſſe; nec ducibus ſolum atque auctoribus, ſponſoribuſque pacis iraſci, ſed innoxios etiam milites odiſſe, & negare urbe tectiſve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus etiam iratis miſerabilis: Non enim tanquam in patriam revertentes ex inſperato incolumes, ſed captorum habitu vultuque ingreſſi ſero in urbem, ita ſe in ſuis quiſque tectis abdiderunt, ut poſtero atque inſequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum aſpicere vellet. Conſules in privato abditi, nihil pro magiſtratu agere, niſi quod expreſſum Senatuſconſulto eſt, ut dictatorem dicerent comitiorum cauſa. Q. Fabium Ambuſtum dixerunt, & P. Ælium Pætum magiſtrum equitum, quibus vitio creatis ſuffecti M. Æmilius Papus dictator

a Cap. VI.

a Cap. VII.

ctator, L. Valerius Flaccus magiſter equitum, nec per eos comitia habita: & quia tædebat populum omnium magiſtratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvinus. Is Coſ. creavit Q. Publium Philonem, & L. Papyrium Curſorem iterum, haud dubio conſenſu civitatis, quod nulli ea tempeſtate duces clariores eſſent.

a Quo creati ſunt die, eo (ſic enim placuerat patribus) magiſtratum inierunt, ſolemnibuſque Senatuſconſultis perfectis, de pace Claudina retulerunt. & Publius, penes quem faſces erant: *Dic Spuri poſthumi*, inquit. Qui ubi ſurrexit, eodem illo vultu quo ſub jugum miſſus erat: *Haud ſum ignarus*, inquit, *Conſules, ignominiæ, non honoris cauſa me primum excitatum, juſſumque dicere non tamquam ſenatorem, ſed tanquam reum qua infelicis belli, qua ignominioſæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa noſtra, neque de pœna retuliſtis, omiſſa defenſione, quæ non difficillima eſſet apud haud ignaros fortunarum humanarum, neceſſitatumque, ſententiam de eo, de quo retuliſtis, paucis peragam: quæ ſententia teſtis erit, mihine, an legionibus veſtris pepercerim, cum me ſeu turpi, ſeu neceſſaria ſponſione obſtrinxi: qua tamen, quando injuſſu populi facta eſt, non tenetur populus Romanus, nec quicquam ex ea, præterquam corpora noſtra, debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi, vinctique exolvamus religione populum, ſi qua obligavimus, ne quid divini humanive obſtet, quo minus juſtum piumque de integro ineatur bellum. Interea Coſſ. exercitum ſcribere, armare, educere placet. nec prius ingredi hoſtium fines, quam omnia juſta in ditionem noſtram perfecta erunt. Vos dii immortales precor, quæſoque ſi vobis non fuit cordi Spurium Poſthumium, T. Veturium conſules cum Samnitibus proſpere bellum gerere: at vos ſatis habeatis vidiſſe nos ſub jugum miſſos, vidiſſe ſponſione infami obligatos, videre nudos vinctoſque hoſtibus deditos, omnem iram hoſtium noſtris capitibus excipientes: novos Coſſ. legioneſque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos conſules belli geſta ſunt.* Quæ ubi dixit, tanta ſimul admiratio miſerationque viri inceſſit homines, ut modo vix crederent illum eundem eſſe Spurium Poſthumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuiſſet: modo miſerarentur quod vir talis etiam præcipuum apud hoſtes ſupplicium paſſurus eſſet ob iram diremptæ pacis, cum omnes laudibus modo proſequentes virum, in ſententiam ejus pedibus irent, tentata paullſper interceſſio eſt ab L. Livio, & Q. Melio tribunis plebis, qui neque exolvi religione populum ajebant deditione ſua, niſi omnia Samnitibus, qualia apud Claudium fuiſſent, reſtituerentur: neque ſe pro eo quod ſpondendo pacem, ſervaſſent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos eſſe, neque ad extremum cum ſacroſancti eſſent, dedi hoſtibus, violarive poſſe.

b Tum Poſthumius: Interea dedite, *inquit*, profanos nos, quos ſalva religione poteſtis: dedetis deinde & iſtos ſacroſanctos, cum primum magiſtratu abierint: ſed ſi me audiatis prius quam dedantur, hic in comitio virgis cæſos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ uſuram habeant. Nam quod deditione noſtra negant exſolvi religione populum: id iſtos magis ne dedantur quam quia ita ſe res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers eſt, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conſcripti, tam ſponſiones quam fœdera ſancta eſſe apud eos homines, apud quos juxta diurnas religiones fides humana colitur: ſed injuſſu populi nego quicquam ſanciri poſſe, quod populum teneat. An ſi eadem ſuperbia qua ſponſionem iſtam expreſſerunt nobis Samnites, coëgiſſent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum pop. Romanum vos tribuni diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas Samnitium eſſe? Omitto deditionem, quoniam de ſponſione agitur. Quid tandem ſi ſpondiſſemus urbem hanc relicturum populum Roman. ſi incenſurum? ſi magiſtratus, ſi ſenatum, ſi leges non habiturum? ſi ſub regibus futurum? Dii meliora inquis. atqui non indignitas rerum ſponſionis vinculum levat. Si quid eſt in quod obligari populus poſſit, in omnia poteſt. Et ne illud quidem, quod quoſdam forſitan moveat, refert: Coſ. an dictator, an prætor ſpoſponderit, & hoc ipſi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit ſatis Coſ. ſpondere, ſed legatos, quæſtores, tribunos militum ſpondere coëgerunt. Nec à me nunc quiſquam quæſiverit, quid ita ſpoſponderim cum id nec conſulis jus eſſet, nec illis ſpondere pacem, quæ mei non erat arbitrii: nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, poſſem.

a Cap. VIII.

b Cap. IX.

,, poſſem. Nihil ad Caudium, Patres
,, conſcripti, humanis conſiliis geſtum
,, eſt: dii immortales & veſtris & ho-
,, ſtium imperatoribus mentem ade-
,, merunt: nec nos in bello ſatis cavi-
,, mus, & illi male partam victoriam
,, male perdiderunt: dum vix locis
,, quibus vicerant, credunt, dum
,, quacunque conditione arma viris in
,, arma natis auferre feſtinant. An ſi
,, ſana mens fuiſſet, difficile illis fuit,
,, dum ſenes ab domo ad conſultan-
,, dum accerſunt, mittere Romam
,, legatos? cum ſenatu, cum populo
,, de pace ac fœdere? Tridui iter ex-
,, peditis erat, interea in induciis res
,, fuiſſet, donec ab Roma legati aut
,, victoriam illis certam, aut pacem
,, afferrent. Ea demum ſponſio eſſet
,, quam populi juſſu ſpopondiſſemus.
,, Sed neque vos tuliſſetis, nec nos
,, ſpopondiſſemus: nec fas fuit alium
,, rerum exitum eſſe quam ut & illi
,, velut ſomnio lætiore, quam quod
,, mentes eorum capere poſſent, ne
,, q[illegible]icquam eluderentur: & noſtrum
,, exerc[illegible]rum eadem quæ impedierat
,, [illegible], expediret, vanam victoriam
,, [illegible] irritam faceret pax: ſponſio
,, [illegible]erponeretur, quæ neminem præ-
,, te[illegible] ſponſorem obligaret. Quid enim
,, [illegible]cum, Patres conſcripti, quid
,, [illegible]m populo Rom. actum eſt? Quis
,, v[illegible] ap[illegible]e[illegible]are poteſt? quis ſe à vobis
,, [illegible]ere deceptum? hoſtis? an civis?
,, H[illegible]ſti nihil ſpopondiſtis: civem ne-
,, mi[illegible]em ſpondere pro vobis juſſiſtis.
,, N[illegible]l ergo vobis nec nobiſcum eſt,
,, q[illegible]us nihil mandaſtis: nec cum
,, Sa[illegible]nit[illegible]bus cum quibus nihil egi-
,, [illegible]is. Samnitibus ſponſores non ſu-
,, [illegible] rei ſatis locupletes in id quod
,, n[illegible] eſt, in id quod præſtare
,, [illegible]us, corpora noſtra, & ani-
,, [illegible]s, in hæc ſæviant, in hæc fer-
,, [illegible]m, in hæc iras acuant. Quod ad
,, [illegible]s plebis attinet: conſulite
,, [illegible]m præſens deditio eorum fieri
,, [illegible]t, an in diem differatur: nos
,, [illegible]i T. Veturi, voſque cæteri
,, [illegible] hæc capita luendæ ſponſionis
,, fera[illegible]us, & noſtro ſupplicio libere-
,, [illegible] Romana arma.

a M[illegible]vi[illegible] patres conſcriptos tum cau-
ſa, [illegible] a[illegible]ctor: nec cæteros ſolum,
[illegible]s etiam plebis, ut ſe in ſe-
[illegible] dicerent fore poteſtate. magi-
[illegible] inde ſe extemplo abdiderunt:
[illegible] fecialibus cum cæteris Cau-
[illegible]cendi. Hoc facto ſenatuſcon-
[illegible] lux quædam affulſiſſe civitati
[illegible] eſt. Poſthumius in ore erat: eum

laudibus ad cœlum ferebant: devo-
tioni P. Decii Conſulis aliis elatis fa-
cinoribus æquabant; emerſiſſe civita-
tem ex obnoxia pace illius conſilio &
opera: ipſum ſe cruciatibus, & ho-
ſtium iræ offerre, piaculaque pro po-
pulo Romano dare. Arma cuncti ſpe-
ctant: & bellum. an unquam futu-
rum, ut congredi armis cum Samnite
liceat? In civitate ira odioque ardente
delectus omnium prope voluntariorum
fuit, reſcriptæ ex eodem milite novæ
legiones, ductuſque ad Caudium exer-
citus. Prægreſſi feciales ubi ad por-
tam venere, veſtem detrahi pacis
ſponſoribus jubent: manus poſt ter-
gum vinciri. Cum apparitor verecun-
dia majeſtatis Poſthumium laxe vin-
ciret: *Quin tu*, inquit, *adducis lorum,
ut juſta fiat deditio?* Tum ubi in cœ-
tum Samnitium & ad tribunal ven-
tum Pontii eſt, A. Cornelius Arvina
fecialis ita verba fecit. *Quandoquidem
hice homines injuſſu populi Rom. Quiri-
tium fœdus iſtum iri ſpoponderunt, at-
que ob eam rem noxam nocuerunt, ob
eam rem, quo populus Romanus ſcelere
impio ſit ſolutus, hoſce homines vobis de-
do.* Hæc dicenti feciali Poſthumius
genu femur quanta maxime poterat vi
percutit, & clara voce ait, ſe Samni-
tem civem eſſe, illum legatum; fe-
cialem à ſe contra jus gentium viola-
tum: eo juſtius bellum Roman. ge-
ſturos.

b Tum Pontius: Nec ego iſtam de-
ditionem accipiam, *inquit*, nec Sam- ,,
nites ratam habebunt. Quin tu Sp. ,,
Poſthumi, ſi deos eſſe cenſes, aut ,,
omnia irrita facis, aut pacto ſtas? ,,
Samniti populo omnes quos in po- ,,
teſtate habuit, aut pro iis pax de- ,,
betur. Sed quid ego te appello, qui ,,
te captum victori cum qua potes fide ,,
reſtituis? Populum Romanum ap- ,,
pello: quem ſi ſponſionis ad Furcu- ,,
las Caudinas factæ pœnitet, reſti- ,,
tuat legiones intra ſaltum quo ſeptæ ,,
fuerunt. Nemo quemquam decepe- ,,
rit, omnia pro infecto ſint: reci- ,,
piant arma, quæ per pactionem tra- ,,
diderunt: redeant in caſtra ſua: ,,
quicquid pridie habuerunt, quam ,,
in colloquium eſt ventum, habeant. ,,
Tum bellum, & fortia conſilia pla- ,,
ceant, tunc ſponſio & pax repudie- ,,
tur. Ea vero fortuna, iis locis, ,,
quæ ante pacis mentionem habui- ,,
mus, geramus bellum: nec populus ,,
Romanus conſulum ſponſionem, nec ,,
nos fidem populi Romani accuſe- ,,
mus. Nunquamne cauſa deficiet, ,,
eur

a Cap. X.

b Cap. XI.

,, cur victi pacto non ſteris ? Obſides
,, Perſenæ dediſtis : furto eos ſubdu-
,, xiſtis. Auro civitatem à Gallis re-
,, demiſtis : inter accipiendum aurum
,, cæſi ſunt. Pacem nobiſcum pepigi-
,, ſtis, ut legiones vobis captas reſti-
,, tueremus, eam pacem irritam fa-
,, citis, & ſemper aliquam fraudi ſpe-
,, ciem juris imponitis. Non probat
,, populus Romanus ignominioſa pace
,, legiones ſervatas ? Pacem ſibi ha-
,, beat, legiones captas victori reſti-
,, tuat. Hæc fide, hoc fœderibus, hoc
,, fetialibus cæremoniis dignum erat,
,, ut tu quidem, quod petiiſti, per pa-
,, ctionem habeas tot cives incolumes:
,, ego pacem quam hoſti tibi remitten-
,, do pactus ſum, non habeam ? Hoc
,, tu A. Corneli, hoc vos fetiales
,, juris gentibus dicitis ? Ego vero
,, iſtos, quos dedi ſimulatis, nec acci-
,, pio, nec dedi arbitror : nec moror
,, quo minus in civitatem obligatam
,, ſponſione commiſſa, iratis omnibus
,, diis, quorum eluditur numen, re-
,, deant. Gerite bellum, quando Sp.
,, Poſthumius modo legatum fetialem
,, genu perculit. ita dii credent Sam-
,, nitem civem Poſthumium, non ci-
,, vem Rom. eſſe & à Samnite legatum
,, Rom. violatum : eo vobis juſtum in
,, nos factum eſſe bellum. Hæc ludi-
,, bria religionum non pudere in lu-
,, cem proferre : & vix pueris dignas
,, ambages, ſenes ac conſulares fal-
,, lendæ fidei exquirere ? I lictor,
,, deme vincla Romanis : moratus ſit
,, nemo, quo minus ubi viſum fuerit,
abeant. Et illi quidem forſitan & pu-
blica, ſua certe liberata fide, ab Caudio
in caſtra Romana inviolati redie-
runt.

a Samnitibus pro ſuperba pace infeſtiſſimum cernentibus renatum bellum, omnia quæ deinde evenerunt, non in armis ſolum, ſed prope in oculis eſſe, & ſero ac nequicquam laudare ſenis Pontii utraque conſilia : inter quæ ſe media lapſos, victoriæ poſſeſſionem pace incerta mutaſſe, & beneficii, & maleficii occaſione amiſſa, pugnaturos cum eis quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. Adeoque nullo dum certamine inclinatis viribus poſt Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Poſthumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret : & geri poſſe bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites ſimul rebellaſſe, & viciſſe crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuiſſe & Satricanos cum iis ſatis conſtat) nocte occupata eſt. Timor inde mutuus utroſque uſque ad lucem quietos tenuit ; lux pugnæ initium fuit : quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani ſuſtinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri præconis paſſi ſunt, incolumem abiturum qui arma poſuiſſet. Ea ſpes remiſit à certamine animos, & paſſim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per averſam portam erupit : tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum cæteris pavor : quos circumdatos igni nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Coſſ. inter ſe partiri provincias, Papyrius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obſides ad Caudium dati cuſtodiebantur : Publilius in Samnio ſubſtitit adverſus Caudinas legiones. Diſtendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne à tergo inſtaret hoſtis : nec manere, ne Luceria interim amitteretur, ſatis audebant. Optimum viſum eſt committere rem fortunæ, & tranſigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias ducunt.

b Adverſus quos Publilius Coſſ. cum dimicaturus eſſet, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari juſſit. Cæterum ſicut ingenti alacritate ad prætorium concurſum eſt, ita præ clamore poſcentium pugnam, nulla adhortatio imperatoris audita eſt : ſuus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium, urgentes ſigniferos : & ne mora in concurſu pilis emittendis, ſtringendiſque inde gladiis eſſet, pila velut dato ad id ſigno abjiciunt, ſtrictiſque gladiis curſu in hoſtem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut ſubſidiis locandis fuit : omnia ira militaris prope veſano impetu agit. Itaque non fuſi modo hoſtes ſunt, ſed ne caſtris quidem ſuis fugam impedire auſi, Apuliam diſſipati petiere : Luceriam tamen coacto rurſus in unum agmine eſt perventum. Romanus ira eadem, quæ per mediam aciem hoſtium tulerat, & in caſtra pertulit, ibi pluſquam in acie ſanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum

a Cap. XII.

b Cap. XIII.

cum Papyrio Coſ. locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata, Sa[illegible]ium magis injuriis & odio, quàm beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites ea tempeſtate in montibus vicatim habitantes, campeſtria & mari[illegible]ima loca contempto cultu molliore: atque ut evenit, fere locis ſimili genere, ipſi montani atque agreſtes depopulabantur, quæ regio ſi fida Sa[illegible]tibus fuiſſet, aut pervenire Ar[illegible] exercitus Romanus nequiſſet, aut interjecta inter Romam, & Arpos penuria rerum omnium, excluſos à commea[illegible]ibus abſumpſiſſet. Tum quoque pr[illegible]fectos inde ad Luceriam juxta obſide[illegible]tei obſeſſoſque inopia vexavit: [illegible]a ab Arpis Romanis ſuppedita[illegible]r, cæterum adeo exigue, ut mi[illegible]oc[illegible]upato ſtationibus vigiliiſque & [illegible]pere, eques folliculis in caſtra ab Arpi[illegible] f[illegible]un[illegible]entum veheret: interdum occurſu hoſtium cogeretur abjecto ex eq[illegible] frumento, pugnare. & obſeſſis pr[illegible]us quam alter conſul victore exerc[illegible]tu adveni[illegible]t, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxi[illegible]ia i[illegible]tromiſſa. Arctiora omnia adventus P[illegible]i fecit, qui obſidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cun[illegible]ta infeſta commeatibus hoſtium [illegible]. Itaque cum ſpes nulla eſſet [illegible]us [illegible]bſeſſos inopiam laturos, coacti Sam[illegible]ites qui ad Luceriam caſtra habe[illegible], undique contractis viribus ſig[illegible] cum Papyrio conferre.

a Per [illegible]d te[illegible]pus parantibus utriſque ſe [illegible] prælium, legati Tarentini interve[illegible], denunciantes Samnitibus Ro[illegible]que ut bellum omitterent: per utros ſtetiſſet, quo minus diſce[illegible]ur ab armis, adverſus eos ſe pro [illegible]eri[illegible] pugnaturos. Ea legatione Pa[illegible] audita, perinde ac motus di[illegible]rum, c[illegible]m collega ſe communi[illegible]m reſpondit: accitoque eo, [illegible] te[illegible]us omne in apparatu con[illegible]e:, collocutus de re haud du[illegible]m pugnæ propoſuit. Agen[illegible]vina humanaque quæ aſſolent [illegible]e [illegible]icandum eſt. conſulibus [illegible] legati occurſare, reſpon[illegible]e[illegible]pectantes. Quibus Papyrius *[illegible]Auſpicia ſecunda eſſe, Tarentini, [illegible]ntiat: litatum præterea eſt [illegible]au[illegible]oribus deis, ut videtis, ad [illegible]am proficiſcimur.* ſigna inde [illegible], & copias eduxit, vaniſſi[illegible]crepans gentem, qua ſuarum [illegible] rerum præ domeſticis ſedi[illegible]ordiiſque, aliis modum [illegible] ac b[illegible]li facere æquum cenſeret.

Samnites ex parte altera cum omnem curam belli remiſiſſent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat ſimulare, ut Tarentinos ſibi conciliarent, cum inſtructos repente ad pugnam Romanos conſpexiſſent, vociferati ſe in auctoritate Tarentinorum manere, nec deſcendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. deceptos potius, quodcunque caſus ferat, paſſuros, quam ut ſpreviſſe pacis auctores Tarentinos videantur. *Accipere ſe omen Coſſ. ajunt, & eam precari mentem hoſtibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipſi inter ſe partitis copiis ſuccedunt hoſtium munimentis: & ſimul undique adorti, cum pars foſſas explerent, pars vellerent vallum, atque in foſſas proruerent, nec virtus modò inſita, ſed ira etiam exulceratos ignominia ſtimularet animos, caſtra invaſere: & pro ſe quiſque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec ſaltus invios eſſe, ubi errorem fraus ſuperbe viciſſet, ſed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec foſſæ arcerent, memorantes: cædunt pariter reſiſtentes, fuſoſque inermes atque armatos, ſervos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. Nec ullum ſuperfuiſſet animal, ni Coſſ. receptui ſignum dediſſent, avidoſque cædis milites è caſtris hoſtium imperio ac minis expuliſſent. itaque apud infenſos ob interpellatam dulcedinem iræ, confeſtim oratio habita eſt, ut doceretur miles minime cuiquam militum conſules odio in hoſtes ceſſiſſe, aut ceſſuros: quin duces ſicut belli, ita inſatiabilis ſupplicii futuros fuiſſe, ni reſpectus equitum ſexcentorum qui Luceriæ obſides tenerentur, præpediſſet animos: ne deſperata venia hoſtes cæcos in ſupplicia eorum ageret, perdere prius quam perire optantes. Laudare ea milites, lætarique, obviam itum iræ ſuæ eſſe, fateri omnia patienda potius quam proderetur ſalus tot principum Romanæ juventutis.

b Dimiſſa concione conſilium habitum, omnibuſne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius Coſ. ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi ſubegit, aut conditionibus in ſocietatem accepit. Papyrio quoque qui obſeſſor Luceriæ reſtiterat, brevi ad ſpem eventus reſpondit. Nam infeſſis omnibus viis per quas commeatus ex Samnio ſubvehebatur, fame domiti Samni-

a Cap. XIV.

b Cap. XV.

Samnites qui Luceriæ in præſidio erant, legatos miſere ad Coſ. Romanum, ut receptis equitibus qui cauſa belli eſſent, abſiſteret obſidione. His Papyrius ita reſpondit, *debuiſſe eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos ſub jugum miſiſſent, conſulere quid victis patiendum cenſeret. Cæterum quoniam ab hoſtibus in ſe æqua ſtatui, quam in ſe ipſi ferre maluerunt, nunciare Luceriam juſſit, arma, ſarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent. militem ſe cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum, ulciſcentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recuſatum, ſeptem millia militum ſub jugum miſſa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus ſignis armiſque, quæ ad Caudium amiſerant: & quod omnia ſuperabat gaudia, equitibus, recuperatis, quos pignora pacis cuſtodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione ſubita rerum clarior victoria populi Rom. eſt, ſi quidem etiam (quod quibuſdam in annalibus invenitur) Pontius Herennii filius Samnitium imperator, ut expiaret conſulum ignominiam, ſub jugum cum cæteris eſt miſſus. Cæterum id minus miror obſcurum eſſe de hoſtium duce dedito, miſſoque ſub jugum. id magis mirabile eſt ambigi, Luciuſne Cornelius dictator cum L. Papyrio Curſore magiſtro equitum eas res ad Caudium atque inde Luceriam geſſerit: ultorque unicus Romanæ ignominiæ haud ſcio an juſtiſſimo triumpho ad eam ætatem ſecundum Furium Camillum triumphaverit, an Coſ. Papyrii præcipuum id decus ſit. Sequitur hunc errorem alius error: Curſorne Papyrius proximis comitiis cum Q. Æmilio Cæretano iterum ob rem bene geſtam Luceriæ continuato magiſtratu conſul tertium creatus ſit, an L. Papyrius Mugilanus, & in cognomine erratum ſit.

a Convenit jam inde per conſules reliqua belli perfecta. Æmilius cum Ferentanis uno ſecundo prælio debellavit: urbemque ipſam quo ſe fuſa contuleret acies, obſidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna conſul alter cum Satricanis, qui cives Romani poſt Caudinam cladem ad Samnites defecerant præſidiumque eorum in urbem acceperant, rem geſſit. nam cum ad mœnia Satrici admotus eſſet exercitus: legatiſque miſſis ad pacem cum precibus petendam, triſte reſponſum ab conſule redditum eſſet, niſi præſidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad ſe remearent: plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque ſubinde cum exequerentur quærendo à conſule legati, quonam ſe pacto paucos & infirmos crederet præſidio tam valido & armato vim allaturos? ab iiſdem conſilium petere juſſi, quibus auctoribus præſidium in urbem accepiſſent, diſcedunt: ægreque impetrato ut de ea re conſuli ſenatum reſponſaque ad ſe ferri fineret, ad ſuos redeunt. Duæ factiones ſenatum diſtinebant. una, cujus principes erant defectionis à populo Romano auctores: altera, fidelium civium. Certatum ab utriſque tamen eſt, ut ad reconciliandam pacem conſuli opera navaretur. Pars altera cum præſidium Samnitium, quia nihil ſatis præparati erat ad obſidionem tolerandam, exceſſurum proxima nocte eſſet, nunciare conſuli ſatis habuit, qua noctis hora, quamque per portam & quam in viam egreſſurus hoſtis foret. altera, quibus invitis deſcitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam conſuli aperuerunt, armatoſque clam hoſtes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & præſidium Samnitium, inſeſſis circa viam ſylveſtribus locis, necopinato oppreſſum eſt: & ab urbe plena hoſtium clamor ſublatus, momentoque unius horæ Samnis cæſus, Satricanus captus, & omnia in poteſtate Coſſ. erant. Qui quæſtione habita, quorum opera defectio eſſet facta: quos ſontes comperit, virgis cæſos ſecuri percuſſit: præſidioque valido impoſito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum deceſſiſſe Romam Papyrium Curſorem ſcribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samniteſque ſub jugum miſſos auctores ſunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi ſolum vigore, ſed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit victoremque curſu omnium ætatis ſuæ fuiſſe ferunt; & ſeu virium vi, ſeu exercitatione multa, cibi vinique eundem capaciſſimum, nec cum ullo aſperiorem, quia ipſe invicti ad laborem corporis eſſet, fuiſſe militiam pediti pariter equitique. equites etiam aliquando auſos ab eo petere, ut ſibi pro re bene geſta laxaret aliquid laboris. quibus ille: *Ne nihil remiſſum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorſum demulceatis cum ex equis deſcendetis*. Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in ſocios, civeſque. Prænestinus prætor per timorem ſegnius ex

ſubſi-

a Cap. XVI.

[illegible] ſ[illegible]xerat in primam a[illegible]c[illegible] quem cum inambulans [illegible] [illegible]m vocari juſſiſſet, lictorem e[illegible]re ſecurim juſſit. Ad quam vocem e[illegible] ſ[illegible]nte Prænestino: *Age[illegible], occide radicem hanc*, inquit, [illegible]m *ambulantibus*: perfuſumque [illegible]mi ſupplicii metu, multa dicta [illegible] [illegible]ud dubie illa ætate, qua [illegible] virtutum feracior fuit, nemo [illegible] erat vir, quo magis innixa res [illegible] [illegible]ret: quin eum parem de[illegible] animis magno Alexando du[illegible] [illegible]are a Aſia perdomita in Euro[illegible]ſet.

a [illegible]us quæſitum à principio [illegible]s videri poteſt, quam ut [illegible] ab rerum ordine declina[illegible] varietatibuſque diſtinguendo [illegible], & [illegible]e[illegible]cribus velut diverticula [illegible], & requiem animo meo quæ[illegible] tamen tanti regis ac ducis [illegible]s ſæpe tacitis cogitatio[illegible]t animum, eas evocat in [illegible] quærere libeat, *quinam* [illegible] *rebus, ſi cum Alexan*[illegible]*tum, futurus fuerit*. Plu[illegible]o pollere videntur mili[illegible] virtus, ingenia impera[illegible] fortuna per omnia humana [illegible]e in res bellicas potens. Ea & [illegible] & univerſa, ſicut ab [illegible] gentibuſque, ita & ab hoc [illegible]e præſtant invictum Ro[illegible]mperium. Jam primum, ut [illegible]ibus comparandis, haud [illegible]uo egregium ducem fuiſſe [illegible]m. ſed clariorem tamen [illegible], quod unus fuit. quod ado[illegible]crem[illegible]to rerum nondum [illegible]am expertus deceſſit. [illegible]e claros duceſque omit[illegible] exempla caſuum humano[illegible]m quem maxime Græci [illegible]rant, quid niſi longa vi[illegible] Magnum modo Pompejum [illegible]præ[illegible]i fortunæ? Recenſeam [illegible], nec omnes omnium [illegible] p[illegible]s e[illegible] cum quibus con[illegible] d[illegible]ribus Alexandro [illegible]m. M. Valerium Corvi[illegible], C. M[illegible]ium Rutilium, C. Sul[illegible] T. Manli[illegible] Torquatum, Q. P[illegible]em, L. Papyrium Cur[illegible], Q. F[illegible]um Maximum, duos [illegible], L. Volumnium, Marcum [illegible] deinceps ingentes ſequuntur [illegible]m Romano prævertiſſet [illegible]que in Italiam trajeciſ[illegible] in qu[illegible] libet tum indoles [illegible] in Alexandro erat, animi [illegible]e, tum diſciplina militaris jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præcepti ordinatæ modum venerat. Ita reges geſſerant bella: ita deinde exactores regum, Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus, quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, ſenem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) ceſſiſſet videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvinus, inſignes ante milites, quam duces? Ceſſiſſent Decii devotis corporibus in hoſtem ruentes? Ceſſiſſet Papyrius Curſor illo corporis robore, illo animi? Victus eſſet conſiliis juvenis unius, ne ſingulos nominem, ſenatus ille? quem qui ex regibus conſtare dixit, unus veram ſpeciem Romani ſenatus cepit. Id erat periculum, ne ſolertius, quam quivis unus ex iis quos nominavi, caſtris locum caperet, commeatus expediret, ab inſidiis præcaveret, tempus pugnæ eligeret, aciem inſtrueret, ſubſidiis firmaret. Non jam cum Dario rem eſſe dixiſſet: quem mulierum ac ſpadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum enervatum fortunæ ſuæ apparatibus, prædam verius quam hoſtem, nihil aliud quam bene auſus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine comeſſabundus inceſſit, viſus illi habitus eſſet; ſaltus Apuliæ, ac montes Lucanos cernenti, & veſtigia recentia domeſticæ cladis: ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander abſumptus erat.

b Et loquimur de Alexandro nendum merſo ſecundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui ſi ex habitu novæ fortunæ, novique (ut ita dicam) ingenii, quod ſibi victor induerat, ſpectetur, Dario magis ſimilis quàm Alexandro in Italiam veniſſet, & exercitum Macedoniæ oblitum, degenerantemque jam in Perſarum mores adduxiſſet. Referre in tanto rege piget ſuperbam mutationem veſtis, & deſideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus: & fœda ſupplicia: & inter vinum & epulas cædes amicorum: & vanitatem ementiendæ ſtirpis. Quid ſi vini amor indies fieret acrior? quid ſi trux ac præfervida ira? (nec quicquam dubium inter ſcriptores refero) nullane hæc

K damna

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII.

damna imperatoriis virtutibus ducimus! Id vero periculum erat, quod leviſſimi ex Græcis qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare ſolent, ne majeſtatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuiſſe, ſuſtinere non potuerit populus Rom. & adverſus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere auſi ſint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adverſus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam miſſurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Rom. etſi nullo bello, multis tamen prælis victus ſit, Alexandro nullius pugnæ non ſecunda fortuna fuerit, non intelligunt ſe unius hominis res geſtas, & ejus juvenis, cum populi jam octingenteſimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, ſi cum ex hac parte ſecula plura numerentur, quam ex illa anni: plus in tam longo ſpacio quam in ætate XIII. annorum fortuna variaverit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adverſa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magiſtratuum faſtiſque percurrere licet, consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunæ ullo die populum Rom. pœnituit. Et quo ſint mirabiliores quam Alexander, aut quiſquam alius rex: denos viceno ſque dies quidam dictaturam, nemo pluſquam annum conſulatum geſſit, ab Tribunis plebis delectus impediti ſunt: poſt tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum cauſa revocati ſunt: in ipſo conatu rerum circumegit ſe annus: collegæ nunc temeritas, tunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male geſtis rebus alterius ſucceſſum eſt: tyronem aut mala diſciplina inſtitutum exercitum acceperunt. At hercule reges non liberi ſolum impedimentis omnibus, ſed domini rerum temporumque, trahunt conſiliis cuncta, non ſequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella geſſiſſet: & eadem fortunæ pignora in diſcrimen detuliſſet; immo etiam eo plus periculi ſubiſſet, quod Macedones unum Alexandrum habuiſſent, multis caſibus non ſolum obnoxium, ſed etiam offerentem ſe: Romani multi fuiſſent, Alexandro vel gloria, vel rerum magnitudine pares: quorum ſuo quiſque fato ſine publico diſcrimine viveret, moreretur que.

a Reſtat ut copiæ copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Cenſebantur ejus ætatis luſtris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione ſociorum Latini nominis urbano prope delectu decem ſcribebantur legiones quaterni, quinique exercitus ſæpe per eos annos in Hetruria, in Umbria, Gallis hoſtibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis & Volſcis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Hetruriæque, & Picentibus, & Marſis, Pelignisque ac Veſtinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Hoſtia tenus Samnites, aut ſocios validos Romanis, aut fractos bello inveniſſet hoſtes. Ipſe trajeciſſet mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Theſſalorum: hoc enim roboris erat. Perſas, Indos, aliaſque ſi adjunxiſſet gentes, impedimentum majus quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi ſupplementum eſſet: Alexandro (quod poſtea Annibali accidit) alieno in agro bellanti exercitus conſenuiſſet. Arma, clypeus, ſariſſæque illis; Romano ſcutum, majus corpori tegumentum, & pilum haud paulo quam haſta vehementius ictu miſſuque telum. Statarius uterque miles, ordines ſervans; ſed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana acies diſtinctior, ex pluribus partibus conſtans: facilis partienti quacunque opus eſſet, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? uno prælio victus Alexander, bello victus eſſet. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregiſſet acies? Ne ille ſæpe etiam ſi prima proſpere eveniſſent, Perſas & Indos, & imbellem Aſiam quæſiſſet, & cum fœminis ſibi bellum fuiſſe dixiſſet; quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixiſſe ferunt, ſortem bellorum in Aſia geſtorum ab hoc ipſo juvene cum ſua conferentem. Equidem cum per annos quatuor & viginti primo Punico bello claſſibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri

a Cap. XIX.

d[illegible] [illegible]turam fuiſſe reor ad unum bel[illegible] Et forſitan cum & fœderibus re[illegible]s juncta Punica res Romanæ eſſet, & [illegible]imor par adverſus commu- nem [illegible]ſtem duas potentiſſimas armis vi[illegible]que urbes armaret, ſimul Punico R[illegible]noque obrutus bello eſſet. Non q[illegible]em Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, ſed experti tamen [illegible]t Romani Macedonum hoſtem ad- ver[illegible] Antiochum, Philippum & Per- ſen, [illegible] modo cum clade ulla, ſed ne [illegible] periculo quidem ſuo. Abſit in- [illegible] verbo, & civilia bella ſileant. [illegible]am ab equite hoſte, nunquam [illegible]e, nunquam aperta acie, nun- [illegible]m æquis utique, nunquam iniquis [illegible]boravimus. Equidem ſagittas, [illegible] impeditos, avia commeatibus [illegible]gravis armis miles timere poteſt, [illegible]acies graviores quã Macedonum atq[illegible]e Alexandri, avertit & avertetque [illegible] perpetuus hujus qua vivimus pa[illegible]r, & civilis cura concordiæ.

a Marcus Foslius Flacinator inde, & L. Plautius Venox Coſſ. facti. Eo a[illegible] ab frequentibus Samnitium po- [illegible]is *de fœdere renovando* legati cum [illegible] humi ſtrati moviſſent, rejecti [illegible]lum haud quaquam tam effi- c[illegible]es habebant preces. Itaque de fœ- [illegible]e regatum: induciæ biennii cum per a[illegible]ot dies fatigaſſent ſingulos, [illegible]as impetratæ. Et ex Apulia [illegible]es Canuſinique populationi- [illegible]ſſi obſidibus, L. Plautio Coſ. [illegible] in deditionem venerunt. Eo- dem [illegible]no primum præfecti Capuæ cre[illegible] cœpti, legibus ab L. Furio præ- [illegible]tis: cum utrumque ipſi pro re[illegible]o ægris rebus diſcordia inteſti- [illegible]t. Et duæ Romæ additæ [illegible], Ufentina, ac Falerina. Incli- [illegible] ſemel in Apulia rebus, Theates [illegible]e A[illegible]li ad novos Coſſ. C. Ju- [illegible] Bubulcum, Q. Æmilium Barbu- [illegible]s petitum venerunt. Pacis [illegible]em Apuliam præſtandæ popu- [illegible] R[illegible]. [illegible]ctores id audacter ſponden- [illegible] impetraverunt ut fœdus daretur; [illegible] aquo tamen fœdere, ſed ut [illegible]e populi Rom. eſſent. Apulia [illegible]ta (nam Tarento quoque va- [illegible] Junius potitus erat) in [illegible] perrectum. inde repentino [illegible] Æmilii Coſ. Nerulum vi ca- [illegible]. Et poſtquam res Capuæ ſtabi- [illegible] Romana diſciplina fama per ſo- [illegible]gavit: Antiatibus quoque, qui [illegible]e [illegible]ibus certis, ſine magiſtrati- [illegible]e querebantur, dati ab ſenatu [illegible]a ſtatuenda ipſius colonia patro- ni. Nec arma modo, ſed jura etiam Romana late pollebant.

b C. Junius Bubulcus & Q. Æmi- lius Barbula conſules, exitu anni non conſulibus ab ſe creatis, Spurio Nau- tio, & M. Popilio, cæterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fulvio magiſtro equitum Sa- triculam oppugnare adortus, rebellan- di cauſam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Sa- mnis magno exercitu coacto, ad exi- mendos obſidione ſocios, haud procul caſtris Romanorum caſtra poſuit. hinc Satriceni magno cum tumultu patefa- ctis repente portis in ſtationes hoſtium incurrerunt. Inde pars utraque ſpe alieni magis auxilii, quam viribus fre- ta ſuis, juſto mox prælio inito Roma- nos urgent, & quanquam anceps di- micatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum ce- pit: & diverſa ſtatuit ſigna. Infeſtior tamen in erumpentes inceſſit: nec magno certamine intra mœnia com- pulit, tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Vi- ctoria ſicut ſeria, ita nec dubia, nec varia fuit. Fuſi in caſtra Samnites, ex- tinctis nocte ignibus tacito agmine abeunt: & ſpe abjecta Satriculæ tuen- dæ, Pliſtiam ipſi ſocios Romanorum, ut parem dolorem hoſti redderent, circumſidunt.

b Anno circumacto, bellum dein- ceps ab dictatore Q. Fabio geſtum eſt. Conſules novi, L. Papyrius Curſor quartum, & Q. Publius Philo quar- tum, ſicut ſuperiores, Romæ manſe- runt: Fabius ad accipiendum ab Æ- milio exercitum ad Satriculam cum ſupplemento venit. Neque enim Sa- mnites ad Pliſtiam manſerant: ſed ac- citis ad domo novis militibus, multi- tudine freti caſtra eodem quo ante lo- co poſuerunt, laceſſenteſque prælio Romanos avertere ab obſidione cona- bantur. Eo intentius dictator in mœ- nia hoſtium verſus, id bellum tanti ducere, quod urbem oppugnabat: ſe- curior ab Samnitibus agere, ſtationi- bus modo oppoſitis, neque in caſtra vis fieret, eo ferocius obequitare Sa- mnites vallo, neque ocium pati, & cum jam prope in portis caſtrorum eſſet hoſtis, nihil conſulto dictatore magiſter equitum Q. Æmilius Cære- tanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, ſummovit hoſtem. tum in minime pertinaci ge- nere pugnæ ſic fortuna exercuit opes,

a Cap. XX.

b Cap. XXI. c Cap. XXII.

ut inſignis utrinque clades, & clara ipſorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator ægre patiens, quod tam ferociter adequitaſſet, inde ſe fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium integravit. In quem inſignem inter ſuos cientem pugnam magiſter equitum Romanus infeſta cuſpide ita permiſit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis caſum perculſa magis quam irritata eſt multitudo. Omnes qui circa erant, in Æmilium temere invectum per hoſtium turmas, tela conjecerunt: fratrique præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. Is victorem detractum ex equo magiſtrum equitum plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hoſtiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes deſcenſum ab Romanis eſt: coactique idem Samnites facere: & repentina acies circa corpora ducum pedeſtre prælium iniit, quo haud dubie ſuperat Romanus: recuperatumque Æmilii corpus miſta cum dolore lætitia victores in caſtra referunt, Samnites duce amiſſo, & per equeſtre certamen tentatis viribus, omiſſa Satricula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Pliſtiæ obſidionem redeunt: intraque paucos dies Satricula Romanus per deditionem, Pliſtia per vim Samnis potitur.

a Mutata inde belli ſedes eſt. ad Soram è Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. Quo cum prior Romanus exercitus ad ulciſcendam civium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus perveniſſet: & ſparſi per vias ſpeculatores ſequi legiones Samnitium, nec jam procul abeſſe alii ſuper alios nunciarent, obviam itum hoſti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum eſt. Non cædes, non fuga alterius partis, ſed nox incertos victi victoreſne eſſent, diremit. Invenio apud quoſdam, adverſam eam pugnam Romanis fuiſſe: atque in ea cecidiſſe Q. Æmilium magiſtrum equitum. Suffectus in locum Æmilii C. Fabius magiſter equitum cum exercitu novo ab Roma advenit: & per præmiſſos nuncios conſulto dictatore, ubi ſubſiſteret, quove tempore, & qua ex parte hoſtem aggrederetur, ſubſtitit occultus ad omnia ſatis exploratis conſiliis. Dictator cum per aliquot dies poſt pugnam continuiſſet ſuos intra vallum, obſeſſi magis quam obſidentis modo, ſignum repente pugnæ propoſuit. Et efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi quam in ſemetipſo cuiquam relictam ſpem, de magiſtro equitum, novoque exercitu militem celavit; & tanquam nulla niſi in eruptione ſpes eſſet: *Locis*, inquit, *anguſtis, milites, deprehenſi, niſi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa noſtra munimento ſatis tuta ſunt, ſed inopia eadem infeſta. Nam & circa omnia defecerunt, unde ſubvehi commeatus poterant, & ſi homines juvare velint, iniqua loca ſunt. Itaque non fruſtrabor ego vos caſtra hic relinquendo, in quæ infecta victoria, ſicut priſtino die, vos recipiatis. Armis munimenta, non munimentis arma tuta eſſe debent. Caſtra habeant, repetantque, quibus opera eſt trahere bellum: nos omnium rerum reſpectum, præterquam victoriæ, nobis abſcindamus. Ferte ſigna in hoſtem: ubi extra vallum agmen exceſſerit, caſtra quibus imperatum eſt incendant. Damna veſtra milites, omnium circa qui defecerunt, populorum præda ſarcientur.* Ea ratione dictatoris, quæ neceſſitatis ultimæ index erat, milites accenſi, vadunt in hoſtem: & reſpectus ipſe ardentium caſtrorum, quamquam proximis tantum (ita enim juſſerat dictator) ignis eſt ſubditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes illati, ſigna primo impetu hoſtium turbant: & in tempore poſtquam ardentia procul vidit caſtra magiſter equitum (id convenerat ſignum) hoſtium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua poteſt quiſque, fugam per diverſa petunt. Ingens multitudo in unum metu conglobata, ac ſemetipſam turba impediens, in medio cæſa. Caſtra hoſtium capta direptaque, quorum præda onuſtum militem in Romana caſtra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quam quod præter exiguam deformatam incendio partem, cætera contra ſpem ſalva invenit.

b Ad Soram inde reditum, novique Coſſ. M. Petilius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimiſſa, noviſque cohortibus in ſupplementum adductis. Cæterum cum propter difficilem urbis ſitum, nec oppugnandi ſatis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria eſſet, Soranus transfuga clam ex oppido profectus, cum ad vigiles Romanos

a Cap. XXIII.

b Cap. XXIV.

[illegible] penetraſſet, duci ſe extemplo ad conſules jubet: deductuſque [illegible]iturum urbem promittit. Viſus inde [illegible] quonam modo id præſtaturus eſſet, percunctantes doceret, haud vana afferre, perpulit prope [illegible] mœnibus Romana caſtra, ut ſex millia ab oppido removerentur: fore ut minus intentæ in cuſ[illegible]m urbis diurnæ ſtationes, ac nocturnæ [illegible] eſſent. ipſe inſequenti [illegible] oppido ſylveſtribus locis co[illegible]s inſidere juſſis, decem milites [illegible]s ſecum per ardua ac prope in[illegible] in arcem ducit, pluribus quam pro numero virorum miſſilibus telis co[illegible]atis. ad hæc ſaxa erant & temere jace[illegible]ia (ut fit) in aſpretis, & de in[illegible]a etiam, quo locus tutior eſſet, [illegible] oppidanis congeſta. Ubi cum conſti[illegible] et Romanus, ſemitamque anguſtam & arduam erectam ex oppido in arcem oſtendi[illegible]er: *Hoc quidem aſcenſu*, [illegible]t, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, & quod plus eſt, Romani Romano*[illegible]*ue fortiſſimi viri eſtis, & locus pro*[illegible], *& nox erit, quæ omnia ex incerto* [illegible]*a territis oſtentat. Ego jam terro*[illegible]*ia implebo*: [illegible]*os arcem intenti te*[illegible]. Decurrit inde quanto maxime [illegible] cum tumultu; *Ad arma, &,* [illegible]*ram fidem cives*, clamitans, *A*[illegible] *ab* [illegible]*ibus capta eſt, ite, defendi*[illegible]. Hæc inci[illegible]ens principum foribus, hæc [illegible]viis, hæc occurrentibus in pub[illegible]m pavidis increpat. Acceptum [illegible] pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magiſtratus miſſis ad arcem exploratoribus, cum tela & ar[illegible]s tenere arcem multiplicato numero a[illegible]irent, avertunt animos à ſpe recuperandæ arcis. Fuga cuncta com[illegible]: portæque à ſemiſomnis, ac [illegible]ima parte inermibus refringuntur: [illegible]rum per unam præſidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & [illegible]ſantes per viam pavidos cædit. [illegible] Sora capta erat, cum Coſſ. prima luce advenere, & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, [illegible]onem accipiunt. ex his CC XXV qui omnium conſenſu deſtina[illegible]r, & infandæ colonorum cædis & def[illegible]nis auctores, vinctos Ro[illegible] deducunt: cæteram multitudi[illegible] incolumem præſidio impoſito Soræ [illegible]nquunt. Omnes qui Romam [illegible]erant, virgis in foro cæſi, ac [illegible] percuſſi, ſummo gaudio plebis: [illegible]xime intererat tutam ubique, [illegible] paſſim in colonias mitteretur, [illegible]nem eſſe.

a Conſules ab Sora profecti, in agros atque urbes Auſonum bellum intulerant. Mota namque omnia adventu Samnitium, cum apud Lautulas dimicatum eſt, fuerant, conjurationeſque circa Campaniam paſſim factæ. Nec Capua ipſa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principum quoſdam inquirendo ventum eſt. Cæterum Auſonum gens proditione urbium, ſicut Sora in poteſtatem venit. Auſona & Minturnæ, & Veſtina urbes erant, ex quibus principes juventutis duodecim numero in proditionem urbium ſuarum conjurati, ad conſules veniunt: docent ſuos jampridem exoptantes Samnitium adventum, ſimul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuiſſe, juventute & armis Samnites juviſſe: fugatis inde Samnitibus incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne accerſant bellum: & obſtinatos claudere, ſi exercitus admoveatur: in ea fluctuatione animorum opprimi incautos poſſe. His auctoribus mota propius caſtra: miſſique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus inſiderent loca: partim togati, tectis veſte gladiis, qui ſub lucem apertis portis urbes ingrederentur, Ab iis ſimul cuſtodes trucidari cœpti, ſimul datum ſignum armatis, *ut ex inſidiis concurrerent* ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora eodemque conſilio capta: ſed quia abſentibus ducibus impetus eſt factus, nullus modus cædibus fuit, deletaque Auſonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac ſi internecino bello certaſſet. Eodem anno prodito hoſtibus Romano præſidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat, cujus primo impetu urbs ſita in plano capitur, Lucerini ac Samnites ad internecionem cæſi, eoque ita proceſſit ut Romæ cum ſe colonis mittendis Luceriam conſuleretur ſenatus, *multi delendam urbem cenſerent*, præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo civibus, inter tam infeſtas gentes cogebat. vicit tamen ſententia, *ut mitterentur coloni*. duo millia & quingenti miſſi.

b Eodem anno, cum omnia infida Romanis eſſent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes patefactæ: de quibus cum ad ſenatum relatum

a Cap. XXV. *b* Cap. XXVI.

eſſet, haud quaquam neglecta res eſt. Quæſtiones decretæ, dictatoremque quæſtionibus exercendis dici placuit C. Mænius dictus, is M. Follium magiſtrum equitum dixit. Ingens erat magiſtratus ejus terror. itaque ſive timore ejus', ſeu conſcientia, Calavios, Ovium', Noviumque (ea capita conjurationis fuerant) prius quam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipſis conſita, judicio ſubtraxit. Delnde ut quæſtioni Campanæ materia deceſſit, verſa Romam interpretando res, non nominatim qui Capuæ, ſed in univerſum qui uſquam coiſſent conjuraſſentve adverſus Romanum populum, quæri ſenatum juſſiſſe: & coitiones honorum adipiſcendorum cauſa factas, adverſus rempubl. eſſe. Latiorque & re & perſonis quæſtio fieri: haud abnuente dictatore ſine fine ulla quæſtionis ſuæ jus eſſe. Poſtulabantur ergo nobiles homines: appellantibuſque tribunos, nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modo in quos crimen intendebatur, ſed univerſi ſimul negare nobilium id crimen eſſe, quibus ſi nulla obſtetur fraude, pateat via ad honorem, ſed hominum novorum. ipſos adeo dictatorem magiſtrumque equitum, reos magis quam quæſitores idoneos ejus criminis eſſe, intellecturoſque ita id eſſe, ſimul magiſtratu abiſſenr. Tum enimvero Mænius jam famæ magis quam imperii memor, progreſſus in concionem, ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conſcios habeo, Quirites, & hic ipſe homo delatus ad me, teſtis eſt innocentiæ meæ. Neque enim (quod ſæpe alias quia ita tempora poſtulabant reip. qui bello clariſſimus eſſet, ſed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egiſſet, dictator deligendus exercendis quæſtionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de cauſa vos exiſtimare, quam me pro magiſtratu quicquam incompertum dicere melius eſt) primum ipſas expugnare quæſtiones omni ope anniſi ſunt: dein poſtquam ad id parum potentes erant, ne cauſam dicerent, in præſidia adverſariorum, appellationem & tribunitium auxilium patricii confugerunt: poſtremo repulſi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam ſuam purgarent, viſa) in nos irruerunt & privatis dictatorem poſcere reum, verecundiæ non fuit: ut omnes dii hominesque ſciant, ab illis etiam quæ non poſſint tentari, ne rationem vitæ reddant, me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum: dictatura me abdico. Vos queſo Coſſ. ſi vobis datum ab ſenatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Follium quæſtiones exerceatis: ut appareat innocentia noſtra nos, non majeſtate honoris tutos à criminibus iſtis eſſe.* Abdicat inde ſe dictatura, & poſt eum confeſtim Follius magiſterio equitum: primique apud Coſſ. (iis enim ab ſenatu mandata res eſt) rei facti, adverſus nobilium teſtimonia egregie abſolvuntur. Publius etiam Philo multiplicatis ſummis honoribus, poſt res tot domi belloque geſtas, cæterum inviſus nobilitati, cauſam dixit, abſolutuſque eſt. Nec diutius (ut fit) quam dum recens erat, quæſtio per clara nomina reorum viguit, inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibuſque, adverſus quas comparata erat, oppreſſa eſt.

a Earum fama rerum, magis tamen ſpes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam revocavit: ut inde ex propinquo, ſi quis motus occaſionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo Coſſ. cum valido exercitu venerunt, & primo circa ſaltus, cum utrimque ad hoſtem iniqua via eſſet, cunctati ſunt. deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt. ibique primum caſtra in conſpectu hoſtibus data; deinde levibus prœliis equitum ſæpius quam peditum utrinque periculum factum. Nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & ſeneſcere dilatione belli vires ſuæ videbantur. Itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diviſis: quibus præceptum erat, intentiores ad reſpectum caſtrorum: ne qua eo vis fieret, quam ad prælium ſtarent: aciem pediti tutam fore. Coſſ. Sulpicius in dextro, Petilius in lævo cornu conſiſtunt: dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hoſtes, aut ne ipſi circumirentur, conſtiterant, latius patefacta ſtetit, ſiniſtris præterquā quod conferiiores ſteterant repentino conſilio Petilii Coſ. additæ vires: qui ſubſidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ caſus reſervabantur, in primam aciem extemplo immiſit: univerſiſque hoſtem primo impetu viribus impulit. Commota pedeſtri acie Samnitium, eques in pugnam ſuccedit. In hunc tranſverſo agmine inter duas acies ſe inferentem Romanus equitatus concitat equos: ſignaque & ordines peditum atque equitum

a Cap. XXVII.

[illegible]undit, donec univerſam [illegible] avertit aciem. In eo cornu [illegible]lus, ſed Sulpicius etiam [illegible]fuerat, avectus ab ſuis nondum conferentibus manus, ad clamorem ab ſiniſtra parte prius exortum. Unde haud dubiam victoriam cernens, cum ad ſuum cornu tenderet cum mille ducentis viris diſſimilem ibi fortunam invenit. Romanos loco pulſos, [illegible]em hoſtem ſigna in perculſos inferentem, Cæterum omnia mutavit repente conſulis adventus: nam & conſpectu ducis refectus militum eſt a[illegible]s, & majus quam pro numero [illegible]ium advenerat, fortes viri: & [illegible] alterius victoria audita, mox [illegible]m prælium reſtituit. tota de[illegible]e jam vincere acie Romanus, & [illegible] certamine, cædi capique Sa[illegible]ti niſi qui Maleventum, cui nunc [illegible] Beneventum nomen eſt, perfuge[illegible]. Ad triginta millia cæſa, aut capta Sa[illegible]ium, proditum memoriæ eſt.

a Conſules egregia victoria parta, [illegible] inde ad Bovianum oppidum opp[illegible]andum legiones ducunt: ibique hy[illegible]erna egerunt: donec ab novis Coſſ. L. Pa[illegible] Curſore quintum, C. Ju[illegible] B[illegible]co iterum, nominatus dictator C. Pe[illegible]llius cum M. Pollio magiſtro eq[illegible]m exercitum accepit. Is cum [illegible]et arcem Fregellanam ab Samni[illegible] captam, omiſſo Boviano ad Fregellas pergit. Unde poſt nocturnam Sam[illegible]tium fugam ſine certamine re[illegible] Fregellis, præſidioque valido i[illegible]o, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. Eo ſe[illegible] mœnia ſub adventum dictato[illegible] & Samnitium omnis multitudo, & N[illegible] agreſtis, contulerant. Dictator [illegible] ſitu circumſpecto, quo apertior aditus ad mœnia eſſet, omnia æ[illegible] (& frequenter ibi habitabatur) [illegible]a muris incendit. nec ita [illegible] poſt, ſive à Petilio dictato[illegible], [illegible]e à Cajo Junio Conſule (nam [illegible]que traditur) Nola eſt capta. Qui captæ decus Nolæ ad Coſ. tra[illegible], adjiciunt Atinam & Calatiam [illegible]em captas: Petilium autem pe[illegible] orta clavi figendi cauſa dictatorem dictum. Sueſſa & Pontia eodem [illegible]o coloniæ deductæ ſunt. Sueſſa [illegible]uncorum fuerat: Volſci Pontias [illegible]m ſitam in conſpectu littoris ſui [illegible]erant. Et in tertiam Caſſinum [illegible]ucerentur coloni, ſenatuſcon[illegible] factum eſt. ſed triumviros crea[illegible] ac mittere colonorum quatuor [illegible].

b Inſequentes Coſſ. M. Valerius, P. Decius. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura decederet patribus Romanis, Hetruſci belli fama exorta eſt. Nec erat ea tempeſtate gens alia, cujus ſecundum Gallicos tumultus arma terribiliora eſſent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque altero conſule in Samnio reliquias belli perſequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ reſtiterat, auctore ſenatu dictatorem C. Sulpicium Longum, is magiſtrum equitum C. Junium Bubulcum dixit. Is, prout rei magnitudo poſtulabat, omnes juniores ſacramento adigit: arma quæque alia res poſcit, ſumma induſtria parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie niſi ultro arma Hetruſci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello conſilia & apud Hetruſcos fuere. Neutri finibus egreſſi. Et cenſura clara eo anno Appii Claudii & C. Plautii fuit. memoriæ tamen felicioris ad poſteros nomen Appii, quod viam munivit, & aquam in urbem duxit: eaque unus perfecit, quia ob infamem atque invidioſam ſenatus lectionem verecundia victus collega magiſtratu ſe abdicaverat. Appius jam inde antiquitus inſitam pertinaciam familiæ gerendo ſolus cenſuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare ſacerdotium fuerat, ſervos publicos miniſterii delegandi cauſa ſolennia ejus ſacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis ſtatu ſuo ſacris religionem facere poſſet: eum duodecim familiæ ea tempeſtate Potitiorum eſſent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum ſtirpe extinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiiſſe, ſed cenſorem etiam Appium memori deûm ira poſt aliquot annos luminibus captum.

c Itaque Coſſ. qui eum annum ſecuti ſunt, C. Junius Bubulcus III. & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni queſti apud populum, deformatum ordinem prava lectione ſenatus, qua potiores aliquot lectis præteriti eſſent: negaverunt eam lectionem ſe, quæ ſine recti pravique diſcrimine ad gratiam ac libidinem facta eſſet, obſervaturos: & ſenatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante cenſores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem mili-

a Cap. XXVIII. *b* Cap. XXIX. *c* Cap. XXX.

militarem : unum, *ut tribuni militum ſenideni in quatuor legiones à populo crearentur*, quæ antea perquam paucis ſuffragio populi relictis locis, dictatorum & conſulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem Tribuni plebis L. Atilius, C. Marcius: alterum, *ut duumviros navales claſſis ornandæ reficiendæque cauſa idem populus juberet*. Lator hujus plebiſciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejuſdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem viſa eſſet pertinere. Tibicines, quia prohibitis à proximis cenſoribus erant in æde Jovis veſci, quod traditum antiquitus erat, ægre paſſi, Tibur uno agmine abierunt: adeo, ut nemo in urbe eſſet qui ſacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit Senatum: legatoſque Tibur miſerunt, ut darent operam: ut hi homines Romanis reſtituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati ſunt, ut reverterentur Romam. poſtquam perpelli nequibant, conſilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die feſto alii, alios per ſpeciem celebrandarum cantu epularum cauſa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus eſt, oneratos ſopiunt: atque ita in plauſtra ſomno victos conjiciunt, ac Romam deportant: nec prius ſenſere, quam plauſtris in foro relictis, plenos crapulæ eos lux oppreſſit. Tunc concurſus populi factus impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quæ nunc ſolennis eſt, licentia per urbem vagarentur: reſtitutumque in æde veſcendi jus iis qui ſacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

a Conſules inter ſe provincias partiti: Junio Samnites, Æmilio novum bellum Hetruria ſorte obvenit. In Samnio Cluviam præſidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obſeſſum fame in deditionem acceperant Samnites: verberibuſque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infenſus crudelitati Junius, nihil antiquius, oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggreſſus eſt mœnia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum, Samnitium, longe ditiſſimum, atque opulentiſſimum armis viriſque. Ibi quia haud tantum irarum erat, ſpe prædæ milites accenſi, oppido potiuntur. Minus itaque ſævitum in hoſtes eſt prædæ plus pene quam ex omni Samnio unquam egeſtum, benigneque omnis militi conceſſa. Et poſtquam præpotentem armis Romanum nec acies ſubſiſtere ullæ, nec caſtra, nec urbes poterant: omnium principum in Samnio eo curæ ſunt intentæ, ut inſidiis quæreretur locus, ſi qua licentia populando effuſus exercitus excipi ac circumveniri poſſet. Transfugæ agreſtes, & captivi quidam pars forte, pars conſilio oblati, congruentia ad conſulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in ſaltum avium compulſam eſſe: perpulerunt ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. ibi ingens hoſtium exercitus itinera occultus inſederat: & poſtquam intraſſe Romanos vidit ſaltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, ſarcinas congerunt in medium: dein poſtquam, ut quiſque liberaverat ſe onerare, aptaveratque armis, ad ſigna undique coibant, & notis ordinibus in veteri diſciplina militiæ jam ſine præcepto ullius ſua ſponte ſtruebatur acies: conſul ad ancipitem maxime pugnam advectus, deſilit ex equo, & Jovem Martemque, atque alios teſtatur deos; ſe nullam ſuam gloriam inde, ſed prædam militi quærentem, in eum locum deveniſſe: neque in ſe aliud, quam nimiam ditandi ex hoſte militis curam reprehendi poſſe. Ab eo ſe dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum vindicaturum. Conniterentur modo uno animo omnes invadere hoſtem victum acie, caſtris exutum, nudatum urbibus, ultimam ſpem furto inſidiarum tentantem, & loco non armis fretum: ſed quem eſſe jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo ſucceſſum erat loco, memorabantur. His accenſus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adverſus imminentem hoſtium aciem. Ubi paulum laboris fuit, dum in adverſum clivum erigitur agmen. Cæterum poſtquam prima ſigna planitiem ſummam ceperunt, ſenſitque acies æquo ſe jam inſtitiſſe loco, verſus extemplo eſt terror in inſidiatores: eaſdemque latebras, quibus ſe paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: ſed loca difficilia hoſti quæſita, ipſos tum ſua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit. Cæſa ad viginti millia hominum:

a Cap. XXXI.

[illegible] vi[illegible]orque Romanus ad oblatum [illegible]ro ab hoſte prædam pecorum [illegible]r.

a D[illegible]m [illegible] geruntur in Samnio, j[illegible]es Hetruriæ populi, præ[illegible] Aretinos, ad arma ierant, ab [illegible]ardo Sutrio, quæ urbs ſo[illegible] R[illegible]m[illegible]ris velut clauſtra Hetruriæ er[illegible], ingens orſi bellum. Eo al[illegible] Æmilius cum exercitu ad [illegible]nd[illegible]s obſidione ſocios venit. A[illegible]us Romanis Sutrini com[illegible] be[illegible]igne in caſtra ante urbem [illegible] a[illegible]vexere. Hetruſci diem pri[illegible] [illegible]ſ[illegible]tando, maturarent tra[illegible]e bellum, traduxerunt: poſte[illegible] [illegible]i celeriora quam tutiora [illegible] m[illegible]gis placuere ducibus, ſole [illegible]m pugnæ propoſitum eſt: [illegible] in aciem procedunt. Quod [illegible] conſuli nunciatum eſt, ex[illegible] te[illegible]m d[illegible]ri jubet, ut pran[illegible]es, firmatiſque cibo viribus ar[illegible]. di[illegible]o paretur. Conſul ubi [illegible] p[illegible]olque vidit, ſigna extra [illegible] p[illegible]oferri juſſit, & haud procul [illegible]c[illegible]t aciem. Aliquandiu in[illegible] [illegible]ri[illegible]ue ſteterunt, expectantes [illegible]ve[illegible]ſariis clamor & pugna in[illegible]c[illegible]pere[illegible]. Et prius ſol meridie ſe incli[illegible], q[illegible]m telum hinc aut illinc e[illegible] e[illegible]. Inde ne infecta re abire[illegible] c[illegible]r ab Hetruſcis oritur, con[illegible]e tubæ & ſigna inferuntur. [illegible] à Romanis pugna initur. C[illegible]rrunt infenſis animis: numero [illegible], virtute Romanus ſuperat. An[illegible]um multos utrinque & for[illegible]m [illegible]emque abſumit. Nec prius [illegible]ta res eſt, quam ſecunda acies [illegible]a ad prima ſigna, integri feſſis [illegible]t. Hetruſci, quia nullis re[illegible] ſubſid[illegible]is fulta prima acies [illegible] a[illegible]e ſigna circaque omnes ceci[illegible]. N[illegible]lo unquam prælio fugæ [illegible], nec plus cædis fuiſſet, ni obſti[illegible] Tuſcos nox texiſſet, Ita ut [illegible]e[illegible] pri[illegible]s quam victi pugnandi [illegible]e[illegible]t. Poſt occaſum ſolis [illegible] recept[illegible]i d[illegible]tum eſt: nocte ab [illegible]e in caſtra reditum. Nec de[illegible]uam e[illegible] anno rei memo[illegible] [illegible]d Su[illegible]rium geſtum eſt, [illegible]i[illegible]m exercitu prima to[illegible] [illegible]eta uno prælio fuerat, [illegible] m[illegible]o relictis, vix quod [illegible]d c[illegible]ſtrorum præſidium: [illegible]man[illegible]s tantu[illegible] vulne[illegible]t plures poſt prælium [illegible]t q[illegible]am ceciderant in [illegible].

b Q. F[illegible] i[illegible]ſequentis anni conſul bellum ad Sutrium excepit. Collega Fabio C. Martius Rutilius datus eſt. Cæterum & Fabius ſupplementum ab Roma adduxit, & novus exercitus domo accitus Hetruſcis venit. Permulti jam anni erant, cum inter patricios magiſtratus tribunoſque plebis nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius, cenſor circumactis decem & octo menſibus, quod Æmilia lege finitum cenſuræ ſpacium temporis erat, cum C. Plautius collega ejus magiſtratu ſe abdicaſſet: nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ cenſuræ intra legitimum tempus, actionem ſuſceperat, non popularem magis quam juſtam, nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. Is cum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret; qui quinquennalem ante cenſuram, & longinquitate poteſtatem dominantem, intra ſex menſium, & anni coëgiſſet ſpacium. *Dic agedum*, inquit, *Appi Claudi, quidnam facturus fueris, ſi eo tempore quo C. Furius & M. Geganius cenſores fuerunt, cenſor fuiſſes?* Negare Appius interrogationem tribuni magnopere ad cauſam pertinere ſuam. nam etſi tenuerit lex Æmilia eos cenſores, quorum in magiſtratu lata eſſet: quia poſt illos cenſores creatos eam legem populus juſſiſſet, quodque poſtremum juſſiſſet, id jus ratumque eſſet: non tamen aut ſe, aut eorum quemquam, qui poſt eam legem latam creati cenſores eſſent, teneri ea lege potuiſſe.

b Hæc ſine ullius aſſenſu cavillante Appio; En, *inquit*, Quirites, illius Appii progenies: qui decemvir in annum creatus, altero anno ſe ipſe creavit: tertio nec ab ſe, nec ab ullo creatus, privatus faſces & imperium obtinuit: nec ante continuando abſtitit magiſtratu, quam obruerent eum male retenta imperia. Hæc eſt eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulſi extorres patria Sacrum montem cepiſtis: hæc adverſus quam tribunitium auxilium vobis compar[illegible]ſtis: hæc propter quam duo exercitus Aventinum inſediſtis: hæc, quæ fænebres leges: hæc, quæ agrarias ſemper impugnavit: hæc connubia patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magiſtratus iter obſepſit. hoc eſt nomen

K 5 multo

a Cap. XXXII.

b Cap. XXXII.

,, multo quam Tarquiniorum infeſtius veſtræ libertati. Itane tandem ,, Appi Claudi, cum centeſimus jam ,, annus ſit ab Mamerco Æmilio dictatore, tot cenſores fuerint nobiliſſimi fortiſſimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? Nemo ,, id jus eſſe, quod poſtremo populus ,, juſſiſſet, ſcivit? Immo vero omnes ,, ſciverunt: ideo Æmiliæ potius legi ,, paruerunt, quam illi antiquæ, qua ,, primum cenſores creati erant: quia ,, hanc poſtremum juſſerat populus; & ,, quia ubi duæ contrariæ leges ſunt, ,, ſemper antiquam abrogat nova. An ,, hoc dicis Appi, non teneri Æmilia ,, lege populum? an populum teneri, ,, te unum extra legem eſſe? Tenuit ,, Æmilia lex violentos illos cenſores, ,, C. Furium, & M. Geganium: qui ,, quid iſte magiſtratus in republica ,, mali facere poſſet, indicarunt: cum ,, ira finitæ poteſtatis, Mamercum ,, Æmilium principem ætatis ſuæ belli ,, domique, ærarium fecerunt. Tenuit ,, deinceps omnes cenſores intra centum annorum ſpacium, tenet C. ,, Plautium collegam tuum, iiſdem ,, auſpiciis, eodem jure creatum. An ,, hunc non, ut qui optimo jure cenſor ,, creatus eſſet, populus creavit? tu ,, unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac ſingulare valeat? quem tu ,, regem ſacrificiorum crees? amplexus regni nomen, ut qui optimo ,, jure rex Romæ creatus ſit, creatum ſe dicet? Quem ſemeſtri dictatura, quem interregno quinque diebus contentum fore putes? Quem clavi figendi, aut ludorum cauſa dictatorem audacter ,, crees? Quam iſti ſtolidos ac ſocordes videri credidis eos, qui intra viceſimum diem ingentibus rebus geſtis dictatura ſe abdicaverunt, aut ,, qui vitio creati abierunt magiſtratu? Quid ego antiqua repetam? ,, Nuper decem annos C. Mænius dictator, quia cum quæſtiones ſeverius ,, quam quibuſdam potentibus tutum ,, erat, exerceret: contagio ejus quod ,, quærebat, ipſi criminis objectata ab ,, inimicis eſt, ut privatus obviam iret ,, crimini, dictatura ſe abdicavit. Nolo ,, ego iſtam in te modeſtiam, ne degeneraveris à familia imperioſiſſima, ,, & ſuperbiſſima: non die, non hora ,, citius quam neceſſe eſt, magiſtratu ,, abieris: modo ne excedas finitum ,, tempus, ſatis eſt aut diem aut menſem cenſuræ adjicere. Triennium, ,, inquit, & ſex menſes ultra quam ,, licet Æmilia lege, cenſuram geram, ,, & ſolus geram. Hoc quidem jam regno ſimile eſt. An collegam ſubrogabis, ,, quem ne in demortui quidem locum ,, ſubrogari fas eſt? Pœniret enim, quod ,, antiquiſſimum ſolenne, & ſolum ab ,, ipſo cui fit, inſtitutum Deo, ab nobiliſſimis Antiſtitibus ejus ſacri ad ,, ſervorum miniſterium religioſus, ,, cenſor deduxiſti, gens antiquior ,, originibus urbis hujus, hoſpitio deorum immortalium ſancta, propter te, ,, ac tuam cenſuram intra annum ab ,, ſtirpe extincta eſt: niſi univerſam rempub. eo nefario obſtrinxeris: quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo luſtro capta eſt, quo demortuo collega, ,, C. Julio cenſore, L. Papyrius Curſor, ne abiret à magiſtratu, M. ,, Cornelium Maluginenſem collegam ,, ſubrogavit. Et quanto modeſtior illius cupiditas fuit, quam tua Appi? ,, nec ſolus, nec ultra finitum lege, ,, tempus L. Papirius cenſuram geſſit: tamen neminem invenit qui ,, ſe poſtea auctorem ſequeretur, omnes deinceps cenſores poſt mortem collegæ ſe magiſtratu abdicarunt. Te nec quod dies exiit cenſuræ, nec quod collega magiſtratu abiit, nec lex, nec pudor coërcet. virtutem in ſuperbia, in audacia, in contemptu deorum hominumque ponis. Ego te, Appi Claudi, pro iſtius magiſtratus majeſtate ,, ac verecundia, quem geſſiſti, non ,, modo manu violatum, ſed ne verbo ,, quidem inclementiori à me appellatum vellem: ſed & hæc quæ adhuc ,, egi, pervicacia tua & ſuperbia coëgit me loqui: & niſi Æmiliæ legi ,, parueris, te in vincula duci jubebo: ,, nec cum ita comparatum à majoribus ſit, ut comitiis cenſoriis niſi duo ,, confecerint legitima ſuffragia, non ,, renunciato altero comitia differantur: ego te, qui ſolus cenſor creari ,, non poſſis, ſolum cenſuram gerere ,, patiar. Hæc taliaque cum dixiſſet, prehendi cenſorem, & in vincula duci juſſit. Approbantibus ſex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt, ſummaque invidia omnium ordinum ſolus cenſuram geſſit.

a Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Hetruſcis obſidebatur, conſulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem ſociis, tentandaſque munitiones, ſi qua poſſet, acies hoſtium inſtructa occurrit, quorum ingentem multitudinem cum oſtenderet ſubjecta late planities, conſul, ut loco

a Cap. XXXV.

Quo paucitatem ſuorum adjuvaret, deflexit paululum in clivos agmen (aſpreta erant ſtrata ſaxis) inde ſigna in hoſtem obvertit. Hetruſci omnium præterquam multitudinis ſuæ (qua ſola freti erant) immemores, prælium ineunt adeo raptim & avide, ut abjectis miſſilibus, quo celerius manus conſererent, ſtringerent gladios; vadentes in hoſtem. Romanus contra, nunc rela, nunc ſaxa, quibus eos affatim locas ipſe armabat, ingerere. Igitur ſcuta galeæque ictæ, cum etiam quos non vulneraverant, turbarent: neque ſubire erat facile ad propiorem pugnam, neque miſſilia habebant, quibus eminus rem gererent: ſtantes, & expoſitos ad ictus, cum jam ſatis nihil tegeret, quoſdam etiam pedem referentes, fluctuanteſque, & inſtabilem aciem redintegrato clamore ſtrictis gladiis haſtati & principes invadunt, eum impetum non tulerunt Hetruſci: verſiſque ſignis, fuga effuſa caſtra repetunt. Sed equites Romani præfecti per obliqua campi, cum ſe fugientibus obtulerunt, omiſſo ad caſtra itinere montes petunt. Inde inermi pene agmine, ac vexato vulneribus, in ſylvam Ciminiam penetratum. Romanus multis millibus Hetruſcorum cæſis, duodequadraginta ſignis militaribus captis, caſtris etiam hoſtium cum præda ingenti potitur.

a Tum de perſequendo hoſte agitari cœptum. Sylva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici ſaltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quiſquam præter ducem ipſum audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis qui aderant, conſulis frater (M. Fabium Cæſonem alii, C. Claudium quidam, matre eadem qua Coſ. genitum, tradunt) ſpeculatum ſe iturum profeſſus, brevique omnia certa allaturum) Cære educatus apud hoſpites, Hetruſcis inde literis eruditus erat: linguamque Hetruſcam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, ſicut nunc Græcis, ita Hetruſcis literis erudiri ſolitos: ſed propius eſt vero, præcipuum aliquid fuiſſe in eo, qui ſe tam audaci ſimulatione hoſtibus immiſceret. Servus ei dicitur comes unus fuiſſe, nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejuſdem, nec quicquam aliud proficiſcentes, quam ſummatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere, ne qua inter colloquia inſigni nota hæſitantes deprehendi poſſent. Iere paſtorali habitu, agreſtibus telis, falcibus, geſiſque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec veſtis armorumve habitus ſic eos texit, quam quod abhorrebat à fide quemquam externum Ciminios ſaltus intraturum. Uſque ad Camertes Umbros penetraſſe dicuntur. ibi, qui eſſent, fateri Romanum auſum: introductumque in ſenatum conſulis verbis egiſſe de ſocietate, amicitiaque: atque inde comi hoſpitio acceptum, nunciare Romanis juſſum, commeatum exercitus dierum xxx. præſto fore, ſi ea loca intraſſet, juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc cum relata conſuli eſſent: impedimentis prima vigilia præmiſſis, legionibus poſt impedimenta ire juſſis, ipſe ſubſtitit cum equitatu: & luce orta, poſtero die obequitavit ſtationibus hoſtium, quæ extra ſaltum diſpoſitæ erant: & cum ſatis diu tenuiſſet hoſtem, in caſtra ſeſe recepit: portaque altera egreſſus, ante noctem agmen aſſequitur, poſtero die luce prima juga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Hetruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agreſtium Hetruſcorum cohortes repente à principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt, adeo incompoſitæ, ut vindices prædarum prope ipſi prædæ fuerint. Cæſis fugatiſque iis late depopulato agro victor Romanus, opulentuſque rerum omnium copia in caſtra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus Tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio ſenatus verbis, *ne ſaltum Ciminium tranſiret*. lætati ſerius ſe, quam ut impedire bellum poſſent, veniſſe, nuncii victoriæ Romam revertuntur.

b Hac expeditione conſulis motum latius erat, quam profligatum bellum, vaſtationem namque ſub Ciminii montis radicibus jacens ora ſenſerat: conciveratque indignatione non Hetruriæ modo populos, ſed Umbriæ finitima. itaque quantus non unquam antea exercitus ad Sutrium venit: neque è ſylvis tantummodo promota caſtra: ſed etiam aviditate dimicandi quamprimum in campos delata acies: deinde inſtructa primo ſuo ſtare loco, relicto hoſtibus ad inſtruendum contra ſpatio. deinde poſtquam detrectare hoſtem ſenſere pugnam, ad vallum ſubeunt.

a Cap. XXXVI.

b Cap. XXXVII.

ſubeunt. ubi poſtquam ſtationes quoque receptas intra munimenta ſenſere, clamor repente circa duces ortus, ut eo ſibi è caſtris cibaria ejus diei deferri juberent; manſuros ſe ſub armis: & aut nocte, aut certe luce prima caſtra hoſtium invaſuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio Ducis continetur. Decima erat fere diei hora, eum cibum capere conſul milites jubet: præcipit ut in armis ſint, quacunque diei noctiſve hora ſignum dederit. paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit: elevat Hetruſcos: nec hoſtem hoſti, nec multitudinem multitudini comparandam ait eſſe: præterea telum aliud occultum ſcituros in tempore: interea taceri opus eſſe. His ambagibus prodi ſimulabat hoſtes, quo animus militum multitudine territus reſtitueretur: & quod ſine munimento conſederant, veriſimilius erat quod ſimulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere vigilia ſine tumultu excitati arma capiunt, dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, foſſaſque implendas, intra munimenta inſtruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde ſigno paulo ante lucem, quod æſtivis noctibus ſopitæ maxime quietis tempus eſt, proruto vallo erupit acies: ſtratos paſſim invadit hoſtes: alios immobiles, alios ſemiſomnos in cubilibus ſuis, maximam partem ad arma trepidantes cædes oppreſſit, paucis armandi ſe datum ſpacium eſt, eos ipſos non ſignum certum, non ducem ſequentes fundit Romanus, fugatos equos perſequitur ad caſtra. Ad ſylvas diverſi tendebant, ſylvæ tutius dedere refugium, nam caſtra in campis ſita, eodem die capiuntur. aurum, argentumque juſſum referri ad conſulem, cætera præda militis fuit. Cæſa aut capta eo die hoſtium millia ad ſexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam ſylvam ad Peruſiam pugnatam quidam auctores ſunt, metuque in magno civitatem fuiſſe, ne interclusus exercitus tam infeſto ſaltu, coortis undique Tuſcis Umbriſque opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum eſt, res Romana ſuperior fuit: itaque à Peruſia, & Cortona, & Arretio, quæ ferme capita Hetruriæ populorum ea tempeſtate erant, legati pacem fœduſque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

a Dum hæc in Hetruria geruntur, Coſ. alter C. Martius Rutilius Allifas de Samnitibus vi cepit multa alia caſtella, vicique aut deleta hoſtiliter, aut integra in poteſtatem venere. Per idem tempus & claſſis Romana à P. Cornelio, quem ſenatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, cum appulſa Pompejos eſſet: ſocii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vaſtatis, unde reditus tutus ad naves eſſet, dulcedine (ut fit) prædæ longius progreſſi, excivere hoſtes. palatis per agros nemo obvius fuit, cum occidione occidi poſſent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus aſſecuti agreſtes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ ſuperfuit cædi trepida multitudo, ad naves compulſa eſt. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam ſylvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hoſtes tulerat: interclusum Romanum exercitum obſideri, cladiſque imaginem Furculas Caudinas memorabant. eadem temeritate avidam ulteriorum ſemper gentem, in ſaltus invios deductam, ſeptam non hoſtium magis armis, quam locorum iniquitatibus eſſe. Jam gaudium invidia quadam miſcebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Hetruſcos avertiſſet. itaque armis viriſque ad obterendum C. Martium Coſ. concurrunt: protinus inde Hetruriam per Marſos ac Sabinos petituri, ſi Martius dimicandi poteſtatem non faciat. Obvius iis Coſ. fuit. dimicatum prælio utrinque atroci, atque incerto eventu eſt: & cum anceps cædes fuiſſet, adverſæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amiſſos quoſdam equeſtris ordinis, tribunoſque militum, atque unum legatum, & (quod inſigne maxime fuit) conſulis ipſius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut ſolet) ingens terror patres invaſit: dictatoremque dici placebat: nec quin Curſor Papyrius diceretur, in quo tum ſumma rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: ſed nec in Samnium nuncium perferri omnibus infeſtis tuto poſſe, nec vivere Martium Coſ. ſatis fidebant. Alter Coſ. Fabius infeſtus privatim Papyrio erat: quæ ne ira obſtaret bono publico, legatos ex conſularium numero mittendos ad eum Senatus cenſuit: qui ſua quoque eum, non publica ſolum auctoritate monerent, *ut memoriam ſimultatum patriæ remitteret*. Profecti legati ad Fabium Conſulem cum S. C. tradidiſſent, adjeciſſentque orationem convenientem mandatis: conſul demiſſis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam eſſet acturus, legatis

a Cap. XXXVIII.

tis receſſit. Nocte deinde ſilentio (ut mos eſt) L. Papyrium dictatorem dixit, cui cum ob animum egregie victum legari gratias agerent, obſtinatum ſilentium obtinuit: ac ſine reſponſo ac mentione facta ſui, ita legatos dimiſit: ut appareret inſignem dolorem ingenti comprimi animo. Papyrius C. Junium Bubulcum magiſtrum equitum dixit: atque ei legem Curiatam de Imperio ferenti, triſte omen, diem diffidit, quod Faucla curiæ fuit principium, duabus inſignis cladibus captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejuſdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta eſt, abominandam eam curiam facit.

a Dictator poſtero die auſpiciis repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus ad terrorem traducti ſilvam Ciminiam exercitus nuper ſcriptus, ad Longulam pervenit: acceptiſque à Martio Coſ. veteribus militibus, in aciem copias eduxit, nec hoſtes detrectare viſi pugnam: inſtructos deinde, armatoſque, cum ab neutris prælium inciperetur, nox oppreſſit. Quieti aliquandiu nec ſuis diffidentes viribus, nec hoſtem ſpernentes, ſtativa in propinquo habuere. Nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum eſt. fuſi tamen magis, quam cæſi hoſtes: quia cœptam acriter non toleratum pugnam, & ad Vadimonis lacum Hetruſci lege ſacrata coacto exercitu, cum vir virum legiſſet, quantis nunquam alias ante ſimul copiis, ſimul animis dimicarunt; tantoque irarum certamine geſta res eſt, ut ab neutra parte emiſſa ſint tela, gladiis pugna cœpit: & acerrime commiſſa, ipſo certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accenſa eſt: ut non cum Hetruſcis toties victis, ſed cum aliqua nova gente videretur dimicatio eſſe. Nihil [illegible] ulla parte movetur fugæ: cadunt anteſignani: & ne nudentur propugnatoribus ſigna, fit ex ſecunda prima acies: ab ultimis deinde ſubſidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum eſt, ut equites Romani omiſſis equis ad primos peditum per arma, per corpora evaſerint. eo velut nova inter feſſos exorta acies turbavit ſigna Hetruſcorum: ſecuta deinde impetum eorum utcunque affecta fuerat, cætera multitudo tandem perrumpit ordines hoſtium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam: & ut ſemel dedere terga, etiam certiorem capeſſere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Hetruſcorum fregit opes. Cæſum in acie quod roboris fuit: caſtra eo impetu capta, direptaque.

b Pari ſubinde periculo, gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat: qui præter cæteros belli apparatus, ut acies ſua fulgeret novis armorum inſignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: ſcuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat ſcuti: ſummum latius qua pectus atque humeri teguntur, faſtigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis cauſa. ſpongia pectori tegumentum, & ſiniſtrum crus ocrea tectum. galeæ criſtatæ, quæ ſpeciem magnitudini corporum adderent. Tunicæ auratis militibus verſicolores, argentatis linteæ candidæ. His dextrum cornu datum, illi in ſiniſtro conſiſtunt. Notus jam Romanis apparatus inſignium armorum fuerat, doctique à ducibus erant, *horridum militem eſſe debere. non cælatum auro argentoque, ſed ferro & animis fretum, quippe illa prædam verius quam arma eſſe, nitentia ante rem, deformia inter ſanguinem & vulnera, virtutem eſſe militis decus, & omnia illa victoriam ſequi: & ditem hoſtem quamvis pauperis victoris præmium eſſe.* His Curſor vocibus inſtinctos milites in prælium ducit. dextro ipſe cornu conſiſtit: ſiniſtro præfecit magiſtrum equitum. Simul eſt concurſum, ingens fuit cum hoſte certamen: non ſegnius inter dictatorem & magiſtrum equitum ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hoſtem, lævo dextrum cornu, ſacratos more Samnitium milites, eoque candida veſte, & paribus candore armis inſignes, eos ſe orco mactare Junius dictitans, cum intuliſſet ſigna, turbavit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi ſenſit dictator: *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *& dextrum cornu, dictatoris acies alienam pugnam ſequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* concitat milites. Nec peditum virtuti equites, aut legatorum ſtudia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo conſulares ad equites in cornibus poſitos evehuntur. adhortatique eos, *ut partem ſecum capeſſerent decoris*, in tranſverſa latera hoſtium incurrunt. Is novus additus terror, cum ex parte utraque circumvaſiſſet aciem, & ad terrorem hoſtium

K 7 legio-

a Cap. XXXIX.

b Cap. XL.

legiones Romanæ redintegrato clamore intuliſſent gradum, tum fuga à Samnitibus cœpta. Jam ſtrage hominum armorumque inſignium campi repleti. ac primo pavidos Samnites caſtra ſua accepere, deinde ne ea quidem retenta, captis direptiſque ante noctem injectus ignis. Dictator ex S. C. triumphavit, cujus triumphi longe maximam ſpeciem captiva arma præbuere. Tantum magnificentiæ viſum in iis, ut aurata ſcuta dominis argentariorum ad forum ornandum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, cum thenſæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deûm inſignibus armis hoſtium uſi ſunt: Campani ab ſuperbia & odio Samnitium, gladiatores, quod ſpectaculum inter epulas erat, eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt. Eodem anno cum reliquis Hetruſcorum ad Peruſiam, quæ ipſa induciarum fidem ruperat, Fabius Coſ. nec dubia nec difficili victoria dimicat. Ipſum oppidum (nam ad mœnia victor acceſſit) cepiſſet, ni legati dedentes urbem exiſſent. Præſidio Peruſiæ impoſito, legationibus Hetruriæ amicitiam petentibus præ ſe Romam ad Senatum miſſis, Coſ. præſtantiore quam dictator victoria triumphans urbem eſt invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos P. Decium & M. Valerium eſt verſum: quos populus proximis comitiis ingenti conſenſu conſulem alterum, alterum prætorem declaravit.

a Fabio ob egregie perdomitam Hetruriam, continuatur conſulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Conſules partiti provincias. Hetruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam, Alliſates jam tum pacem petentes, quod uti ea cum daretur noluiſſent, aſpernatus, oppugnando ſubegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. Haud magno certamine hoſtes victi: neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marſi eo primum prælio cum Romanis bellaſſent. Secuti Marſorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri conſuli ſecunda belli fortuna erat. Tarquinienſem metu ſubegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in XL. annos petere. Volſinienſium caſtella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hoſtibus eſſent: circumferendoque paſſim bello, tantum terrorem ſui fecit, ut nomen omne Hetruſcum fœdus à conſule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. Induciæ annuæ datæ. ſtipendium exercitui Romano ab hoſte in eum annum penſum, & binæ tunicæ in militem exactæ, ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Hetruſcis turbavit repentina defectio Umbrorum gentis integræ à cladibus belli, niſi quod tranſitum exercitus ager ſenſerat. Is concitata omni juventute ſua, & magna parte Hetruſcorum ad rebellionem compulſa, tantum exercitum fecerant, ut relicto poſt ſe in Hetruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros magnifice de ſe, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium Coſ. perlatum eſt, ad urbem ex Hetruria magnis itineribus pergit: & in agro Pipinienſi ad famam intentus hoſtium conſedit. Nec Romæ ſpernebatur Umbrorum bellum: & ipſæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium conſulem miſſi ſunt, ut ſi quid laxamenti à bello Samnitium eſſet, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit conſul, magniſque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus conſulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam bellum omittendum cenſerent. Plaga una (Materinam ipſi appellant) non continuit modo cæteros in armis, ſed confeſtim ad certamen egit. caſtra vallantem Fabium adorti ſunt. Quos ubi effuſos ruere in munimenta conſul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempuſque patiebatur, ita inſtituit: cohortatuſque prædicatione vera qua in Tuſcis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Hetruſci belli conficere jubet; & vocis impiæ pœnas expetere, qua ſe urbem Romanam oppugnaturos minati ſint. Hæc tanta ſunt alacritate militum audita, ut clamor ſua ſponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde concentu turbarum ac cornuum curſu effuſo in hoſtem feruntur: non tanquam in viros aut armatos incurrunt. mirabile dictu: ſigna primo eripi cœpta ſigniferis: deinde ipſi ſigniferi trahi ad conſulem, armatique milites ex acie in aciem trans-

a Cap. XLI.

transferti, & ſicubi eſt certamen, ſcutis magis quam gladiis geritur res, umbonibus incuſſaque aia ſternuntur hoſtes. Pius capitur hominum quam cæditur: atque una vox *ponere arma* jubentium, per totam fertur aciem. Itaque inter ipſum certamen facta deditio eſt à primis actoribus belli. poſtero inſequentibuſque diebus & cæteri Umbrorum populi deduntur. Otriculani ſponſione in amicitiam accepti.

a Fabius alienæ ſortis victor belli, in ſuam provinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter geſtas, ſicut priore anno populus continuerat conſulatum, ita ſenatus in inſequentem annum quo Ap. Claudius, L. Volumnius Coſſ. fuerunt, prorogavit, maxime Appio adverſante, imperium. Appium Cenſorem petiiſſe conſulatum, comitiaque ejus ab L. Furio Trib. plebis interpellata, donec ſe cenſura abdicavit, in quibuſdam annalibus invenio. Creatus conſul, cum collegæ novum bellum Salentini hoſtes decernerentur, Romæ manſit, ut urbanis artibus opes augeret, quanto belli decus penes alios eſſet. Volumnium provinciæ haud pœnituit. Multa ſecunda prælia fecit: [illegible] urbes hoſtium vi cepit. Prædæ erat largitor: & benignitatem per ſe gratam comitate adjuvabat: militemque [illegible] artibus fecerat & periculi & laboris [illegible]. Q. Fabius proconſul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu ſignis collatis confligit, minime [illegible] res fuit. Fuſi hoſtes, atque in caſtra compulſi, nec caſtra forent retenta, ni exiguum ſuperfuiſſet diei: [illegible] noctem tamen ſunt circumſeſſa, & [illegible] cuſtodita, ne quis elabi poſſet. [illegible] die vix dum luce certa, deditio cœpta: & pacti, qui Samnitium [illegible], ut cum ſingulis veſtimentis [illegible]. hi omnes ſub jugum [illegible]. ſociis Samnitium nihil cautum, [illegible] VII. millia ſub corona veniere. [illegible] ſe civem Hernicum dixerat, ſeorſum in cuſtodia habitus eos omnes [illegible] Romam ad Senatum miſit: & [illegible] quæſitum eſſet, delectu, an voluntate pro Samnitibus adverſus Romanos bellaſſent, per Latinos populos [illegible] dantur: Juſſique eam integram rem novi Conſules, P. Cornelius [illegible], Q. Martius Tremulus (ii [illegible] jam creati erant) ad Senatum [illegible]. Id ægre paſſi Hernici, concilium [illegible] omnium habentibus [illegible] in circo, quem Maritimum vocant; præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

b In Samnio quoque, quia deceſſerat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præſidiaque quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum fœde ſævitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu miſſus. Martio novi hoſtes (jam enim Anagninis. Herniciſque aliis bellum juſſum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hoſtes inter conſulum caſtra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non poſſet, & per aliquot dies incerti rerum omnium, ſuſpenſique de ſtatu alterius, uterque conſul ageret: Romamque is metus manaret, adeo ut omnes juniores ſacramento adigerentur, atque ad ſubita rerum duo juſti ſcriberentur exercitus. Cæterum Hernicum bellum nequaquam pro præſenti terrore ac vetuſtate gentis gloriæ fuit. Nihil uſquam dictu dignum auſi, trinis caſtris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias ita ut ad Senatum Romam legatos mitterent, pacti ſunt bimeſtri ſtipendio frumentoque & ſingulis in militem tunicis. Ab ſenatu ad Martium rejecti: cui S. C. permiſſum de Hernicis erat: iſque gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter Coſ. ſuperior viribus, locis impeditior erat, omnia itinera obſepſerant hoſtes ſaltuſque pervios ceperant: ne qua ſubvehi commeatus poſſent. Neque eos, cum quotidie ſigna in aciem conſul proferret, elicere ad certamen poterat: ſatiſque apparebat, neque Samnitem certamen præſens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Martii, qui Hernicis ſubactis maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hoſti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui ſe ad certamen credidiſſent pares, conjungi utique paſſi duos conſulares exercitus, nihil crederent ſupereſſe ſpei: advenientem incompoſito agmine Martium aggrediuntur. Raptim collatæ ſarcinæ in medium: & prout tempus patiebatur, inſtructa acies. Clamor primum in ſtativa perlatus, deinde conſpectus procul pulvis tumultum apud alterum conſulem in caſtris fecit, iiſque confeſtim arma capere juſſis, raptimque eductis in aciem militibus, tranſverſam hoſtium aciem, atque alio certamine occupatum invadit; clamitans

a Cap. XLII.

b Cap. XLIII.

tans, *ſummum flagitium fore, ſi alterum exercitum utriuſque victoriæ compotem ſinerent fieri, nec ad ſe ſui belli vindicarent decus*, qua impetum dederat, perrumpit: aciemque per mediam in caſtra hoſtium tendit: & vacua defenſoribus capit, atque incendit. Quæ ubi flagrantia Martianus miles conſpexit, & hoſtes reſpexere: tum paſſim fuga cœpta Samnitium fieri, ſed omnia obtinet cædes: nec in ullam partem tutum perfugium eſt. jam XXX. mil. hoſtium cæſis, ſignum receptui conſules dederant: colligebantque in unum copias, invicem inter ſe gratantes, cum repente viſæ procul hoſtium novæ cohortes, quæ in ſupplementum ſcriptæ fuerant, integravere cædem, in quas nec juſſu conſulum, nec ſigno accepto victores vadunt, malo tyrocinio imbuendum Samnitem clamitantes. Indulgent conſules legionum ardori: ut qui probè ſcirent, novum militem hoſtium inter perculſos fuga veteranos, ne tentando quidem ſatis certamini fore, nec eos opinio fefellit. Omnes Samnitium copiæ veteres novæque montes proximos fuga capiunt, eo & Romana erigitur acies, nec quicquam ſatis tuti loci victis eſt: & de jugis quæ ceperant, funduntur. jamque una voce omnes pacem petebant. Tum trium menſium frumento imperato, & annuo ſtipendio, ac ſingulis in militem tunicis, ad ſenatum pacis oratores miſſi. Cornelius in Samnio relictus. Martius de Hernicis triumphans in urbem rediit: ſtatuaque equeſtris in foro decreta eſt: quæ ante templum Caſtoris poſita eſt. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano. Feretinati, quia maluerunt, quam civitatem, ſuæ leges redditæ: connubiumque inter ipſos, quod aliquandiu ſoli Hernicorum habuerunt, permiſſum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant civitas ſine ſuffragii latione data: concilia connubiaque adempta, & magiſtratibus præterquam ſacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Junio Bubulco cenſore locata eſt: quam Coſ. bello Samnitium voverat ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publica impenſa factæ: & cum Carthaginienſibus eodem anno fœdus tertiò renovatum: legatiſque eorum, qui ad id venerant comiter munera miſſa.

a Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magiſtro equitum P. Decio Mure, ab iis, propter quæ creati erant, comitia conſularia habita, quia neuter conſulum potuerat bello abeſſe. Creati Coſſ. L. Poſthumius, T. Minutius. Hos conſules Piſo Q. Fabio & P. Decio ſuggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Martio conſules factos tradidimus. Memoriane fugerit in annalibus digerendis, an conſulto binos conſules falſos ratus tranſcenderit, incertum eſt. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incurſiones factæ. itaque ambo Coſſ. in Samnium miſſi, cum diverſas regiones, Tifernum Poſthumius, Bovianum Minucius petiſſent: Poſthumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac triginta millia inde hominum capta tradunt: alii marte æquo diſceſſum: & Poſthumium metum ſimulantem, nocturno itinere clam in montes copias abduxiſſe. hoſtes ſecutos duo millia inde locis munitis & ipſos conſediſſe. Conſul ut ſtativa tuta copioſaque (& ita erant) petiſſe videretur: poſtquam & munimentis caſtra firmavit, & omnia apparatu rerum utilium inſtruit: relicto firmo præſidio, vigilia tertia qua duci proxime poteſt, expeditas legiones ad collegam, & ipſum adverſus alios ſedentem, ducit. ibi auctore Poſthumio Minutius cum hoſtibus ſigna confert, & cum anceps prælium in multum diei proceſſiſſet: tum Poſthumius integris legionibus defeſſam jam aciem hoſtium improviſo invadit. itaque cum laſſitudo ac vulnera fugam quoque præpediſſent, occidione occiſi hoſtes: ſigna unum & viginti capta, atque inde ad caſtra Poſthumii perrectum. ibi duo victores exercitus perculſum jam fama hoſtem adorti fundunt, fugantque: ſigna militaria ſex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & caſtra utraque capta: & Bovianum, ubi poſtero die cœptum oppugnari, brevi capitur, magnaque gloria rerum geſtarum conſules triumpharunt. Minutium conſulem cum vulnere gravi relatum in caſtra mortuum quidam auctores ſunt, & M. Fulvium in locum ejus conſulem ſuffectum: & ab eo, cum ad exercitum Minucii miſſus eſſet, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Conſentia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum ſimulachrum in Capitolio poſitum dedicatumque. P. Sulpitio Averrione, P. Sempronio Sopho Coſſ.

a Cap. XLIV.

a Samnites, ſeu finem, ſeu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam miſere. quibus ſuppliciter agentibus reſponſum eſt, niſi ſæpe bellum parantes pacem petiſſent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace tranſigi potuiſſe: nunc quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus ſtandum eſſe. P. Sempronium conſulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non poſſe: comperta omnia Senatui relaturum: decedentem ex Samnio conſulem legati ſequerentur. Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragraſſet, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hoſtes, cæterum per multos annos ſub ſpecie infidæ pacis quietos, verſa arma Romana: quod incolumi Hernico nomine miſſitaverant ſimul cum iis Samniti auxilia: & poſt Hernicos ſubactos univerſa prope gens ſine diſſimulatione conſilii publici ad hoſtes deſciverat: & poſtquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere feciales venerant res repetitum, *tentationem* ajebant *eſſe. ut terrore incuſſo belli, Romanos ſe fieri paterentur. quod quantopere optandum foret, Hernicos docuiſſe, cum, quibus licuerit, ſuas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi quid mallent, copia non fuerit, pro pœna neceſſariam civitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis jactata populus Romanus bellum fieri Æquis juſſit: conſuleſque ambo ad novum profecti bellum, quatuor millibus à caſtris hoſtium conſederunt. Æquorum exercitus (ut qui ſuo nomine per multos annos imbelles egiſſent) tumultuario ſimilis, ſine ducibus certis, ſine imperio trepidare, alii exeundum in aciem, alii caſtra tuenda cenſent. movet plerosque vaſtatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præſidiis urbium relictarum excidia. Itaque poſtquam inter multas ſententias una quæ omiſſa cura communium, ad reſpectum ſuarum quemque rerum avertiſſet: audita, ut prima vigilia diverſi è caſtris ad deportanda omnia, tuendaſque mœnibus in urbes abirent: cuncti eam ſententiam ingenti aſſenſu accepere. Palatis hoſtibus per agros, prima luce Romani ſignis prolatis in acie conſiſtunt: & ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad caſtra hoſtium tendunt. cæterum poſtquam ibi neque ſtationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum conſuetum caſtrorum animadverterunt: inſolito ſilentio moti, metu inſidiarum ſubſiſtunt. tranſgreſſi deinde vallum cum deſerta omnia inveniſſent, pergunt hoſtem veſtigiis ſequi: ſed veſtigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapſis paſſim, primo errorem faciebant: poſt per exploratores compertis hoſtium conſiliis, ac ſingulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies ſexaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta atque incenſa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marucini, Marci, Peligni, Ferentini mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. Iis populis fœdus petentibus datum.

b Eodem anno C. Flavius Cn. filius ſcriba, patre libertino humili fortuna ortus, cæterum callidus vir & facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibuſdam annalibus, cum appareret ædilibus, fierique ſe pro tribu ædilem videret, neque ejus accipi nomen, quod ſcriptum faceret: tabulam poſuiſſe, & juraſſe ſe ſcriptum non facturum, quem aliquanto antea deſiiſſe ſcriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante geſto, triumviratibuſque, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Cæterum (id quod haud diſcrepat) contumacia adverſus contemnentes humilitatem ſuam nobiles certavit. Civile jus repoſitum in penetralibus Pontificum evulgavit: faſtoſque circa forum in albo propoſuit: ut quando lege agi poſſet ſciretur. ædem Concordiæ in area Vulcani ſumma invidia nobilium dedicavit: coactuſque conſenſu populi Cornelius Barbatus Pontifex maximus verba præire: cum more majorum negaret, niſi conſulem aut imperatorem poſſe templum dedicare. Itaque ex auctoritate Senatus latum ad populum eſt, *ne quis templum aramve injuſſu Senatus, aut tribunorum plebis partis majoris dedicaret*. Haud memorabilem rem per ſe, niſi documentum ſit adverſus ſuperbiam nobilium plebejæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum viſendi cauſa Flavius cum veniſſet, conſenſuque nobilium adoleſcentium, qui ibi aſſidebant, aſſurrectum ei non eſſet: *curulem afferri ſellam* eo juſſit, ac ſede honoris ſui anxios invidia inimicos ſpectavit. Cæterum Flavium dixerat ædilem forenſis factio, Appii Claudii cenſura vires nacta: qui ſenatum primus libertinorum

a Cap. XLV.

b Cap. XLVI.

tinorum filiis lectis inquinaverat. & poſtea quam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat quas petierat opes urbanas, humilibus per omnes tribus diviſis, forum, & campum corrupit, tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes diſceſſit civitas: aliud integer populus fautor & cultor honorum, aliud forenſis factio tenebat. donec Q. Fabius & P. Decius cenſores facti. Fabius ſimul concordiæ cauſa, ſimul ne humillimorum in manu comitia eſſent, omnem forenſem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit, adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut *maximi* cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem inſtitutum dicitur, *ut equites Idibus Quintilibus tranſveherentur.*

LIBER X.

BREVIARIUM.

Coloniæ deductæ ſunt Sora, & Alba. Carſeoli Marſi in deditionem accepti. Collegium augurum ampliatum. Lex de provocatione ad populum à Valerio conſule tertium lata eſt. Duæ tribus adjectæ ſunt: Anienſis & Terentina. Samnitibus bellum indictum: & adverſus eos proſpere pugnatum. Cum adverſus Hetruſcos, Umbros, Samnites, Gallos P. Decio, & Q. Fabio Coſſ. ducibus pugnaretur: Romanuſque exercitus in maximo eſſet diſcrimine, P. Decius ſecutus exemplum patris devovit ſe pro exercitu, & morte ſua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papyrius Curſor Samnitium exercitum, qui jurejurando aſtrictus ſuo, quo majore conſtantiâ virtutis in aciem deſcenderet, fudit. Cenſus actus eſt. Luſtrum conditum. Cenſa ſunt civium capita ducenta ſexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

CAPUT I.

Lucio Genucio, Ser. Cornelio Coſſ. ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos ſex millia colonorum ſcripta. Sora agri Volſci fuerat: ſed poſſederant Samnites. eo quatuor millia hominum miſſa. Eodem anno Arpinatibus Trebulaniſque civitas data. Fruſinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis ſollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæſtione ab conſulibus ex ſenatuſconſulto habita, virgis cæſi, ac ſecuri percuſſi. Tamen ne prorſus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta eſt, quod nunciabatur ex ſpelunca quadam excurſiones armatorum in agros fieri. In eam ſpeluncam penetratum cum ſignis eſt: & ex eo loco obſcuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu, donec altero ſpecus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congeſtis lignis accenſæ. ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum ruentia noviſſime in ipſas flammas, dum evadere tendunt, abſumpta. M. Livio Dentre, & C. Æmilio Coſſ. redintegratum Æquorum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem ſuis finibus impoſitam, ſumma vi expugnare adorti, ab ipſis colonis pelluntur. Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat tam affectis rebus ſolos per ſe Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus cauſa dictator diceretur C. Junius Bubulcus cum M. Titinio magiſtro equitum, profectus primo congreſſu Æquos ſubegit, ac die octavo triumphans in urbem cum rediſſet, ædem Salutis, quam Coſ. voverat, cenſor locaverat, dictator dedicavit.

a Eodem anno claſſis Græcorum Cleonymo duce Lacedæmonio ad Italiæ littora appulſa, Thurias urbem in Salentinis cepit. Adverſus hunc hoſtem Coſ. Æmilius miſſus, prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori, Salentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dicta-

a Cap. II.

dictatorem miſſum in Salentinos, in quibuſdam annalibus invenio: & Cleonymum, prius quam confligendum eſſet cum Romanis, Italia exceſſiſſe. Circumvectus inde Brunduſii promontorium, medioque ſinu Hadriatico ventis latus, cum læva importuoſa Italiæ litora, dextra Illyrici Liburnique & Iſtri, gentes feræ & magna ex parte latrociniis maritimis infames terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit: ibi expoſitis paucis, qui loca explorarent: cum audiſſent tenue prætentum litus eſſe, quod tranſgreſſis ſtagna ab tergo ſint irrigua æſtibus maritimis: agros aut procul proximos campeſtres cerni: ulteriora colles: inde eſſe oſtium fluminis prealti, quo circumagi naves in ſtationem tutam vidiſſe (Meduacus amnis erat) eo invectam claſſem ſubire flumine adverſo juſſit. Graviſſimas navium non pertulit alveus fluminis, in leviora navigia tranſgreſſa multitudo armatorum, ad frequentes agros tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram pervenit. Ibi egreſſi levi præſidio navibus relicto, vicos expugnant: inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longius uſque à navibus procedunt. Hæc ubi Patavium ſunt nunciata (ſemper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. Altera in regionem, qua effuſa populatio nunciabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad ſtationem navium (millia autem XIV. ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, cuſtodibus interemptis, impetus factus, territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis trajicere, & in terra proſperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientesque ad ſtationem Græcis Veneti obſiſtunt. Ita in medio circumventi hoſtes cæſique, pars capti claſſem indicant regemque Cleonymum tria inde millia abeſſe. Ibi captivis proximo vico in cuſtodiam datis, pars fluviatiles naves ad ſuperanda vada ſtagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent, profectique ad claſſem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hoſtem timentes circumvadunt fugienteſque in altum, acrius quam repugnantes uſque ad oſtium amnis perſecuti, captis quibuſdam, incenſiſque navibus hoſtium, quas trepidantes in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici proſpere adita, diſceſſit. roſtra navium, ſpoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi ſuperſunt, qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum eſt, quotannis ſolenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

a Eodem anno Romæ cum Veſtinis petentibus amicitiam ictum eſt fœdus: multiplex deinde exortus terror. Hetruriam rebellare ab Arretinorum ſeditionibus motu orto nunciabatur. Ubi Licinium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum. ſimul Marſos agrum vi tueri, in quem colonia Carſeoli deducta erat, quatuor millibus hominum ſcriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magiſtrum equitum ſibi legit M. Æmilium Paulum. Id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate, atque eis honoribus Valerio ſubjectum. Cæterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio uno Marſos fundit, compulſis deinde in urbes munitas, Miloniam, Pleſtinam, Freſiliam intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marſis fœdus reſtituit. Tum in Hetruſcos verſum bellum. & cum dictator auſpiciorum repetendorum cauſa profectus Romam eſſet, magiſter equitum pabulatum egreſſus, ex inſidiis circumvenitur: ſigniſque aliquot amiſſis, fœda militum cæde ac fuga in caſtra eſt compulſus. qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quod ſi qua alia arte cognomen ſuum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: ſed etiam quod memor Papyrianæ ſævitiæ nunquam ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet.

b Nunciata ea clades Romam, majorem quam res erat terrorem excivit: nam ut exercitu deleto, ita juſtitium indictum cuſtodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ: arma, tela in muros congeſta. Omnibus junioribus ſacramento adactis, dictator ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora, & compoſita magiſtri equitum cura, caſtra, in tutiorem locum redacta, cohortes quæ ſigna amiſerant, extra vallum ſine tentoriis deſtitutas invenit: exercitum avidum pugnæ quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confeſtim caſtra inde in agrum Ruſellanum promovit. Eo & hoſtes ſecuti, quamquam ex bene geſta re ſummam & in aperto certamine virium ſpem habebant: tamen inſidiis quoque, quas

a Cap. III. *b Cap.* IV.

quas feliciter experti erant, hoſtem tentant. Tecta ſemiruta, vel per vaſtationem agrorum deuſti, haud procul caſtris Romanorum aberant, ibi abditis armatis, pecus in conſpectu præſidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulſum. ad quam illecebram cum commoveretur nemo ab Romana ſtatione, paſtorum unus progreſſus ſub ipſas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: quid ceſſarent, cum per media caſtra Romana tuto agere poſſent? Hæc quum legato Cerites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens eſſet indignatio: nec tamen injuſſu movere ſe auderent: jubet peritos linguæ attendere animum, paſtorum ſermo agreſti an urbano propior eſſet. Cum referrent ſonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam paſtoralia eſſe: *Ita igitur, dicite*, inquit, *detegant nequicquam conditas inſidias: omnia ſcire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci poſſe*. Hæc ubi audita ſunt, & ad eos qui conſederant in inſidiis, perlata: conſurrectum repente ex latebris eſt, & in patentem ad conſpectum undique campum prolata ſigna. Viſa legato major acies, quam quæ ab ſuo præſidio ſuſtineri poſſet. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit: interea ipſe impetus hoſtium ſuſtinet.

a Nuncio allato, dictator ſigna ferri ac ſequi armatos jubet, ſed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo ſigna armaque: & vix ab impetu & curſu tenebantur. Cum ira ab accepta nuper clade ſtimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increſcente certamine. Urgent itaque alii alios: hortanturque ſigniferos ut ocius eant. Quo magis feſtinantes ire videt dictator, eo impenſius retentat agmen, ac ſenſim incedere jubet. Hetruſci contra principio excit pugnæ omnibus copiis aderant: & ſuper alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Hetruſcorum capeſſiſſe pugnam: nec jam ab ſuis reſiſti poſſe, & ipſe cernit ex ſuperiore loco, in quanto diſcrimine præſidium eſſet: cæterum ſatis fretus eſſe etiam nunc tolerando certamini legatum, nec ſe procul abeſſe periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hoſtem, ut integris adoriatur viribus feſſos. Quamquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat ſpacium. Prima incedebant ſigna legionum, ne quid occultum aut repentinum hoſtis timeret: ſed relinqueret intervalla inter ordines peditum, qua ſatis laxo ſpacio equi permitti poſſent. Pariter ſuſtulit clamorem acies: & immiſſus eques libero curſu in hoſtem invehitur: incompoſitiſque adverſus equeſtrem procellam, ſubitum pavorem offundit. Itaque ut prope ſerum auxilium jam pene circumventis, ita univerſa requies data eſt. Integri accepere pugnam: nec ea ipſa longa, aut anceps fuit. Fuſi hoſtes caſtra repetunt: inferentibuſque jam ſigna Romanis cedunt, & in ultimam caſtrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in anguſtiis portarum: pars magna aggerem vallumque conſcendunt, ſi aut ex ſuperiore loco tueri ſe, aut ſuperare aliqua & evadere poſſent. Forte quodam loco male denſatus agger pondere ſupraſtantium in foſſam procubuit; atque ea cum deos pandere viam fugæ conclamaſſent, plures inermes quam armati evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Hetruſcorum vires: & pacto anno ſtipendio, & duûm menſium frumento, permiſſum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam, pax negata: induciæ biennii datæ. Dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, ſine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Hetruriam eſſe, ſeditionibus tantum Arretinorum compoſitis, & Licinio genere cum plebe in gratiam reducto. Conſul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo etiam abſentem creatum credidere quidam: & per interregem ea comitia facta. Id unum non ambigitur: conſulatum eum Apulejo Panſa geſſiſſe.

b M. Valerio, & Q. Apulejo conſulibus ſatis pacatæ foris res fuere. Hetruſcum adverſæ belli res, & induciæ quietum tenebant: Samnitem multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præſtabat. Tamen ne undique tranquillæ res eſſent, certamen injectum inter primores civitatis patricios plebejoſque, ab tribunis plebis. Q. & Cn. Ogulniis: qui undique criminandorum patrum apud plebem occaſionibus quæſitis, poſtquam alia fruſtra tentata erant, eam actionem ſuſceperunt, qua non infimam modo plebem accenderent, ſed ipſa capita plebis, conſulares triumphaleſque plebejos: quorum honoribus nihil præter ſacerdotia, quæ nondum

a Cap. V.

b Cap. VI.

nondum promiſcua erant, deeſſet. Rogationem promulgarunt, ut cum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempeſtate eſſent, placeretque augeri ſacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, niſi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; cum inter augures conſtet imparem numerum debere eſſe: ut tres antiquæ tribus, Ramnenſes, Titienſes, Luceres, ſuum quæque augurem habeant, aut ſi pluribus ſit opus, pari inter ſe numero ſacerdotes multiplicent: ſicut multiplicati ſunt cum ad quatuor quinque adjecti, novem numerum, ut terni in ſingulas eſſent, expleverunt. Cæterum quia de plebe adlegebantur: juxta eam rem ægre paſſi Patres, quam cum conſulatum vulgari viderent: ſimulabant ad deos id magis quam ad ſe pertinere. ipſos viſuros ne ſacra ſua polluantur, id ſe optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendère, aſſueti jam tali genere certaminum vinci, & cernebant adverſarios non id, quod olim vix ſperaverint, affectantes magnos honores: ſed omnia jam, in quorum ſpem dubiam erat certatum, tamen adeptos multiplices conſulatus, cenſuraſque, & triumphos.

a Certatum tamen ſuadenda diſſuadendaque lege inter Appium Claudium maxime ferunt, & inter Publium Decium Murem, qui cum eadem ferme de jure patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam, contraque eam dicta erant, cum plebeis conſulatus rogabatur, diſſeruiſſent: retuliſſe dicitur Decius parentis ſui ſpeciem, qualem eum multi qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, ſuper telum ſtantem, quo ſe habitu pro populo ac legionibus Romanis devoviſſet. tum Publium Decium conſulem purum piumque diis immortalibus viſum, æque ac ſi T. Manlius collega ejus devoveretur: eundem P. Decium, qui ſacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuiſſe? id eſſe periculum, ne ſuas preces minus audirent dii, quam Appii Claudii? caſtius eum ſacra privata facere & religioſius deos colere, quam ſe? quem pœnitere votorum quæ pro republ. nuncupaverint, tot conſules plebeji, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipſa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebejorum ductu & auſpicio res geri cœptæ ſunt: numerarentur triumphi: jam ne nobilitatis quidem ſuæ plebeios pœnitere. Pro certo habere, ſi quod repens bellum oriatur, non plus ſpei fore Senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebejis ducibus. *Quod cum ita ſe habeat, cui deorum hominumque indignum videri poteſt*, inquit, *eis viris, quos vos ſellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaque honoraritis: quorum domos ſpoliis hoſtium affixis inſignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia inſignia adjicere? Qui Iovis Opt. Max. ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium aſcenderit: ſi conſpiciatur cum capite ac lituo, capite velato victimam cadat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo conſulatus, cenſuraque & triumphus æquo animo legetur: ſi auguratum aut pontificatum adjeceritis non ſuſtinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim deûm) eos nos jam populi Romani beneficio eſſe ſpero, qui ſacerdotiis non minus reddamus dignatione noſtra honoris, quam acceperimus; & deorum magis, quam noſtra cauſa expetamus, ut quos privatim colimus, publice colamus.*

b Quid autem ego ſic adhuc egi, tanquam integra ſit cauſa patriciorum de ſacerdotiis, & non jam in poſſeſſione unius ampliſſimi ſimus ſacerdotii? Decemviros ſacris faciundis, carminum Sibillæ ac fatorum populi hujus interpretes, antiſtites eoſdem Apollinaris ſacri ceremoniarumque aliarum plebeios videmus. nec tum patriciis ulla injuria facta eſt, cum duumviris ſacris faciundis adjectus eſt propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac ſtrenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeii nominentur: non ut vos, Appii, veſtro loco pellant, ſed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, ſicut in cæteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubeſcere, Appi, collegam in ſacerdotio habere, quem in cenſura, quem in conſulatu collegam habere potuiſti: cujus tam dictatoris magiſter equitum, quam magiſtri equitum dictator eſſe poteſt. Sabinum advenam principem nobilitatis veſtræ, ſeu Appium Clauſum, ſeu Appium Claudium mavultis, illi antiqui patricii in ſuum numerum acceperunt, ne faſtidieris nos in ſacerdotum numerum accipere. Multa nobiſcum decora afferimus: imo omnia eadem, quæ vos ſuperbos

a Cap. VII.

b Cap. VIII.

perbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe conſul eſt factus · Cajus Licinius Stolo primus magiſter equitum: C. Martius Rutilius primus & dictator & cenſor: Q. Publius Philo primus prætor. Semper iſta audita ſunt eadem, penes vos auſpicia eſſe, vos ſolos gentem habere, vos ſolos juſtum imperium & auſpicium domi militiæque: æque adhuc proſperum plebejum, ac patricium fuit, porroque erit. En Romæ unquam fando audiſtis patricios primo eſſe factos, non de cælo demiſſos, ſed qui patrem ciere avumque poſſent, id eſt, nihil ultra quam ingenuos? Conſulem jam patrem ciere poſſum, avumque jam poterit filius meus: Nihil eſt aliud in re, Quirites, niſi ut omnia negata adipiſcamur. Certamen tantum patricii petunt, nec curant quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, fauſtum, felixque ſit vobis ac reipublicæ, uti rogata eſt, jubendam cenſeo.

a Vocare tribus extemplo populus jubebat; apparebatque accipi legem: ille tamen dies eſt interceſſione ſublatus. poſtero die deterritis tribunis ingenti conſenſu accepta. Pontifices creantur, ſuaſor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Martius Rutilius, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Feſſus, C. Martius, T. Publius. Ita octo Pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valer. Coſ. de provocatione legem tulit diligentius ſanctam. Tertio ea tum poſt reges exactos lata eſt ſemper à familia eadem. Cauſam renovandæ ſæpius haud aliam fuiſſe reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis poterant. Porcia tamen lex ſola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, ſi quis verberaſſet necaſſetve civem Romanum ſanxit. Valeria lex, cum eum qui provocaſſet, virgis cædi, ſecurique necari vetuiſſet, ſi quis adverſus ea feciſſet, nihil ultra, quam improbe factum, adjecit, id (qui tum pudor hominum erat) viſum credo vinculum ſatis validum legis. nunc vix ſervo ita minetur quiſquam. Bellum ab eodem conſule haudquaquam memorabile adverſus rebellantes Æquos, cum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, geſtum eſt. Alter Coſ. Apulejus in Umbria Nequinum oppidum circumdedit, locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia ſita eſt: nec vi, nec munimento capi poterat. itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætus, T. Manlius Torquatus novi Coſſ. acceperunt. In eum annum cum Q. Fabium conſulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipſum auctorem fuiſſe Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi ſibi conſulatus in bellicoſiorem annum. eo anno majori ſe uſui reipublicæ fore urbano geſto magiſtratu. Ita nec diſſimulantem quid mallet, nec petentem tamen ædilem curulem cum L. Papyrio Curſore factum. Id ne pro certo ponerem, vetuſtior annalium auctor Piſo effecit: qui eo anno ædiles curules fuiſſe tradit C. Domitium, Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium, Quintum Fabium Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus feciſſe: ſecutamque fabulam miſtam ex ædilitiis & conſularibus comitiis, convenientem errori. Et luſtrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Averrione cenſoribus: tribuſque additæ duæ, Anienſis ac Tarentina. Hæc Romæ geſta.

b Cæterum ad Nequinum oppidum cum ſegni obſidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, ſpecu facto ad ſtationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad conſulem deducti, præſidium armatum ſe intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec aſpernanda res viſa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obſes retentus) duo exploratores per cuniculum miſſi: per quos ſatis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingreſſi, nocte portam quæ proxima erat, cepere: qua refracta conſul exercituſque Romanus ſine certamine urbem invaſere: ita Nequinum in deditionem populi Romani venit: colonia eo adverſus Umbros miſſa, à flumine Narnia appellata. exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Hetruſcis adverſus inducias paratum bellum: ſed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingreſſus, paulisper à propoſito avertit. pecunia deinde, qua multum poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent: de ſocietate haud abnuunt barbari: de mercede agitur, qua pacta acceptaque, cum parata cætera ad bellum eſſent, ſequique Hetruſcus juberet, inficias eunt mercedem ſe belli Romanis inferendi pactos: quicquid acceperint, accepiſſe, ne agrum Hetruſcum vaſtarent, armiſque laceſſe-

a Cap. IX.

b Cap. X.

ſceſſerent cultores. militaturos tamen ſe, ſi utique Hetruſci velint: ſed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua ſede certa conſiſtant. Multa de eo concilia populorum Hetruriæ habita: nec perfici quicquam potuit, non tam quia imminui agrum, quàm quia accolas ſibi quiſque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. Ita dimiſſi Galli, pecuniam ingentem ſine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Hetruſcum adjecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo eſt.

a T. Manlio Coſ. Hetruria provincia ſorte evenit: qui vixdum ingreſſus hoſtium fines, cum exerceretur inter equites. ab rapido curſu circumagendo equo effuſus, extemplo prope expiravit, tertius ab eo caſu dies vitæ conſulis fuit. Quo velut omine belli accepto, deos pro ſe commiſiſſe bellum memorantes Hetruſci, ſuſtulere animos. Romæ tum deſiderio viri, tum incommoditate temporis triſtis nuncius fuit, ut patres ab jubendo dictatore conſulis ſubrogandi comitia ex ſententia principum habita deterruerint. M. Valerium Coſ. omnes ſententiæ centuriæque dixere, quem ſenatus dictatorem dici juſſurus fuerat, tum extemplo in Hetruriam ad legiones proficiſci juſſit. Adventus ejus compreſſit Hetruſcos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet: timorque ipſorum obſidioni ſimilis eſſet, neque illos novus conſul vaſtandis agris, urendiſque tectis, cum paſſim non villæ ſolum, ſed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc ſegnius bellum opinione eſſet, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium novorum ſociorum indicio exorta eſt: Samnites arma & rebellionem ſpectare, ſeque ab eis ſollicitatos eſſe. Picentibus gratiæ actæ: & magna pars curæ patribus ab Hetruria in Samnites verſa eſt. Caritas etiam annonæ ſollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultima foret (ut ſcripſere quibus ædilem fuiſſe eo anno Fabium Maximum placet) ni ejus viri, cura, qualis in bellicis rebus multis tempeſtatibus fuerat, talis domi tum in annonæ diſpenſatione præparando ac convehendo frumento fuiſſet. Eo anno (nec traditur cauſa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius, is comitia conſularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionem. Cn. Fulvium Coſ.

b Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos Coſſ. venerunt queſtum, quia conditionibus pellicere ſe nequiverint ad ſocietatem armorum, Samnites infeſto exercitu ingreſſos fines ſuos vaſtare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo ſatis ſuperque erratum quondam: nunc ita obſtinatos animos eſſe, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam poſtea nomen Romanum violent. Orare patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab ſe Samnitium arceant. Se quamquam bello cum Samnitibus ſuſcepto neceſſaria jam facta adverſus Romanos fides ſit, tamen obſides dare paratos eſſe. Brevis conſultatio Senatus fuit ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, reſque repetendas ab Samnitibus cenſent. Benigne reſponſum Lucanis, ictumque fœdus. Fetiales miſſi, qui Samnitem decedere agro ſociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam miſſi ab Samnitibus qui denunciarent, ſi quod adiſſent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros. Hæc poſtquam audita ſunt Romæ, bellum Samnitibus & patres cenſuerunt, & populus juſſit. Conſules inter ſe provincias partiti ſunt. Scipioni Hetruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diverſique ad ſuum quiſque bellum proficiſcuntur. Scipioni ſegne bellum, & ſimile prioris anni militiæ expectanti, hoſtes ad Volaterras inſtructo agmine occurrerunt. pugnatum majore parte diei, magna utrinque cæde. nox incertis qua data victoria eſſet, intervenit; lux inſequens victorem victumque oſtendit. Nam Hetruſci ſilentio noctis caſtra reliquerunt. Romanus egreſſus in aciem, ubi profectione hoſtium conceſſam victoriam videt, progreſſus ad caſtra, vacuis cum plurima præda (nam & ſtativa trepide deſerta fuerant) potitur. inde in Faliſcum agrum copiis reductis, cum impedimenta Faleriis cum modico præſidio reliquiſſet, expedito agmine ad populandos hoſtium fines incedit. omnia ferro igníque vaſtantur, prædæ undique actæ, nec ſolum modo vaſtum hoſti relictum, ſed caſtellis etiam vicíſque illatus ignis. Urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Hetruſcos compulerat. C. Fulvii conſulis clara pugna in Samnio ad Bovia-

a Cap. XI. *b Cap.* XII.

Bovianum haud quaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggreſſus, nec ita multo poſt Aufidenam vi cepit.

a Eodem anno Carſeolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius Coſ. de Samnitibus triumphavit. Cum comitia conſularia inſtarent, fama exorta, Hetruſcos Samniteſque conſcribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Hetruſcorum, quod non Gallos quacunque conditione traxerint ad bellum: increpari magiſtratus Samnitium, quod exercitum adverſus Lucanum hoſtem comparatum, objecerint Romanis. itaque ſuis ſociorumque viribus conſurgere hoſtes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum eſſe certamine. Hic terror, cum illuſtres viri conſulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde ut inclinata ſtudia vidit, etiam recuſantem, convertit. Quid ſe jam ſenem, ac perfunctum laboribus, laborumque præmiis, ſollicitarent? nec corporis nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipſam vereri, ne cui deorum nimia jam in ſe, & conſtantior quam velint humanæ res, videatur. & ſe gloriæ ſeniorum ſuccreviſſe: & ad ſuam gloriam conſurgentes alios lætum aſpicere, nec honores magnos fortiſſimis viris Romæ, nec honoribus deeſſe fortes viros. Acuebat hac moderatione tam juſta ſtudia, quæ verecundia legum reſtinguenda ratus, legem recitari juſſit, qua intra decem annos eundem conſulem refici non liceret. Vix præ ſtrepitu audita lex, tribunique plebis nihil id impedimenti futurum ajebant, ſe ad populum laturos, uti legibus ſolveretur. Et ille quidem in recuſando perſtabat: *quid ergo attineret leges ferri* rogitans, *quibus per eoſdem qui tuliſſent, fraus fieret? jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus ſuffragia inibat: & ut quæque introvocata erat centuria, conſulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum conſenſu civitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis acturique eſtis, Quirites, cæterum quoniam in me, quod vos vultis, facturi eſtis, in collega ſit mea apud vos gratia locus. P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente ſuo quæſo mecum conſulem faciatis.* Juſta ſuffragatio viſa. Omnes quæ ſupererant centuriæ, Q. Fabium, P. Decium conſules dixere. Eo anno plerique dies dicta ab ædilibus, quia plus quam quod lege finitum erat, agri poſſiderent: nec quiſquam ferme eſt purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum eſt.

b Coſſ. novi, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, cum inter ſe agitarent, uti alter Samnites hoſtes, alter Hetruſcos deligeret: quantæque in hanc aut illam provinciam copiæ ſatis eſſent, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis eſſet: ab Sutrio & Nepete & Faleriis legati, auctores, concilia Hetruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium avertetunt. Profecti Coſſ. quo expeditiores commeatus eſſent, & incertior hoſtis qua venturum bellum foret: Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hoſtium fines ventum eſt, uterque populabundus effuſo agmine incedit: explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hoſtes in occulta valle inſtructi, qua ingreſſos Romanos ſuperiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præſidioque modico impoſito, præmonitis militibus adeſſe certamen, quadrato agmine ad prædictas hoſtium latebras ſuccedit. Samnites deſperantes improviſo tumultu, quando in apertum ſemel diſcrimen evaſura eſſet res, & ipſi acie juſta maluerunt concurrere. itaque & in æquum deſcendunt, ac fortunæ ſe majore animo quam ſpe, committunt, cæterum ſive quia ex omnium Samnitium populis quodcunque roboris fuerat, contraxerant: ſeu quia diſcrimen ſummæ rerum augebat animos: aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius ubi nulla ex parte hoſtem loco moveri videt, M. Fulvium & M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, ut ſi quando unquam equeſtri ope adjutam Rempubl. meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præſtent: peditum certamine immobilem hoſtem reſtare: omnem reliquam ſpem in impetu eſſe equitum. & ipſos nominatim juvenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promiſſis onerat. Cæterum quando ne ea quoque tentata vis proficeret, conſilio graſſandum, ſi nihil vires juvarent, ratus; Scipionem legatum haſtatos primæ legionis ſubtrahere ex acie, & ad montes proximos quam

a Cap. XIII.

b Cap. XIV.

quam poſſet occultiſſime circumducere jubet; inde aſcenſu abdito à conſpectu erigere in montes agmen: averſoque hoſti ab tergo repente ſe oſtendere. Equites ducibus tribunis haud multo plus hoſtibus quam ſuis, ex improviſo ante ſigna evecti, præbuerunt tumultus. adverſus incitatas turmas ſtetit immota Samnitium acies: nec parte alia pelli aut perrumpi potuit: & poſtquam irritum inceptum erat, recepti poſt ſigna prælio exceſſerunt. Crevit ex eo hoſtium animus: nec ſuſtinere frons prima tam longum certamen, increſcentemque fiducia ſui vim potuiſſet, ni ſecunda acies juſſu Coſ. in primum ſucceſſiſſet. Ibi integræ vires ſiſtunt invehentem ſe jam Samnitem, & tempore improviſa ex montibus ſigna clamorque ſublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos. Nam & Fabius *Decium collegam appropinquare* exclamavit: & pro ſe quiſque miles *adeſſe alterum Coſ. adeſſe legiones* gaudio alacres fremunt: terrorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidiniſque Samnites implevit. maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque feſſi opprimerentur: & quia paſſim in fugam diſſipati ſunt, minor cædes quam pro tanta victoria fuit. tria millia & CCCC. cæſi: capti trecenti ferme & triginta: ſigna militaria capta tria & viginti.

a Samnitibus Apuli ſe ante prælium conjunxiſſent, ni P. Decius Coſ. iis ad Maleventum caſtra objeciſſet, extractoſque deinde ad certamen fudiſſet. Ibi quoque plus fugæ fuit quam cædis. duo millia Apulorum cæſa, ſpretoque eo hoſte Decius in Samnium legiones duxit. ibi duo conſulares exercitus diverſis vagati partibus omnia ſpacio quinque menſium evaſtarunt. quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii caſtra fuerunt: alterius conſulis ſex & octoginta, nec valli tantum ac foſſarum veſtigia relicta: ſed multa illis inſigniora monimenta vaſtitatis circa, regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia CCCC. cæſi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum cauſa Romam profectus maturavit eam rem agere. Cum primò vocatæ Q. Fabium conſulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius conſularis candidatus, vir acer & ambitioſus, non ſui magis honoris cauſa, quam ut patricii recuperarent duo conſularia loca, cum ſuis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut ſe cum Q. Fabio Coſ. dicerent. Fabius primo de ſe eadem fere, quæ priore anno dicendo abnuere, circumſtare ſellam omnis nobilitas, orare ut ex cœno plebejo conſulatum extraheret: majeſtatemque priſtinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius ſilentio facto, media oratione ſtudia hominum ſedavit: *facturum enim ſe fuiſſe*, dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, ſi alium quam ſe conſulem fieri videret: nunc ſe ſui rationem comitiis, cum contra leges futurum ſit, peſſimo exemplo non habiturum.* Ita Lucius Volumnius de plebe cum Ap. Claudio Coſ. eſt factus. priore item conſulatu inter ſe comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugiſſe eum Appium Claudium collegam, eloquentia civilibuſque artibus haud dubiè præſtantem.

b Comitiis perfectis veteres Conſules juſſi bellum in Samnio gerere, prorogato in ſex menſes imperio. Itaque inſequenti quoque anno L. Volumnio, App. Claudio Coſſ. P. Decius, qui Coſ. in Samnio relictus à collega fuerat, proconſul idem populari non deſtitit agros, donec Samnitium exercitum nuſquam ſe prælio committentem, poſtremo expulit finibus. Hetruriam pulſi petierunt: & quod legationibus nequicquam ſæpe tentaverant, id ſe tanto agmine armatorum miſtis terrore precibus acturos efficacius rati, poſtulaverunt principum Hetruriæ concilium. quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. omnia expertos eſſe. ſi ſuiſmet ipſorum viribus tolerare tantam molem belli poſſent: tentaſſe etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia. petiſſe pacem à populo Romano, cum bellum tolerare non poſſent: rebellaſſe, quod pax ſervientibus gravior, quam liberis bellum eſſet: unam ſibi ſpem reliquam in Hetruſcis reſtare: ſcire gentem Italiæ opulentiſſimam armis, viris, pecunia eſſe: habere accolas Gallos inter ferrum & arma natos, feroces cum ſuopte ingenio, tum adverſus Romanum populum: quem captum à ſe, auroque redemptum haud vana jactantes memorent. Nihil abeſſe ſi ſit animus Hetruſcis, qui Porſenæ quondam, majoribuſque eorum fuerit: quin Romanos omni agro cis Tiberim pulſos, dimicare pro ſalute ſua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, inſtructum armis, ſtipendio veniſſe:

a Cap. XV.

b Cap. XVI.

ſonfeſtim ſecuturos, vel ſi ad ipſam Romanam urbem oppugnandam ducant.

a Hæc eos in Hetruria jactantes, molienteſque bellum domi Romanum urebat: nam P. Decius ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio: *Quid per agros,* inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur? Nullus jam exercitus Samnio præſidet. ceſſere finibus, ac ſibimetipſi exilium conſcivere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam validam urbem oppugnandum ducit: tantuſque ardor militum fuit & charitate ducis & ſpe majoris, quam ex agreſtibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent, ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi captique, & alia præda ingens capta eſt quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet: *Hæccine,* inquit, *victoria ſola, aut hac præda contenti eſtis futuri? vultis vos pro virtute ſpes gerere? Omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus relictæ veſtræ ſunt, quando legiones eorum tot præliis fuſas, poſtremo finibus expuliſtis. vendite iſta: & illicite lucro mercatorem, ut ſequatur agmen, ego ſubinde ſuggeram quæ vendatis, ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet.* Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem, ad Romuleam pergunt. Ibi quoque ſine opere, ſine tormentis, ſimul admota ſunt ſigna, nulla vi deterriti à muris, qua cuique proximum fuit, ſcalis raptim admotis in mœnia evaſere. Captum oppidum ac direptum eſt. ad duo millia & CCC. occiſi, & ſex millia hominum capta, & miles ingenti præda potitus, quam vendere ſicut priorem coactus. Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen ſumma alacritate ductus, cæterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nam & defenſa ſumma vi mœnia ſunt: & locus erat munimento naturaque tutus, ſed evicit omnia aſſuetus prædæ miles. ad tria millia hoſtium circa muros cæſa, præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibuſdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantia ab Decio, à Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt. Sunt qui novorum conſulum hanc gloriam faciant, quidam non amborum, ſed alterius, P. Volumnii: ei Samnium provinciam eveniſſe.

b Dum ea in Samnio, cujuſcunque ductu auſpicioque gererentur, Romanis in Hetruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur: cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat: Tuſci fere omnes conciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & Gallica auxilia mercede ſolicitabantur, omnis ea multitudo ad caſtra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens poſtquam Romam perlatus eſt, cum jam L. Volumnius Coſ. cum legionibus ſecunda ac tertia, ſociorumque millibus quindecim profectus in Samnium eſſet; Ap. Claudium primo quoque tempore in Hetruriam ire placuit: duæ Romanæ legiones ſecutæ, prima & quarta, & ſociorum duodecim millia; caſtra haud procul ab hoſte poſita. Cæterum magis eo profectum eſt, quod mature ventum erat, ut quoſdam ſpectantes jam arma in Hetruria populos, metus Romani nominis comprimeret: quàm quod ductu conſulis quicquam ibi ſatis ſcite aut fortunate geſtum ſit. Multa prælia locis & temporibus iniquis commiſſa, ſpeſque in dies graviorem hoſtem faciebat. & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux ſatis fideret. Literas ad collegam accerſendum ex Samnio miſſas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, cum ea ipſa inter Coſſ. populi Romani jam iterum eodem honore fungentes diſcrepatio fuerit. Appio abnuente miſſas, Volumnio affirmante Appii ſe literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria caſtella ceperat, in quibus ad tria millia hoſtium cæſa erant, dimidium fere ejus captum. Et Lucanorum ſeditiones à plebeis & egentibus ducibus ortas, ſumma optimatium voluntate per Q. Fabium proconſulem, miſſum eò cum veteri exercitu compreſſerat. Decio populandos hoſtium agros relinquit: ipſe cum ſuis copiis in Hetruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes accepere. Appium ex conſcientia ſua credo animum habuiſſe haud immerito iratum, ſi nihil ſcripſerat: illiberali & ingrato animo, ſi eguerat ope, diſſimulantem. vix enim ſalute mutua reddita, cum obviam egreſſus eſſet: *Satin' ſalva,* inquit, *Luci Volumni? ut ſeſe in Samnio res habent? quæ te cauſa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res proſperas eſſe

air:

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII.

ſit: literis ejus accitum veniſſe: quæ ſi falſæ fuerint, nec uſus ſui ſit in Hetruria, extemplo converſis ſignis abiturum. *Tu vero abeas*, inquit, *neque te quiſquam moratur: etenim minime conſentaneum eſt, cum bello tuo forſitan vix ſufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari veniſſe*. Bene Hercules verteret, dicere Volumnius: malle fruſtra operam inſumptam: quam quicquam incidiſſe, cur non ſatis eſſet Hetruriæ unus conſularis exercitus.

a Digredientes jam conſules, legati tribunique ex Appiano exercitu circumſiſtunt: pars imperatorem ſuum orare, ne collegæ auxilium, quod accipiendum ultro fuerit, ſua ſponte oblatum ſperneretur: plures abeunt: Volumnio obſiſtere, atque obteſtari ne pravo cum collega certamine rempub. prodat, ſi qua clades incidiſſet: deſertori magis quam deſerto noxiæ fore. eo rem adductam, ut omnis rei bene aut ſecus geſtæ in Hetruria decus dedecuſque ad L. Volumnium ſit delegatum, neminem quæſiturum quæ verba Appii, ſed quæ fortuna exercitus fuerit. dimitti ab Appio eum, ſed à republ. & ab exercitu retineri, experiretur modo voluntatem militum. Hæc monendo obteſtandoque prope reſtitantes Coſſ. in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme ſententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et cum Volumnius cauſa ſuperior, ne infacundus quidem adverſus eximiam eloquentiam collegæ viſus eſſet: cavillanſque Appius ſibi acceptum referre diceret debere, quod ex mutuo atque elingui facundum etiam Coſ. haberent: priore conſulatu primis utique menſib. hiſcere eum nequiſſe, nunc jam populares orationes ſerere: *Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu à me ſtrenue facere, quam ego abs te ſcite loqui didiciſſem? Poſtremo conditionem ferre, quæ decretura ſit, non orator (neque enim id deſiderare rempub.) ſed imperator uter ſit melior: Hetruriam & Samnium provincias eſſe: utram mallet, eligeret. ſuo exercitu ſe vel in Hetruria, vel in Samnio rem geſturum*. Tum militum clamor ortus, ut ſimul ambo bellum Hetruſcum ſuſciperent. quo animadverſo conſenſu Volumnius. *Quoniam in collega voluntate interpretanda*, inquit, *erravi, non committam ut quid vos volitis, obſcurum ſit. manere, an abire me velitis, clamore ſignificate*. tum vero tantus eſt clamor exortus, ut hoſtes è caſtris exciret. armis arreptis in aciem deſcendunt. & Volumnius ſigna canere, ac vexilla afferri è caſtris juſſit. Appium addubitaſſe ferunt, cernentem, ſeu pugnante ſeu quieto ſe fore collegæ victoriam. deinde veritum ne ſuæ quoque legiones Volumnium ſequerentur, & ipſum flagitantibus ſuis ſignum dediſſe. Ab neutra parte ſatis commode inſtructi fuerunt. nam Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat: ſuoque impetu magis milites, quam cujuſquam ductu aut imperio pugnam capeſſebant: & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec ſatis temporis ad inſtruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hoſtem perveniret. itaque fronte inæquali concurſum eſt: & velut ſorte quadam mutante aſſuetos inter ſe hoſtes, Hetruſci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius, in medio pugnæ diſcrimine, ita ut inter prima ſigna manibus ad cælum ſublatis conſpiceretur, ita precatus eſſe: *Bellona, ſi nobis victoriam das, aſt ego templum tibi voveo*. Hæc precatus, velut inſtigante dea, & ipſe collegæ, & exercitus virtutem adæquavit ducis. Imperatoria opera exequitur: & milites ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. ergo fundunt fugantque hoſtes majorem molem haud facile ſuſtinentes, quam cum qua manus conſerere aſſueti fuerant. urgendo cedentes, inſequendoque effuſos compulere ad caſtra, ibi interventu Gellii, cohortiumque Sabellarum pauliſper recruduit pugna. iis quoque mox fuſis, jam à victoribus caſtra oppugnabantur, & cum Volumnius ipſe portæ ſigna inferret, Appius *Bellonam victricem* identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per foſſas irruperunt. caſtra capta direptaque: præda ingens parta, & militi conceſſa eſt: ſeptem millia ac trecenti hoſtium occiſi: duo millia & centum viginti capti.

b Dum ambo Coſſ. omniſque Romana vis in Hetruſcum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Veſtinos in Campaniam Falernumque agrum tranſcendunt, ingenteſque prædas faciunt. Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu po-

a Cap. XIX.

b Cap. XX.

pulationibuſque Campani agri, ad tuendos ſocios convertit. Ut in Calœnum agrum venit, & ipſe cernit recentia cladis veſtigia, & Calœni narrant tantum jam prædæ hoſtes trahere, ut vix explicare agmen poſſint: itaque jam propalam duces loqui extemplo eundum in Samnium eſſe: ut relicta ibi præda in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea quamquam ſimilia veris erant; certius tamen exploranda ratus dimittit equites, qui vagos prædatores in agris palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoſcit ad Vulturnum flumen ſedere hoſtem: inde tertia vigilia moturum iter in Samnium eſſe. His ſatis exploratis profectus tanto intervallo ab hoſtibus conſedit, ut nec adventus ſuus propinquitate nimia noſci poſſet: & egredientem è caſtris hoſtem opprimeret, aliquanto ante lucem ad caſtra acceſſit: gnaroſque Oſcæ linguæ exploratum quid agatur mittit. Intermiſti hoſtibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoſcunt infrequentia armatis ſigna egreſſa, prædam prædæque cuſtodes exire, ignobile agmen, & ſua quemque molientem, nullo inter alios conſenſu, nec ſatis certo imperio. Tempus adgrediendi aptiſſimum viſum eſt: & jam lux appetebat, itaque ſigna canere juſſit, agmenque hoſtium adgreditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ ſe agere prædam: pars ſtare, incerti utrum progredi, an regredi in caſtra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam tranſcenderant vallum, cædeſque ac tumultus erat in caſtris. Samnitium agmen præterquam hoſtili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipſi ſoluti vinctos ſolvebant: partim arma in ſarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipſo terribiliorem intermiſti agmini præbebant. memorandum deinde edidere facinus: nam Statium Minacium ducem adeuntem ordines, hortantemque invadunt, diſſipatis inde equitibus qui cum eo aderant, ipſum circumſiſtunt, inſidentemque equo, captum ad Coſ. Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima ſigna Samnitium: præliumque jam profligatum, integratum eſt: nec diutius ſuſtineri potuit. cæſa ad ſex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: ſigna militaria triginta: &, quod lætiſſimum victoribus fuit, captivorum recepta ſeptem millia & CCCC. præda ingens ſociorum: acciti que edicto domini ad res ſuas noſcendas recipiendaſque præſtituta die. quarum rerum non extitit dominus, militi conceſſæ: coactique vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent.

a Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: & per eos forte dies ex Hetruria allatum erat, poſt deductum inde Volumnianum exercitum Hetruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari, & Gallos precio ingenti ſolicitari. His nunciis Senatus conterritus, juſtitium indici, delectum omnis generis hominum habere juſſit. Nec ingenui modo, aut juniores ſacramento adacti ſunt, ſed ſeniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati, & defendendæ urbis conſilia agitabantur: ſummæque rerum prætor P. Sempronius præerat. cæterum parte curæ exonerarunt Senatum Lucii Volumnii Coſ. literæ, quibus cæſos fuſoſque populatores Campaniæ cognitum eſt. Itaque & ſupplicationes ob rem bene geſtam conſulis nomine decernunt: juſtitium remittitur, quod fuerat per dies decem & octo: ſupplicatioque perlata fuit. Tum de præſidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. Itaque placuit ut duæ coloniæ circa Veſtinum & Falernum agrum deducerentur: una ad oſtium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata: altera in ſaltu Veſtino Falernum contingente agrum, ubi Synone dicitur Græca urbs fuiſſe, Sinueſſa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negocium datum eſt, ut plebiſcito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare, nec qui nomina darent, facile inveniebantur: quia in ſtationem ſe prope perpetuam infeſtæ regionis, non in agros mitti rebantur. Avertit ab eis curis Senatum Hetruriæ ingraveſcens bellum, & crebræ literæ Appii, monentis ne regionis ejus motum negligerent. quatuor gentes conferre arma, Hetruſcos, Samnites, Umbros, Gallos. jam caſtra bifariam facta eſſe: quia unus locus capere tantam multitudinem non poſſit. Ob hæc, & jam appetebat tempus, comitiorum cauſa L. Volumnius Coſ. Romam revocatus. qui prius quam ad ſuffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo,

a Cap. XXI.

populo, multa de magnitudine belli Hetruſci diſſeruit, jam tum, cum ipſe ibi cum collega rem pariter geſſerit, fuiſſe tantum bellum, ut nec duce uno nec exercitu geri potuerit: acceſſiſſe poſtea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adverſus quatuor populos, duos Conſules illo die deligi meminiſſent, ſe niſi conſideret eum conſenſu populi Romani conſulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur: dictatorem fuiſſe extemplo dicturum.

a Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium conſenſu deſtinaretur; eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ conſulem cum L. Volumnio dicebat. Fabii oratio fuit qualis biennio ante: deinde ut vincebatur conſenſu, verſa poſtremo ad collegam P. Decium poſcendum, id ſenectuti ſuæ adminiculum fore: cenſura duobuſque conſulatibus ſimul geſtis expertum ſe nil concordi collegio firmius ad rempub. tuendam eſſe. novo imperii ſocio vix jam aſſueſcere ſenilem animum poſſe, eum moribus notis facilius ſe communicaturum conſilia. Subſcripſit orationi ejus conſul cum meritis P. Decii laudibus: tum quæ ex concordia conſulum bona, quæque ex diſcordia mala in adminiſtratione rerum militarium evenirent, memorando, quam prope ad ultimum diſcrimen ſuis & collegæ certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent. Eſſe præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia conſularia eſſe, callidos ſolerteſque, juris atque eloquentiæ conſultos, quali Ap. Claudius eſſet, urbi ac foro præſides habendos, prætoreſque ad reddenda jura creandos eſſe. His agendis dies eſt conſumptus, poſtridie ad præſcriptum conſulis & conſularia & prætoria comitia habita. Coſ. creati, Q. Fabius, & P. Decius: Appius Claudius prætor: omnes abſentes. & L. Volumnio ex S. C. & ſcito plebis prorogatum in annum imperium eſt.

b Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum cauſa ſupplicationes in biduum Senatus decrevit, publice vinum ac thus ſacrificiis præbitum, ſupplicatum iere frequentes viri fœminæque. Inſignem ſupplicationem fecit certamen in ſacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario eſt ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebejo nuptam L. Volumnio conſuli, matronæ, quod è patribus nupſiſſet, ſacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarſit: cum ſe Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingreſſam: & uni nuptam, ad quem virgo deducta ſit: nec ſe viri, honorumve ejus ac rerum geſtarum pœnitere vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium quod ſatis eſſet loci modico ſacello, excluſit: aramque ibi poſuit: & convocatis plebeis matronis conqueſta injuriam patriciarum: *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico, voſque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas ſit: detiſque operam, ut hæc ara, quam illa, ſi quid poteſt, ſanctius, & a caſtioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quod illa antiquior, culta eſt, ut nulla niſi ſpectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuiſſet, jus ſacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis ſolum, ſed omnis ordinis fœminis. poſtremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt, quorum bonis multatis, ex eo quod in publicum redactum eſt, ænea in Capitolio limina, & trium menſarum argentea vaſa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem ſimulachra infantium, conditorum urbis ſub uberibus lupæ poſuerunt: ſemitamque ſaxo quadrato à Capena porta ad Martis ſtraverunt. Et ab ædilibus plebeiis L. Ælio Pæto, & C. Fulvio Curvo ex multatitia item pecunia, quam exegerant pecuariis damnatis, ludi facti: pateræque aureæ ad Cereris poſitæ.

c Q. Inde Fabius quintum, & P. Decius quartum conſulatum ineunt: tribus conſulatibus, cenſuraque collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter ſe clari. quæ ne perpetua eſſet, ordinum magis quam ipſorum inter ſe certamen interveniſſe reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Hetruriam extra ordinem provinciam haberet: plebeiis auctoribus Decio, ut ad ſortem revocaret. Fuit certe contentio in Senatu: & poſtquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum eſt, in con-

a Cap. XXIII. *b* Cap. XXIV.

c Cap. XXV.

cione, ut inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, quam arborem conſeruiſſet, ſub ea legere alium fructum indignum eſſe dicere, ſe aperuiſſe Ciminiam ſylvam, viamque per devios ſaltus Romano bello feciſſe. Quid ſe id ætatis ſolicitaſſent, ſi alio duce bellum geſturi eſſent? Nimirum adverſarium ſe, non ſocium imperii legiſſe ſenſim exprobrat: & invidiſſe Decium concordibus collegiis tribus. Poſtremo ſe tendere nihil ultra, quam ut ſi ſe dignum provincia ducerent, in eam mitterent, in ſenatus arbitrio ſe fuiſſe, & in poteſtate populi futurum. P. Decius Senatus injuriam querebatur quoad potuerint patres anniſos, ne plebejis aditus ad magnos honores eſſet: poſtquam ipſa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata eſſet: queri quemadmodum irrita ſint non ſuffragia modo populi, ſed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum poteſtatem vertantur. Omnes ante ſe conſules ſortitos provincias eſſe: nunc extra ſortem Fabio Senatum provinciam dare. Si honoris ejus cauſa; ita eum de ſe, deque republ. meritum eſſe, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non ſua contumelia ſplendeat. cui autem dubium eſſe, ubi unum bellum ſit aſperum ac difficile, cum id alteri extra ſortem mandetur, quin alter conſul pro ſupervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Hetruria geſtis: velle & P. Decium gloriari: & forſitan quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviſo incendium daret, eum ſe extincturum. Poſtremo ſe collegæ honores præmiaque conceſſurum, verecundia ætatis ejus majeſtatiſque: cum periculum, cum dimicatio propoſita ſit, neque cedere ſua ſponte, neque ceſſurum; & ſi nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut quod populi ſit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum, deoſque immortales ſe precari, ut ita ſortem æquam ſibi cum collega dent, ſi eandem virtutem felicitatemque in bello adminiſtrando daturi ſint. certe id & natura æquum, & exemplo utile eſſe, & ad famam populi Romani pertinere, eos conſules eſſe, quorum utrolibet duce bellum Hetruſcum geri recte poſſit. Fabius nihil aliud precatus populum, quam ut priusquam intro vocarentur ad ſuffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Hetruria literas audirent, comitio abit, nec minore populi conſenſu, quam ſenatus, provincia Hetruria extra ſortem Fabio decreta eſt.

a Concurſus inde ad conſulem factus omnium ferme juniorum: & pro ſe quiſque nomina dabant. Tanta cupido erat ſub eo duce ſtipendia faciendi. Qua circumfuſus turba: *Quatuor millia*, inquit, *peditum & ſexcentos equites duntaxat ſcribere in animo eſt, hodierno & craſtino die, qui nomina dederint, mecum ducam. Majori mihi curæ eſt, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac ſpei gerente, quod non deſiderata multitudo erat: ad oppidum Aharnam, unde haud procul hoſtes erant, ad caſtra Appii prætoris pergit. paucis citra militibus lignatores ei cum præſidio occurrunt; qui ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque eſſe conſulem accepere: læti atque alacres diis populoque Romano gratias agunt, quod eum ſibi imperatorem miſiſſent. Circumfuſi deinde cum conſulem ſalutarent, quærit Fabius quo pergerent, reſpondentibuſque, lignatum ſe ire, *ain' tandem*, inquit, *num caſtra vallata non habetis?* ad hoc eum ſuclamatum eſſet, duplici quidem vallo, & foſſa, & tamen in ingenti metu eſſe: *habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in caſtra, terroremque ibi vellentes vallum, & iis qui in caſtris remanſerant militibus, & ipſi Appio fecerunt. Tum pro ſe quiſque aliis dicere, conſulis ſe Q. Fabii facere juſſu. Poſtero inde die caſtra mota, & Appius prætor Romam dimiſſus, inde nuſquam ſtativa Romanis fuere. negabat utile eſſe uno loco ſedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac ſalubriorem eſſe. Fiebant autem itinera quanta fieri ſinebat hyems haud dum exacta. Vere inde primo relicta ſecunda legione ad Cluſium, quod Camars olim appellabant, præpoſitoque caſtris L. Scipione proprætore Romam ipſe ad conſultandum de bello rediit: ſive ipſe ſponte ſua, quia bellum ei majus in conſpectu erat, quam quantum eſſe famæ crediderat: ſive ſenatus conſulto accitus: nam in utrumque auctores ſunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt. cum in ſenatu, & apud populum (id quod per literas aſſidue fecerat) terrorem belli Hetruſci augeret. non ſuffecturum ducem unum nec exercitum unum adverſus quatuor populos. periculoſum eſſe, ſive juncti unum

a Cap. XXV.

num premant, ſive id diverſi gerant bellum, ne ad omnia ſimul obire unus non poſſit, duas ſe ibi legiones Romanas reliquiſſe: & minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio veniſſe, ſibi placere P. Decium conſulem primo quoque tempore in Hetruriam ad collegam proficiſci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. ſi conſul malit in ſuam provinciam ire, Volumnium in Hetruriam ad conſulem cum exercitu juſto conſulari proficiſci. Cum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium cenſuiſſe ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio ſervarentur, donec vel ipſe, ſi per commodum reip. poſſet, Romam veniſſet, vel aliquem ex legatis miſiſſet, à quo diſceret Senatus quantum in Hetruria belli eſſet, quantiſque adminiſtrandum copiis, & quos per duces eſſet.

a Fabius ut Romam rediit: & in Senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam: magiſque in altero aſſumendo duce aliorum indulgere timori, quam ſuo aut reipub. periculo conſulere. Cæterum ſi ſibi adjutorem belli, ſociumque imperii darent: quonam modo ſe oblivisci P. Decii conſulis per tot collegia experti poſſe? neminem omnium ſecum conjungi malle: & copiarum ſatis ſibi cum P. Decio, & nunquam nimium hoſtium fore: Sin collega quid aliud malit: at ſibi L. Volumnium darent adjutorem. Omnium rerum arbitrium, & à populo & à Senatu, & ab ipſo collega Fabio permiſſum eſt. & cum Decius ſe in Samnium vel in Hetruriam proficiſci paratum eſſe oſtendiſſet: tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis: triumphuſque non bellum decretum conſulibus videretur. Invenio apud quoſdam, extemplo conſulatu inito, profectos in Hetruriam Fabium Deciumque ſine ulla mentione ſortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ expoſui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina exponere ſatis fuerit: adjecerint & Appii criminationes de Fabio abſente ad populum, & pertinaciam adverſus præſentem Coſ. prætoris, contentionemque aliam inter collegas: tendente Decio, ut ſuæ quiſque provinciæ ſortem tueretur. Conſtare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo Coſſ. ad bellum ſunt. Cæterum antequam Coſſ. in Hetruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Cluſium venerunt, legionem Romanam caſtraque oppugnaturi. Scipio qui caſtris præerat, loco adjuvandam paucitatem ſuorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & caſtra erat, aciem erexit. ſed, ut in re ſubita, parum explorato itinere, ad jugum perrexit, quod hoſtes ceperant, parte alia aggreſſi. Ita cæſa ab tergo legio: atque in medio, cum hoſtis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non ſupereſſet, quidam auctores ſunt: nec ante ad conſules, qui jam haud procul à Cluſio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conſpectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum ſuſpenſa geſtantes capita, & lanceis infixa, ovanteſque moris ſui carmine. Sunt qui Umbros fuiſſe, non Gallos tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumventis populatoribus cum L. Manlio Torquato legato, Scipionem proprætorem ſubſidium è caſtris tuliſſe: victoreſque Umbros redintegrato prælio victos eſſe: captivoſque eos ac prædam ademptam. Similius vero eſt à Gallo hoſte quam Umbro eam cladem acceptam, quod cum ſæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo conſules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano Campaniſque mille equitibus delectis ad id bellum miſſis, & ſociorum nominiſq; Latini majore exercitu, quam Romani, alii duo exercitus haud procul urbe Hetruriæ oppoſiti, unus in Faliſco: alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius, & L. Poſthumius Magillus, proprætores ambo, ſtativa in eis locis habere juſſi.

a Conſules ad hoſtes tranſgreſſos Appennino in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo caſtra poſita. Inter hoſtes deinde conſultationes habitæ: atque ita convenit, ut ne unis caſtris miſcerentur omnes, neve in aciem deſcenderent ſimul. Samnitibus Galli, Hetruſcis Umbri adjecti, dies indicta pugnæ: Samnitibus Galliſque delegata pugna: inter ipſum certamen Hetruſci Umbrique juſſi caſtra Romana oppugnare. Hæc conſilia turbarunt tranſfugæ Cluſini tres, clam nocte ad Fabium conſulem transgreſſi: qui editis hoſtium conſiliis, dimiſſi cum donis, ut ſubinde, ut quæque res nova decreta eſſet, exploratum perferrent, conſules Fulvio ut ex Faliſco, Poſthumio ut ex Vaticano exercitum ad Cluſium

a Cap. XXVI.

b Cap. XXVII.

admoveant, ſummaque vi fines hoſtium depopulentur, ſcribunt. Hujus populationis fama Hetruſcos ex agro Sentinate ad ſuos fines tuendos movit. Inſtare inde conſules, ut abſentibus iis pugnaretur. per biduum laceſſire prælio hoſtem, biduo nihil dignum dictu actum, pauci utrinque cecidere: magiſque irritati ſunt ad juſtum certamen animi, quam ad diſcrimen ſumma rerum adducta. Tertio die deſcenſum in campum omnibus copiis eſt. Cum inſtructæ acies ſtarent, cerva fugiens lupum è montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diverſæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos curſum deflexit. Lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere. Tum ex anteſignanis Romanus miles: *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi ſacram Dianæ feram jacentem videtis: hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris noſtri admonuit.* Dextro cornu Galli, ſiniſtro Samnites conſtiterunt. Adverſus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, adverſus Gallos pro ſiniſtro Decius quintam & ſextam inſtruit. ſecunda & quarta cum L. Volumnio proconſule in Samnio gerebant bellum. Primo concurſu adeo æquis viribus geſta res eſt, ut ſi affuiſſent Hetruſci & Umbri, aut in acie, aut in caſtris quocunque ſe inclinaſſent, accipienda clades fuerit.

a Cæterum quanquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum diſcrimen fortuna fecerat, qua datura vires eſſet. haudquaquam ſimilis pugna in dextro lævoque cornu erat: Romani apud Fabium arcebant magis quam inferebant pugnam, extrahebaturque in quam maximè ſerum diei certamen: quia ita perſuaſum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces eſſe, quos ſuſtineri ſatis ſit: longiore certamine ſenſim reſidere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantiſſima laboris atque æſtus fluere: primaque eorum prælia plus quam virorum, poſtrema minus quam fœminarum eſſe. In id tempus igitur quo vinci ſolebat hoſtis, quam integerrimas vires militi ſervabat. Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior videbatur pedeſtris pugna, equitarum in pugnam concitat: & ipſe fortiſſimæ juvenum turmæ immiſtus, orat proceres juventutis, ut ſecum in hoſtem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, ſi ab lævo cornu, & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos & jam inter media equitum agmina prælia cientes, novum pugnæ conterruit genus. eſſedis carriſque ſuperſtans armatus hoſtis ingenti ſonitu equorum rotarumque advenit, & inſolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor diſſipat: ſternit inde ruentes equos viroſque improvida fuga, turbata hinc etiam ſigna legionum, multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen, obtriti anteſignani: & inſecuta ſimul territos hoſtes vidit. Gallica acies nullum ſpacium reſpirandi recipiendique ſe dedit. Vociferari Decius, quo fugerent? quamve in fuga ſpem haberent? obſiſtere cedentibus, ac revocare fuſos, deinde ut nulla vi perculſos ſuſtinere poterat: patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? Datum hoc noſtro generi eſt, ut luendis periculis publicis piacula ſimus. Jam ego mecum legiones hoſtium mactandas Telluri ac diis Manibus dabo.* Hæc locutus, M. Livium Pontificem, quem deſcendens in aciem digredi vetuerat ab ſe, præire juſſit verba, quibus ſe legioneſque hoſtium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. devotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veſerim bello Latino ſe juſſerat devoveri: cum ſecundum ſolennes precationes adjeciſſet, præ ſe agere ſeſe formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem: cæleſtium infernorumque iras: contacturum funeribus diris ſigna, tela, arma hoſtium: locumque eundem ſuæ peſtis, & Gallorum ac Samnitium fore: hæc execratus in ſe, hoſteſque, qua confertiſſimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferenſque ſe ipſis infeſtis telis, interfectus eſt.

b Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani duce amiſſo, quæ res terrori alias eſſe ſolet, ſiſtere fugam, ac novam de integro velle inſtaurare pugnam. Galli & maxime globus circumſtans conſulis corpus, velut alienata mente, vana incaſſum jactare tela, torpere quidam, & nec pugnæ meminiſſe, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, juſſeratque proprætorem eſſe, vociferari, viciſſe Romanos

a Cap. XXVIII.

b Cap. XXIX.

manos defunctos conſulis fato : Gallos Samniteſque Telluris matris ac deorum Manium eſſe : rapere ad ſe ac vocare Decium devotam ſecum aciem, furiarumque ac formidinis plena omnia ad hoſtes eſſe. Superveniunt deinde his reſtituentibus pugnam Cornelius Scipio, & C. Marcius, cum ſubſidiis ex noviſſima acie juſſu Q. Fabii conſulis ad præſidium collegæ miſſi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro rep. audenda. itaque cum Gallis ſtructis ante ſe ſcutis conferti ſtarent, nec facilis pede collato videretur pugna : juſſu legatorum collecta humi pila, quæ ſtrata inter duas acies jacebant, atque in teſtudinem hoſtium conjecta, quibus pleriſque in ſcuta, pleriſque verutis in corpora ipſa fixis. ſternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. Hæc in ſiniſtro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro cornu primo (ut ante dictum eſt) cunctando extraxerat diem : deinde poſtquam nec clamor hoſtium, nec impetus, nec tela miſſa eandem vim habere viſa, præfectis equitum juſſis ad latus Samnitium circumducere alas, ut ſigno dato in tranſverſos quanto maximo poſſent impetu incurrerent : ſenſim ſuos ſigna inferre juſſit, & commovere hoſtem. Poſtquam non reſiſti vidit, & haud dubiam laſſitudinem eſſe : tum collectis omnibus ſubſidiis, quæ ad id tempus reſervaverat, & legiones concitavit, & ſignum ad invadendos hoſtes equitibus dedit. Nec ſuſtinuerunt Samnites impetum : præterque aciem ipſam Gallorum relictis in dimicatione ſociis, ad caſtra effuſo curſu ferebantur. Galli teſtudine facta conferti ſtabant. Tum Fabius audita morte collegæ, Campanorum alam quingentos fere equites excedere acie jubet, & circumvectos à tergo Gallicam invadere aciem : tertiæ deinde legionis ſubſequi principes : & qua turbatum agmen hoſtium viderent, impetu equitum inſtare, ac territos cædere. Ipſe ædem Jovi victori, ſpoliaque hoſtium cum voviſſet, ad caſtra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis conſternata agebatur. Sub ipſo vallo quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab excluſis turba ſuorum pugna eſt. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulſi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta caſtra, & Galli à tergo circumventi. Cæſa eo die hoſtium XXV. millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit : nam ex P. Decii exercitu cæſa ſeptem millia : ex Fabii mille ac ducenti. Fabius dimiſſis ad quærendum collegæ corpus, ſpolia hoſtium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Conſulis corpus eo die, quia obrutum ſuperſtratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. poſtero die inventum relatumque eſt cum multis militum lachrymis. intermiſſa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore, laudibuſque meritis celebrat.

a Et in Hetruria per eoſdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex ſententia geſta : & præter ingentem illatam populationibus agrorum hoſti cladem, pugnatum etiam egregie eſt. Peruſinorumque & Cluſinorum cæſa amplius tria millia, & ſigna militaria ad viginti capta. Samnitium agmen cum per Pelignum agrum fugeret, circumventum à Pelignis eſt, ex millibus quinque ad mille cæſi. Magna ejus diei quo in Sentinati agro bellatum fama eſt, etiam vero ſtanti. Sed ſuperjecere quidam augendo fidem qui in hoſtium exercitu peditum quadraginta millia CCCXXX. equitum ſex & quadraginta millia, mille carpentorum ſcripſere fuiſſe, ſcilicet cum Umbris Tuſciſque, quos & ipſos pugnæ affuiſſe, & ut Romanorum quoque augerent copias, T. Volumnium proconſulem ducem conſulibus exercitumque ejus legionibus conſulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea conſulum propria victoria eſt. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Tifernum montem compulſum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Hetruria ſuis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Hetruſciſque ac Samnitibus triumphavit, milites triumphantem ſecuti ſunt, celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii eſt. excitataque memoria parentis æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, ſagaque, tunicæ, præmia illa tempeſtate militiæ haudquaquam ſpernenda.

b His ita rebus geſtis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Hetruria pax erat. nam & Peruſinis auctoribus poſt deductum ab conſule exercitum, rebellatum fuerat : & Samnites prædatum in agrum Veſtinum Formianumque, & parte alia in Eſernium, quæ vultur-

L 5

a Cap.XXX. *b* Cap.XXXI.

vulturno adjacent flumini, deſcendere: Adverſus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano miſſus. Fabius in Hetruria rebellante denuo quatuor millia & quinquentos Peruſinorum occidit: cepit ad mille ſeptingentos quadraginta: qui redempti ſinguli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus conceſſa. Samnitium legiones cum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconſul ſequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. Ibi & Samnitium legiones omnes conſidunt, & Appius Volumniuſque caſtra conjungunt. Pugnatum infeſtiſſimis animis, hinc ira ſtimulante adverſus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus ſpe. Cæſa ergo Samnitium XVI. millia treceni, capta duo millia ſeptingenti: ex Romano exercitu cecidere duo millia ſeptingenti. Felix annus bellicis rebus, peſtilentia gravis, prodigiiſque ſollicitus. nam & terra multifariam pluiſſe, & in exercitu Ap. Claudii pleroſque fulminibus ictos nunciatum eſt: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges conſulis filius aliquot matronas ad populum ſtupri damnatas pecunia multavit: ex quo multatitio ære Veneris ædem, quæ prope Circum eſt, faciendam curavit. Superſunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen annumque ſextum & quadrageſimum à M. Valerio, A. Cornelio conſulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. & ne tot annorum clades utriuſque gentis, laboreſque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen duriora illa pectora vinci: proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, ſuis ipſi legionibus, miſti alienis ab quatuor exercitibus quatuor ducibus Romanis cæſi fuerant: imperatorem, clariſſimum gentis ſuæ amiſerant: ſocios belli, Hetruſcos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipſi erant: nec ſuis nec externis viribus jam ſtare poterant: tamen bello non abſtinebant. adeone infeliciter quidem defenſæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam malebant. Quinam ſit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum ſcribendo, legendoque quæ gerentes non fatigaverunt?

a Q. Fabium, P. Decium, L. Poſthumius Megillus & M. Atilius Regulus Coſſ. ſecuti ſunt. Samnium ambobus decreta provincia eſt: quia tres

a Cap. XXXII.

ſcriptos hoſtium exercitus, uno Hetruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Poſthumium valetudo adverſa Romæ tenuit, Atilius cum exercitu extemplo profectus: ut in Samnio hoſtes (ita enim placuerat patribus) nondum egreſſos opprimeret, velut ex compoſito ibi obviam habuere hoſtem, ubi & intrare, nedum vaſtare ipſi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, ſociorumque populi Romani fines Samnites prohiberentur: cum caſtra caſtris collata eſſent, quod vix Romanus toties victor auderet, auſi Samnites ſunt (tantum deſperatio ultima temeritatis facit) caſtra Romana oppugnare. & quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei denſa adeo, ut lucis uſum eriperet, non proſpectu modo extra vallum adempto, ſed propinquo etiam congredientium inter ſe conſpectu. hac velut latebra inſidiarum freti Samnites, vixdum ſatis certa luce & eam ipſam premente caligine, ad ſtationem Romanam in porta ſegniter agentem vigilias perveniunt. Improviſo oppreſſis, nec animi ſatis ad reſiſtendum, nec virium fuit. ab tergo caſtrorum decumana porta impetus factus. itaque captum quæſtorium, quæſtorque ibi L. Opimius Pauſa occiſus, conclamatum inde *ad arma*.

b Conſul tumultu excitus, cohortes duas ſociorum, Lucanam, Sueſſanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali via inducit, vixdum ſatis aptatis armis, in ordines eunt, & clamore magis quam oculis hoſtem noſcunt, nec quantus numerus ſit, æſtimari poteſt. Cedunt primo incerti fortunæ ſuæ, & hoſtem introrſum in media caſtra accipiunt. inde cum conſul vociferaretur, *expulſi ne extra vallum, caſtra deinde ſua oppugnaturi eſſent*, rogitans, clamore ſublato connixi primo reſiſtunt, deinde inferunt pedem, urgentque, & impulſos ſemel terrore eodem agunt, quo cœperunt: expellunt extra portam vallumque: inde pergere, ac perſequi, quia turbida lux metum circa inſidiarum faciebat: non auſi, liberatis caſtris contenti, receperunt ſe intra vallum, trecentis ferme hoſtium occiſis. Romanorum ſtationes primæ, vigilumque, & eorum qui circa quæſtorium oppreſſi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samni-

tibus

b Cap. XXXIII.

tibus non infelix audacia auxit: & non modo proferre inde caſtra Romanum, ſed ne pabulari quidem per agros ſuos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuoſior etjam, quam res erant, perlata Romam, coëgit L. Poſthumium Coſ. vixdum validum proficiſci ex urbe: prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram juſſis convenire. Ipſe ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium, ad caſtra collegæ perrexit, inde poſtquam Samnites diffiſi duobus exercitibus reſiſti poſſe, receſſerunt: diverſi Coſſ. ad vaſtandos agros urbeſque oppugnandas diſcedunt.

a Poſthumius Milioniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu deinde poſtquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. ibi capta jam urbe ab hora quarta diei uſque ad octavam fere horam, omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum eſt. poſtremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæſi tria millia ducenti: capti quatuor millia C C. præter prædam aliam. inde Ferentinum ductæ legiones. unde oppidani cum omnibus rebus ſuis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per averſam portam ſilentio exceſſerunt. Igitur ſimul advenit Coſ. primo ita compoſitus inſtructuſque mœnibus ſucceſſit, tanquam idem quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde ut ſilentium vaſtum in urbe, nec arma nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deſerta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret: duas turmas ſociorum Latini nominis circum equitare mœnia atque explorare omnia jubet. Equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conſpiciunt, itineribuſque iis veſtigia nocturnæ hoſtium fugæ. adequitant deinde ſenſim portis: urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conſpiciunt: & conſuli referunt exceſſum urbe: ſolitudine haud dubia id perſpicuum eſſe, & recentibus veſtigiis fugæ, ac ſtrage rerum in trepidatione nocturna paſſim relictarum. His auditis Coſ. ad eam partem urbis quam adierant equites, circumducit agmen: conſtitutiſque haud procul porta ſignis, quinque equites jubet intrare urbem: & modicum ſpacium progreſſus tres manere eodem loco, ſi tuta videantur: duos explorata ad ſe referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque eo ſe progreſſos unde in omnes partes circumſpectus eſſet, longe lateque ſilentium ac ſolitudinem vidiſſe. extemplo Coſ. cohortes expeditas in urbem induxit: cæteros interim caſtra communire juſſit. Ingreſſi milites refractis foribus paucos graves ætate, aut invalidos, inveniunt: relictaque quæ migratu difficilia eſſent, ea diripta: & cognitum ex captivis eſt communi conſilio aliquot circà urbes conſciſſe fugam: ſuos prima vigilia profectos:. credere eandem in aliis urbibus ſolitudinem inventuros. Dictis captivorum fides extitit: deſertis oppidis Coſ. potitur.

b Alteri Coſ. M. Attilio nequaquam tam facile bellum fuit, cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hoſtis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. prælium varium & anceps fuit: triſtius tamen eventu Romanis, & quia inſueti erant vinci, & quia digredientes magis quàm in ipſo certamine, ſenſerunt, quantum in ſua parte plus vulnerum ac cædis fuiſſet. Itaque is terror in caſtris ortus, qui ſi pugnantes cepiſſet, inſignis accepta clades foret. tum quoque ſolicita nox fuit, jam invaſurum caſtra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. minus cladis, cæterum non plus animotum ad hoſtes erat. ubi primum illuxit, abire ſine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipſa præter hoſtes erat, quam ingreſſi præbuere ſpeciem recta tendentium ad caſtra oppugnanda. Coſ. arma capere milites jubet & ſequi ſe extra vallum: legatis, tribunis, præfectis ſociorum imperat, quid apud quemque facto opus eſt. Omnes affirmant, ſe quidem omnia facturos: ſed militum jacere animos? tota nocte inter vulnera & gemitus morientium vigilatum eſſe. ſi ante lucem in caſtra ventum foret, tantum pavoris fuiſſe, ut relicturi ſigna fuerint: nunc pudore à fuga contineri, alioquin pro victis eſſe. Quæ ubi conſul accepit, ſibimetipſi circumeundos alloquendoſque milites ratus, ut ad quoſque veneat, cunctantes arma capere increpabat, *quid ceſſarent, tergiverſarenturque? hoſtem in caſtra venturum, niſi illi extra caſtra exiſſent: & pro tentoriis ſuis pugnaturos, ſi pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus haud*

a Cap. XXXIV.

b Cap. XXXV.

dubiam victoriam eſſe : qui nudus atque inermis hoſtem maneat, ei aut mortem, aut ſervitutem patiendam. Hæc jurganti increpantique reſpondebant, *confectos ſe pugna heſterna eſſe : nec virium quicquam, nec ſanguinis ſupereſſe : majorem multitudinem hoſtium apparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen : & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum ſecum portare Samnitem affirmant, nec dubium eſſe quin caſtra circumvallaturi ſint. Tunc enimvero Coſ. indignum facinus eſſe vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab ignaviſſimo accipi hoſte. *Etiamne circumſedebimur*, inquit, *in caſtris. ut fame potius per ignominiam, quam ferro. ſi neceſſe eſt, per virtutem moriamur? Dii bene verterent, facerentque quod ſe dignum quiſque duceret : Coſ. M. Atilium vel ſolum, ſi nemo alius ſequatur iturum adverſus hoſtes : caſurumque inter ſigna Samnitium potius, quam circumvallari caſtra Romana videat.* Dicta conſulis, legati tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum approbavere. tum pudore victus miles ſegniter arma capit. ſegniter è caſtris egreditur : longo agmine, nec continenti, mœſti ac prope victi procedunt verſus hoſtem nec ſpe nec animo certiorem. Itaque ſimul ac conſpecta ſunt Romana ſigna, extemplo à primo Samnitium agmine ad noviſſimum fremitus perfertur : exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos : nullam inde ne fugæ quidem patere viam : illo loco aut cadendum eſſe, aut ſtratis hoſtibus per corpora eorum evadendum. In medio ſarcinas conjiciunt : armati ſuis quiſque ordinibus inſtruunt aciem.

a Jam exiguum inter duas acies erat ſpacium, & ſtabant expectantes dum ab hoſtibus prius clamor inciperet : neutris animus eſt ad pugnandum. Diverſique integri atque intacti abiſſent, ni cedenti inſtaturum alterum timuiſſent, ſua ſponte inter invitos tergiverſanteſque ſegnis pugna clamore incerto atque impari cœpit : nec veſtigio quiſquam movebatur. Tum Coſ Romanus ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immiſit : quorum cum pleríque delapſi ex equis eſſent, & alii turbati, & ab Samnitium acie ad opprimendos eos qui ceciderant, & ad ſuos tuendos ab Romanis procurſum eſt. Inde paululum irritata pugna eſt, ſed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerunt Samnites : & turbatus eques ſua ipſe ſubſidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, cum Coſ. equo prævectus ad portam caſtrorum, ac ſtatione equitum ibi oppoſita, edictoque ut quicunque ad vallum tenderet, ſive ille Romanus, ſive Samnis eſſet, pro hoſte haberetur : hæc ipſa minitans obſtitit profuſe tendentibus ſuis in caſtra. *Quo pergis*, inquit, *miles? & hic arma & viros invenies, nec vivo Coſ. tuo niſi victor caſtra intrabis : proinde elige, cum cive an hoſte pugnare malis.* Hæc dicente Coſ. equites infeſtis cuſpidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus ſolum Coſ. ſed fors etiam adjuvit : quod non inſtiterunt Samnites, ſpaciumque circum agendi ſigna, vertendique aciem à caſtris in hoſtem fuit. Tum alii alios hortari, *repeterent pugnam* : centuriones ab ſigniferis rapta ſigna inferre, & oſtendere ſuis paucos & ordinibus incompoſitis effuſe venire hoſtes. Inter hæc Coſ. manus ad cœlum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, ſi conſtitiſſet à fuga Romana acies, redintegratoque prælio cæcidiſſet, viciſſetque legiones Samnitium. Omnes undique anniſi ad reſtituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis : numen etiam deorum reſpexiſſe nomen Romanum viſum. Adeo facile inclinata res, repulſique à caſtris hoſtes : mox etiam redacti ad eum locum, in quo commiſſa pugna erat. Ibi objacente ſarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæſere impediti : deinde ne diriperentur res, orbem armatorum ſarcinis circumdant. Tum vero eos à fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites, ita in medio cæſi captique. Captivorum numerus fuit ſeptem millia C C C. qui omnes nudi ſub jugum miſſi. Cæſos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. Recenſente Coſ. biduo acceptam cladem, amiſſorum militum numerus relatus ſeptem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur : altero exercitu Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina eſt, occupare conati, urbem non tenuerunt. agros depopulati, cum prædam aliam inde miſtam hominum atque pecudum, colonoſque captos agerent, in victorem incidunt Coſ. ab Luceria redeuntem : nec prædam ſolum amittunt, ſed ipſi longo ac impedito agmine incompoſiti cæduntur.

a Cap. XXXVI.

tur. Conſul Interamnam edicto dominis ad res ſuas poſcendas recipiendaſque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum cauſa Romam eſt profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amiſſa tot millia militum, & quod captivos ſine pactione ſub jugum miſiſſet.

a Coſ. alter Poſthumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Hetruriam traducto exercitu primum pervaſtaverat Volſinienſem agrum: deinde cum egreſſis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipſorum depugnat. duo millia C C. Hetruſcorum cæſi: cæteros propinquitas urbis tutata eſt. In Roſellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum: minus duo millia circa muros cæſa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Hetruria eo anno fuerat, parta eſt; tres validiſſimæ urbes, Hetruriæ capita, Volſci, Peruſia, Aretium, pacem petiere: & veſtimentis militum, frumentoque pacti cum Coſ. ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. mulcta præſens quingentum millium æris in ſingulas civitates impoſita. Ob haſce res geſtas conſul cum triumphum ab Senatu moris magis cauſa, quàm ſpe impetrandi petiſſet: videretque alios, quod tardius ab urbe exiſſet: alios quod injuſſu Senatus ex Samnio in Hetruriâ tranſiſſet, partim collegæ amicos, ad ſolatium æquatæ repulſæ ſibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *patres conſcripti, veſtræ majeſtatis meminero, ut me conſulem eſſe obliviſcar, eodem jure imperii, quo bella geſſi, bellis feliciter geſtis, Samnio atque Hetruria ſubactis, victoria & pace parta, triumphabo:* ita Senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta eſt. pars interceſſuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebat: pars auxilio ſe adverſus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum eſt: vocatuſque eo conſul, cum L. Horatium, M. Valerium conſules, C. Martium Rutilium nuper patrem ejus, qui tunc Cenſor eſſet, non ex auctoritate Senatus, ſed juſſu populi triumphaſſe diceret: adjiciebat ſe quoque laturum fuiſſe ad populum: ni ſciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros, voluntatem ſibi ac favorem conſentientis populi pro omnibus juſſis eſſe ac futuram. poſteroque die auxilio tribunorum plebis trium adverſus interceſſionem V I I. tribunorum, & conſenſum Senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum conſtans memoria eſt. Poſthumium, auctor eſt Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuſum fugatumque, ſaucium ipſum cum paucis Luceriam compulſum: ab Atilio in Hetruria res geſtas: eumque triumphaſſe. Fabius ambos Coſ. in Samnio, & ad Luceriam res geſſiſſe ſcribit: traductumque in Hetruriam exercitum, ſed ab utro Coſ. non adjecit, & ad Luceriam utrinque multos occiſos: inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat, ſed fanum tantum, id eſt, locus templo effatus, jam ſacratus fuerat. Cæterum hoc demum anno, ut ædem etjam fieri Senatus juberet, bis ejuſdem voti damnata Reſp. in Religionem venit.

b Sequitur hunc annum & Coſ. inſignis L. Papyrius Curſor, quà paterna gloria, quà ſua: & bellum ingens, victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem præter L. Papyrium patrem Coſ. pepererat. & forte eodem conatu apparatuque omni opulentia inſignium armorum bellum adornaverant: & opes deorum etiam adhibuerant ritu quodam ſacramenti vetuſto, velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut qui juniorum non conveniſſet ad imperatorium edictum, quique injuſſu abiſſet, caput Jovi ſacratum eſſet. Tum exercitus omnis Aquiloniam eſt indictus, ad X L. millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere caſtris locus eſt conſeptus cratibus pluteiſque, & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto ſacrificatum ſacerdote Ovio Paccio quodam homine magno natu, qui ſe ſacrum petere affirmabat ex vetuſta Samnitium religione: qua quondam uſi majores eorum fuiſſent, cum adimendæ Hetruſcis Capuæ clandeſtinum cepiſſent conſilium, Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobiliſſimum quemque genere factiſque. ſinguli introducebantur. erat cum alius apparatus ſacri, qui perfundere religione animum poſſet, tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæſæ, & circumſtantes centuriones ſtrictis gladiis, admovebatur altaribus miles magis ut victima, quam ut ſacri parti-

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

particeps; adigebaturque jurejurando quæ viſa auditaque in loco eo eſſent, non nunciaturum. dein jurare cogebatur diro quodam carmine in exſecrationem capitis familiæque & ſtirpis compoſito, niſi iſſet in prælium, quo imperatores duxiſſent: & ſi aut ipſe ex acie fugiſſet, aut ſi quem fugientem vidiſſet, non extemplo occidiſſet. Id primo quidam abnuentes juraturos ſe, obtruncati circa altaria ſunt: jacentes deinde inter ſtragem victimarum, documento cæteris fuere ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea deteſtatione obſtrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum ut vir virum legerent: donec ſexdecim millium numerum confeciſſent. ea legio linteata, ab integumento conſepti, quo ſacrata nobilitas erat, appellata eſt. his arma inſignia data, & criſtatæ galeæ, ut inter cæteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum ſpecie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni diſpar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam conſedit.

a Coſſ. profecti ab urbe. prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Attilius ſuperioris anni Coſ. in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hoſtes operati ſuperſtitionibus concilia ſecreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. cæſa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti ſeptuaginta. Papyrius novo exercitu (ita decretum erat) ſcripto, Duroniam urbem expugnavit: minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique eſt parta. Inde pervagati Samnium Coſſ. maxime depopulato Antiate agro, Carvilius ad Cominium, Papyrius ad Aquiloniam, ubi ſumma rei Samnitium erat, pervenit. ibi aliquandiu nec ceſſatum ab armis eſt, neque graviter pugnatum: laceſſendo quietos, reſiſtentibus cedendo, comminandoque magis quam inferendo pugnam, dies abſumebatur. quod cum inciperetur remittereturque omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana caſtra viginti millium ſpatio aberant: & abſentis collegæ conſilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore diſcrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obſidebat, erat. L. Papyrius jam per omnia ad dimicandum ſatis paratus nuncium ad collegam mittit: ſibi in animo eſſe, poſtero die, ſi per auſpicia liceret, confligere cum hoſte: opus eſſe & illum quanta maxima vi poſſet, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti ſit Samnitibus ad ſubſidia Aquiloniam mittenda. diem ad proficiſcendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam conſulta referens. Papyrius nuncio miſſo extemplo concionem habuit: multa de univerſo genere belli, multa de præſenti hoſtium apparatu vana magis ſpecie, quam efficaci ad eventum, diſſeruit. Non enim criſtas vulnera facere: & per picta atque aurata ſcuta tranſire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente ſuo occidione occiſam: ſpoliaque ea honeſtiora fuiſſe. Datum hoc nomini familiæque ſuæ, ut adverſus maximos conatus Samnitium opponerentur duces: ſpoliaque ea referrent, quæ inſignia publicis etiam locis decorandis eſſent. Deos immortales adeſſe propter toties petita fœdera, toties rupta: tum ſi qua conjectura mentis divinæ ſit, nulli unquam exercitui fuiſſe infeſtiores, quam qui nefando ſacro miſta hominum pecudumque cæde reſperſus, ancipiti deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum teſtes deos, hinc jurisjurandi adverſus fœdera ſuſcepti exſecrationes horrens invitus juraverit, oderit ſacramentum, uno tempore deos, cives, hoſtes metuat.

b Hæc comperta perfugarum indiciis, cum apud infenſos jam ſua ſponte milites diſſeruiſſet, ſimul divinæ humanæque ſpei pleni, clamore conſentienti pugnam poſcunt: pœnitet in poſterum diem dilatum certamen: moram diei noctiſque oderunt. Tertia vigilia noctis jam relatis literis à collega, Papyrius ſilentio ſurgit: & pullarium in auſpicium mittit. Nullum erat genus hominum in caſtris intactum cupidiate pugnæ: ſummi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem ſpectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auſpicio intererant, pervenit. nam cum pulli non paſcerentur, pullarius auſpicium mentiri auſus, tripudium ſoliſtimum Coſ. nunciavit. Coſ. lætus, auſpicium egregium eſſe, & diis auctoribus rem geſturos pronunciat, ſignumque pugnæ proponit. Exeunti jam in acie

a Cap. XXXIX.

b Cap. XL.

acie nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipſe ſigna ocius proferri jubet: ſubſidiaque ſuis quæque locis, & præfectos ſubſidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium ſiniſtro, L. Scipionem, equitibus legatos alios, C. Cedicium & Trebonium præfecit. Sp. Naucium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conſpectum propere circumducere jubet: atque inde inter ipſam dimicationem quanto maxime poſſet, moto pulvere oſtendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auſpicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis, qui rem aut ſpernendam rati, Sp. Papyrio fratris filio conſulis ambigi de auſpicio renunciaverunt. Juvenis ante doctrinam deos ſpernentem natus, rem inquiſitam, ne quid incompertum deferret, ad conſulem detulit. cui ille: *Tu quidem macte virtute diligentiaque eſto: cæterùm qui auſpicio adeſt, ſi quid falſi nunciat, in ſemetipſum religionem recipit. mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auſpicium eſt.* Centurionibus deinde imperavit: ut pullarios inter prima ſigna conſtituerent. Promovent & Samnites ſigna: inſequitur acies ornata armataque: ut hoſtium quoque magnificum ſpectaculum eſſet. Prius quam clamor tolleretur concurreretur que, emiſſo temere pilo ictus pullarius ante ſigna cecidit. quod ubi Coſ. nunciatum eſt: *Dii in prælio ſunt*, inquit, *habet pœnam noxium caput.* Ante Coſ. hæc dicentem, corvus voce clara occinuit. quo lætus augurio conſul, affirmans nunquam humanis rebus magis præſentes interfuiſſe deos, ſigna canere, & clamorem tolli juſſit.

a Prælium commiſſum atrox, cæterum longe diſparibus animis. Romanos ira, ſpes, ardor certaminis, avidos hoſtium ſanguinis in prælium rapit: Samnitium magnam partem neceſſitas ac religio invitos magis reſiſtere, quam inferre pugnam cogit. nec ſuſtinuiſſent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci aſſueti, ni potentior alius metus inſidens pectoribus a fuga retineret. quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus ſacri: & armati ſacerdotes, & promiſcua hominum pecudumque ſtrages, & reſperſæ fando nefandoque ſanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen deteſtandæ familiæ ſtirpique compoſitum. his vinculis fugæ obſtricti ſtabant, civem magis quam hoſtem timentes. Inſtare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cædere deorum hominumque attonitos metu. Repugnatur ſegniter, ut ab iis quos timor moraretur à fuga. Jam prope ad ſigna cædes pervenerat, cum ex tranſverſo pulvis velut ingentis agminis inceſſu motus apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: pulverem majorem quam pro numero excitabant inſidentes mulis calones; frondoſos ramos per terram trahebant: arma ſignaque per turbidam lucem in primo apparebant: poſt altior denſiorque pulvis equitum ſpeciem cogentium agmen dabat, fefellitque non Samnites modo, ſed etiam Romanos: & conſul affirmavit errorem, clamitans inter prima ſigna, ita ut vox etiam ad hoſtes accideret: Captum Cominium victorem collegam adeſſe, anniterentur vincere prius quam gloria alterius exercitus fieret. Hæc inſidens equo, inde tribunis centurionibuſque imperat, ut vias equitibus patefaciant. ipſe Trebonio Cædicioque prædixerat, ut ubi ſe cuſpidem erectam quatientem vidiſſent, quanta maxima vi poſſent, concitarent equites in hoſtem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques: atque infeſtis cuſpidibus in medium agmen hoſtium ruit, perrupitque ordines, quacunque impetum dedit. Inſtant Volumnius & Scipio, & perculſos ſternunt. Tum jam deorum hominumque victa vi funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam præter hoſtes metuunt. Peditum agmen quod ſuperfuit pugnæ, in caſtra ad Aquiloniam compulſum eſt. nobilitas equiteſque Bovianum perfugerunt. equites eques ſequitur, peditem pedes: ac diverſa cornua, dextrum ad caſtra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius caſtra cepit. ad urbem Scipioni majore reſiſtitur vi: non quia plus animi victis eſt, ſed melius muri quam vallum armatos arcent, inde lapidibus propulſant hoſtem. Scipio, niſi in primo pavore, priuſquam colligerentur animi, tranſacta res eſſet, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu caſtra capta eſſe, ſe victores pelli à*

portis

a Cap. XLI.

portis urbis? Reclamantibus univerſis, primus ipſe ſcuto ſuper caput elato pergit ad portam. ſecuti alii teſtudine facta in urbem perrumpunt: deturbatiſque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

a Hæc primo ignorare conſul, & intentus recipiendo exercitui eſſe. jam enim præceps in occaſum ſol erat, & appetens nox periculoſa & ſuſpecta omnia etiam victoribus faciebat. progreſſus longius, ab dextra caſtra capta videt: ab læva clamorem in urbe miſtum pugnantium ac paventium fremitu eſſe. & tum forte certamen ad portam erat advectus deinde equo propius, ut ſuos in muris videt, nec jam integri quicquam eſſe: quoniam temeritate paucorum, magnæ rei parta occaſio eſſet, acciri quas receperat copias, ſignaque in urbem inferri juſſit. Ingreſſi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere nocte, oppidum ab hoſtibus deſertum eſt. Cæſa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & ſeptuaginta, ſigna militaria nonaginta ſeptem. Cæterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie viſum, ſeu ſuopte ingenio, ſeu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi, neque controverſo auſpicio revocari à prælio potuit: & in ipſo diſcrimine, quo templa diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, *ſi legiones hoſtium fudiſſet, pocillum mulſi priusquam temetum biberet, ſeſe facturum.* id votum diis cordi fuit, & auſpicia in bonum verterunt.

b Eadem fortuna ab altero conſule ad Cominium geſta res prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: ſubſidiaque firmat, ne qua eruptio fieret portis oppoſuit. Jam ſignum dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus eſt: & partem copiarum revocate inſtructam, intentamque ad oppugnandum coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus, equitatuque ire adverſus ſubſidium hoſtium juſſit. quocunque in loco fuiſſet obvius, obſiſteret ac moraretur, manumque, ſi forte ita res poſceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri poſſent. ipſe ſcalas ferri ad muros ab omni parte urbis juſſit; ac teſtudine ad portas ſucceſſit: ſimul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, ſicut antequam in muris viderent armatos, ſatis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hoſtes; ita poſtquam jam non ex intervallo, nec miſſilibus, ſed cominus gerebatur res: & qui ægre ſucceſſerant ex plano in muros, loco quem magis timuerant victo, facile in hoſtem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus muriſque in forum omnes compulſi, pauliſper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. deinde abjectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem conſulis venetunt, cæſa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, ſic ad Aquiloniam geſta res. Inde medio inter duas urbes ſpacio, ubi tertia expectata erat pugna, hoſtes non invenil, ſeptem millia paſſuum cum abeſſent à Cominio, revocati ab ſuis, neutri prælio occurrerunt. primis ferme tenebris cum in conſpectu jam caſtra, jam Aquiloniam habuiſſent: clamor eos utrinq; par accidens ſuſtinuit. deinde è regione caſtrorum, quæ incenſa ab Romanis erant, flamma latè fuſa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipſo loco prope temere ſub armis ſtrati paſſim inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. prima luce incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam conſternantur conſpecti ab equitibus: qui egreſſos nocte ab oppido Samnites perſecuti, viderant multitudinem non vallo, non ſtationibus firmatam. Conſpecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat. jamque etiam legionariæ cohortes ſequebantur: cæterum nec pedes fugientes perſequi potuit, & ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. arma multa pavidi ac ſigna militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, vix ex tanta trepidatione Bovianum perventum eſt.

c Lætitiam utriuſque exercitus Romani auxit, & ab altera parte feliciter geſta res, uterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit. exhauſtis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere, & conſules cum gratulatione mutua legionum ſuaque caſtra conjunxere. In conſpectu duorum exercituum, & Carvilius ſuos pro cujuſque merito laudavit, donavitque, & Papyrius, apud

a Cap. XLII. *b Cap.* XLIII. *c Cap.* XLIV.

apud quem multiplex in acie, circa caſtra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papyrium fratris filium & quatuor centuriones, manipulumque haſtatorum, armillis aureiſque coronis donavit. Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hoſtes: juvenem Papyrium propter navatam cum equitatu & in prælio operam, & nocte qua fugam infeſtam Samnitibus ab Aquilonia clam egreſſis fecit: centuriones militeſque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant: equites omnes ob inſignem multis locis operam, corniculis, armilliſque argenteis donat. Conſilium inde habitum, cum jam tempus eſſet deducendi ab Samnio exercitus, aut utriuſque, aut certe alterius, optimum viſum, quo magis fractæ res Samnitium eſſent, eo pertinacius & infeſtius agere cætera & perſequi: ut perdomitum Samnium inſequentibus conſulibus tradi poſſet. quando jam nullus eſſet hoſtium exercitus, qui ſignis collatis dimicaturus videretur: unum ſupereſſe belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hoſtem pro aris ac focis dimicantem conficere poſſent. Itaque literis miſſis ad Senatum populumque Romanum de rebus ab ſe geſtis, diverſi, Papyrius ad Sepinum, Carvilius ad Volunam oppugnandam legiones ducunt.

a Literæ conſulum ingenti lætitia & in curia, & in concione auditæ; & quatridui ſupplicatione publicum gaudium privatis ſtudiis celebratum eſt, nec populo Romano magna ſolum, ſed peropportuna etiam ea victoria fuit: quia per idem forte tempus rebellaſſe Hetruſcos allatum eſt. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Hetruria fuiſſet, ſi quid in Samnio adverſi veniſſet: quæ conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo conſules, omniſque Romana vis averſa in Samnium eſſet, occupationem populi Rom. pro occaſione rebellandi habuiſſet. Legationes ſociorum à Marco Attilio prætore in Senatum introductæ, querebantur uri & vaſtari agros à finitimis Hetruſcis, quod deſciſcere à populo Romano nollent; obteſtabanturque patres conſcriptos, ut ſe à vi atque injuria communium hoſtium tutarentur: Reſponſum legatis, *curæ ſenatui futurum, ne ſocios fidei ſuæ pæniteret. Hetruſcorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium fore.* Segnius tamen quod ad Hetruriam attinebat, acta res eſſet, ni Faliſcos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Hetruſcis junxiſſe. Hujus propinquitas populi acuit curam patribus, ut fœciales mittendos ad res repetendas cenſerent. Quibus non redditis, ex auctoritate patrum juſſu populi, bellum Faliſcis indictum eſt: juſſique conſules ſortiri, uter ex Samnio in Hetruriam cum exercitu tranſiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros acceſſit. Ad Herculaneum bis etiam ſignis collatis ancipiti prælio, & cum majore ſua quam hoſtium jactura dimicavit. caſtris deinde poſitis, mœnibus hoſtem incluſit: oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus urbibus capta aut cæſa ad decem millia hominum; ita ut parvo admodum numero plures caperentur. Sortientibus provincias conſulibus, Hetruria Carvilio evenit ſecundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papyrio ad Sepinum major vis hoſtium reſtitit. ſæpe in acie, ſæpe in agmine, ſæpe circa ipſam urbem adverſus eruptiones hoſtium pugnatum: neque obſidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis ſe Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur, tandem pugnando in obſidionem juſtam coëgit hoſtes; obſidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: ſeptem millia quadringenti cæſi, capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congeſtis Samnitium rebus in urbes paucas, militi conceſſa eſt.

b Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat: itaque conſul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam, triumphus omnium conſenſu eſt delatus. triumphavit in magiſtratu, inſigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. pedites equiteſque inſignes donis tranſiere, ac tranſvecti ſunt: multæ civicæ coronæ vallareſque ac murales conſpectæ, inſpectata ſpolia Samnitium, & decore ac pulchritudine paternis ſpoliis quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari ſuis patrumque factis, ducti. æris gravis magna vis tranſvecta, vicies centum millia, & quingenta tria millia. id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti quod

captum

a Cap. XLV.

b Cap. XLVI.

captum ex urbibus erat. P. M. CCC X X X. omne æs argentumque in ærarium conditum. militibus nihil datum ex præda eſt. auctaque ea invidia eſt ad plebem, quod tributum etiam in ſtipendium militum collatum eſt: cum, ſi ſpreta gloria fuiſſet, captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & ſtipendium militare præſtari potuiſſet. Ædem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuiſſet) ab dictatore patre votam filius conſul dedicavit, exornavitque hoſtium ſpoliis: quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum, forumque his ornaretur, ſed ſociis etiam coloniſque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Veſtinum, quia regio ea infeſta ab Samnitibus erat, hybernatum duxit. Inter hæc Carvilius conſul in Hetruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos ſeptuaginta ditiſſimos pecunia grandi pactos ut abire inde liceret, dimiſit: cæteram multitudinem oppidumque ipſum vi cepit. inde quinque caſtella locis ſita munitis expugnavit. Cæſa ibi hoſtium duo millia quadringenti, minus duo millia capti, & Faliſcis pacem petentibus, annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris. & ſtipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit, ut minus clarum de Samnitibus quam collegæ triumphus fuerat: ita cumulo Hetruſci belli æquatum æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem fortis Fortunæ de Manubiis faciendam locavit. prope ædem eidem deæ ab rege Servio Tullo dedicatam: & militibus ex præda centenos binos aſſes, & alterum tantum centurionibus atque equitibus, malignitate collegæ gratius accipientibus manus, diviſit. Favor conſulis tutatus ad populum eſt L. Poſthumium legatum ejus: qui dicta die à M. Cancio Tribuno plebis fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis quam peragi accuſatio ejus poterat.

a Exacto jam anno novi tribuni plebis magiſtratum inierant: iiſque ipſis quia vitio creati erant, quinque poſt dies alii ſuffecti. Luſtrum conditum eo anno eſt à P. Cornelio Aruina, C. Marcio Rutilio, cenſoribus: cenſa capitum millia ducenta ſexaginta duo, trecenta viginti duo. Cenſores viceſimi ſexti à primis cenſoribus: luſtrum unde viceſimum fuit. Eodem anno coronati primū ob res bello bene geſtas, ludos Romanos ſpectaverunt: palmæque tum primum translato è Græcia more victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis ſilice ad Bovillas perſtrata eſt. Comitia conſularia Lucius Papyrius habuit: creavit Conſules Quintium Fabium, Maximi filium Gurgitem, & D. Junium Brutum Scævam. ipſe Papyrius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad ſolatium unius mali peſtilentiæ urentis ſimul urbem atque agros, ſuffecit, portentoque jam ſimilis clades erat. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur, inventum in libris: Æſculapium ab Epidauro Romam accerſendum. neque eo anno, quia bello occupati conſules erant. quicquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æſculapio ſupplicatio habita eſt.

a Cap. XLVII.

DECADIS I. FINIS.

DECAS

DECAS SECUNDA HISTORIARUM

Ab Urbe condita

TITI LIVII PATAVINI

Quum non exſtet, ejuſdem Breviaria ſubſtituere, & in librorum ſuorum locum apponere placuit.

LIBRI XI.

BREVIARIUM.

FAbius Gurges conſul cum male adverſum Samnites pugnaſſet: & Senatus de renovendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc ſibi ignominiam, eo maxime Senatum movit: quod iturum ſe filio legatum pollicitus eſt: idque præſtitit, atque ejus conſiliis & opera filius conſul adjutus, caſis Samnitibus triumphavit: C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho ſecuri percuſſit. Cum civitas peſtilentia laboraret, miſſis legatis, ut Æſculapii ſignum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui ſe in navem eorum contulerat, in quo ipſum numen eſſe conſtabat, deportavere: eoque in inſulam Tiberis egreſſo, eodem loco ædes Æſculapii conſtituta eſt. Lucius Poſthumius conſularis, quoniam cum exercitui præeſſet, opera militum in agro ſuo uſus eſſet, damnatus eſt. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum eſt. Curius Dentatus conſul Samnitibus caſis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magiſtratu triumphavit. Coloniæ deductæ ſunt, Caſtrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primum creati ſunt. Cenſus actus eſt, luſtrum conditum, cenſa ſunt civium capita CCLXXIII. millia. Plebs propter æs alienum, poſt graves & longas ſeditiones, ad ultimum ſeceſſit in Janiculum, unde à Quinto Hortenſio dictatore deducta eſt: iſque in ipſo magiſtratu deceſſit. Res præterea contra Volſinienſes geſtæ, item adverſus Lucanos.

LIBRI XII.

BREVIARIUM.

CUm legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti eſſent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæſus eſt. Cum à Tarentinis claſſis Romana direpta eſſet, duce, qui præerat claſſi, occiſo, legati ad eos à ſenatu, ut de iis injuriis quererentur, miſſi, pulſati ſunt. ob id bellum iis indictum eſt. Samnites defecerunt. Adverſus

ſus eos & Luconos, & Brutios, & Hetruſcos aliquot prœliis à compluribus ducibus bene pugnatum eſt. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italium venit. Cum in præſidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio miſſo eſſet, occiſis Rheginis Rhegium occupavit.

LIBRI XIII.

BREVIARIUM.

V*Alerius Lævinus conſul parum proſpere adverſus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inuſitota facie territis militibus. Poſt id prælium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inſpiceret, omnia verſa in hoſtem invenit: populabunduſque ad urbem Romam proceſſit. C. Fabricius miſſus ad eum, ut de redimendis captivis ageret, fruſtra ut patriam deſereret à rege tentotus eſt, captivi ſine pretio remiſſi ſunt. Cyneas legatus à Pyrrho ad ſenotum miſſus petiit: ut componendæ pacis cauſa rex in urbem reciperetur, de qua re cum ad frequentiorem ſenatum referri placuiſſet, Ap. Claudius qui propter invaletudinem oculorum jam diu à conſiliis publicis abſtinuerat, venit in curiam, & ſententia ſua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. P. Domitius cenſor primus ex plebe luſtrum condidit. cenſa ſunt civium capita CCLXXVIII. millia, CCXXII. Iterum adverſus Pyrrhum dubio eventu pugnatum eſt. Cum Carthaginienſibus quarto fœdus renovatum eſt. Cum C. Fabricio conſuli, is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur ſe regi venenum daturum, cum indicio ad regem remiſſus eſt. Res preterea contra Hetruſcos, Lucanos, Brutios, & Samnites, proſpere geſtas continet.*

LIBRI XIV.

BREVIARIUM.

P*Yrrhus in Siciliam trajecit. Cum inter alia prodigia fulmine dejectum eſſet in Capitolio Jovis ſignum, coput ejus per aruſpices inventum eſt. Curius Dentatus, cum delectum haberet: ejus qui citatus non reſponderat, bona vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia iu Italiam reverſum vicit, & Italia expulit. Fabricius cenſor P. Cornelium Rufinum conſularem ſenatu movit, quod decem argenti pondo facti haberet. Luſtro à cenſoribus condito, cenſa ſunt capita civium CCLXXXI. millia, CCXXIV. Cum Ptolemæo Ægypti rege ſocietas juncta eſt. Sextilia virgo Veſtalis damnata inceſti, viva defoſſa eſt. Coloniæ deductæ ſunt Poſſidonia, & Conſa, Corthaginienſium claſſis Mamertinis venit. quo facto ab iis fœdus violatum eſt. Res prætereo contra Lucanos, Samnites, & Brutios feliciter geſtas, & Pyrrhi regis mortem continet.*

LIBRI XV.

BREVIARIUM.

V*Ictis Tarentinis pax & libertas dota. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat obſeſſa, deditione facta, ſecuri percuſſa eſt. Cum legatos Apolloniatium ad ſenotum miſſos quidam juvenes pulſaſſent: dediti ſunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax dato. Coloniæ deductæ: Ariminum in Piceno: Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit.*

Umbri,

Umbri, & Salentini victi in deditionem accepti ſunt. Quæſtorum numerus ampliatus eſt.

LIBRI XVI.

BREVIARIUM.

ORigo Carthaginienſium & primordia urbis referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracuſanorum auxilium Mamertinis ferendum cenſuit ſenatus. Cum de ea re inter ſuadentes, ut id fieret, diſſuadenteſque contentio fuiſſet: tranſgreſſis tum primum mare equitibus Romanis, adverſus Hieronem ſæpius bene pugnatum. Petenti pax data eſt. Luſtrum à cenſoribus conditum, cenſa ſunt civium capita CCXCII. millia, CCX·XIV D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Eſernia deducta eſt. Res præterea contra Pœnos & Volſcos proſpere geſtas continet.

LIBRI XVII.

BREVIARIUM.

CN. Cornelius Conſul à claſſe Punica circumventus, & per fraudem velut in colloquium evocatus, captus eſt. Cneus Duilius Conſul adverſus claſſem Pœnorum proſpere pugnavit, primuſque armorum omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. ob quam cauſam ei perpetuus honos habitus eſt: ut revertenti à cœna tibicines canerent: & funale præferretur. Lucius Cornelius Conſul in Sardinia contra Sardos, & Corſos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Attilius Calatinus conſul cum in locum iniquum à Pœnis circumſeſſum temere duxiſſet exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute, & opera evaſit, qui cum trecentis militibus eruptione facta hoſtes in ſe convertit. Annibal dux Pœnorum victa claſſe, cui præfuerat, à militibus ſuis in crucem ſublatus eſt. Attilius Regulus conſul victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit.

LIBRI XVIII.

BREVIARIUM.

ATtilius Regulus in Africa ſerpentem portentoſæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit. & cum aliquot præliis adverſum Carthaginienſes pugnaſſet, ſucceſſorque à ſenatu proſpere bellum gerenti non mitteretur: id ipſum per literas ad ſenatum miſſas conqueſtus eſt. in quibus inter cauſas petendi ſucceſſoris erat, quod agellus ejus à mercenariis devaſtaretur. Quærente deinde fortuna ut magnum utriuſque caſus exemplum in Regulo proderetur, arcerſito à Carthaginienſibus Xantippo Lacedæmoniorum duce victus in prælio, & captus eſt. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique proſpere geſtas deformavere naufragia claſſium. T. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus eſt. M. Sempronius Saphus, Valerius Maximus cenſores cum ſenatum legerent, XIII. ſenatu moverunt: luſtrum condiderunt, quo cenſa ſunt civium capita CCCXVII. millia CCXVII. Regulus miſſus à Carthaginienſibus ad ſenatum, ut de pace, & ſi eam minime impetraret, de ca-

de captivis commutandis, ageret : jurejurando aſtrictus eſt , rediturum ſe Carthaginem , ſi commutari captivos non placuiſſet. utrumque negandi auctor ſenatus fuit : & cum fide cuſtodita reverſus eſſet , ſupplicio à Carthaginienſibus de eo ſumpto, periit.

LIBRI XIX.

BREVIARIUM.

CÆcilius Metellus, rebus adverſus Pœnos proſpere geſtis , ſpecioſiſſimum egit triumphum : XIII. ducibus hoſtium , & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher COS. qui contra auſpicia profectus juſſit immergi pullos , qui cibari nolebant : infeliciter adverſus Carthaginienſes claſſe pugnavit, & revocatus à ſenatu , juſſuſque dictatorem dicere , C. Glauciam dixit , ſortis ultimæ hominem : qui coactus abdicare ſe magiſtratu , poſtea ludos prætextatus ſpectavit. Attilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta eſt. Coloniæ deductæ ſunt, Fregellæ , in agro Salentino Brunduſium. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita CCLI. millia , CCXII. Claudia ſoror P. Claudii, qui contemptis auſpiciis male pugnaverat mulctata eſt. Duo prætores tum primum creati ſunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus, A. Poſthumium conſulem, quoniam idem flamen Martialis erat: cum ille ad bellum gerendum proficiſci vellet, in urbe tenuit, nec paſſus eſt à ſacris recedere. Rebus adverſus Pœnos pluribus ducibus geſtis , ſummam victoriæ C. Luctatius conſul , victa ad Ægates inſulas claſſe Pœnorum, finem bello impoſuit. Petentibus Carthaginienſibus pax data eſt. Cum templum Veſtæ arderet, Cæcilius Metellus Pontifex Maximus ex incendio ſacra rapuit. Duæ tribus adjectæ ſunt : Velina , & Eſquilina. Faliſci , cum rebellaſſent, ſexto die domiti in deditionem venerunt.

LIBRI XX.

BREVIARIUM.

SPoletum colonia deducta eſt. Adverſus Ligures tunc primum exercitus promotus eſt. Sardi & Corſi cum rebellaſſent, ſubacti ſunt. Tutia virgo Veſtalis inceſti damnata eſt. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos miſſi erant , occiſum , indictum eſt : ſubactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus eſt , ut eſſent quatuor. Galli tranſalpini , qui in Italiam eruperant , cæſi ſunt. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis. Galli Inſubres aliquot præliis fuſi in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus conſul , Inſubrium Gallorum duce Viridomaro occiſo , opima ſpolia retulit. Iſtri ſubacti ſunt. Item Illyrii in deditionem venerunt. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt, quo cenſa ſunt civium capita CCLXX. millia. Libertini in quatuor tribus redacti ſunt , cum antea diſperſi fuiſſent , Eſquilinam , Palatinam , Suburranam , Collinam. C. Flaminius cenſor viam Flaminiam munivit, & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ ſunt , in agro de Gallis capto, Placentia, & Cremona.

T. LI-

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

Ab Urbe condita

DECAS TERTIA.

LIBER VIGESIMUS PRIMUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Belli Punici ſecundi acta. Annibal contra fœdus, per Iberum amnem tranſit & Saguntum capit. De quibus injuriis Carthaginienſes admoniti cum ſatisfacere nollent, bellum iis indictum. Annibal ſuperato Pyrenæo ſaltu & fuſis Volſcis, per Alpes in Italiam deſcendit & ad Ticinum amnem Romanos equeſtri prælio fudit, in quo vulneratum P. Corn. Scipionem protexit filius, Africanus poſtea dictus. Iterumque, exercitu Rom. ad Trebiam fl. fuſo, Annibal per maximam militum vexationem propter vim tempeſtatum Apenninum tranſit. Cn. Corn. Scipio in Hiſpania contra Pœnos proſpere pugnavit, duce hoſtium Magone capto.

CAPUT I.

In parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio ſummæ totius profeſſi plerique ſunt rerum ſcriptores, bellum maxime memorabile omnium quæ unquam geſta ſint, me ſcripturum, quod Annibale duce Carthaginienſes cum populo Romano geſſere. nam neque validiores opibus ullæ inter ſe civitates genteſque contulerunt arma: neque his ipſis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter ſe, ſed expertas primo Punico conferebant bello: & adeo varia belli fortuna, anceпſque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicere: odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus ultro inferrent arma: Pœnis, quod ſuperbe avareque crederent imperitatum victis eſſe. Fama etiam eſt, Annibalem annorum ferme novem pueriliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hiſpaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo trajecturus ſacrificaret, altaribus admotum, tactis ſacris jurejurando adactum, *ſe cum primum poſſet hoſtem fore populo Rom.* Angebant ingentis ſpiritus virum Sicilia Sardiniaque amiſſæ, nam & Siciliam nimis celeri deſperatione rerum conceſſam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, ſtipendio etiam ſuperimpoſito, interceptam.

a His anxius curis ita ſe Africo bello, quod fuit ſub recentem Romanam pacem, per quinque annos 1 ita deinde novem annis in Hiſpania augendo Punico imperio geſſit, ut appareret majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: & ſi diutius vixiſſet, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuiſſe, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, diſtulerunt bellum. Medius Aſdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primo Amilcari conciliatus; gener inde ob altam indolem profectus animi adſcitus: & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud ſane voluntate principum, in imperio poſitus. Is plura

a *Cap.* II.

plura conſilio quàm vi gerens, auſpiciis regulorum magis, conciliandiſque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginienſem auxit. Cæterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncavit: comprehenſuſque à circumſtantibus haud aliò quam ſi evaſiſſet vultu. tormentis quoq; cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut ſuperante lætitia dolores, ridentis etiam ſpeciem præbuerit. Cum hoc Aſdrubale, quia miræ artis in ſolicitandis gentibus imperioque jungendis ſuo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriuſque imperii eſſet amnis Iberus, Saguntiniſque mediis inter imperia duorum populorum libertas ſervaretur.

a In Aſdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Annibal intra prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque aſſenſu appellatus erat, favor etiam plebis ſequeretur. Hunc vix dum puberem Aſdrubal literis ad ſe accerſierat: actaque res in ſenatu etiam fuerat: Barchinis nitentibus, ut aſſueſceret militiæ Annibal, atque in paternas ſuccederet opes. Hanno alterius factionis princeps: *Et æquum poſtulare videtur*, inquit, *Aſdrubal, & ego tamen non cenſeo, quod petit tribuendum.* Cum admiratione tam ancipitis ſententiæ in ſe omnes convertiſſet, *Florem ætatis*, inquit. *Aſdrubal, quem ipſe patri Annibalis fruendum præbuit, juſto jure eum à filio repeti cenſet. nos tamen minime decet juventutem noſtram pro militari rudimento aſſuefacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis ſero imperia immodica, & regni paterni ſpeciem videat? & cujus regis genero hereditarii ſint relicti exercitus noſtri, ejus filio parum mature ſerviamus? Ego iſtum juvenem domi tenendum ſub legibus, ſub magiſtratibus docendum, vivere æquo jure cum cæteris cenſeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exſuſcitet.*

b Pauci, ac ferme optimus quiſque Hannoni aſſentiebantur: ſed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Miſſus Annibal in Hiſpaniam, primo ſtatim adventu omnem exercitum in ſe convertit. Amilcarem viventem redditum ſibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde brevi effecit, ut patri in ſe minimum momentum ad favorem conciliandum eſſet. Nunquam ingenium idem ad res diverſiſſimas, parendum, atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile diſcerneres, utrum imperatori, an exercitui charior eſſet: neque Aſdrubal alium quenquam præficere malle, ubi quid fortiter ac ſtrenue agendum eſſet, neque milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciæ ad pericula capeſſenda, plurimum conſilii inter ipſa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia par: cibi potioniſque deſiderio naturali, non voluptate modus finitus. vigiliarum ſomnique nec die nec nocte diſcriminata tempora. Id quod gerendis rebus ſupereſſet, quieti datum: ea neque molli ſtrato, neque ſilentio accerſita. multi ſæpe militari ſagulo opertum, humi jacentem inter cuſtodias ſtationeſque militum conſpexerunt. veſtitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conſpiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat: princeps prælium inibat: ultimus confecto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes, ingentia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil ſancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorum triennio ſub Aſdrubale imperatore meruit: nulla re quæ agenda audendaque magno futuro duci eſſet, prætermiſſa.

c Cæterum ex quo die dux eſt declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum eſſet, nihil prolatandum ratus, ne ſe quoque ut patrem Amilcarem, deinde Aſdrubalem, cunctantem caſus aliquis opprimeret: Saguntinis inferre bellum ſtatuit, quibus oppugnandis haud dubie Romana arma movebantur. in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginienſium erat) induxit exercitum, ut non petiſſe Saguntinos, ſed rerum ſerie finitimis domitis gentibus, jungendoque tractus ad id bellum videri poſſet. Certe jam urbem opulentam caput gentis ejus expugnat, diripitque. quo metu perculſæ minores civitates, ſtipendio impoſito imperium accepere, victor exercitus opulentuſque præda Carthaginem Novam in hyberna eſt deductus. Ibi large partiendo prædam, ſtipendia præterita cum fide exſolvendo, cunctis civium

a Cap. III. b Cap. IV.

c Cap. V.

civium ſuorum ſociorumque animis in ſe firmatis. vere primo in Vacceos promotum bellum. Hermandica & Arbacala Cartejorum urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defenſa. Ab Hermandica profugi, exulibus Olcadum priore æſtate domitæ gentis, cum ſe junxiſſent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regreſſum ex Vacceis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Annibal prælio abſtinuit, caſtriſque ſuper ripam poſitis, cum prima quies ſilentiumque ab hoſtibus fuit, agmen vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad tranſgrediendum hoſtes haberent, invadere eos tranſeuntes ſtatuit. equitibus præcipit, *ut cum ingreſſos aquam viderent, adorirentur peditum agmen*: in ripa elephantos ante quadraginta diſpoſuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vacceorumque centum millia fuere. invicta acies, ſi æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu ceſſiſſe credebant hoſtem: id morari victoriam rati, quod intereſſet amnis, clamore ſublato, paſſim ſine ullius imperio, qua cuique proximum eſt, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen immiſſa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concurſum: quippe ubi pedes inſtabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite equo temere acto perverti poſſet: eques corpore armiſque liber, equo vel per medios gurgites ſtabili, cominus eminuſque rem gereret. Pars magna flumine abſumpta, quidam vorticoſo amni delati in hoſtes, ab elephantis obtriti ſunt. poſtremi, quibus regreſſus in ſuam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione cum in unum colligerentur, priuſquam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingreſſus, fugam ex ripa fecit: vaſtatiſque agris, intra paucos dies Carpetanos quoq; in deditioné accepit.

a Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginienſium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat. cæterum jam belli cauſa certamina cum finitimis ferebantur, maxime Turdetanis. quos cum adiiſſet idem, qui litis erat ſator: nec certamen juris, ſed vim quæri appareret: legati à Saguntinis Romam miſſi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Conſules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & T. Sempronius Longus, qui cum legatis in ſenatum introductis, de republ. retuliſſent, placuiſſetque mitti legatos in Hiſpaniam ad res ſociorum inſpiciendas, quibus ſi videretur digna cauſa, & Annibali denunciarent, ut ab Saguntinis ſociis populi Rom. abſtineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac ſociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decreta, necdum miſſa, omnium ſpe celerius Saguntum oppugnari allatum eſt, tunc delata ex integro res ad ſenatum. Alii *provincias conſulibus Hiſpaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam cenſebant.* alii *totum in Hiſpaniam Annibalemque intendebant bellum.* erant qui *non temere movendam rem tantam, expectandoſque ex Hiſpania legatos cenſerent.* Hæc ſententia, quæ tutiſſima videbatur, vicit. legatique eo maturius miſſi P. Valerius Flaccus, & Q. Bebius Pamphilus Saguntum ad Annibalem: atque inde Carthaginem, ſi non abſiſteretur bello, ad ducem ipſum in pœnam fœderis rupti depoſcendum.

b Dum ea Romani parant conſultantque, jam Saguntum ſumma vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentiſſima ultra Iberum fuit, ſita paſſus mille ferme à mari. oriundi à Zacyntho inſula dicuntur: mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. cæterum in tantas brevi creverant opes, ſeu maritimis, ſeu terreſtribus fructibus, ſeu multitudinis incremento, ſeu ſanctitate diſciplinæ, qua fidem ſocialem uſque ad perniciem ſuam coluerunt. Annibal infeſto exercitu ingreſſus fines, pervaſtatis paſſim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque quam cætera, circa vallem vergens: adverſus eum vineas agere inſtituit, per quas aries mœnibus admoveri poſſet. Sed ut locus procul muro ſatis æquus agendis vineis fuit: ita haudquaquam proſpere, poſtquam ad effectum operis ventum eſt, cœptis ſuccedebat. & turris ingens imminebat, & murus, ut in ſuſpecto loco, ſupra cæteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris oſtendebatur, ibi vi majore obſiſtebant. ac primo miſſilibus ſummovere hoſtem: nec quicquam ſatis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, ſed ad erumpendum etiam in ſtationes operaque hoſtium animus erat. quibus tu-

a Cap. VI.

b Cap. VII.

particeps: adigebaturque jurejurando quæ viſa auditaque in loco eo eſſent, non nunciaturum. dein jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis familiæque & ſtirpis compoſito, niſi iſſet in prælium, quo imperatores duxiſſent; & ſi aut ipſe ex acie fugiſſet, aut ſi quem fugientem vidiſſet, non extemplo occidiſſet. Id primo quidam abnuentes juraturos ſe, obtruncati circa altaria ſunt: jacentes deinde inter ſtragem victimarum, documento cæteris fuere ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea deteſtatione obſtrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum ut vir virum legerent: donec ſexdecim millium numerum confeciſſent. ea legio linteata, ab integumento conſepti, quo ſacrata nobilitas erat, appellata eſt. his arma inſignia data, & criſtatæ galeæ, ut inter cæteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum ſpecie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni diſpar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam conſedit.

a Coſſ. profecti ab urbe. prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Attilius ſuperioris anni Coſ. in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hoſtes operati ſuperſtitionibus concilia ſecreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. cæſa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti ſeptuaginta. Papyrius novo exercitu (ita decretum erat) ſcripto, Duroniam urbem expugnavit: minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique eſt parta. inde pervagati Samnium Coſſ. maxime depopulato Antiate agro, Carvilius ad Cominium, Papyrius ad Aquiloniam, ubi ſumma rei Samnitium erat, pervenit. ibi aliquandiu nec ceſſatum ab armis eſt, neque graviter pugnatum: laceſſendo quietos, reſiſtentibus cedendo, comminandoque magis quam inferendo pugnam, dies abſumebatur. quod cum inciperetur remittereturque omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana caſtra viginti millium ſpacio aberant: & abſentis collegæ conſilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore diſcrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obſidebat, erat. L. Papyrius jam per omnia ad dimicandum ſatis paratus nuncium ad collegam mittit: ſibi in animo eſſe, poſtero die, ſi per auſpicia liceret, confligere cum hoſte: opus eſſe & illum quanta maxima vi poſſet, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti ſit Samnitibus ad ſubſidia Aquiloniam mittenda. diem ad proficiſcendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam conſulta referens. Papyrius nuncio miſſo extemplo concionem habuit: multa de univerſo genere belli, multa de præſenti hoſtium apparatu vana magis ſpecie, quam efficaci ad eventum, diſſeruit. Non enim criſtas vulnera facere: & per picta atque aurata ſcuta tranſire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente ſuo occidione occiſam: ſpoliaque ea honeſtiora fuiſſe. Datum hoc nomini familiæque ſuæ, ut adverſus maximos conatus Samnitium opponerentur duces: ſpoliaque ea referrent, quæ inſignia publicis etiam locis decorandis eſſent. Deos immortales adeſſe propter toties petita fœdera, toties rupta: tum ſi qua conjectura mentis divinæ ſit, nulli unquam exercitui fuiſſe infeſtiores, quam qui nefando ſacro miſta hominum pecudumque cæde reſperſus, ancipiti deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum teſtes deos, hinc jurisjurandi adverſus fœdera ſuſcepti execrationes horrens invitus juraverit, oderit ſacramentum, uno tempore deos, cives, hoſtes metuat.

b Hæc comperta perfugarum indiciis, cum apud infenſos jam ſua ſponte milites diſſeruiſſet, ſimul divinæ humanæque ſpei pleni, clamore conſentienti pugnam poſcunt: pœnitet in poſterum diem dilatum certamen: moram diei noctiſque oderunt. Tertia vigilia noctis jam relatis literis à collega, Papyrius ſilentio ſurgit: & pullarium in auſpicium mittit. Nullum erat genus hominum in caſtris intactum cupiditate pugnæ: ſummi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem ſpectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auſpicio intererant, pervenit. nam cum pulli non paſcerentur, pullarius auſpicium mentiri auſus, tripudium ſoliſtimum Coſ. nunciavit. Coſ. lætus, auſpicium egregium eſſe, & diis auctoribus rem geſturos pronunciat, ſignumque pugnæ proponit. Exeunti jam in acie

a *Cap.* XXXIX.

b *Cap.* XL.

acie nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: Ipſe ſigna ocius proferri jubet: ſubſidiaque ſuis quæque locis, & præfectos ſubſidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium ſiniſtro, L. Scipionem, equitibus legatos alios, C. Ceditium & Trebonium præfecit. Sp. Naucium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conſpectum propere circumducere jubet: atque inde inter ipſam dimicationem quanto maxime poſſet, moto pulvere oſtendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auſpicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis, qui rem aut ſpernendam rati, Sp. Papyrio fratris filio conſulis ambigi de auſpicio renunciaverunt. Juvenis ante doctrinam deos ſpernentem natus, rem inquiſitam, ne quid incompertum deferret, ad conſulem detulit. cui ille: *Tu quidem macte virtute diligentiaque eſto: cæteris qui auſpicio adeſt, ſi quid falſi nunciat, in ſemetipſum religionem recipit. mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auſpicium eſt.* Centurionibus deinde imperavit: ut pullarios inter prima ſigna conſtituerent. Promovent & Samnites ſigna: inſequitur acies ornata armataque: ut hoſtium quoque magnificum ſpectaculum eſſet. Prius quam clamor tolleretur concurreretur que, emiſſo temere pilo ictus pullarius ante ſigna cecidit. quod ubi Coſ. nunciatum eſt: *Dii in prælio ſunt*, inquit, *habet pœnam noxium caput.* Ante Coſ. hæc dicentem, corvus voce clara occinuit. quo lætus augurio conſul, affirmans nunquam humanis rebus magis præſentes interfuiſſe deos, ſigna canere, & clamorem tolli juſſit.

a Prælium commiſſum atrox, cæterum longe diſparibus animis. Romanos ira, ſpes, ardor certaminis, avidos hoſtium ſanguinis in prælium rapit: Samnitium magnam partem neceſſitas ac religio invitos magis reſiſtere, quam inferre pugnam cogit. nec ſuſtinuiſſent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci aſſueti, ni potentior alius metus inſidens pectoribus à fuga retineret. quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus ſacri: & armati ſacerdotes, & promiſcua hominum pecudumque ſtrages, & reſperſæ fando nefandoque ſanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen deteſtandæ familiæ ſtirpique compoſitum. his vinculis fugæ obſtricti ſtabant, civem magis quam hoſtem timentes. Inſtare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cædere deorum hominumque attonitos metu. Repugnatur ſegniter, ut ab iis quos timor moraretur à fuga. Jam prope ad ſigna cædes pervenerat, cum ex tranſverſo pulvis velut ingentis agminis inceſſu motus apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: pulverem majorem quam pro numero excitabant inſidentes mulis calones; frondoſos ramos per terram trahebant: arma ſignaque per turbidam lucem in primo apparebant: poſt altior denſiorque pulvis equitum ſpeciem cogentium agmen dabat, fefellitque non Samnites modo, ſed etiam Romanos: & conſul affirmavit errorem, clamitans inter prima ſigna, ita ut vox etiam ad hoſtes accideret: Captum Cominium victorem collegam adeſſe, annirerentur vincere prius quam gloria alterius exercitus fieret. Hæc inſidens equo, inde tribunis centurionibuſque imperat, ut vias equitibus patefaciant. ipſe Trebonio Cæditioque prædixerat, ut ubi ſe cuſpidem erectam quatientem vidiſſent, quanta maxima vi poſſent, concitarent equites in hoſtem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques: atque infeſtis cuſpidibus in medium agmen hoſtium ruit, perrupitque ordines, quacunque impetum dedit. Inſtant Volumnius & Scipio, & perculſos ſternunt. Tum jam deorum hominumque victa vi funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam præter hoſtes metuunt. Peditum agmen quod ſuperfuit pugnæ, in caſtra ad Aquiloniam compulſum eſt. nobilitas equiteſque Bovianum perfugerunt. equites eques ſequitur, peditem pedes: ac diverſa cornua, dextrum ad caſtra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius caſtra cepit. ad urbem Scipioni majore reſiſtitur vi: non quia plus animi victis eſt, ſed melius muri quam vallum armatos arcent, inde lapidibus propulſant hoſtem. Scipio, niſi in primo pavore, priuſquam colligerentur animi, tranſacta res eſſet, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu caſtra capta eſſe, ſe victores pelli à*

portis

a Cap. XLI.

portis urbis? Reclamantibus univerſis, primus ipſe ſcuto ſuper caput elato pergit ad portam. ſecuti alii teſtudine facta in urbem perrumpunt: deturbatiſque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

a Hæc primo ignorare conſul, & intentus recipiendo exercitui eſſe. jam enim præceps in occaſum ſol erat, & appetens nox periculoſa & ſuſpecta omnia etiam victoribus faciebat. progreſſus longius, ab dextra caſtra capta videt: ab læva clamorem in urbe mistum pugnantium ac paventium fremitu eſſe. & tum forte certamen ad portam erat. advectus deinde equo propius, ut ſuos in muris videt, nec jam integri quicquam eſſe: quoniam temeritate paucorum, magnæ rei parta occaſio eſſet, acciri quas receperat copias, ſignaque in urbem inferri juſſit. ingreſſi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere nocte, oppidum ab hoſtibus deſertum eſt. Cæſa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & ſeptuaginta, ſigna militaria nonaginta ſeptem. Cæterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie viſum, ſeu ſuopte ingenio, ſeu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi, neque controverſo auſpicio revocari à prælio potuit: & in ipſo diſcrimine, quo templa diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, *ſi legiones hoſtium fudiſſet, pocillum mulſi prius quam temetum biberet, ſeſe facturum.* id votum diis cordi fuit, & auſpicia in bonum verterunt.

b Eadem fortuna ab altero conſule ad Cominium geſta res prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: ſubſidiaque firma, ne qua eruptio fieret portis oppoſuit. Jam ſignum dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus eſt: & partem copiarum revocare inſtructam, intentamque ad oppugnandum coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus, equitatuque ire adverſus ſubſidium hoſtium juſſit. quocunque in loco fuiſſet obvius, obſiſteret ac moraretur, manumque, ſi forte ita res poſceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri poſſent. ipſe ſcalas ferri ad muros ab omni parte urbis juſſit: ac teſtudine ad portas ſucceſſit: ſimul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, ſicut antequam in muris viderent armatos, ſatis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hoſtes: ita poſtquam jam non ex intervallo, nec miſſilibus, ſed cominus gerebatur res: & qui ægre ſucceſſerant ex plano in muros, loco quem magis timuerant victo, facile in hoſtem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus muriſque in forum omnes compulſi, pauliſper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. deinde abjectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem conſulis venerunt, cæſa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, ſic ad Aquiloniam geſta res. Inde medio inter duas urbes ſpacio, ubi tertia expectata erat pugna, hoſtes non inventi, ſeptem millia paſſuum cum abeſſent à Cominio, revocati ab ſuis, neutri prælio occurrerunt. primis ferme tenebris cum in conſpectu jam caſtra, jam Aquiloniam habuiſſent: clamor eos utrinq; par accidens ſuſtinuit. deinde è regione caſtrorum, quæ incenſa ab Romanis erant, flamma latè fuſa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipſo loco propè temere ſub armis ſtrati paſſim inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. prima luce incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam conſternantur conſpecti ab equitibus: qui egreſſos nocte ab oppido Samnites perſecuti, viderant multitudinem non vallo, non ſtationibus firmatam. Conſpecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat, jamque etiam legionariæ cohortes ſequebantur: cæterum nec pedes fugientes perſequi potuit, & ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti, arma multa pavidi ac ſigna militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, vix ex tanta trepidatione Bovianum perventum eſt.

c Lætitiam utriuſque exercitus Romani auxit, & ab altera parte feliciter geſta res, uterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit. exhauſtis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere, & conſules cum gratulatione mutua legionum ſuaque caſtra conjunxere. In conſpectu duorum exercituum, & Carvilius ſuos pro cujuſque merito laudavit, donavitque, & Papyrius, apud

a Cap. XLII. *b Cap.* XLIII. *c Cap.* XLIV.

apud quem multiplex in acie, circa caſtra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Naurium, Sp. Papyrium fratris filium & quatuor centuriones, manipulumque haſtatorum, armillis aureiſque coronis donavit. Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hoſtes: juvenem Papyrium propter navatam cum equitatu & in prælio operam, & nocte qua fugam infeſtam Samnitibus ab Aquilonia clam egreſſis fecit: centuriones militeſque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant: equites omnes ob inſignem multis locis operam, corniculis, armilliſque argenteis donat. Conſilium inde habitum, cum jam tempus eſſet deducendi ab Samnio exercitus, aut utriuſque, aut certe alterius, optimum viſum, quo magis fractæ res Samnitium eſſent, eo pertinacius & infeſtius agere cætera & perſequi: ut perdomitum Samnium inſequentibus conſulibus tradi poſſet. quando jam nullus eſſet hoſtium exercitus, qui ſignis collatis dimicaturus videretur: unum ſupereſſe belli genus, urbium oppugnationes: quarum per excidia militem locupletare præda, & hoſtem pro aris ac focis dimicantem conficere poſſent. Itaque literis miſſis ad Senatum populumque Romanum de rebus ab ſe geſtis, diverſi, Papyrius ad Sepinum, Carvilius ad Volunam oppugnandam legiones ducunt.

a Literæ conſulum ingenti lætitia & in curia, & in concione auditæ: & quatridui ſupplicatione publicum gaudium privatis ſtudiis celebratum eſt, nec populo Romano magna ſolum, ſed peropportuna etiam ea victoria fuit: quia per idem forte tempus rebellaſſe Hetruſcos allatum eſt. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Hetruria fuiſſet, ſi quid in Samnio adverſi veniſſet: quæ conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo conſules, omniſque Romana vis averſa in Samnium eſſet, occupationem populi Rom. pro occaſione rebellandi habuiſſet. Legationes ſociorum à Marco Attilio prætore in Senatum introductæ, querebantur uri & vaſtari agros à finitimis Hetruſcis, quod deſciſcere à populo Romano nollent; obteſtabanturque patres conſcriptos, ut ſe à vi atque injuria communium hoſtium tutarentur: Reſponſum legatis, *curæ ſenatui futurum, ne ſocios fidei ſuæ pæniteret. Hetruſcorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium fore.* Segnius tamen quod ad Hetruriam attinebat, acta res eſſet, ni Faliſcos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Hetruſcis junxiſſe. Hujus propinquitas populi acuit curam patribus, ut fœciales mittendos ad res repetendas cenſerent. Quibus non redditis, ex auctoritate patrum juſſu populi, bellum Faliſcis indictum eſt: juſſique conſules ſortiri, uter ex Samnio in Hetruriam cum exercitu tranſiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros acceſſit. Ad Herculaneum bis etiam ſignis collatis ancipiti prælio, & cum majore ſua quam hoſtium jactura dimicavit. caſtris deinde poſitis, mœnibus hoſtem incluſit: oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus urbibus capta aut cæſa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum numero plures caperentur. Sortientibus provincias conſulibus, Hetruria Carvilio evenit ſecundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papyrio ad Sepinum major vis hoſtium reſtitit. ſæpe in acie, ſæpe in agmine, ſæpe circa ipſam urbem adverſus eruptiones hoſtium pugnatum: neque obſidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis ſe Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur, tandem pugnando in obſidionem juſtam coëgit hoſtes: obſidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: ſeptem millia quadringenti cæſi, capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congeſtis Samnitium rebus in urbes paucas, militi conceſſa eſt.

b Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat: itaque conſul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam, triumphus omnium conſenſu eſt delatus. triumphavit in magiſtratu, inſigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. pedites equiteſque inſignes donis tranſiere, ac tranſvecti ſunt: multæ civicæ coronæ vallareſque ac murales conſpectæ, inſpectata ſpolia Samnitium, & decore ac pulchritudine paternis ſpoliis quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari ſuis patrumque factis, ducti. æris gravis magna vis tranſvecta. vicies centum millia, & quingenta tria millia. id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti quod captum

a Cap. XLV.

b Cap. XLVI.

captum ex urbibus erat. P. M. CCC X X X. omne æs argentumque in ærarium conditum. militibus nihil datum ex præda eſt. auctaque ea invidia eſt ad plebem, quod tributum etiam in ſtipendium militum collatum eſt: cum, ſi ſpreta gloria fuiſſet, captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & ſtipendium militare præſtari potuiſſet. Ædem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuiſſet) ab dictatore patre votam filius conſul dedicavit, exornavitque hoſtium ſpoliis: quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum, forumque his ornaretur, ſed ſociis etiam coloniſque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Veſtinum, quia regio ea infeſta ab Samnitibus erat, hybernatum duxit. Inter hæc Carvilius conſul in Hetruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos ſeptuaginta ditiſſimos pecunia grandi pactos ut abire inde liceret, dimiſit: cæteram multitudinem oppidumque ipſum vi cepit. inde quinque caſtella locis ſita munitis expugnavit. Cæſa ibi hoſtium duo millia quadringenti, minus duo millia capti, & Faliſcis pacem petentibus, annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris. & ſtipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit, ut minus clarum de Samnitibus quam collegæ triumphus fuerat: ita cumulo Hetruſci belli æquatum æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem fortis Fortunæ de Manubiis faciendam locavit. prope ædem eidem deæ ab rege Servio Tullo dedicatam: & militibus ex præda centenos binos aſſes, & alterum tantum centurionibus atque equitibus, malignitate collegæ gratius accipientibus manus, diviſit. Favor conſulis tutatus ad populum eſt L. Poſthumium legatum ejus: qui dicta die à M. Cancio Tribuno plebis fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis quam peragi accuſatio ejus poterat.

a Exacto jam anno novi tribuni plebis magiſtratum inierant: iiſque ipſis quia vitio creati erant, quinque poſt dies alii ſuffecti. Luſtrum conditum eo anno eſt à P. Cornelio Aruina, C. Martio Rutilio, cenſoribus: cenſa capitum millia ducenta ſexaginta duo, trecenta viginti duo. Cenſores viceſimi ſexti à primis cenſoribus: luſtrum unde viceſimum fuit. Eodem anno coronati primū ob res bello bene geſtas, ludos Romanos ſpectaverunt: palmæque tum primum tranſlato è Græcia more victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis ſilice ad Bovillas perſtrata eſt. Comitia conſularia Lucius Papyrius habuit: creavit Conſules Quintium Fabium, Maximi filium Gurgitem, & D. Junium Brutum Scævam. ipſe Papyrius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad ſolatium unius mali peſtilentiæ urentis ſimul urbem atque agros, ſuffecit, portentoque jam ſimilis clades erat. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur, inventum in libris: Æſculapium ab Epidauro Romam accerſendum. neque eo anno, quia bello occupati conſules erant. quicquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æſculapio ſupplicatio habita eſt.

a Cap. XLVII.

DECADIS I. FINIS.

DECAS

DECAS SECUNDA HISTORIARUM

Ab Urbe condita

TITI LIVII PATAVINI

Quum non exſtet, ejuſdem Breviaria ſubſtituere, & in librorum ſuorum locum apponere placuit.

LIBRI XI.

BREVIARIUM.

FAbius Gurges conſul cum male adverſum Samnites pugnaſſet: & Senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc ſibi ignominiam, eo maxime Senatum movit: quod iturum ſe filio legatum pollicitus eſt: idque præſtitit, atque ejus conſiliis & opera filius conſul adjutus, caſis Samnitibus triumphavit: C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho ſecuri percuſſit. Cum civitas peſtilentia laboraret, miſſis legatis, ut Æſculapii ſignum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui ſe in navem eorum contulerat, in quo ipſum numen eſſe conſtabat, deportavere: eoque in inſulam Tiberis egreſſo, eodem loco ædes Æſculapii conſtituta eſt. Lucius Poſthumius conſularis, quoniam eum exercitui præeſſet, opera militum in agro ſuo uſus eſſet, damnatus eſt. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum eſt. Curius Dentatus conſul Samnitibus cæſis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magiſtratu triumphavit. Coloniæ deductæ ſunt, Caſtrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primum creati ſunt. Cenſus actus eſt, luſtrum conditum, cenſa ſunt civium capita CCLXXIII. millia. Plebs propter æs alienum, poſt graves & longas ſeditiones, ad ultimum ſeceſſit in Janiculum, unde à Quinto Hortenſio dictatore deducta eſt: iſque in ipſo magiſtratu deceſſit. Res præterea contra Volſinienſes geſtæ, item adverſus Lucanos.

LIBRI XII.

BREVIARIUM.

CUm legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti eſſent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius prætor cum legionibus ab iis cæſus eſt. Cum à Tarentinis claſſis Romana direpta eſſet, duce, qui præerat claſſi, occiſo, legati ad eos à ſenatu, ut de iis injuriis quererentur, miſſi, pulſati ſunt. ob id bellum iis indictum eſt. Samnites defecerunt. Adverſus

ſus eos & Lucanos, & Brutios, & Hetruſcos aliquot præliis à compluribus ducibus bene pugnatum eſt. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in præſidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio miſſo eſſet, occiſis Rheginis Rhegium occupavit.

LIBRI XIII.

BREVIARIUM.

V*Alerius Lævinus conſul parum proſpere adverſus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inuſitata facie territis militibus. Poſt id prælium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inſpiceret, omnia verſa in hoſtem invenit: populabundusque ad urbem Romam proceſſit. C. Fabricius miſſus ad eum, ut de redimendis captivis ageret, fruſtra ut patriam deſereret à rege tentatus eſt, captivi ſine pretio remiſſi ſunt. Cyneas legatus à Pyrrho ad ſenatum miſſus petiit: ut componendæ pacis cauſa rex in urbem reciperetur, de qua re cum ad frequentiorem ſenatum referri placuiſſet, Ap. Claudius qui propter invaletudinem oculorum jam diu à conſiliis publicis abſtinuerat, venit in curiam, & ſententia ſua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. P. Domitius cenſor primus ex plebe luſtrum condidit. cenſa ſunt civium capita CCLXXVIII. millia, CCXXII. Iterum adverſus Pyrrhum dubio eventu pugnatum eſt. Cum Carthaginienſibus quarto fœdus renovatum eſt. Cum C. Fabricio conſuli, is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur ſe regi venenum daturum, cum indicio ad regem remiſſus eſt. Res præterea contra Hetruſcos, Lucanos, Brutios, & Samnites, proſpere geſtas continet.*

LIBRI XIV.

BREVIARIUM.

P*Yrrhus in Siciliam trajecit. Cum inter alia prodigia fulmine dejectum eſſet in Capitolio Jovis ſignum, caput ejus per aruſpices inventum eſt. Curius Dentatus, cum delectum haberet: ejus qui citatus non reſponderat, bona vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reverſum vicit, & Italia expulit. Fabricius cenſor P. Cornelium Ruſinum conſularem ſenatu movit, quod decem argenti pondo facti haberet. Luſtro à cenſoribus condito, cenſa ſunt capita civium CCLXXXI. millia, CCXIV. Cum Ptolemæo Ægypti rege ſocietas juncta eſt. Sextilia virgo Veſtalis damnata inceſti, viva defoſſa eſt. Coloniæ deductæ ſunt Poſſidonia, & Conſa, Carthaginienſium claſſis Mamertinis venit. quo facto ob iis fœdus violatum eſt. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Brutios feliciter geſtas, & Pyrrhi regis mortem continet.*

LIBRI XV.

BREVIARIUM.

V*ictis Tarentinis pax & libertas data. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat obſeſſa, deditione facta, ſecuri percuſſa eſt. Cum legatos Apolloniatium ad ſenatum miſſos quidam juvenes pulſaſſent: dediti ſunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data. Coloniæ deductæ: Ariminum in Piceno: Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit.*

Umbri,

Umbri, & Salentini victi in deditionem accepti ſunt. Quæſtorum numerus ampliatus eſt.

LIBRI XVI.

BREVIARIUM.

ORigo Carthaginienſium & primordia urbis referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracuſanorum auxilium Mamertinis ferendum cenſuit ſenatus. Cum de ea re inter ſuadentes, ut id fieret, diſſuadenteſque contentio fuiſſet: tranſgreſſis tum primum mare equitibus Romanis, adverſus Hieronem ſæpius bene pugnatum. Petenti pax data eſt. Luſtrum à cenſoribus conditum, cenſa ſunt civium capita CCXCII. millia, CCXXIV D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Eſernia deducta eſt. Res præterea contra Pœnos & Volſcos proſpere geſtas continet.

LIBRI XVII.

BREVIARIUM.

CN. Cornelius Conſul à claſſe Punica circumventus, & per fraudem veluti in colloquium evocatus, captus eſt. Cneus Duilius Conſul adverſus claſſem Pœnorum proſpere pugnavit, primuſque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. ob quam cauſam ei perpetuus honos habitus eſt: ut revertenti à cœna tibicines canerent: & funale præferretur. Lucius Cornelius Conſul in Sardinia contra Sardos, & Corſos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Attilius Calatinus conſul eum in locum iniquum à Pœnis circumſeſſum temere duxiſſet exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute, & opera evaſit, qui cum trecentis militibus eruptione facta hoſtes in ſe convertit. Annibal dux Pœnorum victa claſſe, cui præfuerat, à militibus ſuis in crucem ſublatus eſt. Attilius Regulus conſul victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit.

LIBRI XVIII.

BREVIARIUM.

ATtilius Regulus in Africa ſerpentem portentoſæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit. & cum aliquot præliis adverſum Carthaginienſes pugnaſſet, ſucceſſorque à ſenatu proſpere bellum gerenti non mitteretur: id ipſum per literas ad ſenatum miſſas conqueſtus eſt. in quibus inter cauſas petendi ſucceſſoris erat, quod agellus ejus à mercenariis devaſtaretur. Quærente deinde fortuna ut magnum utriuſque caſus exemplum in Regulo proderetur, accerſito à Carthaginienſibus Xantippo Lacedæmoniorum duce victus in prælio, & captus eſt. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique proſpere geſtas deformavere naufragia claſſium. T. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus eſt. M. Sempronius Saphus, Valerius Maximus cenſores cum ſenatum legerent, XIII. ſenatu moverunt: luſtrum condiderunt, quo cenſa ſunt civium capita CCCXVII. millia CCXVII. Regulus miſſus à Carthaginienſibus ad ſenatum, ut de pace, & ſi eam minime impetraret, de ca-

de captivis commutandis, ageret : jurejurando aſtrictus eſt , rediturum ſe Carthaginem , ſi commutari captivos non placuiſſet. utrumque negandi auctor ſenatus fuit : & cum fide cuſtodita reverſus eſſet , ſupplicio à Carthaginienſibus de eo ſumpto, periit.

LIBRI XIX.

BREVIARIUM.

*C*ÆCILIUS *Metellus, rebus adverſus Pœnos proſpere geſtis , ſpecioſiſſimum egit triumphum : XIII. ducibus hoſtium , & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher COS. qui contra auſpicia profectus juſſit immergi pullos , qui cibari nolebant : infeliciter adverſus Carthaginienſes claſſe pugnavit, & revocatus à ſenatu , juſſuſque dictatorem dicere , C. Glauciam dixit , ſortis ultimæ hominem : qui coactus abdicare ſe magiſtratu , poſtea ludos prætextatus ſpectavit. Attilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta eſt. Coloniæ deductæ ſunt, Fregellæ , in agro Salentino Brunduſium. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita CCLI. millia , CCXII. Claudia ſoror P. Claudii, qui contemptis auſpiciis male pugnaverat mulctata eſt. Duo prætores tum primum creati ſunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus, A. Poſthumium conſulem, quoniam idem flamen Martialis erat: eum illè ad bellum gerendum proficiſci vellet, in urbe tenuit, nec paſſus eſt à ſacris recedere. Rebus adverſus Pœnos pluribus ducibus geſtis , ſummam victoriæ C. Luctatius conſul , victa ad Ægates inſulas claſſe Pœnòrum, finem bello impoſuit. Petentibus Carthaginienſibus pax data eſt. Cum templum Veſtæ arderet, Cæcilius Metellus Pontifex Maximus ex incendio ſacra rapuit. Duæ tribus adjectæ ſunt : Velina , & Eſquilina. Faliſci , cum rebellaſſent, ſexto die domiti in deditionem venerunt.*

LIBRI XX.

BREVIARIUM.

*S*POLETUM *colonia deducta eſt. Adverſus Ligures tunc primum exercitus promotus eſt. Sardi & Corſi cum rebellaſſent, ſubacti ſunt. Tutia virgo Veſtalis inceſti damnata eſt. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos miſſi erant , occiſum , indictum eſt : ſubactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus eſt , ut eſſent quatuor. Galli tranſalpini , qui in Italiam eruperant , cæſi ſunt. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Inſubres aliquot præliis fuſi in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus conſul , Inſubrium Gallorum duce Viridomaro occiſo , opima ſpolia retulit. Iſtri ſubacti ſunt. Item Illyrii in deditionem venerunt. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt, quo cenſa ſunt civium capita CCLXX. millia. Libertini in quatuor tribus redacti ſunt , cum antea diſperſi fuiſſent , Eſquilinam , Palatinam , Suburranam , Collinam. C. Flaminius cenſor viam Flaminiam munivit, & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ ſunt , in agro de Gallis capto, Placentia, & Cremona.*

T. LI-

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

Ab Urbe condita

DECAS TERTIA.

LIBER VIGESIMUS PRIMUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Belli Punici ſecundi acta. Annibal contra fœdus per Iberum amnem tranſit & Saguntum capit. De quibus injuriis Carthaginienſes admoniti cum ſatisfacere nollent, bellum iis indictum. Annibal ſuperato Pyrenæo ſaltu & fuſis Volſcis, per Alpes in Italiam deſcendit & ad Ticinum amnem Romanos equeſtri prælio fudit, in quo vulneratum P. Corn. Scipionem protexit filius, Africanus poſtea dictus. Iterumque, exercitu Rom. ad Trebiam fl. fuſo, Annibal per maximam militum vexationem propter vim tempeſtatum Apenninum tranſit. Cn. Corn. Scipio in Hiſpania contra Pœnos proſpere pugnavit, duce hoſtium Magone capto.

CAPUT I.

In parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio ſummæ totius profeſſi plerique ſunt rerum ſcriptores, bellum maxime memorabile omnium quæ unquam geſta ſint, me ſcripturum, quod Annibale duce Carthaginienſes cum populo Romano geſſere. nam neque validiores opibus ullæ inter ſe civitates genteſque contulerunt arma: neque his ipſis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter ſe, ſed expertas primo Punico conferebant bello: & adeo varia belli fortuna, anceпſque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicere: odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus ultro inferrent arma: Pœnis, quod ſuperbe avareque crederent imperitatum victis eſſe. Fama etiam eſt, Annibalem annorum ferme novem pueriliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hiſpaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo trajecturus ſacrificaret, altaribus admotum, tactis ſacris jureјurando adactum, *ſe cum primum poſſet hoſtem fore populo Rom.* Angebant ingentis ſpiritus virum Sicilia Sardiniaque amiſſæ, nam & Siciliam nimis celeri deſperatione rerum conceſſam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, ſtipendio etiam ſuperimpoſito, interceptam.

a His anxius curis ita ſe Africo bello, quod fuit ſub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hiſpania augendo Punico imperio geſſit, ut appareret majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: & ſi diutius vixiſſet, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuiſſe, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, diſtulerunt bellum. Medius Aſdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem profectus animi adſcitus: & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud ſane voluntate principum, in imperio poſitus. Is

plura

a Cap. II.

plura conſilio quàm vi gerens, auſpiciis regulorum magis, conciliandiſque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginienſem auxit. Cæterum nihilo ei pax tutior fuit, barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncavit: comprehenſuſque à circumſtantibus haud alio quam ſi evaſiſſet vultu. tormentis quoq; cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut ſuperante lætitia dolores, ridentis etiam ſpeciem præbuerit. Cum hoc Aſdrubale, quia miræ artis in ſolicitandis gentibus imperioque jungendis ſuo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriuſque imperii eſſet amnis Iberus, Saguntiniſque mediis inter imperia duorum populorum libertas ſervaretur.

a In Aſdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Annibal intra prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque aſſenſu appellatus erat, favor etiam plebis ſequeretur. Hunc vixdum puberem Aſdrubal literis ad ſe accerſierat; actaque res in ſenatu etiam fuerat: Barchinis nitentibus, ut aſſueſceret militiæ Annibal, atque in paternas ſuccederet opes. Hanno alterius factionis princeps: *Et æquum poſtulare videtur*, inquit, *Aſdrubal, & ego tamen non cenſeo, quod petit tribuendum.* Cum admiratione tam ancipitis ſententiæ in ſe omnes convertiſſet, *Florem ætatis*, inquit. *Aſdrubal, quem ipſe patri Annibalis fruendum præbuit, juſto jure eum à filio repeti cenſet. nos tamen minime decet juventutem noſtram pro militari rudimento aſſuefacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis ſero imperia immodica, & regni paterni ſpeciem videat? & cujus regis genero hæreditarii ſint relicti exercitus noſtri, ejus filio parum mature ſerviamus? Ego iſtum juvenem domi tenendum ſub legibus, ſub magiſtratibus docendum, vivere æquo jure cum cæteris cenſeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exſuſcitet.*

b Pauci, ac ferme optimus quiſque Hannoni aſſentiebantur: ſed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Miſſus Annibal in Hiſpaniam, primo ſtatim adventu omnem exercitum in ſe convertit. Amilcarem viventem redditum ſibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde brevi effecit, ut patri in ſe minimum momentum ad favorem conciliandum eſſet. Nunquam ingenium idem ad res diverſiſſimas, parendum, atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile diſcerneres, utrum imperatori, an exercitui charior eſſet: neque Aſdrubal alium quenquam præficere malle, ubi quid fortiter ac ſtrenue agendum eſſet, neque milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciæ ad pericula capeſſenda, plurimum conſilii inter ipſa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia par: cibi potioniſque deſiderio naturali, non voluptate modus finitus. vigiliarum ſomnique nec die nec nocte diſcriminata tempora. Id quod gerendis rebus ſupereſſet, quieti datum: ea neque molli ſtrato, neque ſilentio accerſita. multi ſæpe militari ſagulo opertum, humi jacentem inter cuſtodias ſtationeſque militum conſpexerunt. veſtitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conſpiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat: princeps prælium inibat: ultimus confecto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes, ingentia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil ſancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorum triennio ſub Aſdrubale imperatore meruit: nulla re quæ agenda audendaque magno futuro duci eſſet, prætermiſſa.

c Cæterum ex quo die dux eſt declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum eſſet, nihil prolatandum ratus, ne ſe quoque ut patrem Amilcarem, deinde Aſdrubalem, cunctantem caſus aliquis opprimeret: Saguntinis inferre bellum ſtatuit, quibus oppugnandis haud dubie Romana arma movebantur. in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginienſium erat) induxit exercitum, ut non petiſſe Saguntinos, ſed rerum ſerie finitimis domitis gentibus, jungendoque tractus ad id bellum videri poſſet. Certe jam urbem opulentam caput gentis ejus expugnat, diripitque. quo metu perculſæ minores civitates, ſtipendio impoſito imperium accepere, victor exercitus opulentuſque præda Carthaginem Novam in hyberna eſt deductus. Ibi large partiendo prædam, ſtipendia præterita cum fide exſolvendo, cunctis civium

a Cap. III. *b Cap.* IV. *c Cap.* V.

tivium ſuorum ſociorumque animis in ſe firmatis. vere primo in Vacceos promotum bellum. Hermandica & Arbacala Cartejorum urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defenſa. Ab Hermandica profugi, exulibus Olcadum priore æſtate domitæ gentis, cum ſe junxiſſent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regreſſum ex Vacceis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Annibal prælio abſtinuit, caſtriſque ſuper ripam poſitis, cum prima quies ſilentiumque ab hoſtibus fuit, agmen vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad tranſgrediendum hoſtes haberent, invadere eos tranſeuntes ſtatuit. equitibus præcipit, *ut cum ingreſſos aquam viderent, adorirentur peditum agmen*: in ripa elephantos ante quadraginta diſpoſuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vacceorumque centum millia fuere. invicta acies, ſi æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu ceſſiſſe credebant hoſtem: id morari victoriam rati, quod intereſſet amnis, clamore ſublato, paſſim ſine ullius imperio, qua cuique proximum eſt, in amnem ruunt. Et ex parte alterâ ripæ vis ingens equitum in flumen immiſſa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concurſum: quippe ubi pedes inſtabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite equo temere acto perverti poſſet: eques corpore armiſque liber, equo vel per medios gurgites ſtabili, cominus eminuſque rem gereret. Pars magna flumine abſumpta, quidam verticoſo amni delati in hoſtes, ab elephantis obtriti ſunt. poſtremi, quibus regreſſus in ſuam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione cum in unum colligerentur, priuſquam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingreſſus, fugam ex ripa fecit: vaſtatiſque agris, intra paucos dies Carpetanos quoq; in deditionē accepit.

a Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginienſium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat. cæterum jam belli cauſa certamina cum finitimis ſerebantur, maxime Turdetanis. quos cum adiſſet idem, qui litis erat ſator: nec certamen juris, ſed vim quæri appareret: legati à Saguntinis Romam miſſi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Conſules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & T. Sempronius Longus, qui cum legatis in ſenatum introductis, de republ. retuliſſent, placuiſſetque mitti legatos in Hiſpaniam ad res ſociorum inſpiciendas, quibus ſi videretur digna cauſa, & Annibali denunciarent, ut ab Saguntinis ſociis populi Rom. abſtineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac ſociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decreta, nec dum miſſa, omnium ſpe celerius Saguntum oppugnari allatum eſt, tunc delata ex integro res ad ſenatum. Alii *provincias conſulibus Hiſpaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam cenſebant.* alii *totum in Hiſpaniam Annibalemque intendebant bellum.* erant qui *non temere movendam rem tantam, expectandoſque ex Hiſpania legatos cenſerent.* Hæc ſententia, quæ tutiſſima videbatur, vicit. legatique eo maturius miſſi P. Valerius Flaccus, & Q. Bebius Pamphilus Saguntum ad Annibalem: atque inde Carthaginem, ſi non abſiſteretur bello, ad ducem ipſum in pœnam fœderis rupti depoſcendum.

b Dum ea Romani parant conſultantque, jam Saguntum ſumma vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentiſſima ultra Iberum fuit, ſita paſſus mille ferme à mari. oriundi à Zacyntho inſula dicuntur: miſtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. cæterum in tantas brevi creverant opes, ſeu maritimis, ſeu terreſtribus fructibus, ſeu multitudinis incremento, ſeu ſanctitate diſciplinæ, qua fidem ſocialem uſque ad perniciem ſuam coluerunt. Annibal infeſto exercitu ingreſſus fines, pervaſtatis paſſim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque quam cætera, circa vallem vergens: adverſus eum vineas agere inſtituit, per quas aries mœnibus admoveri poſſet. Sed ut locus procul muro ſatis æquus agendis vineis fuit: ita haudquaquam proſpere, poſtquam ad effectum operis ventum eſt, cœptis ſuccedebat. & turris ingens imminebat, & murus, ut in ſuſpecto loco, ſupra cæteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris oſtendebatur, ibi vi majore obſiſtebant. ac primo miſſilibus ſummovere hoſtem: nec quicquam ſatis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, ſed ad erumpendum etiam in ſtationes operaque hoſtium animus erat. quibus tu-

a Cap. VI.

b Cap. VII.

multuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant quam Pœni: Ut vero Annibal ipſe, dum murum incautius ſubit, adverſum femur tragula graviter ictus cecidit: tanta circa fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abeſſet, quin opera ac vineæ desererentur.

a Obſidio deinde per paucos dies magis quam oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil ceſſatum. Itaque acrius de integro obortum eſt bellum, pluribuſque partibus, vix accipientibus quibuſdam opera locis, vineæ cœptæ agi admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuiſſe in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte deſtineri cœpti ſunt; & non ſufficiebant. jam enim feriebantur arietibus muri: quaſſatæ quoque multæ partes erant, una continentibus ruinis nudaverat urbem, tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni, qua velut ſi pariter utroſque murus texiſſet, ita utrinque in pugnam procurſum eſt. Nihil tumultuariæ pugnæ ſimul erat, quales in oppugnationibus urbium per occaſionem partis alterius conſeri ſolent: ſed juſtæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico diſtantia intervallo, conſtiterant. Hinc ſpes, hinc deſperatio animos irritat: Pœno cepiſſe jam ſe urbem, ſi paululum adnitatur, credente: Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus: nec ullo pedem referente, ne relicto à ſe loco hoſtem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis utrinque pugnabatur, eo plures vulnerabantur. nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, miſſile telum haſtili oblongo, & cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat. id ſicut in pilo, quadratum ſtuppa circumligabant, linebantque pice. ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus poſſet. ſed id maxime, etiam ſi hæſiſſet in ſcuto, nec penetraſſet in corpus, pavorem faciebat: quod cum medium accenſum mitteretur, conceptumque ipſo motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad inſequentes ictus præbebat.

b Cum ergo diu anceps fuiſſet certamen, & Saguntinis, quia præter ſpem reſiſterent, creviſſent animi; Pœnus, quia non viciſſet, pro victo eſſet: clamorem repente oppidani tollunt, hoſtemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant: poſtremo fuſum fugatumque in caſtra redigunt. Interim ab Roma legatos veniſſe nunciatum eſt, quibus obviam ad mare miſſi ab Annibale qui dicerent, *nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma: nec Annibali in tanto diſcrimine rerum operæ eſſe legationes audire.* Apparebat non admiſſos protinus Carthaginem ituros, literas igitur nunciosque ad principes factionis Barchinæ præmittit, ut præpararent ſuorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis poſſet.

c Itaque præterquam quod admiſſi auditique non ſunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverſo ſenatu cauſam fœderis rupti magno ſilentio propter auctoritatem ſuam, cum aſſenſu audientium egit. *Per deos fœderum arbitros ac teſtes monuiſſe, prædixiſſe ſe, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non ſtirpem ejus conquieſcere viri: nec unquam, donec ſanguinis nominiſque Barchini quiſquam ſuperſit, quietura Romana fœdera. Iuvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem; ſi ex bellis bella ſerendo, ſuccinctus armis legionibuſque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus miſiſtis. aluiſtis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum veſtri circumſident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumſedebunt Romanæ legiones ducibus iiſdem diis, per quos priore bello rupta fœdera ſunt ulti. Utrum hoſtem, an vos, an fortunam utriuſque populi ignoratis? Legatos ab ſociis, & pro ſociis venientes bonus imperator veſter in caſtra non admiſit, jus gentium ſuſtulit. hi tamen unde ne hoſtium quidem legati arcentur, pulſi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt: publica fraus abſit: auctorem culpæ, & reum criminis depoſcunt, quo lenius agunt, ſegnius incipiunt: eo cum cœperint, vereor ne perſeverantius ſæviant. Ægates inſulas Erycemque ante oculos proponite, quæ terra marique per quatuor & viginti annos paſſi ſitis. Nec puer hic dux erat, ſed pater ipſe Amilcar, Mars alter, ut iſti volunt. ſed* Taren-

a Cap. VIII.

b Cap. IX. *c* Cap. X.

Tarento tum in Italia non abſtinueramus ex fœdere: ſicut nunc Sagunto num abſtinemus? vicerunt ergo dii hominesque: & id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupiſſet: eventus belli, velut æquus judex, unde jus ſtabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turresque admovit, Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falſus utinam vates ſim) noſtris capitibus incident: ſuſceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis eſt. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio meam levem eſſe in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias. ſed & Amilcarem eo periiſſe lætatus ſum: quod ſi ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac deteſtor. nec dedendum ſolum ad piaculum rupti fœderis: ſed ſi nemo depoſcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, nec ſolicitare quietæ civitatis ſtatum poſſit. Ego autem ita cenſeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui ſenatui ſatisfaciant: alios qui Annibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat: ipſumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

a Cum Hanno peroraſſet, nemini omnium certare oratione cum eo neceſſe fuit. adeo prope omnis ſenatus Annibalis erat, infeſtiusque locutum arguebant Hannonem quam Flaccum Valerium legatum Romanum. Reſponſum inde legatis Romanis eſt bellum ortum ab Saguntinis, non Ab Annibale eſſe. populum Romanum injuſte facere, ſi Saguntinos vetuſtiſſimæ Carthaginienſium ſocietati præponat. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal, quia feſſum militem præliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, ſtationibus ad cuſtodiam vinearum aliorumque operum diſpoſitis. interim animos eorum, nunc ira in hoſtes ſtimulando, nunc ſpe præmiorum accendit. ut vero pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accenſi omnes ſunt, ut ſi extemplo ſignum datum eſſet, nulla vi reſiſti videretur poſſe. Saguntini, ut à prœliis quietem habuerant, nec laceſſentes, nec laceſſiti per aliquot dies: ita non nocte, non die unquam ceſſaverant ab opere, ut novũ murum ab ea parte qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta eſt: nec qua primum aut potiſſimum parte ferrent opem, cum omnia variis clamoribus ſtreperent, ſatis ſcire poterant. Ipſe Annibal, qua turris mobilis omnia munimenta urbis ſuperans altitudine agebatur, hortator aderat. quæ cum admota catapultis baliſtiſque per omnia tabulata diſpoſitis, muros defenſoribus nudaſſet, tum Annibal occaſionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad ſubruendum ab imo murum mittit: nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, ſed interlito luto, ſtructuræ antiquæ genere. itaque antequam cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. locum quoque editum capiunt: collatiſque eo catapultis baliſtiſque, ut caſtellum in ipſa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circundant, & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrinque ſumma vi & muniunt, & pugnant. ſed interiora tuendo minorem indies urbem Saguntini faciunt: ſimul creſcit inopia omnium longa obſidione, & minuitur expectatio externæ opis, cum tam procul Romani, unica ſpes, circa omnia hoſtium eſſent. pauliſper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos Carpetanoſque, qui duo populi delectus acerbitate conſternati, retentis conquiſitoribus, metum defectionis cum præbuiſſent, oppreſſi celeritate Annibalis, omiſerunt mota arma,

b Nec Sagunti oppugnatio ſegnior erat, Maharbale Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut ducem abeſſe, nec cives nec hoſtes ſentirent. Is & prælia aliquot ſecunda fecit, & tribus arietibus aliquantum muri diſcuſſit: ſtrataque omnia recentibus ruinis advenienti Annibali oſtendit. itaque ad ipſam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrinque cæde initum, & pars arcis capta eſt. Tentata deinde per duos exigua pacis ſpes. Alconem Saguntinum, & Alorcum Hiſpanum. Alcon inſciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Annibalem noctu tranſiſſet, poſtquam nihil lachrymæ movebant, conditioneſque triſtes, ut ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hoſtem manſit, moriturum affirmans, qui ſub conditionibus his de pace ageret. Poſtulabatur

a Cap. XI.

b Cap. XII.

batur autem, redderent res Turdetanis: traditoque omni auro atque argento, egreſſi urbe cum ſingulis veſtimentis, ibi habitarent, ubi Pœnus juſſiſſet. Has pacis leges abnuenre Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus *vinci animos, ubi alia vincantur*, affirmans, *ſe pacis ejus interpretem fore pol licetur*. Erat autem tum miles Annibalis: cæterum publice Saguntinis amicus atque hoſpes. Tradito palam telo cuſtodibus hoſtium, rransgreſſus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipſe ita jubebar) eſt deductus. Quo cum extemplo concurſus omnis generis hominum eſſet factus: ſummora cætera multitudine, ſenatus Alorco datus eſt, cujus talis oratio fuit.

a Si civis veſter Alcon, ſicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retuliſſet, ſupervacaneum hoc mihi fuiſſet iter, quo nec orator Annibalis, nec transfuga ad vos veniſſem. cum vero ille aut veſtra, aut ſua culpa manſerit apud hoſtem: ſi metum ſimulavit, ſua: veſtra, ſi periculum eſt apud vos vera referentibus: ego ne ignoraretis eſſe aliquas ſalutis & pacis vobis conditiones, pro vetuſto hoſpitio, quod mihi vobiſcum eſt, ad vos veni. Veſtra autem cauſa me, nec ullius alterius loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides ſit, quod neque dum veſtris viribus reſtitiſtis, neque dum auxilia ab Romanis ſperaſtis, pacis unquam apud vos mentionem feci, poſtquam nec ab Romanis vobis ulla ſpes eſt, nec veſtra jam aut arma vos, aut mœnia ſatis defendunt, pacem affero ad vos magis neceſſariam quam æquam. cujus ita aliqua ſpes eſt, ſi eam quemadmodum, ut victor fert Annibal, ſic vos ut victi audiatis: ſi non id quod amittitur, in damno, cum omnia victoris ſint: ſed quicquid relinquitur, pro munere habituri eſtis. Vrbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit: agros relinquit, locum aſſignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne publicum privatumque ad ſe jubet deferri; conjugum veſtraque corpora, ac liberorum veſtrorum ſervat inviolata, ſi inermes cum binis veſtimentis velitis à Sagunto exire. Hæc victor hoſtis imperat. Hæc quanquam ſint gravia atque acerba, fortuna veſtra vobis ſuadet. Equidem haud deſpero, cum omnium poteſtas ei à vobis facta ſit, aliquid ex his rebus remiſſurum. Sed hæc patienda cenſeo potius, quam trucidari corpora veſtra, rapi trahique ante ora veſtra conjuges ac liberos belli jure ſinatis.

b Ad hæc audienda cum ei circumfuſa paulatim multitudine permiſtum ſenatui eſſet populi concilium: repente primores ſeceſſione facta priuſquam reſponſum daretur, argentum aurumque omne ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique ſemetipſos præcipitaverunt. Cum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervaſiſſet, alius inſuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quaſſata prociderat, perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto, cum ſignum Imperatori dediſſet, nudatam ſtationibus cuſtodiuſque ſolitis hoſtium eſſe urbem, non cunctandum in tali occaſione ratus Annibal, totis viribus aggreſſus urbem, momento cepit, ſigno dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, cæterum prope neceſſarium cognitum in ipſo eventu eſt. cui enim parci potuit ex iis, qui aut incluſi cum conjugibus ac liberis, domos ſuper ſeipſos concremaverunt? aut armati nullum ante finem pugnæ, quam morientes fecerunt?

b Captum oppidum eſt cum ingenti præda, quanquam pleraque ab dominis de induſtria corrupta erant, & in cædibus vix ullum diſcrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant: tamen ex precio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum eſſe conſtat, & multam precioſam ſupellectilem veſtemque miſſam Carthaginem. Octavo menſe, quam cœptum oppugnari, captum Saguntum quidam ſcripſere: inde Carthaginem Novam in hyberna Annibalem conceſſiſſe: quinto deinde menſe quam à Carthagine profectus ſit, in Italiam perveniſſe. Quæ ſi ita ſunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, & T. Sempronius Coſſ. fuerint, ad quos & in principio oppugnationis legati Saguntini miſſi ſint: & qui in ſuo magiſtratu cum Annibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto poſt ad Trebiam pugnaverint, aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius & T. Sempronius Coſſ. fuerunt, non cœptum oppugnari eſt, ſed captum. nam exceſſiſſe pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. Flaminii non poteſt. quia Flaminius Arimini conſulatu iniit. creatus ab T. Sempronio conſule. qui poſt pugnam ad Trebiam, ad creandos conſules Romam cum veniſſet, comitiis

a Cap. XIII.

b Cap. XIV.

mitiis perfectis, ad exercitum in hyberna rediit.

a Sub idem fere tempus & legati qui redierunt à Carthagine, Romam retulerunt omnia hoſtilia eſſe: & Sagunti excidium nunciatum eſt, tantuſque ſimul mœror patres miſericordiaque ſociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienſes, metuſque de ſumma rerum cepit, velut ſi jam ad portas hoſtis eſſet: ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis quàm conſultarent. Nam neque hoſtem acriorem bellicoſioremque ſecum congreſſum: nec rem Romanam tam deſidem unquam fuiſſe, atque imbellem. Sardos, Corſoſque & Hiſtros atque Illyricos laceſſiſſe magis quam exercuiſſe Romana arma: & cum Gallis tumultuatum magis quam belligeratum. Pœnum hoſtem veteranum trium & viginti annorum militia duriſſima inter Hiſpanas gentes ſemper victorem, primum Amilcare, deinde Aſdrubale, nunc Annibale duce acerrimo aſſuetum, recentem ab excidio opulentiſſimæ urbis Iberum tranſire: trahere ſecum tot excitos Hiſpanorum populos: conciturum avidas ſemper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis eſſe.

b Nominatæ jam antea conſulibus provinciæ erant: tum ſortiri juſſi: Cornelio Hiſpania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & ſociorum quantum ipſis videretur, & claſſis quanta parari poſſet. quatuor & viginti peditum Romanorum millia ſunt ſcripta, mille & octingenti equites: ſociorum X L I V. peditum, & I V. equitum: naves C C X X. quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, vellent, juberent populo Carthaginienſi bellum indici, ejuſque belli cauſa ſupplicatio per urbem habita: atque adorati dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Rom juſſiſſet. Inter conſules ita copiæ diviſæ: Sempronio datæ legiones duæ: ea quaterna millia erant peditum, & treceni equites: ſociorum ſexdecim millia peditum, equites mille octingenti, naves longæ C L X. celoces duodecim. Cum terreſtribus maritimiſque copiis T. Sempronius miſſus in Siciliam, ita in Africam tranſmiſſurus, ſi ad arcendum Italia Pœnum conſul alter ſatis eſſet. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius prætor & ipſe cum haud invalido præſidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus diminutus. ſexaginta quinqueremes datæ: (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hoſtem credebant) & duæ Romanæ legiones cum ſuo juſto equitatu, & quatuordecim millibus ſociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia ſociorum peditum, mille equites ſocios, ſexcentos Romanos, Gallia provincia eodem anno verſa in Punicum bellum habuit.

c His ita comparatis, ut omnia juſta ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium in Africam mittunt, ad percunctandos Carthaginienſes publicone conſilio Annibal Saguntum oppugnaſſe: & ſi id quod facturi videbantur faterentur, ac defenderent publico conſilio factum, ut indicerent populo Carthaginienſi bellum. Romani poſtquam Carthaginem venerunt, cum ſenatus datus eſſet, & Q. Fabius nihil ultra quam unum, quod mandatum erat, percunctatus eſſet, tum ex Carthaginienſibus unus princeps: *Vana Romani*, inquit, *& prior legatio fuit, cum Annibalem tanquam ſuo conſilio Saguntum oppugnantem depoſcebatis. cæterum hæc legatio verbis adhuc lenior eſt, re aſperior. tunc enim Annibal & inſimulabatur, & depoſcebatur. nunc à nobis & confeſſio culpæ exprimitur: ut à confeſſis res extemplo repetuntur. Ego autem non privato publicone conſilio Saguntum oppugnatum ſit, quærendum cenſeo: ſed utrum jure an injuria, noſtra enim hæc quæſtio atque animadverſio in civem noſtrum eſt: noſtro, an ſuo fecerit arbitrio, vobiſcum una diſceptatio eſt, licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam diſcerni placet quid publico conſilio, quid ſua ſponte imperatores faciant: nobis vobiſcum fœdus eſt à Lutatio Coſ. ictum: in quo cavetur utrorumque ſociis. nihil de Saguntinis (nec dum enim erant ſocii veſtri) cautum eſt. At enim eo fœdere quod cum Aſdrubale ictum eſt, Saguntini excipiuntur, adverſus quod nihil ego dicturus ſum, niſi quod à vobis didici vos enim quod C. Lutatius Coſ. primo nobiſcum fœdus icit: quia neque auctoritate patrum, nec populi juſſu ictum erat, negaſtis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico conſilio ictum eſt. Si vos non tenent veſtra fœdera, niſi aut ex auctoritate aut juſſu veſtro*

a Cap. X V I. *b* Cap. X V I I.

c Cap. X V I I I.

veſtro icta: nec nos quidem Aſdrubalis fœdus, quod nobis inſciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, & quod diu parturit animus veſter, aliquando pariat. Tum Romanus ſinu ex toga facto: *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus: utrum placet, ſumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter, daret utrum vellet, ſucclamatum eſt. & cum is iterum ſinu effuſo bellum dare dixiſſet, accipere ſe omnes reſponderunt: & quibus acciperent animis, iiſdem ſe geſturos.

a Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate P. R. viſa eſt, quam de fœderum jure verbis diſceptare; cum ante, tum maxime Sagunto exciſa. nam ſi verborum diſceptationis res eſſet, quod fœdus Aſdrubalis cum Luctatii priore fœdere commutatum eſt, comparandum non erat: cum in Luctatii fœdere diſerte additum eſſet, ita id ratum fore, ſi populus renſuiſſet. in Aſdrubalis fœdere nec exceptum tale quicquam fuerit: & tot annorum ſilentio ita vivo eo comprobatum ſit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. quanquam & ſi priore fœdere ſtaretur, ſatis cautum erat Saguntinis, ſociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat iis, qui tunc eſſent: nec ne, qui poſtea aſſumerentur, & cum aſſumere novos liceret ſocios, quis æquum cenſeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginienſium ſocii, aut ſollicitarentur ad defectionem, aut ſua ſponte deſciſcentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, ſicut his Romæ imperatum erat, in Hiſpaniam, ut adirent civitates, ut in ſocietatem pellicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Barguſios primum venerunt: à quibus benigne excepti quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volſcianos inde eſt ventum: quorum celebre per Hiſpaniam reſponſum, cæteros populos à ſocietate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio reſpondit: *Quæ verecundia eſt vos, Romani, poſtulare, uti veſtram Carthaginienſium præponamus amicitiæ, cum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius quam Pœnus hoſtis perdidit, vos ſocios prodideritis? Ibi quæratis ſocios cenſeo, ubi Saguntina clades ignota eſt. Hiſpanis populis ſicut lugubre, ita inſigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut ſocietati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volſcianorum juſſi, ab nullo deinde concilio Hiſpaniæ benigniora verba tulere. Itaque nequicquam peragrata Hiſpania in Galliam tranſeunt.

b In his nova terribiliſque ſpecies viſa eſt, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Cum verbis extollentes virtutem gloriamque populi Roman. ac magnitudinem imperii, petiſſent, ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros, urbeſque ſuas tranſitum darent: tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut vix à magiſtratibus majoribuſque natu juventus ſedaretur, adeo ſolida impudenſque poſtulatio viſa eſt; cenſere ne in Italiam tranſmittant Galli bellum, ipſos id avertere in ſe, agroſque ſuos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, reſponſum legatis eſt, neque Romanorum in ſe meritum eſſe, neque Carthaginienſium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adverſus Pœnos ſumant arma. Contra ea audire ſeſe, gentis ſuæ homines agris finibuſque Italiæ pelli à populo Rom. ſtipendiumque pendere, & cætera indigna pati. Eadem ferme in cæteris Galliæ conciliis dicta auditaque, nec hoſpitale quicquam, pacatumve ſatis prius auditum, quam Maſſiliam venerunt: ibi omnia ab ſociis inquiſita cum cura ac fide, cognita, præoccupatos jam ab Annibale Gallorum animos eſſe. ſed ne illi quidem ipſi ſatis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia eſſe) niſi ſubinde auro, cujus avidiſſima gens eſt, principum animi concilientur. Ita peragratis Hiſpaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt. haud ita multo poſtquam Coſſ. in provincias profecti erant, civitatem omnem in expectationem belli erectam invenerunt: ſatis conſtante fama, jam Iberum Pœnos tranſiſſe.

c Annibal Sagunto capto, Carthaginem novam in hyberna conceſſerat, ibique auditis quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, ſeque non ducem ſolum, ſed etiam cauſam eſſe belli, partitis divenditiſque reliquiis prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hiſpani generis milites convocat: *Credo ego vos*, inquit, *ſocii & ipſos cernere pacatis omnibus Hiſpaniæ populis, aut finiendam vobis militiam, exercituſque dimittendos eſſe, aut in alias terras transferendum bellum,*

ita

a Cap. XIX.

b Cap. XX. *c Cap.* XXI.

Ita enim hæ gentes non pacis ſolum; ſed etiam victoriæ bonis florebunt, ſi ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. itaque cum longinqua ab domo inſtet militia, incertumque ſit, quando domos veſtras, & quæ cuique ibi cara ſint, viſuri ſitis: ſi quis veſtrum ſuos inviſere vult, commeatum do. primo vere edico adſitis: ut diis bene juvantibus. bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus. Omnibus fere viſendi domos oblata ultro poteſtas grata erat, & jam deſiderantibus ſuos & longius in futurum providentibus deſiderium. Per totum tempus hyemis quies inter labores aut jam exhauſtos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animoſque ad omnia de integro patienda. vere primo ad edictum convenere. Annibal cum recenſuiſſet omnium auxilia gentium, Gadeis profectus Herculi vota exſolvit: noviſque ſe obligat votis, ſi cætera proſpere eveniſſent. Inde partiens curas ſimul inferendi atque arcendi belli, ne, dum ipſe terreſtri per Hiſpaniam Galliaſque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia eſſet, valido præſidio eam firmare ſtatuit. pro eo ſupplementum ipſe ex Africa, maxime jaculatorum levium armis petiit: ut Afri in Hiſpania, Hiſpani in Africa melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati ſtipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites certatos miſit in Africam, & funditores Baleares octingentos ſeptuaginta, equites miſtos ex multis gentibus mille ducentos. has copias partim Carthagini præſidio eſſe, partim diſtribui per Africam jubet. ſimul conquiſitoribus in civitates miſſis, quatuor millia conſcripta delectæ juventutis: præſidium eoſdem & obſides duci Carthaginem jubet.

a Neque Hiſpaniam negligendam ratus, atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad ſolicitandos principum animos, Aſdrubali fratri viro impigro eam provinciam deſtinat: firmatque eum Africis maxime præſidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus D. ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices militum Punicum Afris genus trecenti, & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad mille octingentos, & parva Ilergetum manus ex Hiſpania ducenti equites: & ne quod terreſtris deeſſet auxilii genus, elephanti quatuordecim: claſſis præterea data eſt ad tuendam maritimam oram: quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem geſturos Romanos credi poterat: quinquaginta quinqueremes. quadriremes duæ, triremes quinque: ſed aptæ inſtructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hyberna exercitus rediit: atque inde profectus præter Eroviſſam urbem ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi fama eſt in quiete viſum ab eo juvenem divina ſpecie, qui ſe ab Jove diceret ducem in Italiam Annibali miſſum: *proinde ſequeretur, neque uſquam a ſe deflecteret oculos*: pavidum primo nuſquam circumſpicientem aut reſpicientem ſecutum: deinde cura humani ingenii cum quidnam id eſſet quod reſpicere vetitus eſſet agitaret animo, temperare oculis nequiviſſe, tum vidiſſe poſt ſe ſerpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum ſtrage ferri, ac poſt inſequi cum fragore cœli nymbum: tum quæ moles ea, quidque prodigii eſſet, quærentem, audiſſe, *vaſtitatem Italiæ eſſe: pergeret porro ire, nec ultra inquireret: ſineret eque fata in occulto eſſe.*

b Hoc viſu lætus. tripartito Iberum copias trajecit, præmiſſis, qui Gallorum animos qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque tranſitus ſpecularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Barguſioſque & Anſenatos, & Aquitaniam quæ ſubjecta Pyrenæis montibus eſt, ſubegit, oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces quæ Hiſpanias Galliis jungunt, in poteſtate eſſent. Decem millia peditum Hannoni ad præſidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Poſtquam per Pyrenæum ſaltum traduci exercitus cœptus eſt, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt: conſtabat non tam bello motos, quam longinquitate viæ, inſuperabilique Alpium tranſitu. Annibal quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne cæterorum etiam feroces animi irritarentur, ſupra ſeptem millia hominum domos remiſit, quos & ipſe gravari militia cenſuerat. Carpetanos quoque ab ſe dimiſſos ſimulans.

c Inde ne mora atque otium animos ſolicitarent, cum reliquis copiis

a Cap. XXII.

b Cap. XXIII. *c Cap.* XXIV.

Pyrenæum tranſgreditur, & ad oppidum Illiberum caſtra locat. Galli quanquam Italiæ bellnm inferri audiebant: tamen quia vi ſubactos trans Pyrenæum Hiſpanos fama erat, præſidiaque valida impoſita, metu ſervitutis ad arma conſternati, Ruſcionem aliquot populi conveniunt: quod ubi Annibali nunciatum eſt, moram magis quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum miſit, colloqui ſemetipſum velle cum his: & vel illi propius Illiberim accederent, vel ſe Ruſcionem proceſſurum, ut ex propinquo congreſſus facilior eſſet nam & accepturum eos in caſtra ſua ſe lætum, nec cunctanter ſe ipſum ad eos venturum, hoſpitem enim ſe Galliæ, non hoſtem adveniſſe: nec ſtricturum ante gladium, ſi per Gallos liceat, quam in Italiam veniſſet. Et per nuncios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum caſtris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Pœnum venerunt, capti donis, cum bona pace exercitum, per fines ſuos præter Ruſcionem oppidum tranſmiſerunt.

a In Iraliam interim nihil ultra quam Iberum tranſiiſſe Annibalem, à Maſſilienſium legatis Romam perlatum erat: cum, perinde ac ſi Alpes jam tranſiſſet, Boii ſolicitatis Inſubribus defecerunt: nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipſum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agreſtis modo multitudo, ſed ipſi triumviri Romani, qui ad agrum venerant aſſignandum, diffiſi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Luctatius, A. Servilius, T. Annius. Luctatii nomen haud dubium eſt pro A. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Hernium habent quidam annales: alii Publium Cornelium Aſinam, & C. Papyrium Maſonem. Id quoque dubium eſt, legati ad Bojos ad expoſtulandum miſſi, violati ſint, an in triumviros agrum metantes impetus ſit factus. Mutinæ cum obſiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, ſegnis intactis aſſideret muris, ſimulari cœptum de pace agi; evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modo gentium, ſed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur: negantibus Gallis, *niſi obſides ſibi rederentur, eos ſe dimiſſuros*. Cum hæc de legatis nunciata eſſent, & Mutina præſidiumque in periculo eſſet, L. Manlius Pr. ira accenſus, effuſum agmen ad Mutinam ducit. Sylvæ tunc circa viam erant, pleriſque locis incultis: ibi inexplorato profectus, in inſidias præcipitatus, multaque cum cæde ſuorum ægre in apertos campos emerſit. ibi caſtra communita: & quia Gallis ad tentanda ea defuit ſpes, refecti ſunt militum animi, quamquam acciſas res ſatis conſtabat: Iter deinde de integro cœptum: nec dum per patentia loca ducebatur agmen, cum apparuit hoſtis. ubi rurſus ſylvæ intratæ, tum poſtremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt: ſex ſigna ademere. Finis inde & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex ſaltu invio atque impedito evaſere. inde apertis locis facile tutantes agmen Romani, Cannetum vicum propinquum Pado contendere. ibi ſe munimento ad tempus, commeatibuſque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio, adverſus creſcentem indies multitudinem hoſtium tutabantur.

b Qui tumultus repens poſtquam eſt Romam perlatus, & Punicum inſuper Gallico bello auctum patres acceperunt: C. Atilium Pr. cum una legione Romana, & quinque millibus ſociorum delectu novo à Coſ. conſcriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui ſine ullo certamine (abſceſſerant enim metu hoſtes) Cannetum pervenit. & Publius Cornelius in locum ejus, quæ miſſa cum prætore fuerat, tranſcripta legione nova profectus ab urbe ſexaginta longis navibus, præter oram Hetruriæ Ligurumque, & inde Salyum, mox pervenit Maſſiliam: & ad proximum oſtium Rhodani (pluribus enim diviſus amnis in mare decurrit) caſtra locat, vixdum ſatis credens Annibalem ſuperaſſe Pyrenæos montes: quem ut de Rhodani quoque tranſitu agitare animadvertit, incertus quonam ei loco occurreret, nec dum ſatis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Maſſilienſibus, & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, viſendoſque ex tuto hoſtes præmittit. Annibal cæteris metu aut precio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ: colunt autem circa utramque ripam Rhodani: ſed diffiſi citeriore agro arceri Pœnum poſſe,

a Cap. XXV.

b Cap. XXVI.

poſſe, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme ſuis trans Rhodanum trajectis; ulteriorem ripam amnis obtinebant. Cæteros accolas fluminis Annibal, & eos ipſos quorum ipſas ſedes tenuerant, ſimul pellicit donis ad naves undique contrahendas, fabricandaſque: ſimul & ipſi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem ſuam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium eſt, lintriumque temere ad vicinalem uſum paratarum: novaſque alias primum Galli inchoantes cavabant ex ſingulis arboribus: deinde & ipſi milites ſimul copia materiæ, ſimul facilitate operis inducti, alveos informes, nihil, dummodo innare aquæ, & capere onera poſſent, curantes, raptim faciebant quibus ſe ſuaque transveherent.

a Jamque omnibus ſatis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverſo hoſtes omnem ripam equis viriſque obtinentes, quos ut averteret, Hannonem *Bomilcaris filium vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hiſpanis adverſo flumine ire iter unius diei jubet. & ubi primo poſſit, quam occultiſſime trajecto amni, circumducere agmen: ut cum facto opus ſit, adoriatur ab tergo hoſtem.* ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & viginti ferme ſupra parvæ inſulæ circumfuſum amnem, latiorem ubi dividebatur, eoque minus alto alveo tranſitum oſtendere. Ibi raptim cæſa materia, rateſque fabricatæ, in quibus equi virique, & alia onera trajicerentur. Hiſpani ſine ulla mole in utres veſtimentis conjectis, ipſi cetris ſuppoſitis incubantes flumen tranſnatavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, caſtris prope flumen poſitis nocturno itinere atque operis labore feſſus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad conſilium opportune exequendum. Poſtero die profecti ex loco, prodito fumo ſignificant ſe tranſiſſe, & haud procul abeſſe. quod ubi accepit Annibal, ne tempori deeſſet, dat ſignum ad trajiciendum. Jam paratas aptataſque habebat pedes lintres, eques fere præter equos nantes navium agmen ad excipiendum adverſi impetum fluminis parte ſuperiore tranſmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat. equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur, præter eos quos inſtructos, frænatoſque, ut extemplo egreſſo in ripam equiti uſui eſſent, impoſuerant in naves.

b Galli occurſant in ripam cum variis ululatibus, cantuque moris ſui, quatientes ſcuta ſuper capita, vibranteſque dextris tela: quanquam & ex adverſo terrebat tanta vis navium cum ingenti ſono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes ſuos hortabantur. Jam ſatis paventes adverſo tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, caſtris ab Hannone captis. mox & ipſe aderat, ancepſque terror circumſtat: & è navibus tanta vis armatorum in terram evadens, & à tergo improviſa premebat acies. Galli poſtquam vim facere conati ultro pellebantur: qua patère viſum maxime iter, perrumpunt; trepidique in vicos paſſim ſuos diffugiunt. Annibal cæteris copiis per otium trajectis, ſpernens jam Gallicos tumultus, caſtra locat. Elephantorum trajiciendorum varia conſilia fuiſſe credo: certe varia memoria eſt actæ rei. quidam congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferociſſimum ex iis irritatum à rectore ſuo, cum refugientem eum in aquam natantem ſequeretur, traxiſſe gregem, ut quenque timentem altitudinem deſtituerat vadum, impetu ipſo fluminis in alteram ripam rapiente. Cæterum magis conſtat ratibus trajectos, id ut tutius conſilium ante rem foret: ita acta re, ad fidem pronius eſt. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam ne ſecunda aqua deferretur, pluribus retinaculis validis parte ſuperiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta conſtraverunt, ut belluæ audacter velut per ſolum ingrederentur. altera ratis æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata eſt: & cum elephanti per ſtabilem ratem, tanquam viam, prægredientibus fœminis acti, in minorem applicatam tranſgreſſi ſunt: ea extemplo reſolutis quibus leviter annexa erat vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expoſitis, alii deinde repetiti ac trajecti ſunt. nihil ſane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primis erat pavor, cum ſoluta ab cæteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter ſe, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquantum edebant, donec quietem ipſe timor circumſpicientibus aquam feciſſet. excidere etiam ſævientes quidam in flumen, ſed pondere ipſo ſtabi-

a Cap. XXVII.

b Cap. XXVIII.

les, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis in terram evaſere.

a Dum elephanti trajiciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad caſtra Romana miſerat ſpeculatum, *ubi & quantæ copiæ eſſent, & quid pararent.* huic alæ equitum, miſſi, ut ante dictum eſt, ab oſtio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prœlium atrocius quam pro numero pugnantium editur. nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrinque fuit: fugaque & pavor Numidarum Romanis jam admodum feſſis victoriam dedit, victores ad centum ſexaginta, nec omnes Romani, ſed pars Gallorum victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium, ſimulque omen belli, ut ſummæ rerum proſperum eventum, ita haud ſane incruentam, ancipitiſque certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita geſta, ad utrumque ducem ſui redierunt. Nec Scipioni ſtare ſententia poterat, niſi ut ex conſiliis cœptiſque hoſtis & ipſe conatus caperet; & Annibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus ſe obtuliſſet Romanus exercitus, manus confereret, averterat à præſenti certamine Bojorum legatorum, regulique Magali adventus: qui *ſe duces itinerum, ſocios periculi fore* affirmantes, *integro bello, nuſquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam cenſent.* Multitudo timebat quidem hoſtes, nondum obliterata memoria ſuperioris belli: ſed magis iter immenſum Alpeſque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

b Itaque Annibal, poſtquam ipſi ſententia ſtetit pergere, advocata concione, varie militum verſat animos, caſtigando adhortandoque. MIRARI ſe, quinam pectora ſemper impavida repens terror invaſerit per tot annos vincentes eos ſtipendia facere: neque ante Hiſpania exceſſiſſe, quam omnes genteſque & terræ, quas duo diverſa maria amplectantur, Carthaginienſium eſſent. indignatos deinde, quod quicunque Saguntum obſediſſent, velut ob noxam ſibi dedi poſtularet pop. Rom. Iberum trajeciſſe ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. tum nemini viſum id longum, cum ab occaſu ſolis ad ortum intenderent iter. nunc, poſtquam multo majorem partem itineris emenſam cernant, Pyrenæum ſaltum inter ferociſſimas gentes ſuperatum: Rhodanum tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipſius fluminis vi, trajectum: in conſpectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ ſit: in ipſis portis hoſtium fatigatos ſubſiſtere: quid aliud Alpes eſſe credentes quam montium altitudines? fingerent altiores Pyrenæis jugis: nullas profecto terras cælum contingere, nec inexſuperabiles humano generi eſſe. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes, pervias paucis eſſe exercitibus invias? eos ipſos, quos cernant, legatos non pennis ſublime elatos Alpes tranſgreſſos: nec majores quidem eorum indigenas, ſed advenas Italiæ cultores, has ipſas Alpes ingentibus ſæpe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo tuto tranſmiſiſſe. Militi quidem armato nihil ſecum præter inſtrumenta belli portanti, quid invium aut inexſuperabile eſſe? Saguntum ut caperetur, quid per octo menſes periculi, quid laboris exhauſtum eſſe? Romam orbis terrarum caput petentibus, quicquam adeo aſperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? cepiſſe quondam Gallos ea, quæ adiri poſſe Pœnus deſperet? proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies toties ab ſe victæ, aut itineris finem ſperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.

b His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter ſe parare jubet. Poſtero die provectus adverſa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via eſſet, ſed quantum à mari receſſiſſet, minus obviam fore Romanum credens: cum quo prius quam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conſerere. Quartis caſtris ad inſulam pervenit: ibi Arar Rhodanuſque amnes diverſis ex Alpibus decurrentes agri aliquantulum amplexi confluunt in unum, mediis campis Inſulæ nomen inditum. accolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente, opibus aut fama inferior: tum diſcors erat. regni certamine ambigebant fratres, major, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore à fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterat, pellebatur. Hujus ſeditionis peropportuna diſceptatio cum ad Annibalem rejecta eſſet, arbiter

a Cap. XXIX. *b Cap.* XXX.

b Cap. XXXI.

ter regni factus, quod erat ſenatus principumque ſententia futurum: imperium majori reſtituit. ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium & veſtimentis eſt adjutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, cum jam Alpes peteret, non recta regione iter inſtituit, ſed ad lævam in Tricaſtinos flexit. inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud uſquam impedita vias prius quam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipſe Alpinus amnis longe omnium Galliæ fluminum difficillimus tranſitu eſt. nam cum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens eſt: quia nullis coërcitus ripis, pluribus ſimul, neque iiſdem alveis fluens, nova ſemper vada novoſque gurgites faciens (& ob eadem peditii quoque incerta via eſt) ad hæc ſaxa glomeroſa volvens, nihil ſtabilis nec tuti ingredienti præbet. & tum forte imbribus auctus, ingentem tranſgredientibus tumultum fecit, cum ſuper cætera trepidatione ipſi ſua, atque incertis clamoribus turbarentur.

a P. Cornelius Coſ. triduo fere poſtquam Annibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad caſtra hoſtium venerat, nullam dimicandi moram facturus, cæterum ubi deſerta munimenta, nec facile ſe tantum progreſſos aſſecuturum videt, ad mare ad naves rediit, tutius faciliuſque ita deſcendenti ab Alpibus Annibali occurſurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hiſpania eſſet, quam provinciam ſortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adverſus Aſdrubalem miſit: non ad tutandos tantummodo veteres ſocios conciliandoſque novos, ſed etiam ad pellendum Hiſpania Aſdrubalem. Ipſe admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam defenſurus. Annibal ab Druentia campeſtri maximè itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam fama prius, quà quidem incerta in majus vero ferri ſolens, percepta res erat: tamen ex propinquo viſa montium altitudo, niveſque cœlo prope immiſtæ: tecta informia impoſita rupibus, pecora, jumentaque torrida frigore, homines intonſi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cætera viſu quam dictu fœdiora, terrorem renovavère. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos inſidentes montani, qui ſi valles occultiores inſediſſent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam ſtragemque dediſſent. Annibal *conſiſtere ſigna* jubet: Galliſque ad viſenda loca præmiſſis, poſtquam comperit tranſitum ea non eſſe, caſtra inter confragoſa omnia præruptaque, quam extentiſſima poteſt valle locat. Tum per eoſdem Gallos, haud ſane multum lingua moribuſque abhorrentes, cum ſe immiſcuiſſent colloquiis montanorum edoctos *interdiu tantum obſideri ſaltum, nocte in ſua quemque dilabi tecta*: luce prima ſubiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu viam per anguſtias facturus, die deinde ſimulando aliud quam quod parabatur, conſumpto cum eodem quo conſtiterat loco caſtra communiſſet: ubi primum digreſſos tumulis montanos, laxataſque ſenſit cuſtodias, pluribus ignibus quam pro numero manentium in ſpeciem factis, impedimentiſque cum equite relictis, & maxima parte peditum, ipſe cum expeditis acerrimo quoque viro raptim anguſtias evadit: iiſque ipſis tumulis, quos hoſtes tenuerant, conſedit.

b Prima deinde luce caſtra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. jam montani ſigno dato ex caſtellis ad ſtationem ſolitam conveniebant: cum repente conſpiciunt alios arce occupata ſua ſuper caput imminentes, alios via tranſire hoſtes. utraque ſimul objecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in anguſtiis, ſuoque ipſo tumultu Annibalis miſceri agmen vidêre, equis maxime conſternatis, quicquid adjeciſſent ipſi terroris, ſatis ad perniciem fore rati, perverſis rupibus juxta invia ac devia aſſueti diſcurrunt. Tum verò ſimul ab hoſtibus, ſimul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur, pluſque inter ipſos, ſibi cuique tendenti ut periculo prius evaderet, quàm cum hoſtibus certaminis erat: equi maxime infeſtum agmen faciebant, qui & clamoribus diſſonis, quos nemora etiam repercuſſæque valles augebant, territi trepidabant: & icti forte aut vulnerati adeo conſternati ſunt, ut ſtragem ingentem ſimul hominum ac ſarcinarum omnis generis facerent: multoſque turba, cum præcipites diruptæque utrinque anguſtiæ eſſent, in immenſum altitudinis dejecit; quoſdam & armatos. inde ruinæ maxime modo jumenta cum oneribus devol-

a Cap. XXXII.

b Cap. XXXIII.

devolvebantur. Quæ quanquam fœda viſu erant, ſtetit parumper tamen Annibal, ac ſuos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde poſtquam interrumpi agmen vidit, periculumque eſſe, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxiſſet, decurrit ex ſuperiore loco: & cum impetu ipſo fudiſſet hoſtem, ſuis tumultum auxit. ſed is tumultus momento temporis, poſtquam liberata itinera fuga montanorum erant, ſedatur. nec per otium modo, ſed prope ſilentio mox omnes traducti. caſtellum inde, quod caput ejus regionis erat, vicoſque circumjectos cepit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit: & quia nec montanis primo perculſis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

a Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum: ibi non bello aperto, ſed ſuis artibus, fraude, deinde inſidiis eſt prope circumventus. Magno natu principes caſtellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis utili exemplo doctos,* memorantes, *amicitiam malle quam vim experiri Pœnorum: itaque obedienter imperata facturos commeatum, itinerique duces, & ad fidem promiſſorum obſides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aſpernando, ne repudiati aperte hoſtes fierent, benigne cum reſpondiſſet: obſidibus quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipſi detulerant, uſus, nequaquam, ut inter pacatos, incompoſito agmine duces eorum ſequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipſe poſt cum robore peditum circumſpectans ſolicitus omnia, incedebat. ubi in anguſtiorem viam ex parte altera ſubjectam jugo inſuper imminenti ventum eſt, undique ex inſidiis barbari à fronte & à tergo coorti cominus eminuſque petunt. ſaxa ingentia in agmen devolvunt. maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos verſa peditum acies, haud dubium fecit, quin niſi firmata extrema agmina fuiſſent, ingens in eo ſaltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum eſt. nam dum cunctatur Annibal dimittere in anguſtias agmen, quia non ut ipſe equitibus præſidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat: occurſantes per obliqua montani, perrupto medio agmine viam inſedere, noxque una Annibali ſine equitibus ac impedimentis acta eſt.

b Poſtero die jam ſegnius intercurſantibus barbaris, junctæ copiæ, ſaltuſque haud ſine clade, majore tamen jumentorum quam hominum pernicie ſuperatus. inde montani pauciores jam, & latrocinii magis quam belli more concurſabant, modo in primum, modo in noviſſimum agmen: ut cuique aut locus opportunitatem daret: aut progreſſi morative aliquam occaſionem feciſſent. Elephanti ſicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur: ita tutum ab hoſtibus quacunque incederent, quia inſuetis adeundi propius metus erat, agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum eſt, per invia pleraque, & errores, quos aut ducentium fraus, aut ubi fides iis non eſſet, temere initæ valles à conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugis ſtativa habita: feſſiſque labore ac pugnando quies data militibus. jumentaque aliquot, quæ prolapſa in rupibus erant, ſequendo veſtigia agminis, in caſtra pervenere. Feſſis tædio tot malorum, nivis etiam caſus, occidente jam ſidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta. quum ſignis prima luce motis ſegniter agmen incederet, pigritiaque & deſperatio in omnium vultu emineret, prægreſſus ſigna Annibal, in promontorio quodam, unde longe ac late proſpectus erat, conſiſtere juſſis militibus Italiam oſtentat, ſubjectoſque Alpinis montibus circum Padanos campos: mœniaque eos tum tranſcendere non Italiæ modo, ſed etiam urbis Romæ: cætera plana proclivia fore: uno aut ad ſummum altero prœlio arcem & caput Italiæ in manu ac poteſtate habituros. Procedere inde agmen cœpit: jam nihil ne hoſtibus quidem præter parva furta per occaſionem tentantibus, cæterum iter multo quàm in aſcenſu fuerat, ut pleraque Alpium ab Italia ſicut breviora, ita arctiora ſunt, difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, anguſta, lubrica erat, ut neque ſuſtinere ſe à lapſu poſſent: nec ſi qui paululum titubaſſent, hærere afflicti veſtigio ſuo; aliique ſuper alios, & jumenta & homines occiderent.

c Ventum deinde ad multo anguſtiorem rupem, atque ita rectis ſaxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibuſque retinens virgulta ac ſtirpes circa eminentes, demittere ſeſe poſſet. Natura locus jam ante præceps, recenti

a Cap. XXXIV.

a Cap. XXXV. *b Cap.* XXXVI.

ceati terræ lapſu in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi cum velut ad finem viæ equites conſtitiſſent, miranti Annibali quæ res moraretur agmen, nunciatur rupem inviam eſſe. digreſſus deinde ipſe ad locum viſendum: haud dubia res viſa, quin per invia circa, nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via inſuperabilis fuit. nam cum ſuper veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis eſſet: molli, nec præaltæ nivi faciles pedes ingredientium inſiſtebant, ut vero tot hominum jumentorumque inceſſu dilapſa eſt, per nudam infra glaciem, fluentemque labem liqueſcentis nivis ingrediebantur. tetra ibi luctatio erat, ut à lubrica glacie non recipiente veſtigium, & in prono citius pede ſe fallente: & ſeu manibus in aſſurgendo, ſeu genu ſe adiuviſſent, ipſis adminiculis prolapſi ſi iterum corruiſſent, nec ſtirpes circa radiceſve, ad quas pede aut manu quiſquam eniti poſſet, erant. Itaque in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur jumenta: necabantur interdum etiam tum infirmam ingredientia nivem: & prolapſa jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque velut pedica capta hærerent indurata & alta concreta glacie.

a Tandem nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, caſtra in jugo poſita, ægerrime ad idipſum loco purgato. tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. inde ad rupem minuendam, per quam via una eſſe poterat, milites ducti: cum cædendum eſſet ſaxum, arboribus circa immanibus dejectis, detruncatiſque, ſtruem ingentem lignorum faciunt, eamque, cum vis & venti apta faciendo igni coorta eſſent, ſuccendunt, ardentiaque ſaxa infuſo aceto putrefaciunt. ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta ſolum. ſed elephanti etiam deduci poſſent. Quatriduum circa rupem conſumptum, jumenta prope fame abſumebantur. nuda enim fere cacumina ſunt: & ſi quid eſt pabuli, obruunt nives. inferiores valles apricos quoſdam colles habent, rivoſque prope ſylvas, etiam humano cultu digniora loca. ibi jumenta in pabulum miſſa, & quies muniendo feſſis hominibus data triduo, inde ad planum deſcenſum eſt etiam locis mollioribus, & accolarum ingeniis.

b Hoc maxime modo perventum eſt in Italiam quinto menſe à Carthagine Nova (ut quidam auctores ſunt) quinto decimo die Alpibus ſuperatis. Quantæ copiæ tranſgreſſo in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores conſtat, qui plurimum centum millia peditum, viginti equitum fuiſſe ſcribunt: qui minimum, viginti millia peditum, ſex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum ſe ab Annibale ſcribit, maximus auctor moveret me, niſi confunderet numerum, Gallis Liguribuſque additis. cum his ſcribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam (magis affluxiſſe veriſimile eſt, & ita quidam auctores ſunt) ex ipſo audiſſe Annibale, *poſtquam Rhodanum tranſierit, triginta ſex millia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amiſiſſe in Taurinis*: quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam digreſſo. Id cum inter omnes conſtet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes tranſierit? vulgo credere Pœnino, atque inde nomen & jugo Alpium inditum, tranſgreſſum. Cœlius per Cremonis jugum dicit tranſiſſe, qui ambo ſaltus eum non in Taurinos: ſed per ſaltus montanos, ad Libuos Gallos deduxiſſent. Nec veriſimile eſt, ea tum ad Galliam patuiſſe itinera: utique cum quæ ad Pœninum ferant, obſepta gentibus ſemi Germanis fuiſſent. neque hercule montibus his (ſi quem forte id movit) ab tranſitu Pœnorum ullo Veragri incolæ jugi ejus norunt nomen inditum. ſed ab eo, quem in ſummo ſacratum vertice Pœninum montani appellant.

c Peropportune ad principia rerum Taurinis proxime genti adverſus Inſubres motum bellum erat. ſed armare exercitum Annibal ut parti alteri auxilio eſſet, in reficiendo maxime ſentientem contracta ante mala, non poterat: otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, ſqualida & prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio Coſ. cauſa fuit: cum Piſas navibus veniſſet, exercitu à Manlio Attilioque accepto tyrone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum feſtinandi: ut cum hoſte nondum refecto manum conſereret, ſed cum Placentiam Coſ. venit, jam ex ſtativis moverat Annibal: Taurinorumque unam urbem caput gentis ejus, quia volens in amicitiam non veniebat, vi expugnarat: junxiſſetque ſibi, non metu ſolum, ſed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni eos cir-

M 7

a Cap. XXXVII, *b* Cap. XXXVIII.

c Cap. XXXIX.

circumſpectantes defectionis tempus, ſubito adventus Coſ. oppreſſiſſet. Et Annibal movit ex Taurinis, incertus quæ pars ſequenda eſſet, Gallos præſertim ſe ſecuturos ratus. Jam prope in conſpectu erant exercitus, convenerantque duces, ſicut uterque inter ſe nondum ſatis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. nam Annibalis & apud Romanos jam ante Sagunti excidium celeberrimum nomen erat? & Scipionem Annibal eo ipſo, quod adverſus ſe dux potiſſimum lectus eſſet, præſtantem virum credebat. & auxerant inter ſe opinionem: Scipio qui relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam tranſgreſſo Annibali: Annibal conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere: & ad Ticinum amnem motis caſtris; priuſquam educeret in aciem, adhortandorum militum cauſa talem orationem exorſus eſt.

a Si eum exercitum, milites, edu-
,, cerem in aciem, quem in Gallia me-
,, cum habui, ſuperſediſſem loqui apud
,, vos. quid enim adhortari referret
,, aut eos equites, qui equitatum ho-
,, ſtium ad Rhodanum flumen egregie
,, viciſſent, aut eas legiones, cum qui-
,, bus fugientem hunc ipſum hoſtem
,, ſecutus, confeſſionem cedentis ac
,, detrectantis certamen pro victoria
,, habui? Nunc quia ille exercitus Hi-
,, ſpaniæ provinciæ ſcriptus, ibi cum
,, fratre Cn. Scipione meis auſpiciis
,, rem gerit, ubi eam gerere ſenatus
,, populuſque Romanus voluit. ego,
,, ut Coſ. ducem adverſus Annibalem
,, ac Pœnos haberetis, ipſe me huic
,, voluntario certamini obtuli. Novo
,, imperatori apud novos milites pau-
,, ca verba facienda ſunt. Ne genus
,, belli, neve hoſtem ignoretis: cum
,, iis eſt vobis milites pugnandum,
,, quos terra marique priore bello vi-
,, ciſtis: à quibus ſtipendium per vi-
,, ginti annos exegiſtis: à quibus capta
,, belli præmia Siciliam ac Sardiniam
,, habetis. Erit igitur in hoc certami-
,, ne is vobis illiſque animus, qui vi-
,, ctoribus & victis eſſe ſolet. Nec nunc
,, illi quia audent, ſed quia neceſſe eſt,
,, pugnaturi ſunt: niſi creditis, qui
,, exercitu incolumi pugnam detrecta-
,, vere, eos duabus partibus peditum
,, equitumque in tranſitu Alpium a-
,, miſſis, qui plures pene perierint,
,, quam ſuperſint, plus ſpei nactos eſſe.
,, At enim pauci quidem ſunt, ſed vi-
,, gentes animis corporibuſque, quo-
rum robora ac vires vix ſuſtinere vis ,,
ulla poſſit. Effigies, imo umbræ ho- ,,
minum, fame, frigore, illuvie, ſqua- ,,
lore enecti, contuſi ac debilitati in- ,,
ter ſaxa rupeſque; ad hæc, perusti ,,
artus, nive rigentes nervi, membra ,,
torrida gelu, quaſſata fractaque ar- ,,
ma, claudi ac debiles equi. cum hoc ,,
pedite pugnaturi eſtis: reliquias ,,
extremas hoſtium non hoſtes habe- ,,
bitis. Ac nihil magis vereor, quam ,,
ne antequam vos cum hoſte pugna- ,,
veritis, Alpes viciſſe Annibalem vi- ,,
deantur. Sed ita forſitan decuit, ,,
cum fœderum ruptore duce ac po- ,,
pulo deos ipſos ſine ulla humana ,,
ope committere ac profligare bel- ,,
lum: nos autem qui ſecundum deos ,,
violati ſumus, commiſſum ac profli- ,,
gatum conficere.

b Non vereor, ne quis me hoc ve- ,,
ſtri adhortandi cauſa magnifice loqui ,,
exiſtimet, ipſum aliter animo affe- ,,
ctum eſſe. Licuit mihi in Hiſpaniam ,,
provinciam meam ire, quo jam pro- ,,
fectus eram cum exercitu meo, ubi & ,,
fratrem conſilii participem, ac peri- ,,
culi ſocium haberem: & Aſdrubalem ,,
potius quam Annibalem hoſtem, & ,,
minorem haud dubie molem belli. ,,
tamen cum præterveherer navibus ,,
Galliæ oram, ad famam hujus hoſtis ,,
in terram egreſſus, præmiſſo equita- ,,
tu, ad Rhodanum movi caſtra, eque- ,,
ſtri prælio, qua parte copiarum con- ,,
ſerendi manum fortuna data eſt, ho- ,,
ſtem fudi, peditum agmen, quod ,,
in modum fugientium raptim age- ,,
batur, quia aſſequi terra non pote- ,,
ram, neque regreſſus ad naves erat; ,,
quanta maxime celeritate potui tan- ,,
to maris terrarumque circuitu in ra- ,,
dicibus Alpium obvius fui. Huic ti- ,,
mendo hoſti utrum cum declinarem ,,
certamen, improviſus videor inci- ,,
diſſe, an occurrere in veſtigiis ejus? ,,
laceſſere ac trahere ad decernen- ,,
dum? Experiri juvat, utrum alios ,,
certe repente Carthaginienſes per ,,
viginti annos terra ediderit: an ii- ,,
dem ſint, qui ad Ægates pugnavere ,,
inſulas: & quos ab Eryce duodevi- ,,
cenis denariis æſtimatos emiſiſtis. & ,,
utrum Annibal hic ſit æmulus itine- ,,
rum Herculis, ut ipſe fert: an ve- ,,
ctigalis ſtipendiariuſque & ſervus ,,
populi Romani, à patre relictus: ,,
quem niſi Saguntinum ſcelus agita- ,,
ret, reſpiceret profecto, ſi non pa- ,,
triam victam, domum certe, pa- ,,
cemque, & fœdera Amilcaris ſcri- ,,
pta manu: qui juſſus à Coſ. noſtro ,,
præſi-

a Cap. XL.

b Cap. XLI.

præſidium deduxit ab Eryce: qui graves impoſitas victis Carthaginienſibus leges fremens mœrenſque accepit: qui decedere Sicilia, qui ſtipendium populo Romano dare pactus eſt. Itaque vos ego milites, non eo ſolum animo, quo adverſus alios hoſtes ſoletis, pugnare velim: ſed cum indignatione quadam atque ira, velut ſi ſervos videatis veſtros arma repente contra vos ferentes. Licuit, ſi voluiſſemus, ad Erycem clauſos, ultimo ſupplicio humanorum, fame interficere. licuit claſſem victricem in Africam trajicere, atque intra paucos dies ſine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emiſimus ex obſidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ noſtræ deinde duximus, cum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis furioſum juvenem ſequentes, oppugnatum patriam noſtram veniunt. Atque utinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro ſalute eſſet certamen. Non de poſſeſſione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur: ſed pro Italia nobis eſt pugnandum, nec eſt alius ab tergo exercitus: qui, niſi nos vincimus, hoſti obſiſtat: nec Alpes aliæ ſunt, quas dum ſuperat, comparari nova poſſint præſidia. Hic eſt obſtandum, milites, velut ſi ante Romana mœnia pugnemus. Unuſquiſque ſe non corpus ſuum, ſed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domeſticas ſolum agitet curas, ſed identidem hoc animo reputet, noſtras nunc intueri manus ſenatum populumque Romanum: qualis noſtra vis virtuſque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

a Hæc apud Romanos conſul. Annibal rebus prius quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad ſpectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio conſtituit: armiſque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem juſſit, quis, ſi vinculis levaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Cum ad unum ferrum pugnamque poſcerent, & dejecta eſſet in id ſors, ſe quiſque eum optabat, quem fortuna in id certamen eligeret. Ut cujuſque ſors exciderat, alacer inter gratulantes gaudio exultans, cum ſui moris tripudiis arma raptim capiebat. Ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejuſdem modo conditionis homines erat, ſed etiam inter ſpectantes vulgo, ut non vincentium magis quam bene morientium fortuna laudaretur.

b Dum ſic aliquot ſpectatis paribus affectos dimiſiſſet, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: Si quem animum in alienæ ſortis exemplo paulo ante habuiſtis, eundem mox in æſtimanda fortuna veſtra habueritis, vicimus milites. neque enim ſpectaculum modo illud, ſed quædam veluti imago veſtræ conditionis erat, ac neſcio an majora vincula, majoreſque neceſſitates vobis quam captivis veſtris fortuna circumdederit. dextra lævaque duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem navem habentibus: circa Padus amnis, major ac violentior Rhodano; à tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus tranſitæ. Hic vobis vincendum aut moriendum, milites, eſt, ubi primum hoſti occurriſtis: & eadem fortuna, quæ neceſſitatem pugnandi impoſuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne à diis quidem immortalibus optare ſolent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus noſtris ereptas, noſtra virtute recuperaturi eſſemus: ſatis tamen ampla pretia eſſent. quicquid Romani tot triumphis partum congeſtumque poſſident, id omne noſtrum cum ipſis dominis futurum eſt. In hanc tam opimam mercedem agite, cum diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vaſtis Luſitaniæ Celtiberiæque montibus pecora conſectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque veſtrorum vidiſtis: tempus eſt jam opulenta vos ac ditia ſtipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque & tot armatas gentes emenſos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis ſtipendiis dabit. Nec quam magni nominis bellum eſt, tam difficilem exiſtimaveritis victoriam fore. Sæpe & contemptus hoſtis cruentum certamen edidit: & inclyti populi regeſque perlevi momento victi ſunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid eſt quod illi vobis comparandi ſint? Ut viginti annorum militiam veſtram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Her-

a Cap. XLII.

b Cap. XLIII.

,, Herculis columnis, ab Oceano, ter-
,, miniſque ultimis terrarum, per tot
,, ferociſſimos Hiſpaniæ & Galliæ po-
,, pulos, vincentes huc perveniſtis:
,, pugnabitis cum exercitu tyrone,
,, hac ipſa æſtate cæſo, victo, circum-
,, ſeſſo à Gallis, ignoto adhuc duci
,, ſuo, ignoranteque ducem. An me
,, in prætorio patris clariſſimi impera-
,, toris prope natum, certe educatum,
,, domitorem Hiſpaniæ, Galliæque,
,, victorem eundem non Alpinarum
,, modo gentium, ſed ipſarum, quod
,, multo majus eſt, Alpium, cum ſe-
,, meſtri hoc conferam duce, deſerto-
,, re exercitus ſui? cui ſi quis demptis
,, ſignis Pœnos Romanoſque hodie
,, oſtendat, ignoraturum certum ha-
,, beo, utrius exercitus ſit Coſ. Non
,, ego illud parvi æſtimo, milites,
,, quod nemo veſtrum eſt, cujus non
,, ante oculos ipſe ſæpe militare ali-
,, quod ediderim facinus, cui non
,, idem ego virtutis ſpectator ac teſtis,
,, notata temporibus lociſque referre
,, ſua poſſim decora: tum laudaſtis me
,, milites, donaſtis. Alumnus prius
,, omnium veſtrum, quam Imperator,
,, procedam acie adverſus ignotos in-
,, ter ſe, ignoranteſque.

a Quocunque circumtuli oculos,
,, plena omnia video animorum ac
,, roboris: veteranum peditem, ge-
,, neroſiſſimarum gentium equites fre-
,, natos & infrenatos, vos ſocios fide-
,, liſſimos fortiſſimoſque, vos Cartha-
,, ginienſes, tum ob patriam, tum ob
,, iram juſtiſſimam pugnaturos. Infe-
,, rimus bellum, infeſtiſque ſignis de-
,, ſcendimus in Italiam, tanto auda-
,, cius fortiuſque pugnaturi, quanto
,, major ſpes majorque animus infe-
,, rentis eſt vim, quam arcentis. Ac-
,, cendit præterea animos & ſtimulat
,, dolor, injuria, indignitas. Ad ſup-
,, plicium depoſcere me ducem pri-
,, mum, deinde vos omnes, qui Sagun-
,, tum oppugnaſſetis, deditos ultimis
,, cruciatibus affecturi fuere. Crudeliſ-
,, ſima ac ſuperbiſſima gens, ſua omnia,
,, ſuique arbitrii facit: cum quibus bel-
,, lum, cum quibus pacem habeamus, ſe
,, modum imponere æquum cenſet: cir-
,, cumſcribit, includitque nos terminis
,, montium fluminumque, quos ne ex-
,, cedamus, neque eos, quos ſtatuit,
,, terminos obſervat. Ne tranſieris
,, Iberum: ne quid rei tibi ſit cum
,, Saguntinis, ad Iberum eſt Sagun-
,, tum, nuſquam te veſtigio moveris.
,, Parum eſt, quod veterrimas provin-
,, cias noſtras Siciliam ac Sardiniam
ademit, niſi adimat etiam Hiſpa- ,,
niam: & ſi inde ceſſero, in Africam ,,
tranſcendet. Tranſcendet autem di- ,,
co? duos Coſſ. hujus anni, unum in ,,
Africam, alterum in Hiſpaniam mi- ,,
ſere, nihil uſquam nobis relictum ,,
eſt, niſi quod armis vindicaverimus. ,,
illis timidis & ignavis licet eſſe, qui ,,
receptum habent, quos ſuus ager, ,,
ſua terra per tuta ac pacata itinera ,,
fugientes accipient: vobis neceſſe ,,
eſt fortibus viris eſſe, & omnibus ,,
inter victoriam mortemve certa de- ,,
ſperatione obrutis, aut vincere: aut ,,
ſi fortuna dubitavit, in prælio po- ,,
tius quam in fuga mortem oppetere. ,,
Si hoc bene fixum omnibus, deſti- ,,
natumque in animo eſt, iterum di- ,,
cam, viciſtis. nullum incitamentum ,,
ad vincendum homini à diis immor- ,,
talibus acrius datum eſt.

b His adhortationibus cum utrinque ad certamen accenſi militum animi eſſent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis cauſa caſtellum ſuperimponunt. Pœnus opere occupatis hoſtibus, Maharbalem cum ala Numidarum equitibus quingentis, ad depopulandos ſociorum populi Rom. agros mittit: Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos ſollicitare ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Roman. exercitus in agrum Inſubrium, quinque millia paſſuum à vico tumulis conſedit. Ibi Annibal caſtra habebat, revocatoque propere Maharbale, atque equitibus, cum inſtare certamen cerneret, nihil unquam ſatis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronunciat, in quorum ſpem pugnarent: agrum ſeſe daturum eſſe in Italia, Africa, Hiſpania, ubi quiſque velit, immunem ipſi qui accepiſſet, liberiſque: qui pecuniam quam agrum maluiſſet, ei ſe argento ſatiſfacturum: qui ſociorum cives Carthaginienſes fieri vellent, poteſtatem facturum: qui domos redire mallent, daturum ſe operam, ne cujus ſuorum popularium mutatam ſecum fortunam eſſe vellent: ſervis quoque dominos proſecutis libertatem promittit, binaque pro his mancipia dominis ſe redditurum. Eaque ut rata ſcirent fore, agnum læva manu, dextra ſilicem retinens, *ſi falleret Jovem cæteroſque precatus deos, ita ſe mactarent, quemadmodum ipſe agnum mactaſſet*: ſecundum precationem caput pecudis ſaxo eliſit. Tum vero omnes velut diis auctoribus in

a Cap. XLIV.

b Cap. XLV.

in ſpem ſuam quiſque acceptis, id moræ quod nondum pugnarent, ad potienda ſperara rati, prælium uno animo & voce una poſcunt.

a Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erar, ſuper cætera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intraverat caſtra laniatiſque obviis, ipſe intactus evaſerat: & examen apum in arbore prætorio imminente conſederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu jaculatoribuſque expeditis profectus ad caſtra hoſtium, exque propinquo copias, quantæ & cujus generis eſſent, ſpeculandas, obvius fit Annibali, & ipſi cum equitibus ad exploranda circa loca progreſſo. neutri alteros primo cernebant. denſior deinde inceſſu tot hominum equorumque oriens pulvis, ſignum propinquantium hoſtium fuit. Conſtitit utrinque agmen, & prælio ſeſe expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat, Romanos, ſociorumque quod roboris fuit in ſubſidiis. Annibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore ſublato, jaculatores fugere inter ſubſidia ad ſecundam aciem. inde equitum certamen erat aliquandiu anceps: deinde quia turbabant equos pedites intermiſti, multis labentibus ex equis, aut deſilientibus, ubi ſuos premi circumventos vidiſſet. jam magna ex parte anceps pugna erat, donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti, paululum ab tergo ſe oſtendere. Is pavor perculit Romanos: auxitque pavorem Coſ. vulnus, periculumque intercurſu tum primum, pubeſcentis filii propulſatum. Hic erat juvenis penes quem perfecti hujuſce belli laus eſt, Africanus ob egregiam victoriam de Annibale & de Pœnis appellatus. Fuga tamen effuſa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ invaſerunt. Alius confertus equitatus Coſ. in medium acceptum, non armis modo, ſed etiam corporibus ſuis protegens, in caſtra, nuſquam trepide neque effuſe cedendo, reduxit. Servati Coſ. decus Cœlius ad ſervum, natione Ligurem, delegat. Malim equidem de filio verum eſſe, quod & plures tradidere auctores: ſervum fama obtinuit.

b Hoc primum cum Annibale prælium fuit: quo facile apparuit, & equitatu meliorem Pœnum eſſe: & ob id campos patentes, quales ſunt inter Padum Alpeſque bello gerendo Romanis aptos non eſſe. Itaque proxima nocte juſſis militibus vaſa ſilentio colligere, caſtra ab Ticino mota, feſtinatumque ad Padum eſt, ut ratibus quibus junxerat flumen, nondum reſolutis, ſine tumultu atque inſectatione hoſtis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam ſatis ſciret Annibal ab Ticino profectos: tamen aliquot moratorum in citeriore ripa ſegniter ratem ſolventes cepit: tranſire non potuit pontem ut extrema reſoluta erant, tota rate in ſecundam aquam labente. Cœlius auctor eſt, Magonem cum equitatu & Hiſpanis peditibus flumen extemplo tranſnataſſe: ipſum Annibalem per ſuperiora Padi vada exercitum traduxiſſe, elephantis in ordinem ad ſuſtinendum impetum fluminis oppoſitis. Ea periti amnis ejus vix fecerint. nam neque equites armis equiſque ſalvis tantam vim fluminis ſuperaſſe veriſimile eſt, ut jam Hiſpanos omnes inflati tranſvexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerint, qua exercitus gravis impedimentis traduci poſſet. Potiores apud me auctores ſunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt, eâ cum Magone equites Hiſpanorum expeditos præmiſſos, dum Annibal citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen: interim Mago, equiteſque ab tranſitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hoſtes contendunt. Annibal paucis poſt diebus ſex millia à Placentia caſtra communivit, & poſtero die in conſpectu hoſtium acie directa, poteſtatem pugnæ fecit.

c Inſequenti nocte cædes in caſtris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta eſt. Ad duo millia peditum, & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, & ſpe ingentium donorum accenſos, in civitates quemque ſuas ad ſolicitandos popularium animos dimiſit. Scipio cædem eam ſignum defectionis omnium Gallorum eſſe ratus, contactoſque eos eo ſcelere velut injecta rabie ad arma ituros, quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis inſequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium in loca altiora, colleſque impeditiores equiti, caſtra movet. Minus quam ad Ticinum fefellit, miſſiſque Annibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbaſſet utique

a Cap XLVI. *b Cap.* XLVII.

c Cap. XLVIII.

utique noviſſimum agmen, ut avidiſrate prædæ in vacua Romana caſtra Numidæ divertiſſent, ibi dum perſcrutantes loca omnia caſtrorum, nullo ſatis digno moræ pretio tempus terunt, emiſſus hoſtis de manibus eſt: & cum jam tranſgreſſos Trebiam Romanos, metanteſque caſtra conſpexiſſent, paucos moratorum occiderunt circa flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via jactantis ultra patiens, & collegam (jam enim revocatum ex Sicilia audierat) rarus expectandum, locum, qui prope flumen tutiſſimus ſtativis eſt viſus, delectum communivit. Nec procul inde Annibal cum conſediſſet, quantum victoria equeſtri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hoſtium agros euntem nuſquam præparatis commeatibus major indies excipiebat: ad Claſtidium vicum, quo magnum frumenti numerum congeſſerant Romani, mittit. ibi cum vim pararent, ſpes facta proditionis: nec ſane magno precio, nummis aureis quadringentis datis P. Brunduſino præfecto præſidii corrupto, traditur Annibali Claſtidium. id horreum fuit Pœnis ſedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præſidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil ſævitum eſt.

a Cum ad Trebiam terreſtre conſtitiſſet bellum, interim circa Siciliam inſulaſque Italiæ imminentes, & à Sempronio conſule & ante adventum ejus terra marique res geſtæ. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ à Carthaginienſibus miſſæ, novem Liparas, octo inſulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æſtus. Ad eas conſpectas à Meſſana duodecim naves ab Hierone rege Syracuſanorum miſſæ, qui tum forte Meſſanæ erat, conſulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Meſſanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipſi claſſis eſſent in Italiam miſſas: quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere, ad ſolicitandos veteres ſocios. Lilybæi occupandi præcipuam curam eſſe credere eadem tempeſtate qua ipſi disjecti forent, eam quoque claſſem ad Ægateis inſulam dejectam. Hæc ſicut audita erant, rex Meſſanæ Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perſcribit, monetque Lilybæum firmo teneret præſidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates miſſi legati tribunique, qui ſuos ad curam cuſtodiæ intenderent: ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli, edicto propoſito, ut ſocii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent: ubi ſignum datum eſſet, ne quis moram conſcendendi faceret, perque omnem oram qui erant, ex ſpeculis conſpicerent adventantem hoſtium claſſem. Simul atque, quanquam de induſtria, morati curſum navium erant Carthaginienſes, ut ante lucem accederent Lilybæum: præſenſum tamen eſt, quia & luna pernox erat, & ſublatis armamentis veniebant, extemplo datum è ſpeculis ſignum, & in oppido ad arma conclamatum eſt, & in naves conſcenſum. pars militum in muris portarumque ſtationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienſes, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, uſque ad lucem portu ſe abſtinuerunt: demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad pugnam claſſe abſumpto.

b Ubi illuxit, recepere claſſem in altum, ut ſpacium pugnæ eſſet, exitumque liberum è portu naves hoſtium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoria circa ea ipſa loca geſtarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute. Ubi in altum evecti ſunt, Romanus conſerere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle. contra eludere Pœnus, & arte non vi rem gerere, naviumque quam virorum aut armorum malle certamen facere. nam ut ſociis navalibus affatim inſtructam claſſem, ita inopem milite habebat: & ſicubi conſerta manus eſſet, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadverſum eſt, & Romanis multitudo ſua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo ſeptem naves Punicæ circumventæ, fugam cæteræ ceperunt. Mille & D C C. fuere in navibus capti milites, nautæque in iis tres nobiles Carthaginienſium. Claſſis Romana incolumis, una tantum perforata navi, ſed ea quoque ipſa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eis qui Meſſanæ erant, T. Sempronius Coſ. Meſſanam venit, & fretum intranti rex Hiero, claſſem ornatam obviam duxit, tranſgreſſuſque ex regia in prætoriam navem, gratulatus hoſpitem cum exercitu & navibus adveniſſe, precatuſque proſperum ac felicem in Siciliam tranſitum: ſtatum deinde inſulæ, & Carthaginienſium conata expoſuit, pollicituſque eſt, *quo animo priore bello populum Rom. juvenis adiu-*

a Cap. X L I X.

b Cap. L.

adjuviſſet, eo ſenem adjuturum: frumenta veſtimentaque ſe legionibus conſulis ſociiſque navalibus gratis præbiturum: grande periculum Lilybæorum maritimiſque civitatibus eſſe, quibuſdam volentibus novas res fore. Ob hoc conſuli nihil cunctandum viſum, quin Lilybæum claſſe peteret: & rex regiaque claſſis una profecti, navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fuſaſque & captas hoſtium naves accepere.

a A Lilybæo Conſ. Hierone cum claſſe regia dimiſſo, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipſe in inſulam Melitam, quæ à Carthaginienſibus tenebatur, trajecit. Advenienti Amilcar Giſgonis filius præfectus præſidii, cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumque, cum inſula traditur. inde poſt paucos dies reditum Lilybæum: captivique & à conſule & à prætore, præter inſignes nobilitate viros, ſub corona venierunt. Poſtquam ab ea parte ſatis tutam Siciliam cenſebat conſul, ad inſulas Vulcani, quia fama erat ſtare ibi Punicam claſſem, trajecit. nec quiſquam hoſtium circa eas inſulas inventus. jam forte tranſmiſerant ad vaſtandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonenſi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam conſuli, *excurſio hoſtium in agrum Vibonenſem facta* nunciatur, literæque à ſenatu de tranſitu in Italiam Annibalis, & ut *primo quoque tempore collegæ ferret auxilium*, miſſæ traduntur. Multis ſimul anxius curis, exercitum extemplo in naves impoſitum; Ariminum ſupero mari miſit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonenſem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio Prær. quinquaginta navium claſſem explevit: ipſe compoſitis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu ſuo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

b Jam ambo conſules, & quicquid Romanarum virium erat, Annibali oppoſitum, aut illis copiis defendi poſſe Romanum imperium, aut ſpem nullam aliam eſſe, ſatis declarabat. Tamen conſul alter equeſtri prælio uno & vulnere ſuo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri eſt, Galli tum incolebant, in duorum præpotentium populorum certamine per ambiguum favorem haud dubie gratiam victoris ſpectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo ſatis, Pœnus periniquo animo ferebat, *à Gallis accitum ſe veniſſe ad liberandum eos* dictitans. Ob eam iram, ſimul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas pleroſque, mixtos quoſdam & Gallos populari omnem deinceps agrum uſque ad Padi ripas juſſit. Egentes ope Galli, cum ad id dubios ſervaſſent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatiſque ad conſulem miſſis, *auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti*, orant. Cornelio nec cauſa, nec tempus agendæ rei placebat: ſuſpectaque ei gens erat, tum ob infida multa facinora: tum, ut alia vetuſtate obſoleviſſent, ob recentem Bojorum perfidiam: Sempronius contra, *continendis in fide ſociis maximum vinculum eſſe, primos qui coiſſent, ope defenſos cenſebat*. Tum collega cunctante, equitatum ſuum, mille peditum jaculatoribus ferme admiſtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. ii ſparſos & incompoſitos, oneratoſque præda pleroſque, cum inopinantes invaſiſſent, ingentem terrorem, cædemque ac fugam uſque ad caſtra ſtationeſque hoſtium fecere: unde multitudine effuſa pulſi, rurſus ſubſidio ſuorum prælium reſtituere. varia inde pugna ſequentes, quanquam ad extremum æquaſſent certamen, major tamen hoſtium Romanis fama victoriæ fuit.

c Cæterum nemini omnium major juſtiorque quam ipſi conſuli videri, gaudio efferri, qua parte copiarum alter conſul victus foret, ea ſe viciſſe. reſtitutos ac refectos militum animos, nec quenquam eſſe præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet. cum animo magis quam corpore ægrum memoria vulneris aciem ac tela horrere. ſed non eſſe cum ægro ſeneſcendum. quid enim ultra differri, aut teri tempus? quem tertium conſulem quem alium exercitum expectari? caſtra Carthaginienſium in Italia, ac prope in conſpectu urbis eſſe. non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec Iberum Hiſpaniam peti: ſed ſolo patrio terraque in qua geniti forent, pelli Romanos. *Quantum ingemiſcant*, inquit, *patres noſtri circa mœnia Carthaginis bellare ſoliti, ſi videant nos progeniem ſuam, duos conſules conſulareſque exer-*

a Cap. LI. *b* Cap. LII.

c Cap. LIII.

exercitus in media Italia pav.ntes intra caſtra? Pœnum quod inter Alpes Apenninumque agri ſit, ſuæ ditionis feciſſe? Hæc aſſidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere ſtimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos conſules bellum differretur: & occaſio in ſe unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque nequicquam diſſentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Annibal, eum quid optimum foret hoſti, cerneret, vix ullam ſpem habebat, temere atque improvide quicquam conſules acturos. ſed cum alterius ingenium fama prius, deinde re cognitum, percitum, ac ferox ſciret eſſe, ferociuſque factum ex proſpero cum prædatoribus ſuis certamine crederet. adeſſe gerendæ rei fortunam haud diffidebat, cujus ne quod prætermitteret tempus, ſoliciruſque & intentus erat, dum tyro hoſtium eſſet miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret: dum Gallorum animi vigerent, quorum ingentem multitudinem ſciebat ſegnius ſecuturam, quanto longius ab domo traherertur. Cum ob hæc taliaque ſperaret propinquum certamen, & facere ſi ceſſaretur, cuperet: ſpeculatoreſque Galli ad ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utriſque caſtris militabant, paratos pugnæ eſſe Romanos retuliſſent: locum inſidiis circumſpectare Pœnus cœpit.

a Erat in medio rivus præaltis utrinque clauſus ripis, & circa obſitus paluſtribus herbis, & quibus inculta ferme veſtiuntur, virgultis vepribuſque, quem ubi ad equites quoque tegendos ſatis latebroſum locum circumvectus ipſe oculis perluſtravit: *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas, delige centenos viros ex omni pedite atque equite: cum quibus ad me vigilia prima venias. nunc corpora curare tempus eſt.* Ita præconium miſſum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit, *Annibal: ſed ut & numero etiam non animis modo valeatis, ſingulis vobis novenos ex turmis manipuliſque veſtri ſimiles eligite: Mago locum monſtrabit, quem inſidεatis. hoſtem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimiſſis, Annibal prima luce Numidas equites tranſgreſſos, Trebiam flumen obequitare jubet hoſtium portis, jaculandoque in ſtationes elicere ad pugnam hoſtem: injecto deinde certamine, cedendo ſenſim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis, cæteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, inſtratiſque equis, ſignum exſpectare. Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ex parte virium, deinde ſex millia peditum, poſtremo omnes copias ad deſtinatum locum jam ante conſilio, avidus certaminis eduxit. Erat forte brumæ tempus, & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ad hæc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris vis, ut vero refugientes Numidas inſequentes aquam ingreſſi ſunt: (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egreſſis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia eſſent: & ſimul procedente jam die, fame etiam deficere.

b Annibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos ut mollirent artus miſſo, & cibo per ocium capto, ubi tranſgreſſos flumen nunciatum eſt hoſtes, alacer animis corporibuſque arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante ſigna, levem armaturam, octo ferme millia hominum: deinde graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfundit decem millia equitum, & ab cornibus in utramque partem diviſos elephantos ſtatuit. Conſul effuſos ſequentes equites, cum ab reſiſtentibus ſubito Numidis incauti exciperentur, ſigno receptui dato, revocatis circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romanorum erant, ſocium nominiſque Latini X X. auxilia præterea Cenomanorum. ea ſola in fide manſerat Gallica gens, his copiis concurſum eſt. Prælium à Balearibus ortum eſt, quibus cum majore robore legiones obſiderent, deductæ propere in cornua leves armaturæ ſunt, quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam cum vix jam per ſe reſiſterent decem millibus equitum quatuor millia, & feſſi Romani pleriſque integris Pœnis, obruti ſunt inſuper velut nube jaculorum à Balearibus conjecta, ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis

maxime

a Cap. LIV.

b Cap. LV.

maxime non viſu modo, ſed odore inſolido territis, fugam late faciebant. Pedeſtris pugna par animis magis quam viribus erat, quas recentes Pœnus paulo ante curatis corporibus in prœlium attulerat: contra jejuna feſſaque corpora Romanis, & rigentia gelu torpebant. reſtitiſſent tamen animis, ſi cum pedite ſolum foret pugnatum: ſed Baleares pulſo equite jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem ſeſe tulerant: Et Mago Numidæque, ſimul latebras eorum improvida præterlata acies eſt, exorti à tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumſtantibus malis manſit aliquandiu immota acies, maxime præter ſpem omnium adverſus elephantos. eos pedites ad idipſum locati verutis conjectis & avertere, & inſecuti averſos ſub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

a Trepidantes, propeque jam in ſuos conſternatos media acie in extremam, ad ſiniſtrum cornu adverſus Gallos auxiliares agi juſſit Annibal. extemplo haud dubiam fecere fugam, additus quoque novus terror Romanis, ut fuſa auxilia ſua viderunt. Itaque cum jam in orbem utrinque pugnarent, decem millia ferme hominum, cum alias evadere nequiviſſent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hoſtium perrupere. & cum neque in caſtra reditus eſſet, flumine interclusis; neque præ imbri ſatis diſcernere poſſent, qua ſuis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ, & qui flumen petiere, aut gurgitibus abſumpti ſunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hoſtibus oppreſſi. qui paſſim per agros fuga ſparſi erant, veſtigia cedentis ſequentes agminis Placentiam contendêre. aliis timor hoſtium audaciam ingrediendi flumen fecit, tranſgreſſique in caſtra pervenere. Imber nive mixtus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta & elephantos prope omnes conſumpſit. Finis inſequendi hoſtis Pœnis flumen Trebia fuit, & ita torpentes gelu in caſtra rediere, ut vix lætitiam victoriæ ſentirent. Itaque nocte inſequenti cum præſidium Romanorum caſtrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent: aut nihil ſenſere Pœni obſtrepente pluvia: aut quia jam moveri præ laſſitudine nequibant, ac vulneribus, ſentire ſeſe diſſimulaverunt: quietiſque Pœnis, tacito agmine ab Scipione Coſ. exercitus Placentiam eſt perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hybernis una colonia premeretur.

b Romam tantus terror ex hac clade perlatus eſt, ut jam ad urbem Romam crederent infeſtis ſignis hoſtem venturum: nec quicquam ſpei aut auxilii eſſe, quo portis mœnibuſque vim arcerent. *Uno conſule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus conſulibus, duobus conſularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones eſſe, quæ accerſerentur?* ita territis Sempronius Coſ. advenit: ingenti periculo per effuſos paſſim ad prædandum hoſtium equites, audacia magis quam conſilio, aut ſpe fallendi reſiſtendive, ſi non falleret, tranſgreſſus. Id quod unum maxime in præſenti deſiderabatur, comitiis conſularibus habitis, in hyberna rediit. Creati conſules Cn. Servilius & C. Flaminius. Cæterum ne hyberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus paſſim Numidis equitibus, & quæ his impeditiora erant, Celtiberis, Luſitaniſque. Omnes igitur clauſi undique commeatus erant, niſi quos Pado naves ſubveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere valido & magno munitum præſidio. Ejus caſtelli oppugnandi ſpe cum equitibus ac levi armatura profectus Annibal: cum plurimum in celando incœpto ad effectum ſpei habuiſſet, nocte adortus non fefellit vigiles. tantus repente clamor eſt ſublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque ſub lucem eum equitatu conſul aderat, juſſis quadrato agmine legionibus ſequi. Equeſtre prælium interim commiſſum: in quo, quia Annibal ſaucius pugna exceſſit, pavore hoſtibus injecto, defenſum egregie præſidium eſt. Paucorum inde dierum quiete ſumpta, & vix dum ſatis percurato vulnere, ad Vicumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum, inde locum frequentaverant accolæ, mixti undique ex finitimis populis: & tum terror populationum eo pleroſque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo fama impigre defenſi ad Placentiam præſidii accenſa, armis arreptis obviam Annibali procedit. Magis agmine quam acie invia concurrerunt. & cum ex altera parte nihil præter incondi-

a Cap. L V I.

b Cap. L V I I.

conditam turbam eſſet, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum à paucis fuſa. Poſtero die deditione facti præſidium intra mœnia accepere: juſſique *arma tradere*. cum dicto paruiſſent, ſignum repente victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla quæ in tali re memorabilis ſcribentibus videri ſolet, prætermiſſa clades eſt. adeo omnis libidinis crudelitatiſque & inhumanæ ſuperbiæ editum in miſeros eſt exemplum.

a Hæ fuere hybemæ expeditiones Annibalis. Haud longis inde temporibus dum intolerabilia frigora erant, quies militi data eſt: & ad prima ac dubia ſigna veris profectus ex hybernis, in Hetruriam ducit, eam quoque gentem, ſicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Tranſeuntem autem Apenninum adeo atrox tempeſtas adorta eſt, ut Alpium fœditatem prope ſuperaverit. Vento mistus imber cum ferretur in ipſa ora: primum, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, conſtitere. deinde cum jam ſpiritum intercluderet, nec reciprocare animam ſineret, averſi à vento parumper conſedere. Tum vero ingenti ſono cælum ſtrepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuſo imbre, cum eo magis accenſa vis venti eſſet, ipſo illo quo deprehenſi erant, loco caſtra ponere neceſſarium viſum eſt. Id vero laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam nec ſtatuere poterant: nec quod ſtatutum eſſet, manebat, omnia perſcindente vento, & rapiente. & mox aqua levata vento, cum ſuper gelida montium cacumina concreta eſſet, tantum nivoſæ grandinis dejecit, ut omnibus omiſſis procumberent homines, tegminibus ſuis magis obruti, quam tecti. tantaque vis frigoris inſecuta eſt, ut ex illa miſerabili hominum jumentorumque ſtrage, cum ſe quiſque attollere ac levare vellet, diu nequiret: quia torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. deinde ut tandem agitando ſeſe movere, ac recepere animos, & raris locis ignis fieri eſt cœptus: ad alienam opem quiſque inops tendere. Biduum eo loco velut obſeſſi manſere multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his qui prælio ad Trebiam facto ſuperfuerant, ſeptem abſumpti.

b Digreſſus Apennino retro ad Placentiam caſtra movit, & ad decem millia progreſſus conſedit. Poſtero die XII. millia peditum, quinque equitum adverſus hoſtem ducit: Nec Sempronius Coſ. (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen. atque eo die tria millia paſſuum inter bina caſtra fuere. Poſtero die ingentibus animis, vario eventu pugnatum eſt. primo concurſu adeo res Romana ſuperior fuit, ut non acie vincerent ſolum, ſed perculſos hoſtes in caſtra perſequerentur: mox caſtra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portiſque poſitis, cæteros confertos in media caſtra recepit: intentoſque ſignum ad erumpendum ſpectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, cum Romanus nequicquam fatigato milite. poſtquam nulla ſpes erat potiundi caſtris ſignum receptui dedit. Quod ubi Annibal accepit, laxatamque pugnam, & receſſum à caſtris vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emiſſis in hoſtem, ipſe cum peditum robore de his caſtris erupit. Pugna raro ulla magis ſæva: & cum utriuſque partis pernicie clarior fuiſſet, ſi extendi à die in longum ſpacium quiviſſet. nox accenſum ingentibus animis prælium diremit. itaque acrior concurſus fuit quam cædes. & ſicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari diſceſſum eſt. ab utraque parte ſexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. ſed major Romanis quam pro numero jactura fuit: quia equeſtris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti ſociorum tres ſunt interfecti. Secundum eam pugnam Annibal in Ligures, Sempronius Lucam conceſſit. Venienti in Ligures Annibali, per inſidias intercepti duo quæſtores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius cum duobus tribunis militum, & quinque equeſtris ordinis ſenatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem ſocietatemque crederet, traduntur.

c Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Scipio in Hiſpaniam cum claſſe & exercitu miſſus, cum ab oſtio Rhodani profectus Pyrenæoſque montes circumvectus, Emporiis appuliſſet claſſem. expoſito ibi exercitu, orſus à Lacetanis, omnem oram uſque ad Iberum flumen, partim renovandis ſocietatibus, partim novis inſtituendis, Romanæ ditionis fecit. inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, ſed in mediterraneis quo-

a *Cap.* LVIII.

b *Cap.* LIX. *c* *Cap.* LX.

quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit : nec pax modo apud eos, ſed ſocietas etiam armorum parata eſt : validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conſcriptæ ſunt. Hannoni cis Iberum provincia erat. eum reliquerat Annibal ad regionis ejus præſidium. itaque priuſquam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, caſtris in conſpectu hoſtium poſitis, in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen viſum : quippe qui ſciret cum Hannone & Aſdrubale ſibi dimicandum eſſe, malletque adverſus ſingulos ſeparatim quam adverſus duos ſimul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hoſtium cæſa, duo capta cum præſidio caſtrorum : nam & caſtra expugnata ſunt, atque ipſe dux militum cum aliquot præſidiis capitur : & Sciſſum propinquum caſtris oppidum expugnatur. cæterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit, ſupellex barbarica, ac vilium mancipiorum. caſtra militem ditavere, non ejus modo exercitus qui victus erat, ſed & ejus qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne gravia impedimenta ferentibus eſſent, circa Pyrenæum relictis.

a Priuſquam certa hujus cladis fama accideret, tranſgreſſus Iberum Aſdrubal cum octo millibus peditum, mille equitibus tanquam ad primum adventum Romanorum occurſurus ; poſtquam perditas res, amiſſaque caſtra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone claſſicos milites navaleſque ſocios vagos palanteſque per agros (quod ferme fit, ut ſecundæ res negligentiam creent) equite paſſim dimiſſo, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari auſus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum ſeſe recepit. Et Scipio raptim ad famam novorum hoſtium agmine acto, cum in paucos præfectos paululum animadvertiſſet, præſidio Tarracone modico relicto, Emporias cum claſſe rediit. Vixdum digreſſo eo, Aſdrubal aderat : & Ilergetum populo, qui obſides Scipioni dederat ; ad defectionem impulſo, cum eorum ipſorum juventute agros fidelium Romanis ſociorum vaſtat. Excito deinde Scipione hybernis, hoſtis cis Iberum Tarraconem verſus cedit. Agros Scipio relictos ab auctore defectionis, & Ilergetum gentem cum infeſto exercitu invaſiſſet, compulſis omnibus Athanagiam urbem, quæ caput ejus populi erat, circumſedit : intraque dies paucos pluribus quam ante obſidibus imperatis, Ilergetes pecunia etiam mulctatos in jus ditionemque recepit. inde in Auſetanos prope Iberum, ſocios & ipſos Pœnorum, procedit : atque urbe eorum obſeſſa Lacetanos auxilium finitimis ferentes, nocte haud procul jam urbe cum intrare vellent, excepit inſidiis. Cæſa ad duodecim millia, exuti pene omnes armis, domos paſſim palantes per agros diffugêre : nec obſeſſos alia ulla res quam iniqua oppugnantibus hyems tutabatur. XXX. dies obſidio fuit, per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta jacuit : adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea ſola ignibus aliquoties conjectis ab hoſte, etiam tutamentum fuerit. poſtremo cum Amuſitus princeps eorum ad Aſdrubalem profugiſſet, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hyberna reditum eſt.

b Romæ autem & circa urbem multa ea hyeme prodigia facta. aut (quod evenire ſolet motis ſemel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita ſunt. in queis *ingenuum infantem ſemeſtrem in foro olitorio triumphum clamaſſe: & foro boario bovem in tertiam contignationem ſua ſponte ſcandiſſe, atque inde tumultu habitatorum territum ſeſe dejeciſſe. & navium ſpeciem de cœlo affulſiſſe : & ædem Spei, quæ in foro olitorio eſt, fulmine ictam: & Lanuvii haſtam ſe commoviſſe : & corvum in ædem Iunonis devolaſſe, atque in ipſo pulvinario conſediſſe, & in agro Amiternino multis locis hominum ſpecies procul candida veſte viſas, nec tamen cum illis congreſſos. & in Piceno lapidibus pluiſſe : & Cære ſortes extenuatas. & in Gallia lupum vigili gladium è vagina raptum abſtuliſſe.* Ob cætera prodigia libros adire decemviri juſſi. quod autem lapidibus pluiſſet in Piceno, *novendiale ſacrum edictum*: & ſubinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs luſtrata eſt : hoſtiæque majores, quibus edictum eſt, diis cæſæ : donum ex auri pondo XL. Lanuvium Junoni portatum eſt : & ſignum æneum matronæ Junoni in Aventino ædificaverunt : & lectiſternium Cære, ubi ſortes extenuatæ erant, & imperatum : & ſupplicatio Fortunæ in Algido : Romæ quoque & lectiſternium Juventæ, & ſupplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde univerſo populo circa omnia

a Cap. LXI.

b Cap. LXII.

omnia pulvinaria indicta : & Genio majores hoſtiæ cæſæ quinque, & C. Attilius Seranus prætor vota ſuſcipere juſſus : ſi, in decem annos R. P. eodem ſtetiſſet ſtatu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis magna ex parte levaverant animum religione.

a Conſulum deſignatorum alter Flaminius, cui eæ legiones quæ Placentiæ hybernabant, ſorte evenerant i edictum & literas ad conſulem miſit, *ut is exercitus Idibus Martiis Arimini eſſet in caſtris.* Huic in provincia conſulatum inire conſilium erat, memori veterum certaminum cum patribus, quæ tribunis plebis, & quæ poſtea conſul, prius de conſulatu qui abrogabatur, deinde triumpho habuerat, inviſus etiam ſenatui ob novam legem, quam inique Q. Claudius tribunus plebis adverſus ſenatum, uno patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat : *ne quis ſenator, quive ſenatoris pater fuiſſet, maritimam navem, quæ plus quam treſentarum amphorarum eſſet, haberet* : id ſatis habitum ad fructus ex agris vectandos. Quæſtus omnis patribus indecorus viſus eſt. Res per ſummam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem ſuaſori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde conſulatum peperit. Ob hæc ratus auſpiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & conſularibus aliis impedimentis retenturos ſe in urbe, ſimulato itinere privatus clam in provinciam abiit. ea res ubi palam facta eſt, novam inſuper iram infeſtis jam ante patribus movit. *non cum ſenatu modo*, ſed cum diis immortalibus. C. Flaminium bellum gerere. conſulem ante inauſpicato factum, revocantibus ipſa acie diis atque hominibus non paruiſſe : & nunc conſcientia prætoritorum, & Capitolium & ſolennem votorum nuncupationem fugiſſe: ne die initi magiſtratus Jovis Opt. Max. templum adiret : ne ſenatum inviſus ipſi, & ſibi uni inviſum, videret, conſuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiali ſolenne ſacrum in monte Albano faceret : ne auſpicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad provinciam iret. lixæ modo ſine inſignibus, ſine lictoribus profectum clam ; furtim, haud aliter quam ſi exilii cauſa ſolum vertiſſet, magis pro majeſtate videlicet imperii Arimini, quam Romæ magiſtratum initurum, & in diverſorio hoſpitali, quam apud penates ſuos prætextam ſumpturum. Revocandum univerſi retrahendumque cenſuerunt : & cogendum omnibus prius præſentem in deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum & *in provinciam iret*. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & Marcus Antiſtius profecti, nihilo magis eum movere, quam priori conſulatu litteræ moverant, à ſenatu miſſæ. Paucos poſt dies magiſtratum iniit : immolantique ei vitulus jam ictus è manibus ſacrificantium, ſeſe cum proripuiſſet, multos circumſtantes cruore reſperſit. Fuga procul etiam major apud ignaros quid trepidaretur, & concurſatio fuit, id à pleriſque *in omen magni terroris acceptum*, Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni conſule, duabus à C. Attilio prætore acceptis, in Hetruriam jam per Apennini tramites exercitus duci eſt cœptus.

---

a Cap. LXIII.

LIBER

LIBER XXII.

BREVIARIUM.

ANnibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amiſſo, venit in Hetruriam. C. Flaminius Coſ. contra auſpicia profectus, inſidiis ab Annibale circumventus, ad Thraſymenum lacum cum exercitu cæſus eſt. Sex millia, quæ eruperant fide ab Maharbule data, perfidia Annibalis vincta ſunt. Cum ad nuncium cladis Romæ luctus eſſet, duæ matres inſperatò receptis filiis, gaudio mortuæ ſunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris Ver ſacrum votum. Cum deinde Q. Fabius Dictator acie cum Annibale confligere recuſaret, plus hoſtium conatibus impediendis quàm debellandis viribus intentus; M. Minucius Magiſter Eq. Dictatorem tanquam ſegnem & timidum criminando effecit, ut populi juſſu imperium ei cum Dictatore æquaretur; ſed cum, diviſo exercitu, iniquo in loco conflixiſſet, & in maximo diſcrimine legiones ejus eſſent, ſuperveniente cum exercitu Fabio Max. ex diſcrimine liberatus eſt. Quo beneficio victus, caſtra cum eo junxit, & Patrem eum ſalutavit: idemque milites facere commilitonibus juſſit. Annibal vaſtata Campania cum ad Calliculam montem à Fabio clauderetur, ſarmentis ad cornua boum alligatis & incenſis, præſidium Romanorum fugavit: & ſic tranſgreſſus ſaltum, obvia omnia, excepto Fabii Max. Dictatoris agro, incendio vaſtavit. Æmilio deinde Paulo & Terentio Varrone Coſſ. & Ducibus maxima cum clade ad Cannas pugnatum eſt, cæſaque eo prælio Romanorum X L V. Millia cum Paulo Coſ. & Senatoribus LXXX. conſularibus atque prætoriis, aut ædilitiis XXX. Poſt quam cladem cum à nobilibus adoleſcentibus conſilium de relinquenda Italia iniretur; P. Corn. Scipio Trib. plebis, poſtea Africanus nuncupatus, ſtricto ſuper capita deliberantium ferro, juravit pro hoſte ſe habiturum eum qui in verba ſua non juraſſet, effecitque ut omnes minime relictum iri à ſe Italiam jurejurando aſtringerentur. Trepidatio Urbis & luctus, & res in Hiſpania meliore eventu geſtæ. Opimia & Feronia Veſtales virgines inceſti damnatæ. Propter paucitatem militum, ſervorum V I I I. Millia armata. Captivi, cum poteſtas eſſet redimendi, non redemti. Varroni obviam itum, & gratiæ actæ, quod de Republ. non deſperaſſet.

CAPUT I.

JAM ver appetebat, cum Annibal ex hybernis movit, & nequicquam ante conatus tranſcendere Apenninum intolerandis frigoribus & cum ingenti periculo moratus, ac metu Galli. quos prædæ populationumque conciverat ſpes: poſtquam pro eo, ut ipſi ex alieno agro raperent agerentque, ſuas terras ſedem belli eſſet, premique utriuſque partis exercitum viderent hybernis, verterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia: petituſque ſæpe principum inſidiis, ipſorumque inter ſe fraude, eadem levitate qua conſenſerant, conſenſum indicantium, ſervatus erat: & mutando nunc veſtem, nunc tegumenta capitis, errore etiam ſeſe ab inſidiis munierat. Cæterum hic quoque ei timor cauſa fuit maturius movendi ex hybernis. Per idem tempus Cn. Servilius Romæ Idibus Martiis magiſtratum iniit. Ibi cum de repub. retuliſſet, redintegrata in C. Flaminium invidia eſt. duos ſe conſules creaſſe, unum habere. quod enim illi juſtum imperium, quod auſpicium eſſet magiſtratus: id à domo, publicis privatiſque penatibus Latinis feriis actis, ſacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis. ſecum ferre: nec privatim auſpicia ſequi: nec ſine auſpiciis profectum in externo ea ſola nova atque integra concipere poſſe. Augebant metum prodigia ex pluribus ſimul locis nunciata: in Sicilia militibus aliquot ſpicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti, Scipionem quem manu tenuerat, arſiſſe: & lit-

bora crebris ignibus fulſiſſe: & ſcuta duo ſanguinem ſudaſſe: & milites quoſdam ictos fulminibus: & ſolis orbem minui viſum: & Præneſte ardentes lapides cœlo cecidiſſe: & Arpis palmas in cœlo viſas, pugnantemque cum luna ſolem: & Capenæ duas interdiu lunas ortas: & aquas Cærete ſanguine miſtas fluxiſſe, fontemque ipſum Herculis cruentis manaſſe ſparſim maculis: & in Antii agro metentibus cruentas in corbem ſpicas cecidiſſe: & Falerlis cœlum findi viſum velut magno hiatu: quaque patuerit, ingens lumen effulſiſſe: ſortes ſua ſponte attenuatas, unamque excidiſſe ita ſcriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT. & per idem tempus Romæ ſignum Martis Appia via ad ſimulachra luporum ſudaſſe: & Capuæ ſpeciem cœli ardentis fuiſſe, lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibuſdam factas, & gallinam in marem, gallum in fœminam ſeſe vertiſſe. His ſicut erant nunciata expoſitis, auctoribuſque in curiam introductis, conſul de religione patres conſuluit. Decretum, ut ea prodigia partim majoribus hoſtiis, partim lactantibus procurarentur: & uti ſupplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cætera, cum decemviri libros inſpexiſſent, ut ita fierent, quemadmodum cordi eſſe divi carminibus præfarentur. id decemvirorum monitu decretum eſt, Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret. Junoni Minervæque ex argento darentur, & Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Soſpitæ Lanuvii majoribus hoſtiis ſacrificaretur: matronæque pecunia collata, quantam conferre cuique commodum eſſet, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectiſterniumque fieret: quin & libertinæ & ipſæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus ſuis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hoſtiis ſacrificarunt. poſtremo ex libris Decembri jam menſe ad ædem Saturni Romæ immolatum eſt, lectiſterniumque imperatum (& eum lectum ſenatores ſtraverunt) & convivium publicum, ac per urbem *Saturnalia* die ac nocte clamatum, populuſque *eum diem feſtum habere ac ſervare in perpetuum juſſus.*

a Dum conſul placandis Romæ diis, habendoque delectu dat operam, Annibal profectus ex hybernis, quia jam Flaminium conſulem Arretium perveniſſe fama erat, cum aliud longius, cæterum commodius oſtenderetur iter propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies ſolito magis inundaverat. Hiſpanos & Afros, & omne quod veterani erat robur exercitus, admiſtis ipſorum impedimentis, nec ubi conſiſtere coactis neceſſaria ad uſus deeſſent, *primos ire juſſit, ſequi Gallos, ut id agminis medium eſſet, noviſſimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen: maxime Gallos, ſi tædio laboris longæque viæ (ut eſt mollis ad talia gens) dilaberentur aut ſubſiſterent, cohibentem.* Primi, qua modo præirent duces, per præaltas fluvii ac profundas voragines hauſti pene limo, immergenteſque ſe, tamen ſigna ſequebantur. Galli neque ſuſtinere ſe prolapſi, neque aſſurgere ex voraginibus poterant, aut corpora animis, aut animos ſpe ſuſtinebant: alii feſſa ægre trahentes membra: alii ubi ſemel victis tædio animis procubuiſſent, inter jumenta & ipſa jacentia paſſim morientes, maximeque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam & tres noctes toleratæ. Cum omnia obtinentibus aquis, nihil ubi in ſicco feſſa ſternerent corpora, inveniri poſſet, cumulatis in aquas ſarcinis inſuper incumbebant, jumentorum itinere toto proſtratorum paſſim acervi, tantum quod extaret aqua quærentibus ad quietem, parvi temporis neceſſarium cubile dabant. Ipſe Annibal æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus ſuperfuerat, quod altius ex aqua extaret, vectus: vigiliis tamen, & nocturno humore, paluſtrique cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus, nec tempus erat, altero oculo capitur.

b Multis hominibus jumentiſque fœde amiſſis, cum tandem de paludibus emerſiſſet, ubi primum in ſicco potuit, caſtra locat: certumque per præmiſſos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia eſſe: conſulis deinde conſilia atque animum, & ſitum regionum, itineraque, & copias, atque commeatus expediendos, & cætera quæ cognoſcenda in re erant, ſumma omnia cum cura inquirendo exequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Hetruſci campi, qui Feſulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Conſul ferox ab conſulatu priore, & non modo legum ac patrum majeſtatis, ſed ne deorum

a Cap. II.

b Cap. III.

rum quidem ſatis metuens erat. hanc inſitam ingenio ejus temeritatem fortuna proſpero civilibus, bellicisque rebus ſucceſſu aluerat. itaque ſatis apparebat, nec deos nec homines conſulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum: quoque pronior eſſet in vitia ſua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & læva relicto hoſte, Feſulas petens, Hetruriæ ægros prædatum profectus, quantam maximam vaſtitatem poteſt, cædibus incendiiſque conſuli procul oſtendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoſte ipſe quieturus erat: tum vero, poſteaquam res ſociorum ante oculos prope ſuos ferri agique vidit, ſuum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque obſiſtente nullo ad ipſa Romana mœnia ire oppugnanda: cæteris omnibus in concilio ſalutaria magis quam ſpecioſa ſuadentibus collegam expectandum, ut conjunctis exercitibus communi animo conſilioque rem gererent. interim equitatu, auxiliiſque levium armorum ab effuſa prædandi licentia hoſtem cohibendum: iratus, ſe ex concilio proripuit, ſignumque ſimul itineris pugnæque propoſuit, *Quinimo Arretii ante mœnia ſedeamus*, inquit: *hic enim patria & penates ſunt: Annibal emiſſus è manibus perpopuletur Italiam, vaſtandoque & urendo omnia, ad Romana mœnia perveniat. nec ante nos hinc moverimus, quam, ſicut olim Camillum ab Vejis, C. Flaminium ab Arretio patres acciverint.* Hæc ſimul increpans, cum ocius ſigna convelli juberet, & ipſe in equum inſiluiſſet, equus repente corruit, conſulemque lapſum ſuper caput effudit. Territis omnibus qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, inſuper nunciatur, ſignum omni vi moliente ſignifero convelli nequire. Converſus ad nuncium: *Num literas quoque*, inquit, *ab ſenatu affers, quæ me rem gerere vetent? abi, nuncia ſignum effodiant, ſi ad convellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cœpit: primoribus ſuper quam quod diſſenſerant à conſilio, territis etiam duplici prodigio: milite in vulgus læto ferocia ducis, cum ſpem magis ipſam quam cauſam ſpei intueretur.

a Annibal quod agri eſt inter Cortonam urbem Thraſymenumque lacum, omni clade belli pervaſtat, quo magis iram hoſti ad vindicandas ſociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca inſidiis nata, ubi maxime montes Cortonenſes Thraſymenus ſubit. Via tantum intereſt perangusta, velut ad id ipſum de induſtria relicto ſpacio: deinde paulo latior pateſcit campus, inde colles aſſurgunt. Ibi caſtra in aperto locat, ubi ipſe cum Afris modo Hiſpaniſque conſideret. Baleares, cæteramque levem armaturam poſt montes circunducit: equites ad ipſas fauces ſaltus, tumulis apte tegentibus locat: ut ubi intraſſent Romani objecto equitatu clauſa omnia lacu ac montibus eſſent. Flaminius cum pridie ſolis occaſu ad lacum perveniſſet, inexplorata poſtero die vixdum ſatis certa luce anguſtiis ſuperatis, poſtquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit: id tantum hoſtium, quod ex adverſo erat, aſpexit: à tergo ac ſuper caput detectæ inſidiæ. Pœnus ubi id quod petierat, clauſum lacu montibuſque, & circumfuſum ſuis copiis habuit hoſtem, ſignum omnibus dat invadendi. Qui ubi qua cuique proximum fuit, decurrêre: eo magis Romanis ſubita atque improviſa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo quam montibus denſior ſederat: agminaque hoſtium ex pluribus vallibus ipſa inter ſe ſatis conſpecta, eoque magis pariter decurrerunt. Romanus clamore prius undique orto, quam ſatis cerneret, ſe circumventum eſſe ſenſit, & ante in frontem lateraque pugnari cœptum eſt, quam ſatis inſtrueretur acies, aut expediri arma, ſtringique gladii poſſent.

b Conſul perculſis omnibus, ipſe ſatis ut in trepida re impavidus, turbatos ordines, vertenteſque ſe quoque ad diſſonos clamores inſtruit, ut tempus locuſque patitur: & quacunque poteſt, adhortatur, ac ſtare & pugnare juber. *Nec enim inde votis, aut imploratione deûm, ſed vi ac virtute evadendum eſſe, per medias acies ferro viam fieri: & quo timoris minus ſit, eo minus ferme periculi eſſe.* Cæterum præ ſtrepitu ac tumultu, nec conſilium nec imperium accipi poterat: tantumque aberat, ut ſua ſigna atque ordinem & locum noſceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus: opprimerenturque quidam onerati magis his quam tecti. & erat in tanta caligine major uſus aurium quam oculorum ad gemitus vulnerum, ictuſque corporum aut armorum, & miſtos ſtrepentium paventiumque clamores circumferebant ora, oculoſque. Alii fugientes pugnantium globo illati hærebant, alios redeuntes

a Cap. IV.

b Cap. V.

qui ſub C. Flaminio Coſ. meruerant, ignorantium quæ cujuſque ſuorum fortuna eſſet. nec quiſquam ſatis certum habet, quid aut ſperet, aut timeat. Poſtero, ac deinceps aliquot diebus ad portas major prope mulierum quam virorum multitudo ſtetit, aut ſuorum aliquem, aut nuncios de his opperiens: circumfundebanturque obviis ſciſcitantes: neque avelli utique à notis, prius quam ordine omnia inquiſiſſent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut læta aut triſtia nunciabantur: gratulanteſque aut conſolantes redeuntibus domos circumfuſos. Fœminarum præcipue & gaudia inſignia erant, & luctus. Unam in ipſa porta, ſoſpite filio repente oblato, in conſpectu ejus expiraſſe ferunt: alteram, cui mors filii falſo nunciata erat, mœſtam ſedentem domi, ad primum conſpectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto uſque ad occidentem ſolem in curia retinent, conſultantes, quonam duce, aut quibus copiis reſiſti victoribus Pœnis poſſet.

a Prius quam ſatis certa conſilia eſſent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum cum C. Centronio proprætore miſſa ad collegam à Servilio Coſ. in Umbria, quo poſt pugnam ad Thraſymenū auditam averterant iter, ab Annibale circumventa. Ejus rei fama varie homines affecit. pars occupatis majore ægritudine animis, levem ex comparatione priorum ducere recentem equitum jacturam. pars non id quod acciderat, per ſe æſtimare: ſed ut in affecto corpore quamvis levis cauſa magis quam valido gravior ſentiretur: ita cum ægræ & affectæ civitati quodcunque adverſi inciderit, non rerum magnitudine, ſed viribus extenuatis, quæ nihil quod aggravaret, pati poſſent, æſtimandum eſſe. Itaque ad remedium jamdiu deſideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: & quia & conſul aberat, à quo uno dici poſſe videbatur: nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium aut literas mitti: nec dictatorem populus creare poterat: quod nunquam ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magiſtrum equitum M. Minucium Rufum. hiſque negocium ab ſenatu datum, ut muros turreſque urbis firmarent & præſidia diſponerent, quibus locis videretur, ponteſque reſcinderent fluminum, ac tum pro penatibus, pro urbe dimicandum eſſe, quando Italiam tueri nequiſſent.

b Annibal interim recto itinere per Umbriam uſq; ad Spoletum venit, inde cum perpopulato agro urbem oppugnare adortus eſſet, cum magna cæde ſuorum repulſus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis proſpere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis eſſe, in agrum Picenum avertit iter, non copia ſolum omnis generis frugum abundantem, ſed refertum præda, quam effuſe avidi atq; egentes rapiebant. ibi per dies aliquot ſtativa habita, refectuſque miles hybernis itineribus ac paluſtri via, prælioq; magis ad eventum ſecundo quam levi aut facili affectus. Ubi ſatis quieti datum, præda ac populationibus magis quam ocio aut requie gaudentibus: profectus Prætutianum Adrianumque agrum, Marſos inde Marrucinoſque & Pelignos devaſtat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius Coſ. levibus præliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, poſtquam de collegæ exercituſque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abeſſet in diſcrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator, quo die magiſtratum iniit, vocato ſenatu, ab diis orſus, cum edocuiſſet patres, plus negligentia cæremoniarum, auſpiciorumque, quam temeritate atque inſcitia peccatum à C. Flaminio Coſ. eſſe: pervicit, ut (quod non ferme decernitur, niſi cum tetra prodigia nunciata ſunt) decemviri libros Sibyllinos adire juberentur, qui inſpectis fatalibus libris, retulerunt patribus, *quod ejus belli cauſa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum eſſe: & Iovi ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas eſſe, & ſupplicationem lectiſterniumque habendum, & ver ſacrum vovendum: ſi bellatum proſpere eſſet, reſque publica in eodem quo ante bellum fuiſſet, ſtatu permanſiſſet.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura eſſet, M. Æmilium Prætorem ex collegii pontificum ſententia omnia ea ut mature fiant, curare jubet.

c His ſenatuſconſultis perfectis, L. Cornelius Lentulus Pont. Max. conſulente collegio pontificum, omnium primum populum conſulendum de vere ſacro cenſet, injuſſu populi voveri non poſſe. Rogatus in hæc verba populus: *Velitis jubeatiſne hoc ſic fieri?*

a Cap. VIII.

b Cap. IX. *c Cap.* X.

ſi res populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, ſicut velim eam, ſalva ſervata erit hiſce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod duellum populo Romano cum Carthaginienſi eſt? queque duella cum Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt: quod ver attulerit ex ſuillo, ovillo, caprino grege, quaque prophana erunt, Iovi fieri, ex qua die ſenatus populuſque juſſerit qui faciet, quando volet, quaque lege volet. facito: quo modo faxit, probe factum eſto, ſi id moritur, quod fieri oportebit, prophanum eſto, neque ſcelus eſto. Si quis rumpet, occideive inſciens, ne fraus eſto. Si quis clepſit, ne populo ſcelus eſto, neve cui cleptum erit. ſi atro die faxit inſciens, probe factum eſto. ſi nocte ſive luce, ſi ſervus ſive liber faxit, probe factum eſto. ſi ante id ea ſenatus populuſque juſſerit fieri ac faxit, eo populus ſolutus, liber eſto. Ejuſdem rei cauſa ludi magni voti æris C C G X X X I I I. millibus, triente: præterea bubus Jovi C C C. multis aliis divis bubus albis, atque cæteris hoſtiis. Votis rite nuncupatis, ſupplicatio edicta: ſupplicatumque iit cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, ſed agreſtium etiam, quos in aliqua ſua fortuna publica quoque contingebat. Curatum lectiſternium, & per triduum habitum, decemviris ſacrorum curantibus. & pulvinaria in conſpectu fuêre. Jovi & Junoni unum: alterum Neptuno & Minervæ: tertium Marti & Veneri: quartum Apollini ac Dianæ: quintum Vulcano ac Veſtæ: ſextum Mercurio & Cereri. Tum ædes votæ, Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit: quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate eſſet. Menti ædem Attilius prætor vovit.

a Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hoſti obviam eundum eſſe patres cenſerent. Decretum, *ut ab Cn. Servilio conſule exercitum acciperet: ſcriberet præterea ex civibus ſociiſque, quantum equitum ac peditum videretur: cætera omnia ageret faceretque ut è republica duceret.* Fabius duas legiones ſe adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his per magiſtrum equitum ſcriptis, Tybur diem ad conveniendum edixit. edictoque propoſito, ut quibus oppida caſtellaque immunita eſſent, in loca tuta commigrarent: ex agris quoque uti demigrarent, omnes regiones ejus, qua iturus Annibal eſſet: tectis prius incenſis, ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia eſſet: ipſe via Flaminia profectus obviam conſuli exercituique, cum ad Tiberim circa Otriculum proſpexiſſet agmen, conſulemque cum equitibus ad ſe progredientem, viatorem miſit, qui conſuli nunciaret, *ut ſine lictoribus ad dictatorem veniret.* Qui cum dicto paruiſſet, congreſſuſque eorum ingentem ſpeciem dictaturæ apud cives ſocioſque, vetuſtate jam prope oblitos ejus imperii, feciſſet, literæ ab urbe allatæ ſunt, *naves onerarias commeatum ab Hoſtia in Hiſpaniam ad exercitum portantes, à claſſe Punica circa portum Coſſanum captas eſſe.* Itaque extemplo conſul Hoſtiam proficiſci juſſus, navibus quæ ad urbem Romanam aut Hoſtiæ eſſent, completis milite ac navalibus ſociis, perſequi hoſtium claſſem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conſcripta Romæ erat. Libertini etjam quibus liberi eſſent, & ætas militaris, in verba juraverant. ex hoc urbano exercitu qui minores quinque & triginta annis erant, in naves imponit: alii ut urbi præſiderent relicti.

b Dictator exercitu conſulis accepto à Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tybur, quo diem ad conveniendum edixerat: novis militibus, venit: inde Præneſte tranſverſis tramitibus in viam Larinam eſt regreſſus: unde itineribus ſumma cum cura exploratis, ad hoſtem ducit: nullo loco, niſi quantum neceſſitas cogeret, fortunæ ſe commiſſurus. Quo primum die haud procul Arpis in conſpectu hoſtium poſuit caſtra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: ſed ubi quieta omnia apud hoſtes, nec caſtra ullo tumultu mota videt, increpans quidem *victos tandem Martios animos Romanorum, debellatumque, & conceſſum eis propalam de virtute ac gloria eſſe.* In caſtra rediit. cæterum tacita cura animum incenſus, quod cum duce haudquaquam Flaminio Semprονioque ſimili, futura ſibi res eſſet: ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæſiſſent: & prudentiam quidem, non vim dictatoris extemplo timuit, conſtantiamque ejus haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro caſtra, populandoque in oculis ejus agros ſociorum, cœpit: & modo citato agmine è conſpectu abibat, modo repente

a Cap. XI.

b Cap. XII.

repente in aliquo flexu viæ, ſi excipere digreſſum in æquum poſſet, occultus ſubſiſtebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoſte intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur, caſtris,. niſi quantum uſus neceſſario cogeret, tenebatur miles, pabulum & ligna nec pauci petebant, nec paſſim equitum leviſque armaturæ ſtatio compoſita inſtructaque in ſubitos tumultus, & ſuo militi tuta omnia, & infeſta effuſis hoſtium populatoribus præbebat, neque univerſo periculo ſumma rerum committebatur: & parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimorum receptu, aſſuefaciebant territum priſtinis cladibus militem, minus jam tandem aut virtutis aut fortunæ pœnitere ſuæ. Sed non Annibalem magis infeſtum tam ſanis conſiliis habebat, quam magiſtrum equitum, qui nihil aliud quam quod non imperabat, moræ ad rempublicam præcipitandam habebat. ferox rapiduſque in conſiliis, ac lingua immodicus, primo inter paucos, dein propalam in vulgus pro cunctatore ſegnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque ſuperiorum arte, quæ peſſima ars nimis proſperis multorum ſucceſſibus crevit, ſeſe extollebat.

a Annibal ex Arpis in Samnium tranſit, Beneventanum depopulatur agrum, Teleſiam urbem capit: irritat etiam de induſtria ducem. ſi forte accenſum tot indignitatibus cladibuſque ſociorum trahere ad æquum certamen poſſit. Inter multitudinem ſociorum Italici generis, qui ad Thraſymenum capti ab Annibale, dimiſſique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis promiſſiſque Annibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nunciantes, *ſi in Campaniam exercitum admoviſſet, Capuæ potiendæ copiam fore*: cum res major quam auctores eſſet, dubium Annibalem, alterniſque fidentem ac diffidentem; tamen ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt. Monitos ut etiam atque etiam promiſſa rebus confirmarent, juſſoſque cum popularibus & aliquibus principum redire ad ſe, dimiſit. ipſe imperat duci, *ut ſe, in agrum Caſinatem ducat*: edoctus à peritis regionum, ſi eum ſaltum occupaſſet, exitum Romano ad opem ferendam ſociis interclуſurum. Sed Punicum abhorrens ab Latino nomen, Caſilinum pro Caſino ducem accipere fecit: averſuſque ab itinere, per Aliſanum, Calatinumque & Calenum agrum in campum Stellatem deſcendit. ubi cum montibus fluminibuſque clauſam regionem circumſpexiſſet, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum eſſet. cum is *Caſilini eo die manſurum eum* dixiſſet, tum demum cognitus eſt error, & Caſinum longe inde alia regione eſſe, virgiſque cæſo duce, & ad reliquorum terrorem in cruce ſublato, caſtris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimiſit. Uſque ad aquas Sinueſſanas populatio ea pervenit, ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius Numidæ fecerunt. nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide ſocios dimovit, videlicet quia juſto & moderato regebantur imperio: nec abnuebant, quod unum vinculum fidei eſt, melioribus parere.

b Ut vero ad Vulturnum flumen caſtra ſunt poſita, exurebaturque amœniſſimus Italiæ ager, villæque paſſim incendiis fumabant, per juga Maſſici montis Fabio ducente, prope de integro eſt orta ſeditio, ac duces ſeditionis accenſi quidam; fuerat enim ſilentium per paucos dies; quia cum celerius ſolito ductum agmen fuiſſet, feſtinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. ut vero in extrema juga Maſſici montis ventum eſt, hoſteſque ſub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinueſſæ tecta urentes nec ulla erat mentio pugnæ: Spectatumne huc, *inquit Minutius*, ad rem fruendam oculis, ,,
ſociorum cædes, & incendia veni- ,,
mus? nec ſi nullius alterius nos, ne ,,
civium quidem horum pudet? quos ,,
in Sinueſſam colonias patres noſtri ,,
miſerunt, ut ab Samnite hoſte tuta ,,
hæc ora eſſet, quam nunc non vici- ,,
nus Samnis urit, ſed Pœnus advena ,,
ab extremis orbis terrarum terminis ,,
noſtra cunctatione & ſocordia jam ,,
huc progreſſus. Tantum (prô do- ,,
lor) degeneramus à parentibus no- ,,
ſtris, ut præter quam oram illi ,,
Punicas vagari claſſes, dedecus eſſe ,,
imperii ſui duxerint; eam nos nunc ,,
plenam Numidarum hoſtium ac ,,
Maurorum jam factam videamus? ,,
Qui modo Saguntum oppugnari in- ,,
dignando, non homines tantum, ſed ,,
fœdera & deos ciebamus, tendentem ,,
ad mœnia Romanæ coloniæ Anniba- ,,
lem lenti ſpectamus. Fumus ex in- ,,
cendiis villarum agrorumque in ,,

a Cap. XIII.

b Cap. XIV.

loco Romana acies lenta pugna, & ex dictatoris magis quam Annibalis fuit voluntate. CC. ab Romanis, DCCC. hoſtium cecidere. Incluſus inde videri Annibal, & ad Caſilinum obſeſſus: cum Capua, & Samnium, & tantum ab tergo divitum ſociorum Romanis commeatus ſubveheret: Pœnus contra inter Formiana ſaxa ac Linterni arenas, ſtagnaque perhorrida ſitu, hybernaturus eſſet. Nec Annibalem fefellit ſuis ſe artibus peti. itaque cum per Caſilinum evadere non poſſet, petendique montes & jugum Calliculæ ſuperandum eſſet: nec ubi Romanus incluſum vallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum ſpecie terribile ad fruſtrandum hoſtem commentus, principio noctis furtim ſuccedere ad montes ſtatuit, fallacis conſilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, faceſque virgarum atque arida ſarmenta præligantur cornibus boum: quos domitos, indomitoſque multos inter cæteram agreſtem prædam agebat, ad duo millia ferme boum effecta. Aſdrubalique negocium datum, *ut primis tenebris noctis id armentum accenſis cornibus ad montes ageret, maxime, ſi poſſet ſuper ſaltus ab hoſte inſeſſos.*

a Primis tenebris ſilentio mota caſtra boves aliquanto ante ſigna acti. ubi ad radices montium, viaſque anguſtas ventum eſt, ſignum extemplo datur, ut accenſis cornibus armenta in adverſos concitentur montes, & motus ipſe relucentis flammæ ex capite, calorque jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut ſtimulatos furore agebat boves. quo repente diſcurſu haud ſecus quam ſylvis montibuſque accenſis, omnia circum virgulta ardere: capitumque inquietatio excitans flammam, hominum paſſim diſcurrentium ſpeciem præbebat. Qui ad tranſitus ſaltus inſidendos locati erant, ubi in ſummis montibus, ac ſuper ſe quoſdam ignes conſpexerunt, circumventos ſe eſſe rati, præſidio exceſſere: qua ingens emicabat flamma, velut tutiſſimum iter petentes ſumma montium juga, tum in quoſdam boves palantes à ſuis gregibus inciderunt: & primo cum procul cernerent, veluti flammas ſpirantium miraculo attoniti conſtiterunt: deinde ut humana apparuit fraus, tum vero inſidias rati eſſe, cum multo maximoque ſtrepitu concitant ſe in fugam, levique armaturæ hoſtium incurrere: cæterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal traducto per ſaltum, & quibuſdam in ipſo ſaltu hoſtium oppreſſis, in agro Aliſano poſuit caſtra.

b Hunc tumultum ſenſit Fabius: cæterum & inſidias eſſe ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, ſuos munimentis tenuit. Luce prima ſub jugo montis prœlium fuit, quo intercluſam ab ſuis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præſtabant) Romani ſuperaſſent, niſi Hiſpanorum cohors ad idipſum remiſſa ab Annibale, perveniſſet. ea aſſuetior montibus, & ad concurſandum inter ſaxa rupeſque aptior ac levior cum velocitate corporum: tum armorum habitu, campeſtrem hoſtem gravem armis ſtatariumque, pugnæ genere facile eluſit. Ita haudquaquam pari certamine digreſſi Hiſpani fere omnes incolumes: Romani aliquot ſuis amiſſis, in caſtra contenderunt. Fabius quoque movit caſtra, tranſgreſſuſque ſaltum ſuper Alifas loco alto ac munito conſedit. Tum per Samnium Romam ſe petere ſimulans Annibal, uſque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hoſtium agmen urbemque Romam jugis ducebat, nec abſiſtens, nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Gerionem pervenit urbem metu, quia collapſa nimis pars mœnium erat, ab ſuis deſertam. Dictator in Larinate agro caſtra communiit. inde ſacrorum cauſa Romam revocatus, non imperio modo, ſed conſilio etiam, ac prope precibus agens cum magiſtro equitum, ut plus conſilio, quam fortunæ confidat: & ſe potius ducem, quam Sempronium Flaminiumque imitetur, ne nihil actum cenſeret, exacta prope æſtate per ludificationem hoſtis: medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo proficere. haud parvam rem eſſe, ab toties victore hoſte vinci deſiſſe, & ab continuis cladibus reſpiraſſe. Hæc nequicquam præmonito magiſtro equitum, Romam eſt profectus.

c Principio æſtatis qua hæc gerebantur, in Hiſpania quoque terra marique cœptum bellum eſt. Aſdrubal ad eum navium numerum, quem à fratre inſtructum paratumque acceperat, decem adjecit; quadraginta navium claſſem Himilconi tradidit, atque ita Carthagine profectus navibus prope terram, exercitum in littore

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII. *c Cap.* XIX.

ducebat, paratus confligere quacunque parte copiarum hoſtis occurriſſet. Cnejo Scipioni, poſtquam moviſſe ex hybernis hoſtem audivit, primo idem conſilii fuit. deinde minus terra propter ingentem famam novorum auxiliorum concurrere auſus, delecto milite in naves impoſito, quinque & triginta navium claſſe ire obviam hoſti pergit. Altero ab Tarracone die ad ſtationem X. millia paſſuum diſtantem ab oſtio Iberi amnis pervenit. inde duæ Maſſilienſium ſpeculatoriæ præmiſſæ retulerunt, *claſſem Punicam ſtare in oſtio fluminis, caſtraque in ripa poſita.* Itaque ut improvidos incautoſque univerſos ſimul effuſo terrore opprimeret, ſublatis ancoris ad hoſtem vadit. Multas & locis altis poſitas turres Hiſpania habet, quibus & ſpeculis, & propugnaculis adverſus latrones utuntur. Inde primo conſpectis hoſtium navibus datum ſignum Aſdrubali eſt: tumultuſque prius in terra & caſtris, quam ad mare & ad naves eſt ortus, nondum aut pulſu remorum, ſtrepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus claſſem promontoriis; cum repente eques alius ſuper alium ab Aſdrubale miſſus, vagos in littore, quietoſque in tentoriis ſuis, nihil minus quam hoſtem aut prælium eo die expectantes, *conſcendere naves propere atque arma capere* jubet. claſſem Romanam jam haud procul à portu eſſe. Hæc equites dimiſſi paſſim imperabant. mox Aſdrubal ipſe cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu ſtrepunt, ruentibus in naves ſimul remigibus militibuſque, fugientium magis è terra quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conſcenderant, cum alii reſolvunt oras, aut ancoram vellunt: alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica miniſteria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modo, ſed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoſte & prælio magis Pœni, quam ſuometipſi tumultu turbabantur: & tentata verius pugna quam inita, in fugam averterunt claſſem. & cum averſi, ac diverſo late agmine à tam multis ſimul venientibus haud ſane impenetrabiles eſſent, in littus paſſim naves egerunt: atque alii vadis, alii ſicco littore excepti, partim armati, partim inermes ad inſtructam per littus aciem ſuorum perfugêre. Duæ tamen primo concurſu captæ erant Punicæ naves, quatuor ſuppreſſæ.

a Romani, quanquam terra hoſtium erat, armatamque aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter tamen inſecuti trepidam hoſtium claſſem, naves omnes, quæ non aut perfregerant proras littore illiſas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere, ad V. & XX. naves ex XXX. cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, ſed quod una levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant. Itaque ad Honoſcam claſſe provecti, exſcenſu è navibus in terram facto, cum urbem vi cepiſſent, captamque diripuiſſent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, poſtremo tecta quoque conjuncta muro, portiſque incenderunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam pervenit claſſis: ubi vis magna ſparti fuit, ad rem nauticam congeſta ab Aſdrubale; quod ſatis in uſum fuit, ſublato, cæterum omne incenſum eſt. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, ſed in Ebuſum inſulam tranſmiſſum. ubi urbe, quæ caput inſulæ eſt, biduum nequicquam ſummo labore oppugnata, ubi in ſpem irritam fruſtra teri tempus animadverſum eſt, ad populationem agri verſi, direptis aliquot incenſiſque vicis, majore quam ex continenti præda parta, cum in naves ſeſe recepiſſent, ex Balearibus inſulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro claſſis, reditumque in citeriora provinciæ: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hiſpaniæ legati concurrerunt. Sed qui vere ditionis imperiique Romani facti ſunt, obſidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terreſtribus quoque copiis ſatis fidens Romanus, uſque ad ſaltum Caſtulonenſem eſt progreſſus. Aſdrubal in Luſitaniam, ac propius Oceanum conceſſit.

b Quietum inde fore videbatur reliquum æſtatis tempus, fuiſſetque prope per Pœnum hoſtem: ſed præterquam quod ipſorum Hiſpanorum inquieta, avidaque in novas res ſunt ingenia, Mandonius vir nobilis, qui antea Ilergetum regulus fuerat, poſtquam Romani ab ſaltu receſſere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum Romanorum ſociorum ad populandum venit. Adverſus eos tribus millibus cum expeditis auxiliis à Scipione miſſis, levi certamine ut tumultuariam manum fudere, multis occiſis, quibuſdam captis, magna

a Cap. XX. *b Cap.* XXI.

magnaque parte armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Aſdrubalem cis Iberum ad ſocios tutandos retraxit. Caſtra Punica in agro Illeraconenſium, caſtra Romana ad Novam claſſem erant, cum fama repens alio vertit bellum. Celtiberi principes, qui regionis ſuæ legatos obſideſque dederant Romanis, nuncio miſſo à Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginienſium valido exercitu invadunt; tria oppida vi expugnant. inde cum ipſo Aſdrubale duobus præliis egregie pugnantes, XV. millia hoſtium occiderunt. quatuor millia cum multis militaribus ſignis capiunt.

a Hoc ſtatu rerum in Hiſpania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato poſt conſulatum imperio, ab Senatu miſſus cum XXX. longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea claſſis ingens agmine onerariorum procul viſa cum magna lætitia civium ſociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite expoſito, profectus Scipio fratri conjungitur: ac deinde communi animo conſilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginienſibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum tranſgrediuntur: nec ullo viſo hoſte Saguntum pergunt ire, quod ibi obſides totius Hiſpaniæ cuſtodiæ traditos ab Annibale, fama erat modico in arce cuſtodiri præſidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam ſocietatem omnium Hiſpaniæ populorum animos morabatur, ne ſanguine liberorum ſuorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hiſpaniam vir unus ſolerti magis quam fideli conſilio exſolvit. Acedux erat Sagunti nobilis Hiſpanus, fidus ante Pœnis: tum (qualia pleraque ſunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem, cæterum transfugam ſine magnæ rei proditione venientem ad hoſtes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus eſſe ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis ſociis eſſet. circumſpectis igitur omnibus quæ fortuna poteſtatis ejus poterat facere, obſidibus potiſſimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hiſpaniæ amicitiam. Sed cum injuſſu Boſtaris præfecti ſatis ſciret nihil obſidum cuſtodes facturos eſſe, Boſtarem ipſum arte aggreditur. Caſtra extra urbem in ipſo littore habebat Boſtar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis, ibi eum in ſecretum abductum, velut ignorantem monet, in quo ſtatu ſit res, *Metum continuiſſe ad eam diem Hiſpanorum animos, quia procul Romani abeſſent: nunc cis Iberum caſtra Romana eſſe, arcem tutam, perfugiumque novas volentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia devinciendos eſſe.* Miranti Boſtari percunctantique quodnam id ſubitum tantæ rei donum poſſit eſſe: *Obſides*, inquit, *in civitates remitte. id privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus eſt ſuis, & publice populis gratum erit. Vult ſibi quiſque credi & habita fides ipſam plerumque obligat fidem. Miniſterium reſtituendorum domos obſidum, mihimet depoſco ipſe, ut opera quoque impenſa conſilium adjuvem meum, & rei ſuapte natura gratæ, quantam inſuper gratiam poſſim, adjiciam.* Homini non ad cætera Punica ingenia callido ut perſuaſit, nocte clam progreſſus ad hoſtium ſtationes, conventis quibuſdam auxiliaribus Hiſpanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore conſtituto ad obſides tradendos, Saguntum redit. diem inſequentem abſumpſit cum Boſtare mandatis ad rem agendam accipiendis, dimiſſus cum ſe nocte iturum, ut cuſtodias hoſtium falleret, conſtituiſſet, ad compoſitam cum iis horam excitatis cuſtodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas ſua fraude inſidias ducit. In caſtra Romana perducti, cætera omnia de reddendis obſidibus, ſicut cum Boſtare conſtitutum erat, acta per eundem ordinem quaſi Carthaginienſium nomine ſic agerentur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginienſium fuerat. illos enim graves ſuperboſque in rebus ſecundis expertos, fortuna & timor mitigaſſe videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Acedux vir prudens haud fruſtra videbatur ſocios mutaſſe. Itaque ingenti conſenſu ad defectionem omnes ſpectare: armaque extemplo mota forent, ni hyems quæ Romanos quoque & Carthaginienſes concedere in tecta coëgit, interveniſſet.

b Hæc in Hiſpania quoque ſecunda æſtate Punici belli geſta, cum in Italia paululum intervalli cladibus Romanis ſolers cunctatio Fabii feciſſet: quæ ut Annibalem non mediocri ſolicitum cura

a *Cap.* XXII.

b *Cap.* XXIII.

» exercitu imperium. habeat : quippe
» conſulum alterum in acie cecidiſſe,
» alterum ſpecie claſſis Punicæ perſe-
» quendæ procul ablegatum, duos præ-
» tores Sicilia atque Sardinia occupa-
» tos, quorum neutra hoc tempore pro-
» vincia prætore egeat. M. Minucium
» magiſtrum equitum ne hoſtem vide-
» ret, ne quid rei bellicæ gereret, pro-
» pe in cuſtodia habitum. Itaque her-
» cule, non Samnium modo quo jam
» tanquam trans Iberum agros Pœnis
» conceſſum ſit, ſed Campanum Cale-
» numque, & Falernum agrum perva-
» ſtatos eſſe, ſedente Caſilini dictato-
» re, & legionibus populi Romani
» agrum ſuum tutante : exercitum
» cupientem pugnare, & magiſtrum
» equitum, clauſos prope intra vallum
» retentos, tanquam hoſtibus captivis
» arma adempta. tandem ut abſceſſe-
» rit inde dictator, ut obſidione libe-
» ratos extra vallum egreſſos fudiſſe
» se fugaſſe hoſtes. Quas ob res ſi an-
» tiquus animus plebi Romanæ eſſet,
» audacter ſe laturum fuiſſe de abro-
» gando Q. Fabii imperio. Nunc mo-
» dicam rogationem promulgaturum
» de æquando magiſtri equitum & di-
» ctatoris jure : nec tamen, ne ita qui-
» dem prius dimittendum ad exerci-
» tum Q. Fabium, quam conſulem in
» locum C. Flaminii ſuffeciſſet. Dictator concionibus ſe abſtinuit in actione minime popularis ; ne in ſenatu quidem ſatis æquis auribus audiebatur, tunc cum hoſtem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inſcitiam ducum acceptas referret : magiſtroque equitum, quod contra edictum ſuum pugnaſſet, rationem diceret reddendam eſſe. ſi penes ſe ſumma imperii conſiliique ſit, propediem effecturum, ut ſciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti eſſe : mentem rationemque dominari. ſe ſævo tempore, & ſine ignominia ſervaſſe exercitum, quam multa millia hoſtium occidiſſe, ducere majorem gloriam eſſe. Hujus generis orationibus fruſtra habitis, & conſule creato M. Attilio Regulo, ne præſens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adeſſet, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, cum plebis concilium eſſet, magis tacita invidia dictatoris, favorque magiſtri equitum animos verſabat, quam ſatis audebant homines ad ſuadendum, quod vulgo placebat, prodire : & favore ſuperante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus eſt ſuaſor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili ſolum, ſed etiam ſordido ortus. patrem lanium fuiſſe ferunt, ipſum inſtitorem mercis, filioque hoc ipſo in ſervili ejus artis miniſterio uſum.

a Is juvenis ubi ex eo genere quæſtus pecunia à patre relicta, animum ad ſpem liberalioris fortunæ adjecit, rogaque & forum placuere, proclamando pro ſordidis hominibus, cauſiſque adverſus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honorem pervenit. quæſtura quoque, & duabus ædilitatibus, plebeis & curuli, poſtremo & prætura perfunctus. Jam ad conſulatus ſpem cum attolleret animos, haud parum callide auram favorabilis populi ex dictatoria invidia petiit : ſicque plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui præter ipſum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipſe qua gravitate animi criminantes ſe ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in ſe ſævientis injuriam tulit : acceptiſque in ipſo itinere literis ſenatuſconſulti *de æquato imperio*, ſatis fidens haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque invicto à civibus hoſtibuſque animo ad exercitum rediit.

b Minucius vero cum jam ante vix tolerabilis fuiſſet, ſecundis rebus, ac favore vulgi : tum utique immodice immodeſteque non Annibale magis victo ab ſe, quam Fabio, gloriari. Illum in rebus aſperis unicum ac parem ducem quæſitum Annibali, majorem minori, dictatorem magiſtro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, juſſu populi æquatum in eadem civitate, in qua magiſtri equitum virgas ac ſecures dictatoris tremere atque horrere ſoliti ſint, in tantum ſuam felicitatem virtutemque enituiſſe, ergo ſecuturum ſe fortunam ſuam, ſi dictatoris cunctatio ac ſegnities deorum hominumque judicio damnata perſtaret. Itaque quo die primum congreſſus eſt cum Fabio, *ſtatuendum omnium primum* ait *eſſe, quemadmodum imperio adæquato utantur, ſe optimum ducere, aut diebus alternis, aut, ſi majora intervalla placerent, partitis temporibus, alternis ſummum jus imperiumque eſſe, ut par hoſti non ſolum conſilio, ſed viribus etiam eſſet, ſi quam occaſionem rei gerendæ habuiſſet.* Q. Fabio haudquaquam id placere : omnia enim fortunam habituram, quæcunque temeritas collegæ

a Cap. XXVI. *b* Cap. XXVII.

habuiſſet: ſibi communicatum eum illo, ſed non ademptum imperium eſſe, itaque ſe nunquam volentem parte, qua poſſet, rerum conſilio gerendarum ceſſurum: nec ſe tempora, aut dies imperii cum eo, ſed exercitus diviſurum: ſuiſque conſiliis, quoniam omnia non liceret, quæ poſſet, ſervaturum. Ita obtinuit, ut legiones, ſicut conſulibus mos eſſet, inter ſe dividerent. prima & quarta Minucio: ſecunda & tertia Fabio evenerunt: item equites pari numero, ſociumque & Latini nominis auxilia diviſerunt. caſtris ſe quoque ſeparari magiſter equitum voluit.

a Duplex inde Annibali gaudium fuit (neque enim quicquam eorum quæ apud hoſtes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus & per ſuos explorantem) nam & liberam Minucii temeritatem ſe ſuo modo capturum, & ſolertiæ Fabii dimidium virium deceſſiſſe. Tumulus erat inter caſtra Minucii, Pœnorumque: eum qui occupaſſet, haud dubie iniquiorem erat hoſti locum facturus. eum non tam capere ſine certamine volebat. Annibal, quamquam id operæ precium erat, quam cauſam certaminis cum Minucio, quem ſemper occurſurum ad obſiſtendum ſatis ſciebat contrahere. Ager omnis medius erat prima ſpecie inutilis inſidiatori, quia non modo ſylveſtre quicquam, ſed ne vepribus quidem veſtitum habebat: re ipſa natus tegendis inſidiis eo magis, quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat, & erant in anfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos poſſent capere. in has latebras, quot quemque locum apte inſidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque, nec ubi tamen aut motus alicujus temere egreſſi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, miſſis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus tumulum, avertit oculos hoſtium. Primo ſtatim conſpectu contempta paucitas, ac ſibi quiſque depoſcere pellendos inde hoſtes, ad locum capiendum dux ipſe inter ſtolidiſſimos ferociſſimoſque *ad arma* vocat, & vanis animis & minis increpat hoſtem. Principio levem armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites: poſtremo, cum hoſtibus quoque ſubſidia mitti videret, inſtructis legionibus procedit. Et Annibal laborantibus ſuis alia atque alia, creſcente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam juſtam expleverat aciem, ac totis utrinque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum præoccupatum inferiore loco ſuccedens tumulum, pulſa detruſaque terrorem in ſuccedentem intulit equitem, & ad ſigna legionum refugit, peditum acies inter perculſos impavida ſola erat, videbaturque ſi juſta aut ſi recta pugna eſſet, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat proſpere ante paucos dies res geſta, ſed exorti repente inſidiatores, cum tumultum terroremque in latera utrumque, ab tergoque incurſantes fecerunt, ut neque animos ad pugnam, neque ad fugam ſpes cuiquam ſupereſſet.

b Tunc Fabius primo clamore paventium audito, dein conſpecta procul turbata acie: *Ita eſt*, inquit, *non celerius quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & virtute & fortuna ſuperiorem videt. ſed aliud jurgandi ſuccenſendique tempus erit: nunc ſigna extra vallum proferte, victoriam hoſti extorqueamus, confeſſionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæſis aliis, aliis circumſpectantibus fugam: Fabiana ſe acies repente velut cœlo demiſſa ad auxilium oſtendit. Itaque priuſquam ad conjectum teli veniret, aut manum conſereret, & ſuos à fuga effuſa, & à feroci pugna hoſtes continuit. Qui ſolutis ordinibus vage diſſipati erant, undique confugerant ad integram aciem, qui plures ſimul terga dederant, converſi in hoſtem, volventeſque orbem nunc ſenſim referre pedem, nunc conglobati reſtare. ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque ſigna in hoſtem: cum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Annibale, ab ſe Minucium, ſe à Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exacta, cum in caſtra reditum eſſet, Minucius convocatis militibus, *Sæpe ego*, inquit, *audivi milites, eum primum eſſe virum, qui ipſe conſulat quid in rem ſit: ſecundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipſe conſulere, nec alteri parere ſcit, eum extremi ingenii eſſe. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata ſors eſt, ſecundam ac mediam teneamus, & cum imperare diſcimus, parere prudenti in animum inducamus, caſtra cum Fabio jungamus. ad prætorium ejus ſigna cum tulerimus, ubi ego eum parentem appellavero, quod beneficio ejus erga nos, ac majeſtate ejus dignum*

a Cap. XXVIII.

b Cap. XXIX.

dignum eſt. vos milites eos, quorum vos modo arma dextræque texerunt, patronos ſalutabitis: & ſi nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hæc dederit.

a Signo dato, conclamatur inde ut colligantur vaſa; profecti agmine incedentes, ad dictatoris caſtra, in admirationem, & ipſum, & omnes qui circa erant, converterunt. Ut conſtituta ſunt ante tribunal ſigna, progreſſus ante alios magiſter equitum, cum patrem Fabium appellaſſet, circumfuſoſque militum ejus totum agmen patronos conſalutaſſent: *Parentibus*, inquit, *meis dictator, quibus te modo nomine, quo fando poſſum, æquavi, vitam tantum debeo: tibi cum meam ſalutem, tum omnium horum. itaque plebiſcitum, quo oneratus magis quam honoratus ſum, primus antiquo, abrogoque: & quod tibi mihique, quod meo exercitui tuoque conſervato ac conſervatori ſit felix, ſub imperium auſpiciumque tuum redeo, & ſigna hæc legioneſque reſtituo. tu quæſo placatus, me magiſtrum equitum, hos ordinibus ſuis quemque teneri jubeas.* Tum dextræ interjunctæ: militeſque concione dimiſſa à notis ignotiſque benigne atque hoſpitaliter invitati. lætuſque dies ex admodum triſti paulo ante ac prope execrabili factus. Romæ, ut eſt perlata fama rei geſtæ, dein literis non magis ipſorum imperatorum, quam vulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro ſe quiſque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Annibalem hoſteſque Pœnos erat: ac tum demum ſentire, cum Romanis, atque in Italia bellum eſſe: nam biennio ante adeo & duces Romanos, & milites ſpreverant, ut vix cum eadem gente bellum eſſe crederent, cujus terribilem eam famam à patribus accepiſſent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixiſſe ferunt, tandem eam nubem, quæ ſederet in jugis montium, ſollicitatam procella imbrem dediſſe.

b Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus conſul cum claſſe navium circumvectus Sardiniæ & Corſicæ oram, & obſidibus utrinque acceptis, in Africam tranſmiſit: & prius quam in continentem deſcenſiones faceret, Meninge inſula vaſtata, & ab incolentibus circa eam, ne & ipſorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad littora Africæ acceſſit, copiaſque expoſuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navaleſque ſocii juxta effuſi, ac ſi inſulas cultorum egentes prædarentur. itaque in inſidias temere illati, cum à frequentibus palantes, & locorum ignari circumvenirentur, cum multa cæde, ac fœda fuga retro ad naves compulſi ſunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Bleſo quæſtore amiſſo, claſſis à littoribus hoſtium plenis trepide ſoluta in Siciliam curſum tenuit: traditaque Lilybæi, T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. Ipſe per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit: literiſque Q. Fabii accitus & ipſe, & collega ejus Marcus Atilius, *ut exercitum ab ſe exacto jam prope ſemeſtri imperio acciperent.* Omnium prope annales Fabium dictatorem adverſus Annibalem rem geſſiſſe tradunt. Cœlius etiam eum primum à populo creatum dictatorem ſcribit. ſed & Cœlium & cæteros fugit, uni conſuli Cn. Servilio, qui tunc procul in Gallia provincia aberat, jus fuiſſe dicendi dictatoris: quam moram quia expectare territa tam clade civitas non poterat, eo decurſum eſſe, ut à populo crearetur, qui pro dictatore eſſet: res inde geſtas gloriamque inſignem ducis, & augendæ titulum imaginis poſteris ut dictator pro dictatore diceretur, facile obtinuiſſe.

c Conſules M. Attilius Regulus, Cn. Servilius Geminus, exercitu accepto, hybernaculis mature communitis (tum enim autumni erat tempus) Fabii artibus cum ſumma inter ſe concordia bellum geſſerunt. Frumentatum exeunti Annibali diverſis locis opportune aderant, carpentes agmen palanteſque excipientes, in caſum univerſæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hoſtis, non veniebant. adeoque inopia eſt coactus Annibal, ut niſi tum fugæ ſpeciem abeundo timuiſſet, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta ſpe alendi exercitus in eis locis, ſi inſequentes conſules eiſdem artibus bellum gererent. Cum ad Gerionem jam hyeme impendente conſtitiſſet bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent, *ſcire ſe Romani populi ærarium bello exhauriri: & cum juxta pro urbibus agriſque ſociorum, ac pro capite atque arce Italiæ urbe Romana atque imperio geratur: æquum cenſuiſſe Neapolitanos, quod auri ſibi cum ad ipſorum ornatum, tum ad ſubſidium fortunæ à majoribus relictum foret, eo juvare populum*

a Cap. XXX. b Cap. XXXI.

c Cap. XXXII.

tur, ut in manu ejus eſſent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas parum fuiſſe virium in competitoribus ejus, L. Æmilium Paulum, qui cum M Livio conſul fuerat, & damnatione collegæ & ſua prope ambuſtus evaſerat, infeſtum plebi, diu ac multum recuſantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus qui cum Varrone certaverant, parque magis in adverſando quam collega, datur conſuli. Inde prætoria comitia habita. creati M. Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ juris dicundi urbana ſors Pomponio, inter cives Romanos & inter peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M.Claudius Marcellus in Siciliam, L. Poſthumius Albinus in Galliam. Omnes abſentes creati ſunt, nec cuiquam eorum, præter Terentium conſulem, erat mandatus honos, quem jam non antea geſſiſſet. præteritis aliquot fortibus ac ſtrenuis viris, quia in tali tempore nullus novus magiſtratus videbatur mandandus.

a Exercitus quoque multiplicati ſunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ ſint copiæ. adeo & numero, & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam ſatis certum affirmare auſim. Decem millia novorum militum alii ſcripta in ſupplementum, alii novas quatuor legiones quinque legionibus additas, ut novem legionibus rem gererent. numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in ſingulas adjectis: ut quina millia peditum, treceni equites eſſent: ſocii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in caſtris Romanis, cum pugnatum ad Cannas eſt, quidam auctores ſunt. Illud haudquaquam diſcrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis, quia ſpem poſſe vinci hoſtem dictator præbuerat. Cæterum prius quam ſigna ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inſpicere juſſi, propter territos vulgo homines novis prodigiis. nam & Romæ in Aventino, & Ariciæ nunciatum erat, ſub idem tempus lapidibus pluiſſe, & multo cruore, ſigna in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manaſſe. id quidem & quod ſæpius acciderat, magis terrebat. & in via Fornicata, quæ ad campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Et prodigia ex libris procurata. Legati à Pæſto pateras aureas Romam attulerunt. iis ſicut Neapolitanis gratiæ actæ, aurum non acceptum.

b Per eoſdem dies ab Hierone claſſis Hoſtiam cum magno commeatu acceſſit. Legati Syracuſani in ſenatum introducti nunciarunt, cædem C. Flaminii Coſ. exercituſque allatam, adeo ægre tuliſſe regem Hieronem, ut nulla ſui propria, regnique ſui clade moveri magis potuerit. itaque, quamquam probe ſciat magnitudinem populi Roman. admirabiliorem prope adverſis rebus quam ſecundis eſſe, miſſa tamen à ſe omnia, quibus à bonis fidelibuſque ſociis bella juvari ſoleant, quæ ne accipere abnuant, magnopere ſe P. C. orare. Jam omnium primum ominis cauſa Victoriam auream pondo CCC XX. afferre ſe: acciperent eam tenerentque, & haberent propriam & perpetuam. advexiſſe etiam trecentia millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deeſſent; & quantum præterea opus eſſet, & quo juſſiſſent, ſubvecturos. Milite atque equite ſcire niſi Romano Latinique nominis non uti populum Romanum: Levium armatorum auxilia etiam externa vidiſſe in caſtris Romanis. itaque miſiſſe mille ſagittariorum ac funditorum, aptam manum adverſus Baleares ac Mauros, pugnaceſque alias miſſili telo gentes. Ad ea dona conſilium quoque addebant, ut prætor, cui provincia Sicilia eveniſſet, claſſem in Africam trajiceret: ut & hoſtes in terra ſua bellum haberent, minuſque laxamenti daretur iis ad auxilia Annibali ſummittenda. Ab ſenatu ita reſponſum regi eſt: Virum bonum, egregiumque ſocium Hieronem eſſe, atque uno tenore ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluiſſe, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuviſſe: id, perinde ac deberet, pergratum populo Romano eſſe. Aurum & à civitatibus quibuſdam allatum, gratia rei accepta, non accepiſſe populum Romanum: Victoriam, omenque accipere, ſedemque ei ſe divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romæ ſacrata, volentem propitiamque, firmam ac ſtabilem fore populo Romano. Funditores, ſagittariiſque& frumentum traditum conſulibus. Quinqueremes ad navium claſſem, quæ cum T. Otacilio proprætore

tore

a Cap. XXXVI.

b Cap. XXXVII.

tore in Sicilia erant, quinque ex viginti additæ: permiſſumque eſt, ut *ſi è republica cenſeret eſſe, in Africam trajiceret*,

a Delectu perfecto, conſules paucos morati dies, dum ſocii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando à tribunis militum adacti, juſſu conſulum conventuros: neque injuſſu abituros, nam ad eam diem nihil præter ſacramentum fuerat: & ubi ad decuriatum aut centuriatum conveniſſent, ſua voluntate ipſi inter ſe equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, ſeſe fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine receſſuros; niſi teli ſumendi, aut petendi, aut hoſtis feriendi, aut civis ſervandi cauſa, id ex voluntario inter ipſos fœdere à tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem tranſlatum. Conciones, prius quam urbe ſigna moverentur, conſulis Varronis multæ ac feroces fuere, denunciantes, *bellum acerſitum in Italiam ab nobilibus, manſurumque in viſceribus reipublicæ, ſi plures Fabios imperatores haberet; ſe quo die hoſtem vidiſſet, profligaturum.* Collegæ ejus Pauli una, pridie quam ex urbe proficerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, niſi id modo; Mirari ſe, quomodo quis dux, priuſquam aut ſuum, aut hoſtium exercitum, locorum ſitum, naturam regionis noſſet: jam nunc locatus in urbe ſciret, quæ ſibi agenda armato forent: & diem quoque prædicere poſſet, qua cum hoſte ſignis collatis eſſet dimicaturus. Se, quæ conſilia magis res dent hominibus quam homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. optare, ut quæ caute atque conſulte geſta eſſent; ſatis proſpere evenirent. temeritatem, præterquam quod ſtulta ſit, infelicem etiam ad id locorum fuiſſe. Eum ſua ſponte apparebat tuta celeribus conſiliis præpoſiturum: & quoad conſtantius perſeveraret, Q. Fabius Maximus ſic eum proficiſcentem allocutus fertur.

b Si aut collegam (id quod mal-
,, lem) tui ſimilem L. Æmili habe-
,, res, aut tu collegæ tui ſimilis eſſes,
,, ſupervacanea eſſet oratio mea: nam
,, & duo boni conſules etiam me ta-
,, cente omnia è republica fide veſtra
,, faceretis: & mali nec mea verba au-
,, ribus veſtris, nec conſilia animis re-
,, ciperetis. nunc & collegam tuum,
,, & te talem virum intuenti mihi,
tecum omnis oratio eſt: quem video ,,
nequicquam & virum bonum, & ci- ,,
vem fore, ſi altera parte claudicet ,,
reſpublica, malis conſiliis idem ac ,,
bonis juris & poteſtatis erit. Erras ,,
enim L. Paule, ſi tibi minus certa- ,,
minis cum C. Terentio, quam cum ,,
Annibale futurum cenſes. neſcio an ,,
infeſtior hic adverſarius, quam ille ,,
hoſtis maneat. & cum illo in acie ,,
tantum, cum hoc omnibus locis ac ,,
temporibus certaturus es, & adver- ,,
ſum Annibalem legioneſque ejus tuis ,,
equitibus ac peditibus pugnandum ,,
tibi eſt. Varro dux tuis militibus ,,
te eſt oppugnaturus. Ominis etiam ,,
tibi cauſa abſit C. Flaminii memo- ,,
ria, tamen ille conſul demum, & in ,,
provincia, & ad exercitum cœpit ,,
furere: hic prius quam peteret con- ,,
ſulatum, deinde in petendo conſu- ,,
latu: nunc quoque conſul prius ,,
quam caſtra videat, aut hoſtem, in- ,,
ſanit. & qui tantas jam nunc pro- ,,
cellas, prælia atque acies jactando ,,
inter togatos ciet, quid inter arma- ,,
tam juventutem cenſes facturum? ,,
& ubi extemplo verba res ſequitur? ,,
Atqui ſi hic, quod facturum ſe de- ,,
nunciat, extemplo pugnaverit: aut ,,
ego rem militarem, belli hoc genus, ,,
hoſtem hunc ignoro, aut nobilior ,,
alius Thraſymeno locus noſtris cla- ,,
dibus erit. Nec gloriandi tempus ,,
adverſus unum eſt, ut ego contem- ,,
nendo potius, quam appetendo glo- ,,
riam, modum exceſſerim, ſed ita ,,
res habet. una ratio belli gerendi ,,
adverſus Annibalem eſt, qua ego ,,
geſſi, nec eventus modo hoc docet, ,,
ſtultorum iſte magiſter eſt, ſed ea- ,,
dem ratio quæ fuit futuraque, do- ,,
nec res eædem manebunt, immuta- ,,
bilis eſt. In Italia bellum gerimus, ,,
in ſede ac ſolo noſtro. omnia circa ,,
plena civium ac ſociorum ſunt, ar- ,,
mis, viris, equis, commeatibus ju- ,,
vant, juvabuntque: id jam fidei do- ,,
cumentum in adverſis rebus noſtris ,,
dederunt. meliores, prudentiores, ,,
conſtantiores nos tempus dieſque ,,
facit. Annibal contra, in aliena, ,,
in hoſtili eſt terra, inter omnia ini- ,,
mica infeſtaque, procul à domo, ,,
procul à patria. neque illi terra, ne- ,,
que mari eſt pax: nullæ eum urbes ,,
accipiunt, nulla mœnia: nihil uſ- ,,
quam ſui videt, in diem rapto vi- ,,
vit. partem vix tertiam exercitus ,,
ejus habet, quem Iberum amnem ,,
trajecit. plures fames quam ferrum, ,,
abſumpſit: nec his paucis jam vi- ,,
ctum ſuppeditat. Dubitas ergo, ,,
quin eum ſedendo ſuperaturi ſimus, ,,

a Cap. XXXVIII. *b Cap.* XXXIX.

„ qui ſeneſcat indies? non commea„ tus, non ſupplementum, non pecu„ niam habeat? Quam diu pro Ge„ rionis, caſtelli Apuliæ inopis, tan„ quam pro Carthaginis mœnibus pu„ gnatum eſt? Sed ne adverſus te qui„ dem ego gloriabor. Cn. Servilius, „ atque Attilius, proximi conſules, „ vide quemadmodum eum ludificati „ ſint. Hæc una ſalutis eſt via, L. „ Paule, quam difficilem infeſtamque „ cives ſibi magis, quam hoſtes fa„ cient. idem enim tui quod hoſtium „ milites, volent: idem Varro conſul „ Romanus, quod Annibal Pœnus „ imperator, cupiet. duobus ducibus „ unus reſiſtas oportet. reſiſtes autem, „ adverſus famam rumoreſque homi„ num, ſi ſatis firmus ſteteris: ſi te „ neque collegæ vana gloria, neque tua „ falſa infamia moverit. A veritate la„ borare nimis jus ſæpe ajunt, extin„ gui nunquam. Gloriam qui ſpreverit, „ veram habebit. Sine timidum pro „ cauto, tardum pro conſiderato, imbel„ lem pro perito belli vocent. malo te „ ſapiens hoſtis metuat, quam ſtulti ci„ ves laudent. omnia audentem conte„ mnet Annibal: nil temere agentem „ metuet. nec ego, ut nihil agatur, mo„ veo, ſed ut agentem te ratio ducat, „ non fortuna. tuæ poteſtatis ſemper, „ tuaque omnia ſint. armatus inten„ tuſque ſis, neque occaſioni tuæ de„ ſis, neque ſuam occaſionem hoſti „ des. omnia non properanti clara „ certaque erunt. feſtinatio improvida „ eſt, & cæca.

a Adverſus ea oratio conſulis haud ſane læta fuit, magis fatentis ea quæ diceret, vera, quam facilia factu eſſe. Dictatori magiſtrum equitum intolerabilem fuiſſe; quid conſilii adverſus collegam ſeditioſum ac temerarium virum, atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore conſulatu ſemiuſtum effugiſſe, optare ut omnia proſpere evenirent. at ſi quid adverſi caderet, hoſtium ſe telis potius quam ſuffragiis iratorum civium caput ſubjecturum. Ab hoc ſermone profectum Paulum tradunt, proſequentibus primoribus patrum. Plebejum conſulem ſua plebs proſecuta, turba quam dignitate conſpectior. Ut in caſtra venerunt, permiſto novo exercitu ac vetere, caſtris bifariam factis, ut nova minora eſſent propius Annibali, in veteribus major pars & omne robur virium eſſet, tum anni prioris conſulem M. Attilium ætatem excuſantem, Romam miſerunt. Cn. Servilium in minoribus caſtris legioni Romanæ, & ſocium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal quanquam parte dimidia auctas hoſtium copias cernebat: tamen adventu conſulum mire gaudere. non ſolum enim nihil ex raptis in diem commeatibus ſuperabat, ſed ne unde raperet quidem, quicquam reliqui erat: omni undique frumento, poſteaquam ager parum tutus erat in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum, quod compertum poſtea eſt, frumentum ſupereſſet: Hiſpanorumque ob inopiam tranſitio parata fuerit, ſi maturitas temporis expectata foret.

b Cæterum temeritati conſulis, ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus tumultuario prælio, ac curſu magis militum, quam ex præparato, aut juſſu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. Ad mille & ſeptingentos cæſi, non plus centum Romanorum ſociorumque occiſis. Cæterum victoribus effuſe ſequentibus, metu inſidiarum obſtitit Paulus conſul, cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante, ac vociferante, *emiſſum hoſtem è manibus: debellarique, ni ceſſatum foret, potuiſſe.* Annibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris conſulis, ac novorum maxime militum eſſe: & omnia ei hoſtium haud ſecus quam ſua nota erant: diſſimiles diſcordeſque imperitare, duas prope partes tyronum militum in exercitu eſſe. itaque locum & tempus inſidiis aptum ſe habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes ſecum milites ducens, caſtra plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit, tranſque proximos montes læva pedites inſtructos condit: dextra equites impedimenta per cornua in medium agmen traducit, ut diripiendis velut deſertis fuga dominorum caſtris, occupatum impeditumque hoſtem opprimeret. Crebri relicti in caſtris ignes, ut fides fieret, dum ipſe longius ſpatium fuga præriperet, falſa imagine caſtrorum, ſicut Fabium priore anno fruſtratus eſſet, tenere in locis conſules voluiſſe.

c Ubi illuxit, ſubductæ primo ſtationes, deinde propius adeuntibus inſolitum ſilentium admirationem fecit. Jam ſatis comperta ſolitudine in caſtris, concurſus fit ad prætoria Coſſ. nun-

a Cap. XL. *b Cap.* XLI. *c Cap.* XLII.

caſtra : cum Paulus Sempronii & Flaminii temeritatem Varroni, Varro ſpecioſum timidis ac ſegnibus ducibus exemplum Fabii objiceret : teſtaretur que deos & homines, hic nullam penes ſe culpam eſſe, quod Annibal jam velut ſuam cepiſſet Italiam, ſe conſtrictum à collega teneri, ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus : ille ſi quid projectis ac proditis ad inconſultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, ſe omnis culpæ exortem, omnis tamen eventus participem fore diceret. videret, ut quibus lingua prompta ac temeraria eſſet, æque in pugnam vigerent manus.

a Dum altercationibus magis quam conſiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat inſtructum, cum in caſtra cæteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus caſtris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cum vixdum in ripam egreſſi clamore ac tumultu fugaſſent, in ſtationem quoque pro vallo locatam, atque ipſas prope portas evecti ſunt. Id vero indignum viſum, *ab tumultuario auxilio jam etiam caſtra Romana terreri*, ut ea modo una cauſa, ne extemplo tranſirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod ſumma imperii eo die penes Paulum fuerit. itaque Varro poſtero die, cui ſors ejus diei imperii erat, nihil conſulto collega ſignum pugnæ propoſuit, inſtructiſque copiis flumen tranſivit, ſequente Paulo : quia magis non probare, quam non adjuvare conſilium poterat. Tranſgreſſi flumen, eas quoque quas in caſtris minoribus habuerant copias, ſuis adjungunt : atque ita inſtructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites. lævum cornu extremi equites ſociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores, ex cæteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Coſſ. cornua tenent : Terentius lævum, Æmilius dextrum. Cn. Servilio media pugna tuenda data.

b Annibal luce prima Balearibus levique alia armatura præmiſſa, tranſgreſſus flumen, ut quoſque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hiſpanoſque equites prope ripam lævo in cornu adverſus Romanum equitatum ; dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata : ita ut Afrorum utraque cornua eſſent, interponerentur his medii Galli atque Hiſpani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem : ita armati erant armis & ad Trebiam, cæterum magna ex parte ad Thraſymenum captis. Gallis Hiſpaniſque ſcuta ejuſdem formæ fere erant : diſpares ac diſſimiles gladii : Gallis prælongi, ac ſine mucronibus : Hiſpano punctim magis quam cæſim aſſueto petere hoſtem, brevitate habiles, & cum mucronibus. ante cæteros armati (is gentium harum habitus tum magnitudine corporum, tum ſpecie terribilis erat) Galli ſuper umbilicum erant nudi : Hiſpani linteis prætextis purpura tunicis candore miro fulgentibus conſtiterant. Numerum omnium, qui tum peditum equitumque in acie ſtetere, illum ferunt, videlicet quadraginta peditum millia, decem equitum. Duces cornibus præerant : ſiniſtrum Aſdrubal, dextrum regebat Maharbal : mediam aciem Annibal ipſe cum fratre Magone tenuit. Sol ſeu de induſtria ita locatis, ſeu forte ita ſtando, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in Septentrionem verſis. ventus, quem *Vulturnum* incolæ regionis vocant, adverſus Roman. coortus, multo pulvere in ipſa ora volvendo proſpectum ademit.

c Clamore ſublato procurſum ab auxiliis : & pugna levibus primum armis commiſſa : deinde equitum Gallorum Hiſpanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equeſtris more pugnæ, frontibus enim adverſis concurrendum erat : quia nullo circa ad evagandum relicto ſpacio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant. in directum utrinque nitentes ſtantibus ac confertis, poſtremo turbatis equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedeſtre magna jam ex parte certamen factum erat. acrius tamen quam diutius pugnatum eſt, pulſique Romani equites terga vertunt. Sub equeſtris finem certaminis coorta eſt peditum pugna primo, & viribus & animis pares conſtabant ordines Gallis, Hiſpaniſque. tandem Romani diu ac ſæpe conſilio agitabant, qua fronte acieque denſa impellerent hoſtium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, à cæteris prominentem acie. impulſis deinde ac trepide referentibus pedem inſiſtere, ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem illati, poſtre-

a Cap. X L V. *b Cap.* X L V I. *c Cap.* X L V I I.

poſtremo nullo reſiſtente, ad ſubſidia Afrorum pervenerunt: qui utrinque reductis alis conſtiterant. mediique Galli Hiſpanique ſteterunt aliquantum prominente acie: qui cuneus ut pulſus æquavit frontem primum, deinde nitendo etiam ſinum in medio dedit. Afri, circa jam cornua vim fecerant: irruentibuſque incaute in medium Romanis circumdedere alas: mox cornua extendendo, clauſere & ab tergo hoſtes. Hinc Romani defuncti nequicquam prælio uno omiſſis Gallis Hiſpaniſque, quorum terga ceciderant, etiam adverſus Afros integram pugnam ineunt: non tantum eo iniquam, quod incluſi adverſus circumfuſos, ſed etiam quod feſſi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

a Jam & in ſiniſtro cornu Romano, ubi ſociorum equites adverſus Numidas ſteterant, conſertum prælium erat, ſegne primo, & à Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ præter conſueta arma telaque, gladios occultos ſub loricis habentes, ſpecie transfugarum cum ab ſuis parmas poſt terga habentes, adequitaſſent: repente ex equis deſiliunt. parmiſque & jaculis ante pedes hoſtium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, conſidere ab tergo jubentur. ac dum prælium ab omni parte conſeritur, quieti manſerunt. poſtquam omnium animos oculoſque occupaverat certamen, tum arreptis ſcutis, quæ paſſim inter acervos cæſorum corporum ſtrata erant, averſam adoriuntur Romanam aciem. tergaque ferientes, ac poplites cædentes, ſtragem ingentem dederunt, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum fecerunt. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in malajam ſpe prælium eſſet: Aſdrubal, qui ea parte præerat, ſubductos ex media acie Numidas, quia ſegnis eorum cum adverſis pugna erat, ad perſequendos paſſim fugientes mittit. Hiſpanos & Gallos pedites Afris jam prope feſſis cæde magis quam pugna adjungit.

b Parte altera pugnæ Paulus, quanquam primo ſtatim prælio funda graviter ictus fuerat, tamen & occurrit ſæpe cum confertis Annibali, & aliquot locis prælium reſtituit, protegentibus eum equitibus Rom. omiſſis poſtremo equis, quia Coſ. ad regendum equum vires deficiebant: tum denuntianti cuidam juſſiſſe Coſ. *ad pedes deſcendere equites:* dixiſſe Annibalem ferunt: *Quam mallem vinctos mihi traderet.* Equitum pedeſtre prælium, quale jam haud dubia hoſtium victoria fuit, cum victi mori in veſtigio mallent, quam fugere: victores morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant: pepulerunt tamen jam paucos ſuperatos, & labore ac vulneribus feſſos. inde diſſipati omnes ſunt, equoſque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus Tribunus militum, cum prætervehens equo ſedentem in ſaxo cruore oppletum Coſ. vidiſſet: *L. Æmili,* inquit, *quem unum inſontem culpæ cladis hodiernæ dii reſpicere debent, cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid ſupereſt; comes ego te tollere poſſum ac protegere, ne funeſtam hanc pugnam morte Coſ. feceris. etiam ſine hoc lachrymarum ſatis, luctuſque eſt.* Ad ea conſul, *Tu quidem Cn. Corneli macte virtute eſto: ſed cave fruſtra miſerando exiguum tempus è manibus hoſtium evadendi abſumas. Abi, nuncia publice patribus urbem Romam muniant, ac priuſquam hoſtis victor adveniat, præſidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem et vixiſſe, & adhuc mori. & tu me in hac ſtrage militum meorum patere expirare, ne ut reus interea, cauſſaque conſulatus accuſator collegæ exiſtam, ut alieno crimine innocentiam protegam.* Hæc exigentem prius turba fugientium civium, deinde hoſtes oppreſſere Coſ. ignorantes quis eſſet, obrueruntque telis. Lentulum in tumultum abripuit equus: tum inde effuſe fugiunt. Septem millia hominum in minora caſtra, decem in majora, duo ferme in vicum ipſum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Cartalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi ſunt. Coſ. alter, ſeu forte, ſeu conſilio, nihil fugientium inſeſtus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venuſiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia ſeptingenti equites, & tanta prope civium ſociorumque pars cæſi dicuntur. In his alter conſulum, quæſtores L. Atilius & Furius Bibaculus: XXI. Tr. militum, conſulares quidam, prætoriique & ædilitii: inter eos Cn. Ser. & C. Minucius Numarius, qui magiſter equitum priore anno aliquot diebus ante fuerat: LXXX. præterea ſenatores, aut qui eos magiſtratus geſſiſſent, unde in ſenatum legi deberent, cum ſua voluntate milites in legionibus facti eſſent. Capta eo prælio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur.

a Cap. XLVIII. *b Cap.* XLIX.

a Hæc eſt pugna Cannenſi clade nobilitata, par Allienſi. utque hæc illa iis, quæ poſt pugnam accidere levior, quia ab hoſte ceſſatum eſt: ſic ſtrage exercitus gravior, fœdiorque fuit fuga. namque ad Alliam fuga ſicut urbem prodidit, ita exercitum ſervavit: ad Cannas fugientem Coſ. vix quinquaginta ſecuti ſunt: alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in caſtris cum multitudo ſemiermis ſine ducibus eſſet, nuncium, qui majoribus præerant, mittunt: dum prælio deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hoſtes premeret, ut ad ſe tranſirent: uno agmine Canuſium abituros eſſe. Eam ſententiam alii totam aſpernari. cur enim illos, qui ſe accerſant, ipſos non venire, cum æque conjungi poſſent? quia videlicet plena hoſtium omnia in medio eſſent: & aliorum quam ſua corpora tanto periculo mallent objicere. Aliis non tam ſententia diſplicere, quam animus deeſſe. P. Sempronius Tuditanus Tr. mil. *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avariſſimo & crudeliſſimo hoſte: æſtimarique capita veſtra precio, & exquiri ab interrogantibus, Romanus civis ſis, an Latinus ſocius? ut ex tua contumelia & miſeria alteri honos quæratur, non tibi? Non vos quidem L. Æmilii, qui ſe bene mori, quam turpiter vivere maluit: & tot fortiſſimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, ſimiles eſtis. Sed antequam opprimat lux, majoraque hoſtium agmina obſepiant iter: per hos qui inordinati atque incompoſiti obſtrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia iter ſit, quamvis per confertos hoſtes, cuneo quidem hoc laxum atque ſolutum agmen, ac ſi nihil obſtet, tranſibimus. itaque ite mecum, qui & voſmetipſos & remp. ſalvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, ſtringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hoſtes: & cum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, tranſlatis in dextram partem ſcutis, in majora caſtra ad ſexcentos evaſerunt: atque inde protinus alio magno agmine adjuncto Canuſium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quam ingenium ſuum cuique aut fors dabat, quam ex conſilio ipſorum, aut imperio cujuſquam agebantur.

b Annibali victori cum cæteri circumfuſi gratularentur, ſuaderentque, ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum eſſet, noctiſque inſequentis quietem & ipſe ſibi ſumeret, & feſſis daret militibus. Maharbal præfectus equitum minime ceſſandum ratus: *Imo ut quid hac pugna ſit actum, ſcias, die quinta*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis. ſequere cum equite, ut prius te veniſſe, quam venturum ſciant. Præcedant*, Annibal inquit, *nuncii: læta res eſt. ſed via major, quam ut eam ſtatim capere animo poſſim.* itaque voluntatem ſe laudare Maharbalis ait, ad conſilium prenſandum tempus opus eſſe. Tum Maharbal: *Non omnia nimirum eidem dii dedere. Vincere ſcis Annibal, victoria uti neſcis.* Mora ejus diei ſatis creditur, ſaluti fuiſſe urbi atque imperio. Poſtero die ubi primum illuxit, ad ſpolia legenda, fœdamque etiam hoſtibus ſpectandam ſtragem inſiſtunt. Jacebant tot Romanorum millia, pedites paſſim equiteſque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat, aut fuga, aſſurgentes quidam ex ſtrage media cruenti, quos ſtricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoſte oppreſſi ſunt. Quoſdam & jacentes vivos ſucciſis feminibus poplitibuſque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum ſanguinem invitantes haurire. Inventi ſunt quidam merſis in effoſſam terram capitibus, quos ſibi ipſos feciſſe foveas, obruentesque ora ſubjecta ſuper humo injecta, interclusiſſe ſpiritum apparebat. Præcipue convertit omnes ſubſtratus Numida mortuo ſuperincumbenti Romano vivus, naſo auribuſque laceratis: cum manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira verſus laniando dentibus hoſtem expiraſſet.

c Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit caſtra oppugnanda, & omnium primum brachio fluminis objecto eos excludit. Cæterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam feſſis, maturior ipſius ſpe deditio eſt facta. Pacti ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in ſocios ducenis, in ſervos centenis: & ut eo precio perſoluto, cum ſingulis abirent veſtimentis, in caſtra hoſtes acceperunt: traditique in cuſtodiam omnes ſunt, ſed, ſeorſum cives ſociique. Dum ibi tempus teritur, interea cum ex majoribus caſtris, quibus ſatis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum & CC. equites, alii agmine, alii palantes paſſim per agros, quod haud minus tutum erat, Canuſium profugiſſent, caſtra ipſa ab ſauciis timidiſque eadem conditione, qua altera, tradita hoſti. Præda ingens parta eſt: & præ-

a Cap. L. *b* Cap. LI. *c* Cap. LII.

cuſtodia conſulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hoſtem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli reſtaret, venturum. Cum malis ſicut ingentibus ita ignotis, ne conſilium quidem ſatis expedirent, obſtreperetque clamor lamentantium mulierum: & nondum palam facti vivi mortuique per omnes pene domos promiſcue complorarentur: tum Fabius Maximus cenſuit equites expeditos, & Appia, & Latina via mittendos, qui obviam euntes percunctarentur aliquos profectos ex fuga, paſſim diſſipatos, ſi forte referant, quæ fortuna conſulum atque exercituum ſit, & ſi quid dii immortales miſeri imperii reliquum Romano nomini fecerint: ubi eæ copiæ ſint, quo ſe Annibal poſt prælium contulerit, quid paret, quid agat, acturuſque ſit. Hæc exploranda noſcendaque per impigros juvenes eſſe. Illud per patres ipſos agendum: quoniam magiſtratuum parum ſit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra ſuum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: ſilentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad Pr. deducendos curent: ſuæ quiſque fortunæ domi auctorem expectet: cuſtodes præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem, cogantque homines nullam, niſi urbe ac mœnibus ſalvis, ſalutem ſperare: ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam patres revocandos, conſulendumque de urbis cuſtodia eſſe.

a Cum in hanc ſententiam pedibus omnes iſſent, ſummotaque foro per magiſtratus turba, patres diverſi ad ſedandos tumultus diſceſſiſſent, tum demum litteræ à Terentio Coſ. allatæ ſunt, L. Æmilium Coſ. exercitumque cæſum: Canuſiique ſe eſſe, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem: ad X. millia militum ferme eſſe incompoſitorum, inordinatorumque, ſed Annibalem nunc ſedere ad Cannas, captivorum preciis, prædaque alia, victoriam nec victoris animo, nec magni ducis more metientem. Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ ſunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut ſacrum anniverſarium Cereris intermiſſum ſit: quia nec lugentibus id facere eſt fas, nec ulla in illa tempeſtate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem cauſam alia quoque ſacra publica aut privata desererentur, ſenatuſconſulto diebus XXX. luctus eſt finitus. Cæterum cum ſedato urbis tumultu, revocati in curiam patres eſſent, aliæ inſuper ex Sicilia literæ allatæ ſunt ab T. Otacilio proprætore, regnum Hieronis claſſe Punica vaſtari, cui cum opem imploranti ferre vellet, nunciatum ſibi eſſe, aliam claſſem ad Ægates inſulas ſtare paratam inſtructamque, ut ubi ſe verſum ad tuendam Syracuſanam oram Pœni ſenſiſſent, Lilybœum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque claſſe opus eſſe, ſi regem ſocium Siciliamque tueri vellent.

b Literis Coſ. proprætoriſque lectis, M. Claudium, qui claſſi ad Oſtiam ſtanti præeſſet, Canuſium ad exercitum mittendum, ſcribendumque conſuli, ut cum prætori exercitum tradidiſſet, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri poſſet, Romam veniret. Territi etiam ſuper tantas clades, cum cæteris prodigiis, tum quod duæ Veſtales eo anno, Opimia atque Feronia ſtupri compertæ: & altera ſub terram, ut mos eſt, ad portam Collinam necata fuerat: altera ſibimetipſa mortem conſciverat. L. Cantilius ſcriba pontificum, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Feronia ſtuprum fecerat, à PONT. MAX. eo uſque virgis in comitio cæſus erat, ut inter verbera expiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades, in prodigium verſum eſſet: decemviri libros adire juſſi ſunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum miſſus eſt ſciſcitatum, *quibus precibus ſupplicationibuſque deos poſſent placare: & quænam futura finis tantis cladibus foret.* Interim ex fatalibus libris ſacrificia aliquot extraordinaria facta: inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca in foro Boario ſub terra vivi demiſſi ſunt in locum ſaxo conſeptum, ibi ante hoſtiis humanis minime Romano ſacro imbutum. Placatis ſatis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab Oſtia mille & quingentos milites quos in claſſem ſcriptos habebat, Romam, ut urbi præſidio eſſent, mittit: ipſe legione claſſis (ea tertia legio erat) cum tribuno mil. Theano Sidicino præmiſſa, claſſe tradita P. Furio collegæ, paucos poſt dies Canuſium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Junius, & T. Sempronius magiſter equitum. delectu edicto, juniores ab annis XVII. & quoſdam prætextatos ſcribunt. qua-

O tuor

a Cap. LVI.

b Cap. LVII.

tuor ex his legiones, & mille equites effecti. Item ad ſocios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos mittunt: arma, tela, alia parari jubent, & vetera hoſtium ſpolia detrahunt templis, porticibuſque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac neceſſitas dedit: octo millia juvenum validorum ex ſervitiis, prius ſciſcitantes ſingulos, *vellentne militare?* empta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, cum precio minore redimendi captivos copia fieret.

a Namque Annibal ſecundum tam proſperam ad Cannas pugnam, victoris magis quam bellum gerentis intentus curis, cum captivis productis, ſegregatiſque ſociis, & eos, ſicut ante ad Trebiam Thraſymenumque lacum, benigne allocutus, ſine precio dimiſiſſet: Romanos quoque vocatos, quo nunquam alias antea, ſatis miti ſermone alloquitur. Non internecivum ſibi eſſe cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. & patres virtuti Romanæ ceſſiſſe, & ſe id adniti, ut ſuæ invicem ſimul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redimendi ſe captivis copiam facere: precium fore in capita equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, ſervo centum. Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id precium quod pepigerant dedentes ſe: læti tamen quamcumque conditionem paciſcendi acceperunt. Placuit ſuffragio eorum decem deligi, qui Romam ad ſenatum irent, nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent ſe redituros, accepum. Miſſus cum his Carthalo nobilis Carthaginienſis: qui ſi forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Cum egreſſi caſtris eſſent, unus ex iis minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi ſolvendi cauſa cum in caſtra rediiſſet, ante noctem comites aſſequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum eſt, Carthaloni obviam lictor miſſus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

b Legatis captivorum ſenatus ab dictatore datus eſt. Quorum princeps
,, M. Junius, P. C. *inquit*, nemo ve-
,, ſtrûm ignorat, nulli unquam civitati
,, viliores fuiſſe captivos, quam noſtræ.
,, cæterum, niſi nobis plus juſto noſtra
,, placet cauſa, non alii unquam minus
,, negligendi vobis, quam nos, in ho-
,, ſtium poteſtatem venerunt. non e-
,, nim in acie per timorem armata tra-
didimus, ſed cum prope ad noctem ,,
ſuperſtantes cumulis cæſorum cor- ,,
porum prœlium extraxiſſemus, in ,,
caſtra recepimus nos, diei reliquum, ,,
ac noctem inſequentem feſſi labore ,,
ac vulneribus vallum ſumus tutati. ,,
poſtero die cum circumfeſſi ab exer- ,,
citu victore aqua arceremur, nec ,,
ulla alia jam per confertos hoſtes ,,
erumpendi ſpes eſſet, nec eſſe nefas ,,
duceremus, quinquaginta millibus ,,
hominum ex acie noſtra trucidatis, ,,
aliquem ex Cannenſi pugna Roma- ,,
num militem reſtaret tum demum ,,
pacti ſumus precium quo redempti ,,
dimitteremur: arma, in quibus nihil ,,
jam auxilii erat, hoſti tradidimus. ,,
Majores noſtros quoque accepera- ,,
mus, ſe à Gallis auro redemiſſe: & ,,
patres noſtros aſperrimos illos ad ,,
conditionem pacis, legatos tamen ,,
captivorum redimendorum gratia ,,
Tarentum miſiſſe, atque in Italia ,,
cum Gallis, ad Heracleam cum Pyr- ,,
rho, utraque non tam clade infa- ,,
mis, quam pavore & fuga, pugna ,,
fuit. Cannenſes campos acervi Ro- ,,
manorum corporum tegunt: nec ſu- ,,
perſumus pugnæ, niſi in quibus ,,
trucidandis & ferrùm & vires ho- ,,
ſtem defecerunt. Sunt etiam de no- ,,
ſtris quidam, qui nec in acie quidem ,,
refugerunt: ſed præſidio caſtris [illegible]- ,,
licti, cum caſtra traderentur, in po- ,,
teſtatem hoſtium venerunt. Haud ,,
equidem ullius civis aut commilito- ,,
nis fortunæ aut conditioni invideo, ,,
nec premendo alium me extuliſſe ,,
velim videri. ne illi quidem (niſi ,,
pernicitatis pedum, & curſus ali- ,,
quod præmium eſt) qui plerique ,,
inermes ex acie fugientes, non prius ,,
quam Venuſiæ aut Cannuſii conſti- ,,
terunt, ſe nobis merito prætulerint, ,,
gloriatique ſint, in ſe plus quam in ,,
nobis præſidii reipubl. eſſe. ſed illis ,,
ut bonis ac fortibus viris militibuſ- ,,
que utemini. ut nobis jam prom- ,,
ptioribus pro patria, quod benefi- ,,
cio veſtro redempti, atque in pa ,,
triam reſtituti fuerimus. Delectum ,,
ex omni ætate & fortuna habetis. ,,
octo millia ſervorum audio armari: ,,
non minor numerus noſter eſt: nec ,,
majori precio redimi poſſumus, ,,
quam hi emuntur. nam ſi conferam ,,
nos cum illis, injuriam nomini Ro- ,,
mano faciam. Illud etiam in tali ,,
conſilio animadvertendum vobis ,,
cenſeam P. C. ſi tam duri oris eſſe ,,
velitis, quod nullo noſtro merito fa- ,,
ciatis, cui nos hoſti relicturi ſitis, ,,
Pyrrho videlicet? qui nos hoſpitum ,,
numero habuit captivos; an barbaro ,,

a Cap LVIII. *b Cap.* LIX.

,, ac Pœno? qui utrum avarior, an
,, crudelior ſit, vix exiſtimari poteſt.
,, Si videatis arenas, ſqualorem de-
,, formitatemque civium veſtrorum,
,, non minus profecto vos ea ſpecies
,, moveat, quam ſi ex altera parte cer-
,, natis ſtratas Cannenſibus campis le-
,, giones veſtras. Intueri poteſtis ſoli-
,, citudinem & lachrymas in veſtibulo
,, curiæ ſtantium cognatorum noſtro-
,, rum, expectantiumque reſponſum
,, veſtrum. cum ii pro nobis, proque
,, iis qui abſunt, ita ſuſpenſi ac ſoliciti
,, ſint, quem cenſetis animum ipſorum
,, eſſe, quorum in diſcrimine vita liber-
,, taſque eſt? Si medius fidius ipſe in
,, nos mitis Annibal contra naturam
,, ſuam eſſe velit: nihil tamen nobis
,, vita opus eſſe cenſeamus, cum indi-
,, gni ut à vobis redimeremur, viſi
,, ſumus. Rediere Romam quondam
,, remiſſi à Pyrrho ſine precio capti:
,, ſed rediere cum legatis primoribus
,, civitatis ad redimendos ſe miſſis.
,, Redeam ego in patriam trecentis
,, nummis non æſtimatus civis? Suum
,, quiſque habet animum P. C. ſcio
,, in diſcrimine eſſe vitam corpuſ-
,, que meum. magis me famæ peri-
,, culum movet, ne à vobis damna-
,, ti ac repulſi habeamur, neque enim
,, vos precio pepeciſſe homines cre-
,, dent.

a Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba quæ in comitio erat, clamor flebilis eſt ſublatus, manuſque ad curiam tendebant, orantes, *ut ſibi liberos, fratres, cognatos redderent*. Fœminas quoque metus ac neceſſitas turbæ huic virorum in foro immiſcuerat. Senatus ſummotis arbitris conſuli cœptus. Ibi cum ſententiis variaretur; & alii redimendos de publico, alii nullam publicam impenſam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi: ſi quibus argentum in præſentia deeſſet, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibuſque ac prædiis cavendum populo, cenſerent; tum T. Manlius Torquatus, priſcæ ac nimis duræ, ut pleriſque videbatur, ſeveritatis, interrogatus ſententiam, ita locutus fertur.

,, Si tantummodo poſtulaſſent legati
,, pro iis qui in hoſtium poteſtate ſunt,
,, ut redimerentur, ſine ullius inſecta-
,, tione, eorum brevi ſententiam pere-
,, giſſem. quid enim aliud quam ad-
,, monendi eſſetis, ut morem traditum
,, a patribus neceſſario ad rem milita-
,, rem exemplo ſervaretis? nunc au-
,, tem cum prope gloriati ſint, quod
,, ſe hoſtibus dediderint, præferrique
non captis modo in acie ab hoſtibus, ,,
ſed etiam iis quæ Venuſiam Cannu- ,,
ſiumque, pervenerunt, atque ipſi C. ,,
Terentio Coſ. æquum cenſuerint: ,,
nihil vos eorum P. C. quæ illic ,,
acta ſunt, ignorare patiar. Atque ,,
utinam hæc, quæ apud vos acturus ,,
ſum Cannuſii, apud ipſum exercitum ,,
agerem, optimum teſtem ignaviæ ,,
cujuſque & virtutis: aut unus hic ,,
ſaltem adeſſet P. Sempronius, quem ,,
ſi iſti ducem ſecuti eſſent, milites ,,
hodie in caſtris Romanis, non captivi ,,
in hoſtium poteſtate eſſent: & cum ,,
feſſis pugnando hoſtibus, tum victoria ,,
lætis, & ipſis pleriſque regreſſis in ,,
caſtra ſua, noctem ad erumpendum ,,
liberam habuiſſent, & ſeptem armа- ,,
torum hominum millia erumpere ,,
etiam inter confertos hoſtes potuiſ- ,,
ſent. neque enim per ſe ipſi id facere ,,
conati ſunt, neque alium ſequi vo- ,,
luerunt. Nocte prope tota P. Sem- ,,
pronius Tuditanus non deſtitit ad- ,,
monere adhortarique eos, dum pau- ,,
citas hoſtium circa caſtra, dum quies ,,
ac ſilentium eſſet, dum nox incœ- ,,
ptum tegeret, ſe ducem ſequerentur: ,,
ante lucem pervenire in tuta loca, ,,
in ſociorum urbes poſſe. Sicut avo- ,,
rum memoria P. Decius Tribunus ,,
militum in Samnio: ſicut nobis ,,
adoleſcentibus priori Punico bello ,,
Calphurnius Flamma trecentis vo- ,,
luntariis, cum ad tumulum eos ca- ,,
piendum ſitum inter medios hoſtes, ,,
duceret, dixit: Moriamur milites, ,,
& morte noſtra eripiamus ex obſi- ,,
dione circumventas legiones: ſi hoc ,,
P. Sempronius diceret, nec viros ,,
quidem, nec Romanos vos duceret, ſi ,,
nemo tantæ virtutis exiſteret comes. ,,
Viam non ad gloriam magis quam ,,
ad ſalutem ferentem demonſtrat: ,,
ducem ſe in patriam, ad parentes, ,,
ad conjuges ac liberos facit: ut ſer- ,,
vemini, deeſt vobis animus. quid, ,,
ſi moriendum pro patria eſſet, face- ,,
retis? Quinquaginta millia civium ,,
ſociorumque circa vos eo ipſo die ,,
cæſa jacent: ſi tanta clades vobis ,,
vilem vitam non fecit, nulla faciet. ,,
Liberi atque incolumes deſiderate ,,
patriam, imo deſiderate dum patria ,,
eſt, dum cives ejus eſtis: ſero nunc ,,
deſideratis diminuti capite, abalie- ,,
nati jure civium, ſervi Carthagi- ,,
nienſium facti. Precio redituri eſtis ,,
eo, unde ignavia ac nequitia abiſtis? ,,
P. Sempronium civem veſtrum non ,,
audiſtis, arma capere, ac ſe juben- ,,
tem ſequi: Annibalem paulo poſt, ,,
audiſtis, caſtra prodi, & arma tradi ,,
jubentem. Quam ego ignaviam illo- ,,

a Cap. LX.

,, rum accuſo, cum ſcelus poſſim accu-
,, ſare? non enim modo ſequi recuſa-
,, runt bene monentem, ſed obſiſtere ac
,, retinere conati ſunt, ni ſtrictis gla-
,, diis viri fortiſſimi inertes ſummo-
,, viſſent, prius inquam P. Sempronio
,, per civium agmen, quam per ho-
,, ſtium fuit erumpendum. Hos cives
,, patria deſideret, quorum ſi cæteri
,, ſimiles fuiſſent, neminem hodie ex
,, iis qui ad Cannas pugnaverunt, ci-
,, vem haberet? Ex millibus ſeptem
,, armatorum ſexcenti extiterunt, qui
,, erumpere auderent, qui in patriam
,, liberi atque armati redirent: neque
,, iis quadraginta millia hoſtium obſti-
,, tere, quam tutum iter duarum pro-
,, pe legionum agmini futurum cenſe-
,, tis fuiſſe? haberetis hodie viginti
,, millia armatorum Cannuſii, fortia,
,, fidelia, P. C. Nunc autem quem-
,, admodum hi boni, fideleſque (nam
,, fortes ne ipſi quidem dixerint) cives
,, eſſe poſſunt? niſi quis credere poteſt
,, fuiſſe, qui erumpentibus, quin erum-
,, perent, obſiſtere conati ſunt: aut
,, non invidere eos cum incolumitati,
,, tum gloriæ illorum per virtutem
,, partæ, cum ſibi timorem ignaviam-
,, que ſervitutis ignominioſæ cauſam
,, eſſe ſciant. Maluerunt in tentoriis
,, latentes ſimul lucem atque hoſtem
,, expectare, cum ſilentio noctis e-
,, rumpendi occaſio eſſet. At enim
,, ad erumpendum è caſtris defuit
,, animus, ad tutanda fortiter ca-
,, ſtra animum habuerunt. dies no-
,, cteſque aliquot obſeſſi, armati ſe ipſi
,, tutati vallo ſunt: tandem ultima
,, auſi, paſſique, cum omnia ſubſidia
,, vitæ deeſſent, affectiſque fame vi-
,, ribus arma jam ſuſtinere nequirent,
,, neceſſitatibus magis humanis quam
,, armis victi ſunt. Orto ſole hoſtis ad
,, vallum acceſſit. ante ſecundam ho-
,, ram nullam fortunam certaminis
,, experti, tradiderunt arma ac ſeipſos.
,, Hæc vobis ipſorum per biduum mi-
,, litia fuit. cum in acie ſtare ac pu-
,, gnare decuerat, tum in caſtra refu-
,, gerunt: cum pro vallo pugnandum
,, erat, caſtra tradiderunt, neque in
,, acie neque in caſtris utiles. Vos
,, redimam? cum erumpere caſtris o-
,, porter, cunctamini, ac manetis. cum
,, manere, & caſtra tutari armis ne-
,, ceſſe eſt, & caſtra & arma & vos
,, ipſos traditis hoſti. Ego non magis
,, iſtos redimendos P.C. cenſeo, quam
,, illos dedendos Annibali, qui per
,, medios hoſtes è caſtris eruperunt,
,, ac per ſummam virtutem ſe patriæ
,, reſtituerunt.

a Poſteaquam Manlius dixit: Quanquam patrum quoque pleroſque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque ſumma homines movit: quia nec ærarium exhaurire, magna jam ſumma erogata in ſervos ad militiam emendos, armandoſque, nec Annibalem maxime hujuſce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Cum triſte reſponſum, *non redimi captivos*, redditum eſſet, novuſque ſuper veterem luctus tot jactura civium adjectus eſſet, cum magnis fletibus queſtibuſque legatos ad portam proſecuti ſunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in caſtra, jurejurando ſe exolviſſet. quod ubi innotuit, relatumque ad ſenatum eſt; omnes cenſuerunt comprehendendum, & cuſtodibus publice datis, deducendum ad Annibalem eſſe. Eſt & alia de captivis fama, X primos veniſſe. de eis cum dubitatum in ſenatu eſſet, admitterentur in urbem, necne; ita admiſſos eſſe, ne tamen iis ſenatus daretur. morantibus deinde longius omnium ſpe, alios tres inſuper legatos veniſſe, L. Scribonium, & Cajum Calphurnium, & Lucium Manlium, tum demum ab cognato Scribonii Tribuni plebis de redimendis captivis relatum eſſe, nec cenſuiſſe redimendos ſenatum, & novos legatos tres ad Annibalem reverriſſe, decem veteres remanſiſſe: quod per cauſam recognoſcendi nomina captivorum ad Annibalem ex itinere regreſſi, religione ſeſe exſolviſſent. de iis dedendis magna contentione actum in ſenatu eſſe, victoſque paucis ſententiis, qui dedendos cenſuerint. cæterum proximis cenſoribus adeo omnibus notis ignominiiſque confectos eſſe, ut quidam eorum mortem ſibi ipſi extemplo conſciverint: cæteri non foro ſolum omni, deinde vita, ſed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeo diſcrepare inter auctores, quam quid veri ſit, diſcernere queas. Quanto autem major hæc clades ſuperioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio eſt, quod qui ſociorum ad eam diem firmi ſteterant, tum labare cœperunt: nulla profecto alia de re, quam quod deſperare cœperant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Callatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites, præter Petellinos, Brutii omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Meta-

a Cap. L X I.

Metapontini, Crotonienſes, Locrique. & Ciſalpini omnes Galli, nec tamen hæc clades defectioneſque ſociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret: neque ante Conſulis Romani adventum, nec poſtquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipſo adeo magno animo civitas fuit, ut conſuli ex tanta clade, cujus ipſe maxima cauſa fuiſſet, redeunti, & obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus ſit, & gratiæ actæ, *quod de republica non deſperaſſet*: cui, ſi Carthaginienſium ductor fuiſſet, nihil recuſandum ſupplicii foret.

LIBER XXIII.

BREVIARIUM.

Campani ad Annibalem defecere. Nuncius Cannenſis victoriæ Mago Carthaginem miſſus, annulos aureos à digitis occiſorum Romanorum detractos in veſtigio curiæ fudit. Poſtea Hanno ſuadet ſenatui Carthaginienſium ut pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obſtrepente Barchina factione. Cl. Marcellus prætor ad Nolam eruptione adverſus Annibalem ex oppido facta, proſpere pugnavit. Exercitus Annibalis per hyberna Capuæ luxuria enervatur. Caſilinum à Pœnis obſeſſum fame memorabili vexatur. Senatus ex equeſtri ordine hominibus C X C V I I. ſuppletur. Lucius Poſthumius prætor à Gallis cum exercitu cæſus. Cn. & P. Scipiones in Hiſpanis Aſdrubalem vicerunt, & Hiſpaniam ſuam fecerunt. Reliquiæ Cannenſis exercitus uſque ad finitum bellum in Siciliam relegatæ. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem ſocietas juncta. Sempronius Gracchus Coſ. Campanum cecidit. A L. Manlio prætore adverſus Pœnos, Sardoſque in Sardinia feliciter res geſtæ: capti Aſdrubal, Mago & Hanno. Claud. Marcellus prætor Annibalis exercitum ad Nolam fudit: primuſque tot cladibus feſſis Romanis meliorem ſpem dedit.

CAPUT I.

Annibal, poſt Cannenſem pugnam, caſtra capta ac direpta, confeſtim ex Apulia in Samnium moverat: accitus in Hirpinos à Statio, pollicente *ſe Compſam traditurum*. Compſanus erat Trebius, nobilis inter ſuos: ſed premebat eum Compſanorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Poſt famam Cannenſis pugnæ, vulgatumque Trebii ſermonibus adventum Annibalis, cum Compſani urbe exceſſiſſent, ſine certamine tradita urbs Pœno, præſidiumque acceptum eſt. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet, ipſe per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in inſidiis (& pleræque cavæ ſunt viæ ſinuſque occulti) quacunque arte poterat, diſpoſuit: alios præ ſe actam prædam ex agris oſtentantes obequitare portis juſſit. In quos, quia nec multi & incompoſiti videbantur, cum turma equitum erupiſſet, à cedentibus conſulto tracta in inſidias, circumventa eſt. nec evaſiſſet quiſquam, niſi mare propinquum, & haud procul littore naves piſcatoriæ pleræque conſpectæ peritis nandi dediſſent effugium. aliquot tamen eo prælio nobiles juvenes cæſi ſunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum intemperantius cedentes ſecutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum abſterruere conſpecta mœnia, haudquaquam prompta oppugnanti.

a Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunæ, maxime tamen inter corrupta omnia licentia plebis ſine

a Cap. II.

modo libertatem exercentis, ſenatum & ſibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat, nobilis idem, ac popularis homo, cæterum malis artibus nactus opes. Is cum eo forte anno, quo res male geſta ad Thraſymenum eſt, in ſummo magiſtratu eſſet: jam diu infeſtam ſenatui plebem, ratus per occaſionem novandi res, magnum auſuram facinus, ut ſi in ea loca Annibal cum victore exercitu veniſſet, trucidato ſenatu traderet Capuam Pœnis: improbus homo, ſed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi quam everſa repub. dominari, nullam autem incolumem eſſe orbatam publico conſilio crederet, rationem iniit, qua & ſenatum ſervaret, & obnoxium ſibi ac plebi faceret. Vocato ſenatu, *cum ſibi defectionis ab Romanis conſilium placiturum nullo modo, niſi neceſſarium fuiſſet, præfatus eſſet; quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dediſſet; cæterum majorem multo rem, magiſque timendam inſtare. non enim per defectionem ad tollendum ex civitate ſenatum plebem ſpectare: ſed per cædem ſenatus vacuam rempubl. tradere Annibali ac Pœnis velle: eo ſe periculo poſſe liberare eos, ſi ſe permittant ſibi, & certaminum in repub. obliti credant.* Cum omnes victi metu permitterent: *Claudam in curia vos*, inquit, *& tanquam & ipſe cogitati facinoris particeps, approbando conſilia, quibus nequicquam averſarer, viam ſaluti veſtræ inveniam. in hoc fidem, quam vultis ipſi, accipite.* Fide data egreſſus, claudi curiam jubet, præſidiumque in veſtibulo reliquit, ne quis adire curiam injuſſu ſuo, neve inde egredi poſſit.

a Tunc vocato ad concionem po-
,, pulo: Quod ſæpe, *inquit*, optaſtis
,, Campani, ut ſupplicii ſumendi vo-
,, bis ex improbo ac deteſtabili ſenatu
,, poteſtas eſſet, eam nunc non per
,, tumultum expugnantes domos ſin-
,, gulorum, quas præſidiis clientium
,, ſervorumque tuentur, cum ſummo
,, veſtro periculo, ſed tutam habetis,
,, ac liberam. Clauſos omnes in cu-
,, riam accipite, ſolos, inermes: nec
,, quicquam raptim aut forte temere
,, egeritis. de ſingulorum capite vo-
,, bis jus ſententiæ dicendæ faciam, ut
,, quas quiſque meritus eſt pœnas,
,, pendat. ſed ante omnia ita vos iræ
,, indulgere oportet, ut potiorem ira
,, ſalutem atque utilitatem veſtram
,, habeatis. Etenim hos (ut opinor)
,, odiſtis ſenatores. nam ſenatum o-
mnino non habere non vultis: quip- ,,
pe aut rex, quod abominandum: aut ,,
quod unum liberæ civitatis conſi- ,,
lium eſt, ſenatus habendus eſt. Ita- ,,
que duæ res ſimul agendæ ſunt vo- ,,
bis, ut & veterem ſenatum tollatis, ,,
& novum cooptetis. Citari ſingulos ,,
ſenatores jubebo: de quorum capite ,,
vos conſulam: quod de quoque cen- ,,
ſueritis, fiet. Sed prius in ejus lo- ,,
cum virum fortem ac ſtrenuum no- ,,
vum ſenatorem cooptabitis, quam ,,
de noxio ſupplicium ſumatur. Inde conſedit, & nominibus in urnam conjectis, citari quod primum forte nomen excidit, ipſumque è curia produci juſſit. Ubi auditum eſt nomen, malum & improbum pro ſe quiſque clamare, & ſupplicio dignum. Tunc Pacuvius: *video quæ ſententia de hoc ſit data: ejicitur pro malo atque improbo, bonum ſenatorem & juſtum eligite.* Primo ſilentium erat, inopia potioris ſubjiciundi; deinde cum aliquis omiſſa verecundia quempiam nominaſſet, multo major extemplo clamor oriebatur: cum alii negarent *noſſe*, alii nunc probra, nunc humilitatem, ſordidamque inopiam, pudendæ artis aut quæſtus genus objicerent. Hoc multo magis in ſecundo ac tertio ſenatore factum eſt, ut ipſius pœnitere homines appareret; quem autem in ejus ſubſtituerent locum, deeſſe: quia nec eoſdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos: & multo humiliores obſcurioreſque cæteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines *notiſſimum quodque malum maxime tolerabile* dicentes eſſe, jubenteſque ſenatum ex cuſtodia dimitti.

b Hoc modo Pacuvius cum obnoxium vitæ beneficio ſenatum multo ſibi magis quam plebi feciſſet, ſine armis jam omnibus concedentibus dominabatur. Hinc ſenatores omiſſa dignitatis libertatiſque memoria, plebem affari, ſalutare, benigne invitare, apparatis accipere epulis, ejus cauſas ſuſcipere, ei ſemper parati adeſſe. ſecundum eum in lite judicem dare, qui magis popularis, aptiorque in vulgus favori conciliando eſſet. Jam vero nihil in ſenatu actum aliter, quam ſi plebis ibi eſſet concilium. Prona ſemper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, ſed affluenti copia voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ, terreſtriſque: tum vero ita obſequio principum & licentia plebis laſcivire, ut nec libidini, nec ſum-

a Cap. III.

b Cap. IV.

ſumptibus modus eſſet. ad contemptum legum, magiſtratuum, ſenatuſque, acceſſit tum poſt Cannenſem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium ſpernerent. id modo erat in mora, ne id extemplo efficerent. quod connubium vetuſtum multas familias claras ac potentes Romanis miſcuerat: & quod, cum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites: nobiliſſimus quiſque Campanorum in præſidia Sicularum urbium delecti ab Romanis, ac miſſi, Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad Coſ. Romanum mitterentur. Ii nondum Cannuſium profecti, ſed Venuſiæ cum paucis ac ſemiermibus Conſulem invenerunt, quam poterat maxime miſerabilem bonis ſociis, ſuperbis atque infidelibus, ut erant Campani, ſpernendum. Et auxit rerum ſuatum ſuique contemptum Coſ. nimis detegendo cladem, nudandoque.

a Nam cum legati ægre ferre ſenatum populumque Campanum adverſi quicquam eveniſſe Romanis, nunciaſſent, pollicerenturque omnia quæ ad bellum opus eſſent: Morem, *inquit*, magis loquendi cum ſociis ſervaſtis Campani, jubentes quæ opus eſſent ad bellum, imperare, quam convenienter ad præſentem fortunæ noſtræ ſtatum locuti eſtis. quid enim nobis ad Cannas relictum eſt: ut quaſi aliquid habeamus, id quod deeſt, expleri ab ſociis velimus? pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deeſſe dicamus, tanquam ea tantum deſit? Nihil, ne quod ſuppleremus quidem, nobis reliquit fortuna: legiones, equitatus, arma, ſigna, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut in ruinis poſtero die amiſſis caſtris, perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, ſed cum Pœnis bellum pro nobis ſuſcipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores veſtros intra mœnia compulſos, nec Samnitem modo hoſtem, ſed etiam Sidicinum paventes: receptos in fidem apud Satriculam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc quod fœdus æquum dedimus, quod leges noſtras, quod ad extremum, id quod ante Cannenſem certe cladem maximum fuit, civitatem noſtram magnæ parti veſtrûm dedimus, communicavimuſque vobiſcum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta eſt, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari eſſe. Non cum Samnite aut Hetruſco res eſt, ut quod à nobis ablatum ſit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hoſtis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani, Herculiſque columnis, expertem omnis juris & conditionis, & linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque inſuper dux ipſe efferavit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum ſtrue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) veſci humanis corporibus docendo, hos infandis paſtos epulis, quos contingere etiam nefas ſit, videre atque habere dominos. & ex Africa & à Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum; ac Maurorum pati provinciam eſſe, cui non, genito modo in Italia, deteſtabile ſit? pulchrum erit, Campani, prolapſum clade Romanum imperium, veſtra fide, veſtris viribus retentum ac recuperatum eſſe. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania vos ſcripſiſſe. jam pecuniæ affatim eſſe frumentique, qui ſi parem fortunæ veſtræ fidem habetis, nec Annibal ſe viciſſe ſentiet, nec Romani ſe victos eſſe.

b Hac oratione Coſ. dimiſſis redeuntibuſque domum legatis, unus ex iis, Sabius Virius, *tempus veniſſe*, ait, *quo Campani non agrum ſolum ab Romanis quondam per injuriam recuperare, ſed imperio etiam Italiæ potiri poſſint. fœdus enim cum Annibale quibus velint legibus facturos. neque controverſiam fore, quin ipſe confecto bello Annibal victor in Africam hinc decedat, exercitumque deportet: Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virio loquenti aſſenſi omnes. ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem, ac pars maxima ſenatus ſpectare. extracta tamen auctoritatibus ſeniorum per paucos dies eſt res: poſtremo vicit ſententia plurium, *ut iidem legati qui ad Coſ. Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur*. Quo priuſquam iretur, certumque defectionis conſilium eſſet, Romam legatos miſſos à Campanis,

a Cap. V.

b Cap. VI.

panis, in quibuſdam Annalibus invenio, poſtulantes, *ut alter Conſul Campanus fieret, ſi rem Romanam adjuvari vellent.* indignatione orta, ſummoveri à curia juſſos eſſe: miſſumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam poſtulationi erat, Cœliuſque & alii id haud ſine cauſa prætermiſerant ſcriptores: ponere pro certo ſum veritus.

a Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo his conditionibus fecerunt, ne qui imperator magiſtratuſve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munuſve faceret: ut ſuæ leges, ſui magiſtratus Campanis eſſent: ut trecentos ex Romanis captivos Pœnus daret Campanis, quos ipſi elegiſſent: cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia ſtipendia facerent, permutatio fieret. Hæc pacta. Alia inſuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam præfectos ſociûm, civeſque Romanos alios, partim militiæ munere occupatos, partim privatis negociis implicitos, plebs repente omnes comprehenſos, velut cuſtodiæ ſuæ cauſa balneis includi juſſit: ubi fervore atque æſtu anima interclusa, fœdum in modum expirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, ſumma ope Decius Magius, vir cui ad ſummam auctoritatem nihil præter ſanam civium mentem defuit, reſtiterat. ut vero præſidium mitti ab Annibale audivit, Pyrrhi ſuperbam dominationem, miſerabilemque Tarentinorum ſervitutem, exempla referens, primo *ne reciperetur præſidium,* palam vociferatus eſt: deinde, *ut receptum aut ejiceretur: aut, ſi malum facinus, quod à vetuſtiſſimis ſociis conſanguineiſque defeciſſent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut interfecto Punico præſidio reſtituerent ſe Romanis* Hæc (neque enim occulte agebantur) cum relata Annibali eſſent: primo miſit qui vocarent Magium ad ſeſe in caſtra. deinde cum is ferociter negaſſet *ſe iterum (nec enim Annibali jus eſſe in civem Campanum)* concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad ſe juſſit: veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconſulti certaminis oriretur, ipſe præmiſſo nuncio ad Marium Bloſium Præt. Campanum, poſtero die ſe Capuæ futurum, proficiſcitur è caſtris cum modico præſidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Annibali. Ab adverſis id non obedienter modo ſed enixe, favore etiam vulgi, & ſtudio viſendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum eſt. Decius Magius nec obviam egreſſus eſt: nec quo timorem aliquem ex conſcientia ſignificare poſſet, privatim ſe tenuit. in foro cum filio clientibuſque paucis otioſe inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum, viſendumque. Annibal ingreſſus urbem, ſenatum extemplo poſtulat. precantibuſque inde primoribus Campanorum, *ne quid eo die ſerie gereret, diemque ut ipſe adventu ſuo feſtum lætum ac libens celebraret:* quanquam præceps ingenio in iram erat, tamen ne quid in principio negaret, viſendo urbem magnam diei partem conſumpſit.

b Diverſatus eſt apud Munios Celeres, Stenium, Pacuviumque inclytos nobilitate ac divitiis. Et Pacuvius Calavius, de quo ante dictum eſt, princeps factionis ejus; quæ attraxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit: *abſtractumque ab ſe à Decii,* ait, *latere cum quo ferociſſime pro Romana ſocietate adverſus Punicum fœdus ſteterat*: nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majeſtas ſententia depulerat. Huic tum pater juveni Annibalem deprecando magis quam purgando placavit. Victuſque patris precibus lachrymiſque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari juſſit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hoſpites, Jubelliumque Tauream, inſignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari diſciplina eſſe: ſed ut in civitate, atque etiam domo, diu ad varias omnium voluptatum illecebras inſtructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipſius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit: ipſique valetudinem excuſans patri, animi quoque ejus mirabilem inter turbationem cum quæreret, ante ſolis ferme occaſum patrem Calavium ex convivio egreſſum ſecutus filius, ubi in ſecretum (hortus erat poſticis ædium partibus) pervenerunt, *Conſilium,* inquit, *affero, pater, quo non veniam ſolum peccati, quod defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis: ſed in multo*

majore

a Cap. VII.

b Cap. VIII.

majore dignitate & gratia ſimus Campani, quam unquam fuimus. Cui mirabundus pater, quidnam id eſſet conſilii quæreret: toga rejecta ab humero, latus ſuccinctum gladio nudat. *Iam ego*, inquit, *ſanguine Annibalis ſanciam Romanum fœdus: te id prius ſcire volui, ſi forte abeſſe, dum facinus patratur, malles*

a Quæ ubi vidit audivitque ſenex, velut ſi jam agendis quæ audiebat, intereſſet, cum metu: *Per ego te*, inquit, *fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus precor, quæſoque ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. paucæ horæ ſunt, intra quas jurantes per quicquid deorum eſt, dextras dextræ jungentes, fidem obſtrinximus, ut ſacratis de menſis eſſemus. Digreſſi à colloquio, extemplo in eum armamur? ſurgis ab hoſpitali menſa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es, eam ipſam menſam cruentare vis hoſpitis ſanguine? Annibalem modo pater filio meo potui placare, filium Annibali non poſſum? Sed ſi nihil ſancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, ſi non perniciem nobis cum ſcelere afferunt. Unus aggreſſurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum ſervorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpeſcentne in amentia illa? vultum ipſius Annibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu ſuſtinebis? & ſi alia auxilia deſint, meipſum ferire corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, ſuſtinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigenduſque eſt. deterreri hic ſine te potius, quam illic vinci. valeant preces apud te meæ, ſicut pro te hodie valuerunt.* Lachrymantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque oſculo hærens, non ante precibus abſtitit, quam pervicit ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: *ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo pietatem, exſolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ ſuſtinendum eſt crimen: ſemel, cum defectionem iniſti ab Romanis: iterum, cum pacis cum Annibale fuiſti auctor: tertio hodie cum reſtituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum tu es O patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hoſti minime parcens, quando parens extorquet, recipe.* Hæc cum dixiſſet, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: & quo minus res ſuſpecta eſſet ſeipſe convivio reddidit.

b Poſtero die ſenatus frequens datus Annibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam ſuam Romanæ ſocietati præpoſuiſſent: & inter cætera magnifica promiſſa pollicitus, brevi caput Italiæ omnis Capuam fore: juraque inde cum cæteris populum Romanum etiam petiturum. Unum eſſe exortem Punicæ amicitiæ, fœderiſque ſecum facti, quem neque eſſe Campanum, neque dici debere, Magium Decium, eum poſtulare, ut ſibi dedatur, ac ſe præſente de eo referatur, ſenatuſque conſultum fiat. omnes in eam ſententiam ierunt: quamquam magnæ parti & vir indignus ea calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egreſſus curia, in templo magiſtratus conſedit; comprehendique Decium Magium, atque ante pedes ſtatutum cauſam dicere juſſit. Qui cum manente ferocia animi negaret *lege fœderis id cogi poſſe*: tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in caſtra eſt juſſus. Quoad capite aperto eſt ductus, concionabundus inceſſit, ad circumfuſam undique multitudinem vociferans, *Habetis eam libertatem Campani, quam petiſtis. foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum ſecundus, vinctus ad mortem rapior. quid violentius Capua capta fieret? ite obviam Annibali, exornate urbem, diemque adventus ejus conſecrate, ut hunc triumphum de cive veſtro ſpectetis* Hæc eo vociferante cum moveri vulgus videretur, obvolutum caput eſt: ociuſque rapi extra portam juſſus, ita in caſtra perducitur: extemploque impoſitus in navim, & Carthaginem miſſus, ne motu aliquo Capuæ indignitate rei orto, ſenatum quoque pœniteret deditii principis: & legatione miſſa ad repetendum eum, ne aut negando rem quam primum peterent, offendendi ſibi novi ſocii, aut tribuendo, habendus Capuæ eſſet ſeditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempeſtas, quæ tum in ditione regum erant. ibi cum Magius ad ſtatuam Ptolemæi regis confugiſſet, deportatus à cuſtodibus Alexandriam ad Ptolemæum, dum eum docuiſſet, *contra jus fœderis vinctum ſe ab Annibale eſſe*, vinculis liberatur: permiſſumque ut rediret, ſeu Romam ſeu Capuam mallet. Nec Magius Capuam ſibi tutam dicere: & Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanoſque bellum ſit, transfugæ magis

b Cap. IX.

b Cap. X.

quam hoſpitis fore domicilium : nuſquam malle, quam in regno ejus vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

a Dum hæc geruntur, Q Fabius Pictor legatus à Delphis Romam rediit, reſponſumque ex ſcripto recitavit: (divi quoque in eo erant, quibus quoque modo ſupplicaretur.) *Tum ſi ita faxitis Romani, veſtræ res meliores facilioresque erunt : magis ex ſententia reſpubl veſtra vobis procedet : victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini. Republ. veſtra bene geſta ſervataque lucris meritis donum mittitote : deque præda, manubiis, ſpoliiſque honorem habetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit: tum dixit, *ſe oraculo egreſſum extemplo, his omnibus divis rem divinam thure & vino feciſſe : juſſumque ab antiſtite, ſicut coronatus laurea corona & oraculum adiſſet, & rem divinam feciſſet, ita coronatum navim aſcendere, nec ante deponere eam, quam Romam perveniſſet. ſe quæcunque imperata ſint, cum ſumma religione ac diligentia exſecutum. coronam Romæ in ara Apollinis depoſuiſſe.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ, ſupplicationeſque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat. Mago Amilcaris filius, non ex ipſa acie à fratre miſſus, ſed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Brutiorum, quæ deficiebant. Is eum ei ſenatus datus eſſet, res geſtas in Italia à fratre expoſuit. Cum ſex Imperatoribus eum, quorum quatuor conſules, duo dictator ac magiſter equitum fuerint, eum ſex conſularibus exercitibus acie conflixiſſe. occidiſſe ſupra ducenta millia hoſtium : ſupra L. millia cepiſſe : ex quatuor conſulibus duos occidiſſe : ex duobus ſaucium alterum, alterum toto exercitu amiſſo, vix cum L. hominibus effugiſſe : magiſtrum equitum, qui conſularis poteſtatis ſit, fuſum fugatumque : dictatorem, quia ſe in aciem nunquam commiſerit, unicum haberi imperatorem. Brutios Apuloſque, partem Samnitium ac Lucanorum, defeciſſe ad Pœnos. Capuam, quod caput non Campaniæ modo, ſed poſt afflictam rem Romanam Cannenſi pugna, Italiæ ſit, Annibali ſe tradidiſſe. Pro his tantis totque victoriis verum ſacrum diis immortalibus agi, haberique.

b Ad fidem deinde tam lætarum rerum effundi in veſtibulo curiæ juſſit annulos aureos : qui tantus acervus fuit, ut metientibus *dimidium ſuper tres modios expleſſe*, ſint quidam auctores. Fama tenuit quæ propior vero eſt, haud plus fuiſſe modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium eſſet, *neminem niſi equitem, atque eorum ipſorum primores id gerere inſigne.* Summa fuit orationis, *quo propius ſpes belli perfici ndi ſit, eo magis omni ope juvandum Annibalem eſſe. procul enim ab domo militiam eſſe, in media hoſtium terra, magnam vim frumenti pecuniæque abſumi : tot acies ut hoſtium exercitus deleſſe, ita victoris etiam copias parte aliqua minuiſſe : mittendum igitur ſupplementum eſſe, mittendam in ſtipendium pecuniam, frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.* Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco vir factionis Barchinæ, locum Hannonis increpandi eſſe ratus : *Quid eſt Hanno?* inquit, *etiam nunc te pœnitet belli ſuſcepti adverſus Romanos? jube dedi Annibalem : veta in tam proſperis rebus gratias diis immortalibus agi. audiamus Romanum ſenatorem in Carthaginienſium curia.* Tum Hanno : *Tacuiſſem hodie Patres conſcripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lætum quod eſſet vobis, loquerer. nunc interroganti ſenatori, pœniteatne me adhuc ſuſcepti adverſus Romanos belli, ſi reticeam, aut ſuperbus, aut obnoxius videar : quorum alterum eſt hominis alienæ libertatis obliti, alterum ſuæ. Reſpondeam igitur Himilconi, non deſiſſe pœnitere me belli : neque deſiturum ante invictum noſtrum imperatorem incuſare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro : nec mihi pacis antiquæ deſiderium ulla alia res, quam pax nova finiet. Itaque iſta quæ modo Mago jactavit, Himilconi cæteriſque Annibalis ſatellitibus jam læta ſunt. mihi poſſunt læta eſſe, quia res bello bene geſtæ, ſi volumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam ſi prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere poſſumus videri pacem : vereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana evadat. quæ tamen nunc quoque qualis eſt? Occidi exercitus hoſtium, mittite milites mihi. Quid aliud rogares, ſi eſſes victus? Hoſtium cepi bina caſtra, prædæ videlicet plena, & commeatuum : frumentum & pecuniam date. Quid aliud, inquam, ſi ſpoliatus, ſi exutus caſtris eſſes, peteres? Et ne* omnia

a Cap. XI.

b Cap. XII.

omnia ipſe mirer: (mihi quoque enim, quoniam reſpondi Himilconi, interrogare jus faſque eſt) velim ſeu Himilco, ſeu Mago reſpondeat: cum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas ſit, conſtetque in defectione totam Italiam eſſe: primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo ex V. & XXX. tribubus ad Annibalem transfugerit.

a Cum utrumque Mago negaſſet: *Hoſtium quid ergo*, inquit, *adhuc multum ſupereſt: ſed multitudo ea quid animorum, quidve ſpei habeat ſcire velim.* Cum id neſcire ſe Mago diceret: *Nihil facilius ſcitu eſt*, inquit, *ecquos legatos ad Annibalem Romani miſerunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam eſſe, allatum ad vos eſt?* Cum id quoque negaſſet: *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Annibal in Italiam eſt ingreſſus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, ſuperſumus. nunquam terra marique magis proſperæ res noſtræ viſæ ſunt, quam ante conſules C. Luctatium & A. Poſthumium fuerunt. Luctatio & Poſthumio Coſſ. devicti ad Ægates inſulas ſumus. Quod ſi (id quod dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit, tum pacem ſperatis, quum vincimur: quam nunc cum vicimus, dat nemo? Ego, ſi quis de pace conſulet, ſeu deferenda hoſtibus, ſeu accipienda, habeo quid ſententiæ dicam. ſi de iis quæ Mago poſtulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto, & fruſtrantibus nos falſa atque inani victoria multo minus cenſeo mittenda eſſe.* Haud multos movit Hannonis oratio. nam & ſimultas cum Familia Barchina leviorem auctorem faciebat: & occupati animi præſenti lætitia, nihil quo vanius fieret gaudium ſuum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, ſi adniti paululum voluiſſent, rebantur. Itaque ingenti conſenſu fit ſenatuſconſultum, ut Annibali X L. Numidarum millia in ſupplementum mitterentur, & X L. elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hiſpaniam præmiſſus eſt, ad conducenda, X X. millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus qui in Italia, quique in Hiſpania erant, ſupplerentur.

b Cæterum hæc, ut in ſecundis rebus, ſegniter ocioſeque geſta ſunt, Romanos præter inſitam induſtriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec conſul ulli rei, quæ per eum agenda eſſet, deerat: & dictator M. Junius rebus divinis perfectis, latoque (ut ſolet) ad populum, *ut equum aſcendere liceret*: præter duas urbanas legiones, quæ principio anni à conſulibus conſcriptæ fuerant, & ſervorum delectum, cohorteſque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope deſperatæ reipub. auxilium cum honeſta utilibus cedunt, deſcendit equo, dixitque: *Qui capitalem fraudem auſi, quique pecuniæ judicati in vinculis eſſent, qui eorum apud ſe milites fierent, eos noxa pecuniaque ſe exolvi juſſurum.* & ſex millia hominum Gallicis ſpoliis, quæ triumpho C. Flaminii tranſlata erant, armavit. itaque cum X X V. millibus armatorum ab urbe proficiſcitur. Annibal Capua recepta, cum iterum Neapolitanorum animos partim ſpe, partim metu nequicquam tentaſſet, in agrum Nolanum exercitum traducit: & ut non hoſtiliter ſtatim, quia non deſperabat voluntariam deditionem: ita ſi morarentur ſpem, nihil eorum quæ pati aut timere poſſent, prætermiſſurus. Senatus, ac maxime primores ejus, in ſocietate Romana cum fide perſtare, plebs novarum (ut ſolet) rerum avida, atque Annibalis tota eſſe: metumque agrorum populationis, & patienda in obſidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi ſenatum metus cepit, ſi palam contra tenderent, reſiſti multitudini concitatæ non poſſe, clam ſimulando dilationem mali inveniunt. placere enim ſibi defectionem ad Annibalem ſimulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam tranſeant, parum conſtare. Ita ſpacio ſumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Canuſii cum exercitu erat, mittunt: docentque quanto in diſcrimine ſit Nolana res, agrum Annibalis eſſe, & Pœnorum urbem extemplo futuram, ni ſubveniatur. concedendo plebi ſenatum, ubi velint, defecturos ſe, ne deficere præfeſtinarent, effeciſſe. Marcellus collaudatis Nolanis, eadem ſimulatione extrahi rem in ſuum adventum juſſit: interim celari quæ ſecum acta eſſent, ſpemque omnem auxilii Romani. Ipſe à Canuſio Calatiam petit: atque inde Vulturno amne trajecto, perque agrum Saticulanum Trebianumque ſuper Sueſſulam per montes Nolam pervenit.

c Sub adventum prætoris Romani

a *Cap.* XIII. b *Cap.* XIV.

c *Cap.* XV.

Pœnus agro Nolano exceſſit : & ad mare proxime Neapolim deſcendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo curſus navibus tutus ex Africa eſſet. Cæterum poſteaquam Neapolim à præfecto Romano teneri accepit : (M. Junius Syllanus erat, ab ipſis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque ſicut Nolam, non admiſſus, petit Nuceriam. Eam cum aliquandiu circunſediſſet, ſæpe vi, ſæpe ſollicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit: pactus, *ut inermes cum ſingulis abirent veſtimentis.* deinde ut qui in principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, *præmia atque honores iis qui remanſiſſent, ac militare vellent ſecum*, propoſuit. nec ea ſpes quenquam tenuit : dilapſi omnes quocunque hoſpitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime Nolam, Neapolimque. Cum ferme triginta ſenatores, ac forte primus quiſque Capuam petiſſent : excluſi inde, quod portas Annibali clauſiſſent, Cumas ſe contulerunt. Nuceriæ præda militi data eſt, urbs direpta, atque incenſa. Nolam Marcellus non ſui magis fiducia præſidii, quam voluntate principum habebat. plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem conſenſus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ : nunc ſi ea die fortuna defuiſſet, ad transfugiendum ſtimulabat. erat juvenis acer, & ſociorum ea tempeſtate nobiliſſimus eques ſemineecem eum ad Cannas in acervo cæſorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Annibal domum remiſerat. ob ejus gratiam meriti, rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno : anxiumque eum & ſolicitum cura novandi res prætor cernebat. Cæterum cum aut pœna cohibendus eſſet, aut beneficio conciliandus, ſibi aſſumſiſſe, quam hoſti ademiſſe, fortem ac ſtrenuum maluit ſocium, accitumque ad ſe benigne appellat. Multos eum invidos inter populares habere, inde exiſtimatu facile eſſe, quod nemo civis Nolanus ſibi indicaverit quam multa ejus egregia facinora militaria eſſent. ſed qui in Romanis militaverit caſtris, non poſſe obſcuram ejus virtutem eſſe. multos ſibi qui cum eo ſtipendia fecerint, referre, qui vir eſſet ille, quæque & quoties pericula pro ſalute ac dignitate populi Romani adiſſet : utique Cannenſi pugna non prius prælio abſtiterit, quam prope exanguis ruina ſuperinciden-

tium virorum, equorum, armorumque ſit oppreſſus. *Itaque macte virtute eſto*, inquit, *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit, & quo frequentior mecum fueris, ſenties eam rem tibi dignitati atque emolumento eſſe.* Lætoque juveni promiſſis, equum eximium dono dat, bigatoſque quingentos quæſtorem numerare jubet, lictoribus imperat, *ut eum ſe adire, quoties velit, patiantur.*

a Hac comitate Marcelli, ferocis juvenis animus adeo eſt mollitus, ut nemo inde ſociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Cum Annibal ad portas eſſet (Nolam enim rurſus à Nuceria moverat caſtra) plebſque Nolana de integro ad defectionem ſpectaret : Marcellus ſub adventum hoſtium intra muros ſe recepit, non caſtris metuens, ſed ne prodendæ urbis occaſionem nimis multis in eam imminentibus daret. Inſtrui deinde utrinque acies cœptæ : Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante caſtra ſua, prælia hinc parva inter urbem caſtraque, & vario eventu fiebant · quia duces nec prohibere paucos temere roganteis, nec dare ſignum univerſæ pugnæ volebant. In hac comitiaria jam duorum exercituum ſtatione, principes Nolanorum nunciant Marcello, nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri, ſtatutumque eſſe, ut cum Romana acies egreſſa portis erit, impedimenta eorum ac ſarcinas diriperent : clauderentque deinde portas, muroſque occuparent, ut potientes rerum ſuarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent. Hæc ubi nunciata ſunt Marcello, collaudatis ſenatoribus Nolanis, priuſquam aliquis motus in muris oriretur, fortunam pugnæ experiri ſtatuit. Ad treis portas in hoſtes verſas tripartito exercitum inſtruxit, impedimenta ſubſequi juſſit : calones lixaſque, & invalidos milites vallum ferre. media porta robora legionum, & Romanos equites, duabus circa portis novos milites, levemque armaturam, ac ſociorum equites ſtatuit. Nolani muros portaſque adire vetiti : ſubſidiaque deſtinata impedimentis data, ne occupatis prælio legionibus in ea impetus fieret. ita inſtructi intra portas ſtabant. Annibali ſub ſignis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie ſtanti, primo miraculo eſſe, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quiſquam in muris eſſet. ratus deinde prodita colloquia eſſe, meru-

---

b Cap. XVI.

metuque reſides factos, partem militum in caſtra remittit. juſſos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre: ſatis fidens, ſi cunctantibus inſtaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Moxque dum in ſua quiſque miniſteria diſcurſu trepidat ad prima ſigna, ſucceditque ad muros acies; patefacta repente porta Marcellus *ſigna canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites quanto maximo poſſent impetu, in hoſtem erumpere* jubet. Satis terroris tumultuſque in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hoſtium erupere. Addidere clamorem lixæ caloneſque, & alia turba cuſtodiæ impedimentorum appoſita, ut paucitatem maxime ſpernentibus Pœnis ingentis repente exercitus ſpeciem fecerint. Vix equidem auſim affirmare, quod quidam auctores ſunt, duo millia & CCC. hoſtium cæſos: non plus uno Romanos amiſiſſe. Sive tanta, ſive minor victoria fuit ingens eo die res, ac neſcio an maxima illo bello geſta ſit. non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit; quam poſtea vincere.

a Annibal ſpe potiundæ Nolæ adempta, cum Acerras receſſiſſet: Marcellus extemplo clauſis portis cuſtodibuſque diſpoſitis, ne quis egrederetur, quæſtionem in foro de iis qui clam in colloquiis hoſtium fuerant, habuit: ſupra LXX. damnatos proditionis ſecuri percuſſit, bonaque eorum juſſit publica eſſe. & ſumma rerum ſenatui tradita, cum exercitu omni profectus ſupra Sueſſulam caſtris poſitis conſedit. Pœnus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, poſteaquam obſtinatos vidit, obſidere inde atque oppugnare parat. Cæterum Acerranis plus animi quam virium erat. itaque deſperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priuſquam continuarentur hoſtium opera, per intermiſſa munimenta, neglectaſque cuſtodias, ſilentio noctis dilapſi, per vias inviaſque, qua quemque conſilium aut terror tulit, in urbes Campaniæ, quas ſatis certum erat non mutaſſe fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atque incenſis, cum à Caſilino dictatorem Romanum legioneſque nuncii accipi nunciaſſent, ne quis tam propinquis hoſtium caſtris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Caſilinum ducit. Caſilinum eo tempore quingenti Præneſtini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannenſis clades contulerat. Hi, non confecto Præneſte ad diem delectu, ſerius profecti domo cum Caſilinum ante adverſæ pugnæ famam veniſſet, & aliis aggregarent ſeſe Romanis ſociiſque, profecti à Caſilino, cum ſatis magno agmine irent, avertit eos retro Caſilinum nuncius Cannenſis pugnæ: ibi cum dies aliquot ſuſpecti Campanis, timenteſque cavendis ac ſtruendis invicem inſidiis traduxiſſent, jamque de Capuæ defectione agi, accipique Annibalem ſatis pro certo haberent: interfectis nocte oppidanis, partem urbis quæ citra Vulturnum eſt (eo enim dividitur amni) occupavere. idque præſidium Caſilini habebant Romani. Additur & Peruſina cohors, homines CCCC. & LX. eodem nuncio, quo Præneſtini paucos ante dies Caſilinum compulſi. & ſatis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta tuenda erat, penuria frumenti nimium etiam ut videretur hominum efficiebat.

b Annibal cum jam inde haud procul eſſet, Getulos cum præfecto nomine Iſalca præmittit. ac primo ſi fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas, præſidiumque accipiendum perlicere jubet, ſin in pertinacia perſtent, rem gerere, ac tentare ſi qua parte invadere urbem poſſit. ubi ad mœnia acceſſere, quia ſilentium erat, ſolitudo viſa, metuque conceſſum barbarus ratus, moliri portas, & ſeras clauſtraque effringere parat: cum patefactis repente portis cohortes duæ ad idipſum inſtructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, ſtragemque hoſtium faciunt. Ita primis repulſis, Maharbal cum majore robore virorum miſſus, nec ipſe eruptionem cohortium ſuſtinuit. Poſtremum Annibal caſtris ante ipſa mœnia oppoſitis parvam urbem, parvumque præſidium ſumma vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac dum inſtat, laceſſitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites, & promptiſſimum quemque è muro turribuſque ictos, amiſit. ſemel ultro erumpentes agmine elephantorum oppoſito prope intercluſit, trepidoſque compulit in urbem: ſatis multis ut ex tanta paucitate interfectis, plures occidiſſent, ni nox prœlio interveniſſet. Poſtero die omnium animi ad oppugnandum accen-

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII.

-cenduntur: utique poſteaquam corona aurea muralis propoſita eſt, atque ipſe dux *caſtelli plano loco poſiti ſegnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Traſymeniique & Trebiæ ſingulos admonens, univerſoſque*: Inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique: nec ad varios conatus hoſtium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnaculum adverſus vineas ſtatuere, tranſverſis cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviam ire, donec pudor etiam Annibalem ab incœpto avertit, caſtriſque communitis, ac præſidio modico impoſito, ne omiſſa res videretur, in hyberna Capuam conceſſit. Ibi partem majorem hyemis exercitum in tectis habuit, adverſus omnia humana mala ſæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque inſuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona, ac voluptates immodicæ, & eo impenſius, quo avidius ex inſolentia in eas ſe immiſerant. ſomnus enim, & vinum, & epulæ, & ſcorta balneaque, & ocium conſuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animoſque, ut magis deinde prætericæ eos victoriæ quam præſentes tutarentur vires: majuſque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannenſi acie protinus ad urbem Romam duxiſſet. Illa enim cunctatio diſtuliſſe modo victoriam videri potuit: hic error vires ademiſſe ad vincendum. Itaque hercule velut ſi cum alio exercitu à Capua exiret, nihil uſquam priſtinæ diſciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique ſcortis impliciti: & ubi primum ſub pellibus haberi cœpti ſunt, viaque & alius militaris labor excepit, tyronum modo corporibus animiſque deficiebant: & deinde per omne æſtivorum tempus magna pars ſine commeatibus ab ſignis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quam Capua, deſertoribus erant.

a Cæterum miteſcente jam hyeme, ducto ex hybernis milite, Caſilinum redit. ubi quanquam ab oppugnatione ceſſatum erat, obſidio tamen continuata oppidanos præſidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Caſtris Romanis T. Sempronius præerat dictatore auſpiciorum repetendorum cauſa profecto Romam. Marcellum & ipſum cupientem ferre auxilium obſeſſis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, ſi præſidium Romanum abſceſſiſſet. Gracchus aſſidens tantum Caſilino. quia prædictum erat dictatoris: *ne quid abſente eo rei gereret*, nihil movebat: quamquam quæ facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Caſilino nam & præcipitaſſe ſe quoſdam, non tolerantes famem conſtabat: & ſtare inermes in muris, nuda corpora ad miſſilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, cum neque pugnam conſerere dictatoris injuſſu auderet: pugnandum autem eſſe, ſi palam frumentum importare vellet, videret: neque clam importandi ſpes eſſet, farre ex agris circa undique convecto, cum complura dolia compleſſet, nuncium ad magiſtratum Caſilinum miſit, *ut exciperent dolia quæ amnis deferret*. Inſequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac ſpem ab nuncio Romano factam, dolia medio miſſa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum diviſum, id poſtero quoque die, ac tertio factum eſt. nocte & mittebantur, & perveniebant: eo cuſtodias hoſtium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior ſolito amnis, tranſverſo vortice dolia impulit, ad ripam, quam hoſtes ſervabant. ibi hærentia inter obnata ripis ſalicta conſpiciuntur, nunciatumque Annibali eſt: & deinde intentiore cuſtodia cautum, ne quid falleret, Vulturno ad urbem miſſum. Nuces inde fuſæ ab Romanis caſtris, cum medio amni ad Caſilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Poſtremo ad id ventum inopiæ eſt, ut lora, detractaſque ſcutis pelles, ubi fervida molliſſent aqua, mandere conarentur: nec muribus, aliove animali abſtinerent: & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimi muri eruerent. & cum hoſtes obaraſſent, quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum ſemen injecerunt, ut Annibal, *Eone uſque dum ea naſcantur, ad Caſilinum ſeſſurus ſum?* exclamaret & qui nullam antea pactionem auribus admiſerat, tum demum agi ſecum eſt paſſus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in ſingulos precium convenit. fide accepta, ſeſe tradiderunt. donec omne aurum perſolutum eſt, in vinculis habiti: tum remiſſi Cumas cum fide. id verius eſt, quam ab equite in abeuntes immiſſo interfectos. Præneſtini maxima pars fuere. ex quingentis ſeptuaginta qui in præſidio fuerunt, minus dimidium, ferrum fameſque abſumpſit. cæteri incolumes Præneſte cum prætore ſuo Manitio (ſcriba is antea fuerat) redierunt.

a *Cap.* XIX.

runt. Statua ejus indicio fuit Præneſte in foro ſtatuta, loricata, amicta toga, velato capite: & tria ſigna cum titulo laminæ æneæ inſcripto: *Manitium pro militibus, qui Caſilini in præſidio fuerint, votum voviſſe*: idem titulus tribus ſignis in æde Fortunæ poſitis fuit ſubjectus.

a Caſilinum oppidum redditum Campanis eſt, firmatum ſeptingentorum militum de exercitu Annibalis præſidio: ne ubi Pœnus inde abſceſſiſſet, Romani oppugnarent. Præneſtinis militibus ſenatus Romanus duplex ſtipendium, & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate cum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Peruſinorum caſus obſcurior fama eſt, quia nec ipſorum monumento ullo eſt illuſtratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui uni ex Bruttiis manſerant in amicitia Romana: non Carthaginienſes modo, qui regionem obtinebant, ſed Bruttii quoque cæteri ob ſeparata ab ſe conſilia oppugnabant. cum obſiſtere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præſidium petendum miſerunt. Quorum preces lachrymæque (in queſtus enim flebiles, cum ſibimetipſi conſulere juſſi ſunt, ſeſe in veſtibulo curiæ profuderunt) ingentem miſericordiam patribus ac populo moverunt. conſultique iterum à M. Æmilio prætore patres, circumſpectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis ſociis in ſe præſidii eſſe: redire domum, fideque ad ultimum expleta, conſulere ſibimetipſos in præſenti fortuna juſſerunt. Hæc poſteaquam renunciata legatio Petellinis eſt, tantus repente mœror pavorque ſenatum eorum cepit, ut pars profugiendi qua quiſque poſſet, ac deſerendæ urbis auctores eſſent: pars, quando deſerti à veteribus ſociis eſſent, adjungendi ſe cæteris Bruttiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nil raptim nec temere agendum conſulendumque de integro cenſuit. Relaxata poſtero die per minorem trepidationem, retinuerunt optimates, ut convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

b Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia Otacilii Propr. in ſenatu recitatæ ſunt. L. Furium Pr. cum claſſe ex Africa Lilybæum veniſſe; ipſum graviter ſaucium in diſcrimine ultimo vitæ eſſe. militi & navalibus ſociis neque ſtipendium, neque frumentum ad diem dari: neque unde detur, eſſe: magnopere ſuadere, ut quam primum ea mittantur: ſibique, ſi ita videatur, ex novis prætoribus ſucceſſorem mittant. Eademque ferme de ſtipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula Propr. ex Sardinia ſcripta. Reſponſum utriſque. *non eſſe unde mitteretur*. juſſique ipſi *claſſibus atque exercitibus ſuis conſulerent*. Otacilius ad unicum ſubſidium populi Romani Hieronem legatos cum miſiſſet, in ſtipendium quantum argenti opus fuit, & ſex menſium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates ſociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti triumviri menſarii rogatione Minucii tribuni plebis facti, L. Æmilius, qui conſul cenſorque fuerat: & M. Attilius Regulus, qui bis conſul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii ædem, Concordiæ, quam L. Manlius Pr. voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Pauli Coſ. & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant in pugna Cannenſi.

c Cum cætera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum conſiliis humanis aſſequi poterant, patres expleſſent: tandem ſe quoque & ſolitudinem curiæ paucitatemque convenientium ad publicum conſilium reſpexerunt. neque enim poſt L. Æmilium & C. Flaminium cenſores ſenatus lectus fuerat, cum tantum ſenatorum adverſæ pugnæ ad hoc ſui quemque caſus per quinquennium abſumpſiſſent. Cum de ea re M. Æmilius Pr. dictatore poſt Caſilinum amiſſum profecto jam ad exercitum, expoſcentibus cunctis retuliſſet. tum Spurius Carvillus, cum longa oratione, non ſolum inopiam, ſed paucitatem etiam civium, ex quibus in patres legerentur, conqueſtus eſſet, *explendi ſenatus cauſa & jungendi arctius Latini nominis ex ſingulis populis Latinorum binis ſenatoribus, ſi patres Romani cenſuiſſent, civitas daretur: atque in demortuorum locum in ſenatum legerentur*. Eam ſententiam haud æquioribus animis quam ipſorum quondam poſtulatum Latinorum patres audierunt. & cum fremitus indignantium tota curia eſſet: & præcipue Manlius *eſſe etiam nunc ſtirpis ejus virum diceret, ex qua quon-*

a Cap. XX. *b Cap.* XXI.

c Cap. XXII.

quondam in Capitolio conſul minatus eſſet, quem Latinum in curia vidiſſet, eum ſua manu ſe interfecturum. Quintus Fabius Maximus *nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in ſenatu*, dixit, *quam inter tam ſuſpenſos ſociorum animos, incertamque fidem id tactum, quod inſuper ſollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem ſilentio omnium extinguendam eſſe: & ſi quid unquam arcani ſanctive ad ſilendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviſcendum, pro non dicto habendum eſſe.* Ita ejus rei oppreſſa mentio eſt. Dictatorem, qui cenſor ante fuiſſet, vetuſtiſſimuſque ex iis qui viverent cenſoriis eſſet, creari placuit, qui ſenatum legeret: acciri que Cajum Terentium conſulem ad dictatorem dicendum juſſerunt. qui cum ex Apulia, relicto ibi præſidio, magnis itineribus Romam rediſſet, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex S. C. ſine magiſtro equitum dictatorem in ſex menſes dixit.

a Is ubi cum lictoribus in Roſtra aſcendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum eſſet, probare ſe* dixit: *neque dictatorem ſe ſine magiſtro equitum, nec cenſoriam vim permiſſam uni & eidem iterum, nec dictatori, niſi rei gerendæ cauſa creato, in ſex menſes datum imperium. quæ immoderata ſors, tempus ac neceſſitas fecerint, iis ſe modum impoſiturum. nam neque ſenatu quenquam moturum ex iis quos C. Flaminius, L. Æmilius cenſores in ſenatum legiſſent: tranſcribi tantum, recitarique eos juſſurum, ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus ſenatoris fuerit: & ita in demortuorum locum ſublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere ſenatu, inde, primum in demortuorum locum legit, qui poſt L. Æmilium & C. Flaminium cenſores curulem magiſtratum cepiſſent, nec dum in ſenatum lecti eſſent, ut quiſque eorum ſenator primus creatus erat. tum legit qui ædiles, tribuni pl. prætores, quæſtoreſve fuerant, tum ex iis qui ſpolia ex Romano hoſte fixa domi haberent, aut civicam coronam accepiſſent. Ita CLXXVII. cum ingenti approbatione omnium in ſenatum lectis extemplo ſe magiſtratu abdicavit, privatuſque de Roſtris deſcendit, lictoribus abire juſſis, turbæque ſe immiſcuit privatas agentium res: tempus hoc ſedulo terens, ne deducendi ſui cauſa populum de foro abduceret, neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequenteſque eum domum deduxerunt. Conſul nocte inſequenti ad exercitum rediit, non facto certiore ſenatu, ne comitiorum cauſa in urbe retineretur.

b Poſtero die conſultus à M.'Pomponio Pr. ſenatus decrevit dictatori ſcribendum, uti ſi è republ. cenſeret eſſe, ad conſules ſubrogandos veniret cum magiſtro equitum, & prætore M. Marcello, ut ex iis præſentibus noſcere patres poſſent, quo ſtatu reſpublica eſſet, conſiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præeſſent. Dictator de ſe pauca ac modice locutus, in magiſtrum equitum T. Sempronium Gracchum magnam partem gloriæ vertit: comitiaque edixit, quibus L. Poſthumius III. abſens, qui tum Galliam provinciam obtinebat: & T. Sempronius Gracchus, qui tum magiſter equitum eo accurrerat, conſules crearentur. Prætores inde creati. M. Valerius Lævinus, Appius Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator creatis magiſtratibus, Theanum in hyberna ad exercitum rediit, relicto magiſtro equitum Romæ: qui cum poſt paucos dies magiſtratum initurus eſſet, de exercitibus ſcribendis, comparandiſque in annum patres conſuleret. Cum eæ res maxime agerentur, nova clades nunciata, alia ſuper alia cumulante in eum annum fortuna. L. Poſthumium conſulem deſignatum, in Gallia ipſum atque exercitum deletos. Sylva erat vaſta (Litanam Galli vocant) quæ exercitum traducturus erat. ejus ſylvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ ſtarent, momento levi impulſæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Poſthumius: ſociumque ab ſupero mari tantum conſcripſerat, ut XXV. millia armatorum in agros hoſtium induxiſſet. Galli oras extremæ ſylvæ cum circumſediſſent, ubi intravit agmen ſaltum, tum extremas arborum ſucciſarum impellunt. quæ alia in aliam inſtabilem per ſe ac male hærentem incidentes, ancipiti ſtrage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. nam cum exanimati plerique eſſent arborum truncis, fragmentiſque ramorum, cæteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam, Galli ſaltum omnem armati circumſidentes interfecerunt: paucis è tanto

a Cap. XXIII.

b Cap. XXIV.

tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes, obſeſſo ante ab hoſtibus ponte interclusi ſunt. Ibi Poſthumius omni vi, ne caperetur, obnixus occubuit, ſpolia corporis, caputque ducis præciſum Boii ovantes templo, quod ſanctiſſimum eſt apud eos, intulere. purgato inde capite, ut mos iis eſt, calvam auro cælavere. idque ſacrum vas iis erat, quo ſolennibus libarent: poculumque idem ſacerdoti eſſe, ac templi antiſtitibus. Præda quoque haud minor Gallis quam victoria fuit. nam etſi magna pars animalium ſtrage ſylvæ oppreſſa erat, tamen cæteræ res, quia nihil diſſipatum fuga eſt, ſtratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ ſunt.

a Hac nunciata clade, cum per dies multos in tanto pavore fuiſſet civitas, ut tabernis clauſis, velut nocturna ſolitudine per urbem acta, ſenatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœſtitiæ publicæ ſpeciem urbi demi juberent: tum T Sempronius ſenatum habuit, conſolatuſque patres eſt, & adhortatus, ne qui Cannenſi ruina non ſuccubuiſſent, ad minores calamitates animos ſummitterent. quod ad Carthaginienſes hoſtes Annibalemque attinet, proſpera modo eſſet, ſicut ſperaret, fortuna: Gallicum bellum & omitti tuto, & differri poſſe: ultionemque eam fraudis in deorum ac populi Romani poteſtate fore: de hoſte Pœno, exercitibuſque, per quos id bellum gereretur, conſultandum atque agitandum. Ipſe primum quid peditum equitumque, quid civium, quid ſociorum, in exercitu eſſet dictatoris, diſſeruit. Tum Marcellus ſuarum copiarum ſummam expoſuit. Quid in Apulia cum C. Terentio conſule eſſet, à peritis quæſitum eſt. duone conſulares exercitus ſatis firmati tanto bello ſufficerent, inibatur ratio. itaque Galliam quanquam ſtimulabat juſta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris conſuli decretus eſt. De exercitu Marcelli qui ex fuga Cannenſi eſſent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum eſſet. placuit eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præſtituto militiæ tempore, niſi quod ſtipendiorum legitimorum eſſet. Duæ legiones urbanæ alteri conſuli, qui in locum L. Poſthumii ſuffectus eſſet, decretæ ſunt: eumque cum primum ſalvis auſpiciis poſſet, creari placuit. legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde conſul, cui legiones urbanæ eveniſſent, militum ſumeret quantum opus eſſet. Cajo Terentio Coſ. prorogari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præſidium Apuliæ haberet, quicquam minui.

b Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo ſegnius in Hiſpania bellum erat, ſed ad eam diem magis proſperum Romanis. P. & Cn. Scipiones inter ſe partiti ſunt copias, ut Cn. terra P. mari navibuſque rem gereret. Aſdrubal Pœnorum imperator neutri parti virium ſatis fidens, procul ab hoſte intervallo, ac locis tutis tenebat ſe. cui multum ac diu obteſtanti quatuor millia peditum & quingenti equites in ſupplementum miſſi ex Africa ſunt: tum refecta tandem ſpe, caſtra propius hoſtem movit, claſſemque & ipſe inſtrui pararique jubet, ad inſulas maritimamque oram tutandam. In ipſo impetu movendarum de integro rerum perculit eum præfectorum navium tranſitio, qui poſt claſſem ad Iberum per pavorem deſertam graviter increpiti, nunquam deinde ſatis fidi aut duci aut Carthaginienſium rebus fuerant. Fecerant ii transfugæ motum in Carpeſiorum gente: deſciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipſis vi capta fuerat. In eam gentem verſum ab Romanis bellum eſt: infeſtoque exercitu Aſdrubal ingreſſus agrum hoſtium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus Galbum, nobilem Carpeſiorum ducem cum valido exercitu caſtris ſe detinentem aggredi ſtatuit. Præmiſſa igitur levi armatura, quæ eliceret hoſtes ad pugnam, peditum partem ad depopulandum per agros paſſim dimiſit, ut palantes exciperent, ſimul & ad caſtra tumultus erat, & per agros fugaque & cædes: deinde undique diverſis itineribus cum in caſtra ſe recepiſſent, adeo repente deceſſit animis pavor, ut non ad monimenta modo defendenda ſatis animorum eſſet, ſed etiam ad laceſſendum hoſtem prælio. Erumpunt igitur agmine è caſtris tripudiantes more ſuo, repentinaque eorum audacia terrorem hoſti paulo ante ultro laceſſenti incuſſit. itaque & ipſe Aſdrubal in collem ſatis arduum tutumque flumine etiam objecto tum copias ſubducit. & præmiſſam levem armaturam equiteſque palatos eodem recepit: nec aut colli aut flumini ſatis fidens, vallo caſtra

a Cap. XXV.

b Cap. XXVI.

caſtra permuniit. In hoc alterno pavore certamina aliquot ſunt contracta. nec Numida Hiſpano eques par fuit : nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi virumque aliquantum præſtanti.

a Poſteaquam neque elicere Pœnum ad certamen obverſari caſtris poterant, neque caſtrorum oppugnatio facilis erat : urbem Aſenam, quo fines hoſtium ingrediens Aſdrubal frumentum commeatuſque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur, nec jam aut in agmine, aut in caſtris ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene geſta, oriri ſenſerat Aſdrubal: cohortatus milites, *ut palantes ſine ſignis hoſtes aggrederentur*, digreſſus colle pergit ire acie inſtructa ad caſtra. Quem ut adeſſe tumultuoſi nuncii refugientes ex ſpeculis ſtationibuſque attulere, *ad arma* conclamatum eſt. Ut quiſque arma ceperat, ſine imperio, ſine ſigno, incompoſiti, inordinati in prœlium ruunt. Jam primi conſeruerant manus, cum alii catervatim currerent, alii nondum è caſtris exiſſent. tum primo ipſa audacia terruere hoſtem : deinde rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta eſſet, reſpicere alii alios, & undique pulſi coire in orbem. & dum corporibus applicabantur, armaque armis jungunt, in arctum compulſi; cum vix movendis armis ſatis ſpacii eſſet, corona hoſtium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione facta, ſylvas ac montes petit: parique terrore & caſtra ſunt deſerta, & univerſa gens poſtero die in deditionem venit, nec diu in pacato manſit. nam ſubinde ab Carthagine allatum eſt, ut Aſdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret, quæ vulgata res per Hiſpaniam, omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Aſdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis ſuæ damno fuiſſet: Si vero inde pergeret, priuſquam Iberum tranſiret, Romanorum Hiſpaniam fore. nam præterquam quod nec præſidium nec ducem haberet, quem relinqueret pro ſe, imperatores eſſe Romanos, quibus vix æquis viribus reſiſti poſſit. Itaque ſi ulla Hiſpaniæ cura eſſet, ſucceſſorem ſibi cum valido exercitu mitterent. cui ſi omnia proſpere evenirent, non tamen ociosam provinciam fore.

b Hæ literæ quanquam primo admodum moverunt ſenatum : tamen quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Aſdrubale, neque de copiis ejus mutatum eſt. Himilco cum exercitu juſto, & aucta claſſe ad retinendam terra marique, ac tuendam Hiſpaniam eſt miſſus : qui ut pedeſtres navaleſque copias trajecit, caſtris communitis, navibuſque ſubductis, & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipſe, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infeſtoſque populos juxta intentus ad Aſdrubalem pervenit. Cum decreta ſenatus mandataque expoſuiſſet, atque edidiciſſet ipſe invicem, quemadmodum tractandum bellum in Hiſpania foret, retro in ſua caſtra rediit: nulla re quam celeritate tutior, quod undique abierat, antequam populi conſentirent. Aſdrubal priuſquam moveret caſtra, pecunias imperat populis omnibus ſuæ ditionis: ſatis gnarus Annibalem tranſitus quoſdam precio mercatum: nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuiſſe: inopem tantum iter ingreſſum, vix penetraturum ad Alpes fuiſſe, pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum deſcendit. Decreta Carthaginienſium, & Aſdrubalis iter, ubi ad Romanos ſunt perlata, omnibus omiſſis rebus, ambo duces junctis copiis ire obviam cœptis atque obſiſtere parant: rati, ſi Annibali vix per ſe ipſi tolerando Italiæ hoſti, Aſdrubal dux, atque Hiſpanienſis exercitus eſſet junctus, illico Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias, & tranſito amne, cum diu conſultaſſent, *utrum caſtra caſtris conferrent, an ſatis haberent ſociis Carthaginienſium oppugnandis morari ab itinere propoſito hoſtem* : urbem à propinquo flumine Iberam appellatam, opulentiſſimam ea tempeſtate regionis ejus, oppugnare parant. Quod ubi ſenſit Aſdrubal, pro ope ferenda ſociis, pergit ipſe ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. Ita jam cœpta obſidio omiſſa ab Romanis eſt, & in ipſum Aſdrubalem verſum bellum.

c Quinque millium intervallo caſtra diſtantia habuere paucos dies, nec ſine levibus præliis, nec ut in aciem exirent. Tandem uno eodemque die velut ex compoſito utrinque ſignum pugnæ propoſitum eſt : atque omnibus copiis in campum deſcenſum eſt. Triplex ſtetit Romana acies : peditum pars ante ſigna locata, pars poſt ſigna accepta : equites cornua cinxere :

a Cap. XXVII. *b Cap.* XXVIII. *c Cap.* XXXI.

re: Aſdrubal mediam aciem Hiſpanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros: mercenariorumque auxilia equitum, Numidas Pœnorum peditibus: cæteros Afros pro cornibus opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, ſed quibus deſultorum in modum binos trahentibus equos inter acerrimam ſæpe pugnam in recentem equum ex feſſo armatis tranſultare mos erat, tanta velocitas ipſis, tamque docile equorum genus eſt. Cum hoc modo inſtructi ſtarent, Imperatorum utriuſque partis haud ferme diſpares ſpes erant, nam ne multum quidem aut numero, aut genere militum hi aut illi præſtabant. militibus longe diſpar animus erat. Romanis enim quanquam procul à patria pugnarent, facile perſuaſerant duces pro Italia atque urbe Roma eos pugnare, itaque velut quibus reditus in patriam eo diſcrimine pugnæ verteretur, obſtinaverant animis vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies, nam maxima pars Hiſpani erant, qui vinci in Hiſpania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concurſu, cum vix pila conjecta eſſent, retulit pedem media acies, inferentibuſque ſeſe magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo ſegnius in cornibus prælium fuit, hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prælio ancipiti pugnant. ſed cum in medium tota jam coiſſet Romana acies, ſatis virium ad dimovenda hoſtium cornua habuit. itaque duo diverſa prælia erant: utroque Romani, ut qui pulſis tandem mediis, & numero & robore virorum præſtarent, haud dubie ſuperarunt. Magna vis hominum ibi occiſa, & niſi Hiſpani vix dum conſerto prælio tam effuſe fugiſſent, perpauci ex tota ſuperfuiſſent acie. Equeſtris pugna nulla admodum fuit: quia ſimul inclinatam mediam aciem Mauri, Numidæque viderunt, extemplo fuga effuſa nuda cornua, elephantis quoque præ ſe actis, deſeruere. Et Aſdrubal uſque ad ultimum eventum pugnæ moratus è media cæde cum paucis effugit. Caſtra Romani cepêre, atque inde diripuere. Ea pugna, ſi qua dubia in Hiſpania erant, Romanis adjunxit: Aſdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, ſed ne manendi quidem ſatis tuto in Hiſpania ſpem reliquit. Quæ poſteaquam litteris Scipionum Romæ vulgata ſunt, non tam victoria, quam prohibito Aſdrubalis in Italiam tranſitu lætabantur.

a Dum hæc in Hiſpania geruntur, Petellia in Brutiis aliquot poſt menſibus quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone præfecto Annibali expugnata éſt. multorumque ſanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria ſtetit, nec ulla magis vis obſeſſos, quam fames expugnavit. abſumptis enim frugum alimentis carniſque omnis generis quadrupedum, ſutrinæ poſtremo coriis, herbiſque & radicibus & corticibus teneris, ſtrictiſque rubis vixere. nec antequam vires ad ſtandum in muris ferendaque arma deerant, expugnati ſunt. Recepta Petellia, Pœnus ad Conſentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defenſam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iiſdem ferme diebus & Brutiorum exercitus Crotonem Græcam urbem circumſedit, opulentam quondam armis viriſque, tum jam adeo multis magniſque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium ſupereſſent. Itaque urbe defenſoribus vacua, facile potiti ſunt hoſtes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ urbis è media cæde quidam effugêre. Et Locrenſes deſcivere ad Brutios, Pœnoſque prodita multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus & in fide erga Romanos, & poteſtatis ſuæ ad ultimum manſerunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abſtinuit, namque Gelo maximus ſtirpis contempta ſimul ſenectute patris, ſimul poſt Cannenſem cladem Romana ſocietate, ad Pœnos defecit. moviſſetque in Sicilia res, niſi mors adeo opportuna, ut patrem quoque ſuſpicione aſpergeret, armantem eum multitudinem, ſolicitantemque ſocios, abſumpſiſſet. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hiſpania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à ſenatu poſtulavit, *ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator voviſſet, dedicare ſibi liceret.* Senatus decrevit, *ut T. Sempronius Coſ. deſignatus, cum primum magiſtratum iniſſet, ad populum ferret, ut Fabium duumvirum eſſe juberent ædis dedicandæ cauſa.* Et M. Æmilio Lepido, qui bis conſul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & XX. per triduum in foro dederint. Æediles curules C. Lectorius, & T. Sempronius Gracchus Coſ. deſignatus,

a Cap. XXX.

tus, qui in ædilitate magiſter equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum inſtaurati ſunt. Plebeii ludi à M. Aurelio Cotta & M Claudio Marcello ter inſtaurati ſunt. Circumacto tertio anno Punici belli, T. Sempronius Coſ. Idibus Martiis magiſtratum iniit. Prætoreſque Q. Fulvius Flaccus, qui antea conſul cenſorque fuerat, urbanam, Marcus Valerius Levinus peregrinam ſortem in juriſdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam, ſortiti ſunt. M. Marcello Proconſ. Imperium eſſe populus juſſit, quod poſt Cannenſem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia proſpere rem geſſiſſet.

a Senatus quo die primum eſt in Capitolio conſultus, decrevit *ut eo anno duplex tributum imperaretur, ex quo ſtipendium præſens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuiſſent.* Inde de exercitibus ita decretum eſt, *ut duabus legionibus urbanis T. Sempronius Coſ. Cales ad conveniendum diem ediceret, inde ſex legiones in caſtra Claudiana ſupra Sueſſulam deducerentur, quæ ibi legiones eſſent,* (erant autem Cannenſis maxime exercitus) *eas Ap. Claudius Pulcher Pr. in Siciliam trajiceret: quæque in Sicilia eſſent, Romam deportarentur.* Ad exercitum cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus miſſus, iſque juſſus in caſtra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque in Siciliam, T. Metillius Croto legatus ab Ap. Claudio eſt miſſus. Taciti primo expectaverant homines, uti conſul comitia collegæ creando haberet, deinde ubi ablegatum velut de induſtria M. Marcellum viderunt, quem maxime conſulem in eum annum ob egregie in prætura res geſtas creari volebant, fremitus in curia eſt ortus. Quod ubi ſenſit conſul: *Utrunque,* inquit, *è republica fuit. Patres conſcripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficiſci, & comitia non prius edici, quam is inde confecto quod mandatum eſt negocio reverti*ſſ*et: ut vos conſulem, quem tempus republicæ poſtularet, quemque maxime vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, ſilentium fuit. Interea duumviri creati ſunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Craſſus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio eſt, canali uno diſcretæ. Et de

a Cap. XXXI.

trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide ſtipendiis emeritis Romam venerant, delatum ad populum, *ut cives Romani eſſent:* item *uti municipes Cumani eſſent, pridie quam populus Campanus à populo Romano defeciſſet.* Maxime ut hoc ferretur, movetat, quod quorum hominum eſſent, ſcire ſe ipſi negabant, vetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondum adſciti. Poſteaquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni conſuli rogando in locum L. Poſthumii edicuntur. Creatur ingenti conſenſu Marcellus, qui extemplo magiſtratum occiperet. cui ineunti conſulatum cum tonuiſſet, vocati augures, *vitio creatum videri* pronunciaverunt, vulgoque patres ita fama ferebant, *quod tum primum duo plebeii conſules facti eſſent, id deis cordi non eſſe.* In locum Marcelli, ubi is ſe magiſtratu abdicavit, ſuffectus Fabius Maximus tertium. Mare arſit eo anno: ad Sinueſſam bos equuleum peperit: ſigna Lanuvii ad Junonis Soſpitæ cruore manavere: lapidibuſque circa id templum pluit: ob quem imbrem Novemdiale, ut aſſolet, ſacrum fuit: cæteraque prodigia cum cura expiata.

b Conſules exercitus inter ſe diviſerunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit. Sempronio volonum quod fuerat, & ſociorum XXV. millia. M. Valerio Pr. legiones quæ ex Sicilia rediſſent, decretæ. M. Claudius Proconſ. ad eum exercitum, qui ſupra Sueſſulam Nolæ præſideret miſſus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Conſules edixerunt, *quoties ſenatum vocaſſent, uti ſenatores, quibuſque in ſenatu dicere ſententiam liceret, ad Portam Capenam convenirent.* Prætores quorum juriſdictio erat, tribunalia ad Piſcinam publicam poſuerunt, eo vadimonia fieri juſſerunt: ibique eo anno jus dictum eſt. Interim Carthaginem, unde Mago frater Annibalis XII. millia peditum, & mille quingentos equites, XX. elephantos, mille argenti talenta in Italiam tranſmiſſurus erat cum præſidio LX. navium longarum, nuncius affertur, *in Hiſpania rem male geſtam, omneſque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defeciſſe.* Erat qui Magonem eum claſſe ea copiiſque omiſſa Italia in Hiſpaniam averterent, cum Sardiniæ recipiendæ repentina ſpes affulſit. Parvum ibi exercitum Romanum eſſe, veterem prætorem, inde Cornelium provinciæ peritum decedere, novum expe-

b Cap. XXXII.

expectari. ad hoc, feſſos jam animos Sardorum eſſe diuturnitate imperii: & proximo iis anno acerbe atque avare imperatum: gravi tributo & collatione iniqua frumenti oppreſſos, nihil deeſſe aliud, quam auctorem ad quem deficerent. Hæc clandeſtina legatio per principes miſſa erat: maxime eam rem moliente Harſicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum claſſe ſua copiiſque in Hiſpaniam mittunt. In Sardiniam Aſdrubalem cognomento Calvum deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni decernunt. Et Romæ conſules tranſactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam ſeſe ad bellum. T. Sempronius militibus Sinueſſam diem ad conveniendum edixit. & Q. Fabius, conſulto prius ſenatu, ut frumenta omnes ex agris ante Calendas Julias primas in urbes munitas conveherent; qui non invexiſſent, eorum ſe agrum populaturum, ſervos ſub haſta venditurum, villas incenſurum. Ne prætoribus quidem qui ad jus dicendum creati erant, vacatio à belli adminiſtratione data eſt. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit ad exercitum à Terentino accipiendum: cum ex Sicilia legiones veniſſent, iis potiſſimum uti ad regionis ejus præſidium. Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et XXV. naves M. Valerio datæ ſunt, quibus oram maritimam inter Brunduſium ac Tarentum tutari poſſet. Par navium numerus Q. Fulvio Pr. urbano decretus, ad ſuburbana littora turanda. C. Terentio Proconſ. negocium datum, ut in Piceno agro conquiſitionem militum haberet, ſociiſque iis præſidio eſſet. Et T. Otacilius Craſſus poſteaquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio qui claſſi præeſſet, miſſus.

a In hanc dimicationem duorum opulentiſſimorum in terris populorum, omnes reges genteſque animos intenderant. Inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quod propior Italiæ, ac mari tantum Ionio diſcretus erat. Is ubi primum fama accepit Annibalem Alpes tranſgreſſum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat: ita utrius populi mallet victoriam eſſe, incertis adhuc viribus fluctuatus animo fuerat: poſteaquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Annibale & Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatoſque ad Annibalem miſit: qui vitantes portus Brunduſinum Tarentinumque, quia cuſtodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniæ Junonis templum in terram egreſſi ſunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præſidia Romana illati ſunt, deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam caſtra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps *à Philippo rege ſe miſſum* ait, *ad amicitiam ſocietatemque jungendam cum populo Romano, mandata habere ad conſules, ac ſenatum populumque Romanum.* Inter defectiones veterum ſociorum Valerius nova ſocietate tam clari regis lætus admodum, hoſtem pro hoſpite comiter accepit, dat qui proſequantur, itineraque cum cura demonſtrent, quæ loca, quoſque ſaltus aut Romani, aut hoſtes teneant. Xenophanes per præſidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit, in caſtra Annibalis pervenit: fœduſque cum eo, atque amicitiam jungit legibus his, ut Philippus rex quam maxima claſſe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vaſtaret maritimam oram bellum, pro parte ſua terra marique gereret. ubi debellatum eſſet, Italia omnis cum ipſa urbe Roma Carthaginienſium atque Annibalis eſſet, prædaque omnis Annibali cederet, perdomita Italia navigarent in Græciam, bellumque cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ inſulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi, regnique ejus eſſent.

a In has ferme leges inter Pœnum ducem, legatoſque Macedonum ictum fœdus, miſſique cum iis ad regis ipſius firmandam fidem legati, Giſgo, & Boſtar, & Mago eodem ad Junonis Laciniæ templum, ubi navis occulta in ſtatione erat, perveniunt. inde provecti, cum jam altum tenerent, conſpecti à claſſe Romana ſunt, quæ præſidio erat Calabriæ litoribus. Q. Fulvius Flaccus Corcyræos ad perſequendam retrahendamque navem miſiſſet, primo fugere regii conati: deinde ubi celeritate victi ceſſerunt, tradunt ſe Romanis: & ad præfectum claſſis adducti, cum quæreret, *qui, & unde, & quo tenderent curſum*: Xenophanes primo ſatis jam ſemel felix mendacium ſtruere, *à Philippo ſe ad Romanos miſſum. ad Marcum Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, perveniſſe: Campaniam ſuperare nequiſſe, ſeptam hoſtium*

a Cap. XXXIII. *b* Cap. XXXIV.

ſtum præſidiis: deinde ut Punicus cultus habituſque ſuſpectos legatos fecit Annibalis, interrogatoſque ſermo prodidit: tum comitibus eorum ſeductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippum inventæ de pace inter regem Macedonum, Pœnumque ducem. Quibus ſatis cognitis, optimum viſum eſt, captivos, comiteſque eorum Romam ad ſenatum, aut ad conſules, ubicumque eſſent quam primum deportare. ad id celerrimæ quinque naves delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præeſſet, miſſus. eique mandatum, ut in omnes naves legatos ſeparatim cuſtodiendos divideret: daretque operam, ne quod iis colloquium inter ſe, neve communicatio conſilii eſſet. Per idem tempus Romæ, cum Appius Cornelius Mammula ac Sardinia provincia decedens, retuliſſet, qui ſtatus rerum in inſula eſſet, ad bellum, ad defectionem omnes ſpectare: Q. Mucium, qui ſucceſſiſſet ſibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculoſum quam longum morbum implicitum, diu ad belli vim ſuſtinendam inutilem fore: exercitumque ibi ut ſatis firmum pacatæ provinciæ præſidem eſſe, ita parum bello, quod motum iri videretur decreverunt patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites ſcriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio quem ipſi videretur, qui rem gereret quoad Mucius convaluiſſet. Ad eam rem miſſus eſt T. Manlius Torquatus. qui bis conſul cenſorque fuerat, ſubegeratque in conſulatu Sardos. Sub idem fere tempus & à Carthagine in Sardiniam claſſis miſſa duce Aſdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempeſtate vexata, ad Baleares inſulas ejicitur. ibique (adeo non armamenta modo, ſed etiam alvei navium quaſſati erant) ſubductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

a In Italia cum poſt Cannenſem pugnam fractis partis alterius viribus, mollitis animis, ſegnius bellum eſſet: Campani per ſe adorti ſunt rem Cumanam ſuæ ditionis facere, primo ſollicitantes ut ab Romanis deficerent. ubi id parum proceſſit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus ſtatum ſacrificium ad Hamas. eo ſenatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut & Cumanus eo ſenatus veniret ad conſultandum communiter, ut eoſdem uterque populus ſocios hoſteſque haberet. præſidium ibi armatum ſeſe habituros, ne quid ab Romanis novi periculi eſſet. Cumani, quanquam ſuſpecta fraus erat, nihil abnuere, ita regi fallax conſilium poſſe rati. Interim T. Sempronius conſul Romanus Sinueſſæ, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu luſtrato, tranſgreſſus Vulturnum flumen, circa Linternum caſtra poſuit. Ibi, quia otioſa ſtativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tyrones (ea maxima pars volonum erat) aſſueſcerent ſigna ſequi, & in acie agnoſcere ordines ſuos; inter quæ concordiæ maxima erat cura duci. itaque legatis tribuniſque præceperat, ne quem exprobratio cuiquam veteris fortunæ diſcordiam inter ordines ſereret: vetus miles tyroni, liber voloni ſeſe exæquari ſineret. omnes ſatis honeſtos generoſoſque ducerent, quibus arma ſua ſignaque populus Romanus commiſiſſet. quæ fortuna coëgiſſet ita fieri, eandem cogere tueri factum. Ea non majore cura præcepta ab ducibus ſunt, quam à militibus obſervata: brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quiſque eſſet miles factus. Hæc agenti Graccho, legati Cumani nunciarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies veniſſet, & quid iis ipſi reſpondiſſent: *Triduum poſt eum diem feſtum eſſe: non ſenatum ſolum omnem ibi futurum, ſed caſtra etiam, & exercitum Campanum.* Gracchus juſſis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, & manere intra muros: ipſe pridie quam ſtatutum ſacrificium Campanis eſſet, Cumas movet caſtra. Hamæ inde tria millia paſſuum abſunt. Jam Campani eo frequentes ex compoſito convenerant: nec procul inde in occulto Marius Alfius, qui ſummus magiſtratus erat Campanis, cum XIV. millibus militum habebat caſtra. is ſacrificio apparando, & inter id inſtruendæ fraudi aliquanto intentior, quam muniendis caſtris, aut ulli militari operi fuit. Triduum ſacrificatum ad Hamas: nocturnum erat ſacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus inſidiandum tempori ratus, cuſtodibus ad portas poſitis, ne quis enunciare poſſet, à ſexta ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, ſomnioque operam dare, ut primis tenebris convenire ad ſignum poſſent: vigilia ferme prima tolli juſſit ſigna,

a Cap. XXXV.

ſigna, ſilentique profectus agmine, cum ad Hamas media nocte perveniſſet, caſtra Campana, ut in pervigilio neglecta, ſimul omnibus portis invadit, alios ſomno ſtratos, alios perpetrato ſacro inermes redeuntes, obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno cæſa plus duo millia cum ipſo duce Mario Alfio. capta ſunt ſigna militaria quatuor & triginta.

a Gracchus minus centum militum jactura caſtris hoſtium potitus, Cumas ſe propere recepit, ab Annibale metuens, qui ſuper Capuam ad Tifata habebat caſtra. Nec eum provida viri fefellit opinio. nam ſimul Capuam ea clades eſt nunciata, ratus Annibal ad ſe bene geſta inſolenter lætum exercitum, tyronum magna ex parte ſervorumque ſpoliantem victos, prædaſque agentem ad Hamas ſe inventurum, citatum agmen præter Capuam rapit: obvioſque ex fuga Campanorum per duo præſidia Capuam duci, ſaucios vehiculis tolli portarique jubet. Ipſe ad Hamas vacua ab hoſtibus caſtra, nec quicquam præter recentis veſtigia cædis, ſtrataque paſſim corpora ſociorum, invenit. Auctores erant quidam, *ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret.* Id quanquam haud modice Annibal cupiebat, ut quia Neapolim non potuerat, Cumas ſaltem maritimam urbem haberet: tamen quia præter arma nihil ſecum miles raptim acto agmine extulerat, retro in caſtra ſupra Tifata ſe recepit. inde fatigatus Campanorum precibus ſequenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis, Cumas redit: populatoque agro Cumano, mille paſſus ab urbe caſtra locat. Tum Gracchus magis verecundia in tali neceſſitate deſerendi ſocios implorantes fidem ſuam populique Romani ſubſtitit, quam ſatis fidens exercitui. Nec alter conſul Fabius, qui ad Cales caſtra habebat, Vulturnum traducere audebat exercitum: occupatus primo auſpiciis repetendis Romæ: dein prodigiis. quæ alia ſuper alia nunciabantur, expiantique ea haud facile litari, aruſpices reſpondebant.

b Hæ cauſæ cum Fabium tenerent, Sempronius in obſidione erat: & jam operibus oppugnabatur. Adverſus ligneam ingentem turrim admotam urbi, aliam turrim ex ipſo muro excitavit conſul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro ſatis per ſe alto ſubjectis validis ſublicis pro ſolo uſus erat, inde primum ſaxis, ſudibuſque, & cæteris miſſilibus propugnatores urbem ac mœnia tuebantur: poſtremo, ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrim, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turri ſeſe præcipitaret, eruptio ex oppido ſimul duabus portis facta, ſtationes hoſtium fudit, fugavitque in caſtra, ut eo die obſeſſo quam obſidenti ſimilior eſſet Pœnus. Ad mille CCCC, Carthaginienſium cæſi: unde quadraginta vivi capti, qui circa muros & in ſtationibus ſolute ac negligenter agentes, cum nihil minus quam eruptionem timuiſſent, ex improviſo oppreſſi ſunt. Gracchus prius quam ſe hoſtes ab repentino pavore colligerent, receptui ſignum dedit, ac ſuos intra muros recepit. Poſtero die Annibal elatum ſecunda re conſulem juſto prælio ratus certaturum, aciem inter caſtra atque urbem inſtruxit. Cæterum poſteaquam neminem moveri ab ſolita cuſtodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ ſpei, ad Tifata redit, infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ ſunt obſidione, iiſdem diebus & in Lucanis ad Crumentum T. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno proſpere pugnat. ſupra duo millia hominum occidit, & CCLXXX. milites amiſit. ſigna militaria ad XLI. cepit. Pulſus finibus Lucanis Hanno, retro in Brutios ſeſe recepit. & ex Hirpinis oppida tria, quæ à populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius, Sicilliuſque auctores defectionis ſecuri percuſſi. ſupra mille captivorum ſub haſta venierunt. præda alia militi conceſſa, exercituſque Cumas reductus.

c Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, à ſupero mari ad inferum circumvectæ, prope omnem Italiæ oram, cum præter Cumas velis ferrentur, neque hoſtium an ſociorum eſſent ſatis ſciretur, Gracchus obviam ex claſſe ſua naves miſit. Cum percunctando invicem cognitum eſſet, conſulem Cumis eſſe, naves Cumas appulſæ, captivique ad conſulem deducti, & literæ datæ. Conſul literis Philippi atque Annibalis perlectis, conſignata omnia ad ſenatum itinere terreſtri miſit: navibus devehi legatos juſſit. Cum eodem fere die literæ legatique Romam veniſſent, &

a Cap. XXXVI, *b Cap.* XXXVII. *c Cap.* XXXVIII.

& percunctatione facta, dicta cum ſcriptis congruerent. primo gravis cura patres inceſſit, cernentes quanta vix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles inſtaret. cui tamen adeo non ſuccubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hoſtem, Captivis in vincula conditis, comitibuſque eorum ſub haſta venditis, ad naves XXV. quibu Q. Fulvius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductiſque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, quinquaginta naves ab Oſtia Tarentum profectæ, juſſuſque Q. Fulvius militibus Varronianis, quibus L. Apuſtius legatus Tarenti præerat, in naves impoſitis, L. navium claſſe non tueri modo Italiæ oram, ſed explorare de Macedonico bello, ſi congruentia literis, legatorumque indiciis, Philippi conſilia eſſent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret. iſque L. Apuſtio legato exercitui præpoſito, Tarentum ad claſſem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam tranſmitteret, daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad claſſem tuendam, bellumque Macedonicum ei decreta eſt, quæ Appio Claudio in Siciliam miſſa erat, ut redderetur Hieroni regi. & hæc per L. Apuſtium legatum Tarentum eſt devecta. ſimul ab Hierone miſſa ducenta millia modium tritici, & hordei centum.

a Dum hæc Romani parant, agunt que, ad Philippum captiva navis una ex iis quæ Romam miſſæ erant, ex curſu fugit: inde ſcitum legatos cum literis captos. itaque ignarus de iis quæ cum Annibale legatis ſuis convenniſſent, quæque legati ejus ad ſe allaturi fuiſſent, legationem aliam cum eiſdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem miſſi, Heraclitus cui Scotino cognomen erat, & Crito Beræus, & Soſitheus Magnes: hi proſpere tulerunt ac retulerunt mandata ſed prius ſe æſtas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex poſſet. tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam; tranſgreſſo Vulturnum Fabio poſt expiata tandem prodigia, ambo conſules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Auſticulam urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præſidiaque in iis Annibalis: Campani permulti capti, & Nolæ, ſicut priore anno, ſenatus Romanorum, plebs Annibalis erat, conſiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incœpta procederent inter Capuam, caſtraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius ſuper Veſuvium in caſtris Claudianis conſedit. Inde M. Marcellum proconſulem cum iis copiis quas habebat Nolam in præſidium miſit.

b Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem adminiſtrari cœptæ, quæ omiſſæ erant, poſteaquam Q. Mucius prætor gravi morbo eſt implicitus. Manlius navibus longis & Caraleis ſubductis, navalibuſque ſociis armatis, ut terra rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hoſtium, haud procul ab Harſicoræ caſtris caſtra poſuit. Harſicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus nomine Hioſtus caſtris præerat. Is adoleſcentia ferox, temere prælio inito fuſus fugatuſque, ad XXX. millia Sardorum eo prælio cæſa. mille trecenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros ſylvaſque fuga palatus: dein, quo ducem fugiſſe fama erat, ad urbem nomine Cornum caput ejus regionis, confugit. Debellatumque eo prœlio in Sardinia eſſet, ni claſſis Punica cum duce Aſdrubale, quæ tempeſtate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad ſpem rebellandi adveniſſet. Manlius poſt famam appulſæ Punicæ claſſis Caraleis ſe recepit. ea occaſio Harſicoræ data Pœno ſe jungendi. Aſdrubal copiis in terram expoſitis, & claſſe remiſſa Carthaginem, duce Harſicora ad ſociorum populi Romani agrum populandum profectus. Caraleis perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effuſa eum populatione continuiſſet. Primo caſtra caſtris modico intervallo ſunt objecta; deinceps procurſationes, leviaque certamina vario eventu inita: poſtremo deſcenſum in aciem, ſigniſque collatis juſto prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci aſſuetis, fecerunt: poſtremo & ipſi, cum omnia circa ſtrage ac fuga Sardorum repleta eſſent, fuſi. cæterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos incluſit Romanus: cædes

a Cap. XXXIX.

b Cap. XL.

cædes inde magis quam pugna fuit. Duodecim millia hoſtium cæſa. Sardorum ſimul Pœnorumque ferme III millia, & DCC. capti, & ſigna militaria ſeptem & viginti.

a Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Aſdrubal imperator captus, & Hanno & Mago, nobiles Carthaginienſes. Mago ex gente Barchina, propinqua cognatione Annibali junctus: Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubie concitator. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus ſuis fecerunt: nam & filius Harſicoræ Hioſtus in acie cecidit: & Harſicora cum paucis equitibus fugiens, ut ſuper afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujuſquam interventus cœptum impediret, mortem ſibi conſcivit. Cæteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius victore exercitu aggreſſus intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Harſicoram Pœnoſque defecerant, obſidibus datis dediderunt ſeſe. quibus ſtipendio frumentoque imperato, pro cujuſque aut viribus, aut delicto, Caraleis exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impoſitoque quem ſecum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat patribus: & ſtipendium quæſtoribus, frumentum ædilibus, captivoſque Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus Titus Otacilius prætor quinquaginta navium ab Lilybæo claſſe in Africam tranſvectus, depopulatuſque agrum Carthaginienſem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Aſdrubalem à Balearibus nuper trajeciſſe, claſſi Africam repetenti occurrit: levique armatura certamine in alto commiſſo, ſeptem inde naves cum ſociis navalibus cepit. cæteras metus haud ſecus quam tempeſtas paſſim disjecit. Per eoſdem forte dies & Bomilcar cum militibus ad ſupplementum Carthagine miſſis, quadragintaque elephantis, & commeatu Locros acceſſit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius per ſimulationem provinciæ circumeundæ, Meſſanam raptim exercitu ducto, æſtu ſecundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenſes portas Romanis clauſerunt. Appius magno conatu nulla re geſta, Meſſanam repetit. Eadem æſtate Marcellus ab Nola, quam præſidio obtinebat, crebras excurſiones in agrum Hirpinum & Samnites Caudinos fecit: adeoque omnia ferro atque igni vaſtavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

b Itaque extemplo legati ad Annibalem miſſi ſimul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti ſunt: Hoſtes popu- ,,
li Romani, Annibal, fuimus primum ,,
per nos ipſi, quoad noſtra arma, no- ,,
ſtræ vires nos tutari poterant, poſt- ,,
eaquam iis parum fidebamus, Pyr- ,,
rho regi nos adjunximus; à quo re- ,,
licti, pacem neceſſariam accepimus, ,,
fuimuſque in ea per annos prope ,,
quinquaginta, ad id tempus quo in ,,
Italiam veniſti. Tua nos non magis ,,
virtus fortunaque, quam unica co- ,,
mitas ac benignitas erga cives no- ,,
ſtros, quos captos nobis remiſiſti, ita ,,
conciliavit tibi, ut te ſalvo atque in- ,,
columi amico, non modo populum ,,
Romanum, ſed ne deos quidem ira- ,,
tos (ſi dici fas eſt) timeremus. At ,,
Hercule non ſolum incolumi & vi- ,,
ctore, ſed præſente te, cum plora- ,,
tum prope conjugum ac liberorum ,,
noſtrorum exaudire, & flagrantia te- ,,
cta poſſes conſpicere: ita ſumus ali- ,,
quoties hac æſtate devaſtati, ut ,,
M. Marcellus, non Annibal viciſſe ,,
ad Cannas videatur: glorienturque ,,
Romani, te ad unum modo ictum ,,
vigentem, velut jaculo emiſſo, tor- ,,
pere. Per centum prope annos cum ,,
populo Romano bellum geſſimus, ,,
nullo externo adjuti nec duce, nec ,,
exercitu; niſi quod per biennium ,,
Pyrrhus noſtro magis milite ſuas au- ,,
xit vires, quam ſuis viribus nos de- ,,
fendit. Non ergo ſecundis rebus ,,
noſtris gloriabimur, duos conſules, ,,
ac duos conſulares exercitus à nobis ,,
ſub jugum miſſos, & ſi qua alia aut ,,
læta aut glorioſa nobis evenerunt, ,,
quæ aſpera adverſaque tunc accide- ,,
runt, minore indignatione referre ,,
poſſumus, quam quæ hodie eve- ,,
niunt. Magni dictatores cum magi- ,,
ſtris equitum, bini conſules cum bi- ,,
nis conſularibus exercitibus ingre- ,,
diebantur fines noſtros ante explo- ,,
rato, & ſubſidiis poſitis, & ſub ſignis ,,
ad populandum ducebant: nunc pro- ,,
pe unius & parvi ad tuendam Nolam ,,
præſidii præda ſumus jam ne mani- ,,
pulatim quidem, ſed latronum mo- ,,
do percurſant totis finibus noſtris ,,
negligentius, quam ſi in Romano ,,
vagarentur agro. Cauſa autem hæc ,,
eſt, quod neque tu defendis: & no- ,,
ſtra juventus, quæ ſi domi eſſet, tu- ,,
taretur, omnis ſub ſignis militat ,,

P tuis.

a Cap. XLI.

b Cap. XLII.

,, ruis. Nec te, nec exercitum tuum
,, norim. niſi à quo tot Romanas acies
,, fuſas ſtrataſque eſſe ſciam, ei facile
,, eſſe ducam opprimere populatores
,, noſtros vagos, ſine ſignis, palatos,
,, quo quemque trahit quamvis vana
,, prædæ ſpes. Numidarum paucorum
,, illi quidem præda erunt, præſidium-
,, que miſſum nobis erit: & Nolæ ade-
,, meris, ſi modo quos, ut ſocios habe-
,, res, dignos duxiſti, haud indignos
,, judicas, quos in fidem receptos tuea-
,, ris.

a Ad ea Annibal reſpondit:
,, Omnia ſimul facere Hirpinos, Sam-
,, niteſque: & indicare clades ſuas, &
,, petere præſidium: & queri indefen-
,, ſos ſe neglectoſque. Indicandum au-
,, tem fuiſſe primum, dein petendum
,, præſidium: poſtremo ni impetrare-
,, tur, tum denique querendum fru-
,, ſtra opem imploratam. Exercitum
,, ſe non in agrum Hirpinum, Samni-
,, temve, ne & ipſe oneri eſſet: ſed in
,, proxima loca ſociorum populi Ro-
,, mani adducturum: iis populandis &
,, militem ſuum repleturum ſe, & me-
,, tu procul ab iis ſummoturum ho-
,, ſtes: Quod ad bellum Romanum
,, attineret: ſi Thraſymeni quam
,, Trebiæ, ſi Cannarum quam Thra-
,, ſymeni pugna nobilior eſſet: Can-
,, narum ſe quoque memoriam obſcu-
,, ram majore & clariore victoria fa-
,, cturum. Cum hoc reſponſo mune-
ribuſque amplis legatos dimiſit. ipſe
præſidio modico relicto in Tifatis,
profectus cum cætero exercitu ire
Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bru-
tiis cum ſupplemento Carthagine ad-
vecto, atque elephantis venit. ibi ca-
ſtris haud procul poſitis, longe alia
omnia inquirenti comperta ſunt,
quam quæ à legatis ſociorum audierat.
Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut
aut fortunæ aut temere hoſti commiſ-
ſum dici poſſet, explorato, cum fir-
miſque præſidiis tuto receptu præda-
tum ierat: omniaque velut adverſus
præſentem Annibalem cauta provi-
ſaque fuerunt. tum ubi ſenſit hoſtem
advenrare, copias intra mœnia tenuit:
per muros inambulare ſenatores No-
lanos juſſit, & omnia circa explorare,
quæ apud hoſtes fierent. Ex iis Han-
no, cum ad murum ſucceſſiſſet, Heren-
nium Baſſum, & Herium Petrium ad
colloquium evocatos, permiſſuque
Marcelli egreſſos, per interpretem al-
loquitur. Annibalis virtutem fortu-
namque extollit: populi Romani ob-
terit ſeneſcentem cum viribus maje-

ſtatem. quæ ſi paria eſſent, ut quon- ,,
dam fuiſſent, tamen expertis quam ,,
grave Romanum imperium ſociis, ,,
quanta indulgentia Annibalis etiam ,,
in captivos omnes Italici nominis ,,
fuiſſet. Puniceam Romanæ ſocieta ,,
tem atque amicitiam præoptandam ,,
eſſe. Si ambo conſules cum ſuis exer- ,,
citibus ad Nolam eſſent, tamen non ,,
magis pares Annibali futuros, quam ,,
ad Cannas fuiſſent: nedum prætor ,,
unus cum paucis & novis militibus ,,
Nolam tutari poſſit. Ipſorum magis ,,
quam Annibalis intereſſe, capta, an ,,
tradita Nola potiretur: potiturum ,,
enim, ut Capua Nuceriaque potitus ,,
eſſet. ſed quid inter Capuæ Nuce- ,,
riæque fortunam intereſſet, ipſos ,,
prope in medio ſitos Nolanos ſcire. ,,
Nolle ominari quæ captæ urbi ceſ- ,,
ſura forent: ſed potius ſpondere, ſi ,,
Marcellum cum præſidio ac Nolam ,,
tradidiſſent, neminem alium quam ,,
ipſos, legem qua in ſocietatem ami- ,,
citiamque Annibalis venirent dictu- ,,
rum.

b Ad ea Herennius Baſſus reſpon-
dit: Multos annos jam inter Ro- ,,
manum Nolanumque populum ami- ,,
citiam eſſe, cujus neutros ad eam ,,
diem pœniteret. & ſibi ſi cum for- ,,
tuna mutanda fides fuerat, ſero jam ,,
eſſe mutare eam. dedituris ſe Anni- ,,
bali, non fuiſſe accerſendum Roma- ,,
num præſidium: cum iis qui ad ſe ,,
tuendos veniſſent, omnia ſibi & eſſe ,,
conſociata, & ad ultimum fore. Hoc ,,
colloquium abſtulit ſpem Annibali
per proditionem recipiendæ Nolæ:
itaque oppidum coronâ circundedit,
ut ſimul ab omni parte mœnia aggre-
deretur. Quem ut ſucceſſiſſe muris
Marcellus vidit, inſtructa intra por-
tam acie, cum magno tumultu erupit.
Aliquot primo impetu perculſi, cæſi-
que ſunt: deinde concurſu ad pugnam
facto, æquatiſque viribus, atrox cœ-
pit eſſe pugna: memorabiliſque inter
paucas fuiſſet, ni ingentibus procellis
effuſus imber diremiſſet pugnantes.
Eo die commiſſo modico certamine,
atque irritatis animis in urbem Ro-
mani, Pœni in caſtra ſeſe receperunt.
tamen Pœnorum prima eruptione
perculſi ceciderunt haud plus quam
XXX. Romanorum nullus. Imber
continens per noctem totam uſque ad
horam tertiam diei inſequentis tenuit:
itaque quanquam utraque pars avida
certaminis erat, eo die tamen renue-
runt ſeſe munimentis. tertio die An-
nibal partem copiarum prædatum in
agrum

a Cap. XLIII.

b Cap. XLIV.

agrum Nolanum miſit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit. neque Annibal detrectavit. Mille fere paſſuum inter urbem erant, caſtraque. eo ſpacio (& ſunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte utraque ſublatus, proximos ex cohortibus iis quæ in agros prædatum exierant, ad prælium jam commiſſum revocavit: Et Nolani aciem Romanam auxerunt. quos collaudatos Marcellus in ſubſidiis ſtare, & ſaucios ex acie efferre juſſit: pugna abſtinerent, niſi ab ſe ſignum accepiſſent.

a Prælium erat anceps, ſumma vi & duces adhortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulſis priore anno ab Nola ab eodem ſe duce, milite alio, inſtare jubet. Non omnes eſſe in acie, prædantes vagari in agro, ſed qui pugnant marcere Campana luxuria, vino, ſcortis, omnibuſque luſtris per totam hyemem confectos. abiſſe illam vim, vigoremque: dilapſa eſſe robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumque ſuperata ſint juga. reliquias illorum virorum vix arma membraque ſuſtinentes pugnare. Capuam Annibali Cannas fuiſſe. ibi militarem diſciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi ſpem futuri extinctam. Cum hæc exprobrando hoſti, Marcellus ſuorum militum animos erigeret. Annibal multo gravioribus probris increpat. Arma, ſignaque eadem ſe *ajebat* noſcere, quæ ad Trebiam Thraſymenumque, poſtremo ad Cannas viderit, habueritque, militem alium profecto ſe in hyberna Capuam duxiſſe, alium inde eduxiſſe. Legatumne Romanum, & legionis unius atque alæ magno certamine vix tolerat pugnam, quos binæ acies conſulares nunquam ſuſtinuerunt? Marcellus tyrone milite, ac Nolanis ſubſidiis inultus nos jam iterum laceſſit? ubi ille meus miles eſt, qui erepto ex equo C. Flaminio conſuli caput abſtulit? ubi qui L. Paulum ad Cannas occidit? ferrum ne habet? an dextræ torpent? an quid prodigii eſt aliud? qui pauci plures vincere ſoliti eſtis, nunc paucis plures vix reſiſtitis? Romam vos expugnaturos ſi quis duceret fortes lingua jactabatis. en nunc minor res eſt. hic experiri vim virtutemque volo. expugnare Nolam campeſtrem urbem, non flumine, non mari ſeptam. hinc vos ex tam opulenta urbe præda, ſpoliiſque onuſtos vel ducam quo voletis, vel ſequar.

b Nec bene nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Cum omni parte pellerentur, Romaniſque creſcerent animi, non duce ſolum adhortante, ſed Nolanis etiam per clamorem favoris indicem accendentibus ad ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in caſtra compulſi ſunt. quæ oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hoſtium plus mille cæſi eo die, capti mille D C. & ſigna militaria undeviginti, & duo elephanti, quatuor in acie occiſi. Romanorum minus mille interfecti. Poſterum diem, induciis datis, ſepeliendo utrinque cæſos in acie, conſumpſerunt. Spolia hoſtium Marcellus Vulcano votum cremavit. Tertio poſt die (ob iram credo aliquam, aut ſpem liberalioris militiæ) mille C C L X X. equites, miſti Numidæ Hiſpanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fideli que opera in eo bello uſi ſunt ſæpe Romani. Ager Hiſpanis in Hiſpania, Numidis in Africa poſt bellum virtutis cauſa latus datus eſt. Annibal ab Nola remiſſo in Brutios Hannone, cum quibus venerat, copiis, ipſe Apuliæ hyberna petit, circaque Arpos conſedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Annibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea caſtra convecto, quæ ſuper Sueſſulam erant, munimentiſque firmatis, & præſidio quod per hyberna ad tutandum locum ſatis eſſet relicto, ipſe Capuam propius movit caſtra, agrumque Campanum ferro igníque eſt depopulatus: donec coacti ſunt Campani nihil admodum viribus ſuis fidentes egredi portis; & caſtra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. Itaque equeſtribus præliis laceſſebant hoſtem. Inter multos nobiles equites Campanos acerrimus erat Jubellius, cognomine Taurea: civis indidem erat, longe omnium Campanorum, fortiſſimus eques: adeo ut cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Aſellus gloria equeſtri æquaret. Hunc Taurea cum diu perluſtrans oculis obequitaſſet hoſtium turmis, tandem facto ſilentio, ubi eſſet Claudius Aſellus quæſivit, *& quoniam verbis ſecum de virtute ambigere ſolitus eſſet*,

P 2

a Cap. XLV.

b Cap. XLVI.

eſſet, cur non ferro decerneret? daretque opima ſpolia victus ? aut victor caperet ?

a Hæc ubi Aſello nunciata ſunt in caſtra, id modo moratus, ut conſulem percunctaretur, *liceretne extra ordinem in provocantem hoſtem pugnare:* permiſſu ejus arma extemplo cepit, provectuſque ante ſtationes equo, *Tauream* nomine compellavit, congredique ubi vellet juſſit. Jam Romani ad ſpectaculum pugnæ ejus frequentes exierant; & Campani non vallum modo caſtrorum, ſed mœnia etiam urbis proſpectantes repleverant. Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitaſſent, infeſtis haſtis concitarunt equos, dein libero ſpatio inter ſe ludificantes, ſine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano: *Equorum*, inquit, *hoc non equitum erit certamen, niſi è campo in cavam hanc viam dimittimus equos, ibi nullo ad evagandum ſpatio cominus conſerentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius egit. Taurea verbis ferocior quam re: *Minime ſis*, inquit, *canterium in foſſâ*, quæ vox in ruſticum inde proverbium prodita. Claudius eum ex via longe perequitaſſet nullo obvio hoſte, in campum rurſus evectus, increpans ignaviam hoſtis, cum magno gaudio & gratulatione victor in caſtra redit. Huic pugnæ equeſtri rem quam ſatis certam, communis æſtimatio eſt, mirabilem certe, adjiciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius ſequeretur, parenti hoſtium portæ invectum, per alteram, ſtupentibus miraculo hoſtibus, intactum evaſiſſe.

b Quieta inde ſtativa fuere, ac retro etiam conſul movit caſtra, ut ſementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altæ in ſegetibus herbæ pabulum præbere poterant. id convexit in Claudiana caſtra ſuper Sueſſulam, ibique hyberna ædificavit. M. Claudio proconſuli imperavit, *ut retento Nolæ neceſſario ad tuendam urbem præſidio, cæteros milites dimitteret Romam, ne oneri ſociis, & ſumptui reipublicæ eſſent.* Et T. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones cum duxiſſet, M. Valerium inde prætorem Brunduſium cum eo quem Luceriæ habuerat exercitu miſit, tuerique oram agri Salentini, & providere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, juſſit. Exitu æſtatis ejus qua hæc geſta perſcripſimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, quantas quamque proſperas in Hiſpania res geſſiſſent: ſed pecuniam in ſtipendium, veſtimentaque & frumentum exercitui, & ſociis navalibus omnia deeſſe. quod ad ſtipendium attineat, ſi ærarium inops eſſet, ſe aliquam rationem inituros, quo modo ab Hiſpanis ſumant. cætera utique ab Roma mittenda eſſe: nec aliter exercitum aut provinciam retineri poſſe. Literis recitatis, nemo omnium erat, qui non & vera ſcribi, & poſtulari æqua fateretur. ſed occurrebat animis, quantos exercitus terreſtres navaleſque tuerentur: quantaque nova claſſis mox paranda eſſet, ſi bellum Macedonicum moveretur Siciliam ac Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuiſſent, vix præſides provinciarum exercitus alere: tributo ſumptus ſuppeditari. verum cum ipſum tributum conferentium numerum, tantis exercituum ſtragibus & ad Thraſymenum lacum & ad Cannas imminutum: tum qui ſupereſſent pauci, ſi multiplici gravarentur ſtipendio, alia perituros peſte. itaque niſi fide ſtaret reſpublica, opibus non ſtaturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori eſſe, indicandaſque populo publicas neceſſitates, exhortandoſque qui redempturis auxiſſent patrimonia, ut reipublicæ, ex qua creviſſent, ad tempus commodarent: conducerentque ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hiſpanienſem opus eſſent: ut cum pecunia in ærario eſſet, iis primis ſolveretur. Hæc prætor in concione edixit, *qua die veſtimenta, frumentum, Hiſpanienſi exercitui, præbenda, quæque alia opus eſſent navalibus ſociis, eſſet locaturus.*

c Ubi ea dies venit, ad conducendum tres ſocietates aderant hominum undeviginti: quorum duo poſtulata fuere: unum, *ne alii triennio eo publicani eſſent*: alterum, *ut quæ in naves impoſuiſſent, ab hoſtium tempeſtatiſque vi publico periculo eſſent.* Utroq; impetrato conduxerunt, privataque pecunia reſ. publ. adminiſtrata eſt. Hi mores, eaque charitas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo ſunt, ſic ſumma fide præbita: nec quicquam deſideratum, ac ſi ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Aſdrubale ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos, oppugnabatur: Inter hæc terna caſtra hoſtium Scipio-

a Cap. XLVII. b Cap. XLVIII. c Cap. XLIX.

piones eum in urbem ſociorum magno certamine ac ſtrage ob ſilentium perveniſſent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt. cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro ſe pugnantem Romanum exercitum vidiſſent, ad caſtra maxima oppugnanda, quibus Aſdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginienſium, ibi rem ſummam agi cernentes, convenerunt. itaque eruptione è caſtris pugnatum eſt. LX. hoſtium millia eo die in pugna fuerunt, ſexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipſi erant, Romani hoſtium ceciderint, ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, unde ſexaginta militaria ſigna, elephantis V. in prælio occiſis: terniſque caſtris eo die potiti ſunt. Illiturgi obſidione liberata, ad Incibili oppugnandum Punici exercitus traducti, ſuppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda aut merces eſſet, & tum juventute abundante. Iterum ſignis collatis eadem fortuna utriuſque partis pugnatum. ſupra XIII. millia hoſtium cæſa, ſupraque tria capta, cum ſignis duobus & XL. & novem elephantis. Tum vero omnes prope Hiſpaniæ populi ad Romanos defecerunt. multoque majores ea æſtate in Hiſpania, quam in Italia res geſtæ.

LIBER XXIV.

BREVIARIUM.

HIeronymus, Syraeuſanorum rex, ad Carthaginienſes defecit: & propter crudelitatem ſuperbiamque à ſuis interfectus eſt. T. Sempronius proconſul proſpere adverſus Pœnos, & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, ſervorum maxime opera, quos liberos eſſe juſſit. C L. Marcellus Coſ. in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos deſecerat, Syracuſas obſedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum eſt; qui ad Apolloniam nocturno prælio oppreſſus fugatuſque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perſugit. Ad id bellum gerendum Valerius prætor miſſus eſt. Res præterea in Hiſpania à P. Cn. Scipionibus adverſus Carthaginienſes geſtas continet. Syphax rex Numidarum in amicitiam aſcitus contra Maſaniſſam regem Maſſiliorum pro Carthaginienſibus pugnans, victus, in Hiſpaniam ad Scipionem cum maxima manu tranſiit contra Gader: ubi anguſto freto Africa & Hiſpania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti ſunt: quorum auxiliis accitis, tunc primum mercenarium militem Romana caſtra habuerunt.

CAPUT I.

UT ex Campania in Brutios reditum eſt, Hanno adjutoribus & ducibus Brutiis Græcas urbes tentavit: eo facilius in ſocietate manentes Romana, quod Brutios, quos & oderant & metuebant, Carthaginienſium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum eſt, dieſque aliquot ibi nequicquam abſumpti. Interim Locrenſes frumentum, lignaque & cætera neceſſaria uſibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hoſtibus eſſet: & indies major omnibus portis multitudo effundi. poſtremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permiſtam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emiſit. qui *violare quenquam vetiti, tantum ut excluderent, ab urbe fuga diſſipatos*, turmas objecere. Dux ipſe loco ſuperiore caſtra ponit, unde agros urbemque poſſit conſpicere. Brutiorum cohortem adire muros, atque evocate principes Locrenſium ad colloquium juſſit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortati ad urbem tradendam. Brutiis in colloquio nullius rei primo fides eſt: deinde ut Pœnus apparuit in collibus & refugientes pauci aliam omnem mul-

multitudinem in poteſtate hoſtium eſſe afferebant, tum metu victi, conſulturos ſe populum reſponderunt. advocataque extemplo concione, cum & leviſſimus quiſque novas res, novamque ſocietatem mallet, & quorum propinqui extra urbem intercluſi ab hoſtibus erant, velut obſidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti probarent conſtantem fidem, quam probatam tueri auderent: haud dubie in ſpeciem conſenſu fit ad Pœnos deditio. L. Attilio præfecto præſidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impoſitis in naves, ut Rhegium deveherentur: Amilcarem, Pœnoſque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. Cujus rei prope non ſervata fides deditis eſt, cum Pœnus dolo dimiſſum Romanum incuſaret, Locrenſes profugiſſe ipſum cauſarentur. Inſecuti etiam equites ſunt, ſi quo caſu in freto æſtus morari, aut deferre naves in terram poſſet. & eos quidem quos ſequebantur, non ſunt adepti, alias à Meſſana trajicientes freto Rhegium naves conſpexerunt. milites erant Romani à Claudio prætore miſſi ad obtinendam urbem præſidio.

a Itaque Rhegio extemplo abſceſſum eſt. Locrenſibus juſſu Annibalis data pax, *ut liberi ſuis legibus viverent: urbs pariter & portus in poteſtate Locrenſium eſſet: ſocietas eo jure ſtaret, ut Pœnus Locrenſem, Locrenſiſque Pœnum pace ac bello juvaret.* Sic à freto Pœni reducti, frementibus Brutiis; quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos ſe deſtinaverant, intactas reliquiſſent. Itaque per ſe ipſi conſcriptis armatiſque juventutis ſuæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipſam urbem, & maritimam plurimum acceſſurum opibus, ſi in ora maris portum ac urbem mœnibus validam tenuiſſent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non acerſere ad auxilium Pœnos ſatis audebant, ne quid non pro ſociis egiſſe viderentur: & ſi Pœnus rurſus magis arbiter pacis, quam adjutor belli fuiſſet, ne in libertatem Crotonis, ſicut ante Locrorum, fruſtra pugnaretur. Itaque optimum viſum eſt, ad Annibalem mitti legatos: caverique ab eo, ut receptus Croto Brutiorum eſſet. Annibal cum præſentium eam conſultationem eſſe reſpondiſſet, & ad Hannonem eos rejeciſſet, ab Hannone nihil certi allatum. nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: & ſperabant, cum Brutius oppugnaret, Pœnos nec probare nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad ſe defecturos. Crotone nec conſilium unum inter populares, nec voluntas erat. Unus velut morbus invaſerat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus diſſentirent, ſenatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam diſſentionem in urbe perfuga nunciat Brutiis, *Ariſtomachum eſſe principem plebis, tradendæque auctorem urbis, & in vaſta urbe, lateque omnibus disjectis mœnibus partitas ſtationes cuſtodiaſque ſenatorum ac plebis eſſe, quacunque cuſtodiant plebis homines, ea patere aditum.* Auctore ac duce perfuga Brutii corona cinxerunt urbem, acceptique à plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepêre. Arcem optimates tenebant, præparato jam ante talem caſum perfugio. Eodem Ariſtomachus perfugit, tanquam Pœnis, non Brutiis auctor urbis tradendæ fuiſſet.

b Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia paſſuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. Poſt vaſtitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur, flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, procul iis quæ inhabitabantur. ſex millia aberat ab urbe nobile templum, ipſa urbe nobilius, Laciniæ Junonis, ſanctum omnibus circa populis. lucus ibi frequenti ſylva, & proceris abietis arboribus ſeptus. læta in medio paſcua habuit, ubi omnis generis ſacrum deæ paſcebatur pecus ſine ullo paſtore: ſeparatimque egreſſi cujuſque generis greges nocte remeabant ad ſtabula, nunquam inſidiis ferarum, non fraude violati hominum. magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaque inde aurea ſolida facta, & ſacrata eſt: inclitumque templum divitiis etiam, non tantum ſanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerunque tam inſignibus locis. Fama eſt aram eſſe in veſtibulo templi, cujus cinerem nullus unquam moveat ventus. Et arx Crotonis una parte imminet mari, altera vergente in agrum, ſitu naturali quondam munita, poſtea & muro cincta, quà per adverſas rupes ab Dionyſio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem ſatis, ut

a Cap. II.

b Cap. III.

ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumſedente eum Brutiis eos etiam plebe ſua. Poſtremo Brutii cum ſuis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti neceſſitate, Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Brutiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vaſtam ac deſertam bellis urbem paterentur, omnium neminem præter Ariſtomachum movit. morituros ſe affirmabant citius, quam immiſti Brutiis, in alienos ritus, mores, legeſque ac mox linguam etiam verterentur. Ariſtomachus unus, quando nec ſuadendo ad deditionem ſatis valebat: nec ſicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenſes brevi poſt legati quum permiſſu Hannonis arcem intraſſent, perſuadent, ut traduci ſe in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. jam hoc ut ſibi liceret, impetraverant & ab Annibale, miſſis ad idipſum tum legatis. Ita Crotone exceſſum eſt: deductique Crotoniatæ ad mare, naves conſcendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hyems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius conſul, Annibal haud procul Arpis hybernabat. Inter eos levia prælia ex occaſione aut opportunitate hujus aut illius partis oriebantur: meliorque eis Romanus, & indies cautior tutiorque ab inſidiis fiebat.

a In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus tranſlatum, puerum vix dum libertatem, nedum dominationem modice laturum. Læte id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero, ultima ſenecta voluiſſe dicitur liberas Syracuſas relinquere; ne ſub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic conſilio ejus ſumma ope obſiſtere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes ſe, viroſque ſuos Andronodorum, & Zoilum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonageſimum jam agenti annum, circumſeſſo dies noctéſque muliebribus blanditiis, liberare animum, & convertere ad publicam privatamque curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit, quos precatus eſt moriens, *ut fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab ſe cultam, inviolatam ſervarent: juvenemque ſuis potiſſimum veſtigiis inſiſtere vellent: diſciplinæque in qua edoctus eſſet.* Poſt hæc mandata cum expiraſſet, tutores prodeunt, teſtamento prolato, pueroque in concionem producto (erat autem XV. tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores diſpoſiti erant, approbantibus teſtamentum, cæteris velut patre amiſſo in orba civitate omnia timentibus: funus fit regium, magis amore civium & charitate, quam cura ſuorum celebre. Deinde cæteros tutores ſummovet Andronodorus: *juvenem jam eſſe* dictitans *Hieronymum, ac regni potentem*; deponendoque tutelam, quæ ipſi cum pluribus communis erat, in ſe unum omnium vires convertit.

b Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracuſanos, ſuccedendi tantæ charitati Hieronis. verum enimvero Hieronymus, velut ſuis vitiis deſiderabilem efficere vellet avum, primo ſtatim conſpectu omnia quam diſparia eſſent, oſtendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumque ejus Gelonem, nec veſtis habitu, nec alio ullo inſigni differentes à cæteris civibus vidiſſent, conſpexere purpuram, ac diadema, ac ſatellites armatos: quadrigiſque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionyſii tyranni. Hunc tam ſuperbum apparatum, habitumque, convenientes ſequebantur mores, contemptus omnium hominum, ſuperbæ aures, contumelioſa dicta: aditus non alienis modo, ſed tutoribus etiam difficiles: libidines novæ, inhumana crudelitas. itaque tantus omnes terror invaſerat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga præverterent metum ſuppliciorum. Tres ex iis, quibus ſolis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus & Zoilus, generi Hieronis, & Thraſo quidam de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur. Tendendo autem duo ad Carthaginienſes, Thraſo ad ſocietatem Romanam, certamine ac ſtudiis interdum in ſe convertebant animum adoleſcentis Conjuratio in tyranni caput facta indicatur per Calonem quendam æqualem Hieronymi, & jam inde à puero in omnia familiaria jura aſſuetum. Index unus ex conjuratis Theodorum, à

a Cap. IV.

b Cap. V.

quo ipſe appellatus erat, nominare potuit, qui comprehenſus extemplo, traditusque Andronodoro torquendus de ſe ipſe haud cunctanter faſſus, conſcios celabat. poſtremo cum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis ſe ſimulans, avertit ab conſciis in inſontes indicium. *Thraſonem eſſe auctorem conſilii* mentitus: *nec niſi tam potentis duce confiſos, rem tantam auſuros.* ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capita viliſſima fingenti inter dolores gemituſque occurrêre. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraſo nominatus fecit. itaque extemplo traditur ad ſupplicium: adjectique pœnæ cæteri juxta inſontes. Conſciorum nemo, cum diu ſocius conſilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodori fiduciæ fuit: tantumque ipſi Theodoro virium ad arcana occultanda.

a Itaque quod unum vinculum cum Romanis ſocietatis erat, Thraſone ſublato è medio, extemplo haud dubie ad defectionem res ſpectabat. legatique ad Annibalem miſſi: ac remiſſi ab eodem Annibale nobiles adoleſcentuli, Hippocrates & Epicides, nati Carthagine, ſed oriundi ab Syracuſis exule avo, Pœni ipſi materno genere. per hos juncta ſocietas Annibali, ac Syracuſano tyranno: nec invito Annibale apud tyrannum manſerunt. Appius Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat: ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum miſſi. qui cum ſeſe ad renovandam ſocietatem, quæ cum avo fuiſſet, veniſſe dicerent, per ludibrium auditi, dimiſſique ſunt ab quærente per jocum Hieronymo, quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuiſſet: vix credibilia enim legatos Annibalis narrare: velle quid veri ſit, ſcire, ut ex eo, utram ſpem ſequatur, conſilium capiat. Romani, cum ſerio legationes audire cœpiſſet, redituros ſe ad eum dicentes eſſe. monito magis eo quam rogato ne fidem temere mutaret, proficiſcuntur. Hieronymus legatos Carthaginem miſit ad fœdus ex ſocietate cum Annibale faciendum pacto convenit, ut cum Romanos Sicilia expuliſſent (id autem brevi fore, ſi naves atque exercitum miſiſſent) Himera amnis, qui ferme inſulam dividit, finis regni Syracuſani ac Punici imperii eſſet. Aliam deinde inflatus aſſentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, ſed Pyrrhi etiam regis materni avi jubebant meminiſſe, legationem miſit. quia æquum cenſebat, Siciliam ſibi omnem cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthagìnienſi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi, neque mirabantur in juvene furioſo, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

b Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam cum præmiſſis Hippocrate atque Epicide, cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præſidiis tenebantur Romanis, & ipſe in Leontinos cum cætero omni exercitu (erant autem ad XV. millia peditum equitumque) profectus eſſet: liberas ædes conjurati (& omnes forte militabant) imminentes viæ anguſtæ, qua deſcendere ad forum rex ſolebat, ſumpſerunt. ibi cum inſtructi armatique cæteri tranſitum expectantes ſtarent, uni ex eis (Indigemini fuit nomen) quia cuſtos corporis erat, partes datæ ſunt, ut cum appropinquaret januæ rex, per cauſam aliquam in anguſtiis ſuſtineret ab tergo agmen. Ita ut convenerat, factum eſt. tanquam laxaret elatum pedem ab ſtricto nodo moratus turbam Indigeminés, tantum intervalli fecit, ut cum in prætereuntem ſine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam ſuccurri poſſet. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem jam haud dubie obſtantem tela conjiciuntur: per quæ tamen duobus acceptis vulneribus, evaſit. fuga ſatellitum, ut jacentem videre regem, facta eſt. Interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracuſas pergunt ad præoccupanda Andronodori regiorumque aliorum conſilia. Incerto rerum ſtatu, Appian. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, ſenatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginienſi populo & Annibali conciliari, ipſe adverſus Syracuſana conſilia, provinciam regnique fines, omnia convertit præſidia. Exitu anni ejus Q. Fabius ex auctoritate ſenatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communitatem præſidiumque impoſuit. inde Romam comitiorum cauſa veniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit, atque ex itinere præter urbem in campum deſcendit. Eo die cum ſors prærogativæ ante juniorum exiſſet, eaque T. Otacilium & M. Æmilium Regillum conſules diceret, tum Q. Fa-

a Cap. VI.

b Cap. VII.

Fabius ſilentio facto tali oratione eſt uſus.

a Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoſte haberemus, in quo negligentiæ aut errori locus eſſet: qui veſtris ſtudiis, quæ in campum ad mandandos quibus velitis honores, affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminiſſe videretur veſtræ libertatis, ſed cum hoc hoſte nunquam ab ullo duce ſine ingenti noſtra clade certatum ſit: eadem vos cura, qua in aciem armati deſcenditis, inire ſuffragium ad creandos conſules decet, ſibi ſic quemque dicere, Annibali imperatori parem conſulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano ſummo equiti provncanti, ſummus Romanus eques Aſellus Claudius oppoſitus. Adverſus Gallum quondam provocantem in ponte Anienis, Manlium fidentem & animo & viribus miſere majores noſtri. Ob eandem cauſam haud multis annis poſt fuiſſe non negaverim, eur M. Valerio non diffideretur arma capienti adverſus ſimiliter provocantem ad certamen Gallum. Quemadmodum pedites equiteſque optamus ut validiores, ſi minus, ut pares hoſti habeamus: Ita duci hoſtium parem imperatorem quæramus. Cum, qui eſt ſummus in civitate dux, eum legerimus: tum repente lectus, in annum creatus, adverſus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis, neque temporis, neque juris incluſum anguſtiis, quo minus ita omnia gerat adminiſtretque, ut tempora poſtulabunt belli. nobis autem in apparatu ipſo, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales viros creare vos conſules deceat, ſatis eſt dictum. reſtat ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen eſt Quirinalis, quem neque mittere à ſacris neque retinere poſſumus; ut non deûm aut belli deſeramus curam. Otacilius ſororis meæ filiam uxorem, atque ex ea liberos habet. cæterum non ea veſtra in me, majoreſque meos merita ſunt, ut non potiorem privatis neceſſitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare poteſt; ubi ſæva orta tempeſtas eſt, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro & gubernatore opus eſt. Non tranquillo navigamus, ſed jam aliquot procellis ſubmerſi pene ſumus. Itaque quis ad gubernacula ſedeat, ſumma cura providendum ac præcavendum nobis eſt. In minore re experti, T. Otacili, operam tuam ſumus, haud ſane cur ad majora tibi fidamus, documenti quicquam dediſti. Claſſem hoc anno, cui tu præfuiſti, trium rerum cauſa paravimus: ut Africæ oram popularetur: ut tuta nobis Italiæ littora eſſent: ante omnia, ne ſupplementum cum ſtipendio commeatuque ab Carthagine Annibali tranſportaretur. Create conſulem T. Otacilium, non dico ſi omnia hæc, ſed ſi aliquid eorum reipublicæ præſtitit. Sin autem te claſſem obtinente, etiam velut pacato mari quælibet Annibali tuta atque integra ab domo venerunt: ſi ora Italiæ infeſtior hoc anno, quam Africæ fuit: quid dicere potes, cur te potiſſimum ducem Annibali hoſti opponant? Si conſul eſſes, dictatorem dicendum exemplo majorum noſtrorum cenſeremus. nec tu id indignari poſſes, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi quam te, magis nullius intereſt, quam tua T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus ſub quo concidas. Ego magnopere ſuadeo, eodem animo, quo, ſi ſtantibus vobis in aciem armatis repente delegendi duo imperatores eſſent, quorum ductu atque auſpicio dimicaretis, hodie quoque conſules creetis, quibus ſacramenta liberi noſtri dicant; ad quorum edictum conveniant: ſub quorum tutela atque cura militent. Lacus Thraſymenus, & Cannæ, triſte ad recordationem exemplar: at ad præcavendum ſimile, utiles documento ſunt.

b Prærogativa juniorum in ſuffragium revocata, cum Titus Otacilius ferociter eum continuare conſulatum velle vociferaretur, atque obſtreperet, lictores ad eum accedere conſul juſſit: & quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum ſecuribus ſibi faſces præferri. Interim prærogativa ſuffragium init: creatique in ea conſules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium, eoſdem conſules cæteræ centuriæ ſine variatione ulla dixerunt. & prætor unus refectus, Quintus Fulvius Flaccus, novi alii creati: T. Otacilius Craſſus iterum, Quintus Fabius

a Cap. VIII. *b Cap. IX.*

conſulis filius, qui tum ædilis curulis erat: P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis S.C. factum eſt, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia eſſet; iſque potiſſimum conſulibus ad bellum profectis, urbi præeſſet. Aquæ magnæ & nives eo anno fuerunt; Tiberiſque agros inundavit cum magna ſtrage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno ſecundi Punici belli Quintus Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, conſulatum ineuntes, plus ſolito converterant in ſe civitatis animos. multis enim annis, tale conſulum par non fuerat. Referebant ſenes, ſic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, ſic poſtea Papyrium & Carvilium adverſus Samnites, Brutioſque, & Lucanum cum Tarentino populum conſules declaratos. Abſens Marcellus conſul creatus, cum ad exercitum eſſet: præſenti Fabio atque comitia habente conſulatus continuatus. Tempus ac neceſſitas belli, ac diſcrimen ſummæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut ſuſpectum cupiditatis imperii conſulem haberet, quin laudabant potius magnitudinem animi: quod cum ſummo imperatore eſſe opus reipubl. ſciret, ſeque eum haud dubie eſſe: minoris invidiam ſuam, ſi qua ex re orietur, quam utilitatem reipub. feciſſet.

a Quo die magiſtratum inierunt conſules, ſenatus in capitolio eſt habitus: decretumque omnium primum, ut conſules ſortirentur compararentve inter ſe, uter cenſoribus creandis comitia haberet, prius quam ad exercitum proficiſceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus qui ad exercitus erant: juſſique in provinciis manere, T. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, T. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni proprætor Q. Mutius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundufium oræ maritimæ, intentus adverſus omnes motus Philippi Macedonum regis, præeſſet. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia, T. Otacilio claſſis eadem quam adverſus Carthaginienſes priore anno habuiſſet. Prodigia eo anno multa nunciata ſunt: quæ quo magis credebant ſimplices ac religioſi homines, eo etiam „ plura nunciabantur. Lanuvii in æde „ intus Soſpitæ Junonis corvos nidum „ feciſſe. In Apulia palmam viridem „ arſiſſe. Mantuæ ſtagnum effuſum „ Mincio amni cruentum viſum. Et „ Calibus creta, & Romæ in foro Boario ſanguine pluiſſe. Et in vico Iſtrico fontem ſub terra tanta vi aquarum fluxiſſe, ut ſerias doliaque quæ „ in eo loco erant, provoluta velut „ impetus torrentis tulerit. Tacta de „ cœlo atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque viam, „ murum ac portam Gabiis. *Iam alia* „ *vulgata miracula erant*, haſtam „ Martis Præneſte ſua ſponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe*, clamaſſe: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ „ aram in cœlo, ſpecieſque hominum „ circum eam cum candida veſte viſas „ eſſe. Quin Romæ quoque in ipſa „ urbe ſecundum apum examen in „ foro viſum. quod mirabile eſt, quia „ rarum. affirmantes quidam *legiones ſe armatas in Ianiculo videre*, concitaverunt civitatem ad arma: qui cum in Janiculum iviſſent, negarunt quemquam ibi, præter aſſuetos collis ejus cultores, apparuiſſe. Hæc prodigia hoſtiis majoribus procurata ſunt ex Aruſpicum reſponſo; & ſupplicatio omnibus diis, quorum pulvinaria Romæ ſint, indicta eſt.

b Perpetratis quæ ad pacem deûm pertinebant, de repub. belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque eſſent, Coſſ. ad ſenatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas Coſſ. ſibi ſumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum T. Gracchum circa Luceriam præeſſe: ſingulas C. Terentio Procoſ. ad Picenum & M. Valerio ad claſſem circa Brundufium, & duas urbi præſidium relinqui. Hic ut numerus legionum expleretur, ſex novæ legiones erant ſcribendæ. Eas primo quoque tempore Coſſ. ſcribere juſſi, & claſſem parare, ut cum eis navibus: quæ pro Calabriæ littoribus in ſtatione eſſent, CL. longarum navium claſſis eo anno expleretur. delectu habito, & navibus novis deductis, Q. Fabius comitia cenſoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus, & P. Furius Philus. Cum increbreſceret rumor, bellum in Sicilia eſſe, T. Otacilius eo cum claſſe proficiſci juſſus eſt. Cum deeſſent nautæ, Coſſ. ex S. C. edixerunt,

a Cap. X.

b Cap. XI.

runt, ut qui L. Æmilio, C. Flaminio cenſoribus millibus æris quinquaginta ipſe, aut pater ejus cenſus fuiſſet, uſque ad centum millia, aut cui poſtea res tanta eſſet facta, nautam unum cum ſex menſium ſtipendio daret. qui ſupra centum millia, uſque ad CCC millia, tres nautas cum ſtipendio annuo: qui ſupra trecenta millia uſque ad decies æris, quinque nauras: qui ſupra decies, ſeptem: ſenatores octo nautas cum annuo ſtipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ, armati inſtructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis, naves conſcenderunt. Tum primum eſt factum, ut claſſis Romana ſociis navalibus privata impenſa paratis compleretur.

a Hic major ſolito apparatus præcipuè conterruit Campanos, ne ab obſidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos ad Annibalem oratum miſerunt, ut Capuam exercitum admoveret, ad eam oppugnandam novos exercitus ſcribi Romæ, nec ullius urbis defectioni magis infenſos eorum animos eſſe. Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Annibal ratus, ne prævenirent Romani: profectus Arpis, ad Tifata in veteribus caſtris ſuper Capuam conſedit. inde Numidis Hiſpaniſque ad præſidium ſimul caſtrorum, ſimul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacum Averni per ſpeciem ſacrificandi, re ipſa ut tentaret Puteolos, quique ibi præſidio erant, deſcendit. Maximus poſtquam Annibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum eſt, nec die, nec nocte intermiſſo itinere, ad exercitum redit: & T. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium Pr. (is filius Coſ. erat) Luceriam Graccho ſuccedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo Pr. profecti: P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præeſſet. & cæteri in ſuas quiſque provincias profecti. & quibus prorogatum imperium erat, eaſdem quas priore anno regiones obtinuerunt.

b Ad Annibalem, cum ad lacum Averni eſſet, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt partim ad Thraſymenum lacum, partim ad Cannas capti, dimiſſique domos cum eadem comitate, qua uſus adverſus omnes Romanorum ſocios Pœnus fuerat. Ii memores beneficiorum ejus, perpuliſſe magnam partem ſe juventutis Tarentinæ referunt, ut Annibalis amicitiam ac ſocietatem, quam populum Romanum mallent: legatoſque ab ſuis miſſos rogare Annibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat, ſi ſigna ejus, ſi caſtra conſpecta à Tarento ſint, haud ullam interceſſuram moram quin urbs dedatur. in poteſtate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam eſſe. Annibal collaudatos eos, oneratoſque ingentibus promiſſis domum ad cœpta maturanda redire jubet: ſe in tempore affuturum eſſe. Hae cum ſpe dimiſſi Tarentini, ipſum ingens cupido inceſſerat Tarenti potiundi. urbem eſſe videbat cum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportune verſam, regemque Philippum hunc portum, ſi tranſiret in Italiam, cum Brunduſium Romani haberent, periturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat: & dum ibi moratur, pervaſtato agro Cumano uſque ad Miſeni promontorium, Puteolos repente agmen convertit, ad opprimendum præſidium Romanum. Sex millia hominum erant; & locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præſidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira, quam potiundæ urbis ſpe proceſſit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota eſt plebs, jam diu averſa ab Romanis, & infeſta ſenatui ſuo. itaque legati ad accerſendum Annibalem cum haud dubio promiſſo tradendæ urbis venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus Coſ. à primoribus accitus die uno Sueſſulam à Calibus, cum Vulturnus amnis trajicientem moratus eſſet, contenderat. inde proxima nocte ſex millia peditum, equiteſque CCC. qui præſidio ſenatui eſſent, Nolam intromiſit. & uti à Coſ. omnia impigre facta ſunt ad præoccupandam Nolam: ita Annibal tempus terebat, bis jam ante nequicquam tentata re ſegnior ad credendum Nolanis factus.

c Iiſdem diebus & Q. Fabius Coſ. ad Caſilinum tentandum, quod præſidio Punico tenebatur, venit, & ad Beneventum, velut ex compoſito parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera T. Gracchus ab Luceria acceſſit, qui primo oppidum intravit. deinde ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calonem fluvium caſtra poſuiſſe, & inde agrum populari audivit: & ipſe egreſ-

a Cap. XII. *b Cap.* XIII. *c Cap.* XIV.

egreſſus mœnibus mille ferme paſſus ab hoſte caſtra locat: ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat: qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam poſtulare palam maluerant: ſenſerat tamen hybernis egrediens murmur in agmine eſſe querentium, nunquamne liberi militaturi eſſent? ſcripſeratque ſenatui, non tam quid deſiderarent, quam quid metuiſſent, bona fortique opera eorum ſe ad eam diem uſum: neque ad exemplum juſti militis quicquam eis præter libertatem deeſſe. De eo permiſſum ipſi erat facere quod è repub. duceret eſſe. Itaque priuſquam cum hoſte manum consereret, pronunciat, „ tempus veniſſe ejus libertatis, quam „ diu ſperaſſent, potiundæ. Poſtera die „ ſignis collatis dimicaturum puro „ ac patenti campo, ubi ſine ullo inſi„ diarum metu vera virtute geri res „ poſſet. Qui caput hoſtis retuliſſet, „ eum ſe extemplo liberum juſſurum „ eſſe. qui loco ceſſiſſet, in eum „ ſervili ſupplicio animadverſurum „ Suam cuique fortunam in manu eſſe. „ libertatis auctorem eis non ſe forte „ ſolum, ſed Coſ. M. Marcellum & „ univerſos patres, qui conſulti ab ſe „ de libertate eorum ſibi permiſiſſent. Literas inde Coſ. ac Senatuſconſultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti aſſenſu eſt ſublatus, pugnam poſcebant, ſignumque ut daret extemplo ferociter inſtabant. Gracchus prœlio in poſterum diem pronunciato, concionem dimiſit. Milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat: armis expediendis quod reliquum diei fuit, conſumpſerunt.

a Poſtero die ubi ſigna cœperunt canere, primi omnium parati inſtructique ad prætorium conveniunt. ſole orto Gracchus in aciem copias eduxit. Nec hoſtes moram dimicandi fecerunt. Decem & ſeptem millia peditum erant, maxima ex parte Brutii ac Lucani: equites M. CC. inter quos pauci admodum Italici, cæteri Numidæ fere omnes, Maurique. Pugnatum eſt & acriter & diu, quatuor horis neutro inclinata eſt pugna. nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hoſtium precia libertati facta. nam ut quiſque hoſtem impigre occiderat, primum capita ægre inter turbam tumultumque abſcindendo, tempus terebat. deinde occupata dextra tenendo caput fortiſſimus quiſque pugnator eſſe deſierat: ſegnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni mil. Graccho nunciaverunt, neminem ſtantem jam vulnerari hoſtem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita eſſe: ſignum dari propere juſſit, projicerent capita, invaderentque hoſtem: claram ſatis & inſignem virtutem eſſe: nec dubiam libertatem futuram ſtrenuis viris. Tum redintegrata pugna eſt, & eques etiam in hoſtem emiſſus. Quibus cum impigre Numidæ concurriſſent, nec ſegnior, equitum quam peditum pugna eſſet, iterum in dubium adducta res: cum utrinque duces, Romanus Brutium Lucanumque toties à majoribus ſuis victos ſubactoſque, Pœnus mancipia Romana, & ex ergaſtulo militem verbis obtereret. Poſtremo pronunciat Gracchus, eſſe nihil quod de libertate ſperarent, niſi eo die fuſi fugatique hoſtes eſſent.

b Ea demum vox ita animos accendit, atque renovato clamore velut alii repente facti, tanta vi ſe in hoſtem intulerunt, ut ſuſtineri ultra non poſſent. Primo anteſignani Pœnorum, deinde ſigna perturbata, poſtremo tota impulſa acies: inde haud dubie terga data, ruuntq; fugientes in caſtra adeo pavidi, trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quiſquam reſtiterit: ac prope continenti agmine Romani inſecuti, novum de integro prœlium incluſi hoſtium vallo ediderint. ibi ſicut pugna impeditior in anguſtiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & à tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum cum ipſo duce effugerunt, alii omnes cæſi, aut capti. capta & ſigna duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis, præterquam hominum captorum, militi conceſſa eſt, & pecus exceptum eſt, quod intra dies triginta domini cognoviſſent. Cum præda onuſti in caſtra rediſſent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant ſegnius, nec in caſtra irruperant ſimul, metu pœnæ collem haud procul caſtris ceperunt. poſtero die per Tr. mil. inde deducti, concione militum advocata à Graccho, ſuperveniunt: ubi cum proconſul veteres milites primum, prout cujuſque virtus atque opera in ea pugna fuerat, mili-

a Cap. XV.

b Cap. XVI.

militaribus donis donaſſet: tunc quod ad volones attineret: *omnes* ait *malle laudatos à ſe, dignos, indignoſque quam quenquam eo die caſtigatum eſſe, quod bonum, fauſtum, felixque reipublicæ ipſiſque eſſet, omnes eos liberos eſſe jubere.* Ad quam vocem cum clamor ingenti alacritate ſublatus eſſet; ac nunc complexi inter ſe, gratulanteſque nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia P. R. Gracchoque ipſi precarentur, tum Gracchus: *Priuſquam omnes jure libertatis æquaſſem*, inquit, *neminem nota ſtrenui aut ignavi militis notaſſe volui: nunc exſoluta jam fide publica, ne diſcrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum qui detrectatæ pugnæ memores, ſeceſſionem paulo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatoſque ſingulos jurejurando adigam, niſi quibus morbus cauſa erit, non aliter quam ſtantes cibum potumque quoad ſtipendia facient, capturos eſſe. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, ſi reputabitis, nulla ignaviæ nota leviore vos deſignari potuiſſe.* Signum deinde colligendi vaſa dedit: militeſque prædam portantes agenteſque per laſciviam ac jocum ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem feſtumque diem actis, non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes turba effuſa cum obviam ad portas exiſſent, complecti milites, gratulari, vocare in hoſpitium. Apparata convivia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus item permiſit, in publico epularentur omnes. Ante ſuas quibuſque fores prolata omnia pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati ſunt, alii accubantes, alii ſtantes; qui ſimul miniſtrabant, veſcebanturque. Digna res viſa, ut ſimulachrum celebrati ejus diei Gracchus, poſtquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multatitia pecunia faciendam curavit, dedicavitque.

a Dum hæc ad Beneventum geruntur, Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam caſtra movet. Quem ubi adventare Coſ. ſenſit: Pomponio proprætore cum eo exercitu qui ſuper Sueſſulam in caſtris erat accito, ire obviam hoſti parat, ne moram dimicandi faceret. Claudium Neronem cum robore equitum ſilentio noctis per averſam maxime ab hoſte portam emitti: circumvectumque occulte ſubſequi ſenſim agmen hoſtium jubet: & cum coortum prælium videret, ab tergo ſe objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis Nero exequi non potuerit, incertum eſt. Abſente eo cum prælium commiſſum eſſet, ſuperior quidem haud dubie Romanus erat. ſed quia equites non affuere in tempore, ratio compoſitæ rei turbata eſt. Non auſus inſequi cedentes Marcellus, vincentibus ſuis ſignum receptui dedit: plus tamen duo millia hoſtium eo die cæſa traduntur: Romanorum minus CCCC. Solis fere occaſu Nero diem noctemque nequiſquam fatigatis equis hominibuſque, ne viſo quidem hoſte rediens, adeo graviter eſt ab Coſ. increpatus, ut per eum ſtetiſſe diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hoſti clades. Poſtero die Romanus in aciem deſcendit. Pœnus tacita etiam confeſſione victus, caſtris ſe tenuit. Tertio die ſilentio noctis, omiſſa ſpe Nolæ potiundæ, res nunquam proſpere tentata, Tarentum ad certiorem ſpem proditionis proficiſcitur.

b Nec minore animo res Romanæ domi quam militiæ gerebantur. Cenſores vacui ab operum locandorum cura propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, caſtigandaque vitia: quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex ſeſe gignunt, nota bello erant. Primum eos citaverunt, qui poſt Cannenſem pugnam rempublicam deſeruiſſe, Italiaque exceſſiſſe velle dicebantur: princeps eorum Lucius Cæcilius Metellus, qui quæſtor tum forte erat: juſſu deinde eo, cæteriſque ejuſdem noxæ reis cauſam dicere, cum purgari nequiſſent, pronuntiarunt, verba orationemque eos adverſus rempub. habuiſſe, quo conjuratio deſerendæ Italiæ cauſa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exſolvendi jurisjurandi interpretes: qui captivorum ex itinere regreſſi clam in caſtra Annibalis, ſolutum, quod juraverant redituros, rebantur. His ſuperioribuſque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque ſenatu modo aut equeſtri ordine regendi cura ſe cenſorum tenuit, nomina omnium ex juniorum tabulis excerpſerunt, qui quadriennio non militaſſent, quibus neque vacatio juſta militiæ, neque morbus cauſſa fuiſſet. & ea ſupra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti: additumque iner-

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII.

ti cenſoriæ notæ triſte ſenatuſconſultum: ut ii omnes quos cenſores notaſſent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannenſis exercitus reliquias: cui militum generi non prius quam pulſus Italia hoſtis eſſet, finitum ſtipendiorum tempus erat. Cum cenſores ob inopiam ærarii ſe jam locationibus abſtinerent ædium ſacrarum tuendarum, curuliumque equorum præbendorum, ac ſimilium his rerum convenere ad eos frequentes, qui haſtæ hujus generis aſſueverant: hortatique cenſores, ut omnia perinde agerent locarentque, ac ſi pecunia in ærario eſſet, neminem niſi bello confecto pecuniam ab ærario petiturum eſſe. Convenere deinde domini eorum, quos T. Sempronius ad Beneventum manu emiſerat: arcerſitoſque ſe ab triumviris menſariis eſſe dixerunt, ut pretia ſervorum acciperent, cæterum non ante quam bello confecto accepturos eſſe. Cum hæc inclinatio animorum plebis ad ſuſtinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum cœptæ conferri, nuſquam eas tutius ſanctiuſque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. Inde ſi quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, à quæſtore præſcribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in caſtra, ut non eques, non centurio ſtipendium acciperent: mercenariumque increpantes vocarent, qui accepiſſet.

a Quintus Fabius Coſ. ad Caſilinum caſtra habebat, quod duum millium Campanorum, & ſeptingentorum militum Annibalis tenebatur præſidio. præerat Statius Metius, miſſus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Mediaſtuticus erat, ſervitiaque & plebem armabat, ut caſtra Romana invaderet, intento Coſ. ad Caſilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Caſilinum oppugnaretur, opus eſſe, qui Campanis opponatur: vel ipſe relicto Nolæ præſidio modico veniret: vel, ſi eum Nola teneret, & nec dum ſecura res ab Annibale eſſent, T. Gracchum Procoſ. à Benevento acciturum.* Hoc nuncio Marcellus duobus militum millibus Nolæ in præſidio relictis, cum cætero exercitu Caſilinum venit, adventuque ejus Campani jam moventes ſeſe, quieverunt. ita à duobus Coſſ. Caſilinum oppugnari cœptum. ubi cum multa ſuccedentes temere mœnibus Romani milites acciperent vulnera, neque ſatis incepti ſuccederet, Fabius omittendam rem parvam, ac juxta magnis difficilem, abſcedendumque inde cenſebat, cum res majores inſtarent. Marcellus multa magnis ducibus ſicut non aggredienda, ita ſemel aggreſſis non dimittenda eſſe dicendo, quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit ne incepto abiretur. Vineæ inde, omniaque alia operum machinationumque genera cum admoverentur, Campanique Fabium orarent ut abire Capuam tuto liceret, paucis egreſſis, Marcellus portam qua egrediebantur, occupavit: cædeſque promiſcue omnium circa portam primo, deinde irruptione facta, etiam in urbe fieri cœpta eſt. Quinquaginta fere primo egreſſi Campanorum cum ad Fabium confugiſſent, præſidio ejus Capuam pervenerunt. Caſilinum inter colloquia, cunctationemque petentium fidem per occaſionem captum eſt. captivi, quique Campanorum, quique Annibalis militum erant, Romam miſſi, atque ibi in carcere incluſi ſunt: oppidanorum turba per finitimos populos in cuſtodiam diviſa.

b Quibus diebus à Caſilino re bene geſta receſſum eſt, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conſcriptas cum præfecto ſociorum in agros hoſtium prædatum miſit. eos efſuſe palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam à Benevento acceperat, reddidit hoſti cladem: atque in Brutios raptim, ne Gracchus aſſequeretur, conceſſit. Coſ. Marcellus retro unde venerat Nolam redit: Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendaſque armis quæ defecerant urbes, proceſſit. Caudinus Samnis gravius devaſtatus, peruſti populatique late agri, prædæ pecudum hominumque actæ: oppida vi capta, Compulteria, Teleſia, Coſſa, Melæ, Fulfulæ, & Orbitanium. ex Lucanis Bladdæ, Apulorum Ancæ oppugnatæ. Millia hoſtium in his urbibus XXV. capta aut occiſa: & recepti perfugæ CCCLXX. quos cum Romam miſiſſet Coſ. virgis in comitio cæſi omnes, ac de ſaxo dejecti. Hæc à Q. Fabio, intra paucos dies geſta. Marcellum ab gerendis rebus valetudo adverſa Nolæ tenuit. Et à Prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum, ſtativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc

a Cap. XIX.

b Cap. XX.

hæc aliis locis ab Romanis geruntur : jam Tarentum pervenerat Annibal cum maxima omnium , quacunque ierat , clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum , neque uſquam via exceſſum eſt. apparebatque non id modeſtia militum aut ducis , niſi ad conciliandos Tarentinorum animos , fieri : Cæterum cum prope jam mœnibus acceſſiſſet , nullo ad conſpectum primi agminis , ut rebatur , motu facto , caſtra ab urbe ferme paſſus mille locat. Tarentum triduo antequam Annibal ad mœnia accederet , à M. Valerio Propr. qui claſſi ad Brunduſium præerat , T. Valerius legatus miſſus. Is primorum juventute conſcripta diſpoſitiſque ad omnes portas , circaque muros , qua res poſtulabat , ſtationibus , die ac nocte plurimum intentus. neque hoſtibus neque dubiis ſociis quicquam præbuit ad tentandum. Sicque diebus aliquot fruſtra ibi abſumptis Annibal , cum eorum nemo qui ad lacum Averni adiſſent , aut ipſi venirent , aut nuncium literaſve mitterent : vana promiſſa ſe temere ſecutum cernens , caſtra inde movit. Tum quoque intacto agro Tarentino , quanquam ſimulata lenitas nondum profuerat : tamen ſpe labefactandæ fidei haud abſiſtens , Salapiam tendit : eoque frumentum ex agris Metapontino atque Heracleenſi (jam media æſtas exacta erat , & hybernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Salentinum agrum , proximoſque Apuliæ ſaltus dimiſſi : unde cæteræ prædæ haud multum equorum greges maxime abacti ; è quibus ad quatuor millia domanda equitibus diviſa.

a Romani , cum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur : morſque tyranni duces magis impigros dediſſet Syracuſanis , quam cauſam aut animos mutaſſet : M. Marcello alteri conſulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat , vociferatumque ferociter , *parentandum regi ſanguine conjuratorum eſſe*. deinde libertatis reſtitutæ dulce auditum nomen , crebro uſurpatum , ſpes facta ex pecunia regia largitionis militi , atque fungendi potioribus ducibus , & relata tyranni fœda ſcelera , fœdioreſque libidines , adeo mutavere animos , ut inſepultum jacere corpus paulo ante deſiderati regis paterentur. Cum cæteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remanſiſſent , Theodorus & Soſis regiis equis , quanto maximo curſu poterant , ut ignaros omnium regios opprimerent , Syracuſas contendunt. Cæterum prævenerat non fama ſolum , qua nihil in talibus rebus eſt celerius , ſed nuncius etiam ex regiis ſervis. itaque Andronodorus & inſulam & arcem , & alia quæ poterat , quæque opportuna erant , præſidiis firmarat. Hexapylo Theodorus ac Soſis poſt ſolis occaſum jam obſcura luce invecti , cum cruentam regiam veſtem , atque inſigne capitis oſtentarent , tranſvecti per Thicam , ſimul ad libertatem , ſimul ad arma vocantes , in Acradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias , pars in ædium veſtibulis ſtat , pars ex tectis feneſtriſque proſpectant , & quid rei ſit , rogitant. omnia luminibus collucent , ſtrepituque vario complentur , armati locis patentibus congregantur. Inermes ex Olympii Jovis templo ſpolia Gallorum Illyriorumque dona data Hieroni à P.R. fixaque ab eo , detrahunt , precantes Jovem , ut volens propitius præbeat ſacra arma pro patria , pro deûm delubris , pro libertate ſeſe armantibus. Hæc quoque multitudo ſtationibus per principes regionum urbis diſpoſitis adjungitur. In inſula inter cætera Andronodorus præſidiis firmat horrea publica. Locus ſaxo quadrato ſeptus , atque arcis in modum emunitus capitur ab juventute , quæ præſidio ejus loci attributa erat , mittuntque nuncios in Acradinam : horrea frumentumque in ſenatus poteſtate eſſe.

b Luce prima populus omnis armatus inermiſque in Acradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiæ ara , quæ in eo ſita loco erat , ex principibus unus nomine Polyneus concionem & liberam & moderatam habuit : *Servitudinis indignitatiſque homines expertos adverſus notum malum irritatos eſſe. Diſcordia civilis quas importet clades , audiſſe magis à patribus Syracuſanos , quam ipſos vidiſſe. Arma quod impigre ceperint , laudare , magis laudaturum , ſi non utantur , niſi ultima neceſſitate coacti : in præſentia legatos ad Andronodorum mitti placere , qui denuncient , ut in poteſtate ſenatus ac populi ſit : portæ inſulæ pateant , reddat præſidium , ſi tutelam alieni regni ſuum regnum velit facere , eundem ſe cenſere , multo acrius ab Andronodoro , quam ab Hieronymo repeti libertatem.* Ab hac concione legati miſſi ſunt. ſenatus inde haberi

cœptus

a Cap. XXI.

b Cap. XXII.

exceptus eſt: quod ſicut regnante Hierone manſerat publicum concilium, ita poſt mortem ejus ante eam diem nulla de re neque convocati neque conſulti fuerant. Ut ventum ad Andronodorum eſt, ipſum quidem movebant & civium conſenſus, & cum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars inſulæ velut munitiſſima prodita atque alienata: ſed evocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis, ac muliebri ſpiritu, admonet ſæpe uſurpatæ Dionyſii tyranni vocis: *qua pedibus tractum, non inſidentem equo, relinquere tyrannidem dixerit debere, facile eſſe mom. nto quo quis velit, cedere poſſeſſionem magnæ fortunæ: facere & parare eam difficile atque arduum eſſe. paululum ſum rei ſpatii ad conſultandum ab legatis, eo uteretur ad accerſendos ex Leontinis milites. quibus ſi pecuniam regiam pollicitus eſſet, omnia in poteſtate ejus futura.* Hæc muliebria conſilia Andronodorus neque tota aſpernatus eſt, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas rebus eſſe viam, ſi in præſentia tempori ceſſiſſet. itaque legatos renunciare juſſit, futurum ſe in ſenatus ac populi poteſtate. Poſtero die luce prima patefactis inſulæ portis in forum Acradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyneus concionatus erat, aſcendit: orationemque eam orſus eſt, qua primum cunctationis ſuæ veniam petivit. Se enim clauſas habuiſſe portas. non ſeparantem ſuas res à publicis, ſed ſtrictis ſemel gladiis timentem, qui finis cædibus eſſet futurus. utrum, quod ſatis libertatis foret, contenti nece tyranni eſſent; an quicunque aut propinquitate aut affinitate, aut aliquibus miniſteriis regiam contigiſſent, alienæ culpæ rei trucidarentur. poſtquam animadvertit, eos qui liberaſſent patriam, ſervare etiam liberatam velle, atque undique conſuli in medium: non dubitaſſe, quin & corpus ſuum & cætera omnia quæ ſuæ fidei tutelæque eſſent, quando eum qui mandaſſat, ſuus furor abſumpſiſſet, patriæ reſtitueret. Converſus deinde ad interfectores tyranni; ac nomine appellans Theodotum ac Soſim: *Facinus*, inquit, *memorabile feciſtis. ſed mihi credite, inchoata veſtra gloria nondum perfecta eſt: periculumque ingens manet, niſi communi concordiæ conſulitis, ne libera efferatur reſpub.*

a Poſt hanc orationem claves pnrtarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum poſuit. atque illo quidem die dimiſſi ex concione læti circa omnia fana deûm ſupplicaverunt cum conjugibus ac liberis. Poſtero die comitia Pr. creandis habita, creatus in primis Andronodorus: cæteri magna ex parte interfectores tyranni, duos etiam abſentes Sopatrum ac Deomenem fecerunt. Qui auditis iis quæ Syracuſis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracuſas devectam, quæſtoribus ad ipſum creatis tradiderunt. & ea quæ in inſula erat, & Acradina, tradita eſt. murique ea pars quæ ab cætera urbe nimis firmo munimento interſepiebat inſulam, conſenſu omnium dejecta eſt. ſecutæ & cæteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Eolcides audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio interfecto celare voluerat: deſerti à militibus, quia id tutiſſimum ex præſentibus videbatur, Syracuſas rediêre. ubi ne ſuſpecti obſervarentur, tanquam novandi res aliquam occaſionem quærentes, prætores primum, dein per eos ſenatum adeunt. Ab Annibale ſe miſſos prædicant ad Hietonymum tanquam amicum ac ſocium, paruiſſe imperio ejus, cujus imperator ſuus voluerit. velle ad Annibalem redire. cæterum cum iter tutum non ſit, vagantibus paſſim per totam Siciliam Romanis armis, petere ut præſidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parva opera apud Annibalem inituros. Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiæ, tum egentes eoſdem atque audaces, cupiebant: ſed quod volebant, non quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares, & aſſueti militibus, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus ſociis Romanorum erant: nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina ferebant in ſenatum optimateſque: moliri clam eos, atque ſtruere, ut Syracuſæ per ſpeciem reconciliandæ ſocietatis in deditione Romanorum ſint: dein factio, & pauci auctores fœderis renovati dominentur.

b His audiendis credendiſque opportuna multitudo major indies Syracuſas confluebat: nec Hippocrati & Epicidi ſolum ſpem novandarum rerum, ſed Andronodoro etiam præbebat. Qui feſſus tandem uxoris vocibus, monentis, nunc illud eſſe tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque

a *Cap.* XXIII.

b *Cap.* XXIV.

atque incognita libertate eſſent, dum regiis ſtipendiis paſtus obverſaretur miles, dum ab Annibale miſſi duces aſſueti militibus juvare poſſent incœpta: cum Themiſtio, cui Gelonis filia nupta erat, rem conſociatam, paucos poſt dies Ariſtoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere aſſueverat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honeſta erant; nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori eſt, ea deformabat. itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad Prr. defert. Qui ubi rem haud vanam eſſe certis indiciis compererunt, conſultis ſenioribus, & auctoritate eorum præſidiò ad fores poſito, ingreſſos curiam Themiſtium atque Andronodorum interfecerunt. & cum tumultus ab re in ſpeciem atrociore cauſam aliis ignorantibus ortus eſſet, ſilentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui cum ordine omnia edocuiſſet: & principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themiſtio juncta eſſet: Afrorum Hiſpanorumque auxiliares inſtructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum; jam mercenariorum manum aſſuetam imperiis Andronodori paratam fuiſſe ad inſulam rurſus occupandam: ſingula deinde, quæ per quoſque agerentur, totamque viris armiſque inſtructam conjurationem ante oculos poſuiſſet, ſenatui quidem tam jure cæſi, quam Hieronymus videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantem in veſtibulo curiæ corpora conjuratorum eo metu compreſſerunt, ut ſilentes integram plebem in concionem ſequerentur. Sopatro mandatum ab ſenatu, & ab collegiis, ut verba faceret.

a Is (tanquam reos agebat) ab anteacta vita orſus, quæcunque poſt Hieronis mortem ſceleſte atque impie facta eſſent, Andronodorum ac Themiſtium arguit feciſſe. *Quid enim ſua ſponte feciſſe Hieronymum puerum, ac vixdum pubeſcentem facere potuiſſe? tutores ac magiſtratus ejus ſub alius invidia regnaſſe. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuiſſe. At illos debitos jam morti deſtinatoſque, alia nova ſcelera poſt mortem tyranni molitos, palam primo, cum clauſis Andronodorus inſulæ portis hereditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat, pro domino poſſederit, proditus deinde ab eis qui in inſula erant, circumſeſſus ab univerſa civitate, quæ Acradinam tenuerit: nequicquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus ſit: & ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci: cum inter liberatores patriæ inſidiator ipſe libertatis creatus eſſet Prætor. Sed animos eis regios regias conjuges feciſſe: alteri Hieronis, alteri Gelonis filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, *nullam earum vivere debere, nec quemquam ſupereſſe tyrannorum ſtirpis.* Hæc natura multitudinis eſt: aut ſervit humiliter, aut ſuperbe dominatur. libertatem, quæ media eſt, nec ſpernere modice, nec habere ſciunt; & non ferme deſunt irarum indulgentes miniſtri, qui avidos atque intemperantes plebejorum animos ad ſanguinem & cædes irritent: ſicut tum extemplo Prætores rogationem promulgarunt. acceptaque pene prius quam promulgata eſt, ut omnis regia ſtirps interficeretur, miſſique à Prr. Demaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andronodori & Themiſtii interfecerunt.

b Heraclea erat filia Hieronis, uxor Soſippi: qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum miſſus voluntarium conſciverat exilium. Ea cum ad ſe quoque venire præſciſſet, in ſacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, reſolutis crinibus, miſerabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne ſe innoxiam invidia Hieronymi conflagrare ſinerent. nihil ſe ex regno illius, præter exilium viri habere. neque fortunam ſuam eandem vivo Hieronymo fuiſſe, quam ſororis: neque interfecto eo cauſam eandem eſſe. Quid? quod ſi Andronodoro conſilia proceſſiſſent: illa cum viro fuerit regnatura, ſibi cum cæteris ſerviendum? Si quis Soſippo nunciet interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracuſas, cui dubium eſſe, quin extemplo conſcenſurus ſit navim, atque in patriam rediturus? Quantum ſpes hominem fallit in liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare? quid obſtantes libertati, aut legibus? quod ab ſe cuiquam periculum à ſola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus eſſe? At enim periculi quidem nihil ab ſe timeri: inviſam tantum regiam ſtirpem eſſe. Ablegarent ergo procul ab Syracuſis, Siciliaque, & aſportari Alexan-

a Cap. XXV.

b Cap. XXVI.

Alexandriam juberent ad virum uxorem, ad patrem filias. Averſis auribus animiſque, caſſe ne tempus tereretur (ferrum enim quoſdam expedientes cernebat) tum omiſſis pro ſe precibus, puellis ut ſaltem parcerent, orare inſtitit: à qua ætate etiam hoſtes irati abſtinerent, ne tyrannos ulciſcendo, quæ odiſſent ſcelera, ipſi imitarentur. Inter hæc abſtractam à penetralibus jugulant. In virgines deinde reſperſas matris cruore, impetum faciunt: quæ alienata mente ſimul luctu metuque, velut captæ furore, occurſu ſe ex ſacrario proripuerunt, ut ſi effugium patuiſſet in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. tum quoque haud magno ædium ſpacio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore evaſerunt; tenentibuſque, cum tot ac tam validæ luctandæ manus eſſent, ſeſe eripuerunt. tandem vulneribus confectæ, cum omnia repleſſent ſanguine, exanimes corruerunt: cædemque per ſe miſerabilem, miſerabiliorem caſus fecit: quod paulo poſt nuncius venit, mutatis repente ad miſericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex miſericordia orta, quod adeo feſtinatum ad ſupplicium, neque locus pœnitendi, aut regreſſus ab ira relictus eſſet. itaque fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themiſti (nam ambo Prr. fuerant) comitia poſcere, quæ nequaquam ex ſententia prætorum futura eſſent.

a Statutus eſt comitiis dies: quo nec opinantibus omnibus unus ex ultima turba Epicidem nominavit: tum inde alius Hippocratem: crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio aſſenſu multitudinis eſſe. Et erat confuſa concio, non populari modo, ſed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permiſtis. Prætores diſſimulare primo & trahendam rem eſſe: poſtremo victi conſenſu, & ſeditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo ſtatim creati nudare quid vellent: quanquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos iſſe ad Appium Claudium: & impetratis eis, alios qui de fœdere antiquo renovando agerent, miſſos. Ad Murgantiam tum claſſem navium centum Romanus habebat, quo evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracuſis, quove eos ageret nova atque inſolita libertas, operiens. Per eoſdem dies cum ad Marcellum venientem in Siciliam legati Syracuſani miſſi ab Appio eſſent, auditis conditionibus pacis, Marcellus poſſe rem convenire ratus, & ipſe legatos Syracuſas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, miſit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. poſtquam Punicam claſſem acceſſiſſe Pachynum allatum eſt; dempto timore Hippocrates & Epicides nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas prodi Romanis Syracuſas criminabantur. Ac vero Appius naves ad oſtium portus, quid aliæ partis hominibus animi accederet operiens, in ſtatione habere cœpit. Ingens in ſpeciem criminibus vanis acceſſerat fides: ac primo etiam tumultuoſe decurrerat multitudo ad prohibendos, ſi in terram egrederentur.

b In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit, ubi cum alii alio tenderent, nec procul à ſeditione res eſſet, Apollonides principum unus orationem ſalutarem, ut in tali tempore, habuit. *Nec ſpem ſalutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuiſſe. ſi enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Carthaginienſes inclinent, nullius civitatis ſtatum fortunatiorem, gratioremve fore, ſi alia alio trahat res, non inter Pœnos Romanoſque bellum atrocius fore, quam inter ipſos Syracuſanos: cum intra eoſdem muros pars unaquæque ſuos exercitus, ſua arma, ſuos habitura ſit duces. itaque ut idem omnes ſentiant, ſumma vi agendum eſſe, utra ſocietas ſit utilior, longe minoris adeo rem momenti conſultatione eſſe: ſed tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctoritatem ſequendam in ſociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam, nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Eſſe etiam momenti aliquid ad conſilium, quod Carthaginienſibus ita pax negari poſſet, ut non utique in præſentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis ac ſtudii viſa eſt oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum eſt prætoribus ac delectis ſenatorum militare etiam conſilium, juſſi & duces ordinum præfectique auxiliorum ſimul conſulere. Cum ſæpe acta res eſſet mediis certaminibus: poſtremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

a Dies

a Cap. XXVII.

b Cap. XXVIII.

a Dies haud ita multi interceſſerant, cum ex Leontinis legati præſidium finibus ſuis orantes venerunt. Legatio peropportuna viſa ad multitudinem inconditam ac tumultuoſam exonerandam, duceſque ejus ablegandos. Hippocrates Prætor ducere eo transfugas juſſus: ſecuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & miſſis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod jamdiu cupiebant, novandi res occaſio data eſt: & ſentinam quandam urbis rati exhauſtam, lætabantur. cæterum levaverunt modo in præſentia velut corpus ægrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primo furtivis excurſionibus vaſtare cœpit: deinde cum ad tuendos ſociorum agros miſſum ab Appio præſidium eſſet, omnibus copiis impetum in oppoſitam ſtationem cum cæde multorum fecit. Quæ cum eſſent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracuſas miſit, qui pacis fidem ruptam eſſe dicerent: nec belli defuturam unquam cauſam, niſi Hippocrates atque Epicides non ab Syracuſis modo, ſed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicides ne aut reus criminis abſentis fratris præſens eſſet, aut deeſſet pro parte ſua concitando bello: profectus & ipſe in Leontinos, quia ſatis eos adverſus populum Rom. concitatos cernebat: avertere etiam ab Syracuſis cœpit. Nam ita eos pacem pepigiſſe cum Romanis, ut quicunque populi ſub regibus fuiſſent, & ſuæ ditionis eſſent: nec jam libertate contentos eſſe, niſi etiam regnent ac dominentur. Renunciandum igitur eis eſſe, Leontinos quoque æquum cenſere liberos eſſe: vel quod in ſolo urbis ſuæ tyrannus ceciderit: vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictiſque regiis ducibus Syracuſas ſit concurſum. Itaque aut eximendum id de fœdere eſſe, aut legem eam fœderis non accipiendam. Facile multitudini perſuaſum: legatiſque Syracuſanorum & de cæde ſtationis Romanæ quærentibus, & Hippocratem atque Epicidem abire, ſeu Locros, ſeu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus, ferociter reſponſum eſt. Neque mandaſſe ſeſe Syracuſanis, ut pacem pro ſe cum Romanis facerent, neque teneri alienis fœderibus. Hæc ad Romanos Syracuſani detulerunt, abnuentes Leontinos in ſua poteſtate eſſe. Itaque integro ſecum fœdere, bellum Romanos cum iis geſturos, neque ſeſe defuturos ei bello: ita, ut in poteſtatem redacti, ſuæ rurſus ditionis eſſent, ſicut pax conveniſſet.

b Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum eſt uſus ob iram inter conditiones pacis interfectæ ſtationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicides, poſteaquam capi muros, refringique portas viderunt, in arcem ſeſe cum paucis recepêre. Inde clam nocte Herbeſum perfugiunt. Syracuſanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem eſſe, cætera falſa miſta veris ferens: cædem promiſcuam militum atque oppidanorum factam. nec quemquam puberem arbitrari ſupereſſe. direptam urbem, bona locupletum donata. Ad nuncium tam atrocem conſtitit agmen: concitatiſque omnibus, duces (erant autem Soſis ac Dinomenes) quid agerent, conſultabant. Erroris ſpeciem haud vanam mendacio præbuerant verberati ac ſecuri percuſſi transfugæ ad duo millia hominum. Cæterum Leontinorum, militumque aliorum nemo poſt captam urbem violatus fuerat: ſuaque omnia eis, niſi quæ primus tumultus captæ urbis abſumpſerat, reſtituebantur. Nec ut in Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes perpelli potuere: nec ut eodem loco certiorem nuncium expectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent Prr. ſed eum motum haud diuturnum fore, ſi duces amentiæ ſublati eſſent, exercitum ducunt Megaram. ipſi cum paucis equitibus Herbeſum proficiſcuntur, ſpe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. quod ubi fruſtra eis fuit inceptum, vi agendum rati, poſtero die Megaris caſtra movent, ut Herbeſum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicides non tam tutum prima ſpecie, quam unum, ſpe undique abſciſſa, conſilium eſſe rati, ut ſe militibus permitterent, & aſſuetis magna ex parte ſibi, & tum fama cædis commilitonum accenſis, obviam agmini procedunt. Prima forte ſigna ſexcentorum Cretenſium erant, qui apud Hieronymum meruerant ſub eis, & Annibalis beneficium habebant, capti ad Thraſymenum inter Romana auxilia dimiſſique: quos ubi ex ſignis armatorumque habitu cognovere

a *Cap.* XXIX.

b *Cap.* XXX.

vere Hippocrates atque Epicides, ramos oleæ, ac velamenta alia ſupplicum porrigentes: orare, ut reciperent ſeſe, receptoſque tutarentur, nec proderent Syracuſanis, à quibus mox ipſi trucidandi P.R. dederentur, enimvero conclamant, bonum ut animum haberent, omnem ſe eum illis fortunam ſubituros.

a Inter hoc colloquium ſigna conſtiterant, tenebaturque agmen: nec dum quæ moræ cauſa foret, pervenerat ad duces. Poſtquam Hippocratem atque Epicidem adeſſe pervaſit rumor, frumentiſque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum: extemplo Prr. citatis equis ad prima ſigna perrexerunt. qui mos ille, quæ licentia Cretenſium eſſet rogitantes, colloquia ſerendi cum hoſte injuſſuque prætorum miſcendi eos agmini ſuo? comprehendi vincirique catenis juſſerunt Hippocratem. ad quam vocem tantus extemplo primum à Cretenſibus clamor eſt ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, ſi ultra tenderent, appareret eis timendum eſſe. Soliciti incertique rerum ſuarum Megaram, unde profecti erant, referri ſigna jubent, nuncioſque de ſtatu præſenti Syracuſas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit inclinatis ad omnem ſuſpicionem animis: & Cretenſium quibuſdam ad itinera inſidenda miſſis, velut interceptas literas, quas ipſe compoſuerat, recitat: *Prr. Syracuſani Marcello ſuo S.* Secundum ſalutem, ut aſſolet, ſcriptum erat: *recte eum atque ordine feciſſe, quod in Leontinis nulli pepercifſet: ſed omnium mercenariorum militum eandem eſſe cauſam: nec unquam Syracuſas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum, aut in urbe aut in exercitu ſuo eſſet. Itaque daret operam, ut eos qui cum ſuis prætoribus caſtra ad Megaram haberent, in ſuam poteſtatem redigeret, ac ſupplicio eorum liberaret tandem Syracuſas.* Hæc cum recitata eſſent, tanto clamore ad arma diſcurſum eſt, ut prætores inter tumultum paviti ob equitaverint Syracuſas: & ne fuga quidem eorum ſeditio compreſſa eſt, impetuſque in Syracuſanos milites fiebat. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicides atque Hippocrates iræ multitudinis obviam iſſent: non à miſericordia, aut humano conſilio: ſed ne ſpem reditus præciderent ſibi, & cum ipſos ſimul milites fidos haberent, ſimul obſides: tum cognatos quos eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore ſibi conciliarent. expertique, quam vana aut levi aura mobile vulgus eſſet, militem nacti ex eo numero qui in Leontinis circumſeſſi erat, ſubornant: ut Syracuſas perferret nuncium convenientem eis, quæ ad Mylam falſo nunciata erant: auctoremque ſe exhibendo, ac velut viſa quæ dubia erant narrando, concitaret iras hominum.

b Huic non apud vulgum modo fides fuit, ſed ſenatum quoque in curiam introductus movit, ut vani quidam homines palam ferrent, per bene detectam in Leontinis eſſe avaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem, ſi intraſſent Syracuſas aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium eſſet, facturos fuiſſe. Itaque elaudendas cuncti portas, & cuſtodiendam urbem cenſere, ſed non ab eiſdem omnes timere, nec eoſdem odiſſe apud militares pene omnes, partemque magnam plebis inviſum eſſe nomen Romanum. prætores, optimatumque pauci, quamquam inflati vano nuncio erant, tamen ad propius præſentiuſque malum cautiores eſſe. Et jam ad Exaphylum erant Hippocrates atque Epicides: ſerebanturque colloquia per propinquos popularium qui in exercitu erant, ut portas aperirent, ſinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, cum Prr. intervenerunt. & primo imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo: poſtremo ut omnia vana erant, obliti majeſtatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante ſatellitibus, & tum corruptoribus exercitus. Sed ſurdæ adeo omnium aures concitatæ multitudinis erant, quod non minore intus vi, quam foris, portæ effringerentur. effractiſque omnibus ruto in Hexapylo agmen receptum eſt. Prr. in Acradinam cum juventute popularium confugiunt. mercenarii milites perfugæque & quicquid regiorum militum Syracuſis erat, agmen hoſtium augent. Ita Acradina quoque primo impetu capitur, prætoreſque, niſi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiuntur, nox cædibus finem fecit. Poſtero die ſervi ad pileum vocati, & carcere vincti emiſſi, confuſaque omnis multitudo Hippocratem atque Epicidem creant prætores: Syracuſæque, cum breve tempus libertas affulſiſſet, in antiquam ſervitutem reciderunt.

a Hæc

a Cap. XXXI.

b Cap. XXXII.

a Hæc nunciata cum eſſent Romanis, ex Leontinis mota ſunt extemplo caſtra ad Syracuſas. Et ab Appio legati per portum miſſi forte in quinqueremi erant. præmiſſa quadriremis cum intraſſet fauces portus, capitur. legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis, ſed ne belli quidem jura relicta erant: cum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum eſt) mille & quingentis paſſibus ab urbe caſtra poſuit. inde quoque legatos præmitti placuit. quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicides obviam cum ſuis proceſſerunt. Romanus orator *non bellum ſe Syracuſanis, ſed opem auxiliumque afferre,* ait: *& iis qui ex media cæde elapſi perfugerint ad ſe, & iis qui metu oppreſſi fœdiorem non exilio ſolum, ſed etiam morte ſervitutem patiantur. Nec cædem nefandam ſociorum inultam Romanos paſſuros. Itaque ſi eis qui ad ſe perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac cædis auctores dedantur, & libertas legeſque Syracuſanis reſtituantur, nihil armis opus eſſe. ſi ea non fiant, quicunque in mora ſit, bello perſecuturos.* Ad ea Epicides: *ſi quæ ad ſe mandata haberent, reſponſum eis ſe daturos fuiſſe. cum in eorum ad quos venerint, manu res Syracuſana eſſet: tum reverterentur. Si bello laceſſant, ipſa re intellecturos, nequaquam idem eſſe Syracuſas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis portas clauſit. Inde terra marique ſimul cœptæ oppugnari Syracuſæ: terra ab Hexapylo, mari ab Acradina, cujus murus fluctu alluitur. & quia ſicut Leontinos terrore ab primo impetu ceperant, non diffidebant vaſtam disjectamque ſpacio urbem parte aliqua ſe invaſuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

b Et habuiſſet tanto impetu cœpta res fortunam, niſi unus homo Syracuſis ea tempeſtate fuiſſet. Archimedes is erat, unicus ſpectator cœli, ſiderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque, quibus ea quæ hoſtes ingenti mole agerent, ipſe per levi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, pleraque alta & difficilia aditu, ſummiſſa quædam: & quæ planis vallibus adiri poſſent, ut cuique aptum viſum eſt loco, ita omni genere tormentorum inſtruxit. Acradinæ murum, qui ut ante dictum eſt, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex cæteris navibus ſagittarii funditoreſque, & velites etiam quorum telum inhabile ad remittendum imperitis eſt, vix quemquam ſine vulnere conſiſtere in muro patiebantur. Hi, quia ſpacio miſſilibus opus eſt, procul muro tenebant naves, junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur: cum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas, machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adverſus hunc navalem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris diſpoſuit. in eas quæ procul erant, naves ſaxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris petebat telis. poſtremo ut ſui vulnere intacti tela in hoſtem ingererent, murum ab imo ad ſummum crebris cubitalibus fere cavis aperuit: per quæ cava pars ſagittis, pars ſcorpionibus modicis ex occulto petebant hoſtem. Quæ propius quidem ſubibant naves, quo interiores ictibus tormentorum eſſent: in eas tollendas deſuper murum eminentem ferrea manus firmæ catenæ illigata, cum injecta proræ eſſet, gravique libramento plumbi recelleret ad ſolum, ſuſpenſa prora, navim in puppim ſtatuebat. dein remiſſa ſubito velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebant, ut etiam ſi recta recideret, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio eſt eluſa, omniſque vis eſt averſa, ut totis viribus terra aggrederentur. ſed ea quoque pars eodem omnia apparatu tormentorum inſtructa erat, Hieronis impenſis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam adjuvabat loci: quod ſaxum, cui impoſita muri fundamenta ſunt, magna ex parte ita proclive eſt, ut non ſolum miſſa tormenta, ſed etiam quæ pondere ſuo provoluta eſſent, graviter in hoſtem inciderent. eadem cauſa ad ſubeundum arduum aditum, inſtabilemque ingreſſum præbebat. Ita conſilio habito, cum omnis conatus ludibrio eſſet, abſiſtere oppugnatione, atque obſidendo tantum arcere terra marique commeatibus hoſtem placuit.

c Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienſes defecerant. Pelorum atque Herbeſum dedentibus ipſis recepit.

a Cap. XXXIII. *b Cap.* XXXIV.

c Cap. XXXV.

cepit. Megaram vi captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracuſanorum, terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium claſſem diu tenuerat, ad Heracleam quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, XII. elephantos expoſuit. Nequaquam cum tantis copiis ante tenuerat ad Pachynum claſſem; ſed poſtquam ab Hippocrate occupatæ Syracuſæ erant, profectus Carthaginem, accitusque ibi & ab legatis Hippocratis, & literis Annibalis, qui veniſſe tempus ajebat Siciliæ per ſummum decus repetendæ: & ipſe haud vanus præſens monitor facile perpulerat, ut quantæ maximæ poſſent peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatum quæ partis Carthaginienſium erant, adeo accenſæ ſunt ſpes ad pellendos Sicilia Romanos, ut poſtremo etiam, qui obſidebantur Syracuſis animos ſuſtulerint, & parte copiarum ſatis defendi urbem poſſe rati, ita inter ſe munera belli partiti ſunt, ut Epicides præeſſet cuſtodiæ urbis, Hippocrates Himilconi conjunctus, bellum adverſus Conſ. Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermiſſa cuſtodiis loca profectus, caſtra circa Acillias urbem ponebat. Munientibus ſupervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, cum fruſtra eo pervenire hoſtem feſtinans tetendiſſet, rediens: nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracuſanum ſibi exercitum obviam fore. ſed tamen metu Himilconis Pœnorumque, ut quibus nequaquam eis copiis quas habebat, par eſſet, quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes caſus compoſito ibat.

a Forte ea cura, quæ erat adverſus Pœnos præparata, adverſus Siculos uſui fuit. Caſtris ponendis incompoſitos ac diſperſos nactus eos, & pleroſque inermes, quod peditum fuit, circumvenit. eques levi certamine inito cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuiſſet Siculos, Marcellus Syracuſas redit: & poſt paucos dies Himilco adjuncto Hippocrate ad flumen Anapim octo ferme inde millia caſtra poſuit. Sub idem fere tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Carthaginienſium cum Bomilcare claſſis præfecto in magnum portum Syracuſas ex alto decurrere: & Romana item claſſis XXX. quinqueremes legionem primam Panormi expoſuere; verſumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus fuiſſe videri poterat. Legionem Romanam, quæ expoſita Panormi erat, venientem Syracuſas prædæ haud dubie ſibi futuram Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit: legio maritimis locis claſſe proſequente ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarum obviam progreſſum, pervenit. Nec diutius Pœni Syracuſis morati ſunt. & Bomilcar ſimul parum fidens navibus ſuis, duplici facile numero claſſe adventantibus Romanis, ſimul inutili mora cernens nihil aliud ab ſuis, quam inopia aggravari ſocios, velis in altum datis in Africam tranſmiſit. & Himilco ſecutus nequicquam Marcellum Syracuſas, ſi qua prius quam majoribus copiis jungeretur, occaſio pugnandi eſſet: poſtquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracuſas & munimento & viribus hoſtem cernebat, ne fruſtra aſſidendo, ſpectandoque obſidionem ſociorum tempus tereret, caſtra inde movit: ut quocunque vocaſſet defectionis ab Romanis ſpes, admoveret exercitum, ac præſens ſuas res faventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipſis præſidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis commeatuſque omnis generis convecti erant à Romanis.

b Ad hanc defectionem erecti ſunt & aliarum civitatum animi: præſidiaque Romana aut pellebantur arcibus aut prodita per fraudem opprimebantur. Ænna in excelſo loco ac prærupto undique ſita, cum loco inexpugnabilis erat, tum præſidium in arce validum, præfectumque præſidii haud ſane opportunum inſidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne poſſe decipi, quam in fide Siculorum reponeret. & tum intenderant eum ad cavendum omni cura tot auditæ proditiones defectioneſque urbium, & clades præſidiorum. itaque nocte dieque juxta parata inſtructaque omnia cuſtodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco ſuo miles abſcedebat. Quod ubi Ænnenſium principes jam pacti cum Himilcone de proditione præſidii, animadverterunt, nulli occaſioni fraudis Romanum patere, aperte ac propalam placuerat

a Cap. XXXVI.

b Cap. XXXVII.

placuerat agendum. Urbem arcemque ſuæ poteſtatis ajunt debere eſſe ſi liberi in ſocietatem, non ſervi in cuſtodiam traditi eſſent Romanis. itaque claves portarum reddi ſibi æquum cenſent, bonis ſociis fidem ſuam maximum vinculum eſſe: & ita ſibi populum Romanum ſenatumque gratias habiturum, ſi volentes, ac non coacti manſiſſent in amicitia. Ad ea Romanus, ſe in præſidio impoſitum eſſe dicere, ab imperatore ſuo: clavesque portarum & cuſtodiam arcis ab eo accepiſſe, quæ nec ſuo, nec Ænnenſium arbitrio haberet, ſed ejus qui commiſiſſet præſidio decedere, apud Romanos capitale eſſe: & nece liberorum etiam ſuorum eam legem parentes ſanxiſſe. conſulem Marcellum haud procul eſſe: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii eſſet. Se vero negare illi miſſuros: teſtarique, ſi verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis ſuæ quæſituros. Tum Pinarius ait illis: ſi ad conſulem gravarentur mittere, ſibi ſaltem darent populi concilium: ut ſciretur, utrum paucorum ea denunciata, an univerſæ civitatis eſſent. Conſenſu in poſterum diem concio edicitur.

a Poſtquam ab eo colloquio in arcem ſeſe recepit, convocatis militi-,, bus: Credo ego vos audiſſe milites, ,, *inquit*, quemadmodum præſidia Ro-,, mana ab Siculis circumventa & op-,, preſſa ſint per hos dies. eam vos ,, ſ[...]ulem, deûm primo benignitate, ,, dein veſtra ipſi virtute, dies noctesque perſtando ac pervigilando in ar-,, mis vitaſtis. utinam reliquum tem-,, pus nec patiendo infanda, nec fa-,, ciendo traduci poſſit. Hæc, occulta ,, fraude, cautio eſt: quæ quia adhuc ,, mi[n]us cuiquam ſucceſſit, aperte ac ,, propalam claves portarum repo-,, ſ[c]unt. quas ſimul tradiderimus, Car-,, [t]haginienſium extemplo Ænna erit: ,, [fœd]iuſque hic trucidabimur, quam ,, M[ur]gantiæ præſidium interfectum ,, eſt. Noctem unam ægre ad conſul-,, tandum ſumpſi, qua vos certiores ,, [pe]ri[c]uli inſtantis facerem. Orta ,, [lu]ce [con]cionem habituri ſunt ad ,, [cri]minandum me, concitandumque ,, [in] vos populum. itaque craſtino die, ,, aut veſtro, aut Ænnenſium ſangui-,, ne Ænna inundabitur. nec præoc-,, cupati peculii, nec occupantes, pe-,, ricu[l]i quicquam habebitis. qui prior ,, ſtri[n]xerit ferrum, ejus victoria erit. ,, Intenti ergo omnes, armatique ſi-,, gnum expectabitis. ego in concione ero: & tempus quoad omnia in-,, ſtructa ſint, loquendo altercando-,, que traham. cum toga ſignum de-,, dero, tum mihi undique clamore ,, ſublato turbam invadite, ac ſternite ,, omnia ferro: & cavete ne quiſquam ,, ex iis ſuperſit, à quibus aut vis aut ,, fraus timeri poſſit. Vos Ceres mater ,, ac Proſerpina precor, cæteri ſuper-,, ni infernique dii, qui hanc urbem, ,, hos ſacratos lacus lucoſque colitis, ,, ut ita nobis volentes propitii adſi-,, tis, ſi vitandæ non inferendæ frau-,, dis cauſa hoc conſilii capimus. Plu-,, ribus vos milites hortarer, ſi cum ,, armatis dimicatio futura eſſet. Iner-,, mes, incautos ad ſatietatem trucida-,, dabitis. Et conſulis caſtra in pro-,, pinquo ſunt, ne quid ab Himilcone ,, & Carthaginienſibus timere poſſit. ,, Ab hac adhortatione dimiſſi corpora curant.

b Poſtero die alii, aliis locis ad obſidenda itinera, claudendoſque oppidanis exitus, pars maxima ſuper theatrum circaque, aſſueti & ante ſpectaculis concionum, conſiſtunt. Productus ad populum à magiſtratibus præfectus Romanus, cum conſulis ea de re jus ac poteſtatem eſſe, non ſuam, & pleraque eadem quæ pridie prius dixiſſet: primo ſenſim ac plures reddere claves, dein jam una voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi: tum præfectus toga ſignum, ut convenerat, dedit. militeſque intenti dudum ac parati, alii ſuperne in adverſam concionem clamore ſublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obſiſtunt. Cæduntur Ænnenſes cavea incluſi: coacervanturque non cæde ſolum, ſed etiam fuga, cum alii ſuper aliorum capita ruerent, atque integri ſauciis, vivi mortuis incidentes cumularentur. Inde paſſim diſcurritur, & urbis captæ modo fugaque, & cædes omnia tenet: nihilo remiſſiore militum ira, quod jure turbam inermem cædebant, quam ſi periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Ænna aut malo aut neceſſario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Ænnenſium militibus conceſſit: ratus timore deterritos temperaturos proditionibus præſidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia ſitæ, claræque vel ob inſignem munimento naturali locum, vel ob ſacrata omnia veſtigiis raptæ quondam Proſerpinæ, prope

a Cap. XXXVIII.

b Cap. XXXIX.

prope uno die omnem Siciliam pervaſit. & quia cæde infanda rebantur non hominum tantum ſed etiam deorum ſedem violatam eſſe: tum vero qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum ſeſe recepit, cum acciti à proditoribus nequicquam ad Ænnam exercitum admoviſſent. Marcellus retro in Leontinos redit; frumentoque & commeatibus aliis in caſtra convectis, præſidio modico ibi relicto ad Syracuſas obſidendas venit. inde Appio Claudio Romam ad conſulatum petendum miſſo, T. Quinctium Criſpinum in ejus locum claſſi caſtriſque præfecit veteribus. ipſe hybernacula quinque millia paſſuum ab Hexapylo (Leontia vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in Sicilia uſque ad principium hyemis geſta.

a Eadem ætate & cum Philippo rege, quod jam ante ſuſpectum fuerat, motum eſt bellum. Legati ab Orico ad M. Valerium Pr. venerunt, præſidentem claſſi Brunduſio, Calabriæque circa littoribus, nunciantes *Philippum primum Apolloniam tentaſſe, lembis biremibus CXX. flumine adverſo ſubvectum: deinde, ut ea res tardior ſpe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admoviſſe: eamque urbem ſitam in plano, neque manibus, neque viris, neque armis validam, primo impetu oppreſſam eſſe.* Hæc nunciantes, orabant *ut opem ferret, hoſtemque haud dubium Romanis, terra aut maritimis viribus arceret. qui ob nullam aliam cauſam, niſi quod imminerent Italiæ, peterentur.* M. Valerius præſidio loci ejus relicto T. Valerio legato. cum claſſe instructa parataque, & quod longæ naves militem capere non poterant, in onerarias impoſitis, altera die Oricum pervenit: urbemque eam levi tenente præſidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt nunciantes, in obſidione ſeſe, quod deficere ab Romanis nollent, eſſe: neque ſuſtinere ultra vim Macedonum poſſe, niſi præſidium mittatur Romanum. Facturum ſe quæ vellent pollicitus, mille delectorum militum navibus longis mittit ad oſtium fluminis, cum præfecto ſociûm Nævio Criſpo, viro impigro. & perito militiæ. Is expoſitis in terram militibus, navibuſque Oricum retro unde venerat ad cæteram claſſem remiſſis, milites procul à flumine per viam minime ab regiis obſeſſam duxit: & nocte, ita ut nemo hoſtium ſentiret, urbem eſt ingreſſus. Die inſequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatum, armaque & urbis vires inſpiceret. ubi ea viſa inſpectaque ſatis animorum fecere, ſimulque ab exploratoribus comperit, quanta ſocordia ac negligentia apud hoſtes eſſet: ſilentio noctis ab urbe ſine ullo tumultu egreſſus, caſtra hoſtium adeo neglecta atque aperta intravit, ut ſatis conſtaret prius plus mille hominum vallum intraſſe, quam quiſquam ſentiret: ac ſi cæde abſtinuiſſent, pervenire ad tabernaculum regium potuiſſe. Cædes proximorum portæ excitavit hoſtes, inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quiſquam arma caperet, aut caſtris pellere hoſtem conaretur: ſed etiam ipſe rex, ſicut ſomno excitus erat, prope ſeminudus fugiens, militi quoque nedum regi vix decoro habitu ad flumen naveſque perfugerit. eodem & alia turba effuſa eſt. Paulo minus tria millia militum in caſtris aut capta aut occiſa. plus tamen hoſtium aliquanto captum, quam cæſum eſt. Caſtris direptis, Apolloniatæ catapultas, baliſtas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia. ſi quando ſimilis fortuna veniſſet, Apolloniam devexere. cætera omnis præda caſtrorum Romanis conceſſa eſt. Hæc cum Oricum eſſent nunciata, M. Valerius claſſem extemplo ad oſtium fluminis duxit, ne navibus capeſſere fugam rex poſſet. Itaque Philippus neque terreſtris, neque navali certamine ſatis fore parem ſe fidens, ſubductis aut incenſis navibus terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu, ſpoliatoque. Romana claſſis cum M. Valerio Orici hybernavit.

b Eodem anno in Hiſpania variæ res geſtæ. nam prius quam Romani amnem Iberum tranſirent, ingentes copias Hiſpanorum Mago & Aſdrubal fuderunt. defeciſſetque ab Romanis ulterior Hiſpania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis ſociorum animis in tempore adveniſſet. Primo ad caſtrum Altum (locus eſt inſignis cæde magni Amilcaris) caſtra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant ante frumentum. tamen quia omnia circa hoſtium plena erant, agmenque Romanum impune incurſatum ab equitibus hoſtium fuerat, & ad duo millia aut

a Cap. XL.

b Cap. XLI.

aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: ceſſere inde Romani propius pacata loca, & ad montem Victoriæ caſtra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis & Aſdrubal Giſgonis filius, tertius Carthaginienſium dux, cum exercitu juſto advenit, contraque caſtra Romana trans fluvium omnes conſedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa viſenda haud fefellit hoſtes: oppreſſiſſent eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepiſſet. ibi quoque circumſeſſus adventu fratris obſidione eximitur. Caſtulo urbs Hiſpaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta ſocietate Pœnis, ut uxor inde Annibali eſſet, ad Romanos defecit. Carthaginienſes Illiturgum oppugnare adorti, quia præſidium ibi Romanum erat. videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio ut ſociis præſidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, intra bina caſtra cum magna cæde hoſtium urbem eſt ingreſſus. & poſtero die eruptione æque felici pugnavit. ſupra duodecim millia hominum cæſa duobus præliis; plus decem millia capta, cum ſex & triginta militaribus ſignis. Ita ab Illiturgi receſſum eſt obſidione. Bigerra inde urbs (ſocia & hæc Romanorum erat) à Carthaginienſibus oppugnari cœpta eſt. Eam obſidioné ſine certamine adveniens Cn. Scipio ſolvit.

a Ad Mundam exinde caſtra Punica mota & Romani eo confeſtim ſecuti ſunt. Ibi ſignis collatis pugnatum per quatuor ferme horas, egregieque vincentibus Romanis ſignum receptui eſt datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum eſſet vulnus. Cæterum haud dubium fuit, quin niſi ea mora intervéniſſet, caſtra eo die Punica capi potuerint. jam enim non milites ſolum, ſed elephanti etiam uſque ad vallum acti erant: ſuperque ipſo novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prælio ad duodecim millia hominum dicuntur cæſa: prope tria millia capta, cum ſignis militaribus ſeptem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni receſſere. & ut territis inſtaret, ſecutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit, nec dubia victoria fuit; minus tamen dimidio hoſtium, quam antea. quia pauciores ſuperfuerant qui pugnarent, occiſum. Sed gens nata inſtaurandis reparandiſque bellis, Magone ad conquiſitionem militum fratre miſſo, brevi replevit exercitum: animoſque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, ſicut pro parte toties intra paucos dies victa, eiſdem animis quibus prius, eodemque eventu pugnavere. plus octo millia hominum cæſa; haud multo minus quam mille capta: & ſigna militaria LVIII. & ſpolia plurima Gallica fuere, annuli aurei, torques, armillæque magnus numerus. duo etjam inſignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civiſmaro nomina erant) eo prælio ceciderunt: octo elephanti capti, tres occiſi. Cum jam res proſperæ in Hiſpania eſſent, verecundia Romanos tandem cepit: Saguntum oppidum quod cauſa belli eſſet, octavum jam annum ſub hoſtium poteſtate eſſe. itaque id oppidum vi pulſo præſidio Punico receperunt: cultoribuſque antiquis, quos vis reliquerat belli, reſtituerunt: & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginienſibus bellum, in poteſtatem redactos ſub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere.

b Hæc in Hiſpania, Q. Fabio, M. Claudio Coſſ. geſta: Romæ cum tribuni plebis novi magiſtratum iniſſent, extemplo cenſoribus P. Furio & M. Attilio à L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum eſt. quæſtorem eum proximo anno adempto equo tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deferendæ Italiæ ad Cannas factam. ſed novem tribunorum auxilio vetiti cauſam in magiſtratu dicere, dimiſſique fuerant. Ne luſtrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atrilius magiſtratu ſe abdicavit. Conſularia comitia habita à Q. Fabio Maximo Coſ. creati conſules ambo abſentes, Q. Fabius Maximus conſulis filius, & T. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, & qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centimalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos ſcenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hoſtes erupit. Comitiis perfectis ab Q. Fabio Coſ. deſignati conſules Romam acceſſiti, magiſtratum inierunt; ſenatumque de bello ac provinciis ſuis, prætorumque, & de exercitibus quibus quique præeſſent conſuluerunt. Ita-

a Cap. XLII.

b Cap. XLIII.

que provinciæ atque exercitus diviſi.

a Bellum undecunque cum Annibale conſulibus mandatum, & exercitus unus quem ipſe Sempronius habuerat, alter quem Fabius Coſ. ex binæ erant legiones. M. Æmilius Pr. cujus peregrina ſors erat, juriſdictionem Attilio collegæ prætori urbano mandarat, ut Luceriam provinciam haberet, legioneſque duas, quibus Q. Fabius qui tum conſul erat, prætor præfuerat. Prætori Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Sueſſula, cum binis item legionibus evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque M. Claudio Sicilia, finibus eis quibus regnum Hieronis fuiſſet. Lentulo Propr provincia vetus: T. Otacilio claſſis, exercitus nulli additi novi: Marco Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione & claſſe quam haberet: Quinto Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentino cum legione una cui jam diu præerat, Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ juſſæ, & viginti millia ſociorum. His ducibus, his copiis adverſus multa ſimul aut mota aut ſuſpecta bella muniebant Romanum imperium. Conſules duabus urbanis legionibus ſcriptis, ſupplementoque in alias lecto, priuſquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactæ: & Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum ſpecies in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant viſæ: & in Jovis Vicilini templo, quod in Coſſano agro eſt, arma concrepuiſſe: & flumen Amiterni cruentum fluxiſſe. His procuratis ex decreto pontificum, profecti conſules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Sueſſulam in caſtra venit, cum obviam filius progrederetur, lictoreſque verecundia majeſtatis ejus taciti anteirent, non ſummoventes patrem, præter undecim faſces equo prævectus ſenex, ut conſul animadvertere proximum lictorem juſſit: & is, ut deſcenderet ex equo inclamavit. tum demum deſiliens, *Experiri*, inquit, *volui fili ſatin' ſcires conſulem te eſſe.*

b In ea caſtra Caſſius Altinius Arpinas clam nocte cum tribus ſervis venit, promittens, ſi ſibi præmio foret, ſe Arpos proditurum eſſe. Cum eam tunc rem ad concilium retuliſſet Fabius, aliis pro transfuga verberandus necanduſque videri, ancipitis animi communis hoſtis: qui poſt Cannenſem cladem, tanquam cum fortuna fidem ſtare oporteret, ad Annibalem diſceſſiſſet, traxiſſetque ad defectionem Arpos: tum poſteaquam res Romana contra ſpem votaque ejus velut reſurgeret, turpius videatur novam referre proditionem: ut proditio pro ſeptemvirali judicio eſſet, ſemperque aliud ſentiret; infidus ſocius vanus hoſtis ad Faleriorum Pyrrhive proditorem, tertium transfugis documentum eſſet. Contra ea conſulis pater Fabius temporum oblitos homines in medio ardore belli, tanquam in pace libera de quoque arbitrari & agere ajebat: cum illud potius agendum, atque eis cogitandum ſit, ſi quomodo fieri poſſit, ne qui ſocii à populo Romano deſciſcant, & non vocitent: documentum autem ducant ſtatui oportere, ſi quis reſipiſcat, & antiquam ſocietatem reſpiciat. quod ſi abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium eſſe quin brevi deſerta ab ſociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta viſura ſit? Se tamen non eum eſſe, qui Altinio fidei quicquam cenſeat habendum, ſed mediam conſecuturum conſilii viam, neque eum pro hoſte, neque pro ſocio in præſentia habitum. libera cuſtodia haud procul à caſtris placere in aliqua fida civitate ſervari per belli tempus. perpetrato bello, tum conſultandum, utrum defectio prior plus merita ſit pœnæ, an hic reditus veniæ. Fabio aſſenſum eſt, cateniſque ligatus traditus & ipſe & comites: & auri ſatis magnum pondus, quod ſecum tum attulerat, ei ſervari juſſum. Calibus eum interdiu ſolutum cuſtodes ſequebantur, nocte clauſum aſſervabant. Arpis domi primum deſiderari quærique eſt cœptus: dein fama per totam urbem vulgata tumultum pro principe amiſſo fecit: metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Annibalem miſſi. Quibus nequaquam offenſus Pœnus, quia & ipſum ut ambiguæ fidei virum ſuſpectum jam pridem habebat, & cauſam nactus erat tam ditis hominis bona poſſidendi, vendendique. cæterum ut iræ magis quam avaritiæ datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in caſtra accitos quæſtione prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri argentique domi reli-

a Cap. XLIV. *b Cap.* XLV.

ctum

ctum eſſet: ſatis cognitis omnibus vivos combuſſit.

a Fabius ab Sueſſula profectus, Arpos primum inſtitit oppugnare. ubi cum à mille ferè paſſibus caſtra poſuiſſet, contemplatus ex propinquo ſitum urbis, mœniaque: quam pars tutiſſima mœnibus erat, qua maxime neglectam cuſtodia vidit, ea potiſſimum aggredi ſtatuit. Comparatis omnibus quæ ad urbes oppugnandas uſui ſunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunoſque viros fortes eis præfecit: & milites ſexcentos, quantum ſatis viſum eſt, attribuit: eoſque, ubi quartæ vigiliæ ſignum cecinisſet, ad eum locum ſcalas juſſit ferre. Porta ibi humilis & anguſta erat, via infrequenti per deſertam partem urbis, eam portam ſcalis prius tranſgreſſos, ad murum pergere, & ex interiore parte clauſtra refringere jubet: & tenentes partem urbis cornu ſignum dare, ut cæteræ copiæ admoverentur. Parata omnia atque inſtructa ſeſe habiturum. ea impigre facta: & quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum juvit. Imber à nocte media coortus, cuſtodes vigileſque dilapſos è ſtationibus ſuffugere in tecta coëgit: ſonituque primo largioris procellæ, ſtrepitum demolientium portam, exaudiri prohibuit. lentior deinde æqualiorque accidens auribus, magnam partem tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis diſpoſitos canere jubent, ut conſulem excirent. Id ubi factum ex compoſito eſt, ſigna efferri conſul jubet: ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

b Tum demum hoſtes excitati ſunt, jam & imbre conquieſcente, & propinqua luce. Præſidium in urbe erat Annibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipſi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis eſſet, hoſti oppoſuerunt. Pugnatum primo in tenebris anguſtiſque viis eſt. cum Romani non vias tantum, ſed tecta etiam proxima portæ occupaſſent, ne peti ſuperne ac vulnerari poſſent. Cogniti inter ſe quidam Arpinique & Romani, atque inde colloquia cœpta fieri: percunctantibus Romanis, quid ſibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod ob meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris Italici adverſus veteres ſocios Romanos bellum gererent? & vectigalem ac ſtipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium ſe vænum à principibus datos, pene captos oppreſſoſque a paucis eſſe. Initio orto plures cum pluribus colloqui. poſtremo prætor Arpinus ab ſuis ad conſulem deductus, fideque data inter ſigna acieſque, Arpini repente pro Romanis adverſus Carthaginienſes arma verterunt, Hiſpani quoque paulo minus mille homines, nihil præterea cum conſule pacti. quam ut ſine fraude Punicum emitteretur præſidium, ad conſulem tranſtulerunt ſigna. Carthaginienſibus portæ patefactæ, emiſſique cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam venerunt. Arpi ſine clade ullius præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ reſtituti Romanis, Hiſpanis duplicia cibaria dari juſſa, operaque eorum forti ac fideli perſæpe reſpublica uſa eſt. Cum conſulum alter in Apulia, alter in Lucanis eſſet: equites C X I I. nobiles Campani per ſpeciem prædandi ex hoſtium agro, permiſſu magiſtratuum ab Capua profecti, ad caſtra Romana, quæ ſuper Sueſſulam erant, venerunt. ſtationi militum, qui eſſent, dixerunt, colloqui ſe cum prætore velle. Cn. Fulvius caſtris præerat, cui ubi nunciatum eſt, X. ex eo numero juſſis inermibus deduci ad ſe, ubi quæ poſtularent audivit: (nihil autem aliud petebant, quam ut Capua recepta, bona ſibi reſtituerentur) in fidem omnes accepit. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum, amplius ſeptem millia hominum capta, & æris argentique ſignati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ad diem unum tenuit, ſolo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æquimelio Jugarioque vico. In templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, late vagatus ignis ſacra profanaque multa abſumpſit.

c Eodem anno Publius & Cnejus Cornelii, cum in Hiſpania res proſperæ eſſent, multoſque & veteres reciperent ſocios, & novos adjicerent, in Africam quoque ſpem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, ſubito Carthaginienſibus hoſtis factus. ad eum centuriones tres legatos miſerunt, qui cum eo amicitiam ſocietatemque facerent: & pollicerentur, ſi perſeveraret urgere bello Carthaginienſes, gratiam eam rem fore ſenatui populoque Romano, & adnixuros, ut in tempore, & bene cumula-

a Cap. XLVI. *b Cap.* XLVII.

c Cap. XLVIII.

tam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit. collocutuſque cum legatis de ratione belli gerendi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipſe ignarus eſſet, ex comparatione tam ordinatæ diſciplinæ animadvertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus ſociis facerent, oravit, ut duo legationem referrent ad imperatores ſuos: unus apud ſeſe magiſter rei militaris remaneret. rudem ad pedeſtria bella Numidarum gentem eſſe, equis tantum habilem. Ita jam inde à principiis gentis majores ſuos bella geſſiſſe; ita ſe à pueris inſuetos: ſed habere hoſtem pedeſtri fidentem marte, cui ſe æquari robore virium velit: & ſibi pedites comparandos eſſe: & ad id multitudine hominum regnum abundare: ſed armandi ordinandique & inſtruendi eos artem ignorare. omnia velut forte congregata turba ſua inſcia ac temeraria eſſet. Facturos ſe in præſentia quod vellet, legati reſponderunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, ſi imperatores ſui non comprobaſſent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regem remanſit. Cum duobus Romanis relata Numidaſque legatos in Hiſpaniam miſit ad capiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iiſdem mandavit, ut protinus Numidas qui intra portas ſeu præſidia Carthaginienſium auxiliares eſſent: ad tranſitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conſcripſit: ordinatoſque proxime morem Romanum inſtruendo, & decurrendo ſigna ſequi, & ſervare ordines docuit: & operi aliiſque inſtitutis militaribus ita aſſuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti: collatiſque æquo campo ſignis, juſto prælio Carthaginienſium hoſtem ſuperaret. Romanis quoque in Hiſpania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum tranſitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia eſt. Quod ubi Carthaginienſes acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiæ, (Maſſyla ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

a Filium Gala Maſaniſſam habebat, ſeptem & decem annos natum. cæterum juvenem ea indole, ut jam tum appareret, ejus regnum opulentius, quam quod accepiſſet, facturum. Legati, quoniam Syphax ſe Romanis junxiſſet, ut potentior ſocietate eorum adverſum reges populoſque Africæ eſſet, docent *melius fore Galæ quoque Carthaginienſibus jungi quamprimum, antequam Syphax in Hiſpaniam, aut Romani in Africam tranſeant: opprimi Syphacem, nihil dum præter nomen ex fœdere Romano habentem, poſſe.* facile perſuaſum Galæ, filio depoſcente id bellum, ut exercitum mitteret. Qui Carthaginienſium legionibus conjunctis, magno prælio Syphacem devicit. XXX. millia eo prælio hominum cæſa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Mauruſios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adverſus Gadeis colunt) refugit: affluentibuſque ad famam ejus undique barbaris, ingenteis brevi copias armavit: cum quibus antequam in Hiſpaniam anguſto diremptam freto trajiceret, Maſſaniſſa cum victore exercitu advenit. iſque ibi cum Syphace ingenti gloria per ſe ſine ullis Carthaginienſium opibus geſſit bellum. In Hiſpania nihil memorabile geſtum, præterquam quod Celtiberum juventutem eadem mercede, quæ pacta cum Carthaginienſibus erat, imperatores Romani ad ſe perduxerunt: & nobiliſſimos Hiſpanos ſupra CCC. inde in Italiam ad ſollicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miſerunt. Id modo ejus anni in Hiſpania ad memoriam inſigne eſt, quod mercenarium militem in caſtris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

a Cap. XLIX.

LIBER

LIBER XXV.

BREVIARIUM.

PUbl. Corn. Scipio, poſtea Africanus, ante legitimos annos ædilis factus eſt. Annibal urbem Tarentum præter arcem, per Tarentinos juvenes cepit. Ludi Apollinares inſtituti ſunt. à Q. Fulvio & Ap. Claudio Coſſ. adverſus Hannonem Pœnorum ducem proſpere pugnatum. T. Sempronius Gracchus proconſul ab hoſpite ſuo Lucano in inſidias ductus, à Magone interemptus eſt. Centenius Penula, qui centurio militaverat: cum petiſſet à ſenatu, ut ſibi exercitus daretur: pollicituſque eßet, ſi hoc impetraſſet, de Annibale victoriam: octo millibus acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Annibale, qui cum exercitu eum cecidit. Cn. Fulvius prætor male adverſus Annibalem pugnavit, in quo prælio hominum ſexdecim millia ceciderunt, ipſe cum equitibus ducentis effugit. Capua obſeſſa eſt à Q. Fulvio & ab Claudio Coſſ. Cl. Marcellus Syracuſas expugnavit anno tertio: & ingentem ſe virum geßit. in eo tumultu urbis captæ Archimedes intentus formis, quas in pulvere deſcripſerat, interfectus eſt. P. & Cn. Scipiones in Hiſpania tot tantarumque rerum feliciter geſtarum triſtem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus cæſi anno octavo, quam in Hiſpaniam iverant, amiſſaque ejus provinciæ poſſeßio foret, niſi L. Martii equitis Romani virtute & induſtria contractis exercituum reliquiis, ejuſdem hortatu bina caſtra hoſtium expugnata eſſent, ad triginta ſeptem millia cæſa, ex mille octingentis præda ingens capta; dux Martius appellatus eſt.

CAPUT I.

DUM hæc in Africa atque in Hiſpania geruntur, Annibal in agro Tarentino æſtatem conſumpſit, ſpe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ, ipſorum interim Salentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Brutiis ex XII. populis, qui anno priore ad Pœnos deſciverant, Conſentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. & plures rediiſſent, ni L. Pomponius Vejentanus præfectus ſocium, proſperis aliquot populationibus in agro Brutio juſti ducis ſpeciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone conflixiſſet. Magna ibi vis hominum, ſed inconditæ turbæ agreſtium ſervorumque cæſa aut capta eſt: minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter cæteros eſt captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & ante publicanus omnibus malis artibus & reipublicæ & ſocietatibus infidus, damnoſuſque. Sempronius Coſ. in Lucanis multa prælia parva, haud ullum dignum memoratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant ſecundæ adverſæque res, non fortunam magis quam animos hominum: tanta religio, & ea magna ex parte externa, civitatem inceſſit, ut aut homines aut dii repente alii viderentur facti: nec jam in ſecreto modo atque intra parietes ac poſtes contemnebantur Romani ritus; ſed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec ſacrificantium, nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes, quorum numerum auxit ruſtica plebs, ex incultis diutino bello infeſtiſque agris egeſtate & metu in urbem compulſa: & quæſtus ex alieno errore facilis, quem velut ex conceſſæ artis uſu exercebant. Primo ſecretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad patres etiam & ad publicam querimoniam ea ceſſit res. Incuſati graviter ab ſenatu ædiles triumvirique capitales, quod non prohiberent: cum emovere eam multitudinem è foro, ac disjicere apparatus ſacrorum conati eſſent, haud procul abfuit, quin violarentur. Ubi potentius jam eſſe malum apparuit, quam ut minores per magiſtratus ſedaretur, M. Æmilio Pr. urbis negocium ab ſenatu datum eſt, ut his religionibus populum liberaret. Is & in concione ſenatuſconſultum recitavit, & edixit,

ur quicunque libros vaticinos precationeſve, aut artem ſacrificandi conſcriptam haberet, eos libros omnes literaſque ad ſe ante Calendas Aprilis deferret: neu quis in publico ſacrove loco novo aut externo ritu ſacrificaret.

a Et aliquot publici ſacerdotes mortui eo anno ſunt: Lucius Cornelius Lentulus PONTIFEX MAX. & C. Papyrius C. F. Meſſo pontifex, & P. Furius Philux augur, & Papyrius L. Fulvius Maſſo decemvir ſacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papyrii Cnejus Servilius Cepio, pontifices ſuffecti ſunt. augur creatus L. Quinctius Flaminius, decemvir ſacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum conſularium jam appetebat tempus, ſed quia conſules à bello intentos avocare non placebat, T. Sempronius Conſul comitiorum cauſa dictatorem dixit C. Claudium Centonem. ab eo magiſter equitum eſt dictus Q. Fulvius Flaccus Dictator primo comitiali die creavit conſules Q. Fulvium Flaccum magiſtrum equitum, & Appium, Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cnejus Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Syllanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magiſtratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui poſt Africanus fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem cum obſiſterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam eſſe, quod nondum ad petendum legitima ætas eſſet. *Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, ſatis annorum habeo.* Tanto inde favore ad ſuffragium ferendum in tribus diſcurſum eſt, ut tribuni repente incœpto deſtiterint. Ædilicia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, diem unum inſtaurari, & congii olei in vicos ſingulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius ædiles plebeii aliquot matronas apud populum probri accuſarunt; quaſdam ex iis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebeji per biduum inſtaurati: & Jovis epulum fuit ludorum cauſa.

b Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius conſulatum ineunt. Et prætores provincias ſortiti ſunt, P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum ante ſors fuerat: Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, Cajus Claudius Nero Sueſſulam, M. Junius Syllanus Tuſcos. Conſulibus bellum cum Annibale, & binæ legiones decretæ, alter à Quinto Fabio ſuperioris anni conſule, alter à Fulvio Centimalo acciperet. Prætorum Fulvii Flacci, quæ Luceriæ ſub Æmilio Pr. Neronis Claudii, quæ in Piceno ſub C. Terentio fuiſſent, legiones eſſent, ſupplementum in eas quiſque ſcriberet ſibi, M. Junio in Tuſcos legiones urbanæ prioris anni datæ. T. Sempronio Graccho, & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani, & Galliæ cum ſuis exercitibus prorogatæ. item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia eſſet, M. Marcello Syracuſæ: & qua Hieronis regnum fuiſſent, T. Otacilio claſſis, Græcia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hiſpaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones à conſulibus ſcriptæ, ſummaque trium & viginti legionum eo anno effecta eſt. Delectum conſulum M. Poſthumii Pyrgenſis cum magno prope motu rerum factum impedit. Publicanus erat Poſthumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, præter L. Pomponium Vejentanum, quem populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienſes. Hi, quia publicum periculum erat à vi tempeſtatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant facta naufragia, & ea ipſa quæ vera renuntiaverant, fraude ipſorum facta erant, non caſu: in veteres quaſſataſque naves paucis, & parvi pretii rebus impoſitis, cum merſiſſent eas in alto, exceptis in præparatas ſcaphas nautis, multiplices fuiſſe merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Æmilio Pr. priore anno fuerat, ac per eum ad ſenatum delata: nec tamen ullo ſenatuſconſulto notata: quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offenſum nolebant: populus ſeverior vindex fraudis erat: excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, cum rem inviſam infamemque cernerent ducentûm millium æris mulctam M. Poſthumio dixerunt. cujus certandæ cum dies adveniſſet, conciliumque tam frequens plebis adeſſet, ut multitudinem area Capitolii vix caperet: perorata cauſa ſpes una videbatur eſſe, ſi C. Servilius Caſca tribunus plebis, qui propinquus cognatuſque Poſthumio erat, prius quam ad ſuffragium tribus vocarentur, interceſſiſſet. Teſtibus datis, tribuni populum ſummoverunt: ſitellaque allata eſt, ut ſorti-

a Cap. II. *b* Cap. III.

ſortirentur, ubi Latini ſuffragium ferrent. Interim publicani Caſcæ inſtare, ut concilio diem eximeret. populus reclamare: & forte in cornu primus ſedebat Caſca, cui ſimul metus pudorque animum verſabat. Cum in eo parum præſidii eſſet turbandæ rei cauſa publicani per vacuum vi ſummo occupato loco in eos irruperunt, jurgantes ſimul cum populo tribuniſque. Nec procul dimicatione res erat, cum Fulvius conſul tribunis: *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinem coactos eſſe? & rem ad ſeditionem ſpectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

a Plebe dimiſſa ſenatus vocatur, & conſules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum, M. Furium Camillum, cujus exilium ruina urbis ſecuta fuerit, damnari ſe ab ingratis civibus paſſum eſſe. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eum diem viverent, multos poſtea principes civitatis judicium de ſe populi paſſos. Poſthumium Pyrgenſem ſuffragium populo per vim extorſiſſe, concilium plebis ſuſtuliſſe, tribunos in ordinem coëgiſſe, contra populum Romanum aciem introduxiſſe, locum occupaſſe, ut tribunos à plebe intercluderet: tribus in ſuffragium vocari prohiberet. nihil aliud à cæde ac dimicatione continuiſſe homines, niſi patientiam magiſtratuum, quod ceſſerint in præſentia furori atque audaciæ paucorum: vincique ſe ac populum Romanum paſſi ſint: & comitia quæ reus vi atque armis prohibiturus erat: ne cauſa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipſius ſuſtulerint. Hæc cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta eſſent, vimque eam contra rempublicam pernicioſo exemplo factam, ſenatus decerneret: confeſtim Carvilii tribuni plebis omiſſa mulctæ certatione, rei capitalis diem Poſthumio dixerunt: ac ni vades daret, prehendi à viatore, atque in carcerem duci juſſerunt. Poſthumius vadibus datis, non affuit. Tribuni vocaverunt plebem, quæ ita ſcivit: *Si M. Poſthumius ante Calendas Majas non prodiſſet, citatuſque eo die non reſpondiſſet, neque excuſatus eſſet, videri eum in exilio eſſe, bonaque ejus venire, ipſi aqua & igni placere interdici.* Singulis deinde eorum qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poſcere cœperunt, primo non dantes, deinde etiam eos qui dare poſſent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit.

b Comitia inde pontifici maximo creando ſunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus Coſ. qui & ante bis conſul & cenſor fuerat, & T. Manlius Torquatus, & ipſe duobus conſulatibus & cenſura inſignis: & P. Licinius Craſſus, qui ædilitatem curulem petiturus erat. Hic ſenes honoratoſque juvenis in eo certamine devicit. Ante hunc intra centum annos & viginti, nemo præter Publium Cornelium Caluſſam pontifex maximus creatus fuerat, qui ſella curuli non ſediſſet. Conſules cum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones, & ſupplementum veteribus ſcriberetur, ſufficiebat: ſenatus abſiſtere eos incepto vetuit, & triumviros binos creari juſſit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquageſimum lapidem in plateis foriſque & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent: & ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere viderentur, etiam ſi nondum militari ætate eſſent, milites facerent. Tribuni plebis, ſi iis videretur, ad populum ferrent, ut qui minores ſeptem & decem annis ſacramento dixiſſent, iis perinde ſtipendia procederent, ac ſi ſeptem & viginti annorum, aut majores, milites facti eſſent. Ex hoc ſenatuſconſulto creati triumviri bini, conquiſitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de poſtulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in ſenatu recitatæ ſunt. Cannenſis reliquiæ cladis, is exercitus erat relegatus in Siciliam, ſicut ante dictum eſt: ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

c Hi permiſſu Lentuli primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum legatos in hyberna ad M. Marcellum miſerunt, è quibus unus, poteſtate dicendi facta: Conſulem, *inquit*, te M. Marcelle,,, in Italiam adiſſemus, cum primum,, de nobis, etſi non iniquum, certe,, triſte ſenatuſconſultum factum eſt:,, niſi hoc ſperaſſemus, in provinciam,, nos mitti regum turbatam ad gra-,, ve bellum adverſus Siculos, ſimul,, Pœnoſque mitti, & ſanguine noſtro,, vulneribuſque magiſtratibus ſatis-,, facturos

a Cap. IV. *b* Cap. V. *c* Cap. VI.

„ facturos eſſe, ſicut patrum memoria,
„ qui capti à Pyrrho ad Heracleam
„ erant adverſus Pyrrhum ipſum pu-
„ gnantes ſatisfecerunt, quamquam
„ quod ob meritum noſtrum ſuccen-
„ ſuiſtis, Patres conſcripti, nobis, aut
„ ſuccenſetis? Ambos mihi conſules,
„ & univerſum ſenatum intueri vi-
„ deor, cum te M. Marcelle intueor:
„ quem ſi ad Cannas conſulem ha-
„ buiſſemus, melior & reipublicæ &
„ noſtra fortuna eſſet. Sine quæſo
„ priuſquam de conditione noſtra
„ queror, noxam cujus arguimur, nos
„ purgare. Si non deûm ira, nec
„ fato. cujus lege immobilis rerum
„ humanarum ordo ſeritur, ſed culpa
„ periimus ad Cannas, cujus tandem
„ ea culpa fuit? militum, an impe-
„ ratorum? Equidem miles nihil
„ unquam dicam de imperatore eo,
„ cui præſertim gratias ſciam ab ſena-
„ tu actas, quod non deſperaverit de
„ republica, cui poſt fugam actam ſit
„ per omnes annos prorogatum impe-
„ rium. Cæteros item ex reliquiis
„ cladis ejus, quos tribunos militum
„ habuimus, honores petere & gere-
„ re, & provincias obtinere audivi-
„ mus. An vobis veſtriſque liberis
„ ignoſcitis facile patres conſcripti?
„ in hæc vilia capita ſævitis? & con-
„ ſuli primoribuſque aliis civitatis fu-
„ gere, cum ſpes alia nulla eſſet, tur-
„ pe non fuit? milites utique moritu-
„ ros in aciem miſiſtis? Ad Alliam
„ prope omnis exercitus fugit: ad Fur-
„ cas Caudinas ne expertus quidem
„ certamen, arma tradidit hoſti (ut
„ alias pudendas clades exercituum
„ taceam) tamen tantum abfuit ab eo,
„ ut ulla ignominia iis exercitibus
„ inureretur, ut & urbs Roma per eum
„ exercitum qui ab Allia Vejos trans-
„ fugerat, recuperaretur: & Caudinæ
„ legiones, quæ ſine armis redierant
„ Romam, armatæ remiſſæ in Sa-
„ mnium, eundem illum hoſtem ſub
„ jugum miſerint, qui hac ſua igno-
„ minia lætatus fuerat. Cannenſem
„ vero quiſquam exercitum fugæ, aut
„ pavoris inſimulare poteſt? ubi plus
„ quinquaginta millia hominum ceci-
„ derunt? unde conſul cum equitibus
„ quinquaginta fugit? unde nemo
„ ſupereſt, niſi quem hoſtis cædendo
„ feſſus reliquit? Cum captivis re-
„ demptio negabatur, nos vulgo ho-
„ mines laudabant, quod reipublicæ
„ nos ſervaſſemus? quod ad conſulem
„ Venuſiam rediſſemus, & ſpeciem
„ juſti exercitus feciſſemus. Nunc de-
„ teriore conditione ſumus, quam
„ apud patres noſtros fuerant captivi,

quippe illis arma tantum atque or- „
do militandi, locuſque in quo ten- „
derent, in caſtris eſt mutatus: quæ „
tamen ſemel navata reipublicæ ope- „
ra, & uno felici prœlio recupera- „
runt. nemo eorum relegatus in exi- „
lium eſt: nemini ſpes emerendi ſti- „
pendia adempta; hoſtis denique eſt „
datus, cum quo dimicantes, aut vi- „
tam ſemel, aut ignominiam finirent. „
Nos, quibus, niſi quod commiſimus, „
ut quiſquam ex Cannenſi acie miles „
Romanus ſupereſſet, nihil objici po- „
teſt, non ſolum à patria procul Ita- „
liaque, ſed ab hoſte etiam relegati „
ſumus, ubi ſeneſcamus in exilio, ne „
qua ſpes, ne qua occaſio abolendæ „
ignominiæ, ne qua placandæ civium „
iræ, ne qua denique bene moriendi „
ſit. Neque ignominiæ finem, nec „
virtutis præmium petimus: modo „
experiri animum & virtutem exer- „
cere liceat, laborem & periculum „
petimus: ut virorum, ut militum „
officio fungamur. Bellum in Sicilia „
jam alterum annum ingenti dimi- „
catione geritur, urbes alias Pœnus, „
alias Romanus expugnat. peditum „
& equitum acies concurrunt: ad „
Syracuſas terra marique res geri- „
tur. clamorem pugnantium, crepi- „
tumque armorum exaudimus reſides „
ipſi ac ſegnes, tanquam nec manus, „
nec arma habeamus. Servorum le- „
gionibus T. Sempronius Coſ. toties „
jam cum hoſte ſignis collatis pugna- „
vit. operæ precium habent, liberta- „
tem civitatemque, pro ſervis ſaltem „
ad hoc bellum emptis; nobis ſimul „
congredi cum hoſte liceat, & pu- „
gnando quærere libertatem. Vis tu „
mari, vis terra, vis acie, vis urbibus „
oppugnandis experiri virtutem? „
Aſperrima quæque ad laborem peri- „
culumque depoſcimus, ut quod ad „
Cannas faciendum fuit, quampri- „
mum fiat: quoniam quicquid poſtea „
viximus, id omne deſtinatum igno- „
miniæ eſt.

a Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris nec poteſtatis ſuæ eſſe dixit. ſenatui ſcripturum ſe, omniaque de ſententia Patrum facturum eſſe. Hæ literæ ad novos conſules allatæ, ac per eos in ſenatu recitatæ ſunt, conſultuſque de his literis ita decrevit ſenatus, *militibus qui ad Cannas commilitones ſuos pugnantes deſeruiſſent, ſenatui nihil videri rempublicam committendam eſſe, ſi M. Claudio proconſuli aliter videretur, faceret quod è republica fideque* *ſua*

a *Cap.* VII.

ſua duceret, dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hoſtis intra Italiam eſſet. Comitia deinde à prætore urbano de ſenatus ſententia, plebiſque ſcito ſunt habita, quibus creati ſunt quinqueviri muris turribuſque reficiendis: & triumviri bini, uni ſacris conquirendis, doniſque perſignandis: alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, ſed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio conſumptæ fuerant. Tempeſtates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in caſtris multis locis ſupra Sueſſulam, & duo vigiles exanimati; murus turreſque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, ſed etiam decuſſæ. Reate ſaxum ingens viſum volitare: ſol rubere ſolito magis, ſanguineoque ſimilis. Horum prodigiorum cauſa diem unum ſupplicatio fuit: & per aliquot dies conſules rebus divinis operam dederunt: & per eoſdem dies ſacrum novendiale fuit. Cum Tarentinorum defectio jam diu & in ſpe Annibali, & in ſuſpicione Romanis eſſet: cauſa forte extrinſecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus diu jam per ſpeciem legationis Romæ cum eſſet, vir inquieti animi, & minime otium (quo tum diutino ſeneſcere videbatur) patientis, aditum ſibi ad obſides Tarentinos invenit. Cuſtodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipſis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis ſollicitatos, corruptis æditius duobus, cum primis tenebris cuſtodia eduxiſſet, ipſe comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga eſt, emiſſique qui ſequerentur, à Tarracina comprehenſos omnes retraxerunt. deducti in comitio, virgiſque approbante populo cæſi, de ſaxo dejiciuntur.

a Hujus atrocitas pœnæ, duarum nobiliſſimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit, tum publice, tum etiam ſingulos privatim, ut quiſque tam fœde interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico & Philomenes erant. Hi prius quam aliquid moverent colloquendum cum Annibale rati, nocte per ſpeciem venandi urbe egreſſi ad eum proficiſcuntur: & cum haud procul caſtris abeſſent, cæteri ſylva prope viam ſeſe occuluerunt. Nico & Philomenes progreſſi ad ſtationes, comprehenſique, ultro id petentes ad Annibalem deducti ſunt. Qui cum & cauſas conſilii ſui, & quid pararent, expoſuiſſent: collaudati, oneratique promiſſis, jubentur ut fidem popularibus facerent, prædandi cauſa ſe urbe egreſſos; pecora Carthaginienſium, quæ paſtum propulſa eſſent, ad urbem agere. tuto ac ſine certamine id facturos, promiſſum eſt. Conſpecta ea præda juvenum eſt: minuſque iterum ac ſæpius id eos audere, miraculo fuit. Congreſſi cum Annibale rurſus fide ſanxerunt, liberos Tarentinos leges ſuaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno penſuros, præſidiumve invitos recepturos: prodita præſidia Carthaginienſium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc vero Philomenes conſuetudinem nocte egrediundi, redeundique in urbem, frequentiorem facere (& erat venandi ſtudio inſignis) caneſque & alius apparatus ſequebatur: captumque ferme aliquid, aut ab hoſte ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut cuſtodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hoſtium credebant. Ubi jam eo conſuetudinis adducta res eſt, ut quocunque noctis tempore ſibilo dediſſet ſignum, porta aperiretur: tempus agendæ rei Annibali viſum eſt. Tridui via aberat: ubi, quo minus mirum eſſet uno eodemque loco ſtativa eum tamdiu habere, ægrum ſimulabat. Romanis quoque qui in præſidio Tarenti erant ſuſpecta eſſe jam ſegnis mora ejus deſierat.

b Cæterum poſteaquam Tarentum ire conſtituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptiſſimos eſſe ratus eſt, electis, quarta vigilia noctis ſigna movit: præmiſſiſque octuaginta fere Numidis equitibus præcepit, ut diſcurrerent circa vias, perluſtrarentque omnia oculis, nequis agreſtium procul ſpectator agminis falleret, progreſſos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis quam exercitus accolis ſpecies eſſet. Ipſe raptim agmine facto, quindecim ferme millium ſpacio caſtra ab Tarento poſuit. & ne ibi quidem nunciato quo pergerent, tantum convocatos milites

a Cap. VIII.

b Cap. IX.

monuit, via omnes irent: nec diverti quenquam, aut excedere ordinem agminis parerentur: & in primis inrenti ad imperia accipienda eſſent, neu quid niſi ducum juſſu facerent. ſe in tempore editurum quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agreſtibus injeciſſe. Ad quem nuncium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ur parrem equitum poſtero dic luce prima juberer exire ad arcendum populationibus hoſtem. interea adeo nihil obedienter curatum eſt, ut contra pro argumento fuerit illa procurſatio Numidarum, Annibalem exercitumque caſtris non moviſſe. Annibal concubia nocte movir. dux Philomenes erar cum ſolito captæ venationis onere: cæteri proditores ea quæ compoſita erant, expectabant. Convenerat autem ut Philomenes portula aſſueta venationem inferens, armaros induceret i parte alia portam Temenida adiret Annibal, Ea mediterranea regione orientem ſpectabat, aliquantum intra mœnia includitur. Cum portæ appropinquaret, editus ex compoſito ignis ab Annibale eſt, refulſitque. idem reddirum ab Nicone ſignum. extinctæ deinde utrinque flammæ ſunt. Annibal ſilentio ducebar ad portam. Nico ex improviſo ad portas ſopitos vigiles in cubilibus ſuis obtruncat, portamque aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equites ſubſiſtere jubet: ut quu res poſtulet, occurrere libero campo poſſent. Et Philomenes portulæ parte alia qua commeare aſſuerar, appropinquabat. nota vox ejus, & familiare jam ſignum cum excitaſſet vigilem, dicentis, vix ſuſtinere grandis beſtiæ onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes ſecutus ipſe cum expedito venatore, vigilem incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebanr, verſum, venabulo trajicit. Ingreſſi deinde triginta fere armati cæteros vigiles obtruncanr, refringuntque portam maximam: & agmen ſub ſignis confeſtim irrupic. inde cum ſilentio in forum ducti, Annibali ſeſe conjunxerunr. Tum duo millia Gallorum Pœnus in rres diviſa partes per urbem dimittir. Tarentinos & Afros quam maxime frequentia occupare jubet. tumulru orto, Romanos paſſim cædi, oppidanis parci: ſed ut fieri id poſſer, præcipir juvenibus Tarentinis. ur ibi quem ſuorum procul vidiſſent, quieſcere & ſilere, ac bono animo eſſe juberent.

a Jam tumultus erat clamorque, qualis eſſe in capra urbe ſoler; ſed quid rei eſſer, nemo ſatis pro certo ſcire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coorros, Romanis ſeditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitarus rumulru in portum effugit, inde acceptus ſcapha in arcem confugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat, nam & Romana erat, à proditoribus ad hoc ipſum præparara, & inſcienter à Græco inflata, quis aut quibus ſignum darer, incerrum efficiebar. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, rum dubitationem exemerunt: & Græci Romanos paſſim cæde ſtratos cernenres, ab Annibale captam urbem ſenſerunr. Poſteaquam lux cerrior erat, & Romani qui cædibus ſuperfuueranr, in arcem confugeranr, conticeſcebatque paularim tumultus: tum Annibal Tarentinos ſine armis convocare juber. Convenere omnes, præterquam qui cedentes in arcem Romanos ad omnem adeundam ſimul fortunam perſecuri fuerant. Ibi Annibal benigne allocutus Tarentinos, teſtatuſque quæ præſtitiſſet civibus eorum, quos ad Thraſymenum aur ad Cannas cepiſſet: ſimul in dominationem ſuperbam Romanorum invectus, recipere ſe in domos ſuas quemque juſſit. & foribus nomen ſuum inſcribere, ſed domos eas quæ inſcriptæ non eſſenr, ſigno extemplo dato, diripi juſſurum. ſi quis in hoſpitio civis Romani (vacuas autem cernebar domos) nomen inſcripſiſſet, eum ſe pro hoſte habiturum. Concione dimiſſa, cum ritulis notatæ fores diſcrimen pacatæ ab hoſtili domo feciſſenr: ſigno dato, ad diripienda hoſpitia Romana paſſim diſcurſum eſt, & fuit prædæ aliquantum.

b Poſtero die ad oppugnandam arcem ducit. quam cum & mari, quo in peninſulæ modum pars major circumluitur, & præaltis rupibus, & ab ipſa urbe muro & foſſa ingenti ſeptam viderer, eoque nec vi, nec operibus expugnobilem eſſe, ne aut ſeipſum cura tuendi Tarentinos à majoribus rebus moraretur, aut in relictos ſine valido præſidio Tarentinos imperum ex arce cum vellenr, Romani facerenr; vallo urbem ab arce interſepire ſtaruit. non ſine ulla etiam ſpe, cum prohibentibus opus Romanis manum poſſe conſeri: & ſi ferocius procurriſſenr, magna cæde ita arrenuari præſidii vires, ut facile per ſe ipſi Tarentini.

a Cap. X. *b Cap, XI.*

tini urbem ab iis tueri poſſent. ubi cœptum opus eſt, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique ſe ſtatio paſſa eſt, quæ pro opere erat, ut ſucceſſu creſceret audacia, pluresque & longius pulſos perſequerentur. Tum ſigno dato coorti undique Pœni ſunt, quos inſtructos ad hoc Annibal tenuerat, nec ſuſtinuere impetum Romani, ſed ab effuſa fuga loci anguſtiæ eos, impedimentaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in foſſam præcipitati, occiſique ſunt plures in fuga quam in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. foſſa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur, modicoque poſt intervallo murum etiam eadem regione addere parant, ut vel ſine præſidio tueri ſe adverſus Romanos poſſent. reliquit tamen modicum præſidium, ut ſimul in faciendo muro adjuvaret. ipſe profectus cum cæteris copiis ad Galeſum flumen (quinque millia ab urbe abeſt) poſuit caſtra. Et ex iis ſtativis regreſſus ad inſpiciendum opus quod aliquantum opinione ejus celerius creverat, ſpem cepit etiam arcem expugnari poſſe. Et eſt non altitudine, ut cætera, tuta, ſed loco plano poſita, & ab urbe muro tantum ac foſſa diviſa. Cum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, miſſum à Metaponto præſidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviſo opera hoſtium invaderent. alia disjecerunt. alia igni corruperunt. iſque finis Annibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obſidione ſpes, nec ea ſatis efficax: quia arcem tenentes, qua in peninſula poſita imminet faucibus portus, mare liberum habebant: urbs contra excluſa maritimis commeatibus: propiuſque inopiam erant obſidentes, quam obſeſſi. Annibal convocatis principibus Tarentinis, omnes præſentes difficultates expoſuit: neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obſidione quicquam haberi ſpei, donec mari potiantur hoſtes. quod ſi naves ſint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abſceſſuros, aut dedituros ſe hoſtes. Aſſentiebantur Tarentini. cæterum ei qui conſilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam eſſe cenſebant. Punicas enim naves ex Sicilia accitas id poſſe facere: ſuas, quæ ſinu exiguo incluſæ eſſent, cum clauſtra portus hoſtis haberet, quemadmodum inde in apertum mare evaſuras? *Evadent*, inquit, *Annibal, Multa quæ impedita natura ſunt, conſilio expediuntur. urbem enim in campo ſitam habetis: planæ & ſatis latæ viæ patent in omnes partes. via quæ in portum per mediam urbem ad mare tranſmiſſa eſt, plauſtris tranſveham naves haud magna mole: & mare noſtrum erit, quo nunc hoſtes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumſedebimus arcem. imo brevi aut relictam ab hoſtibus, aut cum ipſis hoſtibus capiemus.* Hæc oratio non ſpem modo effectus, ſed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plauſtra, junctaque inter ſe; & machinæ ad ſubducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plauſtra, minorque moles in tranſitu eſſet. jumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum: paucoſque poſt dies claſſis inſtructa ac parata circumvehitur arcem, & ante ipſum portum anchoras jacit. Hunc ſtatum rerum Annibal Tarenti reliquit, regreſſus ipſe in hyberna. Cæterum defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc facta ſit, in diverſum auctores trahunt: plures propioreſque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factam.

a Romæ conſules prætoreſque ante diem quintum Calendas Majas Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato ſacro in monte, in ſuas quiſque provincias proficiſcuntur. Religio deinde nova objecta eſt ex carminibus Martianis: vates hic Martius illuſtris fuerat & cum inquiſitio priore anno ex S. C. talium librorum fieret, in M. Æmilii prætoris urbis, qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Martii duobus carminibus alterius poſtea aucta declarato auctoritas eventu, alteri quoque cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannenſis prædicta clades in hæc ferme verba erat: *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge, ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conſerere manus, ſed neque credes tu mihi, donec compleris ſanguine campum: multaque millia occiſa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera, piſcibus atque avibus feriſque, quæ incolunt terras, iis fiat eſca caro tua, nam mihi ita Iupiter fatus eſt.* Et Diomedes Argius campos, & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipſam cladem agnoſcebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obſcurius, quia incertiora futura præteritis ſunt, ſed perple-

a Cap. XII.

Perplexius etiam ſcripturæ genere. *Hoſtem Romani ſi expellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vovendos cenſeo ludos: qui quotannis comiter Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem: privati uti conferant pro ſe, ſuiſque. iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebique dabit ſummum. decemviri Græco ritu hoſtiis ſacra faciant. hæc ſi recte faxitis, gaudebitis ſemper, fietque res veſtra melior. nam is divus extinguet perduelles veſtros, qui veſtros Campos paſcunt placide.* Ad id carmen explanandum diem unum ſumpſerunt, poſtero die Senatusconſultum factum eſt, ut decemviri libros de ludis Apollini, reque divina facienda inſpicerent. Ea cum inſpecta relataque ad ſenatum eſſent, cenſuerunt Patres Apollini ludos vovendos faciendoſque: & quando ludi facti eſſent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam, & duas hoſtias majores dandas. Alterum ſenatusconſultum factum eſt, ut decemviri ſacra Græco ritu facerent, iiſque hoſtiis: Apollini bove aurato, & capris duabus albis auratis, Latonæ bove fœmina aurata. Ludos Prætor in circo maximo cum facturus eſſet, edixit, ut populus per eos ludos ſtipem Apollini, quantum commodum eſſet, conferret. Hæc eſt origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum; factoſque populus coronatus ſpectavit: matronæ ſupplicavere. vulgo apertis januis in propatulo epulati ſunt, celeberq; dies omni ceremoniarum genere fuit.

a Cum Annibal circa Tarentinum, conſules ambo in Samnio eſſent, ſed circumſeſſuri Capuam viderentur. quod malum diuturnæ obſidionis eſſe ſolet, jam famem Campani ſentiebant, quia ſementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Annibalem miſerunt, ut prius quam conſules in agros ſuos educerent legiones, viæque omnes hoſtium præſidiis inſiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Annibal Hannonem ex Brutiis cum exercitu in Campaniam tranſire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, juſſit. Hanno ex Brutiis profectus cum exercitu, vitabundus caſtra hoſtium, conſuleſque qui in Samnio erant, cum Benevento jam appropinquaret, tria paſſuum millia ab ipſa urbe loco edito caſtra poſuit. Inde ex ſociis circa populis, quo æſtate comportatum erat, devehi frumentum in caſtra juſſit, præſidiis datis, quæ commeatus eos perſequerentur. Capuam inde nuncium miſit, qua die ad accipiendum frumentum præſto eſſent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cætera ſocordia negligentiaque à Campanis actum. paulo plus XL. vehicula miſſa, & pauca præterea jumenta. ob id caſtigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet beſtias, curam eorum ſtimulare poſſet: alia producta dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, ſicut acta erant, cum enunciata Beneventanis eſſent, legatos decem extemplo ad Coſſ. (circa Bovianum caſtra Romanorum erant) miſerunt. Qui cum auditis quæ ad Capuam agerentur, inter ſe comparaſſent, ut alter in Campaniam exercitum duceret: Fulvius, cui ea provincia evenerat, profectus nocte Beneventum, mœnia eſt ingreſſus. Ex propinquo cognoſcit Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: duo millia plauſtrorum, inconditam, inermemque aliam turbam adveniſſe: per tumultum ac trepidationem omnia agi, caſtrorumque formam, & militarem ordinem, immiſtis agreſtibus iis ex terris, ſublatum. His ſatis compertis, conſul militibus edicit, ſigna tantum armaque in proximam noctem expedirent: caſtra Punica oppugnanda eſſe. Quarta vigilia profecti, ſarcinis omnibus impedimentiſque Beneventi relictis, paulo ante lucem cum ad caſtra perveniſſent, tantum pavoris injecerunt, ut ſi in plano caſtra poſita eſſent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, niſi arduo ac difficili aſcenſu poterant. Luce prima prœlium ingens accenſum eſt, nec vallum modo tutantur Pœni: ſed, ut quibus locus æquior eſſet, deturbant nitentes per ardua hoſtes.

b Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot ſimul partibus ad vallum ac foſſas perventum eſt, ſed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum, conſul abſiſtendum temerario incepto ait: tutius ſibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein poſtero caſtris ſe hoſtium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi poſſet: id quo facilius obtineatur, collegam quoque, & exercitum ejus ſe acciturum, totumque eo verſurum

a Cap. XIII.

b Cap. XIV.

ſurum bellum. Hæc conſilia ducis, cum jam receptui caneret, clamor militum aſpernantium tam ſegne imperium, disjecit. Proxima portæ hoſtium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius ereptum vexillum trans vallum hoſtium trajecit: execratus inde ſeque & cohortem, ſi ejus vexilli hoſtes potiti eſſent: princeps ipſe per foſſam vallumque in caſtra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, cum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui ſociis captorum caſtrorum concederent decus, T. Pedanius princeps primus centurio, cum ſignifero ſignum ademiſſet: *Iam hoc ſignum, & hic centurio*, inquit, *intra vallum hoſtium erit: ſequantur qui capi ſignum ab hoſte prohibituri ſunt.* Manipulares ſui primum tranſcenderunt foſſam, dein legio tota ſecuta eſt. Jam & conſul ad conſpectum tranſgredientium vallum mutato conſilio, ab revocandis ad incitandos hortandoſque verſus milites, oſtendere in quanto diſcrimine ac periculo fortiſſima cohors ſociorum & civium legio eſſet. Itaque pro ſe quiſque omnes per æqua atque iniqua loca, cum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hoſtes objicerent, pervadunt, irrumpuntque multi vulnerati, etiam quos vires ſanguiſque defereret, ut intra vallum hoſtium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis velut in plano ſita, nec permunita caſtra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permiſtis. ſupra ſex millia hoſtium cæſa. ſupra ſeptem millia capiuntur, cum frumentatoribus Campanis, omnique plauſtrorum & jumentorum apparatu. capta & alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus paſſim cum iiſſet, ex ſociorum populi Romani agris traxerat. Inde dejectis hoſtium caſtris, Beneventum reditum eſt: prædamque ibi ambo conſules (nam & Ap. Claudius eo poſt paucos dies venit) vendiderunt, diviſeruntque. & donati, quorum opera caſtra hoſtium capta erant, ante alios Vibius Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata caſtrorum clades eſt, cum paucis frumentatoribus, quos forte ſecum habuerat, fugæ magis quam itineris modo in Brutios rediit.

a Campani audita ſua pariter ſociorumque clade, legatos ad Annibalem miſerunt, qui nunciarent, duos conſules ad Beneventum eſſe, & diei iter à Capua tantum non ad portas & muros bellum eſſe. ni propere ſubveniat, celerius Capuam quam Arpos, in poteſtatem hoſtium venturam. ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere eſſe, ut Capuam, quam Carthagini æquare ſit ſolitus, deſertam indefenſamque populo Romano tradat. Annibal curæ ſibi fore rem Campanam pollicitus, in præſentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo, præſidio agros populationibus poſſent prohibere. Romanis interim, ſicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præſidiique quod ibi obſideretur, cura eſſe. C. Servilius legatus ex auctoritate patrum à P. Cornelio prætore in Hetruriam ad frumentum coëmendum miſſus, cum aliquot navibus onuſtis in portum Tarentinum inter hoſtium cuſtodias pervenit. Cujus adventu, qui ante in exigua ſpe vocati ſæpe ad tranſitionem ab hoſtibus per colloquia erant, ultro ad tranſeundum hoſtes vocabant, ſollicitabantque. & erat ſatis validum præſidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu quo tenebantur, liberati, ad Annibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaja oriundi etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos, propter obſides nuper interfectos. Eorum amici cognatique litteras ac nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Brutiis erant, miſerunt, ſi exercitum ad mœnia admoviſſent, ſe in poteſtatem eorum urbem tradituros eſſe. M. Atinius Thurinis cum modico præſidio præerat: quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur poſſe. non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinæ. eam ex induſtria centuriaverat, armaveratque ad tales caſus. Diviſis copiis inter ſe duces Pœni cum agrum Thurinum ingreſſi eſſent, Hanno cum peditum agmine infeſtis ſignis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu tectus, collibus ad tegendas inſidias oppoſitis, ſubſiſtit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto in aciem copias educit, & fraudis inteſtinæ, & hoſtium inſidiarum ignarus. Pedeſtre prælium fuit perſegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis expectantibus magis quam adjuvantibus, eventum: &

a Cap. XV.

Carthaginienſium acies de induſtria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite ſuo inſeſſi hoſtem incautum pertraheret. Quo ubi ventum eſt, coorti cum clamore equites propere inconditam Thurinorum turbam, nec ſatis fido animo unde pugnabat ſtantem, extemplo in fugam averterunt. Romani quamquam circumventos hinc pedes hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. poſtremo & ipſi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati cum popularium agmen patentibus portis accepiſſent; ubi Romanos fuſos ad urbem ferri viderunt, conclamant inſtare Pœnum, permiſtoſque hoſtes urbem invaſuros, ni propere portas claudunt. ita excluſos Romanos præbuere hoſti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit, cum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus cenſerent. cæterum, ut plerunque fortuna, & conſilia mala vicerunt, Atinio cum ſuis ad mare ac naves deducto, magis quia ipſi ob imperium in ſe mite ac juſtum conſultum volebant, quam reſpectu Romanorum: Carthaginienſes in urbem accipiunt. Conſules à Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ jam in hybernis erant, corrumpenda: ſed ad Capuam oppugnandam, nobilem ſe conſulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos: ſimul & ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio eſſet. Cæterum ne Beneventum ſine præſidio eſſet, & ut ad ſubita belli, ſi Annibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam ſociis Capuam veniſſet, equites vim ſuſtinere poſſent: T. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus, ſtativiſque ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficere.

a Graccho, priuſquam ex Lucanis moveret, ſacrificanti triſte prodigium factum eſt. ad exta ſacrificio perpetrato angues duo ex occulto allapſi edêre jecur, conſpectique repente ex oculis abierunt. id cum aruſpicum monitu ſacrificium inſtauraretur, atque intentius exta reſervata ſervarentur. iterum ac tertium veniſſe tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiiſſe. Cum aruſpices ad imperatorem id pertinere prodigium præmonuiſſent, & ab occultis cavendum hominibus, conſiliiſque, nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit caput partis ejus Lucanorum, cum pars ad Annibalem defeciſſet, quæ cum Romanis ſtabat: & jam anno in magiſtratu erat, ab iiſdem illis creatus prætor. Is mutata repente voluntate locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque tranſire ipſe, neque trahere ad defectionem Lucanos ſatis habuit, niſi imperatoris & ejuſdem hoſpitis proditi capite ac ſanguine fœdus cum hoſtibus ſanxiſſet. ad Magonem qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit. fideque ab eo accepta, ſi Romanum imperatorem ſibi tradidiſſet, liberos cum ſuis legibus venturos in amicitiam Lucanos, deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equiteſque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco ſatis inſpecto, atque undique explorato dies compoſita gerendæ rei eſt. Flavius ad Romanum imperatorem venit. Rem ſe ait magnam inchoaſſe, ad quam perficiendam ipſius Gracchi opera opus eſſet. omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu deſciſſent, perſuaſiſſe, ut rediirent in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quæ prope exitum clade Cannenſi veniſſet, indies melior atque auctior fieret: Annibalis vis ſeneſceret, ac prope ad nihilum veniſſet. veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniæ dandæ fuiſſe. quoties rebellioni etiam majorum ſuorum ignotum? Hæc ab ſe ait dicta. cæterum ab ipſo Graccho eadem hæc audire malle eos, præſentiſque contingere dextram: id pignus fidei ſecum ferre. Locum in conſiliis edixiſſe à conſpectu amotum, haud procul à caſtris Romanis, ibi paucis verbis tranſigi rem poſſe, ut omne nomen Lucanum in fide ac ſocietate Romana ſit. Gracchus fraudem & ſermoni & rei abeſſe ratus, ac ſimilitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è caſtris profectus, duce hoſpite in inſidias præcipitatus. Hoſtes ſubito exorti: & ne dubia proditio eſſet, Flavius his ſe adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo deſilit, idem cæteros facere jubet: hortaturque, ut quod unum reliquum fortuna fecerit, id honeſtent virtute. reliquum autem quid eſſet paucis à multitudine in valle ſylva ac monti-

a Cap. XVI.

montibus ſepta circumventis, præter mortem? id referre, utrum præſenti torpore pecorum modo inulti trucidentur; an toto animo à patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram verſo, agentes, audenteſque perfuſi hoſtium cruore inter exſpirantium inimicorum cumulatu,armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent: qui eam victimam præ ſe ad inferos miſiſſet, eum decus eximium egregiumque ſolatium ſuæ morti inventurum. Inter hæc dicta paludamento circum lævum brachium intorto (nam ne ſcuta quidem ſecum extulerant) in hoſtes impetum fecit. Major quam pro numero hominum editur pugna: jaculis maxime aperta corpora Romanorum, & cum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus eſſet, transfiguntur. Gracchum jam nudatum præſidio vivum capere Pœni nituntur. cæterum ille conſpicatus Lucanum hoſpitem inter hoſtes adeo infeſtus confertos invaſit, ut parci ei ſine multorum pernicie non poſſet. Exanimem eum Mago ad Annibalem miſit, ponique cum captis ſimul faſcibus ante tribunal imperatoris juſſit. Hæc vera fama eſt. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

a Sunt qui in agro Beneventano prope Calorem fluvium oſtendant à caſtris cum lictoribus ac tribus ſervis lavandi cauſa progreſſum, cum forte inter ſalicta innata ripis laterent hoſtes, nudum atque inermem, ſaxiſque quæ volvit amnis, propugnantem interfectum. Sunt qui aruſpicum monitu quingentos paſſus à caſtris progreſſum, uti loco puro ea quæ ante dicta prodigia ſunt, procuraret, ab inſidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum ſcribant. adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & inſigni conſtat. Funeris quoque Gracchi varia fama eſt. Alii in caſtris Romanis ſepultum ab ſuis: alii ab Annibale (& ea vulgatior fama eſt) tradunt in veſtibulo Punicorum caſtrorum rogum extructum eſſe, armatum exercitum decurriſſe cum tripudiis Hiſpanorum, motibuſque armorum & corporum ſuæ cuique genti aſſuetis, ipſo Annibale omni rerum verborumque honore exequias celebrante. Hæc tradunt qui in Lucanis rei geſtæ auctores ſunt. Si illis qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hoſtes potiti ſunt. eo delato ad Annibalem, miſſus ab eo confeſtim Carthalo, qui in caſtra Romana ad Cn. Cornelium quæſtorem deferret. Is funus imperatoris in caſtris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

b Conſules agrum Campanum ingreſſi, cum paſſim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad ſigna milites palatos paſſim revocarunt: & vix dum inſtructa acie fuſi, ſupra mille & quingentos milites amiſerunt. Inde ingens ferocia ſuperbæ ſuopte ingenio genti crevit: multiſque præliis laceſſebant Romanos: ſed intentiores ad cavendum conſules una pugna fecerat, incaute atque inconſulte inita. Reſtituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parva una res. Sed in bello nihil tam leve eſt, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Criſpino Badius Campanus hoſpes erat perfamiliari hoſpitio junctus. Creverat conſuetudo, quod æger Romæ apud Criſpinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter, comiterque curatus fuerat. Tum Badius progreſſus ante ſtationes, quæ pro porta ſtabant, evocari Criſpinum juſſit. quod ubi eſt Criſpino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria etiam in diſſidio publicorum fœderum privati juris, paulum à cæteris proceſſit. Poſtquam in conſpectum venere: *Provoco te*, inquit, *ad pugnam Criſpine*, Badius: *conſcendamus equos, ſummotiſque aliis, uter bello melior ſit, decernamus*. Ad ea Criſpinus, nec ſibi nec illi, ait, hoſtes deeſſe, in quibus virtutem oſtendant: ſe ab eo, etiamſi in acie occurrat, declinaturum, ne hoſpitali cæde dextram violet. converſuſque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, & ſe digna probra in inſontem jacere, hoſpitalem hoſtem appellans, ſimulantemque parcere, cui ſciat parem ſe non eſſe, ſi parum publicis fœderibus ruptis dirempta ſimul & privata jura eſſe putet, Badium Campanum T. Quintio Criſpino Romano palam omnibus, duobus exercitibus audientibus, renunciare hoſpitium: nihil ſibi cum eo conſociatum, nihil fœderatum hoſpiti cum hoſte, cujus patriam ac penates publicos privatoſque oppugnatum veniſſet. ſi vir eſſet, congrederetur. Diu cunctantem Criſpinum perpulere turmales, ne impune inſultare Campanum pateretur. itaque

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII.

iraque tantum moratus, dum imperatores conſuleret, permitterentne ſibi extra ordinem in provocantem hoſtem pugnare: permiſſu eorum arma cepit, equumque conſcendit, & Badium nomine compellans ad pugnam evocavit. Nulla mora à Campano facta eſt, infeſtis equis concurrere. Criſpinus ſupra ſcutum ſiniſtrum humerum Badio haſta transfixit: ſuper delapſum eum vulnere ex equo deſiliit, ut pedes jacentem conficeret. Badius priuſquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad ſuos aufugit. Criſpinus equum armaque capta, & cruentam cuſpidem inſignis ſpoliis oſtentans, cum magna laude & gratulatione militum ad conſules eſt deductus, laudatuſque ibi magnifice, & donis donatus.

a Annibal ex agro Beneventano caſtra ad Capuam cum moviſſet, tertio poſt die quàm venit copias in aciem eduxit. haudquaquam dubius, quod Campanis abſente ſe paucos ante dies ſecunda fuiſſet pugna: quin multo minus ſe ſuumque toties victorem exercitum ſuſtinere Romani poſſent. Cæterum poſteaquam pugnari cœptum eſt, equitum maxime incurſu cum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec ſignum equitibus datum eſt, ut in hoſtem admitterent equos. Itaque equeſtre prælium erat, cum procul viſus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæſtor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hoſtes novi advenirent, velut ex compoſito utrinque ſignum receptui datum: reductique in caſtra prope æquo marte diſceſſerunt. plures tamen ab Romanis primo incurſu equitum ceciderunt. Inde conſules ut averterent Capua Annibalem, nocte quæ ſecuta eſt, diverſi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abierunt. Poſtero die cum vacua caſtra Romanorum nunciatum Annibali eſſet, & duobus agminibus diverſos abiiſſe, incertus primo utrum ſequeretur, Appium inſtitit ſequi. Ille circumducto hoſte qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in iis locis bene gerendæ rei fortuna oblata eſt. M. Centenius fuit cognomine Penula, inſignis inter primipili centuriones & magnitudine corporis & animi. Is perfunctus militia per P. Cornelium Sullam prætorem in Senatum introductus, petit à patribus, uti ſibi quinque millia militum darentur: ſe peritum & hoſtis & regionum, brevi operæ pretium facturum: & quibus artibus ad id locorum noſtri & duces & exercitus capti forent, iis adverſus inventorem uſurum. Id non promiſſum magis quam ſtolide creditum: tanquam eædem militares, & imperatoriæ artes eſſent. Data pro quinque octo millia militum: pars dimidia cives, pars ſocii. & ipſe aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit: ac propeduplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi Annibal nequicquam ſecutus Claudium ſubſtiterat. Haud dubia res eſt: quippe inter Annibalem ducem & centurionem, exercituſque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac ſemiermem. Ut conſpecta inter ſe agmina ſunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo inſtructæ acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata etiam, donec dux ſtetiſſet, Romana acie. Poſteaquam is non pro vetere fama ſolum, ſed etiam metu futuri dedecoris, ſi ſua temeritate contractæ cladi ſupereſſet, objectans ſe hoſtiū telis cecidit: fuſa extemplo eſt Romana acies. ſed adeo ne fugę quidē iter patuit, omnibus viis ab equite inſeſſis, ut ex tanta multitudine vix mille evaſerint: cæteri paſſim alii alia peſte abſumpti.

b Capua à conſulibus interim ſumma vi obſideri cœpta: quæque in eam rem opus erant, comportabantur, parabanturque. Caſilinum frumentum convectum: ad Vulturni oſtium, ubi nunc urbs eſt, caſtellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) præſidium impoſitum, ut & mare proximum, & flumen in poteſtate eſſent. In ea duo maritima caſtella frumentum, quod ex Sardinia nuper miſſum erat, quodque Mucius prætor ex Hetruria coëmerat, ab Oſtia convectum eſt, ut exercitui per hyemem copia eſſet. Cæterum ſuper eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui vivo Graccho ſumma fide ſtipendia fecerat: velut exauctoratus morte ducis, ab ſignis deceſſit. Annibal non Capuam neglectam, neque in tanto diſcrimine deſertos volebat ſocios, ſed proſpero ex temeritate unius Romani ducis ſucceſſu, in alterius ducis exercituſque opprimendi occaſionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nunciabant, primo dum urbes quaſdam Apulorum, quæ ad Annibalem deſciviſſent, oppugnaret, intentius rem egiſſe: poſtea nimio ſucceſſu & ipſum & milites præda impletos, in tantam

a Cap. XIX.

b Cap. XX.

tantam licentiam ſocordiamque effuſos, ut nulla diſciplina militiæ eſſet.

a Annibal cum ſæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis ſub inſcio duce exercitus eſſet, in Apuliam caſtra movit. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant. quo ubi allatum eſt hoſtes adventare, prope eſt factum, ut injuſſu prætoris ſignis convulſis in aciem exirent: nec res ulla magis tenuit, quam ſpes haud dubia, ſuo id arbitrio, ubi vellent acturos. Nocte inſequenti Annibal, cum tumultuarum in caſtris, & pleroſque ferociter ſignum ut daret inſtitiſſe duci ad arma vocantes, ſciret: haud dubius proſperæ pugnæ occaſionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribuſque & ſylvis diſponit, qui ſigno dato ſimul omnes è latebris exilirent, & Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat. omnia itinera inſidere jubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius eſt cunctatus. non tam ſua ulla ſpe, quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua proceſſum in aciem eſt, inſtruitur ipſa acies ad libidinem militum forte procurrentium conſiſtentiumque, quo loco ipſorum tuliſſet animus: deinde per libidinem aut metum deſerentium locum. Prima legio & ſiniſtra ala primo inſtructæ, & in longitudinem porrectæ acies, clamantibus tribunis nihil introrſus roboris ac virium eſſe, & quacunque impetum feciſſent hoſtes, perrupturos. nil quod ſalutare eſſet, non modo ad animum, ſed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal quidem haudquaquam ſimili exercitu, neque ita inſtructo aderat, ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani ſuſtinuere. Dux ſtultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam, ac trepidantes ſuos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit. cætera à fronte pulſa, à tergo atque alis circumventa acies eo uſque eſt cæſa, ut ex duodeviginti millibus hominum duo millia haud amplius evaſerint. caſtris hoſtes potiti ſunt.

b Hæ clades ſuper aliam alia Romam cum eſſent nunciatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit: ſed tamen quia conſules, ubi ſumma rerum eſſet, ad id locorum proſpere gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad conſules mittunt C. Lectorium, M. Mitilium: qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent, darentque operam ne per metum ac deſperationem hoſti ſe dederent (id quod poſt Cannenſem accidiſſet cladem) & ut deſertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negocii P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat. iſque per fora conciliabulaque edixit, ut conquiſitio volonum fieret, iique ad ſigna reducerentur. Hæc omnia intentiſſima cura acta. Ap. Claudius conſul D. Junio ad oſtium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præpoſito, qui, ut quæque naves ex Hetruria ac Sardinia acceſſiſſent, extemplo in caſtra mitterent frumentum: ipſe ad Capuam regreſſus, Q. Fulvium collegam invenit, Caſilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo conſules circunſederunt urbem, & Claudium Neronem prætorem ab Sueſſula ex Claudianis caſtris exciverunt. Is quoque modico ibi præſidio ad tuendum locum relicto, cæteris eum omnibus copiis ad Capuam deſcendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres exercitus diverſis partibus opus aggreſſi, foſſa valloque circundare urbem parant: & caſtella excitant modicis intervallis: multiſque ſimul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut poſtremo portis muroque ſe contineret Campanus. prius tamen quam hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem miſſi, qui quererentur deſertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obteſtarenturque ut tunc ſaltem opem non circumſeſſis modo, ſed etiam circumvallatis ferret. conſulibus litteræ à P. Cornelio prætore miſſæ, ut priuſquam clauderent Capuam operibus, poteſtatem Campanis facerent, ut qui eorum vellent, exirent ab Capua, ſuaſque res ſecum auferrent. liberos fore, ſuaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exiſſent. poſt eam diem quique exiſſent, quique ibi manſiſſent, hoſtium futuros numero. Ea pronunciata Campanis, atque ita ſpreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones, ſpe aut vi aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ. quod ubi parum proceſſit, ad Brunduſium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque cum fruſtra tereret tempus. legati Campani ad eum venerunt querentes ſimul, orantesque: quibus Annibal

a Cap. XXI. *b Cap.* XXII.

nibal magnifice reſpondit: & antea ſolviſſe obſidionem, & nunc adventum ſuum conſules non laturos. Cum hac ſpe dimiſſi legati, vix regredi Capuam jam duplici foſſa valloque cinctam potuerunt.

a Cum maxime Capua circumvallaretur, Syracuſarum quoque oppugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercituſque, inteſtina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, an obſidione Syracuſas premeret: quanquam nec vi capi videbat poſſe inexpugnabilem terreſtri ac maritimo ſitu urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen ne quid inexpertum relinqueret, transfugis Syracuſanos (erant autem apud Romanos aliqui nobiliſſimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis conſiliis abhorrebant, pulſi) colloquiis ſuæ partis tentare hominum animos juſſit: & fidem dare, ſi traditæ forent Syracuſæ, liberos eos ac ſuis legibus victuros eſſe. Non erat colloquii copia: quia multorum animi ſuſpecti, omnium curam oculoſque converterant, ne quid falleret tale admiſſum. Servus unus exulum pro transfuga intromiſſus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piſcatoria quidam navi retibus operti, circumvectique ita ad caſtra Romana, collocutique cum transfugis. & idem ſæpius eodem modo alii atque alii; poſtremo ad octuaginta facti. & cum jam compoſita omnia ad proditionem eſſent, indicio delato ad Epicidem per Attalum quendam indignantem ſibi rem creditam non eſſe, necati omnes, & cruciati ſunt. Alia ſubinde ſpes, poſtquam hæc vana evaſerat, excepit. Damaſippus quidam Lacedæmonius miſſus ab Syracuſis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi & Epicidi cura erat ingens: nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis ſocii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. ad colloquium de redemptione ejus miſſis medius maxime, atque utriſque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim quam vocant Galeagram, eſt viſus. quo cum ſæpius commearent, unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus: numerando lapides, æſtimandoque ipſe ſecum, qui in fronte paterent: ſimul altitudinem muri, quantum proxime conjectura poterat, permenſus: humilioremque aliquanto priſtina opinione ſua, & cæterorum omnium ratus eſſe, & vel mediocribus ſcalis ſuperabilem: ad Marcellum rem defert. Haud ſpernenda res viſa, ſed cum adiri locus, qui ob id ipſum intentius cuſtodiebatur, non poſſet, occaſio quærebatur quam obtulit transfuga, nuncians diem feſtum Dianæ per triduum agi: & quia alia in obſidione deſint, vino largius epulas celebrari, & ab Epicide præbito univerſo plebi, & per tribus à principibus diviſo. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electiſque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibuſque, & ſcalis in occulto comparatis, cæteris ſignum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent, nocte in expeditionem eundum eſſe. Inde ubi id temporis viſum quo die epulatis jam, vinoque ſatiatis principium ſomni eſſet, ſigni unius milites ferre ſcalas juſſit: & ad mille fere armati tenui agmine per ſilentium eo deducti. Ubi ſine ſtrepitu ac tumultu primi evaſerunt in murum, ſecuti ordine alii, cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

b Jam mille armatorum ceperant partem, cum cæteræ admotæ pluribuſque ſcalis in murum evadebant, ſigno ab Hexapylo dato: quo per ingentem ſolitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati, aut ſopiti vino erant, aut ſemigraves potabant. paucos tamen eorum comprehenſos in cubilibus interfecerunt. prope Hexapylon eſt portula, ea magna vi refringi cœpta & è muro ex compoſito tuba datum ſignum erat: & jam undique non furtim, ſed vi aperte gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem cuſtodiis locum, perventum erat, terrendique magis hoſtes erant, quam fallendi: ſicut territi ſunt. Nam ſimul ac tubarum eſt auditus cantus, clamorque tenentium muros, partemque urbis: omnia teneri cuſtodes rati, alii per murum fugere, alii ſalire de muro, præcipitarique turba paventium. magna pars tamen ignara tanti mali erat, & gravatis omnibus vino ſomnoque, & in vaſtæ magnitudinis urbe partium ſenſu non ſatis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingreſſus, excitavit, convertitque omnes ad arma capienda,

a Cap. XXIII. *b Cap.* XXIV.

da, opemque, ſi quam poſſenr, jam captæ prope urbi ferendam. Epicides ab inſula, quam ipſi Naſſon vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos per negligentiam cuſtodum tranſgreſſos, murum expulſurus foret: occurrentibus pavidis tumultum augere eos dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre: poſtquam conſpexit omnia circa Epipolas armis completa, laceſſito tantum hoſte paucis miſſilibus, retro in Acradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hoſtium metuens. quam ne qua inteſtina fraus per occaſionem oriretur, clauſaſque inter tumultum Acradinæ atque inſulæ inveniret portas. Marcellus ut mœnia ingreſſus, ex ſuperioribus locis urbem, omnium ferme illa tempeſtate pulcherrimam ſubjectam oculis vidit, illachrymaſſe dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetuſta gloria urbis. Athenienſium claſſes demerſæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clariſſimis ducibus deleti occurrebant: & tot bella cum Carthàginienſibus tanto cum diſcrimine geſta, tot ac tam opulenti tyranni regeſque præter cæteros Hiero, cum recentiſſimæ memoriæ rex, tum ante omnia quæ virtus ei fortunaque ſua dederat, beneficiis in populum Romanum inſignis. ea cum univerſa occurrerent animo, ſubiiretque cogitatio, jam illa momento horæ arſura omnia, & ad cineres reditura: priuſquam ſigna Acradinæ admoveret, præmittit Syracuſanos, qui inter præſidia Romana, ut ante dictum eſt, fuerant, ut alloquio leni pellicerent hoſtes ad dedendam urbem.

a Tenebant Acradinæ portas muroſque, maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ ſpes. ii nec adire muros, nec alloqui quenquam paſſi. itaque Marcellus, poſtquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum ſigna referri juſſit. Tumultus eſt in extrema parte urbis verſus à mari, viæque imminens ferenti in agros, mediterraneaque inſulæ, percommodus ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus ab Epicide impoſitus. ad quem miſſus à Marcello S ſis, unus ex interfectoribus tyranni, cum longo ſermone habito dilatus per fruſtrationem eſſet, retulit Marcello tempus eum ad deliberandum ſumpſiſſe. Cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent caſtra legioneſque, haud dubius ſi in arcem accepiſſet eos, deleri Romanum exercitum incluſum muris poſſe: Marcellus ut Euryalum neque tradi neque capi vidit poſſe, inter Neapolim & Thicam (nomina partium urbis, & inſtar urbium ſunt) poſuit caſtra: timens ne ſi frequentia intraſſet loca, contineri à diſcurſu miles avidus prædæ non poſſet. Legati eo ab Thica & Neapoli cum infulis & velamentis venerunt, precantes ut à cædibus & ab incendiis parceretur. De quorum precibus quam poſtulatis magis conſilio habito, Marcellus ex omnium ſententia edixit militibus, ne quis liberum corpus violaret, cætera prædæ futura, caſtraque tectis parietum pro muro ſepta, portis regione platearum patentibus ſtationes præſidiaque diſpoſuit, ne quis in diſcurſu militum impetus in caſtra fieri poſſet. Inde ſigno dato milites diſcurrerunt: refractiſque foribus cum omnia terrore ac tumultu ſtreperent, à cædibus tamen temperatum eſt. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egeſſere. Inter hæc & Philodemus, cum ſpes auxilii nulla eſſet, fide accepta, ut inviolatus ad Epicidem rediret, reducto præſidio tradidit tumulum Romanis. Averſis omnibus ad tumulum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua propter vim tempeſtatis ſtare ad anchoram in ſalo Romana claſſis non poſſet, cum triginta quinque navibus ex portu Syracuſano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta navibus Epicide, & Syracuſanis relictis, edoctiſque Carthaginienſibus, in quanto res Syracuſana diſcrimine eſſet, cum C. navibus poſt paucos dies redit, multis (ut fama eſt) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus.

b Marcellus Euryalo recepto, præſidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hoſtium in arcem accepta, incluſos impeditoſque mœnibus ſuos turbaret. Acradinam inde ternis caſtris per idonea diſpoſitis loca; ſpe ad inopiam omnium rerum incluſos redacturum ſe, circumſedit. Cum per aliquot dies quietæ ſtationes utrinque fuiſſent, repente adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates caſtris ad magnum portum communitis, ſignoque eis dato qui Acradinam tenebant, caſtra vetera Romanorum adortus eſt, quibus Criſpinus præerat: & Epicides eruptio-

---

a Cap, XXV.

b Cap. XXVI.

eruptionem in ſtationes Marcelli fecit, & claſſis Punica littori, quod inter urbem & caſtra Romana erat, appulſa eſt, ne quid præſidii Criſpino ſummitti à Marcello poſſet. Tumultum tamen majorem hoſtes præbuerunt, quam certamen, nam & Criſpinus Hippocratem non repulit tantum à munimentis, ſed inſecutus etiam eſt trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in urbem compulit. ſatiſque jam etiam in poſterum videbatur proviſum, ne quid ab repentinis eorum excurſionibus periculi foret. Acceſſit & peſtilentia, commune malum. quod facile utrorumque animos averteret à belli conſiliis. nam tempore autumni, & locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem quam in urbe, intoleranda vis æſtus per utraque caſtra omnium ferme corpora movit. & primo temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur. Poſtea curatio ipſa, & contactus ægrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti deſertique, qui incidiſſent, morerentur: aut aſſidentes curanteſque eadem vi morbi repletos ſecum traherent: quotidianaque funera, & mors ob omnium oculos eſſet, & undique dies nocteſque ploratus audirentur. Poſtremo ita aſſuetudine mali efferaverant animos, ut non modo non lachrymis, juſtoque comploratu proſequerentur mortuos, ſed ne efferrent quidem aut ſepelirent: jacerentque ſtrata exanima corpora in conſpectu ſimilem quoque mortem expectantium: mortuique ægros, ægri validos cum metu, tum tabe ac peſtifero odore corporum conficerent: & ut ferro potius morerentur, ferro quidam invadebant ſoli hoſtium ſtationes. Multo tamen major vis peſtis Pœnorum caſtra, quam Romana, diu circumſedendo Syracuſas cæde aquiſque affecerat magis. ex hoſtium exercitu Siculi ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in ſuas quiſque propinquas urbes dilapſi ſunt. at Carthaginienſes, quibus nuſquam receptus erat, cum ipſis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, adduxerat in urbem ſuos: infirmaque corpora tecta & umbræ recreaverant: multi tamen ex Romano exercitu eadem peſte abſumpti ſunt.

a Deleto terreſtri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, haud in magna oppida, cæterum & ſitu & munimentis tuta: tria millia alterum ab Syracuſis, alterum quindecim ab oſtio & commeatus è civitatibus ſuis comportabant, & auxilia accerſebant. Interea Bomilcar iterum cum claſſe profectus Carthaginem, ita expoſita fortuna ſociorum, ut ſpem faceret non ipſis modo ſalutarem opem ferri poſſe, ſed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi: perpulit, ut onerarias naves quamplurimas omni copia rerum onuſtas ſecum mitterent, claſſemque ſuam augerent. Igitur centum triginta navibus longis. & ſeptuaginta onerariis profectus à Carthagine, ſatis proſperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit: ſed iidem venti ſuperare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus fama primo, deinde præter ſpem mora, cum gaudium & metum invicem Romanis Syracuſaniſque præbuiſſet: Epicides metuens, ne ſi pergerent iidem qui tum tenebant, ab ortu ſolis flare per dies plures venti, claſſis Punica Africam repeteret: tradita Acradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat, claſſem in ſtatione verſa in Africam habentem, atque timentem navale prælium, non tam quod impar viribus aut numero navium eſſet (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanæ quam ſuæ claſſi flarent. perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus cum & Siculum exercitum ex tota inſula conciti videret, & eum ingenti commeatu claſſem Punicam adventare, ne ſimul terra marique incluſus urbe hoſtium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracuſarum Bomilcarem conſtituit. Duæ claſſes infeſtæ circa promontorium Pachynum ſtabant, ubi primum tranquillitas maris in altum evexiſſet, concurſuræ. Itaque cadente jam Euro, qui per dies aliquot ſævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima claſſis petere altum viſa eſt, quo facilius ſuperaret promontorium. Cæterum poſtquam tendere ad ſe Romanas naves vidit, incertum qua ſubita territus re Bomilcar, vela in altum dedit: miſſiſque nunciis Heracleam, qui onerarias naves retro in Africam repetere juberent, ipſe Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicides à tanta repente deſtitutus ſpe, ne in obſidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, expectaturus magis eventum, quam inde quicquam moturus.

a Cap. XXVII.

a Quæ ubi in caſtra Siculorum ſunt nunciata, Epicidem Syracuſis exceſſiſſe, à Carthaginienſibus relictam inſulam, & prope iterum Romanis traditam: legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum qui obſidebantur, ad Marcellum mittunt. Cum haud ferme diſcreparet, quin quæ ubique regum fuiſſent, Romanorum eſſent: Siculis cætera cum libertate ac legibus ſuis ſervarentur: evocatis ad colloquium iis, quibus ab Epicide credita res erat, miſſos ſe, ſimul ad Marcellum, ſimul ab eo ad exercitum Siculorum ajunt, ut una omnium qui obſiderentur, quique extra obſidionem eſſent, fortuna eſſet: neve alteri proprie ſibi paciſcerentur quicquam. Recepti deinde ab iis ut neceſſarios hoſpiteſque alloquerentur, expoſitis quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblata ſpe ſalutis perpulére eos, ut ſecum præfectos Epicidis, Polycletum & Philiſtionem & Epicidem, cui Sydon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis iis, & multitudine ad concionem convocata: & inopiam qua ipſi inter ſe fremere occulte ſoliti erant, conqueſti: & quanquam tot mala urgerent, negarunt fortunam accuſandam eſſe, quod in ipſorum eſſet poteſtate, quamdiu ea paterentur. Romanis cauſam oppugnandi Syracuſas fuiſſe charitatem Syracuſanorum, non odium: nam ut occupatas res ab ſatellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicide audierint, tum bellum moviſſe, & obſidere urbem cœpiſſe: ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipſam urbem expugnarent. Hippocrate vero interempto, Epicide intercluſo ab Syracuſis, & præfectis ejus occiſis, Carthaginienſibus omni poſſeſſione Siciliæ terra marique pulſis: quam ſupereſſe cauſam Romanis, cur non perinde ac ſi Hiero ipſe viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracuſas eſſe velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculi, quam ab ſemetipſis eſſe, ſi occaſionem reconciliandi ſe Romanis prætermiſiſſent. Eam autem, qualis illo momento horæ ſit, nullam deinde fore, ſi ſimul libertas ab impotentibus tyrannis apparuiſſet.

b Omnium ingenti aſſenſu oratio audita eſt. prætores tamen prius creari quam legatos nominari placuit. ex ipſorum deinde prætorum numero miſſi oratores ad Marcellum, quorum princeps: *Neque primo*, inquit, *Syracuſani à vobis defecimus, ſed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius quam in nos: nec poſtea pacem tyranni cæde compoſitam Syracuſanus quiſquam, ſed ſatellites regii Hippocrates atque Epicides, oppreſſis nobis hinc metu, hinc fraude turbaverunt. nec quiſquam dicere poteſt, aliquando nobis libertatis tempus fuiſſe, quod pacis vobiſcum non fuerit. Nunc certe cæde eorum qui oppreſſas tenebant Syracuſas, primum arbitrii noſtri eſſe cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recuſandam fortunam, quæ impoſita à vobis fuerit. Gloriam captæ nobiliſſimæ pulcherrimæque urbis Græcarum dii tibi dederunt, Marcelle. quidquid unquam terra marique memorandum geſſimus, id tui triumphi titulo accedit. famæ ne credi malis, quanta urbs à te capta ſit, quam poſteris quoque eam ſpectaculo eſſe. quo quiſquis terra, quiſquis mari venerit, nunc noſtra de Athenienſibus, Carthaginienſibuſque trophæa, nunc tua de nobis oſtendat, incolumeſque Syracuſas familiæ veſtræ ſub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas, ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quam hic hoſtis: & illius etiam benefacta perſenſiſtis, hujus amentia ad perniciem tantum ipſius valuit.* Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipſos plus belli ac periculi erat. namque transfugæ tradi ſe Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulére metum: arreptiſque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracuſanorum diſcurrunt: quoſque fors obtulit, irati interfecerunt: atque omnia quæ in promptu erant, diripuere. tum ne ſine ducibus eſſent, ſex præfectos creavere, ut terni Acradinæ ac Naſo præeſſent. Sedato tandem tumultu, exequentibus ſuſcitando mercenariis, quæ acta cum Romanis eſſent: dilucere id, quod erat, cœpit: aliam ſuam ac transfugarum cauſam eſſe.

c In tempore legati à Marcello redierunt, falſa eos ſuſpicione incitatos memorantes: nec cauſam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis eſſe. Erat ex tribus Acradinæ præfectis Hiſpanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de induſtria unus ex Hiſpanorum auxiliaribus eſt miſſus: qui ſine arbitris Mericum nactus, primum quo in ſtatu reliquiſſet Hiſpaniam (& nuper inde venerat) exponit. omnia

a *Cap.* XXVIII. b *Cap.* XXIX. c *Cap.* XXX.

omnia Romanis ibi obtineri armis: poſſe eum, ſi operæ precium faciat, principem popularium eſſe: ſeu militare cum Romanis, ſeu in patriam reverti libeat. contra, ſi malle obſideri pergat, quam ſedem eſſe terra marique clauſo? Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuiſſet, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hiſpanum ſecretus ab aliis ad Marcellum deductus, cum fidem accepiſſet, compoſuiſſetque agendæ rei ordinem, Acradinam redit. Tum Mericus ut ab ſuſpicione proditionis averteret omnium animos, negat ſibi placere legatos commeare ultro citroque: neque recipiendum quenquam, neque mittendum, & quo intentius cuſtodiæ ſerventur, opportuna loca dividenda præfectis eſſe, ut ſuæ quiſque partis tutandæ reus ſit. Omnes aſſenſi ſunt partibus dividendis: ipſi regio evenit ab Arethuſa fonte uſque ad oſtium magni portus. id ut ſcirent Romani, fecit. itaque Marcellus nocte navim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Acradinam juſſit: exponitque milites regione portæ, quæ prope fontem Arethuſam eſt. Hoc cum quarta vigilia factum eſſet, expoſitoſque milites porta, ut convenerat, recepiſſet Mericus: luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Acradinæ aggreditur: ita ut non eos ſolum qui Acradinam tenebant in ſe converteret, ſed ab Naſſo etiam agmina armatorum concurrerent, relictis ſtationibus ſuis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves inſtructæ jam ante, circumvectæque, ad Naſſum armatos exponunt. qui improviſo adorti ſemiplenas ſtationes, & ad apertas fores portæ, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Naſſum cepêre, deſertam trepidatione & fuga cuſtodum, neque ullis minus præſidii aut pertinaciæ ad manendum, quam transfugis fuit: quia ne ſuis quidem ſatis credentes ſe, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam eſſe Naſſum didicit, & Acradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præſidio ſuis adjunctum, receptui cecinit, ne regiæ opes, quarum fama major quam res erat, diriperentur.

a Suppreſſo impetu militum, & iis qui in Acradina erant transfugis, ſpacium locuſque fugæ datus eſt: & Syracuſani tandem liberi metu, portis Acradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem ſibi liberiſque ſuis. Marcellus concilio advocato, & adhibitis etiam Syracuſanis, qui per ſeditiones pulſi ab domo inter præſidia Romana fuerant, reſpondit: plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis annis his maleficia eorum qui Syracuſas tenuerint, erga populum Romanum eſſe: ſed pleraque eorum quo debuerint, recidiſſe: fœderumque ruptorum ipſos ab ſe graviores multo, quam populus Romanus voluerit, pœnas exegiſſe. Se quidem tertium annum circumſedere Syracuſas, non ut populus Rom. ſervatam civitatem haberet, ſed ne transfugarum duces captam & oppreſſam tenerent. Quid potuerint Syracuſani facere, exemplo vel eos Syracuſanorum eſſe, qui inter præſidia Romana fuerint: vel Hiſpanum ducem Mericum, qui præſidium tradiderit: vel ipſorum Syracuſanorum poſtremo ſerum quidem, ſed forte conſilium. Omnium ſibi laborum periculorumque circa mœnia Syracuſana terra marique tamdiu exhauſtorum, nequaquam tantum fructum eſſe, quam capere Syracuſas potuiſſe. Inde quæſtor cum præſidio ad Naſſum ad accipiendam pecuniam regiam cuſtodiendamque miſſus. diripiendaque urbs militi data eſt, cuſtodibus diviſis per domos eorum qui intra præſidia Romana fuerant. Cum multa iræ, multa invidiæ avaritiæque fœda exempla ederentur: Archimedem memoriæ proditum eſt, in tanto tumultu, quantum capta urbs in diſcurſu diripientium militum ciere poterat, intentum formis quas in pulvere deſcripſerat, ab ignaro milite, quis eſſet, interfectum. ægre id Marcellum tuliſſe, ſepulturæque curam habitam: & propinquis etiam inquiſitis, honori præſidioque nomen ac memoriam ejus fuiſſe. Hoc maxime modo Syracuſæ captæ, in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuiſſet, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus quam Syracuſæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo tranſmiſit; & cum ante lucem portum intraſſet, onerarias frumento onuſtas cepit: egreſſuſque in terram depopulatus eſt aliquantum agri circa Uticam: prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onuſtis rediit: idque frumentum extemplo Syracuſas miſit, quod ni tam in tempore ſubveniſſet, victoribus victiſque

a Cap. XXXI.

ctiſque pariter pernicioſa fames inſtabat.

a Eadem æſtate in Hiſpania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum eſſet, conſiliiſque magis, quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egreſſi hybernis copias conjunxerunt. ibi concilium advocatum, omniumque in unum congruerunt ſententiæ: quando ad id locorum id modo actum eſſet, ut Aſdrubalem tendentem in Italiam retinerent: tempus eſſe id jam agi, ut bellum in Hiſpania finiretur. & ſatis ad id virium credebant acceſſiſſe, triginta millia Celtiberorum ea hyeme ad arma excitata. Tres exercitus erant, Aſdrubal Giſgonis filius, & Mago conjunctis caſtris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius Aſdrubal, vetus in Hiſpania imperator, ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani, & ſpes erat ſatis ſuperque ad id virium eſſe. illa reſtabat cura ne fuſo eo perculſi, alter Aſdrubal & Mago, in avios ſaltus monteſque recipientes ſeſe bellum extraherent. Optimum igitur rati diviſis bifariam copiis totius ſimul Hiſpaniæ amplecti bellum: ita inter ſe diviſerunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum ſociorumque adverſus Magonem duceret, atque Aſdrubalem: Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Celtiberis adjunctis cum Aſdrubale Barchino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercituſque Celtiberis prægredientibus ad urbem Anitorgin in conſpectu hoſtium, dirimente amne, ponunt caſtra. Ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum eſt copiis ſubſtitit, & P. Scipio profectus ad deſtinatam belli partem.

b Aſdrubal poſtquam animadvertit exiguum Romanum exercitum in caſtris, & ſpem omnem in Celtiberorum auxiliis eſſe: peritus omnis barbaricæ & præcipuè omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, cum utraque caſtra plena Hiſpanorum eſſent, per occulta colloquia paciſcitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox viſum facinus: non enim ut in Romanos verterent arma, agebatur: & merces, quanta vel pro bello ſatis eſſet, dabatur, ne bellum gererent, & cum quies ipſa, tum reditus domum fructuſque videndi ſuos ſuaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius quam multitudini perſuaſum eſt: ſimul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, ſe ne retinerent. Id quidem cavendum ſemper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc verè pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus ſui roboris, ſuarumque propriè virium in caſtris habeant. Signis repentè ſublatis Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus cauſam obteſtantibuſque ut manerent, Romanis reſpondentes, quàm domeſtico ſe avocari bello. Scipio, poſtquam ſocii nec precibus nec vi retineri poterant, nec ſe aut parem ſine illis hoſti eſſe, aut fratri rurſus conjungi vidit poſſe, nec ullum aliud ſalutare conſilium in promptu eſſe: retrò quantum poſſet, cedere ſtatuit, in id omni cura intentus, necubi hoſti æquo ſe committeret loco, qui tranſgreſſus flumen prope veſtigiis abeuntium inſiſtebat.

c Per eoſdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoſte urgebat. Maſaniſſa erat juvenis, qui eo tempore erat ſocius Carthaginienſium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde aſſiduè dies nocteſque infeſtus aderat: ut non vagos tantum procul à caſtris lignatum pabulatumque progreſſos exciperet, ſed ipſis obequitaret caſtris: invectuſque in medias ſæpe ſtationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque ſæpe incurſu repentino in portis valloque trepidatum eſt: nec aut locus aut tempus ullum vacuum à metu ac ſollicitudine erat Romanis. compulſiſque intra vallum, adempto rerum omnium uſu cum prope juſta obſidio eſſet, futuramque arctiorem eam appareret, ſi ſe Indibilis, quem cum 7050 Sueſſetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxiſſet: dux cautus & prudens Scipio victus neceſſitatibus temerarium capit conſilium, ut nocte Indibili obviam iret, & quocunque occurriſſet loco, prœlium conſereret. Relicto igitur modico præſidio in caſtris, præpoſitoque T. Fontejo Legato, media nocte profectus cum obviis hoſtibus manus conſeruit. Agmina magis quam acies pugnabant, ſuperior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Cæterum & equites Numidæ repente, quos fefelliſſe ſe dux ratus erat, ab lateribus circumfuſi magnum terrorem intulere. Contracto

a Cap. XXXII, *b Cap.* XXXIII. *c Cap.* XXXIV.

tracto adverſus Numidas certamine novo, tertius inſuper advenit hoſtis: duces Pœni aſſecuti ab tergo jam pugnantes, anceptſque prælium Romanos circumſteterat, incertos in quem potiſſimum hoſtem, quamve in partem conferri eruptionem facerent. Pugnanti, hortantique imperatori, & offerenti ſe ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea trajicitur: cuneuſque is hoſtium qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes diſcurrunt, imperatorem Romanum cecidiſſe. Hæc pervagata paſſim vox, ut & hoſtes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis eſſent, fecit. Fuga confeſtim ex acie duce amiſſo fieri cœpta eſt. Cæterum ut ad erumpendum inter Numidas, aliaque levium armatorum auxilia haud difficilis res erat; ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæſique prope plures in fuga, quam in pugna ſunt, nec ſuperfuiſſet quiſquam, ni præcipiti jam ad veſperum die nox interveniſſet.

a Haud ſegniter inde duces Pœni fortuna uſi, confeſtim è prœlio, vix neceſſaria quiete data militibus, ad Aſdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia ſpe, cum copias conjunxiſſent, debellari poſſe. Quo ubi eſt ventum, inter exercitus ducesque victoria recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubio parem victoriam expectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, ſed tamen mœſtum quoddam ſilentium erat, & tacita divinatio, qualis jam præſagientibus animis imminentis mali eſſe ſolet. Imperator ipſe, præterquam quod ab ſociis ſe deſertum, hoſtium tantum auctas copias ſentiebat, conjectura etjam & ratione ad ſuſpicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bonam ſpem pronior erat. Quonam modo enim Aſdrubalem ac Magonem, niſi defuncto ſuo fratre bello, ſine certamine adducere exercitum potuiſſe? quomodo autem non obſtitiſſe? aut ab tergo non ſecutum fratrem? ut ſi prohibere quo minus in unum coirent & duces & exercitus hoſtium non poſſet, ipſe certe cum fratre conjungeret copias. His anxius curis, id modo eſſe ſalutare in præſens credebat, credere inde quantum poſſet, inde una nocte ignaris hoſtibus, & ob id quietis, aliquantum emenſus eſt iter. Luce, ut ſenſerunt profectos hoſtes, præmiſſis Numidis quam poterant maxime citato agmine ſequi cœperunt: ante noctem aſſecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera concurſantes. Conſiſtere cœperunt, ac tutari agmen quantum poſſent: tamen tuto ut ſimul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priuſquam pedeſtres copiæ aſſequerentur.

b Cæterum nunc agendo, nunc ſuſtinendo agmen, cum aliquandiu haud multum procederetur, & nox jam inſtaret, revocat è prœlio ſuos Scipio, & collectos in tumulum quendam, non quidem ſatis tutum, præſertim agmini perculſo, editiorem tamen quam cætera circa erant, ſubducit. Ibi primo impedimentis & equitatu in medium receptis, circundati pedites haud difficulter impetus incurſantium Numidarum arcebant. dein poſtquam toto agmine tres imperatores cum tribus juſtis exercitibus aderant, apparebatque parum armis ad tuendum locum ſine munimento valituros eſſe, circumſpectare atque cogitare dux cœpit, ſi quomodo poſſet vallum circum injicere. ſed erat adeo nudus tumulus, & aſperi ſoli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra ceſpiti faciundo, aut ducendæ foſſæ, aliive ulli operi apta inveniri poſſet: nec ferme quicquam ſatis arduum aut abſciſſum erat, quod hoſti aditum aſcenſumve difficilem præberet, omnia faſtigio leni ſubvexa, ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus velut ſtruentes ad altitudinem ſolitam circumdabant: cumulo ſarcinarum omnis generis objecto, ubi ad mollendum clitellæ defuerant. Punici exercitus poſtquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere: munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, cum duces undique vociferarentur, quid ſtarent? & non ludibrium illud vix fœminis puerisve morandis ſatis validum diſtraherent, diriperentque? captum hoſtem teneri latentem poſt ſarcinas. Hæc contemptim duces increpabant: cæterum neque tranſilire, neque moliri onera objecta, nec cedere ſtipatas clitellas ipſiſque obrutas ſarcinis facile erat. Tardatis diu, cum amoliti objecta onera, armatis dediſſent viam, pluribuſque idem partibus fieret, capta jam undique caſtra erant: pauci ab multis, perculſique à victoribus paſſim cædebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugiſſet ſylvas,

a Cap. XXXV.

b Cap. XXXVI.

ſylvas, in caſtra P. Scipionis, quibus T. Fontejus legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hoſtium cæſum tradunt: alii cum paucis in propinquam caſtris turrim perfugiſſe. hanc igni circumdatam, atque ita exuſtis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam: omneſque intus cum ipſo imperatore occiſos. Anno ſeptimo poſtquam in Hiſpaniam venerat Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem eſt interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major, quam per totam Hiſpaniam fuit. quin apud cives partem doloris & exercitus amiſſi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hiſpaniæ ipſos lugebant deſiderabantque duces; Cneum tamen magis, quod diutius præfuerat iis priorque & favorem occupaverat, & ſpecimen juſtitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

a Cum deletus exercitus, amiſſæque Hiſpaniæ viderentur, vir unus res perditas reſtituit. Erat in exercitu L. Martius Septimii filius, eques Romanus, impiger juvenis animique & ingenii aliquanto quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris, ad ſummam indolem acceſſerat Cn. Scipionis diſciplina: ſub qua per tot annos omnes militiæ arteis edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibuſdam de præſidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fontejo P. Scipionis legato. Sed tantum præſtitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut caſtris citra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuiſſet, ſubeuntes alii aliis in cuſtodiam valli ſtationeſque, donec per omnes ſuffragium iret, ad L. Martium cuncti ſummam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis caſtris, convehendiſque commeatibus conſumptum: & omnia imperia milites cum impigre, tum haudquaquam abjecto animo exequebantur. Cæterum poſtquam Aſdrubalem Giſgonis venientem ad reliquias belli delendas tranſiſſe Iberum, & appropinquare allatum eſt, ſignumque pugnæ propoſitum ab novo duce milites viderunt: recordati quos paulò ante imperatores habuiſſent, quibuſque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam ſoliti eſſent, flere omnes repente, & offenſare capita: & alii manus ad cœlum tendere, deos incuſantes; alii ſtrati humi ſuum quiſque nominatim ducem implorare, neque ſedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipſo miniṫante, & increpante Martio, quod in muliebres & inutiles ſe projeciſſent fletus, potius quam ad tutandos ſemetipſos & rempublicam, ſecum acuerent animos, ne inultos imperatores ſuos jacere ſinerent: cum ſubito clamor tubarumque ſonus (jam enim prope vallum hoſtes erant) exauditur, inde verſo repente in iram luctu, diſcurrunt ad arma: ac velut accenſi rabie diſcurrunt ad portas, & in hoſtem negligenter atque incompoſite venientem incurrunt. Extemplo improviſa res pavorem incutit Pœnis, mirabundique unde tot hoſtes tam ſubitò exorti prope deleto exercitu, forent: unde tanta audacia, tanta fiducia ſui victis ac fugatis: quis imperator duobus Scipionibus cæſis extitiſſet, quis caſtris præeſſet: quis ſignum dediſſet pugnæ? ad hæc tot jam nec opinata primò omnium incerti ſtupenteſque referunt pedem: dein valida impreſſione pulſi terga vertunt, & aut fugientium cædes fœda fuiſſet, aut temerarius periculoſuſque ſequentium impetus, ni Martius propere receptui dediſſet ſignum, obſiſtenſque ad prima ſigna, quoſdam & ipſe retinens, concitatam repreſſiſſet aciem. inde in caſtra avidos adhuc cædiſque & ſanguinis reduxit. Carthaginienſes trepide primo ab hoſtium vallo acti, poſtquam ſubſtitiſſe rati, contemptim rurſus & ſedato gradu in caſtra abeunt. Par negligentia in caſtris cuſtodiendis fuit. nam & ſi propinquus hoſtis erat, tamen reliquias eum eſſe duorum exercituum ante paucos dies deletorum, ſuccurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hoſtes eſſent, exploratis iis, Martius ad conſilium prima ſpecie temerarium magis quam audax, animum adjecit, ut ultro caſtra hoſtium oppugnaret: ſimul facilius eſſe ratus unius Aſdrubalis expugnari caſtra, quam ſi ſe rurſus tres exercitus ac tres duces junxiſſent, ſua defendi: ſimul, aut ſi ſucceſſiſſet cœptis, recepturum ſe afflictas res: aut ſi pulſus eſſet, tamen ultro inferendo arma, contemptum ſui dempturum.

b Ne tamen ſubita res, & nocturnus terror etiamnum ſuæ fortunæ conſilium perturbaret, alloquendos adhortandoſque ſibi milites ratus concione advocata ita diſſeruit: Vel „ mea erga imperatores noſtros vivos, „

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

,, mortuoſque pietas , vel præſens
,, omnium noſtrum, milites , fortuna,
,, fidem cuivis facere poteſt , mihi hoc
,, imperium , ut amplum judicio ve-
,, ſtro , ita re ipſa grave , ac ſollicitum
,, eſſe, quo enim tempore , niſi metus
,, mœrorem ſtupefaceret, vix ita com-
,, pos mei eſſem , ut aliqua ſolatia in-
,, venire ægro animo poſſem : cogor
,, veſtram omnium vicem (quod dif-
,, ficillimum in luctu eſt) unus con-
,, ſulere , & ne tum quidem ubi quo-
,, nam modo has reliquias duorum
,, exercituum patriæ conſervare poſ-
,, ſim, cogitandum eſt : avertere ani-
,, mum ab aſſiduo mœrore libet. præ-
,, ſto eſt enim acerba memoria : &
,, Scipiones me ambo dies nocteſque
,, curis inſomniiſque agitant & ex-
,, citant ſæpe ſomno, neu ſe , neu in-
,, victos per octo annos in his terris
,, milites ſuos , commilitones veſtros,
,, neu remp. patiar inultam : & ſuam
,, diſciplinam ſuaque inſtituta ſequi
,, jubent. Et ut imperiis vivorum ne-
,, mo obedientior me uno fuerit : ita
,, poſt mortem ſuam , quod quaque in
,, re facturos illos fuiſſe maxime cen-
,, ſeam, id optimum ducere vos quo-
,, que velim milites : non lamentis
,, lacrymiſque , tanquam extinctos
,, proſequi (vivunt enim , vigentque
,, fama rerum geſtarum) ſed quotieſ-
,, cunque occurret memoria illorum,
,, velut ſi adhortanteis ſignumque
,, dantes videatis eos , ita prœlia ini-
,, te. Nec alia profecto ſpecies he-
,, ſterno die oculis animiſque veſtris
,, oblata memorabile illud edidit prœ-
,, lium : quo documentum dediſtis
,, hoſtibus , non cum Scipionibus ex-
,, tinctum eſſe nomen Romanum : &
,, cujus populi vis atque virtus non
,, obruta ſit Cannenſi clade , ex omni
,, profecto ſævitia fortunæ emerſuram
,, eſſe. Nunc, qui tantum auſi eſtis
,, ſponte veſtra , experiri libet quan-
,, tum audeatis duce veſtro aucto-
,, re. non enim heſterno die cum ſi-
,, gnum receptui dedi , ſequentibus
,, effuſe vobis turbatum hoſtem ,
,, frangere audaciam veſtram , ſed
,, differre in majorem gloriam atque
,, opportunitatem volui : ut poſtmo-
,, dum præparati incautos , armati
,, inermes , atque etiam ſopitos , per
,, occaſionem aggredi poſſetis. Nec
,, hujus occaſionis ſpem milites for-
,, te temere , ſed ex re ipſa conce-
,, ptam habeo. A vobis quoque pro-
,, fecto ſi quis quærat , quonam modo
,, pauci à multis , victi à victoribus
,, caſtra tutati ſitis,nihil aliud reſpon-
,, deatis , quam id ipſum timentes
vos , omnia & operibus firmata ha- ,,
buiſſe, & ipſos paratos inſtructoſque ,,
fuiſſe. Et ita ſe res habet , ad id, ,,
quod ne timeatur fortuna facit , mi- ,,
nimè tuti ſunt homines : quia quod ,,
neglexeris, incautum atque apertum ,,
habeas. Nihil omnium nunc minus ,,
metuunt hoſtes,quàm ne obſeſſi mo- ,,
do ipſi atque oppugnati , caſtra ſua ,,
ultro oppugnemus. Audeamus, quod ,,
credi non poteſt auſuros nos. eo ,,
ipſo, quod difficillimum videtur, fa- ,,
cillimum erit. Tertia vigilia noctis ,,
ſilenti agmine ducam vos, explora- ,,
tum habeo non vigiliarum ordi- ,,
nem , non ſtationes juſtas eſſe. cla- ,,
mor in portis auditus , & primus ,,
impetus caſtra ceperit. tum inter ,,
torpidos ſomno,paventeſque ad non ,,
opinatum tumultum , & inermes in ,,
cubilibus ſuis oppreſſos illa cædes ,,
edatur, à qua vos heſterno die re- ,,
vocatos ægrè ferebatis. Scio audax ,,
videri conſilium : ſed in rebus aſpe- ,,
ris & tenuibus fortiſſima quæque ,,
conſilia tutiſſima ſunt : quia ſi in ,,
occaſionis momento , cujus præter- ,,
volat opportunitas , cunctatus pau- ,,
lum fueris , ne quicquam mox omiſ- ,,
ſum queraris. Unus exercitus in ,,
propinquo eſt : duo haud procul ,,
abſunt. nunc aggredientibus par ,,
aliqua opportunitas eſt : & jam ten- ,,
taſtis veſtras atque illorum vires. ſi ,,
diem proferimus , & heſternæ eru- ,,
ptionis fama contendi deſierimus, ,,
periculum eſt , ne omnes duces, ,,
omneſque copiæ conveniant , tres ,,
deinde duces , tres exercitus ſuſti- ,,
nebimus hoſtium , quos Cn. Scipio ,,
incolumi exercitu non ſuſtinuit ? ,,
Ut dividendo copias , periere duces ,,
noſtri : ita ſeparati ac diviſi oppri- ,,
mi poſſunt hoſtes. alia belli gerendi ,,
via nulla eſt , proinde nihil præter ,,
noctis proximæ opportunitatem ex- ,,
pectemus. Ite diis bene juvantibus, ,,
corpora curate , ut integri vigen- ,,
teſque eodem animo in caſtra ho- ,,
ſtium irrumpatis , quo veſtra tuta- ,,
ti eſtis.

a Læti & audire ab novo duce no-
vum conſilium ; & quo audacius erat,
magis placebat. reliquum diei expe-
diendis armis , & curatione corporum
conſumptum : & major pars noctis
quieti data eſt: quarta vigilia movere.
Erant ultra proxima caſtra ſex mil-
lium intervallo diſtantes aliæ copiæ
Pœnorum. Vallis cava intererat, con-
denſa arboribus : in hujus ſylvæ me-
dio ferme ſtadio cohors Romana arte
Punica

a Cap. XXXIX.

Punica abditur, & equites, Ita medio itinere interceptoſ, cæteræ copiæ ſilenti agmine ad proximos hoſtes ductæ, & cum ſtatio nulla pro portis, neque in vallo cuſtodiæ eſſenr, velut in ſua caſtra, nullo uſquam obſiſtente, penetravere. inde ſigna canunt, & tollitur clamor. pars ſemiſopitos hoſtes cædunt, pars ignis eſcas ſtramenta arida rectis injiciunr: pars portas occupant, ut fugam intercludanr. hoſtes ſimul ignis, clamor, cædes, velut alienatos ſenſibus nec audire, nec providere quicquam ſinunt, incidunt inermes inter catervas armatorum, alii ruunt ad portas, alii obſeptis itineribus ſuper vallum ſaliunr. & ut quiſque evaſerar, protinus ad caſtra altera fugiunt., ubi à cohorte & equitibus ex occulto proruentibus circumventi cæſique ad unum omnes ſunt. quanquam etiamſi quis ex ea cæde effugiſſet, adeo raptim captis propioribus caſtris in altera tranſcurſum caſtra ab Romanis eſt, ut prævenire nuncius cladis non poſſet. Ibi vero quo longius ab hoſte aberant, & quia ſub lucem pabulatum, lignatum & prædatum quidam dilapſi fuerant, neglecta magis omnia ac ſoluta invenere: arma tantum in ſtationibus poſita, milites inermes, aut humi ſedentes accubanteſque, aut obambulantes ante vallum portaſque. Cum his tam ſecuris ſolutiſque Romani calentes adhuc ab recenti pugna, feroceſque victoria prœlium ineunr. itaque nequaquam reſiſti in portis potuit, intra portas concurſu ex totis caſtris ad primum clamorem ex tumultu facto, atrox prælium oritur; diuque tenuiſſet, ni cruenta ſcuta Romanorum viſa indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injeciſſenr. hic terror in fugam avertit omnes: effuſique qua iter eſt, niſi quos cædes oppreſſit, exuuntur caſtris. Atque ita nocte ac die bina caſtra hoſtium expugnata ductu L. Martii. Ad triginta ſeptem millia hoſtium cæſa auctor eſt Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum ſermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam: in ea fuiſſe clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barchini Aſdrubalis. Valerius Antias una caſtra Magonis capta tradit: ſeptem millia fermè cæſa hoſtium: altero prælio eruptione pugnatum cum Aſdrubale, decem millia occiſa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piſo quinque millia hominum, cùm Mago cedentes noſtros effuſe ſequeretur, cæſa inſidiis ſcribit. Apud omnes magnum nomen Martii ducis eſt: & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunr, flammam ei concionanti fuſam è capite ſine ipſius ſenſu, cum magno pavore circumſtantium militum: monumentumque victoriæ ejus de Pœnis uſque ad incenſum Capitolium fuiſſe in templo clypeum, Martium appellatum, cum imagine Aſdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hiſpania res fuere, utriſque poſt tantas acceptas invicem illataſque clades cunctantibus periculum ſummæ rerum facere.

a Dum hæc in Hiſpania geruntur, Marcellus captis Syracuſis, cum cætera in Sicilia tanta fide atque integritate compoſuiſſet, ut non modo ſuam gloriam, ſed etiam majeſtatem populi Roman. augeret, ornamenta urbis, ſigna tabulaſque, quibus abundabant Syracuſæ, Romam devexit: hoſtium quidem illa ſpolia, & parta belli jure. cæterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque hinc ſacra profanaque omnia vulgo ſpoliandi, factum eſt. quæ poſtremo in Romanos deos, templum idipſum primum, quod à Marcello eximie ornatum eſt, vertit. viſebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum conveniebanr. diſpar ut cauſa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracuſas aut non deſciverant, aut redierant in amicitiam, ut ſocii fideles accepti cultique, quos metus poſt captas Syracuſas dediderar, ut victi à victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicides & Hanno, duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Annibale in locum Hippocratis miſſus, Libyphœnicum generis Hippo-niates (Mutinem populares vocabanr) vir impiger, & ſub Annibale magiſtro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicide & Hannone Numidæ dati auxiliares, cum quibus ita pervagatus eſt hoſtium agros, ita ſocios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque in tempora cuique auxilium adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis ſui, nec ſpes alia major apud faventes rebus Carthaginienſium eſſet. Itaque incluſi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracuſanuſque non con-

a Cap. XL.

ſilio Mutinis magis quam fiducia auſi egredi extra muros, ad Himeram amnem poſuerunt caſtra. Quod ubi perlatum ad Marcellum eſt, extemplo copias movit: & ab hoſte quatuor ferme millium intervallo conſedit, quid agerent pararentve expectaturus. Sed nullum neque locum neque tempus cunctationi, conſiliove dedit Mutines, tranſgreſſus amnem, ac ſtationibus hoſtium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Poſtero die prope juſto prælio compulit hoſtem intra munimenta, inde revocatus ſeditione Numidarum in caſtris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam conceſſiſſent, ad mitigandos, revocandoſque eos profectus, magnopere monuiſſe duces dicitur, ne abſente ſe cum hoſte manus conſererent. Id ambo ægre paſſi duces, magis Hanno, jam antè anxius gloria ejus: Mutinem ſibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginienſi miſſo ab ſenatu populoque. Is perpulit cunctantem Epicidem, ut transgreſſi flumen in aciem exirent. nam ſi Mutinem operirentur, & ſecunda pugnæ fortuna eveniſſet, haud dubie Mutinis gloriam fore.

a Enimvero indignum ratus Marcellus, ſe, qui Annibalem ſubnixum victoria Cannenſi ab Nola repuliſſet: his terra marique victis ab ſe hoſtibus cedere: arma propere capere milites, & efferri ſigna jubet. Ad inſtruentem exercitum decem effuſis equis advolant ex hoſtium acie Numidæ, nunciantes populares ſuos primum ea ſeditione motos, qua trecenti ex numero ſuo conceſſerint Heracleam: dein quod præfectum ſuum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus ſub ipſam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promiſſi fidem præſtitit. itaque & Romanis crevit animus, nuncio celeri per ordinem miſſo, deſtitutum ab equite hoſtem eſſe quem maxime timuerant: & territi hoſtes, præterquam quod maxima parte virium ſuarum non juvabantur, timore etiam incuſſo, ne à ſuo ipſi equite oppugnarentur. Itaque haud magna vis certaminis fuit. Primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ cum in concurſu quieti ſtetiſſent in cornibus, ut terga dantes ſuos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, poſtquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipſi metu obſidionis paſſim in civitates proximas dilapſi. Multa millia hominum cæſa captaque: & octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracuſas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque ſenatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius Pr. litteras Capuam ad Coſſ. mitteret: dum Annibal procul abeſſet, nec ulla magni diſcriminis res ad Capuam gereretur: alter eorum, ſi ita videretur, ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret. Litteris acceptis, inter ſe Coſſ. compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Coſſ. Claudius creavit Cn. Fulvium Centimalum, & P. Sulpicium Servii filium, Galbam, qui nullum antea curulem magiſtratum geſſiſſet. Prr. deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M Cornelius Cethegus. C. Sulpitius, C. Calphurnius Piſo. Piſoni juriſdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit, Conſulibus prorogatum in annum imperium eſt.

a Cap. X L I.

LIBER

LIBER XXVI.

BREVIARIUM.

ANnibal, poſitis ad tertium ab Urbe lapidem caſtris, ipſe cum M I I. equitum uſque ad portam Capenam, ut ſitum urbis exploraret, obequitavit: & cum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis deſcendiſſet: certamen tempeſtas diremit. nam cum in caſtra rediiſſent, ſtatim ſerenitas erat. Capua capta eſt à Q. Fulvio, & Ap. Claudio Coſſ. Principes Campani veneno ſibi conſciverunt mortem. Cum ſenatus Campanorum deligatus eſſet ad palos, ut ſecuri feriretur: literas à ſenatu miſſas Q. Fulvius Coſ. quibus jubebatur parcere antequam legeret, in ſinu poſuit: & lege agi juſſit: & ſupplicium peregit. Cum in comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hiſpaniarum imperium: nullo id volente ſuſcipere, Publius Scipio, Publii filius qui in Hiſpania ceciderat, profeſſus eſt ſe iturum. & ſuffragio populi, conſenſuque omnium miſſus. Novam Carthaginem uno die expugnavit, cum ageret vigeſimum quartum annum, videreturque divina ſtirpe creatus: quoniam & ipſe poſteaquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris ejus anguis ſæpenumero viſus eſt. Res præterea in Sicilia geſtas continet: & amicitiam cum Aetolis junctam, bellumque geſtum adverſus Acarcanas & Philippum Macedonum regem.

CAPUT I.

CN. Fulvius Centimalus, P. Sulpicius Galba Coſſ. cum Idibus Martiis magiſtratum iniſſent, ſenatu in Capitolium vocato, de repub. de adminiſtratione belli, de provinciis exercitibuſque Patres conſuluerunt. Q. Fulvio, & Appio Claudio prioris anni conſulibus prorogatum imperium eſt, atque exercitus quos habebant, decreti: adjectumque, ne à Capua, quam obſidebant, abſcederent, priuſquam expugnaſſent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: non tam ob iram quæ in nullam unquam civitatem juſtior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, ſicut defectione ſua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rurſus animos videbatur ad veteris imperii reſpectum. Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Hetruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum eſt imperium. Prorogatum & M. Marcello, ut proconſul in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu quem haberet. ſi ſupplemento opus eſſet, ſuppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præeſſet: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus ſenatus miſſionem reditumque in patriam negaſſet ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuiſſet, decretæ: & ſupplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fœde cæſus fugatuſque erat. Huic generi militum ſenatus eundem quem Cannenſibus finem ſtatuerat militiæ additum etiam utrorumque ignominiæ eſt, ne in oppidis hybernarent, neve hybernam propius ullam urbem decem millibus paſſuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. ſupplementum, ſi opus eſſet, conſules ſcribere juſſi. T. Octacilio, & M. Valerio, Siciliæ Græciæque ora cum legionibus claſſibuſque quibus præerant decreta. Quinquaginta Græci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique eſt geſtum.

a Principio ejus anni cum de literis L. Marcii referretur, res geſtæ magnificæ ſenatui viſæ: titulus honoris, quod imperio non populi juſſu, non ex auctoritate patrum dato, *Proprætor Senatui* ſcripſerat, magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli eſſe imperatores legi ab exercitibus, & ſolemne auſpicatorum comitiorum in caſtra & provincias procul ab legibus magiſtratibuſque ad militarem teme-

a Cap. I I.

temeritatem transferri, & cum quidam referendum ad ſenatum cenſerent, melius viſum differri eam conſultationem, donec proficiſcerentur equites, qui ab Martio literas attulerant. Reſcribi de frumento & veſtimentis exercitus placuit: utramque rem eam curæ fore ſenatui. adſcribi autem, *Proprætori L. Martio*, non placuit; ne id ipſum, quod conſultationi reliquerant, pro præjudicato ferrent. Dimiſſis equitibus de nulla re prius conſules retulerunt. omniumque in unum ſententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis eſſe: primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hiſpaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuiſſet.

a Ea res cum tribunis acta promulgataque eſt. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæſus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amiſſum in concionibus vexabat: multa imperatorem temeritate atque inſcitia exercitum in locum præcipitem perduxiſſe dictitans. Neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupiſſe omnibus vitiis legiones ſuas, quam proderet. itaque vere dici poſſe, prius eos periiſſe, quam viderent hoſtem: nec ab Annibale, ſed ab imperatore ſuo victos eſſe. Neminem cum ſuffragium ineat, ſatis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuiſſe inter T. Sempronium? Cum ei ſervorum exercitus datus eſſet, brevi effeciſſe diſciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac ſanguinis ſui memor in acie eſſet: præſidio ſociis, hoſtibus terrori eſſent. Cum ad Beneventum aliaſque urbes, eos velut è faucibus Annibalis ereptos populo Romano reſtituiſſet, Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeſte genitos, liberaliter educatos, ſervilibus vitiis imbuiſſe. ergo effeciſſe, ut feroces & inquieti inter ſocios; ignavi & imbelles inter hoſtes eſſent: nec impetum modo Pœnorum, ſed ne clamorem quidem ſuſtinere poſſent. Nec hercule mirum eſſe milites in acie non ſtetiſſe, cum primus omnium imperator fugeret. magis mirari ſe, aliquos ſtantes cecidiſſe, & non omnes comites C. Fulvii fuiſſe pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paulum, L. Poſthumium, Cn. ac P. Sciplones cadere in acie maluiſſe, quam deſerere circumventos hoſtibus ſuos exercitus: Cn. Fulvium prope unum nuncium deleti exercitus Romam rediſſe. Facinus indignum eſſe, Cannenſem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hoſtis ex Italia deceſſerit: & hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum. Cn. Fulvio fugam ex prœlio ipſius temeritate commiſſo, impunitam eſſe: & eum in ganea luſtriſque, ubi juventam egerit, ſenectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris ſimiles fuerint, relegatos prope in exilium, ignominioſam pati militiam: adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato eſſe. Reus ab ſe culpam in milites transferebat. Eos ferociter pugnam poſcentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, quia ſerum diei fuerit, ſed poſtero die & tempore & loco æquo inſtructos, ſeu famam, ſeu vim hoſtium non ſuſtinuiſſe. cum effuſe omnes fugerent, ſe quoque turba ablatum, ut Varronem Cannenſi pugna, ut multos alios imperatores. Quid autem ſolum ſe reſtantem prodeſſe reipubl. potuiſſe? niſi ſi mors ſua remedio publicis cladibus futura eſſe potuiſſet. Non ſe inopia commeatus. non in loca incaute deductum: non agmine inexplorato euntem inſidiis circumventum: vi aperta, armis, acie victum: nec ſuorum animos, nec hoſtium in poteſtate habuiſſe. ſuum cuique ingenium, audaciam aut pavorem facere. Bis eſt accuſatus: pecuniaque anquiſitum tertio teſtibus datis, cum præter quam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ pavoriſque initium à prætore ortum: ab eo deſertos milites: cum haud vanum timorem ducis crederent, terga dediſſe: tanta ira accenſa eſt, ut capite anquirendum concio ſucclamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam cum tribunus bis pecunia anquiſiſſet, tertiò capitis ſe anquirere diceret: tribuni plebis appellati. cum collegæ negarent, ſe in mora eſſe, quo minus, quod ei more majorum permiſſum eſſet, ſeu legibus, ſeu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniæ judicaſſet privato: tum Sempronius perduellionis ſe judicare Cn. Fulvio dixit, diemque comitiis ab C. Calphurnio prætore urbano petit. Inde alia ſpes ab reo tentata eſt, ſi adeſſe judicio Q. Fulvius frater poſſet, florens tum & fama rerum geſtarum, & propinqua ſpe Capuæ potiundæ. Id cum per literas miſerabiliter pro fratris capite ſcriptas petiſſet Fulvius, negaſſentque Patres è repub. eſſe abſcedi à Capua, priuſquam dies comitiorum aderat:

a Cap. III.

aderat: Cn. Fulvius exulatum Tarquinios abiit. Id ei juſtum exilium eſſe ſcivit plebs.

a Inter hæc vis omnis belli verſa in Capuam erat. obſidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur. nec aut famem tolerare ſervitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Annibalem per cuſtodias tam arctas. Inventus eſt tandem quidam Numida, qui acceptis literis evaſurum ſe profeſſus, ut promiſſum præſtaret, per media Romana caſtra nocte egreſſus, ſpem accendit Campanis, dum aliquid virium ſupereſſet, ab omni parte eruptionem tentandi. Cæterum in multis certaminibus equeſtria prælia ferme proſpera faciebant: pedites ſuperabantur, ſed nequaquam tam lætum vincere, quam triſte vinci ulla parte erat, ab obſeſſo & prope expugnato hoſte. Inita tandem ratio eſt, ut quod viribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi ſunt juvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quam equeſtres, & ſeptena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale haſtis velitaribus ineſt. eos ſingulos in equos ſuos accipientes equites, aſſueſecerunt, & vehi poſt ſeſe, & deſilire perniciter, ubi datum ſignum eſſet. Poſtquam aſſuetudine quotidiana ſatis intrepide viſum eſt fieri, in campum, qui medius inter caſtra murumque erat, adverſus inſtructos Campanorum equites proceſſerunt. & ubi ad conjectum teli ventum eſt, ſigno dato velites deſiliunt. pedeſtris inde acies ex equitatu repente in hoſtium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia ſuper alia emittunt: quibus plurimis in equos viroſque paſſim conjectis, permultos vulneraverunt. pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum eſt & in perculſum hoſtem equites invecti, fugam ſtragemque eorum uſque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque ſuperior Romana acies fuit. Inſtitutum ut velites in legionibus eſſent. Auctorem peditum equiti immiſcendorum centurionem Q Navium ferunt: honorique id ei apud imperatorem fuiſſe.

b Cum in hoc ſtatu ad Capuam res eſſent, Annibalem in diverſum Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen reſpectus Capuæ, in quam omnium ſociorum hoſtiumque converſos videbat animos, documento futuræ qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuiſſet. Igitur magna parte impedimentorum relicta in Brutiis, & omni graviore armatura, cum delectis peditum, equitumque quam poterat aptiſſimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit, ſecuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti, in valle occulta poſt Tifata montem imminentem Capuæ conſedit. Adveniens cum caſtellum Galatiam, præſidio inde vi pulſo, cepiſſet, in circumſidentes Capuam ſe vertit: præmiſſis ante nunciis Capuam, quo tempore caſtra Romana aggreſſurus eſſet, ut eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus ſeſe effunderent. Res nec explorata Romanis ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipſe adortus eſt, alia Campani omnes pedites equiteſque, & cum iis Punicum præſidium, cui Boſtar & Hanno præerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem, aliquid indefenſi relinquerent, ita inter ſe copias partiti ſunt. Appius Claudius Campanis, Fulvius Annibali eſt oppoſitus. Claudius Nero proprætor cum equitibus ſextæ legionis via quæ Sueſſulam fert: C. Fulvius Flaccus legatus cum ſociali equitatu conſtituit è regione Vulturni amnis. Prælium non ſolito modo clamore ac tumultu eſt cœptum, ſed ad aliorum virorum, equorum, armorumque ſonum diſpoſita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defecta lunæ ſilenti nocte cieri ſolet, edidit clamorem: ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile in vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte; Fulvium Annibal & Pœni urgebant. legio ibi ſexta loco ceſſit; qua pulſa cohors Hiſpanorum cum tribus elephantis uſque ad vallum pervaſit, ruperatque mediam aciem Romanorum: & in ancipiti ſpe ac periculo erat, utrum in caſtra perrumperet, an includeretur à ſuis. Quem pavorem legionis, periculumque caſtrorum Fulvius ubi vidit, Q Navium primoreſque alios centurionum hortatur, ut cohortem hoſtium ſub vallo pugnantem invadant ac trucident: in ſummo diſcrimine rem verti: aut viam dandam iis eſſe, & minore conatu quam condenſam aciem irrupiſſent, in caſtra irrupturos: aut conficiendos ſub vallo eſſe, nec magni certaminis rem fore: paucos eſſe, & ab ſuis interclusos, & quæ, dum paveat, Romanis interrupta acies videatur, etiamſi ſe utrimque in hoſtem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram. Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, ſecundi haſtati

a Cap. IV. *b Cap.* V.

ſignum ademptum ſignifero in hoſtes infert, jacturum in medios eos minitans, ni ſe propere ſequantur milites, & partem capeſſant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honeſtabant, & ſublatum alte ſignum converterat ad ſpectaculum cives hoſteſque. cæterum poſtquam jam ad ſigna pervenerat Hiſpanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, & prope tota in unum acies verſa. ſed neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.

a Et M. Attilius legatus primi principis ex eadem legione ſignum inferri in cohortem Hiſpanorum coëgit. Et qui caſtris præerant, L. Porcius Licinius, & T. Popilius legatus pro vallo acriter pugnant, elephantoſque tranſgredientes in ipſo vallo conficiunt, quorum corporibus cum oppleta eſſet foſſa, velut aggere aut ponte injecto, tranſitum hoſtibus dedit. ibi per ſtragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte caſtrorum jam pulſi erant Campani, Punicumque præſidium: & ſub ipſa porta Capuæ quæ ad Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis reſiſtebant, quam quod porta baliſtis ſcorpionibuſque inſtructa, miſſilibus procul hoſtes arcebat: & ſuppreſſit impetum Romanorum, vulnus imperatoris Appii Claudii: cui ſuos ante prima ſigna adhortanti, ſub lævo humero ſummum pectus gæſa ictum eſt. magna tamen vis hoſtium ante portam eſt cæſa: cæteri trepidi in urbem compulſi. Et Annibal poſteaquam cohortis Hiſpanorum ſtragem vidit, ſummaque vi caſtra hoſtium defendi: omiſſa oppugnatione recipere ſigna, & convertere agmen retro peditum, objecto à tergo equitatu, ne hoſtis inſtaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hoſtem inſequendum fuit: ſed Flaccus receptui cani juſſit, ſatis ad utrumque profectum ratus: ut & Campani quam haud multum in Annibale præſidii eſſet, & ipſe Annibal ſentiret. Cæſa eo die, qui hujus pugnæ auctores ſunt, octo millia hominum de Annibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: ſignaque Carthaginienſibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ invenio, pluſque pavoris quam certaminis fuiſſe, cum inopinato in caſtra Romana Numidæ Hiſpanique cum elephantis irrupiſſent: elephanti per media caſtra vadentes, ſtragem tabernaculorum ingenti ſonitu ac fuga abrumpentium vincula jumentorum facerent. fraudem quoque ſuper tumultum adjectam, immiſſis ab Annibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent conſulum verbis, quoniam amiſſa caſtra eſſent pro ſe quemque militum in proximos montes fugere: ſed eam celeriter cognitam fraudem, oppreſſamque magna cæde hoſtium, elephantos igni è caſtris exactos. Hoc ultimum, utcunque initum finitumque eſt, ante deditionem Capuæ prælium fuit. Medixtuticus, qui ſummus magiſtratus apud Campanos eſt, eo anno Seppius Leſius erat, loco obſcuro, tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam pro pupillo eo procurantem familiare oſtentum, cum reſpondiſſet aruſpex, ſummum quod eſſet imperium Capuæ perventurum ad eum puerum: nihil ad eam ſpem agnoſcentem dixiſſe ferunt, *tu perduas res Campanorum narras, ubi ſummus honos ad filium meum perveniet.* Et ludificatio veri, & ipſa in verum vertit. nam cum fame ferroque urgerentur, nec ſpes ulla ſupereſſet iis, qui nati in ſpem honorum erant, honores detrectantibus, Leſius querendo deſertam ac proditam à primoribus Capuam, ſummum magiſtratum ultimus omnium Campanorum cepit.

b Cæterum Annibal ut nec hoſtes elici amplius ad pugnam vidit: nec per caſtra eorum perrumpi ad Capuam poſſe: ne ſuos quoque commeatus intercluderent novi conſules, abſcedere irrito incepto, & movere à Capua ſtatuit caſtra. multa ſecum quo jam inde ire pergeret volventi, ſubiit animum impetus, caput ipſum belli Romam petendi, cujus rei ſemper cupitæ prætermiſſam occaſionem poſt Cannenſem pugnam, & alii vulgo fremebant, & ipſe non diſſimulabat: nec opinato pavore ac tumultu, non eſſe deſperandum, aliquam partem urbis occupari poſſe. Eo ſi Roma in diſcrimine eſſet, Capuam extemplo omiſſuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex iis, qui ſi diviſiſſent copias, utrumque infirmiorem factum, aut ſibi, aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos eſſe. Una ea cura angebat, ne ubi abſceſſiſſet, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis pellicit, ut literis acceptis ſpecie transfugæ caſtra Romana ingreſſus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. Profectionem

a Cap. VI.

b Cap. VII.

nem ſuam, quæ ſalutaris illis foret, abſtracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces, atque exercitus Romanos. ne deſponderent animos, tolerando paucos dies, totam ſoluturos obſidionem. Inde naves in flumine Vulturno comprehenſas duci Caſilinum, quod jam ante præſidii cauſa fecerat caſtellū, juſſit. quarum ubi tantam copiam eſſe, ut una nocte trajici poſſet exercitus, allatum eſt: cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

a Id priuſquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus ſenatui Romam cum ſcripſiſſet, varie hominum animi pro cujuſque ingenio affecti ſunt. Ut in re tam trepida, ſenatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Aſinæ cognomen erat, omnes duces exercituſque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præſidium revocabat. Fabius Maximus abſcedi à Capua terrerique & circumagi ad nutus comminationeſque Annibalis, flagitioſum ducebat. Qui ad Cannas victor, ire tamen ad urbem auſus non eſſet, eum à Capua repulſum, ſpem potiundæ urbis Romæ cepiſſe? Non ad Romam obſidendam, ſed ad Capuam liberandam obſidione ire Romam, cum eo exercitu qui ad urbem eſſet: Jovem fœderum ruptorum ab Annibale teſtem, deoſque alios defenſuros eſſe. Has diverſas ſententias media ſententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriuſque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam eſſent ſcribendum cenſuit, quid ad urbem præſidii eſſet. quantas autem Annibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obſidendam opus eſſet, ipſos ſcire. ſi & Romam è ducibus alter, & exercitus pars mitti poſſet: ut ab reliquo & duce & exercitu Capua recte obſideretur: inter ſe compararent Claudius Fulviuſque, utri obſidenda Capua, utri ad prohibendam obſidione patriam, Romam veniendum eſſet: Hoc ſenatuſconſulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconſul, cui collega ex vulnere æger, eundum Romam erat: è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum mille equites Vulturnum traducit, inde cum Annibalem Latina via iturum ſatis comperiſſet, ipſe per Appiæ municipia, quæque propter eam viam ſunt, Setiam, Soram, Lavinium præmiſit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent: præſidiaq; in urbes contraherent, ut ſua cuique reſpublica in manu eſſet.

b Annibal, quo die Vulturnum eſt tranſgreſſus, haud procul à flumine caſtra poſuit, poſtero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit, ibi diem unum populando moratus per Sueſſulam Allifanumque & Caſinatem agrum via Latina ducit. ſub Caſinum biduo ſtativa habita: & paſſim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirum fluvium ventum, ubi interciſum pontem à Fregellanis morandi itineris cauſa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Annibale incenſis, rates ad trajiciendam exercitum in magna inopia materiæ ægre comparantem. trajecto ratibus exercitu, reliquum expeditum iter, non per urbes modo, ſed circa viam expoſitis benigne commeatibus, erat. alacreſque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius diem noctemque itinere continuato ingentem attulit terrorem, tumultuoſius, quam allatum erat, curſus hominum affingentium vane auditis totam urbem conciverat, ploratus mulierum non ex privatis ſolum domibus exaudiebatur, ſed undique matronæ in publicum effuſæ, circa deûm delubra diſcurrunt, crinibus paſſis aras verrentes, nixæ genibus ſupinas manus ad cœlum ac deos tendentes, oranteſque ut urbem Romam è manibus hoſtium eriperent: matreſque Romanas, & liberos parvos inviolatos ſervarent. Senatus magiſtratibus in foro præſto eſt, ſi quid conſulere velint: alii accipiunt imperia, diſceduntque ad ſuas quiſque officiorum partes, alii offerunt ſe: ſi quo uſus opere ſit, præſidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Tuſculana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium Procoſ. profectum cum exercitu à Capuo affertur, cui ne minueretur imperium, ſi in urbem veniſſet, decrevit ſenatus, ut Q. Fulvio par cum conſulibus imperium eſſet. Annibal infeſtius perpopulato agro Fregellano propter interciſos pontes, per Fruſinatem, Ferentinatemque & Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tuſculum petiit: nec receptus mœnibus infra Tuſculum dextrorſus Gabios deſcendit. inde in Pupiniam exercitu demiſſo, octo millia paſſuum à Roma poſuit caſtra.

a Cap. VIII.

b Cap. IX.

Quo propius hoſtis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium. præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

a In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingreſſus, media urbe per Carinas Exquilias contendit, Inde egreſſus inter Exquilinam Collinamque portam poſuit caſtra. Ædiles plebis commentum eo comportarunt. Coſſ. ſenatuſque in caſtra venerunt, ibi de ſumma reip. conſultatum. Placuit Coſſ. circa portas Collinam Exquilinamque ponere caſtra: C. Calphurnium Pr. urbanum Capitolio atque arci præeſſe: & ſenatum frequentem in foro contineri, ſi quid in tam ſubitis rebus conſulto opus eſſet. inter hæc Annibal ad Anienem fluvium tria millia paſſuum ab urbe caſtra admovit. ibi ſtativis poſitis ipſe cum duobus millibus equitum ad portam Collinam, uſque ad Herculis templum eſt progreſſus: atque unde proxime poterat, mœnia ſitumque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otioſe facere, Flacco Indignum viſum eſt: itaque immiſit equites, ſubmoverique atque in caſtra redigi hoſtium equitatum juſſit. Cum commiſſum prælium eſſet: Coſſ. transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille & CC. erant, media urbe tranſire Exquilias juſſerunt: nullos aptiores inter convalles tectaque hortorum, & ſepulchra, & cavas undique vias ad pugnandum futuros rati, quos cum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidiſſent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut niſi caſtra Punica extra urbem fuiſſent, effuſura ſe omnis pavida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagoſque in viis ſuos pro hoſtibus lapidibus teliſque inceſſebant. nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, refertis itineribus agreſtium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equeſtre prælium ſecundum fuit ſummotique hoſtes ſunt. & quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes qui dictatores, Coſſ. cenſoreſve fuiſſent, cum imperio eſſe donec receſſiſſet à muris hoſtis. Et diei quod reliquum fuit, & nocte inſequenti multi temere excitati tumultus ſunt, compreſſique.

b Poſtero die tranſgreſſus Anienem Annibal, in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus conſuleſque certamen detrectavere. Inſtructis utrinque exercitibus in ejus pugnæ caſum, in qua urbs Roma victori præmium eſſet, imber ingens grandine miſtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in caſtra ſeſe receperint, nullius rei minore quam hoſtium metu. Et poſtero die eodem loco acies inſtructas eadem tempeſtas diremit. ubi recepiſſent ſe in caſtra, mira ſerenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos verſa eſt: auditaque vox Annibalis fertur; potiundæ ſibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam. Minuere etiam ſpem ejus & aliæ parvæ magnæque res. Magna illa, quod cum ipſe ad mœnia urbis Romæ armatus ſederet, milites ſub vexillis in ſupplementum Hiſpaniæ profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum in quo ipſe caſtra haberet, veniſſe nihil ob id diminuto precio, cognitum ex quodam captivo eſt. id vero adeo ſuperbum atque indignum viſum, ejus ſoli, quod ipſe bello captum poſſideret haberetque inventum Romæ emptorem: ut extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc eſſent, juſſerit venire. His motus ad Tutiam fluvium caſtra retulit, ſex millia paſſuum ab urbe. inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempeſtate inclytum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant, primitias frugum eo, donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum ſpoliatum templum, æris acervi, cum rudera milites religione inducti jacerent, poſt profectionem Annibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter ſcriptores eſt. Cœlius Romam euntem ab Ereto divertiſſe eo Annibalem tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliiſque, & ab Amiterno orditur: ex Campania in Samnium, inde in Pelignos perveniſſe: præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos tranſiſſe: inde Albenſi agro in Marſos: hinc Amiternum, Foruloſque vicum veniſſe. Neque ibi error eſt, quod tanti exercitus veſtigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. iſſe enim ea conſtat. tantum id intereſt, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

c Cæterum non quantum pertinaciæ

ciæ

a Cap. X. *b* Cap. XI.

c Cap. XII.

ciæ ad premendam obſidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Annibali. namque ex Lucanis in Brutium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo curſu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppreſſerit. Capua etſi nihilo ſegnius oppreſſa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci ſenſit: Et admiratio orta eſt, non ſimul regreſſum Annibalem. Inde per colloquia intellexerunt relictos ſe deſertoſque, & ſpem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos eſſe. Acceſſit edictum proconſulis ex S.C. propoſitum, vulgatumque apud hoſtes: ut qui civis Campanus ante certam diem tranſiſſet, ſine fraude eſſet. nec ulla facta eſt tranſitio, metu magis eos quam fide continente: quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignoſci poſſet. Cæterum quemadmodum nemo privato conſilio ad hoſtem tranſibat, ita nihil ſalutare in medium conſulebatur. Nobilitas rempub. deſeruerat, neque in ſenatum cogi poterat. in magiſtratu autem erat, qui non ſibi honorem adjeciſſet, ſed indignitate ſua vim ac jus magiſtratui, quem gerebat, dempſiſſet. Jam ne in foro quidem, aut publico loco principum quiſquam apparebat: domibus incluſi patriæ occaſum cum ſuo exitio indies expectabant. ſumma curæ omnis in Boſtarem Hannonemque præfectos præſidii Punici verſa erat, ſuo, non ſociorum periculo ſolicitos. Hi conſcriptis ad Annibalem literis, non libere modo, ſed etiam aſpere, quibus non Capuam ſolum traditam in manum hoſtibus, ſed ſe quoque & præſidium in omnes cruciatus proditos incuſabant: abiiſſe eum in Brutios, velut avertentem ſeſe, ne Capua in oculis ejus caperetur. at hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romæ abſtrahi à Capua obſidenda potuiſſe. tanto conſtantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum eſſe. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat; & ſe, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum geſturos tranſiiſſe Alpes. ubi Romanæ legiones ſint, ibi & Carthaginienſium exercitus debere eſſe. ſic ad Cannas, ſic ad Thraſymenum rem bene geſtam, coëundo, conferendo cum hoſte caſtra, fortunam tentando. In hanc ſententiam litteræ conſcriptæ Numidis, propoſita mercede jam profeſſis operam, dantur. Hi ſpecie transfugarum cum ad Flaccum in caſtra veniſſent, ut inde tempore capto abirent: fameſque, quæ tamdiu Capuæ erat, nulli non probabilem cauſam tranſitionis faceret, mulier repente Campana in caſtra venit, ſcortum transfugarum unius: indicatque imperatori Romano, Numidas fraude compoſita tranſiiſſe, litteraſque ad Annibalem ferre. Id unum ex iis qui ſibi rem aperuiſſet, arguere ſeſe paratam eſſe. Productus primo, ſatis conſtanter ignorare ſe mulierem ſimulabat, paulatim deinde convictus veris, cum tormenta poſci & parari videret; faſſus id ita eſſe, litteræque prolatæ: & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios ſpecie transfugarum Numidas vagari in caſtris Romanis. Hi ſupra LXX. comprehenſi, & cum transfugis novis mulctati virgis manibuſque præciſis Capuam rediguntur.

a Conſpectum tam triſte ſupplicium fregit animos Campanorum. Concurſus ad curiam populi factus coëgit Leſium ſenatum vocare: & primoribus, qui jam diu publicis conſiliis aberant, propalam minabantur, niſi venirent in ſenatum, circa domos eorum ituros ſe, & in publicum omnes vi extracturos eſſe. Is timor frequentem ſenatum magiſtratui præbuit. Ibi cum cæteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent: Vibius Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus ſententiam, negat eos qui de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminiſſe, nec quid facturi fuerint, ſi Romanos in poteſtate habuiſſent, nec quid ipſis patiendum ſit. Quid, „
vos, *inquit*, eam deditionem fore „
cenſetis, quâ quondam, ut adverſus „
Samnites auxilium impetraremus, „
nos noſtraque omnia Romanis dedi- „
mus? Jam è memoria exceſſit, quo „
tempore, & in qua fortuna à Popu- „
lo R. defecerimus? Jam quemad- „
modum in defectione præſidium, „
quod poterat, immittit, per crucia- „
tum, & ad contumeliam necaveri- „
mus? quoties in obſidenteis quàm „
inimici erupeiimus; caſtra oppu- „
gnaverimus? Annibalem vocave- „
rimus ad opprimendos eos? hoc „
quod recentiſſimum eſt, ad oppu- „
gnandam Romam hinc eum miſeri- „
mus? Age contra, quæ illi infeſte „
in nos fecerint, repetite, ut ex eo „
quid ſperetis habeatis. Cum hoſtis „
alienigena in Italia eſſet, & Annibal „
hoſtis, & cuncta bello arderent, o- „
miſſis omnibus, omiſſo ipſo Anniba- „
le ambos Coſſ. & duos conſulares „

a Cap. XIII.

,, exercitus ad Capuam oppugnandam
,, miſerunt, alterum annum circum-
,, vallato, incluſoſque nos fame mace-
,, rant, & ipſi nobiſcum ultima peri-
,, cula, graviſſimos labores perpeſſi,
,, circa vallum, ac foſſas ſæpe trucida-
,, ti, & prope ad extremum caſtris
,, exuti. Sed omitto hæc. vetus atque
,, uſitata res eſt, In oppugnanda ho-
,, ſtium urbe labores ac pericula pati:
,, illud iræ atque odii execrabilis in-
,, dicium eſt. Annibal ingentibus co-
,, piis peditum equitumque caſtra op-
,, pugnavit, & ex parte cepit: tanto
,, periculo nihil moti ſunt ab obſidio-
,, ne. profectus trans Vulturnum, per-
,, cuſſit Calenum agrum, nihil tanta
,, ſociorum clade avocati ſunt. Ad
,, ipſam urbem Romam infeſta ſigna
,, ferri juſſit: eam quoque tempeſta-
,, tem imminentem ſpreverunt. trans-
,, greſſus Anienem tria millia paſſuum
,, ab urbe caſtra poſuit; poſtremo ad
,, mœnia ipſa & ad portas acceſſit: Ro-
,, mam ſe adempturum eis, niſi omit-
,, terent Capuam, oſtendit: & non o-
,, miſerunt. Feras beſtias cæco impe-
,, tu ac rabie concitatas, ſi ad cubilia
,, & catulos earum ire pergas, ad opem
,, ſuis ferendam avertas. Romanos
,, Roma circumſeſſa, conjuges, liberi,
,, quorum ploratus hic quoque prope
,, exaudiebantur, aræ, foci, deum de-
,, lubra, ſepulchra majorum temerata
,, ac violata, à Capua non averterunt,
,, tanta aviditas ſupplicii expetendi,
,, tanta ſanguinis noſtri hauriendi eſt
,, ſitis: nec injuria forſitan nos quoque
,, idem feciſſemus, ſi data fortuna
,, eſſet. Itaque quando aliter diis im-
,, mortalibus viſum eſt, cum mortem
,, ne recuſare quidem debeam, crucia-
,, tus contumeliaſque quas ſperat ho-
,, ſtis, dum liber, dum mei potens
,, ſum, effugere morte præterquam
,, honeſta, etiam levi poſſum: non
,, videbo Ap. Claudium & Q. Ful-
,, vium, victoria inſolenti ſubnixos:
,, neque vinctus per urbem Romam
,, triumphi ſpectaculum trahar, ut
,, deinde in carcere, aut ad palum de-
,, ligatus, lacerato virgis tergo, cer-
,, vicem ſecuri Romanæ ſubjiciam:
,, nec dirui incendique patriam vide-
,, bo: nec rapi ad ſtuprum matres
,, Campanas, virgineſque & ingenuos
,, pueros. Albam unde ipſi oriundi
,, erant, à fundamentis proruerunt, ne
,, ſtirpis, ne memoria originum ſua-
,, rum extaret: nedum eos Capuæ
,, parſuros credam, cui infeſtiores
,, quam Carthagini ſunt. Itaque qui-
,, bus veſtrum ante fato cedere, quam
,, hæc tot & tam acerba videant in
animo eſt, iis apud me hodie epulæ ,,
inſtructæ paratæque ſunt. ſatiatis ,,
vino ciboque, poculum idem, quod ,,
mihi datum fuerit, circumferetur. ea ,,
potio corpus à cruciatu, animum à ,,
contumeliis, oculos, aures, à viden- ,,
dis audiendiſque omnibus acerbis ,,
indigniſque, quæ manent victos ,,
vindicabit: parati erunt, qui magno ,,
rogo in propatulo ædium accenſo ,,
corpora exanima injiciant. Hæc ,,
una via & honeſta & libera ad mor- ,,
tem, & ipſi virtutem mirabuntur ho- ,,
ſtes, & Annibal fortes ſocios ſciet ,,
ab ſe deſertos ac proditos eſſe.

a Hanc orationem Virii plures audierunt cum aſſenſu, quam forti animo id quod probabant exequi potuerunt. Major pars ſenatus multis ſæpe bellis expertam populi Romani clementiam, haud diffidentes ſibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miſeruntque Vibium Virium, ſeptem & viginti ferme ſenatores domum ſecuti ſunt, epulatique cum eo & quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis ſenſu mali, venenum omnes ſumpſerunt. inde miſſo convivio, dextris inter ſe datis, ultimoque complexu, collacrymantes ſuum, patriæque caſum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manſerunt, alii domos digreſſi ſunt. Impletæ cibis vinoque venæ minus efficacem in maturanda morte vim fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, & diei inſequentis partem, cum animam egiſſent: omnes tamen, priuſquam aperirentur hoſtibus portæ, expirarunt. Poſtero die porta Jovis, quæ adverſus caſtra Romana erat, juſſu proconſulis aperta eſt. ea intromiſſa legio una, & duæ alæ cum C. Fulvio legato. Is cum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad ſe conferenda curaſſet, cuſtodiis ad omnes portas diſpoſitis, nequis exire aut emitti poſſet, præſidium Punicum comprehendit: ſenatum Campanum ire in caſtra ad imperatores Romanos juſſit. quo cum veniſſent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, juſſique ad quæſtores deferre quod auri argentique haberent. auri pondo L X X. fuit: argenti tria millia pondo, & CC. ſenatores quinque & viginti Cales in Cuſtodiam, duodetriginta Theanum miſſi, quorum de ſententia maxime deſcitum ab Romanis conſtabat.

b De ſupplicio Campani ſenatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque

a Cap. XIV. b Cap. XV.

diumque conveniebat: facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvii durior ſententia erat. itaque Appius Romam ad ſenatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat. percunctandi etiam æquum eſſe, poteſtatem fieri Patribus, num communicaſſent conſilia cum aliquibus ſociorum Latini nominis municipiorum, & num ope eorum in bello forent & municipiorum adjuti? Id vero minime committendum eſſe Fulvius dicere, ut ſolicitarentur criminibus dubiis ſociorum fidelium animi, & ſubjicerentur indicibus, queis neque quid facerent, neque quid dicerent, quicquam unquam penſi fuiſſet. itaque ſe eam quæſtionem oppreſſurum extincturumque. Ab hoc ſermone cum digreſſi eſſent: & Appius quamvis ferociter loquentem collegam, non dubitaret tamen literas ſuper tanta re ab Roma expectaturum, Fulvius ne id ipſum impedimentum incepto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis ſociorum imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinam præſto eſſent. Cum hoc equitatu nocte Theanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concurſuque ad primum equitum ingreſſum facto, magiſtratum Sidicinum citari juſſit: imperavitque ut produceret Campanos quos in cuſtodia haberet. Producti omnes, virgiſque cæſi, ac ſecuri percuſſi. Inde citato equo Cales percurrit, ubi cum in tribunali conſediſſet, productiq; Campani deligarentur ad palum: eques citus ab Roma venit: literaſque à C. Calpurnio. Pr. Fulvio cum tradidiſſet: murmur à tribunali totam concionem pervaſit, deferri rem integram ad patres de Campanis. Et Fulvius id ita eſſe ratus, acceptas literas, neque reſolutas cum in gremio repoſuiſſet, præconi imperavit, *ut lictorem lege agere juberet.* Ita de iis quoque qui Calibus erant, ſumptum ſupplicium. tum literæ lectæ, ſenatuſque conſultum, ſerum ad impediendam rem actam, quæ ſumma ope approperata erat, ne impediri poſſet. Conſurgentem jam Fulvium Taurea Iubellius Campanus per mediam vadens turbam nomine inclamavit: & cum mirabundus quidnam ſeſe vellet, inquireret reſidens Flaccus: *Me quoque,* inquit, *jube occidi: ut gloriari poſſis, multo fortiorem quam ipſe es, virum abs te occiſum eſſe.* Cum Flaccus negaret profecto ſatis compotem mentis eſſe, modo prohiberi etiam ſe, ſi id vellet, S. C. diceret, tum Iubellius: *Quandoquidem,* inquit, *capta patria, propinquis amiciſque amiſſis, cum ipſe manu mea conjugem liberoſque interfecerim. ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem eſt, quæ his civibus meis petatur à virtute inviſæ hujus vitæ vindicta.* atque ita gladio, quem veſte texerat, per adverſum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

a Quia & quod ad ſupplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius ſententia acta erant, mortuum Appium Claudium ſub deditionem Capuæ quidam tradunt. hunc quoque ipſum Tauream neque ſua ſponte veniſſe Cales, neque ſua manu interfectum: ſed dum inter cæteros ad palum deligatur, quia parum inter ſtrepitus exaudiri poſſent quæ vociferabantur, ſilentium fieri Flaccum juſſiſſe: tum Tauream illa quæ ante memorata ſunt, dixiſſe, virum ſe fortiſſimum à nequaquam pari ad virtutem occidi. ſub hæc dicta juſſu proconſulis præconem ita pronunciaſſe: *Lictor viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectum quoque ſenatuſconſultum, priuſquam ſecuri feriret, quidam auctores ſunt: ſed quia adſcriptum in ſenatuſconſulto fuerit, *ſi ei videretur,* integram rem ad ſenatum rejiceret. interpretatum eſſe, quid magis è republica duceret, æſtimationem ſibi permiſſam. Capuam à Calibus reditum eſt: Atellaque & Calaria in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos qui capita rerum erant, animadverſum. ita ad LXX. principes ſenatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi, alii per ſociorum Latini nominis urbes in cuſtodias dati, variis caſibus interierunt, multitudo alia civium Campanorum venundata. De urbe agroque reliqua conſultatio fuit: quibuſdam delendam cenſentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Cæterum præſens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ ſatis conſtabat primum in Italia eſſe, urbs ſervata eſt, ut eſſet aliqua aratorum ſedes, urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque & inſtitorum opificumque retenta. ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Cæterum habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum, civitatis nec ſenatus, nec plebis concilium, nec magiſtratus eſſe: ſine conſilio publico, ſine imperio multitudinem nullius rei

a Cap. XVI.

inter ſe ſociam ad conſenſum inhabilem fore. præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis miſſuros. Ita ad Capuam res compoſitæ, conſilio ab omni parte laudabili, ſevere & celeriter in maxime noxios animadverſum: multitudo civium diſſipata in nullam ſpem reditus: non ſævitum incendiis ruiniſque in tecta innoxia, muroſque: & cum emolumento quæſita etiam apud ſocios lenitatis ſpecies incolumitate urbis nobiliſſimæ opulentiſſimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi ingemuiſſent: confeſſio expreſſa hoſti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus ſociis, & quam nihil in Annibale auxilii ad receptos in fidem tuendos eſſet.

a Romani proconſules perfuncti, quod ad Capuam attinebat cura, Claudio Neroni ex iis duabus legionibus quas ad Capuam habuerat, ſex millia peditum, & trecentos equites, quos ipſe legiſſet, & ſocium Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. Eum exercitum Puteolis in naves impoſitum Nero in Hiſpaniam tranſportavit. Cum Tarraconem navibus veniſſet, expoſitiſque ibi copiis, & navibus ſubductis, ſocios quoque navales multitudinis augendæ cauſa armaſſet: profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fontejo & L. Martio accepit, inde pergit ad hoſtes ire. Aſdrubal Amilcaris ad Lapides atros caſtra habebat in Auſetanis, is locus eſt inter oppida Illyturgin & Mentiſſam. hujus ſaltus fauces Nero occupavit. Aſdrubal ne in arcto res eſſet, caduceatorem mittit, qui promitteret, ſi inde miſſus foret, ſe omnem exercitum ex Hiſpania deportaturum. Quam rem cum læto animo Romanus accepiſſet, diem poſterum Aſdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conſcriberent de tradendis arcibus urbium, dieque ſtatuenda, ad quam præſidia deducerentur, ſuaque omnia ſine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod graviſſimum exercitus erat, Aſdrubal quacunque poſſet, evadere è ſaltu juſſit. data ſedulo opera eſt, ne multi ea nocte exirent, ut ipſa paucitas tum ad hoſtem ſilentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas ſemitas ac difficiles eſſet. Ventum inſequenti die ad colloquium eſt: ſed loquendo plura ſcribendoque dedita opera, quæ in rem non eſſent, die conſumpto, in poſterum dilatum eſt. addita inſequens nox ſpacium dedit & alios emittendi: nec poſtero die res finem invenit. ita aliquot dies diſceptando palam de legibus noctesque emittendis clam è caſtris Carthaginienſibus abſumptæ, & poſteaquam major pars emiſſa exercitus erat, jam ne iis quidem quæ ultro dicta erant, ſtabatur: minuſque ac minus, cum timore ſimul fide decreſcente conveniebat. Jam ferme pedeſtres omnes copiæ evaſerant è ſaltu: cum prima luce denſa nebula ſaltum omnem campoſque circa intexuit, quod ubi ſenſit Aſdrubal, mittit ad Neronem qui in poſterum diem colloquium differret. Illum diem religioſum Carthaginienſibus ad agendum quicquam rei, feriatum eſſe. Ne tum quidem ſuſpecta fraus, cum data eſſet venia ejus diei, extemplo Aſdrubal cum equitatu elephantiſque caſtris egreſſus, ſine ullo tumultu in tutum evaſit. Hora ferme quarta depulſa ſole nebula aperuit diem, vacuaque hoſtium caſtra conſpexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoſcens, ut ſe dolo captum ſenſit, proficiſcentem inſtitit ſequi, paratus confligere acie: ſed hoſtis detrectabat pugnam. levia tamen prælia inter extremum Punicum agmen, præcurſoreſque Romanorum fiebant.

b Inter hæc Hiſpaniæ populi, nec qui poſt cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ ſenatui populoque poſt receptam Capuam non Italiæ jam major quam Hiſpaniæ cura erat, & exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat; nec tamen quem mitterent, ſatis conſtabat: quoniam illuc ubi duo ſummi imperatores intra dies X X X. cecidiſſent, qui in locum duorum ſuccederet, extraordinaria cura deligendus eſſet. Cum alii alium nominarent, poſtremum eo decurſum eſt, ut populus proconſuli creando in Hiſpaniam comitia haberet. diemque comitiis conſules edixerunt. Primò expectaverant ut qui ſe tanto imperio dignos crederent nomina profiterentur, quæ ut deſtituta expectatio eſt, redintegratus luctus acceptæ cladis, deſideriumque imperatorum amiſſorum. Mœſta itaque civitas, prope inops conſilii, comitiorum die tamen in campum deſcendit. atque in magiſtratus verſi circunſpectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque adeo perditas res, deſperatum-

a Cap. X V I I.

b Cap. X V I I I.

racumque de republica eſſe, ut nemo audeat in Hiſpaniam imperium accipere. Cum ſubito P. Cornelius, illius qui in Hiſpania ceciderat, filius, quatuor & viginti ferme annos natus, profeſſus ſe petere, in ſuperiore unde conſpici poſſet loco conſtitit. In quem poſtquam omnium ora converſa ſunt, clamore ac favore ominati extemplo ſunt felix fauſtumque imperium, juſſi deinde inire ſuffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, ſed etiam homines, P. Scipioni imperium eſſe in Hiſpaniam juſſerunt. Cæterum poſt rem actam, ut jam reſederat impetus animorum ardorque, ſilentium ſubito ortum, & tacita cogitatio, quidnam egiſſent novi, quod favor plus valuiſſet, quam ratio ætatis, maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque, ex funeſtis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter ſepulchra patris patruique res gerendæ eſſent, proficiſcentis.

a Quem ubi ab re tanto impetu acta ſolicitudinem curamque hominum advertit, advocata concione, ita de ætate ſua, imperioque mandato, & bello quod gerendum eſſet magno elatoque animo diſſeruit: ut ardorem eum qui reſederat, excitaret rurſus, innovaretque, & impleret homines certioris ſpei, quam quantam fides promiſſi humani, aut ratio ex fiducia rerum ſubjicere ſolet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, ſed arte quoque quadam ab juventa in oſtentationem earum compoſitus: pleraque apud multitudinem aut per nocturnas viſa ſpecies, aut velut divinitus mente monita agens: ſive & ipſe capti quadam ſuperſtitione animi, ſive ut imperia conſiliaque, velut forte oraculi miſſa, ſine cunctatione aſſequerentur. ad hæc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem ſumpſit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingreſſuſque ædem conſideraret; & plerumque tempus ſolus in ſecreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam ſervabatur, ſeu conſulto ſeu temere vulgatæ opinioni fidem apud quoſdam fecit, ſtirpis eum divinæ virum eſſe. retulitque famam in Alexandro magno prius vulgatam, & vanitate & fabula parem: anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris ejus perſæpe viſam prodigii ejus ſpeciem, interventuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapſam. His miraculis nunquam ab ipſo eluſa fides eſt: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejuſdem generis: alia vera, alia aſſimulata, admirationis humanæ in eo juvene exceſſerant modum, quibus freta tunc civitas, ætati haud quaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permiſit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hiſpania habebat, quæque à Puteolis cum Claudio Nerone trajectæ erant, decem millia peditum, & mille equites adduntur, & M. Junius Syllanus proprætor adjutor ad res gerendas datus eſt. Ita cum XXX. navium claſſe (omnes autem quinqueremes erant) oſtiis Tiberinis profectus præter oram Tuſci maris, Alpes atque Gallicum ſinum & deinde Pyrenes circumvectus promontorium, Emporiis urbe Græca (oriundi & ipſi à Phocæa ſunt) copias expoſuit, inde ſequi navibus juſſis, Tarraconem pedibus profectus conventum omnium ſociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni ſe provincia effuderant) habuit, naves ibi ſubduci juſſit, remiſſis quatuor triremibus Maſſilienſium, quæ officii cauſa ab domo profecutæ fuerant. Reſponſa inde legationibus ſuſpenſis varietate tot caſuum dare cœpit: ita elato ab ingenti virtutum ſuarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret: ingenſque omnibus quæ diceret, cum majeſtas ineſſet, tum fides.

b Profectus ab Tarracone, & civitates ſociorum, & hyberna exercitus adiit, collaudavitque milites, quod duabus tantis cladibus deinceps icti provinciam obtinuiſſent: nec fructum ſecundarum rerum ſentire hoſtes paſſi, omni cis Iberum agro eos arcuiſſent, ſocioſque cum fide tutati eſſent. Martium ſecum habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus eum vereri, quam ne quis obſtaret gloriæ ſuæ. Succeſſit inde Neroni Syllanus, & in hyberna novi milites deducti. Scipio omnibus quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractiſque Tarraconem conceſſit. Nihilo minor fama apud hoſtes Scipionis erat, quam apud cives ſocioſque: & divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportune majorem inferens metum, in hyberna diverſi conceſſerant: Aſdrubal Giſgonis uſquè ad Oceanum & Gades: Mago in Mediterranea, maxime ſupra Caſtulonenſem ſaltum: Aſdrubal Amilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hyber-

a Cap. XIX.

b Cap. XX.

hybernavit. Æſtatis ejus extremo, quo capta eſt Capua, & Scipio in Hiſpaniam venit: Punica claſſis ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus præſidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauſerat quidem omnes ad arcem à mari aditus: ſed aſſidendo diutius arctiorem annonam ſociis quam hoſti faciebat. non enim tantum ſubvehi oppidanis per pacata littora apertoſque portus præſidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti claſſis ipſa turba navali miſta ex omni genere hominum abſumebat, ut arcis præſidium etiam ſine invecto, quia ibi pauci erant, ex antepræparato ſuſtentari poſſet: Tarentinis claſſique ne invectum quidem ſufficeret: tandem majore gratia quam venerat, claſſis dimiſſa eſt, annonam haud multum laxaverat: quia remoto maritimo præſidio ſubvehi frumentum non poterat.

a Ejuſdem æſtatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia cum ad urbem veniſſet, à C. Calpurnio Pr. ſenatus ei ad ædem Bellonæ datus eſt, ibi cum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, queſtus leniter non ſuam magis quam militum vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuiſſet, poſtulavit, ut triumphanti urbem inire liceret, id non impetravit. Cum multis verbis actum eſſet, utrum minus conveniret, cujus nomine abſentis ob res proſpere ductu ejus geſtas ſupplicatio decreta foret, & diis immortalibus habitus honos, ei præſenti negare triumphum: ad quem tradere exercitum ſucceſſori juſſiſſent, quod niſi manente in bello non decerneretur, eum quaſi debellato triumphare, cum exercitus teſtis meriti atque immeriti triumphi abeſſet: medium viſum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, in monte Albano triumphavit, inde ovans multam præ ſe prædam in urbem intulit. Cum ſimulachro captarum Syracuſarum catapultæ baliſtæque, & alia omnia inſtrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti æriſque fabræfacta vaſa, & alia ſupellex, præcioſaque veſtis: & multa nobilia ſigna, quibus inter primas Græciæ urbes Syracuſæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ ſignum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuere ſpectaculum cum coronis aureis præcedentes Soſis Syracuſanus, & Mericus Hiſpanus: quorum altero duce nocturno Syracuſas introitum erat: alter Naſſum, quodque ibi præſidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, & quingenta jugera agri: Soſidi in agro Syracuſano, qui aut regius, aut hoſtium populi Romani fuiſſet, & ædes Syracuſis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadverſum eſſet: Merico, Hiſpaniſque, qui cum eo tranſierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui à populo Romano defeciſſent, juſſa dari, id M. Cornelio mandatum, ut ubi ei videretur, urbem agrumque eis aſſignaret. In eodem agro, Belligeni, per quem illectus ad tranſitionem Mericus erat, CCCC. jugera agri decreta: Poſt profectionem ex Sicilia Marcelli Punica claſſis octo millia peditum, tria Numidarum equitum expoſuit. Ad eos Murgantinæ deſciverunt terræ, ſecutæ defectionem earum Hybla & Magella ſunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ præfecto Mutinæ vagi per totam Siciliam ſociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia eſſet, partim quod in oppidis hybernare vetiti erant, ſegni fungebantur militia: magiſque eis auctor ad ſeditionem, quam animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius Pr. & militum animos nunc conſolando, nunc caſtigando ſedavit: & civitates omnes quæ defecerant, in deditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hiſpanis, quibus urbs agerque debebatur, ex S. C. tribuit.

b Conſules cum ambo Apuliam provinciam haberent, minuſque jam terroris à Pœnis & Annibale eſſet, ſortiri juſſi Apuliam Macedoniamque provincias: Sulpicio Macedonia evenit, iſque Lævino ſucceſſit. Fulvius Romam comitiorum cauſa accerſitus, cum comitia conſulibus rogandis haberet: prærogativa centuria juniorum declaravit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Manlius qui præſens erat gratulandi cauſa cum turba coiret, nec dubius eſſet conſenſus populi, magna circumfuſus turba ad tribunal conſulis venit, petitque ut pauca ſua verba audiret, centuriamque quæ tuliſſet ſuffragium, revocari juberet. Erectis omnibus expectatione quidnam poſtulaturus eſſet, oculorum valetudinem excuſavit. Impudentem & gubernatorem & imperatorem eſſe, qui cum alienis oculis ei omnia agenda ſint, poſtulet ſibi aliorum capita ac fortunas com-

a *Cap.* XXI.

b *Cap.* XXII.

committi. proinde ſi videretur, & redire in ſuffragium centuriam juniorum juberet: & meminiſſet in conſulibus creandis belli, quod in Italia ſit, temporumque reipublicæ, vix dum requieſcere aures à ſtrepitu & tumultu hoſtili, quo paucos ante menſes aſſederint prope mœnia Romana. Poſt hæc cum centuria frequens ſucclamaſſet, nihil ſe mutare ſententiæ, eoſdemque conſules dicturos eſſe. tum Torquatus: *Neque veſtros*, inquit, *mores conſul ferre potero, neque vos imperium meum. redite in ſuffragium, & cogitate bellum Punicum in Italia, & hoſtium ducem Annibalem eſſe.* Tum centuria & auctoritate mota viri, & admirantium circa fremitu, petit à conſule, ut centuriam ſeniorum citaret: velle ſeſe cum majoribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum conſules dicere. Citatis centuriæ ſenioribus, datum ſecreto in ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus conſulendum dixerunt eſſe; duobus jam plenis honorum, Q. Fabio & Marcello (& ſi utique novum aliquem adverſus Pœnos conſulem creari vellent) & Valerium Lævinum egregie adverſus Philippum regem terra marique res geſſiſſe. Ita de tribus conſultatione data, ſenioribus dimiſſis, juniores ſuffragium ineunt. M. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium abſentem Coſſ. dixerunt. auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ ſecutæ ſunt. Eludunt nunc antiqua mirantes, non equidem ſi qua ſit ſapientium civitas, quam docti fingunt magis quam norunt: aut principes graviores temperantioreſque à cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam cenſeam fieri poſſe. centuriam vero juniorum ſeniores conſulere voluiſſe, quibus imperium ſuffragio mandaret, vix ut veriſimile ſit, parentum quoque hoc ſeculo vilis leviſque apud liberos auctoritas fecit.

a Prætoria inde comitia habita, P. Manlius Volſo & L. Manlius Acidinus, & C. Lectorius & L. Cincius Alimentus creati ſunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur T. Octacilium, quem T. Manlio, niſi interpellatus ordo comitiorum eſſet, collegam abſentem daturus, fuiſſe videbatur populus, mortuum in Sicilia eſſe. Ludi Apollinares & priore anno fuerant, & eo anno ut fierent, referente C. Calpurnio Pr. ſenatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot viſa, nunciataq; ſunt. In æde Concordiæ Victoria quæ in culmine erat, fulmine icta decuſſaque ad Victoriis quæ in antefixis erant, hæſit, neque inde procidit. & Anagniæ & Fregellis nunciatum eſt murum portaſque de cœlo tactas. & in foro Sudertano ſanguinis rivos per diem totum fluxiſſe. & Ereti lapidibus pluiſſe & Reate mulam peperiſſe. Ea prodigia hoſtiis majoribus ſunt procurata: & obſecratio in unum diem populo indicta, & novendiale ſacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno mortui ſunt, novique ſuffecti, in locum M. Æmilii Numidæ decemviri ſacrorum M. Æmilius Lepidus: in locum M. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Octacilius Craſſus pontifex, quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non eſt facta. C. Claudius flamen Dialis quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

b Per idem tempus M. Valerius Lævinus tentatis prius per ſecreta colloquia principum animis, ad indictum ante id ipſum concilium Ætolorum claſſe expedita venit. Ubi cum Syracuſas Capuamque captas in fidem, in Italiaque rerum ſecundarum ſucceſſum oſtentaſſe: adjeciſſetque jam inde à majoribus traditum morem Romanis colendi ſocios: ex quibus alios in civitatem, atque æquum ſecum jus accepiſſent: alios in ea fortuna haberent, ut ſocii eſſe quam cives mallent: Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium tranſmarinarum in amicitiam primi veniſſent. Philippum eis & Macedonas graves accolas eſſe, quorum ſe vim ac ſpiritus etiam fregiſſe: & eo redactos eſſe, ut non his modo urbibus, quas per vim ademiſſent Ætolis, excedant: ſed ipſam Macedoniam infeſtam habeant. Et Acarnanas quos ægre ferrent Ætoli à corpore ſuo diremptos, reſtituturum ſe in antiquam formulam, juriſque ac ditionis eorum. Hæc dicta promiſſaque à Romano imperatore Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorimachus princeps Ætolorum affirmarunt auctoritate ſua, minore cum verecundia & majore cum fide vim majeſtatemque populi Romani extollentes, maxime tamen ſpes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conſcriptæ conditiones, quibus in amicitiam ſocietatemque populi Romani venirent, additumque, ut ſi placeret vellentque, eodem jure amicitiæ Elei Lacedæmoniique, & Attalus

a Cap. XXIII.

b Cap. XXIV.

Attalus & Pleuratus & Scerdiletus eſſent: Aſiæ Attalus, hi illyriorum reges. Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo tetra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyra tenus ab Ætolia incipienti ſolum tectaque, & muri cum agris Ætolorum: alia omnis præda populi Romani eſſet. Darentque operam Romani ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adſcriberent: ita ratam eorum pacem, ſi Philippus arma ab Romanis ſociiſque, quique eorum ditionis eſſent, abſtinuiſſet. Item ſi populus Romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret ne jus es belli inferendi Ætolis ſociiſque eorum eſſet. Hæc convenerunt, conſcriptaque biennio poſt, Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut teſtata ſacratis monumentis eſſent ſunt poſita. Moræ cauſa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum, nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Ætoli extemplo moverunt adverſus Philippum bellum: & Lævinus Zacynthum (parva inſula eſt, propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem quo ipſa eſt nomine habet, eam præter arcem vi cepit) & Oeniada Naxumque Acarnanum captas Ætolis contribuit; Philippum quoque ſatis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnoſque, & pacta cum Annibale poſſet reſpicere, Corcyram ipſe recepit.

a Philippo Ætolorum defectio Pellæ hybernanti allata eſt. itaque quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimaſque eis urbes alieno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem ſubitam in Oricinorum atque Apolloniatum fines fecit, egreſſoſque Apolloniatas cum magno terrore ac pavore compulit intra muros. vaſtatis proximis Illyriis, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter. inde Dardanorum urbem ſitam in Macedonia, tranſitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam & Nymphæum & Boieam in Theſſaliam deſcendit. ad bellum ſecum adverſus Ætolos capeſſendum incitari poſſe homines credebat: & relicto ad fauces Theſſaliæ Perſeo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipſe priuſquam majoribus occuparetur rebus in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ad Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam ſolita erat, ubi regem occupatum externo bello, ac ſine præſidio eſſe regnum ſenſiſſet. Ad Phragandaa igitur vaſtare agros, & urbem Jamphorinam, caput arcemque Mediææ oppugnare cœpit. Scopas ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adverſus quos Acarnanum gens & viribus impar, & jam mœnia Oeniadon Naxumque amiſſa cernens, Romanaque inſuper arma ingruere, ira magis inſtruit, quam conſilio bellum, conjugibus liberiſque & ſenioribus ſupra L X. annos in propinquam Epirum miſſis, ab X V. ad L X. annos conjurant; niſi victores, ſe non redituros. qui victus acie exceſſiſſet, eum ne quis urbe, tecto, menſa, lare reciperet; diram execrationem in populares, obteſtationem quam ſanctiſſimam potuerunt, adverſus hoſpites compoſuerunt: precatique ſimul Epirotas ſunt, ut qui ſuorum in acie cecidiſſent; eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: *Hic ſiti ſunt Acarnanes, qui adverſus vim atque injuriam Ætolorum pro patria pugnantes, mortem occubuerunt.* Per hæc incitatis animis caſtra in extremis finibus ſuis obviam hoſti poſuerunt. nunciis ad Philippum miſſis, quanto res in diſcrimine eſſet: omittere Philippum id quod in manibus erat, coëgerunt bellum; Jamphorina per deditionem recepta, & proſpero alio ſucceſſu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicæ; dein auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus, quanquam ne opprimerentur Acarnanes. itineribus magnis ierat, ultra Clinen eſt progreſſus. inde cum audiſſet reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipſe Pellam rediit.

b Lævinus veris principio à Corcyra profectus navibus, ſuperato Leucate promontorio, cum veniſſet Naupactum, Anticyram inde ſe petiturum edixit. ut præſto ibi Scopas Ætolique eſſent. Sita Anticyra eſt in Locride, læva parte ſinum Corinthiacum intrantibus, breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto eſt. Tertio ferme poſt die utrinque oppugnari cœpta eſt. gravior à mari oppugnatio erat: quia & tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, & Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Ætolis traditur. præda ex pacto Romanis

a Cap. XXV.

b Cap. XXVI.

manis ceſſit. Literæ Lævino redditæ conſulem eum abſentem declaratum, & ſucceſſorem venire P. Sulpicium. cæterum diuturno ibi morbo implicitus, ſerius ſpe omnium Romam venit; M. Marcellus cum Idibus Martiis conſulatum iniſſet, ſenatum eo die, moris modo cauſa, habuit, profeſſus nihil ſe abſente collega, neque de republica, neque de provinciis acturum. Scire ſe frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum ſuorum eſſe: quibus tantum abeſſe, ut per ſe non liceat palam Romæ crimina edita factaque ab inimicis vulgare: ut ni ſimularent aliquem ſibi timorem abſente collega dicendi de conſule eſſe, ipſe eis extemplo daturus ſenatum fuerit: ubi quidem collega veniſſet, non paſſurum quicquam prius agi, quam Siculi in ſenatum introducantur, delectum prope à M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam plurimi queſtum de ſe Romam venirent, eundem literis falſis urbem impleſſe, bellum in Sicilia eſſe, ut ſuam laudem minuat. Moderati animi gloriam eo die adeptus conſul ſenatum dimiſit. ac prope juſtitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter conſul ad urbem veniſſet. Otium, ut ſolet, excitavit plebis rumores, belli diuturnitate & vaſtatos agros circa urbem, qua infeſto agmine iſſet Annibal: & exhauſtam delectibus Italiam, & pro republica Cannis exercitus cæſos querebantur: & conſules bellicoſos ambos, viros acres nimis & feroces creatos: qui vel in pace tranquilla bellum excitare poſſent, nedum in bello reſpirare civitatem forent paſſuri.

a Interrupit hos ſermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus ſimul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore ſeptem tabernæ, quæ poſtea quinque, & argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arſere. comprehenſæ poſtea privata ædificia (neque enim tum baſilicæ erant) comprehenſæ latumiæ forumque piſcatorium, & atrium regium: ædes Veſtæ vix defenſa eſt: tredecim maxime ſervorum opera, qui in publicum redempti, ac manumiſſi ſunt, nocte ac die continuatum incendium fuit. nec ulli dubium erat, humana id fraude factum eſſe. quod pluribus ſimul locis, & iis diverſis, ignes coorti eſſent. Itaque conſul ex auctoritate ſenatus pro concione edixit, qui quorum opera id conflatum incendium profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, ſervo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calavlorum ſervus (Manus ei nomen erat) indicavit, dominos, & quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes à Quinto Fulvio ſecuri percuſſi erant, id incendium feciſſe: vulgoque facturos alia, ni comprehendantur. Comprehenſi, familiæque eorum, & primo elevabatur index, indiciumque: pridie eum verberibus caſtigatum ab dominis diſceſſiſſe: per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum. cæterum ut coram coarguebantur, & quæſtio ex miniſtris facinoris foro medio haberi cœpta eſt, faſſi omnes, atque in dominos ſervoſque conſcios animadverſum eſt. Indici libertas data, & viginti millia æris. Conſuli Lævino Capuam prætereunti circumfuſa multitudo Campanorum eſt, obſecrantium cum lachrymis, ut ſibi Romam, ad ſenatum ire liceret oratum, ſi qua miſericordia tandem flecti poſſent, ne ſe ad ultimum perditum irent, nómenque Campanorum à Q. Flacco deleri ſinerent. Flaccus ſibi privatam ſimultatem cum Campanis negare ullam eſſe, publicas inimicitias & hoſtiles eſſe: & futuras, quoad eo animo in populum Romanum eſſe ſciret: nullam enim in terris gentem eſſe, nullum infeſtiorem populum nomini Romano, ideo ſe mœnibus incluſos tenere eos: quia ſi qui evaſiſſent aliqua velut feras beſtias per agros vagari, & laniare & trucidare quodcunque obvium detur, alios ad Annibalem transfugiſſe, alios ad Romam incendendam profectos: Inventurum in ſemiuſto foro conſulem veſtigia ſceleris Campanorum. Veſtæ ædem petitam, & æternos ignes, conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. ſe minime cenſere tutum eſſe. Campanis poteſtatem intrandi Romana mœnia fieri Lævinus Campanos jurejurando à Flacco adactos, quinto die quam à ſenatu reſponſum accepiſſent, Capuam redituros, ſequi ſe Romam juſſit. Hac circumfuſus multitudine ſimul Siculis obviam egreſſis, poteſtatem Romam adeundi fecit: clariſſimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accuſatores in urbem adducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo conſules ad ſenatum retulere.

b Ibi Lævinus quo ſtatu Macedonia, & Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique eſſent, quaſque ibi res ipſe egiſſet terra marique, expoſuit. Philippum infe-

a Cap. XXVII.

b Cap. XXVIII.

Inſerentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab ſe compulſum, ad intima penitus regni abiiſſe, legionemque inde deduci poſſe. claſſem ſatis eſſe ad arcendum Italia regem. Hæc de ſe, deque provincia cui præfuerat. Conſulum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere patres, ut alteri conſulum Italia, bellumque cum Annibale, provincia eſſet: alter claſſem, cui T. Octacilius præfuiſſet, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Hetruria Galliaque eſſent: eæ quatuor erant legiones. urbanæ duæ ſuperioris anni in Hetruriam: duæ quibus Sulpicius Coſ. præfuiſſet, in Galliam mitterentur. Galliæ & legionibus præeſſet, quem conſul cujus Italia provincia eſſet, præfeciſſet. In Hetruriam C. Calpurnius poſt præturam, prorogato in annum imperio, miſſus, & Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium ſociorumque minui juſſus, ut ex duabus legionibus una legio quinque millia peditum, & trecenti equites eſſent: dimiſſis, qui plurima ſtipendia haberent: & ſociorum ſeptem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur: eadem ratione ſtipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio Coſ. ſuperioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quicquam mutatum: tantum in annum prorogatum imperium eſt. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter ſocios navales, juſſus dimittere eſt. Item ex Sicilia exercitus cui M. Cornelius præeſſet: ubi conſul in provinciam veniſſet. dimitti juſſus. L. Cincio Pr. ad obtinendam Siciliam Cannenſes milites dati, duarum inſtar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Volſoni Pr. decretæ: quibus Lucius Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita ſcribere conſules juſſi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Fulviique fuiſſent: neve eo anno plures quam una & viginti Romanæ legiones eſſent.

a His ſenatuſconſultis perfectis, ſortiti provincias conſules. Sicilia & & claſſis Marcello, Italia cum bello adverſus Annibalem Lævino evenit. Quæ ſors, velut iterum captis Syracuſis, ita exanimavit Siculos expectatione ſortis in conſulum conſpectu ſtantes, ur comploratio eorum flebileſque voces, & extemplo oculos hominum converterent, & poſtmodum ſermones præbuerint. Circumibant enim ſenatum cum veſte ſordida, affirmantes, ſe non modo ſuam quiſque patriam, ſed totam Siciliam relicturos, ſi eo Marcellus iterum cum imperio rediſſet. nullo ſuo merito eum ante implacabilem in ſe fuiſſe: quid iratum, quod Romam de ſe queſtum veniſſe Siculos ſciat, facturum? obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto ſatius illi inſulæ eſſe, quam velut dedi noxæ inimico. Hæ Siculorum querelæ per domos primum nobilium circumlatæ, celebratæque ſermonibus, quos partim miſericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in ſenatum etiam pervenerunt. Poſtulatum à conſulibus eſt, ut de permutandis provinciis ſenatum conſulerent. Marcellus, ſi jam auditi ab ſenatu Siculi eſſent, aliam forſitan futuram fuiſſe ſententiam ſuam, dicere. nunc ne quis timore frenari eos dicere poſſet, quo minus de eo libere querantur, in cujus poteſtate mox futuri ſinr: ſi collegæ nihil interſit, mutare ſe provinciam paratum eſſe, deprecari ſenatus præjudicium. nam cum extra ſortem collegæ optionem dare provinciæ iniquum fuerit, quanro majorem injuriam, imo contumeliam eſſe, ſortem ſuam ad eum transferri: Ita ſenatus, cum quid placeret, magis oſtendiſſet, quam decreviſſet, dimittitur. Inter ipſos conſules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Annibalem, facta eſt: ut ex quo primus adverſæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus laudem poſtremus Romanorum imperatorum, proſperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

b Permutatis provinciis, Siculi in ſenatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes. Hieronymum ac poſtea Hippocratem & Epicidem tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Annibalem, inviſos fuiſſe ſibi ob eam cauſam & Hieronymum à principibus juventutis prope publico conſilio interfectum, & in Epicidis Hippocratiſque cædem ſeptuaginta nobiliſſimorum juvenum conjurationem factam: quos Marcelli mora deſtitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracuſas non admoviſſet, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque

a Cap. XXIX.

b Cap. XXX.

quoque Hippocratis atque Epicidis tyrannidem Marcellum excitaſſe, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracuſanorum deſiſſe ad Marcellum tranſire, pollicerique, ſe urbem cum vellet, ei tradituros: ſed eum primo vi capere maluiſſe: dein cum id neque terra neque mari omnia expertus potuiſſet, auctores traditarum Syracuſarum fabrum ærarium Soſin, & Mericum Hiſpanum, quam principes Syracuſanorum habere, toties id nequicquam ultro offerentes, præoptaſſe, quo ſcilicet juſtiore de cauſa vetuſtiſſimos ſocios populi Romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Annibalem defeciſſet, ſed populus Syracuſanus & ſenatus: ſi portas Marcello Syracuſani publice & non oppreſſis Syracuſanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicides clauſiſſent: ſi Carthaginienſium animis bellum cum populo Romano geſſiſſent, quid ultra quam quod fecerit, niſi ut deleret Syracuſas, facere hoſtiliter Marcellum potuiſſe? Certe præter mœnia & tecta exhauſta urbis, & refracta deum delubra, diis ipſis ornamentiſque eorum ablatis nihil relictum Syracuſis eſſe, bona quoque multis adempta: Ita ut ne nudo quidem ſolo, reliquiis direptæ fortunæ alere ſeſe ac ſuos poſſent. Orare ſe Patres conſcriptos, ut ſi nequeant omnia, ſaltem quæ compareant, cognoſcique poſſint, reſtitui dominis jubeant. Talia conqueſtos cum excedere templo, ut de poſtulatis eorum patres conſuli poſſent, Lævinus juſſiſſet: *Imo maneant*, inquit Marcellus, *ut coram his reſpondeam: quando ea conditione pro vobis, Patres conſcripti, bella gerimus, ut victos armis accuſatores habeamus: duæ captæ hoc anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syracuſæ habeant.*

a Reductis in curiam legatis, tum „ conſul: Non adeo majeſtatis, *inquit*, „ popul. Rom. imperiique hujus oblitus ſum, Patres conſcripti, ut ſi de „ meo crimine ambigeretur, conſul „ dicturus cauſam accuſantibus Græcis fuerim, ſed non quid ego fecerim, in diſquiſitionem venit, quem quicquid in hoſtibus feci, jus belli defendit, ſed quid iſti pati debuerint, qui ſi non fuerunt hoſtes, nihil intereſt, nunc an vivo Hierone Syracuſas violaverim. ſin autem deſciverunt, legatos noſtros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauſerunt, exercitumque Carthaginienſium adverſus nos tutati ſunt: quis paſſos eſſe hoſtilia cum fecerint indignatur? Tradentes urbem principes Syracuſanorum averſatus ſum. Soſin & Mericum Hiſpanum, quibus tantam rem crederem, potiores habui? Non eſtis extremi Syracuſanorum: quippe qui aliis humilitatem objiciatis, quis eſt veſtrum, qui ſe mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiſerit? Odiſtis, & execramini eos qui fecerunt, & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abeſt ut & ipſi tale quicquam facturi fueritis. Ipſa humilitas eorum, Patres conſcripti, quam iſti objiciunt, maximo argumento eſt, me neminem qui navatam operam reipublicæ noſtræ velit, averſatum eſſe. Et antequam obſiderem Syracuſas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo tentavi pacem: & poſteaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipſi congreſſo ad portas cum principibus reſponſum dabatur: multis terra marique exhauſtis laboribus, tandem vi atque armis Syracuſas cepi. Quæ captis acciderint, apud Annibalem & Carthaginienſes, victoſque juſtius, quam apud victoris populi Romani ſenatum quererentur. Ego, Patres conſcripti, Syracuſas ſpoliatas ſi negaturus eſſem, nunquam ſpoliis earum urbem Romam exornarem. quæ autem ſingulis victor aut ademi aut dedi, cum belli jure, tum ex cujuſque merito ſatis ſcio me feciſſe. ea vos rata habeatis, Patres conſcripti, necne, magis reipublicæ intereſt, quam mea. mea quippe fides exoluta eſt: ad rempublicam pertinet, ne acta mea reſcindendo, alios in poſterum ſegniores duces faciatis. Et quoniam coram & Siculorum, & mea verba audiſtis, Patres conſcripti: ſimul templo excedamus, ut me abſente liberius conſuli ſenatus poſſit. Ita dimiſſis Siculis, & ipſe in Capitolium ad delectum diſceſſit.

b Conſul alter de poſtulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi cum diu de ſententiis certatum eſſet, & magna pars ſenatus, principe ejus ſententiæ T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuiſſe cenſerent, hoſtibus, & Syracuſanorum & populi Romani: & urbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis & liber-

tate

a Cap. XXXI.

b Cap. XXXII.

tate ſtabiliri, non feſſam miſeranda ſervitute, bello affligi: inter tyrannorum & ducis Romani certamina præmium victoris in medio poſitam urbem pulcherrimam ac nobiliſſimam petiiſſe, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus munificentia ac donis multis tempeſtatibus, hoc denique ipſo Punico bello adjuta ornataque reſpublica eſſet. Si ab inferis exiſtat rex Hiero, fidiſſimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracuſas, aut Romam ei oſtendi poſſe? cum ubi ſemirutam ac ſpoliatam patriam reſpexiſſet, ingrediens Romam in veſtibulo urbis prope in porta, ſpolia patriæ ſuæ viſurus ſit? Hæc taliaque cum ad invidiam conſulis miſerationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt patres cauſa Marcelli. Quæ is gerens bellum, victorque, egiſſet, rata habenda eſſe. in reliquum curæ ſenatui fore rem Syracuſanam, mandaturoſque conſuli Lævino, quoad ſine jactura reip. fieri poſſet, fortunis ejus civitatis conſuleret. Miſſis duobus ſenatoribus in Capitolium ad conſulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, ſenatuſconſultum recitatum eſt. legatique benigne appellati, ac dimiſſi, ad genua ſe Marcelli Coſ. projecerunt: obſecrantes, ut quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis cauſa dixiſſent, veniam eis daret, & in fidem & clienteiam ſe urbemque Syracuſas reciperet. poſt hæc conſul clementer appellatos eos dimiſit.

a Campanis deinde ſenatus datus eſt. quorum oratio miſerabilior, cauſa durior erat. neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: ſed ſatis penſum pœnarum, tot veneno abſumptis, tot ſecuri percuſſis ſenatoribus, credebant. Paucos nobilium ſuperſtites eſſe, quos nec ſua conſcientia, ut quicquam de ſe gravius conſulerent, impulerit: nec victoris ira capitis damnaverit: eos libertatem ſibi ſuiſque, & bonorum aliquam partem orare, cives Romanos affinitatibus pleroſque, & propinquis jam cognationibus ex connubio vetuſto junctos. Summotis deinde è templo, pauliſper dubitatum, an accerſendus à Capua Q. Fulvius eſſet: (mortuus enim poſt captam Claudius conſul erat) ut coram imperatore qui res geſſiſſet, ſicut inter Marcellum Siculoſque diſceptatum fuerat, diſceptaretur: dein cum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus interfuerant, in ſenatu viderent: nec Fulvium avocari à Capua, nec differri Campanos vellent: interrogatus ſententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat: *In conſilio*, inquit, *arbitror me fuiſſe conſulibus Capua capta, cum quæreretur, ecquis Campanorum de republ. noſtra bene meritus eſſet: duas mulieres compertum eſt, Veſtiam Oppiam Atellanam, Capuæ habitantem, & Fauculam Cluviam, quæ quondam quæſtum corpore feciſſet, illam quotidie ſacrificaſſe pro ſalute & victoria populi Romani: hanc captivis egentibus alimenta clam ſuppeditaſſe: cæterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginienſium, fuiſſe. ſecurique percuſſos à Qu. Fulvio fuiſſe magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per ſenatum agi de Campanis, qui cives Romani ſunt, injuſſu populi non video poſſe. idque & apud majores noſtros in Sutrianis factum eſt, cum defeciſſent: ut M. Antiſtius tribunus plebis prius rogationem ferret: ſciretque plebs, uti ſenatui de Sutrianis ſententiæ dicendæ jus eſſet. Itaque cenſeo cum tribunis plebis agendum eſſe, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis ſtatuendi de Campanis jus fiat.* L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate ſenatus plebem in hæc verba rogavit: *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui ſe dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani, Fulvio proconſuli, quæque una ſecum dediderunt, agrum urbemque, divina humanaque, utenſiliaque, ſive quid aliud dediderunt: de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebs ſic juſſit: *quod ſenatus maxima pars cenſeat, qui aſſidetis, id volumus jubemuſque.*

b Ex hoc plebiſcito ſenatus conſultus; Oppiæ Cluviæque primùm bona, ac libertatem reſtituit. ſi qua alia præmia petere à ſenatu vellent, venire eas Romam. Campanis in familias ſingulas decreta facta, quæ non operæ precium eſt omnia enumerare. Aliorum bona publicanda, ipſos liberoſque eorum & conjuges vendendas, extra filias quæ nupſiſſent, priuſquam in populi Romani poteſtatem venirent. alios in vincula condendos, ac de his poſterius conſulendum. aliorum Campanorum ſummam etiam cenſus diſtinxerunt, publicanda nec ne bona eſſent.

a Cap. XXXIII.

b Cap. XXXIV.

eſſent. pecua captiva, præter equos & mancipia, præter pubetes virilis ſexus, & omnia quæ ſolo non continerentur, reſtituenda cenſuerunt dominis. Campanos omnes, Attellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum aut ipſi aut parentes eorum apud hoſtes eſſent, liberos eſſe juſſerunt: ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis eſſet, neve quis eorum qui Capuæ fuiſſent, dum portæ clauſæ eſſent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret: locus ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ nec in urbe Campana, quæ à populo Romano defeciſſet, per bellum fuiſſent, eos cis Lirim amnem Romam verſus: qui ad Romanos tranſiſſent priuſquam Annibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos cenſuerunt: ne quis eorum proplus mare XV. millibus paſſuum agrum ædificiumve habetet. qui eorum trans Tiberim emoti eſſent, nec ipſi poſtetive eorum uſpiam pararent haberentve, niſi in Vejente, aut Sutrino Nepeſinove agro: dum ne cui major quam quinquaginta jugerum agri modus eſſet. Senatorum omnium, quique magiſtratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ geſſiſſent, bona venire Capuæ juſſerunt. libera corpora, quæ venundari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, ſtatuas æneas, quæ capta de hoſtibus dicerentur, quæ eorum ſacra ac profana eſſent, ad pontificum collegium rejecerunt. Ob hæc decreta mœſtiores aliquanto quam Romam venerant, Campanos dimiſerunt, nec jam Q. Fulvii ſævitiam in ſeſe, ſed iniquitatem deûm, atque execrabilem fortunam ſuam incuſabant.

a Dimiſſis Siculis Campaniſque, delectus habitus. ſcripto deinde exercitu, de remigum ſupplemento agi cœptum, in quam rem cum neque hominum ſatis, nec ex qua pararentur, ſtipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam ea tempeſtate in publico eſſet: edixerunt conſules, ut privati ex cenſu ordinibuſque, ſicut antea, remiges darent cum ſtipendio cibariiſque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum tantaque indignatio fuit, ut magis dux quam materia ſeditioni deeſſet. Secundum Siculos Campanoſque plebem Romanam perdendam, lacerandamque ſibi conſules ſumpſiſſe. per tot annos tributo exhauſtos, nil reliqui præter terram nudam ac vaſtam habere. recta hoſtes incendiſſe, ſervos agricultores prætores abduxiſſe: nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. ſi quid cui argenti æriſve fuerit ſtipendio remigum & tributis annuis ablatum. ſe ut dent, quod non habent, nulla vi, nullo imperio cogi poſſe. bona ſua venderent: in corpora quæ reliqua eſſent, ſævirent. ne unde redimantur quidem quicquam ſupereſſe. Hæc non in occulto, ſed propalam in foro atque oculis ipſorum conſulum ingens turba circumfuſi fremebant: nec eos ſedare conſules nunc caſtigando, nunc conſolando poterant. Spatium deinde his tribuere ſe, dareque ad cogitandum dixerant: quo ipſi ad rem inſpiciendam expediendamque uſi ſunt. Senatum poſtero die habuerunt de remigum ſupplemento. ubi cum multa diſſeruiſſent, cur æqua plebis recuſatio eſſet: verterunt orationem eo, ut dicerent: privatis id, ſeu æquum, ſeu iniquum onus injungendum eſſe. nam unde cum pecunia in ærario non eſſet, paraturos navales ſocios: quomodo autem ſine claſſibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri poſſe? aut tuta Italiæ littora eſſe?

b Cum in hac difficultate rerum conſilium hæreret, ac prope torpor quidam occupaſſet hominum mentes, tum Levinus Coſ. Magiſtratus ſenatui, & ſenatus populo ſicut honore præſtet, ita ad omnia quæ dura atque aſpera eſſent ſubeunda, ducem debere eſſe. ſi quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ſi ipſe juris ſtatueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impenſa gravis eſt, cum ex ea plus quam pro virili parte ſibi quemque capere principum vident. Itaque ut claſſem habeat, quam ornare volumus, populus Romanus, privatos ſine recuſatione remiges dare nobiſmetipſis primum imperemus. aurum, argentum, æs ſignatum omnes ſenatores craſtina die in publicum conferamus: ita ut annulos ſibi quiſque & conjugi, & liberis & filio bullam, & quibus uxor filiæve ſunt, ſingulas uncias auri pondo relinquant: argenti, qui curuli ſella ſedeant, equi ornamenta & libras pondo, ut ſalinum patellamque deorum cauſa, habere poſſint. cæteri ſenatores libram argenti tantum, æris ſignati quina millia in ſingulos patres familiæ relinquamus. Cæterum omne aurum,

a Cap. XXXV.

b Cap. XXXVI.

„ aurum, argentum, æs ſignatum, ad „ triumviros menſarios extemplo de„ feramus. nullo ante ſenatuſconſul„ to facto, ut voluntaria collatio, & „ certamen adjuvandæ reipublicæ „ excitet ad æmulandum animos pri„ mum equeſtris ordinis, dein reliquæ „ plebis. hanc unam viam, multa inter „ nos collocuti conſules invenimus. „ Ingredimini diis bene juvantibus, „ reſpub. incolumis & privatas res „ facile ſalvas præſtat. publica per„ dendo, tua nequicquam ſerves. In hæc tanto animo conſenſum eſt, ut gratiæ ultro conſulibus agerentur. ſenatu inde miſſo, pro ſe quiſque aurum, argentum & æs in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina ſua vellent in publicis tabulis eſſe: ut nec triumviri accipiendo, nec ſcribæ referendo ſufficerent. Hunc conſenſum ſenatus equeſter ordo eſt ſecutus, equeſtris ordinis plebs: ita ſine edicto, ſine cohortatione magiſtratus nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio reſpublica eguit: paratiſque omnibus ad bellum conſules in provincias profecti ſunt.

a Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienſes Romanique pariter variis caſibus immiſtis, magis in ancipiti ſpe ac metu fuerint. Nam Romanis in provinciis, hinc in Hiſpania adverſæ res, hinc proſperæ in Sicilia, luctum & lætitiam miſcuerant: & in Italia, cum Tarentum amiſſum damno, & dolori: tum arx cum præſidio retenta præter ſpem, gaudio fuit: & terrorem ſubitum pavoremque urbis Romæ obſeſſæ & oppugnatæ, Capua poſt dies paucos capta in lætitiam vertit. Tranſmarinæ quoque res quadam vice penſatæ. Philippus hoſtis tempore haud ſatis opportuno factus: Ætoli novi adſciti ſocii, Attaluſque Aſiæ rex, jam velut deſpondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienſes quoque Capuam amiſſam & Tarentum captum æquabant: & ut ad mœnia urbis Romæ nullo prohibente ſe perveniſſe in gloria ponebant: ita pigebat irriti incepti, pudebatque adeo ſe ſpretos, ut ſedentibus ipſis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hiſpaniam duceretur. Ipſæ quoque Hiſpaniæ quo propius ſpem venerant, tantis duobus ducibus exercituſque cæſis, debellatum ibi, ac pulſos inde Romanos eſſe, eo plus ab L. Martio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam eſſe, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna, ſuſpenſa omnia utrinque erant, integra ſpe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

b Annibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defenſa ab ſe, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præſidiis, niſi vellet in multas parvaſque partes carpere exercitum (quod minime tum expediebat) poterit: nec deductis præſidiis ſpei liberam, vel obnoxiam timori ſociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam & crudelitatem animus, ad ſpolianda quæ tueri nequibat, ut vaſtata hoſti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum conſilium cum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, ſed cæterorum etiam: quippe ad plures exemplum quam calamitas pertinebat. Nec conſul Romanus tentandis urbibus, ſicunde ſpes aliqua ſe oſtendiſſet, deerat. Salapiæ principes erant: Daſius, & Blaſius: Daſius Annibali amicus, Blaſius quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat. & per occultos nuncios ſpem proditionis fecerat Marcello, ſed ſine adjutore Daſio res tranſigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia conſilii potioris, quam ſpe effectus, Daſium appellabat. at ille cum ab re averſus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Annibali aperit. Accerſito utroque, Annibal cum pro tribunali quædam ageret, mox de Blaſio cogniturus, ſtarentque ſummoto populo accuſator & reus, Blaſius de proditione Daſium appellabat. Enimvero ille velut in manifeſta re exclamat, ſub oculis Annibalis ſecum de proditione agi. Annibali, atque eis qui aderant quo audacior res erat, minus ſimilis veri viſa eſt. æmulationem profecto atque odium eſſe, & id crimen afferri, quod quia teſtem habere non potuiſſet, liberius fingeretur. Ita deinde dimiſſi ſunt. nec Blaſius ante abſtitit tam audaci incœpto, quam idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipſis patriæque ſalutaris eſſet, pervicit, ut præſidium Punicum (hi autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec ſine cæde multa tradi potuit. longe fortiſſimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quanquam improviſa res fuit, nec uſus equorum

b Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis, & eruptionem tentaverunt: & cum evadere nequirent pugnantes ad ultimum occubuerunt, nec plus quinquaginta ex his in poteſtatem hoſtium vivi venerunt, pluſque aliquanto damni hæc ala equitum amiſſa Annibali, quam Salapia fuit: nec deinde unquam Pœnus, quo longe plurimum valuerat equitatu ſuperior fuit.

a Per idem tempus cum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis eſſet, ſpem omnem præſidium quod ibi erat Romanum, præfectuſque præſidii atque arci, M. Livius in commeatibus ab Sicilia miſſis habebant. qui ut tuto prætervehentur oram Italiæ claſſis viginti ferme navium Rhegii ſtabat. Præerat claſſi commeatibuſque D. Quintius obſcuro genere ortus, cæterum multis fortibus factis gloria militari illuſtris, primo quinque naves quarum maxime duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, habuit: poſtea rem impigre ſæpe gerenti tres additæ quinqueremes: poſtremo ipſe à ſociis, Rheginiſque & à Velia & Pæſto, debitas ex fœdere exigendo claſſem X X. navium, ſicut ante dictum eſt, effecit. Huic ab Rhegio profectæ claſſi Democrates cum pari claſſe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte improvidus futuri certaminis Romanus veniebat: ſed circa Crotonem Sibarimque ſuppleverat remigio naves: inſtructamque & armatam egregie pro magnitudine navium claſſem habebat. & tum forte ſubidem fere tempus & venti vis omnis cecidit, & hoſtes in conſpectu fuere: ut ad componenda armamenta expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen vix ſatis temporis eſſet. Raro alias tantis animis juſtæ concurrerunt claſſes: quippe cum in majoris diſcrimen rei quam ipſæ erant, pugnarent. Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis poſt centeſimum prope annum, arcem etiam liberarent: ſpem commeatus quoque hoſtibus, ſi navali prælio poſſeſſionem maris ademiſſent, intercluſuri. Romani ut retenta poſſeſſione arcis oſtenderent, non vi aut virtute, ſed proditione ac furto Tarentum amiſſum. Itaque ex utraque parte ſigno dato, cum roſtris concurriſſent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab ſe hoſtem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu. ita conſerebant ex propinquo pugnam, ut non miſſilibus tantum, ſed gladiis etjam prope collato pede præliarentur. Proræ inter ſe junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur: ita in arcto ſtipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedeſtris acies urgebant, perviæque naves pugnantibus erant. Inſignis tamen inter cæteras pugna fuit duarum quæ primæ agminis concurrerant inter ſe. in Romana nave ipſe Quintius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, ſed privato etiam odio inviſus atque infeſtus Romanis: quod ejus factionis erant, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quintium ſimul pugnantem hortantemque ſuos, incautum haſta transfigit. Ille ſimul atque præceps cum armis procidit ante proram, victor Tarentinus in turbatam duce amiſſo navem impigre tranſgreſſus, cum ſummoviſſet hoſtes, & prora jam Tarentinorum eſſet, puppim male conglobati tuerentur Romani: repente & alia à puppi triremis hoſtium apparuit. ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc cæteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre: fugienteſque paſſim aliæ in alto merſæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere. Thurinis Metapontiniſque, ex onerariis, quæ cum commeatu ſequebantur, perpaucæ in poteſtatem hoſtium venere: aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela in altum evectæ ſunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res geſta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egreſſa, cum in agris paſſim vagarentur, Livius, qui arci præſidioque Romano præerat, intentus in omnes occaſiones gerendæ rei, C. Perſium impigrum virum cum duobus millibus armatorum ex arce emiſit. qui vage effuſos per agros, palatoſque adortus, cum diu paſſim cecidiſſet, paucos ex multis trepida fuga incedentes ſemiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum, Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti ſpes quæ in oculis fuerat, utroſque fruſtrata pariter.

b Per idem tempus Lævinus Coſ. jam magna parte anni circumacta, in Siciliam veteribus noviſque ſociis expectatus cum veniſſet, primum ac potiſſimum omnium ratus Syracuſanis

a Cap. X X X I X.

b Cap. X L.

novà pace inconditas componere res. Agrigentum inde quod belli reliquum erat, tenebaturque à Carthaginienſium valido præſidio, duxit legiones, & affuit fortuna incœpto. Hanno erat imperator Carthaginienſium, ſed omnem in Murina Numidiſque ſpem repoſitam habebat. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex ſociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec quin erumperet ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria quia jam Imperatoris quoque famæ officiebat, poſtremo in invidiam vertit: ut ne bene geſtæ quidem res jam Hannoni propter auctorem ſatis lætæ eſſent. propter quæ poſtremo præfecturam ejus filio ſuo dedit, ratus cum Imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter evenit. nam veterem favorem ejus ſua inſuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriæ tulit: confeſtimque ad Lævinum occultos nuncios miſit de tradendo Agrigento. per quos ut eſt facta fides, compoſituſque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ cum occupaſſent, pulſis inde cuſtodibus, aut cæſis, Romanos ad id ipſum miſſos in urbem acceperunt; & cum agmine jam in media urbis ad forum magno tumultu irent, ratus Hanno non aliud quam tumultum ac ſeceſſionem (id quod ante acciderat) Numidarum eſſe, ad comprimendam ſeditionem proceſſit. atque ille. cum ei multitudo major quam Numidarum procul viſa, & clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidiſſet; prius quam ad ictum teli veniret, capeſſit fugam per averſam portam emiſſus, aſſumpto comite Epicide, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hoſtibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque ne tentato quidem certamine, cum cæci in fugam ruerent, clauſique exitus eſſent, circa portas cæſa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæſos ſecuri percuſſit: cæteros, prædamque vendidit, omnem pecuniam Romam miſit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervaſiſſet, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi ſunt XX. oppida; ſex vi capta, voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum civitatum principibus cum pro cujuſque merito conſul præmia, pœnaſque exolviſſet, coëgiſſetque Siculos poſitis tandem armis ad agrum colendum animos convertere: ut eſſet non incolarum modo alimentis frugifera inſula, ſed urbis Romæ, atque Italiæ (id quod multis ſæpe tempeſtatibus fecerat) annonam levaret: ab Agatirna inconditam multitudinem ſecum in Italiam tranſvexit. Quatuor millia hominum erant, miſti ex omni colluvione, exules, obærati, capitalia auſi plerique, & cum in civitatibus ſuis, ac ſub legibus vixerant: & poſtquam eos ex variis cauſis fortuna ſimilis conglobaverat, Agatirnæ per latrocinia ad rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Lævinus in inſula, tum primum nova pace coaleſcente, velut materiam novandis rebus, ſatis tutum ratus eſt s & Rheginis uſui futuri erant ad populandum Brutium agrum, aſſuetam latrociniis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum eſt

a In Hiſpania principio veris P. Scipio navibus deductis, evocatiſque edicto Tarraconem ſociorum auxiliis, claſſem onerariaſque oſtium inde Iberi fluminis petere jubet. eodem legiones ex hybernis convenire cum juſſiſſet, ipſe cum quinque millibus ſociorum ab Tarracone profectus ad exercitum eſt: quo cum veniſſet, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis ſuperfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita diſſeruit: Nemo ante ,, me novus imperator militibus ſuis ,, prius quam opera eorum uſus eſſet, ,, gratias agere jure ac merito potuit. ,, me vobis, priuſquam provinciam aut ,, caſtra viderem, obligavit fortuna: ,, primum, quod ea pietate erga pa- ,, trem patruumque meum, vivos mor- ,, tuoſque fuiſtis: deinde, quod amiſ- ,, ſam tanta clade provinciæ poſſeſſio- ,, nem, integram & populo Romano ,, & ſucceſſori mihi virtute veſtra ob- ,, tinuiſtis.. Sed cum jam benignitate ,, deum id patemus atque agamus, ,, non ut ipſi maneamus in Hiſpania ,, ſed ne Pœni maneant; nec ut pro ,, ripa Iberi ſtantes arceamus tranſi- ,, tum hoſtis, ſed ut ultro tranſeamus ,, transferamuſque bellum: vereor ne ,, cui veſtrum majus id, audaciuſque ,, conſilium, quam aut pro memoria ,, cladium nuper acceptarum, aut pro ,, ætate mea videatur. Adverſæ pu- ,, gnæ in Hiſpania nullius in animo ,, quam meo, minus obliterari poſ- ,, ſunt. Quippe cui pater & patruus ,, intra triginta dierum ſpacium, ut ,, aliud ſuper aliud cumularetur fami- ,, liæ

a Cap. X L I.

,, liæ noſtræ funus, interfecti ſunt. ſed
,, ut familiaris pene orbitas ac ſolitu-
,, do frangit animum: ita publica cum
,, fortuna, tum virtus deſperare de
,, ſumma rerum prohibet, eo fato,
,, quo donata nobis ſors eſt, ut magnis
,, omnibus bellis victi vicerimus: Ve-
,, tera omitto, Porſenam, Gallos,
,, Samnites: à Punicis bellis incipiam.
,, Quot claſſes, quot duces, quot exer-
,, citus priore bello amiſſi ſunt? jam
,, quid hoc de bello memorem? omni-
,, bus aut ipſe adfui cladibus, aut qui-
,, bus abfui, maxime unus omnium
,, eas ſenſi. Trebia, Thraſymenus,
,, Cannæ, quid aliud ſunt quam mo-
,, numenta occiſorum exercituum
,, conſulumque Romanorum? adde
,, defectionem Italiæ, Siciliæ, majoris
,, partis Sardiniæ: adde ultimum ter-
,, rorem ac pavorem, caſtra Punica
,, inter Anienem & mœnia Romana
,, poſita, & viſum prope in portis vi-
,, ctorem Annibalem. In hac ruina re-
,, rum ſtetit una integra atque immo-
,, bilis virtus populi Romani: Hæc
,, omnia ſtrata humi erexit ac ſuſtulit.
,, Vos omnium primi milites poſt Can-
,, nenſem cladem vadenti Aſdrubali ad
,, Alpes Italiamque (qui ſi ſe cum
,, fratre conjunxiſſet, nullum jam no-
,, men eſſet populi Romani) ductu au-
,, ſpicioque patris mei obſtitiſtis. & hæ
,, ſecundæ res illas adverſas ſuſtinue-
,, runt. Nunc benignitate deum o-
,, mnia ſecunda, proſpera indies lætio-
,, ra ac meliora in Italia Siciliaque ge-
,, runtur. In Sicilia Syracuſæ, Agri-
,, gentumque captum, pulſi tota inſula
,, hoſtes, receptaque provincia in di-
,, tionem populi Romani eſt. In Italia
,, Arpi recepti, Capua capta: iter
,, omne ab urbe Roma trepida fuga
,, emenſus Annibal in extremum an-
,, gulum agri Brutii compulſus, nihil
,, jam majus precatur deos, quam ut
,, incolumi cedere atque abire ex ho-
,, ſtium terra liceat. Quid igitur minus
,, conveniat milites, quam cum aliæ
,, ſuper alias clades cumularentur, ac
,, dii prope ipſi cum Annibale ſtarent,
,, vos hic cum parentibus meis (æ-
,, quentur enim ipſi etiam honore no-
,, minis) ſuſtinuiſſe labantem fortu-
,, nam populi Romani: nunc eoſdem,
,, quia illic omnia ſecunda lætaque
,, ſunt, animis deficere? Nuper quo-
,, que quæ acciderunt, utinam tam
,, ſine meo luctu, quam veſtro tran-
,, ſiſſent. Nunc dii immortales imperii
,, Romani præſides, qui centuriis
,, omnibus, ut mihi imperium juberent
,, dari, fuere auctores, iidem auguriis
,, auſpiciiſque & per nocturnos etiam

viſus omnia læta ac proſpera porten- ,,
dunt, animus quoque meus, maxi- ,,
mus mihi ad hoc tempus vates, præ- ,,
ſagit noſtram Hiſpaniam eſſe: brevi ,,
extorre hinc omne Punicum no- ,,
men, maria terraſque fœda fuga ,,
impleturum. Quod mens ſua ſponte ,,
divinat, idem ſubjicit ratio haud ,,
fallax. Vexati ab iis ſocii noſtram fi- ,,
dem per legatos implorant. tres du- ,,
ces diſcrepantes, prope ut defece- ,,
rint alii ab aliis, trifariam exercitum ,,
in diverſiſſimas regiones diſtraxere. ,,
Eadem in illos ingruit fortuna quæ ,,
nuper nos afflixit: nam & deſerun- ,,
tur ab ſociis, ut prius ab Celtiberis ,,
nos: & diduxere exercitus, quæ ,,
patri patruoque meo cauſa exitii ,,
fuit. nec diſcordia inteſtina coire ,,
eos in unum ſinet: neque ſinguli ,,
nobis reſiſtere poterunt. Vos modo ,,
milites favete nomini Scipionum, ,,
ſoboli imperatorum veſtrorum, vel- ,,
ut acciſis recreſcenti ſtirpibus. Agi- ,,
te milites veteres, novum exerci- ,,
tum, novumque ducem traducite ,,
Iberum: traducite in terras cum ,,
multis fortibus factis ſæpe à vobis ,,
peragratas. Brevi faciam, ut quemad- ,,
modum nunc noſcitatis in me patris ,,
patruique ſimilitudinem oris vultuſ- ,,
que, & lineamenta corporis, ita in- ,,
genii, fidei, virtutiſque exemplum ,,
expreſſam ad effigiem vobis reddam, ,,
ut revixiſſe, aut renatum ſibi quiſque ,,
Scipionem imperatorem dicat.

a Hac oratione accenſis militum a-
nimis, relicto ad præſidium regionis
ejus M. Syllano cum tribus millibus
peditum & trecentis equitibus, cæte-
ras omnes copias (erant autem viginti
quinque millia peditum, duo millia &
quingenti equites) Iberum trajecit.
Ibi quibuſdam ſuadentibus, ut, quo-
niam in tres tam diverſas regiones diſ-
ceſſiſſent Punici exercitus, proximum
aggrederetur: periculum eſſe ratus,
ne eo facto in unum omnes contrahe-
ret, nec par eſſet unus tot exercitibus,
Carthaginem Novam interim oppu-
gnare ſtatuit, urbem cum ipſam opu-
lentam ſuis opibus: tum hoſtium omni
bellico apparatu plenam (ibi arma, ibi
pecunia, ibi totius Hiſpaniæ obſides
erant) ſitam prætera cum opportune
ad trajiciendum in Africam, tum ſu-
per portum ſatis amplum quantævis
claſſi, & neſcio an unum in Hiſpaniæ
ora, qua noſtro adjacet mari. Nemo
omnium quo iretur ſciebat, præter C.
Lælium. Is claſſe circummiſſus ita mo-
derari curſum navium juſſus erat, ut

a Cap. XLII.

eodem tempore Scipio ab terra exercitum oſtenderet, claſſis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum eſt. ſimul terra marique caſtra ab regione urbis, qua in Septentrionem verſa eſt, poſita, his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Etenim ſita Carthago ſic eſt: Sinus eſt maris media fere Hiſpaniæ ora, maxime Africo vento oppoſitus; & quingentos paſſus introrſus retractus, paululo plus paſſuum in latitudinem patens. hujus in oſtio ſinus parva inſula objecta ab alto, portum ab omnibus ventis præterquam Africo, tutum facit: ab intimo ſinu peninſula excurrit. tumulus is ipſe in quo condita urbs eſt, ab ortu ſolis & à meridie cincta mari: ab occaſu ſtagnum claudit, paulum etiam ad Septentrionem fuſum, incertæ altitudinis utcunque exæſtuat aut deficit mare, continenti urbem jugum ducentos fere & quinquaginta paſſus patens conjungit. Unde cum tam parvi operis munitio eſſet, non objecit vallum imperator Romanus: ſeu fiduciam hoſti ſuperbe oſtentans, ſive ut ſubeunti ſæpe ad mœnia urbis recurſus pateret.

a Cætera quæ munienda erant, cum perfeciſſet, naves etiam in portu velut maritimam quoque oſtentans obſidionem, inſtruxit: circumvectuſque claſſem cum monuiſſet præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti ſervarent (omnia ubique primo obſeſſum hoſtem conari) regreſſus in caſtra, ut conſilii ſui rationem, quod ab urbe potiſſimum oppugnandabellum orſus eſſet, militibus oſtenderet, & ſpem potiundæ cohortando faceret, concione advocata ita diſſeruit: *Ad urbem unam oppugnandum ſi quis vos adductos credit, is magis operis veſtri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis, ſed in una urbe univerſam ceperitis Hiſpaniam. Hic ſunt obſides omnium nobilium regum populorumque: qui ſimul in poteſtate veſtra erunt, exemplo omnia quæ nunc ſub Carthaginienſibus ſunt, in ditionem tradant. hic pecunia omnis hoſtium, ſine qua neque illi gerere bellum poſſunt, quippe qui mercenarios exercitus alunt: & quæ nobis maximo uſui ad conciliandos animos barbarorum erit. hic tormenta, arma, armamenta; & omnis apparatus belli eſt, qui ſimul & vos inſtruet, & hoſtes nudabit. Potiemur præterea cum pulcherrima opulentiſſimaque urbe, tum opportuniſſima portu egregio: unde terra marique quæ belli uſus poſcunt, ſuppeditentur. quæ cum magna ipſi habebimus, tum dempſerimus hoſtibus multo majora. hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum eſt, huc rectus ex Africa curſus eſt, hæc una inter Pyrenæum & Gades ſtatio, hinc omnis Hiſpania imminet Africæ. Sed quoniam vos inſtructos & ordinatos cognoſco, ad Cartaginem Novam oppugnandam totis viribus, & bono animo tranſeamus:* Cumque omnes una voce hoc faciendum ſucclamarent, eos Carthaginem duxit. cum terra marique eam oppugnari jubet.

b Contra Mago Pœnorum dux, cum terra marique inſtrui oppugnationem videret, & ipſe copias ita diſponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte qua caſtra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem inſedit: quingentos tumulo urbis in orientem verſo imponit: multitudinem aliam quo clamor, quo ſubita vis advocaſſet, reſiſtentem ad omnia occurrere jubet. Patefacta deinde porta eos quos in via ferente ad caſtra hoſtium inſtruxerat, mittit. Romani duce ipſo præcipiente parumper ceſſere, ut propiores ſubſidiis in certamine ipſo ſummittendis eſſent. Et primo haud impari ſtetere acie ſubſidia, deinde identidem ſubmiſſa è caſtris non averterunt ſolum in fugam hoſtes: ſed adeo effuſis inſtiterunt, ut niſi receptui cecinifſet, permiſti fugientibus, irrupturi fuiſſe in urbem viderentur. Trepidatio vero non prælio major quam tota urbe fuit, multæ ſtationes pavore atque loca deſerta ſunt: relictique muri, cum qua cuique erat proximum, deſiluiſſent. Quod ubi verſus Scipio in tumulum, quem Mercurium Teutatem appellant, advertit, multis partibus nudata defenſoribus mœnia eſſe, omnes è caſtris excitos ire ad oppugnandum urbem, & ferre ſcalas jubet: ipſe trium præ ſe juvenum validorum ſcutis oppoſitis (ingens enim jam vis omnis generis telorumè muris volabat) ad urbem ſuccedit, hortatur, imperat, quæ in rem ſunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, teſtis ſpectatorque virtutis atque ignaviæ cujuſque adeſt. Itaque in vulnera ac tela ruunt: neque illos muri, neque ſuperſtantes armati arcere queunt, quin certatim aſcendant. Et ab navibus eodem tempore ea quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta eſt.

a Cap. XLIII. *b Cap. XLIV.*

eſt. cæterum tumultus inde major quam vis videri poterat: dum applicant. dum pariter exponunt ſcalas militeſque, dum qua cuique proximum eſt, in terram evadere properant: ipſa feſtinatione & certamine alii alios impediunt.

a Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, & vis magna & ingens copia congeſta telorum ſuppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æque quam mœnia ipſa ſeſe defendebant. raræ enim ſcalæ altitudini æquari poterant: & quo quæque altiores, eo infirmiores erant. itaque cum ſummus quiſque evadere non poſſet, ſubirent tamen alii, onere ipſo frangebantur. quidam ſtantibus ſcalis, cum altitudo caliginem oculis offudiſſet, ad terram delati ſunt. Et cum paſſim homines ſcalæque ruerent, & ipſo ſucceſſu audacia atque alacritas hoſtium creſceret, ſignum receptui datum eſt, quod ſpem non præſentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obſeſſis: ſed etiam in poſterum dedit, ſcalis & corona capi urbem non poſſe, opera & difficilia eſſe, & tempus datura ad ferendam opem Imperatoribus ſuis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab deſeſſis jam vulneratiſque recentes integroſque alios accipere ſcalas jubet, & vi majore aggredi urbem. ipſe, ut ei nuntiatum eſt æſtum decedere (quod per piſcatores Tarraconenſes, nunc levibus cymbis, nunc ubi eæ ſederent, vadis pervagatos per ſtagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum tranſitum dari): eo armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id, quod ſua ſponte cedente in mare æſtu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum ſtagnum eodem quo æſtus ferebat: & adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua eſſet, alibi genua vix ſuperaret Hoc cura ac ratione compertum, in prodigium ac deos vertens Scipio, qui ad tranſitum Romanis mare verterent, & ſtagna auferrent, viaſque ante nunquam initas humano veſtigio aperirent: Neptunum jubebat ducem itineris ſequi, ac medio ſtagno evadere ad mœnia.

b Ab terra ingens labor ſuccedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur: ſed quod euntes ad ancipites utrimque ictus ſubjectos habebant Romanos, ut latera infeſtiora ſubeuntibus, quam adverſa corpora eſſent. At parte in alia quietus, & per ſtagnum facilis tranſitus, in murum aſcenſus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ibi ipſius loci ac ſtagni præſidio ſatis creditum foret: nec ulla armatorum ſtatio, aut cuſtodia oppoſita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum oſtendebatur. Ubi urbem ſine certamine intravere, pergunt inde quanto maximo curſu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat, in quod adeo intenti omnium non animi ſolum fuerant, ſed etiam oculi aureſque oppugnantium, ſpectantiumque & adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo ſenſerit captam urbem, quam tela in averſos inciderunt, & utrinque ancipitem hoſtem habebant. tunc turbatis defenſoribus metu, & mœnia capta, & porta intus foriſque pariter refringi cœpit: & mox cædendo confractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros tranſcendebat, ſed hi paſſim ad cædem oppidanorum verſi, illa quæ portam ingreſſa erat juſta acies, cum ducibus, cum ordinibus media urbe in forum proceſſit. Inde cùm duobus itineribus fugientes videret hoſtes: alios ad tumulum in orientem verſum, qui tenebatur quingentorum militum præſidio: alios in arcem, in quam & ipſe Mago cum omnibus fere armatis qui muris pulſi fuerant, refugerat: partem copiarum ad tumulum expugnandum mittit, ipſe ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu eſt captus: & Mago arcem conatus defendere cum omnia hoſtium plena videret, neque ſpem ullam eſſe, ſe arcemque & præſidium dedidit. Quoad dedita arx eſt, cædes tota urbe paſſim facta: nec ulli puberum qui obvius fuit, parcebatur. Tum ſigno dato cædibus finis factus. ad prædam victores verſi, quæ ingens omnis generis fuit.

c Liberorum capitum virilis ſexus ad X. millia capta. inde qui cives novæ Carthaginis erant, dimiſit: urbemque, & ſua omnia quæ reliqua eis bellum fecerat, reſtituit. Opifices ad duo millia hominum erant, eos publicos fore populo Romano edixit, cum ſpe propinqua libertatis, ſi ad miniſteria belli enixe operam navaſſent. cæteram multitudinem incolarum juvenum ac validorum ſervorum in claſſem ad ſupplementum remigum dedit: & auxerat navibus octo captivis claſſem. Extra hanc multitudinem Hiſpanorum obſides erant. quorum perinde ac ſi ſociorum liberi eſſent, cura habita.

a Cap. XLV. *b Cap.* XLVI. *c Cap.* XLVII.

Captus & apparatus ingens belli, catapultæ maximæ ferme centum viginti, minores CCLXXXI. baliſtæ majores XXII. minores LII, ſcorpionum majorum minorumque, & armorum telorumque ingens numerus, ſigna militaria LXXIV. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis. pateræ aureæ fuerunt CCLXXVI. librales ferme omnes pondo; argenti facti ſignatique decem & octo millia, & CCC. pondo; vaſorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæſtori appenſa adnumerataque ſunt. tritici XL. millia modiorum, hordei CCLXX. Naves onerariæ CXIII. in portu expugnatæ, captæque: quædam cum ſuis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque & linteis, & ſparto, & navali alia materia ad claſſem ædificandam: ut minimum omnium inter tantas opes belli captas Carthago ipſa fuerit.

a Eo die Scipio C. Lælio cum ſociis navalibus urbem cuſtodire juſſo, ipſe in caſtra legiones reduxit, feſſoſque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui & acie dimicaſſent. & in capienda urbe tantum laboris periculique adiſſent; & capta, cum iis qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnaſſent) curare corpora juſſit. Poſtero die militibus navalibuſque ſociis convocatis, primum diis immortalibus laudes gratiaſque egit, qui ſe non urbis ſolum opulentiſſimæ omnium in Hiſpania uno die compotem feciſſent, ſed ante eo congeſſiſſent omnis pene Africæ atque Hiſpaniæ opes, ut neque hoſtibus quicquam relinqueretur, & ſibi ac ſuis omnia ſupereſſent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hoſtium, non altitudo mœnium, non inexplorata ſtagni vada, non caſtellum in alto tumulo ſitum, non munitiſſima arx deterruiſſet, quo minus tranſcenderent omnia, perrumperentque. Itaque quanquam omnibus omnia deberet: præcipuum tamen muralis coronæ decus ejus eſſe, qui primus murum aſcendiſſet; profiteretur, qui ſe dignum eo duceret dono. Duo profeſſi ſunt. Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius ſocius navalis. Nec ipſi tam inter ſe acriter contendebant, quam ſtudia excitaverant uterque ſui corporis hominum. ſociis C. Lælius præfectus claſſis, legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio cum prope ſeditionem veniret. Scipio tres recuperatores cum ſe daturum pronunciaſſet, qui cognita cauſa, teſtibuſque auditis, judicarent, uter prior in oppidum tranſcendiſſet: C. Lælio, M. Sempronio advocatis partis utriuſque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit: eoſque tres recuperatores conſidere, & cauſam cognoſcere juſſit. Cum res eo majore ageretur certamine, quod admoti tantæ dignitatis non tam advocati, quam moderatores ſtudiorum fuerant. C. Lælius relicto conſilio, ad tribunal ad Scipionem accedit: eumque docet, rem ſine modo ac modeſtia agi; ac prope eſſe, ut manus inter ſe conſerant. Cæterum etiamſi vis abſit, nihilominus deteſtabili exemplo rem agi: quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc claſſicos, per omnes deos paratos jurare magis quæ velint, quam quæ ſciant vera eſſe, & obſtringere perjurio non ſe ſolum, ſuumque caput, ſed ſigna militaria & aquilas, ſacramentique religionem. Hæc ſe ad eum de ſententia P. Cornelii & M. Sempronii deferre. Scipio collaudato Lælio, ad concionem vocavit pronunciavitque ſe ſatis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum aſcendiſſe: ſeque eos ambos virtutis cauſa coronis muralibus donare. Tum reliquos prout cujuſque meritum virtuſque erat, donavit: ante omnes C. Lælium præfectum claſſis, & omni genere laudis ſibimetipſi æquavit, & corona aurea ac XXX. bobus donavit.

b Tum obſides civitatum Hiſpaniæ vocari juſſit, quorum quantus numerus fuerit, piget ſcribere: quippe cum alibi CCC. ferme alibi DCCXXV. fuiſſe inveniam, Æque & alia inter auctores diſcrepant. Præſidium Punicum alius X. alius VII. alius haud pluſquam duum millium fuiſſe ſcribit. Capta alibi X. millia capitum, alibi ſupra V. & XX. invenio. Scorpiones majores minoreſque ad LX. captos ſcripſerim, ſi auctorem Græcum ſequar Silenum: ſi Valerium Antiatem, majorum Scorpionum VI. millia, minorum XIII. adeo nullus mentiendi modus eſt. Nec de ducibus quidem convenit, plerique Lælium præfuiſſe claſſi, ſunt qui M. Junium Syllanum dicant. Armen præfuiſſe Punico præſidio, deditumque Romanis, Antias Valerius. Magonem alii ſcriptores tradunt, Non de numero

a *Cap.* XLVIII.

b *Cap.* XLIX.

mero navium captarum. non de pondere auri atque argenti, & redacta pecunia convenit. Si aliquibus aſſentiri neceſſe eſt, media ſimilia veri ſunt. Cæterum Scipio vocatis obſidibus, primum univerſos bonum animum habere juſſit, veniſſe eos in populi Romani poteſtatem, qui beneficio quam metu obligare homines malit: exterasque gentes fide ac ſocietate junctas habere, quam triſti ſubjectas ſervitio. deinde acceptis nominibus civitatum, recenſuit captivos quot cujuſque populi eſſent, & nuncios domum miſit, ut ad ſuos quiſque recipiendos veniret. ſi quarum forte civitatum legati aderant, eis præſentibus ſuos reſtituit. cæterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæſtori attribuit. Inter hæc è media turba obſidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit: obteſtarique cœpit, ut curam cultumque fœminarum impenſius cuſtodibus commendaret. Cum Scipio nihil profecto defuturum iis diceret: tum rurſus mulier. *Haud magni iſta facimus*, inquit, *quid enim huic fortunæ non ſatis eſt? alia me angit cura, ætatem harum intuentem: nam ipſa jam extra periculum injuriæ muliebris ſum.* ſimul ætate & forma florentes circa eam Indibilis filiæ erant, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant: Tum Scipio: *Meæ, populique Romani diſciplinæ cauſa facerem*, inquit, *ne quid quod ſanctum uſquam eſſet, apud nos violaretur. nunc ut id curem impenſius, veſtra quoque virtus dignitaſque facit, quæ nec in malis quidem oblitæ decoris matronalis eſtis.* Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas: tuerique haud ſecus verecunde ac modeſte, quam hoſpitum conjuges ac matres juſſit.

a Captiva deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut quacunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam, parenteſque, inter cætera accepit, deſponſatam eam principi Celtiberorum adoleſcenti, cui Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus ſponſoque ab domo accitis, cum interim audiret deperire eum ſponſæ amore: ubi primum venit, accuratiore eum ſermone quam
,, parentes alloquitur. Juvenis, *in-*
,, *quit*, juvenem appello, quo minus
,, ſit inter nos hujus ſermonis vere-
cundia. Ego, cum ſponſa tua capta ,,
à militibus noſtris ad me deducta ,,
eſſet, audiremque eam tibi cordi ,,
eſſe, & forma faceret fidem: quia ,,
ipſe ſi frui liceret ludo ætatis, præ- ,,
ſertim recto & legitimo amore, & ,,
non reſpublica animum noſtrum ,,
occupaſſet, veniam mihi dari ſpon- ,,
ſam impenſius amanti vellem: tuo, ,,
cujus poſſum, amori faveo. Fuit ,,
ſponſa tua apud me eadem qua ,,
apud ſoceros tuos parenteſque ſuos ,,
verecundia: ſervata tibi eſt, ut ,,
inviolatum, & dignum me teque ,,
dari tibi donum poſſet. hanc merce- ,,
dem unam pro eo munere paciſcor: ,,
amicus populo Romano ſis, & ſi me ,,
virum bonum credis eſſe quales pa- ,,
trem, patruumque meum jam ante ,,
hæc gentes norant: ſcias multos ,,
noſtri ſimiles in civitate Romana ,,
eſſe: nec ullum in terris populum ,,
hodie dici poſſe, quem minus tibi ,,
hoſtem tuiſque eſſe velis, aut ami- ,,
cum malis. Cum adoleſcens ſimul pudore gaudioque perfuſus, dextram Scipionis tenens, deos omnes invocaret ad gratiam illi pro ſe referendam, quoniam ſibi nequaquam ſatis facultatis pro ſuo animo, atque illius ergà ſe merito eſſet: parentes inde cognatique virginis appellati, qui quoniam gratis ſibi redderetur virgo, ad quam redimendam ſatis magnum attuliſſent auri pondus: orare Scipionem, ut id ab ſe donum acciperet, cœperunt: haut minorem ejus rei apud ſe gratiam futuram affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tantopere peterent, accepturum ſe pollicitus, poni ante pedes juſſit: vocatoque ad ſe Allucio: *Super dotem*, inquit, *quam accepturus à ſocero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent.* *aurumque tollere, ac ſibi habere juſſit.* His lætus donis honoribuſque dimiſſus domum, implevit populares laudibus & meritis Scipionis. Veniſſe diis ſimillimum juvenem, vincentem omnia cum armis, tum benignitate ac beneficiis. Itaque delectu clientium habito, cum delectis mille & CCCC. equitibus intra paucos dies ad Scipionem rediit.

b Scipio retentum ſecum Lælium, dum captivos obſides & prædam ex conſilio ejus diſponeret: rebus omnibus compoſitis, data quinquereme, captivis cum Magone, & quindecim fere ſenatoribus, qui ſimul cum eo capti erant, in nave impoſitis, nun-

a Cap. L.

b Cap. LI.

cium victoriæ Romam mittit, ipſe paucos dies morari Carthagine ſtatuerat, exercendis navalibus pedeſtribuſque copiis abſumpſit. Primo die legiones in armis quatuor millium ſpatio decurrerunt. ſecundo die arma curare & tergere ante tentoria juſſit: tertio die ſudibus inter ſe in modum juſtæ pugnæ concurrerunt; præpilatiſque miſſilibus jaculati ſunt. quarto die quies data. quinto iterum in armis concurſum eſt. Hunc ordinem laboris quietiſque quoad Carthagine morati ſunt, ſervaverunt. Remigio claſſici milites tranquillo in altum evecti, agilitatem navium ſimulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique corpora ſimul animoſque ad bellum acuebant. Urbs ipſa ſtrepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina incluſis, dux cuncta pari cura obibat: nunc in claſſe ac navali erat, nunc cum legionibus decurrebat, nunc operibus aſpiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in ſingulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectiſque quos quaſſaverat muris, diſpoſitiſque præſidiis ad cuſtodiam urbis, Tarraconem eſt profectus, à multis legationibus protinus in via aditus: quas partim dato reſponſo ex itinere dimiſit, partim diſtulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribuſque ſociis edixerat conventum. Et cuncti fere qui cis Iberum incolunt populi, multique etiam ulterioris Hiſpaniæ convenerunt. Carthaginienſium duces primò ex induſtria famam captæ Carthaginis compreſſerant: deinde ut clarior res erat, quam ut tegi ac diſſimulari poſſet, elevabant verbis: nec opinato adventu, ac prope furto unius diei urbem unam Hiſpaniæ interceptam. cujus rei tam parvæ præmio elatum inſolentem juvenem immodico gaudio ſpeciem magnæ victoriæ impoſuiſſe. at ubi appropinquare tres duces, tres victores hoſtium exercitus audiſſet; occurſuram ei extemplo domeſticorum funerum memoriam. Hæc in vulgus jactabant, haud quaquam ipſi ignari, quantum ſibi ac omnia virium Carthagine amiſſa deceſſiſſet.

LIBER

LIBER XXVII.

BREVIARIUM.

CN. Fulvius procoſ. cum exercitu ab Annibale cæſus eſt. Meliore eventu à Claudio Marcello Coſ. adverſus eundem ad Numiſtronem pugnatum eſt, inde Annibal noctu receſſit. Marcellus inſecutus eſt: & ſubinde cedentem preſſit, donec effugeret. Priore pugna Annibal ſuperior fuit: Marcellus inſequenti. Fabius Maximus pater conſulis Tarentinos per deditionem accepit. In Hiſpania ad Betulam Scipio cum Aſdrubale Amilcaris conflixit, & vicit, inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Maſaniſſam cum donis miſit. Cl. Marcellus, T. Quintius Criſpinus Coſſ. ſpeculandi cauſa egreſſi è caſtris inſidiis ab Annibale circumventi. Marcellus occiſus fuit: Criſpinus fugit. Res præterea à P. Sulpitio prætore adverſus Philippum & Achæos geſtas continet. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt: cenſa ſunt civium capita centum triginta ſeptem millia centum & octo, ex quo numero apparuit, quantum hominum tot præliorum adverſa fortuna populo Romano abſtuliſſet. Aſdrubal, qui cum exercitu novo tranſcenderat Alpes, ut ſe Annibali conjungeret, cum millibus hominum LVI. cæſus eſt. M. Livii Coſ. ductu: ſed non minore opera Claudii Neronis conſulis, qui cum Annibali oppoſitus eſſet, relictis caſtris, ita ut inimicum falleret, electa manu profectus, Aſdrubalem circumvenit.

CAPUT I.

HIc ſtatus rerum Hiſpaniæ erat. In Italia conſul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Annibalis, quæ præſidii cauſa relicta erant, oppreſſa, prædæ aliquantum ejus militi fuit conceſſum, tritici quoque C C X L. millia modiûm, & C X. millia hordei inventa. Cæterum nequaquam inde tantum gaudii fuit, quanta clades intra paucos dies accepta eſt, haud procul ab Herdonea urbe. Caſtra ibi Cn. Fulvius proconſul habebat, ſpe recipiundæ Herdoneæ, quæ poſt Cannenſem cladem ab Romanis defecerat, nec loco ſatis tuto poſita, nec præſidiis firmata. Negligentiam inſitam ingenio ducis augebat ſpes ea, quod labare iis adverſus Pœnum fidem ſenſerat. Poſtquam Salapia amiſſa exceſſiſſe his locis Annibalem in Brutios auditum eſt, ea omnia ab Herdonea per occultos nuncios delata Annibali, ſimul curam ſociæ retinendæ urbis, & ſpem fecere incautum hoſtem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam quoque præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, & quo plus terroris hoſti objiceret, acie inſtructa acceſſit. Par audacia Romanus, conſilio & viribus impar, copiis raptim eductis conflixit: quinta legio & ſexta alacriter pugnam inierunt. Cæterum Annibal ſigno equitibus dato, ut cum pedeſtres acies occupaſſent præſenti certamine oculos animoſque circumvecti, pars caſtra hoſtium, pars terga pugnantium invaderent: ipſe Cn. Fulvii ſimilitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iiſdem devicerat locis, increpans ſimilem eventum pugnæ fore affirmabat. Neque ea ſpes vana fuit. nam cum cominus acie & peditum certamine multi cecidiſſent Romanorum, ſtarent tamen ordines ſignaque: equeſtris tumultus à tergo, ſimul à caſtris clamor hoſtilis auditus, ſextam ante legionem quæ in ſecunda acie poſita, prior ab Numidis turbata eſt: quintam deinde, atque eos qui ad prima ſigna erant, avertit. Pars in fugam effuſi, pars in medio cæſi: ubi & ipſe Cn. Fulvius cum duodecim tribunis militum cecidit. Romanorum, ſociorumque quot cæſa in eo prælio millia ſint, quis pro certo affirmet, cum tredecim millia alibi, alibi haud pluſquam ſeptem inveniam? Caſtris prædaque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuiſſe ad Romanos comperit, nec manſuram in fide, ſi inde abſceſſiſſet, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuiſſe comperti ſunt, perempti. Romani, qui ex tanta clade

evaſerant, diverſis itineribus ſemietmes ad Marcellum conſulem in Samnium confugerunt.

a Marcellus nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad ſenatum de duce & exercitu ad Herdoneam amiſſo ſcribit. Cæterum eundem ſe, qui poſt Cannenſem pugnam ferocem victoria Annibalem contudiſſet, ire adverſus eum, brevem illi lætitiam qua exultet facturum. Et Romæ quidem cum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Conſul ex Samnio in Lucanos transgreſſus ad Numiſtronem in conſpectu Annibalis loco plano, cum Pœnus collem teneret, poſuit caſtra; addidit & aliam fidentis ſpeciem, quod prior in aciem eduxit. Nec detrectavit Annibal, ut ſigna portis efferri vidit. Ita tamen aciem inſtruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani ſiniſtrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendiſſent, feſſæq; pugnando primæ acies eſſent, ab Romanis prima legio & dextra ala, ab Annibale Hiſpani milites & funditores Baleares, elephanti quoque commiſſo jam certamine in prœlium acti. Diu pugna neutro inclinata ſtetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ ſiniſtra ſubiit, & apud hoſtes integri à feſſis pugnam accepere. Novum atque atrox prælium ex tam ſegni repente exarſit, recentibus animis corporibuſque: ſed non incerta victoria diremit pugnantes. Poſtero die Romani ab Sole orto in multum diem ſtetere in acie: ubi nemo hoſtium adverſus prodiit, ſpolia per otium legere, & congeſtos in unum locum cremavere ſuos. Nocte inſequenti Annibal ſilentio movit caſtra, & in Apuliam abiit. Marcellus, ubi lux fugam hoſtium aperuit, ſauciis cum præſidio modico Numiſtrone relictis præpoſitoque his L. Furio Purpurione tribuno militum, veſtigiis inſtitit ſequi. Ad Venuſiam adeptus eum eſt. Ibi per dies aliquot, cum ab ſtationibus procurſaretur, miſta equitum peditumque tumultuoſa magis prælia quam magna, & ferme omnia Romanis ſecunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus ſine ullo memorando certamine, cum Annibal nocte ſigna moveret, locum inſidiis quærens: Marcellus niſi certa luce, & explorato ante, non ſequeretur.

b Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit, ne deeſſet materia in Campanos ſæviendi, novum in occulto gliſcens per indicium protractum eſt facinus, milites ædificiis emotos, ſimul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, ſimul metuens ne ſuum quoque exercitum, ſicut Annibalis nimia urbis amœnitas emolliret: in portis muriſque ſibimet ipſos tecta militariter coëgerat ædificare: erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, ſtramento intecta omnia, velut de induſtria alimentis ignis. Hæc noctis una hora ut omnia incenderent, CLXX. Campani principibus fratribus Bloſiis, conjuraverant, indicio ejus rei ex familia Bloſiorum facto, portis repente juſſu proconſulis clauſis, cum ad arma ſigno dato milites concurriſſent, comprehenſi omnes qui in noxa erant, & quæſtione acriter habita, damnati necatique. indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos & Acerranos quærentes ubi habitarent non eſſe, Acerris ex parte incenſis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad ſenatum miſit. Acerranis permiſſum ut ædificarent quæ incenſa erant. Nucerini Atellam, quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare juſſis, traducti. Inter multas magnaſque res quæ nunc ſecundæ, nunc adverſæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquilius in Ætoliam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum ſociorumque eodem in præſidium cum frumento miſſi ſunt.

c Jam æſtas in exitu erat, comitiorumque conſularium inſtabat tempus, ſed litteræ Marcelli negantis è republica eſſe, veſtigium abſcedi ab Annibale, cui cedenti, certamenque abnuenti gravius ipſe inſtaret: curam injecerant, ne aut conſulem tum maxime res agentem à bello avocarent, aut in annum conſules deeſſent, optimum viſum eſt, quanquam extra Italiam eſſet, Valerium potius conſulem ex Sicilia revocare. Ad eum litteræ juſſu ſenatus ab L. Manlio prætore urbis miſſæ cum litteris conſulis M. Marcelli: ut ex iis noſceret, quæ cauſa patribus eum potius, quam collegam revocandi ex provincia eſſet. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ iis proſpera prælia rex cum Carthaginienſibus feciſſet, memo-

a Cap. II. *b Cap.* III.

c Cap. IV.

memorantes, Regem ne inimiciorem ulli populo quam Carthaginienſi, nec amiciorem quam Romano affirmabant eſſe. miſiſſe eum antea legatos in Hiſpaniam ad Cn. & P. Cornelios Scipiones, imperatores Roman. nunc ab ipſo velut fonte petere Romanam amicitiam voluiſſe. Senatus non legatis modo benigne reſpondit, ſed & ipſe legatos cum donis ad regem miſit, L. Genucium, P.Petellium, P.Popilium. Dona tulere, togam & tunicam purpuream, ſellam eburneam, pateram auream ex quinque pondo factam. Protinus & alios Africæ regulos juſſit adire. iis quoque, quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternûm pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius, & M. Acilius legati ad commemorandam renovandamque amicitiam miſſi dona tulere: Regi togam & tunicam purpuream cum ſella eburnea: Reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa æſtate, qua hæc facta ſunt, ex propinquis urbibus agriſque nunciata ſunt prodigia. Tuſculi agnum cum ubere lactanti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum. Iiſdem ferme diebus Anagniæ terram ante portam ictam diem ac noctem ſine ullo ignis alimento arſiſſe: & aves ad compitum Anagninum in luco Dianæ nidos in arboribus reliquiſſe. Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ, laſcivientium piſcium more exultaſſe. Tarquiniis porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate ad lucum Feroniæ IIII. ſigna ſanguine multo diem ac noctem ſudaſſe. Hæc prodigia hoſtiis majoribus procurata decreto pontificum: & ſupplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum in Capenate agro ad Feroniæ lucum indicta.

a M. Valerius conſul literis exercitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Meſſala præfecto claſſis cum parte navium in Africam prædatum ſimul, ſpeculatumque, quæ populus Carthaginienſis ageret pararetque, miſſo: ipſe X. navibus Romam profectus, cum proſpere perveniſſet, ſenatum extemplo habuit, ibi de ſuis rebus geſtis commemoravit. Cum annos prope L X. in Sicilia terra marique ſæpe magnis cladibus bellatum eſſet, ſe eam provinciam confeciſſe. Neminem Carthaginienſem in Sicilia eſſe: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non eſſe: omnes in urbes, agroſque ſuos reductos, arare, ſerere: deſertam recoli tandem terram, frugiferam ipſis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidiſſimum annonæ ſubſidium. Exin Mutine, & ſi quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in ſenatum introductis, honores omnibus ad exſolvendam fidem conſulis habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Meſſala L. navibus cum ante lucem ad Africam acceſſiſſet, improviſo in agrum Uticenſem excurſionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam tranſmiſit: tertiodecimo die quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis quæſtione habita, hæc comperta: conſulique Lævino omnia ordine præſcripta, ut ſciret in quo ſtatu res Africæ eſſent. Quinque millia Numidarum cum Maſaniſſa Galæ filio acerrimo juvene Carthagine eſſe: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hiſpaniam, ad Aſdrubalem trajicerentur, ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam tranſgreſſus jungeret ſe Aniballi, in eo poſitam victoriam credere Carthaginienſes. claſſem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque ſe credere brevi trajecturam. Hæc recitata à conſule, ita movere ſenatum, ut non expectanda comitia conſulis cenſeret, ſed dictatore comitiorum habendorum cauſa dicto, extemplo in provinciam redeundum. Illa diſceptatio tenebat, quod conſul in Sicilia ſe M. Valerium Meſſalam, qui tum claſſi præeſſet, dictatorem dicturum eſſe ajebat: patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici poſſe. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re conſuleret, ita decrevit ſenatus, ut conſul priuſquam ab urbe diſcederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumque quem populus juſſiſſet, dictatorem diceret, ſi conſul noluiſſet, prætor urbanus populum rogaret: ſi ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Cum conſul ſe populum rogaturum negaſſet, quod ſuæ poteſtatis eſſet: prætoremque vetuiſſet rogare: tribuni plebis rogarunt, plebeſque ſcivit, ut Q. Fulvius qui tum ad Capuam erat,

a Cap. V.

dictator diceretur. Sed quo die id plebis conſilium futurum erat, conſul clam nocte in Siciliam abiit, deſtitutique patres literas ad M. Claudium mittendas cenſuerunt, ut deſertæ à collega reipublicæ ſubveniret, diceretque quem populus juſſiſſet, dictatorem. Ita à M. Claudio conſule Q. Fulvius dictator dictus, & ex eodem plebiſcito à Q. Fulvio dictatore P. Licinius Craſſus Pontifex maximus magiſter equitum dictus.

a Dictator poſteaquam Romam venit, Cn. Sempronium Bleſum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Hetruriam provinciam ad exercitum miſit in locum C. Calpurnii prætoris: quem ut Capuæ exercituique ſuo præeſſet literis excivit, ipſe comitia in quem diem primum potuit, edixit, quæ certamine inter tribunos dictatoremque injecto perfici non potuerant. Galeria juniorum, quæ ſorte prærogativa erat, Q. Fulvium, & Q. Fabium Coſſ. dixerat, eodemque jure vocatæ reliquæ inclinaſſent, ni tribuni plebis C. & L. Ariani ſe interpoſuiſſent; qui neque magiſtratum continuari ſatis civile eſſe ajebant: & multo fœdioris exempli, eum ipſum creari qui comitia haberet, itaque ſi ſuum nomen dictator acciperet, ſe comitiis interceſſuros: ſi aliorum præterquam ipſius ratio haberetur, comitiis ſe moram non facere. Dictator cauſam comitiorum auctoritate Senatus, plebiſcito exempliſque tutabatur. Nam Cn. Servilio Coſ. cum Flaminius alter conſul ad Traſymenum cecidiſſet, ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemque ſciviſſe, ut quoad bellum in Italia eſſet, ex iis qui conſules fuiſſent, quos & quoties vellet, reficiendi conſules populo jus eſſet, exemplaque ea in re ſe habere, vetus L. Poſthumii Megilli: qui interrex iis comitiis quæ ipſe habuiſſet, Conſul cum Cn. Junio Bubulco creatus eſſet; recens Q. Fabii, qui ſibi continuari conſulatum, niſi id bono publico fieret, profecto nunquam ſiviſſet. His orationibus cum diu certatum eſſet, poſtremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo quod cenſuiſſet Senatus, ſtaretur. Patribus id tempus reipublicæ viſum eſt, ut per veteres & expertos, belliſque peritos imperatores reſpublica gereretur: itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati conſules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus tertium. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Criſpinus, C. Hoſtilius Tubulus, C. Arunculejus. Magiſtratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura ſe abdicavit. Extremo æſtatis hujus claſſis Punica navium X L. cum præfecto Amilcare in Sardiniam trajecta, Olbienſem primo, dein poſtquam ibi P. Manlius Volſo prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum inſulæ latus, Caralitanum agrum vaſtavit: & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot, ſuffectique. C. Servilius pontifex factus in locum T. Octacilii Craſſi. Decemvir item ſacris faciundis in locum T. Sempronii T. F. Longi T. Sempronius C. F. Longus ſuffectus. M. Marcius rex ſacrorum mortuus eſt, & M. Æmilius Pappus maximus curio; neque in eorum locum ſacerdotes eo anno ſuffecti. Et cenſores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Craſſum pontificem maximum. Craſſus Licinius nec conſul, nec prætor ante fuerat, quam cenſor eſt factus ex edilitate gradum ad cenſuram fecit. Sed hi cenſores neq; ſenatum legerunt, nec quicquam publicę rei egerunt. mors diremit L. Veturii, inde & Licinius cenſura ſe abdicavit. Ædiles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum inſtaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinius ex multatitio argento ſigna ænea ad Cereris dedere; & ludos pro temporis ejus copia magnifice apparatos fecerunt.

b Exitu anni hujus die IV. & XXX. quam ab Tarracone profectus erat C. Lælius legatus Scipionis Romam venit, iſque cum agmine captivorum ingreſſus urbem magnum concurſum hominum fecit. Poſtero die in Senatum introductus, captam Carthaginem caput Hiſpaniæ uno die, receptaſque aliquot urbes, quæ defeciſſent, novaſque in ſocietatem aſcitas, expoſuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in litteris fuerant M. Valerii Meſſalæ. Maxime movit patres Aſdrubalis tranſitus in Italiam, vix Annibali atque ejus armis obſiſtentem. Productus in concionem Lælius eadem diſſeruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione geſtas ſupplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore cum quibus venerat navibus, redire in Hiſpaniam juſſit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus: haud neſcius quoſdam eſſe, qui anno inſe-

a Cap. VI.

b Cap. VII.

Inſequenti captam tradiderlnt. Sed mihi minus ſimile veri viſum eſt, annum integrum Sciplonem nihil gerendo in Hiſpania conſumpſiſſe. Q. Fablo Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco tertium Coſſ. Idibus Martiis, quo die magiſtratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta: regionibus tamen partitum imperium, Fabius ad Tarentum, Fulvius ln Lucanis ac Brutiis rem gereret. M. Claudlo prorogatum in annum imperium. Prætores ſortiti provlncias: C. Hoſtilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia: T. Quintius Criſpinus Capuam: C. Arunculejus Sardiniam. Exercitus ita per provincias diviſi Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Q. Fablo, qulbus ln Hetruria C. Calpurnius præfuiſſet. Exercirus urbanus ur in Hetruriam ſuccederet: C. Calpurnius eidem præeſſet provinciæ, exercituique, quem Q. Fulvius habuiſſet: Capuam exercitumque T. Quintius obtineret: C. Hoſtilius ab C. Lectorlo proprætore provinciam, exercitumque, qui tum jam Ariminl erat, acciperet. M. Marcello, quibus conſul bene rem geſſerar, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque eſt in annum prorogatum in Sicilia Imperium) Cannenſis exercitus datus: eumque ſupplere ex militibus qui legionibus C. Fulvii ſupereſſenr, juſſi. Conquiſitos eos conſules in Siciliam miſerunr: additaque eadem militiæ ignominia, ſub qua Cannenſes militabant: qulque ex prætoris Cn. Fulvii exercitu ob ſimilis iram fugæ miſſi eo ab ſenatu fuerant. Cn. Arunculejo eædem in Sardinia leglones, quibus P. Manlius Volſo eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem legicne, eademque claſſe Macedoniam obtinere juſſo, prorogatum in annum imperlum. XXX. quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium conſulem mitti juſſæ: cætera claſſe placere prædatum in Africam, aut ipſum M. Valerium Lævinum trajicere: aut mittere, ſeu L. Cincium, ſeu M. Valerium Meſſalam vellet. Nec de Hiſpania qulcquam mutatum, niſi quod non in annum Scipioni Syllanoque, ſed donec revocati ab ſenatu forent, prorogatum imperlum eſt. ita provinciæ, exercituſque in eum annum partita imperia.

a Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Æmilii ſacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen, patriciis negantibus C. Manilii Atteli qui unus ex plebe petebat, habendam ratlonem eſſe: quia nemo ante eum, niſi ex patribus, id ſacerdotium habuiſſet. Tribuni appellati, ad Senatum rejecerunt. Senatus populo poteſtatem fecit. ita primus ex plebe crearus maxlmus curio C. Manllius Attilius. Et flaminem dialem lnvitum inaugurari coëgit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum: decemvir ſacris faciundis creatus ln locum Q. Mucii, Scævolæ demortul C. Lectorius. Cauſam inaugurari coacti flaminls libens reticulſſem, ni ex mala fama in bonam vertiſſet. Ob adoleſcentiam negligenrem luxurioſamque, C. Flaccus flamen captus à P. Licinio pontifice maximo erat. L. Flacco fratri germano, cognatiſque aliis ob eadem vitia inviſus. Is, ut animum ejus cura ſacrorum & ceremoniarum cepit, ita repente exuit antlquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior: nec probatior prlmoribus patrum, ſuis pariter, alieniſque eſſet. Hujus famæ conſenſu elatus ad juſtam fiduciam ſui, rem lntermiſſam per multos annos ob lndigniratem flaminum priorum repetivit, ut in Senatum introiret. Ingreſſum eum curiam, cum L. Licinius prætor inde eduxiſſet, tribunos pl. appellavit flamen. Vetuſtum jus ſacerdotil reperebar: datum id cum toga prætexta, & ſella curuli C. Flaminio eſſe. Prætor non exoletis vetuſtate annalium exemplis ſtare jus, ſed recentiſſimæ cujuſque conſuetudinis uſu volebat: nec patrum, nec avorum memoria dialem quemquam id jus uſurpaſſe. Tribuni rem lnertia flaminum obliteratam, ipſis, non ſacerdotio damno fuiſſe, cum æquum cenſuiſſent, ne lpſo quidem contra tendente prætore, magno aſſenſu patrum plebiſque flaminem in ſenatum introduxerunt: omnibus ita exiſtimantibus, magis ſanctitate vitæ quam ſacerdotii jure eam rem flaminem obtinuiſſe. Conſules priuſquam in provlncias irenr, duas urbanas legiones in ſupplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus militum, ſcripſerunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius conſul C. Fulvio Flacco legato (frater hic conſulis erat) in Hetruriam dedlt ducendum: & legiones quæ in Hetruria erant, Romam deducendas. Et Fabius conſul reliquias exercitus Fulviani conquiſitas (fuerunt autem ad tria millia CCCXXXVI.) Q. Maxlmum filium ducere in Sicillam ad M. Valerium proconſulem juſſit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex in-

a Cap. VIII.

ſula legiones minuerunt, nec viribus
nec ſpecie ejus provinciæ præſidium:
nam cum præter egregie ſuppletas
duas veteres legiones, transfugarum,
etiam Numidarum equitum peditum-
que magnam vim haberet: Siculos
quoque qui in exercitu Epicidis aut
Pœnorum fuerant, belli peritos viros
milites ſcripſit. Ea externa auxilia
quum ſingulis Romanis legionibus
adjunxiſſet, duorum ſpeciem exerci-
tuum ſervavit. altero L. Cincium par-
tem Inſulæ, quæ regnum Hieronis
fuerat, tueri juſſit: altero ipſe cæte-
ram inſulam tuebatur, diviſam quon-
dam Romani Punicique imperii fini-
bus. claſſis quoque navium LXX. pá-
rata, ut omni ambitu littorum præſi-
dio oræ maritimæ eſſent. Ipſe cum
Mutinis equitatu provinciam peragra-
bat, ut viſeret agros, cultaque ab in-
cultis notaret: & perinde dominos
laudaret, caſtigaretque. Ita tantum ea
cura frumenti provenit, ut & Romam
mitteret, & Catanam convcheret, unde
exercitui qui ad Tarentum æſtiva
acturus eſſet, poſſet præberi.

a Cæterum tranſportati milites in
Siciliam (& erat major pars Latini no-
minis ſociorumque) prope magni
motus cauſa fuere. adeo ex parvis
ſæpe magnarum momenta rerum pen-
dent: fremitus enim inter Latinos
ſociosque in conciliis ortus. Decimum
annum delectibus & ſtipendiis exhau-
ſtos eſſe: quotannis ferme clade ma-
gna pugnare: alios in acie occidi,
alios morbo abſumi. magis perire ſibi
civem qui ab Romano miles lectus ſit,
quam qui à Pœno captus: quippe ab
hoſte gratis remitti in patriam, ab
Romanis extra Italiam in exilium
verius quam in militiam ablegari.
Octavum jam ibi annum ſeneſcere
Cannenſem militem, moriturum an-
tequam Italia hoſtis (quippe nunc
cum maxime florens viribus) excedat.
ſi veteres milites non redeant in pa-
triam, novi legantur, brevi neminem
ſuperfuturum. Itaque quod prope-
diem res ipſa negatura ſit, prius quam
ad ultimam ſolitudinem atque egeſta-
tem perveniant, negandum populo
Romano eſſe. ſi conſentientes in hoc
ſocios videant Romani, profecto de
pace cum Carthaginienſibus jungenda
cogitaturos, aliter nunquam vivo An-
nibale ſine bello Italiam fore. Hæc
acta in conciliis. Triginta tum colo-
niæ populi Romani erant. ex iis duo-
decim cum omnium legationes Romæ
eſſent, negaverunt conſulibus eſſe un-

a Cap. IX.

de milites pecuniamque darent. Eæ
fuere, Ardea, Nepete, Sutrium, Cir-
ceii, Alba, Carſeoli, Sueſſa, Sora, Se-
tia, Cales, Narnia, Interamna. Nova
re conſules icti, cum abſterrere eos à
tam deteſtabili conſilio vellent, caſti-
gando increpandoque plus quam leni-
ter agendo profecturos rati, eos auſos
eſſe conſulibus dicere ajebant, quod
conſules in Senatu ut pronunciarent,
in animum inducere non poſſent. non
enim detrectationem eam munerum
militiæ, ſed apertam defectionem à
populo Romano eſſe. Redirent ita-
que propere in colonias, & tanquam
integra re locuti magis quam auſi
tantum nefas, cum ſuis conſule-
rent, admonerent, non Campanos,
neque Tarentinos eos eſſe, ſed Ro-
manos: inde oriundos, inde in co-
lonias atque in agrum bello captum
ſtirpis augendæ cauſa miſſos: quæ li-
beri parentibus deberent, ea illos Ro-
manis debere, ſi ulla pietas, ſi memo-
ria antiquæ patriæ eſſet. Conſulerent
igitur de integro. nam tum quidem
quæ temere agitaſſent, ea prodendi
imperii Romani, tradendæ Annibali
victoriæ eſſe. Cum alternis hæc con-
ſules diu jactaſſent, nihil moti legati,
neque ſe quod domum renunciarent,
habere dixerunt, neque ſenatum ſuum
quid novi conſuleret: ubi nec miles
qui legeretur, nec pecunia quæ da-
retur in ſtipendium, eſſet. Cum ob-
ſtinatos eos viderent conſules, rem
ad Senatum detulerunt: ubi tan-
tus pavor animis hominum eſt inje-
ctus, ut magna pars actum de im-
perio diceret. Idem alias colonias fa-
cturas, idem ſocios conſenſiſſe omnes
ad prodendam Annibali urbem Ro-
mam.

b Conſules hortari & conſolari Se-
natum: & dicere, alias colonias in fide
atque officio priſtino fore, eas quoque
ipſas quæ ab officio deceſſerint, ſi le-
gati circa eas colonias mittantur, qui
caſtigent, non qui precentur, verecun-
diam imperii habituras eſſe. Permiſ-
ſum ab Senatu iis cum eſſet, agerent
facerentque, ut è republica ducerent:
pertentatis prius aliarum coloniarum
animis, citaverunt legatos: quæſive-
runtque ab iis, ecquid milites ex for-
mula paratos haberent? pro duode-
viginti coloniis M Sextilius Fregella-
nus reſpondit: & milites ex formula
paratos eſſe, & ſi pluribus opus eſſet,
plures daturos: & quicquid aliud im-
peraret, velletque populus Romanus,
enixe facturos. ad id ſibi neq; opes de-
eſſe,

b Cap. X.

eſſe, animum etiam ſupereſſe. Conſules ſibi parum videri præfari pro merito eorum, ſua voce collaudari eos, niſi univerſi patres in curia gratias egiſſent, ſequi in ſenatum juſſerunt. Senatus quam poterat honoratiſſimo decreto allocutus eos, mandat conſulibus, ut ad populum quoque eos producerent, & inter multa alia præclara, quæ ipſis majoribuſque ſuis præſtitiſſent, recens etiam meritum eorum in rempub. commemorarent. Ne nunc quidem poſt tot ſecula ſileantur, fraudenturve laude ſua, Signini fuere & Nolani & Norbani, Satriculanique, & Brunduſini, & Fregellani, & Lucerini, & Venuſini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenſes, & ab altero mari, Pontiani, & Pæſtani, & Coſſani: & mediterranei, Beneventani, & Aſſernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenſes. Harum coloniarum ſubſidio tum imperium populi Romani ſtetit: iiſque gratiæ & in Senatu & *apud populum* actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt, neque illos demitti, neque retineri, neque appellari à conſulibus. Ea tacita caſtigatio maxime ex dignitate populi Romani viſa eſt. Cætera expedientibus quæ ad bellum opus erant, conſulibus, aurum vicesimarium, quod in ſanctiore ærario ad ultimos caſus ſervaretur, promi placuit. Prompta ad quatuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data conſulibus, & M. Marcello & P. Sulpicio Procoſſ. & L. Veturio prætor, qui Galliam provinciam ſortitus erat: additumque Fabio Coſ. C. pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cætero auro uſi ſunt ad veſtimenta præſenti pecunia locanda exercitui, qui in Hiſpania bellum ſecunda ſua fama, duciſque gerebat. Prodigia quoque prius quam ab urbe Coſſ. proficiſcerentur, procurari placuit.

a In *Albano* monte tacta de cœlo erant ſignum Jovis, arborque templo propinqua, & Hoſtiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque ædes, & Sinueſſæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. Cruentam etiam fluxiſſe aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intra cellam ædis Fortis Fortunæ de capite ſignum, quod in corona erat, in manus ſponte ſua prolapſum. Et Priverni ſatis conſtabat bovem locutum, vulturemque frequenti foro in tabernam devolaſſe. Et Sinueſſæ natum ambiguo inter marem ac fœminam ſexu Infantem, quos androgynos vulgus, ut pleraque facilliore ad duplicanda verba Græco ſermone appellat: & lacte pluiſſe, & cum Elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hoſtiis majoribus procurata, & ſupplicatio circa omnia pulvinaria, & obſecratio in unum diem indicta, & decretum, ut C. Hoſtilius prætor ludos Apollinis, ſicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies & cenſoribus creandis Quintius Fulvius conſul comitia habuit. Creati cenſores, ambo qui nondum conſules fuerant M. Cornelius Cethegus, Publius Sempronius Tuditanus. Hi cenſores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum ad plebem eſt, plebeſque ſcivit. Senatus lectionem contentio inter cenſores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat. Cæterum Cornelius morem traditum à patribus ſequendum ajebat, ut qui primus cenſor ex iis, qui viverent, fuiſſet, eum principem legerent. is Titus Manlius Torquatus erat. Sempronius, cui dii ſortem legendi dediſſent, ei jus liberum eoſdem dediſſe deos, ſe id ſuo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis eſſe, vel Annibale judice dicturus eſſet. Cum diu certatum eſſet verbis, concedente collega, lectus à Sempronio princeps in Senatu Q. Fabius Maximus conſul. Inde alius lectus ſenatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deſerendæ Italiæ poſt Cannenſem cladem. In equeſtribus quoque notis eadem ſervata cauſa. ſed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannenſium legionum equites in Sicilia erant, addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita ſtipendia procederent iis qui equo publico meruerant, ſed dena ſtipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquiſiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis qui principio ejus belli ſexdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda quæ circa forum incendio conſumpta erant, VII. tabernas, macellum, atrium regium.

b Tranſactis omnibus quæ Romæ agenda erant, conſules ad bellum profecti: prior Fulvius prægreſſus Capuam,

a Cap. XI.

b Cap. XII.

puam, poſt paucos dies conſecutus Fabius, qui & collegam coram obteſtatus, & per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Annibalem, dum ipſe Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hoſti undique pulſo, nec ubi conſiſteret, nec quid fidum reſpiceret habenti, ne morandi quidem cauſam in Italia fore. Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectum præſidii, quod ab Lævino Coſ. adverſus Brutios ibi locatum erat. octo millia hominum, pars maxima ab Agatirna (ſicut antea dictum eſt) ex Sicilia traducta, & rapto vivere hominum aſſuetorum, additi erant Brutiorum indidem perfugæ, & audacia & audendi omnia neceſſitatibus pares. Hanc manum ad Brurium primum agrum depopulandum duci juſſit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre ſolum, ſed etiam avide executi, direptis fugatiſque cultoribus agri, ſumma vi urbem oppugnabant. Marcellus conſulis litteris excitatus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Annibali quam ſe eſſe: ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hybernis profectus, ad Cannuſium Annibali occurrit. Solicitabat ad defectionem Cannuſinos Pœnus. cæterum ut appropinquare Marcellum audivit, caſtra inde movit. aperta erat regio ſine ullis ad inſidias latebris: itaque in loca ſaltuoſa cedere inde cœpit. Marcellus veſtigiis inſtabat, caſtraque caſtris conferebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites, peditumque jaculatores levia certamina ſerens, caſum univerſæ pugnæ non neceſſarium ducebat. tractus eſt tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægreſſum eum aſſequitur locis planis ac patentibus Marcellus. caſtra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita ſigna collata, pugnatumque totis copiis: & cum jam nox inſtaret, marte æquo diſceſſum eſt, caſtra exiguo diſtantia ſpacio raptim ante noctem permunita. Poſtero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Annibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, ut memores Thraſymeni Cannarumque, contunderent ferociam hoſtis: urgere atque inſtare eum: non iter quietos facere, non caſtra ponere pati, non reſpirare aut circumſpicere: quotidie ſimul orientem ſolem, & Romanam aciem in campis videndam eſſe. ſi uno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliuſque eum bellaturum. His irritati adhortationibus, ſimulque tædio ferociæ hoſtium quotidie inſtantium laceſſentiumque, acriter prælium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis eſt; cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarii cœpere, quod ubi marcellus vidit duodeviceſimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepide cedunt, alii ſegniter ſubeunt, turbata tota acies eſt: dein prorſus fuſa, & vincente pudorem metu terga dabant. cecidereque in pugna ad duo millia & ſeptingenti civium ſociorumque, in his quatuor Romani centuriones fuere: duo tribuni militum, M. Licinus & M. Fulvius, ſigna militaria quatuor de ala prima, quæ fugit: duo de legione quæ cedentibus ſociis ſucceſſerat, amiſſa.

a Marcellus, poſtquam in caſtra reditum eſt, concionem adeo ſævam atque acerbam apud milites habuit, ut prælio per diem totum infeliciter tolerato, triſtior iis irati ducis oratio eſſet. *Diis immortalibus ut in tali re laudes grateſque*, inquit, *ago, quod victor hoſtis cum tanto pavore incidentibus Vobis in vallum portaſque, non ipſa caſtra eſt aggreſſus. deſtruiſſetis profecto eodem terrore caſtra quo omiſiſtis pugnam. Qui pavor hic? qui terror? quæ repente, qui & cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem ſunt ii hoſtes, quos vincendo, & victos ſequendo priorem æſtatem abſumſiſtis: quibus dies noctesque fugientibus per hos dies inſtitiſtis: quos levibus præliis fatigaſtis, quos heſterno die nec iter facere nec caſtra ponere paſſi eſtis. Omitto ea quibus gloriari poteſtis: cujus & ipſius pudere ac pœnitere vos oportet. nempe æquis manibus heſterna die diremiſtis pugnam, quid hæc nox? quid hæc dies abſtulit? veſtræ his copiæ imminutæ ſunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem ſunt. an ſi eoſdem animos habuiſſetis, terga veſtra vidiſſet hoſtis? ſigna alicui manipulo aut cohorti abſtuliſſet? Non adhuc cæſis Romanis legionibus gloriabatur? vos illi hodierno die primum fugati exercitus dediſtis decus.* Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret, ubi vellet, deinde experiretur militum ſuorum animos. *Ego vero experiar*, inquit, *milites, & vos craſtina die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus quæ ſigna

a Cap. XIII.

ſigna amiſerant, hordeum dari juſſit: centurioneſque manipulorum quorum ſigna amiſſa fuerant, diſtrictis gladiis diſcinctos deſtituit: & ut poſtero die omnes pedites equiteſque armati adeſſent, edixit. Ita concio demiſſa fatentium jure ac merito ſeſe increpitos: neque illo die virum quenquam in acie Romana fuiſſe, præter unum ducem: cui aut morte ſatisfaciendum aut egregia victoria eſſet. Poſtero die armati ornatique ad edictum aderant, Imperator eos collaudat pronunciatque à quibus orta pridie fuga eſſet, cohorteſque quæ ſigna amiſiſſent, ſe in primam aciem inducturum. edicere etiam ſeſe omnibus pugnandum ac vincendum eſſe: & adnitendum ſingulis univerſiſque ne prius heſternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ fama Romam perveniat. inde cibo corpora firmare juſſit, ut ſi longior eſſet pugna viribus ſufficerent. Ubi omnia dicta factaque ſunt quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

a Quod ubi Annibali nunciatum eſt: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoſte res eſt, qui nec bonam nec malam ferre fortunam poteſt. ſeu vicit, ferociter inſtat victis: ſeu victus eſt, inſtaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere juſſit, & copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto quam pridie acrius eſt: Pœnis ad obtinendum heſternum decus adnitentibus; Romanis ad demendam ignominiam. Siniſtra ala ab Romanis & cohortes, quæ amiſerant ſigna, in prima acie pugnabant, & legio viceſima ab dextro cornu inſtructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus mediam aciem hortator teſtiſque præſens firmabat. Ab Annibale Hiſpani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna eſſet, Annibal elephantos in primam aciem induci juſſit, ſi quem injicere ea res tumultum ac pavorem poſſet. Et primo turbarunt ſigna ordineſque, & partim occultatis, partim diſſipatis terrore qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiuſque fuga manaſſet, ni Cn. Decimus Flavius tribunus militum ſigno arrepto, primi haſtati manipulum ejus ſigni ſe ſequi juſſiſſet. duxit ubi maxime tumultum conglobatæ belluæ faciebant: pilaque in eas conjici juſſit. Hæſere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba: ſed ut non omnes vulnerati ſunt, ita in quorum tergis infixa ſtetere pila, ut eſt genus anceps, in fugam verſi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, ſed pro ſe quiſque miles, qui modo aſſequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in ſuos belluæ, tantoque majorem ſtragem edere, quam inter hoſtes ediderant, quanto acrius pavor conſternatas agit, quam inſidentis magiſtri imperio reguntur. In perturbatam tranſcurſu belluarum aciem ſigna inferunt Romani pedites: & haud magno certamine diſſipatos, trepidanteſque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis ſequendi eſt factus, quam in caſtra paventes compulſi ſunt. nam ſuper alia quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti forte duo in ipſa porta corruerant, coactique erant milites per foſſam vallumque ruere in caſtra. Ibi maxima hoſtium cædes facta. Cæſa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme & ſeptingenti de duabus legionibus, & ſociorum ſupra M CCC. occiſi: vulnerati permulti civium, ſociorumque. Annibal nocte proxima caſtra movit. Cupientem inſequi Marcellum prohibuit multitudo ſauciorum. Speculatores, qui ſequerentur agmen miſſi poſtero die retulerunt Brutios Annibalem petere.

b Iiſdem ferme diebus & ad Q. Fulvium conſulem Hirpini, & Lucani, & Volſcentes, traditis præſidiis Annibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt ſeſe: clementerque à conſule cum verborum tantum caſtigatione ob errorem præteritum accepti. Et Brutiis ſimilis ſpes veniæ facta eſt, cum ab iis Vibius & Pactius fratres, longe nobiliſſimi gentis ejus, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes veniſſent. Q. Fabius conſul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, & cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipſis faucibus portus poſuit caſtra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum: partim tormentis & ſaxis, omnique miſſilium telorum genere inſtruit: onerarias quoque, non eas ſolum quæ remis agerentur, ut alii machinas ſcalaſque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium

a Cap. XIV.

b Cap. XV.

nium propugnatores. Eæ naves ab aperto mari ut urbem aggrederentur, inſtructæ paratæque ſunt. Et erat liberum mare, claſſe Punica, cum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram tranſmiſſa. In Brutiis interim Cauloniæ oppugnatores ſub adventum Annibalis ne opprimerentur, in tumulum à præſenti impetu tutum, ad cætera inopem, conceſſere. Fabium Tarentum obſidentem leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præſidium Brutiorum datum ab Annibale Tarentini habebant. ejus præſidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii conſulis erat. Is certior literis ſororis factus de nova conſuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, ſpem nactus per ſororem quolibet impelli amantem poſſe, quid ſperaret, ad conſulem detulit. Quæ cum haud vana cogitatio viſa eſſet, perfuga juſſus Tarentum tranſire, ac per ſororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein ſatis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem cuſtodiæ loci, cui præpoſitus erat. Ubi & ratio agendæ rei, & tempus convenit, miles nocte per intervalla ſtationum clam ex urbe emiſſus, ea, quæ acta erant, quæque ut agerentur convenerant, ad conſulem refert. Fabius vigilia prima dato ſigno iis qui in arce erant, quique cuſtodiam portus habebant, ipſe circuito portu ab regione urbis in orientem verſa occultus conſedit. Canere inde tubæ ſimul ab arce, & à portu, & à navibus, quæ aperto mari appulſæ erant: clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de induſtria ortus. Conſul interim ſilentio continebat ſuos. Igitur Democrates, qui præfectus antea claſſis fuerat, forte illi loco præpoſitus, poſtquam quieta omnia circa ſe vidit, alias partes eo tumultu perſonare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem ſuam conſul aliquam vim faceret, ac ſigna inferret, præſidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat ſonus, traducit. Fabius cum ex temporis ſpatio, & ex ſilentio ipſo (quod ubi paulo ante ſtrepebant excitantes vocanteſque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas cuſtodias ſenſiſſet, ferri ſcalas ad eam partem muri, qua Brutiorum cohortem præſidium agitare proditionis conciliator nunciaverat, jubet. Ea primum captus eſt murus, adjuvantibus recipientibuſque Brutiis, & tranſcenſum in urbem eſt: deinde proxima refracta porta, ut frequenti agmine ſigna inferrentur. Tum clamore ſublato ſub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt: omneſque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in ſe convertunt.

a Prælium in aditu fori majore impetu, quam perſeverantia commiſſum eſt, non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum conjectis, prius pene quam conſererent manus, terga dederunt, dilapſique per nota urbis itinera in ſuas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates, fortiter pugnantes cecidere. Philomenes qui proditionis ad Annibalem auctor fuerat, cum citato equo ex prælio avectus eſſet, vacuus paulo poſt equus erranſque per urbem cognitus, corpus nuſquam inventum eſt. creditum vulgo eſt, in puteum apertum ex equo præcipitaſſe. Carthalonem autem præfectum Punici præſidii, cum commemoratione paterni hoſpitii poſitis armis venientem ad conſulem miles obvius obtruncat. Alii alios paſſim ſine diſcrimine armatos inermeſque cædunt, Carthaginienſes Tarentinoſque pariter. Brutii quoque multi paſſim interfecti, ſeu per errorem, ſeu vetere in eos inſito odio, ſeu ad proditionis famam, ut vi potius atque armis captum Tarentum, videretur, extinguendam. Tum à cæde ad diripiendam urbem diſcurſum. Triginta millia ſervilium capitum dicuntur capta, ingens argenti vis facti ſignatique, auri LXXXVII. millia pondo, ſigna tabulæque, prope ut Syracuſarum ornamenta æquarent. Sed majore animo generis ejus præda abſtinuit Fabius, quam Marcellus: qui interroganti ſcribæ quid fieri de ſignis vellet (ingentis magnitudinis dii ſunt, ſuo quiſque habitu in modum pugnantium formati) deos iratos Tarentinis relinqui juſſit. Murus inde qui urbem ab arce dirimebat, dirutus eſt ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal iis qui Cauloniam obſidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti dies nocteſque curſim agmine acto, cum feſtinans ad opem ferendam, captam urbem audiſſet: *Et Romani*, inquit, *ſuum Annibalem habent, eadem, qua ceperamus arte Tarentum amiſimus*. Ne tamen fugientis modo convertiſſe agmen videretur, quo conſtiterat loco, quinque millia ferme ab urbe

a Cap. XVI.

urbe poſuit caſtra. ibi paucos moratus dies, Metapontum ſeſe recepit. Inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab conſule accepturos, impunita priora fore, ſi Metapontum ei cum præſidio Punico prodiſſent. Fabius vera quæ afferrent eſſe ratus, diem qua acceſſurus eſſet Metapontum, conſtituit: literaſque ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatæ ſunt. Enimvero lætus ſucceſſu fraudis, ſi ne Fabius quidem dolo invictus eſſet, haud procul Metaponto inſidias ponit. Fabio auſpicanti prius quam egrederetur ab Tarento, aves ſemel atque iterum non addixerunt. hoſtia quoque cæſa conſulenti deos, aruſpex cavendum à fraude hoſtili, & ab inſidiis prædixit. Metapontini poſtquam ad conſtitutam non venerat diem, remiſſi ut cunctantem hortarentur, repente comprehenſi metu gravioris quæſtionis detegunt inſidias.

a Æſtatis ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hiſpania cum hyemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis, partim remiſſione obſidum captivorumque abſumpſiſſet, Edeſco ad eum, clarus inter duces Hiſpanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos, ſed præter eam cauſam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hiſpaniam omnem averterat ad Romanum à Punico imperio, traxit eum. Eadem cauſa Indibili Mandonioque fuit. haud dubie omnis Hiſpaniæ principibus, cum omni popularium manu relicto Aſdrubale, ſecedendi in imminentes caſtris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos eſſet. Aſdrubal cum hoſtium res tacitis augeſcere incrementis cerneret, ſuas imminui, ac fore, ut niſi audendo aliquid moveret, qua cepiſſent, ruerent: dimicare quam primum ſtatuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, cum à ſpe, quam ſucceſſus rerum augebat: tum quod prius quam jungerentur hoſtium exercitus, cum uno dimicare duce, exercituque, quam ſimul cum univerſis malebat. Cæterum etiam ſi cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam cum videret nullum eſſe navium uſum, quia vacua omnis Hiſpaniæ ora claſſibus Punicis erat, ſubductis navibus Tarracone, navales ſocios terreſtribus copiis addidit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine: & quæ poſt captam eam fecerat, tanto opificum numero incluſo. Cum iis Scipio veris principio ab Tarracone egreſſus (jam enim & Lælius redierat ab Roma, ſine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hoſtem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujuſque populi fines tranſiret, proſequentibus excipientibuſque ſociis, Indibilis & Mandonius cum ſuis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus ſtolide incauteque, ſed potius cum verecunda gravitate: propiorque excuſanti tranſitionem ut neceſſariam, quam glorianti ea velut ad primam occaſionem rapta. Scire enim ſe, transfugæ nomen execrabile veteribus ſociis, novis ſuſpectum eſſe. neque eum ſe reprehendere morem hominum, ſi tamen anceps odium cauſa, non nomen faciat. Merita inde ſua in duces Carthaginienſes commemoravit: avaritiam contra eorum, ſuperbiamque, & omnis generis injurias in ſe atque populares. Itaque corpus duntaxat ſuum ad id tempus apud eos fuiſſe: animum jampridem ibi eſſe, ubi jus ac fas crederet coli. ad deos quoque confugere ſupplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati: ſe id Scipionem orare, ut tranſitio ſibi nec fraudi apud eum, nec honori ſit. quales ex ea die experiundo cognoverit, perinde operæ eorum precium faciat. Ita prorſus reſpondet facturum Romanus, nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint ſocietatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani ſanctum eſſet. Productæ deinde in conſpectum ejus conjuges, liberique lacrymantibus gaudio redduntur: atque eo die in hoſpitium abducti. Poſtero die fœdere accepta fides, dimiſſique ad copias adducendas. Iiſdem deinde in caſtris tendebant, donec ducibus iis ad hoſtem perventum eſt.

b Proximus Carthaginienſium exercitus Aſdrubalis prope urbem Beculam erat. pro caſtris equitum ſtationes habebat. In eas velites, anteſignanique, & qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priuſquam caſtris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum eſſet. In caſtra trepida fuga compulſi equites ſunt, ſignaque Romana portis prope ipſis illata. Atque illo quidem die irritatis tantum ad certamen animis, caſtra Romani poſuerunt. Nocte Aſdrubal in tumulum copias recepit, plano campo in ſummo patentem: fluvius

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII.

fluvius ab tergo, ante, circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. ſuberat & altera inferior ſummiſſa faſtigio planicies, eam quoque altera crepido haud facilior in aſcenſum ambibat. In hunc inferiorem campum poſtero die Aſdrubal, poſtquam ſtantem pro caſtris hoſtium aciem vidit: equites Numidas, leviumque armorum Baleares, & Afros demiſit. Scipio circumvectus ordines ſignaque, oſtendebat hoſtem. præ damnata ſpe æquo dimicandi campo, captantem tumulos loci fiducia, non virtutis aut armorum ſtare in conſpectu, ſed altiora mœnia habuiſſe Carthaginem, quæ tranſcendiſſet miles Romanus, nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obſtitiſſe ſuis. ad id fore altitudines, quas cepiſſent, hoſtibus, ut per præcipitia & prærupta ſalientes fugerent: eam quoque ſe illis fugam clauſurum. Cohorteſque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam defertur amnis, jubet: alteram viam inſidere, quæ ab urbe, per tumuli obliqua in agros ferret. ipſe expeditos, qui pridie ſtationes hoſtium pepulerant, ad levem armaturam infimo ſtantem ſupercilio ducit. Per aſpreta primum, nihil aliud quam via impediti iêre: deinde ſub jactum venerunt telorum, primo omnis generis vis ingens effuſa eſt in eos. ipſi contra ſaxa, quæ locus ſtrata paſſim omnia ferme miſſilia præbet, ingerere: non milites ſolum, ſed etiam turba colonûm immiſta armatis. Cæterum quanquam aſcenſus difficilis erat, & prope obruebantur telis ſaxiſque, aſſuetudine tamen ſuccedendi muros & pertinacia animi ſubierunt primi. Qui ſimul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo conſiſterent gradu, levem & concurſatorem hoſtem, atque intervallo tutum cum procul miſſilibus pugna eluditur, inſtabilem eundem ad cominus conferendas manus, expulerunt loco: & cæde magna in aciem altiori ſuperſtantem tumulo impegêre. inde Scipio juſſis adverſus mediam evadere aciem victoribus, cæteras copias cum Lælio dividit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris aſcenſus viam inveniret, jubet. ipſe ab læva circuitu haud magno in tranſverſos hoſtes incurrit. inde primo turbata acies eſt, dum ad circumſonantem undique clamorem flectere cornua, & obvertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius ſubiit, & dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata primo acies, locuſque ad evadendum & mediis datus eſt: qui per tam iniquum locum ſtantibus integris ordinibus elephantiſque ante ſigna locatis, nunquam evaſiſſent. Cum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incurrerat, maxime in nuda hoſtium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. nam & ſtationes utrinque Romanæ, dextra lævaque inſederant vias, & portam caſtrorum ducis principumque fuga clauſerat, addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hoſtes timebant. Cæſa igitur ad octo millia hominum.

a Aſdrubal jam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantiſque præmiſſis, quamplurimos poterat de fuga excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio caſtris hoſtium potius, cum præter libera capita omnem prædam militibus conceſſiſſet, in recenſendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis Hiſpanos ſine precio omnes domum demiſit: Afros vendere quæſtorem juſſit. Circumfuſa inde multitudo Hiſpanorum & ante deditorum, regem cum ingenti conſenſu appellavit. Tum Scipio ſilentio per præconem facto, ſibi maximum nomen imperatoris eſſe dixit, quo ſe milites ſui appellaſſent, regium nomen alibi magnum, Romæ intolerandum eſſe, regalem animum in ſe eſſe. ſi id in hominis ingenio ampliſſimum ducerent, tacite judicarent, vocis uſurpatione abſtinerent. Senſere etiam barbari magnitudinem animi, cujus miraculo nominis alii mortales ſtuperent, id ex tam alto faſtigio aſpernantis. Dona inde regulis principibuſque Hiſpanorum diviſa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem juſſit. Cum Afros venderet juſſu imperatoris quæſtor, puerum adultum inter eos forma inſigni, cum audiſſet regii generis eſſe, ad Scipionem miſit: quem cum percunctaretur Scipio, quis, & cujas, & cur id ætatis in caſtris fuiſſet? Numidam ſe lachrymans eſſe ait, Maſſivam populares vocare. orbum à patre relictum apud maternum avum Galam regem Numidarum educatum, cum avunculo Maſaniſſa, qui nuper cum equitatu ſubſidio Carthaginienſibus veniſſet, in Hiſpaniam trajeciſſe, prohibitum propter ætatem à Maſaniſſa, nunquam ante prælium iniiſſe. eo die ſe, quo pugnatum cum Romanis eſſet, inſcio avunculo clam armis equoque ſumpto in aciem exiſſe: ibi prolapſo equo effuſum in præceps, captum ab Romanis eſſe. Scipio cum aſſervari Numi-

a Cap. XIX.

Numidam juſſiſſet, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. Inde cum ſe in prætorium recepiſſet, vocatum eum interrogat, velletne ad Maſſaniſſam reverti? Cum effuſus gaudio lachrymis, cupere vero diceret, tum pueto annulum aureum, tunicam lato clavo cum Hiſpano ſagulo & aurea fibula, equumque ornatum donat, juſſiſque proſequi quoad vellet equitibus, dimiſit.

a De bello inde conſilium habitum, & auctoribus quibuſdam ut confeſtim Aſdrubalem proſequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Aſdrubal cum eo jungerent copias, præſidio tantum ad inſidendum Pyrenæum miſſo, ipſe reliquum æſtatis recipiendis in fidem Hiſpaniæ populis abſumpſit. Pauci poſt prælium factum ad Bætulam diebus, cum Scipio rediens jam Tarraconem, ſaltu Caſtulonenſi exceſſiſſet: Aſdrubal Giſgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hiſpania ad Aſdrubalem venere, ſerum poſt male geſtam rem auxilium, conſilio in cætera exequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus quid in cujuſque provinciæ regione animorum Hiſpanis eſſet, unus Aſdrubal Giſgonis ultimam Hiſpaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum eſſe, eoque Carthaginienſibus ſatis fidam cenſebat. Inter Aſdrubalem alterum & Magonem conſtabat, beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque eſſe: nec tranſitionis finem antè fore, quam omnes Hiſpani milites aut in ultima Hiſpaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque etiamſi ſenatus Carthaginienſium non cenſuiſſet, eundum tamen Aſdrubali fuiſſe in Italiam, ubi belli caput & rerum ſumma eſſet, ſimul ut Hiſpanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hiſpania abduceret, exercitum ejus cum tranſitionibus, tum adverſo prælio imminutum, Hiſpanis repleri militibus. Et Magonem Aſdrubali Giſgonis filio tradito exercitu, ipſum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares trajicere. Aſdrubalem Giſgonis cum exercitu penitus in Luſitaniam abire, nec cum Romano manus conſerere. Maſſaniſſæ ex omni equitatu quod roboris eſſet, tria millia equitum expleri, eumque vagum per citeriorem Hiſpaniam ſociis opem ferre, hoſtium oppida atque agros populari. His decretis, ad exequenda quæ ſtatuerant duces digreſſi. Hæc eo anno in Hiſpania acta. Romæ fama Scipionis indies creſcere. Fabio Tarentum captum aſtu magis quam virtute, gloriæ tamen eſſe. Fulvii ſeneſcere fama. Marcellus etiam adverſo rumore eſſe, ſuper quam quod primò male pugnaverat, quia vagante per Italiam Annibale, media æſtate Venuſiam in tecta milites abduxiſſet. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam à prima pugna, quæ adverſa fuerat, aſſiduis concionibus infamem inviſumque plebi Claudium fecerat, & jam de imperio abrogando ejus agebat: cum tamen neceſſarii Claudii obtinuerunt, ut relicto Venuſiæ legato, Marcellus Romam veniret, ad purganda ea quæ inimici objicerent, nec de imperio ejus abrogando abſente ipſo ageretur. Forte ſub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fulvius conſul comitiorum cauſa Romam venit.

b Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio eſt, ingenti concurſu plebiſque & omnium ordinum. Accuſavit tribunus plebis non Marcellum modo, ſed omnem nobilitatem. Fraude eorum & cunctatione fieri, ut Annibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit. habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum. bis cæſum exercitum ejus, æſtiva Venuſiæ ſub tectis agere. Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum ſuarum, ut non rogatio ſolum de imperio ejus abrogando antiquaretur, ſed poſtero die conſulem eum ingenti conſenſu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quintius Criſpinus, qui tum prætor erat. Poſtero die prætores creati P. Licinius Craſſus Dives, Pont. max. P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæſar, & Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipſorum diebus ſolicita civitas de Hetruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius ſcripſerat, qui eam provinciam proprætor obtinebat. Itaque confeſtim eo miſſus Marcellus conſul deſignatus, qui rem inſpiceret, ac ſi digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Hetruriam transferret. Eo metu compreſſi Hetruſci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus ſuis, reſponſum ab ſenatu eſt, ut redirent, cum Fabius conſul Romam veniſſet. Ludi & Romani & plebeji eo anno in ſingulos dies inſtaurati. Ædiles curules fuere L. Corn. Caud. & Servius Sulpi-

a Cap. XX.

b Cap. XXI.

Sulpicius Galba: plebeji, C. Serv. & Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuiſſe, aut ædilem eſſe, quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occiſum à Boiis circa Mutinam eſſe, opinio per decem annos fuerat, vivere atque in hoſtium poteſtate eſſe ſatis conſtabat.

a Undecimo anno Punici belli conſulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur conſulatus, quem vitio creatus non geſſit) & T. Quintius Criſpinus. Utrique conſulum Italia decreta provincia eſt, & duo conſulum prioris anni exercitus: tertius tum erat Venuſiæ, cui M. Marcellus præfuerat, ita ut ex tribus eligerent duos quos vellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum & Salentini provincia evenliſſet. Cæteræ provinciæ ita diviſæ prætoribus, Publio Licinio Varo urbana. Publio Licinio Craſſo Pont. max. peregrina, & quo ſenatus cenſuiſſet: Sex. Julio Cæſari Sicilia: Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum eſt Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quintii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum & C. Hoſtilio Tubulo eſt, ut proprætor in Hetruriam ad duas legiones ſuccederet C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni eſt, ut proprætor Galliam eandem provinciam cum iiſdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuiſſet. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeo decretum ab ſenatu, latumque de prorogando imperio ad populum eſt, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præſidium provinciæ quinquaginta longæ naves, quas P. Scipio ex Hiſpania miſiſſet. Et P. Scipioni, & M. Syllano ſuæ Hiſpaniæ, ſuique exercitus in annum decreti. Scipio ex octuaginta navibus, quas aut ſecum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam tranſmittere juſſus: quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine eſſe: CC. navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita diviſa res eſt, Sex. Cæſari exercitus Cannenſis eſt datus: M. Valerius Lævinus (ei quoque enim in annum prorogatum imperium eſt) claſſem quæ ad Siciliam erat, navium LXX. obtineret, adderet eo XXX. naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant, cum ea centum navium claſſe, ſi videretur ei, prædatum in Africam trajiceret, & Pub. Sulpicio, ut eadem claſſe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium eſt. De duabus quæ ad urbem Romam fuerant legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus eſſet, ut ſcriberent, conſulibus permiſſum. Una & viginti legionibus eo anno defenſum imperium Romanum eſt. Et Publio Licinio Varo prætori urbano negotium datum, ut naves longas XXX. veteres reficeret, quæ Hoſtiæ erant, & viginti novas naves ſociis navalibus compleret, ut quinquaginta navium claſſe oram maris vicinam urbi Romæ tueri poſſet. C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, niſi cum ſucceſſor veniſſet. Idem & Tubulo imperatum, ut inde præcipue caveret ne qua nova conſilia orirentur.

b Prætores in provincias profecti. Conſules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. Ex Campania nunciata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ & Martis, & ſepulchra aliquot de cœlo tacta, cum iis (adeo minimis etiam rebus prava religio inſerit deos) mures in æde Jovis aurum roſiſſe: Caſſini examen apum ingens in foro conſediſſe: & Hoſtiæ murum, portamque de cœlo tactam: Cære vulturium volaſſe in ædem Jovis: Vulſiniis ſanguine lacum manaſſe. Horum prodigiorum cauſa diem unum ſupplicatio fuit. Per dies aliquot hoſtiæ majores ſine litatione cæſæ, diuque non impetrata pax deûm, in capita conſulum, republ. incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares Q. Fulvio, Ap. Claudio Coſſ. à P. Cornelio Sulla prætore urbis primum facti erant. inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: ſed id unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno peſtilentia gravis incidit in urbem agroſque, quæ tamen magis in longos morbos quam in perniciales evaſit. Ejus peſtilentiæ cauſa & ſupplicatum per compita tota urbe eſt, & P. Licinius Varus prætor urbanus legem ferre ad populum juſſus, ut hi ludi in perpetuum in ſtatam diem voverentur. Itaque ipſe primus ita vovit, fecitque ad III. Nonas Quintiles, is dies inde ſolennis ſervatus.

c De Arretinis & fama indies gravior, & cura creſcere patribus. Itaque C. Hoſtilio ſcriptum eſt, ne differret obſides ab Arretinis accipere, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius

a Cap. XXII. *b Cap.* XXIII. *c Cap.* XXIV.

tius Varro cum imperio miſſus : qui ut advenit, extemplo Hoſtilius legionem unam, quæ ante urbem caſtra habebat, ſigna in urbem ferre juſſit, præſidiaque locis idoneis diſpoſuit. tum in foro citatis ſenatoribus obſides imperavit. Cum ſenatus biduum ad conſiderandum peteret tempus, aut ipſos extemplo dare, aut ſe poſtero die ſenatorum omnes liberos ſumpturum, edixit: inde portas cuſtodire juſſit tribunos militum, præfectoſque ſocium & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id ſegnius negligentiuſque factum, ſeptem principes ſenatus, priuſquam cuſtodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaſerunt. Poſtero die luce prima cum ſenatus in forum citari cœptus eſſet, deſiderati que bonaque eorum venierunt. à cæteris ſenatoribus C X X. obſides liberi ipſorum accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia ſuſpectiora, quam ante fuerant, in ſenatu fecit. Itaque tanquam imminente Hetruſco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere juſſus ipſe C. Terentius, eamque habere in præſidio urbis. C. Hoſtilium cum cætero exercitu placuit totam provinciam peragrare, & cavere ne qua occaſio novare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magiſtratus popoſciſſet, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidiſſe, ipſe alias claves omnibus portis impoſuit, cavitque cum cura, ut omnia in poteſtate ſua eſſent. Hoſtilium intentius monuit, ut in eo ſpem non moturos quicquam Hetruſcos poneret, ſi ne quid movere poſſent, præcaviſſet.

a De Tarentinis inde magna contentione in ſenatu actum coram Fabio, defendente ipſo quos ceperat armis, aliis infenſis, & pleriſque æquantibus eos Campanorum noxæ, peneque, S. C. in ſententiam M. Acilii factum eſt, ut oppidum præſidio cuſtodiretur, Tarentinique omnes intra mœnia continerentur: res integra poſtea referretur, cum tranquillior ſtatus Italiæ eſſet. Et de M. Livio præfecto arcis Tarentinæ haud minore certamine actum eſt, aliis ſententiis notantibus præfectum, quod ejus ſocordia Tarentum proditum hoſti eſſet: aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus eſſet, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret, mediis ad cenſores, non ad ſenatum cognitionem de eo pertinere dicentibus. cujus ſententiæ & Fabius fuit. adjecit tamen fateri ſe opera Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgo in ſenatu jactaſſent. neque enim recipiendum fuiſſe, niſi amiſſum foret. Conſulum alter T. Quintius Criſpinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum ſupplemento in Lucanos eſt profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. in quibus, quod cum bello Gallico ad Claſtidium ædem Honori & Virtuti voviſſet, dedicatio ejus à pontificibus impediebatur: quod negabant unam cellam amplius quam uni deo rite dedicari: quia ſi de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum eſſet, difficilis procuratio foret: quod utri deo divina res fieret, ſciri non poſſet. neque enim duobus, niſi certis deis rite una hoſtia fieri. Ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipſo ædes eæ dedicatæ ſunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venuſtæ reliquerat, cum ſupplemento proficiſcitur. Locros in Brutiis Criſpinus oppugnare conatus, quia magnam famam attuliſſe Fabio Tarentum ferebatur. omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia acceſſierat: & naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omiſſa oppugnatio eſt, quia Lacinium Annibal admoverat copias: & collegam eduxiſſe jam à Venuſta exercitum fama erat cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Brutiis reditum, & inter Venuſiam Bruriamque minus trium millium paſſuum intervallo conſules binis caſtris conſederant. In eandem regionem & Annibal rediit, averſo ab Locris bello. Ibi conſules ambo ingenio feroces prope quotidie milites in aciem exire haud dubia ſpe, ſi duobus exercitibus conſularibus junctis commiſiſſet ſeſe hoſtis, debellari poſſe.

b Annibal quia cum Marcello bis priore anno congreſſus vicerat, victuſque erat: ut cum eodem ſi dimicandum foret, nec ſpem nec metum ex vano haberet: ita duobus conſulibus haudquaquam ſeſe parem futurum credebat. ita totus in ſuas artes verſus inſidiis locum quærebat. Lævia tamen prælia inter bina caſtra vario eventu fiebant. quibus cum extrahi æſtatem poſſe conſules crederent, nihilominus oppugnari Locros poſſe rati, L. Cincinnio, ut ex Sicilia Locros cum claſſe trajiceret, ſcribunt. Et ut ab terra quo-

a Cap. X X V.

b Cap. X X V I.

quoque oppugnati mœnia poſſent, ab Tarento partem exercitus qui in præſidio erat duci eo juſſerunt. Et ita futura per quoſdam Thurinos comperta Annibali cum eſſent, mittit ad inſidendam ab Tarento viam. Ibi ſub tumulo Petelliæ equitum duo, peditum tria millia in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani cum incidiſſent, ad duo millia armatorum cæſa, & mille & C C, ferme vivi capti. alii diſſipati fuga per agros ſaltuſque Tarentum rediere. Tumulus erat ſylveſtris inter Punica & Romana caſtra, ab neutris primò occupatus: quia Romani qualis pars ejus, quæ vergeret in hoſtium caſtra, eſſet, ignorabant. Annibal inſidiis, quam caſtris aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id miſſas aliquot Numidarum turmas medio in ſaltu condiderat, quorum interdiu nemo ab ſtatione movebatur, ne aut arma, aut ipſi procul conſpicerentur. Fremebant vulgo in caſtris Romanis, occupandum eum tumulum eſſe, & caſtellu firmandum, ne, ſi occupatus ab Annibale foret, velut in cervicibus haberent hoſtem. Movit ea res Marcellum; & collegæ: *Quin imus*, inquit, *ipſi cum equitibus paucis exploratum? ſubjecta res oculis certius dabit conſilium* Adſentiente Criſpino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus X L Fregellani, cæteri Hetruſci erant, proficiſcuntur. Secuti M. Marcellus conſulis filius, & A. Manlius, tribuni militum, ſimul & duo præfecti ſociûm, L. Arennius, & M. Aulius. Immolaſſe eo die quidam memoriæ prodidere conſulem Marcellum: & prima hoſtia cæſa, jecur ſine capite inventum: in ſecunda omnia comparuiſſe quæ aſſolent. Auctum etiam viſum in capite: nec id ſane aruſpici placuiſſe, quod ſecundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuiſſent.

a Cæterum conſulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Annibale, ut nunquam ſatis caſtra caſtris collata duceret. Tum quoque vallo egrediens ſignum dedit, ut ad locum miles eſſet paratus: ſi collis in quem ſpeculatum irent placuiſſet, vaſa colligerent, ac ſequerentur. Exiguum campi ante caſtra erat, inde in collem aperta undique & conſpecta ferebat via. Numidis ſpeculator nequaquam in ſpem tantæ rei poſitus, ſed ſi quos vagos pabuli aut lignorum cauſa longius à caſtris progreſſos poſſent excipere, ſignum dat, ut pariter ab ſuis quiſque latebris exorirentur. Non ante apparuere quibus obviis, ab jugo ipſo conſurgendum erat, quam circumire qui ab tergo intercluderent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore ſublato impetum fecere. Cum in ea valle conſules eſſent, ut neque evaderent in jugum occupatum ab hoſte, nec receptum ab tergo circumventi haberent: extrahi tamen diutius certamen pòtuiſſet, ni cœpta ab Hetruſcis fuga pavorem cæteris injeciſſet. Non tamen omiſere pugna deſerti ab Hetruſcis Fregellani, donec integri conſules hortando, ipſique ex parte pugnando rem ſuſtinebant. Sed poſtquam vulneratos ambos conſules, Marcellum etiam tranſfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipſi (perpauci autem ſupererant) cum Criſpino conſule duobus jaculis icto, & Marcello adoleſcente, ſaucio & ipſo, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum; & ex duobus præfectis ſociûm M Aulius occiſus, L. Arennius captus. & lictores conſulum quinque vivi in hoſtium poteſtatem venerunt. cæteri aut interfecti, aut cum conſule effugerunt. equites tres & XL. aut in prælio, aut in fuga ceciderunt: duodeviginti vivi capti. Tumultuatum & in caſtris fuerat, ut conſulibus irent ſubſidio: cum conſulem, & filium alterius conſulis ſaucios, exiguaſque infelicis expeditionis reliquias ad caſtra venientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miſerabilis fuit, tum quod pro ætate (major jam enim L X. annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvide ſe collegamque & prope totam rempub. in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, ſi quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exequi velim. Ut omittam alios, L. Cælius triplicem geſtæ rei ordinem edit: unam traditam fama, alteram ſcripta laudatione filii: qui rei geſtæ interfuerit: tertiam quam ipſe pro inquiſita ac ſibi comperta affert. Cæterum ita fama variat, ut tamen plerique loci ſpeculandi cauſa caſtris egreſſum, omnes inſidiis circumventum tradant.

b Annibal magnum terrorem hoſtibus morte conſulis unius, vulnere alterius, injectum eſſe ratus, ne cui deeſſet occaſioni, caſtra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus ſepelit. Criſpinus & morte collegæ, & ſuo vulnere territus, ſilentio inſequentis noctis profectus, quos proximos na-

ctus

a Cap. XXVII.

b Cap. XXVIII.

ctus eſt montes, in iis loco alto & tuto undique caſtra poſuit. Ibi duo duces ſagaciter moti ſunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem: Annulo Marcelli ſimul cum corpore Annibal potitus erat. ejus ſigni errore ne qui dolus necteretur à Pœno, metuens Criſpinus circa civitates proximas miſerat nuncios occiſum collegam eſſe, annuloque ejus hoſtem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compoſitis. Paulò ante hic nuncius conſulis Salapiam venerat, quam literæ ab Annibale allatæ ſunt, Marcelli nomine compoſitæ: ſe nocte quæ diem illum ſecutura eſſet, Salapiam venturum. parati milites eſſent, qui in præſidio erant, ſi quo opera eorum opus eſſet. Senſere Salapiani fraudem: & ab ira non defectionis modo, ſed etjam equitum interfectorum rati occaſionem ſupplicii peti, remiſſo retro nuncio (perfuga autem Romanus erat) ut ſine arbitrio milites quæ vellent agerent, oppidanos per muros urbiſque opportuna loca in ſtationibus diſponunt: cuſtodia, vigiliaſque in eam noctem intentius inſtruunt: circa portam qua venturum hoſtem rebantur, quod roboris in præſidio erat, opponunt. Annibal quarta vigilia ferme ad urbem acceſſit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ii, ubi ad portam eſt ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles: aperirique portam jubent: conſulem adeſſe. Vigiles velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri. porta cataracta dejecta clauſa erat, eam partim vectibus levant, partim funibus ſubducunt in tantum altitudinis, ut ſubire recti poſſent. vixdum ſatis patebat iter, cum perfugæ certatim ruunt per portam: & cum ſexcenti ferme intraſſent, remiſſo fune, quo ſuſpenſa erat cataracta, magno ſonitu cecidit. Salapiani, alii perfugas negligenter ex itinere ſuſpenſa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii è turribus portæ muriſque ſaxis, ſudibus, pilis abſterrent hoſtem. Ita inde Annibal ſuamet ipſe fraude captus abiit: profectuſque ad Locrorum ſolvendam obſidionem, quam L. Cincius ſumma vi, operibus, tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto oppugnabat. Magoni jam haud ferme fidenti retenturum defenſurumque ſe urbem, prima ſpes morte nunciata Marcelli affulſit: ſecutus inde nuncius, Annibalem Numidarum equitatu præmiſſo, ipſum quantum accelerare poſſet, cum peditum agmine ſequi. Itaque ubi primum Numidas edito è ſpeculis ſigno adventare ſenſit, & ipſe patefacta repente porta ferox in hoſtes erumpit. Et primo, magis quia improviſo id fecerat, quam quod par viribus eſſet, anceps certamen erat: deinde ut ſupervenere Numidæ, tantus pavor Romanis eſt injectus, ut paſſim ad mare ac naves fugerent, relictis operibus machiniſque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Annibalis ſoluta Locrorum obſidio eſt.

a Criſpinus poſtquam in Brutios profectum Annibalem ſenſit, exercitum cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum mil. Venuſiam abducere juſſit. ipſe cum legionibus ſuis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ ſcripſit, quantoque ipſe in diſcrimine eſſet. Se comitiorum cauſa non poſſe Romam venire: quia nec viæ laborem paſſurus videretur, & de Tarento ſolicitus eſſet, ne ex Brutiis Annibal eo converteret agmen, legatos opus eſſe ad ſe mitti viros prudentes, cum quibus quæ vellet, de republica loqueretur. Hæ literæ recitatæ, & luctum magnum morte alterius conſulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venuſianum miſerunt: & ad conſulem tres legati miſſi, Sex. Julius Cæſar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentius, cum paucis ante diebus ex Sicilia rediſſet. Hi nunciare conſuli juſſi, ut ſi ad comitia ipſe Romam venire non poſſet, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum cauſa: ſi conſul Tarentum profectus eſſet, Q. Claudium Pr. placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas ſociorum urbes tueri poſſet. Eadem æſtate M. Valerius cum claſſe centum navium ex Sicilia in Africam tranſmiſit: & ad Clupeam urbem exſcenſione facta, agrum late nullo ferme obvio armato vaſtabat. inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, claſſem Punicam adventare. L X X X. erant & tres naves. Cum iis haud procul Clupea proſpere pugnat Romanus. Decem & octo navibus captis, fugatis aliis cum magna terreſtri navalique præda Lilybæum rediit. Eadem æſtate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit, quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat: & Ætoli navibus per fretum quod Naupactum & Patras interfluit (Rhion incolæ vocant) exer-

a Cap. X X I X.

citu trajecto, depopulati etant. Attalum quoque regem Aſiæ, quia Ætoli ſummum gentis ſuæ magiſtrarum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

a Ob hæc Philippo in Græciam deſcendenti ad Lamiam urbem Ætoli duce Phyſia, qui prætor in eum annum cum abſente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia ſecum & mille ferme ex Romana claſſe à P. Sulpicio miſſos. Adverſus hunc ducem, atque has copias Philippus bis proſpero eventu pugnavit, multos ad modum hoſtium utraque pugna occidit. Inde cum Ætoli metu compulſi Lamiæ urbis mœnibus tenerent ſeſe, Philippus ad Phaleram exercitum reduxit. In Maliaeo ſinu is locus eſt, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutaſque circa ſtationes, & aliam opportunitatem maritimam terreſtremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo Rhodiiſque & Athenienſibus & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus, quam pro ingenils Græcorum gentis, quam ne Philippus regnumque ejus grave libertati futurum, rebus Græciæ immiſceretur. De pace dilata conſultatio eſt in concilium Achæorum, concilioque ei & locus, & dies certa indicta. interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Theſſaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem claſſe Eubœam petiturum audierat, portubus & littorum appulſu arceret. Inde præſidio adverſus Attalum, ſi forte interim trajeciſſet: profectus ipſe cum paucis equitum, leviſque armaturæ Argos. Ibi curatione Heræorum Nemeorumque ſuffragiis populi ad eum delata, quia ſe Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt: Heræis peractis, ab ipſo ludicro extemplo Rhium profectus eſt ad indictum multo ante ſociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne cauſa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam eſſet. Sed ea omnia vix dum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere: poſtquam & Attalum Æginam veniſſe, & Romanam claſſem ſtare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phaleram egerant de pace: primum queſti ſunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: poſtremo negarunt dirimi bellum poſſe, niſi Meſſeniis Achæi Pylum redderent. Sationis reſtitueretur Athamanis, Sceidlleto & Pleurato Parthini. Id vero indignum ratus Philippus, victos victori ſibi ultro conditiones ferre, nec antea quidem ſe aut de pace audiſſe, aut inducias pepigiſſe dixit, ſpem ullam habentem quieturos Ætolos: ſed ut omnes ſocios teſtes haberet, ſe pacis, illos belli cauſam quæſiſſe. Ita infecta pace concilium dimiſit, quatuor millibus armatorum relictis ad præſidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis, quas ſi adjeciſſet miſſæ nuper ad ſe claſſis Carthaginienſium, & ex Bithynia ab rege Pruſia venientibus navibus, ſtatuerat navali prælio laceſſere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris: ipſe ab eo concilio Argos regreſſus; jam enim Nemeorũ appetebat tempus, quæ celebrari volebat præſentia ſua.

b Occupato rege apparatu ludorum, & per dies feſtos licentius quam inter belli tempora remittente animum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus claſſem appulit inter Sicyoniam & Corinthum, agrumque nobiliſſimæ fertilitatis effuſe vaſtavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimq; cum equitatu profectus, juſſis ſubſequi peditibus, palatos paſſim per agros, graveſque præda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit ad naves. Claſſis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus ludorum quoque qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque de Romanis tum victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti celebrari feſti dies. eo magis etiam, quod populariter dempto capitis inſigni, purpura atque alio regio habitu, æquaverat cæteris ſe in ſpeciem, quo nihil gratius eſt civitatibus liberis. Præbuiſſetque haud dubiam eo facto ſpem libertatis, niſi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effeciſſet. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritimas domos dies noctesque, & ſubmittendo ſe in privatum faſtigium, quo minus ſuſpectus, eo ſolutior erat: & libertatem cum aliis vanam oſtendiſſet, totam in ſuam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, ſed vim etiam flagitiis adhibebat: periculoſumque & viris & parentibus erat, moram incommoda ſeveritate libidini

a Cap. XXX.

b Cap. XXXI.

libidiri regiæ feciſſe. unl etiam principi Achæorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac ſpe regiarum nuptiarum in Macedoniam aſportata fuerat. Per hæc flagitia ſolenni Nemeorum peracto, pauciſque addita diebus, Dymas eſt profectus ad præſidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum ſumma Imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere, & Eleorum accenſi odio, quod à cæteris Achæis diſſentirent: & infenſi Ætolis, quos Romanum quoque adverſus ſe moviſſe bellum credebant. Profecti à Dymis conjuncto exercitu tranſeunt Lariſſum amnem, qui Eleum agrum ab Dymeo dirimit.

a Primum diem, quo fines hoſtium ingreſſi ſunt, populando abſumpſerunt. Poſtero die acie inſtructa ad urbem acceſſerunt. præmiſſis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excurſiones genus laceſſerent Ætolorum. Ignorabant Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenem trajeciſſe: & expoſitis in terram quatuor millibus armatorum ſilentio noctis, ne conſpici agmen poſſet, intraſſe Elim. Itaque Improviſa res ingentem injecit terrorem: poſtquam Inter Ætolos Eleoſque Romana ſigna atque arma cognovere. Et primo recipere ſuos voluerat rex: dein contracto jam inter Ætolos & Triballos (Illyriorum id genus eſt) certamine, cum urgeri videret ſuos, & ipſe rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus cum prolapſum per caput regem effudiſſet, atrox pugna utrinque accenſa eſt, & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Inſignis & ipſius pugna fuit, cum pedes inter equites coactus eſſet prælium inire. delnde cum jam impar certamen eſſet, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab ſuis, atque alteri equo injectus fugit. Eo die caſtra quinque millia paſſuum ab urbe Eleorum poſuit. poſtero die omnes copias ad propinquum Eleorum caſtellum (Pyrgum vocant) duxit, quo agreſtium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulſam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo ſtatim terrore adveniens cepit: compenſaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam, captivoſque (fuerunt autem quatuor millia hominum, pecorumque omnis generis ad viginti millia) nuncius ex Macedonia venit, Eropum quendam corrupto arcis præſidiique præfecto, Lychnydum cepiſſe, tenere & Daſſaretiorum quoſdam vicos, & Dardanos etiam concire. Omiſſo igitur Achaico atque Ætolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphante ducibus ad præſidium ſociorum, profectus ab Dymis per Achajam Bœotiamque & Bebœidem, decimis caſtris Demetriadem In Theſſaliam pervenit.

b Ibi alii majorem afferentes tumultum nuncii occurrunt: Dardanos in Macedoniam effuſos Oreſtidem jam tenere, ac deſcendiſſe In Æſtræum campum, ſamamque inter barbaros celebrem eſſe, Philippum occiſum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sycionem pugnavit, In arborem illatus impetu equi, ad eminentem tamum cornu alterum galeæ perfregit. id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdiletum, cui notum erat inſigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Poſt profectionem ex Achaja Philippl, Sulpicius Æginam claſſe profectus cum Attalo ſeſe conjunxit. Achæl cum Ætolis, Eleiſque haud procul Meſſene proſperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Æginæ hybernarunt. Exitu hujus anni T. Quintius Criſpinus conſul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum cauſa dicto L. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alil Tarenti, alil in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo conſules ſine memorando prælio interfecti, velut orbam rempubl. reliquerant. Dictator Manlius magiſtrum equitum C Servilium (qui tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus quo die primum eſt habitus, ludos magnos facere dictatorem juſſit: quos M. Æmilius prætor urbanus C. Flaminio, Cn. Servilio conſulibus fecerat, & In quinquennium voverat. Tum dictator & ludos fecit, & inſequens luſtrum vovit. Cæterum cum duo conſulares exercitus tam prope hoſtem ſine ducibus eſſent, omnibus aliis omiſſis, una præcipua cura Patres populumque inceſſit, conſules primo quoque tempore creandi: & ut eos potiſſimum crearent, quorum virtus ſatis tuta à fraude Punica eſſet. Cum toto eo bello damnoſa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuiſſe, tum eo ipſo anno conſules nimia cupiditate conferendi cum hoſte

a Cap. XXXII.

b Cap. XXXIII.

manum, in nec inopinatam fraudem lapſos eſſe. cæterum deos immortales miſertos nominis Romani, pepercíſſe innoxiis exercitibus, temeritatem conſulum ipſorum capitibus damnaſſe.

a Cum circumſpicerent Patres, quoſnam conſules facerent: longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. ei collega quærebatur, & virum quidem eum egregium ducebant; ſed promptiorem acrioremque quam tempora belli poſtularent, aut hoſtis Annibal. temperandum acre ejus ingenium moderato & pruden i viro adjuncto collega cenſebant. M. Livius erat multis ante annis ex conſulatu populi judicio damnatus, quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut & rus migrarit, & per multos annos & urbe, & omni cœtu caruerit hominum. octavo ferme poſt damnationem anno M. Claudius Marcellus, ut M. Valerius Lævinus conſules reduxerant eum in urbem. ſed erat veſte obſoleta, capilloque & barba promiſſa, præferens in vultu habituque inſignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius, & P. Licinius cenſores eum tondere & ſqualorem deponere, & in ſenatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt. ſed tum quoque aut verbo aſſentiebatur, aut pedibus in ſententiam ibat: donec cognati hominis eum cauſa M. Livii Macari, cum de fama ejus ageretur, ſtantem coëgit in ſenatu ſententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in ſe: cauſamque ſermonibus præbuit, indigno injuriam à populo factam: magnoque id damno fuiſſe, quod tam gravi bello nec opera nec conſilio talis viri uſa reſpublica eſſet. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas poſſe; quia duos Patricios creari non liceret. eandem cauſam in T. Manlio eſſe, præterquam quod recuſaſſet delatum conſulatum: recuſaturuſque eſſet, egregium par conſulum fore, ſi M. Livium C. Claudio collegam adjunxiſſent. Nec populus mentionem ejus rei exortam à patribus eſt aſpernatus. Unus eam rem in civitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: levitatem civitatis accuſans. Sordidati rei non miſertos candidam togam invito offerre: eodem honores pœnaſque congeri. ſi bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnaſſent? ſi innoxium comperiſſent, quid ita male credito priore conſulatu, alterum crederent? Hæc taliaque arguentem & querentem caſtigabant Patres, & M. Furium memorantes revocatum de exilio, patriam pulſam ſede ſua reſtituiſſe: ut parentum ſævitiam, ſic patriæ patiendo ac ferendo leniendam eſſe. Adniſi omnes cum C. Claudio M. Livium conſulem fecerunt.

b Poſt diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinius, C. Manlius, A. & C. Hoſtilii Catones. Comitiis perfectis, ludiſque factis, dictator & magiſter equitum magiſtratu abierunt. C. Terentius Varro in Hetruriam proprætor miſſus, ut ex ea provincia C. Hoſtilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius conſul habuerat. & L. Manlius trans mare legatus iret: viſeretque, quæ res ibi gererentur: ſimul, quod Olympiæ ludicrum ea æſtate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut ſi tuto per hoſtem poſſet, adiret id concilium: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Annibale eſſent, domos redirent: ſcirentque ſua omnia, quæ ante bellum habuiſſet, reddere populum Romanum. Quia periculoſiſſimus annus imminere videbatur, neque conſules in republica erant: in conſules deſignatos omnes verſi, quamprimùm eos ſortiri provincias, & præſcire quam quiſque eorum provinciam, quem hoſtem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in ſenatu actum eſt, principio facto à Q Fabio Maximo. Inimicitiæ ante nobiles inter eos erant: & acerbiores eas indignioreſque Livio ſua calamitas fecerat, quod ſpretum ſe in ea fortuna credebat. Itaque is magis implacabilis erat, & nihil opus eſſe reconciliatione ajebat. acrius & intentius omnia geſturos, timentes ne crescendi ex ſe inimico collegæ poteſtas fieret. Vicit tamen auctoritas ſenatus, ut poſitis ſimultatibus, communi animo conſilioque adminiſtrarent rempublicam. Provinciæ iis non permiſtæ regionibus, ſicut ſuperioribus annis, ſed diverſæ extremis Italiæ finibus, alteri adverſus Annibalem Brutii, Lucani: alteri Gallia adverſus Aſdrubalem, quem jam Alpibus appropinquare fama erat, decreta. Exercitum ex duobus qui in Gallia, quique in Hetruria eſſent, addito urbano, eligeret quem mallet, qui Galliam eſſet ſortitus. Cui Brutii provincia eveniſſet, novis legionibus urbanis ſcriptis, utrius mallet conſulum prioris anni exercitum ſumeret. Relictum à conſule exercitum Q. Fulvius proconſul acciperet: eique in

a Cap. XXXIV.

b Cap. XXXV.

in annum imperium eſſet. & C. Hoſtilio, cui pro Hetruria Tarentum mutaverant provinciam: pro Tarento Capuam mutaverunt, legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

a De Aſdrubalis adventu in Italiam cura indies creſcebat. Maſſilienſium primum legati nunciaverant, eum in Galliam transgreſſum: erectoſque adventu ejus, quia magnum pondus auri attuliſſe diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. miſſi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antiſtius, & M. Reiius ad rem inſpiciendam, retulerant, miſiſſe ſe cum Maſſilienſibus ducibus, qui per hoſpites eorum principes Gallorum omnia explorata referrent: pro comperto habere Aſdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, niſi quod clauſæ hyeme Alpes eſſent. In locum M. Marcelli. L. Aquilius Pætus augur creatus, inauguratuſque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex ſacrorum inauguratus eſt in locum M. Martii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & luſtrum conditum eſt à cenſoribus P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego: Cenſa civium capita CXXXVII. millia C. & VIII. minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum ex quo Annibal in Italiam veniſſet, comitium tectum eſſe, memoriæ proditum eſt, & ludos Romanos ſemel inſtauratos ab ædilibus curulibus Qu. Metello, & C. Servilio, & plebeiis ludis biduum inſtauratum ab Qu. Manlio, & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis, & tria ſigna ad Cereris ædem dederunt, & Jovis epulum fuit, ludorum cauſa. Conſulatum inde ineunt C. Claudius Nero, & M. Livius iterum, qui, quia jam deſignati provincias ſortiti erant, prætores ſortiri juſſerunt. C. Hoſtilio urbana juriſdictio evenit, addita & peregrina, ut tres in provincias exire poſſent. A. Hoſtilio Sardinia, C. Manlio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium & XX. ita per provincias diviſa, ut binæ conſulum eſſent: quatuor Hiſpania haberet: tres prætores binas, in Sicilia. in Sardinia, & Gallia: duas Cajus Terentius in Hetruria: duas Q. Fulvius in Brutiis: duas Q. Claudius circa Tarentum & Salentinos: unam Cajus Hoſtilius Tubulus Capuæ: duæ urbanæ ut ſcriberentur: primis quatuor legionibus populus tribunos creavit. in cæteras conſules miſerunt.

b Priuſquam conſules proficiſcerentur, novendiale ſacrum fuit, quia Vejis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem, alia quoque nunciata. Minturnis ædem Jovis, & lucum Maricæ, item Atellæ murum, & portam de cœlo tactam: Minturnenſes terribilius quod eſſet, adjiciebant: ſanguinis rivum in porta fluxiſſe, & Capuæ lupus nocte portam ingreſſus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hoſtiis majoribus prodigia: & ſupplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum, inde iterum novendiale inſtauratum, quod in Armiluſtro lapidibus viſum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rurſus nunciatum, Fruſinone infantem natum eſſe, quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinueſſæ biennio ante incertus mas an fœmina eſſet, natus erat. Id vero aruſpices ex Hetruria acciti fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano procul terræ contactu alto mergendum, vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ per urbem euntes carmen canerent. Id cum in Jovis Statoris æde diſcerent conditum ab Livio poëta carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis reginæ, prodigiumque id ad matronas pertinere aruſpices cum reſpondiſſent, donoque divam placandam eſſe, ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Roma, intraque decimum lapidem ab urbe domicilia eſſent, ipſæ inter ſe quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus ſtipem conferrent. inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque & caſte à matronis ſacrificatum. Confeſtim ad aliud ſacrificium eidem divæ ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: Ab æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ poſt eas duo ſigna cupreſſea Junonis reginæ portabantur. tum ſeptem & viginti virgines longam indutæ veſtem, carmen in Junonem reginam canentes ibant; illa tempeſtate forſitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, ſi referatur. Virginum ordinem ſequebantur decemviri coronati laurea, prætextatique, à porta Jugario vico in forum venere, in foro pompa conſtitit: & per manus reſte data, virgines ſonum vocis pulſu pe-

a Cap. XXXVI.

b Cap. XXXVII.

dum modulantes inceſſerunt. inde vico Tuſco, Velabroque per Bnarium forum in clivum Publicum, atque ædem Junonis reginæ perrectum. ibi duæ hoſtiæ ab decemviris immolatæ, & ſimulachra cupreſſea in ædem illata.

a Diis rite placatis, delectum conſules habebant actius intentiuſque quam prioribus annis quiſquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus novi hoſtis in Italiam adventu: & minus juventutis erat, unde ſcriberent milites itaque colonos etjam maritimos, qui ſacroſanctam vocationem dicebantur habere, dare milites cogebant quibus recuſantibus edixere in diem certam, ut quo quiſque jure vacationem haberet, ad ſenatum deferret. Ea die hi populi ad ſenatum venerunt: Hoſtienſis, Alſienſis, Antias, Auxuras, Minturnenſis, Sinueſſanus, & à ſupero mari Senenſis. Cum vacationes ſuas quiſque populus recitaret, nulllus, cum in Italia hoſtis eſſet, præter Antiatem Hoſtienſemque vacatio obſervata eſt, & earum coloniarum juniores jurejurando adacti, ſupra dies triginta non pernoctaturos ſe eſſe extra mœnia coloniæ ſuæ, donec hoſtis in Italia eſſet. Cum omnes cenſerent, primo quoque tempore conſulibus eundum ad bellum (nam & Aſdrubali occurrendum eſſe deſcendenti ab Alpibus, ne Gallos Ciſalpinos, neve Hetruriam erectam in ſpem rerum novarum ſolicitaret: & Annibalem ſuo proprio occupandum bello. ne emergere ex Brutiis, atque obviam fratri ire poſſet.) Livius cunctabatur, parum fidens ſuarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus conſularibus egregiis exercitibus, & tertio cui Q. Claudius Tarenti præeſſet, electionem habere, intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad ſigna. Senatus liberam poteſtatem Coſſ. fecit, & ſupplendi unde vellent: & eligendi de omnibus exercitibus quos vellent, permutandique: & ex provinciis, quos è republica cenſerent eſſe, traducendi. Ea omnia cum ſumma concordia conſulum acta. Volones in undeviceſimam & viceſimam legiones ſcripti, magni roboris auxilia ex Hiſpania quoque à P. Scipione Livio miſſa quidam ad id bellum auctores ſunt; octo millia Hiſpanorum Gallorumque, & duo millia de legionibus militum, equitum ad mille octingentos, miſtos Numidas Hiſpanoſque M. Lucretium has copias navibus advexiſſe: & ſagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Manlium miſiſſe.

b Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia miſſæ ab L. Porcio prætore, Aſdrubalem moviſſe ex hybernis, & jam Alpes tranſire: octo millia Ligurum conſcripta, armataque. conjunctaque ſe tranſgreſſo in Italiam eſſe, niſi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet, ſe cum invalido exercitu quoad tutum putaret progreſſurum. Hæ literæ conſules raptim confecto delectu maturius quam conſtituerant, exire in provincias coëgerunt: ea mente, ut uterque hoſtem in ſua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Annibalis: quod etſi ea æſtate tranſiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipſe in tranſitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus lociſque pugnando per quinque menſes exhauſiſſet, haudquaquam tam facilem maturumque tranſitum expectabat. ea tardius movendi ex hybernis cauſa fuit. Cæterum Aſdrubali & ſua, & aliorum ſpe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum, deincepſque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes, ſed etiam ſecutæ ſunt ad bellum, & cum per munita pleraque tranſitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat: tum etiam duodecim annorum aſſuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum tranſibat ingenia. inuſitati namque antea alienigenis, nec videre ipſi advenam in ſua terra aſſueti, omni genere humano inſociabiles erant, & primo ignari quo Pœnus pergeret, ſuas rupes ſuaque caſtella, & pecorum hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, ſatis edocuerat, viam tantum Alpes eſſe: duas prævalidas urbes magno inter ſe maris terrarumque ſpacio diſcretas, de imperio & opibus certare. Hæ cauſæ aperuerant Alpes Aſdrubali. Cæterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum fruſtra obſidet magis quam oppugnat, corrupit. Crediderat campeſtris oppidi facilem expugnationem eſſe: & nobilitas coloniæ induxerat eum magnum ſe excidio ejus urbis terrorem cæteris injecturum. Non ipſe ſe ſolum ea oppugnatione impedit, ſed Annibalem poſt famam tranſitus ejus tanto

a *Cap.* XXXVIII.

b *Cap.* XXXIX.

tanto ſpe ſua celetiorem, jam moventem ex hybernis, continuerat: quippe reputantem non ſolum quam lenta urbium oppugnatio eſſet, ſed etiam quam ipſe fruſtra eandem illam coloniam ab Trebia victor regreſſus tentaſſet.

a Conſules diverſis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella diſtenderant curas hominum, ſimul recordantium quas primus adventus Annibalis intuliſſet Italiæ clades; ſimul, cum illa angeret cura, quos tam propitios urbi atque imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique reſpublica proſpere gereretur. Adverſa ſecundis penſando, rem ad id tempus extractam eſſe. Cum in Italia ad Thraſymenum & Cannas præcipitaſſet Romana reſpublica, proſpera bella in Hiſpania prolapſam eam erexiſſe, poſtea cum in Hiſpania alia ſuper aliam clades duobus egregiis ducibus amiſſis, duos exercitus ex parte deleſſet, ſecunda in Italia Siciliaque geſta quaſſatam rempub. excepiſſet: & ipſum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, ſpacium dediſſe ad reſpirandum. nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circumſtare urbem Romam, & unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuiſſe. qui eorum prior viciſſet, intra paucos dies caſtra cum altero juncturum. Terrebat & proximus annus lugubris duorum conſulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias conſules proſecuti ſunt. Memoriæ proditum eſt, plenum adhuc ira in cives Marcum Livium ad bellum proficiſcentem monenti Q. Fabio, ne priuſquam genus hoſtium cognoſſet, temere manum confereret: reſpondiſſe, ubi primum hoſtium agmen conſpexiſſet, pugnaturum. cum quæreretur, quæ cauſa feſtinandi eſſet: *Aut ex hoſte egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, & ſi non honeſtum, capiam*. Priuſquam Claudius conſul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis, ducentem in Salentinos exercitum Annibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hoſtilius Tubulus incompoſito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, novem ſigna militaria cepit. Moverat ex hybernis ad famam hoſtis Quintus Claudius, qui per urbes agri Salentini caſtra diſpoſita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus ſimul confligeret Annibal, nocte caſtra ex agro Tarentino movit, atque in Brutios conceſſit. Claudius in Salentinos agmen convertit. Hoſtilius Capuam petens obvius ad Venuſiam fit conſuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus conſul adverſus Annibalem rem gereret, reliquas copias Hoſtilius Capuam ducere juſſus, ut Q. Fulvio proconſuli traderet.

b Annibal undique contracto exercitu, quem in hybernis, aut in præſidiis agri Brutii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, ſpe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defeciſſent. eodem à Venuſia conſul Romanus exploratis itineribus contendit, & mille fere & quingentos paſſus caſtra ab hoſte locat. Grumenti mœnibus prope junctum videbatur Pœnorum vallum, quingenti paſſus erant inter caſtra Punica ac Romana, interjacebat campus, colles imminebant nudi, ſiniſtro Carthaginienſium, dextro Romanorum, neutris ſuſpecti: quod nihil ſylvæ, neque ad inſidias latebrarum habebant. In medio campo ab ſtationibus procurſantes certamina haud ſatis digna dictu ferebant. Id modo Romanum quærere appetebat, ne abire hoſtem pateretur. Annibal inde evadere cupiens, totis viribus in aciem deſcendebat. Tum conſul ingenio hoſtis uſus, quo minus in tam apertis collibus timeri inſidiæ poterant, quinque cohortes additis quinque manipulis, nocte jugum ſuperare, & in averſis vallibus conſidere jubet. tempus exurgendi ex inſidiis, & aggrediendi hoſtem, T. Claudium Aſellum tribunum militum, & P. Claudium præfectum ſociûm edocet, quos eum iis mittebat. Ipſe luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo poſt & ab Annibale ſignum pugnæ propoſitum eſt: clamorque in caſtris ad arma diſcurrentium eſt ſublatus: inde eques, pedeſque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hoſtes. Quos ubi effuſos conſul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculejo imperat, ut equites legionis quanto maximo impetu poſſit, in hoſtem emittat. ita pecorum modo incompoſitos toto paſſim campo ſe fudiſſe, ut ſterni opprimique, priuſquam inſtruantur, poſſit.

c Nondum Annibal è caſtris exierat, cum pugnantium clamorem audivit. itaque excitus tumultu raptim ad hoſtem copias agit. Jam primos occupaverat

a Cap. XL. *b* Cap. XLI. *c* Cap. XLII.

verat equeſtris terror. peditum etiam prima legio, & dextra ala prælium inibant incompoſiti hoſtes, ut quemque aut pediti aut equiti caſus obtulit, ita conſerunt manus, creſcit pugna ſubſidiis, & procurrentium ad certamen numero augetur: pugnanteſque (quod niſi in veteri exercitu, & duce vetere haud facile eſt) inter tumultum ac terrorem inſtruxiſſet Annibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus metum, ne intercluderentur à caſtris, injeciſſet. Inde pavor incuſſus: & fuga paſſim fieri cœpta eſt. minorque cædes fuit, quia propinquitas caſtrorum breviorem fugam perculſis fecit. equites enim in tergo inhærebant: in tranſverſa latera invaſerant cohortes ſecundis collibus, via nuda ac facili decurrentes tamen ſupra octo millia hominum occiſa: ſupra ſeptingentos capti: ſigna militaria novem adempta. elephanti etiam, quorum nullus uſus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occiſi, duo capti, Romanorum ſociorumque ducenti ceciderunt. Poſtero die Pœnus quievit. Romanus in aciem copiis eductis, poſtea quam neminem ſigna contra efferre vidit, ſpolia legi cæſorum hoſtium, & ſuorum corpora collata in unum ſepeliri juſſit. inde ſequentibus continuis diebus aliquot ita inſtitit portis, ut prope inferre ſigna videretur: donec Annibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculiſque, quæ pars caſtrorum ad hoſtes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portiſque ſe oſtenderent, relictis, profectus, Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, ſucceſſit vallo Romana acies: & Numidæ ex compoſito pauliſper in portis ſe valloque oſtentavere: fruſtratique aliquandiu hoſtem, citatis equis agmen ſuorum aſſequuntur. Conſul ubi ſilentium in caſtris, & ne paucos quidem qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat: duobus equitibus ſpeculatum in caſtra præmiſſis, poſtea quam ſatis tuta omnia eſſe exploratum eſt, inferri ſigna juſſit: tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam diſcurrunt, receptui deinde cecinit: multoque ante noctem copias reduxit. Poſtero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & veſtigia agminis ſequens, haud procul Venuſia, hoſtem aſſequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit ſupra duo millia Pœnorum cæſa. Inde nocturnis, montaniſque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petit. Hanno inde (is enim præſidiis ejus loci præfuerat) in Brutios cum paucis ad exercitum novum comparandum miſſus. Annibal copiis ejus ad ſuas additis, Venuſiam retro quibus venerat itineribus repetit, atque inde Cannuſium procedit. Nunquam Nero veſtigiis hoſtis abſtiterat, & Q. Fulvium, cum Metapontum ipſe proficiſceretur, in Lucanos, ne regio ea ſine præſidio eſſet, acceſſierat.

a Inter hæc ab Aſdrubale, poſtquam à Placentiæ obſidione abſceſſit, quatuor Galli equites, duo Numidæ cum literis ad Annibalem miſſi, cum per medios hoſtes totam ferme longitudinem Italiæ emenſi eſſent: dum Metapontum cedentem Annibalem ſequuntur, incertis itineribus Tarentum, delati, à vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes reſponſis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt literas ſe ab Aſdrubale ad Annibalem ferre. Cum iis literis ſicut erant, ſignatis, L. Virginio Tribuno militum ducendi ad Claudium conſulem traduntur, duæ ſimul turmæ Samnitum præſidii cauſa miſſæ. Qui ubi ad conſulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem ſunt, & ex captivis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus eſſe reipubl. ratus, quo conſiliis ordinariis provinciæ ſuæ quiſque finibus per exercitus ſuos cum hoſte deſtinato ab ſenatu bellum gereret: audendum, ac novandum aliquid improviſum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quam hoſtes terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret: literis Aſdrubalis Romam ad ſenatum miſſis, ſimul & ipſe Patres conſcriptos, quid paret, edocet, ut cum in Umbria ſe occurſurum Aſdrubal fratri ſcribat, legionem à Capua Romam accerſant, delectum Romæ habeant, exercitum urbanum ad Narniam hoſti opponant. Hæc ſenatui ſcripta. Præmiſſi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Ferentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibuſque commeatus paratos militi ad veſcendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum feſſis copia eſſet. ipſe de toto exercitu civium ſociorumque: quod roboris erat, delegit, ſex millia peditum, mille equites: pronunciat, occupare ſe in Lucanis proximam urbem, Punicum in ea præſidium velle, ut

---

a Cap. XLIII.

ut ad iter parati omnes eſſent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et conſul quidem, quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat, relicto Q. Tatio legato, qui caſtris præeſſet.

a Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, cum caſtra Punica objecta Romanis mœnibus portiſque fuerant. neque ſatis conſtabat animis, tam audax iter conſulis laudarent vituperarentne. apparebat (quo nihil iniquius eſt) ex eventu famam habiturum. Caſtra prope Annibalem hoſtem relicta ſine duce cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit: & conſulem in Lucanos oſtendiſſe iter, cum Picenum & Galliam peteret, caſtra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hoſtis, qui ducem inde atque exercitus partem abiiſſe ignoraret. Quid futurum ſi id palam fiat? & aut inſequi Neronem cum ſex millibus armatorum profectum Annibal toto exercitu velit? aut caſtra invadere præda relicta, ſine viribus, ſine imperio, ſine auſpicio? Veteres ejus belli clades, duo conſules proximo anno interfecti terrebant. & ea omnia accidiſſe, cum unus imperator, unus exercitus hoſtium in Italia eſſet; nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Annibales in Italia eſſe. quippe & Aſdrubalem patre eodem Amilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot in Hiſpania annos Romano exercitum bello, gemina victoria inſignem, duobus exercitibus cum clariſſimis ducibus deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hiſpania, concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo magis quam Annibalem ipſum gloriari poſſe, quippe in iis locis hunc coëgiſſe exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miſerrima mortis genera ſunt, amiſiſſet. Adjiciebant etiam periti rerum Hiſpaniæ, haud cum ignoto duce C. Nerone congreſſurum: ſed quem in ſaltu impedito deprehenſus forte, haud ſecus quam puerum, conſcribendis fallacibus conditionibus pacis fruſtratus eluſiſſet. Omnia majora etiam vero præſidia hoſtium, minora ſua, metu interprete ſemper in deteriora inclinato ducebant.

b Nero poſtquam jam tantum intervalli ab hoſte fecerat, ut detegi conſilium ſatis tutum eſſet, paucis milites alloquitur. Negat ullius conſilium imperatoris in ſpeciem audacius, re ipſa tutius fuiſſe, quam ſuum. Ad certam eos ſe victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non antequam ad ſatietatem ipſius peditum atque equitum datæ ab ſenatu copiæ fuiſſent, majores inſtructioreſque quam ſi adverſus ipſum Annibalem iret, profectus ſit: eo ipſos quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. auditum modo in acie (nam ne ante audiatur, daturum operam) alterum conſulem, & alterum exercitum adveniſſe, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, & parva momenta in ſpem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene geſta partæ fructum prope omnem ipſos laturos. Semper quod poſtremum adjectum ſit, id rem totam videri traxiſſe. Cernere ipſos, quo concurſu, qua admiratione, quo favore hominum iter ſuum celebretur. Et Hercule per inſtructa omnia ordinibus virorum mulierumque undique ex agris effuſorum, inter vota ac preces & laudes ibant, illos præſidia reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique appellabant. in illorum armis dextriſque ſuam liberorumque ſuorum ſalutem ac libertatem repoſitam eſſe, deos omnes deaſque precabantur, ut illis fauſtum iter, felixque pugna, matura ex hoſtibus victoria eſſet; damnarenturque ipſi votorum, quæ pro iis ſuſcepiſſent: ut quemadmodum nunc ſoliciti proſequerentur eos, ita paucos poſt dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro ſe quiſque, & offerre: & fatigare precibus, ut quæ ipſis jumentiſque uſui eſſent, ab ſe potiſſimum ſumerent, benigne omnia cumulata dare. Modeſtia certare milites, ne quid ultra uſum neceſſarium ſumerent, nihil morari, nec ab ſignis abſiſtere cibum capientes diem ac noctem ire. vix quod ſatis ad naturale deſiderium corporum eſſet, quieti dare. Et ad collegam præmiſſi erant, qui nunciarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu, an noctu venire ſeſe vellet, iiſdem an aliis conſidere caſtris. Nocte clam melius ingredi viſum eſt.

c Teſſera per caſtra ab Livio conſule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari caſtra opus eſſe, ne hoſtis adventum alterius conſulis ſentiret: & coarctatio plurium in anguſto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme præter

a Cap. XLIV. *b Cap.* XLV.

c Cap. XLVI.

arma ſecum in expeditionem tulerar. Cæterum in ipſo itinere auctum voluntariis agmen erar, offerenribus ſeſe ultro & veteribus militibus perfunctis jam militia, & juvenibus, quos certatim nomina dantes, ſi quorum corporis ſpecies, roburque virium aptum militiæ videbatur, conſcripſerar. Ad Senam caſtra alterius conſulis eranr, & quingentos inde ferme paſſus Aſdrubal aberat. Itaque cum jam appropinquaret, tectus montibus ſubſtitit Nero, ne ante noctem caſtra ingredererur. Silentio ingreſſi, ab ſui quiſque ordinis hominibus in tentoriaſ adducti, cum ſumma omnium lætitia hoſpitaliter excipiuntur. Poſtero die concilium habitum, cui & L. Porcius Licinius prætor aſſuit. Caſtra juncta conſulum caſtris habebar, & ante adventum eorum per loca alta ducendo exercitum, cum modo inſiderer anguſtos ſaltus, ut tranſitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hoſtem omnibus artibus belli fuerat. is tum in concilio aderat. Multorum eo inclinabanr ſententiæ, ut dum feſſum via ac vigiliis reficeret militem Nero, ſimul & ad noſcendum hoſtem paucos ſibi ſumerer dies, tempus pugnandi differretur. Nero non ſuadere modo, ſed ſumma ope orare inſtitit, ne conſilium ſuum, quod tutum celeritas feciſſet, temerarium morando facerent. Errore, qui non diururnus futurus eſſer, velut torpentem Annibalem, nec caſtra ſua ſine duce relicta aggredi, nec ad ſequendum ſe iter intendiſſe: antequam ſe moveat, delere exercitum Aſdrubalis poſſe, redireque in Apuliam. Qui prolatando ſpacium hoſti der, cum & illa caſtra prodere Annibali, & aperire in Galliam iter, uti per ocium, ubi velit, Aſdrubali conjungarur. Extemplo ſignum dandum, & exeundum in aciem: abutendumque errore hoſtium abſentium præſentiumque: dum neque illi ſcianr cum pluribus & validioribus rem eſſe. Concilio dimiſſo ſignum pugnæ proponitur, confeſtimque in aciem procedunt.

a Jam hoſtes ante caſtra inſtructi ſtabant. Moram pugnæ attulit, quod Aſdrubal profectus ante ſigna cum paucis equitibus ſcuta vetera hoſtium notavir, quæ ante non viderar, & ſtrigoſiores equos, multitudo quoque major ſolito viſa eſt. Suſpicatus, id quod erat, receptui propere cecinit, ac miſit ad flumen unde aquabanrur: ubi & excipi aliqui poſſenr, & notari oculis, ſi qui forte aduſtioris coloris, ut ex recenti via, eſſent. ſimul circumvehi procul caſtra juber, ſpecularique, num auctum aliqua parte ſit vallum: & attendanr, ſemel, biſne ſignum canat in caſtris. Ea cum ordine omnia relata eſſent, caſtra nihil aucta errorem faciebanr. Bina eranr, ſicut ante adventum conſulis alterius fueranr, una M. Livii, altera L. Porcii, neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem aſſuetumque Romano hoſti movit, quod ſemel in prætoriis caſtris ſignum, bis in conſularibus referebant cecinisse, duos pr⟨æ⟩fecto conſules eſſe: & quonam modo alter ab Annibale abſceſſiſſet, cura angebat: minime id quod erar, ſuſpicari poterar, tantæ rei fruſtratione Annibalem eluſum: ut ubi dux, ubi exercitus eſſet, cum quo caſtra collata haberer, ignoraret. profecto haud mediocri clade abſterritum inſequi non auſum: magnopere vereri, ne perditis rebus ſerum ipſe auxilium veniſſet: Romaniſque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hiſpania eſſet, interdum literas ſuas ad eum non perveniſſe, credere: interceptiſque iis conſulem ad ſeſe opprimendum acceleraſſe. His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato ſigno, ut taciti vaſa colligerent, ſigna ferri juſſit. In trepidatione & nocturno tumultu duces parum intente aſſervati, alter in deſtinaris jam inde ante animo latebris ſubſedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita deſertum à ducibus agmen primo per agros palatur: feſſique aliquot ſomno ac vigiliis ſternunt corpora paſſim, atque infrequentia relinquunt ſigna. Aſdrubal dum lux viam oſtenderet, ripa fluminis ſigna ferri jubet, & per tortuoſi amnis ſinus flexuſque cum errore obiens, haud multum proceſſiſſet: & ubi prima lux tranſitum opportunum oſtendiſſet, tranſiturus erat: ſed cum quantum à mari abſcedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo ſpacium dedit ad inſequendum ſeſe hoſti.

b Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde aſſecutus cum levi armatura. Qui cum feſſum agmen carperenr ab omni parte, incurſarentque, & jam omiſſo itinere, quod fugæ ſimile erat, caſtra metari Pœnus in tumulo ſuper fluminis ripam vellet: advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineri modo, ſed ad conferendum extem-

a Cap. XLVII.

b Cap. XLVIII.

extemplo prælium inſtructis, armatiſque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies eſt, Claudius dextro in cornu, Livius ab ſiniſtro pugnam inſtruit, media acies prætori tuenda datur. Aſdrubal omiſſa munitione caſtrorum, poſtquam pugnandum vidit, in prima acie ante ſigna elephantos locat. circa eos lævo in cornu adverſus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoſte timeri eos credebat. Ipſe dextrum cornu adverſus M. Livium ſibi atque Hiſpanis (& ibi maxime in vetere milite ſpem habebat) ſumpſit: Ligures in medio poſt elephantos poſiti: ſed longior quam latior acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons quam Hiſpani tenebant, cum ſiniſtro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prælium eminens ceſſabat. collis oppoſitus arcebat, ne aut à fronte aut ab latere aggrederentur. Inter Livium Aſdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrinque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum, ibi Hiſpani, vetus miles, peritusque Romanæ pugnæ, & Ligures, durum in armis genus. eodem verſi elephanti, qui primo impetu turbaverant anteſignanos, & jam ſigna moverant loco: deinde creſcente certamine & clamore, impotentius jam regi, & inter duas acies verſari, velut incerti quorum eſſent, haud diſſimiliter navibus ſine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti curſu tam longum iter emenſi ſumus?* clamitans militibus, cum in adverſum collem fruſtra ſigna exigere conatus eſſet: poſtquam ea regione penetrari ad hoſtem non videbat poſſe, cohortes aliquot ſubductas è dextro cornu, ubi ſtationem magis ſegnem quam pugnam futuram cernebat, poſt aciem circumducit: & non hoſtibus modo, ſed etiam ſuis inopinantibus, in ſiniſtrum hoſtium latus incurrit, tantaque celeritas fuit, ut cum oſtendiſſent ſe in latere, mox in terga jam pugnarent, ita ut omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo trucidarentur Hiſpani Ligureſque. Et ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit: nam & pars magna ab ſignis aberant, nocte dilapſi, ſtratique ſomno paſſim per agros: & qui aderant, itinere ac vigiliis feſſi, intolerantiſſima laboris corpora vix arma humeris gerebant. Et jam diei medium erat, ſitiſque & calor hiantes cædendos capiendoſque affatim præbebat.

a Elephanti plures ab ipſis rectoribus quam ab hoſte interfecti. fabrile ſcalprum cum malleo habebant, id ubi ſævire belluæ ac ruere in ſuos cœperant, magiſter inter aures poſitum ipſa in compage, qua jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu adigebat. ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi ſpem viciſſet, primuſque id Aſdrubal inſtituerat, dux cum ſæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, ſuſtinuit: ille feſſos, abnuenteſque tædio & labore, nunc precando, nunc caſtigando accendit: ille fugientes revocavit, omiſſamque pugnam aliquot locis reſtituit. Poſtremo cum haud dubia fortuna hoſtium eſſet, ne ſuperſtes tanto exercitui ſuum nomen ſecuto eſſet, concitato equo ſe in cohortem Romanam immiſit. ibi, ut patre Amilcare, & Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello una acie tantum hoſtium interfectum eſt, redditaque æqua Cannenſi clades vel ducis, vel exercitus interitu videbatur. Quinquaginta ſex millia hoſtium occiſa: capta quinque millia & quadringenti, præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam, argentique, civium etiam Romanorum, qui capti apud hoſtes erant, ſupra quatuor millia capitum recepta, id ſolatii fuit pro amiſſis eo prælio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit. octo ferme millia Romanorum ſociorumque occiſa. Adeoque etiam victores ſanguinis cædiſque ceperat ſatietas, ut poſtero die cum eſſet nunciatum Livio conſuli, Gallos Ciſalpinos, Liguteſque, qui aut prælio non affuiſſent, aut inter cædem effugiſſent, uno agmine abire ſine certo duce, ſine ſignis, ſine ordine ullo aut imperio, poſſe; ſi una equitum ala mittatur, omnes deleri: *Superſint*, inquit, *aliqui nuncii & hoſtium cladis & noſtræ virtutis.*

b Nero ea nocte quæ ſecuta eſt pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die ſexto ad ſtativa ſua, atque ad hoſtem pervenit. Iter ejus frequentia minore (nemo enim præceſſerat nuncius) lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium gaudio eſſent, celebratum eſt. Nam Romæ neuter animi habitus ſatis dici, narrarique poteſt: nec quo incerta expectatione eventus civitas fuerit, nec quo victoriæ famam acceperit. Nunquam per omnes dies ex quo Claudium profectum fama

a Cap. XLIX. *b* Cap. L.

attulit, ab orto ſole ad occidentem, aut ſenator quiſquam à curia atque ab magiſtratibus abſceſſit, aut populus è foro. Matronæ, quia nihil in ipſis opis erat, in preces obteſtationeſque verſæ, per omnia delubra vagæ ſupplieiis votiſque fatigavere deos Tam ſolicitæ ac ſuſpenſæ civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienſes equites in caſtra, quæ in faucibus Umbriæ oppoſita erant, veniſſe ex prælio nunciantes cæſos hoſtes. & primo magis auribus quam animis id acceptum erat, ut majus lætiuſque, quam quod mente capere, aut ſatis credere poſſent. & ipſa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino miſſæ ex caſtris afferuntur de Narnienſium equitum adventu. Eæ literæ per forum ad tribunal Prætoris latæ, ſenatum curiæ exciverunt, tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concurſum eſt; ut adire nuncius non poſſet, traheretur que à percunctantibus, vociferantibuſque, ut in roſtris priuſquam in ſenatu literæ recitarentur. tandem ſummoti & coërciti à magiſtratibus; vixque ſervari lætitia intra impotentes ejus animos potuit, in ſenatu primum, deinde in concione literæ recitatæ ſunt: & pro cujuſque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos conſulum, vel literas audiviſſent.

a Ipſos deinde appropinquare legatos allatum eſt. Tum enimvero omnis ætas currere obviam, primus quiſque oculis auribuſque haurire tantum gaudium cupientes. Ad Milvium uſque pontem continens agmen pervenit. Legati erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metelius. Circumfuſi omnis generis hominum frequentia, in forum pervenerunt, cum alii ipſos, alii comites eorum, quæ acta ſint, percunctarentur: & ut quiſque audierat exercitum hoſtium, imperatoremque occiſum, legiones Romanas incolumes, ſalvos conſules eſſe, extemplo aliis porro impertiebant gaudium ſuum. Cum ægre in curiam perventum eſſet, multo ægrius ſummota turba ne patribus miſceretur, literæ in ſenatu recitatæ ſunt. inde traducti in concionem legati. L. Veturius literis recitatis, ipſe planius omnia quæ acta erant, expoſuit cum ingenti aſſenſu: poſtremo etiam clamore univerſæ concionis, cum vix gaudium animis caperent. Diſcurſum inde ab aliis circa templa deum, ut grates agerent: ab aliis domos, ut conjugibus liberiſque tam lætum nuncium impertirent. Senatus, quod M. Livius & C. Claudius conſules incolumi exercitu, ducem hoſtium legioneſque occidiſſent, ſupplicationem in triduum decrevit. Eam ſupplicationem C. Hoſtilius prætor pro concione edixit: celebrataque à viris, fœminiſque eſt. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere, cum matronæ ampliſſima veſte cum liberis, perinde ac ſi debellatum foret, omni ſolutæ metu deis immortalibus grates agerent, Statum quoque civitatis ea victoria movit, ut jam inde haud ſecus, quam in pace, res inter ſe contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum ſolvendo auderent. C. Claudius conſul cum in caſtra rediſſet, caput Aſdrubalis, quod ſervatum cum cura attulerat, projici ante hoſtium ſtationes: captivoſque Afros vinctos, ut erant, oſtendi: duos etiam ex iis ſolutos ire ad Annibalem, & expromere quæ acta eſſent, juſſit. Annibal tanto ſimul publico familiarique ictus luctu, *agnoſcere ſe fortunam Carthaginis*, fertur dixiſſe: caſtriſque inde motis ut omnia auxilia, quæ diffuſa latius tueri non potuerat, in extremum Italiæ angulum, Brutios contraheret: & Metapontinos civitatem univerſam, excitos ſedibus ſuis, & Lucanorum qui ſuæ ditionis erant, in Brutium agrum traduxit.

---

a Cap. L I.

LIBER XXVIII.

BREVIARIUM.

Res in Hiſpania proſpere geſtæ a Syllano Scipionis legato, & L. Scipione fratre adverſus Pœnos, à Sulpicio procoſ. & ab Attalo rege Aſiæ adverſus Philippum regem Macedonum pro Ætolis referuntur. Cum M. Livio, & Claudio Neroni Coſſ. triumphus decretus eſſet, Livius, qui in provincia ſua rem geſſerat, quadrigis invectus eſt: Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo eſt ſecutus: & in hoc habitu plus gloriæ, reverentiæque habuit: nam & plus in bello, quam collega fecerat. Ignis in æde Veſtæ negligentia virginis, quæ non cuſtodierat, extinctus eſt. virgo cæſa eſt flagro. P. Scipio in Hiſpania cum Pœnis debellavit XIV. anno ejus belli, anno V. poſteaquam ierat: excluſiſque in totum poſſeſſione ejus hoſtibus, Hiſpaniam recepit: & à Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis tranſvectus, fœdus junxit. Aſdrubal Giſgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagini Novæ dedit, non ex gladiatoribus, ſed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen deſcendebant, in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cum Aſtapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo extructo occiderunt, & ſe inſuper præcipitaverunt. ipſe Scipio dum gravi morbo implicitus eſſet, ſeditionem in parte exercitus motam, confirmatus diſcuſſit: rebellanteſque Hiſpaniæ populos coëgit in deditionem venire. Et amicitia facta eſt cum Maſaniſſa rege Numidarum: qui illi quidem auxilium, ſi in Africam trajeciſſet, pollicebatur, cum Gaditanis quoque poſt diſceſſum inde Magonis, cui ex Carthagine ſcriptum erat, ut in Italiam trajiceret. Romam reverſus, conſulque creatus Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data eſt: permiſſumque ut in Africam trajiceret, ſi ex republ. eſſe cenſeret. Mago Amilcaris filius à minore Baleari inſula, ubi hyemarat, in Italiam trajecit.

CAPUT I.

CUM tranſitu Aſdrubalis quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hiſpaniæ viderentur: renatum ibi ſubito par priori bellum eſt. Et Hiſpanias eo tempeſtate ſic habebant Romani, Pœnique. Aſdrubal Giſgonis filius ad Oceanum penitus Gadeſque conceſſerat. Noſtri maris ora, omniſque ferme Hiſpania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno in locum Barchini Aſdrubalis novo cum exercitu ex Africa tranſgreſſus, Magonique junctus, cum in Celtiberia, quæ media inter duo maria eſt, brevi magnum hominum numerum armaſſet: Scipio adverſus eum M. Syllanum eum decem millibus peditum, equitibus quingentis miſit. Syllanus quantis maximis potuit itineribus (impediebant autem & aſperitates viarum, & anguſtiæ ſaltibus crebris, ut pleraque Hiſpaniæ ſunt, incluſæ) tamen non ſolum nuncios, ſed etiam famam adventus ſui prægreſſus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hoſtem pervenit. Eiſdem auctoribus compertum eſt, cum decem circiter millia ab hoſte abeſſent: bina caſtra circa viam qua irent, eſſe: læva Celtiberos, novum exercitum ſupra novem millia hominum, dextra Punica tenere caſtra. Hæc ſtationibus, vigiliis, omni juſta militari cuſtodia tuta & firma eſſe, illa altera ſoluta neglectaque, ut barbarorum, & tyronum, & minus timentium, quod in ſua terra eſſent. Ea prius aggredienda ratus Syllanus, ſigna quam maxime ad lævam jubebat ferri, nec unde ab ſtationibus Punicis conſpiceretur. Ipſe præmiſſis ſpeculatoribus, citato agmine ad hoſtem pergit.

a Tria millia ferme aberat, cum haud dum quiſquam hoſtium ſenſerat. confragoſa loca, & obſita virgultis tenebant colles. ibi in cava valle, atque ob id occulta, conſidere militem, & cibum capere jubet. interim ſpeculatores transfugarum dicta affirmantes venerunt. Tum ſarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque juſta in pugnam vadunt. Mille paſſuum aberant, cum ab hoſte conſpecti ſunt, trepidarique repente cœptum. Mago ex caſtris citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur. Erant autem in Celtiberorum exercitu quatuor millia ſcutatorum, & CC. equites. hanc juſtam legionem (& id ferme roboris erat) in prima acie locat; cæteros, levem armaturam, in ſubſidiis poſuit. Cum ita inſtructos educeret caſtris, vix dum in egreſſos vallo Romani pila conjecerunt. Subſidunt Hiſpani adverſus emiſſa tela ab hoſte, inde ad remittenda ipſi conſurgunt, quæ cum Romani conferti, ut ſolent, denſatis excepiſſent ſcutis: tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta eſt. Cæterum aſperitas locorum & Celtiberis (quibus in prœlio concurſare mos eſt) velocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis ſtabili pugnæ aſſuetis, niſi quod anguſtiæ & internata virgulta ordines dirimebant: & ſinguli binique velut cum paribus conſerere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hoſtibus erat, id ad cædem eos velut vinctos præbebat. Et jam ferme omnibus ſcutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura, & Carthaginienſes qui ex alteris caſtris ſubſidio venerant, perculſi cædebantur. Duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis vix inito prælio, cum Magone effugerunt. Hanno alter imperator cum eis qui poſtremi jam profligato prælio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat ſecuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Aſdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapſi ſylvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futura materia belli, ſi licuiſſet in Celtiberorum gente excita, & alios ad arma ſolicitare populos, oppreſſerat. Itaque collaudato benigne Syllano, Scipio ſpem debellandi, ſi nihil etiam ipſe cunctando moratus eſſet, nactus, ad id quod reliquum belli erat, in ultimam Hiſpaniam adverſus Aſdrubalem pergit. Pœnus cum caſtra ſua forte in Bætica ad ſociorum animos continendos in fide haberet, ſignis repente ſublatis, fugæ magis quam itineris modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Cæterum quoad continuiſſet exercitum propoſitum bello ſe fore ratus, antequam freto Gadeis trajiceret, exercitum omnem paſſim in civitates dimiſit, ut & muris ſe ipſi & armis muros tutarentur.

b Scipio ibi animadvertit diſſipatum paſſim bellum, & circumferre ad ſingulas urbes arma, diutini magis quam magni eſſe operis, retrovertit iter: ne tamen hoſtibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum ad oppugnandam opulentiſſimam in iis locis urbem, quam Oringin barbari appellabant, mittit. ſita in Meleſſium finibus eſt, Hiſpanæ gentis, ager frugifer, argentum etiam incolæ fodiunt. Ea arx fuit Aſdrubali ad excurſiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio caſtris prope urbem poſitis, prius quam circumvallaret urbem, miſit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent: ſuaderentque, ut amicitiam potius quam vim experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati reſpondebatur, foſſa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una ſemper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare eſt, atrox ſane & anceps prælium fuit. non ſubire, non ſcalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & jam qui erexerant ad murum ſcalas, alii furcis ad idipſum factis detrudebantur, in alios lupi ſuperne ferrei injecti, ut in periculo eſſent, ne ſuſpenſi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate ſuorum exæquatum certamen eſſe: & jam eo ſuperare hoſtem, quod ex muro pugnaret: duabus ſimul partibus, prima excepta urbem eſt aggreſſus. Quæ res tantum pavoris injecit feſſis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentina fuga deſererent: & Punicum præſidium metu ne prodita urbs eſſet, relictis ſtationibus in unum locum ſe colligeret. Timor inde oppidanos inceſſit, ne ſi hoſtis urbem intraſſet, ſine diſcrimine Pœnus an Hiſpanus eſſet, obvii paſſim cæderentur. itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido ſeſe ejecerunt, ſcuta præ ſe tenentes ne tela procul conjicerentur;

a Cap. II.

b Cap. III.

rentur: dextras nudas oſtentantes, ut gladios abjeciſſe appareret. Id utrum parum ex intervallo ſit conſpectum, an dolus aliquis ſuſpectus fuerit, incompertum eſt. Impetus hoſtilis in tranſfugas factus, nec ſecus quam adverſa acies cæſi. eademque porta ſigna infeſta urbi illata, & aliis partibus ſecuribus dolabriſque cædebantur & refringebantur portæ. & ut quiſque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. additum erat & triariorum equiti præſidium. legionarii cæteram partem urbis pervadunt direptione & cæde obviorum, niſi qui armis ſe tuebantur. Carthaginienſes omnes in cuſtodiam dati ſunt: oppidanorum quoque CCC. ferme, qui clauſerant portas: cæteris traditum oppidum, ſuæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hoſtium duo millia ferme, Romanorum haud plus X C.

a Læta & ipſis qui rem geſſere, urbis ejus expugnatio fuit: & imperatori, cæteroque exercitui ſpecioſum adventum ſuum, ingentem turbam captivorum præ ſe agentes, fecerunt. Scipio collaudato fratre, cum quanto poterat verborum honore, Carthagini ab ſe captæ, captam ab eo Oringin æquaſſet: quia & hyems inſtabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum paſſim per provinciam exercitum Aſdrubalis conſectari poſſet: in citeriorem Hiſpaniam recipit exercitum: dimiſſiſque in hyberna legionibus, L. Scipione fratre Romam miſſo, & Hannone hoſtium imperatore, cæteriſque nobilibus captivis, ipſe Tarraconem conceſſit. Eodem anno claſſis Romana cum M. Valerio Lævino proconſule ex Sicilia in Africam tranſmiſſa, in Uticenſi Carthaginienſique agro late populationes fecit, extremis finibus Carthaginienſium circa ipſa mœnia Uticæ prædæ actæ ſunt. Repetentibus Siciliam claſſis Punica (ſeptuaginta erant longæ naves) occurrit. decem & ſeptem naves ex iis capræ ſunt: quatuor in alto merſæ: cætera fuſa ac fugata claſſis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulſis hoſtium navibus, magni commeatus frumenti Romam ſubvecti.

b Principio æſtatis ejus, qua hæc ſunt geſta, P. Sulpicius proconſul, & Attalus rex cum Æginæ (ſicut ante dictum eſt) hybernaſſent: Lemnum inde claſſe juncta, Romanæ V. & XX. quinqueremes, regiæ V. & X X X. tranſmiſerunt. Et Philippus ut ſeu terra ſeu mari obviam eundum hoſti foret, paratus ad omnes conatus eſſet, ipſe Demetriadem ad mare deſcendit: Lariſſam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab ſociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Suſtulerant enim animos Ætoli, cum ob Romanam ſocietatem, tum poſt Attali adventum, finitimoſque depopulabantur. nec Acarnanes ſolum Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant, ſed Achæi quoque, quos ſuper Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum fine poſitis caſtris, terrebat. Hi omnes ſuis quiſque urbibus quæ pericula terra marique portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipſius tranquillæ nunciabantur res. & Scerdiletum Pleuratumque motos eſſe, & Thracum maxime Medos, ſi quod longinquum bellum regem occupaſſet, proxima Macedoniæ incurſuros. Bœoti quidem ipſi, & interiores Græciæ populi, Thermopylarum ſaltus, ubi anguſtæ fauces coarctant iter, foſſa valloque intercludi ab Ætolis nunciarant, ne tranſitum ad ſociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel ſegnem ducem tot excitare tumultus circumfuſi poterant. Legationes dimittit: pollicitus, prout tempus ac res ſineret, omnibus laturum auxilium. in præſentia quæ maxime urgebant, res paratenr. Tum præſidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Lemno claſſe tranſmiſſa omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantem cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltatis (pelta cetræ haud diſſimilis eſt) Chalcidem mittit. Additi quingenti Ænianum: ut omnes inſulæ partes tueri poſſent, ipſe Scotuſam eſt profectus: eodemque ab Lariſſa Macedonum copias traduci juſſit. Eo nunciatum eſt, concilium Ætolis Heracleam indictum regemque Attalum ad conſultandum de ſumma belli venturum. Hunc conventum ut turbaret ſubito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit: & concilio quidem dimiſſo jam venit: ſegetibus tamen quæ jam prope maturitatem erant, maxime in ſinu Æniano evaſtatis, Scotuſam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem ſeſe recipit. Inde ut ad omnes hoſtium motus poſſet occurrere, etiam in Phocidem atque Eubœam & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent,

a Cap. IV. *b Cap.* V.

gerent, unde editi ignes apparerent. ipſe in Ciſſæo (mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit: ut ignibus procul ſublatis ſignum, ubi quid molirentur hoſtes, momento temporis acciperet. Romanus imperator, & Attalus rex à Peparetho Niceam trajecerunt, inde claſſem in Eubœam, ad urbem Oreum tranſmittunt: quæ ab Demetriaco ſinu Chalcidem & Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubœæ poſita eſt. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani à mari, regii à terra oppugnarent.

a Quatriduo poſtquam appulſa claſſis eſt, urbem aggreſſi ſunt. Id tempus occultis cum Platore, qui à Philippo præpoſitus urbi erat, colloquiis abſumptum eſt. Duas arces urbs habet; unam imminentem mari, altera urbis media eſt: cuniculo inde via ad mare ducit, quam à mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primò atrociſſimum contractum eſt certamen, & turre inſtructa omni genere telorum, & tormentis machiniſque ad oppugnandam eam ex navibus expoſitis. Cum omnium animos oculoſque id certamen avertiſſet: porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata eſt. Oppidani pulſi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi poſiti erant, qui fores portæ objicerent. Ita excluſi in medio cæduntur, capiunturque. Macedonum præſidium conglobatum ſub arcis muro ſtetit, nec fuga effuſe petita, nec pertinaciter prælio inito. eos Plator venia à Sulpicio impetrata, in naves impoſitos ad Demetrium Phthiotidis expoſuit: ipſe ad Attalum ſe recepit. Sulpicius tam facile ad Oreum ſucceſſu elatus, Chalcidem inde protinus victrici claſſe petit. ubi haud quaquam ad ſpem eventus reſpondit. Ex patenti utrinque coactum in anguſtias mare, ut ſpeciem intuenti primo gemini portus in ora duo verſi præbuerit: ſed haud facile alia infeſtior claſſi ſtatio eſt: nam ut venti ab utriuſque terræ prealtis montibus ſubiti ac procelloſi decidunt: & fretum ipſum Euripi non ſepties die ſicut fama fert, temporibus ſtatis reciprocat: ſed temere in modum venti nunc huc nunc illuc verſo mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur, ita nec nocte nec die quies navibus datur. Cum claſſem tam infeſta ſtatio accepit, tum & oppidum alia parte clauſum mari, alia à terra egregie munitum, præſidioque valido firmatum, & præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, ſtabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere ſuſcepta re, Romanus fecit: quod circumſpectis difficultatibus, ne fruſtra tempus tereret, celeriter abſtitit incepto: claſſemque inde ad Cynum Locridis (emporium id eſt Opuntiorum, urbis mille paſſuum à mari ſitæ) trajecit.

b Philippum & ignes ab Oreo editi moverant, ſed ſerius Platoris fraude è ſpecula elati, & impari maritimis viribus haud facilis erat in inſulam claſſi acceſſus. Ita res per cunctationem omiſſa. ad Chalcidis auxilium ubi ſignum accepit, impigre eſt motus. nam & ipſa Chalcis quanquam ejuſdem inſulæ urbs eſt, tamen adeo arcto interſcinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terra aditum faciliorem quam mari habeat. igitur Philippus dejecto præſidio, fuſis Ætolis, qui ſaltum Thermopylarum inſidebant; cum ab Demetriade Scotuſam, inde tertia vigilia profectus trepidos hoſtes Heracleam compuliſſet, ipſe uno die Phocidis Elatiam millia amplius LX. contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. conceſſerat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum, paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis direptum fuerat. Romana claſſis Oreum ſeſe receperat, & Attalus ignarus adventus Philippi, pecuniis à principibus exigendis terebat tempus: adeoque improviſa res fuit, ut niſi Cretenſium quidam forte pabulatum ab urbe longius progreſſi agmen hoſtium procul conſpexiſſent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompoſitus, curſu effuſo mare ac naves petit; & molientibus ab terra naves Philippus ſupervenit, metumque etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, deos homineſque accuſans, quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amiſiſſet: Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod cum trahere obſidionem in adventum ſuum potuiſſent, viſo ſtatim hoſte prope in voluntariam deditionem conceſſiſſent. Compoſitis circa Opuntem rebus, Toronem eſt profectus. Et Attalus primo Oreum ſe recepit. Inde cum fama acceſſiſſet, Pruſiam Bithyniæ regem in fines regni ſui tranſgreſſum, omiſſis Romanis rebus, atque Ætolico bello, in Aſiam trajecit. Et Sulpicius Ægi-

nam

a Cap. VI.

b Cap. VII.

nam claſſem recipit, unde Initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronen cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe ſua capta à Philippo, cum In fidem Ætolorum perveniſſent, ſedem eis Ætoli eam dederant, urbis vaſtæ ac deſertæ priore quidem Philippi bello. Tum ab Torone, ſicut paulo ante dictum eſt, recepta profectus. Tritonon & Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida cepit. Inde Elatiam, juſſis ibi ſe operiri, Ptolemæi, Rhodiorumque legatis, venit. ubi cum de finiendo Ætolico bello ageretur (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuncius affertur. Machanidam Olympiorum ſolenne ludicrum parantes Eleos aggredi ſtatuiſſe. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno reſponſo dimiſſis: ſe neque cauſam ejus belli fuiſſe, nec moram, ſi modo æqua & honeſta conditione liceat, paci facturum: cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megaram, atque inde Corinthum deſcendit: unde commeatibus ſumptis, Phliunta Pheneumque petit, & jam cum Heream veniſſet, audito Machanidam fama adventus ſui territum refugiſſe Lacedæmonem, Ægium ſe ad concilium Achæorum recepit: ſimul claſſem Punicam, ut mari quoque aliquid poſſet, accitam, ibi ratus ſe inventurum. Paucis antea diebus In Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanoſque audiſſent, veriti ne in ſe iretur, & intra Rhium (fauces eæ ſunt Corinthii ſinus) opprimerentur.

a Philippus mœrebat quidem & angebatur, cum ad omnia ipſe raptim iſſet, nulli tamen ſe rei in tempore occurriſſe, & rapientem omnia ex oculis eluſiſſe celeritatem ſuam fortunam. In concilio tamen diſſimulans ægritudinem, elato animo diſſeruit: teſtatus deos homineſque ſe nulli loco nec tempori defuiſſe, quin ubi hoſtium arma concrepuiſſent, eo quanta maxima poſſet celeritate contenderet: ſed vix rationem iniri poſſe, utrum ab ſe audacius an fugacius ab hoſtibus geratur bellum: ſic ab Opunte Attalum, ſic Sulpicium à Chalcide, ſic his ipſis diebus Machanidam è manibus ſuis elapſum. Sed non ſemper felicem eſſe fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo ſi modo congreſſus cum hoſte ſis, viceris. quod primum eſſet, confeſſionem ſe hoſtium habere, nequaquam pares eſſe eos, brevi & victoriam haud dubiam habiturum: nec meliore eventu eos ſecum, quam ſpe pugnaturos. Læti regem ſocii audierunt. reddidit inde Achæis Heream & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod ſuorum jus eſſe finium ſatis probabant, reſtituit. inde navibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes & biremes totidem) Anticyram trajecit, inde quinqueremibus ſeptem & lembis viginti amplius, quos ut adjungeret Carthaginienſium claſſi, miſerat in Corinthium ſinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium ſunt, exſcenſionem fecit. Haud fefellit Ætolos, nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis caſtellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in ſylvas monteſque refugit. Pecora, quæ inter feſtinationem abigi nequiverant, ſunt direpta, & in naves compulſa. Cum his, cæteraque præda Nicia prætore Achæorum Ægium miſſo, cum Corinthum petiſſet, pedeſtres inde copias per Bœotiam terra duci juſſit. ipſe à Cenchreis præter Atticen ſuper Sunium navigans, inter medias prope hoſtium claſſes Chalcidem pervenit. inde collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque ſpes flexiſſent eorum animos, hortatuſque in poſterum ut eadem conſtantia permanerent in ſocietate, ſi ſuam quam Oritanorum, atque Opuntiorum fortunam mallent. ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe quam ſe Romanis tradere maluerant, ſumma rerum & cuſtodia urbis permiſſa: ipſe Demetriadem ab Eubœa, unde primo ad opem ferendam ſociis profectus erat, trajecit. Caſandreæ deinde centum navium longarum carinis poſitis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat. & in tempore laborantibus ſociis latum ab ſe auxilium, retro in regnum conceſſit, ut Dardanis bellum inferret.

b Extremo æſtatis ejus, qua hæc in Græcia ſunt geſta, cum Qu. Fabius Maximus prætor legatus ab M. Livio conſule Romam ad ſenatum miſſus, nunciaſſet, conſulem ſatis præſidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum ſuis legionibus eſſe, decedere ſe inde, ac deduci exercitum conſularem poſſe: patres non M. Livium tantum redire

---

a Cap. VIII.

b Cap. IX.

redire ad urbem, ſed collegam quoque ejus C. Claudium juſſerunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppoſitas manere in provincia juſſerunt. Inter conſules ita per literas convenit, ut quemadmodum uno animo rempublicam geſſiſſent, ita, quanquam ex diverſis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneſte qui prior veniſſet, collegam ibi operiri juſſus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneſte venirent. inde præmiſſo edicto, ut triduo poſt frequens ſenatus ad ædem Bellonæ adeſſet, omni multitudine obviam effuſa ad urbem acceſſere. Non ſalutabant modo univerſi, ſed contingere pro ſe quiſque victrices dextras conſulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis reſpublica eſſet. In ſenatu cum more omnium imperatorum expoſitis rebus ab ſe geſtis poſtulaſſent, ut pro republica fortiter fideliterque adminiſtrata, & diis immortalibus haberetur honos, & ipſis triumphantibus urbem inire liceret: ſe vero ea quæ poſtularent, decernere patres merito deorum primùm, dein ſecundum deos conſulum reſponderunt, & ſupplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto. Inter ipſos, ne cum bellum communi animo geſſiſſent, triumphum ſepararent, ita convenit: quoniam in provincia M. Livii res geſta eſſet, & eo die quo pugnatum foret, ejus forte auſpicium fuiſſet: exercitus Livianus deductus Romam veniſſet, Neronis de provincia deduci non potuiſſet: ut M. Livium quadrigis urbem ineuntem milites ſequerentur, C. Claudius equo ſine militibus inveheretur. Ita conſociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei qui quantum merito anteibat, tantum honore collegæ ceſſerat, gloriam auxit. Illum equitem ajebant ſex dierum ſpatio tranſcurriſſe longitudinem Italiæ: & eo die cum Aſdrubale in Gallia ſignis collatis pugnaſſe, quo eum caſtra adverſus ſeſe in Aquila poſita habere Annibal credidiſſet. ita unum conſulem pro utraque parte Italiæ adverſus duos duces, duos imperatores, hinc conſilium ſuum, hinc corpus oppoſuiſſe: nomen Neronis ſatis fuiſſe ad continendum caſtris Annibalem: Aſdrubalem vero qua alia re, quam adventu ejus obrutum atque extinctum eſſe? Itaque iret alter conſul ſublimis curru multijugis, ſi vellet, equis, uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque etiam ſi pedes incedat, vel parta eo bello, vel ſpreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi ſermones ſpectantium Neronem uſque in Capitolium proſecuti ſunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt ſeſtertiûm tricies octoginta millia æris. militibus M. Livius quinquagenos ſenos aſſes diviſit. tantumdem C. Claudius abſentibus militibus ſuis eſt pollicitus, cum ad exercitum rediſſet. Notatum ea die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in conſulem ſuum jactata. equites L. Veturium & Qu. Cæcilium legatos magnis tuliſſe laudibus: hortatoſque eſſe plebem, ut eos conſules in proximum annum crearent adjeciſſe equitum prærogativæ auctoritatem conſules. poſtero die in concione quam forti fidelique duorum præcipue legatorum opera uſi eſſent, commemorantes.

a Cum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuiſſet, C. Claudius conſul M. Livium collegam dictatorem dixit, Livius Qu. Cæcilium magiſtrum equitum. à M. Livio dictatore creati conſules L. Veturius, Q. Cæcilius, is ipſe qui tum erat magiſter equitum. Inde prætorum comitia habita. Creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, T. Claudius Aſellus, Qu. Manlius Thurinus qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis dictator magiſtratu abdicato dimiſſoque exercitu, in Hetruriam provinciam ex S. C. eſt profectus ad quæſtiones habendas, qui Hetruſcorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Aſdrubalem ſub adventum ejus conſilia agitaſſent, quique eum auxiliis aut commeatu, aut ope aliqua juviſſent. Hæc eo anno domi militiæque geſta. Ludi Romani ter toti inſtaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebei ſemel toti inſtaurati ab ædilibus plebis M. Pomponio Mathone, & Qu. Manlio Thurino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone & Qu. Cæcilio Metello conſulibus, Bruttiis ambobus, ut cum Annibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde ſortiti ſunt, M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Manlius peregrinam, C. Servilius Siciliam, T. Claudius Sardiniam. Exercitus ita diviſi: conſulum alteri, quem C. Claudius prioris anni conſul: alteri quem Qu. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuiſſet exercitum. In Hetruria duas volonum legiones à C. Terentio

a Cap. X.

rentio proprætore M. Livius proconſul, cui prorogatum in annum imperium erat, accipere. Et Qu. Manlio, ut collegæ juriſdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum eſt: juſſuſque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos ſub adventum Aſdrubalis defeciſſent. Cajo Servilio cum Cannenſibus duabus legionibus, ſicut P. Manlius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hoſtilius præfuerat, deportatus. novam legionem quam T. Claudius trajiceret ſecum, conſules conſcripſerunt. Qu. Claudio ut Tarentum, C. Hoſtilio Tubulo ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium eſt. Marcus Valerius proconſul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, XXX. navibus C. Servilio traditis, cum cætera omni claſſe redire ad urbem juſſus.

a In civitate tanto diſcrimine belli ſollicita, cum omnium ſecundorum adverſorumque cauſas in deos verterent, multa prodigia nunciabantur. Tarracinæ Jovis ædem, Satrici matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipſis duo prolapſi angues. Ab Antio nunciatum eſt, cruentas ſpicas metentibus viſas eſſe. Cære porcus biceps, & agnus mas, idemque fœmina natus erat. Et Albæ duos ſoles viſos referebant, & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo ſudore manaſſe in circo Flaminio dicebatur, & ædes Cereris, Salutis, Quirini, de cœlo tactæ. Prodigia conſules hoſtiis majoribus procurare juſſi, & ſupplicationem una die habere. Ea ex ſenatuſconſulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut viſis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Veſtæ extinctus: ob quam cauſam cæſa flagro eſt Veſtalis, cujus cuſtodia noctis ejus fuerat, juſſu P. Licinii pontificis. Id quanquam nihil portendentibus deis, cæterum negligentia humana acciderat: tamen & hoſtiis majoribus procurari, & ſupplicationem ad Veſtæ haberi placuit. Priuſquam proficiſcerentur conſules ad bellum, admoniti ab ſenatu ſunt, ut in agros reducendæ plebis curam haberent, deum benignitate ſummotum bellum ab urbe Roma & Latio eſſe: & poſſe ſine metu in agris habitari: minime convenire, Siciliæ quam Italiæ colendæ majorem curam eſſe. Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello abſumptis, & inopia ſervitiorum, & pecore direpto, villiſque dirutis aut incenſis: magna tamen pars auctoritate conſulum compulſa in agros remigravit. Moverant autem hujuſce rei mentionem Placentinorum & Cremonenſium legati, querentes agrum ſuum ab accolis Gallis incurſari ac vaſtari: magnamque partem colonorum ſuorum dilapſam eſſe: & infrequentes ſe urbes, agrum vaſtum ac deſertum habere. Manlio prætori mandatum, ut colonias ab hoſte tueretur. Conſules ex S. C. edixerunt, ut qui cives Cremonenſes atque Placentini eſſent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris & ipſi ad bellum profecti ſunt. Q. Cæcilius conſul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, noviſque militibus, quos ipſe conſcripſerat, ſupplevit. In Conſentinum agrum conſules exercitum eduxerunt, paſſimque depopulati, cum agmen jam grave præda eſſet, in ſaltu anguſto à Bruttiis jaculatoribuſque Numidis diſturbati ſunt, ita ut non præda tantum ſed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus quam pugna fuit: & præmiſſa præda, incolumes legiones in loca tuta evaſere. inde in Lucanos profecti. Ea ſine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

b Cum Annibale nihil eo anno rei geſtum eſt. nam neque ipſe ſe obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque. neque laceſſierunt quietum Romani: tantam ineſſe vim, etſi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce cenſebant. Ac neſcio an mirabilior fuerit adverſis quam ſecundis rebus: quippe qui cum & in hoſtium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non ſuo civili: ſed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis. alius habitus, alia veſtis, alia arma, alii ritus, alia ſacra, alii prope dii eſſent, ita quondam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipſos, nec adverſus ducem ſeditio extiterit, cum & pecunia ſæpe in ſtipendium, & commeatus in hoſtium agro deeſſent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militeſque commiſſa fuerant. Poſt Aſdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus ſpes omnis repo-

a Cap. XI.

b Cap. XII.

repoſita victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Brutium cætera Italia conceſſum. cui non videatur mirabile, nullum motum in caſtris factum? nam ad cætera id quoque acceſſerat, ut ne alendi quidem exercitus, niſi ex Brutio agro ſpes eſſet. qui ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem Juventutis abſtractam à cultu agrorum, bellum occupaverat, & mos vitio etiam inſitus genti inter latrocinia militiam exercendi, nec ab domo quicquam mittebatur, de Hiſpania retinenda ſolicitis, tanquam omnia proſpera in Italia eſſent. In Hiſpania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe diſparem habebat; eandem quod prælio victi Carthaginienſes duce amiſſo, in ultimam Hiſpaniæ oram uſque ad Oceanum compulſi erant: diſparem autem, quod Hiſpania non quam Italia modo, ſed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. Itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis ſint, poſtrema omnium noſtra demum ætate ductu auſpicioque Auguſti Cæſaris perdomita eſt. Ibi tum Aſdrubal Giſgonis filius, maximus clariſſimuſque eo bello ſecundum Barchinos dux, regreſſus ab Gadibus rebellandi ſpem adjuvante Magone Amilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hiſpaniam habitis ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equeſtribus copiis ferme inter auctores convenit. peditum L X X. millia quidam adducta ad Silpiam urbem ſcribunt. Ibi ſuper campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, conſederunt.

a Scipio, cum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata eſſet, neque Romanis legionibus tantæ ſe parem fore multitudini ratus, ut non in ſpeciem ſaltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis cauſa fuiſſet patri patruoque, magnum momentum facerent præmiſſo Syllano ad Colcam duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo quos ſe per hyemem conſtripturum pollicitus erat, acciperet, ipſe à Tarracone profectus, protinus ab ſociis qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia Caſtulonem pervenit. Eo adducta ab Syllano auxilia tria millia peditum, & quingenti equites. Inde ad Bætulam urbem proceſſum cum omni exercitu civium, ſociorum peditum equitumque V. & X L. millibus. Caſtra ponentes eos Mago & Maſaniſſa cum omni equitatu aggreſſi ſunt: turbaſſentque munientes, ni abditi poſt tumulum, opportune ad id poſiti ab Scipione equites, improviſo in effuſos incurriſſent. Hi promptiſſimum quemque, & proxime vallum, atque in ipſos munitores primum invectum, vixdum prælio inito fuderunt: cum cæteris, qui ſub ſignis atque ordine agminis inceſſerant, longior & diu ambigua pugna fuit, ſed eum ab ſtationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere juſſi plures, & uſque integri feſſis ſubirent, magnumque jam agmen armatorum à caſtris in prælium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem feſtinationemve confuſis ordinibus. dein poſtquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque ſuſtineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, paſſim qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam eo prælio aliquantum & Romanis aucti, & diminuti hoſtibus animi erant, tamen nunquam per aliquot inſequentes dies ab excurſionibus equitum leviſque armaturæ ceſſatum eſt.

b Ubi ſatis tentatæ per hæc levia certamina vires ſunt: prior Aſdrubal in aciem copias eduxit, deinde & Romani proceſſere: ſed utraque acies pro vallo ſtetit inſtructa: & cum ab neutris pugna cœpta eſſet, jam die ad occaſum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in caſtra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior ſemper Pœnus copias caſtris educebat, prior feſſis ſtando ſignum receptui dabat ab neutra parte procurſum, telumve miſſum, aut vox ulla orta. medium aciem hinc Romani, illinc Carthaginienſes miſti Afris, cornua ſocii tenebant. erant autem utrinque Hiſpani pro cornibus, ante Punicam aciem elephanti caſtellorum procul ſpeciem præbebant. Jam hoc in utriſque caſtris ſermonis erat, ita ut inſtructi ſtetiſſent, pugnaturos. medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli cauſa eſt, pari robore animorum armorumque concurſuras. Scipio ubi hæc obſtinate credita animadvertit, omnia de induſtria in eum diem quo pugnaturus erat, mutavit. Teſſeram veſperi per caſtra dedit, ut ante lucem viri equique

a *Cap.* XIII.

b *Cap.* XIV.

equique pranſi eſſent, armatus eques frenatos ſtratoſque teneret equos. Vixdum ſatis certa luce equitatum omnem cum levi armatura in ſtationes Punicas emiſit: inde confeſtim ipſe cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem deſtinatam ſuorum hoſtiumque, Romano milite cornibus firmatis, ſociis in mediam aciem acceptis. Aſdrubal clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo proſiluit. tumultumque ante vallum, & trepidationem ſuorum, & procul ſigna legionum fulgentia, plenoſque hoſtium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit. Ipſe cum peditum agmine caſtris egreditur, nec ex ordine ſolito quicquam acie inſtruenda mutat. Equitum jamdiu anceps pugna erat, nec ipſa per ſe decerni poterat, quia pulſis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat: ſed ubi jam haud plus quingentos paſſus acies inter ſeſe aberant, ſigno receptui dato, Scipio, patefactis ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam in medium acceptam diviſamque in partes duas in ſubſidiis poſt cornua locat. inde ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hiſpanos (ea media acies fuit) preſſo gradu incedere jubet. ipſe è dextro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Syllanum & Martium mittit, ut cornu extenderent in ſiniſtra parte, quemadmodum ſe tendentem à dextra vidiſſent, & cum expeditis peditum equitumque prius pugnam markedly conſererent cum hoſte, quam coire inter ſe mediæ acies poſſent. Ita deductis cornibus cum ternis peditum cohortibus, terniſque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hoſtem ducebant, ſequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia ſegnius Hiſpanorum ſigna incedebant, & jam conflixerant cornua, cum, quod roboris in acie hoſtium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli conjectum veniſſent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, diſcurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverſo hoſti. Cornua ancipiti prælio urgebantur, eques, leviſque armatura, & velites circumductis alis, in latera incurrebant: cohortes à fronte urgebant, ut abrumperent cornua à cætera acie.

a Et cum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba lixarum tyronumque Hiſpanorum Romano Latinoque militi objecta erat. & procedente jam die vires etiam deficere Aſdrubalis exercitum cœperant, oppreſſos matutino tumultu, coactoſque priuſquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id ſedulo diem extraxerat Scipio, ut ſera pugna eſſet. nam ab ſeptima demum hora peditum ſigna cornibus concurrunt. ad medias acies aliquanto ſerius pervenit pugna, ita ut prius æſtus à meridiano ſole, laborque ſtandi ſub armis, & ſimul fames ſitiſque corpora afficerent, quam manus cum hoſte conſererent. itaque ſteterunt ſcutis innixi. nam ſuper cætera elephanti etiam tumultuoſo genere pugnæ equitum velitumque & levis armaturæ conſternati, è cornibus in mediam aciem ſeſe intulerant. Feſſi igitur corporibus animiſque retulere pedem, ordines tamen ſervantes haud ſecus quam ſi imperio ducis cederet integra acies. Sed cum eo ipſo acrius, ubi inclinatam ſenſere, victores ſe undique inveherent, nec facile impetus ſuſtineri poſſet: quanquam retinebat obſiſtebatque cedentibus Aſdrubal, ab tergo eſſe colles tutumque receptum, ſi modice ſe reciperent, clamitans: tamen vincente verecundiam metu, proximus quiſque hoſtem cæderet, terga extemplo data, atque in fugam ſeſe omnes effuderunt. Ac primo conſiſtere ſigna in radicibus collium, ac revocare in ordines militem cœperant, cunctantibus in adverſum collem erigere aciem Romanis. deinde ut inferri impigre ſigna viderunt, integrata fuga, in caſtra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepiſſetque tanto impetu caſtra, niſi ex vehementi ſole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecta eſſet, ut vix in caſtra ſua receperit ſe victor, quoſdam etiam religio ceperat, ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginienſes, quanquam feſſos labore ac vulneribus, nox imberque ad neceſſariam quietem vocabat: tamen quia metus & periculum ceſſandi non dabat tempus prima luce oppugnaturis hoſtibus caſtra, ſaxis undique circa ex propinquis vallibus congeſtis augent vallum, munimento ſeſe, quando in armis parum præſidii foret, defenſuri. Sed tranſitio ſociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum eſt. Is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præſidiis tradita à præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis ſemel ad defectionem animis, ſerperet res, ſilentio proximæ noctis Aſdrubal caſtra movet.

a Cap. XV.

a Scipio

a Scipio, ut prima luce qui in ſtationibus erant, retulerunt profectos hoſtes, præmiſſo equitatu, ſigna ferri jubet: adeoque citato agmine ducti ſunt. ut ſi via recta veſtigia ſequentes iſſent, haud dubie aſſecuturi fuerint. ducibus eſt creditum, brevius aliud eſſe iter ad Bætim fluvium, ut tranſeuntes aggrederentur. Aſdrubal clauſo tranſitu fluminis ad Oceanum flectit. & jam inde fugientium modo effuſi abibant: idque aliquantum ab legionibus Romanis intervalli fecit eques, leviſque armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque. ſed cum ad crebros tumultus ſigna conſiſterent, & nunc equeſtria, nunc cum velitibus auxiliiſque peditum prælia conſererent, ſupervenerunt legiones. inde non jam pugna, ſed trucidatio velut pecorum fieri, donec ipſe dux fugæ auctor in proximos colles cum ſeptem millibus ferme ſemiermium evaſit. cæteri cæſi captique. caſtra tumultuaria raptim Pœni tumulo editiſſimo communierunt. atque inde cum hoſtes nequicquam ſubire iniquo aſcenſu conati eſſent, haud difficulter ſeſe tutati ſunt. ſed obſidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat: itaque tranſitiones ad hoſtes fiebant. poſtremo ipſe dux navibus acceptis (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu Gades perfugit. Scipio fuga ducis hoſtium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Syllano ad caſtrorum obſidionem, ipſe cum cæteris copiis ſeptuageſimis caſtris, protinus cauſis regulorum civitatumque cognoſcendis, ut præmia ad veram meritorum æſtimatinnem tribui poſſent, Tarraconem rediit. Poſt profectionem ejus Maſaniſſa cum Syllano clam congreſſus, ut ad nova conſilia gentem quoque ſuam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit, non tam evidenti eo tempore ſubitæ mutationis cauſa, quam documento poſt id tempus conſtantiſſimæ ad ultimam ſenectam fidei, ne tum quidem eum ſine probabili cauſa feciſſe. Mago inde remiſſis ab Aſdrubale navibus, Gades petit. Cæteri deſerti ab ducibus, pars tranſitione, pars fuga diſſipati per proximas civitates ſunt, nulla manus numero aut viribus inſignis. Hoc maxime modo ductu atque auſpiciis P. Scipionis pulſi Hiſpania Carthaginienſes ſunt, tertiodecimo anno poſt bellum initum, quinto poſtquam P. Scipio provinciam & exercitum accepit. Haud multo poſt Syllanus debellatum referens Tarraconem ad Scipionem rediit.

b L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius receptæ Hiſpaniæ Romam eſt miſſus. Et cum cæteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus qui geſſerat, inexplebilis virtutis veræque laudis, parvum inſtar eorum, quæ ſpe ac magnitudine animi concepiſſet, receptas Hiſpanias ducebat. jam Africam magnamque Carthaginem, & in ſuum decus nomenque velut conſummatam ejus belli gloriam ſpectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus jam res, conciliandoſque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem ſtatuit tentare. Maſæſylorum is rex erat. Maſæſyli gens affinis Mauris, regionem Hiſpaniæ, maxime qua ſita Nova Carthago eſt, ſpectant. Fœdus ea tempeſtate regi cum Carthaginienſibus erat. quod haud gravius ei ſanctiuſque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum proſperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adverſæ, in Hiſpania nullæ jam erant, amicitiam ſe Romanorum accipere annuit. firmandæ ejus fidem nec dare nec accipere, niſi cum ipſo coram duce Romano. Ita Lælius in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentiſſimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipſos Carthaginienſes, finibus etiam regni apte ad Hiſpaniam, quod freto exiguo dirimuntur, poſitis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ quoniam non aliter poſſet, magno periculo peteretur. L. Martio Tarracone, M. Syllano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præſidium Hiſpaniæ relictis: ipſe cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni juvante vento in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipſo tempore Aſdrubal pulſus Hiſpania ſeptem triremibus portum invectus, anchoris poſitis, terræ applicaret naves: cum conſpectæ duæ quinqueremes, haud cuiquam dubio, quin hoſtium eſſent, opprimique à pluribus, priuſquam portum intrarent, poſſent: nihil aliud quam tumultum ac trepidationem ſimul militum ac nautarum, nequicquam

a Cap. XVI.

b Cap. XVII.

quam armaque & naves expedientlum fecerunt. percuſſa enim ex alto vela paulo acriori vento, prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni anchoras molirentur. nec ultra tumultum agere quis quicquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Aſdrubal, mox Scipio & Lælius egreſſi ad regem pergunt.

a Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) viſum, duorum opulentiſſimorum ea tempeſtate duces populorum uno die ſuam pacem amicitiamque petentes veniſſe, utrumque in hoſpitium invitat, & quoniam fors eos ſub uno tecto eſſe; atque ad eoſdem penates voluiſſet, contrahere in colloquium dirimendarum ſimultatum cauſa eſt conatus: Scipione abnuente, aut privatim ſibi ullum cum Pœno odium eſſe, quod colloquendo finiret: aut de republica ſe quicquam cum hoſte agere injuſſu ſenatus poſſe. Illud magnopere contendente rege, ne alter hoſpitum excluſus menſa videretur, ut in animum induceret ad eaſdem venire epulas, haud abnuit cœnatumque ſimul apud regem eſt, eodem etiam lecto Scipio atque Aſdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo barbarum inſuetumque moribus Romanis, ſed hoſtem etiam infeſtiſſimum, facunde alloquendo ſibi conciliarit: mirabilioremque ſibi eum congreſſo coram viſum præ ſe ferebat, quam bello rebus geſtis: nec dubitare quin Syphax, regnumque ejus in Romanorum eſſet poteſtate, eam artem illi viro ad conciliandos animos eſſe. Itaque non quo modo Hiſpania amiſſa ſit, quærendum magis Carthaginienſibus eſſe, quam quomodo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem. Romanum, relicta provincia novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajeciſſe, & commiſiſſe ſeſe in hoſtilem terram, in poteſtatem regiam, in fidem inexpertam, ſed potiundæ Africæ, ſpem affectantem. Hoc eum jampridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non quemadmodum Annibal in Italia, ſic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiiſque & plerumque ſævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit.

a Cap. XVIII.

b Hiſpaniæ ſicut à bello Punico quietæ erant, ita quaſdam civitates propter conſcientiam culpæ, metu magis quam fide, quietas eſſe apparebat; quarum maxime inſignes & magnitudine & noxa, Illiturgi & Caſtulo erant. Caſtulonenſes cum proſperis rebus ſocii fuiſſent, poſt cæſos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendiſque, ſcelus etiam defectioni addiderant In eos populos primo adventu, cum dubiæ Hiſpaniæ eſſent, merito magis quam utiliter ſævitum foret. tunc jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur veniſſe, accitum ab Tarracone L Martium cum tertia parte copiarum ad Caſtulonem oppugnandum mittit: ipſe cum cætero exercitu quintis ferme ad Illiturgim caſtris pervenit. Clauſæ erant portæ, omniaque inſtructa & parata ad oppugnationem arcendam. adeo conſcientia quid ſe meritos ſcirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orſus eſt. Ipſos claudendo portas indicaſſe Hiſpanos, quid ut timerent meriti eſſent. itaque multo infeſtioribus animis cum iis quam cum Carthaginienſibus bellum gerendum eſſe. Quippe cum illis prope ſine ira de imperio & gloria certari; ab iis perfidiæ & crudelitatis & ſceleris pœnas expetendas eſſe, veniſſe tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in ſemetipſos, ſi eodem fuga delati forent, inſtructam fraudem ulciſcerentur: & in omne tempus gravi documento ſancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum injuriæ duceret. Ab hac exhortatione ducis incitati ſcalas electis per manipulos viris dividunt. Partito exercitu, ita ut parti alteri Lælius præeſſet legatus, duobus ſimul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus aut plures principes oppidanos, ſed ſuus ipſorum ex conſcientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur, & meminerant, & admonebant alii alios, ſupplicium ex ſe, non victoriam peti: ubi quiſque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna & in acie, ubi Mars communis & victum ſæpe erigeret, & affligeret victorem: an poſtmodum cremata & diruta urbe ante ora captarum conjugum liberorumque inter verbera & vincula omnia fœda atque indigna paſſi exſpirarent. Igitur non militaris modo ætas, aut viri

b Cap. XIX.

viri tantum, ſed fœminæ quoque puerique ſupra animi corporiſque vires adſunt, propugnantibus tela miniſtrant, ſaxa in muros munientibus gerunt: non libertas ſolum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit: ſed ultima omnibus ſupplicia, & fœda mors ob oculos erat. accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipſo inter ſe conſpectu. itaque tanto ardore certamen initum eſt, ut domitor ille totius Hiſpaniæ exercitus ab unius oppidi juventute ſæpe repulſus à muris, haud ſatis decoro prælio trepidarit. Id ubi vidit Scipio, veritus ne vanis tot conatibus ſuorum hoſtibus creſceret animus, & ſegnior miles fieret: ſibimet conandum, ac partem periculi capeſſendam eſſe ratus, increpita ignavia militum, ferri ſcalas jubet. ſeipſum, ſi cæteri cunctentur, aſcenſurum minatur. jam ſubierat haud mediocri periculo mœnia, cum clamor undique ab ſollicitis vicem imperatoris militibus ſublatus, ſcalæque multis ſimul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius inſtitit. Tum victa oppidanorum vis, dejectiſque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte quæ inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta eſt.

a Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, verſis, & Romanis ſubeuntibus qua adire poterant: conſpexerunt ediſſimam urbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defenſoribus vacuam levium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clavos ſecum ferrens portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, ſcandunt ſicubi nimis arduum & leve ſaxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, cum velut gradus feciſſent: primi inſequentes extrahentes manu, poſtremi ſublevantes eos qui præ ſe irent: in ſummum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero apparuit, ab ira & ab odio urbem oppugnatam eſſe. nemo capiendi vivos, nemo patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor eſt. trucidant inermes juxta atque armatos, fœminas pariter ac viros: uſque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt quæ incendio abſumi nequeunt. adeo veſtigia quoque urbis extinguere ac delere memoriam hoſtium ſedis cordi eſt. Caſtulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hiſpani modo convenæ, ſed Punici etiam exercitus è diſſipata paſſim fuga reliquiæ tutabantur: ſed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac deſperatio invaſerat omnes, & in diverſis cauſis, cum ſibi quiſque conſultum ſine alterius reſpectu vellet, primo tacita ſuſpicio, deinde aperta diſcordia ſeceſſionem inter Carthaginienſes atque Hiſpanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor, Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit, nec tantundem noxæ admiſſum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio. Marrius inde in barbaros, ſi qui nondum perdomiti erant, ſub jus ditionemque redigendos miſſus.

b Scipio Carthaginem ad vota ſolvenda diis munuſque gladiatorium, quod mortis cauſa patris patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatorium ſpectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo laniſtis comparare mos eſt, ſervorum delectu ac liberorum, qui venalem ſanguinem habent. voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alii miſſi ab regulis ſunt ad ſpecimen inſitæ genti virtutis oſtendendum, alii ipſi profeſſi ſe pugnaturos in gratiam ducis, alios æmulatio & certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam quas diſceptando controverſias finire nequiverant, aut noluerant, pacto inter ſe, ut victorem res ſequeretur, ferro decreverunt. Neque obſcuri generis homines, ſed clari illuſtreſque, Corbis & Orſua, patrueles fratres de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro ſe certaturos profeſſi ſunt. Corbis major erat ætate, Orſuæ pater princeps proxime fuerat, à fratre majore poſt mortem ejus principatu accepto. Cum verbis diſceptare Scipio vellet ac ſedare iras, negatum id ambo dicere communibus cognatis: nec alium deorum hominumve, quam Martem ſe judicem habituros eſſe. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio ſubjiceretur, præoptantes, quod ab tanta rabie dirimi nequirent, inſigne ſpectaculum exercitui præbuere, documentumque quantum cupiditas

a Cap. XX.

b Cap. XXI.

ditas Imperii malum inter mortales eſſet. Major uſu armorum & aſtu facile ſtolidas vires minoris ſuperavit. Huic gladiatorum ſpectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali & caſtrenſi apparatu.

a Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marrius ſuperato Bæte amni, quem incolæ Cirtium appellant, duas opulentas civitates ſine certamine in deditionem accipit. Aſtapa urbs erat, Carthaginienſium ſemper partis: neque id tam dignum ira erat, quam, quod extra neceſſitates belli præcipuum in Romanos gerebant odium, nec urbem aut ſitu, aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret, ſed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excurſiones in finitimum agrum ſociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos, lixaſque aut mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, tranſgredientem fines poſitis inſidiis circumventum iniquo loco interfecerant. Ad hanc urbem oppugnandam cum admotus exercitus eſſet, oppidani conſcientia ſcelerum, quia nec deditio tuta ad tam infeſtos videbatur: nec ſpes mœnibus aut armis tuendæ ſalutis erat, facinus in ſe ac ſuos fœdum ac ferum conſciſcunt. Locum in foro deſtinant, quo pretioſiſſima rerum ſuarum congererent. ſuper eum cumulum conjuges ac liberos conſidere cum juſſiſſent, ligna circa extruunt, faſceſque virgultorum conjiciunt. quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, ut donec incertus eventus pugnæ eſſet, præſidium eo loco fortunarum ſuarum corporumque, quæ cariora fortunis eſſent, ſervarent: ſi rem inclinatam viderent, atque in eo jam eſſe ut urbs caperetur ſcirent, omnes quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipſa pugna obituros, illos ſe per deos ſuperos inferoſque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honeſta, aut ſervitute infami finienda eſſet, nihil relinquerent, in quod ſævire iratus hoſtis poſſet. ferrum ignemque in manibus eſſe amicæ, ac fideles potius ea quæ peritura forent, abſumerent manus, quam inſultarent ſuperbo ludibrio hoſtes. His adhortationibus execratio dira adjecta, ſi quem à propoſito ſpes molliciave animi flexiſſet. inde concitato agmine patentibus portis ingenti cum tumultu erumpunt. Neque erat ulla ſatis firma ſtatio oppoſita; quia nihil minus quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, leviſque armatura repente è caſtris ad idipſum emiſſa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compoſitior ordine ullo pugna fuit. Itaque pulſus eques qui primum hoſti ſe obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ, pugnatumque ſub ipſo vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad inſtruendum dato tempore, aciem direxiſſet. Ibi quoque trepidatum parumper circa ſigna eſt, cum cæſi furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent: dein vetus miles adverſus temerarios impetus pertinax, cæde primorum inſequentes ſuppreſſit. conatus paulo poſt ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obſtinatos mori in veſtigio quemque ſuo vidit: patefacta acie, quod ut facere poſſet, multitudo armatorum facile ſuppeditabat, cornua hoſtium amplexus in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

b Atque hæc tamen hoſtium iratorum, ac tum maxime dimicantium jure belli in armatos repugnanteſque edebantur. Fœdior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam fœminarum puerorumque imbellem, inermemque cives ſui cæderent, & in ſuccenſum rogum ſemianima pleraque injicerent corpora, rivique ſanguinis flammam orientem reſtinguerent; poſtremo ipſi cæde miſeranda ſuorum fatigati, cum armis medio incendio ſe injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani ſupervenerunt, ac primo conſpectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obſtupuerunt. dein cum aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens aviditate ingenii humani rapere ex igne vellent, correpti alii flamma ſunt: alii ambuſti afflatu vaporis, cum receptus primis urgente ab tergo ingenti turba non eſſet. Ita Aſtapa ſine præda militum ferro igneque abſumpta eſt. Martius cæteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipſos dies perfugæ à Gadibus venerunt: pollicentes urbem Punicumque præſidium, quod in ea eſſet, & imperatorem præſidii cum claſſe prodituros eſſe: Mago ibi ex fuga ſubſtiterat: navibuſque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum Africæ oræ, & ex proximis Hiſpaniæ locis per Hannonem præfectum coëgerat. Fide accepta da-

V taque

a Cap. XXII.

b Cap. XXIII.

taque perfugis, & Martius eo cum expeditis cohortibus & Lælius cum ſeptem triremibus, & quinqueremi una eſt miſſus, ut terra marique communi conſilio rem gererent.

a Scipio ipſe gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, cum ad id quiſque quod audierat, inſita hominibus libidine alendi de induſtria rumores, adjiceret aliquid, provinciam omnem, ac maxime longinqua ejus turbavit: apparuitque quantam excitatura molem vera fuiſſet clades, cum vanus rumor tantas procellas exciviſſet. non ſocii in fide, non exercitus in officio manſit. Mandonius & Indibilis, quibus quia regnum ſibi Hiſpaniæ pulſis inde Carthaginienſibus deſtinarant animis, nihil pro ſpe contigerat: concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & juventute Celtiberorum excitata, agrum Sueſſitanum Sedetanumque ſociorum populi Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Civilis alius furor in caſtris ad Sucronem ortus Octo ibi millia militum erant, præſidium gentibus quæ cis Iberum incolunt, impoſitum. Motæ autem eorum mentes ſunt non tum, cum primum de vita imperatoris dubii rumores allati ſunt: ſed jam ante, licentia ex diutino, ut fit, ocio collecta, & nonnihil, quod in hoſtico laxius rapto ſuetis vivere, arctiores in pace res erant. Ac primo ſermones tantum occulti ferebantur. ſi bellum in provincia eſſet, quid ſeſe inter pacatos facere? ſi debellatum jam & confecta provincia eſſet, cur in Italiam non revehi? Flagitatum quoque ſtipendium procacius, quam ex more & modeſtia militari erat, & à cuſtodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta; & noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: poſtremo interdiu ac propalam ſine commeatu ab ſignis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil inſtituto ac diſciplina militiæ, aut imperio eorumqui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum caſtrorum conſtabat una ea ſpe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes ſeditionis defectioniſque rati fore, & jura reddere in principiis ſinebant, & ſignum ab eis petebant, & in ſtationes ac vigilias ordine ibant: & ut vim imperii abſtulerant, ita ſpeciem dicto parentium ultro ipſi imperantes ſervabant. Erupit deinde ſeditio, poſtquam reprehendere atq; improbare tribunos ea quæ fierent, & conari obviam ire, & propalam abnuere furoris eorum ſe futuros ſocios, ſenſerunt. Fugatis itaque ex principiis, ac paulo poſt è caſtris tribunis, ad principes ſeditionis gregarios milites, C. Albium Calenum, & C. Atrium Umbrum, delatum omnium conſenſu imperium eſt: qui nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, inſignia etiam ſummi imperii, faſces ſecureſque attrectare auſi: neque iis venit in mentem, ſuis tergis, ſuis cervicibus virgas illas ſecureſque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falſo credita occæcabat animos; ſub cujus vulgatam jam famam non dubitabant totam Hiſpaniam arſuram bello, in eo tumultu & ſociis pecunias imperari. & diripi propinquas urbes poſſe, & turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus inſignia fore quæ ipſi feciſſent.

b Cum alios ſubinde recentes nuncios, non mortis modo, ſed etiam funeris expectarent, neque ſuperveniret quiſquam, evaneſceretque temere ortus rumor: tum primi auctores requiri cœpti, & ſubiraſcentes quoque, ut crediſſe potius temere, quam finxiſſe rem talem videri poſſent: deſtituti duces jam ſua ipſi inſignia, & pro vana imagine imperii quod gererent, veram juſtamque, mox in ſe verſuram poteſtatem exhorrebant. Stupenti ita ſeditioni cum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent: tribuni militum ſeptem ab ipſo Scipione miſſi ſupervenerunt. Ad quorum primum adventum exaſperati animi: mox ipſis placido ſermone permulcentibus notos, cum quibus congreſſi erant, leniti ſunt. circumeuntes enim tentoria primò, deinde in principiis prætorioque, ubi ſermones inter ſe ſerentium circulos vidiſſent, alloquebantur: percunctantes magis, quæ cauſa iræ conſternationiſque ſubitæ foret, quam factum accuſantes. Vulgo ſtipendium non datum ad diem jactabatur: & cum eodem tempore, quo ſcelus Iliturgitanum extitiſſet, poſt duorum imperatorum duorumque exercituum ſtragem, ſua virtute defenſum nomen Romanum, ac retenta provincia eſſet, Iliturgitanos pœnam noxæ meritam habere: ſuis recte factis gratiam qui exſolvat non eſſe. Talia querentes, æqua orare, ſeque ea relaturos ad imperatorem reſpondebant. lætari, quod nihil triſtius nec inſanabilius eſſet: & P. Scipionem deûm benignitate, & rempublicam, eſſe gratiæ referendæ. Scipionem bellis aſſuetum, ad

a Cap. XXIV.

b Cap. XXV.

ad ſeditionum procellas rudem ſolicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipſe punlendo modum excederet. in præſentia, ut cœpiſſet, leniter agi placuit, & miſſis circa ſtipendiarias civitates exactoribus, ſtipendii ſpem propinquam facere. Edictum ſubinde propoſitum, ut ad ſtipendium petendum convenlrent Carthaglnem, ſeu carptim partes, ſeu univerſi mallent. Tranquillam ſeditionem jam per ſe langueſcentem repentina quies rebellantium Hiſpanorum fecit. redierant enim In fines omiſſo incœpto Mandonius & Indibilis, poſtquam venire Scipionem allatum eſt. nec jam erat aut civis, aut extremus, cum quo furorem ſuum conſociarent. omnia circumſpectantes conſilia, nihil reliqui habebant, præter vulgatiſſimum à malis conſiliis receptum, ut Imperatoris vel juſtæ iræ, vel non deſperandæ clementiæ ſeſe committerent. etiam hoſtibus eum ignoviſſe, cum quibus ferro dimicaſſet, ſuam ſeditionem ſine vulnere, ſine ſanguine fuiſſe: nec ipſam atrocem, nec atroci pœna dignam, ut ingenia humana ſunt ad ſuam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, ſingulæne cohortes, an univerſi ad ſtipendium petendum Irent. inclinavit eo ſententia, quod tutius cenſebant univerſos Ire.

a Per eoſdem dies quibus hæc illi conſultabant, conſilium de iis Carthagine erat, certabaturque ſententiis, utrum in auctores tantum ſeditionis (erant autem hi numero haud plus quam quinque & triginta) animadverteretur, an plurium ſupplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis quam ſeditio eſſet. Vicit ſententia lenior, ut unde orta culpa eſſet, ibi pœna conſiſteret, ad multitudinem caſtigationem ſatis eſſe. Concilio dimiſſo, ut id actum videretur: expeditio adverſus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis ſeptem, qui & antea Sueronem ad leniendam ſeditionem ierant, obviam exercitui miſſis, quina nomina principum ſeditionis edita ſunt, ut eos per idoneos homines benigno vultu ac ſermone in hoſpitium invitatos, ſopitoſque vino vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum, poſtero die omnem exercitum cum M. Syllano In Lacetanos proficiſci, non metu modo omni, qui tacitus Inſidebat animis, liberavit eos: ſed lætitiam ingentem fecit, quod magis habituri ſolum imperatorem, quam ipſi futuri in poteſtate ejus eſſent: Sub occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti ſermonibus de induſtria compoſitis, lætum opportunumque adventum eorum Imperatori eſſe, quod ſub Ipſam profectionem alterius exercitus veniſſent: corpora curant. à tribunis ſine ullo tumultu auctores ſeditionis, per idoneos homines Inducti in hoſpitia, comprehenſi ac vincti ſunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui ſimulabatur iter, proficiſci cœpere. ſub lucem ſigna mota, & ad portam retentum agmen: cuſtodeſque circa omnes portas miſſi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri ſuccIamationibus, concurrunt. Simul & Imperator In tribunal conſcendit, & reducti armati à portis inermi ſe concione ab tergo circumſuderunt. tum omnis ferocia concidit, & (ut poſtea fatebantur) nihil æque eos terruit, quam præter ſpem robur & color imperatoris, quem affectum viſuros crediderant, vultuſque qualem ne in acie quidem ajebant meminiſſe. Sedit tacitus pauliſper, donec nunciatum eſt deductos in forum auctores ſeditionis, & parata jam omnia eſſe.

b Tum ſilentio per præconem facto, ita cœpit: Nunquam mihi deſutu- ,,
ram orationem, qua exercitum meum ,,
alloquerer, credidi. non quo verba ,,
unquam, potius quam res exercue- ,,
rim, ſed quia prope à pueritia In ca- ,,
ſtris habitus aſſueveram militaribus ,,
ingeniis: apud vos quemadmodum lo- ,,
quar, nec conſilium nec oratio ſup- ,,
peditat: quos nec quo nomine qui- ,,
dem appellare debeam, ſcio. cives? ,,
qui à patria veſtra deſciviſtis. an ,,
milites? qui imperium auſpicium- ,,
que abnuiſtis, ſacramenti religionem ,,
rupiſtis. hoſtes? corpora, ora, ve- ,,
ſtitum, habitum civium agnoſco: ,,
facta, dicta, conſilia, animos ho- ,,
ſtium video. Quid enim vos niſi ,,
quod Illergetes & Lacetani, aut ,,
optaſtis aliud, aut ſperaſtis: & illi ,,
tamen Mandonium atque Indibi- ,,
lem, regiæ nobilitatis viros, duces ,,
furoris ſecuti ſunt: vos auſpicium ,,
& imperium ad Umbrium Atrium, & ,,
Calenum Albinum detuliſtis. Nega- ,,
te vos id omnes feciſſe, aut factum ,,
voluiſ-

a Cap. XXVI.

b Cap. XXVII.

voluiſſe, milites, paucorum eum furorem atque amentiam eſſe, libenter credam negantibus. nec enim ea ſunt commiſſa, quæ vulgaria in omnem exercitum ſine piaculis ingentibus expiari poſſint. invitus ea tanquam vulnera attingo: ſed niſi tacta tractataque ſanari non poſſunt. Equidem pulſis Hiſpania Carthaginienſibus nullum locum in tota provincia, nullos homines credebam eſſe, ubi vita inviſa eſſet mea: ſic me non ſolum adverſus ſocios geſſeram, ſed etiam adverſus hoſtes. In caſtris meis (en quantum me opinio fefellit) fama mortis meæ non accepta ſolum, ſed etiam exſpectata eſt: non quod ego vulgari facinus per omnes velim: (equidem ſi totum exercitum meum mortem mihi optaſſe crederem, hic ſtatim ante oculos veſtros morerer: nec me vita juvaret inviſa civibus & militibus meis) ſed multitudo omnis, ſicut natura maris per ſe immobilis eſt, ut venti & auræ cient, aut tranquilli, aut procelloſi. Et cauſa in vobis atque origo omnis furoris penes auctores eſt, vos contagione inſaniſtis. Quin mihi ne hodie quidem ſcire videmini, quo amentiæ progreſſi ſitis: quid facinoris in me, quid in patriam, parenteſque ac liberos veſtros, quid in deos ſacramenti teſtes, quid adverſus auſpicia, ſub quibus militaſtis, quid adverſus morem militiæ diſciplinamque majorum, quid adverſus ſummi imperii majeſtatem auſi ſitis. De meipſo taceo, temere potius quam avide crediderītis: is denique ego ſum, cujus imperii tædere exercitum, minime mirandum ſit: patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili conſociando conſilia prodebatis? quid populus Romanus? cum imperium ablatum ab tribunis ſuffragio populi creatis, ad homines privatos detuliſtis? cum, eo ipſo non contenti, ſi pro tribunis illos haberetis, faſces imperatoris veſtri ad eos, quibus ſervus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detuliſtis. In prætorio tetenderunt Albius & Atrius: claſſicum apud eos cecinit. ſignum ab iis petitum eſt: ſederunt in tribunali proconſulis Scipionis: lictor apparuit: ſubmovente eo inceſſerunt: faſces & ſecures prælatæ ſunt. Lapides pluere, & fulmina jaci de cœlo, & inſuetos fœtus animalia edere, vos portenta eſſe putatis? hoc eſt portentum, quod nullis hoſtiis, nullis ſupplicationibus ſine ſanguine eorum, qui tantum facinus auſi ſunt, expiari poſſit.

a Atque ego quanquam nullum ſcelus rationem habet: tamen ut in re nefaria, quæ mens, quod conſilium veſtrum fuerit, ſcire velim. Rhegium quondam in præſidium miſſa legio, interfectis per ſcelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio millia hominum quatuor, in foro Romæ ſecuri percuſſi ſunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum ſemilixam, nominis etiam abominandi ducem, ſed Decium Jubellium tribunum militum ſecuti ſunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus, aut Lucanis hoſtibus populi Romani ſe conjunxerant. vos cum Mandonio & Indibili conſilia communicaſtis, & arma conſociaturi fuiſtis. Illi, ſicut Campani Capuam Tuſcis veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Meſſanem, ſic Rhegium habituri perpetuam ſedem erant, nec populum Romanum, nec ſocios populi Romani ultro laceſſituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi ſi vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, deûm hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberoſque veſtros; ſed horum quoque memoriam, ſicut patriæ meique, ejeceratis ex animis veſtris. Viam conſilii ſcelerati, ſed non ad ultimum dementis exequi volo. Mene vivo, & cætero incolumi exercitu, cum quo ego die una Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginienſium fudi, fugavi, Hiſpania expuli, vos octo millia hominum, majoris certe omnes pretii quam Albius & Atrius ſunt, quibus vos ſubjeciſtis, Hiſpaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoveo nomen meum: nihil ultra facile creditam, mortem meam à vobis violatus ſim. quid? ſi ego morerer, mecum expiratura reſpubl. mecum caſurum imperium populi Romani erat? ne iſtuc Jupiter Opt. Max. ſinat, urbem auſpicato diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic & mortali corpori æqualem eſſe. Flaminio, Paulo, Graccho, Poſthumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Criſpino, C. Fulvio, Scipionibus meis

a Cap. XXVIII.

meis, tot tam claris imperatoribus uno bello abſumptis ſuperſtes eſt populus Romanus, eritque mille aliis nunc ferro nunc morbo morientibus: meo unius funere elata populi Romani eſſet reſpublica? Vos ipſi hic in Hiſpania patre & patruo meo, duobus imperatoribus interfectis, Septimium Marcium ducem vobis adverſus exultantes recenti victoria Pœnos delegiſtis. & ſic loquor, tanquam ſine duce Hiſpaniæ futuræ fuerint. M. Syllanus eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam miſſus, L. Scipio frater meus, & C. Lælius legati, vindices majeſtatis imperii deeſſent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an cauſa comparari poterat? quibus ſi omnibus ſuperiores eſſetis, arma tamen Pœnis contra patriam, contra cives veſtros ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romæ imperare velletis? quam ob noxam patriæ?

a Coriolanum quondam damnatio injuſta, miſerum & indignum exilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen à publico parricidio privata pietas. vos qui dolor, quæ ira incitavit? ſtipendiumne diebus paucis imperatore ægro ſerius numeratum, ſatis digna cauſa fuit, cur patriæ indiceretis bellum: cur ad Illergetes deſciſceretis à populo Romano? cur nihil divinarum, humanarumve rerum inviolatum vobis eſſet? Inſaniſtis profecto milites, nec major in corpus meum vis morbi, quam in veſtras mentes invaſit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid ſperaverint, quid optaverint. auferat omnia irrita oblivio, ſi poteſt: ſi non, utcumque ſilentium tegat. Non negaverim, triſtem atrocemque vobis viſam orationem, quanto creditis facta veſtra atrociora eſſe, quàm dicta mea? & me ea quæ feciſtis, pati æquum cenſetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo fertetis? ſed ne ea quidem ipſa ultro exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviſcamini eorum, quam ego obliviſcar. Itaque quod ad vos univerſos attinet, ſi erroris pœnitet, ſatis ſuperque pœnarum habeo. Albius Calenus & Atrius Umber, & cæteri nefariæ ſeditionis auctores ſanguine luent, quod admiſerunt. vobis ſupplicii eorum ſpectaculum non modo non acerbum, ſed lætum etiam, ſi ſana mens rediit, debet eſſe: de nullis quàm de vobis infeſtius aut iniquius conſuluerunt. Vix finem dicendi fecerat, cum ex præparato ſimul omnium rerum terror oculis auribuſque eſt offuſus. Exercitus qui corona concionem circumdederat, gladiis ad ſcuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in concilio. nudi in medium protrahebantur, & ſimul omnis apparatus ſupplicii expromebatur. deligati ad palum virgiſque cæſi, & ſecuri percuſſi, adeo torpentibus metu qui aderant, ut non modo ferocior vox adverſus atrocitatem pœnæ, ſed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, ſtipendiumque ad nomen ſingulis perſolutum.

b Hunc finem exitumque ſeditio militum cœpta apud Sucronem habuit. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno præfectus à Magone miſſus à Gadibus, cum parva manu Afrorum mercede Hiſpanos ſollicitando, ad IV. millia juvenum armavit. caſtris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum caſtrorum, quibuſdam etiam in fuga amiſſis, palatos perſequente equite, cum paucis ipſe effugit. Cum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum evectus, ad Carteiam claſſe acceſſit. Urbs ea in ora Oceani ſita eſt, ubi primum è faucibus anguſtis panditur mare. Gadeis ſine certamine proditione recipiendi ultro qui eam rem pollicerentur, in caſtra Romana venientibus ſpes, ſicut ante dictum eſt, fuerat: ſed patefacta immatura proditio eſt, comprehenſoſque omnes Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal conjuratis in quinqueremem impoſitis, præmiſſaque ea, quia tardior quam triremis erat, ipſe cum octo triremibus modico intervallo ſequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, cum Lælius & ipſe in quinqueremi è portu Carteiæ ſequentibus ſeptem triremibus evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem ſatis credens deprehenſam, rapido in freto in adverſum æſtum reciprocari non poſſe. Pœnus in re ſubita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem ſequeretur, an in hoſtes roſtra converteret. ipſa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. jam enim

a Cap. XXIX.

b Cap. XXX.

ſub ictu teli erant, & undique inſtabant hoſtes. æſtus quoque arbitrium moderandi naves ademerat, neque erat navali pugna ſimilis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut conſilii eſſet, una natura freti æſtuſque totius certaminis potens, ſuis alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat: ut fugientem videres retro vertice intortam victricibus illatam: & ſequentem ſi in contrarium tractum incidiſſet maris, fugientis modo ſeſe avertentem. Jam in ipſa pugna hæc cum infeſto roſtro peteret hoſtium navem, obliqua ipſa ictum alterius roſtri accipiebat: illa cum tranſverſa objiceretur hoſti, repente intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes fortuna regente anceps prælium miſceretur, quinqueremis Romana, ſeu pondere tenacior, ſeu pluribus remorum ordinibus ſcindentibus vortices, cum facilius regeretur, duas triremes ſuppreſſit, unius præiata impetu lateris, alterius remos deterſit. cæteraſque quas indepta eſſet, mulctaſſet, niſi cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam tranſmiſiſſet.

a Lælius victor Carteiam reverſus, auditis quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratoſque miſſos Carthaginem, ſpe in irritum redacta, qua veniſſent: nunciis ad L. Martium miſſis, niſi terere fruſtra tempus ſedendo ad Gadeis vellent, redeundum ad imperatorem eſſe: aſſentiente Martio, paucos poſt dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum diſceſſum non reſpiravit modò Mago: cum terra marique ancipiti metu urgeretur: ſed etiam audita rebellione Illergetum, ſpem recuperandæ Hiſpaniæ nactus, nuncios Carthaginem mittit ad ſenatum: qui ſimul ſeditionem civilem in caſtris Romanis, ſimul defectionem ſociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hiſpaniæ repeti poſſet. Mandonius & Indibilis in fines ingreſſi, pauliſper, dum quidnam de ſeditione ſtatueretur, ſcirent, ſuſpenſi quieverunt: ſi civium errori ignoſceretur, non diffidentes ſibi quoque ignoſci poſſe. poſtquam vulgata eſt atrocitas ſupplicii, ſuam quoque noxam pari pœna æſtimatam rati, vocatis rurſus ad arma popularibus, contractiſque quæ ante habuerant auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi, principio defectionis ſtativa habuerant, cum X X. millibus peditum, duobus millibus equitum & quingentis tranſcenderunt.

b Scipio cum fide ſolvendi pariter omnibus noxiis, innoxiiſque ſtipendii, tum vultu ac ſermone in omnes placato facile reconciliatis militum animis, priuſquam caſtra à Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, nequaquam eodem animo ſe ire profeſſus eſt ad vindicandum id ſcelus, quo civilem errorem nuper ſanaverit. Tum ſe haud ſecus, quam viſcera ſecantem ſua, cum gemitu & lachrymis triginta hominum capitibus expiaſſe octo millium ſeu imprudentiam ſeu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Illergetum ire. non enim eos neque natos in eadem terra, nec ulla ſecum ſocietate junctos eſſe. eam, quæ ſola fuerit, fidem atque amicitiam ipſos per ſcelus rupiſſe, in exercitu ſuo ſe, præterquam quod omnes cives aut ſocios, Latinique nominis videat etiam eo moveri, quod nemo fere ſit miles, qui non aut à patruo ſuo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut à patre conſule, aut à ſe ſit ex Italia advectus. Scipionum nomini auſpiciiſque omnes aſſuetos, quos ſecum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos conſulatum petenti, velut ſi omnium communis agatur honos, affuturos ſperet. Quod ad expeditionem eam attineat, quæ inſtet, immemorem eſſe rerum ſuarum geſtarum, qui id bellum ducat. Magonis hercle ſibi, qui extra orbem terrarum in circumfuſam Oceano inſulam cum paucis perfugerit navibus majorem curam eſſe, quam Illergetum. Quippe illic & ducem Carthaginienſem, & quantumcunque Punicum præſidium eſſe: hic latrones, latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua vis ſit, ita in acie ac ſignis collatis nullam eſſe, magis velocitate ad fugam quam armis fretos, pugnaturos eſſe. Itaque non quod ullum inde periculum, aut ſemen majoris belli videat, ideo ſe, priuſquam provincia decedat, opprimendos Illergetes duxiſſe: ſed primum, ne impunita tam ſcelerata defectio eſſet: deinde, ne quis in provincia ſimul virtute tanta & felicitate perdomita, relictus hoſtis dici poſſet. Proinde deis bene juvantibus ſequerentur, non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoſte

a Cap. XXXI. *b Cap.* XXXII.

hoſte certamen eſſe) quam ad expetendas ab hominibus ſceleſtis pœnas.

a Ab hac oratione dimiſſos ad iter ſe comparare in diem poſterum jubet, profectuſque decimis caſtris pervenit ad Iberum flumen. inde ſuperato amni, die quarto in conſpectu hoſtium poſuit caſtra. Campus autem montibus circumſeptus erat. in eam vallem Scipio eum pecora rapta pleraque ex ipſorum hoſtium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum juſſiſſet, velites ſubſidio miſit, à quibus ubi per procurſationem commiſſa pugna eſſet, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. mons opportune prominens equitum inſidias texit. Nec ulla mora pugnæ facta eſt. Hiſpani in conſpectu procul pecora, velites in Hiſpanos præda occupatos incurrere. Primo miſſilibus territavere: deinde miſſis levibus telis, quæ irritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri eſt: ancepſque pedeſtre certamen erat, ni equites ſupervenisſent. neque ex adverſo tantum illati obvios obtrivere, ſed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo ſe, ut pleroſque intercluderent, objecere. majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excurſiones prælia ſolent. Ira magis accenſa adverſo prælio barbaris eſt, quam imminuti animi. Itaque ne perculſi viderentur, prima luce poſtero die in aciem proceſſere. Non capiebat omnes copias anguſta, ſicut ante dictum eſt, vallis: duæ ferme peditum partes, & omnis equitatus in aciem deſcendit: quod reliquum peditum erat, obliquo conſtiterunt colle. Scipio pro ſe eſſe loci anguſtias ratus, & quod in arcto pugna Romano aptior quam Hiſpano militi futura videbatur, & quod in eum locum detracta hoſtium acies eſſet, qui non omnem multitudinem eorum caperet: novo etiam conſilio adjecit animum, equitem nec ſe poſſe circundare cornibus in tam anguſto ſpacio: & hoſti, quem cum pedite eduxiſſet, inutilem fore: itaque imperat Lælio, ut per colles quam occultiſſimo itinere circumducat equites, ſegregetque quantum poſſit, equeſtrem à pedeſtri pugna. ipſe omnia ſigna peditum in hoſtes vertit: quatuor cohortes in fronte ſtatuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi nullam fecit, ut ipſo certamine averteret à conſpectu tranſeuntium per colles equitum. nec ante circumductos ſenſere, quam tumultum equeſtris pugnæ ab tergo accepere. ita duo diverſa prælia erant, duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia miſceri ex genere utroque prælium anguſtiæ non patiebantur) pugnabant. Hiſpanorum cum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio eſſet, pedes fiducia equitis temere commiſſus campo cædebatur: eques circumventus nec peditem à fronte (jam enim ſtratæ pedeſtres copiæ erant) nec ab tergo equitem ſuſtineret: & ipſi cum diu in orbem ſeſe ſtantibus equis defendiſſent, ad unum omnes cæſi ſunt: nec quiſquam peditum equitumve ſuperfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad ſpectaculum magis tutum quam ad partem pugnæ capeſſendam ſteterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipſi fugerunt, priuſquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapſi.

b Caſtra eodem die Hiſpanorum præter cæteram prædam cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani ſociique ad mille CC. eo prælio ceciderunt, vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuiſſet, ſi patentiore campo, & ad fugam capeſſendam facili foret pugnatum. Indibilis abjectis belli conſiliis, nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit. Qui advolutus genibus, fatalem rabiem temporis ejus accuſat, cum velut contagione quadam peſtifera, non Ilergetes modo & Lacetani, ſed caſtra quoque Romana inſanierint. ſuam quidem & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem eſſe, ut aut, ſi ita videatur, reddant ſpiritum Publ. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut ſervati his uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant: antea in cauſa ſua fiduciam ſibi fuiſſe, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in cauſa, omnem in miſericordia victoris ſpem repoſitam habere. Mos vetuſtus erat Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus jungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dediſſet: obſides accepti, arma adempta, præſidia urbibus impoſita forent. Scipio multis invectus in præſentem Mandonium, abſentemque Indibilem verbis, illos quidem merito perituros fuiſ-

a Cap. XXXIII.

b Cap. XXXIV.

ſe ipſorum maleficio ait: victuros ſuo atque populi Romani beneficio. Cæterum ſe neque arma iis adempturum: (quippe ea pignora timentium rebellionem eſſe, ſe libera arma relinquere, ſolutoſque metu animos:) neque ſe in obſides innoxios, ſed in ipſos ſi defecerint, ſæviturum: nec ab inermi, ſed ab armato hoſte pœnas expetiturum. utramque fortunam expertis permittere ſeſe, utrum propitios, an iratos habere Romanos mallent. Ita dimiſſus Mandonius, pecunia tantummodo imperata, ex qua ſtipendium militi præſtari poſſet. Ipſe Marcio in ulteriorem Hiſpaniam præmiſſo, Syllano Tarraconem remiſſo, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam appropinquantem Oceano aſſequitur.

a Inchoata res jam ante de Maſaniſſa, aliis atque aliis de cauſis dilata erat, quod Numida cum ipſo utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem ſancire, ea tum itineris tam longi ac tam devii cauſa Scipioni fuit. Maſaniſſa cum Gadibus eſſet, certior adventare eum à Marcio factus, cauſando corrumpi equos incluſos in inſula, penuriamque omnium rerum & facere cæteris, & ipſos ſentire, ad hoc equitem marceſcere deſidia: Magonem perpulit, ut ſe trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hiſpaniæ agros pateretur. Transgreſſus tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque colloquio ſtatuendum: duos pro obſidibus retineri à Scipione jubet. remiſſo tertio, qui quo juſſus erat, adduceret Maſaniſſam: cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum geſtarum admiratio viri: ſubſtitueratque animo ſpeciem quoque corporis amplam ac magnificam. cæterum major præſentis veneratio cepit: & prærerquam quod ſuapte natura multa majeſtas inerat, adornabat promiſſa cæſaries, habituſque corporis non cultus munditiis, ſed virilis ac verè militaris: & ætas erat in medio virium robore, quod plenius nitidiuſque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipſo congreſſu Numida gratias de fratris filio remiſſo agit. Ex eo tempore affirmat eam ſe quæſiſſe occaſionem, quam tandem oblatam deûm immortalium beneficio non omiſerit. cupere ſe illi, populoque Romano operam navare: ita ut nemo unus externus magis enixe adjuverit rem Romanam. id ſe, etiamſi jampridem vellet, minus præſtare in Hiſpania, terra aliena atque ignota, potuiſſe: in qua autem genitus educatuſque in ſpem paterni regni eſſet, facile præſtiturum. ſiquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, ſatis ſperare perbrevis ævi Carthaginem eſſe. Lætus eum Scipio vidit audivitque, cum caput rerum in omni hoſtium equitatu Maſaniſſam fuiſſe ſciret, & ipſe juvenis ſpecimen animi præ ſe ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem eſt. Maſaniſſa permiſſu Romanorum, ne ſine cauſa trajeciſſe in continentem videretur: populatus proximos agros, Gades redit.

b Magoni, deſperatis in Hiſpania rebus, in quarum ſpem ſeditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus ſuſtulerant, paranti trajicere in Africam nunciatum ab Carthagine eſt, jubere ſenatum, ut claſſem quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conductaque ibi Gallorum ac Ligurum, quanta maxima poſſet, juventute, conjungeret ſe Annibali: neu ſeneſcere bellum maximo impetu, majore fortuna cœptum ſineret. Ad eam rem & à Carthagine pecunia Magoni advecta eſt, & ipſe quantam potuit, à Gaditanis exegit. non ærario modo eorum, ſed etiam templis ſpoliatis, & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Cum prætervcheretur Hiſpaniæ oram, haud procul Carthagine Nova, expoſitis in terram militibus proximos depopulatus agros, inde ad urbem claſſem appulit. Ibi cum interdiu milites in navibus tenuiſſet, nocte in littus expoſitos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit. nec præſidio ſatis valido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad ſpem novandi res aliquid moturos. Cæterum nuntii ex agris trepidi ſimul populationem agreſtiumque fugam & hoſtium adventum attulerant: & viſa interdiu claſſis erat, nec ſine cauſa electam ante urbem ſtationem apparebat: itaque inſtructi armatique intra portam ad ſtagnum ac mare verſam continebantur. Ubi effuſi hoſtes, mixta inter milites navali turba, ad muros tumultu majore quam vi ſubierunt: patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatoſque hoſtes, & ad primum incurſum conjectumque telorum averſos uſque ad littus cum multa cæde perſequuntur.

a Cap. XXXV.

b Cap. XXXVI.

quuntur, nec niſi naves litori appulſæ trepidos accepiſſent, ſuperfuiſſet fugæ aut pugnæ quiſquam. In ipſis quoque trepidarum navibus eſt, dum ne hoſtes cum ſuis ſimul irrumperent, trahunt ſcalas, pontes, oraſque: & anchoras, ne in moliendo mora eſſet, præcidunt, multique adnantes navibus, incerti præ tenebris quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Poſtero die cum claſſis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugiſſet: ad octingentos homines cæſi inter murum litusque, & ad duo millia armatorum inventa.

a Mago cum Gadeis repetiſſet, excluſus inde ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abeſt) claſſe appulſa, mittendis legatis, querendoque, quod portæ ſibi ſocio atque amico clauſæ forent: purgantibus iis multitudinis concurſu factum, infeſtæ ob direpta quædam ab conſcendentibus naves militibus, ad colloquium Suffetes eorum, qui ſummus Pœnis eſt magiſtratus, cum quæſtore elicuit, laceratosque verberibus cruci affigi juſſit. inde navibus ad Pityuſam inſulam centum millia ferme à continenti (Pœni tum eam incolebant) trajecit. itaque claſſis bona cum pace accepta eſt, nec commeatus modo benigne præbiti, ſed in ſupplementum claſſis juventus, atmaque data. quorum fiducia Pœnus in Baleares Inſulas (quinquaginta inde millia abſunt) tranſmiſit. Duæ ſunt Baleares: major altera, atque opulentior armis viriſque: & portum habet, ubi commode hybernaturum ſe (& jam extremum autumni erat) cenſebat. cæterum haud ſecus quam ſi Romani eam inſulam incolerent, hoſtiliter claſſi occurſum eſt. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc ſolo eo telo utebantur. nec quiſquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo, in propinquantem jam terræ claſſem effuſa eſt, ut intrare portum non auſi, averterent in altum naves. In minorem inde Balearium inſulam trajecerunt, fertilem agro, viris armiſque haud æque validam: itaque egreſſi navibus ſupra portum loco munito caſtra locant, ac ſine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conſcriptis, miſſiſque Carthaginem ad hybernandum, naves ſubduxerunt. poſt Magonis ab Oceani ora diſceſſum Gaditani Romanis dedunter.

b Hæc in Hiſpania P. Scipionis ductu auſpicioque geſta. Ipſe, L. Lentulo & L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit, & ſenatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hiſpania geſſiſſet, diſſeruit: quoties ſignis collatis dimicaſſet, quot oppida ex hoſtibus vi cepiſſet, quas gentes in ditionem populi Romani redegiſſet: adverſus quatuor victores exercitus in Hiſpaniam iviſſe, neminem Carthaginienſem in iis terris reliquiſſe. Ob has res geſtas magis tentata eſt triumphi ſpes, quam petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphaſſe, qui ſine magiſtratu res geſſiſſet, conſtabat. Senatu miſſo, urbem eſt ingreſſus, argentique præ ſe in ærarium tulit quatuordecim millia pondo CCCXLII. & ſignati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis conſulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem conſulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Craſſus Pontifex maximus. Cæterum comitia majore quam ulla per id bellum celebrata frequentia, proditum memoriæ eſt. convenerant undique non ſuffragandi modo, ſed etiam ſpectandi cauſa P. Scipionis: concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, cum centum bobus votis in Hiſpania Jovi ſacrificaret, deſpondebantque animis, ſicut C. Luctatius ſuperius bellum Punicum finiſſet, ita id quod inſtaret, P. Cornelium finiturum: atque ut Hiſpania omni Pœnos expuliſſet, ſic Italia pulſurum eſſe: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam deſtinabant. Prætoria inde comitia habita. creati duo qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octavius, & ex privatis Cn. Servilius Cæpio, & L. Æmilius Pappus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Craſſus conſulatum inierunt: nominatæ conſulibus provinciæ ſunt, Sicilia Scipioni extra ſortem, concedente collega, quia cura ſacrorum pontificem maximum in Italia retinebat, Brutii Craſſo. Tum prætoriæ provinciæ in ſortem conjectæ, urbana Cn. Servilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus, ibi referente P. Scipione ſenatusconſultum factum eſt, ut quos ludos inter ſeditionem militarem in Hiſpania voviſſet

V 5

a Cap. XXVII.

b Cap. XXVIII.

Patres conſcripti, rem actam hodierno die agi, & fruſtra habiturum orationem, qui tanquam de integra re, de Africa provincia ſententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa conſulis viri fortis ac ſtrenui ſit, quam nec ſenatus cenſuit in hunc annum provinciam eſſe, nec populus juſſit. deinde, ſi eſt, conſulem peccare arbitror, qui de re tranſacta ſimulando ſe referre, ſenatum ludibrio habet: non ſenatorem, qui de quo conſulitur, ſuo loco dicit ſententiam. Atque ego certum habeo, diſſentienti mihi ab iſta feſtinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum ſubeundam opinionem eſſe: unius, inſitæ ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adoleſcentes appellent, dum me non pœniteat: adhuc aliorum ſpecioſiora primo aſpectu conſilia ſemper viſa, mea uſu meliora. alterius, obtrectationis atque invidiæ adverſus creſcentem indies gloriam fortiſſimi conſulis. A qua ſuſpicione ſi me neque vita acta & mores mei, neque dictatura cum quinque conſulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius faſtidium ejus ſim quam deſiderium, ætas ſaltem liberat. quæ enim mihi æmulatio cum eo eſſe poteſt, qui ne filio quidem meo æqualis ſit? Me dictatorem cum vigerem adhuc viribus, & in curſu maximarum rerum eſſem, recuſantem nemo aut in ſenatu, aut ad populum audivit, quo minus inſectanti me magiſtro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. rebus quam verbis aſſequi malui, ut qui aliorum judicio mihi comparatus erat, ſua mox confeſſione me ſibi præferret, nedum ego perfunctus honoribus, certamina mihi atque æmulationes cum adoleſcente florentiſſimo proponam: videlicet ut mihi jam vivendo non ſolum rebus gerendis feſſo, ſi huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria quæ parta eſt, vivendum atque moriendum eſt. Vincere ego prohibui Annibalem, ut à vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci poſſet.

a Illud te mihi ignoſcere, P. Corneli, æquum erit, ſi cum in me ipſo nunquam pluris famam hominum quam rempub. fecerim: ne tuam quidem gloriam bono publico præponam, quanquam ſi aut bellum nullum in Italia, aut is hoſtis eſſet, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur: qui te in Italia retineret, etſi id bono publico faceret, ſimul cum bello materiam gloriæ tuæ ire ereptum videri poſſet. cum vero Annibal hoſtis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam poſſideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, ſi hoſtem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis cauſa fuit, tu conſul Italia expuleris? & ſicut penes C. Luctatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit: niſi aut Amilcar Annibali dux eſt præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque quam hæc (modo contingat, ut te conſule vincamus) futura eſt. Ab Drepano atque Eryce detraxiſſe Amilcarem, quam Italia expuliſſe Pœnos atque Annibalem malis? Ne tu quidem, etſi magis partam quam ſperatam gloriam amplecteris, Hiſpania potius quam Italia bello liberata, gloriatus fueris. Nondum is eſt Annibal, quem non magis timuiſſe videatur quam contemſiſſe, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris? nec per iſtos circuitus, ut cum in Africam trajeceris, ſecuturum te illuc Annibalem ſperes, potius quam recto hinc itinere, ubi Annibal eſt, eo bellum intendis? Egregiam iſtam palmam belli Punici patrati petis? hoc & natura prius eſt, tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia quam bellum in Africa ſit, & nobis prius decedat timor quam ultro aliis inferatur: ſi utrumque tuo ductu auſpicioque fieri poteſt: Annibale hic victo, illic Carthaginem expugna, ſi alterutra victoria novis conſulibus relinquenda eſt, prior cum major clariorque, tum cauſa etiam inſequentis fuerit. Nam nunc quidem præterquam quod & in Italia & in Africa, duos diverſos exercitus alere ærarium non poteſt, præterquam quod unde claſſes tueamur, unde commeatibus præbendis ſufficiamus, nihil reliqui eſt, periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa gereret. Quid ſi (quod omnes dii omen avertant & dicere etiam reformidat animus, ſed quæ accidere poſſunt) victor Annibal ire ad urbem pergat: tum demum te conſulem ex Africa, ſicut Q. Ful-

a Cap. XLI.

,, iſtuc conſilium eſt, ibi malle decer-
,, nere, ubi tuæ dimidio minores copiæ
,, ſint, hoſtium multo majores: quam
,, ubi duobus exercitibus adverſus u-
,, num tot prœliis & tam diuturna ac
,, gravi militia feſſum, pugnandum
,, ſit? Quam compar conſilium tuum
,, parentis tui conſilio ſit, reputa, ille
,, conſul profectus in Hiſpaniam, ut
,, Annibali ab Alpibus deſcendenti oc-
,, curreret, in Italiam ex provincia
,, rediit: tu cum Annibal in Italia ſit,
,, relinquere Italiam paras, non quia
,, reipublicæ id utile, ſed quia tibi am-
,, plum & glorioſum cenſes eſſe: ſicut
,, cum provincia & exercitu relicto
,, ſine lege, ſine ſenatus conſulto,
,, duabus navibus populi Romani im-
,, perator fortunam publicam & maje-
,, ſtatem imperii, quæ tum in tuo ca-
,, pite periclitabantur, commiſiſti. E-
,, go P. Cornelium P. C. reipublicæ
,, nobiſque non ſibi ipſi privatim crea-
,, tum conſulem exiſtimo: exercituſ-
,, que ad cuſtodiam urbis atque Italiæ
,, ſcriptos eſſe, non quos regio more
,, per ſuperbiam conſules, quo terra-
,, rum velint, trajiciant.

a Cum oratione ad tempus parata Fabius, cum auctoritate & inveterata prudentiæ fama magnam partem ſenatus & ſeniores maxime moviſſet: pluresque conſilium ſenis quam animum adoleſcentis ferocem laudarent. Scipio ita locutus fertur: Et ipſe Q.
,, Fabius principio orationis P. C.
,, commemoravit, in ſententia ſua
,, poſſe obtrectationem ſuſpectam eſſe,
,, cujus ego rei non tam ipſe auſim
,, tantum virum inſimulare, quam
,, quod ea ſuſpicio, vitio orationis an
,, rei, haud ſane purgata eſt. ſic enim
,, honores ſuos & famam rerum geſta-
,, rum extulit verbis ad extinguendum
,, invidiæ crimen, tanquam mihi ab
,, infimo quoque periculum ſit, ne me-
,, cum æmuletur: & non ab eo qui,
,, quia ſuper cæteros excellat, quo
,, me quoque niti non diſſimulo, me
,, ſibi æquari nolit. ſic ſenem ſe per-
,, functum honoribus, & me infra
,, ætatem filii ſui poſuit, tanquam
,, non longius quam quantum vitæ
,, humanæ ſpacium eſt, cupiditas
,, gloriæ extendatur: maximaque pars
,, ejus in memoriam ac poſteritatem
,, promineat. Maximo cuique id ac-
,, cidere animo certum habeo, ut ſe
,, non cum præſentibus modo, ſed
,, cum omnis ævi claris viris compa-
,, ret. Equidem haud diſſimulo, me
,, tuas, Qu. Fabi, laudes non aſſequi

a Cap. XLIII.

ſolum velle, ſed (bona venia tua ,,
dixerim) ſi poſſim, etiam exupe- ,,
rare. Illud nec tibi in me, nec ,,
mihi in minores natu animi ſit, ut ,,
nolimus quenquam noſtri ſimilem ,,
evadere civem. Id enim non eorum ,,
modo, quibus inviderimus, ſed rei- ,,
publicæ, & pene omnis generis hu- ,,
mani detrimentum ſit. Commemo- ,,
ravit quantum eſſem periculi aditu- ,,
rus, ſi in Africam trajicerem: ut ,,
meam quoque non ſolum reſp. & ,,
exercitus vicem videretur ſolicitus. ,,
Unde hæc repente de me cura exor- ,,
ta? cum pater patruuſque meus in- ,,
terfecti, cum duo exercitus eorum ,,
prope occidione occiſi eſſent: cum ,,
amiſſæ Hiſpaniæ, cum quatuor ex- ,,
ercitus Pœnorum, quatuorque du- ,,
ces omnia metu, armiſque tenerent. ,,
cum quæſitus ad id bellum impera- ,,
tor nemo ſe oſtenderet præter me, ,,
nemo profiteri nomen auſus eſſet; ,,
cum mihi quatuor & viginti annos ,,
nato detuliſſet imperium populus ,,
Romanus: quid ita tum nemo æta- ,,
tem meam, vim hoſtium, difficul- ,,
tatem belli, patris patruique recen- ,,
tem cladem commemorabat? utrum ,,
major aliqua nunc in Africa calami- ,,
tas accepta eſt, quam tunc in Hi- ,,
ſpania erat? an majores nunc ſunt ,,
exercitus in Africa, duces plures ,,
melioreſque, quam tunc in Hiſpa- ,,
nia fuerunt? an ætas mea tunc ma- ,,
turior bello gerendo fuit, quam ,,
nunc eſt? an cum Carthaginienſi ,,
hoſte in Hiſpania quam in Africa ,,
bellum geri aptius eſt? Facile eſt ,,
poſt fuſos fugatoſque quatuor exer- ,,
citus Punicos, poſt tot urbes vi ca- ,,
ptas, aut metu ſubactas in deditio- ,,
nem, poſt perdomita omnia uſque ,,
ad Oceanum, tot regulos, tot ſævas ,,
gentes, poſt receptam totam Hiſpa- ,,
niam, ita ut veſtigium nullum belli ,,
reliquum ſit, elevare meas res ge- ,,
ſtas: tam hercule quam ſi victor ex ,,
Africa redierim, ea ipſa elevare, quæ ,,
nunc retinendi mei cauſa, ut terri- ,,
bilia eadem videantur, verbis extol- ,,
luntur. Negat aditum eſſe in Afri- ,,
cam, negat ullos patere portus. M. ,,
Attilium captum in Africa comme- ,,
morat, tanquam M. Attilius primo ,,
acceſſu ad Africam offenderit: ne- ,,
que recordatur, illi ipſi tam infelici ,,
imperatori patuiſſe tamen portus A- ,,
fricæ, & res egregias primo anno ,,
geſſiſſe, & quantum ad Carthaginien- ,,
ſes duces attinet, invictum ad ulti- ,,
mum permanſiſſe. nihil igitur me ,,
iſto exemplo terrueris: ſi hoc bello, ,,
non priore; ſi nuper, non annis ante ,,

V 7 qua-

,, quadraginta iſta clades accepta ſo-
,, ret, qui ego minus in Africam Re-
,, gulo capto, quam Scipionibus occi-
,, ſis in Hiſpaniam trajicerem, nec fe-
,, licius Xantippum Lacedæmonium
,, Carthagini, quam me patriæ meæ
,, ſinerem natum eſſe: creſceretque
,, mihi ex eo ipſo fiducia, quod poſſit in
,, hominis unius virtute tantum mo-
,, menti eſſe. At etiam Athenienſes
,, audiendi ſunt, temere in Siciliam
,, omiſſo domi bello tranſgreſſi. Cur
,, ergo, quoniam Græcas tabulas nar-
,, rare vacat, non Agathoclem potius
,, Syracuſanum regem, cum diu Sici-
,, lia Punico bello ureretur, tranſgreſ-
,, ſum in hanc eandem Africam, aver-
,, tiſſe eò bellum unde venerat, re-
,, fers?

a Sed quid ultro metum inferre ho-
,, ſti, & ab ſe remoto periculo alium
,, in diſcrimen adducere, quale ſit,
,, veteribus externiſque exemplis ad-
,, monere opus eſt? majus præſentiuſ-
,, ve ullum exemplum eſſe quam An-
,, nibal poteſt? Multum intereſt, alie-
,, nos populere fines, an tuos uri ex-
,, cindique videas. plus animi eſt in-
,, ferenti periculum, quam propulſan-
,, ti. Ad hoc major ignotarum rerum
,, eſt terror, bona malaque hoſtium ex
,, propinquo ingreſſus, fines aſpicias.
,, Non ſperaverat Annibal fore, ut tot
,, in Italia populi ad ſe deficerent,
,, quot defecerunt poſt Cannenſem
,, cladem: Quanto minus quicquam in
,, Africa Carthaginienſibus firmum ac
,, ſtabile eſt, infidis ſociis, gravibus ac
,, ſuperbis dominis? Ad hæc, nos
,, etiam deſerti ab ſociis, viribus no-
,, ſtris, milite Romano ſtetimus. Car-
,, thagine nihil civilis roboris eſt, mer-
,, cede paratos milites habent, Afros
,, Numidaſque, leviſſima fidei mutan-
,, dæ ingenia. Hic modo nihil moræ
,, ſit, una & trajeciſſe me audietis, &
,, ardere bello Africam, & molientem
,, hinc Annibalem, & obſideri Cartha-
,, ginem. lætiores & frequentiores ex
,, Africa expectare nuncios, quam ex
,, Hiſpania accipiebatis. Has mihi ſpes
,, ſubjicit fortuna populi Romani, dii
,, fœderis ab hoſte violati teſtes, Sy-
,, phax & Maſaniſſa reges: quorum
,, ego fidei ita innitor, ut veriturus
,, perfidiam ſim: multa quæ nunc ex
,, intervallo non apparent, bellum
,, aperiet. & id eſt viri & ducis, non
,, deeſſe fortunæ præbenti ſe, & obla-
,, ta caſu flectere ad conſilium. Ha-
,, beo, Q. Fabi, parem quidem Anni-
,, balem: ſed illum potius ego tra-
ham, quam ille me retineat. in ſua ,,
terra cogam pugnare eum, & Car- ,,
thago potius præmium victoriæ erit, ,,
quam ſemiruta Brutiorum caſtella. ,,
Ne quid interim dum trajicio, dum ,,
expono exercitum in Africam, dum ,,
caſtra ad Carthaginem promoveo, ,,
reſpublica hic detrimenti capiat: ,,
quod tu Q. Fabi, cum victor tota ,,
Italia volitaret Annibal, potuiſti ,,
præſtare: hoc vide ne contumelio- ,,
ſum ſit, concuſſo jam & pene fracto ,,
Annibale, negare poſſe Pub. Lici- ,,
nium conſulem, virum fortiſſimum ,,
præſtare. qui ne à ſacris abſit ponti- ,,
fex maximus, ideo in ſortem tam ,,
longinquæ provinciæ non venit. Si ,,
hercule nihilo maturius hoc, quo ,,
ego cenſeo, modo perficeretur bel- ,,
lum: tamen ad dignitatem populi ,,
Romani, famamque apud reges gen- ,,
teſque externas pertinebat, non ad ,,
defendendam modo Italiam, ſed ad ,,
inferenda etiam Africæ arma, videri ,,
nobis animum eſſe: nec hoc credi ,,
vulgarique, quod Annibal auſus ſit, ,,
neminem ducem Romanorum aude- ,,
re: & priore Punico bello, tum, ,,
cum de Sicilia certaretur, toties A- ,,
fricam noſtris exercitibus & claſſibus ,,
oppugnatam: nunc cum de Italia ,,
certatur, Africam pacatam eſſe. Re- ,,
quieſcat aliquando vexata diu Italia, ,,
uratur, populeturque invicem Afri- ,,
ca. caſtra Romana potius Carthagi- ,,
nis portis immineant, quam nos ite- ,,
rum vallum hoſtium ex mœnibus ,,
noſtris videamus. Africa ſit reliqui ,,
belli ſedes: illuc terror fugaque, po- ,,
pulatio agrorum, defectio ſociorum, ,,
cæteræ belli clades, quæ in nos per ,,
quatuordecim annos ingruerunt, ,,
vertantur. Quæ ad rempublicam per- ,,
tinent, & bellum quod inſtat, & ,,
provincias de quibus agitur, dixiſſe ,,
ſatis eſt. Illa longa oratio nec ad vos ,,
pertinens ſit, ſi quemadmodum Qu. ,,
Fabius meas res geſtas in Hiſpania ,,
elevavit, ſic & ego contrà gloriam ,,
ejus eludere, & meam verbis extol- ,,
lere velim. neutrum faciam P. C. & ,,
ſi nulla alia re, modeſtia certe & ,,
temperamento linguæ adoleſcens ,,
ſenem vicero. Ita & vixi & res geſſi, ,,
ut tacitus ea opinione, quam veſtra ,,
ſponte conceptam animis haberetis, ,,
facile contentus eſſem.

b Minus æquis animis auditus eſt
Scipio, quia vulgatum erat, ſi apud
ſenatum non obtinuiſſet, ut provincia
Africa ſibi decerneretur, ad populum
extemplo laturum. Itaque Q. Fulvius,
qui

a Cap. XLIV.

b Cap. XLV.

qui conſul quater & cenſor fuerat, poſtulavit à conſule, ut palam in ſenatu diceret, permitteretne patribus, ut de provinciis decernerent, ſtaturuſque eo eſſet, quod cenſuiſſent, an ad populum laturus? Cum Scipio reſpondiſſet, ſe quod è republica eſſet, facturum, Fulvius: „ Non ego ignarus, „ quid reſponſurus facturuſve eſſes, „ quæſivi: quippe cum præ te feras, „ tentare magis quam conſulere ſena- „ tum: & ni provinciam tibi quam „ volueris, extemplo decernamus, „ paratam rogationem habeas. Itaque „ à vobis tribuni plebis, poſtulo, *in-* „ *quit*, ut ſententiam mihi ideo non „ dicenti, quod ſi in meam ſententiam „ diſcedatur, non ſit ratum habiturus „ conſul, auxilio ſitis. Inde altercatio orta, cum conſul negaret æquum eſſe tribunos intercedere, quo minus ſuo quiſque loco ſenator rogatus ſententiam diceret. Tribuni ita decreverunt: „ Si conſul ſenatui de provin- „ ciis permittit, ſtari eo quod ſenatus „ cenſuerit placet, nec de ea re ferri „ ad populum patiemur: ſi non per- „ mittit, qui de ea re ſententiam re- „ cuſabit dicere, auxilio erimus. Conſul diem ad colloquendum cum collega petiit, poſtero die permiſſum ſenatui eſt. Provinciæ ita decretæ: Alteri conſuli Sicilia, & triginta roſtratæ naves, quas C. Servilius ſuperiore anno habuiſſet: permiſſumque ut in Africam, ſi id è republ. eſſe cenſeret, trajiceret. Alteri Brutii, & bellum cum Annibale cum eo exercitu quem L. Veturius aut Q. Cæcilius habuit, & ut L. Veturius & Qu. Cæcilius ſortirentur inter ſe, compararentve, uter in Brutiis duabus legionibus quas conſul reliquiſſet, rem gereret: imperiumque in annum ei prorogaretur, cui ea provincia eveniſſet. Et cæteris prætoribus conſulibuſque, qui exercitibus provinciiſque præfuturi erant, prorogata imperia. Qu. Cæcilio ſorte evenit, ut cum conſule in Brutiis adverſus Annibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & favore ſpectantium celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Aſdrubalis portandum miſſi, M. Pomponius Matho, & Qu. Catius, tulerunt coronam auream CC. pondo, & ſimulachra ſpoliorum ex M. pondo argenti facta. Scipio cum ut delectum haberet, neque impetraſſet, neque magnopere tetendiſſet, ut voluntarios ducere ſibi milites liceret, tenuit: & quia impenſæ negaverat reipub. futuram claſſem, ſi quæ à ſociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Hetruriæ primum populi pro ſuis quiſque facultatibus conſulem adjuturos polliciti. Cærites frumentum ſociis navalibus, commeatumque omnis generis, Populonienſes ferrum, Tarquinienſes lintea in vela, Volaterrani armamenta navium & frumentum, Aretini XXX. millia ſcutorum, galeas totidem: pila, gæſa, haſtas longas, millium quinquaginta ſummam pari cujuſque generis numero expleturos: ſecures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in XL. longas naves opus eſſet: tritici centum & XX. millia modium, in viaticum decurionibus remigibuſque collaturos: Peruſini, Cluſini, Ruſellani, abietem in fabricandas naves. & frumenti magnum numerum: abiete ex publicis ſylvis eſt uſus. Umbriæ populi, Nurſinique & Reatini, & Amiternini Sabinuſque omnis ager, milites polliciti. Marſi, Peligni, Marrucinique multi voluntarii nomina in claſſem dederunt. Camertes cum æquo fœdere cum Romanis eſſent, cohortem armatam ſexcentorum hominum miſerunt. XXX. manium carinæ, XX. quinqueremes, X. quadriremes cum eſſent poſitæ, ipſe ita inſtitit operi, ut die quadrageſimo-quinto, quam ex ſylvis detracta materia erat, naves inſtructæ armatæque in aquam deductæ ſint.

a Profectus in Siciliam eſt XXX. navibus longis, voluntariorum ſeptem ferme millibus in naves impoſitis. Et P. Licinius in Brutios ad duos exercitus conſulares venit, ex eis eum ſibi ſumpſit, quem L. Veturius Coſ. habuerat. Metello, ut quibus præfuiſſet legionibus, iis præeſſet, facilius cum aſſuetis imperio rem geſturum ratus permiſit. Et prætores diverſi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem à Foſſa Græca ad mare verſam vendere quæſtores juſſi. Indicio quoque permiſſo, qui ager civis Campani fuiſſet, ut is publicus populi Romani eſſet: indici præmium conſtitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus eſſet, pars decima. Et Cn. Servilio Pr. urbis negotium datum, ut Campani cives ubi cuique ex S. C. liceret habitarent: animadverteretque in eos qui alibi habitarent. Eadem æſtate Mago Amilcaris filius ex minore Balearium inſula, ubi hybernaret, juventute lecta in claſſem impoſita, in Italiam XXX. ferme roſtratis navibus, & multis onerariis XII. millia peditum, duo ferme equitum trajecit. Genuamque, nullis præſidiis maritimam oram tu-

ranti-

a Cap, XLVI.

tantibus, repentino adventu cepit: inde ad oram Ligurum Alpinorum, ſi quos ibi motus facere poſſet, claſſem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens eſt) bellum ea tempeſtate gerebant cum Epanteriis montanis. igitur Pœnus Savone oppido Alpino præda depoſita, & decem longis navibus in ſtatione ad præſidium relictis, cæteris Carthaginem miſſis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum eſſe: ipſe ſocietate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, compoſita, montanos inſtitit oppugnare. Et creſcebat exercitus indies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne fruſtra Aſdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent læτati, ſi par aliud inde bellum duce tantum mutato oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium Procos. ex Hetruria volonum exercitum admovere Ariminum juſſerunt: & Cn. Servilio prætori negotium datum, ut ſi è rep. cenſeret eſſe, duas urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Aretium eas legiones duxit. Eiſdem diebus naves onerariæ Pœnorum ad LXXX. circa Sardiniam ab C. Octavio, qui provinciæ præerat, captæ. Eas Cælius frumento miſſo ad Annibalem, commeatuque onuſtas Valerius prædam Hetruſcam Ligurumque montanorum captivos Carthaginem portantes, captas tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile geſtum eſt. Peſtilentia inceſſerat pari clade in Romanos Pœnoſque, niſi quod Punicum exercitum ſuper morbum etiam fames affecit. Propter Junonis Laciniæ templum æſtatem Annibal egit: ibique aram condidit, dedicavitque cum ingenti rerum ab ſe geſtarum titulo, Punicis Græciſque literis inſculpto.

LIBER

LIBER XXIX.

BREVIARIUM.

Ex Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione miſſus, ingentem prædam reportavit: & mandata Maſaniſſæ Scipioni expoſuit, conquerentis, quod non exercitum in Africam trajeciſſet. Bellum in Hiſpania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat. ipſe in acie occiſus: Mandonius expoſcentibus Romanis à ſuis deditus eſt. Magoni, qui in Galliam & Liguriam ierat, ex Africa & militum ampla manus miſſa, & pecuniæ, quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut ſe Annibali jungeret: Scipio à Syracuſis Brutios trajecit; & Locros, pulſo Punico præſidio fugatoque Annibale recepit. Pax cum Philippo facta eſt. Idæa mater deportata eſt Romam à Peſinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento: pelli Italia alienigenam hoſtem poſſe, ſi mater Idæa deportata Romam eſſet; tradita autem eſt Romanis per Attalum regem Aſiæ. Lapis erat, quem matrem deum incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Naſica Cn. filius, ejus qui in Hiſpania perierat, vir optimus à ſenatu judicatus adoleſcens nondum quæſtorius: quoniam ita reſponſum habebatur, ut numen id ab optimo viro reciperetur, conſervareturque. Locrenſes legatos Romam miſerunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur: quod pecuniam Proſerpinæ abſtulerat: & liberos eorum & conjuges ſtupraverat, Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus eſt. Cum falſus rumor de P. Scipione proconſule, in urbem perlatus eſſet, tanquam luxuriaretur: miſſis ob hoc legatis à ſenatu, qui explorarent, an ea vera eſſent, purgatus infamia Scipio in Africam trajecit ſenatus permiſſu. Syphax, accepta in matrimonium Aſdrubalis Giſgonis filia, amicitiæ, quam cum Scipione ipſo junxerat, renunciavit. Maſaniſſa rex Maſæſylorum, dum pro Carthagine in Hiſpania militat, amiſſo patre Gala, de regno exciderat: quo per bellum ſæpe repetito, aliquot prœliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus eſt: & cum C C. equitibus exul Scipioni ſe junxit: & cum eo primo ſtatim bello Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio adventu Aſdrubalis & Syphacis, qui prope cum C M. armatorum venerant: ab obſidione Uticæ depulſus, hyberna communivit. Sempronius Coſ. in agro Crotonienſi proſpere adverſus Annibalem pugnavit: Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita C C L X V. millia: Inter cenſores M. Livium, & Cl. Neronem notabilis diſcordia fuit.

CAPUT I.

Scipio poſteaquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit, centuriavitque. ex iis trecentos juvenes florentes ætate, & virium robore inſignes circa ſe habebat, ignorantes quem ad uſum neque centuriati, neque armati ſervarentur, tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui ſecum in Africam trajicerent, legit. diemque iis qua equis armiſque inſtructi atque ornati adeſſent, edixit. Gravis ea militia procul domo terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur: neque ipſos modo, ſed parentes cognatoſque eorum ea cura angebat. Ubi dies quæ edicta erat advenit, arma equoſque oſtenderunt. tum Scipio renunciari ſibi dixit, quoſdam equites Siculorum tanquam gravem & duram horrere eam militiam. ſi qui ita animati eſſent, malle eos ſibi jam tunc fateri, quam poſtmodum querentes, ſegnes atque inutiles milites reipublicæ eſſe. expromerent quid ſentirent, cum bona venia ſe auditurum. Ubi ex his unus auſus eſt dicere, ſe prorſus, ſi ſibi utrum vellet liberum eſſet, nolle militare, tum Scipio ei: *Quando igitur adoleſcens, quid ſentires non diſſimulaſti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cætera inſtrumenta militiæ tradas, & tecum hinc*

hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures, equo tradito armiſque. Læto conditionem accipienti, unum ex C C C. quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia Imperatoris cæteri viderunt; ſe quiſque excuſare & vicarium accipere. Ita rrecentis Siculis Romani equites ſubſtituti ſine publica impenſa docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt, quia edictum imperaroris erat, ipſum militaturum, qui ita non feciſſet. Egregiam hanc alam equitum evaſiſſe ferunt, multiſque præliis rempub. adjuviſſe. Legiones inde cum inſpiceret, plurimorum ſtipendiorum ex iis milites delegit, maxime qui ſub duce Marcello militaverant. quos cum optima diſciplina inſtitutos credebat, tum etjam ab longa Syracuſarum obſidione peritiſſimos eſſe urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, ſed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida diſpertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat: ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit. novas Panormi ſubducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in ſicco hybernarent. Præpararis omnibus ad bellum, Syracuſas nondum ex magnis belli motibus ſatis tranquillas venit. Græci res à quibuſdam Iralici generis eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, conceſſas ſibi ab ſenatu repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, ſuas res Syracuſanis reſtituit. Non ipſis tantum ea res, ſed omnibus Siciliæ populis grata fuit: eoque enixius bellum adjuverunt. Eadem æſtate in Hiſpania coorrum ingens bellum, conciente Illergete Indibili, nulla alia de cauſa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orro. Eum ſupereſſe unum ducem Romanis, cæteris ab Annibale interfectis, rebantur. eo nec in Hiſpaniam cæſis Scipionibus alium quem mitterent, habuiſſe: & poſteaquam in Italia gravius bellum urgeret, adverſus Annibalem eum acerſitum, præterquam quod nomina rantum ducum in Hiſpania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. trepida omnia & inconditam rurbam ryronum eſſe, nunquam talem occaſionem liberandæ Hiſpaniæ fore. ſervirum ad eam diem, aut Carthaginienſibus, aut Romanis: nec invicem his, aut illis, ſed interdum utriſque ſimul. pulſos ab Romanis Carthaginienſes: ab Hiſpanis ſi conſentirent, pelli Romanos poſſe: ut ab omni externo imperio ſolura in perpetuum Hiſpania in patrios rediret mores rituſque. Hæc raliaque dicendo, non populares modo, ſed Auſetanos quoque vicinam gentem concirat, & alios finitimos ſibi atque illis populos, itaque intra paucos dies X X X. millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erar, convenerunt.

a Romani quoque imperatores L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne gliſceret, prima negligendo, bellum: junctis & ipſi exercitibus agrum Auſetanum hoſtico tanquam pacato clementer ductis militibus, ad ſedem hoſtium pervenere: trium millium ſpacio procul à caſtris eorum poſuerunt caſtra. Primo per legatos nequicquam eſt tenratum, ut diſcederetur ab armis, deinde cum in pabuiatores Romanos impetus repente ab equitibus Hiſpanis factus eſſet, ſummiſſo ab ſtatione Romana equitatu, prælium equeſtre fuit, haud ſane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente poſtero die armati inſtructique omnes, mille ferme paſſus procul à caſtris Romanis aciem oſtendere. medii Auſerani eranr: cornua dextrum Illergeres, lævum ignobiles renebant Hiſpani populi. inter cornua & mediam aciem intervalla patentia ſatis late fecerunt, qua equitarum, ubi rempus eſſet, emitterent. Et Romani more ſuo exercitum cum inſtruxiſſent, id modo hoſtium imitati ſunt, ut inter legiones & ipſi patenres equiti relinquerent vias. Cæterum Lentulus ei parri uſum equitis fore ratus, quæ prior in dehiſcenrem intervallis hoſtium aciem equires emiſiſſet: Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hoſtium acie vias immittere equos jubear. ipſe cœpta parum proſpere pedeſtri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adverſus Illergetes locata erar, rertiamdecimam legionem ex ſubſidiis in primam aciem firmamenrum ducit. poſt eaquam æquata ibi pugna eſt, ad L. Manlium inter prima ſigna hortantem, ac ſubſidia quibus res poſtulabat locis inducentem, venit. Indicat, tuta ab lævo cornu eſſe: jam miſſum ab ſe Ser. Cornelium procellam equeſtri hoſtes circumfuſurum. Vix hæc dicta dederat, cum Romani equites in medios invecti hoſtes, ſimul pedeſtres acies

a Cap. I I.

acies turbarunt, ſimul equitibus Hiſpanorum viam immittendi equos clauſerunt. itaque omiſſa pugna equeſtri, ad pedeſtrem Hiſpani equites deſcenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hoſtium ordines, & trepidationem pavoremque & fluctuantia viderunt ſigna, hortantur, orant milites, ut perculſos invadant, neu reſtitui aciem patiantur. Non ſuſtinuiſſent tam infeſtum impetum barbari, ni regulus ipſe Indibilis, cum equitibus ad pedites digreſſis ante prima ſigna peditum ſe objeciſſet. Ibi aliquamdiu atrox pugna ſtetit, tandem poſtquam ii qui circa regem ſeminecem reſtantem, deinde pilo terræ affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga paſſim cœpta, plures cæſi, quia equos conſcendendi equitibus ſpatium non fuerat, & quia perculſis acriter inſtiterunt Romani: nec ante abſceſſum eſt, quam caſtris quoque exuerunt hoſtem. Tredecim millia Hiſpanorum cæſa eo die, DCCC. ferme capti. Romanorum ſociorumque paulo amplius CC. maxime in lævo cornu ceciderunt. Pulſi caſtris Hiſpani, aut qui ex prælio effugerant, ſparſi primo per agros, deinde in ſuas quiſque civitates redierunt.

a Tum à Mandonio evocati in concilium, conqueſtique ibi clades ſuas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemque faciendam cenſuerunt. Quibus culpam in auctores belli Indibilem cæteroſque principes, quorum plerique in acie cecidiſſent, conferentibus, tradentibuſque arma, & dedentibus ſeſe, reſponſum eſt: in deditionem ita accipi eos, ſi Mandonium cæteroſque belli concitatores tradidiſſent vivos: ſin minus, exercitum ſe in agrum Ilergetum Auſetanorumque, & deinceps aliorum populorum ducturos. Hæc dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius cæterique principes comprehenſi, traditi ad ſupplicium. Hiſpanis populis reddita pax: ſtipendium ejus anni duplex, & frumentum ſex menſium imperatum, ſagaque & togæ exercitui: & obſides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hiſpaniæ rebellantis tumultu haud magno motu, intra paucos dies concito & compreſſo, in Africam omnis terror verſus. C. Lælius nocte ad Hipponem Rhegium eum acceſſiſſet, luce prima ad populandum agrum ſub ſignis milites ſocioſque navales duxit. Omnibus pacis modo incurioſe agentibus, magna clades illata, nunciique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, claſſem Romanam Scipionemque imperatorem (& fama fuerat jam in Siciliam tranſgreſſum) adveniſſe. Nec quot naves vidiſſent, nec quanta manus agros popularetur, ſatis gnari, omnia in majus metu augente accipiebant: itaque primo terror pavorque, deinde mœſticia animos inceſſit: tantum fortunam mutaſſe, ut qui modo ipſi exercitum ante mœnia Romana habuiſſent victores, ſtratis tot hoſtium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem acc epiſſent: ii verſo Marte, Africæ populationes, & obſidionem Carthaginis viſuri forent: nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuiſſent. illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuiſſe, majorem ſemper frequentioremque pro tot cæſis exercitibus ſuboleſcentem: cæterum ſuam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris eſſe: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram ſpei mobili atque infida: jam reges, Syphacem poſt colloquium cum Scipione alienatum, Maſaniſſam aperta defectione infeſtiſſimum hoſtem, nihil uſquam ſpei, nihil auxilii eſſe. nec Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam, nec conjungere ſe Annibali: & Annibalem ipſum jam & fama ſeneſcere, & viribus.

b In hæc deflenda prolapſos ab recenti nuncio animos, rurſus terror inſtans revocavit ad conſultandum, quonam modo obviam præſentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agriſque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, inſtruere naves, ac mittere ad Hipponem adverſus Romanam claſſem. Jam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiaſque, quantæ ad incurſiones agrorum ſatis ſint, tranſvectas, ſummam belli molem adhuc in Sicilia eſſe. Ita reſpiratum, mittique ad Syphacem legationes, alioſque regulos firmandæ ſocietatis cauſa cœptæ. Ad Philippum quoque miſſi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut Italiam trajiceret. Miſſi & ad ſuos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent. Ad Magonem non legati modo, ſed XXV. naves longæ, ſex millia peditum, octingenti equites, ſeptem elephanti, ad hæc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus

a Cap. III.

b Cap. IV

quibus fretus propius urbem Romam exercitum admoveret, conjungeretque ſe Annibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque, cum ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præſidiis agentem Maſaniſſa fama Romanæ claſſis excitus, cum equitibus paucis venit. Is ſegniter rem agi à Scipione queſtus, quod non jam exercitum in Africam trajeciſſet, perculſis Carthaginienſibus, Syphace impedito finitimis bellis: quem certum haberet, ſi ſpacium ad ſua ut velit, componenda detur, nihil ſyncera fide cum Romanis acturum. Hortaretur ac ſtimularet Scipionem ne ceſſaret: ſe quanquam regno pulſus eſſet, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque, nec ipſi Lælio morandum in Africa eſſe. claſſem credere profectam à Carthagine, cum qua abſente Scipione non ſatis tutum eſſet contrahi certamen.

a Ab hoc ſermone dimiſſo Maſaniſſa, Lælius poſtero dies naves præda onuſtas ab Hippone ſolvit: revectuſque in Siciliam, mandata Maſaniſſæ Scipioni expoſuit. Eiſdem ferme diebus naves quæ ab Carthagine ad Magonem miſſæ erant, inter Albingaunos, Ligures Genuamque acceſſerunt. In iis locis tum forte Mago tenebat claſſem, qui legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriuſque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. & miſſum ſe ad eos vindicandos in libertatem ait: &, ut ipſi cernant, mitti ſibi ab domo præſidia: ſed quantis viribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorum poteſtate eſſe. duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Hetruria eſſe, ſatis ſcire: Sp. Lucretium ſe cum M. Livio juncturum. Multa millia ipſis etiam armanda eſſe, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis, reſiſtatur. Galli ſummam ad id ſuam voluntatem eſſe dicere: ſed cum una caſtra Romana intra fines, altera in finitima terra Hetruria prope in conſpectu habeant, ſi palam fiat, auxiliis adjutum ab ſeſe Pœnum, extemplo infeſtos utrinque exercitus in agrum ſuum incurſuros. ea ab Gallis deſideraret, quibus occulte adjuvari poſſet. Liguribus, quod procul agro urbibuſque eorum caſtra Romana ſint, libera conſilia eſſe: illos armare juventutem, & capeſſere pro parte bellum æquum eſſe. Ligures haud abnuere. tempus modo duorum menſium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimiſſis, clam per agros eorum mercede conducere, commeatus quoque omnis generis occulte ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Hetruria in Galliam traducit: junctuſque Lucretio, ſi ſe Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: ſi Pœnus ſub angulo Alpium quietus ſe contineat, & ipſe in eadem ſtatione circa Ariminum Italiæ præſidio futurus.

b Poſt reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione ſtimulato Maſaniſſæ adhortationibus, & militibus prædam ex hoſtium terra cernentibus tota claſſe efferri, accenſis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ ſub defectionem Italiæ deſciverat & ipſa ad Pœnos. ſpes autem affectandæ ejus rei ex minima re affulſit, quod latrociniis magis quam juſto bello in Brutiis gerebantur res, principio ab Numidis facto, & Brutiis non ſocietate magis Punica, quam ſuopte ingenio promptis in eum morem. Poſtremo Romani quoque milites jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excurſiones in hoſtium agros facere: ab iis egreſſi quidam urbe Locrenſes circumventi, Rhegiumque abſtracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, aſſueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii cogniti ab Locrenſium principibus, qui exulabant Rhegii pulſi ab adverſa factione, quæ Annibali Locros tradiderat: cum cætera percunctantibus (ut mos eſt iis qui diu abſunt) quæ domi agerentur, ſi redempti ac remiſſi forent, arcem ſe iis tradituros, ibi ſe habitare, fidemque ſibi rerum omnium inter Carthaginienſes eſſe. Itaque ut qui ſimul deſiderio patriæ agerentur, ſimul cupiditate inimicos ulciſcendi arderent, redemptis extemplo iis remiſſiſque, cum ordinem agendæ rei compoſuiſſent, ſignaque quæ procul edita obſervarent: ipſi ad Scipionem Syracuſas profecti, apud quem pars exulum erat, referentes ibi promiſſa captivorum, cum ſpem ab effectu haud abhorrentem conſuli feciſſent: tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus miſſi juſſique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere, & Q. Pleminio proprætori ſcriptum, ut rei agendæ adeſſet. Profecti ab Rhegio, ſcalas

a Cap. V.

b Cap. VI.

ſcalas ad dictam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco unde convenerat, ſignum dedere proditoribus arcis, qui parati intentique, & ipſi ſcalas ad ipſum factas cum demiſiſſent, pluribuſque ſimul locis ſcandentes accepiſſent, priuſquam clsmor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu ſopitos, impetus eſt factus. quorum gemitus primo morientium exauditus, deinde ſubita conſternatio ex ſomno, & tumultus. cum cauſa Ignoraretur, poſtremo certior res, aliis excitantibus alios, jamque ad arma pro ſe quiſque vocabat, hoſtes In arce eſſe, & cædi vigiles, oppreſſique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor ab iis qui extra arcem erant ſublatus, incertus unde accidiſſet, omnia vana augenre nocturno rumultu, feciſſet. Itaque velur plena jam hoſtium arce territi Pœni, omiſſo certamine in alteram arcem (duæ ſunt haud multum inter ſe diſtantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio poſitam. Ex arcibus duabus præliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præſidio præerat: & acceſſentes ex propinquis locis ſubſidia, copias augebant. Ipſe poſtremo veniebat Annibal, nec ſuſtinuiſſenr Romanl, niſi Locrenſium multitudo exacerbata ſuperbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinaſſet.

a Scipioni ur nunciatum eſt, in majore diſcrimine Locris rem verti, ipſumque Annibalem adventare: ne præſidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, & ipſe à Meſſana, L. Scipione fratre in præſidio ibi relicto, cum primum æſtu fretum inclinatum eſt, naves mari ſecundo tranſmiſit. Et Annibal à Buthroto amni (haud procul is ab urbe Locris abeſt) nuncio præmiſſo, ut ſui luce prima ſumma vi prælium cum Romanis ac Locrenſibus conſererent, dum ipſe averſis omnibus in eum tumultum ab tergo urbem incautam aggrederetur: ubi luce cœptam invenit pugnam, ipſe nec in arcem ſe includere, turba locum arctum impediturus, voluit: neque ſcalas, quibus ſcanderent muros, attuleranr. ſarcinis in acervum conjectis, cum haud procul muris ad terrorem hoſtium aciem oſtendiſſet, cum equitibus Numidis circum equitabat urbem, dum ſcalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur., ad viſendum qua maxime parte aggrederetur progreſſus ad murum, ſcorpione ictus, qui proximus eum forte ſteterat, territus inde tam periculoſo caſu, receptui canere cum juſſiſſet, caſtra procul ab ictu teli communiit. Claſſis Romana à Meſſana Locros multa die ſuperante acceſſit: expoſiti omnes navibus, & anre occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt. Poſtero die cœpta ex arce à Pœnis pugna. & Annibal jam ſcalis, aliiſque omnibus ad oppugnationem paratis, ſubibat muros, cum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani, ad CC. improvidos cum invaſiſſent, occidunt. cæteros Annibal, ut conſulem adeſſe ſenſit, in caſtra recipit: nuncioque miſſo ad eos qui in arce erant, ut ſibimetipſis conſulerent, nocte motis caſtris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis quæ tenebant, ut is tumultus hoſtem moraretur, agmen ſuorum fugæ ſimili curſu ante noctem aſſecuti ſunt.

b Scipio ut & arcem relictam ab hoſtibus, & vacua vidit caſtra, vocatos ad concionem Locrenſes graviter ob defectionem incuſavir: de auctoribus ſupplicium ſumpſit, bonaque eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem adverſus Romanos conceſſit, publice nec dare nec eripere ſe quicquam Locrenſibus dixit. Romam mitterent legatos: quam ſenatus æquum cenſuiſſet, eam fortunam habituros. illud ſatis ſcire, etſi male de populo Romano meriti eſſent, in meliore ſtatu ſub iratis Romanis futuros, quam ſub amicis Carthaginienſibus fuerint. Ipſe Q. Pleminio legato, præſidioque quod arcem ceperat ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Meſſanam trajecit. Ita ſuperbe crudeliterque habiti Locrenſes à Carthaginienſibus poſt defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo pati, ſed prope libenti videri poſſenr. verum enimvero tantum Pleminius Amilcarem præſidii præfectum: tantum præſidiarii milites Romani Pœnos ſcelere atque avaritia ſuperaverunr, ut non armis, ſed vitiis videretur certari. nihil omnium quæ inopi inviſas opes potentioris faciunr, prætermiſſum in oppidanos eſt ab duce, aut à militibus. in corpora ipſorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Jam avaritia ne ſacrorum quidem ſpoliatione abſtinuit: nec alia modo templa violata, ſed Proſerpinæ etiam intacti

omni

a Cap. VII.

b Cap. VIII.

omni ætate theſauri : præterquam quod à Pyrrho, qui cum magno piaculo ſacrilegii ſui manubias retulit, ſpoliati dicebantur. Ergo ſicut ante regiæ naves laceratæ naufragiis nihil in terram integri, præter ſacram pecuniam deæ, quam aſportaverant, extulerunt : tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit : atque inter ſe ducem in ducem, militem in militem, rabie hoſtili vertit.

a Summæ rei Pleminius præerat : militum pars ſub eo, quam ipſe ab Rhegio adduxerat, pars ſub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, ſequentibus quorum erat, obvius forte Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui cum juſſu tribunorum ademptum poculum eſſet, jurgium inde & clamor, pugna poſtremo orta inter Pleminii milites tribunorumque, ut ſuis quiſque opportunus advenerat, multitudine ſimul ac tumultu creſcente. Victi Pleminii milites, cum ad Pleminium cruorem & vulnera oſtentantes, non ſine vociferatione atque indignatione concurriſſent, probra in eum ipſum jactata in jurgiis referentes, accenſus ira domo ſeſe proripuit : vocatoſque tribunos nudari ac virgas expediri jubet. Dum ſpoliandis iis (repugnabant enim militumque fidem implorabant,) tempus teritur, repente frequentes milites feroces recenti victoria ex omnibus locis, velut adverſus hoſtes ad arma conclamatum eſſet, concurrerunt. & cum violata jam virgis corpora tribunorum vidiſſent, tum vero in multo impotentiorem ſubito rabiem accenſi, ſine reſpectu non majeſtatis modo, ſed etiam humanitatis in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulctatis, faciunt. tum ipſum ab ſuis interceptum & ſecluſum hoſtiliter lacerant, & prope exanguem naſo auribuſque mutilatis, relinquunt. his Meſſanam nunciatis, Scipio poſt paucos dies Locros hexeri advectus, cum cauſam Pleminii & tribunorum audiſſet, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejuſdem loci præſidio, tribunis ſontibus judicatis, & in vincula conjectis, ut Romam ad ſenatum mitterentur, Meſſanam atque inde Syracuſas redit. Pleminius impotens iræ, neglectam ab Scipione & nimis leviter latam ſuam injuriam ratus : nec quenquam æſtimare alium eam litem poſſe, niſi qui atrocitatem ejus patiendo ſenſiſſet, tribunos attrahi ad ſe juſſit : laceratoſque omnibus, quæ pati corpus ullum poteſt, ſuppliciis, interfecit : nec ſatiatus vivorum pœna, inſepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrenſium principes eſt uſus, quos ad conquerendas injurias ad Scipionem profectos audivit. & quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in ſocios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere : infamiæ atque invidiæ non ſibi modo, ſed etiam imperatori eſſe.

b Jam comitiorum appetebat tempus, cum à P. Licinio coſ. literæ Romam allatæ ſunt : ſe, exercitumque ſuum gravi morbo affictari, nec ſubſiſti potuiſſe, niſi eadem vis mali, aut gravior etiam in hoſtes ingruiſſet. itaque quoniam ipſe venire ad comitia non poſſet, ſi ita patribus videretur, ſe Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum cauſa dicturum, exercitum Q. Cæcilii dimitti è republica eſſe. nam neque uſum ejus ullum in præſentia eſſe, cum Annibal jam in hyberna ſuos receperit, & tantam inceſſiſſe in ea caſtra vim morbi, ut niſi mature dimittantur, nemo omnium ſuperfuturus videatur. Ea conſuli à patribus facienda, ut è republica fideque ſua duceret, permiſſa. Civitatem eo tempore recens religio invaſerat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inſpectis. *Quandocunque hoſtis alienigena terræ Italiæ bellum intuliſſet, eum pelli Italia vincique poſſe, ſi mater Idæa Peſſinunte Romam advecta eſſet.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod & legati, qui donum Delphos portaverant, referebant : & ſacrificantibus ipſis Pythio Apollini, omnia læta exta fuiſſe : & reſponſum oraculo editum majorem multo victoriam, quam cujus ex ſpoliis dona portarent, adeſſe populo Romano. In ejuſdem ſpei ſummam conferebant P. Scipionis velut præſagientem animum de fine belli, quod depopoſciſſet provinciam Africam. Itaque quo maturius fauſtis ominibus oraculiſque portendentis ſeſe victoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio tranſportandæ Romam deæ eſſet.

c Nullas tum in Aſia ſocias civitates habebat populus Romanus: tamen memores, Æſculapium quoque ex Græcia quondam haud dum ullo fœdere ſociata, valetudinis populi cauſa acceſſitum : & jam cum Attalo rege propter commune adverſus Philippum bellum

a Cap. IX. *b Cap.* X. *c Cap.* XI.

bellum cœptam amicitiam eſſe, facturum eum quæ poſſit, pop. Rom. cauſa: legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis conſul fuerat, ac res in Græcia geſſerat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæſtorios, C. Tremelium Flaccum, & M. Valerium Falconem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Rom. adirent eas terras, ad quas concilianda majeſtas nomini Romano eſſet, decernunt. Legati Aſiam petentes, protinus Delphos cum exſcendiſſent, oraculum adierunt, conſulentes, ad quod negotium domo miſſi eſſent, perficiendi ejus quam ſibi ſpem populoque Romano portenderet. Reſponſum eſſe ferunt, per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. cum Romam deam devexiſſent, tum curarent, ut eam qui vir optimus Romæ eſſet, hoſpitio acciperet. Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Peſſinuntem in Phrygiam deduxit: ſacrumque iis lapidem, quem matrem deûm incolæ eſſe dicebant, tradidit, ac deportare Romam juſſit. Remiſſus ab legatis M. Valerius Falco nunciavit deam apportari, quærendum virum optimum in civitate eſſe, qui eam rite hoſpitio acciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab conſule in Bruttiis comitiorum cauſa dictus, exercituſque ejus dimiſſus, magiſter equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Conſules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus abſens, cum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, T. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis perfectis dictator ſeſe magiſtratu abdicavit. Ludi Romani ter, Plebeii ſepties inſtaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli, Lucius Hiſpaniam provinciam habebat, abſens creatus, abſens eum honorem geſſit. T. Claudius Aſellus, & M. Junius Pennus plebeii ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, ſeptimodecimo anno poſtquam à patre ejus primo conſulatu vota in Gallia ad Claſtidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno eſt mortuus, M. Æmilius Regillus.

a Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. Itaque Philippus Ætolos deſertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciſcendam ſubegit pacem: quod niſi omni vi perficere maturaſſet, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconſul, ſucceſſor imperii miſſus Sulpicio cum decem millibus peditum, & mille equitibus & triginta quinque roſtratis navibus, haud parvum momentum ad opem ferendam ſociis, oppreſſiſſet. Vix dum pace facta nuncius regi venit, Romanos Dyrrachium veniſſe: Parthinoſque & propinquas alias gentes motas eſſe ad ſpem novandi res: Dimallumque oppugnari. eo ſe averterant Romani ab Ætolorum, quo miſſi erant, auxilio, irati, quod ſine auctoritate ſua adverſus fœdus cum rege pacem feciſſent. Ea cum audiſſet Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populiſque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit, quo Sempronius ſe receperat, miſſo Lectorio legato cum parte copiarum & XV. navibus in Ætoliam ad viſendas res, pacemque, ſi poſſet, turbandam. Philippus agros Apolloniatum vaſtavit, & ad urbem admotis copiis, poteſtatem pugnæ Romano fecit. quem poſteaquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec ſatis fidens viribus ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque ſicut cum Ætolis, cupiens pacem, ſi poſſet: ſin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum ſe recepit. Per idem tempus tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum miſere, ſatis confidere conventuram eam affirmantes, ſi ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano veniſſet. Facile impetratum (neque enim ne ipſius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum tranſiret. Phœnice urbs eſt Epiri: ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo Epirotarum prætoribus, poſtea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Aminander Athamanum rex, & magiſtratus alii Epirotarum & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit ſimul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulium, & Eugenium Roman. eſſent. Atintanas, miſſis Romam legatis, ab ſenatu impetraſſe, ut Macedoni accederent. In eas conditiones cum pax conveniſſet, ab rege fœderi aſcripti, Pruſias Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Theſſali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienſes, Attalus rex: Pleu-

a Cap. XII.

Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Meſſenii, Athenienſes. Hæc conſcripta conſignataque ſunt, & in duos menſes induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. Juſſeruntque omnes tribus, quia verſo in Africam bello, omnibus aliis in præſentia levari bellis volebant. P. Sempronius pace facta ad conſulatum Romam deceſſit.

a M. Cornelio, P. Sempronio conſulibus (quintus decimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Hetruria cum vetere exercitu, Sempronio Brutii, ut novas ſcriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Martio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, T. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cumque ea claſſe quam habebat, prorogatum in annum imperium eſt. Item P. Licinio, ut Brutios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari conſuli è republica viſum eſſet. Et M. Livio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus adverſus Magonem Galliæ præſidio fuiſſent, prorogatum imperium eſt. Et Cn. Octavio, ut cum Sardiniam legionemque T. Claudio tradidiſſet, ipſe navibus longis XL. maritimam oram, quibus finibus ſenatus cenſuiſſet, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannenſis exercitus duæ legiones decretæ. T. Quintius Tarentum, C. Hoſtilius Tubulus Capuam, proprætores, ſicut priore anno, cum vetere uterque præſidio obtinerent. De Hiſpaniæ imperio, quos in eam provinciam duos conſules mitti placeret, latum ad populum eſt. Omnes tribus eoſdem L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum proconſules, ſicut priore anno tenuiſſent, obtinere eas provincias juſſerunt. Conſules delectum habere inſtituerunt, & ad novas ſcribendas in Brutios legiones, & cæterorum (ita enim juſſi ab ſenatu erant) exercituum ſupplementum.

b Quanquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, occultantibus, id credo, patribus, ne præſcirent Carthaginienſes: tamen in eam ſpem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adeſſe. Impleverat ea res ſuperſtitione animos: pronique & ad nuncianda & ad credenda prodigia erant. ea plura vulgabantur: duos ſoles viſos: & nocte interluxiſſe: & facem Setiæ ab ortu ſolis in occidentem porrigi viſam. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam, & multis locis murum de cœlo tactum. in æde Junonis Soſpitæ Lanuvii cum horrendo fragore ſtrepitum editum, eorum procurandorum cauſa diem unum ſupplicatio fuit: & novendiale ſacrum quod de cœlo lapidatum eſſet, factum. Eo acceſſit conſultatio de matre Idea accipienda, quam præterquam quod M. Valerius unus ex legatis regreſſus actutum in Italia fore nunciaverat, recens nuncius aderat, Tarracinæ jam eſſe. Haud parvæ rei judicium ſenatum tenebat, qui vir optimus in civitate eſſet. veram certe victoriam ejus rei ſibi quiſque mallet, quam ulla imperia, honoreſve ſuffragio ſeu patrum ſeu plebis delatos. P. Scipionem Cn. filium, ejus qui in Hiſpania ceciderat, adoleſcentem nondum quæſtorium, judicaverunt in tota civitate virum optimum eſſe. Id quibus virtutibus inducti ita judicaverint, ſicut proditum memoria à primis temporum illorum ſcriptoribus, libens poſteris tradiderim: ita meas opiniones, conjectando rem vetuſtate obrutam, non interponam: P. Cornelius cum omnibus matronis Oſtiam obviam ire deæ juſſus: iſque eam de nave acciperet, & in terram elatam traderet ferendam matronis. Poſtquam navis ad oſtium amnis Tiberini acceſſiſſet, ſicut erat juſſus, in ſalum nave evectus, ab ſacerdotibus eam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintiæ inſigne eſt nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) ante fama, clariorem ad poſteros tam religioſo miniſterio pudicitiam fecit. Eæ per manus ſuccedentes deinceps aliæ aliis, omni effuſa civitate obviam, thuribulis ante januas poſitis, qua præferebatur: atque accenſo thure, precantibus ut volens propitiaque urbem Romam iniret: in ædem Victoriæ, quæ eſt in palatio, pertulere deam pridie Idus Apriles: iſque dies feſtus fuit. populus frequens dona deæ in palatium tulit, lectiſterniumque, & ludi fuere, *Megaleſia* appellata.

c Cum de ſupplemento legionum quæ in provinciis erant, ageretur, tempus eſſe à quibuſdam ſenatoribus ſubjectum eſt, qua dubiis in rebus utcunque tolerata eſſent, ea dempto jam tandem deûm benignitate metu, non ultra pati. Erectis expectatione patribus ſubjecerunt colonias Latinas duodecim,

a Cap. XIII. *b Cap.* XIV.

c Cap. XV.

decim, quæ Q. Fabio & Q. Fulvio conſulibus abnuiſſent milites dare, eas annum jam ferme ſextum vacationem militiæ, quaſi honoris & beneficii cauſa habere: cum interim boni obedienteſque ſocii pro fide atque obſequio Imperii Romani, continuis omnium annorum delectibus exhauſti eſſent. Sub hanc vocem non memoria magis patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata eſt. Itaque nihil prius referre conſules paſſi, decreverunt, ut conſules magiſtratus, denoſque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carſeolis, Sora, Sueſſa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna (eæ namque coloniæ in ea cauſa erant) Romam excirent: iis imperarent quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dediſſet populo Rom. ex quo hoſtes in Italia eſſent, duplicatum ejus ſummæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos, ſi qua eum numerum equitum explere non poſſet, pro equite uno tres pedites liceret dare. pedites equiteſque quam locupletiſſime legerentur, mitterenturque ubicunque extra Italiam ſupplemento opus eſſet, ſi qui ex iis recuſarent, retineri ejus coloniæ magiſtratus legatoſque placere: neque ſi poſtularent, ſenatum dari priuſquam imperata feciſſent, ſtipendium præterea iis coloniis tria millia æris, aſſes ſingulos imperari, exigique quotannis: cenſumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis cenſoribus data. dari autem placere eandem quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis cenſoribus coloniarum, priuſquam magiſtratu abirent. Ex hoc ſenatuſconſulto accitis Romam magiſtratibus primoribuſque earum coloniarum, conſules cum milites ſtipendiumque imperaſſent, alii aliis magis recuſare ac reclamare, negare tantum militum effici poſſe: vix, ſi ſimplum ex formula imperetur, enixuros. orare, atque obſecrare, ut ſibi ſenatum adire ac deprecari liceret: nihil ſe, quare perire merito deberent, admiſiſſe: ſed ſi pereundum etiam foret, neque ſuum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent quam haberent, poſſe efficere. Conſules obſtinati manere legatos Romæ jubent, magiſtratus ire domos ad delectus habendos: niſi ſumma militum quæ imperata eſſet, Romam adducta, neminem iis ſenatum daturum. Ita præciſa ſpe ſenatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter eſt perfectus.

a Altera itidem res, prope æque longo neglecta ſilentio, relata à M. Valerio Lævino eſt, qui privatis collatas pecunias ſe ac M. Claudio conſule, reddi tandem æquum eſſe dixit. nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide ſuam præcipuam curam eſſe: nam præterquam quod aliquid proprie ad conſulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ eſſent, pertineret, etiam ſe auctorem ita conferendi fuiſſe inopi ærario, nec plebe ad tributum ſufficiente. Grata ea patribus admonitio fuit, juſſiſque referre conſulibus, decreverunt, ut tribus penſionibus ea pecunia ſolveretur: primam præſentem ii qui tum eſſent, duas tertii, & quinti conſules numerarent. Omnes deinde alias curas una occupavit, poſtquam Locrenſium clades, quæ ignotæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ ſunt, nec tam Q. Pleminii ſcelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrenſium obſiti ſqualore & ſordibus, in comitio ſedentibus conſulibus velamenta ſupplicum, ramos oleæ (ut Græcis mos eſt) porrigentes ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus conſulibus, Locrenſes ſe dixerunt eſſe, ea paſſos à Q. Pleminio legato, Romaniſque militibus, quæ pati ne Carthaginienſes quidem velit populus Romanus, orare, ut ſibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas ſuas poteſtatem facerent.

b Senatu dato, maximus natu ex iis:
Scio, *inquit*, quanti æſtimentur no- ,,
ſtræ apud vos querelæ, Patres con- ,,
ſcripti, plurimum in eo momenti ,,
eſſe, ſi probe ſciatis, & quomodo ,,
proditi Locri Annibali ſint, & quo- ,,
modo pulſo Annibalis præſidio, re- ,,
ſtituti in ditionem veſtram. quippe ,,
ſi & culpa defectionis procul à pu- ,,
blico conſilio abſit, & reditum in ve- ,,
ſtram ditionem appareat, non vo- ,,
luntate ſolum, ſed ope etiam ac vir- ,,
tute noſtra, magis indignemini bo- ,,
nis ac fidelibus ſociis tam atroces, ,,
atque indignas injurias ab legato ,,
veſtro militibuſque fieri. Sed ego ,,
cauſam utriuſque defectionis noſtræ ,,
in aliud tempus differendam arbi- ,,
tror eſſe, duarum rerum gratia: u- ,,
nius, ut coram P. Scipione, qui Lo- ,,
cros recepit, quique omnium nobis ,,
recte perperamque factorum eſt te- ,,
ſtis, agatur: alterius, quod qualeſ- ,,
cunque ſumus, tamen hæc quæ paſſi ,,
ſumus, pati non debuimus. Non ,,

X poſſu-

a Cap. XVI. *b Cap.* XVII.

,, poſſumus diſſimulare, P.C. nos, cum
,, præſidium Punicum in arce noſtra
,, haberemus, multa fœda, indigna &
,, à præfecto præſidii Amilcare, & ab
,, Numidis Afriſque paſſos eſſe: ſed
,, quid illa ſunt collata cum iis quæ
,, hodie patimur? Cum bona venia
,, quæſo audiatis, P. C. id, quod invi-
,, tus eloquar. In diſcrimine eſt nunc
,, humanum omne genus, utrum vos,
,, an Carthaginienſes principes orbis
,, terrarum videat. ſed ſi ex iis quæ
,, Locrenſes aut ab illis paſſi ſumus,
,, aut à veſtro præſidio, nunc cum ma-
,, xime patimur, æſtimandum Roma-
,, num ac Punicum Imperium ſit, ne-
,, mo non illos ſibi quam vos dominos
,, præoptet. Et tamen videte quemad-
,, modum Locrenſes in vos animati
,, ſint. Cum à Carthaginienſibus inju-
,, rias multo minores acciperemus, ad
,, veſtrum imperatorem confugimus:
,, cum à veſtro præſidio pluſquam ho-
,, ſtilia patiamur, nuſquam alio, quam
,, ad vos querelas detulimus. Aut vos
,, reſpicietis perditas res noſtras, P. C.
,, aut ne ab diis quidem immortalibus
,, quod precemur, quicquam ſupereſt.
,, Q. Pleminius legatus miſſus eſt cum
,, præſidio ad recuperandos à Cartha-
,, ginienſibus Locros, & cum eodem
,, ibi relictus eſt præſidio. In hoc lega-
,, to veſtro (dant enim animum ad lo-
,, quendum libere ultimæ miſeriæ)
,, nec hominis quicquam eſt, P. C.
,, præter figuram & ſpeciem, neque
,, Romani civis præter habitum & ſo-
,, num Latinæ linguæ. peſtis ac bellua
,, immanis, qualem fretum quondam,
,, quo ab Sicilia dividimur ad perni-
,, ciem navigantium circumſediſſe fa-
,, bulæ ferunt. Ac ſi ſcelus, libidinem
,, & avaritiam ſolus ipſe exercere in
,, ſocios veſtros ſatis haberet, unam
,, profundam quidem voraginem ta-
,, men patientia noſtra expleremus.
,, nunc omnes centuriones militeſque
,, veſtros (adeo in promiſcuo licen-
,, tiam atque improbitatem eſſe vo-
,, luit) Pleminios fecit: omnes ra-
,, piunt, ſpoliant, verberant, vulne-
,, rant, occidunt, conſtuprant matro-
,, nas, virgines, ingenuos raptos ex
,, complexu parentum. quotidie capi-
,, tur urbs noſtra, quotidie diripitur,
,, dies nocteſque omnia paſſim mulie-
,, rum puerorumque qui rapiuntur at-
,, que aſportantur, ploratibus ſonant.
,, Miretur qui neſciat, quomodo aut
,, nos ad patiendum ſufficiamus: aut
,, illos qui faciunt, nondum tantarum
,, injuriarum ſacietas ceperit. Neque
,, ego exequi poſſum, nec vobis operæ
,, eſt audire ſingula quæ paſſi ſumus,

communiter omnia complectar. Ne- ,,
go domum ullam Locris, nego ,,
quemquam hominem expertem in- ,,
juriæ eſſe: nego ullum genus ſcele- ,,
ris, libidinis, avaritiæ ſupereſſe, ,,
quod in ullo qui pati potuerit, præ- ,,
termiſſum ſit. Vix ratio iniri poteſt, ,,
uter caſus civitatis ſit deteſtabilior: ,,
cum hoſtes bello urbem cepere, an ,,
cum exitiabilis tyrannus vi atque ,,
armis oppreſſit, omnia quæ captæ ,,
urbes patiuntur, paſſi ſumus, & nunc ,,
cum maxime patimur, P. C. omnia ,,
quæ crudeliſſimi atque importuniſ- ,,
ſimi tyranni ſcelera in oppreſſos ci- ,,
ves edunt, Pleminius in nos, liberoſ- ,,
que noſtros & conjuges edidit.

a Unum eſt, de quo nominatim ,,
& nos queri religio infixa animis ,,
cogat: & vos audire, & exolvere ,,
rempubl. veſtram religione, ſi ita ,,
vobis videbitur, velimus, P. C. Vi- ,,
dimus enim cum quanta cæremonia ,,
non veſtros ſolum colatis deos, ſed ,,
etiam externos accipiatis. Fanum ,,
eſt apud nos Proſerpinæ, de cujus ,,
ſanctitate templi credo aliquam fa- ,,
mam ad vos perveniſſe Pyrrhi bel- ,,
lo: qui cum ex Sicilia rediens Lo- ,,
cros claſſe prætervveheretur, inter ,,
alia fœda, quæ propter fidem no- ,,
ſtram erga vos, in civitatem noſtram ,,
facinora edidit, theſauros quoque ,,
Proſerpinæ intactos ad eam diem ,,
ſpoliavit: atque ita pecunia in naves ,,
impoſita, ipſe terra eſt profectus. ,,
Quid ergo evenit, P. C? claſſis po- ,,
ſtero die fœdiſſima tempeſtate lace- ,,
rata: omneſque naves quæ ſacram ,,
pecuniam habebant, in littora no- ,,
ſtra ejectæ ſunt. qua tanta clade ,,
edoctus tandem deos eſſe ſuperbiſſi- ,,
mus rex, pecuniam omnem inquiſi- ,,
tam in theſauros Proſerpinæ referri ,,
juſſit: nec tamen illi unquam poſtea ,,
proſpere quicquam evenit: pulſuſ- ,,
que Italia ignobili atque inhoneſta ,,
morte temere nocte ingreſſus Argos ,,
occubuit. Hæc cum audiſſet legatus ,,
veſter, tribunique militum, & mille ,,
alia, quæ non augendæ religionis ,,
cauſa, ſed præſentis deæ numine ,,
ſæpe comperta nobis majoribuſque ,,
noſtris referebantur: auſi ſunt nihil- ,,
ominus ſacrilegas admovere manus, ,,
intactis illis theſauris: & nefanda ,,
præda ſeipſos ac domos contaminare ,,
ſuas, & milites veſtros. quibus per ,,
vos fidemque veſtram P. C. priuſ- ,,
quam eorum ſcelus expietis, neque ,,
in Italia, neque in Africa quicquam ,,
rei geſſeritis: ne quod piaculi com- ,,
miſerunt:

a Cap. XVIII.

„ miſerunt: non ſuo ſolum ſanguine,
„ ſed etiam publica clade luant. Quan-
„ quam ne nunc quidem, P. C. aut in
„ ducibus, aut in militibus veſtris
„ ceſſat ira deæ, aliquoties jam inter
„ ſe ſignis collatis concurrerunt. dux
„ alterius partis Pleminius, alterius
„ duo tribuni militum erant, non
„ acrius cum Carthaginienſibus, quam
„ ipſi inter ſe ferro dimicaverunt:
„ præbuiſſentque occaſionem furore
„ ſuo Locros recipiendi Anniball, ni
„ accitus à nobis Scipio interveniſſet.
„ At hercule milites contactos ſacrile-
„ gio furor agitat, in ducibus ipſis pu-
„ niendis nullum deæ numen appa-
„ ruit: imo ibi præſens maxime fuit.
„ virgis cæſi tribuni ab legato ſunt.
„ legatus deinde inſidiis tribunorum
„ interceptus, præterquam quod toto
„ corpore laceratus, naſo quoque au-
„ ribuſque deciſis, exanguis eſt reli-
„ ctus. recreatus deinde legatus ex
„ vulneribus, tribunos militum in vin-
„ cula conjectos, dein verberatos ſer-
„ vilibuſque omnibus ſuppliciis cru-
„ ciatos occidit: mortuos deinde pro-
„ hibuit ſepeliri. Has dea pœnas à
„ templi ſui ſpoliatoribus habet: nec
„ ante deſinet omnibus eos agitare fu-
„ riis, quam repoſita ſacra pecunia in
„ theſauris fuerit. Majores quondam
„ noſtri gravi Crotonienſium bello,
„ quia extra urbem templum eſt,
„ transferre in urbem eam pecuniam
„ voluerunt. nocte audita ex delubro
„ vox eſt, Abſtinerent manus, deam
„ ſua templa defenſuram, quia mo-
„ vendi inde theſauros incuſſa erat re-
„ ligio, muro circumdare exemplum
„ voluerunt: ad aliquantum jam alti-
„ tudinis excitata erant mœnia, cum
„ ſubito collapſa ruina ſunt. Sed &
„ nunc, & ſæpe alias dea ſuam ſedem,
„ ſuumque templum aut tutata eſt,
„ aut à violatoribus gravia piacula
„ exegit. noſtras injurias nec poteſt,
„ nec poſſit alius ulciſci, quam vos
„ P. C ad vos, veſtramque fidem ſup-
„ plices confugimus. nihil noſtra in-
„ tereſt, utrum ſub illo legato, ſub illo
„ præſidio Locros eſſe ſinatis, an irato
„ Annibali & Pœnis ad ſupplicium
„ dedatis. Non poſtulamus ut extem-
„ plo nobis, ut de abſente, ut indicta
„ cauſa credatis. veniat, coram ipſe
„ audiat, ipſe diluat. ſi quicquam ſce-
„ leris, quod homo in homines edere
„ poteſt, in nos prætermiſit, non re-
„ cuſamus, quin & nos omnia eadem
„ iterum, ſi pati poſſumus, patiamur,
„ & ille omni divino humanoque libe-
„ retur ſcelere.

a Hæc cum ab legatis dicta eſſent, quæſiſſetque ab iis Qu. Fabius, detuliſſentne eas querelas ad P. Scipionem: reſponderunt, miſſos legatos eſſe, ſed eum belli apparatu occupatum eſſe: & in Africam aut jam trajeciſſe, aut intra paucos dies trajecturum. & legati gratia quanta eſſet apud imperatorem, expertos eſſe: cum inter eum & tribunos cognita cauſa, tribunos in vincula conjecerit. legatum æquè ſontem, aut magis etiam in ea poteſtate reliquerit. Juſſis excedere è templo legatis, non Pleminius modo ſed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius natum ad corrumpendam diſciplinam militarem arguere. ſic & in Hiſpania plus prope per ſeditionem militum, quam bello amiſſum, externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & ſævire in eos. Sententiam deinde trucem orationi adjecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis cauſam dicere. ac ſi vera forent, quæ Locrenſes quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia deceſſerit injuſſu ſenatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrenſibus coram ſenatum reſpondere: quas injurias ſibi factas quererentur, neque ſenatum neque populum Romanum factas velle. viros bonos, ſociosque & amicos eos appellari. liberos, conjuges, quæque alia erepta eſſent, reſtitui. pecuniam, quanta ex theſauris Proſerpinæ ſublata eſſet, conquiri: duplamque pecuniam in theſauris reponi: & ſacrum piaculare fieri: ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod ſacri theſauri moti, aperti, violatique eſſent, quæ piacula, quibus diis, quibus hoſtiis fieri placeret, milites qui Locris eſſent, omnes in Siciliam tranſportari: quatuor cohortes ſociorum Latini nominis in præſidium Locros adduci. Perrogari eo die ſententiæ accenſis ſtudiis pro Scipione & adverſus Scipionem non potuere. Præter Pleminii facinus, Locrenſiumque cladem, ipſius etiam imperatoris non Romanus modo, ſed ne militaris quidem cultus jactabatur, cum pallio crepidiſque inambulare in gymnaſio, libellis etiam palæſtræque operam dare: æquè ſegniter molliterque cohortem totam Syracuſarum amœnitate frui: Carthaginem atque Annibalem exciſſe de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in

a Cap. XIX.

Hiſpania fuerit, qualis nunc Locris, ſociis magis quam hoſti metuendus.

a Hæc quanquam partim vera partim miſta, eoque ſimilia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli ſententia, qui de cæteris Maximo aſſenſus, de Scipionis cauſa diſſenſit. Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum, unum recuperandæ Hiſpaniæ delegerit ducem, quem recepta ab hoſtibus Hiſpania ad imponendum Punico bello finem creaverit conſulem, ſpe deſtinaverit Annibalem ex Italia retracturum, Africam ſubacturum, eum repente, tanquam Q. Pleminium, indicta cauſa prope damnatum ex provincia revocari? cum ea quæ in ſe nefarie facta Locrenſes quererentur, ne præſente quidem Scipione facta dicerent: neque aliud quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, inſimulari poſſit? Sibi placere M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia ſorte eveniſſet, triduo proximo in provinciam proficiſci, conſules decem legatos, quos iis videretur, ex ſenatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebis, atque ædilem cum eo conſilio prætorem cognoſcere, ſi ea quæ Locrenſes facta quererentur, juſſu aut voluntate Pub. Scipionis facta eſſent, ut eum de provincia decedere juberent: ſi Pub. Scipio jam in Africam trajeciſſet, tribuni plebis, atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos cenſuiſſet, in Africam proficiſcerentur: tribuni atque ædiles, qui reducerent inde Scipionem; legati qui exercitui præeſſent, donec novus imperator ad eum exercitum veniſſet. ſin M. Pomponius, & decem legati comperiſſent, neque juſſu, neque voluntate Pub. Scipinnis ea facta eſſe, ut in exercitu Scipio maneret, bellumque ut propoſuiſſet, gereret. Hoc facto S. C. cum tribunis plebis actum eſt, aut compararent inter ſe, aut ſorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proſerpinæ tacta, violata, elataque inde eſſent. Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentius, iiſque ædilis plebis datus eſt: quem, ſi aut in Sicilia prætoris dicto audiens non eſſet Scipio, aut jam in Africam trajeciſſet, comprehendere tribuni juberent, ac jure ſacroſanctæ poteſtatis reducerent.

b Prius Locros ire, quam Meſſanam conſilium erat. Cæterum duplex fama eſt, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis quæ Romæ acta eſſent, in exilium Neapolim euntem, forte in Q. Metellum unum ex legatis incidiſſe, & ab eo Rhegium vi retractum: alii ab ipſo Scipione legatum cum triginta nobiliſſimis equitum miſſum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo ſeditionis principes conjiceret. Ii omnes ſeu ante Scipionis, ſeu eum prætoris juſſu traditi in cuſtodiam Rheginis ſunt. Prætor legatique Locros profecti, primum ſicuti mandatum erat, religionis curam habuere, omnem enim ſacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquiſitam, cum ea quam ipſi ſecum attulerant, in theſauris repoſuerunt, ac piaculare ſacrum fecerunt. Tum vocatos in concionem milites, prætor ſigna extra urbem efferre jubet: caſtraque in campo locat, cum gravi edicto, ſi quis miles aut in urbe reſtitiſſet, aut ſecum extuliſſet, quod ſuum non eſſet: Locrenſibus ſe permittere, ut quod ſuum quiſque cognoſceret, prehenderet: ſi quid non compareret, repeteret. ante omnia libera corpora placere ſine mora Locrenſibus reſtitui: non levi defuncturum pœna, qui non reſtituiſſet. Locrenſium deinde concionem habuit, atque iis libertatem, legeſque ſuas populum Romanum ſenatumque reſtituere dixit. ſi qui Pleminium, aliumve quem accuſare vellet Rhegium ſe ſequeretur. ſi de P. Scipione publice queri vellent, ea quæ Locris nefarie in deos hømineſque facta eſſent, juſſu aut voluntate P. Scipionis facta eſſe, legatos mitterent Meſſanam. ibi ſe cum conſilio cogniturum. Locrenſes prætori legatiſque, & ſenatui ac populo Romano gratias egere: ſe ad Pleminium accuſandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis ſuæ doluerit, eum eſſe virum, quem amicum ſibi quam inimicum malint eſſe. pro certo ſe habere, neque juſſu, neque voluntate P. Scipionis tot nam nefanda commiſſa: ſed aut Pleminio nimium, aut ſibi parum creditum. natura inſitum quibuſdam eſſe, ut magis peccari nolint, quam ſatis animi ad vindicanda peccata habeant. Et prætori & conſilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoſcendi. Pleminium & ad duos & triginta homines cum eo damnaverunt. atque in catenis Romam miſerunt. ipſi ad Scipionem profecti

a *Cap.* XXI.

b *Cap.* XXII.

ſecti ſunt, ut ea quoque quæ vulgata ſermonibus erant, de cultu ac deſidia imperatoris, ſolutaque militiæ diſciplina comperta oculis perferrent Romam.

a Venientibus iis Syracuſas, Scipio res non verba ad purgandum ſe paravit: exercitum omnem eo convenire, claſſem expediri juſſit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginienſibus eſſet. Quo die venerunt, hoſpitio comiter accepti. poſtero die terreſtrem navalemque exercitus non inſtructos modo, ſed hos decurrentes, claſſem in portu ſimulacrum, & ipſam edentem navalis pugnæ oſtendit: tum circa armamentaria & horrea, aliumque belli apparatum viſendum, prætor legatique ducti: tantaque admiratio ſingularum univerſarumque rerum incuſſa, ut ſatis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginienſem populum, aut nullo alio poſſe: juberentque quod dii bene verterent, trajiceret, & ſpei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem conſulem dixiſſent, primo quoque tempore compotem populum Romanum faceret: adeoque lætis inde animis profecti ſunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum nunciaturi Romam eſſent. Pleminius, quique in eadem cauſa erant, poſtquam Romam eſt ventum, extemplo in carcerem cnnditi, ac primo producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locrenſium clade animos, nullum miſericordiæ locum habuerunt, poſtea cum ſæpius producerentur, jam ſeneſcente invidia, molliebatur ira: & ipſa deformitas Pleminii, memoriaque abſentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat: mortuus tamen prius in vinculis eſt, quam judicium de eo perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum conſul faciebat, conatum per quoſdam quot precio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occaſionem, patefacto dein ſcelere, delegatum in Tullianum ex S. C. De Scipione nuſquam niſi in ſenatu actum, ubi omnes legatique & tribuni claſſem, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut ſenatus cenſeret primo quoque tempore in Africam trajiciendum: Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus qui in Sicilia eſſent, ipſe eligeret quos in Africam ſecum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præſidio.

b Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienſes quoque cum ſpeculis per promontoria omnia poſitis, percunctantes paventeſque ad ſingulos nuncios ſolicitam hyemem egiſſent: haud parvum & ipſi tuendæ Africæ momentum adjecerunt ſocietatem Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Aſdrubali Giſgnnis filio non hoſpitium modo cum rege, de quo ante dictum eſt, cum ex Hiſpania forte in idem tempus Scipio atque Aſdrubal convenerunt: ſed mentio quoque inchoatæ affinitatis, ut rex duceret filiam Aſdrubalis. Ad eam rem confirmandam, tempuſque nuptiis ſtatuendum (jam enim nubilis erat virgo) profectus Aſdrubal, ut accenſum cupiditate (ut ſunt ante omnes barbaros Numidæ effuſi in Venerem) ſenſit, virginem ab Carthagine accerſit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, ſocietas inter populum Carthaginienſem regemque, data ultro citroque fide, eoſdem amicos inimicoſque habituros, jurejurando affirmatur. Cæterum Aſdrubal memor & cum Scipione initæ regi ſocietatis, & quam vana & mutabilia barbarnrum ingenia eſſent, veritus, ne ſi trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ eſſent: dum accenſum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, ne prioribus ſuis promiſſis fretus in Africam trajiciat. ſe & nuptiis civis Carthaginienſis filiæ Aſdrubalis, quem, viderit apud ſe in hoſpitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginienſi junctum, hortari primum, ut procul ab Africa, ſicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginienſibus gerant, ne ſibi intereſſe certaminibus eorum, armaque aut hæc aut illa abnuentem, alteram ſocietatem ſequi neceſſe ſit. ſi non abſtineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admovear, ſibi neceſſarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipſe ſit genitus, & pro patria conjugis ſuæ, proque parente ac penatibus dimicare.

c Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem miſſi, Syracuſis eum convenerunt, Scipio quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaque ſpe deſtitutus erat,

a Cap. XXII. *b* Cap. XXIII. *c* Cap. XXIV.

legatis propere, priuſquam res vulgaretur, remiſſis in Africam literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, ne jura hoſpitii ſecum, neu cum populo Romano initæ ſocietatis, neu fas, fidem, dextras, deos teſtes atque arbitros conventorum fallat. Cæterum quando neque celari adventus Numidarum poterat (vagati enim in urbe, obverſatique prætorio erant) & ſi ſileretur quid petentes veniſſent, periculum erat, ne vera eo ipſo quod celarentur, ſua ſponte magis emanarent: timorque in exercitum incideret, ne ſimul cum rege & Carthaginienſibus foret bellandum: avertit a vero falſis præoccupando mentes hominum, & vocatis ad concionem militibus, non ultra eſſe cunctandum ait: inſtare, ut in Africam quamprimum trajiciat, ſocios reges. Maſaniſſam prius ipſum ad Lælium veniſſe, querentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ ſit cauſa: poſtulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus: aut, ſi mutata conſilia ſint, certior fiat, ut ipſe ſibi ac regno poſſit conſulere. Itaque jam ſatis omnibus inſtructis apparatiſque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo ſibi eſſe, Lilybæum claſſe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies curſum navibus daret, deis bene juvantibus, in Africam trajicere. Literas ad M. Pomponium mittit, ſi ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter conſulerent, quas legiones potiſſimum, & quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam miſit, ut naves onerariæ comprehenſæ Lilybæum omnes contraherentur. Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, cum Lilybæum conveniſſent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, ſed ad certa victoriæ præmia. præcipue qui ſuperabant ex Cannenſi exercitu milites, illo, non alio duce credebant navata reipublicæ opera finire ſe militiam ignominioſam poſſe. Et Scipio minime id genus militum aſpernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam ſciret, neque ullos æquè veteres milites in exercitu Romano eſſe, expertoſque non variis præliis modo, ſed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & ſexta Cannenſes erant legiones. eas ſe trajecturum in Africam cum dixiſſet, ſingulos milites inſpexit: relictiſque quos non idoneos credebat, in locum eorum ſubjecit, quos ſecum ex Italia adduxerat: ſupplevitque ita eas legiones, ut ſingulæ ſena millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites: ſociorum item Latini nominis pedites equiteſque de exercitu Cannenſi legit.

a Quantum militum in Africam tranſportatum ſit, non parvo numero inter auctores diſcrepat. alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites: alibi XV. millia peditum, mille & quingentos equites: alibi parte plus dimidia rem auctam, V. & XXX. millia peditum equitumque in naves impoſita invenio: quidam non adjecere numerum, inter quos me ipſe in re dubia poni malim. Cœlius ut abſtinet numero, ita ad immenſum multitudinis ſpeciem auget. volucres ad terram delapſas clamore militum ait: tantamque multitudinem conſcendiſſe naves, ut nemo mortalium aut in Italia, aut in Sicilia relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac ſine tumultu conſcenderent, ipſe eam ſibi curam ſumpſit. nauticos C. Lælius, qui claſſis præfectus erat, navibus ante conſcendere coactos continuit. commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data, V. & XL. dierum cibaria, è quibus XV. dierum cocta, impoſita. Ut omnes jam in navibus erant, ſcaphas circummiſit, ut ex omnibus navibus gubernatoreſque & magiſtri navium, & bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Poſteaquam convenerunt, primum ab iis quæſivit: ſi aquam hominibus jumentiſque in totidem dies, quot frumentum, impoſuiſſent: ubi reſponſum eſt, aquam dierum V. & XL. in navibus eſſe: tum edixit militibus, ut ſilentium quieti nautis ſine certamine ad miniſteria exequenda bene obedientes præſtarent. cum XX. roſtratis ſe ac L. Scipionem ab dextro cornu: ab lævo totidem roſtratis C. Lælium præfectum claſſis cum M. Porcio Catone (quæſtor tum is erat) onerariis futurum præſidio. lumina in navibus ſingula roſtratæ, bina onerariæ haberent, in prætoria nave inſigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent gubernatoribus edixit. Fertiliſſimus ager, eoque abundans omnium copia rerum eſt regio, & imbelles (quod

a Cap. XXV.

(*quod* plerumque in ubere agro evenit) barbari ſunt: priuśque quam à Carthagine ſubveniretur, opprimi videbantur poſſe. Iis edictis imperiis, redire ad naves juſſi: & poſtero die, diis bene juvantibus, ſigno dato ſolvere naves.

a Multæ claſſes Romanæ è Sicilia atque ipſo illo portu profectæ erant. cæterum non eo bello ſolum (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque claſſes ierant) ſed ne priore quidem ulla profectio tanti ſpectaculi fuit. quanquam ſi magnitudine claſſes æſtimares, & bini conſules cum binis exercitibus ante trajecerant, & prope totidem roſtratæ in illis claſſibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam præter L. longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. ſed & bellum bello, ſecundum priore ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes ſtrages tot exercituum ſimul cæſis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim ſuapte fortuna quadam ingenti, ad incrementa gloriæ celebratus converterat animos, ſimul & mens ipſa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Annibalem detrahendum ex Italia, transferendumque & finiendum in Africa bellum ſe tranſire vulgaverat. Concurrerat ad ſpectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, ſed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad proſequendum Scipionem officii cauſa convenerant, & prætorem provinciæ Pomponium ſecutæ fuerant. ad hoc legiones quæ in Sicilia relinquebantur, ad proſequendos commilitones proceſſerant. nec claſſis modo proſpectantibus è terra, ſed terra etiam omnis circa referta turba ſpectaculo navigantibus erat.

b Ubi illuxit, Scipio è prætoria nave ſilentio per præconem facto: *Dii deæque*, inquit, *qui maria terraſque colitis, vos precor quæſoque, quæ in meo imperio geſta ſunt, geruntur, poſtque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, ſociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam ſectam, imperium auſpiciumque terra, mari, amnibuſque ſequuntur, bene vertant, eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: ſalvos incolumeſque victis perduellibus victores ſpoliis decoratos, præda onuſtos, triumphanteſque mecum domos reduces ſiſtatis: inimicorum hoſtiumque ulciſcendorum copiam faxitis: quæque populus Carthaginienſis in civitatem noſtram facere molitus eſt, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginienſium exempla edendi facultatem detis.* Secundum eas preces cruda exta cæſa victima (uti mos) in mare projecit, tubaque ſignum dedit proficiſcendi. Vento ſecundo vehementi ſatis profecti, celeriter è conſpectu terræ ablati ſunt: & à meridie nebula occepit, ita ut vix concurſus navium inter ſe vitarent. lenior ventus in alto factus noctem inſequentem eadem caligo obtinuit: ſole orto eſt diſcuſſa, & addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo poſt gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia paſſuum Africam abeſſe, Mercurii promontorium ſe cernere. ſi jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem claſſem. Scipio ut in conſpectu terra fuit, precatus deos, uti bono reipublicæ ſuoque Africam viderit, dare vela, & alium infra navibus acceſſum petere jubet vento eodem ferebantur. cæterum nebula ſub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conſpectum terræ ademit, & vento premente nebula cecidit. nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter ſe concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta aperuit omnia Africæ littora, Scipio quod eſſet proximum promontorium percunctatus, cum pulchri promontorium id vocari audiſſet: *Placet omen*, inquit, *huc dirigite naves*, eo claſſis decurrit, copiæ omnes in terram expoſitæ ſunt. Proſperam navigationem ſine terrore ac tumultu fuiſſe, permultis Græcis Latiniſque auctoribus credidi. Cælius unus, præterquam quod non merſas fluctibus naves, cæteros omnes cœleſtes maritimoſque terrores, poſtremo abreptam tempeſtate ab Africa claſſem ad inſulam Ægimurum, inde ægre correctum curſum exponit: & prope obrutis navibus injuſſu imperatoris ſcaphis haud ſecus quam naufragio milites ſine armis cum ingenti tumultu in terram evaſiſſe.

c Expoſitis copiis Romani caſtra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros conſpectu primum claſſis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, ſed in ipſas urbes. neque enim hominum modo turba mulierum puerorumque agminibus immiſta, omnes paſſim compleverat vias, ſed

a Cap. XXVI. *b* Cap. XXVII. *c* Cap. XXVIII.

pecora quoque præ ſe agreſtes agebant, ut relinqui ſubito Africam diceres, urbibus vero ipſis majorem quam quem ſecum attulerant, terrorem inferebant. Præcipue Carthagini prope ut captæ tumultus fuit. nam poſt M. Atilium Regulum & L. Manlium Coſſ. annis prope quinquaginta nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias claſſes, quibus exſcenſiones in agros maritimos factæ erant: raptiſque quæ obvia fors fecerat, prius recurſum ſemper ad naves, quam clamor agreſtes conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et hercle neque exercitus domi validus, neque dux quem opponerent, erat. Aſdrubal Giſgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate longe primus civitatis erat. ſed eum ab illo ipſo Scipione aliquod præliis fuſum pulſumque in Hiſpania meminerant: neque magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum ſuum Romano exercitui eſſe. itaque velut ſi urbem extemplo aggreſſurus Scipio foret, ita ad arma eſt conclamatum: portæque raptim clauſæ, & armati in muris, vigiliæque & ſtationes diſpoſitæ, ac nocte inſequenti vigilatum eſt. Poſtero die quingenti equites ſpeculatum ad mare, turbandoſque egredientes ex navibus miſſi, in ſtationes Romanorum inciderunt, jam enim Scipio claſſe Uticam miſſa, ipſe haud ita multum progreſſus à mari, tumulos proximos ceperat, & equites in ſtationibus locis idoneis poſuerat, & per agros miſerat prædatum.

a Ii cum Carthaginienſi equitatu prælium cum commiſiſſent, paucos in ipſo certamine, pleroſque fugientes perſecuti, in quibus præfectum quoque Hannonem nobilem juvenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vaſtavit, ſed urbem etiam proximam Afrorum ſatis opulentam cepit. ubi præter cætera, quæ extemplo in naves onerarias impoſita, miſſaque in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum ſervorumque ſunt capta. Lætiſſimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus Maſaniſſæ fuit: quem quidam cum C C. haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt veniſſe. Cæterum cum longe maximus omnium ætatis ſuæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit: operæ precium videtur excedere paululum ad enarrandum, quam varia fortuna uſus ſit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militante eo pro Carthagienſibus in Hiſpania, pater ejus moritur: (Galæ nomen erat) regnum ad fratrem regis Deſalcem pergrandem natu (mos ita apud Numidas eſt) pervenit. haud multo poſt Deſalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capuſa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Cæterum cum magis jure gentis, auctoritate inter ſuos, quam viribus obtineret regnum: extitit quidam Mezetulus nomine, non alienus ſanguine regibus, familiæ ſemper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnæ auctoritatis erat, caſtris palam poſitis, deſcendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. in eo prælio Capuſa cum multis principum cecidit: gens Maſæſyliorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli conceſſit. regio tamen nomine abſtinuit: contentuſque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui ſtirpis regiæ ſupererat, regem appellat. Carthaginienſem nobilem fœminam, ſororis filiam Annibalis, quæ proxime Deſalci regi nupta fuerat, matrimonio ſibi jungit, ſpe Carthaginienſium ſocietatis: & cum Syphace hoſpitium vetuſtum legatis miſſis renovat, omnia ea auxilia præparans adverſus Maſaniſſam.

b Et Maſaniſſa audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hiſpania in Mauritaniam (Bocchar ea tempeſtate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo ſupplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis præmiſſo nuncio ad paternos ſuoſque amicos, cum ad fines regni perveniſſet, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, ſicut convenerat, retro ad regem remiſſis, quanquam aliquanto minor ſpe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi ſatis auderet, conveniret: ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiſcenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Tapſum occurrit. trepidum agmen cum in urbem refugiſſet, & urbem Maſaniſſa primo impetu capit, & ex regiis alios tradentes ſe recepit, alios vim parantes occidit, pars maxima cum ipſo puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei in principio rerum

a Cap. XXVIII.

b Cap. XXIX.

rerum proſpere actæ convertit ad Maſaniſſam Numidas. affluebantque undique ex agris vicíſque veteres milites Galæ, & incitabanr juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus ſuperabat. nam & ipſe eum exerclrum quo Capuſam vicerat, & ex receptis poſt cædem tegis, aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilla Ingentia adduxerar, quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. quibuſcum Maſaniſſa nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Maſæſylorum manu in Carthaginienſium agrum perfugir. Ita recuperato regno parerno Maſaniſſa, quia ſibl cum Syphace haud paulo majorem reſtare dimicationem cernebat: optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, miſſis qui & puero ſpem facerent, ſi in fidem Maſaniſſæ ſeſe permiſiſſer, futurum in eodem honore, quo apud Galam Deſalces quondam fuiſſet: & qui Mezetulo præter impunitatem ſua omnia cum fide reſtitui ſponderent: ambos præoptantes exilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginienſibus de induſtria agentibus, ad ſeſe perduxit.

a Aſdrubal rum forte cum hæc gerebantur, apud Syphacem erat, qui Numidæ haud ſane multum ad ſe pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Maſaniſſam regnum Maſæſylorum eſſet, falli eum magnopere ait, ſi Maſaniſſam eiſdem contentum fore quibus patrem Galam, aut patruum ejus Deſalcem credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique eſſe, quam in ullo gentis ejus unquam fuiſſet. ſæpe eum in Hiſpania raræ inrer homines virruris ſpecimen dediſſe ſociis pariter hoſtibuſque. & Syphacem & Carthaginienſes, niſi orientem illum ignem oppreſſiſſent, Ingenti mox incendio, cum jam nullam opem ferre poſſent, arſuros. adhuc teneras & fragiles ejus vires eſſe: vixdum coaleſcere foventi regnum. Inſtando ſtimulandoque pervicit, ut exercitum ad fines Maſæſylorum admoveat: atque in agro de quo ſæpe cum Gala non verbis modo diſceptatum, ſed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie juris ſui, caſtra locet: ſi quis arceat, quod maxime opus ſit, acie dimicaturum. ſin per metum agro cedatur, in medium regni eundum, aut ſine certamine conceſſuros in ditionem ejus Maſæſylos, aur nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax, Maſaniſſæ bellum infert: & primo certamine Maſæſylos fundit fugatque. Maſaniſſa cum paucis equitibus ex acie In montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familiæ aliquor cum mapalibus pecoribuſque ſuis (ea pecunia illis eſt) perſecuti ſunt regem, cætera Maſæſylorum multitudo in ditionem Syphacis conceſſit. Quem ceperant exules montem, herbidus aquoſuſque eſt: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte veſcentium abunde ſufficiebat alimentis. Inde nocturnis prlmò ac furtivis incurſionibus, deinde aperto latrocinio infeſta omnia circa eſſe: maxime uri Carthaginienſis ager, quia & plus prædæ quam inter Numidas, & latrocinium tutius erat: jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus appellentibus naves ad idipſum, pluresque quam juſto ſæpe in bello Carthaginlenſium cæderentur caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienſes, infenſumque & ipſum ad reliquias belli perſequendas inſtigabant. ſed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus conſectari.

b Bocchar ex præfectis regiis vir acer & impiger ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum præmiorumque ingentium ſpe oneratus, ſi caput Maſaniſſæ retuliſſet, aut vivum (id vero inæſtimabile gaudium fore) cepiſſet. Palatos incurioſeque agentes improviſo adorrus, pecorum hominumque ingenti multitudine à præſidio armatorum excluſa, Maſaniſſam ipſum cum paucis in verticem montis compellit: inde prope ut jam debellato, nec præda modo pecorum hominumque captorum miſſa ad regem, ſed copiis etiam ut aliquanto majoribus quam pro reliquiis belli remiſſis, cum quingentis haud amplius peditibus ducentiſque equitibus digreſſum jugis Maſaniſſam perſecutus in valle arcta, faucibus utrinque obſeſſis, incluſit. Ibi ingens cædes Maſæſylorum facta: Maſaniſſa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos, ſequentibus ſe eripuit. Tenuit tamen veſtigia Bocchar: adeptuſque eum patentibus prope Clupeam urbem campis ita circumdedit, ut præter quatuor equites, omnes ad unum interfecerir. cum iis ipſum

a Cap. XXXI.

b Cap. XXXII.

quoque Maſaniſſam ſaucium prope è manibus inter tumultum amiſit. In conſpectu erant fugientis alæ equitum diſperſæ lato campo, quibuſdam ut occurrerent per obliqua tendentibus, quacunque hoſtis flectebat, amnis ingens fugientes accepit (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiſerant equos) raptique gurgite, & in obliquum relati. duobus in conſpectu hoſtium in præruptum gurgitem hauſtis, ipſe periiſſe creditus, duo reliqui equites cum eo virgulta interioris ripæ tenuerunt. Is finis Bocchari ſequendi fuit nec ingredi flumen auſo, nec habere credenti ſe jam quem ſequeretur. inde vanus auctor abſumpti Maſaniſſæ ad regem redit: miſſique qui Carthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa fama mortis Maſaniſſæ repleta, varie animos affecit. Maſaniſſa in ſpelunca occulta cum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique poſſe viſus eſt jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum. atque in ipſo itinere haud plus XL. equitibus collectis, cum in Maſæſylos palam jam quis eſſet ferens veniſſet, tantum motum cum favore priſtino, tum gaudio inſperato, quod quem periiſſe crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies VI. millia peditum armatorum, quatuor equitum ad eum convenirent: atque non in poſſeſſione modo paterni regni eſſet, ſed etiam ſocios Carthaginienſium populos, Maſæſylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vaſtaret. Irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemque in jugis opportuniorum ad omnia montium conſedit.

a Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per præfectos ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus miſſa, illum circumducto agmine in ſe intentum hoſtem ab tergo invadere jubet. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggreſſurus erat. Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui ſignis collatis acie dimicaturus eſſet, movit caſtra. Ubi tempus viſum eſt quo perveniſſe jam circummiſſi videri poterant: & ipſe leni clivo ferente ad hoſtem cum multitudine fretus, tum præparatis à tergo inſidiis, per averſum montem erectam aciem ducit. Maſaniſſa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipſe dirigit ſuos. Atrox prælium & diu anceps fuit: loco & virtute militum Maſaniſſam, multitudine quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo diviſa, cum pars à fronte urgeret, pars ab tergo ſe circumfudiſſet, victoriam haud dubiam Syphaci dedit, & ne effugium quidem patebat, hinc à fronte, hinc à tergo incluſis. Itaque cæteri pedites equiteſque cæſi aut capti. Ducentos ferme equites Maſaniſſa circa ſe conglobatos, diviſoſque turmatim in tres partes erumpere jubet, loco prædicto in quem ex diſſipata convenirent fuga. Ipſe qua intenderat, inter media tela hoſtium evaſit, duæ turmæ hæſere, altera metu dedita hoſti, altera pertinacior in repugnando telis obruta & confixa eſt. Verminam prope veſtigiis inſtantem in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & deſperatione tandem feſſum abſiſtere ſequendo coëgit, ipſe cum LXX. equitibus ad minorem Syrtim pervenit. ibi cum conſcientia egregie ſæpe repetiti regni paterni inter Punica emporia, gentemque Garamantum omne tempus uſque ad C. Lælii claſſiſque Romanæ adventum in Africam conſumpſit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præſidio equitum ad Scipionem quoque poſtea veniſſe Maſaniſſam credam. quippe illa regnanti multitudo, hæc paucitas exulis fortunæ conveniens eſt.

b Carthaginienſes ala equitum cum præfecto amiſſa, alioque equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Amilcaris filium præficiunt. Aſdrubalem ſubinde ac Syphacem per litteras nunciosque, poſtremo etiam per legatos accerſunt. Aſdrubalem opem ferre prope circumſeſſæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Carthagini & univerſæ Africæ ſubveniat. Ad Uticam tum caſtra Scipio ferme mille paſſus ab urbe habebat, tranſlata à mari, ubi paucos dies ſtativa conjuncta claſſi fuerant. Hanno nequaquam ſatis valido non modò ad laceſſendum hoſtem, ſed ne ad tuendos quidem à populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquiſitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aſpernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa eſt genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, cum Saleram nomine urbem occupavit, XV. ferme millia ab Romanis caſtris. Quod ubi Scipioni relatum eſt, æſtiva ſub tectis agere equi-

a Cap. XXXIII.

b Cap. XXXIV.

equitatus: *Sint*, inquit, *vel plures, dum talem ducem habeant.* eoque minus ſibi ceſſandum ratus, quo illi ſegnius rem agerent: Maſaniſſam cum equitatu præmiſſum portis obequitare, atque hoſtem ad pugnam elicere jubet. ubi omnis multitudo ſe effudiſſet, graviorque jam in certamine eſſet, quam ut facile ſuſtineri poſſet, cedere paulatim; ſe in tempore pugnæ venturum. Tantum moratus, quantum ſatis temporis prægreſſo viſum ad eliciendos hoſtes, cum Romano equitatu ſecutus, tegentibus tumulis, qui opportune circa viæ flexus oppoſiti erant, occultus proceſſit. Maſaniſſa ex compoſito nunc terrentis nunc timentis modo, aut ipſis obequitabat portis, aut cedendo cum timoris ſimulati ſpecie audaciam hoſti faceret, ad inſequendum temere eliciebat. Nondum omnes egreſſi erant, varieque dux fatigabatur: alios vino & ſomno graves arma capere, & frenare equos cogendo: aliis, ne ſparſi & inconditi ſine ordine, ſine ſignis omnibus portis excurrerent, obſiſtendo. Primò incaute ſe invehentes Maſaniſſa excipiebat: mox plures ſimul conferti porta effuſi æquaverant certamen: poſtremo jam omnis equitatus prælio cum adeſſet, ſuſtineri ultra nequivere Non tamen effuſa fuga Maſaniſſa, ſed cedendo ſenſim impetus eorum excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites & ipſi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afriſque pugnando ac ſequendo feſſis ſe circumfundere: & Maſaniſſa flexis ſubito equis in pugnam rediit. Mille ferme qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipſo duce Hannone intercluſi atque interfecti ſunt, cæteros duces præcipue territos cæde effuſe fugientes per tria millia paſſuum victores ſecuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. Inter eos ſatis conſtabat, non minus ducentos Carthaginienſium equites fuiſſe, & divitiis quoſdam & genere illuſtres.

a Eodem ferè quo hæc geſta ſunt die, naves quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere, velut ominatæ ad prædam alteram repetendam ſeſe veniſſe. Duos eodem nomine Carthaginienſium duces duobus equeſtribus præliis interfectos, non omnes auctores ſunt; veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio præfectos equiteſque, prout cujuſque opera fuerat, & ante omnes Maſaniſſam inſignibus donis donat. & firmo præſidio Saleræ impoſito, ipſe cum cætero exercitu profectus, non agris modo quacunque incedebat, populatis, ſed urbibus etiam quibuſdam viciſque expugnatis, late fuſo terrore belli, ſeptimo die quam profectus erat, magnam vim hominum & pecoris & omnis generis prædæ trahens in caſtra redit; graveſque iterum hoſtium ſpoliis naves dimittit. inde omiſſis expeditionibus parvis populationibuſque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit; eam deinde, ſi cepiſſet, ſedem ad cætera exequenda habiturus. Simul & à claſſe navales ſocii, qua ex parte urbs mari alluitur: ſimul & terreſtris exercitus ab imminente prope ipſis mœnibus tumulo eſt admotus. tormenta machinaſque & advexerat ſecum, & ex Sicilia cum commeatu miſſæ erant: & novæ in armamentario multis talium operum artificibus de induſtria incluſis, fiebant. Uticenſibus tanta undique mole circumſeſſis, in Carthaginienſi populo, Carthaginienſibus in Aſdrubale, ita, ſi is moviſſet Syphacem, ſpes omnis erat, ſed deſiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Aſdrubal intentiſſima conquiſitione cum ad XXX. millia peditum, tria equitum effeciſſet: non tamen ante adventum Syphacis caſtra propius hoſtem movere eſt auſus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum, advenit: confeſtimque motis ab Carthagine caſtris, haud procul Utica munitionibuſque Romanis conſedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obſediſſet Uticam, abſcederet inde irrito incœpto, jam enim hyems inſtabat. Caſtra hyberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris ſpacium extenditur, communit: uno vallo & navalia caſtra amplectitur, jugo medio legionum caſtris impoſitis, littus ad Septentrionem verſum ſubductæ naves navaleſque ſocii tenebant, meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus.

b Hæc in Africa uſque ad extremum autumni geſta. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatuſque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius Propr. ex Sardinia ab Tito Claudio Pr. cujus

X 6 ea

a Cap. XXXV.

b Cap. XXXVI.

ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque, non ſolum ea quæ jam facta erant, repleta, ſed nova ædificata. Veſtimenta exercitui deerant. Id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, ſi quid ex ea provincia comparari ac mitti poſſet. ea quoque haud ſegniter curata res, mille ducentæ togæ brevi ſpacio, duodecim millia tunicarum miſſa. Æſtate ea qua hæc in Africa geſta ſunt, P. Sempronius Coſ. cui Brutii provincia erat, in agro Crotonienſi cum Annibale in ipſo itinere tumultuario prælio conflixit. agminibus magis quam acie pugnatum eſt. Romani pulſi: & tumultu verius quam pugna ad mille & C C. de exercitu conſulis interfectis, in caſtra trepidi rediere. neque oppugnare tamen ea hoſtes auſi. Cæterum ſilentio proximæ noctis profectus inde conſul, præmiſſo nuncio ad Publium Licinium proconſulem, ut ſuas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. nec mora dimicandi facta eſt, cum conſuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animos faceret. In primam aciem ſuas legiones Sempronius induxit: in ſubſidiis locatæ P. Licinii legiones. Conſul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet: compoſque ejus voti fuit. fuſi ac fugati Pœni. ſupra quatuor millia armatorum cæſa: paulo minus trecenti vivi capti: equi quadraginta, & undecim militaria ſigna. Perculſus adverſo prælio Annibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius Coſ. altera parte Italiæ non tam armis, quam judiciorum terrore Hetruriam continuit, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad ſpem novandi res verſam. Eas quæſtiones ex ſenatuſconſulto minime ambitioſe habuit. multique nobiles Hetruſci, qui aut ipſi ierant, aut miſerant ad Magonem de populorum ſuorum defectione, primò erant præſentes condemnati: poſtea conſcientia ſibimetipſi exilium conſciſcentes, cum abſentes damnati eſſent, corporibus ſubtractis, bona tantum quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

a Dum hæc conſules diverſis regionibus agunt, cenſores interim Romæ M. Livius & C. Claudius ſenatum recitarunt. princeps iterum lectus Qu. Fabius Maximus. notati ſeptem, nemo tamen qui ſella curuli ſediſſet. ſarta tecta acriter & cum ſumma fide exegerunt. viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Matris magnæ in palatio faciendam locaverunt. vectigal etiam novum ex ſalaria annona ſtatuerunt. ſextante ſal & Romæ, & per totam Italiam erat. Romæ precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi precio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex cenſoribus ſatis credebant: populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus eſſet: & in precio ſalis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde Salinatori Livio inditum cognomen. Luſtrum conditum ſerius, quia per provincias dimiſerunt cenſores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique eſſet, referretur numerus. Cenſa cum iis C C L X V. millia hominum. condidit luſtrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, quod nunquam antea factum erat, deferentibus cenſoribus, cenſum receperunt: ut quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Equitum deinde cenſus agi cœpus eſt. & ambo forte cenſores equum publicum habebant. cum ad tribum Pollium ventum eſt, in qua M. Livii nomen erat: & præco cunctaretur citare ipſum cenſorem: *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*, & ſive ex reſidua & vetere ſimultate ſive intempeſtiva iactatione ſeveritatis inflatus; M. Livium, quia populi judicio eſſet condemnatus, equum vendere juſſit. Item M Livius, cum ad tribum Narnienſem & nomen collegæ ventum eſt, vendere equum C. Claudium juſſit, duarum rerum cauſa: unius, quod falſum adverſus ſe teſtimonium dixiſſet: alterius, quod non ſyncera fide ſecum in gratiam rediſſet. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius cum ſuæ famæ damno factum eſt. Exitu cenſuræ cum in leges juraſſet C. Claudius, & in ærarium aſcendiſſet, inter nomina eorum quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, & præter Metiam tribum, quæ ſe nec condemnaſſet, neque condemnatum conſulem aut cenſorem feciſſet: populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quod & innocentem ſe condemnaſſent, & condemnatum conſulem aut cenſorem feciſſent, neque inficiari poſſent aut judicio ſemel, aut comitiis bis ab ſe peccatum eſſe. inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. quod ſi exemplum haberet bis

a Cap. X X X V I I.

bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim ſe inter ærarios fuiſſe relicturum. Parvum certamen notarum inter cenſores. caſtigatio inconſtantiæ populi cenſoria gravitate temporum illorum digna. In invidia cenſores cum eſſent, creſcendi ex his ratus eſſe occaſionem Cn. Bebius tribunus plebis, diem ad populum utrique dixit. Ea res conſenſu patrum diſcuſſa eſt, ne poſtea obnoxia populari auræ cenſura eſſet.

a Eadem æſtate in Brutiis jam Petilia à conſule vi capta, Conſentia & Pandoſia, & ignobiles aliæ civitates voluntate in deditionem venerunt. Et cum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Hetruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is conſules Cn. Servilium Cæpionem, & Cn. Servilium Geminum creavit. Inde prætoria comitia habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo cum ædiles plebis eſſent, prætores creati ſunt. Conſul comitiis perfectis ad exercitum in Hetruriam rediit. Sacerdotes eò anno mortui, atque in locum eorum ſuffecti T. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratuſque, & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur T. Sempronius Gracchus adoleſcens, quod tunc perrarum in mandandis ſacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio poſitæ ab ædilibus curulibus, C. Livio & M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum plebeii ab ædilibus P. Ælio, P. Villio; & Jovis epulum fuit ludorum cauſa.

a Cap. XXXVIII.

LIBER XXX.

BREVIARIUM.

IN Africa Scipio Carthaginienſes, & eundem Syphacem Numidarum regem, Aſdrubalemque pluribus præliis vicit, adjuvante Maſaniſſa: binaque hoſtium caſtra expugnavit: in quibus XL. millia hominum ferro ignique conſumpta ſunt. Syphacem per C. Lælium & Maſoniſſam cepit. Maſaniſſa Sophonisbam uxorem Syphacis, filiam Aſdrubalis, captam ſtatim adamavit, & nuptiis factis uxorem habuit: caſtigatuſque à Scipione, venenum ei tranſmiſit, quo quidem hauſto illa deceſſit. Effectumque eſt multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienſes in deſperationem acti, in auxilium publicæ ſalutis Annibalem ex Italia revocarent. iſque anno decimoſexto Italia diſcedens, in Africam trajecit: tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: & cum de conditionibus pacis non conveniſſet, acie victus eſt. Pax Carthaginienſibus data eſt petentibus. Annibal Giſgonem pacem diſſuadentem manu ſua detraxit: excuſata deinde temeritate facti, ipſe pacem ſuaſit. Mago qui bello in agro Inſubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos reverteretur, ex vulnere mortuus eſt. Maſaniſſæ regnum reſtitutum eſt. Reverſus in urbem Scipio, ampliſſimam nobiliſſimumque egit triumphum: quem Q. Terentius Culleo ſenator pileatus ſecutus eſt. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus ſit) primus certe hic imperator victæ à ſe nomine gentis nobilitatus eſt.

CAPUT I.

CN. Servilius Cæpio, & Cn. Servilius Geminus Coſſ. (ſextusdecimus is annus belli punici erat) cum de republica belloque & provinciis ad ſenatum retuliſſent: cenſuerunt patres, ut conſules inter ſe compararent ſortirenturve, uter Brutios adverſus Annibalem, uter Hetruriam ac Ligures provinciam haberet: cui Brutii eveniſſent, exercitum à P. Sempronio coſ. acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconſuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio ſuccederet,

is Romam reverteretur. Bello quoque bonus habitus ad cætera, quibus nemo ea tempeſtate inſtructior civis habebatur, congeſtis omnibus humanis à natura fortunaque bonis, nobilis idem ac dives erat, forma viribuſque corporis excellebat, facundiſſimus habebatur, ſeu in ſenatu & ad populum ſuadendi ac diſſuadendi locus eſſet, juris pontificii peritiſſimus. ſuper hæc bellicæ quæque laudis conſulatus compotem fecerat. Quod in Brutiis provincia, idem in Hetruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo conſuli tradere exercitum juſſus: ipſe prorogato imperio Galliam provinciam obtineret cum legionibus iis, quas prætor Lucius Scribonius priore anno habuiſſet. Sortiti deinde provincias. Cæpioni Brutii, Servilio Gemino Hetruria evenit. Tum prætorum provinciæ in ſortem conjectæ. Juriſdictionem urbanam P. Ælius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam Publius Villius, Ariminum cum duabus legionibus (ſub Spurio Lucretio eæ fuerant) Quintilius Varus eſt ſortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis ſed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium eſt: decretumque ut ſupplicatio fieret, quod is in Africam provinciam trajeciſſet, ut ea res ſalutaris populo Romano ipſique duci, atque exercitui eſſet.

a In Sicilia tria millia militum ſunt ſcripta. & quia quod roboris ea provincia habuerat, in Africam tranſvectum fuerat, ne qua claſſis ex Africa trajiceret, X L. navibus cuſtodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius ſecum in Siciliam duxit, cæteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic claſſi M. Pomponius prioris anni prætor prorogato imperio præpoſitus, novos milites ex Italia advectos in naves impoſuit. Parem navium numerum Cn. Octavio Pr. item prioris anni cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram patres decreverunt. Lentulus Pr. duo millia militum dare in naves juſſus. Et Italiæ ora, quia incertum erat quo miſſuri claſſem Carthaginienſes forent: videbantur autem quicquid nudatum præſidiis eſſet, petituri: M. Marcio Pr. prioris anni, cum totidem navibus tuenda data eſt, tria millia militum in eam claſſem ex decreto patrum conſules ſcripſerunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hiſpaniæ cum exercitibus, imperioque veteribus imperatoribus L. Lentulo, & L. Manlio Acidino decretæ. Viginti omnino legionibus & C L X. navibus longis res Romana eo anno geſta. Prætores in provincias ire juſſi. Conſulibus imperatum, ut priuſquam ab urbe proficiſcerentur, ludos magnos facerent, quos, T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum voviſſet, ſi eodem ſtatu reſpublica ſtaret. & novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non laceraſſe tantum roſtris crediti, ſed etiam ediſſe. Mures Antii coronam auream arroſerunt. Circa Capuam omnem agrum locuſtarum vis ingens, ita ut unde adveniſſent parum conſtaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ ſparſi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arſit. Fruſinone arcus ſolem tenui linea amplexus: circulum deinde ipſum major ſolis orbis extrinſecus incluſit. Arpini terra campeſtri agro in ingentem ſinum conſedit. Conſulum alteri primam hoſtiam immolanti caput jecinori defuit. Ea prodigia majoribus hoſtiis procurata, editi à collegio pontificum dii, quibus ſacrificaretur.

b Iis tranſactis, conſules prætoreſque in provincias profecti, omnibus tamen velut eam ſortitis, Africæ cura erat: ſeu quia ibi ſummam rerum bellique verti cernebant, ſeu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis verſa civitas erat. itaque non ex Sardinia tantum (ſicut ante dictum) ſed ex Sicilia quoque & Hiſpania veſtimenta, frumentumque, & arma etiam ex Sicilia & omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hyemis belli opera remiſerat, quæ multa ſimul undique eum circumſtabant. Uticam obſidebat, caſtra in conſpectu Aſdrubalis erant. Carthaginienſes deduxerant naves, claſſem paratam inſtructamque ad commeatus intercipiendos habebant. inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo dimiſerat: ſi forte jam ſatietas amoris in uxorem ex multa copia eum cepiſſet. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginienſibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam ſi bellaretur, ſpes ulla deſciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim (& ita pars major auctores ſunt) quam ipſum

a Cap. II.

b Cap. III.

ipſum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium veniſſe. Primo eas conditiones Imperator Romanus vix auribus admiſit: poſtea ut cauſa probabilis ſuis commeandi foret in caſtra hoſtium, mollius eadem illa abnuere ac ſpem facere ſæpius ultro citroque agitantibus, rem conventuram. Hybernacula Carthaginienſium, congeſta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis ſtoreaque pars maxima tectis, paſſim nullo ordine, quidam ut ſine imperio occupatis locis, extra foſſam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni ſpem fecerant caſtra hoſtium per occaſionem incendendi.

a Cum legatis quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordinis ſpectatæ virtutis atque prudentiæ ſervili habitu mittebat: qui dum in colloquio legati eſſent, vagi per caſtra alius alia, aditus exitusque omnes ſitum formamque & univerſorum caſtrorum & partium, qua Pœni, qua Numidæ haberent, quantum intervalli inter Aſdrubalis ac regia caſtra eſſent, ſpecularentur: moremque ſimul noſcerent ſtationum vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores inſidiantibus eſſent. & inter crebra colloquia alii atque alii de induſtria, quo pluribus omnia nota eſſent, mittebantur. Cum ſæpius agitata res certiorem ſpem pacis indies & Syphaci & Carthaginienſibus per eum faceret: legati Romani vetitos ſe reverti ab imperatore ajunt, niſi certum reſponſum detur. proinde ſeu ipſi ſtaret jam ſententia, ſeu conſulendus Aſdrubal & Carthaginienſes eſſent, conſuleret, tempus eſſe aut pacem componi, aut bellum naviter geri. Dum conſulitur Aſdrubal ab Syphace, ab Aſdrubale Carthaginienſes; & ſpeculatores omnia viſendi, & Scipio ad comparanda quæ in rem opus erant, tempus habuit: & ex mentione ac ſpe pacis, negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidaſque orta cavendi, ne quid hoſtile interim paterentur. Tandem relatum reſponſum, quibuſdam, quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per occaſionem adjectis, quæ peropportune cupienti tollere inducias, Scipioni cauſam præbuere ac nuncio regis, cum relaturum ſe ad concilium dixiſſet: poſtero die reſpondit, ſe uno fruſtra tendente nulli alii pacem placuiſſe. renunciaret igitur, nullam aliam ſpem pacis, quam relictis Carthaginienſibus, Syphaci cum Romanis eſſe. Ita tollit inducias, ut libera fide incœpta exequeretur. deductiſque navibus (& jam veris principium erat) machinas tormentaque, veluti à mari aggreſſurus Uticam, imponit. duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum ſuper Uticam mittit: ſimul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam converteret hoſtium animos: ſimul ne qua, cum ipſe ad Syphacem Aſdrubalemque profectus eſſet, eruptio ex urbe & impetus in caſtra ſua relicta cum levi præſidio fieret.

b His præparatis convocatoque concilio, & dicere exploratoribus juſſis quæ comperta afferrent, Maſaniſſaque, cui omnia hoſtium nota erant: poſtremo quid ipſe pararet in proximam noctem proponit. tribunis edicit, ut ubi prætorio dimiſſo ſigna continuiſſent, extemplo educerent è caſtris legiones. Ita ut imperaverat, ſigna ſub occaſum ſolis efferri ſunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (ſeptem enim millia itineris erant) modico gradu ad caſtra hoſtium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio Maſaniſſamque ac Numidas attribuit: & caſtra Syphacis invadere, igneſque conjicere jubet. ſingulos deinde ſeparatim, Lælium & Maſaniſſam ſeductos obteſtatur, ut quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque: ſe Aſdrubalem Punicaque caſtra aggreſſurum. cæterum non ante cœpturum, quam ignem in regiis caſtris conſpexiſſet. Neque ea res morata diu eſt. nam ut proximis caſtris injectus ignis hæſit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis ſe paſſim diſſipavit caſtris, & trepidatio quidem quanta neceſſe erat, in nocturno effuſo tam late incendio, orta eſt, cæterum fortuitum, non hoſtilem ac bellicum ignem rati eſſe, ſine armis ad reſtinguendum incendium effuſi in armatos inciderunt hoſtes, maxime Numidas ab Maſaniſſa notitia regiorum caſtrorum ad exitus itinerum idoneis locis diſpoſitos. Multos in ipſis cubilibus ſemiſomnes hauſit flamma: multi in præcipiti fuga ruentes ſuper alios alii, in anguſtiis portarum obtriti ſunt.

c Relucentem flammam primo vigiles Carthaginienſium, deinde excitati alii nocturno tumultu cum conſpexiſſent, ab eodem errore credere & ipſi ſua ſponte incendium ortum: & clamor

a Cap. IV. *b Cap.* V. *c Cap.* VI.

clamor inter cædem & vulnera ſublatus, an ex trepidatione nocturna eſſet, confuſus, ſenſum veri adimebat. Igitur pro ſe quiſque inermes, ut quibus nihil hoſtile ſuſpectum eſſet, omnibus portis qua cuique proximum erat, ea modo quæ reſtinguendo igni forent portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæſis omnibus, præterquam hoſtili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit. Ignibuſque in proxima tecta conjectis, effuſa flamma primo veluti ſparſa pluribus locis reluxit, dein per continua ſerpens uno repente omnia incendio hauſit. Ambuſti homines jumentaque fœda primum fuga, dein ſtrage obruerant itinera portarum. quos non oppreſſerat ignis, ferro abſumpti. binaque caſtra una die deleta. duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum M M. peditum, & quingenti equites ſemiermes, magna pars ſaucii, afflatique incendio effugerunt, Cæſa aut hauſta flammis ad X L. millia hominum ſunt: capti ſupra V I. millia, multi Carthaginienſium nobiles, X I. ſenatores, ſigna militaria C L X X V I I. equi Numidici ſupra I I. millia D C C. elephanti ſex capti: octo flamma ferroque abſumpti: magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano ſacrata incendit.

a Aſdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes qui ſupererant, veſtigia ducis ſequentes ſe contulerant, metu deinde ne dederetur Scipioni, urbe exceſſit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec quicquam hoſtile, quia voluntate conceſſerant in deditionem, factum, duæ ſubinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ caſtris incenſis ex igne rapta erat, militi conceſſa eſt. Syphax octo millium ferme inde ſpatio loco munito conſedit. Aſdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius conſuleretur: quo tantus primo terror eſt allatus, ut omiſſa Utica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obſeſſurum. Senatum itaque Suffetes, quod velut conſulare imperium apud eos erat, vocaverunt, ibi tribus dictis ſententiis, una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Annibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanæ in adverſis rebus conſtantiæ extemplo reparandum exercitum, Syphacemque orandum ne bello abſiſteret, cenſebat. Hæc ſententia, quia Aſdrubal præſens, Barchinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agriſque haberi cœptus: & ad Syphacem legati miſſi, ſumma ope & ipſum reparantem bellum: cum uxor jam non ut ante blanditiis ſatis potentibus ad animum amantis, ſed precibus & miſericordia valuiſſet, plena lachrymarum obteſtans, ne patrem ſuum patriamque proderet: iiſdemque flammis Carthaginem, quibus caſtra conflagraſſent, abſumi ſineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati, quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Olbam ab conquiſitoribus ſuis conducta in Hiſpania, egregiæ juventutis ſibi occurriſſe: & Aſdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Is non benigne modo legatis reſpondit, ſed oſtendit etiam multitudinem Numidarum agreſtium, quibus per eoſdem dies arma equoſq; dediſſet, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno, ſcire incendio, non prælio cladem acceptam, eum bello inferiorem eſſe, qui armis vincatur. Hæc legatis reſponſa.

b Et poſt dies paucos rurſus Aſdrubal & Syphax copias junxerunt: is omnis exercitus fuit X X X. ferme millium armatorum. Scipionem velut debellato jam, quod ad Syphacem Carthaginienſeſque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modiciſque præſidiis ad ſpeciem modo obſidionis terra marique relictis, ipſe cum robore exercitus ire ad hoſtes pergit. Primò in tumulo I V. ferme millia diſtante ab caſtris regiis conſedit. Poſtero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos ſubjectos ei tumulo digreſſus, ſuccedendoque ad ſtationem hoſtium, laceſſendoque levibus præliis diem abſumpſit, & per inſequens biduum tumultuoſis hinc atque illinc excurſionibus invicem nihil dictu ſatis dignum fecerunt. quarto die utrinque in aciem deſcenſum eſt. Romanus poſt principes haſtatorum prima ſigna, in ſubſidiis triarios conſtituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Maſaniſſamque oppoſuit. Syphax Aſdrubalque Numidis adverſus Italicum equitatum, Carthaginienſibus contra Maſaniſſam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adverſa ſigna legionum accepere. Ita inſtructi con-

a Cap. VII.

b Cap. VIII.

concurrunt. Primo impetu ſimul utraque cornua & Numidæ & Carthaginienſes pulſi. nam neque Numidæ maxima pars agreſtis Romanum equitatum: neque Carthaginienſes, & ipſe novus miles, Maſaniſſam recenti ſupra cætera victoria terribilem ſuſtinuere. Nudata utrinque cornibus Celtiberorum acies ſtabat: quod nec in fuga ſalus ulla oſtendebatur locis ignotis; neque ſpes veniæ ab Scipione erat, quem bene meritum de ſe & de gente ſua mercenariis armis in Africam oppugnatum veniſſent. Igitur circumfuſis undique hoſtibus, alii ſuper alios cadentes obſtinati moriebantur, omnibuſque in eos verſis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Aſdrubal præceperunt? fatigatos cæde diutius quam pugna victores nox oppreſſit.

a Poſtero die Scipio Lælium Maſaniſſamque cum omni Romano & Numidico equitatu, expeditiſſimiſque militum ad perſequendos Syphacem atque Aſdrubalem mittit. ipſe cum robore exercitus urbes circa omnes, quæ Carthaginienſium ditionis erant, partim vi, partim metu ſubegit. Carthagini quidem erat ingens terror: & circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipſam Carthaginem repente aggreſſurum credebant. Itaque & muri reficiebantur, propugnaculiſque armabantur, & pro ſe quiſque quæ diutinæ obſidioni tolerandæ ſunt, ex agris convehebat. Rara mentio eſt pacis, frequentior legatorum ad Annibalem accerſendum mittendorum. pars maxima claſſem quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam ſtationem navium ad Uticam incaute agentem: forſitan etiam navalia caſtra relicta cum levi præſidio oppreſſuros. In hoc conſilium maxime inclinant: legatos tamen ad Annibalem mittendos cenſent: quippe claſſe ut feliciſſime geratur res, parte aliqua levari Uticæ obſidionem: Carthaginem ipſam qui tueantur neque imperatorem alium quam Annibalem, neque exercitum alium quam Annibalis ſupereſſe. Deductæ ergo poſtero die naves, ſimul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia ſtimulante fortuna agebantur: & in quo quiſque ceſſaſſet, prodi ab ſe ſalutem omnium rebatur: Scipio gravem jam ſpoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera caſtra ad Uticam miſſis, jam in Carthaginem intentus occupat relictum fuga cuſtodum Tuneta (abeſt ab Carthagine XII. millia ferme paſſuum) locus cum operibus, tum ſuapte natura tutus, & qui ab Carthagine conſpici, & præbere ipſe proſpectum cum ad urbem tum ad circumfuſum mare urbi poſſet.

b Inde cum maxime vallum Romani jacerent, conſpecta claſſis hoſtium eſt Uticam Carthagine petens. Igitur omiſſo opere pronunciatum iter, ſignaque raptim ferri ſunt cœpta: ne naves in terram & obſidionem verſæ, ac minime navali prælio captæ opprimerentur. qui enim reſtitiſſent agili & nautico inſtrumento aptæ & armatæ claſſi, naves tormenta machinaſque portantes, & aut in onerarium uſum verſæ, aut ita appulſæ muris, ut pro aggere ac pontibus præbere aſcenſum poſſent? Itaque Scipio, poſtquam eo ventum eſt, contra quam in navali certamine ſolet, roſtratis quæ præſidio aliis eſſe poterant, in poſtremam aciem receptis prope terram; onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adverſus hoſtem oppoſuit: eaſque ipſas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines poſſent, malis antenniſque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter ſe vinculo illigatis comprehendit: tabulaſque ſuperſtravit, ut pervius in totum navium ordo eſſet: & ſub ipſis pontibus intervalla fecit, qua procurrere ſpeculatoriæ naves in hoſtem, ac tuto recipi poſſent. Iis raptim pro tempore inſtructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maxime miſſilium, ut quamvis longo certamine ſufficerent, vis ingens congeritur, ita parati atque intenti hoſtium adventum opperiebantur. Carthaginienſes, qui ſi maturaſſent, omnia permiſta turba trepidantium primo impetu deprehendiſſent: perculſi terreſtribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipſi plus poterant, ſatis fidentes, die ſegni navigatione abſumpto, ſub occaſum ſolis in portum (Ruſcinona Afri vocant) claſſem appulere. poſtero die ſub ortum ſolis inſtruxere ab alto naves, velut ad juſtum prælium navale, & tanquam exituris contra Romanis. Cum diu ſtetiſſent, poſtquam nihil moveri ab hoſtibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali ſimilis, proxime ſpeciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariæ ſuperabant. ex

roſtra-

a Cap. IX.

b Cap. X.

ſtratis Pœni vana pleraque, utpote ſupino jactu, tela in ſuperiorem locum mittebant. gravior ac pondere ipſo libratior ſuperne ex onerariis ictus erat. ſpeculatoriæ naves ac levia ipſa navigia, quæ ſub conſtratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipſo tantum impetu ac magnitudine roſtratarum obruebantur: deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quod permiſtæ cum hoſtium navibus inhibere ſæpe tela cogebant, metu ne ambiguo ictu ſuis inciderent: poſtremo aſſeres ferreo unco præfixi (harpagones vocant milites) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. quos cum neque ipſos, neque catenas quibus ſuſpenſi injiciebantur, incidere poſſent: ut quæque retro inhibita roſtrata onerariam hærentem unco traheret, ſcindi videres vincula quibus aliis innexa erat: ſeriemque aliam ſimul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, & vix tranſiliendi in ſecundum ordinem navium ſpacium propugnatoribus datum eſt. Sex ferme onerariæ puppibus abſtractæ Carthaginem ſunt. major quam pro re lætitia, ſed eo gratior, quod inter aſſiduas clades ac lachrymas unum quantumcunque ex inſperato gaudium affulſerat, cum eo, ut appareret haud procul exitio fuiſſe Romanam claſſem, ni ceſſarum à præfectis ſuarum navium foret, & Scipio in tempore ſubveniſſet.

a Per eoſdem forte dies cum Lælius & Maſaniſſa quintodecimo ferme die in Numidiam perveniſſent, Maſæſyli regnum paternum Maſaniſſæ, læti ut ad regem diu deſideratum, conceſſere. Syphax, pulſis inde præfectis præſidiiſque ſuis, vetere ſe continebat regno, neutiquam quieturus. ſtimulabant ægrum amore uxor ſocerque: & ita viris equiſque abundabat, ut ſubjectæ oculis regni per multos florentis annos vires, etiam minus barbaro atque impotenti animo ſpiritus poſſent facere. Igitur omnibus qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela, dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, ſicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, diſtribuit. Exercitu haud minore quam quem prius habuerat, cæterum omni prope novo atque incondito ire ad hoſtes pergit. Et caſtris in propinquo poſitis, primò pauci equites ex tuto ſpeculantes ab ſtationibus progredi, inde jaculis ſummoti recurrere ad ſuos: inde excurſiones invicem fieri, & cum pulſos indignatio accenderet, plures ſubire: quod irritamentum certaminum equeſtrium eſt, cum aut vincentibus ſpes, aut pulſis ira aggregat ſuos. ita tum à paucis prælio accenſo, omnem utrinque poſtremo exercitum certaminis ſtudium effudit. ac dum equeſtre prælium erat, multitudo Maſæſylorum, ingentia agmina Syphace emittente, ſuſtineri vix poterat, deinde ut pedes Romanus repentino per turmas ſuas viam danteis intercurſu ſtabilem aciem fecit, abſterruitque effuſe invehentem ſeſe hoſtem: primò barbari ſegnius permittere equos, deinde ſtare ac prope turbari novo genere pugnæ: poſtremo non peditì ſolum cedere, ſed ne equitem quidem ſuſtinere peditis præſidio audentem. Jam ſigna quoque legionum appropinquabant. tum vero Maſæſyli non modo primum impetum, ſed ne conſpectum quidem ſignorum atque armorum tulerunt. tantum ſeu memoria priorum cladium, ſeu præſens terror valuit.

b Ibi Syphax dum obequitat hoſtium turmis, ſi pudore, ſi periculo ſuo fugam ſiſtere poſſet: equo graviter icto effuſus opprimitur capiturque: & vivos, lætum ante omnes Maſaniſſæ præbiturus ſpectaculum, ad Lælium pertrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat; eoque ſe ingens vis hominum ex fuga contulerat. Cædes in eo prælio minor quam victoria fuit, quia equeſtri tantummodo prælio certatum fuerat. non plus quinque millia occiſa, minus dimidium ejus hominum captum eſt: impetu in caſtra facto, quo perculſa reze amiſſo multitudo ſe contulerat: Maſaniſſa Lælio dicere, ſibi quidem nihil eſſe in præſentia pulchrius, quam victorem recuperatum tanto poſt intervallo inviſere receptum patrium regnum: ſed tam ſecundis, quam adverſis rebus non dari ſpacium ad ceſſandum. ſi ſe Lælius cum equitatu victoque Syphace Cirtham præcedere ſinat, trepida omnia metu ſe oppreſſurum, Lælium cum peditibus ſubſequi modicis itineribus poſſe. Aſſentiente Lælio, prægreſſus Cirtham, evocari ad colloquium principes Cirthenſium jubet: ſed apud ignaros regis caſus, neque quæ acta eſſent promendo, nec minis, nec ſuadendo ante valuit, quam rex vinctus in conſpectum datus eſt. Tum ad ſpectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pavore mœnia ſunt deſerta, partim repentino conſenſu gratiam apud

a Cap. XI.

b Cap. XII.

apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Maſaniſſa præſidio circa portas opportunaque mœnium dimiſſo, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti veſtibulum in ipſo limine Sophonisba uxor Syphacis, filia Aſdrubalis Pœni occurrit: & cum in medio agmine armatorum Maſaniſſam inſignem cum armis, tum cætero habitu conſpexiſſet, regem eſſe (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem*, inquit, *ut poſſis in nos, dii tibi dederunt, virtuſque & felicitas tua. ſed ſi captivæ apud dominum vitæ necisque ſuæ vocem ſupplicem mittere licet: ſi genua, ſi victricem attingere dextram, precor quæſoque per majeſtatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus: perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit: per hujuſce regiæ deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miſerunt: hanc veniam ſupplici des, ut ipſe quodcunque fert animus, de captiva ſtatuas: neque in cujuſquam Romani ſuperbum ac crudele arbitrium venire ſinas. ſi nihil aliud quam Syphacis uxor fuiſſem, tamen Numidæ atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenæ & externi fidem experiri mallem. quid Carthaginienſi ab Romano, quid filiæ Aſdrubalis timendum ſit, vides. ſi nulla alia re potes, morte me vindices ab Romanorum arbitrio, oro obteſtorque.* Forma erat inſignis, & florentiſſima ætas. itaque cum modo dextra amplectens in id, ne cui Romano traderetur, fidem expoſceret: propiuſque jam blanditias oratio eſſet quam preces: non in miſericordiam modo prolapſus eſt animus victoris, ſed (ut eſt genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextera in id quod petebatur, obligandæ fidei in regiam concedit. Inſtitit deinde reputare ſecum ipſe, quemadmodum promiſſi fidem præſtaret. quod cum expedire non poſſet, ab amore temerarium atque impudens mutuatur conſilium. nuptias in eum ipſum diem repente parare jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipſi Scipioni conſulendi velut in captivam, quæ Maſaniſſæ jam nupta foret. Factis nuptiis ſupervenit Lælius: & adeo non diſſimulavit improbare factum, ut primo etiam cum Syphace & cæteris captivis detractam eam thoro geniali mittere ad Scipionem conatus ſit. Victus deinde precibus Maſaniſſæ, orantis ut arbitrium utrius regum duorum fortunæ acceſſio Sophonisba eſſet, ad Scipionem rejiceret: miſſo Syphace & cæteris captivis, cæteras urbes Numidiæ, quæ præſidiis regiis tenebantur, adjuvante Maſaniſſa recepit.

a Syphacem in caſtra adduci cum eſſet nunciatum, omnis velut ad ſpectaculum triumphi multitudo effuſa eſt. Præcedebat ipſe vinctus, ſequebatur grex nobilium Numidarum. tum quantum quiſque plurimum poſſet magnitudini Syphacis, famæque gentis, victoriam ſuam augendo, addebat: Illum eſſe regem, cujus tantum majeſtati duo potentiſſimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthanginienſiſque, ut Scipio imperator ſuus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hiſpania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigarit: Aſdrubal Pœnorum imperator non ipſe modo ad eum in regnum venerit, ſed etiam filiam ei nuptum dederit. habuiſſe eum tempore uno in poteſtate duos imperatores, Pœnum Romanumque. ſicut ab diis immortalibus pars utraque hoſtiis mactandis pacem petiiſſet, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. jam tantas habuiſſe opes, ut Maſaniſſam regno pulſum eo redegerit, ut vita ejus fama mortis & latebris, ferarum modo in ſylvis rapto viventis, tegeretur. His ſermonibus circumſtantium celebratus rex, in prætorium ad Scipionem eſt perductus. Movit & Scipionem cum fortuna priſtina viri præſenti fortunæ collata: tum recordatio hoſpitii, dextræque datæ, & fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore: nam cum Scipio quid ſibi voluiſſet quæreret, qui non ſocietatem ſolum abnuiſſet Romanam, ſed ultro bellum intuliſſet: tum ille peccaſſe quidem ſeſe, atque inſaniſſe fatebatur: ſed tum demum cum arma adverſus populum Romanum cepiſſet, exitum ſui furoris fuiſſe, non principium. tunc ſe inſaniſſe, cum hoſpitia privata & publica fœdera omnia ex animo ejeciſſet: eum Carthaginienſem matronam domum acceperit, illis nuptialibus facibus regiam conflagraſſe ſuam: illam furiam peſtemque omnibus delinimentis animum ſuum avertiſſe atque alienaſſe: nec quieviſſe, donec ipſa manibus ſuis nefaria ſibi arma adverſus hoſpitem atque amicum induerit. perdito tamen atque afflicto ſibi hoc in miſeriis ſolatii eſſe, quod in omnium hominum inimiciſſimi ſibi domum ac penates eandem peſtem ac furiam tranſiſſe videat. neque prudentiorem, neque

a *Cap.* XIII.

que conſtantiorem Maſaniſſam quam Syphacem eſſe, etiam ab juventa incautiorem, certe ſtultius illum atque intemperantius eam, quam ſe duxiſſe.

a Hæc non hoſtili modo odio, ſed amoris etiam ſtimulis, amatam apud æmulum cernens cum dixiſſet: non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidem criminibus factæ prope inter arma nuptiæ, neque conſulto neque expectato Lælio faciebant: tamque præceps feſtinatio, ut quo die captam reginam vidiſſet, eodem matrimonio junctam acciperet: & apud penates hoſtis ſui nuptiale ſacrum conficeret. Et eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipſum in Hiſpania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc ſecum volutanti Lælius ac Maſaniſſa ſupervenerunt, quos cum pariter ambos & benigno vultu excepiſſet, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebraſſet, abductum in ſecretum Maſaniſſam ſic alloquitur:
,, Aliqua te exiſtimo Maſaniſſa intuen-
,, tem in me bona, & principio in Hi-
,, ſpaniam ad jungendam mecum ami-
,, citiam veniſſe, & poſtea in Africa
,, teipſum, ſpeſque omnes tuas in fi-
,, dem meam commiſiſſe. atqui nulla
,, earum virtus eſt, propter quas appe-
,, tendus tibi viſus ſim, qua ego æque
,, atque temperantia & continentia li-
,, bidinum gloriatus fuerim. Hanc te
,, quoque ad cæteras tuas eximias vir-
,, tutes, Maſaniſſa, adjeciſſe velim.
,, nam non eſt (mihi crede) tantum ab
,, hoſtibus armatis ætati noſtræ peri-
,, culi, quantum ab circumfuſis undi-
,, que voluptatibus. qui eas ſua tem-
,, perantia frenavit ac domuit, multo
,, majus decus majoremque victoriam
,, ſibi peperit, quam nos Syphace vi-
,, cto habemus. Quæ me abſente ſtre-
,, nue ac fortiter feciſti, libenter &
,, commemoravi & memini: cætera
,, teipſum reputare tecum, quam me
,, dicente erubeſcere malo. Syphax
,, populi Romani auſpiciis victus ca-
,, ptuſque eſt. Itaque ipſe, conjunx,
,, regnum, ager, oppida, homines
,, qui incolunt, quicquid denique Sy-
,, phacis fuit, præda populi Romani
,, eſt: & regem conjugemque ejus,
,, etiamſi non civis Carthaginienſis
,, eſſet, etiamſi non patrem ejus im-
,, peratorem hoſtium videremus, Ro-
,, mam oporteret mitti: ac ſenatus
,, populique Romani de ea judicium,
,, atque arbitrium eſſe, quæ regem
,, nobis ſocium alienaſſe, atque in
,, arma coëgiſſe præcipitem dicatur.
Vince animum, cave deformes mul- ,,
ta bona uno vitio, & tot meritorum ,,
gratiam majore culpa, quam cauſa ,,
culpæ eſt, corrumpas.

b Maſaniſſæ hæc audienti non rubor ſolum ſuffuſus, ſed lachrymæ etiam obortæ, & cum ſe quidem in poteſtate futurum imperatoris dixiſſet, oraſſetque eum, ut quantum res ſineret, fidei ſuæ temere obſtrictæ conſuleret (promiſiſſe enim ſeſe in nullius poteſtatem eam traditurum) ex prætorio in tabernaculum ſuum confuſus conceſſit. Ibi arbitris remotis, cum crebro ſuſpirio & gemitu, quod facile à circumſtantibus tabernaculum exaudiri poſſet, aliquantum temporis conſumpſiſſet: ingenti ad poſtremum edito gemitu, fido ex ſervis uno accito, ſub cujus cuſtodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, ei miſtum in poculo ferre ad Sophoniſbam jubet, ac ſimul nunciare: Maſaniſſam libenter primam ei fidem præſtaturum fuiſſe, quam vir uxori debuerit. quoniam arbitrium ejus, qui poſſint, adimant: ſecundam fidem præſtare, ne viva in poteſtatem Romanorum veniat. memor patris imperatoris, patriæque, & duorum regum, quibus nupta fuiſſet, ſibi ipſa conſuleret. Hunc nuncium ac ſimul venenum ferens miniſter cum ad Sophoniſbam veniſſet: *Accipio*, inquit, *nuptiale munus, nec ingratum ſi nihil majus vir uxori præſtare potuit, hoc tamen nuncia: melius me morituram fuiſſe, ſi non in funere meo nupſiſſem.* Nec locuta eſt ferocius, quam acceptum poculum nullo trepidationis ſigno dato impavide hauſit. Quod ubi nunciatum eſt Scipioni, ne quid æger animo ferox juvenis gravius conſuleret: accitum eum extemplo nunc ſolatur, nunc quod temeritatem temeritate alia luerit, triſtioremque rem quam neceſſe fuit, fecerit, leniter caſtigat. Poſtero die ut à præſenti motu averteret animum ejus, in tribunal aſcendit: & concionem advocari juſſit. ibi Maſaniſſam primùm regem appellatum, eximiiſque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, ſella curuli, & ſcipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. addit verbis honorem, neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu eſſe, quo unum omnium externorum dignum Maſaniſſam populus Romanus ducat. Lælium deinde & ipſum collaudatum aurea corona donat. & alii militares viri, prout à quoque navata opera

a Cap. XIV.

b Cap. XV.

opera erat, donati. Iis honoribus mollitus regis animus, erectuſque in ſpem propinquam, ſublato Syphace omnis Numidiæ potiundæ.

a Scipio C. Lælio cum Syphace aliiſque captivis Romam miſſo, cum quibus & Maſaniſſæ legati profecti ſunt, ipſe ad Tuneta rurſum caſtra refert: & quæ munimenta inchoaverat, permuniit. Carthaginienſes non brevi ſolum, ſed prope vano gaudio ab ſatis proſpera in præſens oppugnatione claſſis perfuſi, poſt famam capti Syphacis, in quo plus prope quam in Aſdrubale atque exercitu ſuo ſpei repoſuerant, perculſi, jam nullo auctore belli ultro audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta ſeniorum principes, id erat ſanctius apud illos conſilium, maximaque ad ipſum ſenatum regendum vis. Qui ubi in caſtra Romana & prætorium pervenerunt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adorationi fuit, non culpam purgantium, ſed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque ejus fautores. veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante everſæ, incolumi futuræ iterum hoſtium beneficio. imperium ex victis hoſtibus populum Romanum, non perniciem petere. paratis obedienter ſervire, quæ vellet, imperaret. Scipio & veniſſe ea ſpe in Africam ſe ait, & ſpem ſuam proſpero belli eventu auctam, victoriam ſe non pacem domum reportaturum eſſe. tamen cum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere: ut omnes gentes ſciant, populum Romanum & ſuſcipere juſtè bella, & finire. Leges pacis ſe has dicere: Captivos & perfugas & fugitivos reſtituant. exercitus ex Italia & Gallia deducant. Hiſpania abſtineant. inſulis omnibus quæ inter Italiam & Africam ſunt, decedant. naves longas, præter viginti, omnes tradant. tritici quingenta, hordei CCC. millia modium, pecuniæ ſummam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex ſtipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad conſultandum dabitur: ſi placuerit, mecum inducias facite. Romam ad ſenatum mittite legatos.* Ita dimiſſi Carthaginienſes, nullas recuſandas conditiones pacis cum cenſuiſſent (quippe qui moram temporis quærerent, dum Annibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent: alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in ſpeciem captivos perfugaſque & fugitivos, quo impetrabilior pax eſſet.

b Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribuſque Numidarum captivis Romam venit: quæque in Africa geſta eſſent, omnia expoſuit ordine patribus, ingenti omnium & in præſens lætitia, & in futurum ſpe. Conſulti inde Patres regem in cuſtodiam Albam mittendum cenſuerunt, Lælium retinendum, donec legati Carthaginienſes venirent. Supplicatio in quatriduum decreta eſt. P. Ælius prætor ſenatu miſſo, & concione inde advocata, cum C. Lælio in roſtra aſcendit. Ibi vero audientes fuſos Carthaginienſium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibuſque aliis multitudo ſolet, lætitiam immodicam ſignificarent. Itaque prætor extemplo edixit, uti æditui ædes ſacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, ſalutandique deos, agendique gratias per totum diem populo poteſtas fieret. Poſtero die legatos Maſaniſſæ in ſenatum introduxit. Gratulati primum ſenatui ſunt, quod P. Scipio proſpere res in Africa geſſiſſet: deinde gratias egerunt, quod Maſaniſſam non appellaſſet modo regem, ſed feciſſet, reſtituendo in paternum regnum: in quo poſt Syphacem ſublatum, ſi ita Patribus viſum eſſet, ſine metu & certamine eſſet regnaturus: deinde, quod collaudatum pro concione ampliſſimis decoraſſet donis: quibus ne indignus eſſet, & dediſſe operam Maſaniſſam; & porro daturum eſſe. petere, ut regium nomen cæteraque Scipionis beneficia & munera ſenatus decreto confirmaret: & niſi moleſtum eſſet, illud quoque petere Maſaniſſam, ut Numidas captivos, qui Romæ in cuſtodia eſſent, remitterent. id ſibi amplum apud populares futurum eſſe. Ad ea reſponſum legatis, Rerum geſtarum in Africa proſpere communem ſibi cum rege gratulationem eſſe. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe, quod eum regem appellaſſet: & quicquid aliud feciſſet, quod honori foret Maſaniſſæ, ea Patres comprobare atque laudare. Munera quæ legati ferrent regi, decreverunt. ſagula purpurea duo cum fibulis aureis ſingu-

a Cap. XVI.

b Cap. XVII.

ſingulis, & lato clavo tunicis, & equos duos phaleratos, bina equeſtria arma cum loricis. & tabernacula, militaremque ſupellectilem, qualem præberi conſuli mos eſt. Hæc regi prætor mittere juſſus, legatis in ſingulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millibus æris, & veſtimenta bina legatis, ſingula comitibus, Numidiſque qui ex cuſtodia miſſi redderentur regi: ad hoc ædes, libera loca, lautia legatis decreta.

a Eadem æſtate qua hæc decreta Romæ, & in Africa geſta ſunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius Procoſ. in agro Inſubrium Gallorum cum Magone Pœno ſignis collatis pugnaverunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius ſuas in ſubſidiis tenuit, ipſe ad prima ſigna equo advectus. proque duobus cornibus prætor ac procul milites ad inferenda in hoſtes ſigna ſumma vi hortabantur. poſteaquam nihil commovebant, tum Cornelio Quinrillus: *Lentior, ut vides, fit pugna*, inquit, *& induratus præter ſpem reſiſtendo hoſtium timor: ac ne vertat in audaciam, periculum eſt. equeſtrem procellam excitemus oportet, ſi turbare ac ſtatu movere volumus. itaque vel tu ad prima ſigna prælium ſuſtine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hoſtem emittito.* Utram vellet prætor muneris partem proconſule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene ad equites pergit, juſſoſque aſcendere in equos, repente in hoſtem emittit. Tumultum equeſtrem auxit clamor ab legionibus additus: nec ſtetiſſet hoſtium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in prælium induxiſſet. ad quorum ſtridorem odoremque & aſpectum territi equi, vanum equeſtre prælium fecerunt. & ut permixtus, ubi cuſpide uti & cominus gladio poſſet, roboris majoris Romanus eques erat: ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. ſimul & peditum legio duodecima magna ex parte cæſa pudore magis quam viribus tenebat locum: nec diutius tenuiſſet, ni ex ſubſidiis tertiadecima legio in primam aciem inducta, prælium dubium excepiſſet, Magoque ex ſubſidiis Gallos integræ legioni oppoſuiſſet, quibus haud magno certamine fuſis, haſtati legionis undecimæ conglobant ſeſe, atque elephantos jam etiam peditum aciem turbantes invadunt. in quos cum pila confertos conjeciſſent, nullo ferme fruſtra emiſſo, omnes retro in aciem ſuorum averterunt. quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hoſtium acies, ſimul omnibus peditibus, ut averſos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effuſis. ſed donec ſtetit ante ſigna Mago, gradum ſenſim referentes ordines tenorem pugnæ ſervabant. poſteaquam femore transfixo cadentem, auferrique ex prælio prope exanguem videre: extemplo in fugam omnes converſi. Ad V. millia hoſtium eo die cæſa, & ſigna militaria duodeviginti capta. nec Romanis incruenta victoria fuit. II. millia & CCC. de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione XII. amiſſa. inde & tribuni militum duo, M. Coſconius, & M. Mœnius. tertiæ decimæ quoque legionis, quæ poſtremo prælio affuerat, C. Helvius tribunus militum in reſtituenda pugna cecidit, & duodeviginti ferme equites illuſtres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt. & longius certamen fuiſſet, ni vulnere ducis conceſſa victoria eſſet.

b Mago proximæ noctis ſilentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Carthagine paucis ante diebus in ſinum Gallicum appulſis navibus adierunt, jubentes primo quoque tempore in Africam trajicere. idem & fratrem ejus Annibalem (nam ad eum quoque iſſe legatos eadem jubentes) facturum. non in eo eſſe Carthaginienſium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo ſenatus, periculoque patriæ motus, ſed metuens etiam, ne victor hoſtis moranti inſtaret: Liguresque ipſi relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos quorum mox in poteſtate futuri eſſent, deficerent: ſimul ſperans leniorem in navigatione, quam in via jactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora: impoſitis copiis in naves provectus, vix dum ſuperata Sardinia, ex vulnere moritur. naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto à claſſe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ quæ jacet ad Alpes, geſta. Conſul Cn. Servilius nulla memorabili re in provincia Hetruria & Gallia (nam eo quoque proceſſerat) geſta, patre Cn. Servilio.

a Cap. XVIII.

b Cap. XIX.

Servilio, & Cn. Lutatio patruo ex ſervitute poſt decimum ſextum annum receptis, qui ad vicum Tanetum à Boiis capti fuerant: hinc patre, hinc patruo latera circumdantibus privato magis quam publico decore inſignis Romam rediit. Latum ad populum eſt, ne Cn. Servilio fraudi eſſet, quod patre, qui ſella curuli ſediſſet, vivo, cum id ignoraret, trib. plebis atque ædilis pl. fuiſſet contra quam ſancitum legibus erat. Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium conſulem, qui in Bruttiis erat, Conſentia, Uffugum, Vergæ, Beſidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Dampetia, multique alii ignobiles populi ſeneſcere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem conſul cum Annibale in agro Crotonienſi acie conflixit. Obſcura ejus pugnæ fama eſt: Valerius Antias quinque millia hoſtium cæſa ait. quæ tanta res eſt, ut aut impudenter ficta ſit, aut negligenter prætermiſſa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Annibale geſtum. nam ad eum quoque legati ab Carthagine vocantes in Africam iis forte diebus, quibus ad Magonem venerunt.

a Frendens gemenſque ac vix lachrymis temperans, dicitur legatorum verba audiſſe. Poſtea quam edita ſunt mandata, *Iam non perplexe*, inquit, *ſed palam revocant, qui vetando ſupplementum & pecuniam mitti, jam pridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæſus fugatuſque, ſed ſenatus Carthaginienſis obtrectatione, atque invidia. neque hac deformitate reditus mei tam Pub. Scipio exultabit, atque efferet ſeſe, quam Hanno qui domum noſtram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppreſſit.* Jam hoc ipſum præſagiens animo, præparaverat ante naves. itaque inutili militum turba præſidii ſpecie in oppida Brutii agri, quæ pauca magis metu quam fide continebantur, dimiſſa, quod roboris in exercitu erat, in Africam tranſvexit: multis Italici generis, quia in Africam ſecuturos abnuentes conceſſerant, in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eum diem, in templo ipſo fœde interfectis. Raro quemquam alium patriam exilii cauſa relinquentem, magis mœſtum abiiſſe ferunt, quam Annibalem hoſtium terra excedentem. reſpexiſſe ſæpe Italiæ littora, & deos hominesque accuſantem, ſe quoque ac ſuum ipſius caput execratum, quod non cruentum ab Cannenſi victoria militem Romam duxiſſet. Scipionem ire ad Carthaginem auſum, qui conſul hoſtem in Italia Pœnum non vidiſſet: ſe centum millibus armatorum ad Thraſymenum & Cannas cæſis circa Caſilinum, Cumas, Nolamque conſenuiſſe. Hæc accuſans, querenſque, ex diutina poſſeſſione Italiæ eſt detractus.

b Romam per eoſdem dies, & Magonem & Annibalem profectos allatum eſt, cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quod parum duces in retinendis iis, cum id mandatum ab ſenatu eſſet, aut animi, aut virium habuiſſe videbantur: & quod ſolliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evaſura eſſet res. Per eoſdem dies legati Saguntini venerunt, comprehenſos cum pecunia adducentes Carthaginienſes, qui ad conducenda auxilia in Hiſpaniam trajeciſſent. ducenta & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti, in veſtibulo curiæ poſuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque inſuper munera data, ac naves, quibus in Hiſpaniam reverterentur. Mentio deinde ab ſenioribus facta eſt, ſegnius homines bona quam mala ſentire. tranſitus Annibalis in Italiam quantum terroris pavoriſque injeciſſet, ſeſe meminiſſe. quas deinde clades, quos luctus incidiſſe? viſa caſtra hoſtium è muris urbis: quæ vota ſingulorum univerſorumque fuiſſe? quoties in conciliis voces, manus ad cœlum porrigentium auditas? En unquam ille dies futurus eſſet, quo vacuam hoſtibus Italiam bona pace florentem viſuri eſſent? dediſſe tandem id deos ſextodecimo demum poſt anno: nec eſſe qui diis gratias agendas cenſeat, adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut præteritæ ſatis memores ſint. Conclamatum deinde ex omni parte curiæ eſt, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut V. dies circa omnia pulvinaria ſupplicaretur, victimæque majores immolarentur C X X. Jam dimiſſo Lælio, legatiſque Maſaniſſæ, cum Carthaginienſium legatos de pace ad ſenatum venientes Puteolis viſos, inde terra venturos allatum eſſet: revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo legatus Scipionis Carthaginienſes Romam adduxit: quibus vetitis ingredi urbem, hoſpitium in villa publica, ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſt.

a Cap. X X.

b Cap. X X I.

a Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt, culpam omnem belli à publico conſilio in Anibalem vertentes: Eum injuſſu ſenatus non Alpes modo, ſed Iberum quoque tranſgreſſum: nec Romanis ſolum, ſed ante etiam Saguntinis privato conſilio bellum intuliſſe. ſenatui ac populo Carthaginienſi, ſi quis vera æſtimet, fœdus ad eam diem inviolatum eſſe cum Romanis. itaque nihil aliud ſibi mandatum eſſe uti peterent, quam ut in ea pace quæ poſtremo cum conſule Luctatio facta eſſet, manere liceret. Cum more tradito à patribus, poteſtatem interrogandi, ſi quis quid vellet, legatis prætor feciſſet: ſeniores que qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent; nec meminiſſe ſe per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ eſt, Punica fraude electos qui veterem pacem repeterent, cujus ipſi non meminiſſent.

b Emotis deinde curia legatis, ſententiæ interrogari cœptæ. M. Livius Cn. Servilium Coſ. qui propior eſſet, accerſendum, ut coram eo de pace ageretur, cenſebat. cum de re majore, quam quanta eſſet, conſultatio incidere non poſſet: non videri ſibi, abſente conſulum altero ambobuſve eam rem agi. ſatis ex dignitate populi Romani eſſe. Qu. Metellus, qui triennio ante conſul dictatorque fuerat: cum P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam neceſſitatem compuliſſet hoſtes, ut ſupplices pacem peterent, & nemo omnium verius exiſtimare poſſet, qua mente ea pax peteretur, quam is qui ante portas Carthaginis bellum gereret, nullius alterius conſilio quam Scipionis, accipiendam, abnuendamque pacem eſſe. M. Valerius Lævinus, qui bis conſul fuerat, ſpeculatores, non legatos veniſſe arguebat: jubendoſque eos Italia excedere, & cuſtodes cum iis uſque ad naves mittendos, Scipionique ſcribendum, ne bellum remitteret. Lælius Fulviuſque adjecerunt, & Scipionem in eo poſitam habuiſſe ſpem pacis, ſi Annibal & Mago ex Italia non revocarentur. cæterum omnia ſimulaturos Carthaginienſes, duces eos exercituſque expectantes: deinde quamvis recentium fœderum & deorum omnium oblitos, bellum geſturos. Eo magis in Lævini ſententiam diſceſſum. Legati pace infecta, ac prope ſine reſponſo dimiſſi.

c Per eos dies Cn. Servilius conſul, haud dubius quin pacatæ Italiæ penes ſe gloria eſſet, velut pulſum ab ſe Annibalem perſequens, in Siciliam, inde in Africam tranſiturus trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum eſt, primo cenſuerunt Patres, ut prætor ſcriberet conſuli, ſe. arum æquum cenſere, in Italiam reverti eum: deinde, cum prætor ſpreturum eum literas ſuas diceret, dictator ad idipſum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii conſulem in Italiam revocavit. reliquum anni cum M. Servilio magiſtro equitum circumeundis in Italia urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noſcendiſque ſingularum cauſis conſumpſit. Per induciarum tempus & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves cum commeatu, & viginti roſtrararum præſidio, & ab hoſte & ab tempeſtatibus mari, tuto in Africam tranſmiſerunt. Cn. Octavio C C. onerariis. X X X. longis navibus ex Sicilia trajicienti non eadem fortuna fuit. In conſpectum ferme Africæ proſpero curſu vectum primo deſtituit ventus; dein verſus in Africam turbavit, ac paſſim naves disiecit. ipſe cum roſtratis per adverſos fluctus ingenti remigum labore enixus, Apollinis promontorium tenuit. onerariæ pars maxima ad Ægimurum inſulam (ea ſinum ab alto claudit, in quo ſita Carthago eſt) X X X. ferme millia ab urbe, aliæ adverſus urbem ipſam ad Calidas Aquas delatæ ſunt. Omnia in conſpectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concurſum eſt. magiſtratus ſenatum vocare, populus in curiæ veſtibulo fremere, ne tanta ex oculis manibuſque amitteretur præda. Cum quidam pacis petitæ, alii induciarum (nec dum enim dies exierat) fidem opponerent, poſtremo permiſto pene ſenatus populique conſilio, conſenſum eſt, ut claſſe quinquaginta navium Aſdrubal Ægimurum trajiceret: inde per littora portuſque diſperſas Romanas naves colligeret. Desertæ fuga nautarum primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem puppibus tractæ ſunt.

d Nondum reverterant ab Roma legati, neque ſciebatur quæ ſenatus Romani de bello aut pace ſententia eſſet, nec dum induciarum dies exierat. eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis qui petiſſent pacem & inducias, ſpem pacis & fidem induciarum violatam eſſe, legatos Carthaginem, L. Bæbium, M. Servilium, L. Fabium extemplo

a Cap. XXII. *b Cap.* XXIII. *c Cap.* XXIV. *d Cap.* XXV.

templo miſit. Qui eum multitudinis concurſu prope violati eſſent, nec reditum tutiorem futurum cernerent, petierunt à magiſtratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ ſe proſequerentur. Datæ triremes duæ, cum ad Bagradam flumen perveniſſent, unde caſtra Romana conſpiciebantur, Carthaginem rediere. Claſſis Punica ad Uticam ſtationem habebat: ex ea tres quadriremes, ſeu clam miſſo à Carthagine nuncio uti fieret, ſeu Aſdrubale qui claſſi præerat, ſine publica fraude auſo facinus, quinqueremem Romanam ſuperantem promontorium ex alto repente aggreſſæ ſunt: ſed neque roſtro ferire celeritate ſubterlabentem poterant, neque tranſilire armati ex humilioribus in altiorem navem, & defendebatur egregie, quoad tela ſuppeditarunt: quibus deficientibus, cum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ multitudoque à caſtris in littus effuſa tueri potuiſſet, concitatam remis quanto maximo impetu poterant, in terram cum immiſiſſent, navis tantum jactura facta, incolumes ipſi evaſerunt. Ita alio ſuper aliud ſcelere cum haud dubie induciæ ruptæ eſſent, Lælius Fulviuſque ab Roma cum legatis Carthaginienſibus ſupervenerunt. quibus Scipio, etſi non induciarum modo fides à Carthaginienſibus, ſed etiam jus gentium in legatis ſuis violatum eſſet, tamen ſe nihil nec inſtitutis populi Romani, nec ſuis moribus indignum in iis facturum eſſe cum dixiſſet, legatis dimiſſis, bellum parabat. Annibale jam terræ appropinquante, juſſus è nauticis unus aſcendere in malum, ut ſpecularetur quam tenerent regionem; cum dixiſſet ſepulchrum dirutum proram ſpectare: abominatus, prætervehi juſſo gubernatore, ad Leptim appulit claſſem, atque ibi copias expoſuit.

a Hæc eo anno in Africa geſta. Inſequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus qui tum magiſter equitum erat, & T. Claudius Nero conſules facti ſunt. Cæterum exitu ſuperioris anni cum legati ſociarum urbium ex Græcia queſti eſſent, vaſtatos agros ab regiis præſidiis, miſſoſque in Macedoniam legatos ad res repetendas, non admiſſos ad Philippum regem: ſimul nunciaſſent quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam duci, ut eſſent Carthaginienſibus præſidio, & pecuniæ aliquantum una miſſum: legatos ad regem, qui hæc adverſus fœdus facta videri patribus nunciarent, mittendos cenſuit ſenatus. Miſſi C. Terentius Varro, Cn. Manlius, M. Aurelius, iis tres quinqueremes datæ. Annus inſignis incendio ingenti, quo clivus publicus ad ſolum exuſtus eſt, & aquarum magnitudine, & annonæ vilitate fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta; etiam quod magnam vim frumenti ex Hiſpania miſſam M. Valerius Falco, & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo deſcripſerunt. Eodem anno Qu. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis, ſiquidem verum eſt, augurem duos & quadraginta annos fuiſſe, quod quidam auctores ſunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel ſi non novum ab eo inciperet ſuperavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis, & majoribus præliis avus inſignis Rullus, ſed omnia æquare unus hoſtis Annibal poteſt. cautior tamen quam promptior hic habitus fuit. & ſicut dubites utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie quod tum gerebatur, aptum erat; ſic nihil certius eſt, quam unum hominem nobis cunctando rem reſtituiſſe, ſicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Max. filius: in ejuſdem locum pontifex, (nam duo ſacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti inſtaurati ab ædilibus M. Seſtio Sabino, & Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo prætores facti, & cum iis Cajus Livius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius conſul habuerit, an quia eum res in Hetruria tenuerit, quæſtiones ex S. C de conjurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum diverſi auctores faciunt.

b Principio inſequentis anni M. Servilius, T. Claudius ſenatu in Capitolium vocato de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in ſortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. cæterum Q. Metello maxime annitente, neque data neque negata eſt Africa. Conſules juſſi cum tribunis plebis agere, ut ſi iis videretur populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem juſſerunt. nihilominus conſules provinciam Africam (ita enim ſenatus decreverat) in ſortem conjecerunt. T. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium claſſem, omnes quin-

Y

a Cap. XXVI.

b Cap. XXVII.

quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator eſſet: M. Servilius Hetruriam ſortitus. In eadem provincia & Cn. Servilio prorogatum imperium, ſi conſulem remorari ad urbem ſenatui placuiſſet. Prætores, M. Sextius Galliam eſt ſortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus: C. Livius Brutios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconſul priore anno præfuerat: C. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam & duas legiones acciperet. Villius proprætor cum X X. navibus longis, militibus mille oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. cæteris ita, uti quiſque obtinebant provincias exercituſque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defenſum imperium eſt. Et ut placatis diis omnia inciperent, agerentque, quos ludos M. Claudio Marcello, T. Quintio conſulibus, T. Manlius dictator, quaſque hoſtias majores voverat, ſi per quinquennium illud reſpublica eodem ſtatu fuiſſet, ut eos conſules priuſquam ad bellum proficiſcerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti, hoſtiæque quibus votæ erant diis, cæſæ.

a Inter hæc ſimul ſpes, ſimul cura indies creſcebat: nec ſatis certum conſtare apud animos poterat, utrum gaudio dignius eſſet, Annibalem poſt ſextumdecimum annum ex Italia decedentem, vacuam poſſeſſionem ejus reliquiſſe populo Romano: an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam trajeciſſet. Locum nimirum, non periculum mutatum, cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper deceſſiſſet, Q. Fabium haud fruſtra canere ſolitum, graviorem in ſua terra futurum hoſtem, Annibalem, quam in aliena fuiſſet. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, qui ſtatarios ſemilixas ducere exercitus ſolitus ſit, aut cum ſocero ejus Aſdrubale fugaciſſimo duce rem futuram, aut tumultuariis exercitibus ex agreſtium ſemiermi turba ſubito collectis: ſed cum Annibale, prope nato in prætorio patris fortiſſimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui ſenex vincendo factus, Hiſpanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum compleſſet, ducere exercitum æqualem ſtipendiis ſuis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines paſſos, perfuſum millies cruore Romano, exuvias non militum modo, ſed etiam imperatorum portantem. multos occurſuros Scipioni in acie, qui prætores, qui conſules Romanos ſua manu occidiſſent, muralibus vallaribuſque inſignes coronis, pervagatos capta caſtra, captas urbes Romanas. non eſſe hodie tot faſces magiſtratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præ ſe ferre poſſet Annibal. Has formidines agitando animis, ipſi curas aut metus augebant, etiam quod, cum aſſueſſent per aliquot annos ad bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus, lenta ſpe in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos. Scipio & Annibal, velut ad ſupremum certamen comparati duces, ii quoque quibus ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ ſpes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentiores erant. Haud diſpar habitus animorum Carthaginienſibus erat: quos modo petiſſe pacem intuentes Annibalem, ac rerum geſtarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modo, cum reſpicerent bis ſeſe acie victos, Syphacem captum, pulſos ſe Hiſpania, pulſos Italia. atque ea omnia unius virtute & conſilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium ſuum natum horrebant.

b Jam Aſdrumetum pervenerat Annibal, unde ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus ſumptis, excitus pavidis nunciis, omnia circa Carthaginem obtineri armis afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abeſt. inde præmiſſi ſpeculatores, cum excepti a cuſtodibus Romanis deducti ad Scipionem eſſent, traditos eos tribunis militum, juſſoſque omiſſo metu viſere omnia per caſtra, qua vellent, circumduci juſſit: percunctatuſque, ſatin percommode omnia exploraſſent, datis qui proſequerentur, retro ad Annibalem dimiſit. Annibal nihil quidem eorum quæ nunciabantur (nam & Maſaniſſam cum ſex millibus peditum, quatuor equitum veniſſe eo ipſo forte die afferebant) læto animo audivit, maxime hoſtis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta eſt, perculſus. itaque quanquam & ipſe cauſſa belli

a Cap. XXVIII.

b Cap. XXIX.

belli ejus erat, & adventu ſuo turbaverat pactas inducias, & ſpem fœderum: tamen ſi integer quam ſi victus peteret pacem, æquiorem impetrari poſſe ratus, nuncium ad Scipionem miſit, ut colloquendi ſecum poteſtatem faceret. Id utrum ſua ſponte fecerit, an publico conſilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias primo prælio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie ſunt cæſa, mille & ſeptingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in caſtra ad Scipionem veniſſe. Cæterum Scipio cum colloquium haud abnuiſſet, ambo ex compoſito duces caſtra protulerunt, ut coire ex propinquo poſſent. Scipio haud procul Nadagara urbe, tum ad cætera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, conſedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum commodumque alioqui, niſi quod longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conſpectus undique, ne quid inſidiarum eſſet, delectus.

a Summotis pari ſpacio armatis, cum ſingulis interpretibus congreſſi ſunt, non ſuæ modo ætatis maximi duces, ſed omnis ante ſe memoriæ omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Pauliſper alter alterius conſpectu, admiratione mutua, prope attoniti conticuere. Tum Annibal prior: Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem, lætor, te mihi potiſſimum datum à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui de tot Romanis ducibus victoriam dii dediſſent, tibi ceſſiſſe: teque huic bello veſtris priuſquam noſtris cladibus inſigni, finem impoſuiſſe. hoc quoque ludibrium fortunæ caſus edidit, ut cum patre tuo conſule ceperim arma, cum eodem primo Romano imperatore ſigna contulerim, ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus noſtris mentem datam ab diis eſſe, ut & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti eſſemus. neque enim ne vobis quidem Sicilia atque Sardinia ſatis digna precia ſunt pro tot claſſibus, tot exercitibus, tot tamque egregiis amiſſis ducibus. Sed præterita magis reprehendi poſſunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de noſtris dimicaremus, nec in Italia ſolum vobis bellum, nobis in Africa eſt; ſed & vos in portis prope ac mœnibus ſigna armaque hoſtium vidiſtis: & nos ab Carthagine fremitum caſtrorum Romanorum exaudivimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos omnia optaretis, in meliore veſtra fortuna de pace agitur: agimuſque ii, quorum & maxime intereſt pacem eſſe, & qui quodcunque egerimus, ratum civitates noſtræ habituræ ſint. animo tantum nobis opus eſt, non abhorrente à quietis conſiliis. Quod ad me attinet, jam ætas ſenem in patriam revertentem, unde puer profectus ſum, jam ſecundæ, jam adverſæ res ita erudierunt, ut rationem ſequi quam fortunam malim, tuam & adoleſcentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus eſt conſiliis, metuo. Non temere incerta caſuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Thraſymenum, ad Cannas, id tu hodie es. vix dum militari ætate imperio accepto, omnia audaciſſime incipientem nuſquam fefellit fortuna. patris & patrui perſecutus mortem, ex calamitate veſtræ domus decus inſigne virtutis pietatiſque eximiæ cepiſti: amiſſas Hiſpanias recuperaſti, quatuor inde Punicis exercitibus pulſis. conſul creatus cum cæteris ad tutandam Italiam parum animi eſſet, tranſgreſſus in Africam, duobus hic exercitibus cæſis, binis eadem hora captis ſimul incenſiſque caſtris, Syphace potentiſſimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot noſtri imperii ereptis, me ſextumdecimum jam annum hærentem in poſſeſſione Italiæ, detraxiſti. Poteſt victoriã malle, quam pacem animus. Novi vobis ſpiritus magnos magis quam utiles: & mihi talis aliquando fortuna affulſit. Quod ſi in ſecundis rebus bonam quoque mentẽ darent dii. non ea ſolum quæ eveniſſent; ſed etiam ea quæ evenire poſſent, reputaremus. Ut omnium obliviſcatis aliorum, ſatis ego documenti in omnes caſus ſum, quem modo caſtris inter Anienem atque urbem veſtram poſitis, ac jam prope ſcandentem mœnia Romana videras, hic cernis duobus fortiſſimis viris fratribus, clariſſimis imperatoribus orbatum ante mœnia prope obſeſſæ patriæ, quibus terrui veſtram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum

a Cap. XXX.

„ dendum eſt. In bonis tuis rebus,
„ noſtris dubiis, tibi ampla ac ſpecio-
„ ſa danti eſt pax: nobis petentibus
„ magis neceſſaria, quam honeſta.
„ Melior tutiorque eſt certa pax,
„ quam ſperata victoria. hæc in tua,
„ illa in deorum manu eſt. Ne tot an-
„ norum felicitatem in unius horæ de-
„ deris diſcrimen, cum tuas vires, tum
„ vim fortunæ, Martemque belli com-
„ munem propone animo. utrinque
„ ferrum, corpora humana erunt, nuſ-
„ quam minus quam in bello eventus
„ reſpondent. Non tantum ad id, quod
„ data pace jam habere potes, ſi prœ-
„ lio vincas, gloriæ adjeceris: quan-
„ tum ademeris, ſi quid adverſi eve-
„ niat. ſimul parta ac ſperata decora
„ unius horæ fortuna evertere poteſt.
„ omnia in pace jungenda tuæ poteſta-
„ tis ſunt, P. Cornell. tunc ea ha-
„ benda fortuna erit, quam dii dede-
„ rint. Inter pauca felicitatis virtutiſ-
„ que exempla M. Attilius quondam
„ in hac eadem terra fuiſſet, ſi victor
„ pacem petentibus dediſſet patribus
„ noſtris: ſed non ſtatuendo tandem
„ felicitati modum, nec cohibendo ef-
„ ferentem ſe fortunam, quanto altius
„ elatus erat, eo fœdius corruit. Eſt
„ quidem ejus qui dat, non qui petit,
„ conditiones dicere pacis. ſed forſi-
„ tan non indigni ſimus, qui nobiſ-
„ metipſis mulctam irrogemus. Non
„ recuſamus quin omnia propter quæ
„ bellum initum eſt, veſtra ſint, Sici-
„ lia, Sardinia, Hiſpania, quicquid
„ inſularum toto inter Africam Ita-
„ liamque continetur mari: Cartha-
„ ginienſes, incluſi Africæ littoribus,
„ vos, quando ita diis placuit, externa
„ etiam terra marique videamus re-
„ gentes imperia. Haud negaverim,
„ propter non nimis ſyncere petitam
„ aut expectatam nuper pacem, ſuſpe-
„ ctam eſſe vobis Punicam fidem: mul-
„ tum per quos petita ſit, ad fidē tuen-
„ dæ pacis pertinet Scipio. veſtri quo-
„ que ut audio patres nonnihil etiam
„ ob hoc, quia parum dignitatis in le-
„ gatione erat, negaverunt pacem.
„ Annibal peto pacem: qui neque pe-
„ terem, niſi utilem crederem: &
„ propter eandem utilitatem tuebor
„ eam propter quam petii. & quem-
„ admodum, quia à me bellum cœ-
„ ptum eſt, ne quem ejus pœnitet,
„ quoad ipſi invidere dei, præſtiti:
„ ita annitar, ne quem pacis per me
„ partæ pœniteat.

a Adverſus hæc imperator Roma-
nus in hanc fere ſententiam reſpon-
dit. Non me fallebat, Annibal, ad- „
ventus tui ſpe Carthaginienſes & „
præſentem induciarum fidem & „
ſpem pacis turbaſſe: neque tu id ſa- „
ne diſſimulas, qui de conditionibus „
ſuperioribus pacis omnia ſubtrahas „
præter ea quæ jampridem in noſtra „
poteſtate ſunt. Cæterum ſicut tibi „
curæ eſt ſentire cives tuos, quanto „
per te onere leventur: ſic mihi la- „
borandum eſt, ne quæ tunc pepige- „
runt, hodie ſubtracta ex conditio- „
nibus pacis præmia perfidiæ ha- „
beant. indigni quibus eadem pateat „
conditio, ut etiam proſit vobis fraus. „
petiſtis. Neque patres noſtri prio- „
res de Sicilia, neque nos de Hiſpa- „
nia fecimus bellum. & tunc Mamer- „
tinorum ſociorum periculum, & „
nunc Sagunti excidium nobis pia ac „
juſta induerunt arma. vos laceſſiſſe, „
& tu ipſe fateris & dii teſtes ſunt: „
qui & illius belli exitum ſecundum „
jus faſque dederunt, & hujus dant, „
& dabunt. Quod ad me attinet, & „
humanæ infirmitatis memini, & vim „
fortunæ reputo, & omnia quæcun- „
que agimus, ſubjecta eſſe mille caſi- „
bus ſcio. cæterum, quemadmodum „
ſuperbe & violenter me faterer face- „
re, ſi priuſquam in Africam trajeciſ- „
ſem, te tua voluntate cedentem „
Italia, & impoſito in naves exercitu, „
ipſum venientem ad pacem peten- „
dam aſpernarer: ſic nunc cum prope „
manu conſerta reſtitantem ac tergi- „
verſantem in Africam traduxerim, „
nulla ſum tibi verecundia obſtrictus, „
proinde ſi quid ad ea, in quæ rum „
pax conventura videbatur (quæ ſunt „
noſti) mulctæ navium cum com- „
meatu per inducias expugnatarum, „
legatorumque violatorum adjicitur, „
eſt quod referam ad concilium, ſin „
illa quoque gravia videntur, bel- „
lum parate, quoniam pacem pati „
non potuiſtis. Ita infecta pace ex
colloquio ad ſuos cum ſe recepiſſent,
fruſtra verba pacata renunciant,
armis decernendum eſſe, habendam-
que eam fortunam, quam dii de-
diſſent.

b In caſtra ut eſt ventum, pronun-
tiant ambo, arma expedirent milites,
animoſque ad ſupremum certamen,
non in unum diem, ſed in perpetuum,
ſi felicitas adeſſet, victores. Roma an
Carthago jura gentibus daret, ante
craſtinam noctem ſcituros, neque e-
nim Africam, aut Italiam, ſed orbem
terrarum victoriæ præmium fore: par
periculum præmio, quibus adverſæ
pugnæ

a Cap. XXXI.

b Cap. XXXII.

pugnæ fortuna fuiſſet. Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra, & Carthagini ſupremo auxilio effuſo adeſſe videbatur præſens exeidium. Ad hoc diſcrimen procedunt poſtero die duorum opulentiſſimorum populorum duo longè clariſſimi duces, duo fortiſſimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut everſuri. Anceps igitur ſpes & metus miſcebant animos, contemplationibuſque modo ſuam, modo hoſtium aciem, cum oculis magis quam ratione penſarent vires, ſimul læta, ſimul triſtia obverſabantur. quæ ipſis ſua ſponte non ſuccurrebant, ea duces admonendo atque hortando ſubjiciunt. Pœnus XVI. annorum in terra Italia res geſtas, tot exercitus occidi ne occiſos, & ſua cuique decora, ubi ad inſignem alicujus pugnæ memoria militem venerat, referebat. Scipio Hiſpanias, & recentia in Africa prælia, & confeſſionem hoſtium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea, præ inſita animis perfidia potuiſſent. ad hoc colloquium Annibalis in ſecreto habitum, ac liberum fingenti, qua vellt flecti: ominatur (quibus quondam auſpiciis patres eorum pugnaverint ad Ægateis inſulas, ea illis exeuntibus in aciem portendiſſe deos) adeſſe finem belli, ac laboris: in manibus eſſe prædam Carthaginis, reditum domum in patriam ad parentes, liberos, conjuges, penateſque deos. Adeo celſus hæc corpore, vultuque ita læto, ut viciſſe jam crederes, dicebat.

a Inſtruit deinde primos haſtatos, poſt eos principes: triariis poſtremam aciem clauſit. non confertas autem cohortes ante ſua quemque ſigna inſtruebat, ſed manipulos aliquantum inter ſe diſtantes, ut eſſet ſpacium, quo elephanti hoſtium accepti, nihil ordines turbarent. Lælium, cujus ante legati, eo anno quæſtoris extra ſortem ex ſenatuſconſulto opera utebatur, cum Italico equitatu ab ſiniſtro cornu, Maſaniſſam Numidaſque ab dextro oppoſuit. vias patentes inter manipulos anteſignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit: dato præcepto, ut ad impetum elephantorum aut poſt rectos refugerent ordines, aut in dextram lævamque diſcurſu applicantes ſe anteſignanis, viam qua irruerent in ancipitia tela, beluis darent. Annibal ad terrorem primum elephantos (LXXX. autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) inſtruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque Balearibus Mauriſque admiſtis: in ſecunda acie Carthaginienſes Afroſque, & Macedonum legionem: modico deinde intervallo relicto ſubſidiariam aciem Italicorum militum (Brutii plerique erant, vi ae neceſſitate plures quam ſua voluntate decedentem ex Italia ſecuti) inſtruxit. equitatum etiam ipſum circumdedit cornibus. dextrum Carthaginienſes, ſiniſtrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non veſtitus habituſque, non cauſa militandi eadem eſſet. auxiliaribus & præſens, & multiplicata merces ex præda oſtentatur. Galli proprio atque inſito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ deductis ex aſperrimis montibus in ſpem victoriæ oſtentantur. Mauros Numidaſque impotenti Maſaniſſæ futuro dominatu terret, aliis aliæ ſpes ac metus jactantur. Carthaginienſibus mœnia patriæ, dii penates, ſepulcbra conjugeſque pavidæ: aut excidium ſervitiumque aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in ſpem medium oſtentatur. Cum maxime hæc imperator apud Carthaginienſes duces ſuarum gentium inter populares, pleraque per interpretes intermiſtos alienigenis ageret, tubæ cornuaque ab Romanis occinerunt: tantuſque clamor ortus, ut elephanti in ſuos, ſiniſtro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Maſaniſſa perculſis terrorem; nudavitque ab ea parte aciem equeſtri auxilio. paucæ tamen beſtiarum intrepidæ in hoſtem actæ, inter velitum ordines cum multis ſuis vulneribus ingentem ſtragem edebant. reſilientes enim ad manipulos velites cum viam elephantis, ne obtererentur, feciſſent, in ancipites ad ictum utrinque conjiciebant haſtas: nec pila ab anteſignanis ceſſabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in ſuo dextro cornu ipſos Carthaginienſium equites in fugam verterunt. Lælius ut turbatos vidit hoſtes, addit perculſis terrorem.

b Utrinque equite nudata erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec ſpe, nec viribus jam par. ad hoc dictu parva, ſed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor à Romanis. eoque major & terribilior: diſſonæ illis ut gentium multarum di-

Y 3 ſcre-

a Cap. XXXIII.

b Cap. XXXIV.

ſtrepantibus linguis, voces, pugna Romana ſtabilis & ſuo & armorum pondere incumbentium in hoſtem: concurſatio & velocitas illinc major quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hoſtium aciem Romani: ala deinde & umbonibus pulſantes, in ſummotos gradu illato aliquantum ſpacii velut nullo reſiſtente, inceſſere: urgentibus & noviſſimis primos ut ſemel motam aciem ſenſere, quod ipſum vim magnam ad pellendum hoſtem addebat. Apud hoſtes auxiliares cedentes ſecunda acies Afri & Carthaginienſes adeo non ſuſtinebant, ut contra etiam, ne reſiſtentes pertinaciter primos cædendo ad ſe perveniret hoſtis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in ſuos verſi partim refugere in ſecundam aciem: partim non recipientes cædere, uti paulo ante non adjuti, & tunc excluſi, & prope duo jam permiſta prælia erant: cum Carthaginienſes ſimul cum hoſtibus, ſimul cum ſuis cogerentur conſerere manus: non tamen ita perculſos iratoſque in aciem accepere, ſed denſatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prælium ejecere, ne pavidos fuga vulneribuſque milites in certam & integram aciem miſcerent. Cæterum tanta ſtrages hominum armorumque locum, in quo ſteterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior tranſitus eſſet, quam per confertos hoſtes fuerat: itaque qui primi erant haſtati per cumulos corporum armorumque, & labem ſanguinis, qua quiſque poterat, ſequentes hoſtem, & ſigna & ordines confuderunt. principum quoque ſigna fluctuare cœperant, vagam ante ſe cernentes aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere haſtatis juſſit, & ſauciis in poſtremam aciem ſubductis, principes triarioſque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media haſtatorum acies eſſet. Ita novum de integro prælium ortum eſt: quippe ad veros hoſtes perventum erat, & armorum genere, & uſu militiæ, & fama rerum geſtarum, & magnitudine vel ſpei vel periculi pares, ſed numero Romanus ſuperior erat, & animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat, jam prima acie pulſa, in ſecundam pugnabat.

a In tempore Lælius & Maſaniſſa pulſos per aliquantum ſpacii ſecuti equites, revertentes in averſam hoſtium aciem, incurrêre: Is demum impetus perculit hoſtem: multi circumventi in acie cæſi: multi per patentem circa campum fuga ſparſi, tenente omnia equitatu, paſſim interierunt. Carthaginienſium ſociorumque cæſa eo die ſupra millia viginti. par ferme numerus captus eſt, cum ſignis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Annibal cum paucis equitibus inter tumultum elapſus, Adrumetum perfugit: omnia & in prælio, & ante aciem, priuſquam excederet pugna, expertus: & confeſſione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ illam laudem adeptus, ſingulari arte aciem eo die inſtruxiſſe. elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, ſigna ſequi, & ſervare ordines, in quo plurimum ſpei ponerent, Romanos prohiberet: deinde auxiliares, ante Carthaginienſium aciem, ne homines miſti colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, ſed merces, liberum receptum fugæ haberent: ſimul primum ardorem, atque impetum hoſtium excipientes fatigarent: ac ſi nihil aliud, vulneribus ſuis ferrum hoſtile hebetarent: tum, ubi omnis ſpes eſſet, milites Carthaginienſes Afroſque, ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum feſſis ac ſauciis pugnarent, ſuperiores eſſent. Italicos intervallo quoque diremptos, incertos ſocii an hoſtes eſſent, in poſtremam aciem ſummotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Annibal cum Adrumetum refugiſſet: accituſque inde Carthaginem ſexto ac trigeſimo poſt annó quam puer inde profectus erat, rediſſet: faſſus in curia eſt, non prælio modo ſe, ſed bello victum: nec ſpem ſalutis alibi, quam in pace impetranda eſſe.

b Scipio confeſtim à prælio expugnatis hoſtium caſtris direptiſque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit, nuncio allato, P. Lentulum cum L. roſtratis, C. onerariis omni genere commeatus, ad Uticam acceſſiſſe. Admovendum igitur undique terrorem perculſæ Carthagini ratus, miſſo Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terreſtri itinere ducere legiones Carthaginem jubet, ipſe ad ſuam veterem nova Lentuli claſſe adjuncta, profectus ab Utica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum velata infulis ramiſque oleæ Carthaginienſium occurrit navis. decem legati erant principes civitatis, auctore Annibale miſſi ad petendam pacem. qui cum ad puppim prætoriæ navis

a Cap. XXXV.

b Cap. XXXVI.

navis acceſſiſſent, velamenta ſupplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & miſericordiam Scipionis: nullum iis aliud reſponſum datum, quam ut Tunetem venirent, eò ſe moturum caſtra. ipſe ab contemplato ſitu Carthaginis non tam noſcendi in præſentia, quam terrendi hoſtis cauſa, Uticam, eodem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius allatus: Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus quam peditibus venire Carthaginienſibus auxilio. Pars exercitus cum omni equitatu miſſa, turmalibus primum agmen aggreſſa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugæ interclusi, à parte omni circumdatis equitibus XV. millia hominum cæſa, mille & CC. vivi capti ſunt, & equi Numidici mille & C. ſigna militaria duo & ſeptuaginta. Regulus ipſe inter tumultum cum paucis effugit Tum ad Tunetem eodem, quo antea loco caſtra poſita. legatique XXX. Carthagine ad Scipionem venerunt, & illi quidem multo miſerabilius quam ante, quo magis cogebat fortuna, egerunt: ſed aliquanto minore cum miſericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi ſunt. In concilio quanquam juſta ira omneis ad delendam ſtimulabat Carthaginem: tamen cum & quanta res eſſet, & quam longi temporis obſidio tam munitæ & validæ urbis, reputarent: & ipſum Scipionem expectatio ſucceſſoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, ſolicitaret: ad pacem omnium animi verſi ſunt.

a Poſtero die revocatis legatis, & cum multa caſtigatione perfidiæ monitis, ut tot cladibus edocti, tandem deos & jusjurandum eſſe crederent, ,, conditiones pacis dictæ. Ut liberi ,, legibus ſuis viverent, quas urbes, ,, quosque agros, quibusque finibus ,, ante bellum tenuiſſent, tenerent, ,, populandique finem eo die Romanus ,, faceret: perfugas fugitivosque, & ,, captivos omneis, & naves roſtratas, ,, præter decem triremes traderent: ,, elephantosque, quos haberent do,, mitos, neque domarent alios. bel,, lum neve in Africa, neve extra A,, fricam injuſſu populi Romani gere,, rent. Maſaniſſæ res redderent, fœ,, dusque cum eo facerent. frumentum ,, ſtipendiumque auxiliis, donec ab ,, Roma legati rediſſent, præſtarent. ,, decem millia talentum argenti de,, ſcripta penſionibus æquis in annos quinquaginta ſolverent. obſides cen- ,, tum arbitratu Scipionis darent, ne ,, minores XIV. annis, neu XXX. ,, majores. inducias ita ſe daturum, ſi ,, per priores inducias naves onerariæ ,, quæque captæ fuiſſent in navibus, ,, reſtituerentur. aliter nec inducias, ,, nec ſpem pacis ullam eſſe. Has conditiones legati cum domum ferre juſſi in concione ederent, & Giſgo ad diſſuadendam pacem proceſſiſſet, audireturque à multitudine inquieta eadem & imbelli, indignatus Annibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Giſgonem manu ſua ex ſuperiore loco detraxit. quæ inſueta liberæ civitati ſpecies cum fremitum populi moviſſet, perturbatus militaris vir urbana libertate: *Novem*, inquit, *annorum à vobis profectus, poſt ſextum & trigeſimum annum redii. militares artes, quas me à puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, prope videor ſcire: urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excuſata imprudentia, de pace multis verbis diſſeruit, quam nec iniqua, & neceſſaria eſſet. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis, nihil præter ipſas comparebat naves: nec inquiſitio erat facilis. Cum adverſantes paci arguerentur; placuit naves reddi, & homines utique inquiri: cætera quæ abeſſent, æſtimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienſes. Sunt qui Annibalem ex acie ad mare perveniſſe, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: poſtulantique ante omnia Scipioni, ut Annibal ſibi traderetur, reſponſum eſſe, Annibalem in Africa non eſſe.

b Poſteaquam redierunt ad Scipionem legati, quæ publica in navibus fuerant, ex publicis deſcripta rationibus quæſtores: quæ privata, profiteri domini juſſi: pro ea ſumma pecuniæ XXV. millia pondo argenti præſentia exacta, induciæque Carthaginienſibus datæ in tres menſes. additum, ne per induciarum tempus alio uſquam, quam Romam mitterent legatos: & quicunque legati Carthaginem veniſſent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes veniſſent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginienſibus Romam miſſi Lucius Veturius Philo, & Marcus Martius Ralla, & Lucius Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro-

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Carthaginienſium trepidatum fuerat: juſſuſque erat T. Claudius mature in Siciliam claſſem ducere, atque inde in Africam trajicere: & alter conſul M. Servilius ad urbem morari, donec quo ſtatu res in Africa eſſent, ſciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque claſſe ab Tito Claudio conſule facta erant, quod patres de pace Scipionis potius arbitrium eſſe, quibus legibus daretur, quam conſulis, cenſuerant. Prodigia quoque nunciata ſub ipſam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis Solis orbis minui viſus, & pluit lapideo imbri, & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis conſedit, arboreſque in profundum hauſtæ. Ariciæ forum & circa tabernæ, Fruſione murus aliquot locis, & porta de cœlo tacta, & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali ſacro, cætera hoſtiis majoribus expiata. Inter quæ etiam aquarum inſolita magnitudo in religionem verſa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycenæ Veneris parati ſint. cæterum ludorum ipſo die ſerenitate ſubita orta pompa duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum eſt. cum deceſſiſſe inde aquam nunciatum eſſet: lætitiamque populo, & ludis celebritatem addidit ſedes ſua ſolenni ſpectaculo reddita.

a Claudium Conſulem profectum tandem ab urbe inter portus Coſſanum Lauretanumque atrox vis tempeſtatis adorta, in metum ingentem adduxit. Populonios inde cum perveniſſet ſtetiſſetque ibi, dum reliquum tempeſtatis exſæviret Iluam inſulam, & ab Ilua Corſicam, à Corſica in Sardiniam trajecit. Ibi ſuperantē Inſanos montes multo & ſævior & infeſtioribus locis tempeſtas adorta disjecit claſſem, multæ quaſſatæ, armamentiſque ſpoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata claſſis Carales tenuit, ubi dum ſubductæ reficiuntur naves, hyems oppreſſit: circumactumque anni tempus, & nullo prorogante imperium, privatus Titus Claudius claſſem Romā reduxit. M. Servilius, ne comitiorum cauſa ad urbem revocaretur, dictatore dicto Cn. Servilio Germino, in provinciam eſt profectus. Dictator magiſtrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempeſtates prohibuerunt. Itaque cum pridie Idus Martias veteres magiſtratus abiiſſent, novi ſuffecti non eſſent, reſpublica ſine curulibus magiſtratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo annno mortuus. in locum ejus ſuffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fulvio ædili curuli ludi Romani tertio inſtaurati. Pecuniam ex ærario ſcribæ. viatoreſq; ædilitii clam egeſſiſſe per indicem comperti, damnati ſunt, non ſine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero, & L. Lectorius ædiles plebis vitio creati, magiſtratu ſe abdicarunt, cum ludos, ludorumque cauſa epulum Jovi feciſſent, & ſigna tria ex mulctatitio argento facta in Capitolio poſuiſſent. Cereales ludos dictator & magiſter equitum ex ſenatuſconſulto fecerunt.

b Legati ex Africa Romani ſimul Carthaginienſeſque cum veniſſent Romam, ſenatus ad ædem Bellonæ habitus eſt, ubi cum L. Veturius Philo pugnatum cum Annibale eſſe ſuprema Carthaginienſibus pugna, finemque tandem lugubri bello impoſitum, ingenti lætitia patrum expoſuiſſet, adjecit: Verminam etiam Syphacis filium, quæ non parva bene geſtæ rei acceſſio erat, devictum in concionem inde prodire juſſus, gaudiumque id populo impertire. Tum patefacta gratulatione omnia in urbe templa, ſupplicationeſque in triduum decretæ. Legatis Carthaginienſium & Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus ut ſenatus ſibi daretur, reſponſum juſſu patrum à dictatore eſt, conſules novos eis ſenatum daturos eſſe. Comitia inde habita: creati Conſules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus. Prætores M Junius Pennus, cui ſors urbana evenit. M Valerius Falco Brutios, M Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam eſt ſortitus. De provinciis conſulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis, & Carthaginienſium auditi eſſent. belli finem alterius, principium alterius proſpiciebant animis. Cn. Lentulus conſul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ: ſeu bellum foret, facilem victoriam: ſeu jam finiretur, finiti tanti belli ſe conſule gloriam petens: negare itaque prius quicquam agi paſſurum, quam ſibi Africa decreta eſſet, concedente collega, moderato viro & prudenti: qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum eſſet, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Ther.

a Cap. XXIX.

b Cap. XL.

Thermus & M. Acilius Glabrio tribuni plebis rem priore anno nequicquam tentatam ab T. Claudio conſule, Cn. Cornelium tentare ajebant. ex auctoritate patrum latum ad populum eſſe, cujus vellent imperium in Africa eſſe, omnes V. & XXX. tribus. P. Scipioni id imperium decreviſſe. Multis contentionibus & in ſenatu & ad populum acta res: poſtremo eò deducta eſt, ut ſenatui permitterent. Patres igitur jurati (ita convenerat) cenſuerunt uti conſules provincias inter ſe compararent, ſortirenturve, uter Italiam, uter claſſem navium L. haberet. cui claſſis obveniſſet in Siciliam navigaret. ſi pax cum Carthaginienſibus componi nequiſſet, in Africam trajiceret: conſul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rem gereret: ſi conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum conſulem, an P. Scipionem juberent pacem dare: & quem, ſi deportandus exercitus victor ex Africa eſſet, deportare, ſi pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari juſſiſſent, ne conſul ex Sicilia in Africam trajiceret. alter conſul, cui Italia eveniſſet, duas legiones à M. Sextio prætore acciperet.

a P. Scipioni cum exercitibus quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Falconi duæ legiones in Brutiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una Marco Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus proprætor habuiſſet, decernitur. M. Servilio prioris anni conſuli cum ſuis duabus item legionibus in Hetruria prorogatum imperium eſt. quod ad Hiſpanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum eſſe, ut ii conſules cum tribunis agerent ſi eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hiſpania imperium eſſe. is ex duobus exercitibus in unam legionem conſcriberet Romanos milites, & in XV. cohortes ſocios Latini nominis, quibus provinciam obtineret. veteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio conſuli L. navium claſſis ex duabus claſſibus, Cn. Octavii, quæ in Africa eſſet, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naves haberet, quas habuiſſet: quibus ſi Cn. Octavium, ſicut præfuiſſet, præeſſe vellet, Octavio proprætori in eum annum imperium eſſet, ſi Lælium præficeret, Octavius Romam decederet, reduceretque naves quibus proconſul uſus non eſſet. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et conſules duas legiones urbanas ſcribere juſſi, ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis reſpublica adminiſtraretur.

b Tum de legatis Philippi & Carthaginienſium actum: priores Macedonas introduci placuit, quorum varia oratio fuit: partim purgantium quæ queſti erant miſſi ad regem à Roma legati de populatione ſociorum: partim ultro accuſantium quidem & ſocios populi Romani, ſed multo infeſtius M. Aurelium: quem ex tribus ad ſe miſſis legatis delectu habito ſubſtitiſſe, & ſe bello laceſſiſſe contra fœdus, & ſæpe cum præfectis ſuis ſignis collatis pugnaſſe: partim poſtulantium, ut Macedones, duxque eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militaſſent, captique in vinculis eſſent, ſibi reſtituerentur. Adverſus ea M. Furius, miſſus ad id ipſum ab Aurelio ex Macedonia diſſeruit. Aurelium relictum, ne ſocii populi Romani feſſi populationibus atque injuria, ad regem deficerent, finibus ſociorum non exceſſiſſe, dediſſe operam, ne impune in agros eorum tranſcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis eſſe: eum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia miſſum nuper in Africam eſſe, Annibali Carthaginienſibuſque auxilio. De his rebus interrogati Macedones cum perplexe reſponderent, ipſi ante reſponſum tulerunt, bellum quærere regem, & ſi pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quod ſociis populi Romani injurias fecerit, bello armiſque laceſſiverit: & quod hoſtes auxiliis & pecunia juverit, & P. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe & facere, quod eos qui arma contra populum Romanum ferentes capti ſunt, hoſtium numero in vinculis habeat. & M. Aurelium è republica facere, gratumque id ſenatui eſſe, quod ſocios populi Romani, quando jure fœderis non poſſet, armis tueatur. Cum hoc tam triſti reſponſo dimiſſis Macedonibus, legati Carthaginienſes vocati. quorum ætatibus dignitatibuſque conſpectis (nam longe primi civitatis erant) tum pro ſe quiſque dicere verè de pace agi. Inſignis tamen

Y 5 inter

a Cap. XLI.

b Cap. XLII.

inter cæteros Aſdrubal erat (Hædum populares cognomine appellabant) pacis ſemper auctor adverſuſque factioni Barchinæ. eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem à republica transferenti. Qui cum varia oratione uſus eſſet, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia eſſet: nunc monendo etiam Patres conſcriptos, ut rebus ſecundis modeſte ac moderate uterentur: Si ſe atque Hannonem audiſſent Carthaginienſes, & tempore uti voluiſſent, daturos fuiſſe pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro ſimul hominibus bonam fortunam, bonamque mentem dari. populum Romanum eo invictum eſſe, quod in ſecundis rebus ſapere, & conſulere meminerit. & hercule mirandum fuiſſe, ſi aliter facerent ex inſolentia; quibus bona fortuna ſit, impotentes lætitiæ inſanire: populo Romano uſitata ac prope jam obſoleta ex victoria gaudia eſſe, ac plus pene parcendo victis, quam vincendo imperium auxiſſe. Cæterorum miſerabilior oratio fuit, commemorantium ex quantis opibus quo recidiſſent Carthaginienſium res. Nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuiſſent, armis ſupereſſe, præter Carthaginis mœnia. iis incluſos, non terra, non mari quidquam ſui juris cernere. urbem quoque ipſam, ac penates ita habituros, ſi non in ea quoque, quo nihil ulterius ſit, ſævire populus Romanus velit. Cum flecti miſericordia patres appareret, ſenatorum unum infeſtum perfidiæ Carthaginienſium ſuccIamaſſe ferunt: per quos deos fœdus icturi eſſent, cum eos per quos ante ictum eſſet, fefelliſſent? *Per eoſdem*, inquit Aſdrubal. *qui tam infeſti ſunt fœdera violantibus.*

a Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus conſul, cui claſſis provincia erat, S. C. interceſſit. Tum M. Attilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerant: vellent juberentne ſenatum decernere, ut cum Carthaginienſibus pax fieret? & quem eam pacem dare. quemque ex Africa exercitus deportare juberent? De pace uti rogatæ omnes tribus erant. juſſerunt pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione ſenatus decrevit, ut P. Scipio ex X. legatorum ſententia pacem cum populo Carthaginienſi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde patribus egere Carthaginienſes: petieruntque, ut ſibi in urbem introire, & colloqui cum civibus ſuis liceret, qui capti in publica cuſtodia eſſent, eſſe in iis partim propinquos, amicoſque ſuos, nobiles homines, partim ad quos mandata à propinquis haberent. Quibus conventis cum rurſus peterent, ut ſibi quos vellent ex iis redimendi poteſtas fieret, juſſi nomina edere. & cum CC. ferme ederent S. C. factum eſt, ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienſes vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut ſi pax conveniſſet, ſine precio eos Carthaginienſibus redderet. Feciales cum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur, ipſis poſtulantibus Senatuſconſultum in hæc verba factum eſt: *Ut privos lapides ſilices, privaſque verbenas ſecum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem ſagmina poſcerent.* Herbæ id genus ex arce ſumptum dari fecialibus ſolet. Ita dimiſſi ab Roma Carthaginienſes, cum in Africam veniſſent ad Scipionem, quibus ante dictum eſt legibus pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo ſenator fuit. Naves profectas in altum incendi juſſit. Quingentas fuiſſe omnis generis quæ remis agerentur, quidam tradunt. quarum conſpectum repente incendium tam lugubre fuiſſe Pœnis, quam ſi ipſa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis conſultum. nominis Latini qui erant, ſecuri percuſſi. Romani in crucem ſublati.

b Annis ante L. pax cum Carthaginienſibus poſtremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio COSS. bellum initum annis poſt tribus & XX. P. Cornelio, T Sempronio COSS. Finitum eſt octavodecimò anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto COSS. Sæpe poſtea ferunt Scipionem dixiſſe: T. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii fuiſſe in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthaginienſibus cum prima collatio pecuniæ diutino bello exhauſtis difficilis videretur, mœſtitiaque & fletus in curia eſſet, ridentem Annibalem ferunt conſpectum. cujus cum Aſdrubal Hædus riſum increparet in publico fletu, cum ipſe lacrymarum cauſa eſſet. Si „quemadmodum oris habitus cernitur „oculis, *inquit*, ſic & animus intus „cerni poſſet, facile vobis appareret „non

a Cap. XLIII.

b Cap. XLIV.

„ non læti, ſed prope amentis malis „ cordis hunc, quem increpatis riſum „ eſſe. qui tamen nequaquam adeo eſt „ intempeſtivus, quam veſtræ iſtæ ab- „ ſurdæ atque abhorrentes lacrymæ „ ſunt. tunc fleſſe decuit, cum adem- „ pta nobis arma, incenſæ naves, in- „ terdictum externis bellis. Illo enim „ vulnere concidimus. nec tamen eſſe „ in vos odio veſtro conſultum ab Ro- „ manis credatis. Nulla magna civitas „ diu quieſcere poteſt, ſi foris hoſtem „ non habet, domi invenit: ut præ- „ valida corpora ab externis cauſis „ tuta videntur, ſed ſuis ipſa vi- „ ribus onerantur. Tantum nimi- „ rum ex publicis malis ſentimus, „ quantum ad privatas res pertinet: „ nec in eis quicquam acrius, quam „ pecuniæ damnum ſtimulat. Itaque „ cum ſpolia victæ Carthagini detra- „ hebantur, cum inermem jam ac nu- „ dam deſtitui inter tot armatas gen- „ tes Africæ cerneretis, nemo inge- „ muit. nunc quia tributum ex pri- „ vato conferendum eſt, tanquam in „ publico funere comploratis. quam „ vereor ne propediem ſentiatis leviſ- „ ſimo in malo vos hodie lacrymaſſe. Hæc Annibal apud Carthaginienſes. Scipio concione advocata Maſaniſſam ad regnum paternum Cirtha oppido, cæteris urbibus agriſque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani poteſtatem veniſſent, adjectis donavit. Cn. Octavium claſſem in Siciliam ductam Cn. Cornelio conſuli tradere juſſit. legatos Carthaginienſium Romam proficiſci, ut quæ ab ſe ex decem legatorum ſententia acta eſſent, ea patrum auctoritate populique juſſu confirmarentur.

a Pace terra marique parta, exercitu in naves impoſito, in Siciliam Lilybæum trajecit, inde magna parte militum in navibus miſſa, ipſe per lætam pace non minus quam victoria Italiam, effuſis non urbibus modo ad habendos honores, ſed agreſtium etiam turba obſidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clariſſimo urbem eſt invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia XXXIII. militibus ex præda quadragenos æris diviſit. Morte ſubtractus ſpectaculo magis hominum, quam triumphantis gloria Syphax eſt. Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat, conſpecta mors tamen ejus fuit: quia publico funere eſt elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam ſpernendus, auctor tradit. Secutus Scipionem triumphantem eſt pileo capiti impoſito, Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura celebraverit: an ſicuti Felicis Syllæ Magnique Pompeji patrum memoria cœptum ab aſſentatione familiari ſit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victæ ab ſe gentis eſt nobilitatus: exemplo deinde hujus nequaquam victoria pares inſignes imaginum titulos claraque cognomina familiæ fecere.

---

a Cap. XLV.

DECADIS III. FINIS.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM

Ab Urbe condita

DECAS QUARTA.

LIBER TRIGESIMUS PRIMUS.

BREVIARIUM LIBRI.

BElli adverſus Philippum Macedoniæ regem, quod intermiſſum erat, repetiti cauſæ feruntur hæ: Tempore initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in ſacrarium Cereris cum aliis popularibus ſuis intraverunt. ob hoc, tanquam nefas ſummum commiſiſſent, ab Athenienſibus cæſi ſunt. Acarnanes mortibus ſuorum commoti ad vindicandum illos auxilium à Philippo petierunt. Paucis menſibus poſt pacem Carthaginienſibus datam, quingenteſimo quadrageſimo anno ab urbe condita, cum Athenienſium, qui obſidebantur à Philippo, legati auxilium à ſenatu petiſſent, & ſenatus id cenſuiſſet ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, diſſentiente, tenuit auctoritas patrum, ut ſociæ civitati ferri opem populus quoque juberet. Bellum id P. Sulpicio conſuli mandatum eſt: qui exercitu in Macedoniam ducto, equeſtribus præliis cum Philippo proſpere pugnavit. Abydeni à Philippo obſeſſi, ad exemplum Saguntinorum ſuos ſeque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Inſubres rebellantes, & Amilcarem Pœnum bellum in ea parte molientem acie vicit. Amilcar eo in bello occiſus eſt, & millia hominum X X X V. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicii conſulis, expugnationeſque urbium ab utroque factas continet. Sulpicius Cos. adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

CAPUT I.

ME quoque juvat, velut ipſe in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici perveniſſe. nam etſi profiteri auſum, perſcripturum res omnes Romanas, in partibus ſingulis tanti operis fatigari minime convenit: tamen cum in mentem venit, tres & L X. annos (tot enim ſunt à primo Punico ad ſecundum bellum finitum) æque multa volumina occupaſſe mihi, quam occuparint quadringinti L X X X V I I I. anni à condita urbe ad Appium Claudium conſulem, qui primus bellum Carthaginienſibus intulit. jam provideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur: quicquid progredior, in vaſtiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, & creſcere pene opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum,

rum, vetuſtæque fama gentis, & magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majoremque partem Aſiæ obtinuerant armis, prope nobilibus. Cæterum cœptum bellum adverſus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depoſitum erat: cum Ætoli & belli & pacis fuiſſent cauſæ. vacuos deinde pace Punica jam Romanos, & infenſos Philippo, cum ob infidam adverſus Ætolos alioſque regionis ejuſdem ſocios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam miſſa Annibali, Pœniſque preces Athenienſium, quos agro pervaſtato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

a Sub idem fere tempus & ab Attalo rege & Rhodiis legati venerunt, nunciantes, Aſiæ quoque civitates ſolicitari. His legationibus reſponſum eſt, curæ Aſianam rem ſenatui fore. Conſultatio de Macedonico bello integra ad conſules, qui tunc in prælio cum Bojis erant, rejecta eſt. Interim ad Ptolomæum Ægypti regem legati tres miſſi. C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tudiranus, ut & annunciarent victum Annibalem, Pœnoſque: & gratias agerent regi quod in rebus dubiis, tum finitimi etiam ſocii Romanos defererent, in fide manſiſſet: & peterent, ut ſi coacti injuriis bellum adverſus Philippum ſuſcepiſſent, priſtinum animum erga populum Romanum conſervaret. Eodem fere tempore P. Ælius conſul in Gallia, cum audiſſet à Bojis ante ſuum adventum incurſiones in agros ſociorum factas: duabus legionibus ſubitariis tumultus ejus cauſa ſcriptis, additiſque ad eas quatuor cohortibus de exercitu ſuo, C. Appium præfectum ſociûm hac tumultuaria manu per Umbriam, quam tribum Sappiniam vocant, agrum Bojorum invadere juſſit, ipſe eodem aperto itinere per medios montes duxit. Appius ingreſſus hoſtium fines, primo populationes ſatis proſpere ac tuto fecit. delecto deinde ad caſtrum Mutilum ſatis idoneo loco ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant ſegetes) profectus, neque explorato circa, nec ſtationibus ſatis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, poſitis, improviſo impetu Gallorum cum frumentatoribus eſt circumventus, inde pavor fugaque etiam armatos cepit. ad ſeptem millia hominum palata per ſegetes ſunt cæſa: inter quos ipſe C. Appius præfectus. cæteri in caſtra metu compulſi, inde ſine certo duce conſenſu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum ſuarum ad conſulem per ſaltus prope invios pervenere. qui, niſi quod populatus eſt Bojorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit: nihil, quod eſſet memorabile, aliud in provincia cum geſſiſſet, Romam rediit.

b Cum primum ſenatum habuit, univerſis poſtulantibus, ne quam prius rem quam de Philippo, ſociorumque querelis ageret, relatum extemplo eſt, decrevitque frequens ſenatus, ut P. Ælius Coſ. quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui claſſe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus propr. miſſus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis in Macedoniam tranſmiſit. ad quem cum M. Aurelius legatus veniſſet, edocuiſſetque eum quantos exercitus, quantum navium numerum comparaſſet rex: & quemadmodum, circa omnes non continentis modo urbes, ſed etiam inſulas, partim ipſe adeundo, partim per legatos conciret homines ad arma: majore conatu Romanis id capeſſendum bellum eſſe, ne cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus prius auſus ex aliquanto minore regno eſſet: hæc eadem ſcribere Aurelium conſulibus & ſenatui placuit.

c Exitu hujus anni cum de agris veterum militum relatum eſſet, qui ductu atque auſpicio proconſulis Scipionis in Africa bellum perfeciſſent: decreverunt patres, ut M. Junius prætor urbanus, ſi ei videretur, decemviros agro Samniti, Apuloque quod ejus publicum populi Romani eſſet, metiendo, dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, Cn. & M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hoſtilii Catones, P. Villius Tappolus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Ælio conſule comitia habente, creati Coſſ. P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpurio, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani ſcenici eo anno magnifice apparateque facti ab ædilibus curulibus L. Valerio Flacco, & T. Quintio Flaminio, biduum inſtaurati ſunt. Frumentique vim ingentem quod ex Africa proconſul Scipio miſerat, quaternis æris po-

a Cap. II.

b Cap. III. *c* Cap. IV.

pulo cum ſumma fide & gratia diviſerunt. Et plebei ludi ter toti inſtaurati ab ædilibus plebis. L. Apuſtio Fullone, & Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Jovis epulum fuit ludorum cauſa.

a Anno quingenteſimo quadrageſimo quarto ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio conſulibus bellum cum rege Philippo initum eſt, paucis menſibus poſt pacem Carthaginienſibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum conſulatus inibatur, Pub. Sulpicius conſul retulit, ſenatuſque decrevit, uti Coſſ. majoribus hoſtiis rem divinam facerent, quibus diis ipſis videretur, cum precatione ea, Quam rem ſenatus populuſque Romanus de republ. deque ineundo novo bello in animo haberet: ea res uti populo Romano ſociiſque ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret, ſecundum rem divinam, precationemque, ut de republ. deque provinciis ſenatum conſulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis & literæ à M. Aurelio legato, & M. Valerio Lævino proprætore allatæ: & Athenienſium nova legatio venit, quæ regem appropinquare finibus ſuis nunciaret, brevique non agros modo, ſed urbem etiam in ditione ejus futuram, niſi quid in Romanis auxilii foret. Cum pronunciaſſent Coſſ. rem divinam rite perfectam eſſe, & precationi annuiſſe deos, aruſpices reſpondere, lætaque exta fuiſſe, & prolationem finium victoriamque & triumphum portendi: tum literæ Valerii Aureliique lectæ. & legati Athenienſium auditi. Senatus inde conſultum factum eſt, ut ſociis gratiæ agerentur, quod diu ſollicitati, ne obſidionis quidem metu fide deceſſiſſent. de auxilio mittendo tum reſpondere, placere, cum conſules provincias ſortiti eſſent: atque is conſul cui Macedonia provincia eveniſſet, ad populum tuliſſet, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

b P. Sulpicio provincia Macedonia ſorte evenit. Iſque rogationem promulgavit: vellent, juberent Philippo regi Macedonibuſque, qui ſub regno ejus eſſent, ob injurias, armaque illata ſociis populi Romani bellum indici? Alteri conſuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde ſortiti ſunt, Cn. Sergius Plancus urbanam: Q. Fulvius Gillo Siciliam: Q. Minucius Rufus Brutios, L. Furius Purpurio Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata eſt. id cum feſſi diuturnitate & gravitate belli ſua ſponte homines tædio laborum periculorumque fecerant: tum Q. Bebius tribunus plebis viam antiquam criminandi patres ingreſſus, incuſaverat, bella ex bellis ſeri, ne pace unquam frui plebs poſſet. Ægrè eam rem paſſi patres: laceratuſque probris in ſenatu tribunus plebis: & conſulem pro ſe quiſque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, caſtigaretque ſegnitiem populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura eſſet.

c Conſul in campo Martio comitiis habitis, priuſquam centurias in ſuffragium mitteret, concione advocata: Ignorare, *inquit*, videmini mihi, Quirites, non utrum bellum, an pacem habeatis, vos conſuli: (neque enim liberum id vobis permittit Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) ſed utrum in Macedoniam legiones tranſportetis: an hoſtem in Italiam accipiatis. hoc quantum interſit, ſi unquam ante alias, Punico certe proximo bello experti eſtis. Quis enim dubitat, quin ſi Saguntinis obſeſſis fidemque noſtram implorantibus impigrè tuliſſemus opem, ſicut patres noſtri Mamertinis tulerant: totum in Hiſpaniam averſuri bellum fuerimus, quod cunctando cum ſumma clade noſtra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium eſt, quin hunc ipſum Philippum pactum jam per legatos literaſque cum Annibale in Italiam trajicere, miſſo cum claſſe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, cum hoſtem Annibalem in Italia haberemus: id nunc pulſo Italia Annibale, devictis Carthaginienſibus cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, ſicut Sagunto expugnando Annibalem paſſi ſumus, ſegnitiem noſtram experiri regem. non quinto inde menſe, quemadmodum ab Sagunto Annibal, ſed quinto inde die, quam ab Corintho ſolverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Annibali Philippum: ne Carthaginienſibus Macedonas: Pyrrho certe æquabitis: dico quantum vel vir viro, vel genti genti præſtat. Minima acceſſio ſemper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie eſt, Peloponneſum totam in ditione Philippus habet, Argoſque ipſos,

a Cap. V. *b* Cap. VI. *c* Cap. VII.

» ipſos, non vetere fama magis, quam
» morte Pyrrhi nobilitatos. Noſtra
» nunc compara. quanto magis flo-
» rentem Italiam, quanto magis inte-
» gras res ſalvis ducibus, ſalvis tot ex-
» ercitibus, quos Punicum poſtea bel-
» lum abſumpſit: aggreſſus Pyrrhus
» tamen concuſſit, & victor prope ad
» ipſam urbem Romam venit, nec Ta-
» rentini modo oraque illa Italiæ,
» quam majorem Græciam vocant: ut
» linguam, ut nomen, ſecutos crede-
» res; ſed Lucanus, & Bruttius, &
» Samnis à nobis defecerunt. hæc vos,
» ſi Philippus in Italiam tranſmiſerit,
» quietura aut manſura in fide credi-
» tis? manſerunt enim Punico poſtea
» bello, nunquam iſti populi, niſi
» cum deerit ad quem deſciſcant, à
» nobis non deficient. Si piguiſſet vos
» in Africam trajicere, hodie in Italia
» Annibalem & Carthaginienſes ho-
» ſtes haberetis. Macedonia potius
» quam Italia bellum habeat: hoſtium
» urbes agrique ferro atque igni va-
» ſtentur. experti jam ſumus foris
» nobis, quàm domi feliciora poten-
» tioraque arma eſſe. Ite in ſuffragium
» bene juvantibus diis: & quæ patres
» cenſuerunt, vos jubete. Hujus vo-
» bis ſententiæ non conſul modo au-
» ctor eſt, ſed etiam dii immortales,
» qui mihi ſacrificanti, precantique;
» ut hoc bellum mihi, ſenatui, vo-
» biſque & ſociis ac nomini Latino,
» claſſibus exercitibuſque noſtris bene
» ac feliciter eveniret, læta omnia
» proſperaque portendere.

a Ab hac oratione in ſuffragium miſſi, uti rogaret, bellum juſſerunt. Supplicatio inde à Coſſ. in triduum & S. C. indicta eſt, obſecratique circa omnia pulvinaria dii, quod bellum cum Philippo populus juſſiſſet, id bene ac feliciter eveniret. conſultique fœtiales ab Coſ. Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipſi utique nunciari juberent: an ſatis eſſet, in finibus regni, quod proximum præſidium eſſet, eo nunciari. fœtiales decreverunt, utrum eorum feciſſet, recte facturum. Conſuli à patribus permiſſum, ut quem videretur ex iis qui extra ſenatum eſſent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus conſulum prætorumque actum. conſules binas legiones ſcribere juſſi, veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permiſſum, ut de exercitu quem Publius Scipio ex Africa deportaſſet, voluntarios quos poſſet, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus eſſet. Prætoribus L. Furio Purpureoni, & Q. Minucio Rufo quina millia ſociûm Latini nominis conſul daret; quibus præſidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo & ipſe juſſus ex eo exercitu quem P. Ælius Coſ. habuiſſet, ut quiſque minime multa ſtipendia haberet, legere, donec & ipſe quinque millia ſociûm ac nominis Latini effeciſſet: id præſidio Siciliæ provinciæ eſſet. M. Valerio Falconi qui prætor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium eſt; uti proprætor in Sardiniam trajiceret: atque de exercitu qui ibi eſſet, quinque millia ſociûm nominis Latini, qui eorum minime multa ſtipendia haberet, legeret. Et conſules duas urbanas legiones ſcribere juſſi; quæ ſi quo res poſceret, multis in Italia contractis gentibus Punici belli ſocietate, iraque inde tumentibus, mitterentur.

b Sex legionibus Rom. eo anno uſura reſpubl. erat. In ipſo apparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nunciarunt, Athenienſes adverſus Philippum petiiſſe ab rege auxilium. cæterum etſi communes ſocii ſint, tamen niſi ex auctoritate populi Rom. neque claſſem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujuſquam cauſa regem in Græciam miſſurum eſſe, vel quieturum eum in regno, ſi populo Romano ſocios defendere liceat: vel Romanos quieſcere, ſi malint, paſſurum: atque ipſum auxilia, quæ facile adverſus Philippum tueri Athenas poſſent, miſſurum. Gratiæ regi ab ſenatu actæ. reſponſumque, tutari ſocios populo Rom. in animo eſſe. ſi qua re ad id bellum opus ſit, indicaturos regi, regnique ejus opes ſcire ſubſidia firma ac fidelia ſuæ reip. eſſe. Munera deinde legatis in ſingulos quinum millium æris ex S. C. miſſa. Cum delectum conſules haberent, pararentque quæ ad bellum opus eſſent: civitas religioſa, in principiis maxime novorum bellorum, ſupplicationibus habitis jam, & obſecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum eſſet: ludos Jovi, donumque vovere conſulem, cui provincia Macedonia eveniſſet, juſſit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit; qui negavit ex incerta pecunia vovere debere, ſi ea pecunia non poſſet in bellum uſui eſſe, reponi ſtatim debere: nec cum alia pecunia

a Cap. VIII.

b Cap. IX.

cunia miſceri : quod niſi factum eſſet, votum rite ſolvi non poſſe. Quanquam & res, & auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre conſul juſſus : ſi poſſet recte votum incertæ pecuniæ ſuſcipi poſſe, rectiuſque etiam eſſe, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba Coſ. præeunte maximo pontifice : quibus antea quinquennalia vota ſuſcipi ſolita erant : præterquam quod tanta pecunia, quantam tum cum ſolveretur ſenatus cenſuiſſet : ludos, donaque facturum vovit : toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant : ii primi de incerta.

a Omnium animis in bellum Macedonicum verſis, repente nihil minus eo tempore timentibus Gallici tumultus fama exorta eſt. Inſubres, Cenomanique & Boji excitis Sallyis Ilvatibuſque & cæteris Liguſticis populis, Amilcare Pœno duce, qui in iis locis de Aſdrubalis exercitu ſubſtiterat, Placentiam invaſerant : & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incenſa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinaſque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades ſpatium colonis dedit ad claudendas portas, præſidiaque per muros diſponenda : ut obſiderentur tamen prius quam expugnarentur : nunciosque mitterent ad populum Romanum. L. Furius Purpurio tum provinciæ præerat, cætero ex S. C. exercitu dimiſſo, præter quinque millia ſociûm ac Latini nominis : cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum ſubſtiterat. is tum ſenatui ſcripſit, quo in tumultu provincia eſſet. duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempeſtatem Punici belli ſubterfugiſſent : alteram captam ac direptam ab hoſtibus : alteram oppugnari. nec in exercitu ſuo ſatis præſidii colonis laborantibus fore : niſi quinque millia ſociûm XL. millibus hoſtium (tot enim in armis eſſe) trucidanda objicere vellet, & tanta ſua clade jam inflatos excidio coloniæ Romanæ augeri hoſtium animos.

b His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius Coſ. exercitum, cui in Hetruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adeſſe juberet, & aut ipſe, ſi per commodum reipubl. poſſet, ad opprimendum Gallicum tumultum proficiſceretur : aut L. Furio prætori ſcriberet, ut cum ad eum legiones ex Hetruria veniſſent : miſſis invicem earum quinque millibus ſociorum, qui interim Hetruriæ præſidio eſſent : proficiſceretur ipſe ad coloniam liberandam obſidione. Legatos item mittendos in Africam cenſuerunt, eoſdem Carthaginem, eoſdem in Numidiam ad Maſaniſſam. Carthaginem, ut nunciarent, civem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud ſatis ſcire ex Aſdrubalis prius, an ex Magonis poſtea exercitu, bellum contra fœdus facere. exercitus Gallorum Ligurumque exciviſſe ad arma contra populum Romanum : eum ſi pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano eſſe. ſimul nunciare juſſi, perfugas ſibi non omnes redditos eſſe, magnam partem eorum palam Carthagini obverſari dici : quos comprehendi conquirique debere, ut ſibi ex fœdere reſtituantur. Hæc ad Carthaginienſes mandata Maſaniſſæ gratulari juſſi, quod non patrium modo recuperaſſet regnum, ſed parte florentiſſima Syphacis finium adjecta etiam auxiſſet. Nunciare præterea juſſi bellum cum rege Philippo ſuſceptum, quod Carthaginienſes auxiliis juviſſet, injuriaſque inferendo ſociis populi Romani flagrante bello Italia coëgiſſet claſſes exercituſque in Græciam mitti, & diſtinendo copias, cauſa in primis fuiſſet ſerius in Africam trajiciendi. peterent ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. Dona ampla data quæ ferrent regi : vaſa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica cum eburneo ſcipione, & toga prætexta cum curuli ſella. juſſique polliceri, ſi quid ei ad firmandum augendumque regnum opus eſſe judicaſſet, enixe id pop. Rom. merito ejus præſtaturum. Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies ſenatum adierunt, excuſantes errorem adoleſcentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginienſium avertentes. Et Maſaniſſam Romanis ex hoſte amicum factum : Verminam quoque annixurum, ne officiis in populum Romanum aut à Maſaniſſa, aut ab ullo alio vincatur. petere, ut rex, ſociuſque & amicus ab ſenatu appellaretur. Reſponſum legatis eſt : & patrem ejus Syphacem ſine cauſa ex ſocio & amico hoſtem repente populi Romani factum : & eum ipſum rudimentum adoleſcentiæ bello laceſſentem Romanos poſuiſſe. Itaque pacem illi prius petendam à populo Romano eſſe, quam ut rex ſociuſque & amicus appelletur, nominis ejus honorem pro magnis erga ſe regum meritis dare populum Romanum conſueſſe. legatos Romanos in Africa fore, quibus mandaturum ſenatum,

a Cap. X. *b* Cap. XI.

natum, ut Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium ejus populo Romano permittente, ſi quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rurſus ab ſenatu ei poſtulandum fore. Legati cum iis mandatis in Africam miſſi: C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius. quinqueremes ſingulis datæ.

a Literæ deinde in ſenatu recitatæ ſunt Q. Minucii prætoris, cui Brutii provincia erat, pecuniam Locris ex Proſerpinæ theſauris nocte clam ſublatam: nec ad quos pertineat facinus, veſtigia ulla extare. Indigne paſſus ſenatus non ceſſari ab ſacrilegiis: & ne Pleminium quidem, tam clarum recenſque noxæ ſimul ac pœnæ exemplum homines deterrere. C. Aurelio conſuli negotium datum, ut ad prætorem in Brutios ſcriberet: ſenatui placere quæſtionem de expilatis theſauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuiſſet. quæ inventa pecunia eſſet, reponi. ſi quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, ſi videretur, ſicut ante pontifices cenſuiſſent, fieri cauſa expiandæ violationis ejus templi. Prodigia etiam ſub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arſiſſe afferebant. Priverni ſereno per diem totum rubrum ſolem fuiſſe: Lanuvii templo Soſpitæ Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum. Jam animalium obſcœni fœtus pluribus locis nunciabantur. In Sabinis incertus infans natus, maſculus an fœmina eſſet. alter ſexdecim jam annorum item ambiguo ſexu inventus. Fruſinone agnus cum ſuillo capite, Sinueſſæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro Publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantiſque in alienos fœtus naturæ viſa. ante omnia abominati ſeminares: juſſique in mare extemplo deportari: ſicut proxime C. Claudio, M. Livio Coſſ. deportatus ſimilis prodigii fœtus erat. nihilominus decemviros adire libros de portento eo juſſerunt. decemviri ex libris res divinas eaſdem., quæ proxime ſecundum id prodigium factæ eſſent, imperarunt. carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem juſſerunt: donumque Junoni reginæ ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius Coſ. ex decemvirorum reſponſo curavit. carmen ſicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

b Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris ſacrilegium perveſtigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in theſauris repoſita) cum conſules in provincias proficiſci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio & M. Claudio Coſſ. mutuam dederant, tertia penſio debebatur eo anno, adierunt ſenatum, quia conſules, cum ad novum bellum, quod magna claſſe magniſque exercitibus gerendum eſſet, vix ærarium ſufficeret; negaverant eſſe unde iis in præſentia ſolveretur. Senatus querentes eos non ſuſtinuit, ſi in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti reſpubl. vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicam pro beneficio tanquam ob noxam ſuam pecuniam fore? Cum & privati equum poſtularent, nec tamen ſolvendo ære alieno reſpub. eſſet, quod medium inter æquum & utile erat, decreverunt; ut quoniam magna pars eorum agros vulgo venales eſſe diceret; & ſibimet emptis opus eſſe: agri publici, qui intra quinquageſimum lapidem eſſet, copia iis fieret. conſules agrum æſtimaturos, & in jugera aſſes vectigales, teſtandi cauſa publicum agrum eſſe, impoſituros: ut ſi quis, cum ſolvere poſſet populus, pecuniam habere quàm agrum mallet, reſtitueret agrum populo. Læti eam conditionem privati accepere. Trientius, Tabuliuſque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

c Tum P. Sulpicius ſecundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brunduſium venit; & veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones deſcriptis, navibuſque ex claſſe conſulis Cornelii lectis; altera die, quam à Brunduſio ſolvit, in Macedoniam trajecit. ibi ei præſto fuere Athenienſium legati, orantes ut ſe obſidione eximeret. Miſſus extemplo Athenas eſt C. Claudius Cento cum XX. longis navibus, & militum copiis; neque enim ipſe rex Athenas obſidebat. eo maxime tempore Abydum oppugnabat, jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prælio vires expertus: ſed animos ei faciebat præter ferociam inſitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege; diviſæque jam cum eo Ægypti opes; cui morte audita Ptolemæi regis ambo imminebant. Contraxerant autem cum Philippo bellum Athenienſes haudquaquam digna cauſa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos ſervant.

a Cap. XII. *b* Cap. XIII. *c* Cap. XIV.

ſervant. Acarnanes duo juvenes per initiorum dies non initiati, templum Cereris imprudentes religionis cum cætera turba ingreſſi ſunt. facile eos ſermo prodidit, abſurde quædam percunctantes, deductique ad antiſtites templi, cum palam eſſet per errorem ingreſſos, tanquam ob infandum ſcelus interfecti ſunt. Id tam fœde atque hoſtiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit; impetravitque ab eo, ut datis Macedonum auxiliis, bellum ſe inferre Athenienſibus pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit. & irritatio animorum ea prima fuit. poſtea juſtum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique ſecuti cedentem in Macedoniam Philippum, cum Æginam veniſſent, rex Piræ cum renovandæ firmandæque cum Athenienſibus ſocietatis cauſa trajecit. Civitas omnis obviam effuſa cum conjugibus ac liberis, ſacerdotes cum inſignibus ſuis intrantem urbem, ac dii prope ipſi exciti ſedibus ſuis exceperunt.

a In concionem extemplo populus vocatus, ut rex quæ vellet, coram ageret. deinde ex dignitate magis viſum ſcribere eum de quibus videretur, quam præſentem aut referendis ſuis in civitatem beneficiis erubeſcere, aut ſignificationibus acclamationibuſque multitudinis, aſſentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem quæ miſſæ in concionem, recitatæque ſunt, commemoratio erat beneficiorum, primum in civitatem ſociam; deinde rerum quas adverſus Philippum geſſiſſet, ad poſtremum adhortatio capeſſendi bellum, dum ſe, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. ne quicquam poſtea, ſi tum ceſſaſſent, prætermiſſam occaſionem quæſituros. Rhodii deinde legati auditi ſunt, quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Athenienſium captas nuper à Macedonibus, recuperataſque remiſerant. Itaque ingenti conſenſu bellum adverſus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti. tum primum mentio illata de tribu quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda, & Rhodiorum populus corona aurea virtutis ergo donatus, civitaſque Rhodiis data. quemadmodum Rhodii prius Athenienſibus dederant. Secundum hæc rex Attalus Æginam ad claſſem ſe recepit. Rhodii Ceam ab Ægina, inde per inſulas Rhodum navigarunt, omnibus, præter Andrum, Parumque & Cythnum, quæ præſidiis Macedonum tenebantur, in ſocietatem acceptis. Attalum Æginæ miſſi in Ætoliam nuncii, expectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere, & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcunque compoſita cum Philippo pace: & ipſe, Rhodiique, cum inſtitiſſent Philippo, egregium liberatæ per ſe Græciæ titulum habere potuiſſent: patiendo rurſus eum in Helleſpontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere, gloriamque ejus geſti perfectique Romanis conceſſerunt.

b Philippus magis regio animo eſt uſus: qui cum Attalum Rhodioſque hoſtes non ſuſtinuiſſet; ne Romano quidem quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis ſuis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Athenienſium agros miſſo, claſſe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipſe terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit, & Maroneam quidem primo impetu expugnavit. Ænum inde cum magno labore, poſtremo per proditionem Ganymedis præfecti Ptolemæi cepit. deinceps alia caſtella, Cypſela, & Doriſcon, & Serrheum occupat. Inde progreſſus ad Cherſoneſum, Eleunta, & Alopeconneſum, tradentibus ipſis, recipit. Callipolis quoque, & Madytos dedita, & caſtella quædam ignobilia. Abydeni ne legatis quidem admiſſis, regi portas clauſerunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit. eripique ex obſidione, ni ceſſatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præſidium, Rhodii quadriremem unam ex claſſe, cum ad Tenedum ſtaret, miſerunt. eodem poſtea cum jam vix ſuſtinerent obſidionem, & ipſe Attalus cum trajeciſſet: ſpem tantum auxilii ex propinquo oſtendit, neque terra, neque mari adjutis ſociis.

c Abydeni primo tormentis per muros diſpoſitis, non terra modo adeunteis aditu arcebant; ſed navium quoque ſtationem infeſtam hoſti faciebant. Poſtea cum & muri pars ſtrata ruinis, & ad interiorem raptim oppoſitum murum cuniculis jam perventum eſſet, legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miſerunt. Paciſceban-

a Cap. XV.

b Cap. XVI. *c* Cap. XVII.

ciſcebantur autem, ut Rhodium quadriremem cum ſociis navalibus, Attalique præſidium emitti liceret: atque ipſis urbe excedere cum ſingulis veſtimentis. quibus cum Philippus nihil pacati, niſi omnia permittentibus reſpondiſſet: adeo renunciata hæc legatio ab indignatione ſimul ac deſperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem verſi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum ſuis nutricibus in gymnaſium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri: veſtem pretioſam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, conjici, ſacerdotes, victimaſque adduci: & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui ubi cæſam aciem ſuorum pro diruto muro pugnantem vidiſſent: extemplo conjuges liberoſque interficerent: aurum, argentum, veſtemque quæ in navibus eſſet, in mare dejicerent: tectis publicis privatiſque quam plurimis locis poſſent, ignes ſubjicerent: & ſe facinus perpetraturos, præeuntibus execrabile carmen ſacerdotibus jurejurando adacti: tum militaris ætas jurate, neminem vivum, niſi victorem, acie exceſſurum. Hi memores deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut cum nox prælium diremptura eſſet, rex prior territus rabie eorum, pugna abſtiterit. Principes quibus atrocior pars facinoris delegata erat: cum paucos & confectos vulneribus ac laſſitudine ſupereſſe prælio cernerent, luce prima ſacerdotes eum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

a Ante deditionem ex III. legatis Romanis, qui Alexaudriam miſſi erant, M. Æmilius duorum conſenſu, minimus natu, audita obſidione Abydenorum, ad Philippum venit. qui queſtus Attalo Rhodiiſque arma illata, & quod tum maxime Abydum oppugnaret, eum rex ab Attalo & Rhodiis ultro ſe bello laceſſitum diceret: *num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Inſueto vera audite ferocior oratio viſa eſt, quam quæ habenda apud regem eſſet. *Ætas*, inquit, *& forma, & ſuper omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autem primum velim vos fœderum memores ſervare mecum pacem. ſi bello laceſſeritis, mihi quoque in animo eſt facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus quam Romanum, nobile belli ſentiatis.* Ita dimiſſo legato Philippus auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto, hominum prædam omnem amiſit. tanta enim rabies multitudinem invaſit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuiſſent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, & ſacerdotibus maxime, qui quos ad mortem devoviſſent, repente omnes ad cædem conjugum liberorumque diſcurrerent: ſeque ipſi per omnes vias lethi interficerent. Obſtupefactus eo furore rex ſuppreſſit impetum militum: & triduum ſe ad moriendum Abydenis date dixit: quo ſpatio plura facinora in ſe victi ediderunt, quam infeſti edidiſſent victores. nec niſi quem vincula, aut alia neceſſitas mori prohibuit, quiſquam vivus in poteſtatem venit. Philippus impoſito Abydi præſidio, in regnum rediit. Cum velut Sagunti excidium Annibali, ſic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos feciſſet: nuncii occurrerunt, conſulem jam in Epiro eſſe: & Apolloniam terreſtres copias, navales Corcyram in hyberna deduxiſſe.

b Inter hæc legatis, qui in Africam miſſi erant, de Amilcare Gallici exercitus duce, reſponſum à Carthaginienſibus eſt, nihil ultra ſe facere poſſe, quam ut exilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent, perfugas & fugitivos, quos inquirendo veſtigare potuerint, reddidiſſe. & de ea remiſſuros legatos Romam, qui ſenatui ſatis facerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miſerunt. inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Maſaniſſæ, mandataque edita. Equites M. Numidæ, cum MM. daret, accepti. ipſe in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei, in Macedoniam miſit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obviam progreſſus, ut ſcriberent ipſi quas vellent pacis conditiones permiſit: omnem pacem bonam juſtamque fore ſibi cum populo Romano, datæ leges pacis, juſſuſque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

c Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconſul ex Hiſpania rediit, qui cum in ſenatu res ab ſe per multos annos fortiter feliciterque geſtas expoſuiſſet, poſtulaſſetque ut triumphanti ſibi invehi liceret in urbem: res triumpho dignas eſſe cenſebat ſenatus, ſed exemplum à maioribus non accepiſſe, ut qui neque dictator, neque

a Cap. XVIII.

b Cap. XIX. *c Cap.* XX.

que conſul, neque prætor res geſſiſſet, triumpharet. proconſulem illum Hiſpaniam provinciam, non conſulem aut prætorem obtinuiſſe. decurrebatur tamen eo ut ovans urbem iniret: intercedente T. Sempronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo futurum diceret. poſtremo victus conſenſu patrum tribunus ceſſit; & ex S. C. L. Lentulus ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo: auri duo millia quadringinta L. militibus ex præda centum X X. aſſes diviſit.

a Jam exercitus conſularis ab Arretio Ariminum traductus erat: & quinque millia ſocium Latini nominis ex Gallia in Hetruriam tranſierant. itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino adverſus Gallos Cremonam tum obſidentes profectus, caſtra mille quingentorum paſſuum intervallo ab hoſte poſuit. Occaſio egregie rei gerendæ, fuit, ſi protinus de via ad caſtra oppugnanda duxiſſet. palati paſſim vagabantur per agros, nullo ſatis firmo relicto præſidio. laſſitudini militum timuit: quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore ſuorum ex agris revocati. omiſſa præda quæ in manibus erat, caſtra repetivere. poſtero die in aciem progreſſi, nec Romanus moram pugnandi fecit. ſed vix ſpacium inſtruendi fuit: eo curſu hoſtes in prælium venerunt. Dextra ala (in alas diviſum ſocialem exercitum habebat) in prima acie locata eſt: in ſubſidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M' Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpoſiti. Prætor ſecum duos legatos, Cn. Lectorium, & P. Titinium habebat: cum quibus circumſpicere, & obire ad omnes hoſtium ſubitos conatus poſſet. Primo Galli omni multitudine in unum locum connixi obruere atque obterere ſeſe dextram alam, quæ prima erat, ſperarunt poſſe. ubi id parum procedebat, circumvenire à cornibus & amplecti hoſtium aciem, quod multitudini adverſus paucos facile videbatur, conati ſunt. Id ubi vidit prætor, ut & ipſe dilataret aciem, duas legiones ex ſubſidiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabant, circumdat: ædemque deo Jovi vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet. L. Valerio imperat, ut altera parte duarum legionum equites, altera ſociorum equitatum in cornua hoſtium emittat, nec circumvenire eos aciem patiatur. ſimul & ipſe, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, ſigna inferre confertos milites, & perrumpere ordines jubet: & cornua ab equitibus, & medii à pedite pulſi. ac repente, cum omni parte cæde ingenti ſternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effuſa repetunt caſtra. fugientes perſequutus eques: mox & legiones inſecutæ in caſtra impetum fecerunt. Minus ſex millia hominum inde effugerunt, cæſa & capta ſupra quinque & X X X. millia cum ſignis militaribus L X X. carpentis Gallicis multa præda oneratis plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo prælio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

b Magna victoria lætaque Romæ fuit literis allatis: ſupplicatio in triduum decreta eſt. Romanorum, ſociorumque ad duo millia eo prælio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hoſtium illata eſt. Quamquam à prætore prope debellatum erat; conſul quoque C. Aurelius perfectis quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam victorem exercitum à prætore accepit. Conſul alter, cum autumno ferme exacto in provinciam veniſſet, circa Apolloniam hybernabat. ab claſſe quæ Corcyræ ſubducta erat, C. Claudius triremeſque Romanæ (ſicut ante dictum eſt) Athenas miſſæ cum Piræeum perveniſſent: deſpondentibus jam animos ſociis ſpem ingentem attulerant. nam & terreſtres ab Corintho: quæ per Megaram incurſiones in agros fieri ſolitæ erant, non fiebant: & prædonum à Chalcide naves, quæ non mare ſolum infeſtum, ſed etiam omnes maritimos agros Athenienſibus fecerant: non modo Sunium ſuperare, ſed nec extra fretum Euripi committere aperto mari ſe audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes: & erant Atticæ tres apertæ naves ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac claſſe ſi urbs agrique Athenienſium defenderentur, ſatis in præſentia exiſtimanti Claudio eſſe, majoris etiam rei fortuna oblata eſt.

c Exules ab Chalcide regiorum injuriis pulſi attulerunt, occupari Chalcidem ſine certamine ullo poſſe. nam & Macedonas, quia nullius in propinquo ſit hoſtium metus, vagari paſſim, & oppidanos præſidio Macedonum fretos cuſtodiam urbis negligere. His aucto-

a Cap. X X I. *b Cap.* XXII. *c Cap.* XXIII.

auctoribus profectus, quanquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas anguſtias Eubœæ poſſet, ne ſuperato promontorio conſpiceretur, claſſem in ſtatione uſque ad noctem tenuit. primis tenebris movit, & tranquillo provectus Chalcidem, paulo ante lucem, qua in frequentiſſima urbis ſunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa ſcalis cepit: alibi ſopitis cuſtodibus, alibi nullo cuſtodiente, progreſſi inde ad frequentia ædificiis loca cuſtodibus interfectis, refractaque porta, cæteram multitudinem armatorum ceperunt: inde in totam urbem diſcurſum eſt; aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis injectus erat. conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. cædes inde paſſim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta eſt. nec ullo jam qui militaris ætatis eſſet, non aut cæſo aut fugato: Sopatro etiam Acarnane præfecto præſidii interfecto, præda omnis primo in forum collata, deinde in naves impoſita, carcer etiam ab Rhodiis refractus, emiſſique captivi, quos Philippus tanquam in tutiſſimam cuſtodiam condiderat, ſtatuis inde regis dejectis truncatiſque, ſigno receptui dato, conſcenderunt naves: & Piræeum, unde profecti erant, redierunt. Quod ſi tantum militum Romanorum fuiſſet, ut & Chalcis teneri, & non deſeri præſidium Athenarum potuiſſet; magna res principio ſtatim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent, nam ut terra Thermophylarum anguſtiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit.

a Demetrade tum Philippus erat. quo cum eſſet nunciata clades ſociæ urbis, quanquam in ſerum auxilium perditis erat, tamen quæ proxima auxilio eſt, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, & CCC. equitibus extemplo profectus, curſu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos poſſe. à qua deſtitutus ſpe, nec quicquam aliud quam ad deforme ſpectaculum ſemirutæ ac fumantis ſociæ urbis cum veniſſet: paucis, vix qui ſepelirent bello abſumptos, relictis, æque raptim ac venerat, tranſgreſſus ponte Euripum per Bœotiam Athenas ducit, pari incepto haud diſparem eventum ratus reſponſurum, & reſpondiſſet, ni ſpeculator (hemerodromos vocant Græci, ingens die uno curſu emetientes ſpacium:) contemplatus regium agmen è ſpecula quadam, prægreſſus nocte media Athenas perveniſſet. Idem ibi ſomnus eademque negligentia erat, quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & prætor Athenienſium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba ſignum ex arce dari jubent, ut hoſtes adeſſe omnes ſcirent. ita undique ad portas, ad muros diſcurrunt. Paucas poſt horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi conſpectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito ſuſtinuit ſigna: & conſidere ac conquieſcere agmen juſſit, vi aperta propalam uſurus, quando parum dolus profuerat, ad Dipylon acceſſit. Porta ea velut in ore urbis poſita, major aliquanto patentiorque quam cæteræ, eſt: & intra eam extraque latæ ſunt viæ, ut oppidani dirigere aciem à foro ad portam poſſent: & extra limites mille ferme paſſus in Academiæ gymnaſium ferens, pediti equitique hoſtium liberum ſpatium præberet. Eo limite Athenienſes cum Attali præſidio, & cohorte Dioxippi acie intra portam inſtructa, ſigna extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere ſe hoſtes in poteſtate ratus, & diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum civitatum infeſtior erat) expleturum, cohortatus milites: ut ſe intuentes pugnarent: ſcirentque ibi ſigna, ibi aciem eſſe debere, ubi rex eſſet. concitat in hoſtes equum, non ira tantum, ſed etiam gloria elatus, quod ingenti turba completis etiam ad ſpectaculum muris, conſpici, pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hoſtes, ingentem cum ſuis ardorem, tum pavorem hoſtibus injecit. plurimos manu ſua comminus eminuſque vulneratos, compulſoſque in portam conſecutus & ipſe, cum majorem in anguſtiis trepidantium edidiſſet cædem: in temerario incepto tutum tamen receptum habuit, quia qui in turribus portæ erant, ſuſtinebant tela, ne in permiſtos hoſtibus ſuos conjicerent. intra, muros deinde tenentibus milites Athenienſibus, Philippus ſigno receptui dato; caſtra ad Cynoſarges (templum Herculis, gymnaſiumque & lucus erat circumjectus) poſuit. ſed & Cynoſarges, & Lyceum, & quicquid ſancti amœnive circa urbem erat, incenſum eſt: dirutaque non tecta ſolum, ſed etiam ſepulchra: nec divini huma-

a Cap. XXIV.

humanive juris quicquam præ impotenti ira eſt ſervatum.

a Poſtero die cum primo clauſæ fuiſſent portæ, deinde ſubito apertæ: quia præſidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intraverant urbem: caſtra ab urbe retulit rex tria ferme millia paſſuum. inde Eleuſinem profectus ſpe improviſo templi caſtellique, quod & imminet & circumdatum eſt templo, capiendi, cum haudquaquam neglectas cuſtodias animadvertiſſet, & claſſem à Piræeo ſubſidio venire: omiſſo incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit: & cum Argis Achæorum concilium eſſe audiſſet: inopinantibus Achæis, concioni ipſi ſupervenit. Conſultabant de bello adverſus Nabin Tyrannum Lacedæmoniorum: qui tranſlato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapſa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum: agroſque finitimorum vaſtabat: & jam urbibus quoque erat terribilis. Adverſus hunc hoſtem cum quantum ex quaque civitatum militum conſcriberetur, conſultarent: Philippus dempturum ſe eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios attineret, pollicitus: nec tantum agros ſociorum populationibus prohibiturum, ſed terrorem omnem belli in ipſam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, tranſlaturum. hæc oratio cum ingenti hominum aſſenſu acciperetur: *Ita tamen æquum eſt*, inquit, *me veſtra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præſidiis. itaque ſi vobis videtur*, *tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem*, *& Corinthum tuenda ſatis ſint: ut meis ab tergo tutis, ſecurus bellum Nabi illi inferam & Lacedæmoniis.* Non fefellit Achæos, quo ſpectaſſet tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adverſus Lacedæmonios: id quæri, ut obſidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponneſo ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliades prætor Achæorum, nihil attinere ratus, id modo cum dixiſſet, non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati eſſent: decreto de exercitu parando adverſus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimiſit, inter aſſentatores regios ante eam diem habitus. Philippus magna ſpe depulſus, voluntariis paucis militibus conſcriptis Corinthum, atque in Atticam terram rediit.

b Per eoſipſos dies quibus Philippus in Achaja fuit, Philocles præfectus regius ex Eubœa profectus, cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Athenienſium fines, è regione Eleuſinis ſaltum Cithæronis tranſcendit. inde dimidia parte militum ad prædandum paſſim per agros dimiſſa, cum parte ipſe occultus loco ad inſidias opportuno conſedit; ut ſi ex caſtello ab Eleuſine in prædantes ſuos impetus fieret, repente hoſtes effuſos ex improviſo adoriretur. Non fefellere inſidiæ. itaque revocatis qui diſcurrerant ad prædandum, militibus, inſtructiſque ad oppugnandum caſtellum Eleuſinem profectus, cum multis inde vulneribus receſſit: Philippoque ſe venienti ex Achaja conjunxit. Tentata & ab ipſo rege oppugnatio ejus caſtelli eſt, ſed naves Rom. à Piræeo venientes, intromiſſumque præſidium abſiſtere incepto coëgerunt. Diviſo deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas mittit. cum parte ipſe Piræeum pergit: ut dum Philoclea ſubeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienſes: ipſi Piræeum lævi cum præſidio relictum, expugnandi facultas eſſet. Cæterum nihilo ei Piræei quam Eleuſinis facilior, iiſdem ferè defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit: inde eruptione ſubita peditum equitumque inter anguſtias ſemiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulſus: omiſſa oppugnatione urbis, diviſo cum Philocle rurſus exercitu ad vaſtandos agros profectus, cum priorem populationem ſepulchris circa urbem diruendis exercuiſſet: ne quid inviolatum relinqueret, templa deûm quæ pagatim ſacrata habebant, dirui atque incendi juſſit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, & copia domeſtici marmoris, & ingeniis artificum præbuit huic furori materiam. neque enim diruere modo ipſa templa, ac ſimulachra evertere ſatis habuit: ſed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi juſſit: & poſteaquam non tam ira ſatiata: quam iræ exercendæ materia hæc deerat: agro hoſtium in Bœotiam exceſſit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit.

c Conſul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apſum flumen habebat caſtra: quo accerſitum T. Apuſtium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hoſtium fines mittit.

a Cap. XXV.

b Cap. XXVI. *c Cap.* XXVII.

mittit. Apuſtius extrema Macedoniæ populatus, Corrhago, & Gerrhunio, & Orgeſſo caſtellis, primo impetu captis, ad Antipatriam in faucibus anguſtis ſitam urbem venit. ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum ſe committerent, pellicere eſt conatus: deinde ubi magnitudine ac mœnibus ſituque urbis freti, dicta aſpernabantur, vi atque armis adortus expugnavit: puberibuſque interfectis, præda omni militibus conceſſa diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, ſatis validum & munitum oppidum, ſine certamine ut dederetur Romanis, effecit, præſidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Aſia urbem, quam oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad Coſ. cum ſatis magna præda Athenagoras quidam regius præfectus in tranſitu fluminis à noviſſimo agmine adortus, poſtremos turbavit. ad quorum clamorem & trepidationem cum revectus equo propere legatus ſigna convertiſſet, conjectiſque in medium ſarcinis aciem direxiſſet, non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occiſi, plures capti. Legatus incolumi exercitu reducto ad Coſ. remittitur: inde extemplo ad claſſem,

a Hac ſatis felici expeditione bello commiſſo, reguli ac principes accolæ Macedonum in caſtra Romana veniunt, Pleuratus Scerdileti filius, & Aminander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum ſuo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre geſſerat. Pollicentibus auxilia reſpondit Coſ. Dardanorum & Pleurati opera, cum exercitum in Macedoniam induceret, ſe uſurum. Aminandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hybernabat, claſſem Romanam operiretur, qua adjuncta, bello maritimo, ſicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque miſſi legati, ut capeſſerent partem belli. Nec Philippus ſegnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. filium Perſea, puerum admodum, datis ex amicorum numero qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obſidendas anguſtias, quæ ad Pelagoniam ſunt, mittit. Sciathum, & Peparetum, haud ignobiles urbes, ne claſſi hoſtium prædæ ac præmio eſſent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos; ne gens inquieta adventu Roman. fidem mutaret. Concilium Ætolorum ſtatuta die, quod Panætolium vocant, futurum erat. huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerarunt, & ab Coſ. miſſus L. Furius Purpurio legatus venit. Athenienſium quoque legati ad id concilium occurrerunt.

b Primi Macedones, cum quibus recentiſſimum fœdus erat, auditi ſunt, qui nulla nova re nihil ſe novi habere, quod afferrent, dixerunt. Quibus ,,
enim de cauſis, experta inutili ſo- ,,
cietate Romana pacem cum Philippo ,,
feciſſent, compoſitam ſemel ſervare ,,
eos debere. An imitari, inquit unus ,,
ex legatis Roman. licentiam, an le- ,,
vitatem dicam, mavultis? qui cum ,,
legatis veſtris Romæ reſponderi ita ,,
juſſiſſent: quid ad nos venitis Ætoli, ,,
ſine quorum auctoritate pacem cum ,,
Philippo feciſtis? iidem nunc, ut ,,
bellum ſecum adverſus Philippum ,,
geratis, poſtulant, & ante propter ,,
vos, & pro vobis arma ſumpta adver- ,,
ſus eum ſimulabant: nunc vos in ,,
pace eſſe cum Philippo prohibent. ,,
Meſſanæ ut auxilio eſſent, primo in ,,
Siciliam conſcenderunt: iterum, ut ,,
Syracuſas oppreſſas ab Carthaginien- ,,
ſibus in libertatem eximerent. Et ,,
Meſſanam, & Syracuſas, & totam ,,
Siciliam ipſi habent: vectigalemque ,,
provinciam ſecuribus & faſcibus ſub- ,,
jecerunt. Scilicet ſicut vos Naupa- ,,
cti legibus veſtris per magiſtratus à ,,
vobis creatos concilium habetis, ſo- ,,
cium hoſtemque libere, quem velli- ,,
tis, lecturi, pacem ac bellum arbi- ,,
trio habituri veſtro: ſic Siculorum ,,
civitatibus Syracuſas, aut Meſſanam, ,,
aut Lilybæum indicitur concilium. ,,
Prætor Romanus conventus agit, eo ,,
imperio evocati conveniunt. excelſo ,,
in ſuggeſtu ſuperba jura reddentem, ,,
ſtipatum lictoribus vident: virgæ ,,
tergo, ſecures cervicibus imminent, ,,
& quotannis alium atque alium do- ,,
minum ſortiuntur. Nec id mirari de- ,,
bent, aut poſſunt: cum Italiæ ur- ,,
bes, Rhegium, Tarentum, Capuam, ,,
ne finitimas nominem, quarum rui- ,,
nis crevit urbs Roma, ejuſdem ſub- ,,
jectas videant imperio. Capua qui- ,,
dem ſepulchrum ac monumentum ,,
Campani populi, elato, & extorri ,,
ejecto ipſo populo, ſupereſt urbs ,,
trunca, ſine ſenatu, ſine plebe, ſi- ,,
ne magiſtratibus prodigium, relicta ,,
crudelius habitanda, quam ſi deleta ,,
foret. Furor eſt, ſi alienigenæ homi- ,,
nes plus lingua & moribus, & legi- ,,
bus,

a Cap. XXVIII.

b Cap. XXIX.

,, bus, quam maris terrarumque ſpa-
,, cio diſcreti, hæc tenuerint, ſperare
,, quicquam eodem ſtatu manſurum.
,, Philippi regnum officere aliquid vi-
,, detur libertati veſtræ: qui cum me-
,, rito veſtro vobis infeſtus eſſet: &
,, nihil à vobis ultra quam pacem pe-
,, tiit. fidemque hodie pacis pactæ de-
,, ſiderat. Aſſuefacite iis terris legio-
,, nes externas, & jugum accipite:
,, ſero ac nequicquam, cum dominum
,, Rom. habebitis, ſocium Philippum
,, quæretis. Ætolos, Acarnanas, Ma-
,, cedonas ejuſdem linguæ homines
,, leves ad tempus ortæ cauſæ disjun-
,, gunt: conjunguntque cum alienige-
,, nis, cum barbaris æternum omnibus
,, Græcis bellum eſt, eritque. natura
,, enim quæ perpetua eſt, non muta-
,, bilibus in diem cauſis, hoſtes ſunt.
,, Sed unde cœpit oratio mea ibi deſi-
,, net. Hoc eodem loco iidem homi-
,, nes de ejuſdem Philippi pace trien-
,, nio ante decreviſtis, iiſdem impro-
,, bantibus eam pacem Romanis. qui
,, nunc pactam & compoſitam turbare
,, volunt. in qua conſultatione nihil
,, fortuna mutavit, cur vos mutetis,
,, non video.

a Secundum Macedonas, ipſis Romanis ita concedentibus jubentibuſque, Athenienſes, qui fœda paſſi juſtius in crudelitatem ſævitiamq; regis invehi poterant, introducti ſunt. Deploraverunt vaſtationem populationemque miſerabilem agrorum. Neque id ſe queri, quod hoſtilia ab hoſte paſſi forent. eſſe enim quædam belli jura, quæ ut facere, ita pati ſit fas. ſata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi, miſera magis quam indigna patienti eſſe. verum enimvero id ſe queri, quod is qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia ſimul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum infernis diis, ſecunda cum ſuperis bellum nefarium geſſerit: omnia ſepulchra monumentaque diruta eſſe in finibus ſuis, omnium nudatos manes, nullius oſſa terra tegi, delubra ſibi fuiſſe, quæ quondam pagatim habitantibus in parvis illis caſtellis vicisque conſecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores ſui deſerta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infeſtos circumtuliſſe ignes: ſemiuſta & truncata ſimulachra deûm inter proſtratos jacere poſtes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque: talem eum, ſi liceat, Ætoliam Gtæciamque omnem factarum. Urbis quoque ſuæ ſimilem deformitatem futuram fuiſſe, niſi Romani ſubveniſſent. Eodem enim ſcelere urbem colentem hos deos, præſidemque arcis Minervam petiiſſe: eodem Eleuſinæ Cereris templum, eodem Piræei Jovem Minervamque. ſed ab eorum non templis modo, ſed etiam mœnibus vi atque armis repulſum, in ea delubra quæ ſola religione tuta fuerint, ſæviſſe. Itaque ſe orare atque obſecrare Ærolos, ut miſerti Athenienſium, ducibus diis immortalibus, deinde Romanis, qui ſecundum deos plurimum poſſint, bellum ſuſciperent.

b Tum Romanus legatus: To- ,,
tam orationis meæ formam Macedo- ,,
nes primum, deinde Athenienſes ,,
mutarunt. nam & Macedones, cum ,,
ad conquerendas Philippi injurias ,,
in tot ſocias nobis urbes veniſſem: ,,
ultro accuſando Romanos, defen- ,,
ſionem ut accuſatione potiorem ha- ,,
berem, effecerunt: & Athenienſes ,,
in deos ſuperos inferoſque nefanda ,,
atque inhumana ſcelera ejus refe- ,,
rendo, quid mihi aut cuiquam reli- ,,
querunt, quod objicere ultra poſ- ,,
ſim? Eadem Chios, Abydenos, Æ- ,,
næos, Maronitas, Thaſios, Parios, ,,
Samios, Lariſſenſes, Meſſenios: ,,
hinc ex Achaja exiſtimate queri gra- ,,
viora etiam acerbioraque eos, quibus ,,
nocendis majorem facultatem ha- ,,
buit. Nam quod ad ea attinet, quæ ,,
nobis objecit: niſi gloria digna ſunt, ,,
fateor ea defendi non poſſe. Rhe- ,,
gium & Capuam, & Syracuſas no- ,,
bis objecit. Rhegium Pyrrhi bello ,,
legio à nobis, Rheginis ipſis ut mit- ,,
teremus orantibus, in præſidium ,,
miſſa, urbem ad quam defendendam ,,
miſſa erat, per ſcelus poſſedit. com- ,,
probavimus ergo id facinus? an ,,
bello perſecuti ſceleratam legionem ,,
in poteſtatem noſtram redactam, ,,
tergo & cervicibus pœnas ſociis, ,,
pendere cum coëgiſſemus, urbem, ,,
agros, ſuaque omnia cum libertate ,,
legibuſque Rheginis reddidimus? ,,
Syracuſanis oppreſſis ab externis ty- ,,
rannis, quo indignius eſſet, cum ,,
tuliſſemus opem, & fatigati prope ,,
per triennium terra marique urbe ,,
munitiſſima oppugnanda eſſemus: ,,
cum jam ipſi Syracuſani ſervire ty- ,,
rannis, quam capi à nobis mallent: ,,
captam iiſdem armis & liberatam ,,
urbem reddidimus. neque inficias ,,
imus, Siciliam provinciam noſtram ,,
eſſe, & civitates quæ in parte Car- ,,
thaginienſium fuerunt, & uno ani- ,,
mo cum

a Cap. XXX.

b Cap. XXXI.

» mo cum illis adverſus nos bellum
» geſſerunt, ſtipendiarias nobis ac ve-
» ctigales eſſe, quin contra, hoc &
» vos, & omnes gentes ſciremus, pro
» merito cuique erga nos fortunam
» eſſe. An Campanorum pœnæ, de
» qua neque ipſi quidem queri poſ-
» ſunt, nos pœniteat? Hi homines,
» cum pro iis bellum adverſus Samni-
» tes per annos prope ſeptuaginta cum
» magnis noſtris cladibus geſſiſſemus:
» ipſos fœdere primum, deinde con-
» nubio, atque inde cognationibus,
» poſtremo civitate nobis conjunxiſſe-
» mus; tempore noſtro adverſo primi
» omnium Italiæ populorum, præſidio
» noſtro fœde interfecto, ad Anniba-
» lem defecerunt: deinde indignati ſe
» obſideri à nobis, Annibalem ad op-
» pugnandam Romam miſerunt. Ho-
» rum ſi neque urbs ipſa, neque homo
» quiſquam ſupereſſet, quis durius
» quam pro merito ipſorum ſtatutum
» indignari poſſet? Plures ſibimetipſi
» conſcientia ſcelerum mortem con-
» ſciverunt, quam à nobis ſupplicio
» affecti ſint, cæteris ita oppidum, ita
» agros ademimus, ut agrum locum-
» que ad habitandum daremus: ur-
» bem innoxiam ſtare incolumem pa-
» teremur, ut qui hodie videat eam,
» nullum oppugnatæ captæve ibi veſti-
» gium inveniat. Sed quid ego Ca-
» puam dico, cum Carthagini victæ
» pacem ac libertatem dederimus?
» magis illud eſt periculum, ne nimis
» facile victis ignoſcendo, plures ob
» idipſum ad experiendam adverſus
» nos fortunam belli incitemus. Hæc
» pro nobis dicta ſint, hæc adverſus
» Philippum, cujus domeſtica parri-
» cidia, & cognatorum amicorumque
» cædes, & libidinem inhumaniorem
» prope quam crudelitatem, vos, quo
» propiores Macedoniæ eſtis, melius
» noſtis. Quod ad vos attinet, Ætoli,
» nos pro vobis bellum ſuſcepimus ad-
» verſus Philippum, vos ſine nobis
» cum eo pacem feciſtis. & forſitan
» dicatis: bello Punico occupatis no-
» bis, coactos metu vos leges pacis ab
» eo qui tum plus poterat, accepiſſe:
» & nos cum alia majora urgerent,
» depoſitum à vobis bellum & ipſi
» omiſimus. Nunc & nos deûm beni-
» gnitate Punico perfecto bello, totis
» viribus noſtris in Macedoniam in-
» cubuimus: & vobis reſtituendi vos
» in amicitiam ſocietatemque noſtram
» fortuna oblata eſt: niſi perire cum
» Philippo, quam vincere cum Ro-
» manis mavultis.

a Hæc dicta ab Romano cum eſſent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama eſt, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti aſſentus, rem magni diſcriminis conſiliis nullam eſſe tam inimicam quam celeritatem dixit. celerem enim pœnitentiam, ſed eandem ſeram atque inutilem ſequi: cum præcipitata raptim conſilia neque revocari, neque in integrum reſtitui poſſint. deliberationis autem ejus, cujus ipſe maturitatem expectandam putaret, tempus ita jam nunc ſtatui poſſe, cum legibus cautum eſſet, ne de pace bellove, niſi in Panætolico & Pylaico concilio ageretur: decernerent extemplo, ut prætor ſine fraude, cum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: & quod tum referatur decernaturque ut perinde jus ratumque ſit, ac ſi in Panætolico aut Pylaico concilio actum eſſet. Dimiſſis ita ſuſpenſa re legatis, egregie conſultum genti ajebat. nam utrius partis melior fortuna belli eſſet, ad ejus ſocietatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

b Philippus impigre terra marique parabat bellum; navales copias Demetriadem in Theſſalia contrahebat. Attalum, Romanamque claſſem principio veris ab Ægina ratus moturos: navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & ante præfecerat. ipſe terreſtreis copias comparabat, magna ſe duo auxilia detraxiſſe Romanis credens. ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos faucibus ad Pelagoniam à filio Perſeo intercluſis. Ab Coſ. non parabatur jam bellum: per Daſſaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum quod ex hybernis extulerat integrum vehens, quod in uſum militi ſatis eſſet, præbentibus agris. oppida vicique partim voluntate, partim metu ſe tradebant. quædam vi expugnata, quædam deſerta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum ſtativa poſuit prope flumen Bevum, inde frumentatum circa horrea Daſſaretiorum mittebat. Philippus conſternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat: ſed parum gnarus quam partem petiſſet Coſ. alam equitum ad explorandum, quonam hoſtes iter intendiſſent, miſit. Idem error apud Coſ. erat. moviſſe ex hybernis regem ſciebat, quam regionem petiſſet ignorans. is quoque ſpeculatum miſerat equites. Hæ duæ alæ ex diverſo,

a Cap. XXXII. *b Cap.* XXXIII.

verſo, cum diu incertis itineribus vagatæ per Daſſaretios eſſent, tandem in unum iter convenerunt. neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus eſt, hoſtes appropinquare: itaque priuſquam in conſpectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hoſtem videre, concurrendi facta eſt. Forte & numero & virtute, utpote lecti utrinque haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnarunt: fatigatio ipſorum equorumque incerta victoria diremit prælium. Macedonum X L. equites, Romanorum quinque & XXX. ceciderunt. Neque ego magis explorati quicquam in qua regione caſtra hoſtium eſſent, aut illi ad regem, aut hi ad Coſ. retulerunt, per transfugas cognitum eſt: quos levitas ingeniorum ad cognoſcendas hoſtium res in omnibus bellis præbet.

a Philippus aliquid & ad caritatem ſuorum, & ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum ſe, ſi equitum qui ceciderant in expeditione, ſepeliendorum curam habuiſſet: afferri eos in caſtra juſſit, ut conſpiceretur ab omnibus funeris honos Nihil tam incertum, nec tam inæſtimabile eſt, quam animi multitudinis. quod promptiores ad ſubeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incuſſit. nam qui haſtis ſagittiſque, & raræ lanceis vulnera facta vidiſſent, cum Græcis Illyriiſque pugnare aſſueti: poſteaquam gladio Hiſpanienſi detruncata corpora brachiis abſciſſis, aut tota cervice defecta, diviſa à corpore capita, patentiaque viſcera, & fœditatem aliam vulnerum viderunt: adverſus quæ tela, quoſque viros pugnandum eſſet, pavidi vulgo cernebant, ipſum quoque regem terror cepit, nondum juſto prælio cum Romanis congreſſum. itaque revocato filio, præſidioque quod in Pelagoniæ faucibus erat; ut iis copiis, ſuas augeret: Pleuraro Dardaniſque iter in Macedoniam patefecit. Ipſe cum X X. millibus peditum, quatuor millibus equitum, ducibus transfugis ad hoſtem profectus, paulo plus ducentis paſſibus è caſtris Romanis, tumulum propinquum Athaco foſſa ac vallo communivit: ac ſubjecta cernens Romana caſtra, admiratus eſſe dicitur. & univerſam ſpeciem caſtrorum, & deſcripta ſuis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis: & negaſſe barbarorum ea caſtra ulli videri poſſe. Biduum Coſ. & rex, alterius conatus expectantes, continuere ſuos intra vallum. tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

b Rex vero tam celerem aleam univerſi certaminis timens, quadragintos Triballos (Illyriorum id, ſicut alio diximus loco, eſt genus) & Cretenſes C C C. addito iis peditibus pari numero equitum cum duce Athenagora uno ex purpuratis, ad laceſſendos hoſtium equites miſit. Ab Romanis cum aberat acies eorum paulo plus quingentos paſſus, velites & equitum duæ ferme alæ emiſſæ, ut numero quoque eques pedeſque hoſtem æquarent. Credidere regii genus pugnæ, cui aſſueverant, fore, ut equites invicem, inſequentes refugienteſque nunc telis uterentur, nunc terga darent: Illyriorum velocitas ad excurſiones, & impetus ſubitos uſui eſſet: Cretenſes in invehentem ſe effuſe hoſtem ſagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior impetus Romanorum. nam haud ſecus quam ſi tota acie dimicarent, & velites emiſſis haſtis comminus gladiis rem gerebant: & equites, ut ſemel in hoſtem evecti ſunt, ſtantibus equis, partim ex ipſis equis, partim deſilientes immiſcenteſque ſe peditibus pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, inſuetus ad ſtabilem pugnam: nec pedes concurſator & vagus & prope ſeminudus genere armorum veliti Romano parmam gladiumque habenti, pariterque & ad ſe tuendum, & ad hoſtem petendum armato: non tulere itaque dimicationem, nec alia re quam velocitate rutantes ſe, in caſtra refugerunt.

c Uno deinde intermiſſo die, cum omnibus copiis equitum leviſque armaturæ pugnaturus rex eſſet: nocte cetratos quos peltaſtas vocant, loco opportuno inter bina caſtra in inſidiis abdiderat: præceperatque Athenagoræ & equitibus, ut ſi aperto prælio procederet res, uterentur fortuna: ſin minus, cedendo ſenſim ad inſidiarum locum hoſtem pertraherent. & equitatus quidem ceſſit, duces cetratæ cohortis, non ſatis exſpectato ſigno ante tempus excitatis ſuis, occaſionem bene gerendæ rei amiſere. Romanus & aperto prælio victor, & tutus à fraude inſidiarum in caſtra ſeſe recepit. Poſtero die omnibus copiis Coſ. in aciem deſcendit, ante prima ſigna locatis elephantis. quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habe-

a Cap. X X X I V. *b Cap.*XXXV. *c Cap.*XXXVI.

habebant, uſi ſunt. ubi latentem intra vallum ſenſit, exprobrans metum ſuceſſit. Poſteaquam ne tum quidem poteſtas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis ſtativis parum tuta frumentatio erat, diſperſos milites per agros equitibus extemplo invaſuris: octo ferme inde millia intervallo tutiorem frumentationem habiturus, caſtra ad Octolophum (id eſt loco nomen) movit. Cum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum ſuos tenuit, ut creſceret ſimul & negligentia cum audacia hoſti. ubi eſ fuſos vidit, cum omni equitatu & Cretenſium auxiliaribus, quantum equitem velociſſimi pedites curſu æquare poterant, citato profectus agmine, inter caſtra Romana & frumentatores conſtituit ſigna. Inde copiis diviſis, partem ad conſectandos vagos frumentatores emiſit dato ſigno, ne quem vivum relinquerent: cum parte ipſe ſubſtitit: itineraque quibus ad caſtra recurſuri videbantur hoſtes, obſedit. Jam paſſim cædes ac fuga erat. necdum quiſquam in caſtra Romana nuncius cladis pervenerat: quia refugientes in regiam ſtationem incidebant: & plures ab obſidentibus vias, quam ab emiſſis ad cædem interficiebantur. tandem inter medias hoſtium ſtationes elapſi quidam trepidi tumultum magis quam certum nuncium intulerunt caſtris.

a Conſul equitibus juſſis, qua quiſque poſſet, opem ferre laborantibus, ipſe legiones e caſtris educit, & agmine quadrato ad hoſtem ducit. Diſperſi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exi- ſtentibus loco. pars obvios habuerunt hoſtes, pluribus locis ſimul pugna cœpit. Regia ſtatio atrociſſimum prælium edebat. Nam & ipſa multitudine equitum peditumque propè juſta acies erat, & Romanorum, quia medium obſederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque ſuperiores Macedones erant, quod & rex ipſe hortator aderat: & Cretenſium auxiliares multos ex improviſo vulnerabant, conferti præparatique in diſperſos & effuſos pugnantes. Quod ſi modum in inſequendo habuiſſent, non in præſentis modo certaminis gloriam, ſed in ſummum etiam belli profectum foret. nunc aviditate cædis intemperantius inſecuti in prægreſſas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere. & fugiens eques ut primo ſigna ſuorum vidit, convertit in effuſum hoſtem equos: verſaque momento temporis fortuna pugnæ eſt, terga dantibus qui modo ſecuti erant. multi fugientes interfecti: nec ferro tantum periere, ſed in paludes quidam conjecti, profundo limo cum ipſis equis hauſti ſunt. Rex quoque in periculo fuit. nam ruente ſaucio equo præceps ad terram datus, haud multum abfuit quin jacens opprimeretur. ſaluti fuit eques, qui raptim ipſe deſiluit, pavidumque regem in equum ſubjecit. ipſe cum pedes æquare curſu fugientes non poſſet equites, ab hoſtibus ad caſum regis concitatis confoſſus periit. Rex circumvectus paludes pervias inviaſque trepida fuga, in caſtra tandem, jam deſperantibus pleriſque incolumem evaſurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prælio periere, centum fermè capti, LXXX. admodum ornati equi ſpoliis ſimul armorum relatis, abducti.

b Fuerunt qui hoc die regem temeritatis, conſulem ſegnitiæ accuſarent, nam & Philippo quieſcendum fuiſſe, cum paucis diebus hoſtes exhauſto circa omni agro ad ultimum inopiæ venturos ſciret: & conſulem, cum equitatum hoſtium, levemque armaturam fudiſſet, ac propè regem ipſum cepiſſet, protinus ad caſtra hoſtium ducere debuiſſe. nec enim manſuros ita perculſos hoſtes fuiſſe, debellarique momento temporis potuiſſe. Id dictu quam re, ut pleraque, facillus. nam ſi omnibus peditum quoque copiis rex congreſſus fuiſſet, forſitan inter tumultum, cum omnes victi metuque perculſi ex prælio intra vallum, protinus inde ſupervadentem munimenta victorem hoſtem fugerent, exui caſtris poterit rex. cum vero integræ copiæ peditum in caſtris manſiſſent, ſtationes antè portas, præſidiaque diſpoſita eſſent, quid niſi ut temeritatem regis effuſè paulo ante ſecuti perculſos equites imitaretur, profeciſſet? neque enim ne regis quidem primum conſilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, ſi modum proſperę pugnæ impoſuiſſet. Eo quoque minus eſt mirum, tentaſſe eum fortunam, quod fama erat Pleuratum Dardanoſque ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam tranſcendiſſe: quibus ſi undique circumventus copiis foret, edentem Romanum debellaturum credi poterat. Itaque ſecundum duas adverſas equeſtres pugnas, multo minus tutam moram in iiſdem ſtativis fore Philippus ratus, cum abire inde, & fallere abiens hoſtem

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

hoſtem vellet: caduceatore ſub occaſum ſolis ad conſulem miſſo, qui inducias ad ſepeliendos equites peteret, fruſtratus hoſtem ſecunda vigilia, multis ignibus per tota caſtra relictis, ſilenti agmine abiit.

a Corpus jam curabat Coſ. cum veniſſe caduceatorem, & quid veniſſet nunciatum eſt. Reſponſo tantum dato, mane poſtero die fore copiam conveniendi, id quod quæſitum erat, nox dieique inſequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data eſt. montes, quam viam non ingreſſurum gravi agmine Romanum ſciebat, petit. Coſ. prima luce caduceatore datis induciis dimiſſo, haud ita multo poſt abiiſſe hoſtem cum ſenſiſſet: ignarus qua ſequeretur, iiſdem ſtativis frumenrando dies aliquot conſumpſit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pluvinam eſt progreſſus, nondum comperto quam regionem hoſtes petiſſent. Philippus cum primo ad Bruanium ſtativa habuiſſet: profectus inde tranſverſis limitibus, terrorem præbuit ſubitum hoſti, movere itaque ex Pluvina Romani, & ad Oſphagum flumen poſuerunt caſtra. Rex haud procul inde & ipſe vallo ſuper ripam amnis ducto (Erigonum incolæ vocant) conſedit. inde ſatis comperto Erdu æam petituros Romanos, ad occupandas anguſtias, ne ſuperare hoſtes arctis faucibus incluſum aditum poſſent, præceſſit. ibi alia vallo, alia foſſa, alia lapidum congerie, ut pro muro eſſent: alia arboribus objectis, ita ut locus poſtulabat, aut materia ſuppeditabat, opere permunlit, atque (ut ipſe rebatur) viam ſuapte natura difficilem, objectis per omnes tranſitus operibus inexpugnabilem fecit. Erant pleraque ſylveſtria circa incommoda phalangi, maximè Macedonum: quæ, niſi ubi prælongis haſtis velut vallum ante clypeos objecit (quod ut fiat, libero campo opus eſt) nullius admodum uſus eſt. Thracas quoque rompheæ, ingentis & ipſæ longitudinis, inter objectos undique ramos impediebant. Cretenſium una cohors non inutilis erat. ſed ea quoque ipſa, ut ſi quis impetum faceret, in patentem vulneri equum equitemque ſagittas conjicere poterat: ita adverſus ſcuta Romana nec ad trajiciendum ſatis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus ſenſerunt eſſe: ſaxis paſſim tota valle jacentibus inceſſebant hoſtem. ea majore cum ſonitu, quam vulnere ullo pulſatio ſcutorum parumper ſuccedentes Romanos tenuit. Deinde iis quoque ſpretis, partim teſtudine facta per adverſos vadunt hoſtes: partim brevi circuitu cum in jugum collis evaſiſſent, trepidos ex præſidiis ſtationibuſque Macedonas deturbant, & ut in locis impeditis difficili fuga, pleroſque etjam obtruncant.

b Ita anguſtiæ minore certamine, quam quod animis propoſuerant, ſuperatæ: & in Erduæam perventum: ubi pervaſtatis paſſim agris, in Elimeam ſe recepit. inde impetum in Oreſtidem fecit, & oppidum Celetrum eſt aggreſſus, in peninſula ſitum. Lacus mœnia cingit, anguſtis faucibus unum ex continenti iter eſt. Primo ſitu ipſo freti, clauſis portis imperium abnuere: deinde poſtquam ſigna ferri, ac teſtudine ſuccedi ad portam, obſeſſaſque fauces agmine hoſtium viderunt: priuſquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Daſſaretios proceſſit, urbemque Pelium vi cepit. ſervitia inde cum cætera præda abduxit, & libera capita ſine precio dimiſit, oppidumque iis reddidit, præſidio valido impoſito. nam & ſita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hoſtium agris, conſul in loca pacata ad Apolloniam, unde orſus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adverſus Dardanos jam recipientes ex Macedonia ſeſe Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus miſit, juſſum inſtare ab tergo abeuntibus, & carpendo poſtremum agmen, ſegniores eos admovendos domo exercitus efficere. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat: idem proximo concilio ad arma conciverat, poſt famã equeſtris ad Octolophon pugnæ, Dardanorumque & Pleurati cum Illyriis tranſitum in Macedoniam; ad hæc claſſis Romanæ adventum in Oreum, & ſupercircumfuſas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque inſtantem obſidionem.

c Hæ cauſæ Damocritum Ætolſque reſtituerant Romanis: & Aminandro rege Athamanum adjuncto profecti Cercinium obſedere. Clauſerant portas, incertum vi an voluntate, quia regium habebant præſidium. Cæterum intra paucos dies captum eſt Cercinium, atque incenſum. qui ſuper-fuerant

a Cap. XXXIX. *b Cap.* XL. *c* XLI.

fuerant è magna clade, liberi ſervique inter cæteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus montes coëgit petere. Ætoli inopia prædæ inde averſi in Perrœbiam ire pergunt, Cyretias ibi vi capiunt, fœdeque diripiunt. qui Malloeam incolunt, voluntate in deditionem ſocietatemque accepti. Ex Perrœbia Gomphos petendi Aminander auctor erat (& imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari ſine magno certamine poſſe.) Ætoli campos Theſſaliæ opimos ad prædam petiere: ſequente, quanquam non probante Aminandro, nec effuſas populationes Ætolorum, nec caſtra quo ſors tuliſſet loco, ſine ullo diſcrimine ac cura muniendi poſita. itaque ne temeritas eorum negligentiaque ſibi ac ſuis etiam cladis alicujus cauſa eſſet, cum campeſtribus locis ſubjicientes eos caſtra Phecado urbi videret, ipſe paulo plus quingentorum paſſuum inde tumulum ſuis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Cum Ætoli, niſi quod populabantur, vix meminiſſe viderentur ſe in hoſtium agro eſſe, alii palati ſemiermes vagarentur, alii in caſtris ſine ſtationibus per ſomnum vinumque dies noctibus æquarent, Philippus inopinantibus advenit. quem cum adeſſe refugientes ex agris quidam pavidi nunciaſſent, trepidare Damocritus, cæterique duces: & erat fortè meridianum tempus, quo plerique graves cibo ſopiti jacebant. excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros prædabantur. tantaque trepidatio fuit, ut ſine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. ita raptim educti cum univerſi ſexcentorum ægrè ſimul equites peditesque numerum expleſſent, incidunt in regium equitatum, numero, armis, animiſque præſtantem. Itaque primo impetu fuſi, vix tentato certamine turpi fuga repetunt caſtra, cæſi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

a Philippus ſuis jam vallo appropinquantibus receptui cani juſſit. Fatigatos enim equos viroſque non tam prælio, quam itineris ſimul longitudine, ſimul præpropera celeritate habebat. itaque turmatim equites, invicemque manipulos levis armaturæ aquatum ire & prandere jubet: alios in ſtatione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. quod ubi advenit, & ipſis imperatum, ut ſtatutis ſignis, armiſque ante ſe poſitis, raptim cibum caperent: binis, terniſve ſummum ex manipulis aquandi cauſſa miſſis: interim eques cum levi armatura paratus inſtructuſque ſtetit, ſi quid hoſtis moveret: Ætoli (jam enim & quæ per agros multitudo ſparſa fuerat, receperat ſe in caſtra) ut defenſuri munimenta, circa portas vallumque armatos diſponunt, dum quietos hoſtes ipſi feroces ex tuto ſpectabant. poſteaquam mota ſigna Macedonum ſunt, & ſuccedere ad vallum parati atque inſtructi cœpere: omnes repente relictis ſtationibus per averſam partem caſtrorum ad tumulum, ad caſtra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti cæſique ſunt Ætolorum. Philippus, ſi ſatis diei ſupereſſet, non dubius quin Athamanes quoque exui caſtris potuiſſent; die per prælium, deinde per direptionem caſtrorum abſumpto, ſub tumulo in proxima planicie conſedit, prima luce inſequentis diei hoſtem aggreſſurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo ſua caſtra reliquerant, nocte proxima diſperſi fugerunt. Maxime uſui fuit Animander, quo duce Athamanes itinerum periti ſummis montibus per calles ignotos ſequentibus eos hoſtibus in Ætoliam perduxerunt. non ita multos in diſperſa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut deſertum tumulum vidit, ad carpendum hoſtium agmen miſit.

b Per eos dies & Athenagoras regius præfectus Dardanos recipientes ſe in fines adeptus, poſtremum agmen primo turbavit. dein poſteaquam Dardani converſis ſignis direxere aciem, æqua pugna juſto prælio erat. ubi rurſus procedere Dardani cœpiſſent, equite & levi armatura regii nullum talis auxilii genus habentes, Dardanos, oneratos immobilibus armis vexabant, & loca ipſa adjuvabant. Occiſi perpauci ſunt, plures vulnerati, captus nemo: quia non excedunt temere ordinibus ſuis, ſed confertim & pugnant, & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus, reſtituerat Philippus incepto forti, non proſpero ſolum eventu. Minuit deinde ei fortè oblata res hoſtium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo miſſus ſex millia peditum, & equites mercede con-

a Cap. XLII.

b Cap. XLIII.

ductos Ægyptum avexit. nec ex juventute Ætolorum quenquam reliquiſſet, ni Democritus nunc belli quod inſtaret, nunc futuræ ſolitudinis admonens (incertum cura gentis, an ut adverſaretur, Scopæ, parum donis cultus) partem juniorum caſtigando domi continuiſſet.

a Hæc ea æſtate ab Romanis Philippoque geſta erant. Claſſis à Corcyra ejuſdem principio æſtatis cum L. Apuſtio legato profecta, Malea ſuperata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta eſt. Tum vero Athenienſium civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii præſentis ſpem effudit. Nec unquam ibi deſunt linguæ promptæ ad plebem concitandam, quod genus cum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipuè Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebeſque ſcivit, ut Philippi ſtatuæ, imagines omnes nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris ſexus omnium tollerentur, delerenturque: dies feſti, ſacra, ſacerdotes, quæ ipſius majorumve ejus honoris cauſa inſtituta eſſent, omnia profanarentur. loca quoque, in quibus poſitum aliquid inſcriptumve honoris ejus cauſa fuiſſet, deteſtabilia eſſe; neque in iis quicquam poſtea poni dedicarique placere, eorum quæ in loco puro poni dedicarique fas eſſet, ſacerdotes publicos, quotieſcunque pro populo Athenienſi, ſociiſque & exercitibus, & claſſibus eorum precarentur, toties deteſtari atque execrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terreſtres navaleſque copias, Macedonum genus omne, nomenque. additumque decreto, ſi quis quid poſtea quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Athenienſem juſſurum: ſi quis contra ignominiam, prove honore ejus dixiſſet, feciſſetve, qui occidiſſet eum, jure cæſurum. poſtremo incluſum, ut omnia quæ adverſus Piſiſtratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo ſervarentur. Athenienſes quidem literis, verbiſque quibus ſolis valent, bellum adverſus Philippum gerebant.

b Attalus Romanique cum Piræeum primo ab Hermione petiſſent: paucos ibi morati dies, oneratique æque immodicis ad honores ſociorum, ac quæ in iram adverſus hoſtem fuerant, Athenienſium decretis, navigant à Piræeo Andrum. & cum in portu quem Gaureleon vocant, conſtitiſſent, miſſis, qui tentarent oppidanorum animos, ſi voluntate tradere urbem, quam vim experiri mallent: poſtquam præſidio regio arcem teneri, nec ſe poteſtatis ſuæ eſſe reſpondebant: expoſitis copiis, omnique apparatu urbium expugnandarum, diverſis partibus rex & legatus Romanus ad urbem ſubeunt. Plus aliquanto Græcos Romana ſigna, armaque non ante viſa, animique militum tam promptè ſuccedentium muro, terruere. itaque fuga extemplo in arcem facta eſt, urbe hoſtes potiti. & in arce cum biduum loci magis quam armorum fiducia tenuiſſent: tertio die pacti ipſi præſidiumque ut cum ſingulis veſtimentis Delium Bœotiæ tranſveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo conceſſa, prædam ornamentaque urbis ipſi avexerunt. Attalus ne deſertam haberet inſulam, & Macedonum ferè omnibus, & quibuſdam Andriorum ut manerent, perſuaſit. Poſtea & ab Delio, qui ex pacto tranſvecti eo fuerant: promiſſis regis, cum deſiderium quoque patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam abſumpti: & quia vix operæ præcium erat, abſceſſere. Ad Praſias (continentis Atticæ is locus eſt) Iſſæorum X X. ſembi claſſi Romanorum adjuncti ſunt. ii miſſi ad populandos Caryſtrorum agros, cætera claſſis Geræſtum, nobilem Eubœæ portum, dum à Caryſto Iſæi redirent, tenuit. inde omnes velis in altum datis, maris medio præter Scyrum inſulam Icum, pervenere, ibi paucos dies ſæviente Borea retenti, ubi prima tranquillitas data eſt, Sciathum trajicere, vaſtatam urbem, direptamque nuper à Philippo. Per agros palati milites, frumentum, & ſi qua alia uſui eſſe ad veſcendum poterant, ad naves retulere. prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci cur deciperentur. Inde Caſandream petentes primo ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. Inde cum ſuperato promontorio ad ipſa mœnia urbis circumagere claſſem vellent, ſæva coorta tempeſtate prope obruti fluctibus, diſperſi magna ex parte, amiſſis armamentis in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempeſtas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis in unum navibus, expoſitiſque copiis aggreſſi urbem, cum multis vulneribus repulſi (& erat validum ibi regium præſidium (irrito incœpto regreſſi Canaſtæum Pallenes tra-

a Cap. XLIV. *b Cap.* XLV.

trajecere. inde ſuperato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. ibi primo ager vaſtatus, deinde ipſa urbs vi capta ac direpta, nec ultra progreſſi (jam enim & graves præda naves habebant) retro unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt.

a Ibi relicta claſſe, decem navibus expeditis ſinum Maliacum intravere ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, qui ad communicanda conſilia Heracleam cum rege & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo eſt, ut mille milites præſtaret. tantum enim numerum bellum gerentibus adverſus Philippum debebat. Id negatum Ætolis, quod illi quoque gravati prius eſſent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore Philippo circa Pergamum urente ſacra profanaque, abſtrahere eum inde reſpectu rerum ſuarum potuiſſent. Ita Ætoli cum ſpe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimiſſi. Apuſtius cum Attalo ad claſſem rediit. inde conſultari de Oreo pugnando cœptum. Valida ea civitas & mœnibus, & quia ante fuerat tentata, firmo erat præſidio. Conjunxerant ſe iis poſt expugnationem Andri cum præfecto Ageſimbroto XX. Rhodiæ naves, tectæ omnes. eam claſſem in ſtationem ad Zelaſium miſerunt (Iſthmiæ id ſuper Demetriadem promontorium eſt opportune objectum) ut ſi quid inde moverent Macedonum naves, in præſidio eſſent, Heraclides præfectus regius claſſem ibi tenebat, magis per occaſionem, ſi quam negligentia hoſtium dediſſet, quam aperta vi quicquam auſurus: Oreum diverſi Romani & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regii adverſus vallem inter duas jacentem arces, qua & muro interſepta urbs eſt. & ut loca diverſa, ſic diſpari modo etiam oppugnabant: Romani teſtudinibus, & vineis, & ariete admovendo muris: regii baliſtis, catapultiſque, & alia omni genere tormentorum tela ingerentes, & pondere ingenti ſaxa jacebant; & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Cæterum non plures tantum Macedones quam ante tuebantur urbem, ſed etiam præſentioribus animis, & caſtigationibus regis in admiſſa culpa, & ſimul minarum, ſimul promiſſionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri ſpei eſſet. Interim & aliud agi poſſe ratus legatus, relictis quod ſatis videbatur ad opera perficienda, trajicit in proxima continentis: Lariſſamque, non illam in Theſſalia nobilem urbem, ſed alteram quam Cremaſten vocant, ſubito adventu præter arcem cepit. Attalus quoque Ægeleon, nihil minus quam tale quicquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppreſſit. Etiam cum opera in effectu erant circa Oreum, tum præſidium quod intus erat, labore aſſiduo, vigiliis diurnis pariter, nocturniſque & vulneribus confectum. muri quoque pars ariete incuſſo ſubruta, multis jam locis prociderat. perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque ſuper portum eſt, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, ſigno ex arce dato ab Romanis, & ipſe urbem invaſit, ſtratis magna ex parte muris: oppidanique in alteram arcem perfugere: unde biduo poſt deditio facta, urbs regi captiva corpora Romanis ceſſere.

b Jam autumnale æquinoctium inſtabat, & eſt ſinus Euboicus, quem Cœla vocant, ſuſpectus nautis. Itaque ante hyemales motus evadere cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apuſtius triginta navibus ibi relictis, ſuper maleam navigat Corcyram. regem ſpacium initiorum Cereris ut ſacris intereſſet, tenuit. ſecundum Initia & ipſe in Aſiam ſe recepit Ageſimbroto & Rhodiis domum remiſſis. Hæc ea æſtate terra marique adverſus Philippum ſocioſque ejus à conſule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis geſta. Conſul alter C. Aurelius ad confectum bellum cum in provinciam veniſſet, haud clam tulit iram adverſus prætorem, quod abſente ſe rem geſſiſſet, miſſo igitur eo in Hetruriam, ipſe agrum hoſtium legiones induxit: populandoque cum præda majore quam gloria bellum geſſit. L. Furius, ſimul quod in Hetruria nihil erat rei quod gereret: ſimul Gallico triumpho imminens, quem abſente conſule irato atque invidente facilius impetrari poſſe ratus, Romam inopinato cum veniſſet, ſenatum in æde Bellonæ habuit: expoſitiſque rebus geſtis, ut triumphanti ſibi in urbem invehi liceret, petit.

c Apud magnam partem ſenatus, & magnitudine rerum geſtarum valebat, & gratia. majores natu negabant triumphum: & quod alieno exercitu rem geſſiſſet, & quod provinciam reliquiſſet

a Cap. XLVI. *b* Cap. XLVII. *c* Cap. XLVIII.

aviditate rapiendi per occaſionem triumphi. id vero eum nullo exemplo feciſſe: conſulares præcipue expectandum fuiſſe conſulem dicebant, potuiſſe enim caſtris prope urbem poſitis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. & quod prætor non feciſſet, ſenatui faciendum eſſe. conſulem & prætorem audiſſent, verius de cauſa exiſtimaturos eſſe. Magna pars ſenatus nihil præter res geſtas, & an in magiſtratu ſuiſque auſpiciis geſſiſſet, cenſebant ſpectare ſenatum debere. Ex duabus coloniis, quæ velut clauſtra ad cohibendos Gallicos tumultus oppoſitæ fuiſſent, cum una direpta & incenſa eſſet, trajecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam eſſet, quid tandem prætori faciendum fuiſſe? nam ſi ſine conſule geri nihil oportuerit, aut ſenatum peccaſſe, qui exercitum prætori dederit (potuiſſe enim, ſi non cum prætoris, ſed conſulis exercitu rem geri voluerit, ita finire S. C. ne per prætorem, ſed per conſulem gereretur) aut conſulem, qui non cum exercitum ex Hetruria tranſire in Galliam juſſiſſet, ipſe Arimini occurrerit, ut bello intereſſet, quod ſine eo geri fas non eſſet. Non expectare belli tempora, moras & dilationes imperatorum. & pugnandum eſſe interdum, non quia velis ſed quia hoſtis cogat: pugnam ipſam, eventumque pugnæ ſpectari oportere fuſos, cæſoſque hoſteis: caſtra capta ac direpta. coloniam liberatam obſidione: alterius coloniæ captivos recuperatos, reſtitutoſque ſuis, debellatum uno prælio eſſe, non homines tantum ea victoria lætatos, ſed diis quoque immortalibus per triduum ſupplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere reſpublica à L. Furio prætore geſta eſſet. dara fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.

a Hujus generis orationibus ipſius amicorumque victa eſt præſentis gratia prætoris, abſentis conſulis majeſtas: triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magiſtratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti C L X X. millia pondo. neque captivi ulli antè currum ducti: neque ſpolia prælata, neque milites ſecuti. omnia præter victoriam, penes conſulem eſſe apparebat. Ludi deinde à P Cornelio Scipione, quos conſul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut quot quiſque eorum annos in Hiſpania aut in Africa militaſſet, in ſingulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri aſſignarent. Triumviri inde creati ad ſupplendum Venuſinis colonorum numerum, quod bello Annibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant: C. Terentius Varro, T. Quintius Flaminius, P. Cornelius, Cn. F. Scipio, ii colonos Venuſiam adſcripſerunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconſul Hiſpaniam obtinebat, magnum hoſtium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hiſpanorum eo prælio dicuntur cæſa, ſigna militaria capta octo & L X X. C. Aurelius Coſ. cum ex provincia Romam comitiorum cauſa veniſſet, non id quod animis præceperat, queſtus eſt, non expectatum ſe ab ſenatu neque diſceptandi cum prætore conſuli poteſtatem factam: ſed ita triumphum decreviſſe ſenatum, ut nullius, niſi ejus qui triumphaturus eſſet, haud eorum qui bello interfuiſſent, verba audiret. majores ideo inſtituiſſe ut legati, Tr. mil. centuriones, milites denique triumpho adeſſent, ut veritas rerum geſtarum ejus, cui tantus honos haberetur, publice videretur, ecquem ex eo exercitu qui cum Gallis pugnaverit, ſi non militem, lixam ſaltem fuiſſe, quem percunctari poſſet ſenatus, quid veri prætor vanive referret? Comitiis deinde diem indixit, quibus creati ſunt conſules L. Cornelius Lentulus, P. Vigilius Tappulus. Prætores inde facti L. Quintius Flamininus, L. Valerius Flaccus, & L. Villius Tappulus, C. Bæbius Pamphilus.

b Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviſerunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum inſtaurarunt: ſigna ænea quinque ex multatitio argento in ærario poſuerunt. Plebe ii ludi ab ædilibus L. Terentio Maſſaliota, & C. Bæbio Pamphilo, quem prætorem deſignaverant, ter toti inſtaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro mortis M. Valerii Lævini cauſa à P. & M. filiis ejus facti: & munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque & viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta decemvir ſacrorum mortuus: in ejus locum M. Acilius Glabrio ſuffectus. Comitiis ædiles curules creati ſunt

a Cap. X L I X.

b Cap. L.

ſunt forte ambo, qui ſtatim accipere magiſtratum non poſſent. nam C. Cornelius Cethegus abſens creatus erat, cum Hiſpaniam obtineret provinciam: C. Valerius Flaccus, quem præſentem creaverant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magiſtratum autem plus quinque dies, niſi qui juraſſet in leges, non licebat gerere. Petente Flacco ut legibus ſolveretur, ſenatus decrevit, ut ſi ædilis qui pro ſe juraret, arbitratu conſulum daret: conſules, ſi eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus qui juraret pro fratre: L. Valerius Flaccus prætor deſignatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebeſque ſcivit, ut perinde eſſet, ac ſi ipſe ædilis juraſſet. Et de altero ædile plebiſcitum eſt factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hiſpaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magiſtratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos poſt annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconſulibus imperium eſſe in Hiſpania juſſit.

LIBER XXXII.

BREVIARIUM.

Complura prodigia ex diverſis regionibus nunciata referuntur, inter quæ in Macedonia in puppi longæ navis lauream eſſe natam. T. Quintius Flaminius Coſ. adverſus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri: fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipſe Theſſaliam, quæ eſt vicina Macedoniæ, ſociis Ætolis, & Athamanibus, vexavit. L. Quintius Flamininus conſulis frater navali prælio, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, Eubœam, & maritimam oram cepit. Achæi in amicitiam recepti ſunt. Conjuratio ſervorum facta de ſolvendis Carthaginienſibus obſidibus oppreſſa eſt, Prætorum numerus ampliatus eſt, ut ſeni crearentur. Cornel. Cethegus Coſ. Gallos Inſubres prælio fudit. Cum Lacedæmoniis, & tyranno eorum Nabide amicitia juncta eſt. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

CAPUT I.

Conſules prætoreſque cum Idibus Martiis magiſtratum iniſſent, provincias ſortiti ſunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: prætoribus L. Quintio urbana, C. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit, Lentulus Coſ. novas legiones ſcribere juſſus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere, in ſupplementum ejus quantum militum videretur ut ſcriberet, ipſi permiſſum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius Coſ. habuiſſet, ita decretæ, ut retineret eas, donec conſul novo cum exercitu ſuccederet in Gallia: ubi is veniſſet, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia ſociûm. his obtineri circa Ariminum provinciam ſatis eſſe, prorogato imperio prætoribus prioris anni: Cn. Sergio, ut militibus qui in Hiſpania, Sicilia, Sardinia ſtipendia per multos annos feciſſent, agrum aſſignandum curaret: Q. Minucio, ut in Brutiis idem de conjurationibus quæſtiones, quas prætor cum fide curaque exercuiſſet, perficeret: & eos quos ſacrilegio compertos in vinculis Romam miſiſſet, Locros mitteret ad ſupplicium: quæque ſublata ex delubro Proſerpinæ eſſent, reponenda eum piaculis curaret. Feriæ Latinæ Pontificum decreto inſtauratæ ſunt, quod legati ab Ardea queſti in ſenatu erant, ſibi in monte Albano Latinis carnem, ut aſſolet, datam non eſſe. Ab Sueſſa nunciatum eſt, duas portas, quodque inter eas muri erat, de cœlo tactum, & Formiani legati, ædem Jovis: item Oſtienſes, ædem Jovis: & Veliterni, Apollinis & Sangi ædes: & in Herculis æde capillum enatum. & ex Brutiis ab Q. Minucio proprætore ſcriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos eſſe. Inde à Sulpicio proconſule ex Macedonia literæ allatæ, in quibus inter cætera ſcriptum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum pro-

prodigiorum cauſa ſenatus cenſuerat, ut conſul majoribus hoſtiis quibus diis videretur, ſacrificaret. ob hoc unum prodigium aruſpices in ſenatum vocati, atque ex reſponſo eorum ſupplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

a Carthaginienſes eo anno argentum in ſtipendium impoſitum primùm Romam advexerunt. id quia probum non eſſe quæſtores renunciaverant, experientibuſque pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua ſumpta, intertrimentum argenti ſuppleverunt. Petentibus deinde, ut ſi jam videretur ſenatui, obſides ſibi redderentur, centum redditi obſides. de cæteris, ſi in fide permanerent, ſpes facta. Petentibus iiſdem: qui non reddebantur obſides, ut ab Norba, ubi parum commodè eſſent, aliò traducerentur, conceſſum ut Signiam & Ferentinum tranſirent. Gaditanis item petentibus remiſſum, ne præfectus Gades mitteretur, adverſus quod iis in fidem populi Romani venientibus cum L. Martio Septimio conveniſſet. Et Narnienſium legatis querentibus ad numerum ſibi colonos non eſſe, & immiſtos quoſdam non ſui generis pro colonis ſe gerere, earum rerum cauſa triumviros creare L. Cornelius Coſ. juſſus. creati P. & Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. Quod Narnienſibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Coſſani petentes non impetraverunt.

b Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, conſules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam cum veniſſet, atrox ſeditio militum jam ante irritata, nec ſatis in principio compreſſa, excepit. M M. ea militum fuere, quæ ex Africa poſt devictum Annibalem in Siciliam, inde anno ferè poſt in Macedoniam pro voluntariis tranſportata erant. id voluntate factum negabant, ab tribunis recuſantes in naves impoſitos, ſed utcunque ſeu invita, ſeu ſuſcepta foret militia, & eam exhauſtam, & finem aliquam militandi fieri æquum eſſe. multis annis ſeſe Italiam non vidiſſe, conſenuiſſe ſub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos jam ſe labore & opere, exangues tot acceptis vulneribus eſſe. Conſul cauſam poſtulandæ miſſionis probabilem, ſi modeſtè peteretur, videri dixit: ſeditionis nec eam, nec ullam aliam ſatis juſtam cauſam eſſe. itaque ſi manere ad ſigna, & dicto parere velint, ſe de miſſione eorum ad ſenatum ſcripturum, modeſtia facilius quam pertinacia quod velint impetraturos.

c Thaumacos eo tempore Philippus ſumma vi oppugnabat aggeribus vineiſque: & jam arietem muris admoturus erat. cæterum incepto abſiſtere eum coëgit ſubitus Ætolorum adventus, qui Archidamo duce inter cuſtodias Macedonum mœnia ingreſſi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi nunc in ſtationes, nunc in opera Macedonum faciebant. & adjuvabat eos natura ipſa loci. namque Thaumaci à Pylis ſinuque Maliaco per Lamiam eunti, loco alto ſiti ſunt, ipſis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant: Theſſaliæque tranſeunti confragoſa loca, implicataſque flexibus vallium vias. ubi ventum ad hanc urbem eſt, repente velut maris vaſti, ſic immenſa panditur planicies, ut ſubjectos campos terminare oculis haud facile queas. ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine ſolum tuta urbs, ſed quod ſaxo undique abſciſſo rupibus impoſita eſt. Hæ difficultates, & quod haud ſatis dignum tanti laboris periculique precium erat, ut abſiſteret incepto Philippus, effecerunt. hyems quoque jam inſtabat, cum inde abſceſſit, & in Macedoniam in hyberna copias reduxit.

d Ibi cæteri quidem data quantacunque quiete temporis, ſimul animos, corporaque remiſerant: Philippum, quantum ab aſſiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat animum, tanto magis intentum in univerſum eventum belli curæ angunt: non hoſtes modo timentem, qui terra marique urgebant, ſed nunc ſociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad ſpem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipſos cupido novandi res caperet. Itaque & in Achajam legatos miſit: ſimul qui jusjurandum (ita enim pepigerant quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent: ſimul qui redderent Achæis Orchomenon, & Hæream, & Triphiliam. Illis Alipheram contendentibus, nunquam eam urbem fuiſſe ex Triphilia, ſed ſibi debere reſtitui: quia una eſſet ex iis quæ ad condendum Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc ſocietatem firmabat. Macedonum animos ſibi conciliavit cum Heraclide: nam cum eum maximæ invidiæ ſibi eſſe cerneret, multis criminibus oneratum in vincula con-

a Cap. II. *b Cap.* III. *c Cap.* IV. *d Cap.* V.

la conjecit, ingenti populatium gaudio. Bellum, ſi quando unquam ante alias, cum magna cura apparavit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites, principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoniam fauces ſunt, (Stena vocant Græci) miſit. ipſe poſt paucis diebus graviore ſecutus agmine, cum ſitum omnem regionis aſpexiſſet, maximè idoneum ad muniendum locum credidit eſſe præter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Aſnaum incolæ vocant, anguſta valle fluit, iter exiguum ſuper ripam præbens. Aſnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet, ipſe in Æropo poſuit caſtra. qua abſciſſæ rupes erant, ſtatio paucorum armatorum tenebat. quæ minus tuta erant, alia foſſis, alia vallis, alia turribus muniebat. magna tormentorum etiam vis, ut miſſilibus procul arcerent hoſtem, idoneis locis diſpoſita eſt. Tabernaculum regium pro vallo in conſpectu maximè tumulo, ut terrorem hoſtibus, ſuiſque ſpem ex fiducia faceret, poſitum.

a Conſul per Charopum Epirotem certior factus, quos ſaltus cum exercitu inſediſſet rex, & ipſe cum Corcyræ hybernaſſet, vere primo in continentem tralatus ad hoſtem ducere pergit. quinque millia fermè ab regiis caſtris cum abeſſet, loco munito relictis legionibus, ipſe cum expeditis progreſſus ad ſpeculanda loca, poſtero die conſilium habuit, utrum per inſeſſum ab hoſte ſaltum: quanquam labor ingens periculumque proponeretur, tranſitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc conſilium per multos dies agitanti nuncius venit, T. Quintium conſulem factum, ſortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajeciſſe. Valerius Antias intraſſe ſaltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit omnibus à rege inſeſſis, ſecutum vallem per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim facto in ripam, in qua erant caſtra regia, tranſgreſſum acie conflixiſſe: fuſum fugatumque regem, caſtris exutum. XII. millia hoſtium eo prælio cæſa, capta duo millia & ducentos, & ſigna militaria centum XXXII. equos CCXXX. ædem etiam Jovi in eo prælio votam, ſi res proſperè geſta eſſet. Cæteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum inſequentem conſulem T. Quintium accepiſſe tradunt.

b Dum hæc in Macedonia geruntur, Conſul alter L. Lentulus, qui Romæ ſubſtiterat, comitia cenſoribus creandis habuit, multis claris petentibus viris, creati cenſores P. Cornelius Scipio Africanus, & P. Ælius Pætus. Hi magna inter ſe concordia & ſenatum ſine ullius nota legerunt: & portoria venalium Capuæ, Puteoliſque item caſtrorum portorium, quo in loco nunc oppidum eſt, fruendum locarunt: colonoſque eò trecentos (is enim numerus finitus ab ſenatu erat) adſcripſerunt, & ſub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hiſpania decedens, prohibitus à M. Porcio Lecca tribuno plebis, ne ovans rediret, cum à ſenatu impetraſſet, privatus urbem ingrediens MCC. pondo argenti, XXX. pondo fermè auri in ærarium tulit. Eodem anno C. Bœbius Pamphilus, qui ab C. Aurelio conſule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingreſſus Gallorum Inſubrium fines prope cum toto exercitu eſt circumventus. ſupra ſex millia & ſexcentos milites amiſit. tanta ex eo bello, quod jam timeri deſierat, clades accepta eſt. Ea res L. Lentulum conſulem ab urbe excivit. qui ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum provincia decedere, atque abire Romam juſſit. neque ipſe conſul memorabile quicquam geſſit, comitiorum cauſa Romam revocatus, quæ ipſa per M. Fulvium & M. Curium tribunos plebis impediebantur: quod T. Quintium Flamininum conſulatum ex quæſtura petere non patiebantur. Jam ædilitatem, præturamque faſtidiri: nec per honorum gradus documentum ſui dantes nobiles homines tendere ad conſulatum, ſed tranſcendendo media, ſumma imis continuare. Rex ex campeſtri certamine in ſenatum venit. Patres cenſuerunt, qui honorem, quem ſibi capere per leges liceret, peteret: in eo populo creandi quem velit, poteſtatem fieri æquum eſſe. In auctoritate patrum fuere tribuni. Creati Coſſ. Sext. Ælius Pætus, & T. Quintius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus,

a Cap. VI.

b Cap. VII.

lus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. Ab iis ludi plebeii inſtaurati. & epulum Jovis fuit ludorum cauſa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Serv Sulpicius, & L. Galba pontifices eo anno mortui ſunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus, & Cn. Cornelius Scipio pontifices ſuffecti ſunt.

a Sext. Ælius Pætus, T. Quintius Flamininus conſules magiſtratu inito ſenatum in Capitolio cum habuiſſent, decreverunt Patres, ut provincias Macedoniam atque Italiam conſules compararent inter ſe, ſortirenturve: utri eorum Macedonia eveniſſet, in ſupplementum legionum tria millia militum Romanorum ſcriberet, & CCC. equites, item ſociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites. alteri conſuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni conſuli prorogatum imperium eſt: vetituſque aut ipſe provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis conſul veniſſet. Sortiti conſules provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam eſt ſortitus. Delectus inde haberi eſt cœptus. nam præter conſulares exercitus prætores quoque juſſi ſcribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum ſociûm Latini nominis, & CCC. equites: Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, CC. equites; ita ut hi prætores ambo cum in provincias veniſſent, veteres demitterent pedites equiteſque. Attali deinde regis legatos in ſenatum conſules introduxerunt. Hi regem claſſe ſua, copiiſque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani conſules, impigre atque obedienter ad eam diem feciſſe cum expoſuiſſent; vereri dixerunt, ne id præſtare ei per Antiochum regem ultra non liceret. vacuum namque præſidiis navalibus terreſtribuſque regnum Attali Antiochum invaſiſſe. itaque Attalum orare P. C. ſi ſua claſſe, ſuaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipſi præſidium ad regnum ejus tutandum: ſi id nollent, ipſum ad ſua defendenda cum claſſe ac reliquis copiis redire paterentur. Senatus legatis ita reſponderi juſſit, quod rex Attalus claſſe copiiſque aliis duces Romanos juviſſet, id gratum ſenatui eſſe. auxilia nec ipſos miſſuros Attalo adverſus Antiochum ſocium, & amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos ultra quam regi commodum eſſet. Semper populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno uſum. & principium & finem in poteſtate ipſorum, qui ope ſua velint adjutos Romanos, eſſe. Legatos ad Antiochum miſſuros, qui nuncient, Attali, naviumque ejus & militum opera adverſus Philippum communem hoſtem uti populum Romanum. gratum eum facturum ſenatui, ſi regno Attali abſtineat, belloque abſiſtat, æquum eſſe ſocios & amicos populi Romani reges inter ſe quoque ipſos pacem ſervare.

b Conſulem T. Quintium, ita habito delectu ut eos ferè legeret, qui in Hiſpania aut Africa meruiſſent ſpectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata, atque eorum procuratio Romæ retinuerunt. De cœlo tacta erant, via publica Vejis, forum & ædes Jovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus, & turres, & ædes quæ Alba dicitur. cœlum ardere viſum erat Arretii. terra Velitris trium jugerum ſpacio caverna ingenti deſederat. Sueſſæ Auruncæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum, & Sinueſſæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum cauſa ſupplicatio unum diem habita, & conſules rebus divinis operam dederunt: piacatiſque diis profecti in provincias ſunt. Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam, exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipſe novis legionibus quas ſecum adduxerat, bellum geſturus: neque memorabilis rei quicquam geſſit. Et T. Quintius alter Coſ. maturius, quam priores ſoliti erant Coſſ. à Brundiſio cum tranſmiſiſſet, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. à Corcyra in proximas Epiri quinqueremi trajecit, & in caſtra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimiſſo paucos moratus dies, dum ſe copiæ à Corcyra aſſequerentur, conſilium habuit, utrum recto itinere per caſtra hoſtium viam facere conaretur; an ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Daſſaretios potius Lingumque tuto circuitu Macedoniam intraret, viciſſetque ea ſententia, ni timuiſſet ne cum à mari longius receſſiſſet,

a Cap. VIII.

b Cap. IX.

ſiſſet, miſſo è manibus hoſte, ſi (quod antea fecerat) ſolitudinibus ſylviſque ſe tutari rex voluiſſet, ſine ullo effectu æſtas extraheretur. utcunque eſſet igitur, illo ipſo tam iniquo loco aggredi hoſtem placuit. ſed magis fieri id placebat, quam quo modo id fieret, ſatis expediebat: dieſque XL. ſine ullo conatu ſedentes in conſpectu hoſtium abſumpſerant.

a Inde ſpes data Philippo eſt per Epirotarum gentem tentandæ pacis habitoque concilio delecti ad eam rem agendam Pauſanias prætor, conſulem & regem, ubi in arctiſſimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa poſtulatorum conſulis erat, præſidia ex civitatibus rex deduceret: iis quorum agros urbeſque populatus eſſet, redderet res quæ comparerent: cæterorum æquo arbitrio æſtimatio fieret. Philippus aliam aliarum civitatum conditionem eſſe reſpondit. quas ipſe cepiſſet, eas liberaturum. quæ ſibi traditæ à majoribus eſſent, earum hæreditaria ae juſta poſſeſſione non exceſſurum. ſi quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret, arbitrio quo vellent populorum, cum quibus pax utriſque fuiſſet, ſe uſurum. Conſul nihil ad id quidem arbitrio aut judice opus eſſe dicere. cui enim non apparere, ab eo qui prior arma intuliſſet, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello laceſſitum, priorem vim omnibus feciſſe. Inde cum ageretur, quæ civitates liberandæ eſſent, Theſſalos primos omnium nominavit conſul. ad id vero adeo accenſus indignatione eſt rex, ut exclamaret, *Quid victo gravius imperares T. Quinti?* atque ita ſe ex colloquio proripuit. & temperatum ægre eſt, quin miſſilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter ſe consererent. Poſtero die per excurſiones ab ſtationibus primo in planitie ſatis ad id patenti multa levia commiſſa prælia ſunt: deinde recipientibus ſe regiis in arcta & confragoſa loca, aviditate accenſi certaminis eo quoque Romani penetravere. pro his ordo, & militaris diſciplina, & genus armorum erat, aptum urgendis regiis; pro hoſte loca, & catapultæ baliſtæque in omnibus prope rupibus quaſi in muris diſpoſitæ, multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, cum etiam ut in prælio juſto, aliquot ceciſſent, nox pugnæ finem fecit.

b Cum in hoc ſtatu res eſſet, paſtor quidam à Charopo principe Epirotarum miſſus deducitur ad conſulem. is ſe in eo ſaltu qui regiis tunc oneratus caſtris erat, armentum paſcere ait, omnes montium eorum anfractus calleſque noſſe, ſi ſecum aliquot mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu ſupra caput hoſtium deducturum. hæc Charopus renunciari jubet, ita crederet, ut ſuæ potius omnia, quam illius poteſtatis eſſent. Cum magis vellet credere quàm auderet conſul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri ſpem oblatam ſtatuit. & ut averteret rem à ſuſpicione, biduo inſequenti laceſſere hoſtem, diſpoſitis ab omni parte copiis, ſuccedentibuſque integris in locum defeſſorum, non deſtitit. quatuor millia inde lecta peditum, & CCC. equites tribuno militum tradit: equites, quoad loca patiantur, ducere jubet. ubi ad invia equiti ventum ſit, in planitie aliqua locari equitatum. pedites qua dux monſtraret viam, ire: ubi, ut polliceatur, ſuper caput hoſtium perventum ſit, fumo dare ſignum: nec ante clamorem tollere, quam ab ſe ſigno accepto pugnam cœptam arbitrari poſſet: nocte itinera fieri jubet (& pernox forte luna erat) interdiu cibi quietiſque ſumeret tempus. ducem promiſſis ingentibus oneratum, ſi fides extet, vinctum tamen tribuno tradidit. His copiis ita dimiſſis, eo intentius Romanus undique inſtat capere ſtationes.

c Interim die tertio cum verticem quem petierant, Romani cepiſſe ac tenere ſe fumo ſignificarent: tum vero trifariam diviſis copiis conſul valle media cum militum robore ſuccedit: cornua dextra lævaque admovet caſtris. nec ſegnius hoſtes obviam eunt: & dum aviditate certaminis provecti extra munitiones pugnant, haud paulo ſuperior eſt Romanus miles & virtute, & ſcientia, & armorum genere. Poſteaquam multis vulneratis interfectiſque recepere ſe regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum anguſtias progreſſos. neque impunita temeritate inde recepiſſent ſeſe, ni clamor primum à tergo auditus, dein pugna etiam cœpta amentes repentino terrore regios feciſſet. Pars in fugam effuſi ſunt: pars, quia magis locus fugæ deerat, quam quod animi ſatis eſſet ad pugnam, cum ſubſtitiſſent, ab hoſte & à fronte & à tergo urgente circumventi ſunt. Deleri totus exercitus potuit,

a Cap. X. *b* Cap. XI.

c Cap. XII.

potuit, ſi fugientes perſecuti victores eſſent: ſed equitem anguſtiæ locorumque aſperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primo effuſe ac ſine reſpectu fugit. dein quinque millium ſpatium progreſſus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, ſuſpicatus eſſet, ſequi non poſſe hoſtem, ſubſtitit in tumulo quodam, dimiſitque ſuos per omnia juga valleſque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amiſſis, cætera omnis multitudo, velut ſignum aliquod ſecuta in unum cum conveniſſet, frequenti agmine petunt Theſſaliam. Romani quoad tutum fuit inſecuti, cædentes, ſpoliantesque cæſos, caſtra regia, etiam ſine defenſoribus difficili aditu, diripiunt; atque ea nocte in ſuis caſtris manſerunt.

a Poſtero die conſul per ipſas anguſtias, qua ſe inter valles flumen inſinuat, hoſtem ſequitur. Rex primo die ad caſtra Pyrrhi pervenit. locus quem ita vocant, eſt in Triphylia terræ Melotidis. inde poſtero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lingon perrexit. Ipſi montes Epiri ſunt, interjecti Macedoniæ, Theſſaliæque: latus quod vergit in Theſſaliam, oriens ſpectat, ſeptentrio à Macedonia objicitur. veſtiti frequentibus ſylvis ſunt, juga ſumma, campos patentes, aquaſque perennes habent. Ibi ſtativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo eſt, utrum protinus in regnum ſe reciperet, an reverti in Theſſaliam præſtaret. inclinavit ſententia, ſuum in Theſſaliam agmen dimitteret, Tricamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. homines qui ſequi poſſent, ſedibus excibat, oppida incendebat, rerum ſuarum, quas poſſent, ferendarum ſecum dominis jus fiebat. cætera militis præda erat. nec quod ab hoſte crudelius pati poſſent, reliqui quicquam fuit, quam quæ ab ſociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, ſed è terra mox futura hoſtium corpora ſaltem eripere ſociorum volebat. ita evaſtata ſunt oppida, Phacium, Ireſiæ, Euhydrium, Eretria, Palæpharus. Pheras cum peteret, excluſus, quia res egebat mora ſi expugnare vellet, nec tempus erat: omiſſo incœpto, in Macedoniam tranſcendit. nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. qui audito prælio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evaſtatis circa Spergias & Macram (quam vocant) Comen, tranſgreſſi inde in Theſſaliam, Cymines & Angeas primo impetu potiti ſunt. à Metropoli dum vaſtant agros, concurſu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulſi ſunt. Callithera inde aggreſſi, ſimilem impetum oppidanorum pertinacius ſuſtinuerunt: compulſiſque intra mœnia qui eruperant, contenti ea victoria, quia ſpes nulla admodum expugnandi erat, abſceſſerunt. Theuma inde & Calathana vicos expugnant, diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniæ ſimili metu à cultoribus deſertæ ſunt. Hoc ſedibus ſuis extorre agmen in præſidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio eſſet, ducebatur. incondita inermiſque multitudo, mixta imbelli turba, ab armatis cæſa eſt. Xyniæ deſertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportune Dolopiæ imminens caſtellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis geſta. Nec Aminander atque Athamanes poſt famam proſperæ pugnæ Romanorum quieverunt.

b Cæterum Aminander quia ſuo militi parum fidebat, petito ab conſule modico præſidio, cum Gomphos peteret: oppidum protinus nomine Phecam, ſitum inter Gomphos fauceſque anguſtas, quæ ab Athamania Theſſaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies ſumma vi urbem tuentes cum ſcalas ad mœnia erexiſſet, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc deditio Gomphorum ingentem terrorem Theſſalis intulit. dedidere deinceps ſeſe, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Liſinas, & Stimonem, & Lampſum habent, aliaque caſtella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique ſummoto Macedonum metu, in aliena victoria ſuam prædam faciunt: Theſſaliaque à tribus ſimul exercitibus, incerta quem hoſtem, quemve ſocium crederet, vaſtatur: conſul faucibus, quas fuga hoſtium aperuerat, in regionem Epiri tranſgreſſus, etſi probè ſcit cui parti, Charopo principe excepto Epirotæ faviſſent: tamen quia ab ſatisfaciendi quoque cura imperata enixe facere videt: ex præſenti eos potius quam ex præterito æſtimat habitu, & ipſa facilitate veniæ animos eorum in poſterum conciliat. Miſſis deinde nunciis Corcyram, ut onerariæ naves in ſinum venirent Ambracium. ipſe progreſſus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio poſuit caſtra, eodem Aminandro cum ſuis auxiliis

a Cap. XIII.

b Cap. XIV.

xiliis accito, non cam virium ejus egens, quam uc duces in Theſſaliam haberec. ab eodem conſilio & plerique Epirocarum voluncarii incer auxilia accepti.

a Primam urbium Theſſaliæ Phaleriam eſt aggreſſus. duo millia Macedonum in præſidio habebar: qui primo ſumma vi reſtiterunr, quantum arma, quantum mœnia cueri poterant, ſed oppugnatio continua non die, non nocte remiſſa, cum conſul in eo verti crederer cæterorum Theſſalorum animos, ſi primi vim Romanam non ſuſtinuiſſent, vicic pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli & Piera dedentes urbes venerunr, venia eiſdem petenribus datur. Phaleria incenſa ac direpta eſt. Inde Æginium petic, quem locum vel modico præſidio tutum, ac propè inexpugnabilem vidiſſet, paucis in ſtationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertic, digreſſuſque in campos Theſſaliæ, cum jam omnia exercitui deeſſent, quia Epirotarum pepercerat agris: explorato ante, utrum Leucadem, an ſinum Ambracium onerariæ renuiſſent, frumentatum Ambracium invicem cohortes miſit: & eſt iter à Gomphis Ambracium ſicut impeditum ac difficile, ita ſpacio perbrevi, intra paucos itaque dies, tranſvectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copia ſunt caſtra. Inde ad Rhagen eſt profectus. Decem fermè millia à Lariſſa abeſt, ex Perrœbia oriundi ſunr: ſita eſt urbs ſuper Peneum amnem. Nihil trepidavere Theſſali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus ſicut in Theſſaliam ipſe progredi non audebat, ita intra Tempe ſtativis poſitis, ut quiſque locus ab hoſte tentabatur. præſidia per occaſiones ſummittebat.

b Sub idem fere tempus quo conſul adverſus Philippum primum in Epiri faucibus caſtra poſuit: & L. Quintius frater conſulis, cui claſſis cura, maritimæque oræ imperium mandarum ab ſenatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram rranſvectus: poſtquam profectam inde claſſem audivit, nihil morandum ratus, cum ad Zamam inſulam aſſecutus eſſet, dimiſſo L. Apuſtio, cui ſucceſſerat: tarde inde ad Maleam trahendis plerunque remulco navibus, quæ cum commeatu ſequebanrur, pervenit. A Malea, juſſis cæteris quantum maximè poſſent maturatè ſequi, ipſe tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naves ibi relectas ab L. Apuſtio legato ad præſidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Aſia claſſes profectæ, una cum Attalo rege (ea quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera XX. navium tectarum. Ageſimbrotus præerar. hæ circa Andrum inſulam claſſes conjunctæ, Eubœam inde exiguo diſtantem freto, trajecerunt. Caryſtiorum primum agros vaſtarunt: deinde ubi Caryſtus præſidio à Chalcide raptim miſſo firma viſa eſt, ad Eretriam acceſſerunr. Eodem & L. Quintius cum iis navibus, quæ Piræei fuerant, Attali regis adventu audito venit, juſſitque, ut quæ ex ſua claſſe veniſſent naves, Eubœam peterent. Eretria ſumma vi oppugnabatur: nam & trium junctarum claſſium naves omnis generis tormenta machinaſque ad urbium excidia ſecum portabanr: & agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia: deinde feſſi vulneratique aliquot, cum & muri partem everſam operibus hoſtium cernerent, ad deditionem inclinarunt. ſed præſidium erar Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant: & Philocles regius præfectus à Chalcide nuncios mittebat, ſe in tempore affuturum, ſi ſuſtinerent obſidionem. Hæc miſta metu ſpes ultra quam vellent aut quam poſſent, trahere eos tempus cogebat. deinde poſteaquam Philoclem repulſum, trepidantemque refugiſſe Chalcidem acceperunt: oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque ejus petentes, miſerunr. Dum in ſpem pacis intenti ſegnius munera belli obeunr, & ea modo parte qua murus dirutus erat, cæteris neglectis, ſtationes armatas opponunr: Quintius noctu ab ea parte, quæ minimè ſuſpecta erat impetu facto, ſcalis urbem cepit. oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. pecuniæ, aurique & argenti haud ſanè multum fuit: ſigna, tabulæ priſcæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine aut opibus cæteris inventa.

c Caryſtus inde repetita. unde, priuſquam è navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo urbe deſerta in arcem confugit. inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas conceſſa eſt: Macedonibus trecenti nummi in capita ſtatutum eſt precium, & ut

a Cap. XV. *b Cap.* XVI.

c Cap. XVII.

& ut armis traditis abirent. hac ſumma redempti in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis circumvectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Conſul interim omnium ſpe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & ea, qua minimum crediderat, reſiſtebant hoſtes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: ſi aditum armatis in urbem patefeciſſet, fugam inde, cædemque hoſtium fore, qualis captis urbibus fieri ſolet. cæterum poſtquam parte muri arietibus decuſſa, per ipſas ruinas tranſcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones qui in præſidio erant, & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, ſi armis potius & virtute, quam mœnibus urbem tuerentur: confertì pluribus introrſus ordinibus acie firmata, cum tranſcendere ruinas ſenſiſſent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id conſul ægrè paſſus nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, ſed ad ſummam univerſi belli pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerunque rerum penderet: purgato loco, qui ſtrage ſemiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: & cohortes invicem ſub ſignis, quæ cuneum Macedonum (phalangem ipſi vocant) ſi poſſent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca anguſta, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hoſti aptius erat. ubi conferti haſtas ingentis longitudinis præ ſe Macedones objeciſſent, velut in conſtructam denſitate clypeorum teſtudinem, Romani pilis nequicquam emiſſis, cum ſtrinxiſſent gladios, neque congredi propius, neque præcidere haſtas poterant: & ſi quam incidiſſent aut præfregiſſent, haſtile fragmento ipſo acuto, inter ſpicula integrarum haſtarum velut vallum explebat. ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præſtabat latera: nec ex longo ſpatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat: quæ res turbare ordines ſolet. acceſſit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam cum turris per aggerem parum denſati ſoli ageretur, rota una in altiorem orbitam depreſſa, ita turrim inclinavit, ut ſpeciem ruentis hoſtibus, trepidationemque inſanam ſuperſtantibus armatis præbuerit.

a Cum parum quicquam ſuccederet, conſul minime æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: ſimul nec maturam expugnandi ſpem, nec rationem procul à mari, & in evaſtatis belli cladibus locis hybernandi ullam cernebat. itaque relicta obſidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui ſimul & omnes onerarias quæ commeatum exercitui portabant, caperet: & tecta ad hybernandum legionibus præberet: Anticyra in Phocide in Corinthium verſa ſinum ad id opportuniſſimè ſita viſa: quia nec procul Theſſalia, hoſtiumque locis abibant: & ex adverſo Peloponneſum exiguo maris ſpacio diviſam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Panopeam ſine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambryſus inde Hyampoliſque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelſo ſita eſt, nec ſcalis nec operibus capi poterat. laceſſendo miſſilibus eos qui in præſidio erant, cum ad excurſiones elicuiſſent, refugiendo invicem inſequendoque, & levibus ſine effectu certaminibus, eo negligentiæ & contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permiſti impetum Romani facerent. & alia ignobilia caſtella Phocidis terrore magis quam armis in poteſtatem venerunt. Elatia clauſit portas, nec niſi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem, aut exercitum Romanum.

b Elatiam obſidenti conſuli rei majoris ſpes affulſit, Achæorum gentem ab ſocietate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadem principem factionis ad Philippum trahentium res expulerant. Ariſthenus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Claſſis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis ſtabat, parabantque communi omnes conſilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus eſt, priuſquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti: pollicentes, ſi ab rege ad Romanos defeciſſent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore conſule legati à fratre ejus L. Quintio, & Attalo, & Rhodiis, & Athenienſibus ad Achæos miſſi. Sicyone datum iis eſt concilium. Erat autem non admodum ſimplex habitus ani-

a Cap. XVIII. b Cap. XIX.

animorum inter Achæos. terrebat eos Lacedæmonius, gravis & aſſiduus hoſtis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipſum ſuſpectum habebant: pro ejus crudelitate perfidiaque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æſtimantes, graviorem poſt bellum dominum futurum cernebant. neque ſolum quid in ſenatu quiſque civitatis ſuæ, aut in communibus conciliis gentis pro ſententia dicerent, ignorabant: ſed ne ipſis quidem ſecum cogitantibus quid vellent, aut quid optarent, ſatis conſtabat. Ad homines ita incertos introductis legatis poteſtas dicendi facta eſt. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, poſt eos Rhodii diſſeruerunt. Philippi deinde legatis dicendi poteſtas facta eſt. poſtremi Athenienſes, ut refellerent Macedonum dicta, audiri ſunt. ii fere atrociſſimè in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba paſſi erant, invecti ſunt. Et illa quidem concio ſub occaſum ſolis, tot legatorum perpetuis orationibus die abſumpto, dimiſſa eſt.

a Poſtero die advocatur concilium: ubi cum per præconem, ſicut Græcis mos eſt, ſuadendi ſi quis vellet, poteſtas à magiſtratibus facta eſſet: nec quiſquam prodiret: diu ſilentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, ſi quibus ſua ſponte volutantibus res inter ſe pugnantes obtorpuerant quodammodo animi: eos orationes quoque inſuper turbaverant, utrinque quæ difficilia eſſent promendo, admonendoque per totam diem habitæ. Tandem Ariſthenus prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret: ,, Ubi, *inquit*, illa certamina animorum Achæi ſunt, quibus in conviviis & circulis, cum de Philippo & Romanis mentio incidit, vix manibus temperatis? nunc in concilio ad eam rem unam indicto, cum legatorum utrinque verba audieritis, cum referant magiſtratus, cum præco ad ſuadendum vocet, obmutuiſtis, ſi non cura communis ſalutis, ne ſtudia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos veſtros inclinarunt, vocem cuiquam poſſunt exprimere? cum præſertim nemo tam hebes ſit, qui ignorare poſſit, dicendi ac ſuadendi quod quiſque aut velit, aut optimum putet, nunc occaſionem eſſe, priuſquam quicquam decernamus, ubi ſemel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante diſplicuerit, pro bono atque utili fœdere defendendum. Hæc adhortatio prætoris non modo quenquam unum elicuit ad ſuadendum: ſed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantæ ex tot populis congregatæ, movit.

b Tum Ariſthenus prætor rurſus: Non magis conſilium vobis, principes Achæorum, deeſt, quam lingua. ſed ſuo quiſque periculo in commune conſultum non vult. forſitan ego quoque tacerem, ſi privatus eſſem. nunc prætor video, aut non dandum concilium legatis fuiſſe, aut inde ſine reſponſo eos dimittendos non eſſe. reſpondere autem niſi ex veſtro decreto qui poſſum? quando nemo veſtrum, qui in hoc concilium advocati eſtis, pro ſententia quicquam dicere vult, aut audet: orationes legatorum heſterno die dictas pro ſententiis percenſeamus. perinde ac non poſtulaverint quæ è re ſua eſſent, ſed ſuaſerunt quę nobis cenſerent utilia eſſe. Romani Rhodiique & Attalus ſocietatem amicitiamq; noſtram petunt, & in bello quod adverſus Philippum gerunt, ſe à nobis adjuvari æquum cenſent. Philippus ſocietatis ſecum admonet, & juriſjurandi: & modo poſtulat, ut ſecum ſtemus, modo ne interſimus armis, contentum ait ſe eſſe. Nulline venit in mentem, cur qui nondum ſocii ſunt, plus petunt, quam ſocius? Non fit hoc neque modeſtia Philippi, neque impudentia Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam poſtulantibus & demunt. Philippi præter legatum videmus nihil. Romana claſſis ad Cenchreas ſtat, urbium Eubœæ ſpolia præ ſe ferens: conſulem legionesque ejus exiguo maris ſpacio disjunctas Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adverſus Romanos, modo egerit? qui ſi ex eodem fœdere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis & ab Romanis defendat non modo præſidium quo nos tueatur, ſed ne quid reſpondeat quidem nobis, ſit inventurus: non hercle magis quam ipſe Philippus priore anno, qui pollicendo ſe adverſus Nabidem bellum geſturum, cum tentaſſet noſtram juventutem hinc in Eu-

bœam

a Cap. X X.

b Cap. X X I.

,, bœam extrahere : poſteaquam nns
,, neque decernere id ſibi præſidium ,
,, neque velle illigari Romano bello
,, vidit , oblitus ſocietatis ejus quam
,, nunc jactat , vaſtandos depopulan-
,, doſque Nabidi ac Lacedæmoniis re-
,, liquit. Ac mihi quidem maximè
,, conveniens inter ſe oratio Cleome-
,, dontis viſa eſt. Elevabat Romanum
,, bellum eventumque ejus eundem fo-
,, re, qui prioris belli, quod cum Phi-
,, lippo geſſerint , dicebat. Cur igitur
,, noſtrum ille auxilium abſens petit
,, potius , quam præſens nos veteres
,, ſocios ſimul ab Nabide ac Romanis
,, tueatur ; nos dico ? quid ita paſſus
,, eſt Eretriam Caryſtumque capi ?
,, quid ita tot Theſſaliæ urbes ? quid
,, ita Locridem Phocidemque ? quid
,, ita nunc Elatiam oppugnari patitur ?
,, cur exceſſit faucibus Epiri, clauſtriſ-
,, que illis inexpugnabilibus ſuper
,, Aoum amnem aut vi, aut metu, aut
,, voluntate ? relictoque quem inſide-
,, bat ſaltu, penitus in regnum abiit ?
,, Si ſua voluntate tot ſocios reliquit
,, hoſtibus diripiendos , quid recuſare
,, poteſt , quin & ſocii ſibi conſulant ?
,, ſi metu , nobis quoque ignoſcat ti-
,, mentibus. ſi victus armis ceſſit.
,, Achæi nos arma Romana ſuſtinebi-
,, mus, Cleomedon , quæ vos Macedo-
,, nes non ſuſtinuiſtis ? An tibi potius
,, credamus , Romanos non majoribus
,, copiis , nec viribus nunc bellum ge-
,, rere , quam antea geſſerint : potius
,, quam res ipſas intueamur ? Ætolos
,, cùm claſſe adjuverunt : nec duce
,, conſulari , nec exercitu bellum geſ-
,, ſerunt. ſociorum Philippi mariti-
,, mæ urbes in terrore ac tumultu e-
,, rant. Mediterranea adeo tuta ab
,, Romanis armis fuerunt , ut Philip-
,, pus Ætolos nequicquam opem Ro-
,, manorum implorantes depopulare-
,, tur. nunc autem defuncti bello Pu-
,, nico Romani , quod per ſexdecim
,, annos velut intra viſcera Italiæ to-
,, leraverunt : non præſidium Ætolis
,, bellantibus miſerunt , ſed ipſi duces
,, belli arma terra marique ſimul Ma-
,, cedoniæ intulerunt. tertius jam
,, conſul ſumma vi gerit bellum. Sul-
,, picius in ipſa Macedonia congreſſus,
,, fudit fugavitque regem, partem opu-
,, lentiſſimam regni ejus depopulatus.
,, nunc Quintius tenentem clauſtra E-
,, piri , natura loci, munimentis, exer-
,, cituque fretum , caſtris exuit , fu-
,, gientem in Theſſaliam perſecutus ,
,, præſidia regia ſociaſque ejus urbes
,, prope in conſpectu regis ipſius ex-
,, pugnavit. Ne ſint vera , quæ Athe-
,, nienſes modo legati de crudelitate,
avaritia , & libidine regis dixerunt : ,,
nihil ad nos pertineant, quæ in terra ,,
Attica ſceleta in ſuperos inferoſque ,,
deos ſint admiſſa : multo minus , ,,
quam quæ Elæuntii. Abydenique, ,,
qui procul à nobis abſunt, paſſi ſunt: ,,
noſtrorum ipſi vulnerum , ſi vultis , ,,
obliviſcamur: cædes, direptioneſque ,,
bonorum Meſſenæ in media Pelopo- ,,
neſo factas , & hoſpitem Cypariſſiæ ,,
Garitenem contra jus omne ac fas ,,
inter epulas prope ipſas occiſum, & ,,
Aratum patrem filiumque Sicyonios ,,
cum ſenem infelicem parentem et- ,,
jam appellare ſolitus eſſet , interfe- ,,
ctos : filii etiam uxorem libidinis ,,
cauſa in Macedoniam aſportatam : ,,
cætera ſtupra virginum matrona- ,,
rumque oblivioni dentur. ne ſint ,,
cum Philippo res , cujus crudelitatis ,,
metu obmutuiſtis omnes (nam quæ ,,
alia tacendi advocatis in concilium ,,
cauſa eſt) cum Antigono mitiſſimo ,,
ac juſtiſſimo rege & de nobis omni- ,,
bus optime merito exiſtimemus diſ- ,,
ceptationem eſſe : num id poſtula- ,,
ret facere nos , quod tum fieri non ,,
poſſet ? Peninſula eſt Peloponneſus, ,,
anguſtis Iſthmi faucibus continenti ,,
adhærens , nulli apertior atque op- ,,
portunior quam navali bello. ſi cen- ,,
tum tectæ naves , & quinquaginta ,,
leviores apertæ , & triginta Iſſaici ,,
lembi maritimam oram vaſtare , & ,,
expoſitas prope in ipſis litoribus ur- ,,
bes cœperint oppugnare , in medi- ,,
terraneas ſcilicet nos urbes recipie- ,,
mus ? tanquam non inteſtino , & ,,
hærente in ipſis viſceribus uramur ,,
bello ? cum terra Nabis & Lacedæ- ,,
monii , mari Romana claſſis urge- ,,
bunt , unde regiam ſocietatem , & ,,
præſidium Macedonum implorem ? ,,
an ipſi noſtris armis ab hoſte Roma- ,,
no tutabimur urbes quæ oppugna- ,,
buntur ? egregie enim Dymas prio- ,,
re bello ſumus tutati. Satis exem- ,,
plorum nobis alienæ clades præbent, ,,
ne quæramus quemadmodum cæte- ,,
ris exemplo ſimus. nolite, quia ultro ,,
Romani petunt amicitiam , id quod ,,
optandum erat , faſtidite. metu e- ,,
nim videlicet compulſi in aliena ter- ,,
ra, quia ſub umbra auxilii veſtri la- ,,
tere volunt , in ſocietatem veſtram ,,
confugiunt, ut portubus veſtris reci- ,,
piantur , ut commeatibus utantur. ,,
Mare in poteſtate habent : terras ,,
quaſcunque adeunt , extemplo di- ,,
tionis ſuæ faciunt. quod rogant , ,,
cogere poſſunt : quia pepercille vo- ,,
lunt , committere vos cur pereatis , ,,
non patiuntur. Nam quod Cleome- ,,
don modo tanquam mediam & tu- ,,

tiſſimam

,, tiſſimam vobis viam conſilii , ut
,, quieſceretis , abſtineretiſque armis
,, oſtendebat : ea non media , ſed nul-
,, la via eſt. etenim præterquam quod
,, aut accipienda , aut aſpernanda vo-
,, bis Romana ſocietas eſt : quid aliud
,, quam nuſquam gratia ſtabili , velut
,, qui eventum expectaverimus , ut
,, fortunæ applicaremus noſtra conſi-
,, lia , præda victoris erimus ? Nolite
,, ſi quod omnibus votis petendum e-
,, rat , ultro offertur , faſtidire. non
,, quemadmodum hodie utrumque vo-
,, bis licet, ſic ſemper liciturum eſt:nec
,, ſæpe , nec diu eadem occaſio erit.
,, Liberare vos à Philippo jam diu ma-
,, gis votis quam armis audetis. ſine
,, veſtro labore & periculo , qui vos
,, in libertatem vindicarent , cum ma-
,, gnis claſſibus exercitibuſque mare
,, trajecerunt. hos ſi ſocios aſpernami-
,, ni , vix ſanæ mentis eſtis. ſed aut
,, ſocios , aut hoſtes habeatis opor-
,, tet.

a Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum aſſenſu, aliorum inclementer aſſentientes increpantium : & jam non ſinguli tantum, ſed populi univerſi inter ſe altercabantur : tum inter magiſtratus gentis (Demiurgos vocant , decem numero creantur) certamen nihilo ſegnius quam inter multitudinem eſſe. quinque relaturos ſe de ſocietate Romana ajebant , ſuffragiumque daturos quinque lege cautum teſtabantur , ne quid quod adverſus Philippi ſocietatem eſſet , aut referre magiſtratibus aut decernere concilio jus eſſet. Hic quoque dies jurgiis eſt conſumptus. Supererat unus juſti concilii dies (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarſere ſtudia , ut vix parentes à liberis temperaverint, Rhiſiaſus Pellenenſis erat , filium Demiurgum nomine Memnonem habebat , partis ejus quæ decretum recitari , perrogarique ſententias prohibebat. is diu obteſtatus filium , ut conſulere Achæos communi ſaluti pateretur : neu pertinacia ſua gentem univerſam perditum iret : poſteaquam parum proficiebant preces , juratus ſe eum ſua manu interempturum : nec pro filio , ſed pro hoſte habiturum , minis pervicit , ut poſtero die cojungeret iis ſe qui referebant. qui cum plures facti referrent omnibus ferè populis haud dubie approbantibus relationem , ac præ ſe ferentibus quid decreturi eſſent : Dymæi , ac Megalopolitani , & quidam Argivorum priuſquam decretum fieret, conſurrexerunt ac reliquerunt concilium : neque mirante ullo , neque improbante. nam Megalopolitanos avorum memoria pulſos ab Lacedæmonis reſtituerat in patriam Antigonus. & Dymæis captis nuper , direptiſque ab exercitu Romano , cum redimi eos ubicunque ſervirent Philippus juſſiſſet : non libertatem modo , ſed etiam patriam reddiderat. jam Argivi præterquam quod Macedonum reges ab ſe oriundos credunt , privatis etiam hoſpitiis , familiariſque amicitia plerique illigati Philippo erant. ob hæc concilio , quod inclinaverat ad Romanam ſocietatem ineundam , exceſſerunt. veniaque iis hujus ſeceſſionis fuit , & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

b Cæteri populi Achæorum , cum ſententiæ perrogarentur , ſocietatem cum Attalo ac Rhodiis præſenti decreto confirmarunt. cum Romana , quia injuſſu populi non poterat rata eſſe , in id tempus quo Romam mitti legati poſſent , dilata eſt. in præſentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit , & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri , captis Cenchreis , jam urbem ipſam Quintio oppugnante. Et ii quidem è regione portæ , quæ fert Sicyonem, poſuerunt caſtra. Romani ad Cenchreas verſam partem urbis , Attalus traducto per Iſthmum exercitu, ab Lechæo alterius maris portu , oppugnabant primo ſegnius , ſperantes ſeditionem intus fore inter oppidanos ac regium præſidium. poſteaquam uno animo omnes , & Macedones tanquam communem patriam tuebantur , & Corinthii ducem præſidii Androſthenem haud ſecus quam civem , & ſuffragio creatum ſuo imperio juſto patiebantur : omnis inde ſpes pugnantibus in vi , & armis , & operibus erat : undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte quam Romani oppugnabant , aliquantum muri diruerat. in quem locum , quia nudatus munimento erat , protegendum armis cum Macedones concurriſſent , atrox prælium inter eos ac Romanos ortum eſt. ac primo multitudine facile expellebantur Romani , aſſumptis deinde Achæorum Attalique auxiliis , æquabant certamen : nec dubium erat , quin Macedonas Græcoſque facile loco pulſuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat : pars ex Annibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum ſecuti ;

a Cap. XXII.

b Cap. XXIII.

ſecuti : pars navales ſocii relictis nuper claſſibus ad ſpem honoratioris militiæ transgreſſi. hos deſperata ſalus, ſi Rom. viciſſent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. Promontorium eſt adverſus Sycionem Junonis, quam vocant Acræam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, ſeptem millia fermè paſſuum. eo Philocles regius & ipſe præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præſto fuere à Corintho lembi, qui præſidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus incenſis opibus omittendæ extemplo oppugnationis. pertinacius Quinctius in incepto perſtabat. is quoque ut pro omnibus portis diſpoſita vidit præſidia regia, nec facile erumpentium impetus ſuſtineri poſſe, in Attali ſententiam conceſſit. ita irrito incepto dimiſſis Achæis, reditum ad naves eſt. Attalus Piræeum, Romani Cocyram petierunt.

a Dum hæc à navali exercitu geruntur, Coſ. in Phocide ad Elatiam caſtris poſitis, primo colloquiis rem per principes Elatienſium tentavit: poſteaquam nihil eſſe in manu ſua, & plures validioreſque eſſe regios quam oppidanos reſpondebatur: tum ſimul ab omni parte operibus armiſque urbem eſt aggreſſus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, cum ingenti fragore ac ſtrepitu nudaſſet urbem: ſimul & cohors Romana per apertum recenti ſtrage iter invaſit: & ex omnibus oppidi partibus relictis ſuis quiſque ſtationibus, in eum qui premebatur impetu hoſtium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri ſupervadebant: & ſcalas ad ſtantia mœnia inferebant. & dum in unam partem oculos animoſque hoſtium certamen averteret: pluribus locis ſcalis capitur murus, armatique in urbem tranſcendetunt. quo tumultu audito territi hoſtes, relicto quem conferti tuebantur loco, in arcem omnes metu, inermi quoque ſequente turba, confugerunt. ita urbe potitur Coſ. qua direpta miſſis in arcem, qui vitam regiis, ſi abire vellent inermes, libertatem Elatienſibus pollicerentur, fideque in hæc data, poſt paucos dies arcem recipit.

b Cæterum adventu in Achajam Philoclis regii præfecti non Corinthus tantum liberata obſidione, ſed Argivorum quoque civitas per quoſdam principes Philocli prodita eſt, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, velut ominis cauſa, prætores pronunciare Jovem Apollinemque & Herculem. additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur. cujus nomen, poſt pactam cum Romanis ſocietatem, quia præco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde clamor ſubjicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem uſurpare, donec cum ingenti aſſenſu nomen recitatum eſt. Hujus fiducia favoris Philocles accerſitus nocte, occupat collem imminentem urbi (Lariſſam eam arcem vocant) poſitoque ibi præſidio, cum lucis principio ſignis infeſtis ad ſubjectum arci forum vaderet, inſtructa acies ex adverſo occurrit. præſidium erat Achæorum nuper impoſitum, quingenti fere juvenes delecti omnium civitatum. Æneſidemus Dymæus præerat. Adhortator à præfecto regio miſſus, qui excedere urbe juberet (neque enim pares eos oppidanis ſolis, qui idem quod Macedones ſentirent, nedum adjunctis Macedonibus eſſe: quos ne Romani quidem ad Corinthum ſuſtinuiſſent) primo nihil nec ducem, nec ipſos movit. poſt paulo ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt: certam perniciem cernentes, omnem tamen caſum, ſi pertinacior dux fuiſſet, videbantur ſubituri. Æneſidemus, ne flos Achæorum juventutis ſimul cum urbe amitteretur: pactus cum Philocle ut abire illis liceret, ipſe quo loco ſteterat, armatus cum paucis clientibus non exceſſit. miſſus à Philocle qui quæreret, quid ſibi vellet? nihil fatus, tantummodo cum projecto præ ſe clypeo ſtaret: in præſidio creditæ urbis moriturum ſe armatum reſpondit. tum juſſu præfecti à Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et poſt pactam inter Achæos & Romanos ſocietatem duæ nobiliſſimæ civitates, Argi & Corinthus, in poteſtate regis erant.

c Hæc ab Romanis ea æſtate in Græcia terra marique geſta. In Gallia nihil ſane memorabile ab Sex. Ælio Coſ. geſtum, cum duos exercitus in provincia habuiſſet: unum retentum, quem dimitti oportebat: cui L. Cornelius Proconſ. præfuerat (ipſe ei C. Ælium prætorem præfecit) alterum, quem in provinciam adduxit: totum prope annum Cremonenſibus Placentiniſque cogendis redire in colonias, unde belli caſibus diſſipati erant, conſumpſit. Quemadmodum Gallia præter ſpem quieta eo anno fuit: ita circa urbem ſervilis prope tumultus excita-

tus

a *Cap.* XXIV. *b* *Cap.* XXV.

c *Cap.* XXVI.

tus eſt. Obſides Carthaginienſium Setiæ cuſtodiebantur: cum iis, ut principum liberis, magna vis ſervorum erat. augebant eorum numerum ut ab recenti Africo bello, & ab ipſis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda empta mancipia. Cum conjurationem feciſſent, miſſis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circejos ſervitia ſolicitarent. Satis jam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, ſpectaculo intentum populum aggredi ſtatuerant: Setia per cædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circejos occupare. Hujus rei tam fœde indicium Romam ad L. Cornelium Lentulum prætorem urb. delatum eſt. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia quæ acta futuraque erant expoſuerunt. quibus domi cuſtodiri juſſis, prætor ſenatu vocato, edoctoque, quæ indices afferrent, proficiſci ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam juſſus. cum quinque legatis profectus, obvios in agris ſacramento rogatos arma capere, & ſequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, venit. ibi raptim principibus conjurationis comprehenſis, fuga ſervorum ex oppido facta eſt. dimiſſi deinde per agros qui veſtigarent. Egregia duorum opera ſervorum judicium, & unius liberi fuit. ei centum millia gravis æris dari patres juſſerunt: ſervis vicena quina millia æris, & libertatem. precium eorum ex ærario ſolutum eſt dominis Haud ita multo poſt ex ejuſdem conjurationis reliquiis nunciatum eſt, ſervitia Præneſte occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, ſupplicium ſumpſit. in timore civitas fuit, obſides captivoſque Pœnorum ea moliri. Itaque & Romæ vigiliæ per vicos ſervatæ, juſſique circumire eas minores magiſtratus: & triumviri carceris latomiarum intentiorem cuſtodiam habere juſſi, & circa nomen Latinum à prætore litteræ miſſæ, ut & obſides in privato ſervarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur: & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quam in carceris publici cuſtodia eſſent.

a Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream CC XLVI. pondo in Capitolio poſuerunt: gratiaſque ſenatui egerunt, quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxiſſet. Eadem æſtate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modiûm C C. millia ab rege Maſaniſſa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & veſtimenta exercitui miſſa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, ſanctus & innocens, aſperior tamen in fœnore coërcendo habitus. fugatique ex inſula fœneratores, & ſumptus, quos in cultum prætorum ſocii facere ſoliti erant, circumciſi, aut ſublati. Sex. Ælius Coſ. ex Gallia comitiorum cauſa Romam cum rediſſet, creavit Coſſ. Cn. Cornelium Cethegum, & Q. Minucium Rufum. Biduo poſt prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati, creſcentibus jam provinciis, & latius pateſcente imperio. creati autem hi, L. Manlius Volſo, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Acilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erant. ædiles curules Q. Minucius Thermus, & T. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater inſtaurati.

b Cn. Cornelio, & Q. Minucio Coſſ. omnium primum de provinciis conſulum prætorumque actum. prius de prætoribus tranſacta res, quæ tranſigi ſorte poterat. urbana Sergio, peregrina juriſdictio Minucio obtigit. Sardiniam Acilius, Siciliam Manlius, Hiſpaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem eſt ſortitus. Conſulibus Italiam Macedoniamque ſortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fulvius. Tribuni pl. impedimento erant, quod longinqua provincia Macedonia eſſet: neque ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuiſſet, quam quod vixdum inchoatis rebus, in ipſo conatu gerendi belli prior Coſ. revocaretur. Quartum jam annum eſſe ab decreto Macedonico bello, quærendo regem & exercitum ejus, Sulpitium majorem partem anni abſumpſiſſe. Villium congredientem cum hoſte re infecta revocatum. Quintium reb. divinis Romæ majorem partem anni retentum, ita geſſiſſe tamen res, ut ſi aut maturius in provinciam veniſſet, aut hyems magis fera fuiſſet, potuerit debellare. nunc prope in hyberna profectum ita comparari dici bellum, ut niſi ſucceſſor impediat, perfecturus æſtate proxima videatur. His orationibus

a Cap. XXVII.

b Cap. XXVIII.

nibus pervicerunt, ut conſules in ſenatus auctoritate fore dicerent ſe, ſi idem tribuni facerent. Permittentibus utriſque liberam conſultationem, patres conſulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quintio prorogarunt imperium donec ſucceſſor ei veniſſet. Conſulibus binæ legiones decretæ, & ut bellum cum Gallis Ciſalpinis, qui defeciſſent à populo Rom. gererent. Quintio in Macedoniam ſupplementum decretum peditum quinque millia, & C C C. equites, & ſociorum navalium tria millia. Præeſſe idem, qui præerat, claſſi L. Quintius Flaminius juſſus. Prætoribus in Hiſpanias octona millia peditum ſocium ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hiſpaniis militem. & terminare juſſi qua ulterior citeriorve provincia ſervaretur, Macedoniæ legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui Coſſ. in ea provincia fuerant, adjecerunt.

a Prius quam Coſſ. prætoreſque in provincias proficiſcerentur, prodigia procurari placuit, quod ædes Vulcani Summanique Romæ, quod & Fregellis murus, & porta de cœlo tacta erant: & Fruſinone inter noctem lux orta: & Æſculapo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi oppidum ingreſſi, obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem ſolum ſed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius Trib. pleb. tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad oſtia fluminum Vulturni Liternique una Puteolos, una ad caſtrum Salerni. his Buxentum adjectum. tricenæ familiæ in ſingulas coloniis jubebantur mitti. triumviri deducendis iis qui per triennium magiſtratum haberent, creati, Marcus Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, T. Semptonius Longus. Delectu rebuſque aliis divinis humaniſque, quæ per ipſos agendæ erant, perfectis, Coſſ. ambo in Galliam profecti, Cornelius recta ad Inſubres via, qui tum in armis erant, Cænomanis aſſumptis: Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter: Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orſus eſt bellum. Oppida Claſtidium & Litubium, utraque Ligurum, & duæ gentis ejuſdem civitates, Celelates, Cerdiciateſque ſeſe dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Galliorum Bojos, Iluates Ligurum ſub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia eſſe dicebantur, quæ ſe dediderant.

b Inde in agrum Bojorum legiones duxit. Bojorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padum, junxeratque ſe Inſubribus & Cænomanis: quod ita acceperant, conjunctis legionibus Conſules rem geſturos, ut & ipſi collatas in unum vires firmarent. poſteaquam fama accidit alterum Coſſ. Bojorum urere agros, ſeditio extemplo orta eſt. poſtulare Boji, ut laborantibus opem univerſi ferrent. Inſubres negare ſe ſua deſerturos. ita diviſæ copiæ: Bojiſque in agrum ſuum tutandum profectis. Inſubres cum Cænomanis ſuper amnis Mincii ripas conſederunt. Infra eum locum quinque millia paſſuum & Coſ. Cornelius idem flumini caſtra applicuit. inde mittendo in vicos Cænomanorum, Brixiamque quæ caput gentis erat, ut ſatis comperit, non ex auctoritate ſeniorum juventutem in armis eſſe. nec publico conſilio Inſubrium defectioni Cænomanns ſe adjunxiſſe: excitis ad ſe principibus, id agere ac moliri cœpit, ut deſciſcerent ab Inſubribus Cænomani, & ſignis ſublatis aut domos redirent, aut Romanos tranſirent. & id quidem impetrari nequiit. in id data fides Coſ. eſt ut in acie aut quieſcerent, aut ſi qua etiam occaſio fuiſſet, adjuvarent Romanos. Hæc ita conveniſſe. Inſubres ignorabant: ſuberat tamen quædam ſuſpicio animis, labare fidem ſociorum. Itaque cum in aciem eduxiſſent, neutrum iis cornu committere auſi, ne ſi dolo ceſſiſſent, rem totam inclinarent: poſt ſigna in ſubſidiis eos locaverunt. Coſ. principio pugnæ vovit ædem Soſpitæ Junoni, ſi eo die hoſtes fuſi fugatique eſſent: à militibus clamor ſublatus, compotem voti Coſ. ſe facturos, & impetus in hoſtes eſt factus. non tulerunt Inſubres primum concurſum. Quidam, & à Cænomanis terga repente in ipſo certamine aggreſſis tumultum ancipitem injectum auctores ſunt: cæſaque in medio V. & XXX. millia hoſtium, quinque millia & D C C. vivos captus: in iis Amilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli cauſa fuiſſet: ſigna militaria C C X X X. & carpenta ſupra C C. Oppida quæ defectionem ſecuta erant, dediderunt ſe Romanis.

c Minucius Coſ primo effuſis populationibus peragraverat fines Bojorum. deinde ut relictis Inſubribus ad ſua tuenda receperant ſeſe, caſtris ſe tenuit, acie dimicandum cum hoſte ratus. Nec Boij detrectaſſent pugnam, ni fama victos Inſubres allata animos fregiſſet,

a *Cap.* XXIX. *b* *Cap.* XXX. *c* *Cap.* XXXI.

fregiſſet, itaque relicto duce caſtriſque, diſſipati per vicos, ſua ut quiſque defenderent rationem gerendi belli hoſti mutarunt. omiſſa enim ſpe per unam dimicationem rei decernendæ, rurſus populari agros, & urere tecta, vicoſque expugnare cœpit. Per eoſdem dies Claſtidium incenſum. inde in Liguſticos Illuates; qui ſoli non parebant legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Inſubres acie victos, Bojos, ita ut tentare ſpem certaminis non auderent, territos audivit, in deditionem venit. Literæ conſulum à Gallia de geſtis proſpere ſub idem tempus Romam allatæ, M. Sergius Pr. urbanus in ſenatu eas, deinde ex auctoritate patrum ad populum recitavit, ſupplicatio in quatriduum decreta.

a Hyems jam eo tempore erat. Cum T. Quintius capta Elatia; in Phocide ac Locride hyberna diſpoſita haberet, Opunte ſeditio orta eſt. Factio una Ætolos, qui propiores erant, altera Romanos accerſebat. Ætoli priores venerunt. ſed opulentior factio excluſis Ætolis, miſſoque ad Imperatorem Romanum nuncio, uſque ad adventum ejus tenuit urbem, arcem regium tenebat præſidium; neque ut diſcederent inde aut Opuntinorum minis, aut auctoritate imperantis Coſ. Romani perpelli potuerunt. mora cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit: quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravate conceſſum regi eſt: non quin cuperet Quintius per ſe partim conditionibus confectum videri bellum. necdum enim ſciebat, utrum ſucceſſor ſibi alter ex novis conſulibus mitteretur: an quod ſumma vi ut tenderent, amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur. aptum autem fore colloquium credebat, ut ſibi liberum eſſet, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In ſinu Maliaco prope Nicæam littus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis, & una nave roſtrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, & Achæorum exul vir inſignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Aminander erat, & Dionyſodorus Attali legatus, & Ageſimbrotus præfectus Rhodiæ claſſis, & Phaneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Ariſthenus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum littus progreſſus, cum rex in proram navis in anchoris ſtantis proceſſiſſet: *Commodius*, inquit, *ſi in terram egrediaris, ex propinquo dicamus invicem, audiamuſque.* Cum rex facturum ſe id negaret: *Quem tandem*, inquit Quintius, *times?* Ad hoc ille ſuperbo & regio animo: *Neminem equidem timeo præter deos immortales, non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Ætolis. Iſtud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum eſt, qui cum hoſte ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides ſit. Non tamen*, inquit, *rex, T. Quinti, par perfidiæ præmium eſt, ſi fraude agatur, Philippus, & Phaneas: neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium ac Macedones regem in meum locum ſubſtituant.*

b Secundum hæc ſilentium fuit. Cum Romanus eum æquum cenſeret priorem dicere, qui petiſſet colloquium: rex, ejus eſſe priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet: tum Romanus, ſimplicem ſuam orationem eſſe. ea enim ſe dicturum, quæ ni fiant, nulla ſit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præſidia eſſe, captivos & transfugas ſociis populi Romani reddendos. reſtituenda Romanis ea Illyrici loca quæ poſt pacem in Epiro factam occupaſſet. Ptolemæo regi Ægypti reddendas urbes, quas poſt Philopatoris Prolemæi mortem occupaſſet. Suas populique Romani conditiones has eſſe: cæterum & ſociorum audiri poſtulata æquum eſſe. Attali regis legatus naves captivoſque, quæ ad Chium navali prælio capta eſſent, & Nicephorium, Veneriſque templum, quæ ſpoliaſſet evaſtaſſetque, pro incorruptis reſtitui: Rhodii Peræam (regio eſt continentis adverſus inſulam, vetuſtæ eorum ditionis) repetebant, poſtulabantque præſidia deduci ab Jaſſo, & Bargyllis, & Euromenſium urbe, & in Helleſponto, Seſto atque Abydo: & Panopolin Byzantiis in antiqui formulam juris reſtitui: & liberari omnia Aſiæ emporia portuſque. Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phaneas cum eadem fere quæ Romani, ut Græcia decederetur, poſtulaſſet: redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris aut ditionis eorum fuiſſent: excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir (ut inter Ætolos) facundus. Jamdudum ſe reticere, ait, ,, non quo quicquam agi putet eo colloquio, ſed ne quem ſociorum dicentem interpellet. ,, Neque de pace cum fide Philippum aggere, neque bella ,, vera virtute unquam geſſiſſe. in colloquiis

a Cap. XXX.

b Cap. XLII.

,, loquiis inſidiari & captare; in bello ,, non congredi æquo campo, neque ,, collatis ſignis dimicare; ſed refu- ,, gientem incendere ac diripere ur- ,, bes, & vincentium præmio victum ,, corrumpere. At non ſic antiquos ,, Macedonum reges, ſed acie bellare ,, ſolitos; urbibus parcere quantum ,, poſſent, quo opulentius imperium ,, haberent. Nam de quorum poſſeſſio- ,, ne dimicetur, tollentem nihil ſibi ,, præter bellum relinquere quod con- ,, ſilium eſſe? Plures priore anno ſocio- ,, rum urbes in Theſſalia evaſtaſſe ,, Philippum, quam omnes qui un- ,, quam hoſtes Theſſaliæ fuerint. ipſis ,, quoque Ætolis eum plura ſocium ,, quam hoſtem ademiſſe. Lyſima- ,, chiam pulſo prætore & præſidio Æ- ,, tolorum occupaſſe eum. Chium item ,, ſuæ ditionis urbem funditus evertiſ- ,, ſe, ac deleſſe. eadem fraude habere ,, eum Thebas Phthias, Echinum, La- ,, riſſam & Pharſalum.

a Motus oratione Alexandri Philippus, navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orſum eum dicere in Ætolos maxime violenter Phaneas interfatus, non in verbis rem verti ait, aut bello vincendum, aut melioribus parendum eſſe. *Apparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam cæco*, jocatus in valetudinem oculorum Phaneæ, & erat dicacior natura, quam regem decet: & ne inter ſeria quidem riſu ſatis temperans. Indignari inde cœpit, Ætolos tanquam Romanos, decedi Græcia jubere: qui, quibus finibus Græcia ſit, dicere non poſſint. ipſius enim Ætoliæ Agræos Apodeotaſque & Amphilochos, quæ permagna eorum pars ſit, Græciam non eſſe. An ,, quod à ſociis eorum non abſtinue- ,, rim juſtam querelam habent? cum ,, ipſi pro lege hunc morem antiquitus ,, ſervent, ut adverſus ſocios ipſi ſuos ,, publica tantum auctoritate dempta ,, juventutem ſuam militare ſinant: ,, & contrariæ perſæpe acies in utra- ,, que parte Ætolica auxilia habeant? ,, Neque ego Chium expugnavi: ſed ,, Pruſiam ſocium & amicum oppu- ,, gnantem adjuvi: & Lyſimachiam ,, ab Thraſibus vindicavi. ſed quia me ,, neceſſitas ad hoc bellum à cuſtodia ,, ejus avertit, Thraces habent. Et ,, Ætolis hæc; Attalo autem Rhodiiſ- ,, que nihil jure debeo. non enim à ,, me, ſed ab illis principium belli or- ,, tum eſt. Romanorum autem hono- ,, ris cauſa Peræam Rhodiis, & naves ,, Attalo cum captivis, qui compare- bunt, reſtituam. nam quod ad Nice- ,, phorium Venerisque templi reſtitu- ,, tionem attinet: quid ei reſtitui po- ,, ſtulantibus reſpondeam? niſi quo ,, uno modo luci ſylvæque cæſæ reſti- ,, tui poſſunt, curam impenſamque ,, ſationis me præſtaturum: quoniam ,, hæc inter ſe reges poſtulare & re- ,, ſpondere placet. Extrema ejus oratio adverſus Achæos fuit. In qua orſus ab Antigoni primum, ſuiſdeinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum juſſit, omnes divinos humanoſque honores complexa, atque ad ea adjecit recens de exercitu, quod ab ſe deſciviſſet. invectuſque graviter in perfidiam eorum, Argos tamen ſe redditurum eis dixit. de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum eſſe, quæſiturumque ſimul ab eo, utrum iiſne urbibus decedere ſe æquum cenſeat, quas à ſe ipſo captas jure belli habeat: an iis etiam, quas à majoribus ſuis acceepiſſet.

b Parantibus Achæis Ætoliſque ad ea reſpondere, cum prope occaſum ſol eſſet, dilato in poſterum diem colloquio, Philippus in ſtationem ex qua profectus erat, Romani ſociique in caſtra redierunt. Quintius poſtero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad conſtitutum tempus venit. Philippi nullus uſquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat, & jam deſperantibus venturum, repente apparuerunt naves. atque ipſe quidem, cum tam gravia & indigna imperarentur, inopem conſilii diem ſe conſumpſiſſe deliberando ajebat. Vulgo credebatur de induſtria rem in ſerum tractam. ne tempus dari poſſet Achæis Ætoliſque ad reſpondendum & eam opinionem ipſe affirmavit, petendo, ut ſummotis aliis, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi poſſet, cum ipſo imperatore Romano liceret ſibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur ſocii: deinde cum haud abſiſteret petere, ex omnium concilio Romanus imperator cum Ap. Claudio Tr. mil. cæteris ſummotis, ad extremum littus proceſſit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram eſt egreſſus. Ibi cum aliquamdiu ſecreto locuti eſſent, quæ acta ad ſuos Philippus retulerit, minus compertum eſt. Quintius hæc retulit ad ſocios. Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac ſi qui eſſent captivi: Attalo naves, & cum iis captos navales ſocios: Rho-

a Cap. XXXIV.

b Cap. XXXV.

Rhodiis regionem quam Peræam vocant, reddere: Jaſſo & Bargyllis non ceſſurum. Ætolis Pharſalum Lariſſamque reddere, Thebas non reddere Achæis non Argis modo, ſed etiam Cotintho ceſſurum. Nulli omnium placere partium, quibus ceſſurus aut non ceſſurus eſſet deſtinatio. plus enim amitti in iis quam acquiri: nec unquam, niſi tota deduxiſſet Græcia præſidia, cauſas certaminum deponere.

a Cum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul ſtantem vox eſt perlata. Itaque à Quintio petit, ut rem totam in poſterum diem differret. profecto aut perſuaſurum ſe, aut perſuaderi ſibi paſſurum. Littus ad Thronium colloquio deſtinatur. eo mature conventum eſt. ibi Philippus primo & Quintium, & omnes qui aderant, rogare, ne ſpem pacis turbare vellent: poſtremo petere tempus, quo legatos Romam ad ſenatum mittere poſſet. aut his conditionibus ſe pacem impetraturum, aut quaſcunque ſenatus dediſſet leges pacis accepturum. Id cæteris haudquaquam placebar. nec enim aliud quam moram & dilationem ad colligendas vires quæri. Quintius verum id futurum fuiſſe, dicere, ſi æſtas & tempus rerum gerendarum eſſet. nunc hyeme inſtante nihil amitti, dato ſpacio ad legatos mittendos. nam neque ſine auctoritate ſenatus quicquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipſi pepigiſſent: & explorari, dum bello neceſſariam quietem ipſa hyems daret, ſenatus auctoritatem poſſe. In hanc ſententiam & cæteri ſociorum principes conceſſerunt, induciiſque datis in duos menſes, & ipſos mittere ſingulos legatos ad edocendum ſenatum, ne fraude regis caperetur, placuit. additum induciarum pacto, ut regia præſidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipſe Quintius cum ſociorum legatis Aminandrum Athamânum regem, utque ſpeciem legationis adjiceret, Q. Fabium (uxoris Quintii ſororis filius erat) & Q. Fulvium, & Ap Claudium miſit.

b Ut ventum Romam eſt prius ſociorum legati quam regis auditi ſunt. cætera eorum oratio convitiis regis conſumpta eſt, moverunt eo maxime ſenatum, demonſtrando maris terrarumque regionis ejus ſitum: ut omnibus appareret, ſi Demetriadem in Theſſalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaja rex teneret, non poſſe liberam Græciam eſſe, & ipſum Philippum non contumelioſius quam verius compedes eas Græciæ appellare. Legati deinde regis intromiſſi, quibus longiorem exorſis orationem, brevis interrogatio, ceſſuruſne iis tribus urbibus eſſet, ſermonem incidit, cum mandatum ſibi de his nominatim negarent quicquam. Sic infecta pace regii dimiſſi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permiſſum. Quod ut ſatis apparuit, non tædere belli ſenatum, & ipſe victoriæ quam pacis avidior, neque colloquium poſtea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quæ omni Græcia decedi nunciaret, admiſſurum dixit.

c Philippus cum acie decernendum videret, & undique ad ſe contrahendas vires, maxime de Achajæ urbibus, regionis ab ſe diverſæ, & magis tamen de Argis quam de Corintho ſolicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori ſibi reſtitueret: ſi quid adverſi accidiſſet, ipſe haberet: Philocli, qui Corintho Argiſque præerat, ſcribit, ut tyrannum ipſe conveniret. Philocles præterquam quod jam veniebat cum munere. adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias ſuas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam ſe accepturum, niſi Argivorum ipſorum decreto accerſitus, ad auxilium urbis eſſet: deinde, ut frequenti concione non aſpernatos modo, ſed abominatos etiam nomen tyranni audivit, cauſam ſe ſpoliandi eos nactum ratus, tradere ubi vellet urbem, Philoclem juſſit. Nocte ignaris omnibus acceptus in urbem eſt tyrannus. prima luce occupat ſuperiora omnia loca, portæque clauſæ, paucis principum tumultum inter primum elapſis. eorum abſentium direptæ fortunæ. præſentibus aurum atque argentum ablatum. pecuniæ imperatæ ingentes. qui non cunctanter contulere, ſine contumelia & laceratione corporum ſunt dimiſſi, quos occulere aut retrahere aliquid ſuſpicio fuit, in ſervilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit, unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo, duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

d Poſteaquam in poteſtate Nabidis Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, à quo eam civitatem, & quam in conditionem accepiſſet,

a Cap. XXXVI. *b* Cap. XXXVII. *c* Cap. XXXVIII. *d* Cap. XXXIX.

legatos Elatiam ad Quintium Attalum Æginæ hybernantem mittit, qui nunciarent, Argos in poteſtate ſua eſſe, eo ſi veniret Quintius ad colloquium, non diffidere ſibi omnia cum eo conventura. Quintius, ut eo quoque præſidio Philippum nudaret, cum annuiſſet ſe venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem ſibi occurreret. Ipſe ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipſis diebus. L. Quintius frater ejus adduxerat ex hybernis Corcyræ, Sicyonem tranſmiſit. Jam ibi Attalus erat: qui quum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret, in ſententiam ſuam Quintium traduxit, ne in urbem ipſam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. in eo loco ut congrederentur, convenit. Quintius cum fratre & Trib. mil. paucis, Attalus cum regio commeatu, Nicoſtratus Achæorum Pr. cum auxiliaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis operientem invenerunt. progreſſus armatus cum ſatellitibus armatis eſt in medium fere interjacentis campi. inermis Quintius cum fratre & duobus Trib. militum, inermes item regi Pr. Achæorum, & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium ſermonis ab excuſatione tyranni ortum, quod armatus ipſe armatiſque ſeptus cum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium veniſſet. neque enim ſe illos timere dixit, ſed exules Argivorum. Inde ubi de conditionibus amicitiæ cœptum agi eſt, Romanus duas poſtulare res: unam ut bellum cum Achæis finiret: alteram ut adverſus Philippum mitteret ſecum auxilia. Auxilia ſe miſſurum dixit. pro pace cum Achæis induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo fineretur.

a De Argis quoque diſceptatio ab Attalo rege eſt nata, cum fraude Philoclis proditam urbem, vi ab eo teneri arguéret: ille, ab ipſis Argivis, ut ſe defenderet, accitus Concionem Argivorum rex poſtulabat, ut id ſciri poſſet. nec tyrannus abnuere: ſed deductis ex urbe præſidiis liberam concionem, non immiſtis Lacedæmoniis, declaraturam quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. tyrannus negavit deducturum. Hæc diſceptatio ſine exitu fuit. de colloquio diſceſſum: ſexcentis Cretenſibus ab tyranno datis Romano, induciiſque inter Nicoſtratum Pr. Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menſes factis. Inde Quintius Corinthum eſt profectus, & ad portam cum Cretenſium cohortes acceſſit, ut Philocli præfecto urbis appareret tyrannum à Philippo deſciſſe. Philocles & ipſe ad imperatorem Romanum in colloquium venit, hortantique ut extemplo tranſiret, urbemque traderet, ita reſpondit: ut diſtuliſſe rem magis quam negaſſe videretur. A Corintho Quintius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem miſit. Attalus ab Argis Sicyonem eſt profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit, & rex ad id, quod ſacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque ne ſine aliqua munificentia præteriret civitatem ſociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, & decem millia medimnûm frumenti, atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis firmato præſidio Argis Lacedæmonem regreſſus, cum ipſe viros ſpoliaſſet, ad fœminas ſpoliandas uxorem Argos remiſit. Ea nunc ſingulas illuſtres, nunc ſimul plures genere inter ſe junctas domum accerſendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, ſed poſtremo veſtem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

a Cap. XL.

LIBER

LIBER XXXIII.

BREVIARIUM.

Titus Quintius Flaminius proconſul cum Philippo ad Cynoſcephalas in Theſſalia acie victo debellavit. L. Quintius Flaminius frater procoſ. Acarnanes, Leucade urbe, quæ caput eſt Acarnaniæ, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæſus eſt. Attalus à Thebis ob ſubitam valetudinem Pergamum tranſlatus, deceſſit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data eſt. L. Furius Purpureo & M. Claudius Marcellus Coſſ. Bojos, & Inſubres Gallos ſubegerunt. Marcellus triumphavit. Annibal fruſtra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epiſtolas adverſæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginienſium ſenatum de eo miſerant, profugus ad Antiochum regem Syriæ ſe contulit, bellum contra Romanos parantem.

ACEPHALUS.

* * * *

iis partibus cohærens Acarnaniæ, quingentos ferme paſſus longæ fauces erant, latæ haud amplius centum & viginti, In his anguſtiis Leucas poſita eſt, colli applicata verſo in orientem, & Acarnaniam ima urbis plana ſunt, jacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania dividitur. inde terra marique expugnabilis eſt. Nam & vada ſunt ſtagno ſimiliora quam mari, & campus terrenus omnis, operique facilis. itaque multis ſimul locis aut ſubruti aut ariete decuſſi ruebant muri. Sed quam urbs ipſa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hoſtium animi, die ac nocte intenti reficere quaſſata muri, obſtruere, quæ patefacta ruinis erant, prælia impigre inire, & armis magis muros, quam ſeipſos mœnibus tutari. diutiuſque ſpe Romanorum obſidionem eam extraxiſſent, ni exules quidam Italici generis Leucade habitantes, ab arce milites accepiſſent: eos tamen ex ſuperiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro inſtructa juſto prælio aliquamdiu Leucadii ſuſtinuerunt. interim & ſcalis capta multis locis mœnia, & per ſtragem lapidum ac ruinas tranſcenſum in urbem. jamque ipſe legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars in medio cæſa, pars armis abjectis dediderunt ſeſe victori. Et poſt dies paucos audito prælio quod ad Cynoſcephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt.

a Iiſdem diebus, omnia ſimul inclinante fortuna. Rhodii quoque ad vindicandum à Philippo continentem regionem (Peræam vocant) poſſeſſam à majoribus ſuis, Pauſiſtratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & noningentis fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miſerunt. Galli, & Niſuetæ, & Piſuetæ, & Taniani, & Arei ex Africa, & Laodiceni ex Aſia erant. cum his copiis Pauſiſtratus tendebat in Stratonicenſi agro, locum per opportunum, ignaris regiis qui tenuerant, occupavit. In tempore & ad ipſum excitum auxilium mille Achæi pedites cum centum equitibus ſupervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates regius præfectus recuperandi caſtelli cauſa primo caſtra ad ipſa tendebat, movit inde ad alterum caſtellum, item Stratonicenſis agri, Aſtragon vocant, omnibuſque ex præſidiis, quæ multifariam disjecta erant, devocatis, & ab ipſa Stratonicea Theſſalorum auxiliaribus Alabanda, ubi hoſtes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. atque caſtris in propinquum collatis, extemplo in aciem deſcenſum eſt. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianos locat: in medium accipit contractos ex caſtellorum (Cares maxime erant) præſidiis equites cornibus circumdat. Cretenſium auxiliares Thracumque Rhodia cohors dextro cornu, ſiniſtro mercenarios milites, lectam peditum manum habuere: medios miſta ex pluribus gentibus auxilia: equites leviſque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum.

a Cap. II

Eo die ſteterunt tantum acies utræque ſuper ripam, qui tenui aqua interfluebat torrentis: paucíſque telis emiſſis, in caſtra receperunt ſeſe. Poſtero die eodem ordine inſtructi majus aliquanto prælium, quam pro numero edidere pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni ferme equites. cæterum non numero tantum, nec armorum genere, ſed animis quoque paribus, & æqua ſpe pugnarunt. Achæi primi torrente ſuperato in Agrianos impetum fecere: deinde tota prope curſu tranſgreſſa amnem acies eſt. diu anceps pugna ſtetit. numero Achæi mille & ipſi quadringentos loco expulere. inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, uſque dum ordine & velut ſtipata phalanx conſiſtebat, moveri nequiverunt. poſtquam lævo latere nudato circumjacere haſtas in venientem ex tranſverſo hoſtem conati ſunt, turbati extemplo tumultum primo inter ſe fecerunt: terga deinde vertunt: poſtremo abjectis armis, in præcipitem fugam effuſi, Bargyllas petentes fugerunt. Eodem & Dinocrates perfugit. Rhodii quantum diei ſuperfuit ſecuti, receperunt ſeſe in caſtra. Satis conſtat, ſi confeſtim victores Stratoniceam petiſſent, recipi eam urbem ſine certamine potuiſſe. Prætermiſſa ejus rei occaſio eſt, dum in caſtellis vicíſque Peræ recipiendis tempus teritur. interim animi eorum qui Stratoniceam præſidio obtinebant, confirmati ſunt. mox & Dinocrates, cum iis quæ prælio ſupererant copiis, intravit muros. nequicquam inde obſeſſa oppugnataque urbs eſt. recipi niſi aliquanto poſt per Antiochum non potuit. Hæc in Theſſalia, hæc in Achaja, hæc in Aſia per eoſdem dies ferme geſta.

a Philippus cum audiſſet Dardanos tranſgreſſos fines regni, ſuperiora Macedoniæ evaſtare, quamvis toto prope orbe terrarum undique ſe ſuoſque profligante fortuna urgebatur, tamen morte triſtius ratus Macedoniæ etiam poſſeſſione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum ſex millibus peditum, & quingentis equitibus circa Stobos Pelagoniæ improviſo hoſtes oppreſſit. Magna multitudo hominum in prælio, major prædandi cupidine palata per agros cæſa eſt. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem caſu pugnæ, in fines ſuos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo ſtatu fortunæ facta, refectis ſuorum animis, Theſſalonicam ſeſe recepit. non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne ſimul & cum Philippo foret bellandum, quam opportune, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus eſt ſuperatus. nam præterquam quod facilius cum ſingulis, quam ſi in unum ambo ſimul contuliſſent vires, bellatum eſt. Hiſpania quoque ſub idem tempus magno tumultu ad bellum conſurrexit. Antiochus cum priore æſtate omnibus quæ in Cæleſyria ſunt civitatibus Ptolemæi in ſuam poteſtatem redactis, in hyberna Antiochiam conceſſiſſet; nihilo quietiores poſtea res habuit. omnibus enim regni viribus connixus, cum ingentes copias terreſtres maritimaſque comparaſſet, principio veris præmiſſis terra cum exercitu filiis duobus Ardue ac Mithridate, juſſíſque Sardibus ſe opperiri, ipſe cum claſſe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercuríſque ac lembis ducentis proficiſcitur, ſimul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi eſſent: ſimul Philippum (needum enim debellatum erat) exercitu navibuſque adjuturus.

b Multa egregia Rhodii pro fide erga P. R. proque univerſo nomine Græcorum terra marique auſi ſunt, nihil magnificentius, quam quod ea tempeſtate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miſerunt: Nephelida (promontorium Ciliciæ eſt, inclytum fœdere antiquo Athenienſium) ſi eo contineret copias ſuas, ſe obviam ituros: non ab odio ullo: ſed ne conjungi cum Philippo paterentur, & impedimento eſſe Romanis liberantibus Græciam. Coraceſium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis & Aphrodiſiade, & Coryco, & ſuperato Anemurio (promontorium id quoque Ciliciæ eſt) Seliunte recepto, omnibus his aliíſque ejus oræ caſtellis aut metu, aut voluntate ſine certamine in deditionem acceptis, Coraceſium præter ſpem clauſis portis tenebat eum. ibi legati Rhodiorum auditi. & quanquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum poſſet, temperavit iræ, & legatos ſe Rhodum miſſurum reſpondit, iiſque mandaturum, ut renovarent vetuſta jura cum ea civitate, ſua majorumque ſuorum: & vetarent eos adventum pertimeſcere regis nihil his aut ſociis eorum noxæ futurum fraudive. nam Romanorum amicitiam ſe non violaturum, argumento & ſuam recentem

ad eos

a Cap. III.

b Cap. IV.

ad eos legationem eſſe, & ſenatus honorifica in ſe decreta reſponſaque. Tum forte legati redierunt ab Roma, comiter auditi dimiſſique, ut tempus poſtulabat, incerto adhuc adverſus Philippum eventu belli. Cum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius venit, debellatum ad Cynoſcephalas eſſe. Hoc nuncio accepto, Rhodiis, dempto metu à Philippo omni, erat conſilium obviam eundi claſſe Antiocho. illam alteram curam non omiſerunt tuendæ libertatis civitatum ſociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hoſtis: cauſaque libertatis fuerunt, Cauniis, Myndiis, Halicarnaſſenſibus, Samiiſque. Non operæ eſt perſequi, ut quæque acta in his locis ſint, cum ad ea quæ proprie Romani belli ſunt, vix ſufficiam.

a Eodem tempore & Attalus rex æger Thebis Pergamum advectus moritur, altero & ſeptuageſimo anno, cum quatuor & quadraginta annos regnaſſet. Huic viro præter divitias nihil ad ſpem regni fortuna dederat. his ſimul prudenter, ſimul magnifice utendo effecit, primum ut ſibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prælio uno Gallis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Aſiæ erat, regium aſcivit nomen: cujus magnitudini ſemper animum æquavit. ſumma juſtitia ſuos rexit, unicam fidem ſociis præſtitit. uxorem, ac liberos quatuor ſuperſtites habuit. mitis ac munificus amicus fuit. regnum adeo ſtabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam ſtirpem poſſeſſio ejus deſcenderit.

b Cum is ſtatus rerum in Aſia Græciaque & Macedonia eſſet, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hiſpania ulteriore coortum eſt bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. is literis ſenatum certiorem fecit, Colcam & Luſcinum regulos in armis eſſe: cum Colca decem & ſeptem oppida, cum Luſcino validas urbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam oram omnem, quæ nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus conſurrecturam. His literis à M. Sergio Pr. cujus juriſdictio inter cives & peregrinos erat, recitatis, decreverunt patres, ut comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hiſpania obveniſſet, is primo quoque tempore de bello Hiſpaniæ ad ſenatum referret.

c Sub idem tempus Coſſ. Romam venerunt: quibus in æde Bellonæ ſenatum habentibus, poſtulantibuſque triumphum ob res proſpere bello geſtas, C. Atinius Labeo, & C. Urſanius Tri. pl. ut ſeparatim de triumpho agerent, Coſſ. poſtularunt. communem ſe relationem de ea re fieri non paſſuros, ne par honos in diſpari merito eſſet. Cumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigiſſe diceret, communi animo conſilioque ſe & collegam res geſſiſſe, Cornelius adjiceret: Bojos adverſus tranſgredientes Padum, ut Inſubribus Cænomaniſque auxilio eſſent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad ſua tuenda averſos eſſe: tribuni res tantas bello geſſiſſe Cornelium fateri, ut non magis de triumpho ejus, quam de honore diis immortalibus habendo dubitari poſſet: non tamen nec illum, nec quemquam alium civem, tantum gratia atque opibus valuiſſe, ut cum ſibimet triumphum impetraſſet, collegæ eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prælia, vix digna dictu feciſſe, in Gallia magnum numerum militum amiſiſſe. nominabant etiam tribunos militum T. Juventium, & Cneum Labeonis fratrem, qui adverſa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac ſociis cecidiſſent. oppidorum paucorum ac vicorum falſas, & in tempus ſimulatas, ſine ullo pignore deditiones factas eſſe. Hæ inter conſules tribunoſque altercationes biduum tenuerunt, victique perſeverantia tribunorum conſules ſeparatim retulerunt.

d Cn. Cornelio omnium conſenſu decretus triumphus, & Placentini Cremonenſeſque addiderunt favorem conſuli, gratias agentes, commemoranteſque, obſidione ſe eſſe ab eo liberatos, pleroſque etiam. cum apud hoſtes eſſent, ſervitute exceptos. Q. Minucius tentata tantum relatione, cum adverſum omnem ſenatum videret, in monte Albano ſe triumphaturum & jure imperii conſularis & multorum clarorum virorum exemplo dixit. C. Cornelius de Inſubribus, Cænomaniſque in magiſtratu triumphavit. multa ſigna militaria tulit, multa Gallica ſpolia captivis carpentis tranſvexit. multi nobiles Galli ante currum traducti. inter quos quidam Amilcarem ducem Pœnorum fuiſſe auctores ſunt. cæterum magis in ſe convertit oculos Cremonenſium Placentinorumque colonorum turba pileatorum currum ſequentium. Tulit

a Cap. V. b Cap. VI. c Cap. VII. d Cap. VIII.

in triumpho ducenta triginta ſeptem millia quingentos, argenti bigati ſeptuaginta novem millia, ſeptuagenos æris militibus diviſit, duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius Coſ. de Liguribus Bojiſque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus ut loco & fama rerum geſtarum, & quod ſumptum non erogatum ex ærario omnes ſciebant, inhonoratior fuit: ita ſignis carpentiſque, & ſpoliis ferme æquabat. pecuniæ etiam prope par ſumma fuit. æris tranſlata ducenta & quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenta militibus centurionibuſque & equitibus item in ſingulos datum, quod dederat collega.

a Secundum triumphum conſularia comitia habita. creati Coſſ. L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus. Prr. poſtero die facti, Q. Fabius Buteo, T. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, M. Acilius Glabrio, L. Apuſtius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ à T. Quintio venerunt, ſe ſignis collatis cum rege Philippo in Theſſalia pugnaſſe, hoſtium exercitum fuſum fugatumque. Hæ litteræ prius in ſenatu à Sergio Pr. deinde ex auctoritate patrum in concione ſunt recitatæ. Ob res proſpere geſtas in dies quinque ſupplicationes decretæ. Brevi poſt legati & à T. Quintio & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam, ibique iis locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ ſenatus eſt habitus. haud multa verba facta, cum Macedones, quæcunque ſenatus cenſuiſſet, id regem facturum eſſe dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex conſilio T. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti: adjectumque, ut in eo numero legatorum Publ. Sulpicius & P. Villius eſſent, qui Coſſ. provinciam Macedoniam obtinuiſſent. Coſſanis eo die poſtulantibus, ut ſibi colonorum numerus augeretur, mille adſcribi juſſi: dum ne quis in eorum numero eſſet, qui poſt M. Cornelium & T. Sempronium Coſſ. hoſtis fuiſſet.

b Ludi Romani eo anno in circo ſcenaque ab ædilibus curulibus L. Cornelio Scipione, & Cn. Manlio Volſone, & magnificentius quam alias facti, & lætius propter res bello bene geſtas ſpectati, totique ter inſtaurati. Plebeji ſepties inſtaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. ex argento mulctatitio tria ſigna ænea, Cereri Liberoque & Liberæ poſuerunt. L. Furius & M. Claudius Marcellus conſulatu inito, cum de provinciis ageretur, & Italiam utrique provinciam ſenatus decerneret: ut Macedoniam cum Italia ſortirentur, petebant. Marcellus provinciæ cupidior, pacem ſimulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, ſi exercitus inde deportatus eſſet, regem, dubios ſententia patres fecerat. & forſitan obtinuiſſent Coſſ. ni Q. Martius Rex, & C. Atinius Labeo Tri. pleb. ſe interceſſuros dixiſſent, ni prius ipſi ad plebem tuliſſent. vellent juberentne, cum rege Philippo pacem eſſe? Ea rogatio in capitolio ad plebem lata eſt, omnes quinque & triginta tribus uti rogatæ juſſerunt. Et quo magis pacem ratam eſſe in Macedonia vulgo lætarentur, triſtis ex Hiſpania nuncius allatus effecit, vulgatæque literæ, C. Sempronium Tuditanum Procos. in citeriore Hiſpania prælio victum, exercitum ejus fuſum fugatumque & illuſtres viros in acie cecidiſſe. Tuditanum cum gravi vulnere latum ex prælio haud ita multo poſt expiraſſe. Coſſ. ambobus Italia provincia cum his legionibus quas ſuperiores Coſſ. habuiſſent, decreta, & ut quatuor legiones novas ſcriberent: duas quæ quo ſenatus cenſuiſſet, mitterentur. & T. Quintius Flaminius cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere juſſus. Imperium ei prorogatum. Prr. deinde provincias ſortiti. L. Apuſtius Fullo urbanam juriſdictionem, M. Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hiſpaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, T. Sempronius Longus Sardiniam, Q. Fabio Buteoni, & Q. Minucio, quibus Hiſpaniæ provinciæ evenerant. Coſſ. legiones ſingulas ex quatuor ab ſe ſcriptis, quas viderentur uti darent, decretum eſt: ſociûm ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites. hique primo quoque tempore in provincias ire juſſi. Bellum in Hiſpania quinto poſt anno quam ſecundum bellum Punicum, finitum eſt.

c Priuſquam hi prætores ad bellum prope novum, quia tum primum ſuo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiſcerentur, aut ipſi Coſſ. ab urbe moverent: procurare, ut aſſolet, prodigia quæ nunciabantur, juſſi. L. Julius equeſtris in Sabinos proficiſcens, fulmine ipſe equuſque exanimati fuerant. ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat,

ad

a Cap. IX. *b Cap.* X.

c Cap. XI.

ad Monetæ duarum haſtarum ſpicula arſerant. lupus Eſquilina porta ingreſſus frequentiſſima parte urbis cum in forum decurriſſet, Tuſco vico atque inde Melio per portam Capenam prope intactus evaſerat.

a Hæc prodigia majoribus hoſtiis ſunt procurata. Iiſdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hiſpaniam obtinuerat: cum ex S. C. urbem eſſet ingreſſus, tulit præ ſe auri mille & quingenta pondo quindecim, argenti viginti millia, ſignati denarios triginta quatuor millia, & quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hiſpania, ne tentata quidem triumphi ſpe quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit, & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem & matris Matutæ, unum in maximo circo fecit. & his fornicibus ſigna aurata impoſuit. Hæc per Hyemem ferme acta. Hybernabat eo tempore Athenis Quintius, à quo cum multa ſocii peterent, Bœoti petierunt impetraveruntque, ut hi qui ſuæ gentis militaſſent apud Philippum ſibi reſtituerentur. Id à Quintio facile impetratum: non quia ſatis dignos eos credebat, ſed quia Antiocho rege jam ſuſpecto favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Reſtitutis confeſtim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia eſſet. nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ab ipſo hi, & non à Quintio & Romanis dati eſſent, miſerunt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob cauſam Barcillam quendam, quam quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuiſſet, fecerunt, præterſis Zeuſippo & Piſiſtrato, aliiſque qui Romanæ ſocietatis auctores fuerunt. Id ægre & in præſentia hi paſſi, & in futurum etiam metum ceperunt cum ad portas prope ſedente exercitu Romano ea fierent: quidnam ſe futurum eſſet profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo ſocios adjuvante, & infeſto his qui partis adverſæ fuiſſent.

b Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Barcillam principem fautorum regis ſtatuerunt. & tempore ad eam rem capto cum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, proſequentibus mollibus viris qui joci cauſa convivio celebri interfuerant: ab ſex armatis, quorum tres Italici, tres Ætoli erant, circumventus occiditur. Fuga comitum & quiritatio facta: & tumultus tota urbe diſcurrentium cum luminibus. percuſſores proxima porta evaſerunt. Luce prima concio frequens, velut extante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. palam ab ſuo comitatu, & obſcœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuſippum auctorem deſtinabant cædis. in præſentia placuit comprehendi eos qui ſimul fuiſſent, quæſtionemque ex his haberi. Qui dum quæruntur, Zeuſippus conſimili animo avertendi ab ſe criminis cauſa in concionem progreſſus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos ſemiviros crederent, multaque in eam partem probabiliter argumentatus: quibus fidem apud quoſdam fecit, nunquam ſi conſcius eſſet, oblaturum ſe multitudini, mentionemve cædis nullo laceſcente facturum fuiſſe. alii non dubitare obviam eundo impudenter criminis ſuſpicionem averti. Torti poſt paulo inſontes, cum ſcirent ipſi opinionem omnium, ea pro indicio uſi. Zeuſippum & Piſiſtratum nominaverunt, nullo adjecto, cur ſcire quicquam viderentur, argumento. Zeuſippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, ſuam magis conſcientiam quam indicium hominum nullius rei conſciorum metuens. Piſiſtratus ſpretis indicibus Thebis manſit. Servus erat Zeuſippo, totius internuncius & miniſter rei, quem indicem Piſiſtratus timens, eo ipſo timore ad indicium protraxit. literas ad Zeuſippum mittit, ſervum conſcium tolleret. non tam idoneum ad celandam rem eum videri ſibi quam ad agendam fuerit. Has qui tulit literas, juſſit Zeuſippo dare quam primum. Is, quia non ſibi convenienti ejus copia fuit, ipſi illi ſervo, quem ex omnibus domino fidiſſimum credebat, tradidit, & adjecit à Piſiſtrato de re magnopere pertinente ad Zeuſippum eſſe. Conſcientia ictus, cum extemplo traditurum eas affirmaſſet, aperit. perlectis literis pavidus Thebas refugit. Et Zeuſippus quidem fuga ſervi motus, Athenas, tutiorem exilio locum ratus, conceſſit. De Piſiſtrato aliquæ quæſtiones tormentis habitæ, & ſumptum ſupplicium eſt.

c Efferavit ea cædes Thebanos Bœotoſque omnes ad execrabile odium Romanorum: Zeuſippum principem gentis id facinus conſciſſe. ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. proximum bello quod erat, in latrocinium verſi, alios Hoſpites,

Aa 4 alios

a Cap. XII. *b Cap.* XIII. *c Cap.* XIV.

alios vagos per hyberna milites ad varios commeantes uſus excipiebant. quidam in ipſis itineribus ad notas latebras inſidiantibus, pars in deſerta per fraudem diverſoria devecti deductique opprimebantur. poſtremo non tantum odio, ſed etiam aviditate prædæ ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme cauſa argentum in Zonis habentes in commeatibus erant. Cum primo pauci, deinde indies plures deſiderarentur, infamis eſſe Bœotia omnis cœpit, & timidius quam in hoſtica egredi caſtris miles. tum Quintius legatos ad quærendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi. ibi ex limo eruta extractaque ex ſtagno cadavera, ſaxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa. multa facinora Acræphiæ & Coroneæ facta inveniebantur. Quintius primo noxios tradi ſibi juſſit, & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre: quorum neutrum cum fieret, verbis tantum civitates excuſarent, nihil publico conſilio factum eſſe: miſſis Athenas & in Achajam legatis qui teſtarentur ſociis, juſto pioque bello ſe perſecuturum Bœotos, & cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire juſſo, cum parte Coronæam circunſedit, evaſtatis prius agris qua ab Elatia duo diverſa agmina iere. Hac perculſi clade Bœoti, cum omnia terrore ac fuga compleſſent, legatos mittunt. qui cum in caſtra admitterentur, Achæi Athenienſeſque ſupervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt deprecantes: ac ni impetraſſent pacem Bœotis, bellum ſimul gerere decreverunt. Per Achæos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta eſt. Juſſiſque tradere noxios, & mulctæ nomine triginta talenta conferre, pax data, & ab oppugnatione receſſum.

a Poſt paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex conſilio pax data Philippo in has leges eſt. Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Aſia eſſent, libertatem ac ſuas leges haberent. quæ earum ſub ditione Philippi fuiſſent, præſidia ex his Philippus deduceret: his quæ in Aſia eſſent, Euromo Pedaliſque, & Bargyliis, & Jaſſo, & Myrina, & Abydo, & Thaſſo, & Perintho. eas quoque enim placere liberas eſſe Decianorum libertate. Quintius Pruſiæ Bithyniorum regi ſcriberet, quid ſenatui & decem legatis placuiſſet. captivos, transfugaſque reddere Philippum Romanis, & naves omnes tectas tradere, quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam ſexdecim verſus remorum agebant: ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. bellum extra Macedoniæ fines ne injuſſu ſenatus gereret, mille talentum daret populo Romano, dimidium præſens, dimidium penſionibus decem annorum. Valerius Antias quaternum millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo & ducenta, præſens viginti millia pondo. idem nominatim adjectum ſcribit, ne cum Eumene Attali filio (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obſides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjecit Valerius Antias, Attalo abſenti Ægynam inſulam elephantoſque dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariæ, atque alias urbes, quas Philippus tenuiſſet: Athenienſibus inſulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

b Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, ſoli Ætoli id decretum decem legatorum clam muſſantes carpebant. literas inanes vana ſpecie libertatis adumbratas eſſe. cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas: alias nominari, & ſine traditione jubere liberas eſſe? niſi ut quæ in Aſia ſint, liberentur longinquitate ipſa tutiores: quæ in Græcia ſint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade. Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in S. C. quo miſſi decem legati ab urbe erant, cæteræ Græciæ atque Aſiæ haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipub. poſtulaſſent, id è Republica fideque ſua facere ſtatuere juſſi erant. Antiochus rex erat, quem transgreſſurum in Europam, cum primum ei res ſuæ placuiſſent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatria Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi conſilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quintius: liberandam omnem Græciam, ſi Ætolorum linguas retunderet: ſi veram charitatem, majeſtatem apud omnes nominis Romani vellent eſſe: ſi fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum à Philippo ad ſe imperium, ſe mare trajeciſſe.

a Cap. XVI.

b Cap. XVII.

jeciſſe. Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. cæterum ipſis tutius eſſe, manere paulisper ſub tutela præſidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi. Poſtremo ita decretum eſt: Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præſidium eſſet: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho deceſſiſſet.

a Iſthmiorum ſtatum ludicrum aderat. ſemper quidem & alias frequens, cum propter ſpectaculi ſtudium inſitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque ac pernicitatis viſuntur: tum quia propter opportunitatem loci per duo diverſa maria omnium Græcorum undique conventus erat. Sed expectatione erecti, qui deinde ſtatus futurus Græciæ, quæ ſua fortuna eſſet: alii non taciti ſolum opinabantur, ſed ſermonibus etiam ſerebant. Romani ad ſpectaculum conſederunt. & præco cum tubicine, ut mos eſt, in mediam arenam, unde ſolenni carmine ludicrum indici ſolet, proceſſit: & tuba ſilentio facto, ita pronunciat: Senatus Romanus, & T. Quintius Imperator, Philippo rege, Macedonibuſque devictis, liberos, immunes ſuis legibus eſſe jubet Corinthios, Phocenſes, Locrenſeſque omnes, & inſulam Eubœam, & Magnetas, Theſſalos, Perrœbos, Achæos, Phthiotas. Percenſuerat omnes gentes quæ ſub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, majus gaudium fuit, quam quod univerſum homines caperent. vix ſatis credere ſe quiſque audiſſe: alii alios intueri mirabundi velut ſomnii vanam ſpeciem, quod ad quemque pertineret, ſuarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, cum unuſquiſque non audire, ſed videre libertatis ſuæ nuncium averet, iterum pronunciaret eadem. tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plauſus eſt ortus, totieſque repetitus, ut facile appareret, nihil omnino bonorum multitudini gratius quam libertatem eſſe. Ludicrum deinde ita raptim peractum eſt, ut nullius nec animi, nec oculi ſpectaculo intenti eſſent. adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum ſenſum voluptatum.

b Ludis vero dimiſſis, curſu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum, ut ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium coronas lemniſcoſque jacentium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum, & cum robur juventæ, tum gaudium ex tam inſigni gloriæ fructu vires ſuppeditabant. nec præſens omnium modo effuſa lætitia eſt, ſed per multos dies gratis & cogitationibus & ſermonibus revocata. Eſſe aliquam in terris gentem, quæ ſua impenſa, ſuo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præſtet. maria trajiciat: ne quod toto orbe terrarum injuſtum imperium ſit, & ubique jus, fas, lex, potentiſſima ſint. una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Aſiæ urbes. hoc ſpe concipere, audacis animi fuiſſe: ad effectum adducere, virtutis, & fortunæ ingentis.

c Secundum iſta jam Quintius, & decem legati legationes regum, gentium civitatumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati ſunt. his eadem quæ fere Romæ erant verba ſine fide rerum, jactantibus, nihil jam perplexe, ut ante cum dubiæ res incolumi Philippo erant: ſed aperte pronunciatum, ut excederet Aſiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuiſſent: abſtineret liberis, omneſque Græcas. ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipſe tranſiret, aut copias trajiceret. Dimiſſis regis legatis, conventus gentium civitatumque eſt haberi cœptus, eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronunciabant. Oreſtis (Macedonum ea gens eſt) quod primi ab rege defeciſſent, ſuæ leges redditæ. Magnetes, & Perrœbi, & Dolopes liberi quoque pronunciati. Theſſalorum genti præter libertatem conceſſam Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis & Pharſalo excepto. Ætolos de Pharſalo & Leucade poſtulantes, ut ex fœdere ſibi reſtituerentur, ad ſenatum rejecerunt. Phocenſes, Locrenſes, & quæ ſicut ante fuerant adjecta, decreti auctoritate his contribuerunt. Corinthus & Triphylia, & Hetea (Peloponneſi & ipſa urbs eſt) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. diſſentiente Quintio, venit res in arbitrium ſenatus. ſenatus libertatem his civitatibus dedit, Caryſto adjecto. Pleurato Lingus & Partheni dati. Illyriorum utraque gens ſub ditione Philippi fuerat. Aminandrum tenere juſſerunt caſtella, quæ per belli tempus Philippo capta ademiſſet.

a Cap. XVIII, *b* Cap. XIX, *c* Cap. XX.

a Dimiſſo conventu ducem legati partiti munia intet ſe, ad liberandas ſuæ quiſque tegionis civitates diſceſſerunt: P. Lentulus Bargylias: L. Stertinius Hephæſtiam & Thaſſum & Thtaciæ urbes: P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum: Cn. Cornelius ad Philippum. Cui de minoribus rebus editis mandatis, percunctatus ſi conſilium non utile ſolum, ſed etiam ſalutare admittere auribus poſſet, cum rex gratias quoque ſe acturum diceret, ſi quid quod in tem ſuam eſſet, expromeret: magnopere ei ſuaſit, quoniam pacem impetraſſet, ad ſocietatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne, ſi quid Antiochus moveret, expectaſſe, & temporum opportunitates captaſſe ad bellandum videri poſſet. Ad Tempe Theſſalica Philippus eſt conventus. qui cum ſe miſſurum extemplo legatos reſpondiſſet, Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ ſtatis diebus eſſe ſolet conventus (Pylaicum appellant) venit; Ætolos præcipue monuit, ut conſtanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Ætolorum principes alii interqueſti ſunt, quod non idem etga ſuam gentem Romanorum animus eſſet poſt victoriam, qui in bello fuiſſet: alii ferocius incuſarunt, exprobtaruntque, non modo vinci ſine Ætolis Philippum, ſed ne tranſire quidem in Græciam Romanos potuiſſe. Adverſus ea reſpondere, ne in altercationem excederet res, cum ſuperſediſſet Romanus, omnia eos æqua impetraturos, ſi Romam miſiſſent, dixit. itaque ex auctoritate ejus decreti legati ſunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

b Cum hæc in Græcia Macedoniaque & Aſia geretentur, Hetruriam infeſtam prope conjuratio ſervorum fecit. Ad quærendam opprimendamque eam M. Acilius prætor, cui inter cives peregrinoſque juriſdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana miſſus, alios jam congregatos pugnando vicit. ex his multi occiſi, multi capti; alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant: alios dominis reſtituit. Conſules in provincias profecti ſunt. Marcellum Bojorum ingreſſum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, caſtra in tumulo quodam ponentem, Corolanus regulus Bojorum cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit: & illuſtres viri aliquot in illo tumultuario prælio ceciderunt, inter quos præfecti ſociûm T. Sempronius Gracchus, M. Junius Syllanus, & tribuni militum de legione ſecunda, A. Ogulnius & P. Claudius. caſtra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, cum hoſtes à proſpera pugna nequicquam oppugnaſſent. Stativis dein eiſdem per dies aliquot ſeſe tenuit, dum & ſaucios curaret, & tanro terrore animos militum reficeret. Boji, ut eſt gens minime ad moræ tædium patiens, in caſtella ſua vicoſque dilapſi ſunt. Marcellus Pado confeſtim trajecto, in agrum Comenſem, ubi Inſubres Comenſibus ad arma excitis caſtra habebant, ducit. legiones in ipſo itinere prælium committunt. & primo adeo acriter invaſerunt, ut anteſignanos impulerint. quod ubi animadvertit, veritus, ne moti ſemel pellerentur, cohortem Marſorum oppoſuit, & equitum Latinorum omnes turmas in hoſtem emiſit. quorum cum primus ſecunduſque impetus tetudiſſet inferentem ſe ferociter hoſtem, confirmata & reliqua acies Romana reſtitit primo. deinde ſigna acriter intulit. nec ultra ſuſtinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuſe fugerent. In eo prælio ſupra quadraginta millia hominum cæſa. Valerius Antias ſcribit, & quingenta ſeptem ſigna militaria capta, & carpenta quadringenta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in æde poſitum ſcribit. Caſtra eo die Gallorum expugnata direptaque: & Comum oppidum intra dies paucos captum. caſtella inde duodetriginta ad conſulem defecerunt. Id quoque inter ſcriptores ambigitur, utrum in Bojos prius, an Inſubres conſul exercitum induxerit, adverſamque proſpera pugna obliteraverit: an victoria ad Comum parta, deformata clade in Bojis accepta ſit.

c Sub hæc tam varia fortuna geſta L. Furius Purpureo alter conſul per tribum Sapiniam in Bojos venit. Jam caſtro mutilo apptopinquabat, cum veritus ne intercluderetur ſimul à Bojis Liguribuſque eadem via qua adduxerat, reduxit: & magno circuitu per aperta, eaque tuta loca ad collegam pervenit. Dein junctis exercitibus primum Bojorum agrum uſque ad Felſinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs cæteraque caſtella, & Boji fere omnes, præter juventutem quæ prædandi cauſa in armis erat (tunc in devias ſylvas receſſerat) in deditionem venerunt. In Ligures deinde

a Cap. XXI. *b Cap.* XXII. *c Cap.* XXIII.

deinde traductus exercitus. Boji negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipſi procul abeſſe viderentur, improviſo aggreſſuros ſe rati, per occultos ſaltus ſecuti ſunt, quos non adepti Pado repente navibus trajecto. Levos Libuoſque cum pervaſtaſſent, redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agreſti præda in agmen incidunt Romanum. Celerius prælium acriuſque commiſſum, quam ſi tempore locoque ad certamen deſtinatis, præparatis animis concurriſſent. Ibi quantam vim ad ſtimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita cædis magis quam victoriæ avidi pugnaverunt Romani, ut vix nuncium cladis hoſti relinquerent. Ob eas res geſtas, conſulum literis Romam allatis, ſupplicatio in triduum decreta eſt. Brevi poſt Marcellus Romam venit, triumphuſque ei magno conſenſu patrum eſt decretus. Triumphavit in magiſtratu de Inſubribus Comenſibuſque. Bojorum triumphi ſpem collegæ reliquit: quia ipſi proprie adverſa pugna in ea gente evenerat, collegæ ſecunda. Multa ſpolia hoſtium captivis carpentis traducta: multa militaria ſigna lata: æris trecenta viginti millia: argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites ſingulos dati octingenti æris: triplex equiti centurionique.

a Eodem anno Antiochus rex cum hybernaſſet Epheſi, omnes Aſiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere eſt conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis poſitæ erant, aut quia parum mœnibus armiſque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna & Lampſacus libertatem uſurpabant: periculumque erat, ne ſi conceſſum his foret quos metuebat, Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampſacum in Helleſponto aliæ urbes ſequerentur. Igitur & ipſe ab Epheſo ad Smyrnam obſidendam miſit: & quæ Abydi copiæ erant, præſidio tantum modico relicto, duci ad Lampſacum oppugnandum juſſit: nec vi tantum terrebat, ſed per legatos leniter alloquendo, caſtigandoque temeritatem & pertinaciam ſpem conabatur facere, brevi quæ peterent habituros. & cum ſatis & ipſis, & omnibus aliis apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occaſionem raptam habere. Adverſus quæ reſpondebant, nihil neque mirari, neque ſuccenſere Antiochum debere, ſi ſpem libertatis differri non ſatis æquo animo paterentur. Ipſe initio veris navibus ab Epheſo profectus, Helleſpontum petit. terreſtres copias ab Abydo trajicit Cherſoneſi urbem: terreſtri navalem exercitum junxit, & quia clauſerant portas, circumdedit mœnia armatis. & jam opera admoventi deditio eſt facta. Idem metus tum incolentes alias Cherſoneſi urbes in deditionem dedit. Lyſimachiam inde omnibus ſimul navalibus terreſtribuſque copiis venit. quam cum deſertam ac ſtratam propè ruinis inveniſſet (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum reſtituendi nobilem urbem, & loco ſitam opportuno cepit. itaque omni cura ſimul eſt aggreſſus & tecta muroſque reſtituere; & partim redimere ſervienteis Lyſimachienſes, partim fuga ſparſos per Helleſpontum Cherſoneſumque conquirere contrahereque: partim novos colonos, ſpe commodorum propoſita, adſcribere & omni modo frequentare. ſimul ut Thracum ſummoveretur metus, ipſe parte dimidia terreſtrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ eſt profectus: partem, navaleſque ſocios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

b Sub hoc tempus & L. Cornelius miſſus ab ſenatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ ſubſtitit. & decem legatorum P. Lentulus à Bargyllis, P. Villius & L. Terentius à Thaſo Lyſimachiam petierunt. eodem & à Selymbria L. Cornelius; & ex Thracia poſt paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congreſſus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hoſpitalis fuit. ut de mandatis ſtatuque præſenti Aſiæ agi cœptum eſt, animi exaſperati ſunt. Romani omnia acta,, ejus, ex quo tempore è Syria claſſe,, ſolviſſet, diſplicere ſenatui non diſ-,, ſimulabant: reſtituique Ptolemæo,, civitates omnes quæ ditionis ejus,, fuiſſent, æquum cenſebant. nam,, quod ad eas civitates attineret, quas,, à Philippo poſſeſſas Antiochus per,, occaſionem, averſo Philippo in Ro-,, manum bellum, intercepiſſet: id,, vero ferendum non eſſe. Romanos,, per tot annos terra marique tanta,, pericula ac labores exhauſiſſe. An-,, tiochum belli præmia habere. Sed,, ut in Aſiam adventus ejus diſſimula-,, ri ab Romanis, tanquam nihil ad eos,, pertinens, potuerit: quod jam etiam in Europam omnibus navali-,, bus, terreſtribuſque copiis tranſierit,,, quan-

a Cap. XXIV.

b Cap. XXV.

dem in inſula Fauni fecerunt. Ludi plebeii per biduum inſtaurati, & epulum fuit ludorum cauſa.

a L. Valerius Flaccus, & M. Portius quo die magiſtratum inierunt, de provinciis cum ad ſenatum retuliſſent, patres cenſuerunt, cum in Hiſpania tantum gliſceret bellum, ut jam conſulari & duce & exercitu opus eſſet, placere, conſules Hiſpaniam citeriorem & Italiam provincias aut comparare inter ſe, aut ſortiri, utri Hiſpania provincia eveniſſet, eum duas legiones & quinque millia ſociûm Latini nominis, & quingentos equites ſecum portare, & naves longas viginti ducere. alter conſul duas legiones ſcriberet. His Galliam provinciam obtineri ſatis eſſe, fractis proximo anno Inſubrium & Bojorum animis. Cato Hiſpaniam, Valerius Italiam eſt ſortitus. Prætores deinde provincias ſortiti, G. Fabricius Luſcinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, C. Manlius Volſo Siciliam, Appius Claudius Nero Hiſpaniam ulteriorem, & P. Porcius Lecca Piſas, ut ab tergo Liguribus eſſet, P. Manlius in Hiſpaniam citeriorem adjutor conſuli datur. T. Quintio, ſuſpectis non ſolum Antiocho & Ætolis, ſed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium eſt. duas legiones haberet: in eas ſi quid ſupplementi opus eſſet, conſules ſcribere, & mittere in Macedoniam juſſi. Appio Claudio præter legionem, quam Quintius Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites novos conſcribere permiſſum. Par numerus peditum equitumque novorum Publ. Manlio in citeriorem Hiſpaniam decretus, & legio eadem quæ fuerat ſub Minucio prætore, data. Et P. Porcio Leccæ ad Hetruriam circa Piſas ducenti peditum: & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

b Provinciis ita diſtributis, conſules priuſquam ab urbe proficiſcerentur, ver ſacrum ex pontificum juſſu fecere, quod C. Cornelius Mammula prætor voverat de ſenatus ſententia, populique juſſu, CN. Servilio, C. Flaminio Coſſ. annis poſt uno & viginti factum eſt, quam votum. Per eoſdem dies C. Claudius Appii filius, Pulcer, augur Quinti Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus, inauguratuſque eſt. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hiſpania moviſſet bellum, negligi: literæ à Quintio Minucio allatæ ſunt, ſe ad Turbam oppidum cum Budare & Beſaſide imperatoribus Hiſpanis ſignis collatis proſperè pugnaſſe: duodecim millia hoſtium cæſa: Budarem imperatorem captum. cæteros fuſos fugatoſque. His literis lectis minus terroris ab Hiſpanis erat, unde ingens bellum expectatum fuerat. omnes curæ poſt adventum utique decem legatorum in Antiochum regem converſæ. His expoſitis prius quæ cum Philippo acta eſſent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem reſtare ab Antiocho docuerunt. Ingenti claſſe egregio terreſtri exercitu in Europam eum trajeciſſe. niſi avertiſſet vana ſpes ex vaniore tumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arſuram fuiſſe. neque enim ne Ætolos quidem quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. hærere & aliud in viſceribus Græciæ ingens malum: Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox, ſi liceat, univerſæ Græciæ futurum tyrannum, avaritia & crudelitate omnes fama celebratos tyrannos æquantem, cui ſi Argos velut arcem Peloponneſo impoſitam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequicquam liberatam à Philippo Græciam fore; pro rege, ſi nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.

c Hæc cum jam ab gravibus authoribus, tum qui omnia per ſeipſos explorata referrent, audirent majores: quod ad Antiochum attineret, maturanda his, cum rex quacunque de cauſa in Syriam conceſſiſſet, de tyranno conſultatio viſa eſt. Cum diu diſceptatum eſſet, utrum jam cauſæ ſatis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quintio, quod ad Nabin Lacedæmonium attineret, faceret quæ è repub. cenſeret eſſe, permiſerunt: eam rem eſſe rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad ſummam rem populi Romani eſſet: magis id animadvertendum eſſe, quid Annibal & Carthaginienſes, ſi cum Antiocho ortum foret bellum, acturi eſſent. Adverſæ Annibali factionis homines principibus Romanis, amicis quiſque ſuis, identidem ſcribebant: nuncios literaſque ab Annibale ad Antiochum miſſas, & ab rege ad eum clam legatos veniſſe. ut feras quaſdam nunquam miteſcere, ſic immitem implacabilemque ejus viri animum eſſe. marceſcere ocio ſituque, civitatem queri eum, & inertia operis, nec ſine armorum ſo-

a Cap. XXIX. *b* Cap. XXX. *c* Cap. XXXI.

nitu excitari poſſe. Hæc probabilia memoria prioris belli per unum illum non magis geſti quam moti faciebat. Irritaverar etiam recenti facto multorum porentium animos.

a Judicum ordo Carthagine ea tempeſtate dominabatur, eo maxime, quod iidem perpetui judices erant. res, fama, vitaque omnium in illorum poteſtate erat; qui unum ejus ordinis, & omnes adverſos habebar. nec accuſator apud judices infenſos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) prætor factus Annibal, vocare ad ſe quæſtorem. Idem pro nihilo habuit. nam & adverſæ factionis erat, & quia ex quæſtura in judices, porentiſſimum ordinem referebantur; jam pro futuris mox opibus animos gerebar. Enimvero indignum id ratus Annibal, viatorem ad prehendendum quæſtorem miſit: ſubductumque in concionem non ipſum magis quam ordinem judicum, præ quorum ſuperbia atque opibus nec leges quicquam eſſent, nec magiſtratus accuſavit. & ut ſecundis auribus accipi orationem animadvertit, & infimorum quoque liberrari gravem eſſe ſuperbiam eorum, legem extemplo promulgavit pertuliſque, ut in ſingulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex eſſet. Cæterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, rantum magnæ partis principum offendebar animos. Adjecit aliud, quod bono publico ſibi proprias ſimultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebanrur: partim prædæ ac diviſui principum quibuſdam & magiſtratibus erant. quin & pecunia quæ in ſtipendium Romanis ſuo quoque anno penderetur, deerat: tributumque grave privatis imminere videbatur. Annibal poſtquam vectigalia, quanta terreſtria maritimaque eſſent, & in quas res erogarentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii reip. uſus conſumerent, quantum peculatus averteret: omnibus reſiduis pecuniis exactis, tributo privatis remiſſo, ſatis locupletem rempublicam fore ad vectigal præſtandum Romanis pronunciavit in concione, & præſtitit promiſſum. Tum vero iſti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infenſi & irati, Romanos in Annibalem, & ipſos cauſam odii quærentes, inſtigabant.

b Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex P. R. dignitate eſſe ducebat, ſubſcribere odiis accuſationibuſque Annibalis, & factionibus Carthaginienſium inſerere publicam auctoritatem, nec ſatis habere bello viciſſe Annibalem, niſi velut accuſatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent: tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud ſenatum eorum arguerent Annibalem cum Antiocho rege conſilia belli faciendi inire. Legati tres miſſi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui eum veniſſent, ex conſilio inimicorum Annibalis, quærentibus cauſam adventus, dici juſſerunt, veniſſe ad controverſias, quæ cum Maſaniſſa rege Numidarum Carthaginienſibus eſſent, dirimendas. id creditum vulgo, Annibalem unum ſe peti ab Romanis non fallebat, ita pacem Carthaginienſibus datam eſſe, ut inexpiabile bellum adverſus ſe unum maneret. itaque cedere tempori & fortunæ ſtatuit. & præparatis jam omnibus antè ad fugam, obverſatus eo die in foro avertendæ ſuſpicionis cauſa, primis tenebris veſtitu forenſi ad portam cum duobus comitibus ignaris conſilii eſt egreſſus.

c Cum equi quo in loco juſſi erant præſto fuiſſent, nocte via citra regionem quandam agri Vocani tranſgreſſus, poſtero die mane inter Acyllam & Thapſum ad ſuam turrim pervenit. ibi eum parata inſtructaque remigio excepit navis. ita Africa Annibal exceſſit, ſæpius patriæ quam ſuorum eventus miſeratus. Eo die in Cercinam inſulam trajecit. ubi cum in portu naves aliquot Pœni onerarias cum mercibus inveniſſent, & ad egreſſum eum è nave concurſus ſalutantium eſſet factus: percontantibus legatum ſe Tyrum dici juſſit: veritus tamen ne qua earum navis nocte profecta Thapſum aut Acyllam nunciaret ſe Cercinæ viſum, ſacrificio apparari juſſo, magiſtros navium mercatoreſque invitari juſſit, & vela cum antennis ex navibus corrogari, ut umbra (etenim media æſtas fortè erat) cœnantibus in littore fieret. quantum res & tempus patiebatur, apparatæ celebratæque ejus diei epulæ ſunt: multoque vino in ſerum noctis convivium productum. Annibal quum primum fallendi eos qui in portu erant, tempus habuit, navem ſolvit. cæteri ſopiti cum poſtero die tandem ex ſomno pleni crapulæ ſurrexiſſent, id quod ſerum erat, aliquot horas remis

a Cap. XXXII. *b Cap.* XXXIII. *c Cap.* XXXIV.

mis in naves colloeandis & aptandis armamentis abſumpſerunt. Carthagine & multitudinis aſſuetæ domum Annibalis frequentare, concurſus ad veſtibulum ædium eſt factus: & ut non comparere eum vulgatum eſt, in forum turba convenit principem civitatis quærentium. & alii fugam conſciſſe (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis ferebant: varioſque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. viſum deinde Cercinæ eum, tandem allatum eſt. Romani legati cum in ſenatu expoſuiſſent, compertum patribus Romanis eſſe, & Philippum regem ante ab Annibale maximè accenſum, bellum populo Rom. feciſſe: & nunc literas nuncioſque ab eo ad Antiochum regem profectos, haud quieturum antequam bellum toto orbe terrarum conciſſet: ne his * debere impune eſſe, ſi ſatisfacere Carthaginienſes populo Romano vellent: nihil eorum ſua voluntate, nec publico conſilio factum eſſe, Carthaginienſes reſponderunt. quicquid æquum cenſuiſſent Romani, facturos eſſe. Annibal proſpero curſu Tyrum pervenit: exceptuſque à conditoribus Carthaginis ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum paucos moratus dies Antiochiam navigat. Ibi profectum jam regem eum audiſſet, filium ejus ſolemne ludorum ad Daphnen celebrantem conveniſſet, comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Epheſi regem eſt conſecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello, ſed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab ſocietate Romana animi ſunt: quorum legatos Pharſalum & Leucadem, & quaſdam alias civitates ex primo fœdere petentes ſenatus ad Quintium rejecit.

LIBER XXXIV.

BREVIARIUM.

Lex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de fingendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata eſt: cum Porcius Cato auctor fuiſſet, ne ea lex aboleretur. Is in Hiſpaniam profectus bello, quod Emporiis orſus eſt, citeriorem Hiſpaniam pacavit. T. Quintius Flaminius bellum adverſus Lacedæmonios, & tyrannum eorum Nabidem proſpere geſtum, data iis pace, qualem ipſe voluit: liberatiſque Argis, qui ſub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum ſecretus à populo ludos ſpectavit: ut id fieret, Sex Ælius Pætus, & L. Cornelius Cethegus cenſores intervenerunt cum indignatione plebis. Coloniæ plures deductæ ſunt. M. Porcius Cato de Hiſpania triumphavit. Res præterea adverſus Boios & Inſubres Gallos feliciter geſtæ referuntur. T. Quintius Flaminius, qui Philippum Macedonum regem, & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat: ob hanc rerum geſtarum multitudinem triduo triumphavit: Legati Carthaginienſium nunciaverunt, Annibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. tentaverat autem Annibal per Ariſtonem Tyrium, ſine literis Carthaginem miſſum, ad rebellandum Pœnos concitare.

CAPUT I.

INTER bellorum magnorum aut vixdum finitimorum aut imminentium curas, interceſſit res parva dictu, ſed quæ ſtudiis in magnum certamen exceſſerit. M. Fundanius, & L. Valerius tribuni plebis, ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio. T. Sempronio Coſſ. in medio ardore Punici belli: ne qua mulier plus ſemuncia auri haberet: neu veſtimento verſicolori uteretur: nec juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille paſſus, niſi ſacrorum publicorum cauſa, veheretur. M. & P. Junii Bruti tribuni

tribuni plebis legem Oppiam tuebantur: nec eam ſe abrogari paſſuros ajebant. Ad ſuadendum diſſuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adverſantiumque legi complebatur. matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum contineri limine poterant, omnes vias urbis, aditusque in forum obſidebant, viros deſcendentes ad forum orantes, ut florente republica, creſcente indies privata omnium fortuna, matronis quoque priſtinum ornatum reddi paterentur. augebatur hæc frequentia mulierum indies: nam etiam ex oppidis conciliabuliſque conveniebant. jam & conſules prætoreſque & alios magiſtratus adire & rogare audebant. cæterum minimè exorabilem alterum utique conſulem M. Porcium Catonem habebant: qui pro lege, ne abrogaretur, ita diſſeruit:

a Si in ſua quiſque noſtrûm matreſfamilias, Quirites, jus & majeſtatem viri retinere inſtituiſſet, minus cum univerſis fœminis negotii haberemus. nunc domi victa libertas noſtra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia ſingulas ſuſtinere non potuimus, univerſas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam eſſe virorum omne genus in aliqua inſula conjuratione muliebri à ſtirpe ſublatum eſſe. Ab nullo genere non æque ſummum periculum eſt, ſi cœtus & concilia & ſecretas conſultationes eſſe ſinas. Atque ego vix ſtatuere apud animum meum poſſum, utrum pejor ipſa res, an pejore exemplo agatur. quorum alterum ad nos Coſſ. reliquoſque magiſtratus, alterum ad vos Quirites magis pertinet. nam utrum è republica ſit, nec ne, id quod ad vos fertur, veſtra exiſtimatio eſt, qui in ſuffragium ituri eſtis. Hæc conſternatio muliebris, ſive ſua ſponte, ſive auctoribus vobis, M. Fundani & L. Valeri, facta eſt, haud dubiè ad culpam magiſtratuum pertinens, neſcio vobis tribuni, an Coſſ. magis ſit deformis. vobis, ſi fœminas ad concitandas tribunitias ſeditiones jam adduxiſtis: nobis, ſi ut plebis quondam, ſic nunc mulierum ſeceſſione leges accipiendæ ſunt. Equidem non ſine rubore quodam paulo ante per medium agmen mulierum in forum perveni, quod niſi me verecundia ſingularum magis majeſtatis & pudoris, quam univerſarum tenuiſſet, ne compellatæ à conſule viderentur: dixiſſem, qui hic mos eſt in publicum procurrendi, & obſidendi vias, & viros alienos appellandi? iſtud ipſum ſuos quæque domi rogare non potuiſti? an blandiores in publicò quam in privato, & alienis quam veſtris eſtis? quanquam ne domi quidem vos, ſi ſui juris finibus matronas contineret pudor: quæ leges hîc rogarentur abrogarenturve curare decuit. Majores noſtri nullam, ne privatam quidem rem agere fœminas ſine auctore voluerunt, in manu eſſe parentum, fratrum, virorum. nos (ſi diis placet) jam etiam rempubl. capeſſere eas patimur: & foro quoque & concionibus & comitiis immiſceri. quid enim nunc, aliud per vias & compita faciunt, quam quod aliæ rogationes tribunorum plebis ſuadent? aliæ legem abrogandam cenſent? Date frænos impotenti naturæ, & indomito animali: & ſperate ipſas modum licentiæ facturas, niſi vos faciatis. Minimum hoc eorum eſt, quæ iniquo animo fœminæ ſibi aut moribus aut legibus injunctum patiuntur, omnium rerum libertatem, imo licentiam, ſi vera dicere volumus, deſiderant. quid enim, ſi hoc expugnaverint, non tentabunt?

b Recenſete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores noſtri, per quæque ſubjecerint viris. quibus omnibus conſtrictas vix tamen continere poteſtis. quid ſi carpere ſingula & extorquere, & exæquari ad extremum viris patiemini. tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo ſimul pares eſſe cœperint, ſuperiores erunt. At hercule ne quid novum in eas rogetur, recuſant: non jus, ſed injuriam deprecantur, imo ut quam accepiſtis, juſſiſtis ſuffragiis veſtris legem, quam uſu tot annorum & experiendo comprobaſtis, hanc ut abrogetis: i. e. ut unam tollendo legem, cæteras infirmetis. Nulla lex ſatis commoda omnibus eſt, id modo quæritur, ſi majori parti & in ſummam prodeſt. ſi quod cuiquam privatim officiet jus, id deſtruet ac demolietur: quid attinebit univerſas rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ ſunt, poſſint? Volo tamen audire quid ſit, propter quod matronæ conſternatæ procurrant in publicum, ac vix foro ſe & concione abſti-

a Cap. II.

b Cap. III.

» abſtineant, ut captivi ab Annibale
» redimantur, parentes, viri, liberi,
» fratres earum? procul abeſt, abſit-
» que ſemper talis fortuna reipub. ſed
» tamen cum fuit, negaſtis hos piis
» precibus earum. At non pietas, nec
» ſolicitudo pro ſuis, ſed religio con-
» gregavit eas. matrem Idæam Peſſi-
» nunte ex Phrygia venientem acce-
» ptura ſunt. Quid honeſtum dictu
» ſaltem ſeditioni prætenditur mulie-
» bri? Ut auro & purpura fulgeamus,
» inquiunt: ut carpentis feſtis profe-
» ſtiſque diebus velut triumphantes
» de lege victa & abrogata, & captis
» & ereptis ſuffragiis veſtris, per ur-
» bem vectemur: ne ullus modus ſum-
» ptibus, nec luxuriæ ſit.

a Sæpe me querentem de fœmi-
» narum, ſæpe de virorum, nec de
» privatorum modo, ſed etiam magi-
» ſtratuum ſumptibus audiſtis: diver-
» ſiſque duobus vitiis, avaritia & lu-
» xuria civitatum laborare: quæ pe-
» ſtes omnia magna imperia everte-
» runt. hæc ego quo melior lætior-
» que indies fortuna reipublicæ eſt,
» quo magis imperium creſcit, & jam
» in Græciam Aſiamque tranſcendi-
» mus, omnibus libidinum illecebris
» repletas, & regias etiam attrectamus
» gazas: eo plus horreo ne illæ magis
» res nos ceperint, quam nos illas.
» Infeſta, mihi credite, ſigna ab Sy-
» racuſis illata ſunt huic urbi. jam
» nimis multos audio Corinthi & A-
» thenarum ornamenta laudantes mi-
» ranteſque, & antefixa fictilia deo-
» rum Romanorum ridentes. ego hos
» malo propitios deos, & ita ſpero fu-
» turos, ſi in ſuis manere ſedibus pa-
» tiemur. Patrum noſtrorum memo-
» ria per legatum Cyneam Pyrrhus
» non virorum modo, ſed etiam mu-
» lierum animos donis tentavit. non-
» dum lex Oppia ad coërcendam lu-
» xuriam muliebrem lata erat: tamen
» nulla accepit. quam cauſam fuiſſe
» cenſetis? eadem fuit, quæ majori-
» bus noſtris nihil de hac re lege ſan-
» ciendi. nulla erat luxuria quæ coër-
» ceretur. Sicut ante morbos neceſſe
» eſt cognitos eſſe, quam remedia eo-
» rum: ſic cupiditates prius natæ
» ſunt, quam leges quæ iis modum
» facerent. Quid legem Liciniam ex-
» citavit de quingentis jugeribus, niſi
» ingens cupido agros continuandi?
» quid legem Cinciam de donis &
» muneribus, niſi quia vectigalis jam
» & ſtipendiaria plebs eſſe ſenatui cœ-
» perat? Itaque minime mirum eſt,
nec Oppiam, nec aliam ullam tum »
legem deſideratam eſſe, quæ mo- »
dum ſumptibus mulierum faceret, »
cum aurum & purpuram data & »
oblata ultro non accipiebant. Si »
nunc cum illis donis Cyneas urbem »
circumiret, ſtantes in publico in- »
veniſſet quæ acciperent. Atque ego »
nonnullarum cupiditatum ne cau- »
ſam quidem aut rationem inire poſ- »
ſum. nam ut quod alii liceat, tibi »
non licere, aliquid fortaſſe naturalis »
aut pudoris, aut indignationis ha- »
beat: ſic æquato omnium cultu, »
quid unaquæque veſtrûm veretur, »
ne in ſe conſpiciatur? Peſſimus »
quidem pudor eſt vel parſimoniæ »
vel paupertatis: ſed utrunque lex »
vobis demit, cum id quod habere »
non licet, non habetis. Hanc, in- »
quit, ipſam exæquationem non fe- »
ro, illa locuples, cur non inſignis »
auro & purpura conſpicior? cur »
paupertas aliarum ſub hac legis ſpe- »
cie latet, ut quod habere non poſ- »
ſunt, habituræ, ſi liceret, fuiſſe vi- »
deantur? Vultis hoc certamen uxo- »
ribus veſtris injicere, Quirites, ut »
divites id habere velint, quod nulla »
alia poſſit? pauperes, ne ob hoc »
ipſum contemnantur, ſupra vires ſe »
extendant? Næ ſimul pudere quod »
non oportet cœperit: quod oportet, »
non pudebit. Quæ de ſuo poterit, »
parabit: quæ non poterit, virum ro- »
gabit. Miſerum illum virum, & »
qui exoratus, & qui non exoratus »
erit! cum quod ipſe non dederit, »
datum ab alio videbit. Nunc vulgo »
alienos viros rogant, & quod majus »
eſt, legem & ſuffragia rogant, & à »
quibuſdam impetrant adverſus te & »
rem tuam, & liberos tuos inexora- »
biles. ſimul lex modum ſumptibus »
uxoris tuæ facere deſierit, tu nun- »
quam facies. Nolite eodem loco ex- »
iſtimare, Quirites, futuram rem, quo »
fuit, antequam lex de hoc ferretur: »
& hominem improbum non accuſari »
tutius eſt, quam abſolvi: & luxuria »
non mota tolerabilior eſſet, quam »
erit nunc ipſis vinculis, ſicut fera »
beſtia irritata, deinde emiſſa. Ego »
nullo modo abrogandam legem Op- »
piam cenſeo, vos quod faxitis deos »
omnes fortunare velim.

b Poſt hæc tribuni quoque plebis,
qui ſe interceſſuros profeſſi erant, cum
pauca in eandem ſententiam adjeciſ-
ſent, tum L. Valerius pro rogatione ab
ſe promulgata ita diſſeruit: „ Si pri-
vati tantummodo ad ſuadendum „
diſſua-

a Cap. IV.

b Cap. V.

diſſuadendumque id quod à nobis rogatur, proceſſiſſent, ego quoque cum ſatis dictum pro utraque parte exiſtimarem, tacitus ſuffragia veſtra expectaſſem. nunc cum vir graviſſimus Coſ. M. Porcius non auctoritate ſolum, quæ tacita ſatis momenti habuiſſet, ſed oratione etiam longa & accurata inſectatus ſit rogationem noſtram, neceſſe eſt paucis reſpondere: qui tamen plura verba in caſtigandis matronis, quam in rogatione noſtra diſſuadenda, conſumpſit: & quidem ut in dubio poneret, utrum id quod reprehenderet, matronæ ſua ſponte, an nobis auctoribus feciſſent. Rem defendam, non nos: in quos jecit magis hæc Coſ. verbotenus, quam ut re inſimularet. Cœtum & ſeditiones, & interdum ſeceſſionem muliebrem appellavit, quod matronæ in publico vos rogaſſent, ut legem in ſe latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata republ. abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ cauſa conquirantur, & hæc & alia eſſe ſcio, & M Catonem oratorem non ſolum gravem, ſed interdum etiam trucem eſſe ſcimus omnes, cum ingenio ſit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt, quod frequentes in cauſa ad ſe pertinente in publicum proceſſerunt? nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adverſus te Origines revolvam, accipe quoties id fecerint, & quidem ſemper bono publico. Jam à Principio regnante Romulo, cum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro ſignis collatis dimicaretur, nonne intercurſu matronarum inter acies duas, prælium ſedatum eſt? Quid? regibus exactis, cum Coriolano Martio duce legiones Volſcorum caſtra ad quintum lapidem poſuiſſent, nonne id agmen quo obruta hæc urbs eſſet matronæ averterunt? Jam urbe capta à Gallis, aurum, quo urbs redempta eſt, nempe matronæ conſenſu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & cum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt ærarium? & cum dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus accerſerentur, matronæ univerſæ ad mare profectæ ſunt ad matrem Idæam accipiendam? Diſſimiles, inquit, cauſæ ſunt. nec mihi cauſas æquare propoſitum eſt. nihil novi factum, purgare ſatis eſt. Cæterum quod in rebus ad omnes pariter viros fœminaſque pertinentibus feciſſe eas nemo miratus eſt, in cauſa proprie ad ipſas pertinente miramur feciſſe? Quid autem fecerunt? ſuperbas medius fidius aures habemus, ſi cum domini ſervorum non faſtidiant preces, nos rogari ab honeſtis fœminis indignamur.

a Venio nunc ad id de quo agitur: in quo duplex conſulis oratio fuit, nam & legem ullam omnino abrogari eſt indignatus, & eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coërcendæ cauſa lata eſſet. & illa communis pro legibus viſa conſularis oratio eſt: & hæc adverſus luxuriam ſeveriſſimis moribus conveniebant. Itaque periculum eſt, niſi quid in utraque vani ſit, doceverimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, ſed perpetuæ utilitatis cauſa in æternum latæ ſunt, nullam abrogari debere fateor, niſi quam aut uſus coarguit, aut ſtatus aliquis reipublicæ inutilem fecit: ſic quas tempora aliqua deſiderarunt leges mortales (ut ita dicam) & temporibus ipſis mutabiles eſſe video. quæ in pace latæ ſunt, plerumque bellum abrogat: quæ in bello, pax: ut in navis adminiſtratione alia in ſecunda, alia in adverſa tempeſtate uſui ſunt. Hæc cum ita natura diſtincta ſint, ex utro tandem genere ea lex eſſe videtur, quam abrogamus? Quid vetus regia lex, ſimul cum ipſa urbe nata? aut (quod ſecundum eſt) à decemviris ad condenda jura creatis in XII. tabulis ſcripta? ſine qua cum majores noſtri non exiſtimarint matronale decus ſervari poſſe: nobis quoque ferendum ſit, ne cum ea pudorem ſanctitatemque fœminarum abrogemus? Quis igitur neſcit novam iſtam legem eſſe, Q. Fabio, T Sempronio conſulibus XX. annis ante latam? ſine qua cum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint: quod tandem ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum eſt? nam ſi iſta lex ideo lata eſſet, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret. cur ſit autem lata, ipſum indicavit tempus. Annibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur: defecerant ſocii, non milites in ſupplementum,

a Cap. VI.

» mentum, non ſocios navales ad claſ-
» ſem tuendam, non pecuniam in æra-
» rio habebamus : ſervi, quibus arma
» darentur, ita ut precium pro iis
» bello perfecto dominis ſolveretur,
» emebantur : in eandem diem fru-
» mentum & cætera quæ belli uſus
» poſtulabant, præbenda publicani ſe
» conducturos profeſſi erant : ſervos
» ad remum, numero ex cenſu con-
» ſtituto cum ſtipendio noſtro daba-
» mus ; aurum & argentum omne à
» ſenatoribus ejus rei initio orto, in
» publicum conferebamus : viduæ &
» pupilli pecunias ſuas in ærarium de-
» ferebant : cautum erat, quo ne plus
» auri & argenti facti, quo ne plus
» ſignati argenti & æris domi habere-
» mus. Tali Tempore in luxuria &
» ornatu matronæ occupatæ erant, ut
» ad eam coërcendam lex Oppia de-
» ſiderata ſit : cum quia Cereris ſacri-
» ficium lugentibus omnibus matro-
» nis intermiſſum erat, ſenatus finiri
» luctum triginta diebus juſſit. Cui
» non apparet, ob inopiam & miſe-
» riam civitatis, quia omnium priva-
» torum pecuniæ in uſum publicum
» vertendæ erant, iſtam legem ſcri-
» ptam, tam diu manſuram, quamdiu
» cauſa ſcribendæ legis manſiſſet ?
» nam ſi quæ tunc temporis cauſa aut
» decrevit ſenatus, aut populus juſſit,
» in perpetuum ſervari, oportet, cur
» pecunias reddimus privatis ? cur pu-
» blica præſenti pecunia locamus? cur
» ſervi, qui militent non emuntur ?
» cur privati non damus remiges, ſicut
» tunc dedimus ?

a Omnes alii ordines, omnes homi-
» nes mutationem in meliorem ſtatum
» reipublicæ ſentient : ad conjuges
» tantum noſtras pacis & tranquillita-
» tis publicæ fructus non perveniet ?
» Purpura viri utemur, prætextati in
» magiſtratibus, in ſacerdotiis : li-
» beri noſtri prætextis purpura togis
» utentur : magiſtratibus in coloniis
» municipiiſque hic Romæ infimo ge-
» nere magiſtris vicorum, togæ præ-
» textæ habendæ jus permittemus :
» nec ut id vivi ſolum habeant tantum
» inſigne, ſed etiam ut cum eo cre-
» mentur mortui : fœminis duntaxat
» purpuræ uſum interdicemus? & cum
» tibi viro liceat purpura in veſte ſtra-
» gula uti, matremfamilias tuam pur-
» pureum amiculum habere non ſines?
» & equus tuus ſpecioſius inſtratus e-
» rit, quam uxor veſtita ? Sed in pur-
» pura, quæ teritur, abſumitur, inju-
» ſtam quidem, ſed aliquam tamen

cauſam tenacitatis video : in auro »
vero, in quo præter manus precium »
nihil intertrimenti fit, quæ maligni- »
tas eſt ? præſidium potius in eo eſt, »
& ad publicos, & ad privatos uſus, »
ſicuti experti eſtis. Nullam æmula- »
tionem inter ſe ſingularum, quando »
nulla haberet, eſſe ajebat : At Her- »
cule univerſis dolor & indignatio »
eſt, cum ſociorum Latini nominis »
uxoribus vident ea conceſſa orna- »
menta, quæ ſibi adempta ſint : cum »
inſignes eas eſſe auro & purpura : »
cum illas vehi per urbem, ſe pedibus »
ſequi, tanquam in illarum civitati- »
bus, non in ſua imperium ſit. Viro- »
rum hoc animos vulnerare poſſet : »
quid muliercularum cenſetis quas »
etiam parva movent ? non magiſtra- »
tus, nec ſacerdotia, nec triumphi, »
nec inſignia, nec dona, aut ſpolia »
bellica his contingere poſſunt. mun- »
ditiæ & ornatus, & cultus, hæc fœ- »
minarum inſignia ſunt : his gau- »
dent & gloriantur. hunc mundum »
muliebrem appellarunt majores no- »
ſtri. Quid aliud in luctu, quam pur- »
puram atque aurum deponunt ? quid »
cum eluxerunt, ſumunt ? quid in »
gratulationibus ſupplicationibuſque »
niſi excellentiorem ornatum adji- »
ciunt ? Scilicet ſi legem Oppiam ab- »
rogaveritis, non veſtri arbitrii erit, »
ſi quid ejus vetare volueritis, quod »
nunc lex vetat. minus filiæ, uxores, »
ſorores, etiam quibuſdam in manu »
erunt. Nunquam ſalvis ſuis exuitur »
ſervitus muliebris. & ipſæ liberta- »
tem, quam viduitas & orbitas facit, »
deteſtantur. In veſtro arbitrio ſuum »
ornatum, quam in legis malunt eſſe, »
& vos in manu & tutela, non in ſer- »
vitio debetis habere eas, & malle »
patres vos aut viros, quam dominos »
dici. Invidioſis nominibus utebatur »
modo Coſ. ſeditionem muliebrem & »
ſeceſſionem appellando. id enim pe- »
riculum eſt, ne ſacrum montem, »
ſicut quondam irata plebs, aut A- »
ventinum capiant. Patiendum huic »
infirmitati eſt quodcunque vos cen- »
ſueritis. quo plus poteſtis, eo mode- »
ratius imperio uti debetis.

b Hæc cum contra legem, proque lege dicta eſſent ; aliquanto major frequentia mulierum poſtero die ſeſe in publicum effudit : unoque agmine omnes tribunorum januas obſederunt, qui collegarum rogationi intercedebant : nec ante abſtiterunt, quam remiſſa interceſſio à tribunis eſt. nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tri-
bus

a Cap. VII.

b Cap. VIII.

bus legem abrogarent : anno XX. poſt abrogata eſt, quam lata. M. Porcius Coſ. poſteaquam abrogata eſt Oppia lex, extemplo XXV. navibus longis, quarum quinque ſociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire juſſo, & edicto per oram maritimam miſſo, navibus omnis generis contractis, à Luna proficiſcens edixit, ut ad portum Pyrenæi ſequerentur, inde ſe frequenti claſſe ad hoſtes iturum. Prætervecti Liguſtinos montes, ſinumque Gallicum, ad diem quam edixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum; & præſidium Hiſpanorum, quod in caſtello erat, vi dejectum. ab Rhoda ſecundo vento Emporias perventum. ibi copiæ omnes, præter ſocios navales, in terram expoſitæ.

a Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro diviſa : unum Græci habebant à Phocæa, unde & Maſſilienſes orlundi : alterum Hiſpani, ſed Græcum oppidum in mare expoſitum, totum orbem muri minus quadringentos paſſus patentem habebat : Hiſpanis retractior à mari trium millium paſſuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab divo Cæſare poſt devictos Pompeii liberos adjecti. nunc in corpus unum confuſi omnes, Hiſpanis prius, poſtremo & Græcis in civitatem Romanam adſcitis. Miraretur quis, cum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hiſpanis, tam feræ & bellicoſæ genti objectos, quæ res eos tutaretur. diſciplina erat cuſtos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri verſam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta impoſita : cujus aſſiduus cuſtos ſemper aliquis ex magiſtratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabat : neque moris tantum aut legis cauſa, ſed quanta ſi hoſtis ad portas eſſet, obſervabant vigilias & circumibant cura. Hiſpanum neminem in urbem recipiebant. ne ipſi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hiſpanorum oppidum verſa nunquam niſi frequentes, pars tertia ferè, cujus proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. cauſa exeundi hæc erat : commercio eorum Hiſpani imprudentes maris gaudebant : mercarique & ipſi ea quæ externa navibus inveherentur, & agrorum exhibere fructus volebant. hujus mutui uſus deſiderium, ut Hiſpana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod ſub umbra Romanæ amicitiæ latebant. quam ſicut minoribus viribus quam Maſſilienſes, ita pari colebant fide. tunc quoque conſulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi & quantæ hoſtium copiæ eſſent, ut ne mora quidem ſegnis eſſet, omne id tempus exercendis militibus conſumpſit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis Hiſpani haberent. itaque redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimiſſis : *Bellum*, inquit, *ſeipſum alet*. profectus ab Emporiis, agros hoſtium urit vaſtatque : omnia fuga & terrore complet.

b Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore Hiſpania cum præſidio ſex millium, dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrerunt. Viginti millia armatorum fuiſſe Valerius ſcribit : duodecim millia ex iis cæſa, oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad caſtra Catonis Helvius pervenit. & quia tuta jam ab hoſtibus regio erat, præſidio in ulteriorem Hiſpaniam remiſſo, Romam eſt profectus; & ob rem feliciter geſtam ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo ſeptingenta triginta duo : & ſignati bigatorum XVII. millia XXIII. & Oſcenſis argenti XX. mil. CCCCXXXVIII. Cauſa triumphi negandi ſenatui fuit, quod alieno auſpicio & in aliena provincia pugnaſſet. Cæterum biennio poſt redierat, cum provincia ſucceſſori Q. Minucio tradita, annum inſequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuiſſet. itaque duobus modo menſibus ante Helvius ovans urbem eſt ingreſſus, quam ſucceſſor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta : bigatorum LXXVIII. millia, & Oſcenſis argenti CCLXXVIII. millia.

c In Hiſpania interim conſul haud procul Emporiis caſtra habebat. eo legati tres ab Illergetum regulo Biliſtage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes caſtella ſua oppugnari : nec ſpem ullam eſſe reſiſtendi, niſi præſidio Romanus miles eſſet. V. millia militum ſatis eſſe : nec hoſtes, ſi tanta manus veniſſet, manſuros. Ad ea conſul, moveri quidem ſe vel periculo eorum vel metu dicere : ſed ſibi nequa-

a Cap. IX.

b Cap. X. *c Cap.* XI.

nequaquam tantum copiarum eſſe, ut cum magna vis hoſtium haud procul abſit, cum qua mox ſignis collatis dimicandum ſibi indies expectet: dividendo exercitum, minuere tuto vires poſſet. Legati ubi hæc audiverunt, flentes ad genua conſulis provolvuntur. orant, ne ſe in rebus tam trepidis deſerat: quo enim ſe repulſos ab Romanis ituros? nullos ſe ſocios, nihil uſquam in terris alıud ſpei habere. potuiſſe ſe extra id periculum eſſe, ſi decedere fide, ſi conjurare cum cæteris voluiſſent. nullis minis, nullis terriculis ſe motos, ſperantes ſatis opis & auxilii ſibi in Romanis eſſe. id ſi nullum ſit, ſi ſibi à conſule negetur, deos homineſque ſe teſtes facere, invitos & coactos ſe, ne eadem quæ Saguntini paſſi ſunt, patiantur, defecturos: & cum cæteris potius Hiſpanis quam ſolos perituros eſſe. Et illo quidem die ſic ſine reſponſo dimiſſi.

a Conſulem nocte quæ inſecuta eſt, anceps cura agitare, nolle deſerere ſocios, nolle minuere exercitum, quod aut moram ſibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre poſſet. ſtat ſententia: non minuere copias, ne quid interim hoſtes inferant ignominiæ: ſociis ſpem pro re oſtentandam cenſet. Sæpe vana pro veris, maxime in bello valuiſſe: & credentem ſe aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipſa fiducia & ſperando atque audendo ſervatum. Poſtero die legatis reſpondit: quanquam vereatur ne ſuas vires aliis eas commodando minuat, tamen illorum ſe temporis ac periculi magis quam ſui rationem habere. denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum quem in naves imponant, mature coquant: naveſque in diem tertium expediri juſſit: duos ex legatis Biliſtagi atque Illergetibus nunciare ea jubet: filium reguli comiter habendo, & muneribus apud ſe retinet. Legati non ante profecti quam impoſitos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non ſuos modo, ſed etiam hoſtes fama Romani auxilii adventantis impleverunt.

b Conſul ubi ſatis quod in ſpeciem fuit, oſtentatum eſt, revocari ex navibus milites jubet. ipſe cum jam id tempus anni appeteret, quo geri res poſſent, caſtra hyberna mille paſſuum ab Emporiis poſuit: inde per occaſiones nunc hac parte, nunc illa modico præſidio caſtris relicto, prædatum milites in hoſtium agros educebat. nocte ferme proficiſcebantur, ut & quam longiſſime à caſtris procederent, & inopinantes opprimerent. & exercebat ea res novos milites, & hoſtium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta caſtellorum audebant. Ubi ſatis admodum & ſuorum & hoſtium animos eſt expertus, convocari tribunos præfectoſque, & equites omnes & centuriones juſſit: Tempus, inquit, quod ſæpe optaſtis, venit: quo vobis pote-,,
ſtas fieret virtutem veſtram oſten-,,
dendi. adhuc prædonum magis,,
quam bellantium militaſtis more,,,
nunc juſta pugna hoſtes cum hoſti-,,
bus conſeretis manus. non agros in-,,
de populari, ſed urbium opes hauri-,,
re licebit. Patres noſtri cum in Hi-,,
ſpania Carthaginienſium & impera-,,
tores ibi & exercitus eſſent: ipſi,,
nullum imperatorem, nullos in ea,,
milites haberent: tamen addere hoc,,
in fœdere voluerunt, ut imperii ſui,,
Iberus fluvius eſſet finis. nunc cum,,
duo prætores, cum Coſſ. cum tres,,
exercitus Romani Hiſpaniam obti-,,
neant: Carthaginienſium jam prope,,
X. annis nemo in his provinciis ſit:,,
imperium nobis citra Iberum amiſ-,,
ſum eſt. hoc armis & virtute recu-,,
peretis oportet: & nationem rebel-,,
lantem magis temere quam conſtan-,,
ter bellantem, jugum quo ſe exuit, accipere rurſus cogatis. In hunc modum maxime adhortatus, pronunciat ſe nocte ad caſtra hoſtium deducturum. ita ad corpora curanda dimiſſi.

c Nocte media, cum auſpicio operam dediſſet, profectus, ut locum quem vellet, priuſquam hoſtes ſentirent, caperet: præter caſtra hoſtium circumducit: & prima luce acie inſtructa ſub ipſum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari à tergo apparuiſſe Romanum, diſcurrere ipſi ad arma. Interim conſul apud ſuos: *Nuſquam niſi in virtute ſpes eſt, milites,* inquit, *& ego ſedulo, ne eſſet, feci. Inter caſtra noſtra & nos, medii hoſtes: ab tergo hoſtium ager eſt. quod pulcherrimum idem tutiſſimum eſt, in virtute ſpem poſitam habere.* Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros ſimulatione fugæ eliceret. Id quod crediderat, evenit. pertimuiſſe & cedere rati Romanos, porta erumpunt: & quantum inter caſtra ſua & hoſtium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie inſtruenda, conſul jam paratis ordinatiſque omnibus, incompoſitos aggreditur. equites primo ab utroque cornu in pugnam induxit. ſed in

a Cap. XII. *b Cap.* XIII. *c Cap.* XIV.

in dextro extemplo pulſi, cedenteſque trepidi, etiam peditl terrorem intulere. Quod ubi vidit Coſ. duas cohortes delectas ab dextero latere hoſtium circumducl jubet: & ab tergo ſe oſtendere prlus quam concurrerent peditum acies. Is terror objectus hoſti, rem metu Romanorum equitum inclinatam æquavit. tamen adeo turbati erant dexteræ alæ equites peditesque, ut quoſdam Coſ. manu ipſe reprehenderit, & adverſos in hoſtem verterit. ita & quam diu miſſilibus pugnatum eſt, anceps pugna erat, & jam ab dextera parte, unde terror & fuga cœperat, ægre Romanus reſiſtebat. à ſiniſtro cornu & ab fronte urgebantur barbari, & cohortes ab tergo inſtantes pavidi reſpiciebant. ut emiſſis ſoli ferreis falaricisque gladlos ſtrinxerunt, tum velut redintegrata eſt pugna. non cæcis ictibus procul ex improviſo vulnerabantur: ſed pede collato, tota in virtute ac viribus ſpes erat.

a Feſſos jam ſuos Coſ. ex ſecunda acie ſubſidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit: nova acies facta, integri recentibus telis fatigatos adorti hoſtes, primum acri impetu velut cuneo perculerunt: deinde diſſipatos in fugam averterunt: effuſoque per agros curſu, caſtra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipſe ad ſecundam legionem, quæ in ſubſidio poſita erat, equo revehitur: & ſigna præ ſe ferri, plenoque gradu ad caſtra hoſtium oppugnanda ſuccedere jubet. ſi quis extra ordinem avidius procurrit, & ipſe interequitans ſparo percutit, & tribunos centurioneſque caſtigare jubet. Jam caſtra hoſtium oppugnabantur: ſaxiſque & ſudibus & omni genere telorum ſummovebantur à vallo Romani. ubi recens admota legio eſt, tum & oppugnantibus animus crevit, & infenſius hoſtes pro vallo pugnabant. Coſ. omnia oculis perluſtrat: ut qua minima vi reſiſtatur, ea parte irrumpat. ad ſiniſtram portam infrequentes videt: eo ſecundæ legionis principes haſtatoſque inducit. non ſuſtinuit impetum eorum ſtatio, quæ portæ oppoſita erat. & cæteri poſteaquam intra vallum hoſtes vident, ipſis caſtris exuti, ſigna armaque abjiciunt. cæduntur in portis ſuomet ipſi agmine in arcto hærentes. ſecundani terga hoſtium cædunt, cæteri caſtra diripiunt. Valerius Antias ſupra XL. millia hoſtium cæſa eo die ſcribit. Cato ipſe haud ſane detrectator laudum ſuarum, multos cæſos ait, numerum non adſcribit.

b Tria eo die laudabilia feciſſe putatur. unum quod circumducto exercitu procul navibus ſuis caſtriſque, ubi ſpem niſi in virtute haberent, inter medios hoſtes prælium commiſit: alterum, quod cohortes ab tergo hoſtibus objecit: tertium, quod ſecundam legionem, cæteris omnibus effuſis ad ſequendos hoſtes, pleno gradu ſub ſignis compoſitam inſtructamque ſubire ad portam caſtrorum juſſit. Nihil deinde à victoria ceſſatum. cum receptui ſigno dato ſuos ſpoliis onuſtos in caſtra reduxiſſet, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. effuſius, ut ſparſis hoſtibus fuga, prædati ſunt. quæ res non minus quam pugna pridie adverſa Emporitanos Hiſpanos, accolaſque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt ſe. quos omnes appellatos benigne, vinoque & cibo curatos, domos dimiſit. Confeſtim inde caſtra movit, & quacunque incedebat agmen, legati dedentium civitates ſuas occurrebant. & cum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hiſpania perdomita erat, captivique & Romani & ſociûm ac Latini nominis variis caſibus in Hiſpania oppreſſi, donum Coſ. à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, Coſ. in Turdetaniam exercitum ducturum: & ad devios montanos profecturum etiam falſo perlatum eſt. Ad hunc vanum & ſine auctote ullo rumorem Bergiſtanorum civitatis ſeptem caſtella defecerunt. eos deducto exercitu Coſ. ſine memorando prælio in poteſtatem redegit. Haud ita multo poſt iidem, regreſſo Tarraconem Coſ. priuſquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum ſubacti: ſed non eadem venia victis fuit. ſub corona veniêre omnes, ne ſæpius pacem ſolicitarent.

c Interim Publ. Manlius prætor, exercitu vetere à Q. Minucio, cui ſucceſſerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hiſpania, vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiſcitur. Omnium Hiſpanorum maxime imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine ſua, obviam ierunt agmini Rom. Eques immiſſus turbavit extemplo aciem eorum. pedeſtre prælium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres periti hoſtium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. nec tamen ea pugna debellatum eſt. X. millia Celtiberûm mercede Turdetani conducunt, alieniſque armis

a Cap. XV. *b Cap.* XVI. *c Cap.* XVII.

mis parabant bellum. Coſ. interim rebellione Bergiſtanorum ictus, cæteras quoque civitates ratus per occaſionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hiſpanis ademit. quam rem adeo ægre paſſi, ut multi mortem ſibimetipſi conſciſcerent: ferox gens nullam vitam rati ſine armis eſſe. Quod ubi Coſ. renunciatum eſt, ſenatores omnium civitatum ad ſe vocari juſſit. atque iis: *Non noſtra*, inquit, *magis quam veſtra refert, vos non rebellare. ſiquidem id majore Hiſpanorum malo quam exercitus Romani labore ſemper adhuc factum eſt. id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri poſſe, ſi effectum erit ne poſſitis rebellare. volo id quam molliſſima via conſequi. vos quoque in ea re conſilio me adjuvate. nullum libentius ſequar, quam quod vosmetipſi attuleritis*, Tacentibus ſpacium ſe ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. cum revocati ſecundo quoque concilio tacuiſſent, uno die muris omnium dirutis, ad eos qui nondum parebant, profectus: ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segeſticam tantum gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit.

a Eo majorem habebat difficultatem in ſubigendis hoſtibus, quam qui primi venerant in Hiſpaniam, quod ad illos tædio imperii Carthaginienſium Hiſpani deficiebant: huic ex uſurpata libertate in ſervitutem velut aſſerendi erant. & ita mota omnia accepit, ut alii in armis eſſent, alii obſidione ad defectionem cogerentur: nec, niſi in tempore ſubventum foret, ultra ſuſtentaturi fuerint. Sed in Coſ. ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per ſe adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rem eſſent, ſed pleraque ipſe per ſe tranſigeret: nec in quenquam omnium gravius ſeveriuſque, quam in ſemetipſum imperium exerceret: parſimonia & vigiliis & labore cum ultimis militum certaret: nec quicquam in exercitu ſuo pręcipui, pręter honorem atque imperium haberet.

b Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi mercede exciti ab hoſtibus, ſicut ante dictum eſt, faciebant. itaque eo Coſ. accerſitus litteris prætoris legiones duxit. Ubi eo venit (caſtra ſeparatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis ex emplo levia prælia incurſantes in ſtationes eorum Romani facere: ſemperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire Coſ. atque iis trium conditionum electionem ferre jubet. primam, ſi tranſire ad Romanos velint, & duplex ſtipendium accipere, quam quantum à Turdetanis pepigiſſent: alteram, ſi domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxæ futuram, quod hoſtibus ſe Romanorum junxiſſent: tertiam, ſi utique bellum placeat, diem locumque conſtituant, ubi ſecum armis decernant. A Celtiberis dies ad conſultandum petita. concilium immiſtis Turdetanis habitum magno cum tumultu; eo minus decerni quicquam potuit. Cum incertum, bellum an pax cum Celtiberis eſſet. commeatus tamen haud ſecus quam in pace, ex agris caſtelliſque hoſtium Romani portabant: dein ſæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis ingredientes. Coſ. ubi hoſtes ad pugnam elicere nequit, primum prædatum ſub ſignis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit. deinde audito. Saguntiæ Celtiberûm omnes ſarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Poſteaquam nulla moventur re, perſoluto ſtipendio non ſuis modo, ſed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in caſtris prætorianis, ipſe cum ſeptem cohortibus ad Iberum eſt regreſſus.

c Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Auſetani, Sueſſetani. Lacetanos, deviam & ſylveſtrem gentem, cum inſita feritas continebat in armis, tum conſcientia, dum Coſ. exercituſque Turdulo bello eſt occupatus, depopulatorum ſubitis incurſionibus ſociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum Coſ. ducit non Romanas modo cohortes, ſed juventutem etiam merito infenſorum iis ſociorum. Oppidum longum in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde ferme paſſus conſtituit ſigna. ibi delectarum cohortium ſtationem relinquens, præcepit eis, ne ſe ex eo loco ante moverent, quam ipſe ad eos veniſſet. cæteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Sueſſetanæ juventutis habebat. eos ad murum oppugnandum ſubire jubet. Quorum ubi arma ſignaque Lacetani ſæpe in agro eorum impune perſultaſſent, quoties ipſos ſignis

collatis

a Cap. XVIII. *b Cap.* XIX.

c Cap. XX.

cbllaris fudiſſent fugaſſentque: patefa-
cta repente porta, univerſi in eos e-
rumpunt. Vix clamorem eorum, ne-
dum impetum Sueſſetani tulere. quod
poſteaquam, ſicut futurum ratus erat,
Coſ. fieri etiam vidit, equo citato ſub-
ter murum hoſtium ad cohortes adve-
hitur. atque eas arreptas, effuſis omni-
bus ad ſequendos Sueſſetanos, qua ſi-
lentium ac ſolitudo erat, in urbem
inducit: priuſque omnia cedit, quam
ſe reciperent Lacetani. mox ipſos ni-
hil præter arma habentes, in deditio-
nem accepit.

a Confeſtim inde victor ad Ver-
gium caſtrum ducit. Receptaculum id
maxime prædonum erat: & inde in-
curſiones in agros pacatos provinciæ
ejus fiebant. Transfugit inde ad Coſ.
princeps Vergeſtanus: & purgare ſe
ac populares cœpit, non eſſe in manu
ipſis rempublicam, prædones receptos
totum ſuæ poteſtatis id caſtrum feciſ-
ſe. Coſ. cum domum redite, conficta
aliqua probabili cur abfuiſſet cauſa,
juſſit. cum ſe muros ſubiſſe cerneret,
intentoſque prædones ad tuenda mœ-
nia eſſe; tum uti cum ſuæ factionis
hominibus meminiſſet arcem occupa-
re. Id uti præceparat, factum, repente
anceps terror, hinc muros aſcenden-
tibus Romanis, illinc arce capta, bar-
baros circumvaſit. Hujus potitus loci
Coſ, eos qui arcem tenuerant, liberos
eſſe cum cognatis, ſuaque habere juſ-
ſit: Vergeſtanos cæteros quæſtori ut
venderet, imperavit: de prædonibus
ſupplicium ſumpſit. Pacata provincia,
vectigalia magna inſtituit ex ferrariis
argentariiſque, quibus tum inſtitutis
locupletior in dies provincia fuit.
Ob has res geſtas in Hiſpania, ſup-
plicationem in triduum Patres decre-
verunt.

b Eadem æſtate alter Coſ, L. Vale-
rius Flaccus in Gallia cum Bojorum
exercitu propter Litaniam ſylvam ſi-
gnis collatis ſecundo prælio conflixit.
Octo millia Gallorum cæſa traduntur,
cæteri omiſſo bello in vicos ſuos atque
agros dilapſi. Coſ. reliquum æſtatis
circa Padum Placentiæ & Cremonæ
exercitum habuit, reſtituitque quæ in
iis oppidis bello diruta fuerant. Cum
hic ſtatus rerum in Italia Hiſpaniaque
eſſet, T. Quintio in Græcia ita hyber-
nis actis, ut exceptis Ætolis, quibus
nec pro ſpe victoriæ præmia contige-
rant, nec diu quis placere poterat,
univerſa Græcia ſimul pacis libertatiſ-
que perfruens bonis, egregie ſtatu ſuo
gauderet: nec magis in bello virtutem
Romani ducis, quam in victoria tem-
perantiam juſtitiamque & moderatio-
nem miraretur: ſenatuſconſultum,
quo bellum adverſus Nabin Lacedæ-
monium decretum erat, affertur. quo
lecto Quintius, conventu Corinthum
omnium ſociarum civitatum legatio-
nibus in diem certam edicto, ubi fre-
quentes undique principes convene-
runt, ita ut ne Ætoli quidem abeſſent,
tali oratione eſt uſus: Bellum ad- „
verſus Philippum non magis com- „
muni animo conſilioque Romani & „
Græci geſſerunt, quam utrique ſuas „
cauſas belli habuerunt. nam & Ro- „
manorum amicitiam, nunc Cartha- „
ginienſes hoſtes eorum juvando, „
nunc hic ſociis noſtris oppugnandis „
violaverat: & in vos talis fuit, ut „
nobis, etiam ſi noſtrarum oblivisce- „
remur injuriarum, veſtræ injuriæ „
ſatis digna cauſa belli fuerint. Ho- „
dierna conſultatio tota ex vobis „
pendet. refero enim ad vos, utrum „
Argos, ſicut ſcitis ipſi, ab Nabide „
occupatos, pati velitis ſub ditione „
ejus eſſe: an æquum cenſeatis nobi- „
liſſimam vetuſtiſſimamque civitatem „
in media Græcia ſitam, repeti in li- „
bertatem: & eodem ſtatu, quo cæ- „
teras urbes Peloponneſi & Græciæ, „
eſſe. Hæc conſultatio, ut videtis, „
tota de re pertinente ad vos eſt: Ro- „
manos nihil contingit, niſi quatenus „
liberatæ Græciæ unius civitatis ſer- „
vitus non plenam nec integram glo- „
riam eſſe ſinit. Cæterum ſi vos nec „
cura ejus civitatis, nec exemplum „
nec periculum movet, ne ſerpat la- „
tius contagio ejus mali: nos æqui „
bonique facimus. de hac re vos con- „
ſulo, ſtaturus eo quod plures cen- „
ſueritis.

c Poſt orationem Romani Impera-
toris percenſeri aliorum ſententiæ
cœptæ ſunt. Cum legatus Athenien-
ſium, quantum poterat, gratiis agen-
dis Romanorum in Græciam merita
extuliſſet, imploratos auxilium ad-
verſus Philippum tuliſſe opem, non
rogatos ultro adverſus tyrannum Na-
bin offerre auxilium: indignatuſque
eſſet hæc tanta merita ſermonibus ta-
men aliquorum carpi, futura calum-
niantium, cum fateri potius præteri-
torum gratiam deberent, apparebat
inceſſi Ætolos. Igitur Alexander prin-
ceps gentis invectus primum in Athe-
nienſes, qui libertatis quondam duces
& auctores, aſſentationis propriæ gra-
tia communem cauſam proderent:
queſtus deinde Achæos Philippi quon-
dam

a Cap. XXI. *b Cap.* XXII. *c Cap.* XXIII.

dam milites, poſtremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepiſſe, & id agere, ut Argos habeant: Ætolos primos hoſtes Philippi, ſemper ſocios Romanorum, pactos in fœdere ſuas urbes agroſque fore devicto Philippo, fraudari Echino & Pharſalo: inſimulavit fraudis Romanos, quod vano titulo libertatis oſtentato, Chalcidem & Demetriadem præſidiis tenerent: qui Philippo cunctanti deducere inde præſidia, objicere ſemper ſoliti ſint, nunquam, donec Demetrias Chalciſque & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: poſtremo, manendi in Græcia, retinendique exercitus Argos & Nabin cauſam facerent. Deportarent legiones in Italiam: Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate ſua Nabin præſidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in poteſtate conſentientis Græciæ eſſe.

a Hæc vaniloquentia primum Ariſthenum prætorem Achæorum excitavit: „Ne iſtuc, *inquit*, Jupiter Opt. Max. ſiverit, Junoque regina, cujus in tutela Argi ſunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Ætolos præmium ſit poſita in eo diſcrimine, ut miſerius à nobis recipiatur, quam ab illo capta eſt. Mare interjectum ab iſtis prædonibus non tuetur nos, T. Quinti: quid ſi in media Peloponneſo arcem ſibi fecerint, futurum nobis eſt? Linguam tantum Græcorum habent, ſicut ſpeciem hominum: moribus ritibuſque efferatioribus quam ulli barbari, imo quam rapaciſſimæ belluæ utuntur. Itaque vos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis, & ita res Græciæ conſtituatis, ut à latrocinio quoque Ætolorum ſatis pacata hæc relinquatis.“ Romanus cunctis undique increpantibus Ætolos, reſponſurum ſe fuiſſe iis dixit, niſi ita infenſos omnes in eos videret, ut ſedandi potius, quam irritandi eſſent. contentum itaque opinione ea quæ de Romanis Ætoliſque eſſet, referre ſe dixit, quid de Nabidis bello placeret, niſi redderet Achæis Argos. Cum omnes bellum decreviſſent, auxilia ut pro viribus ſuis quæque civitates mitterent, eſt hortatus. Ad Ætolos legatum etiam miſit, magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam ſpe impetrari poſſe.

b Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia accerſerent, imperavit. Per eoſdem dies & Antiochi legatis de ſocietate agentibus reſpondit, nihil ſe abſentibus decem legatis ſententiæ habere. Romam eundum ad ſenatum iis eſſe. Ipſe copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Ariſthenus prætor cum X. millibus Achæorum, equitibus mille occurrit. & haud procul inde junctis exercitibus poſuerunt caſtra. Poſtero die in campum Argivorum deſcenderunt: & quatuor ferè millia ab Argis locum caſtris capiunt. Præfectus præſidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, & uxoris ejus frater qui ſub adventum Romanorum, & utraſque arces (nam duas habent Argi) & loca alia, quæ aut opportuna aut ſuſpecta erant, validis præſidiis firmavit. ſed inter agenda hæc pavorem injectum adventu Romanorum diſſimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem inteſtina etiam ſeditio acceſſit. Damocles erat Argivus, adoleſcens majoris animi quam conſilii: qui primo jurejurando interpoſito, de præſidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi ſtudet, incautior fidei æſtimator fuit. colloquentem eum cum ſuis ſatelles à præfecto miſſus cum accerſeret, ſenſit proditum conſilium eſſe. hortatuſque conjuratos qui aderant, ut potius quam extorti morerentur, arma ſecum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut qui ſalvam rempublicam vellent, auctorem & ducem ſe libertatis ſequerentur. Haud ſanè movit quemquam, quia nihil uſquam ſpei propinquæ, nedum ſatis firmi præſidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii circumventum cum ſuis interfecerunt, comprehenſi deinde quidam & alii: ex iis occiſi plures, pauci in cuſtodiam conjecti. multi proxima nocte funibus per murum demiſſi, ad Romanos transfugerunt.

c Quintius affirmantibus iis, ſi ad portas Romanus exercitus fuiſſet, non ſine effectu futurum eum motum fuiſſe; & ſi propius caſtra admoverentur, non quieturos Argivos: miſit expeditos pedites equiteſque, qui circa Cylarabin (gymnaſium id eſt, minus trecentos paſſus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedæmoniis prælium commiſerunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem, & caſtra eo ipſo loco ubi pugnatum erat, imperator Romanus poſuit. Diem inde unum in ſpeculis fuit, ſi quid novi motus oriretur. poſteaquam oppreſ-

a Cap. XXIV. *b* Cap. XXV. *c* Cap. XXVI.

ſam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Ariſthenum, eadem ſententia erat, cum cauſa belli non alia eſſet, inde potiſſimum ordiendum bellum. Quinctio id nequaquam placebat, ſed Ariſthenum contra omnium conſenſum differentem cum haud dubia approbatione audivit: & ipſe adjecit: cum pro Argivis adverſus tyrannum bellum ſuſceptum ſit, quid minus conveniens eſſe, quam omiſſo hoſte Argos oppugnari? ſe vero caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum. Et dimiſſo concilio, frumentatum expeditas cohortes miſit. quod maturi erat circa, demeſſum & convectum eſt. viride, ne hoſtes mox haberent, protritum & corruptum. caſtra deinde movit, & Parthenio monte ſuperato, præter Tegeam tertio die ad Caryas poſuit caſtra. ibi priuſquam hoſtium intraret agrum, ſociorum auxilia expectavit. Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Theſſalorum equites quadringenti. nec jam auxilia, quorum affatim erat, ſed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant jam ab Leucade. L. Quinctius cum quadraginta navibus venerat: jam Eumenes rex circa Cycladas inſulas erat, cum decem tectis navibus, triginta lembis, miſtiſque aliis minoris formæ navibus, ipſorum quoque Lacedæmoniorum exules permulti tyrannorum injuria pulſi, ſpe recuperandæ patriæ in caſtra Romana convenerant. Multi autem erant jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulſi. princeps erat exulum Ageſipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat: pulſus infans ab Lycurgo tyranno poſt mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

a Cum terra marique tantum belli circumſtaret tyrannum, & prope nulla ſpes eſſet vires ſuas hoſtiumque æſtimanti, non tamen omiſit bellum: ſed & à Creta mille delectos juventutis eorum excivit, cum mille jam haberet, & tria millia mercenariorum militum. X. millia popularium cum caſtellanis agreſtibus in armis habuit: & foſſa valloque urbem communivit, & ne quid inteſtini motus oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos. Quoniam ut ſalvum vellent tyrannum, ſperare non poterat: cum ſuſpectos quoſdam civium haberet: eductis in campum omnibus copiis (Dromon ipſi vocant) poſitis armis, ad concionem vocari juſſit Lacedæmonios, atque eorum concioni ſatellites armatos circumdedit: & pauca præfatus, cur ſibi omnia timenti caventique ignoſcendum in tali tempore foret, & ipſorum referre, ſi quos ſuſpectos ſtatus præſens rerum faceret, prohiberi potius nequid moliri poſſint, quam puniri molientes. itaque quoſdam ſe in cuſtodia habiturum, donec ea quæ inſtet tempeſtas, prætereat. hoſtibus repulſis, à quibus ſi modo proditio inteſtina ſatis caveatur, minus periculi eſſe, extemplo eos emiſſurum. Sub hæc citari nomina octoginta ferme principum juventutis juſſit: atque eos, ut quiſque ad nomen reſponderat, in cuſtodiam tradidit: & nocte inſequenti omnes interfecit. Ilotarum deinde quidam (hi ſunt jam inde antiquitus caſtellani, agreſte genus) transfugere voluiſſe inſimulati, per omnes vicos ſub verberibus acti necantur. Hoc terrore obſtupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum conſiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem ſe ratus, ſi dimicare acie vellet: & urbem relinquere tam ſuſpenſis & incertis omnium animis metuens.

b Quinctius ſatis jam omnibus paratis profectus ab ſtativis, die altero ad Sellaſiam ſuper Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus Macedonum rex cum Cleomene Lacedæmoniorum tyranno ſignis collatis dimicaſſe dicebatur. Inde, cum audiſſet aſcenſum difficilis & arctæ viæ eſſe, brevi per montes circuitu, præmiſſis qui munirent viam, lato ſatis & patenti limite ad Eurotam amnem ſub ipſis prope fluentem mœnibus, pervenit. ubi caſtra metantes Romanos, Quinctiumque ipſum cum equitibus atque expeditis prægreſſum auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale expectantes: quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro tranſierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, cum in ſe cuique minimum fiduciæ eſſet, trepidatum eſt. tandem ſigna legionum ſupervenerunt: & cum primi agminis cohortes inductæ in prælium eſſent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulſi ſunt. Romani cum tantum à muris receſſiſſent, ut extra ictum teli eſſent, acie directa pau-

a *Cap.* XXVII.

b *Cap.* XXVIII.

paulisper ſteterunt poſteaquam nemo hoſtium contra exibat, redierunt in caſtra. Poſtero die Quintius prope flumen præter urbem ſub ipſas Mænali montis radices ducere copias inſtructas pergit. primæ legionariæ cohortes ibant, levis armatura & equites agmen cogebant. Nabis intra murum inſtructos paratoſque ſub ſignis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hoſtem aggrederetur. poſteaquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido eodem, quo pridie eruperant tumultu, pluribus ſimul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat; qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis ſuorum animis, ſigna extemplo convertit, totumque in hoſtem agmen circumegit. itaque velut rectæ acies concurriſſent, juſtum aliquamdiu prælium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quæ minus infida ac trepida fuiſſet, ni Achæi locorum prudentes inſtitiſſent ibi & cædem ingentem ediderunt, & diſperſos paſſim fuga pleroſque armis exuerunt. Quintius prope Amyclas poſuit caſtra. inde cum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis & amœni agri loca eſſet, nullo jam hoſtium porta excedente, movit caſtra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto ſubjectam, agroſque ad mare pertinentes evaſtat.

a Eodem fere tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. certior deinde factus, Gytheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum eſſe, nec procul à mari caſtra Romana abeſſe, omnibus id copiis aggredi conſtituit. Erat eo tempore valida urbs & multitudine civium incolarumque & omni bellico apparatu inſtructa. In tempore Quintio rem haud facilem aggredienti rex Eumenes & claſſis Rhodiorum ſupervenerunt. ingens multitudo navalium ſociorum è tribus contracta claſſibus, intra paucos dies omnia quæ ad oppugnationem urbis terra marique muniæ facienda opera erant, effecit. Jam teſtudinibus admotis, murus ſubruebatur: jam arietibus quatiebatur. itaque una crebris ictibus everſa eſt turris: quodque circa muri erat, caſu ejus proſtratum. & Romani ſimul à porta, unde aditus planior erat, ut diſtenderent ab apertiore loco hoſtes: ſimul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin qua intenderant penetrarent. ſed tardavit impetum eorum ſpes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miſerat nuncium ad legatum Romanum, traditurum ſe urbem, & cum ad eam rem tempus & ratio conveniſſet, à Gorgopa proditor interficitur, intentiuſque ab uno urbs defendebatur, & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum ſuperveniſſet. Is cum ſupercilio haud procul diſtantis tumuli ab urbe inſtructam aciem oſtendiſſet, & ex altera parte L. Quintius ab operibus ſuis terra marique inſtaret: tum vera deſperatio Gorgopam quoque coëgit id conſilii, quod in altero morte vindicaverat, capere. & pactus ut abducere inde milites. quos præſidii cauſa habebat, liceret, tradidit Quintio urbem. Priuſquam Gytheum traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictus, tradita cuſtodia urbis Timocrati Pellenenſi, cum mille mercenariis militibus, & duobus millibus Argivorum Lacedæmonem ad Nabin venit.

b Nabis ſicut primo adventu Romanæ claſſis, & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat: ſic parva ſpe cum acquieviſſet, Gytheo ab ſuis retento, poſteaquam id quoque traditum Romanis audivit eſſe: cum ab terra omnibus circa hoſtibus nihil ſpei eſſet, à mari quoque toto ſe interclusum: cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in caſtra miſit: ad explorandum, ſi paterentur legatos ad ſe mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceret. Concilio advocato, cum omnes dandum colloquium cenſuiſſent, dies locuſque conſtituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copiis ſequentibus cum veniſſent, relictis ibi in ſtatione conſpecta utrinque cohortibus, Nabis cum delectis cuſtodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Soſilao Rhodio, & Ariſtheno Achæorum prætore, tribuniſque militum paucis deſcendit.

c Ibi permiſſo ut ſeu dicere prius, ſeu audire mallet, ita cœpit tyrannus: Si ipſe per me, T. Quinti, voſque,, qui adeſtis, cauſam excogitare, cur,, mihi aut indixiſſeris bellum, aut,, inferretis, poſſem, tacitus eventum,, fortunæ meæ expectaſſem: nunc,,

Bb 2 impe-

a Cap. XXIX. *b Cap.* XXX. *c Cap.* XXXI.

imperare animo nequivi, quin priuſquam perirem, cur periturus eſſem ſcirem. & hercule ſi tales eſſetis, quales eſſe Carthaginienſes fama eſt, apud quos nihil ſocietatis fides ſancti haberet: in me quoque vobis quid faceretis, minus penſi eſſe, non mirarer. nunc cum vos intueor, Romanos eſſe video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem ſocialem ſanctiſſimam habeatis: cum me ipſe reſpexi, eum eſſe ſpero, cui & publice, ſicut cæteris Lacedæmoniis, vobiſcum vetuſtiſſimum fœdus ſit, & meo nomine privatim amicitia ac ſocietas nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi & everti, quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re an tempore? Res mihi duplicem defenſionem præbet. nam & ipſis vocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi: & accepi, cum Philippi partium, non in veſtra ſocietate eſſet. Tempus autem eo me liberat, quod cum jam Argos haberem, ſocietas mihi vobiſcum convenit. & ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præſidium deducerem, pepigiſtis. As hercle in ea controverſia quæ de Argis eſt, ſuperior ſum, & æquitate rei, quod non veſtram urbem, ſed hoſtium; quod volentem, non vi coactam accepi: & veſtra confeſſione, quod in conditionibus ſocietatis mihi Argos reliquiſtis. Cæterum nomen tyranni & facta me premunt, quod ſervos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc reſpondere poſſum, me, qualiſcunque ſum, eundem eſſe qui fui cum tu ipſe mecum, T. Quincti, ſocietatem pepigiſti. tum me regem appellari à vobis memini, nunc tyrannum vocari video. itaque ſi ego nomen imperii mutaſſem, mihi meæ inconſtantiæ, cum vos mutetis, vobis veſtræ reddenda ratio eſt. Quod ad multitudinem ſervis liberatis auctam & egentibus diviſum agrum attinet: poſſum quidem & in hoc me jure temporis tutari. jam feceram hæc, qualiacunque ſunt, cum ſocietatem mecum pepigiſtis, & auxilia in bello adverſum Philippum accepiſtis. ſed ſi nunc ea feciſſem, non dico, quid in eo vos læſiſſem, aut veſtram amicitiam violaſſem: ſed illud, me more atque inſtituto majorum feciſſe. Nolite ad veſtras leges atque inſtituta exigere ea quæ Lacedæmone fiunt. nihil comparare ſingula neceſſe eſt. vos à cenſu equitem, à cenſu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem ſubjectam eſſe illis vultis. noſter legumlator non in paucorum manu rempublicam eſſe voluit, quem vos ſenatum appellatis: nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: ſed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut multi eſſent qui arma pro patria ferrent. Pluribus me ipſe egiſſe quam pro patriæ ſermone brevitatis fateor: & breviter peroratum eſſe potuit, nihil me, poſteaquam vobiſcum amicitiam inſtitui, cur ejus vos pœniteret, commiſiſſe.

a Ad hæc imperator Romanus: Amicitia & ſocietas nobis nulla tecum, ſed cum Pelope rege Lacedæmoniorum juſto ac legitimo facta eſt. cujus jus tyranni quoque, qui poſtea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium, quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant, uſurparunt: ſicut tu quoque hoc Macedonico bello feciſti. nam quid minus conveniret, quam nos qui pro libertate Græciæ adverſus Philippum gereremus bellum, cum tyranno inſtituere amicitiam? & eo tyranno, quam qui unquam fuit, ſæviſſimo & violentiſſimo in ſuos? Nobis vero, etiamſi Argos nec cepiſſes per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges ſuas: quarum modo, tanquam æmulus Lycurgi, mentionem feciſti. An ut ab Jaſſo & Bargyliis præſidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos & Lacedæmonem duas clariſſimas urbes, lumina quondam Græciæ, ſub pedibus tuis relinquemus, quæ titulum nobis liberatæ Græciæ ſervientes deforment? At enim cum Philippo Argivi ſenſerunt. Remittimus hoc tibi, ne noſtram vicem iraſcaris. ſatis compertum habemus, duorum aut ſummum trium in ea re, non civitatis culpam eſſe: tam hercle, quam in te tuoque præſidio accerſendo accipiendoque in arcem, niſi ſit publico conſilio actum. Theſſalos & Phocenſes & Locrenſes conſenſu omnium ſcimus partium Philippi fuiſſe. tamen cum cæteram liberaverimus Græciam: quid tandem cenſes in Argivis, qui inſontes publici conſilii ſint, facturos? Servorum

a Cap. XXXII.

„ vorum ad liberratem vocatorum, &
„ egentibus hominibus agri diviſi cri-
„ mina tibi objici dicebas: non qui-
„ dem nec ipſa mediocria, ſed quid
„ iſta ſunt præ iis quæ à te tuiſque
„ quotidie alia ſuper alia facinora e-
„ duntur? exhibe liberam concionem
„ vel Argis, vel Lacedæmone, ſi au-
„ dire juvat vera dominationis impo-
„ tentiſſimæ crimina. Ut omnia alia
„ vetuſtiora omittam: quam cædem
„ Argis Pythagoras iſte gener tuus pe-
„ ne in oculis meis edidit? quam tu
„ ipſe, cum jam prope in finibus La-
„ cedæmoniorum eſſem? Agedum,
„ quos in concione comprehenſos,
„ omnibus audientibus civibus tuis,
„ in cuſtodia te habiturum eſſe, pro-
„ nunciaſti: jube vinctos produci, ut
„ miſeri parentes, quos falſo lugent,
„ vivere ſciant. At enim ut jam ita
„ ſint hæc, quid ad vos Romani? Hæc
„ tu dicas liberantibus Græciam? hoc
„ iis, qui ut liberare poſſent, mare
„ trajecerunt, terra marique geſſerunt
„ bellum? Vos tamen, inquis, ve-
„ ſtramque amicitiam ac ſocietatem
„ proprie non violavi. Quoties vis te
„ id arguam feciſſe? ſed nolo pluri-
„ bus: ſummam rem complectar. Qui-
„ bus igitur rebus amicitia violatur?
„ nempe his maximè duabus, ſi ſocios
„ meos pro hoſtibus habeas, ſi cum
„ hoſtibus te conjungas. Utrumque à
„ te factum eſt. nam & Meſſenem uno
„ atque eodem jure fœderis, quo &
„ Lacedæmonem, in amicitiam no-
„ ſtram acceptam, ſocius ipſe ſociam
„ nobis urbem vi atque armis cepiſti:
„ & cum Philippo hoſte noſtro non
„ ſocietatem ſolum, ſed ſi diis placet,
„ affinitatem etiam per Philoclem
„ præfectum ejus pepigiſti, & bellum
„ adverſum nos gerens mare circa
„ Maleam infeſtum navibus piraticis
„ feciſti: & plures prope cives Roma-
„ nos quam Philippus, cepiſti atque
„ occidiſti: tutiorque Macedoniæ
„ ora, quam promontorium Maleæ
„ commeatus ad exercitus noſtros por-
„ tantibus navibus fuit. Proinde par-
„ ce ſic fidem ac jura ſocietatis jacta-
„ re: & omiſſa populari oratione, tan-
„ quam tyrannus & hoſtis loquere.

a Sub hæc Ariſthenus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut dum liceret, dum occaſio eſſet, ſibi ac fortunis ſuis conſuleret. referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum cœpit. qui depoſito imperio, reſtitutaque libertate ſuis non tutam modo, ſed etiam honoratam inter cives ſenectutem egiſſent. His dictis invicem, auditiſque, nox prope diremit colloquium. poſtero die Nabis Argis ſecedere ac deducere præſidium, quando ita Romanis placeret, & captivos & perfugas redditurum dixit. aliud ſi quid poſtularent, ſcriptum ut ederent petiit, ut deliberare cum amicis poſſet. Ita & tyranno ad conſultandum tempus datum eſt: & Quintius ſociorum etiam principibus adhibitis, habuit conſilium. Maximæ partis ſententia erat, perſeverandum in bello eſſe, & tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. ſatius multo fuiſſe non moveri bellum adverſus eum, quam omitti motum. & ipſum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore injuſti imperii aſſumpto P. R. & exemplo multos in aliis civitatibus ad inſidiandum libertati civium ſuorum incitaturum. Ipſius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim compulſo intra mœnia hoſte, nihil præter obſidionem reſtare: eam autem fore diuturnam. non enim Gytheum, quod ipſum tamen traditum, non expugnatum eſſet: ſed Lacedæmonem validiſſimam urbem viris armiſque oppugnaturos. unam ſpem fuiſſe, ſi qua admoventibus exercitum, diſſenſio inter ipſos ac ſeditio excitari poſſet, cum ſigna portis prope inferri cernerent, neminem ſe moviſſe. Adjiciebat & cum Antiocho infidam pacem Villium legatum inde redeuntem nunciare, multo majoribus quam ante, terreſtribus navalibuſque copiis in Europam eum tranſiſſe. ſi occupaſſet obſidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adverſus regem tam validum ac potentem bellum geſturos? Hæc propalam dicebat. illa tacita ſuberat cura, ne novus conſul Græciam provinciam ſortiretur, & inchoati belli victoria ſucceſſori tradenda eſſet.

b Cum adverſus tendendo nihil moveret ſocios, ſimulando ſe tranſire in eorum ſententiam, omnes in aſſenſum conſilii ſui traduxit: *Bene vertat*, inquit, *obſideamus Lacedæmonem, quando ita placet. cæterum cum res tam lenta, quam ipſi ſcitis, oppugnatio urbium ſit, & obſidentibus prius ſæpe quam obſeſſis tædium afferat: jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet. hybernandum circa Lacedæmonis mœnia eſſe, quæ mora ſi laborem tantum, ac periculum haberet, ut & animis & corporibus ad ſuſtinenda ea parati eſſetis, hortarer vos. nunc impenſa quoque magna eget in opera,*

a Cap. XXXIII.

b Cap. XXXIV.

ra, in machinationes & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda eſt, in commeatus nobis vobiſque in hyemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis aut rem inchoatam turpiter deſtituatis, ſcribendum ante veſtris civitatibus cenſeo, explorandumque quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum ſatis ſuperque habeo, ſed quo plures ſumus, pluribus rebus egebimus. nihil jam præter nudum ſolum ager hoſtium habet: ad hoc hyems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis. Hæc oratio primum animos omnium ad reſpicienda cuique domeſtica mala convertit: ſegnitiem, invidiam & obtrectationem domi manentium adverſus militantes, libertatem difficilem ad conſenſum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. verſis itaque ſubito voluntatibus, facere quod è republica populi Romani ſociorumque eſſe crederet, imperatori permiſerunt. Inde Quintius adhibitis legatis tantum, tribuniſque militum conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conſcripſit. Sex menſium induciæ ut eſſent Nabidi, Romaniſque & Eumeni regi, & Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam, T. Quintius & Nabis, ut pax ex auctoritate ſenatus confirmaretur. Ex qua die ſcriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent: ea dies ut induciarum principium eſſet, & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis cæteriſque oppidis, quæ in Argivorum agris eſſent, præſidia omnia deducerentur, vacuaque & libera traderentur Romanis, & ne quod inde mancipium regium publicumque aut privatum educeretur: & ſi qua ante educta forent, dominis recte reſtituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademiſſet, redderet; neve ipſe navem ullam, præter duos lembos, qui non plus quam ſexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas & captivos omnibus ſociis populi Romani civitatibus redderet, & Meſſeniis omnia quæ comparerent, quæque domini cognoſcerent. Exulibus quoque Lacedæmoniis liberos & conjuges reſtitueret, quæ earum viros ſequi voluiſſent: invita ne quæ exulis comes eſſet. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates ſuas, aut ad Romanos tranſiſſent, iis res ſuæ omnes recte redderentur. In Creta inſula ne quam urbem haberet: quas habuiſſet, redderet Romanis, ne quam ſocietatem cum ullo Cretenſium, aut quoquam alio inſtitueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus quas ipſe reſtituiſſet, quæque ſe ſuaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidiſſent: omnia præſidia deduceret, ſeque ipſe ſuoſque ab his abſtineret. Ne quod oppidum, ne quod caſtellum in ſuo alienove agro conderet. Obſides ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuiſſet. filium in his ſuum, & talenta centum argenti in præſenti, & quinquaginta talenta in ſingulos annos per annos octo.

a Hæc conſcripta caſtris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur nec ſane quicquam eorum ſatis placebat tyranno, niſi quod præter ſpem reducendorum exulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res offendebat, quod & naves & maritimæ civitates ademptæ erant. fuerat ei magno fructui mare, omnem oram à Malea prædatoriis navibus infeſtam habenti, juventutem præterea civitatum earum ad ſupplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quanquam ipſe in ſecreto volutaverat cum amicis: vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis ut ad cæteram fidem, ſic ad ſecreta tegenda ſatellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia univerſi, quam ea quæ ad quemque pertinerent, ſinguli carpebant. qui exulum conjuges in matrimonio habebant aut ex bonis eorum aliquid poſſederant, tanquam amiſſuri, non redditur, indignabantur. ſervis liberatis à tyranno, non irrita modo futura libertas, ſed multo fœdior quam fuiſſet ante ſervitus, redeuntibus in iratorum dominorum poteſtatem, ante oculos obverſabatur. mercenarii milites & precia militiæ caſura in pace ægre ferebant, & reditum ſibi nullum eſſe in civitates videbant, infenſas non tyrannis magis quam ſatellitibus eorum

b Hæc inter ſe primo in circulis ſerentes fremere: deinde ad arma ſubito diſcurrerunt. quo tumultu cum per ſe ſatis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari juſſit. ibi cum ea quæ imperarentur á Romanis, expoſuiſſet: & graviora atque indigniora quædam falſo affinxiſſet, & ad ſingula nunc ab univerſis, nunc à partibus concionis acclamaretur, interrogavit, quid ſe reſpondere ad ea, aut quid facere vellent? prope una voce omnes nihil reſpondere, bellum geri juſſerunt. & pro ſe quiſque, qualia multitudo ſolet, bonum animum habere, & bene ſperare jubentes, fortes fortunam adjuvare ajebant. His vocibus incitatus tyrannus, & Antiochum Ætoloſque adjuturos pronunciat, & ſibi

a Cap. XXXV. *b Cap.* XXXVI.

ſibi ad obſidionem ſuſtinendam copiarum affatim eſſe. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, & in ſtationes non ultra quieturi diſcurrunt. Paucorum laceſſentium excurſio, & emiſſa jacula extemplo Romanis dubitationem, quin bellandum eſſet, exemerunt levia inde prælia per quatriduum primum ſine ullo ſatis certo eventu commiſſa, quinto die prope juſta pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulſi ſunt, ut quidam milites Romani terga fugientium cædentes, per intermiſſa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarent.

a Et tunc quidem Quintius ſatis eo terrore coërcitis excurſionibus hoſtium, nil præter ipſius oppugnationem urbis ſupereſſe ratus, miſſis qui omnes navales ſocios à Gytheo accerſerent, ipſe interim cum tribunis militum ad viſendum urbis ſitum, mœnia circumvehitur. Fuerat quondam ſine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planiſque objecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, ſtationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi ſatis omnia inſpexit, corona oppugnandum ratus omnibus copiis (erant autem Romanorum ſociorumque, ſimul peditum equitumque, ſimul terreſtriumque ac navalium copiarum ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii ſcalas, alii ignem, alii alia quibus non oppugnarent modo, ſed etiam terrerent, portabant. juſſi clamore ſublato ſubire undique omnes, ut qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia ſimul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diviſum. parte una à Phœbeo, altera à Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta ſine muro loca ſunt) aggredi jubet. Cum tantus undique terror urbem circumvaſiſſet, primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuncios trepidos motus, ut quiſque maxime laboraret locus aut ipſe occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuſo undique pavore ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem eſſet, nec audire poſſet, nec inops modo conſilii, ſed vix mentis compos eſſet.

b Romanos primo ſuſtinebant in anguſtiis Lacedæmonii, ternæque acies tempore uno locis diverſis pugnabant. deinde creſcente certamine, nequaquam erat prælium par. miſſilibus enim Lacedæmonii pugnabant, à quibus ſe & magnitudine ſcuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quod alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter anguſtias loci, confertamque turbam, non modo ad emittenda cum procurſu, quo plurimum concitantur tela, ſpacium habebant, ſed ne ut de gradu quidem libero ac ſtabili conarentur. itaque ex adverſo miſſa tela nulla in corporibus, rara in ſcutis hærebant. à circumſtantibus ex ſuperioribus locis quidam vulnerati ſunt; mox progreſſis jam etiam ex tectis non tela modo, ſed tegulæ quoque inopinantes perculerunt. ſublatis deinde ſupra capita ſcutis, continuatiſque ita inter ſe, ut non modo ad cæcos ictus, ſed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam eſſet, teſtudine facta ſubibant. & primo anguſtiæ paulisper ſua hoſtiumque refertæ turba tenuerunt. poſteaquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hoſtem proceſſere, non ultra vis eorum atque impetus ſuſtineri poterant. Cum terga vertiſſent Lacedæmonii, & effuſa fuga ſuperiora peterent loca: Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipſe evaderet, circumſpectabat. Pythagoras cum ad cætera animo officioque ducis fungebatur, tum verò unus ne caperetur urbs, cauſa fuit. ſuccendi enim ædificia proxima muro juſſit, quæ cum momento temporis arſiſſent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre ſolent, ruere in Romanos recta, nec tegularum modo fragmenta, ſed etiam ambuſta tigna ad armatos pervenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem quam periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes receſſere à muro: & qui jam intraverant, ne incendio à tergo oriente intercluderentur à ſuis, receperunt ſeſe. & Quintius poſteaquam quid rei eſſet, vidit: receptui canere juſſit. ita jam à capta propè urbe revocati redierunt in caſtra.

c Quintius plus ex timore hoſtium quam ex re ipſa ſpei nactus, per triduum inſequens terruit eos, nunc præliis laceſſendo, nunc operibus interſepiendo quædam, ne exitus ad fugam eſſet. His comminationibus compulſus tyrannus, Pythagoram rurſus oratorem miſit. quem Quintius primo aſpernatus, excedere caſtris juſſit: deinde ſuppliciter orantem, advolutumque genibus tandem audivit. Prima

a Cap. XXXVII. *b Cap.* XXXVIII. *c Cap.* XXXIX.

oratio ſuit omnia permittentis arbitrio Romanorum. dein cum ea velut vana & ſine effectu nihil proficerent, eo deducta res eſt, ut his conditionibus quæ ex ſcripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent: pecuniæque & obſides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi nunciis aliis prope ſuper alios efferentibus, tantum non jam captam Lacedæmonem eſſe, erecti & ipſi ſimul eo quod Pythagoras cum parte validiſſima præſidii exceſſerat, contempta paucitate eorum qui in arce erant, duce Archippo quodam præſidium expulerunt. Timocratem Pellenenſem, quia clementer præfuerat, vivum fide data emiſerunt. Huic lætitiæ Quinctius ſupervenit, pace data tyranno, dimiſſiſque ab Lacedæmone Eumene & Rhodiis & L. Quintio fratre ad claſſem.

a Læta civitas celeberrimum feſtorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die ſtata propter belli mala prætermiſſum, in adventum Romani exercitus duciſque indixerunt, præfeceruntque ludis ipſum imperatorem. Multa erant quæ gaudium cumularent. reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quoſque ante Nabis abduxerant, redierant, qui poſt compertam à Pythagora conjurationem & cæde jam cœpta effugerant, libertatem ex longo intervallo, libertatiſque auctores Romanos, quibus cauſa bellandi cum tyranno ipſi fuiſſent, cernebant. teſtata quoque ipſo Nemeorum die voce præconis libertas eſt Argivorum. Achæis quantum reſtituti Argi in communi Achajæ concilium lætitiæ afferebant; tantum ſerva Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrannus, non ſyncerum gaudium præbebant. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. Cum Philippo non ante deſitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus, tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat caſtris, cæteroſque nobiliſſimos cives in exilio victuros. Nabidis dominantis ſatellitem factum populum Romanum. Quintius ab Argis Elatiam unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt qui non ex oppido proficiſcentem bellum geſſiſſe tyrannum tradant, ſed caſtris adverſus Romana caſtra poſitis: diuque cunctatum, cum Ætolorum auxilia expectaſſet, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores ſuos ab Romanis facto. eo prælio victum, caſtriſque exutum, pacem petiſſe, cum cecidiſſent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia eſſent.

b Eodem ferè tempore & à T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem geſtis, & ab M. Porcio Coſ. ex Hiſpania literæ allatæ, utriuſque nomine ternos in dies ſupplicatio à ſenatu decreta eſt. L. Valerius Coſ. cum poſt fuſos circa Litanam ſylvam Bojos quietam provinciam habuiſſet, comitiorum cauſa Romam redit: & creavit Coſſ. P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & T. Sempronium Longum. Horum patres primo anno ſecundi Punici belli Coſſ. fuerant. Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blaſio, & Cn. Domitius Ænobarbus, & Sex. Digitius, & T. Juventius Talva. Comitiis perfectis Coſ. in provinciam rediit. Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum, ut Latini qui in coloniam Romanam nomina dediſſent, cives Romani eſſent. Puteolos Salernumque & Buxentum adſcripti coloni qui nomina dederant, cum ob id ſe pro civibus Romanis ferrent, ſenatus judicavit non eſſe eos cives Romanos.

c Principio anni quo P. Scipio Africanus iterum, & T. Sempronius Longus Coſſ. fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerant duo. his extra urbem in æde Apollinis ſenatus datus eſt. pax, quæ cum T. Quintio conveniſſet, ut rata eſſet, petierunt, impetraveruntque. De provinciis cum relatum eſſet, ſenatus frequens in eam ſententiam ibat, ut quoniam in Hiſpania & Macedonia debellatum foret, conſulibus ambobus Italia provincia eſſet. Scipio ſatis eſſe Italiæ unum conſulem cenſebat, alteri decernendam Macedoniam eſſe. bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipſum ſua ſponte in Europam transgreſſum, quid deinde facturum cenſerent, cum hinc Ætoli haud dubie hoſtes vocarent ad bellum, illinc Annibal Romanis cladibus inſignis imperator ſtimularet? Dum de provinciis conſulum diſceptatur, prætores ſortiti ſunt. Cn. Domitio urbana juriſdictio, T. Juventio peregrina evenit. Publio Cornelio Hiſpania ulterior, Sex. Digitio citerior; duobus Cn. Corneliis, Blaſioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum tranſportari non placuit: eum qui eſſet ibi reduci in Italiam à Quintio, ac dimitti. item eum

a Cap. XL.

b Cap. XLI. *c Cap.* XLII.

eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hiſpania eſſet, conſulibus ambobus Italiam provinciam eſſe, & duas urbanas eo legiones ſcribere, ut dimiſſis quos ſenatus cenſuiſſet exercitibus, VIII. omnino Romanæ legiones eſſent.

a Ver ſacrum factum erat priore anno, M. Porcio & L. Valerio conſulibus. Id cum P. Licinius pontifex non eſſe recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus renunciaſſet: de integro faciendum arbitratu pontificum cenſuerunt, ludoſque magnos qui una voti eſſent, tanta pecunia, quanta aſſoleret, faciendos. Ver ſacrum videri pecus, quod natum eſſet inter Cal. Martias, & pridie Cal. Majas. P. Cornelio Scipione & T. Sempronio Longo Coſſ. Cenſorum inde comitia habita ſunt. creati cenſores Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, principem ſenatus P. Scipionem conſulem, quem & priores cenſores legerant, legerunt. tres omnino ſenatores, neminem curuli honore uſum præterierunt. gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis ædilibus curulibus imperarunt, ut loca ſenatoria ſecernerent à populo. nam antea in promiſcuo ſpectabant. equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem ſævitum. atrium Libertatis, & villa publica ab eiſdem refecta, amplificataque. Ver ſacrum, ludique votivi, quos voverat Serv. Sulpicius Galba Coſ. facti. Cum ſpectaculo eorum occupati animi omnium eſſent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos homineſque ſcelera Locris admiſſa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus ſimul locis urbis nocte incendia facerent, ut in conſternata nocturno tumultu civitate refringi carcer poſſet. ea res indicio conſciorum palam facta delataque ad ſenatum eſt. Pleminius in inferiorem demiſſus carcerem eſt, necatuſque.

b Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ ſunt Puteolos, Vulturnum, Liternum, trecenti homines in ſingulas. Item Salernum, Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ ſunt. deduxere triumviri, T. Sempronius Longus, qui tum Coſ. erat: M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager diviſus eſt, qui Campanorum fuerat. Sipontum item, in agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Pamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempſam item, & Crotonem civium Romanorum coloniæ deductæ. Tempſanus ager de Brutiis captus erat, Brutii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumviri, Cn. Octavius, L. Æmilius Paulus, C. Pletorius Crotonem: Tempſam L. Cornelius Merula, & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia viſa eo anno Romæ ſunt, alia nunciata. In foro & comitio & Capitolio ſanguinis guttæ viſæ ſunt. & terra aliquoties pluit, & caput Vulcani arſit. nunciatum eſt, Interamnæ lac fluxiſſe: pueros ingenuos Arimini ſine oculis ac naſo: & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & ſacrificium novendiale factum, quod Adriani nunciaverant in agro ſuo lapidibus pluiſſe.

c In Gallia L. Valerius Flaccus procoſ. circa Mediolanum cum Gallis Inſubribus, & Boiis qui Dorulaco duce ad concitandos Inſubres Padum tranſgreſſi erant, ſignis collatis depugnavit. X. millia hoſtium ſunt cæſa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hiſpania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti XXV. millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oſcenſis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta: militibus ex præda diviſit in ſingulos ducenos ſeptuagenos æris, triplex equiti. T. Sempronius Coſ. in provinciam profectus, in Bojorum primum agrum legiones duxit. Bojorix tum regulus eorum cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, caſtra locis idoneis poſuit: ut appareret dimicaturos, ſi hoſtis fines intraſſet. Coſ. ubi quantæ copiæ, quanta fiducia eſſet hoſti, ſenſit: nuncium ad collegam mittit, ut ſi videretur ei maturaret venire, ſe tergiverſando in adventum ejus rem extracturum. Quæ cauſa Coſ. cunctandi, eadem Gallis, præterquam quod cunctatio hoſtium animos faciebat, rei maturandæ erat, ut priuſquam conjungerentur conſulum copiæ, rem transfigerent. per biduum tamen nihil aliud quam ſteterunt parati ad pugnam, ſi quis contra egrederetur. tertiò ſubire ad vallum caſtraque ab omni ſimul parte aggreſſi ſunt. Coſ. extemplo arma capere milites juſſit. armatos inde pauliſper continuit, ut & ſtolidam fiduciam hoſti augeret, & diſponeret copias, quibus quæque portis erumperent. duæ legiones duabus

a Cap. XLIII. b Cap. XLIV.

c Cap. XLV.

principalibus portis ſigna efferre juſſæ, ſed in ipſo exitu ita conferti obſtitere Galli, ut clauderent viam. Diu in anguſtiis pugnatum eſt, nec dextris magis gladiiſque gerebatur res, quam ſcutis corporibuſque ipſis obnixi urgebant: Romani, ut ſigna foras efferrent; Galli, ut aut ipſi in caſtra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primipili centurio, & C. Attinius Trib. mil. quartæ hic, ille ſecundæ legionis (rem in aſperis præliis ſæpe tentatam) ſigna adempta ſigniferis in hoſtes injecerunt, dum repetunt enixè ſignum, priores ſecundani ſe porta ejecere.

a Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, cum alius tumultus ab adverſa parte caſtrorum eſt exortus. in portam quæſtoriam irruperant Galli: reſiſtenteſque pertinacius occiderant L. Poſthumium quæſtorem, cui Tympano fuit cognomen: & M. Attinium & T. Sempronium præfectos ſociûm, & ducentos fermè milites. Capta ab ea parte caſtra erant, donec cohors extraordinaria miſſa à Coſ. ad tuendam quæſtoriam portam, & eos qui intra vallum erant partim occidit, partim expulit caſtris, & irrumpentibus obſtitit. Eodem ferè tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita ſimul tria prælia circa caſtra locis diſtantibus erant: clamoreſque diſſoni ad incertos ſuorum eventus à præſenti certamine animos pugnantium avertebant. Uſque ad meridiem æquis viribus, ac prope pari ſpe pugnatum eſt. labor & æſtus mollia & fluida corpora Gallorum, & minimè patientia ſitis, cum decedere pugna coëgiſſet: in paucos reſtantes impetum Romani fecerunt, fuſoſque compulerunt in caſtra. Signum inde receptui à Coſ. datum eſt, ad quod pars major receperunt ſeſe, pars certaminis ſtudio, & ſpe potiundi caſtris hoſtium, perſtitit ad vallum, eorum paucitate contempta, Galli univerſi ex caſtris erumpunt. fuſi inde Romani, quæ imperio Coſ. noluerant, ſuo pavore ac terrore caſtra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad XI. Millia, Romanorum V. millia ſunt occiſa. Galli recepere in intima finium ſeſe.

b Conſul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii conjuncto exercitu cum collega, Bojorum Ligurumque agros populatum iſſe, quoad progredi ſylvæ paludeſque paſſæ ſint, ſcribunt: alii nulla memorabili re geſta comitiorum cauſa rediiſſe Romam. Eodem hoc anno. T. Quintius Elatiæ, quo in hyberna reduxerat copias, totum hyemis tempus jure dicundo conſumpſit, mutandiſque iis quæ aut ipſius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, cum ſuæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. Ibi omnium civitatum legationes in concionis modum circumfuſas eſt allocutus, orſus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum qui ante ſe in Macedonia fuiſſent, ſuiſque rebus geſtis. Omnia cum approbatione ingenti ſunt audita, præterquam cum ad mentionem Nabidis ventum eſſet, id minime conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquiſſe, non ſuæ ſolum patriæ gravem, ſed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem viſceribus nobiliſſimæ civitatis.

c Nec ignarus hujus habitus animorum Quintius, ſi ſine excidio Lacedæmonis fieri potuiſſet, fatebatur pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuiſſe: nunc cum aliter quam ruina graviſſima civitatis opprimi non poſſet, ſatius viſum eſſe, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui quam intermori vehementioribus, quam quæ pati poſſet, remediis civitatem ſinere, in ipſa vindicta libertatis perituram. Præteritorum commemorationi ſubjecit: proficiſci ſibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo eſſe. Demetriadis Chalcidiſque præſidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipſis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum: ut omnes ſcirent, utrum Romanis an Ætolis mentiri mos eſſet, qui male commiſſam libertatem populo Romano ſermonibus diſtulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam unquam penſi fuiſſe. Reliquas civitates monere, ut ex factis non ex dictis amicos penſent, intelligantque quibus credendum, & à quibus cavendum ſit. libertate modicè utantur. temperatam eam ſalubrem & ſingulis civitatibus eſſe: nimiam

a *Cap.* XLVI. *b* *Cap.* XLVII.

c *Cap.* XLVIII.

miam & aliis gravem, & ipſis qui habeant, effrenatam & præcipitem eſſe. concordiæ in civitatibus principes & ordines inter ſeſe, & in commune omnes civitates conſultarent. adverſus conſentientes nec regem quemquam ſatis validum, nec tyrannum fore. diſcordiam & ſeditionem omnia opportuna inſidiantibus facere: cum pars quæ domeſtico certamine inferior ſit, externo potius ſe applicet, quam civi cedat. alienis armis partam, externa fide redditam libertatem, ſua cura cuſtodirent, ſervarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus ſuum bene poſitum ſciret.

a Has velut parentis voces cum audirent, manare omnibus gaudio lachrymæ, adeo ut ipſum quoque confunderent dicentem. Pauliſper fremitus approbantium dicta fuit: monentiumque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo miſſas in pectora animoſque demitterent. ſilentio deinde facto petiit ab iis, ut cives Romanos, ſi qui apud eos in ſervitute eſſent, conquiſitos intra duos menſes mitterent ad ſe in Theſſaliam. ne ipſis quidem honeſtum eſſe, in liberata terra liberatores ejus ſervire. Omnes acclamarunt, gratias ſe inter cætera etiam ob hoc agere, quod admoniti eſſent, ut tam pio ac neceſſario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum: quos Annibal, cum à ſuis non redimerentur, venundederat. Multitudinis eorum argumentum eſt, quod Polybius ſcribit, centum talentis eam rem Achæis ſtetiſſe: cum quingenos denarios precium in capita, quod redderetur dominis, ſtatuiſſent. mille enim ducentos ea ratione Achaja habuit. adjice nunc pro portione, quod veriſimile ſit totam Græciam habuiſſe. Nondum conventus dimiſſus erat, cum reſpiciunt præſidium ab Acrocorintho deſcendens protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator ſecutus, proſequentibus cunctis ſervatorem liberatoremque acclamantibus, ſalutatis dimiſſiſque eis, eadem qua venerat via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis App. Claudium legatum dimittit. per Theſſaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi ſe opperiri. inde namque in animo eſſe exercitum in Italiam trajicere. & L. Quintio fratri legato & præfecto claſſis ſcribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret.

b Ipſe Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide ſolum, ſed etiam ab Oreo atque Eretria præſidiis, conventum ibi Euboicarum civitatum habuit, commonitoſque in quo ſtatu rerum accepiſſet eos, & in quo relinqueret, dimiſit. Demetriadem inde proficiſcitur, deductoque præſidio proſequentibus cunctis, ſicut Corintho & Chalcide, pergit ire in Theſſaliam, ubi non liberandæ modo civitates erant, ſed ex omni colluvione & confuſione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modo vitiis ac violentia, & licentia regia turbati erant, ſed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per ſeditionem ac tumultum, jam inde à principio ad noſtram uſque ætatem traducentes. A cenſu maximè & ſenatum & judices legit, potentioremque eam partem civitatum fecit, cui ſalva tranquillaque omnia magis eſſe expediebat.

c Ita cum percenſuiſſet Theſſaliam, per Epirum in Oricum unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brundusium tranſportatæ: inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam ſuo præ ſe acto venerunt. Poſteaquam Romam ventum eſt, ſenatus extra urbem Quintio ad res geſtas ediſſerendas datus eſt: triumphuſque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. die primo arma, tela, ſignaque ærea & marmorea tranſtulit, plura Philippo adempta, quam quæ ex civitatibus ceperat: ſecundo die aurum argentumque, factum infectumque & ſignatum. infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta LXX. facti vaſa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea X. ſignati argenti octinginta quatuor millia fuere Atticorum. tetradrachmam vocant, trium ferè denariorum in ſingulis argenti eſt pondus. auri pondo fuit tria millia ſeptingenta quatuordecim, & clypeum unum ex auro totum, & Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti XIV. tertio die coronæ aureæ, dona civitatum, tranſlatæ CXIV. & hoſtiæ ductæ, & antè currum multi nobiles captivi obſideſque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit: & Armenes Nabydis tyranni filius, Lacedæmonius. ipſe deinde Quintius in urbem eſt invectus. milites ſecuti cur-

a Cap. XLIX. *b Cap.* L.

c Cap. LI.

rum frequentes, ut omni ex provincia exercitu deportato. his duceni quinquageni æris in pedites diviſi: duplex centurioni, triplex equiti. præbuerunt ſpeciem triumpho capitibus raſis ſecuti, qui ſervitute exempti fuerant.

a Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero trib. plebis ex S.C. tulit ad plebem, plebeſque ſcivit, ut Latinæ duæ coloniæ, una in Brutios, altera in Thurinum agrum deducerentur. his deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium eſſet: in Brutios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Craſſipes: in Thurinum agrum A. Manlius, P. Ælius, L. Apuſtius. ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ ſunt: una Junonis Soſpitæ in foro olitorio, vota locataque quadriennio ante à C. Cornelio conſule Gallico bello cenſor idem dedicavit: altera Fauni. Ædiles eam biennio ante ex mulctatitio argento faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius, qui prætor urbanus eam dedicavit. & ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Martius Ralla, duumvir ad idipſum creatus. voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus: locaverat idem cenſor, & in inſula Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit. vota erat ſex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpurione prætore: ab eodem poſtea conſule locata. Hæc eo anno acta.

b P. Scipio ex provincia Gallia ad conſules ſubrogandos rediit. Comitia Coſſ. fuere, quibus creati ſunt L. Cornelius Merula, & Q. Minucius Thermus. Poſtero die creati ſunt Prætores, L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribon. M. Valerius Meſſala, L. Porcius Licinius, & C. Flaminius. Megaleſia, ludos ſcenicos, C. Atilius Seranus, L Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum ſenatus à populo ſecretus ſpectavit: præbuitque ſermones (ſicut omnis novitas ſolet) aliis tandem quod multo ante debuerit, tributum cenſentibus ampliſſimo ordini, aliis ademptum ex dignitate populi, quicquid majeſtati patrum adjectum eſſet, interpretantibus & omnia diſcrimina talia, quibus ordines diſcernerentur & concordiæ & libertati æque minuendæ eſſe. ad D. quinquageſimum octavum annum in promiſcuo ſpectatum eſſe. quid repente factum, cur immiſceri ſibi in cavea patres plebem nollent? cur dives pauperem conſeſſorem faſtidiret? novam & ſuperbam libidinem ab nullius ante gentis ſenatu neque deſideratam, neque inſtitutam. Poſtremum ipſum quoque Africanum, quod conſul auctor ejus rei fuiſſet, pœnituiſſe ferunt. Adeo nihil motum ex antiquo probabile eſt. veteribus, niſi quæ uſus evidenter arguit, ſtari malunt.

c Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius Coſſ. fuerunt, terræmotus ita crebri nunciabantur, ut non rei tantum ipſius, ſed feriarum quoque ob id indictarum homines tæderet. nam neque ſenatus haberi, neque Reſpublica adminiſtrari poterat, ſacrificando expiandoque occupatis conſulibus. poſtremo decemviris adire libros juſſis ex reſponſo eorum ſupplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria ſupplicaverunt. edictumque eſt, ut omnes qui ex una familia eſſent, pariter ſupplicarent. item ex auctoritáte ſenatus conſules edixerunt, ne quis quo die terræmotu nunciato feriæ indictæ eſſent, eo die alium terræ motum nunciaret. Provincias deinde conſules prius, tum prætores ſortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures, ſortiti ſunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hiſpaniam citeriorem, M. Fulvius Hiſpaniam ulteriorem.

d Nihil bello eo anno expectantibus Coſſ. literæ M. Cincii (præfectus in Piſis erat) allatæ. Ligurum XX. millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula univerſæ gentis facta, Lunenſem primum agrum depopulatos, Piſanum deinde finem tranſgreſſos, omnem oram maris peragraſſe. Itaque Minucius Coſ. cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate patrum in roſtra aſcendit: & edixit, ut legiones duæ urbanæ, quæ ſuperiore anno conſcriptæ eſſent, poſt diem decimum Arretii adeſſent. in earum locum ſe duas legiones urbanas ſcripturum. item ſociis, & Latini nominis magiſtratibus, legatiſque eorum qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio ſe adirent. ex iis XV. millia peditum, & quingentos equites pro numero cujuſque juniorum deſcripſit; & inde è Capitolio protinus ire ad portam. & ut maturaretur res, proficiſci ad delectum juſſit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in ſupplementum, & quina millia ſocium Latini nominis,

a Cap. LII. *b Cap.* LIII. *c Cap.* LIV. *d Cap.* LV.

nominis, & duceni equites decreti: mandatumque prætoribus ut veteres dimitterent milites, cum in provinciam veniſſent. Cum milites qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adiſſent, uti cauſas cognoſcerent eorum quibus aut emerita ſtipendia, aut morbus cauſæ eſſent, quo minus militarent: eam rem literæ T. Sempronii diſcuſſerunt, in quibus ſcriptum erat, Ligurum decem millia in agrum Placentinum veniſſe: & eum uſque ad ipſa coloniæ mœnia, & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos eſſe. Bojorum quoque gentem ad rebellionem ſpectare: ob eas res tumultum eſſe. Decrevit ſenatus, tribunos plebis non placere cauſas militares cognoſcere, quo minus ad edictum conveniretur. adjecerunt etiam, ut ſocii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, T. Sempronii fuiſſent & dimiſſi ab iis Coſſ. eſſent, ad quam diem L. Cornelius Coſ. edixiſſet, & in quem locum edixiſſet Hetruriæ, convenirent: & ut L. Cornelius Coſ. in provinciam proficiſcens, in oppidis agriſque qua iturus eſſet: ſi quos ei videretur, milites ſcriberet armaretque, & duceret ſecum: dimittendique ei quos eorum, quandoque vellet, jus eſſet.

a Poſteaquam conſules delectu habito profecti ſunt in provincias: tum T. Quintius poſtulavit, ut de his quæ cum decem legatis ipſe ſtatuiſſet, ſenatus audiret: eaque ſi videretur, auctoritate ſua confirmaret. id eos facilius facturos ſi legatorum verba, qui ex univerſa Græcia & magna parte Aſiæ, quique ab regibus veniſſent, audiſſent. Hæ legationes à C. Scribonio Pr. urbano in ſenatum introductæ ſunt, benigneque omnibus reſponſum. cum Antiocho quia longior diſceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Aſia, aut Lyſimachiæ apud regem fuerant, delegata eſt. Quintio mandatum, ut adhibitis iis legatorum regis verba audiret, reſponderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani reſponderi poſſent. Menippus & Hegeſianax principes regiæ legationis erant. ex iis Menippus ignorare ſe dixit, quidnam perplexi ſua legatio haberet, cum ſimpliciter ad amicitiam petendam, jungendamque ſocietatem veniſſent. eſſe autem tria genera fœderum, quibus inter ſe paciſcerentur amicitias civitates regeſque. unum, cum bello victis dicerentur leges. ubi enim omnia ei qui armis plus poſſet, dedita eſſent: quæ ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipſius jus atque arbitrium eſſe. alterum, cum pares bello, æquo fœdere in pacem atque amicitiam veniant. tunc enim repeti reddique per conventionem res: & ſi quarum turbata bello poſſeſſio ſit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriuſque commodo componi. tertium eſſe genus, cum, qui hoſtes nunquam fuerint, ad amicitiam ſociali fœdere inter ſe jungendam coeant. eos neque dicere, neque accipere leges. id enim victoris & victi eſſe. ex eo genere cum Antiochus eſſet, mirari ſe, quod Romani æquum cenſeant ei leges dicere, quas Aſiæ urbium liberas & immunes, quas ſtipendiarias eſſe velint, quas intrare præſidia regia regemque vetent. cum Philippo enim hoſte pacem, non cum Antiocho amico ſocietatis fœdus ita faciendum eſſe.

b Ad ea Quintius: *Quoniam vobis diſtincte agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare: ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam eſſe regi nuncietis amicitiæ cum populo Romano jungendæ. unam ſi nos nihil quod ad urbes Aſiæ attinet curare velit, ut & ipſe omni Europa abſtineat: alteram, ſi ſe ille Aſiæ finibus non contineat, & in Europam tranſcendat, ut & Romanis jus ſit, Aſiæ civitatum amicitias & tueri quas habeant & novas complecti.* Enimvero id auditu, etiam dicere indignum eſſe Hegeſianax, Thraciæ & Cherſoneſi urbibus arceri Antiochum, quæ Seleucus proavus ejus, Lyſimacho rege bello victo, & in acie cæſo, per ſummum decus parta liquerit: pari cum laude eadem ab Thracibus poſſeſſa, partim armis receperit Antiochus: partim deſerta, ſicut ipſam Lyſimachiam, & revocatis cultoribus frequentaverit, & quæ ſtrata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impenſis ædificaverit. Quid igitur ſimile eſſe, ex ea poſſeſſione ita parta, ita recuperata deduci Antiochum, & Romanos abſtinere Aſia, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: ſed quæ impetrata gloriæ ſibi, non pudori ſit. Ad hæc Quintius: Quando- „
quidem, *inquit*, honeſta penſamus: „
ſic, ut aut ſola aut prima certe pen- „
ſari decet principi orbis terrarum „
populo, & tanto regi: utrum tan- „
dem videtur honeſtius, liberas velle „
omnes quæ ubique ſunt Græciæ ur- „
bes, an ſervas & vectigales facere? „

a Cap. L V I.

b Cap. L V I I.

» Si ſibi Antiochus pulchrum eſſe cen-
» ſet, quas urbes proavus belli jure
» habuerit, avus paterque nunquam
» uſurpaverint, pro ſuis eas repetere
» in ſervitutem: & populus Romanus
» ſuſceptum patrocinium libertatis
» Græcorum non deſerere, fidei con-
» ſtantiæque ſuæ ducit eſſe: ſicut à
» Philippo Græciam liberavit, ita &
» ab Antiocho Aſiæ urbes, quæ Graii
» nominis ſint, liberare in animo ha-
» bet. neque enim in Æolidem Io-
» niamque coloniæ in ſervitutem re-
» giam miſſæ ſunt, ſed ſtirpis augen-
» dæ cauſa, gentiſque vetuſtiſſimæ
» per orbem terrarum propagandæ.

a Cum hæſitaret Hegeſianax, nec inficiari poſſet, honeſtiorem cauſam libertatis quam ſervitutis prætexi titulo. *Quin mittimus ambages?* inquit Publius Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat, *Alteram ex duabus conditionibus, quæ modo diſerte à Quintio datæ ſunt, legite, aut ſuperſedete de amicitia agere. Nos verò*, inquit Menippus, *nec volumus nec poſſumus paciſci quicquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Poſtero die Quintius legationes univerſas Græciæ Aſiæque eum in ſenatum introduxiſſet, ut ſcirent quali animo populus Romanus, qualique Antiochus erga civitates Græciæ eſſent, poſtulata & ſua & regis expoſuit. Renunciarent civitatibus ſuis, populum Romanum qua virtute quaque fide libertatem eorum à Philippo vindicaverit: eadem ab Antiocho, niſi decedat Europa, vindicaturum. Tum Menippus deprecari & Quintium & patres inſtitit, ne feſtinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum eſſent. tempus & ſibi ſumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, cum renunciatæ conditiones eſſent, & impetraturum aliquid aut pacis cauſa conſenſurum. Ita integra dilata res eſt. Legatos mitti ad regem eoſdem, qui Lyſimachiæ apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

b Vixdum ii profecti erant, cum à Carthagine legati bellum haud dubie parare Antiochum Annibale miniſtro attulerunt: injeceruntque curam, ne ſimul & Punicum bellum excitaretur. Annibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, ſicut ante dictum eſt: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, niſi quod volutanti diu conſilia de Romano bello, nemo aptior ſuper tali re particeps ſermonis eſſe poterat. Sententia ejus una atque eadem ſemper erat, ut in Italia bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem præbituram externo hoſti. ſi nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus & copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere: neque regem neque gentem ullam parem Romanis eſſe. Sibi centum tectas naves, XVI. millia peditum, mille equites depoſcebat. ea ſe claſſe primum Africam petiturum. magnopere confidere, & Carthaginienſes ad rebellandum ab ſe compelli poſſe. ſi illi cunctentur, ſe aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum cæteris omnibus tranſire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere, neque trajicientem, & quod in ſpeciem famamque belli ſatis ſit, paratum trajicere.

c In hanc ſententiam cum adduxiſſet regem, præparando ſibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo caſu interceptæ palam facerent conata, ſcribere non eſt auſus. Ariſtonem quendam Tyrium nactus Epheſi, expertuſque ſolertiam levioribus miniſteriis, partim donis, partim ſpe præmiorum oneratum, quibus etiam ipſe rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit. edit nomina eorum, quibus conventis opus eſſet; inſtruit etiam ſecretis notis, per quas haud dubiè agnoſcerent ſua mandata eſſe. Hunc Ariſtonem Carthagine obverſantem, non prius amici quam inimici Annibalis, qua de cauſa veniſſet, cognoverunt. Et primo in circulis conviviiſque celebrata ſermonibus res eſt. deinde in ſenatu quidam nihil actum eſſe dicere exilio Annibalis: ſi abſens quoque novas moliri res, ſollicitandoque animos hominum, turbare ſtatum civitatis poſſet. Ariſtonem quendam Tyrium advenam, inſtructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege veniſſe: certos homines quotidie eum eo ſecreta colloquia ſerere, & in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum eſſet. Conclamavere omnes, vocari Ariſtonem debere, & quæri quid veniſſet: & niſi expromeret, cum legatis Romani mitti. ſatis pro temeritate unius hominis ſupplicium penſum eſſe. privatos ſuo periculo peccaturos. Rempublicam non extra noxam modo, ſed etiam extra famam noxæ conſervandam eſſe. Vocatus Ariſton purgare ſeſe, & firmiſſimo propugnaculo uti quod nihil literarum, ad quenquam attuliſſet. cæterum nec cauſam adventus ſatis expe-

a Cap. LVIII. *b* Cap. LIX. *c* Cap. LX.

expediebat, & in eo maxime hæſitabat, quod cum Barchinæ ſolum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio eſt, aliis pro ſpeculatore comprehendi jam & cuſtodiri jubentibus, aliis negantibus tumultuandi cauſam eſſe. mali rem exempli eſſe, de nihilo hoſpites corripi. idem Carthaginienſibus & Tyri, & in aliis emporiis in quæ frequenter commeent, eventurum. Dilata eo die res eſt. Ariſton Punico ingenio inter Pœnos uſus, tabellas conſcriptas celeberrimo loco ſupra ſedem quotidianam magiſtratus prima veſpera ſuſpendit. ipſe de tertia vigilia navem conſcendit & profugit. Poſtero die cum Suffetes ad jus dicendum conſediſſent, conſpectæ tabellæ, demptæque & lectæ. ſcriptum erat, Ariſtonem privatim ad neminem, publicè ad ſeniores (ita ſenatum vocabant) mandata habuiſſe. Publicato crimine minus intenta de paucis quæſtio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad Coſſ. & ſenatum deferrent, placuit ſimul qui de injuriis Maſaniſſæ quererentur.

a Maſaniſſa poſteaquam & infames Carthaginienſes, & inter ſe ipſos diſcordes ſenſit, principibus propter colloquia Ariſtonis ſenatui, ſenatu propter indicium ejuſdem Ariſtonis populo ſuſpecto, locum injuriæ eſſe ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus eſt, & quaſdam urbes vectigales Carthaginienſium ſibi coëgit ſtipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora eſt minoris Syrtis, & agri uberis una civitas ejus Leptis: ea ſingula indies talenta vectigal Carthaginienſibus dedit. Hanc tum regionem & totam infeſtam Maſaniſſa, & ex quadam parte dubiæ poſſeſſionis, ſui regni an Carthaginienſium eſſet, effecerat. & quia ſimul ad purganda crimina & queſtum de ſe Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent ſuſpicionibus, & de jure vectigalium diſceptarent, legatos & ipſe Romam miſit. Auditi de Tyrio advena primum Carthaginienſes, curam injecere patribus, ne cum Antiocho ſimul & Pœnis bellandum eſſet. maxime ea ſuſpicio crimen urgebat, quod quem comprehenſum Romam mitti placuiſſet, nec ipſum nec navem ejus cuſtodiſſent. De agro deinde cum regis legatis diſceptari cœptum. Carthaginienſes jure finium cauſam tutabantur, quod intra eos terminos eſſet, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris eſſet Carthaginienſium, finiſſet, & confeſſione regis, qui cum Aphirem profugum ex regno ſuo cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas perſequeretur: precario ab ſe iter per eum ipſum agrum, tanquam haud dubie Carthaginienſium juris, petiſſet. Numidæ & determinatione Scipionis mentiri eos arguebant, & ſi quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginienſium in Africa eſſe? advenis, quantum ſecto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. quicquid Byrſam ſedem ſuam exceſſerint, vi atque injuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos poſſe: non modo ſemper ex quo cœperint: ſed ne diu quidem eos poſſediſſe. per opportunitates nunc illos, nunc reges Numidarum uſurpaſſe jus: ſemperque penes eum poſſeſſionem fuiſſe, qui plus armis potuiſſet. Cujus conditionis res fuerit, priuſquam hoſtes Romanis Carthaginienſes, ſocius atque amicus rex Numidarum eſſet: ejus ſinerent eſſe, nec ſe interponerent, quo minus qui poſſent, tenerent. Reſponderi legatis utriuſque partis placuit: miſſuros ſe in Africam, qui inter populum Carthaginienſem & regem in re præſenti diſceptarent. miſſi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus: audita inſpectaque re ſuſpenſa omnia, neutro inclinatis ſententiis, reliquere. Id utrum ſua ſponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum eſt, quam videtur tempori aptum fuiſſe, integro certamine eos relinqui. nam ni ita eſſet, unus Scipio vel notitia rei, vel auctoritate ita de utriſque meritus, finire nutu diſceptationem potuiſſet.

a Cap. L X I.

LIBER

LIBER XXXV.

BREVIARIUM.

PUbl. Scipio Africanus legatus miſſus ad Antiochum Epheſi cum Annibale, qui ſe Antiocho junxerat, collocutus eſt: ut, ſi fieri poſſet, metum vitæ, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia cum quæreret quem fuiſſe maximum imperatorem Annibal crederet, reſpondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudiſſet: quodque ultimas oras, quas viſere ſupra fidem humanam eſſet, peragraſſet: quærenti deinde, quem ſecundum poneret: Pyrrhum inquit: eo quod caſtra metari docuiſſet: ad hæc neminem elegantius loca cepiſſe, præſidia diſpoſuiſſe. exequenti, quem tertium diceret: ſemet dixit. ridens Scipio, quidnam tu diceres, ſi me, inquit viciſſes? tunc vero, inquit, me & ante Alexandrum & ante Pyrrhum, & ante alios poſuiſſem. Inter alia prodigia, quæ plurima fuiſſe traduntur: bovem, Cn. Domitio conſule, locutum, Roma cave tibi, *refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab Ætolis, qui & Philippum, & Antiochum ad inferendum bellum populo Rom. ſollicitabant, à populo Romano deſcivit, & bello adverſus Philopæmenem Achæorum prætorem geſto, ab Ætolis interfectus eſt. Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt, cum quibus ſocietate juncta Antiochus Syriæ rex, cum bellum Græciæ intuliſſet, complures urbes occupavit, inter quas Chalcidem, & totam Eubœam. Res præterea in Liguribus geſtas, & apparatum belli ab Antiocho continet.*

CAPUT I.

PRincipio anni quo hæc geſta ſunt, Sex. Digitius prætor in Hiſpania citeriore cum civitatibus iis, quæ poſt profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis quam digna dictu prælia fecit: & adeo pleraque adverſa, ut vix dimidium militum quam quod acceperat, ſucceſſori tradiderit. nec dubium eſt, quin omnis Hiſpania ſublatura animos fuerit: ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa ſecunda prælia feciſſet: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc geſſerat Scipio. Idem proprætor Luſitanos pervaſtata ulteriori provincia cum ingenti præda domum redeuntes in ipſo itinere aggreſſus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, ſuperior aliis. nam & acie frequenti armatis adverſus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite adverſus feſſos longo itinere concurrerat. tertia namque vigilia exierant hoſtes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ acceſſerant: nec ulla quiete data, laborem viæ prælium exceperat. Itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animiſque fuit. & turbaverant primo Romanos. deinde æquata paulisper pugna eſt. In hoc diſcrimine ludos Jovi, ſi fudiſſet cecidiſſetque hoſtes, proprætor vovit. tandem gradum acrius intulere Romani, ceſſitque Luſitanus: deinde prorſus terga dedit. & cum inſtitiſſent fugientibus victores, ad XII. millia hoſtium ſunt cæſa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites, & ſigna militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu Rom. ſeptuaginta & tres amiſſi. Pugnatum inde haud procul Ilipa urbe eſt. eo victorem opulentum præda exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem expoſita eſt: poteſtaſque dominis ſuas res cognoſcendi facta, cætera vendenda quæſtori data. quod inde effectum eſt, militi diviſum.

a Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, cum hæc in Hiſpania gerebantur. itaque tam adverſæ quam ſecundæ res per ipſum amicoſque ejus magnis ſermonibus celebrabantur. & tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarſiſſet, & exi-

a Cap. II.

& exiguas reliquias exercitus ab Sexto Digirio, atque eas ipſas plenas pavoris ac fugæ accepturus eſſet, ut unam ſibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam cum militem ab ſe ipſo ſcriptum ex ſenatuſconſulto adjeciſſet: eligeret ex omni numero ſex millia & quingentos pedires, & equires trecentos. ea ſe legione (nam in Sexti Digitii exercitu haud multum ſpel eſſe) rem geſturum. Seniores negare ad rumores à privatis temere in gratiam magiſtratuum confictos, ſenatuſconſulta facienda eſſe. niſi quod aut prætores ex provinciis ſcriberent, aur legari renunciarent: nihil ratum haberi debere, ſi tumultus in Hiſpania eſſet, placere tumultuarios milites exrra Italiam ſcribi à prætore. Mens ea ſenatus fuir, ut in Hiſpania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam navigaſſe delectus cauſa C. Flaminium ſcribit: & ex Sicilia Hiſpaniam petentem rempeſtate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani ſacramento rogaſſe: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hiſpania adjeciſſe.

a Nec in Italia ſegnius Ligurum bellum creſcebat. Piſas jam quadraginta milibus hominum affluente quotidie multitudine ad famam belli ſpemque prædæ, circumſedebant. Minucius Coſ. Arretium die quem edixerat ad conveniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Piſas duxit. & cum hoſtes mille paſſuum ab oppido trans fluvium moviſſent caſtra, conſul urbem haud dubiè ſervatam adventu ſuo eſt ingreſſus. Poſtero die & ipſe trans fluvium quingentos ferè paſſus ab hoſte poſuit caſtra. Inde levibus præliis à populationibus agrum ſociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, novo milite, & ex multis generibus hominum collecto, nec dum noto ſatis inter ſe, ut fidere alii aliis poſſent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de ſumma rerum decernere: & abundante militum numero, paſſim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: & cum coacta vis magna pecorum prædæque eſſet, paratum erat præſidium, per quod in caſtella eorum vicoſque agereтur.

b Cum bellum Liguſtinum ad Piſas conſtitiſſet, conſul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Bojorum induxit. ubi longè alia belli ratio quam cum Liguribus erat. conſul in aciem exibat: hoſtes pugnam detrectabant, prædatumque ubi nemo obviam exiret, diſcurrebant Romani: Boji diripi ſua impunè quam tuendo ea conſerere certamen malebant. Poſteaquam omnia ferro ignique ſatis evaſtata erant, conſul agro hoſtium exceſſit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boji ubi egreſſum è finibus ſuis hoſtem ſenſere, ſequebantur ſilenti agmine, locum inſidiis quærentes. nocte prætergreſſi caſtra Romana, ſaltum, qua tranſeundum erat Romanis, inſederunt. Id cum parum occultè feciſſent, conſul qui multa nocte ſolitus erat movere caſtra, ne nox terrorem in tumultuario prælio augeret, lucem expectavit, & cum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum miſit. poſteaquam relatum eſt, quantæ copiæ & in quo loco eſſent, totius agminis ſarcinas in medium conjici juſſit, & triarios vallum circumjicere: cætero exercitu inſtructo ad hoſtem acceſſit. Idem & Galli fecerunt, poſteaquam apertas eſſe inſidias, & recto ac juſto prælio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

c Hora ſecunda ferme concurſum eſt. ſiniſtra ſociorum equitum ala, & extraordinarii prima in acie pugnabant. præerant duo conſulares legati Marcus Marcellus, & T. Sempronius prioris anni conſul. Novus Coſ. nunc ad prima ſigna erat: nunc legiones continebat in ſubſidiis, ne certaminis ſtudio prius concurrerent, quam datum ſignum eſſet. equites earum extra aciem in locum patentem Quintum & P. Minucios tribunos militum educere juſſit: inde eum ſignum dediſſet, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncius venit à T. Sempronio Longo, non ſuſtinere extraordinarios impetum Gallorum, & cæſos permultos eſſe: & qui ſuperſint, partim labore, partim metu remiſiſſe ardorem pugnæ. Legionem alteram ex duabus, ſi videretur, ſummitteret, priuſquam ignominia acciperetur. Secunda legio miſſa eſt, & extraordinarii recepti. tum redintegrata eſt pugna, cum & recens miles & frequens ordinibus legio ſucceſſiſſet: & ſiniſtra ala ex prælio ſubducta eſt. dextra in primam aciem ſubiit. Sol ingenti ardore torrebat minimè patientia æſtus corpora Gallorum: denſis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in ſcuta incumbentes ſuſtinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit Coſ. ad perturbandos ordines

a Cap. III. *b* Cap. IV.

c Cap. V.

ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatiſſimos equos immittere jubet: & legionarios equites in ſubſidiis eſſe. Hæc procella equeſtris primo confudit & turbavit, deinde diſſipavit aciem Gallorum, non tamen ut terga darent. obſtabant duces haſtilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: ſed inter equitantes alarii non patiebantur. Conſul obteſtabatur milites, ut paululum adniterentur, victoriam in manibus eſſe. dum perturbatos & trepidantes viderent, inſtarent, ſi reſtitui ordines ſiviſſent, integro rurſus eos prælio & dubio dimicaturos. Inferre vexillarios juſſit ſigna. omnes connixi tandem averterunt hoſtem. poſtquam terga dabant, & in fugam paſſim effundebantur, tum ad perſequendos eos legionarii equites immiſſi. Quatuordecim millia Bojorum eo die cæſa ſunt, vivi capti mille nonaginta duo, equites ducenti viginti unus, tres duces eorum, ſigna militaria ducenta XII. carpenta LXIII. Nec Romanis incruenta victoria fuit. ſupra quinque millia militum ipſorum aut ſociorum ſunt amiſſa, centuriones tres & XX. præfecti ſociûm quatuor, & M. Genucius & M. Martius tribuni militum ſecundæ legionis.

a Eodem ferè tempore duorum conſulum litteræ allatæ ſunt: L. Cornelii de prælio ad Mutinam cum Bojis facto & Q. Minucii à Piſis, comitia ſuæ ſortis eſſe. cæterum adeo ſuſpenſa omnia in Liguribus ſe habere, ut abſcedi inde ſine pernicie ſociorum, & damno reipublicæ non poſſit. ſi ita videretur patribus, mitterent ad collegam, ut is qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret. ſi id facere gravaretur, quod non ſuæ ſortis id negocium eſſet: ſe quidem facturum quodcunque ſenatus cenſuiſſet: ſed etiam atque etiam viderent, ſi magis è repub. eſſet interregnum iniri, quam ab ſe in eo ſtatu relinqui provinciam. Senatus C. Scribonio negocium dedit, ut duos legatos ex ordine ſenatorio mitteret ad L. Cornelium conſulem, qui literas collegæ ad ſenatum miſſas deferrent ad eum: & nunciarent, ſenatum, ni is ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret, potius quam Q. Minucius à bello integro avocaretur, interregnum iniri paſſurum. Miſſi legati renunciarunt L. Cornelium ad magiſtratus ſubrogandos Romam venturum. De literis L. Cornelii, quas ſcripſerat ſecundum prælium cum Bojis factum diſceptatio in ſenatu fuit: quia privatim pleriſque ſenatoribus legatus M. Claudius ſcripſerat, fortunæ populi Romani & militum virtuti gratiam habendam, quod res bene geſta eſſet. conſulis opera & militum aliquantum amiſſum, & hoſtium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerat, non deletum, milites eo plures periiſſe, quod tardius ex ſubſidiis qui laborantibus opem ferrent, ſucceſſiſſent: hoſtes è manibus emiſſos, quod equitibus legionariis & tardius datum ſignum eſſet, & perſequi fugientes non licuiſſet.

b De ea re nihil temere decerni placuit. ad frequentiores conſultatio delata eſt. inſtabat enim cura alia, quod civitas fœnore laborabat: & cum multis fœnebribus legibus conſtricta avaritia eſſet, via fraudis inita erat, ut in ſocios qui non tenerentur iis legibus, nomina tranſcriberent. ita libero fœnore obruebant debitores, cujus cernendi cum ratio quæreretur, diem finiri placuit. Fœneralia quæ proximè fuiſſent, ut qui poſt eam diem ſociis civibus Romanis crediſſent pecunias, profiterentur, & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet, legibus, jus creditori diceretur. Deinde poſteaquam profeſſionibus detecta eſt magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate patrum plebem rogavit, plebeſque ſcivit, ut cum ſociis ex nomine Latino pecuniæ creditæ jus idem quod cum civibus Romanis eſſet. Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hiſpania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hiſpania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hyberna milites deduxit, & per hyemem prælia aliquot nulla memoria digna adverſus latronum magis quam hoſtium excurſiones, vario tamen eventu, nec ſine militum jactura, ſunt facta. Majores res geſtæ à M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vacceis Vectonibuſque & Celtiberis ſignis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilernum vivum cepit.

c Dum hæc in Hiſpania gerebantur, comitiorum jam appetebat dies. itaque L. Cornelius Coſ. relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in ſenatu cum de rebus à ſe geſtis diſſeruiſſet, quove in ſtatu pro-

a Cap. VI.

b Cap. VII. *c* Cap. VIII.

provincia eſſet: queſtus eſt cum patribus conſcripris, quod tanto bello una ſecunda pugna tam feliciter perfecto, non eſſet habitus diis immortalibus honos. poſtulavit deinde, ut ſupplicationem ſimul triumphumque decernerenr. Prius tamen quam relario fierer, Q. Metellus qui conſul dictatorque fuerat, literas eodem tempore dixit, & conſulis L. Cornelii ad ſenatum, & M. Marcelli ad magnam partem ſenatorum allatas eſſe inter ſe pugnantes: eoque dilatam eſſe conſultationem, ut præſentibus auctoribus earum literarum diſceptaretur. itaque expectaſſe ſeſe, ut conſul qui ſciret ab legaro ſuo adverſus ſe ſcriptum aliquid, eum ipſi veniendum eſſet, duceret eum ſecum Romam: cum etiam verius eſſet, T. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato, nunc videri eſſe amotum de Induitria, ne ea quæ ſcripſiſſet, præſens diceret, aut argueret coram: & ſi quid vani afferret:, argui poſſet, donee ad liquidum veritas explorara eſſet. Itaque nihil eorum quæ poſtularet Coſ. decernendum in præſentia cenſere. Cum pergeret nihilo ſegnius referre, ut ſupplicatio decerneretur, triumphantique ſibi in urbem invehi liceret, M. & C. Titinii Trib. plebis ſe interceſſuros, ſi de ea re fieret ſenatuſconſultum, dixerunt.

a Cenſores erant priore anno creati Sext. Ælius Pætus, & Cn. Cornelius Cethegus. Cornelius luſtrum condidit. cenſa ſunt civium capita CXLIII. millia ſeptuaginta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana urbis inundavit, circa portam Flumentanam etiam collapſa quædam ruinis ſunt. & porta Cælimontana fulmine icta eſt, muruſque circa multis locis de cœlo tactus, & Aritiæ & Lanuvii & in Aventino lapidibus pluit. & à Capua nunciatum eſt, examen veſparum ingens in forum advolaſſe, & in Martis æde conſediſſe. eas collectas cum cura, & igni crematas eſſe. Horum prodigiorum cauſa decemviri liberos adire juſſi, & novendiale ſacrum factum, & ſupplicatio indicta eſt atque urbs luſtrata. Iiſdem diebus ædiculam Victoriæ virginis prope ædem Victoriæ M. Porcius Cato dedicavit, biennio poſtquam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Ferentinum triumviri deduxerunt, Cn. Manlius Volſo, L. Apuſtius Fullo, P. Ælius Tubero, cujus lege deducebantur tria millia peditum ferè, CCCC. equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, ſexagena in equites. Apuſtio auctore tertia pars agri dempta eſt: quo poſtea ſi vellent, novos colonos adſcribere poſſenr, vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

b In exitu jam annus erat, & ambitio magis quam unquam alias exarſerat conſularibus comitiis. multi & potentes petebant patricii plebeique: P. Cornelius, Cn. filius, Scipio, qui ex Hiſpania provincia nuper deceſſerat magnis rebus geſtis: & L. Quintius Flamininus, qui claſſi in Græcia præfuerat: & Cn. Manlius Volſo: hi patricii. plebeii autem, C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M. Acilius. ſed omnium oculi in Quintium Corneliumque conjecti. nam & in unum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Cæterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clariſſimi ætatis ſuæ imperatores. major gloria Scipionis, & quo major, eo propior invidiæ: Quintii recentior, ut qui eo anno triumphaſſet. Accedebat quod alter decimum jam prope annum aſſiduus in oculis hominum fuerat: quæ res minus verendos magnos homines ipſa ſatietate facit: conſul iterum poſt devictum Annibalem cenſorque fuerat. in Quintio nova & recentia omnia ad gratiam erant. nihil nec petierat à populo poſt triumphum, nec adeptus erat. Pro fratre germano, non patruele ſe petere ajebat, pro collega & participe adminiſtrati belli ſe terra, fratrem mari rem geſſiſſe. Is obtinuit ut præferretur candidato, quem Africanus fraterque ducebant; quem Cornelia gens, Cornelio conſule comitia habente: quem tantum præjudicium ſenatus virum è civitate optimum judicatum, qui matrem Idæam Peſſinunte venientem in urbem acciperet. L. Quintius & Cn. Domicius Ænobarbus Coſſ. facti. adeo ne in plebejo quidem Coſ. cum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Poſtero die prætores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centimalus, A. Attilius Seranus, M. Bæbius Pamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Ædilitas inſignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi & L. Æmilii Pauli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in faſtigio Jovis ædis poſuerunt. porticum unam extra portam Trigeminam,

a Cap. IX.

b Cap. X.

minam, emporio ad Tiberim adjecto, alteram à porta Fontinali ad Martis aram, qua in campum iter eſſet, perduxerunt.

a Diu nihil in Liguribus dignum memoria geſtum erat. extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta eſt: nam & caſtra conſulis oppugnata ægrè ſunt defenſa: & non ita multo poſt per ſaltum anguſtum cum duceretur agmen Romanum, ipſas fauces exercitus Ligurum inſedit. qua cum exitus non pateret, converſo agmine redire inſtitit conſul, & à tergo fauces ſaltus occupatæ à parte hoſtium erant: Caudinæque cladis memoria non animis modo, ſed prope oculis obverſabatur. Numidas octingentos fermè equites inter auxilia habebat. Eorum præfectus conſuli pollicetur, ſe parte utra vellet cum ſuis erupturum. tantum uti diceret utra pars frequentior vicis eſſet, in eos ſe impetum facturum, & nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere ſaltu quem obſiderent, & diſcurrere ad opem ferendam ſuis. Collaudatum eum conſul ſpe præmiorum onerat. Numidæ equos conſcendunt, & obequitare ſtationibus hoſtium neminem laceſſentes cœperunt. Nihil primo aſpectu contemptius. equi hominesque paululi & graciles: diſcincti & inermis eques, præterquam quod jacula ſecum portat: equi ſine frenis, deformis ipſe curſus rigida cervice & extento capite currentium. Hunc contemptum de induſtria augentes, labi ex equis, & per ludibrium ſpectaculo eſſe. Itaque qui primo intenti paratique, ſi laceſſerentur, in ſtationibus fuerant; jam inermes, ſedentesque pars maxima ſpectabant. Numidæ adequitare, dein refugere: ſed propius ſaltum paulatim evehi, velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. poſtremo ſubditis calcaribus per medias ſtationes hoſtium erupêre, & in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt: proximo deinde vico inferunt ignem: ferro flammaque omnia pervaſtant. Fumus primo conſpectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, poſtremo ſeniores puerique refugientes tumultum in caſtris fecerunt. itaque ſine conſilio, ſine imperio pro ſe quiſque currere ad ſua tutanda: momentoque temporis caſtra relicta erant, & obſidione liberatus Coſ. quo intenderat, pervenit.

b Sed neque Boji, neque Hiſpani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infeſtique erant Romanis, quam Ætolorum gens. Ii poſt deportatos ex Græcia exercitus primo in ſe fuerant, & Antiochum in vacuam Europæ poſſeſſionem venturum: nec Philippum aut Nabin quieturos. ubi nihil uſquam moveri viderunt, agitandum aliquid miſcendumque rati, ne cunctando ſeneſcerent conſilia: concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conqueſtus injurias Romanorum, ſtatumque Ætoliæ, quod omnium Græciæ gentium civitatumque inhonoratiſſimi poſt eam victoriam eſſent, cujus cauſa ipſi fuiſſent, legatos cenſuit circa reges mittendos, qui non ſolum tentarent animos eorum, ſed ſuis quemque ſtimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum eſt miſſus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem dicere: inde militem, inde naves, navaleſque ſocios habuiſſe: incluſum ſuis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneſo, nunquam habiturum recuperandi ſua occaſionem, ſi eam quæ tum eſſet, prætermiſiſſet. nullum exercitum Romanum in Græcia eſſe: nec propter Gytheum, aut maritimos alios Laconas dignam cauſam exiſtimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rurſum tranſmittant. Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut cum in Græciam Antiochus trajeciſſet, conſcientia violatæ per ſociorum injurias Romanæ amicitiæ conjungeret ſe cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud diſſimili oratione incitabat. erat etiam major orationi materia, quo ex altiore faſtigio rex quam tyrannus detractus erat. quoque plures ademptæ res, ad hoc vetuſta regum Macedoniæ fama peragratuſque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. Et tutum vel incepto, vel eventu ſe conſilium afferre nam neque ut ante ſe moverat Philippus, cum Antiochus cum exercitu tranſierit in Græciam, ſuadere: & qui ſine Antiocho adverſus Romanos Ætoloſque tamdiu ſuſtinuerit bellum, ei adjuncto Antiocho, ſociis Ætolis, qui tum graviores hoſtes quam Romani fuerint, quibus tandem viribus reſiſtere Romanos poſſe. Adjiciebat de duce Annibale, nato adverſus Romanos hoſte, qui plures & duces & milites eorum occidiſſet, quam quot ſupereſſent. Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho, & omnium primum

a Cap. XI. *b* Cap. XII.

primum prædam de Philippo Romanorum eſſe dicere, victoriam Ætolorum & aditum in Græciam Romanis nullos alios quam Ætolos dediſſe: & ad vincendum vires eoſdem præbuiſſe. deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum eſſent: quæ loca terreſtribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: paratum utrumque ad rebellandum eſſe, & primam quamque occaſionem recuperandi ea quæ bello amiſiſſent, arrepturos. Ita per totum ſimul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti ſunt.

a Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimiſit ad ſeditiones in iis miſcendas, & alios principum donis ad ſuam cauſam perduxit: alios pertinaciter in ſocietate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum à T. Quintio cura mandata erat, itaque extemplo & ad tyrannum legatos miſerunt, qui admonerent fœderis eum Romani, denunciarentque, ne pacem, quam tantopere petiſſet, turbaret: & auxilia ad Gytheum, quod jam oppugnabatur à tyranno, & Romam qui ea nunciarent, legatos miſerunt. Antiochus rex ea hyeme Rhaphiæ in Phœnice Ptolemæo regi Ægypti filia in matrimonium data, cum Antiochiam ſe recepiſſet: per Ciliciam Tauro monte ſuperato extremo jam hyemis Epheſum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio miſſo, in Syriam ad cuſtodiam ultimarum partium regni, ne quid abſente ſe à tergo moveretur: ipſe cum omnibus terreſtribus copiis ad Piſidas, qui circa Selgam incolunt, oppugnandos eſt profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius, & P. Villius, qui ad Antiochum (ſicut ante dictum eſt) miſſi erant, juſſi prius Eumenem adire, Elæam venere: inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) aſcenderunt. Cupidus belli adverſus Antiochum Eumenes erat: gravem, ſi pax eſſet, accolam tanto potentiorem regem credens: eundem ſi motum bellum eſſet, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuiſſet: & aut funditus ſublatum iri: aut ſi pax victo daretur, multa illi detracta, ſibi acceſſura: ut facile deinde ſe ab eo ſine ullo Romano auxilio tueri poſſet. etiam ſi quid adverſi caſurum foret, ſatius eſſe Romanis ſociis quamcunque fortunam ſubire, quam ſolum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob hæc quantum auctoritate, quantum conſilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

b Sulpicius æger Pergami ſubſtitit. Villius cum Piſidiæ bello occupatum eſſe regem audiſſet, Epheſum profectus: dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Annibale, qui tum ibi forte erat, ſæpe congrederetur, ut animum ejus & tentaret, ſi qua poſſet, & metum demeret periculi ei quicquam ab Romanis eſſe. His colloquiis aliud quidem actum nihil eſt: ſecutum tamen ſua ſponte eſt, velut conſilio petitum eſſet, ut vilior ob ea regi Annibal, & ſuſpectior ad omnia fieret. Claudius ſecutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuiſſe legatione tradit, eumque Epheſi collocutum cum Annibale. & ſermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, quem fuiſſe maximum imperatorem Annibal crederet, reſpondiſſet, Alexandrum Macedonum regem: quod parva manu innumerabiles exercitus fudiſſet, quodque ultimas oras, quas viſere ſupra ſpem humanam eſſet, peragraſſet. quærenti deinde, quem ſecundùm poneret, Pyrrhum dixiſſe. caſtra metari primum docuiſſe: ad hoc neminem elegantius loca cepiſſe, præſidia diſpoſuiſſe: artem etiam conciliandi ſibi homines eam habuiſſe, ut Italicæ gentes regis externi, quam populi Romani tam diu principis in ea terra, imperium eſſe mallent. exequenti, quem tertium duceret, haud dubiè ſemetipſum dixiſſe. tum riſum obortum Scipioni, & ſubjeciſſe: Quidnam tu diceres, ſi me viciſſes? tum me vero, inquit, & ante Alexandrum & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores eſſe. & perplexum Punico aſtu reſponſum, & aſſentationis genus Scipionem moviſſe, quod egregiè ſe imperatorem velut inæſtimabilem ſecreviſſet.

c Villius ab Epheſo Apameam proceſſit, eo & Antiochus audito Romanorum legatorum adventu occurrit: Apameæ congreſſis diſceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quintium & legatos regis fuerat. mors nunciata Antiochi filii regis, quem miſſum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis deſiderium. id enim jam ſpecimen ſui dederat, ut ſi vita longior contigiſſet, magni juſtique regis in eo indolem fuiſſe appareret. Quo charior acce-

ptiorque

a *Cap.* XIII.

b *Cap.* XIV. *c* *Cap.* XV.

prlorque omnibus erat, eo mors ejus ſuſpectior fuit, gravem ſucceſſorem eum inſtare ſenectuti ſuæ patrem credentem, per ſpadones quoſdam, talium miniſteriis facinorum acceptos regibus, veneno ſuſtuliſſe. Eam quoque cauſam clandeſtino facinori adjiciebant, quod cum Seleuco filio Lyſimachiam dediſſet: Antiocho quam ſimilem daret ſedem, ut procul ab ſe per honorem eum quoque ablegaret, non habuiſſet. magni tamen luctus ſpecies per aliquot dies regiam tenuit: legatúſque Romanus, ne alieno tempore incommodus obverſaretur, Pergamum conceſſit. rex Epheſum, omiſſo quod inchoaverat bello, rediit. ibi per luctum regia clauſa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, ſecreta conſilia agitavit. Minio ignarus omnium externorum, vireſque æſtimans regis ex rebus in Syria aut Aſia geſtis: non cauſa modo ſuperiorem eſſe Antiochum, quod nihil æqui poſtularent Romani, ſed bello quoque ſuperaturum credebat. Fugienti regi diſceptationem cum legatis, ſeu jam experto eam minus proſperam ſeu mœrore recenti confuſo, profeſſus Minio, ſe quæ pro cauſa eſſent dicturum, perſuaſit, ut à Pergamo accerſerentur legati.

a Jam convaluerat Sulpicius, itaque ambo Epheſum venerunt. rex à Minione excuſatus, & abſente eo res agi cœpta eſt, Ibi præparata oratione Minio: ,, Specioſo titulo, *inquit*, uti
,, vos Romani Græcarum civitatum
,, liberandarum video. ſed facta veſtra
,, orationi non conveniunt: & aliud
,, Antiocho juris ſtatuiſtis, alio ipſi
,, utimini. Qui enim magis Smyrnæi
,, Lampſacenique Græci ſunt, quam
,, Neapolitani & Rhegini & Tarenti-
,, ni, à quibus naves ex fœdere exigi-
,, tis? Cur Syracuſas atque in alias
,, Siciliæ Græcas urbes prætorem
,, quotannis cum imperio & virgis &
,, ſecuribus mittitis? nihil aliud pro-
,, fecto dicatis, quam armis ſuperatis
,, vos iis has leges impoſuiſſe. Eandem
,, de Smyrna & Lampſaco, civitati-
,, buſque quæ Joniæ aut Æolidis ſunt,
,, cauſam ab Antiocho accipite. bello
,, ſuperatas à majoribus, & ſtipendia-
,, rias ac vectigales factas, in antiquum
,, jus repetit. itaque ad hæc ei reſpon-
,, deri velim, ſi ex æquo diſceptatur;
,, & non belli cauſa quæritur. *Ad ea*
,, *Sulpicius*: Fecit verecundè, *inquit*,
,, Antiochus, qui ſi alia pro cauſa ejus
,, non erant quæ dicerentur, quemli-
bet iſta quam ſe dicere maluit. Quid ,,
enim ſimile habet civitatum earum ,,
quas comparaſti cauſa? Ab Rhegi- ,,
nis & Neapolitanis & Tarentinis, ,,
ex quo in noſtram venerunt poteſta- ,,
tem, uno & perpetuo tenore juris ,,
ſemper uſurpato, nunquam inter- ,,
miſſo, quæ ex fœdere debent, exi- ,,
gimus. Poteſne tandem dicere, ut ,,
ii populi non per ſe, non per alium ,,
quemquam fœdus mutaverint. ſic ,,
Aſiæ civitates, ut ſemel venerunt in ,,
majorum Antiochi poteſtatem, in ,,
perpetua poſſeſſione regni veſtri ,,
permanſiſſe? & non alias earum in ,,
Philippi, alias in Ptolemæi fuiſſe ,,
poteſtate? alias permultos annos ,,
nullo ambigente libertatem uſur- ,,
paſſe? Nam ſi quod aliquando ſer- ,,
vierunt temporum iniquitate preſſi, ,,
jus poſt tot ſecula aſſerendi eos in ,,
ſervitutem faciet: quid abeſt quin ,,
actum nobis nihil ſit, quod à Philip- ,,
po liberavimus Græciam? & repe- ,,
tant poſteri ejus Corinthum, Chal- ,,
cidem, Demetriadem, & Theſſalo- ,,
rum totam gentem? Sed quid ego ,,
cauſam civitatum ago, quam ipſis ,,
agentibus & nos, & regem ipſum ,,
cognoſcere æquius eſt?

b Vocari deinde civitatum legationes juſſit, præparatas jam ante & inſtructas ab Eumene: qui quantumcunque virium Antiocho deceſſiſſet, ſuo id acceſſurum regno ducebat. admiſſi plures, dum ſuas quiſque nunc querelas, nunc poſtulationes inſerit, æqua iniquis miſcentes, è diſceptatione altercationem fecerunt. itaque neque remiſſa ulla re, neque impetrata, æque ac venerant omnium incerti legati Romam redierunt. Rex dimiſſis iis, conſilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius: quia quo quiſque aſperius adverſus Romanos locutus eſſet, eo ſpes gratiæ major erat. alius ſuperbiam poſtulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, ſic Antiocho, maximo Aſiæ regum, imponentium leges. quanquam Nabidi tamen dominationem in patriam ſuam, & patriam Lacedæmonem remiſſam: Antiocho ſi Smyrna, & Lampſacus imperata faciant, indignum videri. alii parvas, & vix dictu dignas belli cauſas tanto regi eas civitates eſſe, ſed initium ſemper per jus injuſta imperandi fieri. niſi crederent, Perſas cum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ & hauſtu aquæ eguiſſe. per ſimilem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. & alias

a Cap. XVI.

b Cap. XVII.

alias civitates, ſimul duas jugum exuiſſe vidiſſent, ad liberatorem populum defecturas. ſi non libertas ſervitute potior ſit, tamen omni præſenti ſtatu ſpem cuique novandi res ſuas blandiorem eſſe.

a Alexander Acarnan in concilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo ſecutus opulentiorem regiam Antiochi; & tanquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, ut conciliis quoque arcanis intereſſet, acceptus erat. is tanquam non utrum bellandum eſſet, necne, conſuleretur: ſed ubi, & qua ratione bellum gereretur, victoriam ſe haud dubiam proponere animo affirmabat, ſi in Europam tranſiſſet rex, & in aliqua Græciæ parte ſedem bello cepiſſet. Jam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum, anteſignanos ad aſperrima quæque belli paratos. in duobus velut cornibus Græciæ Nabin à Peloponneſo concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates, quibus eum depulſum Romani Lacedæmonis muris incluſiſſent: à Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audiſſet, arma capturum. noſſe ſe ſpiritus ejus, noſſe animum: ſcire ferarum modo, quæ clauſtris aut vinculis teneantur, ingentes jamdiu iras eum in pectore volvere. meminiſſe etiam ſe, quoties in bello precari omnes deos ſolitus ſit, ut Antiochum ſibi darent adjutorem. cujus voti ſi compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. tantum non cunctandum neque ceſſandum eſſe. In eo enim victoriam verti, ſi & loca opportuna, & ſocii præoccuparentur. Annibalem quoque ſine mora mittendum in Africam eſſe ad diſtringendos Romanos.

b Annibal non adhibitus eſt in concilium, propter colloquia cum Villio ſuſpectus regi, & in nullo poſtea honore habitus. Primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius eſſe ratus, & percunctari cauſam repentinæ alienationis, & purgare ſe tempore apto, quæſita ſimpliciter iracundiæ cauſa, auditaque: „ Pater Amilcar, *inquit*, „ Antioche, parvum admodum me, „ cum ſacrificaret, altaribus admotum „ jurejurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani ſub hoc ſacramento ſex & XXX. annos militavi: hoc me in pace patria mea „ expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, ſi „ tu ſpem meam deſtitueris, ubicunque vires, ubi arma eſſe ſciam, inveniam toto orbe terrarum quærens „ aliquos Romanis hoſtes. itaque ſi „ quibus tuorum meis criminibus apud te creſcere libet, aliam materiam creſcendi ex me quærant. odi „ odioque ſum Romanis. id me verum „ dicere pater Amilcar & dii teſtes „ ſunt. proinde cum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos „ Annibalem habeto. ſi qua res te ad „ pacem compellet, in id conſilium „ alium cum quo deliberes, quærito. Non movit modo talis oratio regem, ſed etiam reconciliavit Annibali. Ex concilio ita diſceſſum eſt, ut bellum gereretur.

c Romæ deſtinabant quidem ſermonibus hoſtem Antiochum, ſed nihil dum ad id bellum præter animos parabant. Conſulibus ambobus Italia provincia decreta eſt: ita ut inter ſe compararent, ſortirenturve, uter comitiis ejus anni præeſſet: ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus eſſet, ſi quo eum extra Italiam opus eſſet ducere legiones. Huic conſuli permiſſum, ut duas legiones ſcriberet novas: & ſociûm ac Latini nominis XX. millia, & equites DCCC. Alteri Coſ. duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius Coſ. ſuperioris anni habuiſſet, & ſociûm ac Latini nominis ex eodem exercitu pedites XV. millia & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu quem in Liguribus habebat prorogatum imperium. additum in ſupplementum, ut IV. millia peditum Romanorum ſcriberentur, & CL. equites: & ſociis eodem V. millia peditum imperarentur, CCL. equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo ſenatus cenſuiſſet, provincia evenit. L. Quintio Gallia, & comitia prætorum habita. Prætores deinde provincias ſortiti: M. Fulvius Centimalus urbanam. L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappus Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Pamphilus Hiſpaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum S. C. deinde plebis etiam ſcito permutatæ provinciæ ſunt. Atilio claſſis & Macedonia, Bæbio Brutii decreti. Flaminio Fulvioque in Hiſpaniis prorogatum imperium. Bæbio Pamphilo in Brutios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuiſſent: ut & ſociis eodem millia peditum XV. imperarentur, & quingenti equites. A. Atti-

a Cap. XVIII. *b Cap.* XIX. *c Cap.* XX.

A. Attilius triginta naves quinqueremes facere juſſus, & ex navalibus veteres deducere, ſi quæ utiles eſſent, & ſcribere navales ſocios. Et conſulibus imperatum, ut ei duo millia ſociûm ac Latini nominis, & mille pedites darent Romanos. Hi duo Prt. & duo exercitus, terreſtris navaliſque adverſus Nabin apertè jam oppugnantem ſocios pop. Roman. dicebantur parari: cæterum legati ad Antiochum miſſi expectantur: & priuſquam ii rediſſent, vetuerat Cn. Domitium Coſ. ſenatus ab urbe diſcedere. Prr. Fulvio & Scribonio, quibus uti jus dicerent Romæ, provincia erat, negotium datum, ut præter eam claſſem cui Attilius præfuturus erat, centum quinqueremes pararent.

a Priuſquam Coſ. prætoreſque in provincias proficiſcerentur, ſupplicatio fuit prodigiorum cauſa. Capram ſex hœdos uno fœtu edidiſſe ex Piceno nunciatum eſt: & Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluiſſe: Formiis portam murumque de cœlo tacta: & (quod maxime terrebat Coſ. Cn. Domitium) bovem locutum: *Roma cave tibi.* Cæterorum prodigiorum cauſa ſupplicatum eſt: bovem cum cura ſervari alique aruſpices juſſerunt. Tiberis infeſtiore quam priore impetu illatus urbi, duos pontes, ædificia multa maxime circa portam Flumentanam evertit, ſaxum ingens, ſive imbribus, ſive motu terræ leniore quam ut alioqui ſentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, & multos oppreſſit. in agris paſſim inundatis pecua ablata: villarum ſtrages facta eſt. Priuſquam L. Quinctius Coſ. in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Piſano cum Liguribus ſignis collatis pugnavit: novem millia hoſtium occidit: cæteros fuſos fugatoſque in caſtra compulit. ea uſque in noctem magno certamine oppugnata defenſaque ſunt. nocte clam profecti Ligures, prima luce Romanus vacua caſtra invaſit. prædæ minus eſt, quod ſubinde ſpolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hoſtibus dedit. ex agro Piſano in Ligures profectus, caſtella vicoſque eorum igni ferroque pervaſtavit: ibi præda Hetruſca, quæ miſſa à populatoribus fuerat, repletus eſt miles Romanus.

b Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt, qui cum nihil, quod ſatis maturam cauſam belli haberet, niſi adverſus Lacedæmonium tyrannum attuliſſent: quem & Achæi legati nunciabant contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare: Attilius Pr. cum claſſe miſſus eſt in Græciam ad ſocios tuendos. Coſſ. quando nihil ab Antiocho inſtaret, proficiſci ambos in provincias placuit: Domitius ab Arimino, qua proximum fuit: Quintius per Ligures in Bojos venit. Duo conſulum agmina diverſa late agrum hoſtium pervaſtarunt. Primo equites eorum pauci cum præfectis, deinde univerſus ſenatus, poſtremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad Coſſ. transfugerunt. Et in utraque Hiſpania eo anno res proſpere geſtæ. nam & C. Flaminius oppidum Litabrum munitum opulentumque vineis expugnavit, nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: & M. Fulvius Procoſ. cum duobus exercitibus hoſtium duo ſecunda prælia fecit: oppida duo Hiſpanorum, Veſceliam Holonemque, & caſtella multa expugnavit. alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progreſſus, & ibi duobus potitus oppidis, Noliba & Cuſibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, ſed loco munita: eam cum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis ſubſidio venit. cum his ſignis collatis proſpere pugnavit: & fuſis vectonibus, operibus Toletum cepit.

c Cæterum eo tempore minus ea bella quæ gerebantur, curæ patribus erant, quam expectatio nondum cœpti cum Antiocho belli. nam etſi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores temere ſine ullis auctoribus orti, multa falſa veris miſcebant. inter quæ allatum erat, cum in Ætoliam veniſſet Antiochus, extemplo claſſem eum in Siciliam miſſurum. itaque ſenatus etſi Pr. Attilium cum claſſe miſerat in Græciam, tamen quia non copiis modo, ſed etiam auctoritate opus erat ad tuendos ſociorum animos, T. Quintium & Cn. Octavium & Cn. Servilium & P. Villium legatos in Græciam miſit: & ut M. Bæbius ex Brutiis ad Tarentum & Brunduſium promoveret legiones, decrevit: ut inde, ſi res poſceret, in Macedoniam trajiceret: & ut M. Fulvius Pr. claſſem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram, & ut cum imperio eſſet, qui claſſem eam duceret (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat)

& ut

a Cap. XXI. *b Cap.* XXII.

c Cap. XXIII.

& ut idem Pr. L. Valerio Collegæ ſcriberet, periculum eſſe, ne claſſis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam trajiceret. Itaque placere ſenatui, ad eum exercitum quem haberet, tumultuariorum militum ad XII. millia pedites, & quadringentos equites ſcribere eum: quibus oram maritimam provinciæ qua vergeret in Græciam, tueri poſſet. Eum delectum Pr. non ex Sicilia ipſa tantum, ſed etiam ex circumjacentibus inſulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam verſa erant, præſidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nunciavit Antiochum regem Helleſpontum cum exercitu tranſiſſe: Ætolos ita ſe parare, ut ſub adventum ejus in armis eſſent. Et Eumeni abſenti, & præſenti Attalo gratiæ actæ: & ædes liberæ, locus Attalo ac lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equeſtria arma, & vaſa argentea centum pondo, & aurea viginti pondo.

a Cum alii atque alii nuncii bellum inſtare afferrent, ad rem pertinere viſum eſt, Coſſ. primo quoque tempore creari. itaque Senatuſconſultum factum eſt, ut M. Fulvius Pr. literas extemplo ad Coſ. mitteret, quibus certior fieret ſenatui placere: provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, & ex itinere præmittere edictum, quo comitia Coſſ. creandis ediceret. Paruit his literis Coſ. & præmiſſo edicto Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, Pub. Cornelius Cn. F. Scipio qui priore anno repulſam tulerat, & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Volſo. P. Scipioni, ut dilatum viro tali non negatum honorem appareret, conſulatus datus eſt. additus ei de plebe collega, M. Acilius Glabrio. Poſtero die Prr. creati, L. Æmylius Paulus, M. Æmylius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, & L. Oppius. utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui claſſem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magiſtratus ſortirentur provincias, M. Bæbius à Brunduſio cum omnibus copiis tranſire in Epirum eſt juſſus, & circa Apolloniam copias continere: & M. Fulvio prætori urbano negocium datum eſt, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

b Et populus quidem Romanus ita ſe ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, ſed ſumma vi Gytheum oppugnabat: & infeſtus Achæis, quod miſerant obſeſſis præſidium, agros eorum vaſtabat. Achæi non antea auſi capeſſere bellum, quam ab Roma revertiſſent legati, ut quid ſenatui placeret, ſcirent: poſt reditum legatorum, & Sicyonem concilium edixerunt, & legatos ad T. Quintium miſerunt, qui concilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capeſſendum inclinatæ ſententiæ erant: literæ T. Quintii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat prætorem claſſemque Romanam expectandi. Cum principum alii in ſententia permanerent, alii utendum ejus, quem ipſi conſuluiſſent, conſilio cenſerent. multitudo Philopœmenis ſententiam expectabat. Pr. is tum erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate anteibat. Is præfatus, bene comparatum apud Ætolos eſſe, ne Pr. cum de bello conſuluiſſet, ipſe ſententiam diceret: ſtatuere quamprimum ipſos quid vellent, juſſit. prætorem decreta eorum cum fide & cura executurum, annixurumque, ut quantum in concilio humano poſitum eſſet, nec pacis eos pœniteret, nec belli. Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam ſi aperte ſuadendo, cupiditatem res gerendi oſtendiſſet. itaque ingenti conſenſu bellum decretum eſt: tempus & ratio adminiſtrandi ejus libera prætori permiſſa ſunt. Philopœmen, præterquam quod ita Quintio placeret, & ipſe exiſtimabat claſſem Romanam expectandam, quæ à mari Gytheum tueri poſſet. ſed metuens ne dilationem res non pateretur, & non Gytheum ſolum, ſed præſidium quoque miſſum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achæorum deduxit.

c Comparaverat & tyrannus modicam claſſem ad prohibenda, ſi qua obſeſſis mari ſummitterentur præſidia, tres tectas naves, & lembos priſteiſque tradita vetere claſſe ex fœdere Romanis. harum novarum navium agilitatem ut experiretur, ſimul ut omnia ſatis apta ad certamen eſſent, profectus in altum quotidie remigem militemque ſimulachris navalis pugnæ exercebat: in eo ratus verti ſpem obſidionis, ſi præſidia maritima intercluſiſſet. Prætor Achæorum ſicut terreſtrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel uſu vel ingenio æquabat: ita rudis in re navali erat: Arcas mediterraneus homo, externo-

a Cap. XXIV. *b Cap.* XXV.

c Cap. XXVI.

rum etiam omnium, niſi quod in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, cum Crateri uxorem Nicæam à Naupacto Corinthum veheret. hujus fama motus (fuerat enim nobile in claſſe regia quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum & vetuſtate dilabentem juſſit. Hac tum prætoria nave præcedente claſſem, cum in ea Patrenſis Tiſo præfectus claſſis veheretur, occurrerunt à Gytheo Laconum naves: & primo ſtatim incurſu ad novam & firmam navem vetus, quæ per ſe ipſa omnibus compagibus aquam acciperet, divulſa eſt: captique omnes qui in nave erant. cætera claſſis prætoria nave amiſſa, quantum quæque remis valuit, fugerunt. ipſe Philopœmen in levi ſpeculatoria nave fuit, nec ante fugæ finem, quam Patras ventum ſit, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti caſus imminuit: quin contra, ſi in re navali, cujus eſſet ignarus, offendiſſet: eo plus in ea, quorum uſu calleret, ſpei nactus, breve id tyranno gaudium ſe effecturum affirmabat.

a Nabis cum proſpera elatus re, tum ſpem etiam haud dubiam nactus, nihil jam à mari periculi fore, & terreſtres aditus claudere opportune poſitis præſidiis voluit. tertia parte copiarum ab obſidione Gythei abducta, ad Plejas poſuit caſtra. Imminet is locus & Leucis & Acris, qua videbantur hoſtes exercitum admoturi. Cum ibi ſtativa eſſent, & pauci tabernacula haberent, multitudo alia caſas ex arundinibus textas, fronde quæ umbram modo præberet, texiſſent. priuſquam in conſpectum hoſtium veniret Philopœmen, nec opinantem eum improviſo genere belli aggredi ſtatuit. Navigia parva in ſtationem occultam agri Argivi contraxit. in expeditos milites, cetratos pleroſque cum fundis & jaculis & alio levi genere armaturæ impoſuit. Inde littora legens, cum ad propinquum caſtris hoſtium promontorium veniſſet, egreſſus callibus notis, nocte Plejas pervenit: & ſopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem caſis ab omni parte caſtrorum injecit. Multi prius incendio abſumpti ſunt, quam hoſtium adventum ſentirent: & qui ſenſerant nullam opem ferre potuerunt. ferro flammaque omnia abſumpta. perpauci tamen ex tam ancipiti peſte ad Gytheum in majora caſtra perfugerunt. Ita perculſis hoſtibus Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum eſt, duxit: & magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priuſquam à Gytheo tyrannus præſidium agris mitteret, diſceſſit. Idem Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis & ſociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuêre principes, ſtatuit: quoniam ſatis & ſuorum à pudore maritimæ ignominiæ reſtituti animi, & hoſtium conterriti eſſent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obſidione Gythei hoſtem abduci poſſe. Ad Carias primum in hoſtium terra poſuit caſtra. Eo ipſo die Gytheum expugnatum eſt. cujus rei ignarus Philopœmen caſtra ad Barboſthenem (mons eſt decem millia paſſuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis recepto Gytheo, cum expedito exercitu inde profectus, cum præter Lacedæmonem raptim duxiſſet: Pyrrhi (quæ vocant) caſtra occupavit: quem peti locum ab Achæis non dubitabat. inde hoſtibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter anguſtias viæ prope quinque millia paſſuum: cogebatur agmen ab equitibus, & maxime à parte auxiliorum: quod exiſtimabat Philopœmen tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, à tergo ſuos aggreſſurum. Duæ res ſimul inopinatæ perculerunt eum: una, præoccupatus quem petebat locus: altera, quod primo agmini occurriſſe hoſtem cernebat: ubi cum per loca confragoſa iter eſſet, ſine levis armaturæ præſidio ſigna ferri non videbat poſſe.

b Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine lociſque capiendis ſolertiæ atque uſus: nec belli tantum temporibus, ſed etiam in pace ad id maximè animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, & ad difficilem tranſitu ſaltum veniſſet, contemplatus ab omni parte loci naturam, cum ſolus iret, ſecum ipſe agitabat animo: cum comites haberet, ab iis quærebat: ſi hoſtis eo loco apparuiſſet: quid ſi à fronte, quid ſi ab latere hoc aut illo, quid ſi à tergo adoriretur, capiendum conſilii foret? poſſe inſtructos recta acie, poſſe inconditum agmen, & tantummodo aptum viæ occurrere. quem locum ipſe capturus eſſet, cogitando aut quærendo exequebatur: aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim intereſſe) uſurus: quo impedimenta, quo ſarcinas,

a Cap. XXVII.

b Cap. XXVIII.

cinas, quo turbam inermem rejiceret: quanto ea, aut quali præſidio, cuſtodiret: & utrum pergere qua cœpiſſet ire via, an eam qua veniſſet, repetere melius eſſet: caſtris quoque quem locum caperet, quantum munimento ampleEteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia eſſet: qua poſtera die caſtra moventi tutum maxime iter, quæ forma agminis foret. His curis cogitationibuſque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio eſſet. Et tum omnium primum agmen conſtituit: dein Cretenſes auxiliares, & quos Tarentinos vocabant, equites binos ſecum trahentes equos ad prima ſigna miſit: & juſſis equitibus ſubſequi, ſuper torrentem, unde aquari poſſent, rupem occupavit: eo impedimenta omnia, & calonum turbam collectam armatis circumdedit, & pro natura loci caſtra communivit. tabernacula ſtatuere in aſpretis & inæquabili ſolo difficile erat. Hoſtes quingentos paſſus aberant: ex eodem rivo utrinque cum præſidio levis armaturæ aquati ſunt: & priuſquam, qualia in propinquis caſtris ſolent, contraheretur certamen, nox intervenit. poſtero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum eſſe. nocte in valle à conſpectu hoſtium averſa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit cetratorum.

a Luce orta Cretenſium levis armatura, & Tarentini equites ſuper torrentem prælium commiſerunt. Letemnaſtus Cretenſis popularibus ſuis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenſes, & hoſtium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini præſidio aquatoribus erant. aliquamdiu dubium prælium fuit: ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus, procedente certamine, & numero vicere tyranni auxiliares: & quia ita præceptum à Philopœmene præfectis erat, ut modico edito prælio in fugam inclinarent, hoſtemque ad inſidiarum locum pertraherent, effuſe ſecuti fugientes per convallem plerique & vulnerati & interfecti ſunt, priuſquam occultum hoſtem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, inſtructi ſederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes ſuos acciperent. conſurgunt deinde ipſi integri, recentes, inſtructi, & in hoſtes inordinatos, effuſos, labore etiam & vulneribus feſſos, impetum faciunt. nec dubia victoria fuit: extemplò terga dedit tyranni miles, & haud paulo concitatiore curſu, quam ſecutus erat, fugiens in caſtra eſt compulſus. multi cæſi captique in ea fuga ſunt. & in caſtris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani juſſiſſet: loca magis confragoſa & quacunque temere proceſſiſſet, iniqua, quam hoſtem metuens. Inde & ex fortuna pugnæ, & ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore eſſet, unum de auxiliaribus ſpecie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret: Achæos ſtatuiſſe poſtero die ad Eurotam amnem, qui prope ipſis affluit mœnibus, progredi: ut intercluderent iter, ne aut tyrannus cum vellet receptum ad urbem haberet: aut commeatus ab urbe in caſtra portarentur: ſimul etiam tentaturos, ſi quorum animi ſolicitari ad defectionem à tyranno poſſent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculſo metu relinquendi caſtra cauſam probabilem præbuit. Poſtero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu ſtationem agere pro vallo juſſit. ipſe tanquam in aciem cum robore exercitus egreſſus, ſigna ocius ferri ad urbem juſſit.

b Philopœmen poſteaquam citatum agmen per anguſtam & proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem & Cretenſium auxiliares in ſtationem hoſtium, quæ pro caſtris erat, emittit. Illi, ubi hoſtes adeſſe, & à ſuis ſe deſertos viderunt, primo in caſtra recipere ſe conati ſunt: deinde poſteaquam inſtructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipſis caſtris caperentur, ſequi ſuorum agmen aliquantum prægreſſum inſiſtunt. Extemplo cetrati Achæorum in caſtra impetum faciunt, & diripiunt: cæteri ad perſequendos hoſtes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hoſtili metu agmen expediri poſſet. Ut vero ad poſtremos prælium ortum eſt, clamorque terribilis à tergo paventium ad prima ſigna eſt perlatus, pro ſe quiſque armis abjectis, in circumjectas itineri ſylvas diffugiunt: momentoque temporis ſtrage armorum ſepta via eſt, maximè haſtis, quæ pleræque adverſæ cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopœmen utcunque poſſent, inſtare & perſequi auxiliaribus juſſis (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipſe gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. Ibi caſtris ſub occaſum ſolis poſitis levem

a Cap. XXIX,

b Cap. XXX.

armaturam, quam ad perſequendum reliquerat hoſtem, operiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt, nunciantes tyrannum cum paucis ad urbem penetraſſe, cæteram multitudinem inermem toto ſparſam vagari ſaltu, corpora curare eos jubet. ipſe ex cætera copia militum, qui quia priores in caſtra venerant, refecti & cibo ſumpto & modica quiete erant, delectos nihil præter gladios ſecum ferentes extemplo educit: & duarum portarum itineribus, quæ Pheras quæque Barboſthenem ferunt, eos inſtruxit, qua ex fuga recepturos ſeſe hoſtes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedæmonii quoad lucis ſuperfuit quicquam, deviis callibus medio ſaltu ſe recipiebant. primo veſpere ut lumina in caſtris hoſtium conſpexere, è regione eorum occultis ſemitis ſe tenuerunt. ubi prætergreſſi ea ſunt, jam tutum rati, in patenteis vias deſcenderunt. ibi excepti ab inſidente hoſte, paſſim ita multi cæſi captique ſunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaſerit. Philopœmen incluſo tyranno in urbem, inſequentes dies prope triginta vaſtandis agris Laconum abſumpſit: debilitatiſque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, æquantibus eum gloria rerum Achæis imperatori Romano, & quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etjam.

a Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire ſociorum urbes ſoliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertiſſent, minimum operæ in Achæis adeundis conſumpſerunt: quos, quia Nabidi infeſti erant, ad cætera quoque ſatis fidos cenſebant eſſe. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Theſſaliam iere, allocutique concilio frequenti Theſſalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum eſt. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati à Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant: quia cum reddi filium obſidem Philippo allatum eſſet, ſtipendiumque impoſitum remitti, inter cætera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos eſſe. id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum factioniſque ejus quidem omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adverſus eos ita differendum erat, ne timorem vanum iis demendo, ſpes inciſa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti quam in Magnetibus eſſet. illa tantum commemorata, cum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis eſſe, tum eam civitatem præcipuè. ibi enim non præſidium modo Macedonum fuiſſe, ſed regiam exædificatam, ut præſens ſemper in oculis habendus eſſet dominus. Cæterum nequicquam ea facta, ſi Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & novus & incognitus pro vetere & experto habendus rex eſſet. Magnetarchen ſummum magiſtratum vocant. is tum Eurylochus erat, ac poteſtate ea fretus, negavit diſſimulandum ſibi & Magnetibus eſſe, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus eſſe. & inter dicendi contentionem inconſultius evectus projecit: *tum quoque ſpecie liberam Demetriadem eſſe, revera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim aſſentientium, partim indignantium dicere id auſum eum. Quinctius quidem adeo exarſit ira, ut manus ad cœlum tendens; deos teſtes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus, magnæ cum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod ſemper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio legatiſque aliis flens petiit, ne unius amentiam civitati aſſignaret, ſuo quenque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, ſed omnia quæ hominibus ſancta charaque ſint, T. Quinctio & populo Romano debere. nihil quenquam à diis immortalibus precari poſſe, quod non Magnetes ab illis haberent. & in corpora ſua citius per furorem ſævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent. Hujus orationem ſubſecutæ multitudinis preces ſunt.

b Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Jam enim, & id magis indies, Ætoli defectionem nudabant, eoque ipſo forte tempore Thoas princeps gentis, quem miſerant ad Antiochum, redierat: indeque Menippum ſecum adduxerat, regis legatum. qui, priuſquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, terreſtres navaleſque copias commemorando, ingentem vim peditum equitumque venire, ex India elephantos accitos: ante omnia, quo maxime moveri credebant multitudinis animos, tantum

a Cap. XXXI.

b Cap. XXXII.

tantum advehi auri, ut ipſos emere Romanos poſſit. Apparebat, quid ea oratio in concilio motura eſſet: nam & veniſſe eos, & quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur. & quanquam prope abſciſſa res erat, tamen non ab re eſſe Quintio viſum eſt, ſociorum aliquos legatos intereſſe ei concilio, qui admonerent Romanæ ſocietatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adverſus regis legatum auderent. Athenienſes maxime in eam rem idonei viſi ſunt, propter & civitatis dignitatem, & vetuſtam ſocietatem cum Ætolis. ab iis Quintius petiit, ut legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus poſt eum intromiſſus: Optimum fuiſ„ſe omnibus, qui Græciam Aſiamque „incolerent, ait, integris rebus Phi„lippi potuiſſe intervenire Antio„chum, ſua quemque habiturum „fuiſſe, neque omnia ſub nutum di„tionemque Romanam perventura. „nunc quoque, inquit, ſi modo vos „quæ inchoaſtis, conſilia conſtanter „perducitis ad exitum, poterit diis „juvantibus, & Ætolis ſociis An„tiochus, quamvis inclinatas Græciæ „res reſtituere in priſtinam digni„tatem. ea autem in libertate poſita eſt „quæ ſuis ſtat viribus, non ex alieno „arbitrio pendet. Athenienſes, quibus primis poſt regiam legationem dicendi quæ vellent, poteſtas facta eſt, mentione omni regis prætermiſſa, Romanæ ſocietatis Ætolos, meritorumque in univerſam Græciam T. Quintii admonuerunt, ne temere eam celeritate nimia conſiliorum everterent. Conſilia callida & audacia prima ſpecie læta, tractatu dura, eventu triſtia eſſe. legatos Romanos, & in iis T. Quintium haud procul inde abeſſe. dum integra omnia eſſent, verbis potius de iis quæ ambigerentur diſceptarent, quam Aſiam, Europamque ad funeſtum armarent bellum.

a Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos cenſebant. principum maxime ſeniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienſes cum retuliſſent, eundum in Ætoliam Quintio viſum eſt. aut enim moturum aliquid, aut omnes homines teſtes fore, penes Ætolos belli culpam eſſe. Romanos juſta ac prope neceſſaria ſumpturos arma. Poſteaquam ventum eſt eo, Quintius in concilio orſus à principio ſocietatis Ætolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis eſſet, pauca de jure civitatum de quibus ambigeretur, diſſeruit. Si quid tamen æqui ſe habere arbitrarentur, quanto eſſe ſatius Romam mittere legatos, ſeu diſceptare, ſeu rogare ſenatum mallent, quam populum Romanum cum Antiocho admiſtis Ætolis, non ſine motu magno generis humani, & pernicie Græciæ, dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli ſenſuros, quam qui moviſſent. Hæc nequicquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde cæterique factionis ejuſdem cum aſſenſu omnium auditi, pervicerunt, ut ne dilato quidem concilio, & abſentibus Romanis decretum fieret, quo accerſeretur Antiochus ad liberandum Græciam, diſceptandumque inter Ætolos & Romanos. Huic tam ſuperbe decreto addidit propriam contumeliam Damocritus Pr. eorum. nam cum idipſum decretum poſceret eum Quintius, non veritus majeſtatem viri, aliud in præſentia, quod magis inſtaret, prævertendum ſibi eſſe dixit: decretum reſponſumque brevi in Italia caſtris ſuper ripam Tyberis poſitis, daturum. tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantuſque magiſtratus eorum cepit.

b Quintius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quæque de Antiocho nihil per ſe ipſi moti, & ſedentes expectare adventum viderentur regis, concilium quidem univerſæ gentis poſt dimiſſos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant ſanctius concilium, ex delectis conſtat viris) id agitabant, quonam modo res in Græcia novarentur. Inter omnes conſtabat, in civitatibus principes, & optimum quemque Romanæ ſocietatis eſſe, & præſenti ſtatu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex ſententia ipſorum eſſent, omnia novare velle. Ætoli conſilium uno die ſpei quoque non audacis modo, ſed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonem occupandi. Singuli in ſingulas miſſi ſunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exul Eurylochus, de cujus fuga, cauſaque fugæ ante dictum eſt: quia reditus in patriam nulla ſpes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui ejuſdem factionis erant, liberos & conjugem ejus cum ſordida veſte tenentes, velamenta ſupplicum concio-

a Cap. XXXIII,

b Cap. XXXIV.

nem frequentem adire jubent, ſingulos univerſoſque obteſtantes, ne inſontem, Indemnatum conſeneſcere in exilio ſinerent. Et ſimplices homines miſericordia, & improbos ſeditioſoſque immiſcendi res tumultu Ætolico ſpes movit: pro ſe quiſque revocare jubebant. His præparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) ſpecie reducentis exulem hoſpitem profectus, die ac nocte ingens iter emenſus, cum millia ſex ab urbe abeſſet, luce prima tribus electis turmis, cætera multitudine equitum ſubſequi juſſa, præceſſit. poſteaquam portæ appropinquabat, deſilire omnes ex equis juſſit, & loris ducere equos, itineris maxime modo ſolutis ordinibus: ut comitatus magis præfecti videretur, quam præſidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi ſubſequens equitatus poſſet, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibuſque domum deduxit. mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. tum in domos miſſi, qui principes adverſæ factionis interficerent.

a Ita Demetrias Ætolorum facta eſt. Lacedæmone non urbi vis afferenda, ſed tyrannus dolo capiendus erat: quem ſpoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulſum, qui occupaſſet occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Cauſam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia ſibi, cum illis auctoribus rebellaſſet, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati ſunt, & triginta delecti ex juventute equites. Iis à Pr. Damocrito in concilio arcano gentis, de quo ante dictum eſt, denunciatum, ne ſe ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam ſua quiſque opinione præcipere poſſet, crederent miſſos eſſe. quicquid Alexamenum res moviſſet ſubiti conſilii capere: ad id quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exequendum parati eſſent: ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum miſſos à domo ſe ſcirent. Cum his ita præparatis, Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo ſpei implevit: Antiochum jam in Europam tranſiſſe, mox in Græcia fore, terras, maria armis, viris completurum. non cum Philippo rem eſſe credituros Romanos. numerum iniri peditum equitumque ac navium non poſſe: elephantorum aciem conſpectu ipſo debellaturam. Ætolos toto ſuo exercitu paratos eſſe venire Lacedæmonem, cum res poſcat: ſed frequentes armatos oſtendere advenienti regi voluiſſe. Nabidi quoque & ipſi faciendum eſſe, ut quas haberet copias, non ſineret ſub tectis marceſcere ocio: ſed educeret, & in armis decurrere cogeret, ſimul animos acueret, & corpora exerceret, conſuetudine leviorem laborem fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri poſſe. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cœpere. Satellites tyranni media fere in acie conſiſtebant. tyrannus cum tribus ſummum equitibus inter quos plerunque Alexamenus erat, ante ſigna vectabatur, cornua extrema inviſens. in dextro cornu Ætoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat ſibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum quæ in rem eſſe videbantur: nunc in dextrum cornu ad ſuos adequitandi: mox inde, velut imperato quod res popoſciſſet, recipiendi ſe ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori ſtatuerat, eo pauliſper cum tyranno vectatus, cum ad ſuos conceſſiſſet, tum equitibus à domo ſecum miſſis: *Agenda*, inquit, *res eſt juvenes, audendaque, quam me duce impigre exequi juſſi eſtis, parate animos dextraſque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, ceſſet. qui cunctatus fuerit, & ſuum conſilium meo interponet, ſciat ſibi reditum ad penates non eſſe.* Horror cunctos cepit: & meminerant cum quibus mandatis exiſſent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat. Ponere haſtas equites Alexamenus jubet & ſe intueri. colligit & ipſe animum confuſum tantæ cogitatione rei. poſteaquam appropinquabat, impetum facit: & transfixo equo, tyrannum deturbat, jacentem equites confodiunt: multis fruſtra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt, & priuſquam à media acie ſuccurreretur, expiravit.

b Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes, cum res in oculis gereretur, pavor primò cepit: deinde poſteaquam abire Ætolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & ſpectatorum turba ex cuſtodibus vitæ, mortiſque ul-

a *Cap.* XXXV.

b *Cap.* XXXVI.

que ultoribus, eſt facta. nec moviſſet ſe quiſquam, ſi extemplo poſitis armis vocata in concionem multitudo fuiſſet, & oratio habita tempori conveniens. Frequentes inde retenti in armis Ætoli, ſine injuria cujuſquam: ſed, ut oportuit in concilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorum qui fecerant, ſunt acta. Dux regia incluſus, diem ac noctem in ſcrutandis theſauris tyranni conſumpſit. Ætoli velut capta urbe, quam liberaſſe videri volebant, in prædam verſi. Simul indignitas rei, ſimul contemptus, animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. alii dicere, exturbandos Ætolos, & libertatem, cum reſtitui videretur, interceptam repetendam: alii, ut caput agendæ rei eſſet, regii generis aliquem in ſpeciem aſſumendum. Laconicus ejus ſtirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, & armis arreptis Ætolos vagos per urbem cædunt: tum regiam invadunt. ibi Alexamenum cum paucis reſiſtentem obtruncat. Ætoli circa Chalciœcon (Minervæ eſt templum æreum) congregati cæduntur. pauci armis abjectis, pars Thegeam, pars Megalopolin perfugiunt. ibi comprehenſi à magiſtratibus, ſub corona venierunt.

a Philopœmen audita cæde tyranni, profectus Lacedæmonem, cum omnia turbata metu inveniſſet, evocatis principibus & oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, ſocietati Achæorum Lacedæmonios adjunxit: eo etiam facilius quod ad idem forte tempus A. Atilius cum quatuor & viginti quinqueremibus ad Gytheum acceſſit. Iiſdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem pulſum, opibus eorum qui Romanæ ſocietatis erant, poſt T. Quintii legatorumque adventum & Herodorum Cianum mercatorem, ſed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionem iis, qui Euthymidæ factionis erant: nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea proceſſit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco ſinu duo millia peditum, & Thoas ducentos equites onerarias leves ad triginta habebat. eas cum ſexcentis peditibus Herodorus trajicere in inſulam Atalantam juſſus: ut inde, cum pedeſtres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo ſenſiſſet, Chalcidem trajiceret. ipſi cæteras copias nocturnis maxime itineribus quanta poterant celeritate Chalcidem ducebant.

b Mictio & Xenoclides, penes quos tum ſumma rerum pulſo Euthymida, Chalcide erat: ſeu ipſi per ſe ſuſpicati, ſeu indicata re, primo pavidi, nihil uſquam ſpei, niſi in fuga ponebant: deinde poſteaquam reſedit terror, & prodi & deſeri non patriam modo, ſed etiam Roman. ſocietatem cernebant, conſilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniverſarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modo, ſed Caryſtiorum etiam cœtu celebratur. Eo miſerunt qui orarent Eretrienſes Caryſtioſque, ut & ſuarum fortunarum in eadem inſula geniti miſererentur: & Romanam ſocietatem reſpicerent, ne ſinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, ſi Chalcidem habuiſſent. graves fuiſſe Macedonas dominos, multo minus tolerabiles futuros Ætolos. Romanorum maxime reſpectus civitates movit, & virtutem nuper in bello, & in victoria juſtitiam benignitatemq; expertas. itaque quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit, miſitque. His ruenda mœnia Chalcidis oppidani cum tradidiſſent: ipſi omnibus copiis tranſgreſſi Euripum, ad Salganea poſuerunt caſtra. inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos miſſi percunctatum, quo ſuo dicto factove ſocii atque amici ad ſe oppugnandos venirent. Reſpondit Thoas dux Ætolorum, non ad oppugnandos, ſed ad liberandos ab Romanis venire ſeſe. ſplendidiore nunc eos catena, ſed multo graviore vinctos eſſe, quam cum præſidium Macedonum in arce habuiſſent. Se vero negare Chalcidenſes aut ſervire ulli, aut præſidio cujuſquam egere. Ita digreſſi ex colloquio legati ad ſuos. Thoas & Ætoli, ut qui ſpem omnem in eo, ut improviſo opprimerent, habuiſſent: ad juſtum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas poſteaquam caſtra popularium ad Salganea eſſe, profectoſque Ætolos audivit, & ipſe à Thebis Athenas rediit. Et Herodorus cum per aliquot dies intentus ab Atalanta ſignum nequicquam expectaſſet, miſſa ſpeculatoria nave, ut quid moræ eſſet, ſciret: poſteaquam rem omiſſam à ſo-

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

à ſociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

a Quintius quoque his auditis à Corinthio veniens navibus in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. placuit, quingentos milites præſidii cauſa relinqui Chalcide ab Eumene rege, ipſum Athenas ire. Quintius quo profectus erat, Demetriadem contendit, ratus Chalcidem liberatam, momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam ſocietatem Romanam facturam. & ut præſidii aliquid eſſet ſuæ partis hominibus Eunomo Pr. Theſſalorum ſcripſit, ut armaret juventutem, Villium ad Demetriadem præmiſit, ad tentandos animos: non aliter, niſi pars aliqua inclinaret ad reſpectum priſtinæ ſocietatis, rem aggreſſurus. Villius quinqueremi nave oſtium portus eſt invectus. Eo multitudo Magnetum omnis cum ſe effudiſſet, quæſivit Villius, utrum ad amicos, an ad hoſtes ſeſe veniſſe mallent? Reſpondit Magnetarches Eurylochus, ad amicos veniſſe eum: ſed abſtineret portu, & ſineret Magnetas in concordia & libertate eſſe: nec per colloquii ſpeciem multitudinem ſolicitaret. Altercatio inde, non ſermo fuit, cùm Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesque prædiceret clades: multitudo obſtreperet, nunc ſenatum, nunc Quintium accuſando. Ita irrito incepto Villius ad Quintium ſeſe recepit. Quintius nuncio ad Pr. miſſo, ut reduceret domum copias, ipſe navibus Corinthum rediit.

b Abſtulerunt me velut de ſpacio Græciæ res immiſtæ Romanis: non quia ipſas operæ precium eſſet perſcribere, ſed quia cauſæ fuerunt cum Antiocho belli. Coſſ. deſignatis (inde namque diverteram) L. Quintius, & Cn. Domitius Coſſ. in provincias profecti ſunt: Quintius in Ligures, Domitius adverſus Bojos. Boji quieverunt, atque etiam ſenatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (ſumma omnium mille & quingenti) Coſ. dediderunt ſeſe. Ab altero Coſ. ager Ligurum late eſt vaſtatus, caſtellaque aliquot capta: unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, ſed recepti quoque aliquot cives ſociique, qui in hoſtium poteſtate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta eſt ex S. C. plebiſque ſcito. tria millia & ſeptingenti pedites ierunt, trecenti equites. triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minucius, M. Furius Craſſipes. quinadena jugera agri data in ſingulos pedites ſunt, duplex equitibus. Brutiorum proxime fuerat ager: Brutii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutinus alter, ſed ſegnior. terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriæ in ſolicitudine ac metu fuere. In triduum ejus rei cauſa ſupplicatio habita eſt. alter non pavor vanus ſed vera multorum clades fuit. incendio à foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim verſa arſere, tabernæque omnes cum magni precii mercibus conflagraverunt.

c Jam fere in exitu annus erat, & indies magis fama de Antiochi bello & cura patribus creſcebat. itaque de provinciis magiſtratuum deſignatorum, quo intentiores eſſent omnes, agitari cœptum eſt. Decrevere, ut Coſſ. Italia, & quo ſenatus cenſuiſſet (jam eſſe bellum adverſus Antiochum regem omnes ſciebant) provinciæ eſſent. cujus ea ſors eſſet, quatuor millia peditum civium Romanorum, & trecenti equites, ſex millia ſociûm, Latini nominis cum quadringentis equitibus ſunt decreta. eorum delectum habere L. Quintius Coſ. juſſus, ne quid moraretur quo minus Coſ. novus, quo ſenatus cenſuiſſet, extemplo proficiſci poſſet. Item de provinciis prætorum decretum eſt: prima ut ſors duæ, peregrina urbanaque & inter cives ac peregrinos jurisdictio eſſet, ſecunda Brutii, tertia claſſis, ut navigaret quo ſenatus cenſuiſſent, quarta Sicilia, quinta Sardinia, ſexta Hiſpania ulterior. Imperatum præterea L. Quintio Coſ. eſt. ut duas legiones civium Romanorum novas conſcriberet, & ſociûm ac Latini nominis viginti millia peditum, & octingentos equites. eum exercitum prætori, cui Brutii provincia eveniſſet, decreverunt. Ædes duæ Jovi eo anno in Capitolio dedicatæ ſunt. Voverat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unam, alteram Coſ. dedicavit Q. Martius Ralla duumvir. Indicia in fœneratores eo anno multa ſevere ſunt facta, accuſantibus privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Junio Bruto. de mulcta damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio poſitæ in cella Jovis ſupra faſtigium ædiculæ, & XII. clypea inaurata. & iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

d Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem ceſſabatur.

a Cap. XXXIX. *b* Cap. XL. *c* Cap. XLI. *d* Cap. XLII.

ſabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna & Alexandria, Troas, & Lampſacus: quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere: neque à tergo relinquere trajiciens ipſe in Europam volebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio: & primo naves apertæ, quas cum eo miſſurus in Africam fuerat, moratæ ſunt: deinde an omnino mittendus eſſet, conſultatio mota eſt, maxime à Thoante Ætolo, qui omnibus in Græcia tumultu completis, Demetriadem afferebat in poteſtate eſſe: & quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græcia animos: iiſdem & regis ſpem inflabat: omnium votis eum accerſiri. concurſum ad littora futurum, unde claſſem regiam proſpexiſſent. Hic idem auſus de Annibale eſt movere ſententiam prope jam certam regis. nam neque dimittendam partem navium à claſſe regia cenſebat, neque ſi mittendæ naves forent, minus quempiam ei claſſi, quam Annibalem præficiendum. Exulem illum, & Pœnum eſſe, cui mille indies nova conſilia vel fortuna ſua, vel ingenium poſſit facere. & ipſam eam gloriam belli, qua velut dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio eſſe. regem conſpici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si claſſem, ſi exercitum amittat Annibal, idem damni fore, ac ſi per alium ducem amittantur: ſi quid proſpere eveniat, Annibalis eam, non Antiochi gloriam fore. Si vero univerſo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam ſpem eſſe, ſub rege victurum Annibalem uni ſubjectum, qui patriam prope non tulerit? non ita ſe à juventa eum geſſiſſe, ſpe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in ſenecture dominum laturus videatur. Nihil opus eſſe regi Annibale duce, comite & conſiliario eodem ad bellum uti poſſe. modicum fructum ex ingenio tali neque gravem neque inutilem fore, ſi ſumma petantur, & dantem & accipientem prægravatura.

a Nulla ingenia tam prona ad invidiam ſunt, quam eorum qui genus ac fortunam ſuam animis non æquant: quia virtutem & bonum alienum oderunt. Exemplo conſilium mittendi Annibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum eſt. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam conſtituit. Priuſquam ſolveret naves, Ilium à mari aſcendit, ut Minervæ ſacrificaret. Inde ad claſſem regreſſus, proficiſcitur XL. tectis navibus, apertis LX. & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu, bellicoque alio apparatu ſequebantur. Imbrum primo Inſulam tenuit: inde Sciathum trajecit. ibi collectis in alto quæ diſſipatæ erant navibus, ad Pteleum primum continentis venit. Ibi Eurilochus ei Magnetarches, principeſque Magnetum ab Demetriade occurrerunt, quorum frequentia lætus, die poſtero in urbis portum navibus eſt invectus. Copias haud procul inde expoſuit. X. millia peditum fuere, & quingenti equites, ſex elephanti: vix ad Græciam nudam occupandam ſatis copiarum, nedum ad ſuſtinendum Romanum bellum. Ætoli, poſteaquam Demetriadem veniſſe Antiochum allatum eſt, concilio indicto decretum, quo accerſerent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos ſciebat, Phaleram in ſinum Maliacum proceſſerat. inde decreto accepto Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis cum plauſibus clamoribuſque, & quibus aliis lætitia effuſa vulgi ſignificatur.

b In concilium ut ventum eſt, à Phanea Prætore principibuſque aliis introductus, facto ſilentio rex dicere orſus. Prima ejus oratio fuit excuſantis, quod tanto minoribus ſpe atque opinione omnium copiis veniſſet. Id ſuæ impenſæ erga eos voluntatis maximum debere indicium eſſe, quod nec paratus ſatis ulla re, & tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum haud gravate obſecutus eſſet: credidiſſeque cum ſe vidiſſent Ætoli, omnia vel in ſe uno poſita præſidia exiſtimaturos eſſe. Cæterum eorum quoque ſe, quorum expectatio deſtituta in præſentia videatur, ſpem abunde expleturum. nam ſimul primum anni tempus navigabile præbuiſſet mare, omnem ſe Græciam armis, viris, equis; omnem oram maritimam claſſibus completurum: nec impenſæ, nec labori, nec periculo parſurum; donec depulſo cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam, atque in ea principes Ætolos feciſſet. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Aſia venturos. in præſentia curæ eſſe Ætolis debere, ut copia frumenti ſuis, & annona

a Cap. XLIII.

b Cap. XLIV.

nona tolerabilis rerum aliarum ſuppeditetur.

a In hanc ſententiam rex cum magno omnium aſſenſu locutus diſceſſit. Poſt diſceſſum regis inter duos principes Ætolorum, Phaneam & Thoantem, contentio fuit. Phaneas reconciliatore pacis & diſceptatore de iis quæ in controverſia cum populo Romano eſſent, utendum potius Antiocho cenſebat, quam duce belli. Adventum ejus & majeſtatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram quam arma. Multa homines, ne bellare neceſſe ſit, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non poſſint. Thoas negare, paci ſtudere Phaneam: ſed diſcutere apparatum belli velle, ut tædio & impetus elangueſcat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari poſſe, toties legationibus miſſis Romam, toties cum ipſo Quintio diſceptando, ſatis expertum eſſe. nec niſi abſciſſa omni ſpe, auxilium Antiochi imploraturos fuiſſe. quo celerius ſpe omnium oblato, non eſſe elangueſcendum: ſed orandum potius regem, ut quoniam, quod maximum fuerit, ipſe vindex Græciæ venerit; copias quoque terreſtres navaleſque accerſat, armatum regem aliquid impetraturum, inermem non pro Ætolis modo, ſed ne pro ſe quidem ipſo momenti ullius futurum apud Romanos. Hæc vicit ſententia, imperatoremque regem appellandum cenſuerunt, & XXX. principes cum quibus ſi qua vellet conſultaret, delegerunt. Ita dimiſſo concilio, multitudo omnis in ſuas civitates dilapſa eſt.

b Rex poſtero die cum apocletis eorum, unde bellum orditetur, conſultabat. optimum viſum eſt, Chalcidem fruſtra nuper ab Ætolis tentatam primum aggredi, & celeritate in eam rem magis quam magno conatu & apparatu opus eſſe. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade ſecuti erant, profectus per Phocidem eſt, & alio itinere principes Ætoli, juniorum paucis evocatis ad Cheroniam occurrerunt, & X. conſtratis navibus ſecuti ſunt. Rex ad Salganea caſtris poſitis, navibus ipſe cum principibus Ætolorum Euripum trajecit. & cum haud procul portu egreſſus eſſet, magiſtratus quoque Chalcidenſium & principes ante portam proceſſerunt. pauci utrinque ad colloquium congreſſi ſunt. Ætoli magnopere ſuadere, ut ſalva Romanorum amicitia regem quoque aſſumerent ſocium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, ſed liberandæ Græciæ cauſa in Europam trajeciſſe, & re liberandæ non verbis & ſimulatione, quod feciſſent Romani. Nihil autem utilius Græciæ civitatibus eſſe, quam utramque complecti amicitiam. ita enim ab utriuſque injuria tutam alterius ſemper præſidio & fiducia fore. nam ſi non recepiſſent regem, viderent quid patiendum iis extemplo foret: cum Romanorum procul auxilium, hoſtis Antiochus, cui reſiſtere viribus ſuis non poſſent, ante portas eſſet. Ad hæc Mictio unus ex principibus, mirari ſe dixit, ad quos liberandos Antiochus relicto regno ſuo in Europam trajeciſſet. nullam enim civitatem ſe in Græcia noſſe, quæ aut præſidium habeat, aut ſtipendium Romanis pendat, aut fœdere iniquo alligata, quas nolit leges patiatur. itaque Chalcidenſes neque vindice libertatis ullo indigere, cum liberi ſint: neque præſidio, cum pacem ejuſdem P. R. beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aſpernari, neque ipſorum Ætolorum. id primum eos pro amicis facturos, ſi inſula excedant atque abeant. nam ipſis certum eſſe, non modo non recipere mœnibus, ſed ne ſocietatem quidem ullam paciſci, niſi ex auctoritate Romanorum.

c Hæc renunciata regi ad naves, ubi reſtiterat, cum eſſent: in præſentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quicquam poſſet) reverti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum inane inceptum evaſiſſet, conſultare cum Ætolis rex, quid deinde fieret. Placuit Achæos & Aminandrum regem Athamanum tentare. Bœotiorum gentem averſam ab Romanis jam inde à Barcyllæ morte, & quæ ſecuta eam fuerant, cenſebant. Achæorum Philopœmenem principem æmulatione gloriæ in bello Laconum, infeſtum inviſumque eſſe Quintio credebant. Aminander uxorem Apamiam filiam Alexandri cujuſdam Megalopolitani habebat, qui ſe oriundum à Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, & filiæ Apamiam nomina impoſuerat, quam regiis inclytam nuptiis major ex fratribus Philippus ſecutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio vanum Ætoli & Antiochus impulerant in ſpem, quod is vere regum ſtirpis eſſet, regni Macedoniæ, ſi Aminandrum Athamaneſque

a Cap. XLV. *b* Cap. XLVI.

c Cap. XLVII.

que Antiocho conjunxiſſe. & ea vanitas promiſſorum non apud Philippum modo, ſed etiam apud Aminandrum valuit.

a In Achaja legatis Antiochi Ætolorumque coram T. Quintio Ægii datum eſt concilium. Antiochi legatus prior, quam Ætoli eſt auditus. Is ut plerique quos opes regiæ alunt, vaniloquus, maria terraſque inani ſonitu verborum complevit. equitum innumerabilem vim trajici Helleſponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant: partim ſagittis ex equo utentes, & à quo nihil ſatis tecti ſit, averſos refugiente equo certius figentes. His equeſtribus copiis quanquam vel totius Europæ exercitus in unum coacti obrui poſſent, adjiciebat multiplices copias peditum, & nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elymeoſque & Caduſios appellans. Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Græcia poſſent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, ſiniſtrum Aradios, & ex Pamphilia Sidetas tenere: quas gentes nullæ unquam nec arte nec virtute navali æquaſſent. Jam pecuniam, jam alios belli apparatus referre ſupercaneum eſſe: ſcire ipſos, abundaſſe ſemper auro regna Aſiæ. Itaque non cum Philippo, nec Annibale rem futuram Romanis, principe altero civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluſo: ſed cum magno Aſiæ totius, partiſque Europæ rege. Eum tamen quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil poſtulare ab Achæis, in quo fides eorum adverſus Romanos priores ſocios atque amicos lædatur. non enim ut ſecum adverſus eos arma capiant, ſed ut neutri parti ſeſe conjungant, petere: pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello ſe non interponant. Idem ferme & Ætolorum legatus Archidamus petiit, ut quæ facillima & tutiſſima eſſet, quietem præſtarent, ſpectatoreſque belli fortunarum alienarum eventum ſine ullo diſcrimine rerum ſuarum operirentur. Provectus deinde eſt intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipſius Quintii: ingratos appellans, & exprobrans non victoriam modo de Philippo, virtute Ætolorum partam, ſed etiam ſalutem: ipſumque & exercitum ſua opera ſervatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio eſſe? auſpicantem immolantemque & vota nuncupantem ſacrificuli vatis modo in acie vidiſſe, cum ipſe corpus ſuum pro eo telis hoſtium objiceret.

b Ad ea Quintius: Coram quibus magis quam apud quos verba faceret, dicere Archidamum rationem habuiſſe. Achæos enim probe ſcire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis eſſe: & in conciliis magis concionibuſque, quam in acie apparere. itaque parvi Achæorum exiſtimationem quibus notos eſſe ſe ſcirent, feciſſe: legatis regis, & per eos abſenti regi eum etiam jactaſſe. Quod ſi quis antea ignoraſſet, quæ res Antiochum & Ætolos conjunxiſſet, ex legatorum ſermone potuiſſet apparere: mentiendo invicem, jactandoque vires quas non haberent, inflaſſe vana ſpe atque inflatos eſſe: dum ii ab ſe Philippum victum, ſua virtute protectos Romanos, & quæ modo audiebatis, narrant: vos, cæteraſque civitates & gentes, ſuam ſectam eſſe ſecuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, & conſternit maria ſuis claſſibus. Eſt autem res ſimillima cœnæ Chalcidenſis hoſpitis mei, hominis & boni, & ſciti convivatoris, apud quem ſolſtitiali tempore comiter accepti cum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & varia venatio: homo non quam iſti ſunt glorioſus, renidens, condimentis ait varietatem illam & ſpeciem ferinæ carnis ex manſueto ſue factam. Hoc dici apte in copias regis, quæ paulo ante jactatæ ſint, poſſe. varia enim genera armorum & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Caduſios, & Elymeos Syros omnes eſſe: haud paulo mancipiorum melius propter ſervilia ingenia, quam militum genus. Et utinam ſubjicere oculis veſtris Achæi poſſem concurſationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem: videretis vix duarum malè plenarum legiuncularum inſtar in caſtris regis. videretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fœnore in ſtipendium quærentem: nunc ad portas Chalcidis ſtantem: & mox inde excluſum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo ſpectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Ætolis, & Ætoli regiæ vanitati, quo

a Cap. XLVIII.

b Cap. XLIX.

„ minus vos decipi deberis, ſed exper-
„ tæ potius ſpectatæque Romanorum
„ ſidei credere. Nam quod optimum
„ eſſe dicant, non interponi vos bello,
„ nihil tam vanum, imo tam alienum
„ rebus veſtris eſt. quippe ſine gra-
„ tia, ſine dignitate præmium victo-
„ ris eritis.

a Nec abſurde adverſus utroſque reſpondiſſe viſus eſt: & facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. nulla enim nec diſceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes eoſdem genti Achæorum hoſteis & amicos, quos populus Romanus cenſuiſſet, judicarent: bellumque & Antiocho & Ætolis nunciari juberent. Auxilia etiamquo cenſuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miſerunt. Erat enim haud procul ſeditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibuſdam ſpe largitionum venalem precio multitudinem, donec ab iis qui Romanæ partis erant, Quintius eſt accitus, & accuſante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium eſt ejectus. Et ab Achæis quidem cum triſti reſponſo legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi reſponderunt, cum Antiochus in Bœotiam veniſſet, tum quid ſibi faciundum eſſet, ſe deliberaturos eſſe. Antiochus cum ad Chalcidis præſidium & Achæos & Eumenem regem miſiſſe audiſſet, maturandum ratus, ut & prævenirent ſui, & venientes, ſi poſſent, exciperent: Menippum cum tribus ferme millibus militum & cum omni claſſe Polyxenidam mittit: ipſe paucos poſt dies ſex millia ſuorum militum, & ex ea copia quæ Lamiæ repente colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti, ab Eumene rege modicum auxilium miſſum, duce Xenoclide Chalcidenſi nondum obſeſſis itineribus tuto tranſgreſſi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites quingenti ferme & ipſi, cum jam Menippus caſtra ante Salaganea ad Hermeum, qua tranſitus ex Bœotia in Eubœam inſulam eſt, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis legatus à Chalcide ad Quintium, ad idipſum præſidium petendum miſſus, qui poſteaquam obſeſſas ab hoſtibus fauces vidit, omiſſo ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Eubœam tranſmiſſurus.

b Templum eſt Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia paſſuum à Tanagra abeſt. minus quatuor millium inde in proxima Eubœæ eſt mari trajectus. Ubi & in ſano lucoque ea religione & eo jure ſancto quo ſunt templa, quæ aſyla Græci appellant: & nondum aut indicto bello, aut ita commiſſo, ut ſtrictos gladios, aut ſanguinem uſquam factum audiſſent: cum per magnum ocium milites, alii ad ſpectaculum templi lucique verſi, alii in littore inermes vagarentur, magna pars agros lignatum pabulatumque dilapſa eſſet: repente Menippus palatos paſſim aggreſſus eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quintio Romaniſque ſicut jactura militum moleſta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjeciſſe aliquantum videbatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu; cum rurſus oratores partim ex ſuis, partim Ætolos Chalcidem miſiſſet, qui eadem illa quæ nuper cum minis gravioribus agerent, ne quicquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ ſibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, ſub adventum regis urbe exceſſerunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo caſtellum Romani milites pauci cuſtodiæ cauſa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipſe caſtellum Euripi oppugnare eſt adortus. Priores Achæi & Eumenis milites pacti, ut ſine fraude liceret abire, præſidio exceſſerunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen cum terra marique obſiderentur, & jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obſidionem. Cum id quod caput erat Eubœæ, teneret rex, ne cæteræ quidem ejus inſulæ urbes imperium abnuerunt. magnoque principio ſibi orſus bellum videbatur, quod tanta inſula & tot opportunæ urbes in ſuam ditionem veniſſent.

a Cap. L.

b Cap. LI.

LIBER XXXVI.

BREVIARIUM.

Marcus Acilius Glabrio Coſ. Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum Græcia expulit. idemque Ætolos ſubegit. P. Cornelius Scipio Naſica Coſ. ædem matris deûm quam ipſe in Palatium intulerat, vir optimus à ſenatu judicatus, dedicavit: idemque Bojos & Gallos victos in deditionem accepit, & de iis triumphavit: Præterea navalia certamina proſpera adverſus præfectos Antiochi regis referuntur.

CAPUT I.

PUblium Cornelium Cn. F. Scipionem & M. Acilium Glabrionem conſules inito magiſtratu, patres priuſquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hoſtiis juſſerunt in omnibus fanis, in quibus lectiſternium majore parte anni fieri ſolet: precarique quod ſenatus de novo bello in animo haberet, ut ea res ſenatui populoque Romano bene atque feliciter eveniret. Ea omnia ſacrificia læta fuerunt, primiſque hoſtiis perlitatum eſt, & ita aruſpices reſponderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam, ac triumphum oſtendi. Hæc cum renunciata eſſent, ſolutis religione animis, patres rogationem ad populum ferri juſſerunt, vellent juberentne cum Antiocho rege, quique ſectam ejus ſecuti eſſent, bellum iniri? ſi ea rogatio perlata eſſet: tum, ſi ita videretur conſulibus, rem integram ad ſenatum referrent. Publius Cornelius eam rogationem pertulit. tum ſenatus decrevit, ut conſules Italiam & Græciam provincias ſortirentur. cui Græcia eveniſſet, ut præter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam provinciam ex auctoritate ſenatus ſcripſiſſet, imperaſſetve, eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex S.C. in Macedoniam trajeciſſet. & extra Italiam permiſſum, ut ſi res poſtulaſſet, auxilia ab ſociis ne ſupra quinque millium numerum acciperet. L. Quintium ſuperioris anni conſulem legari ad id bellum placuit. Alter Coſ. cui Italia provincia eveniſſet, cum Bojis juſſus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos ſuperiores Coſſ. habuiſſent: alterum ut mitteret Romam, eæque urbanæ legiones eſſent paratæ, quo ſenatus cenſuiſſet.

a His ita in ſenatu ad id, quæ cujus provincia foret, decretis, tum demum ſortiri conſules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde ſorte ſenatuſconſultum factum eſt, quod populus Romanus eo tempore duellum juſſiſſet cum rege Antiocho eſſe, quique ſub imperio ejus eſſent, ut ejus rei cauſa ſupplicationem imperarent conſules: utique M. Acilius Coſ. ludos magnos Jovi voveret, & dona ad omnia pulvinaria. Id votum in hæc verba præeunte P. Licinio pontifice maximo conſul nuncupavit. *Si duellum, quod cum Antiocho rege ſumi populus juſſit, id ex ſententia ſenatus populique Romani confectum erit, tum tibi Iupiter populus Romanus ludos magnos dies X. continuos faciet, donáque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam ſenatus decreverit. quiſquis magiſtratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte ſunto.* Supplicatio inde ab duobus Coſſ. edicta per biduum fuit. Conſulibus ſortitis provincias, extemplo & prætores ſortiti ſunt. M. Junio Bruto juriſdictio utraque evenit: A. Cornelio Mammulæ Brutii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori claſſis, L. Æmilio Paulo Hiſpania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites, conſcripti priore anno ex S. C. à L. Quintio conſule dati ſunt: juſſuſque tueri omnem oram circa Tarentum Brunduſiumque. L. Æmilio Paulo in ulteriorem Hiſpaniam, præter eum exercitum, quem à M. Fulvio proprætore accepturus eſſet, decretum: ut novorum militum tria millia duceret, & trecentos equites: ita ut in iis duæ partes ſociûm Latini nominis, tertia civium Romanorum eſſet. Idem ſupplementi ad C. Fla-

a Cap. II.

Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hiſpaniam citeriorem eſt miſſum. M. Æmilius Lepidus à L. Valerio, cui ſucceſſurus eſſet, ſimul provinciam exercitumque accipere juſſus: L. Valerium, ſi ita videretur, proprætorem in provincia retinere, & provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum eſſet: altera à Pachyno Tyndarium. eam maritimam oram L. Valerius XX. navibus longis cuſtodiret. Eidem prætori mandatum, ut duas decimas frumenti exigeret, id ad mare comportandum devehendumque in Græciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decimis exigendis in Sardinia imperatum. cæterum non in Græciam, ſed Romam id frumentum portari placere. C. Livius prætor, cui claſſis evenerat, cum XXX. navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore juſſus, & ab Atilio naves accipere. veteres naves quæ in navalibus erant, ut reficeret & armaret, M. Junio prætori negocium datum eſt, & in eam claſſem ſocios navales libertinos legeret.

a Legati terni in Africam ad Carthaginienſes, & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, miſſi: pro quo precium ſolveret populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius Coſ. ediceret qui ſenatores eſſent, quibuſque in ſenatu ſententiam dicere liceret, quique minores magiſtratus eſſent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire poſſet: neve uno tempore quinque ſenatores ab urbe Roma abeſſent. In comparanda impigre claſſe C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis paulisper tenuit: nam cum cogerentur in claſſem, tribunos plebis appellarunt. ab iis ad ſenatum rejecti ſunt. ſenatus ita, ut ad unum omnes conſentirent, decrevit, vocationem rei navalis his colonis non eſſe. Hoſtia, & Fregena, & Caſtrum novum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & Sinueſſæ fuerunt, quæ cum prætore de vocatione certaverunt. conſul deinde M. Acilius ex S. C. ad collegium fœcialium retulit, ipſine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ſatis eſſet ad præſidium aliquod ejus nunciare? & num Ætolis quoque ſeparatim indici juberent bellum? & num prius ſocietas eis & amicitia renuncianda eſſet, quam bellum indicendum? Fœciales reſponderunt, jam ante ſeſe, cum de Philippo conſulerentur, decreviſſe: nihil referre, ipſi coram, an ad præſidium nunciaretur. amicitiam renunciatam videri, cum legatis toties repetentibus res, nec reddi, nec ſatis fieri æquum cenſuiſſent. Ætolos ultro ſibi bellum indixiſſe, cum Demetriadem ſociorum urbem per vim occupaſſent: Chalcidem terra marique oppugnatum iſſent: regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxiſſent. Omnibus jam ſatis comparatis, M. Acilius Coſ. edixit, ut quos L. Quinctius milites conſcripſiſſet, & quos ſociis nominique Latino imperaſſet, quos ſecum in provinciam ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ uti omnes Brunduſium idibus Majis convenirent. ipſe ad quintum nonas Majas paludatus urbe egreſſus eſt. Per eoſdem dies & prætores in provincias profecti ſunt.

b Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolemæo Ægypti rege, Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam & frumentum. ab Ptolemæo etiam mille pondo auri, XX. millia pondo argenti allata. Nihil eſt acceptum; gratiæ regibus actæ. & cum uterque ſecum omnibus copiis in Ætoliam venturum, belloque interfuturum, polliceretur. Ptolemæo id remiſſum, Philippi legatis reſponſum: gratum eum ſenatui populoque Romano facturum, ſi M. Acilio conſuli non defuiſſet. Item & ab Carthaginienſibus & Maſaniſſa rege legati venerunt. Carthaginienſes tritici modiûm mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam apportaturos polliciti ſunt: id ut ab ſe munus Romani acciperent, petere ſe, & claſſem ſuorum ſuo ſumptu comparaturos, & ſtipendium, quod pluribus penſionibus in multos annos deberent, præſens omne daturos. Maſaniſſæ legati quingenta millia modiûm tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam. Romam trecenta millia modiûm tritici, CC. quinquaginta hordei. equites quingentos, elephantos viginti regem ad M. Acilium conſulem miſſurum. De frumento utriſque reſponſum: ita uſurum eo populum Romanum, ſi precium acciperent. De claſſe Carthaginienſibus remiſſum, præterquam ſi quid navium ex fœdere deberent. de pecunia ita reſponſum, nullam ante diem accepturos.

c Cum hæc Romæ agebantur, Chal-

cide

a Cap. III.

b Cap. IV. c Cap. V.

cide Antiochus ne ceſſaret per hybernorum tempus, partim ipſe ſolicitabat civitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: ſicut Epirotæ communi gentis conſenſu, & Elei è Peloponneſo venerunt. Elei auxilium adverſus Achæos petebant, quos poſt bellum non ex ſua ſententia indictum Antiocho, primum civitati ſuæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretenſi Euphane ſunt miſſi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut ſimplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant, cum eo ut caverent ne quid offenderent Romanos. petebant enim, ne ſe temere in cauſam deduceret, expoſitos adverſus Italiam pro omni Græcia, & primos impetus Romanorum excepturos. ſed ſi ipſe poſſet terreſtribus navalibuſque copiis præſidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas & urbibus & portubus ſuis accepturos. Si id non poſſet, deprecari, ne ſe nudos atque inermes Romano bello objiceret. Hac legatione id agi apparebat, ut ſive (quod magis credebant) abſtinuiſſet Epiro, integra ſibi omnia apud exercitus Romanos eſſent, conciliata ſatis apud regem gratia, quod accepturi fuiſſent venientem: ſive veniſſet, ſic quoque ſpes veniæ ab Romanis foret, quod non expectato longinquo auxilio ab ſe, præſentis viribus ſuccubuiſſent. Huic tam perplexæ legationi quia non ſatis in promptu erat quid reſponderet, legatos ſe miſſurum ad eos dixit, qui de iis quæ ad illos ſeque communiter pertinerent, loquerentur.

a In Bœotiam ipſe profectus eſt, cauſas in ſpeciem iræ adverſus Romanos eas quas ante dixi, habentem: Barcyllæ necem & bellum à Q. Coroneæ propter Romanorum militum cædes illarum: re vera per multa jam ſecula publice privatimque labente egregia quondam diſciplina gentis, & multorum eo ſtatu, quid diuturnus eſſe ſine mutatione rerum non poſſet. Obviam effuſis undique Bœotiæ principibus Thebas venit. Ibi in concilio gentis, quanquam & ad Delium impetu in præſidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiſerat, nec à parvis nec dubiis principiis bellum: tamen eandem orationem exorſus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum uſus erat, ut amicitiam ſecum inſtitui, non bellum indici Romanis poſtularet. neminem quid ageretur, fallebat. decretum tamen ſub levi verborum prætextu pro rege adverſus Romanos factum eſt. Hac quoque gente adjuncta Chalcidem regreſſus, præmiſſis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de ſumma rerum deliberaret, navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Aminander accitus ad conſultandum ex Athamania, & Annibal Pœnus jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Conſultatum de Theſſalorum gente eſt, quorum omnibus qui aderant, voluntas tentanda videbatur. in eo modò diverſæ ſententiæ erant, quod alii extemplo agendum, alii ex hyeme, quæ tunc ferme media erat, differendum in veris principium: & alii legatos tantummodo mittendos, alii cum omnibus copiis eundū cenſebant, terrendoſque metu, ſi cunctarentur.

b Cum circa hanc fere conſultationem diſceptatio omnis verteretur: Annibal nominatim interrogatus ſententiam, in univerſi belli cogitationem regem, atque eos qui aderant, tali oratione avertit: Si ex quo trajecimus ,,
in Græciam, adhibitus eſſem in con- ,,
ſilium: cum de Eubœa, de Achæis, ,,
de Bœotia agebatur, eandem ſen- ,,
tentiam dixiſſem, quam hodie cum ,,
de Theſſalis agitur, dicam. Ante ,,
omnia Philippum & Macedonas in ,,
ſocietatem belli quacunque ratio- ,,
ne cenſeo deducendos eſſe: nam ,,
quod ad Eubœam Bœotoſque & ,,
Theſſalos attinet, cui dubium eſt, ,,
quin ut quibus nullæ ſuæ vires ſint, ,,
præſentibus adulando ſemper, quem ,,
metum in conſilio habeant, eodem ,,
ad impetrandum veniam utantur? ,,
ſimul ac Romanum exercitum in ,,
Græcia viderint, ad conſuetum im- ,,
perium ſe avertant? nec iis noxæ ,,
futurum ſit, quod cum Romani pro- ,,
cul abeſſent, vim tuam præſentis, ,,
exercituſque tui experiri noluerint? ,,
Quanto igitur prius potiuſque eſt ,,
Philippum nobis conjungere, quam ,,
hos, cui ſi ſemel in cauſam deſcen- ,,
derit, nihil integri futurum ſit; ,,
quique eas vires afferat, qua non ,,
acceſſio tantum ad Romanum eſſe ,,
bellum, ſed per ſe ipſæ nuper ſuſti- ,,
nere potuerint Romanos. Hoc ego ,,
adjuncto (abſit verbo invidia) qui ,,
dubitare de eventu poſſim? cum qui- ,,
bus adverſus Philippum valuerint ,,
Romani, iis nunc fore videam ut ipſi ,,
oppugnentur. Ætoli qui Philippum ,,
(quod inter omnes conſtat) vice- ,,
runt, cum Philippo adverſus Roma- ,,
nos pugnabunt. Aminander atque ,,
Atha-

a Cap. VI.

b Cap. VII.

„ Athamanum gens, quorum ſecun- „ dum Ætolos plurima fuit opera in eo „ bello, nobiſcum ſtabunt. Philippus „ tum, te quieto, totam molem ſuſtine- „ bat belli: nunc duo maximi reges, „ Aſiæ Europæque viribus adverſus „ unum populum, ut meam utramque „ fortunam taceam, patrum certe æta- „ te ne uni quidem Epirotarum regi „ parem, quicquid tandem erit vobiſ- „ cum comparatus, geretis bellum. „ Quæ igitur res mihi fiduciam præ- „ bet conjungi nobis Philippum poſſe? „ una, communis utilitas, quæ ſocie- „ tatis maximum vinculum eſt: altera, „ auctores vos Ætoli. veſter enim le- „ gatus hic Thoas inter cætera, quæ „ ad excipiendum in Græciam Antio- „ chum dicere eſt ſolitus, ante omnia „ hoc ſemper affirmavit, fremere Phi- „ lippum, & ægrè pati ſub ſpecie pa- „ cis leges ſervitutis ſibi impoſitas. il- „ le quidem feræ beſtiæ vinctæ aut „ clauſæ, & refringere clauſtra cu- „ pienti, regis iram verbis æquabat. „ cujus ſi talis animus eſt, ſolvamus „ nos ejus vincula, & clauſtra refrin- „ gamus, ut erumpere diu coërcita ira „ in hoſtes communes poſſit. Quod ſi „ nihil eum legatio noſtra moverit: „ at nos, quoniam nobis eum adjun- „ gere non poſſumus, ne hoſtibus no- „ ſtris ille adjungi poſſit, caveamus. „ Seleucus filius tuus Lyſimachiæ eſt: „ qui ſi eo exercitu quem ſecum ha- „ bet, per Thraciam proxima Mace- „ doniæ cœperit depopulari, facile ab „ auxilio ferendo Romanis Philippum „ ad ſua potiſſimum tuenda avertet. „ De Philippo meam ſententiam ha- „ bes. De ratione univerſi belli quid „ ſentirem, jam ab initio non ignora- „ ſti. quod ſi tum audirus forem, non „ in Eubœa Chalcidem captam & ca- „ ſtellum Euripi expugnatum Roma- „ ni, ſed Hetruriam Ligurumque & „ Galliæ Ciſalpinæ oram bello ardere „ & qui maximus iis terror eſt, Anni- „ balem in Italia eſſe audirent. Nunc „ quoque acceſſas cenſeo omnes na- „ vales terreſtreſque copias, ſequan- „ tur claſſem onerariæ cum commea- „ tibus. nam hic ſicut ad belli mune- „ ra pauci ſumus, ſic nimis multi pro „ inopia commeatuum. cum omnes „ tuas contraxeris vires, diviſa claſſe „ partem Corcyræ in ſtatione habebis: „ ne tranſitus Romanis liber ac tutus „ pateat. partem ad littus Italiæ, „ quod Sardiniam Africamque ſpectat, „ trajicies: ipſe cum omnibus terre- „ ſtribus copiis in Byllionum agrum „ procedes: inde Græciæ præſidebis, „ & ſpeciem Romanis trajecturum te „ præbens, & ſi res popoſcerit, traje- „ cturus. Hæc ſuadeo, qui ut non o- „ mnis peritiſſimus ſim belli, cum Ro- „ manis certè bellare bonis maliſque „ meis didici. In quæ conſilium dedi, „ in eadem nec infidelem, nec ſegnem „ operam polliceor. Dii approbent „ eam ſententiam, quæ tibi optima „ viſa fuerit.

a Hæc fermè Annibalis oratio fuit, quam laudarunt magis in præſentia qui aderant, quam rebus ipſis executi ſunt. nihil enim eorum eſt factum, niſi quod ad claſſem copiaſque acceſſendas ex Aſia Polyxenidam miſit. Legati Lariſſam ad concilium Theſſalorum ſunt miſſi, & Ætolis Aminandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras eſt indictus: eodem & rex cum ſuis copiis confeſtim venit. Ibi dum opperiretur Aminandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda oſſa Macedonum circa Cynoſcephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, miſit: ſive ab ipſo quærente ſibi commendationem ad Macedonum gentem, & invidiam regi quod inſepultos milites reliquiſſet, monitus, ſive ab inſita regibus vanitate, ad concilium ſpecie amplum re inane animo adjecto. Tumulus eſt in unum, oſſibus quæ paſſim ſtrata erant coacervatis, factus, qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque qui ad id tempus fortunam eſſet in conſilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem miſit, Antiochum in Theſſaliam impetum feciſſe, ſi videretur ei, moveret ex hybernis: ſe obviam proceſſurum, ut quid agendum eſſet, conſultarent.

b Antiocho ad Pheras jam caſtra habenti, ubi conjunxerant ei ſe Ætoli & Aminander legati ab Lariſſa venerunt, quærentes quod ob factum dictumve Theſſalorum bello laceſſeret eos: ſimul orantes, ut remoto exercitu, per legatos ſi quid ei videretur, ſecum diſceptaret. Eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in præſidium miſerunt. hi excluſi aditu, jam omnia itinera obſidentibus regiis, Scotuſſam ſe receperunt. Legatis Lariſſæorum rex clementer reſpondit, non belli faciendi, ſed tuendæ & ſtabiliendæ libertatis Theſſalorum cauſa ſe Theſſaliam intraſſe. Similia his qui cum Pheræis ageret, miſſus: cui nullo dato reſponſo, Pheræi ipſi ſuum legatum ad regem, principem

a Cap. VIII. *b* Cap. IX.

ripem civitatis Pauſaniam miſerunt. Qui cum haud diſſimilia his, ut in cauſa pari, quæ pro Chalcidenſibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius egiſſet: rex etiam atque etiam deliberare eos juſſos, ne id conſilii caperent; cujus dum in futurum nimis cauti & providi eſſent, extemplo pœniteret, dimiſit. Hæc renunciata Pheras legatio cum eſſet, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quicquid ſors belli tuliſſet, paterentur. Itaque & hi ſumma ope parabant ſe ad urbem defendendam, & rex ab omni parte ſimul oppugnare mœnia eſt aggreſſus: ut qui ſatis intelligeret (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis poſitum eſſe, quam primam aggreſſus eſſet: aut ſperni deinde ab univerſa gente Theſſalorum, aut timeri ſe, omnem undique terrorem obſeſſis injecit. Primum impetum oppugnationis ſatis conſtanter ſuſtinuerunt: deinde cum multi propugnantes caderent aut vulnerarentur, labare animi cœpere. revocati deinde caſtigationibus principum ad perſeverandum in propoſito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis conceſſerunt, cui brevior orbis munitionis circumjectus erat, poſtremo victi malis, cum timerent ne vi captis nulla apud victorem venia eſſet, dediderunt ſeſe. Nihil inde moratus rex. IV. millia armatorum, dum recens terror eſſet, Scotuſſam miſit. Nec ibi mora deditionis eſt facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum: qui quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem feciſſent, cum ipſa urbe Hippolochus Lariſſæorumque deditum eſt præſidium. Dimiſſi ab rege inviolati omnes, quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Lariſſæorum animos credebat.

a Intra decimum diem quam Pheras venerat, his perfectis Cranonem profectus cum toto exercitu primo adventu cepit: inde Cyperam & Metropolin & iis circumjecta caſtella recepit: omniaque jam regionis ejus, præter Atracem & Gyrronem, in poteſtate erant. Tum aggredi Lariſſam conſtituit, ratus vel terrore cæterarum expugnatarum, vel beneficio præſidii dimiſſi, vel exemplo tot civitatum dedentium ſeſe, non ultra in pertinacia manſuros. Elephantis agi ante ſigna terroris cauſa juſſis, quadrato agmine ad urbem inceſſit, ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Lariſſæorum inter metum præſentem hoſtium, & verecundiam abſentium ſociorum. Per eoſdem dies Aminander cum Athamanum juventute occupat Pellinæum: & Menippus cum tribus millibus peditum Ætolorum, & ducentis equitibus in Perrœbiam profectus, Mallœam & Cyretias vi cepit, depopulatuſque eſt agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Lariſſam ad regem redeunt: conſultanti, quidnam agendum eſſet de Lariſſa, ſupervenerunt. Ibi in diverſum ſententiæ tendebant: aliis vim adhibendam, & non differendum cenſentibus, quin operibus ac machinis ſimul undique mœnia aggrederentur urbis ſitæ in plano, à parte campeſtri undique facilis aditu: aliis nunc vires urbis nequaquam Pheræis conferendæ memorantibus, nunc hyemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minime obſidioni atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter ſpem metumque legati à Pharſalo, qui ad dedendam urbem ſuam fortè venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim cum Philippo in Daſſaretis congreſſus, Ap. Claudium ex communi conſilio ad præſidium Lariſſæ miſit. qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod ſuper Gonnos eſt, pervenit. Oppidum Gonni XX. millia ab Lariſſa abeſt; in ipſis faucibus ſaltus, quæ Tempe appellantur, ſitum. Ibi caſtra metatus latius quam pro copiis. & pluteis quam quot ſatis in uſum erant, ignes cum accendiſſet: ſpeciem quam quæſierat, hoſti fecit: omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo eſſe. Itaque hyemem inſtare apud ſuos cauſatus rex, unum tantum moratus diem ab Lariſſa receſſit, & Demetriadem rediit. Ætolique & Athamanes in ſuos receperunt ſe fines. Appius etſi, cujus cauſa miſſus erat, ſolutam cernebat obſidionem: tamen Lariſſam ad confirmandos in reliquum ſociorum animos deſcendit: duplexque lætitia erat, quod hoſtes exceſſerant finibus, & intra mœnia præſidium Romanum cernebant.

b Rex Chalcidem à Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidenſis Cleoptolemi filiæ: cum patrem, primo adlegando, deinde coram ipſe rogando fatigaſſet, invitum ſe gravioris fortunæ conditioni illigantem; tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat, & reliquum hyemis, oblitus quantas ſimul duas

a Cap. X.

b Cap. XI.

duas res ſuſcepiſſet, bellum Romanum, & Græciam liberandam, omiſſa omnium rerum cura, in conviviis, & vinum ſequentibus voluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis quam ſatietate earum in ſomno traduxit. Eadem omnes præfectos regios, qui ubique ad Bœotiam maximè præpoſiti hybernis erant, cepit luxuria. In eandem & milites effuſi ſunt, nec quiſquam eorum aut arma induit, aut ſtationem aut vigilias ſervavit: aut quicquam quod militaris operis aut muneris eſſet, fecit. Itaque principio veris cum per Phocidem & Cheroneam, quo convenire omnem undique exercitum juſſerat, veniſſet: facile animadvertit nihilo ſeveriore diſciplina milites quam ducem hybernaſſe. Alexandrum inde Acarnanem & Menippum Macedonum Stratum Ætoliæ copias ducere juſſit: ipſe Delphis ſacrificio Apollini facto, Naupactum proceſſit. concilio principum Ætoliæ habito, via quæ præter Chalcidem & Lyſimachum fert ad Stratum, ſuis qui per Mallacum ſinum veniebant, occurrit. Ibi Mneſilochus princeps Acarnanum multis emptus donis, non ipſe ſolum gentem regi conciliabat, eſſe Clytum etiam prætorem, penes quem tum ſumma poteſtas erat, in ſuam ſententiam adduxerat. Is cum Leucadios, quod Acarnaniæ caput eſt, non facile ad defectionem poſſe cerneret impelli, propter metum Romanæ claſſis quæ cum Attalo, quæve circa Cephaleniam erat, arte eos eſt aggreſſus. nam cum in concilio dixiſſet tuenda mediterranea Acarnaniæ eſſe, & omnibus qui arma ferrent, exeundum ad Medeonem & Thyrreum, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur: fuere qui dicerent, nihil attinere omneis tumultuoſè concitari: ſatis eſſe quingentorū hominum præſidium, eam juventutem nactus, trecentis Medeone, ducentis Thyrrei in præſidio poſitis, id agebat, ut pro obſidibus futuri venirent in poteſtatē regis.

a Per eoſdem dies legati regis Medeonem venerunt: quibus auditis, cum in concione quidnam reſpondendum regi eſſet, conſultaretur: & alii manendum in Romana ſocietate, alii non aſpernandam amicitiam regis cenſerent: media viſa eſt Clyti ſententia, eaque accepta eſt: ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medeonios ſuper tanta re conſultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mneſilochus, & qui ejus factionis erant, de induſtria conjecti, clam miſſis qui regem admovere copias juberent, ipſi terebant tempus. Itaque vixdum iis egreſſis legatis, Antiochus in finibus, & mox ad portas erat: & trepidantibus qui expertes proditionis fuerant, tumultuoſeque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto & Mneſilocho in urbem eſt inductus: & aliis ſua voluntate affluentibus, metu coacti etiam qui diſſentiebant, ad regem convenerunt, quos placida oratione territos cum permulſiſſet, ad ſpem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Tyrrheum à Medeone profectus eſt, Mneſilocho eodem & legatis præmiſſis. Cæterum detecta Medeone fraus. cautiores, non timidiores Tyrrhenſes fecit: dato ei haud perplexo reſponſo, nullam ſe novam ſocietatem, niſi ex auctoritate Romanorum imperatorum accepturos: portiſque clauſis, armatos in muris diſpoſuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cnejus Octavius miſſus à Quinctio, cum præſidium & paucas naves ab A. Poſthumio, qui ab Atilio legato Cephaleniæ præpoſitus fuerat, accepiſſet: Leucadem venit, implevitque ſpei ſocios: M. Acilium Coſ. jam cum legionibus mare trajeciſſe, & in Theſſalia caſtra Romana eſſe. Hunc rumorem quia ſimilem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat: rex præſidio Medeone impoſito, & in quibuſdam aliis Acarnaniæ oppidis, Tyrrheo abſceſſit, & per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

b Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex jam ante per hyemem in Daſſaretis congreſſi. cum Ap. Claudium, ut obſidione Lariſſam eximeret, in Theſſaliam miſiſſent: quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hyberna regreſſi, principio veris conjunctis copiis in Theſſaliam deſcenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. advenientes, Philippus Mallœam Perrhæbiæ, Bæbius Phacium eſt aggreſſus. quo primo prope impetu capto, Phæſtum eadem celeritate capit. Inde Atracem cum ſe recepiſſet, Chyretias hinc & Eritium occupat, præſidiiſque per recepta oppida diſpoſitis, Philippo rurſus obſidenti Mallœam ſe conjungit. Sub adventum Romani exercitus, ſeu ad metum virium, ſeu ad ſpem veniæ cum dediſſent ſeſe: ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverunt, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Ægi-

a Cap. XII.

b Cap. XIII.

Æginium, Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Melibœa, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus X L. in præſidio erat, & circumſidunt: & priuſquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille ſatis ferociter reſpondit, vel Romanis vel Theſſalis ſe crediturum fuiſſe: in Philippi ſe poteſtatem commiſſurum non eſſe. Poſteaquam apparuit vi agendum, quia videbatur & Limnæam eodem tempore oppugnari poſſe, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius reſtitit ad Pellinæum oppugnandum.

a Per eos fortè dies M. Acilius Coſ. cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum X I V. elephantis mari trajecto, pedeſtres copias Lariſſam ducere delectos militum tribunos juſſit. ipſe cum equitatu Limnæam ad Philippum venit. Adventu conſulis deditio ſine cunctatione eſt facta, traditumque præſidium regium, & cum iis Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum conſul proficiſcitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt ſeſe: deinde & Philippus Megalopolitanus, cui decedenti de præſidio cum obvius fortè fuiſſet Philippus rex, ad ludibrium regem eum conſalutari juſſit: ipſe congreſſus fratrem haud ſanè decoro majeſtati ſuæ joco appellavit. deductus inde ad Coſ. cuſtodiri juſſus; & haud ita multo poſt in vinculis Romam miſſus. cætera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præſidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi eſt. fuere autem ad tria millia hominum. Conſul Lariſſam eſt profectus, ibi de ſumma belli conſultaturus. in itinere ab Pieria & Metropoli legati tradentes urbes ſuas occurrerunt. Philippus Athamanum præcipuè captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem: nactus ſpem Athamaniæ potiundæ exercitum eò duxit, præmiſſis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga ſe regis munificentiamque commemorantes: & Aminander cujus præſentis majeſtas aliquos in fide continuiſſet, veritus ne traderetur Philippo jampridem hoſti, & Romanis merito tum propter defectionem infenſis, cum conjuge ac liberis regno exceſſit, Ambraciamque ſe contulit. ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi conceſſit.

Conſul ad reficienda maximè jumenta, quæ & navigatione & poſtea itineribus fatigata erant, paucos Lariſſæ moratus dies, velut reparato modica quiete exercitu, Cranonem eſt profectus. Venienti Pharſalus, Scotuſſa & Pheræ, quæque in eis præſidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis qui manere ſecum vellent, mille volentes Philippo tradit, cæteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, & quæ circa eam caſtella erant. Ducere tum porro in ſinum Maliacum cœpit Appropinquante faucibus, ſuper quas ſiti Thaumaci ſunt, deſerta urbe juventus omnis armata ſylvas & itinera inſedit, & in agmen Romanum ex ſuperioribus locis incurſavit. Conſul primo mittere qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos à tali furore. poſteaquam perſeverare incepto vidit, tribuno cum duorum ſignorum militibus commiſſo, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex ſylvis inſidiatorum cædes facta eſt. A Thaumacis altero die conſul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hippatæorum agros vaſtavit.

b Cum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui jam tum cernens nihil ſe ex Græcia præter amœna Chalcide hyberna & infames nuptias petiſſe Ætolorum vana promiſſa incuſare, & Thoantem: Annibalem verò non ut prudentem tantum virum, ſed propè vatem omnium quæ tum evenirent, admirari. ne tamen cœpta ſegnitia inſuper everteret. nuncios in Ætoliam mittit, ut omni contracta juventute convenirent. Jam & ipſe eo decem millia ferè peditum ex iis qui poſtea venerant ex Aſia, expleta, & equites quingentos duxit. Quo cum aliquanto pauciores quam unquam antea conveniſſent, & principes tantummodo cum paucis clientibus eſſent, atque ii dicerent omnia ſedulo ab ſe facta, ut quamplurimos ex civitatibus ſuis evocarent, nec imperio adverſus detrectantes militiam valuiſſe: deſtitutus undique & ab ſuis qui morabantur in Aſia, & ab ſociis qui ea in quorum ſpem vocaverant, non præſtabant, intra ſaltum Thermopylarum ſeſe recepit. Id jugum, ſicut Apennini dorſo Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. ante ſaltum Thermopylarum ſeptentrionem verſus Epirus, & Perrhæbia, Magneſia, & Theſſalia eſt, & Phthio-

a Cap. XIV.

b Cap. XV.

Phthiotæ Achæi, & ſinus Maliacus infra fauces ad meridiem vergunt, Ætoliæ pars major, & Acarnaniæ, & cum Locride Phocis, & Bœotia, adjunctaque inſula Eubœa, & excurrente in altum velut promontorio Attica terra ſita ab tergo, & Peloponneſus. Hoc jugum ab Leucade & mari ad occidentem verſo per Ætoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aſpreta rupeſque interjectas habet, ut non modo exercitus, ſed ne expediti quidem facile ullos ad tranſitum calles inveniant. extremos ad orientem montes Oetam vocant, quorum quod altiſſimum eſt, Callidromon appellatur: in cujus valle ad Maliacum ſinum vergente, iter eſt non latius quam ſexaginta paſſus. hæc una militaris via eſt, qua traduci exercitus, ſi non prohibeantur, poſſint. Ideo Pylæ, & ab aliis quia calidæ aquæ in ipſis faucibus ſunt, Thermopylæ locus appellatur, nobilis Lacedæmoniorum adverſus Perſas morte magis memorabili quam pugna.

a Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci ejus caſtris poſitis, munitionibus inſuper ſaltum impediebat. & cum duplici vallo foſſaque, & muro etiam qua res poſtulabat, ex multa copia paſſim jacentium lapidum permuniſſet omnia: ſatis fidens, nunquam eam vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex IV. millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præſidio obtinendam, quæ ante ipſas fauces poſita eſt, partim Hypatam mittit: & Heracleam haud dubius conſulem oppugnaturum, & jam multis nunciantibus circa Hypatam omnia evaſtari. Conſul depopulatus Hypatenſem primo, deinde Heracleenſem agrum, inutili utrobique auxilio Ætolorum, in ipſis faucibus propè fontes calidarum aquarum adverſus regem caſtra poſuit. Ætolorum utræque manus Heracleam ſeſe incluſerunt. Antiochum, cui priuſquam hoſtem cerneret, ſatis omnia permunita & præſidiis obſepta videbantur: timor deinde inceſſit, ne quos per imminentia juga calles inveniret ad tranſitum Romanus. nam & Lacedæmonios quondam ita à Perſis circumitos fama erat, & nuper Philippum ab iiſdem Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Ætolos mittit, ut hanc ſaltem ſibi operam eo bello præſtarent, ut vertices circa montium occuparent obſiderentque, ne qua tranſire Romanus poſſet. Hoc nuncio audito, diſſenſio inter Ætolos orta eſt. pars imperio parendum regis atque eundum cenſebant: pars ſubſiſtendum Heracleæ ad utramque fortunam, ut ſive victus à conſule rex eſſet, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus ſuis: ſive vinceret, ut diſſipatos in fugam Romanos perſequerentur. Utraque pars non manſit modo in ſententia ſua, ſed etiam executa eſt conſilium: duo millia Heracleæ ſubſtiterunt, duo trifariam diviſa, Callidromum & Rhoduntiam, & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus ſunt) occupavere.

b Conſul poſteaquam inſeſſa ſuperiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum conſulares legatos cum binis millibus delectorum peditum ad caſtella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipſe priuſquam ad hoſtem copias admoveret, vocatos in concionem milites, paucis eſt allocutus: Pleroſque omnium ordinum milites, inter vos eſſe video, qui in hac eadem provincia T. Quintii ductu auſpicioque militaveritis. Macedonico bello inexpugnabilis magis ſaltus ad amnem Aoum fuit, quam hic: quippe portæ ſunt hæ: & unus inter duo maria clauſis omnibus velut naturalis tranſitus eſt. munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & validiores impoſitæ. exercitus hoſtium ille & numero major, & militum genere aliquanto melior: quippe illic Macedones Thraceſque & Illyrii erant, ferociſſimæ omnes gentes: hic Syri & Aſiatici Græci ſunt, læviſſima genera hominum, ſervituti nata: rex ille bellicoſiſſimus, exercitatus jam inde ab juventa finitimis Thracum atque Illyriorum & circa omnium accolarum bellis: hic, ut aliam omnem vitam omittam, is eſt, qui cum ad inferendum populo Romano bellum ex Aſia in Europam tranſiſſet, nihil memorabilius toto tempore hybernorum geſſerit, quam quod amoris cauſa ex domo privata & obſcuri etiam inter populares generis uxorem duxit, & novus maritus velut ſaginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam proceſſit. Summa virium ſpeique ejus in Ætolis fuit, gente vaniſſima & ingratiſſima, ut prius vos experti eſtis, nunc Antiochus experitur. nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in caſtris potuerunt, & in ſeditione ipſi

a Cap. XVI.

b Cap. XVII.

» ipſi inter ſe ſunt: & cum Hypatam
» tuendam, Heracleamque depopo-
» ſciſſent, neutram rutati, pars refu-
» gerunt in juga montium, pars He-
» racleæ incluſerunt ſeſe. Rex ipſe
» confeſſus nuſquam æquo campo, non
» modo congredi ſe ad pugnam aude-
» re, ſed ne caſtra quidem in aperto
» ponere, relicta omni ante ſe regione
» ea, quam ſe nobis ac Philippo ade-
» miſſe gloriabatur, condidit ſe intra
» rupes: ne ante fauces quidem ſal-
» tus, ut quondam Lacedæmonios fa-
» ma eſt, ſed intra penitus retractis
» caſtris. quod quantum intereſt ad
» timorem oſtendendum, an muris
» alicujus urbis obſidendum ſeſe in-
» cluſerit? Sed neque Antiochum
» tuebuntur anguſtiæ: nec Ætolos
» vertices illi quos ceperunt. ſatis
» undique proviſum atque præcautum
» eſt, ne quid adverſus vos in pugna
» præter hoſtes eſſet. Illud proponere
» animo veſtro debetis: non vos pro
» Græciæ libertate tantum dimicare
» (quanquam is quoque egregius ti-
» tulus eſſet, liberatam à Philippo an-
» te, nunc ab Ætolis & ab Antiocho
» liberare,) neque ea tantum in præ-
» mium veſtrum ceſſura, quæ nunc in
» regiis caſtris ſunt: ſed illum quoque
» omnem apparatum, qui in dies ab
» Epheſo expectatur, prædæ futurum:
» Aſiam deinde Syriamque & omnia
» uſque ad ortus ſolis ditiſſima regna
» imperio Romano aperturos. Quid
» deinde aberit, quin ab Gadibus ad
» mare rubrum Oceano fines termine-
» mus, qui orbem terrarum amplexu
» finit? & omne humanum genus ſe-
» cundum deos nomen Romanum ve-
» nereţur? In hæc tanta præmia di-
» gnos parate animos, ut craſtino die
» bene juvantibus diis acie decerna-
» mus.

a Ab hac concione dimiſſi milites, priuſquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima ſigno pugnæ propoſito, inſtruit aciem conſul arcta fronte, ad naturam & anguſtias loci. Rex poſteaquam ſigna hoſtium conſpexit, & ipſe copias eduxit. Levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit, tum Macedonum robur, quos Sariſſophoros appellabant, velut firmamentum circa ipſas munitiones conſtituit, his ab ſiniſtro cornu jaculatorum ſagittariorumque & funditorum manum ſub ipſis radicibus montis poſuit, ut ex altiore loco nuda latera hoſtium inceſſerent. ab dextro Macedonibus ad ipſum munimentorum finem, quà loca uſque ad mare invia paluſtri limo & voraginibus claudunt, elephantos cum aſſueto præſidio poſuit: poſt eos equites, tum modico intervallo relicto, cæteras copias in ſecunda acie. Macedones pro vallo locati, primo facile ſuſtinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus qui ex loco ſuperiore fundis, velut nimbum, glandes & ſagittas ſimul ac jacula ingerebant. deinde ut major nec jam toleranda vis hoſtium inferebat ſe, pulſi loco intra munimenta ſubductis ordinibus conceſſerunt. Inde ex vallo prope alterum vallum haſtis præ ſe objectis fecerunt: & ita modica altitudo valli erat, ut & locum ſuperiorem ad pugnandum ſuis præberet: & propter longitudinem haſtarum ſubjectum haberet hoſtem. Multi temerè ſubeuntes vallum transfixi ſunt: & aut incepto irrito receſſiſſent, aut plures cecidiſſent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis, & magna ex parte cæſis (incautos enim & pleroſque ſopitos oppreſſerat) ſuper imminentem caſtris collem apparuiſſet.

b Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequicquam ſubire ad ea caſtella conato, fuerat. Macedones, quique alii in caſtris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud quam turba & agmen apparebat; Ætolos credere viſa procul pugna ſubſidio venire. cæterum ut primum ſignaque & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repentè pavor omnes cepit, ut abjectis armis fugerent. Et munimenta ſequentes impedierunt, & anguſtiæ vallis per quam ſequendi erant: & maximè omnium, quod elephanti noviſſimi agminis erant, quos pedes ægrè præterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter ſe majorem quam in prælio edentibus. aliquantum temporis & direptio caſtrorum tenuit. Lilæum tamen eo die perſecuti ſunt hoſtem. Multis in ipſo itinere cæſis captiſque, non equis viriſque tantum, ſed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in caſtra reverterunt: quæ tentata eo die inter ipſum pugnæ tempus ab Ætolis Heracleam obtinentibus præſidio, ſine ullo haud parum audacis incepti effectu fuerant. Conſul noctis inſequentis tertia vigilia præmiſſo equitatu ad perſequendum hoſtem, ſigna legionum prima luce movit. Aliquantum viæ præceperat rex, ut qui non ante quam Elatiæ

a Cap. XVIII.

b Cap. XIX.

Elatiæ ab effuſo conſtiterit curſu: ubi primum reliquiis pugnæque & fugæ collectis, cum perexigua manu ſemiermium militum Chalcidem ſe recepit Romanus equitatus ipſum quidem regem Elatiæ aſſecutus non eſt, ſed magnam partem agminis aut laſſitudine ſubſiſtentis, aut errore, ut qui ſine ducibus per ignota itinera fugerent, diſſipatos oppreſſerunt. nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quiſquam effugit: etiam ex X. millibus militum, quos Polybio auctore trajeciſſe ſecum regem in Græciam ſcripſimus, exiguus numerus. Quid ſi Antiati Valerio credamus, L X. millia militum fuiſſe in regio exercitu ſcribenti? X L. inde millia cecidiſſe? ſupra V. millia capta cum ſignis militaribus CC XXX. Romanorum C L. interfecti ſunt.

a Conſule per Phocidem & Bœotiam exercitum ducente, conſciæ defectionis civitates cum velamentis ante portas ſtabant, metu ne hoſtiliter diriperentur: cæterum per omnes dies, haud ſecus quam in pacato agro ſine violatione ullius rei agmen proceſſit, donec in agrum Coronenſem ventum eſt: ibi ſtatua regis Antiochi poſita in templo Minervæ Ironeæ iram accendit: permiſſumque militi eſt, ut circumjectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum ſubiit, cum communi decreto Bœotorum poſita eſſet ſtatua, indignum eſſe in unum Coronenſem agrum ſævire, revocato extemplo milite finis populandi factus: caſtigati tantum verbis Bœoti ob ingratum in tanis, tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. inter ipſum pugnæ tempus X. naves regiæ cum præfecto Iſidoro ad Thronium in ſinu Maliaco ſtabant. eo gravis vulneribus Alexander Acarnan nuncius adverſæ pugnæ cum perfugiſſet, trepidæ inde recenti terrore naves Ceneum Eubœæ petierunt. ibi mortuus ſepultuſque Alexander. Tres quæ ex Aſia profectæ eundem portum tenuerant naves, audita exercitus clade, Epheſum redierunt. Iſidorus ab Ceneo Demetriadem, ſi forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eoſdem dies A. Attilius præfectus Romanæ claſſis magnos regios commeatus jam fretum, quod ad Andrum inſulam eſt, prætervectos excepit, alias merſit, alias cepit naves. quæ noviſſimæ agminis erant, curſum in Aſiam verterunt. Attilius Piræeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti & Athenienſibus & aliis ejuſdem regionis ſociis diviſit.

b Antiochus ſub adventum conſulis à Chalcide profectus, Tenum primo tenuit, inde Epheſum tranſmiſit. Conſuli Chalcidem venienti portæ patuerunt, cum appropinquante eo Ariſtoteles præfectus regis urbe exceſſiſſet, & cæteræ urbes in Eubœa ſine certamine traditæ. paucoſque per dies omnibus perpacatis, ſine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modeſtia poſt victoriam, quam ipſa victoria laudabilior. Inde conſul M. Catonem, per quem quæ geſta eſſent ſenatus populuſque Romanus haud dubio auctore ſciret, Romam miſit. Is à Creuſa (Theſpienſium emporium eſt, in intimo ſinu Corinthiaco retractum) Patras Achajæ petit. à Patris Corcyram uſque Ætoliæ atque Acarnaniæ littora legit. atque ita ad Hydruntum Italiæ trajecit: quinto die inde pedeſtri itinere Romam ingenti curſu pervenit, ante lucem ingreſſus urbem, à porta ad prætorem M. Junium iter intendit. Is prima luce ſenatum vocavit. quo L. Cornelius Scipio aliquot diebus ante à conſule dimiſſus, cum adveniens audiſſet præegreſſum Catonem in ſenatu eſſe, ſupervenit exponenti quæ geſta eſſent. Duo inde legati juſſu ſenatus in concionem ſunt producti: atque ibi eadem quæ in ſenatu de rebus in Ætolia geſtis expoſuerunt. Supplicatio in triduum decreta eſt: ut X L. hoſtiis majoribus prætor, quibus diis ei videretur, ſacrificaret. Per eoſdem dies & M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante prætor in ulteriorem Hiſpaniam erat profectus, ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti bigati præ ſe tulit C XXX. millia: & extra numeratum XII. millia pondo argenti: auri pondo C XXVII.

c Acilius conſul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmiſit, ut tunc ſaltem experti regiam vanitatem, reſipiſcerent; traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab ſenatu ſeu furoris ſui, ſeu erroris venia. Et cæteras Græciæ civitates defeciſſe eo bello ab optime de ſe meritis Romanis: ſed quia poſt fugam regis, cujus fiducia ab officio deceſſiſſent, non addidiſſent pertinaciam culpæ, in fidem receptas eſſe. Ætolos quoque, quanquam non ſecuti ſint regem, ſed acceſſierint, & duces belli non ſocii fuerint: ſi pœnitere poſſint, poſſe & incolumes eſſe. Ad ea cum pacati nihil reſponderetur, appa-

a Cap. X X.

b Cap. XXI. *c Cap.* XXII.

appareretque armis rem gerendam, & rege ſuperato bellum Ætolicum integrum reſtare, caſtra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipſo die, ut ſitum noſceret urbis, ab omni parte equo mœnia eſt circumvectus. Sita eſt Heraclea in radicibus Oetæ montis: ipſa in campo, arcem imminentem loco alto & undique præcipiti habet. Contemplatus omnia quæ noſcenda erant, quatuor ſimul locis aggredi urbem conſtituit. à flumine Aſopo, qua & gymnaſium eſt, L. Valerium operibus atque oppugnationi præpoſuit. arcem extra muros, quæ frequentius prope quam urbs habitabatur, T. Sempronio Longo oppugnandam dedit: à ſinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium: ab altero amniculo quem Melana vocant, adverſus Dianæ templum Ap. Claudium oppoſuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arieteſque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur: & cum ager Heraclienſis paluſter omnis, frequenſque proceris arboribus benigne ad omne genus operum materiam ſuppeditabat: tum quia refugerant intra mœnia Ætoli deſertaque in veſtibulo urbis erant tecta, in varios uſus non ligna modo & tabulas, ſed laterem quoque & cæmenta & ſaxa variæ magnitudinis præbebant.

a Et Romani quidem operibus magis quam armis urbem oppugnabant: Ætoli contra armis ſe tuebantur. nam cum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut ſolet, exceptos declinabant ictus: ſed armati frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipſi cum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hoſtem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, & frequentes & impigre vim fecerunt: indies deinde pauciores, & ſegnius. etenim cum multis urgerentur rebus, nulla eos res æque ac vigiliæ conficiebant: Romanis in magna copia militum ſuccedentibus aliis in ſtationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eoſdem dies nocteſque aſſiduo labore urgente, per IV. & XX. dies. ita ut nullum tempus vacuum dimicatione eſſet, adverſus quatuor è partibus ſimul oppugnantem hoſtem nocturnus diurno continuatus labor eſt. Cum fatigatos jam Ætolos ſciret Coſ. & ex ratione temporis, & quod ita transfugæ affirmabant, tale conſilium iniit. media nocte receptui ſignum dedit, & ab oppugnatione ſimul omnes milites deductos uſque ad tertiam diei horam quietos in caſtris tenuit: inde cœpta oppugnatio ad mediam rurſus noctem perducta eſt, intermiſſa deinde uſque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati cauſam eſſe, Ætoli non continuandæ oppugnationis, quæ & ipſos affecerat; ubi Romanis datum receptui ſignum eſſet, velut ipſi quoque hoc revocati, pro ſe quiſque ex ſtationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

b Conſul cum nocte media intermiſiſſet oppugnationem, quarta vigilia rurſus ab tribus partibus ſumma vi aggreſſus, ab una T. Sempronium tenere intentos milites, ſignumque expectare juſſit: ad ea in nocturno tumultu unde clamor exaudiretur, haud dubiè ratus hoſtes concurſuros. Ætoli pars ſopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex ſomno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad ſtrepitum pugnantium in tenebris currunt. Hoſtes partim per ruinas jacentis muri tranſcendere conantur, partim ſcalis aſcenſus tentant. adverſus quos undique ad opem ferendam concurrunt Ætoli. Pars una in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur neque oppugnatur: ſed qui oppugnarent, intenti ſignum expectabant, defenſor nemo aderat. Jam diluceſcebat, cum ſignum conſul dedit: & ſine ullo certamine partim per ſemiruta, partim ſcalis integros muros tranſcendere. Simul clamor index capti oppidi eſt exauditus, undique Ætoli deſertis ſtationibus in arcem fugiunt. Oppidum victores permiſſu conſulis diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles coërcitus in tot receptis ex poteſtate hoſtium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriæ ſentiret. Revocatos inde à medio ferme die milites cum in duas diviſiſſet partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem juſſit: quæ faſtigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat: ſed adeo prope geminata cacumina eorum montium ſunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem poſſent: cum dimidia militum parte conſul, ab urbe aſcenſurus in arcem, ſignum ab iis qui ab tergo in rupem evaſuri erant, expectabat. Non tulere qui in arce erant Ætoli, primum eorum qui rupem ceperant, clamorem: deinde impetum ab urbe

Roma-

a Cap. XXIII.

b Cap. XXIV,

Romanorum, & fractis jam animis, & nulla ibi præparata re ad obſidionem diutius tolerandam: utpote congregatis fœminis pueriſque, & imbelli alia turba in arcem, quæ vix capere, nedum tueri multitudinem tantam poſſet. itaque ad primum impetum abjectis armis dediderunt ſeſe. Traditus inter cæteros principes Ætolorum & Damocritus eſt, qui principio belli decretum Ætolorum, quo acerſendum Antiochum cenſuerant, T. Quintio poſcenti reſponderat: in Italia daturum, cum caſtra ibi Ætoli poſuiſſent. ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditum fuit.

a Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex compoſito oppugnabat, circa Thermopylas cum conſule redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipſi populoque Romano gratularetur, excuſaretque quod morbo impeditus bello non interfuiſſet, congreſſus inde diverſi ad duas ſimul oppugnandas urbes profecti. Interſunt ſeptem millia ferme paſſuum. & quia Lamia poſita eſt in tumulo: cum regionem eà maxime deſpectat oppidum, qua breve intervallum videtur, & omnia in conſpectu ſunt: cum enixe velut propoſito certamine Romani Macedoneſque diem ac noctem aut in operibus aut in præliis eſſent: hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere & vineis & omnibus ſupra terram operibus, ſubtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in aſperis locis ſilex ſæpe impenetrabilis ferro occurrebat. & cum parum procederet incœptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent: haud dubius quin ſi prius Heraclea capta foret, Romanis ſe potius quam ſibi dedituri eſſent, ſuamque gratiam conſul in obſidione liberanda facturus eſſet. Nec eum opinio eſt fruſtrata: confeſtim enim ab Heraclea capta nuncius venit, ut oppugnatione abſtineret. Æquius eſſe Romanos milites, qui acie dimicaſſent cum Ætolis, præmia victoriæ habere. Ita receſſum ab Lamia eſt, & propinquæ clade urbis ipſi, ne quid ſimile paterentur, effugerunt.

b Paucis priuſquam Heraclea caperetur diebus, Ætoli concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miſerunt: inter quos & Thoas idem qui & antea miſſus eſt. mandata erant, ut ab rege peterent primum, ut ipſe coactis rurſus terreſtribus navalibuſque copiis in Græciam trajiceret: deinde, ſi qua ipſum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. id cum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi ſocios, tum etiam ad incolumitatem regni, non ſinere Romanos omni cura vacuos, cum Ætolorum gentem ſuſtuliſſent, omnibus copiis in Aſiam trajicere Vera erant quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. itaque in præſentia pecuniam, quæ ad uſus belli neceſſaria erat, legatis dedit: auxilia terreſtria navaliaque affirmavit miſſurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, & ipſum haud invitum morantem, ut exactor præſens promiſſorum adeſſet.

c Cæterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum: & poſt paucos dies quam ad bellum renovandum acciendumque regem, in Aſiam miſerant legatos; abjectis belli conſiliis, pacis petendæ oratores ad conſulem miſerunt. Quos dicere exorſos conſul interfatus, cum alia ſibi prævertenda eſſe dixiſſet: redire Hypatam eos, datis dierum X. induciis, & L. Valerio Flacco cum iis miſſo, juſſit: ei quæ ſecum acturi fuiſſent, exponere, & ſi qua vellent alia. Hypatam ut eſt ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt, conſultantes, quonam agendum modo apud conſulem foret. Parantibus iis antiqua jura fœderum ordiri, meritaque in populum Romanum, abſiſtere iis Flaccus juſſit quæ ipſi violaſſent: confeſſionem iis culpæ magis profuturam, & totam in preces orationem verſam. nec enim in cauſa ipſorum, ſed in populi Romani clementia ſpem ſalutis poſitam eſſe. & ſe ſuppliciter agentibus iis adfuturum, & apud conſulem, & Romæ in ſenatu. eo quoque enim mittendos fore legatos. Hæc una via omnibus ad ſalutem viſa eſt, ut in fidem ſe permitterent Romanorum. ita enim & illis violandi ſupplices verecundiam ſe impoſituros: & ipſos nihilominus ſuæ poteſtatis fore, ſi quid melius fortuna oſtendiſſet.

d Poſteaquam ad conſulem ventum eſt, Phaneas legationis princeps longam orationem, & variè ad mitigandam iram victoris compoſitam, ita ad extremum finivit, ut diceret, Ætolos ſe ſuaque omnia fidei populi Romani permittere. Id conſul ubi audivit: *Etiam atque etiam videte*, inquit, *Ætoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phaneas in quo id diſerte ſcriptum erat, oſtendit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, poſtulo ut mihi Dicæarchum*

a Cap. XXVI. *b* Cap. XXVII. *c* Cap. XXVIII. *d* Cap. XXIX.

ebum civem veſtrum, & Menetam Epirotam (Naupactum is cum præſidio ingreſſus ad defectionem compulerat) *& Amimandrum cum principibus Athamanum, quorum conſilio ab nobis defeciſtis, ſine mora deditis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phaneas: *Non in ſervitutem*, inquit, *ſed in fidem tuam nos tradimus: & certum habeo te imprudentia labi, qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non ſint.* Ad hæc Conſ. *Nec hercule*, inquit, *magnopere nunc curo quid Ætoli ſatis ex more Græcorum factum eſſe cenſeant: dum ego more Romano imperium id habeam in deditos, modo decreto ſuo, antè armis victos: itaque ni propere fit quod impero, vinciri vos jam jubeo*, afferrique catenas, & circa inſiſtere lictores juſſit. Tum fracta Phaneæ ferocia, Ætoliſque aliis eſt: & tandem cujus conditionis eſſent, ſenſere. & ſe quidem Phaneas, & qui adſint Ætolorum, ſcire facienda eſſe quæ imperentur, dixit: ſed ad decernenda ea concilio Ætolorum opus eſſe: ad id petere, ut decem dierum inducias daret. Petente Flacco pro Ætolis, induciæ datæ: & Hypatam reditum eſt. Ubi cum in concilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phaneas & quæ imperarentur, & quæ ipſis propè accidiſſent, expoſuiſſet: ingemuerunt quidem principes conditioni ſuæ, parendum tamen victori cenſebant: & ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad concilium.

a Poſteaquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo ſævitia imperii atque indignitate exaſperati animi ſunt, ut ſi in pace fuiſſent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quæ imperarentur: quonam modo enim utique regem Aminandrum ſe tradere poſſe? & ſpes fortè oblata, quod Nicander eo ipſo tempore ab rege Antiocho veniens implevit expectatione vana multitudinem: terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die quam conſcenderat navem, in Ætoliam perfecta legatione rediens, Phalaram in ſinu Maliaco tenuit. Inde Lamiam pecuniam cum devexiſſet, ipſe cum expeditis veſpera prima inter Macedonum Romanaque caſtra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in ſtationem incidit Macedonum: deductuſque ad regem eſt, nondum convivio dimiſſo. Quod ubi nunciatum eſt, velut hoſpitis, non hoſtis adventu motus Philippus, accumbere eum, epulatique juſſit: atque inde dimiſſis aliis ſolum retentum, ipſum quidem de ſe timere quicquam vetuit. Ætolorum prava conſilia, atque in ipſorum caput ſemper recidentia, accuſavit: qui primum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxiſſent. ſed præteritorum, quæ magis reprehendi quam corrigi poſſint, oblitum ſe, non facturum ut inſultet adverſis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adverſus ſe odia debere: & Nicandrum privatim ejus diei quo ſervatus à ſe foret, meminiſſe. Ita datis qui in tutum eum proſequerentur, Hypatam Nicander conſultantibus de pace Romana ſupervenit.

b M. Acilius vendita aut conceſſa militi circa Heracleam præda, poſteaquam nec Hypatæ pacata eſſe conſilia, & Naupactum concurriſſe Ætolos, ut inde totum impetum belli ſuſtinerent, audivit: præmiſſo Ap. Claudio cum IV. millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles tranſitus montium erant, ipſe Oetam aſcendit: Herculique ſacrificium fecit in eo loco quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus dei ſit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus, reliquum iter ſatis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem eſt ventum (mons eſt altiſſimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipſis oneribus ſunt, & homines vexati. & facile apparebat quam cum inerti hoſte res eſſet, qui tam impeditum ſaltum nullo præſidio ut clauderet tranſitum, inſediſſet. Tum quoque vexato exercitu ad Naupactum deſcendit: & uno caſtello adverſus arcem poſito, cæteras partes urbis, diviſis copiis pro ſitu mœnium circumſedit. nec minus operis laboriſque ea oppugnatio quam Heracleæ habuit.

c Eodem tempore & Meſſene in Peloponneſo ab Achæis, quod concilii eorum recuſaret eſſe, oppugnari cœpta eſt. Etenim duæ civitates Meſſene & Elis extra concilium Achaicum erant, cum Ætolis ſentiebant. Elei tamen poſt fugatum ex Græcia Antiochum legatis Achæorum lenius reſponderant: dimiſſo præſidio regio cogitaturos ſe, quid ſibi faciendum eſſet. Meſſenii ſine reſponſo dimiſſis legatis moverant bellum: trepidique rerum ſuarum, cum jam ager effuſo exercitu paſſim ureretur, caſtraque prope urbem poni viderent: legatos Chalcidem ad T. Quintium auctorem libertatis miſerunt, qui nunciarent, Meſſenios

a Cap. XXIX. *b Cap.* XXX. *c Cap.* XXXI.

nios Romanis, non Achæis, & aperire portas, & dedere urbem paratos eſſe. Auditis legatis extemplo profectus Quinctius, Megalopolim ad Diophanem Pr. Achæorum miſit: qui extemplo reducere eum à Meſſene exercitum, & venire ad ſe juberet. Dicto paruit Diophanes: & ſoluta obſidione expeditus ipſe prægreſſus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum inter Megalopolim Meſſenenque poſitum, Quinctio occurrit. & cum cauſas oppugnationis exponeret, caſtigatum leniter, quod tantam rem ſine auctoritate ſua conatus eſſet, dimittere exercitum juſſit: nec pacem omnium bono partam turbare. Meſſeniis imperavit ut exules reducerent, & Achæorum concilii eſſent, ſi qua haberent, de quibus aut recuſare, aut in poſterum cavere ſibi vellent, Corinthum ad ſe venirent. Diophanem concilium Achæorum extemplo ſibi præbere juſſit. Ibi de Zacyntho intercepta per fraudem inſula, queſtus poſtulavit, ut reſtitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat; eam mercedem Aminandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in ſuperiorem partem Ætoliæ liceret: qua expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Aminander Philippum Megalopolitanum inſulæ præfecit: poſtea per bellum quo ſe Antiocho adverſus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato Hieroclem Agrigentinum ſucceſſorem miſit. Is poſt fugam ab Thermopylis Antiochi, Aminandrumque à Philippo Athamania pulſum, miſſis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nunciis, pecuniam pactus, inſulam Achæis tradidit. Id præmium belli ſuum eſſe, æquum cenſebant Romani; non enim M. Acilium coſ. legioneſque Romanas Diophani & Achæis ad Thermopylas pugnaſſe. Diophanes adverſus hæc pugnare interdum ſeſe, gentemque: interdum de jure facti diſſerere. Quidam Achæorum & initio eam ſe rem aſpernatos teſtabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribuſque iis decretum eſt, ut T. Quinctio ea res permitteretur.

a Erat Quinctius ſicut adverſantibus aſper, ita ſi cederes, idem placabilis. Omiſſa igitur contentione vocis vultuſque: Si utilem, *inquit*, poſſeſſio-„ nem ejus inſulæ cenſerem Achæis „ eſſe; auctor eſſem ſenatui populoque „ Romano, ut eam vos habere ſine-„ rent. cæterum ſicut teſtudinem, ubi collecta in ſuum tegimen eſt, tu-„ tam ad omnes ictus video eſſe: ubi „ exerit partes aliquas, quodcunque „ nudavit, obnoxium atque infirmum „ habere: haud diſſimiliter vos Achæi „ clauſos undique mari, quæ intra Pe-„ loponneſi ſint terminos, ea & jun-„ gere vobis, & juncta tueri facile: ſi-„ mul aviditate plura amplectendi, „ hinc excedatis: nuda vobis omnia, „ quæ extra ſint, & expoſita ad omnes „ ictus eſſe. Aſſentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auſo, Zacynthus Romanis traditur.

b Per idem tempus Philippus rex proficiſcentem coſ. ad Naupactum percunctatus, ſi ſe interim quæ defeciſſent ab ſocietate Romana urbes, recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus quanta ibi tum perturbatio eſſet. Deſtituti enim ab omni ſpe, cum deſertos ſe ab Antiocho, ſpem nullam in Ætolis eſſe cernerent: dies noctesque aut Philippi hoſtis adventum aut infeſtiores etiam, quo juſtius irati erant, Romanorum expectabant. Turba erat ibi incondita regiorum, qui primo pauci in præſidio relicti, poſtea plures, plerique inermes ex prælio adverſo fuga delati, nec virium nec animi ſatis ad obſidionem tolerandam habebant. Itaque præmiſſis à Philippo, qui ſpem impetrabilis veniæ oſtendebant: reſponderunt patêre portas regi. Ad primum ejus ingreſſum principum quidam urbe exceſſerunt. Eurylochus mortem ſibi conſcivit. Antiochi milites (ſic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, proſequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lyſimachiam deducti ſunt. Erant & paucæ naves Demetriade, quibus præerat Iſidorus: eæ quoque cum præfecto ſuo dimiſſæ ſunt. Inde Dolopiam & Aperantiam & Perrœbiæ quaſdam civitates recepit.

c Dum hæc à Philippo geruntur, T. Quinctius recepta Zacyntho ab Achaico concilio Naupactum trajecit, quæ jam per duos menſes (ſed prope excidium erat) oppugnabatur: & ſi capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Cæterum quanquam merito iratus erat Ætolis, quod ſolos obtrectaſſe gloriæ ſuæ, cum liberaret Græciam, meminerat: & nihil auctoritate ſua motos eſſe, cum quæ tum maxime acciderant, caſura præmonens, à furioſo incepto eos deterreret: tamen ſui maxime operis eſſe cre-

a Cap. XXXII.

b Cap. XXXIII. *c Cap.* XXXIV.

credens, nullam gentem liberatæ à ſe Græciæ funditus everti, obambulare muris, ut facile noſceretur ab Ætolis, cœpit. Confeſtim à primis ſtationibus cognitus eſt, vulgatumque per omnes ordines Quintium eſſe, itaque concurſu facto, undique in muros, manus pro ſe quiſque tendentes, conſonante clamore nominatim Quintium orare, ut opem ferret ac ſervaret. Et tum quidem, quanquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quiddam opis in ſe eſſe. Cæterum poſteaquam ad Coſ. venit: *Utrum fallit*, inquit, *te, M. Acili, quid agatur? an cum ſatis provideas, nihil id magnopere ad ſummam reipublicæ pertinere cenſes?* Erexerat expectatione Coſ. *& quin expromis*, inquit, *quid rei ſit?* Tum Quintius: *Ecquid vides te devicto Antiocho in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, cum jam prope annus circumactus ſit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non ſigna hoſtium vidit: non ſolum urbes, ſed tot jam gentes, Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam ſibi adjunxiſſe: atqui non tantum intereſt noſtra, Ætolorum opes ac vires minui: quantum non ſupra modum Philippum creſcere: & victoriæ tuæ præmium te militeſque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Græciæ habere.*

a Aſſentiebatur his Coſ. ſed pudor, ſi irrito incœpto abſcederet obſidione, occurrebat. tota inde Quintio res permiſſa eſt. Is rurſus ad eam partem muri, qua paulo ante vociferati Ætoli fuerant, rediit. ibi cum impenſius orarent, ut miſereretur gentis Ætolorum, exire aliquos ad ſe juſſit. Phaneas ipſe principeſque alii extemplo egreſſi ſunt. quibus provolutis ad pedes *Fortuna*, inquit, *veſtra facit, ut & iræ meæ & orationi temperem. evenerunt quæ prædixi eventura: & ne hoc quidem reliqui vobis eſt, ut indignis accidiſſe ea videantur: ego tamen ſorte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere abſiſtam: mittite oratores ad Coſ. qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam poſſitis, per quos ſenatui de vobis permittatis: ego apud Coſ. deprecator defenſorque vobis adero.* Ita ut cenſuerat Quintius, fecerunt: nec aſpernatus eſt legationem Coſ. induciiſque in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma poſſet, ſoluta obſidio eſt, & exercitus in Phocidem miſſus. Coſ. cum T. Quintio ad Achaicum concilium Ægium trajecit. ibi de Eleis & exulibus Lacedæmoniorum reſtituendis actum: & neutra perfecta res: quia ſuæ gratiæ reſervari eam Achæi, Elei per ſe ipſi, quam per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad Coſ. venerunt: quos non ſyncera fide in amicitia fuiſſe ſatis conſtabat, militem tamen nullum Antiocho dederant: pecunia juviſſe eum inſimulabantur. legatos ad regem ne ipſi quidem miſiſſe inficiebantur. Iis petentibus, ut in amicitia priſtina eſſe liceret, reſpondit Coſ. ſe utrum hoſtium, an pacatorum eos numero haberet, nondum ſcire: ſenatum ejus rei judicem fore, integram ſe cauſam eorum Romam rejicere: inducias ad dierum X C. dare. Epirotæ Romam miſſi ſenatum adierunt, iis magis quæ non feciſſent hoſtilia referentibus, quam purgantibus ea de quibus arguebantur: reſponſum datum eſt, quo veniam impetraſſe, non cauſam probaſſe videri poſſent. Et Philippi regis legati ſub idem tempus in ſenatum introducti, gratulantes de victoria, iis petentibus, ut ſibi ſacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Jovis O P T. M A X. permiſſum ab ſenatu. C. pondo coronam auream poſuerunt. Non reſponſum ſolum benigne legatis eſt, ſed Philippi quoque filius Demetrius, qui obſes Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus eſt. Bellum quod cum Antiocho rege in Græcia geſtum eſt à M. Acilio Coſ. hunc finem habuit.

b Alter Coſ. P. Cornelius Scipio Galliam provinciam ſortitus, priuſquam ad bellum quod cum Bojis gerendum erat, proficiſceretur, poſtulavit ab ſenatu, ut pecunia ſibi decerneretur ad ludos, quos Propr. in Hiſpania inter ipſum diſcrimen pugnæ voviſſet. Novum atque iniquum poſtulare eſt viſus. cenſuerunt ergo, quos ludos inconſulto ſenatu ex ſua unius ſententia voviſſet, eos vel de manubiis, ſi quam pecuniam ad id reſervaſſet, vel ſua ipſe impenſa faceret. Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata eſt: quam deam is P. Cornelius advectam ex Aſia, P. Cornelio Scipione, cui poſt Africano fuit cognomen, P. Licinio Coſſ. in palatium à mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex S. C. M. Livius, C. Claudius cenſores. M. Cornelio T. Sempronio Coſſ. tredecim annis poſtquam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus, ludique ob dedicatio-

a Cap. XXXV.

b Cap. XXXVI.

cationem ejus facti: quos primos ſcenicos fuiſſe Valerius Antias eſt auctor, Megaleſia appellatos. Item juventutis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. voverat eum ſexdecim annis ante Marcus Livius Coſ. quo die Aſdrubalem exercitumque ejus cecidit. idem cenſor eam faciendam locavit, M. Cornelio, T. Sempronio Coſſ. Hujus quoque dedicandæ cauſa ludi facti: & eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho inſtabat bellum.

a Principio ejus anni, quo hæc jam profecto ad bellum M. Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio Coſ. agebantur: boves duos domitos in Carinis per ſcalas perveniſſe in tegulas ædificii, proditum memoriæ eſt, eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tyberim aruſpices juſſerunt. Taracinæ & Amiterni nunciatum eſt aliquoties lapidibus pluiſſe. Minturnis ædem Jovis, & tabernas circa forum de cœlo tactas eſſe. Vulturni in oſtio fluminis duas naves fulmine ictas conflagraſſe. Eorum prodigiorum cauſa libros Sibyllinos ex S. C. decemviri cum adiſſent, renunciarunt jejunium inſtituendum Cereri eſſe: & id quinto quoque anno ſervandum: & ut novendiale ſacrum fieret, & unum diem ſupplicatio eſſet, coronati ſupplicarent. & Coſ. P. Cornelius quibus diis quibuſque hoſtiis edidiſſent decemviri, ſacrificaret. Placatis diis nunc votis rite ſolvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiſcitur Coſ. atque inde Cn. Domitium Proconſulem dimiſſo exercitu Romam decedere juſſit: ipſe in agrum Bojorum legiones induxit.

b Sub idem fere tempus Ligures lege ſacrata coacto exercitu, nocte improviſo caſtra Q. Minucii Procoſ. aggreſſi ſunt. Minucius uſque ad lucem intra vallum militem inſtructum tenuit intentus, ne qua tranſcenderet hoſtis munimenta: prima luce duabus ſimul portis eruptionem fecit. Nec primo impetu, quod ſperaverat, Ligures pulſi ſunt: duas amplius horas dubium certamen ſuſtinuere. poſtremo cum alia agmina erumperent, & integri feſſis ſuccederent ad pugnam: tandem Ligures inter cætera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. cæſa ſupra quatuor millia hoſtium: ex Romanis ſociiſque minus CCC. perierunt. Duobus fere poſt menſibus P. Cornelius Coſ. cum Bojorum exercitu ſignis collatis egregiè pugnavit. Duodetriginta millia hoſtium cæſa Antias Valerius ſcribit: capta tria millia & quadringentos: ſigna militaria CXXIV. equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadraginta ſeptem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidiſſe. Ubi, ut in numero ſcriptori parum fidei ſit, quia in augendo eo non alius intemperantior eſt, magnam tamen victoriam fuiſſe apparet, quod & caſtra capta ſunt, & Boji poſt eam pugnam extemplo dediderunt ſeſe, & quod ſupplicatio ejus victoriæ cauſa decreta ab ſenatu, victimæque majores cæſæ.

c Per eoſdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hiſpania ovans urbem eſt ingreſſus argenti tranſtulit X. millia pondo: bigati argenti CXXX. pondo, auri CXXVI. P. Cornelius Coſ. primo obſidibus à Bojorum gente acceptis, agri parte ferè dimidia eos mulctavit: quo ſi vellet, P. R. colonias mittere poſſet. inde Romam ut ad triumphum haud dubium decedens exercitum dimiſit: & adeſſe Romæ ad diem triumphi juſſit. Ipſe poſtero die quam venit, ſenatu in ædem Bellonæ vocato, cum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, poſtulavit ut ſibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blæſus tribunus plebis non negandum Scipioni, ſed differendum honorem triumphi cenſebat. Bella Ligurum Gallicis ſemper juncta fuiſſe: eas inter ſe gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio devictis acie Bojis, aut ipſe cum victore exercitu in agrum Ligurum tranſiſſet, aut partem copiarum Q. Minucio miſiſſet. qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuiſſe. Nunc ad triumphum frequentandum deductos eſſe milites, qui egregiam navare operam reipublicæ potuiſſent: poſſent etiam, ſi ſenatus, quod feſtinatione triumphi prætermiſſum eſſet, id reſtituere differendo triumpho vellet. Juberent Coſ. cum legionibus redire in provinciam: dare operam ut Ligures ſubigantur. niſi illi cogantur in jus ditionemque P. R. ne Bojos quidem quieturos. aut pacem, aut bellum utrobique habenda. devictis Liguribus paucos poſt menſes Procoſ. P. Cornelium multorum exemplo qui in magiſtratu non triumphaverunt, triumphaturum eſſe.

d Ad ea Coſ. neque ſe Ligures provinciam ſortitum eſſe ait, neque cum Liguribus bellum geſſiſſe, neque triumphum de iis poſtulare. Q. Minucium

a Cap. XXXVII. *b Cap.* XXXVIII. *c Cap.* XXXIX. *d Cap.* XL.

cium confidere brevi ſubactis iis meritum triumphum poſtulaturum eſſe. ſe de Gallis Bojis poſtulare triumphum, quos acie vicerit, caſtris exuerit, quorum gentem biduo poſt pugnam totam acceperit in deditionem: à quibus obſides adduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimvero illud multo majus eſſe, quod tantum numerum Gallorum ceciderit in acie, quod cum tot millibus certe Bojorum nemo ante ſe imperator pugnaverit. plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæſam, multa millia capta, ſenes puerosque Bojis ſupereſſe. Itaque id quenquam mirari poſſe, cur victor exercitus cum hoſtem in provincia neminem reliquiſſet, Romam venerit ad celebrandum Coſ. triumphum? Quorum militum ſi & in alia provincia opera uti ſenatus velit: utro tandem modo promptiores ad aliud periculum, novumque laborem ituros credat, ſi perſoluta iis ſine detrectatione prioris periculi laborisque merces ſit? an ſi idem pro re ferentes dimittant, jam ſemel in prima ſpe deceptos? Nam quod ad ſe attineat, ſibi gloriæ in omnem vitam illo die ſatis quæſitum eſſe, quo ſe virum optimum judicatum ad accipiendam matrem Idæam miſiſſet ſenatus. hoc titulo, etſi nec conſulatus, nec triumphus addatur, ſatis honeſtam honoratamque P. Scipionis Naſicæ imaginem fore. Univerſus ſenatus non ipſe modo ad decernendum triumphum conſenſit, ſed etiam Trib. pleb. auctoritate ſua compulit ad remittendam interceſſionem. P. Cornelius Coſ. triumphavit de Bojis. In eo triumpho Gallicis carpentis arma ſignaque & ſpolia omnis generis tranſvexit, & vaſa ænea Gallica: & cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit: aureos torques tranſtulit MCCCCLXX. adhæc auri pondo CCXLV. argenti infecti factique in Gallicis vaſis non infabre ſuo more factis, duo millia CCCXL pondo: bigatorum nummorum CCXXXIV. militibus qui currum ſecuti ſunt, trecenos vicenos quinos aſſes diviſit. duplex centurioni, triplex equiti. Poſtero die concione advocata de rebus ab ſe geſtis, & de injuria tribuni bello alieno ſe illigantis, ut ſuæ victoriæ fructu ſe defraudaret, cum deſeruiſſet, milites exauctoratos dimiſit.

a Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Epheſi ſecurus admodum de bello Romano erat, tanquam non tranſituris in Aſiam Romanis. quam ſecuritatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut aſſentando faciebat. Annibal unus, cujus eo tempore maxima apud regem auctoritas erat, magis mirari ſe ajebat, quod non jam in Aſia eſſent Romani, quam venturos dubitare. Propius eſſe in Aſiam ex Græcia, quam ex Italia in Græciam trajicere: & multo majorem cauſam Antiochum, quam Ætolos eſſe. neque enim mari minus quam terra pollere Romana arma. jampridem claſſem circa Maleam eſſe. audire ſeſe nuper novas naves, novumque Imperatorem rei gerendæ cauſa ex Italia veniſſe. Itaque deſineret Antiochus pacem ſibi ſpe vana facere: in Aſia & de ipſa Aſia brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis eſſe, & aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipſi regnum amittendum. Unus vera & providere & fideliter prædicere viſus. itaque ipſe rex navibus quæ paratæ inſtructæque erant, Cherſoneſum petit, ut ea loca, ſi forte terra venirent Romani, præſidiis firmaret. cæteram claſſem Polyxenidam parare & deducere juſſit: ſpeculatorias naves, ad omnia exploranda circa inſulas dimiſit.

b C. Livius præfectus Romanæ claſſis cum quinquaginta navibus tectis profectus ab Roma Neapolim, quo ab ſociis ejus oræ convenire juſſerat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit, fretoque Meſſanam prætervectus, cum ſex Punicas naves ad auxilium miſſas accepiſſet, ab Rheginis Locris que, & ejuſdem juris ſociis debitas exegiſſet naves, luſtrata claſſe ad Lacinium altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatem adiit, cum veniſſet, percunctatus de ſtatu belli (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) & ubi claſſis Romana eſſet, poſteaquam audivit circa Thermopylarum ſaltum in ſtatione Coſ. ac regem eſſe, claſſem Piræei ſtare, maturandum ratus omnium rerum cauſa pergit protinus navigare Peloponneſum. Samum, Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant eſſe, protinus depopulatus, Maleam petit: & proſpera navigatione uſus, paucis diebus Piræeum ad veterem claſſem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit, cum Æginæ diu incertus conſilii fuiſſet, utrum ad tuendum redire regnum (audiebat enim Antiochum Epheſi navales terre-

a Cap. XLI.

b Cap. XLII.

ſtreſque parare copias) an nuſquam abſcederet ab Romanis, ex quorum fortuna ſua penderet. A Piræeo A. Atilius traditis ſucceſſori quinque & X X. navibus tectis, Romam eſt profectus. Livius una & L X X X. roſtratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ roſtratæ, aut ſine roſtris ſpeculatoriæ erant, Delum trajecit.

a Eo fere tempore Coſ. Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (& eſt ventoſiſſima regio inter Cycladas fretis alias majoribus, alias minoribus diviſas) adverſi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per diſpoſitas ſpeculatorias naves factus, Deli ſtare Romanam claſſem, nuncios ad regem miſit : qui omiſſis quæ in Helleſponto agebat, cum roſtratis navibus quantum accelerare potuit, Epheſum rediit, & conſilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat ceſſandum, & utique prius confligendum, quam claſſis Eumenis, & Rhodiæ naves conjungerentur Romanis. ita numero non ferme impares futuros ſe, cæteris omnibus ſuperiores, & celeritate navium, & varietate auxiliorum. nam Romanas naves, cum ipſas inſcite factas immobiles eſſe ; tum etiam, ut quæ in terram hoſtium veniant, oneratas commeatu venire : ſuas autem, ut pacata omnia circa ſe relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras. multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque & ventorum, quæ omnia ignaros turbatura hoſtes eſſent. Movit omnes auctor conſilii, qui & re conſilium executurus erat. Biduum in apparatum morati, tertio die C. navibus, quarum L X X. tectæ, cæteræ apertæ, minoris omnes formæ erant, profecti Phocæam petierunt. inde cum audiſſet appropinquare jam Romanam claſſem rex, quia non interfuturus navali certamini erat: Magneſiam quæ ad Sipylum eſt, conceſſit ad terreſtres copias comparandas. claſſis ad Cyſſuntem portum Erythræorum, tanquam ibi aptius expectatura hoſtem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægeum mare verſum, petunt. Inde ad urbem circumegere naves, commeatuque ſumpto, Phocæam trajiciunt. Eumenes Elæam ad ſuam claſſem profectus, paucis poſt inde diebus cum quatuor & viginti navibus tectis, apertis pluribus, paulo à Phocæa ad Romanos parantes inſtruentesque ſe, ad navale certamen rediit. Inde C. quinquaginta tectis navibus, apertis ferme L. profecti primo aquilonibus tranſverſis cum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem ſingulæ naves ire : deinde ut lenita paululum vis venti eſt, ad Corycum portum, qui Cyſſuntem eſt, conati ſunt trajicere.

b Polyxenidas, ut appropinquare hoſtes allatum eſt, occaſione pugnandi lætus, ſiniſtrum ipſe cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos navium ad terram explicare jubet : & æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, maloſque inclinat, & ſimul armamenta componens opperitur inſequentes naves. Jam ferme X X X. in fronte erant : quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit : juſſis qui ſequebantur, adverſus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat : cæterum ut demendis armamentis tumultuari primum cœptum eſt, & ipſe quanta maxima celeritate poteſt, concitat naves. Jam omnibus in conſpectu erant, duæ Punicæ naves antecedebant Romanam claſſem, quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves : &, ut in numero impari, duæ regiæ unam circumſiſtunt. & primum ab utroque latere remos detergunt : deinde tranſcendunt armati, & dejectis cæſiſque propugnatoribus navem capiunt. Una, quæ compari marte concurrerat, poſtquam captam alteram navem vidit, priuſquam à tribus ſimul circumveniretur, retro ad claſſem refugit. Livius indignatione accenſus, prætoria nave in hoſtes tendit. adverſus quam eadem ſpe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, cum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges ſtabiliendæ navis cauſa juſſit, & in advenientes hoſtium naves ferreas manus injicere : & ubi pugnam pedeſtri ſimilem feciſſet, meminiſſe Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paulo facilius, quam antè duæ unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam claſſes quoque undique concurrerant, & paſſim permiſtis navibus pugnabatur.

a Cap. X L I I I.

b Cap. X L I V.

tur. Eumenes, qui extremus commiſſo certamine advenerat, ut animadvertit lævum cornu hoſtium ab Livio turbatum, dextrum ipſe, ubi æqua pugna erat, invadit. Nec ita multo poſt primum ab lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim ut virtute militum haud dubie ſuperari ſe vidit, ſublatis dolonibus effuſe fugere intendit. mox idem & qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen fecerunt.

a Romani & Eumenes, quoad ſufficere remiges potuerunt, & in ſpe erant extremi agminis vexandi, ſatis pertinaciter ſecuti ſunt. poſteaquam celeritate navium, utpote levium, ſuas commeatu onuſtas eludi fruſtra tendentes viderunt, tandem ſubſtiterunt. XIII. captis navibus cum milite ac remige, X. demerſis. Romanæ claſſis una Punica navis in primo certamine ab duabus circumventa periit. Polyxenidas non priuſquam in portu Epheſi fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egreſſa regia claſſis erat, manſerunt: poſtero die hoſtem perſequi intenderunt. Medio fere incurſu obviæ fuere iis V. & XX. tectæ Rhodiæ naves, cum Pauſiſtrato præfecto claſſis. Iis adjunctis Epheſum hoſtem perſecuti, ante oſtium portus acie inſtructa ſteterunt. Poſteaquam confeſſionem victis ſatis expreſſerunt, Rhodii & Eumenes domos dimiſſi, Romani Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte anchoris jactis, poſtero die in inſulam ad ipſam urbem trajecerunt. ubi paucos dies remige maximè reficiendo morati, Phocæam tranſmittunt. ibi relictis ad præſidium urbis IV. quinquetemibus ad Canas claſſis venit, & cum jam hyems appeteret, foſſa valloque circumdatis naves ſubductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati ſunt Coſſ. L. Cornelius Scipio, & C. Lælius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. poſtero die Prr. creati, M. Tuccius, L. Aurunculejus, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

a *Cap.* XLV.

LIBER XXXVII.

BREVIARIUM.

L. Cornelius Scipio Coſ. legato P. Scipione Africano, qui ſe fratris legatum futurum dixerat, ſi ei Græcia, & Aſia provincia decerneretur, cum C. Lælio, qui multum in ſenatu poterat, ea provincia dari videretur; profectus ad bellum adverſus Antiochum gerendum in Aſiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Æmilius Regillus adverſus regiam claſſem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonneſum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani ab Antiocho captus patri remiſſus eſt. M. Acilius Glaubrio de Antiocho, quem Græcia expulerat, & de Ætolis triumphavit. victo deinde Antiocho à L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Attali Pergameni filio pax data, ea conditione, ut omnibus provinciis circa Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque qui & ipſi juverant, quædam civitates conceſſæ. Colonia deducta eſt Bononia. Æmilius Regillus, qui præfectos Antiochi navali certamine vicerat navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri coæquatus Aſiaticus appellatus eſt.

CAPUT I.

LUcio Cornelio Scipione & C. Lælio Coſſ. nulla prius ſecundum religiones acta in ſenatu res eſt, quam de Ætolis. & legati eorum inſtitere, quia brevem induciarum diem habebant, & ab T. Quintio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adjuti ſunt. Ætoli, ut quibus plus in miſericordia ſenatus quam in cauſa ſpei eſſet, ſuppliciter egerunt, veteribus benefactis nova penſantes maleficia. cæterum & præſentes interrogationibus undique ſenatorum confeſſionem magis noxæ, quam reſponſa exprimentium fatigati ſunt: & excedere curia juſſi magnum certamen præbuere. Plus ira quam miſericordia in cauſa eorum valebat: quia non ut hoſtibus modo, ſed tanquam indomitæ & inſociabili genti ſuccenſebant. Per aliquot dies cum certatum eſſet, poſtremo neque dari neque negari pacem placuit, duæ conditiones eis latæ ſunt: vel ſenatui liberum arbitrium de ſe permitterent, vel mille talentûm darent, eoſdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in ſe arbitrium ſenatui permitterent, nihil certi reſponſum eſt. ita infecta pace dimiſſi, urbe eodem die, Italia intra XV. dies excedere juſſi. Tum de conſulum provinciis cœptum eſt agi. Ambo Græciam cupiebant. multum Lælius in ſenatu poterat. Is cum ſenatus aut ſortiri aut comparare inter ſe provincias conſules juſſiſſet, elegantius facturos dixit, ſi judicio patrum, quam ſi ſorti eam rem permiſiſſent. Scipio reſponſo ad hoc dato, cogitaturum quid ſibi faciendum eſſet, cum fratre uno locutus; juſſuſque ab eo permittere audacter ſenatui, renunciat collegæ: facturum ſe quod is cenſeret. Cum res aut nova, aut vetuſtate exemplorum memoriæ jam exoletæ, relata expectatione certaminis ſenatum erexiſſet, P. Scipio Africanus dixit: ſi L. Scipioni fratri ſuo provinciam Græciam decreviſſent, ſe legatum iturum. Hæc vox magno aſſenſu audita ſuſtulit certamen. Experiri licebat, utrum plus regi Antiocho in Annibale victo, an in victore Africano Coſ. legationibuſque Romanis auxilii foret, ac propè omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam decreverunt.

a Prætores inde provincias ſortiti, L. Aurunculejus urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Æmilius Regillus claſſem, P. Junius Brutus Tuſcos, M. Tutius Apuliam & Brutios, C. Atinius Siciliam. Conſuli deinde, cui Græcia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem à M. Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus eſſet, in ſupplementum addita peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, & ſociûm Latini nominis quinque millia, equites CC. & adjectum, ut

a Cap. II.

ut cum in provinciam veniſſet, ſi è rep. videretur eſſe, exercitum in Aſiam trajiceret. Alteri Coſ. totus novus exercitus decretus: duæ legiones Romanæ & ſociûm Latini nominis XV. millia peditum, equites ſexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (jam enim confectam provinciam ſcripſerat, & Ligurum omne nomen in deditionem veniſſe) traducere in Bojos, & P. Cornelio Procoſ. tradere juſſus. Ex agro quo victos bello mulctaverat Bojos, deductæ urbanæ legiones, quæ priore anno conſcriptæ erant, M. Tuccio Pr. datæ, & ſociûm Latini nominis peditum XV. millia, equites ſexcenti, ad Apuliam Brutioſque obtinendos. A. Cornelio ſuperioris anni Pr. qui Brutios cum exercitu obtinuerat, imperatum, ſi ita conſuli videretur, ut legiones in Ætoliam trajectas M. Acilio traderet, ſi is manere ibi vellet. ſi Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Ætolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque à M. Æmilio accipere placuit, & in ſupplementum ſcribere ex ipſa provincia, ſi vellet, peditum duo millia, & centum equites. P. Junius Brutus in Tuſcos exercitum novum, legionem unam Romanam, & decem millia ſociûm Latini nominis ſcribere, & quadringentos equites: L. Æmilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, & ſocios navales à M. Junio Pr. ſuperioris anni accipere juſſus, & ſcribere ipſe mille navales ſocios, duo millia peditum: cum iis navibus militibuſque in Aſiam proficiſci, & claſſem à C. Livio accipere. Duas Hiſpanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium eſt, & iidem exercitus decreti: Siciliæ Sardiniæque binæ eo anno decimæ frumenti imperatæ. Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitum portari juſſum: ex Sardinia pars Romam, pars in Ætoliam, eodem quo Siculum.

a Priuſquam Coſſ. in provincias proficiſcerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romæ Junonis Lucinæ templum de cœlo tactum erat, ita ut faſtigium valvæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus, & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nurſiæ ſereno ſatis conſtabat nimbum ortum; ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud ſe pluiſſe Tuſculani nunciabant, & Reatini mulam in agro ſuo peperiſſe. ea procurata, Latinæque inſtauratæ, quod Laurentibus carnis quæ dari deberet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum cauſa fuit, quibus diis decemviri ex libris ut fieret, ediderunt. decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique ad id ſacrificium adhibiti, & decemviri nocte latentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priuſquam proficiſceretur, fornicem in Capitolio adverſus viam qua in Capitolium aſcenditur, cum ſignis ſeptem auratis, duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem poſuit. per eoſdem dies principes Ætolorum tres & XL. inter quos Damocritus & frater ejus erant, ab duabus cohortibus miſſis à M. Acilio Romam deducti, & in Latomias conjecti ſunt. cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius Coſ. juſſit. Legati ab Ptolemæo & Cleopatra regibus Ægypti, gratulantes, quod M. Acilius Coſ. Antiochum regem Græcia expuliſſet, venerunt: adhortanteſque ut in Aſiam exercitum trajicerent, omnia perculſa metu non in Aſia modo, ſed etiam in Syria eſſe. reges Ægypti ad ea quæ cenſuiſſet ſenatus, paratos fore. Gratiæ regibus actæ, legatis munera dari juſſa, in ſingulos quaternûm millium æris.

b L. Cornelius Coſ. peractis quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, ut milites quos ipſe in ſupplementum ſcripſiſſet, quique in Brutiis cum A. Cornelio proprætore eſſent, ut hi omnes idibus Quintilibus Brunduſium convenirent. item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apuſtium, C. Fabricium Luſcinum, qui ex ora maritima undique naves Brunduſium contraherent, & omnibus jam paratis, paludatus ab urbe eſt profectus. Ad V. millia voluntariorum ex Romanis ſociiſque, qui emerita ſtipendia ſub imperatore P. Africano habebant, præſto fuere exeunti Coſ. & nomina dederunt. Per eos dies quibus eſt profectus ad bellum Coſ. ludis Apollinaribus, ad quintum Idus Quintiles cœlo ſereno interdiu obſcurata lux eſt, cum luna ſub orbem ſolis ſubiiſſet. Et L. Æmylius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus eſt. L. Aurunculeio negotium ab ſenatu datum eſt, ut XXX. quinqueremes, viginti triremes faceret: quia fama erat, Antiochum poſt prælium navale majorem claſſem aliquanto reparare. Ætoli

a Cap. III.

b Cap. IV.

poſteaquam legati ab Roma retulerunt, nullam ſpem pacis eſſe: quanquam omnis ora maritima eorum, quæ in Peloponneſum verſa eſt, depopulata ab Achæis erat, periculi magis quam damni memores, vi Romanis interclu derent iter, Coracem montem occupaverunt. neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros eſſe. Acilio, qui id expectari ſciebat, ſatius viſum eſt inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. nam & à Philippo prope ad excidium adductos eſſe, & tunc eo ipſo quod nihil tale timerent, opprimi incautos poſſe. profectus ab Elatia, primum in hoſtium terra circa Sperchium amnem poſuit caſtra: inde nocte motis ſignis, prima luce corona mœnia eſt aggreſſus.

a Magnus pavor ac tumultus, ut in re improviſa, fuit: conſtantius tamen quam quis facturos crederet in tam ſubito periculo, cum viri propugnarent, fœminæ tela omnis generis ſaxaque in muros gererent, multifariam ſcalis appoſitis, urbem eo die defenderunt. Acilius ſigno receptui dato, ſuos in caſtra medio ferme die reduxit. & tunc cibo & quiete refectis corporibus priuſquam prætorium dimitteret, denunciavit, ut ante lucem armati paratique eſſent: niſi expugnata urbe ſe eos in caſtra non reducturum. Eodem tempore quo pridie pluribus locis aggreſſus, cum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ita partim divendita, partim diviſa præda, conſilium habitum quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Ætolis ſaltu. ne tamen ſegnia æſtiva eſſent, & Ætoli non impetratam pacem ab ſenatu, nihilominus per ſuam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphiſſam ſtatuit, ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Cum ad mœnia caſtra poſuiſſet, non corona, ſicut Lamiam, ſed operibus oppugnare urbem eſt adortus. Pluribus ſimul locis aries admovebatur: & cum quaterentur muri, nihil adverſus tale machinationis genus parare, aut comminiſci oppidani conabantur: omnis ſpes in armis & audacia erat: eruptionibuſque crebris & ſtationes hoſtium, & eos ipſos qui circa opera & machinas erant, turbabant.

b Multis tamen locis murus decuſſus erat, cum allatum eſt, ſucceſſorem Apolloniæ expoſito exercitu, per Epirum ac Theſſaliam venire. Cum III. millibus peditum & quingentis equitibus Coſ. veniebat. Jam in ſinum Maliacum venerat. & præmiſſis Hypatam, qui tradere urbem juberent, poſteaquam reſponſum eſt, nihil niſi ex communi Ætolorum decreto facturos, ne teneret ſe oppugnatio Hypatæ nondum Amphiſſa recepta, præmiſſo fratre Africano, Amphiſſam ducit. Sub adventum eorum oppidani relicta urbe (jam enim magna ex parte nudata mœnibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes conceſſere. Coſ. ſex millia ferme paſſuum inde poſuit caſtra. eo legati Athenienſes primum ad P. Scipionem prægreſſum agmen (ſicut ante dictum eſt) deinde ad Coſ. venerunt, deprecantes pro Ætolis. Clementius reſponſum ab Africano tulerunt, qui cauſam relinquendi honeſte Ætolici belli quærens, Aſiam & regem Antiochum ſpectabat: juſſeratque Athenienſes non Romanis ſolum, ut pacem bello præferrent, ſed etiam Ætolis perſuadere. Celeriter auctoribus Athenienſibus frequens ab Hypata legatio Ætolorum venit, & ſpem pacis eis ſermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit: commemorantis, multas gentes populoſque in Hiſpania prius, deinde in Africa in fidem ſuam veniſſe: in omnibus ſe majora clementiæ benignitatiſque, quam virtutis bellicæ monimenta reliquiſſe. Perfecta videbatur res, cum aditus Coſ. idem illud reſponſum retulit, quo fugati ab ſenatu fuerant. Eo tanquam novo cum icti Ætoli eſſent (nihil enim nec legatione Athenienſium, nec placido Africani reſponſo profectum videbant) referre ad ſuos dixerunt velle.

c Reditum inde Hypatam eſt, nec conſilium expediebatur. Nam neque unde mille talentûm daretur, erat: & permiſſo libero arbitrio, ne in corpora ſua ſævirctur, metuebant. redire itaque eoſdem legatos ad Coſ. & Africanum juſſerunt, & petere ut ſi dare vere pacem, non tantum oſtendere, fruſtrantes ſpem miſerorum vellent: aut ex ſumma pecuniæ demerent, aut permiſſionem extra civium corpora fieri juberent. Nihil impetratum ut mutaret Coſ. & ea quoque irrita legatio dimiſſa eſt. Secuti & Athenienſes ſunt: & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulſis Ætolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad ſpem revocavit, auctor inducias ſex menſium peten-

a Cap. V. b Cap. V.I. c Cap. VII.

petendi, ut legatos Romam mittere poſſent. dilationem nihil ad præſentia mala, quæ ultima eſſent, adjecturam. levari per multos caſus tempore interpoſito præſentes clades poſſe. Auctore Echedemo iidem miſſi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus quod petebant, à Coſ. impetraverunt: & ſoluta obſidione Amphiſſæ, M. Acilius tradito conſuli exercitu provincia deceſſit. & Coſ. ab Amphiſſa Theſſaliam repetit: ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Aſiam. Tum Africanus fratri: *Iter quod inſiſtis, L. Scipio, ego quoque approbo, ſed totum id vertitur in voluntate Philippi. qui ſi imperio noſtro fidus eſt, & iter, & commeatus, & omnia quæ in longo itinere exercitus alunt juvantque, nobis ſuppeditabit. ſi is deſtituat, nihil per Thraciam ſatis tutum habebis. itaque prius regis animum explorari placet: optime explorabitur, ſi nihil ex præparato agentem opprimet qui mittetur.* T. Sempronius Gracchus longe tum acerrimus juvenum ad id delectus, per diſpoſitos equos prope incredibili celeritate ab Amphiſſa (inde enim eſt dimiſſus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, & in multum vini proceſſerat. ea ipſa remiſſio animi ſuſpicionem dempſit, novare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hoſpes. poſtero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi tranſitus difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens, eadē qua ierat celeritate Thaumacis occurrit conſuli. Inde certiore & majore ſpe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu accepit & proſecutus eſt rex. Multa in eo & dexteritas & humanitas viſa, quæ commendabilia apud Africanum erant, virum ſicut ad cætera egregium, ita à comitate, quæ ſine luxuria eſſet, non averſum. Inde non per Macedoniam modo, ſed etiam Thraciam proſequente & præparante omnia Philippo, ad Helleſpontum perventum eſt.

a Antiochus poſt navalem ad Coryceum pugnam, cum totam hyemem liberam in apparatus terreſtres maritimoſque habuiſſet, claſſi maxime reparandæ, ne tota maris poſſeſſione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, ſuperatum ſe cum claſſis abfuiſſet Rhodiorum, quod ſi ea quoque (nec commiſſuros Rhodios ut iterum morarentur) certamini adeſſet, magno ſibi navium numero opus fore, ut viribus & magnitudine claſſem hoſtium æquaret. Itaque & Annibalem in Syriam miſerat ad Phœnicum accerſendas naves: & Polyxenidam, quo minus proſpere geſta res erat, eo enixius & eas quæ erant, reficere, & alias parare naves juſſit. Ipſe in Phrygia hybernavit. Undique auxilia accerſens, etiam in Gallogræciam miſerat. Bellicoſiores ea tempeſtate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta ſtirpe gentis, ſervantes animos. Filium Seleucum in Æolide reliquerat cum exercitu, ad maritimas continendas urbes, quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Erythriſque Romani ſollicitabant. Claſſis Romana, ſicut ante dictum eſt, ad Canas hybernabat. eo media ferme hyeme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum venit. Is cum magnam prædam agi poſſe dixiſſet ex hoſtium agro, qui circa Thyatira eſſet, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum ſecum mitteret. miſſi ingentem prædam intra paucos dies averterunt.

b Inter hæc Phocææ ſeditio orta, quibuſdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hyberna navium erant, grave tributum, quod togæ quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis: gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque, & præſidium Romanum exceſſit. tum vero liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. ſenatus & optimates in Romana ſocietate perſtandum cenſebant, defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii quo magis ceſſatum priore æſtate erat, eo maturius æquinoctio verno eundem Pauſiſtratum claſſis præfectum cum ſex & triginta navibus miſerunt. Jam Livius à Canis cum XXX. navibus, & VII. quadriremibus, quas ſecum Eumenes rex adduxerat, Helleſpontum petebat, ut ad tranſitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, præpararet quæ opus eſſent. In portum quem vocant Achæorum, claſſem primum advertit: inde Ilium aſcendit, ſacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab Eleunte & Dardano & Rhœteo, tradentes in fidem civitates ſuas, benigne audivit. inde ad Helleſponti fauces navigat: & decem navibus in ſtatione contra Abydum relictis, cætera claſſe in Europam ad Seſton oppugnandam trajecit. Jam ſubeuntibus armatis muros fanatici

a Cap. VIII.

b Cap. IX.

Galli primum cum ſolenni habitu ante portam occurrunt. juſſu ſe matris deûm famulos deæ venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret mœnibus, urbique. Nemo eorum violatus eſt: mox univerſus ſenatus cum magiſtratibus ad dedendam urbem proceſſit. Inde Abydum trajecta claſſis. ubi cum tentatis per colloquia animis nihil pacati reſponderetur, ad oppugnationem ſeſe expediebant.

a Dum hæc in Helleſponto geruntur: Polyxenidas regius præfectus (erat autem exul Rhodius) cum audiſſet profectam ab domo popularium ſuorum claſſem, & Pauſiſtratum præfectum ſuperbe quædam & contemptim in ſe concionantem dixiſſe, præcipuo certamine animi adverſus eum ſumpto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mitit ad eum hominem & illi notum, qui diceret, & ſe Pauſiſtrato patriæque ſuæ magno uſui, ſi liceat, fore, & à Pauſiſtrato ſe reſtitui in patriam poſſe. Cum quonam modo ea fieri poſſent, mirabundus Pauſiſtratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei aut ſilentio tegendæ. Tum internuncius aperit, regiam claſſem aut totam aut majorem ejus partem Polyxenidam traditurum ei. precium tanti meriti nullum aliud paciſci, quam reditum in patriam. Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aſpernaretur dicta, effecit. Panormum Samiæ terræ petit, ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, ſubſiſtit. ultro citroque nuncii curſare, nec fides ante Pauſiſtrato facta eſt, quam coram nuncio ejus Polyxenidas ſua manu ſcripſit, ſe ea quæ pollicitus eſſet, facturum: ſignoque ſuo impreſſas tabellas miſit. eo vero pignore velut auctoratum ſibi proditorem ratus eſt. neque enim eum, qui ſub rege viveret, commiſſurum fuiſſe, ut adverſus ſemetipſum indicia manu ſua teſtata daret. Inde ratio ſimulatæ proditionis compoſita. Omnium ſe rerum apparatum omiſſurum, Polyxenidas dicere: non remigem, non ſocios navales ad claſſem frequentes habiturum: ſubducturum per ſimulationem reficiendi quaſdam naves, alias in propinquos portus dimiſſurum, paucas ante portum Epheſi in ſalo habiturum: quas, ſi exire res cogeret, objecturus certamini foret. Quam negligentiam Polyxenida in claſſe ſua habiturum Pauſiſtratus audivit, eam ipſe extemplo habuit: partem navium ad commeatus acceſſendos Halicarnaſſum, partem Samum ad urbem miſit, ut paratus eſſet, cum ſignum aggrediendi à proditore accepiſſet. Polyxenidas augere ſimulando errorem, ſubducit quaſdam naves, alias velut ſubducturus eſſet, navalia reficit. remiges ex hybernis non Epheſum acceſſit, ſed Magneſiam occulte cogit.

b Forte quidam Antiochi miles, cum Samum rei privatæ cauſa veniſſet, pro ſpeculatore comprehenſus deducitur Panormum ad præfectum. is percunctanti quid Epheſi ageretur, incertum metu, an erga ſuos haud ſyncera fide, omnia aperit, claſſem inſtructam paratamque in portu ſtare, remigiumque omne Magneſiam ad Sipylum miſſum: perpaucas naves ſubductas eſſe, & navalia tegi, nunquam intentius rem navalem adminiſtratam eſſe. Hæc ne pro veris audirentur, animus errore & ſpe vana præoccupatus fecit. Polyxenidas ſatis omnibus comparatis, nocte remige à Magneſia acceſſito, deductiſque raptim quæ ſubductæ erant navibus, cum diem non tam in apparatu abſumpſiſſet, quam quod conſpici proficiſcentem claſſem nolebat, poſt ſolis occaſum profectus LXX. navibus tectis, vento adverſo ante lucem Pygela portum tenuit. ubi cum interdiu ob eandem cauſam quieviſſet, nocte in proxima Samiæ terræ trajecit. Hinc Nicandro quodam archipirata cum quinque navibus tectis Palinurum juſſo petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter eſſet, Panormum ad tergum hoſtium ducere: ipſe interim claſſe diviſa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pauſiſtratus primo, ut in re nec opinata, turbatus parumper, deinde vetus miles celeriter collecto animo, terra melius arceri quam mari hoſtes poſſe ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quæ cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hoſtem ſummoturus. id inceptum ejus Nicander à terra miſſus cum turbaſſet, repente mutato conſilio, naves conſcendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, & veluti fuga in naves fieri cum ſe mari terraque ſimul cernerent circumventos. Pauſiſtratus unam viam ſalutis eſſe ratus, ſi viam facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum poſſet: poſteaquam conſcendiſſe ſuos vidit, ſequi cæteris juſſis, ipſe princeps, concitata nave

remis

a Cap. X.

b Cap. XI.

remis ad oſtium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus, Polyxenidas tribus quinqueremibus circumſiſtit. Navis roſtris icta ſupprimitur, telis obruuntur propugnatores, inter quos & Pauſiſtratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehenſæ: quædam à Nicandro, dum moliuntur à terra, captæ. Quinque tantum Rhodiæ naves cum duabus Cois effugerunt, terrore flammæ micantis via ſibi inter confertas naves facta. contis enim binis à prora prominenti us trullis ferreis multum conceptum ignem præ ſe portabant. Erythrææ triremes, cum haud procul à Samo Rhodiis navibus, quibus ut eſſent præſidio veniebant, obviæ fugientibus fuiſſent, in Helleſpontum ad Romanos curſum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam porta una per cuſtodes aperta recepit, & Cymæ aliæque ejuſdem oræ urbes ad eum metu defecerunt.

a Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus cum per aliquot dies obſidionem toleraſſet, præſidio regio tuenie mœnia, jam omnibus feſſis, Philota quoque præfecto præſidia permittente, magiſtratus eorum cum Livio de conditionibus tradendæ urbis agebant. rem diſtinebat, quod utrum armati, an inermes emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus cum intervenisset nuncius Rhodiorum cladis, emiſſa de manibus res eſt. metuens enim Livius, ne ſucceſſu tantæ rei elatus Polyxenidas, claſſem quæ ad Canas erat, opprimeret: Abydi obſidione, cuſtodiaque Helleſponti extemplo relicta, naves quæ ſubductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Eleam venit. Livius omni claſſe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. quam cum teneri valido regio præſidio audiſſet, nec procul Seleuci caſtra eſſe, depopulatus maritimam oram, & præda maxime hominum raptim in naves impoſita, tantum moratus, dum Eumenes cum claſſe aſſequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades ſimul pavorem, ſimul luctum ingentem fecit. nam præter navium militumque jacturam quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiſerant: multis nobilibus ſecutis inter cætera auctoritatem Pauſiſtrati, quæ inter ſuos merito maxima erat. deinde quod fraude capti, quod à cive potiſſimum ſuo forent, in iram luctus verſus. Decem extemplo naves, & diebus poſt paucis decem alias præfecto omnium Eudamo miſerunt: quem aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pauſiſtrato parem, cautiorem quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erythræam primum claſſem applicuerunt. ibi noctem unam morati, poſtero die Corycum Tejorum promontorium tenuerunt. inde cum in proxima Samiæ vellent trajicere, non exſpectato ſolis ortu, ex quo ſtatum cœli notare, gubernatores poſſent, in incertam tempeſtatem miſerunt. medio in curſu aquilone in ſeptentrionem verſo, exaſperato fluctibus mari jactari cœperunt.

b Polyxenidas Samum petituros ratus hoſtes, ut ſe Rhodiæ claſſi conjungerent, ab Epheſo profectus primo ad Myoneſum ſtetit, inde ad Macrin (quam vocant) inſulam trajecit: ut prætervehentis claſſis ſi quas aberrantes ex agmine naves poſſet, aut poſtremum agmen opportune adoriretur. Poſteaquam ſparſam tempeſtate claſſem vidit, occaſionem primo aggrediendi ratus, paulo poſt increbreſcente vento, & majores jam volvente fluctus, quia pervenire ſe ad eos videbat non poſſe, ad Æthaliam inſulam trajecit, ut inde poſtero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiæ deſertum tenuerunt: claſſis cætera noctem totam in alto jactata in eundem portum decurrit. Ibi ex agreſtibus cognito, hoſtium naves ad Æthaliam ſtare, conſilium habitum, utrum extemplo decernerent, an Rhodiam expectarent claſſem. dilata re (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque cum fruſtra ſtetiſſet, Epheſum rediit. Tum Romanæ naves, vacuo ab hoſtibus mari, Samum trajecerunt. Eodem & Rhodia claſſis poſt dies paucos venit. Quam ut expectatam eſſe appareret, profecti extemplo ſunt Epheſum, ut aut decernerent navali certamine: aut ſi detrectaret hoſtis pugnam, quod plurimum intererat ad animos civitatum, timoris confeſſionem exprimerent. Contra fauces portus inſtructa in frontem navium acies ſtetere. poſteaquam nemo adverſus ibat, claſſe diviſa: pars in ſalo ad hoſtium portus in anchoris ſtetit, pars in terram milites expoſuit. In eos jam ingentem prædam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in præſidio Epheſi

a Cap. XII.

b Cap. XIII.

Epheſi erat, jam mœnibus appropinquantes, eruptionem fecit, exutoſque magna parte prædæ, ad mare ac naves redegit. Poſtero die inſidiis medio ferme viæ poſitis, ad eliciendum extra mœnia Macedonem Romani ad urbem agmine iere. inde, cum ea ipſa ſuſpicio, ne quis exiret, deterruiſſet, redierunt ad naves: & terra marique fugientibus certamen hoſtibus Samum, unde venerat, claſſis repetit. Inde duas ſociorum & ex Italia, duas Rhodias triremes, cum præfecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephaleniæ tuendum Pr. miſit. Infeſtum id latrocinio Lacedæmonius Hybriſtas cum juventute Cephalenum faciebat, clauſumque id mare commeatibus Italicis erat.

a Piræei L. Æmilio Regillo ſuccedenti ad navale imperium Epicrates occurrit, qui audita clade Rhodiorum cum ipſe duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Aſiam ſecum reduxit. proſecutæ etiam apertæ Athenienſium naves ſunt. Ægeo mari trajecit. Eodem Timaſicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempeſta venit, deductuſque ad Æmilium, præſidii cauſa ſe miſſum ait, quod eam oram maris infeſtam onerariis regiæ naves excurſionibus crebris ab Helleſponto atque Abydo facerent. Trajicienti Æmilio à Chio Samum duæ Rhodiæ quadriremes miſſæ obviam à Livio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum poſteaquam ventum eſt, accepta à Livio claſſe, & ſacrificio, ut aſſolet, rite facto, Æmilius concilium advocavit. ibi C. Livius (is enim eſt primus rogatus ſententiam) neminem fidelius dare poſſe conſilium dixit, quam eum, qui id alteri ſuaderet, quod ipſe, ſi in eodem loco eſſet, facturus fuerit. Se in animo habuiſſe tota claſſe Epheſum petere, & onerarias ducere multa ſaburra gravatas, atque eas in faucibus portus ſupprimere & eo minoris molimenti ea clauſtra eſſe, quod in fluminis modum, longum & anguſtum & vadoſum oſtium portus ſit. ita ademturum ſe maris uſum hoſtibus fuiſſe. inutilemque claſſem facturum. Nulli ea placere ſententia.

b Eumenes rex quæſivit, quid tandem ubi demerſis navibus, frænaſſent clauſtra maris? utrum libera ſua claſſe abſceſſuri inde forent ad opem ferendam ſociis terroremque hoſtibus præbendum? an nihilominus tota claſſe portum obſeſſuri? ſi enim abſcedant, cui dubium eſſe quin hoſtes extracturi demerſas moles ſint? & minore molimento aperturi portum quam obſtruatur? ſin autem manendum ibi nihilominus ſit, quid attinere claudi portum? Quin contra illos tutiſſimo portu, opulentiſſima urbe fruentes, omnia Aſia præbente, quieta æſtiva acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempeſtatibuſque objectos, omnium inopes in aſſidua ſtatione futuros: ipſos magis alligatos impeditoſque, ne quid eorum quæ agenda ſint, poſſint agere, quam ut hoſtes clauſos habeant. Eudamus præfectus Rhodiæ claſſis magis eam ſibi diſplicere ſententiam oſtendit, quam ipſe quid cenſeret, faciendum dixit. Epicrates Rhodius, omiſſa in præſentia Epheſo, mittendam navium partem in Lyciam cenſuit, & Patara caput gentis in ſocietatem adjungendam. in duas res magnas id uſui fore. & Rhodios pacatis contra inſulam ſuam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adverſus Antiochum ſit, curam poſſe: & eam claſſem quæ in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ conjungatur. Hæc maxime movit ſententia. placuit tamen Rhegyllum tota claſſe evehi ad portum Epheſi, ad inferendum hoſtibus terrorem.

c C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodiis & duabus apertis Smyrneis in Lyciam eſt miſſus, Rhodum prius juſſus adire, & omnia cum iis communicare conſilia: Civitates quas prætervectus eſt, Miletus, Myndus, Halicarnaſſus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut eſt ventum, ſimul & ad quam rem miſſus eſſet, iis expoſuit, & conſuluit eos. Approbantibus cunctis, & ad eam quam habebat claſſem, aſſumptis tribus quadriremibus navigat Patara. Primo ſecundus ventus ad ipſam urbem ferebat eos, ſperabantque ſubito terrore aliquid moturos: poſteaquam circumagente ſe vento fluctibus dubiis volvi cœptum eſt mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram, ſed neque circa urbem tuta ſtatio erat, nec ante oſtium portus in ſalo ſtare poterant, aſpero mari & nocte imminente, prætervecti mœnia, portum Phœnicunta, minus duûm millium ſpacio inde diſtantem, petere, navibus à maritima vi tutum. ſed altæ rupes inſuper imminebant, quas celeriter oppidani aſſumptis regiis militibus, quos in præſidio habebant, ceperunt. adverſus quos Livius,

a Cap. XIV. *b Cap.* XV. *c Cap.* XVI.

Livius, quanquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Iſſæos auxiliares, & Smyrnæorum expeditos juvenes miſit. Ii dum miſſilibus primo, & adverſus paucos levibus excurſionibus laceſſebatur magis quam conſerebatur pugna, ſuſtinuerunt certamen. poſteaquam plures ab urbe affluebant, & jam omnis multitudo effundebatur, timor inceſſit Livium, ne & auxiliares circumvenirentur, & navibus etiam ab terra periculum eſſet: ita non milites ſolum, ſed etiam navales ſocios, remigum turbam, quibus quiſque poterat telis, armatos in prælium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit: neque milites ſolum aliquot, ſed L. Apuſtius tumultuario prælio cecidit. poſtremo tamen fuſi fugarique ſunt Lycii, atque in urbem compulſi: & Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. inde in Telmeſſicum profecti ſinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omiſſa Patara amplius tentandi ſpe, Rhodii domum dimiſſi ſunt. Livius prætervectus Aſiam, in Græciam tranſmiſit: ut conveniret Scipionibus, qui tum circa Theſſaliam erant, in Italiam trajiceret.

a Æmilius poſteaquam omiſſas in Lycia res, & Livium profectum in Italiam cognovit, cum ipſe ab Epheſo repulſus tempeſtate irrito incœpto, Samum revertiſſet, turpe ratus tentata fruſtra Patara eſſe, proficiſci eo tota claſſe, & ſumma vi aggredi urbem ſtatuit. Miletum & ceteram oram ſociorum prætervecti, in Bargylietico ſinu exenſionem ad Iaſſum fecerunt. Urbem regium tenebat præſidium: agrum circa Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Miſſis deinde qui per colloquia principum & magiſtratuum tentarent animos, poſteaquam nihil in poteſtate ſua reſponderunt eſſe, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Iaſſenſium exules cum Romanis, ii frequentes Rhodios orare inſtiterunt, ne urbem & vicinam ſibi & cognatam innoxiam perire ſinerent: ſibi exilii nullam aliam cauſam eſſe, quam fidem erga Romanos. eadem vi regiorum, qua ipſi pulſi ſint, teneri eos qui in urbe maneant: omnium Iaſſenſium unam mentem eſſe, ut ſervitutem regiam effugere vellent. Rhodii moti precibus, Eumene etiam rege aſſumpto, ſimul ſuas neceſſitudines commemorando, ſimul obſeſſæ regio præſidio urbis caſum miſerando, pervicerunt, ut oppugnatione abſtineretur. Profecti inde pacatis ceteris cum oram Aſiæ legerent, Loryma (portus adverſus Rhodum eſt) pervenerunt. Ibi in principiis ſermo primò inter tribunos militum ſecretus oritur, deinde ad aures ipſius Æmilii pervenit, abduci claſſem ab Epheſo, ab ſuo bello: ut ab tergo liber relictus hoſtis in tot propinquas ſociorum urbes omnia impune conari poſſet. Movere ea Æmilium, vocatoſque Rhodios cum percunctatus eſſet, poſſetne Pataris univerſa claſſis in portu ſtare? cum reſpondiſſent, non poſſe: cauſam nactus omittendæ rei, Samum reducit naves.

b Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, cum per omne hybernorum tempus exercitum in Æolide continuiſſet, partim ſociis ferendo opem, partim quos in ſocietatem pellicere non poterat, depopulandis: tranſire in fines regni Eumenis, dum is procul à domo cum Romanis & Rhodiis Lyciæ maritima oppugnaret, ſtatuit. Ad Elæam primo infeſtis ſignis acceſſit: deinde omiſſa oppugnatione urbis, agros hoſtiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. Attalus primo ſtationibus ante urbem poſitis, & excurſionibus equitum leviſque armaturæ magis laceſſebat, quam ſuſtinebat hoſtem: poſtremo cum per levia certamina expertus nulla parte virium ſe parem eſſe, intra mœnia ſe recepiſſet, obſideri urbs cœpta eſt. Eodem ferme tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci caſtris ad caput Caici amnis ſtativa habuit, cum magno exercitu miſto variis ex gentibus. plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. hos, paucis admiſtis, ad pervaſtandum paſſim Pergamenum agrum miſit. Quæ poſteaquam Samum ſunt nunciata, primo Eumenes avocatus domeſtico bello cum claſſe Elæam petit: inde cum præſto fuiſſent equites, peditumque expediti, præſidio eorum tutus, priuſquam hoſtes ſentirent aut moverentur, Pergamum contendit. ibi rurſus levia per excurſiones prælia fieri cœpta, Eumene ſummæ rei diſcrimen haud dubie detrectante. Paucos poſt dies Romana Rhodiaque claſſis, ut regi opem ferrent, Elæam ab Samo venerunt. Quos ubi expoſuiſſe copias Elææ, & tot claſſes in unum conveniſſe portum Antiocho allatum eſt: & ſub idem tempus audivit conſulem cum exercitu jam in Macedonia eſſe, para-

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII.

pararique quæ ad tranſitum Helleſponti opus eſſent: tempus veniſſe ratus, priuſquam terra marique ſimul urgeretur, agendi de pace, tumulum quendam adverſus Elæam caſtris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem ſex millia equitum) in campos ſub ipſa Elææ mœnia deſcendit: miſſo caduceatore ad Æmilium, velle ſe de pace agere.

a Æmilius Eumene à Pergamo accito, adhibitis & Rhodiis, concilium habuit. Rhodii haud aſpernari pacem: Eumenes nec honeſtum eſſe dicere eo tempore de pace agi: nec exitum rei imponi poſſe. *Qui enim*, inquit, *aut honeſtè incluſi mœnibus & obſeſſi velut leges pacis accipiemus? aut cui rata iſta pax erit, quam ſine conſule, non ex auctoritate ſenatus, non juſſu populi Romani peregerimus? Quæro enim, pace per te facta, redituruſne extemplo in Italiam ſis? claſſem exercitumque deducturus? an expectaturus, quid de ea re conſuli placeat? quid ſenatus cenſeat? aut populus jubeat? Reſtat ergo ut maneas in Aſia, & rurſus in hyberna copiæ reductæ, omiſſo bello, exhauriant commeatibus præbendis ſocios: deinde, ſi ita viſum ſit iis, penes quos poteſtas fuerit, inſtauremus novum de integro bellum, quod poſſumus, ſi ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hyemem diis volentibus perfeciſſe.* Hæc ſententia vicit, reſponſumque Antiocho eſt, ante conſulis adventum de pace agi non poſſe. Antiochus pace nequicquam tentata, vaſtatis Elæenſium primum, deinde Pergamenorum agris relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hoſtiliter itinere facto petit: agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo loco Aſiæ major regiis militibus parta eſt præda. Eodem Adramytteum ut urbi præſidio eſſent, navibus circumvecti Æmilius & Eumenes venerunt.

b Per eoſdem forte dies Elæam ex Achaja mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis præpoſito, acceſſerunt. quos egreſſos navibus obviam miſſi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. veterani omnes & periti belli erant, & ipſe dux Philopœmenis, ſummi tum omnium Græcorum Imperatoris diſcipulus: qui biduum ſimul ad quietem hominum equorumque, & ad viſendas hoſtium ſtationes, quibus locis temporibuſque accederent reciperentque ſeſe, ſumpſerunt. Ad radices ferè collis, in quo poſita eſt urbs, regii ſuccedebant: ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe ne in ſtationes quidem, qui procul jacularetur, excurrente. poſtquam ſemel compulſi metu ſe mœnibus incluſerunt, contemptus eorum, & inde negligentia apud regios oritur, non ſtratos, non infrenatos magna pars habebant equos: paucis ad arma & ordines relictis dilapſi, cæteri ſparſerant ſe toto paſſim campo: pars in juveniles luſus laſciviamque verſi, pars veſcentes ſub umbra, quidam ſomno etiam ſtrati. Hæc Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma ſuos capere, & ad portam præſto eſſe jubet: ipſe Attalum adit, & in animo ſibi eſſe dixit, hoſtium ſtationem tentare. Ægrè id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adverſus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnarurum cerneret: porta egreſſus, haud procul ſtatione hoſtium occaſionem opperiens conſedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis quam audaciam credere eſſe: & hoſtes pauliſper in eos verſi, ut nihil moveri viderunt, nec ipſi quicquam ex ſolita negligentia, inſuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu ſuos velut ad ſpectaculum modo eductos, continuit: poſteaquam dilapſos ab ordinibus hoſtes vidit, peditibus quantum accelerare poſſent, ſequi juſſis, ipſe princeps inter equites cum turma ſua quantum potuit effuſiſſimis habenis, clamore ab omni ſimul pedite atque equite ſublato, ſtationem hoſtium improviſo invadit. Non homines ſolum, ſed equi etiam territi, cum vincula abrupiſſent, trepidationem & tumultum inter ſuos fecerunt. pauci ſtabant impavidi equi: eos ipſos non ſternere, non infrenare aut aſcendere facile poterant: multo majorem quam pro numero equitum terrorem Achæis inferentibus. pedites vero ordinati & præparati ſparſos per negligentiam, & ſemiſomnes prope adorti ſunt. cædes paſſim fugaque per campos facta eſt: Diophanes ſecutus effuſos quoad tutum fuit, magno Achæorum genti decore parto (ſpectaverant enim è mœnibus Pergami non viri modo ſed fœminæ etiam) in præſidium urbis rediit.

c Poſtero die regiæ magis compoſitæ & ordinatæ ſtationes quingentis paſſibus longius ab urbe poſuerunt caſtra: & Achæi eodem fermè tempore atque in

a Cap. XIX. *b Cap. XX.* *c Cap. XXI.*

in eundem locum proceſſerunt. Per multas horas intenti utrinque velut jam futurum impetum expectavere: poſteaquam haud procul occaſu ſolis redeundi in caſtra tempus erat, regiis ſignis collatis abire agmine ad iter magis, quam ad pugnam compoſito cœpere. Quievit Diophanes, dum in conſpectu erant: deinde eodem quo pridie impetu in poſtremum agmen incurrit, tantumque rurſus pavoris ac tumultus incuſſit, ut cum terga cæderentur, nemo pugnandi cauſa reſtiterit: trepidanteſque, & vix ordinem agminis ſervantes, in caſtra compulſi ſunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere caſtra coëgit. Antiochus poſteaquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum veniſſe audivit, ea quidem urbe abſtinuit, depopulatus agros: Peræam inde coloniam Mitylenæorum expugnavit. Corton & Corylenus & Aphrodiſias & Priene primo impetu captæ ſunt. inde per Thyatira Sardeis redit. Seleucus in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis præſidio erat. Claſſis Romana cum Eumene Rhodiiſque Mitylenem primo, inde retro unde profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes, ad inſulam quam Bacchium vocant, (imminet urbi Phocenſium) appulerunt, & quibus ante abſtinuerant templis ſigniſque (egregiè autem exornata inſula erat) cum hoſtiliter diripuiſſent, ad ipſam urbem tranſmiſerunt. eam diviſis inter ſe partibus cum oppugnarent, & viderent ſine operibus, armis, ſcaliſque capi non poſſe: miſſum ab Antiocho præſidium trium millium armatorum, cum intraſſet urbem: extemplo oppugnatione omiſſa, claſſis ad inſulam ſe recepit: nihil aliud quam depopulato circa urbem hoſtium agro.

a Inde placuit Eumenem domum dimitti, & præparare conſuli atque exercitui, quæ ad tranſitum Helleſponti opus eſſent: Romanam Rhodiamque claſſem redire Samum, atque ibi in ſtatione eſſe, ne Polyxenidas ab Epheſo moveret. Rex Elæam, Romani & Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Æmilius frater prætoris deceſſit. Rhodii celebratis exequiis adverſus claſſem, quam fama erat ex Syria venire XIII. ſuis navibus & una Coa quinqueremi, altera Gnidia, Rhodum, ut ibi in ſtatione eſſent, profecti ſunt. Biduo ante quam Eudamus cum claſſe à Samo veniret XIII. à Rhodo naves cum Pamphilida præfecto adverſus eandem Syriacam claſſem miſſæ, aſſumptis navibus quatuor, quæ Cariæ præſidio erant, oppugnantibus regiis Dædala, & quædam alia parva caſtella obſidione exemerunt. Eudamum confeſtim exire placuit. additæ huic quoque ſunt ad eam claſſem quam habebat, ſex apertæ naves. Profectus cum quantum accelerare poterat, maturaſſet: ad portum, quem Megiſten vocant, prægreſſos conſequitur. inde uno agmine Phaſelidem cum veniſſent, optimum viſum eſt ibi hoſtem opperiri.

b In confinio Lyciæ & Pamphyliæ Phaſelis eſt: prominet penitus in altum, conſpiciturque prima terrarum Rhodum à Cilicia petentibus, & procul navium præbet proſpectum. eo maxime ut in obvio claſſi hoſtium eſſent, electus locus eſt. Cæterum quod non providerunt, & loco gravi & tempore anni (medium enim æſtatis erat) ad hoc inſolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges cœperunt. cujus peſtilentiæ metu profecti cum præterveherentur Pamphylium ſinum, ad Eurymedontem amnem appulſa claſſe, audiunt ab Aſpendiis ad Sidam jam hoſtes eſſe. Tardius navigaverant regii adverſo tempore Eteſiarum, quod velut ſtatum favoniis ventis eſſet. Rhodiorum duæ & triginta quadriremes, quatuor triremes fuere. Regia claſſis VII, & XXX. majoris formæ navium erat, in quibus tres hepteres & quatuor hexeres habebat, præter has decem triremes erant. & illi adeſſe hoſtes ex ſpecula quadam cognovere. Utraque claſſis poſtero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, è portu movit: & poſteaquam ſuperavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo & conſpecti ab hoſtibus ſunt, & ipſi eos viderunt. Ab regio ſiniſtro cornu, quod ab alto objectum erat, Annibal, dextero Apollonius purpuratorum unus præerat. & jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. prima prætoria navis Eudami erat: cogebat agmen Chariclitus: Pamphilidas mediæ claſſi præerat. Eudamus poſteaquam hoſtium aciem inſtructam & paratam ad concurrendum vidit, & ipſe in altum evehitur, & deinceps quæ ſequebantur, ſervantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum præbuit. nam nec ſi in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari poſſet: & feſtinans ipſe præpropere cum quinque ſolis navibus Annibali occur-

a Cap. XXII.

b Cap. XXIII.

occurrit: cæteri, quia in frontem dirigere juſſi erant, non ſequebantur: extremo agmine loci nihil ad terram relicti erat: trepidantibuſque iis inter ſe, jam in dextro cornu adverſus Anibalem pugnabatur.

a Sed momento temporis & navium virtus & uſus rei maritimæ terrorem omnem Rhodiis dempſit. nam & in altum celeriter evectæ naves, locum poſt ſe quæque venienti ad terram dedere: & ſi qua concurrerat roſtro cum hoſtium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines diſcurſu prætervecta, in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia à multo minore Rhodia nave uno ictu demerſa. itaque jam haud dubiè dexterum cornu hoſtium in fugam inclinabat. Eudamum in alto multitudine navium maxime Annibal, cæteris omnibus longe præſtantem, urgebat: & circumveniſſet, ni ſigno ſublato ex prætoria nave, quo diſperſam claſſem in unum colligi mos erat, omnes quæ in dextro cornu vicerant naves, ad opem ferendam ſuis concurriſſent. tum & Annibal, quæque circa eum erant naves, capeſſunt fugam: nec inſequi Rhodii ex magna parte ægris, & ob id celerius feſſis remigibus, potuerunt. Cum in alto, ubi ſubſtiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hoſtes claudas mutilataſque naves apertis navibus remulco trahentes, XX. paulò amplius integras abſcedentes, è turri prætoriæ navis ſilentio facto: *Exurgite*, inquit, *& egregium ſpectaculum capeſſite oculis*. Conſurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hoſtium, prope una voce exclamavere omnes, ut ſequerentur. Ipſius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam & Chariclitum inſequi, quoad putarent tutum, juſſit. Aliquandiu ſecuti ſunt: poſteaquam terræ appropinquabat Annibal, veriti ne includerentur vento in hoſtium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quæ primo concurſu icta erat, ægre Phaſelidem pertraxerunt. inde Rhodum non tam victoria læti, quam alius alium accuſantes, quod cum potuiſſet, non omnis ſummerſa aut capta claſſis hoſtium foret, redierunt. Annibal ictus uno prælio adverſo, ne tum quidem prætervehi Lyciam audebat, cum conjungi veteri regiæ claſſi quamprimum cuperet. Et id ne ei facere liberum eſſet, Rhodii Chariclitum cum XX. navibus roſtratis ad Patara & Megiſten portum miſerunt. Eudamum cum VII. navibus maximis ex ea claſſe cui præfuerat, Samum redire ad Romanos juſſerunt: ut quantum conſilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

b Magnam lætitiam Romanis jam prius nuncius victoriæ, deinde adventus attulit Rhodiorum. & apparebat, ſi ea cura Rhodiis dempta eſſet, vacuos eos tuta ejus regionis maria præſtituros: ſed profecto Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimæ, abſcedere cuſtodia Ioniæ atque Æolidis prohibuerunt. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam claſſem, quæ circa Patara erat, miſerunt. Antiochus non civitatum modo quæ circa ſe erant, contrahebat præſidia, ſed ad Pruſiam Bithyniæ regem miſerat legatos literaſque, quibus tranſitum in Aſiam Romanorum increpabat. Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum uſquam orbis terrarum, niſi Romanum imperium eſſet. Philippum & Nabin expugnatos, ſe tertium peti, ut quiſque proximus ab oppreſſo ſit, per omneis velut continens incendium pervaſurum. ab ſe gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam ſervitutem conceſſiſſet. His motum Pruſiam literæ Scipionis conſulis, ſed magis ejus fratris Africani, à ſuſpicione tali averterunt, qui præter conſuetudinem perpetuam populi Romani, augendi omni honore regum, ſociorum majeſtatem domeſticis ipſe exemplis Pruſiam ad promerendam amicitiam ſuam compulit. Regulos ſe acceptos in fidem, in Hiſpania reges reliquiſſe: Maſaniſſam non in patrio modo locaſſe regno, ſed in Syphacis, à quo ante expulſus fuiſſet, regnum impoſuiſſe: & eſſe eum non Africæ modo regum longe opulentiſſimum, ſed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majeſtate vel viribus parem. Philippum & Nabin hoſtes ut bello ſuperatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos: Philippo quidem anno priore etiam ſtipendium remiſſum, & filium obſidem redditum: & quaſdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus recepiſſe eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuiſſe, niſi eum ſuus primo furor, deinde fraus Ætolorum abſumpſiſſet. Maxime confirmatus eſt animus regis, poſteaquam ad eum C. Livius, qui prætor ante claſſi præfuerat, legatus ab Roma venit & edocuit quanto

a Cap. XXIV. *b Cap.* XXV.

quanto & ſpes victoriæ certior Romanis quam Antiocho, & amicitia ſanctior firmiorque apud Romanos futura eſſet.

a Antiochus, poſteaquam à ſpe ſocietatis Pruſiæ decidit, Epheſum ab Sardibus eſt profectus ad claſſem, quæ per aliquot menſes inſtructa ac parata fuerat, viſendam: magis quia terreſtribus copiis exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores videbat ſuſtineri non poſſe, quam quod res navalis ipſa per ſe aut tentata ſibi unquam feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ eſſet. erat tamen momentum in præſentia ſpei, quod & magnam partem Rhodiæ claſſis circa Patara eſſe, & Eumenem regem cum omnibus navibus ſuis conſuli obviam in Helleſpontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos claſſis Rhodia ad Samum per occaſionem fraude præparatam abſumpta. His fretus, Polyxenida cum claſſe ad tentandam omni modo certaminis fortunam miſſo, ipſe copias ad Notium ducit: (id oppidum Colophonium mari imminens abeſt à vetere Colophone duo ferme millia paſſuum) & ipſam urbem ſuæ eſſe poteſtatis volebat, adeo propinquam Epheſo, ut nihil terra marive ageret, quod non ſubjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis eſſet: quos audita obſidione non dubitabat ad opem ferendam ſociæ urbi claſſem à Samo moturos: eam occaſionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare urbem aggreſſus, & ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrinque vineas & aggerem muro injunxit & teſtudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Æmilium fidem prætoris populique Romani implorantes, miſerunt. Æmilium & Sami ſegnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem quam Polyxenidam, bis nequicquam ab ſe provocatum, poteſtatem pugnæ facturum eſſe. & turpe exiſtimabat, Eumenis claſſem adjuvare conſulem ad trajiciendas in Aſiam legiones: ſe Colophonis obſeſſæ auxilio incertam finem habituro alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat eum Sami, cupientem proficiſci in Helleſpontum, cunctique inſtare & dicere: quanto ſatius eſſe vel ſocios obſidione eximere, vel victam jam ſemel claſſem vincere iterum, totamque maris poſſeſſionem hoſti eripere, quam deſertis ſociis tradita Antiocho Aſia, terra marique in Helleſpontum, ubi ſatis eſſet Eumenis claſſis, à ſua parte belli diſcedere.

b Profecti à Samo ad petendos commeatus, conſumptis jam omnibus, Chium parabant trajicere. Id erat horreum Romanis, eoque omnes ex Italia miſſæ onerariæ dirigebant curſum. Circumvecti ab urbe ad averſa inſulæ, objecta aquiloni, ad Chium & Erythras ſunt. Cum pararent trajicere, literis certior fit prætor, frumenti vim magnam Chium ex Italia veniſſe: vinum portantes naves tempeſtatibus retentas eſſe. ſimul allatum eſt, Tejos regiæ claſſi benigne commeatus præbuiſſe: quinque millia vaſorum vini eſſe pollicitos. Tejum ex medio curſu claſſem repente avertit: aut volentibus iis uſurus commeatu parato hoſtibus, aut ipſos pro hoſtibus habiturus. Cum direxiſſent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonneſum apparuerunt. quas primo ex claſſe regia prætor eſſe ratus, inſtitit ſequi: apparuit inde piraticas celoces & lembos eſſe. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis præda revertentes, poſteaquam videre ex alto claſſem, in fugam verterunt. & celeritate ſuperabant levioribus, & ad id fabrefactis navigiis, & propiores terræ erant. itaque priuſquam appropinquaret claſſis, Myonneſum perfugerunt. unde ſe à portu ratus abſtracturum naves, ignarus loci ſequebatur prætor. Myonneſus promontorium inter Tejum Samumque eſt: ipſe collis eſt in modum metæ in acutum cacumen à fundo ſatis lato faſtigiatus: à continenti arctæ ſemitæ aditum habet: à mari exeſæ fluctibus rupes claudunt, ita ut quibuſdam locis ſuperpendentia ſaxa plus in altum quàm quæ in ſtatione ſunt naves, promineant. Circa ea appropinquare non auſæ naves, ne ſub ictu ſuperſtantium in rupibus piratarum eſſent, diem trivere: tandem ſub noctem vano incœpto cum abſtitiſſent, Tejum poſtero die acceſſere: & in portu qui à tergo eſt (Geræſticum ipſi appellant) navibus conſtitutis, prætor ad depopulandum circa urbem agrum milites emiſit.

c Teji cum in oculis populatio eſſet, oratores cum infulis & velamentis ad Romanum miſerunt. Quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hoſtilis adverſus Romanos, & juviſſe eos commeatu claſſem hoſtium arguit, & quantum vini Polyxenidæ promiſiſſent. quæ ſi eadem claſſi Romanæ

a Cap. XXVI. *b Cap.* XXVII. *c Cap.* XXVIII.

manæ darent, revocaturum ſe à populatione militem. ſin minus, pro hoſtibus eos habiturum. Hoc tam triſte reſponſum cum retuliſſent legati, vocatur in concionem à Magiſtratibus populus, ut quid agerent, conſultarent. Eo forte Polyxenidas cum regia claſſe à Colophone profectus, poſteaquam moviſſe à Samo Romanos audivit, & ad Myonneſum piratas perſecutos Tejorum agrum depopulari, naves in Geræſtico portu ſtare: ipſe adverſus Myonneſum in inſula (Macrin nautici vocant) anchoras portu occulto jecit. inde ex propinquo explorans quid hoſtes agerent, primò in magna ſpe fuit, quemadmodum Rhodiam claſſem ad Samum circumſeſſis ad exitum faucibus portus expugnaſſet, ſic & Romanam expugnaturum. nec eſt diſſimilis natura loci: promontoriis coëuntibus inter ſe, ita clauditur portus, ut vix duæ ſimul inde naves poſſint exire. nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat: & denis navibus ad promontoria ſtantibus, quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cætera claſſe ſicut ad Panormum fecerant, armatis in litora expoſitis, terra marique ſimul hoſtes opprimere. quod non vanum ei conſilium fuiſſet, ni cum Teji facturos ſe imperata promiſiſſent, ad accipiendos commeatus aptius viſum eſſet Romanis, in eum portum qui ante urbem eſt, claſſem tranſire. Dicitur & Eudamus Rhodius vitium alterius portus oſtendiſſe, cum forte duæ naves in arcto oſtio implicitos remos fregiſſent: & inter alia id quodque movit prætorem ut traduceret claſſem, quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho ſtativa habente.

a Traducta claſſe ad urbem, ignaris omnibus egreſſi milites nautæque ſunt, ad commeatus, & vinum maxime dividendum in naves, cum medio forte diei agreſtis quidam ad prætorem adductus nunciat, alterum jam diem claſſem ſtare ad inſulam Macrin: & paulo ante viſas quaſdam moveri tanquam ad profectionem naves. Re ſubita perculſus prætor tubicines canere jubet, ut ſi qui per agros palati eſſent, redirent. tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautaſque in naves. Haud ſecus quam in repentino incendio aut capta urbe trepidatur; aliis in urbem currentibus ad ſuos revocandos: aliis ex urbe naves curſu repetentibus: incertiſque clamoribus, quibus ipſis tubæ obſtreperent, turbatis imperiis, tandem concurſum ad naves eſt. Vix ſuam quiſque noſcere aut adire præ tumultu poterat: trepidatumque cum periculo & in mari & in terra foret, ni partibus diviſis Æmilius cum prætoria nave primus è portu in altum evectus, excipiens inſequentes ſuo quamque ordine in frontem inſtruxiſſet: Eudamus Rhodiaque claſſis ſubſtitiſſent ad terram, ut & ſine trepidatione conſcenderent, & ut quæque parata eſſet, exiret navis. ita & explicuere ordinem primæ in conſpectu prætoris, & coactum agmen ab Rhodiis eſt: inſtructaque acies velut cerneret regios, in altum proceſſit. inter Myonneſum & Corycum promontorium erant, cum hoſtem conſpexere. Et regia claſſis binis in ordinem navibus longo agmine veniens, & ipſa aciem adverſam explicuit, tantum lævo evecta cornu, ut amplecti, & circumire dextrum cornu Romanorum poſſet. quod ubi Eudamus qui cogebat agmen, vidit, non poſſe exæquare ordinem Romanos, & tantum non jam circumiri à dextro cornu: concitat naves (& erant Rhodiæ naves longe omnium celerrimæ tota claſſe) æquatoque cornu, prætoriæ navi, in qua Polyxenidas erat, ſuam objecit.

b Jam totis claſſibus ſimul ab omni parte pugna conſerta erat. Ab Romanis LXXX. naves pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ & XX. erant. Hoſtium claſſis undenonaginta navium fuit, & maximæ formæ naves, tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium & virtute militum Romani longe Rhodios præſtabant: Rhodiæ naves agilitate, & arte gubernatorum & ſcientia remigum. Maximo tamen hoſtibus terrori fuere, quæ ignes præ ſe portabant: & quod unum iis ad Panormum circumventis ſaluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis adverſi regiæ naves, ne prora concurrerent, cum declinaſſent, neque ipſæ ferire roſtro hoſtem poterant, & obliquas ſeipſæ ad ictus præbebant: & ſi qua concurrerat, obruebatur infuſo igni, magiſque ad incendium quam ad prælium trepidabant. Plurimum tamen, quæ ſolet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hoſtium Romani cum rupiſſent, circumvecti ab tergo pugnantibus adverſus Rhodios regiis ſeſe objicere: momentoque temporis & media acies Antio-

a Cap. XXIX.

b Cap. XXX.

-tiochi, & lævo in cornu circumventæ naves mergebantur. Dextera pars integra ſociorum magis clade quam ſuo periculo terrebatur. cæterum poſteaquam alias circumventas, prætoriam navem Polyxenidæ relictis ſociis vela dantem videre; ſublatis raptim dolonibus (& erat ſecundus petentibus Epheſum ventus) capeſſunt fugam: quadraginta duabus navibus in ea pugna amiſſis: quarum tredecim captæ in poteſtatem hoſtium venerunt, cæteræ incenſæ aut demerſæ. Romanorum duæ naves fractæ ſunt, vulneratæ aliquot. Rhodia una capta memorabili caſu. nam cum roſtro percuſſiſſet Sidoniam navem, anchora ictu ipſo excuſſa è nave ſua, unco dente velut manu ferrea injecta, alligavit alterius proram: inde tumultu injecto cum divellere ſe ab hoſte cupientes inhiberent Rhodii, tractum anchorale & implicitum remis latus alterum deterſit; debilitatam ea ipſa quæ icta cohæſerat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonneſum navali prælio pugnatum eſt.

a Quo territus Antiochus, quia poſſeſſione maris pulſus longinqua tueri diffidebat ſe poſſe, præſidium ab Lyſimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipſa poſtea docuit, conſilio juſſit. non enim tueri non ſolum Lyſimachiam à primo impetu Romanorum facile erat: ſed obſidionem etiam per totam hyemem tolerare, & obſidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, & interim ſpem pacis per occaſiones tentare. Nec Lyſimachiam tantum hoſtibus tradidit poſt adverſam navalem pugnam: ſed etiam Colophonis obſidione abſceſſit, & Sardeis recepit ſe: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia accerſerent: & quocunque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam conſilium, ut acie dimicaret, intentus, miſit. Regillus Æmilius poſt victoriam navalem profectus Epheſum, direptis ante portum navibus cum confeſſionem conceſſi maris ultimam hoſti expreſſiſſet, Chium, quo ante navale prælium curſum à Samo intenderat, navigat. ibi naves in prælio quaſſatas cum refeciſſet, L. Æmilium Scaurum cum XXX. navibus Helleſpontum ad exercitum trajiciendum miſit. Rhodias parte prædæ & ſpoliis navalibus decoratas domum re[illegible]re jubet. Rhodii impigre præverte[illegible], ad trajiciendaſque copias conſulis iere: atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Claſſis Romana ab Chio Phocæam trajecit. In ſinu maris intimo poſita hæc urbs eſt, oblonga forma: duum millium & quingentorum paſſuum ſpacium murus amplectitur; coit deinde ex utraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipſi appellant. mille & ducentos paſſus ibi latitudo patet, inde in altum lingua mille paſſuum excurrens medium fere ſinum velut nota diſtinguit. ubi cohæret faucibus anguſtis, duos in utramque regionem verſus portus tutiſſimos habet. qui in meridiem vergit, Nauſtathmos ab re appellatur, quia ingentem vim navium capit. alter prope ipſum Lamptera eſt.

b Hos portus tutiſſimos cum occupaſſet Romana claſſis: priuſquam aut aut ſcalis aut operibus mœnia aggrederetur, mittendos cenſuit prætor, qui principum magiſtratuumque animos tentarent. poſteaquam obſtinatos vidit, duobus ſimul locis, oppugnare eſt adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat: templa deûm aliquantum tenebant loci. ea prius ariete admoto, quatere muros turreſque cœpit. deinde cum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries: & jam utrinque ſternebantur muri, ad quorum caſum cum impetum Romani milites per ipſam ſtragem ruinarum facerent: alii ſcalis etiam aſcenſum in muros tentarent, adeo obſtinate reſtiterunt oppidani, ut facile appareret plus in armis & virtute, quam in mœnibus auxilii eſſe. coactus ergo periculo militum prætor receptui cani juſſit, ne objiceret incautos furentibus deſperatione ac rabie. Dirempto prælio, ne tum quidem ad quietem verſi, ſed undique omnes ad munienda & obmolienda quæ ruinis ſtrata erant, concurrerunt. Huic operi intentis ſupervenit Q. Antonius à prætore miſſus: qui caſtigata pertinacia eorum, majorem curam Romanis quam illis oſtenderet eſſe, ne in perniciem urbis pugnaretur. ſi abſiſtere furore vellent, poteſtatem iis dare eadem conditione qua prius C. Livii in fidem veniſſent, ſe tradendi. Hæc cum audiſſent, quinque dierum ſpacio ad deliberandum ſumpto, tentata interim ſpe auxilii ab Antiocho, poſteaquam legati miſſi ad regem, nihil in eo eſſe præſidii retulerunt: tum portas aperuerunt, pacti ne quid hoſtile paterentur. Cum ſigna in urbem inferrentur, & pronunciaſſet prætor, parci

a Cap. XXXI.

b Cap. XXXII.

parci ſe deditis vellet: clamor undique eſt ſublatus, Indignum facinus eſſe Phocæenſes nunquam fidos ſocios, ſemper infeſtos hoſtes, impune eludere. ab hac voce velut ſigno à prætore dato, ad diripiendam urbem paſſim diſcurrerunt. Æmilius primo reſiſtere & revocare, dicendo capras, non deditas diripi urbes, & in his tamen arbitrium eſſe Imperatoris, non militum, poſtquam ira & avaritia imperio potentiora erant: præconibus per urbem miſſis liberos omnes in forum ad ſe convenire jubet, ne violarentur: & in omnibus quæ ipſius poteſtatis fuerunt, fides conſtitit prætoris. urbem agroſque & ſuas leges iis reſtituit: & quia jam hyems appetebat, Phocææ portus ad hybernandum claſſi delegit.

a Per idem fere tempus conſuli tranſgreſſo Æniorum Maronitarumque fines nunciatur, victam regiam claſſem ad Myonneſum, relictamque à præſidio Lyſimachiam eſſe. Id multo quam de navali victoria lætius fuit: utique poſteaquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus velut in adventum exercitus præparatis, eos excepit: ubi inopiam ultimam laboremque in obſidenda urbe ſibi propoſuerant. Ibi paucos dies ſtativa habuere, ut impedimenta ægrique conſequerentur, qui paſſim per omnia Thraciæ caſtella feſſi morbis ac longitudine viæ relicti erant. Receptis omnibus ingreſſi rurſus iter per Cherſoneſum, Helleſpontum veniunt. ubi omnibus cura regis Eumenis ad trajiciendum præparatis, velut in pacata litora nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, ſine tumultu trajecere. Ea vero res Romanis auxit animos conceſſum ſibi tranſitum cernentibus in Aſiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Helleſpontum aliquandiu habuerunt: quia dies forte quibus Ancilia moventur, religioſi ad iter inciderant. iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxerant ab exercitu, cauſaque & is ipſe moræ erat, dum conſequeretur.

b Per eos forte dies legatus ab Antiocho in caſtra venerat. Byzantius Heraclides de pace afferrens mandata; quam impetrabilem fore, magnam ei ſpem attulit mora & cunctatio Romanorum: quos ſimul Aſiam attigiſſent, effuſo agmine ad caſtra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire conſulem, quam P. Scipionem: & ita mandatum ab rege erat, in eo maximam ſpem habebat: præterquam quod & magnitudo animi, & ſatietas gloriæ placabilem eum maxime faciebat: notumque erat gentibus qui victor ille in Hiſpania, qui deinde in Africa fuiſſet: etiam quod filius ejus captus in poteſtate regis erat. Is ubi & quando & quo caſu captus ſit, ſicut pleraque alia, parum inter auctores conſtat. alii principio belli à Chalcide Oreum petentem circumventum ab regiis navibus tradunt: alii, poſteaquam tranſitum in Aſiam eſt, cum turma Fregellana miſſum exploratum ad regia caſtra, effuſo obviam equitatu cum reciperet ſeſe, in eo tumultu delapſo equo, cum duobus equitibus oppreſſum, ita ad regem deductum eſſe. Illud ſatis conſtat, ſi pax cum populo Romano maneret hoſpitiumque privati ei regi cum Scipionibus eſſet, neque liberalius neque benignius haberi colique adoleſcentem, quam cultus eſt, potuiſſe. Ob hæc cum adventum P. Scipionis legatus expectaſſet: ubi is venit, conſulem adit, petitque ut mandata audiret.

c Advocato frequenti concilio legati verba ſunt audita. Is multis ante legationibus nequicquam ultro citroque de pace miſſis, eam ipſam fiduciam impetrandi ſibi eſſe dixit, quod priores legati nihil impetraſſent. Smyrnam enim & Lampſacum & Alexandriam, Troadem, & Lyſimachiam in Europa, jactatas in illis diſceptationibus eſſe: quarum Lyſimachia jam ceſſiſſe regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas quæ in Aſia ſint civitates tradere paratum eſſe: & ſi quas alias Romani, quod ſuarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. impenſæ quoque in bellum factæ partem dimidiam regem præſtiturum populo Romano. Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, ut memores rerum humanarum & ſuæ fortunæ moderarentur & alienam ne urgerent: finirent Europa imperium, id quoque immenſum eſſe, & parari ſingula acquirendo facilius potuiſſe, quam univerſa teneri poſſe. Quod ſi Aſiæ quoque partem aliquam abſtrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant: vinci ſuam temperantiam Romana cupiditate pacis & concordiæ cauſa regem paſſurum. Ea quæ legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis viſa. nam & impenſam quæ in bellum facta eſſet, omnem

a Cap. XXXIII. *b Cap.* XXXIV. *c Cap.* XXXV.

omnem præſtare regem æquum cenſebant: cujus culpa bellum excitatum eſſet, & non Ionia modo atque Æolide deduci debere præſidia regia; ſed ſicut Græcia omnis liberata eſſet, ita quæ in Aſia ſint, omnes liberari urbes. id aliter fieri non poſſe, quam ut cis Taurum montem poſſeſſione Aſiæ Antiochus cedat.

a Legatus poſteaquam nihil æqui in concilio impetrare ſe cenſebat, privatim (ſic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum eſt conatus. Omnium primum filium ei ſine precio redditurum regem dixit: deinde ignarus & animi Scipionis, & moris Romani, auri pondus ingens eſt pollicitus, & nomine tantum regio excepto, ſocietatem omnis regni, ſi per eum pacem impetraſſet. Ad ea Scipio: „Quod Romanos omnes, quod me ad „quem miſſus es, ignoras, minus miror, cum te fortunam ejus à quo venis, ignorare cernam. Lyſimachia „tenenda erat, ne Cherſoneſum intraremus: aut ad Helleſpontum obſiſtendum, ne in Aſiam trajiceremus, ſi pacem tanquam à ſolicitis de „belli eventu petituri eratis. conceſſo „vero in Aſiam tranſitu, & non ſolum frænis, ſed etiam jugo accepto, „quæ diſceptatio ex æquo, cum imperium patiendum ſit, relicta eſt? „Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, „deos precor, ne unquam fortuna egeat mea, animus certè non egebit. „pro tanto in me munere gratum me „eſſe in ſe ſentiet, ſi privatam gratiam pro privato beneficio deſiderabit. publice nec habebo quicquam „ab illo, nec dabo. quod in præſentia dare poſſim, fidele conſilium eſt „abi, nuncia meis verbis, bello abſiſtat, pacis conditionem nullam recuſet. Nihil ea moverunt regem, tutum fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam ſibi leges dicerentur. omiſſa igitur in præſentia mentione pacis totam curam in belli apparatum intendit.

b Conſul omnibus præparatis ad propoſita exequenda, cum ex ſtativis moviſſet, Dardanum primum, deinde Rhœteum, utraque civitate obviam effuſa, venit. Inde Ilium proceſſit, caſtriſque in campo, qui eſt ſubjectus mœnibus, poſitis, in urbem arcemque cum aſcendiſſet, ſacrificavit Minervæ præſidi arcis, & Ilienſibus in omni rerum verborumque honore ab ſe oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lætis origine ſua. inde profecti ſextis caſtris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo & Eumenes rex, conatus primo ab Helleſponto reducere claſſem in hyberna Elæam, adverſis deinde ventis cum aliquot diebus ſuperare Lecton promontorium non potuiſſet, in terram egreſſus, ne deeſſet principiis rerum, qua proximum fuit, in caſtra Romana cum parva manu contendit. ex caſtris Pergamum remiſſus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus juſſerat Coſ. in eadem ſtativa rediit inde plurium dierum præparatis cibariis, conſilium erat ire ad hoſtem, priuſquam hyems opprimeret. Regia caſtra circa Thyatira erant, ibi cum audiſſet Antiochus P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, miſit. Non ſolum animo patrio gratum munus, ſed corpori quoque ſalubre gaudium fuit: ſatiatuſque tandem complexu filii, *Renunciate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non poſſe, quam ut ſuadeam, ne ante in aciem deſcendat, quam ut in caſtra me rediſſe audierit.* Quanquam LX. millia peditum, plus XII. millia equitum animos interdum ad ſpem certaminis faciebant: motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunæ poſuerat ſubſidia, recepit ſe tranſgreſſus Phrygium amnem: circaque Magneſiam quæ ad Sipylum eſt, poſuit caſtra. & ne ſi extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent: foſſam ſex cubitis altam, XII. latam cum duxiſſet, extra duplex vallum foſſæ circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit: unde facile arceri tranſitu foſſæ hoſtis poſſet.

c Conſul circa Thyatira regem eſſe ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum deſcendit. inde cum profectum audiſſet, ſecutus veſtigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoſte poſuit caſtra. Eò mille ferme equites (maxima pars Gallogræci erant, & Dacæ quidam, aliarumque gentium ſagittarii equites intermiſti) tumultuoſe amne trajecto, in ſtationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompoſitos, deinde cum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis caſtris facili ſubſidio, creſceret numerus: regii feſſi jam & plures non ſuſtinentes, recipere ſe conati, circa ripam amnis, priuſquam flumen ingrederentur, ab inſtantibus tergo

a Cap. XXXVI. *b* Cap. XXXVII. *c* Cap. XXXVIII.

tergo aliquot interfecti ſunt. Biduum deinde ſilentium fuit, neutris transgredientibus amnem. tertio poſt die Romani ſimul omnes tranſgreſſi ſunt, & duo millia ferme & quingentos paſſus ab hoſte poſuerunt caſtra. Metantibus & muniendo occupatis tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu advenere. aliquanto pauciores in ſtatione erant, & tamen per ſe nullo à munimento caſtrorum milite avocato, & primo æquum prælium ſuſtinuere, & creſcente certamine pepulerunt hoſtes, centum ex his occiſis, centum ferme captis. Per quatriduum inſequens inſtructæ utrinque acies pro vallo ſtetere, quinto die Romani proceſſere in medium campi. Antiochus nihil promovit ſigna, ita ut extremi minus mille pedes à vallo abeſſent.

a Conſul poſteaquam detrectari certamen vidit, poſtero die in conſilium advocavit, quid ſibi faciendum eſſet, ſi Antiochus pugnandi copiam non faceret. Inſtare hyemem: aut ſub pellibus habendos milites fore; aut ſi concedere in hyberna vellent, differendum eſſe in æſtatem bellum. Nullum unquam hoſtem Romani æque contempſerunt. conclamatum undique eſt, duceret extemplo, & uteretur ardore militum, qui tanquam non pugnandum cum tot millibus hoſtium: ſed par numerus pecorum trucidandus eſſet, per foſſas, per vallum caſtra invadere parati erant, ſi in prælium hoſtis non exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter, & qua parte adiri vallum hoſtium poſſet, miſſus, poſteaquam omnia certa retulit, poſtero die propius caſtra admoveri placuit. tertio ſigna in medium campi prolata, & inſtrui acies cœpta eſt. Nec Antiochus ultra tergiverſandum ratus, ne & ſuorum animos minueret detrectando certamen & hoſtium ſpem augeret, & ipſe copias eduxit: tantum progreſſus à caſtris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formæ fuit, & hominum & armorum genere. Duæ legiones Romanæ, duæ ſociûm ac Latini nominis erant: quinta millia & quadringenos ſingulæ habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: haſtatorum prima ſigna, deinde principum erant: triarii poſtremos claudebant. Extra hanc veluti juſtam aciem à parte dextera conſul Achæorum cetratis immiſtos auxiliares Eumenis tria millia ferme peditum æquata fronte inſtruxit: ultra eos, equitum minus tria millia oppoſuit, ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat, extremos Triballos & Cretenſes (quingentorum utrique numerum explebant) ſtatuit. lævum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripæque diruptæ claudebant: quatuor tamen inde turmæ equitum oppoſitæ. Hæc ſumma copiarum erat Romanis, & duo millia miſtorum Macedonum Thracumque qui voluntate ſecuti erant. hi præſidio relicti ſunt caſtris. ſexdecim elephantos poſt triarios in ſubſidio locaverunt. nam præterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor & L.) ſuſtinere non videbantur poſſe, ne pari quidem numero Indicis Africi reſiſtunt: ſive quia magnitudine (longe enim illi præſtant) ſive robore animorum vincuntur.

b Regia acies varia magis multis gentibus diſſimilitudine armorum auxiliorumque erat. X. & ſex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur. Hæc media acies fuit in fronte in decem partes diviſa. partes eas interpoſitis binis elephantis diſtinguebat: à fronte introrſus in duos & XXX. ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regiis copiis erat: & perinde cum alia ſpecie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbebat. ingentes ipſi erant: addebant ſpeciem frontalia & criſtæ, & tergo impoſitæ turres, turribuſque ſuperſtantes præter rectorem quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille & quingentos equites Gallogræcorum oppoſuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipſi appellant) adjunxit. addita his ala mille ferme equitum, agema eam vocabant. Medii erant lecti viri & ejuſdem regionis miſti multarum gentium equites. continens his grex XVI. elephantorum eſt oppoſitus in ſubſidiis ab eadem parte paululum producto cornu regia cohors erat: Argyraſpides à genere armorum appellabantur. Dacæ deinde equites ſagittarii mille & ducenti. tum levis armaturæ trium millium pari ferme numero, pars Cretenſes, pars Tralles, duo millia & quingenti Myſi ſagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia miſti Cyrtæi funditores, & Elymæi ſagittarii. Ab lævo cornu phalangitis adjunctis erant Gallogræci equites mille & quingenti

eximi-

a Cap. XXXIX.

b Cap. XL.

& ſimiliter his armati duo millia Cappadocum ab Ariarathe miſſi rege. inde auxiliares miſti omni omnium generum duo millia & ſeptingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alii equites, regia ala levioribus tegmentis ſuis equorumque, alio haud diſſimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immiſti. ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ & cameli quos appellant dromadas. his inſidebant Arabes ſagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hoſtem poſſent. inde alia multitudo par ei quæ in dextro cornu erat. primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Piſidæ hi erant & Pamphylii & Licii: tum Cyrtæorum & Elymæorum paria in dextro cornu locatis auxilia & XVI. elephanti modico intervallo diſtantes.

a Rex ipſe in dextero cornu erat, Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in lævo præpoſuit: media acies tribus permiſſa, Minioni & Zeuſidi & Philippo magiſtro elephantorum. Nebula matutina, creſcente die levata in nubes, caliginem dedit: humor inde ab auſtro velut perfudit omnia. quæ nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant: nam & obſcuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conſpectum, & humor toto fere gravi armatu nihil gladios aut pila hebetabat. regii tam lata acie, ne ex medio quidem cornua ſua circumſpicere poterant, nedum extremi inter ſe conſpicerentur: & humor arcus fundaſque & jaculorum amenta emollierat. falcatæ quoque quadrigæ, quibus ſe perturbaturum hoſtium aciem Antiochus crediderat, in ſuos terrorem verterunt. Armatæ autem in hunc maxime modum erant: cuſpides circa temonem ab jugo decem cubita extantes, velut cornua habebant: quibus quicquid obvium daretur, transfigerent: & in extremis jugis binæ circà eminebant falces: altera æquata jugo, altera inferior in terram devexa: illa ut quicquid ab latere objiceretur, abſcinderet: hæc, ut prolapſos ſubeunteſque contingeret. item ab axibus rotarum utrinque binæ eodem modo diverſæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia ſi in extremo aut in medio locatæ forent, per ſuos agendæ erant, in prima acie, ut ante dictum eſt, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnæ, & quam anceps eſſet auxilii genus, ſi quis pavorem magis equis injiceret, quam juſta adoriretur pugna, Cretenſes ſagittarios funditoreſque & jaculatores equitum non confertos, ſed quam maxime poſſent diſperſos excurrere jubet: ſimul omnibus partibus tela ingerere. Hæc velut procella partim vulneribus miſſilium undique conjectorum, partim clamoribus diſſonis ita conſternavit equos, ut repente velut effrenati paſſim incerto curſu ferrentur: quorum impetus & levis armatura, & expediti funditores, & velox Cretenſis momento declinabant, & equos inſequendo, tumultum ac pavorem equis cameliſque & ipſis ſimul conſternatis augebat, clamore & ab alia circumſtantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ: amotoque inani ludibrio, tum demum ad juſtum prælium, ſigno utrinque dato, concurſum eſt.

b Cæterum vana illa res veræ mox cladis cauſa fuit. auxilia enim ſubſidiaria, quæ proxima locata erant, pavore & conſternatione quadrigarum territa, & ipſa in fugam verſa, nudarunt omnia uſque ad cataphractos equites. ad quos cum diſſipatis ſubſidiis perveniſſet equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum ſuſtinuerunt: alii fuſi ſunt, alii propter gravitatem tegumentorum armatorumque oppreſſi ſunt. totum deinde lævum cornu inclinavit: & turbatis auxiliaribus qui inter equitem, & quos appellant phalangitas, erant, uſque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi ſimul perturbati ordines, & impeditus intercurſu ſuorum uſus prælongarum haſtarum (ſariſſas Macedones vocant) intulere ſigna Rom. legiones, & pila in perturbatos conjecere. ne interpoſiti quidem elephanti militem Rom. deterrebant, aſſuetum jam ab Africis bellis & vitare impetum belluæ, & ex transverſo aut pilis inceſſere, aut ſi propius ſubire poſſet, gladio nervos incidere. Jam media acies fere omnis à fronte proſtrata erat, & ſubſidia circumita à tergo cædebantur: cum in parte alia fugam ſuorum, & prope jam ad ipſa caſtra clamorem paventium accepere. namque Antiochus à dextro cornu, cum ibi fiducia fluminis nulla ſubſidia cerneret, præter quatuor turmas equitum: & eas dum applicant

a Cap. XLI.

b Cap. XLII.

ſe ſuis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis & cataphracto equitatu facit: nec à fronte tantum inſtabat, ſed circumito à flumine cornu, jam ab latere urgebat, donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuſo curſu ad caſtra compulſi ſunt.

a Præerat caſtris M. Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui poſt annos paucos pontifex maximus factus eſt. Is quà fugam cernebat ſuorum, cum præſidio omni occurrit & ſtare primo, deinde redire in pugnam jubebat, pavorem & turpem fugam increpans. minæ exinde erant: in perniciem ſuam cæcos ruere, ni dicto parerent. poſtremo dat ſignum ſuis, ut primos fugientium cædant, turbam inſequentium ferro & vulneribus in hoſtes redigant. Hic major timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primò conſtiterunt, deinde & ipſi redierunt in pugnam: & Æmilius cum ſuo præſidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuſe ſequenti regi acriter reſtitit: & Attalus Eumenis frater à dextro cornu, à quo lævum hoſtium primo impetu fugatum fuerat: ut ab ſiniſtro fugam ſuorum & tumultum circa caſtra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus poſteaquam & eos quorum terga modo viderat repetentes pugnam, & aliam à caſtris & ex acie affluentem turbam conſpexit, in fugam vertit equum. ita utroque cornu victores Romani, per acervos corporum, quos in media maxime acie cumulaverant, ubi & robur fortiſſimorum virorum, & arma gravitate fugam impediebant, pergunt ad caſtra diripienda. equites primi omniũ Eumenis, deinde & alius equitatus toto paſſim campo ſequuntur hoſtem, & poſtremos ut quoſq; adepti ſunt, cædunt. cæterum fugientibus major peſtis intermiſtis quadrigis elephantiſque & camelis erat, ſua ipſorum turba; cum ſolutis ordinibus, velut cæci ſuper alios alii ruerent, & incurſu beluarum obtererentur. In caſtris quoque ingens & major prope, quam in acie cædes eſt edita. nam & primorum fuga in caſtra maxime inclinavit: & hujus fiducia multitudinis, qui in præſidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloque, quæ ſe impetu ipſo capturos crediderant Romani: poſteaquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt cædem.

b Ad quinquaginta millia peditum cæſa eo die dicuntur: equitum quatuor millia, mille & quadringenti capti, & quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati ſunt: ceciderunt non plus C C C. pedites, quatuor viginti equites, & de Eumenis exercitu quinque & viginti. Et illo quidem die victores direptis hoſtium caſtris cum magna præda in ſua reverterunt. poſtero die ſpoliabant cæſorum corpora, & captivos contrahebant. legati ab Thyatira & à Magneſia ad Sipylum ad dedendas urbes venerunt. Antiochus cum paucis fugiens, in ipſo itinere pluribus congregantibus ſe, modica manu armatorum media ferme nocte Sardeis conceſſit. inde cum audiſſet Seleucum filium & quoſdam amicorum Apameam prægreſſos, & ipſe quarta vigilia cum conjuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita cuſtodia urbis, Timone Lydiæ præpoſito. quibus ſpretis conſenſu oppidanorum & militum qui in arce erant, legati ad conſulem miſſi ſunt.

c Sub idem fere tempus, & ab Trallibus, & à Magneſia quæ ſuper Meandrum eſt, & ab Epheſo legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Epheſum Polyxenidas audita pugna, & claſſe uſque ad Patara Lyciæ pervectus, metu ſtationis Rhodiarum navium quæ ad Megiſten erat, in terram egreſſus, cum paucis itinere pedeſtri Syriam petiit. Aſiæ civitates in fidem conſulis ditionemque populi Romani ſeſe tradebant. Sardibus jam conſul erat: eo & P. Scipio ab Elæa, cum primum pati laborem viæ potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem à conſule petiit, impetravitque, ut oratores mittere liceret regi: paucos poſt dies Zeuſis, qui præfectus Lydiæ fuerat, & Antipater fratris filius, venerunt. hi prius Eumene convento quem propter vetera certamina averſum maxime à pace credebant eſſe, & placatiore eo & ſua & regis ſpe invento, tum P. Scipionem, & per eum Coſ. adierunt: præbitoque iis petentibus frequenti concilio ad mandata edenda: Non ,, tam quid ipſi dicamus, habemus ,, *inquit* Zeuſis, quam ut à vobis ,, quæramus Romani, quo piaculo ex- ,, piare errorem regis, pacem veniam- ,, que impetrare à victoribus poſſi- ,, mus. Maximo ſemper animo victis ,, regibus populiſque ignoviſtis. quan- ,, to id majore & placabiliore animo de- ,, eet vos facere in hac victoria, quæ ,, vos

a Cap. XLIII. *b Cap.* XLIV. *c Cap.* X L V.

„ vos dominos orbis terrarum fecit? „ poſitis jam adverſus omnes mortales „ certaminibus, haud ſecus quam deos „ conſulere, & parcere vos generi humano oportet. Jam antequam legati venirent, decretum erat quid reſpondere. reſpondere Africanum placuit, is in hunc modum locutus fertur: „ Romani ex iis quæ in deûm immortalium poteſtate erant, ea habemus, „ quæ dii dederunt, animos, qui noſtræ mentis ſunt, eoſdem in omni „ fortuna geſſimus gerimuſque: neque „ eos ſecundæ res extulerunt, nec adverſæ minuerunt. ejus rei, ut alios „ omittam, Annibalem veſtrum vobis „ darem teſtem, niſi vos ipſos dare „ poſſem. Poſteaquam Helleſpontum „ trajecimus, priuſquam caſtra regia, „ priuſquam aciem videremus, cum „ communis mars, & incertus belli „ eventus eſſet, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus „ conditiones, eaſdem nunc victores „ victis ferimus. Europa abſtinete, Aſiaque omni quæ cis Taurum mon„tem eſt, decedite. pro impenſis de„inde in bellum factis, X V. millia „ talentûm Euboicorum dabitis, quingenta præſentia, duo millia & quingenta cum S. P. Q. R. pacem comprobaverint, mille deinde talentûm „ per X I I. annos. Eumeni quoque „ reddi C C C C. talenta, & quod „ frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum eſt, placet. Hæc cum „ pepigerimus, facturos vos ut pro „ certo habeamus, erit quidem ali„ quod pignus, ſi obſides viginti noſtro arbitratu dabitis. Sed nunquam „ ſatis liquebit nobis, ibi pacem eſſe „ P. R. ubi Annibal erit. eum ante „ omnia depoſcimus. Thoantem quoque Ætolum, concitatorem Ætolici „ belli, qui & illorum fiducia vos, & „ veſtra illos in nos armavit, dedetis, „ & cum eo Mnaſimacum Acarnana, „ & Chalcidenſes Philonem & Eubulitam. In deteriore ſua fortuna pacem faciet rex, quia ſerius facit „ quam facere potuit, ſi nunc moratus „ fuerit, ſciat regum majeſtatem difficilius ab ſummo faſtigio ad medium „ detrahi, quam à mediis ad ima præcipitari. Cum his mandatis ab rege miſſi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. Coſ. in hyberna exercitum Magneſium ad Mæandrum & Tralles Epheſumque diviſit. Epheſum ad Coſ. paucos poſt dies obſides ab rege adducti ſunt: & legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus eſt Romam, quo legati regis. ſecutæ eos ſunt legationes omnium Aſiæ populorum.

a Dum hæc in Aſia geruntur, duo fere ſub idem tempus cum triumphi ſpe proconſules de provinciis Romam redierunt: Q. Minucius ex Liguribus, M. Acilius ex Ætolia. Auditis utriuſque rebus geſtis, Minucio negatus triumphus; Acilio magno conſenſu decretus: iſque triumphans de rege Antiocho & Ætolis urbem eſt invectus. Prælata ſunt in eo triumpho ſigna militaria CCXXX. & argenti infecti tria millia pondo: ſignati tetradrachmum Atticum C X L I I I. millia: ciſtophorum C C X L I I. vaſa argentea cælata multa, magnique ponderis, tulit & ſupellectilem regiam argenteam, ac veſtem magnificam, coronas aureas, dona ſociarum civitatum, X L V. ſpolia omnis generis, captivos nobiles, Ætolos, & regios duces ſex & triginta duxit. Damocritus Ætolorum dux paucos ante dies cum è carcere nocte effugiſſet, in ripa Tiberis conſecutis cuſtodibus, priuſquam comprehenderetur, gladio ſe transfixit. milites tantum, qui ſequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus & ſpectaculo, & fama rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit lætitiam nuncius ex Hiſpania triſtis, adverſa pugna in Vaſcetanis ductu L. Æmilii proprætoris apud oppidum Lyconem cum Luſitanis, ſex millia de exercitu Romano cecidiſſe: cæteros paventes intra vallum compulſos ægre caſtra defendiſſe, & ad modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Hæc ex Hiſpania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum & Cremonenſium L. Aurunculeius prætor in ſenatum introduxit. His querentibus inopiam colonorum, aliis belli caſibus, aliis morbo abſumptis, quoſdam tædio accolarum Gallorum reliquiſſe colonias: decrevit ſenatus, uti C. Lælius Coſ. ſi ei videretur, ſex millia familiarum conſcriberet, quæ in eas colonias dividerentur, & ut L. Aurunculeius prætor triumviros crearet ad eos colonos deducendos.

b Creati M. Atilius Seranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. Haud ita multo poſt cum jam conſularium comitiorum appeteret tempus: C. Lælius Coſ. ex Gallia Romam rediit. is non ſolum ex facto abſente ſe S. C. in ſupplementum Cremonæ & Placentiæ colonos

a Cap. XLVI. b Cap. XLVII.

ſcripſit, ſed ut novæ coloniæ duæ in agrum qui B jorum fuiſſet, deducerentur, & retulit, & auctore eo patres cenſuerunt. Eodem tempore L. Æmilii prætoris literæ allatæ de navali pugna ad Myonneſum facta, & L. Scipionem Coſ. exercitum in Aſiam trajeciſſe. Victoriæ navalis ergo in unum diem ſupplicatio decreta eſt: in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Aſia poſuiſſet caſtra, ut ea res proſpera & læta eveniret: vicenis majoribus hoſtiis in ſingulas ſupplicationes ſacrificare Coſ. eſt juſſus. Inde conſularia comitia magna contentione habita, M. Æmilius Lepidus petebat, adverſa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi cauſa, non conſulto ſenatu ut ſibi id facere liceret, reliquiſſet. petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Volſo, M. Valerius Meſſala. Fulvius Coſ. unus creatur, cum cæteri centurias non expleſſent, iſque poſtero die Cn. Manlium, Lepido dejecto (nam Meſſala tacuit) collegam dixit. Prr. exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo & Pictor (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Poſthumius, Albinus, L. Plautius Hypſæus, L. Bæbius Dives.

a M. Fulvio Nobiliore, & Cn. Manlio Volſone Coſſ. Valerius Antias auctor eſt rumorem celebrem Romæ fuiſſe, & pene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adoleſcentis cauſa Coſ. L. Scipionem, & cum eo P. Africanum in colloquium evocatos regis, & ipſos comprehenſos eſſe, & ducibus captis confeſtim ad caſtra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, & deletas omnes copias Romanorum eſſe: ob hæc Ætolos ſuſtuliſſe animos, & abnuiſſe imperata facere, principeſque eorum in Macedoniam & in Dardanos, & in Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos: hæc qui nunciarent Romam, A. Terentium Varronem, & M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex Ætolia miſſos eſſe. Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in ſenatu inter cætera hoc quoque interrogatos eſſe: unde audiſſent imperatores Romanos in Aſia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum eſſe? Ætolos reſpondiſſe, ab ſuis legatis ſe, qui cum Coſ. fuerint, certiores factos. Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione ſit, nec pro vana prætermiſſa.

b Ætoli legati in ſenatum introducti, cum & cauſa eos ſua & fortuna hortaretur, ut confitendo ſeu ſuæ culpæ, ſeu errori veniam peterent ſupplices: orſi à beneficiis in populum Romanum & prope exprobrantes virtutem ſuam in Philippi bello, & offenderunt aures inſolentia ſermonis, & eo vetera & obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum memoria ſubiret animos patrum. & quibus miſericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno ſenatore. permitterentne arbitrium de ſe populo Romano? deinde ab altero, habiturine eoſdem, quos populus Romanus, ſocios & hoſtes eſſent? nihil ad ea reſpondentes, egredi templo juſſi ſunt. Conclamatum deinde prope ab univerſo ſenatu eſt, totos adhuc Antiochi Ætolos eſſe: & ex unica ea ſpe pendere animos eorum. itaque bellum cum haud dubiis hoſtibus gerendum, perdomandoſque feroces animos eſſe. Etiam illa res accendit, quod eo ipſo tempore quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatuſconſultum in M. Acilii ſententiam, qui Antiochum Ætoloſque devicerat, factum eſt, ut Ætoli eo die juberentur proficiſci ab urbe, & intra quintumdecimum diem Italia excedere. A. Terentius Varro ad cuſtodiendum iter eorum miſſus: denunciatumque, ſi qua deinde legatio ex Ætolis, niſi permiſſu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, & cum legato Romano veniſſet Romam, pro hoſtibus omnes futuros. Ita dimiſſi Ætoli.

c De provinciis deinde Coſſ. retulerunt: ſortiri eos Ætoliam & Aſiam placuit. qui Aſiam ſortitus eſſet, exercitus ei quem L. Scipio haberet, eſt decretus, & in ejus ſupplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites & ſociorum ac Latini nominis octo millia peditum, & quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri Coſ. exercitus qui erat in Ætolia, eſt decretus: & ut in ſupplementum ſcriberet, permiſſum, civium ſociorumque eundem numerum quem collega: naves quoque idem Coſ. quæ priore anno paratæ erant, ornare juſſus, ac ducere ſecum: nec cum Ætolis ſolum bellum gerere, ſed etiam in Cephaleniam inſulam trajicere. Mandatum eidem,

a Cap. XLVIII.

b Cap. XLIX. *c* Cap. L.

tidem, ſi per commodum reipubl. facere poſſet, ut ad comitia Romam rediret. nam præterquam quod magiſtratus annui ſubrogandi eſſent, cenſores quoque placere creari. ſi qua res eum teneret, ſenatum certiorem faceret, ſe ad comitiorum tempus occurrere non poſſe. Ætolia M. Fulvio, Aſia Cn. Manlio ſorte evenit. Prætores deinde ſortiti ſunt, Sp. Poſthumius Albinus urbanum, & inter peregrinos M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo claſſem, L. Plautius Hypſeus Hiſpaniam citeriorem, L. Bæbius Dives Hiſpaniam ulteriorem. Siciliæ legio una & claſſis, quæ in ea provincia erat, decreta. & ut duas decimas frumenti novus prætor imperaret Siculis. earum alteram in Aſiam, alteram in Ætoliam mitteret. idem ab Sardis exigi, atque ad eoſdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari juſſum. L. Bæbio ſupplementum in Hiſpaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, & ſex millia peditum Latini nominis, & C C. equites. Plautio Hypſeo in Hiſpaniam citeriorem mille Romani dati ſunt pedites, duo millia ſociûm Latini nominis, & ducenti equites: cum his ſupplementis, ut ſingulas legiones duæ Hiſpaniæ haberent. Prioris anni magiſtratibus C. Lælio cum ſuo exercitu prorogatum in annum imperium eſt prorogatum & P. Junio proprætori in Hetruria cum eo exercitu qui in provincia eſſet: & M. Tuccio proprætori in Brutiis & Apulia.

a Priuſquam in provincias prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum, & Poſthumium Albinum fuerat. Coſ. illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad claſſem proficiſcentem, ad ſacra retinuerat Metellus Pont. Max. prætorem hunc, ne in Sardiniam proficiſceretur, P. Licinius tenuit. & in ſenatu, & ad populum magnis contentionibus certatum eſt, & imperia inhibita ultro citroque, & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni appellati, & provocatum ad populum eſt. religio ad poſtremum vicit, & dicto audiens eſſe flamen pontifici juſſus: & mulctæ ex juſſu populi remiſſæ. Ita provinciæ ereptæ prætorem magiſtratu abdicare ſe conantem, patres auctoritate ſua deterruerunt: & ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi millites legendi erant) perfectis, Coſ. prætoreſque in provincias proficiſcuntur. Fama deinde de rebus in Aſia geſtis temere vulgata ſine auctore: & poſt dies paucos nuncii certi literæque imperatoris Romam allatæ, quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerant (deſierat enim victam Ætoliam metuere) quam averterunt famam: quod ineuntibus id bellum gravis hoſtis & ſuis viribus, & quod Annibalem rectorem militiæ haberet, viſus fuerat. nihil tamen aut de Coſ. mittendo in Aſiam mutandum, aut minuendas ejus copias cenſuerunt: metu, ne cum Gallis foret bellandum.

b Haud multo poſt M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis cum Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in ſenatu primum: deinde in concione juſſu patrum, quæ acta in Aſia eſſent, expoſuit. ſupplicatio inde in triduum decreta eſt: & X L. majores hoſtiæ immolari juſſæ. Tum omnium primum Eumeni ſenatus datus eſt. Is cum breviter & egiſſet gratias patribus, quod obſidione ſe ac fratrem exemiſſent, regnumque ab injuriis Antiochi vindicaſſent, & gratulatus eſſet, quod mari terraque proſpere res geſſiſſent: quodque regem Antiochum fuſum fugatumque, & exutum caſtris, prius Europa, poſt & Aſia, quæ cis Taurum montem eſt, expuliſſent: ſua deinde merita malle eos ex imperatoribus ſuis legatiſque, quam ſe commemorante cognoſcere dixit. Hæc approbantibus cunctis, jubentibuſque dicere ipſum, omiſſa in id verecundia, quid ſibi ab S. P. Q. R. tribui æquum cenſeret, propenſius cumulatiuſque, ſi quo poſſit, prout ejus merita ſint, ſenatum facturum. ad ea rex; Si ab aliis ibi præmiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate conſulendi ſenatum Romanum, conſilio ampliſſimi ordinis uſurum fuiſſe, ne quid aut immoderate cupiſſe, aut petiſſe parum modeſte videri poſſet. verum enimvero cum ipſi daturi ſint, multo magis munificentiam eorum in ſe fratreſque ſuos ipſorum arbitrii debere eſſe. Nihil hac oratione ejus P. C. deterriti ſunt, quo minus dicere ipſum juberent. & cum aliquandiu hinc indulgentia, hinc modeſtia, inter permit-

a Cap. LI.

b Cap. LII.

rentes invicem, non magis mutua quam inexplicabili facilitate certatum eſſet, Eumenes templo exceſſit. Senatus in eadem perſtare ſententia, ut abſurdum eſſe diceret, ignorare regem quid ſperans aut petens venerit, quæ commoda regno ſuo ſint, ipſum optime ſcire: Aſiam longe melius quam ſenatum noſſe. revocandum igitur, & cogendum, quæ vellet, quæque ſentiret, expromere.

a Reductus à prætore in templum
„ rex & dicere juſſus: Perſeveraſſem,
„ *inquit*, tacere P. C. niſi Rhodiorum
„ legationem mox vocaturos vos ſci-
„ rem: & iis auditis, mihi neceſſita-
„ tem fore dicendi. quæ quidem eo
„ difficilior oratio erit, quod ea pu-
„ ſtulata eorum futura ſunt, ut non ſo-
„ lum nihil quod contra me ſit, ſed ne
„ quod ad ipſos quidem proprie perti-
„ near, petere videantur. agent enim
„ cauſam civitatum Græcarum, & libe-
„ rari eas dicent debere. quo impetra-
„ to, cui dubium eſt, quin & à nobis
„ averſuri ſint, non eas modo civita-
„ tes quæ liberabuntur, ſed etiam ve-
„ teres ſtipendiarias noſtras? ipſi au-
„ tem tanto obligatos beneficio, verbo
„ ſocios revera ſubjectos imperio &
„ obnoxios habituri ſint? & (ſi diis
„ placet) cum has tantas opes affe-
„ ctabunt, diſſimulabunt ulla parte id
„ ad ſe pertinere: vos modo id dece-
„ re, & conveniens eſſe antefactis, di-
„ cent. Hæc vos ne decipiat oratio,
„ providendum vobis erit: neve non
„ ſolum inæqualiter alios nimium de-
„ primatis ex ſociis veſtris, alios præ-
„ ter modum extollatis: ſed etiam ne
„ qui adverſus vos arma tulerint, in
„ meliore ſtatu ſint quam ſocii & a-
„ mici veſtri. Quod ad me attinet, in
„ aliis rebus ceſſiſſe intra finem juris
„ mei cuilibet videri malim, quam ni-
„ mis pertinaciter in obtinendo eo te-
„ tendiſſe. in certamine autem ami-
„ citiæ veſtræ, benevolentiæ erga vos,
„ honoris qui à vobis habebitur, mi-
„ nime æquo animo vinci poſſum.
„ Hanc ego maximam hæreditatem à
„ patre accepi, qui primus omnium
„ Aſiam Græciamque incolentium in
„ amicitiam veſtram venit, eamque
„ perpetua & conſtanti fide ad extre-
„ mum finem vitæ perduxit: nec ani-
„ mum duntaxat vobis bonum ac fi-
„ delem præſtitit, ſed omnibus inter-
„ fuit bellis quæ in Græcia geſſiſtis,
„ terreſtribus navalibuſque: omni ge-
„ nere commeatuum ita, ut nemo ſo-
„ ciorum veſtrorum æquari ulla parte
poſſet, vos adjuvit. poſtremo cum „
Bœotos ad ſocietatem veſtram hor- „
taretur, in ipſa concione intermor- „
tuus, haud multo poſt expiravit. „
Hujus ego veſtigia ingreſſus, volun- „
tati quidem & ſtudio in colendis vo- „
bis adjicere (etenim inexſuperabilia „
hæc erant) nihil potui. rebus ipſis „
meritiſque & impenſis officiorum ut „
ſuperare poſſem, fortuna, tempora, „
Antiochus, & bellum in Aſia ge- „
ſtum, præbuerunt materiam. Rex „
Aſiæ, & partis Europæ Antiochus „
filiam ſuam in matrimonium mihi „
dabat, reſtituebat extemplo civita- „
tes quæ defecerant à nobis: ſpem „
magnam in poſterum amplificandi „
regni faciebat, ſi ſecum adverſus „
vos bellum geſſiſſem. Non gloriabor „
eo, quod nihil in vos deliquerim: „
illa potius, quæ vetuſtiſſima domus „
noſtræ vobiſcum amicitia digna „
ſunt, referam. terreſtribus navali- „
buſque copiis, ut nemo veſtrorum „
ſociorum me æquiparare poſſet, im- „
peratores veſtros adjuvi: commea- „
tus terra marique ſuppeditavi: na- „
valibus præliis, quæ multis locis fa- „
cta ſunt, omnibus affui: nec labori „
meo, nec periculo uſquam peperci: „
quod miſerrimum eſt in bello, ob- „
ſidionem paſſus ſum, Pergami in- „
cluſus cum diſcrimine ultimo ſimul „
vitæ regnique: liberatus deinde „
obſidione, cum alia parte Antio- „
chus, alia Seleucus circa arcem te- „
gni mei caſtra haberent, relictis re- „
bus meis, tota claſſe ad Helleſpon- „
tum L. Scipioni Coſ. veſtro occurri, „
ut eum in trajiciendo exercitu ad- „
juvarem. Poſtquam in Aſiam exer- „
citus veſter eſt tranſgreſſus, nun- „
quam à Coſ. abſceſſi: nemo miles „
Romanus magis aſſiduus in caſtris „
veſtris fuit, quam ego, fratreſque „
mei. nulla expeditio, nullum eque- „
ſtre prælium ſine me factum eſt. in „
acie ibi ſteti, eam partem ſum tu- „
tatus, in qua me Coſ. eſſe voluit. „
Non ſum hoc dicturus P. C. quis „
hoc bello meritis erga vos mecum „
comparari poteſt? ego nulli omnium „
neque populorum, neque regum „
quos in magno honore habetis, non „
auſim me comparare. Maſaniſſa ho- „
ſtis vobis ante quam ſocius fuit: nec „
incolumi regno cum auxiliis ſuis, „
ſed extorris, expulſus, amiſſis omnibus „
copiis, cum turma equitum in caſtra „
confugit veſtra: tamen eum, quia in „
Africa adverſus Syphacem & Cartha- „
ginienſes fideliter atque impigre vo- „
biſcum ſtetit, non in patrium ſolum „
regnum reſtituiſtis: ſed adjecta opu- „
len-

a Cap. LIII.

,, lentiſſima parte Syphacis regni, præ-
,, potentem inter Africæ reges feciſtis.
,, Quo tandem igitur nos præmio at-
,, que honore digni apud vos ſumus,
,, qui nunquam hoſtes, ſemper ſocii
,, fuimus? Pater, ego, fratreſque mei
,, non in Aſia tantum, ſed etiam procul
,, ab domo in Peloponneſo, in Bœotia,
,, in Ætolia, Philippi, Antiochi, Ætolico
,, lico bello, terra marique pro vo-
,, bis arma tulimus. Quid ergo poſtu-
,, las? dicat aliquis. Ego P. C. quo-
,, niam dicere utique volentibus vobis
,, parendum eſt: ſi vos ea mente ultra
,, Tauri juga Antiochum emoviſtis,
,, ut ipſi teneretis eas terras, nullos ac-
,, colas nec finitimos habere, quam
,, vos malo: nec ulla alia re tutius
,, ſtabiliuſque regnum meum futurum
,, ſpero: ſed ſi vobis decedere inde,
,, atque exercitus deducere in animo
,, eſt: neminem digniorem eſſe ex ſociis
,, veſtris, qui bello à vobis parta poſſi-
,, dear, quam me, dicere auſim. At e-
,, nim magnificum eſt liberare civita-
,, tes ſervas. Ita opinor, ſi nihil hoſtile
,, adverſus vos fecerunt: ſin autem An-
,, tiochi partis fuerunt, quanto eſt ve-
,, ſtra prudentia & æquitate dignius,
,, ſociis benemeritis, quam hoſtibus
,, vos conſulere?

a Grata oratio regis patribus fuit, & facile apparebat munificè omnia & propenſo animo facturos. Interpoſita Smyrnæorum brevis legatio eſt, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis: quod omnia ultima pati, quam ſe regi tradere maluiſſent, introducti Rhodii ſunt. quorum princeps legationis, expoſitis initiis amicitiæ cum P. R. meritiſque Rhodiorum Philippi prius,
,, deinde Antiochi bello: Nihil, *in-*
,, *quit*, nobis tota noſtra actione P.
,, C. neque difficilius, neque mole-
,, ſtius eſt, quam quod cum Eumene
,, nobis diſceptatio eſt, cum quo uno
,, maxime regnum, & privatum ſin-
,, gulis, & quod magis nos movet,
,, publicum civitati noſtræ hoſpitium
,, eſt. cæterum non animi noſtri P.
,, C. nos, ſed rerum natura, quæ po-
,, tentiſſima eſt, disjungit: ut nos li-
,, beri etiam aliorum libertatis cauſam
,, agamus: reges ſerva omnia & ſub-
,, jecta imperio ſuo eſſe velint. utcun-
,, que tamen res ſe habet, magis vere-
,, cundia noſtra adverſus regem nobis
,, obſtat, quam ipſa diſceptatio aut
,, nobis impedita eſt, aut vobis per-
,, plexam deliberationem præbitura
,, videtur. nam ſi aliter ſocio atque

a Cap. LIV.

amico regi, & benemerito hoc ipſo ,,
in bello, de cujus præmiis agitur, ,,
honos haberi nullus poſſet, niſi li- ,,
beras civitates ei in ſervitutem tra- ,,
deretis, eſſet deliberatio anceps, ne ,,
aut regem amicum inhonoratum di- ,,
mitteretis, aut decederetis inſtituto ,,
veſtro, & gloriam Philippi bello ,,
partam, nunc ſervitute tot civita- ,,
tum deformaretis: ſed ab hac ne- ,,
ceſſitate aut gratiæ in amicum mi- ,,
nuendæ, aut gloriæ veſtræ, egre- ,,
gie vos fortuna vindicat. eſt enim ,,
deûm benignitate non glorioſa ma- ,,
gis quam dives victoria veſtra: quæ ,,
vos facile iſto velut ære alieno exol- ,,
vat. nam & Lycaonia, & Phrygia ,,
utraque, & Piſidia omnis, & Cher- ,,
ſoneſus, quæque circumjacent Eu- ,,
ropæ, in veſtra ſunt poteſtate: qua- ,,
rum unaquælibet regi adjecta mul- ,,
tiplicare regnum Eumenis poteſt: ,,
omnes vero datæ, maximis eum re- ,,
gibus æquare. licet ergo vobis & ,,
præmiis belli ditare ſocios, & non ,,
decedere inſtituto veſtro: & memi- ,,
niſſe, quem titulum prætenderitis ,,
prius adverſus Philippum, nunc ad- ,,
verſus Antiochum belli: quid fece- ,,
ritis Philippo victo, quid nunc à vo- ,,
bis, non magis quia feciſtis, quam ,,
quia id vos facere decet, deſidere- ,,
tur atque expectetur. alia enim aliis ,,
& honeſta & probabilis eſt cauſa ar- ,,
morum. illi agrum, hi vicos, hi op- ,,
pida, hi portus oramque aliquam ,,
maris ut poſſideant: vos nec cupi- ,,
ſtis hæc antequam haberetis, nec ,,
nunc cum orbis terrarum in ditione ,,
veſtra ſit, cupere poteſtis pro di- ,,
gnitate & gloria apud omne genus ,,
humanum, quod veſtrum nomen ,,
imperiumque juxta ac deos immor- ,,
tales jam pridem intuetur, pugna- ,,
ſtis. quæ parare & quærere arduum ,,
fuit, neſcio an tueri difficilius ſit. ,,
gentis vetuſtiſſimæ nobiliſſimæque ,,
vel fama rerum geſtarum, vel o- ,,
mni commendatione humanitatis ,,
doctrinarumque, tuendam ab ſer- ,,
vitio regio libertatem ſuſcepiſtis. ,,
hoc patrocinium receptæ in fidem & ,,
clientelam veſtram univerſæ gentis ,,
perpetuum vos præſtare decet. Non ,,
quæ in ſolo modo antiquo ſunt, ,,
Græcæ magis urbes ſunt quam co- ,,
loniæ earum, illinc quondam pro- ,,
fectæ in Aſiam: nec terra mutata ,,
mutavit genus aut mores. certare ,,
pio certamine cujuſlibet bonæ artis ,,
ac virtutis auſi ſumus cum parenti- ,,
bus quæque civitas & conditoribus ,,
ſuis. Adiſtis Græciæ, adiſtis Aſiæ ,,
urbes plerique. niſi quod longius à ,,

 vobis

,, vobis abſumus , nulla vlacimur a-
,, lia re/ Maſilienſes, quos ſi natura
,, inſita velut ingenio terræ vinci poſ-
,, ſet , jampridem efferaſſent tot in-
,, domitæ circumfuſæ gentes: In eo
,, honore , in ea merito dignitate au-
,, dimus apud vos eſſe, ac ſi medium
,, umbilicum Græciæ incolerent non
,, enim ſonum modo linguæ , veſti-
,, tumque & habitum , ſed ante omnia
,, mores & leges & ingenium ſynce-
,, rum integrumque à contagione ac-
,, colarum ſervarunt. Terminus eſt
,, nunc imperii veſtri mons Taurus.
,, quicquid intra eum cardinem eſt ,
,, nihil longinquum vobis videri de-
,, bet , quo arma veſtra pervenerunt ,
,, eodem jus hinc profectum perveniat.
,, Barbari , quibus pro legibus ſemper
,, dominorum imperia fuerunt , quo
,, gaudent , reges habeant : Græci
,, ſuam fortunam , veſtros animos ge-
,, runt. domeſticis quondam viribus
,, etiam imperium amplectebantur .
,, nunc imperium ubi eſt , ibi ut ſit
,, perpetuum, optant : libertatem ve-
,, ſtris tueri armis ſatis habent, quo-
,, niam ſuis non poſſunt. At enim
,, quædam civitates cum Antiocho
,, ſenſerunt : & aliæ prius cum Phi-
,, lippo , & cum Pyrrho Tarentini ,
,, ne alios populos enumerem. Car-
,, thago libera cum ſuis legibus eſt.
,, huic veſtro exemplo quantum de-
,, beatis , videte P. C. inducetis in
,, animum negare Eumenis cupidita-
,, ti , quod juſtiſſimæ iræ veſtræ ne-
,, gaſtis. Rhodii & in hoc & in omni-
,, bus bellis, quæ in illa ora geſſiſtis ,
,, quam forti fidelique opera vos adju-
,, verimus, veſtro judicio relinquimus,
,, nunc in pace in conſilium afferimus,
,, quod ſi comprobaveritis , magnifi-
,, centius vos victoria uſos eſſe quam
,, viciſſe, omnes exiſtimaturi ſint.

a Apta magnitudini Romanæ oratio viſa eſt. Poſt Rhodios Antiochi legati vocati ſunt. Hi vulgo petentium veniam more, errorem faſſi regis, obteſtati ſunt P. C. ut ſuæ potius clementiæ quam regis culpæ, qui ſatis ſuperq; pœnarum dediſſet, memores conſulerent: poſtremo pacem datam à L. Scipione imperatore , quibus legibus dediſſet, confirmarent auctoritate ſua. Et ſenatus eam pacem ſervandam cenſuit : & paucos poſt dies populus juſſit. fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis , & eodem fratris filio regis Antiochi eſt ictum. Auditæ deinde & aliæ legationes ex Aſia ſunt , quibus omnibus datum eſt reſponſum: decem legatos more majorum ſenatum miſſurum ad res Aſiæ diſceptandas componendaſque: ſummam tamen hanc fore , ut cis Taurum montem quæ intra regni Antiochi fines fuiſſent , Eumeni attribuerentur , præter Lyciam Cariamque , uſque ad Mæandrum amnem , ea civitatis Rhodiorum eſſent. cæteræ civitates Aſiæ quæ Attali ſtipendiariæ fuiſſent , eædem Eumeni vectigal penderent : quæ vectigales Antiochi fuiſſent , eæ liberæ atque immunes eſſent. Decem legatos hos decreverunt : Q. Minucium Rufum , L. Furium Purpureonem , Q. Minucium Thermum , Ap. Claudium Neronem , Cn. Cornelium Merulam , M. Junium Brutum , L. Aurunculejum , L. Æmilium Paulum, & P. Cornelium Lentulum , P. Ælium Tuberonem. His quæ præſentis diſceptationis eſſent , libera mandata. De ſumma rerum ſenatus conſtituit.

b Lycaoniam omnem, & Phrygiam utramque , & Myſiam , regias ſylvas, & Lydiæ , Ioniæque extra ea oppida quæ libera fuiſſent , quo die cum rege Antiocho pugnatum eſt , & nominatim Magneſiam ad Sipylum , & Cariam, quæ Hydrela appellatur , agrumque Hydreletanum ad Phrygiam vergentem , & caſtella vicoſque ad Mæandrum amnem. & oppida, niſi quæ libera ante bellum fuiſſent : Telmiſſum item nominatim , & caſtra Telmiſſium , præter agrum qui Ptolemæi Telmiſſii fuiſſet : hæc omnia quæ ſupra ſcripta ſunt , regi Eumeni juſſa dari. Rhodiis Lycia data , extra eundem Telmiſſum , & caſtra Telmiſſium & agrum qui Ptolemæi Telmiſſii fuiſſet : hæc & ab Eumene & ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariæ , quæ propior Rhodum inſulam trans Meandrum amnem eſt , oppida, vici , caſtella , agri qui ad Piſidiam vergunt : niſi quæ eorum oppida in libertate fuiſſent , pridie quam cum Antiocho rege in Aſia pugnatum eſt. Pro his cum gratias egiſſent Rhodii , de Solis urbe , quæ in Cicilia eſt, egerunt. Argis & illos , ſicut ſeſe, oriundos eſſe. ab ea germanitate fraternam ſibi cum iis charitatem eſſe. petere hoc extraordinarium munus , ut eam civitatem ea ſervitute regia eximerent. Vocati ſunt regis Antiochi legati , actumque cum iis eſt : nec quicquam impetratum , teſtante fœdera Antipatro : adverſus quæ ab Rhodiis non Solos , ſed Cicniam peti , & juga Tauti tranſcendi. Revocatis in ſena-

a Cap. LV.

b Cap. LVI.

ſenatum Rhodiis, cum quantopere tenderet legatus regius, expoſuiſſent patres, adjecerunt: ſi utique eam rem ad civitatis ſuæ dignitatem pertinere cenſerent Rhodii, ſenatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum. Tum vero impenſius quam ante Rhodii gratias egerunt: ceſſuroſque ſe potius arrogantiæ Antipatri, quam cauſam turbandæ pacis præbituros dixerunt. ita nihil de Soeiis muratum eſt.

a Per eos dies, quibus hæc geſta ſunt, legati Maſſilienſium nunciaverunt, L. Bæbium prætorem in provinciam Hiſpaniam proficiſcentem ab Liguribus circumventum, magna parte comitum cæſa, vulneratum ipſum cum paucis ſine lictoribus Maſſiliam perfugiſſe, & intra triduum expiraſſe. Senatus ea re audita decrevit, uti P. Junius Brutus, qui proprætor in Hetruria eſſet, provincia exercituque tradiris uni cui videretur ex legatis, ipſe in ulteriorem Hiſpaniam proficiſceretur: eaque ei provincia eſſet. Hoe S. C. literæque à Sp. Poſthumio prætore in Hetruriam miſſæ ſunt. profectuſque in Hiſpaniam eſt P. Junius proprætor. In qua provincia prius aliquanto quam ſucceſſor veniret, L. Æmilius Paulus, qui poſtea regem Perſea magna gloria vicit, cum priore anno haud proſpere rem geſſiſſet, tumultuario exercitu collecto, ſignis collatis cum Luſitanis pugnavit. fuſi fugatique ſunt hoſtes. cæſa decem & octo millia armatorum, tria millia CCC. capti, & caſtra expugnata. Hujus victoriæ fama tranquilliores in Hiſpania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Januarias Bononiam Latinam coloniam ex S. C. L. Valerius Flaccus, M. Attilius Serranus. L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. tria millia hominum ſunt deducta, equitibus ſeptuagena jugera, cæteris colonis quinquagena ſunt data. ager captus de Gallis Bojis fuerat. Galli Tuſcos expulerant. Eodem anno cenſuram multi & clari viri petierunt, quæ res tanquam in ſe parum magni certaminis cauſam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. petebant L. Quinrius Flaminius, P. Cornelius Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætoloſque devicerat. in hunc maxime quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, favor populi ſe inclinabat. Id cum ægre paterentur tot nobiles, novum ſibi hominem tantum præferri: P. Sempronius Gracchus, & C. Sempronius Rutilius tribuni plebis ei diem dixerunt, quod pecuniæ regiæ prædæque aliquantum captæ in Antiochi caſtris, neque in triumpho tuliſſet, neque in ærarium detuliſſet. Varia teſtimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios teſtes conſpieiebatur: cujus auctoritatem perpetuo tenore vitæ partam, toga candida elevabat. is teſtis, quæ vaſa aurea atque argentea captis caſtris inter aliam prædam regiam vidiſſet, ea ſe in triumpho negabat vidiſſe. poſtremo in hujus maxime invidiam deſiſtere ſe petitione Glabrio dixit: quando quod taciti indignarentur nobiles homines, id æque novus competitor inæſtimabili perjurio inceſſeret.

b Centum millium mulcta irrogata erat. bis de ea re certatum eſt. tertio, cum de petitione deſtitiſſet reus: nec populus de mulcta ſuffragium ferre voluit: & tribuni eo negocio deſtiterunt. Cenſores, T. Quintius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eoſdem dies L. Æmilio Regillo, qui claſſe præfectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in æde Apollinis cum ſenatus datus eſſet, auditis rebus geſtis ejus, quantis eum claſſibus hoſtium dimicaſſet, quot inde naves demerſiſſet aut cepiſſet, magno conſenſu patrum triumphus navalis eſt decretus. Triumphavit Cal. Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronæ aureæ tranſlatæ ſunt: pecunia nequaquam tanta pro ſpecie regii triumphi tetradrachma Attica XXXIV. millia DCC. ciſtophorum CXXXII. millia CCC. Supplicationes deinde fuerunt ex S. C. quod L. Æmilius Paulus in Hiſpania proſpere rem geſſiſſet. Haud ita multo poſt L. Scipio ad urbem venit: qui ne cognomine fratri cederet, Aſiaticum ſe appellari voluit: & in ſenatu & in concione de rebus ab ſe geſtis diſſeruit. Erant qui fama id majus bellum quam difficultate rei fuiſſe interpretarentur: uno memorabili prælio debellatum, gloriamque ejus victoriæ defloratam ad Thermophylas eſſe. Cæterum vere æſtimanti, Ætolicum magis ad Thermopylas bellum quam regium fuit. quota enim parte virium ſuarum ibi dimicavit Antiochus? in Aſia totius Aſiæ ſteterunt vires, ab

Ee 5 ulti-

a Cap. LVII.

b Cap. LVIII.

ultimis orientis omnium gentium contractis auxiliis. Merito ergo & diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus eſt honos, quod ingentem victoriam facilem etiam feciſſent: & imperatori triumphus eſt decretus. Triumphavit menſe intercalario pridie Calend. Martias, qui triumphus ſpectaculo oculorum major quam Africani fratris ejus fuit: recordatione rerum, & æſtimatione periculi certaminiſque non magis comparandus, quam ſi imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Annibali conferres. Tulit in triumpho ſigna militaria C C X X X I V. oppidorum ſimulachra C X X X I V. eburneos dentes mille C C X X X I. aureas coronas C C X X X I V. argenti pondo C X L V I I. millia & C C C C. & X X. tetradrachmûm Atticorum C C X X I V. millia: ciſtophorum C C C X X X I. millia & L X X. nummos aureos Philippeos C X L. millia: vaſorum argenteorum (omnia cælata erant) mille pondo, & C C C C X X I V. aureorum mille pondo X X I V. & duces regii præfecti, & purpurati duo & X X X. ante currum ducti. Militibus quiniviceni denarii dati: duplex centurioni, triplex equiti, & ſtipendium militare, & frumentum duplex poſt triumphum datum. prælio in Aſia facto duplex dederat. Triumphavit anno ferè poſteaquam conſulatu abiit.

a Eodem fere tempore & Cn. Manlius Coſ. in Aſiam, & Q. Fabius Labeo Pr. ad claſſem venit. cæterum Coſ. non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, devicto Antiocho. cogitanti itaque Fabio, cui rei potiſſimum inſiſteret, ne ocioſam provinciam habuiſſe videri poſſet: optimum viſum eſt in Cretam inſulam trajicere. Cydoniatæ bellum adverſus Gortynios Gnoſioſque gerebant, & captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in ſervitute eſſe per totam inſulam dicebatur. Claſſe ab Epheſo profectus cum primum Cretæ littus attigit, nuncios circa civitates miſit, ut armis abſiſterent, captivoſque in ſuis quæque urbibus agriſque conquiſitos reducerent, & legatos mitterent ad ſe, cum quibus de rebus ad Cretenſes pariter Romanoſque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenſes moverunt. captivos præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota inſula reddita ſcripſit: eamque cauſam Fabio, cum rem nullam aliam geſſiſſet, navalis triumphi impetrandi ab ſenatu fuiſſe. A Creta Epheſum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciæ oram miſſis, ab Æno & Marona præſidia Antiochi deduci juſſit, ut in libertate eæ civitates eſſent.

a Cap. LIX.

LIBER

LIBER XXXVIII.

BREVIARIUM.

MArcus Fulvius Coſ. in Epiro Ambracienſes obſeſſos per deditionem accepit: Cephaloniam ſubegit; Ætolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius Coſ. collega ejus Gallogræcos, Toliſtobogios, Tectoſagos, & Trocinos, qui Brenno duce in Aſiam tranſierant, cum ſoli citra Taurum montem minime parerent, vicit. Eorum origo, & cum ea loca quæ tenent, occupaverantque, referuntur: Exemplum quoque virtutis & pudicitiæ in fœmina traditur; quæ cum regis Gallogræcorum uxor fuiſſet, capta, centurionem qui ei vim intulerat, occidit. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita CCLVIII. millia, & CCCXXVIII. Cum Ariarathe rege Cappadociæ amicitia juncta eſt. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum conſilio fœdus cum Antiocho conſcripſerat, de Gallogræcis acta pro ſe cauſa in ſenatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam ajunt, à Q. Petilio Acteo tribuno plebis, ut quidam à Nævio, quod præda ex Antiocho capta ærarium fraudaſſet: poſteaquam is dies venit, evocatus in roſtra; hac die, inquit, Quirites, Carthaginem vici, & proſequente populo, Capitolium aſcendit: inde, ne amplius tribunitiis injuriis vexaretur, in voluntarium exilium Liternum conceſſit, incertum ibi, an Romæ defunctus. nam ejus monumentum utrobique fuit. L. Scipio Aſiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accuſatus, damnatuſque, cum in vincula, & carcerem duceretur, Tib. Sempronius Gracchus tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus erat, interceſſit: & ob id beneficium Africani filiam duxit. Cum prætor quæſtores in bona ejus publicè poſſidenda miſiſſet, non modo in iis nullum veſtigium pecuniæ regiæ apparuit: ſed nequaquam tantum in ærarium redactum, quantæ ſummæ erat damnatus: collatam à cognatis, & amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ acceſſaria ei erant ad cultum, retenta.

CAPUT I.

DUm in Aſia bellum geritur, ne in Ætolia quidem quietæ res fuerant, principio à gente Athamanum orto. Athamania ex tempeſtate, pulſo Aminandro, ſub præfectis Philippi regio tenebatur præſidio. qui ſuperbo atque immodico imperio deſiderium Aminandri fecerant, Exulanti tum Aminandro in Ætolia, literis ſuorum, indicantium ſtatum Athamaniæ, ſpes recuperandi regni facta eſt. remiſſique nuncii ab eo ad principes Argitheam. (id enim caput Athamaniæ erat) ſi popularium animos ſatis perſpectos haberet, impetrato ab Ætolis auxilio, in Athamaniam ſe venturum cum delectis Ætolorum, quod concilium eſſet gentis, & Nicandro Pr. Quos ubi ad omnia paratos eſſe vidit, certiores ſubinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingreſſurus eſſet. Quatuor primo fuere conjurati adverſus Macedonum præſidium. Hi ſenos ſibi adjutores ad rem gerendam adſumpſerunt: deinde paucitate parum freti, quæ celandæ rei quam agendæ aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. Ita duo & L. facti, quadrifariam ſe diviſerunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi cuſtodia regiæ pecuniæ eſſe ſolita erat: tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam veniſſent, in foro obverſarentur: die certa multitudinem omnem convocarent ad præſidia Macedonum arcibus expellenda. Ubi ea dies advenit, & Aminander cum mille Ætolis in finibus erat: ex compoſito quatuor ſimul locis præſidia Macedonum expulſa, literæque in alias urbes paſſim dimiſſæ, ut vindicarent ſeſe ab impotenti dominatione Philippi, & reſtituerent in patrium ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Thejum oppidum, literis à Zenone præfecto præſidii interceptis, & arce ab regiis occupata,

paucos dies obſidentibus reſtitit: deinde id quoque traditum Aminandro eſt, & omnis Athamania in poteſtate erat, præter Athenæum caſtellum, finibus Macedoniæ ſubjectum.

a Philippus audita defectione Athamaniæ, cum ſex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. ibi relicta majore parte exercitus (neque enim ad tanta itinera ſuffeciſſent) cum duobus millibus Athenæum, quod unum à præſidio ſuo retentum fuerat, pervenit. inde proximis tentatis, cum facile animadvertiſſet cætera hoſtilia eſſe, Gomphos regreſſus, omnibus copiis ſimul in Athamaniam rediit. Zenonem inde cum mille peditibus præmiſſum Ethopiam occupare jubet, opportune Argitheæ imminentem: quem ubi teneri a ſuis locum vidit, ipſe circa templum Jovi ſacrum poſuit caſtra. Ibi unum diem fœda tempeſtate retentus, poſtero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viæ diſcurrentes. ad quorum conſpectum conſtitere prima ſigna, totoque agmine pavor & trepidatio erat: & pro ſe quiſque, quidnam futurum eſſet, cogitare, ſi in valles ſubjectas rupibus agmen foret demiſſum. Hæc tumultuatio regem cupientem, ſi ſe ſequerentur, raptim evadere anguſtias, revocare primos, & eadem qua venerat via referre coegit ſigna. Athamanes primo ex intervallo quieti ſequebantur. poſteaquam Ætoli ſeſe conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini inſtarent, reliquerunt: ipſi à lateribus ſe circumfuderunt. quidam per notos calles breviore via prægreſſi, tranſitus inſidere: tantumque tumultus Macedonibus eſt injectum: ut fugæ magis effuſæ, quam itineris ordinati modo, multis armis viriſque relictis, flumen trajecerint. Hic finis ſequendi fuit. inde tuto Macedones Gomphos, & à Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Ætolique Ethopiam ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos undique concurrerunt. Macedones parum loco freti, ab Ethopia in altiorem diruptioremque undique tumulum conceſſere. quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes: diſperſoſque, & per invias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt. multi pavore in derupta præcipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaſerunt. poſtero die per inducias ſepeliendi cæſos poteſtas facta eſt.

b Aminander recuperato regno legatos Romam ad ſenatum, & ad Scipiones in Aſiam, Epheſi poſt magnum cum Antiocho prælium morantes, miſit. Pacem petebat, excuſabatque ſeſe, quod per Ætolos recuperaſſet paternum regnum. Philippum incuſabat. Ætoli ex Athamania in Amphilochos profecti ſunt, & majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Ætolorum) eadem ſpe in Aperantiam tranſcenderunt: ea quoque magna ex parte ſine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant; Philippi erant. hi primum ad arma concurrerunt: cæterum poſteaquam Amphilochos cum Ætolis eſſe, fugamque ex Athamania Philippi, & cædem præſidii ejus accepere, & ipſi à Philippo ad Ætolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus, jam undiq; ſe à Macedonibus tutos credentibus eſſe Ætolis, fama affertur Antiochum in Aſia victum ab Romanis, nec ita multo poſt legati ab Roma rediere ſine ſpe pacis: Fulviumque Coſ. nunciantes jam cum exercitu trajeciſſe. His territi, prius ab Rhodio & Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatum earum ſuæ preces nuper repudiatæ, faciliorem aditum ad ſenatum haberent: principes gentis ad tentandum ultimam ſpem Romam miſerunt: nihil, ne bellum haberent, priuſquam pene in conſpectu hoſtis erat, præmeditati. Jam M. Fulvius Apolloniam exercitu trajecto cum Epirotarum principibus conſultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi, quæ tum contribuerat ſe Ætolis, ſive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circa campos ad dimicandum eſſe: ſive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. nam & copiam in propinquo materiæ ad aggeres excitandos & cætera opera eſſe: & Arethontem navigabilem amnem opportunum ad comportanda quæ uſui ſunt, præter ipſa mœnia fluere, & æſtatem aptam rei gerendæ adeſſe. His perſuaſerunt, ut per Epirum duceret.

c Conſuli ad Ambraciam advenienti magni operis oppugnatio viſa eſt. Ambracia tumulo aſpero ſubjecta eſt; Perranthem incolæ vocant: urbs qua murus vergit in campos & flumen, occidentem; arx, quæ poſita in tumulo eſt, orientem ſpectat. amnis Arethon ex

a Cap. II. *b* Cap. III. *c* Cap. IV.

ex Acarnania fluens cadit in ſinum maris, ab nomine propinquæ urbis Ambracium appellatum; præterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli, muro quoque firmo ſepta erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia paſſuum. Fulvius bina à campo caſtra modico inter ſe diſtantia intervallo, unum caſtellum loco edito contra arcem objecit: ea omnia vallo ac foſſa ita jungere parat, ne exitus incluſis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda eſſet. Ad famam oppugnationis Ambraciæ Stratum jam edicto Nicandri Pr. convenerant Ætoli. inde primo copiis omnibus ad prohibendam obſidionem venire in animo fuerat: deinde poſteaquam urbem jam magna ex parte operibus ſeptam viderunt. Epirotarum trans flumen loco plano caſtra poſita eſſe, dividere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus per nondum commiſſa inter ſe munimenta urbem intravit. Nicandro cum cætera manu primo Epirotarum caſtra nocte aggredi conſilium fuerat: haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde periculoſum inceptum ratus, ne qua ſentirent Romani, & regreſſus inde in tutum non eſſet, deterritus ab hoc conſilio ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

a Conſul jam munimentis, quibus ſepienda urbs erat, jam operibus, quæ admovere muris parabat, perfectis, quinque ſimul locis mœnia eſt aggreſſus: tria paribus intervallis faciliore aditu à campo adverſus Pyrrheum quod vocant, admovit: unum è regione Æſculapii, unum adverſus arcem: arietibus muros quatiebat, aſſeribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo & ad ſpeciem, & ad ictus mœnium cum terribili ſonitu editos pavor ac trepidatio cepit. deinde ut præter ſpem ſtare muros viderunt: collectis rurſus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut ſaxorum, ſtipitesve robuſtos incutiebant, falces anchoris ferreis injectis in interiorem partem muri trahentes aſſerem perfringebant: ad hoc eruptionibus & nocturnis in cuſtodias operum, & diurnis in ſtationes, ultro terrorem inferebant. In hoc ſtatu res ad Ambraciam cum eſſent, jam Ætoli à populatione Acarnaniæ Stratum redierant: inde Nicander præter ſpem nactus ſolvendæ incepto forti obſidionis, Nicodamum quendam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit, noctem certam tempuſque etiam noctis conſtituit, quo & illi ab urbe opera hoſtium, quæ adverſus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipſe ad caſtra Romana terrorem faceret: poſſe ratus ancipiti tumultu, & nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempeſta nocte, cum alias cuſtodias fefelliſſet, per alias impetu conſtanti erupiſſet, ſuperato brachio in urbem penetrat: animique aliquantum ad omnia audenda, & ſpei obſeſſis adjecit: & ſimul conſtituta nox venit, ex compoſito repente opera eſt aggreſſus. Id inceptum conatu quam effectu gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota eſt: ſeu metu deterrito prætore Ætolorum, ſeu quia potius viſum eſt Amphilochis opem ferre nuper receptis, quos Perſeus Philippi filius miſſus ad Dolopiam Amphilochoſque recipiendos, ſumma vi oppugnabat.

b Tribus locis, ſicut ante dictum eſt, ad Pyrrheum opera Romana erant. quæ omnia ſimul, ſed nec apparatu, nec vi ſimili Ætoli aggreſſi ſunt. alii cum ardentibus facibus, alii ſtupam picemque & malleolos ferentes tota collucente flammis acie, advenere: multos primo impetu cuſtodes oppreſſerunt. deinde poſteaquam clamor tumultuſque in caſtra eſt perlatus, datumque à conſule ſignum, arma capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. uno in loco ferro ignique geſta res eſt à duobus irrito incœpto, cum tentaſſent magis quam iniſſent certamen, Ætoli abſceſſerunt. atrox pugna in unum inclinaverat locum. ibi diverſis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & prope certa fovebant ſpe: jam Nicandrum ex compoſito affore, & terga hoſtium invaſurum. Hæc res aliquandiu animos pugnantium ſuſtinuit. cæterum poſteaquam nullum ex compoſito ſignum à ſuis accipiebant, & creſcere numerum hoſtium cernebant, deſtituti ſegnius inſtare: poſtremo re omiſſa, jam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incenſa, & pluribus aliquanto, quam ipſi ceciderant, interfectis. quod ſi ex compoſito acta res fuiſſet, haud dubium erat expugnari una utique parte opera cum magna cæde hoſtium potuiſſe. Ambracienſes, quique intus erant Ætoli, non ab ejus ſolum noctis incepto receſſere, ſed reliquum quoque tempus, velut proditi à ſuis, ſegniores ad pericula erant. jam nemo eruptionibus ut ante,

a Cap. V.

b Cap. VI.

in ſtationes hoſtium, ſed diſpoſiti per muros & turres ex tuto pugnabant.

a Perſeus, ubi adeſſe Ætolos audivit, omiſſa obſidione urbis quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia exceſſit. atque in Macedoniam rediit. Et Ætolos inde avocavit populatio maritimæ oræ. Pleuratus Illyriorum rex cum LX. lembis Corinthium ſinum invectus, adjunctis Achæorum quæ Patris erant navibus, maritima Ætoliæ vaſtabat. adverſus quos mille Ætoli miſſi, quacunque ſe claſſis circumegerat, per littorum anfractus levioribus ſemitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam pluribus locis quatiendo arietibus muros aliquantum urbis nudaverant: nec tamen penetrare in urbem poterant. nam & pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur, & armati ruinis ſuperſtantes inſtar munimenti erant: itaque cum aperta vi parum procederet Coſ. res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere inſtituit. & aliquamdiu, cum dies noctesque in opere eſſent, non ſolum ſub terra fodientes, ſed egerentes etiam humum, fefellere hoſtem. cumulus repente terræ eminens index operis oppidanis fuit. pavidique ne jam ſubrutis muris facta in urbem via eſſet, foſſam intra murum è regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere inſtituunt. cujus ubi ad tantam altitudinem, quantæ eſſe ſolum infimum cuniculi poterat, pervenerunt: ſilentio facto pluribus locis aure admota ſonitum fodientium captabant. quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, ſuſpenſo fulturis ab hoſtibus muro, pervenerunt. ibi commiſſis operibus, cum è foſſa in cuniculum pateret iter, primo ipſis ferramentis quibus in opere uſi erant: dein celeriter armati etiam ſubeuntes occultam ſub terris ediderunt pugnam. ſegnior deinde ea facta eſt, interſepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam haud magni operis adverſus eos qui in cuniculo erant, excogitata res eſt. dolium à fundo pertuſum, qua fiſtula modica inſeri poſſet, & fiſtulam ferream, operculumque dolii ferreum, & ipſum pluribus locis perforatum fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verſo poſuerunt: per operculi foramina prælongæ haſtæ, quas ſariſſas vocant, ad ſummovendos hoſtes eminebant. ſcintillam levem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fiſtulæ impoſito, flando accenderunt. inde non ſolum magna vis fumi, ſed acrior etiam fœdo quodam nidore ex aduſta pluma cum totum cuniculum compleſſet, vix durare quiſquam intus poterat.

b Cum in hoc ſtatu res ad Ambraciam eſſet, legati ab Ætolis Phaneas & Damoteles cum liberis mandatis decreto gentis ad Coſ. venerunt. nam Pr. eorum cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infeſtam oram navibus hoſtium eſſe, alia Amphilochos Dolopiamque à Macedonibus vaſtari, nec Ætolos ſimul ad tria diverſa bella occurſantes ſufficere: convocato concilio Ætolos principes, quid agendum eſſet, conſuluit. Omnium eo ſententiæ decurrerunt, ut pax, ſi poſſet, æquis: ſi minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum ſuſceptum. Antiocho terra marique ſuperato, & prope extra orbem terræ ultra juga Tauri exacto, quam ſpem eſſe ſuſtinendi belli? Phaneas & Damoteles, quod è re Ætolorum, ut in tali caſu, fideque ſua eſſe cenſerent, agerent. quod enim ſibi conſilium, aut cujus rei electionem à fortuna relictam? Cum his mandatis legati miſſi orare Coſ. ut parceret urbi, miſereretur gentis quondam ſociæ, nolle dicere injuriis, miſeriis certè coactæ inſanire. non plus mali meritos Ætolos Antiochi bello, quam boni ante, cum adverſus Philippum bellatum ſit, feciſſe. nec tum large gratiam relatam ſibi, nec nunc immodicè pœnam injungi debere. Ad ea Coſ. reſpondit: Magis ſæpe, quam vere unquam Ætolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxiſſent. non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum ſit, ſed omni Aſia cis Taurum montem, opimo regno exceſſiſſe. Ætolos niſi inermes de pace agentes non auditurum ſe, arma illis prius, equoſque omnes tradendos eſſe, deinde mille talentûm argenti P. R. dandum, cujus ſummæ dimidium præſens numeraretur, ſi pacem habere vellent. ad ea adjecturum etiam in fœdus eſſe, ut eoſdem quos P. R. amicos atque hoſtes habeant.

c Adverſus quæ legati, & quia gravia erant, & quia ſuorum animos indomitos ac immobiles noverant, nullo reddito reſponſo domum regreſſi ſunt; ut etiam atque etiam quid agendum

a Cap. VII. *b Cap. VIII.* *c Cap. IX.*

dum eſſet, re integra prætorem & principes conſulerent. Clamore & jurgio excepti, quid rem traherent, qualemcunque pacem referri juſſi? cum redirent Ambraciam Acarnanum inſidiis prope viam poſitis, quibuſcum bellum erat, circumventi, Tyrrheum cuſtodiendi deducuntur. Hæc mora injecta eſt paci. Cum jam Athenienſium Rhodiorumque legati qui ad deprecandum pro his venerant, apud Coſ. eſſent; Aminander quoque Athamanum rex fide accepta venerat in caſtra Romana, magis pro Ambracia, ubi majorem partem temporis exulaverat, quam pro Ætolis ſolicitus. per hos certior factus Coſ. de caſu legatorum, adduci eos à Tyrrheo juſſit. quorum poſt adventum agi cœptum eſt de pace. Aminander, quod ſui maxime operis erat, impigre ajebat, ut Ambracienſes compelleret ad deditionem. id cum per colloquia principum ſuccedens muris parum proficeret: poſtremo Coſ. permiſſu ingreſſus urbem, partim conſilio, partim precibus evicit, ut permitterent ſe Romanis. Et Ætolos C. Valerius Lævini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, conſulis frater, matre genitus eadem, egregiè adjuvit. Ambracienſes prius pacti, ut Ætolorum auxiliares ſine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein ut quingenta Euboica darent talenta, ex quibus CC. præſentia, CCC. per annos ſex penſionibus æquis, captivos perfugaſque redderent Romanis. urbem ne quam formulæ ſui juris facerent, quæ poſt id tempus quo T. Quintius trajeciſſet in Græciam, aut vi capta ab Romanis eſſet, aut voluntate in amicitiam veniſſet. Cephalenia inſula ut extra jus fœderis eſſet. Hæc quanquam ſpe ipſorum aliquanto leviora erant; petentibus Ætolis ut ad concilium referrent, permiſſum eſt. Parva diſceptatio de urbibus tenuit. quæ cum ſui juris aliquando fuiſſent, avelli velut à corpore ſuo ægre patiebantur. ad unum tamen omnes accipi pacem juſſerunt. Ambracienſes coronam auream Coſ. centum & quinquaginta pondo dederunt. ſigna ænea marmoreaque, & tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, quia regia ibi Pyrrhi fuerat, quam cæteræ regionis ejus urbes erant, ſublata omnia avectaque. nihil præterea tactum, violatumve.

a Profectus ab Ambracia Coſ. in mediterranea Ætoliæ, ad Argos Amphilochum (XXII. millia ab Ambracia abeſt) caſtra poſuit. eo tandem legati Ætoli mirante Coſ. quod morarentur, venerunt. Inde poſteaquam approbaſſe pacem concilium Ætolorum accepit, juſſis proficiſci Romam ad ſenatum, permiſſoque ut & Athenienſes & Rhodii deprecatores irent, dato qui ſimul cum iis proficiſceretur, C. Valerio fratre, ipſe in Cephaleniam trajecit. Præoccupatas aures animoſque principum Romæ criminibus Philippi invenerunt, qui per legatos, per litteras, Dolopas Amphilochoſque & Athamaniam ereptas ſibi querens, præſidiaque ſua; poſtremo etiam filium Perſea ex Amphilochis pulſum, averterat ſenatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen & Athenienſes cum ſilentio auditi ſunt. Athenienſis legatus Leon Iceſiæ filius, eloquentia etiam dicitur moviſſe. qui vulgata ſimilitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Ætolorum, uſus, cum in fide Romanæ ſocietatis manſiſſent, inſita gentis tranquillitate quieſſe eos ajebat. poſteaquam ſtare ab Aſia Thoas, & Dicæarchus, ab Europa Menetas & Damucritus cœpiſſent: tum illam tempeſtatem coortam, quæ ad Antiochum eos, ſicut in ſcopulum, intuliſſet.

b Diu jactati Ætoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt.
fuerunt autem hæ: Imperium ma- ,,
jeſtatemque P. R. gens Ætolorum ,,
conſervato ſine dolo malo. ne quem ,,
exercitum, qui adverſus ſocios ami- ,,
coſque eorum ducetur, per fines ,,
ſuos tranſire ſinito, neve ulla ope ,,
juvato. hoſtes eoſdem habeto, quos ,,
P. R. armaque in eos ferto, bellum- ,,
que pariter gerito. perfugas, fugiti- ,,
vos captivoſque reddito Romanis ſo- ,,
ciiſque, præterquam ſi qui capti cum ,,
domos rediſſent, iterum capti ſunt: ,,
aut ſi qui eo tempore ex iis capti ,,
ſunt, qui tum hoſtes erant Romanis, ,,
cum inter præſidia Romana Ætoli ,,
eſſent, aliorum qui comparebunt, in- ,,
tra dies centum Corcyræorum ma- ,,
giſtratibus ſine dolo malo tradantur: ,,
qui non comparebunt, quando quiſ- ,,
que eorum primum inventus fuerit, ,,
reddatur. obſides XL. arbitratu Coſ. ,,
Romani dato; ne minores XII. an- ,,
norum, neu majores XL. obſes ne ,,
eſto prætor, præfectus equitum, ſcri- ,,
ba publicus: neu quis qui ante obſes ,,
fuerit apud Romanos. Cephalenia ,,
extra pacis leges eſto. De pecuniæ ſumma quam penderent, penſionibuſque ejus nihil ex eo, quod cum Coſ. convenerat, mutatum. pro argento ſi au-

rum

a Cap. X.

b Cap. XI.

rum dare mallent, darent, convenit: dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quæ urbes, qui agri, qui homines Ætolorum juris aliquando fuerunt; qui eorum T. Quintio. Cn. Domitio Coſſ. poſtve eos Coſſ. aut armis ſubjecti, aut voluntate in ditionem P.R. venerunt, ne quem eorum Ætoli recepiſſe velint. Æniadæ cum urbe agriſque Acarnanum ſunto.*

a His legibus fœdus ictum cum Ætolis eſt. Eadem non æſtate ſolum, ſed etiam iiſdem prope diebus quibus hæc à M. Fulvio Coſ. in Ætolia geſta ſunt: Coſ. alter Cn. Manlius in Gallo-græcia bellum geſſit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Epheſum Coſ. venit, acceptiſque copiis à L. Scipione, & exercitu luſtrato, concionem apud milites habuit. qua collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno prælio debellaſſent: adhortatus eos ad novum cum Gallis ſuſcipiendum bellum, qui & auxiliis Antiochum juviſſent, & adeo indomita haberent ingenia, ut nequicquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis eſſet, niſi frangerentur opes Gallorum: de ſe quoque pauca, nec falſa, nec immodica adjecit. Læti milites cum frequenti aſſenſu Coſ. audiverunt, partem virium Antiochi fuiſſe Gallos credentes, rege ſuperato nullum momentum in ſolis per ſe Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abeſſe (Romæ tunc erat) credere Coſ. ignarum locorum hominumque & cujus intereſſet frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus acceſſit à Pergamo, hortatuſque ad capeſſendum ſecum bellum, pollicentem ſuam ſuorumque operam, domum ad comparandum copias dimittit. Paucos poſt dies profecto ab Epheſo Coſ. ad Magneſiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus CC. Athenæo fratre juſſo cum cæteris copiis ſubſequi: commendata iis cuſtodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Coſ. collaudato juvene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progreſſus, caſtra poſuit: quia vado ſuperari amnis non poterat: & contrahendæ naves erant ad exercitum trajiciendum.

b Tranſgreſſi Mæandrum ad Hieranconem pervenerunt. Fanum ibi auguſtum Apollinis, & oraculum ſortes verſibus haud inconditis dare vates dicuntur. hinc alteris caſtris ad Harpaſum flumen ventum eſt, quo legati ab Alabandis venerunt, ut caſtellum quod ab ipſis nuper deſciſſet, aut auctoritate aut armis cogeret jura antiqua pati. Eodem & Athenæus Eumenis & Attali frater cum Cretenſi Leuſo, & Corrago Macedone venit: mille pedites miſtarum gentium, & trecentos equites ſecum adduxerunt. Conſul tribuno militum miſſo cum modica manu, caſtellum vi receptum Alabandenſibus reddit. ipſe nihil via digreſſus, ad Antiochiam ſuper Mæandrum amnem poſuit caſtra. Hujus amnis fontes Celænis oriuntur. Celænæ urbs caput quondam Phrygiæ fuit, migratum inde haud procul veteribus Celænis: novæque urbi Apameæ nomen inditum ab Apamea ſorore Seleuci regis. Et Marſyas amnis haud procul à Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit. famaque ita tenet, Celenis Marſyam cum Apolline tibiarum cantu certaſſe. Mæander ex arce ſumma Celenarum ortus, media urbe decurrens per Caras primum, deinde Ionas, in ſinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum eſt Ad Antiochiam in caſtra conſulis Seleucus Antiochi filius ex fœdere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum venit. parva diſceptatio de Attali auxiliaribus orta eſt, quod Romano tantum militi pactum Antiochum ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. diſcuſſa ea quoque eſt conſtantia conſulis, qui miſſo tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priuſquam Attali auxilia accepiſſent. Inde ad Gordiutichos (quod vocant) proceſſum eſt. ex eo loco ad Tabas tertiis caſtris perventum. In finibus Piſidarum poſita eſt urbs, in ea parte, quæ vergit ad Pamphilium mare. integris viribus regionis ejus feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere. deinde ut apparuit, nec numero ſe nec virtute pares eſſe, in urbem compulſi, veniam erroris petebant. dedere urbem parati. V. & XX. talenta argenti, & X. millia medimnûm tritici imperata. ita in deditionem accepti.

c Tertio inde die ad Chaum amnem perventum. Inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabuſion caſtellum imminens flumini Indo ventum eſt, cui fecerat nomen Indus ab elephanto dejectus. Haud procul à Cibyra abſunt, nec legatio ulla à Moagete tyranno civitatis ejus, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. ad tentandum ejus animum

a Cap. XII, *b Cap.* XIII. *c Cap.* XIV.

nimum C. Helvium cum quatuor millibus peditum, & quingentis equitibus conſul præmittit. Huic agmini jam finis ingredienti legati occurrerunt, nunciantes paratum eſſe tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque à populatione agri militem. & in coronam auream XV talenta afferebant. Helvius integros à populatione agros ſervaturum pollicitus, ire ad conſulem legatos juſſit. quibus eadem referentibus conſul: *Neque Romani*, inquit, *bonæ voluntatis ullum ſignum erga nos tyranni habemus, & ipſum talem eſſe inter omnes conſtat, ut de pœna ejus magis quam de amicitia nobis cogitandum ſit.* Perturbati hac voce legati, nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet: veniendique ad eum poteſtatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi ſe faceret. Permiſſu conſulis poſtero die in caſtra tyrannus venit, veſtitus comitatuſque vix ad privati modice locupletis habitum. & oratio fuit ſummiſſa & infracta, extenuantis opes ſuas, urbiumque ſuæ ditionis egeſtatem querentis. Erant autem ſub eo præter Cibyram, Syleum, & quæ Alimne appellatur. ex his, ut ſe ſuoſque ſpoliaret, V. & XX talenta ſe confecturum, prope ut diffidens pollicebatur: *Enimvero*, inquit Conſul, *ferri jam ludificatio iſta non poteſt. parum eſt non erubuiſſe abſentem, cum per legatos fruſtraveris nos, niſi præſens quoque in eadem impudentia perſiſtas? V. & XX. talenta tyrannidem tuam exhaurient? quingenta ergo talenta niſi triduo numeras, populationem in agris, obſidionem in urbe expecta.* Hac denuntiatione conterritus, perſtare tamen in pertinaci ſimulatione inopiæ, & paulatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus & ſimulatis lachrymis ad centum talenta eſt perductus, adjecta X. millia medimnûm frumenti. Hæc omnia intra ſex dies acta.

a A Cibyra per agros Sindenſium exercitus ductus, tranſgreſſuſque Calaurem amnem, poſuit caſtra. poſtero die eſt præter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mæandrum manſerunt. inde progredientibus ad Lagon proximam urbem, metu incolæ fugerunt. vacuum hominibus, & refertum rerum omnium copia oppidum diripuerunt. inde ad Lyſcis fluminis fontem, poſtero die ad Cobulatum amnem progreſſi. Temeſſenſes eo tempore Hyrienſium arcem urbe capta oppugnabant: incluſi, cum alia ſpes auxilii nulla eſſet, legatos ad conſulem orantes opem miſerunt. cum conjugibus ac liberis in arce incluſos ſe mortem in dies aut ferro aut fame patiendam expectare. Volenti conſuli cauſa in Pamphiliam divertendi oblata eſt. adveniens obſidione Hyrienſes exemit. Termeſſo pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aſpendiis cæteriſque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia rediens ad flumen Taurum primo die, poſtero ad Xylinen (quam vocant) comen poſuit caſtra. profectus inde continentibus itineribus ad Cormaſam urbem pervenit. Darſa proxima urbs erat: eam metu incolarum deſertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti præter paludes legati ab Lyſinia dedentes civitatem venerunt. Inde in agrum Sagalaſſenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum eſt. Colunt Piſidæ, longe optimi bello regionis ejus, eum ea res animos facit, tum agri fœcunditas & multitudo hominum, & ſitus inter paucas munitæ urbis. Conſul, quia nulla legatio ad fines præſto fuerat, prædatum in agros miſit. tum demum fracta pertinacia eſt, ut ferri agique res ſuas viderunt. legatis miſſis, pacti quinquaginta talentis, & XX. millibus medimnûm tritici, & XX. hordei pacem impetraverunt. Progreſſus inde ad Obrimæ fontes, ad vicum quem Aporidos comen vocant, poſuit caſtra. Eo Seleucus ab Apamea poſtero die venit; Ægros inde & inutilia impedimenta cum Apameam dimiſiſſet, ducibus itinerum à Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, poſtero die Dinias Phrygiæ proceſſit. inde Sinnada venit, metu omnibus circa oppidis deſertis. quorum jam præda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod vetus appellant, pervenit. ad Anaburam inde, & altero die ad Mæandri fontes, tertio ad Abaſum poſuit caſtra. ibi plures dies ſtativa habuit: quia perventum erat ad Toliſtobogiorum fines.

b Hi Galli, magna hominum vis, ſeu inopia agri, ſeu prædæ ſpe, nullam gentem per quas ituri eſſent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. ibi ſeditio orta, & ad XX. millia hominum cum Lomnorio ac Lutario regulis, ſeceſſione facta à Brenno, in Thraciam iter averterunt, ubi cum reſiſtentibus pugnando, pa-
cem

a Cap. XV.

b Cap. XVI.

cem petentibus ſtipendium imponendo, Byzantium cum perveniſſent, aliquandiu oram Propontidis vectigalem habendo regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Aſiam tranſeundi, audientes ex propinquo quanta ubertas terræ ejus eſſet, cepit. & Lyſimachia fraude capta, Cherſoneſoque omni armis poſſeſſa ad Helleſpontum deſcenderunt. Ibi vero exiguo diviſis freto cernentibus Aſiam, multo magis animi ad tranſeundum accenſi, nuncioſque ad Antipatrum præfectum ejus oræ de tranſitu mittebant. quæ res cum lentius ſpe ipſorum traheretur, alia rurſus nova inter regulos orta ſeditio eſt. Lomnorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium. Lutarius Macedonibus per ſpeciem legationis ab Antipatro ad ſpeculandum miſſis, duas tectas naves, & tres lembos adimit. his alios atque alios dies noctesque tranſvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo poſt Lomnorius, adjuvante Nicomede Bithyniæ rege, à Byzantio tranſmiſit. coeunt deinde in unum rurſus Galli, & auxilia Nicomedi dant, adverſus Zybœam partem tenentem Bithyniæ gerenti bellum, atque eorum maxime opera devictus Zybœa eſt, Bithyniaque omnis in deditionem Nicomedis conceſſit. Profecti ex Bithynia in Aſiam proceſſerunt. non plus ex X X. millibus hominum quam decem armata erant. tamen tantum terroris omnibus quæ cis Taurum incolunt gentibus injecerunt, ut quas adiſſent, quaſque non adiſſent, pariter ultimæ propinquis imperio parerent. Poſtremo cum tres eſſent gentes, Toliſtobogii, Trocmi, Tectoſagi: in tres partes, qua cuique populorum ſuorum vectigalis Aſia eſſet, diviſerunt. Trocmis Helleſponti ora data. Toliſtobogii Æolida atque Joniam, Tectoſagi mediterranea Aſiæ ſortiti ſunt, & ſtipendium tota cis Taurum Aſia exigebant. ſedem autem ipſi ſibi circa Halyn flumen ceperunt, tantuſque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna ſobole aucta, ut Syriæ quoque ad poſtremum reges ſtipendium dare non abnuerent. Primus Aſiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incepto præter omnium opinionem affuit fortuna: & ſignis collatis ſuperior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut abſiſterent imperio. Eiſdem opes uſque ad bellum Antiochi cum Romanis manſerunt: tum quoque pulſo Antiocho, magnam ſpem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad ſe non perventurum.

a Cum hoc hoſte tam terribili omnibus regionis ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus eſt conſul: „ Non me præterit, milites omnium quæ Aſiam colunt gentium, Gallos fama belli præſtare. inter mitiſſimum genus hominum, ferox natio pervagata bello prope orbem terrarum ſedem cepit, procera corpora, promiſſæ & rutilatæ comæ, vaſta ſcuta, prælongi gladii; ad hoc cantus ineuntium prælium, & ululatus, & tripudia, & quatientium ſcuta in patrium quendam morem horrendus armorum crepitus, omnia de induſtria compoſita ad terrorem. Sed hæc quibus inſolita atque inſueta ſunt, Græci & Phryges & Cares timeant: Romanis Gallici tumultus aſſuetis etiam vanitates notæ ſunt. Semel primo congreſſu ad Alliam eos olim fuderunt majores noſtri: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum conſternatos cædunt fugantque, & plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum acti ſunt. Jam uſu hoc cognitum eſt: ſi primum impetum, quem fervido ingenio & cæca ira effundunt, ſuſtinueris, fluunt ſudore & laſſitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira conſedit, animos, ſol, pulvis, ſitis, ut ferrum, non admoveas, proſternunt. Non legionibus legiones eorum ſolum, experti ſumus, ſed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. jam M. Manlius unus agmine ſcandentes in Capitolium Gallos detruſit: & illis majoribus noſtris cum, haud dubiis Gallis in terra ſua genitis res erat. hi jam degeneres ſunt, mixti, & Gallogræci vere appellantur. ſicut in frugibus pecudibuſque, non tantum ſemina ad ſervandam indolem valent, quantum terræ proprietas cœlique ſub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias ſparſas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Ægyptios degenerarunt. Maſſilia inter Gallos ſita traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida diſciplina manſit?

a Cap. X V I I.

„ſit ? Generoſius in ſua quicquid ſede
„gignitur, inſitum alienæ terræ in id
„quo alitur, natura vertente ſe dege-
„nerat. Phrygas igitur Gallicis one-
„ratos armis, ſicut in acie Antiochi
„cecidiſtis, victos victores cædetis.
„Magis id vereor, ne parum inde
„gloriæ, quam ne nimium belli ſit.
„Attalus eos rex ſæpe fudit fugavit-
„que. Nolite exiſtimare, beluas tan-
„tum recens captas feritatem illam
„ſylveſtrem primo ſervare. deinde
„cum diu manibus humanis alantur,
„miteſcere: in hominum feritate
„mulcenda non eandem naturam eſſe.
„Eoſdemne hos creditis eſſe, qui pa-
„tres eorum avique fuerunt ? extor-
„res inopia agrorum profecti domo
„per aſperrimam Illyrici oram, Pœo-
„niam inde & Thraciam, pugnando
„cum ferociſſimis gentibus emenſi,
„has terras ceperunt. duratos eos tot
„malis exaſperatoſque accepit terra,
„quæ copia rerum omnium ſagina-
„ret. ubertimo agro, mitiſſimo cœlo,
„clementibus accolarum ingeniis, o-
„mnis illa cum qua venerant, man-
„ſuefacta eſt feritas. Vobis me her-
„cule Martis viris cavenda ac fugien-
„da quamprimum amœnitas eſt Aſiæ.
„tantum hæ peregrinæ voluptates ad
„extinguendum vigorem animorum
„poſſunt, tantum contagio diſciplinæ
„moriſque accolarum valet. Hoc ta-
„men feliciter evenit, quod ſicut vim
„adverſus vos nequaquam, ita famam
„apud Græcos parem illi antiquæ ob-
„tinent, cum qua venerunt: bellique
„gloriam victores eandem inter ſo-
„cios habebitis, quam ſi ſervantes an-
„tiquum ſpecimen animorum Gallos
„viciſſetis.

a Concione dimiſſa, miſſiſque ad Epoſſognatum legatis, qui unus & ex regulis & in Eumenis amicitia manſerat: & negaverat Antiocho adverſus Romanos auxilia, caſtra movit. primo die ad Alandrum flumen. poſtero ad vicum quem vocant Tyſcon, ventum. Eo legati Oroandenſium cum veniſſent amicitiam petentes, CC talenta iis ſunt imperata: precantibuſque ut domum renunciarent, poteſtas facta. Ducere inde exercitum conſul ad Plitendum, deinde ad Alyattos caſtra poſita. Eo miſſi ad Epoſſognatum, redierunt, & legati compulſi reguli, orantes ne Tectoſagis bellum inferrent: & ipſum in eam gentem iturum, & Epoſſognatum, perſuaſurum iis ut imperata faciant. Data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram, cœptus. Ab re nomen habet: non ligni modo quicquam, ſed ne ſpinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis, fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Euballum Gallogræciæ caſtellum caſtra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hoſtium equites. nec turbarunt tantum ſtationes Romanas repente invecti, ſed quoſdam etiam occiderunt. qui tumultus cum in caſtra perlatus eſſet, effuſus repente omnibus portis æquitatus Romanus fudit fugavitque Gallos, & aliquot fugientes occidit. Inde conſul, ut qui jam ad hoſtes perventum cerneret; explorato deinde, & cum cura coacto agmine procedebat. & continentibus itineribus, cum ad Sangarium flumen perveniſſet, pontem, quia vado nuſquam tranſitus erat, facere inſtituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miſcetur ad Bithyniam Tymbreii fluvio: inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem ſeſe effundit, non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piſcium accolis ingentem vim præbet. Tranſgreſſis ponte perfecto flumen præter ripam euntibus Galli matris magnæ à Peſſimunte occurrere cum inſignibus ſuis, vaticinantes fanatico carmine: deam Romanis viam belli & victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere ſe omen cum dixiſſet conſul, caſtra eo ipſo loco poſuit. poſtero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum eſt, ſed pluſquam mediterraneum celebre & frequens emporium: tria maria pari ferme diſtantia intervallo habet. Helleſpontum, ad Sinopen, & alterius oræ littora, qua Cilices maritimi colunt. multarum magnarumque præterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui uſus contraxere. Id tum deſertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt. Ibi ſtativa habentibus legati ab Epoſſognato venerunt, nuncianies profectum eum ad regulos Gallorum, nihil æqui impetraſſe. ex campeſtribus vicis agriſque frequentes demigrare, & cum conjugibus ac liberis, quæ ferre atque agere poſſent, præ ſe agentes portanteſque, Olympum montem petere, ut inde armis locorumque ſitu ſeſe tueantur.

b Certiora poſtea Oroandenſium legati attulerunt. Toliſtobogiorum civitatem Olympum montem cepiſſe. diver-

a Cap. XVIII.

b Cap. XIX.

diverſos Tectoſagos alium montem qui Magaba dicatur, petiiſſe. Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectoſagos depoſitis, armatorum agmine Toliſtobogiis ſtatuiſſe auxilium ferre. Erant autem tunc trium populorum reguli Orgiago & Combolomarus, & Gaulotus. Iis hæc maxime belli ratio ſumendi fuerat, quod cum montes editiſſimos ejus regionis tenerent: convectis omnibus quæ ad uſum quamvis longi temporis ſufficerent, tædio ſe fatigaturos hoſtes cenſebant. nam neque auſuros per tam ardua atque iniqua loca ſubire eos: & ſi conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari poſſe: nec quietos in radicibus gelidorum montium ſedentes frigus, aut inopiam laturos. Et cum ipſa altitudo locorum eos tutaretur, foſſam quoque & alia munimenta verticibus iis quos inſederant, circumjecere. minima apparatus miſſilium telorum cura fuit: quod ſaxa affatim præbituram aſperitatem ipſam locorum credebant.

a Conſul, quia non cominus pugnam, ſed procul locis oppugnandis futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium haſtarum, ſagittarum, glandiſque, & modicorum qui funda mitti poſſent, lapidum paraverat; inſtructuſque miſſilium apparatu ad Olympum montem ducit, & à quinque ferme millibus locat caſtra. Poſtero die cum quadringentis equitibus & Attalo progreſſum eum ad naturam montis, ſitumque Gallicorum caſtrorum viſendum, equites hoſtium, duplex numerus effuſi caſtris in fugam averterunt. occiſi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hoſtium extra munimenta proceſſit: tuto circumvectus montem, animadvertit meridiana regione terrenos, & placide acclivos ad quendam finem colles eſſe, ad ſeptentrionem arduas & rectas prope rupes. atque omnibus ferme aliis inviis itinera tria eſſe: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hyberno ſolis ortu, & ab æſtivo occaſu. Hæc contemplatus eo die ſub ipſis radicibus poſuit caſtra. poſtero die ſacrificio facto, cum primis hoſtiis litaſſet, trifariam exercitum diviſum ducere ad hoſtem pergit. Ipſe cum maxima parte copiarum, qua æquiſſimum aditum præbebat mons, aſcendit. L. Manlium fratrem ab hyberno ortu, quoad loca patiantur, & tuto poſſit, ſubire jubet: ſi qua periculoſa, & prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexuperabilibus vim afferre, ſed obliquo monte ad ſe declinare, & ſuo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire ſenſim per infima montis: deinde ab æſtivo occaſu erigere agmen. & Attali auxilia trifariam æquo numero diviſit: ſecum eſſe ipſum juvenem juſſit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planicie reliquit. edictum præfectis, ut intenti quid ubique geratur, animadvertant: opemque ferre, quo poſtulent res, properent.

b Galli duobus lateribus ſatis fidentes in via eſſe, ab ea parte quæ in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum imminentem viæ minus M. paſſuum à caſtris occupandum mittunt: eo ſe rati velut caſtello iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt ſeſe ad pugnam. ante ſigna modico intervallo velites eunt, & ab Attalo Cretenſes ſagittarii & funditores, & Triballi Thraces: ſigna peditum ut per arduum leni gradu ducuntur, ita præ ſe habentium ſcuta, ut miſſilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Miſſilibus ex intervallo loci prælium commiſſum eſt, primo par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate & copia telorum. procedente certamine nihil jam æqui erat. ſcuta longa, cæterum ad amplitudinem corporum parum lata, & ea ipſa plana male tegebant Gallos. nec jam tela alia habebant, præter gladios, quorum, cum manum hoſtis non conſereret, nullus uſus erat. ſaxis nec modicis, ut quæ non præparaſſent, ſed quod cuique temere trepidanti ad manum veniſſet; ut inſueti, nec arte nec viribus adjuvantes ictum, utebantur. ſagittis, glande, jaculis incauti ab omni parte configebantur: nec quid agerent, ira & pavore obcæcatis animis, cernebant, & erant deprehenſi genere pugnæ, in quod minime apti ſunt. nam quemadmodum cominus, ubi invicem pati & inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum: ita ubi ex occulto, & procul levibus telis vulnerantur, nec quo ruant cæco impetu, habent, velut feræ transfixæ in ſuos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, & ſunt fuſa & candida corpora: ut quæ nunquam niſi in pugna nudentur. Ita & plus ſanguinis è multa carne fundebatur, & fœdiores patebant plagæ, & candor corporum magis ſanguine atro macu-

a Cap. XX.

b Cap. XXI.

maculabatur : ſed non tam patentibus plagis moventur : interdum inſecta cute, ubi latior quam altior plaga eſt, etiam glorioſius ſe pugnare putant. iidem, cum aculeus ſagittæ, aut glandis abditæ introrſus tenui vulnere in ſpeciem urit, & ſcrutantes quæ vellant, telum non ſequitur : tum in rabiem & pudorem tam parvæ perimentis peſtis verſi, proſternunt corpora humi, ſic ut paſſim procumberent. alii ruentes in hoſtem undique configebantur: & cum comminus venerant, gladiis à velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, & in dextera haſtas, quibus eminus utitur, gladio Hiſpanienſi eſt cinctus. quod ſi pede collato pugnandum eſt, tranſlatis in lævam haſtis, ſtringit gladium. Pauci ſupererant jam Gallorum, qui poſteaquam ab levi armatura ſuperatos ſe viderunt, & inſtare legionum ſigna, effuſa fuga caſtra repetunt, pavoris & tumultus jam plena : ut ubi fœminæ puerique, & alia imbellis turba permiſta eſſet. Romanos victores deſerti fuga hoſtium acceperunt tumuli.

a Sub idem tempus L. Manlius, & C. Helvius, cum quoad viam colles obliqui dederunt, aſcendiſſent : poſteaquam ad invia ventum eſt, flexere iter : in partem montis, quæ una habebat iter, & ſequi conſulis agmen modico uterque intervallo, velut ex compoſito, cœperunt : quod primo optimum factu fuiſſet, in id neceſſitate ipſa compulſi. ſubſidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo ſæpe uſui fuerunt : ut primis forte deturbatis, ſecundi & tegant pulſos, & integri pugnam excipiant. Conſul poſteaquam ad tumulos ab levi armatura captos prima ſigna legionum pervenerunt, reſpirare & conquieſcere pauliſper militem jubet, ſimul ſtrata per tumulos corpora Gallorum oſtentat : & cum levis armatura tale prælium ediderit. quid ab legionibus, quid ab juſtis armis, quid ab animis fortiſſimorum militum expectari ? caſtra illis capienda eſſe, in quæ compulſus ab levi armatura hoſtis trepidet. præcedere tamen jubet levem armaturam : quæ, cum ſtaret agmen, colligendis per tumulos telis, ut miſſilia ſufficerent, haud ſegne idipſum tempus conſumpſerat. Jam caſtris appropinquabant & Galli, ne parum ſe munimenta ſua tegerent, armati pro vallo conſtiterant. obruti deinde omni genere telorum, cum quo plures ac denſiores erant, eo minus vani quicquam inciderent teli, intra vallum momento temporis compelluntur, ſtationibus tantum firmis ad ipſos aditus portarum relictis. In multitudinem compulſam in caſtra, vis ingens miſſilium telorum conjiciebatur ; & vulnerari multos, clamor permiſtus mulierum atque puerorum ploratibus ſignificabat. In eos qui portas ſtationibus ſuis clauſerant, legionum anteſignani pila conjecerunt. hi vero non vulnerabantur, ſed tranſverberatis ſcutis plerique inter ſe conſerti hærebant, nec diutius impetum Romanorum ſuſtinuerunt.

b Patentibus jam portis, priuſquam irrumperent victores, fuga è caſtris Gallorum in omnes partes facta eſt. ruunt cæci per vias, per invia : nulla præcipitia ſaxa, nullæ rupes obſtant. nihil præter hoſtem metuunt. Itaque plerique præcipites per vaſtam altitudinem prolapſi aut debilitati exanimantur. Conſul caſtris captis, direptione prædaque abſtinet. militem ſequi pro ſe quemque & inſtare, & perculſis pavorem addere jubet. Supervenit & alterum cum L. Manlio agmen, nec eos caſtra intrare ſinit, protinus ad perſequendos hoſtes mittit. & ipſe paulò poſt, tradita captivorum cuſtodia tribunis militum ſequitur, debellatum ratus, ſi in illo pavore quam plurimi cæſi forent aut capti. Egreſſo conſule, C. Helvius cum tertio agmine advenit, nec continere ſuos à direptione caſtrorum valuit : prædaque eorum iniquiſſima ſorte, qui pugnæ non interfuerant, facta eſt. Equites diu ignari & pugnæ & victoriæ ſuorum ſteterunt : deinde & ipſi, quantum equi in colles ſubire poterant, ſparſos à fuga Gallos circa radices montis conſectati cecidere aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque & cædes fuit : & magna pars rupibus inviis in profundæ altitudinis convalles delapſa eſt, pars in ſylvis vepribuſque occiſa. Claudius qui bis pugnatum in Olympo monte ſcribit, ad XL. millia hominum cæſa, auctor eſt. Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo eſſe ſolet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia XL. explevit : quia omnis generis ætatiſque turbam ſecum traxerant, demigrantium magis quam in bellum euntium modo. Conſul armis hoſtium in uno concrematis cumulo, cæteram prædam conferre omnes juſſit, & aut vendidit quod ejus in publicum redigendum erat,

a Cap. XXII.

b Cap. XXIII.

erat, aut cum cura, ut quam æquiſſima eſſet, per milites diviſit. Laudati quoque pro concione omnes ſunt, donatique pro merito quiſque. ante omnes Attalus ſummo cæterorum aſſenſu: nam ſingularis ejus juvenis cum virtus & induſtria in omnibus laboribus periculiſque, tum modeſtia etiam fuerat.

a Supererat bellum integrum cum Tectoſagis. Ad eos profectus Coſ. tertiis caſtris Ancyram nobilem in iis locis urbem pervenit: unde hoſtes paulo plus X. millia aberant. ubi cum ſtativa eſſent, facinus memorabile à captiva factum eſt. Orgiagontis reguli uxor forma eximia cuſtodiebatur inter plures captivos. cui cuſtodiæ centurio præerat, & libidinis & avaritiæ militaris. is primo ejus animum tentavit: quem cum abhorrentem à voluntario videret ſtupro, corpori quod ſervum fortuna erat, vim fecit. deinde ad leniendam indignitatem injuriæ, ſpem reditus ad ſuos mulieri facit: & ne eam quidem, ut amans, gratuitam; certo auri pondere pactus, ne quem conſcium ſuorum haberet, ipſi permittit, ut quem vellet, unum ex captivis nuncium ad ſuos mitteret. locum prope flumen conſtituit: quo duo, ne plus, neceſſarii captivæ cum auro venirent nocte inſequenti ad eam accipiendam. Forte ipſius mulieris ſervus inter captivos ejuſdem cuſtodiæ erat, hunc nuncium primis tenebris extra ſtationes centurio educit. Nocte inſequenti & duo neceſſarii mulieris ad conſtitutum locum, & centurio cum captiva venit. ubi cum aurum oſtenderent, quod ſummam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret: mulier lingua ſua, ſtringerent ferrum, & centurionem penſantem aurum occiderent, imperavit. Jugulati præciſum caput ipſa involutum veſte ferens ad virum Orgiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. quem priuſquam complecteretur, caput centurionis ante pedes ejus abjecit: mirantique cujuſnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre eſſet, & injuriam corporis, & ultionem violatæ per vim pudicitiæ, confeſſa viro eſt. aliaque (ut traditur) ſanctitate & gravitate vitæ hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conſervavit.

b Ad Ancyram in ſtativa Tectoſagum oratores ad conſulem venerunt, petentes ne ante ab Ancyra caſtra moveret, quam collocutus cum ſuis regibus eſſet. nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in poſterum diem conſtituitur, locuſque qui maxime medius inter caſtra Gallorum & Ancyram eſt viſus. Quo cum conſul ad tempus cum præſidio quingentorum equitum veniſſet, nec ullo Gallorum ibi viſo, regreſſus in caſtra eſſet: oratores iidem redeunt, excuſantes, religione objecta venire reges non poſſe. principes gentis, per quos æque res tranſigi poſſet, venturos. Conſul ſe quoque Attalum miſſurum dixit. Ad hoc colloquium utrimque ventum eſt. trecentos equites Attalus præſidii cauſa cum adduxiſſet, dictæ ſunt pacis conditiones. Finis rei quia abſentibus ducibus imponi non poterat: convenit uti conſul regeſque eo loco poſtero die congrederentur. Fruſtratio Gallorum eo ſpectabat: primum ut tererent tempus, donec res ſuas cum quibus periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis trans Halyn flumen trajicerent: deinde quod ipſi conſuli parum cauto adverſus colloqui fraudem inſidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites, & ſucceſſiſſet fraus, ni pro jure gentium, cujus violandi conſilium initum erat, ſteiſſet fortuna. Pabulatores lignatoreſque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti ſunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia conſulis præſidium & ipſum pro ſtatione habituri erant hoſti oppoſitum. ſuam tamen alteram ſtationem propius caſtra ſexcentorum equitum poſuerunt. Conſul affirmante Attalo venturos reges, & tranſigi rem poſſe, profectus è caſtris, cum eodem quo antea præſidio equitum, quinque millia fere proceſſiſſet, nec multum à conſtituto loco abeſſet: repente concitatis equis cum impetu hoſtili videt Gallos venientes. conſtituit agmen, & expedire tela animoſque equitibus juſſis, primo conſtanter initium pugnæ accepit, nec ceſſit: dein cum prægravaret multitudo, cedere ſenſim, nihil confuſis turmarum ordinibus, cœpit: poſtremo cum jam plus in mora periculi, quam in ordinibus conſervandis præſidii eſſet, omnes paſſim in fugam effuſi ſunt. tum vero inſtare diſſipatis Galli, & cædere. magnaque pars oppreſſa foret, ni ſtatio pabulatorum ſexcenti equites occurriſſent. ii procul clamore pavido ſuorum exaudito, cum tela equoſque expediſſent, integri profligatam pugnam acceperunt. itaque verſa extemplo fortuna eſt, verſus in victores à victis terror. & primo impetu fuſi Galli ſunt, & ex agris concurrebant

a Cap. XXIV. *b Cap.* XXV.

bant pabulatores, & undique obvius hoſtis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani feſſos ſequebantur. pauci ergo effugerunt: captus eſt nemo. major multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt: Romani ardentibus ira animis poſtero die omnibus copiis ad hoſtem perveniunt.

a Biduum natura montis per ſeipſum exploranda, ne quid ignoti eſſet, abſumpſit conſul. tertio die cum auſpicio operam dediſſet, deinde immolaſſet, in quatuor partes diviſas copias educit: duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adverſus cornua Gallorum erigeret. Hoſtium quod roboris erat, Tectoſagi & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. equitatum, quia equorum nullus inter inæquales rupes uſus erat, ad pedes deductum, X. millia hominum ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces & Morzi auxiliares in lævo quatuor fermè millium numerum explebant. Conſul, ſicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis, ut æque magna vis ad manum eſſet, curavit. Ubi appropinquarunt, omnia eadem utrinque quæ fuerant in priore prælio, erant, præter animos & victoribus ab re ſecunda auctos, & hoſtibus fractos: quia etſi non ipſi victi erant, ſuæ gentis hominum cladem pro ſua ducebant. itaque à paribus initiis cœpta res, eundem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum: nec aut prorurrere quiſquam ab ordinibus ſuis, ne nudaret undique corpus ad ictus, audebat: & ſtantes quo denſiores erant, hoc plura velut deſtinatum petentibus vulnera accipiebant. Conſul jam per ſe turbatos, ſi legionum ſigna oſtendiſſet, verſuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus & alia turba auxiliorum aciem promovit.

b Galli & memoria Toliſtobogiorum cladis territi, & inhærentia corporibus gerentes tela, feſſique & ſtando & vulneribus, ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad caſtra inclinavit: ſed pauci intra munimenta ſe recepere. pars major dextra lævaque prælati, qua quemque impetus tulit, fugerunt: victores uſque ad caſtra ſecuti ceciderunt terga. deinde in caſtris cupiditate prædæ hæſerunt, nec ſequebatur quiſquam. In cornibus Galli diutius ſteterunt, quia ſerius ad eos perventum eſt. cæterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Conſul, qui ingreſſos in caſtra ab direptione abſtrahere non poterat, eos qui in cornibus fuerant, protinus ad ſequendos hoſtes miſit, per aliquantum ſpatium ſecuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hoſtium caſtris manſit: cæteros in ſua caſtra conſul reduxit. poſtero die captivos prædamque recenſuit: quæ tanta fuit, quantam avidiſſima rapiendi gens, cum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuiſſet annos, coacervare potuit. Galli ex diſſipata paſſim fuga in unum locum congregati, magna pars ſaucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad conſulem miſerunt. Eos Manlius Epheſum venire juſſit: ipſe (jam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hyberna maritimæ oræ reduxit.

c Dum hæc in Aſia geruntur, in cæteris provinciis tranquillæ res fuerunt. Cenſores Romæ T. Quintius Flamininus & M. Claudius Marcellus ſenatum perlegerunt, princeps in ſenatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quatuor ſoli præteriti ſunt, nemo curuli uſus honore: & in equitatu recenſendo mitis admodum cenſura fuit. ſubſtructionem ſuper Æquimelium in Capitolio, & viam ſilice ſternendam à porta Capena ad Martis locaverunt. Campani ubi cenſerentur, ſenatum conſuluerunt. decretum, uti Romæ cenſerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio conſule bello in Aſia cum Gallis perfecto, alter Coſ. M. Fulvius perdomitis Ætolis, cum trajeciſſet in Cephaleniam, circa civitates inſulæ miſit percunctatum, utrum ſe dedere Romanis, an belli fortunam experiri mallent? metus ad omnes valuit, ne deditionem recuſarent. obſides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Neſiotæ, Cratonii, Pallenſes & Samæi dederunt. Inſperata pax Cephaleniæ affulſerat, cum repente una civitas, incertum quam ob cauſam, Samæi deſciverunt. Quia opportuno loco urbs poſita eſſet, timuiſſe ſe

a Cap. XXVI. *b* Cap. XXVII. *c* Cap. XXVIII.

ſe ajebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. cæterum ipſi ne ſibi eum finxerint metum, & timore vano quietem exuerint, an jactata ſermonibus res apud Romanos, perlata ad eos ſit, nihil comperti eſt, niſi quod datis jam obſidibus, repente portas clauſerunt: & ne ſuorum quidem precibus (miſerat enim ſub muros conſul ad tentandam miſericordiam parentum populariumque) deſiſtere ab incœpto voluerunt. Oppugnari deinde, poſteaquam nihil pacati reſpondebatur, cœpta urbs eſt. apparatum omnem tormentorum machinarumque tranſvectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat: & opera quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

a Nec ab Samæis quicquam quo aut opera aut hoſtis arceri poſſet, prætermiſſum eſt. duabus tamen maxime reſiſtebant rebus, una interiorem ſemper juxta validum pro diruto novum obſtruentes murum: altera, eruptionibus ſubitis nunc in opera hoſtium, nunc in ſtationes: & plerumque iis præliis ſuperiores erant. Una ad coërcendos inventa haud magna memoratu res eſt. centum funditores ab Ægio & Patris & Dymis acciti. A pueris ii more quodam gentis, laxis globoſis, quibus ferme arenæ immiſtis ſtrata litora ſunt, funda mare apertum inceſſentes exercebantur. itaque longius certiuſque & validiore ictu quam Balearis funditor, eo telo uſi ſunt, & eſt non ſimplicis habenæ, ut Balearica aliarumque gentium funda, ſed triplex ſcutale crebris ſuturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans, ſed librata cum federit, velut nervo miſſa excutiatur. coronas modici circuli magno ex intervallo loci aſſueti trajicere, non capita ſolum hoſtium vulnerabant, ſed quem locum deſtinaſſent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achæos, ut parumper abſcederent: & ſe cum Romanis ſtationibus pugnantes quiete ſpectarent. Quatuor menſes obſidionem Samæi ſuſtinuerunt: cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent aut vulnerarentur: & qui ſupererant, feſſi & corporibus & animis eſſent: Romani nocte per arcem quam Cyatidem vocant (nam urbs in mare devexa, in occidentem vergit) muro ſuperato in forum pervenerunt. Samæi poſteaquam captam urbis partem ab hoſtibus ſenſerunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem: inde poſtero die dediti, direpta urbe, ſub corona omnes venierunt.

b Conſul compoſitis rebus Cephaleniæ, præſidio Samæ impoſito in Peloponneſum, jam diu accerſentibus Ægienſibus maxime ac Lacedæmoniis trajecit. Ægium à principio Achaici concilii ſemper conventus gentis indicti ſunt, ſeu dignitati urbis id, ſeu loci opportunitati datum eſt. hunc morem Philopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus quæ Achaici concilii eſſent, invicem conventus agerentur, & ſub adventum conſulis Damiurgis civitatum, qui ſummus eſt magiſtratus, Ægium evocantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum edixit. quo cum appareret omnes fere conventuros, conſul quoque quanquam Ægienſium favebat cauſæ, Argos venit. ubi cum diſceptatio fuiſſet, & rem inclinatam cerneret, incœpto deſtitit. Lacedæmonii deinde eum in ſua certamina averterunt. Solicitam eam civitatem exules maxime habebant, quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ caſtellis, quæ omnis adempta erat, habitabant. id ægre patientes Lacedæmonii, ut aliquem liberum ad mare haberent aditum: ſi quando Romam, aliove quo mitterent legatos: ſimulque ut emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad neceſſarios uſus eſſet, nocte adorti vicum maritimum nomine Lan, improviſo occupavere. Vicani, quique ibi exules habitabant, primò inopinata re territi ſunt. deinde ſub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedæmonios. terror tamen omnem maritimam oram pervaſit, legatoſque communiter & caſtella omnia vicique, & exules quibus ibi domicilia erant, ad Achæos miſerunt.

c Philopœmen prætor, jam inde ab initio exulum cauſæ amicus, & auctor ſemper Achæis minuendi opes & auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium quærentibus dedit. decretumque eo referente factum eſt, cum in fidem Achæorum tutelamque T. Quintius & Romani Laconicæ oræ caſtella & vicos tradidiſſent: & cum abſtinere his ex fœdere Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus eſſet, cædeſque ibi facta: qui ejus rei auctores affineſque eſſent, niſi dederentur Achæis violatum videri fœdus. Ad expoſcendos eos legati

a Cap. XXIX.

b Cap. XXX. *c Cap.* XXXI.

legati extemplo Lacedæmonem miſſi ſunt. Id imperium adeo ſuperbum & indignum Lacedæmoniis viſum eſt, ut ſi antiqua civitatis fortuna eſſet, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem conſternavit eos metus, ſi ſemel primis imperiis obediendo jugum accepiſſent: ne id quod jam diu moliretur Philopœmen, exulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione cum qua conſiliorum aliqua ſocietas Philopœmini atque exulibus erat, interfectis, decreverunt renunciandam ſocietatem Achæis: legatoſque extemplo Cephaleniam mittendos, qui conſuli M. Fulvio, quique Romanis Lacedæmonem dederent: orarentque eum, ut veniret in Peloponneſum ad urbem Lacedæmonem, in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.

a Id ubi legati ad Achæos retulerunt, omnium civitatum quæ ejus concilii erant, conſenſu bellum Lacedæmoniis indictum eſt, ne extemplo gereretur, hyems impediit. Incurſionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, ſed etiam navibus à mari fines eorum vaſtati. Hic tumultus conſulem in Peloponneſum adduxit: juſſuque ejus Elin concilio indicto, Lacedæmonii ad diſceptandum acciti. Magna ibi non diſceptatio modo, ſed etiam altercatio fuit. Cui conſul cum alia ſatis ambitioſe, partem utramque fovendo, incerta reſpondiſſet: una denunciatione, ut bello abſtinerent, donec Romam legatos ad ſenatum miſiſſent, finem impoſuit. Utrinque legatio miſſa Romam eſt. exules quoque Lacedæmoniorum ſuam cauſam legationemque Achæis injunxerunt. Diophanes & Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt, qui diſſidentes in Republica, tum quoque minime inter ſe convenientes orationes habuerunt. Diophanes ſenatui diſceptationem omnium rerum permittebat; eos optime controverſias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros eſſe. Lycortas ex præceptis Philopœmenis poſtulabat, ut Achæis ex fœdere ac legibus ſuis, quæ decreſſent agere liceret: libertatemque ſibi illibatam, cujus ipſi auctores eſſent, præſtarent. Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat: novari tamen nihil de Lacedæmoniis placebat. Cæterum reſponſum ita perplexum fuit, ut & Achæi ſibi de Lacedæmone permiſſum acciperent: & Lacedæmonii non omnia conceſſa iis interpretarentur. Hac poteſtate immodice Achæi, ac ſuperbe uſi ſunt.

b Philopœmeni continuatur magiſtratus, qui veris initio exercitu indicto, caſtra in finibus Lacedæmoniorum poſuit. legatos deinde miſit ad depoſcendos auctores defectionis: & civitatem in pace futuram, ſi id feciſſent, pollicens, & illos nihil indicta cauſa paſſuros. Silentium præ metu cæterorum fuit, quos nominatim depopoſcerat, ipſi ſe ituros profeſſi ſunt: fide accepta ab legatis, vim abfuturam donec cauſam dixiſſent. Ierunt alii etiam illuſtres viri, & advocati privatis; & quia pertinere cauſam eorum ad rempublicam cenſebant. Nunquam alias exules Lacedæmoniorum Achæi ſecum adduxerant in fines: quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur. tunc exercitus totius prope anteſignani exules erant. Ii venientibus Lacedæmoniis, ad portam caſtrorum agmine facto occurrerunt. & primo laceſſere jurgiis, deinde altercatione orta cum accenderentur iræ, ferociſſimi exulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. Cum illi deos, & fidem legatorum teſtarentur: & legati & Prætor ſummoveret turbas, & protegeret Lacedæmonios, vinculaque jam quoſdam injicientes arceret, creſcebat tumultus concitata turba: & Achæi ad ſpectaculum primo concurrerunt, deinde vociferantibus exulibus quæ paſſi forent, & orantibus opem, affirmantibuſque ſimul, nunquam talem occaſionem habituros, ſi eam permiſiſſent: fœdus quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis ſacrarum fuiſſet, irritum per illos eſſe: priuſquam alio de integro fœdere obligarentur. noxios puniendos eſſe: accenſa his vocibus multitudo, ad vocem unius, qui ut ferirent, inclamavit, ſaxa conjecit. atque ita X V I I. quibus vincula per tumultum injecta erant, interfecti ſunt. L X I I I. poſtero die comprehenſi, à quibus prætor vim arcuerat: non quia ſalvos vellet, ſed quia perire cauſa indicta nolebat: objecti multitudini iratæ, cum averſis auribus pauca locuti eſſent, damnati omnes & traditi ſunt ad ſupplicium.

c Hoc metu injecto Lacedæmoniis imperatum primum, ut muros diruerent: deinde ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos mili-

Ff

a Cap. X X X I I. *b Cap.* XXXIII, *c Cap.*XXXIV.

militaſſent, terra Laconica excederent: tum uti quæ ſervitia tyranni liberaſſent (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent: qui ibi manſiſſent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis jus eſſet. Lycurgi leges moreſque abrogarent: Achæorum aſſueſcerent legibus inſtitutiſque. ita unius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius conſenſuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec ægrius paſſi ſunt, quam exules reduci. Decretum Tegeæ in concilio communi Achæorum de reſtituendis iis factum eſt. mentione illata externos auxiliares dimiſſos, & Lacedæmoniis aſcriptos (ita enim vocabant, qui à tyrannis liberati erant) urbe exceſſiſſe, in agros dilapſos, priuſquam dimitteretur exercitus, ire prætorem cum expeditis, & comprehendere id genus hominum, & vendere jure prædæ placuit. multi comprehenſi venierunt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permiſſu Achæorum refecta eſt, quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinatis, quem injuria tyranni Lacedæmoniorum poſſederant, reſtitutus eidem civitati ex decreto vetere Achæorum: quod factum erat Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc velut enervata civitas Lacedæmoniorum diu Achæis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quam diſciplina Lycurgi, cui per octingentos annos aſſuerant, ſublata.

a A concilio, ubi apud conſulem inter Achæos Lacedæmonioſq; diſceptatum eſt, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum cauſa profectus Romam, creavit conſules M. Valerium Meſſalam, & C. Livium Salinatorem: cum M. Æmilium Lepidum inimicum eo quoque anno petentem dejeciſſet. Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius. C. Catinius. P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, conſulem M. Fulvium in provinciam & ad exercitum redire placuit, eique & collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum eſt. eo anno in ædem Herculis ſignum dei ipſius ex decemvirorum reſponſo, & ſejuges in Capitolio aurati ab Cn. Cornelio poſiti, conſulem dediſſe inſcriptum eſt. & duodecim clypea ærata ab ædilibus curulibus, P. Claudio & Ser. Sulpicio Galba ſunt poſita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compreſſam damnarunt. & ædilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo ſigna aurata, uno reo damnato (nam ſeparatim accuſaverant) poſuit. collega ejus A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeji quinquies toti inſtaurati, M. Valerius Meſſala inde, & C. Livius Salinator conſulatum Idibus Martiis cum iniſſent de republica, deque provinciis & exercitibus ſenatum conſuluerunt. De Ætolia & Aſia nihil mutatum eſt. Conſulibus, alteri Piſæ cum Liguribus: alteri Gallia provincia decreta eſt. comparare inter ſe aut ſortiri juſſi: & novos exercitus, binas legiones ſcribere: & ut ſociis Latini nominis quinadena millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Meſſalæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. prætores inde ſortiti ſunt. Marco Claudio urbana. Publio Claudio peregrina juriſdictio evenit. Quintus Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hiſpaniam citeriorem, C. Catinius ulteriorem eſt ſortitus.

b De exercitibus ita placuit. è Gallia legiones quæ ſub C. Lælio fuerant ad M. Tuccium proprætorem in Brutios traduci. & qui in Sicilia eſſet, dimitti exercitum: & claſſem quæ ibi eſſet, Romam reducere M. Sempronium proprætorem. Hiſpaniis legiones ſingulæ, quæ tum in iis provinciis erant, decretæ: & ut terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in ſupplementum ſociis imperarent, ſecumque tranſportarent. Priuſquam in provincias novi magiſtratus proficiſcerentur, ſupplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme & quartam tenebræ obortæ fuerant. & novendiale ſacrificium indictum eſt, quod in Aventino lapidibus pluiſſet. Campani cum eos ex Senatuſconſulto quod priore anno factum erat, cenſores Romæ cenſeri coegiſſent (nam antea incertum fuerat, ubi cenſerentur) petierunt, ut ſibi cives Romanas ducere uxores liceret: & ſi qui prius duxiſſent, ut habere eas: & ante eam diem nati, ut juſti ſibi liberi hæredeſque eſſent. utraque res impetrata. De Formianis Fundaniſque municipibus & Arpinatibus C. Valerius Tappo tribunus pl. promulgavit, ut iis ſuffragii latio (nam ante ſine ſuffragio habuerant civitatem) eſſet. Huic rogationi quatuor tribuni pl. quia non ex auctoritate ſenatus ferretur, cum intercederent: edocti populi eſſe, non ſenatus jus

a *Cap.* XXXV.

b *Cap.* XXXVI.

jus, ſuffragium quibus velit impartiri, deſtiterunt incœpto. Rogatio perlata eſt, ut in Æmilia tribu Formiani & Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent. atque in his tribubus tum primum ex Valerii plebiſcito cenſi ſunt. M. Claudius Marcellus cenſor, forte ſuperato T. Quinctio, luſtrum condidit. cenſa civium capita CCLVIII. millia, CCCVIII. Luſtro perfecto conſules in provincias profecti ſunt.

a Hyeme ea qua hæc Romæ geſta ſunt, ad Cn. Manlium conſulem primum, deinde proconſulem hybernantem in Aſia legationes undique ex omnibus civitatibus gentibuſque, quæ cis Taurum montem incolunt, conveniebant: & ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit quam de Gallis. Ita lætior ſociis erat de Gallis quam de Antiocho. Tolerabilior regia ſervitus fuerat, quam feritas immanium barbarorum; incertuſque indies terror, quo velut tempeſtas eos populantes inferret. itaque ut quibus libertas Antiocho pulſo, pax Gallis domitis data eſſet, non gratulatum modo venerant, ſed coronas etiam aureas pro ſuis quæque facultatibus attulerant. Et ab Antiocho legati, & ab ipſis Gallis, ut pacis leges dicerentur: & ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juviſſet. Ei CC. talenta argenti ſunt imperata. Gallis reſponſum, cum Eumenes rex veniſſet, tum daturum iis leges. civitatum legationes cum benignis reſponſis lætiores etiam quam venerant, dimiſſæ. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere juſſi advehere, eo ſe eum exercitu venturum. Principio deinde veris luſtrato exercitu profectus, die octavo Apameam venit. ibi triduum ſtativis habitis, tertiis rurſus ab Apamea caſtris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere juſſerat, pervenit. M & D. talenta argenti accepta, Apameam deportantur. frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quæ una in iis locis regio tenebatur præſidio. appropinquanti præfectus præſidii obvius fuit, XXX. dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda conſuleret. dato tempore, ad eam diem præſidio deceſſum eſt. à Perga L. Manlio fratre cum IV. millibus militum Oroanda ad reliquum pecuniæ, ex eo quod pepigerant, exigendum miſſo, ipſe, quia Eumenem regem & decem legatos ab Roma Epheſum veniſſe audierat, juſſis ſequi Antiochi legatis Apameam exercitum reduxit.

b Ibi ex X. legatorum ſententia fœdus in hæc verba fere cum Antiocho conſcriptum eſt: Amicitia regi Antiocho cum pop. Rom. his legibus & conditionibus eſto. Ne quem exercitum qui cum populo Romano ſociiſve bellum geſturus erit, rex per fines regni ſui, eorumve qui ſub ditione ejus erunt, tranſire ſinito; neu commeatu, neu qua alia ope juvato. Idem Romani ſociique Antiocho, & qui ſub imperio ejus erunt, præſtent. Belli gerendi jus Antiocho ne eſto cum iis qui inſulas colunt, neve in Europam tranſeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, caſtellis cis Taurum montem uſque ad Tanaim amnem, & à valle Tauri uſque ad juga qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto ex iis oppidis, agris, caſtelliſque, quibus excedat: ſi qua extulit, quæ quoque oportebit, recte reſtituito. Ne militem neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium civeſque regno abſcedunt, cum rege Antiocho, intraque fines ejus regni ſunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos ſocioſque ſunt, iis jus abeundi manendique eſto. Servos, ſeu fugitivos ſeu bello captos, ſeu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis ſociiſque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito & naves longas, armamentaque earum: neve plures quam decem naves actuarias, nulla quarum pluſquam XXX remis agatur, habeto: neve monerem ex belli cauſa, quod ipſe illaturus erit. neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria: extra quam ſi qua navis pecuniam, ſtipendium, aut legatos, aut obſides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ ſub ditione populi Romani ſunt Antiocho regi jus ne eſto, ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum ſociorumve quæ ædes ædificiaque intra fines regni Antiochi ſunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum ſociorumve ſunto. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio eſto. Si quid ablatum eſt, id conquirendi, cognoſcendi, repetendique jus item eſto. Si quas urbes quas tradi

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

„ tradi oportet, ii tenent quibus An-
„ tiochus dedit, ex iis præſidia dedu-
„ cito, utque recte tradantur, curato.
„ Argenti probi Attica talenta XII.
„ millia dato intra duodecim annos
„ penſionibus æquis, talentum ne mi-
„ nus pondo L X X X. Romanis pon-
„ deribus pendat. & tritici D X L.
„ millia modiûm, Eumeni regi talenta
„ C C C L. In quinquennium dato:
„ & pro frumento quod æſtimatione
„ fiat, talenta C X X V I I. Obſides
„ Romanis X X. dato, & pro triennio
„ mutato, ne minores octonûm denûm
„ annorum, neu majores quinûm qua-
„ dragenûm. Si qui ſociorum populi
„ Romani ultro bellum inferrent An-
„ tiocho, vim vi arcendi jus eſto:
„ dum ne quam urbem aut belli jure
„ teneat, aut in amicitiam accipiat.
„ controverſias inter ſe jure ac judicio
„ diſceptent, aut ſi utriſque placebit,
bello. De Annibale Pœno, & Ætolo Thoante, & Mneſimacho Acarnane. & Chalcidenſibus Eubulo & Philone dedendis, in hoc quoque fœdere adſcriptum eſt: & ſi quid poſtea addi mutarive placuiſſet, ut id ſalvo fœdere fieret.

a Conſul juravit in hoc fœdus: ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti Q. Minucius Thermus, & L. Manlius: qui tum forte ab Oroandis rediit. & Q. Fabio Labeoni, qui claſſi præerat, ſcripſit: ut Patara extemplo proficiſceretur, quæque ibi naves regiæ eſſent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheſo quinquaginta tectas naves aut concidit aut incendit. Telmeſſum eadem expeditione, territis ſubito adventu claſſis oppidanis recepit. Ex Lycia protinus, juſſis ab Epheſo ſequi, qui ibi relicti erant, per inſulas in Græciam trajecit. Athenis paucos moratus dies dum Piræeum ab Epheſo naves venirent, totam inde claſſem in Italiam reduxit. Cn. Manlius, cum inter cætera quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepiſſet, donoque Eumeni omnes dediſſet: deinde cauſas civitatum, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ Eumenis beneficio, cui deſponderat per eos dies filiam, remiſſa, in amicitiam eſt acceptus. Civitatum autem cognitis cauſis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quæ ſtipendiariæ regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano ſenſerant. iis immunitatem dederunt. quæ partium Antiochi fuerant aut ſtipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni juſſerunt. nominatim præterea Colophoniis qui in otio habitant, & Cymæis & Mileſiis immunitatem conceſſerunt. Clazomeniis ſuper immunitatem & Drymuſam inſulam dono dederunt, & Mileſiis, quem Sacrum appellant agrum, reſtituerunt. & Ilienſibus Rhœtium & Gergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria, eadem & Dardanum liberandi cauſa fuit. Chios quoque & Smyrneos, & Erythræos pro ſingulari fide quam eo bello præſtiterunt, & agro donarunt, & in omni præcipuo honore habuerunt. Phocenſibus & ager quem ante bellum habuerant, redditus; & ut legibus antiquis uterentur, permiſſum. Rhodiis affirmata, quæ data priore decreto erant. Lycia & Caria datæ uſque ad Meandrum amnem, præter Telmeſſum. Regi Eumeni Cherſoneſum in Europa, & Lyſimachiam, caſtella, vicos, agros ejus, quibus finibus tenuerat Antiochus: adjecerunt in Aſia Phrygiam utramque: alteram ad Helleſpontum, majorem alteram vocant: & Myſiam, quam Pruſias rex ademerat, ei reſtituerunt: & Lycaoniam, & Myliada, & Lydiam, & nominatim urbes Tralleis, atque Epheſum & Telmeſſum. De Pamphylia diſceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos cum eſſet, quia pars ejus citra, pars ultra Taurum eſt; integra res ad ſenatum rejicitur.

b His fœderibus decretiſque datis, Manlius cum decem legatis, omnique exercitu ad Helleſpontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges quibus pacem cum Eumene ſervarent, dixit: denunciavitque, ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque ſuorum terminis ſe continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, & Eumenis etiam claſſe per Athenæum fratrem regis ab Elæa adducta, copias omnes in Europam trajecit inde per Cherſoneſum modicis itineribus grave præda omnis generis agmen trahens, Lyſimachiæ ſtativa habuit: ut quam maxime recentibus integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus eſt ab Lyſimachia die, ad amnem Melana, quem vocant: inde poſtero die Cypſela pervenit. à Cypſelis via decem millium ferè ſylveſtris, anguſta, confragoſa excipiebat. propter cujus difficultatem itineris, in duas partes

a Cap. XXXIX.

b Cap. XL.

partes diviſus exercitus, & præcedere una juſſa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interpoſuit: plauſtra cum pecunia publica erant, precioſaque alia præda. Itaque cum per ſaltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Aſtii & Cæni & Maduateni & Cœletæ ad ipſas anguſtias viam circumſederunt. Opinio erat, non ſine Philippi regis Macedonum fraude id factum. eum ſciſſe, non alia, quam per Thraciam redituros Romanos, & quantam pecuniam ſecum portarent. In primo agmine imperator erat ſolicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil ſe moverunt, donec armati tranſirent. poſteaquam primos ſuperaſſe anguſtias viderunt, poſtremos nondum appropinquantes, impedimenta & ſarcinas invadunt. cæſiſque cuſtodibus, partim ea, quæ in plauſtris erant, diripere, partim ſub oneribus jumenta abſtrahere. Unde poſteaquam clamor primum ad eos qui jam ingreſſi ſaltum ſequebantur, deinde etiam ad primum agmen eſt perlatus; utrimque in medium concurritur, & inordinatum ſimul pluribus locis prælium conſeritur. Thracas præda ipſa impeditos oneribus, & pleroſque, ut ad rapiendum manus vacuas haberent, inermes ad cædem præbet: Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notos occurſantibus, & latentibus interdum per cavas valles, prodebat. ipſa etiam onera plauſtraque, ut ſors tulit, his aut illis incommode objecta pugnantibus impedimento ſunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit. prout locus iniquus æquuſve his aut illis, prout animus pugnantium eſt, prout numerus (alii enim pluribus quam ipſi erant, alii paucioribus occurrerant) varia pugnæ fortuna eſt: multi utrinque cadunt. Jam nox appetebat, cum prælio excedunt Thraces, non fuga vulnerum, aut mortis: ſed quia ſatis prædæ habebant.

a Romanorum primum agmen extra ſaltum circa templum Vendidium caſtra loco operto poſuit: pars altera ad cuſtodiam impedimentorum medio in ſaltu duplici circumdata vallo manſit. poſtero die prius explorato ſaltu, quam moverent, primis ſe conjungunt. in eo prælio, cum & impedimentorum pars & calonum, & milites aliquot, cum paſſim toto prope ſaltu pugnaretur, cecidiſſent: plurimum Q. Minucii Thermi morte damni eſt acceptum, fortis ac ſtrenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum eſt. inde Æniorum fines præter Apollinis, Zerinthium quem vocant incolæ, templum ſuperant. Aliæ anguſtiæ circa Tempyra excipiunt (hoc loco nomen eſt) nec minus confragoſæ, quam priores: ſed quia nihil ſylveſtre circa eſt, ne latebras quidem ad inſidiandum præbent. Huc ad eandem ſpem prædæ Thrauſi, gens & ipſa Thracum, convenere: ſed quia nudæ valles, procul ut conſpicerentur anguſtias obſidentes, efficiebant: minus terroris tumultuſque fuit apud Romanos: quippe etſi iniquo loco, prælio tamen juſto, acie aperta, collatis ſignis dimicandum erat. conferti ſubeuntes cum clamore impetu facto, primum expulere loco hoſtes, deinde avertere. fuga inde cædeſque ſuis ipſos impedientibus anguſtiis fieri cœpta eſt. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) poſuerunt caſtra. poſtero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit, triduumq; ibi frumentum accipientes manſerunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipſis, partim ex navibus ſuis, quæ cum omnis generis commeatu ſequebantur. Ab ſtativis diei via Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum eſt. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit. reliquum inde per medios Thracas dies nocteſque & ſi non infeſtum, ſuſpectum tamen donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, cum à Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam cauſam, quam quod prædæ minus quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque Claudius auctor eſt, ad quindecim millia Thracum præcedenti ad exploranda loca agmen Mutinis Numidæ occurriſſe, quadringentos equites fuiſſe Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hoſtes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupiſſe. eundem mox cum jam Mutines in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus diſpoſitis, manum cum hoſte conſeruiſſet, terrorem ab tergo præbuiſſe: atque inde turbatos equeſtri velut procella hoſtes ad peditum agmen non acceſſiſſe. Cn. Manlius per Macedoniam in Theſſaliam exercitum traduxit. inde per Epirum Apolloniam cum perveniſſet, nondum adeo hyberno contempto mari, ut trajicere auderet, Apolloniæ hybernavit.

a Cap. XLI.

a Exitu prope anni M. Valerius Coſ. ex Liguribus ad magiſtratus ſubrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re geſta, ut ea probabilis moræ cauſa eſſet, quòd ſolito ſerius ad comitia veniſſet. Comitia Coſſ. rogandis fuerunt ad XII. Calend. Martias. creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Poſtero die Prr. facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba. Q. Terent. Culleo, L. Terent. Maſſaliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Craſſipes. Comitiis perfectis, quas provincias prætoribus eſſe placeret, retulit ad ſenatum conſul. decreverunt duas Romæ juris dicundi cauſa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia, Tarentum, & Galliam. & extemplo priuſquam inirent magiſtratum, ſortiri juſſi. Servius Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam eſt ſortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus, & L. Manlius, quod legatos Carthaginienſes pulſaſſe dicebantur, juſſu M. Claudii Pr. urbani per fœciales traditi ſunt legatis, & Carthaginem avecti. In Liguribus magni belli, & gliſcentis indies magis, fama erat. itaque Coſſ. novis quo die de provinciis & de republ. retulerunt, ſenatus utrique Ligures provinciam decrevit. Huic S. C. Lepidus Coſ. intercedebat, indignum eſſe prædicans, Coſſ. ambos in valles Ligurum includi M. Fulvium & Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europa, alterum in Aſia, velut pro Philippo atque Antiocho, ſubſtitutos regnare. ſi exercitus in his terris eſſe placeat, Coſſ iis potius quam privatos præeſſe oportere. Vagati eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non ſit, pacem precio venditantes ſi eas provincias obtinere exercitibus opus eſſet, ſicut M. Acilio, L. Scipioni Coſſ. M. Fulvius & Cn. Manlius ſucceſſiſſent conſules: ita Fulvio Manlioque C. Livium & M. Valerium conſules debuiſſe ſuccedere. nunc certe perfecto Ætolico bello, recepta ab Antiocho Aſia, devictis Gallis, aut Coſſ. ad exercitus conſulares mitti, aut reportari legiones inde, reddique tandem reipublicæ debere. Senatus his auditis in ſententia perſeveravit: ut Coſſ. ambobus Ligures provincia eſſet: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, & exercitus inde deducere, ac redire Romam placuit.

b Inimicitiæ inter M. Fulvium & M. Æmilium Coſſ. erant, & ſupra cætera Æmilius ſerius biennio ſe Coſ. factum M. Fulvii opera ajebat. itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienſes in ſenatum ſubornatos criminibus introduxit. qui ſibi, cum in pace eſſent, imperataque à prioribus Coſſ. feciſſent, & eadem præſtare obedienter M. Fulvio parati eſſent, bellum illatum queſti. agros primum depopulatos, terrorem direptionis & cædis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. obſeſſos deinde & oppugnatos ſe, & omnia exempla belli edita in ſe, cædibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in ſervitium abſtractos: bona adempta: &, quod ſe ante omnia moveat, templa tota urbe ſpoliata ornamentis ſimulachra deûm, deos demum ipſos convulſos ex ſedibus ſuis ablatos eſſe. parietes poſteſque nudatos, quos adorent, ad quos precentur & ſupplicent, Ambracienſibus non ſupereſſe. Hæc querentes interrogando criminoſe ex compoſito Coſ. ad plura velut non ſua ſponte dicenda eliciebat. Motis patribus, alter Coſ. C. Flaminius M. Fulvii cauſam excepit. qui veterem & obſoletam viam ingreſſos Ambracienſes dixit: Sic M. Mar- „
cellum à Syracuſanis, ſic Q. Fulvium „
à Campanis accuſatos. quin eadem „
opera T. Quintium à Philippo re- „
ge, M. Acilium, & L. Scipionem „
ab Antiocho, Cn. Manlium à Gal- „
lis, ipſum Fulvium ab Ætolis & Ce- „
phaleniæ populis accuſari paterentur? Ambraciam oppugnatam & „
captam, & ſigna inde ornamentaque „
ablata, & cætera facta, quæ captis „
urbibus ſoleant, negaturum aut me „
pro M. Fulvio, aut ipſum M. Ful- „
vium cenſetis P. C. qui ob has res „
geſtas triumphum à vobis poſtulatu- „
rus ſit? Ambraciam captam, ſigna- „
que quæ ablata criminantur, & cæ- „
tera ſpolia ejus urbis ante currum „
laturus, & fixurus in poſtibus ſuis: „
Nihil eſt, quod ſe ab Ætolis ſepa- „
rent, eadem Ambracienſium & Æto- „
lorum cauſa eſt. Itaque collega „
meus vel in alia cauſa inimicitias „
exerceat, vel ſi in hac utique ma- „
vult, retineat Ambracienſes ſuos in „
adventum M. Fulvii. ego nec de Am- „
bracienſibus, nec de Ætolis decerni „
quicquam abſente M. Fulvio patiar.

c Cum Æmilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam inſimularet, & tempus eum morando extracturum diceret, ne conſule inimico Romam

a Cap. XLII. *b Cap.* XLIII.

c Cap. XLIV.

Romam veniret, certamine conſulum biduum abſumptum eſt. nec præſente Flaminio decerni quicquam videbatur poſſe. captata occaſio eſt, cum æger forte Flaminius abeſſet. & referente Æmilio S. C. factum eſt, ut Ambracienſibus omnes ſuæ res redderentur: in libertate eſſent, ac legibus ſuis uterentur, portoria, quæ vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac ſocii Latini nominis eſſent. ſigna aliaque ornamenta, quæ quererentur ex ædibus ſacris ſublata eſſe, de iis, cum M. Fulvius Romam reverti ſſet, placere ad collegium pontificum referri, & quod ii cenſuiſſent, fieri. Neque his contentus Coſ. fuit, ſed poſtea per infrequentiam adjecit S. C. Ambraciam non videri vi captam eſſe. Supplicatio inde ex decemvirorum decreto pro valerudine populi fuit per triduum: quia gravis peſtilentia urbem atque agros vaſtabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus liberati Coſſ. & delectu perfecto (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti ſunt: vetereſque omnes dimiſerunr.

a Poſt conſulum profectionem Cn. Manlius Procoſ. Romam venit. cui cum ab Ser. Sulpicio pr. ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſſet: & ipſe commemoratis rebus ab ſe geſtis poſtulaſſet, ut ob eas diis immortalibus honos haberetur, ſibique triumphanti urbem invehi liceret: contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Æmilius Paulus. Legatos ſeſe Cneo Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ cauſa, fœderiſque & legum quæ cum L. Scipione inchoatæ fuiſſent, perficiendarum. Cn. Manlium ſumma ope tetendiſſe, ut eam pacem rurbarer: & Antiochum, ſi ſui poteſtatem feciſſet, inſidiis exciperet: ſed illum cognita fraude Coſ. cum ſæpe colloquiis petitis captatus eſſet, non congreſſum modo, ſed conſpectum etiam ejus vitaſſe. cupientem tranſire Taurum, ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ prædictam ſuperantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. admoviſſe tamen exercitum, & prope ipſis jugis ad divortia aquarum caſtra poſuiſſe. cum nullam ibi cauſam belli inveniret, quieſcentibus regiis, circumegiſſe exercitum ad Gallo-græcos. cui nationi non ex ſenatus auctoritate, non populi juſſu bellum illatum, quod quem unquam de ſua ſententia facere auſum? Antiochi, Philippi, Annibalis, & Pœnorum recentiſſima bella eſſe. de omnibus his conſultum ſenatum, populumque juſſiſſe. ſæpe legatos ante miſſos, res repetitas: poſtremo qui bellum indicerent, miſſos. Quid eorum Cnei Manli factum eſt, ut iſtud publicum pop. Romani bellum, & non tuum privatum latrocinium dicamus? At eo ipſo contentus fuiſti. recto itinere duxiſti exercitum ad eos, quos tibi hoſtes deſumpſeras: an & per omnes anfractus viarum, cum ad bivia conſiſteres, ut quo flexiſſet agmen Attalus Eumenis frater, eo Coſ. mercenarius cum exercitu Romano ſequereris. Piſidiæ Lycaoniæque & Phrygiæ receſſus omnes atque angulos peragraſti, ſtipem à tyrannis caſtellaniſque deviis colligens? quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis æque innoxiis populis? Bellum autem ipſum cujus nomine triumphum petis, quomodo geſſiſti? loco æquo, tempore tuo pugnaſti? Tu vero recte, ut diis immortalibus honos habeatur, poſtulas. primum quod pro temeritate imperatoris nullo jure gentium bellum inferentis pœnas luere exercitum noluerunt: deinde, quod beluas, non hoſtes nobis objecerunt.

b Nolite nomen tantum exiſtimare miſtum eſſe Gallogræcorum: multo ante & corpora & animi miſti ac vitiati ſunt. an ſi illi Galli eſſent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum eſt, quantum in imperatore noſtro fuit, nuncius illinc rediſſet? bis cum iis pugnatum eſt, bis loco iniquo ſubiit, in valle inferiore pedibus pene hoſtium aciem ſubjecit, ut ſi non tela ex ſuperiore loco mitterent: ſed corpora ſua nuda injicerent, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna P. R. eſt, magnum & terribile nomen. recenti ruina Annibalis, Philippi, Antiochi, prope attonitæ erant tantæ corporum moles. fundis ſagittiſque in fugam conſternatæ ſunt. gladius in acie cruentatus non eſt Gallico bello, velut apium examina ad crepitum primum miſſilium avolavere. At hercule nos iidem, admonente fortuna, quid, ſi hoſtem habuiſſemus, caſurum fuiſſet: cum redeuntes in latrunculos Thracas incidiſſemus: cæſi, fugati, exuti impedimentis ſumus: Q. Minut. Thermus, in quo haud paulo plus damni factum eſt, quam ſi Cn. Manl. cujus teme-

a Cap. XLV.

b Cap. XLVI.

,, temeritate ea clades inciderat, periſ-
,, ſet : cum multis viris fortibus ce-
,, cidit. exercitus ſpolia regis Antio-
,, chi referens trifariam diſſipatus. ali-
,, bi primum, alibi poſtremum agmen,
,, alibi impedimenta, inter vepres in
,, latebris ferarum noctem unam de-
,, lituit. Pro his triumphus petitur ?
,, Si nihil in Thracia cladis ignomi-
,, niæque foret acceptum, de quibus
,, hoſtibus triumphum peteres ? de iis
,, ut opinor, quos tibi hoſtes ſenatus,
,, aut P. R. dediſſet, ſic huic L. Sci-
,, pioni, ſic illi M. Acilio de rege An-
,, tiocho, ſic paulo ante T. Quintio de
,, rege Philippo, ſic P. Africano de
,, Annibale & Pœnis & Syphace tri-
,, umphus datus. & minima illa, cum
,, jam ſenatus cenſuiſſet bellum, quæ-
,, ſita tamen ſunt, quibus nunciandum
,, eſſet ? ipſis uſque regibus nuncia-
,, retur ? an ſatis eſſet ad præſidium
,, aliquod nunciari ? Vultis ergo hæc
,, omnia pollui & confundi ? tolli fœ-
,, cialia jura ? nullos eſſe fœciales? fiat
,, (pace deûm dixerim) jactura religio-
,, nis : oblivio deorum capiat pectora
,, veſtra. num ſenatum quoque de bel-
,, lo conſuli non placet ? non ad po-
,, pulum ferri ? velint, jubeantne cum
,, Gallis bellum geri ? Modo certe
,, Coſſ. Græciam atque Aſiam vole-
,, bant, tamen perſeverantibus vobis
,, Ligures provinciam decernere dicto
,, audientes fuerunt. merito ergo à vo-
,, bis proſpere bello geſto triumphum
,, petent, quibus auctoribus geſſe-
,, runt.

a Talis oratio Furii & Æmilii fuit. Manlium in hunc maxime modum re-
,, ſpondiſſe accepimus. Tr. Pl. antea
,, ſolebant, triumphum poſtulantibus
,, adverſari P. C. quibus ego gratiam
,, habeo. quod ſeu mihi ſeu magnitu-
,, dini rerum geſtarum hoc dederunt,
,, ut non ſolum ſilentio comprobarent
,, honorem meum ; ſed referre etiam,
,, ſi opus eſſet, viderentur parati eſſe.
,, ex decem legatis, ſi diis placet, quod
,, concilium diſpenſandæ cohoneſtan-
,, dæque victoriæ imperatoribus majo-
,, res dederunt noſtri, adverſarios ha-
,, beo. L. Furius, L. Æmilius currum
,, triumphalem me conſcendere prohi-
,, bent, coronam inſignem capiti detra-
,, hunt. quos ego, ſi tribuni me trium-
,, phare prohiberent, teſtes citaturus
,, fui rerum à me geſtarum. Nullius e-
,, quidem invideo honori P. C. vos tri-
,, bunos plebis nuper, viros fortes ac
,, ſtrenuos, impedientes Q. Fabii La-
,, beonis triumphum, auctoritate ve-
ſtra deterruiſtis. triumphavit quem ,,
non bellum injuſtum geſſiſſe. ſed ho- ,,
ſtem omnino non vidiſſe, inimici ja- ,,
ctabant. ego, qui eum centum milli- ,,
bus ferociſſimorum hoſtium ſignis ,,
collatis toties pugnavi, qui plus XL. ,,
millia hominum cepi aut occidi, qui ,,
bina caſtra eorum expugnavi, qui ci- ,,
tra juga Tauri omnia pacatiora, quam ,,
terra Italia eſt, reliqui : non Trium- ,,
pho modo fraudor, ſed cauſam apud ,,
vos P. C. accuſantibus meis ipſe le- ,,
gatis dico. Duplex eorum, ut anim- ,,
advertiſtis P. C. accuſatio fuit. nam ,,
nec gerendum mihi fuiſſe bellum ,,
cum Gallis, & geſtum temere atque ,,
imprudenter dixerunt. Non erant ,,
Galli hoſtes, ſed tu eos pacatos im- ,,
perata facientes violaſti. Non ſum ,,
poſtulaturus à vobis P. C. ut quæ ,,
communiter de immanitate gentis ,,
Gallorum, de infeſtiſſimo odio in no- ,,
men Romanum ſcitis, ea de illis quo- ,,
que qui Aſiam incolunt, exiſtimetis. ,,
Gallos, remota univerſæ gentis in- ,,
famia atque invidia, per ſe ipſos æſti- ,,
mare. Utinam rex Eumenes, utinam ,,
Aſiæ civitates omnes adeſſent, & il- ,,
los potius querentes quam me accu- ,,
ſantem audiretis, mittite agedum le- ,,
gatos circa omnes Aſiæ urbes, & ,,
quærite utrum à graviori ſervitute, ,,
Antiocho ultra Tauri juga emoto, an ,,
Gallis ſubactis, liberati ſint? quoties ,,
agri eorum vaſtati ſint, quoties præ- ,,
dæ abactæ referant : cum vix redi- ,,
mendi captivos copia eſſet, & ma- ,,
ctatas humanas hoſtias immolatoſque ,,
liberos ſuos audirent. Stipendium ,,
ſcitote pependiſſe ſocios veſtros Gal- ,,
lis : & nunc liberatos per vos regio ,,
imperio, fuiſſe penſuros, ſi à me foret ,,
ceſſatum. quo longius Antiochus ,,
emotus eſſet, hoc impotentius in ,,
Aſia Galli dominarentur ; & quic- ,,
quid eſt terrarum citra Tauri juga ,,
Gallorum imperio, non veſtro adje- ,,
ciſſetis. At enim ſunt quidem iſta ,,
vera, etiam Delphos, quondam com- ,,
mune humani generis oraculum ,,
umbilicum orbis terrarum, Galli ſpo- ,,
liaverunt : nec ideo P. R. his bellum ,,
indixit aut intulit. Equidem aliquid ,,
intereſſe rebar inter id tempus, quo ,,
nondum in jure ac ditione veſtra ,,
Græcia atque Aſia erat, ad curandum ,,
animadvertendumque quid in his ,,
terris fieret : & hoc, quo finem im- ,,
perii Rom. Taurum montem ſtatui- ,,
ſtis : quo libertatem immunitatem- ,,
ve civitatibus datis, quo aliis fines ,,
adjicitis, aliis agro mulctetis, aliis ,,
vectigal imponitis, regna augetis, ,,
minuitis, donatis, adimitis : curæ ,,
veſtræ

a Cap. XLVII.

veſtræ cenſetis eſſe, ut pacem terra marique habeant. An niſi præſidia deduxiſſet Antiochus, quæ quieta in ſuis arcibus erant, non putaretis liberatam Aſiam? ſi Gallorum exercitus effuſi vagarentur, rata dona veſtra, quæ dediſtis regi Eumeni, rata libertas civitatibus eſſet?

a Sed quid ego hæc ita argumentor: tanquam non acceperim ſed fecerim hoſtes Gallos? Te, L. Scipio, appello, cujus ego mihi, ſuccedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non fruſtra à diis immortalibus precatus ſum: te P. Scipio, qui legati jus, collegæ majeſtatem, & apud fratrem Coſ. & apud exercitum habuiſti: ſciatiſne in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuiſſe? videritis in acie eos in cornu utroque (id enim roboris eſſe videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hoſtibus juſtis? cecideritis? ſpolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis bellum his ſenatus decreverat, & populus juſſerat. Sed ſimul, ut opinor, cum his decreverant juſſerantque, qui inter ejus præſidia fuiſſent. ex quibus præter Antiochum; cum quo pacem pepigerat Scipio, & cum quo nominatim fœdus ut fieret, mandaveratis: omnes hoſtes erant, qui pro Antiocho arma adverſus nos tulerunt. in qua cauſa cum Galli ante omnes fuiſſent, & reguli quidam & tyranni: ego tamen & cum aliis pro dignitate imperii veſtri coactis luere peccata ſua, pacem pepigi: & Gallorum animos ſi poſſent mitigari à feritate inſita, tentavi: & poſteaquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coërcendos ratus ſum. Nunc quoniam ſuſcepti belli purgatum eſt crimen, geſti reddenda eſt ratio. in quo confiderem equidem cauſæ meæ, etiamſi non apud Romanum, ſed apud Carthaginienſem ſenatum agerem: ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, ſi proſpero eventu, pravo conſilio rem geſſerunt. Sed ego in ea civitate, quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendiſque deos adhibet: quia nullus calumniæ ſubjicit ea, quæ dii comprobaverunt: & in ſolennibus verbis habet, cum ſupplicationem aut triumphum decernit. quod bene ac feliciter reſp. adminiſtrarit: ſi nollem, ſi grave ac ſuperbum exiſtimarem virtute gloriari: pro felicitate mea exercituſque mei, quod tantam nationem ſine ulla militum jactura devicimus, poſtularem, ut diis immortalibus honos haberetur: & ipſe triumphans in Capitolium aſcenderem, unde votis rite nuncupatis profectus ſum: negaretis hoc mihi cum diis immortalibus?

b Iniquo enim loco dimicavi. Dic igitur quo æquiore potuerim dimicare? cum montem hoſtes cepiſſent, loco munito ſe tenerent? nempe eundum ad hoſtes erat ſi vincere vellem. Quid? ſi urbem eo loco haberent? & mœnibus ſe tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco M. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? quid? Philippum non eodem modo ſuper Aoum amnem juga tenentem montium T. Quintius dejecit? Equidem adhuc qualem aut ſibi fingant, aut vobis videri velint hoſtem fuiſſe, non invenio. ſi degenerem & emollitum amœnitate Aſiæ, quid periculi vel iniquo loco ſubeuntibus fuit? ſi timendum & feritate animorum, & robore corporum, huicne tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca invidia eſt P. C. nec quicquam aliud ſcit, quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum. Mihi, quæſo ita ignoſcatis P. C. ſi longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, ſed neceſſaria criminum defenſio fecit. An etiam per Thraciam ſaltus patentes, qui anguſti erant, & plana ex arduis, & culta ex ſylveſtribus facere potui? & præſtare necubi notis ſibi latebris deliteſcerent latrones Thraces? ne quid ſarcinarum raperetur? ne quod jumentum ex tanto agmine abſtraheretur? ne quis vulneraretur? ne ex vulnere vir fortis ac ſtrenuus Q. Minucius moreretur? in hoc caſu, quo infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, hærent. quod ſaltu iniquo, loco alieno cum adortus hoſtis nos eſſet, duæ ſimul acies primi & noviſſimi agminis hærentem ad impedimenta noſtra exercitum barbarorum circumvenerunt: quod multa millia ipſo die, plura multo poſt dies paucos ceciderunt & ceperunt. hoc ſi ipſi tacuerint, vos ſcituros, cum teſtis orationis meæ totus exercitus ſit, non credunt. Si gladium in Aſia non ſtrinxiſſem, ſi hoſtem non vidiſſem; tamen Proconſul triumphum in Thracia duobus præliis merueram. Sed jam dictum ſatis eſt.

a Cap. XLVIII.

b Cap. XLIX.

,, quin pro eo quod pluribus verbis
,, vos quam volui, fatigavi: veniam
,, à vobis petitam impetratamque
,, velim P. C.

a Plus crimina eo die, quam defenſio, valuiſſent, ni altercationem in ſerum perduxiſſent. dimittitur ſenatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuiſſe videretur. Poſtero die & cognati amicique Cn. Manlii ſummis opibus annixi ſunt, & auctoritas ſeniorum valuit, negantium exemplum proditum memoria eſſe, ut imperator qui perduellibus devictis, confecta provincia exercitum reportaſſet, ſine curru & laurea privatus inhonoratuſque urbem iniret. hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Oppreſſit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus, majus & cum majore & clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor eſt) duo Q. Petilii diem dixerunt. id prout cujuſque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos pl. ſed univerſam civitatem, quæ id pati poſſet, incuſabant. duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas: Romam ingratiorem, ſiquidem victa Carthago victum Annibalem in exilium expuliſſet, Roma victrix victorem Africanum expellat. Alii, neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non poſſit. nihil tam æquandæ libertatis eſſe, quam potentiſſimum quemque poſſe dicere cauſam. quid autem tuto cuiquam, nedum ſummam reipublicæ permitti, ſi ratio non ſit reddenda? qui jus æquum pati non poſſit, in eum vim haud injuſtam eſſe. Hæc agitata ſermonibus donec dies dicendæ cauſæ venit. nec alius antea quiſquam, nec ille ipſe Scipio Cœſ. cenſorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die in forum eſt deductus. Juſſus dicere cauſam, ſine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab ſe geſtis eſt exorſus, ut ſatis conſtaret, neminem unquam neque melius, neque verius laudatum eſſe. dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, à quo geſta erant. & aurium faſtidium aberat, quia pro periculo, nôn in gloriam referebantur.

b Trib. pl. vetera luxuriæ crimina Syracuſanorum hybernorum, & Locris Pleminianum tumultum cum ad fidem præſentium criminum retuliſſent, ſuſpicionibus magis quam argumentis pecuniæ captæ reum accuſarunt. Filium captum ſine precio redditum, omnibuſque aliis rebus Scipionem, tanquam in ejus unius manu pax Romana bellumque eſſet, ab Antiocho cultum. dictatorem eum conſuli, non legatum in provincia fuiſſe. nec ad aliam rem eo profectum, quam ut id quod Hiſpaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ jampridem perſuaſum eſſet: hoc Græciæ Aſiæque & omnibus ad orientem verſis regibus gentibuſque appareret: unum hominem caput columenque imperii Romani eſſe: ſub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutus ejus pro decretis patrum, pro populi juſſis eſſe. Infamia intactum, invidia qua poſſunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, producta dies eſt. ubi ea venit, tribuni in roſtris prima luce conſederunt. citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad roſtra ſubiit; ſilentioque facto, Hoc,
inquit, die Tribuni pl. voſque Qui- ,,
rites, cum Annibale & Carthaginien- ,,
ſibus ſignis collatis in Africa bene ac ,,
feliciter pugnavi. itaque cum hodie ,,
litibus & jurgiis ſuperſederi æquum ,,
ſit: ego hinc extemplo in Capito- ,,
lium ad Jovem Opt. Max. Junonem- ,,
que & Minervam, cæteroſque deos ,,
qui Capitolio atque arci præſident, ,,
ſalutandos ibo: hiſque gratias agam, ,,
quod mihi & hoc ipſo die, & ſæpe ,,
alias egregie Reipublicæ gerendæ ,,
mentem facultatemque dederunt, ,,
veſtrûm quoque quibus commodum ,,
eſt, ite mecum Quirites, & orate ,,
deos, ut mei ſimiles principes habea- ,,
tis. ita, ſi ab annis ſeptendecim ad ,,
ſenectutem ſemper vos ætatem ,,
meam honoribus veſtris anteiſtis, ,,
ego veſtros honores rebus gerendis ,,
præceſſi. Ab roſtris, in Capitolium aſcendit. ſimul ſe univerſa concio avertit, & ſecuta Scipionem eſt: adeo, ut poſtremo ſcribæ viatoreſque tribunos relinquerent, nec cum iis præter ſervilem comitatum, & præconem, qui reum ex roſtris citabat, quiſquam eſſet. Scipio non in Capitolio modo, ſed per totam urbem omnia templa deûm cum P. R. circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum, & æſtimatione veræ magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege & Carthaginienſibus urbem eſt invectus.

c Hic ſpecioſus ultimus dies P. Scipioni illuxit. poſt quem cum invidiam &

a Cap. L. *b Cap.* L I. *c Cap.* L I I.

& certamina cum tribunis proſpiceret, die longiore producta in Liternum conceſſit, certo conſilio ne ad cauſam dicendam adeſſet. major animus & natura erat, ac majori fortunæ aſſuetus, quam ut reus eſſe ſciret & ſummittere ſe in humilitatem cauſam dicentium. Ubi dies venit, citarique abſens eſt cœptus, L. Scipio morbum cauſæ eſſe cur abeſſet excuſabat: quam excuſationem cum tribuni qui diem dixerant, non acciperent, & ab eadem ſuperbia non venire ad cauſam dicendam arguerent, qua judicium & tribunos plebis & concionem reliquiſſet: & quibus jus de ſe dicendæ ſententiæ & libertatem ademiſſet, his comitatus, velut captos trahens triumphum de P. R egiſſet: ſeceſſionemque eo die in Capitolium à Tribunis plebis feciſſet: *Habetis ergo temeritatis illius mercedem, quo duce & auctore nos reliquiſtis, ab eo ipſi relicti eſtis. & tantum animorum indies nobis decreſcit, ut ad quem ante annis XVII. exercitum & claſſem habentem, tribunos plebis ædilemque in Siciliam mittere auſi ſumus, qui prehenderent eum, & Romam reducerent: ad eum privatum ex villa ſua extrahendum ad cauſam dicendam mittere non audeamus?* Tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt: ſi morbi cauſa excuſaretur, ſibi placere accipi eam cauſam, diemque à collegis produci. Tribunus plebis eo tempore Tib. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant: is cum vetuiſſet nomen ſuum decreto collegarum aſcribi, triſtioremque omnes ſententiam expectarent, ita decrevit. Cum L. Scipio excuſet morbum eſſe cauſæ fratri: ſatis id ſibi videri, ſe P. Scipionem priuſquam Romam rediſſet, accuſari non paſſurum: tum quoque, ſi ſe appellet, auxilio ei futurum, ne cauſam dicat. ad id faſtigium rebus geſtis, honoribus P. R. P. Scipionem deorum, hominumque conſenſu perveniſſe: ut ſub roſtris reum ſtare: & præbere aures adoleſcentium conviciis, pop. Rom. magis deforme, quam ipſi ſit.

a Adjecit decreto indignationem. *Sub pedibus veſtris ſtabit, Tribuni, domitor ille Africæ Scipio? ideo quatuor nobiliſſimos duces Pœnorum in Hiſpania, quatuor exercitus fudit fugavitque? ideo Syphacem cepit, Annibalem devicit. Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (r[illegible]pit enim fratrem conſortem hujus gloriæ L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petiliis ſuccumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? nulliſve meritis ſuis, nullis veſtris honoribus unquam in arcem tutam, & velut ſanctam clari viri pervenient: ubi ſi non venerabilis, inviolata ſaltem ſenectus eorum conſidat?* Movit & decretum & adjecta oratio non cæteros modo, ſed ipſos etiam accuſatores: & deliberaturos ſe quid ſui juris & officii eſſet, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimiſſo, haberi eſt cœptus. ibi gratiæ ingentes ab univerſo ordine, præcipue à conſularibus ſenioribuſque Tib. Graccho actæ ſunt, quod remp. privatis ſimultatibus potiorem habuiſſet. & Petilii vexati ſunt probris, quod ſplendere aliena voluiſſent, & ſpolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit, vitam Literni egit ſine deſiderio urbis. Morientem rure eo ipſo loco ſepeliri ſe juſſiſſe ferunt: monumentumque ibi ædificari, ne funus ſibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis, bellicis tamen quam pacis artibus memorabilior prima pars vitæ, quam poſtrema fuit: quia in juventa bella aſſidue geſta: cum ſenecta res quoque defloruere, nec præbita eſt materia ingenio. quid ad primum conſulatum ſecundus, etiam ſi cenſuram adjicias? quid Aſiatica legatio & valetudine adverſa inutilis, & filii caſu deformata & poſt reditum neceſſitate aut ſubeundi judicii, aut ſimul cum patria deſerendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculoſius Romani geſſere, unus præcipuam gloriam tulit.

b Morte Africani crevere inimicorum animi: quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare ejus magnitudinem ſolitus erat. hoc auctore exiſtimantur Petilii & vivo Africano rem ingreſſi, & mortuo rogationem promulgaſſe. Fuit autem rogatio talis. *Velitis, jubeatis, quæratur, quæ pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho eſt, quique ſub ejus imperio fuerunt: quod ejus in publicum relatum non eſt, uti de ea re Ser. Sulpicius Præ urbanus ad ſenatum referat? quem eam rem velit ſenatus quærere de iis, qui prætores nunc ſunt?* Huic rogationi primo Q. & L. Mummii intercedebant. ſenatum quærere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea ſemper factum eſſet, æquum cenſebant. Petilii nobilitatem & regnum in ſenatu Scipionem accuſabant. L. Furius Purpurio

Ff 6 con-

a Cap. LIII.

b Cap. LIV.

conſularis, qui in decem legatis in Aſia fuerat, latius rogandum cenſebat: non quæ ab Antiocho modo pecuniæ captæ forent, ſed quæ ab aliis regibus gentibuſque, Cn. Manlium inimicum inceſſens. Et L. Scipio. quem magis pro ſe quam adverſus legem dicturum apparebat, diſſuaſor proceſſit. is poſt mortem P. Africani fratris, viri omnium fortiſſimi clariſſimique, eam exortam rogationem eſt conqueſtus. parum enim fuiſſe, non laudari pro roſtris P. Africanum poſt mortem, niſi etiam accuſaretur. & Carthaginienſes exilio Annibalis contentos eſſe: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exſatiari: niſi & ipſius fama ſepulti laceretur, & frater inſuper acceſſione invidiæ mactetur. M. Cato ſuaſit rogationem. extat oratio ejus de pecunia regis Antiochi: & Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adverſarentur rogationi. Remittentibus ergo his interceſſionem, omnes tribus uti rogaſſet, juſſerunt.

a Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petilia quærere vellent, Q. Terentium Culleonem patres juſſerunt. Ad hunc prætorem adeo amicum Corneliæ familiæ, ut qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (eſt enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, ſicut in triumpho ierat, in funere quoque ante luctum iſſe memoriæ prodiderint; & ad portam Capenam mulſum proſecutis funus dediſſe: quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hoſtibus receptus eſſet: aut adeo inimicum eundem, ut propter inſignem ſimultatem, ab ea factione quæ adverſa Scipionibus erat, delectus ſit potiſſimum ad quæſtionem exercendam: cæterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem reus extemplo factus L. Scipio: ſimul & delata & recepta nomina legatorum ejus, A. & L. Hoſtiliorum Catonum, & C. Furii Aculeonis quæſtoris: & ut omnia contacta ſocietate peculatus viderentur, ſcribæ quoque duo, & accenſus. L. Hoſtilius, & ſcribæ & accenſus, priuſquam de Scipione judicium fieret, abſoluti ſunt: Scipio & A. Hoſtilius legatus, & C. Furius damnati, quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem VI. millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepiſſe, quam in ærarium retulerit: A. Hoſtilium LXXX. pondo auri, argenti CCCCIII. Furium quæſtorem auri centum XXX. argenti CC. pondo. Has ego ſummas auri & argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium ſcriptoris eſſe in ſumma auri atque argenti. ſimilius enim veri eſt, argenti quam auri majus pondus fuiſſe: & potius quadragies quam ducenties quadragies litem æſtimatam: eo magis, quod tantæ ſummæ rationem etiam ab ipſo P. Scipione requiſitam eſſe in ſenatu tradunt: librumque rationis ejus cum Lucium fratrem afferre juſſiſſet, inſpectante ſenatu ſuis ipſum manibus conscerpſiſſe, indignantem quod cum bis millies in ærarium intuliſſet, quadragies ratio ab ſe poſceretur. ab eadem fiducia animi, cum quæſtores pecuniam ex ærario contra legem promere non auderent; popoſciſſe claves, & ſe aperturum ærarium dixiſſe, qui ut clauderetur effeciſſet.

b Multa alia in Scipionis exitu maxime vitæ, dieque dicta, morte, funere, ſepulchro in diverſum trahunt: ut cui famæ, quibus ſcriptis aſſentiar, non habeam. Non de accuſatore convenit, alii M. Nævium, alii Petilios diem dixiſſe ſcribunt. non de tempore quo dicta dies ſit, non de anno quo mortuus ſit: non ubi mortuus, aut elatus ſit, alii Romæ, alii Literni & mortuum & ſepultum. utrobique monumenta oſtenduntur, & ſtatuæ. nam & Literni monumentum, monumentoque ſtatua ſuperimpoſita fuit: quam tempeſtate disjectam nuper vidimus ipſi: & Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumento tres ſtatuæ ſunt: quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur eſſe: tertia poëtæ Q. Eumenii, nec inter ſcriptores rerum diſcrepat ſolum; ſed orationes quoque (ſi modo ipſorum ſunt, quæ feruntur Pub. Scipionis & Tib. Gracchi) abhorrent inter ſe. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Nævi Trib. pl. habet: ipſa oratio ſine nomine eſt accuſatoris: nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petiliorum accuſatorum Africani, aut diei dictæ Africano ullam mentionem habet. alia tota ferenda fabula eſt Gracchi orationi conveniens: & illi auctores ſequendi ſunt: qui, cum L. Scipio & accuſatus & damnatus ſit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Hetruria fuiſſe Africanum tradunt, quo poſt famam de fratris caſu allatam, relicta legatione cucurriſſe eum Romam: & cum à porta re-

cta

a Cap. LV.

b Cap. LVI.

ſta ad forum ſe contuliſſet: quod in vincula duci fratrem dictum erat, repuliſſe à corpore ejus viatorem, & tribunis retinentibus magis pie quam civiliter vim feciſſe. hæc enim ipſe Gracchus queritur, diſſolutam eſſe à privato tribunitiam poteſtatem, & ad poſtremum cum auxilium L. Scipioni polliceretur, adjicit, tolerabilioris exempli eſſe à Trib. pleb. potius quam à privato victam videri & tribunitiam poteſtatem, & Remp. eſſe: ſed ita hanc unam impotentem ejus injuriam invidia onerat, ut increpando quod degeneraret tantum à ſe ipſe, cumulatas ei veteres laudes moderationis & temperantiæ pro reprehenſione præſenti reddat. caſtigatum enim quondam ab eo populum ait, quod eum perpetuum conſulem & dictatorem vellet facere, prohibuiſſe ſtatuas ſibi in comitio, in roſtris, in curia, in Capitolio, in cella Jovis poni. prohibuiſſe ne decerneretur, ut imago ſua triumphali ornata è templo Jovis Opt. Max. exiret.

a Hæc vel in laudatione poſita ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus ſignificarent: quæ exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam major P. Cornelio Naſicæ haud dubie à patre collocata erat) nuptam fuiſſe convenit. illud parum conſtat, utrum poſt mortem patris & deſponſa ſit, & nupſerit: an veræ illæ opiniones ſint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quiſquam collegarum auxilio eſſet, juraſſe ſibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuiſſent, manere: nec ſe gratiæ quærendæ cauſa quicquam facere, ſed in quem carcerem reges & imperatores hoſtium ducentem vidiſſet P. Africanum, in eum ſe fratrem ejus duci non paſſurum. Senatum eo die forte cœnantem in Capitolio conſurrexiſſe, & petiiſſe, ut inter epulas Graccho filiam Africanus deſponderet. quibus ita inter publicum ſolemne ſponſalibus rite factis, cum ſe domum recepiſſet, Scipionem Æmiliæ uxori dixiſſe: filiam ſe minorem deſpondiſſe. cum illa muliebriter indignabunda nihil de communi filia ſecum conſultatum, adjeciſſet: non ſi Tib. Graccho daret, expertem conſilii debuiſſe matrem eſſe: lætum Scipionem tam concordi judicio ipſi deſponſam reſpondiſſe. Hæc de tanto viro, quanquam & opinionibus & monumentis literarum variarent, proponenda erant.

b Judiciis à Q. Terentio Pr. perfectis, Hoſtilius & Furius damnati, prædes eodem die quæſtoribus urbanis dederunt. Scipio cum contenderet, omnem quam accepiſſet pecuniam, in ærario eſſe, nec ſe quicquam publici habere, in vincula duci eſt cœptus. P. Scipio Naſica tribunos appellavit, orationemque habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliæ gentis, ſed propriæ familiæ ſuæ. Parentes ſuos & P. Africani, ac L. Scipionis qui in carcerem duceretur, fuiſſe Cn. & P. Scipiones, clariſſimos viros. eos, cum per aliquot annos in terra Hiſpania adverſus multos Pœnorum Hiſpanorumque & duces & exercitus nominis Romani famam auxiſſent, non bello ſolum, ſed quod Romanæ temperantiæ fideique ſpecimem illis gentibus dediſſent, & ad extremum ambos pro P. R. morte occubuiſſe, cum illorum tueri gloriam poſteris ſatis eſſet: P. Africanum tantum paternas ſuperaviſſe laudes, ut fidem fecerit, non ſanguine humano, ſed ſtirpe divina ſatum ſe eſſe. Lucium Scipionem, de quo agatur, ut quæ in Hiſpania, quæ in Africa, cum legatus fratris eſſet, geſſiſſet, prætereantur, conſulem & ab ſenatu dignum viſum, cui extra ſortem Aſia provincia, & bellum cum Antiocho rege decerneretur: & à fratre, cui poſt duos conſulatus cenſuramque & triumphum legatus in Aſiam iret. ibi ne magnitudo & ſplendor legati laudibus Coſ. officeret, forte ita incidiſſe, ut quo die ad Magneſiam ſignis collatis L. Scipio Antiochum deviciſſet, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot via abeſſet. non fuiſſe minorem eum exercitum, quam Annibalis, cum quo in Africa eſſet pugnatum. Annibalem eundem fuiſſe inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. & bellum quidem ita geſtum eſſe, ut ne fortunam quidem quiſquam criminari poſſit. In pace crimen queri, eam dici veniſſe. hic X. legatos ſimul argui, quorum ex conſilio data pax eſſet. quin extitiſſe ex X. legatis, qui Cn. Manlium accuſarent: tamen non modo ad criminis fidem, ſed ne ad moram quidem triumphi eam accuſationem valuiſſe.

c At Hercule in Scipione ipſas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, ſuſpectas eſſe; integrum enim ei regnum relictum, omnia poſſidere eum victum, quæ ante bellum ejus fuerint. auri & argenti cum vim

a Cap. LVII. *b Cap. LVIII.* *c Cap. LIX.*

magnam habuiſſet, nihil in publicum
relatum, omne in privatum verſum.
An non præter omnium oculos tantum
auri argentique in triumpho L. Sci-
pionis, quantum non decem aliis tri-
umphis, ſi omne in unum conferatur,
ſit latum? Nam quid de finibus regni
dicam? Aſiam omnem & proxima Eu-
ropæ tenuiſſe Antiochum: ea quanta
regio orbis terrarum ſit à Tauro monte
in Ægeum uſque prominens mare:
quot non urbes modo, ſed gentes am-
plectatur, omnes ſcire. hanc regionem
dierum plus triginta in longitudinem,
decem inter duo maria in latitudinem
patentem, uſque ad Tauri montis juga
Antiocho ademptam, expulſo in ulti-
mum angulum orbis terrarum. Quid
ſi gratuita pax eſſet, plus ademi ei po-
tuiſſe? Philippo victo Macedoniam,
Nabidi Lacedæmonem relictam, nec
Quintio crimen quæſitum: non enim
habuiſſe eum Africanum fratrem: cu-
jus cum gloria prodeſſe L. Scipioni de-
buiſſet, invidiam nocuiſſe. tantum au-
ri argentique judicatum eſſe in domum
L. Scipionis illatum, quantum vendi-
tis omnibus bonis redigi non poſſet.
ubi ergo eſſe regium aurum? ubi tot
hæreditates acceptas? in domo, quam
ſumptus non exhauſerint, extare de-
buiſſe novæ fortunæ cumulum. At e-
nim quod ex bonis redigi non poſſit,
ex corpore & tergo per vexationem &
contumelias L. Scipionis petituros ini-
micos: ut in carcere inter fures noctur-
nos & latrones vir clariſſimus inclu-
datur, & in robore & tenebris expiret:
deinde nudus ante carcerem projicia-
tur. Non id Corneliæ magis familiæ,
quam urbi Romanæ fore erubeſcendū.
a Adverſus ea Terentius Pr. roga-
tionem Petillam, & Senatuſconſul-
tum, & judicium de L. Scipione fa-
ctum recitavit. ſe, ni referatur pecu-
nia in publicum quæ judicata ſit, ni-
hil habere quod faciat, niſi ut prehen-
di damnatum, & in vincula duci ju-
beat. Tribuni cum in conſilium ſeceſ-
ſiſſent, paulo poſt C. Fannius ex ſua
collegarumque aliorum, præter Grac-
chum, ſententia pronunciavit, prætori
non intercedere tribunos quo minus
ſua poteſtate utatur. Tib. Gracchus
ita decrevit: *Quo minus ex bonis L.
Scipionis quod judicatum ſit, redigatur,
ſe non intercedere prætori. L. Scipionem,
qui regem opulentiſſimum orbis terra-
rum devicerit, imperium P. R. propaga-
verit in ultimos terrarum fines, regem
Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Aſiæ
devinxerit P. R. beneficiis: plurimos du-
ces hoſtium in triumpho ductos carcere
incluſerit, non paſſurum inter hoſtes P.
R. L. Scipionem in carcere & in vincu-
lis eſſe, mittique eum ſe jubere.* Tanto
aſſenſu auditum eſt decretum, adeo
dimiſſum L. Scipionem læti homines
viderunt, ut vix in eadem civitate vi-
deretur factum judicium. In bona de-
inde L. Scipionis poſſeſſum publice
quæſtores prætor miſit. neque in iis
non modo veſtigium ullum comparuit
pecuniæ regiæ: ſed nec tantum reda-
ctum eſt, quantæ ſummæ damnatus
fuerat. Collata pecunia à cognatis a-
micisque & clientibus eſt L. Scipioni:
ut ſi acciperet eam, locupletior ali-
quanto eſſet, quam ante calamita-
tem fuerat. nihil accepit: quæ ne-
ceſſaria ad cultum erant, redempta
ei à proximis cognatis ſunt. verte-
ratque Scipionum invidia in præto-
rem, & conſilium ejus & accuſa-
tores.

a Cap. LX.

LIBER

LIBER XXXIX.

BREVIARIUM.

M. Æmilius Coſ. Liguribus ſubactis, viam à Placentia uſque Ariminum perductam Flaminiæ junxit, Initia luxuriæ introducta ab exercitu Aſiatico referuntur. Ligures, quicunque citra Apenninum erant, ſubacti ſunt. Bacchanalia ſacrum Græcum, & quidem nocturnum, ſcelerum omnium maximum ſeminarium, cum ad ingentis turbæ conjurationem perveniſſet, à conſule inveſtigatum, & multorum pœna ſublatum eſt. A cenſoribus L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone, viro & belli & pacis artibus maximo, motus eſt ſenatu L. Quintius Flaminius, T. Quintii frater, eo quod cum Galliam provinciam Conſul obtinuerat, rogatus à Philippo Pœno, quem amabat, ſcorto nobili, Gallum quendam ſua manu occiderat: ſive, ut quidam tradiderunt, unum damnatorum ſecuri percuſſerat, rogatus à meretrice Placentina, cujus amore deperibat. Extat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni deceſſit. Et tanquam jungente fortuna, circa id tempus duo funera maximorum virorum, Annibal à Pruſia Bithyniæ rege, ad quem victo Antiocho confugerat, cum dederetur Romanis, qui ad expoſcendum illum T. Quintium Flaminium miſerant, veneno ſibi mortem conſcivit. Philopœmen quoque dux Achæorum, vir maximus eſt à Meſſeniis interemptus veneno, cùm ab iis bello captus eſſet. Coloniæ Pollentia, & Piſaurum, & Mutina, & Parma deductæ ſunt, Præterea res adverſum Celtiberos proſpere geſtas, & initia, cauſaſque belli Macedonici continet, cujus origo inde venit quod Philippus ægre ferebat regnum ſuum minui à Romanis, ea quod cogeretur à Thracibus, aliiſque locis præſidia deducere.

CAPUT I.

DUm hæc (ſi modo hoc anno acta ſunt) Romæ aguntur, Coſſ. ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hoſtis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem diſciplinam erat: nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Aſia & amœnitate urbium, & copia terreſtrium maritimarumque rerum, & mollitia hoſtium, regiiſque opibus ditiores quam fortiores exercitus faciebat. præcipue ſub imperio Cn. Manlii ſolute ac negligenter habiti ſunt. Itaque aſperius paulo iter in Thracia, & exercitatior hoſtis magna clade eos caſtigavit. in Liguribus omnia erant quæ militem excitarent: loca montana & aſpera, quæ & ipſis capere labor erat, & ex præoccupatis dejicere hoſtem: itinera ardua, anguſta, infeſta inſidiis: hoſtis levis, & velox & repentinus, qui nullum uſquam tempus, nullum locum quietum aut ſecurum eſſe ſineret: oppugnatio neceſſaria munitorum caſtellorum, laborioſa ſimul, periculoſaque: inops regio, quæ parſimonia aſtringeret milites, prædæ haud multum præberet. itaque non lixa ſequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat. nihil præter arma & viros omnem ſpem in armis habentes, erat, nec deerat unquam cum iis vel materia belli, vel cauſa: quia propter domeſticam inopiam vicinos agros incurſabant: nec tamen in diſcrimen ſummæ rerum pugnabatur.

a C. Flaminius Coſ. cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus præliis ſecundis factis in deditionem gentem accepit, & arma ademit. & quia non ſyncera fide tradebant, cum caſtigarentur, relictis vicis in montem Auginum confugerunt. confeſtim ſecutus eſt Coſ. cæterum effuſi rurſus, & pars maxima inermes, per invia & rupes diruptas præcipitantes fugerunt, qua ſequi hoſtis non poſſet. ita trans Apenninum abierunt: qui caſtris ſe tenuerant, circumſeſſi & expugnati ſunt. Inde trans Apenninum ductæ legiones. ibi montis quem ceperant, altitudine paulisper ſe tutati, mox in deditionem conceſſerunt. tum conquiſita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. Tranſlatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum

a Cap. 11.

agrum Piſanum Bononienſemque ita incurſaverant, ut coli non poſſet. his quoque perdomitis Coſ. pacem dedit finitimis. & quia à bello quieta ut eſſet provincia, effecerat: ne in otio militem haberet, viam à Bononia perduxit Arretium. M. Æmilius alter Coſ. agros Ligurum vicoſque, qui in campis aut vallibus erant, ipſis montes duos Balliſtam Sulſmontiumque tenentibus, deuſſit, depopulatuſque eſt. deinde eos qui in montibus erant adortus, primo levibus prœliis fatigavit: poſtremo coactos in aciem deſcendere, juſto prœlio divicit, in quo & ædem Dianæ vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum tranſmontanos adortus (in his & Friſinates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes Æmilius ſubegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus in agrum Gallicum exercitum duxit, viamque ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. prælio ultimo quo cum Liguribus ſignis collatis conflixit, ædem Junoni reginæ vovit. Hæc in Liguribus eo anno geſta.

a In Gallia M. Furius Pr. inſontibus Cænomanis, in pace ſpeciem belli quærens ademerat arma. id Cænomani conqueſti Romæ apud ſenatum, rejectique ad Coſ. Æmilium, cui ut cognoſceret ſtatueretque ſenatus permiſerat, magno certamine cum prætore habito, tenuerunt cauſam. arma reddita Cænomanis, decedere è provincia Pr. juſſus. Legatis deinde ſociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, ſenatus datus eſt: his querentibus magnam multitudinem civium ſuorum Romam commigraſſe, & ibi cenſos eſſe Q. Terentio Culleoni Pr. negocium datum eſt, ut eos conquireret & quem C. Claudio, M. Livio cenſoribus, poſtve eos cenſores, ipſum parentemve ejus apud ſe cenſum eſſe probaſſent ſocii, ut redire eo cogeret, ubi cenſi eſſent. Hac conquiſitione XII. millia Latinorum domos redierunt, jam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

b Priuſquam Coſſ. redirent Romam, M. Fulvius Procoſ. ex Ætolia rediit. iſque ad ædem Apollinis in ſenatu cum de rebus in Ætolia Cephaleniaque ab ſe geſtis diſſeruiſſet, petiit à patribus, ut æquum cenſerent ob Rempublicam bene ac feliciter geſtam, & diis immortalibus honorem haberi jubere, & ſibi triumphum decernere. M. Abutius Tribun. pleb. ſi quid de ea re ante M. Æmilii Coſ. adventum decerneretur, interceſſurum ſe oſtendit. eum contradicere velle, proficiſcentemque in provinciam ita ſibi mandaſſe, ut ea diſceptatio integra in adventum ſuum ſervaretur. Fulvium temporis jacturam facere, ſenatum etiam præſente Coſ. quod vellet, decreturum. *M. Fulvius:* Si aut ſimultas M. Æmilii ſecum ignota hominibus eſſet, aut quamvis eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret: tamen non fuiſſe ferendum, abſentem Coſ. & deorum immortalium honori obſtare, & meritum debitumque triumphum morari: imperatorem rebus egregie geſtis victoremque exercitum cum præda ac captivis ante portas ſtare, donec Coſ. ob hoc ipſum moranti redire Romam libitum eſſet. Verum enimvero cum ſint notiſſimæ ſibi cum Coſ. inimicitiæ, quid ab eo quemquam poſſe æqui expectare? qui per infrequentiam furtim S. C. factum ad ærarium detulerit: Ambraciam non videri captam, quæ aggere ac vineis oppugnata ſit, ubi inceſſis operibus alia de integro facta ſint, ubi circa muros ſupra ſubterque terram per dies quindecim pugnatum: ubi à prima luce, cum jam tranſcendiſſet muros miles, uſque ad noctem diu anceps prælium tenuerit: ubi plus tria millia hoſtium ſint cæſa. Jam de deorum immortalium templis ſpoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? niſi Syracuſarum cæterarumque captarum civitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. ſe & P. C. orare, & à tribunis petere, ne ſe ſuperbiſſimo inimico ludibrio eſſe ſinant.

c Undique omnes alii deprecari tribunum; alii caſtigare. Tib. Gracchi collegæ plurimum oratio movit. Ne ſuas quidem ſimultates pro magiſtratu exercere boni exempli eſſe: alienarum vero ſimultatum Trib. pleb. cognitorem fieri, turpe & indignum collegii ejus poteſtate & ſacratis legibus eſſe. ſuo quemque judicio & homines odiſſe aut diligere, & res probare aut improbare debere: non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, aſtipularique irato conſuli trib. pleb. & quid privatim M. Æmilius mandaverit, meminiſſe. tribunatum ſibi à P. R. mandatum obliviſci, & mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro conſulari regno.

a Cap. III. *b Cap.* IV. *c Cap.* V.

regno, ne hoc quidem cernere eum, fore ut memoriæ ac poſteritati mandetur ejuſdem collegii alterum è duobus Tr. pl. ſuas inimicitias remiſiſſe reipublicæ, alterum alienas & mandatas exercuiſſe. His victus caſtigationibus tribunus cum templo exceſſiſſet, referente Serv. Sulpicio Pr. triumphus M. Fulvio eſt decretus. Is cum gratias P. C. egiſſet, adjecit, ludos magnos ſe Jovi Opt. Max. eo die quo Ambraciam cepiſſet, voviſſe. in eam rem ſibi centum pondo auri à civitatibus collatum. petere ut ex ea pecunia quam in triumpho latam in ærario poſiturus eſſet, id aurum ſecerni juberent. Senatus pontificum collegium conſuli juſſit, num omne id aurum in ludos conſumi neceſſum eſſet? Cum pontifices negaſſent ad religionem pertinere quanta impenſa in ludos fieret: ſenatus Fulvio, quantum vellet, impendere permiſit, dum ne ſummam octoginta millium excederet. Triumphare menſe Januario ſtatuerat: ſed cum audiſſet Coſ. Æmilium literis Aburii Trib. plebis acceptis de remiſſa interceſſione, ipſum ad impediendum triumphum Romam venientem ægrum in via ſubſtitiſſe, ne plus in triumpho certaminum, quam in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphavit ad X. Cal. Januarias de Ætolis, & de Cephalenia. Aureæ coronæ centum XII. pondo ante currum latæ ſunt, argenti pondo millia LXXXIII. auri pondo CCXLIII. tetradrachma Attica CXVIII. millia Philippei nummi XII. millia CCCCXXII. ſigna ænea CCLXXXV. ſigna marmorea CCXXX. arma, tela, cætera ſpolia hoſtium magnus numerus. ad hæc catapultæ, baliſtæ, tormenta omnis generis: duces aut Ætoli & Cephalenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti ad ſeptem & XX. Multos eo die, priuſquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos ſocioſque donis militaribus donavit. militibus ex præda vicenos quinos denarios diviſit, duplex centurioni, triplex equiti.

a Jam conſularium comitiorum appetebat tempus, quibus quia M. Æmilius, cujus ſortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ab eo creati Coſſ. Sp. Poſtbumius Albinus, Q. Martius Philippus. Pr. inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piſo, M. Licinius Lucullus, Cajus Aurelius Scaurus, Lucius Quinctius Criſpinus. Extremo anni magiſtratibus jam creatis, ad tertium Nonas Martias Cnejus Manlius Volſo de Gallis qui Aſiam incolunt, triumphandi cauſa fuit, ne Quinctio Terentio Culleone prætore cauſam lege Petilia diceret, & incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infenſioribus in ſe quam in illum judicibus, quod diſciplinam militarem ſevere ab eo conſervatam ſucceſſor ipſe omni genere licentiæ corruperat. neque ea ſola infamiæ erant, quæ in provincia procul ab oculis facta narrabantur: ſed etiam magis quæ in militibus ejus quotidie conſpiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Aſiatico invecta in urbem eſt. ii primum lectos æratos, veſtem ſtragulam precioſam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ ſupellectilis habebantur, monopodia, & abacos Romam advexerunt. tum pſalteriæ ſambuciſtriæq; & convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulæ quoque ipſæ & cura & ſumptu majore apparari cœptæ: tum coquus, viliſſimum antiquis mancipium & æſtimatione & uſu, in precio eſſe: & quod miniſterium fuerat, ars haberi cœpta. vix tamen illa quæ tum conſpiciebantur, ſemina erant futuræ luxuriæ.

b In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas CC. duodecim pondo: argenti pondo CCXX. millia: auri pondo: MMCIII. tetradrachmum Atticum CXXVII. millia. Ciſtophorum CCL. Philippeorum aureorum numorum ſedecim millia, CCCXX. & arma ſpoliaque multa Gallica carpentis tranſvecta. duces hoſtium duo & quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios diviſit, duplex centurioni. & ſtipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum donati militaribus donis, currum ſecuti ſunt. carminaque à militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret in ducem indulgentem ambitioſumque ea dici, triumphum eſſe militari magis favore quam populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt. quibus annitentibus S. C. factum eſt, ut ex pecunia quæ in triumpho tranſlata eſſet, ſtipendium collatum à populo in publicum, quod eis ſolutum antea non eſſet, ſolveretur. vicenos quinos & ſemiſſes in millia æris quæſtores urbani cum fide & cura ſolverunt. Per idem tempus Tr. mil. duo ex duabus Hiſpaniis

a Cap. VI.

b Cap. VII.

nis cum literis C. Catinii & L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. ex iis literis cognitum eſt, Celtiberos Luſitanoſque in armis eſſe, & ſociorum agros populari. de ea re conſultationem integram ſenatus ad novos magiſtratus rejecit. Ludis Rom. eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Poſthumius Albinus faciebant, malus in circo inſtabilis in ſignum Pollentiæ procidit, atque id dejecit. ea religione moti Patres, & diem unum adjiciendum ludorum celebritati cenſuerunt, & ſigna duo pro uno reponenda, & novum auratum faciendum. Et plebeii ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæſo, & M. Furio Luſco diem unum inſtaurati ſunt.

a Inſequens annus Sp. Poſthumium Albinum, & Q. Martium Philippum Coſſ. ab exercitu, bellorumque & provinciarum cura ad inteſtinæ conjurationis vindictam avertit. Prr. provincias ſortiti ſunt: T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives & peregrinos: C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quintius Criſpinus Hiſpaniam citeriorem, C. Calphurnius Piſo Hiſpaniam ulteriorem. Coſſ. ambobus quæſtio de clandeſtinis conjurationibus decreta eſt. Græcus ignobilis in Hetruriam primum venit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditiſſima omnium gens invexit, ſed ſacrificulus & vates; nec is qui aperta religione propalam & quæſtum & diſciplinam profitendo, animos errore imbueret, ſed occultorum antiſtes ſacrorum. Initia erant quæ primo paucis tradita ſunt: deinde vulgari cœpta per viros mulieresque: additæ voluptates religioni vini & epularum, quo plurium animi illicerentur. cum vinum animos & nox, & miſti fœminis mares, ætatis teneræ majoribus, diſcrimen omne pudoris extinxiſſent: corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ: cum ad id quiſque, quo natura pronioris libidinis eſſet, paratam voluptatem haberet: nec unum genus noxæ: ſtupra promiſcua ingenuorum fœminarumque erant, ſed falſi teſtes, falſa ſigna teſtimoniaque & judicia ex eadem officina exibant. venena indidem, inteſtinæque cædes. ita ut ne corpora quidem interdum ad ſepulturam extarent. multa dolo, pleraque per vim audebantur. occulebat vim, quod præ ululatibus, tympanorumque & cymbalorum ſtrepitu, nulla vox quiritantium inter ſtupra & cædes exaudiri poterat.

b Hujus mali labes ex Hetruria Romam velut contagione morbi penetravit. primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit. tandem indicium hoc maxime modo ad Poſthumium conſulem pervenit. P. Ebutius, cujus pater publico equo ſtipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus ſub tutela Duroniæ matris & vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. & mater dedita viro erat: & vitricus, quia tutelam ita geſſerat, ut rationem reddere non poſſet: aut tolli pupillum, aut obnoxium ſibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via una corruptelæ Bacchanalium erant: mater adoleſcentulum appellat, ſe pro ægroto voviſſe, ubi primum convaluiſſet, Bacchis eum ſe initiaturam: damnatam voti deûm benignitate exolvere id velle. X. dierum caſtimonia opus eſſe: decimo die cœnatum, deinde purè lautum in ſacrarium deducturam. Scortum nobile libertina Hiſpala Fecenia, non digna quæſtu, cui ancillula aſſueverat, etiam poſteaquam manumiſſa erat, eodem ſe genere tuebatur. huic conſuetudo juxta vicinitatem cum Ebutio fuit, minime adoleſcentis aut rei aut famæ damnoſa. ultro enim amatus appetituſque erat: & maligne omnia præbentibus ſuis, meretriculæ munificentia ſuſtinebatur. quin eo proceſſerat conſuetudine capta, ut poſt patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore à tribunis & prætore petito, cum teſtamentum faceret, unum Ebutium inſtitueret hæredem.

c Hæc amoris pignora cum eſſent, nec quicquam ſecretum alter ab altero haberent, per jocum adoleſcens vetat eam mirari, ſi per aliquot noctes ſecubuiſſet: religionis ſe cauſa, ut voto pro valetudine ſua facto liberetur, Bacchis initiari velle. Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora*, inquit, mori & ſibi & illi ſatius eſſe, quam id faceret, & in caput eorum deteſtari minas periculaque, qui id ſuaſiſſent. Admiratus cum verba, tum perturbationem tantam adoleſcens, parcere execrationibus jubet: matrem id ſibi aſſentiente vitrico imperaſſe. *Vitricus ergo*, inquit, *tuus (matrem enim inſimulare forſitan fas non ſit) pudicitiam, famam, ſpem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat?* Eo magis mirabundo, quærentique quid rei eſſet, pacem veniamque precata deorum

a Cap. VIII.

b Cap. IX. *c Cap.* X.

rum dearumque, ſi coacta charitate ejus ſilenda enunciaſſet: ancillam ſe ait, dominæ comitem id ſacrarium intraſſe, liberam nunquam eo acceſſiſſe. ſcire corruptelarum omnis generis eam officinam eſſe: & jam biennio conſtare, neminem initiatum ibi majorem annis XX. ut quiſquis introductus ſit, velut victimam tradi ſacerdotibus. eos deducere in locum qui circumſonet ululatibus, cantuque ſymphoniæ, & cymbalorum & tympanorum pulſu, ne vox quiritantis cum per vim ſtuprum inferatur, exaudiri poſſit. Orare deinde atque obſecrare ut eam rem quocunque diſcuteret modo: nec ſe eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda eſſent: neque ante dimiſit eum, quam fidem dedit adoleſcens, ab his ſacris ſe temperaturum.

a Poſteaquam domum venit & mater mentionem intulit: quid eo die, quid deinceps cæteris, quæ ad ſacra pertinerent, faciendum eſſet. negat eorum ſe quicquam facturum, nec initiari ſibi in animo eſſe. aderat ſermoni vitricus. confeſtim mulier exclamat Hiſpalæ concubitu carere eum decem noctes non poſſe. illius excetræ delinimentis & venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici, nec deorum verecundiam habere: jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum ſervis domo exegerunt. Adoleſcens inde ad Ebutiam ſe amitam contulit, cauſamque ei cur eſſet à matre ejectus, narravit. deinde ex auctoritate ejus poſtero die ad Coſ. Poſthumium, arbitris remotis, rem detulit. Conſul poſt diem tertium ad ſe juſſum redire, dimiſit. ipſe Sulpiciam gravem fœminam, ſocrum ſuam percunctatus eſt, ecquam anum Ebutiam ex Aventino noſſet? cum ea noſſe probam & antiqui moris fœminam reſpondiſſet: opus eſſe ſibi ea conventa dixit: mitteret nuncium ad eam, ut veniret. Ebutia accita ad Sulpiciam venit: & conſul paulo poſt, velut forte interveniſſet, ſermonem de Ebutio fratris ejus filio infert. Lachrymæ mulieri obortæ & miſereri caſum adoleſcentis cœpit: qui ſpoliatus fortunis, à quibus minime oporteret, apud ſe tunc eſſet: ejectus à matre, quod probus adoleſcens (dii propitii eſſent) obſcœnis, ut fama eſſet, ſacris initiari nollet.

b Satis de Ebutio exploratum ratus conſul, non vanum auctorem eſſe, dimiſſa Ebutia, ſocrum rogat ut Hiſpalam indidem ex Aventino libertinam non ignotam viciniæ accerſeret ad ſeſe: eam quoque eſſe quæ percunctari vellet. Ad cujus nuncium perturbata Hiſpala, quod ad tam nobilem & gravem fœminam ignara cauſæ accerſeretur: poſteaquam lictores in veſtibulo, turbamque conſularem & conſulem ipſum conſpexit, prope exanimata eſt. In interiorem partem ædium abductam, ſocru adhibita conſul, ſi vera dicere inducere in animum poſſet, negat perturbari debere. fidem vel ab Sulpicia tali fœmina, vel ab ſe acciperet, expromeret ſibi, quæ in luco Similæ Bacchanalibus in ſacro nocturno ſolerent fieri. Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiſcere non poſſet; tandem confirmata puellam admodum ſe ancillam initiatam cum domina ait. aliquot annis, ex quo manumiſſa ſit, nihil quid ibi fiat, ſcire. Jam idipſum conſul laudare, quod initiatam ſe non inficiaretur: ſed & cætera eadem fide exprometet. neganti ultra quicquam ſcire, non eandem dicere, ſi coarguatur ab alio, ac per ſe fatenti, veniam aut gratiam fore. eum ſibi omnia expoſuiſſe, qui ab illa audiſſet.

c Mulier haud dubie, id quod erat, Ebutium indicem arcani rata eſſe, ad pedes Sulpiciæ procidit, & eam primo orare cœpit, ne mulieris libertinæ cum amatore ſermonem, in rem non ſeriam modo, ſed capitalem etiam verti vellet. ſe terrendi ejus cauſa, non quod ſciret quicquam, ea locutam eſſe. Hic Poſthumius accenſus ira, tum quoque ait eam cum Ebutio ſe amatore cavillari credere, non in domo graviſſimæ fœminæ, & cum conſule loqui. & Sulpicia attollere paventem, ſimul illam adhortari, ſimul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incuſata perfidia Ebutii, qui optimi in eo ipſo meriti talem gratiam retuliſſet: magnum ſibi metum deorum, quorum occulta enunciaret: majorem multo dixit hominum eſſe, qui ſe indicem manibus ſuis diſcerpturi eſſent. Itaque hoc ſe Sulpiciam, hoc conſulem orare, ut ſe extra Italiam aliquo amandaret, ubi reliquum vitæ degere tuto poſſet. Bono animo eſſe jubere eam conſul, & ſibi curæ fore dicere, ut Romæ tuto habitaret. Tum Hiſpala originem ſacrorum expromit. Primo ſacrarium id fœminarum fuiſſe, nec quemquam virum eo admitti ſolitum. tres in anno ſtatos dies habuiſſe, quibus interdiu Bacchis initiarentur. ſacerdotes invicem matronas creari ſolitas. Paculam Miniam

a Cap. XI. *b* Cap. XII.

b Cap. XIII.

Miniam Campanam ſacerdotem omnia tanquam deûm monitu immutaſſe. nam & viros eam primam ſuos filios initiaſſe, Minium & Herennium Cerilnos, & nocturnum factum ex diurno, & pro tribus in anno diebus quinos ſingulis menſibus dies initiorum feciſſe. ex quo in promiſcuo ſacra ſint, & permiſti viri fœminis, & noctis licentia acceſſerit: nihil ibi facinoris, nihil flagitii prætermiſſum. plura virorum inter ſeſe, quam fœminarum eſſe ſtupra. ſi qui minus patientes dedecoris ſint, & pigriores ad facinus, pro victimis immolari, nihil nefas ducere. hanc ſummam inter eos religionem eſſe. viros velut mente capta cum jactatione fanatica corporis vaticinari. matronas Baccharum habitu crinibus paſſis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim: demiſſaſque in aquam faces, quia vivum ſulphur cum calce inſit, integra flamma efferre. Raptos à diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conſpectu in abditos ſpecus abripiant. eos eſſe, qui aut conjurare, aut ſociari facinoribus, aut ſtuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum eſſe: in his nobiles quoſdam viros fœminaſque, biennio proximo inſtitutum eſſe, ne quis major XX. annis initiaretur. captari ætates & erroris & ſtupri patientes.

a Peracto indicio advoluta rurſus genibus, preces eaſdem, ut ſe ablegarer, repetivit. Conſul rogat ſocrum, ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hiſpala immigraret. cœnaculum ſuper ædes datum eſt, ſcalis ferentibus in publicum obſeratis, aditu in ædes verſo. rès omnes Feceniæ extemplo tranſlatæ, & familia accerſita. & Ebutius migrare ad conſulis clientem juſſus. Ita cum indices ambo in poteſtate eſſent, rem ad ſenatum Poſthumius defert. Omnibus ordine expoſitis, quæ delata primo, quæ deinde ab ſe inquiſita forent, Patres pavor ingens cepit: cum publico nomine, ne quid eæ conjurationes cœtuſque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent, tum privatim ſuorum quiſque vicem, ne quis affinis ei noxæ eſſet. Cenſuit autem ſenatus gratias conſuli agendas, quod eam rem & cum ſingulari cura, & ſine ullo tumultu inveſtigaſſet. quæſtionem deinde de Bacchanalibus ſacriſque nocturnis extra ordinem conſulibus mandat, indicibus Ebutio ac Feceniæ ne fraudi ea res ſit, curare, & alios indices præmiis invitare jubet. ſacerdotes eorum ſacrorum, ſeu viri ſeu fœminæ eſſent, non Romæ modo, ſed per omnia fora & conciliabula conquiri, ut in conſulum poteſtate eſſent. edici præterea in urbe Roma, & per totam Italiam edicta mitti, ne quis qui Bacchis initiatus eſſet, coiſſe aut conveniſſe cauſa ſacrorum velit, neu quid talis rei divinæ feciſſe. ante omnia ut quæſtio de his habeatur, qui coierint conjuraverintve quo ſtuprum flagitiumve inferretur. hæc ſenatus decrevit. Conſules ædilibus curulibus imperarunt, ut ſacerdotes ejus ſacri omnes conquirerent, comprehenſoſque libero conclavi ad quæſtionem ſervarent. ædiles plebis videre, ne qua ſacra in operto fierent. triumviris capitalibus mandatum eſt, ut vigilias diſponerent per urbem, ſervarentque ne qui nocturni cœtus fierent: utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinque viri dati, uti cis Tiberim. ſuæ quiſque regionis ædificiis præeſſent.

b Ad hæc officia dimiſſis magiſtratibus, conſules in roſtra aſcenderunt: & concione advocata cum ſolenne carmen precationis, quod præfari, priuſquam populum alloquantur, magiſtratus ſolent, peregiſſet conſul, ita cœpit: Nulli unquam concioni, Qui- ,,
rites, tam non ſolum apta, ſed etiam ,,
neceſſaria hæc ſolemnis deorum ,,
comprecatio fuit, quæ vos admone- ,,
ret hos eſſe deos, quos colere, vene- ,,
rari, precarique majores veſtri inſti- ,,
tuiſſent: non illos qui pravis & ex- ,,
ternis religionibus captas mentes ,,
velut furialibus ſtimulis ad omne ,,
ſcelus & ad omnem libidinem age- ,,
rent. Equidem nec quid taceam, nec ,,
quatenus proloquar invenio. ſi ali- ,,
quid ignorabitis, ne locum negligen- ,,
tiæ dem: ſi omnia nudavero, ne ni- ,,
mium terroris offundam vobis ve- ,,
reor. quicquid dixero, minus quam ,,
pro atrocitate & magnitudine rei ,,
dictum ſcitote eſſe. ut ad cavendum ,,
ſatis ſit, dabitur opera à nobis. Bac- ,,
chanalia tota jam pridem Italia, & ,,
nunc per urbem etiam multis locis ,,
eſſe, non fama modo accepiſſe vos, ,,
ſed crepitibus etiam ululatibuſque ,,
nocturnis, qui perſonant tota urbe, ,,
certum habeo. cæterum quæ ea res ,,
ſit, ignorare: alios deorum aliquem ,,
cultum, alios conceſſum ludum & la- ,,
ſciviam eſſe credere: & qualecunque ,,
ſit, ad paucos pertinere. quod ad ,,
multitudinem eorum attinet, ſi di- ,,
xero multa millia hominum eſſe, illi- ,,

co

a Cap. XIV.

b Cap. XV.

„ co neceſſe eſt exterreamini , niſi ad-
„ junxero qui qualeſque ſint. Primum
„ igitur mulierum magna pars eſt , &
„ is fons mali hujuſce fuit. deinde ſi-
„ millimi fœminis mares ſtuprati &
„ conſtupratores , fanatici vigiles , vi-
„ no , ſtrepitibus , clamoribuſque no-
„ cturnis attoniti. Nullas adhuc vires
„ conjuratio, cæterum incrementum
„ ingens virium habet , quod indies
„ plures fiunt Majores veſtri , ne vos
„ quidem, niſi cum aut vexillo in arce
„ poſito comitiorum cauſa exercitus
„ edictus eſſet, aut plebi concilium tri-
„ buni edixiſſent, aut aliquis ex magi-
„ ſtratibus ad concionem vocaſſet, for-
„ tè temerè coire voluerunt : & ubi-
„ cunque multitudo eſſet , ibi & legi-
„ timum rectorem multitudinis cen-
„ ſebant debere eſſe. Quales primum
„ nocturnos cœtus, deinde promiſcuos
„ mulierum ac virorum eſſe creditis ?
„ Si quibus ætatibus initientur mares,
„ ſciatis : non misereat vos eorum ſo-
„ lum , ſed etiam pudeat. Hoc ſacra-
„ mento initiatos juvenes milites fa-
„ ciendos cenſetis Quirites ? iis ex ob-
„ ſcœno ſacrario eductis arma com-
„ mittenda ? hi cooperti ſtupris ſuis
„ alieniſque , pro pudicitia conjugum
„ ac liberorum veſtrorum ferro de-
„ cernent ?

„ *a* Minus tamen eſſet ſi flagitiis
„ tantum effœminati forent (ipſorum
„ id magna ex parte dedecus erat) à
„ facinoribus manus, mentem à frau-
„ dibus abſtinuiſſent. Nunquam tan-
„ tum malum in Republ. fuit, nec ad
„ plures, nec ad plura pertinens. Quic-
„ quid his annis libidine , quicquid
„ fraude , quicquid ſcelere peccatum
„ eſt , ex illo uno ſacrario ſcitote or-
„ tum eſſe. Necdum omnia in quæ
„ conjuraverunt , edita facinora ha-
„ bent , adhuc privatis noxiis , quia
„ nondum ad rempubl. opprimendam
„ ſatis virium eſt , conjuratio ſeſe im-
„ pia tenet. creſcit & ſerpit quotidie
„ malum : jam majus eſt, quam ut ca-
„ pere id privata fortuna poſſit : ad
„ ſummam Reipubl. ſpectat. niſi præ-
„ cavetis Quirites : jam huic diurnæ
„ legitimæ ab conſule vocatæ par no-
„ cturna concio eſſe poterit : nunc illi
„ vos ſinguli univerſos concionantes
„ timent. jam ubi vos dilapſi domos,
„ & in rura veſtra eritis , illi coierint :
„ conſultabunt de ſua ſalute ſimul ac
„ veſtra pernicie. tum ſingulis vobis
„ univerſi timendi erunt. Optare igi-
„ tur unuſquiſque veſtrum debet , ut
„ bona mens ſuis omnibus fuerit. ſi

quem libido, ſi furor in illum gurgi- „
tem abripuit, illorum eum, cum qui- „
bus in omne flagitium & facinus „
conjuravit , non ſuum judicet eſſe. „
Ne quis etiam errore labatur ve- „
ſtrum quoque, non ſum ſecurus. ni- „
hil enim in ſpem fallacius eſt, quam „
prava religio. ubi deorum numen „
prætenditur ſceleribus, ſubit animum „
timor, ne fraudibus humanis vindi- „
candis , divini juris aliquid immi- „
ſtum violemus. Hac vos religione „
innumerabilia decreta pontificum, „
ſenatuſconſulta , aruſpicum denique „
reſponſa liberant. Quoties hoc pa- „
trum avorumque ætate negocium eſt „
magiſtratibus datum, ut ſacra exter- „
na fieri vetarent ? ſacrificulos va- „
teſque foro, circo, urbe prohiberent? „
vaticinos libros conquirerent, comb- „
urerentque ? omnem diſciplinam „
ſacrificandi , præterquam more Ro- „
mano, abolerent ? Judicabant enim „
prudentiſſimi viri omnis divini hu- „
manique juris, nihil æque diſſolven- „
dæ religionis eſſe , quam ubi non „
patrio, ſed externo ritu ſacrificaretur. „
Hæc vobis prædicenda ratus ſum, ne „
qua ſuperſtitio agitaret animos ve- „
ſtros , cum demolientes nos Baccha- „
nalia , diſcutienteſque nefarios cœ- „
tus cerneretis. omnia diis propitiis „
volentibuſque ea faciemus. qui quia „
ſuum numen ſceleribus libidinibuſ- „
que contaminari indigne ferebant, „
ex occultis ea tenebris in lucem ex- „
traxerunt : nec patefieri ut impuni- „
ta eſſent, ſed ut vindicarentur & op- „
primerentur , voluerunt. Senatus „
quæſtionem extra ordinem de ea re „
mihi collegæque meo mandavit: nos „
quæ ipſis nobis agenda ſunt, impigre „
exequamur. vigiliarum nocturna- „
rum curam per urbem minoribus „
magiſtratibus mandavimus. vos quo- „
que æquum eſt quæ veſtra munia „
ſunt , quo quiſque loco poſitus erit, „
quod imperabitur, impigre præſtare ; „
& dare operam , ne quid fraude no- „
xiorum periculi aut tumultus oria- „
tur.

b Recitari deinde ſenatuſconſulta juſſerunt , indicique præmium propoſuerunt : ſi quis quem ad ſe deduxiſſet, nomenve abſentis detuliſſet, qui nominatus profugiſſet, diem certam ſe finituros , ad quam niſi citatus reſpondiſſet, abſens damnaretur. ſi quis eorum qui tum extra terram Italiam eſſent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, ſi venire ad cauſam dicendam vellet. Edixerunt deinde, ne quis quid

fugæ

a Cap. X V I.

b Cap. X V I I.

fugæ cauſa vendidiſſe neve emiſſe vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes. Concione dimiſſa terror magnus urbe tota fuit, nec mœnibus ſe tantum urbis, aut finibus Romanis continuit: ſed paſſim per totam Italiam literis hoſpitum de ſenatuſconſulto & concione & edicto conſulum acceptis, trepidari cœptum eſt. Multi ea nocte quæ diem inſecuta eſt, quo in concione res palam facta eſt, cuſtodiis circa portas poſitis, fugientes à triumviris comprehenſi & reducti ſunt: multorum nomina delata. quidam ex iis viri fœminæque mortem ſibi conſciverunt. Conjuraſſe ſupra VII. millia virorum ac mulierum dicebantur: capita autem conjurationis conſtabat eſſe, M. & L. Catinios de plebe Romana, & Faliſcum L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. ab his omnia facinora & flagitia orta. eos maximos ſacerdotes conditoreſque ejus ſacri eſſe. data opera eſt, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad Coſ. faſſique de ſe nullam moram judicio fecerunt.

a Cæterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut quia multis actiones & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius & M. Licinius per ſenatum res in diem triceſimum differre, donec quæſtiones à Coſſ. perficerentur. Eadem ſolitudo, quia Romæ non reſpondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coëgit conſules circa fora proficiſci, ibique quærere, & judicia exercere. Qui tantum initiati erant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur: nec earum rerum ullam rem, in quas jurejurando obligati erant, in ſe aut alios admiſerant, eos in vinculis relinquebant: qui ſtupris aut cædibus violati erant, qui falſis teſtimoniis, ſignis adulterinis, ſubjectione teſtamentorum, fraudibus aliis contaminati, eos capitali pœna afficiebant. plures necati, quam in vincula conjecti ſunt. magna vis in utraque cauſa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu eſſent, tradebant: ut ipſi in privato animadverterent in eas. ſi nemo erat idoneus ſupplicii exactor in publico animadvertebatur. datum deinde conſulibus negocium eſt, ut omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam diruerent. extra quam ſi qua ibi vetuſta ara aut ſignum conſecratum eſſet. in reliquum deinde S. C. cautum eſt, ne qua Bacchanalia Romæ neve in Italia eſſent. ſi quis tale ſacrum ſolenne & neceſſarium duceret, nec ſine religione & piaculo ſe id omittere poſſe, apud prætorem Urbanum profiteretur, prætor ſenatum conſuleret. ſi ei permiſſum eſſet, cum in ſenatu centum non minus eſſent, ita id ſacrum faceret, dum ne plus quinque ſacrificio intereſſent: neu qua pecunia communis, neu quis magiſter ſacrorum, aut ſacerdos eſſet.

b Aliud deinde huic conjunctum, referente Q. Martio Coſ. S. C. factum eſt, ut de iis quos pro indicibus conſules habuiſſent integra res ad ſenatum referretur, cum Sp. Poſthumius quæſtionibus perfectis Romam rediſſet, Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum cenſuerunt: magiſtratibuſque Ardeatium prædicendum, ut in intentiore eum cuſtodia aſſervarent, non ſolum ne effugeret, ſed ne mortis conſciſcendæ locum haberet. Sp. Poſthumius aliquanto poſt Romam venit. eo referente de P. Ebutii & Hiſpalæ Feceniæ præmio, quod eorum opera indicata Bacchanalia eſſent, S. C. factum eſt, ut ſingulis his centena millia æris quæſtores Urbani ex ærario darent: utique Coſ. cum tribunis plebis agerent, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent: ut P. Ebutio emerita ſtipendia eſſent, ne invitus militaret, neve cenſor ei equum publicum aſſignaret: utique Feceniæ Hiſpalæ datio, diminutio, gentis enuptio, tutoris optio item eſſet, quaſi ei vir teſtamento dediſſet: utique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei qui eam duxiſſet, ob id fraudi ignominiæve eſſet: utique conſules prætoreſque qui nunc eſſent, quive poſtea futuri eſſent, curarent, ne quid ei mulieri injuriæ fieret. utique tuto eſſet. id ſenatum velle & æquum cenſere, ut ita fieret. Ea omnia lata ad plebem, factaque ſunt ex S. C. & de cæterorum indicum impunitate præmiiſque conſulibus permiſſum eſt.

c Et jam Q. Martius quæſtionibus ſuæ regionis perfectis, in Ligures provinciam proficiſci parabat, tribus millibus peditum Romanorum, C L. equitibus & quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in ſupplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque & collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius & M. Æmilius Coſſ. habue-

a Cap. XVIII. *b Cap.* XIX. *c Cap.* XX.

habuerunt. duas præterea legiones novas ex S. C. ſcribere juſſi ſunt. & X X. millia peditum ſociis & nomini Latino imperarunt, & equites mille trecentos, & tria millia peditum Romanorum, C C. equites. totum hunc exercitum præter legiones in ſupplementum Hiſpanienſis exercitus duci placebat. itaque conſules dum ipſi quæſtionibus impediebantur, T. Mænium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæſtionibus prior Q. Martius in Ligures Apuanos eſt profectus. Dum penitus in abditos ſaltus, quæ latebræ receptaculaque ſemper illis fuerant, perſequitur: in præoccupatis anguſtiis loco iniquo eſt circumventus. quatuor millia militum amiſſa, & legionis ſecundæ ſigna tria, undecim vexilla ſociûm ac Latini nominis in poteſtatem hoſtium venerunt: & arma multa, quæ quia impedimento fugientibus per ſylveſtres ſemitas erant, paſſim jactabantur. nec prius ſequendi Ligures finem quam fugæ Romani fecerunt. Conſul ubi primum ex hoſtium agro evaſit, ne quantum diminutæ copiæ forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimiſit, non tamen obliterare famam rei male geſtæ potuit. nam ſaltus unde eum Ligures fugaverant, Martius eſt appellatus.

a Sub hunc nuncium ex Liguſtinis vulgatum literæ ex Hiſpania miſſam gaudio triſtitiam afferentes, recitatæ ſunt. C. Catinius, qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum Luſitanis in agro Aſtenſi ſignis collatis pugnavit. ad ſex millia hoſtium ſunt cæſa; cæteri fuſi, fugati, caſtriſque exuti. ad oppidum deinde Aſtam oppugnandum legiones ducit. id quoque haud multo majore certamine cepit quam caſtra, ſed dum incautius ſubit muros, ictus ex vulnere poſt dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, ſenatus cenſuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem conſequeretur, nunciaretque ſenatum æquum cenſere, ne ſine imperio provincia eſſet, maturare eum proficiſci. Quarto die, qui miſſus erat, Lunam venit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hiſpania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore quo C. Catinius in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta victoria diſceſſum eſt, niſi quod Celtiberi caſtra inde nocte proxima movetunt: Romanis & ſuos ſepeliendi, & ſpolia legendi ex hoſtibus poteſtas facta eſt. Paucos poſt dies coacto majore exercitu Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro laceſſiverunt prælio Rom. Nihil traditur, quæ cauſa numero auctos infirmiores eos fecerit. ſuperati prælio ſunt, ad X I I. millia hominum cæſa, plus duo capta, & caſtris Rom. potitus, & niſi ſucceſſor adventu ſuo inhibuiſſet impetum victoris, ſubacti Celtiberi forent. Novi Prr. ambos exercitus in hyberna deduxerunt.

b Per eos dies quibus hæc ex Hiſpania nunciata ſunt, ludi Taurilia per biduum facti religionis cauſa. per dies X. apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello, fecit. Multi artifices ex Græcia venerant honoris ejus cauſa. athletarum quoque certamen tum primo Romæ ſpectaculo fuit, & venatio data leonum & pantherarum, & prope hujus ſeculi copia ac varietate ludicrum celebratum eſt. Novendiale deinde ſacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, igneſque cœleſtes multifariam orti adfuiſſe complurium levi afflatu veſtimenta maxime dicebantur. Addita & unum diem ſupplicatio eſt ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio de cœlo tacta erat. hoſtiis majoribus conſules procurarunt, urbemque luſtraverunt. Sub idem tempus & ex Umbria nunciatum eſt, ſemimarem duodecim ferme annos natum inventum. Id prodigium abominantes, arceri Rom. agro, necarique quam primum juſſerunt. Eodem anno Galli tranſalpini tranſgreſſi in Venetiam ſine populatione aut bello, haud procul inde ubi nunc Aquileja eſt, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Roman. de ea re trans Alpes miſſis reſponſum eſt: neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec quid in Italia facerent, ſe ſcire. L. Scipio ludos eo tempore quos bello Antiochi voviſſe ſeſe dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibuſque per dies decem fecit. Legatum eum poſt damnationem & bona vendita, miſſum in Aſiam ad dirimenda inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias eſt auctor. tum collatas ei pecunias, congregatoſque per Aſiam artifices: & quorum ludorum poſt bellum, in quo votos diceret, mentionem non feciſſet, de iis poſt legationem demum in ſenatu actum.

c Cum jam in exitu annus eſſet, Q. Martius abſens magiſtratu abiturus erat, Sp. Poſthumius quæſtionibus cum ſumma fide curaque perfectis, comitia habuit.

a Cap. X X I. *b Cap.* XXII. *c Cap.* XXIII.

habuit. Creati ſunt conſules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Poſtero die prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Poſthumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Poſthumius Tempſanus, M. Claudius Marcellus. Extremo anni, quia Sp. Poſthumius Coſ. renunciaverat, peragrantem ſe propter quæſtiones utrumque littus Italiæ, deſertas colonias Sipontum ſupero, Buxentum infero mari inveniſſe, triumviri ad colonos eo ſcribendos ex S. C. ab T. Mænio prætore urbano creati ſunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Pamphilus. Cum Perſeo rege & Macedonibus bellum quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipſo Perſeo cauſas cepit, inchoata initia à Philippo ſunt, & is ipſe, ſi diutius vixiſſet, id bellum geſſiſſet. Una eum res, cum victo leges imponerentur, maximè angebat, quod qui Macedonum ab ſe defecerant in bello, in eos jus ſæviendi ademptum ei ab ſenatu erat: cum quia eam integram Quintius in conditionibus pacis diſtulerat, non deſperaſſet impetrari poſſe. Antiocho rege deinde bello ſuperato ad Thermopylas, diviſis partibus, cum per eoſdem dies conſul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnaſſet: capta Heraclea quia juſſus abſcedere à manibus Lamiæ erat, Romaniſque oppidum deditum eſt, ægrè eam rem tulerat. permulſit iram ejus conſul, quod ad Naupactum ipſe feſtinans, quo ſe ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permiſit ut Athamaniæ & Aminandro bellum inferret, & urbes quas Theſſalis Ætoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine & Aminandrum Athamania expulerat & urbes aliquot ceperat. Demetriadem quoque urbem validam & ad omnia opportunam, & Magnetum gentem ſuæ ditionis fecit. Inde & in Thracia quaſdam urbes novæ atque inſuetæ libertatis vitio, ſeditionibus principum turbatas, partibus quæ domeſtico certamine vincerentur, adjungendo ſe, cepit.

a His ſedata in præſentia regis ira in Romanos eſt: nunquam tamen remiſit animum à colligendis in pace viribus, quibus, quandocunque data fortuna eſſet, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum, prætoriiſque maritimis auxit, ſed metalla etiam & vetera intermiſſa recoluit, & nova multis locis inſtituit. ut vero antiquam multitudinem hominum quæ belli cladibus amiſſa erat reſtitueret: non ſobolem tantum ſtirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, ſed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat: quietuſque aliquandiu à bellis, omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde cauſæ, quæ de integro iram moverent in Romanos. Theſſalorum & Perræbiorum querelæ de urbibus ſuis ab eo poſſeſſis, & legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditæ erant, ut eas non negligi ſatis appareret. Maxime moverat ſenatum, quod jam Æni & Maroneæ affectati poſſeſſionem audierant, minus Theſſalos curabant. Athamanes quoque legati venerunt, non partis amiſſæ, non finium jacturam querentes, ſed totam Athamaniam ſub jus judiciumque regis veniſſe. Et Maronitarum exules erant pulſi, quia libertatis cauſam defendiſſent, ab regio præſidio, ii non Maroneam modo, ſed etiam Ænum in poteſtate nunciabant Philippi eſſe. Venerant & à Philippo legati ad purganda ea: qui nihil niſi permiſſu Romanorum affirmabant: civitates Theſſalorum & Perræbiorum & Magnetum, & cum Aminandro Athamanum gentem in eadem cauſa qua Ætolos, fuiſſe. Antiocho rege pulſo, occupatum oppugnandis Ætolicis urbibus conſulem ad recipiendas eas civitates Philippum miſiſſe, armis ſubactos parere. Senatus ne quid abſente rege ſtatueret, legatos ad eas controverſias diſceptandas miſit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Pamphylum, T. Sempronium. Quorum ſub adventum, ad Theſſalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege diſceptatio erat, concilium indictum eſt.

b Ibi cum Romani legati diſceptatorum loco, Theſſali Perræbiique & Athamanes haud dubii accuſatores, Philippus ad audienda crimina tanquam reus, conſediſſent, pro ingenio quiſque eorum qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniuſve egerunt. In controverſiam autem veniebant, Philippopolis. Tricca, Phaloria, & Eurymene, & cætera circa eas oppida: utrum Theſſalorum juris, cum vi ademptæ poſſeſſæque ab Ætolis forent: (nam Philippum Ætolis ademiſſe eas conſtabat) an Ætolica antiquitus ea oppida fuiſſent. ita enim Acilium Regi con-

a Cap. XXIII.

b Cap. XXIV.

conceſſiſſe, ſi Ætolorum fuiſſent: & ſi voluntate, non vi atque armis coacti, cum Ætolis eſſent. Ejuſdem formulæ diſceptatio de Perræbiorum Magnerumque oppidis fuit. omnium enim jura poſſidendo per occaſiones Ætoli miſcuerant. Ad hæc quæ diſceptationis erant, querelæ Theſſalorum adjectæ, quod ea oppida, ſi jam redderentur ſibi ſpoliata ac deſerta, redditurus eſſet. nam præter belli caſibus amiſſos, quingentos principes juventutis in Macedoniam abduxiſſe, & opera eorum in ſervilibus abuti miniſteriis: & quæ reddiderit coactus Theſſalis, inutilia ut redderet, curaſſe. Thebas Phrhias unum maritimum emporium fuiſſe quondam Theſſalis quæſtuoſum & frugiferum. ibl navibus onerariis comparatis, regem, quæ præter Thebas Demetriadem curſum dirigerent, negociationem maritimam omnem eo avertiſſe. Jam ne à legatis quidem, qui jure gentium ſancti ſint, violandis abſtinere. inſidias poſitas euntlbus ad T. Quintium. itaque ergo in tantum metum omnes Theſſalos conjectos, ut non in civitatibus ſuis, non in communibus gentis conciliis quiſquam hiſcere audeat. procul enim abeſſe libertatis auctores Romanos, lateri adhærere gravem domInum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. quid autem ſi vox libera non ſit, liberum eſſe? nunc ſe fiducia & præſidio legatorum ingemiſcere magis quam loqui, niſi provideant aliquid Romani, quo & Græcis Macedoniam accolentibus metus, & audacia Philippi minuatur, nequicquam & illum victum, & ſe liberatos eſſe: ut equum tenacem, non parentem frænis aſperioribus caſtigandum eſſe. Hæc acerbe poſtremi, cum priores leniter permulſiſſent iram ejus, petentes ut ignoſceret pro libertate loquentibus: & ut depoſita domini acerbitate, aſſueſceret ſocium atque amicum ſeſe præſtare, & Imitaretur populum Romanum, qui charitate quam metu adjungere ſibi ſocios mallet. Theſſalis auditls, Perræbii Connocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat Perræbiæ fuiſſe, & ut ſibi reſtitueretur, agebant. & de Mallæa & Ericinio eadem poſtulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, & caſtella Athenæum & Pæneum.

a Philippus, ut accuſatoris potius quam rei ſpeciem haberet, & ipſe à querelis orſus, Menelaidem in Dolopia quæ regni ſui fuiſſet, Theſſalos vi atque armis expugnaſſe queſtus eſt. item Petram in Pieria ab iiſdem Theſſalis Perræbiiſque captam Xynias quidem haud dubie Ætolicum oppidum ſibi eos contribuiſſe: & Paracheloidas quæ ſub Athamanla eſſet, nullo jure Theſſalorum formulæ factam. Nam quæ ſibi crimina objiciantur de Inſidiis legatorum, & maritimis portubus frequentatis aut deſertis: alterum deridiculum eſſe, ſe reddere rationem quos portus mercatores aut nautici petant: alterum mores ſuos reſpuere; tot annos eſſe, per quos nunquam ceſſaverint legati nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad ſenatum crimina de ſe deferre. quem unquam verbo violatum eſſe? ſemel ad Quintium euntibus inſidias dici factas, ſed quid iis acciderit, non adjici, quærentium quid falſo objiciant: cum veri nihil habeant, ea crimina eſſe. inſolenter & immodice abuti Theſſalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina ſiti nimis avide meram haurientes libertatem. ita ſervorum modo præter ſpem repente manumiſſorum licentlam vocis & linguæ experiri, & jactare ſeſe inſectatione & conviciis dominorum. Elatus deinde ira adjecit, nondum omnium dierum ſolem occidiſſe. Id minaciter dictum non Theſſali modo in ſeſe, ſed etiam Romani acceperunt. & cum fremitus poſt eam vocem ortus, & tandem ſedatus eſſet, Perræbiorum inde Athamanumque legatis reſpondit, eandem de quibus illi agant, civitatum cauſam eſſe. conſulem Acilium & Romanos ſibi dediſſe eas, cum hoſtium eſſent. ſi ſuum munus qui dediſſent, adimere velint, ſcite ſe cedendum eſſe: ſed meliori ac fideliori amico in gratiam levium & Inutilium ſociorum injuriam eos eſſe facturos. nec enim ullius rei minus diuturnam eſſe gratiam quam libertatis; præſertim apud eos qui male utendo eam corrupturi ſint. Cauſa cognita pronunciaverunt legati, placere deduci præſidia Macedonum ex iis urbibus, & antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. de injuriis quas ultro citroque illatas querantur, quomodo inter eas gentes & Macedonas diſceptetur, formulam juris exequendi conſtituendam eſſe.

b Inde graviter offenſo rege, Theſſalonicen ad cognoſcendum de Thraciæ urbibus proficiſcuntur. Ibi legati Eumenis: ſi liberas eſſe Ænum & Maroniam velint Romani, nihil ſui pudoris eſſe ultra dicere, quam ut admoneant.

a Cap. XXVI.

b Cap. XXVII.

neant, re, non verbo eos liberos relinquant, nec ſuum munus intercipi ab alio patiantur: ſin autem minor cura ſit civitatum in Thracia poſitarum, multo verius eſſe, quæ ſub Antiocho fuerint, præmia belli Eumenem quam Philippum habere: vel pro parris Attali meritis bello, quod adverſus Philippum ipſum geſſerit populus Romanus: vel ſuis, quod Antiochi bello terra marique laboribus periculiſque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorum in eam rem præjudicium. qui cum Cherſoneſum Lyſimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Ænum profecto dediſſe, quæ ipſa propinquitate regionis velut appendices majoris muneris eſſent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure imperii; cum tam procul à finibus Macedoniæ abſint, civitatibus his præſidia impoſuiſſe? vocari Maronitas juberent. ab iis certiora omnia de ſtatu civitatum earum ſcituros. Legati Maronitarum vocati, non uno loco tantum urbis præſidium regium eſſe, ſicut in aliis civitatibus dixerunt: ſed pluribus ſimul, & plenam Macedonum Maroneam eſſe. itaque dominari aſſentatores regios: his ſolis loqui & in ſenatu & in concionibus licere: eos omnes honores & capere ipſos, & dare aliis. optimum quenque quibus libertatis, quibus legum cura ſit, aut exulare pulſos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios ſilere. de jure etiam finium pauca adjecerunt. Q. Fabium Labeonem, cum in regione ea fuiſſet, direxiſſe finem Philippo veterem viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam ſubeat, nuſquam ad mare declinantem: Philippum novam poſtea deflexiſſe viam, qua Maronitarum urbes agroſque amplectatur.

a Ad ea Philippus longe aliam quam adverſus Theſſalos Perræbioſque nuper ingreſſus differendi viam: Non
,, cum Maronitis, *inquit*, mihi aut cum
,, Eumene diſceptatio eſt, ſed jam vo-
,, biſcum, Romani, à quibus nihil æqui
,, me impetrare jam diu animadverto.
,, Civitates Macedonum quæ à me in-
,, ter inducias defecerant, reddi mihi
,, æquum cenſebam: non quia magna
,, acceſſio ea regi futura eſſet (ſunt
,, enim & parva oppida, & in finibus
,, extremis poſita) ſed quia multum ad
,, reliquos Macedonas continendos
,, exemplum pertinebat, negatum eſt
,, mihi. Bello Ætolico Lamiam oppu-
,, gnare juſſus à conſule M. Acilio, cum
diu fatigatus ibi præliis operibuſque ,,
eſſem; tranſcendentem me jam mu- ,,
ros à capta prope urbe revocavit con- ,,
ſul, & abducere copias inde coëgit. ,,
ad hujus ſolatium injuriæ permiſſum ,,
eſt, ut Theſſaliæ Perræbiæque & A- ,,
thamanum reciperem quædam ca- ,,
ſtella magis quam urbes. ea quoque ,,
ipſa vos mihi Q. Cæcili paucos ante ,,
dies ademiſtis. pro non dubio paulo ,,
ante, ſi diis placet, legati Eumenis ,,
ſumebant, quæ Antiochi fuerunt. ,,
Eumenem æquius eſſe quam me ha- ,,
bere. Id ego aliter longè judico eſſe. ,,
Eumenes enim, non niſi viciſſent ,,
Romani, ſed niſi bellum geſſiſſent, ,,
manere in regno ſuo non potuit. ita- ,,
que ille veſtrum meritum habet, non ,,
vos illius. mei autem regni tantum ,,
aberat, ut ulla pars in diſcrimine ,,
fuerit, ut tria millia talentûm, & ,,
quinquaginta tectas naves, & omnes ,,
Græciæ civitates, quas antea tenuiſ- ,,
ſem, pollicentem ultro Antiochum ,,
in mercedem ſocietatis ſim aſperna- ,,
tus, hoſtemque ei me eſſe prius etiam ,,
quam M. Acilius exercitum in Græ- ,,
ciam trajiceret, præ me tuli: & cum ,,
eo conſule belli partem quamcunque ,,
mihi delegavit, geſſi. & inſequenti ,,
conſuli L. Scipioni, cum terra ſta- ,,
tuiſſet ducere exercitum ad Helleſ- ,,
pontum, non iter tantum per re- ,,
gnum noſtrum dedi, ſed vias etiam ,,
munivi, pontes feci, commeatus ,,
præbui: nec per Macedoniam tan- ,,
tum, ſed per Thraciam, ubi etiam ,,
inter cætera pax quoque præſtanda à ,,
barbaris erat. Pro hoc ſtudio meo ,,
erga vos, ne dicam merito, utrum ,,
adjicere vos Romani aliquid, & am- ,,
plificare & augere regnum meum ,,
munificentia veſtra oportebat? an ,,
quæ haberem aut meo jure, aut be- ,,
neficio veſtro, eripere? id quod nunc ,,
facitis. Macedonum civitates, quas ,,
regni mei fuiſſe fatemini, non reſti- ,,
tuuntur. Eumenes tanquam ad An- ,,
tiochum ſpoliandum me venit: & ſi ,,
diis placet, X. legatorum decretum ,,
calumniæ impudentiſſimæ præten- ,,
dit, quo maxime & refelli & coar- ,,
gui poteſt. diſertiſſimè enim planiſſi- ,,
meque in eo ſcriptum eſt, Cherſone- ,,
ſum & Lyſimachiam Eumeni dari. ,,
ubi tandem Æneus & Maronea & ,,
Thraciæ civitates aſſcriptæ ſunt? ,,
Quod ab illis ne poſtulare quidem ,,
eſt auſus, id apud vos tanquam ab ,,
illis impetraverit, obtinebit? Quo ,,
in numero me apud vos eſſe velitis, ,,
referte. ſi tanquam inimicum & ho- ,,
ſtem inſectari propoſitum eſt: pergi- ,,
te, ut cœpiſtis, facere: ſin aliquis re ,,
,, ſpectus

a Cap. XXVIII.

» ſpectus eſt mei, ut ſocii atque amici » regis, deprecor ne me tanta injuria » dignum judicetis.

a Movit aliquantum oratio regis legatos. Itaque medio reſponſo rem ſuſpenderunt. ſi decem legatorum decreto Eumeni datæ civitates eſſent, nihil ſe mutare. ſi Philippus bello cepiſſet eas, præmium victoriæ jure belli habiturum. ſi neutrum eorum foret, placere cognitionem ſenatui reſervari: & ut omnia in integro manerent, præſidia quæ in iis urbibus ſint, deduci. Hæ cauſæ maxime animum Philippi alienarunt ab Romanis, ut non à Perſeo filio ejus novis cauſis motum, ſed ob has à patre bellum relictum filio videri poſſit. Romæ nulla belli Macedonici ſuſpicio erat. L. Manlius proconſul ex Hiſpania redierat: cui poſtulanti ab ſenatu in æde Bellonæ triumphum rerum geſtarum magnitudo impetrabilem faciebat: exemplum obſtabat; quod ita comparatum more majorum erat, ne quis qui exercitum non deportaſſet, triumpharet, niſi perdomitam pacatamque provinciam tradidiſſet ſucceſſori: medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri præterea pondo CXXXII. argenti XVI. millia CCC, & pronunciavit in ſenatu, decem millia pondo argenti, & LXXX. auri Q. Fabium quæſtorem advehere, id quoque ſe in ærarium illaturum. Magnus motus ſervilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Poſthumius prætor habebat. Is de paſtorum conjuratione, qui vias latrociniis paſcuaque publica infeſta habuerant, quæſtionem ſevere exercuit, ad ſeptem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt. de multis ſumptum eſt ſupplicium. Conſules diu retenti ad urbem delectibus, tandem in provincias profecti ſunt.

b Eodem anno in Hiſpania prætores C. Calpurnius & L. Quintius, cum primo vere ex hybernis copias eductas in Beturia junxiſſent, in Carpetaniam, ubi hoſtium caſtra erant, progreſſi ſunt, communi animo conſilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone & Toleto urbibus, inter pabulatores pugna orta eſt: quibus dum utrimque ſubvenitur, à caſtris paulatim omnes copiæ in aciem eductæ ſunt. in eo tumultuario certamine & loca ſua, & genus pugnæ pro hoſte fuere. duo exercitus Romani fuſi, atque in caſtra compulſi ſunt: non inſtitere perculſis hoſtes. Prætores Romani, ne poſtero die caſtra oppugnarentur, ſilentio proximæ noctis tacito ſigno exercitum abduxerunt. Luce prima Hiſpani acie inſtructa ad vallum acceſſerunt: vacuaque præter ſpem caſtra ingreſſi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regreſſique in ſua caſtra, paucos dies quietis ſtativis manſerunt. Romanorum ſociorumque in prælio fugaque ad quinque millia occiſa; quorum ſe ſpoliis hoſtes armarunt: inde ad Tagum flumen profecti ſunt. Prætores interim Romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus ſociis Hiſpanorum auxiliis, reficiendiſque ab terrore adverſæ pugnæ militum animis, conſumpſerunt. ubi ſatis placuere vires, & jam miles quoque ad delendam priorem ignominiam hoſtem poſcebat, XII. millia paſſuum ab Tago flumine poſuerunt caſtra. inde tertia vigilia ſublatis ſignis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hoſtium caſtra erant: extemplo qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, læva Quintius exercitum traduxerunt, quieto hoſte, dum miratur ſubitum adventum, conſultatque qui tumultum injicere trepidantibus in ipſo tranſitu amnis potuiſſet. interim Romani impedimentis quoque omnibus traductis contractiſque in unum locum, quia jam moveri videbant hoſtem, nec ſpacium erat caſtra communiendi, aciem inſtruxerunt. in medio locatæ quinta Calpurnii legio & octava Quintii: id robur totius exercitus erat. Campum apertum uſque ad hoſtium caſtra habebant liberum à metu inſidiarum.

c Hiſpani poſteaquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conſpexerunt, ut priuſquam ſe jungere atque inſtruere poſſent, occuparent eos, caſtris repente effuſi curſu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prælium fuit, & Hiſpanis recenti victoria inflatis, & inſueta ignominia milite Romano accenſo, acerrime media acies, duæ fortiſſimæ legiones dimicabant: quas cum aliter moveri loco non poſſe hoſtis cerneret, cuneo inſtitit pugnare: & uſque plures confertioreſque medios urgebant. Ibi poſteaquam laborare aciem Calpurnius prætor vidit, T. Quintilium Varum & L. Juventium Taluam legatos ad ſingulas legiones adhortandas propere mittit. docere & monere jubet, in illis ſpem omnem vincendi & retinendæ Hiſpa-

a Cap. XXIX. *b* Cap. XXX. *c* Cap. XXXI.

niæ eſſe. ſi illi loco cedant, neminem ejus exercitus non modo Italiam, ſed ne Tagi quidem ulteriorem ripam unquam viſurum. ipſe cum equitibus duarum legionum paululum circumvectus, in cuneum hoſtium qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum ſuis equitibus alterum hoſtium latus invadit: ſed longè acrius Calpurniani equites pugnabant, & prætor ipſe ante alios: nam & primus hoſtem percuſſit & ita ſe immiſcuit mediis, ut vix utrius partis eſſet, noſci poſſet. & equites prætoris eximia virtute & equitum pedites accenſi ſunt. pudor movit primos centuriones, qui inter tela hoſtium prætorem conſpexerunt. itaque urgere ſigniferos pro ſe quiſque, jubere inferre ſigna, & confeſtim militem ſequi. renovatur ab omnibus clamor. Impetus fit velut ex ſuperiore loco. haud ſecus ergo quam torrentis modo fundunt ſternuntque perculſos: nec ſuſtinere alii ſuper alios inferentes, ſeſe poſſunt. fugientes in caſtra equites perſecuti ſunt, & permiſti turbæ hoſtium intra vallum penetraverunt. ubi ab relictis in præſidio caſtrorum prælium inſtauratum: coactique ſunt Romani equites deſcendere ex equis. dimicantibus iis legio quinta ſupervenit: deinde ut quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur paſſim Hiſpani per tota caſtra: nec plus quam quatuor millia hominum effugerant. Inde tria millia ferè qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille ſemiermes maxime per agros palati ſunt. ſupra XXXV. millia hoſtium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ ſuperfuit. ſigna capta CXXXIII. Romani ſociique paulo plus ſexcenti, & provincialium auxiliorum CL. fermè ceciderunt. tribuni militum quinque amiſſi, & pauci equites Romani, cruentæ maximè victoriæ ſpeciem fecerunt. In caſtris hoſtium, quia ipſis ſpacium ſua communiendi non fuerat, manſerunt. Pro concione poſtero die laudati, donatique à C. Calpurnio equites phaleris, pronunciavitque, eorum maxime opera hoſtes fuſos, caſtra capta & expugnata eſſe. Quinctius alter prætor ſuos equites catellis ac fibulis donavit. donati & centuriones ex utriuſque exercitu permulti, maxime qui mediam aciem tenuerunt.

a Conſules delectibus, aliiſque quæ Romæ agenda erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius à Piſis profectus in Apuanos Ligures, vaſtando agros, urendoque vicos & caſtella eorum, aperuit ſaltum uſque ad fluvium Macram, & Lunæ portum. Hoſtes montem antiquam ſedem majorum ſuorum ceperunt: & inde ſuperata locorum iniquitate, prælio dejecti ſunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquavit ſecundis aliquot præliis: ſex præterea oppida eorum expugnavit. multa millia hominum in iis cepit. belli auctores III. & XL. ſecuri percuſſit. Jam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius quam Sempronius, cui ſors comitia habendi obtigerat, Romam venit: quia P. Claudius frater ejus conſulatum petebat. Competitoresque habebat patricios, L. Æmilium, Q. Fabium Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, & ab repulſis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes: etiam quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeii quoque gratioſi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Pamphilus, & ii repulſi, in ſpem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie deſtinabantur Q. Fabius Labeo, & L. Porcius Licinius, ſed Claudius conſul ſine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamitantibus adverſariis, & majore parte ſenatus, meminiſſe eum debere prius ſe conſulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii eſſe: quin ille ſedens pro tribunali aut arbitrum, aut comitiorum tacitum ſpectatorem ſe præberet? coërceri tamen ab effuſo ſtudio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebis, qui aut contra conſulem, aut pro ſtudio ejus pugnabant. comitia aliquoties turbata, donec pervicit Appius, ut dejecto Fabio fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher, præter ſpem ſuam & cæterorum: locum ſuum tenuit L. Porcius Licinius, quia moderatis ſtudiis non vi Claudiana inter plebejos certatum eſt. Prætorum inde comitia ſunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius Matho, C. Sempronius Blæſus, A. Terentius Varro, prætores facti. Hæc eo anno quo Ap. Claudius, M Sempronius conſules fuerunt, domi militiæque geſta.

b Principio inſequentis anni, quo P. Claudius, L. Porcius conſules erant:

a Cap. XXXII.

b Cap. XXXIII.

rant: Q. Cæcilius, M. Bæbius & T. Sempronius, qui ad diſceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Theſſalorumque civitates miſſi erant, legationem renunciaſſent, regum quoque eorum civitatumque legatos in ſenatum introduxerunt. Eadem utrinque iterata, quæ dicta apud legatos in Græcia erant. aliam deinde legationem novam patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Græciam decreverunt ad viſendum, redditæne civitates Rhodiis & Theſſalis & Perrhæbiis eſſent. Iiſdem mandatum, ut ab Æno & Maronea præſidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciæ ora à Philippo & Macedonibus liberaretur. Peloponneſum quoque adire juſſi; unde prior legatio diſceſſerat incertiore ſtatu rerum, quam ſi non veniſſent. nam ſuper cætera etjam ſine reſponſo dimiſſi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. de qua re querente graviter Q. Cæcilio, ſimul Lacedæmoniis deplorantibus mœnia diruta, abductam plebem in Achajam & venundatam, ademptas quibus ad eam diem civitas ſtetiſſet, Lycurgi leges. Achæi maxime concilii negati crimen excuſabant, recitando legem: quæ niſi belli pacisve cauſa, & eum legati ab ſenatu cum literis, aut ſcriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium. Ea ne poſtea excuſatio eſſet, oſtendit ſenatus curæ iis eſſe debere, ut Romanis legati ſemper adeundi concilium gentis poteſtas fieret: quemadmodum & illis, quoties vellent, ſenatus daretur.

a Dimiſſis iis legationibus, Philippus à ſuis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque præſidia eſſe, infenſus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomaſto, qui præerat maritimæ oræ, mandat, ut partis adverſæ principes interficeret. Ille per Caſandrum quendam unum ex regiis, jam diu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromiſſis, velut in bello capta urbe, cædem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter adverſus innoxios Maronitas, tam ſuperbe adverſus pop. Rom. factum, ut quibus libertatem reſtituendam ſenatus cenſuiſſet, ii pro hoſtibus trucidarentur: abnuebat quicquam eorum ad ſe, aut quenquam ſuorum pertinere. ſeditione inter ipſos dimicatum, cum alii ad ſe, alii ad Eumenem civitatem traherent. id facile ſcituros eſſe, ſi percunctarentur ipſos Maronitas: haud dubius, perculſis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiſcere adverſus ſe auſurum. Negare Appius, rem evidentem pro dubia quærendam: ſi ab ſe culpam removere vellet, Onomaſtum & Caſandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos ſenatus percunctari poſſet. Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei conſtaret: deinde collecto tandem animo, Caſandrum qui Maroneæ fuiſſet, ſi utique vellent, ſe miſſurum dixit: ad Onomaſtum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneæ, ſed ne in regione quidem propinqua fuiſſet. Et parcebat magis Onomaſto honoratiori amico, & eundem indicem haud paulo plus timebat: quia & ipſe ſermonem cum eo contulerat, & multorum talium miniſtrum & conſcium habebat. Caſander quoque miſſis, qui per Epirum ad mare proſequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur ſublatus.

b Et legati à Philippi colloquio ita digreſſi ſunt, ut præ ſe ferrent nihil eorum ſibi placere: & Philippus minime quin rebellandum eſſet dubius, quia tamen immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium minorem filium mittere Romam ſimul ad purganda crimina, ſimul ad deprecandam iram ſenatus ſtatuit: ſatis credens ipſum etiam juvenem, quod Romæ obſes ſpecimen regiæ indolis dediſſet, aliquid momenti facturum. Interim per ſpecimen auxilii Byzantiis ferendi, re ipſa ad terrorem regulis Thracum injiciendum profectus, perculſis iis uno prælio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit. miſſis ad accolas Iſtri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, ſolicitandos. Et in Peloponneſo adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achajam ire juſſi erant, expectabatur. adverſus quos ut præparata conſilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. Ex hoſtibus eos accuſatores factos: & periculum eſſe, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuiſſent: quippe in bello ſociis Romanis Achæos uſos, nunc eoſdem Romanos æquiores Lacedæmoniis quam Achæis eſſe: ubi Areus etjam & Alcibiades, ambo exules ſuo beneficio reſtituti, legationem Romam adverſus gentem Achæorum ita de ipſis meritam ſuſcepiſſent: adeoque infeſta oratione uſi eſſent, ut patria pulſi, non reſtituti in eam viderentur

a Cap. XXXIV.

b Cap. XXXV.

rentur. Clamor undique ortus, referret nominatim de iis. & cum omnia ira, non conſilio gererentur, capitis damnati ſunt. Paucos poſt dies Romani legati venerunt. his Clitore in Arcadia datum eſt concilium.

a Priuſquam agerent quicquam, terror Achæis injectus erat, & cogitatio, quam non ex æquo diſceptatio futura eſſet: quod Areum & Alcibiadem capitis ab ſe in concilio proximo damnatos cum legatis viderant: nec hiſcere quiſquam audebat. Appius ea quæ apud ſenatum queſti erant Lacedæmonii, diſplicere ſenatui oſtendit: cædem primum ad conflictum factam eorum, qui à Philopœmene ad cauſam dicendam evocati veniſſent: deinde cum in homines ita ſævitum eſſet, ne in ulla parte crudelitas eorum ceſſaret: muros dirutos urbis nobiliſſimæ eſſe, leges vetuſtiſſimas abrogatas, inclytamque per gentes Lycurgi diſciplinam ſublatam. Hæc cum Appius dixiſſet, Lycortas, & quia prætor, & quia Philopœmenis auctoris omnium quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat,
„ ita reſpondit. Difficilior nobis, Ap.
„ Claudi, apud vos oratio eſt, quam
„ Romæ nuper apud ſenatum fuit:
„ tunc enim Lacedæmoniis accuſan-
„ tibus reſpondendum erat: nunc à
„ vobis ipſis accuſati ſumus, apud
„ quos cauſa dicenda eſt. quam ini-
„ quitatem conditionis ſubimus illa
„ ſpe, judicis animo te auditurum eſſe,
„ poſita contentione qua paulo ante
„ egiſti. Ego certe cum ea quæ & hic
„ antea apud Q. Cæcilium, & poſtea
„ Romæ queſti ſunt Lacedæmonii, à
„ te paulo ante relata ſint: non ti-
„ bi, ſed illis me apud te reſpon-
„ dere credam. Cædem objicitis eo-
„ rum qui à Philopœmene prætore
„ evocati ad cauſam dicendam, inter-
„ fecti ſunt. hoc ego crimen non mo-
„ do non à vobis Romani, ſed ne apud
„ vos quidem nobis objiciendum fuiſſe
„ arbitror. quid ita? quia in veſtro fœ-
„ dere erat, ut maritimis urbibus ab-
„ ſtinerent Lacedæmonii. Quo tem-
„ pore armis captis urbes à quibus ab-
„ ſtinere juſſi erant, nocturno impetu
„ occupaverunt? ſi T. Quintius, ſi
„ exercitus Romanus, ſicut antea in
„ Peloponneſo fuiſſet, eo nimirum ca-
„ pti & oppreſſi confugiſſent. cum vos
„ procul eſſetis, quo alio niſi ad nos
„ ſocios veſtros, quos antea Gytheo
„ opem ferentes, quos Lacedæmonem
„ vobiſcum ſimili de cauſa oppugnan-
„ tes viderant, confugerent? Pro vo-
bis igitur juſtum piumque bellum, „
ſuſcepimus. quod cum alii laudent, „
reprehendere ne Lacedæmonii qui- „
dem poſſint, & dii quoque ipſi com- „
probaverint, qui nobis victoriam de- „
derunt: quonam modo ea quæ belli „
jure acta ſunt, in diſceptationem ve- „
niunt? quorum tamen maxima pars „
nihil pertinet ad nos. noſtrum eſt, „
quod evocavimus eos ad cauſam di- „
cendam, qui ad arma multitudinem „
exciverant, qui expugnaverant ma- „
ritima oppida, qui diripuerant, qui „
cædem principum fecerant. quod „
vero illi venientes in caſtra interfe- „
cti ſunt, veſtrum eſt Areu & Alci- „
biade, qui nunc nos, ſi diis placet, „
accuſatis, non noſtrum. Exules La- „
cedæmoniorum, quo in numero ii „
quoque duo fuerunt, & tunc vobiſ- „
cum erant & quod domicilio ſibi dele- „
gerant maritima oppida, ſe petitos „
credentes, in eos quorum opera pa- „
tria extorres, ne in tuto quidem ex- „
ilio poſſe conſeneſcere ſe indigna- „
bantur, impetum fecerunt. Lacedæ- „
monii igitur Lacedæmonios, non A- „
chæi interfecerunt. nec jure, an in- „
juria cæſi ſint, argumentari refert.

b At enim illa certe veſtra ſunt, „
Achæi, quod leges diſciplinamque „
vetuſtiſſimam Lycurgi ſuſtuliſtis, „
quod muros diruiſtis. quæ utraque ab „
iiſdem objici qui poſſunt? cum muri „
Lacedæmoniis non ab Lycurgo, ſed „
paucos ante annos ad diſſolvendam „
Lycurgi diſciplinam extructi ſint: „
tyranni enim nuper eos arcem & mu- „
nimentum ſibi, non civitati parave- „
runt. & ſi exiſtat hodie ab inferis Ly- „
curgus, gaudeat ruinis eorũ, & nunc „
ſe patriam & Spartam antiquam a- „
gnoſcere dicat. Non Philopœmenem, „
expectare, nec Achæos, ſed vos ipſi „
Lacedæmonii veſtris manibus amo- „
liri & diruere omnia tyrannidis ve- „
ſtigia debuiſtis. veſtræ enim illæ de- „
formes veluti cicatrices ſervitutis e- „
rant. & cum ſine muris per octo- „
gentos prope annos liberi, aliquan- „
do etiam principes Græciæ fuiſſetis: „
muris velut compedibus circumdatis „
vincti per centum annos ſerviſtis. „
Quod ad leges ademptas attinet, e- „
go antiquas Lacedæmoniis leges ty- „
rannos ademiſſe, quas non habe- „
bant, ſed noſtras leges dediſſe: nec „
male conſuluiſſe civitati, cum con- „
cilii noſtri eam fecerimus & nobis „
miſcuerimus, ut corpus unum & „
concilium totius Peloponneſi eſſet. „
tunc opinor, ſi aliis ipſi legibus vive- „
remus,

a Cap. XXXVI.

b Cap. XXXVII.

,, remus, alias iſtis injunxiſſemus, ,, queri ſe iniquo jure eſſe, & indi- ,, gnari poſſent. Scio ego Appi Clau- ,, di, hanc orationem, qua ſum adhuc ,, uſus, neque ſociorum apud ſocios, ,, neque liberæ gentis eſſe: ſed ſervo- ,, rum verius diſceptantium apud do- ,, minos. nam ſi non vana illa vox ,, præconis fuit, qua liberos eſſe o- ,, mnium primos Achæos juſſiſtis: ſi ,, ratum fœdus eſt, ſi ſocietas & ami- ,, citia ex æquo obſervatur, cur ego ,, quid Capua capta feceritis Romani, ,, non quæro? vos rationem repoſci- ,, tis, quid Achæi Lacedæmoniis bello ,, victis fecerimus? Interfecti aliqui ,, ſunt, finge, à nobis. quid? vos ſe- ,, natores Campanos ſecuri non per- ,, cuſſiſtis? muros diruimus: vos non ,, muros tantum, ſed urbem & agros ,, ademiſtis. Specie, inquis, æquum ,, eſt fœdus apud Achæos, re precaria ,, libertas: apud Romanos etiam im- ,, perium eſt. Sentio Appi: & ſi non ,, oportet, non indignor: ſed ora vos, ,, quantumlibet interſit inter Roma- ,, nos & Achæos, modo ne in æquo ,, hoſtes veſtri noſtrique apud vos ſint, ,, ac nos ſocii, imo ne meliore jure ,, ſint. nam ut in æquo eſſent, non fe- ,, cimus, cum leges iis noſtras dedi- ,, mus: cum ut Achæi concilii eſſent, ,, effecimus. Parum eſt victis, quod ,, victoribus ſatis eſt. plus poſtulant ,, hoſtes, quam ſocii habent. quæ ju- ,, rejurando, quæ monumentis litera- ,, rum in lapide inſculptis in æternam ,, memoriam ſancta atque ſacrata ſunt, ,, ea cum perjurio noſtro tollere pa- ,, rant. Veremur quidem vos Roma- ,, ni: &, ſi ita vultis, etiam timemus. ,, ſed plus & veremur & timemus deos immortales. Cum aſſenſu maximæ partis eſt auditus: & locutum omnes pro majeſtate magiſtratus cenſebant: ut facile appareret mollius agendo dignitatem ſuam tenere apud Romanos non poſſe. Tum Appius ſuadere ſe magnopere Achæis dixit, ut dum liceret voluntate ſua facere, gratiam inirent, ne mox inviti & coacti facerent. Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu eſt, ſed metum injecit imperata recuſandi. id modo petierunt, ut Romani, quæ viderentur de Lacedæmoniis mutarent: nec Achæos religione obſtringerent, irrita ea quæ jurejurando ſanxiſſent, faciendi. damnatio tantum Arei & Alcibiadis, quæ nuper facta erat, ſublata eſt.

a Romæ principio ejus anni cum de provinciis conſulum & Prr. actum eſſet, Coſſ. Ligures, quia bellum nuſquam alibi erat, decreti. Prr. C. Decimus Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives & peregrinos ſortiti ſunt: C. Sempronius Blæſus Siciliam, Q. Nævius Matho Sardiniam, & ut idem de veneficiis quæreret: A. Terentius Varro Hiſpaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hiſpaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id ferè tempus L. Juventius Talva, & T. Quintilius Varus venerunt, qui quantum bellum jam profligatum in Hiſpania eſſet, ſenatu edocto, poſtularunt ſimul, ut pro rebus tam proſpere geſtis diis immortalibus haberetur honos, & ut prætoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta eſt. de legionibus deportandis, cum de conſulum prætorumque exercitibus ageretur, rem integram referri juſſerunt. Paucos poſt dies Coſſ. in Ligures binæ legiones, quas Ap. Claudius & M. Sempronius habuerant, decretæ ſunt. de exercitibus Hiſpanienſibus magna contentio fuit inter novos Prr. & amicos abſentium, Calpurnii Quintiique; utraque cauſa tribunos plebis, utraque Coſſ. habebat. ti ſe interceſſuros S. C. ſi deportandos cenſerent exercitus, denunciabant. illi ſi hæc interceſſio fieret, nullam rem aliam ſe decerni paſſuros. Victa poſtremo abſentium gratia eſt: & S. C. factum, ut Prr. IV. millia peditum Roman. ſcriberent, quadringentos equites, & V. millia ſociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos ſecum in Hiſpaniam portarent cum eas legiones quatuor deſcripſiſſent, quod pluſquam quina millia peditum, treceni equites in ſingulis legionibus eſſent, dimitterent: eos primum qui emerita ſtipendia haberent, deinde ut cujuſque fortiſſima opera Calpurnius & Quintius in prælio uſi eſſent.

b Hac ſedata contentione, alia ſubinde C. Decimii Pr. morte exorta eſt. Cn. Sicinius, & L. Puppius, qui ædiles proximo anno fuerant, & C. Valerius flamen Dialis, & Q. Fulvius Flaccus, is quia ædilis curulis deſignatus erat ſine toga candida, ſed maxima ex omnibus contentione petebat: certamenque ei cum flamine erat. & poſteaquam primo æquare, mox ſuperare etiam eſt viſus. pars tribunorum plebis negare rationem ejus habendam eſſe, quod duos ſimul unus magiſtratus, præſertim curules, neque capere poſſet, nec gerere: pars legibus eum

a Cap. XXXVIII.

b Cap. XXXIX.

ſolvi æquum cenſere, ut quem vellet Pr. creandi populo poteſtas fieret. L. Porcius Coſ. primo in ea ſententia eſſe, ne nomen ejus acciperet: deinde ut ex auctoritate ſenatus idem faceret: convocatis patribus referre ſe ad eos dixit, quod nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberæ civitati ædilis curulis deſignatus præturam peteret: ſibi, niſi quid aliud iis videretur, in animo eſſe è lege comitia habere. Patres cenſuerunt uti L. Porcius Coſ. cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento eſſet quo minus comitia Pr. in locum C. Decimii ſubrogandi è lege haberentur. Agenti Coſ. ex S.C. reſpondit Flaccus: nihil quod ſe indignum eſſet, facturum. Medio reſponſo ſpem ad voluntatem interpretantibus fecerat, ceſſurum patrum auctoritati eſſe. comitiis acrius etiam quam ante petebat, criminando extorqueri ſibi à Coſ. & ſenatu P. R. beneficium: & invidiam geminati honoris fieri; tanquam non appareret, ubi deſignatus Pr. eſſet; extemplo ædilitate ſe abdicaturum. Coſ. cum & pertinaciam petentis creſcere, & favorem populi magis magiſque in eum inclinari cerneret, dimiſſis comitiis ſenatum vocavit. cenſuerunt frequentes, quoniam Flaccum auctoritas patrum nihil moviſſet, ad populum cum Flacco agendum. Concione advocata cum egiſſet Coſ. ne tum quidem de ſententia motus, gratias P. R. egit, quod tanto ſtudio, quotieſcunque declarandæ voluntatis poteſtas facta eſſet, Pr. ſe voluiſſet facere. ea ſibi ſtudia civium ſuorum deſtituere non in animo eſſe. Hæc vero tam obſtinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius Pr. eſſet, ſi Coſ. accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis & inter ſe ipſos, & cum Coſ. fuit: donec ſenatus à Coſ. eſt habitus, decretumque, quoniam prætoris ſubrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & prava ſtudia hominum impedirent, ſenatum cenſere ſatis prætorum eſſe: P. Cornelius utramque in urbe juriſdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.

a His comitiis prudentia & virtute ſenatus ſublatis, alia majoris certaminis, quo & majore de re, & inter plures potentioreſque viros, ſunt exorta. Cenſuram ſumma contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Volſo, L. Furius Purpureo patricii: plebeji autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, T. & M. Sempronii, Longus & Tuditanus. ſed omneis patricios plebejoſque nobiliſſimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut quocunque loco natus eſſet, fortunam ſibi ipſe facturus fuiſſe videretur. nulla ars neque privatæ neque publicæ rei gerendæ ei defuit. urbanas ruſticaſque res pariter callebat. ad ſummos honores alios ſcientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit. huic verſatile ingenium ſic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcunque ageret. in bello manu fortiſſimus, multiſque inſignibus clarus pugnis: idem poſteaquam ad magnos honores pervenit, ſummus imperator: idem in pace, ſi jus conſuleres, peritiſſimus: ſi cauſa oranda eſſet, eloquentiſſimus: nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiæ nullum extet. vivit imo, vigetque eloquentia ejus, ſacrata ſcriptis omnis generis: orationes & pro ſe multæ, & pro aliis, & in alios. nam non ſolum accuſando, ſed etiam cauſam dicendo, fatigavit inimicos. ſimultates nimio plures & exercuerunt eum, & ipſe exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis preſſerit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Aſperi proculdubio animi, & linguæ acerbæ, & immodice liberæ fuit: ſed invicti cupiditatibus animi, & rigidæ innocentiæ, contemptor gratiæ, divitiarum: in parſimonia, in patientia laboris periculique, ferrei prope corporis animique: quem ne ſenectus quidem, quæ ſolvit omnia, fregerit: qui ſextum & octogeſimum annum agens cauſam dixerit, ipſe pro ſe oraverit, ſcripſeritque: nonageſimo anno Sergium Galbam ad populi adduxerit judicium.

b Hunc ſicut omni vita, ira tum petentem premebat nobilitas: conſenſeranrque præter L. Flaccum, qui collega in conſulatu fuerat, candidati omnes ad dejiciendum honore eum: non ſolum ut ipſi potius adipiſcerentur, nec quia indignabantur novum hominem cenſorem videre: ſed etiam quod triſtem cenſuram, periculoſamque multorum famæ, & ab læſo à pleriſque, & lædendi cupido expectabant. etenim tum quoque minitabundus petebat, refragari ſibi qui liberam & fortem cenſuram timerent, criminando, & ſimul L. Valerio ſuffragabatur: illo uno collega caſtigare ſe nova flagitia, & priſcos mores revocare poſſe. His

a Cap. XL.

b Cap. XLI.

His accenſi homines adverſa nobilitate, non M. Porcium modo cenſorem fecerunt, ſed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia cenſorum Coſſ. prætoreſque in provincias profecti ſunt, præter Q. Nævium: quem quatuor non minus menſes, priuſquam in Sardiniam iret, quæſtiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius viſum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Poſthumius Pr. cui Tarentum provincia evenerat, magnas paſtorum conjurationes vindicavit, & reliquias Bacchanalium quæſtionis cum omni executus eſt cura. multos qui aut citati non affuerant, aut vades deſeruerant, in ea regione Italiæ latentes, partim noxios judicavit, partim comprehenſos Romam ad ſenatum miſit. in carcerem omnes à P. Cornelio conjecti ſunt.

a In Hiſpania ulteriore, fractis proximo bello Luſitanis, quietæ res fuerunt. In citeriore A. Terentius in Sueſſetanis oppidum Corbionem vineis & operibus expugnavit, captivos vendidit. quieta deinde hyberna & citerior provincia habuit. Veteres Prr. C. Calpurnius Piſo, & L. Quintius Romam redierunt: utrique magno patrum conſenſu triumphus eſt decretus. prior C. Calpurnius de Luſitanis & Celtiberis triumphavit. coronas aureas tulit LXXXIII. & duodecim millia pondo argenti. paucos poſt dies L. Quintius Criſpinus ex iiſdem Luſitanis Celtiberiſque triumphavit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho tranſlatum. Cenſores M. Porcius & L. Valerius metu miſta expectatione ſenatum legerunt. ſeptem moverunt ſenatu: ex quibus unum inſignem & nobilitate & honoribus, Lucium Quintium Flamininum conſularem, patrum memoria inſtitutum fertur, ut cenſores motis è ſenatu aſcriberent notas. Catonis & aliæ quidem acerbæ orationes extant in eos, quos aut ſenatorio loco movit, aut quibus equos ademit. longe graviſſima in L. Quintium oratio eſt: quaſi accuſator ante notam, non cenſor poſt notam uſus eſſet, retinere Quintium in ſenatu ne frater quidem T. Quintius, ſi tum cenſor eſſet, potuiſſet. Inter cætera objecit ei Philippum Pœnum, carum ac nobile ſcortum ab Roma in Galliam provinciam ſpe ingentium donorum perductum. eum puerum per laſciviam cum cavillaretur, exprobrari conſuli perſæpe ſolitum, quod ſub ipſum ſpectaculum gladiatorium abductus ab Roma eſſet, ut obſequium amatori jactaret. forte epulantibus iis, cum jam vino incaluiſſent, nunciatum in convivio eſſe, nobilem Bojum cum liberis transfugam veniſſe. convenire Coſ. velle, ut ab eo fidem præſens acciperet. introductum in tabernaculum per interpretem alloqui Coſ. cœpiſſe. inter cujus ſermonem Quintius ſcorto: *Vis tu*, inquit, *quoniam gladiatorium ſpectaculum reliquiſti, jam hunc Gallum morientem aſpicere?* Et cum is vix dum ſerio annuiſſet, ad nutum ſcorti Coſ. ſtricto gladio, qui ſuper caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percuſſiſſe, deinde fugienti, fidemque P. R. atque eorum qui aderant imploranti, latus transfodiſſe.

b Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legiſſet, & fabulæ tantum ſine auctore editæ crediſſet, aliud argumentum, ſimile tamen & libidine & crudelitate, peragit. Placentiæ famoſam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium accerſitam ſcribit. ibi jactantem ſeſe ſcorto inter cætera retuliſſe, quam acriter quæſtiones exercuiſſet, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos ſecuri percuſſurus eſſet. tum illam infra eum accubantem negaſſe, unquam vidiſſe quenquam ſecuri ferientem: & pervelle id videre. hic indulgentem amatorem unum ex illis miſeris attrahi juſſum ſecuri percuſſiſſe. Facinus ſive eo modo quo cenſor objecit, ſive ut Valerius tradit, commiſſum eſt, ſævum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare diis dapes, ubi bene precari mos eſſet. ad ſpectaculum ſcorti procacis in ſinu Coſ. recubantis, mactatam humanam victimam eſſe, & cruore menſam reſperſam. In extrema oratione Catonis conditio Quintio fertur, ut ſi id factum negaret, cæteraque quæ objeciſſet, ſponſione defenderet ſeſe: ſin fateretur, ignominiane ſua quenquam doliturum cenſeret, cum ipſe vino & Venere amens, ſanguine hominis in convivio luſiſſet?

c In equitatu recognoſcendo L. Scipioni Aſiatico ademptus equus. in cenſibus quoque accipiendis triſtis & aſpera in omnes ordines cenſura fuit. ornamenta & veſtem muliebrem & vehicula, quæ pluris quam quindecim millium æris eſſent, in cenſum referre viatores juſſit. item mancipia minora annis XX. quæ poſt proximum luſtrum

a Cap. XLII. *b Cap.* XLIII. *c Cap.* XLIV.

X. millibus æris, aut eo pluris væniiſſent, uti ea quoque decem tanto pluris quam quanti eſſent, æſtimarentur, & his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur. Aquam publicam omnem in privatum ædificium aut agrum fluentem ademerunt. & quæ in loca publica inædificata, immolitave privati habebant, intra dies XXX. demoliti ſunt. opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus ſternendos lapide, detergendaſque qua opus eſſet cloacas in Aventino, & in aliis partibus qua nondum erant, faciendas locaverunt. & ſeparatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo eſſet, & viam per Formianum montem. Cato atria duo, Mænium & Titium in latomiis, & quatuor tabernas in publicum emit: baſilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata eſt. & vectigalia ſummis preciis, ultro tributa infimis locaverunt. Quas locationes cum ſenatus precibus & lachrymis publicanorum victus induci, & de integro locari juſſiſſet: cenſores edicto ſummotis ab haſta qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis preciis locaverunt. Nobilis cenſura fuit, ſimultatumque plena: quæ M. Porcium, cui acerbitas ea aſſignabatur, per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Pollentia in Picenum, Piſaurum in Gallicum agrum deductæ ſunt. ſena jugera in ſingulos data. diviſerunt agrum, coloniaſque diduxerunt iidem triumviri, Q. Fabius Labeo, & M. & Q. Fulvii, Flaccus & Nobilior. Coſſ. ejus anni nec domi, nec militiæ memorabile quicquam egerunt.

a In inſequentem annum crearunt Coſſ. M. Claudium Marcellum, & Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die conſulatum inierunt, de provinciis ſuis prætorumque retulerunt. Prætores creati erant, C Valerius flamen Dialis, qui & priore anno petierat: & Sp. Poſthumius Albinus, & P. Cornelius Siſenna, L. Puppius, L. Julius, Cn. Sicinius. Conſulibus Ligures cum iiſdem exercitibus, quos P. Claudius & M. Porcius habuerant, provincia decreta eſt. Hiſpaniæ extra ſortem prioris anni prætoribus cum ſuis exercitibus ſervatæ. Prætores ita ſortiri juſſi, uti flamini Diali utique altera juris dicendi Romæ provincia eſſet: peregrinam eſt ſortitus. Siſennæ Cornelio urbana, Sp. Poſthumio Sicilia, L. Puppio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius proficiſci mature eſt juſſus. Galli tranſalpini per ſaltus ignoræ antea viæ (ut ante dictum eſt) in Italiam tranſgreſſi, oppidum in agro qui nunc Aquileienſis eſt, ædificabant. id eos ut prohiberet, quoad ejus ſine bello poſſet, prætori mandatum eſt. ſi armis prohibendi eſſent, Coſſ. certiores faceret. ex his placere alterum adverſus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita erant. in demortui Cn. Cornelii Lentuli locum creatus erat Sp. Poſthumius Albinus.

b Hujus principio anni P. Licinius Craſſus Pont. Max. mortuus eſt: in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex eſt cooptatus. Pontif. Max. eſt creatus Cajus Servilius Geminus. P. Licinii funeris cauſa viſceratio data, & gladiatores CXX. pugnaverunt. & ludi funebres per triduum facti: poſt ludos epulum. in quo, cum toto foro ſtrata triclinia eſſent, tempeſtas cum magnis procellis coorta coegit pleroſque tabernacula ſtatuere in foro. eadem paulo poſt, cum undique conſerenaſſet, ſublata. defunctoſque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates ceciniſſent, neceſſe eſſe tabernacula in foro ſtatui. Hac religione levatis altera injecta, quod ſanguine per biduum pluiſſet in area Vulcani: & per decemviros ſupplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi cauſa. Priuſquam Coſſ. in provincias proficiſcerentur, legationes tranſmarinas in ſenatum introduxerunt: nec unquam ante tantum regionis ejus hominum Romæ fuerat. nam ex quo fama per gentes quæ Macedoniam accolunt, vulgata eſt, crimina querimoniaſque de Philippo, non negligenter ab Romanis audiri, multis operæprecium fuiſſe queri: pro ſe quæque civitates genteſque, ſinguli etiam privatim (gravis enim accola omnibus erat) Romam aut ad ſpem levandæ injuriæ, aut ad deflendæ ſolatium venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenæo venit ad querendum ſimul, quod non deducerentur ex Thracia præſidia: ſimul quod in Bithyniam Pruſiæ bellum adverſus Eumenem gerenti auxilia miſſa forent.

c Reſpondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat: cum haud facile eſſet, aut ea quæ objicerentur, aut quæ adverſus ea dicenda erant, memoria complecti: nec enim multa ſolum, ſed etiam pleraque oppidò quam parva erant: de controverſia

a Cap. XLV. *b Cap.* XLVI. *c Cap.* XLVII.

ſſa finium, de hominibus raptis, pecoribuſque abactis, de jure aut dicto per libidinem, aut non dicto; de rebus per vim aut per gratiam judicatis, nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec ſe ſatis liquido diſcere ab eo ſenatus cum cerneret poſſe: ſimul & tyrocinio & perturbatione juvenis moveretur, quæri juſſit ab eo, ecquem de his rebus commentarium à patre accepiſſet? cum reſpondiſſet accepiſſe ſe, nihil prius nec potius viſum eſt, quam regis ipſius de ſingulis reſponſa accipere. librum extemplo popoſcerunt: deinde ut ipſe recitaret, permiſerunt. Erant autem de rebus ſingulis in breve coactæ cauſæ: ut alia feciſſe ſe ſecundum decreta legatorum doceret: alia non per ſe ſtetiſſe quo minus faceret, ſed per eos ipſos qui accuſarent. interpoſuerat & querelas de iniquitate decretorum, & quam non ex æquo diſceptatum apud Cæcilium foret: indigneque ſibi, nec ullo ſuo merito inſultatum ab omnibus eſſet. Has notas irritati ejus animi collegit ſenatus. cæterum alia excuſanti juveni, alia recipienti futura ita, ut maxime vellet ſenatus, reſponderi placuit. Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis quod ex voluntate ſenatus eſſet, feciſſe, quam quod utcumque ea geſta eſſent, per Demetrium filium ſatis fieri voluiſſet Romanis. multa, & diſſimulare, & oblivisci & pati præterita ſenatum poſſe, & credere etiam Demetrio credendum eſſe. obſidem enim ſe animum ejus habere, etſi patri corpus reddiderit. & ſcire quantum ſalva in patrem pietate poſſit, amicum eum P. R. eſſe, honoriſque ejus cauſa miſſuros in Macedoniam legatos: ut ſi quid minus factum ſit quam debuerit, tum quoque ſine piaculo rerum prætermiſſarum fiat. velle etiam ſentire Philippum, integra omnia ſibi cum P. R. Demetrii filii beneficio eſſe.

a Hæc quæ augendæ amplitudinis ejus cauſa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adoleſcenti verterunt. Lacedæmonii deinde introducti ſunt. Multæ & parvæ diſceptationes jactabantur: ſed quæ maxime rem continerent, erant: utrum reſtituerentur quos Achæi damnaverant, nec ne: inique an jure occidiſſent, quos occiderant. vertebatur & utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii, an ut ante fuerat, ſecretum ejus unius in Peloponneſo civitatis jus eſſet. Reſtitui, judiciaque facta tolli placuit: Lacedæmonem manere in Achaico concilio: ſcribique id decretum, & conſignari à Lacedæmoniis & Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Martius eſt miſſus, juſſus idem in Peloponneſo ſociorum res aſpicere. nam ibi quoque & ex veteribus diſcordiis reſidui motus erant, & Meſſenii deſciverant à concilio Achaico. cujus belli & cauſas & ordinem ſi expromere velim, immemor ſim propoſiti, quo ſtatui non ultra attingere externa, niſi qua Romanis cohærerent rebus.

b Eventus memorabilis eſt, quod cum bello ſuperiores eſſent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur ad præoccupandam Coronen profectus, quam hoſtes petebant: in valle iniqua cum equitibus paucis oppreſſus. Ipſum potuiſſe effugere Thracum Cretenſiumque auxilio tradunt. ſed pudor relinquendi equites nobiliſſimos gentis, ab ipſo nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad evadendas anguſtias cogendo ipſe agmen præbet, ſuſtinens impetus hoſtium, prolapſo equo, & ſuo ipſe caſu, & onere equi ſuper eum ruentis haud multum abfuit, quin exanimaretur; ſeptuaginta annos jam natus, & diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Jacentem hoſtes ſuperfuſi oppreſſerunt: cognitumque primum à verecundia memoriaque meritorum haud ſecus quam ducem ſuum attollunt, reficiuntque, & ex valle devia in viam portant: vix ſibimetipſi præ nec opinato gaudio credentes, pars nuncios Meſſenen præmittunt; debellatum eſſe, Philopœmenem captum adduci. Primum adeo incredibilis viſa res, ut non pro vano modo, ſed vix pro ſano nuncius audiretur. deinde ut ſuper alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides. & priuſquam appropinquare urbi ſatis ſcirent. ad ſpectaculum omnes ſimul liberi ac ſervi, pueri quoque cum fœminis effunduntur. itaque clauſerat portam turba: dum pro ſe quiſque, niſi ipſe oculis ſuis crediḋiſſet, vix pro comperto tantam rem habiturus videretur. Ægre ſummoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopœmenem, potuerunt: atque turba conferta iter reliquum clauſerat. & cum pars maxima excluſa à ſpectaculo eſſet, theatrum repente, quod viæ propinquum erat, compleverunt: & ut eo in conſpectum populi adduceretur, una voce omnes expoſcebant. Magiſtratus & principes veriti ne quem motum miſericordia præſentis tanti viri facerer,

a Cap. XLVIII.

b Cap. XLIX.

ret, cum alios verecundia priſtinæ majeſtatis collata præſenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum moveret, eſſet, procul in conſpectu eum ſtatuerunt; deinde raptim ex oculis hominum abſtraxerunt: Pr. Dinocrate dicente, eſſe quæ pertinentia ad ſummam belli percunctari eum magiſtratus vellent. inde adducto eo in curiam, & ſenatu vocato, conſultari cœptum.

a Jam inveſperaſcebat, & non modo cætera, ſed ne in proximam quidem noctem, ubi ſatis tuto cuſtodiretur, expediebant. obſtupuerant ad magnitudinem priſtinæ ejus fortunæ virtutiſque, & neque ipſi domum recipere cuſtodiendum audebant, nec cuiquam uni cuſtodiam ejus ſatis credebant. admonent deinde quidam, eſſe theſaurum publicum ſub terra, ſaxo quadrato ſeptum: eo vinctus demittitur, & ſaxum ingens, quo operitur, machina ſuperimpoſitum eſt. ita loco potius quam homini cuiquam credendam cuſtodiam rati, lucem inſequentem expectaverunt. Poſtero die multitudo quidem integra, memor priſtinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda eſſe præſentium malorum, cenſebant: defectionis auctores, quorum in manu reſpublica erat, in ſecreto conſultantes omnes ad necem ejus conſentiebant: ſed utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. vicit pars avidior pœnæ: miſſuſque qui venenum ferret. Accepto poculo nihil aliud locutum ferunt, quam quæſiſſe ſi incolumis Lycortas (is alter imperator Achæorum erat) equiteſque evaſiſſent. poſteaquam dictum eſt incolumes eſſe: *Bene habet*, inquit: & poculo impavide exhauſto, haud ita multo poſt exſpiravit. Nec diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque Meſſene bello expoſcentibus Achæis noxios dedidit, oſſaque reddita Philopœmenis ſunt: & ſepultus ab univerſo Achaico eſt concilio, adeo omnibus humanis congeſtis honoribus, ut ne divinis quidem abſtineretur. Ab ſcriptoribus rerum Græcis Latiniſque tantum huic viro tribuitur, ut à quibuſdam eorum velut ad inſignem notam hujus anni memoriæ mandatum ſit, tres claros imperatores eo anno deceſſiſſe, Philopœmenem, Annibalem, P. Scipionem. adeo in æquo eum duarum potentiſſimarum gentium ſummis imperatoribus poſuerunt.

b Ad Pruſiam regem legatus T. Quintius Flamininus venit, quem ſuſpectum Romanis & receptus poſt fugam Antiochi Annibal, & bellum adverſus Eumenem motum faciebat. ibi ſeu quia à Flaminino inter cætera objectum Pruſiæ erat, hominem omnium qui viverent infeſtiſſimum P. R. apud eum eſſe: qui patriæ ſuæ primum, deinde fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adverſus P. R. fuiſſet: ſeu quia ipſe Pruſias, ut gratificaretur præſenti Flaminino Romaniſque, per ſe necandi aut tradendi ejus in poteſtatem conſilium cepit: à primo colloquio Flaminini milites extemplo ad domum Annibalis cuſtodiendam miſſi ſunt. Semper talem exitum vitæ ſuæ Annibal proſpexerat animo, & Romanorum inexpiabile odium in ſe cernens, & fidei regum nihil ſane confiſus. Pruſiæ vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem ſibi horruerat. ad omnia undique infeſta ut iter ſemper aliquod præparatum fugæ haberet, ſeptem exitus è domo fecerat, & ex iis quoſdam occultos, ne cuſtodia ſepirentur: ſed grave imperium regum nihil inexploratum, quod inveſtigari volunt, efficit. totius circuitum domus ita cuſtodiis complexi ſunt, ut nemo inde elabi poſſet. Annibal, poſteaquam eſt nunciatum milites regios in veſtibulo eſſe, poſtico, quod devium maxime atque occultiſſimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occurſu militum obſeptum ſenſit, & omnia circa clauſa cuſtodiis diſpoſitis eſſe: venenum quod multo ante præparatum ad tales habebat caſus, popoſcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura P. R. quando mortem ſenis expectare longum cenſent, nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. mores quidem P. R. quantum mutaverit, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi hoſti armato exercitum in Italia habenti, ut à veneno caveret, prædixerunt: hi legatum conſularem, qui auctor eſſet Pruſiæ per ſcelus occidendi hoſpitis, miſerunt.* Execratus deinde in caput regnumque Pruſiæ, & hoſpitales deos violatæ ab eo fidei teſtes invocans, poculum exhauſit. Hic vitæ exitus fuit Annibalis.

c Scipionem & Polybius, & Rutilius hoc anno mortuum ſcribunt. Ego, neque his neque Valerio aſſentior: his, quod cenſoribus M. Porcio, L. Valerio principem ſenatus ipſum L. Valerium cenſorem lectum invenio, cum ſuperioribus

a Cap. L. b Cap. LI. *c Cap. LII.*

rioribus tribus luſtris Africanus fuiſſet quo vivo, niſi ut ille ſenatu moveretur, quam notam nemo memoriæ prodidit, alius princeps in locum ejus electus non eſſet. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Nævius: adverſus quem oratio inſcripta P. Africani eſt. Hic Nævius in magiſtratuum libris eſt tribunus pl. P. Claudio, L. Porcio Coſſ. ſed iniit tribunatum Appio Claudio, M. Sempronio Coſſ. ad quartum Idus Decembres. Inde tres menſes ad Idus Martias ſunt, quibus P. Claudius, L. Porcius conſulatum inierunt. ita & vixiſſe in tribunatu Nævii videtur; dieſque ei dici ab eo potuiſſe: deceſſiſſe autem ante L. Valerii & M. Porcii cenſuram. Trium clariſſimorum ſuæ cujuſque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur eſſe, quam quod nemo eorum ſatis dignum ſplendore vitæ exitum habuit. jam primum omnes non in patrio ſolo mortui, nec ſepulti ſunt. veneno abſumpti Annibal & Philopœmen: exul Annibal proditus ab hoſpite: captus Philopœmen in carcere & in vinculis expiravit. Scipio, etſi non exul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat, reus abſens citatus voluntarium non ſibimetipſe ſolum, ſed etiam funeri ſuo exilium indixit.

a Dum ea in Peloponneſo, à quibus divertit oratio, geruntur: reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum affecerat animos. vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium ut pacis auctorem cum ingenti favore conſpiciebant: ſimul & ſpe haud dubia regnum ei poſt mortem patris deſtinabant. nam etſi minor ætate quam Perſeus eſſet, hunc tamen juſta matrefamilias, illum pellice ortum eſſe. illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere: hunc inſignem Philippi ſimilitudinem præ ſe ferre. ad hoc, Romanos Demetrium in paterno ſolio locaturos: Perſei nullam apud eos gratiam eſſe. Hæc vulgo loquebantur. itaque & Perſea cura angebat ne parum pro ſe una ætas valeret, cum omnibus aliis rebus frater ſuperior eſſet: & Philippus ipſe, vix ſui arbitrii fore quem hæredem regni relinqueret, credens ſibi quoque graviorem eſſe quam vellet, minorem filium cenſebat. offendebatur interdum concurſu Macedonum ad eum: & alteram jam ſe vivo regiam eſſe indignabatur. Et ipſe juvenis haud dubie inflatior redierat, ſubnixus erga ſe judiciis ſenatus, conceſſiſque ſibi, quæ patri negata eſſent. & omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud cæteros Macedonas, tantam invidiam non apud fratrem modo, ſed etiam apud patrem conciliabat. utique poſteaquam alii legati Romani venerunt; & cogebatur decedere Thracia, præſidiaque deducere, & alia aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova conſtitutione ſenatus facere. ſed omnia mœrens quidem & gemens, eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam ſecum cernebat: obedienter tamen adverſus Romanos faciebat. ne quam movendi extemplo belli cauſam præberet. avertendos etiam animos à ſuſpicione talium conſiliorum ratus, mediam in Thraciam, exercitum in Odryſas & Dentheletas & Beſſos duxit. Philippopolin urbem fuga deſertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant ſeſe, cepit: campeſtreſque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin præſidio, quod haud multo poſt ab Odryſis expulſum eſt, oppidum in Deuriopo condere inſtituit.

b Pæoniæ ea regio eſt prope Erigonum fluvium, qui ex Illyrico per Pæoniam fluens in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perſeida, ut is filio majori haberetur honos, appellari juſſit. Dum hæc in Macedonia geruntur, Coſſ. in provincias profecti. Marcellus nuncium præmiſit ad L. Porcium proconſulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. advenienti conſuli Galli ſeſe dediderunt. duodecim millia armatorum erant. plerique arma ex agris rapta habebant. ea ægrè patientibus iis adempta, quæque alia aut populantes agros rapuerant, aut ſecum attulerant. de his rebus qui quererentur, legatos Romam miſerunt. Introducti in ſenatum à C. Valerio Pr. expoſuerunt; ſe, ſuperante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egeſtate, ad quærendam ſedem Alpes tranſgreſſos, quæ inculta per ſolitudines viderent, ibi ſine ullius injuria conſediſſe. oppidum quoque ædificare cœpiſſe: quod indicium eſſet, nec agro nec urbi ulli vim allaturos veniſſe. nuper M. Claudium ad ſe nuncium miſiſſe: bellum ſe cum iis, ni dederentur, geſturum. ſe certam, etſi non ſpecioſam pacem, quam incerta

Gg 7 ta

a Cap. LIII.

b Cap. LIV.

ta belli præoptantes, dedidiſſe ſe prius in fidem, quam In poteſtatem populi Romani. poſt paucos dies juſſos & agro & urbe decedere, ſeſe racitos abire quo terrarum poſſent, In animo habuiſſe: arma deinde ſibi, & poſtremo omnia alia quæ ferrent agerentve, adempta. orare ſe S. P. Q. R. ne In ſe innoxios deditos acerbius quam in hoſtes ſævirent. Huic orationi ſenatus ita reſponderi juſſit. Neque illos rectè feciſſe, cum in Italiam venerint, oppidumque in alieno agro, nulius Romani magiſtratûs, qui ei provinciæ præeſſet, permiſſu ædificare conati ſint: neque ſenatui placere deditos ſpoliari. itaque ſe cum iis legatos ad Coſſ. miſſuros: qui ſi redeant unde venerint, omnia iis ſua reddi jubeant: quippe protinus eant trans Alpes, & denuncient Gallicis populis, multitudinem ſuam domi contineant. Alpes prope Inexuperabilem finem in medio eſſe. non utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias feciſſent. Legati miſſi L. Furius Purpurio, Q. Minucius, L. Manlius Acidinus. Galli redditis omnibus quæ ſine cujuſquam injuria habebant, Italia exceſſerunt.

a Legatis Romanis tranſalpini populi benigne reſponderunt, ſeniores eorum nimiam lenitatem populi Rom. caſtigarunt, quod eos homines, qui gentis injuſſu profecti occupare agrum imperii Romani, & in alieno ſolo ædificare oppidum conati ſunt, impunitos dimiſerint: debuiſſe gravem temeritatis mercedem ſtatui. quod vero etiam ſua reddiderint: vereri ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur. Et exceperunt & proſecuti cum donis legatos ſunt. M. Claudius COS. Gallis ex provincia exactis, Iſtricum bellum moliri cœpit: literis ad ſenatum miſſis, ut ſibi In Iſtriam traducere legiones liceret. Id ſenatui placuit. Illud agitabant, uti colonia Aquileiam deduceretur. nec ſatis conſtabat, utrum Latinam an civium Romanorum deduci placere. Poſtremo Latinam potius coloniam deducendam patres cenſuerunt. triumviri creati ſunt P. Scipio Naſica, Cajus Flaminius, Lucius Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina & Parma coloniæ Romanorum civium ſunt deductæ. bina millia hominum in agro qui proxime Bojorum, ante Tuſcorum fuerat, octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. deduxerunt triumviri M. Æmilius Lepidus, T. Ebutius Carus, Lucius Quintius Criſpinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum eſt deducta. deduxerunt triumviri Quintus Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Tiberius Sempronius Gracchus. jugera in ſingulos data decem.

b Eodem anno A. Terentius propr. haud procul flumine Ibero in agro Auſetano & prœlia ſecunda cum Celtiberis fecit: & oppida quæ ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hiſpania eo anno in pace fuit: quia & P. Sempronius proprætor diutino morbo eſt implicitus, & nullo laceſſente peropportune quieverunt Luſitani. Nec in Liguribus memorabile quicquam à Q. Fabio Coſ. geſtum. M. Marcellus ex Iſtria revocatus, exercitu dimiſſo Romam comitiorum cauſa rediit. Creavit Coſſ. Cn. Bæbium Pamphilum, & L. Æmilium Paulum. Cùm M. Æmilio Lepido hic ædilis curulis fuerat, à quo conſule quintus annus erat, cum is ipſe Lepidus poſt duas repulſas Coſ. factus eſſet. Prr. inde facti Qu. Fulvius Flaccus. M. Val. Lævinus, L. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terentius Iſtra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum cauſa: quod ſanguinem per biduum pluiſſe in area Concordiæ ſatis credebant: nunciatumque erat, haud procul Sicilia inſulam quæ non ante fuerat, novam editam è mari eſſe. Annibalem hoc anno Antias Valerius deceſſiſſe auctor eſt: legatis ad eam rem ad Pruſiam miſſis præter Titum Quintium Flamininum, cujus in ea re celebre eſt nomen, Lucio Scipione Aſiatico, & P. Scipione Naſica.

a Cap. L V.

b Cap. L VI.

LIBER

LIBER XL.

BREVIARIUM.

CUm Philippus liberos eorum, quos in vinculis nobiliſſimorum quidem hominum habebat, conquiri ad mortem juſſiſſet, Theoxena pro liberis ſuis & ſororis admodum pueris, regis verita libidinem, prolatis in medium gladiis, & poculo in quo erat venenum, ſuaſit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: & cum perſuaſiſſet, ipſa etiam ſe interemit. Certamina inter Philippi Macedoniæ regis liberos Perſeum & Demetrium referuntur; & ut fraude fratris ſui Demetrius confictis criminibus, inter quæ accuſatione parricidii, & affectati regni primum petitus: ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus eſt, regnumque Macedoniæ mortuo Philippo ad Perſeum devenit. Item res in Liguribus, & Hiſpania contra Celtiberos à compluribus feliciter geſtas continet. Libri Numæ Pompilii in agro L. Petilii ſcribæ ſub Janiculo à cultoribus agri, in arca lapidea clauſi. & Græci & Latini, inventi ſunt, in quibus plura quæ diſſolvendarum religionum erant, prætor ad quem delati erant, cum legiſſet, juravit ſenatui contra remp. eſſe ut legerentur, ſervarenturque. & ex S.C. in comitio exuſti ſunt. Colonia Aquileia deducta eſt. Philippus ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium falſis Perſei alterius filii in eundem delationibus impulſus veneno ſuſtuliſſet, & de pœna Perſei cogitavit: voluitque Antigonum potius amicum ſuum ſucceſſorem regni ſui relinquere: ſed in hac cogitatione morte raptus eſt: regnum Perſeus accepit.

CAPUT I.

PRincipio inſequentis anni Coſſ. prætoreſq;ſortiti provincias ſunt. conſulibus nulla præter Ligures quæ decernererur, erat. Juriſdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inrer peregrinos M. Valerio evenit. Hiſpaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Iſtræ Sardinia. Coſſ. delectus habere juſſi. Quintius Fabius ex Liguribus ſcripſerat, Apuanos ad rebellionem ſpectare, periculumque eſſe ne impetum in agrum Piſanum facerent. Et ex Hiſpaniis citeriorem in armis eſſe, & cum Celtiberis bellari ſciebant: In ulteriore, quia diu æger prætor eſſet, luxuria & otio ſolutam diſciplinam militarem eſſe. Ob eam novos exercitus conſcribi placuit, quatuor legiones in Ligures, uti ſingulæ quina millia & ducentos pedites, trecenos haberent equites: ſociorum iiſdem Latini nominis XV. millia peditum addita, & octingenti equites: hi duo conſulares exercitus eſſent. ſcribere præterea juſſi ſeptem millia peditum ſociorum ac Latini nominis, & quadringentos equites, & mittere ad M. Marcellum in Galliam cui ex conſulatu prorogatum imperium erat. in Hiſpaniam etiam utramque quæ decernerentur, quatuor millia peditum civium Romanorum, & CC. equites & ſociorum ſeptem millia peditum cum CCC. equitibus ſcribi juſſa. & Quinto Fabio Labeoni cum exercitu quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium eſt.

a Ver proceolloſum eo anno fuit. pridie Parilia medio ferme die atrox cum vento tempeſtas coorta, multis ſacris prophaniſque locis ſtragem fecit, ſigna ænea in Capitolio dejecit: forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino eſt, raptam tulit, & in poſticis parietibus Cereris templi affixit: ſigna alia in Circo maximo cum columnis quibus ſuperſtabant, evertit: faſtigia aliquot templorum à culminibus abrupta fœde diſſipavit. itaque in prodigium verſa ea tempeſtas, procuratique aruſpices juſſerunt. ſimul procuratum eſt, quod tripedem mulum Reate natum nunciatum erat: & à Formiis ædem Apollinis ac Cajetæ de Cœlo tactam. ob ea prodigia X X. hoſtiis majoribus ſacrificatum eſt, & diem unum ſupplicatio fuit. Per eoſdem dies ex literis A. Terentii proprætoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore provincia, cum

a Cap. II.

cum plus anno æger fuiſſet, mortuum eſſe, eo maturius in Hiſpaniam Prr. juſſi proficiſci. Legationes tranſmarinæ deinde in ſenatum introductæ ſunt. prima Eumenis & Pharnacis regum, & Rhodiorum querentium de Sinopenſium clade, Philippi quoque legati & Achæorum & Lacedæmoniorum ſub idem tempus venerunt. iis prius Martio audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque viſendas miſſus erat, reſponſa data ſunt. Aſiæ regibus ac Rhodiis reſponſum eſt, legatos ad eas res viſendas miſſurum ſenatum.

a De Philippo auxerat curam Martius. nam ita feciſſe eum quæ ſenatui placuiſſent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius quam neceſſe eſſet, facturum. neque obſcurum erat, rebellaturum: omniaque quæ tunc ageret diceretque, eo ſpectare. Jam primum omnem fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum familiis ſuis in Emathiam quæ nunc dicitur, quondam appellata Pæonia eſt, traduxit: Thracibuſque & aliis barbaris urbes tradidit habitandas: fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum in tota Macedonia fecit. relinquenteſque penates ſuos, cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant: execrationeſque in agminibus proficiſcentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque ſuſpecta habebat. poſtremo negare propalam cœpit, ſatis tutum ſibi quicquam eſſe, niſi liberos eorum quos interfeciſſet, comprehenſos in cuſtodia haberet, & tempore alium alio tolleret.

b Eam crudelitatem fœdam per ſe, fœdiorem unius domus clades fecit. Herodicum principem Theſſalorum multis ante annis occiderat, generos quoque ejus poſtea interfecit: in viduitate relictæ filiæ, ſingulos filios parvos habentes. Theoxena & Archo nomina his mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aſpernata nuptias eſt: Archo Poridi cuidam longe principi gentis Ænianum nupſit: & apud eum plures enixa partus, parvis admodum relictis omnibus deceſſit. Theoxena, ut in ſuis manibus liberi ſororis educarentur, Poridi nupſit: & tanquam omnes ipſa enixa foret, ſuum ſororiſque filios in eadem habebat cura. poſteaquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum qui interfecti eſſent, accepit. ludibrio futuros non regis modo, ſed cuſtodum etiam libidinis ratæ, ad rem atrocem animum adjecit, auſaque eſt dicere, ſe ſua manu potius omnes interfecturam, quam in poteſtatem Philippi venirent. Poris abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hoſpites dixit, comitemque ipſum fugæ futurum eſſe. Proficiſcuntur ab Theſſalonica Æniam ad ſtatum ſacrificium, quod conditori Æneæ, cum magna ceremonia, quotannis faciunt. ibi die per ſolennes epulas conſumpto, navem præparatam à Poride ſopitis omnibus de tertia vigilia conſcendunt, tanquam redituri in Theſſalonicam, ſed trajicere in Eubœam erat propoſitum. cæterum in adverſum ventum nequicquam eos tendentes prope terram lux oppreſſit. & regii, qui præerant cuſtodiæ portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miſerunt, cum gravi edicto, ne reverterentur ſine ea. Cum jam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat: interdum manus ad cœlum tendens, opem ut dii ferrent, orabat. ferox interim fœmina ad multo ante præcogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit. & poſito in conſpectu poculo, ſtrictiſque gladiis: *Mors, inquit, una vindicta eſt. viæ ad mortem hæ ſunt. qua quemque animus fert, effugite ſuperbiam regiam. agite juvenes mei, primum qui majores eſtis, capite ferrum: aut haurite poculum, ſi ſegnior mors juvat.* Et hoſtes aderant, & auctor mortis inſtabat. alii alio letho abſumpti ſemianimes è nave præcipitantur. ipſa deinde virum comitem mortis complexa in mare ſeſe dejecit. nave vacua dominis regii potiti ſunt.

c Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adjecit, ut vulgo ipſum liberoſque ejus execrarentur. quæ diræ brevi ab omnibus diis exauditæ, ut ſæviret ipſe in ſuum ſanguinem, effecerunt. Perſeus enim, cum indies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem creſcere, & gratiam apud Romanos, ſibi ſpem nullam regni ſupereſſe, niſi in ſcelere ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. cæterum cum ſe ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, ſatis per ſe validum crederet; ſingulos amicorum patris tentare ſermonibus perplexis inſti[illegible]. & primo quidam ex his, aſpernantium tale quicquam ſpeciem præbuerunt, quia plus in

a Cap. III. *b Cap.* IV.

c Cap. V.

in Demetrio ſpei ponebant. deinde creſcente indies Philippi odio in Romanos, cui Perſeus indulgeret, Demetrius ſumma ope adverſaretur: proſpicientes animo exitum incauti à fraude fraterna juvenis, ad juvandum quod futurum erat rati, fovendamque ſpem potentioris, Perſeo ſe adjungunt. cætera in ſuum quæque tempus agenda differunt. in præſentia placet, omni ope in Rom. accendi regem, impellique ad conſilia belli, ad quæ jam ſua ſponte animum inclinaſſet. ſimul ut Demetrius indies ſuſpectior eſſet, ex compoſito ſermones ad ſpem Roman. trahebant. ibi cum alii mores & inſtituta eorum, alii res geſtas, alii ſpeciem ipſius urbis nondum exornatæ, neque publicis neque privatis locis, alii ſingulos principum eluderent: juvenis incautus & amore nominis Romani & certamine adverſus fratrem, omnia tuendo ſuſpectum ſe patri, & opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis conſiliorum habebat, totus in Perſea verſus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miſerat in Baſtarnas ad accerſenda auxilia: adduxerantque inde nobiles juvenes, & regii quoſdam generis, quorum unus ſororem ſuam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque conſociatio gentis ejus animum regis. Tum Perſeus: *Quid iſta proſunt?* inquit, *nequaquam tantum in externis auxiliis eſt præſidii, quantum periculi fraude domeſtica. proditorem nolo dicere, certè ſpeculatorem habemus in ſinu: cujus, ex quo obſes Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipſi habent. Omnium pene Macedonum in eum ora converſa ſunt, nec regem ſe alium habituros ajunt, quam quem Romani dediſſent.* His per ſe ægra mens ſenis ſtimulabatur, & animo magis quam vultu ea crimina accipiebat.

a Forte luſtrandi exercitus venit tempus: cujus ſolenne eſt tale: Caput mediæ canis præciſæ, & prior pars ad dexteram cum extis, poſterior ad lævam viæ ponitur: inter hanc diviſam hoſtiam copiæ armatæ traducuntur. præferuntur primo agmini arma inſignia omnium ab ultima origine Macedoniæ regum: deinde rex ipſe cum liberis ſequitur. proxima eſt regia cohors cuſtodeſque corporis: poſtremum agmen Macedonum cætera multitudo claudit. latera regis duo filii juvenes cingebant, Perſeus jam triceſimum annum agens, Demetrius quinquennio minor, medio juventæ robore ille, hic flore: fortunati patris matura ſoboles, ſi mens ſana fuiſſet. Mos erat luſtrationis, ſacro peracto exercitum decurrere, & diviſas bifariam duas acies concurrere ad ſimulachrum pugnæ, regii juvenes duces ei ludicro certamini dati. cæterum non imago fuit pugnæ, ſed tanquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt: multaque vulnera ſudibus facta, nec præter ferrum quicquam defuit ad juſtam belli ſpeciem. Pars ea quæ ſub Demetrio erat, longe ſuperior fuit. id ægre patiente Perſeo, lætati prudentes amici ejus, eamque rem ipſam dicere præbituram cauſam criminandi juvenis.

b Convivium eo die ſodalium qui ſimul decurrerant, uterque habuit: cum vocatus ad cœnam ab Demetrio Perſeus negaſſet, feſto die invitatio benigna & hilaritas juvenilis utroſque in vinum traxit. commemoratio ibi certaminis ludicri, & jocoſa dicta in adverſarios, ita ut ne ipſis quidem ducibus abſtineretur, jactabantur. ad has excipiendas ſpeculator ex convivis Perſei miſſus, cum incautior obverſaretur, exceptus à juvenibus forte triclinio egreſſis male mulctatur. Hujus rei ignarus Demetrius, *quin comiſſatum,* inquit, *ad fratrem imus? & iram ejus, ſi qua ex certamine reſidet, ſimplicitate & hilaritate noſtra lenimus?* omnes ſe ire conclamarunt, præter eos qui ſpeculatoris ab ſe pulſati præſentem ultionem metuebant, cum eos quoque Demetrius traheret: ferrum veſte abdiderunt, quo ſe tutari, ſi qua vis fieret, poſſent. Nihil occulti eſſe in inteſtina diſcordia poteſt: utraque domus ſpeculatorum & proditorum plena erat. præcurrit index ad Perſea, ferro ſuccinctos nuncians cum Demetrio quatuor adoleſcentes venire. etſi cauſa apparebat (nam ab iis pulſatum convivam ſuum audierat) tamen infamandæ rei cauſa januam obſerari jubet: & ex parte ſuperiore ædium, verſiſque in viam feneſtris, comeſſatores tanquam ad cædem ſuam venientes aditu januæ arcet. Demetrius per viam quod excluderetur pauliſper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

c Poſtero die Perſeus quum primum conveniendi poteſtas patris fuit, regiam ingreſſus, perturbato vultu in conſpectu patris tacitus procul conſtitit. cui cum pater: Satin' ſalvæ & quæ-

a Cap. VI.

b Cap. VII. c Cap. VIII.

quænam ea mœſtitia eſſet ? interroga-
ret eum : *De lucro pater*, inquit, *vive-
re me ſcito, jam non occultis à fratre pe-
timur inſidiis. nocte cum armatis domum
ad interficiendum me venit : clauſiſque
foribus, parietum præſidio me à furore
ejus ſum tutatus.* Cum pavorem mi-
ſtum admiratione patri injeciſſet : *At-
qui ſi aures præbere potes*, inquit, *mani-
feſtam rem teneas, faciam.* Enimvero ſe
Philippus dicere auditurum, vocarique
extemplo Demetrium juſſit ; & ſenio-
res duos amicos, expertes inter fratres
certaminum, infrequentes jam in re-
gia, Lyſimachum & Onomaſtum ac-
cerſit, quos in conſilio haberet. Dum
veniunt amici, ſolus filio procul ſtan-
te, multa ſecum animo volutans in-
ambulavit. poſteaquam veniſſe eos
nunciatum eſt, ſeceſſit in partem in-
teriorem cum duobus amicis, totidem
cuſtodibus corporis. filiis ut ternos in-
ermes ſecum introducerent, permiſit.
,, Ibi cum conſediſſet : Sedeo, *inquit*,
,, miſerrimus pater judex inter duos
,, filios, accuſatorem parricidii, &
,, reum, aut conficti aut admiſſi cri-
,, minis labem apud meos inventurus.
,, Jampridem quidem hanc procellam
,, imminentem timebam, cum vultus
,, inter vos minime fraternos cernerē,
,, cum voces quaſdam exaudirem ; ſed
,, interdum ſpes animum ſubibat, de-
,, flagrare iras veſtras, purgari ſuſpi-
,, riones poſſe. etiam hoſtes armis po-
,, ſitis fœdus iciſſe, & privatas multo-
,, rum ſimultates finitas. ſubituram
,, vobis aliquando germanitatis me-
,, moriam, puerilis quondam ſimplici-
,, tatis conſuetudiniſque inter vos,
,, meorum denique præceptorum,
,, quæ vereor ne vana ſurdis auribus
,, cecinerim. Quoties ego audienti-
,, bus vobis deteſtatus exempla diſcor-
,, diarum fraternarum, horrendos e-
,, ventus eorum retuli ? quibus ſe,
,, ſtirpemque ſuam, domos, regna fun-
,, ditus evertiſſent ? meliora quoque
,, exempla parte altera poſui. ſociabi-
,, lem conſortionem inter binos Lace-
,, dæmoniorum reges, ſalutarem per
,, multa ſecula ipſis patriæque. ean-
,, dem civitatem, poſteaquam mos ſibi
,, cuique rapiendi tyrannidem, exor-
,, tus ſit, everſam. jam hos, Eumenem
,, Attalumque fratres, à quam exiguis
,, rebus, prope ut puderet regii nomi-
,, nis : mihi, Antiocho, & cuilibet
,, regum hujus ætatis, nulla re magis
,, quam fraterna unanimitate regnum
,, æquaſſe. ne Romanis quidem exem-
,, plis abſtinui, quæ aut viſa, aut au-
,, dita habebam : T. & L. Quintio-
,, rum, qui bellum mecum geſſerunt :
P. & L. Scipionum, qui Antiochum ,,
devicerunt ; patris patruique eo- ,,
rum, quorum perpetuam vitæ con- ,,
cordiam mors quoque miſcuit : ne- ,,
que vos illorum ſcelus, ſimiliſque ,,
ſceleri eventus deterrere à vecordi ,,
diſcordia potuit : neque horum bona ,,
mens, bona fortuna, ad ſanitatem ,,
flectere. Vivo & ſpirante me hære- ,,
ditatem meam ambo & ſpe, & cu- ,,
piditate improba creviſtis. euſque ,,
me vivere vultis, donec alterius ve- ,,
ſtrum ſuperſtes, haud ambiguum re- ,,
gem alterum, mea morte faciam. nec ,,
fratrem, nec patrem poteſtis pati. ,,
nihil chari, nihil ſancti eſt : in o- ,,
mnium vicem regni unius inſatiabi- ,,
lis amor ſucceſſit. Agite conſcele- ,,
rate aures paternas : decernite cri- ,,
minibus mox ferro decreturi : dicite ,,
palam quicquid aut veri poteſtis, aut ,,
comminiſci libet. reſeratæ aures ſunt ,,
quæ poſthac ſecretis alterius ab alte- ,,
ro criminibus claudentur. Hæc furens
ira cum dixiſſet, lacrymæ omnibus ob-
ortæ, & diu mœſtum ſilentium tenuit.

a Tum Perſeus : Aperienda ni- ,,
mirum nocte janua fuit, & armati ,,
comeſſatores accipiendi, præben- ,,
dumque ferro jugulum, quando non ,,
creditur niſi perpetratum facinus, ,,
& eadem petitus inſidiis audio, quæ ,,
latro atque inſidiator ; non nequic- ,,
quam iſti unum Demetrium filium ,,
te habere, me ſubditum & pellice ,,
genitum appellant. nam ſi gradum, ,,
ſi charitatem filii apud te haberem : ,,
non in me querentem deprehenſas ,,
inſidias, ſed in eum qui feciſſet, ſæ- ,,
vires : nec adeo tibi vilis vita eſſet ,,
noſtra, ut nec præterito periculo meo ,,
movereris, neque futuro, ſi inſidian- ,,
tibus ſit impune. itaque ſi mori ta- ,,
citum oportet, taceamus, precati ,,
tantum deos, ut à me cœptum ſce- ,,
lus in me finem habeat, nec per ,,
meum latus tu petaris. ſin autem ,,
quod circumventis in ſolitudine na- ,,
tura ipſa ſubjicit, ut hominum quos ,,
nunquam viderint, fidem tamen im- ,,
plorent : mihi quoque ferrum in me ,,
ſtrictum cernenti, vocem mittere li- ,,
ceat, per te, patriumque nomen, ,,
quod utri noſtrum ſanctius ſit, jam- ,,
pridem ſentis. ita me audias precor ,,
tanquam ſi voce & comploratione ,,
nocturna excitus mihi quiritanti in- ,,
terveniſſes : Demetrium cum arma- ,,
tis nocte intempeſta in veſtibulo ,,
meo deprehendiſſes, quod tum voci- ,,
ferarer in re præſenti pavidus, hoc ,,
nunc poſtero die queror. Frater, ,,
non

a Cap. IX.

„ non comeſſantium in vicem jamdiu „ vivimus inter nos: regnare utique „ vis. hunc ſpei tuæ obſtat ætas mea, „ obſtat gentium jus, obſtat vetuſtus „ Macedoniæ mos, obſtat vero etiam „ patris judicium. huc tranſcendere „ niſi per meum ſanguinem non potes. „ omnia moliris & tentas. adhuc ſeu „ cura mea, ſeu fortuna reſtitit parri- „ cidio tuo. Heſterna die in luſtratio- „ ne & decurſu & ſimulachro ludicro „ pugnæ funeſtum prope prælium fe- „ ciſti. nec me aliud à morte vindica- „ vit, quam quod me ac meos vinci „ paſſus ſum. ab hoſtili prælio tan- „ quam fraterno luſu pertrahere me ad „ cœnam voluiſti. Credis me pater „ inter inermes convivas cœnaturum „ fuiſſe, ad quem armati comeſſatum „ venerunt? credis nihil à gladiis no- „ cte periculum fuiſſe, quem ſudibus „ te inſpectante prope occiderunt? „ Quid hoc noctis, quid inimicus ad „ iratum, quid cum ferro ſuccinctis „ juvenibus venis? convivam me tibi „ committere auſus non ſum, comeſ- „ ſatorem te cum armatis venientem „ recipiam? Si aperta janua fuiſſet, „ funus meum parares hoc tempore „ pater, quo querentem audis. Nihil „ ego ſi tanquam accuſator crimino- „ ſe, nec dubia argumentis colligendo „ ago. quid enim? negat ſe cum mul- „ titudine veniſſe ad januam meam? „ an ferro ſuccinctos ſecum fuiſſe? „ quos nominavero accerſe. poſſunt „ quidem omnia audere, qui hoc auſi „ ſunt. non tamen audebunt negare. „ ſi deprehenſos intra limen meum „ cum ferro ad te deducerem, pro „ manifeſto haberes: fatentes pro de- „ prehenſis habe.

a Execrare nunc cupiditatem re- „ gni, & furias fraternas concita. ſed „ ne ſint cæcæ pater execrationes „ tuæ, diſcerne & diſpice inſidiato- „ rem, & petitum inſidiis: noxium „ huic eſſe caput, qui occiſurus fra- „ trem fuit, habeat etiam iratos pa- „ ternos deos: qui periturus fraterno „ ſcelere fuit, perfugium in patris „ miſericordia & juſtitia habeat. quo „ enim alio confugiam? cui non ſo- „ lenne luſtrale exercitus tui, non „ decurſus militum, non domus, non „ epulæ, non nox ad quietem data na- „ turæ beneficio mortalibus, tuta eſt? „ ſi iero ad fratrem invitatus, morien- „ dum eſt; ſi recepero intra januam „ comeſſatum fratrem, moriendum „ eſt. nec eundo, nec manendo inſi- „ dias evito. quo me conferam? nihil præter deos pater & te colui; non „ Romanos habeo, ad quos confu- „ giam. periſſe expetunt, quia tuis in- „ juriis doleo, quia tibi ademptas tot „ urbes, tot gentes, modo Thraciæ ma- „ ritimam oram indignor. nec me, „ nec te incolumi Macedoniam ſuam „ futuram ſperant: ſi me ſcelus fratris, „ te ſenectus abſumpſerit, aut nec ea „ quidem expectata fuerit, regem re- „ gnumque Macedoniæ ſua futura „ ſciunt. Si quid extra Macedoniam „ tibi Romani reliquiſſent, mihi quo- „ que id relictum crederem receptacu- „ lum. At in Macedonibus ſatis præſi- „ dii eſt. Vidiſti heſterno die impe- „ tum in me militum. quid illis defuit, „ niſi ferrum? quod illis defuit in- „ terdiu, convivæ fratris noctu aſ- „ ſumpſerunt. Quid de magna parte „ principum loquar? qui in Romanis „ ſpem omnem dignitatis & fortunæ „ poſuerunt, & in eo qui omnia apud „ Romanos poteſt. neque hercule „ iſtum mihi tantum fratri majori, ſed „ prope eſt ut tibi quoque ipſi regi & „ patri præferant. Iſte enim eſt, cujus „ beneficio pœnam tibi ſenatus remi- „ ſit, qui tunc te ab armis Romanis „ protegit, qui tuam ſenectutem ob- „ ligatam & obnoxiam adoleſcentiæ „ ſuæ eſſe æquum cenſet. pro iſto Ro- „ mani ſtant, pro iſto omnes urbes tuo „ imperio liberatæ. pro iſto Macedo- „ nes, qui pace Romana gaudent: mihi „ præter te pater, quid uſquam aut „ ſpei, aut præſidii eſt?

b Quo ſpectare illas literas ad te „ nunc miſſas T. Quintii credis? qui- „ bus & bene te conſuluiſſe rebus ait, „ quod Demetrium Romam miſeris: „ & hortatur ut iterum & cum pluri- „ bus legatis, & primoribus quoque „ Macedonum remittas eum? T. „ Quintius nunc eſt auctor omnium „ rerum iſti & magiſter. eum ſibi, te, „ abdicato patre, in locum tuum ſub- „ ſtituit. illic ante omnia clandeſtina „ concocta ſunt conſilia, quæruntur „ adjutores conſiliis, cum te plures & „ principes Macedonum cum iſto mit- „ tere jubet. qui hinc integri & ſyn- „ ceri Romam eunt, Philippum re- „ gem ſe habere credentes, imbuti „ illinc & infecti Romanis delinimen- „ tis redeunt. Demetrius iis unus o- „ mnia eſt, eum jam regem vivo patre „ appellant. Hæc ſi indignor, audien- „ dum eſt ſtatim non ab aliis ſolum „ ſed etiam à te pater, cupiditatis re- „ gni crimen. ego vero, ſi in medio „ ponitur, non agnoſco. quem enim „ ſuo

a Cap. X.

b Cap. XI.

,, ſuo loco moveo, ut ipſe in ejus lo-
,, cum ſuccedam? unus ante me pater
,, eſt, & ut diu ſit, deos rogo. ſupet-
,, ſtes ei ita ſim, ſi merebot ut ipſe me
,, eſſe velit: hæreditatent regni ſi pa-
,, ter tradet, accipiam. Cupit tegnum,
,, & quidem ſcelerate cupit, qui tran-
,, ſcendere feſtinat ordinem ætatis,
,, naturæ, moris Macedonum, juris
,, gentium. Obſtat frater major, ad
,, quem jure, voluntate etiam patris,
,, regnum pertinet, tollatur. non pri-
,, mus regnum fraterna cæde petleto.
,, parer ſenex, & filio ſolus orbatus,
,, de ſe magis timebit, quam ut filii ne-
,, cem ulciſcatur. Romani lætabuntur,
,, probabunt, defendent factum. Hæ ſpes
,, incertæ, pater, ſed non inanes ſunt.
,, ita enim res ſe habet: periculum vitæ
,, propellere à me potes puniendo eos,
,, qui ad me interficiendum ferrum
,, ſumpſerunt: ſi facinori eorum ſuc-
,, ceſſerit, mortem meam idem tu per-
,, ſequi non poteris.

a Poſteaquam dicendi finem Perſeus fecit, conjecti eorum qui aderant oculi in Demettium ſunt, velut confeſtim teſponſurus eſſet. deinde diu ſilentium fuit. Cum perfuſum fletu appareret omnibus loqui non poſſe, tandem vicit dolorem ipſa neceſſitas, cum dicere juberent. atque ita orſus
,, eſt: Omnia quæ teorum antea fue-
,, raot auxilia, pater, præoccupavit
,, accuſator. Simulatis lachrymis in
,, alterius perniciem, veras meas la-
,, chrymas ſuſpectas tibi fecit. cum
,, ipſe ex quo ab Roma redii, per oc-
,, culta cum ſuis colloquia dies no-
,, ctesque inſidietur, ultro mihi non
,, inſidiatotis modo, ſed latronis ma-
,, nifeſti & percuſſotis ſpeciem induit.
,, Periculo ſuo te extetret, ut innoxio
,, fratri pet eundem te matutet perni-
,, ciem. perfugium ſibi nuſquam gen-
,, tium eſſe ait, ut ego ne apud te qui-
,, dem quicquam ſpei reliquæ habeam.
,, circumventum ſolum, inopem, in-
,, vidia gratiæ externæ, quæ obeſt po-
,, tius quam prodeſt, onerat. Jam il-
,, lud quàm accuſatorie? quod noctis
,, hujus crimen miſcuit cum cætera
,, inſectatione vitæ meæ? ut & hoc,
,, quod jam quale ſit ſcies, ſuſpectum
,, alio vitæ noſtræ tenore faccrer: &
,, illam vanam criminationem ſpei,
,, voluntatis, conſiliorum meorum,
,, nocturno hoc ficto & compoſito ar-
,, gumento fulcirer. ſimul & illud
,, quæſivit, ut repentina & minime
,, præparata accuſatio videretur: quip-
,, pe ex noctis hujus metu & tumultu
tepentino exorta. Oportuit autem ,,
Petſeus, ſi proditor ego patris re- ,,
gnique eram, ſi cum Romanis, ſi ,,
cum aliis inimicis patris inieram ,,
conſilia, non expectatam fabulam ,,
noctis hujus eſſe, ſed proditionis ,,
meæ ante me accuſatum, ſi illa ſe- ,,
parata ab hac vana accuſatio erat, ,,
invidiamque tuam adverſus me ma- ,,
gis quam crimen meum indicatura, ,,
hodie quoque eam aut prætermitti, ,,
aut in aliud tempus differri: ut per- ,,
ſpiceretur, utrum ego tibi, an tu ,,
mihi, novo quidem & ſingulari ge- ,,
nere odii inſidias feciſſes. ego ta- ,,
men, quantum in hac ſubita pertur- ,,
batione potero, ſeparabo ea quæ tu ,,
confudiſti, & noctis hujus inſidias ,,
aut tuas aut meas detegam. Occi- ,,
dendi ſui conſilium me iniſſe videri ,,
vult, ut ſcilicet majore fratre ſubla- ,,
to, cujus jure gentium, more Mace- ,,
donum, tuo etiam, ut ait, judicio ,,
regnum eſt futurum: ego minor in ,,
ejus quem occidiſſem, ſuccederem ,,
locum. quid ergo illa ſibi vult pars ,,
altera orationis, qua Romanos à me ,,
cultos ait, atque eorum fiducia in ,,
ſpem regni me veniſſe? nam ſi & in ,,
Romanis tantum momenti eſſe cre- ,,
debam, ut quem vellent, impone- ,,
rent Macedoniæ regem, & meæ tan- ,,
tum apud eos gratiæ confidebam, ,,
quid opus parricidio fuit? an ut ,,
cruentum fraterna cæde diadema ,,
gererem? ut illis ipſis, apud quos ,,
aut vera, aut certè ſimulata probi- ,,
tate partam gratiam habeo, ſi quam ,,
forte habeo, execrabilis & inviſus ,,
eſſem? niſi T. Quintium credis, cu- ,,
jus virtute & conſiliis me nunc ar- ,,
guis regi, cum & ipſe tali pietate vi ,,
vat cum fratre, mihi fraternæ cædis ,,
fuiſſe auctorem. Idem non Roma- ,,
notum ſolum gratiam, ſed Macedo- ,,
num deorum hominumque conſen- ,,
ſum collegit, per quæ omnia ſe mi- ,,
hi parem in certamine non futurum ,,
crediderit: idem tanquam in aliis ,,
omnibus rebus inferior eſſem, ad ,,
ſceleris ſpem ultimam confugiſſe me ,,
inſimulat. Vis hanc formulam cogni- ,,
tionis eſſe? ut uter timuerit, ne alter ,,
dignior videretur regno, is conſilium ,,
opprimendi fratris cepiſſe judicetur?

b Exequamur tamen quocunque ,,
modo confictí ordinem criminis. ,,
Pluribus modis ſe petitum crimina- ,,
tus eſt, omneis inſidiarum vias in ,,
unum diem contulit. ſolui interdiu ,,
eum poſt luſtrationem, cum concor- ,,
rimus, & quidem, ſi diis placet, lu- ,,
ſtra-

a Cap. XII.

b Cap. XIII.

» ſtrationum die occidere: volui cum
» ad cœnam invitavi, veneno ſcilicet
» tollere. volui, cum comeſſatum
» gladiis accincti me ſecuti ſunt, fer-
» ro interficere. tempora quidem qua-
» lia ſint ad parricidium electa, vi-
» des: luſus, convivii, comeſſationis:
» quis dies? qualis? quo luſtratus ex-
» ercitus, quo inter diviſam victimam
» prælatis omnium, qui unquam fuere
» Macedoniæ regum armis regiis,
» duo ſoli tua tegentes latera, pater,
» prævecti ſumus, & ſecutum eſt Ma-
» cedonum agmen. hoc ego, etiam ſi
» quid ante admiſiſſem piaculo di-
» gnum, luſtratus & expiatus ſacro,
» tum cum maximè in hoſtiam itineri
» noſtro circumdatam intuens, parri-
» cidium, venena, gladios in comeſ-
» ſationem præparatos volutabam in
» animo: ut quibus aliis deinde ſacris
» contaminatam omni ſcelere men-
» tem expiarem? ſed cæcus crimi-
» nandi cupiditate animus, dum o-
» mnia ſuſpecta efficere vult, aliud
» aliò confundit: nam ſi veneno te
» inter cœnam tollere volui, quid mi-
» nus aptum fuit, quam pertinaci cer-
» tamine & concurſu iratum te effice-
» re? ut merito, ſicut feciſti, invita-
» tus ad cœnam abnueres? cum au-
» tem iratus negaſſes, utrum ut placa-
» rem te danda opera fuit, ut aliam
» quærerem occaſionem, quoniam ſe-
» mel venenum paraveram: an ab illo
» conſilio velut tranſiliendum ad aliud
» fuit, ut ferro te, & quidem eo die per
» ſpeciem comeſſationis occiderem?
» quo deinde modo ſi te metu mortis
» credebam cœnam evitaſſe meam,
» non ab eodem metu comeſſationem
» quoque eviturum exiſtimabam?

a Non eſt res qua erubeſcam, pa-
» ter, ſi die feſto inter æquales lar-
» giore vino ſum uſus: tu quoque ve-
» lim inquiras, qua lætitia, quo luſu
» apud me celebratum heſternum
» convivium ſit, illo etiam (pravo
» forſitan) gaudio provehente, quod
» in juvenili armorum certamine pars
» noſtra non inferior fuerat. miſeria
» hæc & metus crapulam facile excuſ-
» ſerunt: quæ ſi non interveniſſent
» inſidiatores nos ſopiti jaceremus.
» Si domum tuam expugnaturus, ca-
» pta domo dominum interfecturus
» eram, non temperaſſem vino in u-
» num diem? non milites abſtinuiſ-
» ſem meos? Et ne ego me ſolus ni-
» mia ſimplicitate tuear, ipſe quoque
» minime malus ac ſuſpicax frater,
» nihil aliud ſcio, inquit, nihil arguo,
niſi quod cum ferro comeſſatum ve- »
nerunt, ſi quæram unde idipſum »
ſcieris, neceſſe erit te fateri, aut »
ſpeculatorum tuorum plenam do- »
mum fuiſſe meam, aut illos ita a- »
perte ſumpſiſſe ferrum, ut omnes »
viderent. Et ne quid ipſe aut prius »
inquiſiſſe, aut nunc criminoſe argu- »
mentari videretur, te quærere ex iis »
quos nominaſſet, jubebat, an ferrum »
habuiſſent? ut tanquam in re dubia, »
cum id quæſiſſes, quod ipſi fatentur »
pro convictis haberentur. »

b Quin tu illud quæri jubes, num »
tui occidendi cauſa ferrum ſumpſe- »
rint? num me auctore & ſciente? »
hoc enim videri vis, non illud quod »
fatentur. & palam eſt, & ſui ſe- »
tuendi cauſa ſumpſiſſe dicunt. recte »
an perperam fecerint, ipſi ſui facti »
rationem reddent: meam cauſam »
quæ nihil eo facto contingitur, ne »
miſcueris: aut explica, utrum a- »
perte an clam te aggreſſuri fueri- »
mus? ſi aperte, cur non omnes fer- »
rum habuimus? cur nemo præter »
eos qui tuum ſpeculatorem pulſa- »
runt? ſi clam, quis ordo conſilii »
fuit? convivio ſoluto cum comeſſa- »
tor ego diſceſſiſſem, quatuor ſubſti- »
tiſſent, ut ſopitum te aggrederen- »
tur? quomodo fefelliſſent, & alie- »
ni, & mei, & maxime ſuſpecti, quia »
paulo ante in rixa fuerant? quomo- »
do autem trucidato te ipſi evaſuri »
fuerint? quatuor gladiis domus tua »
capi & expugnari potuit? Quin tu »
emiſſa iſta nocturna fabula, ad id »
quod doles, quod invidiam urit, re- »
verteris? cur uſquam regni tui men- »
tio fit Demetri? cur dignior patris »
fortunæ ſucceſſor quibuſdam vide- »
ris quam ego? cur ſpem meam, »
quæ ſi tu non eſſes, certa erat, du- »
biam & ſollicitam facis? Hæc ſentit »
Perſeus, etſi non dicit. hæc iſtum »
inimicum, hæc accuſatorem faciunt, »
hæc domum, hæc regnum tuum, cri- »
minibus & ſuſpicionibus replent. E- »
go autem pater, quemadmodum nec »
nunc ſperare regnum, ne ambigere »
unquam de eo forſitan debeam, quia »
minor ſum, quia tu me majori cede- »
re vis: ſic illud nec debui facere, nec »
debeo, ut indignus te patre, indi- »
gnus omnibus videar. id enim vitiis »
meis, non cedendo cui jus faſque eſt, »
non modeſtia conſequar. Romanos, »
objicis mihi, & ea quæ gloriæ eſſe »
debent, in crimen vertis. ego nec »
obſes Romanis ut traderer, nec ut »
legatus mitterer Romam, petii. »
à te

a Cap. XIV.

b Cap. XV.

»» à te miſſus ire non recuſavi. utro-
»» que tempore ita me geſſi, ne tibi
»» pudori, ne regno tuo, ne genti Ma-
»» cedonum eſſem. itaque mihi cum
»» Romanis amicitiæ cauſa tu fuiſti pa-
»» ter, quoad tecum illis pax manebit,
»» mecum quoque gratia erit. ſi bel-
»» lum eſſe cœperit, qui obſes, qui le-
»» gatus pro patre non inutilis fui, i-
»» dem hoſtis illis acerrimus ero. Nec
»» hodie ut proſit mihi gratia Roma-
»» norum, poſtulo: ne obſit, tantum
»» deprecor, nec in bello cœpit, nec
»» ad bellum reſervatur. pacis pignus
»» fui, ad pacem retinendam legatus
»» miſſus ſum. neutra res mihi nec
»» gloriæ nec crimini ſit. Ego ſi quid
»» impie in te pater, ſi quid ſcelerate
»» in fratrem admiſi, nullam deprecor
»» pœnam. ſi innocens ſum, ne invidia
»» conflagrem, cum crimine non poſ-
»» ſim, deprecor. Non hodie me pri-
»» mum frater accuſat; ſed hodie pri-
»» mum aperte nullo meo in ſe merito.
»» Si mihi pater ſuccenſeret, te majo-
»» rem fratrem pro minore deprecari
»» oportebat: te adoleſcentiæ, te erro-
»» ri veniam impetrare. In eo ubi præ-
»» ſidium eſſe oportebat, ibi exitium
»» eſt. E convivio & comeſſationibus
»» prope ſemiſomnus raptus ſum ad
»» cauſam parricidii dicendam. ſine
»» advocatis, ſine patronis ipſe pro me
»» dicere cogor. ſi pro alio dicendum
»» eſſet, tempus ad meditandam &
»» componendam orationem ſumpſiſ-
»» ſem, cum quid aliud quam ingenii
»» fama periclitarer? ignarus quid ac-
»» cerſitus eſſem, te iratum & juben-
»» tem dicere cauſam, fratrem accu-
»» ſantem audivi: ille diu ante præpa-
»» rata, meditata in me oratione eſt
»» uſus: ego id tantum temporis quo
»» accuſatus ſum ad cognoſcendum
»» quid ageretur habui. utrum mo-
»» mento illo horæ accuſatorem audi-
»» rem? an defenſionem meditarer?
»» attonitus repentino atque inopinato
»» malo, vix quid objiceretur, intel-
»» ligere potui, nedum ſatis ſciam quo
»» modo me tuear. Quid mihi ſpei eſſet,
»» niſi patrem judicem haberem? apud
»» quem etiamſi charitate à fratre ma-
»» jore vincor, miſericordia certe reus
»» vinci non debeo. ego enim ut me
»» mihi tibique ſerves, precor: ille ut
»» me in ſecuritatem ſuam occidas, po-
»» ſtulat. quid eum, cum regnum ei
»» tradideris, facturum credis in me eſ-
»» ſe, qui jam nunc ſanguine meo ſibi
»» indulgeri æquum cenſet?

a Dicenti hæc lachrymæ ſimul ſpi-
ritum & vocem intercluſerunt. Phi-
lippus ſummotis iis, pauliſper collo-
cutus cum amicis pronunciavit, non
verbis ſe, nec unius horæ diſceptatio-
ne cauſam eorum dijudicaturum: ſed
inquirendo, in utriuſque vitam, mo-
res, & dicta factaque in magnis par-
viſque rebus obſervando: ut omnibus
appareret, noctis proximæ crimen fa-
cile revictum, ſuſpectam nimiam cum
Romanis Demetrii gratiam eſſe. Hæc
vivo Philippo velut ſemina jacta ſunt
Macedonici belli, quod maxime cum
Perſeo gerendum erat. Conſules am-
bo in Ligures, quæ tum una conſula-
ris provincia erat, proficiſcuntur. &
quia proſpere ibi res geſſerunt, ſuppli-
catio in unum diem decreta eſt. Ligu-
rum duo millia fere ad extremũ finem
provinciæ Galliæ, ubi caſtra Marcellus
habebat, venerunt uti reciperentur
orantes. Marcellus operiri eodem loco
Liguribus juſſis, ſenatum per literas
conſuluit. ſenatus reſcribere M. Ogul-
nium prætorem Marcello juſſit, verius
fuiſſe, conſules quorum provincia eſſet,
quam ſe, quid è republica eſſet, decer-
nere. tum quoque non placere ſibi, per
deditionem Ligures recipi, & receptis
arma adimi. Itaque eos ad conſulem
mitti ſenatum æquum cenſere. Præ-
tores eodem tempore, P. Manlius in
ulteriorem Hiſpaniam, quam & priore
prætura provinciam obtinuerat, Q. Ful-
vius Flaccus in citeriorem pervenit,
exercitumque à Terentio accepit. nam
ulterior morte P. Sempronii proprædto-
ris ſine imperio fuerat. Fulvium Flac-
cum oppidum Hiſpanum, Urbicuam
nomine, oppugnantem Celtiberi ador-
ti ſunt. dura ibi prælia aliquot facta,
multi Romani milites & vulnerati &
interfecti ſunt. vicit perſeverantia
Fulvius, quod nulla vi abſtrahi ab ob-
ſidione potuit. Celtiberi feſſi præliis
variis abſceſſerunt. urbs amoto auxilio
eorum intra paucos dies capta & dire-
pta eſt. prædam militibus prætor con-
ceſſit. Fulvius hoc oppido capto,
P. Manlius exercitu tantum in unum
coacto qui diſſipatus fuerat, nulla alia
memorabili geſta re, exercitus in hy-
berna deduxerunt. Hæc ea æſtate in
Hiſpania geſta. Terentius, qui ex ea
provincia deceſſerat, ovans urbem iniit.
tranſlatum argenti pondo IX. millia
CCCXX. auri LXXX. pondo, & duæ
coronæ aureæ pondo LXVII.

b Eodem anno inter populum Car-
thaginienſem & regem Maſaniſſam in
re præſenti diſceptatores Romani de
agro fuerunt. ceperat eum ab Cartha-
ginien-

a Cap. XVI.

b Cap. XVII.

ginienſibus pater Maſaniſſæ Gala, Galam Syphax inde expulerat: poſtea in gratiam ſoceri Aſdrubalis Carthaginienſibus dono dederat. Carthaginienſes eo anno Maſaniſſa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam cum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienſes, quod primo majorum ſuorum fuiſſet, deinde à Syphace ad ſe perveniſſet, repetebant. Maſaniſſa paterni regni agrum ſe & recepiſſe, & habere jure gentium ajebat; & cauſa, & poſſeſſione ſuperiorem eſſe. nihil aliud ſe in ea diſceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur ne quid ſocio atque amico regi adverſus communes ſuos atque illius hoſtes indulſiſſe videantur, damno ſit. Legati poſſeſſionis jus non mutarunt, cauſam integram Romam ad ſenatum rejecerunt. In Liguribus nihil poſtea geſtum. receſſerant primum in devios ſaltus, deinde dimiſſo exercitu, paſſim in vicos caſtellaque ſua dilapſi ſunt. Conſules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re patres conſuluerunt. Alterum ex his dimiſſo exercitu ad magiſtratus in annum creandos venire Romam juſſerunt, alterum cum legionibus ſuis Piſis hyemare. Fama erat, Gallos tranſalpinos juventutem armare: nec in quam regionem Italiæ effuſura ſe multitudo eſſet, ſciebatur. ita inter ſe conſules compararunt, ut Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater ejus conſulatum petebat.

a Comitia Conſulibus rogandis fuere. Creati P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Pamphilus. Prætores inde facti duo Q. Fabii, Maximus & Buteo, T. Claudius Nero, Q. Petilius Spurinus, M. Pinarius Poſca, L. Duronius. his inito magiſtratu provinciæ ita ſorte evenerunt. Ligures conſulibus: prætoribus Qu. Petilio urbana, Qu. Fabio Maximo peregrina, Qu. Fabio Buteoni Gallia, T. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia, & Iſtri adjecti, quod Tarentini Brunduſinique nunciabant, maritimos agros infeſtos tranſmarinarum navium latrociniis eſſe: eadem Maſſilienſes de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti, quatuor legiones conſulibus, quæ quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites, & quindecim millia ſociûm, ac Latini nominis, octingentos equites. In Hiſpaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium eſt cum exercitibus quos haberent. & in ſupplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites, & ſociûm Latini nominis ſex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omiſſa. duumviros in eam rem conſules creare juſſi, per quos naves viginti deductæ navalibus ſociis civibus Romanis, qui ſervitutem ſerviſſent, complerentur: ingenui tantum in iis præeſſent. Inter duumviros ita diviſa, tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervæ velut cardo in medio eſſet: alter in dexteram partem uſque ad Maſſiliam, lævam alter uſque ad Bacium tueretur.

b Prodigia multa fœda & Romæ eo anno viſa & nunciata peregre. In area Vulcani & Concordiæ ſanguinem pluit, & pontifices haſtas motas nunciavere, & Lanuvii ſimulacrum Junonis Soſpitæ lachrymaſſe. & peſtilentia in agris, foriſque, & conciliabulis, & in urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix ſufficeret. His prodigiis cladibuſque anxii patres decreverunt, ut & conſules, quibus diis videretur, hoſtiis majoribus ſacrificarent, & decemviri libros adirent. eorum decreto ſupplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta eſt. iiſdem auctoribus & ſenatus cenſuit, & conſules edixerunt, ut per totam Italiam triduum ſupplicatio & feriæ eſſent. Peſtilentiæ tanta vis erat, ut cum propter defectionem Corſorum, bellumque ab Illienſibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex ſociis Latini nominis ſcribi placuiſſet, & CCC. equites, quos M. Pinarius prætor ſecum in Sardiniam trajiceret, tantum hominum demortuum eſſet, tantumque ubique ægrorum conſules renunciaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, ſumere à Cneo Bæbio proconſule, qui Piſis hybernabat, juſſus prætor, atque inde in Sardiniam trajicere. Lucio Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Baechanalibus quæſtio eſt: cujus reſidua quædam velut ſemina ex prioribus malis jam priore anno apparuerant, ſed magis inchoatæ apud Lucium Puppium prætorem quæſtiones erant, quam ad exitum ullum perductæ. id perſecare novum prætorem ne ſerperet iterum latius, patres juſſerunt. Et leges de ambitu conſules ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt.

c Legationes deinde in ſenatum introduxerunt, regum primas, Eumenis, & Ariaratis Cappadocis, & Pharnacis Ponti-

a Cap. XVIII.

b Cap. XIX. *c Cap.* XX.

Pontici.nec ultra quicquam iis reſponſum eſt,quam miſſuros, qui de controverſiis eorum cognoſcerent ſtatuerentque. Lacedæmoniorum deinde exulum & Achæorum legati introducti ſunt: & ſpes data exulibus eſt, ſcriptum ſenatum Achæis, ut reſtituerentur. Achæi de Meſſene recepta, compoſitiſque ibi rebus cum aſſenſu patrum expoſuerunt. Et à Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles & Apelles,nulla ſuper re quæ ab ſenatu petenda eſſet, ſpeculatum magis inquiſitumque miſſi, de iis quorum Perſeus Demetrium inſimulaſſet ſermonum cum Rom. maxime cum T. Quintio adverſus fratrem de regno habitorum. Hos tanquam medios, nec in alterius favorem inclinatos miſerat rex. erant autem & hi Perſei fraudis in fratrem miniſtri & participes. Demetrius omnium, præterquam fraterni ſceleris,quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque ullam ſpem habebat,patrem ſibi placari poſſe, minus deinde indies patris animo fidebat, cum obſideri aures à fratre cerneret. itaque circumſpiciens dicta factaque ſua, ne cujus ſuſpiciones augeret, maxime ab omni mentione & contagione Romanorum abſtinebat: ut neque ſcribi ſibi vellet, quia hoc præcipue criminum genere exaſperari animum ſentiebat.

a Philippus ſimul ne otio miles deterior fieret, ſimul avertendæ ſuſpicionis cauſa quicquam à ſe agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ exercitu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Æmi montis aſcendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat: Ponticum ſimul & Adriaticum mare, & Iſtrum amnem, & Alpeis conſpici poſſe. ſubjecta oculis ea haud parvi ſibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percunctatus regionis peritos de aſcenſu Æmi, cum ſatis inter omnes conſtaret, viam exercitui nullam eſſe, paucis & expeditis perdifficillimum aditum: ut ſermone familiari minorem filium permulceret, quem ſtatuerat non ducere ſecum, primum quærit ab eo,cùm tanta difficultas itineris proponatur, utrum perſeverandum ſit in incœpto? an abſtinendum? ſi pergat tamen ire, non poſſe oblivisci ſe in talibus rebus Antigoni, qui ſæva tempeſtate jactatus, cum in eadem nave ſecum ſuos omnes habuiſſet, præcepiſſe liberis diceretur, ut & ipſi meminiſſent, & ita poſteris proderent, ne quis cum tota gente ſimul in rebus dubiis periclitari auderet. memorem ergo ſe præcepti ejus, duos ſimul filios non commiſſurum in aleam ejus qui proponeretur, caſus. & quoniam majorem filium ſecum duceret,minorem ad ſubſidia ſpei, & cuſtodiam regni remiſſurum in Macedoniam eſſe. Non fallebat Demetrium ablegari ſe, ne adeſſet conſilio: cum in conſpectu locorum conſultaret, qua proxime itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio eſſet futura. ſed non ſolum parendum patri tum, ſed etiam aſſentiendum erat, ne invitum parere ſuſpicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam eſſet, Didas ex prætoribus regiis unus, qui Pæoniæ præerat, juſſus eſt proſequi eum cum modico præſidio. Hunc quoque Perſeus, ſicut pleroſque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam eſſe cœperat, ad quem ita inclinato regis animo hæreditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. in præſentia dat ei mandata, ut per omne obſequium inſinuaret ſe in quam maxime familiarem uſum,ut elicere omnia arcana ſpeculari que abditos ejus ſenſus poſſet. ita digreditur Demetrius cum infeſtioribus, quam ſi ſolus iret, præſidiis.

b Philippus Mædicam primum, deinde ſolitudines interjacentes Mædicæ atque Æmo transgreſſus, ſeptimis demum caſtris ad radices montis pervenit. ibi unum moratus diem ad deligendos quos duceret ſecum, tertio die iter eſt ingreſſus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magiſque ſylveſtria & pleraque invia loca excipiebant. pervenere deinde in tam opacum iter, ut præ denſitate arborum immiſſorumque aliorum in alios ramorum perſpici cœlum vix poſſet. ut vero jugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis eſſet, adeo omnia contecta nebula, ut haud ſecus quam nocturno itinere impedirentur. tertio demum die ad verticem perventum, nihil vulgatæ opinioni digreſſi inde detraxerunt: magis credo ne vanitas itineris ludibrio eſſet, quam quod diverſa inter ſe maria monteſque & amnes ex uno loco conſpici potuerint. Vexati omnes, & ante alios rex ipſe, quo gravior ætate erat, difficultate viæ eſt. duabus aris ibi Jovi & Soli ſacratis cum immolaſſet (qui triduo aſcenderat) biduo eſt digreſſus, frigora nocturna maxime metuens, quæ

a Cap. XXI.

b Cap. XXII.

quæ caniculæ ortu ſimilia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in caſtris invenit: ubi ſumma penuria erat, ut in regione quam ab omni parte ſolitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem quietis eorum cauſa, quos habuerat ſecum, itinere inde ſimili fugæ in Dentheletas tranſcurrit. Socii erant, ſed propter inopiam haud ſecus quam hoſtium fines Macedones populati ſunt: rapiendo enim paſſim villas primum, dein quoſdam vicos etiam evaſtarunt, non ſine magno pudore regis: cum ſociorum voces nequicquam deos ſociales nomenque ſuum implorantes audiret. Frumento inde ſublato in Mædicam regreſſus, urbem quam Petram appellant, oppugnare eſt adortus. Ipſe à campeſtri aditu caſtra poſuit. Perſeum filium cum modica manu circummiſit, ut à ſuperioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, cum terror undique inſtaret, obſidibus datis, in præſentia dediderunt ſeſe. iidem poſteaquam exercitus receſſit, obliti obſidum, relicta urbe, in loca munita & montes refugerunt. Philippus omni genere laboris ſine ullo effectu fatigatis militibus, & fraude prætoris Didæ auctis in filium ſuſpicionibus, in Macedoniam rediit.

a Miſſus hic comes (ut ante dictum eſt) cum ſimplicitatem juvenis incauti, & ſuis haud immerito ſuccenſentis, aſſentando, indignandoque & ipſe vicem ejus, captaret: in omnia ultro ſuam offerens operam, fide data arcana ejus elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur, cui conſilio adjutor deûm beneficio oblatus videbatur Pæoniæ prætor: per cujus provinciam ſpem ceperat elabi tuto poſſe. Hoc conſilium extemplo & fratri proditur, & auctore eo indicatur patri. Literæ primum ad obſidentem Petram allatæ ſunt. inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in cuſtodiam eſt conjectus, & Demetrius diſſimulanter aſſervari juſſus. Hæc ſuper cætera triſtem adventum in Macedoniam regi fecerunt. movebant eum & præſentia crimina. expectandos tamen quos ad exploranda omnia Romam miſerat, cenſebat. His anxius curis cum aliquot menſes egiſſet, tandem legati, jam ante præmeditatis in Macedonia quæ ab Roma renunciarent, venerunt, qui ſuper cætera ſcelera falſas etiam literas ſigno adulterino T. Quintii ſignatas reddiderunt regi. deprecatio erat in literis: ſi quid adoleſcens cupiditate regni prolapſus ſecum egiſſet, nihil eum adverſus ſuorum quemquam facturum: neque eum ſeſe eſſe, qui ullius impii conſilii auctor futurus videri poſſit. Hæ literæ fidem Perſei criminibus fecerunt itaq; Herodorus extemplo diu excruciatus ſine indicio rei ullius in tormentis moritur.

b Demetrium iterum ad patrem accuſavit Perſeus de fuga per Pæoniam præparata. arguebant eum corrupti quidam, ut comites itineris eſſent. maxime falſæ literæ T. Quintii urgebant. nihil tamen palam gravius pronunciatum de eo eſt, ut dolo potius interficeretur. nec id cura ipſius, ſed ne pœna ejus conſilia adverſus Romanos nudarer. Ab Theſſalonica Demetriadem ipſi cum iter eſſet, ad Æſtreum Pæoniæ Demetrium mittit cum eodem comite Dida: Perſeum ad Philippopolin ad obſides Thracum accipiendos digredienti ab ſe Didæ mandata dediſſe dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida, ſeu inſtitutum ſeu ſimulatum eſt, ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Æſtreo Heracleam venit. in ea cœna dicitur venenum datum. poculo epoto extemplo ſenſit. & mox coortis doloribus, relicto convivio, cum in cubiculum recepiſſet ſeſe, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didæ ſcelus incuſans, torquebatur. intromiſſi deinde Thyrſis quidam Stuberæus, & Berræus Alexander, injectis tapetibus in caput fauceſque ſpiritum incluſerunt. Ita innoxius adoleſcens cum in eo ne ſimplici quidem genere mortis contenti inimici fuiſſent, interficitur.

c Dum hæc in Macedonia geruntur L. Æmilius Paulus prorogato ex conſulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Ubi primum in hoſtium finibus caſtra poſuit: legati ad eum per ſpeciem pacis petendæ ſpeculatum venerunt. neganti Paulo niſi cum deditis paciſci ſe pacem, non tam id recuſabant, quam tempore opus eſſe ajebant, ut generi agreſti hominum perſuaderetur. ad hoc decem dierum induciæ cum darentur, petierunt deinde ne trans montes proximos caſtris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca ſuorum finium eſſe. Id ubi impetravere, poſt eos ipſos montes unde averterant hoſtem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti caſtra Romanorum oppugnare ſimul omnibus portis aggreſſi ſunt. ſumma

Hh vi

a Cap. XXIII. *b Cap.* XXIV. *c Cap.* XXV.

vi totum unum diem oppugnarunt, ita ur ne efferendi quidem ſigna Romanis ſpacium, nec ad explicandam aciem locus eſſet. conferti in portis obſtando magis quam pugnando caſtra rutabantur. ſub occaſum ſolis cum receſſiſſent hoſtes, duos equites ad M. Bæbium conſulem cum literis Piſas mittit, ur obſeſſo ſibi per inducias quamprimum ſubſidio veniret. Bæbius exercitum M. Pinario prætori eunti in Sardiniam tradiderat. cæterum & ſenâtum literis certiorem fecit, obſideri à Liguribus L. Æmilium: & M Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, ſcripſit, ut ſi videretur ei exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, & L. Æmilium liberaret obſidione. Hæc ſera futura auxilia erant. Ligures poſtero die ad caſtra redeunt. Æmilius cum & venturos ſciſſet, & educere in aciem copias potuiſſet, intra vallum ſuos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Bæbius cum exercitu venire à Piſis poſſet.

a Romæ magnam trepidationem litetæ Bæbii fecerunt, eo majorem, quod paucos poſt dies Marcellus tradito exercitu Fabio Romam cum veniſſet, ſpem ademir, eum qui in Gallia eſſer exercitum in Ligures traduci poſſe, quia bellum cum Iſtris eſſet, prohibentibus coloniam Aquileiam deduci. eo profectum Fabium, neque inde regredi bello inchoato poſſe. Una, & ea ipſa tardior quam tempus poſtulabat, ſubſidii ſpes erat, ſi conſules maturaſſent in provinciam ire. id ut facerent, pto ſe quiſque patrum vociferari. Conſules niſi confecto delectu negare ſe ituros, nec ſuam ſegnitiem, ſed vim morbi in cauſa eſſe, quo ſerius perficeretur. non tamen potuerunt ſuſtinere conſenſum ſenatus, quin paludati exirent, & militibus, quos conſcriptos haberent, diem edicerenr, quo Piſas convenitenr, permiſſum ut qua irent, protinus ſubitarios milites ſcriberent, ducerentq; ſecum. Et prætoribus Q. Petilio & Q. Fabio imperarum eſt, ut Petilius duas legiones civium Romanorum tumultuarias ſcriberer, & omnes minoresquinquaginra annis ſacramento rogaret: Fabio ut ſociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperarer Duumviri navales creati C. Matienus & C. Lucretius, naveſque iis ornatæ ſunr: Matienoque, cujus ad Gallicum ſinum provincia erat, imperatnm, ut claſſem primo quoq; tempore duceret in Ligurum oram, ſi quo uſui eſſe L. Æmilio atque ejus exercitui poſſet.

b Æmilius, poſteaquam nihil uſquam auxilii oſtendebatur, interceptos credens equires: non ultra differendum ratus quin per ſe fortunam tentaret, priuſquam hoſtes venirent, qui jam ſegnius ſocordiuſque oppugnabant, ad quatuor portas exercitum inſtruxit: ur ſigno dato ſimul ex omnibus pattibus eruptionem facerent. quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit, præpoſito M. Valerio legato: erumpere extraordinaria porta juſſit. ad dexteram principalem haſtatos legionis primæ inſtruxit: principes ex eadem legione in ſubſidiis poſuit. M. Servilius & L. Sulpicius Trib. mil. his præpoſiti. Tertia legio adverſus principalem ſiniſtram portam inſtructa eſt. id tantum mutatum: principes primi & haſtati in ſubſidiis locati: Sex. Julius Cæſar & L. Aurelius Cotta tribb. mil. huic legioni præpoſiti ſunr. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quæſtoriam portam poſitus, duæ cohortes & triarii duarum legionum in præſidio caſtrorum manere juſſi. Omnes portas concionabundus ipſe imperator circumiit, & quibuſcunque irritamentis poterat, iras militum acuebat: nunc fraudem hoſtium incuſans, qui pace petita, induciis daris, per ipſum induciarum tempus contra jus gentium ad caſtra oppugnanda veniſſent. nunc quantus pudor eſſet edocens, ab Liguribus latronibus verius, quam hoſtibus juſtis Romanum exercitum obſideri. *Quo ore quiſquam veſtrûm, ſi hinc alieno præſidio, non veſtra virtute evaſeritis, occurret, non dico iis militibus, qui Annibalem, qui Philippum, qui Antiochum maximos noſtræ ætatis reges duceſque vicerunt: ſed iis qui hos ipſos Ligures aliquoties pecorum modo fugientes per ſaltus invios conſectati ceciderunt? quod Hiſpani, quod Galli, quod Macedones Panive non audeant, Liguſtinus hoſtis vallum Romanum ſubit, obſidet ultro & oppugnat, quem ſcrutantes antea devios ſaltus, abditum & latentem vix inveniebamus?* Ad hæc conſentiens reddebatur militum clamor, nullam militum culpam eſſe, quibus nemo ad erumpendum ſignum dediſſet. daret ſignum, intellecturum eoſdem qui antea fuerint, & Romanos & Ligures eſſe.

c Bina cis montes caſtra Ligurum erant. ex iis primus diebus ſole orto pariter omnes compoſiti & inſtructi procedebant: tum niſi exſatiati cibo vinoque arma non capiebant. diſperſi, inordinati exibanr, ut quibus pto ſpe certum eſſet, hoſtes extra vallum ſigna non

a Cap. XXVI. *b Cap. XXVII.* *c Cap. XXVIII.*

non elaturos. Adverſus ita incompoſitos eos venientes, clamore pariter omnium qui in caſtris erant, calonum quoque & lixarum ſublato, ſimul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improviſa res fuit, ut perinde ac ſi inſidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. fuga deinde effuſa, & fugientium paſſim cædes erat. equitibus dato ſigno, ut conſcenderent equos, nec effugere quenquam ſinerent, in caſtra omnes trepida fuga compulſi ſunt: deinde ipſis exuti caſtris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occiſa: capta duo millia & quingenti. Triduo poſt Ligurum Ingaunorum omne nomen obſidibus datis in deditionem venit: gubernatores nautæque conquiſiti, qui prædatores fuiſſent navibus. atque omnes in cuſtodiam conjecti: Et à C. Marieno duumviro naves ejus generis in Liguſtina ora XXXII. captæ ſunt. Hæc qui nunciarent, literaſque ad ſenatum ferrent, L. Aurelius Cotta, & C. Sulpicius Gallus Romam miſſi: ſimulque peterent, ut L. Æmilio confecta provincia decedere, & deducere ſecum milites liceret, atque dimittere. Utrunque permiſſum ab ſenatu. & ſupplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta: juſſique prætores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius ſocils atque nomini Latino remittere delectum: & uti prætor urbanus conſulibus ſcriberet, ſenatum æquum cenſere, ſubitarios milites tumultus cauſa conſcriptos, primo quoque tempore dimitti.

a Colonia Graviſcæ eo anno deducta eſt in agrum Hetruſcum, de Tarquinienſibus quondam captum: quina jugera agri data. triumviri deduxerunt, C. Calpurnius Piſo, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Iſtra. Siccitate & inopia frugum inſignis annus fuit. ſex menſes nunquam pluiſſe memoriæ proditum eſt. Eodem anno in agro L. Petilii ſcribæ ſub Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ ſunt, operculis plumbo devinctis. literis Latinis Græciſque utrique arcæ inſcripta erat: in altera Numam Pompilium Pomponis filium regem Romanorum ſepultum eſſe: in altera liberos Numæ Pompilii ineſſe. Eas arcas cum ex amicorum ſententia dominus apperuiſſet, quæ titulum ſepulti regis habuerat, inanis inventa, ſine ullo veſtigio corporis humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum omnibus abſumptis: in altera duo faſces candelis involuti ſeptenos habuere libros, non integros modo, ſed recentiſſima ſpecie. ſeptem Latini de jure pontificio erant: ſeptem Græci de diſciplina ſapientiæ, quæ illius ætatis eſſe potuit. Adjicit Antias Valerius, Pythagaricos fuiſſe, vulgatæ opinioni, qua creditur Pythagoræ auditorem fuiſſe Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis qui in re præſenti fuerunt, libri lecti, mox pluribus legentibus cum vulgarentur, Q. Petilius prætor urbanus ſtudioſus legendi, eos libros à L. Petilio ſumpſit: & erat familiaris uſus, quod ſcribam eum quæſtor Q. Petilius in decuriam legerat. Lectis rerum ſummis, cum animadvertiſſet pleraque diſſolvendarum religionum eſſe, L. Petilio dixit ſeſe eos libros in ignem conjecturum eſſe. priuſquam id faceret ſe ei permittere uti, ſi quod ſeu jus, ſeu auxilium ſe habere ad eos libros repetendos exiſtimaret, experiretur: id integra ſua gratia eum facturum. Scriba tribunos plebis adit, ab tribunis ad ſenatum res eſt rejecta. prætor ſe jusjurandum dare paratum eſſe ajebat, libros eos legi ſervarique non oportere. Senatus cenſuit ſatis habendum, quod prætor jusjurandum polliceretur. libros primo quoque tempore in comitio eremandos eſſe. precium pro libris quantum Q. Petilio prætori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino eſſe ſolvendum. id ſcriba non accepit. libri in comitio igne à victimariis facto, in conſpectu populi cremati ſunt.

b Magnum bellum ea æſtate coortum in Hiſpania citeriore. Ad V. & XXX. millia hominum quantum nunquam ferme antea Celtiberi comparaverant. Qu. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. is quia armare juventutem Celtiberos audierat, & ipſe quanta poterat à ſociis auxilia contraxerat: ſed nequaquam numero militum hoſtem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, & caſtra locavit ad oppidum Eburam, modico præſidio in urbe poſito. Paucis poſt diebus Celtiberi millia duo ferme inde ſub colle poſuerunt caſtra. quos ubi adeſſe prætor Romanus ſenſit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis ſociorum equitum ad caſtra hoſtium ſpeculatum miſit, quàm proxime ſuccedere ad vallum juſſum, ut videret quanta eſſent, pugna abſtineret, recipe-

Hh 2

a Cap. XXIX.

b Cap. XXX.

reciperetque ſeſe, ſi hoſtium equitatum exeuntem vidiſſet. Ita ut præceptum erat, fecit. per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hæ duæ turmæ oſtenderentur: deinde ſubducerentur, ubi equitatus hoſtium caſtris procurriſſet. Poſtremo & Celtiberi omnibus ſimul peditum equitumque copiis caſtris egreſſi, acie directa, medio ferme ſpacio inter bina caſtra conſtiterunt. Campus erat planus omnis, & aptus pugnæ. ibi ſtetere Hiſpani hoſtem expectantes. Romanus intra vallum ſuos continuit per quatriduum continuum, & illi eodem loco aciem inſtructam tenuerunt, ab Romanis nihil motum. inde quievere in caſtris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat. equites tantum in ſtationem egrediebantur, ut parati eſſent ſi quid ab hoſte moveretur. pone caſtra utrique pabulatum & lignatum ibant, neutri alteros impedientes.

a Prætor Romanus ubi ſatis tot dierum quiete credidit ſpem factam hoſti, nihil ſe priorem moturum, L. Acilium cum ala ſiniſtra, & ſex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hoſtibus erat: inde ubi clamorem audiſſet, decurrere ad caſtra eorum. nocte profecti ſunt, ne poſſent conſpici. Flaccus luce prima C. Scribonium præfectum ſociûm ad vallum hoſtium cum equitibus extraordinariis ſiniſtræ alæ mittit. quos ubi & propius accedere, & plures quam ſoliti erant, Celtiberi conſpexerunt, omnis equitatus effunditur caſtris. ſimul & peditibus ſignum ad exeundum datur. Scribonius, uti præceptum erat, ubi primum fremitum equeſtrium audivit, avertit equos, & caſtra repetit: eo effuſius ſequi hoſtes. primo equites, mox & peditum acies aderat, haud dubia ſpe caſtra eo die ſe oppugnaturos. quingentos paſſus, non plus à vallo aberant. Itaque ubi Flaccus ſatis abſtractos eos à præſidio caſtrorum ſuorum ratus eſt, intra vallum exercitu inſtructo, tribus partibus ſimul erumpit: clamore non tantum ad ardorem pugnæ excitandum ſublato, ſed etiam ut qui in montibus erant, exaudirent. nec morati ſunt quin decurrerent. ſicut imperatum erat, ad caſtra: ubi quingentorum armatorum non amplius relictum erat præſidium: quos cum & paucitas ſua, & multitudo hoſtium, & improviſa res terruiſſet, prope ſine certamine capiuntur caſtra. caſtris, quæ pars maxima à pugnantibus conſpici poterat, injecit Acilius ignem.

b Poſtremi Celtiberorum qui in acie erant, primo flammam conſpexere: deinde per totam aciem vulgatum eſt, caſtra amiſſa eſſe, & tum cum maxime ardere: unde illis terror, inde Romanis animus crevit. jam clamor ſuorum vincentium accidebat, jam ardentia hoſtium caſtra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati ſunt. cæterum poſteaquam receptus pulſis nullus erat, nec uſquam niſi in certamine ſpes: pertinacius de integro capeſſunt pugnam. Acie media urgebantur acriter à quinta legione adverſus lævum cornu, in quo ſui generis provincialia auxilia inſtruxiſſe Romanos cernebant, cum majore fiducia intulerunt ſigna. Jam prope erat, ut ſiniſtrum cornu pelleretur Romanis, ni ſeptima legio ſucceſſiſſet. ſimul ab oppido Ebura, qui in præſidio relicti erant, in medio ardore pugnæ advenerunt, & Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæſi Celtiberi. qui ſupererant, in omnes paſſim partes capeſſunt fugam: equites bipartito in eos emiſſi magnam cædem edidere. ad viginti tria millia hoſtium eo die cæſa. capta quatuor millia & DCCC. cum equis plus quingentis, & ſigna militaria LXXXVIII. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus CC. ſociûm Latini nominis DCCC. triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt. Pr. in caſtra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in caſtris ab ſe captis juſſus, poſtero die ſpolia de hoſtibus lecta: & pro concione donati, quorum virtus inſignis fuerat.

c Sauciis deinde in oppidum Eburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. ea urbs circumſeſſa cùm à Celtiberis auxilia accerſiſſet, morantibus iis, non quia profectos à domo inexplicabiles continuis imbribus viæ, & inflati amnes tenebant, deſperato auxilio ſuorum in deditionem venit. Flaccus quoque tempeſtatibus fœdis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui domo profecti erant, deditionis ignari, cum tandem ſuperatis, ubi primum remiſerunt imbres, amnibus Contrebiam veniſſet: poſteaquam caſtra nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem tranſlata rati, aut receſſiſſe hoſtes, per negligentiam effuſi ad oppidum acceſſerunt. In eos duabus portis Romani eruptionem

a Cap. XXXI.

b Cap. XXXII. *c Cap.* XXXIII.

nem fecerunt, & incompoſitos adorti fuderunt: quæ res ad reſiſtendum eos, & ad capeſſendam pugnam impediit, quod non uno agmine, nec ad ſigna frequentes veniebant, eadem magnæ parti ad fugam ſaluti fuit: ſparſi enim toto paſſim campo ſe diffuderunt, nec uſquam confertos eos hoſtis circumvenit. tamen ad duodecim millia ſunt cæſa, capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, ſigna militaria LXII. qui palati è fuga domum ſe recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ & ſuam cladem narrando, averterunt. extemplo in vicos caſtellaque ſua omnes dilapſi. Flaccus à Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones. multa caſtella oppugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit. Hæc in citeriore Hiſpania eo anno geſta.

a Et in ulteriore Manlius Pr. ſecunda aliquot prælia cum Luſitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorum eſt deducta. tria millia peditum quinquagena jugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. triumviri deduxerunt P. Cornelius Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ ſunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam dedicavit L. Porcius, L. F. Licinius duumvir, vota erat ab Coſ. L. Porcio Liguſtino bello. Altera in foro olitorio Pietatis. eam ædem dedicavit M. Acilius Glabrio duumvir, ſtatuamque auratam, quæ prima omnium in Italia ſtatua aurata eſt, patri Glabrioni poſuit. Is erat, qui ipſe eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnaſſet, locaveratque idem ex S. C. Per eoſdem dies quibus hæ ædes dedicatæ ſunt, L. Æmilius Paulus procoſ. ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Tranſtulit coronas aureas quinque & viginti. nec præterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. captivi multi principes Ligurum ante currum ducti, æris trecenos militibus diviſit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes. ita in animum induxiſſe Ligurum gentem, nulla unquam arma, niſi imperata à populo Romano ſumere. Reſponſum à Q. Fabio Pr. eſt Liguribus juſſu ſenatus, orationem eam non novam Liguribus eſſe: mens vero ut nova & orationi conveniens eſſet, ipſorum id plurimum referre. ad Coſſ. irent, & quæ ab iis imperata eſſent, facerent. nulli alii quam conſulibus ſenatum crediturum eſſe, ſynceram fide in pace Ligures eſſe. Pax in Liguribus fuit. In Corſica pugnatum eſt cum Corſis. ad duo millia eorum M. Pinarius Pr. in acie occidit, qua clade compulſi, obſides dederunt, & ceræ centum millia pondo. inde, in Sardiniam exercitus ductus, & cum Ilienſibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, ſecunda prælia facta. Carthaginienſibus eodem anno C. obſides redditi: pacemque cum iis populus Romanus non ab ſe tantum, ſed ab rege etiam Maſaniſſa præſtitit, qui cum præſidio armato agrum, qui in controverſia erat, obtinebat.

b Otioſam provinciam Coſſ. habuerunt. M. Bæbius comitiorum cauſa Romam revocatus, Coſſ. creavit, A. Poſthumium Albinum Luſcum, & C. Calpurnium Piſonem. Prr. exinde facti, Tib. Sempronius Gracchus, L. Poſthumius Albinus, P. Cornelius Mamercus, T. Minucius Molliculus, A. Hoſtilius Mancinus, C. Mænius. ii omnes magiſtratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Poſthumius Albinus, & C. Calpurnius Piſo Coſſ. fuerunt, ab A. Poſthumio Coſ. in ſenatum introducti, qui ex Hiſpania citeriore venerant à Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, & duo Trr. mil. T. Mænius, & L. Terentius Maſſaliota. hi cum duo ſecunda prælia, deditionem Celtiberiæ, confectam provinciam nunciaſſent, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus eſſe, petierunt ab ſenatu primum, ut ob res proſpere geſtas diis immortalibus honos haberetur: deinde ut Q. Fulvio decedenti de provincia, deportare inde exercitum, cujus forti opera & ipſe, & multi ante eum Prr. uſi eſſent, liceret. quod fieri, præterquam quod ita deberet, etiam prope neceſſarium eſſet. ita enim obſtinatos eſſe milites, ut non ultra retineri poſſe in provincia viderentur, injuſſuque abituri inde eſſent, ſi non dimitterentur: aut in pernicioſam, ſi quis impenſe retineret, ſeditionem exarſuri. Coſſ. ambobus provinciam Ligures eſſe ſenatus juſſit. Prr. inde ſortiti ſunt: A. Hoſtilio urbana, Tito Minucio peregrina obvenit, P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hiſpanias ſortiti, L. Poſthumius ulteriorem, Tib. Sempronius citeriorem. Is quia ſucceſſurus Q. Fulvio erat, ne vetere

a Cap. XXXIV.

b Cap. XXXV.

vetere exercitu provincia ſpoliaretur? „Quæro, *inquit*, de te L. Minuci, „cum confectam provinciam nunciës, exiſtimeſne Celtiberos perpetuo in fide manſuros, ita ut ſine exercitu ea provincia obtineri poſſit? „ſi neque de fide barbarorum quicquam recipere aut affirmare nobis „potes, & habendum illic utique exercitum cenſes, utrum tandem auctor ſenatui ſis ſupplementum in „Hiſpaniam mittendi? ut ii modo, „quibus emerita ſtipendia ſint, milites dimittantur: veteribus militibus „tyrones immiſceantur? an deductis „de provincia veteribus legionibus „novas conſcribendi & mittendi, „cum contemptum tyrocinium etiam „mitiores barbaros excitare ad rebellandum poſſit? dictu quam re facilius „ſit provinciam ingenio ferocem, rebellatricem confeciſſe. Paucæ civitates, ut quidem ego audio, quas „vicina maxime hyberna premebant, „in jus ditionemque venerunt, ulteriores in armis ſunt. quæ cum ita „ſint, ego jam hinc prædico P. C. me „exercitu eo qui nunc eſt, rempubl. „adminiſtraturum. ſi deducat ſecum „Flaccus legiones, loca pacata me ad „hybernacula electurum, neque novum militem ferociſſimo hoſti objecturum.

a Legatus ad ea quæ interrogatus erat, reſpondit: neque ſe, neque quenquam alium divinare poſſe, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri eſſent. itaque negare non poſſe, quin rectius ſit etiam ad pacatos barbaros, nondum ſatis aſſuetos imperio, exercitum mitti. novo autem, an vetere exercitu opus ſit, ejus eſſe dicere, qui ſcire poſſit qua fide Celtiberi in pace manſuri ſint, ſimul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, ſi diutius in provincia retineantur. ſi eo quod aut inter ſe loquantur, aut ſucclamationibus apud concionantem imperatorem ſignificent, quid ſentiant conjectandum ſit: palàm vociferatos eſſe, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos eſſe. Diſceptationem inter prætorem legatumque conſulum relatio interrupit, qui ſuas ornari provincias, priuſquam de prætoris exercitu ageretur, æquum cenſebant. Novus omnis exercitus conſulibus eſt decretus: binæ legiones Romanæ cum ſuo equitatu, & ſociûm Latini nominis, quantus ſemper numerus, X V. millia peditum, & D C C C. equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum eſt. P. Cornelio & M. Bæbio prorogatum imperium: juſſique provincias obtinere, donec Coſſ. veniſſent. tunc imperatum, ut dimiſſo quem haberent exercitu, reverterentur Romam. de Tib. Sempronii deinde exercitu actum eſt. novam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus C C C C. conſules ſcribere juſſi. & mille præterea peditum Romanorum, quinquaginta equites, & ſociis à nomine Latino imperare ſeptem millia peditum, C C C. equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hiſpaniam citeriorem Tib. Sempronium. Q. Fulvio permiſſum, ut qui milites ante Sp. Poſthumium & Q. Martium Coſſ. cives Romani ſociive in Hiſpaniam tranſportati eſſent: & præterea ſupplemento adducto, quod amplius duabus legionibus quam X. millia & C C C C. pedites, ſexcenti equites eſſent, & ſociûm Latini nominis X I I. millia, D C. equites: quorum forti opera duobus adverſus Celtiberos prœliis uſus Q. Fulvius eſſet: eos, ſi videretur, ſecum deportaret. Et ſupplicationes decretæ, quod is proſpere rempubl. geſſiſſet: & cæteri prætores in provincias miſſi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium eſt. Octo legiones præter exercitum veterem, qui in Liguribus in ſpe propinqua miſſionis erat, eo anno eſſe placuit. & is ipſe exercitus ægre explebatur propter peſtilentiam, quæ jam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vaſtabat.

b Prætor T. Minucius, & haud ita multo poſt Coſ. C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum illuſtres viri. poſtremo prodigii loco ea clades haberi cœpta eſt. C. Servilius Pont. Max. piacula iræ deûm conquirere juſſus, decemviri libros inſpicere: conſul Apollini, Æſculapio, Saluti dona vovere & dare ſigna inaurata, quæ vovit, deditque. Decemviri ſupplicationem in biduum valetudinis cauſa in urbe, & per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis omnes coronati, & lauream in manu tenentes ſupplicaverunt. Fraudis quoque humanæ inſinuaverat ſuſpicio animis. & veneficii quæſtio ex S. C. quod in urbe, propiuſve urbem decem millibus paſſuum eſſet commiſſum, C. Claudio prætori, qui in locum T. Minucii erat ſuffectus, ultra decimum lapidem per fora conciliabula

a Cap. X X X V I.

b Cap. X X X V I I.

ciliabulaque C. Mænio, priuſquam in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Suſpecta Coſ. erat mors maxime. necatus à Quarta Hoſtilia uxore dicebatur, ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici Coſ. eſt declaratus: aliquanto magis infamis mors Piſonis cœpit eſſe: & teſtes exiſtebant, qui poſt declaratos Coſſ. Albinum & Piſonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulſam, & exprobratum ei à matre dicerent, quod jam ei tertium negatus conſulatus petenti eſſet: & adjeciſſe, pararet ſe ad petendum, intra duos menſes effecturam ut Coſ. fieret. Inter multa alia teſtimonia ad cauſam pertinentia, hæc quoque vox nimis vero eventu comprobata valuit, cur Hoſtilia damnaretur. Veris principio hujus dum Coſſ. novus delectus Romæ tenet; mors deinde alterius, & creandi comitia conſulis in locum ejus omnia tardiora fecerunt. Interim P. Cornelius & M. Bæbius, qui in conſulatu nihil memorabile geſſerant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

a Ligures qui ante adventum in provinciam conſulum non expectaſſent bellum, improviſo oppreſſi, ad duodecim millia hominum dediderunt ſe. Eos, conſulto per literas prius ſenatu, deducere ex montibus in agros campeſtres, procul ab domo, ne reditus ſpes eſſet, Cornelius & Bæbius ſtatuerunt, nullum alium ante finem rati fore Liguſtini belli. Ager publicus pop. Rom. erat in Samnitibus, qui Taurafinorum fuerat. In eum cum traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt Ligures ab Anido montibus deſcendere cum liberis conjugibuſque; ſua omnia ſecum portarent. Ligures ſæpe per legatos deprecati ne penates, ſedem in qua geniti eſſent, ſepulchra majorum cogerentur relinquere: arma, obſides pollicebantur. poſteaquam nihil impetrabant, neque vires ad rebellandum erant, edicto paruerunt. Traducti ſunt publico ſumptu, ad quadraginta millia liberorum capitum cum fœminis puerisque argenti data centum & quinquaginta millia H. S. unde in novas ædes compararent quæ opus eſſent. agro dividendo dandoque iidem qui traduxerant, Cornelius & Bæbius præpoſiti: poſtulantibus tamen ipſis quinqueviri ab ſenatu dati, quorum ex conſilio agerent. Tranſacta re cum veterem exercitum Romam deduxiſſent, triumphus ab ſenatu eſt decretus. Hi omnium primi nullo bello geſto triumpharunt. tantum hoſtes deducti ante currum: quia nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quicquam in triumphis eorum fuerat.

b Eodem anno in Hiſpania Fulvius Flaccus proprætor, quia ſucceſſor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hybernis, ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non venerant, inſtitit vaſtare: qua re irritavit magis quam conterruit animos barbarorum; & clam comparatis copiis ſaltum Manlianum, per quem tranſiturum exercitum Roman. ſatis ſciebant, obſederunt. In Hiſpaniam ulteriorem eunti L. Poſthumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Qu. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. ibi dimittere veteranos, ſupplementumque diſtribuere, & ordinare omnem exercitum ſeſe velle: dies quoque & ea propinqua edita Flacco eſt, qua ſucceſſor eſſet venturus. Hæc nova allata res, omiſſis quæ agere inſtituerat. Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coëgiſſet, barbari cauſæ ignari ſuam defectionem, & clam comparata arma ſenſiſſe eum, & pertimuiſſe rati, eo ferocius ſaltum inſederunt. Ubi eum ſaltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus ſimul exorti hoſtes Romanos invaſerunt: quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones ſtare omnes ſuo quemque loco & arma expedire jubendo, ſedavit: & ſarcinis jumentiſque in unum locum coactis, copias omnes partim ipſe, partim per legatos tribunoſque militum, ut tempus & locus poſtulabat, ſine ulla trepidatione inſtruxit: cum bis deditis rem eſſe admonens, ſcelus & perfidiam illis, non virtutem nec animum acceſſiſſe. reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos ſibi feciſſe; cruentos ex recenti cæde hoſtium gladios, & manantia ſanguine ſpolia, Romam ad triumphum delaturos. Plura dici tempus non patiebatur. Invehebant ſe hoſtes, & in partibus extremis jam pugnabatur; deinde acies concurrerunt.

c Atrox ubique prælium, ſed varia fortuna erat. egregie legiones, nec ſegnius duæ alæ pugnabant: externa auxilia ab ſimili armatura, meliore aliquantum militum genere urgebantur, nec locum tueri poterant. Celti-

a Cap. XXXVIII. *b* Cap. XXXIX. *c* Cap. XL.

beri ubi ordinata acie & ſignis collatis ſe non eſſe pares legionibus ſenſerunt, cuneo impreſſionem fecerunt : quo tantum valent genere pugnæ, ut quacunque parte percuſere impetu ſuo, ſuſtineri nequeant. tunc quoque turbatæ legiones ſunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conſpexit, equo advehitur ad legionarios equites : & *ecquid auxilii in vobis eſt ? actum jam de hoc exercitu erit?* cum undique acclamaſſent, quin ederet quid fieri velit, non ſegniter imperium executuros. *Duplicate turmas*, inquit, *duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hoſtium, quo noſtros urgent : id cum majore vi equorum facietis, ſi effrænatos in eos equos immittitis, quod ſæpe Rom. equites cum magna laude feciſſe ſua, memoriæ proditum eſt.* Dicto paruerunt, detractiſque frænis bis ultro citroque cum magna ſtrage hoſtium infractis omnibus haſtis tranſcurrerunt. Diſſipato cuneo in quo omnis ſpes fuerat, Celtiberi trepidare, & prope omiſſa pugna locum fugæ circumſpicere. Et alarii equites, poſtquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, & ipſi virtute eorum accenſi, ſine ullius imperio, in perturbatos jam hoſtes equos immittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur : & imperator Romanus adverſos hoſtes contemplatus, ædem Fortunæ equeſtri, Jovique Opt. Max. ludos vovit. Cæduntur Celtiberi per totum ſaltum diſſipati fuga. decem & ſeptem millia hoſtium cæſa eo die traduntur. vivi capti plus tria millia, ducentis ſeptuaginta ſeptem cum ſignis militaribus, equis prope mille centum, nullis caſtris eo die victor exercitus manſit. victoria non ſine jactura militum fuit. quadringenti LXXII. milites Romani, ſociûm ac Latini nominis mille decem & novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus renovata priore gloria, Tarraconem eſt perductus. Venienti Fulvio Tib. Sempronius prætor, qui biduo ante venerat, obviam proceſſit : gratulatuſque eſt quod rem publicam egregie geſſiſſet : cum ſumma concordia quos dimitterent, quoſque retinerent milites, compoſuerunt. Inde Fulvius exauctoratis militibus in naves impoſitis, Romam eſt profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit. Coſſ. ambo in Ligures exercitus induxerunt diverſis partibus.

a Poſthumius prima & tertia legione Baliſtam Suiſmontiumque montes obſedit : & premendo præſidiis anguſtos ſaltus deorum, commeatus interclusit : inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius ſecunda & quarta legione, adortus à Piſis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad ſeptem millia hominum in naves impoſitos, præter oram Hetruſci maris Neapolim tranſmiſit. inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus eſt. Montanorum Ligurum ab A. Poſthumio vineæ cæſæ, frumentaque deuſta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Poſthumius ad viſendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum proceſſit. priuſquam hi Coſſ. venirent ad exercitum qui Piſas inductus erat, præerant A. Poſthumius. & frater Qu. Fulvii M. Fulvius Nobilior. ſecundæ legionis Fulvius tribunus militum erat. is menſibus ſuis dimiſit legionem, jurejurando adactis centurionibus, æs in ærarium ad quæſtores eſſe delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Fulvio nunciatum eſt, eum equitibus expeditis ſecutus dimiſſos, quos eorum potuit aſſequi, deduxit caſtigatos Piſas. de cæteris Coſ. certiorem fecit. eo referente S. C. factum eſt, ut M. Fulvius in Hiſpaniam relegaretur ultra novam Carthaginem, literæque ei datæ ſunt à Coſ. ad P. Manlium in Hiſpaniam ulteriorem deferendæ. milites juſſi ad ſigna redire. cauſa ignominiæ, uti ſemeſtre ſtipendium in eum annum eſſet ei legioni decretum. qui miles ad exercitum non rediſſet, eum ipſum, bonaque ejus vendere Coſ. juſſus.

b Eodem anno L. Duronius, qui prætor ſuperiore anno ex Illyrico cum decem navibus Bruduſium redierat : inde in portu relictis navibus cum veniſſet Romam, inter exponendas res, quas ibi geſſiſſet, haud dubiè in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi cauſam avertit. ex regno ejus omnes naves eſſe, quæ ſuperi maris oram depopulatæ eſſent. de his rebus ſe legatos miſiſſe, nec conveniendi regis poteſtatem factam. Venerant Romam legati à Gentio, qui quo tempore Romani conveniendi regis cauſa veniſſent, ægrum forte eum in ultimis partibus fuiſſe regni dicerent. petere Gentium ab ſenatu, ne crederent confictis criminibus in ſe, quæ inimici detuliſſent. Ad ea Duronius adjecit, multis

a Cap. XLI.

b Cap. XLII.

tis civibus Romanis & ſociis Latini nominis injurias factas in regno ejus, & cives Romanos dici Corcyræ retineri. eos omnes Romam adduci placuit. C. Claudium prætorem cognoſcere: neque ante Gentio regi legatiſve ejus reſponſum reddi. Inter multos alios, quos peſtilentia ejus anni abſumpſit, ſacerdotes quoque aliquot mortui ſunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus eſt. in ejus locum ſuffectus eſt Qu. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hiſpania redierat, triumvir epulo, Qu. Fulvius, M. F. in locum ejus triumvir cooptatus. tum prætextatus erat. de rege ſacrificio ſufficiendo in locum C. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Servilium Pont. Max. fuit, & L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem, quem ut inaugurares pontifex, magiſtratu ſeſe abdicare jubebat, recuſantique id facere: ob eam rem mulcta duumviro dicta à pontifice. deque ea cum provocaſſet, certatum ad populum. cum plures jam tribus intro vocatæ dicto eſſe audientem pontifici duumvirum juberent, mulctamque remitti, ſi magiſtratu ſe abdicaſſet: vitium de cœlo quod comitia turbaret intervenit, religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellæ. P. Clælium Siculum inaugurarunt, qui ſecundo loco inauguratus erat. Exitu anni & C. Servilius Geminus Pont. Max. deceſſit. idem decemvir ſacrorum fuit. pontifex in locum ejus à collegio cooptatus eſt Qu. Fulvius Flaccus: in pontificem maximum Æmilius Lepidus. cum multi clari viri peterent. & decemvir ſacrorum Qu. Marius Philippus in ejuſdem locum eſt cooptatus, & augur Sp. Poſthumius Albinus deceſſit in locum ejus. P. Scipionem filium Africani augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permiſſum, ut publicè Latinè loquerentur, & præconibus Latine vendendi jus eſſet.

a Piſanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab ſenatu actæ. triumviri creati ad eam rem Qu. Fabius Buteo, M. & P. Popilii Lenates. à C. Mænio prætore, cui provincia Sardinia cum eveniſſet, additum erat, ut quæreret de veneficiis longius ab urbe decem millibus paſſuum: literæ allatæ ſe jam tria millia hominum damnaſſe, & creſcere ſibi quæſtionem indiciis, aut eam ſibi eſſe defendendam aut provinciam dimittendam. Qu. Fulvius Flaccus ex Hiſpania rediit Romam cum magna fama geſtarum rerum. qui cum extra urbem triumphi cauſa eſſet, Coſ eſt creatus cum L. Manlio Acidino. & poſt paucos dies cum militibus, quos ſecum deduxerat, triumphans urbem eſt invectus Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: præterea auri pondo triginta unum, & ſignati Oſcenſis nummûm centum ſeptuaginta tria millia ducentos. militibus de præda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti: tantundem ſociis Latini nominis, & ſtipendium omnibus duplex. Eo anno rogatio primum lata eſt ab L. Julio tribuno plebis, quot annos nati quemque magiſtratum peterent caperentque, inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appellarentur.

b Præteres quatuor poſt multos annos lege Bæbia creati, quæ alternis quaternos jubebat creari. Hi facti, C. Cornelius Scipio, L. Valerius Lævinus, Qu. & M. Mucii Scævolæ. Qu. Fulvio & L. Manlio Coſſ. eadem provincia, quæ ſuperioribus, pari numero copiæ peditum, equitum, civium ſociorum decretæ. In Hiſpaniis duabus Tib. Sempronio & L. Poſthumio cum iiſdem exercitibus quos haberent, prorogatum imperium eſt, & in ſupplementum Coſſ. ſcribere juſſi ad tria millia peditum Romanorum CCC. equites: quinque millia ſociorum Latini nominis, & quadringentos equites. P. Mucius Scævola urbanam ſortitus provinciam eſt: & ut idem quæreret de veneficiis in urbe, & propius urbem decem millia paſſuum. C. Cornelius Scipio peregrinam, Qu. Mucius Scævola Siciliam, Lucius Valerius Lævinus Sardiniam. Qu. Fulvius Coſ. priuſquam ullam rem publicam ageret liberare & ſe & rempublicam religione votis ſolvendis dixit velle. voviſſe ſe, quo die poſtremum cum Celtiberis pugnaſſet, ludos Jovi optimo maximo & ædem equeſtri Fortunæ ſeſe facturum: In eas res ſibi pecuniam collatam eſſe ab Hiſpanis, ludi decreti: & ut duumviri ad ædem locandam crearentur. De pecunia finitur, ne major cauſſa ludorum conſumeretur, quam quanta Fulvio nobiliori poſt Ætolicum bellum ludos facienti decreta eſſet; neve quid ad eos ludos arceſſeret, cogeret, acciperet, faceret adverſus id S.C. quod L. Æmilio, Cn. Bæbio Coſſ. de ludis factum eſſet. Decreverat id ſenatus propter effuſos ſumptus factos in ludos. T. Sempronii ædilis, qui graves non modo Italiæ, ac ſociis La-

a Cap. XLIII.

b Cap. XLIV.

tini nominis, ſed etiam provinciis externis fuerar.

a Hyems eo anno nive ſæva, & omni tempeſtatum genere fuit. arbores quæ obnoxiæ frigoribus ſunt, deuſſit cunctas, & ea tum aliquanto quam alias longior fuir. itaque Latinas mox ſubito coorta, & intolerabilis tempeſtas in monte turbavit, inſtauratæque ſunt ex decreto pontificum. Eadem tempeſtas & in capitolio aliquot ſigna conſtravit, fulminibuſque complura loca deformavit. ædem Jovis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ, portamque Romanam, muri pinnas aliquot locis decuſſit. Hæc inter prodigia nunciatum: & ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri juſſi adire libros. edidere quibus diis & quot hoſtiis ſacrificaretur: & ab fulminibus complura loca deformata, ad ædem Jovis ut ſupplicatio diem unum eſſet. Ludi deinde votivi Q. Fulvii Coſ. per dies decem magno apparatu ſacti. Cenſorum inde comitia habita. creati M. Æmilius Lepidus Pont. Max. & M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ eranr, ſæpe multis & in ſenatu, & ad populum atrocibus celebratæ certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus eſt, cenſores in campo ad aram Martis ſellis curulibus conſederunt. quo repente principes ſenatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit.

b Non obliti ſumus cenſores, vos
„ paulo ante ab univerſo P.R. moribus
„ noſtris præpoſitos eſſe; & nos à vo-
„ bis & admoneri & regi, non vos à
„ nobis debere. indicandum tamen
„ eſt, quid omnes bonos in vobis aut
„ offendat, aut certe mutatum malint.
„ Singulos cum intuemur, M. Æmili,
„ & M. Fulvi, neminem hodie in civi-
„ tate habemus, quem ſi revocemur in
„ ſuffragium, velimus vobis prælatum
„ eſſe. ambo cum ſimul aſpicimus, non
„ poſſumus non vereri, ne male com-
„ parati ſitis: nec tantum reipublicæ
„ proſit, quod omnibus nobis egregie
„ placetis; quam quod alter alteri
„ diſplicetis, noceat. Inimicitias per
„ annos multos vobis ipſis graves &
„ atroces geritis: quæ periculum eſt,
„ ne ex hac die nobis & reipubl. quam
„ vobis graviores fiant. De quibus cau-
„ ſis hoc timeamus, multa ſuccurrunt
„ quæ dicerentur: niſi forte implaca-
„ biles veſtræ iræ implicarint animos
„ veſtros. Has ut hodie, ut in iſto tem-
„ plo finiatis ſimultates quæſumus vos
univerſi: & quos conjunxit ſuffragiis „
ſuis P. R. hac etiam reconciliatione „
gratiæ conjungi à nobis ſinatis. uno „
animo, uno conſilio legaris ſenatum, „
equites recenſeatis, agatis cenſum, „
luſtrum condatis: quod omnibus fe- „
re precationibus nuncupabitis ver- „
bis: Ut ea res mihi collegæque meo „
bene & feliciter eveniat: ita, ut vere, „
ut ex animo velitis evenire: efficia- „
tiſque ut quod deos precati eritis, „
id vos velle etiam homines creda- „
mus. T. Tatius & Romulus in cujus „
urbis medio foro acie hoſtes concur- „
rerant, ibi concordes regnarunt. „
Non modo ſimultates, ſed bella quo- „
que finiuntur. ex infeſtis hoſtibus „
plerumque ſocii fideles, interdum „
etiam cives fiunt. Albani diruta Alba „
Romam traducti ſunt; Latini Sabi- „
ni in civitatem accepti. Vulgatum „
illud quia verum erat, in prover- „
bium venit: Amicitias immortales „
inimicitias mortales debere eſſe. Fremitus ortus cum aſſenſu, deinde univerſorum voces idem petentium confuſæ in unum, orationem interpellarunt. Inde Æmilius queſtus cùm alia, tum bis à M Fulvio ſe certo conſulatu dejectum. Fulvius contra queri, ſe ab eo ſemper laceſſitum, & in probrum ſuum ſponſionem factam: tamen ambo ſignificare, ſi alter vellet, ſe in poteſtate tot principum civitatis fututos. Omnibus inſtantibus qui aderant, dexteras fidemque dedere. mittere vere ac finire odium: deinde collaudantibus cunctis deducti ſunt in Capitolium. & cura ſuper tali re principum, & facilitas cenſorum egregie comprobata ab ſenatu & laudara eſt. Cenſoribus deinde poſtulantibus, ut pecuniæ ſumma ſibi, qua in opera publica uterenrur, attribueretur, vectigal annuum decretum eſt.

c Eodem anno in Hiſpania L. Poſthumius, & Tiberius Sempronius proprætores comparaverunt ita inter ſe, ut in Vacceos per Luſitaniam irer Albinus, inde in Celtiberiam reverteretur. Gracchus quod majus ibi bellum eſſet, in ultima Celtiberia penetravit. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviſo aggreſſus. acceptis deinde obſidibus præſidioque impoſito, caſtella oppugnare, agros urere, donec ad prævalidam aliam urbem (Certimam appellanr Celtiberi) pervenit: ubi cum jam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum ſermo antiquæ ſimplicitatis fuit, non diſſimulantium bellaturos, ſi vires eſſent. petierunt

a Cap. XLV. b Cap. XLVI. *c Cap. XLVII.*

petierunt enim ut ſibi in caſtra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda: ſi non impetraſſent, tum ſeparatim eos ab illis ſe conſulturos. Permittente Graccho ierunt & poſt paucis diebus alios decem legatos ſecum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt à prætore quam ut bibere ſibi juberet dari. epotis primis poculis, iterum popoſcerunt, magno riſu circumſtantium in tam rudibus, & moris omnis ignaris ingeniis. tum maximus natu ex iis: *Miſſi ſumus*, inquit, *à gente noſtra, qui ſciſcitaremur, qua tandem re fretus, arma nobis inferres?* Ad hanc percunctationem Gracchus, exercitu ſe egregio fidentem veniſſe reſpondit: quem ſi ipſi viſere velint, quo certiora ad ſuos referant, poteſtatem ſe eis facturum eſſe. tribuniſque mil. imperat, ut ornari omnes copias peditum, equitumque & decurrere jubeant armatas. Ab hoc ſpectaculo legati miſſi deterruerunt ſuos ab auxilio circumſeſſæ urbi ferendo. Oppidani cum ignes nocte turribus nequicquam (quod ſignum convenerat) ſuſtuliſſent, deſtituti ab unica ſpe auxilii in deditionem venerunt. ſeſtertium nummum quater & vicies ab iis eſt exactum: quadraginta nobiliſſimi equites, nec obſidum nomine (nam militare juſſi ſunt) & tamen re ipſa ut pignus fidei eſſent.

a Inde jam duxit ad Alcem urbem, ubi caſtra Celtiberorum erant, à quibus venerant nuper legati. eos cum per aliquot dies armaturam levem immittendo in ſtatione, laceſſiſſet parvis præliis, indies majora certamina ferebat, ut omnes extra munitiones ejiceret. Ubi quod petebatur ſenſit ieffectum, auxiliorum præfectis imperat, ut contracto certamine tanquam multitudine ſuperarentur, repente tergis datis ad caſtra effuſe fugerent: ipſe intra vallum ad omnes portas inſtruxit copias. Haud multum temporis interceſſit, cum ex incompoſito refugientium ſuorum agmen, poſt effuſe ſequentes barbaros conſpexit, inſtructam ad hoc ipſum intra vallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut ſuos refugere in caſtra libero introitu ſineret, clamore ſublato, ſimul omnibus portis erupit. Non ſuſtinere impetum nec opinatum hoſtes; qui ad caſtra oppugnanda venerant, ne ſua quidem tueri potuerant. nam extemplo fuſi, fugati mox intra vallum paventes compulſi, poſtremo exuuntur caſtris. Eo die novem millia hoſtium cæſa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, ſigna militaria triginta ſeptem. De exercitu Romano centum novem ceciderunt.

b Ab hoc prælio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones. & cum ferret paſſim cuncta, atque ageret, populique alii voluntate, alii metu jugum acciperent, CIII. oppida intra paucos dies in deditionem accepit. præda potitus ingenti eſt. Convertit inde agmen retro unde venerat ad Alcen, atque eam urbem oppugnare inſtitit. Oppidani primum impetum hoſtium ſuſtinuerunt: deinde cum jam non armis modo, ſed etiam operibus oppugnarentur, diffiſi præſidio urbis in arcem univerſi conceſſerunt: poſtremo & inde præmiſſis oratoribus, in ditionem ſe ſuaque omnia Romanis permiſerunt. Magna inde præda facta eſt. multi captivi nobiles in poteſtatem venerunt: inter quos & Thurri filii duo, & filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentiſſimus omnium Hiſpanorum. Audita ſuorum clade, miſſis qui fidem venienti in caſtra ad Gracchum peterent, venit. & primum quæſivit, ab eone liceret ſibi ac ſuis vivere? cum prætor victurum reſpondiſſet: quæſivit iterum ſi cum Romanis militare liceret? id quoque Graccho permittente. *Sequar*, inquit, *vos adverſus veteres ſocios meos, quoniam illos ad me * propiunt ſuſpicere.* Sequutus eſt inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit.

c Ergavia inde nobilis, & potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam, quidam auctores ſunt. è qua regione abduxiſſet legiones extemplo inde rebellatum, magnoque eum poſtea prælio ad montem Chaunum cum Celtiberis à prima luce ad ſextam horam diei, ſignis collatis pugnaſſe: multos utrinque ceciſſe. nec aliud magnopere victores fuiſſe Romanos, niſi quod poſtero die manentes intra vallum prælio laceſſerint: ſpolia per totum diem legiſſe. tertio die prælio majore iterum pugnatum: & tum demum haud dubie victos Celtiberos, caſtraque eorum capta & direpta eſſe. viginti duo millia hoſtium eo die eſſe cæſa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum: & ſigna militaria ſeptuaginta duo: inde debellatum, veramque pacem non fluxa, ut ante fide Celtiberos feciſſe. Eadem æ-

a Cap. XLVIII.

b Cap. XLIX. c Cap. L.

ſtate & L. Poſthumium in Hiſpania ulteriore bis cum Vacceis egregie pugnaſſe ſcribunt. ad triginta & quinque millia hoſtium occidiſſe, & caſtra oppugnaſſe. Propius vero eſt, ſerius in provinciam perveniſſe, quam ut ea æſtate potuerit res gerere.

a Cenſores fideli concordia ſenatum legerunt. Princeps electus eſt ipſe Cenſor M. Æmilius Lepidus Pont. Max. tres ejecti de ſenatu. retinuit quoſdam Lepidus à collega præteritos. Opera ex pecunia attributa diviſaque inter ſe, hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam ingratum opus, quod prædia habebat ibi, privatamque publicæ rei impenſam inſuerat. Theatrum & proſcenium ad Apollinis ædem Jovis in Capitolio, columnaſque circa poliendas albo locavit. & ab his columnis, quæ incommode oppoſita videbantur ſigna, amovit: clypeaque de columnis, & ſigna militaria affixa omnis generis dempſit. M. Fulvius plura, & majoris locavit uſus: portum, & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices poſt aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius cenſores locaverunt imponendos. Baſilicam poſt argentarias novas, & forum piſcatorium circumdatis tabernis, quas vendidit in privatum: & forum & porticum extra portam Trigeminam, & aliam poſt navalia, & ad fanum Herculis & poſt Spei ad Tiberim, ædem Apollinis Medici. habuere & in promiſcuo prætores pecuniam; ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornice ſque faciendos. impedimento operi fuit Marcus Licinius Craſſus qui per fundum ſuum duci non eſt paſſus. Portoria quoque & vectigalia iidem multa inſtituerunt. complura ſacella publicaque occupata à privatis, publicaque ſacra, ut paterent eſſentque populo, curarunt. mutarunt ſuffragia regionatimque generibus hominum cauſiſque & quæſtibus, tribus deſcripſerunt.

b Et alter ex cenſoribus Marcus Æmilius petiit ab ſenatu ut ſibi dedicationis templorum reginæ Junonis & Dianæ, quæ bello Liguſtino ante annis octo voviſſet, pecunia ad ludos decerneretur, viginti millia æris decreverunt. Dedicavit eas ædes, utramque in circo Flaminio, ludoſque ſcenicos triduum poſt dedicationem templi Junonis, biduum poſt Dianæ, & ſingulos dies fecit in circo. Idem dedicavit ædem Larium permarinum in campo voverat eam annis quadraginta ante L. Æmilius Regillus, navali prælio adverſus præfectos regis Antiochi. ſupra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa eſt: Duello magno regibus dirimendo caput ſubigendis parrandæ, pacis hæc pugna exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio, auſpicio, imperio, felicitate ductuque ejus inter Epheſum Camochumque inſpectante Coſ. ipſo Antiocho, exercitu omni equitatu, elephantiſque claſſis regis Antiochi antea ſic victa, fuſa, contuſa, fugataque eſt: ibique eo die naves longæ cum omnibus ſociis captæ, quadraginta duæ. ea pugna pugnata rex Antiochus, regnumque ejus. Ejus rei ergo ædem Laribus permarinis vovit. Eodem exemplo tabula in æde Jovis in Capitolio ſupra valvas fixa eſt.

c Biduo quo ſenatum legerunt cenſores, Q. Fulvius Coſ. profectus in Ligures per invios montes valleſque ſaltus cum exercitu tranſgreſſus, ſignis collatis cum hoſte pugnavit; neque tantum acie vicit, ſed caſtra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hoſtium omniſque ea regio Ligurum in deditionem venit. Coſ. deditos in campeſtreis agros deduxit, præſidiaque montibus impoſuit. Celeriter & ex provincia literæ Romam venerunt. ſupplicationes ob eas res geſtas in triduum decretæ ſunt. Prætores quadraginta hoſtiis majoribus per ſupplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero Coſ. L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus eſt geſtum. Galli tranſalpini tria millia hominum in Italiam tranſgreſſi, neminem bello laceſſentes, agrum à Coſ. & ſenatu petebant, ut pacati ſub imperio P. R. eſſent. eos ſenatus excedere Italia juſſit, & Coſ. Q. Fulvium quærere, & animadvertere in eos qui principes & auctores tranſcendendi Alpes fuiſſent.

d Eodem anno Philippus rex Macedonum ſenio & mœrore conſumptus, poſt mortem filii deceſſit. Demetriade hybernabat, cum deſiderio anxius filii, tum pœnitentia crudelitatis ſuæ, quæ ſtimulabat animum; & alter filius haud dubie & ſua & aliorum opinione rex. converſique in eum omnium oculi, & deſtituta ſenectus. aliis exſpectantibus ſuam mortem, alius ne exſpectantibus quidem, quo magis angebatur; & cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens qui tutor Philippi fuerat, regiæ vir maje-

a Cap. LI. *b Cap.* LII. *c Cap.* LIII. *d Cap.* LIV.

majeſtatis, nobili etiam pugna adverſus Cleomenem Lacedæmonium clarus. tutorem eum Græci, ut cognomine à cæteris regibus diſtinguerent, appellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanſerat: eique ea fides nequaquam amicum Perſea, inimiciſſimum fecerat. is proſpiciens animo, quanto cum periculo ſuo hæreditas regni ventura eſſet ad Perſea, ut primum labare animum regis, & ingemiſcere interdum filii deſiderio ſenſit: nunc præbendo aures, nunc laceſſendo etiam mentionem rei temere actæ, ſæpe querenti querens & ipſe aderat. & cum multa adſoleat veritas præbere veſtigia ſui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suſpecti & miniſtri facinoris, Apelles maxime, & Philocles erant, qui Romam legati fuerant, literaſque exitiales Demetrio ſub nomine Flaminini attulerant, eas falſas eſſe, & à ſcriba vitiatas, ſignumque adulterinum, vulgo in regia fremebant.

a Cæterum cum ſuſpecta magis quam manifeſta eſſet res, forte Xychus obvius fit Antigono: comprehenſuſque ab eo in regiam eſt perductus. relicto eo cuſtodibus, Antigonus ad Philippum proceſſit: *Multis*, inquit, *ſermonibus intellexiſſe videor, magno te æſtimaturum, ſi ſcire vera omnia poſſis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude & inſidiis eſſet. homo unus omnium, qui nodum hujus erroris exolvere poſſit, in poteſtate tua eſt Xychus.* forte vocatum perductumque in regiam vocari juberet. Adductus primo ita negare inconſtanter, ut parvo metu admoto, paratum indicem eſſe appareret. conſpectum tortoris verberumque non ſuſtinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum miniſteriique ſui expoſuit. Extemplo miſſi qui legatos comprehenderent. Philoclem, qui præſens erat, oppreſſerunt. Apelles miſſus ad Chæream quendam perſequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum eſt. alii primo audaciter negantem, poſtquam in conſpectum adductus ſit Xychus non ultra tetendiſſe: alii tormenta etiam inficiantem perpeſſum affirmant. Philippo redintegratus eſt luctus, geminatuſque: & infelicitatem ſuam in liberis graviorem, quod alter periiſſet, cenſebat.

b Perſeus certior factus omnia detecta eſſe, potentior quidem erat, quam ut fugam neceſſariam duceret: tantum ut procul abeſſet, curabat: interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viveret, ſe defenſurus. qui ſpe potiundi ad pœnam corporis ejus amiſſa, quod reliquum erat, id ſtudere, ne ſuper impunitatem etiam præmio ſceleris frueretur. Antigonum igitur appellat: cui & palam facti parricidii gratia obnoxius erat, neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam fore cenſebat: *Quando in eam fortunam veni*, inquit, *Antigone, ut orbitas mihi, quam alii deteſtantur parentes, optabilis eſſe debeat: regnum quod à patruo tuo forti, non ſolum fideli tutela ejus cuſtoditum & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo eſt. Te unum habeo quem dignum regno judicem, ſi neminem haberem, perire & extingui id mallem, quam Perſeo ſceleſtæ fraudis præmium eſſe. Demetrium excitatum ab inferis, reſtitutumque credam mihi, ſi te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori, unus illachrymaſti, in locum ejus ſubſtitutum relinquam.* Ab hoc ſermone omni genere honoris producere eum non deſtitit, cum in Thracia Perſeus abeſſet: circumire Macedoniæ urbes principibuſque Antigonum commendare, & ſi via longior ſuppetiſſet, haud dubium fuit, quin eum in poſſeſſione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus Theſſalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. Inde cum Amphipolim veniſſet, gravi morbo eſt implicitus. Sed animo tamen ægrum magis fuiſſe quam corpore conſtat: curiſque & vigiliis, cum identidem ſpecies & umbræ inſontis interempti filii eum diris agitarent, extinctum eſſe cum execrationibus alterius: admoveri tamen potuiſſet Antigonus, ſi haud ſtatim palam facta eſſet mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non expectata morte regis, à primis deſperationis notis nuncios prædiſpoſitos, ita ut convenerat, miſit ad Perſeum: & mortem regis in adventum ejus omnes qui extra regiam erant, celavit.

c Oppreſſit igitur nec opinanteis ignaroſque omnes Perſeus; & regnum ſcelere partum invaſit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad vires bello contrahendas. nam poſt paucis diebus gens Baſtarnarum diu ſolicitata ab ſuis ſedibus magna peditum equitumque manu Iſtrum trajecit, inde prægreſſi qui nunciarent regi

a Cap. LV. *b Cap.* LVI.

c Cap. LVII.

Antigonus & Cotto: nobilis is erat Baſtarna. de ea re Antigonus ſæpe invitus cum ipſo Cottone legatus ad concitandos Baſtarnas miſſus, haud procul Amphipoli famæ incerti nuncii occurrerunt, mortuum eſſe regem. quæ res omnem ordinem concilii turbavit. Compoſitum autem ſic fuerat: tranſitum per Thraciam tutum, & commeatus Baſtarnis, ut Philippus præſtaret, id ut facere poſſet regionum principes donis coluerat fide ſua obligata: pacato agmine tranſituros Baſtarnas. Dardanorum gentem delere propoſitum erat, iiſque eorum agro ſedes dare Baſtarnis. duplex inde erat commodum futurum, ſi & Dardani, gens ſemper infeſtiſſima Macedoniæ, temporibuſque iniquis regnum imminens, tolleretur: & Baſtarnæ relictis in Dardania conjugibus liberiſque, ad populandam Italiam poſſent mitti. per Scordiſcos iter eſſe ad mare Adriaticum Italiamque: alia via traduci exercitum non poſſe, facile Baſtarnis Scordiſcos iter daturos. nec enim aut lingua aut moribus æquales abhorrere. & ipſos adjuncturos ſe, cum ad prædam opulentiſſimæ gentis ire vidiſſent. inde in omnem eventum conſilia commodabantur. ſive cæſi ab Romanis forent Baſtarnæ, Dardanos tamen ſublatos prædamque ex reliquiis Baſtarnarum, & poſſeſſionem liberam Dardaniæ, ſolatio fore. ſive proſpere geſſiſſent, Romanis averſis in Baſtarnarum bellum recuperaturum ſe in Græcia quæ amiſiſſet. Hæc Philippi conſilia fuerant.

a Ingreſſi ſunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigoni: ſed haud multo poſt famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Baſtarnæ empto contenti eſſe poterant, aut in agmine contineri ne decederent via. Inde injuriæ ultro citroque fieri: quarum indies incremento bellum exarſit. Poſtremo Thraces, cum vim ac multitudinem ſuſtinere hoſtium non poſſent, relictis campeſtribus vicis in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) conceſſerunt. Quo ubi ire Baſtarnæ vellent: quali tempeſtate Gallos ſpoliantes Delphos fama eſt, peremptos eſſe: talis tum Baſtarnas nequicquam ad juga montium appropinquantes oppreſſit. Neque enim imbre tantum effuſo, dein creberrima grandine obruti ſunt, cum ingenti fragore cœli tonitribuſque & fulguribus præſtringentibus aciem oculorum: ſed fulmina etiam ſic undique micabant, ut peti viderentur corpora: nec ſolum milites, ſed etiam principes icti caderent. itaque cum præcipiti fuga per rupes præaltas, improvidi ſternerentur, ruerentque, inſtabant quidem perculſis Thraces: ſed ipſi deos auctores fugæ eſſe, cœlumque in ſe ruere ajebant. Diſſipati procella, cum tanquam ex naufragio plerique ſemiermes in caſtra, unde profecti erant, rediſſent, conſultari quid agerent cœptum. inde orta diſſenſio: aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam cenſentibus. Triginta ferme millia hominum (Clondico duce profecti erant) pervenerunt. cætera multitudo retro qua venerat, tranſdanubianam regionem repetiit. Perſeus potitus regno, interfici Antigonum juſſit. & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendumque, ut rex ab ſenatu appellaretur, miſit. Hæc eo anno in Macedonia geſta.

b Alter conſulum, Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit. quem triumphum magis gratiæ quam rerum geſtarum magnitudini datum conſtabat. Armorum hoſtilium magnam vim tranſtulit: nullam pecuniam admodum. diviſit tamen in ſingulos milites tricenos æris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis inſigne fuit, quam quod forte evenit, & ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati Coſſ. ſunt M. Junius Brutus, A. Manlius Volſo. Prætorum inde tribus creatis comitia tempeſtas diremit. poſtero die reliqui tres facti, ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curvus, T. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani inſtaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ap. Claudio Centone propter prodigia quæ evenerant. Terra movit, in foris publicis ubi lectiſternium erat: deorum capita, quæ in lectis erant, averterunt ſe, lanaque cum integumentis, quæ Jovi oppoſita fuit, decidit. de menſa oleas quoque prægustaſſe mures, in prodigium verſum eſt. Ad ea expianda nihil ultra quam ut ludi inſtaurarentur, actum eſt.

a Cap. LVIII.

b Cap. LIX.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM

Ab Vrbe condita

DECADIS QUINTÆ LIBER PRIMUS.

BREVIARIUM LIBRI.

IGnis in æde Veſtæ extinctus eſt. Tib. Sempronius Gracchus proconſul Celtiberos victos in deditionem accepit: monumentumque operum ſuorum, Gracchurim, oppidum in Hiſpania conſtituit. A poſthumio Albino proconſule Vaccei, ac Luſitani ſubacti ſunt. de utriſque triumphavit. Antiochus Antiochi filius obſes Romanis à patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto ſucceſſerat, in regnum Syriæ ab urbe dimiſſus. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita CCLXXIII. millia. CCXLIV. Q. Volumnius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis heredem mulierem inſtitueret. Suaſit legem M. Cato. extat oratio ejus. Præterea res contra Ligures, Iſtros Sardos, & Celtiberos à compluribus ducibus geſtas continet. & initia belli Macedonici, quod Perſeus Philippi filius moliebatur: miſerat enim ad Carthaginienſes legationem, & ab iis nocte audita erat: ſed & alias Græciæ civitates ſolicitabat, qui præter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iovis Olympii, & Antiochiæ Capitolini, viliſſimum regem egit.

ACEPHALUS.

* * * * * *

a patre in pace habitam armaſſe, eoque juventuti prædandi cupidæ pergratus eſſe dicebatur. Conſilium de Hiſtrico bello cum haberet conſul, alii gerendum extemplo, antequam contrahere copias hoſtes poſſent, alii conſulendum prius ſenatum cenſebant. Vicit ſententia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileia conſul, caſtra ad lacum Timavi poſuit. Imminet mari is lacus. Eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit adverſus Illyriorum claſſem creati duumviri navales erant, qui tuendam viginti navibus mari ſuperiore Anconam velut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra littora uſque ad Tarentum, C. Furius læva uſque ad Aquilejam tueretur. Eæ naves ad proximum portum in Hiſtriæ fines cum onerariis & magno commeatu miſſæ, ſecutuſque cum legionibus conſul, quinque ferme millia à mari poſuit caſtra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in caſtra ſupportabantur: & quo id tutius fieret, ſtationes ab omnibus circumdatæ ſunt: in Hiſtriamque ſuum præſidium ſtativum, repentina cohors Placentina interpoſita inter mare & caſtra: & ut idem aquatoribus ad fluvium eſſet præſidium, M. Ebutius tribunus militum ſecundæ legionis duos manipulos militum adjicere juſſus eſt. T. & C. Ælii tri-

tribuni militum legionem tertiam, quæ pabulatores & lignarores tueretur, via quæ Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme paſſuum caſtra erant Gallorum: Carmelus pro regulo erat tribus aut amplius millibus armatorum.

a Hiſtri ut primum ad lacum Timavi caſtra ſunt Romana mota, ipſi poſt collem occulto loco conſederunt: & inde obliquis itineribus agmen ſequebantur, in omnem occaſionem intenti: nec quicquam eos quæ terra marique agerentur, fallebat. Poſtquam ſtationes invalidas eſſe pro caſtris eorum turba inermis frequens inter caſtra & mare mercantium, ſine ullo terreſtri aut maritimo munimento viderunt duo ſimul præſidia. Placentinæ cohortis, & manipulorum ſecundæ legionis aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem ſolis, perlucens jam aliquid, incerta tamen ut ſolet lux ſpeciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque fruſtrata Romanos, multo majorem iis quam erat hoſtium aciem oſtendit: qua territi utriuſque ſtationis milites ingenti tumultu cum in caſtra confugiſſent, haud paulo ibi plus quam quod ſecum ipſi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere quid fugiſſent, nec percontantibus redere reſponſum poterant: & clamor in portis, ut ubi nulla eſſet ſtatio quæ ſuſtineret impetum, audiebatur: & concurſatio in obſcuro incidentium aliorum in alios, incertum fecerat an hoſtis intra vallum eſſet. Una vox audiebatur ad mare vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum, totis paſſim perſonabat caſtris. Itaque primo velut juſſi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, poſtremo prope omnes: & ipſe conſul cum fruſtra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec authoritate, nec precibus ad extremum valuiſſet, unus remanſit. M. Licinius Strabo tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus ſignis ab legione ſua relictus. Hunc in vacua caſtra impetu facto Hiſtri, cum alius armatus iis nemo obviam iſſet, in prætorio inſtruentem atque adhortantem ſuos oppreſſerunt. Prælium atrocius quam pro paucitate reſiſtentium fuit: nec ante finitum eſt, quam tribunus militum, quique circa eum conſtiterant, interfecti ſunt. Prætorio dejecto, direptis quæ ibi fuerunt ad quæſtorium forum, quintanamque hoſtes pervenerunt. Ibi cum omnium rerum paratam expoſitamque copiam, & ſtratos lectos in quæſtorio inveniſſent, regulus accubans epulari cœpit: mox idem cæteri omnes armorum hoſtiumque obliti faciunt: & ut quibus inſuetus liberalior victus eſſet, avidius vino ciboque corpora onerant.

b Nequaquam eadem eſt tum rei forma apud Romanos: terra mari trepidatur. nautici tabernacula detendunt. commeatumque in littore expoſitum in naves rapiunt. milites in ſcaphas & mare territi ruunt. nautæ metu ne compleantur navigia, alii turbæ obſiſtunt, alii ab littore naves in altum expellunt: inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus & cæde invicem militum nautarumque oritur: donec juſſu conſulis procul à terra claſſis ſubmota eſt. Secernere inde inermes ab armatis cœpit. vix M.CC. ex tanta multitudine qui arma haberent, perpauci equites qui equos ſecum eduxiſſent, inventi ſunt: cætera deformis turba, velut lixarum calonumque præda vere futura, ſi belli hoſtes meminiſſent. Tunc demum nuncius ad tertiam legionem revocandam, & Gallorum præſidium opprimendum venit: & ſimul ex omnibus locis ad caſtra recipienda demendamque ignominiam redire cœptum eſt. Tribuni militum tertiæ legionis pabulum lignaque projicere jubent. centurionibus imperant, ut graviores ætate milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, imponant: equites ut ſingulos è juvenibus pedites ſecum in equos tollant. egregiam gloriam legionis fore, ſi caſtra metu ſecundanorum amiſſa, ſua virtute recipiant: & recipi facile eſſe, ſi in præda occupati barbari ſubito opprimantur: ſicut cepeiint, poſſe capi. Summa militum alacritate adhortatio audita eſt. Ferunt citati ſigna: nec ſigniferos armati morantur. priores tamen conſul copiæque, quæ à mari reducebantur, ad vallum acceſſerunt. L. Atius tribunus primus ſecundæ legionis non hortabatur modo milites, ſed docebat etiam: ſi victores Hiſtri quibus armis cepiſſent caſtra, iiſdem capta retinere in animo haberent, primum exutum caſtris hoſtem ad mare perſecuturos fuiſſe: deinde ſtationes certe pro vallo habituros: vino ſomnoque veriſimile eſſe merſos jacere.

c Sub hæc A. Bæculonium ſigniferum ſuum, notæ fortitudinis virum, inferre ſignum juſſit. Ille ſi unum ſe ſeque-

a Cap. II. *b Cap.* III. *c Cap.* IV.

ſequerentur, quo celerius fieret, factum dixit: connixuſque cum trans vallum ſignum trajeciſſet primus omnium portam intravit. Et parte alia T. & C. Ælii Trr. mil. tertiæ legionis cum equitatu adveniunt: confeſtim & quos binos oneraria in jumenta impoſuerant ſecuri, & Coſ. cum toto agmine. At Hiſtrorum pauci, qui modice vinoſi erant, memores fuerunt fugæ: aliis ſomno mors continuata eſt, integraque ſua omnia Romani, præterquam quid vini cibique abſumptum erat, receperunt. Ægri quoque milites, qui in caſtris relicti fuerant, poſtquam intra vallum ſuos ſenſerunt, armis arreptis cædem ingentem fecerunt. Ante omnes inſignis opera fuit C. Popilii equitis, Sabello cognomen erat. is pede ſaucio relictus, longe plurimos hoſtium occidit. Ad octo millia Hiſtrorum ſunt cæſa. captus nemo: quia ira & indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Hiſtrorum temulentus ex convivio raptim à ſuis in equum impoſitus fugit. ex victoribus CCCXXXVII. milites perierunt: plures in matutina fuga quam in recipiendis caſtris.

a Forte ita evenit, ut Cn. & L. Gavillii, novelli Aquileienſes cum commeatu venientes, ignari prope in capta caſtra ab Hiſtris inciderent. Ii cum Aquileiam relictis impedimentis refugiſſent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiæ modo, ſed Romæ quoque poſt paucos dies impleverunt: quo non capta tantum caſtra ab hoſtibus, nec fuga quæ vera erat, ſed perdita res, deletumque exercitum omnem allatum eſt. Itaque quod in tumultu fieri ſolet, delectus extra ordinem, non in urbe tantum, ſed tota Italia indicti. Duæ legiones civium Romanorum conſcriptæ, & decem millia peditum cum equitibus D. ſociis nominis Latini imperata. M. Junius conſul tranſire in Galliam; & ab civitatibus provinciæ ejus, quantum quæque poſſet, militum exigere juſſus. Simul decretum, ut T. Claudius prætor militibus legionis quartæ & ſocium Latini nominis V. millibus, equitum CCL. Piſas ut convenirent ediceret: eamque provinciam dum conſul inde abeſſet, tutaretur. M. Titinius Pr. legionem primam, parem numerum ſociorum peditum equitumque Ariminum convenire juberet. Nero paludatus Piſas in provinciam eſt profectus. Titinius C. Caſſio Tr. mil. Ariminum, qui præeſſet legioni miſſo, delectum Romæ habuit. M. Junius Coſ. ex Liguribus in provinciam Galliam tranſgreſſus, auxiliis protinus per civitates Galliæ, militibuſque coloniis imperatis Aquileiam pervenit. Ibi certior factus exercitum incolumem eſſe, ſcriptis literis Romam ne tumultuarentur, ipſe remiſſis auxiliis, quæ Gallis imperaverat, ad collegam eſt profectus. Romæ magna ex nec opinato lætitia fuit; delectus omiſſus eſt, exauctorati qui ſacramento dixerant, & exercitus, qui Arimini peſtilentia affectus erat, domum dimiſſus. Hiſtri magnis copiis cum caſtra haud procul conſulis caſtris haberent, poſtquam alterum conſulem cum exercitu novo adveniſſe audierunt, paſſim in civitates dilapſi ſunt, conſules Aquileiam in hyberna legiones reduxerunt.

b Sedato tandem Hiſtrico tumultu S.C. factum eſt, ut Coſſ. inter ſe compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cum abſentem Manlium Tr. pl. A. Licinius Nerva, & C. Papirius Turdus in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius poſt Idus Martias (prorogatæ namque conſulibus jam in annum provinciæ erant) imperium retineret: uti cauſam extemplo dicere, cum abiſſet magiſtratu, poſſet: huic rogationi Qu. Ælius collega interceſſit, magniſque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Tib. Sempronius Gracchus, & L. Poſthumius Albinus, ex Hiſpania Romam cum revertiſſent, ſenatus iis à M. Titinio Pr. datus in æde Bellonæ, ad diſſerendas res quas geſſiſſent, poſtulandoſque honores meritos, ut diis immortalibus haberetur honos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultum eſſe, literis T. Ebutii Pr. cognitum eſt, quas filius ejus ad ſenatum attulerat. Ilienſes adjunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaſerant: nec eis invalido exercitu, & magna parte peſtilentia abſumpto, reſiſti poterat. Eadem & Sardorum legati nunciabant, orantes ut urbibus ſaltem (jam enim agros deploratos eſſe) opem ſenatus ferret. Hæc legatio, totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magiſtratus rejectum eſt. Æque miſerabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur, fuiſſe ſub ditione Antiochi: eam regiam ſervitutem collatam cum præſenti ſtatu, præclaram libertatem viſam. Non publico tantum ſe premi imperio, ſed ſingulos juſtum pati ſervitium:

a Cap. V.

b Cap. VI.

tium: juxta ſe conjuges liberoſque vexari: in corpus, in tergum ſæviri: famam quod indignum ſit, maculari dehoneſtarique, & palam res odioſas fieri, juris etiam uſurpandi cauſa; nec pro dubio habeant, nihil inter ſe & argento parata mancipia intereſſe. Motus his ſenatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicui quam qui nati liberi ſint, in ſervitutem dari placere. Lycios ita ſub Rhodiorum ſimul imperio & tutela eſſe, ut in ditione P. R. civitates ſociæ ſint.

a Triumphi deinde ex Hiſpania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis ſociiſque eorum: poſtero die L. Poſthumius de Luſitanis, aliiſque ejuſdem regionis Hiſpanis triumphavit. XL. millia pondo argenti Tib. Gracchus tranſtulit, XX. millia Albinus, militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti, ambo diviſerunt: ſociis tantundem quantum Romanis. Per eoſdem forte dies M. Junius Coſ. ex Hiſtria comitiorum cauſa Romam venit. Eum cum in ſenatu fatigaſſent interrogationibus Trr. pl. Papirius & Licinius, de his quæ in Hiſtria eſſent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ cum conſul, ſe dies non plus XI. in ea provincia fuiſſe, reſponderet: quæ ſe abſente acta eſſent, ſe quoque ut illos, fama comperta habere: exequebantur deinde, quærentes, quid ita non potius A. Manlius Romam veniſſet, ut rationem redderet P. R. cur ex Gallia provincia, quam ſortitus eſſet, in Hiſtriam tranſiſſet: quando id bellum ſenatus decreviſſet? quando id bellum P. R. juſſiſſet? At hercule privato quidem conſilio bellum ſuſceptum eſſe, ſed geſtum prudenter fortiterque. Imo utrum ſuſceptum ſit nequius, an inconſultius geſtum, dici non poſſe. Stationes duas nec opinantes ab Hiſtris oppreſſas, caſtra Romana capta, quod peditum, quod equitum in caſtris fuerit. cæteros inermes fuſoſque, ante omnes conſulem ipſum ad mare ac naves fugiſſe. privatum rationem redditurum earum rerum eſſe, quoniam conſul noluiſſet.

b Comitia deinde habita. Conſules creati C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus. Et poſtero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, Cajus Quintius Flamininus, C. Numiſius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus. Tuberoni urbana juriſdictio, Quintio peregrina evenit, Numiſio Sicilia, Mummio Sardinia: ſed ea propter belli magnitudinem provincia conſularis facta. Gracchus eam ſortitur, Hiſtriam Claudius, Scipio & Lævinus Galliam in duas diviſam provincias ſortiti ſunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiuſque conſulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Hiſtriaque, & utriuſque hoſtibus fuit, qui in his provinciis bellum conſciviſſent. Poſtero die, legati Sardorum, qui ad novos magiſtratus dilati erant, L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii conſulis in Hiſtria fuerat, in ſenatum venit. Ab his edoctus eſt ſenatus, quantum belli eæ provinciæ haberent. Moverunt ſenatum & legationes ſociûm nominis Latini, quæ & cenſores & priores conſules fatigaverunt, tandem in ſenatum introductæ. Summa querelarum erat, cives ſuos Romæ cenſos pleroſque Romam commigraſſe, quod ſi permittatur, perpaucis luſtris futurum, ut deſerta oppida, deſerti agri, nullum militem dare poſſent. Fregellas quoque millia IV. familiarium tranſiſſe ab ſe, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos aut illos in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutandæ viritim civitatis inducta erant. Lex ſociis ac nominis Latini, qui ſtirpem ex ſeſe domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. Ea lege male utendo, alii ſociis, alii populo Rom. injuriam faciebant. Nam & ne ſtirpem domi relinquerent liberos ſuos quibuſquibus Romanis in eam conditionem ut manumitterentur, mancipia dabant, libertinique cives eſſent: & quibus ſtirpes adeſſet quam relinquerent, ut cives Romani fiebant. Poſtea his quoque imaginibus juris ſpretis, promiſcue ſine lege, ſine ſtirpe, in civitatem Romanam per migrationem & cenſum tranſibant. Hæc ne poſtea fierent, petebant legati. & ut redire in civitates juberent ſocios. deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandæ cauſa ſuum faceret, neve alienaret: & ſi quis ita civis Rom. factus eſſet, civis non eſſet. Hæc impetrata ab ſenatu.

c Provinciæ deinde quæ in bello erant, Sardinia atque Hiſtria decretæ. In Sardiniam duæ legiones ſcribi juſſæ quina millia in ſingulas, duceni pedites, treceni equites, & duodecim millia peditum ſociorum ac Latini nominis. & DC. equites, & X. quinqueremes naves, ſi deducere ex navalibus vellet.

a Cap. VII. *b Cap.* VIII. *c Cap.* IX.

velleт. Tantundem peditum equitumque in Hiſtriam, quantum in Sardiniam decrerum. Et legionem unam cum equitibus CCC. & quinque millia peditum ſociorum, & CCL. mittere equites in Hiſpaniam conſules ad Marcum Titinium juſſi. Priuſquam conſules provincias ſortirentur, prodigia nunciata ſunt: lapidem in agro Cruſtumino in lacum Martis de cœlo cecidiſſe. Puerum trunci corporis in agro Romano natum, & quadrupedem anguem viſum: & Capuæ multa in foro ædificia de cœlo tacta: & Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas eſſe. Inter hæc quæ nunciabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, cum Collina porta intraſſet, per Æſquilinam magno conſectantium tumultu evaſit. Eorum prodigiorum cauſa conſules majores hoſtias immolarunt: & diem unum circa omnia pulvinaria ſupplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias ſortiti ſunt. Claudio Hiſtria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem deinde ſociis C. Claudius tulit S.C. & edixit: qui ſocii ac nominis Latini, ipſi majoreſve eorum M. Claudio. T. Quintio cenſoribus, poſtque ea apud ſocios nominis Latini cenſi eſſent, ut omnes in ſuam quiſque civitatem ante Cal. Novembres redirent. Quæſtio, qui ita non rediſſent, L. Mummio prætori decreta eſt. Ad legem, & edictum Coſ. S. C. adjectum eſt, ut dictator, Coſ. interrex, cenſor, Pr. qui nunc eſſet apud forum, darent jusjurandum, ut qui manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut jusjurandum daret: qui eum manumitteret, civitatis mutandæ cauſa manu non mittere: qui id non juraret, eum manumittendum non cenſuerunt.

a Hæc in poſterum cauſa juriſque dictio C. Claudio Coſ. decreta eſt. Dum hæc Romæ geruntur, M. Junius, & A. Manlius qui priore anno conſules fuerant, cum Aquileiæ hybernaſſent, principio veris in fines Hiſtrorum exercitum introduxerunt: ubi cum effuſe popularentur, dolor magis & indignatio diripi res ſuas cernentes Hiſtros, quam certa ſpes ſatis ſibi virium adverſus duos exercitus excivit. concurſu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perſeverantius pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie cæſa, cæteri omiſſo bello in civitates paſſim diffugerunt. Inde legatos primum ad pacem petendam in caſtra Romana, deinde obſides imperatos miſerunt. Hæc cum Romæ cognita literis proconſulum eſſent, C. Claudius conſul veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque ſibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatis lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus præceps in provinciam abiit: ubi inconſultius quam venerat, ſe geſſit. Nam cum concione advocata fugam è caſtris A. Manlii adverſis auribus militum, quippe qui primi ipſi fugiſſent, jactaſſet, ingeſſiſſetque probra M. Junio, quod ſe dedecoris ſocium collegæ feciſſet, ad extremum utrumque decedere provincia juſſit. Quod cum milites conſulis imperio dicto audientes futuros ſeſe dicerent, eum is more majorum ſecundum vota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab urbe eſſet, furens ira, vocarum qui pro-quæſtore Manlii erat, catenas popoſcit, vinctos ſe Junium Manliumque minitans Romam miſſurum. Ab eo quoque ſpretum conſulis imperium eſt, & circumfuſus exercitus ſavens imperatorum cauſæ, & conſuli infeſtus, animos ad non parendum addebat. Poſtremo fatigatus conſul, & contumeliis ſingulorum, & multitudinis (nam inſuper irridebant) ludibriis, nave eadem qua venerat, Aquileiam rediit. Inde collegæ ſcripſit, ut militum novorum ei parti, quæ ſcripta in Hiſtriam provinciam eſſet, ediceret, Aquileiam ut conveniret: ne quid ſe Romæ teneret, quo minus votis nuncupatis paludatus, ab urbe exiret. Hæc collegæ obſequenter facta, breviſque dies ad conveniendum edicta eſt. Claudius prope conſecutus eſt literas ſuas. Concione adveniens de Manlio & Junio habita, non ultra triduum moratus Romæ, paludatis lictoribus, votiſque in Capitolio nuncupatis, in provinciam æque amplius præcipiti celeritate abit.

b Paucis ante diebus Junius Manliuſque oppidum Neſatium, quo ſe principes Hiſtrorum & regulus ipſe Æpulo receperat, ſumma vi oppugnant. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum ſuis ducibus dimiſſo, ipſe oppidum circumſedit, & vineis oppugnare intendit: amnemque præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnantibus erat, & aquationem Hiſtris præbebat, multorum dierum opere exceptum, novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit abſciſſæ aquæ, & ne tum quidem memores Pacis, in cædem conjugum ac liberorum verſi, etiam

a Cap. X.

b Cap. XI.

etiam ut ſpectaculo hoſtibus tam fœdum facinus eſſet, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter ſimul complorationem fœminarum puerorumque, ſimul nefandam cædem, milites tranſgreſſi murum, oppidum intrarunt. Cujus capti tumultum, ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: cæteri capti aut occiſi. Duo deinde oppida Mutila & Faveria vi capta & deleta. Præda, ut in gente inopi, ſpe major fuit, & omnis militibus conceſſa eſt. V. millia capitum DCXXXII. ſub corona venierunt. auctores belli virgis cæſi, & ſecuri percuſſi. Hiſtria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata eſt: omneſque undique populi obſidibus datis in ditionem venerunt. Sub Hiſtrici finem belli, apud Ligures conſilia de bello haberi cœpta.

a T. Claudius proconſul, qui Pr. priore anno fuerat, cum præſidio legionis unius Piſis præerat. cujus literis ſenatus certior factus: eas ipſas literas ad C. Claudium (nam alter Coſ. jam in Sardiniam trajecerat) deferendas cenſet: & adjicit decretum, quoniam Hiſtria provincia confecta eſſet, ſi ei videretur, exercitum traduceret in Ligures. Simul ex literis Coſ. quas de rebus in Hiſtria geſtis ſcripſerat, in biduum ſupplicatio decreta. Et ab altero Coſ. Tib. Sempronio in Sardinia proſpere res geſtæ. Exercitum in agrum Sardorum Ilienſium induxit. Balarorum magna auxilia Ilienſibus venerant. Cum utraque gente ſignis collatis conflixit. Fuſi fugatique hoſtes, caſtriſque exuti XII. millia armatorum cæſa. Poſtero die arma lecta conjici in acervum juſſit conſul: ſacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hyberna ſociarum urbium reduxit. Et C. Claudius literis T. Claudii & S. C. acceptis, ex Hiſtria legiones in Ligures tranſduxit. Ad Scultennam flumen in campos progreſſi caſtra habebant hoſtes. Ibi cum his acie dimicatum, XV. M. cæſa: plus DCC. aut in prælio, aut in caſtris (nam ea quoque expugnata ſunt) capti, & ſigna militaria unum & L. capta. Ligures reliquiæ cædis in monteis refugerunt paſſim: populantique campeſtreis agros conſuli nulla uſquam apparuerunt arma. Claudius duarum gentium uno anno victor, duabus (quod raro alius) in conſulatu pacatis provinciis, Romam revertit.

a Cap. XII.

b Prodigia eo anno nunciata: in Cruſtumino avem ſangualem (quam vocant) ſacrum lapidem roſtro cecidiſſe. bovem in Campania locutum. vaccam æneam Syracuſis ab agreſti tauro, qui pecore aberraſſet, initam, ac ſemine aſperſam. In Cruſtumino diem unum in ipſo loco ſupplicatio fuit. & in Campania bos alenda publice data: Syracuſanumque prodigium expiatum. editis ab aruſpicibus diis, quibus ſupplicaretur. Pontifex eo anno mortuus eſt M. Claudius Marcellus, qui conſul cenſorque fuerat. In ejus locum ſuffectus eſt pontifex filius ejus M. Marcellus. Et Lucam colonia eodem anno MM. civium Romanorum ſunt deducta. Triumviri deduxerunt, P. Ælius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena & ſingula jugera & ſemiſſes agri in ſingulos dati ſunt. De Ligure captus is ager erat: Hetruſcorum ante, quam Ligurum fuerat. C. Claudius Coſ. ad urbem venit: cui cum in ſenatu de rebus in Hiſtria Liguribuſque proſpere geſtis diſſeruiſſet, poſtulanti triumphus eſt decretus. triumphavit in magiſtratu de duabus ſimul gentibus. Tulit in eo triumpho denariûm CCCVII. millia & victoriatûm LXXXV. millia DCCII. militibus in ſingulos quindeni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti: ſociis dimidio minus, quam civibus datum. Itaque taciti, ut iratos eſſe ſentires, ſecuti ſunt currum.

c Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures poſtquam ſenſerunt non conſularem tantum exercitum Romam adductum, ſed legionem ab T. Claudio Piſis dimiſſam, ſoluti metu clam exercitu indicto, per tranſverſos limites ſuperatis montibus in campos digreſſi, agrum Mutinenſem populati, repentino impetu coloniam ipſam ceperunt. Id ubi Romam allatum eſt, ſenatus C. Claudium conſulem comitia primo quoque tempore habere juſſit: creatiſque in annum magiſtratibus in provinciam redire, & coloniam ex hoſtibus eripere. Ita uti cenſuit ſenatus comitia habita. Coſſ. creati Cn. Cornelius Scipio Hiſpalus, Q. Petilius Spurinus. Prætores inde facti, M. Popilius Lænas, P. Licinius Craſſus, M. Cornelius Scipio, L. Papyrius Maſo, M. Aburius, L. Aquilius Gallus. C. Claudio Coſ. prorogatum in annum imperium, & Gallia provincia. Et ne Hiſtri quoque idem, quod & Ligures fecerent, ſocios nominis Latini in Hiſtriam mitteret, quos trium-

b Cap. XIII. *c* Cap. XIV.

triumphi cauſa de provincia deduxiſſet. Cn. Cornelio, & Q. Petilio Coſſ. quo die magiſtratum inierunt, immolantibus Jovi ſingulis bubus, uti ſolet, in ea hoſtia, qua Q. Petilius ſacrificavit, in jecinore caput non inventum. Id cum ad ſenatum retuliſſet, bove perlitare juſſus. De provinciis deinde conſultus ſenatus Piſas & Ligures provincias conſulibus decrevit. Cui Piſæ provincia obveniſſet, cum magiſtratuum creandorum tempus eſſet, ad comitia reverti juſſit. Additum decreto, ut binas legiones novas ſcriberent, & CCC. equites: & dena millia peditum ſociis nominique Latino, & DC. imperarent equites. T. Claudio prorogatum eſt imperium in id tempus, quo in provinciam Coſ. veniſſet.

a Dum de his rebus in ſenatu agitur, Cn. Cornelius evocatus à viatore, cum templo egreſſus eſſet, paulo poſt rediit confuſo vultu: & expoſuit patribus conſcriptis, bovis ſeſcenaris, quem immolaviſſet, jecur defluxiſſe: id ſe victimario nuncianti parum credentem, ipſum aquam effundi ex olla ubi exta coquerentur, juſſiſſe: & vidiſſe cæteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter abſumptum. Territis eo prodigio patribus, & alter Coſ. curam adjecit, qui quod caput jecinori defuiſſet, tribus bubus perlitaſſe negavit. Senatus majoribus hoſtiis uſque ad litationem ſacrificari juſſit. Cæteris diis perlitatum ferunt. Saluti Petilium perlitaſſe negant. Inde conſules prætoreſque provincias ſortiti. Piſæ C. Cornelio, Ligures Petilio obvenerunt. Prætores L. Papirius Maſo urbanam, M. Aburius inter peregrinos ſortiti ſunt. M. Corn. Scipio Maluginenſis Hiſpaniam ulteriorem, L. Aquilius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati ſunt, ne in provincias irent: M. Popilius in Sardiniam. Gracchum eam provinciam pacare, & T. Ebutium Pr. adjutorem ab ſenatu datum eſſe. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipſa efficaciſſima eſſet, minime convenire. inter traditionem imperii, novitatemque ſucceſſoris, quæ noſcendis prius quam agendis rebus imbuenda ſit, ſæpe bene gerendæ rei occaſiones intercidere. Probata Popilii excuſatio eſt. P. Licinius Craſſus ſacrificiis ſe impediri ſolennibus excuſabat, ne in provinciam iret. Citerior Hiſpania obvenerat. Cæterum aut ire juſſus, aut jurare pro concione ſolenni ſacrificio ſe prohiberi. Id ubi in P. Licinio ita ſtatutum eſt, & ab ſe uti jusjurandum acciperent, M. Cornelius poſtulavit, ne in Hiſpaniam ulteriorem iret. Prætores ambo in eadem verba jurejuraverunt. M. Titinius & T. Fonteius proconſules manere cum eodem imperii jure in Hiſpania juſſi: & ut in ſupplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus CC. quinque millia ſocium Latini nominis, & CCC. equites mitterentur.

b Latinæ feriæ fuere ad diem III. Nonas Maji: in quibus quia in una hoſtia magiſtratus Lanuvinus precatus non erat, P. R. Quiritum, religioni fuit. Id cum ad ſenatum relatum eſſet, ſenatuſque ad pontificum collegium rejeciſſet: pontificibus, quia non rite factæ Latinæ eſſent, inſtauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera inſtauratæ eſſent, hoſtias præbere. Acceſſerat ad religionem quod Cn. Cornelius Coſ. ex monte Albano rediens concidit, & parte membrorum captus, ad aquas Cumanas profectus, ingraveſcente morbo Cumis deceſſit: ſed inde mortuus Romam allatus, & funere magnifico elatus, ſepultuſque eſt. Pontifex idem fuerat Coſ. Q. Petilius cum primum per auſpicia poſſet, collegæ ſubrogando comitia habere juſſus, & Latinas edicere: comitia in diem III. Nonas Sextiles edixit. Plenis religionum animis prodigia inſuper nunciata: Tuſculi facem in cœlo viſam. Gabiis ædem Apollinis & privata ædificia complura, Graviſcis murum portamque de cœlo tacta. Ea patres procurari, uti pontifices cenſuiſſent, juſſerunt. Dum Coſſ. primum religiones, deinde alterum alterius mors, & comitia, & Latinarum inſtaurationes impediunt: interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante triduum quam oppugnari cœperat, receptam ex hoſtibus colonis reſtituit. VIII. millia ibi Ligurum intra muros cæſa, literæque Romam extemplo ſcriptæ, quibus non modo rem exponere: ſed etiam gloriaretur, ſua virtute ac felicitate neminem jam cis Alpeis hoſtem P. R. agrique aliquantum hominum dividi viritim poſſet.

c Et Tiberius Sempronius eodem tempore in Sardinia multis ſecundis præliis Sardos perdomuit. XV. millia hoſtium ſunt cæſa. Omnes Sardorum populi qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum exactumque:

a Cap. XV.

b Cap. XVI. *c Cap.* XVII.

que : cæteri frumentum contulerunt. Pacara provincia. obſidibuſque ex tota inſula C C X X X. acceptis , legati Romam qui ea nunciarent , miſſi : quique ab ſenatu peterenr, ut ob eas res ductu , auſpicioque Tib. Sempronii proſpere geſtas, diis immortalibus honos haberetur , ipſique decedenti de provincia exercitum ſecum deportare liceret. Senatus in æde Apollinis legatorum verbis auditis , ſupplicationem in biduum decrevir, & X L. majoribus hoſtiis conſules ſacrificare juſſit : Tib. Sempronium proconſulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde conſulis unius ſubrogandi , quæ ad diem I I I. Nonas Sextiles edicta eranr , eo ipſo die ſunt confecta. Quinrus Petilius Coſ. collegam , qui extemplo magiſtratum occiperet , creavit M. Valerium Lævinum. is jam diu eupidus provinciæ, eum opportunæ eupiditati ejus literæ allatæ eſſenr , Ligures rebellaſſe , Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis , rumultus ejus cauſa legionem tertiam ad C. Claudium proconſulem in Galliam proficiſci juſſit : & duumviros navaleis cum claſſe Piſas ire , qui Ligurum oram , maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem & Q. Petilius Coſ. ad conveniendum exercitui diem edixerar. Er C. Claudius proconſul audita rebellione Ligurum, præter eas copias , quas ſecum Parmæ habebat , ſubitariis collectis militibus , exercitum ad fines Ligurum admovit.

a Hoſtes ſub adventum C. Claudii, à quo duce ſe meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatoſque, locorum magis præſidio adverſus infeliciter expertam vim , quam armis ſe defenſuri , duos montes Letum & Baliſtam ceperunt : muroque inſuper amplexi , tardius ex agris demigrantes, oppreſſi ad M. & D. perierunr. Cæteri montibus ſe tenebanr, & ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti , ſæviunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat : captivos cum fœda laceratione interficiunr : pecora in fanis trucidant, verius paſſim , quam rite ſacrificanr. Satiati cæde animantium quæ inanima erant , parietibus affigunt vaſa omnis generis , uſui magis quam ornamento in ſpeciem facta. Quinrus Petilius Coſ. ne abſente ſe debellaretur , literas ad C. Claudium miſit , ut cum exercitu ad ſe in Galliam veniret, campis Macris ſe eum expectaturum. Literis acceptis Claudius ex Liguribus caſtra movir , exercitumque ad campos Macros conſuli tradidit. Eodem paucis poſt diebus C. Valerius conſul alter venir. Ibi diviſis copiis , priuſquam digrederentur, communiter ambo exercitus luſtraverunt. tum ſortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hoſtem placebat, regiones quas peterent. Valerium auſpicato ſortiturum conſtabat , quod in templo fuiſſet: in Petilio id vitio factum , poſtea augures reſponderunr , quod extra templum ſortem in ſitellam in templum latam , foris ipſe poſuerit. Profecti inde in diverſas regiones. Petilius adverſus Baliſtæ & Leti jugum , quod eos montes perpetuo dorſo inter ſe jungit , caſtra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites , immemorem ambiguitatis verbi ominatum ferunr , ſe eo die Letum capturum eſſe. Duabus ſimul partibus ſubire in adverſos montes cœpit. Ea pars in qua ipſe erar , impigre ſuccedebar. Alteram hoſtes cum propuliſſenr, ut reſtituerer rem inclinatam , conſul equo advectus, ſuos quidem à fuga revocavit : ipſe dum incautius ante ſigna obverſatur , miſſili rrajectus cecidit. Nec hoſtes ducem occiſum ſenſerunr, & ſuorum pauci qui viderant, haud negligenter, ur qui in eo victoriam verti ſcirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque , deturbatis hoſtibus montes ſine duce cepere. ad V. millia Ligurum occiſa , ex Romano exercitu duo & quinquaginta ceciderunr. Super ram evidentem triſtis ominis eventum etiam ex pullario auditum eſt , vitium in auſpicio fuiſſe , nec id conſulem ignoraſſe. C. Valerius audita * * * * deduxit.

b Cis Apenninum Garuli & Lapicini , & Hercates , trans Apenninum Brinniares fuerant. Inter Audenam amnem Q Mucius cum iis qui Lunam Piſaſque depopulati erant, bellum geſſit, omnibuſque in ditionem redactis arma ademir. Ob eas res in Gallia Luguribuſque geſtas duorum conſulum ductu auſpicioque , ſenarus in triduum ſupplicationes decrevit, & X L. hoſtiis ſacrificari juſſit . Er tumultus quidem Gallicus & Liguſtinus, qui in principio ejus anni exortus fuerar , haud magnò conaru brevi oppreſſus erat. Belli Macedonici ſubibat jam cura , miſcente Perſea inter Dardanos Baſtarnaſque certamina : & legati qui miſſi ad res viſendas in Macedoniam erant , jam reverteranr Romam,

a Cap. XVIII.

b Cap. XIX.

mam, renunciaverantque bellum in Dardania eſſe. Simul venerant & ab rege Perſeo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Baſtarnas, nec auctore eo quicquam facere. Senatus nec liberavit ejus culpa regem, neque arguit: moneri eum tantummodo juſſit, ut etiam atque etiam curaret ut ſanctum haberet fœdus, quod ei cum Romanis eſſe videri poſſet. Dardani cum Baſtarnas non modo non excedere finibus ſuis, quod ſperaverant, ſed graviores fieri indies cernerent, ſubnixos Thracum accolarum & Scordiſcorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum caſtris Baſtarnarum erat, conveniunt. Hyems erat, & id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiſcique in fines ſuos abirent. Quod ubi ita factum, & ſolos jam eſſe Baſtarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars ut recto itinere ad laceſſendum ex aperto iret; pars devio ſaltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Cæterum priuſquam circumire caſtra hoſtium poſſent, pugnatum eſt: victique Dardani compelluntur in urbem, quæ ferè XII. millia ab caſtris Baſtarnarum aberat. Victores confeſtim circumſidunt urbem, haud dubie poſtero die aut metu dedituris ſe hoſtibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus quæ circumducta erat, ignara cladis ſuorum, caſtra Baſtarnarum ſine præſidio relicta

* * * *

a More ſella eburnea poſita jus dicebat, diſceptabatque controverſias minimarum rerum: adeoque nulli fortunæ adhærebat animus per omnia genera vitæ errans, uti nec ſibi nec aliis, quinam homo eſſet, ſatis conſtaret. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere, munificentia inæquali ſeſe alioſque ludificari: quibuſdam honoratis, magnoque æſtimantibus ſe, puerilia, ut eſcæ aut luſus, munera dare: alios nihil expectantes ditare. Itaque neſcire quid ſibi vellet, quibuſdam videri. quidam ludere eum ſimpliciter, quidam haud dubie inſanire aiebant. In duabus tamen magnis honeſtiſque rebus vere regius erat animus, in urbium donis & deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum ſe circumdaturum urbi eſt pollicitus: majorem que partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum è marmore facere inſtituit. Cizici in Prytaneum, id eſt, penetrale urbis, ubi publicè quibus is honos datus eſt, veſcuntur: vaſa aurea menſæ unius poſuit. Rhodiis nihil unum inſigne, ita omnis generis, ut quæque uſus eorum poſtulaverunt, dona dedit. Magnificentiæ vero in deos, vel Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine dei, poteſt teſtis eſſe. Sed & Delon maris inſignibus, ſtatuarumque copia exornavit: & Antiochiæ Jovis Capitolini magnificum templum non laqueatum auro tantum, ſed parietibus totis lamina inauratum, & alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia ſuperiores reges vicit, reliquorum ſui moris & copia Græcorum artificum, gladiatorum munus Romanæ conſuetudinis, primo majore cum terrore hominum inſuetorum ad tale ſpectaculum, quàm voluptate dedit: deinde ſæpius dando & modo vulneribus tenus, modo ſine miſſione etiam, & familiare oculis gratumque id ſpectaculum fecit, & armorum ſtudium pleriſque juvenum accendit. Itaque qui primo ab Roma magnis præmiis paratos gladiatores acceſſere ſolitus erat, jam ſuo

* * * *

b L. Corn. Scipio inter peregrinos, M. Atilio Pr. provincia Sardinia obvenerat: ſed cum legione nova quam Coſſ. conſcripſerant, quinque millibus peditum, CCC. equitibus in Corſicam juſſus eſt tranſire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Cæpioni in Hiſpaniam ulteriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum equites CL. & ſociûm Latini nominis quinque millia peditum, CCC. equites. Sicilia L. Claudio ſine ſupplemento decreta. Duas præterea legiones Coſſ. ſcribere juſſi, cum juſto numero peditum equitumque, & decem millia peditum ſociis imperare, & DC. equites. Delectus conſulibus eo difficilior erat, quod peſtilentia quæ priore anno in boves ingruerat, eo verterat in hominum morbos. qui inciderant, haud facile ſeptimum diem ſuperaverant, longinquo maxime quartanæ implicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur. eorum ſtrages per omnes vias ſepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina ſufficiebat. Cadavera intacta à ca-

a Cap. XX.

b Cap. XXI.

à canibus ac vulturibus tabes abſumebat, ſatiſque conſtabat nec illo nec priore anno in tanta ſtrage boum, hominumque vulturium uſquam viſum. Sacerdotes publici ea peſtilentia mortui ſunt, Cn. Servilius Cæpio pontifex pater prætoris, & Tib. Sempronius T.F. Longus X-vir ſacrorum, & P. Ælius Pætus augur, & Tiber. Sempronius Gracchus, & C. Attilius Æmilius curio maximus, & M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices ſuffecti ſunt, C. Sulpicius Galba in locum Tuditani. Augures ſuffecti ſunt: in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronius, in P. Ælii Quintus Ælius Pætus. X-vir ſacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus, C. Scribonius curio ſufficitur. Cum peſtilentiæ finis non fieret, ſenatus decrevit, uti X-viri libros Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum diem unum ſupplicatio fuit. & Quinto Martio Philippo verba præeunte, populus in foro votum concepit: ſi morbus peſtilentiaque ex agro Romano emota eſſet, biduum ferias ac ſupplicationem ſe habiturum. In Vejenti agro biceps natus puer, & Sinueſſæ unimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus interdiu ſereno cœlo ſuper ædem Saturni in foro Romano intentus, & tres ſimul ſoles effulſerunt; & faces eadem nocte plures per cœlum lapſæ ſunt in Lanuvino, Cæriteſque anguem in oppido ſuo jubatum aureis maculis ſparſum apparuiſſe affirmabant: & in agro Campano bovem locutum eſſe ſatis conſtabat.

a Legati Nonis Julii ex Africa redierunt, qui convento prius Maſaniſſa rege Carthaginem ierant; cæterum certius aliquanto, quæ Carthagine acta eſſent, ab rege reſcierant, quam ab ipſis Carthaginienſibus. compertum tamen affirmaverunt, legatos ab rege Perſeo veniſſe, iiſque noctu ſenatum in æde Æſculapii datum eſſe, ab Carthagine legatos in Macedoniam miſſos, & rex affirmaverat, & ipſi parum conſtanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos ſenatus cenſuit. Tres miſſi ſunt, C. Lælius, M. Valerius Meſſala, Sext. Digitius. Perſeus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, & de quibus ambigebatur rebus diſceptationem ab rege ad Rom. revocabant, cum exercitu profectus, ſub jus judiciumque ſuum totam coegit gentem. Inde per Oetæos montes tranſgreſſus, religionibus quibuſdam animo objectis oraculum aditurus Delphos aſcendit. Cum in media repente Græcia apparuiſſet, magnum non finitimis modo urbibus terrorem præbuit, ſed in Aſiam quoque ad regem Eumenem nuncius tumultus ejus venit. Triduum non plus Delphis moratus, per Phthiotidem Achaiam, Theſſaliamque ſine damno injuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatum, per quas iturus erat, ſatis habuit animos ſibi conciliare, ſed aut legatos aut literas dimiſit, petens ne diutius ſimultatum, quæ cum patre ſuo fuiſſent, meminiſſent: nec enim tam atroces fuiſſe eas, ut non cum ipſo potuerint ac debuerint finiri: ſecum quidem omnia illis integra eſſe ad inſtituendam fideliter amicitiam. Cum Achæorum maxime gente reconciliandæ gratiæ viam quærebat.

b Hæc una ex omni Græcia gens, & Athenienſium civitas, eo proceſſerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque ſervitiis ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat; quia cum finibus ſuis interdixiſſent, intrare regni terminos ipſi non audebant. Id cum Perſeus animadvertiſſet, comprehenſis omnibus literas ad Achæos miſit, quibus ſe ſervos eorum, qui ad ſe transfugerant, benigne remittere, illis ſcripſit. Cæterum ne ſimilis fuga ſervorum poſtea fieret, cogitandum & illis eſſe. Recitatis his literis per Xenarchum pr. qui privatæ gratiæ aditum apud regem quærebat, & pleriſque moderate & benigne ſcriptas eſſe cenſentibus literas, atque his maxime, qui præter ſpem recepturi eſſent amiſſa mancipia: Callicrates ex iis qui in eo verti ſalutem gentis crederent, ſi cum Romanis inviolatum fœdus ſervaretur: Parva, *inquit*, aut ,,
mediocris res, Achæi, quibuſdam ,,
videtur agi: ego maximè graviſſi- ,,
mam omnium, non agique tantum ,,
arbitror, ſed quodam modo actam ,,
eſſe. Nam qui regibus Macedonum ,,
Macedonibuſque ipſis, finibus inter- ,,
dixiſſemus, manereque id decretum ,,
voluimus, ſcilicet ne legatos, ne ,,
nuncios admitteremus regum, per ,,
quos aliquorum ex nobis animi ſoli- ,,
citarentur: ii concionantem quodam ,,
modo abſentem audimus regem, & ſi ,,
diis placet, orationem ejus proba- ,,
mus: & cum feræ beſtiæ cibum ad ,,
fraudem ſuam poſitum plerunque ,,
aſpernentur & refugiant, nos cæci ,,
ſpecie parvi beneficii ineſcamur: & ,,
ſervulorum minimi pretii recipien- ,,
dorum ſpe, noſtram ipſorum liber- ,,
tatem

a *Cap.* XXII.

b *Cap.* XXIII.

,,tatem ſubrui & tentari patimur. Quis
,,enim non videt, viam regiæ ſocieta-
,,tis quæri, qua Romanorum fœdus,
,,quo noſtro omnia continentur, vio-
,,letur? Niſi hoc dubium alicui eſt,
,,bellandum Romanis cum Perſeo eſſe:
,,& quod vivo Philippo expectatum,
,,morte ejus interpellatum eſt, id poſt
,,mortem Philippi futurum. Duos,
,,ut ſcitis, habuit filios Philippus, De-
,,metrium & Perſea. Genere mater-
,,no, virtute, ingenio, favore Macedo-
,,num, longe præſtitit Demetrius. Sed
,,quia in Romanos odii regnum po-
,,ſuerat præmium, Demetrium nullo
,,alio crimine quam Romanæ amici-
,,tiæ initæ, occidit: Perſea quem
,,P. R. prius pœnæ quam regni hære-
,,dem futurum ſciebat, regem fecit.
,,Itaque quid hic poſt mortem patris
,,egit aliud, quam bellum paravit?
,,Baſtarnas primum ad terrorem o-
,,mnium Dardaniam immiſit: qui ſi
,,ſedem eam tenuiſſent, graviores eos
,,accolas Græcia habuiſſet, quam Aſia
,,Gallos habeat. Ea ſpe depulſus, non
,,tamen belli conſilia omiſit: imo ſi
,,vera volumus dicere, jam inchoavit
,,bellum, Dolopiam armis ſubegit, nec
,,provinciis de controverſis ad diſce-
,,ptationem P. R. revocantem audi-
,,vit. Inde tranſgreſſus Oetam ut re-
,,pente in medio umbilico Græciæ
,,conſpicerent, Delphos aſcendit. Hæc
,,uſurpatio itineris inſoliti quo vobis
,,ſpectare videtur? Theſſaliam dein-
,,de peragravit, quod ſine ullius eo-
,,rum quos oderat noxia, hoc magis
,,tentationem metuo. Inde literas ad
,,nos cum muneris ſpecie miſit, & co-
,,gitare jubet quomodo in reliquum
,,hoc munere non egeamus, hoc eſt,
,,ut decretum quo arceantur Pelopon-
,,neſo Macedones, tollamus: rurſus
,,legatos regios, & hoſpitia cum prin-
,,cipibus, & mox Macedonum exerci-
,,tus, ipſum quoque à Delphis (quan-
,,tum enim interluit fretum?) traji-
,,cientem in Peloponneſum videamus.
,,Immiſceamur Macedonibus arman-
,,tibus ſe adverſus Romanos. Ego ni-
,,hil novi cenſeo decernendum, ſer-
,,vandaque omnia integra, donec ad
,,certum dirigantur ſi vanuſne hic ti-
,,mor noſter, an verus fuerit, ſi pax
,,inviolata inter Macedonas Roma-
,,noſque manebit, nobis quoque ami-
,,citia & commercium ſit, nunc de eo
,,cogitare periculoſum & immaturum
,,videtur.

a Poſt hunc Arco frater Xenarchi
prætoris ita diſſeruit: Difficilem ora- ,,
tionem Callicrates & mihi, & omni- ,,
bus qui ab eo diſſentimus, fecit: agen- ,,
do enim Romanæ ſocietatis cauſam ,,
ipſe, tentarique & oppugnari dicen- ,,
do, quam nemo neque tentat, neque ,,
oppugnat: effecit, ut qui ab ſe diſſen- ,,
tiret, adverſus Romanos dicere vide- ,,
retur. Ac primum omnium tanquam ,,
non hic nobiſcum fuiſſet, ſed aut ex ,,
curia P. R. veniret, aut regum arca- ,,
nis intereſſet, omnia ſcit & nunciat ,,
quæ occulte facta ſunt: divinat etiam ,,
quæ futura fuerant, ſi Philippus vi- ,,
xiſſet: quid ita Perſeus regni hæres ,,
ſit, quid parent Macedones, quid co- ,,
gitent Romani. Nos autem, qui nec ,,
ob quam cauſam, nec quemadmo- ,,
dum perierit Demetrius, ſcimus; nec ,,
quid Philippus ſi vixiſſet, facturus ,,
fuerit: ad hæc quæ palam geruntur, ,,
conſilia noſtra accommodare opor- ,,
tet. Ac ſcimus Perſea regno accepto ,,
ad legatos Romanos veniſſe, ac regem ,,
Perſea à P. R. appellatum: audivi- ,,
mus legatos Romanos veniſſe ad re- ,,
gem & eos benigne exceptos. Hæc ,,
omnia pacis equidem ſigna eſſe judi- ,,
co, non belli: nec Rom. offendi ,,
poſſe, ſi ut bellum gerentes eos ſecu- ,,
ti ſumus, nunc quoque pacis aucto- ,,
res ſequamur. Cur quidem nos inex- ,,
piabile omnium ſoli bellum adverſus ,,
regnum Macedonum geramus, non ,,
video. Opportuni propinquitate ipſa ,,
Macedoniæ ſumus: an infirmiſſimi ,,
omnium, tanquam quos nuper ſub- ,,
jecit Dolopes? Imo contra ea vel ,,
viribus noſtris Deûm benignitate, ,,
vel regionis intervallo tuti. Sed ſu- ,,
mus æque ſubjecti ac Theſſali Æto- ,,
lique. nihilo plus fidei auctoritatiſ- ,,
que habemus adverſus Roman. qui ,,
ſemper ſocii atque amici fuimus, ,,
quam Ætoli, qui paulo ante hoſtes ,,
fuerunt. Quod Ætolis, quod Theſſa- ,,
lis, quod Epirotis, omni denique ,,
Græciæ cum Macedonibus juris eſt, ,,
idem & nobis ſit, cur execrabilis iſta ,,
nobis ſolis velut deſertio juris hu- ,,
mani eſt? Fecerit aliquid Philippus, ,,
cur adverſus eum armatum bellum ,,
gerentem hoc decerneremus? quid ,,
Perſeus novus rex, omnis injuriæ ,,
inſons, ſuo beneficio paternas ſimul- ,,
tates obliterans meruit? cur ſoli ,,
omnium hoſtes ei ſumus? Quan- ,,
quam & illud dicere poteram, tanta ,,
priorum Macedoniæ regum merita ,,
erga nos fuiſſe, ut Philippi unius in- ,,
jurias, ſi quæ forte fuerunt, obli- ,,
viſceremur utique poſt mortem. cum ,,
claſſis Rom. Cenchris ſtaret, Coſ. ,,

a *Cap.* XXIV.

,, cum exercitu Velatiæ eſſet, triduum
,, in concilio fuimus, conſultantes,
,, utrum Romanos, an Philippum ſe-
,, queremur. nonnihil metus præſens
,, ab Romanis ſententias noſtras incli-
,, narit: fuit certe tamen aliquid, quod
,, tam longam deliberationem faceret,
,, id quod erat vetuſta conjunctio
,, cum Macedonibus, vetera & magna
,, in nos regum merita. Valeant &
,, nunc eadem illa, non ut præcipue
,, amici, ſed ne præcipue inimici ſimus.
,, Ne id quod non agitur, Callicrates
,, ſimulaverimus: nemo novæ ſocieta-
,, tis, aut novi fœderis, quo nos teme-
,, re illigemus, conſcribendi eſt au-
,, ctor: ſed commercium tantum juris
,, præbendi repetendique ſit, ne inter-
,, dictione finium noſtrorum & nos
,, quoque regno arceamus. ne ſervis
,, noſtris aliquo fugere liceat. Quid
,, hoc adverſus Romana fœdera eſt?
,, Quid rem parvam & apertam, ma-
,, gnam & ſuſpectam facimus? Quid
,, vanos tumultus ciemus? Quid ut
,, ipſi locum aſſentandi Rom. habea-
,, mus, ſuſpectos alios ac inviſos effici-
,, mus? Si bellum erit, ne Perſeus
,, quidem dubitat, quin Roman. ſecu-
,, turi ſimus: in pace etiam, ſi non
,, odia finiuntur, intermittantur. Cum
iidem huic orationi, qui literis regis
adſentierant, adſentirentur, indigna-
tione principum, quod quam rem ne
legatione quidem dignam judicaſſet
Perſeus, literis paucorum verſuum im-
peraret, decretum differtur. Legati de-
inde poſtea miſſi ab rege, cum Megalo-
poli concilium eſſet: dataque opera eſt
ab iis qui offenſionem apud Rom. ti-
mebant. ne admitterentur.

a Per hæc tempora Ætolorum in ſemetipſos verſus furor, mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Feſſi deinde & Romam utraque pars miſerunt legatos, & inter ſe ipſi de reconcilianda concordia agebant: quæ novo facinore diſcuſſa res, veteres etiam iras excitavit. Exulibus Hypateis qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promiſſus eſſet, fideſque data per principem civitatis Eupolemum, LXXX. illuſtres homines, quibus redeuntibus inter cæteram multitudinem Eupolemus etiam obvius exierat, cum ſalutatione benigne excepti eſſent, dextræque datæ, ingredientes portam fidem datam deoſque teſtes nequicquam invocantes, interfecti ſunt. Inde gravius de integro bellum exarſit. C. Valerius Lævinus, & Ap. Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popilius, & L. Canuleius miſſi ab ſenatu venerant. Apud eos cum Delphis utriuſque partis legato magno certamine agerent, Proxenus maxima cum cauſa, tum eloquentia præſtare viſus eſt: qui paucos poſt dies ab Orrhobula uxore veneno eſt ſublatus, damnataque eo crimine in exilium abiit. Idem furor & Cretenſes lacerabat. adventu deinde Qu. Minucii legati, qui cum decem navibus miſſus ad ſedanda eorum certamina erat, in ſpem pacis venerant: cæterum induciæ & antea ſex menſium fuerunt: inde multo gravius bellum exarſit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter ſe bella, quo quæque modo geſta ſunt, perſequi non operæ eſt, ſatis ſuperque oneris ſuſtinenti res à populo Romano geſtas ſcribere.

b Celtiberi in Hiſpania, qui bello domiti ſe Tib. Graccho dediderant, pacati manſerant, M. Titinio Pr. obtinente provinciam, rebellarunt ſub adventum Ap. Claudii: orſique bellum ſunt ab repentina oppugnatione caſtrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, cum vigiles in vallo, quique in portarum ſtationibus erant, cum vidiſſent procul venientem hoſtem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius ſigno propoſito pugnæ, ac paucis adhortatus milites, tribus ſimul portis eduxit. Obſiſtentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrinque prælium fuit, quia propter anguſtias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani. urgentes deinde alii alios ſecuti evaſerunt extra vallum, ut pandere aciem & exæquari cornibus hoſtibus, quibus circumibantur, poſſent: ita repente eruperunt, ut ſuſtinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam ſecundam pulſi ſunt, ad XV. millia cæſa aut capta: ſigna adempta duo & XXX. caſtra etiam eo die expugnata, debellatumque: nam qui ſuperfuere prælio in oppida ſua dilapſi ſunt: quieti deinde paruerunt imperio.

c Cenſores eo anno creati Qu. Fulvius Flaccus, & A. Poſthumius Albinus legerunt ſenatum. princeps lectus M. Æmilius Lepidus PONT. MAX. de ſenatu novem ejecerunt. Inſignes notæ fuerunt M. Cornelii Maluginenſis. qui biennio ante Pr. in Hiſpania fuerat, & L. Cornelii Scipionis Pr. cujus tum inter cives & peregrinos juriſdictio erat, & L. Fulvii, qui frater germanus, & ut Valerius Antias tradit,

a Cap. XXV.

b Cap. XXVI. *c Cap.* XXVII.

dit, conſors etiam cenſoris erat. COSS. votis etiam in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti ſunt. Ex iis M. Æmilio ſenatus negocium dedit, ut Patavinorum in Venetia ſeditionem comprimeret: quos certamine factionum ad inteſtinum bellum exarſiſſe & ipſorum legati attulerant. Legati qui in Ætoliam ad ſimiles motus comprimendos ierant, renunciarunt coërceri rabiem gentis non poſſe. Patavinis ſaluti fuit adventus conſulis: neque aliud quod ageret in provincia cum habuiſſet, Romam rediit. Cenſores vias ſternendas ſilice in urbe, glarea extra urbem ſubſternendas marginandaſque primi omnium locaverunt: ponteſque multis locis faciendos, & ſcenam ædilibus prætoribuſque præbendam: & carceres in circo, & ova ad notas curriculis numerandas: & * dam, & metas trans * & caveas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano conſulibus. & clivum Capitolinum ſilice ſternendum curaverunt: & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad ſenaculum, ac ſuper id curiam. & extra portam Trigeminam emporium lapide ſtraverunt ſtipitibuſque ſepſerunt, & porticum Æmiliam reficiendam curarunt, gradibuſque aſcenſum ab Tiberi in emporium fecerunt: & extra eandem portam in Aventinum porticum ſilice ſtraverunt, & eo publico ab æde Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ & Oximi muros faciendos locaverunt: venditiſque ibi publicis locis, pecuniam quæ redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis conſumpſerunt. & alter ex iis Fulvius Flaccus (nam poſthumius nihil niſi ſenatus Romani, populive juſſu ſe locaturum ipſorum pecunia dicebat) Jovis ædem Piſauri & Fundis, & Pollentiæ etiam aquam adducendam, & Piſauri viam ſilice ſternendam, & Sinueſſam à ga * aviariæ. In his & cloacam circumducendam & forum porticibus taberniſque claudendum, & Janos treis faciendos. Hæc ab uno cenſore opera locata cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens & ſevera cenſura fuit. multis equi adempti.

a Exitu propè anni diem unum ſupplicatio fuit, ob res proſperè geſtas in Hiſpania, ductu auſpicioque Ap. Claudii proconſulis, & majoribus hoſtiis XX. ſacrificatum, & alterum diem ſupplicatio ad Cereris Liberi Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræ motus ingens cum multis ædificiorum ruinis nunciatus erat. Cum Ap. Claudius ex Hiſpania Romam rediſſet, decrevit ſenatus, ut ovans urbem iniret. Jam conſularia comitia appetebant: quibus magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Poſthumius Albinus, & M. Popilius Lænas. Prætores inde facti, Cn. Fabius Buteo, M. Marienus, C. Cicerejus, M. Furius Craſſipes iterum, A. Attilius Serranus iterum, C Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis Ap. Claudius Cento ex Celtiberis ovans cum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in ærarium tulit. Flamen dialis inauguratus eſt Cn. Cornelius. *b* Eodem anno tabula in ædem matris Matutæ cum indice hoc poſita eſt: *Tib. Sempronii Gracchi conſulis imperio auſpicioque legio exercituſque P.R. Sardiniam ſubegit. In ea provincia hoſtium cæſa aut capta ſupra LXXX. millia. Rep. feliciſſime geſta atque liberatis vectigalibus reſtitutis, exercitum ſalvum atque incolumem pleniſſimum præda domum reportavit: iterum triumphans in urbem Romam rediit: cujus rei ergo hanc tabulam donum Iovi dedit.* Sardiniæ inſulæ forma erat, atque in ea ſimulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum, eo anno aliquot parva alia data. unum ante cætera inſigne fuit T. Flaminii, quod mortis cauſa patris ſui cum viſceratione epuloque & ludis ſcenicis quatriduum dedit. magni tamen muneris ea ſumma fuit, ut per triduum quatuor & ſeptuaginta homines pugnaverint.

---

a Cap. XXVIII.

LIBER XLII.

BREVIARIUM.

Quintus Fulvius Flaccus cenſor templum Iunonis Laciniæ tegulis marmoreis ſpoliavit: ut ædem quam dedicaverat, tegeret. tegulæ ex S.C. reportatæ. Eumenes Aſiæ rex in ſenatu de Perſeo Macedoniæ rege queſtus eſt. cujus injuriæ in populum Romanum referuntur, ob quas bello ei indicto, P. Licinius Craſſus Coſ. cui Macedonia decreta erat, in Macedoniam tranſiit: levibuſque expeditionibus, equeſtribus præliis in Theſſalia cum Perſeo parum felici eventu pugnavit. Inter Maſaniſſam, & Carthaginienſes de agro fuit dies ad diſceptandum à ſenatu datus. Legati miſſi ad civitates ſocias, & reges rogandos, ut in fide permanerent: dubitantibus Rhodiis Luſtrum à ſenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita C C L V I I. millia C C X X X I. Res præterea adverſus Corſos & Ligures proſperè geſtas continet.

CAPUT I.

LUcius Poſthumius Albinus, M. Popilius Lænas, cum omnium primum de provinciis exercitibuſque ad ſenatum retuliſſent, Ligures utrique decreti ſunt: ut novas ambo quibus eam provinciam obtinerent legiones (binæ ſingulis decretæ) & ſocium Latini nominis dena millia peditum, & D C. equites, & ſupplementum Hiſpaniæ III. millia peditum Romanorum ſcriberent, & C C. equites. Ad hoc mille & D. pedites Romani cum centum equitibus ſcribi juſſi, cum quibus Pr. cui Sardinia obtigiſſet, in Corſicam tranſgreſſus bellum gereret: interim M. Attilius vetus prætor provinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde provincias ſortiti ſunt, A. Attilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives & peregrinos, Cn. Fabius Buteo Hiſpaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Craſſipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priuſquam magiſtratus proficiſcerentur, ſenatui placuit L. Poſthumium Coſ. ad agrum publicum à privato terminandum, in Campaniam ire: cujus ingentem modum poſſidere privatos, paulatim proferendo fines, conſtabat. Hic iratus Præneſtinis, quod cum eo privatus ſacrificii in templo Fortunæ faciundi cauſa profectus eſſet, nihil in ſe honorifice, neque publice, neque privatim factum à Præneſtinis eſſet: priuſquam ab Roma proficiſceretur, literas Præneſte miſit, ut ſibi magiſtratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi diverteretur: jumentaque cum exiret inde, præſto eſſent. Ante hunc Coſ. nemo unquam ſociis in ulla re oneri aut ſumptui fuit: ideo magiſtratus mulis tabernaculiſque, & omni alio inſtrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent ſociis. privata hoſpitia habebant: ea benigne comiterque colebant: domuſque eorum Romæ hoſpitibus patebant, apud quos ipſis diverti mos eſſet. Legati, qui repente aliquo mitterentur, ſingula jumenta per oppida iter qua faciendum erat, imperabant: aliam impenſam ſocii in magiſtratus Romanos non faciebant. Injuria Coſ. etiam ſi juſta, non tamen in magiſtratu exercenda, & ſilentium nimis aut modeſtum aut timidum Præneſtinorum, jus, velut probato exemplo, magiſtratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

a Principio hujus anni, legati qui in Ætoliam & Macedoniam miſſi erant, renunciarunt, ſibi conveniendi regis Perſei, cum alii abeſſe eum, alii ægrum eſſe, falſo utrumque fingerent, poteſtatem non factam. facile tamen apparuiſſe ſibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Ætolia ſeditionem gliſcere in dies: neque diſcordiarum principes auctoritate ſua coërceri potuiſſe. Cum bellum Macedonicum in expectatione eſſet, priuſquam id ſuſciperetur, prodigia expiari, pacemque deûm peti precationibus, quæ editæ ex fatalibus libris eſſent, placuit. Lanuvii claſſis magnæ ſpecies in cœlo viſæ dicebantur, & Priverni lana pulla terra enata, & in Vejenti apud Rementem lapidatum: Pomptinum omne velut nubibus locu-

ſtarum

a Cap. II.

ſtarum coopertum eſſe. in Gallico agro, qua induceretur aratrum, ſubexiſtentibus glebis piſces emerſiſſe. Ob hæc prodigia libri fatales inſpecti, editumque ab decemviris eſt, & quibus diis, quibuſque hoſtiis ſacrificaretur, & ut ſupplicatio prodigiis expiandis fieret. altera quæ priore anno valetudinis populi cauſa vota eſſet, ea uti feriæque eſſent. Itaque ſacrificatum eſt, ut decemviri ſcriptum ediderunt.

a Eodem anno ædes Junonis Laciniæ detecta. Q. Fulvius Flaccus cenſor ædem Fortunæ equeſtris, quam in Hiſpania Pr. bello Celtiberico voverat, faciebat enixo ſtudio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum eſſet. Magnum ornamentum ſe templo ratus adjecturum, ſi tegulæ marmoreæ eſſent, profectus in Brutios ædem Junonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit, id ſatis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt quæ tollerent atque aſportarent, auctoritate cenſoria ſociis deterritis id ſacrilegium prohibere. Poſtquam cenſor rediit, tegulæ expoſitæ de navibus ad templum portabantur. quanquam unde eſſent ſilebatur: non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus eſt: ex omnibus partibus poſtulabatur, ut conſules eam rem ad ſenatum referrent. Ut vero accerſitus in curiam cenſor venit, multo infeſtius ſinguli univerſique præſentem lacerare, templum auguſtiſſimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Annibal violaſſent, violare parum habuiſſe, niſi detexiſſet fœdè ac prope diruiſſet. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum cenſorem moribus regendis creatum, cui ſarta tecta exigere ſacris publicis, & loca tuenda more majorum traditum eſſet, eum per ſociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta ædium ſacrarum vagari: & quod ſi in privatis ſociorum ædificiis faceret, indignum videri poſſet, id deûm immortalium templa demolientem facere, & obſtringere religione P.R. ruinis templorum templa ædificantem, tanquam non iidem ubique dii immortales ſint, ſed ſpoliis aliorum alii colendi exornandique. Cum priuſquam referretur, appareret quid ſentirent patres, relatione facta in unam omnes ſententiam ierunt: ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piaculariaque Junoni fierent. Quæ ad religionem pertinent, cum cura factas tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nunciarunt.

b Ex prætoribus qui in provincias ierant, Cn. Fabius Maſſiliæ moritur, cum in citeriorem Hiſpaniam iret. Ita cum id nunciatum à Maſſilienſibus legatis eſſet, ſenatus decrevit, ut P. Furius & Cn. Servilius, quibus ſuccedebatur, inter ſe compararent ant ſortirentur, uter citeriorem Hiſpaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit. P. Furius idem, cujus ea provincia fuerat, remaneret. Eodem anno cum agri Liguſtini & Gallici quod bello captum erat, aliquantum vacaret, S. C. factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex S. C. creavit A. Atilius Pr. urbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Caſſium, T. Ebutium Parrum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Apuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviſerunt dena jugera in ſingulos, ſociis nominis Latini terna. Per idem tempus quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Romam venerunt de diſcordiis ſeditionibuſque ſuis, & Theſſali legati, nunciantes quæ in Macedonia gererentur.

c Perſeus jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omneis non genteis modo Græciæ, ſed civitates etiam legationibus mittendis, pollicendo plura quam præſtando, ſibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi: & aliquanto quam in Eumenem propenſiores, cum Eumenis beneficiis muneribuſque omnes Græciæ civitates & plerique principum obligati eſſent, & ita ſe in regno ſuo gereret, ut quæ ſub ditione ejus urbes eſſent, nullius liberæ civitatis fortunam ſecum mutatam vellent. Contra Perſea fama erat poſt patris mortem uxorem manu ſua occidiſſe, Apellem miniſtrum quondam fraudis in fratre tollendo, atq; ob id requiſitum à Philippo ad ſupplicium, exulantem accerſitum poſt patris mortem ingentibus promiſſis ad præmia tantæ perpetratæ rei, clam interfeciſſe. Inteſtinis externiſque præterea multis cædibus infamem, nec ullo commendabilem merito, præferebant vulgo civitates tam pio erga propinquos, tam juſto in civeis, tam munifico erga omnes homines, regi, ſeu fama & majeſtate Macedonum regum præoccupati ad ſpernendum originem novi regni, ſeu mutationis rerum cupidi, ſeu quia eum objectum

a Cap. III.

b Cap. IV. *c Cap.* V.

eſſe Romanis volebant. Erant autem non Ætoli modo in ſeditionibus propter ingentem vim æris alieni, ſed Theſſali etiam: ea contagione velut tabes in Perræbiam quoque id pervaſerat malum. Cum Theſſalos in armis eſſe nunciatum eſt, Ap. Claudium legatum ad eas res aſpiciendas componendaſque ſenatus miſit. Qui utriuſque partis principibus caſtigatis, cum injuſto fœnore gravatum æs alienum, ipſis magna ex parte concedentibus qui oneraverant, levaſſet, juſti crediti ſolutionem in annorum penſiones diſtribuit. Per eundem Appium eodemque modo compoſitæ in Perræbia res. Ætolorum cauſas Marcellus Delphis per idem tempus hoſtilibus acta animis, quas inteſtino geſſerant bello, cognovit. Cum certatum utrinque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem ſuo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utriſque petiit, abſtinerent bello, & oblivione præteritorum diſcordias finirent. Hujus reconciliationis inter ipſos fides obſidibus ultro citroque datis firmata eſt. Corinthum, ut ibi deponerentur obſides, convenitur.

a A Delphis & Ætolico concilio Marcellus in Peloponneſum trajecit. quo Achæis edixerat conventum. Ubi collaudata gente, quod conſtanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuiſſent, inſigne adverſus Perſea odium Romanorum fecit, quod ut maturius erumperet, Eumenes rex commentarium ferens ſecum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem miſſi, qui res in Macedonia aſpicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemæum renovandæ amicitiæ cauſa proficiſci juſſi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege ſub idem tempus legati venerunt, quorum princeps Apollonius in ſenatum introductus, multis juſtiſque cauſis regem excuſavit, quod ſtipendium ſerius quo ad diem præſtaret, id ſe omne advexiſſe, ne cujus niſi temporis gratia regi fieret. donum præterea afferre, vaſa aurea quingentum pondo. petere regem, ut quæ cum patre ſuo ſocietas atque amicitia fuiſſet, ea ſecum renovaretur; imperaretque ſibi P. R. quæ bono fidelique ſocio regi eſſent imperanda; ſe nullo uſquam ceſſaturum officio. Ea merita in ſe ſenatus fuiſſe cum Romæ eſſet, eam comitatem juventutis, ut pro rege non pro obſide omnibus ordinibus fuerit. Legatis benigne reſponſum, & ſocietatem renovare cum Antiocho, quæ cum patre ejus fuerat, A. Atilius Pr. urb. juſſus. Quæſtores urbani ſtipendium, vaſa aurea cenſores acceperunt: eiſque negotium datum eſt, ut ponerent ea in quibus templis videretur: legatoque centum millium æris munus miſſum, & ædes liberæ hoſpitio datæ, ſumptuſque decretus, donec in Italia eſſet. Legati qui in Syria fuerant, renunciaverunt, in maximo eum honore apud regem eſſe, amiciſſimumque P. R.

b In provinciis eo anno hæc. C. Cicereius Pr. in Corſica ſignis collatis pugnavit: ſeptem millia Corſorum cæſa, capti amplius M. & D C C. Voverat in ea pugna prætor ædem Junonis Monetæ. Pax deinde data petentibus Corſis, & exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corſica ſubacta Cicereius in Sardiniam tranſmiſit. Et in Liguribus in agro Statellati pugnatum ad oppidum Cariſtum: eo ſe magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo ſub adventum M. Popilii conſulis mœnibus ſeſe continebant, deinde poſtquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progreſſi ante portas aciem ſtruxerunt: nec conſul, ut qui idipſum oppugnatione comminanda quæſiſſet, moram certamini fecit. Pugnatum eſt amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret ſpes. Quod ubi conſul vidit, nulla parte moveri Ligurum ſigna, imperat equitibus ut equos conſcendant, ac tribus ſimul partibus in hoſtes quanto maximo poſſent tumultu currant. pars magna equitum mediam trajecit aciem, & ad terga pugnantium pervaſit. Inde terror injectus Liguribus: diverſi in omnes partes fugerunt: perpauci retro in oppidum, quia inde ſe maxime objecerat eques, & pugna tam pervicax multos abſumpſerat Ligurum, & in fuga paſſim cæſi ſunt. X. millia hominum cæſa traduntur, amplius D C C. paſſim capti. Signa militaria relata LXXXII. nec incruenta victoria fuit. amplius tria M. militum amiſſa, cum cedentibus neutris ex parte utraque primores caderent.

c Poſt hanc pugnam ex diverſa fuga in unum collecti Ligures, cum majorem multo partem civium amiſſam, quam ſupereſſe cernerent. (nec enim plus

a Cap. VI.

b Cap. VII. *c Cap.* VIII.

plus decem millia hominum erant) dediderunt ſeſe, nihil quidem illi pacti: ſperaverant tamen non atrocius, quam ſuperiores imperatores Coſ. in ſe ſæviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipſos bonaque eorum vendidit literaſque ſenatui de rebus ab ſe geſtis miſit. Quas cum A. Attilius Pr. in curia recitaſſet, (nam Coſ. alter Poſthumius agris recognoſcendis in Campania occupatus aberat) atrox res viſa ſenatui, Statellates, qui uni ex Ligurum gente non tuliſſent arma adverſus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum, deditos in fidem populi Romani, omni ultimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos eſſe: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis unquam ſe poſtea dedere auderet, peſſimo exemplo veniſſe: & diſtractos paſſim, juſtis quondam hoſtibus P. R. pacatis ſervire. Quas ob res S. C. factum eſt, placere ſenatui, M. Popilium Coſ. Ligures precio emptoribus reddito, ipſos reſtituere in libertatem, bonaque ut iis, quicquid ejus recuperari poſſit, reddantur curare: arma primo quoque tempore fieri in ea gente: Coſ. de provincia decedere, cum deditos in ſedem ſuam Ligures reſtituiſſet: claram victoriam vincendo oppugnanteis, non ſæviendo in afflictos fieri.

a Coſ. qua ferocia animi uſus erat in Liguribus, eandem ad non parendum ſenatui habuit. legionibus extemplo Piſas in hybernacula miſſis, iratus patribus, infeſtus prætori Romam rediit. ſenatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato, multis verbis invectus eſt in prætorem: qui cum ob rem bello bene geſtam, uti diis immortalibus honos haberetur, referre ad ſenatum debuiſſet, adverſus ſe pro hoſtibus S. C. feciſſet, quo victoriam ſuam ad Ligures transferret: dedique iis prope conſulem prætor juberet. Itaque multam ei ſe dicere: à patribus poſtulare, ut S. C. in ſe factum tolli juberent, ſupplicationemque, quam abſentes ex literis, de bene geſta repub. miſſis decernere debuerint, præſentes honoris deorum primum cauſa, deinde & ſui aliquo tandem reſpectu decernerent. Nihilo lenioribus quam abſens ſenatorum aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re in provinciam rediit. Alter Coſ. Poſthumius conſumpta æſtate in recognoſcendis agris, ne viſa quidem provincia ſua, comitiorum cauſa Romam rediit. Coſſ. C. Popilium Lænatem, P. Ælium Ligurem creavit. Prætores exinde facti, C. Licinius Craſſus, M. Junius Pænus, S. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

b Eo anno Luſtrum conditum eſt. Cenſores erant, Q. Fulvius Flaccus, & L. Poſthumius Albinus. Poſthumius condidit. Cenſa ſunt civium Romanorum capita C C L X I X. millia, & X V. Minor aliquanto numerus, quia L. Poſthumius Coſ. pro concione edixerat, qui ſocium Latini nominis ex edicto C. Claudii Coſ. redire in civitates ſuas debuiſſent, ne quis eorum Romæ, ſed omnes in ſuis civitatibus cenſerentur. Concors & è rep. cenſura fuit. Omnes quos ſenatu moverunt, quibuſque equos ademerunt, ærarios fecerunt, & tribu moverunt, neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius ædem Fortunæ equeſtris, quam proconſul in Hiſpania dimicans cum Celtiberorum legionibus voverat, annos ſex poſtquam voverat dedicavit: & ſcenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus decemvir ſacrorum eo anno mortuus eſt: in locum ejus ſuffectus A. Poſthumius Albinus. Locuſtarum tantæ nubes à mari vento repente in Apuliam illatæ ſunt, ut examinibus ſuis agros late operirent. Ad quam peſtem frugum tollendam Cn. Sicinius Pr. deſignatus cum imperio in Apuliam miſſus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis abſumpſit. Principium inſequentis anni, quo C. Popilius & P. Ælius fuerunt Coſſ. reſiduas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus, renovarique S. C. volebant, & Coſ. Ælius referebat. Popilius & collegam & ſenatum pro fratre deprecabatur, & præ ſe ferens, ſi quid decernerent interceſſurum, collegam deterruit. patres eo magis utrique pariter Coſſ. infenſi, incœpto perſtabant. Itaque cum de provinciis ageretur, & Macedonia, jam imminente Perſei bello peteretur, Ligures ambobus conſulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popilio referretur. Poſtulantibus deinde ut novos exercitus ſcribere aut ſupplementum veteribus liceret, utrumque negatum eſt. Prætoribus quoque in Hiſpaniam ſupplementum petentibus negatum: M. Junio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem, C. Licinius Craſſus urbanam juriſdictionem, Cn. Sicinius inter peregri-

a Cap. I X.

b Cap. X.

nos erat ſortitus. C. Memmius Siciliam, Sp Cluvius Sardiniam. Coſſ. ob ea irati ſenatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros ſe denunciarunt: nec quicquam reipublicæ acturos, præterquam quod ad provinciarum adminiſtrationem attineret.

a Attalum regis Eumenis fratrem legatum veniſſe Romam, Valerius Antias his Coſſ. ſcribit, ad deferenda de Perſeo crimina, indicandoſque apparatus belli. Plurium annales, & quibus crediſiſſe malis, ipſum Eumenem veniſſe tradunt. Eumenes igitur ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum ejus, ſed beneficiis etiam ſuis, ingentia quæ in eum congeſta erant, exiſtimaret deberi P. R. in ſenatum eſt introductus. Cauſam veniendi ſibi Romam fuiſſe dixit, præter cupiditatem viſendi deos homineſque, quorum beneficio in ea fortuna eſſet, ſupra quam ne optare quidem auderet: etiam ut coram moneret ſenatum, ut Perſei conatis obviam iret. Orſus inde à Philippi conſiliis, necem Demetrii filii retulit, adverſantis Romano bello. Baſtarnarum gentem excitam ſedibus ſuis, quorum auxiliis fretus in Italiam tranſiret. Hæc eum voluntatem in animo oppreſſum fato regnum ei reliquiſſe, quem infeſtiſſimum eſſe ſenſiſſet Romanis. Itaque Perſea hæreditarium à patre relictum bellum, & ſimul eum imperio traditum; jam jam primum alere ac fovere omnibus conſiliis. florere præterea juventute, quam ſtirpem longa pax ediderit: florere opibus regni, florere etiam ætate. Quæ cum corporis robore ac viribus vigeat, animum eſſe inveteratum diutina arte atque uſu belli. Jam inde à puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum aſſuetum, miſſum à patre in expeditiones multas variaſque. Jam ex quo ipſe accepiſſet regnum multa, quæ non vi, non dolo, Philippus omnia expertus potuiſſet moliri, admirando rerum ſucceſſu tenuiſſe. acceſſiſſe ad vires eam, quæ longo tempore, multis magniſque meritis pareretur, auctoritatem.

b Nam apud Græciæ atque Aſiæ civitates, veteri majeſtatem ejus omnes. nec pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo poſſe, utrum felicitate id quadam ejus accidat: an, quòd ipſe vereatur dicere, invidia adverſus Romanos favorem illi concilier. Inter ipſos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxiſſe eum non petentem, ſed petitum ultro: ſororem dediſſe Pruſiæ precanti ac oranti: celebratas eſſe utraſque nuptias gratulatione doniſque innumerabilium legationum: & velut auſpicibus nobiliſſimis populis deductas eſſe. Bœotorum gentem captatam Philippo, nunquam ad ſcribendum amicitiæ fœdus adduci potuiſſe: tribus nunc locis cum Perſeo fœdus inciſum literis eſſe: uno Thebis, altero ad Sidenum auguſtiſſimo & celeberrimo in templo, tertio Delphis. In Achaico concilio vero, niſi diſcuſſa res per paucos Romanum imperium intentantes eſſet, eo rem prope adductam, ut aditus & in Achajam daretur. At hercule ſuos honores, cujus merita in eam gentem privatim an publice ſint majora, vix diei poſſet, partim deſertos per incultum ac negligentiam, partim hoſtiliter ſublatos eſſe. Jam Ætolos quem ignorare in ſeditionibus ſuis non ab Romanis, ſed à Perſeo præſidium petiiſſe. Hia eum fultum ſocietatibus atque amicitiis, eos domeſticos apparatus belli habere, ut externis non egeat. XXX. millia peditum, V. millia equitum, in X. annos frumentum præparare: ut abſtinere & ſuo & hoſtium agro frumentandi cauſa poſſit. Jam pecuniam tantam habere, ut X. millia mercenariorum militum præter Macedonum copias, ſtipendium in totidem annos præparatum habeat: præter annum, quod ex metallis regiis capiat vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congeſſiſſe. Juventutem, ut jam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam ſubjectam eſſe.

c Reliquum orationis adhortatio fuit: Non ego hæc, *inquit*, incertis „ jactata rumoribus & cupidius credi- „ ta, quia vera eſſe de inimico crimina „ volebam, adfero ad vos P. C. ſed „ comperta & explorata, haud ſecus „ quam ſi ſpeculator miſſus à vobis „ ſubjecta oculis referrem. Neque re- „ licto regno meo, quod amplum & „ egregium vos feciſtis, mare tantum „ trajeciſſem, ut vana ad vos afferendo, „ fidem abrogarem mihi. Cernebam „ nobiliſſimas Aſiæ & Græciæ civita- „ tes indies magis denudantes judicia „ ſua: mox ſi permitteretur, eo pro- „ ceſſuras, unde receptum ad pœni- „ tendum non haberent. Cernebam „ Perſea non continentem ſe Macedo- „ niæ regno, alia armis occupantem, „ alia

a Cap. XI. *b Cap.* XII. *c Cap.* XIII.

alia quæ vi ſubigi non poſſunt, favore ac benevolentia complectentem. videbam quam impar eſſet ſors, cum ille vobis bellum, vos ei ſecuram pacem præſtaretis. Quanquam mihi quidem non parare, ſed gerere pene bellum videbatur. Abrupolim ſocium atque amicum veſtrum regno expulit. Artetarum Illyrium, quia ſcripta ab eo quædam vobis comperit, ſocium item atque amicum veſtrum, interfecit. Everſam & Callicritum Thebanos, principes civitatis, quia liberius adverſus eum in concilio Bœotorum locuti fuerant, delaturoſque ad vos quæ agerentur profeſſi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantius adverſus fœdus tulit. Dolopiæ bella intulit. Theſſaliam & Doridem cum exercitu pervaſit, ut in bello inteſtino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit & miſcuit omnia in Theſſalia Perrhæbiaque ſpe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia ſibi optimates opprimeret. Hæc cum vobis quieſcentibus & patientibus fecerit, & conceſſam ſibi Græciam eſſe à vobis videat, pro certo habet, neminem ſibi, antequam in Italiam trajecerit, armatum occurſurum. Hoc quam vobis tutum aut honeſtum ſit, vos videritis: ego certè mihi turpe eſſe duxi, prius Perſea ad bellum inferendum, quam me ſocium ad prædicendum ut caveretis, venire in Italiam. Functus neceſſario mihi officio, & quodammodo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere poſſum, quam uti deos deaſque precer, ut vos & veſtræ reipubl. & nobis ſociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, conſulatis?

a Hæc oratio movit patres conſcriptos: cæterum in præſentia nihil, præterquam fuiſſe in curia regem ſcire quiſquam potuit. eo ſilentio clauſa curia erat. Bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæque reſponſa eſſent, emanavere. Perſei deinde regis legatis poſt paucos dies ſenatus datus eſt. Cæterum præoccupatis non auribus magis quam animis ab Eumene rege, omnis & defenſio & deprecatio legatorum reſpuebatur: & exaſperavit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is velle quidem & laborare dixit regem, ut purganti ſe nihil hoſtile dixiſſe aut feciſſe, fides habeatur: cæterum ſi pervicacius cauſam belli quæri videat, forti animo defenſurum ſe. Martem communem eſſe, & eventum incertum belli. Omnibus civitatibus Græciæ atque Aſiæ curæ erat, quid Perſei legati, quid Eumenes in ſenatu egiſſet: & propter adventum ejus, quem moturum aliquid rebantur, miſerant pleræque civitates alia in ſpeciem præferenteis legatos: & legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius quin Eumenes civitatem quoque ſuam Perſei criminibus junxiſſet. Itaque omni modo per patronos hoſpiteſque diſceptandi cum rege locum in ſenatu quærebat. Quod cum contigiſſet, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adverſus Rhodios concitaſſet, graviorque Aſiæ eſſet, quam Antiochus fuiſſet: popularem quidem ac gratam populis Aſiæ (nam eo quoque jam favor Perſei venerat) orationem habuit: cæterum inviſam ſenatui, inutilemque ſibi & civitati ſuæ. Eumeni vero conſpiratio adverſus eum, favorem apud Romanos fecit: ita omnes ei honores habiti, donaque quam ampliſſima data, cum ſella curuli, atque eburneo ſcipione.

b Legationibus dimiſſis, cum Harpalus, quanta eximia celeritate poterat, regreſſus in Macedoniam, nunciaſſet regi, nondum quidem parantes bellum reliquiſſe ſe Romanos, ſed ita infeſtos, ut facile appareret non dilaturos: & ipſe præterquam quod & ita credebat futurum, jam etiam volebat, in flore virium ſe credens eſſe. Eumeni ante omnes infeſtus erat: à cujus ſanguine ordiens bellum, Euandrum Cretenſem ducem auxiliorum, & Macedonas tres aſſuetos miniſteriis talium facinorum, ad cædem regis ſubornat, literaſque eis dat ad Praxo hoſpitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis conſtabat, Eumenem ut ſacrificaret Apollini, Delphos aſcenſurum. Progreſſi cum Euandro inſidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quàm loci opportunitatem omnia circumeuntes quærebant. Aſcendentibus ad templum à Cirra, priuſquam perveniretur ad frequentia ædificiis loca, maceria erat ab læva ſemitæ paulum extans à fundamento, quà ſinguli tranſirent: dextra pars labe terræ in aliquantum altitudinis diruta erat. poſt maceriam ſe abdiderunt, gradibus aſtructis, ut ex ea velut è muro tela in prætereuntem conjicerent. Primo à mari circumfuſa turba amicorum ac ſatellitum procedebat: deinde extenuabant paulatim

a Cap. XIV.

b Cap. XV.

anguſtiæ agmen. Ubi ad eum locum ventum eſt, qua ſingulis eundum erat, primus ſemitam ingreſſus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo inſtitutus regi ſermo erat. Tum inſidiatores exorti ſaxa duo ingentia devolvunt, quorum altero caput ictum eſt regi, altero humerus ſopitus: ex ſemita proclivi in declive multis ſuper prolapſum jam ſaxis congeſtis & cæteri quidem etiam amicorum & ſatellitum, poſtquam cadentem videre, diffugiunt. Pantaleon conſtanter impavidus manſit ad protegendum regem.

a Latrones cum brevi circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum ſaucium poſſent, velut perfecta re in jugum Parnaſi refugerunt eo curſu, ut cum unus, non facile ſequendo per invia atque ardua, moraretur fugam eorum, ne comprehenſo indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde ſatellites ac ſervi concurrerunt, tollentes ſopitum vulnere, ac nihil ſentientem; vivere tamen ex calore & ſpiritu remanente in præcordiis ſenſerunt; victurum exigua ac propenulla ſpes erat. Quidam ex ſatellitibus ſecuti latronum veſtigia, cum uſque ad jugum Parnaſi nequicquam fatigati perveniſſent, re infecta redierunt. Aggreſſi facinus Macedones ut inconſulte, ita audacter cœptum, nec conſulte & timide reliquerunt. Compotem jam ſui regem amici poſtero die deferunt ad navem: inde Corinthum, à Corintho per Iſthmi jugum navibus traductis, Æginam trajiciunt. Ibi adeo ſecreta ejus curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Aſiam perferret. Attalus quoque celerius, quàm dignum concordia fraterna erat, credidit: nam & cum uxore fratris, & præfecto arcis, tanquam jam haud dubius regni hæres eſt locutus. Quæ poſtea non fefellere Eumenem: & quanquam diſſimulare, & tacite habere id patique ſtatuerat, tamen in primo congreſſu non temperavit, quin uxoris petendæ prematuram feſtinationem fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata eſt.

b Sub idem tempus C. Valerius ex Græcia, qui legatus ad viſendum ſtatum regionis ejus, ſpeculandaque conſilia Perſei regis miſſus erat, rediit: congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat: ſimul & adduxerat ſecum Praxo à Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat: & L. Rammium Brunduſinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brunduſii Rammius fuit: hoſpitio quoque & duces Rom. omnes, & legatos exterarum quoque gentium inſignes præcipue regios accipiebat. ex eo notitia ei cum abſente Perſeo fuerat: litteriſque ſpem amicitiæ interioris, magnæque inde fortunæ facientibus ad regem profectus, brevi perfamiliaris haberi, trahique magis quam vellet in arcanos ſermones eſt cœptus. Promiſſis enim ingentibus præmiis petere inſtitit ab eo rex, quoniam duces omnes legatique Rom. hoſpitio ejus uti aſſueſſent, quibus eorum ipſe ſcripſiſſet, ut venenum dandum curaret. Cujus ſcire ſe comparationem plurimum difficultatis & periculi habere, pluribus conſciis comparari: eventu præterea incerto eſſe, ut aut ſatis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. ſe daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo ſigno deprehendi poſſet. Rammius veritus ne ſi abnuiſſet, primus ipſe veneni experimentum eſſet, facturum pollicitus proficiſcitur; nec Brunduſium ante redire quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem eſſe dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, juſſu ejus Romam ſimul venit. introductus in curiam, quæ acta erant, expoſuit.

c Hæc ad ea quæ ab Eumene delata erant acceſſere, quo maturius hoſtis Perſeus judicaretur: quippe quem non juſtum modo apparare bellum regio animo, ſed per omnia clandeſtina graſſari ſcelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli adminiſtratio ad novos Conſules rejecta eſt: in præſentia tamen Cn. Sicinium Pr. cujus inter cives & peregrinos juriſdictio erat, ſcribere milites placuit, qui Brunduſium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur, ad occupandas maritimas urbes; ubi Coſ. cui provincia Macedonia obveniſſet, claſſem appellere tuto, & copias percommode exponere poſſet. Eumenes aliquamdiu Æginæ retentus periculoſa & difficili curatione, cum primum tuto potuit profectus Pergamum, præter priſtinum odium recenti etiam ſcelere Perſei ſtimulante, ſumma vi parabat bellum. Legati eo ab Roma gratulantes quod è tanto periculo evaſiſſet, venerunt. Cum Macedonicum bellum in annum dilatum eſſet, cæteris Prr. jam in provincias profectis, M. Junius & Sp. Lucretius, quibus Hiſpaniæ provinciæ obvenerant, fatigato ſæpe idem petendo ſenatu,

a Cap. XVI. *b Cap.* XVII. *c Cap.* XVIII.

ra; tandem pervicerunt, ut ſupplementum ſibi ad exercitum daretur. tria millia peditum, centum & quinquaginta equites in Romanas legiones, in ſocialem exercitum quinque millia peditum, & CCC. equites imperare ſociis juſſi. Hoc copiarum in Hiſpanias cum Prr. novis portatum eſt.

a Eodem anno, quia per recognitionem Poſthumii Coſ. magna pars agri Campani, quem privati ſine diſcrimine paſſim poſſederant, recuperata in publicum erat. M. Lucretius Tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum cenſores fruendum locarent. quod factum tot annis poſt captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Cum in expectatione ſenatus eſſet, bello etſi non indicto, tamen jam decreto, qui regum ſuam, Perſei qui ſecuturi amicitiam eſſent, legati Ariaratis, puerum filium regis ſecum adducentes, Romam venerunt. Quorum oratio fuit; regem educandum filium Romam miſiſſe, ut jam inde à puero aſſueſceret moribus Romanis hominibuſque. petere, ut eum non ſub hoſpitum modo privatorum cuſtodia, ſed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent eſſe. Ea regis legatio grata ſenatui fuit. Decreverunt ut Cn Sicinius prætor ædes inſtructas locaret, ubi filius regis comiteſque ejus habitare poſſent. Et Thracum legatis apud ſe diſceptantibus, & ſocietatem amicitiamque petentibus, & quod petebant datum eſt : & munera binûm millium æris ſummæ in ſingulos miſſa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia eſſet, aſſumptos in ſocietatem gaudebant. Sed ut in Aſia quoque & inſulis explorata omnia eſſent, T. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miſerunt. Adire eos Cretam & Rhodum juſſerunt, ſimul renovare amicitiam, ſimul ſpeculari, num ſolicitati animi ſociorum ab rege Perſeo eſſent.

b In ſuſpenſa civitate ad expectationem novi belli, nocturna tempeſtate columna roſtrata in Capitolio, bello Punico priore poſita à M. Æmilio Coſ. cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine diſcuſſa eſt. Ea res prodigii loco habita, ad ſenatum relata eſt. Patres ad aruſpices referre, & X. viros adire libros juſſerunt. X. viri luſtrandum oppidum, ſupplicationem obſecrationemque habendam, victimis majoribus ſacrificandum, & in Capitolio Romæ, & in Campania ad Minervæ promontorium renunciarunt : ludos per X. dies Jo. Opt. Max. primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. aruſpices in bonum verſurum id prodigium, prolationemque finium, & interitum perduellium portendi reſponderunt : quod ex hoſtibus ſpolia fuiſſent ea roſtra, quæ tempeſtas disjeciſſet. Acceſſerunt quæ cumularent religiones animis. Saturniæ nunciatum erat ſanguine per triduum in oppido pluiſſe : Calatiæ aſinum tripedem natum : & taurum cum quinque vaccis, uno ictu fulminis exanimatos : Oximi terra pluiſſe. Horum quoque prodigiorum cauſa, res divinæ factæ, & ſupplicatio unum diem, feriæque habitæ.

c Conſules ad id tempus in provincias non exierant : quia neque uti de M. Popilio referrent, ſenatui obſequebantur, & nihil aliud decernere prius, ſtatutum patribus erat. Aucta etiam invidia eſt Popilii, literis ejus, quibus iterum cum Statellatibus Liguribus proconſul pugnaſſe ſe ſcripſit, ac ſe decem millia eorum occidiſſe : propter cujus injuriam belli, cæteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non abſens modo Popilius, qui deditis contra jus ac fas bellum intuliſſet, & pacatos ad rebellandum incitaſſet : ſed Coſſ. quod non exirent in provinciam, in ſenatu increpiti. Hoc conſenſu patrum accenſi M. Martius Sermo, & Q. Martius Scylla tribuni plebis & Coſſ. mulctam ſe dicturos, niſi in provinciam exirent, denunciarunt : & rogationem quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in ſenatu recitarunt. Sanciebatur, ut qui ex Statellis deditis in libertatem reſtitutus ante calendas Sextiles primas non eſſet, cujus dolo malo is in ſervitutem veniſſet, ut juratus ſenatus decerneret, qui eam rem quæreret, animadverteretque. Ex auctoritate deinde ſenatus eam rogationem promulgarunt. Priuſquam proficiſcerentur Coſſ. C. Cicereio prætori prioris anni ad ædem Bellonæ ſenatus datus eſt. Is expoſitis, quas in Corſica res geſſiſſet, poſtulatoque fruſtra triumpho, in monte Albano, quod jam in morem venerat, ut ſine publica auctoritate fieret, triumphavit : Rogationem Martiam de Ligurib. magno conſenſu plebs ſcivit juſſitque. ex eo plebiſcito C. Licinius Pr. conſuluit ſenatum, quem quærere ex rogatione vellet. Patres ipſum eum quærere juſſerunt.

d Tum demum Coſſ. in provinciam profecti ſunt, exercitumque à M. Popilio ceperunt : neque tamen M. Po-

a Cap. XIX. *b Cap.* XX. *c Cap.* XXI. *d Cap.* XXII.

pillius reverti Romam audebat, ne cauſam diceret, adverſo ſenatu, infeſtiore populo, apud Pr. qui de quæſtione in ſe poſita ſenatum conſuluiſſet. Huic detrectationi ejus, Trr. pl. alterius rogationis denuntiatione occurrerunt: ut ſi non ante Idus Novembres in urbem Romam introiſſet, de abſente eo C. Licinius ſtatueret ac judicaret. Hoc tractus vinculo cum rediſſet, ingenti cum invidia in ſenatum venit. Ibi cum laceratus jurgiis multorum eſſet, S. C. factum eſt, ut qui Ligurum poſt Q. Fulvium, L. Manlium Coſſ. hoſtes non fuiſſent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius Prr. in libertatem reſtituendos curarent: agrumque iis trans Padum Coſ. C. Popillius daret. multa millia hominum hoc S.C. reſtituta in libertatem, tranſductiſque Padum ager eſt aſſignatus. M. Popillius rogatione Martia bis apud C. Licinium cauſam dixit: tertio Pr. gratia Coſ. abſentis, & Popiliæ familiæ precibus victus, Idibus Martiis adeſſe reum juſſit, quo die novi magiſtratus inituri erant honorem, ne diceret jus, qui privatus futurus eſſet. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci eluſa eſt.

a Legati Carthaginienſes eo tempore Romæ erant, & Guluſſa filius Maſaniſſæ: inter eos magnæ contentiones in ſenatu fuere. Carthaginienſes querebantur præter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re præſenti cognoſcerent, miſſi eſſent amplius LXX. oppida caſtellaque agri Carthaginienſis biennio proximo Maſaniſſam vi atque armis poſſediſſe. Id illi, cui nihil penſi ſit, facile eſſe: Carthaginienſes fœdere illigatos ſilere: prohiberi enim extra fines efferre arma. Quanquam ſciant in ſuis finibus, ſi inde Numidas pellerent, ſe geſturos bellum: illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diſerte vetentur cum ſociis populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra ſuperbiam crudelitatemque & avaritiam ejus non pati poſſe Carthaginienſes: miſſos eſſe qui orarent ſenatum, ut trium harum rerum unam ab ſe impetrari ſinerent: ut vel ex æquo apud ſocium populum, quid cujuſque eſſet, diſceptarent: vel permitterent Carthaginienſibus ut adverſus injuſta arma pio juſtoque ſe tutarentur bello: vel ad extremum, ſi gratia plus quam veritas apud eos valeret, ſemel ſtatuerent, quid donatum ex alieno Maſaniſſæ vellent. Modeſtius certe daturos eos, & ſcituros quid dediſſent: ipſum nullum præterquam ſuæ libidinis arbitrio finem facturum. Horum ſi nihil impetrarent, & aliquod ſuum poſt datam à P. Scipione pacem delictum eſſet, ipſi potius animadverterent in ſe. Tutam ſervitutem ſe ſub dominis Romanis, quam libertatem expoſitam ad injurias Maſaniſſæ malle. Perire namque ſemel ipſis ſatius eſſe, quam ſub acerbiſſimi carnificis arbitrio ſpiritum ducere. Sub hæc dicta lachrymantes procubuerunt, ſtratique humi non ſibi magis miſericordiam quam regi invidiam concitarunt.

b Interrogari Guluſſam placuit, quid ad ea reſponderet: aut ſi prius mallet; expromeret ſuper qua re Romam veniſſet. Guluſſa neque ſibi facile eſſe dixit de iis rebus agere, de quibus nihil mandati à patre haberet: neque patri facile fuiſſe mandare, cum Carthaginienſes nec de qua re acturi eſſent, nec omnino ituros ſe Romam indicaverint. In æde Æſculapii clandeſtinum eos per aliquot noctes conſilium principum habuiſſe, unde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam cauſam fuiſſe patri mittendi ſe Romam, qui deprecaretur ſenatum, ne quid communibus inimicis criminantibus ſe crederent, quem ob nullam aliam cauſam niſi propter conſtantem fidem erga populum Romanum odiſſent. His utrinque auditis, ſenatus de poſtulatis Carthaginienſium conſultus reſpondere ita juſſit: Guluſſam placere extemplo in Numidiam proficiſci, & nunciare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienſes querantur, legatos quamprimum ad ſenatum mittat, denuntietque Carthaginienſibus, ut ad diſceptandum veniant. Si aliquid poſſent Maſaniſſæ honoris cauſa, & feciſſe, & facturos eſſe. jus gratiæ non dare: agrum quà cujuſque ſit, poſſideri velle: nec novos ſtatuere fines, ſed veteres obſervari in animo habere. Carthaginienſibus victis ſe & urbes & agros conceſſiſſe, non ut in pace eriperent per injuriam, quæ jure belli non ademiſſent. Ita regulus Carthaginienſeſque dimiſſi, munera ex inſtituto data utriſque, aliaque hoſpitalia comiter conſervata.

c Sub idem tempus Cn. Servilius Cæpio, Ap. Claudius Cento, T. Annius Luſcus legati ad res repetendas in Macedoniam, renunciandamque amicitiam regis miſſi, redierunt qui jam ſponte infeſtum Perſei ſenatum in-

a Cap. XXIII.

b Cap. XXIV. *c* Cap. XXV.

inſuper accenderunt, relatis ordine quæ vidiſſent, quæque audiſſent. Viſiſſe ſe per omnes urbes Macedonum ſumma vi parari bellum. Cum ad regem perveniſſent, per multos dies conveniendi ejus poteſtatem non factam. Poſtremo, cum deſperato jam colloquio profecti eſſent, tum demum ſe ex itinere revocatos, & ad eum introductos eſſe. Suæ orationis ſummam fuiſſe, fœdus cum Philippo ictum, cum ipſo eo poſt mortem patris renovatum: in quo diſerte prohiberi eum extra fines arma efferre, prohiberi ſocios pop. Romani laceſſere bello. expoſita deinde ab ſe ordine, quæ ipſi nuper in ſenatu Eumenem vera omnia & comperta referentem audiſſent. Samothraciæ præterea permultos dies occultum conſilium eum legationibus civitatum Aſiæ regem habuiſſe. Pro his injuriis ſatis fieri ſenatum æquum cenſere, reddique ſibi res ſociiſque ſuis, quas contra jus fœderis habeat. Regem ad ea primo accenſum ira, inclementer locutum, avaritiam ſuperbiamque Romanis objicientem frequenter, quod alii ſuper alios legati venirent, ſpeculari dicta factaque ſua; quod ſe ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere æquum cenſerent. Poſtremo multum ac diu vociferatum, reverti poſtero die juſſiſſe, ſcriptum ſe reſponſum dare velle: tum ita ſibi ſcriptum traditum eſſe: Fœdus cum patre ictum ad ſe nihil pertinere. Id ſe renovari, non quia probaret, ſed quia in nova poſſeſſione regni patienda omnia eſſent, paſſum. Si novum fœdus ſecum facere vellent, convenire prius de conditionibus debere: & ſi in animum inducerent, ut ex æquo fœdus fieret, & ſe viſurum quid ſibi faciendum eſſet, & illos credere reipubl. conſulturos. Atque ita ſe proripuiſſe, & ſummoveri è regia omnes cœptos: tum ſe amicitiam & ſocietatem renunciaſſe. Qua voce eum accenſum reſtitiſſe, atque voce clara denunciaſſe ſibi, ut triduo regni ſui decederent finibus. Ita ſe profectos, nec ſibi aut venientibus, aut manentibus quidquam hoſpitaliter aut benigne factum. Theſſali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, ut ſcirent quamprimum quibus ducibus uſura reſpubl. eſſet, literas mitti Coſſ. placuit: ut uter eorum eſſet, Romam ad magiſtratus creandos veniret.

a Nihil magnopere quod memorari attineat reipubl. eo anno Coſſ. geſſerant: magis è republ. viſum erat comprimi ac ſedari exaſperatos Ligures, cum Macedonicum bellum expectaretur. Gentium quoque Illyriorum regem ſuſpectum Iſſenſes legati fecerunt: ſimul queſti fines ſuos ſecundo populatum, ſimul nunciantes uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem, communi conſilio parare Romanis bellum: & ſpecie legatorum Illyrios ſpeculatores Romæ eſſe, Perſeo auctore miſſos, ut quid ageretur ſcirent. Illyrii vocati in ſenatum: qui cum legatos ſe eſſe miſſos ab rege dicerent ad purganda crimina, ſi qua de re Iſſenſes deferrent, quæſitum ecquid ita non adiiſſent magiſtratum, ut ex inſtituto loca lautia acciperent: ſciretur denique veniſſe eos, & ſuper qua re veniſſent. Hæſitantibus in reſponſo, ut curia excederent dictum: reſponſum tanquam legatis, ut qui adire ſenatum non poſtulaſſent, dari non placuit. mittendoſque ad regem legatos cenſuerunt: qui nunciarent, qui ſocii quererentur apud ſenatum exuſtum à rege agrum. non æquum eum facere; qui ab ſociis ſuis non abſtineret injuriam. In hanc legationem miſſi A. Terentius Varro, C. Pletorius, C. Cicereius. Ex Aſia qui circa ſocios reges miſſi erant legati redierunt, qui renunciarent Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria ſeſe conveniſſe. Omnes ſollicitatos legationibus Perſei, ſed egregie in fide permanere, pollicitoſque omnia quæ populus Romanus imperaſſet, præſtaturos, & civitates ſocias adiiſſe: cæteras ſatis fidas, ſolos Rhodios fluctuanteis & imbutos Perſei conſiliis inveniſſe. venerant legati Rhodii ad purganda ea quæ vulgo jactari de civitate ſciebant: cæterum ſenatum iis dari, cum novi conſules magiſtratum iniiſſent, placuit.

b Belli apparatum non differendum cenſuerunt. C. Licinio prætori negocium datur, ut ex veteribus quinqueremibus in navalibus Romæ ſubductis, quæ poſſent uſui eſſe reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deeſſet C. Memmio collegæ in Siciliam ſcriberet, ut eas quæ in Sicilia naves eſſent, reficeret atque expediret, ut Brunduſium primo quoque tempore mitti poſſent. Socios navales libertini ordinis in viginti & quinque naves ex civibus Roman. Cn. Licinius prætor ſcribere juſſus, in quinque & viginti parem numerum Cn. Sicinius ſociis imperaret: idem prætor peditum VIII. millia, CCCC. equites à ſociis La-

a Cap. XXVI. *b Cap.* XXVII.

tini nominis exigeret. Hunc militem qui Brunduſii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat deligitur. Cn. Sicinius prætor qui exercitum paratum ad trajiciendum haberet. C. Popilio Coſ. ex auctoritate ſenatus C. Licinius prætor ſcribit, ut & legionem ſecundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat: & ſocios Latini nominis quatuor M. peditum, C C. equites Idibus Februariis Brunduſii adeſſe juberet. Hac claſſe & hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec ſucceſſor veniret, juſſus, prorogato in annum imperio. Ea omnia quæ ſenatus cenſuit, impigre facta ſunt. Duo de quadraginta quinqueremes ex navalibus deductæ: qui deduceret eas Brunduſium L. Porcius Licinius præpoſitus duodecim ex Sicilia miſſæ. Ad frumentum claſſi exercituique coëmendum in Apuliam Calabriamque tres legati miſſi, Sex. Digitius, T. Juventius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor paludatus ex urbe profectus, Brunduſium venit.

a Exitu prope anni C. Popilius Coſ. Romam reddiit, aliquanto ſerius quam ſenatus cenſuerat: cui primo quoque tempore magiſtratus creare, cum tantum bellum immineret, juſſum erat. Itaque non ſecundis auribus patrum auditus eſt Coſ. cum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus geſtis diſſereret: ſucclamationes frequentes erant interrogationeſque, cur ſcelere fratris oppreſſos Ligures in libertatem non reſtituiſſet. Comitia conſularia in quam edicta erant diem ad XII. calendas Martias ſunt habita. Creati Coſſ. P. Licinius Craſſus, C. Caſſius Longinus. Poſtero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Junius Annalis. His prætoribus provinciæ decretæ, duæ jure Romæ dicendo, Hiſpania & Sicilia, & Sardinia, ut uni ſors integra eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. Coſſ. deſignatis imperavit ſenatus, ut qua die magiſtratum iniſſent, hoſtiis majoribus rite mactatis precarentur, ut quod bellum P. R. in animo haberet gerere, ut id proſperum eveniret. Eodem die decrevit ſenatus, ut C. Popilius Coſ. ludos per dies X. Jovi Opt. Max. voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, ſi reſpubl. X. annos in eodem ſtatu fuiſſet. Ita ut cenſuerant, in Capitolio vovit Coſ. ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decreſſet ſenatus, cum centum & quinquaginta non minus adeſſent, præeunte verba Lepido pontifice maximo id votum ſuſceptum eſt. Eo anno ſacerdotes publici mortui, L. Æmilius Pappus X-vir ſacrorum, & Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat cenſor. Hic fœda morte periit. Ex duobus filiis ejus, qui tum in Illyrico militabant, nunciatum alterum deceſſiſſe, alterum gravi & periculoſo morbo ægrum eſſe. Obruit animum ſimul luctus metuſque: mane ingreſſi cubiculum ſervi, laqueo dependentem invenere. Erat opinio, poſt cenſuram minus compotem fuiſſe ſui. vulgo Junonis Laciniæ iram ob ſpoliatum templum alienaſſe mentem ferebant. Suffectus in Æmilii locum X-vir M. Valerius Meſſala, in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ænobarbus, oppido adoleſcens ſacerdos lectus.

b P. Licinio, C. Caſſio COSS. non urbs tantum Roma, nec terra Italia, ſed omnes reges civitateſque quæ in Europa, quæque in Aſia erant converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum vetus odium ſtimulabat, tum recens ira, quod ſcelere ejus prope ut victima mactatus Delphis eſſet. Pruſias Bithyniæ rex ſtatuerat abſtinere armis, eventumque expectare. Nam neque pro Romanis ſe æquum cenſere adverſus fratrem uxoris arma ferre: & apud Perſea victorem veniam per ſororem impetrabilem fore. Ariarathes Cappadocum rex præterquam quod Romanis ſuo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo eſt junctus Eumeni affinitate, in omnia belli paciſque ſe conſociaverat conſilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno, & pueritiam regis, & inertiam tutorum ſpernens, & ambigendo de Cæleſyria, cauſam belli ſe habiturum exiſtimabat: geſturumque ſine ullo impedimento, occupatis Roman. in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per ſuos legatos ſenatui, & ipſe legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemæus propter ætatem alieni etiam tum arbitrii erat: tutores & bellum adverſus Antiochum parabant, quo vindicarent Cæleſyriam, & Rom. omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Maſiniſſa & frumento juvabat Roman. & auxilia cum elephantis, Miſagenemque filium mittere ad bellum parabat. Si penes Rom. victoria eſſet, ſuas quoque in eodem ſtatu manſuras res, neque ultra quid.

a Cap. XXVIII.

b Cap. XXIX.

quidquam movendum: non enim paſſuros Rom. vim Carthaginienſibus afferri. Si fractæ eſſent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienſes, ſuam omnem Africam fore. Gentius rex Illyriorum fecerat potius, eut ſuſpectus eſſet Romanis, quam ſatis ſtatuerat utram foveret partem; Impetuque magis quam conſilio iis ſe adjuncturus videbatur. Cotys Thrax Odryſarum rex evidenter Macedonum partis erat.

a Hæc ſententia regibus cum eſſet de bello, in liberis gentibus populiſque plebs ubique omnis ferme, ut ſolet, deterioribus erat ob regem Macedoneſque inclinata: principum diverſa cerneres ſtudia. Pars ita in Romanos effuſi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis juſtitia imperii Romani capti: plures ita, ſi præcipuam operam navaſſent, potentes ſeſe in civitatibus ſuis futuros rati. Pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum & deſperatio rerum ſuarum eodem manente ſtatu, præcipites ad novanda omnia agebat: quoſdam ventoſum ingenium, quia Perſeus magis auræ popularis erat. Tertia pars, optima eadem & prudentiſſima, ſi utique optio domini potioris daretur, ſub Romanis quam ſub rege malebat eſſe. ſi liberum inde arbitrium fortunæ eſſet, neutram partem volebant potentiorem altera oppreſſa fieri: ſed illibatis potius viribus utriuſque partis pacem ex eo manere: ita inter utroſque optimam conditionem civitatum fore, protegente altero ſemper inopem ab alterius injuria. Hæc ſentientes certamina fautorum utriuſque partis taciti ex tuto ſpectabant. Coſſ. quo die magiſtratum inierant ex S. C. cum circa omnia fana in quibus lectiſternium majorem partem anni eſſe ſolet, majoribus hoſtiis immolaſſent, inde preces ſuas acceptas ab diis immortalibus ominati, ſenatui rite ſacrificatum, precationemque de bello factam renunciarunt. Aruſpices ita reſponderunt, ſi quid rei novæ inciperetur, id maturandum eſſe: victoriam, triumphum, prorogationem imperii portendi. Patres quod fauſtum felixque P. R. eſſet, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum COSS. juſſerunt, ut quod Perſeus Philippi filius Macedonum rex adverſus fœdus cum patre Philippo ictum, & ſecum poſt mortem ejus renovatum, ſociis P. R. arma intuliſſet, agros vaſtaſſet, urbeſque occupaſſet: quodque belli parandi adverſus P. R. conſilia iniſſet, arma milites, claſſem ejus rei cauſa comparaſſet: ut niſi de iis rebus ſatisfeciſſet, bellum cum eo iniretur. Hæc rogatio ad populum lata eſt.

b S. C. inde factum eſt, ut conſules inter ſe provincias Italiam & Macedoniam compararent ſortirenturve. Cui Macedonia obveniſſet, ut is regem Perſea quique ejus ſectam ſecuti eſſent, niſi pop. Rom. ſatisfeciſſent, bello perſequeretur. Legiones quatuor novas ſcribi placuit, binas ſingulis Coſſ. Id præcipue provinciæ Macedoniæ datum, quod cum alterius Coſ. legionibus quina millia & duceni equites ex vetere inſtituto darentur in ſingulas legiones: in Macedoniam ſena millia peditum ſcribi juſſa, equites treceni æqualiter in ſingulas legiones, & in ſociali exercitu conſuli alteri auctus numerus, XVI. millia peditum, DCCC. equites, præter eos quos Cn. Sicinius duxiſſet DC. equites, in Macedoniam trajiceret. Italiæ ſatis viſa XII. millia ſociorum peditum DC. equites. Illud quoque præcipuum datum ſorti Macedoniæ, ut centuriones militeſque veteres ſcriberet, quos vellet Coſ. uſque ad quinquaginta annos. In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod Coſſ. ex S. C. ad populum tulerunt, ne tribuni militum, eo anno ſuffragiis crearentur, ſed Coſſ. prætorumque in iis faciendis judicium arbitriumque eſſet. Inter prætores ita partita imperia. Prætorem cujus ſors fuiſſet, ut iret quo ſenatus cenſuiſſet, Brunduſium ad claſſem ire placuit: utque ibi recognoſceret ſocios navales: dimiſſiſque, ſi qui parum idonei eſſent, ſupplementum legeret ex libertinis: & daret operam, ut duæ partes civium Romanorum, tertia ſociorum eſſet. Commeatus claſſi legionibuſque ut ex Sicilia Sardiniaque ſubveheretur: prætoribus qui eas provincias ſortiti eſſent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardiſque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portarent. Siciliam C. Caninius Rebilus eſt ſortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hiſpaniam, C. Sulpicius Galba urbanam juriſdictionem, L. Junius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo quo ſenatus cenſuiſſet, ſors evenit.

c Inter Coſſ. magis cavillatio quam magna contentio de provincia fuit. Caſſius ſine ſorte ſe Macedoniam oppugna-

a Cap. XXX. *b Cap.* XXXI. *c Cap.* XXXII.

pugnaturum dicebat : nec poſſe collegam ſalvo jurejurando, ſecum ſortiti. Prætorem eum, ne in provinciam iret in concione juraſſe. ſe ſtato loco ſtatiſque diebus. ſacrificia habere, quæ abſente ſe recte fieri non poſſent : quæ non magis Coſ. quam prætore abſente recte fieri poſſent. Si ſenatus non quid veller in conſulatu potius, quam quid in prærura juraverit P. Licinius, animadvertendum eſſe cenſeat : ſe tamen futurum in ſenatus poteſtate. Conſulti patres, cui conſulatum P. R. non negaſſet, ab ſe provinciam negari ſuperbum rati, ſortiti Coſſ. juſſerunr. P. Licinio Macedonia, C. Caſſio Iralia obvonit. Legiones inde ſortiti ſunr : prima & tertia in Macedoniam trajicerentur, ſecunda & quarta ut in Iralia remanerent. Delectus Coſſ. multo intentiorē quàm aliàs curam habebant Licinius veteres quoque ſcribebat milites centurioneſque : & multi voluntate nomina dabant, quia locupletes eos videbant qui priore Macedonico bello, aut adverſus Antiochum in Aſia ſtipendia fecerant. Cum tribuni militum centuriones, ſed primum quenque citarent, rres & XX centuriones qui primos pilos duxerant, citati Trr. pl. appellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior, & M. Claudius Marcellus ad Coſſ. rejiciebant. Eorum cognitionem eſſe debere, quibus delectus quibuſque bellum mandatum eſſet. Cæteri cognitutos ſe de quo appellati eſſent, ajebant : & ſi injuria fieret auxilium civibus laturos.

a Ad ſubſellia Trr. res agebatur. Eo M. Popilius conſularis advocatus, centuriones, & Coſ. venerunt. COS. inde poſtulanti ut in concione ea res ageretur. populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popilius qui biennio ante Coſ. fuerat. ita verba fecit : Militates homines & ſtipendia juſta, & corpora, & ætate & aſſiduis laboribus confecta habere : nihil recuſare tamen : quo minus operam reipubl. dent : id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos cum militaſſent, habuiſſent, attribuerentur. P. Licinius Coſ. S. C. recirari juſſit. Primum quod bellum ſenatus Perſeo juſſiſſet : deinde quod veteres cenruriones quam plurimum ad id bellum ſcribi cenſuiſſet : nec ulli, qui non major annis quinquaginta eſſet, vacationem militiæ eſſe. deprecatus eſt deinde, ne novo bello, tam propinquo Italiæ, adverſus regem potentiſſimum, aur tribunos militum delectum habentes impedirent, aut prohiberent Coſ. quem cuique ordinem aſſignari è republ. eſſet, eum aſſignare. ſi quid in ea re dubium eſſet, ad ſenatum rejicerent.

b Poſtquam Conſul quæ voluerat dixit, Sp Liguſtinus ex eo numero, qui Trr. pl. appellaverant, à conſule & ab tribunis petiit : ut ſibi paucis ad populum agere liceret. Permiſſu omnium ita locutus fertur : Sp. Ligu- ,,
ſtinus tribus Cruſtuminæ ex Sabinis ,,
ſum oriundus, Quirites. Pater mihi ,,
jugerum agri reliquir, & parvum tu- ,,
gurium, in quo natus educatuſque ,,
ſum, hodieque ibi habito. Cum pri- ,,
mum in ætatem veni, pater mihi ,,
uxorem fratris ſui filiam dedit : quæ ,,
ſecum nihil attulit, præter liberta- ,,
tem pudicitiamque, & cum his fœ- ,,
cunditatem, quanta vel in diti domo ,,
ſatis eſſet. Sex filii nobis, duæ filiæ ,,
ſunt, utræque jam nuptæ. filii qua- ,,
tuor togas viriles habenr, duo præ- ,,
textati ſunt. Miles ſum factus, P. ,,
Sulpicio, C. Aurelio Coſſ. In eo ,,
exercitu qui in Macedoniam eſt ,,
tranſportatus, biennium miles gre- ,,
garius fui adverſus Philippum re- ,,
gem ; tertio anno virtutis cauſa mihi ,,
T. Quintius Flaminius decumum or- ,,
dinem haſtatum aſſignavit. Devicto ,,
Philippo Macedonibuſque, cum in ,,
Italiam portati ac dimiſſi eſſemus, ,,
continuo miles voluntarius cum M. ,,
Portio Coſ. in Hiſpaniam ſum pro- ,,
fectus. Neminem omnium impera- ,,
torum qui vivant, acriorem virtutis ,,
ſpectatorem ac judicem fuiſſe ſciunt, ,,
qui & illum & alios duces longa mi- ,,
litia experti ſunt. Hic me impera- ,,
tor dignum judicavit, cui primum ,,
haſtatum prioris centuriæ aſſigna- ,,
ret. Tertio iterum voluntarius mi- ,,
les factus ſum in eum exercitum, ,,
qui adverſus Ætolos & Antiochum ,,
regem eſt miſſus, à M. Acilio mihi ,,
primus princeps prioris centuriæ eſt ,,
aſſignatus. Expulſo rege Antiocho, ,,
ſubactis Ætolis reportati ſumus in ,,
Italiam : & deinceps bis quæ annua ,,
merebant legiones ſtipendia feci. ,,
Bis deinde in Hiſpania militavi, ſe- ,,
mel Q. Fulvio Flacco, iterum Tib. ,,
Sempronio Graccho Pr. à Flacco in- ,,
ter cæteros quos virtutis cauſa ſe- ,,
cum ex provincia ad triumphum de- ,,
ducebat, deductus ſum : à Tib. ,,
Graccho rogatus in provinciam ii. ,,
Quater intra paucos annos primum ,,
pilum duxi. quater & tricies virtu- ,,
tis cauſa donatus ab imperatoribus ,,
ſum.

a Cap. XXXIII.

b Cap. XXXIV.

„ ſum. ſex civicas coronas accepi.
„ XXII. ſtipendia annua in exercitu
„ emerita habeo, & major annis ſum
„ quinquaginta. Quod ſi mihi nec ſti-
„ pendia omnia emerita eſſent, nec-
„ dum ætas vacationem daret, tamen
„ cum quatuor milites pro me uno vo-
„ bis dare P. Licini poſſem, æquum
„ erat me dimitti. Sed hæc pro cauſa
„ mea dicta accipiatis velim: Ipſe me
„ quoad quiſquam qui exercitus ſcri-
„ bit, idoneum militem judicabit,
„ nunquam ſum excuſaturus. Ordi-
„ nem quo me dignum judicent Tribb.
„ militum, ipſorum eſt poteſtatis, ne
„ quis me virtute in exercitu præſtet,
„ dabo operam, ut ſemper ita feciſſe
„ me & imperatores mei, & qui una
„ ſtipendia fecerunt, teſtes ſunt. Vos
„ quoque æquum eſt commilitones, &
„ ſi appellationis vobis uſurpatis jus,
„ cum adoleſcentes nihil adverſus
„ magiſtratuum ſenatuſque auctorita-
„ tem uſquam feceritis, nunc quoque
„ in poteſtate ſenatus ac conſulum
„ eſſe, & omnia honeſta loca ducere,
„ quibus rempub. defenſuri ſitis.

a Hæc ubi dixit, collaudatum multis verbis Coſ. ex concione in ſenatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate ſenatus gratiæ actæ, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis cauſa ei aſſignarunt. Cæteri centuriones omiſſa appellatione, ad delectum obedienter reſponderunt. Quo maturius in provincias magiſtratus proficiſcerentur. Latinæ Cal. Juniis fuere: eoque ſolenni perfecto C. Lucretius prætor omnibus quæ ad claſſem opus erant præmiſſis, Brunduſium eſt profectus. præter eos exercitus quos Coſſ. comparabant, C. Sulpicio Galbæ prætori negocium datum, ut quatuor legiones ſcriberet urbanas, juſto numero peditum equitumque, iiſque quatuor Trr. mil ex ſenatu legeret, qui præeſſent. ſociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille & CC. equites. Is exercitus uti paratus eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. P. Licinio Coſ. ad exercitum civilem ſocialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenſes ſagittarii incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenſes miſiſſent. Numidæ item equites elephantique. In eam rem legati ad Manſaniſſam Carthaginienſeſque miſſi, L. Poſthumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Poſthumium Albinum, C. Decium, A. Licinium Nervam.

b Per idem tempus legati ab rege Perſeo venerunt. eos in oppidum intromitti non placuit, cum jam bellum regi eorum & Macedonibus & ſenatus decreſſet, & populus juſſiſſet. In æde Bellonæ in ſenatum introducti, ita verba fecerunt: Mirari Perſea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati eſſent: Si impetrari à ſenatu poſſet, ut ii revocentur, regem de injuriis, ſi quas ſociis factas quererentur, arbitratu ſenatus ſatisfacturum eſſe. Sp. Carvilius ad eam ipſam rem ex Græcia remiſſus ab Cn. Sicinio in ſenatu erat. Is Perræbiam expugnatam armis, Theſſaliæ aliquot urbes captas, cætera, quæ aut ageret aut pararet rex cum argueret: reſpondere ad ea legati juſſi, poſtquam hæſitabant, negantes ſibi ultra quicquam mandatum eſſe: juſſu renunciare regi, Conſulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia eſſe. Ad eum, ſi ſatisfacere in animo eſſet, mitteret legatos: Romam quod præterea mitteret, non eſſe: neminem eorum per Italiam ire liciturum. Ita dimiſſis, P. Licinio conſuli mandatum, intra undecimum diem juberet eos Italia excedere, & Sp. Carvilium mitteret, qui donec navem conſcendiſſent, cuſtodiret. Hæc Romæ acta nondum profectis in provinciam Coſſ. Jam Cn. Sicinius, qui priuſquam magiſtratu abiret, Brunduſium & ad claſſem & ad exercitum præmiſſus erat, trajectis in Epirum quinque M. peditum, CCC. equitibus ad Nymphæum in agro Apolloniati caſtra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum, ad occupanda Daſſaretiorum & Illyriorum caſtella, ipſis accerſentibus præſidia, ut tutiores à finitimorum impetu Macedonum eſſent, miſit.

c Paucis poſt diebus Q. Martius, A. Atilius, & P. & Ser. Corn. Lentuli, & L. Decimius, legati in Græciam miſſi, Corcyram peditum mille ſecum advexerunt: ibi inter ſe & regiones quas obirent, & milites diviſerunt. Decimius miſſus eſt ad Gentium regem Illyriorum, quem ſi aliquem reſpectum amicitiæ eum habere cerneret, tentare aut etiam ad belli ſocietatem pellicere, juſſus. Lentuli in Cephaleniam miſſi, ut in Peloponneſum trajicerent, oramque maris in occidentem verſi ante hyemem circumirent. Martio & Atilio Epirus, Ætolia & Theſſalia circumeundæ aſſignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam aſpicere juſſi: tum in Peloponneſum trajicere: ibi con-

a Cap. XXXV.

b Cap. XXXVI. *c Cap.* XXXVII.

congreſſuros ſe cum Lentulis conſtituunt. Priuſquam digrederentur à Corcyra, literæ à Perſeo allatæ ſunt: quibus quærebat. quæ cauſa Romanis aut in Græciam trajiciendi copias aut urbes occupandi eſſet. Cui reſcribi nihil placuit, nuncio ipſius qui literas attulerat, dici præſidii cauſa ipſarum urbium Rom. facere Lentuli circumeuntes Peloponneſi oppida, cum ſine diſcrimine omnes civitates adhortarentur, ut quo animo, qua fide adjuviſſent Rom. Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adverſus Perſea juvarent, fremitum in concionibus audiebant: Achæis indignantibus eodem ſe loco eſſe qui omnia à principiis Macedonici belli præſtitiſſent Romanis & Macedonum Philippi bello hoſtes fuiſſent, quo Meſſenii atque Elii, qui pro Antiocho hoſte arma adverſus P. R. tuliſſent: ac nuper in Achaicum contributi concilium, velut præmium belli ſe victoribus Achæis tradi quererentur.

a Martius & Atilius ad Gittanas Epiri oppidum decem millia ab mari cum aſcenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium aſſenſu auditi ſunt: & quadringentos juventutis eorum in Oreſtas, ut præſidio eſſent libertatis ab ſe Macedonibus, miſerunt. Inde in Ætoliam progreſſi: ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius ſufficeretur, & Lyciſco prætore facto, quem Rom. favere rebus ſatis compertum erat, tranſierunt in Theſſaliam. Eo legati Acarnanum. & Bœotorum exules venerunt. Acarnanes nunciare juſſi, quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, adverſus populum Rom. commiſiſſent, eam corrigendi occaſionem illis oblatam. Si male meriti clementiam P. R experti eſſent, bene merendo liberalitatem experirentur. Bœotis exprobratum, ſocietatem eos cum Perſeo junxiſſe. Iis cum culpam in Iſmeniam principem alterius partis conferrent, & quaſdam civitates diſſentientes in cauſam deductas: appariturum id eſſe Martius reſpondit. Singulis enim civitatibus de ſe ipſis conſulendi poteſtatem facturos. Theſſalorum Lariſſæ fuit concilium. Ibi & Theſſalis benigna materia gratias agendi Rom. pro libertatis munere fuit: & legatis, quod & Philippi prius, & poſt Antiochi bello enixè adjuti à gente Theſſalorum eſſent. hac mutua commemoratione meritorum accenſi animi multitudinis ad omnia decernenda, quæ Romani vellent. Secundum hoc concilium legati à Perſeo rege venerunt, privati maxime hoſpitii fiducia, quod ei paternum cum Martio erat. Ab hujus neceſſitudinis commemoratione orſi, petierunt legati, in colloquium veniendi regi poteſtatem faceret. Martius & ſe ita à patre ſuo accepiſſe dixit, amicitiam hoſpitiumque cum Philippo fuiſſe: minime immemorem neceſſitudinis ejus legationem eam ſuſcepiſſe. colloquium, ſi ſatis commode valeret, non fuiſſe dilaturum. nunc, ubi primum poſſet, ad Peneum flumen, qua tranſitus ab Omolio Dium eſſet, præmiſſis qui nunciarent regi, venturos.

b Et tum quidem ab Dio Perſeus in interiora regni recepit ſe, levi aura ſpei objecta, quod Martius ipſius cauſa ſuſcepiſſe ſe legationem dixiſſet. Poſt dies paucos ad conſtitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, cum amicorum, tum ſatellitum turba ſtipante, non minore agmine legati venerunt: & ab Lariſſa multis proſequentibus & legationibus civitatum, quæ convenerant Lariſſam, & renunciare domum certa quæ audiſſent, volebant. Inerat cura inſita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. Poſtquam in conſpectu ſteterunt dirimente amne, pauliſper internunciando cunctatio fuit, utri tranſgrederentur, aliquid illi regiæ majeſtati, aliquid hi P. R. nomini, cum præſertim Perſeus petiſſet colloquium, exiſtimabant deberi. joco etiam Martius cunctantes movit. *Minor*, inquit, *ad majorem, &* (quod Philippo ipſi cognomen erat) *filius ad patrem tranſeat.* Facile perſuaſum id regi eſt. aliud deinde ambigebatur, cum quam multis tranſiret, Rex cum omni comitatu tranſire æquum cenſebat: legati vel cum tribus venire jubebant vel ſi tantum agmen traduceret, obſides daret, nihil fraudis fore in colloquio. Hippian & Pandaucum, quos & legatos miſerat, principes amicorum obſides dedit: nec tam in pignus fidei obſides deſiderati erant, quam ut appareret ſociis, ne quaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tanquam hoſtium, ſed hoſpitalis ac benigna fuit, poſitiſque ſedibus conſederunt.

c Cum pauliſper ſilentium fuiſſet: Expectari nos, inquit Martius, ar- „
bitror, ut reſpondeamus literis tuis, „
quas

a Cap. XXXVIII.

b Cap. XXXIX. *c Cap.* XL.

,, quas Corcyram miſiſti : in quibus
,, quæris, quid ita legati cum militibus
,, venerimus , & præſidia in ſingulas
,, urbes dimittamus. Ad hanc interro-
,, gationem tuam & non reſpondere
,, vereor, ne ſuperbum ſit : & vera re-
,, ſpondere, ne nimis acerbum audien-
,, ti tibi videatur. Sed cum aut ver-
,, bis caſtigandus aut armis ſit, qui
,, fœdus rumpit : ſicut bellum adver-
,, ſus te alii quam mihi mandatum
,, malim : ita orationis acerbitatem
,, adverſus hoſpitem , utcunque eſt ,
,, ſubibo : ſicut medici cum ſalutis
,, cauſa triſtiora remedia adhibeant.
,, Ex quo regnum adeptus es , unam
,, rem te, quæ facienda fuerit , ſenatus
,, feciſſe cenſet : quod legatos Rom.
,, ad renovandum fœdus miſeris, quod
,, tamen ipſum tibi non fuiſſe reno-
,, vandum judicat potius , quam cum
,, renovatum eſſet violandum. Abry-
,, polim ſocium atque amicum populo
,, Romano regno expuliſti. Artetari
,, interfectores, ut cæde (ne quid ultra
,, dicam) lætatum appareret, recepiſti,
,, qui omnium Illyriorum fidiſſimum
,, Romano nomini regulum occide-
,, rant. Per Theſſaliam & Maſilienſem
,, agrum cum exercitu contra fœdus
,, Delphos iſti. Byzantiis item contra
,, fœdus miſiſti auxilia : cum Bœotiis
,, ſociis noſtris ſecretam tibi ipſi ſocie-
,, tatem , quam non licebat , jureju-
,, rando pepigiſti. Thebanos legatos
,, Everſam & Callicritum venientes à
,, nobis , quærere malo quis interfe-
,, cerit , quam arguere. In Ætolia
,, bellum inteſtinum & cædes prin-
,, cipum, per quos , niſi per tuos factæ
,, videri poſſunt ? Dolopes à te ipſo
,, evaſtati ſunt. Eumenes rex ab Roma
,, cum in regnum rediret , prope ut vi-
,, ctima Delphis in ſacrato loco ante
,, aras mactatus , quem inſimulet , pi-
,, get referre. Quæ hoſpes Brunduſi-
,, nus occulta facinora indicet , cer-
,, tum habeo , & ſcripta tibi omnia ab
,, Roma eſſe , & legatos tuos renun-
,, tiaſſe. Hæc ne dicerentur à me, uno
,, modo vitare potuiſti , non quæren-
,, do quam ob cauſam exercitus in
,, Macedoniam trajicerentur , aut præ-
,, ſidia in ſociorum urbes mitteremus.
,, Quærenti tibi ſuperbius tacuiſſe-
,, mus , quàm vera reſpondimus. E-
,, quidem pro paterno noſtro hoſpitio
,, faveo orationi tuæ : & opto ut ali-
,, quam mihi materiam præbeas agen-
,, dæ tuæ apud ſenatum cauſæ.

a *Ad ea re*[illegible] Bonam cauſam , ſi
,, apud judices æquos ageretur , apud
eoſdem & accuſatores & judices a- ,,
gam. Eorum autem quæ objecta ,,
ſunt mihi , partim ea ſunt , quibus ,,
neſcio an gloriari debeam , partim ,,
quæ fateri non erubeſcam , partim ,,
quæ verbo objecta, verbo negare ſit. ,,
Quid enim ſi legibus veſtris hodie ,,
reus ſim, aut index Brunduſinus,aut ,,
Eumenes mihi objiciat ut accuſare ,,
potius vere, quam conviciari videan- ,,
tur ? Scilicet nec Eumenes cum tam ,,
multis gravis publice ac privatim ſit, ,,
alium quam me inimicum habuit: ne- ,,
que ego potiorem quemquam ad mi- ,,
niſteria facinorum,quam Rammium, ,,
quem neque unquam ante videram , ,,
nec eram poſtea viſurus,invenire po- ,,
tui & Thebanorum, quos naufragio ,,
periſſe conſtat, & Artetari cædis mihi ,,
reddenda ratio eſt : in qua tamen ,,
nihil ultra objicitur , quam interfe- ,,
ctores ejus in regno exulaſſe meo. ,,
Cujus conditionis iniquitatem ita ,,
non ſum recuſaturus , ſi vos quoque ,,
accipitis , ut quicumque exſules in ,,
Italiam aut Rom. ſe contulerunt, ,,
his facinorum, propter quæ damnati ,,
ſunt , auctores vos fuiſſe fateamini. ,,
Si hoc & vos recuſabitis , & omnes ,,
aliæ gentes , ego quoque inter cæte- ,,
ros ero. Et hercule quid attinet cui- ,,
quam exilium patere , ſi nuſquam ,,
exuli futurus locus eſt ? Ego ta- ,,
men iſtos, ut primum in Macedo- ,,
nia eſſe admonitus à vobis comperi, ,,
requiſitos abire ex regno juſſi , & in ,,
perpetuum interdixi finibus meis. ,,
Et hæc quidem mihi tanquam cau- ,,
ſam dicenti reo objecta ſunt : illa ,,
tanquam regi , & quæ de fœdere ,,
quod mihi eſt vobiſcum diſceptatio- ,,
nem habeant. Nam ſi eſt in fœdere ,,
ita ſcriptum , ut ne ſi bellum qui- ,,
dem quis inferat , tueri me regnum- ,,
que meum liceat : mihi fatendum ,,
eſt , quod me armis adverſus Abry- ,,
polim ſocium populi Romani , de- ,,
fenderim , fœdus violatum eſſe. Sin ,,
autem hoc & ex fœdere licuit , & ,,
jure gentium ita comparatum eſt, ut ,,
arma armis propulſentur. quid tan- ,,
dem me facere decuit, cum Abrypo- ,,
lis fines mei regni uſque ad Amphi- ,,
polim pervaſtaſſet : multa libera ca- ,,
pita , magnam vim mancipiorum , ,,
multa millia pecorum abegiſſet ? ,,
Quieſcerem & paterer , donec Pel- ,,
lam & in regiam meam armatus per- ,,
veniſſet ? At enim bello quidem ju- ,,
ſto ſum perſecutus : ſed vinci non ,,
oportuit eum , neque ea quæ victis ,,
accidunt, pati : quorum caſum cum ,,
ego ſubierim , qui poteſt queri ſibi ,,
accidiſſe , qui cauſa belli fuit ? Non ,,
ſum

---

a *Cap. XLI.*

„ ſum eodem modo defenſurus, Ro-
„ mani, quod Dolopas armis coërcue-
„ rim: quia etſi non merito eorum jure
„ feci meo: cum mei regni, meæ di-
„ tionis eſſent, veſtro decreto patri
„ attributi meo. Nec, ſi cauſa redden-
„ da ſit, non vobis nec fœderatis, ſed
„ iis qui ne in ſervos quidem ſæva at-
„ que injuſta imperia probant, plus
„ æquo & bono ſæviſſe in eos videri
„ poſſum: quippe Euphranorum præ-
„ fectum à me impoſitum ita occide-
„ runt, ut mors pœnarum ejus leviſſi-
„ ma fuerit.

a At cum proceſſiſſem inde ad vi-
„ ſendas Lariſſam & Antrona & Pyl-
„ leon, quo in propinquo multo ante
„ debita vota perſolverem, Delphos
„ ſacrificandi cauſa aſcendi. Et hic
„ criminis augendi cauſa cum exerci-
„ tu me fuiſſe adjicitur: ſcilicet, ut
„ quod nunc vos facere queror, urbes
„ occuparem, arcibus imponerem præ-
„ ſidia. vocate in concilium Græciæ
„ civitates, per quas iter feci: quera-
„ tur unuſquilibet militis mei inju-
„ riam: non recuſabo quin ſimulato
„ ſacrificio aliud petiſſe videar. Æto-
„ lis & Byzantiis præſidia miſimus,
„ & cum Bœotis amicitiam fecimus.
„ Hæc qualiacunque ſunt, per legatos
„ meos non ſolum indicata, ſed etiam
„ excuſata ſunt ſæpe in ſenatu veſtro:
„ ubi aliquos ego diſceptatores, non
„ tam æquos, quam te Quinti Marci,
„ paternum amicum & hoſpitem, ha-
„ bebam. Sed nondum Romam accu-
„ ſator Eumenes venerat: qui calu-
„ mniando omnia detorquendoque ſu-
„ ſpecta & inviſa efficeret: & perſua-
„ dere vobis conaretur, non poſſe Græ-
„ ciam in libertate eſſe, & veſtro mu-
„ nere frui, quoad regnum Macedo-
„ niæ incolume eſſet. Circumagetur
„ hic orbis: erit mox qui arguat, ne-
„ quicquam Antiochum ultra juga
„ Tauri remotum: graviorem multo
„ Aſiæ, quam Antiochus fuerit, Eu-
„ menem eſſe. nec conquieſcere ſocios
„ veſtros poſſe, quoad regia Pergami
„ ſit: eam arcem ſupra capita finitima-
„ rum civitatum impoſitam. Ego hæc
„ Q. Marci & A. Atili, quæ aut à vo-
„ bis objecta, aut purgata à me ſunt,
„ talia eſſe ſcio, ut aures, ut animi au-
„ dientium ſint: nec tam referre quid
„ ego, aut qua mente fecerim, quam
„ quomodo id vos factum accipiatis.
„ Conſcius mihi ſum, nihil me ſcien-
„ tem deliquiſſe: & ſi quid fecerim
„ imprudentia lapſus, corrigi me &
„ emendari caſtigatione hac poſſe. Ni-
hil certe inſanabile, nec quod bello „
& armis perſequendum eſſe cenſea- „
tis, commiſi. Aut fruſtra clementiæ „
gravitatiſque veſtræ fama vulgata „
per gentes eſt, ſi talibus de cauſis, „
quæ vix querela & expoſtulatione „
dignæ ſunt, arma capitis, & regibus „
ſociis bella infertis.

b Hæc dicenti tum aſſenſus Martius, auctor fuit mittendi Romam legati, cum experienda omnia ad ultimum, nec prætermittendam ſpem ullam cenſuiſſet, reliqua conſultatio erat quonam modo tutum iter legatis eſſet. ad id cum neceſſaria petitio induciarum videretur, cuperetque Martius, neque aliud colloquio petiſſet, gravate & in magnam gratiam petentis conceſſit. Nihil enim ſatis paratum ad bellum in præſentia habebant Romani, non exercitum, non ducem. cum Perſeus, ni ſpes vana pacis occæcaſſet conſilia, omnia præparata atque inſtructa haberet, & ſuo maxime tempore atque alieno hoſtibus, incipere bellum poſſet. Ab hoc colloquio, fide induciarum interpoſita, legati Romani in Bœotiam comparati ſunt. Ibi jam motus cœperat eſſe, diſcedentibus à ſocietate communis concilii Bœotorum quibuſdam populis: ex quo renunciatum erat reſpondiſſe legatos, appariturum quibus populis proprie ſocietatem cum rege jungi diſplicuiſſet. Primi à Cheronia legati, deinde à Thebis in ipſo itinere occurrerunt, affirmantes non interfuiſſe ſe quo ſocietas ea decreta eſſet concilio: queis legati nullo in præſentia reſponſo dato, Chalcidem ſe ſequi juſſerunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis prætoriis Bœotorum victa pars injuriam perſequens, coacta multitudine decretum fecit. Thebis ne Bœotarchæ urbibus reciperentur. Exules Theſpias univerſi conceſſerunt: inde (recepti enim ſine cunctatione erant) Thebas jam mutatis animis revocati, decretum faciunt, ut XII. qui privati cœtum, & concilium habuiſſent, exilio mulctarentur. Novus deinde pr. Iſmenias, is erat vir nobilis ac potens, capitalis pœnæ abſentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ab Roma Lariſſam profecti, cauſam cum Perſeo ſocietatis in Iſmeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen: utriuſque tamen partis legati ad Rom. venerunt, & exules accuſatoreſque Iſmeniæ, & Iſmenias ipſe.

c Chalcidem ut ventum eſt, aliarum

a Cap. XLII.

b Cap. XLIII. *c* Cap. XLIV.

rum civitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis, ſuo quique proprio decreto Perſei ſocietatem aſpernati, Romanis ſe adjungebant: Iſmenias gentem Bœotorum in fidem Romanorum permitti æquum cenſebat. Inde certamine orto niſi in tribunal legatorum perfugiſſet, haud multum abfuit, quin ab exulibus fautoribuſque eorum ioterficeretur. Thebæ quoque ipſæ, quod Bœotiæ caput eſt, in magno tumultu erant: aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos: & turba Coronæorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiæ ſocietatis. Sed conſtantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochique quanta eſſet vis & fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo, & ut tolleretur regia ſocietas, decrevit: & eos qui auctores paciſcendæ amicitiæ fuerant, ad ſatisfaciendum legatis Chalcidem miſit, fideique legatorum commendari civitatem juſſit. Thebanos Martius & Attilius læti audierunt, auctoreſque & his ſeparatim ſingulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules regiæ ſocietatis decreto ſuo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, diſcuſſo Bœotico concilio, Peloponneſum proficiſcuntur. Ser. Cornelio Chalcidem accerſito, Argis præbitum eſt iis concilium: ubi nihil aliud à gente Achæorum petierunt, quam ut mille milites darent. Id præſidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam trajiceretur, miſſum eſt. Martius & Attilius, peractis quæ agenda in Græcia erant, principio hyemis Romam redierunt.

a Inde legatio ſub idem tempus in Aſiam circum inſulas miſſa. Tres erant legati, T. Claudius, P. Poſthumius, M. Junius: ii circumeuntes, hortabantur ſocios ad ſuſcipiendum adverſus Perſea pro Romanis bellum: & quo quæque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant: quia minores ſecuturæ majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum, ſed adjuvare etiam viribus ſuis bellum poterant, X L. navibus auctore Hegeſilo comparatis: qui cum in ſummo magiſtratu eſſet (Prytanin ipſi vocant) multis rationibus pervicerat Rhodios, ut omiſſa, quam ſæpe vanam experti eſſent, regum fovendorum ſpe Romanam ſocietatem, unam tum in terris vel viribus, vel fide ſtabilem, retinerent. Bellum imminere cum Perſeo. deſideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidiſſent: trepidaturos tum repente paranda claſſe cum mittenda eſſet, niſi reficere naves, niſi inſtruere navalibus ſociis cœpiſſent. Ideo magis enixe faciendum eſſe, ut crimina delata ab Eumene, fide rerum refellerent. His incitati, X L. navium claſſem inſtructam, ornatamque, legatis Romanis advenientibus, ut non expectatam adhortationem eſſe appareret, oſtenderunt. Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos civitatum Aſiæ momentum fuit. Decimus unus ſine ullo effectu captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum ſuſpicione infamis, Romam rediit.

b Perſeus cum à colloquio Romanorum in Macedoniam recepiſſet ſeſe, legatos Romam de inchoatis cum Martio conditionibus pacis miſit, & Byzantium & Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem ſententia ad omnes erat, collocutum ſe cum Romanorum legatis. quæ audiſſet, quæque dixiſſet, ita diſpoſita, ut ſuperior fuiſſe in diſceptatione videri poſſit. Apud Rhodios legati addiderunt, confidere pacem futuram, auctoribus enim Martio atque Attilio miſſos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem: ſi nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum jus ac poteſtas ad unum populum perveniat. Cum cæterorum id intereſſe, tum præcipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant, quæ ſerva atque obnoxia forent, ſi nullus aliò ſit, quam ad Romanos reſpectus. Magis & literæ & verba legatorum benigne ſunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt. potentior eſſe partis melioris auctoritas cœperat. Reſponſum ex decreto eſt, optare pacem Rhodios: ſi bellum eſſet, ne quid ab Rhodiis ſperaret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magniſque meritis pace belloque partam, adjungeret ſibi ab Romanis. Ab Rhodo redeuntes, Bœotiæ quoque civitates & Thebas, & Coronæum, & Haliartum adierunt: quibus expreſſum invitis exiſtimabatur, ut relicta regia ſocietate, Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti ſunt, quanquam nonnihil & damnatis

a Cap. X L V.

b Cap. X L V I.

tis principibus, & reſtitutis exulibus ſuccenſebant Romanis. Coronæi & Hiliartii favore quodam inſito in reges legatos in Macedoniam miſerunt, præſidium petentes quo ſe adverſus impotentem ſuperbiam Thebanorum tueri poſſint. Cui legationi reſponſum ab rege eſt, præſidium ſe propter inducias cum Romanis factas mittere non poſſe: tamen ſuadere ita à Thebanorum injuriis qua poſſent, ut ſe vindicarent, ne Romanis præberent cauſam in ſe ſæviendi.

a Martius & Atilius Romam cum veniſſent, legationem in Capitolio ita renunciarunt, ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per inducias & ſpem pacis rege, adeo enim apparatibus belli fuiſſe inſtructum, ipſis nulla parata re, ut omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Græciam trajiceretur. Spacio autem induciarum ſumpto, venturum illum nihilo paratiorem Romanos omnibus inſtructiores rebus cœpturos bellum: Bœotorum quoque ſe concilium arte diſtraxiſſe, ne conjungi amplius ullo conſenſu Macedonibus poſſent. Hæc, ut ſumma ratione acta, magna pars ſenatus approbabat: veteres, & moris antiqui memores, negabant ſe in ea legatione Romanas agnoſcere artes. Non per inſidias & nocturnas prælia: nec ſimulatam fugam, improviſoſque ad incautum hoſtem reditus, nec ut aſtu magis quam vera virtute gloriarentur, bella majores geſſiſſe. Indicere prius quam gerere ſolitos bella: denunciare etiam, interdum locum finire, in quo dimicaturi eſſent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum vitæ ejus inſidiantem, eadem Faliſcis vinctum traditum proditorem liberorum regis. Hæc Romana eſſe, non verſutiarum Punicarum, neque calliditatis Græcæ, apud quos fallere hoſtem quam vi ſuperare glorioſius fuerit. Interdum in præſens tempus plus profici dolo quam virtute: ſed ejus demum animum in perpetuum vinci, cui confeſſio expreſſa ſit: ſe neque arte, neque caſu, ſed collatis cominus viribus, juſto ac pio bello eſſe ſuperatum. Hæc ſeniores, quibus nova hæc minus placebat ſapientia: vicit tamen ea pars ſenatus, cui potior utilis quam honeſti cura erat, ut comprobaretur prior legatio Martii: & eodem rurſus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, juberetur que cætera, uti è republ. maxime viſum eſſet, agere. A. quoque Atilium miſerunt ad occupandum Lariſſam in Theſſalia, timentes, ne ſi induciarum dies exiſſet, Perſeus præſidio eo miſſo, caput Theſſaliæ in poteſtate haberet. duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam juſſus: & P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, C C C. milites Italici generis dari, ut Thebis daret operam, ut in poteſtate Bœotia eſſet.

b His præparatis, quanquam ad bellum conſilia erant deſtinata, ſenatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere, quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Inſidiarum Eumeni factarum crimen, & maxima cura, & minime tamen probabiliter (manifeſta enim res erat) defenſum. Cætera deprecatio erat: ſed non eis animis audiebatur, qui doceri aut flecti poſſent. Denunciatum extemplo mœnibus urbis Romæ, Italia intra X X X. diem excederent. P. Licinio deinde Coſ. cui Macedonia provincia obvenerat, denunciatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius Pr. cui claſſis provincia erat, cum X L. quinqueremibus ab urbe profectus, (nam ex refectis navibus alias in alium uſum retineri ad urbem placuit.) Præmiſſus à prætore eſt frater Lucretius cum quinquereme una, juſſuſque ab ſociis ex fœdere acceptis navibus ad Cephaleniam claſſi occurrere, ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus quatuor, præter oram Italiæ ſupervectus Calabriæ extremum promontorium in Ionio mari Dyrrachium trajicit. Ibi decem ipſorum Dyrrachinorum, X I I. Iſſæorum, L I V. Gentii regis lembos nactus, ſimulans ſe credere eos in uſum Romanorum comparatos eſſe, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephaleniam trajicit. C. Lucretius Pr. ab Neapoli profectus, ſuperato freto, die quinto in Cephaleniam tranſmiſit. Ibi ſterit claſſis, ſimul operiens, ut terreſtres copiæ trajicerentur, ſimul ut onerariæ ex agmine ſuo per altum diſſipatæ conſequerentur.

c Per hos forte dies P. Licinius Coſ. votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus eſt. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac majeſtate geritur: præcipue tamen convertit oculos animoſque, cum ad magnum nobilemque aut virtute, aut fortuna hoſtem, euntem Coſ. proſequuntur. Contrahit enim non officii modo

a Cap. X L V I I. *b Cap.* XLVIII. *c Cap.* XLIX.

modo cura, ſed etiam ſtudium ſpectaculi, ut videant ducem ſuum, cujus imperio conſilioque ſummam rempubl. tuendam permiſerunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli caſus, quam incertus fortunæ eventus, communiſque Mars belli ſit, adverſa, ſecunda; quæque inſcitia & temeritate ducum clades ſæpe acciderint, quæ contra bona prudentia & virtus attulerit. Quem ſcire mortalium, utrius mentis, utrius fortunæ Coſ. ad bellum mittant: triumphantemne mox cum exercitu victore ſcandentem Capitolium ad eoſdem deos à quibus proficiſcatur, viſuri: an hoſtibus eam præbituri lætitiam ſint. Perſeo autem regi adverſus quem ibatur, famam, & bello clara Macedonum gens, & Philippus pater, inter multa proſpere geſta Romano etiam nobilitatus bello, præbebat: tum ipſius Perſei nunquam, ex quo regnum accepiſſet, deſitum belli expectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiſcentem conſulem proſecuti ſunt. Duo conſulares tribuni militum eum eo miſſi. C. Claudius. Q. Mucius, & tres illuſtres juvenes, P. Lentulus, & duo Manlii Acidini: alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis conſul Brunduſium ad exercitum, atque inde cum omnibus copiis tranſvectus ad Nymphæum in Apolloniati agro poſuit caſtra.

a Paucos ante dies Perſeus, poſtquam legati ab Roma regreſſi præciderant ſpem pacis, concilium habuit. Ibi aliquamdiu diverſis ſententiis certatum eſt. Erant quibus vel ſtipendium pendendum ſi injungeretur, vel agri parte cedendum, ſi mulctarent: quicquid denique aliud pacis cauſa patienſdum eſſet, non recuſandum videretur: nec committendum ut in aleam tanti caſus ſe regnumque daret. Si poſſeſſio haud ambigua regni maneret, multa diem tempuſque afferre poſſe: quibus non amiſſa modo recuperare, ſed timendus ultro iis eſſe, quos nunc timeret, poſſet. Cæterum multo major pars ferocioris ſententiæ erat. Quidquid ceſſiſſet cum eo ſimul regno protinus cedendum eſſe affirmabant. Neque enim Rom. pecunia aut agro egere: ſed hoc ſcire, cum omnia humana, tum maxima quæque & regna & imperia ſub caſibus multis eſſe. Carthaginienſium opes fregiſſe ſeſe, & cervicibus eorum præpotentem finitimum regem impoſuiſſe. Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum. Unum eſſe Macedoniæ regnum, & regione propinquum, & quod ſicubi P. R. ſua fortuna labet, antiquos animos regibus ſuis videatur poſſe facere. dum integræ res ſint, apud animum ſuum Perſea debere ſtatuere: utrum ſingula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorriſque regno, Samothraciam aliamve quam inſulam petere ab Romanis, ubi privatus ſuperſtes regno ſuo in contemptu atque inopia conſeneſcat, malit: an armatus vindex fortunæ dignitatiſque ſuæ, ita ut viro forti dignum ſit, patiatur quodcunque caſus belli tulerit: aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non eſſe admirabilius Romanos Græcia pelli, quam Annibalem Italia pulſum eſſe. neque hercule videre, qui conveniat fratri affectanti per injuriam regnum, ſumma vi reſtitiſſe, alienigenis bene parto eo cedere. Poſtremo ita bello & pace quæri, ut inter omnes conveniat, nec turpius quicquam eſſe, quam ſine certamine ceſſiſſe regno: nec præclarius quicquam, quam pro dignitate ac majeſtate omnem fortunam expertum eſſe.

b Pellæ in vetere regia Macedonum hoc concilium erat. *Geramus ergo*, inquit, *diis bene juvantibus, quando ita videtur, bellum*: literiſque circa præfectos dimiſſis Citium (Macedoniæ oppidum eſt) copias omnes contrahit. Ipſe centum hoſtiis ſacrificio regaliter Minervæ, quam vocant Aſcidam, confecto, cum purpuratorum & ſatellitum manu profectus Citium eſt. Eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiæ. Caſtra ante urbem ponit, omneſque armatos in campo ſtruxit. Summa omnium quadraginta millia armata fuere, quorum pars ferme dimidia phalangitæ erant: Hippias Bereus præerat. Delecta deinde & viribus & robore ætatis ex omni cetratorum numero duo erant agemata, hanc ipſi legionem vocabant. præfectos habebant Leonatum & Thraſipum Eulyeſtas. Cæterorum cetratorum trium ferme millium hominum duxerat Antiphilus Edeſſæus. Pæones, & ex Parotea &, Parſtrymonia (ſunt autem ea loca ſubjecta Thraciæ) & Agrianes admixtis etiam Thracibus incolis trium millium ferme & ipſi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Pæon, qui adoleſcentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant præfecto Aſclepiodoto. Ab Heraclea

a Cap. L.

b Cap. LI.

raclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorum ſuum ducem habebant. Cretenſium par pene numerus ſuos duces ſequebatur. Suſum Phalaſarneum, & Syllum Gnoſium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græcia, miſto generi hominum, præerat. Regii is generis ferebatur, exul damnatus frequenti conſilio Achæorum literis ad Perſea deprehenſis. Ætolorum & Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat III. millia. Venerat eodem Cotys Seuthæ filius rex gentis Odryſarum, cum mille delectis equitibus pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus XXXIX. millia peditum erant, quatuor equitum. Satis conſtabat ſecundum eum exercitum, quem Magnus Alexander in Aſiam trajecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuiſſe.

a Sextus & viceſimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia, & progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiæ eſſet, & levibus bellis Thracum accolarum quæ exercerent magis quam fatigarent, ſub aſſidua tamen militia fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde & Perſi Romanum bellum, omnia ut inſtructa parataque eſſent, effecerat. Mota parumper acies, non juſto decurſu tamen, ne ſtetiſſe tantum in armis viderentur: armatoſque ſicut erant, ad concionem vocavit: ipſe conſtitit in tribunali, circa ſe habens filios duos, quorum major Philippus natura frater, adoptione filius: minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus eſt milites ad bellum: injuriam P. R. in patrem ſeque commemoravit. Illum omnibus indignitatibus compulſum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppreſſum: ad ſe ſimul legatos, ſimul milites ad occupandas Græciæ urbes miſſos. Fallaci deinde colloquio per ſpeciem reconciliandæ pacis extractam hyemem, ut tempus ad comparandum haberent. Conſulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ trecenos equites habeant, & pari fere numero ſociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia, Eumenis & Maſaniſſæ, non plus VII. millia peditum, II. equitum futura. Auditis hoſtium copiis, reſpicerent ſuum ipſi exercitum, quantum numero, quantum genere militum præſtarent, tyronibus raptim ad id bellum conſcriptis, ipſi à pueris eruditi artibus militiæ, tot ſubacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas & Numidas eſſe: ſibi Thracas Galloſque ferociſſimas gentium. Arma illos habere ea, quæ ſibi quiſque paraverit pauper miles: Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris ſui cura & impenſa facta. Commeatum illis cum procul, tum omnibus ſub caſibus maritimis fore: ſe & pecuniam & frumentum, præter reditus metallorum, in decem annos ſepoſuiſſe. Omnia, quæ deorum indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas: animum habendum eſſe, quem habuerint majores eorum, qui Europa omni domita tranſgreſſi in Aſiam, incognitum famæ aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere deſierint, quam rubro mari incluſis, quod vincerent, defuerit. At hercule nunc non de ultimis Indiæ oris, ſed de ipſius Macedoniæ poſſeſſione certamen fortunam indixiſſe. Cum patre ſuo gerentes bellum Romanos, ſpecioſum Græciæ liberandæ tuliſſe titulum: nunc propalam Macedoniam in ſervitutem petere, ne rex vicinus imperio ſit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda ſuperbis dominis eſſe cum rege regnoque, ſi abſiſtere bello, & facere imperata velint.

b Cum per omnem orationem ſatis frequenti aſſenſu ſucclamatum eſſet, tum vero ea vociferatio ſimul indignantium minitantiumque, partim jubentium bonum animum habere regem, exorta eſt, ut finem dicendi faceret, tantum juſſis ad iter parari: jam enim dici movere caſtra ab Nymphæo Romanos. Concione dimiſſa ad audiendas legationes civitatum Macedoniæ ſe contulit. Venerant autem ad pecunias pro facultatibus quæque ſuis, & frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiæ actæ, remiſſum omnibus. *ſatis regios apparatus ad ea dictum ſufficeret* vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque miſſilium ingentem vim præparatam, bellicumque aliud inſtrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu Eordeam petens, ad Begorritem quem vocant lacum poſitis caſtris, poſtero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium proceſſit.

a Cap. LII.

b Cap. LIII.

ceſſit. Deinde ſaltu anguſto ſuperatis montibus, quos Cambunios vocant, deſcendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythoum, & Dolichen incolentes. Hæc tria oppida pauliſper cunctata, quia obſides Lariſſeis dederant: victa tamen præſenti metu in deditionem conceſſerunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perræbios quoque idem facturos, urbem nihil cunctatis qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo etiam die acri concurſu ad portas armatorum eſt repulſus: poſtero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

a Mylæ proximum oppidum ita munitum, ut inexupetabilis munimenti ſpes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi ſatis habuerunt: ſed probris quoque in ipſum Macedonasque procacibus jaculati ſunt. Quæ res cum infeſtiorem hoſtem ad oppugnandum feciſſet, ipſos deſperatione veniæ ad tuendos ſeſe acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrinque animis & oppugnatæ ſunt, & defenſæ. Multitudo Macedonum ad ſubeundum invicem prælium haud difficulter ſuccedebat: oppidanos diem noctem eoſdem ruentes mœnia, non vulnera modo, ſed etiam vigiliæ & continens labor conficiebat. Quarto die cum & ſcalæ undique ad muros erigerentur, & porta vi majore oppugnaretur, oppidani depulſi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hoſtes faciunt: quæ cum iræ magis inconſultæ, quam veræ fiduciæ virium eſſet, pauci & feſſi ab integris pulſi terga dederunt, fugienteſque per patentem portam hoſtes acceperunt. Ita capta urbs, ac direpta eſt: libera quoque corpora, quæ cædibus ſuperfuerunt, venumdata. Diruto magna ex parte & incenſo oppido, profectus ad Phalamnam caſtra movit: inde poſtero die Gytronem pervenit. Quo cum T. Minucium Rufum & Hippiam Theſſalorum Prr. cum præſidio intraſſe accepiſſet, ne tentata quidem oppugnatione prætergreſſus, Velatiam & Connum, perculſis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus ſunt, quæ Tempe adeunt, magis Connus: itaque & firmiore id præſidio tutum equitum, peditumque, ad hoc foſſa triplici ac vallo munitum reliquit. Ipſe ad Sycurium progreſſus operiri ibi hoſtium adventum ſtatuit: ſimul & frumentari paſſim exercitum jubet in ſubjecto hoſtium agro. Namque Sycurium eſt ſub radicibus Oſſæ montis, qua in meridiem vergit, ſubjectos habet Theſſaliæ campos, ab tergo Macedoniam atque Magneſiam. Ad has opportunitates accedit ſumma ſalubritas & copia, pluribus circumjectis fontibus perennium aquarum.

b Coſ. Romanus per eoſdem dies Theſſaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde poſtquam in Athamaniam eſt transgreſſus, aſperi ac propè invii ſoli, cum ingenti difficultate parvis itineribus ægre Gomphos pervenit, cui ſi vexatis hominibus equiſque tyronem exercitum ducenti acie inſtructa & loco ſuo & tempore obſtitiſſet rex, ne Romani quidem abnuunt magna ſua cum clade fuiſſe pugnaturos. Poſtquam Gomphos ſine certamine ventum eſt, præter gaudium periculoſi ſaltus ſuperati, contemptus quoque hoſtium adeo ignorantium opportunitates ſuas acceſſit. Sacrificio rite perfecto Coſ. & frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies, cum audiret vagari Macedonas effuſos per Theſſaliam, vaſtarique ſociorum agros, ſatis jam refectum militem ad Lariſſam ducit. Inde cum III. millia ferme abeſſet à Tripoli (Sceam vocant) ſuper Peneum amnem poſuit caſtra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus acceſſit cum Attalo atque Athenæo fratribus, Philæteto fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo & quatuor millibus peditum, mille equitum ad Coſ. venit, Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpoſitus, Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatæ CCC. equites, centum pedites miſerunt; Ætolorum alæ unius inſtar, quantum in tota gente equitum erat, venerant, & Theſſalorum omnis equitatus ſeparatus erat: non plus quam CCC. erant equites in caſtris Romanis. Achæi juventutis ſuæ, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

c Sub idem tempus & C. Lucretius Pr. qui navibus præerat ad Cephaleniam, M. Lucretio fratre cum claſſe ſuper Maleam Chalcidem juſſo petere, ipſe triremem conſcendit, ſinum Corinthium petens ad præoccupandas in Bœotia res. tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit, M. Lucretius Chalcidem adveniens, cum

Kk à P. Len-

a Cap. LIV.

b Cap. LV. *c Cap.* LVI.

à P. Lentulo Haliartum oppugnari audiſſet, nuncium Pr. verbis, qui abſcedere eum inde juberet, miſit. Bœotorum juventute, quæ pars cum Romanis ſtabat, eam rem aggreſſus legatus à mœnibus abſceſſit. Hæc ſoluta obſidio locum alteri novæ obſidioni dedit: namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum qui ſub Athenæo erant, Haliartum circumſedit: parantibuſque jam oppugnare, ſupervenit à Creuſa Pr. Ad idem fere tempus & ab ſociis naves Chalcidem convenerunt: duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Pr. quia nuſquam erat maritimum bellum, remiſit ſociis: & Q. Martius Chalcidem navibus venit. Halope capta, Lariſſa, quæ Cremaſte dicitur, oppugnata. Cum hic ſtatus in Bœotia eſſet, Perſeus cum ad Sycurium (ſicut ante dictum eſt) ſtativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vaſtandum agrum Pheræorum miſit: ratus adjuvandas ſociorum urbes, longius ab caſtris abſtractos deprehendi Rom. poſſe. Quos cum eo tumultu nihil motos animadvertiſſet, prædam quidem præterquam hominum, pecora autem maxime omnis generis fuere, diviſit ad epulandum militibus.

a Sub idem deinde tempus concilium & conſul & rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi vaſtatione conceſſa ſibi ab hoſte Pheræi agri. Itaque eundum inde ad caſtra, nec dandum ultra ſpacium cunctandi cenſebat. & Rom. cenſebant cunctationem ſuam infamem apud ſocios eſſe, maximo opere indigne ferentes non latam Phereis opem. conſultantibus quid agerent (aderant autem Eumenes & Attalus in concilio) trepidus nuncius affert, hoſtem magno agmine adeſſe. Concilio dimiſſo extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet ex regiis auxiliis centum equites & parem numerum jaculatorum peditum exire. Perſeus hora ferme diei quarta cum paulo plus mille paſſus abeſſet à caſtris Roman. conſiſtere ſigna peditum juſſit: prægreſſus ipſe cum equitibus ac levi armatura, & Cotys cum eo duceſque aliorum auxiliorum præceſſerunt. Minus quingentos paſſus ab caſtris aberant, cum in conſpectu fuere hoſtium equites. duæ alæ erant magna ex parte Gallorum, Caſſignatus præerat: & levis armaturæ centum fere & quinquaginta, Myſi aut Cretenſes. Conſtitit rex, incertus quantum eſſet hoſtium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretenſium cohortibus & Thracum miſit. Prælium, cum pares numero eſſent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia ſubvenirent, incerta victoria finitum eſt. Eumenis ferme XXX. interfecti: inter quos Caſſignatus dux Gallorum cecidit. & tunc quidem Perſeus ad Sycurium copias reduxit: poſtero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit plauſtris cum aqua ſequentibus: nam XII. millium paſſuum via omnis ſine aqua & plurimi pulveris erat: affectoſque ſiti, ſi primo in conſpectu dimicaſſent, pugnaturos fuiſſe apparebat. Cum Rom. qui eſſent, ſtationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in caſtra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, ſperantes fore ut Rom. equites abeuntium noviſſimum agmen aggrederentur: inde certamine orto, cum longius à caſtris eos elicuiſſent, facile ubiubi eſſent, ſe, qui equitatu & levi armatura plus poſſent, converſuros aciem.

b Poſtquam inceptum non ſuccedebat, caſtra propius hoſtem movit rex, & à quinque millibus paſſuum communiit. Inde luce prima in eodem quo ſolebat loco peditum acie inſtructa, equitatum omnem levemque armaturam ad caſtra hoſtium ducit. Viſus & plurium & propior ſolito pulvis trepidationem in caſtris Rom. fecit: & primo vix creditum nuncianti eſt, quia prioribus continus diebus nunquam ante horam quartam hoſtis apparuerat, tum ſolis ortus erat. Deinde ut plurium clamore & curſu à portis dubitatio exempta eſt, tumultus ingens oboritur. tribuni præfectique & centuriones in prætorium, miles ad ſua quiſque tentoria diſcurrit. Minus quingentos paſſus à vallo inſtruxerat Perſeus ſuos, circa tumulum, quem Calicinum vocant. Lævo cornu Cotys rex præerat cum omnibus ſuæ gentis, equitum ordines levis armatura interpoſita diſtinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites, intermixti turmis eorum Cretenſes. Huic armaturæ Midon Bereus, equitibus & ſummæ partis ejus Meno Antigonenſis præerat: Proximi cornibus conſtiterant regii equites, & mixtum genus delecta plurium gentium auxilia. Patrocles Antigonenſis hic,

a Cap. LVII.

b Cap. LVIII.

hic, & Pæoniæ præfectus Didas, erant præpoſiti. Medius omnium rex erat: circa eum agema quod vocant, equitumque ſacræ alæ. ante ſe ſtatuit funditores jaculatoreſque: quadringentorum manus utraque numerum expleverat. Ionem Theſſalonicenſemque & Timanora Dolopen iis præfecit. Sic regii conſtiterant. Conſul intra vallum peditum acie inſtructa, & ipſe equitatum omnem cum levi armatura miſit. pro vallo inſtructi ſunt. Dextro cornu præpoſitus C. Licinius Craſſus Coſ. frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: ſiniſtro M. Valerius Lævinus ſociorum ex Græcis populis equites habebat, ejuſdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem eum delectis equitibus extraordinariis tenebat Quintus Mucius. CC. equites Galli ante ſigna horum inſtructi, & de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis CCC. Theſſali, CCCC. equites parvo intervallo ſuper lævum cornu locati. Eumenes rex Attaluſque cum omni manu ſua ab tergo inter poſtremam aciem ac vallum ſteterunt.

a In hunc modum maxime inſtructæ acies, par ferme utrinque numerus equitum ac levis armaturæ concurrunt, à funditoribus jaculatoribuſque qui præceſſerunt prælio orto. Primi omnium Thraces haud ſecus quam diu clauſtris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equites incurrerunt, ut uſu belli & ingenio impavida gens turbaretur. gladiis haſtis petere pedites, nunc ſuccidere crura equis, nunc ilia ſuffodere. Perſeus in mediam invectus aciem, Græcos primo impetu avertit: quibus cum gravis ab tergo inſtaret hoſtis, Theſſalorum equitatus, qui à lævo cornu brevi ſpacio disjunctus in ſubſidiis fuerat, extra concurſum primo ſpectator certaminis, deinde inclinata re maximo uſui fuit. Cedentes enim ſenſim integris ordinibus, poſtquam ſe Eumenis auxiliis adjunxerunt, & cum eo tutum inter ordines ſuos receptum ſociis fuga diſſipatis dabant: & cum minus conferti hoſtes inſtarent, progredi etiam auſi, multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii ſparſi jam ipſi paſſim ſequendo, cum ordinatis & certo incedentibus gradu manus conſerere audebant: cum victor equeſtri prælio rex parvo momento ſi adjuviſſet, debellatum eſſet. opportune adhortanti ſupervenit phalanx, quam ſua ſponte, ne audaci cœpto deeſſent, Hippias & Leonatus raptim adduxerant, poſtquam proſpere pugnaſſe equitem acceperunt. Fluctuante rege inter ſpem metumque tantæ rei conandæ, Cretenſis Evander, quo miniſtro Delphis ad inſidias Eumenis regis uſus erat, poſtquam agmen impeditum venientium ſub ſignis vidit, ad regem accurrit, & monere inſtitit, ne elatus felicitate ſummam rerum temere in non neceſſariam aleam daret. Si contentus bene re geſta quieſſet eo die, vel pacis honeſtæ conditionem habiturum, vel plurimos belli ſocios, qui fortunam ſequerentur, ſi bellare mallet. In hoc conſilium pronior erat animus regis. Itaque collaudato Evandro, ſigna referri, peditumque agmen redire in caſtra jubet, equitibus receptui canere.

b Cecidere eo die ab Romanis CC. equites. II. millia haud minus peditum, capti fere CC. equites, XL. pedites interfecti. Poſtquam rediere in caſtra victores, omnes quidem læti, ante alios Thracum inſolens lætitia eminebat. cum cantu enim ſuperfixa capita hoſtium portantes redierunt. Apud Romanos non mœſtitia tantum ex male geſta re, ſed pavor etiam erat, ne extemplo caſtra hoſtis aggrederetur. Eumenes ſuadere, ut trans Peneum transferret caſtra, ut pro munimento amnem haberet, dum perculſi milites animos colligerent. Coſ. moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, ſilentio noctis tranſductis copiis, caſtra in ulteriore ripa communiit. Rex poſtero die ad laceſſendos prælio hoſtes progreſſus, poſtquam trans amnem in tuto poſita caſtra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non inſtitiſſet victis: ſed aliquanto majorem culpam eſſe, quod nocte foret ceſſatum. Nam ut neminem alium ſuorum moveret, levi armatura immiſſa, trepidantium in tranſitu fluminis hoſtium deleri magna ex parte copias potuiſſe. Romanis quidem præſens pavor demptus erat, in tuto caſtra habentibus: damnum inter cætera præcipue famæ movebat, & in concilio apud Coſ. pro ſe quiſque in Ætolos conferebant cauſam: ab iis fugæ terroriſque principium ortum: ſecutus pavorem Ætolorum & cæteros ſocios Græcorum populorum. Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conſpecti dicebantur.

c Theſſali pro concione laudati, duceſque eorum etiam virtutis cauſa donati. Ad regem ſpolia cæſorum ho-

a Cap. LIX.

b Cap. LX. *c* Cap. LXI.

ſtium referebantur: dona ex his aliis arma inſignia, aliis equos, quibuſdam captivos dono dabat. Scuta erant ſupra M. D. loricæ thoraceſque M. amplius ſummam explebant, galearum gladiorumque & miſſilium omnis generis major aliquanto numerus. Hæc per ſe ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quæ ad concionem vocato exercitu habuit: *Præjudicatum eventum belli habetis: meliorem partem hoſtium, equitatum Romanum, quo invictos ſe eſſe gloriabantur, fudiſtis. Equites enim illis principes juventutis, equites ſeminarium ſenatus: inde lectos in patrum numerum conſules, inde imperatores creant. Horum ſpolia paulò ante diviſimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis, quæ nocturna fuga vobis ſubtractæ, naufragorum trepidatione paſſim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis ſequentibus victos Peneum ſuperare erit, quam illis trepidantibus fuit: tranſgreſſique extemplo caſtra oppugnabimus, quæ hodie cepiſſemus, ni fugiſſent. Aut ſi acie decernere volent, eundem pugnæ pedeſtris eventum exſpectate, qui equitum in certamine fuerit.* Et qui vicerant, alacres ſpolia cæſorum hoſtium humeris gerentes ante ora ſua, audivere ex eo quod acciderat, ſpem futuri præcipientes: & pedites aliena gloria accenſi, præcipue qui in Macedonum phalangis erant, ſibi quoque & navandæ regi operæ, & ſimilem gloriam ex hoſte pariendi occaſionem optabant. Concione dimiſſa, poſtero die profectus inde ad Mopſelum poſuit caſtra: tumulus hic inter Tempe & Lariſſam medius eſt.

a Romani non abſcedentes ab ripa Penei, tranſtulerunt in locum tutiorem caſtra. Eo Miſagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus & XX. Per eos dies conſilium habenti regi de ſumma, cum jam conſediſſet ferocia ab re bene geſta, auſi ſunt quidam amicorum conſilium dare, ut ſecunda fortuna in conditione honeſtæ pacis uteretur potius, quam ſpe vana evectus in caſum irrevocabilem ſe daret. Modum imponere ſecundis rebus, nec nimis credere ſerenitati præſentis fortunæ, prudentis hominis & meritò felicis eſſe. Mitteret ad Coſ. qui fœdus in eaſdem leges renovarent, quibus Philippus pater ejus pacem à T. Quintio victore accepiſſet. neque finiri bellum magnificentius, quam à tam memorabili pugna: neque ſpem firmiorem pacis perpetuo dari, quam quæ perculſos adverſo prælio Romanos molliores factura ſit ad paciſcendum. Quod ſi Romani tum quoque inſita pertinacia æqua aſpernarentur, deos homineſque, & moderationis Perſei, & illorum pervicacis ſuperbiæ futuros teſtes. Nunquam ab talibus conſiliis abhorrebat regis animus. Itaque plurium aſſenſu comprobata eſt ſententia. Legati ad Coſſ. miſſi adhibito frequenti concilio auditi ſunt. Pacem petere, vectigal quantum Philippus pactus eſſet, daturum Perſea Romanis pollicentes: urbibus, agris, locisque quibus Philippus ceſſiſſet, ceſſurum Perſeum. Hæc legati. Summotis his, cum conſultarent, Romana conſtantia vicit in concilio. Ita tum mos erat, in adverſis vultum ſecundæ fortunæ gerere, moderari animos in ſecundis. Reſponderi placuit, ita pacem dari, ſi de ſumma rerum liberum ſenatui permitrat rex de ſe, deque univerſa Macedonia ſtatuendi jus. Hæc cum renunciaſſent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum eſſe: & plerique vetare amplius mentionem pacis facere. ultro mox quæſituros quod oblatum faſtidiant. Perſeus hanc ipſam ſuperbiam, quippe ex fiducia virium eſſe timere: & ſummam pecuniæ augens, ſi pretio pacem emere poſſet, non deſtitit animum Coſ. tentare. Poſtquam nihil ex eo, quod primo reſponderat, mutabat: deſperata pace ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli caſum de integro tentaturus.

b Fama equeſtris pugnæ vulgata per Græciam, nudavit voluntates hominum. non enim ſolum qui partis Macedonum erant, ſed plerique ingentibus Romanorum obligati beneficiis; quidam vim ſuperbiamque experti, læti eam famam accepere: non ob aliam cauſam quam pravo ſtudio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur, deterioti atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Bœotia ſumma vi Haliartum Lucretius Pr. oppugnabat, & quanquam nec habebant externa auxilia obſeſſi, præter Coronæorum juniores, qui prima obſidione mœnia intraverant, neque ſperabant: tamen ipſi animis magis quam viribus reſiſtebant. Nam & eruptiones in opera crebro faciebant, & arietem admotum, libramento plumbi gravatum ad terram urgebant: & ſi qua declinarent qui agebant ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipſa

a Cap. LXII. *b* Cap. LXIII.

ipſa ruinæ ſtrage congeſtis ſaxis, extruebant. Cum operibus oppugnatio lenior eſſet, ſcalas per manipulos dividi prætor juſſit, ut corona undique mœnia aggreſſurus: eo magis ſuffecturam ad id multitudinem ratus, quod qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipſe ab ea parte qua duæ turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo M. militum delectorum admovit, ut eodem tempore quo ipſe tranſcendere ruinas conaretur, concurſu adverſus ſe oppidanorum facto, ſcalis vacua defenſorum mœnia capi parte aliqua poſſent. Haud ſegniter oppidani vim ejus arcere parant. Nam ſuper ſtratum ruinis locum faſcibus aridis ſarmentorum injectis, ſtantes cum ardentibus facibus accenſuros ea ſe ſæpe minabantur, ut incendio intercepti ab hoſte ſpacium ad objiciendum interiorem murum haberent. quod inceptum eorum fors impediit. Nam tantus repente effuſus eſt imber, ut nec accendi facile pateretur, & extingueret accenſa. Itaque & tranſitus per diſtracta fumantia virgulta patuit, & in unius loci præſidium omnibus verſis, mœnia quoque pluribus ſimul partibus ſcalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis ſeniores impuberesque, quos caſus obvios obtulit, paſſim cæſi: armati in arcem confugerunt: & poſtero die, cum ſpei nihil ſupereſſet, deditione facta ſub corona venierunt. fuerunt autem duo M. ferme & D. ornamenta urbis, ſtatuæ & tabulæ pictæ, & quicquid precioſæ prædæ fuit, ad naves delatum: urbs diruta à fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus ſine certamine receptis, urbem tradidit exulibus & qui Romanorum partis erant: adverſæ factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum familias ſub corona vendidit. His geſtis in Bœotia, ad mare ac naves rediit.

a Cum hæc in Bœotia gererentur, Perſeus ad Sycurium ſtativa dictum aliquot habuit. Ubi cum audiſſet, raptim Romanos circa ex agris demeſſum frumentum convehere, deinde ante ſua quemque tentoria ſpicas faſcibus deſecantem, quo purius frumentum tereret, ingenteis acervos per tota caſtra ſtramentorum feciſſe: ratus incendio opportuna eſſe, faces, tædamque & malleolos ſtuppæ illitos pice parari jubet: atque ita media nocte profectus ut prima luce aggreſſus falleret, nequicquam primæ ſtationes oppreſſæ tumultu ac terrore ſuo cæteros exciverunt: ſignumque datum eſt arma extemplo capiendi, ſimulque in vallo ad portas miles inſtructus erat, & intentius propugnatione caſtrorum. Perſeus & extemplo circumegit aciem, & prima impedimenta ire, deinde peditum ſigna ferri juſſit. Ipſe cum equitatu & levi armatura ſubſtitit ad agmen cogendum, ratus id quod accidit, inſecuturos ad extrema ab tergo carpenda hoſtes. Breve certamen levis armaturæ maxime cum procurſatoribus fuit, equites pediteſque ſine tumultu in caſtra redierunt. Demeſſis circa ſegetibus, Romani ad Crannonium intactum agrum caſtra movent. Ibi cum ſecuri, & propter caſtrorum longinquitatem & viæ inopis aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium & Crannona eſt, ſtativa haberent, repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura viſus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen ſub lucem reliquerant in proxima planitie. Stetit pauliſper in tumulis, elici poſſe ratus ad equeſtre certamen Romanos: qui poſtquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium ſigna juberet, ipſe mox inſecutus. Romani equites modico intervallo ſequentes, ſicubi ſparſos ac diſſipatos invadere poſſent, poſtquam confertos abire ſigna atque ordines ſervantes viderunt, & ipſi in caſtra redeunt.

b Inde offenſus longinquitate itineris rex ad Mopſelum caſtra movit. & Romani demeſſis Crannonis ſegetibus, in Phalaneum agrum tranſeunt. Ibi cum ex transfuga cognoſſet rex, ſine ullo armato præſidio paſſim vaganteis per agros Romanos metere, cum M. equitibus, cum duobus millibus Thracum & Cretenſium profectus, cum quantum accelerare poterat effuſo agmine iſſent, improviſo aggreſſus eſt Romanos. Juncta vehicula, pleraque onuſta mille admodum capiuntur, DC. ferme homines. Prædam cuſtodiendam ducendamque in caſtra CCC. Cretenſium dedit. Ipſe revocato ab effuſa cæde equite, & reliquis peditum, ducit ad proximum præſidium, ratus haud magno certamine opprimi poſſe. L. Pompejus Tr. mil. præerat, qui perculſos milites repentino hoſtium adventu, in propinquum tumulum recepit, loci ſe præſidio, quia numero & viribus impar erat, defenſurus. Ibi cum in urbem milites coëgiſ-

a Cap. LXIV.

b Cap. LXV.

ſet, ut denſatis ſcutis ab jactu ſagittarum & jaculorum ſeſe tuerentur, Perſeus circundato armatis tumulo, alios aſcenſum undique tentare jubet, & comminus prælium conſerere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumſtabat: nam neque conferti pugnare, propter eos qui aſcendere in tumulum conabantur, poterant: & ubi ordines procurſando ſolviſſent, patebant jaculis ſagittiſve. Maxime ceſtroſphendonis vulnerabantur: hoc illo bello novum genus teli inventum eſt. Bipalme ſpiculum haſtili ſemicubitali infixum erat, craſſitudine digiti. huic ad libramen pinnæ tres velut ſagittis ſolent, circundabantur: funda media, duo funalia imparia habebat, cum majori ſinu libratum funditor habena rotaret, excuſſum velut glans emicabat. Cum & hoc & alio omni genere telorum, pars vulnerata militum eſſet, nec facile jam arma feſſi ſuſtinerent: inſtare rex ut dederent ſe, fidem dare, præmia interdum polliceri: nec cujuſquam ad deditionem flectebatur animus, cum ex inſperato jam obſtinatis mori ſpes affulſit. Nam cum ex frumentatoribus refugientes quidam in caſtra nunciaſſent Coſ. circumſideri præſidium: motus periculo tot civium (nam D C C C. ferme & omnes Romani erant) cum equitatu se levi armatura (acceſſerant nova auxilia Numidæ pedites equiteſque & elephanti) caſtris egreditur: & tribunis militum imperat, ut legionum ſigna ſequantur. Ipſe velitibus ad firmanda levium armatorum auxilia adjectis, ad tumulum præcedit. Conſulis latera tegunt, Eumenes, Attalus & Miſagenes regulus Numidarum.

a Cum in conſpectu prima ſigna ſuorum circumſeſſis fuerunt, Romanis quidem ab ultima deſperatione recreatus eſt animus. Perſeus, cui primum omnium fuerat, ut contentus fortuito ſucceſſu, captis aliquot frumentatoribus occiſiſque, non tereret tempus in obſidione præſidii. ſecundum', ea quoque tentata utcunque, cum ſciret nihil roboris ſecum eſſe, dum liceret intacto abire: & ipſe hoſtium adventum elatus ſucceſſu manſit, & qui phalangem accerſerent propere miſit: qua & ſerius quam res poſtulabat, & raptim acta, turbati curſu adverſus inſtructos & præparatos erant adventuri. Coſ. antevenienſ, extemplo prælium conſeruit. Primo reſiſtere Macedones: deinde ut nulla re pares erant, amiſſis C C C. peditibus X X I V. primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Cæterum iter prope ipſo prælio tumultuoſius fuit. Phalanx abs trepido nuncio accita cum raptim duceretur, primo in anguſtiis captivorum agmini oblata, vehiculiſque frumento onuſtis: iis cæſis, ingens ibi vexatio partis utriuſque fuit, nullo expectante utcunque explicaretur agmen: ſed armatis detrudentibus præceps impedimenta (neque enim aliter via aperiri poterat) jumentis cum ſtimularentur in turba ſævientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant ſeſe, cum regio agmini perculſiſque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor jubentium referre ſigna, ruinæ quoque prope ſimilem trepidationem fecit, ut ſi hoſtes introire anguſtias auſi longius inſecuti eſſent, magna clades accipi potuerit. Coſ. recepto ex tumulo præſidio, contentus modico ſucceſſu, in caſtra copias reduxit. Sunt qui eo die magno prælio pugnatum auctores ſint, V I I I. millia hoſtium cæſa, in his Sopatrum & Antipatrum regios duces: vivos captos circiter M M C C C C. Signa militaria capta X X V I I. Nec incruentam victoriam fuiſſe: ſupra quatuor millia & C C C. de exercitu conſulis cecidiſſe: ſigna ſiniſtræ alæ quinque amiſſa.

b Hic dies & Romanis refecit animos, & Perſea perculit, ut dies paucos ad Mopſelum moratus, ſepulturæ maxime militum amiſſorum cura, præſidio ſatis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam, juſſum Magnetas & propinquos tentare. Cum Pellam veniſſet, exercitu in hyberna dimiſſo, ipſe cum Cotye Theſſalonicam eſt profectus. Eo fama affertur, Atleſbium regulum Thracum & Corragum Eumenis præfectum, in Cotyis fines impetum feciſſe: & regionem Marenen (quam vocant) cepiſſe. Itaque dimittendum Cotyn ad ſua tuenda ratus, magnis proficiſcentem donis proſequitur. C C. talenta, ſemeſtre ſtipendium equitatui numerat, cum primo annuum dare conſtituiſſet. Coſ. poſtquam profectum Perſea audivit, ad Connum caſtra movet, ſi potiri oppido poſſet. Ante ipſa Tempe in faucibus ſitum, Macedoniæ clauſtra tutiſſima præbet, & in Theſſaliam oppo..unum Macedonibus decurſum. Cum & loco & præ-

a Cap. L X V I.

b Cap. L X V I I.

præſidio valido inexpugnabilis eſſet, abſtitit incœpto. In Perræbiam flexis itineribus, Mallœa primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaque Perræbia recepta, Lariſſam rediit: inde Eumene atque Attalo domum remiſſis, Miſ.genem Numidaſque in hyberna in proximis Theſſaliis urbibus diſtribuit: & partem exercitus ita per totam Theſſaliam diviſit, ut & hyberna commoda omnes haberent, & præſidio urbibus eſſent. Quintum Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam miſit. Græcarum civitatum ſocios omnes præter Achæos dimiſit. cum exercitus parte profectus in Achajam Phthiotim, Pteleum deſertum fuga oppidanorum diruit à fundamentis. Antrona voluntate colentium recepit. Ad Lariſſam deind exercitum admovit: urbs deſerta era in arcem omnis multitudo conceſſerat. eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones regium præſidium metu exceſſerant: à quibus relicti oppidani, in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotia aſpiciendæ res. Thebani vexantibus eos Coronæis, in Bœotiam accerſebant: ad horum preces, quia hybernis aptior regio, quam Magneſia erat, in Bœotiam induxit.

LIBER XLIII.

BREVIARIUM.

PRætores nonnulli, eo quod avare & crudeliter provincias adminiſtraſſent, damnati ſunt. P. Licinius Craſſus proconſul complures in Græcia urbes expugnavit, & crudeliter diripuit. ob id captivi, qui ab eo ſub coronâ venierant, ex S.C. poſtea reſtituti ſunt. A præfectis claſſium Romanarum multa impotenter in ſocios facta. Res præterea à Perſeo rege in Thracia proſpere geſtas continet: victis Dardanis, & Illyrico, cujus rex erat Gentius. Motus, qui in Hiſpania ab Olonico factus erat, ipſo interempto conſedit. M. Æmilius Lepidus à cenſoribus princeps in ſenatu lectus.

CAPUT I.

EAdem æſtate, qua in Theſſalia equeſtri pugna vicere Romani, legatus in Illyricum à Coſ. miſſus, opulenta duo oppida vi atque armis coëgit in deditionem: omniaque iis ſua conceſſit, ut opinione clementiæ eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. poſtquam nec ut dederent ſe compellere, neque capere obſidendo poterat: ne duabus oppugnationibus nequicquam fatigatus miles eſſet, quam prius intactam urbem reliquerat, diripuit. Alter Coſ. C. Caſſius nec in Gallia, quam ſortitus erat, memorabile quicquam geſſit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto eſt conatus. Ingreſſum hoc iter conſulem, ſenatus ex Aquileienſium legatis cognovit: qui querentes coloniam ſuam novam & infirmam necdum ſatis munitam inter infeſtas nationes Hiſtrorum & Illyriorum eſſe, cum peterent ut ſenatus curæ haberet quomodo ea colonia muniretur, interrogari vellentne eam rem C. Caſſio Coſ. mandari, reſponderunt Caſſium Aquileiam indicto exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam eſſe. Ea res primo incredibilis viſa, & pro ſe quiſque credere. Carnis forſitan aut Hiſtris bellum illatum. Tum Aquileienſes, nihil ſe ultra ſcire, nec audere affirmare, quam XXX. dierum frumentum militi datum: & duces qui ex Italia itinera in Macedoniam noſſent, conquiſitos abductoſque. Enimvero ſenatus indignari, tantum conſulem auſum, ut ſuam provinciam relinqueret, in alienam tranſiret, exercitum novo periculoſo itinere inter exteras gentes ducere, viam tot nationibus in Italiam aperire. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius prætor tres ex ſenatu nominet legatos, qui eo die proficiſcantur ex urbe, & quantum accelerare poſſent Caſſium Coſ. ubicunque ſit, perſequantur: nuncient ne bellum cum ulla gente moveat, niſi cum qua ſenatus gerendum cenſuerat. Legati III. profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius,

 P. Mar-

P. Martius Rex. Metus de conſule atque exercitu diſtulit eo tempore muniendæ Aquileæ curam.

a Hiſpaniæ deinde utriuſque legati aliquot populorum in ſenatum introducti. Ii de magiſtratuum Romanorum avaritia ſuperbiaque conqueſti, nixi genibus ab ſenatu petierunt, ne ſe ſocios fœdius ſpoliari vexarique quam hoſtes patiantur. Dum & alia indigna quererentur, manifeſtum autem eſſet pecunias captas, L. Canuleio prætori, qui Hiſpaniam ſortitus erat, negotium datum eſt, ut in ſingulos, à quibus Hiſpani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine ſenatorio daret: patronoſque quos vellent ſumendi poteſtatem facerent. Vocatis in curiam legatis, recitatum eſt S.C. juſſique nominare patronos, quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Æmilium, M. F. Paulum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui Pr. A. Manlio, M. Junio Coſſ. in citeriore Hiſpania fuerat, recuperatores ſumpſerunt. Bis ampliatus, tertio abſolutus eſt reus. Diſſenſio inter duarum provinciarum legatos eſt orta: citerioris Hiſpaniæ populi M. Catonem & Scipionem, ulterioris L. Paulum & Gallum Sulpicium patronos ſumpſerunt. Ad recuperatores adducti, à citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. ille Sp. Poſthumio, Q. Mucio Coſſ. triennio ante, hic biennio prius L. Poſthumio, M. Popillio Coſſ. prætor fuerat. Graviſſimis criminibus accuſati ambo ampliatique, eum dicenda de integro cauſa eſſet, excuſati exilii cauſa ſolum vertiſſe. Furius Præneſte, Matienus Tibur exulatum abierunt. Fama erat, prohiberi à patronis nobiles ac potentes compellare: auxitque eam ſuſpicionem Canuleius prætor, quod omiſſa ea re, delectum habere inſtituit: dein repente in provinciam abiit, ne plures ab Hiſpanis vexarentur. Ita præteritis ſilentio obliteratis in futurum conſultum ab ſenatu Hiſpanis, quod impetrarunt ne frumenti æſtimationem magiſtratus Romanus haberet, neve cogeret viceſimas vendere Hiſpanos quanti ipſe vellet, & ne præfecti in oppida ſua ad pecunias cogendas imponerentur.

b Et alia novi generis hominum ex Hiſpania legatio venit. Ex militibus Romanis, & ex Hiſpanis mulieribus, cum quibus connubium non eſſet, natos ſe memorantes, ſupra quatuor millia hominum, orabant, ut ſibi oppidum in quo habitarent, daretur. Senatus decrevit, uti nomina ſua apud L. Canuleium profiterentur: eorumque, ſi quos manumiſiſſet, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. Qui Carteienſium domi manere vellent, poteſtatem fore, uti numero colonorum eſſent, agro aſſignato. Latinam eam coloniam fuiſſe, libertinorumque appellari. Eodem tempore ex Africa & Guluſſa Maſaniſſæ regis filius legatus patris, & Carthaginienſes venerunt. Guluſſa prior in ſenatum introductus, & quæ miſſa erant ad bellum Macedonicum à patre ſuo, expoſuit: & ſi qua præterea vellent imperare, præſtaturum merito P.R. eſt pollicitus: & monuit patres conſcriptos, ut à fraude Carthaginienſium caverent. Claſſis eos magnæ parandæ conſilium cepiſſe, ſpecie pro Romanis, & adverſus Macedonas: ubi ea parata inſtructaque eſſet, ipſorum fore poreſtatis, quem hoſtem aut ſocium habeant.

* * * *

c tantum pavorem ingreſſi caſtra oſtentantes capita fecerunt, ut ſi admotus extemplo exercitus foret, capi caſtra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta eſt: & erant qui legatos mittendos ad pacem precibus perendam, cenſerent: civitateſque complures eo nuncio audito in deditionem venerunt. Quibus purgantibus ſeſe, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui ſe ultro ad pœnam ipſi obtuliſſent, eum veniam dediſſet prætor, profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arſerat, peragravit. Hæc lenitas prætoris, qua ſine ſanguine ferociſſimam gentem domuerat, eo gratior plebi patribuſque fuit, quo crudelius avariuſque in Græcia bellatum, & ab Coſ. Licinio, & ab Lucretio prætore erat. Lucretium tribuni plebis abſentem concionibus aſſiduis lacerabant, cum reipublicæ cauſa abeſſe excuſaretur: ſed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro ſuo Antiati eſſet, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centum triginta millibus æris locaſſe dicitur: tabulis quoque pictis ex præda fanum Æſculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortenſium ſucceſſorem ejus Abderitæ legati, flentes ante curiam, querenteſque oppidum ſuum ab Hor-

a Cap. II. *b Cap.* III.

c Cap. IV.

Hortenſio expugnatum ac direptum eſſe. Cauſam excidii fuiſſe urbi, quod cum centum millia denarium, & tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, ſpacium petierunt, quo de ea re & ad Hoſtilium conſulem & Romam mitterent legatos. vix dum ad conſulem ſe perveniſſe, & audiſſe oppidum expugnatum, principes ſecuri percuſſos, ſub corona cæteros veniſſe. Indigna ſenatui viſa: decreveruntque eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decreverant priore anno: eademque pro concione edicere Qu. Mænium prætorem juſſerunt. Et legati duo, C. Sempronius Blæſus, Sex. Julius Cæſar, ad reſtituendos in libertatem Abderitas miſſi. Iiſdem mandatum ut & Hoſtilio conſuli & Hortenſio prætori nunciarent, ſenatum Abderitis injuſtum bellum illatum, conquirique omnes qui in ſervitute ſint, & reſtitui in libertatem, æquum cenſere.

a Eodem tempore de C. Caſſio, qui Coſ. priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hoſtilio erat, querelæ ad ſenatum delatæ ſunt: & legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in ſenatu fecit, queſtus Alpinorum populorum agros ſociorum ſuorum depopulatum C. Caſſium eſſe, & inde multa millia hominum in ſervitutem abripuiſſe. Sub idem tempus Carnorum Hiſtrorumque & Japidum legati venerunt, duces ſibi ab Conſule Caſſio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monſtrarent: pacatum ab ſe tanquam ad aliud bellum gerendum abiiſſe: inde ex medio regreſſum itinere, hoſtiliter peragraſſe fines ſuos: paſſim rapinaſque & incendia facta: nec ſe ad id locorum ſcire, propter quam cauſam conſuli pro hoſtibus fuerint. Et regulo Gallorum abſenti, & his populis reſponſum eſt, ſenatum ea quæ facta querantur, neque ſciſſe futura, neque ſi ſint facta, probare: ſed indicta cauſa damnari abſentem conſularem virum, injurium eſſe, cum is reipublicæ cauſa abſit. Ubi ex Macedonia rediſſet C. Caſſius, tum ſi coram eum arguere vellent, cognita re ſenatum daturum operam uti ſatis fiat. Nec reſponderi tantum iis gentibus, ſed legatos mitti, duos ad Regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quæ patrum ſententia eſſet. Munera mitti legatis ex binis millibus æris cenſuerunt: duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, & vaſa argentea quinque & viginti pondo, & duo equi phalerati cum agaſonibus & equeſtria arma ac ſagula: & comitibus eorum veſtimenta liberis ſervisque. Hæc miſſa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium eſſet, educendique ex Italia poteſtas fieret. legati cum Gallis miſſi trans Alpes C. Lælius, M. Æmilius Lepidus: ad cæteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blaſio, T. Memmius.

b Multarum ſimul Græciæ Aſiæque civitatum legati Romam convenerunt. Primi Athenienſes introducti: ii ſe quot navium habuerint militumque, P. Licinio Coſ. & Lucretio prætori miſiſſe expoſuerunt, quibus eos non uſos, frumenti ſibi centum millia imperaſſe, quod quanquam ſterilem terram arent, ipſoſque etiam agreſtes peregrino frumento alerent, tamen ne deeſſent officio, confeciſſe: & alia quæ imperantur, præſtare paratos eſſe. Mileſii nihil præſtitiſſe memorantes, ſi quid imperare ad bellum ſenatus vellet, præſtare ſe paratos eſſe polliciti ſunt. Alabandenſes templum urbis Romæ ſe feciſſe commemoraverunt, ludoſque anniverſarios ei divæ inſtituiſſe: & coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Jovi Opt. Max. attuliſſe. & ſcuta equeſtria CCC. ea cui juſſiſſent tradituros. Donum ut in Capitolio ponere & ſacrificare liceret, petebant. Hoc Lampſaceni LXXX. pondo coronam afferentes petebant, commemorantes diſceſſiſſe ſe à Perſéo, poſtquam Romanus exercitus in Macedoniam veniſſet, cum ſub ditione Perſei, & ante Philippi fuiſſent. Pro eo & quod imperatoribus Romanis omnia præſtitiſſent, id ſe tantum orare, ut in amicitiam pop. Rom. reciperentur, & ſi pax cum Perſeo fieret, exciperentur, ne in regiam poteſtatem reciperentur. Cæteris legatis comiter reſponſum. Lampſacenos in ſociorum formulam referre Q. Mænius prætor juſſus. munera omnibus in ſingulos binûm millium æris data. Alabandenſes ſcuta reportare ad A. Hoſtilium conſulem in Macedoniam juſſi. Et ex Africa legati ſimul Carthag. tritici decies centum millia & hordei quingenta, indicantes ſe ad mare devecta habere, ut quo ſenatus cenſuiſſet, deportarent. Id munus officiumque ſuum ſcire minus eſſe, quam pro meritis pop. Rom. & voluntate ſua: ſed ſæpe alias bonis in rebus utriuſque populi ſe gratorum fideliumque ſociûm muneribus

a Cap. V.

b Cap. VI.

ſunctos eſſe. Item Maſaniſſæ legati tritici eandem ſummam polliciti, & mille & CC. equites XII. elephantos, & ſi quid aliud opus eſſet, uti imperaret ſenatus: æquè propenſo animo, ac quæ ipſe ultro pollicitus ſit, præſtaturum eſſe. Gratiæ & Carthaginienſibus, & regi actæ, rogatique, ut ea quæ pollicerentur, ad Hoſtilium conſulem in Macedoniam deportarent. Legatis in ſingulos binum millium æris munera miſſa.

a Cretenſium legatis commemorantibus ſe quantum ſibi imperatum à P. Licinio conſule eſſe ſagittariorum in Macedoniam miſiſſe: cum interrogati non inficiarentur, apud Perſea majorem numerum ſagittariorum, quam apud Rom. militare, reſponſum eſt: ſi Cretenſes bene, & gnaviter deſtinarent potiorem pop. Rom. quam regis Perſei amicitiam habere, ſenatum quoque Romanum iis tanquam certis ſociis reſponſum daturum eſſe: interea nunciarent ſuis, placere ſenatui, dare operam Cretenſes, ut quos milites inter præſidia regis Perſei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent. Cretenſibus cum hoc reſponſo dimiſſis, Chalcidenſes vocati: quorum legatio ipſo introitu, ob id quod Miccion princeps eorum pedibus captus, lectica eſt introlatus, ultimæ neceſſitatis extemplo viſa res: in qua ita affecto excuſatio valetudinis, aut ne ipſi quidem petenda viſa foret, aut data petenti non eſſet. Cum ſibi nihil vivi reliquum, præterquam linguam ad deplorandas patriæ ſuæ calamitates prælatus eſſet, expoſuit civitatis primum ſuæ benefacta & vetera & ea quæ Perſei bello præſtitiſſent ducibus exercitibuſque Rom. tum quæ primo C. Lucretius in populares ſuos prætor Rom. ſuperbe, avare, crudeliter feciſſet. deinde quæ tum, cum maximè L. Hortenſius faceret. Quemadmodum omnia ſibi, etiam iis quæ patiantur, triſtiora, patienda eſſe ducant potius quam ſe dedant Perſi. quod ad Lucretium Hortenſiumque attineret: ſcire tutius fuiſſe claudere portas, quam in urbem eos accipere. Qui excluſiſſent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes eſſe: apud ſe templa omnibus ornamentis compilata ſpoliataque ſacrilegiis C. Lucretium navibus Antium devexiſſe: libera corpora in ſervitutem abrepta, fortunas ſociorum populi Romani direptas eſſe, & quotidie diripi. Nam ex inſtituto C. Lucretii Hortenſium quoque in tectis hyeme pariter atque æſtate navaleis ſocios habere, & domos ſuas plenas turba nautica eſſe: verſari inter ſe conjuges liberoſque ſuos, quibus nihil neque dicere penſi, neque facere.

b Accerſere in ſenatum Lucretium placuit, ut diſceptaret coram, purgaretque ſeſe. Cæterum multo plura præſens audivit, quam in abſentem jacta erant, & graviores potentioreſque acceſſere accuſatores duo tribus plebis, M. Juventius Talva, & Cn Aufidius. ii non in ſenatu modo eum lacerarunt, ſed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris diem dixerunt. Senatus juſſu Chalcidenſibus Q. Mænius prætor reſpondit, quæ bene meritos ſeſe, & ante, & in eo bello quod geratur, de pop Rom. dicant, ea & ſcire vera eos referre ſenatum, & perinde ac debeant grata eſſe. Quæ facta à C. Lucretio, fierique ab L. Hortenſio Prr. Romanis querantur: ea neque facta, neque fieri voluntate ſenatus, quem non poſſe exiſtimare, qui ſciat bellum Perſei & ante Philippo patri ejus intuliſſe P. R. pro libertate Græciæ, non ut ea à magiſtratibus ſociis atque amicis paterentur. Literas ſe ad L. Hortenſium prætorem daturos eſſe: quæ Chalcidenſes querantur acta, ea ſenatui non placere. Si qui in ſervitutem liberi veniſſent, ut eos conquirendos primo quoque tempore reſtituendoſque in libertatem curaret. Sociorum navalium neminem præter magiſtros in hoſpitia deduci æquum cenſere. Hæc Hortenſio juſſu ſenatus ſcripta. Munera binûm millium æris legatis miſſa, & vehicula Miccioni publicè locata, quæ eum Brunduſium commode perveherent. C. Lucretium ubi dies quæ dicta erat, venit, tribuni ad populum accuſarunt, mulctamque decies centum millium æris dixerunt. Comitiis habitis omnes V. & XXX. tribus eum condemnarunt.

c In Liguribus eo anno nihil memorabile geſtum. Nam nec hoſtes moverunt arma, neque conſul in agrum eorum legiones induxit: & ſatis explorata pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum intra dies LX. quam in provinciam venit, dimiſit: ſociorum nominis Latini exercitu mature in hyberna Lunam & Piſas deducto, ipſe cum equitibus Galliæ provinciæ pleraque oppida adiit. Nuſquam alibi quam in Macedonia bellum erat, ſuſpectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. Itaque & octo naves ornatas à Brunduſio ſenatus cenſuit

a Cap. VII. *b* Cap. VIII. *c* Cap. IX.

cenſuit mittendas ad C. Furium legatum Iſſam, qui cum præſidio duarum Iſſenſium navium inſulæ præerat. duo millia militum in eas naves ſunt impoſita. Quæ Q. Mænius pr. ex S. C. in ea parte Italiæ, quæ objecta Illyrico eſt, conſcripſit. & Coſ. Hoſtilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum miſit, ut accolas Illyrici tutarentur. qui non contentus iis quas adduxerat copiis, auxilia ab ſociis corrogando, ad VIII. millia hominum vario genere armavit: peragrataque omni ea regione ad Lychnidum Daſſaretiorum conſedit.

a Haud procul inde Uſcana oppidum, finium plerunque Perſei erat. X. millia civium habebat, & modicum cuſtodiæ cauſa Cretenſium præſidium. inde nuncii ad Claudium occulti veniebant, ſi propius copias admoviſſet, paratos fore qui proderent urbem: & operæprecium eſſe, non ſe amicoſque tantum, ſed etiam milites præda expleturum. Spes cupiditati admota ita occæcavit animum, ut nec ex iis qui venerunt quenquam retineret. nec obſides pignus futuros furto & fraude agendæ rei poſceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet. die tantum ſtatuta profectus à Lychnido duodecim millia ab urbe ad quam tendebat, poſuit caſtra, quarta inde vigilia ſigna movit, mille ferme ad præſidium caſtrorum relictis: incompoſiti longo agmine effuſi, infrequentes, cum nocturnus error diſſiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit negligentia, poſtquam neminem armatum in muris viderunt. cæterum ubi primum ſub jactu teli fuerunt, duabus ſimul portis erumpitur: & ad clamorem erumpentium ingens ſtrepitus è muris ortus, ululantium mulierum cum crepitu undique æris, & incondita multitudo turba immixta ſervili, variis vocibus perſonabat. Hic tam multiplex undique objectus terror efficit, ne ſuſtinere primam procellam eruptionis Rom. poſſent. Itaque fugientes plures quam pugnantes interempti ſunt: vix duo millia hominum cum ipſo legato in caſtra perfugerunt. Quo longius iter in caſtra erat, eo plures feſſos conſectandi hoſtibus copia fuit, ne moratus quidem in caſtris Appius, ut ſuos diſſipatos fuga colligeret: quæ res palatis per agros ſaluti fuiſſet: ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit.

b Hæc & alia haud proſpere in Macedonia geſta, ex Sexto Digitio tribuno militum, qui ſacrificii cauſa Romam venerat, ſunt audita. Propter quæ veriti patres, ne quæ major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam M. Fulvium Flaccum & M. Caninium Rebilum miſerunt, qui comperta quæ agerentur referrent: & ut A. Hoſtilius Coſ. comitia conſulibus ſubrogandis ita ediceret, uti menſe Januario comitia haberi poſſent: & ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. Recio Pr. mandatum, ut edicto ſenatores omnes ex tota Italia, niſi qui reipublicæ cauſa abeſſent, Romam revocaret: qui Romæ eſſent, ne quis ultra mille paſſuum ab Roma abeſſet. Ea uti ſenatus cenſuit, ſunt facta. Comitia Conſularia ad V. Cal. Sept. fuere. creati Coſſ. ſunt, Q. Marcius Philippus iterum, & Q. Servilius Cæpio. Poſt diem tertium Prr. ſunt facti, C. Decimius, M. Claudius Marcellus, M. Sulpicius Gallus, C. Martius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Deſignatis Prr. præter duas urbanas, quatuor provinciæ ſunt decretæ, Hiſpania, & Sardinia, & Sicilia, & claſſis. Legati ex Macedonia exacto admodum menſe Februario redierunt. Hi quas res ea æſtate proſpere geſſiſſet rex Perſeus, referebant: quantuſque timor ſocios populi Romani cepiſſet, tot urbibus in poteſtatem regis redactis. Exercitum conſulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem eſſe: culpam ejus rei conſulem in tribunos militum, contra illos in conſulem conferre. Ignominiam Claudii temeritate acceptam elevare eos patres acceperunt, qui per paucos Italici generis, & magna ex parte tumultuario delectu conſcriptos ibi milites amiſſos referebant. Conſules deſignati ubi primum magiſtratum iniiſſent, de Macedonia referre ad ſenatum juſſi: deſtinatæque provinciæ iis ſunt, Italia & Macedonia. Hoc anno intercalatum eſt: tertio die poſt Terminalia calendæ intercalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui L. Flamininus *, augur. pontifices duo deceſſerunt, L. Furius Philus, & C. Livius Salinator. In locum Furii, T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

c Principio inſequentis anni Coſſ. novi Q. Martius, & Q. Servilius de provinciis retuliſſent, primo quoque tempore aut comparare eos inter ſe Italiam & Macedoniam, aut ſortiri placuit. Priuſquam id ſors cerneret in incertum, ne quid gratia momenti faceret,

a Cap. X. *b* Cap. XI.

c Cap. XII.

ceret, in utramque provinciam quod res deſideraret ſupplementi decerni. In Macedoniam peditum Roman. ſex millia, ſociorum nominis Latini ſex millia: equites Rom. C C L. ſocios C C C. veteres milites dimitti, ita ut in ſingulas Romanas legiones ne plus ſena millia peditum, C C C. equites eſſent. Alteri Coſ. nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in ſupplementum legeret: id modo finitum, ut duas legiones ſcriberet, quæ quina millia peditum & ducenos haberent, equites trecenos. Peditum Latinorum major quam collegæ decretus numerus: Peditum X. millia, D C. equites. quatuor præterea legiones ſcribi juſſæ, quæ ſi quo opus eſſet educerentur. Tribb. mil. non permiſſum ut Coſ. facerent, populus creavit. Sociis nominis Latini X V I. millia peditum, & mille equites imperari. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret ſi quo res poſceret. Macedonia maxime curam præbebat: in claſſem mille ſocii navales cives Romani libertini ordinis ex Italia ſcribi juſſi: totidem ut ex Sicilia ſcriberentur: & cui ea provincia eveniſſet, mandatum ut eos in Macedoniam ubicunque claſſis eſſet, deportandos curaret. In Hiſpaniam tria millia peditum Romanorum in ſupplementum, C C C. equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, treceni & X X X. equites. Et ſociis imperare prætor, cui Hiſpania obveniſſet, juſſus, quatuor millia peditum, & trecentos equites.

a Non ſum neſcius, ab eadem negligentia, qua nihil deos portendere vulgo nunc credant, neque nunciari admodum nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Cæterum & mihi vetuſtas res ſcribenti, neſcio quo pacto antiquus fit animus, & quædam religio tenet, quæ illi prudentiſſimi viri publice ſuſcipienda cenſuerint, ea pro dignis habere, quæ in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno ſunt nunciata: facem in cœlo conſpectam: & bovem fœminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies cœli ardentis ſpecies affulſerat. Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lachrymavit. In urbe Romana duo æditui nunciarunt, alter in æde Fortunæ anguem jubatum à compluribus viſum eſſe, alter in æde Primigeniæ Fortunæ, quæ in colle eſt, duo diverſa prodigia: palmam in area enatam, & ſanguine interdiu pluiſſe. Duo non ſuſcepta prodigia ſunt, alterum quod in privato loco factum eſſet: palmam enatam in impluvio ſuo T. Martius Figulus nunciabat. alterum quod in loco peregrino: Fregellis in domo L. Atrei haſta quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arſiſſe, ita ut nihil ejus ambureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorum cauſa libri à decemviris aditi. X L. majoribus hoſtiis, quibus diis Coſſ. ſacrificarent, & addiderunt uti ſupplicatio fieret, cunctique magiſtratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus ſacrificarent, populuſque coronatus eſſet. Omnia uti decemviri præierunt, facta.

b Cenſoribus deinde creandis comitia edicta ſunt. Petierunt cenſuram principes civitatis C. Valerius Lævinus, L. Poſthumius Albinus, P. Mucius Scævola, C. Junius Brutus, C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus. Hos duos cenſores creavit populus Romanus. Cum delectus habendi major quam alias propter Macedonicum bellum cura eſſet, COSS. plebem apud ſenatum accuſabant, quod & juniores non reſponderent. adverſus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni plebis cauſam egerunt. Non conſulibus ſed ambitioſis conſulibus delectum difficilem eſſe: neminem invitum militem ab iis fieri. id ita ut eſſe ſcirent & patres conſcripti: prætores, quibus & vis imperii minor & auctoritas eſſet, delectum, ſi ita ſenatui videretur, perfecturos eſſe. Id prætoribus magna patrum conſenſione non ſine ſugillatione conſulum mandatum eſt. Cenſores ut eam rem adjuvarent, ita in concione edixerunt: legem cenſui cenſendo dicturos eſſe, ut præter commune omnium civium jusjurandum hæc adjurarent. *Tu minor annis ſex & quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Tib. Sempronii cenſorum ad delectum prodito: & quotieſcunque delectus erit, quicunque cenſores magiſtratum habebunt, ſi miles factus non eris, in delectu prodibis.* Item quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abeſſe, edixerunt de Militibus P. Ælio, C. Popilio Coſſ. poſtve eos Coſſ. in Macedoniam ſcriptis: ut qui eorum in Italia eſſent, intra dies X X X. cenſi prius apud ſeſe, in provinciam redirent: qui in patris aut avi poteſtate eſſent, eorum nomina ad ſe ederentur. Miſſorum quoque cauſas

a Cap. XIII.

b Cap. XIV.

cauſas ſeſe cognituros eſſe: & quorum ante emerita ſtipendia gratioſa miſſio ſibi viſa eſſet. eos milites fieri juſſuros. Hoc edicto literiſque cenſorum per fora & conciliabula dimiſſi, tanta multitudo juniorum Romam convenit, ut gravius urbi turba inſolita eſſet.

a Præter delectum eorum, quos in ſupplementum mitti oportebat, quatuor à C. Sulpicio Pr. ſcriptæ legiones ſunt, intraque undecim dies delectus eſt perfectus. Conſules deinde ſortiti provincias ſunt: nam Prr. propter juriſdictionem maturius ſortiti erant. Urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obrigerat. Hiſpaniam Marcus Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fontejus Capito, claſſem C. Marcius Figulus erat ſortitus. Coſſ. Q. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit: Latiniſque actis Marcius extemplo eſt profectus. Cæpione deinde referente ad ſenatum, quas ex novis legionibus duas legiones ſecum in Galliam duceret, decrevere patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius Prr. ex his quas ſcripſiſſent legionibus quas videretur conſuli darent. Indigne patiente prætorum arbitrio conſulem ſubjectum, dimiſſo ſenatu ad tribunal prætorum ſtans poſtulavit, ex S. C. deſtinarent ſibi duas legiones: prætores conſuli in eligendo arbitrium fecerunt: Senatum deinde Cenſores legerunt: M. Æmilius Lepidus princeps ab tertiis jam Cenſoribus lectus. Septem è ſenatu ejecti ſunt. In cenſu accipiendo populi, milites ex Macedonico exercitu qui quam multi abeſſent ab ſignis, cenſus docuit, in provinciam cogebant: cauſas ſtipendiis miſſorum cognoſcebant: & cujus nondum juſta miſſio viſa eſſet, ita jusjurandum adigebant. *Ex tui animi ſententia tu ex edicto C. Claudii, Tib. Sempronii cenſorum in provinciam Macedoniam redibis: quod ſine dolo malo facere poteris.*

b In equitibus recenſendis triſtis admodum eorum atque aſpera cenſura fuit. multis equos ademerunt. in ea re cum equeſtrem ordinem offendiſſent, flammam invidiæ adjecere edicto, quo edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Poſthumio cenſoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxiſſent, ad haſtam ſuam accederet, ſociuſve aut affinis ejus conductionis eſſet. Sæpe id querendo veteres publicani, cum impetrare nequiſſent ab ſenatu, ut modum poteſtati cenſoriæ imponerent, tandem Trib. pleb. P. Rutilium ex rei privatæ contentione iratum cenſoribus, patronum cauſæ nacti ſunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via adverſus ædes publicas demoliri juſſerunt, quod publico inædificatus eſſet, appellati à privato tribuni, cum præter Rutilium nemo intercederet, cenſores ad pignora capienda miſerunt, mulctamque pro concione privato dixerunt. Hinc contentione orta, cum veteres publicani ſe ad tribunum contuliſſent, rogatio repente ſub unius tribuni nomine promulgatur, Quæ publica vectigalia, ultro tributa, C. Claudius & Tib. Sempronius locaſſent, ea rata locatione eſſet: de integro locarentur, & ut omnibus redimendi & conducendi promiſcue jus eſſet. Diem ad ejus rogationem concilio Trib. plebis dixit. Qui poſtquam venit, ut cenſores ad diſſuadendum proceſſerunt, Graccho dicente ſilentium fuit: Cum Claudio obſtreperetur, audientiam facere præconem juſſit. Eo facto avocatam à ſe concionem tribunus queſtus, & in ordinem ſe coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Poſtero die ingentes tumultus ciere. Tib. Gracchi primum bona conſecravit, quod in mulcta pignoribuſque ejus, qui tribunum appellaſſet, interceſſioni non parendo, ſe in ordinem coëgiſſet. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab ſe avocaſſet: & utrique cenſori perduellionem ſe judicare pronunciavit, diemque comitiis à C. Sulpicio Pr. urbano petiit. Non recuſantibus cenſoribus, quo minus primo quoque tempore judicium de ſe populus faceret, in ante dies VIII. & VII. Calend. Octobr. comitiis perduellionis dicta dies. Cenſores extemplo in atrium Libertatis aſcenderunt, & ibi ſignatis tabellis publicis, clauſoque tabulario, & dimiſſis ſervis publicis, negarunt ſe prius quidquam publici negocii geſturos, quam judicium populi de ſe factum eſſet. Prior Claudius cauſam dixit: & cum ex XII. centuriis equitum VIII. cenſorem condemnaſſent, multæque aliæ primæ claſſis, extemplo principes civitatis in conſpectu populi annulis aureis poſitis, veſtem mutarunt, ut ſupplices plebem circumirent. Maxime tamen ſententiam vertiſſe dicitur Tib. Gracchus, quod cum clamor undique plebis eſſet, periculum Graccho non eſſe. conceptis verbis juravit: ſi collega damnatus eſſet, non expectato de ſe judicio, comitem exilii ejus futurum. Adeo tamen ad extremum ſpei venit reus, ut octo centuriæ ad damnationem defuerint. Abſolute Clau-

a Cap. XV. *b Cap.* XVI.

Claudio tribunus plebis negavit ſe Gracchum morari.

a Eo anno poſtulantibus à ſenatu Aquileienſium legatis ut numerum colonorum augeret, M. & D, familiæ ex S. C. ſcriptæ: triumvirique, qui eas deducerent, miſſi ſunt, T. Annius Luſcus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popilius & Cn. Octavius legati, qui in Græciam miſſi erant, S. C. Thebis primum recitatum, per omnes Peloponneſi urbes circumtulerunt, ne quis ullam rem in bellum magiſtratibus Romanis conferret, præterquam quod ſenatus cenſuiſſet. Hoc fiduciam in poſterum præbuerat, levatos ſe oneribus impenſiſque, quibus alia aliis imperantibus exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato, benigne locuti auditique, egregia ſpe futuri ſtatus fidiſſima gente relicta in Ætoliam trajecerunt. ibi nondum quidem ſeditio erat, ſed omnia ſuſpecta, criminumque inter ipſos plena: ob quæ obſidibus poſtulatis, neque exitu rei impoſito, in Acarnaniam inde profecti legati. Tyrrei concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam poſtulare, ut præſidia in urbes ſuas inducerentur adverſus amentiam eorum, qui ad Macedoniam gentem trahebant: pars recuſare, ne quod bello captis & hoſtibus mos eſſet, id pacatæ & ſociæ civitates ignominiæ acciperent. Juſta deprecatio hæc viſa. Lariſſam ad Hoſtilium proconſ. ab eo enim miſſi erant, legati redierunt. Octavium retinuit ſecum. Popilium cum mille fermè militibus in hyberna Ambraciam miſit.

b Perſeus principio hyemis egredi Macedoniæ finibus non auſus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani ſub tempus brumæ, cum inexuperabiles ab Theſſalia montes nivis altitudo facit, occaſionem eſſe ratus frangendi finitimorum ſpes animoſque, ne quid adverſo ſe in Romanum bellum periculi ſubeſſet. Cum à Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione à Rom. præſtarent, Dardanos recens domuiſſet bello: ſolum infeſtum eſſe Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipſis quietis Illyriis, & aditum præbentibus Rom. ſi domuiſſet proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in ſocietatem perlici poſſe: cum decem millibus levium armatorum, & quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum ſumpto, juſſoque apparatu oppugnandarum urbium ſequi, tertio die ad Uſcanam (Peneſtianæ terræ ea maxime urbs eſt) poſuit caſtra: prius tamen, quam vim admoveret, miſſis qui tentarent nunc præfectorum præſidii, nunc oppidanorum animos: erat autem ibi cum juventute Illyriorum Romanum præſidium. Poſtquam nihil pacati referebant, oppugnare eſt adortus, & corona eam capere conatus eſt. Cum ſine intermiſſione interdiu noctuque alii aliis ſuccedentes, pars ſcalas muris, ignem portis inferrent, ſuſtinebant tamen eam tempeſtatem propugnatores urbis: quia ſpes erat, neque hyemis vim diutius pati Macedonas in aperto poſſe, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut poſſet morari. Cæterum poſtquam vineas agi turreſque excitari viderunt, victa pertinacia eſt. Nam præterquam quod adverſus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in nec opinata obſidione. Itaque cum ſpei nihil ad reſiſtendum eſſet. C. Carvilius Spoletinus, & C. Africanus à præſidio Romano miſſi, qui à Perſeo peterent: primo, ut armatos ſuaque ſecum ferentes abire ſineret: deinde ſi id minus impetrarent, vitæ tantum libertatiſque fidem acciperent. Promiſſum id benignius eſt ab rege quam præſtitum: exire enim ſua ſecum efferentibus juſſis, primum arma ademit. His urbe egreſſis, & Illyriorum cohors (quingenti erant) & Uſcanenſes ſe urbemque dediderunt.

c Perſeus præſidio Uſcanæ impoſito multitudinem omnem deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis, quatuor millia autem hominum erant, præter principes, in cuſtodiam civitatum diviſis, Uſcanenſibus Illyriiſque venditis, in Peneſtiam exercitum reducit ad Oeneum, oppidum in poteſtatem redigendum, & alioqui opportune ſitum: & tranſitus eò eſt in Labeates, ubi Gentius regnabat. Prætereunti frequens caſtellum Draudacum nomine peritorum quidam regionis ejus, nihil Oeneo capto opus eſſe ait, niſi in poteſtate & Draudacum ſit: opportunius etiam ad omnia poſitum eſſe. Admoto exercitu omnes extemplo dediderunt ſeſe. Qua ſpe celeriore deditione erectus, poſtquam animadvertit quantus agminis ſui terror eſſet, undecim alia caſtella eodem metu in poteſtatem

a Cap. XVII. *b Cap.* XVIII. *c Cap.* XIX.

ſtatem redigit. Ad perpauca vi opus fuit: cætera voluntate dedita, & in his recepti mille & D. diſpoſiti per præſidia milites Romani. Magno uſui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo nihil in ipſos ſævitum. Ad Oeneum perventum eſt, quod ſine juſta oppugnatione capi non poterat: & majore aliquanto quam cætera juventute: & validum oppidum mœnibus erat: & hinc amnis Artatus nomine, hinc mons prævaltus & aditu difficilis cingebat. Hæc ſpem ad reſiſtendum oppidanis dabant. Perſeus circumvallato oppido aggerem à parte ſuperiore ducere inſtituit: cujus altitudine muros ſuperaret. Quod opus dum perficitur, crebris interim præliis, quibus per excurſiones & mœnia ſua oppidani tutabantur, & opera hoſtium impediebant, magna eorum multitudo variis caſibus abſumpta eſt: & qui ſupererant, labore diurno nocturnoque & vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger injunctus muro eſt, & cohors regia, quos Nicatoras appellant, tranſcendit: & ſcalis multis ſimul partibus impetus in urbem eſt factus. Puberes omnes interfecti ſunt: conjuges liberoſque eorum in cuſtodiam dedit: prædæ alia militum ceſſere. Stuberam inde victor revertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium exulantem apud ſe, & Aputeum Macedonem à Berœa, mittit. Iis mandat ut exponerent æſtatis ejus hyemiſque acta ſua adverſus Romanos Dardanoſque: adjicerent recentia in Illyrico hybernæ expeditionis opera: hortarentur Gentium in amicitiam ſecum & cum Macedonibus jungendam.

a Hi tranſgreſſi jugum Scordi montis, per Illyrici ſolitudines, quas de induſtria populando Macedones fecerant, ne tranſitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam eſſent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Liſſi rex Gentius erat. eo acciti legati mandata exponentes benigne auditi ſunt. Qui reſponſum ſine effectu tulerunt: voluntatem ſibi non deeſſe ad bellandum cum Romanis: cæterum ad conandum id quod velit, pecuniam maxime deeſſe. Hæc Stuberam retulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati addito Glaucio ex numero cuſtodum corporis, remittuntur, ſine mentione pecuniæ, qua una barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perſeus, in Peneſtas rurſum exercitum reducit: firmatiſque Uſcanæ, & circa eam per omnia caſtella quæ receperat, præſidiis, in Macedonia ſeſe recipit.

b L. Cæcilius legatus Romanus præerat Illyrico: qui movere non auſus, cum in iis locis rex eſſet, poſt profectionem demum ejus conatus in Peneſtis Uſcanam recipere, à præſidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulſus Lychnidum copias reduxit. Inde poſt dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum ſatis valida manu in Peneſtas miſit, ad obſides ab his urbibus, quæ in amicitia cum fide permanſerant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obſides dare pepigerant) juſſit. ab utraque gente ſine tumultu exigi. Peneſtarum obſides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) miſſi. Ap. Claudius acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri caſtellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Theſprotorumque præter Romanum exercitum ad ſex millia hominum ſecum adduxit: neque operæ pretium fecit, Cleva qui relictus à Perſeo erat cum valido præſidio, defendente. Et Perſeus in Elimeam profectus, & circa eam exercitu luſtrato, ad Stratum vocantibus Epirotis ducit. Stratus validiſſima tum urbs Ætoliæ erat. Sita eſt ſuper Ambracium ſinum prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus eſt, & equitibus trecentis, quos pauciores propter anguſtias viarum & aſperitatem duxit. Tertio die cum perveniſſet ad Citium montem, vix tranſgreſſus propter altitudinem nivis, locum quoque caſtris ægre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via, aut tempeſtas eſſet, cum ingenti vexatione, præcipue jumentorum, altero die ad templum Jovis, quem Niceum vocant, poſuit caſtra. Ad Arachthum inde flumen itinere ingenti emenſo, retentus altitudine amnis manſit. Quo ſpatio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progreſſus iter obvium Archidamum principem Ætolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit. Eo die ad finem agri Ætoli caſtra poſita.

c Inde altero die ad Stratum perventum: ubi prope Acheloum amnem caſtris poſitis, cum expectaret effuſos omnibus portis Ætolos in fidem ſuam venturos, clauſas portas, atque ipſa ea nocte qua venerat, receptum Romanum

a Cap. XX. *b Cap.* XXI. *c Cap.* XXII.

num præſidium cum C. Popillo legato invenit. Principes qui præſentis Archidami auctoritate compulſi regem accerſierant, obviam egreſſo Archidamo certiores facti, locum adverſæ factioni dederant ad Popilium cum mille peditibus ab Ambracia accerſendum. In tempore & Dinarchus præfectus equitum gentis Ætolorum cum D C. peditibus & equitibus C. venit. Satis conſtabat eum tanquam ad Perſea tendentem Stratum veniſſe: mutato deinde cum fortuna animo Romanis ſe, adverſus quos venerat, junxiſſe. Nec Popilius ſecurior quam debebat eſſe, inter tam mobilia ingenia erat: claves portarum cuſtodiamque murorum ſuæ extemplo poteſtatis fecit. Dinarchum Ætolosque cum juventute Stratiorum in arcem per præſidii ſpeciem amovit. Perſeus ab imminentibus ſuperiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, cum obſtinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia paſſuum ab urbe trans Petitarum amnem poſuit caſtra. Ibi concilio advocato, cum Archidamus Epirotarumque transfugæ retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infeſto tempore anni cenſerent, nullis præparatis commeatibus: cum inopiam prius obſidentes quam obſeſſi ſenſuri eſſent, maxime quod hoſtium haud procul inde hyberna erant, tertius in Aperantiam caſtra movit. Aperantii eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque, conſenſu omnium acceperunt: is ipſe cum octingentorum militum præſidio his eſt præpoſitus.

a Rex cum minore vexatione jumentorum hominumque quam venerat, in Macedoniam rediit. Applum tamen ab obſidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Perſei ſummovit. Clevas cum præſidio impigrorum juvenum inſecutus, ſub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius ſuperatis anguſtiis in campo quem Eleona vocant, ſtativa dierum paucorum habuit. Interim Clevas aſſumpto Philoſtrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonenſem tranſcendit. Macedones ad depopulationem profecti. Philoſtratus cum cohorte ſua in inſidiis loco obſcuro conſedit. In palatos populatores cum erupiſſent ab Antigonea armati, fugientes eos perſequentes effuſius in vallem infeſſam ab hoſtibus præcipitant. Ibi ad M. occiſis, centum ferme captis, ubique proſpere geſta re, prope ſtativa Appii caſtra movent, ne qua vis ſociis ſuis ab Romano exercitu inferri poſſit. Appius nequicquam in his locis terens tempus, dimiſſis, Chaonumque, & ſi qui alii Epirotæ erant, præſidiis, cum Italis militibus in Illyricum regreſſus, per Partynorum ſocias urbes in hyberna militibus dimiſſis, ipſe Romam ſacrificii cauſa rediit. Perſeus ex Peneſtarum gente M. pedites, C C. equites revocatos Caſſandria præſidio ut eſſent, miſit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. Nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum deſtitit, cum appareret quantum in eo præſidii eſſet: nec tamen impetrare ab homine poſſet, ut impenſam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

* ✿ ● ✿ ✿ ✿

a Cap. X X I I I.

LIBER

LIBER XLIV.

BREVIARIUM.

QUintus Martius Philippus per invios ſaltus penetravit in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii miſere legatos Romam, minantes, ut Perſeo eſſent auxilio: niſi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam conjungeret. indigne id latum. Cum id bellum L. Æmilio Paulo ſequentis anni conſuli iterum mandatum eſſet, Paulus in concione precatus eſt, ut quidquid diri populo Romano immineret, ſupra domum ſuam converteretur: & in Macedoniam profectus Perſeum vicit: univerſamque Macedoniam in poteſtatem redegit. antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum prædixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura eſſet. Gentius quoque rex Illyriorum, cum rebellaſſet, ab Anicio prætore victus venit in deditionem: & cum uxore, & liberis, & propinquis Romam miſſus. Ab Alexandria legati à Cleopatra, & Ptolemæo regibus venerant, querentes de Antiocho rege Syriæ, quod is bellum inferret. Perſeus ſollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami & Gentio rege Illyriorum, quia is pecuniam, quam promiſerat, minime dabat, ab eis relictus eſt.

CAPUT I.

PRincipio veris, quod hyemem eam, qua hæc geſta ſunt inſecutum eſt, ab Roma profectus Q. Martius Philippus conſul cum quinque millibus, quos in ſupplementum legionum ſeçum trajecturus erat, Brunduſium pervenit. M. Popilius conſularis, & alii pari nobilitate adoleſcentes Trr. mil. in Macedonicas legiones conſulem ſecuti ſunt. Per eos dies & C. Martius Figulus prætor, cui claſſis provincia evenerat, Brunduſium venit, & ſimul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniæ portum tenuerunt. Inde conſul ad Ambraciam egreſſus, itinere terreſtri petit Theſſaliam. Prætor ſuperato Leucata Corinthium ſinum invectus, & Creuſæ relictis navibus, terra & ipſe per mediam Bœotiam diei unius expedito itinere, Chalcidem ad claſſem contendit. Caſtra eo tempore A. Hoſtilius in Theſſalia circa Palæpharſalum habebat, ſicut nulla re bellica memorabili geſta, ita ad cunctam militarem diſciplinam ab effuſa licentia formato milite, & ſociis cum fide cultis, & ab omni genere injuriæ defenſis. Audito ſucceſſoris adventu, cum arma, viros, equos cum cura * inexiſſet, ornato exercitu obviam venienti conſuli proceſſit. Et primus eorum congreſſus ex dignitate ipſorum ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis. * Proconſul enim ad exercitum. Paucis poſt diebus conſul concionem apud milites habuit, orſus à patricidio Perſei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem: adjecit poſt, ſcelere partum regnum, veneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, injurias in P R. direptiones ſociatum urbium contra fœdus; ea omnia quam diis quoque inviſa eſſent, ſenſurum in exitu rerum ſuarum. Favere enim pietati fideique deos, per quæ P. R. ad tantum faſtigii venerit. Vires deinde P. R. jam terrarum orbem complectentis cum viribus Macedoniæ, exercitus cum exercitibus, comparavit. Quanto majores Philippi Antiochique opes non majoribus copiis fractas eſſe?

a Hujus generis adhortatione accenſis militum animis, conſultare de ſumma gerendi belli cœpit. Eo & Cn. Martius Pr. à Chalcide claſſe accepta venit. Placuit non ultra morando in Theſſalia tempus terere, ſed movere extemplo caſtra, atque pergere inde in Macedoniam: & prætorem dare operam ut eodem tempore claſſis quoque invehatur hoſtium littoribus. Prætore dimiſſo, conſul menſtruum juſſo milite ſecum ferre, profectus decimo poſt die, quam exercitum acceperat, caſtra movit: & unius diei progreſſus iter, convocatis itinerum ducibus, cum exponerent, in concilio juſſiſſet, qua quiſque ducturus eſſet; ſummotis iis, qua potiſſimum peteret retulit ad concilium. Aliis per Pythoum placebat viam aliis

a Cap. II.

aliis per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hoſtilius Coſ. aliis præter Aſcuridem paludem, reſtabat aliquantum viæ communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum caſtra poſituri erant, deliberatio ejus rei differtur. In Perræbiam inde ducit, & inter Azorum & Dolichem ſtativa habuit, ad conſulendum rurſus quam potiſſimum capeſſeret viam. Per eoſdem dies Perſeus, cum appropinquare hoſtem ſciret, quod iter petiturus eſſet ignarus, omnes ſaltus inſidere præſidiis ſtatuit. In jugum Cambuniorum montium (Voluſtana ipſi vocant) decem millia levis armaturæ juvenum cum duce Aſclepiodoto mittit: ad caſtellum quod ſuper Aſcuridem paludem erat (Lapathus vocatur locus) Hippias tenere ſaltum cum XII. millium Macedonum præſidio juſſus. Ipſe cum reliquis copiis primo circa Dium ſtativa habuit: deinde, adeo ut obtorpuiſſe inops conſilii videretur, cum equitibus expeditis littore nunc Heracleam, nunc Philam percurrebat, eodem inde curſu Dium repetens.

a Interim Coſ. ſententia ſtetit eo ſaltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis caſtra Philippi fuiſſe. Præmitti tamen IV. M. armatorum ad loca opportuna præoccupanda placuit, queis præpoſiti ſunt M. Claudius & Q. Marcius Coſ. filius: confeſtim & univerſæ copiæ ſequebantur. Cæterum adeo ardua & aſpera & confragoſa via fuit, ut præmiſſi expediti biduo quindecim millium paſſuum ægrè itinere confecto, caſtra poſuerint: turrim Eudieru, quem cepere locum appellant. Inde poſtero die VII. millia progreſſi, tumulo haud procul hoſtium caſtris capto, nuncium ad Coſ. remittunt, perventum ad hoſtem eſſe, loco ſe tuto & ad omnia opportuno conſediſſe: ut quantum extendere iter poſſet, conſequeretur. Sollicito conſuli & propter itineris difficultatem, quod ingreſſus erat, & eorum vicem, quos paucos inter media præſidia hoſtium præmiſerat, nuntius ad Aſcuridem paludem occurrit. Addita igitur & ipſi fiducia eſt, conjunctiſque copiis, caſtra tumulo qui tenebatur, qua aptiſſimum ad loci naturam erat, ſunt acclinata. Non hoſtium modo caſtra, quæ paulo plus mille paſſuum aberant, ſed omnis regio ad Dium & Philum, oraque maris, late patente ex tam alto jugo proſpectu, oculis ſubjicitur. Quæ res accendit militi animos, poſtquam ſummam belli, ac regias omnes copias, terramque hoſtilem tam è propinquo conſpexerunt. Itaque cum alacres protinus duceret ad caſtra hoſtium, conſulem adhortarentur, dies unus feſſis labore viæ ad quietem datus eſt. Tertio die parte copiarum ad præſidium caſtrorum relicta, conſul ad hoſtem ducit.

b Hippias nuper ad tuendum ſaltum ab rege miſſus erat: qui ex quo caſtra Romana in tumulo conſpexit, præparatis ad certamen animis ſuorum venienti agmini Coſ. obvius fuit, & Romani expediti ad pugnam exierant, & hoſtes: levis armatura erat, promptiſſimum genus ad laceſſendum certamen. Congreſſi igitur extemplo tela conjecerunt: multa utrinque vulnera temerario incurſu & accepta & illata, pauci utriuſque partis ceciderunt. Irritatis in poſterum diem animis, majoribus copiis atque infeſtius concurſum ab illis, ſi loci ſatis ad explicandam aciem fuiſſet: jugum montis in anguſtum dorſum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque paucis pugnantibus, cætera multitudo, præcipue qui gravium armorum erant, ſpectatores pugnæ ſtabant: levis armaturæ etiam per anfractus jugi procurrere, & ab lateribus cum levi armatura conſerere, per iniqua atque æqua loca pugnam petere: ac pluribus ea die vulneratis quam interfectis, prælium nocte diremptum eſt. Tertio die egere conſilio Roman. imperator: nam neque manere in jugo inopi, neque regredi ſine flagitio atque etiam periculo, ſed cedenti ex ſuperioribus locis inſtare hoſtis poterat: nec aliud reſtabat, quam audacter commiſſum, pertinaci audacia, quæ prudens interdum in exitu eſt, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut ſi hoſtem ſimilem antiquis Macedonum regibus habuiſſet conſul, magna clades accipi potuerit. Sed cum ad Dium per littora cum equitibus vagaretur rex, & ab XII. M. prope clamorem & ſtrepitum pugnantium audiret, nec auxit copias, integros feſſis ſubmittendo: neque ipſe, quod plurimum intererat, certamini affuit, cum Rom. imperator major L X. annis & prægravis corpore, omnia militaria munera ipſe impigre obiret: egregie ad ultimum in audacter commiſſo perſeveravit: & Popilio relicto in cuſtodia jugi, per invia tranſgreſſus, præmiſſis qui repurgarent iter, Attalum & Miſagenem, cum ſuæ gentis utrumque auxiliaribus præſidio eſſe ſaltum aperientibus jubet. Ipſe equites impedimentaque præ

a Cap. III.

b Cap. IV.

præ ſe habens, cum legionibus agmen cogit.

a Inenarrabilis labor deſcendentibus cum ruina jumentorum ſarcinarumque progreſſis, vix dum IV. millia paſſuum nil optabilius eſſe, quam redire qua venerant, ſi poſſent. Hoſtilem prope tumultum agmini elephanti præbebant: qui ubi ad invia venerant, dejectis rectoribus, cum horrendo ſtridore pavorem ingentem equis maxime incutiebant, donec traducendi eos ratio inita eſt. Per proclive ſumpto faſtigio, longi duo validi aſſeres ex inferiore parte in terra defigebantur, diſtantes inter ſe paulo pluſquam quanta beluæ latitudo eſt: in eos tranſverſi incumbentes tigni ad tricenos longi pedes, ut pons eſſet, injungebantur: humuſque inſuper injiciebatur. modico deinde infra intervallo, ſimilis alter pons; inde tertius, & plures ex ordine, qua rupes abſciſſæ erant, fiebant. Solido præcedebat elephas in pontem; cujus priuſquam in extremum procederet, ſuccifis aſſeribus collapſus pons, uſque alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat; alii elephanti pedibus inſiſtentes, alii clunibus ſubſidentes prolabebantur. ubi planicies altera pontis excepiſſet eos, rurſus ſimili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiorem vallem perventum eſt. Paulo plus VII. millia die Romani proceſſerunt. minimum pedibus itineris confectum: plerunque provolventes ſe ſimul eum armis aliiſque oneribus, cum omni genere vexationis proceſſerunt: adeo ut ne dux quidem & auctor itineris inficiaretur, parva manu deleri omnem exercitum potuiſſe. Nocte ad modicam planiciem pervenerunt: neque an infeſtus is locus eſſet, ſeptus undique, circumſpiciendi ſpacium fuit. vix tandem ex inſperato ſtabilem ad inſiſtendum nactis locum, poſtero quoque die in tam cava valle operiri Popilium ac relictas cum eo copias neceſſe fuit; quos & ipſos eum ab nulla parte hoſtis terruiſſet, locorum aſperitas hoſtiliter vexavit. Tertio die conjunctis copiis eunt per ſaltum, quem incolæ Callipeucen appellant. quarto inde die per æque invia, ſed aſſuetudine peritius,& meliore cum ſpe, quod nec hoſtis uſquam apparebat, & mari appropinquabant; digreſſi in campos, inter Heracetum & Libethrum poſuerunt caſtra peditum, quorum pars major tumulos tenebat: ii vallem, campi quoque partem ubi eques tenderet, amplectebantur.

b Lavanti regi dicitur nunciatum hoſtes adeſſe: quo nuncio cum pavidus exiluiſſet è ſolio, victum ſe ſine prælio clamitans, proripuit; & ſubinde per alia atque alia pavida conſilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam, alterum Aſclepiodotum, ubi pecunia depoſita erat, ex præſidiis revocat, omneſque aditus aperit bello. Ipſe ab Dio auratis ſtatuis omnibus, raptim, ne præda hoſti eſſent, in claſſem congeſtis, ocius demigrare Pydnam cogit: & quæ temeritas conſulis videri potuiſſet, quod eo proceſſiſſet, unde invito hoſte regredi nequiret, eam non inconſultam audaciam fecit. Duos enim ſaltus, per quos inde evadere poſſent, habebant Rom. unum per Tempe in Theſſaliam, alterum in Macedoniam præter Dium: quæ utraque regiis tenebantur præſidiis. Itaque ſi dux intrepidus X. dies primam ſpeciem appropinquantis terroris ſuſtinuiſſet, neque receptus Roman. per Tempe in Theſſaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuiſſet iter. Sunt enim Tempe ſaltus, etiam ſi non bello fiat, infeſtus, tranſitu difficilis: nam præter anguſtias per quinque millia qua exiguum jumento onuſto iter eſt, rupes utrimque ita abſciſſæ ſunt, ut deſpici vix ſine vertigine quadam ſimul oculorum animique poſſit. terret & ſonitus & altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus tam ſuapte natura infeſtus, per quatuor diſtantia loca præſidiis regis fuit inſeſſus: unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterum Condylon caſtello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant: quartum, viæ ipſi, qua & media & anguſtiſſima vallis eſt, impoſitum: quam vel decem armatis tueri facile eſt. Intercluſo per Tempe ſimul aditu commeatibus, ſimul reditu, ipſi montes per quos deſcenderant, repetendi erant: quod ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus ſuperiora cacumina hoſtibus, non poterant; & experta difficultas ſpem omnem incidiſſet. Supererat nihil aliud in temere commiſſo, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hoſtes; quod, niſi dii mentem regi ademiſſent, ipſum ingentis difficultatis erat. Nam cum Olympi radices montis paulo plus quam mille paſſuum ad mare relinquant ſpacium, cujus dimidium loci occupat oſtium late reſtagnans Baphyri amnis: partem planiciei aut Jovis templum aut oppidum tenet: reli-quum

a Cap. V.

b Cap. VI.

quum per exiguum foſſa modica valloque claudi poterar. & ſaxorum ad manum ſylveſtriſque materiæ tantum erat, ut vel murus objici, turreſque excitari potuerint. Quorum nihil cum diſpexiſſet cæcata mens ſubito terrore, nudatis omnibus præſidiis, patefactiſque bello, ad Pydnam refugit.

a Coſ. plurimum & præſidii & ſpei cernens in ſtultitia & ſegnitie hoſtis, remiſſo nuncio ad Sp. Lucretium Lariſſam, ut caſtella relicta ab hoſte circa Tempe occuparet: præmiſſo Popillo ad explorandos tranſitus circa Dium, poſtquam patere omnia in omnes partes animadvertit, ſecundis caſtris pervenit ad Dium: metarique ſub ipſo templo, ne quid ſacro in loco violaretur, juſſit. Ipſe urbem ingreſſus, ſicut non magnam, ita exornatam publicis locis & multitudine ſtatuarum: munitamque egregie, vix ſatis credere in tantis rebus ſine cauſa relictis non aliquem ſubeſſe dolum. unum diem ad exploranda circa omnia moratus caſtra movet, ſatiſque credens paratam frumenti copiam fore. Eo die ad amnem nomine Mityn proceſſit. Poſtero die progreſſus Agaſſam urbem, tradentibus ſeſe ipſis recepit: & ut reliquorum Macedonum animos ſibi conciliaret, obſidibus contentus ſine præſidio relinquere ſe eis urbem, immuneſque ac ſuis legibus victuros eſt pollicitus. Progreſſus inde diei iter, ad Aſcordum flumen poſuit caſtra: & quantum procederet longius à Theſſalia, eo majorem rerum omnium inopiam ſentiens, regreſſus ad Dium eſt: dubitatione omnibus exempta, quid intercluſo ab Theſſalia patiendum fuiſſet, cui procul inde abſcedere tutum non eſſet. Perſeus contractis in unum omnibus copiis ducibuſque, increpare præfectos præſidiorum. ante omnes Aſclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere clauſtra Macedoniæ tradita Romanis eſſe: cujus culpæ reus nemo juſtius, quam ipſe fuiſſet. Conſuli poſtquam ex alto conſpecta claſſis ſpem fecit cum commeatu naves venire (ingens enim caritas annonæ; ac prope inopia erat) ab invectis jam portum audit, onerarias naves Magneſiæ relictas eſſe: Incerto inde quidnam agendum foret (adeo ſine ulla ope hoſtis quæ aggravaret, cum ipſa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literæ à Spurſo Lucretio allatæ ſunt: caſtella ſe, quæ ſuper Tempe eſſent. & circa Philan tenere omnia, frumentique in lis & aliarum in uſum rerum copiam inveniſſe.

b His magnopere lætus Coſ. ab Dio ad Philan ducit: ſimul ut præſidium ejus firmaret, ſimul ut militi frumentum, cujus tarda ſubvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam ſecundam habuit. nam alii metu receſſiſſe eum ab hoſte ferebant, quia manenti imperatori prælio dimicandum foret: alii ignarum, belli quæ indies fortuna novaret: ut qui offerentibus ſeſe rebus, omiſiſſet è manibus ea quæ mox repeti non poſſent. Simul enim ceſſit poſſeſſione Dii, excitavit hoſtem, ut tunc tandem ſentiret recuperanda eſſe, quæ prius culpa amiſſa forent. Audita enim profectione Coſ. regreſſus Dium, quæ disjecta ac vaſtata ab Romanis erant, reficit: pinnas mœnium decuſſas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde V. millia paſſuum ab urbe citra ripam Enipei amnis caſtra ponit, amnem ipſum tranſitu perdifficilem pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, æſtate exiguus, hybernis idem incitatus pluviis: & ſupra rupes ingentes gurgitibus facit: & intra prorupta in mare evolvendo terram præaltas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrinque præcipites. Hoc flumine Perſeus ſeptum iter hoſtis credens, extrahere reliquum tempus ejus æſtatis in animo habebat. Inter hæc conſul à Phila Popilium cum duobus millibus armatorum Heracleam mittit. Abeſt à Phila. V. M. ferme paſſuum, media regione inter Dium Tempeque in rupe amni imminente poſitum.

c Popilius priuſquam armatos muris admoveret, miſit qui magiſtratibus principibuſque ſuaderent, fidem clementiamque Romanorum, quam vim experiri mallent. Nihil ea conſilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis caſtris apparebant. Tum terra marique (& claſſis appulſa ab littore ſtabat) ſimul armis, ſimul operibus machiniſque oppugnari cœpti. Juvenes etiam quidam Romani, ludicro Circenſi ad uſum belli verſo, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum nondum hac effuſione inducta beſtiis omnium gentium Circum complendi, varia ſpectaculorum conquirere genera: nec ſemel quadrigis, ſemel deſultore miſſo, vix unius horæ tempus utrunque curriculum complebat. Inter cætera ſexageni ferme juvenes, interdum plures, ab apparatoribus ludi armati inducebantur. Horum inductio in

a Cap. VII.

b Cap. VIII. *c* Cap. IX.

In parte ſimulachrum decurrentis exercitus erat, ex parte elegantioris exercitii quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum uſui. Cum alios decurſus edidiſſent motus, quadrato agmine facto, ſcutis ſuper capita denſatis, ſtantibus primis, ſecundis ſummiſſioribus, tertiis magis & quartis, poſtremis etiam genu nixis, faſtigiatam, ſicut tecta ædificiorum ſunt, teſtudinem faciebant. Hinc L. ferme pedum ſpacio diſtantes, duo armati procurrebant, comminatique inter ſe ab ima in ſummam teſtudinem per denſata ſcuta cum evaſiſſent, nunc velut propugnantes per oras extremæ teſtudinis, nunc in media inter ſe concurrentes, haud ſecus quam ſtabili ſolo perſultabant. Huic teſtudini ſimillima parti muri admota, cum armati ſuperſtantes ſubiſſent, propugnatoribus muri faſtigio altitudinis æquabantur, depulſiſque iis, in urbem duorum ſignorum milites tranſcenderunt. Id tantum diſſimile fuit, quod & in fronte extrema, & ex lateribus ſoli non habebant ſuper capita elata ſcuta, ne nudarent corpora, ſed prætecta pugnantium more: ita nec ipſos tela ex muro miſſa ſubeunteis læſerunt, & teſtudini injecta imbris in modum lubrico faſtigio innuxia ad imum labebantur. Et Coſ. capta jam Heraclea caſtra eo promit, tanquam Dium, atque inde ſummoto rege, in Pieriam etiam progreſſurus. Sed hyberna jam præparans, vias commeatibus ſubvehendis ex Theſſalia muniri jubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari, ubi diverſari portantes commeatus poſſent.

a Perſeus tandem à pavore eo quo attonitus fuerat, recepto animo, malle imperiis ſuis non obtemperatum eſſe, cum trepidans gazam in mare dejici Pellæ, Theſſalonicæ navalia juſſerat incendi. Andronicus Theſſalonicam miſſus traxerat tempus ipſum quod accidit, pœnitentiæ relinquens locum. Incautior Nicias Pellæ projiciendo pecuniæ partem, quod fuerat nactus: ſed in rem emendabilem viſus lapſus eſſe, quod per urinatores omne ferme extractum eſt: tantuſque pudor regi pavoris ejus fuit, ut urinatores clam interfici juſſerit: deinde Andronicum quoque & Niciam, ne quis tam dementis imperii conſcius exiſteret. Inter hæc C. Martius cum claſſe ab Heraclea Theſſalonicam profectus, & agrum pluribus locis expoſitis per littora armatis late vaſtavit, & procurrentes ab urbe ſecundis aliquot præliis trepidos intra mœnia compulit. jamque ipſi urbi terribilis erat, cum diſpoſitis omnis generis tormentis, non vagi modo circa muros temere appropinquantes, ſed etiam qui in navibus erant, ſaxis tormento emicantibus percutiebantur. Revocatis igitur in naves militibus, omiſſaque Theſſalonicæ oppugnatione, Æniam inde petunt. XV. millia paſſuum ea urbs abeſt, adverſus Pydnam poſita, fertili agro. Pervaſtatis finibus ejus legentes oram Antigoneam perveniunt. Ibi egreſſi in terram primo & vaſtarunt agros paſſim, & aliquantum prædæ contulerunt ad naves. dein palatos eos adorti Macedones mixti pedites equiteſque fugientes effuſe ad mare perſecuti, D. ferme occiderunt, & non minus ceperunt. nec aliud quam ultima neceſſitas, cum recipere ſe tuto ad naves prohiberentur, animos militum Romanorum ſimul deſperatione alia ſalutis, ſimul indignitate irritavit. redintegrata in littore pugna eſt: adjuvere & qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme cæſi, par numerus captus. Ab Antigonea claſſis profecta ad agrum Pallenenſem, exſcenſionem ad populandum fecit. Finium is ager Caſſandrenſium erat, longe fertiliſſimus omnis oræ quam prætervecti fuerant. Ibi Eumenes rex, XX. tectis navibus ab Elea profectus obvius fuit, & quinque miſſæ à Pruſia rege tectæ naves.

b Hac virium acceſſione animus crevit Pr. ut Caſſandream oppugnaret. Condita eſt à Caſſandro rege in ipſis faucibus, quæ Pallenenſem agrum ceteræ Macedoniæ jungunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico ſepta mari. Eminet namque in altum lingua, in qua ſita eſt: nec minus quam in altum magnitudine Atho mons excurrit, obverſa in regionem Magneſiæ duobus imparibus promontoriis, quorum majori Poſideum eſt nomen, minori Canaſtreum. Diviſis partibus oppugnare adorti. Romanus ad Clitas quas vocant, munimenta cervis etiam objectis ut viam intercluderet, à Macedonico ad Toronaicum mare perducit. Ab altera parte Euripus eſt. inde Eumenes oppugnabat. Romanis in foſſa complenda, quam nuper objecerat Perſeus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti Pr. quia nuſquam cumuli apparebant, quo regeſta è foſſa terra foret, monſtrati ſunt fornices non ad eandem craſſitudinem qua veterem muros, ſed ſimplici laterum ordine ſtructos eſſe. Conſilium igitur cepit, trans-

fuſſo

a Cap. X.

b Cap. XI.

foſſo pariete iter in urbem patefacere.
Fallere autem ita ſe poſſe, ſi muros à
parte alia ſcalis adortus, tumultu inje-
cto in cuſtodiam ejus loci propugnato-
res urbis avertiſſet. Erant in præſidio
Caſſandreæ præter non contemnen-
dam juventutem oppidanorum DCCC.
Agrianes & duo millia Peneſtarum Il-
lyriorum à Pleurato inde miſſi, belli-
coſum utrumque genus. His tuenti-
bus muros, cum ſubire Romani ſum-
ma vi niterentur, momento temporis
parietes fornicum perfoſſi urbem pate-
fecerunt. quod ſi qui irrupere, armati
fuiſſent, extemplo ceplſſenr. Hoc ubi
perfectum eſſe opus militibus nuncia-
tum eſt, clamorem alacres gaudio re-
pente tollunt, aliis parte alia in urbem
irrupturis.

a Hoſteis primum admiratio cepit,
quidnam ſibi repentinus clamor vellet.
Poſtquam patere urbem accepere præ-
fecti præſidii, Pytho & Philippus Pro-
co, qui occupaſſet aggredi opus factum
eſſe rati, cum valida manu Agrianum
Illyriorumque erumpunt: Romanoſ-
que qui alii aliunde coibant convoca-
banturque ut ſigna in urbem inferrent:
incompoſitos atque inordinatos fu-
gant, perſequuntutque ad foſſam: in
qua compulſos ruina cumulant. D C.
ferme ibi interfecti, omneſque prope
qui inter murum foſſamque deprehenſi
erant, vulnerantur. Ita ſuo ipſe cona-
tu perculſos prætor, ſegnior ad alia fa-
ctus conſilia erat; & ne Eumeni qui-
dem, ſimul à mari, ſimul à terra aggre-
dienti, quicquam ſatis procedebat.
Placuit igitur utrique cuſtodiis firma-
tis, ne quod præſidium ex Macedonia
intromitti poſſet, quoniam vis aperta
non proceſſiſſet, operibus mœnia op-
pugnare. Hæc parantibus his, decem
regii lembi ab Theſſalonica cum dele-
ctis Gallorum auxiliaribus miſſi, cum
in ſalo ſtantes hoſtium naves conſpe-
xiſſent, ipſi obſcura nocte ſimplici or-
dine quam poterant proxime littus te-
nentes, intrarunt urbem. Hujus novi
præſidii fama abſiſtere oppugnatione
ſimul Romanos regemque coëgit. cir-
cumvecti promontorium ad Toronem
claſſem appulerunr. Eam quoque op-
pugnari adorti, ubi valida defendi ma-
nu animadverrunt, irrito incœpto De-
metriadem petunt. Ibi cum appro-
pinquantes repleta mœnia armatis vi-
diſſenr, prætervecti ad Iolcon claſſem
appulerunt. inde agro vaſtato, Deme-
triadem quoque aggreſſuri.

b Inter hæc & C O S. ne ſegnis ſe-
deret tantum in agro hoſtico, M. Po-
pilium cum V. millibus militum ad
Melibœam urbem oppugnandam mit-
tit. Sita eſt in radicibus Oſſæ montis,
qua parte in Theſſaliam vergit oppor-
tune imminens ſuper Demetriadem.
Primus adventus hoſtium perculit in-
colas loci: collectis deinde ex nec opi-
nato pavore animis, diſcurrunt armari
ad portas ac mœnia, qua ſuſpecti adi-
tus erant: ſpemque extemplo incide-
runt, capi primo impetu poſſe. Obſi-
dio igitur parabatur, & opera oppu-
gnationum fieri cœpta. Perſeus cum
audiſſet ſimul Mellbœam à conſulis
exercitu oppugnari, ſimul claſſem Iol-
ci ſtare, ut inde Demetriadem aggre-
deretur: Euphranorem quendam ex
ducibus cum delectis duobus millibus
Melibœam mittit. eidem imperatum,
ut ſi à Melibœa ſummoviſſet Roma-
nos, & ab oppugnatoribus Melibœæ
cum in ſuperioribus locis repente ap-
paruiſſet, cum trepidatione multa reli-
cta opera ſunt, igniſque injectus. Ita à
Melibœa abſceſſum eſt. Euphranor ſo-
luta unius urbis obſidione, Demetria-
dem extemplo ducit. Nec tum mœnia
modo, ſed agros etiam confiderunt ſe à
populationibus tueri poſſe: & eruptio-
nes in vagos populatores non ſine vul-
neribus hoſtium factæ ſunr. Circum-
vecti tamen mœnia ſunt Pr. & rex,
ſitum urbis contemplantes, ſi qua par-
te tentare aut opere aut vi poſſent.
Fama fuit per Cytam Cretenſem, &
Antimachum qui Demetriadi præerat,
tractatas inter Eumenem & Perſea
conditiones amicitiæ: ab Demetriade
certè abſceſſum eſt. Eumenes ad Coſ.
navigat: gratulatus quod proſpere Ma-
cedoniam intraſſet, Pergamum in re-
gnum abiit. Martius Figulus Pr. parte
claſſis in hyberna Sciathum miſſa, cum
reliquis navibus Oreum Bœotiæ petit:
eam urbem aptiſſimam ratus, unde ex-
ercitibus qui in Macedonia, quique in
Theſſalia erant, mitti commeatus poſ-
ſent. De Eumene rege longe diverſa
tradunt. Si Valerio Antiati credis,
nec claſſe adjutum ab eo prætorem
eſſe, cum ſæpe eum literis accerſiſſet,
tradit: nec cum gratia ab conſule pro-
fectum in Aſiam, indignatum quod ut
iiſdem caſtris tenderet, permiſſum non
fuerit: ne ut equites quidem Gallos
quos ſecum adduxerat, relinqueret,
impetrari ab eo potuiſſe. Attalum fra-
trem ejus, & remanſiſſe apud conſu-
lem, & ſynceram ejus fidem æquali te-
nore, egregiamque operam in eo bello
fuiſſe.

c Dum bellum in Macedonia geri-
tur,

a Cap. XII. *b Cap.* XIII.

c Cap. X I V.

tur, legati Tranſalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipſius traditur nomen, gentis ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiæ ab ſenatu actæ, muneraque miſſa, torquis aureus duo pondo, & pateræ aureæ quatuor pondo, equus phaleratus armaque equeſtria. Secundum Gallos Pamphili legati coronam auream ex XX. millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibuſque iis, ut id donum in cella J. O. M. ponere, & ſacrificare in Capitolio liceret, permiſſum: benigneque amicitiam renovare volentibus legatis reſponſum: & binûm millium æris ſinguiis miſſum munus. Tum ab rege Pruſia, & paulo poſt ab Rhodiis de eadem re longe aliter differentes legati auditi ſunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perſeo egit. Pruſiæ preces magis quam poſtulatio fuere, profitentis & ad id tempus ſe cum Romanis ſtetiſſe, & quo ad bellum foret, ſtaturum. Cæterum cum ad ſe à Perſeo legati veniſſent definiendo cum Romanis bello, & iis pollicitum deprecatorem apud ſenatum futurum, perere, ſi poſſent inducere in animum, ut finiant iram, ſe quoque in gratia reconciliatæ pacis poſſe uti. Hæc regi legati. Rhodii ſuperbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, & pene victoriæ utique de Antiocho rege majore parte à ſe vindicata, adjecerunt: cum pax inter Macedonas Romanoſque eſſet, ſibi amicitiam cum rege Perſeo cœptam, eam ſe invitos, nullo ejus in ſe merito, quoniam ita Romanis viſum ſit, in ſocietatem belli trahere, interrupiſſe. Tertium ſe annum multa ejus incommoda belli ſentire: mari intercluſo inopia inſulam premi, amiſſis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Cum id ultra pati non poſſent, legatos alios ad Perſea in Macedoniam miſiſſe, qui ei denunciarent, Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis: ſe Romam eadem nunciatum miſſos: per quos ſtetiſſet, quo minus belli finis fieret: adverſus eos quid ſibi faciundum eſſet, Rhodios conſideraturos eſſe. Ne nunc quidem hæc ſine indignatione legi audirive poſſe certum habeo: inde exiſtimari poreſt, qui habitus animorum audientibus ea patribus fuerit.

a Claudius nihil reſponſum auctor eſt: tantum S. C. recitatum, quo Caras & Lycios liberos eſſe juberet P. R. literaſque extemplo ad utramque gentem ſcirent indicatum mitti. Quæ audita re principem legationis, cujus magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, corruiſſe. Alii reſponſum eſſe tradunt: P. R. & principio hujus belli, haud vanis auctoribus compertum habuiſſe, Rhodios cum Perſeo rege adverſus rempubl. ſuam occulta conſilia iniſſe: & ſi id ante dubium fuiſſet, legatorum paulo ante verba ad certum redegiſſe: & plerumque ipſam ſe fraudem, etiam ſi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuncio in orbe terrarum arbitria belli paciſque agere: deorum nutu arma ſumpturos poſituroſque Romanos eſſe. Jam non deos fœderum teſteis, ſed Rhodios habituros. Itane tandem iis pareatur, exercituſque de Macedonia deportentur? viſuros eſſe quid ſibi faciendum ſit. quid Rhodii viſuri ſint, ipſos ſcire: populum certe Romanum devicto Perſeo, quod propediem ſperent fore, viſurum, ut pro meritis cujuſque in eo bello civitatis gratiam dignam referat. Munus tamen legatis in ſingulos binûm millium æris miſſum eſt: quod ii non acceperunt.

b Literæ deinde recitatæ Q. Martii conſulis ſunt, quemadmodum ſaltu ſuperato in Macedoniam tranſiſſet, & ibi & ex aliis locis commeatus à pr. proſpectos in hyemem habere, & ab Epirotis XX. millia modiûm tritici, X. hordei ſumpſiſſe, ut pro eo frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur. Veſtimenta militibus ab Roma mittenda eſſe: equis CC. ferme opus eſſe, maxime Numidis, nec ſibi in his locis ullam copiam eſſe. S. C. ut ea omnia ex literis conſulis fierent, factum eſt. C. Sulpicius prætor VI. M. togarum, XXX. tunicarum, & equos, deportanda in Macedoniam, præbendaque arbitratu conſulis locavit: & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento ſolvit. & Oneſimum Pythonis filium nobilem Macedonem in ſenatum introduxit. Is pacis ſemper auctor regi fuerat, monueratque, ſicut pater ejus Philippus inſtitutum uſque ad ultimum vitæ diem ſervabat, quotidie bis in die fœderis icti cum Romanis perlegendi, ut eum morem, ſi non ſemper, erebro tamen uſurparet. Poſtquam deterrere eum à bello nequit, primo ſubtrahere ſeſe per alias atque alias cauſas, ne intereſſet iis quæ non probabat, cœpit: poſtremo cum ſuſpectum ſe eſſe cerneret, & proditionis interdum crimine inſimulari, ad Romanos

a Cap. XV.

b Cap. XVI.

manos transfugiti magnoque uſui Coſ. fuit. Ea introductus in curiam cum memoraſſet, ſenatus in formulam ſociorum eum referri juſſit: locum lautia præberi : agri Tarentini, qui publicus populi Romani eſſer, ducenta jugera dari, & ædes Tarenti emi : uti ea curarer, C. Decimio prætori mandatum. Cenſores cenſum Idibus Decembribus ſeverius quam ante habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui trib. pl. eos violenter accuſarat. tribu quoque is motus, & operarius factus ad opera publica facienda. Cum eis dimidium ex vectigalibus ejus anni attributum ex ſenatuſconſulto à quæſtoribus eſſet, T. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipſi attributa erat, ædes P. Africani pone veteres ad Vortumni ſignum, laneaſque & tabernas conjunctas in publicum emit: baſilicamque faciendam curavit, quæ poſtea Sempronia appellata eſt.

a Jam in exitu annus erat, & propter Macedonici maxime belli curam in ſermonibus homines habebant, quos in annum Coſſ. ad finiendum tandem id bellum crearent. Itaque S. C. factum eſt, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. S. C. Sulpicius Pr. ad Coſ. poſt paucos dies recitavit, quibus ante diem in urbem venturum. & Coſ. maturavit: & comitia eo die qui dictus erat, ſunt perfecta. Conſules creati L. Æmilius Paulus iterum ſeptimodecimo anno poſtquam primo Coſ. fuerat, & C. Licinius Craſſus. Prætores poſtero die facti, Cn. Bæbius Pamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fonteius Balbus, M. Ebutius Helua, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici ſtimulabat cura. Itaque deſignatos extemplo ſortiri placuit provincias, ut utri Macedonia conſuli, cuique prætori claſſis eveniſſet, ſciretur: ut jam inde cogitarent, pararentque quæ bello uſui forent: ſenatumque conſulerent, ſi qua re conſulto opus eſſet. Latinas, ubi magiſtratum iniſſent, quod per religiones poſſet, primo quoque tempore fieri placere: neque conſulem, cui eundum in Macedoniam eſſet, teneri. His decretis, conſulibus Italia & Macedonia, prætoribus præter duas juriſdictiones in urbe claſſis, & Hiſpania, & Sicilia, & Sardinia provinciæ nominatæ ſunt. Conſulum Æmilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Prætores Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam, & ſi quò ſenatus cenſuiſſet, Cn. Octavius claſſem, P. Fonteius Hiſpaniam, M. Eburius Siciliam, C. Papirius Sardiniam eſt ſortitus.

b Extemplo apparuit omnibus non ſegniter id bellum L. Æmilium geſturum, præterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus, ea ſola quæ ad id bellum pertinerent animo agitabat. Jam omnium primum à ſenatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus viſendos claſſemque, & comperta referenda, quid aut terreſtribus aut navalibus copiis opus eſſet. Præterea ut explorarent copias regias, quantum poſſent, quaque provincia noſtra, qua hoſtium foret: utrum intra ſaltus caſtra Romani haberent, an jam omnes anguſtiæ exuperatæ, & in æqua loca perveniſſent: qui fideles nobis ſocii, qui dubii ſuſpenſæque ex fortuna fidei, qui certi hoſtes viderentur: quanti præparati commeatus, & unde terreſtri itinere, unde navibus ſupportarentur: quid ea æſtate terra marique rerum geſtarum eſſet: ex his bene cognitis certa in futurum conſilia capi poſſe ratus. Senatus Cn. Servilio Coſ. negocium dedit, ut is in Macedoniam quos L. Æmilio videretur, legaret. Legati biduo poſt profecti, Cn. Domitius Ænobarbus, A. Licinius Nerva, L. Bæbius. Bis in exitu anni ejus lapidatum eſſe nunciatum eſt in Romano agro: ſimul in Vejentibus novendiale ſacrum factum eſt. Sacerdotes eo anno mortui ſunt, P. Quintilius Varus flamen Martialis, & M. Claudius Marcellus X-vir: in cujus locum Cn. Octavius ſuffectus. Et jam magnificentia creſcente notatum eſt, ludis Circenſibus P. Cornelii Scipionis Naſicæ, & P. Lentuli ædilium curulium LXIII. Africanas, & XL. urſos & elephantos luſiſſe.

c L. Æmilio Paulo, C. Licinio Coſſ. Idibus Martiis principio inſequentis anni, cum in expectatione patres fuiſſent, maxime quidnam conſul de Macedonia, cujus ea provincia eſſet, referret: nihil ſe habere Paulus quod referret, cum nondum legati rediſſent, dixit. Cæterum Brunduſii legatos jam eſſe, bis excurſu Dyrrachium ejectos. Cognitis mox, quæ noſci prius in rem eſſet, relaturum: id fore intra perpaucos dies. & ne quid profectionem ſuam teneret, pridie Idus Aprilis Latinis eſſe conſtitutam diem. Sacrificio rite perfecto, ſe & Cn. Octavium, ſimul ſenatus cenſuiſſet, exituros eſſe: C. Licinio collegæ ſuo fore curæ ſe abſente, ut ſi qua parari mittive ad id bellum opus ſit.

a Cap. XVII. *b Cap.* XVIII. *c Cap.* XIX.

ſit, patentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri poſſe. Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolemæo & Cleopatra regibus vocati ſunt. Sordidati, barba & capillo promiſſo, cum ramis oleæ ingreſſi curiam, procubuerunt: & oratio quam habitus fuit miſerabilior. Antiochus Syriæ rex, qui obſes Romæ fuerat, per honeſtam ſpeciem majoris Ptolemæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre ejus, qui tum Alexandriam tenebat, gerens: & ad Peluſium navali prælio victor fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilum facto tranſgreſſus cum exercitu, obſidione ipſam Alexandriam tenebat: nec procul abeſſe, quin potiretur regno opulentiſſimo, videbatur. Ea legati querentes orabant ſenatum, ut opem regno regibuſque amicis imperio ferrent. Ea merita P. R. in Antiochum, eam apud omnes reges genteſque auctoritatem eſſe, ut ſi legatos miſiſſent, qui denunciarent non placere ſenatui ſociis regibus bellum fieri: extemplo abſceſſurus à mœnibus Alexandriæ, abducturuſque exercitum in Syriam eſſet. Quod ſi cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemæum & Cleopatram Romam venturos cum pudore quodam P. R. quod nullam opem in ultimo diſcrimine fortunarum tuliſſent. Moti patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popilium Lænatem, & C. Decimium, & C. Hoſtilium, legatos ad finiendum inter reges bellum miſerunt. Prius Antiochum, dein Ptolemæum adire juſſi, & nunciare, ni abſiſtatur bello, per utrum ſtetiſſet, eum non pro amico nec pro ſocio habituros eſſe.

a His intra triduum ſimul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus ultimis adeo expectati venerunt, ut niſi veſper eſſet, extemplo ſenatum vocaturi conſules fuerint. Poſtero die ſenatus fuit, legatique auditi ſunt. Ii nunciant, majore periculo quam emolumento exercitum per invios ſaltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo proceſſiſſet, regem tenere, caſtra caſtris prope ita collata eſſe, ut flumine Enipeo interjecto arceantur: neque regem pugnandi poteſtatem facere, nec noſtris vim ad cogendum eſſe: hyemem etiam aſperam rebus gerendis interveniſſe: in otio militem ali, nec plus quam VI. dierum frumentum habere. Macedonum dici XXX. millia armatorum eſſe. Si Ap. Claudio circa Lychnidum ſatis validus exercitus foret, potuiſſe ancipiti bello diſtinere regem: nunc & Appium, & quod cum eo præſidii ſit, in ſummo periculo eſſe. niſi propere aut juſtus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad claſſem ſe ex caſtris profectos, ſociorum navalium partem morbo audiſſe abſumptam, partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos ſuas abiiſſe, & homines navibus deeſſe: qui ſint, neque ſtipendium accepiſſe, neque veſtimenta habere. Eumenem claſſemque ejus, tanquam vento allatas naves, ſine cauſa & veniſſe, & abiiſſe: nec animum ejus regis conſtare ſatis viſum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie conſtantem fidem nunciabant.

b Legatis auditis tunc de bello referre ſeſe L. Æmilius dixit. Senatus decrevit ut in octo legiones parem numerum tribunorum conſules & populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, niſi qui honorem geſſiſſet. Tum ex omnibus Trr. mil. uti L. Æmilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat: & ut ſolenni Latinarum perfecto, L. Æmilius Coſ. C. Octavius Pr. cui claſſis obtigiſſet, in provinciam proficiſcantur. Additus eſt his tertius L. Anicius Pr. cujus inter peregrinos juriſdictio erat. Eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio ſuccedere placuit. Delectus cura C. Licinio Coſ. impoſita: is II. millia civium Romanorum & equites CC. ſcribere juſſus, & ſociis nominis Latini ſeptem millia peditum imperare, CCCC. equites, & Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut DC. equites conſcriberet. hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam juſſus, neque in ea provincia plus quam duas legiones eſſe. eas repleri, ut ſena millia peditum, trecenos haberent equites. cæteros equites peditesque in præſidiis diſponi. qui eorum idonei ad meditandum non eſſent, dimitti. X. præterea millia peditum imperata ſociis, & DCCC. equites. Id præſidii additum Anicio præter duas legiones, quas portare in Macedoniam eſt juſſus, quina millia peditum, & ducenos habentes, trecenos equites: & in claſſem V. millia navalium ſociûm ſunt ſcripta. Licinius conſul duabus legionibus obtinere provinciam juſſus, eo addere ſociorum X. millia peditum, & DC. equites.

c S. CC. perfectis, L. Æmilius Coſ.

a Cap. XX.

b Cap. XXI *c Cap.* XXII.

è curia in concionem proceſſit, ora-
tionemque talem habuit : *Animad-
vertiſſe videor, Quirites, majorem mihi
ſortito Macedoniam provinciam gratu-
lationem factam, quam cum aut conſul
eſſem conſalutatus, aut quo die magiſtra-
tum iniſſem : neque id ob aliam cauſam,
quam quia bello in Macedonia, quod diu
trahitur, exiſtimaſtis dignum majeſtate
P. R. exitum per me imponi poſſe. deos
quoque huic faviſſe ſorti ſpero, eoſdem-
que in rebus gerendis affuturos eſſe. Hæc
partim opinari, partim ſperare poſſum.
illud affirmare pro certo habeo audeoque,
me omni ope adniſurum eſſe, ne fruſtra
vos hanc ſpem de me conceperitis. Quæ
ad bellum opus ſunt, & ſenatus decre-
vit, & (quoniam extemplo proficiſci pla-
cet, neque ego in mora ſum) C. Licinius
collega, vir egregius, æquè enixe para-
bit, ac ſi ipſe id bellum geſturus eſſet.
Vos, quæ ſcripſero ſenatui aut vobis, cre-
dite : rumores credulitate veſtra ne
alatis, quorum auctor nemo extabit.
Nam nunc quidem quod vulgo fieri hoc
præcipue bello animadverti, nemo tam
famæ contemptor eſt, cujus non debili-
tari animus poſſit. In omnibus circulis,
atque etiam (ſi diis placet) in conviviis
ſunt, qui exercitum in Macedoniam du-
cant, ubi caſtra locanda ſint ſciant, quæ
loca præſidiis occupanda, quando aut
quo ſaltu intranda Macedonia, ubi hor-
rea ponenda, qua terra, mari ſubve-
hantur commeatus, quando cum hoſte
manus conſerendæ, quando quieſcendum
ſit. Nec quid melius faciendum ſit, modo
ſtatuunt, ſed quidquid aliter quam ipſi
cenſuere, factum eſt, conſulem veluti
dicta die accuſant. Hæc magna impedi-
menta res gerentibus ſunt. Neque enim
omnes tam firmi & conſtantis animi
contra adverſum rumorem eſſe poſſunt,
quam Fabius fuit : qui ſuum imperium
minui per vanitatem populi maluit,
quam ſecunda fama male rem gerere.
Non ſum is, qui non exiſtimem admonen-
dos duces eſſe : imo eum, qui de ſua u-
nius ſententia omnia gerat, ſuperbum
judico magis quam ſapientem. Quid ergo
eſt? Primum à prudentibus & proprie
rei militaris peritis, & uſu doctis mo-
nendi imperatores ſunt : deinde ab his
qui interſunt gerendis rebus, qui loca,
qui hoſtem, qui temporum opportunita-
tem vident, qui in eodem velut navigio
participes ſunt periculi. Itaque ſi quis
eſt, qui quod è Repub. ſit ſuadere ſe mihi
in eo bello, quod geſturus ſum confidat,
ne deneget operam reip. & in Macedo-
niam mecum veniat : nave, equo, taber-
naculo, viatico etiam à me juvabitur. Si
quem id facere piget & otium urbanum
militiæ laboribus præoptat, è terra ne
gubernaverit. Sermonum ſatis ipſa præ-
bet urbs : loquacitatem ſuam contineat,
nos caſtrenſibus conſiliis contentos futuros
eſſe ſciat.* Ab hac concione, Latinis
quæ pridie Calend. April. fuerunt, in
monte ſacrificio rite perpetrato, pro-
tinus inde & Coſ. & Pr. Cn. Octavius
in Macedoniam profecti ſunt. Tradi-
tum eſt memoriæ, majore quam ſolita
frequentia proſequentium conſulem
celebratum, ac prope certa ſpe omina-
tos eſſe homines, finem eſſe Macedoni-
co bello, maturumque reditum cum
egregio triumpho conſulis fore.

a Dum hæc in Italia geruntur, Per-
ſeus quod jam inchoatum perficere,
quia impenſa pecuniæ facienda erat,
non inducebat in animum, ut Gentium
Illyriorum regem ſibi adjungeret hoc,
poſtquam intraſſe ſaltum Rom. & ad-
eſſe diſcrimen ultimum belli animad-
vertit, non ultra differendum ratus,
cum per Hippiam legatum CCC ar-
genti talenta pactus eſſet, ita ut obſides
ultra citroque darentur, Pantaucum
miſit ex fidiſſimis amicis ad ea perfi-
cienda. Medeone Labeatidis terræ
Pantaucus regi Illyrio occurrit : ibi &
jusjurandum ab rege & obſides acce-
pit. Miſſus & à Gentio eſt legatus no-
mine Olympio, qui jusjurandum à Per-
ſeo obſideſque exigeret. Cum eodem
ad pecuniam accipiendam miſſi ſunt :
& auctore Pantauco, qui Rhodum le-
gati cum Macedonibus irent, Parme-
nio & Marcus deſtinatur. Quibus ita
mandatum. uti jurejurando obſidibuſ-
que & pecunia accepta, tum demum
Rhodum proficiſcerentur. Duorum ſi-
mul regum nomine incitari Rhodios
ad bellum Romanum poſſe. Adjunctam
civitatem, penes quam unam tum rei
navalis gloria eſſet, nec terra, nec mari
ſpem relicturam Rom. Venientibus
Illyriis, Perſeus ab Enipeo amni ex ca-
ſtris cum omni equitatu profectus, ad
Dium occurrit. Ibi ea quæ convene-
runt, circumfuſo agmine equitum facta
quos adeſſe fœderi ſancitæ cum Gentio
ſocietatis volebat rex, aliquantum eam
rem ratus animorum iis adjecturam.
& obſides in conſpectu omnium dati
acceptique : & Pellam ad theſauros
regios miſſis, qui pecuniam accipe-
rent, qui Rhodum irent cum Illyriis
legatis, Theſſalonicæ conſcendere
juſſi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper
ab Rhodo venerat, auctoribuſque Dio-
ne & Polyarato principibus civitatis
ejus affirmabat Rhodios paratos ad
bellum eſſe. Is princeps junctæ cum
Illyriis legationis datus eſt.

a Eodem

a Cap. XXIII.

a Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata, quæ ſubjicere conditio rerum poterat. Natura inimica inter ſe eſſe liberam civitatem & regem. Singulos populum Rom. aggredi, & quod indignius ſit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adjutore patrem ſuum oppreſſum: Eumene adjuvante & quadam ex parte etiam Philippo patre ſuo, Antiochum oppugnatum: in ſe nunc & Eumenem & Pruſiam armatos eſſe. Si Macedoniæ regnum ſublatum foret, proximam Aſiam eſſe, quam jam ex parte ſub ſpecie liberandarum civitatum ſuam fecerint; deinde Syriam. Jam Pruſiam Eumeni honore præferri, jam Antiochum victorem præmio belli ab Ægypto arceri. Hæc cogitantem providere jubebat, ut aut ad pacem ſecum faciendam compelleret Rom. aut perſeverantes in bello injuſto communes duceret omnium regum hoſtes. Ad Antiochum aperta mandata erant. ad Eumenem per ſpeciem captivorum redimendorum miſſus legatus erat: verum occultiora quædam agebantur, quæ in præſentia inviſum quidem & ſuſpectum. Rom. Eumenem * falſis gravioribus, Proditor enim ac prope hoſtis habitus dum inter ſe duo reges captantes fraude & avaritia certant. Cydas erat Cretenſis ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari ſuo militante apud Perſea, inde poſtea ad Demetriadem ſemel cum Menecrate quodam, iterum cum Antiocho regiis ducibus ſub ipſis mœnibus urbis collocutus fuerat. Eropon quoque, qui tum miſſus eſt, duabus ad eundem Eumenem jam ante legationibus functus erat, quæ colloquia occulta, & legationes infames quidem erant, ſed quid actum eſſet, quidve inter reges conveniſſet, ignorabatur. Res autem ita ſe habuit.

b Eumenes neque favit victoriæ Perſei, neque bello eum invadere in animo habuit, non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quam ipſorum odiis inter ſe accenſæ. Non ea regum æmulatio, ut æquo animo Perſea tantas adipiſci opes tantamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes viſurus fuerit. Cernebat & Perſea jam inde ab initio belli omni modo ſpem pacis tentaſſe, & indies magis quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius ſpe ipſorum bellum, & ipſos duces & ſenatum non abhorrere à finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriuſque partis voluntate explorata, quod fieri etiam ſua ſponte tædio validioris, metu infirmioris credebat poſſe, in eo ſuam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam modo ne juvaret bello Romanos terra marique; modo pacis patrandæ cum Rom. paciſcebatur mercedem, ne bello intereſſet, M. & D. talenta, in utroque non fidem modo ſe, ſed obſides quoque dare paratum eſſe oſtendebat. Perſeus ad rem inchoandam promptiſſimus erat cogente metu, & de obſidibus accipiendis ſine dilatione agebat, conveneratque ut accepti Cretam mitterentur. ubi ad pecuniæ mentionem ventum erat, ibi hæſitabat: & utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac ſordidam, & danti & magis accipienti mercedem eſſe. Malebat in ſpem Romanæ pacis non recuſare impenſam, ſed eam pecuniam perfecta re daturum: interea Samothracæ in templo depoſiturum. Ea inſula cum ipſius ditionis eſſet, videre Eumenes nihil intereſſe an Pellæ pecunia eſſet: id agere ut partem aliquam præſentem ferret. Ita nequicquam inter ſe captari, nihil præter infamiam movere.

c Nec hæc tantum Perſeo per avaritiam eſt dimiſſa res, cum pecuniam tutam & pacem habere per Eumenem, quæ vel parte regni redimenda eſſet, ac receptus protrahere inimicum mercede onuſtum, & hoſtes merito ei Rom. poſſet facere. Sed etiam Gentii regis parata ſocietas, & tum Gallorum effuſorum per Illyricum ingens agmen oblatum avaritia dimiſſum eſt. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, & ipſorum jungentium curſum equis, & in vicem prolapſorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos præſentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perſeus ab Enipeo ex caſtris profectus obviam cum dimidia copiarum parte, denuntiare per vicos urbeſque quæ viæ propinquæ ſunt cœpit, ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia eſſet. Ipſe equos phaleraſque & ſagula donum principibus ferre, & parum auri, quod inter paucos divideret, multitudinem credens trahi ſpe poſſe. Ad Alamanam urbem pervenit, & in ripa fluminis Axii poſuit caſtra. circa Deſudabam in Mædica exercitus Gallorum conſederat, mercedem pactam operiens. Eo

a Cap. XXIV. *b Cap.* XXV.

c Cap. XXVI.

mittit Antigonum ex purpuratis unum qui juberet multitudinem Gallorum ad Bylazora (Pæoniæ is locus eſt) caſtra movere, principes ad ſe venire frequentes. L X X V. millia ab Actio flumine & caſtris regis aberant. Hæc mandata ad eos cum pertuliſſet Antigonus, adjeciſſetque per viam quanta omnium præparata cura regis copia multitudini foret, quibuſque muneribus principes advenientes veſtis, argenti, equorumque excepturus rex eſſet: de his quidem ſe coram cognituros reſpondent. Illud quod præſens pepigiſſent, interrogant, ecquid aurum, quod in ſingulos pedites equiteſque dividendum eſſet, ſecum adduxiſſet. Cum ad id nihil reſponderetur, Clondicus regulus: *Abi, renuntia ergo*, inquit, *regi, niſi aurum obſideſque accepiſſent, nuſquam inde Gallos longius veſtigium moturos*. Hæc relata regi cum eſſent, advocato concilio, cum quid omnes ſuaſuri eſſent appareret, ipſe pecuniæ quam regni melior cuſtos, inſtitit de perfidia & feritate Gallorum diſſerere. Multorum jam ante cladibus expertum, periculoſum eſſe tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne graviores eos ſocios habeant quam hoſtes Rom. Quinque millia equitum ſat eſſe, quibus & uti ad bellum poſſent, & quorum multitudinem ipſi non timeant.

a Apparebat in omnibus mercedem multitudinis timere, nec quidquam aliud: ſed cum ſuadere conſulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nuntiaret quinque millium equitum opera tantum uti regem contemnere multitudinem aliam. Quod ubi audivere barbari, cæterorum quidem fremitus fuit indignantium ſe fruſtra excitos ſedibus ſuis: Clondicus rurſus interrogat, ecquid ipſis quinque millibus quod conveniſſet, numeraret. Cum adverſus id quoque miſceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuncio (quod vix ſperaverat ipſe poſſe contingere) retro ad Hiſtrum, perpopulati Thraciam, qua vicina erat viæ, redierunt. Quæ manus quieto ſedente rege ad Enipeum, adverſus Romanos Perrhæbiæ ſaltum in Theſſaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus expectarent: ſed ipſas excludere urbes, tenente ad Enipeum Perſeo Roman. ne urbibus ſociis opitulari poſſent. Ipſis quoque Romanis de ſe cogitandum fuiſſet: quando neque manere amiſſa Theſſalia, unde exercitus alebatur, potuiſſent, neque progredi, cum ex adverſo caſtra Macedonum. * qui ea pependerant ſpe, haud mediocriter debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem ſibi alienavit. Nam cum C C C. talenta Pellæ miſſis à Gentio numeraſſet, ſignare eos pecuniam paſſus eſt. Inde V. talenta ad Pantaucum miſſa eaque præſentia dari regi juſſit: reliquam pecuniam ſignatam Illyriorum ſigno portantibus ſuis præcipit parvis itineribus veherent: dein cum ad finem Macedoniæ ventum eſſet, ſubſiſterent ibi, ac nuncios ab ſe opperirentur. Gentius exigua parte pecuniæ accepta, cum aſſiduè à Pantauco ad laceſſendos hoſtili facto Romanos ſtimularetur, M. Perpennam & L. Petilium legatos, qui tum fortè ad eum venerant, in cuſtodiam conjecit. Hoc audito Perſeus, contraxiſſe eum neceſſitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum qui pecuniam portabant, miſit: velut nihil aliud agens, quam ut quanta maxima poſſet præda ex victo Romanis reſervaretur. Et ab Eumene Eropon, ignotis quæ occultè acta erant, redit. De captivis actum eſſe & ipſi evulgaverant: & Eumenes Conſulem vitandæ ſuſpicionis cauſa certiorem fecit.

b Perſeus poſt reditum ab Eumene Eropontis ſpe dejectus, Antenorem & Callippum præfectos claſſis cum X L. lembis (adjectæ ad hunc numerum quinque priſtes erant) Tenedum mittit, ut inde ſparſæ per Cycladas inſulas naves, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Caſſandreæ deductæ naves in portus primum qui ſub Atho monte ſunt, inde Tenedum placido mari cum trajeciſſent, ſtantes in portu Rhodias apertas naves, Eudamumque præfectum earum, inviolatas, atque etiam benignè appellatos dimiſerunt. Cognito deinde in latere altero quinquaginta onerarias ſuarum, ſtantibus in oſtio portus Eumenis roſtratis, quibus Damius præerat, incluſas eſſe: circumvectus propere, ac ſummotis terrore hoſtium navibus, onerariis datis qui proſequerentur X. lembis in Macedoniam mittit, ita ut tutum proſecuti redirent Tenedum. Nono poſt die ad claſſem jam ad Sigeum ſtantem redierunt. Inde Subota (inſula eſt interjecta Eleæ & Atho) trajiciunt. Fortè poſtero die quam Subota claſſis tenuit, quinque & X X X. naves, quaſ dipagogos vocant, ab Elea profectæ cum equitibus Gallis

a Cap. X X V I I.

b Cap. X X V I I I.

Gallis equiſque, Phanas promontorium
Chiorum petebant, unde tranſmittere
in Macedoniam poſſent, Attalo ab Eu-
mene mittebantur. Has naves per al-
tum ferri cum ex ſpecula ſignum da-
tum Antenori eſſet, profectus à Subo-
tis, inter Erythrarum promontorium
Chiumque, qua arctiſſimum fretum
eſt, iis occurrit. Nihil minus credere
præfecti Eumenis, quam Macedonum
claſſem in illo vagari mari: nunc Ro-
manos eſſe, nunc Attalum aut remiſſos
aliquos ab Attalo ex caſtris Rom. Per-
gamum petere. Sed cum jam appro-
pinquantium forma lemborum haud
dubia eſſet, & concitatio remorum, di-
rectæque in ſe proræ, hoſtes appropin-
quare apparuiſſet: tunc injecta trepi-
dario eſt, cum reſiſtendi ſpes nulla
eſſet, inhabilique navium genere, &
Gallis vix quietem ferentibus in mari.
Pars eorum qui propiores continenti
littori erant, in Erythream enarunt:
pars velis datis ad Chium naves ejece-
re, relictiſque equis effuſa fuga urbem
petebant. Sed propius urbem lembi
acceſſuque commodiore cum expoſuiſ-
ſent armatos, partim in via fugientes
Gallos adepti Macedones ceciderunt:
partim ante portam excluſos (clauſe-
rant enim Chii portam) ignari qui fu-
gerent aut ſequerentur. D CCC. fer-
mè Gallorum occiſi, CC. vivi capti:
equi, pars in mari fractis navibus ab-
ſumpti, partim nervos ſucciderunt in
littore Macedones. XX. eximiæ equos
formæ cum captivis, eoſdem X. lem-
bos, quos ante miſerat, Antenor de-
vehere Theſſalonicam juſſit, & primo
quoque tempore ad claſſem reverti:
Phanis ſe eos expectaturum. Triduum
fermè claſſis ad urbem ſtetit. Phanas
inde progreſſi ſunt, & ſpe celerius re-
verſis X. lembis evecti.

a Ægeo mari Delum trajecerunt.
Dum hæc geruntur, legati Rom. C.
Popilius & C. Decimius, & C. Hoſti-
lius à Chalcide profecti tribus quin-
queremibus Delum cum veniſſent,
lembos ibi Macedonum XL. & V. re-
gis Eumenis quinqueremes invene-
runt. Sanctitas templi inſulæque in-
violatos præſtabat omnes. Itaque per-
mixti Romanique & Macedones, &
Eumenis navales ſocii, in templo, in-
ducias religione loci præbente, verſa-
bantur. Antenor Perſei præfectus, cum
aliquas alto præferri onerarias naves
ex ſpeculis ſignificatum foret: parte
lemborum ipſe inſequens, parte per
Cycladas diſpoſita, præterquam ſi quæ
Macedoniam peterent, omnes aut ſup-
primebat, aut ſpoliabat naves: quibus
poterat Popilius aut Eumenis naves,
ſuccurrebat: ſed victi nocte binis aut
ternis plerunque lembis Macedones
fallebant. Per id ferè tempus legati
Macedones Illyriique ſimul Rhodum
venerunt: quibus auctoritatem addi-
dit, non lemborum modo adventus
paſſim per Cycladas atque Ægeum va-
gantium mare, ſed etiam conjunctio
ipſa regum Perſei Gentiique, & fama
cum magno numero peditum equi-
tumque venientium Gallorum. Et jam
cum acceſſiſſent animi Dioni ac Polya-
rato, qui Perſei partium erant, non be-
nignè modo reſponſum regibus eſt,
ſed palam pronunciatum, bello finem
auctoritate ſua impoſituros eſſe: itaque
ipſi quoque reges æquos adhiberent a-
nimos ad pacem accipiendam.

b Jam veris principium erat, novi-
que duces in provinciam venerant:
Coſ. Æmilius in Macedoniam, Octa-
vius Oreum ad claſſem, Anicius in Il-
lyricum, cui bellandum adverſus Gen-
tium. Patre Pleurato rege Illyriorum,
& matre Eurydica genitus, fratres
duos Platorem utroque parente, Ca-
ravantium matre eadem natum habuit.
Hoc propter ignobilitatem paternam
minus ſuſpecto, Platorem occidit, &
duos amicos ejus, Etritum & Epica-
dum, impigros viros, quo tutius re-
gnaret. Fama fuit Honuni Dardano-
rum principis filiam Etutam pacto fra-
tri eum invidiſſe, tanquam his nuptiis
adjungenti ſibi Dardanorum gentem,
& ſimilius id vero fecit ducta ea virgo.
Platore interfecto gravis deinde dem-
pto fratris metu popularibus eſſe cœ-
pit, & violentiam inſitam ingenio in-
temperantia vini accendebat. Cæte-
rum, ſicut ante dictum eſt ad Roma-
num incitatus bellum, Liſſum omnes
copias contraxit. XV. M. armatorum
fuerunt. Inde fratre in Caviorum gen-
tem vi aut terrore ſubigendam cum
mille peditibus & quinquaginta equi-
tibus miſſo, ipſe ad Baſſaniam urbem
quinque millia ab Liſſo ducit. Socii
erant Romanorum: itaque per miſſos
nuncios prius tentati, obſidionem pati
quam dedere ſeſe maluerunt. Cara-
vantium in Cavils Durnium oppidum
advenientem benigne accepit: Cara-
vantis altera urbs excluſit: & cum a-
gros eorum effuſe vaſtaret, aliquot
palati milites agreſtium concurſu in-
terfecti ſunt. Jam & Ap. Claudius,
adſumptis ad eum exercitum quem ha-
bebat, Bullianorum & Apolloniatium
& Dyrrhachinorum auxiliis, profectus

a Cap. XXIX.

b Cap. XXX.

ex hybernis circa Genuſuum amnem caſtra habebat, audito fœdere inter Perſea & Gentium, & legatorum violatorum injuria accenſus, bellum haud dubie adverſus eum geſturus. Anicius Pr. eo tempore Apolloniæ auditis quæ in Illyrico gererentur, præmiſſiſque ad Appium literis, ut ſe ad Genuſuum opperiretur, triduo & ipſe in caſtra venit: & ad ea quæ habebat auxilia aſſumptis Partinorum juventutis duobus millibus peditum, & equitibus C C. peditibus Epicadus, equitibus Agalſus præerat. Parabat ducere in Illyricum. maxime ut Baſſanitas ſolveret obſidione, tenuit impetum ejus fama lemborum vaſtantium maritimam oram. L X X X. erant lembi auctore Pantauco miſſi à Gentio ad Dyrrhachinorum & Apolloniatium agros populandos. Tum claſſis ad * * * to eo tradiderunt ſe.

a Deinceps & urbes regionis ejus idem faciebant, adjuvante inclinationem animorum clementia in omnes & juſtitia prætoris Romani. Ad Scodram inde ventum eſt: id quod belli caput fuerat, non eo ſolum quod Gentius eam ſibi ceperat, velut regni totius arcem, ſed etiam quod Labeatium gentis munitiſſima longè eſt, & difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clauſala latere urbis quod in orientem patet præfluens, Barbana ab regione occidentis ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini: quod ortum ex monte Scodro, multis & aliis auctum aquis mari Adriatico infertur. Mons Scodrus longe altiſſimus regionis ejus, ab oriente Dardaniam ſubjectam habet, à meridie Macedoniam, ab occaſu Illyricum. Quanquam munitum ſitu naturali oppidum erat, genſque id tota Illyriorum & rex ipſe tuebatur: tamen prætor Romanus, quia prima ſucceſſerant proſpere, fortunam totius rei principia ſecuturam eſſe ratus, & repentinum vallitorum terrorem, inſtructo exercitu ad mœnia ſuccedit, quod ſi clauſis portis muros portarumque turres diſpoſitis armatis defendiſſent, vano cum incœpto mœnibus pepuliſſent Romanos. Nunc porta egreſſi prælium loco æquo majore animo commiſerunt quam ſuſtinuerunt. Pulſi enim & fuga conglobati, cum C C. amplius in ipſis faucibus portæ cecidiſſent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad prætorem mitteret Gentius Teuticum & Bellum principes gentis, per quos inducias peteret, ut deliberare de ſtatu rerum ſuarum poſſet. Triduo in hoc dato, cum caſtra Romana quingentos ferme paſſus ab urbe abeſſent, navem conſcendit, & flumine Barbana navigat in lacum Labeatum, velut ſecretum locum petens ad conſultandum: ſed, ut apparuit, falſa ſpe exitus. Caravantium fratrem multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam miſſus erat adventare. qui poſtquam evanuit rumor, tertio poſt die navem eandem ſecundo amni Scodram demiſit: præmiſſiſque nunciis ut ſibi appellandi prætoris poteſtas fieret, copia facta in caſtra venit. Et principium orationis ab accuſatione ſtultitiæ orſus ſuæ, poſtremo ad preces lachrymaſque effuſus, genibus prætoris accidens in poteſtatem ſeſe dedit. Primo bonum animum habere juſſus, ad cœnam etiam invitatus in urbem ad ſuos rediit, & cum prætore eo die honorifice eſt epulatus: deinde in cuſtodiam C. Caſſio Tr. mil. traditus, vix gladiatorio accepto X. talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret.

b Anicius Scodra recepta, nihil prius quam requiſitos Petilium Perpennamque legatos ad ſe duci juſſit: quibus ſplendore ſuo reſtituto, Perpennam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatoſque regis: qui Medeonem Labeatium gentis urbem profectus, & Levam uxorem cum filiis duobus Scerdileto Pleuratoque, & Caravantium fratrem Scodram in caſtra adduxit. Anicius bello Illyrico intra XXX. dies perfecto nuncium victoriæ Perpennam Romam miſit: & poſt dies paucos Gentium regem ipſum cum parente, conjuge, ac liberis ac fratre aliiſque principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum quam cœptum Romæ auditum eſt. Quibus diebus hæc agebantur, Perſeus quoque in magno terrore erat, propter adventum ſimul Æmilii novi conſulis, quem cum ingentibus minis advenrare audiebat ſimul Octavii Pr. Nec minus terroris à claſſe Romana & periculo maritimæ oræ habebat. Theſſalonicæ Eumenes & Athenagoras præerant cum parvo præſidio M M. cetratorum. Eo & Androclen præfectum mittit, juſſum ſub ipſis navalibus caſtra habere. Æniam M. equites cum Antigono miſit ad tutandam maritimam oram, ut quocunque littore applicuiſſe naves hoſtium audiſſent, extemplo ferrent agreſtibus opem. V. M. Macedonum miſſa ad præſidium Pythoi & Petræ, quibus

a Cap. X X X I.

b Cap. X X X I I.

quibus præpoſiti erant Hiſtiæus & Theogenes & Midon. His profectis ripam munire Enipei fluminis aggreſſus eſt: quia ſicco alveo tranſiri poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, fœminæ ex propinquis urbibus coactæ cibaria in caſtra afferebant: miles juſſus ex propinquis ſylvis

* * * *

a poſtremo ſequi ſe utrarios ad mare, quod minus CCC. paſſus aberat, juſſit, & in littore alios alibi modicis intervallis fodere. montes ingentis altitudinis ſpem faciebant, eo magis, quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venæ in mare permanantes undæ miſcerentur. Vix deducta ſumma arena erat, cum ſcaturigines turbidæ primo & tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam velut deûm dono cœperunt. Aliquantum ea quoque res duci famæ & auctoritatis apud milites adjicit. Juſſis deinde militibus expedire arma, ipſe cum tribunis primiſque ordinibus vadit ad contemplandos tranſitus. qua deſcenſus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus aſcenſus eſſet. His ſatis exploratis, illa quoque primum ut ordine ac fine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providet. Ubi omnibus ſimul pronunciaretur quod fieret, neque omnes exaudirent, incerto imperio accepto alios ab ſe adjicientes, plus eo quod imperatum ſit, alios minus facere: clamores deinde diſſonos oriri omnibus locis, & prius hoſtes quam ipſos quid paretur ſcire. Placere igitur, Tr. militum primo pilo legionis ſecretum edere imperium: illum & dein ſingulos proximo cuique in ordine centurioni dicere quid opus facto ſit, ſive à primis ſignis ad noviſſimum agmen, ſive ab extremis ad primos perferendum imperium ſit. Vigiles etiam novo more ſcutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire ut armis utatur, ſed ad vigilandum, ut enm ſenſerit hoſtium adventum, recipiat ſe, excitetque ad arma alios. Scuto præ ſe erecto ſtare galeatos: deinde ubi feſſi ſint, innixos pilo, capite ſuper marginem ſcuti poſito ſopitos ſtare: ut fulgentibus armis procul conſpici ab hoſte poſſit, ipſe nihil provideat. Stationum quoque morem mutavit armati omnes, & frenatis equis equites diem totum perſtabant. Id cum æſtivis diebus urente aſſiduo ſole fieret, tot horarum æſtu & languore ipſos equoſque feſſos integri ſæpe adorti hoſtes vel pauci plures vexabant. Itaque ex matutina ſtatione ad meridiem decedi, & in poſtmeridianam ſuccedere alios juſſit: ita nunquam fatigatos recens hoſtis aggredi poterat.

b Hæc cum ita fieri placere concione advocata pronunciaſſet, adjecit urbanæ concioni convenientem orationem. Unum imperatorem in exercitu providere & conſulere quid agendum ſit debere, nunc per ſe, nunc cum iis quos advocaverit in concilium: qui non ſint advocati, eos nec palam nec ſecreto jactare conſilia ſua. Militem hæc tria curare debere, corpus ut quam validiſſimum & perniciſſimum habeat, arma apta, animum paratum ad ſubita imperia: cætera ſcire de ſe diis immortalibus & imperatori ſuo curæ eſſe. In quo exercitu milites, conſul & imperator rumoribus vulgi circumagitur, ibi nihil ſalutare eſſe. Se, quod ſit officium imperatoris, proviſurum, ut bene gerendæ rei occaſionem eis præbeat: illos nihil quod futurum ſit quærere; ubi datum ſignum ſit, tum militarem operam navare. Ab his præceptis concionem dimiſit, vulgo etiam veteranis fatentibus, ſe illo primum die tanquam tyrones quid agendum eſſet in re militari, didiciſſe. non ſermonibus tantum his, cum quanto aſſenſu audiſſent verba conſulis, oſtenderunt, ſed rerum præſens effectus erat. Neminem totis mox caſtris quietum videres: acuere alii gladios, alii galeas bucculaſque, ſcuta alii loricaſque tergere, alii aptare corpori arma, experirique ſub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conſerendi manum cum hoſte data occaſio eſſet, aut victoria egregia, aut morte memorabili inituros bellum. Perſeus quoque cum adventu conſulis ſimul & veris principio ſtrepere omnia moverique apud hoſtes velut novo bello cerneret, mota à Phila caſtra in averſa ripa poſita, nunc ad contemplanda opera ſua circumire ducem, haud dubie tranſitus ſpeculantem.

* * * *

norum eſſe.

a Quæ res Romanis auxit animos: Macedonibus regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo ſupprimere in occulto famam ejus rei eſt conatus, miſſis qui Pantaucum inde venientem appropinquare caſtris vetarent: ſed jam & pueri quidam viſi ab

L l 4 ſuis

a Cap. XXXIII. *b Cap.* XXXIV. *c Cap.* XXXV.

ſuis erant inter obſides Illyrios ducti : & quo quæque accuratius curantur, eo facilius loquacitate regiorum miniſtrorum emanant. Sub idem tempus & Rhodii legati in caſtra venerunt, cum iiſdem de pace mandatis, quæ Romæ ingentem iram patrum excitavere. Multo iniquioribus animis à caſtrenſi conſilio audiri ſunt. Itaque cum alii præcipites ſine reſponſo * agendos caſtris, pronunciavit poſt diem quintumdecimum ſe reſponſum daturum. Interim, ut appareret quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuiſſet, conſultare de ratione belli gerendi cœpit. Placebat quibuſdam & maximè majoribus natu, per Enipei ripam munitioneſque vim facere: confertis & vim facientibus reſiſtere Macedonas non poſſe : ex tot caſtellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quæ validis præſidiis inſediſſent, priore anno dejectos. Aliis placebat Octavium cum claſſe Theſſalonicam petere : & populatione maritimæ oræ diſtringere copias regias, ut altero ab tergo ſe oſtendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte tranſitus Enipei cogeretur. Ipſi natura & operibus inexuperabilis ripa videbatur : & præterquam quod tormenta ubique diſpoſita eſſent, miſſilibus etiam melius & certiore ictu hoſtes uti audierat. Alio ſpectabat mens tota ducis, dimiſſoque conſilio Perrhæbios mercatores Scœnum & Menophilum, notæ & fidei jam ſibi & prudentiæ homines, accerſitos ſecreto percunctatur, quales ad Perrhæbiam tranſitus ſint. Cum loca non iniqua eſſe dicerent, præſidiis autem regis obſideri; ſpem cepit, ſi nocte improviſo valida manu aggreſſus nec opinantes eſſet, dejici præſidia poſſe. Jacula enim & ſagittas & cætera miſſilia in tenebris, ubi quid petatur procul provideri nequeat, inutilia eſſe : gladio comminus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat. His ducibus uſurus prætorem Octavium accerſitum, expoſito quid pararet, Heracleam cum claſſe petere jubet, & mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipſe P. Scipionem Naſicam, Q. Fabium Maximum filium ſuum cum quinque delectis millibus Heracleam mittit, velut claſſem conſcenſuros ad maritimam oram interioris Macedoniæ, quod in concilio agitatum erat, vaſtandam. Secreto indicatum cibaria his præparata ad claſſem eſſe. ne quid eos moraretur. Inde juſſi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythoum adoriri poſſent. Ipſe poſtero die, ut detineret regem ab circumſpectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum ſtationibus hoſtium prælium commiſit : pugnatumque utrinque eſt levi armatura : nec gravioribus armis in tam inæquali alveo pugnari poterat. Deſcenſus ripæ utriuſque in alveum trecentorum ferme paſſuum erat : medium ſpacium torrentis alibi aliter cavati paulo plus quàm mille paſſus patebat. ibi in medio ſpectantibus utrinque ex vallo caſtrorum, hinc rege, hinc Coſ. cum ſuis legionibus pugnatum eſt. Miſſilibus procul regia auxilia melius pugnabant comminus ſtabilior & tutior aut parma, aut ſcuto Liguſtino Romanus erat. Meridie ferè receptui cani ſuis Coſ. juſſit : ita eo die diremptum prælium eſt, haud paucis utrinque interfectis. Sole orto poſtero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concurſum eſt : ſed Romani non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, ſed multo magis ab ea multitudine, quæ diſpoſita in turribus ſtabat, omni genere miſſilium telorum ac ſaxis maximè vulnerabantur. Ubi propius ripam hoſtium ſubiſſent, tormentis miſſa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amiſſis, conſul paulo ſerius recepit ſuos. Tertio die prælio abſtinuit, digreſſus ad imam partem caſtrorum veluti per devexum in mare brachium tranſitum tentaturus. Perſeus quod in oculis erat

* * *

[a] anni poſt circumactum ſolſtitium erat, hora diei jam ad meridiem vergebat, iter multo pulvere & incaleſcente ſole factum erat, laſſitudo & ſitis jam ſentiebatur, & meridie inſtante magis acceſſurum utrumque apparebat. Statuit ſic affectos recenti atque integro hoſti non objicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrinque erat, ut conſuli non minore arte ad ſuos eludendos quam ad hoſtes opus eſſet. Nondum omnibus inſtructis, inſtabat tribunis militum ut maturarent inſtruere : circumibat ipſe ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres ſignum poſcebant : deinde quantum increſceret æſtus, & vultus minus vigentes, & voces ſegniores erant, & quidam incumbentes ſcutis nixique pilis ſtabant. Tum jam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem caſtrorum, & impedimenta conſtituerent. Quod ubi fieri milites ſenſere, alii

a Cap. XXXVI.

alii gaudere palam, quod feſſos viæ labore, flagrantiſſimo æſtu non coëgiſſet pugnare. Legati circa imperatorem duceſque externi erant, inter quos & Attalus, omnes approbantes cum pugnaturum conſulem credebant. Neque enim ne his cunctationem aperuerat ſuam. Tunc mutatione conſilii ſubita cum alii ſilerent, Naſica unus ex omnibus auſus eſt monere conſulem, ne hoſtem quidem ludificatos priores imperatores, fugiendo certamen manibus emitteret. vereri ne nocte abeat, ſequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniæ, exercituſque ſicut prioribus ducibus, per calles ſaltuſque Macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere ſuadere, dum in campo patenti hoſtem habeat, aggrediatur, nec oblatam occaſionem vincendi amittat. Conſul nihil offenſus libera admonitione tam clari adoleſcentis: *Et ego*, inquit, *animum iſtum habui Naſica, quem tu nunc habes: & quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli caſibus didici, quando pugnandum, quando abſtinendum pugna ſit. Non operæ ſit ſtanti nunc in acie docere, quibus de cauſis hodie quieſſe melius ſit: rationes alias repoſcito, nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris.* Conticuit adoleſcens, haud dubiè videre aliqua impedimenta pugnæ conſulem, quæ ſibi non apparerent.

a Paulus poſtquam metata caſtra, impedimentaque collocata animadvertit, ex poſtrema acie triarios primos ſubducit: deinde principes ſtantibus in prima acie haſtatis, ſi quid hoſtis moveret: poſtremo haſtatos, ab dextro primum cornu ſingulorum paulatim ſignorum milites ſubtrahens. Ita pedites equitibus cum levi armatura ante aciem hoſti oppoſitis, ſine tumultu abducti: nec ante quam prima frons valli ac foſſa perducta eſt, ex ſtatione equites revocati ſunt. Rex quoque, cum ſine detrectatione paratus pugnare eo die fuiſſet, contentus quod per hoſtem moram fuiſſe pugnæ ſcirent, & ipſe in caſtra copias reduxit. Caſtris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus militum ſecundæ legionis, qui prætor ſuperiore anno fuerat, conſulis permiſſu ad concionem militibus vocatis pronunciavit: nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora ſecunda uſque ad quartam horam noctis lunam defecturam eſſe. id quia naturali ordine ſtatis temporibus fiat, & ſciri ante & prædici poſſe. Itaque quemadmodum, quia certi ſolis lunæque & ortus & occaſus ſint, nunc pleno orbe, nunc ſeneſcente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur: ita ne obſcurari quidem, cum condatur umbra terræ, trahere in prodigium debere. Nocte quam pridie Nonas Septembris inſecuta eſt dies, edita horâ luna cum defeciſſet, Romanis militibus Galli ſapientia propè divina videri: Macedonas ut triſte prodigium occaſum regni perniciemque gentis portendens movit: nec aliter vates, clamor ululatuſque in caſtris Macedonum fuit, donec luna in ſuam lucem emerſit. Poſtero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut & regem & conſulem ſuorum quidam, quod ſine prælio diſceſſum eſſet, accuſarent. Regi prompta defenſio erat, non eo ſolum quod hoſtis prior aperte pugnam detrectans in caſtra copias reduxiſſet: ſed etiam quod eo loco ſigna conſtituiſſet, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non poſſet. Conſul ad id quod pridie prætermiſiſſe pugnandi occaſionem videbatur, & locum dediſſe hoſti ſi nocte abire vellet, tunc quoque per ſpeciem immolandi terere videbatur tempus, cum luce prima ſignum propoſitum pugnæ ad exeundum in aciem fuiſſet. Tertia demum hora, ſacrificio rite perpetrato, concilium advocavit: atque ibi quod rei gerendæ tempus eſſet, loquendo & intempeſtive conſultando videbatur quibuſdam extrahere: poſt ſermones tamen Coſ. orationem habuit.

b *P. Naſica egregius adoleſcens, ex omnibus unus quibus heſterna die pugnari placuit, denunciavit mihi ſuum conſilium: idem poſtea, ita ut tranſiſſe in ſententiam meam videri poſſet, tacuit. Quibuſdam aliis abſentem carpere imperatorem, quam præſentem monere, melius viſum eſt. & tibi P. Naſica, & quicunque idem quod tu occultius ſenſerunt, non gravabor reddere dilatæ pugnæ rationem. Nam tantum abeſt ut me heſternæ quietis pœniteat, ut ſervatum à me exercitum eo conſilio credam. In qua me opinione eſſe, ne quis ſine cauſa veſtrûm credat, recognoſcat agedum mecum, ſi videtur, quam multa pro hoſte & adverſus nos fuerint. Iam omnium primum quantum numero nos præſtent, neminem veſtrum nec ante ignoraſſe, & heſterno die implicatam intuentes aciem animadvertiſſe certum habeo. Ex hac noſtra paucitate, quarta pars militum præſidio impedimentis relicta erat, nec ignaviſſimum quemque relinqui*

a Cap. XXXVII.

b Cap. XXXVIII.

ad cuſtodiam ſarcinarum ſcitis. Sed fuerimus omnes, parvum hoc tandem eſſe credimus, quod ex his caſtris in quibus hac nocte manſimus, exituri in aciem hodierno aut ſummum craſtino die, ſitta videbitur, diis bene juvantibus ſumus? nihilne intereſt, utrum militem, quem neque viæ labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio ſuo arma capere jubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem & corpore & animo educas: an longo itinere fatigatum, & onere feſſum, madentem ſudore, ardentibus ſiti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrentem meridiano ſole, hoſti objicias, recenti, quieto, qui nulla re ante conſumptas vires ad prælium adferat? Quis pro deûm fidem, ita comparatus vel iners atque imbellis fortiſſimum virum non vicerit? Quid quod hoſtes per ſummum otium inſtruxerant aciem? reparaverant animos, ſtabant compoſiti ſuis quiſque ordinibus: nobis tunc repente trepidandum in acie inſtruenda erat & incompoſitis concurrendum?

a Athercule aciem quidem inconditam inordinatamque habuiſſemus, caſtra munita, proviſam aquationem, tutum ad eam iter præſidiis impoſitis, explorata circa omnia: an nihil noſtri habentes præter nudum campum in quo pugnaremus? Majores veſtri caſtra munita, portum ad omnes caſus exercitus ducebant eſſe, unde ad pugnam exirent, quo jactati tempeſtate pugnæ receptum haberent. Ideo cum munimentis ea ſepiſſent, præſidio quoque valido firmabant: quod qui caſtris exutus erat, etiamſi pugnando acie viciſſet, pro victo habebatur. Caſtra ſunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus proſpera pugnæ fortuna fuit, intra vallum compulſi, tempore ſuo interdum momento poſt eruptione facta victorem hoſtem pepulerunt? Patria altera eſt militaris hæc ſedes, vallumque pro mœnibus, & tentorium ſuum cuique militi domus ac penates ſunt. Sine ulla ſede vagi dimicaſſemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnæ illud opponitur: Quid ſi hoſtis hac interpoſita nocte abiiſſet, quantum rurſus ſequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem neque tranſiturum eum, neque in aciem copias educturum fuiſſe certum habeo, ſi cedere hinc ſtatuiſſet. Quanto enim facilius abire fuit cum procul abeſſemus, quam nunc cum in cervicibus ſumus? Nec falleret nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem eſt nobis optatius, quam ut quorum caſtra prealta fluminis ripa tutata vallo inſuper ſepta ac crebris turribus, oppugnare adorti ſumus, eos relictis munimentis agmine effuſo abeuntes in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hæ dilatæ pugnæ ex heſterno die in hodiernum cauſæ fuerunt. Pugnare enim & ipſi mihi placet: & ideo quia per Enipeum amnem ſepta ad hoſtem via erat, alio ſaltu dejectis hoſtium præſidiis novum iter aperui: neque priuſquam debellavero, abſiſtam.

b Poſt hanc orationem ſilentium fuit, partim traductis in ſententiam ejus, partim verentibus nequicquam offendere in eo, quod utcunque prætermiſſum revocari non poſſet. Ac ne illo ipſo quidem die aut conſule aut rege optante pugnatum eſt; rege, quod nec feſſos ut pridie ex via, neque trepidanteis in acie inſtruenda, & vixdum compoſitos aggreſſurus erat, conſule, quod in novis caſtris non ligna, non pabulum convectum erat, ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum è caſtris exierat: neutro imperatorum volente, fortuna quæ plus conſiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hoſtium caſtris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, præſidiis ex utraque ripa poſitis, ut id facere tuto poſſent. Duæ cohortes à parte Rom. erant, Marrucina & Peligna; duæ turmæ Samnitium equitum, quibus præerat M. Sergius Sylus legatus: & aliud pro caſtris ſtativum erat præſidium ſub C. Cluvio legato; tres cohortes, Firmana, Veſtina, Cremonenſis: duæ turmæ equitum, Placentina & Eſſernina. Cum otium ad flumen eſſet neutris laceſſentibus, hora circiter quarta jumentum è manibus curantium elapſum, in ulteriorem ripam effugit. Quod cum per aquam ferme genutenus altam tres milites ſequerentur, Thraces duo id jumentum ex medio alveo in ſuam ripam trahentes: altero * in eorum occiſo receptoque eo jumento ad ſtationem ſuorum ſe recipiebant. Octingentorum Thracum præſidium in hoſtium ripa erat: ex his pauci primo ægre paſſi popularem in ſuo conſpectu cæſum, ad perſequendos interfectores fluvium tranſgreſſi ſunt: dein plures, poſtremo omnes, & cum præſidio ... prælium ducit.

c Movebat imperii majeſtas, gloria viri, ante omnia ætas, quod major LX. annis juvenum munia in parte præcipua

a Cap. XXXIX.

b Cap. XL. c Cap. XLI.

pna laboris periculique capeſſebat. Intervallum quod inter cetratos & phalanges erat, implevit legio, atque aciem hoſtium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem adverſus clypeatos habebat, aglaſpides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus conſularis ducere adverſus Leucaſpidem phalangem juſſus: ea media acies hoſtium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commiſſum prælium erat, elephantes inducti, & ala ſociorum: & hinc primum fuga Macedonum eſt orta. Nam ſicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent extemplo, cum agi, non quemadmodum agantur, ediſſeri oportet, ſine ullo effectu evaneſcunt: ita tum elephanti in acie nomen tantum ſine uſu fuerunt. Elephantorum impetum ſubſecuti ſunt ſocii nominis Latini, pepuleruntque lævum cornu. In medio ſecunda legio immiſſa diſſipavit phalangem: neque ulla evidentior cauſa victoriæ fuit, quam quod multa paſſim prælia erant, quæ fluctuantem turbarunt primo, deinde disjecerunt phalangem: cujus confertæ & intentis horrentis haſtis intolerabiles vires ſunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine & gravitate haſtam cogas, confuſa ſtrue implicabantur: ſi vero aut ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinæ modo turbantur: ſicut tum adverſus catervatim incurrentes Romanos, & interrupta multifariam acie obviam ire cogebantur: & Romani quacunque data intervalla eſſent, inſinuabant ordines ſuos. Qui ſi univerſa acie in frontem adverſus inſtructam phalangem concurriſſent, quod Pelignis principio pugnæ incaute congreſſis adverſus cetratos evenit, induiſſent ſe haſtis: nec confertam aciem ſuſtinuiſſent.

a Cæterum ſicut peditum paſſim cædes fiebant, niſi qui abjectis armis fugerunt, ſic equitatus prope integer pugna exceſſit. Princeps fugæ rex ipſe erat. jam à Pydna cum ſacris alis equitum Pellam petebat. confeſtim Cotto cus ſequebatur, Odryſarumque equitatus. cæteræ quoque Macedonum alæ integris abibant ordinibus; quia interjecta peditum acies, cujus cædes victores tenebant, immemores fecerat ſequendi equites. diu phalanx à fronte, à lateribus, ab tergo cæſa eſt: poſtremo qui ex hoſtium manibus elapſi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingreſſi, manus ad eos qui in claſſe erant tendentes; ſuppliciter vitam orabant: & cum ſcaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos ſeſe venire rati, ut caperent potius quam occiderent, longius in aquam quidam etiam natantes progreſſi ſunt. Sed cum hoſtiliter è ſcaphis cæderentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in aliam fœdiorem peſtem incidebant: elephanti enim ab rectoribus ad littus acti, exeunteis obterebant elidebantque. Facile conveniebat Rom. nunquam una acie tantum Macedonum interfectum: cæſa enim ad XX. millia hominum ſunt, ad ſex M. qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in poteſtatem pervenerunt: & vagi è fuga V. M. hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo major pars Peligni: vulnerati aliquanto plures ſunt. Quod ſi maturius pugnari cœptum eſſet, ut ſatis diei victoribus ad perſequendum ſupereſſet, deletæ omnes copiæ forent: nunc imminens nox & fugientes texit, & Roman. pigritiam ad ſequendum locis ignotis fecit.

b Perſeus ad Pieriam ſylvam via militari frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in Sylvam ventum eſt, ubi plures diverſæ ſemitæ erant, & nox appropinquabat, cum perpaucis maxime fidis via divertit. Equites ſine duce relicti alii alio in civitates ſuas dilapſi ſunt: perpauci inde Pellam celerius quam ipſe Perſeus, quia recta expedita via ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore & variis difficultatibus viæ vexatus eſt. In regia Perſeo qui Pellæ præerat Euctus, regiique pueri præſto erant. contra ea amicorum qui alii alio caſu ſervati ex prælio Pellam venerant, cum ſæpe arcerſiti eſſent, nemo ad eum venit. Tres erant tantum cum eo fugæ comites, Euander Cretenſis, Neon Bœotius, & Archidamus Ætolus. cum iis, jam metuens ne qui venire ad ſe abnuerent, majus aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum ſunt admodum Quingenti Cretenſes: petebat Amphipolim, ſed nocte à Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem trajicere, eum finem ſequendi propter difficultatem tranſitus fore ratus Romanis.

c Conſulem eum ſe in caſtra victor recepiſſet, ne ſyncero gaudio frueretur, cura de minore filio ſtimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipſe

a Cap. XLII.

b Cap. XLIII, c Cap. XLIV.

poſtea deleta Carthagine appellatus, naturalis conſulis Pauli, adoptione Africani nepos. Is decimumſeptimum tunc annum agens, quod ipſum augebat, dum effuſe ſequitur hoſtes, in partem aliam turba ablatus erat. & ſerius cum rediſſet, tunc demum, recepto ſoſpite filio, victoriæ tantæ gaudium conſul ſenſit. Amphipolim cum jam fama pugnæ perveniſſet, concurſuſque matronarum in templum Dianæ, quam Tauropolon vocant, ad opem expoſcendam fieret, Diodorus qui præerat urbi, metuens ne Thraces, quorum duo millia in præſidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab ſubornato ab ſe per fallaciam in tabellarii ſpeciem, literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, ad Emathiam claſſem Romanam appulſam eſſe, agroſque circa vexari: orare præfectos Emathiæ, ut præſidium adverſus populatores mittat. His lectis hortatur Thracas, ut ad tuendam Emathiæ oram proficiſcantur: magnam eos cædem prædamque palatis paſſim per agros Romanis facturos. ſimul elevat famam adverſæ pugnæ: quæ ſi vera foret, alium ſuper alium recentes ex fuga venturos fuiſſe. Per hanc cauſam Thracibus ablegatis, ſimul tranſgreſſos eos Strymonem vidit, portas clauſit.

a Tertio die Perſeus quam pugnatum erat, Amphipolim venit: inde oratores cum caduceo ad Paulum miſit. Interim Hippias & Midon & Pantaucus, principes amicorum regis Berœam, quo ex acie confugerant, ipſi ad conſulem profecti Romanis dedunt: hoc idem & aliæ deinceps metu perculſæ parabant facere Coſ. nunciis victoriæ Q. Fabio filio, & L. Lentulo, & Q. Metello cum literis Romam miſſis, ſpolia jacentis hoſtium exercitus peditibus conceſſit, equitibus prædam circumjecti agri dum ne amplius duabus noctibus à caſtris abeſſent. Ipſe propius mare ad Pydnam caſtra movit. Berœa primum, deinde Theſſalonica & Pella, & deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnæi qui proximi erant, nondum miſerant legatos: multitudo incondita plurium ſimul gentium, turbaque quæ ex acie fuga in unum compulſa erat, conſilium & conſenſum civitatis impediebat; nec clauſæ modo portæ, ſed etiam inædificatæ erant. Miſſi Midon & Pantaucus ſub muros ad colloquium Solonis, qui præſidio erat; per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perſeus una tantum ſpe Biſaltarum auxilii tentati, ad quos nequicquam miſerat legatos, in concionem proceſſit, Philippum ſecum filium habens, ut & ipſos Amphipolitanos, & equitum peditumque qui aut ſemper ſecuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquotiens dicere incipientem cum lachrymæ præpediſſent, quia ipſe dicere nequiit, Evandro Cretenſi editis quæ agi cum multitudine vellet, de templo deſcendit. Multitudo ſicut ad conſpectum regis fletumque tam miſerabilem & ipſa ingemuerat lachrymaveratque, ita Evandri orationem aſpernabatur; & quidam auſi ſunt media ex concione ſucclamare. *Abite hinc, ne qui pauci ſuperſumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Evandri clauſit. Rex in domum ſe recepit, pecuniaque & auro argentoque in lembos qui in Strymone ſtabant, delatis, & ipſe ad flumen deſcendit. Thraces navibus ſe committere non auſi, domos dilapſi, & aliæ militaris generis turbæ: Cretenſes ſpem pecuniæ ſecuti, & quoniam in dividendo plus offenſionum quam gratiæ erat, L. talenta iis poſita ſunt in ripa diripienda. Ab hac direptione cum per tumulum naves conſcenderent, lembum unum in oſtio amnis multitudine gravatum merſerunt. Galipſum eo die, poſtero Samothracam quam petebant, perveniunt: ad duo millia talentum pervecta eo dicuntur.

b Paulus per omnes deditas civitates dimiſſis qui præeſſent, ne qua injuria in nova pace victis fieret: retentiſque apud ſe caduceatoribus regis P. Naſicam ignarus fugæ regis Amphipolim miſit cum modica peditum equitumque manu, ſimul ut Sinticem evaſtaret, & ad omnes conatus regis impedimento eſſet. Inter hæc Melibœa à Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus miſſus erat, C C. eruptione ex oppido facta amiſſi ſunt, ignaris Æginienſibus debellatum eſſe. Coſ à Pydna profectus cum toto exercitu die altero Pellam pervenit: & cum caſtra M. paſſus inde poſuiſſet, per aliquot dies ibi ſtativa habuit, ſitum urbis undique aſpiciens, quam non ſine cauſa delectam [illegible] regiam advertit. Sita eſt in tu[illegible]io vergente in occidentem hyb[illegible]: cingunt paludes inexuperabilis altitudinis æſtate: & hyeme, quas reſtagnantes

a Cap. XLV.

b Cap. XLVI.

tes faciunt lacus. In ipſa palude qua proxima urbi eſt, velut inſula eminet aggeri operis ingentis impoſita: qui & murum ſuſtineat, & humore circumfuſæ paludis nihil lædatur. Muro urbis conjuncta procul videtur: diviſa eſt intermurali amni, & eadem ponte juncta: ut nec oppugnante externo aditum ab ulla parte habeat, nec ſi quem ibi rex includat, ullum niſi per facillimæ cuſtodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: ſed cum nihil præter CCC. talenta, quæ miſſa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum eſt. Per quos dies ad Pellam ſtativa fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum convenerant, maxime ex Theſſalia, auditæ ſunt. Nuncio deinde accepto, Perſea Samothraciam trajeciſſe, profectus à Pella conſul quartis caſtris Amphipolim pervenit. Effuſa omnis obviam turba cuivis indicio erat, non bono ac juſto rege ob ra-

* * * * * *

LIBER XLV.

BREVIARIUM.

Perſeus ab Æmilio Paulo in Samothracia captus eſt. Cum Antiochus Syriæ rex Ptolemæum & Cleopatram, Ægypti reges obſideret: & miſſis ad eum à ſenatu legatis, qui juberent, ab obſidione ſocii regis abſiſtere: editiſque mandatis conſideraturum ſe ille, quid faciundum eſſet, reſpondiſſet: unus legatorum Popilius virga regem circumſcripſit: juſſitque antequam circulo excederet, reſponſum daret, qua aſperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum, ac regum in ſenatum admiſſæ. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, excluſa. poſtero die cum de eo quereretur, ut iis bellum indiceretur: cauſam in ſenatu patriæ ſuæ legati egerunt: ne tanquam hoſtes, nec tanquam ſocii dimiſſi. Macedonia in provinciæ formam redacta eſt. Æmilius Paulus repugnantibus militibus ſuis propter minorem prædam, & contradicente Servio Sulpicio Galba triumphavit: & Perſeum cum tribus filiis ante currum duxit. Cujus triumphi lætitia ne ſolida ei contingeret, duorum filiorum funeribus inſignita eſt. quorum alterius mors patris triumphum præceſſit: alterius ſecuta eſt. Luſtrum conditum eſt à cenſoribus. Cenſa ſunt civium capita CCCXII. millia DCCCV. Pruſias Bithyniæ rex Romam, ut ſenatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit: & Nicomedem filium ſuum ſenatui commendavit: rex plenus adulationis, libertum ſe populi Romani eſſe dicebat.

CAPUT I.

Victoriæ nuncii Quintus Fabius & Lucius Lentulus, & Quintus Metellus, quanta potuit adhiberi feſtinatio, celeriter Romam cum veniſſent, præceptam tamen ejus rei lætitiam invenerunt. Quarto poſt die quam cum rege eſt pugnatum, cum in circo ludi fierent, murmur repente populi ſpectacula pervaſit, pugnatum in Macedonia, & devictum regem eſſe: dein fremitus increbuit: poſtremo clamor plauſuſque velut certo nuncio victoriæ allato eſt exortus. Mirari magiſtratus, & quærere auctorem repentinæ lætitiæ: qui poſtquam nullus erat, evanuit quidem tanquam incertæ rei gaudium, omen tamen lætum inſidebat animis. Quod poſtquam veris nunciis Fabii Lentulique & Metelli adventu firmatum eſt, cum victoria ipſa tum augurio animorum ſuorum lætabantur. Et aliter traditur Circenſis turbæ non minus ſimilis veri lætitia ad X. Calend. Octob. ludorum Romanorum ſecundo die, C. Licinio Coſ. ad quadrigas mittendas aſcendenti, tabellarius qui ſe ex Macedonia venire diceret, reddidiſſe laureatas literas dicitur. quadrigis miſſis conſul

currum conſcendit: & cum per circum reveheretur ad fores publicos, laureatas tabellas populo oſtendit. Quibus conſpectis, repente immemor ſpectaculi populus in medium decurrit: eo ſenatum conſul vocavit, recitatiſque tabellis ex auctoritate patrum pro foris publicis, denunciavit populo: L. Æmilium collegam ſignis collatis cum rege Perſeo pugnaſſe: Macedonum exercitum cæſum fuſumque: regem cum paucis fugiſſe: civitates omnes Macedoniæ in ditionem P. R. veniſſe. His auditis clamor cum ingenti plauſu ortus: ludis relictis, domus magna pars hominum ad conjuges liberoſque lætum nuncium portabant. Tertius decimus dies erat, ab eo quo in Macedonia pugnatum eſt.

a Poſtero die ſenatus in curia habitus, ſupplicationeſque decretæ: & S.C. factum eſt, ut conſul quos præter milites ſocioſque navales conjuratos haberet, dimitteret: de militibus ſociiſque navalibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Æmilio conſule à quibus præmiſſus tabellarius eſſet, veniſſent. * Ad VI. Cal. Octob. hora fere ſecunda legati urbem ingreſſi ſunt: ingentem ſecum occurrentium quacunque ibant proſequentiumque trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eo legatos Coſ. introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent quantæ regiæ copiæ peditum equitumque fuiſſent, quot millia ex his cæſa, quot capta forent, quam paucorum militum jactura tanta hoſtium ſtrages facta; quam cum paucis rex fugiſſet: exiſtimari Samothraciam petiturum, paratam claſſem ad perſequendum eſſe: neque terra neque mari elabi poſſe. eadem hæc paulo poſt in concionem traducti expoſuerunt: renovataque lætitia, cum Coſ. edixiſſet, ut omnes ædes ſacræ aperirentur, pro ſe quiſque ex concione ad gratias agendas ire diis: ingentique turba non virorum modo, ſed etiam fœminarum, conferta tota urbe deorum immortalium templa adierunt. Senatus revocatus in curiam, ſupplicationes ob rem egregie geſtam ab L. Æmilio Coſ. in quinq; dies circa omnia pulvinaria decrevit, hoſtiiſque majoribus ſacrificari juſſit. Naves quæ in Tiberi paratæ inſtructæque ſtabant, ut ſi rex poſſet reſiſtere, in Macedoniam mitterentur, ſubduci, & in navalibus collocari: ſocios navales dato annuo ſtipendio dimitti, & cum his omnes qui in conſulis verba juraverant: & quod militum Corcyræ, Brunduſii, ad mare ſuperum, aut in agro Larinati eſſet (omnibus his locis diſpoſitus exercitus fuerat, cum quo ſi res poſceret, C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta eſt ex ante diem V. idus Octob. cum eo die in quinque dies.

b Ex Illyrico duo legati C. Licinius Nerva, & P. Decius nunciarant, exercitum Illyriorum cæſum, Gentium regem captum in ditione P. R. & Illyricum eſſe. Ob eas res geſtas ductu auſpicioque L. Anicii Pr. ſenatus in triduum ſupplicationes decrevit, ut Latinæ edictæ à Coſ. ſunt, in ante diem IV. & III. & prid. Id. Novemb. Tradidere quidam legatos Rhodios nondum miſſos, poſt victoriam nunciatum, velut ad ludibrium ſtolidæ ſuperbiæ, in ſenatum vocatos eſſe. Ibi Agepolim principem eorum ita locutum: Miſſos eſſe legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos & Perſea faciendam, quod id bellum grave atque incommodum Græciæ omni, ſumptuoſum ac damnoſum ipſis Romanis eſſet. Fortunam perbene feciſſe, quando finito aliter bello gratulandi ſibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dediſſet. Hæc ab Rhodio dicta. Reſponſum ab ſenatu eſſe, Rhodios nec utilitatum Græciæ neque cura impenſarum P. R. ſed pro Perſeo legationem eam miſiſſe. Nam ſi ea fuiſſet cura quæ ſimularetur, tum mittendos legatos fuiſſe, cum Perſeus in Theſſaliam exercitu inducto per biennium Græcas urbes alias obſideret, alias denunciatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam: poſtquam ſuperatos ſaltus tranſgreſſoſque in Macedoniam Romanos audirent, & inclusum teneri Perſea, tunc Rhodios legationem miſiſſe, non ad ullam aliam rem quam ad Perſea ex imminenti periculo eripiendum. Cum hoc reſponſo legatos dimiſſos.

c Per eoſdem dies & M. Marcellus ex provincia Hiſpania decedens, Marcolica nobili urbe capta, X pondo auri & argenti ad ſummam ſeſtertiûm decies in ærarium retulit. Paulus Æmilius Coſ. cum caſtra, ut ſupra dictum eſt, ad Syras terræ Odomanticæ haberet, cum literas ab rege Perſeo per ignobiles tres legatos cerneret, & ipſe illachrymaſſe dicitur ſorti humanæ, quod qui paulo ante non contentus regno Macedoniæ Dardanos Illyrioſque oppu-

a Cap. II. *b Cap. III.* *c Cap. IV.*

oppugnaſſet, Baſtarnarum ſciviſſet auxilia: is tum amiſſo exercitu, extorris regno, in parvam inſulam compulſus. ſupplex, fani religione, non viribus ſuis tutus eſſet. Sed poſtquam regem Perſea conſuli Paulo S. legit, miſerationem omnem ſtultitia ignorantis fortunam ſuam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte literarum minime regiæ preces erant, tamen ſine reſponſo ac ſine literis ea legatio dimiſſa eſt. Senſit Perſeus cujus nominis obliviſcendum victo eſſet: itaque alteræ literæ cum privati nominis titulo miſſæ & petiere & impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de ſtatu & conditione ſuæ fortunæ poſſet. Miſſi ſunt tres legati, P. Lentulus, A. Poſthumius Albinus, A. Antoninus. nihil ea legatione perfectum eſt, Perſeo regium nomen omni vi amplectente: Paulo, ut ſe ſuaque omnia in fidem & clementiam P.R. permitteret, contendente.

a Dum hæc aguntur, claſſis Cn. Octavii Samothracam eſt appulſa. Is quoque præſenti admoto terrore, modo minis, modo ſpe periſcere ut ſe traderet, cum conaretur, adjuvit in hoc eum res ſeu caſu contracta, ſeu conſilio. L. Attilius illuſtris adoleſcens cum in concione eſſe populum Samothracum animum advertiſſet, à magiſtratibus petiit. ut ſibi paucis alloquendi populi poteſtatem facerent. Permiſſo, *Utrum nos, hoſpites Samothraces, verè accepimus, an falſò ſacram hanc inſulam & auguſti totam atque inviolati ſoli eſſe?* Cum creditæ ſanctitati aſſentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollutam homicida ſanguine regis Eumenis violavit? & cum omnis præfatio ſacrorum eos, quibus non ſint puræ manus, ſacris arceat, vos penetralia veſtra contaminari cruento latronis corpore ſinetis?* Nobilis fama erat apud omnes Græciæ civitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata cædes. Itaque præterquam quod in poteſtate Romanorum ſeſe, inſulamque totam & templum cernebant eſſe, ne immerito quidem ea ſibi exprobrari rati, Theondam, qui ſummus magiſtratus apud eos erat (regem ipſi appellant) ad Perſea mittunt, qui nunciatet argui cædis Euandrum Cretenſem: eſſe autem judicia apud ſeſe more majorum comparata, [illegible] iis qui inceſtas manus intuliſſe intra [illegible]minos ſacratos templi dicantur. Si [illegible]deret Euander innoxium ſe rei capitalis argui, veniret ad cauſam dicendam: ſi committere ſe judicio non auderet, liberaret religione templum, ac ſibimetipſe conſuleret. Perſeus evocato Euandro, judicium ſubeundi nullo pacto auctor eſſe, nec cauſa nec gratia parem fore. Suberat & ille metus, ne damnatus auctorem ſe nefandi facinoris protraheret. reliqui quid eſſet, niſi ut fortiter moriatur. Nihil palam abnuere Euander, ſed cum veneno ſe malle mori quam ferro dixiſſet, occulte fugam parabat. Quod cum renunciatum regi eſſet, metuens ne tanquam à ſe ſubtracto pœnæ reo, iram Samothracum in ſe converteret, interfici Euandrum juſſit. Qua perpetrata temere cæde, ſubiit extemplo animum, in ſe nimirum receptam labem quæ Euandri fuiſſet: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab ſe Samothracæ Euandrum occiſum: ita duo ſanctiſſima in terris templa, ſe uno auctore ſanguine humano violata. Hujus rei crimen corrupto pecunia Theonda avertitur, ut renunciatet populo Euandrum ſibi ipſum mortem conſciſſe.

b Cæterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipſo per tot caſus expertum, proditumque: quia non prodiderat, omnium ab ſe abalienavit animos, pro ſe quiſque tranſire ad Romanos, fugæque conſilium capere ſolum prope relictum coëgerunt: Oroandemque Cretenſem, cui nota Thraciæ ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut ſe ſublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium eſt portus in promontorio quodam Samothracæ: ibi lembus ſtabat. Sub occaſum ſolis deferuntur quæ ad uſum neceſſaria erant, defertur & pecunia quanta clam deferri poterat. Rex ipſe nocte media cum tribus conſciis fugæ per poſticum ædium in propinquum cubiculo hortum, atque inde maceriam ægrè tranſgreſſus, ad mare pervenit. Oroandes jam tum dum pecunia deferretur, primis tenebris ſolverat navem, ac per altum Cretam petebat. Poſtquam in portu navis non inventa eſt, vagatus Perſeus aliquandiu in littore, poſtremo timens lucem jam appropinquantem, in hoſpitium redire non auſus, in latere templi prope angulum obſcurum delituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad miniſterium electi regis. ea cohors perſecuta regem fugientem, ne tum quidem abſcedebat, donec juſſu Cn. Octavii pronunciatum eſt per præconem, regios pueros Macedonaſque alios qui Samothracæ eſſent, ſi tranſirent ad Roma-

a Cap. V.

b Cap. VI.

Romanos, incolumitatem libertatemque, & ſua omnia ſervaturos, quæ aut ſecum haberent, aut in Macedonia reliquiſſent. Ad hanc vocem tranſitio omnium facta eſt, nominaque dabant ad Cn. Poſthumium tribunum militum. Liberos quoque parvos regios Ion Theſſalonicenſis Octavio tradidit: nec quiſquam præter Philippum maximum natu è filiis cum rege relictus. Tum ſeſe filiumque Octavio tradidit, fortunam, deoſque quorum in templo erant, nulla ope ſupplicem juvantes accuſans. In prætoriam navem imponi juſſus, eodem & pecunia quæ ſuperfuit, delata eſt, extemploque claſſis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in caſtra ad Coſ. miſit, præmiſſis literis ut in poteſtate eum eſſe, & adduci ſciret.

a Secundum eam Paulus, ſicut erat victoriam ratus, victimas cecidit eo nuncio: & concilio advocato literas Pr. cum recitaſſet, Q. Æmylium Tuberonem obviam regi miſit, cæteros manere in prætorio frequentes juſſit. Non alias ad ullum ſpectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus in caſtra Romana adductus erat: præterquam quod nec ſua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque acceſſio Punici belli fuerat, ſicut Gentius Macedonici. Perſeus caput belli erat, nec ipſius tantùm, patris avique quos ſanguine ac genere contingebat, fama conſpectum eum efficiebat: ſed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui ſummum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus pallio Perſeus, ingreſſus eſt caſtra, nullo ſuorum alio comite, qui ſocius calamitatis miſerabiliorem eum faceret. progredi præ turba occurrentium ad ſpectaculum non poterat, donec Coſ. lictores miſiſſet, qui ſummovendo iter ad prætorium facerent. Conſurrexit Coſ. & juſſis ſedere aliis, progreſſuſque paulum introeunti regi dextram porrexit, ſummittentemque ſe ad pedes ſuſtulit; nec attingere genua paſſus, introductum in tabernaculum adverſus advocatos in concilium conſidere juſſit.

b Prima percontatio fuit, qua ſubactus injuria contra P. R. bellum tam infeſto animo ſuſcepiſſet, quo ſe regnumque ſuum ad ultimum diſcrimen adduceret. Cum reſponſum exſpectantibus cunctis, terram intuens diu tacitus fleret, rurſum Coſ. *Si juvenis regnum accepiſſes, minus equidem mirarer ignoraſſe te, quam gravis aut amicus aut inimicus eſſet P. R. nunc vero cum & bello patris tui, quod nobiſcum geſſit, interfuiſſes, & pacis poſtea, quam cum ſumma fide adverſus eum coluimus, meminiſſes, quod conſilium. quorum & vim bello, & fidem in pace expertus eſſes, cum iis tibi bellum eſſe, quam pacem malle?* Nec interrogatus, nec accuſatus cum reſponderet: *Utcunque tamen hæc, ſive errore humano, ſeu caſu, ſeu neceſſitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum caſibus cognita P. R. clementia, non modo ſpem tibi, ſed prope certam fiduciam ſalutis præbet.* Hæc Græco ſermone Perſeo, Latine deinde ſuis, *Exemplum inſigne cernitis,* inquit, *mutationis rerum humanarum, vobis hoc præcipue dico juvenes: ideo in ſecundis rebus nihil in quenquam ſuperbe ac violenter conſulere decet, nec præſenti credere fortunæ, cum quid veſper ferat, incertum ſit. Is demum vir erit, cujus animum nec proſpera flatu ſuo efferet, nec adverſa infringet.* Concilio dimiſſo, tuendi cura regis Q. Ælio mandatur. Eo die & invitatus ad conſulem Perſeus, & alius omnis ei honos habitus eſt, qui haberi in tali fortuna poterat.

c Exercitus deinde in hyberna dimiſſus eſt. maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ urbes acceperunt. Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum eſſet inter Romanos ac Perſea, fuit: idemque finis inclyti per Europam plerumque atque Aſiam omnem regni. Viceſimum ab Carano qui primus regnavit, Perſea numerabant. Perſeus Q. Fulvio, L. Manlio Coſſ. regnum accepit: à ſenatu rex eſt appellatus M. Junio, A. Manlio Coſſ. regnavit XI. annos. Macedonum obſcura admodum fama uſque ad Philippum Amyntæ filium fuit. inde & per eum creſcere cum cœpiſſet, Europæ ſe tamen finibus continuit, Græciam omnem & partem Thraciæ atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde ſe in Aſiam: & XIII. annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, quà Perſarum prope immenſo ſpacio imperium fuerat, ſuæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimus finis Rubrum mare amplectitur, peragravit. Tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque, inde morte Alexandri diſtractum in multa regna, dum id ſe quiſque opes rapiunt lacerant viribus, à ſummo culmine fortunæ ad ultimum finem centum quinquaginta annos ſtetit.

a Victoria

a Cap. VII. *b* Cap. VIII. *c* Cap. IX.

a Victoriæ Romanæ fama cum pervaſiſſet in Aſiam; Antenor qui cum claſſe lemborum ad Phanas ſtabat, Caſſandriam inde trajecit. C. Popilius qui ad Delum præſidio navibus Macedoniam petentibus erat: poſtquam debellatum in Macedonia, & ſtatione ſummotos hoſtium lembos audivit, dimiſſis & ipſe Atticis navibus, ad ſuſceptam legationem peragendam navigare Ægyptum pergit: ut prius occurrere Antiocho poſſet, quam ad Alexandriæ mœnia accederet. Cum prætervehenterur Aſiam legati, & Loryma veniſſent, qui portus XX. paulo amplius millia ab Rhodo abeſt, ex averſo urbi ipſi poſitus: principes Rhodiorum occurrunt, (jam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes ut Rhodum deveherentur. pertinere id ad famam ſalutemque civitatis, noſcere ipſos omnia quæ acta eſſent agerenturque Rhodi, & comperta per ſe, non vulgata fama Romam referre. Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro ſalute ſociæ urbis paterentur. Poſtquam Rhodum ventum eſt, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati quam minuit, omnia enim Popilius, quæ ſinguli univerſique eo bello hoſtiliter dixerant fecerantque, retulit: & vir aſper ingenio augebat atrocitatem eorum quæ dicerentur, vultu truci, & accuſatoria voce: ut cum propriæ ſimultatis nulla cauſa cum civitate eſſet, ex unius ſenatoris Romani acerbitate, qualis in ſe univerſi ſenatus animus eſſet, conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit: qui in plerisque eorum quæ commemorata à Popilio eſſent, culpam non penes populum, ſed penes paucos concitatores vulgi eſſe dixit: eos venalem linguam habentes, decreta plena regiæ aſſentationis feciſſe & eas legationes miſiſſe, quarum Rhodios ſemper non minus puderet, quam pœniteret. quæ omnia, ſi poteſtas populo foret, in capita noxiorum verſura. Cum magno aſſenſu auditus eſt, non magis eo quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque cum principes eorum Romanis reſponderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui quæ Popilius objecerat, diluere utcunque conati ſunt, quam eorum qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxæ objiciendis aſſenſi ſunt. Decretum igitur extemplo, ut qui pro Perſeo adverſus Romanos dixiſſe quid aut feciſſe convincerentur, capitis condemnarentur. Exceſſerunt urbe ſub adventum Romanorum quidam, alii mortem ſibi conſciverunt. Legati non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiſcuntur. Nec eo ſegnius judicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur, quam perſeverantiam in exequenda re Decimii lenitas afferebat.

b Cum hæc gererentur, Antiochus fruſtra tentatis mœnibus Alexandriæ abſceſſerat: cæteraque Ægypto potitus, relicto Memphi majore Ptolemæo, cui regnum quæri ſuis viribus ſimulabat, ut victorem mox aggrederetur. in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolemæus, dum conterritum obſidionis metu minorem fratrem haberet, poſſe ſe recipi Alexandriæ & ſorore adjuvante, & non repugnantibus fratris amicis, ratus: Primum ad ſororem, deinde ad fratrem amicoſque ejus non prius deſtitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suſpectum Antiochum effecerat, quod cætera Ægypto ſibi tradita, Peluſii validum relictum erat præſidium: apparebat clauſtra Ægypti teneri, ut cum vellet rurſus exercitum induceret. Bello inteſtino eum fratre eum exitum fore, ut victor feſſus certamine nequaquam par Antiocho futurus eſſet. Hæc prudenter animadverſa à majore, cum aſſenſu minor frater, quique cum eo erant acceperunt: ſoror plurimum adjuvit, non conſilio modo, ſed etiam precibus. Itaque conſentientibus cunctis pace facta Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem adverſante. quæ in bello non per obſidionem modo, ſed etiam poſtquam a mœnibus abſceſſum eſt, quia nihil ex Ægypto ſubvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His cum lætari Antiochum conveniens eſſet, ſi reducendi ejus cauſa exercitum Ægyptum induxiſſet, quo ſpecioſo titulo ad omnes Aſiæ & Græciæ civitates legationibus recipiendis, literiſque dimittendis uſus erat: adeo eſt offenſus, ut multo acrius infeſtiuſque adverſus duos, quam ante adverſus unum pararet bellum. Cyprum extemplo claſſem miſit: ipſe primo vere cum exercitu Ægyptum petens, in Cœlen Syriam proceſſit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepiſſet, petentibuſque ut ſuum munus tueretur, & diceret potius quid fieri

a Cap. X.

b Cap. XI.

fieri vellet, quam hoſtis ex ſocio factus, vi atque armis ageret, reſpondit, non aliter neque claſſem revocaturum, neque exercitum reducturum, niſi ſibi & tota Cypro & Peluſio, agroque qui circa Peluſiacum oſtium Nili eſſet, cederet; diemque præſtituit, intra quam de conditionibus peractis reſponſum acciperet.

a Poſtquam dies data induciis præterit * navigantibus oſtio Nili ad Peluſium per deſerta Arabiæ ad Memphim incolebant, & ab cæteris Ægyptiis partim voluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus deſcendit. Ad Leuſinum tranſgreſſo flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abeſt, legati Romani occurrerunt. Quos cum advenientes ſalutaſſet, dextramque Popilio porrigeret, tabellas ei Popilius ſcriptum habentes tradit, atque omnium primum id legere jubet. Quibus perlectis, eum ſe conſideraturum adhibitis amicis quid faciendum ſibi eſſet, dixiſſet; Popilius pro cætera aſperitate animi, virga quam in manu gerebat, circumſcripſit regem, ac. *Prius quam hoc circulo excedas*, inquit, *redde reſponſum ſenatus, quod referam.* Obſtupefactus tam violento imperio, parumper cum hæſitaſſet, *Faciam*, inquit, *quod cenſet ſenatus.* Tum demum Popilius dextram regi tanquam ſocio atque amico porrexit. Die deinde finita cum exceſſiſſet Ægypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate ſua inter fratres firmata, inter quos vixdum convenerat, pars Cyprum navigant; & inde quæ jam vicerat prælio Ægyptias naves claſſem Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Ægyptus habenti jam, redditumque patrium regnum ſtirpi Ptolemæi fuerat. Coſ. ejus anni ſicut alterius clarus conſulatus inſigni victoria, ita alterius obſcura fama: quia materiam res gerendi non habuit. Jam primum cum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auſpicato templum intravit: vitio diem dictam eſſe augures, cum ad eos relatum eſt, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam & Papinum ſtativa habuit: deinde circa eadem loca cum ſociis nominis Latini hybernabat. Legiones Romanæ, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romæ manſerant. Et Pr. præter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere: eum jus dicere Romæ (nam eam quoque ſortem habebat) inter cives & peregrinos patres cenſuerant.

b Et Popilius, & ea legatio quæ miſſa ad Antiochum erat, Romam rediit: retulit controverſias inter reges ſublatas eſſe, exercitumque ex Ægypto in Syriam reductum. Poſt ipſorum regum legati venerunt. Antiochi legati referentes omni victoria potiorem pacem regi, quæ ſenatui placuiſſet, viſam: eumque haud ſecus quam deorum imperio legatorum Rom. juſſis paruiſſe. Gratulati deinde victoriam ſunt, ad quam ſumma ope ſi quid imperatum foret, adfuturum regem fuiſſe. Ptolemæi legati communi nomine regis & Cleopatræ gratias egerunt. plus eos S. P. Q. R. quam parentibus ſuis, plus quam diis immortalibus debere: Per quos obſidione miſerrima liberati eſſent, regnum patrium prope amiſſum recepiſſent. Reſponſum ab ſenatu eſt, Antiochum recte atque ordine feciſſe, quod legatis paruiſſet, gratumque id eſſe S. P. Q. R. Regibus Ægypti Ptolomæo Cleopatræ, ſi quid per ſe boni commodique eveniſſet, id magnopere ſenatum lætari, daturumque operam, ut regni ſui maximum ſemper præſidium poſitum eſſe in fide populi Romani ducant. Munera legatis ut ex inſtituto mittenda curaret, C. Papirio prætori mandatum. Litteræ deinde Macedonia allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: Perſea regem in poteſtatem Coſ. veniſſe. Dimiſſis legatis, diſceptatum inter Piſanos Lunenſeſque legatos: Piſanis quærentibus agro ſe à colonis Romanis pelli: Lunenſibus affirmantibus, eum de quo agatur, à triumviris agrum ſibi aſſignatum eſſe. Senatus qui de finibus cognoſcerent ſtatuerentque, quinque viros miſit, Quintum Fabium Buteonem, P. Cornelium Blaſionem, T. Sempronium Muſcam, L. Nævium Balbum, C. Apuleium Saturninum. Et ab Eumene & ab Attalo & ab Athenæo fratribus, communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Maſgabæ regis Maſaniſſæ filio Puteolis navem egreſſo præſto fuit obviam miſſus cum pecunia L. Manlius quæſtor, qui Romam eum publico ſumptu perduceret. Advenienti extemplo ſenatus datus eſt. Is adoleſcens ita locutus eſt, ut quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit quot pedites equiteſque, quot elephantos, [illegible] frumenti eo quadriennio pater ſuus in Macedoniam miſit. Sed duas res ei

rubori

a Cap. XII.

b Cap. XIII.

rubori fuiſſe; unam quod rogaſſet eum per legatos ſenatus quæ ad bellum opus eſſet, & non imperaſſet; alteram quod pecuniam ei pro frumento miſiſſet. Maſaniſſam meminiſſe regnum à populo Romano partum auctumque & multiplicatum habere: uſu regni contentum ſcire dominium & jus eorum qui dederint eſſe. Sumere itaque eoſdem, non ſe rogare æquum eſſe: neque emere ea ex fructibus agri ab ſe dati, quæ ibi proveniant. Id Maſaniſſæ ſatis eſſe, & fore, quod populo Romano ſupereſſet. Cum iis mandatis à patre profectum, poſtea conſequutos equites, qui devictam Macedoniam nuntiarent: gratulatumque ſenatui juberent judicare, tantæ eam rem lætitiæ patri ſuo eſſe, ut Romam venire velit, Jovique Opt. Max. in Capitolio ſacrificare, & grates agere: id niſi moleſtum ſit, ut ei permittatur, ab ſenatu petere.

a Reſponſum regulo eſt; facere patrem ejus Maſaniſſam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo bello Punico forti fidelique opera adjutum, & illum favente populo Romano regnum adeptum: æquitate ſua poſtea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. victoria vero populi Romani lætari eum regem mirum non eſſe, qui ſortem omnem fortunæ regnique ſui cum rebus Romanis immiſcuiſſet. Grates diis pro populi Romani victoria apud ſuos penates ageret, Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoque ſatis ſuo ac patris nomine eſſe. Ipſum relinquere regnum, & Africa excedere: præterquam quod illi inutile eſſet, non eſſet è republica P. R. Senatum cenſere. petenti Maſgabæ ut Hanno Amilcaris filius * obſes in locum exigeret. Munera ex ſenatuſconſulto emere regulo quæſtor juſſus ex C. pondo argenti, & proſequi eum Puteolos, omnemque ſumptum quoad in Italia eſſet, præbere, & duas naves conducere, quibus ipſe comiteſque regis in Africam deveherentur: & comitibus omnibus liberis ſerviſque veſtimenta data. Haud ita multo poſt de altero Maſaniſſæ filio Miſagene literæ allatæ ſunt, miſſum eum ab L. Paulo poſt devictum Perſea in Africam cum equitibus ſuis, navigantem [illegible] diſperſa claſſe in Adriatico mari, Bru[illegible]ſium tribus navibus ægrum delatum. Ad eum cum iiſdem muneribus quæ data Romæ fratri ejus erant, L. Stertinius quæſtor Brunduſium miſſus, juſſuſque curare, ut ædes hoſpi-

* * * *

b In quatuor urbanas tribus deſcripti erant libertini, præter eos quibus filius quinquennii major ex S. C. eſſet. Eos, ubi proximo luſtro cenſi eſſent, cenſeri juſſerunt: & eos qui prædium prædiave ruſtica pluris ſeſtertium XXX. millium haberent, cenſendi jus factum eſt. Hoc cum ita ſervatum eſſet, negabat Claudius ſuffragii lationem injuſſu populi cenſorem cuiquam homini, nedum ordini univerſo adimere poſſe. Neque enim ſi tribu movere poſſet, quod ſit nihil aliud quam mutare jubere tribum, ideo omnibus V. & XXX. tribubus emovere poſſe: id eſt, civitatem libertatemque eripere, non ubi cenſeatur finire, ſed cenſu excludere. Hæc inter ipſos diſceptata: poſtremo eo deſcenſum eſt, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis ſortirentur, in quam omnes qui ſervitutem ſerviſſent, conjicerent. Exquilinæ ſors exiit: in ea Tiberius Gracchus pronunciavit, libertinos omnes cenſeri placere. Magno ea res honori cenſoribus apud ſenatum fuit. gratiæ actæ & Sempronio, qui in bene cœpto perſeveraſſet: & Claudio qui non impediſſet. Plures quam à ſuperioribus & ſenatu emoti ſunt, & equos vendere juſſi: omnes iidem ab utroque & tribu remoti & ærarii facti: neque ullius quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus ut ex inſtituto ad ſarta tecta exigenda, & ad opera quæ locaſſent probanda, anni & bimenſis tempus prorogaretur: Cn. Tremelius tribunus, quia lectus non erat in ſenatum, interceſſit. Eodem anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicavit, quinquennio poſtquam vovit. Flamen Martialis inauguratus eſt eo anno L. Poſthumius Albinus.

c Q. Ælio, M. Junio Coſſ. de provinciis referentibus, cenſuere patres duas provincias Hiſpaniam rurſus fieri, quæ una per bellum Macedonicum fuerat: & Macedoniam illyricumque eoſdem L. Paulum & L. Anicium obtinere, donec de ſententia legatorum & res bello turbatas & ſtatum alium ejus regni formando compoſuiſſent, Coſ. Piſæ & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum & equitum quadringentenis. Prætorum ſortes fuere, Q. Caſſii urbana, M. Juventii Taluæ inter

a Cap. XIV. *b* Cap. XV. *c* Cap. XVI.

ter peregrinos, Tib. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hiſpania citerior, C. Licinii Nervæ ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat: nequiit ire in provinciam ad res capitales quærendas ex S. C. retentus. De prodigiis deinde nunciatis ſenatus eſt conſultus. Ædes deorum Penatium in Velia de cœlo tacta erat, & in oppido Minervio duæ portæ, & muri aliquantum. Anagniæ terra pluerat, & Lanuvii fax in cœlo viſa erat. Et Galatiæ in publico agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat è foco ſuo ſanguine per triduum & duas noctes manaſſe. Ob id maxime decemviri libros adire juſſi, ſupplicationem in diem unum populo edixerunt, & L. capris in foro ſacrificarunt: & aliorum prodigiorum cauſa diem alterum ſupplicatio circa omnia pulvinaria fuit, & hoſtiis majoribus ſacrificatum eſt, & urbs luſtrata. Inde quod ad honorem deûm immortalium pertineret, decrevit ſenatus: ut quoniam perduelles ſuperati Perſeus & Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in poteſtate populi Rom. eſſent: ut quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio Coſſ. devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria eſſent, tanta Q. Caſſius & M. Juventius Prr. curarent danda.

a Legatos deinde, quorum de ſententia impp. L. Paulus, L. Anicius componerent res, decreverunt: decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam ſunt hi nominati, A. Poſthumius Luſcus, C. Claudius, ambo cenſorii. C. Licinius Craſſus collega in conſulatu Pauli, tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His conſularibus addidere Cn. Domitium Ænobarbum, Ser. Cornelium Syllam, L. Junium, C. Antiſtium Labeonem, T. Numiſium Tarquinienſem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus conſularis, C. Cicereius, & Cn. Bæbius Pamphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis Pr. fuerat) P. Terentius Tuſciveicanus, P. Manlius. Moniti deinde Coſſ. à patribus, ut quoniam alterum ex his ſuccedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret: primo quoque tempore provincias aut compararent inter ſe, aut ſortirentur, ſortiti ſunt. M. Junio Piſæ obvenerunt, (quem prius quàm in provinciam iret, legationes quæ undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in ſenatum placuit) Q. Ælio Gallia. Cæterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de conſilio ſperare poſſet, impp. nihil indignum nec clementia, nec gravitate P. R. decreturos eſſe; tamen in ſenatu quoque agitata eſt ſumma conſiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores poſſent.

b Omnium primum liberos eſſe placebat Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma P. R. non liberis ſervitutem, ſed contra ſervientibus libertatem afferre: & ut in libertate gentes quæ eſſent, tutam eam ſibi perpetuamque ſub tutela P. R. eſſe; & quæ ſub regibus viverent, & in præſens tempus mitiores eos juſtioreſque reſpectu P. R. habere ſe: & ſi quando bellum cum P. R. regibus fuiſſet ſuis, exitum ejus victoriam Romanis, ſibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationeſque prædiorum ruſticorum tolli placebat. Nam neque ſine publicano exerceri poſſe: & ubi publicanus eſt, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem ſociis nullam eſſe. Ne ipſos quidem Macedonas idem exercere poſſe: ubi in medio præda adminiſtrantibus eſſet, ibi nunquam cauſas ſeditionum & certaminis defore. Commune concilium gentis nullum eſſet ne improbum vulgus à ſenatu aliquando libertatem ſalubri moderationi datam ad licentiam peſtilentem traheret. In quatuor regiones deſcribi Macedoniam, ut ſuum quæque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi quam quod regibus ferre ſoliti erant, populo Romano pendere. Similia his & in Illyricum mandata: cætera ipſis imperatoribus legatiſque relicta, in quibus præſens tractatio rerum certiora ſubjectura erat conſilia.

c Inter multas regum gentiumque & populorum legationes Attalus frater regis Eumenis maximè convertit in ſe omnium oculos animoſque. exceptus enim eſt ab his qui ſimul eo bello militaverunt, haud paulo benignius quam ſi ipſe rex Eumenes veniſſet. Adduxerant eum duæ in ſpeciem honeſtæ res: una gratulatio conveniens in ea victoria quam ipſe adjuviſſet; altera querimonia Gallici tumultus, Advertæque gladiis regnum in dubium adductum eſſe: Suberat & ſecreta ſpes honorum præmiorumque ab ſenatu, quæ [illegible]alva pietate ejus contingere [illegible]ant. Erant enim quidam Rom[illegible]um quoque non boni. auctores, qui ſpe cupidita-

a Cap. XVII.

b Cap. XVIII. *c Cap.* XIX.

ditatem ejus elicerent, eam opinionem de Attalo & Eumene Romæ eſſe, tanquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Perſi fido ſocio. Itaque vix ſtatui poſſe, utrum quæ pro ſe, an quæ contra fratrem petiturus eſſet, ab ſenatu magis impetrabilia forent: adeo univerſos omnia & huic tribuere, & illi vero negare. Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui quantum ſpes ſpopondiſſet, cuperet, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo ejus geſtienti ſecundis rebus impoſuiſſet. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipſum à non ſecuro Eumene Romam miſſus ſpeculator rerum quæ à fratre agerentur, monitorque fidus ſi decedi fide vidiſſet. Is ad occupatas jam aures, ſollicitatumque jam animum cum veniſſet, aggreſſus tempeſtivis temporibus rem prope prolapſam reſtituit: aliis alia regna creviſſe rebus dicendo: regnum eorum novum, nullis vetuſtis fundatum opibus fraterna ſtare concordia: quod unus nomen regium, & præcipuum capitis inſigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo ſolum quia tantas præſentes ejus opes cernat, ſed quod haud ambiguum propediem regnaturum eum infirmitate ætateque Eumenis eſſet nullam ſtirpem liberûm habentis: (necdum enim agnoverat eum, qui poſtea regnavit.) Quid attineret vim afferre rei ſua ſponte mox ad eum adventuræ? Acceſſiſſe etiam novam tempeſtatem regno tumultus Gallici, cui vix conſenſu & concordia regum reſiſti queat. Si vero ad externum bellum domeſtica ſeditio adjiciatur, ſiſti non poſſe: nec aliud eum quam ne frater in regno moriatur, ſibi ipſi ſpem propinquam regni erupturum. Si utraque glorioſa res eſſet, & ſervaſſe fratri regnum & eripuiſſe: ſervati tamen regni, quæ juncta pietati ſit, potiorem laudem fuiſſe. Sed enimvero cum deteſtabilis altera res, & proxima parricidio ſit, quid ad deliberationem dubii ſupereſſe? Utrum enim partem regni petiturum eſſe, an totum erepturum? Si partem, ambo infirmos diſtractis viribus, & omnibus injuriis obnoxios fore: Si totum, privatumne ergo majorem fratrem, an exulem illa ætate, illa corporis infirmitate, an ultimum mori juſſurum? Egregium enim, ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus [illegible]atur, Perſei exitum videri: qui ex fraterna cæde raptum diadema in templo Samothracum, velut præſentibus diis exigentibus pœnas, ad pedes victoris hoſtis proſtratus poſuerit. Eos ipſos, qui non illi amici, ſed Eumeni infeſti, ſtimulent eum, pietatem conſtantiamque laudaturos, ſi fidem ad ultimum fratri præſtitiſſet.

a Hæc plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in ſenatum gratulatus victoriam, & ſua merita eo bello fratriſque (ſi qua erant) & Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, expoſuit. Petiit ut legatos mitteret ad eos quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni utilitate editis mandatis, Ænum ſibi & Maroneam petiit. Ita deſtituta eorum ſpe, qui fratre accuſato partitionem regni petiturum crediderant, curia exceſſit. Ut raro alias quiſquam rex aut privatus tanto favore, tantoque omnium aſſenſu eſt auditus: omnibus honoribus muneribuſque & præſens eſt cultus, & proficiſcentem proſecuti ſunt. Inter multas Aſiæ Græciæque legationes, Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. Nam cum primo in veſte candida viſi eſſent, quod & gratulanteis decebat, & ſi ſordidam veſtem habuiſſent, lugentium Perſei caſum præbere ſpeciem poterant: poſtquam conſulti ab Marco Junio Coſ. patres, ſtantibus in comitio legatis, an locum, lautia, ſenatumque darent, nullum hoſpitale jus in iis ſervandum cenſuerunt: egreſſus è curia Coſ. cum Rhodii gratulatum ſe de victoria, purgatumque civitatis crimina dicentes veniſſe, petiſſent ut ſenatus ſibi detetur, pronunciat: ſociis & amicis, & alia comiter atque hoſpitaliter præſtate Romanos, & ſenatum dare conſueſſe: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum ſociorum numero habendi ſint. His auditis proſtraverunt ſe omnes humi, conſulemque & cunctos qui aderant orantes, ne nova falſaque crimina plus obeſſe Rhodiis æquum cenſuerunt quam antiqua merita, quorum ipſi teſtes eſſent. Extemplo veſte ſordida ſumpta, domos principum cum precibus ac lachrymis circumibant, orantes ut prius cognoſcerent cauſam, quam condemnarentur.

b Marcus Juventius Talna prætor, cujus inter cives & peregrinos juriſdictio erat, populum adverſus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, ut Rhodiis bellum indiceretur, & ex magiſtratibus ejus anni deligerent qui ad id bellum cum claſſe mitteretur, ſe eum ſperans futurum eſſe. Huic actioni M. Antonius, & Marcus

a Cap. XX, b Cap. XXI,

cus Pomponius tribuni pleb. adverſabantur. Sed & prætor novo maloque exemplo rem ingreſſus erat, quod ante non conſulto ſenatu, non conſulibus certioribus factis, de ſua unius ſententia rogationem ferret: vellent juberentne Rhodiis bellum indici: cum antea ſemper prius ſenatus de bello conſultus eſſet, deinde ad populum latum. & tribuni plebis: cum ita traditum eſſet, ne quis prius intercederet legi, quam privatis ſuadendi diſſuadendique legem poteſtas facta eſſet: eoque perſæpe eveniſſet, ut qui non profeſſi eſſent ſe interceſſuros, animadverſis vitiis legis ex ratione diſſuadentium intercederent: & qui ad intercedendum veniſſent, deſiſterent, victi auctoritatibus ſuadentium legem. Tum inter prætorem tribunoſque omnia intempeſtive agendi certamen erat. Tribuni feſtinationem prætoris ante tempus intercedendo in adventum imperatoris

* * * *

a peccaverimuſne adhuc dubium
„ eſt: pœnas, ignominias omnes jam
„ patimur. Antea Carthaginienſibus
„ victis, Philippo, Antiocho ſupe-
„ ratis, cum Romam veniſſemus, ex
„ publico hoſpitio in curiam gratula-
„ tum vobis, patres conſcripti, ex cu-
„ ria in Capitolium ad deos veſtros
„ dona ferentes veniebamus. nunc ex
„ ſordido diverſorio vix mercede rece-
„ pti, ac prope hoſtium more extra ur-
„ bem manere juſſi, in hoc ſqualore ve-
„ nimus in curiam Romanam Rhodii,
„ quos provinciis nuper Lycia atque
„ Caria, quos præmiis atque honori-
„ bus ampliſſimis donaſtis. Et Mace-
„ donas Illyrioſque liberos eſſe, ut au-
„ dimus, jubetis, cum ſervierint ante-
„ quam vobiſcum bellarent (nec cu-
„ juſquam fortunæ invidemus, imo
„ agnoſcimus clementiam populi Ro-
„ mani) Rhodios, qui nihil aliud
„ quam quieverunt hoc bello, hoſtes
„ ex ſociis facturi eſtis? Certè quidem
„ vos eſtis Romani, qui ideo felicia
„ bella veſtra eſſe, quia juſta ſint, præ
„ vobis fertis, nec tam exitu eorum
„ quod vincatis, quam principiis,
„ quod non ſine cauſa ſuſcipiatis,
„ gloriamini. Meſſana in Sicilia op-
„ pugnata: Carthaginienſes, Athenæ
„ oppugnatæ, & Græcia in ſervitu-
„ tem petita, & adjutus Annibal pe-
„ cunia auxiliis Philippum hoſtem fe-
„ cerunt. Antiochus ipſe ultro ab Æ-
„ tolis hoſtibus veſtris acceſitus, ex
„ Aſia claſſe in Græciam trajecit,
Demetriade & Chalcide & ſaltu „
Thermopylarum occupato, de poſ- „
ſeſſione imperii vos dejicere conatus. „
Cum Perſeo, ſocii veſtri oppugnati, „
alii interfecti reguli principeſque „
gentium aut populorum, cauſa belli „
vobis fuere. Quem tandem titulum „
noſtra calamitas habitura eſt, ſi peri- „
turi ſumus? Nondum ſegrego civi- „
tatis cauſam à Polyarato & Dione „
civibus noſtris, & iis quos ut trade- „
remus vobis adduximus. Si omnes „
Rhodii æque noxii eſſemus, quod „
noſtrum in hoc bello crimen eſſet? „
Perſei partibus favimus: & quemad- „
modum Antiochi Philippique bello „
pro vobis adverſus reges, ſic nunc „
pro rege adverſus vos ſtetimus. „
Quemadmodum ſoleamus ſocios ju- „
vare, & quam impigre capeſſere bel- „
la, Caium Livium, L. Æmilium „
Regillum interrogate, qui claſſibus „
veſtris in Aſia præfuerunt. Nun- „
quam veſtræ naves pugnavere ſine „
nobis: noſtra claſſe pugnavimus ſe- „
mel ad Samum, iterum in Pamphilia „
adverſus Annibalem imperatorem: „
quæ victoria nobis eo glorioſior eſt, „
quod cum ad Samum magnam par- „
tem navium adverſa pugna, & egre- „
giam juventutem amiſiſſemus, ne „
tanta quidem clade territi, iterum „
auſi ſumus regiæ claſſi ex Syria ve- „
nienti obviam ire. Hæc non glo- „
riandi cauſa retuli, neque enim ea „
nunc noſtra eſt fortuna: ſed ut ad- „
monerem quemadmodum adjuvare „
ſocios ſol[illegible]ent Rhodii.

b Præmia, Philippo & Antiocho „
devictis, ampliſſima accepimus à vo- „
bis. Si quæ veſtra nunc eſt fortuna „
deûm benignitate, & virtute veſtra, „
ea Perſei fuiſſet, & præmia petitum „
ad victorem regem veniſſemus in „
Macedoniam, quid tandem dicere- „
mus? Pecuniane à nobis adjutum, „
an frumento? auxiliis terreſtribus, „
an navalibus? quod præſidium te- „
nuiſſe nos? ubi pugnaſſe, aut ſub „
illius ducibus aut per nos ipſos? Si „
quæreret, ubi miles noſter, ubi „
navis intra præſidia ſua fuiſſet, quid „
reſponderemus? Cauſam fortaſſe di- „
ceremus apud victorem, quemad- „
modum apud vos dicimus. Hoc e- „
nim legatos utroque de pace mit- „
tendo conſecuti ſumus, ut nec ab „
utraque parte gratiam iniremus, „
ab altera etiam crimen & pericu- „
lum eſſet. Quanquam Perſeus [illegible]- „
rè objiceret, id quod vos [illegible]o- „
reſtis, patres conſcripti, nos prin- „
cipio

a Cap. XXII.

b Cap. XXIII.

„ cipio belli miſiſſe ad vos legatos, qui „ pollicerentur vobis quæ ad bellum „ opus eſſent: navalibus armis, juven- „ tute noſtra, ſicut prioribus bellis, ad „ omnia paratos fore. ne præſtaremus „ per vos ſtetit, qui de quacunque cau- „ ſa tum aſpernati noſtra auxilia eſtis. „ Neque fecimus igitur quicquam tan- „ quam hoſtes, neque bonorum ſocio- „ rum defuimus officio, ſed à vobis pro- „ hibiti præſtare fuimus. Quid igitur? „ nihilne factum neque dictum eſt in „ civitate veſtra Rhodii quod nolletis, „ quo merito offenderetur populus Ro- „ manus? Hinc jam non quod factum „ eſt defenſurus ſum, non adeo inſanio, „ ſed publicam cauſam à privatorum „ culpa ſegregaturus. Nulla enim eſt „ civitas quæ non & improbos cives „ aliquando, & imperitam multitudi- „ nem ſemper habeat. Etiam apud vos „ fuiſſe audivi, qui aſſentando multi- „ tudini graſſarentur: & ſeceſſiſſe ali- „ quando à vobis plebem, nec in pote- „ ſtate veſtra populum Rom. fuiſſe. Si „ hoc in hac tam bene morata civitate „ accidere potuit, mirari quiſquam „ poteſt aliquos fuiſſe apud nos, qui „ regis amicitiam petentes, plebem „ noſtram conſiliis depravarent? qui „ tamen nihil ultra valuerunt, quam „ ut in officio ceſſaremus. Non præter- „ ibo id quod graviſſimum eſt in hoc „ bello, crimen civitatis noſtræ. Le- „ gatos eodem tempore & ad vos, & „ ad Perſea de pace miſimus. quod in- „ felix conſilium furioſus (ut poſtea „ audivimus) orator ſtultiſſimum fe- „ cit: quem ſic locutum conſtat, tan- „ quam C. Popilius legatus Romanus, „ quem ad ſummovendos à bello An- „ tiochum & Ptolomæum reges miſi- „ ſtis, loqueretur. Sed tamen ea ſive „ ſuperbia, ſive ſtultitia appellanda eſt, „ eadem quæ apud vos & apud Perſea „ fuit. Tam civitatum quam ſingulo- „ rum hominum mores ſunt: gentes „ quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, „ quædam timidæ: in vinum, in vene- „ rem proniores aliæ ſunt. Athenien- „ ſium populum fama eſt celerem, & „ ſupra vires audacem eſſe ad conan- „ dum: Lacedæmoniorum cunctato- „ rem, & vix in ea quibus fidit, ingre- „ dientem. Non negaverim & totam „ Aſiæ regionem inaniora parere in- „ genia: & noſtrorum tumidiorem „ ſermonem eſſe, quod excellere inter „ finitimas civitates videamur: & id „ ipſum non tam viribus noſtris, quam „ veſtris honoribus ac judiciis. Satis „ quidem & tunc in præſentia caſtiga- „ ta illa legatio erat, cum tam triſti „ reſponſo veſtro dimiſſa. ſi tum parum

ignominiæ penſum eſt, hæc certe „ tam miſerabilis ac ſupplex legatio, „ etiam inſolentioris quam illa fuit le- „ gationis, ſatis magnum piaculum „ eſſet. Superbiam, verborum præſer- „ tim, iracundi oderunt, prudentes „ irrident: utique ſi inferioris adver- „ ſus ſuperiorem eſt: capitali pœna „ nemo unquam dignam judicavit. Id „ enim vero periculum erat, ne Roma- „ nos Rhodii contemnerent: etiam „ deos aliqui verbis ferocioribus incre- „ pant, nec ob id quenquam fulmine „ ictum audivimus.

b Quid igitur ſuperat quod purga- „ mus? ſi nec factum hoſtile ullum no- „ ſtrum eſt: & verba tumidiora legati „ offenſionem aurium, non perniciem „ civitatis meruerunt? Voluntatis no- „ ſtræ tacitè velut litem æſtimari ve- „ ſtris inter vos ſermonibus audio, „ P.C. faviſſe nos regi, & illum vin- „ cere maluiſſe: ideo bello perſequen- „ dos eſſe credunt. Alii veſtrûm, vo- „ luiſſe quidem nos hoc, non tamen ob „ id bello perſequendos eſſe: neque „ moribus, neque legibus ullius civi- „ tatis ita comparatum eſſe, ut ſi quis „ vellet inimicum perire, ſi nihil fece- „ rit quo id fiat, capitis damnetur. His „ qui nos pœna non crimine liberant, „ gratiam quidem habemus: ipſi nobis „ hanc dicimus legem, ſi omnes volui- „ mus quod arguimur, non diſtingui- „ mus voluntatem à facto, omnes ple- „ ctamur. Si alii principum noſtro- „ rum vobis, alii regi faverunt: non „ poſtulo ut propter nos, qui partium „ veſtrarum fuimus, regis fautores ſal- „ vi ſint. Illud deprecor, ne nos pro- „ pter illos pereamus. Non eſtis vos „ illis infeſtiores, quam civitas ipſa: „ & hoc qui ſciebant, pleriq eorum, „ aut profugerunt, aut mortem ſibi „ conſciverunt: alii damnati à nobis „ in poteſtate veſtra erunt, Patres „ conſcripti. Cæteri Rhodii, ſicut gra- „ tiam nullam meriti hoc bello, ita ne „ pœnam quidem ſumus. Priorum no- „ ſtrorum benefactorum cumulus hoc „ quod nunc ceſſatum in officio eſt, ex- „ pleat. Cum tribus regibus geſſiſtis „ bella per hos annos: ne plus obſit „ nobis quod uno bello ceſſavimus, „ quam quod duobus bellis pro vobis „ pugnavimus. Philippum, Antiochum, „ Perſea tanquam tres ſententias po- „ nite: duæ nos abſolvunt, una dubia „ eſt, ut gravior ſit. Illi de nobis ſi ju- „ dicarent, damnati eſſemus. vos judi- „ cate patres conſcripti, ſit Rhodus in „ terris, an funditus deleatur. Non „ enim

a Cap. LXIV.

„ enim de bello deliberatis , Patres
„ conſcripti, quod inferre poteſtis, ge-
„ rere non poteſtis : cum nemo Rho-
„ diorum arma adverſus vos laturus
„ ſit. Si perſeverabitis in ira tempus à
„ vobis petemus , quo hanc funeſtam
„ legationem domum referamus : o-
„ mnia libera capita, quicquid Rho-
„ diorum virorum , fœminarum eſt,
„ cum omni pecunia noſtra naves con-
„ ſcendemus : ac relictis penatibus
„ publicis privatiſque Romam venie-
„ mus : & omni auro & argento,
„ quicquid publici , quicquid privati
„ eſt, in comitio, in veſtibulo curiæ
„ veſtræ cumulato,corpora noſtra con-
„ jugumque ac liberorum veſtræ po-
„ teſtati permittemus , hic paſſuri
„ quodcunque patiendum erit. procul
„ ab oculis noſtris urbs noſtra diripia-
„ tur, incendatur. Hoſtes Rhodios eſſe
„ Romani judicare poſſunt : eſt tamen
„ & noſtrum aliquod de nobis judi-
„ cium , quod nunquam judicavimus
„ nos veſtros hoſtes,nec quicquam ho-
„ ſtile, etiamſi omnia patiemur, facie-
„ mus.

a Secundum talem orationem univerſi rurſus prociderunt , ramoſque oleæ ſupplices jactantes, tandem excitati curia exceſſerunt. Tunc ſententiæ interrogari cœptæ. Infeſtiſſimi Rhodiis erant , qui conſules prætoreſve aut legati geſſerant in Macedonia bellum. Plurimum cauſam eorum adjuvit M. Porcius Cato, qui aſper ingenio, tum lenem . mitemque ſenatorem egit. Non inſeram ſimulachrum viri copioſi quæ dixerit referendo , ipſius oratio ſcripta extat, Originum quinto libro incluſa. Rhodiis reſponſum ita redditum eſt, ut nec hoſtes fierent , nec ſocii permanerent. Philocrates & Aſtymedes principes legationis erant. partem cum Philocrate renuntiare Rhodum legationem placuit , partem cum Aſtymede Romæ , ſubſiſtere : quæque agerentur ſciret , certioreſque ſuos faceret. In præſentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque juſſerunt præfectos. Hæc Rhodum nunciata, quæ per ſe triſtia fuiſſent : quia majoris mali levatus erat timor , cum bellum timuiſſent , in gaudium renunciata verterunt. Itaque extemplo coronam XX. millibus aureorum decreverunt. Theodorum præfectum claſſis in eam legationem miſerunt. Societatem ab Romanis ita volebant peti , ut nullum de ea re ſcitum populi fieret , aut literis mandaretur : quod niſi impetrarent major repulſis ignominia eſſet. Præfecti claſſis id unius erat jus , ut agere de ea re ſine rogatione ulla perlata poſſet. Nam ita per tot annos in amicitia fuerant , ut ſociali fœdere ſe cum Romanis non illigarent : ob nullam aliam cauſam, quam ne ſpem regibus abſcinderent auxilii ſui, ſi cui opus eſſet , neu ſibi ipſis fructus ex benignitate & fortuna eorum percipiendi . Tunc utique petenda ſocietas videbatur, non quæ tutiores eos ab aliis faceret (nec enim timebant quenquam præter Romanos) ſed quæ ipſis Romanis minus ſuſpectos . Sub idem fere tempus & Caunii deſcivere ab his , & Mylaſſenſes Euromenſium oppida occuparunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non ſentirent , ſi Lycia & Caria ademptæ ab Romanis forent. cætera aut ſe ipſa per defectionem liberarent , aut à finitimis occuparentur : includi ſe inſulæ parvæ & ſterilis agri littoribus, quæ nequaquam alere tantæ urbis populum poſſet. Miſſa igitur juventute propere , ad Caunios , quanquam Cybiratarum aſciverant auxilia, coëgerunt imperio parere : & Mylaſſenſes Alabandenoſque qui Euromenſium provincia adempta , ad ipſos conjuncto exercitu venerunt , circa Orthoſiam acie vicerunt.

b Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur , interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, ſicut ante dictum eſt, in poteſtatem redacto, Scodræ quæ regia fuerat , præſidio impoſito Gabinium præfecit , Rhizoni & Olcinio urbibus opportunis C. Licinium. Præpoſitis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum eſt profectus. Ubi prima Phanota ei dedita,tota multitudine cum infulis obviam effuſa. Hic præſidio impoſito , in Moloſſidem tranſgreſſus : cujus oppidis præter Paſſaronem & Tegmonem , & Phylacen, & Horreum receptis , primum ad Paſſaronem ducit. Antinous & Theodotus principes ejus civitatis erant, inſignes & favore Perſei , & odio adverſus Romanos , iidem univerſæ genti auctores deſciſcendi ab Romanis. Hi conſcientia privatæ noxæ , quia ipſis nulla ſpes veniæ erat, ut communi ruina patriæ opprimerentur , clauſerunt portas : multitudinem ut mortem ſervituti præponerent hortantes. Nemo adverſus præpotentes viros hiſcere audebat . Tandem Theodotus quidam nobilis & ipſe adoleſcens , cum major à Romanis metus timorem principibus ſuis viciſſet. *Quæ vo[illegible]ies*, inquit, *agitat , qui duorum hominum noxa civitatis*

a Cap. XXV.

b Cap. XXVI.

tatis acceſſionem facitis? Equidem pro patria qui lethum oppetiſſent, ſæpè fando audivi: qui patriam pro ſe perire æquum cenſerent, hi primi inventi ſunt. Quin aperimus portas & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit? Hæc dicentem cum multitudo ſequeretur, Antinous & Theodotus in primam ſtationem hoſtium irruperunt, atque ibi offerentes ſe ipſi vulneribus interfecti, urbs dedita eſt Romanis. Simili pertinacia Cephalonis principis clauſum Tegmonem, ipſo interfecto per deditionem recepit. Nec Phylace nec Horreum oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, diviſiſque in hyberna copiis per opportunas urbes regreſſus ipſe in Illyricum, Scodræ, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus conventum habuit. Ibi pro tribunali pronuntiavit de ſententia concilii, S.P.Q R. Illyrios eſſe liberos jubere, præſidia ex omnibus oppidis, arcibus & caſtellis ſeſe deducturum: non ſolum liberos, ſed etiam immunes fore Iſſenſes & Taulantios, Daſſaretiorum Tiruſtas, Rhizonitas, Olciniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defeciſſent. Daorſeis quoque immunitatem dare, quod relicto Caravantio cum armis ad Romanos tranſiiſſent. Scodrenſibus & Daſſarenſibus & Sclepitanis cæteriſque Illyriis vectigal dimidium ejus quod regi pendiſſent. Inde in tres partes Illyricum diviſit, unam eam fecit quæ ſupra dicta eſt, alteram Labeatas omnes, tertiam Agravonitas, & Rhizonitas, & Olciniatas, accolaſque eorum. Hac formula dicta in Illyrico, ipſe in Epiri Paſſaronem in hyberna rediit.

a Dum hæc in Illyrico geruntur, Paulus ante adventum decem legatorum Quintum Maximum filium jam ab Roma regreſſum, ad Æginium & Agaſſas diripiendas mittit: Agaſſas, quod cum Marcio Coſ. tradidiſſent urbem, petita ultro ſocietate Romana, defecerant rurſus ad Perſea: Æginienſium novum crimen erat: famæ de victoria Romanorum fidem non habentes, in quoſdam militum urbem ingreſſos hoſtiliter ſævierant. Ad Æniorum quoque hoſtiliter urbem diripiendam L. Poſthumium miſit, quod pertinacius quam finitimæ civitates in armis fuerant. Autumni ferè tempus erat, cujus temporis initio circumeundam Græciam, viſendaque quæ nobilitata magis auribus accepta ſunt, quam oculis noſcuntur, ut ſtatuit; præpoſito caſtris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, regentibus latera Scipione filio & Athenæo Eumenis regis fratre, per Theſſaliam Delphos petit inclytum oraculum. Ubi ſacrificio Apollini facto, inchoatas in veſtibulo columnas, quibus impoſituri ſtatuas regis Perſei fuerant, ſuis ſtatuis victor deſtinavit. Lebadiæ quoque templum Jovis Trophonis adiit: ibi cum vidiſſet os ſpecus, per quod oraculo utentes ſciſcitatum deos deſcendunt, ſacrificio Jovi Hercynnæque facto, quorum ibi templum eſt, Chalcidem ad ſpectaculum Euripi, quoque ante inſulæ ponte continenti junctæ deſcendit. A Chalcide Aulidem trajicit trium millium ſpacio diſtantem, portum inclytum ſtatione quondam mille navium Agamemnoniæ claſſis, Dianæque templum, ubi navibus curſum ad Trojam, filia victima aris admota, rex ille regum petiit. Inde Oropum Atticæ ventum eſt: ubi pro deo vates Amphylochus colitur, templumque vetuſtum eſt fontibus rivisque circa amœnum. Athenas inde, plenas quidem & ipſas vetuſtate famæ, multa tamen viſenda habentes: arcem, portus, muros Pyræeum urbi jungentes navalia magnorum imperatorum, ſimulachra deorum hominumque omni genere & materiæ & artium inſignia.

b Sacrificio Minervæ præſidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. Urbs erat tunc præclara ante excidium, arx quoque & Iſthmus præbuere ſpectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, ſcatens fontibus: Iſthmus duo maris ab occaſu & ortu ſolis finitima, arctis faucibus dirimens. Sycionem inde & Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, ſed inclytam Æſculapii nobili templo, quod V. millibus paſſuum ab urbe diſtans, nunc veſtigiis revulſorum donorum, tum donis dives erat, quæ remediorum ſalutarium ægri mercedem ſacraverant deo. Inde Lacedæmonem adit, non operum magnificentia, ſed diſciplina inſtitutiſque memorabilem: unde per Megalopolim Olympiam aſcendit, ubi & alia quidem ſpectanda viſa, & Jovem velut præſentem intuens, motus animo eſt. Itaque haud ſecus quam ſi in Capitolio immolaturus eſſet, ſacrificium amplius ſolito apparari juſſit. Ita peragrata Græcia, ut nihil eorum quæ quiſque Perſei bello privatim ac publice ſenſiſſet, inquireret, ne cujus metu ſollicitaret ani-

a Cap. XXVII.

b Cap. XXVIII.

mos ſociorum : Demetriadem eum reverrit, in itinere ſordidata turba Ætolorum occurrit. mirantique & percunctanti quid eſſet, deſertur D. L. principes ab Lyciſco & Tiſippo circumſeſſo ſenatu per milites Romanos miſſos à Bæbio præſide interfectos : alios in exilium actos eſſe : bonaque eorum, qui interfecti eſſent, & exulum, poſſidere qui arguebant. Juſſis Amphipolim adeſſe, ipſe convento Cn. Octavio Demetriade, poſtquam fama accidit trajeciſſe jam mare X. legatos, omnibus aliis omiſſis, Apolloniam ad eos pergit. Quo eum Perſeus obviam Amphipoli nimis ſoluta cuſtodia proceſſiſſet (id diei iter eſt) ipſum quidem benigne alloeutus eſt : cæterum poſtquam in caſtra ad Amphipolim venit, graviter increpuiſſe traditur C. Sulpicium : primum quod Perſea tam procul à ſe vagari per provinciam paſſus eſt : deinde quod adeo indulſiſſet militibus, ut nudare regulis muros urbis ad tegenda hybernacula ſua pateretur : referrique tegulas, & reſarciri tecta ſicut fuerant, juſſit. Et Perſea quidem cum majore filio Philippo traditos à Poſthumio in cuſtodiam miſit : filiam cum minore filio à Samotrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

a Ipſe ubi dies venit quo adeſſe Amphipoli denos principes civitatum juſſerat, literaſque omnes quæ ubique depoſitæ eſſent, & pecuniam regiam conferri, cum X. legatis circumfuſa omni multitudine Macedonum, in tribunali conſedit. Aſſuetis regio imperio, tamen novum formam terribilem præbuit tribunal, ſummotor aditus, præco accenſus, inſueta omnia oculis auribuſque, quæ vel ſocios, nedum hoſtes victos terrere poſſent. Silentio per præconem facto, Paulus Latine quæ ſenatui, quæ ſibi ex concilii ſententia viſa eſſent, pronuniavit: ea Cn. Octavius Pr. (nam & ipſe aderat) interpretata ſermone Græco referebat. Omnium primum liberos eſſe jubere Macedonas, habentes urbes eaſdem agroſque, utentes legibus ſuis, annuos creantes magiſtratus, tributum dimidium ejus quod pependiſſent regibus, pendere P. R. Deinde in IV. regiones dividi Macedoniam. unam fore & primam partem, quod agri inter Strymonem & Neſſum amnem ſit: acceſſurum huic parti trans Neſſum ad orientem verſum, qua Perſeus tenuiſſet vicos, caſtella, oppida, præter Ænum & Maroneam & Abdera : trans Strymonem autem vergentia ad occaſum, Biſalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen Heracleam & Biſaltas: ab occaſu qua Axius terminaret fluvius, additis Pæonis, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ab occaſu cingunt : ad ſeptentrionem Bora mons objicitur, adjecta huic parti regio Pæoniæ, qua ab occaſu præter Axium amnem porrigitur. Edeſſa quoque & Beræa eodem conceſſerunt. Quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyricò, altera Epiro. Capita regionum ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, ſecundæ Theſſalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eo concilia ſuæ cujuſque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magiſtratus creari juſſit. Pronunciavit deinde neque connubium, neque commercium agrorum ædificiorumque inter ſe placere cuiquam extra fines regionis ſuæ eſſe. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri : ferri & æris permitti : vectigal exercentibus dimidium ejus impoſitum quod pependiſſent regi. Et ſale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Pæoniam, quod & ſua fuiſſet, & continens eſſet finibus ſuis, omnibus dare libertatem pronunciavit, qui ſub regno Perſei fuiſſent. Poſt non impetratam Pæoniam, ſalis commercium dedit : tertiæ regioni imperavit, ut Stobos Pæoniæ deveherent, pretiumque ſtatuit. Navalem materiam & ipſos cædere, & alios pari vetuit. Regionibus, quæ affines barbaris eſſent (excepta autem tertia omnes erant) permiſit, ut præſidia armata in finibus extremis haberent.

b Hæc pronuntiata primo die conventus variè affecerunt animos. Libertas præter ſpem data arrexit, & levatum annuum vectigal regionatim commerciis interruptis ita videri laceratam, tanquam animalia in artus alterum alterius indigentes diſtracta : adeo quanta Macedonia eſſet, quam diviſui facilis, & à ſeipſa quæque contenta pars eſſet, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Biſaltas habet fortiſſimos viros (trans Neſſum amnem incolunt, & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis, quæ objecta claudit omnes ab oriente ſole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes Theſſalonicen & Caſſan-

a Cap. XXIX.

b Cap. XXX.

Caſſandriam habet, ad hoc Pallenem fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei præbent portus ad Toronem ac montem (Atho Æneæ vocant hunc) alii ad inſulam Eubœam, alii ad Helleſpontum opportune verſi. Tertia regio nobiles urbes Edeſſam & Baræam & Pellam habet, & Vettiorum bellicoſam gentem: incolas quoque permultos Gallos & Illyrios impigros cultores. Quartam regionem Eordei & Linceſtæ & Pelagones incolunt: juncta his Atintania & Stymphalis & Elimiotis. Frigida hæc omnis, duraque cultu & aſpera plaga eſt: cultorum quoque ingenia terræ ſimilia habet. ferociores eos & accolæ barbari faciunt, nunc bello exercentes, nunc in pace miſcentes ritus ſuos. Diviſæ itaque Macedoniæ partium uſibus ſeparatis, quanta univerſos teneat Macedonas formula dicta, cum leges quoque ſe daturum oſtendiſſet.

a Ætoli deinde citati: in qua cognitione magis utra pars Romanis, utra regi faviſſet, quæſitum eſt, quam utri feciſſent injuriam, aut accepiſſent. Noxa liberati interfectores, exilium pulſis æque ratum fuit, ac mors interfectis. A. Bæbius unus eſt damnatus, quod milites Romanos præbuiſſet ad miniſterium cædis. Hic eventus Ætolorum cauſæ in omnibus Græciæ gentibus populiſque eorum, qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem ſuperbiam animos, & obnoxios pedibus eorum ſubjecit, quos aliqua parte ſuſpicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant; duo quæ adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum ſibi privatim opes oppreſſis faciebant civitatibus: medium unum utrique generi adverſum, libertatem & leges tuebatur. His ut major apud ſuos charitas, ita minor apud externos gratia erat.. Secundis rebus elati Rom. partis ejus fautores, ſoli tum in magiſtratibus, ſoli in legationibus erant. Hi cum frequentes & ex Peloponneſo & ex Bœotia, & ex aliis Græciæ conciliis adeſſent, implevere aures decem legatorum: non eos tantum qui ſe propalam per vanitatem jactaſſent, tanquam hoſpites & amicos Perſei, ſed multo plures alios ex occulto faviſſe: reliquos per ſpeciem tuendæ libertatis in conciliis adverſus Romanos omnia inſtruxiſſe: nec aliter eas manſura[illegible] fide gentes, niſi fractis animis partium aleretur, confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil præter imperium Roman. expectarent. Ab his editis nominibus, evocatis literis imperatoris ex Ætolia Acarnaniaque & Epiro & Bœotia, qui Romam ad cauſam dicendam ſequerentur: in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo C. Claudius, & Cn. Domitius, ut ipſi edicto evocarent. Id duabus de cauſis factum, una quod fiduciæ plus animorumque eſſe Achæis ad non parendum credebant, & forſitan etiam in periculo fore Callicratem & cæteros criminum auctores delatoreſque: altera cur præſentes evocarent cauſa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprehenſas in commentariis regiis habebant: in Achæis cæcum erat crimen, nullis eorum literis inventis. Ætolis dimiſſis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, niſi quod Leucas exempta eſt Acarnanum concilio. Quærendo deinde latius, qui publicè aut privatim partium regis fuiſſent: in Aſiam quoque cognitionem extendere: & ad Antiſſam in Leſbo inſula diruendam, traducendos Methymnam Antiſſæos, Labeonem miſerunt: quod Antenorem regium præfectum, quo tempore cum lembis circa Leſbum eſt vagatus, portu receptum commeatibus juviſſent. Duo ſecuri percuſſi viri inſignes, Andronicus, Andronici filius Ætolus, quod patrem ſecutus arma contra populum Rom. tuliſſet, & Neo Thebanus, quo auctore ſocietatem cum Perſeo junxerant.

b His rerum externarum cognitionibus interpoſitis, Macedonum rurſus advocatum concilium: pronunciatum quod ad ſtatum Macedoniæ pertinebat. ſenatores, quos Synedros vocant, legendos eſſe; quorum conſilio reſpublica adminiſtraretur. Nomina deinde ſunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis majoribus quam XV. annos natis præcedere in Italiam placeret. Id prima ſpecie ſævum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate ſua eſſe factum. Nominati ſunt enim regis amici purpuratique duces exercituum, præfecti navium aut præſidiorum, ſervire regi humiliter, aliis ſuperbe imperare aſſueti, prædivites alii, alii quos fortuna non æquaret his ſumptibus pares: regius omnibus victus veſtituſque, nulli civilis animus neque legum neque libertatis æquè patiens. Omnes igitur qui in aliquibus miniſteriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, juſſi Macedonia excedere atque in Italiam

a Cap. XXXI.

b Cap. XXXII.

ire: qui non paruiſſet imperio, mors denunciata. Leges Macedoniæ dedit cum tanta cura, ut non hoſtibus victis, ſed ſociis bene meritis dare videretur: & quas ne uſus quidem longo tempore, qui unus eſt legum corrector, experiendo argueret. Ab ſeriis rebus ludicrum, quod ex multo ante præparato, & in Aſiæ civitates, & ad reges miſſis qui denunciarent, & cum circumiret ipſe Græciæ civitates, indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. Nam & artificum omnis generis qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo & athletarum & nobilium equorum convenit: & legationes cum victimis, & quicquid aliud deorum hominum cauſa fieri magnis ludis in Græcia ſolet. Ita factum eſt, ut non magnificentiam tantum, ſed prudentiam in dandis ſpectaculis ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ & opulentia & cura eadem. Vulgo dictum ipſius ferebant, & convivium inſtruere, & ludos parare, ejuſdem eſſe, qui vincere bello ſciret.

a Edito ludicro omnis generis, clypeiſque æreis in naves impoſitis, cætera omnis generis arma cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam Lunamque matrem, & cæteros deos, quibus ſpolia hoſtium dicare jus faſque eſt, imperator face ſubdita ſuccendit: deinde circumſtantes tribuni militum pro ſe quiſque ignes conjecerunt. Notata eſt in illo conventu Europæ Aſiæque undique partim ad gratulationem, partim ad ſpectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terreſtribuſque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonæ, ut & privatis & civitatibus, & gentibus dona data plerique ejus generis ſint ab imperatore, non in uſum modo præſentem, ſed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei quæ venerat turbæ, non ſcenicum magis ludicrum, non certamina hominum aut curricula equorum, quam præda Macedonica omnis ut viſeretur expoſita, ſtatuarum tabularumque, textilium & vaſorum ex auro & argento, & ære, & ebore factorum ingenti cura in ea regia, ut non in præſentem modo ſpeciem, qualibus referta regia Alexandriæ erat, ſed in perpetuum uſum fierent. Hæc in claſſem impoſita, devehenda Romam Cn. Octavio data: Paulus benignè legatis dimiſſis tranſgreſſus Strymonem, mille paſſuum ab Amphipoli caſtra poſuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Prætergreſſus urbem, ad Spelæum (quod vocant) biduum moratus, P. Naſicam & Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Perſea juverant bello, miſit, juſſos ad Oricum ſibi occurrere. Ipſe Epirum petens quintis decimis caſtris Paſſaronem pervenit.

b Haud procul inde Anicii caſtra aberant. ad quem litteris miſſis, ne quid ad ea quæ fierent, moveretur: ſenatum prædam Epiri civitatum, quæ ad Perſea defeciſſent, exercitui dediſſe, ſummiſſis centurionibus in ſingulas urbes, qui ſe dicerent ad præſidia deducenda veniſſe, ut liberi Epirotæ ſicut Macedones eſſent, denos principes ex ſingulis evocavit civitatibus. Quibus cum denunciaſſet, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimiſit. ante in ulteriores quam in propiores profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibuſque erant, quæ agerentur, mane omne aurum argentumque collatum: hora quarta ſignum ad diripiendas urbes datum eſt militibus: tantaque præda fuit, ut in equitem CCCC. denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti ſunt: ea fuere oppida circa LXX. vendita præda omnium, de ea ſumma militi numeratum eſt. Paulus ad mare Oricum deſcendit, nequaquam ut ratus erat, expletis militum animis, qui tanquam nullum in Macedonia geſſiſſent bellum expertes regiæ prædæ eſſe indignabantur. Orici cum miſſas cum Scipione Naſica Maximoque filio copias inveniſſet, exercitu in naves impoſito in Italiam trajecit. Et poſt paucos dies Anicius conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, juſſiſque in Italiam ſequi principibus, quorum cognitionem cauſæ reſervaret: & ipſe navibus expectatis, quibus uſus Macedonicus exercitus erat, in Italiam trajecit. Cum hæc in Macedonia Epiroque geſta ſunt, legati qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem miſſi erant, in Aſiam pervenerunt. Induciis per hyemem factis, & Galli domos abierant, & rex in hyberna conceſſerat Pergamum, gravique morbo æger fuerat. Ver primum ex domo excivit: jamque Synnada pervenerant, cum Eume-

a Cap. XXXIII.

b Cap. XXXIV.

Eumenes ad Sardeis undique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis allocuti, & Attalus cum eis profectus: ſed caſtra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex diſceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum eſt locutus, retulitque ferociorem eum deprecando factum: ut mirum videri poſſet, inter opulentos reges Antiochum Ptolemæumque tantum legatorum Romanorum verba valuiſſe, ut extemplo pacem facerent: apud Gallos nullius momenti fuiſſe.

a Romam primum reges captivi Perſeus & Gentius in cuſtodiam cum liberis abducti, dein turba alia captivorum: tum quibus Macedonum denunciatum erat, ut Romam venirent: principumque Græciæ. nam hi quoque non ſolum præſentes exciti erant, ſed etiam ſi qui apud reges eſſe dicebantur, literis accerſiti ſunt. Paulus ipſe poſt dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam XVI. verſus remorum agebant, ornatam Macedonicis ſpoliis, non inſignium tantum armorum, ſed etiam regiorum textilium, adverſo Tiberi ad urbem eſt ſubvectus, completis ripis obviam effuſa multitudine. Paucos poſt dies Anicius & Octavius claſſe ſua advecti. Tribus iis omnibus decretus eſt ab ſenatu triumphus: mandatumque Q. Caſſio prætori cum tribunis plebis ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium eſſet. Intacta invidia media ſunt, ad ſumma ferme tendit. Nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatum eſt. Paulum, cui ipſi quoque ſe comparare erubuiſſent, obtrectatio carpſit. Antiqua diſciplina milites habuerat: de præda parcius quam ſperaverant, ex tantis regiis opibus dederat, nihil relicturus, ſi aviditati indulgeretur, quod in ærarium deferret. totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter adfuturus comitiis ferendæ legis: ſed eos Servius Sulpicius Galba, qui tribunus militum ſecundæ legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prenſando ipſe, & per ſuæ legionis milites ſollicitando ſtimulaverat, ut frequentes ad ſuffragium adeſſent, imperioſum ducem & malignum, antiquando rogationem quæ de triumpho ejus ferretur, ulciſcerentur. plebem urbanam ſecuturam eſſe militum judicia: pecuniam illum dare non potuiſſe, militem honorem dare non poſſe: ne ſperaret ibi fructum gratiæ, ubi non meruiſſet.

b His incitatis, cum in Capitolio rogationem eam T. Sempronius tribunus plebis ferret, & privatis lege dicendi locus eſſet ad ſuadendum, ut in re minime dubia, ſi quiſquam procederet: Servius Galba repente proceſſit, & à Tr. poſtulavit, ut quoniam hora jam octava diei eſſet, nec ſatis temporis ad demonſtrandum haberet, cur L. Æmilium non juberent triumphare; in poſterum diem differrent, & mane eam rem agerent. Integro ſibi die ad cauſam eam orandam opus eſſe. Cum tribunus dicere eo die ſi quid vellet, juberet; in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque exacta acerbe munia militiæ, plus laboris, plus periculi quam deſideraſſet res injunctum: contra in præmiis, in honoribus omnia arctata: militiamque ſi talibus ſuccedat ducibus, horridiorem aſperioremque bellantibus, eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliori fortuna, quam milites Romanos eſſe. Si frequentes poſtero die ad legem antiquandam adeſſent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid & in militum manu eſſe. His vocibus incitati, poſtero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli præterea ad ſuffragium ferendum eſſet. Intro vocatæ primæ tribus cum antiquarent, concurſus in Capitolium principum civitatis factus eſt, indignum facinus eſſe clamitantium, L. Paulum tanti belli victorem diſpoliati triumpho: obnoxios imperatores tradi licentiæ atque avaritiæ militari; in uno nimis ſe per ambitionem peccare. Quid ſi domini milites imperatoribus imponantur? In Galbam pro ſe quiſque probra ingerere. Tandem hoc tumultu ſedato, M. Servilius qui Coſ. & magiſter equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendique ſibi ad populum poteſtatem facerent. Tribuni cum ad deliberandum receſſiſſent, victi auctoritatibus principum, de integro agere cœperunt: revocaturoſque ſe eaſdem tribus renunciarunt, ſi M. Servilius aliique privati qui dicere vellent, dixiſſent.

c Tum Servilius; Quantus imp. „
L. Æmilius fuerit, Quirites, ſi ex „
alia re nulla æſtimari poſſit, vel hoc „

a Cap. XXXV. *b Cap.* XXXVI. *c Cap.* XXXVII.

ſatis erat, quod cum tam ſeditioſos & leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad inſtigandam multitudinem inimicum in caſtris haberet, nullam in exercitu ſeditionem habuit. Eadem ſeveritas Imperii quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque antiqua diſciplina habiti neque fecerunt. Servius quidem Galba, ſi in L. Paulo accuſando tyrocinium ponere, & documentum eloquentiæ dare voluit, non triumphum impedire debuit: quem ſi nihil aliud, ſenatus juſtum eſſe judicaverat: ſed poſtero die quam triumphatum eſt, privatum cum viſurus eſſet, nomen deferret, & legibus interrogaret, aut ſerius paulo cum primum magiſtratus ipſe cepiſſet, diem diceret, inimicum ad populum accuſaret. Ita & precium recte facti triumphum haberet L. Paulus pro egregie bello geſto: & pœnam, ſi quid & vetere gloria ſua & nova indignum feciſſet. Sed videlicet cui crimen nullum probrum dicere poterat, ejus obtrectare laudes voluit. Diem integrum heſterno die ad accuſandum L. Paulum petiit: quatuor horas, quantum ſupererat diei, dicendo abſumpſit. Quis unquam tam nocens reus fuit, cujus vitia vitæ tot horis expromi non poſſent? Quid interim objecit quod L. Paulus ſi cauſam dicat, negatum velit. Duas mihi aliquis conciones parumper faciat, unam militum Macedonicorum, puram alteram integrioris judicii & à favore & odio: univerſo judicante P. R. apud concionem togatam & urbanam prius reus agatur. Quid apud Quirites Romanos Servi Galba diceres? Illa enim tibi tota abſciſſa oratio eſſet. In ſtatione ſeverius & intentius inſtitiſti: vigiliæ acerbius & diligentius circumitæ ſunt: operis plus, quam antea feciſti, cum ipſe imperator & exactor circumires. Eodem die & iter feciſti, & in aciem ex itinere duxiſti. Ne victorem quidem te acquieſcere paſſus eſt, ſtatim ad perſequendos hoſtes duxit. Cum te præda partienda locupletem facere poſſet, pecuniam regiam tranſlaturus in triumpho eſt, & in ærarium laturus. Hæc ſicut ad militum animos ſtimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiæ, parum avaritiæ ſuæ inſervitum cenſent: ita apud P. R. nihil valuiſſent, quia ut vetera atque audita à parentibus ſuis non repetat, quæ ambitiones imperatorum clades acceptæ ſint, quæ ſeveritate imperii victoriæ partæ: proximo certè Punico bello, quid inter M. Minucium magiſtrum equitum, & Quintum Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accuſatorem id ſcire potuiſſe, & ſupervacaneam defenſionem Pauli fuiſſe. Tranſeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, ſed milites videor appellaturus, ſi nomen hoc ſaltem ruborem incutere, & verecundiam aliquam imperatoris violandi afferre poſſit.

a Equidem ipſe aliter affectus animo ſum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paulo ante eram cum ad plebem urbanam ſpectabat oratio. Quid etiam dicitis milites? Aliquis eſt Romæ, præter Perſea, qui triumphari de Macedonibus nolit: & eum non iiſdem manibus diſcerpitis, quibus Macedonas viciſtis? Vincere vos prohibuiſſet, ſi potuiſſet, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis milites, ſi triumphum imperatoris tantum, & non militum quoque & univerſi populi Romani eſſe decus cenſetis. Non unius hoc Pauli. Multi etiam qui ab ſenatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo Lucio Paulo magis eripere decus perfecti belli Macedonici poteſt, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio ſecundi, quam illis, qui poſt eos triumphaverunt. Nec L. Paulum minorem aut majorem imperatorem triumphus faciet: militum magis in hoc univerſique P. R. fama agitur: primum ne invidiæ & ingrati animi adverſus clariſſimum quemque civem opinionem habeat, & imitari in hoc populum Athenienſem lacerantem invidia principes ſuos videatur. Satis peccatum in Camillo à majoribus veſtris eſt, quem tamen ante receptam per eum à Gallis urbem violarunt: ſatis inſuper vobis in P. Africano. Literni domicilium & ſedem fuiſſe domitoris Africæ, Literni ſepulchrum oſtendi. Erubeſcamus, gloria ſi par illis viris L. Paulus injuria veſtra exæquetur. Hæc igitur primum infamia deleatur, fœda apud noſtros. Quis enim aut Africani aut Pauli ſimilis eſſe in ingrata & inimica bonis civitate velit? Si infamia nulla eſſet, & de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gl[illegible]m habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hiſpa-

a Cap. XXXVIII.

„ Hiſpanis, tot de Pœnis, ipſorum tantum imperatorum, an populi Romani dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Annibale, ſed de Epirotis Carthaginienſibuſque triumphi acti ſunt: ſic non M. Curius tantum, nec P. Cornelius, ſed Romani triumphatunt. Militum quidem propria eſt cauſa, qui & ipſi laureati, & quiſque donis quibus donati ſunt inſignes, triumphum nomine cient: ſuaſque & Imp. laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex provincia milites ad triumphum ſint, fremunt: & tamen ſuum quoque ſe abſentes, quod ſuis manibus parta victoria ſit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam deportati, & non ſtatim confecta provincia dimiſſi ſitis: quid Romam frequentes ſub ſignis venetitis, quid moremini hic, & non diverſi domos quiſque abeatis veſtras: quid aliud reſpondeatis, quam vos triumphantes videri velle? Vos certe victores conſpici velle debebatis.

a Triumphatum nuper de Philippo patre hujus & de Antiocho eſt. ambo regnabant cum de his triumphatum eſt. De Perſeo capto in urbem cum liberis abducto non triumphabitur? Quod ſi in curru ſcandentes Capitolium auratos purpuratoſque, ex inferiore loco Lucius Paulus in turba togatorum unus privatus interroget: Luci Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho eſſe, an me cenſetis? currum ei ceſſuri, & præ pudore videntur inſignia ipſi ſua tradituri: & vos Gentium quam Perſea duci in triumphum mavultis, Quirites, & de acceſſione potius belli quam de bello triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatæ urbem inibunt, & navales ſocii Macedonicæ legiones ſuo abrogato triumphos alienos ſpectabunt? Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ victoriæ ſpoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hoſtium? an in Macedoniam remittentur? Quo ſigna aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia regia? an noctu tanquam furtiva in ærarium deportabuntur? Quid illud ſpectaculum maximum? nobiliſſimus opulentiſſimuſque rex captus ubi victori populo oſtenditur? Quos Syphax rex captus, acceſſio Punici belli, concurſus fecerit, plerique meminimus. Perſeus rex captus, Philippus & Alexander filii regis, tanta nomina ſubtrahentur civitatis oculis? Ipſum L. Paulum bis Coſ. domitorem Græciæ, omnium oculi conſpicere urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus conſulem, ut bellum per quadriennium ingenti etiam pudore noſtro tractum perficeret: cui ſortito provinciam, cui proficiſcenti præſagientibus animis victoriam triumphumque deſtinavimus, ei victori triumphum negaturi? & quidem non homines tantum, ſed deos etiam ſuo honore fraudaturi? diis quoque enim, non ſolum hominibus debetur. Utrum majores veſtri omnium magnarum rerum & principia exorſi ab diis ſunt, * & finem cum ſtatuerunt? Conſul proficiſcens prætorve, paludatis lictoribus in provinciam & ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor perpetrato eodem. in Capitolio triumphans, ad eoſdem deos, quibus vota nuncupavit, merita dona populi Romani traducit. Pars non minima triumphi eſt, victimæ præcedentes, ut appareat diis grates agentem imperatorem ob rempub. bene geſtam redire. Omnes illas victimas quas traducendas in triumpho judicavit, alias alio cædente mactate. illas quidem epulas ſenatus, quæ nec privato loco, nec publico profano, ſed in Capitolio eduntur: utrum hominum voluptatis cauſa, an deorum hominumque auctore Servio Galba turbaturi eſtis? L. Pauli triumpho portæ claudentur? rex Macedonum Perſeus cum liberis & turba alia captivorum, ſpolia Macedonum citra fluvium relinquentur? L. Paulus privatus tanquam rure rediens, à porta domum ibit? Et tu centurio, miles, quid de imp. Paulo ſenatus decrevit potius, quam quid Servius Galba fabuletur, audi: & hoc dicere me potius quam illum audi. Illi nihil præterquam loqui, & ipſum maledice ac maligne didicit. Ego ter & vicies cum hoſte per provocationem pugnavi: ex omnibus cum quibus manum conſerui ſpolia retuli, inſigne corpus honeſtis cicatricibus omnibus adverſo corpore exceptis habeo. Nudaſſe deinde ſe dicitur, & quo quæque bello vulnera accepta eſſent retuliſſe. Quæ dum oſtentat, adapertis forte quæ velanda erant, tumor inguinum proximis riſum movit, tum, Hoc quoque quod ridetis, *inquit*, in equo dies noctesque perſe-

a Cap. XXXIX.

,, dendo habeo : nec magis me ejus
,, quam cicatricum harum pudet pœ-
,, nitetque : quando nunquam mihi
,, impedimento ad remp. benè geren-
,, dam domi militiæque fuit. Ego hoc
,, ferro ſæpe vexatum corpus vetus
,, miles adoleſcentibus militibus oſten-
,, di. Galba nitens & integrum denu-
,, det Revocate, ſi videtur, tribu-
,, ni ad ſuffragium tribus : ego ad vos
,, milites.

* * * *

a ſumma omnis captivi auri argentique tranſlati H. S. millies ducenties fuiſſe, Valerius Antias tradit : quæ haud dubiè major aliquanto ſumma ex numero plauſtrorum ponderibuſque auri argenti generatim ab ipſo ſcriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum abſumptum, aut in fuga cum Samothracem peteret diſſipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniæ intra XXX. annos poſt bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus, Perſeus contra prædives, bellare cum Romanis cœpit. Ipſe poſtremo Paulus in curru, magnam dignitate alia corporis, tum ſenecta ipſa majeſtatem præ ſe ferens. poſt currum inter alios illuſtres viros filii duo, Q. Maximus & P. Scipio: deinde equites turmatim, & cohortes peditum ſuis quæque ordinibus. Peditis in ſingulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti : tantum peditis daturum fuiſſe credunt, & pro rata aliis, ſi aut non refragati honori ejus fuiſſent, aut benigne hac ipſa ſumma nunciata acclamaſſent. Sed non Perſeus tantum per illos dies documentum humanorum caſuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hoſtium ductus, ſed etiam victor Paulus auro purpuraque fulgens. Nam duobus è filiis, quos duobus datis in adoptionem, ſolos nominis, ſacrorumque familiæ hæredes retinuerat domi : minor ferme XII. annos natus, quinque diebus ante triumphum, major XIV. annorum triduo poſt triumphum deceſſit : quos prætextatos curru vehi cum patre, ſibi ipſos ſimiles prædeſtinantes triumphos oportuerat. Paucis poſt diebus data à M. Antonio tribuno plebis concione, cum de ſuis rebus geſtis more cæterorum imperatorum diſſeruiſſet, memorabilis ejus oratio, & digna Romano principe fuit.

b Quanquam & quam feliciter ,,
Remp. adminiſtraverim, & quod duo ,,
fulmina domum meam per hos dies ,,
perculerint, non ignorare vos, Qui- ,,
rites arbitror, cum ſpectaculo nobis ,,
nunc triumphus meus, nunc funera ,,
liberorum meorum fuerint : tamen ,,
paucis quæſo ſinatis me cum publica ,,
felicitate comparare eo quo debeo ,,
animo privatam meam fortunam. ,,
Profectus ex Italia claſſem à Brun- ,,
duſio ſole orto ſolvi : nova diei hora ,,
cum omnibus meis navibus Corcy- ,,
ram tenui. Inde quinto die Delphis ,,
Apollini pro me exercitibuſque & ,,
claſſibus veſtris luſtra ſacrificavi. A ,,
Delphis quinto die in caſtra perve- ,,
ni: ubi exercitu accepto mutatis ,,
quibuſdam quæ magna impedimen- ,,
ta victoriæ erant progreſſus, quia ,,
inexpugnabilia caſtra hoſtium erant, ,,
neque cogi pugnare poterat rex, in- ,,
ter præſidia ejus ſaltum ad Petram ,,
evaſi; & ad pugnam rege coacto acie ,,
vici : Macedoniam in poteſtatem po- ,,
puli Romani redegi. & quod bellum ,,
per quadriennium quatuor ante me ,,
conſules ita geſſerunt, ut ſemper ,,
ſucceſſori traderent gravius, id ego ,,
quindecim diebus perfeci. Aliarum ,,
deinde ſecundarum rerum velut pro- ,,
ventus ſecutus, civitates omnes Ma- ,,
cedoniæ ſe dediderunt : gaza regia ,,
in poteſtatem venit. rex ipſe, tra- ,,
dentibus propè ipſis diis, in templo ,,
Samothracum cum liberis eſt captus. ,,
Mihi quoque ipſi nimia jam fortuna ,,
mea videri, eoque ſuſpecta eſſe. Ma- ,,
ris pericula timere cœpi in tanta pe- ,,
cunia regia in Italiam trajicienda, ,,
& victore exercitu tranſportando. ,,
Poſtquam omnia ſecundo navium ,,
curſu in Italiam pervenerunt, neque ,,
erat quod ultra precarer, illud opera- ,,
vi, ut cum ex ſummo retro volvi ,,
fortuna conſueſſet, mutationem ejus ,,
domus mea potius quam reſpublica ,,
ſentiret. Itaque defunctam eſſe for- ,,
tunam publicam mea tam inſigni ca- ,,
lamitate ſpero, quod triumphus meus ,,
velut ad ludibrium caſuum humano- ,,
rum, duobus funeribus liberorum ,,
meorum eſt interpoſitus. Et cum e- ,,
go & Perſeus nunc nobilia maxime ,,
ſortis mortalium exempla ſpecte- ,,
mur, ille, qui ante ſe captivos ca- ,,
ptivus ipſe duci liberos vidit, incolu- ,,
mes tamen eos habet : ego qui de ,,
illo triumphavi, ab alterius funere ,,
filii curru ex Capitolio ad alterum ,,
prope jam expirantem veni : neque ,,
ex tanta ſtirpe liberûm ſupereſt, qui ,,
Lucii

a Cap. X L.

b Cap. X L I.

„ Lucii Æmilii Pauli nomen ferat. „ Duos enim tanquam ex magna pro- „ genie liberorum in adoptionem da- „ tos Cornelia & Fabia gens habet; „ Pauli in domo præter ſe nemo ſuper- „ eſt. Sed hanc cladem domus meæ, „ veſtra felicitas & ſecunda fortuna „ publica conſolatur.

a Hæc tanto dicta animo magis confudere audientium animos, quam ſi miſerabiliter orbitatem ſuam deflendo locutus eſſet. Cn. Octavius Calend. Decembribus de rege Perſeo navalem triumphum egit. Is triumphus ſine captivis fuit, ſine ſpoliis. Dedit ſociis navalibus in ſingulos denarios ſeptuagenos quinque gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex: magiſtris navium, quadruplex. Senatus deinde habitus eſt: patres cenſuerunt ut Q. Caſſius Perſea regem cum Alexandro filio Albam in cuſtodiam duceret, comites, pecuniam, argentum, inſtrumentum quod haberet. Bitis regis Thracum filius cum obſidibus in cuſtodiam Carſeolos eſt miſſus. Cæteros captivos qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos poſt dies quam hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium aliosque obſides apportantes. Eis in ſenatum introductis, & idipſum argumenti præcedentibus orationis, non ſua voluntate Cotyn bello juviſſe Perſea, quod obſides dare coactus eſſet: orantibusque ut eos precio quantum ipſi ſtatuiſſent patres, redimi paterentur: reſponſum ex auctoritate ſenatus, P. R. meminiſſe amicitiæ, quæ cum Cotye majoribusque ejus & gente Thracum fuiſſet, obſides datos crimen, non criminis defenſionem eſſe, cum Thracum genti ne quietus quidem Perſeus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Cæterum etſi Cotys Perſei gratiam prætuliſſet amicitiæ populi Romani, magis quid ſe dignum eſſet, quam quid merito ejus fieri poſſet, æſtimaturum: filium atque obſides ei remiſſurum. Beneficia gratuita eſſe populi Romani, precium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam præſens exigere. Legati nominati, T. Quinctius Flamininus, C. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obſides in Thraciam reducerent: & Thracibus munera data in ſingulos binûm millium æris. Bitis cum cæteris obſidibus à Carſeolis acceſſitus, patrem cum legatis miſſus. Naves regiæ captæ de Macedonibus inuſitatæ ante magnitudinis in campo Martio ſubductæ ſunt.

b Hærente adhuc non in animis modo, ſed pene in oculis memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalis triumphavit de rege Gentio, Illyriiſque. Similia omnia magis viſa hominibus, quam paria: minor ipſe imperator & nobilitate Anicius cum Æmilio, & jure imperii prætorcum Coſ. collatus: non Gentius Perſeo, non Illyrii Macedonibus, non ſpolia ſpoliis, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari poterant. Itaque ſicut præfulgebat huic triumphus recens, ita apparebat ipſum per ſe intuentibus nequaquam eſſe contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies terra marique ferocem, locisque munitis fretam gentem Illyriorum: regem, regiæque omnes ſtirpis ceperat: tranſtulit in triumphum multa militaria ſigna, ſpoliaque alia, & ſupellectilem regiam: auri pondo XX. & VII. argenti X. & I X. pondo: denariûm tria millia, & CXX. millia Illyrici argenti. Ante currum ducti Gentius cum conjuge & liberis, & Caravantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrii. De præda militibus in ſingulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti ſociis nominis Latini, quantum civibus & ſociis navalibus dedit, quantum militibus. Lætior hunc triumphum eſt ſecutus miles, multiſque dux ipſe carminibus celebratus. H. S. ducenties ex ea præda redactum eſſe auctor eſt Antias, præter aurum argentumque quod in ærarium ſit latum: quod quia unde tedigi potuerit non apparebat, auctorem pro re poſui. Rex Gentius cum liberis & conjuge & fratre Spoletium in cuſtodiam ex ſenatuſconſulto ductus: cæteri captivi Romæ in carcerem conjecti, recuſantibuſque cuſtodiam Spoletinis, Iguvium reges traducti. Reliquum ex Illyrico prædæ CCXX. lembi erant: de Gentio rege captos eos Corcyreis & Apolloniatibus & Dyrrachinis Q. Caſſius ex ſenatuſconſulto tribuit.

c Coſſ. eo anno agro tantum Ligurum populato, cum hoſtes exercitus nunquam eduxiſſent, nulla re memorabili geſta, Romam ad magiſtratus ſubrogandos redierunt: & primo comitiali die Coſſ. crearunt. M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. deinde prætores poſtero die, L. Livium, L. Apuleium Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Cal-

a Cap. XLII. *b Cap. XLIII.* *c Cap. XLIV.*

L. FLORI
BREVIARIA
IN
TITI LIVII PATAVINI
Libros qui deſiderantur.

LIBRI XLVI.

BREVIARIUM.

EUMENES Rex Romam venit: qui quia Macedonico bello ſe medium egerat, ne aut inimicus judicatus videretur, ſi excluſus eſſet, aut liberatus crimine, ſi admitteretur: in commune lex lata eſt, ne cuiquam regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus Coſ. Alpinos Gallos. C. Sulpitius Gallus Cos. Ligures ſubegit. Legati Pruſiæ regis conqueſti ſunt de Eumene, quod fines ſuos depopularetur: dixeruntque, eum conſpiraſſe cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum deprecantibus Rhodiis juncta eſt. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita CCCXXVII. millia XXII. Princeps ſenatus lectus M. Æmilius Lepidus. Ptolemæus Ægyptiorum rex à minore fratre è regno pulſus, miſſis ad eum legatis, in regnum reſtitutus eſt. Ariarathe Cappadociæ rege mortuo, filius ejus Ariarathes accepit regnum: & amicitiam per legatos cum populo Rom. renovavit. Res præterea adverſus Ligures, Corſos & Luſitanos vario eventu geſtas, & motus Syriæ mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lyſia tutore ejus Demetrius, Seleuci filius, qui Romam obſes miſſus fuerat, clam, quia minime dimittebatur à Romanis, interemit: & ipſe in regnum receptus. L. Æmilius Paulus, qui Perſeum vicerat, mortuus, cujus tanta abſtinentia fuit, ut cum ex Hiſpania, & Macedonia maximas opes retuliſſet, vix ex auctione bonorum ejus redactum ſit, unde dos uxori ejus redderetur. Pomptinæ paludes à Cornelio Cethego conſule, cui ea provincia evenerat, ſiccatæ, agerque ex iis factus.

LIBRI XLVII.

CN. Tremellio trib. pleb. mulcta dicta eſt, quod cum M. Æmilio Lepido pontifice maximo injurioſe contenderat, ſacrorum quoque magiſtratuum jus potentius fuit. Lex de ambitu lata. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita CCCXXVIII millia CCCXIV. Et princeps ſenatus lectus Æmilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui diſſidebant, fœdus ictum, ut alter in Ægyto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociæ rex conſilio Demetrii regis Syriæ, & viribus pulſus regno à ſenatu reſtitutus eſt. Miſſi à ſenatu legati, qui inter Maſaniſſam, & Carthaginienſes de agro judicarent. C. Martius Coſ. adverſum Dalmatas parum proſpere primum, poſtea feliciter pugnavit. cum quibus bello confligendi cauſa fuit, quod Illyrios populi Romani ſocios vaſtaverant, eandemque gentem Cornelius Naſica Coſ. domuit. Quintus Opimius Coſ. tranſalpinos Ligures, qui Maſſilienſium oppida Antipolim & Nicæam vaſtabant, ſubegit. Præterea res in Hiſpania à compluribus parum proſpere geſtas continet. Conſules anno quingenteſimo XCVIII. ab urbe condita magiſtratum, peractis comitiis, inſequentiſque anni conſulibus creatis, inire cœperunt. Mutandi comitia cauſa fuit, quod Hiſpani rebellabant. Legati ad diſceptandum inter Maſaniſſam, & Carthaginienſes miſſi, nunciaverunt, vim navalis materiæ ſe

Carthagine deprehendiſſe. Quidam prætores à provinciis avaritiæ nomine accuſati & damnati ſunt.

LIBRI XLVIII.

LUſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita CCCXXIV. millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Cum in finibus Carthaginienſium maximus Numidarum exercitus, Archobarzane duce Syphacis nepote, diceretur eſſe, M. Porcius Cato ſuaſit, ut Carthaginienſibus, qui exercitum ſpecie contra Maſaniſſam regem, ſed re vera contra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. contradicente P. Cornelio Naſica placuit legatos mitti Carthaginem, qui ſpecularentur, quid ageretur. Caſtigato ſenatu Carthaginienſium, quod contra fœdus exercitum & navales materias haberent, pacem inter eos & Maſaniſſam facere voluerunt: Maſaniſſa agro, de quo iis erat, cedente: ſed Giſgo, Amilcaris filius, homo ſeditioſus, qui tunc in magiſtratu erat, cum ſenatus pariturum ſe judicio legatorum dixiſſet, ita bellum adverſus Romanos ſuadendo concitavit, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes infeſtum jam ſenatum Carthaginienſibus, infeſtiorem fecerunt. M. Porcius Cato funus mortui filii in prætura tenuiſſimo, ut valuit (nam pauper erat) ſumptu fecit. Andriſcus, qui ſe Perſei filium, regis quondam Macedoniæ, ingenti aſſeveratione mentiretur, Romam miſſus. M. Æmilius Lepidus, qui princeps ſenatus ab ſextis jam cenſoribus erat lectus, antequam expiraret, præcepit filiis lecto ſe ſtrato ſine linteis, ſine purpura efferrent, in reliquum funus ne pluſquam æris denos conſumerent: imaginum ſpecie, non ſumptibus nobilitari maximorum virorum funera ſolere. De veneficiis quæſitum Publilia, & Licinia nobiles fœminæ, quæ viros ſuos necaſſe inſimulabantur, cognita cauſa, cum prætori prædes vadeſque dediſſent, cognatorum decreto necatæ ſunt. Guluſſa Maſaniſſæ filius denunciavit Carthagine delectus agi, claſſem comparari, & haud dubium bellum ſtrui. Cum Cato ſuaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelio Naſica dicente, nihil temere faciendum, placuit decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Poſthumius Albinus coſſ. cum delectum ſevere agerent, nec quenquam gratia dimitterent, à tribunis plebis qui pro amicis ſuis vacationem impetrare non potuerant, in carcerem conjecti ſunt. Hiſpanienſe bellum cum parum proſpere aliquoties geſtum ita confudiſſet civitatem Romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent. P. Cornelius Æmilianus proceſſit: & excepturum ſe militiæ genus quodcunque imperatum eſſet, profeſſus eſt. quo exemplo ad militandi ſtudium omnes incitavit. L. Lucullus Coſ. cui Claudius Marcellus ſucceſſerat, pacaſſe omnes Celtiberiæ populos cum videretur: Vacceos, Cantabros, & alias incognitas nationes in Hiſpania ſubegit. Ibi P. Corn. Africanus Scipio Æmilianus, L. Pauli F. Africani nepos, ſed adoptivus provocatorem barbarum tribun. mil. occidit, & in expugnatione captæ urbis majus multo etiam periculum adiit: nam murum primus omnium tranſcendit. Servius Sulpicius Galba prætor male adverſus Luſitanos pugnavit. Cum legati ex Africa cum Carthaginienſ. oratoribus, & Guluſſa Maſaniſſæ filio rediiſſent, dicerentque: ſe & exercitum & claſſem Carthagine deprehendiſſe, perrogari ſententiam placuit. Catone, & aliis principibus ſenatus ſuadentibus ut in Africam confeſtim tranſportaretur exercitus. Quia vero Cornelius Naſica dicebat: nondum ſibi juſtam cauſam belli videri, placuit ut bello deſiſteretur, ſi Carthaginienſes claſſem exuſſiſſent, & exercitum dimiſiſſent: ſi minus, proximi conſules de bello Punico referrent. Cum locatum à cenſoribus theatrum exſtrueretur, P. Cornelio Naſica auctore, tanquam inutile, & nociturum publicis moribus ex S. C. deſtructum eſt, populuſque aliquamdiu ſtans ludos ſpectavit. Carthaginienſes cum adverſum fœdus bellum Maſaniſſæ intuliſſent, victi ab eo nonageſimum ſecundum annum habente, & ſine pulpamine mandere, & guſtare cibum tantummodo ſolito; inſuper Romanum bellum meruerunt.

LIBRI XLVIII.

TErtii Punici belli initium altero & ſexcenteſimo anno ab urbe condita intra quintum annum quam erat cœptum, conſummatum omnino eſt. Inter M. Porcium Catonem, & Scipionem Naſicam, quorum alterum ſapientiſſimum virum in civitate habebant: alter vir optimus à ſenatu judicatus erat, diverſis

certatum

certatum eſt ſententiis : Catone ſuadente bellum, & ut omnino deleretur Car-
thago, Naſica diſſuadente : placuit nihilominus , eo quod contra fœdus naves
haberent, & extra fines exercitum duxiſſent : quodque ſocio pop. Rom. & ami-
co Maſaniſſæ arma intuliſſent , & quod filium ejus Guluſſam , qui cum legatis
Romanis erat, in oppidum non recepiſſent , bellum iis indici. Prius quam ullæ
copiæ in naves imponerentur , Uticenſes legati Romam venerunt , ſe ſuaque
omnia dedentes. Ea legatio veluti maximi belli omen grata patribus , acerba
Carthaginienſibus fuit. Diti patri ludi ad Tarentum ex præcepto librorum Si-
byllinorum facti, qui anno centeſimo primo Punico bello, quingenteſimo & al-
tero anno ab urbe condita facti erant. Legati triginta Romam venerunt , per
quos Carthaginienſes ſe dedebant. Catonis ſententia pervicit, ut decreto per-
ſtaretur, & ut conſules quam primum proficiſcerentur ad bellum. Qui ubi in
Africam tranſierunt, acceptis quos imperaverant, trecentis obſidibus , & armis
omnibus, inſtrumentisque belli , ſi qua Carthagine erant , nunc cum ex aucto-
ritate patrum juberent ut in alio loco procul à mari decem millia paſſuum , nec
minus remoto, oppidum facerent : indignitate rei ad bellandum Carthaginien-
ſes compulerunt. Obſideri , oppugnarique cœpta eſt Carthago à L.Marcio,
M.Manlio conſulibus. In qua oppugnatione , cum neglectus ab una parte mu-
ros duo tribuni, temere cum cohortibus irrupiſſent, & ab oppidanis graviter cæ-
derentur, à Scipione Africano expliciti ſunt. Per quem & caſtellum Rom.quod
nocte oppugnabant, paucis equitibus juvantibus liberatum eſt ; caſtrorum quæ
Carthaginienſes omnibus copiis pariter ab urbe egreſſi oppugnabant , liberato-
rum, is ipſe præcipuam gloriam tulit. Præterea cum ab irrita oppugnatione
Carthag. Coſ. (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum ducere adver-
ſus Aſdrubalem vellet : qui cum altera manu iniquum ſaltum inſederat : ſuaſit
primo conſuli, ne tam iniquo loco confligeret : victus deinde complurium , qui
& prudentiæ ejus & virtuti invidebant ſententiis , & ipſe ſaltum ingreſſus eſt.
Cumque ſicut prædixerat, fuſus fugatuſque eſſet Romanus exercitus : & duæ
cohortes ab hoſte obſiderentur , cum exiguis equitum turmis in ſaltum rever-
ſus, liberavit eas & incolumes reduxit. Quam virtutem ejus & Cato vir prom-
ptioris multo ad vituperandum linguæ , in ſenatu ſic proſecutus , ut diceret :
reliquos, qui in Africa militarent umbras militare, Scipionem vigere : & popul.
Rom. eo favore illum complexus eſt , ut comitiis complurimæ eum tribus con-
ſulem ſcriberent, eum hoc per ætatem minime liceret. Cum L. Scribonius tri-
bunus plebis rogationem promulgaſſet . ut Luſitani , ex fœdere pop. Romano
dediti à Sergio Galba in Galliam veniſſent, in libertatem reſtituerentur. M.Ca-
to acerrimè ſuaſit. extat oratio in Annalibus ejus incluſa. Q Fulvius Nobilior
etiam ab eo in ſenatu laceratus , reſpondit pro Galba. ipſe quoque Galba cum
ſe damnari videret, complexus duos filios prætextatos , & filium Caii Sulpicii,
cujus tutor erat , ita miſerabiliter pro ſe locutus eſt , ut rogatio antiquaretur.
Exſtant tres orationes ejus , duæ adverſum Libonem trib. plebis rogationeſque
ejus habitæ de Luſitanis ; una contra L. Cornel. Cethegum , in qua Luſitanos
prope ſeſe caſtra habentes cæſos fatetur: quod compertum habuerit, equo atque
homine ſuo ritu immolatis per ſpeciem pacis adoriri exercitum ſuum in animo
habuiſſe. Andriſcus quidam ultimæ ſortis homo, Perſei regis ſe filium ferens, &
mutato nomine Philippus vocatus , cum ab urbe Roma , quo illum Demetrius
Syriæ rex ob hoc ipſum mendacium miſerat, clam profugiſſet , multis ad falſam
eam fabulam velut ad veram euntibus , contracto exercitu , totam Macedoniam
aut voluntate incolentium , aut armis occupavit. Fabulam autem hujuſmodi
finxerat. Ex pellice ſe & Perſeo rege ortum, & traditum educandum Cyrtheſæ
cuidam eſſe, ut in belli caſus , quod ille cum Romanis gereret , aliquod velut
ſemen ſtirpis regiæ extaret. Perſeo demortuo , Adramiti ſe educatum uſque ad
duodecimum annum ætatis, patrem eum eſſe credentem, à quo educaretur,igna-
rum generis fuiſſe ſui : affecto deinde eo , eum prope ad vitæ finem ultimum
eſſet, detectam tandem ſibi originem ſuam , falſæque matri libellum datum
ſigno Perſei regis ſignatum, quem ſibi traderet , cum ad puberem ætatem ve-
niſſet : obteſtationeſque ultimas adjectas , ut res in occulto ad id tempus ſerva-
retur, pubeſcenti libellum tradidit, in quo relicti ſibi duo theſauri à patre dice-
rentur. tum ſcientem mulierem ſubditiţium ſe eſſe , veram ſtirpem ignoranti
edidiſſe genus, atque obteſtatam, ut priuſquam ad Eumenem manaret res , Per-
ſeo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur : eo ſe exterritum, ſimul ſpe-
rantem aliquod auxilium à Demetrio, in Syriam ſe contuliſſe,atque ibi primum
quis ipſe omnino eſſet, palam expromere auſum.

LIBRI L.

THeſſalia,cum & illam invadere armis', atque occupare Pſeudophilippus vellet : per Romanorum legatos auxiliis Achæorum defenſa eſt. Pruſias rex Bithyniæ omnium humillorum fautor, atque vitiorum, à Nicomede filio adjuvante Attalo rege Pergami occiſus eſt. Habebat alium filium, qui pro ſuperiore ordine dentium enatum habuiſſe unum os continens dicitur. Cum legatos ad pacem inter Nicomedem & Pruſiam faciendam Romani miſiſſent, & unus ex iis caput multis cicatricibus ſparſum haberet, alter pedibus æger eſſet, tertius ingenio ſocors haberetur : dixit Cato eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quæ eo tempore ex ſtirpe generis Perſei, regis Macedonum inertia ſocordiaque ſimilem Pruſiæ regem habebat, jacente eo in ganeo & luſtris, Ammonius regnabat, per quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus Demetrii filius, occiſi. Maſaniſſa Numidiæ rex major nonaginta annis vir inſignis deceſſit. Inter cætera opera juvenilia,quæ ad ultimum edidit: adeo etiam verſus in ſenectam viguit, ut poſt ſextum & octogeſimum annum genuerit unum filium. Inter tres liberos ejus, maximum natu Mycipſa,Guluſſa, & Manaſtabal, qui etiam Græcis litteris erat eruditus. P.Scipio Æmilianus,cum commune eis pater regnum reliquiſſet, & dividere eos arbitrio Scipionis juſſiſſet, adminiſtrationem regni diviſit. Item Phameæ Himilconis præfecto equitum Carthaginienſ. viro forti & cujus opera præcipua Pœni utebantur, perſuaſit, cum equitatu ſuo ad Rom. tranſiret. Trium legatorum, qui ad Maſaniſſam miſſi fuerant, Claudius Marcellus coorta tempeſtate fluctibus obrutus eſt. Carthaginienſes Aſdrubalem Maſaniſſæ nepotem, quem prætorem habebant proditionis ſuſpectum, in curia interemerunt. quæ ſuſpicio inde emanavit, quod propinquus eſſet Guluſſæ, auxilia Rom. juvantis. P. Scipio Æmilian. cum ædilitatem peteret, conſul à populo dictus, quoniam per annos conſulem fieri minimè licebat, cum maximo certamine ſuffragantibus plebeis, & repugnantibus aliquantum patribus, legibus ſolutus, & Coſ. creatus eſt. M. Æmilius nonnullas urbes circumpoſitas Carthagini expugnavit. Pſeudophilippus in Macedonia,cæſo cum exercitu M. Juventio prætore, à Q. Cæcilio victus, captuſque eſt, & recepta Macedonia.

LIBRI LI.

CArthago viginti tria mil. quidem paſſuum in circuitu patens,labore maximo obſeſſa & per partes capta eſt : primum à Mancino legato, deinde à Scipione conſule cui extra ſortem provincia Africa data erat. Carthaginienſes portu novo, quia vetus à Scipione erat obſtructus, facta, & contracta exiguo tempore ampla claſſe, navali prælio infeliciter pugnaverunt. Aſdrubalis quoque eorum ducis caſtra ad Nepheri oppidum loco difficillimo ſita. cum exercitu delata ſunt à Scipione, qui tandem urbem expugnavit ſeptingenteſimo anno, quam erat condita. ſpoliorum major pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Ultimo urbis excidio cum ſe Aſdrubal Scipioni dediſſet : uxor ejus, quæ paucis ante diebus de marito minime imperrare potuerat ut ad victorem transfugeret, ſe in medium flagrantis urbis incendium duobus eum liberis ex arce præcipitavit. Scipio exemplo patris ſui Æmilii Pauli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugas atque fugitivos beſtiis objecit. Belli Achaici ſemina referuntur hæc, quod legati populi Rom. ab Achaicis pulſati ſunt. Corinthum miſſi erant ut eas civitates quæ ſub ditione Philippi fuerant,ab Achaico concilio ſecernerent.

LIBRI LII.

CUm Achæis, qui in auxilium Bœotios, & Chalcidenſes habebant, Q. Cæcilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit. quibus victis, dux eorum Critolaus veneno ſibi mortem conſcivit. in cujus locum Diæus Achaici motus primus auctor ab Achæis dux creatus, ad Iſthmon à L. Mummio conſule victus eſt : qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthum ex S. C. diruit, quia ibi legati Romanorum violati erant. Thebæ quoque & Chalcis, quæ auxilio fuerant, dirutæ. Ipſe L. Mummius abſtinentiſſimum virum egit, nec quicquam ex iis opibus ornamentiſque, quæ prædives Corinthus habuit, in domum ejus pervenit. Q. Cæcilius Metellus de Andriſco triumphavit. P. Cornelius Scipio

Africanꝰ

African. Æmilian. de Carthagine & Aſdrubale. Viriathus primum in Hiſpania ex paſtore venator, & ex venatore latro, mox juſti quoque exercitus dux factus, univerſam Luſitaniam occupavit. M. Vitilium prætorem fuſo ejus exercitu, cepit. Poſt quem C. Plautius prætor nihilo felicius rem geſſit, tantumque terrorem is hoſtis intulit, ut adverſus eum conſulari opus eſſet & duce & exercitu. Præterea motus Syriæ, & bella inter reges geſta referuntur. Alexander homo ignotus, & incertæ ſtirpis, occiſo (ſicut ante dictum eſt) Demetrio rege, in Syria regnabat. Hunc Demetrius, Demetrii filius, qui à patre quondam ob incertos belli caſus ablegatus in Gnidon fuerat, contempta ſecordia inertiaque ejus, adjuvante Ptolemæo Ægypti rege, cujus filiam Cleopatram acceperat in matrimonium, bello interemit. Ptolemæus in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum oſſa medici terebrare contendunt, expiravit: atque in locum ejus frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, ſucceſſit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in ſuos exercebat, à Diodoro quodam uno ex ſubjectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum aſſerebat, bello ſuperatus, Seleuciam fugit. L. Mummius de Achæis triumphavit. ſigna ærea, marmoreaque, & tabulas pictas in triumpho tulit.

LIBRI LIII.

AP. Claudius Coſ. Salaſſos, gentem Alpinam, domuit. Alter Pſeudophilippus in Macedonia à L. Tremellio quæſtore cum exercitu cæſus eſt. Q. Cæcilius Metellus proconſul Celtiberos cecidit. à Q. Fabio proconſule pars maxima Luſitaniæ, expugnatis multis urbibus, recepta eſt. C. Julius ſenator Græce res Romanas ſcripſit.

LIBRI LIV.

QUintus Pompejus Coſ. in Hiſpania Termeſtinos ſubegit, cum eiſdem quidem & Numantinis pacem ob infirmitatem fecit: Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita CCCXXVIII. millia, CCCXLII. Cum Macedonum legati conqueſtum veniſſent de D. Junio Syllano prætore, quod acceptis pecuniis provinciam ſpoliaſſet, & ſenatus de querelis eorum vellet cognoſcere: T. Manlius Torquatus, Syllani pater, petiit impetravitque, ut ſibi hujuſmodi cognitio mandaretur, & domi cauſa cognita filium condemnavit, abdicavitque: ac ne funeri quidem ejus, cum ſuſpendio vitam finiſſet, interfuit: ſedenſque domi poteſtatem conſultantibus ex inſtituto fecit. Q. Fabius proconſul; rebus in Hiſpania proſpere geſtis labem impoſuit, pace cum Viriato æquis conditionibus facta. Viriatus à proditoribus conſilio Servii Cæpionis interemptus eſt, & ab exercitu ejus multum comploratus, ac nobiliſſime tumulatus, vir duxque maximus per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum geſſit, frequentius ſuperior.

LIBRI LV.

PUblio Cornelio Naſica, cui cognomen Serapion fuit, ab irridente Curiatio tribuno plebis impoſitum, & D. Junio Bruto Coſſ. delectum habentibus in conſpectu tyronum res ſaluberrimi exempli facta eſt: nam C. Marienus accuſatus eſt apud tribunos plebis, quod exercitum in Hiſpania deſeruiſſet, damnatuſque ſub furca diu virgis cæſus eſt, & ſeſtertio nummo veniit. Tribuni plebis quia non impetrarent ut ſibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, conſules in carcerem mitti juſſerunt. Junius Brutus Coſ. in Hiſpania iis, qui ſub Viriato militaverant, agros oppidumque dedit, quod Valentia vocatum eſt. M. Popilius à Numantinis, cum quibus pacem factam ſenatus irritam fieri cenſuerat, cum exercitu fuſus fugatuſque. C. Hoſtilio Mancino conſule ſacrificante, pulli ex cavea evolaverunt, conſcendenti deinde in navim, ut in Hiſpaniam proficiſceretur, accidit audiri: *mane, mane Mancine*, quæ auſpicia triſtia fuiſſe eventu probatum eſt. victus enim à Numantinis & caſtris exutus, cum ſpes nulla ſervandi exercitus eſſet, pacem cum eis fecit ignominioſam, quam ratam eſſe ſenatus vetuit. Triginta millia Romanorum à Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Junius Luſitaniam urbium expugnationibus uſque ad Oceanum perdomuit: & cum fluvium Oblivionem tranſire nollent, raptum ſignifero ſignum ipſe tranſtulit, & ſic ut transgrederentur milites perſuaſit.

Alexan-

Alexandri filius rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoro qui Tryphon cognominabatur, tutore ſuo per fraudem occiſus eſt: corruptis quidem medicis, qui eum calculi dolore conſumi ad populum mentiti, dum ſecant illum, occiderunt.

LIBRI LVI.

D. Iunius Brutus in ulteriore Hiſpania feliciter adverſus Gallecios pugnavit. diſſimili eventu M. Æmilius Lepidus proconſul adverſus Vacceos rem geſſit, cladem que ſimilem Numantinæ paſſus eſt. Ad exolvendum Numantini fœderis religione populum Mancinus, eum hujus rei auctor fuiſſet, deditus Numantinis minime eſt receptus. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita CCCXXIII. millia. Fulvius Flaccus Coſ. Vardeos in Illyrico ſubegit. M. Cæſonius prætor in Thracia cum Scordicis proſpere pugnavit. Cum vitio ducum bellum Numantinum non ſine publico pudore duraret, delatus eſt ultro Scipioni Africano à ſenatu, populoque Romano conſulatus: quem cum ille capere ob legem, quæ vetabat, quenquam intra decem annos iterum conſulem fieri licere, minime vellet, ſicuti priori conſulatu, legibus ſolutus eſt. Bellum ſervile in Sicilia ortum, cum opprimi à prætoribus minime valuiſſet. C. Fulvio conſuli mandatum eſt. hujus belli initium fuit Eunus ſervus, natione Syrus, qui contracta agreſtium ſervorum manu, & ſolutis ergaſtulis juſti exercitus numerum implevit. Cleon quoque alter ſervus ad LXX. millia ſervorum contraxit, & copiis junctis contra populum Romanum, exercitumque ejus, bellum ſæpenumero geſſerunt.

LIBRI LVII.

SCipio Africanus Numantiam obſedit, & corruptum licentia luxuriaque exercitum ad ſeveriſſimam militiæ diſciplinam revocavit. omnia enim deliciarum inſtrumenta recidit, duo millia ſcortorum à caſtris rejecit, militem omni die in opere habuit, & triginta dierum frumentum ad ſeptenos vallos ferre cogebat, ægrè propter onus incedenti dicebat: Cum gladio te vallare ſcieris, vallum ferre deſinito. Alii nimirum parum habiliter ſcutum ferenti, eum ſcutum amplius juſto ferre juſſit: neque id ſe reprehendere, quoniam melius ſcuto, quam gladio uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, ſi Romanus eſſet, vitibus; ſi extraneus, virgis cecidit. Jumenta quidem omnia ne exonerarent milites, vendidit. Multoties contra hoſtium eruptiones feliciter pugnavit. Vaccei obſeſſi, liberis & conjugibus trucidatis, ipſi ſe interemerunt. Scipio ampliſſima munera ſibi ab Antiocho rege Syriæ miſſa, cum celare aliis imperatoribus regum munera mos eſſet, pro tribunali accepturum ſe eſſe dixit: eaque omnia referre quæſtorem in publicas tabulas juſſit, ex iis viris fortibus munera ſe daturum. Cum undique Numantiam obſidione clauſiſſet, & oppreſſos fame videret urgeri, hoſtes qui pabulatum exierant, vetuit interimi, quod diceret: velocius eos abſumpturos frumentum quod haberent, ſi plures quidem fuiſſent.

LIBRI LVIII.

TIb. Sempronius Gracchus tribunus plebis cum agrariam legem ferret adverſus voluntatem ſenatus, & equeſtris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam decem jugera poſſideret, in eum furorem exarſit, ut M. Octavio collegæ cauſam diverſæ partis defendenti poteſtatem lege lata abrogaret, ſeque & fratrem Cajum, & Ap. Claudium ſocerum triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit & aliam legem agrariam: qua ſi quis latius agrum pateſaceret, ut iidem omnino triumviri judicarent, qua publicus ager, qua privatus eſſet: deinde cum minus agri eſſet, quam quod dividi poſſet, ſine offenſa etiam plebis, quoniam eos ad cupiditatem amplum modum ſperandi incitaverat, legem ſe promulgaturum oſtendit, ut iis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quæ regis Attali fuiſſet, divideretur. Hæredem autem pop. Rom. reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignationibus commotus graviter ſenatus, ante omnes C. Antonius coſ. qui cum in ſenatu in Gracchum peroraſſet, raptus ab eo ad populum, delatuſque plebi, rurſus in eum pro roſtris concionatus eſt. Cum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Corn. Naſica in Capitolio à primatibus occiſus eſt, ictus primum fragmentis.

fragmentis ſubſelliorum: & inter alios, qui in eadem ſeditione occiſi erant, inſepultus eſt in flumen projectus. Res præterea in Sicilia vario eventu adverſum fugitivos geſtas continet.

LIBRI LIX.

Numantini fame maximè coacti, ipſi ſe per vices trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, & de ea triumphavit: quarto decimo anno poſt Carthag. deletam. P. Attilius coſ. in Sicilia cum fugitivis debellavit. Ariſtonicus, regis Eumenis filius Aſiam occupavit, cum teſtamento Attali regis legata pop. Rom. libera eſſe deberet. Adverſus eum P. Licinius Craſſus Coſ. cum idem pontif. max. eſſet, quod nunquam antea factum erat, extra Italiam profectus, prælio victus, & interemptus eſt. M. Perpenna Coſ. victum Ariſtonicum in deditionem accepit. Q. Pompejus & Q. Metellus tunc primum uterque ex plebe cenſores facti. Luſtrum à cenſoribus eſt conditum. Cenſa ſunt capita CCCXIII. mill. DCCCXXIII. præter pupillos & viduas. Qu. Metellus cenſor cenſuit, ut ducere uxores omnes omnino cogerentur liberorum creandorum cauſa. extat oratio ejus, quam Auguſtus Cæſar, cum de maritandis ordinibus ageret, velut eo tempore ſcriptam in ſenatu recitavit. C. Attinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum cenſorem, à quo in ſenatu legendo præteritus erat, de ſaxo dejici juſſit, quod ne fieret, cæteri tribuni plebis auxilio quam maxime fuerunt. Cum Carbo tribunus plebis rogationem tuliſſet, ut eundem tribunum plebis quoties quidem vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus graviſſima oratione diſſuaſit, in qua dixit: Tib. Gracchum jure cæſum videri. Gracchus contra ſuaſit rogationem, ſed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum regem Syriæ, & Phraatem Parthorum regem geſta, nec magis quietæ res Ægypti referuntur. Ptolemæus Euergetes cognominatus ob nimiam ejus crudelitatem ſuis inviſus, incenſa à populo regia clam in Cyprum profugit, & cum ſorori ejus Cleopatræ, quam ejus virgine filia per vim compreſſa, & in matrimonium ducta, repudiaverat, regnum à populo datum eſſet, infenſus filium, quem ex illa habebat, in Cypro occidit, caputque ejus & manus, & pedes matri miſit. Seditiones à triumviris Fulvio Flacco & C. Graccho, & C. Carbone de agro dividundo creatis excitatæ, quibus cum P. Scipio Afric. adverſaretur, fortiſque ac validus pridie domum ſe recepiſſet, mortuus in cubiculo inventus eſt. Suſpecta fuit, tanquam venenum ei dediſſet Sempronia uxor: hinc maxime, quod ſoror eſſet Gracchorum, cum quibus ſimultas Africano fuerat: de morte tamen ejus nulla quæſtio acta. Eo defuncto, ſeditiones triumvirales acrius exarſerunt. C. Sempronius Coſ. contra Japidas primo rem male geſſit, mox victoria cladem acceptam emendavit, virtute D. Junii Bruti, ejus qui Luſitaniam ſubegerat.

LIBRI LX.

Aurelius coſ. Sardos ſubegit. M. Fulvius Flaccus primus omnium Tranſalpinos Ligures bello domuit, miſſus in auxilium Maſſilienſibus adverſus Salvios Gallos, qui populabantur fines Maſſilienſium. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Peſtilentia in Africa à maxima multitudine locuſtarum, & deinde necatarum ſtrage fuiſſe traditur. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita CCCXC. millia, CCXXVI. C. Gracchus, Tiberii frater, tribun. pleb. eloquentior quam frater, pernicioſas aliquas leges tulit, inter quas frumentariam, ut ſemiſſe & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam frater ejus tulerat: tertiam, qua equeſtrem ordinem cum ſenatu conſentientem corrumperet: ut ſexcenti ex equitibus in curiam ſublegerentur, & quia illis temporibus trecenti ſenatores erant, ſexcenti ut trecentis ſenatoribus admiſcerentur, id eſt, ut equeſter ordo bis tantum virium in ſenatu haberet, & continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniæ in Italia deducerentur, & una in ſolo dirutæ Carthaginis, quo ipſe triumvir creatus coloniam deduxit. Præterea res à Q. Metello conſule adverſus Baleares geſtas continet, quas Græci Gymneſias appellant, quia æſtatem nudi exigant. Baleares à teli miſſu ap[illegible]lati, vel à Baleo Herculis comite ibi relicto tunc, cum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum ſuum, & Seleucum filium, multum indignata, quod occiſo patre ejus à ſe, injuſſu ſuo diadema ſumpſiſſet, interemit.

LIBRI LXI.

CAjus Sextius proconſul victa Salviorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam & calidis & frigidis fontibus atque à nomine ſuo ita appellatas. Cn. Domitius proconſul contra Allobroges ad oppidum Vindalium multum feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi cauſa fuit, quod Teutomalium Salinorum regem fugientem recepiſſent, & omni ope juviſſent; quodque Heduorum agros, ſociorum populi Romani vaſtaviſſent. C. Gracchus ſeditioſo tribunatu acto, cum Aventinum armata quoque multitudine occupaviſſet, à L. Opimio conſule, ex S. C. vocato ad arma populo pulſus, interemptus eſt, & cum eo Fulvius Flaccus ſocius ejuſdem. Q. Fabius Maximus Coſ. Pauli nepos adverſus Allobroges, & Bituitum Avernorum regem feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu cæſa millia hominum centum viginti, & cum ipſe ad ſatiſfaciendum ſenatui Romam profectus eſſet, Albæ cuſtodiendus datus eſt, quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur: decretum quoque eſt, ut Congentiatus, filius ejus comprehenſus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. Lucius Opimius accuſatus apud populum à Quinto Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjeciſſet, abſolutus eſt.

LIBRI LXII.

CN. Marcius Coſ. Sarnios gentem Alpinam expugnavit. Micipſa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hyempſali, & Jugurthæ fratris filio, quem in filium adoptaverat. L. Cæcilius Metellus Dalmatas obſedit. Jugurtha Hyempſalem fratrem bello petiit, quem victum interemit: Adherbalem regno expulit, qui à ſenatu reſtitutus eſt. L. Cæcilius Metellus, C. Domitius Ænobarbus cenſores, duos & triginta ſenatu amoverunt. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXIII.

CAto Porcius Coſ. in Thracia male adverſus Scordiſcos pugnavit. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita C C C X C I V. millia CCCXXXVI. Æmilia, Licinia, & Marcia virgines Veſtales inceſti damnatæ ſunt. Idque inceſtum quemadmodum commiſſum, deprehenſum, & judicatum ſit, refertur. Cimbri gens vaga populabundi in Illyricum venerunt, ab iis Papyrius Carbo Coſ. cum exercitu fuſus eſt. Livius Druſus conſul adverſus Scordiſcos gentem à Gallis oriundam in Thracia feliciter pugnavit, magnumque honorem tulit.

LIBRI LXIV.

ADherbal bello petitus à Jugurtha, & in oppido Cirta obſeſſus, contra denuntiationem ſenatus ab eo occiſus eſt. Ob hoc ipſi Jugurthæ bellum indictum, idque etiam Calpurnius Beſtia Coſ. gerere juſſus, pacem cum Jugurtha injuſſu populi & ſenatus fecit. Jugurtha fide publica evocatus ad indicandos conſiliorum auctores, quod multos pecunia in ſenatu corrupiſſe dicebatur, Romam venit; & propter cædem admiſſam in regulum quendam nomine Maſſivam, qui regnum ejus populo Romano inviſi appetebat, interfectum. Romæ cum periclitaretur, cauſam capitis dicere juſſus, clam profugit, & diſcedens urbe fertur dixiſſe: *O urbem venalem & cito perituram, ſi emptorem invenerit.* A. Poſthumius legatus infeliciter prælio adverſus Jugurtham geſto conflixit: pacemque etiam multum ignominioſam adjecit, quam quidem minime eſſe ſervandam ſenatus cenſuit.

LIBRI LXV.

Q. Cæcilius Metellus Coſ. duobus præliis Jugurtham fudit, & univerſam Numidiam vaſtavit. M. Junius Syllanus Coſ adverſum Cimbros infeliciter pugnavit, legatis Cimbrorum ſedem & agros, in quibus conſiderent, poſtulantibus ſenatus negavit. M. Minucius proconſul contra Thracas feliciter quidem

dem pugnavit. L. Caſſius Coſ. à Tigurinis Gallis pago Helvetiorum, qui à civitate ſeceſſerant, in finibus Allobrogum cum exercitu cæſus eſt, milites qui ex ea clade ſuperaverant, obſidibus datis & dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hoſtibus pacti ſunt.

LIBRI LXVI.

IUgurtha pulſus à C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adjutus eſt. & cæſis prælio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter ſuſceptum diutius ſuſtinere, victus ab eo, & traditus Mario eſt, in qua re præcipua opera L. Cornelii Syllæ quæſtoris Marii fuit.

LIBRI LXVII.

AUrelius Scaurus legatus conſulis à Cimbris fuſo exercitu, captus eſt: & cum in conſilium ab iis evocatus deterreret eos ne Alpes tranſirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos vinci minime poſſe, à Bolo rege feroce juvene occiſus eſt. Ab iiſdem hoſtibus C. Manlius, & Q. Servilius Cæpio proconſules victi prælio caſtriſque binis exuti ſunt: octoginta millia militum occiſa, calonum ac lixarum quadraginta millia. Secundum populi Romani juſſionem Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata ſunt: primoque poſt regem Tarquinium imperium ei abrogatum. In Triumpho C. Marii ductus ante currum ejus Jugurtha cum duobus filiis, & in carcere necatus. Marius triumphali veſte in ſenatum venit, quod nemo ante eum fecerat, eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magiſtratus eſt: conſulatu ſecundo & tertio abſens Coſ. creatus, quartum conſulatum diſſimulanter captans conſecutus eſt. Cn. Domitius pontifex maximus populi ſuffragio creatus eſt. Cimbri vaſtatis omnibus, quæ circa Rhodanum & Pyrenæum ſunt, per ſaltum in Hiſpaniam tranſgreſſi: ibique multa loca populati à Celtiberis fugati ſunt, reverſique in Galliam bellicoſis quidem ſe Teutonis conjunxerunt.

LIBRI LXVIII.

ANtonius prætor in Sicilia maritimos prædones perſecutus eſt. C. Marius Coſ. ſumma vi oppugnata à Teutonis & Ambronibus caſtra defendit: duobus deinde præliis circa Aquas Sextias eos hoſtes delevit, in quibus cæſa traduntur hoſtium ducenta millia, capta nonaginta. Marius abſens quintum Coſ. creatus eſt, triumphum oblatum, donec Cimbros vinceret, diſtulit. Cimbri repulſo ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconſule, qui fauces Alpium obſederat, & ad flumen Atheſim caſtellum editum inſederat, reliqueratque, ubi virtute ſua explicata fugientem proconſulem, exercitumque proſecuti in Italiam trajeciſſent, junctis ejuſdem Catuli, & C. Marii exercitibus, prælio victi ſunt ab eis, in quo cæſa traduntur hominum centum quadraginta millia, capta ſexaginta. Marius totius civitatis conſenſu receptus, pro duobus triumphis qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis qui aliquantulum, ut novo homini ad tantos honores evecto, inviderant, conſervatam ab eo Remp. fatebantur. P. Malleolus, matre interempta, primus omnium inſutus culleo in mare præcipitatus eſt. Ancilia cum ſtrepitu mota eſſe, antequam Cimbricum bellum conſummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges geſta continet.

LIBRI LXIX.

CN. Apuleius Saturninus adjuvante C. Mario, & per milites occiſo A. Nunmio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, geſſit. Et cum legem Agrariam per vim tuliſſet, Metello Numidico, eo quod in eam minime juraſſet, diem dixit: qui cum à bonis civibus defenderetur, ne cauſa malorum certaminum eſſet, in voluntarium exilium Rhodum profectus eſt: ibique legendo, & audiendis magnis viris vacabat. Profecto C. Marius ſeditionis auctor, qui ſextum quidem conſulatum per tribus ſparſa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Apuleius Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum conſulatus petitorem, quem maxime adver-

adverſarium actionibus ſuis timebat, interemit. Quibus rebus, concitato quam plurimum ſenatu in ejus cauſam, & C. Marius homo mutabilis & varii conſilii ingeniique, qui ſemper ſecundam fortunam tranſierat, cum eum tueri minime poſſet, oppreſſus armis cum Glaucia prætore, & aliis ejuſdem furoris ſociis à Rabirio quodam interfectus eſt. Q. Cæcilius Metellus ab exilio ingenti totius favore civitatis reductus eſt. M. Aquilius conſul in Sicilia bellum ſervile concitatum confecit.

LIBRI LXX.

CUm M. Aquilius de pecuniis repetundis cauſam diceret, ipſe rogare judices noluit. M. Antonius qui pro eo perorabat, tunicam à pectore ejus diſcidit, ut honeſtas cicatrices oſtenderet, quibus conſpectis, indubitanter abſolutus eſt. Cicero ejus rei ſolus auctor. Didius proconſul adverſum Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemæus Cyrenarum rex, cui cognomentum Apionis fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit, & ejus regni civitates ſenatus liberas eſſe juſſit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ à L. Cornelio Sylla reductus eſt. Parthorum legati à rege Arſace miſſi ad Syllam venerunt, ut amicitiam à populo Romano peterent. P. Rutilius vir ſummæ innocentiæ, qui legatus C. Marii proconſulis à publicanorum injuriis Aſiam defenderat, inviſus equeſtri ordini, penes quem judicia erant, repetundarum damnatus, in exilium miſſus eſt. C. Geminius prætor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus cum impotentiam equeſtris ordinis in judiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti cœpit, ut ad ſe judicia transferrentur, ſuſtinente cauſam ejus M. Livio Druſo tribuno plebis, qui ut vires ſibi acquireret, pernicioſa ſpe largitionis plebem concitavit. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXXI.

MArcus Livius Druſus tribunus plebis ut majoribus viribus ſenatus cauſam ſuſceptam tueretur: ſocios & Italicos populos, ſpe civitatis Romanæ ſollicitavit, iiſque adjuvantibus per vim legibus agrariis frumentariiſque latis, legem quoque judicialem tulit, ut æqua parte judicia penes ſenatum, & equeſtrem ordinem eſſent. Cum deinde promiſſa ſociis civitas præſtari non poſſet: irati Italici defectionem cœperunt agitare. eorum coitus, conjurationes, orationeſque in conſiliis principum referuntur. propter quæ Livius Druſus etjam ſenatui inviſus factus, velut ſocialis belli auctor incertum à quo, domi occiſus eſt.

LIBRI LXXII.

ITalici populi defecerunt, Picentes, Veſtini, Marſi, Peligni, Marrucini, Lucani, Samnites: initio belli à Picentibus moto. Q. Servilius proconſul in oppido Aſculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occiſus eſt: ſaga populus ſumpſit. Servius Galba à Lucanis comprehenſus, unius fœminæ opera ad quam divertebatur, captivitate exemptus eſt. Eſernia & Alba coloniæ ab Italicis obſeſſæ ſunt. Auxilia demum Latini nominis, externarumque gentium miſſa populo Romano & expeditiones invicem, urbiumque expugnationes referuntur.

LIBRI LXXIII.

L. Cæſar Coſ. male adverſus Samnites pugnavit. Nola colonia in poteſtatem Samnitium cum L. Poſthumio prætore venit, qui ab eis interemptus eſt. Complures populi ad hoſtê defecerunt. Cum P. Rutilius Coſ. parum proſpere contra Marſos pugnaſſet, & in prælio cecidiſſet, C. Marius legatus ejus meliore quidem eventu cum hoſtibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos fudit. Q. Cæpio legatus Rutilii cum obſeſſus proſpere in hoſtes erupiſſet: & ob eum ſucceſſum æquatum ei cum C. Mario eſſet imperium, temerarius factus, & circumventus inſidiis, fuſo exercitu cecidit. L. Cæſar Coſ. feliciter contra Samnites pugnavit. Ob eam victoriam Romæ ſaga poſita ſunt, & ut varia belli fortuna eſſet, Eſernia colonia cum M. Marcello in poteſtatem Samnitium venit. Sed & C. Ma-

C. Marius prælio Marſos fudit : Hirmio Aſinio prætore Maraucinorum occiſo, C. Cæcilius in Gallia tranſalpina Salvios rebellantes vicit.

LIBRI LXXIV.

CN. Pompejus Picentes prælio fudit, & obſedit, propter quam victoriam Romæ prætextæ, aliaque magiſtratuum ornamenta & inſignia ſumpta ſunt. C. Marius cum Marſis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare cœperunt. A. Plotius legatus Umbros, L. Porcius prætor Marſos, cum uterque populus defeciſſet, prælio vicerunt. Nicodemes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ regna reducti ſunt. Cn. Pompeius Coſ. Marſos acie vicit. Cum ære alieno oppreſſa eſſet civitas, A. Sempronius Aſellus prætor, quoniam ſecundum debitores jus dicebat, ab iis, qui fœnerabantur, in foro occiſus eſt. Præterea incurſiones Thracum in Macedoniam populationeſque continet.

LIBRI LXXV.

A. Poſthumius Albinus legatus in obſidione caſtrorum hoſtilium cecidit. Sulpicius legatus, cum claſſi præeſſet, infamis crimine proditionis ab exercitu ſuo interfectus. L. Cornelius Sylla legatus Samnites prælio vicit, & bina caſtra eorum expugnavit. Cn. Pompeius Veſtinos in deditionem accepit. L. Porcius Coſ. rebus proſpere geſtis fuſiſque aliquoties Marſis, dum caſtra eorum expugnat, cecidit. Ea res hoſtibus victoriam ejus prælii dedit. Coſconius, & Lucejus Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobiliſſimum hoſtium ducem occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sylla Hirpinos domuit, Samnites multis præliis fudit, aliquot populos recepit: quantiſque raro quiſquam ante conſulatum rebus geſtis, ad petitionem conſulatus Romam eſt profectus.

LIBRI LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus adverſum Lucanos proſpere geſtis, multis oppidis expugnatis, in obſidione caſtrorum hoſtilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, univerſamque eam regionem recepit. Cn. Pompejus proconſul Veſtinos & Pelignos in deditionem accepit. Marſi quoque à L. Murena, & Cæcilio Pinna legatis aliquot præliis fracti pacem petierunt. Aſculum à C. Pompejo captum eſt, cæſis à Mamerco Æmilio legatis Italicis. Silo Popedius, dux Marſorum, auctor hujus rei in prælio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicodemes Bithyniæ regno à Mithridate Ponti rege pulſi ſunt. Præterea incurſiones Thracum in Macedoniam populationeſque continet.

LIBRI LXXVII.

CUm P. Sulpicius tribunus plebis auctore C. Mario, pernicioſas leges promulgaſſet, ut exules revocarentur, & novi cives, libertinique diſtribuerentur in tribus, & ut Marius adverſus Mithridatem Ponti regem dux crearetur: & adverſantibus Coſſ. Q. Pompejo, & L. Syllæ vim intuliſſet, occiſoque Pompeji conſulis filio, genero Syllæ: L. Sylla conſul cum exercitu in urbem venit, & adverſus factionem Sulpicii & Marii in ipſa urbe pugnavit: eamque expulit, ex qua duodecim à ſenatu hoſtes, inter quos C. Marius pater, & filius judicati ſunt. P. Sulpicius cum in quadam villa lateret: indicio ſervi ſui retractus & occiſus eſt. ſervus, ut præmium promiſſi indicii haberet, manu miſſus eſt: & ob ſcelus domini proditi de ſaxo dejectus eſt. C. Marius filius in Africam trajecit. C. Marius pater, cum in paludibus Minturnenſium lateret, extractus eſt ab oppidanis & cum ad occidendum eum miſſus ſervus natione Gallus majeſtate tanti viri perterritus receſſiſſet: impoſitus publice in navim delatus eſt in Africam. L. Sylla civitatis ſtatum ordinavit: exinde colonias deduxit. Q. Pompejus C.F. ad capiendum à Cn. Pompejo proconſule exercitum profectus, conſilio ejus occiſus eſt. Mithridates Ponti rex Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulſo Aquillo legato, Phrygiam provinciam populi Romani cum ingenti exercitu intravit.

LIBRI

LIBRI LXXVIII.

MIthridates Aſiam occupavit. Q. Oppium proconſulem, item Aquilium legatum in vincula conjecit: juſſuque ejus quicquid civium Romanorum in Aſia fuit, uno die trucidatum eſt. urbem Rhodum, quæ ſola in fide manſerat, oppugnavit: & aliquot præliis navalibus victus receſſit. Archelaus præfectus regis in Græciam cum exercitu venit, Athenas occupavit. Præterea trepidationem urbium inſularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates ſuas trahentibus, continet.

LIBRI LXXIX.

L. Cornelius Cinna cum perniciosas leges per vim ferret, pulſus urbe à Cn. Octavio collega cum Sextio tribuno plebis, imperioque ei abrogaro, corruptum Ap. Claudii exercitum in poteſtatem ſuam redegit, & bellum urbi intulit, accerſito C. Mario cum aliis exulibus ex Africa. in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ ignorantes concurrerunt: & cum victor mortuum ſpoliaret, agnito fratre, ingenti lamentarione edita, rogo ei extructo ipſe ſupra rogum ſe transfodit, & eodem igni conſumptus eſt. Et cum opprimi inter initia potuiſſet, Cn. Pompeii fraude, qui utramque partem fovendo, vires Cinnæ dedit, nec niſi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & conſulis ſegnitie, confirmati Cinna & Marius quatuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio, & Carboni dati ſunt, urbem circumſederunt. Oſtiam coloniam Marius expugnavit, & crudeliter diripuit.

LIBRI LXXX.

ITalicis populis à ſenatu civitas data eſt. Samnites, qui ſoli arma recipiebant, Cinnæ & Mario ſe conjunxerunt. ab iis Plancius cum exercitu cæſus eſt. Cinna & Marius cum Carbone & Serrorio Janiculum occupaverunt, & fugati ab Octavio conſule receſſerunt. Marius Antium quidem, & Ariciam, & Lavinium colonias devaſtavir. Cum nulla omnino ſpes eſſet optimatibus reſiſtendi propter ſegnitiem & perfidiam & ducum, & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diverſas partes tranſibant: Cinna & Marius in urbem recepti ſunt, qui velut captam eam cædibus & rapinis vaſtarunt, Cn. Octavio conſule occiſo, & omnibus adverſæ partis nobilibus trucidaris, inter quos M. Antonio eloquentiſſimo viro, & C. Cæſare, quorum capira in roſtris poſira ſunt. Craſſus filius ab equitibus Fimbriæ interemptus. pater Craſſus ne quid indignum virtute ſua pateretur gladio ſe transfixit. Et citra ulla comitia conſules in ſequentem annum ſeipſos renunciaverunt, eodem die, quo magiſtratum inierant. Marius Sex. Licinium ſenatorem de ſaxo dejici juſſit, editiſque multis ſceleribus, Idibus Januariis deceſſit: vir, cujus ſi examinentur cum virtutibus vitia, haud facile ſit dictu, utrum bello melior, an pace pernicioſior fuerit: adeo quam rempublicam armatus ſervavit, eam primo togatus omni generé fraudis, poſtremo armis hoſtiliter evertit.

LIBRI LXXXI.

LUcius Sylla Athenas, quas Archelaus præfectus Mithridatis occuparet, circumſedit, & cum maximo labore expugnavit, urbi liberratem, & civibus quæ habuerant, teddidit. Magneſia, quæ ſola in Aſia civitas in fide manſerat, ſumma virtute adverſus Mithridatem defenſa eſt. Præterea à Thracibus in Macedonia geſta continet.

LIBRI LXXXII.

SYlla copias regis, quæ Macedonia occupata in Theſſaliam venerant, prælio vicit, cæſis hoſtium centum millibus, caſtris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum ejus fudit ac delevit. Archelaus cum claſſe regia Syllæ ſe tradidit. L. Valerius Flaccus Coſ. collega Cinnæ miſſus, ut Syllæ ſuccederet, propter avaritiam inviſus exercitui ſuo à C. Fimbria legato ipſius,

ultimæ

ultimæ audaciæ homine occiſus eſt : & imperium ad Fimbriam tranſlatum. Præterea expugnatæ in Aſia urbes à Mithridate, & crudeliter direpta provincia, incurſioneſque Thracum in Macedoniam referuntur.

LIBRI LXXXIII.

CAjus Fimbria in Aſia fuſis aliquot copiis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obſeſſumque regem non abfuit multum quin caperet : urbem Ilion, quæ ſe poteſtati Syllæ reſervabat , expugnavit ac delevit , & magnam partem Aſiæ recepit. Sylla multis præliis Thracas cecidit. Cum L.Cinna , & Cn. Papyrius Carbo à ſe ipſis conſules per biennium creati , bellum contra Syllam pararent : effectum quidem eſt per L. Valerium Flaccum principem ſenatus , qui orationem in ſenatu habuit : & per eos, qui concordiæ ſtudebant : ut legati ad Syllam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu ſuo , quem invitum cogebat naves conſcendere, & adverſus Syllam proficiſci , interemptus eſt. conſulatum Carbo ſolus ipſe geſſit. Sylla cum in Aſiam trajeciſſet , pacem cum Mithridate fecit : ita ut his cederet provinciis , Aſia , Bithynia, Cappadocia. Fimbria deſertus ab exercitu, qui ad Syllam tranſierat : ipſe ſe percuſſit, impetravitque à ſervo, præbens cervicem, ut ſe omnino interficeret.

LIBRI LXXXIV.

SYlla legatis, qui à ſenatu miſſi erant , futurum ſe in poteſtate ſenatus reſpondit, ſi cives qui à Cinna pulſi ad ſe confugerant, reſtituerentur. quæ conditio cum juſta ſenatui videretur , per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum eſt. Idem Carbo , cum ab omnibus oppidis Italiæ obſides exigere vellet , ut fidem illorum contra Syllam obligaret, conſenſu ſenatus prohibitus eſt . Novis civibus S. C. ſuffragium datum eſt. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium ſecutus erat, cum in Africa bellum moliretur, à C.Fabio prætore pulſus eſt , ſenatuſque conſultum per factionem Carbonis, & Marianarum partium factum eſt , ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque & triginta tribus diſtributi ſunt. Præterea belli apparatum contra Syllam, quod plurimum excitabatur, continet.

LIBRI LXXXV.

SYlla in Italiam cum exercitu trajecit : miſſiſque legatis, qui de pace agerent, & à conſule Cn.Carbone, & C. Norbano violatis , eundem Norbanum prælio vicit. Et cum L.Scipionis alterius conſulis. cum quo per omnia id egerat , ut pacem jungeret , nec potuerat : caſtra oppugnaturus eſſet, univerſus exercitus conſulis ſolicitatus per emiſſos à Sylla milites, ſigna ad Syllam tranſtulit : Scipio, cum interimi poſſet, dimiſſus eſt. Cn. Pompejus, Cn. F. ejus, qui Aſculum ceperat, conſcripto quidem voluntariorum exercitu , cum tribus legionibus ad Syllam venerat , ad quem ſe nobilitas omnis conferebat , ita ut deſerta urbe ad caſtra veniretur. Præterea expeditiones per univerſam Italiam utriuſque partis ducum referuntur.

LIBRI LXXXVI.

CUm C.Marius, C. Marii filius Coſ. ante annos viginti per vim creatus eſſet, C. Fabius in Africa propter crudelitatem & avaritiam in prætorio ſuo vivus exuſtus eſt. L. Philippus legatus Syllæ Sardiniam, Qu. Antonio prætore pulſo, & occiſo occupavit. Sylla cum Italicis populis,ne timeretur ab iis velut erepturus civitatem, & ſuffragii jus nuper datum, fœdus percuſſit, idemque ex fiducia jam certæ victoriæ litigatores , à quibus adhibebantur vadimonia , Romam deferre juſſit. Cum à parte diverſa urbs adhuc teneretur : L. Damaſippus prætor ex voluntate C.Marii conſulis , cum ſenatum contraxiſſet , omnem quæ in urbe erat , nobilitatem trucidavit. ex cujus quidem numero Qu. Mucius Scævola pontifex maximus fugiens in veſtibulo ædis Veſtæ occiſus eſt. Præterea bellum à L. Muræna adverſus Mithridatem in Aſia renovatum continet.

LIBRI

LIBRI LXXXVII.

SYlla C. Marium, exercitu ejus fuſo deletoque ad Sacri portum, in oppido Præneſte obſedit, urbem Romam ex inimicorum manibus recepit, Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res à legatis ejus eadem ubique fortuna partium geſtas continet.

LIBRI LXXXVIII.

SYlla Carbonem, exercitu ejus ad Cluſium, ad Faventiam Fidentiamque cæſo, Italia expulit: cum Samnitibus, qui ſoli Italicorum populorum nondum arma depoſuerant, juxta urbem Romam ante portam Collinam debellavit: recuperataque Republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum unquam fuit, inquinavit. Octo millia deditorum in via publica trucidavit: tabulam proſcriptionis poſuit: urbem ac totam Italiam cædibus replevit: inter quos omnes Præneſtinos inermes concidi juſſit: Marium ſenatorii ordinis virum, cruribus brachiiſque fractis, auribus præſectis, & effoſſis oculis necavit. C. Marius Præneſte obſeſſus à Lucretio Aſella, Syllanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere, ſeptus ab exercitu, mortem ſibi conſcivit: id eſt, in ipſo cuniculo, quum ſentiret ſe evadere minime poſſe, cum Pontio Teleſino fugæ comite, ſtricto utrimque gladio concurrit: quem quum occidiſſet, ipſe ſaucius impetravit à ſervo, ut ſe occideret.

LIBRI LXXXIX.

L. Brutus à Cn. Papirio Carbone, qui Corcyram appulerat, miſſus nave piſcatoria Lylibæum ut exploraret, an ibi Pompejus eſſet, & circumventus à navibus, quas Pompejus miſerat in ſe mucrone verſo ad tranſtrum navis obnixus corporis pondere, occubuit. Cn. Pompejus in Siciliam cum imperio à ſenatu miſſus, C. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sylla dictator factus, quod nemo unquam fecerat, cum faſcibus viginti quatuor proceſſit, rebuſque novis Reipublicæ ſtatum confirmavit, tribunorum Plebis poteſtatem minuit, & omne jus legum ferendarum ademit: pontificum, augurumque collegium ampliavit, ut eſſent quindecim: ſenatum ex equeſtri ordine ſupplevit, proſcriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit, & bona eorum vendidit, ex quibus plurima primo rapuit. redactum eſt ſeſtertiûm ter millies, quingenties. Lucretium Aſellam conſulatum, contra voluntatem ſuam petere auſum, juſſit interimi in foro: & quum hoc indigne ferret populus Romanus, concione advocata, *ſe juſſiſſe* dixit. Cn. Pompejus in Africa, Cn. Domitium proſcriptum & Hierbam regem Numidarum bellum molientes, victos interemit; & quatuor & viginti annos natus, adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. Cn. Norbanus conſularis proſcriptus, in urbe Rhodo quum comprehenderetur, ipſe ſe interemit. Mutilius unus ex proſcriptis clam capite adoperto, ad poſticas ædes Baſtiæ uxoris quum acceſſiſſet, admiſſus minime eſt, quia illum proſcriptum diceret: itaque ſe transfodit, & ſanguine ſuo fores uxoris reſperſit. Sylla Nolam in Samnio recepit, quadraginta ſeptem legiones in agros captos deduxit, & eos iis diviſit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obſeſſum in deditionem accepit. Mitylenæ quoque in Aſia, quæ ſola urbs poſt victum Mithridatem arma retinebat, expugnatæ dirutæque ſunt.

LIBRI XC.

SYlla deceſſit, honoſque ei à ſenatu habitus eſt, ut in campo Martio ſepeliretur. M. Lepidus, quum acta Syllæ tentaret reſcindere, bellum excitavit, & à Q. Catulo collega Italia pulſus eſt, & in Sardinia, fruſtra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Ciſalpinam Galliam tenebat, à Cn. Pompejo occiſus eſt. Q. Sertorius proſcriptus, in ulteriore Hiſpania ingens bellum excitavit. L. Manlius proconſul, & M. Domitius legatus ab Hirtuleio quæſtore prælio victi ſunt. Præterea res à P. Servilio pro conſule adverſus Cilicas res geſtas continet.

LIBRI XCI.

CN. Pompejus quum adhuc quæſtor eſſet, cum imperio conſulari adverſus Sertorium miſſus eſt. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimaque civitates in poteſtatem ſuam redegit. Ap. Claudius proconſul Thracas pluribus præliis vicit. Qu. Metellus proconſul. L. Hirtulejum, quæſtorem Sertorii, omni cum exercitu cecidit.

LIBRI XCII.

CN. Pompejus dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut ſingula ex utraque parte cornua vicerint. Qu. Metellus Sertorium, & Perpernam cum duobus exercitibus prælio fudit: cujus victoriæ partem cupiens auferre Pompejus, parum proſpere pugnavit. obſeſſus deinde Calaguri Sertorius aſſiduis eruptionibus non leviora damna obſidentibus intulit. Præterea à Curione proconſule in Thracia res geſtas adverſus Dardanos, & Q. Sertorii multa crudelia in ſuos facta continet, qui plurimos ex amicis & ſecum proſcriptis, crimine proditionis inſimulatos, interemit.

LIBRI XCIII.

P. Servilius proconſul in Cilicia Iſauros domuit, & aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes Bithyniæ rex moriens populum Romanum fecit hæredem, regnumque ejus in provinciæ formam redactum eſt. Mithridates, fœdere cum Sertorio icto bellum populo Romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedeſtrium navaliumque, & occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta conſul ad Chalcedonem prælio à rege victus eſt, rexque à Pompejo & Metello, & ut contra Sertorium egerunt, qui omnibus belli militiæque artibus par fuit, quos etiam ab obſidione Calagurii oppidi depulſos, coëgit diverſas regiones petere, Metellum ulteriorem Hiſpaniam, Pompejum Galliam.

LIBRI XCIV.

L. Lucullus conſul adverſus Mithridatem equeſtribus præliis feliciter pugnavit: & expeditiones aliquot proſperas fecit, poſcenteſque pugnam milites à ſeditione inhibuit. Dejotarus Gallogræciæ tetrarches, præfectos Mithridatis bellum in Phrygia moventes cecidit. Præterea res à Pompejo in Hiſpania contra Sertorium proſpere geſtas continet.

LIBRI XCV.

C. Curio proconſul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor & ſeptuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Lentuli profugerunt: & congregata ſervorum ergaſtulorumque multitudine, Crixo & Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum, & P. Vatinium prætorem prælio vicerunt. L. Lucullus proconſul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit, pulſumque à Bithynia regem variis belli ac naufragiorum caſibus fractum, coëgit in Pontum profugere.

LIBRI XCVI.

QUintus Arrius prætor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus conſul male adverſus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius conſul & Q. Arrius prætor acie victi ſunt. Sertorius à Manio Antonio, & M. Perpenna & aliis conjuratis in convivio interfectus eſt, octavo ducatus ſui anno: magnus dux, & adverſus duos imperatores, Pompejum & Metellum ſæpe par, vel frequentius victor: ad ultimum deſertus & proditus. Imperium partium ad Marcum tranſlatum eſt, quem Cn. Pompejus victum captumque interemit, ac recepit Hiſpanias decimo fere anno, quam cœptum eſt bellum. C. Caſſius proconſul, Cn. Manlius prætor male adverſus Spartacum pugnaverunt, idque bellum M. Craſſo prætori mandatum eſt.

LIBRI XCVII.

M. Craſſus prætor primùm cum parte fugitivorum, quæ ex Gallis Germaniſque conſtabat, feliciter pugnavit, cæſis hoſtium triginta quinque millibus & duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde bellavit, cæſis cum ipſo millibus quadraginta. M. Antonius prætor bellum adverſus Cretenſes parum proſpere ſuſceptum, morte ſua finivit: M. Lucullus proconſul Thracas ſubegit. L. Lucullus in Ponto adverſus Mithridatem feliciter pugnavit, cæſis hoſtium amplius quam ſexaginta millibus. M. Craſſus, & Cn. Pompejus Conſules facti (ut Craſſus ex prætura, ſic Pompejus antequam quæſturam gereret ex equite Romano) tribunitiam poteſtatem reſtituerunt. Judicia quóque per L. Aurelium Cottam prætorem ad equites Romanos tranſlata ſunt. Mithridates deſperatione rerum ſuarum coactus, ad Tigranem Armeniæ regem confugit.

LIBRI XCVIII.

Machares filius Mithridatis, Boſphori rex, à L. Lucullo in amicitiam receptus eſt. Cn. Lentulus, & L. Gellius cenſores aſperam cenſuram egerunt, quatuor & ſexaginta ſenatu motis; à quibus, luſtro condito, cenſa ſunt civium capita quadringenta quinquaginta millia, L. Metellus prætor in Cilicia adverſum piratas proſpere rem geſſit. Templum Jovis in Capitolio, quod incendio conſumptum ac refectum erat, à Q. Catulo dedicatum eſt. L. Lucullus in Armenia Mithridatem & Tigranem, & immenſas utriuſque regis copias, pluribus præliis fudit. Q. Metellus proconſul, bello ſibi adverſum Cretenſes mandato, Cydoniam urbem obſedit. C. Triarius legatus Luculli adverſus Mithridatem parum proſpere pugnavit. Lucullum, ne perſequeretur Mithridatem, ac Tigranem, ſummamque victoriæ imponeret, ſeditio militum tenuit, qui ſequi nolebant: id eſt, legiones Valerianæ, impleta à ſe ſtipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

LIBRI XCIX.

Q. Metellus proconſul Gnoſon, & Lyctum, & Cydoniam, & alias plurimas civitates expugnavit. L. Roſcius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in Theatro quatuordecim gradus proximi aſſignarentur. Cn. Pompejus lege ad populum lata, perſequi piratas juſſus, qui commercium annonæ intercluſerant, intra quadrageſimum diem toto mari eos expulit, belloque cum iis in Cicilia confecto, acceptis in deditionem piratis, agros & urbes dedit. Præterea res geſtas à Q. Metello adverſus Cretenſes continet, & epiſtolas Metelli, & Cn. Pompeji invicem miſſas. queritur Metellus gloriam rerum à ſe geſtarum à Pompejo ſublatam præteriri, qui in Cretam miſerit legatum ſuum ad accipiendas urbium deditiones. Pompejus Romæ rationem reddit, hoc ſe facere debuiſſe.

LIBRI C.

C. Manilius tribunus plebis, indignatione maxima nobilitatis, legem tulit, ut Pompejo bellum Mithridaticum mandaretur. Concio ejus bona. Q. Metellus perdomitis Cretenſibus, liberæ in id tempus inſulæ, leges dedit. Cnejus Pompejus ad gerendum bellum adverſus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phrahate amicitiam renovavit. equeſtri prælio Mithridatem vicit. Præterea bellum inter Phrahatem regem Parthorum, & Tigranem Armeniorum regem, ac deinde inter filium Tigranem, patremque geſtum, continet.

LIBRI CI.

CN. Pompejus Mithridatem nocturno prælio victum coëgit Boſphoron profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique ademptis Syria, Phœnicia, Cilicia, regnum Armeniæ reſtituit. Conjuratio eorum qui in petitione conſulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis conſulibus, oppreſſa eſt. Cn. Pompejus quum Mithridatem perſequeretur, in ultimas ignotaſque gentes penetravit. Iberos, Albanoſque, qui tranſitum non dabant, prælio vicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochoſque, & res ab eo in Boſphoro geſtas continet.

LIBRI

LIBRI CII.

CNeus Pompejus in provinciæ formam Pontum redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit. ab eo Mithridates obſeſſus in regia, quum veneno ſumpto parum profeciſſet, ad mortem, à milite Gallo, nomine Bithoco, à quo, ut juvaret ſe, petierat, interfectus eſt. Cn. Pompejus Judæos ſubegit, fanum eorum Hieroſolymæ, inviolatum ante id tempus, cepit. L. Catilina bis repulſam in petitione conſulatus paſſus, cum Lentulo prætore & Cethego & pluribus aliis conjuravit, de cæde conſulum & ſenatus, incendiis urbis, & opprimenda Republica: exercitu quoque in Etruria comparato. Ea conjuratio induſtria M. Tullii Ciceronis eruta eſt. Catilina urbe pulſo, de reliquis conjuratis ſupplicium ſumptum eſt.

LIBRI CIII.

CAtilina à C. Antonio proconſule cum exercitu cæſus eſt. P. Clodius accuſatus, quod in mulieris habitu in ſacrarium, in quod virum intrare nefas eſt, intraſſet; quumque uxorem Metelli Pontificis ſtupraviſſet, abſolutus eſt. Cn. Pontinius prætor Allobroges, qui rebellaverant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem tranſiit. C. Cæſar Luſitanos ſubegit: eoque conſulatus candidato, & captante Rempublicam invadere, conſpiratio inter tres principes civitatis facta eſt, Cn. Pompejum, M. Craſſum, & C. Cæſarem. Leges agrariæ à Cæſare conſule cum maxima contentione, invito ſenatu, & altero conſule M. Bibulo, latæ ſunt. C. Antonius proconſul in Thracia parum proſpere rem geſſit. M. Cicero, lege à P. Clodio tribuno plebis læta, quod indemnatos cives necaviſſet, in exilium miſſus eſt. Cæſar in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit: quæ ſedem quærens, per provinciam Cæſaris Narbonem iter facere volebat. Præterea ſitum Galliarum continet. Pompejus de liberis Mithridatis, Tigrane & Tigranis filio triumphavit: Magnuſque à tota concione conſalutatus eſt.

LIBRI CIV.

PRima pars libri ſitumGermaniæ, moreſque continet. C. Cæſar cum contra Germanos, qui Arioviſto duce in Galliam deſcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Æduis & Sequanis, quorum ager poſſidebatur: trepidationem militum, propter metum novorum hoſtium ortam, allocutione exercitus inhibuit, & victos prælio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompejo inter alios orante, & T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio ſenatus, ac univerſæ Italiæ, ab exilio reductus eſt. Cn. Pompejo per quinquennium annonæ cura mandata eſt. Cæſar Ambianos, Sueſſiones, Veromanduos, Atrebates Belgarum populos, quorum maxima multitudo erat, prælio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios unam harum civitatum cum maximo diſcrimine pugnavit, eamque gentem delevit: quæ bellum geſſit, donec ex ſexaginta millibus armatorum trecenti ſupereſſent: ex nonaginta quinque ſenatoribus tres tantummodo evaderent. Lege lata de redigenda in provinciæ formam Cypro, & publicanda pecunia regia, C. Catoni adminiſtratio ejus rei mandata eſt. Ptolemæus Ægypti rex ob injurias, quas patiebatur à ſuis, regno pulſus Romam venit. C. Cæſar Venetos, gentem Oceano junctam, navali prælio vicit. Præterea à legatis ejus eadem fortuna res geſtas continet.

LIBRI CV.

QUum C. Catonis tribuni plebis interceſſionibus comitia tollerentur, ſenatus veſtem mutavit. M. Cato in petitione præturæ prælato Vatinio, repulſam tulit. Idem quum legem impediret, qua provinciæ conſulibus in quinquennium, Pompejo Hiſpania, Craſſo Syria & Parthicum bellum, Cæſari Gallia & Germania dabantur, à C. Trebonio tribuno plebis legis auctore in vincula ductus eſt. A. Gabinius proconſul Ptolemæum reduxit in regnum Ægypti, rejecto Archelao, quem ſibi regem aſciverant. Cæſar, victis Germanis, & in Gallia cæſis, Rhenum tranſcendit, & proximam partem Germaniæ domuit: ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum proſpere tempeſtatibus adverſis, trajecit:

Iterum parum felicius, maximaque hominum multitudine cæſa, aliquam partem Inſulæ in poteſtatem redegit.

LIBRI CVI.

JUlia Cæſaris filia, Pompeji uxor, deceſſit, honoſque ei à populo habitus eſt, ut in Campo Martio ſepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum defecerunt. à quibus Cotta, & Titurius legati Cæſaris circumventi inſidiis, cum exercitu, cui præerant, cæſi ſunt. & quum aliarum quoque legionum caſtra oppugnata maximo labore defenſa eſſent, interque eos, qui in Treviris præerat, Q. Cicero; ab ipſo Cæſare hoſtes prælio fuſi ſunt. M. Craſſus bellum Parthis illaturus, Euphratem fluvium tranſivit, victuſque prælio, in quo & filius ejus cecidit. quum reliquias exercitus in collem recepiſſet, evocatus in colloquium ab hoſtibus, ut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehenſus, & ne quid vivus pateretur repugnans, interemptus eſt, & ita periit.

LIBRI CVII.

CÆſar Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam tranſit, nulloque ibi invento hoſte, reverſus in Galliam Eburones, & alias civitates, quæ conſpiraverant, vicit, & regem Ambiorigem in fuga perſecutus. P. Clodii à T. Annio Milone, candidato conſulatus, in Appia via ad Bovillas occiſi corpus plebs in curia cremavit. Cum ſeditiones inter candidatos conſulatus Hypſeum, Scipionem, & Milonem eſſent, qui armis ac vi contendebant, ad comprimendas eas Cneus Pompeius legatus à ſenatu conſul tertium factus eſt abſens. & ſolus. quod nemini unquam contigit. Quæſtione decreta de morte P. Clodii, Milo judicio damnatus in exilium actus eſt. Lex lata eſt, ut ratio abſentis Cæſaris in petitione conſulatus haberetur, invito & contradicente Marco Catone. Præterea res geſtas à C. Cæſare adverſum Gallos qui prope univerſi Vercingentorige Arverno duce, defecerunt, & laborioſas obſidiones urbium continet, inter quas Avarici Biturigum, Gergoviæ Arvernorum.

LIBRI CVIII.

CAjus Cæſar Gallos ad Alexiam vicit, omneſque Galliæ civitates quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Caſſius quæſtor Marci Craſſi Parthos, qui Syriam tranſcenderant cecidit. In petitione conſulatus M. Cato repulſam tulit, creatis Coſſ. Servio Sulpicio, & M. Marcello. C. Cæſar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Præterea contentiones inter Coſſ. de ſucceſſore C. Cæſari mittendo, agente in ſenatu M. Marcello conſule, ut Cæſar ad petitionem conſulatus veniret, cum is, lege lata in id tempus conſulatus provincias obtinere deberet, reſque à M Bibulo geſtas in Syria continet.

LIBRI IX.

CAuſæ civilium armorum & initia referuntur, contentioneſque de ſucceſſore C. Cæſari mittendo cum ſe dimiſſurum exercitum negaret, niſi à Pompejo dimitteretur, & C. Curionis tribuni plebis primum adverſus Cæſarem, deinde pro Cæſare actiones continet. Cum S. C. factum eſſet, ut ſucceſſor Cæſari mitteretur. M. Antonio & Q. Caſſio tribunis plebis, quoniam interceſſionibus id S. C. impediebant, urbe pulſis, mandatum à ſenatu conſulibus, & Cn. Pompejo, ut viderent ne quid reſp. detrimenti caperet. C. Cæſar bello inimicos perſecutus cum exercitu in Italiam venit: Corfinium cum C. Domitio, & L. Lentulo cepit, eoſque dimiſit. Cn. Pompeium univerſoſque ejus partium Italia expulit.

LIBRI CX.

CAjus Cæſar Maſſiliam, quæ portas ipſi clauſerat, obſedit, & relictis in obſidione C. Trebonio, & D. Bruto profectus in Hiſpaniam, L. Afranium & M. Petreium legatos C. Pompeji, cum ſeptem legionibus ad Ilerdam in deditionem

tionem accepit, omneſque incolumes dimiſit. Varrone quoque legato Pompeji cum exercitu in poteſtatem ſuam redacto, Gaditanis civitatem dedit. Maſſilienſes duobus navalibus præliis victi, poſt longam obſidionem in poteſtatem Cæſaris ſe permiſerunt. C. Antonius legatus Cæſaris male contra Pompejanos pugnavit, & in Illyrico captus eſt, in quo bello Opitergini transpadani Cæſaris auxiliares rate ſua ab hoſtilibus navibus clauſa, potius quam in poteſtatem inimicorum venirent inter ſe concurrentes occubuerunt. C. Curio legatus Cæſaris in Africa, cum proſpere adverſus Pompejanarum partium ducem Varum pugnaſſet: à Juba rege Mauritaniæ cum exercitu cæſus eſt. C. Cæſar in Græciam trajecit.

LIBRI CXI.

CAjus Cæcilius Rufus prætor cum ſeditiones in urbe quam maxime concitaret, novarum tabularum ſpe plebe ſolicitata, abrogato magiſtratu, pulſus urbe Miloni exuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, ſe conjunxit, uterque cum bellum molirentur interempti ſunt. Cleopatra Ægypti regina à Ptolemæo fratre regno pulſa eſt. Propter Q. Catuli prætoris avaritiam crudelitatemque, Cordubenſes in Hiſpania cum duabus Varianis legionibus à partibus Cæſaris deſciverunt. Cn. Pompejus ad Brunduſium obſeſſus à Cæſare, præſidiis ejus cum magna clade diverſæ partis expugnatis, obſidione liberatus, tranſlato in Theſſaliam bello, apud Pharſaliam acie victus eſt. Cicero in caſtris remanſit, vir nihil minus, quam ad bella natus, omnibuſque adverſarum partium, qui ſe poteſtati victoris permiſerunt, Cæſar ignovit.

LIBRI CXII.

TRrepidatio victarum partium per diverſas orbis terrarum partes, & fuga referuntur. Cn. Pompejus, cum Ægyptum petiiſſet, juſſu Ptolemæi regis pupilli, auctore Theodoro præceptore, cujus apud regem maxima erat auctoritas & Photino, occiſus eſt ab Achille, cui delegatum id facinus erat, in navicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor, & Sext. Pompejus filius in Cyprum refugerunt. Cæſar poſt tertium diem inſecutus, cum ei Theodorus caput Pompeii: & annulum obtuliſſet, infenſus eſt, & illachrymavit, ſine periculo Alexandrum tumultuantem intravit. Cæſar dictator creatus Cleopatram in regnum Ægypti reduxit, & inferentem bellum iiſdem auctoribus Ptolemæum quibus Pompejum interfecerat, cum maximo ſuo diſcrimine vicit. Ptolemæus, dum fugit, in Nilo navicula ſubſedit. Præterea laborioſum M. Catoni in Africa per deſerta cum legionibus iter & bellum à Cneo Domitio contra Pharnacem Parthum proſpere geſtum continet.

LIBRI CXIII.

COnfirmatis in Africa Pompejanis partibus, earum imperium P. Scipioni delatum eſt, Catone cui ex æquo deferebatur imperium, cedente. Et cum de diruenda urbe Utica propter favorem civitatis ejus in Cæſarem deliberaretur, idque ne fieret M. Cato tenuiſſet: Juba ſuadente, ut dirueretur, tutela ejus & cuſtodia mandata eſt Catoni. Pompeji magni filius in Hiſpania contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius nec Petreius excipere volebant, bellum adverſus Cæſarem renovavit. Pharnaces Mithridatis filius rex Ponti, ſine ulla belli mora victus eſt. Cum ſeditiones Romæ à P. Dolabella tribuno plebis legem ferente de novis tabulis excitatæ eſſent, & ex ea cauſa plebs tumultuaretur, inductis à M. Antonio magiſtro equitum in urbem militibus, octingenti è plebe cæſi ſunt. Cæſar veteranis cum ſeditione miſſionem poſtulantibus dedit: & cum in Africam trajeciſſet, contra copias Jubæ regis cum diſcrimine maximo pugnavit.

LIBRI CXIV.

BEllum in Syria Cæcilius Baſſus eques Romanus Pompeianarum partium excitavit, & relicto à legione Sexto Cæſare quæ ad Baſſum tranſierat, occiſoque eo, Cæſar Scipionem prætorem, Afranium. Jubamque vicit ad Tapſum, ca-

ſtris eorum expugnatis. Cato audita re cum ſe percuſſiſſet Uticæ, & interveniente filio curaretur, inter ipſam curationem reſciſſo vulnere expiravit, anno ætatis quadrageſimonono. Petreius Jubam, ſeque interemit. P. Scipio in nave circumventus honeſtæ morti vocem quoque adjecit: quærentibus enim hoſtibus imperatorem, dixit Imperator bene ſe habet, Fauſtus & Afranius occiſi. Catonis filio venia data. Brutus legatus Cæſaris in Galliam Bellovacos rebellantes vicit.

LIBRI CXV.

CÆſar quatuor triumphos duxit, ex Gallia, ex Ægypto, ex Ponto, & Africa: epulum, & omnis generis ſpectacula edidit. M. Marcello conſulari, ſenatu rogante, conceſſit reditum, qui Marcellus beneficio ejus frui minime potuit, à P. Magio Chilone cliente ſuo Athenis occiſus. Et cenſum egit quo cenſa ſunt civium capita centum quinquaginta millia. Profectus in Hiſpaniam contra Sext. Pompeium, utrimque multis expeditionibus factis, & aliquot urbibus expugnatis, ſummam victoriam cum maximo diſcrimine ad Mundam urbem conſecutus eſt, Pompejus Sext. effugit.

LIBRI CXVI.

CAius Cæſar ex Hiſpania quintum triumphum egit, & cum multi, quam maximique honores ei à ſenatu decreti eſſent, inter quos, ut pater patriæ appellaretur, & ſacroſanctus, ac dictator in perpetuum eſſet, invidiæ cauſam adverſus eum præſtitere, quod ſenatui deferenti hos honores, cum ante ædem Veneris Genitricis ſederet, minime aſſurrexit, & quod M. Antonio conſule collega ſuo inter Lupercos currente, diadema capiti ſuo impoſitum in ſella repoſuit, & quod Epidio Marullo, & Cæſetio Flavo tribunis plebis invidiam ei tanquam regnum affectanti moventibus, poteſtas abrogata eſt. Ex iis cauſis conſpiratione in eum facta, cujus capita fuerunt. M. Brutus. & C. Trebonius, & C. Caſſius, & ex Cæſaris partibus D. Brutus, in curia Pompeii occiſus eſt viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus ejus Capitolium. Oblivione deinde cædes ejus à ſenatu decreta, obſidibus Antonii, & Lepidi liberis acceptis, conjurati à Capitolio deſcenderunt. Teſtamento Cæſaris hæres ex parte dimidia inſtitutus C. Octavius ex ſorore nepos, & in nomen adoptatus eſt. Cæſaris corpus cum in campum Martium ferretur à plebe ante roſtra crematum eſt. Dictaturæ honos in perpetuum ſublatus eſt. Chamaces humillimæ ſortis homo qui ſe C. Marii filium ferebat, cum apud credulam plebem ſeditiones moveret, interfectus eſt.

LIBRI CXVII.

C. Octavius Romam ex Epiro venit: eo enim illum Cæſar præmiſerat, bellum in Macedonia geſturus, omnibuſque proſperis exceptis, etiam nomen Cæſaris ſumpſit: in confuſione rerum, ac tumultu Lepidum pontificem maximum interemit. Sed M. Antonius Coſ. cum impotenter dominaretur, legemque de provinciarum permutatione tuliſſet per vim, & Cæſarem quoque petenrem, ut ſibi adverſum avunculi percuſſores adeſſet, magnis injuriis affecit. Cæſar & ſibi & Reipublicæ vires contra eum paraturus, deductus in colonias veteranos excitavit, Legiones quoque quarta & Martia ſigna ab Antonio ad Cæſarem tulerunt: deinde plures ſævitia M. Antonii paſſim in caſtris ſuis trucidati, quia ſe ſuſpecti erant, & ad Cæſarem deſciverunt. D. Brutus, ut petenti Ciſalpinam Galliam Antonio obſiſteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Præterea diſcurſus utriuſque partis virorum ad accipiendas provincias, apparatuſque belli continet.

LIBRI CXVIII.

M. Brutus in Græcia ſub prætextu Reipublicæ, & ſuſcepti contra M. Antonium belli, exercitum, cui Vatinius præerat, cum provincia in poteſtatem ſuam redegit. C. Cæſari, qui primus Reip. arma ſumpſerat pro populo Romano imperium à ſenatu datum eſt cum conſularibus ornamentis, adjectumque, ut ſenator eſſet. M. Antonius D. Brutum Mutinæ obſedit, miſſique ad eum legati à ſenatu de pace, parum ad eam componendam valuerunt. Populus Romanus

nus ſaga ſumpſit. M. Brutus in Epiro C.Antonium prætorem cum exercitu poteſtati ſuæ ſubegit.

LIBRI CXIX.

C. Trebonius in Aſia fraude P. Dolabellæ occiſus eſt, ob id facinus Dolabella à ſenatu hoſtis judicatus eſt. Cum Panſa Coſ. male adverſus Antonium pugnaſſet, A.Hircius Coſ. cum exercitu ſuperveniens, fuſis M.Antonii copiis, fortunam utriuſque partis æquavit. Victus deinde ab Hircio & Cæſare Antonius in Galliam confugit, & M.Lepidum cum legionibus quæ ſub ipſo erant ſibi junxit, hoſtiſque à ſenatu cum omnibus qui intra præſidia ejus erant, judicatus eſt. A.Hircius, qui poſt victoriam in ipſis inimicorum caſtris ceciderat, & L.Panſa è vulnere, quod in adverſo prælio exceperat, defunctus, in campo Martio ſepulti ſunt. Adverſus C.Cæſarem, qui ſolus è tribus ducibus ſupererat, parum gratus ſenatus fuit, qui D.Bruto obſidione Mutinenſi à Cæſare liberato, honore triumphi decreto, Cæſaris, militumque ejus mentionem non ſatis gratam habuit, ob quæ C.Cæſar reconciliata per M.Lepidum cum M.Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, & perculſis adventu ejus iis, qui in eum iniqui erant, cum annos XVIII. haberet, Coſ. creatus eſt.

LIBRI CXX.

C. Cæſar Coſ. legem tulit de quæſtione habenda in eos, quorum opera pater occiſus eſſet, poſtulatique ea lege M.Brutus, C.Caſſius, D.Brutus abſentes damnati ſunt. Cum M.Antonio vires Aſinius quoque Pollio, & Munacius Plancus cum exercitibus ſuis adjuncti ampliaſſent, & D. Brutus, cui ſenatus ut perſequeretur Antonium, mandavit, relictus à legionibus ſuis profugiſſet, juſſu Antonii, in cujus poteſtatem venerat, à Capeno Sequano interemptus eſt. C.Cæſar pacem cum Antonio & Lepido fecit, ita, ut tres viri Reip. conſtituendæ quidem per quinquennium præeſſent. Ipſe Lepidus, & Antonius ſtatuerunt, ut ſuos quiſque inimicos proſcriberent, in qua proſcriptione plurimi equites, CXXX. ſenatorum nomina fuerunt, & inter eos L. Pauli fratris M. Lepidi, & L.Cæſaris Antonii avunculi, M.Ciceronis, cujus occiſi à Popillo legionario milite, cum haberet annos LXIII. caput quoque cum manu dextra in roſtris poſitum eſt. Præterea res à M.Bruto in Græcia geſtas continet.

LIBRI CXXI.

C. Aſſius, cui mandatum à ſenatu erat ut Dolabellam inimicum judicatum bello perſequeretur; auctoritate Reip. adjutus Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in poteſtatem ſuam redegit: Dolabellam in urbe Laodicea obſeſſum mori coëgit, M. quoque Bruti juſſu C. Antonius captus, occiſus eſt,

LIBRI CXXII.

MArcus Brutus adverſus Thracas parum proſpere rem geſſit, omnibuſque tranſmarinis provinciis, exercitibuſque in poteſtatem ejus, & C.Caſſii redactis, coierunt Smyrnæ uterque ad ordinanda futuri belli conſilia. M. Meſſalæ Publicolam fratrem junctum communi conſilio condemnaverunt.

LIBRI CXXIII.

SExt. Pompejus, Magni filius, lectis ex Epiro proſcriptis ac fugitivis, cum exercitu diu ſine ulla loci cujuſquam poſſeſſione prædatus in mari, Meſſanam oppidum, in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit: occiſoque à Pompeio A.Bithynico prætore, Salvidienum legatum Cæſaris navali prælio vicit. Cæſar & Antonius cum exercitibus in Græciam trajecerunt, bellum contra Brutum & Caſſium geſturi. Q. Cornificius in Africa T. Seſtium Caſſianarum partium ducem prælio vicit.

LIBRI CXXIV.

CAius Cæſar & Antonius apud Philippos vario eventu contra Brutum & Caſſium pugnaverunt, ita ut utriuſque dextra cornua vicerint, & caſtra quoque utrinque ab iis, qui vicerant expugnarentur. Sed inæqualem fortunam partium mors quidem Caſſii fecit, qui cum in eo cornu fuiſſet, quod pulſum erat, totum exercitum fuſum ratus, mortem ſibi conſcivit. Altero deinde prælio victus M. Brutus, & ipſe vitam finivit, exorato Stratone fugæ comite, ut ſibi gladium adjiceret. annorum erat circiter ætatis XL. inter quos Quintus Hortenſius occiſus eſt.

LIBRI CXXV.

CAius Cæſar, relicto Antonio (tranſmarinæ provinciæ ex parte imperium ei ceſſit) reverſus in Italiam veteranis agros diviſit. ſeditiones exercitus ſui, quas corrupti à Fulvia M. Antonii uxore milites contra imperatorem ſuum concitaverant, cum grandi periculo inhibuit. L. Antonius Coſ. M. Antonii frater, eadem Fulvia conſulente, bellum Cæſari intulit: receptis in partes ſuas populis, quorum agri veteranis aſſignati erant, & M. Lepido, qui cuſtodiæ urbis cum exercitu præerat, fuſo, hoſtiliter in urbem irrupit.

LIBRI CXXVI.

CAius Cæſar, cum eſſet annorum XXIII. obſeſſum in oppido Peruſia L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere, & repulſum fame coëgit in deditionem venire, ipſique & omnibus quidem militibus ejus ignovit: Peruſiam diruit, redactis in poteſtatem ſuam omnibus diverſæ partis exercitibus, bellum citra ullum ſanguinem confecit.

LIBRI CXXVII.

PArthi, Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce, in Syriam irruperunt, victoque Didio Saxa M. Antonii legato, univerſam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius cum ad bellum contra Cæſarem gerendum incitaretur, uxore Fulvia dimiſſa, ne concordiæ ducum obſtaret: pace facta cum Cæſare, ſororem ejus Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum conſilia nefaria contra Cæſarem molitum, Indicio ſuo detexit: iſque damnatus mortem ſibi conſcivit. P. Ventidius Antonii legatus Parthos prælio victos Syria expulit: Labieno eorum duce occiſo. Cum vicinus Italiæ hoſtis Sext. Pompeius Siciliam teneret, & annonæ commeatum impediret, cum eo poſtulatam pacem Cæſar, & Antonius quidem fecerunt, ita ut Siciliam provinciam haberet. Præterea motus Africæ & bella geſta continet.

LIBRI CXXVIII.

CUm Sext. Pompeius rurſus latrociniis mare infeſtum redderet, nec pacem, quam acceperat, præſtaret: Cæſar neceſſario bello contra eum ſuſcepto, duobus navalibus præliis dubio eventu pugnavit. L. Ventidius legatus M. Antonii Parthos in Syria vicit, regemque eorum interemit. Judæorum quoque legati ab Antonio interempti ſunt. Præterea belli Siculi apparatum continet.

LIBRI CXXIX.

ADverſus Sext. Pompeium vario eventu navalibus certaminibus pugnatum eſt, ita: ut duarum claſſium, Cæſaris altera, cui Agrippa præerat, vinceret: altera quam Cæſar duxerat delera, expoſiti in terram in quam maximo periculo eſſent: victus deinde Pompeius in Siciliam profugit, M. Lepidus, ex Africa velut ad ſocietatem belli contra Sext. Pompeium à Cæſare gerendi trajecerat. ei bellum cum Cæſar quoque inferret, relictus ab exercitu abrogato triumviratus honore, vitam impetravit. M. Agrippa navali corona à Cæſare donatus eſt, qui honos nemini ante eum habitus eſt.

LIBRI CXXX.

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriaretur, Mediam provinciam ingreſſus, bellum cum legionibus XVIII. & XVI. millibus equitum Parthis intulit & cum duabus legionibus amiſſis, nulla re proſpere cedente retro rediret, inſecutis ſubinde Parthis, & ingenti trepidatione, & magno totius exercitus periculo, in Armeniam reverſus eſt. XXI. die trecenta millia fugâ emenſus, circa octo millia hominum tempeſtaribus amiſit: tempeſtates quoque infeſtas ſuper infeliciter ſuſceptum Parthicum bellum culpa paſſus eſt: quia hyemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram feſtinat.

LIBRI CXXXI.

SExt. Pompejus, cum in fidem M. Antonii veniret, bellum adverſus eum in Aſia moliens, à legatis ejus oppreſſus eſt. Cæſar ſeditionem veteranorum cum magna pernicie moram inhibuit: Iapidas, Dalmatas, & Pannonios ſubegit. Antonius Artavaſdem Armeniæ regem fide data perductum in vincula conjici juſſit, regnumque Armeniæ filio ſuo ex Cleopatra nato dedit, quam uxoris loco jam pridem captus amore ejus habere cœperat.

LIBRI CXXXII.

C. Cæſar in Illyrico Dalmatas domuit. Cum M. Antonius ob amorem Cleopatræ, ex qua duos filios habebat, Philadelphum, & Alexandrum, neque in urbem venire vellet, neque finito ejus tempore triumviratus imperium deponere, bellumque moliretur, quod urbi Italiæque inferret, ingentibus tam navalibus quam terreſtribus copiis ob hoc contractis, remiſſoque Octaviæ ſorori Cæſaris repudio, Cæſar in Epirum cum exercitu trajecit. Pugnæ deinde navales & prælia equeſtria ſecunda Cæſaris referuntur.

LIBRI CXXXIII.

M. Antonius ad Actium claſſe victus Alexandriam profugit, obſeſſuſque à C. Cæſare in ultima rerum deſperatione, præcipuè occiſæ Cleopatræ falſo rumore impulſus, ſeipſe interemit. Cæſaris Alexandria in poteſtatem redacta. Cleopatra ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte occubuit. In urbem reverſus, tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium ex Cleopatra, impoſito fine civilibus bellis altero & trigeſimo anno. M. Lepidus, qui Lepidi triumviri fuerat filius, conjuratione contra Cæſarem facta, bellum moliens oppreſſus & occiſus eſt.

LIBRI CXXXIV.

C. Cæſar rebus compoſitis, & omnibus provinciis in certam formam redactis, Auguſtus quoque cognominatus eſt: & menſis Sextilis in honorem ejus appellatus eſt. Cum ille conventum Narbonæ egit, cenſus à tribus Galliis, quas Cæſar pater vicerat, actus. Bellum contra Baſtarnas, & Mœſos, & alias gentes à M. Craſſo geſtum refertur.

LIBRI CXXXV.

BEllum à M. Craſſo adverſus Thracas, & à Cæſare adverſus Hiſpanos geſtum refertur, & Salaſſi, gentes Alpinæ perdomiti.

LIBRI CXXXVI.

RHætia à Tiberio Nerone, & Druſo Cæſaris privigno domita: Agrippa Cæſaris gener mortuus, & à Druſo cenſus actus eſt.

LIBRI CXXXVII.

Civitates Germanicæ cis Rhenum, & trans Rhenum poſitæ oppugnantur à Druſo, & tumultus, qui ob cenſum exortus in Gallia erat, compoſitus. Ara Cæſari ad confluentem Araris & Rhodani dedicata, ſacerdoteque creato C. Julio Vercondari dubio Heduo.

LIBRI CXXXVIII.

THraces domiti à Scipione: item Cheruſci, Tenchateri, Chauci, aliæque Germanorum rrans Rhenum gentes ſubactæ à Druſo referunrur. Octavia ſoror Auguſti defuncta, ante amiſſo filio Marcello, cujus monimenta ſunt theatrum & porticus, ejus nomini dicata.

LIBRI CXXXIX.

BEllum contra tranſrhenanas gentes à Druſo geſtum refertur: in quo inter primores pugnaverunt, Senectius & Anectius, tribuni civiraris Nerviorum. Dalmatas & Pannonios Nero frater Druſi ſubegit. Pax cum Parthis facta eſt ſignis à rege eorum quæ ſub Craſſo, & poſtea ſub Antonio capta erant, redditis.

LIBRI CXL.

BEllum adverſus Germanorum rrans Rhenum civitates geſtum à Druſo refertur, Ipſe ex fractura equo ſuper crus ejus collapſo, XXX. die quam id acciderat, mortuus eſt: corpus à Nerone fratre, qui nuncio valetudinis evocatus raptim occurrerat, Romam revectum, & in C. Julii tumulo condirum. Laudatus à Cæſare Auguſto vitrico, & ſupremis illius funeribus plures honores additi.

CAPITA,

Quæ quinque prioribus libris omiſſa ſunt incuria ejus, cui hujus Editionis cura concredita erat, *Lector Benevolus* hic ſigillatim Annotata reperiet.

LIB. I.

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
1.	4.	54.	1.	Jam primum &c.
2.	*ibid.*	52.	2.	Bello deinde
3.	5.	26.	1.	Nondum maturis
4.	*ibid,*	22.	2.	Sed debebatur
5.	6.	2.	1.	Jam tum
6.	*ibid.*	46.	1.	Numitor inter
7.	*ibid.*	15.	2.	Palatinum Romulus
8.	7.	49.	1.	Rebus divinis
9.	*ibid.*	28.	2.	Jam res
10.	8.	46.	1,	Jam admodum
11.	*ibid.*	31.	2.	Dum ea
12.	9.	11.	1.	Tenuere
13.	*ibid.*	3.	2.	Tum Sabinæ
14.	*ibid.*	48.	2.	Poſt aliquot
15.	10.	46.	1.	Belli fidenatis
16.	*ibid.*	27.	2.	His immortalibus
17.	11.	10.	1.	Patrum interim

18.

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
18.	*ibid.*	*ult.*	1.	Inclyta Juſtitia
19.	*ibid.*	58.	2.	Qui regno
20.	12.	39.	1.	Tum ſacerdotibus
21.	*ibid.*	19.	2.	Ad hæc
22.	*ibid.*	60.	2.	Numæ morte
23.	13.	34.	1.	Hæc nunciant
24.	*ibid.*	40.	2.	Forte in
25.	14.	31.	1.	Fœdere icto
26.	*ibid.*	47.	2.	Priuſquam inde
27.	15.	6.	2.	Nec diu
28.	16.	10.	1.	Tum Albanus
29.	*ibid.*	22.	2.	Inter hæc
30.	*ibid.*	*penult.*	2.	Roma interim
31.	17.	50.	1.	Devictis Sabinis
32.	*ibid.*	38.	2.	Mortuo Tullo
33.	18.	14.	2.	Ancus demandata
34.	19.	4.	1.	Anco regnante
35.	*ibid.*	15.	2.	Regnavit Ancus
36.	20.	9.	1.	Muro quoque
37.	*ibid.*	57.	1.	Hac parte
38.	*ibid.*	46.	2.	Sabino bello.
39.	21.	8.	1.	Eo tempore
40.	*ibid.*	53.	1.	Duodequadraginta
41.	*ibid.*	35.	2.	Tarquinium moribundum
42.	22.	21.	1.	Nec jam
43.	*ibid.*	53.	1.	Ex iis
44.	*ibid.*	62.	2.	Cenſu perfecto
45.	23.	35.	1.	Aucta civitate
46.	*ibid.*	19.	2.	Servius, quanquam
47.	24.	15.	1.	Tum vero
48.	*ibid.*	18.	2.	Huic orationi
49.	25.	17.	1.	Inde L.Tarquinius.
50.	*ibid.*	61.	1.	Jam magna
51.	*ibid.*	50.	2.	Hæc Aricinus
52.	26.	41.	1.	Revocatis deinde
53.	*ibid.*	12.	2.	Nec ut
54.	27.	6.	1.	Inde in
55.	*ibid.*	1.	2.	Gabiis receptis
56.	*ibid.*	50.	2.	Intentus perficiendo
57.	28.	*ult.*	1.	Ardeam Rutuli
58.	*ibid.*	51.	2.	Paucis interjectis
59.	29.	47.	1.	Brutus illis.
60.	*ibid.*	61.	2.	Harum rerum.

LIB. II.

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
1.	30.	25.	1.	Liberi, &c.
2.	*ibid.*	51.	2.	Rerum
[illegible]	31.	*ult.*	1.	Cum haud
4	*ibid.*	41.	2.	Vitelliis
5.	32.	18.	1.	De bonis
6.	*ibid.*	12.	2.	His ſicut
7.	33.	14.	1.	Ita cum

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
8.	33.	16.	2.	Latæ deinde
o.	ibid.	61.	2.	Jam Tarquinii
1.	34.	42.	1.	Cum hoſtes
11.	ibid.	46.	2.	Porſena
12.	35.	31.	1.	Obſidio erat
13.	ibid.	48.	2.	Mutium dimiſſum
14.	36.	40.	1.	Huic tam
15.	ibid.	24.	2.	P. Lucretius
16.	ibid.	ult.	2.	Conſules deinde
17.	37.	48.	1.	Secuti conſules
18.	ibid.	24.	2.	Inſequens annus
19.	38.	4.	1.	Conſules Servius
20.	ibid.	50.	1.	Referentibus
21.	ibid.	52.	2.	Triennio deinde
22.	39.	21.	1.	Cum Volſcorum
23.	ibid.	ult.	1.	Sed &
24.	40.	22.	1.	Latini equites
25.	ibid.	7.	2.	Proxima inde
26.	ibid.	42.	2.	Confeſtim &
27.	41.	8.	1.	Fuſis Auruncis
28.	ibid.	22.	2.	A. Virginius
29.	42.	9.	1.	Utraque re
30.	ibid.	ult.	1.	Multis, ut
31.	43.	8.	1.	Dum hæc
32.	ibid.	5.	2.	Timor inde
33.	44.	3.	1.	Agi deinde
34.	ibid.	3.	2.	Conſules deinde
35.	45.	3.	1.	Et ſenatui
36.	ibid.	56.	1.	Ludi forte
37.	ibid.	38.	2.	Ad eos
38.	46.	13.	1.	Cùm prope
39.	ibid.	51.	1.	Imperatores ad
40.	ibid.	45.	2.	Tum matronæ
41.	47.	60.	1.	Sp. Caſſius
42.	ibid.	58.	2.	Haud diuturna
43.	48.	56.	1.	Q. Fabius
44.	ibid.	48.	2.	Et hic annus
45.	49.	51.	1.	Coſſ. quoque
46.	50.	11.	1.	Nec Vejens
47.	ibid.	54.	1.	Prælio ex
48.	ibid.	penult.	2.	Igitur non
49.	51.	61.	1.	Manat tota
50.	ibid.	ult.	2.	Rurſus cum
51.	52.	60.	1.	Cum hæc
52.	ibid.	44.	2.	Urbi cum
53.	53.	25.	1.	Certamine domi
54.	ibid.	penult.	1.	L. Furius
55.	ibid.	61.	2.	Sub hac
56.	54.	54.	1.	Voleronem amplexa
57.	55.	13.	1.	Ægre ſedata
58.	ibid.	38.	1.	Tum primum
59.	ibid.	15.	2.	Nihil eorum
60.	56.	11.	1.	Contra ea
61.	ibid.	35.	1.	Turbulentior inde

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
62.	56.	17.	1.	Eodem anno
63.	*ibid.*	40.	2.	Inter hæc
64.	57.	8.	1.	Extremo anno
65.	*ibid.*	9.	2.	Ubi illuxit

LIB. III.

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
1.	58.	10.	1.	Antio capto &c.
2.	*ibid.*	48.	1.	Q. Servilius
3.	59.	8.	1.	Relicto itaque
4.	*ibid.*	52.	1.	Conſules inde
5.	*ibid.*	48.	2.	Multi per
6.	60.	8.	2.	Comitia inde
7.	*ibid.*	59.	2.	Deſerta omnia
8.	61.	43.	1.	Inde paulatim
9.	*ibid.*	32.	2.	Sic res Romana
10.	62.	44.	1.	Lucretius cum
11.	*ibid.*	41.	2.	At ex
12.	63.	52.	1.	Jam aderat
13.	*ibid.*	32.	2.	Premebat reum
14.	64.	20.	1.	Hoc judicium
15.	*ibid.*	57.	1.	Accipiunt
16.	*ibid.*	46.	2.	Dilucere res
17.	65.	17.	1.	Poſtquam arma
18.	*ibid.*	20.	2.	Eadem nocte
19.	66.	14.	1.	Pace parta
20.	*ibid.*	32.	2.	Moverat plebem
21.	67.	17.	1.	Senatus in
22.	*ibid.*	*ult.*	1.	Conſules creati
23.	*ibid.*	53.	2.	Dum ad
24.	68.	34.	1.	Hoc bello
25.	*ibid.*	26.	2.	L. Minutius
26.	69.	14.	1.	Vis Sabinorum
27.	*ibid.*	19.	1.	Poſtero die
28.	*ibid.*	58.	2.	Ibi dictator
29.	70.	55.	1.	Caſtris hoſtium
30.	*ibid.*	39.	2.	Sequuntur conſules
31.	71.	15.	1.	Deinde M. Valerius
32.	*ibid.*	4	2.	Ab externis
33.	*ibid.*	35.	2.	Anno trecenteſimo
34.	72.	24.	1.	Cum promptum
35.	*ibid.*	*penult.*	1.	Poſtquam verò
36.	*ibid.*	53.	2.	Ille finis
37.	73.	46.	1.	Circumſpectare
38.	*ibid.*	23.	2.	Idus Majæ
39.	74.	42.	1.	Sed magis
40.	*ibid.*	28.	2.	Hæc vociferante
41.	75.	37.	1.	In hanc
42.	*ibid.*	34.	2.	Nihilo militiæ
43.	76.	5.	1.	Ad clades
44.	*ibid.*	40.	1.	Sequitur aliud
45.	*ibid.*	38.	2.	Appius decreto
46.	77.	28.	1.	Concitata

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
47.	77.	21.	2.	At in urbe
48.	78.	8.	1.	Decemvir
49.	ibid.	59.	1.	Concitatur
50.	ibid.	31.	2.	Senatus nec
51.	79.	59.	1.	Dimiſſis legatis
52.	ibid.	51.	2.	Per M. Duellium
53.	80.	40.	1.	Tum Valerius
54.	ibid.	24.	2.	Facerent ut
55.	81.	29.	1.	Per interregem
56.	ibid.	33.	2.	Fundata deinde
57.	82.	49.	1.	Contra ea
58.	ibid.	44.	2.	C. Claudius
59.	83.	42.	1.	Ingens metu
60.	ibid.	8.	2.	Conſules rebus
61.	84.	9.	1.	Conſul ex
62.	ibid.	12.	2.	Ad id quod
63.	ibid.	ult.	2.	Vadunt
64.	85.	2.	2.	Hæc victoria
65.	86.	2.	1.	Novi tribuni
66.	ibid.	58.	1.	T. Quintius
67.	ibid.	28.	2.	Etſi mihi
68.	87.	25.	1.	Agite dum
69.	ibid.	37.	2.	Raro alias
70.	88.	33.	1.	In exercitu
71.	ibid.	54.	2.	Victoriam honeſtam
72.	89.	36.	1.	Conſules cum

LIB. IV.

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
1.	90.	20.	1.	Hos ſecuti &c.
2.	ibid.	4.	2.	Eodem tempore.
3.	91.	54.	1.	Cum maxime
4.	92.	8.	1.	At enim
5.	ibid.	12.	2.	Denique utrum
6.	ibid.	48.	2.	Cum in
7.	93.	52.	1.	Anno trecenteſimo
8.	ibid.	59.	2.	Hunc annum
9.	94.	38.	1.	Dum hæc
10.	ibid.	41.	2.	Volſcus
11.	95.	37.	1.	Conſules creant
12.	ibid.	11.	2.	Pax domi
13.	96.	4.	1.	Tum Sp. Melius
14.	ibid.	23.	2.	Poſtero die
15.	ibid.	59.	2.	Tumultuantem deinde
16.	97.	49.	1.	Domum deinde
17.	ibid.	27.	2.	In horum
18.	98.	26.	1.	Inter hoſtes
19.	ibid.	3.	2.	Erat tum
20.	ibid.	44.	2.	Omnibus locis
21.	99.	43.	1.	M. Cornelio.
22.	ibid.	30.	2.	Dictator omnes
23.	100.	1.	1.	Eoſdem conſules
24.	ibid.	33.	1.	Ea res

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
25.	100.	23.	2.	Tribuni plebis
26.	101.	27.	1.	Tumultus cauſa
27.	ibid.	29.	2.	Hæc omnia
28.	102.	30.	1.	Et jam
29.	ibid.	10.	2.	Meſſium impetus
30.	ibid.	60.	2.	Agitatum in
31.	103.	8.	2.	Tribuni militum
32.	ibid.	62.	2.	Tum trepidam
33.	104.	1.	2.	Concuſſerat primo
34.	105.	4.	1.	Hi poſtquam
35.	ibid.	39.	1.	Inſequens annus
36.	ibid.	38.	2.	Hujus generis
37.	106.	1.	1.	Creati conſules
38.	ibid.	58.	1.	Jam omnibus
39.	ibid.	20.	2.	Et cum jam
40.	107.	4.	1.	Jam eo fama
41.	ibid.	59.	1.	Adverſus hæc
42.	ibid.	54.	2.	Plebs tribunos
43.	108.	36.	1.	Proximo anno
44.	ibid.	42.	2.	Tribunitia
45.	109.	46.	1.	Inſequens annus
46.	ibid.	35.	2.	Delectum haberi
47.	110.	33.	1.	Tranſierat ex
48.	ibid.	11.	2.	Turbatores vulgi
49.	111.	21.	1.	Duo aſſidua
50.	ibid.	45.	2.	Perlata vox
51.	112.	21.	1.	Q. Fabio
52.	ibid.	ult.	1.	Annuin modeſtia
53.	ibid.	38.	2.	M. Æmilio
54.	113.	41.	1.	Creati conſules
55.	ibid.	30.	2.	Tres erant
56.	114.	7.	1.	Romæ ſicut
57.	ibid.	penult.	1.	Hæc contentio
58.	ibid.	62.	2.	Eo anno
59.	115.	2.	2.	Interim tribus
60.	ibid.	51.	2.	Nihil acceptum
61.	116.	39.	1.	Fuere autem

LIB. V.

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
1.	117.	1.	1.	Pace alibi &c.
2.	ibid.	21.	2.	Cum ſpes
3.	118.	3.	2.	Is tum jam
4.	ibid.	53.	2.	Atque ego
5.	119.	2.	2.	Cum his
6.	120.	9.	1.	Si medius
7.	ibid.	42.	2.	Par jam
8.	121.	49.	1.	Inſequens annus
[illegible]	ibid.	52.	2.	Primores patrum
10.	122.	32.	1.	L. Valerio
11.	ibid.	26.	2.	Fors ita
12.	123.	51.	1.	His orationibus
13.	ibid.	55.	2.	Anxur in Volſcis

14.

CAP.	PAG.	LIN.	COL.	VERB.
14.	124.	56.	1.	Et jam
15.	*ibid.*	31.	2.	Prodigia interim
16.	125.	27.	1.	Priuſquam à
17.	*ibid.*	21.	2.	Ingens inde
18.	*ibid.*	*penult.*	2.	Haud invitis
19.	126.	*penult.*	1.	Jam ludi
20.	*ibid.*	52.	2.	Dictator, cum
21.	127.	44.	1.	Tum dictator
22.	*ibid.*	59.	2.	Poſtero die
23.	128.	39.	1.	Romam ut
24.	*ibid.*	28.	2.	Vejis captis
25.	129.	18.	1.	Hæc cum
26.	*ibid.*	18.	2.	Comitiis
27.	130.	1.	1.	Mos erat
28.	*ibid.*	19.	2.	Camillus meliore.
29.	131.	34.	1.	Tribunorum plebis
30.	*ibid.*	21.	2.	Hæc propalam
31.	132.	5.	1.	Eo munere
32.	*ibid.*	48.	1.	Calendis
33.	*ibid.*	33.	2.	Expulſo cive
34.	133.	21.	1.	De tranſitu
35.	*ibid.*	7.	2.	Alia ſubinde
36.	*ibid.*	49.	2.	Mitis legatio
37.	134.	51.	1.	Cum tanta
38.	*ibid.*	30.	2.	Ibi tribuni
39.	135.	22.	1.	Gallos quoque
40.	*ibid.*	31.	2.	Verſæ inde
41.	136.	22.	1.	Romæ interim
42.	*ibid.*	11.	2.	Cæterum ſeu
43.	136.	57.	2.	Galli quoque
44.	137.	42.	1.	*Ardeates*, inquit,
45.	*ibid.*	18.	2.	Æquis iniquiſque
46.	138.	3.	1.	Romæ interim
47.	*ibid.*	7.	2.	Dum hæc
48.	139.	7.	1.	Sed ante
49.	*ibid.*	*penult.*	1.	Sed diique
50.	*ibid.*	50.	2.	Omnium primum
51.	140.	30.	1.	Adeo mihi
52.	*ibid.*	35.	2.	Hæc culti
53.	141.	6.	2.	Sed res ipſa
54.	142.	6.	1.	Quid tandem
55.	*ibid.*	20.	2.	Moviſſe eos

Reliquorum librorum capita, ſuo ordine diſpoſita, facili negotio indagari poſſunt.

FINIS.